

GEOGRAFIA GENERAL
CATALUNYA

A. SALÓ

J. ROCA G.do

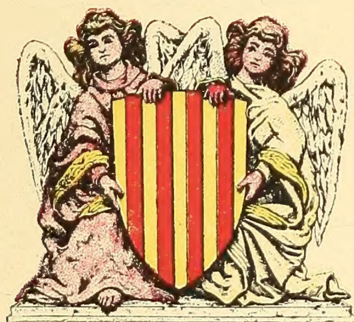
GEOGRAFÍA GENERAL DE CATALUNYA

Geografia General de Catalunya.

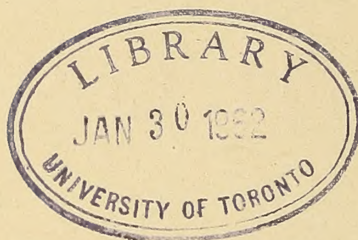
DIRIGIDA PER

Francesch Carreras y Candi

CATALUNYA

BARCELONA
CASA EDITORIAL ALBERTO MARTÍN
Concell de Cent, 140 — Apartat en Correus 266
Telèfon A. 3508

Tipografia Atles Geogràfich
Concell de Cent, 140
Apartat en Correus, 266
Teléfon A. 3508.-Barcelona

Descripció Física

per

Lluís Marià Vidal

Descripció Física General de Catalunya

Proemi.—Situació y configuració.—Divisió en provincies.—Superficie.—Població.—Límits.—Límit del Nort.—Id. d'Andorra ab Lleyda. —Id. de Ponent.—Id. de Llevant.

La Catalunya de que-ns ocuparèm, es lo que dintre de la Península ibèrica resta de la Catalunya antiga després de les mutilacions operades per les vicisituts de la Historia. Los troços que a Llevant n' han quedat al altre costat dels Pyrinèus, com són lo Vallespir, lo Conflent, lo Capsir, si bé han vist fondre-s ses lleys en la absorvent unificació nacional del Estat vehí, no han encara perdut lo llenguatge, y aquests retalls de la vella confederació Catalana-Aragonesa se conexen ab lo nom de Catalunya francesa. A la part de Ponent una ampla y llarga faxa, políticament aragonesa, compresa entre Ribagorça y Cinca, agafant los territoris de Gistain y de Benasque y los partits de Benabarre, Tamarit y Fraga, conserva avuy día móltes afinitats de raça, de costums y de llenguatge ab Catalunya. Mes no entra en lo nostre plan lo descriure dits territoris, ja que cauen fora dels límits geogràfichs assignats a la actual Catalunya espanyola.

L' obgecte d' aquest treball es donar a conèxer la constitució física de aquesta regió d' un modo general, mirant-la en conjunt, sense descendir per lo tant a la enumeració d' aquells accidents orogràfichs y hydrogràfichs que no sigan de capital importancia, los quals correràn a càrrech de les descripcions detallades de cada una de les provincies en que està dividit lo territori; y, penetrats de que avuy la *geografía física* no s' acontenta ab exposar senzillament la forma y circumstancies de la terra que descríu, sinó que vol dar-se-n compte y esplicar-se-n lo per què, de modo que ja no es dita ciencia purament descriptiva, sinó una ciencia que s' ocupa en estudiar lo present a la llum del passat, procurarèm presentar a grans trassos la morfología de Catalunya, explicant-la en quant siga possible ab l' auxili de la Geología, a la qual pendrèm tant sols los datos y principis aplicables al conexement de la forma y estructura de la regió.

Situació y configuració. — Catalunya ocupa la extremitat Nort-Est de la Península ibèrica, y sa superficie afecta la forma d'un triangle quasi rectangle, comprès entre-ls paralels 40° 32′ 13″ y 42° 50′ latitut Nort, y los 3° 52′ y 7° de longitut Est, y del qual lo costat del Nort està orientat de Llevant a Ponent, desviant-se lleugerament al Nort; lo costat de Ponent baxa de Nort a Sur, desviant-se mólt poch a Ponent; y lo costat de Llevant s'orienta des del primer al tercer quadrant.

Les aliniacions més llargues que permet traçar aquest perímetre grosserament triangular, són:

Pêl Nort, una recta des de Cap de Creus al Pich de Montmajor (Vall d'Aràn), que té de llarch 223 kilòmetres.

Per Ponent, una recta des de Pich de Sacoba (Vall d'Aràn) a la desembocadura del ríu Cenia, tenint de llarch 258 kilòmetres.

Per Llevant, una recta des de la desembocadura de la Çenia fins a Cap Cervera, midant una llargada de 306 kilòmetres.

Mes aquestes línies no coincidexen ab los límits geogràfichs de Catalunya, los quals tenen, per rahó de les sinuositats y inflexions que presentan, un desenrotllo de bastanta major longitut, com veurèm.

Divisió en provincies. — Des del 21 d'Abril de 1834 en que fóu sancionada la divisió d'Espanya en provincies, tal com decretaren les Corts del Regne en 30 de Novembre de 1833, lo territori català està políticament dividit en quatre provincies, que són: Barcelona, Tarragona, Gerona y Lleyda.

Barcelona llinda ab les altres tres provincies.

Tarragona llinda ab les de Barcelona, Lleyda, Çaragoça, Terol y Castelló.

Gerona llinda ab la república de França, lo principat d'Andorra y ab les provincies de Lleyda y de Barcelona.

Lleyda llinda ab França y ab Andorra, y ab les provincies de Gerona, Barcelona, Tarragona, Çaragoça y Osca.

Es una divisió que no està ajustada a consideracions geogràfiques ni científiques de cap classe, defecte que no es especial d'aquesta regió, sinó que-s repeteix en tota la xarxa provincial d'Espanya, de lo qual ne resultan, no sols diferencies enormes en la grandaria de les provincies, sinó anomalíes en los serveys públichs.

Menys defectuosa, encara que no fós perfecta, fóu la divisió decretada pêl govern intrús a principis del segle passat, obehint al sistema seguit per la delimitació dels departaments francesos, que prenen nom dels rius principals que atravessan y no de les poblacions en que resideix lo govern civil, puix sobre haver-hi no més que 38 provincies, estavan més igualades ses superficies: mes la reforma, al ésser implantada en Abril de 1810, donà a les provincies lo nom de *prefectures* en lloch de *departaments* y se designaren pêls noms de les capitals. Ademés, no pogué regir sinó en aquells punts ahont l'estranger dominava; y no havent pogut arrelar, no arrivà a apreciar-se la ventatja de

tenir la Península menys governs civils, y més ben distribuit lo territori (1).

SUPERFICIE.—La extensió superficial del territori català no està determinada ab exactitut, per no haver arrivat a aquestes provincies los bellíssims treballs de detall del Mapa d' Espanya que vé fent l' «Instituto Geográfico y Estadístico». No poden, donchs, tenir altre caràcter que d' aproximades, les xifres que en lo «Censo estadístico de 1900» publicà dit Centre donant les superficies de totes les provincies espanyoles, y ahont trobàm los datos següents:

Barcelona.	7,690'50	kilòmetres quadrats.
Tarragona	6,490'35	» »
Gerona	5,864'96	» »
Lleyda	12,150'79	» »
TOTAL. . . .	32,196'60	kilòmetres quadrats (2).

Aquesta xifra representa lo 1:15'66 de la superficie total de les 49 provincies espanyoles, que es de 504,516'88 kilòmetres quadrats; y lo 1:15'28 de la superficie de les 47 provincies peninsulars, que es de 492,230'17, deduhida la de les Balears y de les Canaries.

En l' ordre de magnituts de les provincies del regne, ocupan:

Barcelona	lo lloch	32
Tarragona	»	39
Gerona	»	41
Lleyda	»	17

POBLACIÓ. — La població de Catalunya, segons lo cens de 1900, es de 1.966,382 habitants; o siga, lo 1:9'46 de la total població del regne, que es de 18.607,674 habitants; y corresponen a

Barcelona	1.054,541	habitants
Tarragona	337,964	»
Gerona	299,287	»
Lleyda	274,590	»

---

(1) Los defectes de la actual divisió provincial han ocupat a varis compatriotes tractant de trobar lo modo de millorar-la: esmentarèm solsament á dos que discrepan bastant en lo procediment. En 1881 proposà lo conegut escriptor y distingit enginyer de mines, D. Lluch Mallada (Proyecto de una nueva división territorial de España) que se reduhissen a 40 les 49 provincies actuals y que se mudés la capitalitat de móltes de elles, basant la reforma en equilibrar millor la superficie de totes. Més tart, lo eminent patrici català, D. Manel Duràn y Bas, proposà reduhir encara més los governs civils, basant-se en la agrupació de provincies formant los antichs Regnes y Principats. La economía resultava axí mólt més gran: emperò l' un y l' altre progecte no s' ha tractat seriament d' estudiar-los. Quan la supressió d' un senzill Jutjat produheix quasi una revolució, quin govern voldría arrostrar lo trastorn que la supressió de tantes *Capitals* produhiría!!

(2) Madoz, en son *Diccionario Geográfico y Estadístico*, assignava a les provincies catalanes, les superficies següents:

Barcelona	220	llegües quadrades
Tarragona	190	» »
Gerona	200	» »
Lleyda	346	» »
TOTAL. . . .	956	llegües quadrades, o siga 29,683'80 kilòmetres quadrats, xifra bastant inferior a la del Instituto Geográfico.

La densitat de població, que es a Espanya de 36'88 habitants per kilòmetre quadrat, es a Catalunya de 61'07, corresponent a

Barcelona	una	densitat	de	137'12
Tarragona	una	id.	de	52'07
Gerona	una	id.	de	51'03
Lleyda	una	id.	de	22'60

LÍMITS.—*Límit Nort.*—Lo costat Nort, o línia límit septentrional, corre per la serralada del Pyrinèu y separa la Espanya de la França. Es una línia convencional resultant dels tractats de 1856, 1862 y 1866 y de les *Disposicions adicionals* de 1868, y que no obehint enterament, com fora natural, a rahons físiques, tota vegada que no segueix sempre los punts més alts de la serra ahont se fà la partió de les aygues, ha donat a voltes ocasió a qüestions internacionals, determinades per les rivalitats d'alguns pobles fronteriços. Rahons polítiques, exigencies d'interessos locals, o bé consideracions històriques que, si no foren respectades pera conservar lo antich, foren ateses pera no fer degudament la delimitació, concorregueren totes a treure la senzillesa que deuría presidir en aquesta classe d'operacions: axí es que, en lo terç oriental se veu la ratlla començar a un punt situat aprop del Cap Cervera, que no pot considerar-se terme oriental dels Pyrinèus, ja que la cresta, o bé té de considerar-se que segueix fins a la punta metexa del Cap Cervera, o s'ha de creure que va seguint cap al Sur-est per Sant Pere de Roda, fins a Cap de Creus. A pochs kilòmetres a Ponent, la ratlla divisoria decapita algunes conques hydrogràfiques. Desprès atravessa la conca alta del Segre, dexant l'origen d'aquest ríu en territori francès, y partint pêl mitg la xamosa vall de la Cerdanya.

Més cap a Ponent, queda enclavada dintre de la gran conca del Segre lo petit principat d'Andorra, nacionalitat respectada per les dues nacions vehines, y que, si bé es un troç políticament segregat de la nacionalitat espanyola, com per rahó de la seva especial constitució política té la sobiranía resident a la Seu d'Urgell, axò, y la consideració de que son territori es físicament part integrant dels Pyrinèus de Lleyda, nos obliga a considerar-la formant part, encara que independent, de la terra catalana.

Y finalment, al extrém occidental, la Vall d'Aràn, oberta en vessant d'aygues franceses, pertany a Espanya, constituint lo recó més occidental del Nort de la Catalunya.

Aquesta ratlla frontera, que hem dit començar a la costa mediterrania aprop del Cap Cervera (3), arrenca d'una cova nomenada «Cova foradada»,

(3) Totes les publicacions de Geografía, començant pêl Diccionari de Madoz y acabant pêls més moderns tractats, senyalan lo Cap Cervera com a començament de la divisoria Pyrinenca, y com a punt extrém de la costa catalana. Es un erro, per quant lo Cap Cervera es tot ell francés, segons se desprèn de les «Disposiciones adicionales al tratado de límites entre España y Francia de 2 de Diciembre de 1856, firmadas en Bayona en 11 de Julio de 1868», y publicades en la Gaceta de Madrid de 20 de Febrer de 1869.

Clixé del autor

La cova foradada.—Es la extremitat oriental de la frontera ab França, y està situada prop de Portbou, en lo costat Nort del cap Falcó (Espanya), entre aquest cap y lo cap Cervera (França).

Clixé del autor

Cap *Falco*, nomenat també Cap *del Aucell*, o Cap *del Frare*, per la seva forma y perque a dalt d' una pedra dreta que hi ha a la carena y ne diuen *Lo Frare*, s' hi sol posar lo falcó en espera dels aucells que arriban fadigats a la costa.

situada a la vora del mar entre lo *Cap Cervera* y lo *Cap Falcó* o *Cap del Aucell;* puja al coll dels Belitres, que té 260 metres d'altitut, per sota del qual atravessa la serra lo camí de ferro de Tarragona-Barcelona-França ab un túnel de 1,053 metres de llarch, que comença a Portbou y acaba a Cervère, munta al pich d'En Jordà pêl coll dels Frares, lo pich de Torre de Cap Roig y los colls de Tarbaus y dels Empedrats, y baxa al coll de Banyuls per enfilar-se al Serrat de Castell de Serradillo, partint axí les aygues dels ríus de Banyuls y del Orlina. Des d'aquí pren la direcció de Llevant a Ponent seguint les crestes de les montanyes d'Espolla y de Requesens, conegudes a la vessant francesa per les Alberes; troba en aquest recorregut altituts de 1,180 metres al Puig dels Pradets, y de 1,267 al Puig Neulós; y des d'aquí, torcent a Suroest, passa al pich del Llobregat de la Junquera (924 m) y baxa al coll del Portús, que-s lo més baix dels colls del Pyrinèu català, per hont atravessa la carretera de Madrid-Barcelona-França. Des d'aquest punt, sense enfilar-se al cim del turó de Bellagarde, com fóra natural per passar-hi la divisoria d'aygues, faldeja lo turó, dexant que, des de dalt, lo vell castell francès domine, a modo d'atalaya, tota la vall catalana, y s'enlayra pêl coll de Panissars, coll de Portell y coll de les Illes, fins al puig de les Salines, 1,320 m., y lo Roch de França, 1,449 m., que coronan la vall catalana de Massanet de Cabrenys y la vall francesa d'Amelie-les-bains. Abans d'arrivar al puig de les Salines, ha trencat la conca alta del riuet de les Illes, que aflueix al Tech al Bolú, quedant a Espanya lo naxement d'aquestes aygues franceses. La ratlla va donant la volta a la conca del ríu Arnera pêl coll del Faig, lo puig Mosquer, lo coll més alt del Serrat de la Falgarona, y lo puig de la Creu d'En Canonge, d'ahont baxa a la Coma del Torm, que es lo naxement del ríu Major, afluent esquerra del Muga. Segueix dit ríu fins a sota del vehinat dels Horts, en qual punt lo dexa, anant de Nort a Sur a trencar un riuet afluent de la dreta de dit ríu Major, y puja al cim del pich d'En Roger, hont trenca bruscament de direcció cap a Ponent corrent per una notable cresta de penyes fins a la portella de Joan Gurman. Aquí baxa pêl riuet de la Blada a trobar lo ríu Muga, qual ríu remunta fins a trobar la confluencia ab lo torrent del Solà; puja per aquest torrent y va a buscar la cresta del Serrat Banyadós y les pelades roques del Serrat de les Massanes, fins arrivar al coll de la Muga, ahont trenca dret lo Sur des de la vora del precipici de Muga, corrent pêl coll del Boix, lo de Paret y lo de les Falgueres fins al extrém oriental de la serra de la Baga de Bordellat o puig de Coma Negra, ahont reprèn la direcció a Ponent; part de la conca alta del Muga, en la vessant esquerra, ha quedat axí fent part de terra francesa.

Des d'aquí marxa pêl coll de Malrem y Bernadell a buscar lo mont Falgars, 1,610 metres, y los alts tossals que, axecant-se entre importants collades, com són coll Bernadell, coll Pregón, coll del Pal, coll de Nou Fonts, vorejan la conca alta del Ter, guanyant altituts de 2,464 metres al pich de Costabona, de 2,464 m. a Roca Colóm, que domina les fonts del ríu Tech, 2,881 m. al

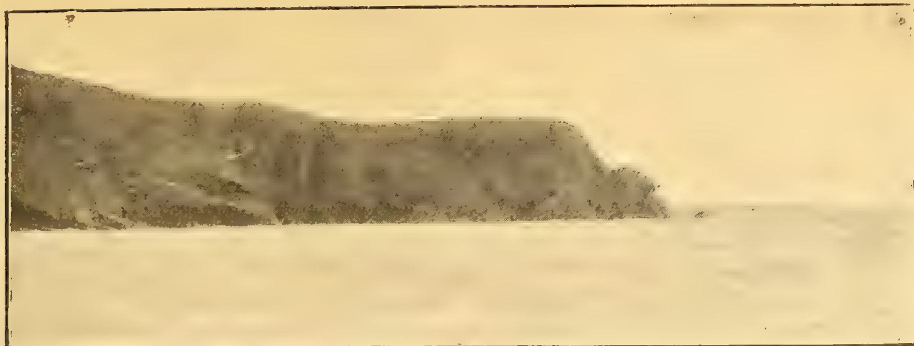
puig de Bastiments o del Gegant, y 2,786 metres al puig d' Eyna, que corona la petita Vall de Nuria.

La divisoria abandona aquí la línia de partió d' aygues; en lloch d' anar en direcció NO. a buscar lo coll de la Perxa, y seguir per demunt de Mont Lluís cap a Puig Pedrós, voltant la Cerdanya, torç al SO. pêl coll de Finestrelles, cap al Puigmal, 2,909 metres, lo pich del Pas dels Lladres, lo puig de Dorria, 2,539 metres, lo plà de Salines, y al arrivar al coll de la Creu de Mayans, trenca al NO. a buscar lo riuet de Vilallobent per anar a atravessar lo Segre entre Puigcerdà y Burgmadame, a la confluencia del ríu Raur, qual ríu va remontant durant 1,626'40 metres fins al Pont de Llivia. Aquí s' inclina a Ponent per anar a trencar lo ríu Querol (Carol), a uns 6 kilòmetres abans de juntar-se al Segre; després s'enfila per la cresta de la serra de La Baga, o de la Tosa, y corre pêls pichs de Roca Colóm y Puig Farinós, passa per la font de Bovedó, lo Puig Pedrós, 2,914 metres, la Portella Blanca de Maranges, lo pich y lo coll de Bressols, y lo Tossal de la Esquella o pich de Cân Colomer, de hont baxa a la Portella Blanca d' Andorra, que-s troba a la frontera andorrana.

Ha quedat axí la major part de la Cerdanya en territori francès, ab les fonts del Segre, que naix a sota del Puigmal: y no bastant la anomalía de partir la vall d' un modo tan arbitrari, s' ha dexat a dins de la Cerdanya francesa lo poble espanyol de Llivia, voltat son terme per territori francès, y no comunicant ab Espanya més que per una carretera neutral.

La línia de frontera que des de Cap Cervera vením seguint, mida poch més de la meytat del Pirynèu català: la vessant espanyola cau tota en una sola provincia que es la de Gerona, exceptuant una petita porció a la provincia de Lleyda que intesta ab la Cerdanya francesa per Orient d' Andorra: la vessant francesa pertany al departament dels Pyrinèus orientals, que té la capital a Perpinyà y forma lo començament de dos grans comarcades: lo Vallespir y lo Conflent.

La frontera d'Andorra ab França continúa des de la Portella Blanca d'Andorra, al N., pêl pich Negre y pich d' Embalira, quals cims quedan a Ponent, mólt aprop de la ratlla, y passa a allotjar-se en lo llit del ríu Ariège, que naix a la Font Negra, seguint-lo poch més de 7 kilòmetres des de son naxement, fins que, devant del Hospitalet gira a Ponent, montant al Puig Meler, 2,813 metres, y al pich de la Cabaneta, voltant sempre les conques altes del Valira d' Orient y del Valira del Nort, y ja no dexa les crestes de la serra, que van mantenint-se a fortes altituts, com són lo port de Fontargente, 2,252 metres; lo pich de la Cometa, 2,710 m.; lo pich de Milmenut, 2,735 m.; lo pich de Serrera, 2,911 m.; lo pich del port de Siguer, 2,903 m.; lo pich de Tristanya, 2,879 m., y lo pich del Estany Forcat, 2,862 m., ahont torç la divisoria cap al Mitgdía a buscar lo pich de les Bareytes, 2,766 m., donant aquí la volta a la conca alta del ríu andorrà, d'Arinsal fins a la Roca Entravessada, 2,907 m.

Clixé del autor

Cap *Cervera* (França)

Clixé del autor

Pont de Rey (Lleyda)

Al dexar Andorra, la frontera se dirigeix al Noroest pêl port de Buet, 2,588 m., y lo pich de Canalbona, 2,966 m., al pich central de Sotllo, que en los mapes francesos figura ab lo nom de Pica d' Estats, 3,141 m., que es lo punt més alt del Pyrinèu català, y domina pêl costat de Catalunya la vall Ferrera y per la part francesa la vall del Salat. Continúa pêl pich de Brugat, 2,887 m., y pêl port de Sunú, y pren la direcció de Llevant a Ponent pêl pich de Certescan, 2,840 m., fins als dos pichs de Montroig, Montroig de França, Montroig d' Espanya, 2,865 m., ahont acaba la conca alta del Noguera de Cardós, que-s afluent del Pallaresa.

Des d' aquí, formant un gran arch paralelament a la ampla curva que segueix lo curs del alt Pallaresa, corre pêl port de Salàu, 2,052 m., hont està progectat lo túnel internacional del ferrecarril del Noguera-Pallaresa, lo port d' Aulà, 2,237 m., lo pich de la Pala de la Clauera, 2,670 m., pich dels Tres Comtes, 2,689 m., lo port d' Orla, 2,363 m., y lo pich del Mall de Bulart, 2,752 m., fins al pich del Home, 2,722 m., punt ahont començan a partir-se les aygues del Pallaresa y del Garona; y arrivant aquí, la ratlla divisoria de fronteres, en lloch de continuar per les crestes de la serra que baxa de N. a S. separant dites aygues, se dirigeix a Ponent pêl port d' Urets, 2,547 m., lo port de Tartarèu, 2,508 m., y lo pich Crabera, 2,634 m., per anar a caure sóta Canejàn al congost de Pont de Rey, ahont lo ríu Garona entra a França.

Resulta axí compresa en territori espanyol una vall que hydrogràficament es francesa.

Des de Pont de Rey, la partió segueix Garona avall per la vora esquerra, fins al barranch del Terme, pêl qual remonta fins al cim del Turó de la Tua, o Cap de la Tueta, y guanyant les crestes de la estribació que parteix les aygues del Garona y del ríu de la Pique, passa pêls pichs de Sacoba, de Bacanera, 2,794 m., Portilló de Bosost, pich de la Entecada, 2,271 m., fins al pich de la Escaleta, 2,454 m., des d' ahont baxa al port de la Picada, 2,410 m., hont comença la provincia d' Osca. En aquest punt la ratlla frontera marxa cap a Ponent, separant l' Aragó de la França, per dalt de les crestes que atravessa lo port de Benasque, arrenglerades com una muralla al peu del gegant del Pyrinèu, y en ell considerarèm termenada la divisoria que vením seguint des del Mediterrani.

La vessant francesa corresponent a la part que comença a la vall d' Andorra, pertany al departament del Ariège fins al Tuch de Crabera. Aquí entra lo departament de Haute-Garonne, que no-s dexa fins al port de la Picada.

La vessant espanyola pertany a la provincia de Lleyda, exceptuant lo territori andorrà, quins límits ab dita provincia són los següents, començant per Ponent:

LÍMITS D' ANDORRA AB LLEYDA. — Segons l' Institut Geogràfich y Estadístich, la fita que es comuna a França, Andorra y Lleyda, se troba al pich de

les Bareytes. Segons los mapes francesos del Dipòsit de Guerra, al 1:500,000, y del Ministeri del Interior, al 1:100,000, que són los més complets que hi ha d'exa regió pyrinenca, aquest punt se troba a la Roca Entravessada o al pich de Medecurva, es a dir, a un kilòmetre més a Ponent: segons lo mapa inglès de Mr. Deverell, al 1:80.000 (any 1889), comença dos kilòmetres més a Llevant en lo puig d'Arinsall. Lo document que té de fer fè es lo *tractat de límits des de Nabarra a Andorra* de 14 d'Abril de 1862 y l'*anexo* de 27 de Febrer de 1867, que díu que la fita n.° 425 de la frontera se posà en lo *Port de Boet* y «después de un corto espacio el n.° 426 en el pico de Bayau, que es común á España, Francia y Andorra».

Mes aquest pich de Bayàu no està assenyalat en cap dels mapes que conexèm, y axò fa que considerèm com a tal la *Roca Entravessada.*

Fetes constar exes petites diferencies, la partió passa fent una ratlla molt sinuosa pêls puigs de Coma Pedrosa, de la Comella Ample y del Alt de la Capa, voltant la bonica Coma de Seturia, y pêl port de Conflent. Al arrivar al puig Montaner, que domina la vall de Montclar, torç al SO. per les crestes d'Emborts y de Francolí, que lo ríu Bicissarre, nascut en la provincia de Lleyda, a sobre d'Os, atravessa en un estret congost, penetrant a Andorra; volta per la serra de Francolí y lo puig de Canolich, y baxant d'exes crestes que-s mantenen a altituts de més de 2,000 metres, trenca al Valira dessota de Sant Julià de Llor, a 970 metres d'altitut, y puja per les vessants orientals del Valira, seguint lo curs del ríu *Ner* o ríu Negre (mólts autors escriuen *Runer).* Guanya després les crestes que partexen les aygues del Valira y del Segre; y per lo Tarter Gros, les costes de la Peguera, lo tossal Monturull, la Tossa Plana, va a termenar en la Portella Blanca d'Andorra, ahont va a parar la ratlla frontera que vé del Mediterrani (4).

Longitut del límit Nort.—Lo desenrotllo de la línia de fronteres que hem seguit des de Cova Foradada, o siga des del peu de Cap Cervera fins al port de la Picada, passant pêl Nort d'Andorra, es aproximadament de 323 kilòmetres.

Si se prescindeix de la frontera d'Andorra ab França, y se conta la d'Andorra ab Lleyda, lo desenrotllo total resulta ésser d'uns 335 kilòmetres.

Límit de Ponent.—Des del port de la Picada, la divisoria de Catalunya ab Aragó baxa en direcció S., vorejant pêl costat de Llevant la aspra Coma de Pumero, ahont se forma lo ríu Artiga de Lin, y per Ponent, los plans d'Ayguallots, ahont les aygues del pich d'Aneto se fonen en la notable *resclosa de Toro* o *embut de Toro.* Puja al *coll de Toro* y pêl peu de la *Pica Forcada* o *Forcanada,* que es un dels pichs de més abruptes formes que té lo Pyrinèu, va a buscar lo *Coll d'Alfred,* s'enfila al pich de Mulleres, 3,005 m., y d'aquí

(4) Cap dels mapes que hem tingut ocasió d'examinar, consigna aquesta termenació, la qual comunment figura en lo Pich de Càn Colomer.

al *pich de la Tallada (Pich Fechant,* dels mapes), en quin punt trenca al SO., atravessant lo ríu de les Salenques, que baxa del costat meridional del pich d' Aneto, y torcent al SE., des del tossal dels Estanys de Río Bueno, cau al ríu Noguera-Ribagorçana poch més d' un kilòmetre abans de Senet.

La divisoria marxa pêl fons de la estreta vall que coronan per Llevant los pichs d' Erilavall y del Forcat y per Ponent lo pich de Cornadelo; troba a uns dos kilòmetres sóta Senet lo *Salt de Senet,* cascada més pintoresca que important per la alçada, que no es mólta; y passada la *Quadra de Cierco* dexa al ríu internant-se per la vessant esquerra, per donar volta a un petit turó dependent de la provincia d' Osca. Aquesta inflexió no figura en cap dels mapes publicats, y comprèn una mina de coure que ha donat lloch a algunes temptatives d' explotació.

Torna la divisoria al ríu, y passa lo petit estret de Forcat, no dexant ja lo fons de la vall fins a Pont de Montanyana.

En aquest recorregut ha trobat congostos mólt pintoreschs, essent aquest lo ríu de Catalunya, ahont més abundan exos difícils passos per rahó de la naturalesa de les móltes y altes serres que lo curs del ríu trenca perpendicularment: lo congost d' Aulet, que-s troba més avall de Pont de Suert, estreny l' areny durant prop d' un kilòmetre, fent-lo serpentejar entre cingleres verticals de més de 200 metres d' alçada, que feyan impossible lo pas del camí per la vora catalana, fins que, mercés a haver-hi obert dos petits túnels, s' ha conseguit estalviar les dues llargues hores que costava pujar y baxar la montanya: y passat lo Mas de Sant Andréu se presenta lo congost de Sopeyra, que es mólt més llarch y tortuós y obert també entre parets calices de considerable elevació.

A Pont de Montanyana, poble aragonès situat a la vessant catalana, la divisoria entra per la vora esquerra del ríu, descrivint un arch que atravessa les derreres cases, de modo que alguna d' elles té habitacions en lo terme de Castissent, poble de Lleyda; y des d' aquí torna al ríu, que prompte atravessa la Serra del Montsech en un congost anomenat *de Bonremey.* Acaba aquest congost en la Vall de Corsà, y són tan espadades ses parets, que un tros del camí ha de fer-se sobre estaques horizontals clavades a la penya, fent-se impossible lo pas ab animals.

Passat lo Montsech, un altre congost important apareix al trencar la Serra de Blancafort; y poch abans d' arrivar la divisoria a Tragó de Noguera, se aparta aquesta de la canal del ríu pêl costat dret prenent una porció de terra a la vessant aragonesa, y torna, tres kilòmetres més avall de Tragó, a seguir lo llit del Ribagorçana, atravessant nous estrets que se presentan fins que-s troba la presa del Pinyana, obra hydràulica que data de la dominació aràbiga y origen del canal que du les aygues al plà de Lleyda.

Aquí ahont la configuració del país cambía totalment y se dexan les serres de caràcter pyrinench, la ratlla ha fet una inflexió, entrant en la vessant

catalana; y prop d' Ivars dexa definitivament al ríu torcent a Ponent y passant a la Conca del ríu Salado, que aflueix al Cinca per la esquerra, poch amunt de Fraga. A uns deu kilòmetres abans d' aquesta unió, munta als tossals aplanats que omplen lo territori entre Cinca y Segre, y pren una direcció Sudest fins arrivar a demunt d' Aytona, ahont torç al Sudoest paralelament al Segre per caure al llit del Cinca uns quatre kilòmetres més avall de Fraga.

Des d' aquí no dexa lo fons de la vall fins cinch kilòmetres després de juntat lo Cinca ab lo Segre, en qual punt pren una direcció sinuosa de Nort a Sur, primerament pujant a la Serra de Campells, baxant després a córrer per la vora esquerra del Ebre, apartant-se-n més tart sóta Almatret, y passant a atravessar l' Ebre sóta Fayó, poble aragonès ahont per la desembocadura del Matarranya puja a les vessants de la dreta del Ebre a buscar lo ríu Algars, que baxa de les altes montanyes de Beceyt. Se junta ab aquest ríu a Pinyeres, y no l' abandona fins a Arnés, ahont se dirigeix al Tossal del Rey, cim dels Ports de Beceyt, que es lo punt d' unió de les provincies de Tarragona, Terol y Castelló de la Plana.

La divisoria aquí comença a baxar per les crestes que conduhexen a sobre de La Cenia, y des d' aquest poble s' encarrila pêl ríu La Cenia, que no dexa ja fins arrivar a la costa.

En aquest total recorregut hem seguit la partió de la provincia d' Osca y de Lleyda des del port de la Picada fins a poch abans d' arrivar a Mequinença.

Des d' aquest punt fins a la boca del Matarranya, a sóta de Fayó, es la provincia de Çaragoça la que llinda ab la de Lleyda; més aquí ja entra la provincia de Tarragona a llindar ab la de Çaragoça, fins a prop de Caseres, hont entra la provincia de Terol a llindar ab la de Tarragona fins al Tossal del Rey.

Lo restant de la divisoria fins a la mar separa les provincies de Tarragona y de Castelló de la Plana.

Longitut del límit de Ponent.—Lo desenrotllo total d' aquesta línia, límit occidental de Catalunya, mideix aproximadament 317 kilòmetres.

Comparat aquest límit de Ponent ab lo del Nort, se veu que abdós han obehit a criteris diferents. Lo límit Nort, salvant les excepcions que hem fet notar, corre quasi sempre per les crestes de la serra, o siga per la divisoria d' aygues. Lo límit de Ponent, si s' exceptúa son començament y algunes petites porcions de son curs, corre sempre pêl llit dels rius.

Límit de Llevant.—La costa catalana presenta en sa major part una configuració mólt regular: pot resumir-se dihent que des de les boques del Ebre fins a la del Llobregat ofereix una ampla curva de suàu concavitat sols interrompuda pêl cap de Salòu, estribació penyascosa que-s fica a la mar a prop de Tarragona. Des de la punta del Llobregat fins al Cap de Sant Sebastià la costa es gayre bé rectilínia: y les dues seccions que acabàm de marcar van en conjunt orientades de O. SO. a E. NE.

Al cap de Sant Sebastià la costa torç en conjunt cap al Nort, retallant-se

en capritxós dibuix fins a son terme que lo troba al peu N. del Cap Falcó. A poch de dexar la costa la desembocadura del ríu Cenia, troba a Sant Carles de la Ràpita lo grandiós port dels Alfachs, creat al costat Sur del delta del Ebre per les corrents litorals, podent contenir vaxells de 6 metres de calat. Aquest delta, que no avença menys de 18 kilòmetres mar endins, dibuxa en son costat N. lo port del Fangar, port mólt segur y suficient per naus que no passen de 4 metres de calat (5).

Són innombrables les *cales* y les *puntes* que a penes alteran ab petites escotadures lo regular perfil de la costa, y axí no citarèm més que-ls accidents més importants, com són, a la provincia de Tarragona, la Punta Grossa, al peu de la serra de Balaguer; lo port de Salòu, resguardat dels llevants pêl promontori de Salòu, que s'axeca 70 metres sobre del mar; la punta del Cofre, aprop de Calafell; lo cap de Grils, a Sils; a la provincia de Barcelona; la punta del Llobregat, formada pêl delta d'aquest ríu; lo port de Barcelona; la punta de Besòs; mes al començar la costa de la provincia de Gerona, son perfil es mólt més mogut y quasi totes les poblacions costaneres tenen petits ports naturals, que si bé reunexen en general males condicions, són alguns d'ells susceptibles d'ésser bons ports pera naus de cabotatge, fent-s'hi obres convenients. Blanes té un port resguardat per la punta de Sant Miquel. Tossa, al peu del cap de Tossa, té una ensenada oberta als vents de Llevant. Sant Felíu de Guíxols té per port una ensenada compresa entre les puntes de *Garbí* y *Llevant*. Palamors disposa també d'una ensenada mólt ample, resguardada dels llevants per la *punta del Molí*.

Des del cap de Sant Sebastià al cap de Bagur y a la platja de Pals, o Boca del Ter, la costa es mólt brava; y torna a ser-ho des de la punta d'Estartit fins a la badía de Roses.

Devant del cap Estartit se veuen, a 900 metres de distancia, les illes Medes, agrupament d'illots, l'únich important que-s troba a tot lo llarch de la costa catalana: la illa major té 300 metres de llargada.

A La Escala comença l'ampla badía de Roses, platja arenosa que limita la extensa plana del Empordà: y a Roses, que-s troba al N. de la badía, oferint en l'amagat recó, que termina en la punta de la Poncella, un excelent refugi als barcos que vajan al Golf de Lleó ab vents durs del primer quadrant, comença la costa a presentar-se altra vegada aspra y penyascosa, esmotxada en capritxosos dibuxos per la força de les ones, plena de *cales* y de *puntes*, y de petits illots que surten amenaçadors del fons de la mar.

Passades les cales de Canelles y de la Guinguera, s'obre lo port de Cadaquers, entre la punta de Cala-naus y la illa Arenella, oferint abrich contra los vents de Llevant.

Al cap de Creus comença a arquejar-se la costa cap a Ponent, y després

(5) Ricart y Giralt: *Guía marítima y comercial de los puertos de la península ibérica* (Madrid 1894).

cap al Nort, presentant cales importants, com la cala Tabellera y la cala Prona, y lo port de La Selva, que-s lo primer port espanyol que-s troba des de Cap Falcó: està aquest comprès entre la punta de la Creu y la punta Serrella, y permet la entrada a embarcacions de tots calats, mes està obert enterament als vents del Nort.

Les petites cales de Llansà, de Sant Miquel de Culera y de Portbou, són les últimes de la costa.

Longitut de la costa.—Lo total desenrotllo d'aquesta, des de la boca del ríu Cenia fins a la Roca Foradada, mideix aproximadament 415 kilòmetres.

PROVINCIA DE LLEYDA — PROVINCIA DE TARRAGONA

PROVINCIA DE OSCA — PROVINCIA DE ÇARAGOÇA — PROVINCIA DE TEROL — PROVINCIA DE CASTELLÓ

Vall del Ribagorçana — Cinca — Segre — Ebre — Vall del Algás — Conca del Matarranya — Baix Ebre — Vall del Cenia

Projecció de la linia límit de Ponent sobre d' un meridiá.

Escales per les horizontals: 10 9 8 7 6 5 4 3 2 1 0 — 10 — 20 — 30 — 40 — 50 kilómetres

per les verticals: 1000 — 500 — 0 — 500 — 1000 — 1500 — 2000 — 2500 — 3000 metres

PROVINCIA DE LLEYDA — PROVINCIA DE GERONA

Vall d' Aran — Vall del Pallars — Vall d' Andorra — Vall del Segre — Cerdanya — Vall del Ter — Vall del Fluvia — Vall de la Muga — Conca litoral

Departament de l'Haute Garonne — Departament de l' Ariége — Departament dels Pyrineus orientals

Projecció de la linia límit del Nort sobre d' un paralel.

Escales per les horizontals: 10 — 5 — 0 — 5 — 10 — 15 — 20 — 25 — 30 — 35 — 40 — 45 — 50 kilómetres

per les verticals: 1000 — 500 — 0 — 500 — 1000 — 1500 — 2000 — 2500 — 3000 metres

Dimas Rodriguez, Delin.

A. Martín, Editor.-Barcelona

Orografía

La orografía d' un país y sa hidrografía constituhexen dos sistemes diferents en sa essencia, mes lligats entre sí de tal manera, que l' un es conseqüencia del altre, ab la particularitat de que, si bé se pot dir en térmens generals que tot ríu es, en son començament, fill d' un accident orogràfich del qual la montanya n' es la expressió, la montanya es a son cop modificada pèl ríu en sa forma y altitut: y fins se donan mólts casos de montanyes que-s deuen en absolut al ríu, del qual venen a ser-ne filles, tant, que no existirían si los rius no haguessen llaurat y esculpit sos encontorns.

Axò farà que no podrèm parlar de sistemes orogràfichs sense anomenar los rius que en ells s' hi allotgen, si bé la descripció de les conques d' aquests hagi d' ésser tractada en capítol apart.

Catalunya es un país essencialment montanyós. Per qualsevulga lloch que se l' atravesse, serres y valls en successió interminable aparexen com un laberinte inestricable per qui no conega les relacions que tenen entre sí. Les grans planures no hi existexen sinó en punts mólt comptats, com són los *plans d' Urgell* a la provincia de Lleyda, l'*Empordà* a la de Gerona, lo *plà de Llobregat* a la de Barcelona, los *plans de Tarragona* y de *Tortosa* a la de Tarragona: per quant mólts altres *plans* o *planes* axí anomenats, com la *plana de Vich*, lo *plà de Bages*, lo *plà de Vilafranca,* no ho són sinó d' un modo mólt relatíu, y, en conjunt, no representan sinó una porció petita de la superficie total.

Un cop d' ull al mapa hypsomètrich que s' acompanya fà veure que, vora de la mar, una llarga línia de montanyes corre paralelament a la costa, encare que trencada en diferents endrets pêls rius que venen a desembocar-hi, de modo que, ja tocant a la mar, comença a manifestar-se la estructura montuosa de la regió.

L' extrém occidental de la provincia de Tarragona se troba a dalt dels *ports de Beceyt* en lo *Tossal del Rey*, a 1,398 metres d' altitut, terme del potent macís del Maestrazgo que abraça part de les provincies de Terol y de Castelló, y en quin punt se juntan los límits de les tres provincies.

Sota d' aquest nus de montanyes s' alça prop de la mar, a 762 metres, lo Montsià, com si fós un fragment desprès d' aquell.

Des de dalt dels ports de Beceyt arrenca una branca que passa per Mont Caro (880 m.) y baxa cap al Ebre iniciant ja la direcció paralela a la costa; y passat lo ríu se desplega la serralada en aquest sentit per les montanyes de Cardó, de Capsida, de Tivisa y de Llavería, ab altituts de 943 metres a la Creu de la Santa, de 737 m. a la serra de Balaguer y de 914 m. a la punta de Llavería.

Interrompuda la serra costanera pêls plans de Reus y de Tarragona, y per les baxes conques del ríu Gayà, del torrent de La Bisbal y del ríu Foix, ahont comença la provincia de Barcelona, se refà a sobre de Vilanova y Geltrú constituint les montanyes de Garraf, macís mólt espadat del costat de la mar, qual punt culminant es lo puig de *La Morella* (595 metres).

Interrompuda de nou pêl Llobregat, passa pêl N. de la ciutat de Barcelona, alçant-se al Tibidabo, a 531 metres; y després d' ésser trencada per lo ríu Besòs a Montcada, s' extén per demunt de Mataró en una llargada d' uns 53 kilòmetres, alcançant a la serra del Montnegre la altitut de 793 metres, fins arrivar al ríu Tordera, ahont es trencada una altra volta, y comença la provincia de Gerona.

Aquí la serra costanera s' exampla al enllaçar-se ab les montanyes Gavarres, qual cim està a 533 metres d' altitut, y va a morir al cap de Bagur.

Lo cambi de direcció que la costa presenta en aquest promontori, porta un cambi també a la naturalesa de la metexa, puix passats los plans de la desembocadura del Ter, sols s' axeca un petit macís de montanyes a Torroella de Montgrí, y s' entra tot seguit a la ampla badía de Roses que voreja la extensa plana del Empordà.

A Roses s' alça la serra arquejada que baxa des de la frontera francesa fins a Cap de Creus, y que, si bé es una serra costanera tota vegada que ses crestes de 672 metres d' altitut màxima se troban sols a 3 kilòmetres de la costa, no té cap relació baix lo punt de vista de son origen o formació ab les que venim seguint, y no es en rigor més que una estrebació de la serralada pyrinenca, tan important com la extremitat oriental d' aquesta per l' alçada de sos pichs.

Derrera de la faxa montanyosa de la qual acabàm de dibuxar la línia principal, una segona aliniació de serres vé a destacar-se, més o menys paralelament a l' anterior, y lligant-se ab aquesta y ab l' interior de Catalunya per ramificacions que no dexan de dificultar son estudi.

A la provincia de Tarragona, les montanyes de Gandesa y de la Fatarella, ab altituts de 400 a 500 metres, acusan la ràpida baxada cap al Ebre dels enlayrats territoris de la part de Ponent: y passat lo ríu, més enllà de García, s' alçan les serres del Montsant y de la Llena, y després la de Prades ab la altitut de 1,201 metres. Prop ja de la partió de Tarragona y Barcelona, lo puig de Montagut s' axeca a 953 metres, y a través de la conca del Anoya arriba-

rèm a la montanya de Montserrat, ahont lo pich de Sant Geroni té 1,238 metres d' altitut.

La faxa montanyosa continúa per Sant Llorenç (1,094 m.) y pêl Montseny (1,741 m.), que-s lo cim més alt de la Catalunya baxa, d' ahont se destaca cap a dins de la provincia de Gerona la serra de les Guilleríes o montanyes d' Ausona (1,200 metres).

Derrera d'aquesta segona faxa més o menys paralela a la costa que acabàm de marcar, lo territori se desenrotlla de diferent manera pêl centre y pêls costats de Llevant y de Ponent. Al centre se-l veu axecar-se en massa formant una protuberancia allargada de Sur a Nort, que porta los plans de Calaf y de Sant Guim a altituts de prop de 800 metres, y que-s continúa a través de la serra de Castelltallat cap a les montanyes de Solsona, marcant una partió d' aygues important que es la del Llobregat y del Segre.

Per Ponent, al revés: la terra se deprimeix: una extensa plana que per tots costats baxa suaument cap al Segre, y es la més gran de tota Catalunya, forma lo que-s coneix ab lo nom de *plans d' Urgell,* y no la interrompen més que baxes serres rectilínees d' una senzilla uniformitat, com són les serres d' Almenara y de Montclar, y los turons xatos y aplanats que s' escampan pêls voltants de Lleyda y sa comarca.

Marxant des de la cresta o protuberancia central de que hem parlat, cap a Llevant, trobarèm dues regions distintes per les direccions de les serres y dels rius: primer la que lo Llobregat atravessa de Nort a Sur junt ab la que, més a Llevant, lo ríu Ter en son terç central atravessa també de Nort a Sur; desprès la que lo Ter en son terç inferior atravessa de Ponent a Llevant fins a desembocar en la mar.

De modo que, en aquesta porció central de Catalunya, se nota una certa simetría dins de la diversitat de direccions orogràfiques y hidrogràfiques: al mitg, serres y rius principalment orientats de Nort a Sur, com són: a la provincia de Barcelona lo ríu Llobregat y la serra de Pinós; a la de Gerona lo terç central del ríu Ter y la serra de la Magdalena y Puig Sacalm; a la dreta, o Llevant, orientacions cap a Llevant, dret al Empordà y a la mar, marcades en lo curs del ríu Fluvià y del terç inferior del ríu Ter, y en les serres de Finestres, Rocacorva y altres; a la esquerra orientacions cap a Ponent, cap al Segre, com se veu en les serres de Montclar y d' Almenara, y en los rius Sió y Set.

Tornant-nos-en altre cop al interior y penetrant cap al Nort per acostarnos al Pyrinèu, trobarèm a Berga un accident orogràfich mólt marcat y de gran importancia, perque se segueix a través de les provincies de Gerona, Barcelona y Lleyda en una gran extensió. Comença al peu dels Pyrinèus orientals catalans, a Mitgdía de Sant Llorenç de la Muga, en la montanya anomenada Roch de la Penya; passa per Albanyà y per l'agut pich de Basagoda (1,343 metres), cap a Sant Joan de les Abadesses, va atravessar lo Ter a sota de Ripoll; se destaca a Vilada y Borredà en la dentellada serra de La Quart, pren a Berga

lo nom de serra de Queralt y més a Ponent lo de serra dels Tossals; a sota de Sant Llorenç dels Pitèus es la serra de Busa, y té la manifestació més occidental a Camarasa, poble de Lleyda, prop del qual se juntan lo Pallaresa y lo Segre.

Es aquesta una ratlla estratigràfica que guarda un cert paralelisme ab la costa y que, com veurèm, per sa orientació y per la naturalesa de les formacions geològiques a les quals afecta, no pot separar-se d' un dels moviments orogènichs que més trascendencia han tingut en la configuració de la terra catalana, que es lo de la serra de Cadí.

Mes aquesta línia que acabàm de seguir no es més que la vora meridional d' una faxa eminentment montuosa, d' aspre y trencat territori, dominat per enlayrats tossals, que-s desplega de Llevant a Ponent. Comença propriament en lo troç de Pyrinèu oriental comprès entre lo naxement del ríu Muga y lo cap Cervera, serie de crestes que guardan més paralelisme ab la costa que ab la direcció general del Pyrinèu: segueix per la serra de Sant Antoni y la serra Cavallera cap a les montanyes de la Pobla de Lillet, desplegant-se pêl Catllaràs y los macissos de La Nou y d' Encija, separats per la fonda escotadura del Llobregat; los de Corbera y de Farrús; la imposant mole del Port del Comte, y ja al altre costat del Segre, lo macís d' Aubens al centre de la provincia de Lleyda.

Arribant a aquest punt, la faxa montuosa, composta, com hem vist, de móltes unitats, s' individualisa, pren un altre caràcter y una altra direcció: aquesta que venía essent del primer al tercer quadrant, passa a ésser del segón al quart al començar la serralada del Montsech, que constituida ab matemàtica regularitat, des del mitg de la provincia de Lleyda se fica al Aragó sense perdre la figura ni la orientació que té. La cresta, mólt poch festonada, se manté a altituts no gayre inferiors a 1,683 metres, que es la del cim més alt. Atravessada pêls ríus Noguera Pallaresa y Noguera Ribagorçana, que hi corren per llarchs y mólt pintoreschs congosts, serveix en sa major part de límit meridional a la conca de Tremp, una de les més importants comarques agrícoles de Lleyda. La serra del Montsech pertany a un sistema orogràfich distint; lo del Pyrinèu propriament dit, com després veurèm.

Tornant-nos-en al Nort, veurèm axecar-se per derrera dels alts macissos que últimament hem enumerat, una serra de gran llargada y mólt regular perfil, també orientada del primer al tercer quadrant, com la que hem vist a Berga, mes quals cims, mólt més enlayrats, se mantenen a altituts pròximes a la de 2,638 metres que té lo pich de la Canal Baridana, que es lo més alt. Es la notable *serra de Cadí*, línia estratigràfica de cabdal importancia, que atravessant obliquament lo Pyrinèu propriament dit, pêl Puigmal y Costabona, se lliga ab lo Canigó, hont vé a tenir sa terminació oriental.

Encara que aquesta serra pert lo nom abans d' atravessar lo Segre, sa línia estratigràfica segueix per la montanya del Solà y arriba a la de Boumort.

Aquí som a sobre de les fondalades del Noguera-Pallaresa, y apareix al nostre devant per la banda del Ponent una llarga serra, que baxa de Nort a Sur y forma per dit costat occidental lo límit de la Conca de Tremp: es la serra de Claramunt y de Lleràs, derrera de la qual ja caurèm en la estreta vall del Noguera-Ribagorçana, ahont per la canal del ríu baxa la partió del Aragó y de Catalunya.

Posats en aquesta vall del Ribagorça se-ns presenta, al extrém Nort d'aquesta serra de Lleràs y en sentit transversal al ríu, un altre accident orogràfich mólt marcat, perque s'axeca fins a la altitut de 1,881 metres, atravessa per sota de dita serra y ve a sortir per la part de Llevant, en lo pintoresch estret d'Erinyà, format pêl ríu Flamisell, en la conca del Noguera-Pallaresa, ab la metexa direcció que té a la vall del Ribagorçana. Es la serra de Sant Gervàs, formada d'altes cingleres, de cim rectilini y de vessants tan aplomades per lo costat de Mitjorn, que no pot pujar-s'hi sinó en lo punt d'encreuament ab la serra de Lleràs.

Aquest accident orogràfich reproduheix en aquesta latitut no sols la direcció de la serra del Montsech, sinó les relacions de contacte ab les formacions geològiques més modernes, y fins lo sentit com penjan les capes de caliça que-l forman; de modo que les dues serres pertanyen al meteix sistema.

Més al Nort, una altra serralada corrent pêl Sur dels poblets d'Aguiró, Benès y Erillcastell reproduheix la metexa direcció.

A mida que-ns anàm acostant a les altes estrebacions pyrinenques, se fà més difícil trobar serres acusades en llargues direccions: per lo qual, passarèm a donar una idea de les principals derivacions del Pyrinèu català.

Començant per l'extrém oriental, una serra de figura arquejada presentant la concavitat al mediterrani, baxa des del Coll del Toro a Cap de Creus per sobre de Vilajuhiga y de Roses, partint les aygues del ríu Orlina, o sía de la Conca de la Muga, de les que corren directament a la mar per les barrancades de Port-Bou, Culera, Llansà y demés punts d'aquest troç de costa.

Des d'aquesta serra fins a la que limita per Ponent la conca alta de dit Muga, y que marxa en direcció quasi a Llevant, arrancant des del origen d'aquest ríu y passant pêl Pich de Bassagoda y pêl Sur d'Albanyà y de Sant Llorenç, se desprenen de les crestes pyrinenques nombroses estrebacions convergents cap al plà del Empordà. D'entre elles ne citarèm únicament la que ab lo nom de Montanya de La Junquera baxa del Pich de Llobregat de Nort a Sur per prop de Requesens y de Capmany, limitant la vessant esquerra del ríu Llobregat de la Junquera, y una altra orientada de Ponent a Llevant que des de Custoja (França) passa per la ermita de la Mare de Déu del Fau y per la serra de Montdevà, partint les aygues del Arnera y del Muga.

En lo troç del Pyrinèu comprès entre lo plà de la Muga y lo mont Falgars, que es lo que forma lo límit septentrional de la conca del Fluvià, se destaca tant sols una serra cap a Mitjorn, que arrenca de sobre del Coll de les Falgue-

res y va a la montanya de Grao d' Escales, que per dreta y esquerra dexa córrer, entre llarchs y feréstechs congostos, les aygues dels rius de Baget y de Sant Aniol.

La serra que des de Mont Falgars serveix de partió a les conques del Fluvià y del Ritort, afluent del Ter aquest derrer, corre primer al SO. passant per Sant Antoni, y desprès al Sur a buscar lo Puig Sa-Calm.

Més a Ponent arrenca del Pich de la Dona una altra serralada dirigida de Nort a Sur, que passa pêl pich del Grà de Fàjol, la collada Verda y lo Coll del Pal, y marca la separació de les conques altes del Ter y del Freser.

Des del Pich de la Dona, en que la cresta pyrinenca va orientant-se, no com lo Pyrinèu en general, del segón al quart quadrant, sinó com la serra de Cadí que va del primer al tercer, no derivan dels alts tossals que la forman llargues estrebacions, a pesar d' omplir lo territori macissos importants, com són lo de Coma de Vaca y lo de Queralps: les ramificacions que se-n desprenen acompanyan de Nort a Sur los petits tributaris del ríu Rigart, que va de Ponent a Llevant a trobar lo Freser dins de Ribes: y la cresta continúa des de Coll de la Creu de Mayans en la direcció esmentada, anant pêl Coll de Toses a Puig Llansada y al Puig d' Alp, y enfilant la carena del Cadí.

La Vall de la Cerdanya s' obre espayosa des de la vessant Nort Oest d' aquest troç de serra, y la ratlla frontera, encabint-se en lo fons del torrent de Vilallovent, troba, al enfilar-se per la vessant dreta de la Vall, una serie de pichs orientats quasi de Llevant a Ponent, que ja quedan anomenats al descriure la partió ab França: es aquest un dels dos ramals importants que naxen en lo nus montanyós ahont hi ha lo coll de la Portella Blanca d' Andorra, y ahont s' hi reunexen los puigs més enlayrats d' aquest costat oriental d' aquest principat, com són lo Pich Negre, 2,878 m.; lo Pich d' En Valira, 2,804 m., y lo Pich de la Font Negra, 2,600 m., los quals per Llevant dominan al naxement del ríu francès *Ariège*, y per Ponent la conca andorrana dels Estanys dels Pessons, hont naix lo Valira de Llevant: un altre ramal es lo que, cap al Sur Oest, parteix les aygues del Segre y del Valira paralelament al curs del primer y seguint la serra de Bescaràn. Aquesta branca fronterisa d' Andorra y Lleyda es trencada pêl Valira quan surt d' Andorra y-s llença al plà de la Seu; mes segueix cap a Ponent pêl Ras de Conques y pêl pich del Orri de Rubió, ahont entra ja la conca del Pallaresa.

La frontera Nort d' Andorra no dóna cap al Sur més que una derivació important, que es la que parteix en dues valls lo territori. Surt del Pich de Serrera, y pêls pichs del Estanyó y de Casamanya va a termenar a la confluencia dels dos Valiras, sota Andorra la Vella.

En l' extrém occidental de la frontera andorrana, al començar de nou la partió de la provincia de Lleyda ab lo departament francès del Ariège, baxan cap al Sur un ramal que pêls Port-vell y Port-negre se dirigeix al Bony de Saloria, 2,888 m., y cap a Ponent un altre que pêls pichs de Gerri y de Norís

Clixé del autor

Les montanyes Malehides vistes dès de la Penyablanca d' Alós (distancia 33 kilòmetres)

va a parar al Monteixo, 2,904 m. Lo primer ramal marca lo començament de la divisió de conques entre lo Segre y lo Noguera-Pallaresa: lo segón, la partió d'aygues entre lo ríu Noguera de Vallferrera y son tributari lo petit ríu de Tor.

La alta Pica d'Estats, o Puig central de Sotllo, que es lo punt més prominent del Pyrinèu català, 3,141 m., es origen d'una altra ramificació que circolant en forma de *esse* pêls alts tossals Pich de Baborta, 2,934 m., Punta de Osinils, 2,666 m., lo Cap de Tudela, 2,318 m., y lo Plà de la Noguera, 2,220 m., va separant les aygues del ríu Noguera de Cardós y del Vallferrera que li es afluent per la esquerra.

Des de la Pica d'Estats fins al Mont Roig d'Espanya, los aspres tossals que, distribuits en un arch de cercle, coronan la conca del Noguera de Cardós, no donan naxement a importants ramificacions: es una regió d'estanys que abocan als nombrosos riuets tributaris del ríu que dóna nom a la Vall: mes en lo Montroig se fà la partió d'aquesta conca y la del Pallaresa, y de ell se-n desprèn una llarga serralada que va separant les dues, per la serra de Campirne, lo pich d'Escobedo, 2,286 m., y lo de Coscolló, 2,021 m., per anar a morir a Llavorsí, en qual punt los dos rius s'ajuntan.

Lo curs del alt Pallaresa se va desenrotllant en forma cercolar, marxant paralelament y tant proper a la frontera, que des d'aquesta no hi ha lloch a baxar-ne llargues brancalades: sols quan la ratlla frontera arriba al Pich del Home, que es precisament lo punt extrém de la conca del Noguera de Pallars, se veu despendre-se-n cap al Sur una serra que va a morir al Plà de Beret y passa pêls pichs de Penya Blanca de Montolíu y Pich Parrús.

En son camí curvilini, lo Noguera va voltant un gros y montuós macís nomenat *macís de Beret,* que es una de les comarcades pyrinenques més interessants y al meteix temps de més selvatge bellesa, per lo accidentat del pis y per sa posició que domina tota la part alta de la Vall d'Aràn: aquest macís se troba al mitg de les dues branques en que sembla partir-se la serralada pyrinenca al acostar-se al centre de son llarch recorregut de mar a mar: la una branca es la que la cresta frontera, fent una torta mentres acompanya lo curs del alt Noguera-Pallaresa, va seguint sense interrupció per la vora dreta de la Vall d'Aràn cap a Pont de Rey, y que anteriorment havèm descrit: la altra branca, composta de tossals més elevats y ocupant en direcció rectilínea una faxa montuosa més ampla y mólt més accidentada, comença a la dreta del Pallaresa demunt d'Escaló y d'Esterri, y per les desolades comarques de Espot y de Saburedo, de Caldes de Bohí y del Port de Viella, guanyant alçaries de 2,900 m. al Pich de Peguera, 2,930 m. al Pich de Colomers, 3,005 m. a la Punta alta y 3,032 a Como-lo-forno, va a enllaçar-se ab lo macís de les Malehides, del qual ne ve a ésser la continuació cap a Llevant, es a dir, la veritable cresta pyrinenca, que-s troba bruscament interrompuda per la vall del Pallaresa y per los afluents de la esquerra d'exa conca.

D' aquesta darrera porció dels Pyrinèus catalans, que es ahont ab més grandiositat s' hi presenta la naturalesa, y ahont innombrables estanys omplen los començaments de les valls, dominats per enesprats puigs, móltes vegades inaccessibles, ne devallen cap al Sur algunes serres que fan la separació dels afluents principals que per aquest costat donan al Pallaresa y al Ribagorçana. Des dels pichs de Colomers, baxa pêl pich Peguera y pêl Montseny de Llessuy, cap al Serradet de Montrós, una cresta que separa la conca del Pallaresa de la del Flamisell, que li es afluent per la dreta. Una altra cresta que parteix del meteix punt, passa pêl pich del Pesó y la Pica de Cerbí y divideix les aygues del Flamisell, o sía de la conca del Pallaresa, de les del Noguera de Tor, que es afluent esquerra del Ribagorçana. Y finalment, una altra divisoria comença a Como-lo-forno, que es lo pich més alt de les montanyes de Caldes de Bohí, y passa per la collada Gelada y lo Comoldó, separant la conca del Noguera-Ribagorçana de son afluent de la esquerra, lo Noguera de Tor.

Y aquí, que estàm ja en los límits occidentals dels Pyrinèus de Catalunya, terminàm la descripció de les principals estrebacions d' aquesta serra, y passàm a parlar dels rius que creuan lo nostre territori.

Hydrografía

Vessant del Mediterrani.—Conques principals y conques litorals.—Conca del Ebre.—Id. catalana superior del Ebre.—Id. catalana inferior del Ebre.—Id. litoral del Sur de la Costa de Tarragona.—Id. litoral del Nort de la Costa de Tarragona.—Id. del Francolí.—Id. del Gayà.—Id. litoral del Sur de la Costa de Barcelona.—Id. del Llobregat.—Id. del Besòs.—Id. litoral del Nort de la Costa de Barcelona.—Id. del Tordera.—Id. litoral del Sur de la Costa de Gerona.—Id. del Ter.—Id. del Fluvià.—Id. del Muga.—Id. litoral del Nort de la Costa de Gerona.—Vessant del Atlàntich.

Catalunya dóna aygues a les dues mars Mediterrania y Atlàntica: a la primera hi va la quasi totalitat de les corrents que hi circolen: a la segona sols les procedents de la petita porció de terra que s' escàu a la vessant Nort de la serra pyrinenca al començar la Vall d' Andorra, y les de la Vall d' Aràn.

Vessant del Mediterrani.—La major part de les aygues mediterranies són aconduhides pêls diferents rius, com són lo cabdalós Ebre, lo Llobregat, lo Ter y altres que seguexen en importancia, los quals van reunint en son curs les que-ls hi portan altres rius secundaris, pera llençar-les reunides a la mar.

Una petita part de les aygues pluvials acut directament al Mediterrani per les rieres y barrancades més o menys importants que baxan de la costa constituint petites conques independentes. Lo gran nombre que hi ha de aquestes últimes y la seva insignificancia individual faràn que les considerèm reunides en grupus segons los troços de costa a que pertanygan, lo qual permetrà dividir tot lo sistema hydrogràfich català en dues grans seccions:

Conques *interiors:* o sía, conques que radican al interior de Catalunya. Conques *litorals:* o sía que venen repartides a lo llarch de la costa.

En les conques interiors hi cab la classificació de *Conques principals* pera les que tenen son terme en la mar; *Conques de segón ordre,* pera les que lo tenen en una conca *principal; conques de tercer ordre,* pera les que lo tenen en una de *segón,* y axí successivament.

No caben en aquest quadro general de la Hydrografía catalana, més que les conques de primer y algunes de segón ordre, que són les que poden afectar ensemps a dues o més provincies; les conques d' ordre més secondari, no afectant sinó a una provincia sola, trobaràn son lloch en les descripcions de les provincies respectives. Ademés, hi han móltes petites conques, que essent in-

dividualment afluents d' una conca de major categoría, no merexen ésser citades per llur petita extensió.

Conques principals. — Són les següents, que-s troban seguint la costa de SO. a NE.:

Conca del Ebre.
» del Francolí.
» del Gayà.
» del Llobregat.
» del Besòs.
» del Tordera.
» del Ter.
» del Fluvià.
» del Muga.

Conques litorals. — Són les següents:

Conca litoral del Sur de la costa de Tarragona.
Conca litoral del Nort de la costa de Tarragona.
Conca litoral del Sur de la costa de Barcelona.
Conca litoral del Nort de la costa de Barcelona.
Conca litoral del Sur de la costa de Gerona.
Conca litoral del Nort de la costa de Gerona.

Conca del Ebre. — Pren lo nom del primer ríu de la Península, que nascut a Reinosa, al peu de les montanyes cantàbriques, arriba a la part baxa de Catalunya després d' haver recullit per la seva dreta les aygues vessants de la *cordillera ibera* y per la esquerra les que li dóna lo macís pyrinench en sa cayguda meridional.

La dèpressió, o vall, per ahont circula aquest ríu, es la més gran y la més important de les que allotjan als principals rius d' Espanya: y la conca hydrogràfica catalana que hi aflueix, es també la més gran d' aquest territori; tant, que per sí sola abraça mólt poch menys de la meytat de Catalunya, sent-li tributaries les quatre provincies, encara que mólt desigualment, La de Gerona ho es en la regió de Cerdanya, que es per ahont entra a Espanya lo Segre, afluent principal del Ebre. Lleyda té quasi tota la superficie de la provincia en exa conca. Barcelona sols hi tributa en una petita porció a la part de Calaf. Tarragona hi té inclosa una meytat de la provincia, y per ella es per ahont lo gran ríu, després d' haver rebut a sota de Mequinença lo cabdalós Segre, que quasi li dobla lo cabdal, se dirigeix a la mar atravessant en un sinuós curs lo macís de montanyes que s' extenen per tota la amplada de la provincia tarragonina.

La vora dreta de la conca del Ebre comença entre Amposta y Sant Carles de la Ràpita: puja a la cresta del Montcià, y per sobre d' Ulldecona puja als turons de Godall a buscar la ratlla divisoria de Catalunya y Aragó, que passa pêl *tossal del Rey* a dalt dels *ports de Beceyt.*

Des d'aquí va seguint cap al Nort fins a termenar en lo Pyrinèu per lo límit occidental de Catalunya que abans hem descrit en sentit contrari.

La vora esquerra de la conca del Ebre comença al Golf de Sant Jordi, prop d'Ampolla, y puja a buscar lo cim de les montanyes de Capsida, des de ahont corre cap a les de Tivisa pera enfilar paralelament a la costa les Serres de Llavería y de La Mussara, ahont cambía de direcció torcent al Nort a través de la Serra de Prades, y dirigint-se per entre Vilanova de Prades y Vallclara a trobar la Serra de la Llena, que es un punt de la divisoria de les provincies de Tarragona y Lleyda.

Per aquesta divisoria, encara que no ab tota continuitat, segueix pêl costat espadat de la Serra del Tallat; mes a sota Belltall la dexa, se-n torna a la provincia de Tarragona, trobant entre Rocafort y Les Piles la divisoria del ríu Corp (Lleyda) y del Gayà (Tarragona), que va seguint fins a sobre de Santa Coloma de Queralt. Aquí comença la partió de les conques del Ebre y del Llobregat, que-s dirigeix a la serra de Castelltallat, atravessant-la; dexa Solsona a Llevant, y trenca la serra del Santuari *dels Horts,* a sobre de Sant Llorenç dels Pitèus, pera pujar-se-n a la alta serra del Port del Comte.

Lo *Coll de Port,* la montanya *d'Albert* y la de *Costafreda* van aconduhint la partió de les dues conques per la *collada de Josa* cap a la cresta del *Cadí,* de la qual va recorrent lo fil de la serra pêl *Coll de Pendís,* hont comença la partió de Gerona y Barcelona, y pêl *Puig d'Alp* y lo *Coll de Tosses.* Al arrivar al *Coll de la Creu de Mayans* troba la partió d'Espanya y França, y va seguint-la cap al Noroest a través de la Cerdanya, ahont ja hem dit que la part alta de la vall, y per lo tant de la conca del Segre, queda en territori francès.

Del meteix modo queda políticament escapsada pêl costat d'Andorra la conca catalana del Ebre pêls límits d'aquest principat, ja que aquests li fan donar la volta per demunt de Bescaràn y de la Sèu d'Urgell a trobar la partió d'Espanya y França al *pich de Bayàu,* mentres que lo propri límit hydrogràfich, des de la *Portella d'Andorra* s'interna un poch en territori andorrà, montant al *Pich Negre,* al *port de Frà Miquel* o de *Emvalira* y al *pich del Port de Soldeu,* trencant aquest port pera trobar en lo pich de la Cabaneta la partió d'Andorra y França, que des de la *Portella blanca d'Andorra* havía baxat pêll llit del Ariège, y resultant que la diminuta nacionalitat enclavada al cor del Pyrinèu, també dóna aygues al Atlàntich en aquesta petita part de la conca alta del Ariège, que no té més d'uns 28 kilòmetres quadrats, mentres que la restant superficie andorrana, que es de 438 kilòmetres quadrats, les dóna al Mediterrani.

Des del pich de Bayàu, comú a Lleyda, Andorra y França, lo límit de la conca del Ebre segueix a Ponent per la divisoria de fronteres fins al *Pich del Home,* en la Vall d'Aràn, ahont trenca dret al S., separant les aygues del Pallaresa y del Garona, y atravessant lo *Plà de Beret* y guanyant los cims del

Marimanya y de la Punta de Comial, baxa al Port de la Bonaygua pera pujar al pich de Saburedo, y aquí torna a empendre la direcció de Ponent pêls alts tossals de Colomers, 2,845 metres; Montarto, 2,827 m.; Biciberri, 3,004 m. y Sa-farrera, 2,625 m., pera arribar pêl Port de Viella y lo Coll de Toro al Pich de Mulleres, 2,935 metres, que domina l' ample circh ahont naix lo Ribagorçana.

Superficie de la Conca catalana del Ebre.—La extensió total es de 15,139 kilòmetres quadrats, atenent-se als límits polítichs. Si s' hi suma la part que correspòn de la superficie d' Andorra puja a 15,605 kilòmetres quadrats.

La conca catalana del Ebre pot considerar-se dividida en dues parts desiguals, que anomenarèm *superior* y *inferior*.

Conca catalana superior del Ebre. — Es la conca del Segre, y abraça tot lo territori que dóna aygues a aquest afluent. Sos límits començan a la vora esquerra del Segre devant de Mequinença, passan entre Almatret y Mayals a buscar la serra de la Llena, ahont troban en son extrém oriental la divisoria general de la conca del Ebre que puja per la provincia de Tarragona per Prades y Vilanova de Prades, y per tot lo restant circuit són uns metexos los límits de la una y de la altra.

La extensió de la *conca catalana superior del Ebre,* o sía de la conca del Segre, es de 11,432 kilòmetres quadrats, sense comptar-hi la superficie corresponent d' Andorra.

Aquesta extensió està ocupada per móltes altres conques, algunes de les quals, no per ésser de tercer ordre, dexan d'ésser importants. No corresponent-nos lo descriure-les, farèm notar, no obstant, que les més grans són afluents del costat dret del Segre, com són les del Valira, del Pallaresa y del Ribagorçana. Al costat esquerra sols hi ha un ríu de gros cabdal, que es lo ríu de Lavansa; y entre los demés, n' hi ha alguns, com són los del baix Urgell, que, a pesar de recórrer una considerable extensió, estàn ordinariament exuts.

Conca catalana inferior del Ebre.—Abraça una mólt petita extensió de la part baxa de la provincia de Lleyda, comprenent los pobles d' Almatret y Bovera, y va limitada pêl Nort per la línia que acabàm de senyalar a la conca del Segre fins a Vilanova de Prades. Pêls demés vents ve limitada per les linies generals de la conca del Ebre a la provincia de Tarragona.

La extensió d' aquesta part inferior de la conca del Ebre es de 3,707 kilòmetres quadrats.

Móltes conques podrían assenyalar-s'hi ab los innombrables barranchs y riuets que baxan al Ebre en los 135 kilòmetres que té de recórrer des de que entra a Catalunya fins a la mar: mes sols merexen citar-se dues per la seva importancia: a la part dreta, la del ríu Matarranya, que comença als ports de Beceyt, ahont gran part de la conca de son afluent lo ríu Algars pertany a la provincia de Tarragona, y abraça una superficie de 425 kilòmetres quadrats: a la part esquerra la del ríu Ciurana, limitada al N. per la conca del Segre,

a Llevant per la del Francolí y al Sur per la conca litoral, abarcant una superficie de 531 kilòmetres quadrats.

Aquestes dues conques reunides suman quasi la quarta part de la total extensió de la conca inferior del Ebre.

Conca litoral del Sur de la costa de Tarragona. — Entre lo límit de Mitg jorn de la conca baxa del Ebre, y la mar, queda una extensió formada per la part catalana de la conca del ríu Cenia y la vessant oriental de la montanya del Montcià, que es la més meridional de les que veurèm a lo llarch de la costa.

La superficie es d'uns 159 kilòmetres quadrats.

Conca litoral del Nort de la costa de Tarragona. — Té una figura allargada seguint lo litoral des d'Ampolla fins a prop de la capital tarragonina, o sía en uns 55 kilòmetres, circumscrita per la serie de crestes que bordejan la conca baxa del Ebre des de sobre Tortosa fins a La Mussara, y per les montanyes d'Albiol y de La Selva del Camp, ahont comença a llindar ab la conca del Francolí.

La superficie es d'uns 979 kilòmetres quadrats.

Conca del Francolí. — Vé determinada al Nort pèl límit de la Conca del Segre, que corre des de Vilanova de Prades fins a prop de Les Piles; a Llevant per la conca del Gayà, qual límit, a partir des d'aquest últim punt, segueix quasi de Nort a Sur fins a la Punta del Cofra, a la costa: y a Ponent per la conca litoral del Nort de la provincia de Tarragona, y per la part alta de la divisoria del ríu Ciurana, compresa entre La Mussara y Vilanova de Prades. La capital de la provincia se troba en aquesta conca.

La superficie es de 749 kilòmetres quadrats.

Conca del Gayà.—Aquest ríu, que naix a sobre de Santa Coloma de Queralt, determina una conca mólt estreta y dirigida de Nort a Sur, que llinda a Ponent ab la conca del Francolí, al Nort ab les conques del Segre y del Anoya, afluent aquest últim del Llobregat, y a Llevant ab aquesta y ab la del torrent del Vendrell o de La Bisbal, que fà part de la conca litoral que ara veurèm.

La superficie es de 484 kilòmetres quadrats.

Conca litoral del Sur de la costa de Barcelona.—Aquesta conca, compresa entre lo *Cap Gros,* que-s troba a la desembocadura del ríu Gayà, provincia de Tarragona, y l'extrém oriental de les costes de Garraf, provincia de Barcelona, abraça tres conques de relativa importancia, que són les de la riera de La Bisbal, la del ríu Foix y la riera de Ribes, ademés de les móltes petites conques que alimentan los barranchs y rieretes que corren directament a la costa.

Confronta al Nort y Llevant ab la conca del Llobregat, y a Ponent ab la del Gayà; y comprèn, com se veu, per son extrém occidental, una part que pertany a la provincia de Tarragona, corresponent lo restant a la de Barcelona.

La superficie es de 880 kilòmetres quadrats.

Conca del Llobregat. — Es, després de la del Segre, la més important de Catalunya, y radica en sa quasi totalitat en la provincia de Barcelona. La de Lleyda sols hi contribueix en una extensió subtriangular d' uns 55 kilòmetres de llarch per 20 kilòmetres d' amplada màxima, que comença a la serra de Castelltallat y acaba en lo Cadí, al Nort de Pedraforca, corrent son límit oriental a travers de les serres que marcan lo curs del Cardoner y de sos afluents Aygua-dora y Aygua de Valls, mentres son límit occidental va recorrent les crestes que limitan la conca del Segre per aquesta encontrada.

Les principals conques tributaries del Llobregat són les del Cardoner y del Anoya. Lo primer ríu se li junta sota de Manresa, y lo segón a Martorell.

Los límits de la conca del Llobregat són: al Nort y a Ponent los de la conca del Segre, entre Puig-llançada y Santa Coloma de Queralt; y des de aquí fins a la mar, los de les conques del Gayà y del litoral del Sur de la costa barcelonina. A Llevant, la divisoria de la conca del Ter que baxa de Nort a Sur fins al puig del Oller, ahont comença la partió ab la conca del Besòs; des d' aquí, per les serres de Castelltersol y de Sant Llorenç Savall, vé a passar entre Rubí y Sant Cugat, pera pujar al Tibidabo, y atravessant lo Territori de Barcelona, anar a parar a la mar a sota de Montjuich.

La superficie total es de 5,062 kilòmetres quadrats.

Les dues conques de segón ordre del Cardoner y del Anoya, ocupan la primera 1,550 kilòmetres quadrats y la segona 943 kilòmetres quadrats. O sía entre les dues quasi la meytat de la cabuda total de la conca del Llobregat.

Conca del Besòs. — Constituída per diversos afluents, que no representa cap d' ells una superficie considerable, lo conjunt té, no obstant, prou importancia pera formar, poch abans de desembocar la conca en la mar, un cabdal que dóna nom a la conca: mes la proximitat de la capital fà que se sangre de tal manera aquesta corrent soterraniament pêls pous y mines que se hi han fet, que ordinariament queda exut lo llit del ríu.

Llinda aquesta conca pêl SE. ab la conca litoral del N. de la costa barcelonina: per NE. ab la conca del Tordera; pêl N. part ab la conca del Ter y part ab la del Llobregat; y per Ponent ab aquesta derrera.

La superficie total es de 1,095 kilòmetres quadrats.

Barcelona pot considerar-se compresa en la conca del Besòs, perque es més marcada la partió d' aygues entre lo Plà de Barcelona y lo del Llobregat, que la del Plà de Barcelona ab la conca del Besòs: y es tan petita la regió hydrogràfica que lo Tibidabo limita per lo costat de NO., que pot prescindir-se de formar pera ella una denominació especial, del meteix modo que hem fet a la conca litoral del S. de la costa barcelonina, ahont hem agrupat baix aquest nom les conques de diferents rius y rieres, ab tot y donar cada un d' ells independentment ses aygues a la mar.

Conca litoral del Nort de la costa de Barcelona. — La costa de Llevant

s' extén en sentit de SO. a NE., formant una faxa d' uns 50 kilòmetres de llarch ab uns 10 kilòmetres d' amplada màxima, limitada a la banda de terra pêl fil de les serralades y en sos dos extrems respectius pêls plans del Besòs y del Tordera.

La corrent més important que hi ha en tota aquesta extensió es la riera d' Argentona.

La superficie total es de 335 kilòmetres quadrats.

Pertany tota a la provincia de Barcelona.

Conca del Tordera. — Al N. de la conca anterior, y llindant a Ponent ab la conca del Besòs, ocupa la regió del Montseny, que es lo macís més enlayrat de la Catalunya baxa, la conca hydrogràfica del Tordera, que per N. confronta ab la conca del Ter y per Llevant ab la conca litoral del S. de la costa de Gerona, y fà part de les provincies de Barcelona y de Gerona.

Les rieres d'Arbucies y de Sils són sos principals afluents.

La superficie total es de 901 kilòmetres quadrats.

Conca litoral del Sur de la costa de Gerona.—Des de Blanes fins a la boca del Ter s' extén per la costa de la provincia de Gerona, en perllongació de la conca litoral barcelonina, una faxa d' uns 48 kilòmetres de llarch per 13 kilòmetres d' amplada màxima, que llinda pêl costat de terra ab les conques del Tordera y del Ter.

La riera de Ridaura, que venint del costat de Llagostera desemboca al Nort de Sant Felíu de Guíxols, es la corrent més important que hi ha en aquest troç de costa.

La superficie total es de 377 kilòmetres quadrats.

Conca del Ter. — Es la tercera en importancia de les conques catalanes y es la que presenta en sa configuració una forma més irregular. Té son començament en la provincia de Gerona; penetra dins de la de Barcelona, y torna a la de Gerona en son terç inferior pera termenar en la mar.

Sos límits començan a la costa al N. del Cap de Bagur, y marxant al SO. a travers de les montanyes Gavarres per la vora de la costa litoral que acabàm de veure, pujan quasi de Llevant a Ponent a voltar per Santa Coloma de Farners y Sant Hilari lo macís del Montseny, enfilant-se al pich de Matagalls, des d' ahont seguexen la divisoria de la conca del Besòs.

Al pich del Oller emprèn la ratlla cap al Nort per les crestes que conduhexen la divisoria del Llobregat; y donant cap a Ponent volta a la alta conca de dit ríu, arriba a Puig-Llançada, ahont alcança la cresta pyrinenca, seguint-la ja de Ponent a Llevant fins al pich de Mont Falgars. Aquí trenca dret al Sur pêl coronament de la Vall del Ritort, dirigint-se a Puig Sacalm y a les montanyes de Sant Andréu de Pruyt, que separan les provincies de Barcelona y de Gerona, y torna a mudar de direcció, orientant-se per la serra de Finestres de Ponent a Llevant cap a la mar, ahont acaba en rigor a la punta del Estartit: mes seguint lo sistema obligat d' agregar a les conques principals altres petites

conques independents a fí de no multiplicar excesivament llur nombre, farèm entrar en la conca del Ter la comarcada de La Tallada, Bellcayre y La Escala, regada actualment per una important derivada d'aquest ríu, y en la qual extensió se coneix ab lo nom de *Ter vell* un curs, ja esborrat, que la tradició díu que havía lo Ter seguit antigament. Aquesta comarcada, que no correspòn en realitat al Ter ni al Fluvià, mideix 75 kilòmetres quadrats.

La superficie total de la conca del Ter es de 3,411 kilòmetres quadrats.

Les corrents que afluexen al Ter són nombroses, pero no més una li porta un gros cabdal: es lo Freser, que s'ajunta al Ter en Ripoll. Entre los demés afluents són los principals la riera Major y la riera d'Osor, per la vora dreta, y lo ríu Brugent per la esquerra.

Conca del Fluvià. — Aquesta conca va orientada de Ponent a Llevant y pertany a la provincia de Gerona. Los dos extrems de sa divisoria se troban en la badía de Roses.

Llinda ab la conca del Ter en sa major part. Pêl Pyrinèu la divisoria segueix uns 12 kilòmetres entre Montfalgars y lo coll de La Muga. Aquí, pêl puig de Bassegoda y la montanya de la Mare de Déu del Mont, s'encamina a la mar, terminant al N. de Sant Pere Pescador.

La superficie total es de 1,032 kilòmetres quadrats.

Lo ríu Llerca per la esquerra, y lo ríu Cer per la dreta, són los dos més importants afluents del Fluvià.

Conca del Muga.—Pertany a la provincia de Gerona, y llinda pêl S. ab la conca del Ter: pêl N. son límit es lo meteix de la provincia ab França, entre lo coll de la Muga y lo Pich d'En Jordà. Per Llevant va limitada per la serra que s'exten des d'aquest derrer cim fins a Cap de Creus, termenant la conca a prop de Roses.

La superficie total es de 868 kilòmetres quadrats.

Lo ríu Arnera y lo Llobregat de la Junquera són sos afluents per la esquerra, y lo Manol per la dreta, si bé aquest últim es exut la major part del any.

Conca litoral del Nort de la costa de Gerona. — Les vessants de la part de mar en la estrebació pyrinenca que baxa a Cap de Creus, forman la derrera conca que tenim que considerar en la costa catalana. Es una superficie limitada al N. per la cresta frontera des de Puig d'En Jordà fins a Cap Falcó, y a Ponent per la conca del Muga.

No més que barrancades sense importancia atravessan la petita amplada d'aquesta faxa costanera. La superficie total es de 181 kilòmetres quadrats.

Vessant del Atlàntich. — La part del territori català que dóna aygues al Atlàntich, ho fà per medi del ríu Garona, que naix a la Vall d'Aràn: y ademés ja hem vist que hi ha a Andorra uns 28 kilòmetres quadrats que donan aygues al ríu Ariège, afluent de la dreta d'aquell ríu.

Los límits de la conca catalana del Garona, començant a Pont de Rey, per la vora dreta, seguexen la frontera fins al pich del Home, ahont troban

12°15' 12°16' 12°17' 12°18' 12°19' 12°20' 12°21' 12°22' 12°23'

CONCA DEL GARONA

CONCA DEL NOGUERA PALLARESA

CONCA DEL NOGUERA RIBAGORÇANA

CONCA DEL SEGRE

CONCA DEL CINCA

CONCA DEL CARDONER

CONCA DEL LLOBREGAT

CONCA DEL ANOYA

CONCA DEL FRANCOLÍ

CONCA DEL GAYÁ

CONCA DEL TARRAGONA

CONCA DEL EBRE

LITORAL NORT DE TARRAGONA

LITORAL DEL SUR DE TARRAGONA

LITORAL SUR DE BARCELONA

CONCA DEL BESÓS

ANDORRA

FOIX

LLEYDA

TARRAGONA

Tortosa

Vinaroz

Benicarlo

M A R

Cata

A. Martín, editor-Barcelona.

…pa de les Conques Hydrogràfiques de
…nya, per D. Lluís Mariàn Vidal, enginyer
SIGNES CONVENCIONALS.
Cap de Provincia.
Cap de Partit.
Poble ab Ajuntament.
Límit d' Estat.
Límit de Provincia.
Rius.
Canals.
Límit de Conques.
Conques litorals.
de 1er ordre
mes importants de 2on ordre
3er
Escala.
MEDITERRANIA
PERPINYÀ
GERONA
CONCA DEL MUGA
CONCA DEL FLUVIA
CONCA DEL TER
CONCA DEL TORDERA
LITORAL NORT DE GERONA
LITORAL SUR DE GERONA
LITORAL NORT DE BARCELONA
BADÍA DE ROSES
R. TET
R. TECH
R. MUGA
R. FLUVIA
R. TER
R. TORDERA
Rivesaltes
Elna
Colliure
Port-Bou
Llansà
Port de la Selva
Figueres
Roses
Castelló d' Empuries
Cadaqués
C. de Creus
Armentera
La Escala
Torroella de Montgri
Olot
Banyoles
Palafrugell
Palamors
Castell d' Aro
Sant Feliu de Guixols
Tossa
Lloret de Mar
Blanes
Malgrat
Calella
St. Pol de Mar
Canet de Mar
Arenys de Mar
Mataró
Sant Joan de Vilassar
Premià de Mar
Masnou
Granollers
Hostalrich
Santa Coloma de Farners
Sant Hilari Sacalm
Camprodon
Ripoll
Vich
6° E. de Madrid
7°
8°
42°
41°

la divisoria del Noguera-Pallaresa, que-s la general de la conca del Ebre, y van seguint-la voltant pêl plà de Beret, pich de Marimanya y de Saburedo, fins al pich de Mulleres; aquí troban la vora aragonesa de la conca del Cinca, y al port de la Picada la dexan, seguint la frontera francesa fins a Pont de Rey.

Lo ríu Artiga de Lin, o Garona de Juhéu, es lo principal afluent d'aquesta alta conca del Garona.

La superficie total es de 545 kilòmetres quadrats.

Triangulació geodèsica de 1.er ordre de Catalunya

(extracte de la Red geodèsica de 1.er ordre d'Espanya)

publicada per

l'«Instituto Geográfico y Estadístico»

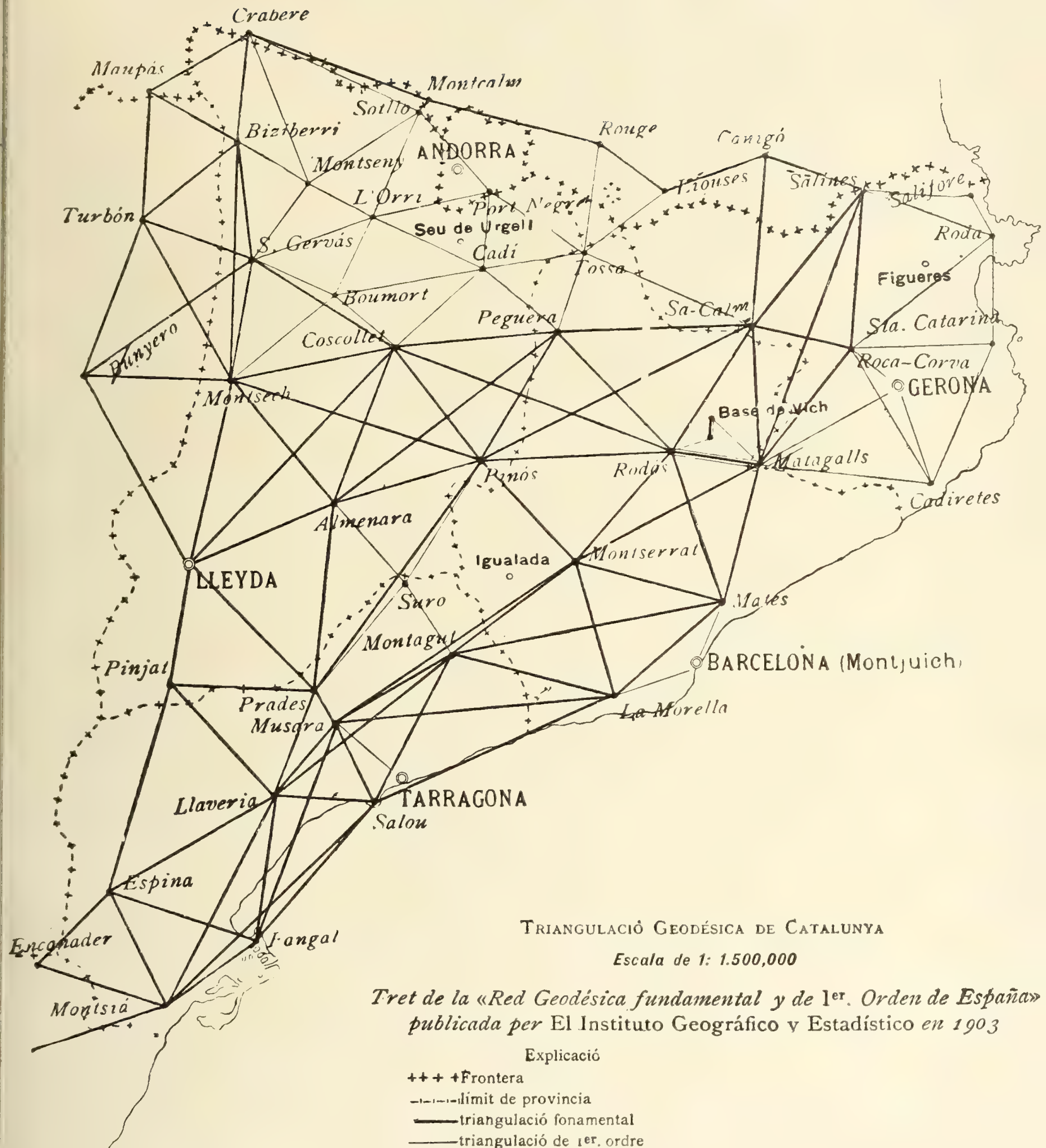
(Any 1903. 2.a Edició)

Vértices	Situació	Coordenades
Almenara	Provincia de Lleyda.—Ajuntament d'Agramunt.—A 5 kilòmetres de la població, en una antiga torratxa.	Alt. 459 ms. 25. Lat. 41° 45′ 12″ 20. Long. E. 4° 45′ 15″ 75.
Ares	Provincia de Castelló de la Plana.—Ajuntament d'Ares del Maestre. — A 3 kilòmetres de la població	Alt. 1,317 ms. 98. Lat. 40° 28′ 5″ 95. Long. E. 3° 33′ 32″ 77.
Bisberri	Provincia de Lleyda. — Ajuntament de Vilaller.—A 36 kilòmetres de mólt mal camí del poble de Senet	Alt. 2,951 ms. 56. Lat. 42° 35′. Long. E. 4° 29′ 45″ 29.
Bou-mort	Provincia de Lleyda.—Ajuntament d'Orteneda.—A 8 kilòmetres dels pobles d'Ortoneda y Erbasabina	Alt. 2,076 ms. 48. Lat. 42° 14′ 5″ 87. Long. E. 4° 49′ 19″ 64.

Nota. — Los noms en bastardilla són vèrtices situats en altres provincies d'Espanya o de França.

VÉRTICES	SITUACIÓ	COORDENADES
Bunyero.	Provincia d' Osca. — Ajuntament d' Estadilla. — A 10 kilòmetres de la població y a 3 del santuari de «Nostra Senyora de Cornudella»	Alt. 1,108 ms. 34. Lat. 42° 3' 42" 92. Long. E. 4° 0' 5" 84.
Cadí . .	Provincia de Lleyda.—Ajuntament de Fornols.—A 12 kilòmetres de la població .	Alt. 2,561 ms. 06. Lat. 42° 17' 13" 79. Long. E. 5° 16' 14" 88.
Cadirètes .	Provincia de Gerona. — Ajuntament de Tossa.—A 12 kilòmetres de la població.	Alt. 519 ms. 43. Lat. 41° 45' 26" 96. Long. E. 6° 36' 56" 04.
Canigó . .	Vèrtice francès situat en lo departament de Perpinyà, a 34 kilòmetres dels banys de Vernet	Alt. 2,788 ms. 45. Lat. 42° 31' 8" 35. Long. E. 6° 8' 38" 37.
Coscollet .	Provincia de Lleyda. —Ajuntament de Peramola.-A 18 kilòmetres de Valldarques.	Alt. 1,610 ms. 93. Lat. 42° 6' 63" 73. Long. E. 4° 57' 17" 85.
Cotiella . .	Provincia d' Osca.—Ajuntament d' El Pueyo de Araguás.—A 37 kilòmetres del poble de La Espunya, per camins penosíssims.	Alt. 2,912 ms. 12. Lat. 42° 30' 42" 84. Long. E. 4° 0' 26" 36.
Crabére . .	Vèrtice francès situat en lo departament del Ariège, a 37 kilòmetres de Meles (6) . .	Alt. 2,630 ms. 22. Lat. 42° 49' 32" 59. Long. E. 4° 32' 45" 18.
Encanader .	Provincia de Castelló de la Plana.—Ajuntament de Bojar. — A 13 kilòmetres de la població	Alt. 1,393 ms. 09. Lat. 40° 43' 23" 03. Long. E. 3° 48' 31" 83.
Espina . .	Provincia de Tarragona. — Ajuntament de Alfara.—A 18 kilòmetres al O. de la població	Alt. 1,981 ms. 12. Lat. 40° 52' 45" 60. Long.E. 3° 48' 51" 83.
Fangal . .	Provincia de Tarragona. — Ajuntament de Perelló. — En la platja del port d' aquest nom, a 300 metres de la casa del cap de matrícula conegut per Bomba	Alt. 1 m. 28. Lat. 40° 45' 53" 47. Long. E. 4° 28' 48" 02.
Gerona . .	Provincia de Gerona.—Ajuntament de Gerona. — S' ha fixat dirigint visuals al derruit «Monestir de Caputxins»	Alt. 184 ms. 08. Lat. 41° 58' 35" 68. Long. E. 6° 31' 21" 52.

(6) Encara que l'*Instituto Geográfico* fà constar aquí que aquest vèrtice es francès, observarèm que en tots los mapes francesos se-l posa a la ratlla frontera, y que del *tractat de límits* se desprèn que es tan francès com espanyol.

Crabere
Maupás
Montcalm
Sotllo
Biziberri
ANDORRA
Rouge
Canigó
Montseny
L'Orri
Port Negre
Liouses
Salines
Salifore
Turbón
Seu de Urgell
S. Gervás
Cadí
Tossa
Roda
Figueres
Boumort
Sa-Calm
Peguera
Sta. Catarina
Punyero
Coscollet
Roca-Corva
GERONA
Montsech
Base de Vich
Rodós
Matagalls
Pinós
Cadiretes
Almenara
Igualada
Montserrat
LLEYDA
Suro
Mates
Montagut
BARCELONA (Montjuich)
Pinjat
Prades
La Morella
Musara
Llaveria
TARRAGONA
Salou
Espina
Encanader
Fangal
Montsiá
TRIANGULACIÓ GEODÉSICA DE CATALUNYA
Escala de 1: 1.500,000
Tret de la «Red Geodésica fundamental y de 1er. Orden de España»
publicada per El Instituto Geográfico y Estadístico en 1903
Explicació
+ + + + Frontera
límit de provincia
triangulació fonamental
triangulació de 1er. ordre

VÉRTICES	SITUACIÓ	COORDENADES
Lleyda . .	Provincia de Lleyda.-Ajuntament de Lleyda.—En la torra-campanar de la Catedral vella, que està el Castell	Alt. 274 ms. 28. Lat. 41° 37′ 2″ 51. Long. E. 4° 18′ 50″ 65.
L'Orri . .	Provincia de Lleyda.—Ajuntament de Fornols.—A 12 kilòmetres de la població .	Alt. 2,561 ms. 06. Lat. 42° 19′. Long. E. 4° 54′ 8″ 19.
Liuses . .	Vèrtice francès situat a 16 kilòmetres del poble Torra de Planes. — Departament: Perpinyà	Alt. 2,831 ms. 33. Lat. 42° 26′ 3″ 90. Long. E. 5° 50′ 4″ 33.
Llavería. .	Provincia de Tarragona. — Ajuntament de Tivisa. — A 3 kilòmetres al E. de la població	Alt. 913 ms. 82. Lat. 41° 5′ 32″ 41. Long. E. 4° 33′ 1″ 14.
Matagalls .	Provincia de Gerona. — Ajuntament de Viladràu. — A 19 kilòmetres al N. de la població	Alt. 1,700 ms. 08. Lat. 41° 48′ 31″ 52. Long. E. 6° 4′ 12″ 27.
Mates . .	Provincia de Barcelona. — Ajuntament de Tiana.—En lo punt més elevat de la serra de Montalegre, conegut per «Garceràn».	Alt. 484 ms. 41. Lat. 41° 30′ 16″ 73. Long. E. 5° 57′ 14″ 52.
Maupás . .	Vèrtice francès situat en lo departament de Haute-Garonne, a 25 kilòmetres de Luxon y a 14 del Hotel de la Vall de Lys. . .	Alt. 3,111 ms. 30. Lat. 42° 42′ 4″ 78. Long. E. 4° 13′ 58″ 71.
Mont-agut .	Provincia de Tarragona. — Ajuntament de Querol.—A 2 kilòmetres de la «Rectoría de Montagut»	Alt. 962 ms. 92. Lat. 41° 24′ 24″ 63. Long. E. 5° 6′ 34″ 93.
Montjuich .	Provincia de Barcelona. — Ajuntament de Barcelona.—S' ha estacionat en la plataforma superior del castell.	Alt. 191 ms. 61. Lat. 41° 21′ 48″ 71. Long. E. 5° 51′ 13″ 44.
Montnegre .	Provincia de Çaragoça. — Ajuntament de Mequinenza. — A 10 kilòmetres al N. de la població	Alt. 408 ms. 59. Lat. 41° 23′ 29″ 23. Long. E. 3° 58′ 58″ 14.
Montsech .	Provincia de Lleyda.—Ajuntament d'Ager. —A 5 kilòmetres de la població . . .	Alt. 1,676 ms. 96. Lat. 42° 2′ 23″ 24. Long. E. 4° 27′ 14″ 32.
Montseny .	Provincia de Lleyda.—Ajuntament de Llesuy. — A 16 kilòmetres dels pobles de Llesuy y Capdella	Alt. 2,832 ms. 97. Lat. 42° 29′ 24″ 26. Long. E. 4° 42′ 42″ 68.
Montserrat .	Provincia de Barcelona. — Ajuntament de Santa Cecilia.—En la serra d'aquest nom; cim de Sant Geroni.	Alt. 1,235 ms. 63. Lat. 41° 36′ 19″ 19. Long. E. 5° 29′ 56″ 06.

VÉRTICES	SITUACIÓ	COORDENADES
Montsià . .	Provincia de Tarragona. — Ajuntament de Ulldecona. — A 15 kilòmetres al NE. de la població	Alt. 762 ms. 30. Lat. 40° 36′ 48″ 74. Long. E. 4° 13′ 4″ 09.
La Morella .	Provincia de Barcelona. — Ajuntament de Begues. — A 8 kilòmetres al SO. de la població	Alt. 594 ms. 65. Lat. 41° 17′ 47″ 39. Long. E. 5° 36′ 10″ 46.
Musara . .	Provincia de Tarragona. — Ajuntament de La Musara. — En lo punt conegut per «Serra del Coll».	Alt. 1,050 ms. 15. Lat. 41° 15′ 28″ 62. Long. E. 4° 44′ 35″ 80.
Peguera. .	Provincia de Barcelona. — Ajuntament de Berga. — A 11 kilòmetres del poble de Espinalbet	Alt. 1,989 ms. 63. Lat. 42° 7′ 43″ 63. Long. E. 5° 28′ 26″ 60.
Pantorrillas.	Provincia de Çaragoça. — Ajuntament de Maella.—A 12 kilòmetres de la població.	Alt. 454 ms. 93. Lat. 41° 7′ 12″ 66. Long. E. 3° 46′ 52″ 01.
Penjat . .	Provincia de Lleyda.—Ajuntament de Llardecans. — A 4 kilòmetres al E. de la població	Alt. 437 ms. 78. Lat. 41° 21′ 4″ 70. Long. E. 4° 14′ 47″ 21.
Pinós. . .	Provincia de Lleyda.-Ajuntament de Pinós. —A 1 kilòmetre de la població. . . .	Alt. 929 ms. 97. Lat. 41° 50′ 0″ 71. Long. E. 5° 12′ 58″ 95.
Port-negre .	Provincia de Lleyda.—Ajuntament de Bescaràn. — A 24 kilòmetres de la població, per un camí penós	Alt. 2,760 ms. 94. Lat. 42° 26′ 59″ 48. Long. E. 5° 16′ 7″ 05.
Prades . .	Provincia Tarragona.—Ajuntament de Prades.-A 4 kilòmetres al N. de la població.	Alt. 1,201 ms. 11. Lat. 41° 19′ 33″ 43. Long. E. 4° 41′ 29″ 81.
Roca-corva .	Provincia de Gerona.-Ajuntament de Canet d'Adri.—A 10 kilòmetres de la població y a 1 del Santuari	Alt. 993 ms. 78. Lat. 42° 4′ 20″ 84. Long. E. 6° 22′ 24″ 62.
Roda. . .	Provincia de Gerona.-Ajuntament de Selva de Mar. — A 16 kilòmetres al S. del port de Roses	Alt. 669 ms. 81. Lat. 42° 19′ 7″ 05. Long. E. 6° 51′ 21″ 00.
Rodós . .	Provincia de Barcelona. — Ajuntament de Moyà. — A 6 kilòmetres al S. de la població	Alt. 1,056 ms. 28. Lat. 41° 50′ 58″ 19. Long. E. 5° 48′ 42″ 23.
Rouge . .	Vèrtice francès a 7 kilòmetres del poble de Dorres.—Departament: «Pyrenèes Orientales»	Alt. 2,806 ms. 37. Lat. 42° 33′ 12″ 02. Long. E. 5° 36″ 39″ 30.
St. Gervàs .	Provincia de Lleyda. — Ajuntament de Viu de Llevata. — A 8 kilòmetres al E. del poblet de Dous	Alt. 1,839 ms. 41. Lat. 42° 18′ 50″ 64. Long. E. 4° 31′ 32″ 36.

VÉRTICES	SITUACIÓ	COORDENADES
Sta.Caterina	Provincia de Gerona.—Ajuntament de Torroella de Montgrí. — A 4 kilòmetres de la població, en les ruínes d' un antich castell	Alt. 309 ms. 49. Lat. 42° 3′ 28″ 45. Long. E. 6° 48′ 28″ 63.
Sa-calm . .	Provincia de Gerona.—Ajuntament de Sant Privat de Bas.—A 9 kilòmetres de la població	Alt. 1,515 ms. 38. Lat. 42° 7′ 30″ 43. Long. E. 6° 4′ 31″ 06.
Salifore . .	Provincia de Gerona. — Ajuntament d' Espolla. — A 20 kilòmetres al S. de la població	Alt. 976 ms. 66. Lat. 42° 28′ 21″ 43. Long. E. 6° 43′ 41″ 96.
Salines . .	Provincia de Gerona.—Ajuntament de Massanet de Cabrenys.—A molt pochs metres de la frontera francesa y a 24 kilòmetres de la població	Alt. 1,336 ms. 02. Lat. 42° 25′ 31″ 32. Long. E. 6° 26′ 21″ 15.
Salòu. . .	Provincia de Tarragona. — Ajuntament de Vilaseca.—Mólt próxim al Far y a 5 kilò metres de la població	Alt. 74 ms. 18. Lat. 41° 3′ 34″ 20. Long. E. 4° 51′ 27″ 10.
Sotllo . .	Provincia de Lleyda.—Ajuntament d' Areo. —A 28 kilòmetres de malíssims camins de la població	Alt. 3,114 ms. 88. Lat. 42° 39′ 55″ 51. Long. E. 5° 5′ 14″ 32.
Suró . . .	Provincia de Lleyda.—Ajuntament de Tornabous. — A 10 kilòmetres de Santa Coloma de Queralt.	Alt. 829 ms. 46. Lat. 41° 34′ 21″ 87. Long. E. 4° 59′ 32″ 32.
Tarragona .	Provincia de Tarragona. — Ajuntament de Tarragona.—Dirigint visuals a la torratxa de la Catedral s' ha fixat aquest punt . .	Alt. 48 ms. 59. Lat. 41° 7′ 9″ 13. Long. E. 4° 56′ 45″ 10.
Tossa. . .	Provincia de Gerona.-Ajuntament de Tossa. —A 18 kilòmetres de la població . . .	Alt. 2,537 ms. 02. Lat. 42° 19′ 13″ 97. Long. E. 5° 34′ 48″ 23.
Turbón . .	Provincia d' Osca.—Ajuntament de Vall de Lierp.—A 19 kilómetres al SE. de Serrate	Alt. 2,491 ms. 68. Lat. 42° 25′ 0″ 70. Long. E. 4° 11′ 33″ 96.

Moviments de la escorça terrestre que han donat lo relléu a Catalunya

Relléu del Pyrinèu.—Valor del relléu pyrinench.—Direcció dels Pyrinèus.—Epoques d'aparició de cada secció; Pyrinèu propriament dit. — Serra del Cadí. — Extensió d'aquests dos sistemes per Catalunya.—Serra de La Llena.—Serres de Camavert y de Sant Miquel.—Montanya de Montserrat.—Sant Llorenç del Munt.—Lo que són les illes Balears.—Serra de Santa Magdalena.—Montanya de Sant Llorenç de la Muga o Roch de la Penya.—Pich de Bassegoda.—Serra Caballera.—Serra de La Quart.—Montanyes de La Nou.—Serra del Catllaràs.—Serra de Queralt.—Serra dels Bastets.—Serra de Busa.—Serra de Cadí.—Canigó (França).—Serra del Montsech.—Serra de Talarn y de Santa Engracia. — Serra de Sant Gervàs. — Montanyes dels Ports de Beceyt. — Plans del Empordà y del Urgell.—Epoca en que tingueren lloch aquestes depressions.—Lo volcanisme en lo relléu de Catalunya.

Donada aquesta idea general de la orografía y de la hydrografía de Catalunya, se vé en conexement de que lo relléu del territori es degut en son conjunt a accions internes, que si bé sont anàlogues per sa naturalesa, són diferentes pêls punts ahont han actuat, y poden reduhir-se a tres principals, que són:

Lo moviment pyrinench.

Lo moviment de la costa.

Lo que produhí la *Cordillera íbera.*

Pot dir-se que més de la meytat de Catalunya es no més que una dependencia del Pyrinèu. Tant es axí, que en les obres de Schrader y de Margerie (7), al tractar d'estudiar la massa pyrinenca y evaluar la importancia de son relléu, han sigut conduhits a fer passar per Montçò (Osca) cap a Mataró (Barcelona) la ratlla que dintre d'Espanya consideran que, paralelament a la cresta de la serralada, forma límit del Pyrinèu; y ha resultat que-ls Pyrinèus espanyols, en total, tenen dues y mitja vegades la extensió superficial dels Pyrinèus francesos.

Fà pochs anys que-s té de la configuració y estructura pyrinenca una idea prou clara. Los treballs cartogràfichs oficials espanyols, tan exactes y

---

(7) Schrader et Margerie: *Aperçu de la forme et du relief des Pyrènèes (Annuaire du Club Alpin)*, 1893. París.

Schrader et Margerie: *Orographie des Pyrènèes (Annuaire du Club Alpin)*, 1886. París.

perfectes com són, no han passat de la triangulació del primer ordre, com se veu en lo plan que copiàm de la *Red geodésica fundamental y de primer orden* (8); y si no fós per la activitat de varis socis del Clup Alpí francès y de la Société Ramond de Banyeres-de-Bigorra, lo mapa de les altes montanyes catalanes estaría encara per fer y no-n sabríam més que lo poch que-n saben per lo general sos metexos habitants; desconexement que, per altra part, no es sols a la vessant espanyola del Pyrinèu, sinó també a la vessant francesa, d'ahont diu Camena d'Almeida (9) que «los habitants de les regions montanyenques se contentavan ab nocions vagues que no-s cuydavan de perfeccionar. Pobles importants de França veyan alçar-se a Mitg-jorn una serie de montanyes y no donavan nom sinó al pich que semblava lo més alt de tots». A Catalunya hem trobat unes vegades duptes sobre les denominacions, fins en montanyes mólt apartades de la cresta, y altres vegades absoluta ignorancia del modo d'alcançar los cims (10).

Fins a la segona meytat del segle XVIII no-s començaren treballs geodèssichs seriosos, que donaren mides exactes de les altituts d'alguns pichs del Pyrinèu; y a Cassini se degué lo saber que lo Canigó no era, com se venía creyent, lo gegant de la serralada, a pesar de tenir tant aprop lo Puigmal, que està mólt més enlayrat: y fóu Raboul qui demostrà que lo més alt cim del Pyrinèu havía de trobar-se en lo macís de les Malehides, en lo punt anomenat Pich d'Aneto, pich que no fóu escalat fins al any 1842, en que un rus, Platón de Tchihatchev, en companyía de dos francesos, hi trobà, ab ajuda del baròmetre, una altitut que es solament 30 metres més baxa que la que li correspòn.

Avuy, en les fulles publicades pêl *Clup Alpí francès,* en los mapes francesos del *Depôt de fortifications* y en los del *Service vicinal,* s'hi troban consignats los resultats de tan multiplicades excursions, als quals aniràn per sempre units los noms de Charpentier, Elie de Beaumont, Palassou, coronel Coraboeuf, Ramond, Russell, Schrader, Saint-Saud y tants altres, entre ells sobre tot lo coronel Prudent, que, al donar unitat al immens aplech de datos, no sols han fet saber la veritable altitut dels tossals y de les collades de la, fins allavors, misteriosa cresta, sinó la posició de mólts poblets enclavats en ses valls poch explorades, y lo curs de sos rius, poch menys que desconegut en les alçaries hont se congrían.

Relléu del Pyrinèu. — A mida que s'ha anat detallant la figura de la cresta, s'ha fixat ab més o menys exactitut la de les montanyes derivades, y

---

(8) Institut Geogràfich y Estadistich: *Red geodésica de primer orden de España* (Madrid, 1903).

(9) Camena d'Almeida: *Les Pyrenées: devoloppement de la connaissance géographique de la chaine* (París).

(10) Aquesta ignorancia, sumant-se a les dificultats que la duresa del clima porta en les altes regions, nos costà tenir de fer, en quatre anys, quatre excursions pera trobar lo camí de pujar a la *Pica d'Estats* (3,141 metres), passant en una d'elles dos díes y tres nits sota una tenda de campanya *(Excursions a la Pica d'Estats,* en *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya. 1896 y 1897).*

s' ha vingut en conexement de la gran diferencia que hi ha entre la conformació topogràfica de les dues vessants del Pyrinèu y s' ha intentat apreciar ab xifres la importancia de son macís.

La diferencia entre les dues vessants s' expressa dihent que a la banda francesa cau la vessant pyrinenca mólt més ràpidament que a la part espanyola: de manera que mentres al N. s' arriba aviat a la plana, al S. s' extén un atapahit conjunt de montanyes que dóna un bon exemple de lo que-s coneix en la Geografía física ab lo nom de *dissimetría de les vessants.*

Pera explicar-se aquest fet, hi ha que acudir a la manera de formar-se aquests plechs de la escorça terrestre, que s' anomenan cadenes de montanyes.

Un temps dominava la idea de que una força soterrania axecava porcions longitudinals de la crosta de la terra, formant axí les serralades. Lo geni de Elie de Beaumont havía creat una escola que sostenía que-ls tals plechs obehían en llur direcció a lleys matemàtiques; que a èpoques geològiques diverses corresponían diverses direccions de surgiment de les serres y que bastava conèxer en una d' aquestes sa orientació pera deduhir-ne la època de la historia de la terra en que s' havía format.

Aquesta teoría no podía explicar les estranyes inclinacions de les capes que constituexen les montanyes, inclinacions móltes vegades inverses y complicades y que s' avenían mólt malament ab la uniformitat y senzillesa que suposava aquell modo de formació. Axí es que sos prossèlits han anat desaparexent.

Magnan fóu qui primer indicà la possibilitat de que l' alçament de les montanyes fós degut, no a un esforç vertical de baix a dalt, sinó a un esforç horizontal o tangencial de la escorça: y Neumayr y Suess han emprès y desenrotllat d' un modo brillant aquesta teoría, que avuy resumeix tota la *tectònica,* o siga la ciencia de les dislocacions de les capes terrestres.

Segons aquests principis universalment admesos, del refredament de la massa del esferoyde terrestre, portant una disminució de volúm (11), resulta, a sota de la crosta que-s va consolidant, un buyt que aquesta crosta té tendencia a ocupar per lley de la gravetat: mes, com es més gran que l' espay que ha d' omplir, han de produhir-se y se produhexen dintre de dita crosta esforços tangencials, digàm horizontals, qual resultat té d' ésser que-ls punts més dèbils s' alçan, produhint montanyes, o baxan, produhint *falles* y fractures. De

---

(11) No estàn d' acort tots los geòlechs en la evaluació d' aquesta contracció. Heim sostenía que des de la època siluriana fins avuy lo radi de la terra s' es escursat més de 57 kilòmetres. Neumayr, fundant-se en la posició relativa de les piçarres de dita època, l' estima en més de 10 kilòmetres: mentres que Lapparent y Potier, en un trebàll recent, creuen que cada milió d' anys lo radi s' escursa solament 87 metres. No es extrany, perquè voler midar los *temps geològichs* com se midan los *temps històrichs,* o siga de la vida de la humanitat, es senzillament perdre lo temps, mentres no estèm segurs de que la duració dels fets geològichs actuals ha guardat en les époques geològiques passades una proporció igual y constant.

la major o menor proximitat entre lo punt d' apoyo que determina la empenta y lo punt resistent contra lo qual se dóna, de la major o menor resistencia material de la massa en moviment, y d' una altra porció de rahons físiques impossibles d' enumerar, han de resultar forçosament poch o mólt accentuats aquests plechs, a voltes tan alçats, que per son propi pes caygan tombant-se a un o altre costat *(plechs cayguts)*, a voltes sols decantats a una banda *(plechs dissimètrichs)*. Los Pyrinèus se troban en aquest segón cas, que-s lo més comú y lo que fà que se considere quasi com una lley la de que-ls macissos montanyosos han de presentar *dissimetría* en ses dues vessants. La pressió tangencial, o siga la empenta que en sentit horizontal movía a la escorça de la terra y donà lloch a la formació d' aquest gran plech, venía de la part del Sur; y lo punt resistent contra del qual actuà la massa en moviment, fóu lo macís central de la França.

Valor del relléu pyrinench. — Schrader y Margerie s' han aplicat en sa obra citada *(Aperçu de la forme et du relief des Pyrènèes)*, a determinar lo volúm que representa la massa del Pyrinèu en sa totalitat. Los resultats que obtingueren són: que la superficie total, la qual fins allavors s' estimava d' uns 35,000 kilòmetres quadrats, es de 55,380 kilòmetres quadrats, es dir, quasi doble. La alçada mitjana de la cresta, trobaren ésser de 1,195 metres en lloch de 1,500 que havía calculat Elie de Beaumont. Y descomposant dita alçada mitjana en çones de 500 en 500 metres de gruix, observaren que, baix lo punt de vista de *les formes* de la montanya, aquestes, entre 500 metres y 1,000 metres, eran més compactes y les piràmides més inflades; mentres que entra 2,500 metres y 3,000, les formes són més excavades per causa de les accions atmosfèriques.

Baix lo punt de vista de la *quantitat de massa* que correspòn a cada una de les distintes çones horizontals, trobaren que la massa compresa entre lo nivell de la mar y la altitut de 1,000 metres, equival a una alçada mitjana de 825 metres, o siga uns $^3/_4$ de la massa total. De 1,000 metres a 1,500 ja sols era de 205 metres la alçada equivalent. De 1,500 metres a 2,000 es sols de 90 metres. De 2,000 a 2,500 es de 50 metres. De 2,500 a 3,000 es de 20 metres; y de 3,000 a 3,404, que-s lo punt culminant de la serralada, es de 5 metres.

Lo volúm total que resulta es de 66,000 kilòmetres cúbichs; y si se l' esparramés per la superficie de tota la França alçaría 102 metres son nivell.

Sols a títol de curiositat pot fer-se aplicació a Catalunya de la part que d' aquests resultats li corresponga, ja que d' aquesta classe de càlculs no poden deduhir-se-n proporcionalitats, sinó que es precís fer-los de nou pera cada cas especial. Mes, com en longitut sols una meytat del Pyrinèu es català, y en extensió sols ho són uns $^2/_3$ de la superficie total, podèm dir, sense voler donar importancia al resultat, que lo volúm de la massa pyrinenca catalana es de

uns 22,000 kilòmetres cúbichs, y que si s' extengués per la superficie de Catalunya, li donaría una alçada de 683 metres.

Direcció del Pyrinèu. — Los treballs geodèssichs han ensenyat que lo Pyrinèu no té una direcció definida, perque les crestes de la serra no presentan una alineació constant: y si aquesta se busca ab l' auxili de la estratigrafía en la orientació de les capes geològiques, també s' hi troba una gran diversitat. Elie de Beaumont havía trobat que la cresta no era seguida: que mentres en conjunt se dirigeix al E. 9° S. los dos troços en que està dividida afectan la direcció E. 18° S.

Schrader y Margerie admeten com a fruyt de ses llargues observacions que la direcció de la serralada no prové d' una línia continua, sinó d' una serie de troços esgayats, deguts a grans fractures de la escorça terrestre orientades al E. 30° S., idea pressentida per Ramond a fins del segle XVIII, qui, encare que d' un modo confós, indicà ja llavors la divisió del Pyrinèu en serres independentes y oblicues. Y admeten ells també que ha tingut gran importancia en lo relléu general l' arrumbament de NE. a SO. com ja anteriorment havía indicat Magnan (12), y com més tart ha consignat lo malograt geòlech espanyol Macpherson (13).

Mes aquest últim punt no-l precisan prou, y cap dels treballs posteriors determina quan y còm influí aquest arrumbament en la configuració pyrinenca. Axò es lo que-ns decideix a consignar aquí lo resultat de les nostres observacions personals.

En aquesta alta muralla que limita pêl Nort la Catalunya espanyola, es a dir, en la meytat oriental dels Pyrinèus, hi ha dues seccions distintes, ab direccions distintes, y com veurèm, ab etats o èpoques d' aparició distintes també.

Lo troç comprès entre lo Pont de Rey (Vall d' Aràn) y la Cerdanya, afecta una direcció per terme mitg de E. 18° S. a O. 18° N.

Lo troç comprès entre la Cerdanya y la mar segueix una línia trencada que en les dues principals seccions té la direcció de E. 30° N. a O. 30° S.

Lo primer vé arrumbat com cada una de les dues grans seccions en que Elie de Beaumont dividía la massa general del Pyrinèu.

Lo segón ve arrumbat com les serres de la costa catalana: y si perllonguessem sa direcció a travers de la Península, la tornaríam a trobar a Andalusía, a la *Cordillera Bètica*, com fà notar Macpherson en la obra citada.

Aquest segón troç, que-s lo que abans havèm anomenat *sistema orogràfich del Cadí*, té dintre de Catalunya, tanta, si no més, importancia que lo propri sistema pyrinench, perqué essent posterior a aquest, com dirèm, ha

---

(12) Magnan: *Materiaux pour l'étude stratigraphique des Pyrénées et des Corbières*, en *Mem. Soc. Géol. France* (1874).

(13) Macpherson: *Relación entre la forma de las depresiones occeánicas y las dislocaciones geológicas* (Madrid, 1888).

modificat les direccions resultants del primer y fins les ha esborrades en tot allí hont la seva acció s' ha pogut manifestar clarament.

EPOQUES D' APARICIÓ O ETAT GEOLÓGICA D' AQUESTES DUES PARTS

Pyrinèu propriament dit. — Lo moviment final que ha donat al Pyrinèu son actual relléu, ha tingut lloch al acabar lo període *Eocènich*. Se vé en conexement d' axò, perquè alguna de les més altes crestes del costat d' Aragó està coronada per roques numulítiques, o siga del *eocènich inferior*, que eran fons de la mar en aquella ocasió y foren axecades a més de 3,000 metres per la poderosa empenta que produhí l' alçament pyrinench.

Serra del Cadí. — Lo moviment que la determinà tingué lloch més tart.

Sa etat geològica, que no era coneguda pêls qui tant importants treballs han donat sobre la constitució dels Pyrinèus, l' havèm fixat en una Memoria devant de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona, l' any 1900 (14), per l'únich medi que hi ha pera aquests problemes: que es, estudiant les relacions estatigràfiques entre la serralada y les formacions geològiques que la voltan.

En bréus paraules pot explicar-se lo procés de la constitució d' aquestes montanyes. Lo Pyrinèu, al alçar-se, donà lloch a unes corrents formidables que degueren produhir una gran acció destructora sobre les capes de les diverses formacions geològiques axecades a nivells de més de 3.000 metres, y clivellades y esquerdades de mil maneres pêl trastorn produhit en sa massa. D' aquí ne resultà una producció de còdols que les corrents anavan a depositar a lo llarch de la naxent serralada, formant aquest espès gruix de *conglomerats* o *pudingues* que circuexen lo Pyrinèu y que ha vingut conexent-se ab lo nom de Pudinga de Palassou, que-s lo del geòlech francès que primer se n'ocupà.

Aquesta pudinga, efecte y testimoni d' un moviment tant important de la escorça terrestre, es lo punt de partida pera marcar un nou període geològich, que s' ha anomenat *Oligocènich*, y que succeheix directament al *eocènich* tancat o finit per l' alçament pyrinench.

Les *pudingues oligocenes* han de jaure, donchs, horizontals o poch menys, per tots aquells llochs ahont un altre alçament més modern no s' haja dexat sentir. Axí les veyèm descansar pêls voltants de la Conca de Tremp, coronant les serres de Claramunt y de Lleràs, y les de Benavent y la Pobla de Segur.

Mes als voltants del Cadí no es axí. Les serres que depenen de son alçament y fan part integrant de son sistema, com són les de Berga, de Vilada y de La Nou, mostran fortament axecats los banchs de conglomerats oligocènichs. Han degut, donchs, alçar-se totes elles dexant d' ésser fons de la mar,

(14) Vidal: *La tectónica y los ríos principales de Cataluña.* (Mem. R. A. C. de Barcelona, 1900).

després del axecament del Pyrinèu. Emprò ¿quan? ¿en quin dels períodes posteriors?

La contestació està a la conca alta del Segre. L' alçament del Cadí produhí aquesta ampla y llarga vall que comença a la Cerdanya y acaba als estrets d' Organyà, dominada pêl costat esquerre per les blanques crestes calices del Cadí y a la dreta per les negroses montanyes de llicorella que voltan a Andorra. En lo fons d' aquesta vall s' hi troban en son començament y en son acabament, es dir, a la Cerdanya y a la Sèu d' Urgell, uns dipòsits d' argiles y de carbó d' origen llacustre idèntiques en composició y origen entre sí, que datan del període *miocènich superior* (15), segons ho demostran los restes de *Hipparion gracile*, de *Mastodon longirostris* y altres mamífers que hi havèm trobat. Com la vall havía d' estar ja excavada al depositar-s' hi dits sediments, aquesta excavació no pogué haver tingut lloch sinó durant lo *miocènich inferior* o lo *mitjà*. Es, per lo tant, de la època *miocènica* la formació o axecament del Cadí.

Y demostrat axí aquest fet culminant y provat que la etat del Cadí es posterior a la del Pyrinèu, s' explica que domine la traça d' aquell sistema sobre la d' aquest en tota la ampla faxa del territori català compresa entre lo Cadí y la mar, per lo que ara dirèm: s' explica també que dintre d' aquest sistema orogràfich del Cadí hi haja avuy dues corrents d' ayga oposades, que són lo Segre y lo Ter, y no una sola corrent; perque l' esborrament del sistema pyrinench no ha pogut ésser complert pêl fet de surgir lo Cadí, y es natural que en lo punt d' encreuament d' aquests dos sistemes, que es a la Cerdanya francesa, haja degut quedar irremissiblement marcat lo nus, que-s d' ahont arrencan les aygues cap a Llevant y cap a Ponent.

Extensió d' aquests dos sistemes per Catalunya. — Com en la formació de les montanyes pyrinenques, o siga per una part en l' alçament del Pyrinèu propriament dit y per altra en l' alçament del Cadí, estreba la configuració montuosa de quasi tota Catalunya (y dihèm *quasi* perquè es mólt petita la participació que hi té la formació de la *cordillera íbera)*, procedeix ara que vejàm com les diferentes serres que accidentan lo territori, han obehit en llur aparició a les accions que venim estudiant. Comencèm pêl moviment més antich.

Un plech tant important com sabèm que-s lo Pyrinèu, no podría resultar sinó d' una força mólt intensa y del moviment d' una massa mólt considerable. La costa catalana està poch apartada d' ell pera que pogàm trobar entre la una y l' altre una massa prou gran: y, ademés, lo buyt del Mediterrani no podía oferir un punt d' apuntalament. Hi ha que buscar-lo més lluny: aquest punt havía d' ésser lo continent africà, del qual se deduheix que la mar no

(15) Lo període *miocènich*, que-s immediatament *posterior* al *oligocènich*, se divideix per uns en tres pisos, *inferior*, *mitjà* y *superior;* altres ne fan cinch pisos. *burdigalià, helvecià, tortonià, sarmacià* y *pontià;* y més modernament se l' ha dividit en sís.

tenía la configuració actual. Partint d'aquesta base, tot lo que veyèm en les nostres montanyes té fàcil explicació.

La colossal empenta que rebé la crosta de la terra al acabar lo període *eocènich*, dirigida de Sur a Nort, des de la Africa com a punt d'apoy, fins al macís central de França, com a punt resistent, no se contentà ab alçar lo Pyrinèu: produhí també plechs o alçaments intermitjos a la Serra de Sant Gervàs y al Montsech (Lleyda): mes al mateix temps ne produhía un altre, potser tant intens com lo pyrinench, a lo que-s avuy mar Mediterrania, y que allavors era en gran part ocupat pêl continent: y al redressar-hi les capes de la terra y accentuar-s' hi la altitut de les montanyes, corrents impetuoses degueren produhir-s' hi en aquest troç de continent avui desaparegut, per l' istil de les que havèm senyalat al Pyrinèu, y grans dipòsits de còdols baxarían a omplir les vores de la costa des de Mitgdía cap al Nort. Aquests dipòsits són los que en forma de *conglomerats* o *pudingues* aparexen en les serres del Montsant (Tarragona), La Llena (Lleyda), Montserrat y Sant Llorenç del Munt (Barcelona).

Tots aquests llochs catalans eran allavors fons de la mar: però, mar que per efecte dels moviments de la terra anava tancant-se y convertint-se en un estany grandiós que arribava fins al peu de la naxent serralada pyrinenca. Cap de les montanyes de Berga, Pedra-forca, Encija, La Nou, existía allavors, perque no havía arribat encara la hora de formar-se la serra del Cadí.

Mes la tranquilitat s' anava restablint en lo curs del període oligocènich y a les aygues agitades, que havían portat a les vores del estany lo pedregàm de les serres, succehiren manses corrents que sols hi transportavan llots y fines arenes. Ne són testimoni los grossos banchs d' argiles, calices y arenisques que per demunt d' aquells conglomerats s' extenen pêl Lluçanès, lo Plà de Bages, Cardona y plans de Lleyda.

Lo període *oligocènich* acabà y vingué lo *miocènich*, y allavors se reproduhí a la escorça de la terra lo moviment tectònich: mes ja la empenta no vingué en la metexa direcció que abans, en que fóu quasi de Sur a Nort, sinó en sentit de SE. a NO.; y axí com d' aquella ne resultà lo Pyrinèu, orientat de Llevant a Ponent, d' aquesta ne resultà lo plech del Cadí, orientat de NE. a SO., y axí com acompanyaren al alçament pyrinench general, alçaments parcials que ja hem citat, més o menys paralels a aquell per la provincia de Lleyda, acompanyaren també al alçament del Cadí mólts altres alçaments parcials, paralels a aquest per les quatre provincies catalanes. Per axò havèm dit que més ha afectat a la orografía de Catalunya lo sistema del Cadí que lo del Pyrinèu general.

Veurèm sols los més importants:

Serra de La Llena (provincia de Lleyda). — Aquesta serra, que limita pêl Sur los plans d' Urgell y lo Montsant, que s' axeca en la provincia de Tarragona, separat de la primera per la vall de ríu de Prades, mostran los conglomerats oligocénichs axecats y remoguts. A la serra de La Llena penjan fortament

al Nort y estàn trencats del costat de Mitg-jorn. Al Montsant són més plans y la forma que resulta a la montanya es més macissa y més sapada.

Evidentment se produhí en aquesta encontrada un *plech dissimètrich* inclinant-se més les capes del costat de Lleyda: y al trencar-se la volta, que seguía la direcció de la actual vall del ríu Prades, quedà la ala Nort del plech mostrant a la serra de La Llena los banchs escapçats de la part de la vall, y la ala Sur al Montsant, presentant los banchs trencats també, però més planers.

Serres de Camavert y de Sant Miquel (provincia de Tarragona). — Los conglomerats van seguint cap al NE., sempre penjant sos banchs cap al Nort, ab un gruix considerable, y fent patent l' esforç d' alçament paralel a la costa. Estàn trencats del costat de Mitg-jorn com los de la serra de la Llena. La denudació ha fet desaparèxer la ala S. del plech, emportant-se-n los banchs de conglomerat que hi havía.

Montanya de Montserrat (provincia de Barcelona). — Per la singular forma d' aquest accident orogràfich, y per sa altitut, que-s una de les més pronunciades de la Catalunya baxa, es la que més crida la atenció quan se estudia la geografía de la nostra terra. De dalt a baix pot dir-se que està constituida pêls conglomerats oligocènichs; y també, com en la que acabàm de veure, penjan los banchs pêl costat del N. y quedan trencats y descoberts en tota sa alçada pêl costat del S. Aquí també ha desaparegut pêl costat de Mitg-jorn, per efecte d' una enèrgica denudació, la restant extensió de pudingues, contribuint axí a que-s destaque millor en son superb aislament l' exemplar més original del modelat de la Terra.

Lo perquè de les formes capritxoses que han près les crestes d' aquesta montanya no està en cap acció volcànica, com suposa lo vulgo: està en *accions físiques* de dos ordres: un *intern,* que radica en la naturalesa de la roca metexa; l' altre *extern,* que-s troba en les influencies atmosfèriques. Lo primer no es més que la exageració, en aquesta localitat, d' una proprietat que té aquesta classe de conglomerats, de contraure-s en sentit horizontal, produhint-se per tal causa esquerdes verticals en tot lo gruix dels banchs. Aquesta tendencia se veu en totes parts hont la pudinga oligocena s' extén; sobre tot en la provincia de Lleyda, que-s ahont cubreix majors superficies, veyent-se, per exemple, als voltants de Pesonada y als costats del camí de Pobla de Segur a Espluga de Serra, exemples en petit de tant curiosa proprietat. Mes Montserrat ha sigut lo lloch escullit per la Naturalesa pera acumular-hi aquests efectes y axí se-s dividida la massa de la montanya en monolits gegantins, a demunt dels quals han vingut a actuar les forces d' ordre extern, les influencies atmosfèriques, gastant-los-hi los cayres, arrodonint los uns y fent punxaguts los altres, de lo qual ha resultat aquest perfil denticulat ab que la cresta se-ns presenta.

Sant Llorenç del Munt (provincia de Barcelona). — Aquesta montanya, situada en la conca del Besòs, es també formada de conglomerats oligocènichs

que penjan cap al N. Mostran clarament ésser la continuació dels banchs de Montserrat, y tampoch aquí, a Mitg-jorn, s' hi troba rastre dels dipòsits de pudinga de que degueren fer part.

Internant-nos més al NE., que-s lo camí que anàm seguint, nos trobarèm ab lo Montseny. Los conglomerats s' han acabat mólt abans d' arribar-hi, y ni en lo macís d' exa montanya, ni en les que s' extenen al llarch de la costa, trobaríam res més que formacions antigues, granits, piçarres, res de les roques calices de les formacions secundaries que donaren sos materials a la destructora acció de les corrents.

Si tan intensa sigué la denudació a tot lo llarch de la costa, y res queda tampoch del macís continental d' ahont tals corrents provenían, forçós es que aquest macís s' haja enfonzat dins de la mar; y aquesta es la teoría que Suess ha sentat y que avuy està per tothòm admesa. La costa catalana no es més que *la vora* d' una esquerda curvilínea per la qual s' ensorrà en les profunditats mediterranies la part de continent que lligava la Espanya ab la Àfrica.

Lo que són les illes Balears. — Aquestes illes són tot lo que queda de aquest continent anegat: y res ho prova més que la troballa d' un mamífer oligocènich *(Anthracotherium magnum)* a Mallorca (16), quadrúpet que no hauría pogut trelladar-s'hi des del que avuy es continent europèu, si la terra ferma no hagués allavors estat extesa fins a aquella regió.

Y ara, pera seguir cap al N. les influencies del alçament del Cadí en la configuració de la terra catalana, havèm de passar sense aturar-nos-hi, tot aquest ample territori que s' extén fins al peu del Pyrinèu, des de la faxa de serres que havèm vingut examinant: perque de la provincia de Gerona fins al centre de la provincia de Lleyda, es a dir, en una llargada d' uns 165 kilòmetres, corre un gran *sinclinal* revelat pêl cambi de penjament dels banchs de pudinga, ja que fins ara inclinavan al N. y al acostar-nos al Cadí penjan al S. y res nos diría la faxa ocupada pêl fons d' aquest sinclinal (17).

Serra de Santa Magdalena (provincia de Gerona). — Al N. de Terrades domina lo ríu Muga ab les altes parets de sos banchs cretacis y numulítichs trencats a plom del costat del Pyrinèu y penjant uns 30 graus del costat de Mitg-jorn.

Montanya de Sant Llorenç de la Muga o *Roch de la Penya* (provincia de Gerona). — Està al S. de Sant Llorenç y les capes de margues numulítiques y los conglomerats oligocènichs penjan al S. mólt redressades.

Pich de Bassegoda (provincia de Gerona). — Corona aquest tossal punxagut la caliça de la basa del numulítich, penjant cap al costat de Mitg-jorn. La forma aguda d' aquest alt puig es un notable efecte de la denudació per

---

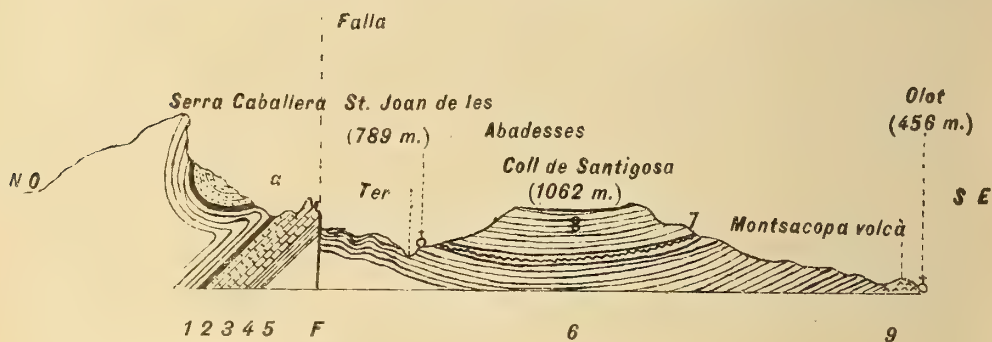
(16) Vidal: *Note sur l'oligocène de Majorque*, en *Bul. Soc. Geol. de France* (1905).
(17) *Sinclinal* significa un plech que té les capes penjant pêls dos costats cap al centre del plech.

les accions atmosfèriques, afavorida aquí sobre tot per la proximitat dels dos rius Muga y Sant Aniol, que passan mólt aprop dins de selvatges fondalades.

En aquestes tres montanyes tan acostades al Pyrinèu oriental, se nota lo fet que abans hem indicat, de que l'axecament del Cadí no ha esborrat del tot los efectes del alçament pyrinench, puig no han pres aquí les filades la franca direcció de NE. a SO. que caracterisa a aquell y són una prova més de que la direcció d'unes capes en una curta extensió no basta pera deduhir-se la etat d'una montanya, si no s'acut al meteix temps a estudiar les *relacions de posició* ab altres d'una altra etat.

Serra Caballera (provincia de Gerona). — Havèm de transportar-nos als voltants de Ripoll pera anar seguint en la faxa montanyosa los efectes del plech del Cadí. Al N. de Sant Joan de les Abadesses lo moviment fóu mólt més formidable. Lo plech no sols s'ha alçat, sinó que s'ha tombat del costat de Mitg-jorn. Ademés, una esquerda *(falla)* s'ha produhit en aquest costat, y totes les formacions secondaries y terciaries s'hi han ensorrat, quedant les capes numulítiques en contacte eventual ab les formacions antigues del trias y del carbònich.

Aquesta ruptura del plech y l'enfonzament de son ala meridional, cla-

Perfil geològich des d'Olot a la serra Caballera

1. Caliça griotte.
2. Hulla y arenisca carbonífera.
3. Pudinga triàsica.
4. Calices triàsiques.
5. Margues liàsiques.
6. Margues y calices numulítiques.
7. Guix.
8. Pudinga oligocènica.
9. Lava volcànica.

ríssim en aquest endret, nos dóna una idea de lo que fóu en més gran escala l'enfonzament del continent mediterrani a lo llarch de la costa catalana.

Serra de la Quart (provincia de Barcelona). — Es una llarga renglera de banchs redressats del conglomerat oligocènich, que corre entre lo Ter y lo Llobregat, ensenyant del costat del N. les trencades vetes de les capes, mentres que del costat S. penjan fortament. Exes vetes trencades, que la carretera va seguint, feyan part de les que ara veurèm en les montanyes de La Nou.

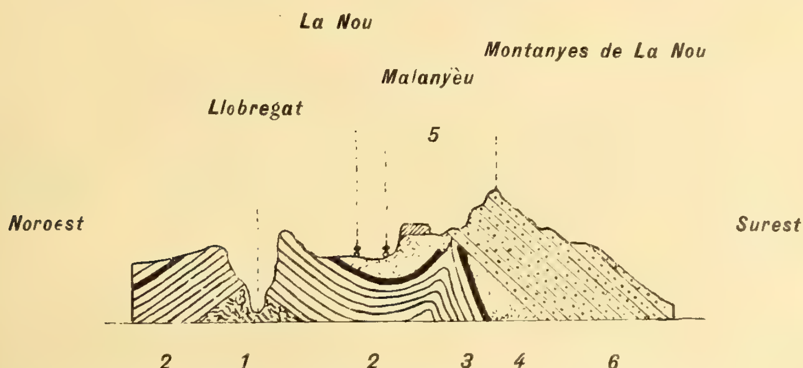
Montanyes de La Nou (provincia de Barcelona). — Es un macís de més

Clixé del autor

Santuari de Nostra Senyora de Lurdes-de-La-Nou.—Montanyes de La Nou (provincia de Barcelona) vistes des del camí de Berga

complicada estructura que-l que venim seguint, y de notable alçada, puix lo pich de Sardanyola té 1,776 metres, ahont lo plech subpyrinench s'es accen-

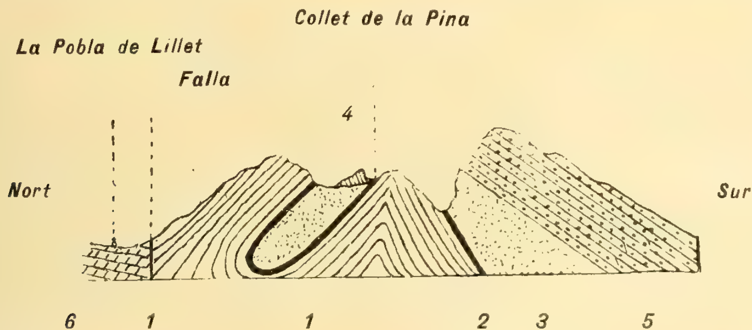

Perfil geològich a travers de les montanyes de La Nou

1. Guix triàsich.
2. Calices cretacies.
3. Carbó garúmnich.
4. Margues virolades garúmniques.
5. Calices numulítiques.
6. Pudingues oligocèniques.

tuat, combinant-se ab un altre plegament invers del costat N., que passa per sota del poble de La Nou. Los banchs de pudinga oligocena penjan al S.

Serra del Catllaràs (provincia de Barcelona). — Seguint a Llevant l'extrém d'aquest macís de La Nou, serèm al Catllaràs, ahont se destaca pêl Sur

Perfil geològich de La Pobla de Lillet a la serra del Catllaràs

1. Calices cretacies.
2. Carbó garúmnich.
3. Margues virolades garúmniques.
4. Calices lacustres garúmniques.
5. Pudingues oligocèniques.
6. Margues numulítiques.

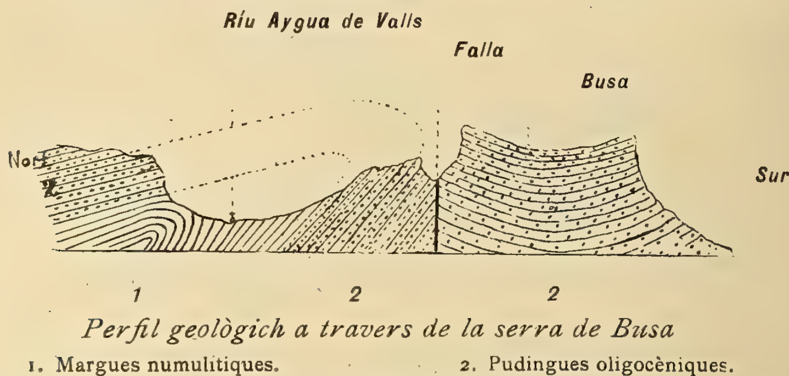
de La Pobla de Lillet un altre fenomen encara més interessant y que recorda lo que fà poch hem anotat a la serra Caballera. Al Catllaràs, lo plech de sota de La Nou s'ha decantat cap al S. y ha arribat a tombar-se, formant un *plech caygut* y donant lloch a una *inversió* completa de les capes cretacies: mes lo sentit general dels banchs de pudinga oligocena que coronan les crestes de Mitg-jorn segueix essent lo meteix.

Serra de Queralt (provincia de Barcelona).—A demunt de Berga, les agudes arestes que sostenen en una posició tan pintoresca lo santuari de Queralt,

són los banchs numulítichs fortament redressats. Los banchs oligocènichs intestan al costat de Mitg-día inclinats per efecte d' una falla.

Serra dels Bastets (provincia de Lleyda). — Més cap a Ponent lo meteix fil de serra acusa un moviment més enèrgich. Aquí los banchs terciaris, tant los numulítichs com los oligocènichs, s' han capgirat, passant de la vertical.

Serra de Busa (provincia de Lleyda). — En aquesta serra y en la de la Mare de Déu dels Horts, que-s sa continuació cap a Ponent, s' accentúan de

Perfil geològich a travers de la serra de Busa

1. Margues numulitiques. 2. Pudingues oligocèniques.

tal manera los trastorns produhits per l' alçament del Cadí, que-s aquí lo punt ahont més atormentats se veuen los banchs de conglomerat oligocènich. Ajudant los efectes tectònichs a les actives forces de la denudació, han pres los contorns de les capes uns perfils tan segats, voltats los planells del cim per totes parts ab estimbaders inaccessibles, que no es d' extranyar que durant nostres tristes guerres civils hajan sigut aquestes reconades baluart quasi inexpugnable dels partidaris del carlisme.

Se fà inútil seguir més cap a Ponent. Les montanyes d' Aubens y les de Camarasa donarían noves probes de la continuitat del plech que estudiàm: tornant-nos-en al N. de Berga, nos trobarèm a la línia principal que dóna nom al sistema orogràfich, a la serra del Cadí.

Serra del Cadí. — Es imponent, baxant de Puigcerdà a la Sèu d' Urgell, contemplar a mà esquerra les enesprades cingleres que vorejan la vall del Segre. Són los banchs blanquinosos de la base del numulítich que coronan la serralada, escapçats a aquest costat en tota la llargada y penjant ab mólta regularitat pêl costat de Mitg-jorn; de lo que-n resulta una constant dissimetría, que dóna a aquesta montanya lo perfil transversal tipo de les formes dissimètriques. Veyent-la y seguint-la se comprèn que gran part de les que havèm citat són fetes a semblança seva y que una metexa causa ha actuat simultàniament sobre de totes.

Canigó (França). — La direcció del Cadí, perllongada al NE. dins de la Catalunya francesa, s' atura al Canigó. Y encara que-n aquest llarch recorregut la constitució geològica varía, quedant al descobert, ja des d' abans de creuar la frontera, les capes d' etats més antigues que jauen a sota, lo sis-

Clixé del autor

La vall del Segre, a Oliana (provincia de Lleyda)

Clixé del autor

Pont de Bar, vist des del camí de la Sèu d'Urgell a Puigcerdà (provincia de Lleyda)

tema orogràfich es lo meteix, y ben clar ho diuen les direccions diametralment oposades en que corren lo Segre y lo Tet, allotjats en lo fons de les valls formades.

Perllongant-la en direcció oposada, es a dir, al SO., veurèm aquest sistema orogràfich acabar dins de la provincia de Lleyda, en la vall del Noguera-Pallaresa. S' extén a travers del Segre una ratlla de montanyes, de la qual la del Port del Comte es la més alta, 2,393 metres; y aquesta línia, per la serra de Santa Fè, a sobre d' Organyà y per les de Boxols y d' Abella de la Conca, va a parar a les d' Orcàu, formant en aquestes dues derreres lo límit septentrional d' aquesta part de la conca de Tremp. Totes elles acusan, qui més, qui menys, la senyal del plech que les ha produhides. Mes al arribar a Sant Corneli, que s' alça al terme de les montanyes d' Orcàu, queda termenat aquest moviment tectònich a la vora metexa del Noguera.

Queda vist ab axò, a grans rasgues, lo més important que-s refereix a la extensió del sistema del Cadí, o sía al que té la direcció de E. 30° N. a O. 30° S.

Si medím *grosso modo* la superficie afectada per eix moviment tectònich, la podrèm estimar per terme mitg en uns 200 kilòmetres de llarch per uns 100 d' amplada, o sía en uns 20,000 kilòmetres quadrats, que vé a ésser quasi los 2/3 de la superficie de Catalunya.

Passèm ara a veure la extensió del sistema pyrinench propriament dit.

Serra del Montsech (provincia de Lleyda).—Aquesta serra es la més meridional que porta la traça del alçament pyrinench (18). També es, com lo Cadí, una serra dissimètrica; però lo costat espadat se troba aquí a la part de Mitg-jorn y la pendent de les capes se veu al altre costat que dóna a la conca de Tremp.

Notable per la regularitat de la traça y pêl conjunt de formacions geològiques que hi són representades, ho es també perque a sa formació han acompanyat en tota sa llargada uns efectes iguals als que havèm fet notar en la serra Caballera, al N. de Sant Joan de les Abadesses.

Lo plech produhit al Montsech per l' alçament pyrinench, se trencà a tot lo llarch de la línia de direcció; y la meytat del costat S. del plech s' enfonzà. Tan gran fóu lo descens, que les capes més altes, o sían les més modernes de la porció que baxà, quedaren intestant ab les capes més baxes, o sían les més antigues de la part que restà ferma; y pot, sense pór d' equivocar-se, evaluar-se en més de 1,000 metres la alçaria del salt donat per aquest formidable moviment, que-s coneix ab lo nom de *falla*. Les valls de Vilanova de Meyà, d'Ager y de Corsà, se troban pêls fons d' aquest gran salt.

Pera completar l' estudi del *relléu* o de la forma d' aquesta serra, dirèm que la vessant de Mitg-jorn ofereix una particularitat digna de citar-se. A

(18) Sols de passada farèm menció d' una altra petita serra nomenada de *Montroig*, que està més al S. y es del meteix sistema.

meytat de la alçada de la serra corre un replà a tota sa llargada, que té uns mil metres d'ample per terme mitg. Per sobre y per sota d'aquest replà la vessant vé acinglerada en alts y drets precipicis.

Aquest interessant detall té fàcil explicació en la constitució dels banchs que integran aquesta serra, puix corre al nivell d'aquest replà una formació margosa mólt accessible als agents atmosfèrichs. Les aygues la desfàn y se la emportan, y faltant la base als banchs caliços que la cobrexen, van cayent poch a poch y reculant d'aquest modo a força de segles la cinglera superior per tota la serra.

Serra de Talarn y de Santa Engracia (provincia de Lleyda). — Lo límit N. de la Conca de Tremp, per sa part de Ponent, es seguiment, encara que no en línia dreta, del que havèm vist a la part de Llevant corre per les serres de Abella y d'Orcàu. Les dues serres de Talarn y de Santa Engracia, separades per un llarch barranch longitudinal, forman un conjunt estratigràfich mólt ben orientat, que des del Noguera-Pallaresa va a buscar lo Ribagorçana, atravessant la serra de Claramunt y de Lleràs y anant a parar a Aren (Osca).

Lo relléu de la serra de Santa Engracia, que es la que domina, presenta una cresta ondejada ab mólta regularitat; y les vessants de Mitg-jorn baxan en pendent mólt llisa y seguida cap al barranch, mentres les filades quedan trencades del costat del N. Aquesta configuració ensenya que la depresió de dita Conca, començada al Montsech, remata a Talarn en lo començament d'un altre plech pararel al d'aqueix: y que l'un y l'altre són del meteix temps y contemporanis del alçament pyrinench, ho demostran los conglomerats oligocènichs, aquests banchs que tantes vegades havèm citat, y que jauen *horizontals* per *demunt* de les crestes de la serra de Santa Engracia, a la serra de Lleràs, y per demunt de la extremitat oriental del Montsech, al coll de Comiols.

Serra de Sant Gervàs (provincia de Lleyda). — La idea que abans havèm anticipat sobre aquesta serra, al enumerar los més notables accidents orogràfichs de Catalunya, quedarà confirmada dihent que son relléu, tant semblant al del Montsech pêl sentit de la inclinació de ses capes y per llur direcció, paralela al Pyrinèu general, no es més que lo resultat del gran plech iniciat en la serra que va de Santa Engracia a Aren y, desmantellat y desaparegut en tot l'espay intermitg que era lo que ocupava sa ampla volta, y quedant sols les bases o començaments del plech, que penjan en sentit contrari en les dues serres.

Los conglomerats oligocènichs, extenent-se plans per demunt de la extremitat oriental del Sant Gervàs, acaban de confirmar la coetaneitat dels moviments tectònichs a que són degudes aquestes montanyes.

Dexèm ja la alta montanya catalana, ahont havèm trobat prous exemples pera demostrar la extensió dels efectes que l'alçament general del Pyrinèu y lo particular del Cadí han fet sentir per tot arrèu, y passèm al extrém S. de Catalunya.

Clixé del autor

Tragó de Noguera: ríu Noguera-Ribagorçana (provincia de Lleyda)

Clixé del autor

Llavorsí: vall del Noguera-Pallaresa (provincia de Lleyda)

Montanyes dels Ports de Beceyt (provincia de Tarragona). — Aquí nos serà impossible trobar en la estratigrafía proves de lo que-l relléu de les serres dèu a les accions tectòniques que venim ressenyant. Eix macís montanyós se troba a la extremitat SE. de la llarga *cordillera íbera,* serra fragmentaria que corre per la dreta del Ebre, y que, en cap punt, que sapigàm, acusa en les pendents y direccions de les capes una ordenació definida. Lo troç final, sía perque s' encreua ab lo moviment de la costa, sía perque porta en sí meteix causes d' irregularitat estratigràfica, té les filades geològiques de tal manera trastornades, mostrant plechs, falles, cavalcaments tant accentuats y repetits, que ab rahó deya lo geòlech francès M. Coquand, al estudiar la interessant comarcada d' Utrillas (Terol) fins a la mar, que «ni en los Alps, montanyes típiques pera aquesta classe de fenòmens, se troban ab tanta abundancia ni tan marcats». La escabrositat de la terra hi retrata la embolicada estructura de son interior, y ha fet d' aquesta comarca, en nostres discordies civils, la residencia constant d' un dels partits en armes.

La *cordillera íbera,* no essent més que la expressió orogràfica del moviment que determinà la formació de la Vall del Ebre, queda en sos efectes sobre la configuració de la terra catalana, reduhida a aquesta manifestació en son punt extrem de Mitg-jorn, arribant en tot cas a alterar la direcció de la serra de La Llena, que vé a ésser un promitg entre la del Pyrinèu y la de la serra del Cadí. Mes aquesta manifestació, estant relacionada ab la gran depressió del Ebre, nos porta ara a parlar de les dues grans depressions que sabèm hi ha, una a Llevant y altra a Ponent de Catalunya.

Plans del Empordà y del Urgell.—Sabèm que en los temps oligocènichs, o sían los que mediaren entre l' axecament general del Pyrinèu y lo parcial del Cadí, un gran llach cubría a Catalunya, arribant del peu dels Pyrinèus fins a Mallorca.

Quan la costa catalana prengué sa actual orientació del primer al tercer quadrant per l' alçament del Cadí, se produhí també un moviment d' *intumescencia* o d' inflament de la terra, en una faxa meridiana compresa entre Barcelona y lo Montseny: moviment no mólt intens, més lo bastant pera determinar dues pendents, una a Llevant y altra a Ponent. La derrera, que coincidía ab la depressió que engendrava la Vall del Ebre, feya escórrer-s cap a aquest ríu les aygues del llach oligocènich y dexava per resultat los Plans d' Urgell. Pêl costat de Llevant s' escorrían també, y la terra no sols se deprimía en la part del Empordà, sinó que s' enfonzava dins de la mar en tota la extensió que ara ocupan los plans des de Figueres a Roses.

Y mentres tant lo Montseny s' axecava magestuós, guaytant des de son alt mirador com se transformava la geografía antiga de Catalunya, crexent unes montanyes, enclotant-se unes altres, exugant-se los estanys y passant a ésser fons de la mar lo que feya poch era terra ferma.

Epoca en que tingueren lloch aquestes depressions.—Tota vegada que fo-

ren conseqüencia del alçament del Cadí, havèm de regonèxer que datan del començament del període *miocènich,* y no pot menys d' ésser axí, ja que avuy, que la mar ha tornat a recular al Empordà, se veu que los sediments que omplen lo plà son del *miocènich mitjà* y *superior* y del *pliocènich.*

Evidentment, la costa catalana fóu sotsmesa en móltes èpoques a moviments ascendents y descendents, que-s regonexen avuy per la ausencia o la presencia de determinats períodes geològichs. No es d' aquest moment fer-ne la historia: perque la *Geografía física* sols té de mirar aquells que tingan relació ab la figura y la fesomía actual de la terra. Y baix aquest punt de vista nos cal observar que no pot ésser mólt remota, geològicament parlant, la època en que lo *Continent mediterrani* (19) s' enfonzà y la costa peninsular quedà formada. Degueren primerament produhir-se moviments parcials de descens que davan per diferents endrets entrada a la mar miocènica, com ho provan los sediments miocènichs que forman la montanya de Montjuich al costat de Barcelona, y-ls que s' extenen entre les montanyes de Begues y lo Montserrat. Degué més tart, en los temps pliocènichs, ficar-se la mar en lo que es lo Vallès; mes vingué un jorn en que una gran esquerda senyalà la hora de desaparèxer aquella part de continent, y al produhir-se tan gran catàstrofe, que separà l' Africa de la Europa, quedaren sols les illes Balears com a testimoni de sa passada existencia.

La època d' aquest ensorrament no pot per ara fixar-se. Lapparent, en sa obra *Leçons de Geographie phisique* (20), díu que «la costa catalana es la més moderna de totes les d' Espanya, y que ha degut sufrir moviments, fins dintre dels temps quaternaris». La vehina montanya de Montjuich es demostració de que, per lo menys, s' han operat violents moviments *després de la època miocena,* tota vegada que sos banchs, que són d' aquesta formació, se troban axecats, penjant cap al plà y trencats de la part de mar.

Lo volcanisme en lo relléu de Catalunya. — Intima relació ab una de les grans depressions de que acabàm de parlar, guardan los fenòmens volcànichs de que ha sigut teatre una part del extrèm NE. de Catalunya; se comprèn, en efecte, que los moviments d' enfonzament y d' axecament del Empordà no degueren fer-se sense rompre-s en mólts punts la escorça de la terra: y aquestes esberles son naturalment lo camí per ahont la activitat volcànica dóna sortida a sos productes, venint axís a modificar lo relléu geogràfich, uns cops formant montanyes ab la materia fosa que llença per dits conductes, altres dexant córrer rius de lava incandescent que-s limitan a omplir les valls o bé a extendre-s en capes per la superficie de les planes.

Una gran extensió de forma triangular, que té un vèrtice a Cadaquers, un

---

(19) Anomenàm axí a la porció de terra que havèm dit que-s té d' admetre que hi hagué un temps al S. de Catalunya.

(20) De Lapparent: *Leçons de Geographie phisique* (París, 1896).

altre a Olot y un altre a Tordera, mostra los efectes del volcanisme en nombrosos punts, més principalment als voltants d' Olot, ahont són varis los volcans que-s poden veure, ab sos cràters ja sencers com Montsacopa, Cruscat, Santa Marguerida de la Cot, aquests derrers de grans dimensions, ja esquexats en forma de ferradura, com lo Puig de la Garrinada y lo Mont Olivet. Laves esponjoses cubrexen lo plà anomenat Bosch de Tosca, en una superficie d' uns 4 kilòmetres quadrats, y corrents de basalt han rublert la vall del Fluvià, ab un gruix de més de 50 metres a Castellfollit, o bé s' han extés en capes com a Caldes de Malabella y a mólts punts del baix Empordà (21).

La època de mólts d' aquests fenòmens es relativament rescent, tant que la historia ne fà menció en los segles XIII, XIV y XV: mes no pot desconéxer-se que part d' ells s' han manifestat ja al finalisar la època terciaria.

---

(21) S' han ocupat detingudament del volcanisme de Catalunya En Joan Texidor y mossèn Gelabert, y derrerament En Joseph Comas Solà, qui ha resumit, en la *Astronomía y Ciencia general,* lo més important que s' ha dit sobre aquesta materia.

Influencia dels moviments pyrinenchs en la traça dels nostres rius

Ríu Ebre.—Ríu Segre.—Ríu Valira.—Ríu Pallaresa.—Ríu Ribagorçana.—Ríu Cinca.—Ríu Garona.—Ríu Llobregat.—Ríu Cardoner.—Ríu Ter.—Ríu Fluvià.—Ríu Muga.—Ríu Tordera.

Essent, com són, los rius, en general, un efecte de la distribució de les montanyes, no cal dir que les variacions que aquestes sufrescan han de traduhir-se en la marxa d'aquells.

Los rius que són alimentats per les conques hydrogràfiques que abans havèm enumerat, han sigut tots ells, en son origen, corrents que l'alçament de les serres anava determinant, y baxavan a desaygar pêl camí més curt o més fàcil que trobavan. Per axò, en sa gran part, baxan de N. a S., efecte de que *en gros* la direcció de les principals montanyes es de Llevant a Ponent. Mes si-s miran ab detenció, se troba en llurs curs fenòmens que-s prestan al estudi y a voltes irregularitats notables que merexen explicació (22).

Ríu Ebre. — Lo curs d'aquest ríu, que venía essent de NO. a SE., al arribar a Catalunya torç cap a Mitg-día, y baxa a la mar atravessant les montanyes de Tarragona en multiplicades evolucions. Lo camí que segueix per terme mitg es la conseqüencia natural de la depressió que conexèm a Ponent de la nostra terra. Lo ríu ha degut trencar pêl punt més baix, y si no ha acudit dret a la costa pêl camí més curt, que fora entre Atmetlla y Salòu, se dèu a la obliqüitat dels accidents estratigràfichs que anava trobant: es, donchs, un efecte de lo que-s díu *la tectònica passiva,* que aquí donava per resultat una desviació del curs del ríu cap a Mitg-jorn.

Ríu Segre. — Lo Segre no ha tingut sempre lo curs que porta avuy. Son afluent andorrà lo Valira era, sens dupte, en los primers temps qui marcava l'origen y naxement del ríu. Axò no té de sorpendre-ns, perque lo *nom* d'un ríu es purament convencional: se dóna al curs més llarch que fà la corrent total en la actualitat. Mes com en la immensa duració de la Terra, les variacions que ella ha sofert han afectat forçosament a la direcció, cabdal y pendents de

---

(22) Aquesta materia fóu objecte d'un treball titolat *La tectónica y los ríos principales de Cataluña,* que en 1900 llegí devant de la *Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona.*

Clixé del autor

Un molí dins del Ebre, a Ribarroja (provincia de Tarragona)

Influencia de la direcció de les montanyes sobre la traça dels ríus principals de Catalunya

per

Lluis Marian Vidal

Escala 1: 1.900,000

Explicació

.... Limits de Catalunya

— — — Direcció de les montanyes

~~~~ Traça dels rius

\\\\\\ Estanys de altres èpoques geològiques

A. Martín, Editor.—Barcelona
~~~~

sos rius, no s' hauría donat a aquests en èpoques remotes lo nom que se-ls dóna avuy, perque afluents, avuy perduts, serían allavors importants, y tal afluent, insignificant en un principi, pot ara haver pres una capital importancia.

Axò es lo que ha passat ab lo Segre. Al alçar-se la serra del Cadí, no tingué, de moment, lo troç de la Sèu amunt, lo valor hydrològich que ara li veyèm, y que sols a força de segles ha anat guanyant. Lo Valira, que ja datava del primer alçament pyrinench, fóra encara avuy lo Segre superior, si a mida que s' anava engrandint y allargant la conca del afluent de la part de la Cerdanya, no hagués aquell anat quedant relegat a segón terme. Ara, que la conca alta del Segre fins a la Sèu mideix 1,262 kilòmetres quadrats, mentres que la del Valira sols es de 438 kilòmetres quadrats, y té lo ríu, des de Font de Segre a la Sèu, uns 60 kilòmetres de recorregut, mentres lo Valira sols ne té uns 40 kilòmetres, aquest derrer té de considerar-se com afluent.

Des d' Hostalets fins a Basella lo Segre baxa quasi de N. a S., encaxonat en una llarga serie d' estrets y alts congosts. Es evident que aquesta direcció fóu determinada ja des d' un principi per una fractura o esquerda oberta pêls moviments tectònichs en los durs banchs de les formacions secondaries.

Al arribar a Basella lo curs torç cap a Ponent, y aquí torna a marcar-se la influencia del alçament del Cadí; perque troba lo ríu la faxa montanyosa que havèm assenyalat paralela a la costa y que passa per Berga. Lo restant curs fins a juntar-se al Ebre, obeheix al moviment de descens dels plans d' Urgell cap a Ponent.

Ríu Valira.—En aquest ríu havèm de fer notar una particularitat que son curs ofereix poch abans de juntar-se al Segre, al peu dels turons que coronan los forts de la Sèu y lo poble de Montferrer. Son camí, en aquest troç, no es lo que seguía abans: encara queda, a la dreta, la traça de son antich llit, que desembocava aprop d' Arfa.

La explicació d' aquest cambi se troba en los restes d' un estany de la època *miocena,* que ocupà la comarcada de la Sèu. Aquest llach degué formar-se per un atascament de les estretes gorges que des d' Hostalets avall donan pas al ríu: y, que fóu un llach mólt fondo, ho demostra lo veure que quedan avuy, a més de 400 metres d' alçada, senyals de la argila rogenca que les aygues portavan.

Al formar-se aquest llach, lo Valira tingué que desaygar en ell. Emperò, quan, més tart, per causes qu' escapan a la nostra penetració, se rompé la pressa natural que contenía les aygues, y lo llach se buydà, l' escorrement se féu per la canal del Segre: y lo Valira, que tenía esborrat y cobert de sediments son antich llit, trobà més fàcil camí saltant al Segre tot dret per prop de Castellciutat.

Ríu Noguera-Pallaresa. — Lo curs d' aquest afluent del Segre mostra una direcció que, sense dexar de pintar la acció del alçament pyrinench, ensenya que està influida per l' alçament del Cadí, perque torç marcadament cap al

tercer quadrant. Y axò es efecte de que troba per la esquerra la montanya de Sant Corneli, que havèm vist ésser l' extrém occidental d' un dels plechs engendrats pêl moviment del Cadí. Ademés, aquí, per la dreta, hi ha lo començament de la serra de Santa Engracia, que depèn del alçament general del Pyrinèu y porta una altra direcció: l' angle que forman en aquest punt les dues direccions de montanyes, resulta ésser un punt obligat pera passar-hi lo ríu.

Ríu Noguera-Ribagorçana. — Es de menys cabdal que lo Pallaresa, mes son curs es més dret; y sos congosts, que se succehexen quasi sense interrupció, són més salvatges y menys accessibles que los del Pallaresa y del Segre. Com la conca del Ribagorça es mólt estreta y no pot atribuhir-se a la sola acció de la ayga corrent que representa un volúm relativament petit, los grandiosos efectes que mostra de desgast de les roques y d' enfonzament del llit, hi ha que veure en la traça d' aquest una esquerda de la terra com a causa original de son camí.

Ríu Cinca.—Mólt poch troç de son curs toca a Catalunya: mes la direcció general de N. a S. que lo ríu té des de son naxement, al peu de les Malehides, se veu clarament fins a sa confluencia ab lo Segre, encara que en algún punt de son terç inferior s' arquege suaument cap a Llevant, obehint al moviment de depressió que donà lloch a establir-se lo curs del Ebre.

Ríu Garona. — Dues branques principals forman aquest ríu: lo *Garona* propriament dit y lo Garona de Juhéu o ríu Artiga de Lin, que li aflueix a Les Bordes.

Aquí, com al Segre, lo ríu actual no es lo ríu primitíu. Lo Garona, al alçar-se los Pyrinèus, s' originà a la Vall d' Artiga de Lin. Allavors no havía tingut temps de pendre extensió y importancia la vall longitudinal que avuy es eix de la Vall d' Aràn, mentres que l' Artiga de Lin se nodría aprop del més important macís de la serralada pyrinenca, y potser, allavors, d' aquest meteix macís que la denudació no hauría isolat tant com ho està avuy, y tenía per consegüent major cabdal.

Ara, examplada la Vall d' Aràn, y extés lo que era afluent fins als estanys de Saburedo, no pot menys de tenir aquesta corrent lo caràcter de ríu principal.

Ríu Llobregat. — Aquest ríu, que ab tanta regularitat baxa quasi tot ell de N. a S. per la provincia de Barcelona, en son començament torç per sóta de La Pobla de Lillet, presentant un angle de prop de 90 graus. Tampoch es aquest lo primitíu curs del ríu. Lo Bastereny, que avuy té tant poca importancia, marca en sa direcció la traça que primerament degué seguir lo curs del Llobregat. Més tart, al formar-se lo Cadí, s' excavà la vall de La Pobla per efecte d' un dels plechs simultanis que acompanyaren a aquell moviment tectònich. Y a mida que aquesta vall guanyava en llargada y en amplada, anava perdent importancia lo Bastereny. Quan la denudació arribà a descobrir les fonts de

Clixé del autor

Naxement del Noguera-Ribagorçana (provincia de Lleyda)

Clixé del autor

Congost de Bonremey, a travers del Montsech, en lo riu Noguera-Ribagorçana (provincia de Lleyda)

Clixé del autor

La presa de Pinyana: cap de la cequia que porta les aygues del Noguera-Ribagorçana a Lleyda

Clixé del autor

Lès (Vall d'Aràn); provincia de Lleyda

Castellar de Nuch, que brollan a dintre d'una pintoresca barrancada, quedà del tot afermada la preponderancia del actual *alt Llobregat.*

Ríu Cardoner.—Faltant-se obertament a les lleys admeses en hydrología, se dóna lo nom de Cardoner al curs d'aquest ríu no més que des del manantial nomenat *fonts del Cardoner* al peu de Pedra y Coma, prop de Sant Llorenç de Morunys, fins a Manresa; y se considera *afluent* lo ramal que de mólt més lluny va a parar a Sant Llorenç, des d'aprop de Gòsol, ab lo nom d'Aygua de Valls, y que naix a la *Font Senta,* atenent-se únicament a que lo cabdal més gran es lo de les *Fonts del Cardoner:* mes no es mólta la diferencia.

De tots modos, aquest afluent nos dóna en son curs una nova senyal de la influencia del alçament del Cadí en lo camí dels nostres rius, perque vé allotjant-se en sa meytat inferior dins de la vall formada paralelament al Cadí pêl plech que acusan les montanyes de Busa.

Ríu Ter.—Cap dels rius catalans es demostració millor de la influencia de les accions tectòniques paraleles a la costa.

Lo Ter naix a Set Cases: baxa cap al S., y al arribar a la serra de Capsacosta, trenca soptadament a Ponent, paralelament a la serra Caballera, corrent axís uns 17 kilòmetres fins a trobar lo Freser, a Ripoll. Un cop reunits los dos rius, baxa 25 kilòmetres de N. a S.: mes al arribar a Manlléu torna lo curs a cambiar, girant a escayre cap a Llevant, y no dexa exa direcció en los 80 kilòmetres que tarda en arribar a la mar.

Abans d'explicar aquestes notables variacions, farèm notar, primer: que lo curs primitíu del Ter té de veure-s en lo Freser, ríu que mostra sa traça perfectament aliniada ab la direcció general de N. a S. que té lo troç central del Ter. Segón: que lo ríu Çongost, que naix a la partió d'aygues de la plana de Vich y lo Vallès, té son curs en línia dreta en perllongació de la metexa ratlla, y que la alçaria de les parets del Congost donan a aquesta vall una importancia que no s'avé ab lo trist cabdal que hi discorre, lo qual fà pensar en la possibilitat de que en altre temps haja sigut cauce d'una altra corrent mólt més important.

Y dit axò, ja podèm exposar los fets tal com resultan del conexement que havèm anat adquirint dels moviments terrestres.

Lo primer curs del Ter, que si avuy subsistís, se diría curs del Freser, baxava des del Pyrinèu fins a desaygar per Montcada al plà de Barcelona, y seguía una esquerda quasi rectilínia que avuy encara s'endevina en los diferents congosts que hi han quedat. Lo Ter, des de Ripoll amunt, fóu un afluent del Freser, que nasqué a conseqüencia del alçament del Cadí, y que sols prengué importancia a força d'extendre-s sa conca per la vall de Camprodón.

Sobrevingué l'alçament del Montseny, límit oriental de la acció orogènica paralela a la costa, y l'abultament del territori que acompanyà a la aparició

de tan gros macís, partí pêl mitg lo curs del ríu. En lo punt culminant de aquesta partió, la denudació esborrà la antiga traça, perque les formacions geològiques en dit punt se composan de margues y roques argiloses mólt accessibles a la destrucció pêls agents atmosfèrichs. Lo riuet Gurri, ab sa magra corrent en sentit invers, es lo que queda del antich troç de ríu: es lo que en Geografía física s'anomena *un ríu obseqüent.* Mes les formacions geològiques del costat de Mitg-día, constan de banchs resistents: arenisques, calices, pudingues, pòrfits; y la primitiva caxa del ríu hi ha quedat ben estampada.

Lo Ter se trobà, donchs, obligat a buscar-se sortida per un altre lloch; y llavors, des de Manlléu a la costa, les aygues obriren nou curs per l'altre costat del Montseny; y los pregons precipicis que recorren internant-se per les Guilleríes, fan evident lo treball a que-s llençaren obligades per la gran pertorbació orogràfica del país.

Rius Fluvià y Muga.—Són dos rius als quals lo moviment del Montseny y la depressió del Empordà han determinat la direcció de son curs de Ponent a Llevant. Axò explica que sían los únichs rius catalans que corren en aquest sentit, que es perpendicular al dels demés.

Ríu Tordera. — No l'esmentàm sinó pera no dexar incompleta la llista dels rius de més importancia, ja que no la té sinó en los 15 derrers kilòmetres, quan arreplega les aygues de les rieres d'Arbucies y de Sils. Fins a aquest moment vé aconduhit entre la serra costanera de Barcelona y lo Montseny, y axí com lo Besòs s'escorre per l'extrem SO. d'aquesta serra, atravessant-la per l'estret de Montcada, lo Tordera ho fà per l'extrém NE., atravessant-la a Blanes normalment també per una fractura de la costa normal a sa direcció.

Y ab axò terminàm lo capítol sobre la influencia dels moviments pyrinenchs en la traça dels nostres rius, perque los que quedan per veure, com són lo Francolí, lo Gayà y les rieres de la Bisbal y de Foix y demés petites corrents distribuides a lo llarch de la costa, no fan més que confirmar ab sos cursos, més o menys normals a aquesta, la constancia dels accidents orogràfichs que s'interposan arrenglerats entre la mar y l'interior del territori.

Estanys

Estanys del litoral.—Estany de Banyoles.—Estany de Ivars d' Urgell.—Estany de Bastús.—Estany de Montcortés.

Estanys.—A dues classes d' estanys poden reduhir-se en conjunt los mólts exemples d' estanys que la Geografía considera (23).

Estanys fets per una presa natural.

Estanys formats dins de la roca metexa.

Los estanys construits per una resclosa natural poden ésser deguts, o bé al tancament d' una vall per un agombolament de rochs portats per aygues torrencials, o pêl glaç *(morens)*; o bé per una esllavissada: o, si són a la costa, per un cordó litoral o per les *dunes:* y fins alguna volta per una causa interna que haja fet sortir per una esquerda de la escorça terrestre un *dich de lava* o de bassalt, o d' una altra roca hipogènica, tapant axí lo pas de les aygues superficials.

Los estanys formats a la roca metexa poden ésser produhits per un moviment d' enfonzament local d' un planell, o d' alçament parcial de les vores (efectes tectònichs). Poden ésser deguts també a accions de desgast físiques, y químiques també, produhides per la ayga, que es lo principal esculptor de les formes de la terra: y poden ésser formats també en la cavitat d' un volcà si lo fons del cràter apagat no dexa fondre-s'hi les aygues que hi cayguen.

Catalunya, ab tot y no esser-hi mólt freqüents exos accidents hydrogràfichs, pot presentar exemples de la major part dels casos que hem enumerat. La regió pyrinenca n' està sembrada en les grans altituts, ahont les néus los alimentan constantment, y ells són ja directa, ja indirectament, l' origen dels rius principals. A la regió subpyrinenca n' hi ha pochs: los demés se troban a la costa.

Passarèm revista a alguns dels més notables, no fent-ho de tots perque ningú ha fet un estudi tant costós, que representaría llarch temps. França, que té mólts més estanys que Espanya, no ha tingut fins fà poch un Delebecque que li haja donat una descripció complerta baix los punts de vista topogràfich, físich y geològich (24).

---

(23) Supan: *Grundzüge der physischen Erdkunde* (Leipzig, 1896).

(24) Delebecque: *Les lacs français* (París, 1898).

Estanys del litoral.—Los estanys del litoral de les tres provincies de Gerona, Barcelona y Tarragona, se deuen á *cordons litorals*. Les arenes acumulades per les ones han anat tancant lo pas a les aygues, y los rius metexos que abocan no lluny d' ells, com són lo Muga y lo Ter, lo Llobregat y l' Ebre, hi han ajudat portant en ses crescudes terres y llots. Aquest derrer efecte se veu en l' estany d' Ullastret avuy exugat, y lo primer en los del Empordà, del Plà del Llobregat y de les Boques del Ebre.

Estany de Banyoles (provincia de Gerona).—Està al costat d' aquesta vila y dominat per turons de 40 a 200 metres d' alçada. Cubreix una extensió de 1/2 hora de llarch per 1/4 d' amplada (Madoz), constituida per les margues de la època numulítica en quasi sa totalitat; per dos costats s' hi veu lo dipòsit de toba caliça o *travertí*, degut a la metexa ayga.

Es notable que les aygues pluvials que hi acudexen de les montanyes vehines sían sols una part mólt petita del cabdal que surt. Es segur que brolla dins del estany una font abundosa, creent-se que es al N., a sota de Cân Murgat.

La profunditat màxima se sab per un sondeig fet per En Pere Alsius, qui trobà 65 metres.

Axò fà sospitar que-l tal estany no es mes que la boca d' una grossa corrent soterrania en sentit ascendent, y que pertany a la classe dels que se han format dins de la roca metexa (24 d).

Estany de Ivars d' Urgell (provincia de Lleyda). — En lo plà d' Urgell, a cosa de 6 kilòmetres al N. de Bellpuig, hi ha aquest estany, que té uns 3 kilòmetres de llarch per un d' amplada, orientat de Llevant a Ponent. No-s tardan menys de dues hores en recórrer son perímetre, cosa fàcil perque no hi ha cap turó a sa vora. L' alimenta una font abundosa situada a un kilòmetre d' Ivars a Tàrrega: mes no es suficient, per quant en temps de secades quedava mitg estany en sech: des de que-l canal d' Urgell està obert, los escorrèders del canal que s' hi han aconduhit, li dónan ayga constant.

La fondaria no passa de 4 metres.

Està format en les capes de *molasses* y de margues rogenques del oligocènich superior, roques fàcilment atacables per la ayga: axí es que les vores fan marge de poca alçada, mostrant los banchs rosegats per les aygues, lo qual sembla indicar que té de posar-se aquest estany entre los formats dins de la roca metexa.

Estanys de Bastús (provincia de Lleyda). — Són dos estanyets circolars, l' un d' uns 80 metres de diàmetre y l' altre d' uns 20 metres, situats a la part N. de la Çonca de Tremp, en un planell, y no reben cap corrent d' ayga exterior. Son interior, que es de forma cònica y de parets esgrahonades, està format

---

(24 d) Publicada la primera edició d' aquesta GEOGRAFÍA GENERAL DE ÇATALUNYA, l' enginyer En Lluís M. Vidal llegí, en la «Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona», una extensa Memoria titolada *Investigaciones de Hidrología subterránea en la comarca de Bañolas*, publicada en 1908, tractant detingudament tots aquests punts.

Clixé del autor

Pica d'Estats o de Sotllo, des del estany inferior (provincia de Lleyda)

Clixé del autor

Estanys dels Pessons (Andorra)

de tosca, y les aygues que-ls omplen pujan pêl centre, havent-se notat que lo més petit no s'exuga may, y que en grans secades lo gran minva mólt, com succehí l'any 1880, en que lo nivell baxà 12 metres.

Lo cabdal que dónan es d'uns 3,700 metres cúbichs diaris.

No són, en rigor, més que les boques d'uns grans pous artesians naturals, que han anat revestint ab lo material que la metexa ayga porta les parets dels esboranchs per ahont s'han fet pas. Pertanyen, donchs, als estanys que s'han escavat ells metexos lo recipient que-ls conté.

L'origen d'aquestes aygues no es difícil d'averiguar, corrent al S. la alta serra del Montsech, quals banchs, inclinant-se cap a la Conca de Tremp, han de portar forçosament cap a aquésta les aygues que per rahons d'estratigrafía no pugan sortir a les seques vessants del S.

Estany de Montcortés (provincia de Lleyda).—A una altitut de 1,000 metres, en los plans que dominan los estimbaders del Noguera-Pallaresa, entre Gerri y La Pobla de Segur, hi ha un estany que no té més de 2 kilòmetres de circumferencia, y es l'únich que-s troba a aquest nivell en aquestes estribacions pyrinenques. No se li veuen acudir aygues superficials, lo qual fà pensar en la existencia d'una font interior. La circumstancia d'haver-hi a tocar una erupció d'*Ofita,* pot explicar la formació del estany per la aparició d'aquesta roca hipogènica, entrant axí en la classe dels que són produhits per la sortida d'un *dich* a travers de la terra.

Des d'aquí havèm de passar a les crestes de la serralada pyrinenca, sobre tot a les ferèstegues encontrades de Caldes de Bohí, Colomers, Espot, y a les altes conques del Noguera de Cardós, de la Vall Ferrera y del Valira, pera trobar los estanys que, uns cops apartats y independents entre sí, y altres formant series que van donant-se la ayga ordenadament, servexen de dipòsit al producte de la fosa de les néus, y regulan en cert modo lo règim hidrològich del país.

Situats a grans altituts, que oscilan entre 1,500 y 2,800 metres, no cal dir que acusan en ses variadíssimes formes y dimensions les accions enèrgiques y complicades que los agents *externs* de la *geodinàmica* (ayga, calor, vent), poden produhir, ja treballant tots sols sobre roques de tan diferentes composicions y resistencies com són los granits, los gneis, les piçarres y les calices, ja ajudant-los la *geodinàmica interna* ab los moviments tectònichs.

Se veuen estanys situats en planells relativament grans, com los del Plà de Palomera (Vall d'Aràn), que pertanyen a la classe dels formats a la roca metexa per depressió del pís o per acció exclusiva de les aygues; y altres, que són la major part, allotjats entre alts turons o entre espadades parets, dexant veure en l'estret pas per hont s'escorren les aygues, formant lo que s'anomena l'*emissari* del llach, l'agombolament de rochs que li serví de resclosa.

A la part de Tabescàn, los estanys de Certescan (2,300 metres d'altitut), y de Naorque, són d'aquesta darrera classe; y prop d'ells se pot veure un

exemple de les diverses faces que atravessa la vida d' un estany des de que comença a formar-se fins a son complet dessecament. Petits estanys de 100 y 200 metres de diàmetre han tingut prou energíes pera rompre lo mur de pedregàm que barrava la sortida, y ara no-n queda més rastre que alguns rochs atascats a la esquerda de roca per ahont l' emissari s' escorría. Lo fons del llach resta exut.

Entre los que en nombre de més d' una vintena, y ab llargades de 1,500 metres lo que més, se conexen en aquests voltants, es de notar l' estany Mollàs, perque no té desguàs, y diuen que guarda un nivell constant: tindrà sens dupte un emissari sub-lacustre que regula la sortida de la ayga. Pertany a la classe dels que són formats a la roca.

A aquesta classe també pertany l' estany Gervé, situat a 2,280 metres de altitut, entre la vall de Pallars y la d' Aràn, prop del port de la Bonaygua: més aquí la sortida se fà per un esboranch de 20 metres d' ample per 100 metres de llarch, obert en lo granit, que dóna origen a una alta y llarga cascada. Voltat de formidables cingleres, sembla tenir mólta fondaria.

Sota dels tres puigs de Sotllo, dels quals lo central es la pica d' Estats, hi ha uns estanys que mostran un altre dels modos com arriban a desaparèxer, que es cegant-se o omplint-se totalment pêls aluvions portats pêls riuets que hi afluexen. Aquí se poden observar los *deltes torrencials,* o petits *conos de degecció,* en los punts ahont hi abocan, constituits ab materials presos a les tarteres de pedregàm recolzades al peu de les cingleres.

Un dels casos menys freqüents de destrucció d' un estany, es lo d' invasió de la vegetació en son interior. Lo resultat d' aquest fenomen es la formació d' una *turbera.* En los Pyrinèus catalans no hi ha, que sapigàm, cap cas palpable: mes se troban en les montanyes de la esquerra de la Vall d' Aràn, entre los rius Ayguamoix y Valartíes, petits planells ahont la terra ressona al trepitjar-la ab lo ressò especial d' una materia fofa y poch fonda, que bé podría ésser alguna capa de *turba* y revelés, per lo tant, un estany exugat.

Hydrología soterrania

La Font Gran.—Font d'Espolla.—Font del Llobregat.—Font de la Badella.—Font del Cardoner.—Fonts de les Dous; La Reyna; Armena; La Riba.—Font de la Falconera.—Font de la Bordonera.—Font de Laó.—Font de Rivert.—Font de Montardit.—Font de Güell d'Hornos.—Font de Güell de Juhéu.

Les fonts, que brollan ab tanta varietat del interior de la terra, no són més que les manifestacions actives d'aquesta circulació soterrania, com les *coves* que foradan lo macís de les montanyes són la revelació del camí que aquestes corrents han seguit en altre temps, si no es que lo seguexen encara en la actualitat.

La atenció se fixa principalment en les que, per son cabdal, o per les circumstancies en que-s presentan, se separan del ordinari modo d'ésser de les infinites fonts que l'home coneix o utilisa: y axí farèm esment d'algunes de les més notables.

La Font Gran (provincia de Gerona).—A Surroca, al N. de Sant Joan de les Abadesses, surt aquesta font en lo fóns d'una cova de poca grandaria, oberta en la caliça *griotte,* que uns geòlechs posan en lo pís *carbònich,* y altres en lo *devònich.* Es mólt cabdalosa, y brolla en sentit ascendent. La estratigrafía ensenya lo *perque.* En aquest punt les filades de caliça forman un *plech caygut* mólt accentuat. La serra Caballera, enllaçada per Ponent ab lo Taga, tossal de 2,027 metres, y per Llevant y Nort, per la collada Verda (1,600 metres), ab la serra de Pórtoles (2,180 metres), y altres que-s van esgrahonant en un espay de 15 kilòmetres, no es extrany que porte corrents amagades procedents de la fosa de les néus, dins d'una roca plena de veys y esquerdes com es aquexa caliça tan trastornada, y que, ademés, vé allotjada entre les llicorelles del *devònich* y del *carbònich,* roques poch permeables.

Lo trench de les capes en lo cap del plech, es lloch afavorit pera sortir la corrent aconduhida per les inflexions d'aquest.

Font d' Espolla (provincia de Gerona). — Se troba aprop de Banyoles, y ordinariament es exuta. Sols brolla desprès de pluges persistents, estroncantse desprès d'alguns díes de bon temps. Depèn d'una conca mólt àrida y seca, formada per una depressió del *travertí* (tosca) que, essent una roca mólt

cavernosa, s' empapa de la ayga de pluja y la dóna per ocults conductes a la font, expulsant al principi l' ayre, que se sent sortir bufant fortament.

La explicació que lo vulgo dóna, de que la font d' Espolla comunica ab l' estany de Banyoles, sembla acceptable (25).

Lo cabdal, quan raja, vé a ésser d' uns 150 a 200 litres per segón (26).

Fonts del Llobregat (provincia de Barcelona). — A sota de Castellar de Nuch, dins d' un barranch trencat en la caliça *griotte*, naix lo Llobregat, en unes fonts mólt abundoses d' entre mitg dels banchs. Es la metexa roca de la *Font Gran* de Surroca, y es la metexa aliniació de la serra Caballera, que per sa proximitat a les crestes pyrinenques se troba en condició de rebre copioses corrents interiors. Sos banchs no oferexen aquí les grans inflexions d' aquella, y per axò les aygues rajan en la direcció ordinaria.

Font de la Badella (provincia de Barcelona). — A la vora dreta del Llobregat naix una font mólt abundosa, entre Guardiola y Serchs. Se troba dins de la fractura de la formació cretacia que encaxona lo Llobregat; y com surt aprop de les calices, dolomíes y guixos *triàssichs* que han quedat descoberts en lo fons d' aquesta fractura, sembla que ha de regonèxer-se a aquestes aygues una procedencia diferenta de la de les fonts del Llobregat.

Diuen en lo país que n' han sortit fulles d' arbres que no són dels voltants, y fins un platet de fusta que un pastor perdé al estany de Lanós, perque es tendencia natural en la gent de montanya inventar rondalles pera buscar mólt lluny l' origen de les fonts que may s' exugan. Mes la constitució geològica y la estratigrafía fan poch menys que impossible aquesta procedencia. Des de la serra de Cadí fins a les montanyes de La Nou, s' hi extén un gran *sinclinal*, es a dir, que les capes presentan una concavitat, mostrant-se mólt adressades en los dos límits N. y S. Es, donchs, més que verossímil que les aygues de la serra de Cadí, infiltrant-se entre mitg dels banchs, baxen per sota de Vallcebre a sortir al trench del Llobregat; y en cambi fora inexplicable que un emissari sub-lacustre del estany de Lanós atravessés la massa de piçarres de que està composta la Cerdanya, y vingués a rompre dins de la formació cretacia.

Fonts del Cardoner (provincia de Lleyda). — Són unes grosses dèus que brollan al peu de la montanya del Port del Comte, devant de Pedra-y-Coma, entre mitg dels banchs trencats de la caliça cretacia inferior, que aquí té aprop les argiles rogenques del trias; filades impermeables que hauràn sostingut la corrent soterrania alimentada per les néus d' aquest important macís.

Fonts de les Dous.—A Torrelles de Foix, provincia de Barcelona.

Fonts de la Reyna.—A Capellades, provincia de Barcelona.

Font d' Armena.—A Vallirana, provincia de Barcelona.

---

(25) Vegi-s la memoria de Lluís M. Vidal: *Investigaciones de Hidrología subterránea en la comarca de Bañolas* (Barcelona, 1908).

(26) Devèm los datos que consignàm sobre aquesta font a nostre excelent amich En Pere Alsius, farmacèutich de Banyoles.

Fonts de La Riba.—A La Riba, provincia de Tarragona.

Totes aquestes fonts depenen de les calices *triàssiques;* y no dexa d'ésser notable la elecció d'aquest nivell geològich pera manifestar-se unes tan considerables corrents.

La única d'elles que ha sigut estudiada es la font d'Armena a Vallirana, ab motíu d'haver-se intentat aumentar son cabdal pera les fàbriques y les terres que se n'utilisan (26 d). Segons M. Font, la corrent soterrania es deguda a filtracions de les aygues pluvials a travers de les espesses filades de calices cretacies que constituhexen los plans alts del macís de Begues, y les quals, per les nombroses clivelles y esquerdes que les atravessan, evidenciades en los mólts y pregons avenchs que s'hi veuen, són eminentment aptes pera dexar passar fins a sa base, hont s'extenen les caliçes del trias, les aygues que s'arreplegan per la gran superficie del macís. La pendent general d'aquestes calices triàssiques les dóna sortida en lo trench natural dels banchs que fà paret a la vora dreta de la riera de Vallirana.

Font de la Falconera (provincia de Barcelona). — A les costes de Garraf brolla una important corrent d'ayga dolça dintre meteix de les aygues marines, qual origen y curs no estàn encara definits, a pesar d'haver-se fet costoses exploracions y llarchs estudis ab la intenció de portar son cabdal a Barcelona, perque resulta ésser la corrent soterrania més considerable de les que-s conexen als voltants de la capital.

Font de la Bordonera (provincia de Lleyda). — A la montanya de Santa Fè naix de les calices del cretaci inferior una font mólt abundosa, que es la vida de la vall d'Organyà, entre aquesta vila y Montanissell, abans d'arribar a les Set-Comelles.

Es ben clar que la conca soterrania d'aquesta font corre a tot lo llarch de la serralada que va de ríu a ríu, entre lo Segre y lo Pallaresa, y quals capes dibuxan un sinclinal ben visible al cap de la serra de Santa Fè, axecades dels dos costats y deprimides pêl centre.

Les aygues són incrustants, y la tosca, que forma espès dipòsit a les vores, es explotada com material de construcció. En temps de Llevants continuats, saltan fent raigs de 3 y de 4 metres de llarch, que privan lo pas del camí.

Font de Laó (provincia de Lleyda).—Al extrém occidental d'aquesta metexa serra, al peu del Noguera-Pallaresa, naix una altra font mólt grossa, que es l'origen d'un curt ríu anomenat Ram.

Axí com la que acabàm de veure es la manifestació oriental de les corrents soterranies, que la fosa de les néus y la filtració de les aygues pluvials abocan al cor de la serra, aquesta font n'es la manifestació occidental, sortint entre voluminoses roques despreses dels atormentats banchs caliços del cretaci superior.

(26 d) M. Font y Sagué: *Teoría de la font d'Armena.—Conferencia donada en lo Centre Excursionista de Catalunya* (1898).

Font de Rivert (provincia de Lleyda).—A la conca de Tremp, la serra de Lleràs, que parteix les valls del Pallaresa y del Ribagorçana, està formada de conglomerats oligocènichs que s' extenen horizontals per demunt de les margues argilenques del cretaci superior. A la unió d' aquestes dues formacions hi ha lo poble de Rivert, ahont s' obre una cova dintre dels conglomerats. La boca, d' uns 4 metres d' ample per 6 d' alt, dóna sortida a una cabdalosa corrent que vé del NO., qual curs soterrani no pot seguir-se més que uns 80 metres ab mólta dificultat.

S' explica que les filades argilenques, y per lo tant impermeables, de les margues cretacies, hajan servit de llit a la corrent soterrania que resumeix les filtracions del espès macís de pudingues, roca que, aquí com a Montserrat y a tants llochs ahont s' extén, vé plena de clivelles y d' esquerdes.

Font de Montardit (provincia de Lleyda). — A prop de Sort, en la massa de guix que s' alça al hostal de Montardit, brolla una font considerable, un petit ríu, al peu meteix del camí. Es ordinariament tèrbola y porta massa quantitat de guix pera ésser ayga potable.

No es fàcil explicar la procedencia d' aquest manantial, encara que la massa d' altes montanyes que separa les conques del Pallaresa y del Flamisell, dexa compendre que poden originar-s'hi corrents soterranies importants.

Güell d' Hornos (provincia de Lleyda). — Es lo naxement del ríu Negre, a la Vall d' Aràn, que desemboca al Garona a Viella. Se troba al llit del ríu y dóna sortida a tot lo cabdal d' aquest, que poca cosa creix després ab los barranchs que hi dónan. Com tot l' areny, aygues amunt, es pedregàm que arriba fins al estany Negre, que està al peu de la Forcanada, y a aquest estany no se li veu desguàs, se comprèn que la ayga sobrera filtra entre les pedres y forma una *corrent subàlvea* que va a sortir al Güell d' Hornos. Ho confirma un soroll fondo que se percebeix a un costat del estany, d' ahont dèu arrencar aquest emissari sub-lacustre.

Güell de Juhéu (provincia de Lleyda). — A la vall d' Artiga de Lin, dita també del Garona de Juhéu, hi ha a la Vall d' Aràn la font més abundosa de Catalunya. Dóna quasi tanta ayga com lo Garona ordinariament, y a vegades més. Brolla d' entre mitg de grosses penyes que omplen lo llit del ríu més amunt de la ermita, y s' ha cregut per mólt temps que ses aygues eran procedents de les montanyes Malehides, ahont se les veu fondre-s y desaparèxer en la *Renclosa de Toro,* que està a 4,000 metres lluny y a més de 800 metres de altitut sobre del Güell. Mes fà poch temps que M. Belloch emprengué una serie de proves pera asegurar-se-n, y lo resultat fóu negatíu: grans quantitats de serradures, de troços de suro y de *fluorescina* (27) no donaren cap rastre al Güell, per lo que pot afirmar-se que no es aquest lo punt de sortida del gràn

---

(27) La fluorescina es una materia que té la proprietat de donar a la ayga una tinta verda mólt intensa y que dura mólt temps.

cabdal que-s pert a la Resclosa de Toro. Se té d'admetre que les altes montanyes de la Forcanada, lo puig dels Negres, lo Mall de la Artiga, lo Pumero, hont sempre hi ha néu, són los qui alimentan lo Güell: mes faltan estudis basats en la extensió superficial d'aquesta alta conca del ríu, y en la quantitat d'ayga que hi cau al any.

Aygues artesianes

Aygues artesianes.--Provincia de Gerona.—Provincia de Barcelona.—Coves. Avenchs

Aygues artesianes. — Les fonts artesianes no són més que una de les formes de la hydrología soterrania. Mentres que les fonts ordinaries són degudes a que la ayga baxa *rodada,* es a dir, seguint un camí soterrani sempre descendent, les fonts artesianes són ascendents.

Són degudes a corrents que venen tancades en un llit permeable entre mitg de dos llits impermeables (28): y siga perque la estratigrafía, presentant pendents y contrapendents, dificulta o priva la sortida de la ayga al exterior; o siga perque la fondaria a que circulan no les dexa mostrar-se a la cara de la terra y quedan sempre amagades, lo resultat es que, quan per accions naturals o pêl treball del home, troban sortida, brollan de baix a dalt, es a dir, en sentit invers que les fonts comunes, y ab tanta més força, quan més gran siga lo desnivell o la *càrrega hidrostàtica* que porta la corrent des de son origen.

A Artois (França) es ahont s' obriren primer aquesta classe de treballs de captat, y d' aquí ve lo nom de *pous artesians.*

Citarèm alguns dels pochs exemples que hi ha a les provincies catalanes.

Provincia de Gerona. — Lo plà del Empordà ha sigut sondejat diferentes vegades en busca d' aygues ascendents, partint de la idea de que, a sota del gros dipòsit de margues terciaries que forma lo plà, se trobaría una corrent vinguda de la montanya y retinguda per la proximitat de la mar. No era inverosímil, ja que la roca o terreny fonamental, a pesar d' haver sofert lo territori un nou alçament, té de conservar encara una certa pendent cap a la costa.

A Figueres, los pous que s' han obert pera les necessitats d' algunes fàbriques, han vist pujar la ayga artesiana fins a 50 centímetres de terra, y sols en èpoques de grans pluges arriba algún pou a sobreexir. Axò fà que lo re-

---

(28) Lapparent, en sa obra *Traité de Geologie,* París, 1906, díu en la plana 202 que no es necessari que sían dos los llits impermeables; y que si la capa acuífera es mólt fonda, basta que sía impermeable lo llit que la cubreix, pera notar-se l' efecte artesià; perque la saturació de la escorça terrestre fà l' efecte d' impermeabilitat en lo llit de sota.

sultat, sense ésser perfecte, no ha sigut inútil, ja que les bombes la extreuen ara de mólt poca fondaria.

A Peralada, lo Comte ne començà un a 33 metres sobre del nivell de la mar, enfonzant-lo fins a 140 metres, durant los quals sempre atravessà margues blaves mólt argiloses del terciari superior, lo que feya mólt penosa la introducció dels canons. La ayga pujà fins a 6 metres de la boca, y també s' extràu per medi d' una bomba.

A La Escala, en proprietat del marquès de Dou, s' ha perforat un pou fà pochs anys en los plans que s' extenen a Ponent. S'alcançà una fondaria de 80 metres, arribant a la caliça del cretaci inferior, que-s aquí la roca fonamental de la plana, y s'atravessaren les següents filades:

3	metres.	Terra vegetal.
37	»	Marga blava ab fòssils marins, provablement *pliocènichs*.
3	»	Terra roja.
3	»	Arena, còdols y ayga ascendent.
14	»	Marga roja ab còdols.
6	»	Marga blava arenosa.
14	»	Marga roja ab còdols que descança sobre la caliça cretacia.
80		

Les aygues ascendents quedan a uns 2 metres sota la boca del pou.

Provincia de Barcelona. — Los pous artesians que han donat a Catalunya resultat més positiu, són los del Plà del Llobregat, y encara aquests han sigut fills de la casualitat, sense que precedís a sa construcció cap estudi ni consell de caràcter científich: cosa que per altra part se comprèn, tota vegada que era del tot desconeguda en profunditat la estratigrafía del subsol del Plà.

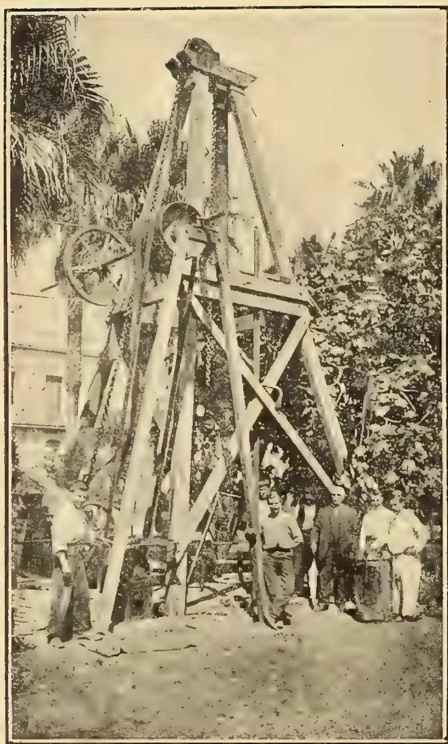
Un proprietari (29), volent enfondir un pou ordinari que no era prou abundant, trencà la crosta que detenía les aygues: més ab gran sorpresa, lo cabdal resultà ser lleugerament sulfurós y poch propri pera la alimentació del bestiar. No se desanimà, y repetí la perforació en un altre punt, conseguint descubrir una forta corrent d' ayga potable que montà uns 2 metres sobre de terra. Aquest fóu lo punt de partida dels pous artesians que s' han anat obrint y que ja passan de 300.

La explicació del fenomen ha sigut facilitada per la metexa corrent ascendent; perque les aygues arrastran fines arenes y petits fòssils marins, que estudiats pêl canonge Almera trobà que representavan lo pis *sicilià*, o sía lo *pliocènich* més superior, resultant lo perfil següent:

(29) Lo senyor Casanovas, proprietari en lo Prat de Llobregat, es qui amb sa constancia ha descobert aquesta corrent soterrania, y a qui dèu, per conseguënt, la comarca, l' aprofitament de tan considerable riquesa: basta dir que un canó de 10 centímetres de diàmetre dóna uns 1,200 litres per minut.

20	metres.	Dipòsit diluvial.
10	»	Margues arenoses groguenques.
15	»	Margues blaves.
4	»	Arena acuífera, ab fòssils.
49		

Se dèu, per lo tant, la formació de la corrent d'ayga dolça, al axecament de la costa, que alçant de dins de la mar la vora continental de la capa d'arena ab fòssils, la posà en contacte ab la corrent subàlvea del ríu Llobregat. Aquest ríu, a Martorell y a Molins de Rey, circula per sobre d'una espessa capa de grava, a travers de la qual gran part de son cabdal extern passa a ser soterrani: y al trobar aquest cabdal *subàlveo* un aflorament d'una roca tan permeable com es la arena, hi penetra, y la corrent queda presonera entre les margues impermeables, fins a la costa, ahont per ficar-se dins de la mar ha de vèncer la contra pressió de les aygues marines.

Clixé de Joseph Carsi

Perforació d'un pou artesià a Prat de Llobregat

En quant a la circumstancia de haver sortit sulfurosa la primera ayga artesiana que-s trobà, podrà explicar-se quan se sàpiga perque existeix a poca distancia, y més aprop de la boca del Llobregat, la font pudosa anomenada *Puda de la Farola*.

La alçada a que pujan les aygues ascendents al plà del Llobregat va naturalment disminuint a mida que s'obran més terra-endins. També disminueix son capdal: emperò mólt més mermarà lo de tots, si no-s posa ratlla a la desenfrenada afició a obrir-ne sense respectar distancies, y si no s'avenen tots los proprietaris a tapar los pous al acabar de regar.

Al plà de Barcelona també s'ha intentat trobar aygues artesianes. Al primer terç del segle passat, la Reyal Junta de Comerç, en vista de que alguns pous de la ciutat, enfondint-los havían donat més aygues, cridà a un fontaner francès pera senyalar lo punt millor al obgecte de obrir-hi un pou artesià. Aquest indicà Les Corts de Sarrià. S'arribà a 83'70 metres de fondaria, havent trobat la ayga als 36'23 metres, sense que pugés; y a pesar d'aquest

resultat negatíu s' han fet mólts sondeigs modernament a dins de la Capital, los quals, encara que no hajan trobat aygues ab prou desnivell pera brollar ab força a sobre de terra, han la major part captat una corrent mólt voluminosa, que les bombes acaban d'axecar.

La «Asociación de propietarios de agua» n' ha obert un al centre del quadro format per los carrers de Diputació, Concell de Cent, Roger de Lluria y Bruch, en lo fóns d' un pou ordinari de 25'5o metres de profunditat, que havía atravessat los terrenys següents:

2'5o	metres	de Terra vegetal.
3	»	de Fetge de vaca.
9'5o	»	de Arena fina.
2'5o	»	de Fetge de vaca.
8'oo	»	de Arenes y ayga.

S' hi enfonzà primer un canó de 32 metres de llarch y després una barrina fins alcançar la fondaria total de 84'68 metres des de la boca, no trobant més que margues blaves y no arribant a cap formació acuífera inferior.

Clixé de Joseph Oarsi

Pou artesià obert en una finca (Plà del Llobregat)

Ab més fortuna ha sigut obert un altre per la societat «Fénix de aguas potables» al encreuament del carrer de Provença y Passeig de Sant Joan. En lo fons d' un pou de 26'90 metres, sentat sobre arena que no donava mólta ayga, s' enfonzà un canó de 100 milímetres de diàmetre interior fins a la fondaria de 51'70 metres y després una barrina sense canó fins a la fondaria total de 51'10 metres des de la boca, y s' alcançà una corrent que puja 300 plomes, o sigan uns 600 metres cúbichs diaris d' ayga a uns 10 metres sobre la caldera del pou; lo qual, si no dispensa d' acabar d' axecar-la ab bombes, assegura un cabdal suficient. Les capes atravessades des de la boca del pou, per aquest y per lo sondeig, són les següents:

3	metres.	Terra vegetal.
7	»	Fetge de vaca.
34'70	»	Arena fina, donant en son terç inferior una petita corrent d' ayga.
2	»	Argila groguenca.
5	»	Arena y ayga poch abundant.

2 metres. Argila groch-verdosa. Des d'aquí en avall no-s baxà canó.
1'40 » Argila negrosa.
1 » Argila groga, que descansa sobre d'arenes acuíferes, donant una corrent considerable que puja 39'60 metres.

Altres punts més baxos del plà de Barcelona, com es al Poble-Sech, han vist arribar la ayga artesiana pochs centímetres sobre la boca dels pous.

Segons los senyors Carsi, que han practicat quasi tots los sondeigs, ja mólt nombrosos, de la Capital y sos voltants, hi ha dues corrents subterrànies separades per un gros banch de marga d'argiles y d'arenes que va prenent potencia des de la montanya a la mar. La corrent superior es petita. La corrent inferior es incomparablement més gran, y la profundidad de son llit arriba a passar de 100 metres al aproximar-se a la costa.

Provincia de Lleyda.—A la secció d'aygues artesianes pertanyen les corrents que alimentan los estanys de Bastús, de que hem donat compte en son lloch.

Coves. Avenchs.—Com a complement de la hydrología soterrania, cal dir quelcòm dels conductes y camins per ahont se fan visibles ses manifestacions, perque, per més que no totes les cavitats y esboranchs de les roques dónan actualment pas a corrents d'ayga, són pochs los cassos en que no-s veja en ses parets rastre ni senyal de que algún temps n'hi han passat.

Encara que aquest no siga lo lloch d'exposar les teoríes ideades pera explicar-se los curiosos fenomens que estudía aquesta nova branca de la Ciencia de la terra que-s diu *Espeleología,* convé sentar, pera los lectors que no hi estigan iniciats, les conclusions principals admeses.

Evidentment, la causa *primordial* de la formació dels avenchs y de les coves està en les contraccions de la escorça terrestre, en los plechs, estiraments y rebregaments que han sufert, los quals han determinat l'esquerdament dels banchs: esquerdes que trobant-se a sota de masses d'ayga considerables y per lo tant ab grans pressions hydrostàtiques, la dexan passar, y ella se busca camí pêls punts més flachs de les capes que troba: ajudan son treball no sols la pressió que porta, sa velocitat, y fins les pedres que arrossega, tot lo qual actúa *mecànicament,* produhint *desgast* o *erossió* de les parets, sinó les accions químiques, entre elles la del àcit carbònich disolvent, sobre tot les calices, y fent un efecte de *corrossió.*

Devant de la infinita varietat de formes que tant les cavernes com los pous naturals oferexen, creyèm, ab M. Martel (30), que no es possible fer una classificació general d'aquestes cavitats. Unes són fetes per ensorrament complet, degut a un efecte de la tectònica activa; altres per ensorraments parcials, deguts a socavaments produhits per la ayga; altres per la perforació

(30) Martel: *Les abismes* (París, 1894).

directa de les roques, per la acció mecànica o química d'aquesta; a vegades han treballat totes tres causes en una metexa caverna, y a vegades nous agents han contribuit a complicar la explicació. Axí, quan se faça una descripció general de les d'una comarcada, caldrà buscar una teoría pera cada cas particular. Per ara no s'han fet més que *Catàlechs* o enumeracions més o menys complets. Del publicat per l'enginyer de mines senyor Puig y Larraz, que-s lo més extens que s'ha donat a llum sobre les de la Península (31), n'ha extractat la part relativa a Catalunya, en la que s'enumeran 164 coves, Mossèn Font y Sagué (32), qui auxiliat dels Delegats del Centre Excursionista la ha ampliada fins al nombre de 333, nombre que dista mólt encara de ser complet.

Actualment se regoneix a aquestes cavitats una gran importancia; no sols baix lo punt de vista científich, sinó industrial, y de salubritat. Móltes coves, havent sigut habitació dels pobladors primitius, guardan datos interessantíssims pera los qui estudian la *historia del home:* y en aquest concepte, podèm citar, entre altres, la cova *Bora Gran d'En Carreras,* a Serinyà (Gerona) (33), descuberta per En Pere Alsius (34); la *Cova del Tabaco* a Camarasa; la *Cova del Ayga,* a Massana, y *lo Forich*, a Os de Balaguer, y la *Cova Negra* a Tragó de Noguera, les quatre en la provincia de Lleyda (35).

La *Cova del Ebre,* a Roquetes (Tarragona), es notable pêl dipòsit de terres coprolítiques que conté, degudes a rates-pinyades y a aucells, y que ha sigut explotat pera fertilisar los camps.

Lo *Forat Micó,* a Cardona (Barcelona), format per aygues que se saturan de sal comú, fóu un temps utilisat pera adornar objectes artístichs ab una capa de sal cristallisada.

Los nombrosos *avenchs* que hi ha a dalt del macís de Begues (Barcelona) explican la formació de la corrent de la *font d'Armena,* y demostran lo fonament ab que se recomana avuy que s'abstingan los pagesos de tirar animals morts a dins d'exos pous naturals, a fí de no infectar les aygues que los pobles o les industries utilisan.

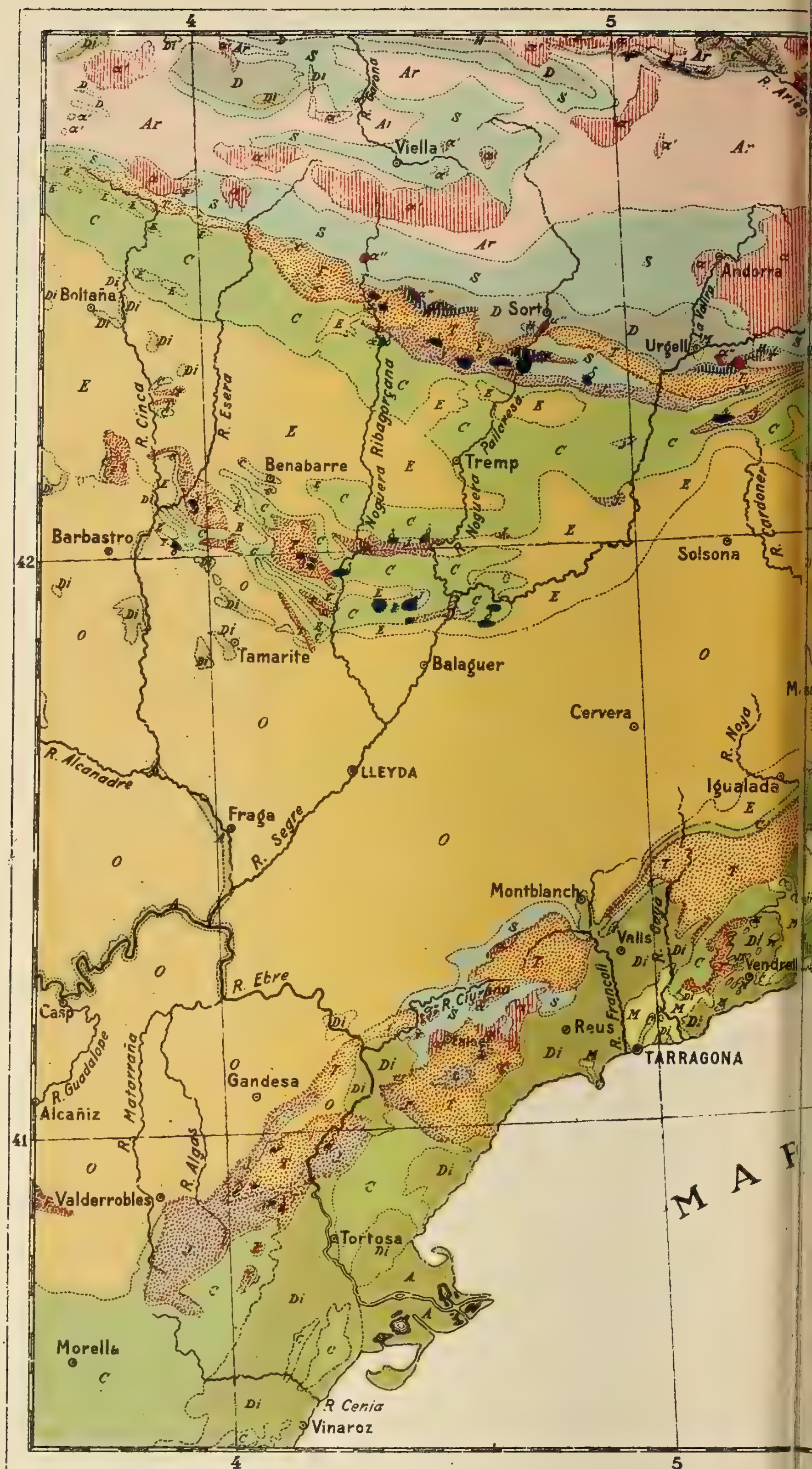
(31) Puig y Larraz: *Cavernas y simas de España,* en *Boletín de la Comisión del Mapa Geológico de España* (Madrid, 1894).

(32) Font y Sagué: *Catàlech espeleològich de Catalunya,* en *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* (Barcelona, 1897).

(33) Harlé: *La grotte de Serinyà* (París, 1882).

(34) Alsius: *El Magdalénico en la provincia de Gerona,* en *Revista quincenal Cataluña,* n.° 6. (Desembre, 1907).

(35) Vidal: *Coves prehistòriques de la provincia de Lleyda,* en *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* (Barcelona, 1894).

Carta geològica de Catalunya

Casa Editorial A. Martín - Barcelona

GEOLOGÍA

PER

Mossèn Norbert Font y Sagué

Formació Geològica de Catalunya

La geografía de un pahís vé determinada per la seva geología; per çò la ciencia geogràfica actual fà precedir sempre l' estudi geològich d' un terrer a la seva descripció detallada, per la relació de causa a efecte que hi ha del un al altre, car si una comarca qualsevol té una forma determinada, si una montanya se-ns presenta ab un relléu esquerp per un cantó y suàu per l' altre, si un ríu desprès de un curs regular salta de sopte en escumejant cascada o bé trenca de direcció, si una costa té seccions lleugerament curvades en uns punts y sumament dentellades en altres, etc., etc., res de tot axò es fill de la casualitat, res es motivat per l' home, tot té la seva causa fonamental que devèm cercar en los fenòmens de la geodinàmica interna que han sotraquejat la crosta de la terra al travers de totes les èpoques geològiques y en la acció pausada, però constant dels agents dinàmichs esteriors, temperatura, vent, ayga de pluja, corrents d' ayga y força de les ones.

Però, la geología de un troç de terrer, per gran que siga, no es pas un fet deslligat que puga estudiar-se per sí sol, sinó que cal relacionar-lo ab la formació total de la terra, de la que no es més que un paragraf. Per çò ara nosaltres, pera compendre com s' es feta la nostra Catalunya, com ha evolucionat al travers del temps, no-ns circunscriurèm a ella, sinó que anirèm presentant lo desenrotllament de la nostra planeta des dels primers períodes caòtichs fins avuy en día, presentant en quiscuna de les seves variades fases lo quadro que-ns ofería Catalunya dintre lo conjunt.

Període Arcaych

Es ben coneguda la remarcable hipòtesi mitjançant la qual lo matemàtich Laplace intentà esplicar la formació del sistema solar, hipòtesi combatuda per diferents sabis, però insostituible en l' estat actual dels nostres conexements. Segons aquesta concepció, lo sol, les planetes ab llurs satèlits y les cometes, serían los productes successíus de la condensació de una nebulosa

única, primitivament animada d' un moviment de rotació sobre ella metexa. La anàlisi espectral ha aportat datos de gran valor a aquesta hipòtesi, confirmant que la atmòsfera lluminosa del sol conté, al estat de vapors, la major part dels cossos simples qui componen la crosta de la terra. Segons los estudis de M. Cornn, les substancies més esteses en la superficie del sol seríau, lo ferre, lo nikel y lo magnesi, y aquests són justament los principals elements dels meteorits que circulan prop de la terra y, ensemps, los de les roques pesantes, qui semblan predominar en les entranyes del globo.

Ademés, si se considera que les planetes tenen una densitat tant més gran quant més properes són del astre central, se reconexerá que aquesta disposició concorda molt bé ab la hipòtesi que les fà derivar de parts de mica en mica més fondes de la metexa nebulosa.

No sembla que se puga duptar de la identitat general de composició dels astres del sistema solar, ni refusar admetre que, tenint tots lo meteix origen, han degut passar, en llur desenrotllament, per fases anàlogues des del moment de la llur individualisació. Si lo sol es l' únich que ha conservat un estat calorífich que li permet emetre una llum propria, es perquè, reunint en sí meteix les $\frac{699}{700}$ de la massa total continguda en la nebulosa primitiva, ha sigut a la vegada més pausat en sa concentració y millor preservat, per les seves dimensions, contra les causes de dissipació d' energía. Per altra part la termodinàmica nos invita a considerar lo moviment centrípet contínuu, de les partícoles solars, com la causa a que cal atribuir la conservació d' aquesta calor que, mancada de renovar-se per qualsevol dèu mecànica o física, prompte s' estingiría.

La nostra terra sería, donchs, com ho soposà ja Descartes, un astre apagat. La forma esferoydal, son aplanament polar, la distribució de les materies en son interior, conforme ab l' ordre crexent de les densitats, testimonejan suficientment la movilitat originaria dels elements del globo terrestre y llur aptitut en obehir a les oscilacions de la força centrífuga. Per altra part, es natural cercar la causa d' aquesta movilitat en un estat calorífich, del qual restan senyals en l' aument, universalment comprovat, de la temperatura ab la fondaria, y millor encara en les manifestacions tan potentes y tan esteses, de la activitat volcànica. Ja que aquestes consideracions són d' acort ab les deduccions astronòmiques que acabàm de citar, no-ns cal més pera justificar la crehencia en la fluidesa primitiva del globo y per remontar la seva historia fins al día en que, lluminós per sí meteix, brillava en l' espay ab una lluhissor que no tenía res d' emmanllevada.

Aquesta fase estelar de la terra no degué ser de llarga durada, y prompte arribà lo moment, sens dupte, en que aquest sol en miniatura, perdent la seva calor per irradiació dins la immensitat del espay, vegé abaxar-se la temperatura en la seva superficie fins al punt de no permetre la existencia de materials fosos. Per consegüent, qualsevols que fossen los fenòmens que passaren prop

del centre, sots l' imperi de condicions físiques massa escepcionals pera que pogàm ni imaginar-nos-les, l' esterior, devingut líquit, no tardà en cubrir-se de una crosta, potser discontínua al principi, però ben prompte soldada per tot arrèu. Es veritat que los materials de la natura de les pedres afectan generalment, al solidificar-se, una densitat quelcòm superior a la que les distingeix quan són foses. Però la part de la massa líquida que se refredà la primera sent la de la superficie y, per conseguent, formada de les substancies més lleugeres, bastava a les plaques de roques novament solidificades, enfonzar-se a molt poca fondaria, pera trobar-hi una çona líquida del meteix pes específich, dintre la qual devían romandre en equilibri sense poder ser totalment refoses; axís la presa en massa de la crosta terrestre degué fer-se demunt de un bany retenint encara una notable part de la seva antiga provisió de calor. (1)

Acabèm d' imaginar-nos, al origen de la formació terrestre, una esfera fluida, animada de un moviment de rotació entorn de un eix. Si aquesta esfera es homogenia dèu pendre prompte una forma d' equilibri estable y una distribució interna invariable, en la qual lo lloch de quiscún element implica una certa pressió y una certa densitat (2). Si, com es lo cas de la terra, està constituida per una barreja d' elements heterogenis, tenint quiscún una densitat propria diferenta, lo problema mecànich devé més difícil; però la solució no pot dexar de ser anàloga y, restant fluida la esfera, sos elements deuen igualment trobar-se repartits de un modo permanent, en funció de la atracció neutoniana, de la força centrífuga y de llur massa. Aquesta distribució no pot mancar de tenir, per eix de simetría general, l' eix de rotació. La irradiació de caloríes esterior, que se propaga igualment vers tots los punts de la superficie mantinguts a una metexa temperatura, no modifica per res aquestes conclusions, mentres no s' es feta la solidificació de una pelícola superficial. Però es tot una altra cosa, des de que s' ha format aquesta pelícola; car la més petita esquerda accidental, la més petita placa d' escoria, que se desplaça y se sobreposa a una altra, lo més petit torbellí de vapor que-n resulte, poden determinar una ruptura d' equilibri local.

Fora d' aquestes causes impossibles d' apreciar, que entranyan les irregularitats de forma y d' estructura, s' ha fet remarcar que aquesta coberta sòlida, un cop formada, devé fixa, mentres que la esfera líquida interior dèu, refredant-se poch a poch, continuar contrayent-se. Arriba, donchs, un moment en que la esfera sòlida esterior se veu obligada a deformar-se pera aplicar-se demunt una esfera interior de radi mes curt. Es aquesta deformació primordial,

---

(1) A. de Lapparent. *Traité de geologíe.* Introduction.

(2) M. G. Homer Lane, assimilant lo Sol a un globo gasós homogeni perdent sa calor per irradiació en l' espay, ha arribat a aquesta conclusió que la densitat al centre devía ser 20 vegades la densitat mitja, o 31 per relació a la ayga. Però sa teoría necessita, com condició essencial, que la condensació continue produhint-se, fins a la fí, seguint la lley ordinaria, en rahó directa de la pressió ab temperatura constant: lo que no dèu ser veritat més enllà de un cert grau de condensació.

que s' ha pogut bastant llogicament suposar realisada seguint un poliedre centrat, tenint un eix de simetría y quals arestes haurían sigut torçades en lo sentit de la rotació. La hipòtesi tetraèdrica, emesa per Lowthian Green y adoptada modernament per M. Michel-Levy, es la que millor satisfà lo esperit. (3)

¿Quina fóu la natura de la primera crosta solidificada a la superficie de la terra? Es llògich suposar que aquesta coberta escoriàcea degué constituir-se sots pressió, o, al menys, ser sotsmesa rapidament a una pressió considerable. Admetent que tota la ayga actual de les mars estigué allavors repartida en vapors dins la atmòsfera, y que son pes carregà des d' aquell moment demunt la primera escoria, s' arriba a la xifra de 250 atmòsferes, y per consegüent, a la idea que aquesta escoria degué presentar un d' aquests tipus crestallins, que referím avuy a formacions pregones, realisades sots prèssió, lo tipu granítich per exemple. (4)

Des d' aquest moment, una crosta sòlida separà definitivament la atmòsfera de les çones fluides internes de la terra; axò féu que la atmòsfera que contenía, en vapor, una munior de substancies que avuy són líquides o sòlides, se refredés rapidament, y quan la seva temperatura devingué prou baxa, les substancies que contenía en vapor se condensaren, començant les menys volàtils, es a dir los clorurs.

Y se formà per de prompte, entorn de la crosta de primera consolidació, un occeà bullent de clorurs alcalins fosos. Més tart se condensà lo vapor de ayga y caygueren pluges torrencials que al contacte de là terra encara bullenta se volatisaren y tornaren a la atmòsfera pera condensar-s'hi de nou. Aquesta lluyta durà fins que la terra fóu prou freda pera aguantar la ayga líquida al séu demunt. Y allavors un occeà universal d' ayga bullenta cobrí la terra disolguent los clorurs precipitats, atacant la crosta de primera consolidació, y originant en son sí reaccions químiques y crestallisacions que motivaren potser lo dipòsit de roques crestallines de la Era primaria.

Des d' allavors los agents essencials de la geología començaren a obrar tal com avuy: es a dir, que la terra restà sotsmesa al conflicte de una activitat ígnea interna, a conseqüencia de la qual sa coberta escoriâcea se dislocava, se deformava, s' enlayrava o s' enfonzava, mentres que les aygues superficials, facilitant lo treball de la gravitat, tendían sens parar a aplanar lo que lo foch interior desigualava. Al meteix temps, la calor irradiada pêl Sol y-ls altres astres y absorbida pêl vapor d' ayga espargit entorn de la terra, determinava, demunt aquesta crosta sòlida, una temperatura favorable a la vida; una calor, que lo nucle intern, sots la seva coberta poch conductora, no pogué donar ben prompte.

---

(3) Lo tetraedre es lo sòlit que té la més gran superficie per lo més petit volúm y la deformació de una esfera en un tetraedre, es donchs, la que li permet contraure-s en lo volúm més restringit.

(4) L. de Launay. *La Science geològique*, pl. 711.

Com que lo nucle intern seguía refredant-se, la seva contracció originava plechs o arrugues en la crosta ja formada y la ayga del occeà universal se retirava cap a les depressions mentres emergían los plechs o primers continents.

Una de les característiques del terreny de primera consolidació es no contenir cap reste orgànich, per lo qual se l' anomena també *azoich*, però axò no vol dir que la vida no pogués existir ja sobre la terra, per més que ni la geología ni la paleontología nos donan cap llum sobre lo discutit problema del séu origen, lo que es, que les accions metamòrfiques posteriors haurían esborrat les seves senyals. Ab tot alguns geòlechs pretenen haver trobat restos orgànichs en lo terreny arcaych, com l' *Eozoon* (5) de la Amèrica del Nort, que ha resultat no ser més que una caliça serpentinisada, es a dir, un simple accident mineralògich que res té que veure ab cap ser orgànich. Altres pretenen que hi devía haver vida abundant, fundant-se en la presencia dels banchs de caliça entre lo gneis, la qual hauría sigut segregada pèls animals inferiors tal com passa avuy, y en la existencia del grafit que de vegades abunda molt en algunes roques d' aquest terreny y que hauria sigut originat per les algues marines allavors existentes. Sense negar en absolut aytal hipòtesi, cal fer remarcar que tant lo grafit com la caliça no són pas necessariament un producte orgànich.

Gneis

Les roques dels terrenys arcaychs són fàcils de distingir de totes les demés, eruptives o sedimentaries, perquè participan d' abdues per la llur composició y estructura. Si agafàm un troç de gneis típich, lo primer que notarèm serà la estructura com vetejada que presenta, per la horientació ben neta dels elements integrants, determinada sobre tot per una separació dels elements de color (mica) en capes contìnues, y moit sovint aquestes capes s' esfullan com verdaderes piçarres. Si tot seguit examinàm la seva estructura íntima veurèm que es crestallina per complert, sense materia amorfa, sense elements detrítichs que pugan fer suposar que la roca es formada dels fragments d' una altra preexistent, y sense cap reste orgànich fòssil.

La roca més característica dels terrenys arcaychs es lo gneis, començant per lo *gneis granitoit*, que s' assembla molt al granit y s' anomena també *fonamental*, pera indicar que es lo més antich de la serie, seguint després lo gneis normal y per fí lo gneis *piçarrós* o fullós en que la mica es tan abundant y tan regularment distribuida que la massa s' esfulla com una verdadera llicorella. La desaparició de la mica origina la *granulita* o *leptinita*, es a dir, les roques formades essencialment de quarç y feldespat, que se troban en

(5) De *eos*, aurora y *zoon* animal.

capes molt primes devegades, entre lo gneis. Sí, al contrari, desapareix lo feldespat y abunda la mica disposada en superficies planes paraleles envoltant les llentíes de quarç, tením les piçarres *micàcees*, a les que seguexen les piçarres *anfibòliques* y les *cloritiques* ab que termina la serie generalment. Intercalades en aquestes formacions gneíssiques s' hi troban també banchs de caliça crestallina, dita *marbre cipolí* o *caliça arcayca*, impregnada de mica y de diversos silicats de calç y ferre, especialment grenat. Lo terreny arcaych hont se vulla que aflore origina terres molt poch fèrtils; lo gneis té aplicació en la construcció; la caliça arcayca com a roca d' adorno; les aygues subterrànees hi són abundoses per mor de les dislocacions y esquerdaments que atravessan tota la massa, com ne tením bells exemples en lo nostre Pyrinèu.

Los grans afloraments d' aquesta formació són agrupats de preferencia en la çona freda del hemisferi boreal, com si allí fós lo lloch hont de primer se individualisaren los nucles de terra ferma, los primers continents. Ab tot, les circunstancies en que se depositá aquest terreny, fan suposar que existeix en totes les regions de la terra, y si no se troba sempre per tot, es que, o ha sigut arrastrat pêls agents d' erosió o que està amagat dessota les formacions sedimentaries posteriors. Les regions en que està al descobert, són les que s' enlayravan en forma de illa en lo període càmbrich en mitg de la estensa mar que ocupava la superficie de la terra, o les que han sigut redreçades després pêls moviments orogènichs.

En lo nort d' Europa ocupa una estensió considerable, que comprèn la Finlandia, la Escandinavia, la Escocia y la Groenlandia, fragments de un macís únich, avuy esquarterat, que se continua en la Amèrica del Nort recobrint gran part del Canadà. Molta part de Xina, lo planell central de França, lo noroest de la península Ibèrica y-ls nucles dels Pyrinèus y dels Alps també hi pertanyen.

A Catalunya tením lo terreny arcaych ben caracterisat servint de coberta als nucles granítichs dels Pyrinèus y part del Montseny. Los claps més importants són los del Cap de Creus y del Canigó; abdues formacions han sigut descrites per En Lluís M. Vidal de la següent manera (6): «L' arcaych se mostra en l' estrém del Pyrinèu oriental formant la península hont està Roses, Cadaqués, Port de la Selva, dominats per la serra de Sant Pere de Roda.

Les quarcites se troban principalment en la base del gneis, de modo que, al costat meteix de Roses, se les pot veure en lo plà al agafar lo camí de Cadaquers. Los bancals de gneis se desenrotllan formant quasi totes les montanyes que des de Sant Pere de Roda s' estenen fins al mar, y la çona de contacte ab les piçarres inferiors, se pot seguir per la montanya de Seriols cap al Mas

---

(6) *Reseña geológica y minera de la provincia de Gerona.—Boletín de la Comisión del Mapa Geológico de España.*—Tom. XIII.

Ventòs. En lo plà passat lo torrent de *Costa de Vinya-vella*, a un kilòmetre de *càn Fumats*, les piçarres són quarçoses y micàcees y están atravessades per una erupció de basalt. Les runes del antich monestir són en la vessant nort dominades per les crestes de gneis que coronan lo cim, quals bancals baxan fins a Palàu y desaparexen dessota la terra vegetal de la plana.

Si des de Roses s' agafa lo camí del far, apareix lo gneis plè de grenats, y entre los banchs del que hi ha entre Roses y Cadaquers, a 7 km. del primer poble y junt a mar, s' hi troba una capa de caliça metamòrfica de més de 100 metres de gruix, que s' ha intentat esplotar com a marbre.

Les roques que se troban des de Cadaquers fins al cap de Creus, són piçarres micàcees y piçarres silícees, que a poca distancia del far són atravessades per nombroses erupcions de granit y pegmatita ab grossos crestalls de mica y turmalina.

L' altre clap de terreny arcaych, de major estensió e importancia, ocupa lo glop montanyós del Puigmal, que es la part més enlayrada dels Pyrinèus Orientals. Aquí lo gneis es més compacte y dur que als voltants de Roses; la estratificació no es tan clara, y en cambi, la estructura íntima de la roca presenta en los exemplars isolats un caràcter piçarrós més visible. Lo gneis de *Coma de Vaca*, d' *Ull de Ter* y demés punts del glop del Puigmal, se presenta formant lo feldespat grossos crestalls, los quals determinan freqüentes ondulacions en les ratlles negres dels prims llits de mica que donan a la roca una testura piçarrosa.

Les piçarres arcayques de les *Noucreus*, demunt los estanys de *Carençà*, són molt quarçoses; passan a quarcites vetejades, presentant la estructura finament fullosa y ondulada.

Entre les *Noucreus* y *Fresers*, se troba la caliça arcayca ab crestalls d' anfíbol blanch o siga *tremolita*.»

Aquesta formació descrita per En Lluís M. Vidal, es continuació de la que forma los glops del Canigó, Costabona y Grà de Fajol; està orientada de est a oest proximament y les capes buçan cap al sur.

Los gneis àcits del tipu granitoit, forman la base d' aquesta formació sens presentar altres variacions que una orientació de la mica, que va sent menys visible com més aprop s' es de les capes inferiors. Dessobre d' aquest conjunt mólt homogeni, se desenrotlla una segona serie, més complexa, que comprên lo gneis normal grís alternant ab piçarres micàcees granulites y marbres cipolins, y demunt la derrera serie, que consta de piçarres micàcees ab mólts bancals de marbre intercalats, terminant ab les piçarres cloritoses y satinades. Aquesta successió de formacions que integran lo terreny arcaych català, pot seguir-se mòlt bé anant des de Setcases al fons de Concrós per Carboners o pujant Ter amunt fins a Bastiments, si bé les trobàm en ordre invers, axò es: de Setcases a les Boneres, piçarres satinades, quarçoses y cloritoses, ab bancals de caliça arcayca; de les Boneres al peu de Grà de Fajol, gneis normal ab

calices també, y d' aquest punt a Bastiments gneis granitoit esclusivament ab alguns filons de quarç, diabasita y pegmatita.

A la vall d' Andorra s' hi troba també lo terreny arcaych representat pêl gneis y les piçarres gneíssiques micàcees y talcoses. Lo gneis que ocupa la basa dels terrenys estratificats, se presenta en mólts llochs, adquirint gran desenrotllament entre Llors y la Borda de Sorteny, hont l' acompanyan les

Catalunya al final de la Era arcayca.
Los primers macissos crestalofílichs aparexen com illots dins la mar.

piçarres micàcees. Lo feldespat del gneis es generalment de color grísa a fosca y la mica bronzejada.

Lo gneis del arcaych dels Pyrinèus, presenta tots los caràcters dels gneis típichs. Es grís; la seva mica es negra o blanca y sempre més o menys netament disposada en faxes paraleles entre elles, ondulades o abonyegades per la formació dels crestalls de feldespat y de quarç. Lo paralelisme de la mica no es l' únich caràcter de aquests gneis; es, ademés, netament dividit en bançals més o menys espessos. Lo gneis se troba en los metexos llochs d' aflorament del granit, però no se compenetran sinó que abdues roques s' implantan a

manera de tascó en les formacions sedimentaries que apartan a un costat y altre, ab la diferencia que lo gneis sols atravessa les piçarres crestallines y lo granit apareix al travers de totes les formacions primaries.

Ben diferenta de lo que es avuy sería la geografía de Catalunya als finals del període arcaych o començaments de la Era primaria. Ben bé pot dir-se que no existía, ja que tan sols aparexían escampats ací y allà demunt les aygues alguns illots, que eran la mostra de les primeres arrugues formades en aquesta part de la crosta de la terra per mor del refredament y consegüent concentració del nucli intern.

ERA PRIMARIA

Al començament de la Era primaria o paleozoyca, se troban ja detalls indubitables de la existencia de la vida orgànica, que contenen, per lo tant, les faunes y les flores mès antigues y corresponen a una de les fases més interessants de la historia de la terra. La seva duració llarguíssima fóu interrompuda seguidament pèls grans moviments que dislocaren la crosta de la terra, encara no prou formada, originant les emissions de granit, pòrfits, diabases, diorites, porfirites, etc., acompanyades d' emissions minerals, aytals com l' estany, lo coure y lo ferre. Aquests moviments y emissions foren causa de accions metamòrfiques poderosíssimes que transformaren los sediments primaris, y fan mólt difícil y quasi impossible la llur separació dels clarament arcaychs, per axò los autors antichs les anomenavan *terrenys de transició*. Però a mida que la crosta sedimentaria s' engroxí, aumentà la varietat en los dipòsits, s' accentuà lo relléu de les terres emergides, la vida se multiplicà prodigiosament en lo fons de les mars, fins que los continents foren ja aptes pera portar ab una rica vegetació que purificà la atmòsfera, los primers representants dels sers terrestres o ab respiració aèrea. Aquest progrés no fóu soptat sinó gradual, per etapes que presentan una fesomía particular, lo qual ha permès sa divisió en cinch períodes, caracterisat quiscún d' ells per les roques y fòssils que-l constituexen y per la seva distribució en la superficie de la terra.

La geografía primaria era mólt diferenta de la geografía actual. Lo que anomenàm l' Antich y-l Nòu Continent, no existía pas. Una part de la Amèrica del Nort, la Groenlandia y-l nort del Occeà Atlàntich, formavan una ampla terra ferma, un *continent boreal*, que banyavan les aygues de una mar que s' estenía per demunt la Europa occidental d' avuy. Al S. d' aquest immens Mediterrà, un segón continent, que pot anomenar-se *tropical*, s' estenía per l' espay ocupat avuy per la Amèrica del S. l' Atlàntich, la Africa y-l S. de la Assia ab la Australia.

La Era primaria se divideix en 5 grans períodes, de tots los quals tením representació a Catalunya.

§ I. PRECÁMBRICH

Aquest període lo constituexen terrenys formats per argiles, representades avuy per piçarres satinades que se depositaren al fons de una mar sense platges hont los primers sers dexaren rastres de llur pas en forma de petjades o impressions duptoses, provablement d' anèlits, descrits ab lo nom d' *Arenicolites*. Es provable que la fauna hi sigués més abundosa y especificada, com ho sembla indicar lo gran desenrotllament que pren en lo període següent ja des de son començ, y que-ls seus restos hajan sigut esborrats pêl metamorfisme a que han estat sotmesos aquests terrenys.

Los moviments tectònichs y les emissions de roques eruptives han sigut tan considerables a Catalunya que han metamorfosejat per complert los primers sediments, tant que es poch menys que impossible separar netament la formaciò arcayca de la primaria, jà que se passa insensiblement de la una a la altra. Axò pot comprovar-se clarament hont se vulla que afloren aquests terrenys, especialment al Pyrinèu; lo meteix passa ab los llochs hont, com lo Montseny y serralada del Tibidabo, les piçarres clarament sedimentaries estàn en contacte ab lo granit; lo metamorfisme les ha transformat en semicrestallines. Axò y lo no haver-s'hi trobat encara restos dels sers orgànichs fà duptosa la separació d' aquests terrenys en precàmbrichs y silúrichs. En principi sols podèm admetre com a precàmbrica la faxa més o menys ampla de piçarres maclíferes o satinades que descança immediatament sobre lo gneis en les vessants del Pyrinèu y sobre lo granit al Montseny, Maresma, Priorat, Vallès y serralada del Tibidabo. Aquesta derrera formació conté de baix à dalt: 1$^{er.}$ Piçarres mico-maclíferes ab crestalls de chiastolito, mólt hermosos demunt la font del Lleó, de Pedralbes, y sílice en grans grossos. 2$^{on.}$ Clap de piçarres diabàsiques, augítiques, anfibòliques y anfibolites. 3$^{er.}$ Piçarres maclíferes ab chiastolita, estauròtida y grenats. 4$^{at.}$ Piçarres satinades de colors variades.

§ II. SILÚRICH

A aquest període corresponen los terrenys dipositats al fons de mars ben delimitades, en les que se desenrotlla una fauna abundosa especialment *trilobites*, *cefalòpots*, *braquiòpots* y-ls curiosos hidrozoaris dits *graptolites*, esclusíus d' aquesta formació, mentres que la flora terrestre estava reduhida a algunes plantes de la familia de les *Lycopodiàcees*.

Vorejant los macissos arcaychs y-ls afloraments de granit tením a Catalunya una potenta capa de piçarres pertanyentes al silúrich. Tot al llarch del Pyrinèu es hont té més importancia, podent-se senyalar com a claps més importants, lo comprès entre lo macís granítich de Requesens y l' arcaych del

Cap de Creus y-l de les Conques superiors del Ter, Freser, Segre, Noguera-Pallaresa y Noguera-Ribagorçana, que forman una ampla faxa que originant-se a Rocabruna, passa per Camprodón, segueix cap a Ribes y collada de Tosses, estenent-se per les vessants de Cerdanya; segueix després per Bescaràn, Andorra y Llavorsí, en quals punts s' exampla considerablement, atravessa lo Ribagorçana entre Vilaller y Senet, y l' Éssera per Benasque; la vall de Aràn forma també un clap mólt important y entre Gerri y Bellpuig n' hi ha un altre.

Més cap al interior de Catalunya tením lo clap comprès entre Gerona, Cassà de la Selva, Calonge y Bagur, originant les Gabarres; lo d' Anglés y Ossor; lo de la vessant del Mitjorn y Ponent del Montseny; lo de Montnegre a Palafolls; la estreta faxa del nortoest del Vallès; lo clap de Capellades; los de la serralada del Tibidabo y montanyes d' abdós costats del Plà del Llobregat; y més al S. encara los de les montanyes de Prades y Priorat.

Los caràcters petrogràfichs dels terrenys d' aquest período són los metexos per tot arrèu; les piçarres silícees, argiloses, micàcees o ampelítiques són l' element predominant; també abundan les quarcites, les calices y la grauwacka.

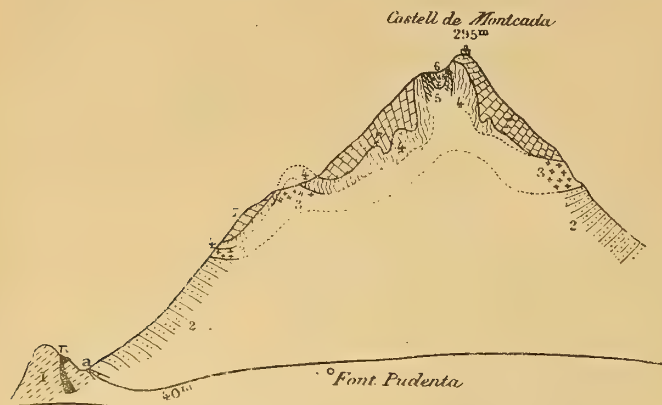
Ben caracterisats paleontològicament a Catalunya sols tením dos pisos del silúrich, l' ordovicià y lo gothlandià, y encara sols als voltants de Barcelona degut als pacients estudis del Dr. Almera; en alguns altres afloraments sols està ben determinat lo pís superior o gothlandià; gracies a la capa de caliça negra fossilífera que forma lo nivell superior de la formació silúrica y a les piçarres ampelítiques del séu dessota, ab mólts fòssils també.

Ha sigut senyalada aquesta capa a Camprodón, Ogassa, Pardines, Ribes, marge esquerrà del Segre, Alòs, Guardia, Tahsú, Castell, Sant Sebastià, Peramea, entre Guils y Sort, entre Guardia y Noves, etc. L' element més constant d' aquesta formació pyrinenca es la piçarra carburada ab *Monograptus*, *Rastrites*, *Diplograptus*, etc. y la caliça ab *Scyphocrinites*, *Cardiola*, *Orthoceras*, *Silurocardium*, etc.

Les capes dels voltants de Camprodón, vessants de Sant Antoni y Serra Caballera, són abundantíssimes en fòssils del gothlandià.

En les formacions silúriques dels voltants de Barcelona hi ha diversos jaciments de gran interès paleontològich, aytals són los del Papiol, Vallcarca, Montcada, Cervellò, Brugués, Santa Creu d' Olorda y Sant Bertoméu de la Quadra. La fauna de *Càn Puig* al Papiol representa la capa fossilífera més antiga trobada fins avuy a Catalunya; forma un clap de piçarres emporprades pertanyents al ordovicià en que abundan los gèneros *Ogygia*, *Assaphellus*, *Avicula*, *Lingula*, *Leptæna*, etc. A Vallcarca hi ha una formació semblant. A Montcada tením lo pís inferior o cambrià representat per les piçarres maclíferes que comprenen des del nivell del ríu a la estació del Nort y les piçarres de sericita des d' aquest punt fins prop de mitja montanya; l' ordovicià, re-

presentat per una estreta faxa de grauwacka ab *Orthis* y *Cistidés*, y lo gothlandià per les piçarres blanquinoses ab *Graptolites*. A Cervelló hi ha dos jaciments pertanyents al gothlandià, l' un dessota la *Torra Vileta*, de piçarres negres, y l' altre en la carena de la creu o parroquia antiga, prop de la metexa *Torra Vileta*, de piçarres roges, tenint *Monograptus* abdues formacions. Formacions semblants se troban a les montanyes de Poblet, Brugués, Santa Creu d' Olorda y Palafolls.

Perfil de la vessant nort del turó de Montcada (segons lo Dr. Almera): 1, Piçarres maclíferes. 2, Piçarres satinades. 3, Grauwacha gresosa (silúrich inf.) 4, Piçarres ab *Graptolites*. 5, Piçarres ab *Leptœna corrugata*. 6, Caliça blava ab *Orthoceras*. 7, Caliça griotte y dolomítica ab *Encrinus*. π, Filó de pòrfit quarcifer. a, Estació del Nort.

§ III. Devónich

En aquest període s' accentuan més les masses continentals, tant en relléu com en estensió, especialment en les regions septentrionals del hemisferi boreal; la mar recula cap al S.

En les terres emergides s' hi desenrotlla una vegetació abundosa composta especialment de criptògames y coníferes, precursores dels gèneros del període carbònich.

Al fons del mar es hont hi tenen lloch les modificacions més importantès; desaparexen grupus enters d' animals, n' aparexen de nous y altres evolucionan considerablement. Lo caràcter més essencial es lo desenrotllament del tipu dels vertebrats representat pêls pexos, y lo de certs grupus de braquiòpots tals com les espiriferines y les rinconelles; predominan les formacions corallines; aparexen los primers batracis y alguns insectes començan a volar; tot indica que un clima igual, mólt humit y calent, regna d' un cap al altre de la terra.

Les roques dipositades de preferencia en aquest període són: les calices d' aspecte emmetllat a causa dels fòssils que contenen, com lo marbre *griotte* del Pyrinèu; les piçarres són escasses y de colors vives.

Bordejant les formacions silúriques se troban varis claps de piçarres y calices referits al devònich ab dupte los uns e indiscutiblement los altres. La separació absoluta entre abdós terrenys es impossible perquè se passa insen-

siblement del un al altre y perquè mancan los fòssils característichs. Axò se veu mólt bé en la montanya de Sant Antoni de Camprodón, hont se troban les piçarres y calices ampelítiques del silúrich superior formant la basa de la vessant nort y gradualment se les veu transformar se en caliça negra plena de vetes blanques espatisades, després en caliça de color vinosa y per fí en caliça *griotte*. Aquesta formació segueix de Camprodón cap a la Vall de Ribes y Serra de Cadí; atravessa lo Segre per la Seu formant una ampla faxa que comprèn des de Plà de Sant Tirs a Arcabell, segueix cap a Sort, hont s' estreny; passa lo Flamisell per Astell y lo Ribagorçana per Vilaller prop de qual punt desapareix sota lo triàssich. En la vessant nort del Pyrinèu n' hi ha uns claps al nort de Ceret y altres al oest de Prades. A llevant de Gerona n' hi ha un altre clap.

La ampla faxa devònica que, com hem vist, atravessa pêl nort la actual provincia de Lleyda, està formada de piçarres argiloses y calices, de colors virolades generalment, rogenques, verdes o vinoses, y los fòssils hi són raríssims e indeterminables.

Del Pyrinèu hem de traslladar-nos als voltants de Barcelona si volèm retrobar los terrenys devònichs ben caracterisats. Com allí descançan sobre lo silúrich superior, són mólt difícils de separar d' ell y estàn formats de piçarres y principalment de calices *griottes*. Cinch són los jaciments devònichs dels voltants de Barcelona: Montcada, Vallcarca, Papiol, Brugués y Santa Creu de Olorda, però tots ells no són més que troços de la capa única que s' estenía per tots los voltants de Barcelona y que en part ha desaparegut arrastrada per la acció erosiva dels agents atmosfèrichs. En tots aquests llochs hi ha la caliça blavosa, rogenca o bé la *griotte* ab prims bancals de piçarres intercalats; los fòssils més característichs són: *Tentaculites*, *Orthoceras*. *Encrinus*, *Leptæna*, *Orthis*, *Kralowna* y alguns *Trilobites*.

§ IV. CARBÓNICH

Los continents iniciats en los períodes anteriors s' examplan més gracies als moviments de la crosta de la terra, que determinan també dislocacions y fenòmens eruptíus de caràcter volcànich y la mar recula y dexa tot al voltant de les terres emergides un cinturó de sediments piçarrosos plens de restos de vegetals o calices corallines. Gracies al clima favorable y a la humitat atmosfèrica, una luxuriosa vegetació cobreix la terra ferma y-ls séus restos periòdicament enterrats dessota los aluvions fluvials o marins dels estuaris, originan la hulla al estat d' antracita. Durant aquesta primera fase, dita del *Culm*, la Europa està encara constituida per un gran continent boreal y per una munior de grans illes en sa part central, separades d' aquell per una mar que va del Ural a Finlandia. Nous plegaments de la crosta que fan emergir més les terres y reduhexen y tancan algunes conques marines, originan una segona fase dita

hullera, al principi de la qual les corrents torrencials contribuexen no solsament a transformar en llachs poch salats les antigues conques marines, sinó a terraplenar-les poch a poch ab grans masses de sediments arenosos arrencats de la terra ferma e immenses quantitats de restos vegetals arrastrats dels boschs propers. D' aquest modo s' originaren les conques hulleres que s' estenen seguidament del sudoest d' Irlanda fins a Silesia, passant pêl Pas-de-Calés, Flandes, Bèlgica y Westfalia.

Però no se detura encar aquí la activitat de la terra; nous moviments de la crosta fan emergir més y més les terres y la mar es obligada a recular cap al sud y la acumulació dels combustibles se fà, no al fons de conques marines o estuaris, sinó en llachs de montanyes.

Durant lo desenrotllament del període carbònich hi hagué una munior de transformacions en la superficie de la terra; la vegetació iniciada ja en los períodes anteriors adquireix una preponderancia que no ha tornat a tenir may més; gracies a axò, la atmòsfera, de irrespirable que era, quedà purificada del escés d' anhídrit carbònich, y-ls batracis pogueren sortir de la ayga pera respirar, los insectes volaren ja lliurement per entre los arbres y-ls raigs de sol pogueren arribar per fí a tocar la crosta de la terra.

Ab tots aquests datos podèm formar-nos una idea del aspecte que presentaría una regió qualsevol de la terra: la nostra, per exemple. Al emergir los continents y retirar-se la mar, quedaren tot al voltant d' aquells una munior de terres baxes y aygamolls hont gracies al clima calent y humit s' hi establí una abundosa vegetació; verdaders boschs de grans y elegants falgueres per demunt de les quals sobreexían, com gegantines columnes, los tronchs nusos de les Sigillaries y Cordaites ab llur corona termenal de fulles. No hi havía res que s' assemblés a les formes gracioses y variades dels arbres actuals; les colors de les flors no-s destacavan encara entre lo vert bosch del conjunt; ni-ls cants dels aucells ressonavan per l' ayre; tan sols lo brunzir d' alguns insectes y lo xapotejar d' alguns batracis en los estanyots, trencavan la calma de mort que hi regnava y de que-ns podèm formar idea visitant alguns boschs de falgueres y d' arancaries de la Nova-Zelanda. Plugues torrencials se succehían sens parar y quantitats immenses de plantes eran enterrades en los estanys, llachs y badíes, que d' aquest modo se transformavan en recipients del carbó près de la atmòsfera, purificant-se axís poch a poch aquesta.

Lo terreny carbònich existeix a Catalunya intimament relacionat ab lo devònich y se presenta per lo tant tot al llarch del Pyrinèu y pêls voltants de Barcelona, o sía bordejant los antichs macissos. La faxa del Pyrinèu se presenta en forma de claps isolats, ja per haver sigut arrastrada en part per la denudació, ja per ser amagada dessota les formacions posteriors, les tràssiques sobretot.

Son estrém més oriental se troba al Coll de les Moles, per hont atravessa la frontera actual, passa per Rocabruna, Sant Antoni de Camprodón, Caba-

llera, Ogassa, Sulroca y Bruguera, se continua per l' altre cantó de la Vall de Ribes, cap als cims de Montgrony y Castellar de Nuch. Ja dins la actual provincia de Lleyda forma dos claps importants, descrits per En Lluís M. Vidal: l' un al est de les serres que vessan llurs aygues al Segre (clap de Naviners y La Bastida) y l' altre al oest en lo glop de montanyes que separa les dues Nogueres (clap d' Erill-Castell). Lo primer forma una faxa estreta en la vessant de la serra de Cadí, perdent importancia prop de la masía de La Molina (Vilanova de Benat). La porció compresa entre La Bastida y Naviners es més im-

Catalunya al final de la Era primaria

portanta per contenir algunes capes de hulla. A Gramós n' hi ha un altre clap continuació dels anteriors, que junt ab lo de Bellver-Isòbol forman lo carbònich de la conca del Segre. Lo segón està desenrotllat entre les dues Nogueres en varis claps dels quals lo més important es lo d' Erill-Castell, a Aguiró, però los seus limits no han sigut ben determinats encara.

Als voltants de Barcelona està representat lo carbònich pèls petits claps de Vallcarca, Papiol y Sant Felíu de Pallarols, intimament relacionats ab lo

silúrich y-l devònich. Ben determinats en totes aquestes formacions s' hi troban dos pisos, l' inferior y-l superior; lo primer està compost per piçarres, pudingues, marbres, quarcites y arenisca psammítica, sense carbó; y lo segón, que conté hulla esplotable, consta d' arenisques groguenques, pudingues quarçoses y piçarres carbonoses ab abundantes impressions de vegetals.

Lo període *pèrmich* que segueix en ordre al carbònich, no-l tením ben determinat encara a Catalunya.

ERA SECUNDARIA

La era secundaria es una era de tranquilitat en la historia de la Terra, quals energíes internes semblan endormiscades en tota la seva llarga durada; comprèn les formacions sedimentaries depositades des de la purificació definitiva de la atmòsfera, al final de la Era primaria, fins al desvetllament de la activitat interna, als principis de la Era terciaria.

En aquesta era de calma la vegetació es mólt diferenta de lo que fóu en la anterior; han desaparegut la majoría dels tipus de la flora carbònica y al principi predominan les coníferes y cicadees sobre les falgueres, y més tart aparexen los primers representants de les monocotiledònees, les palmeres, y després les dicotiledònees angiospermes, es a dir, les plantes que mudan la fulla anyalment, indicant-nos que ja hi ha diferencies de clima sobre la Terra; entre aquestes plantes s' hi han trobat impressions de faig, platano, eura, alzina, magnolia y altres que avuy sols se troban a Australia y Assia meridional, indicant pera l' hemisferi nort un clima més càlit que l' actual, ja que semblants impressions s' han trobat a Groënlandia.

Mentres la vegetació progressa d' aquesta manera, la fauna terrania o continental, pren també un gran desenrotllament, especialment la classe dels reptils, fins al punt d' anomenar-se a la Era secundaria *Era dels reptils.* Aquests aparegueren ja al final dels temps primaris però tenían encara mólts caràcters que-ls acostava als batracis; al principi se troban encara los laberintodons, mes prompte s' estingexen y són substituits per altres més perfeccionats en lo sentit reptil. Los uns aparexen nadant en les aygues de les mars y llachs: són los reptils nadadors, los *Ichtyosauris* y *Plesiosauris;* los altres voleyan per l' ayre: són los reptils voladors, los *Pterodàctils* y *Ramphorinchs;* y-ls altres caminan per terra: són los reptils caminadors, los *Brontosauris*, *Estegosauris*, *Iguanodon*, etc.

Aparexen les primeres aus que, al principi són de petit tamany y ab afinitats reptilianes ben pronunciades, aytals com l' *Archéopterix*, de Solenhofen, ab cuha de llagardaix, ab un parell de plomes a cada vèrtebra y béch d' aucell ab dents, y-ls *Hesperornis* y *Ichtiornis* ab dents també y vèrtebres bicóncaves.

Los mamífers, si bé que poch representats, se troban ja des del principi de

la Era secundaria; són mamífers de les formes més inferiors del grupu, es a dir, los marsupials, quals únichs representants actuals viuen a Australia y a la Amèrica del Sud; eran del tamany d' un eriçó y atravessaren tota la Era, fins a la terciaria en que se desenrotllaren considerablement.

Mentres se feya aquesta evolució als continents, a les mars aparexía un nòu tipu de pexos, los *Teleostis* o pexos ossosos; los Nautílits primaris estavan en decadencia y en cambi los Ammonítits se desenrotllavan considerablement y aparexían los Belemnítits, pera desaparèxer junt ab los anteriors, sense dexar rastre, al final de la serie secundaria. Dels altres moluschs disminuexen los braquiòpots, mentres que predominan los lamelibranquis.

En son conjunt la configuració general de les terres y les mars era encara mólt diferenta de la actual. Les dues Amèriques són emergides escepte les regions hont s' axecaren més tart les Montanyes Rocoses y-ls Andes. La Amèrica del Nort resta unida a la Groenlandia y ab la Europa per un gran continent que ja conexèm y que, ocupant lo lloch del Atlàntich, pot anomenar-se *Atlàntida*. Axís meteíx, la Amèrica del S. al menys per la primera meytat de la Era secundaria, es unida a la Africa per un altre continent.

Escepte la regió escandínava, emergida definitivament des del origen del temps primari, la Europa se presenta com una mena d' arxipèlach. La Assia es terra ferma quasi bé tota.

La Era sesundaria se divideix en tres grans períodes mólt ben representats a Catalunya.

§ I. TRIÁSSICH

Lo período triàssich es encara un període de transició entre les eres primaria y secundaria en que persistexen algunes de les formes antigues y se modifican les noves, fins a renovar-se complertament la vida orgànica sense cap revolució soptada general.

La mar continua invadint la terra ferma per accentuar-se lo moviment d' immersió iniciat en lo període pèrmich. A la Europa occidental se depositan les formacions d' ayga dolça o de ribera, mentres a la conca del Mediterrani predomina lo règim pelàgich estenent-se la mar quasi per tota la Alemanya. Al règim marí seguí un règim de llacunes o estanyols en quasi tota la Europa, a escepció de la conca mediterrania hont era condensada la fauna marina y lo punt d' origen dels *Ceratites*.

Les roques predominantes en aquest període són les argiles, los conglomerats y les arenisques, formats a consequencia de denudacions generals y persistentes, y les calices y dolomies en sa part superior. Intercalats entre aquestes roques s' hi troban grans dipòsits de guix, que surten quasi per tot arrèu hont hi ha lo tríes, y alguns de sal comuna, lo que ha fet que a aquest terreny se l' anomenés *salí*.

La composició del tríes normal clàssich de la Enropa occidental comprèn un pis marí, format per calices margoses mólt fossilíferes *(Muschelkalk)* posat entremitg de dues formacions, la inferior que es litoral *(Grés bigarré)* y la superior pertanyent al règim de llacunes *(Keuper)*; aquests tres noms clàssichs són los qui han motivat lo nom de tríes.

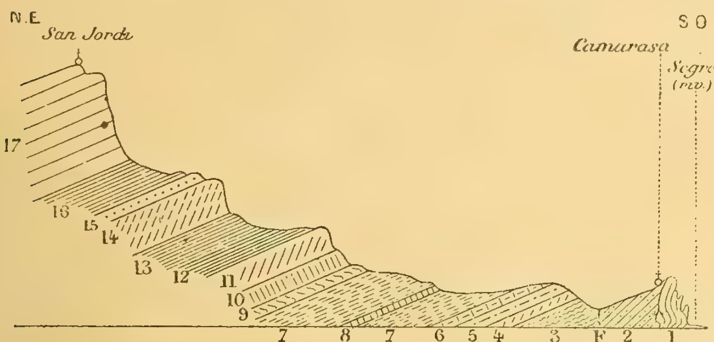
La mar triàssica invadí quasi tota Catalunya y si avuy sols trobàm alguns afloraments isolats dels terrenys per ella dipositats, es degut a que, o han sigut recoberts per les formacions modernes o les ha arrastrat la denudació. Hi són representats los tres pisos que integran lo período, y tenen quasi per tot arrêu la metexa composició. A la basa se troban grossos bancals de conglomerats, mólt característichs perquè són formats quasi unicament de palets de quarç rodats, de tamany mitjà, y trabats per un ciment argilós roig. Seguexen després les arenisques micàcees roges, rarament groguenques, en plaques primes, presentant mólt sovint impressions de *fucoïdes*. Aquestes arenisques, ab la llur mica y color roja, tenen un aspecte particular que no presenta cap altra formació. Vers la part mitjana del terreny aquest, se troban, en gran nombre de llochs, unes calices de color cendrosa o groguenca característica. Al demunt venen unes margues argiloses d' aspecte piçarrós, fàcils de reconèxer perquè són ordinariament *roges* o *irisades*. La formació acaba, mólt sovint, per calices groguenques, passant a dolomia, que-s desenrotllan en banchs de gran potencia.

Anèm a resseguir lleugerament los principals claps que hi ha a Catalunya, fent remarcar de pas les llurs particularitats.

Tot al llarch de là serralada pyrinenca se troba lo terreny triàssich formant una faxa trencada en son estrém oriental; es lo troç de Darníus a Sant Llorenç de la Muga que conté los dos pisos: arenisca abigarrada y muschelkalk; n' hi ha també un clap entre Oix y Ríu.

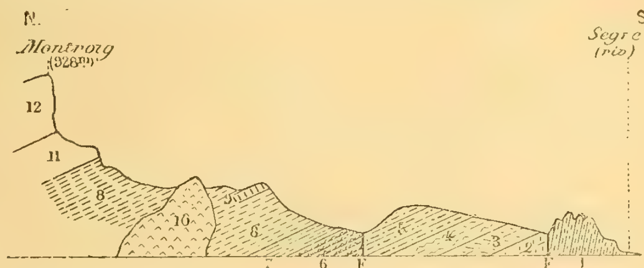
Per Rocabruna passa lo Pyrinèu la faxa triàssica més important de Catalunya que atravessa les conques del Ter y del Freser ab un gruix de uns 500 metres, estant formada per conglomerats y arenisques que soportan les calices de fucoïdes; segueix després per Montgrony, Castellar de Nuch, Grexa, atravessa la serra de Cadí y lo ríu Segre, puja pêl nort de Nove, forma la vessant de la serra que separa les aygues de Castellars del ríu Cabó; en los màrgens del Noguera, entre Sort y-l congost del Comte adquireix un gran desenrotllo, segueix per Pobleta e Iglesia cap a Erill-Castell. Més al S. d' aquesta faxa n' hi ha una altra de paralela que passa per Gerri y-l nort de Tahús. Lo distingit enginyer de mines En Lluís M. Vidal que tan ben estudiada té la geología d' aquestes comarques, calcula a aquesta formasió triàssica un gruix total de 3,000 metres, comprenent-hi la massa guixosa de son nivell superior, y hi distingeix los tres pisos, dels quals són mólt constants dos: l' inferior o la *arenisca abigarrada* caracterisat per ses roques eminentment detrítiques y de conglomerat, y-l superior o de les *margues irisades* per ses argiles y guixos;

lo pis mitjà *(muschelkalk)* no es tan constant com los altres. Caracterisan a aquesta formació les erupcions de ofita mólt abundoses entre lo Segre y-l Ribagorçana, erupcions que han dislocat per complert los seus sediments. La ofita es aquí de un vert quasi negre y mólt dura, va acompanyada de pirita y epidota en lo clap de Gerri y de amiant *(cartró de montanya)* en lo de Guardia; lo guix apareix també aprop d' ella axí com les fonts salades.

Perfil de la montanya de Sant Jordi (segons En Ll. M. Vidal).—**Eocènich.** 1, Caliça ab Miliolites.—**Oligocènich.** 2, Pudingues, guixos y margues.—**Muschelkalk.** 3, Guix. 4, 5 y 6, Calices ab llits de guix.—**Keuper.** 7, Guix blanch. Banch de carniola.—**Líes mitjà.** 9, Bancal bretxòs dolomitich. 10, Caliça litogràfica. 11, Caliça ab *Pecten, Terebratula punctata* y *Terebratula subpunctata*, etc. 12, Margues mólt fossilíferes.—**Lies superior**: 13, Margues mólt fossilíferes ab *Ostræa Beaumonti, Rhychonella cynocephala* y *Ammonites.* 14, Dolomies grisenques.—**Cretàcich superior. Santonià.** 15, Arenisca ferruginosa ab Radiolites. 16, Margues ab *Rhynchonella difformis*, *R. Lamarckiana*, *Sphærulites Toucasi*, etc.—**Campanià**: 17, Potenta capa de caliça.

Més cap al mitjorn de Catalunya trobàm dos aflorаments de terreny triàssich de poca importancia, l' un a la serra del Montsech y l' altre en la de Montroig que li es propera; aquí lo tríes està constituit per sos dos pisos superiors faltant-hi la arenisca abigarrada. Prop de Camarasa se-l troba en contacte, per falla, del oligocènich y ab lo següent ordre de baix a dalt; *Muschelkalk:* guixos abigarrats; calices compactes y fulloses en concordancia ab aquells; calices negres que alternan ab llits de guix; caliça mólt fullosa plena de nòdols formats per bivalves mal conservades *(Myophoria)*, gasteròpots y fucoïdes. *Keuper:* potenta capa de guix blanch en banchs de uns 200 m. de gruix ab una capa de carniola intercalada.

Perfil del torrent Ulls de Llorens (segons en Ll. M. Vidal).—**Muschelkalk.** 1, Caliça ab fucoïdes, *Chemnitzia, Myoforia, Natica gregarea*, etc.—**Eocènich.** 2, Caliça ab *Alveolina elongata.* 3, Caliça margosa ab *Natica, Terebellum, Alveolina.* 4. Caliça ab *Eupatagus, Pecten.* 5, Caliça ab Miliolites,—**Keuper**. 6, 7 y 8, Guix. 9, Caliça intercalada en los guixos. 10, Ofita ab *arinita* y *feldespat.* 11, Lies mitjà. 12, Cretàcich superior.

A Montroig se troba també lo triàssich, format pêls guixos virolats, les calices del muschelkalk y-ls guixos del Keuper. Lo muschelkalk consta de una caliça en llits prims plena de fucoïdes y diversos moluschs com *Chemnitzia*, *Myophoria*, *Natica gregarea Crinoides*, etc. Lo keuper es esclusivament format de guixos ab un petit banch calíç intercalat y un filó de ofita atravessada per venes de *aerinita* y de feldespat. Alòs de Balaguer es situat també sobre les calices del muschelkalk.

Del Pyrinèu y Montsech hem de baxar a les comarques centrals de les actuals provincies de Barcelona y Tarragona pera retrobar lo terreny triàssich ab sos tres pisos ben caracterisats. Del Montseny al Montserrat s' estén una faxa d' amplada desigual trencada sols en un espay de 5 kilòmetres sóta Sant Llorenç del Munt, que s' apoya sobre lo granit y les piçarres paleozoyques y es recoberta pêls conglomerats de la basa del eocènich; aquesta faxa es la que forma junt ab los sediments que la recobrexen, la gran cinglera que tanca lo Vallès pêl Nort y Nor-oest. Pot estudiar-se mólt bé seguint lo Congost, des del Figaró, hont se dexan les piçarres primaries, fins a Ayguafreda, hont comença l' eocènich. N' Arthur Bofill l' ha estudiada en lo tall que se presenta a la estació de Olesa de Montserrat hont la formació triàssica descança sobre les piçarres paleozoyques y se succeheix en aquest ordre: pudinga quarçosa: arenisca abigarrada; calices compactes del muschelkalk ab *Ceratites*, *Mentzelia Mentzeli*, *Natica gregarea*, y fucoïdes; arenisca margosa mólt micàcea en capes primes y ab guix; calices ab *Natica gregarea* y carnioles que pertanyen provablement al triàssich superior (Keuper); y a continuació hi ha les capes del eocènich inferior. Aquesta formació s' estén fins a la Puda y Collbató hont hi ha un capgirament de capes que ha fet caure lo triàssich demunt l' eocènich.

Independentment d' aquesta faxa hi ha lo clap comprès entre Martorell, Pallejà, Vallirana y Castelldefels, que presenta los metexos caràcters que lo triàssich d' Olesa y la Puda de Montserrat. Prop meteix de Castelldefels, al turó del Calamot, se veu la arenisca abigarrada de la basa, la pudinga poligènica ab elements de quarç y la caliça compacta nodulosa pertanyent al muschelkalk ab *Mentzelia Mentzeli*, *Terebratula vulgaris*, *Lima costata*, *Chemnitzia* sp. etc,; en aquest punt falta lo tríes superior. Al Brugués se veu millor aquesta formació; la ermita s' axeca en lo contacte de les piçarres paleozoyques ab la pudinga quarçosa del tríes inferior; la cinglera de Aranprunyà es feta de la arenisca abigarrada y del muschelkalk y s' estén cap al Nort en una estensió de 25 kilòmetres fins a Martorell. Pujant cap a Begues s' atravessa tota aquesta formació fins a *Les Planes* hont comencan les argiles roges guixoses (*La Guixera*) del keuper, demunt d' aquestes hi ha una serie de capes calices que forman lo turó de la *Desfeta*.

A Vallirana hi ha aquesta metexa formació, veyent-s' hi 1.er la arenisca abigarrada ab pudinga a la basa; 2.on lo muschelkalk; 3.er lo keuper format d' argiles psammítiques guixoses, calices noduloses ab fucoïdes, carnioles y

calices margoses ab fucoïdes. Lo keuper forma la roca de cân Rafel, coronada per un dipòsit de còdols que són provablement oligocènichs. En tota aquesta formació los fòsils son raríssims, lo Dr. Almera los ha trobat en les calices del *Mas de les Planes* del Planell de Begues hont abundan les calices ab *Gyroporella*; al *turó dels Voluntaris* (Corbera) sobre *cân Baró*, hont a més hi ha mólts exemplars de *Natica gregarea Corbula Limó?*, *Turbonilla, Myophoria*, *vulgaris*, *Terebratula communis;* a la roca de *cân Cases* (Vallirana) y a Pallejà; los fòssils d' aquestes localitats pertanyen al muschelkalk.

Prop de Barcelona hi ha dos petits claps de terreny triàssich, resto sens dupte de la gran massa que recubriría aquesta comarca y que la denudació ha fet desaparèxer; l' un es a Vallcarca, devant meteix del *Coll*, y d' ell brolla la *font Rubia*, està format per arenisca roja y pudingues que descançan sobre lo devònich y carbònich y pertanyen al triàssich inferior o vosgià. Lo clap de Badalona y Montgat presenta tots tres pisos triàssichs: l' inferior o vosgià, format d' arenisca roja demunt y pudinga dessóta, de sols uns 40 metres d' estensió en lo turonet hont s' origina lo torrent de *Les Corts* junt al turó de Montgat; lo pis mitjà o virglorià es sumament trencat y revolt y descança sobre les calices devòniques d' aspecte semblant a les altres de la comarca; y-l pis superior té la metexa constitució que lo de Begues, Gelida, etc., ab calices argiloses tabulars, dolomia, psammites roges guixoses y calices ab impressions de moluschs marins, ocupant los turons d' En Sariol y de la batería.

Al Nort y al Nor-oest del Penadès tením també lo terreny triàssich que vé a ésser la continuació de la gran cinglera que havèm estudiat en lo Vallès y que forma los planells de la Llacuna, Pontons y Montagut y-l clap de Salomó, continuant-se a la altra banda de la Conca de Barberà hont un clap isolat origina les trencades serres de Prades; al S. d' aquest clap n' hi ha un altre comprès entre Falset y Riudecanyes, Montroig y Tivisa, y més a ponent s' estén la faxa que del Priorat va cap a García hont atravessa l' Ebre y segueix fins a Prat de Comte; al S. d' aquest punt hi ha dos altres claps, lo de Benifallet y-l del nort de Xerta. Tots aquests claps isolats no són més que fragments de una formació metexa trencada per la denudació o recoberta en part pèls sediments posteriors, juràssichs cretàcichs o terciaris.

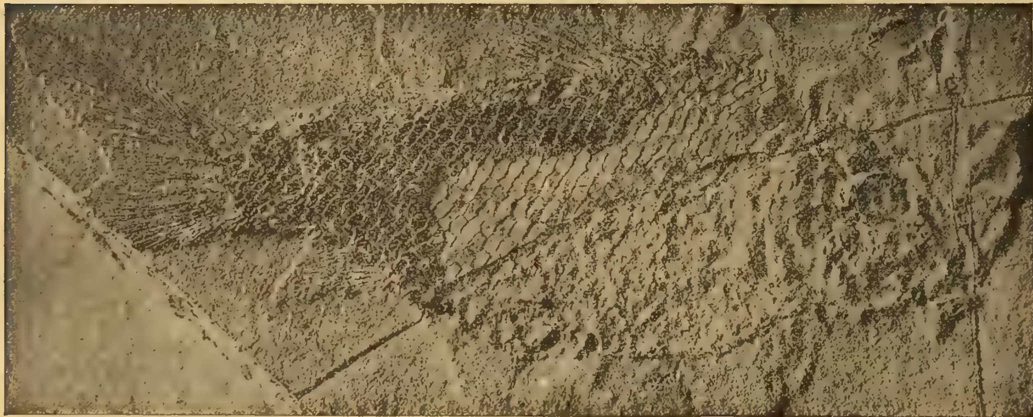
En quasi tots aquests claps s' hi troban ben determinats los tres pisos triàssichs, però lo punt millor estudiat es lo comprès entre Mediona, La Llacuna y Pontons, hont si bé lo pis inferior no apareix per estar recobert ab les formacions posteriors, lo muschelkalk y sobre tot lo keuper tenen un gran desenrotllament. Aquesta formació pot estudiar-se mólt bé seguint la riera de Foix, donchs després de dexar los aluvions del Plà del Penadès, prop de la parroquia nova de Foix, aparexen les calices tabulars del muschelkalk, a continuació les capes argiloses y guixoses ab calices que contenen *Myophoria Goldfussi* Münst. var., *M. vulgaris* Schl. var., *Myoconcha* sp., *Lingula* cf. *tenuissima* Bronn. etc., venen després les calices de fucoïdes, la psammita roja, les calices

tabulars dolomítiques y per fí les margues y argila guixosa ab carnioles y *Natica gregarea, Chemnitzia* sp, *Avicula* cf, *Bronni*, etc. Prop del *Mas Fonoll* de Pontons lo Dr. Almera ha descobert unes capes fossilíferes que representan la part més superior del keuper (fauna de Saint Cassien del Tirol) ab *Cassianella decussata*, *C. planidorsata*, *Natica gregarea*, *Chemnitzia*, *Pecten*, *Modiola*, etc.

Lo triàssich de les comarques de la actual provincia de Tarragona ha sigut esplorat per en Lluch Mallada y abans l' havía reconegut en Verneuil; en quasi tots los claps citats se troban los tres pisos ben determinats per llurs caràcters petrogràfichs, idèntichs als de les altres formacions de Catalunya. Com a fòssils, se citan trobats en lo triàssich de Camposines: *Ceratite* sp. *Hungarites Pradoi* Vern. *Trachyceras Vilanovæ* Vern., *Tr. hispanicum* Mojs., *T. ibericum* Mojs., *Terebratula angusta* Schl., *Daonella Lominelii* Vissm., *Myoporia lævigata* Gold., *M. Goldfussi* Alb., *Nucula gregaria* Müns., etc. (Mallada).

§ II. Jurassich

En lo període juràssich la invassió de la mar iniciada en los períodes anteriors s' accentuà encara més, ocupant espays que havía abandonat des del

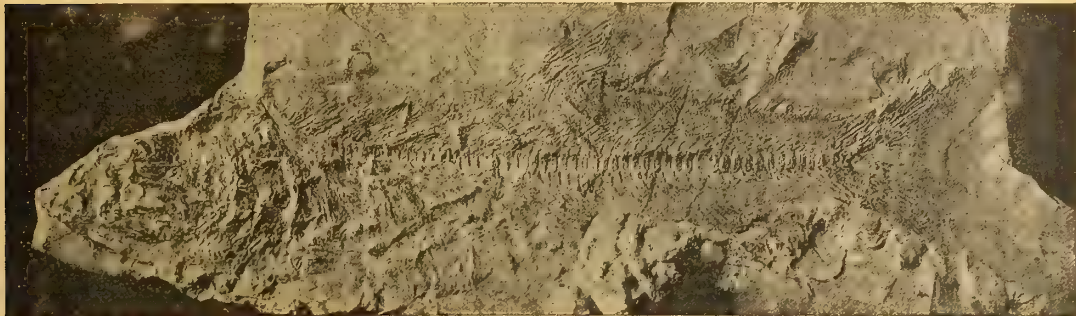

Propterus Vidali. Sauvage. Montsech. Santa María de Meyà. (Colecció Vidal)

carbònich; es una mar d' una estensió gran que ja no tornarèm a trobar en cap més període. La Europa presenta un gran continent al nort y una serie de illots en sa part meridional, formats pêls macisos arcaychs; part de la Amèrica y de la Indo-Africa forman també grans masses continentals.

Aquesta invasió de la mar no fóu soptada, ni revolta, sinó mólt pausada, tranquila y en varies etapes, com ho indican los sediments dexats en quiscuna de les móltes oscilacions que modificaren la topografía d' Europa en aquest període.

En la çona mediterrania es hont predominan les formacions marines més esteses, però hi ha ja dues faunes ben diferenciades: una fauna càlida propria de les regions meridionals y una fauna freda especial de les regions del

Ætalion Vidali Sauvage. Montsech. Santa María de Meyà. (Colecció Vidal)

nort-est. Començan a predominar les formacions corallines, indicant una època de calma y tranquilitat, confirmada per la falta de roques eruptives y de sediments arenosos y conglomerats, abundant en cambi les calices y dolomies, ja soles, ja alternant ab margues y argiles. Los manantials ferruginosos originaren capes prou riques pera ser esplotades, y altres manantials depositaren la sílice que se troba en ronyons dins les calices.

Microdon Egertoni Thioll. Montsech. Santa María de Meyà (Colecció Vidal)

Lo terreny juràssich català està íntimament relacionat ab lo triàssich y lo infracretàcich, fins al punt de que los límits de les tres formacions són mólt difícils de precisar quasi per tot arrèu hon se troban. Axò y-l no ser ben estudiats més que alguns dels afloraments de la actual provincia de Lleyda, nos impedeix detallar lo pis a que pertanyen la majoría d' ells.

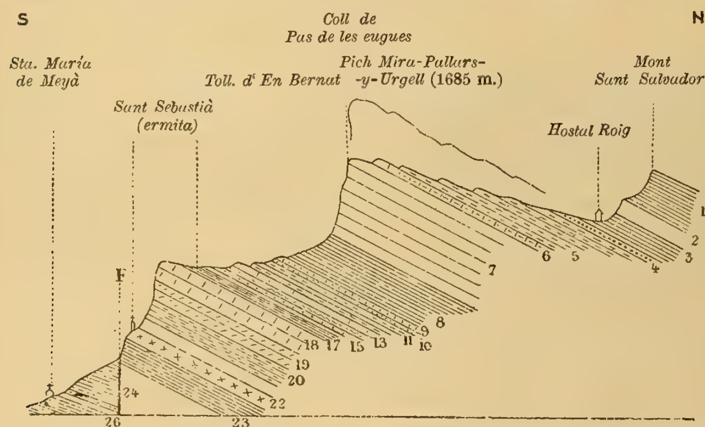
Al estrém oriental de Catalunya tením un clap isolat de terreny juràssich, formant la llarga serralada a qual estrém hi ha lo castell de Figueres; consta de calices negroses y margues groguenques, abundant en les primeres los següents fòssils: *Terebratula punctata* Sow., *T. subpunctata* Sow., *T. Jauberti* Desl., *Rhynchonella tetrædra* Sow., *Pecten æquivalvis* Sow., *P. acuticostatus* Lk., *Ammonites* y *Belemnites*, especies que caracterisan lo líes mitjà.

A aquesta formació atribueix també En Lluís M. Vidal, encara que ab dupte unes capes de calices y margues grises en contacte ab lo triàssich que se troban al nort de Sant Joan de les Abadeses, en lo torrent de Malatosca *(Forat de Covertró)*, y un altre clap de la vall del Freser a *Les Coves*, format per caliça compacta negrosa ab vetes espatisades, de la qual brolla la font mineral.

Palæntina Vidali Meunier. Montsech. Santa María de Meyà. (Colecció Vidal)

D' aquest punt havèm de traslladar-nos a les vessants de la serra de Cadí pera retrobar lo terreny juràssich. A Grexa y a Gisclareny s' originan sengles faxes que se dirigexen cap a ponent; la segona que passa per Gòssol y va cap a Tuxent passant per Josa es mólt fossilífera.

Perfil del Montsech (segons En Ll. M. Vidal).—**Eocènich.** 1, Margues blaves ab *Ostræa multicostata.* 2, Caliça ab *Alveolina.*—**Garumnià.** 3, Margues roges, banch de Rudistes y lignit.—**Maestrichtià.** 4, Banch ab *Hippurites radiosus.* 5. Capes margoses.—**Campanià.** 6, Banch de *Rndistes*, 7. Potenta capa de caliça.—**Santonià.** 8. Margues groguenques y blanquinoses. 9, 10 y 11, Calices, arenisca y margues ab *Lacazina compresa.*—**Coniacià.** 12, Banch de *Hippurites resectus.* 13, Caliça ab foramínifers microscòpichs. 14, Caliça margosa ab fòssils indeterminables.—**Urgo-Aptià.** 15, Caliça argilosa. 16, Banch ab *Ostræa Boussingaulti.* 17, Margues ab *Cassiope.* 18, Caliça ab *Matheronia* y *Requienia* 19, Caliça compacta.—**Juràssich.** 20, Caliça litogràfica en esplotació. 21, Caliça compacta.—**Líes mitjà.** 22, Dolomia. 23, Margues ab *Ostræa sublobata.*—**Eocènich.** 24, Arenisques y margues. 25, Capa mólt fossilífera. 26, Banch ab *Ostræa multicostata.* 27, Margues arenoses.

Paralelament a n' aquesta formació y més al mitjorn de la actual provincia de Lleyda se troban altres claps dels que los més importants són lo situat a la vall de Lavansa, afluent del Segre, lo dels màrgens del meteix Segre entre Coll de Nargó y Oliana, y dos més à les serralades del Montsech y de Montroig. En aquests llochs presentan los terrenys juràssichs la metexa composició y la metexa facies que a les vessants del Pyrinèu, sent-hi

també representades les series liàssica y juràssica; aquesta derrera sobre tot, en lo Montsech presenta ben caracterisat lo pis kimeridgià, format per la dolomia y la caliça litogràfica ab gran abundor de fòssils descoberts per En Lluís M. Vidal. Prop de Santa María de Meyà en la metexa vessant del Montsech, a la ermita de Sant Sebastià, pot estudiar-se aquesta formació interessantíssima que conté margues ronyonoses groguenques ab *Ostræa sublobata* y dolomies blanques pertanyents al líes mitjà, y a continuació una caliça compacta y-ls bancals de la caliça litogràfica, pertanyents al juràssich superior, pis kimeridgià.

Aquesta caliça litonràfica que es avuy obgecte d' activa esplotació, correspòn al meteix nivell de la cèlebre de Solenhofen (Baviera) y com en ella s' hi han trobat fòssils en perfecte estat de conservació, los quals han sigut estudiats per diferents especialistes. En Zeiller hi ha reconegut les següents plantes; *Sphenopteris* cf. *microclada* Sap., *Zamites* cf. *acerosus* Sap., *Pagiophyllum cirinicum* Sap., Cf. *Cordaicladus. Pityophyllum flexile* Zeiller. *Pseudoasterophyllites Vidali* Ziller. En Sauvage, que ha estudiat los pexos, hi troba los següents, quasi tots especies noves: *Spirangium*, *Undina? Leridæ* Sauv., *Lepidotus* sp., *Lepidotus Ilergetis* Sauv., *Propterus Vidali* Sauv., *Microdon* aff. *Egertoni* Thioll. *Caturus Tarraconensis* Sauv., *Megalurus Wodwardi* Sauv., *Aspidorhyncus? Leptolepis Voithi* Agas., *Æthalion Vidali* Sauv., *Ætalion gigas* Sauv., *Vidali Catalaunica* Sau.; aquest derrer fins lo gènero es nòu. En Lluís M. Vidal ha descrit un batraci, *Palæobatracus Gaudryi* Vidal, gènero que se creya no havía aparegut fins mólt avençada la Era terciaria; y lo meteix distisgit geòlech recullí un *coprolites* d' *Ichthyosaurus* en la metexa localitat. Cal citar ademés la cigala, *Palæontina Vidali* Meunier y l' himenòpter *Ephialtites jurassicus* Meun.

Prop de Camarasa, pujant a la serra de Sant Jordi, després d' haver atravessat les capes triàssiques se troban les juràssiques del líes mitjà y superior; caracterisat lo primer pêl *Pecten priscus*, *Terebratula punctata*, *T. subpunctata*, *T. Jauberti*, *Belemnites* etc., y segón per la *Ostræa Beaumonti*, *Rhynchonella cynocephala*, *Ammonites opalinus*, *A. Aalensis*. Junt a mólts d' aquests afloraments se troba la ofita com a prova de les dislocacions y ruptures que s' originaren al tenir lloch los moviments tectònichs que trasbalsaren tota aquesta part de Catalunya.

Al estrém N O. del Penadès, prop de Sant Quintí de Mediona, en lo turó de les Pereres, senyala lo Dr. Almera en son Mapa geològich un clap de calices ab *Cirena* y *Matheronia* que refereix al juràssich superior; la falta de datos paleontològichs més precisos no permet senyalar ab precissió lo pis.

A la actual provincia de Tarragona lo juràssich té mólta estensió, y es relacionat ab lo triàssich, demunt del qual se troba formant enlayrats planells de cingles verticals. N' hi ha un clap principal que vé ja de la provincia de Terol; tres més petits que coronan los cims de les montanyes entre lo Priorat y la

mar, y altres en les vessants del mont Caro al Nort-est de Barberans. Aquests afloraments han sigut esplorats per En Mallada que hi ha reconegut la presencia de la serie liàssica, pêls abundosos fòssils que algunes capes margoses contenen, especialment les *Terebratula punctata*, *T. subpunctata*, *T. nummismalis*, etc., *Spiriferina rostrata*, *Rhynchonella tetraedra*, *R. cynocephala*, etc. *Ostræa cymbium*, *O. irregularis*, y ademés especies dels gèneros *Pecten*, *Lima*, *Mytilus*, *Pholadomya*, y sobre tot *Ammonites (Harpoceras)*, y *Belemnites*. Les principals localitats hont poden recullir-se aquests fòssils, y mólts altres, són: La Mola de Falset, serra de Llavería, Portadeig de Capsanes, serra de Vandellors, serra de Tivisa, Coll de Balaguer, Coll d' Alfara, la Rajolada d' Alfara, Prat de Comte, Cardó, Costes de Solms de Tivenys, serra de la Menta, etc.

Les roques predominantes en aquests claps, són: marbres compactes o bretxosos, alguns ab fòssils, de color blanca, grisa, moradenca o groguenca, atravessats per vetes de caliça espàtica; calices margoses ab fòssils y verdaderes bretxes.

§ III. Cretácich

Lo període cretàcich deu son nom a la presencia de la *creta* que àbunda en sos pisos superiors; la creta es una roca caliça tendra, polsosa, formada de partícules de carbonat de calç amorf quasi pur, ab gran munior de restos de cloves de foraminífers y d' altres sers. En tota la durada del període se depositaren de preferencia les calices.

En la primera fase la mar reculà, ocupant especialment per lo que pertany a Europa, la regió mediterrania hont hi ha los dipòsit pelàgichs y les formacions corallines sobre tot, mentres en sa part occidental la lluyta de la terra ferma ab la mar se senyalà per les alternatives de formacions marines y continentals o maresmes. Més tart en la segona fase, se produhí una transgressió considerable originant la invassió de la mar del S. cap al nort.

Un fet capdal d' aquest període es la aparició de les primeres plantes dicotiledònees angiospermes, que són com lo preludi de la flora terciaria, desaparexent les formes estranyes dels períodes anteriors.

La fauna no se modifica de bon troç tant com la flora; entre los mamífers regnan sols encara los marsupials, y la terra pertany encara als reptils de dimensions colossals, mentres a mar lo *Mososauri* ha substituit als Icthyosauri y Plesiosauri. Los pexos poblan les mars d' especies mólt semblantes a les de avuy, y-ls pòlips, crustacis y moluschs són abundantíssims oferint formes noves característiques.

Lo terreny cretàcich se divideix en dos grupos o series; l' un durant lo qual los sediments de les mars septentrionals francament detrítichs al principi, se tornaren poch a poch de grà més fí, anomenat serie *infra-cretàcica* y

l' altre en que aparegué la creta denotant un afebliment en la erosió continental y un progrés en la invasió marina, anomenat serie *supra-cretàcica,* quiscún dels quals grupus presenta detalls paleontològichs característichs y se divideix en varis pisos.

Lo terreny cretàcich ocupa mólta estensió del territori català, denotant que les aygues lo recubrían quasi del tot aytal com ho feren en lo triàssich; se troba en relació ab lo triàssich y-l juràssich, especialment tot al llarch del Pyrinèu hont forma una ampla faxa ramificada en diversos llochs y interrompuda en alguns claps en son estrém oriental corresponent a la actual provincia de Gerona; prop de Barcelona, a les Costes de Garraf, n' hi ha també una potent massa relacionada ab la que s' estén per ponent del Penadès, de Viloví a Vespella, y de la que no són més que apuntaments los petits claps de Tarragona y Salòu, troços d' un macis únich recobert en part pêls sediments miocènichs. A Coll de Balaguer s' inicía un altre clap mólt ample que va fins a Tortosa, hont desapareix per sóta los aluvions del Ebre y reapareix en son marge dret formant lo macís del Montsià, entre Amposta y Alcanar.

No tots aquests claps de terreny cretàcich són ben estudiats paleontològicament y per axò no-ns es possible precisar lo pis a que pertany quiscún de ells. Ab tot anèm a donar compte de lo que s' ha pogut aclarar d' aquestes enrevessades formacions.

Lo clap més oriental es lo comprès entre La Escala, Torroella de Montgrí y l' Estartit, del qual són un fragment les illes Medes. La montanya de Torroella en qual cim hi ha les runes d' antich castell, es formada de la caliça de *Requienia Lonsdalei;* a la Escala, junt a la metexa platja, afloran uns banchs margosos y caliços hont En Chía descubría una fauna del urgo-aptià, segons En Ll. M. Vidal, qui hi reconegué les següents especies. *Janira Morrisi* Pict. y Renev., *Ostrœa rectangularis* Roemer., *Terebratula sella* Sow., *Rhynchonella Gibbsiana* Sow., *Epiaster polygonus* d' Orb, etc.

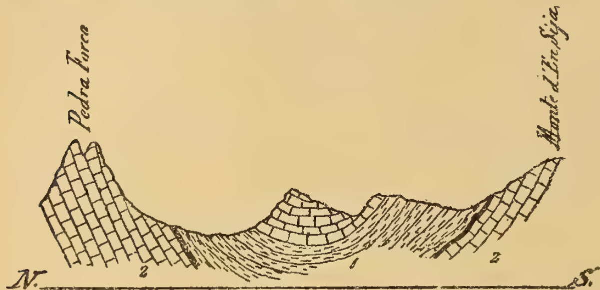
Perfil del torrent de Peguera al torrent de Saldes.—**Garumià superior.** 1. Calices. 2. Margues. 3. Caliça. 4. Arenisca.—**Garumià mitjà.** 5. Margues.—**Garumià inferior.** 6. Lignit. 7. Calices.—**Senomià.** 8. Calices.

A la vall de la Muga se troba un altre important clap de cretàcich pertanyent a la serie superior. En lo meteix Empordà, tocant al poble de Sant Miquel de Fluvià n' hi ha un altre ab *Hippurites*. Un altre clap més important es lo d' Oix, que va de les montanyes del nort de Castellfollit fins a prop de Sadernes; s' hi troban les calices senonianes demunt les quals descançan margues ab *Hemiaster* y *Terebratula*.

En Lluís M. Vidal considera com cretàciques també unes calices negres

que lo Freser atravessa entre Campdevànol y Rives en lo punt anomenat «les Coves», però la falla de fòssils no permet precisar la verdadera situació de aquest clap.

Seguint les vessants del Pyrinèu nos trobàm a Castellar de Nuch y La Pobla de Lillet ab lo començament de la formació cretàcica més estensa y interessant de Catalunya. De primer està partida en dues faxes, separades per lo eocènich, estreta la del nort que va per les vessants de la serra de Cadí cap a Cornellana y Fornols, y formant la més meridional un clap importantíssim que comprèn tota la comarcada del Bergadà, entre La Pobla de Lillet, Gòsol y Berga. Abdues faxes s' unexen mólt abans d' arribar al Segre, examplant-se considerablement des de més amunt d' Organyà fins a prod d' Oliana; continua cap a ponent, formant tota la Conca de Tremp y per Isona envía una ramificació que estenent-se paralelament a aquella atravessa los dos Nogueres y forma la serra del Montsech; més a mitjorn encara hi ha l' altre clap d' Alòs de Balaguer que s' estén també entre-ls dos Nogueres. La faxa més septentrional es recoberta en part pêl terreny eocènich, lo que fà que s' estrenyga més amunt de la Pobla de Segur, però ja en la vessant del Ribagorçana torna a examplar-se y d' allí segueix cap a la alta provincia d' Osca.

Perfil del Pedraforca a la serra d' En Cija. 1. Margues y calices del Garumnià. 2. Calices.

En aquesta gran estensió de terreny cretàcich hi són representades les dues series infracretàcica y supracretàcica, però no en llur totalitat, sinó solsament en alguns pisos que descriurèm lleugerament, per comarques.

Quasi tot lo Bergadà es constituit per les formacions supracretàciques que representan los tres pisos superiors.

A la vall del Segre a Organyà, per hont passa la ampla faxa que vé del Bergadà, tením les dues series del cretàcich.

Aquesta formació continua cap a Ponent y atravessa lo Noguera Pallaresa per Collagats hont les capes del aptià se presentan redreçades per la erupció ofítica de Gerri y compostes de calices negroses y grisenques y blavoses, margues grises al centre, y calices compactes negroses y arenoses. Seguint la corrent del ríu se passa una llarga estensió ocupada pêls conglomerats supranumulítichs fins a La Pobla de Segur hont començan altre colp les formacions supracretàciques pertanyents al *senomià* des de dita població a Talarn. Se componen de una potent serie de margues argiloses grises y blavenques, que buçan uns 15° al SO.; al séu demunt està edificada la vila de Salars. Passat

lo pont d' aquest poble se troban alguns banchs de calices sabuloses de color fosca, ab restos indeterminables d' ostres, coberts ab alternances de margues arenoses grises ab llits d' arenisques més consistents; y a mida que, seguint lo camí de Tremp, se puja a un turó separat del poble de Talarn per un barranch, se troba una caliça arenosa blanquinosa que correspòn al nivell superior del senonià. A Talarn comença lo pis garumnià que forma la gran depressió anomenada conca de Tremp, y que es la prolongació del interessant clap de Isona, des de qual poble, apoyant-se en la serra de la Mare de Déu de la Posa, se dirigeix al Nort cap a la vessant meridional de la Serra d' Abella, des de hont va cap al Oest pèl pèu de la serra d' Orcàu y passa lo marge dret del Noguera, seguint en la metexa direcció per la vessant S. de la serra de Santa Engracia que no es més que una prolongació de la derrera citada. De Tremp a Palàu continua lo garumnià, però en aquest punt desapareix sota les capes eocèniques, pera no tornar a presentar-se fins alguns kilòmetres més al S. entre Guardia y Sellers, en qual punt comença la línea que serveix de límit meridional al clap aquest, dirigint-se a llevant per la serra de Sant Salvador, y després per la vessant de la serra de Benavent, fins als voltants de Isona.

Lo garumnià d' aquesta localitat consta de lignits, margues y conglomerats. Lo jaciment de lignit ocupa la basa y se compòn de banchs intercalats entre calices y margoses; se troba prop de Isona, barranch de la Posa, dels Romanins y de les Frexoneres, prop del hostal de Balart, y a la vessant nort del Montsech, anant del Hostal-Roig al Noguera. Ademés de la importancia que té baix lo punt de vista industrial pèls lignits, que ja han sigut obgecte de tentatives d' esplotació, la té pera la ciencia per ses riqueses paleontològiques. Fins a 25 especies cita En Lluís M. Vidal d' aquesta localitat y entre elles cal remarcar la *Cyrena laletana* Vidal, que es la més abundant fins al punt de formar banchs enters a totes parts hont apareix la basa del pis aquest, y per ésser, en una paraula, la especie més característica de garumnià català; l' *Hippurites Castroi*, rudist procedent de un banch intercalat en lo jaciment de lignit, hont l' acompanyan nombrosos zoòfits, y-l *Lychnus Sanchezi*, notable gasteròpot que, encara que mólt rar en aquesta localitat, demostra que los lignits d' Isona no són sinó les metexes capes dels coneguts jaciments del Bergadà.

Si baxàm per les conques del Segre y del Noguera-Pallaresa tornarèm a trobar lo cretàcich en les serres del Montsech y Montroig atravessades per aquests ríus, gracies als moviments tectònichs que dislocant les capes ab falles colossals han posat al descorbert los séus sediments, que d' altra manera haurían restat recobertes per les formacions eocèniques. Lo meteix cal dir del Noguera-Ribagorçana que atravessa tres amples faxes del cretàcich des de prop de Clua fins a Ibars de Noguera.

Camarasa y Vilanova de Meyà són dues localitats mólt interessants hont ademés de poder-se estudiar mólt bé lo juràssich, com ja havèm vist, poden seguir-se també les formacions que integran lo cretàcich d' aquesta part de

Catalunya. Axís, pujant de Camarasa cap a Sant Jordi després de dexar lo terciari (eocènich y oligocènich) y-l triàssich (muschelkalk y keuper) y-l juràssich (líes mitjà y superior); se troba lo cretàcich superior representat pêl senonià del que hi ha los dos subpisos *santonià* y *campanià*. Lo santonià consta de un banch de arenisca ferruginosa ab grossos Radiolites y margues ab *Rhynchonella difformis*, *R. Lamarckiana*, *Sphærulites Toucasi*, *Trochus* sp., *Polipers*, etc. Aquestes margues són la capa més constant a Catalunya del senonià inferior. Lo campanià format per una potenta capa caliça de prop de 150 metres de gruix que descança sobre les margues santonianes y corona les altures que dominan les dues vessants de la vall de Camarasa. Se la veu estendre-s no solsament del altre costat del Segre per les crestes de la serra de Montroig, que forma ab la montanya de Sant Jordi la gorja per hont lo Noguera-Pallaresa se uneix ab lo Segre, sinó també per les aspres cingleres que dominan lo Noguera-Pallaresa a la Rentisclera de La Massana. A Sant Jordi no conté fòssils, però abundan a La Rentisclera hont hi ha un banch de *Hippurites Archiaci*. A la serra de Montroig se troba a aquest nivell un banch que conté grosses Rhynchonelles vehines de la *R. globata* Arnaud, però mólt més grosses (Vidal).

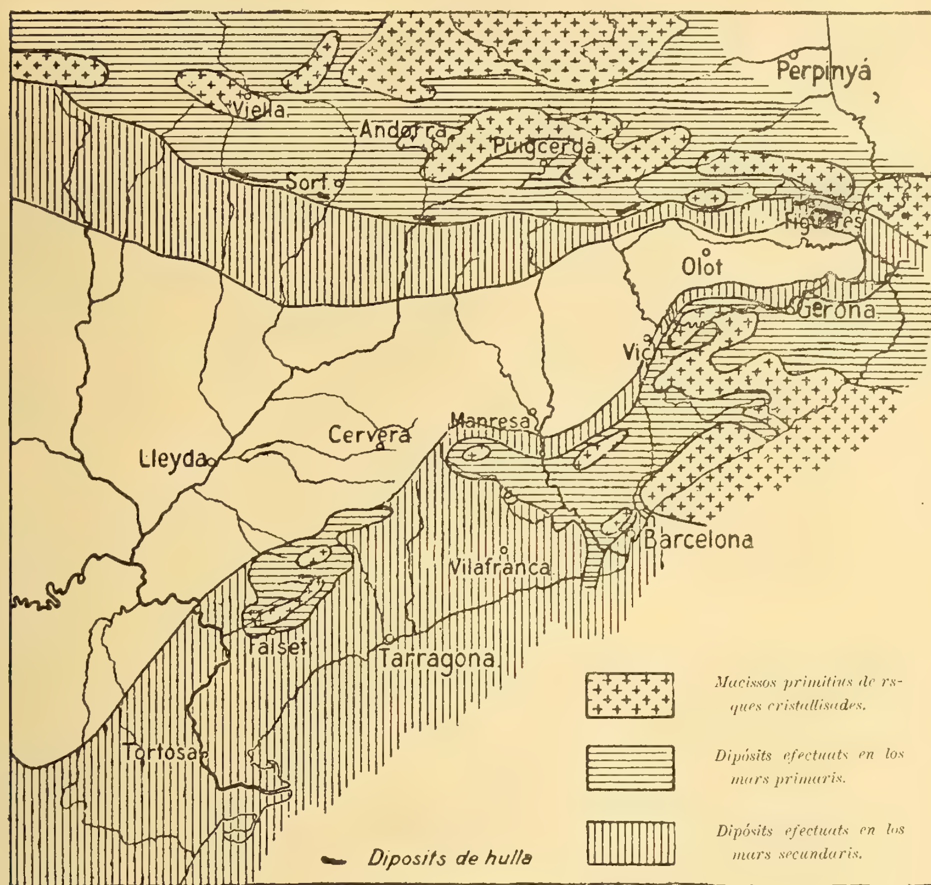
Atravessant la montanya que separa Alòs de Santa María de Meyà, després de dexar lo triàssich y l' oligocènich se troba lo senonià y després lo garumnià, o sían los pisos superiors del supra-cretàcich. Del senonià hi ha los dos subpisos superiors *campanià* y *maestrichtià;* lo campanià es format de una potenta serie de calices, calices argiloses y calices sorrenques, essent difícil separar unes d' altres. Al lloch conegut pêl nom de *Partida de la dona morta*, En Lluís M. Vidal hi ha recullit troços de un *Pecten* d' amples costelles finament imbracades, especie nova mólt característica del campanià en tota Catalunya; segueix després un banch ab *Hippurites*, *Heberti* y *H. Vidali* se troba prop del cim de la montanya. Lo maestrichtià comença al Coll de la Vall de Eriet ab calices margoses ab fòssils.

Lo *garumnià* forma la Vall d' Eriet, d' una color roja característica, mólt semblant a la arenisca abigarrada del triàssich. Conté: calices argilenques y margues versicolors, un banch d' arenisca grollera y una potenta capa de caliça lacustre que se destaca formant una aresta punxaguda al llarch de la vall. Aquest es un detall que permet conêxer de lluny aquesta formació per tot arrèu hont se troba, com passa també al Bergadà ahont lo potent banch calíç de Vallcebre se redreça com un mur innaccesible seguint les ondulacions del terrer, y envolta com una fortalesa natural l' estrém d' aquesta vila.

La caliça del garumnià de la Vall d' Eriet es del tot idèntica mineralògicament a la de Vallcebre (Vidal).

Al montsech se troba lo cretàcich representat per les dues series: l' infracretàcich ab l' *aptià*, y-l supracretàcich ab lo *senonià* y-l *garumnià*. Pot estudiar-se mólt bé tota la serie pujant de Santa María de Meyà cap al *Toll d' En Bernat* y *Coll de Pàs de les Eugues*, fins al *Hostal Roig*.

Lo clap cretàcich que prop de Barcelona forma les esquerpes Costes de Garraf y-ls més petits que se troban a mitjort y a ponent del Penadès, que no són més que troços d' aquell, separats per les formacions miocèniques que omplen la conca del Penadès, corresponen a la serie infracretàcica y estàn dislocats per una munior de falles. S' estenen formant una ampla faxa entre Vila-

Catalunya al final de la Era secundaria y a començaments de la terciaria

franca del Penadès y Vilanova y Geltrú fins al Vendrell y reaparexen a la altra banda del Penadès entre Sant Martí Sa-Roca y Salomó. Isolats d' aquestes masses se troban alguns petits claps que sobressurten d' entre los sediments miocènichs y que formarían verdaderes illes quan la mar d' aquest període invadí les depressions o conques de Vilanova, Penadès y Camp de Tarragona.

Ademés del clap que va de Castellví a Salomó passant per Masllorens y examplant-se fins a Bonastre y Salomó, hi ha los petits claps del Vendrell, lo de Calafell, lo de Tarragona que s' estén des de la metexa ciutat fins al Catllar, lo de Salòu, y lo més important de Tortosa que forma les ermes y esquerpes serralades de Coll d' Alba, la Capsida y Perelló, ocupant una estensió de prop

de 180 kilòmetres quadrats; los fòssils hi són mólt nombrosos a les següents localitats: pedreres de Tortosa, Mola de Tortosa, ermita de la Providencia, Perelló, barranch de les Monges, vall d' En Rubí, Coll d' Alba, etc., y pertanyen tots al aptià. Los glops del Montsià y del Godall, que s' axecan demunt les planes diluvials del delta del Ebre, són també cretàcichs; y per fí més a ponent, formant lo límit de la comarca de Tortosa y de Catalunya per aquesta banda, comença lo macís colossal que forma gran part de les provincies de Castelló y Terol.

Al final de la era secundaria Catalunya era mólt diferenta d' avuy; los primers macissos crestallins y primaris s' uniren entre si formant dues faxes, una al nort seguint la direcció del actual Pyrinèu, y altra de nordest a sudoest, seguint la direcció de la costa actual, formades pêls sediments triàsichs, juràssichs y cretàcichs; la mar no era pas hont es ara, car en llur siti hi havía una ampla estensió de terra ferma de la que no són més que borralls les Balears actuals, però al centre de Catalunya se formà una depresió que fóu més tart ocupada per les aygues terciares (eocènich y oligosènich).

ERA TERCIARIA

En la Era terciaria la activitat interna de la terra, endormiscada durant tota la Era anterior, se desvetllà originant diferentes erupcions y plechs colossals en la escorça de la terra que motivaren la formació de les principals serralades d' Europa y Assia, y de grans fosses marines; ab axò los continents emergiren, adquirint llur relléu y configuració actuals y les mars quedaren closes en conques deprimides.

A aquesta Era pertany la formació de la conca quasi tancada del Mediterrà, ja que sa comunicació ab l' Atlàntich es d' època mólt moderna, y la de les serralades que ab ella tenen relació, aytals com los Pyrinèus, los Apenins, los Alps, los Carpaths y l'Atles. Aquests plegaments de la escorça anaren acompanyats d' erupcions de diferenta naturalesa, especialment roques volcàniques, traquites y basalts.

Ensemps que tenían lloch aquests moviments orogènichs s' originavan variacions més grans en les condicions físiques y biològiques, que fins allavors havían sigut remarcablement uniformes, introduhint en lo món orgànich la diversitat que caracterisa la Era moderna. Les çones climatèriques són ja ben diferenciades; lo refredament polar avença gradualment fent recular cap al equador als vegetals y la çona tropical resta circumscrita a uns térmens més reduhits.

La variació de les condicions físiques determina modificacions biològiques trascendentals que cambían per complert les faunes y flores terrànies. Han desaparegut los grans reptils de la Era secundaria, y les úniques formes que restan són les que encara viuen avuy; lo meteix passa ab los aucells. Los cefa-

lòpots tan abundantíssims a les mars juràssiques y cretàciques, van estingint-se; los ammonítits desaparexen del tot y-ls belemnítits cedexen llur lloch als cefalòpots nadadors de les mars actuals, sepia y calamar. Los braquiòpots són pobrement representats, però en cambi los moluschs, lamelibranquis y-ls gasteròpots se desenrotllan ab una amplitut estraordinaria; a les formes esclusivament marines s' hi afegexen les especies d' ayga dolça y les terranies. Han desaparegut los verdaders rudistes, però los foraminífers prosperan originant formacions calices de gran importancia.

Lo fet característich d' aquesta Era es lo gran desenrotllament dels mamífers que prenen difinitivament possessió de la terra ferma.

Per altra part, per mor de la millor distribució de la calor y la llum, la vegetació ostenta, abans de la invasió final dels frets septentrionals, una amplitut y varietat gran de formes. Han desaparegut les antigues formes de les gimnospermes y predominan les palmeres y-ls arbres de fulla anyal.

La Era terciaria s' ha subdividit en dos sistemes *Eogench* y *Neogench;* lo primer correspòn a un estat de coses mólt diferent del actual, y-l segón a les modificacions esdevingudes pêls moviments que originaren les grans serralades y les transformacions orgâniques precursores de les fauna y flora actuals.

L' Eogench comprèn los períodes *eocènich* y *oligocènich*, y-l Neogench los *miocènich* y *pliocènich*

§ I. EOCÉNICH

Lo període eocènich s' anomenava axís perquè a les formacions que-l constituexen s' hi comença a trobar una fauna y una flora preludi de la fauna y flora actuals.

Lo moviment d' emersió iniciat al final del període cretàcich s' accentua més y-ls continents adquirexen gran relléu y estensió; les regions mediterranies compreses entre los Pyrinèus y l' Atles per un costat y-ls Càrpaths y-l desert Líbich per altra, forman llargues depresions ocupades pêl mar, en les quals s' hi depositan potentes capes de caliça en qual construcció hi prengueren gran part los *nummulites*, lo que ha fet que a la serie d' aquests terrenys se l' anomenés *numulítich*. En cambi a la Europa septentrional s' originan una serie de formacions alternativament marines y lacustres que indican que aquelles terres eran sotmeses a diferentes oscilacions.

Lo clima es encara tropical en quasi tota la Europa, facilitant lo desenrotllament de la fauna y flora.

La mar eocènica invadí la depresió central de Catalunya cap a mitjans del període, formant un golf gegantí que des del actual Empordà hont tenía sa part més estreta, entre lo Pyrinèu actual y les montanyes de les Gabarres y-l Montseny, y d' allí s' estenía pêl nort cap a Bassegoda, Bolós, Sant Joan de les Abadesses, Montgrony, Castellar de Nuch, Pobla de Lillet y vessants ac-

tuals de la serra de Cadí, quedant como una colossal península lo glop cretàcich del Bergadà; arribava a Berga meteix y seguía cap a ponent per demunt Sant Llorenç de Morunys y cap a la alta provincia de Lleyda bordejant sempre les formacions primaries y secundaries del ja iniciat Pyrinèu. Pêl mitjorn los séus límits seguían bordejant lo Montseny per sa vessant noroest, cap a Aygafreda, Sant Felíu de Codines, Matadepera, Olesa, Montserrat, Pobla de Claramunt y Cabra ja en la conca de Barberà, d' hont seguía bordejant lo macís primari de Prades, cap a Cornudella y conca del Ebre.

Ab tot y aquesta gran estensió del terreny eocènich y la potencia que en alguns llochs té, ja que passa de 2,000 metres, no se troban pas ben representats tots los séus pisos, y en cas de ser-hi no s' han pogut delimitar per falla de datos paleontològichs. De les investigacions fetes resultan ben caracterisats los pisos *ypresià, lutecià* y *batonià* que forman lo nivell superior, y restan les capes inferiors atribuides abans al garumnià o danès, qual situació no s' ha pogut determinar encara y que deuen pertànyer al *esparnacià* o al *thanecià*.

Aquesta formació eocènica inferior es d' origen lacustre y es feta d' arenisques vinoses rutilants y margues que passan a conglomerat poligènich, predominant sempre la color rogenca; en elles s' hi troba lo *Bulimus Gerundensis* Vidal y a Espinalbet, prop de Berga, En Lluís M. Vidal hi ha recullit la *Paludina aspersa* de les calices de Rilly (thanecià). Les capes aquestes, mólt característiques per la llur color, se troban quasi constantment al dessota de les capes ja francament eocèniques ab *Alveolina melo* (?) formant com un cinturó quasi no interrumput tot al llur voltant, especialment al límit est y sudest, hont forma una gran faxa que des de Gerona voreja lo Montseny pêl nort, passa pêl nort del Vallès y ponent del Penadès, cap a la provincia de Tarragona, y axís com sempre se troba dessota l' eocènich en estratificació concordant, ella descança uns colps demunt lo granit, altres demunt lo silúrich y altres demunt lo triàsich, en estratificació discordant, lo que prova la íntima relació que té ab aquell y la independencia ab aquestes derreres formacions y fins ab lo cretàcich superior hont se la inclohía.

Bulimus Gerundensis Vidal

Al demunt d' aquesta formació se troba la caliça ab *Alveolines* y *Miliolites* pertanyent al eocènich inferior *(ypresià);* ademés d' aquests fòssils que forman verdaders amassats de roca, especialment la *Alveolina melo* y *A. subpirenaica* (?) s' hi troban també Nummulites de formes petites y classificació duptosa, *Ostrea, Velates* y altres especies.

Segueix després l' eocènich mitjà representat pêl pis *lutecià* caracterisat pêls *Nummulites perforata*, *N. Lucassana*, etc., etc., que es lo que ocupa ma-

jor estensió y té major potencia, y l' eocènich superior o *bartonià* de la Plana de Vich, caracterisat per la *Serpula spirulœa*.

Aquesta es en síntesi la composició del eocènich català; anèm ara a estudiar la manera com se presenta y-ls séus detalls en algunes localitats hont ha sigut ben estudiat.

A Gerona tením l' eocènich descançant sobre lo paleozoych ab ses margues y conglomerats rogenchs de la basa y al demunt séu s' hi distingexen dues series baix lo punt de vista litològich: una caliça y altra margosa; la primera consta de calices rublertes de miliolites y alveolines recobertes per banchs de *Nummulites perforata* y *N. Lucassana* (*pedra de Gerona*). Les calices fosques y groguenques, superiors a aquests bancals, són les que s' aprofitan pera fer la calç hidràulica y contenen impressions de *Pecten subpartitus* d' Arch, *Cardita* y unes formes aplastades de figura allargada y superficie regularment ondulada, imitant segments transversals, qual origen es desconegut, si bé se creuen restos d' *algues*. La serie margosa que recobreix les capes anteriors es mólt fossilífera, y a Sant Julià de Ramis, per la carretera de Banyoles, pèl camí de Sarrià a Sant Gregori, a Granollers de Rocacorva, Adri y mólts altres punts poden recullir-se gran nombre d' especies, especialment equínits.

A Sant Joan de les Abadesses, Vall de Ribes, Plana de Vich y Pobla de Lillet, la serie eocènica acaba ab una formació de guix que la separa del oligocènich, y en tota aquesta faxa que està en contacte. per falla, ab lo triàssich y lo juràssich en alguns punts, hi ha unes margues bituminoses que poden ser objecte d' esplotació.

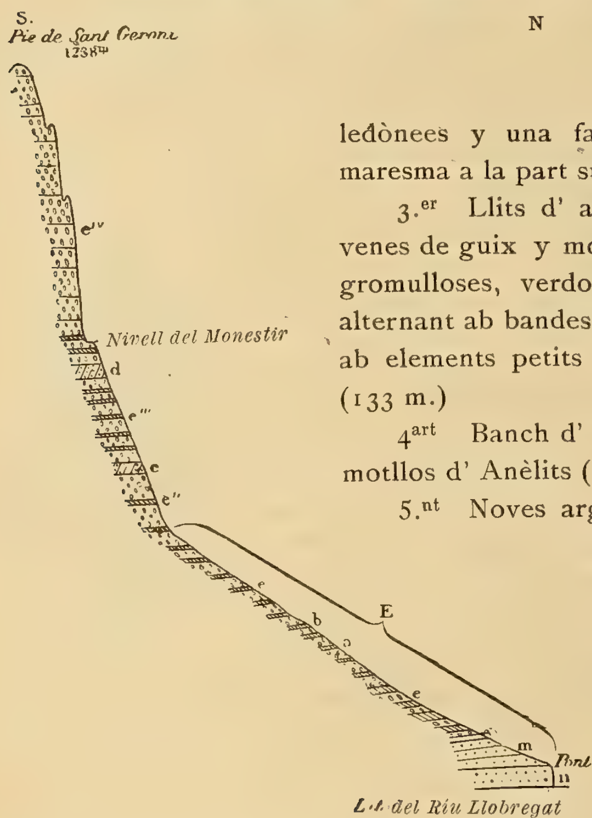
Si nos traslladàm al peu del Montserrat, nos trobarèm ab l' eocènich interior de Olesa y La Puda, dessóta les formacious triàssiques per mor del capgirament de capes de que ja havèm parlat al tractar d' aquelles. Pujant des de La Puda, Llobregat amunt, abans d' arribar al Cayrat, se troba després de la caliça, del keuper, les capes argiloses bretxoses, mólt redreçades de la basa del eocènich ab *Bulimus Gerundensis* Vidal, que arriban a ser ben verticals y després prenen un buçament nort. Més enllà, demunt d' aquestes argiles descança en discordancia una serie de capes roges, argiloses, abigarrades, psammítiques, ab llits de palets; buçan lleugerament vers al nort y van a pas sar per dessóta les pudingues del Montserrat. Semblant disposició se vèu mólt bé en lo torrent de *La Salut* de Collbató, Seguint ríu amunt s' atravessa la gorja del Cayrat, oberta pèl ríu en les capes eocèniques inferiors y mitjanes; té una llargada de 10 kilòmetres y consta de capes fluvi-lacustres sempre mólt regularment estratificades de més de 150 metres de gruix. La serie comença per les capes roges lacustres, argiloses y psammítiques y se segueix per una alternança de arenisques micàcees y pudingues, ab lleuger buçament cap al nort, y sense cap intercalació marina fins a la vila de Monistrol. Aquí per primera vegada apareix l' element marí format per calices verdoses y groguenques que contrastan ab les capes roges. En elles

s' hi troban restos carbonosos de plantes monocotiledònees y una fauna litoral sens Nummulites. Aquestes capes calices corresponen al eocènich marí que ocupa lo nivell més baix estratigràficament, se-n vèu un aflorament en la vessant nordest del Montserrat; se fica en tascó en les capes d' arenisca y de pudingues fluvi-lacustres de que es feta la montanya.

Veuse aquí en síntesi la disposició y natura de les capes que integran la montanya de Montserrat segons lo Dr. Almera:

1.er Arenisques roges argilenques formant la basa de la montanya, ben estratificades. Se les troba de La Puda a Monistrol. Lo gruix total es desconegut, la part visible té 38 metres.

2.on Banchs de caliça dura, blavenca, d' origen marí, ab margues groguenques, contenint restos carbonosos de monocotiledònees y una fauna litoral que-s torna de maresma a la part superior (32 m.)

Perfil de Monistrol a Sant Geroni (segons lo Dr. Almera).—n, Capes roges lacustres. m, Formació marina y salabrosa inferior b, Formació ab Anèlits. c, Formació marina mitja. d, Formació marina superior. e, e′, e″, e‴, eIV, Formacions fluvi-lacustres.

3.er Llits d' argila en nombre de 13, ab venes de guix y motllos de Fucoïdes; margues gromulloses, verdoses, rogenques, bariolades, alternant ab bandes de pudingues poligèniques ab elements petits en general, poch cimentats (133 m.)

4art Banch d' arenisca tendra, grisenca, ab motllos d' Anèlits (3 m.)

5.nt Noves argiles rogenques, bariolades, gromulloses, sense guix, que alternan ab banchs de pudingues de elements grossos y mólt cimentats (174 m.)

6.é Capa marina mitja de arenisca grís blavosa, ab palets y *Nummulites perforata*, *N. striata* (26 m.)

7.é Alternança irregular de pudingues ben cimentades y llits prims de argila roja (110 m.)

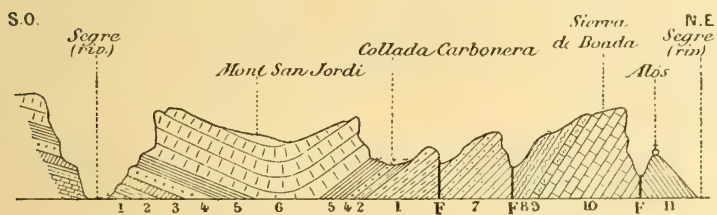
8.é Capa marina superior d' arenisca caliça blavosa y caliça ab *Nummulites Biarritzensis*, etc. (40 m.)

9.é Alternança de capes roges d' argila dura, grollera, ab les pudingues

poligèniques que predominan a mida que se puja a Sant Geroni (526 m.) y que pertanyen al oligocènich.

No descriurèm aquí los diferents llochs hont pot essudiar-se l' eocènich en les comarques del Moyanès, Plà de Bages y Segarra perquè hi hauríam de dedicar un volúm, y ademés no cal, per presentar-se quasi per tot arrèu de semblant manera. Axís tením, per exemple, que l' eocènich de la actual provincia de Lleyda pot dividir-se en tres grupus: l' inferior, format per la caliça de *Alveolines*, que se froba a la serra de Cadí, Cornellana, Guardia de Tremp, Oronès, Gàrsola, etc.; lo mitjà, que comprèn les margues blaves de *Nummulites*, *Operculina*, *Eupatagus*, *Turritella imbricataria*, etc., y se troba a Guardia de Tremp y Ametlla de Balaguer; y lo superior compost de sorres y margues ab *Cerithium*, *Ostrea*, etc., de Santa María de Meyà.

En aquesta localitat l' eocènich està en contacte ab lo liàssich gracies a la colossal falla del Montsech y consta de margues vinoses, equivalentes a les margues ab *Paludina aspersa* d' Espinalvet (eocènich inferior); de una caliça ab *Alveolina* y de una serie potenta de margues arenoses que va de Vilanova de Meyà a Santa María de Meyà, de un banch d' *Ostrea multicostata*, y d' arenisques y margues mólt fossilíferes, abundant sobre tot: *Potamides Montsecanum*, *P. Orengæ*, *Turritella Duvali*, *Ampullina Vidali*, etc. Al cim de tot del Montsech, a la montanya de Sant Salvador de Toló, se troba l' eocènich format per la caliça d' *Alveolines* y un banch d' *Ostrea multicostata*, reposant demunt lo cretàcich superior; es l' altre costat de la falla de Santa María de Meyà.

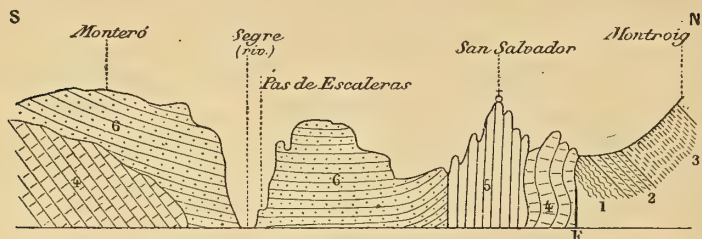

Perfil del Segre, d' Alòs a la aygabarreig del Noguera Pallaresa (segons en Lluis M. Vidal). **Lies.** 1, Caliça litogràfica. 2, Margues fossilíferes del lies mitjà y superior. 3, Dolomia supraliàssica.—**Santonià.** 4, Sorra y arenisca ab Rudistes. 5, Margues.—**Campanià.** 6, Calices 7, Caliça y arenisca rogenca ab Rudistes indeterminables.—**Eocènich.** 8, Caliça ab Alveolines.—**Campanià.** 9, Caliça ab *Rynchonella.*—**Muschelkalk.** 10, Caliça ab fucoïdes y bivalves indeterminables.

Com a mostra de les colossals dislocacions que ha sofert l' eocènich de aquest cantó de Catalunya pot veure-s com se presenta a Camarasa y a la montanya de Sant Salvador hont les capes de caliça ab Miliolites y *Alveolina elongata* són redreçades del tot; a la serra de Montroig hont està en contacte, per falla, ab lo triàssich y consta de caliça argilosa ab *Alveolina elongata*; caliça margosa ab *Natica*, *Terebellum*, *Alveolina*; caliça blanca y rogenca ab *Eupatagus* y *Pecten*, y caliça ab Miliolites *Alveolina Elongata*; a la serra Boada prop de Alòs hont toca per falla ab lo cretàcich (campanià).

A la actual provincia de Tarragona l' eocènich té poca estensió y es una

continuació del de la Segarra y ponent del Penadès, que passa entre Bellprat y Sant Magí y estrenyent-se desapareix abans d' arribar al Francolí, en la Conca de Barberà. Hi es representat l' eocènich inferior de *fàcies* lacustre format per capes d' argiles arenoses roges ab guix, que són la prolongació de les capes sobreposades a les del *Bulimus Gerundensis* del Vallès; l' eocènich inferior de *fàcies* marina (ypresià) ab la caliça ab *Alveolina (A. Melo) Miliolites* y altres fòssils; y-l pis lutecià ab *Nummulites perforata*, *N. Lucasana* y altres.

Perfil de la montanya de Sant Salvador (segons en Lluís M. Vidal).—**Triàssich.** 1, Guixos. 2, Calices del Muschelkalk. 3, Guixos del keuper.—**Cretàcich.** 4, Calices del campanià.—**Terciari.** 5, Caliça ab Miliolites del eocènich, plech vertical. 6, Pudingues del oligocènich.

§ II. Oligocénich

Lo període oligocènich comença per la gran invasió marina de les regions centrals y septentrionals d' Europa, mentres que les terres del S. emergexen poch a poch; després la mar recula, y quasi tota la Europa resta terra ferma, però una munior de conques tancades quedan convertides en grans llachs d' ayga dolça y maresmes, favorables a la producció dels lignits. La estensió dels llachs y la abundancia dels dipòsits de ayga dolça, axís com la frondositat de les formes vegetals, denotan una gran humitat de la terra y una calor igual y moderada.

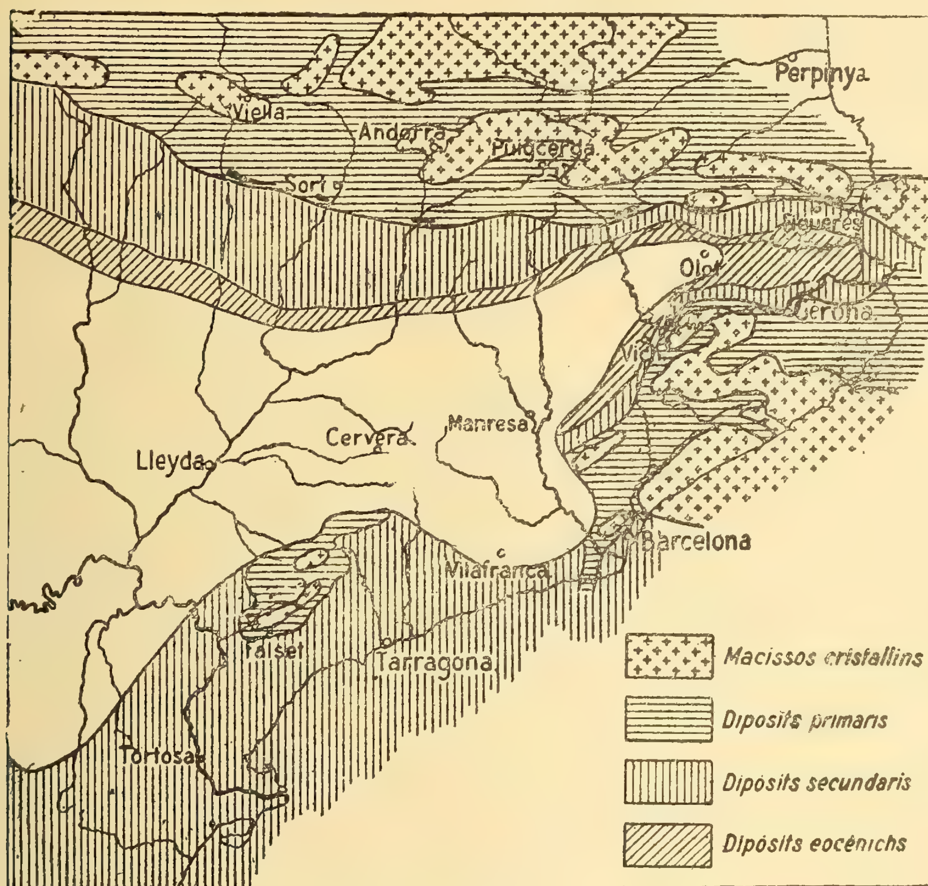
Axís com als principis del període aquest los moviments orogènichs determinan l' alçament principal dels Pyrinèus, cap al séu final tenen lloch cambis geogràfichs importantíssims que inauguran la surrecció definitiva de la serralada alpina, y ab los moviments de emergencia los grans llachs se vuydan y s' estableix un regim fluvial intensíssim.

Lo període oligocènich es remarcable pèl gran desenrotllament dels vertebrats; la aparició de un gran nombre de gèneros nous y la coexistencia dels gèneros *Palæotherium* y *Anthracotherium*, dels que lo primer que ja vivía en l' eocènich, desapareix abans de terminar aquest període, mentres que lo segón adquireix un gran desenrotllament, indicant la importancia que pendràn los rumiants en lo miocènich. Entre los mamífers nadadors, los sirenis, aytals com l' *Halitherium*, són mólt nombrosos.

Los aucells lo meteix que-ls lacèrtits y cocodrílits, continuan desenrot-

llant-se y acostant-se a les formes actuals; entre-ls pexos són abundosos los esquàlits y les rayes.

Es remarcable la fauna d' aquest període per la gran abundor d' insectes (coleòpters, dípters, lepidòpters, himenòpters) y sobre tot pêl desenrotllament dels aràcnits que s' han trobat en admirable estat de conservació dintre l' ambre succí, que no es més que la resina produhida per certes coníferes y

Catalunya en lo període oligocènich. Tancada la comunicació ab la mar, restà la part central de Catalunya convertida en un llach que s' estenía vers a les terres d' Aragó.

en particular per un pí, lo *Pinus succinifer*. Los insectes que frequentavan aquests arbres restavan enganxats en la resina y prompte eran recoberts per noves capes d' ella, quedant en les millors condicions de conservació, de manera que avuy se-ls troba tan ben conservats com lo día que visqueren.

Al retirar-se la mar eocènica que ocupava la part central de Catalunya, restà aquesta depresió convertida en un llach que des de prop del Empordà, hont termenava s' estenía per la comarca d' Olot, Ripollès, Plana de Vich, Moyanès, Lluçanès, Plà de Bages, Penadès, Segarra, Plà d' Urgell, Garrigues

y Lleyda, cap a la conca del Ebre, hont tenía sa major amplitut. Les terres que vorejavan aquest gran llach eran al Nort les del ja iniciat Pyrinèu, y a llevant y mitjorn lo gran continent que des de la serralada costera actual s' estenía mar enllà. Des de aquestes terres emergides les aygues torrencials arrastravan los materials arrencats, palets y llot, cap al fons del llach, hont eran assolats en capes, de gran potencia les del cantó de mitjorn, per mor de la major estensió de la terra ferma y conseguent abundor de les corrents, com ho provan les colossals gruxes de Sant Llorenç del Munt y Montserrat quals conglomerats són fills d' aquest període, y menys importants les del marge nort, hont la faxa de terra ferma era més estreta.

En totes les comarques citades s' hi troban més o menys ben representats los dipòsits oligocènichs que constan de conglomerats, pinyolenchs y arenisques a la basa, margues o calices lacustres al mitg y argiles ab lignit y guix a la part superior. Los datos paleontològichs són poch precisos pera situar bé aquestes formacions dins la moderna divisió del oligocênich, però la inferior pot referir-se al pis *sannoisià*, anomenat abans infra-tongrià, o conglomerats supra-numulítichs, y les altres dues al *aquitanià*.

L' oligocènich del Vallès y Penadès ha sigut detingudament estudiat pêl Dr. Almera. Forma una serie de claps, recoberts en part per les formacions miocèniques, que s' estenen des de Sant Cugat del Vallès cap a Papiol. Castellbisbal, Sant Andréu de la Barca y Martorell, des de hont va per les vessants de la dreta del ríu Anoya y l' Avernó, descançant sobre lo triàssich y-l cretàcich, fins més enllà de Sant Sadurní d' Anoya. Prop de Vilovi, al Turó d' En Sogues n' hi ha un clap isolat. La composició d' aquestes capes es estremadament variable, però la color roja es constanta, qualsevulla que sía la composició. Les arenisques, grolleres o fines y argiloses, dominan en aquesta espessa massa, però no forman may banchs potents y són barrejades ab conglomerats igualment mólt abundosos, sobre tot a la part inferior.

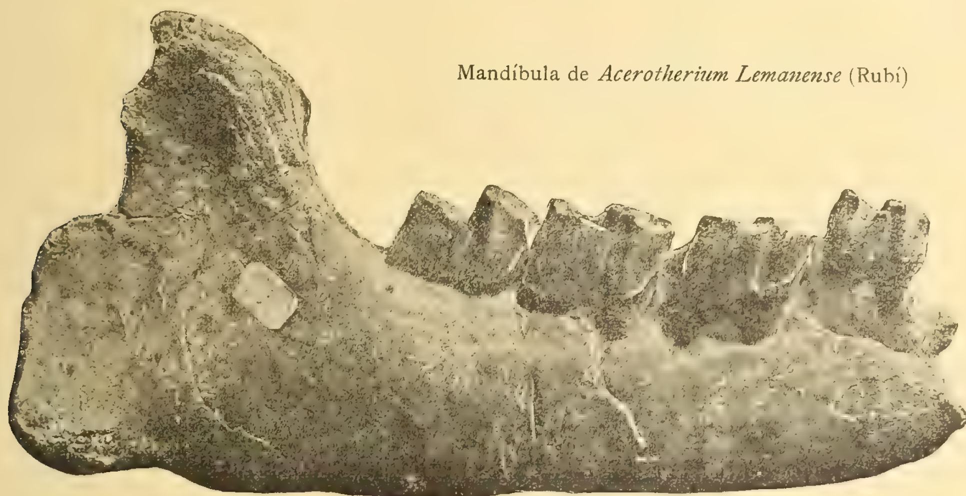
Aquests se composan de palets rodats de tamanys variats; les roques de totes les edats hi són representades, però les piçarres són mólt més abundantes que les altres, lo que se comprèn fàcilment, ja que són les més properes del dipòsit lacustre. Los conglomerats no són pas distints de les arenisques a les que passan lateralment.

Un tercer element, de importancia quasi igual per la composició d' aquest terreny, es donat per les margues argiloses, ja roges, ja blaves, que s' intercalan en mitg de les arenisques y dels conglomerats.

Lo lloch hont la composició y la constitució estratigràfica d' aquesta formació lacustre se presenta d' una manera més exacta y més complerta es en lo tall del molí *Calopa,* a la riera de Rubí, a quatre kilòmetres al S. d' aquesta vila, hont se distingexen tres formacions o pisos, que lo Dr. Almera descríu axís:

«Lo primer pis comença per un conglomerat ab elements bastant grossos,

piçarrosos y caliços, trabats per una pasta margosa rogenca. Ocupa lo marge esquer de la riera de Rubí, que la separa del cingle Calopa, situat al marge dret. Aquest dipòsit ocupa lo meteix nivell y provablement es lo meteix que se vèu prop de la masía Bell de Sant Cugat del Vallès més al est y, dessóta la masía Salvi de Sant Andréu de la Barca al marge dret del Llobregat; es també provablement lo meteix que se troba al cim de les montanyes triàssiques de Gelida més a ponent. Sembla que se deu referir, per mor de la composició y de les relacions ab los terrenys que té al demunt, al nivell del dipòsit de pudinga més enlayrat del Montserrat. Més amunt lo conglomerat passa a una psammita ben caracterisada que se presenta en banchs d' un metre de gruix alternant ab llits mólt prims d' argila. A mida que s' enlayra en la cinglera,

Mandíbula de *Acerotherium Lemanense* (Rubí)

les psammites disminuexen, mentres que les argiles aumentan y restan soles y són de color roja vinosa ab taques blavoses que potser són un indici d' ossos fòssils. A la capa superior hi ha grans esquerdes plenes de guix fibrós. En aquesta capa hi havèm descobert lo *Sciurus Feignouxi*. l' *Acerotherium Lemanense*, lo *Dremotherinm* y l' *Helix Morguesi*. Los banchs més argilosos són explotats.

»Lo segón pis se distingeix per un cambi soptat en la color y la composició de les capes: la argila rogenca es reemplaçada per una marga groga o grisa alternant ab capes calices, de primer primes y de dos a tres metres de gruix després. Es una caliça subcompacta, de testura una mica granuda, fractura desigual y cavernosa. Al colp del martell desprèn fetor d' hidrògen sulfurat. Conté impressions de *Planorbis* y *Bithinia*.

»Sembla que es aquest nivell que se deu referir lo dipòsit margós d' ayga dolça existent a la altra banda del Llobregat tocant a càn Salvi y-l de la masia Palàu (Sant Andréu de la Barca) ab *Cyclostoma* sp., *Limnæa pachygaster*

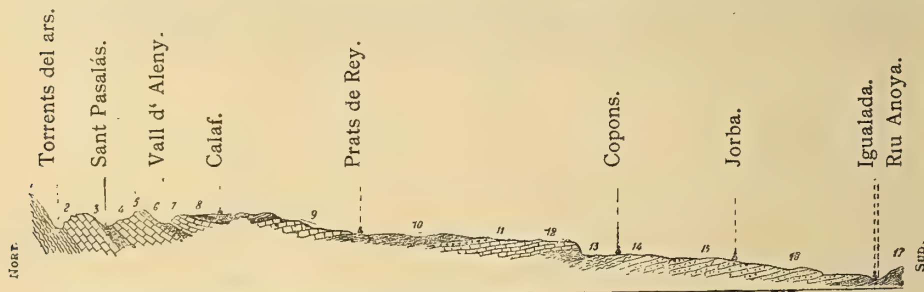
Thom., *L. subbullata* Font, *Planorbis declivis* Braun., *Hydrobia Dubuissoni* Bouill, etc. Aquest dipòsit descança sobre lo conglomerat citat.

»Lo tercer pis es format per capes de 2 a 3 metres de gruix de psammita. alternant ab banchs d' argila del meteix gruix, en alguns punts passan a conglomerats poligènichs.»

Aquesta es en síntesi la composició del oligocènich d' aquesta part de Catalunya hont creyèm hi ha representat lo pis inferior *sannoisià* y-l superior o *aquitanià*. A aquest pertanyen los lignits de Subirats ab *Cricetodon antiquum* Pomel, *Acerotherium Lemanense* Blainv., y-ls moluschs següents: *Melsnopsis* cf. *subbullata* Said., *Nystia Duchasteli* d' Arch., *Hydrobia Dubuissoni* Bouill., *Neritina Aquensis* Math., *Helix* sp., *Ancylus* cf. *deperditus* Desm., *Limawa pachigaster* Thom., *L. Subbullata*. Font., *Panorbis declivis* Braun., *P. Bonnellensis* Font., etc.

Les formacions de conglomerats que componen la part superior de Sant Llorenç del Munt y del Montserrat, pertanyen, com ja havèm dit al oligocènich inferior, y no són més que los aluvions arrastrats per les corrents d' ayga que venint del S. cap al N., al travers de la gran massa continental que se estenía per lo que ara es mar y de la que no es més que un bocí lo macís de Garraf y Begues, desembocavan al llach oligocènich al demunt dels actuals Vallès y Penadès. Després, com ja veurèm al estudiar lo período següent, part de la gran mola de conglomerats s' enfonzà, originant-se les depresions del Vallès y Penadès y restant sols les dues montanyes citades.

Allunyant-se d' elles cap al centre de Catalunya, per tot arrèu hont la

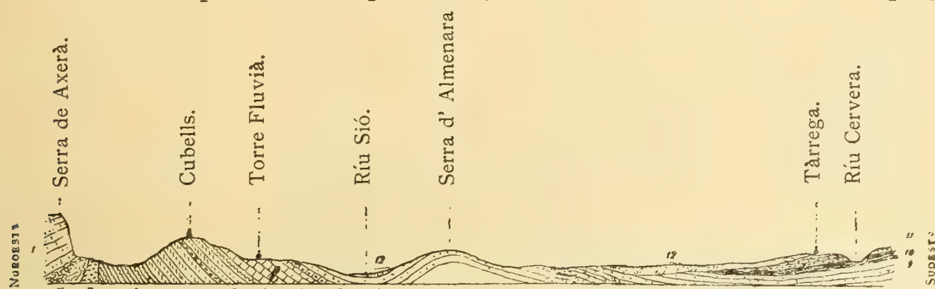

TALL PER CALAF E IGUALADA
Longitut 24 kilòm. — Altures lliures

1.—Guix estratificat crestallí y margues guixoses.
2.—Caliça blanquinosa ab un banch de alabastre.
3.—Margues roges y molasses.
4.—Calices, molasses y carbó.
5.—Banch de *melanoides albigensis*.
6.—Margues molasses y carbó.
7.—Caliça.
8.—Molasses carbó y margues roges.
9.—Caliça ab *limnæa* y *planorbis*.
10.—Molasses y margues roges.
11.—Banch de *melanoides albigensis*.
12.—Caliça argilosa en banchs estrets.
13.—Margues roges tendres.
14.—Guix y margues fulloses.
15.—Arenisques y margues grises.
16.—Arenisques y margues roig fosch.
17.—Margues blaves marines del *Eocè*.

erosió no l' ha fet desaparèxer, se troba l' oligocènich format per arenisques,

calices y margues roges, que indican una sedimentació llunyana de la costa, es a dir, desaparexen los conglomerats, y aquestes arenisques, calices y margues no són més que la transformació d' ells per atenuació dels llurs elements. Y si atravessàm totes aquestes formacions dels planells centrals de Catalunya, al acostar-nos als primers estreps dels Pyrinèus, tornarèm a trobar los pinyo-

TALL DE TÁRREGA A CUBELLS

Longitut 25 kilòmetres.—Altures lliures

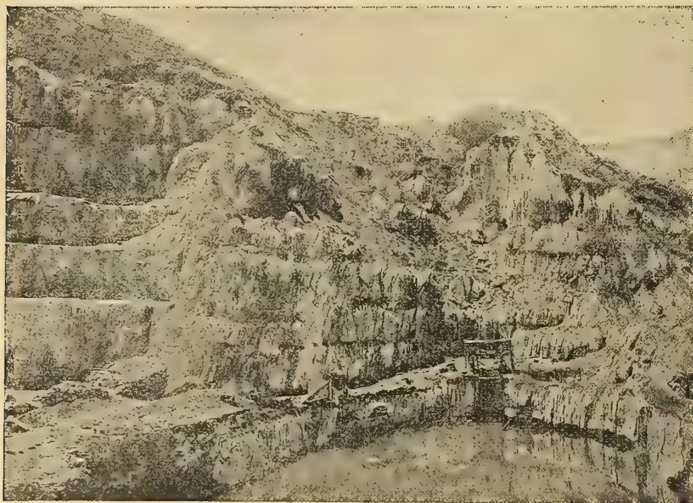
1.—Calices de rudists.
2.—Guixos abigarrats.
3.—Ofita.
4.—Guix estratificat.
5.—Arenisques y margues fulloses en sa basa ab impressions de petjades de aus.
6.—Banch de *Cyrenas*.
7.—Caliça margosa.
8.—Molassa ab *Melanoides albigensis*.
9.—Molasses y margues.
10.—Margues roges.
11.—Calices y molasses de ossamentes.
12.—Aluvions.

lenchs y conglomerats que-ns indican som aprop del marge septentrional del llach oligocènich. Axò ho podèm comprovar a Olot, junt al cràter del Montolibet, al Coll de Santigosa, prop Sant Joan de les Abadesses, a Campdevànol y Gombreny, al Lluçanès, al pèu del Bergadà, etc., etc., cap als límits del Urgell hont los trobàm descançant sobre l' eocènich a Camarasa en complerta discordancia ab ell a la montanya de Sant Salvador de la metexa localitat, descançant sobre lo cretàcich y-l triàssich a Alòs y vorejant lo Montsech per són costat est. Al nort d' Artesa se veuen també redreçats los conglomerats oligocènichs que forman una anticlinal, y des de dit poble a Agramunt hi ha un altre plech y un altre entre Agramunt y Tàrrega, originats pèls esforços horizontals que determinaren lo vuydament del llach oligocènich al final del període.

Resumint: la gran formació oligocènica que atravessa Catalunya de nordest a sudoest, es formada per potentes capes de conglomerats en sos màrgens y arenisques calices y margues al centre; y aquests sediments que omplenaren los fons del llach oligocènich y se depositaren horizontalment, foren revolts y redreçats més tart, al començament del miocènich quan Catalunya adquirí aproximadament sa forma actual.

Tres localitats interessantíssimes baix diferents conceptes poden citar-se dintre la formació oligocènica central de Catalunya, y són: Cardona, Calaf y Tàrrega.

Cardona presenta al mitg dels banchs oligocènichs que forman sa vall, la gran massa de sal gemma quasi pura, sobre tot als banchs inferiors hont se troban hermosos crestalls cúbichs ab inclusions líquides y gasoses. La part superior del jaciment de sal mostra una estructura vetejada de diferentes colors, d' hont vé lo nom de *montanya de la sal roja* que se li dóna. La sal, sens perdre sa estructura compacta, s' hi presenta vetejada, y les vetes forman zich-zachs mólt estrets, que indican presions laterals mólt fortes. Lo guix uns colps recobreix a la sal, altres hi es intercalat en los banchs y altres es barrejat ab la sal y la argila, y més rarament ab pirita de ferre.

Pedrera de sal. Cardona

La solubilitat del clorur de sodi en la ayga de pluja, fà que prenga formes d' erosió mólt accentuades y capritxoses, y origina cavitats interiors que al ensorrar-se fan aparèxer avenchs a la superficie; són les *bofies*.

Calaf, interessant pêls lignits que la industria moderna aprofita, ho es també mólt paleontològicament pêls restos de vertebrats que s' hi han trobat: l' *Ancodus Aymardi* Pomel, y l *Diplobnne minor* Filhol, determinats per En Depèret, y ademés los següents moluschs: *Melanoïdes albigensis* Noul. var. *Dumasi* Font., *Melanoïdes occitanicus* Font., *Striatella Nysti* Duch., *Vivipara* cf., *soricinensis* Noul., y *Limnœa*, *Planorbis*, *Helix*, etc., indeterminables. Ab aytals datos paleontològichs En Depèret coloca les capes de Calaf a la part inferior del oligocènich y de una manera més precisa al pis *samnoisià* o infra-tongrià.

L' oligocènich de Tàrrega es notable pêls interessants descubriments paleontològichs, especialment de plantes, reptils y mamífers, que s' hi han fet, podent-se citar com a més notables entre les plantes: *Anastomeria*, *Sabal, Cinamomum* y *Myrica;* y entre-ls mamífers: *Brachyodus*, *Theridemis*, *Plesictis* y *Amphicyon*.

§ III. MIOCÉNICH

Ab lo període miocènich s' inaugura un nòu estat de coses y tenen lloch cambis importantíssims en la geografía d' Europa que determinan modificacions biològiques considerables. Los moviments de la escorça vuydan los grans llachs oligocènichs, s' accentua lo relléu y la mar invadeix algunes regions del centre d' Europa hont deposita les calices dites *faluns* y la *molassa* (7); mes prompte té lloch la surrecció definitiva de la serralada alpina per mor de un plech colossal, o millor una serie de plechs paralels al equador, de gran amplaria, ja que-ls Alps centrals, los Apenins, los Pyrinèus, los Balkans, los Carpaths, y fins lo Caucas y l' Himalaya, ne forman part. L' Atles africà y les serralades d' Andalusía són també plechs secondaris, paralels al gran plech alpí, y que vorejan, al S., la depresió mediterrania, verdadera fossa originada per aquest moviments, mentres l' antich continent boreal que unía la Amèrica ab la Europa se mitg-partía y formava la depresió del Atlàntich.

De primer la nova mar Mediterrania estava unida ab l' Atlàntich per lo estret bètich, al S. d' Espanya, però cap al final del període aquesta obertura se tanca y la depressió mediterrania té ses aygues menys salades de mica en mica y sa part oriental se transforma en una serie de conques d' ayga salabrosa o maresmes.

En lo període miocènich esdevenen grans modificacions en la fauna terrania; los mamífers no sols són més nombrosos, sinó que semblan haver conseguit llur major grau de desenrotllo, sobre tot los proboscidis que aparexen de sopte ab formes gegantines.

Es en lo transcurs d' aquest període que aparexen los primers *micos*, són los *antropomorfs* dels gèneros *Oreopithecus* y *Pliopithecus*, mentres desaparexen los derrers representants dels marsupials europèus. Los *insectívors* corresponen als gèneros eriçó y taup; aparexen los gèneros *mustela, castor*, *felis* y-l *machairodus*, que era una fèlida de gran tamany. Los *proboscidis* ó mamífers ab trompa, oferexen un gran interès ab la aparició dels mastodons, dels elefants y de un tipu colossal y fantàstich, lo *Dinotherium*, qual estada en la terra fóu relativament curta, ja que quasi no passà d' aquest període. Los mastodons són los més antichs y aparegueren des del començament del miocènich; tenen defenses en la mandíbula superior com los elefants, però també ne tenen generalment en la inferior; los quexals dels mastodons són potents y mamelonats. Lo *Mastodon angustidens* es una especie mólt comuna.

Lo *Dinotherium* era lo més curiós dels proboscidis. Son cap enorme ofe-

---

(7) Caliça que empapant-se fàcilment d' humitat es mólt molla y tova al arrencar-la de la pedrera, y d' aquí lo séu nom.

reix la particularitat de tenir dues defenses recorbades cap a terra a la mandíbula inferior; la alçaria d' aquest animal era de uns 4,50 metres. A la India abundava l' *Elephas*.

Entre-ls *perissodàctils* o *ungulats* hi ha l' *Anchitherium* y l' *Hipparion* que tenía tres dits però que s' assemblava mólt al cavall. Entre-ls rinocèrits resta encara lo gènero oligocènich *Aceratherium* y es mólt freqüent lo *Rhinoceros*. Los rumiants se multiplican considerablement; hi ha girafes, cervus, antílopes y gaceles. Lo gènero *Sus* y-ls hipopòtams són també d' aquest període. Per mar nadavan los sirenis *(Halitherium)*, los cetacis ab lo nou gènero dofí y una petita balena *(Cetotherium)*.

Los invertebrats són abundantíssims; los cefalòpots són escassos, però en cambi los gasteròpots són al cimal de llur desenrotllo, havent-hi prop de un 19 % d' especies que viuen encara avuy. Los gèneros principals són: *Gerithium*, *Potamides*, *Murex*, *Pleurotoma*, *Cancellaria*, *Conus*, *Cypræa*, *Cassis*, *Voluta*, etc., etc. Lo meteix pot dir-se dels lamelibranquis, abundant los gèneros: *Pecten*, *Arca*, *Lima*, *Lucina*, *Cardita*, etc.; la *Ostrea crassissima* formà banchs potents.

Entre-ls equínits hi ha predomini dels *Clypeaster* y *Scutella*.

En térmens generals pot dir-se que la fauna miocènica, sobre tót en ses derreres fases, presenta grans analogíes ab la actual del Senegal y la Guinea.

La flora va sent més rica, y com la fauna indica per Europa una temperatura sensiblement més elevada que avuy, suàu al hivern y plujosa al istíu. Les palmeres van sent escasses a les nostres latituts, però les gramínees se multiplican prodigiosament facilitant lo desenrotllo dels grans hervíbors.

Al començament del període miocènich pot dir-se que se formà definitivament Catalunya, adquirint pròximament lo relléu y forma que té avuy. A conseqüencia del plech colossal que determina la surrecció definitiva de la serralada alpina, los Pyrinèus emergexen totalment y s' originan la serra de Cadí y lo Montseny ab totes les estribacions secundaries que d' ells depenen, mentres se formava lo gran circh d' enfonzament que limita la costa actual y les aygues del llach central oligocènich s' escorrían cap a la nova mar, que invadía los grossos esboranchs del Rosselló, Empordà, Plà de Barcelona y Llobregat, Camp de Tarragona, Conca inferior del Ebre y-l més considerable format per l' enfonzament del Penadès y Vallès, restant drets lo Sant Llorenç del Munt y-l Montserrat ab tota la gran cinglera que limita pêl nort y per ponent a aquestes comarques. A elles començà a entrar-hi la mar pêl portell del Vendrell y avençà a mida que lo terrer s' enfonzava, arribant fins prop de Granollers, però vingué un moment en que lo portell del Vendrell s' axecà per un moviment de bàscula y tancant-se la comunicació ab la mar gran, restaren lo Penadès y-l Vallés convertits en un llach d' aygues salabroses primer y dolces després, hont feyan cap les grans corrents que baxavan de la part alta de Catalunya aportant-hi gran quantitat d' aluvions que termenaren per terra-

plenar-lo del tót, mentres ses aygues s' escorrían pêls congosts de Montcada y Martorell.

Al nort, al peu meteix dels Pyrinèus, se originaren dos llachs, lo de Cerdanya y-l de la Sèu d' Urgell.

Catalunya a mitjans del periode miocènich

Lo primer ocupava des de Estavar fins passat Bellver uns 25 kilòmetres de longitut per uns 6 d' amplada. La seva formació dèu induptablement esplicar-se per un moviment de depresió en la vall: es a dir, que es un llarch tectònich; y aquesta esplicació s' avé ab la seva gran longitut tan desproporcionada ab la amplaria; y s' avé també ab la falla de un portell obert en roca dura, qual embuçament accidental hagués pogut donar lloch a la formació de dit llach.

Lo segón era més petit: tenía uns 10 kilòmetres de longitut per 4 d' amplaria, y era tan proper al estret de Tres Ponts, que bé pot admetre-s que aquest llach no es d' origen tectònich, sinó produhit per embuçament accidental de la vall, mercès a la acumulació de grans blochs en lo llarch y estret con-

gost caliç d' Organyà. Aquesta resclosa degué ser mólt alta, ja que a la montanya de la parroquía d' Ortò, a més de 400 metres d' alçaria demunt lo llit actual del ríu, s' observan los lignits miocènichs, restos del dipòsit que caracterisa a abdós jaciments lacustres la part superior de llur formació.

Apuntats los principals claps del miocènich català, anêm ara a descriure-ls particularment començant pêls d' origen marí o sía los qui vorejan la costa actual.

Al Empordà com a resto dels sediments que-l recobriren en aquest período, tením los petits claps de Sant Mori, Sant Miquel de Fluvià y Garrigars, que contenen sorres y calices groguenques y conglomerats ab fòssils al estat de motllo entre-ls qui se reconexen: *Tellina planata* Lin., *Pecten Scrabellus, Anomia costata* Broc., *Conus*, *Balanus*, *Ostrea*, etc., que corresponen al pis *tortonià*. Al Plà de Barcelona tením un interessantissim clap de terreny miocènich, que ha sigut estudiat per mólts geòlechs forasters y ara derrerament pêl Dr. Almera, y es la montanya de Montjuich. Veuse aquí la descripció que-n fà aquest distingit geòlech:

«Pujant la montanya per sa vessant sudoest, hont presenta la secció més neta, s'hi reconexen la serie següent de capes, de baix a dalt.

»1.er Llit de sorres argiloses, groguench, ab pochs fòssils.

»2.on Banch de arenisca dura quarçosa, blanquinosa o verdosa per mor del silicat de ferre, de 15 metres de gruix ab alguns palets y pochs fòssils. *Proto rotifera* Lamk.

»3.er Llit d' argila blava esmèctica ab *Scalaria tenuicostata*, *Pecten Vindascinus*, Equínits piritisats. Conté petits crestalls cúbichs de pirita de ferre. Son gruix no passa de 1,80 m.

»4.at Capa margo-sorrenca grisa o groguenca ab concrecions silícees de limonita. A la basa se torna morada y conté *Ostrea crassissima*, *O. gingensis*, *O. fimbriata*, etc.

5.nt Capa sorrenca, areniscosa, ferruginosa ab palets, mólt fossilífera, ab gran munior de *Proto rotífera* que hi forma banchs. Aquesta especie se troba a tots los nivells de la montanya. Les especies més comunes són: *Conus Mercati* Broc. y altres, *Ostrea fimbriata* Grat., *Pecten Gentoni* Font., *Pectunculus pilosus* Lin. var., *Venus umbonaria* Lamk., *Tellina planata* Lin., *Proto cathedralis* Brong. rara, *Cordita Jouanneti* Bart. rara.

»6.e Capa més sorrenca que la anterior, ab palets, groguenca, que-s torna margosa en alguns endrets sobre tot vers l' oest, es mólt fossilífera també. La *Proto rotífera* hi es menys freqüent, però abunda la *Turitella bicarinata* Eich. Les especies més comunes són: *Mesatia Cabrierensis* Fisc., *Terebra fuscata* Broc., *Dentalium Michelottii* Horn., *Pecten Gentoni* Font., *Pecten galloprovincialis* Mat., *Ostrea fimbriata* Grat., *Anomya ephippium* Lin.

7.e Dipòsit de conglomerat poligènich compost de palets de granit,

pòrfit, quarç lidià, piçarra maclífera, micàcea, argilosa, etc., ab arenisques intercalades. A la basa s' hi troba: *Dentalium Michelottii* Hörn., *Turritella (Proto) cathedralis* Brong., *Ostrea fimbriata* Grat., *Anomya ephipium* Lin., etc.

»8.ᵉ Margues blanquinoses ab *Pecten galloprovincialis* Math. y impressions de plantes: *Quercus ilex*, *Juglans*, *Diospyros*, etc.

»9.ᵉ Al demunt venen les arenisques silícees ab *Proto rotifera* y les pudingues. Es lo dipòsit més superior que recubreix la montanya y puja fins al cim.

»10.ᵉ Mantell de llot quaternari argilós, nodulós, que s' estén sobre tot per la vessant nordoest hont lo gruix es més gran.»

Lo nombre d' especies que se citan trobades en aquestes formacions del Montjuich, entre vertebrats, crustacis, moluschs, equínits y plantes, passan de 200, y diuen clarament que pertanyen dintre lo miocènich al pis *helvecià* les demés.

Del cantó de mar pot estudiar-se mólt bé la tectònica y la constitució geognòstica de Montjuich, axís com la regularitat en la estratificació de les capes. La gran cinglera que allí se presenta es deguda a una gran falla vertical de la qual lo grupo de capes de la banda del mar s' enfonzà, mentres que les altres foren axecades formant la montanya. Aquesta forma un plech anticlinal qual aresta es ocupada pêl fort, seguit de un lleuger sinclinal dessóta Miramar. Aquesta anticlinal s' enlayra com un bombament en mitg dels deltes del Llobregat y del Besòs fins a la alçada de 196 metres. Per conseguent, si s' observan les capes de que es formada la montanya, les veyèm buçar a dreta y esquerra cap a dessóta los deltes del Llobregat y del Besòs, y per l' interior, cap a Sants hont desaparexen sóta-ls sediments pliocènichs. La desigual natura y consistencia de les capes es lo que dóna a la cinglera del Montjuich lo retallat típich que presenta; s' hi notan bé fins nou capes dures que forman altres tants grahons colossals, mentres que les capes sorrenques fan unes pendents suàus.

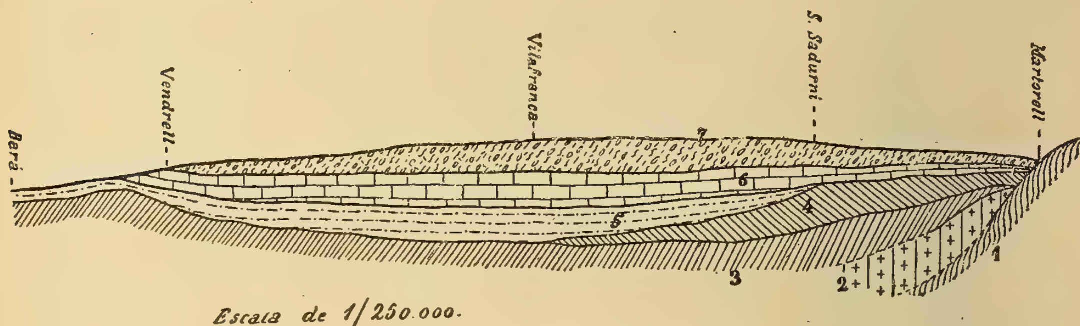
Fusus Almeræ Tourn (Montjuich)

Lo que predomina en la constitució de la montanya de Montjuich es la arenisca quarçosa que s' utilisa com a pedra de construcció y forma banchs qual potencia varía de 4 a 15 metres. Aquests banchs són atrevessats per nombroses esquerdes verticals, algunes de les quals són plenes de carbonat de calç crestallisat, làmines de guix, petits filons de galena y de barita, crestalls de pirita de ferre y çofre amorf.

Cal remarcar que tótes les capes del mitg de la montanya han sofert una acció metamòrfica mólt intensa que en alguns punts ha transformat les arenisques quarçoses en jaspi; s' hi troban també varietats de quarç àgata y calcedonia. Lo metamorfisme ha també alterat la regularitat de la estratificació de les capes dissimulant la estratificació, que es mólt visible hont no arribà lo metamorfisme. La metexa acció produhí l' esquerdament de la roca en un sentit perpendicular al de la estratificació per mor d' un moviment de retracció.

Seguint la costa, passades les Costes de Garraf trobàm la conca miocènica de Vilanova y Geltrú, Sant Pere de Ribes y Cubelles, quals formacions, descançant sempre demunt lo cretàcich y recobertes en par pêl quaternari, seguexen cap a Calafell y pêl Vendrell entran al Penadès y s' estenen fins al Vallès.

En aquesta gran depresió hi són representats tóts los pisos del miocènich, lo que-ns díu que la mar aquesta la ocupà tota la durada del període.

Disposició de les capes terciaries del Penadès, de Barà a Martorell (segons lo Dr. Almera).—Piçarres paleozoyques. 2, Triàssich. 3, Cretàcich (aptià). 4, Oligocènich (aquitanià). 5, Burdigalià. 6, Helvecià. 7, Tortonià.

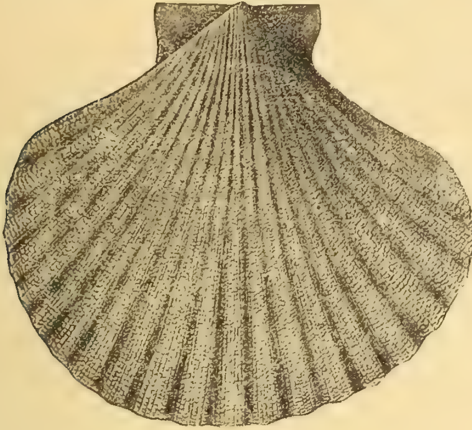
Perfil de C. Morgades a Castellví.—*ap*, Calices del aptià. *C*, Pudinga. *B*, Burdigalià. *H*, Helvecià. *To*[1], Tortoniá inferior. *To*[2], Tortonià superior. *q*, Quaternari.

Burdigalià.—Representa la primera invasió de la mar mediterrania; los dipòsits que dexà forman una banda litoral irregular, no interrumpuda ni amagada, sinó visible en tot lo tragecte que va des de més enllà de Calafell fins prop de Sant Pere Molanta, apoyant-se sempre demunt lo cretàcich aptià y aprimant-se a mida que avença cap a llevant, fins a ser entre Sant Sadurní de Anoya y Subirats, hont la formació termina ab un banch de *Scutella Lusitanica* de Loriol. (?), que descança demunt l' oligocènich. Aquesta primera invasió

miocènica no passa d' aquí; com a fòssils característichs entre altres lo *Pecten præscabriusculus* var. *Catalaunica* Alm. y Bof. y lo *P. subbenedictus* Font.

Helvecià.—Demunt de les capes anteriors venen les d' una nova fase marina que contenen *Pereiræa Gervasii* Vezian y *Lucina miocènica* Micht. var. *Catalaunica* Alm. y Bof. y mólts altres fòssils característichs.

Aquesta vegada la mar invadí tot l' alt Penadès, y no se deturà al pèu de Subirats, sinó que s' estengué cap a Llevant, aprimant-se y estrenyent-se, per axò los séus sediments, des de Sant Sadurní d' Anoya, fins a morir entre Sant Cugat del Vallès y Cerdanyola, hont són formats de capes sorrenques mólt primes ab fòssils dels gèneros *Ostrea*, *Pecten* y *Amphiope*, dessota càn Bayell.

Pecten præscabriusculus var. *Catalaunica* Alm. y Bof.

Tortonià, *Sarmantià*, y *Pontià*. —Demunt les formacions dites segueix una altra serie de capes hont s' hi distingexen tres grupus: un inferior o d' origen marí, caracterisat per la abundor de *Cerithium pictum;* altre mitjà o continental d' origen lacustre unes capes y d' aluvió altres, caracterisades per la abundor d' *Helix Delpinensis* Font. y *Hipparion gracile* Kaup.; altre superior, d' origen també marí a la basa, ab mólts exemplars d' *Ostrea crassissima* Lamk., *O. digitalina* Dub., formada per capes de sorra fina barrejada ab palets en varis nivells, que s' agromollan en algún lloch, passant a arenisques o pinyolenchs, y de caràcter salabrós a la part superior, ab abundants *Cardium*.

Aquestes capes no són pas visibles per tot arrèu, sinó hont la acció erosiva les ha descobert, com al fons y màrgens de les torrenteres. Axís en lo espay que va dels térmens del Vendrell a Vilafranca són visibles lo burdigalià, lo helvecià y-l tortonià, y als térmens de Sant Sadurní, Subirats y Sant Pau d' Ordal s' hi veuen l' aquitanià (oligocènich) y-ls burdigalià, helvecià y tortonià, dominant en potencia lo tercer.

Lucina miocenica Mich. var. *Catalaunica* Alm. et Bof.

Lo nombre d' especies fòssils que se troba en aquestes localitats es mólt gran, y entre elles cal citar los vertebrats: *Halitherium fossile* del Helvecià de Subirats, Ordal, Sant Sadurní, Roda, Salomó, etc.; *Sus major* del pontià de Castellví de la Marca; *Micromeryx Flourentianus* del pontià de Terrassa; *Dremotherium* del pontià de la Beguda Alta; *Dicroceros* del pontià de Terrassa; *Hipparion gracile* del pontià de Sabadell y Terrassa; *Mastodon angustidens* del tortonià de Banyeres y pontià de Sabadell; *Macrotherium* del helvecià de Gelida y Hortons.

Ademés d' aquest clap principal tením al Penadès los més petits de Canyelles y Olivella que en principi estarían relacionats ab aquell.

Seguint la costa catalana se va trobant lo miocènich que forma una faxa apoyada demunt lo triàssich a Salomó y-l cretàcich en los demés llochs. Del Vendrell segueix cap a Sant Vicens, Roda y Barà hont lo pis burdigalià hi es mólt ben representat, y ja en la conca del Gayà s' estén considerablement, pujant fins a Puigtinyós y examplant-se pêl Camp de Tarragona, que en aquest període formaría un gran golf, en mitg del qual sobreixirían los illots cretàcichs de Tarragona y Salòu. Quasi tóts los sediments de aquesta formació són avuy recoberts pêls aluvions quaternaris, no aparexent més que en claps isolats, dels que lo més considerable es lo de la conca del Gayà. Respecte a la seva composició, es la metexa que lo miocènich del Penadès, sent-hi ben representats los pisos burdigalià y helvecià.

Molar de *Mastodon* (Sèu d' Urgell)

Passèm ara a estudiar lo miocènich lacustre. Ben caracterisat se troba aquest en los sediments dels que foren llachs de Cerdanya y Sèu d' Urgell.

Lo miocènich de la Cerdanya es interessant pèl lignit que conté, resultant de les masses vegetals que-ls torrents arrastravan al llach, y que encar que de mitjana calitat s' esplota a Estavar, Sanabastre y Prats y Samsor. Les capes més baxes d' aquest dipòsit consistexen en argiles recobertes per arenisques tendres y argiles sabuloses, dessobre les quals hi ha lo lignit que en capes va alternant ab argiles plenes d' impressions de fulles. Les capes superiors són argiles roges y blanques y palets.

Tot al voltant de la vall se vèu mólt bé la faxa roja de la capa superior, però al centre es amagada pêls aluvions moderns.

Les capes de lignit són de gran interès pêls restos de mamífers fòssils que s' hi han trobat; aquests són: *Amphicion major* Gerv., *Amphicion major* var. *Pyrenaica* Rèrolle y Depèret, *Ichtitherium* sp., *Castor Jœgeri* Kaup., *Mastodon angustidens* Cuv., *Dinotherium Bavaricum* Kaup., *Hipparion gracile* Kaup, especies que caracterisan lo miocènich superior o pontià.

Mólt interessants y abundants són també les impressions de plantes que se troban en les argiles de entre-l lignit y que indican un regim climatològich mólt diferent del que té avuy aquella hermosa comarca pyrenayca. Entre altres poden citar-se los gèneros: *Osmunda*, *Pteris*, *Abies*, *Juniperus*, *Betula*, *Alnus*, *Carpinus*, *Fagus*, *Castanea*, *Quercus*, *Populus*, *Platanus*, *Ficus*, *Persœe*, *Cinamomum*, *Tilia*, *Acer*, *Trapa*, etc., etc.

Los sediments dipositats al fons del llach miocènich de la Sèu d' Urgell han desaparegut casi del tót arrastrats per la erosió; constan de una capa de argila sorrenca al fons, banchs d' argila y de lignit, y al demunt un conglomerat groller cimentat per argila roja. En Lluís M. Vidal hi ha trobat lo *Mastodon longirostris* Kaup., al turó del *Firal*, *Hipparion gracile* Kaup., *Dicroceros (Capreolus)* sp., *Tapir* sp., *Sus major* Geru., *Rhinoceros* sp. Si-s fessen esploracions serioses en aquestes localitats es segur que la fauna fòssil catalana s' enriquiría considerablement.

§ IV. PLIOCÉNICH

Al començament del període pliocènich la geografía d' Europa era mólt diferenta de lo que es ara; lo Pas de Calés no era format y la Normandía era unida ab la Anglaterrra; la península Ibèrica y la Africa estavan unides; les illes de Còrcega y Cerdenya formavan un cos ab França; la Holanda era immergida; a Italia, los Apenins, relligats a França, formavan una península allargada que ab varis illots seguía fins a Sicilia; la conca del Danubi, una part de la mar Negra y-l S. de Russia eran plens de maresmes y estanyols.

Semblant estat de coses cambía per complert ab los moviments de la escorça de la terra ab que se inaugura aquest període y que determinan la obertura del portell de Gibraltar y la constitució de la mar Mediterrania a poca diferencia tal com es avuy; junt ab ella s' origina la mar Morta y la mar Roja que separa la Africa de la Assia occidental. La mar avença per les amples escotadures de la costa convertides en estuaris hont s' abocan les grans corrents d' ayga, com lo Rose, l' Ebre, lo Guadalquivir, etc., dexant llurs sediments en nombrosos punts de les costes actuals d' Espanya y Africa. La metexa mar envolta los Apenins y recobreix part de Sicilia.

La obertura del portell de Gibraltar motivà no solsament aquestes modificacions geogràfiques, sinó que-n produhí també de biològiques mólt interessantes, ja que gracies a ell les corrents fredes baxant de la mar del Nort arribaren a la Mediterrania introduhint-hi especies boreals, aytals com la *Cyprina*

islàndica, Trophon antiquus, Buccinum groenlandicum, *Mya truncata*, etc., etc.

Lo período pliocènich acaba ab lo principi de un refredament notable, ab lo qual començan en los macissos montanyosos, les primeres manifestacions de les geleres.

La fauna pliocènica s' assembla mólt a la actual, de la que conté del 5o al 95 °/₀ d' especies. Entre-ls mamífers, los carnicers se desenrotllan mólt, apareix lo goç en les formacions superiors del període y hi ha lo llop, la martra, la hyena, l' ós y persisteix encara lo *Machairodus* del miocènich; entre-ls rose-

Lo Plà de Barcelona y Llobregat en lo período pliocènich

gadors apareix la llebra. Però la nota característica de la fauna terrania pliocènica la donan los grans preboscidis ab la estinció dels mastodons y-l desenrotllo dels elefants; los primers desaparexen cap a la fí dels temps pliocènichs. Entre-ls segons cal citar l' *Elephas meridionalis*, mólt semblant al elefant actual d' Africa de 4' 5o m. d' alçaria. Los perissodàctils se multiplican; los hipparions han desaparegut però apareix lo cavall *(Equus stenonis)*; cal citar també los rinoceronts *(Rinoceros etruscus)*. L' ordre dels rumiants es mólt important: hi ha cerbus, antílopes, bisonts, bous, apareix lo camell y la llama, y hi ha abundosos hipopòtams. Los cetacis y-ls sirenis són també mólt nombrosos. Los micus han abandonat la Europa y no-s troba encara rastre del home.

La fauna marina ofereix tantes analogíes ab la actual que no-s pot separar

d' ella especificament; abundan los gèneros *Nassa*, *Voluta*, *Fusus*, *Chenopus*, *Dentalium*, *Arca*, *Pecten*, *Pectunculus*, *Venus*, *Panopœa*, etc., etc.

La flora europea se modifica per mor del refredament de temperatura, emigrant les palmeres de les que resta sols lo *Chamærops humilis*, establint-s'hi especies mólt properes de les que encar viuen avuy y que han emigrat envers climes més calents.

Poca estensió té lo pliocènich a Catalunya, ja que la seva costa havía adquirit quasi són retallat actual y la mar, que tenía un nivell superior al d' avuy, no feya més que endinzar-se pêls estuaris. Nos podèm fer idea de com estarían les coses imaginant-nos que la mar actual pugés de nivell uns 70 metres, y-l veuríam ficar-se per l' Empordà y per totes les cales de la Costa de Llevant, invadir lo Plà de Barcelona, fins al peu de la llarga serralada que-l separa del Vallès, restant al centre d' aquest golf, com un illot, lo Montjuich, pujar pêl Plà del Llobregat fins més enllà de Papiol, vorejar la macís de Garraf y ficar-se per les demés escotadures de la costa, especialment per la conca del Ebre ja formada.

En tots aquests llochs, hont la erosió no se-ls ha endut o-ls aluvions quaternaris no-ls han recobert, se troban los sediments dexats per la mar pliocènica, especialment al Empordà y Plà del Llobregat.

Lo subsol del baix Empordà es format de margues blaves pliocèniques mólt fossilíferes, hont les especies més delicades se conservan en perfet estat com si acabessen de sortir de la mar; són recobertes per un mantell d' aluvions y sols són visibles al esterior a Ciurana, hont s' hi poden recullir abundantíssims fòssils.

Cap formació de Catalunya ha sigut tan detingudament escorcollada com lo pliocènich del Plà de Barcelona y-l Llobregat, gracies als treballs que per espay de mólts anys hi ha vingut fent lo Canonge Almera, desenterrant una flora y una fauna riquíssima, quals llistes nos ocuparían móltes planes.

Los aluvions quaternaris recobrexen quasi per tot arrèu los sediments pliocènichs, però mercès a la erosió són visibles en les cinglеres y vessants obertes pêls torrens, sobretot al marge esquerre del Llobregat. Hi són representats los tres pisos en que s' ha dividit lo període *plesancià*, *astià* y *sicilià*, però lo Dr. Almera hi afegeix lo *mesinià* y-ls caracterisa de baix a dalt de la següent manera:

Mesinià.—Capes de *Congeries* de Castellbisbal.—8 metres.—Margues fines argiloses ab *Melanopsis Neumayri*, *Melania Tournoueri*, *Neritina micans*, *Cardium Partschi*, *C. Bollenense*, *C. prætenue*, *C. semisulcatum*, *Congeria latiuscula*, *C. subdubia*, *C. dubia*, *C. simplex*, *Typha latissima*, *Arundo Gœpperti*. *A. Ægyptiaca antiqua*, *Populus mutabilis*, *Salix íntegra*, *S. augusta*, *Acer trilobatum*, *A. Nicolai*, etc.

Plesancià.—Margues blaves fossilíferes.—3 a 10 metres.—Forma aquest nivell les margues blaves del subsol: 1.er de Sant Martí de Provençals, de Gra-

cia, de les Corts y d' Esplugues; 2.^{on} les argiles blaves y les margues blanques y grogoses d' Hospitalet, Esplugues y dels torrents que hi ha des de Sant Felíu fins al Tarch de Molins de Rey; 3.er les que hi ha entre la Palma y Cervelló, prop c. Mascaró; 4.^{art} les de Papiol. Contenen *Sphyrna prisca, Odontaspis contortidens*, *Cancellaria lyrata*, *Nassa semistriata*, *Venus islandicoides*, *Pecten Bollenensis, Ostrea cochlear*, etc.

Astià.—Dipòsit litoral ab *Pecten scabrellus* y *Ostrea Companyoni.*—3 a 4 metres.—Un dipòsit de sorres groguenques y detritus locals que se apoya sobre les piçarres paleozoyques ab *Strombus coronatus, Cerithium varicosum*, *Potamides Basteroti*, *P. Companyoi*, *Ostrea cucullata*, *O. scabrellus, P. Bollenensis*, *Platanus aceroides*, *Acer trilobatum*, *Laurus nobilis*, *L. Canariensis*, *Robinia Regeli.* Es visible a Papiol, als torrents de c. Albareda, del Terme del Roure y entre Molins de Rey y Sant Felíu y al torrent d' Esplugues, axís com a les sorres fines argiloses hont es assentada la Sèu de Barcelona, a Sants y a la Bordeta; y al marge dret del Llobregat apareix prop c. Coll (Sant Vicents dels Horts), a la Fallulla y al S O. y Nort de Pallejà.

Sicilià.—Dipòsit litoral ab fauna actual marina.—5 metres.—Un dipòsit litoral de sorres blanquinoses ab fauna marina, quals especies viuen encara a la nostra mar: *Dentalium alternans*, *D. vulgare*, *Turritella communis*, *Leda pella*, *Pectunculus bimaculatus*, *Nucula nucleus*, *Venus verrucosa*, *V. ovata*, *Corbula gibba,* etc., les quals són tretes ab los materials dels pous artesians del Prat, de 50 metres de fondaria. La sorra sense fòssils de devant la estació de Molins de Rey, de la Font dels Casats (id.), del Molí Nou y del costat de c. Pinyol (Sant Boy), les capes superiors salabroses des del torrent Pujal a Sants, les de la Vinyeta (Hostafranchs), y les del subsol de Gracia y del *Ensanxe*, poden referir-se al meteix nivell.

Lo pliocènich lacustre, originat pêls estanyols que hi hauría cap al final del període, s' ha trobat a Palàu, prop de Gerona, ab closques de *Clausilia, Cyclostoma, Helix, Testacella* y *Planorbis;* entre Banyoles y Besalú, a Espolla, hont es format per travertí rublert de *Helix* y *Limnæa;* a la vessant septentrional de la serralada del Tibidabo, entre c. Coll de Cerdanyola y Valldoreix, hont consta de bretxes ab elements locals; al N. de Rubí, costat del cementiri, y a c. Ubach, format de sorres y argila ab moluschs d' ayga dolça, restos d' *Equus* y altres mamífers; a Martorell, prop la Estació, en lo tall fet per la carretera de Igualada, hont consta de llot groguench barrejat

Quexal posterior inferior del *Hippopotamus major* Cuv. (Terrassa)

ab sorra, y mólt especialment a Terrassa, hont los sediments del lloch pliocènich que hi hagué, ocupan una gran estensió y constan d' argiles groguenques ab claps de palet d' aluvió, en les quals s' hi han trobat interessants restos de *Hippopotamus major* Cuv., *Equus* y *Ursus.*

ERA QUATERNARIA O MODERNA

La Era quaternaria o moderna, dita també *pleistocènica* (8), comprèn lo temps transcorregut des del fí dels temps terciaris a la època actual. En realitat los temps quaternaris no són més que la continuació del període precedent, però les modificacions biològiques y geogràfiques ocorregudes, llegitiman la seva preparació.

Lo fet més cabdal y característich es la aparició *certa* del home sobre la Terra. Després d' aquest gran fet, tant la fauna com la flora pot dir-se que no han variat, car no ha aparegut cap especie nova, però n' han desaparegut algunes de les que visqueren junt ab los hòmens primitíus, y altres han emigrat, pêl cambi de condicions climatèriques.

Les modificacions geogràfiques foren considerables, y entre elles cal remarcar la creació de les fosses del Adriàtich y de la mar Egea, axís com la obertura dels Dardanels y del Bòsfor ab que restà unida a aquella la mar Negra, que fins allavors havía sigut una simple dependencia de la depresió aralo-caspiana. Al Atlàntich ocorregueren també grans cataclismes que determinaren la obertura del Pas-de-Calais y l' enfonzament definitíu dels restos del continent atlàntich, la gran illa anomenada *Atlàntida*, qual recort, conservat per les tradicions dels antichs pobles, ha sigut tan bellament cantat pêl nostre poeta nacional.

Lo cambi de condicions climatèriques iniciat ja als finals del pliocènich, s' accentuà més; la atmòsfera se refredà y pluges torrencials caygueren demunt la terra, exercint la llur acció erosiva y aluvial en los continents; es la fase dita diluvial; però aquestes precipitacions atmosfèriques queyan en forma de néu al cims de les altes montanyes, originant les grans geleres; després lo clima devingué suàu y humit, facilitant lo desenrotllament de les turberes.

La fauna quaternaria es de les més interessantes, però la majoría dels tipus més curiosos han desaparegut. Entre-ls mamífers, cal citar los carnicers, quals restos s' han trobat a les cavernes d' ossos, lo *Felis spelæa* o lleó de les cavernes, la *Hyena spelæa* y-l famós ós de les cavernes o *Ursus spelæus*, que tenía 3 metres de llarch per 2 d' alt. Los proboscidis forman un conjunt interessant; ha desaparegut l' *Elephas meridionalis* del pliocènich, però los séus successors l' *Elephas antiquus* y-l *Mammuth* o *Elephas primigenius,* són mólt abundants, sobretót lo derrer, quals ossamentes, trobades a les cavernes o als

---

(8) Del grech: *pleistos,* superlatíu de *ploys,* mólt, y *kainos,* nòu; mólt nòu.

aluvions, foren atribuides a una raça de gegants; d' ells s' han trobat exemplars, dintre lo gel del nort de Siberia, que encar conservan la carn y la pell, y en aquesta localitat se desenterraren quiscún any centenars de defenses de Mammuth; es l' *ivori fòssil*, que forma ben bé una tercera part de tot l' ivori que la industria aprofita.

Company del Mammuth a Europa, era un perissodàctil, lo *Rhinoceros tichorhinus* que com ell s' ha trobat dintre lo gel de Siberia y tenía la pell recoberta d' abundós pêl y portava demunt lo nas dos llarchs corns que arribavan a tenir fins un metre. Lo cavall hi era representat per varies races pertanyents al *Equus caballus* o cavall actual.

Entre-ls rumiants abundavan los cervos, sobretót lo gran cervo de les turberes o *Cervus megaceros*, quals banyes tenían una envargadura de quatre metres y dos metres quiscuna d' elles; se n' han trobat esquelets sensers enfonzats en les turberes d' Irlanda y Dinamarca. Hi havía també lo *Cervus tarandus* actual, l' auroch o *Bos primigenius*, de gran tamany y ab les banyes dretes y horisontals, que desaparegué d' Europa en plena edat mitjana. L' *Hippopotamus major*, aparegut al pliocènich, persistí encar algún temps, junt ab altres especies.

A Amèrica y a Australia hi havía una fauna especial característica y mólt diferenta de la d' Europa. Axís a la Amèrica del Nort, los mastodonts de la Era terciaria persistexen al costat del Mammuth y de móltes especies de elefants. A la Amèrica del Sud dominan uns animals vehins dels desdentats; lo *Glyptodon* ab sa closca de 2 m. 50 de llargada; lo *Megatherium* (gran animal) ab són côs macís, estremitats poderoses armades d' ungles ganxudes y una llargada de 4 metres per 2'50 d' alçada; los *Mylodon*, *Megalonix*, etc.

A la Australia hi havía una fauna totalment diferenta de les precedents. Predominavan los marsupials gegantins *(Diprotodon* y *Nototherium)* del tamany de un hippopòtam, hi havía aus corredores anàlogues als avestruços.

A la metexa època, a la Nova Zelanda, vivían aus de dimensions colossals, com los *Dinornis*, que arribavan a tenir 3 m. 50 d' alçaria, y d' ells s' han trobat ous grossos com tres d' avestrúç. A Madagascar hi vivía al meteix temps una altra au colossal, l' *Æpyornis*, de 4 metres d' alçaria, quals ous tenen una capacitat de 8 litres. Aquests dos animals han desaparegut fà pochs segles.

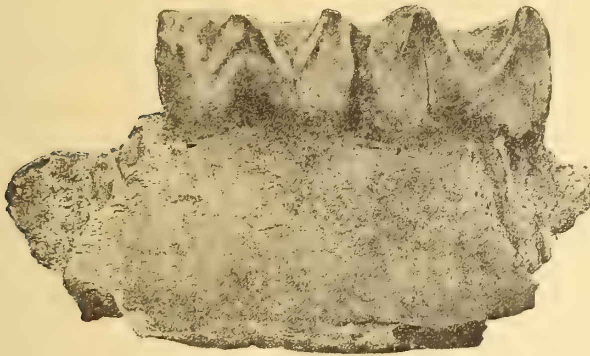
Com se veu, lo período pleistocènich es caracterisat per tot arrèu, pêl gran tamany dels séus mamífers, y allavors com avuy, mentres que lo món antich es lo pahís dels carnicers y la Amèrica del Nort lo dels herbivors, los desdentats dominan a la Amèrica del Sud y-ls marsupials a Australia.

A Europa lo período pleistocènich pot dividir-se, fins al establiment del regim humit ab les turberes, en tres èpoques que-s confonen una ab altra: 1.ra època del predomini del *Elephas antiquus*; lo conjunt de la fauna denota un clima bastant calent, car en los sediments d' aquesta època se troba la *Corpicula fluminalis*, especie que avuy sols víu a les regions calentes de Africa y

Assia; 2.na època del *Elephas primigenius* y del *Rhinoceros techorhinus*, que correspòn a una època de fret humida; 3.ra època del reno *(Cervus tarandus)* en que la fredor es seca y-s va endolcint progresivament.

Als començaments de la Era quaternaria Catalunya era ja com avuy, a escepció d' alguns petits detalls, com lo retallat de la costa que era més marcat per no haver-se omplert encara los estuaris ab los aluvions. La mar entrava mólt endíns del golf de Roses, Plà de Barcelona y Llobregat, hont lo Montjuich formava una península entre dos golfs, Camp de Tarragona y Comarca de Tortosa. Al interior abundavan los estanys, llachs y estanyols; lo de Banyoles era mólt més gran que avuy; a Olot y Cerdanya també n' hi havía; de Gerona fins prop d' Hostalrich era un llach grandiós del que-n restà fins fà poch lo migrat retall de Sils; y al Baix Vallès també n' hi havía.

Lo terreny diluvial ocupa móltes estensions de Catalunya, essent los claps principals la plana del Alt y Baix Empordà, lo de Gerona a Sils, lo de la conca del Tordera que forma lo plà de Palautordera y Sant Celoni, lo del Vallès, la faxa de la Maresma, Plà de Barcelona y part del Penadès, lo de la conca de Barberà y Camp de Tarragona, lo de García a Miravet en la conca del Ebre y lo de la comarca de Tortosa, es a dir, los troços més fèrtils de nostra terra, gracies a la riquesa de les terres que-ls forman. En uns punts la gruxa del terreny diluvial es mólt petita, però en altres, com al Plà de Barcelona, té mólts metres, y presenta sempre sa color roja característica *(terra de rajoler)* sobre tot en sa part superior, barrejat lo llot ab nòduls travertinichs, devegades tan abundants, que forman un agromollat dit *cervell de gat* vulgarment, altres vegades lo travertí forma capes o llits generalment prims *(tortorà)* dins la argila.

Fragment de mandíbula del *Rhinoceros Mercki.* (Parch Güell)

La fauna descoberta fins avuy en lo quaternari català, tant lo que forma les planes diluvials, com lo de les bretxes y coves, es mólt abundosa, podentse citar *Meles taxus* Pallas, de Caldes de Malavella; *Ursus spelæus* Blu. de Castellbisbal y Montcada; *Elephas primigenius* Cuv. o Mammuth, que-s coneix era abundantíssim per haver-se trobat en una munior de localitats, entre altres: Plà de Bianya (Olot); Sant Vicents dels Horts, Vallformosa, Les Corts de Sarrià, Castelldefels, Montcada, Arenys de Mar, Terrassa, etc.; *Cervus elaphus* Lin., *Capra hircus* Lin., *Bos taurus* Lin., y *Sus scropha* Lin., de una cova de Lleyda; *Hippopotamus* de la cova de Serinyà.

Però lo jaciment quaternari català més interessant es lo que fà pochs

anys vaig descubrir a les obres que s' estavan fent a cân Muntaner de Gracia pera construir l' actual *Parch Güell;* allí, en una cova plena quasi tota de bretxa y llot, vaig recullir una munior d' especies que han sigut estudiades per En Depèret, lo Dr. Almera y En Arthur Bofill, resultant les següents: Mamífers: *Erinaceus europæus* Lin., *Lagomys (Prolagus) corsicanus* Cuv., *Arvicola* cfr. *arvalis* Linc., *Rhinoceros Mercki* Kaup, *Cervus elaphus* Lin.; Reptils: *Testudo Lunellensis* Alm. y Bof. (especie nova), *Testudo ibera* Pallas var.; d' aquestes tortugues se-n reculliren una munior de closques, la majoría axafades y barrejades ab lo llot demunt la planxa estalagmítita de la caverna; empastats ab la estalagmita se trobaren mólts *Helix* que estudiats per En Locard los ha descrit com a *Helix Depereti* Loc. y *Helix Almerai* Loc. (especie nova).

Testudo Lunellensis Alm. y Bof. (Parch Güell).

La presencia del *Rhinoceros Mercki* en aquest jaciment fâ creure que pertany a la primera fase de la Era quaternaria, però en cambi los altres mamífers caracterisan la segona.

Respecte al origen dels sediments pleistocènichs, si bé d' alguns pot assegurar-se llur origen aluvial y altres sembla que-l tenen eòlich, per la immensa majoría cal admetre una submersió de gran part de Catalunya en aquest període y consegüent invasió del mar. La fase de les turberes la tením també a Banyoles, Cerdanya y comarca de Tortosa. A Vilassar de Mar hi ha descobert lo Dr. Almera una platja quaternaria ab fauna actual que demostra que la mar era més alta que avuy.

En plè període pleistocènich tingueren lloch les erupcions volcàniques

del nordest de Catalunya obrint-se les boques que gitaren grans quantitats de materies foses, les quals s' escolaren, per les valls y conques ja formades,

Carta de la regiò volcànica del nordest de Catalunya

demunt los metexos aluvions quaternaris com se veu mólt bé en lo *Malpàs* de la riera d' Amer. Com a apendix d' aquestes manifestacions volcàniques, restaren los manantials de Caldes de Malavella y les fonts picantes o carregades d' anhídrit carbònich d' aquestes comarques.

FLORA

PER

Joan Cadevall

Flora de Catalunya

Un pahís que s' estén des del nivell de la mar fins a superbes altituts de 3.400 metres; que presenta fondes valls solcades per ríus y riuets y àrits planells de considerable altura; que ofereix vessants a plena llum y ubagues ahont no hi penetra lo sol en tot lo día; constituida, en fí, per tota classe de formacions geològiques y d' accidents orogràfichs, ab terrers de les més diferents composicions químiques, no podía menys de comptar ab una Flora rica y variada, composta de plantes corresponents a les més diverses condicions de la terra.

Axís resulta, en efecte, puix que les esploracions practicades fins avuy confirman la existencia en nostre Principat de plantes africanes y alpines, o sía d' especies propries dels pahissos càlits, abrusats per lo sol, y de la regió glacial, cuberta de gelers o espurnada de congestes.

¡Des de la desembocadura del Ebre a la serralada del Cadí y al enlayrat Puigmal, des de la costa empordanesa a les montanyes Malehides, des dels terrers guixenchs del Penadès fins als turbosos de la Vall de Nuria, y des dels àrits y soleyats de la Segarra, finalment, als freschs y ombrívols de Ribes, quina diversitat de vegetació, quanta riquesa de formes, colors y aromes!

La Botànica, com a ciencia autònoma es relativament moderna, puix quels botànichs antichs, com lo vulgo de nostres díes, se preocupavan menys de la peculiar organisació y funcionament de les plantes, que de la immediata aplicació d' aquestes a les diverses necessitats de la vida. Per axò les consideravan principalment ab relació a la Agricultura y a la Medecina, sens preveure que-l conexement de les que semblavan més inútils, per lo vulgars o senzilles, havia d' exercir una influencia trascendental en l' avenç de la ciencia y en lo desenrotllo de varies industries.

Fins al segle XVI no florexen en nostre Principat veritables botànichs. Fóu lo primer que meresqué lo nom de tal lo Dr. Francisco Micó, nascut a

Vich l' any 1528, que estudià Farmacia y Medecina a Salamanca y exercí més tart a Barcelona. Consta que recorregué herborisant les dues Castelles, Extremadura, sobre tot la serra de Guadalupe y les principals montanyes de Catalunya.

Fot. Juli Vintró

Jaume Salvador, botánich ilustre, quina estatua está junt á la entrada del Museu Martorell, en lo Parch de Barcelona.

Segons refereix Tournefort, descrigué varies plantes que en lo temps del gran botànich francès haurían sigut completament desconegudes, si nostre egregi botànich no hagués tingut la amabilitat de remetre-les a Jaume Delechamp.

Entre aquestes plantes figura la especie coneguda ab lo nom d' *orella d' ós*, que per haver sigut ell son descubridor, li dedicà Delechamp, publicant-la ab la denominació de *Auricula Ursi Myconi*.

Creyent Lapeyrouse que era poca la distinció[1], la dóna a conèxer ab lo nom de *Myconia borraginea*. Bubani creu ab rahó que deuría dir *Mycoa*, y nosaltres opinàm que estaría millor *Micoa*.

Però transcorreguts mólts anys, en 1805, Richard, que va creure convenient formar ab aquesta planta una familia nova, oblidant-se per complet de Micó y cometent ab ell una notoria injusticia, la publicà baix lo nom de *Ramondia pyrenaica*, dedicant-la al botànich francès Ramond, sols per haver aquest manifestat que *tal volta no pertenexía a cap de les families fins llavors conegudes*.

D' aquesta gloria a tan poca costa obtinguda, se burla Bubani esclamant: ¡Oh, afortunat Ramond! ¡Quan digna corona reberen tos treballs!

Després de Micó, a mitjans del segle següent, flori entre nosaltres la di-

nastía dels Salvadors, representada per quatre generacions, especialment en Jaume y en Joan, corresponents a la segona y tercera. Lo primer, que meresqué de Tournefort, en companyía del qual recorregué Catalunya y Valencia, l' encomiàstich nom de *Fenix* de sa patria, formà a Sant Joan Des-pí lo jardí botànich més important que fins aleshores havía tingut Espanya (1).

Lo segón, fill del anterior, desprès de perfeccionar sos estudis en Montpeller, recorreguè Provença, Italia y les Balears, y en companyía dels eminents germans Jussieu, lo regne de Portugal, morint prematurament als 49 anys, no sens haver-se conquistat una gran reputació europea.

Ab les plantes que durant llurs escursions reculliren los Salvadors y ab les que reberen de Tournefort, Jussieu, Vaillant, Boerhaave, Ray y altres, formaren un herbari de més de 5.000 especies. D' aquest total, unes 2.000 corresponían a la Península y Illes Balears (2), y poques més de 600 a Catalunya (3). Aquest herbari, desgraciadament, s' ha perdut pera la patria y pera la ciencia.

Poch temps desprès dels Salvadors, sobresortiren los farmacèutichs Antoni Bolós, d' Olot, y Joan Minuart, de Barcelona, qui de modest apotecari de Sant Cugat del Vallès, sapigué elevar-se a farmacèutich major del exèrcit espedicionari d' Italia y dels hospitals de Madrid, y segón professor de son jardí botànich, fundat per Quer, ab companyía del qual herborisaren en 1741, pèl Montseny y-l Pyrinèu, los dos referits botànichs.

Bolós, Francisco, descendent de Antoni Bolós y de Minuart, logrà reunir un important herbari en lo que hi figuran dibuxades y pintades per ell, plantes de tan difícil conservació com són les orquídees, segons, gracies a la galantería del actual successor D. Ramón Bolós, tinguerem ocasió de veure en 1892.

Contemporani en part dels anteriors fóu Miquel Bernades, natural de Puigcerdà, metge de Carles tercer, que al morir Quer, ocupà en virtut de oposició, lo lloch d' aquest en lo jardí botànich. En la Reyal Academia de Ciencies de Barcelona se conserva son herbari (4).

Vingué desprès Colmeiro, catedràtich de nostra Universitat literaria, y director més tart del Jardí botànich de Madrid, qui degué considerar menys molest espigolar en l' herbari dels Salvadors que recórrer lo pahís imposant-se sacrificis de tota mena, ja que segons propria confessió limità ses esploracions al plà de Barcelona y montanyes vehines, lo qual no obstà pera que cités varies plantes en diferents endrets de Catalunya.

---

(1) Colmeiro.—*La Botánica y los botánicos de la península hispano-lusitánica*, 159.

(2) Colm.—*Trabajos botánicos de Pourret en Francia y España*, pág. 8.

(3) *Costa.—Catálogo razonado*, pág. VII.

(4) També herborisà per Catalunya un altre distingit botànich català, Antoni Palau, traductor y comentador de les obres de Linnaeus, y segón catedràtich, per oposició, del jardí botànich de Madrid, desprès de Minuart.

¡Quant diferent fóu la conducta del séu successor, D. Antoni Cebrià Costa, nostre benvolgut professor de Botànica. Convençut, sens dupte, de que les ciencies naturals sols poden estudiar-se ab ver profit en lo llibre maravellós y sense fí de la Naturalesa, emprengué una serie d' escursions per la provincia, des del litoral a la plana de Vich y Bergadà, en qual ultim punt herborisà en companyía de Grau y de Bubani. També visità lo Montsant y altres punts de la provincia de Tarragona, la Segarra y regió alta de Lleyda, com la conca del Noguera Ribagorçana y Vall d' Aràn, mostrant singular predilecció pêls confins septentrionals de Catalunya y Aragó, com la Maladetta, Castanessa, y Bassivé, segons s' infereix de les nombroses plantes que hi cita y figuran en son herbari.

Doctor D. Federich Trémols y Borrell

Aquest estudi directe de las plantes *in situ* y les valioses relacions que mantenía ab los botànichs més eminents d' Europa feren prompte d' ell lo primer botànich de Catalunya, digne de compartir ab lo gran Loscos lo lloch més preeminent entre tots los botànichs d' Espanya.

Professor culte y eloquent ab tota la autoritat, y prestigi que li donavan lo reconegut domini de la ciencia que ensenyava y-l zel ab que sabía esposar-la, exercía tal influencia en l' ànim jovenívol dels séus dexebles, que tots la miravan ab interès, fins al estrém de que no pochs s' apasionaren per l' estudi de les plantes.

Disseminats los dexebles y amichs per Catalunya, mantingueren íntimes y constants relacions ab son mestre, al qui remetían les plantes que anavan recullint y ab qui consultavan quants duptes los pogués sugerir llur estudi. Per aquest motíu se troban en son herbari plantes de diversos llochs del Principat, proporcionades per Agelet, Bolós, Companyó (Manel), Masferrer, Mont-

serrat y Archs, Puigarí, Pujol (Jaume), Texidor, Trèmols, Vayreda y altres, alguns dels quals merexen millor lo nom d' aficionats o recolectors que-l de veritables botànichs.

També li foren remeses varies plantes d' Aragó, per Loscos, ab qui sostingué familiar correspondencia, y no poques per altres companys de la estingida Societat Botànica Barcelonesa.

D' aquesta manera logrà Costa formar Escola de botànichs y reunir, pêl nombre y fidelitat de les determinacions, lo millor herbari que avuy conserva regoneguda la Reyal Academia de Ciencies de Barcelona. ¡Llàstima que en los més enlayrats llochs de la ensenyança oficial no haja tingut més imitadors la conducta del gran Costa y que resulte abandonada a la iniciativa y esforç particular aquesta patriòtica tasca!

En lo *Catàlogo razonado* que publicà Costa en 1877 junt ab lo *Suplemento* que publicà després, s' hi mencionan 2.717 especies, de les quals deuen rebaxar-se-n unes 80, que l' autor no havía vist ni estava segur de que existissen, puix que quasi totes venían indicades per Colmeiro y poques han sigut confirmades. Axís quedan reduhides a 2.537 les especies de la Flora fanerogàmica catalana, enclohent-hi les criptògames vasculars, segons l' espressat Catàlech.

Mort lo mestre en 1885, alguns dexebles prosseguiren sos treballs formant interessants herbaris, encara que restant aquells quasi totalment ignorats per la costúm de no publicar-los mólt generalisada entre-ls intelectuals de Catalunya. Devèm, no obstant, fer honrosa escepció a favor de nostre condexeble Masferrer y Arquimbau y de nostre malograt amich D. Estanislàu Vayreda.

Aquell publicà en los *Anales de la Sociedad Española de Historia Natural* un escelent treball sobre la plana de Vich, titulat *Recuerdos botánicos*, y més tart la Flora de Tenerife, des de ahont passà, com a metge militar a Filipines. Allí lo sorprengué la mort, quan per la seva joventut, activitat, ilustració y manifest esperit d' observador inteligent, estava a nostre entendre, destinat a ocupar lo primer lloch entre-ls dexebles de Costa.

Vayreda que com a farmacèutich y dexeble de Costa vením doblement inclinat al estudi de les plantes, herborisà per espay de mólts anys en diferents llochs del Principat, encara que estudià d' una manera especial y ab èxit afortunat la provincia de Gerona. També publicà en los referits *Anales* l' abundós fruyt de ses esploracions, que foren, després de Costa, les més importants que s' efectuaren a Catalunya.

Prescindint de les móltes plantes que va remetre a Costa, en qual Catàlech constan com per ell descubertes y enviades, y fent igualment omissió de les varies que cita ab referencia a Companyó (Dr. Lluís), perquè hem pogut observar que rarament resultan confirmades, s' elevan a unes 80 les especies per ell aportades a nostra Flora, a més de les varies que trobà en punts desconeguts o poch estudiats, tot lo qual resulta d' una gran importancia pera lo coneximent de la Geografía botànica.

Relacionat ab distingits botànich nacionals y estrangers, formà un dels herbaris més complerts de Catalunya, regalat, desprès de mort al Ajuntament d' Olot, sa vila nadiua (5).

Ensemps que-ls mencionats botànichs consagravan llurs talents a un treball tan llohable, allà al estrém occidental del Vallès, isolat en la industrial Terrassa, agobiat per devers professionals y sense una mà esperta que-l dirigís, abandonat a ses úniques forces, també rendía fervorós culte al estudi de les plantes l' autor d' aquestes linies. Aprofitant les vacacions y tota ocasió propicia, unes vegades sol y altres en companyía dels dexebles, varem començar la esploració del Vallès, acabant per recórrer tota la provincia, no sense haver visitat fins avuy varies comarques de les altres provincies de Catalunya.

Desgraciadament pera mí, anavan desaparexent los botànichs catalans sense saber a qui dirigir-me pera consultar mos duptes, que no havían de ser pochs ni petits, considerant que pera aytals estudis devèm valdre-ns d' obres estrangeres, en les que, com es natural, no hi figuran les plantes propries d' Espanya, lo qual, segons hem tingut ocasió de comprovar, ha donat lloch a sensibles errors, adhuc entre-ls millors botànichs.

Gracies a la sincera amistat y superior competencia del Dr. Pau, de Segorb, s' han pogut aclarar los duptes, rectificar algunes determinacions y la àrea de dispersió de varies plantes, aportant, ademés, fins avuy, mitjançant lo valiós concurs d' alguns amichs y dexebles, un contingent de més de 100 especies a nostra Flora.

Sumant aquest contingent al proporcionat per En Vayreda y anyadint-hi una trentena més de plantes publicades per altres botànichs, resultan actualment 2.850 especies pera la Flora fanerogàmica catalana.

Aquestes 2.850 especies vasculars estàn agrupades conforme al següent

QUADRO FITOSTÀTICH

	Families	Gèneros	Especies
Talamiflores	27	117	549
Caliciflores	36	291	1.121
Coroliflores	18	116	418
Monoclamídees	23	58	217
Monocotiledònees	18	147	495
Criptògames vasculars	4	20	50
Total	126	751	2.850

(5) Ademés dels referit herbaris, són dignes de esmentar-se: lo del Dr. Trèmols, hàbilment preparat, que conserva la familia; lo del Dr. Teixidor, que fóu donat al Ajuntament de Manresa; lo de Montserrat y Archs, que guarda ab relligiós respecte lo Dr. Bassols, de Barcelona; y-l de Agelet, en que hi figuran móltes plantes y autògrafs de Boissier y Reuter y d' altres distingits botànichs, que gracies a la generositat d' un amich, obtinguerem y salvarem d' una destrucció segura.

Les plantes més nombroses són les següents:

Talamiflores	Crucíferes	160	especies
	Ranunculàcees	81	»
	Alsínees	60	»
	Silènees	51	»
Caliciflores	Compostes	371	»
	Lleguminoses	260	»
	Umbelíferes	113	»
	Rosàcees	60	»
Corolíflores	Llaviades	123	»
	Escrofulariàcees	107	»
	Borragínees	45	»
	Primulàcees	25	»
Monoclamídees	Euforbiàcees	42	»
	Poligònees	35	»
	Salsolàcees	34	»
	Salicínees	21	»
Monocotilidònees	Gramínees	231	»
	Liliàcees	59	»
	Ciperàcees	50	»
	Orquídees	44	»
Criptògames vasculars	Falgueres	36	»
	Licopodiàcees	7	»

Al descobriment d' aquestes plantes hi contribuiren també no poques eminencies estrangeres, com Web, que herborisà en lo camp de Tarragona, y Lapeyrouse, Zettersted, Timbal-Lagrave, nostres consocis Gautier y Arvet-Touvet y mólts altres, que estudiaren ab gran interès la riquíssima Flora pyrinenca.

Gran error sería, no obstant, lo creure que ab axò tením ja totalment coneguda la Flora catalana, puix prescindint de que hi ha comarques vèrgens des del punt de vista de la esploració botànica, y altres mitjanament conegudes, y no poques rectificacions a fer, adhuc en los treballs dels millors botànichs, la esperiencia nos ha ensenyat que són encara altament profitoses, les esploracions en les comarques que han sigut més visitades.

No serà exagerat assegurar que la Flora fanerogàmica catalana deu constar de més de 3.000 especies, es a dir, de la meytat aproximadament de les que composan la Flora espanyola.

En aquest nombre de plantes figuran especies noves pera la ciencia, com lo *Delfinium Loscosii;* les *Viola Willcommii*, *Bubani*, *Marcetii* y *Cadevalii; Poligala Vayredae; Silene crassicaulis; Sarothamnus* y *Aster catalaunicus; Centaurea*, *Campanula* y *Statice Costae*; *Saussurea Pujolica; Saxifraga* y

Staticae Tremolsii; Rhamnus y *Centaurea Cadevallii; Galeopsis Sallentii*, etc.; móltes, com les *Viola Dehnharti* y *Mirabilis; Silene viridiflora; Carex alba olbiensis*, *nitida* y *tomentosa; Panicum vaginatum*, *P. dilatatum; Trisetum neglectum; Eragrostis collina*, etc., que no s' havían citat a Espanya; y alguna com l' *Arisarum simorrhinum*, descobert l' any passat al peu del Castell de Aramprunyà, oriundo de la Africa y nou pera la Flora europea.

Totes aquestes plantes no estàn distribuides al etzar, sinó que, com a sers víus, llur distribució està subgecta a la influencia de certs agents, qual intensitat varía en los distints punts de la terra. Pera notar dita influencia, basta pujar al Montseny, ahont podrà notar-se com van succehint-se, mentres se puja, la *alzina surera*, lo *castanyer*, lo *faig*, l' *abet*, fins que al turó del Home sols s' hi troban herbes pyrenenques y alpines.

Examinant lo terrer de Catalunya y sa vegetació espontania, s' observa immediatament que aquesta està distribuida conforme a les següents çones: *baxa*, *inferior* o *litoral*, *mitja* y *superior*.

La *çona inferior* forma la faxa compresa entre la mar y la cordillera litoral, y se presenta més o menys ample y sinuosa, segons les inflexions de la espressada cordillera. La meytat septentrional vé caracterisada per la presencia del *aloch* y *alzina surera;* y la meytat meridional, pèl *margalló*, *garrofer* y *pí marítim*.

Són propries d' aquesta çona los arbusts *Halimium lepidotum*, de Castelldefels; l' *Anthyllis cytissoides*, de la Conrería; la *Genista linifolia*, de Lloret, y móltes plantes herbàcees, com la *Mathiola sinuata*, *Astragalus epiglotis*, *Diotis candidissima*, *Orobanche foetida, Euphorbia Paralias* y *Peplis*, *Echinofora spinosa, Carex extensa, Sporolobus pungens*, *Vulpia membranacea*, *Lepturus cilindricus* y *filiformis;* les anomenades *marítimes*, com *Cakile*, *Eryngium*, *Polygonum*, *Pancratium*, *Scleropoa*, etc.; ó bé *arenaries*, com *Psamma, Phleum* y altres; y per fí les *barrelleres*, representades per *Salsoles, Suaedes*, *Salicornies* y móltes més que també se troban als terrers salats del interior, com l' Urgell.

La *çona mitja* s' estén des de la inferior a les faldes pyrinenques. En ella prosperan lo *cep*, la *olivera* y la *figuera*, procedents de la regió anterior, imprimint-li fesomía propria lo predomini del *pí bort, alzina*, *ginesta*, *gatosa*, y *romaní* y la majoría de les plantes de nostra Flora. Comprèn part del Empordà, Vallès, plà de Bages, Penadès, Conques del Anoya, Barberà, Castellanía, etc.

La *çona superior* o *pyrinenca* comprèn la part més alta y accidentada del Principat, y se considera dividida en quatre regions:

1.ª — *Regió de les altes valls* o *dels prats*, que forma una faxa compresa entre-ls 500 y 1.000 metres d' altitut. Abarca la Plana de Vich y part del Bergadà, Olot, Valls de Ribes, Cerdanya, Andorra, Aràn, Bohí, Pallars y altres de la cordillera pyrinenca, com també part del Montseny, Sant Llorenç del

Munt, Montserrat, montanyes de Sant Magí y Plana d' Ancosa, Serra la Llena, Prades, Montsant y La Mola.

Lo *blat* y *blat de moro*, entre-ls cereals; *ginestell*, *brosa* y *bonetos*, entre-ls arbusts; lo *roure*, *pinassa* y *pí surrut*, als boschs; y lo *vern*, *trèmol* y *abedoll*, a les riberes, són les plantes que en ella predominan.

Ademés són propries d' aquesta regió la *Clematis recta, Barbarea vulga-*

Fotografía pressa directament del herbari del Dr. Llenas

Rosa (Rosa alpina)

ris, *Viola Bubani, Viola Mirabilis* y *Viola arenaria*, *Oxalis acetosella*, *Astragalus purpureus, Genista pilosa, Potentilla splendens* y *Potentilla caulescens*, *Atropa Belladona*, *Euphorbia hyberna*, *Festuca gigantea*, *Bromus asper*, etc.

2.ª—*Regió subalpina*, formada per la faxa pyrinenca compresa entre-ls 1.000 y 1.700 metres, los cims de Montseny, Sant Llorenç del Munt, Montserrat, Montsant, Rasos de Peguera, montanyes de Busa, serra de Cija y algunes altres. Lo *sègol* y la *espelta* són los únichs cereals que s' hi cultivan, predominant en ella lo *faig*, *teix*, *abet* y *seridoler*, entre-ls arbres; y lo *vern bort, mareselva pyrinenca* y *olivereta*, entre-ls arbusts.

Caracterisan la flora herbàcea d' aquesta regió los *Ranunculus nemorosus* y *Thora; Anemones alpina*, *ranunculoides* y *nemorosa; Anthyllis montana*, *Astragalus aristatus*, *Bupleurum ranunculoides*, *Eryngium Burgati*, *Valeriana montana*, *Phyteuma orbiculare*, *Antennaria dioica*, *antirrhinum molle*, *Veratrum album*, *Blecnum spicant* y móltes altres.

3.ª—*Regió alpina*, que s' estén des dels 1.700 als 2.700 metres. La *patata* es la única planta que en ella s' hi cultiva y prospera, com se veu a Nuria. Entre-ls arbres, sols s' hi troba lo *pí negre*, y entre-ls comptats arbusts, figuran *narets*, *nadíus*, *Rhamnus pumila*, *Rosa alpina* y *Salix pyrenaica* y *herbàcea*, arrapats a les roques.

La flora d' aquesta regió, en cambi, es rica en especies herbàcees, entre les quals merexen citar-se les següents: *Ranunculus aconitifolius* y *R. auricomus, Anemone vernalis*, *Caltha palustris*, *Trolius europaeus*, *Sinapis Cheiranthus*, *Draba aizoides*, *Cardamine pratensis*, *Kernera saxatilis*, *Iberis garrexiana, Viola palustris*, *Reseda glauca*, *Silene Borderi* y *S. acaulis*, *Dianthus deltoides*, *Ononis cenisia*, *Oxytropus campestris*, *Vicia pyrenaica*, *Trifolium alpinum*, *Geum rivale*, *Saxifraga aspera* y *S. stellaris*, *Galium pyrenaicum*, *Adenostyles albifrons*, *Arnica montana*, *Achillaea pyrenaica*, *Carduus carlinoides*, *Crepis succisae folia Primula integrifolia*, *P. latifolia* y *P. intricata; Soldanella alpina, Gentiana Burseri*, *G. acaulis*, *G. pyrenaica; Bartsia alpina*, *Veronica spicata, V. aphylla*, *V. verna*, *V. fruticulosa; Plantago monosperma*, *Armeria alpina*, *polygonum viviparum*, *Nigritella angustifolia, Luzula spicata*, *Deschampsia flexuosa, Selaginella spinulosa*, *etc.*, *etc.*

4.ª—*Regió glacial*, que se remonta des dels 2.700 als 3.440 metres que assoleix la Maladetta. Açotada per impetuosos vents y cuberta per néus perpètues o sembrada de congestes, no hi poden viure arbres ni arbusts, y fins les poques herbes vasculars refugiades a les escletxes de les roques o vora les néus que van fonent-se, quedan reduhides a miniatures.

No obstant, fins als cims més enlayrats com lo Puigmal, s' hi troba entre-l pedruscàm amagada alguna especie, com lo *Galium cometeorrhizon* y *Luzula spadicea.* En ella se veuen plantes tan interessants com les següents especies: *Ranunculus glacialis*, *R. parnasifolius*, *R. pyrenaeus* y *R. Luizetti*; *Papaver alpinum*, *Erysimum pumilum*, *Sisymbrium pinnatifidum*, *Alyssum cuneifolium*, *Iberis spatulata*, *Viola cenisia*, *Linum alpinum*, *Viscaria alpina*, *Cerastium trigynum*, *Saxifraga Clusii*, *S. Androsacea*, *S. coesia*, y *S. oppositifolia; Xatardia scabra*, *Potentilla nivalis*, *Senecio leucophyllos*, *Erigeron alpinus*, *Leucanthemum alpinum*, *Artemisia Mutellina*, *Gnaphalium supinum, Androsace villosa*, *A. carnea* y *A. imbricata; Veronica alpina* y *V. bellidioides; Scutellaria alpina*, *Oxyria digyna*, *Luzula lutea* y *L. glabrata*, *Festuca Eskia* etc.

Escusat es advertir que les anteriors çones o regions estàn separades per linies tant o més sinuoses que les isotèrmiques o isobàriques del globo terra-

qui, a consequencia dels nombrosos y pronunciats accidents orogràfichs del terrer de Catalunya, que han determinat condicions climatològiques les més variades.

Axís s' esplica facilment que en punts immediats se troben quasi barreja-

Fotografía pressa directament del herbari del Dr. Llenas

Herba del malgrá (Ranunculus aconitifolius)

des especies de çones o regions distintes, y que algunes plantes aparegan en altures o latituts a primera vista impropries, com succeheix en la *Ramondia pyrenaica* que al Sur de Sant Llorenç del Munt baxa fins a prop de Matadepera, o sía fins a menys de 400 metres; lo propri que en la *Jurinea humilis*; propria de la *regió alpina*, que junt a Santa Coloma de Queralt la hem trobada a menys de 500 metres d' altura.

Per igual rahó se comprenen los salts que fan algunes especies litorals, com la *Senebiera Coronopus* que, des dels arenals de Badalona salta fins a prop de Tagast, al peu meteix del santuari de Corbera, junt a la regió alpina.

A fí de popularisar la ciencia facilitant lo coneximent de les plantes més importants de Catalunya, consignàm a continuació, per ordre alfabètich, los

noms vulgars y tècnichs dels arbres y arbusts més o menys espontanis, coneguts fins avuy, ab indicació de les principals regions en que se troban.

ARBRES

Abedoll o *bes* (Betula alba).—Regió subalpina de Montseny, Bergadà, Cadí, etc.

Abet o *pibet* (Abies pectinata).—Cims de Montseny, Bergadà y Pyrinèu corresponents a la regió subalpina.

Abrecoquer (Armeniaca vulgaris).—Cultivat y subspontani a les çones baxa y mitja.

Alber o *arbre blanch* (Populus alba).—Vores de ríus y torrents de les çones baxa y mitja.

Alber bort (Populus canescens).—Cultivat y subspontani vora lo Segre a Lleyda.

Alzina (Quercus Ilex).—Boschs de les çones baxa y mitja.

Alzina d' aglans dolçes (Quercus Ballota).—Importada; a vegades entre les altres alzines.

Alzina surera (Quercus suber).—Ribesaltes del Vallès, Montseny, Arbucies y litoral, principalment de la provincia de Gerona.

Ametller (Amygdalus communis).—Cultivat y subespontani l' amarg en les çones baxa y mitja.

Arbre de Judes o de l' amor (Cercis Siliquastrum).—Subespontani, principalment en la çona baxa.

Arbre del Paradís, impropriament dit *Cinamóm* (Eleagum angustifolius).—Cultivat y espontani en alguns punts del Vallès.

Atzaroler (Crataegus azarolus).—Espontani y cultivat, principalment al Camp de Tarragona.

Blada (Acer pseudoplatanus).—Frequent als parchs y jardins y principals montanyes de Catalunya.

Carolina (Populus virginiana).—Cultivat y subespontani a les riberes.

Castanyer (Castanea vulgaris).—Regió dels prats, en Montseny, Arbucies y Sant Hilari.

Cirerer bort (Cerasus avium et C. Padus).—Lo primer a Montseny, més amunt del Gorch negre; lo segón a Montardó, Artíes y altres punts del Pyrinèu central.

Codonyer (Cydonia vulgaris).—Cultivada y espontani en les çones baxa y mitja.

Desmay (Salix babylonica).—Cultivat y subspontani en terres humides.

Faig (Fagus silvatica).—Regió subalpina de Montseny, Bergadà y Pyrinèu.

Figuera (Ficus Carica).—Cultivada y subespontania en les çones baxa y mitja.

Fot. presa directament del herbari del Dr. Llenas

Faig *(Fagus sylvatica)*

Frexa (Fraxinus excelsior et F. oxyphylla).—La primera en montanyes y valls de la çona mitja; la segona en algunes riberes de Gerona y Plà de Bages.

Garrofer (Ceratonia Siliqua).—Quasi espontani als boschs de Gavà y Castelldefels; cultivat a la costa.

Gatell (Salix cinerea).—Riberes de ríus y torrents de gran part de Catalunya.

Ginjoler (Ziziphus vulgaris).—Cultivat espontani al Vallès y altres punts de la çona mitja.

Lladoner (Celtis australis).—Espontani als boschs d' Aramprunyà, Capellades y altres de les çones baxa y mitja.

Llorer (Laurus nobilis).—Espontani a la Font de la Cirera (Terrassa) y altres punts de les çones baxa y mitja.

Magraner (Punica granatum).—Espontani en alguns màrgens del Vallès y Plà de Bages.

Morera blanca (Morus alba).—Cultivada y subespontania a les çones baxa y part de la mitja.

Morera negra (Morus nigra).—Quasi espontania al peu de Montseny y en altres parts.

Muxera (Sorbus Aria, S. torminalis y S. Chamaespilus).—La primera en boschs de la regió alta, des de Montserrat y Sant Llorenç al Pyrinèu; la segona des de la falda de Sant Llorenç y Montseny al Bergadà y Ribes; y la última, a la conca de la Maladetta.

Nesprer (Mespilus germanica).—Cultivat y subespontani en lo Vallès.

Noguera (Jnglans regia).—Cultivada y subespontania en paratges frescals.

Olivera (Olea europaea).—Espontania als boschs del litoral y cultivada en la major part de la çona mitja.

Om o olm (Ulmus campestris).—Cultivat y espontani a la çona baxa.

Oma o olm de montanya (Ulmus montana).—Boschs de la regió alta.

Palmera (Phoenix dactylifera).—Cultivada al litoral, sens que maduren sos fruyts.

Perera (Pyrus communis).—Espontania en les montanyes del Vallès, Bergadà y Vall de Ribes.

Pí blanch, bort o comú (Pinus halepensis).—Del litoral fins al Bergadà, Segarra y gran part de Tarragona.

Pí surrut o pí melis (Pinus silvestris).—De Sant Llorenç del Munt y Sant Magí a Berga y Pyrinèu.

Pí marí (Pinus marítima).—Rar; litoral de Castelldefels y Santa Coloma de Gramanet.

Pinassa (Pinus Laricio).—Frequentment alternant ab lo pí surrut, com se veu a Sant Llorenç, Segarra y Bergadà.

Pí negre (Pinus uncinata).—Des de Berga al Cadí y de Ribes a Nuria y altres punts de la cordillèra pyrinenca.

Pí vet o *pí de pinyons* (Pinus Pinea).—Boschs, des del litoral a Olot y Berga.

Platana (Platanus orientalis y P. occidentalis).—Cultivats en passeigs, parchs y carreteres; alguna vegada subespontanies.

Fotografía pressa directament del herbari del Dr. Llenas

Tell (Tilia platyphylia)

Poll, pollancre o *xop* (Populus nigra).—Riberes de les çones baxa y mitja.

Pomera (Pyrus Malus).—Espontania, com la perera, des de Sant Llorenç y Montserrat a Bagà y Ribes.

Presseguer (Persica vulgaris).—Subespontani en alguns herms del Vallès y Plà de Bages.

Presseguer gabaig (Persica laevis).—Com l' anterior.

Prunera (Prunus domestica et P. insititia).—La primera cultivada y subspontania en màrgens y torrents, y la segona en Montseny y algún punt de la Segarra.

Roure (Quercus sessiliflorus et Q. pedunculata).—Lo primer en boschs y torrents, des de la costa al Pyrinèu, y-l segón a Olot.

Sauquer (Sambucus nigra et S. racemosa).—Lo primer cultivat y subespontani en les çones baxa y mitja, y-l segón espontani a Queralps y Gorja de Cremals.

Salze (Salix alba et S. Capraea).—Lo primer, comú per les riberes de ríus y torrents d' una gran part del pahís; lo segón poch comú al Pyrinèu.

Senet (Cassia obovata).—Cultivat y alguna vegada espontania a la costa de Calella y Blanes.

Serbera (Sorbus domestica).—Cultivada y espontania en boschs y torrents de les çones baxa y mitja.

Seridoler o *muxera de la guilla* (Sorbus Aucuparia).—Clot de Segalers (Berga); Queralps; Set-Cases, y Vall d' Aràn.

Trèmol (Populus tremula).—Falda de Sant Llorenç del Munt, Montseny; comú al Bergadà y Ribes.

Teix (Taxus baccata).—Montserrat, barranch de Sant Geroni a Santa Cecilia, alguns punts del Bergadà y altres de la regió alta.

Tell o *tey* o *tilé* (Tilia platyphylla, T. silvestris et T. argentea).—Lo primer espontani en la majoría de montanyes del pahís; lo segón, a Montseny y Sant Hilari y-l tercer cultivat, com se veu al Parch de Barcelona.

Uró (Acer campestre, A. monspessulanum, A. opulitolium et A. platanoides).—Lo primer abunda en la alta montanya; lo segón s' estén des de Sant Magí a la Segarra, Montserrat fins al Bergadà y valls pyrinenques; lo tercer se troba des de les montanyes del Vallès al Montsech, Ribes, Olot, etc.; y l' ultim, a Plà Traver, Berga, Olot, etc., y cultivat a Terrassa.

Vern (Alnus glutinosa).—Comú per les riberes, des de Montseny a Cerdanya.

ARBUSTS

Alabern, aladern o *lladern* (Rhamnus Alaternus).—Boschs, des del litoral al Pyrinèu.

Aranyó, aranyoner, ars negre, escanya-gats (Prunus spinosa).—Màrgens y torrents de tot lo pahís.

Arbós o *cirerer de pastor* (Arbutus Unedo).—Bosch de les çones baxa y mitja.

Argelaga (Genista scorpius).—Comuna a la Segarra, Plà de Bages y Vich, fins a la çona alta. Ademés la Genista anglica, a Cerdanya, junt a Talltorta; G. candicans, al Turó de Montcada y Montalegre; G. cinerea, a Montseny, Vich, Berga, serra La Llena y Pyrinèus centrals; G. hispanica, des de les montanyes del Vallès al Pyrinèu; G. linifolia, a la çona litoral de Blanes y Tosa; G. pilosa, a Montseny, Arbucies y Sant Hilari; G, tinctoria, a Olot, Queralps y Cerdanya.

Argelaga marina (Calycotome spinosa).—Boschs del litoral y Vallès.

Ars blanch o ram de Sant Pere (Crataegus monogyna).—Boschs y torrents, del litoral al Pyrinèu.

Ars negre o escurnoy (Rhamnus lycioides).—Boschs del litoral, des de Castelldefels a Salòu y del Vallès occidental a la Segarra y Urgell.

Avellaner (Corylus Avellana).—Torrents y llochs ombrívols del litoral al Pyrinèu.

Balach (Sarothamnus purgans).—Regió alpina; Agudes de Montseny, Nuria.

Baladre (Nerium Olcander).—Cultivat als jardins y subespontani.

Boix (Buxus sempervirens). - Paratges freschs y ombrívols des de la çona baxa al Pyrinèu.

Boix grèvol o *herèu* (Ylex Aquifolium).—Boschs de la çona mitja y superior.

Botja (Dorycnium suffruticosum y Dorycnopsis Gerardi).—La primera abundant en boschs y herms de tot lo pahís fins al Pyrinèu; la segona, al litoral.

Bonetos (Evonymus europaeus).—Des de les cordilleres del Vallès a les valls pyrinenques.

Brossa, *bruga*, *xipell* (Calluna vulgaris).—Des de Montalegre a Queralps.

Bordiol (Cistus laurifolius).—Immediacions de Montseny y part de Lleyda y Tarragona.

Bruch, *bruguera*, *xipell* (Erica multiflora, E. arborea, E. scoparia et E. cinerea).—La primera aumentant des dels boschs del litoral a la Segarra y Plà de Bages; la segona aumenta en sentit contrari; la tercera en la part baxa y mitja del Montseny, Jorba, Copons y altres punts de la Segarra; y la última, al litoral de Sant Felíu de Guíxols.

Brufalaga (Passerina tinctoria).—Boschs y herms del Vallès, Segarra, Tarragona y Plà de Bages.

Buxarola (Arctostaphilos officinalis).—Regió subalpina, des dels cims del Montsant, Montserrat y Montseny, als Rasos de Peguera, Fumanya, Coll de Jou y altres del Cadí.

Cambronera (Lycium europaeum).—Subespontania als màrgens, principalment de la çona baxa.

Canya (Arundo Donax et Phragmites gigantea).—La primera cultivada

y espontania a les riberes de les çones baxa y mitja; la segona, al litoral de Barcelona.

Caps d' ase o *tomaní* (Lavandula Stoechas et L. pedunculata).—La primera, des del litoral a Olot y Berga; la segona en Espluga de Francolí y altres punts de la provincia de Tarragona.

Carritx o *xisca* (Phragmites communis).—Terrers humits del litoral, Vallès, Penadès, Urgell y Plà de Bages.

Cep o *parra* (Vitis vinifera).—Espontani a Montserrat, boschs y torrents del Vallès y Plà de Bages.

Coralets (Berberis vulgaris).—Vich, Olot, Berga, etc.

Corner o *curunyer* (Amelanchier vulgaris). —Paratges montuosos de la çona mitja.

Cornicabra (Pistacia Terebinthus).—Des de Montcada y part occidental del Vallès al Penadès, Segarra y provincies de Tarragona y Lleyda.

Coscó, *coscoll* o *garrich* (Quercus coccifera). —Des del litoral a prop de Berga, abundant a la Segarra, com en la Plana d' Ancosa y confí occidental de Catalunya.

Coxins de monja (Eri-

Fotografía pressa directament del herbari del Dr. Llenas
Coralet (Berberis vulgaris)

nacea pungens).—Espluga de Francolí y altres llochs de les provincies de Tarragona y Lleyda.

Dités o gòsol (Lonicera alpigena).—Alts de Berga, Set Cases y algún altre punt de la regió alpina.

Donzell (Artemisia arborescens).—Rar en les roques marítimes de Garraf a Blanes.

Ebuls o pudols (Sambucus Ebulus).—Màrgens y torrents frescals de gran part del pahís.

Esbarzer o bardiça (Rubus thyrsoideus, R. tomentosus, R. discolor y mitja dotzena més d' especies).—Lo primer abundant pèls màrgens y torrents del Vallès, Segarra, Urgell y Plà de Bages, fins a les valls subpyrinenques; lo segón, comú pêls hermots del Vallès y Plà de Bages, fins a Berga, lo tercer en les estribacions del Montseny, Ribes, Espluga de Francolí, etc.

Espantallops (Colutea arborescens).—Boschs caliços de Catalunya.

Espernallach o botja de Sant Joan (Santolina Chamaecyparissus et S. pectinata).—La primera abundant per les çones baxa y mitja, fins al peu dels Rasos de Peguera; la segona en lo Cadí.

Espigol o barballó (Lavandula latifolia et L. vera).—La primera abunda des del litoral al peu del Cadí, mentres que la segona no la hem vista encara a la çona baxa.

Espina cervina (Rahmnus cathartica et R. infectoria).—Lo primer en l' estrém superior del Plà de Bages y Bergadà y en algún punt de les provincies de Lleyda y Gerona; lo segón, rarissim a Ribes.

Espina vesa (Paliurus australis).—Vores dels camins al Plà de Barcelona y Vallès, estenentse a les altres provincies.

Estrepa blanca (Cistus albidus).—Comuna a la çona baxa y part de la mitja.

Estrepa crespada (Cistus crispus).—Litoral de Barcelona, Vallès y varis endrets de la provìncia de Gerona.

Estrepa negra (Cistus salvifolius, C. monspeliensis et C. Florentinus).—La primera des del litoral al Pyrinèu, la segona no passa generalment de la çona baxa o primera regió de la mitja; y la tercera, que es un híbrit, la hem descoberta recentment als boschs de Gavà. Ademés hi ha lo C. Pouzolzii, rarissim al litoral, lo C. Clusii, comú a la Segarra, y l' Helianthemum halimifolium, abundant a Castelldefels.

Eura (Hedera Helix).—Abundant en paratges ombrívols de tot lo pahís.

Fuxarda, fusellada o *cogullada* (Globularia Alypum).—Des de la costa al Vallès, Segarra y Plà de Bages.

Gabarrera (Rosa canina, R. rubiginosa y móltes altres especies).—Comunes en boschs y torrents de tot lo pahís.

Gatosa (Ulex parviflorus).—Des del litoral al Vallès, Penadès y part del Plà de Bages.

Fotografía pressa directament del herbari del Dr. Llenas

Bordiol (Cistus laurifolius)

Gatzari (Lonicera nigra).—Set Cases y altres llochs de la regió alpina.

Gers o *jardons* (Rubus Idaeus).—Boschs de la regió subalpina; de Queralps a Nuria.

Ginebre (Juniperus exycedrus).—Boschs del litoral a la Segarra y Plà de Bages.

Ginebró (Juniperus communis).—Des de la çona mitja al Pyrinèu.

Ginesta (Spartium junceum et Retama sphacrocarpa).—La primera abunda al litoral y part de la regió mitja; la segona, bastant rara, en l' Urgell y prop de Lleyda.

Ginestell, *godua*, *ginesta borda* (Sarotamnus vulgaris et S. catalaunicus).—La primer en totes les montanyes, des del Montseny al Pyrinèu; lo segón a Montalegre, Montcada, Vallvidrera, etc. Ademés hi ha lo Cytissus heterochrous, C. sessilifolius, C. Fontanesii, C. triflorus, C. gallicus y C. argenteus.

Ginestó (Osyris alba).—Des del Vallès y Penadès al Bergadà, Olot, etc.

Herba pedrera (Azalea procumbeus).—Alt Bergadà y altres punts de la regió alpina.

Herba bormera (Clematis recta).—Horta de Balaguer, Montseny y Ribes.

Herba de llagues o de Job (Clematis Flammula).—Abundant pèls màrgens y torrents del Vallès, Penadès, Camp de Tarragona, Segarra y Plà de Bages.

Jonch marí (Berberís oetnensis).—En alguns punts de la costa.

Llessami o *gessami groch y blanch* (Jasminum fruticans et J. officinale).—Lo primer en muralles y parets del Vallès, Segarra, Urgell y Plà de Bages; lo segón, semiespontani en les parets dels horts y edificis fins a Bagà, Olot, etc.

Lloreret o *senet de pageses* (Daphne Laureola).—Boschs, del litoral al Pyrinèu.

Mata (Pistacia Lentiscus).—Boschs del litoral al Plà de Bages, Tarragona y Lleyda.

Matabou (Bupleurum fruticosum).—Boschs y torrents del Vallès y Segarra.

Mareselva o *lliga bosch* (Lonicera implexa, L. etrusca, L. periclymenum, L. Xilosteum et L. pyrenaica).—La primera no passa de la çona baxa; la segona y la quarta arriban al Pyrinèu; la tercera, a Montseny, Sant Hilari y Espluga de Francolí; y la última en les roques de Montserrat, Sant Llorenç, Montseny, La Mola, fins a Nuria.

Marfull (Viburnum Tinus et V. opulus).—Lo primer comú als torrents y boschs freschs del litoral y Vallès; lo segón, a la Vall d' Aràn.

Margalló (Chamaerops humilis).—Costes del litoral, des de Montjuich a Salòu, etc.

Mongeta borda o *d' arbre* (Anagyris foetica).—Montsech (Lleyda).

Nadius (Vaccinium Myrtillus et V. ulignosum).—Lo primer a Montseny y Nuria; lo segón a Castanesa, Benasque, etc.

Narets o *gabets* (Rhododendron ferrugineum).—Regió alpina, des de Peguera a Nuria.

Olivareta (Cneorum tricoccum et Daphne Mezereum).—La primera, prop de Cadaquers, y la segona des de Santa Fè de Montseny a Queralps. També sol donar-se aquest nom a les *Phyllirees latifolia*, *angustifolia* y *media;* la primera de Montserrat, y les altres, de les çones baxa y mitja.

Palma marina (Daphne hirsuta).—Litoral, des de Càn-Tunis a Salòu, etc.

Perelloner (Pyrus amygdaliformis y P. salvifolius).—Lo primer en Serra La Llena y cap a Cardona; lo segón cap a Castellfollit y Nostra Senyora del Mont (Gerona), y prop de Berga.

Roldó (Coriaria myrtifolia).—Comú des del litoral a les montanyes subpyrinenques.

Romaguera de rostoll (Rubus caesius).—Comú des del litoral a Urgell, Ribes, Olot, etc.

Rosa vera (Rosa gallica).—Cultivada y rarament espontania a Montserrat, com a Sant Geroni.

Ribes o *agrasons* (Ribes Uva-crispa, R. rubrum, R. petraeum et R. alpinum).—La primera en l' alt Bergadà, Cerdanya y Vall d' Aràn; la segona en dita Vall y Olot; la tercera en aquesta última localitat, y la quarta, a Set-Cases.

Sabina (Juniperus phoenicea, J. Sabina et J. Mariana).—La primera des de la costa a la Segarra, Vallès y Plà de Bages; la segona rara a Cerdanya; y la tercera esclusiva fins avuy de Montserrat y falda de Sant Llorenç del Munt.

Sangrinyol (Coruns sanguínea),—Comú per boschs y torrents.

Sarga (Salix incacea, S. purpurea, S, aurita et S. pyrenaica).—La primera en l' areny de ríus y torrents fins al Pyrinèu; la segona, al Vallès y Plà de Bages; la tercera al Montseny y falda del Pyrinèu, y la última al Cadí y altres llochs de la regió alpina.

Salats (Sueda fruticosa).—Terrers salobrenchs del litoral y Urgell.

Sosa grossa o *mamelluts* (Salicornia fruticosa et S. macrostachya).—En iguals terrers que l' anterior.

Taparera o *tàpara* (Capparis inermis).—Muralles de Gerona, parets de Nostra Senyora del Pí, a Barcelona, y alguns punts del Penadès y Plà de Bages.

Tey, tintorrell, matapoll (Daphne Gnidium).—Des del litoral al Pyrinèu.

Tortellatge (Viburnum Lantana).—Des de Sant Miquel del Fay y Segarra a les valls subpyrinenques.

Troana o *olivella* (Ligustrum vulgare).—Boschs y torrenteres, des del litoral a la çona superior.

Vermenut (Frangula vulgaris).—Bergadà y comarca d' Olot.

Vern bort o *figuera borda* (Rhamnus alpina, R. pumila et R. Cadevallii).—Lo primer junt al Santuari de Corbera y altres punts del Bergadà; lo segón, a la Font de Tagast y al Cadí; y l' ultim, determinat per Pau, rarissim a la vessant nort de Sant Llorenç del Munt.

Vidalba, *vidauva* o *ridorta* (Clematis vitalba).—Torrenteres y boschs ombrívols fins al Pyrinèu.

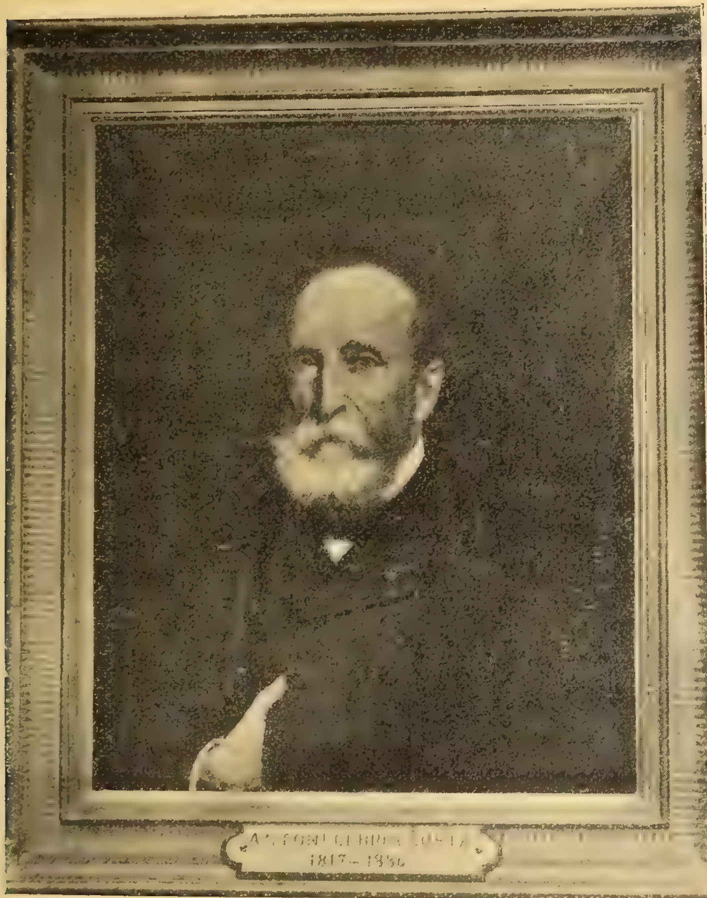
Fot. presa directament del herbari del Dr. Llenas

Falguera real

Vinca, *viola de bruxa*, *herba donzella* (Vinca media).—Torrents y llochs ombrívols del litoral, Vallès y Arbucies.

Esceptuant los arbres y arbusts citats, totes les demés plantes conegudes de nostra Flora corresponen a especies herbacies o subarbustives.

Móltes d' aquestes plantes són conegudes per noms vulgars, que tenen l' inconvenient de variar en les diferentes comarques. Axís, la *farigola* del Vallès y Penadès es lo *timó* de la Segarra, Urgell y Plà de Bages. Tampoch es cosa rara que, segons les localitats, s' aplique un meteix nom a distintes plantes. Tal succeheix ab la *regalessia* que, pera la çona baxa y mitja de Catalunya, es la *Glycyrrhiza globra,* mentres que pera la pyrinenca es lo *Trifolium alpinum*.

L' erudit botànich Antoni Cebrià Costa (1817-1886)

Tret de la Galería d' escursionistes catalans cèlebres, del Centre Escursionista de Catalunya

En aquesta part, de veritable importancia pera la vulgarisació de la ciencia y utilisació de les proprietats de varies plantes, hi ha mólt que fer encara, puix que móltes carexen de nom vulgar, per haver-se confós ab especies afins, qual distinció no permet a móltes la falta de conexements tècnichs; com n' hi ha també qual nom vulgar no s' ha pogut popularisar per no haver arribat a coneximent de cap botànich.

En confirmació de lo manifestat, bastarà dir que no són pochs los herbolaris que confonen lo *cumí* y *l' àrnica*, propris, respectivament, de les altes valls y regió alpina, ab lo *Conopodium* y alguna *Inula*, que vegetan a les

çones mitja y baxa. Y lo que es menys passador encara, que persones instruides que, per llurs estudis y professions, deurían distingir-les, confongan la *Centaurea aspera* ab lo *Microloncus salmanticus* (avuy preconisat contra la diabetes) y adhuc l' *Acònit* ab la *Belladòna*. ¡Quin servey més gran prestarían a la ciencia los escursionistes recullint plantes y anotant llurs noms vulgars en cada comarca! ¡Y quant profit reportarían mólts professionals si en los centres docents s' imprimís un caràcter més pràctich y obgectíu a la ensenyança!

Com a complement de lo esposat, y a fí de que nostres llegidors pugan formar concepte dels beneficis que baix diversos punts de vista pot reportar l' home del estudi de les plantes, transcrivím a continuació lo que dihèm en la *Botànica popular* (en publicació), primer llibre de aquesta ciencia escrit en nostra benvolguda parla.

Pera compendre la utilitat d' aytals estudis, basta fixar-se en lo paper que desempenyan les plantes en la economía general del globo. En efecte, elles constituexen un laboratori immens y misteriós ahont la Naturalesa elabora y organisa la materia que ha de servir de aliment als animals y al meteix home. Sense elles, un desert sens límits cubriría tota la terra. En và buscaríam vora los ríus aquelles frondoses albaredes, consol del caminant, goig y encís del turista; ni en les valls de les montanyes veuríam aquelles masses de verdor ab llurs tons y matissos; ni la xamosa vall de Nuria nos sorpendría ab aquelles *potentiles grogues* com l' or y brillants com lo topaci, ni ab aquella *rosa alpina* vermella com lo foch y fulgurant com la espinela; ni-s destacarían sobre llurs prats d' esmeragda aquelles petites *gencianes*, més pures que lo zafir d' orient, d' hermosura incomparable.

Tampoch vindría als nostres jardins, que llavors no existirían, lo melodiós rossinyol, pera recordar-nos que passaren les tristures del hivern y es arribada la rihenta primavera; ni per les frondositats de les valls sentiríam lo murmuri melangiós de la tortra trista y solitaria; ni adornaría les roques de Queralps l' *aranyer*, que per ses ales de foch meresqué lo nom de *rosa viva dels Alps;* ni tampoch al penetrar per la Gorja de Cremals, sentiríam lo crit esfereidor de la àliga altiva y sanguinaria. Ni un cant, ni un crit, ni un suspir, podríam sentir; puix tan sols lo silenci de les tombes per tot arrèu regnaría.

¡Benehides, sían, donchs les plantes que a més de fer possible la vida, alegran nostres cors, confortan nostre esperit y recrean los nostres sentits, fent axís menys penosa nostra peregrinació per la terra!

Mes dexant apart lo transcendental paper de les plantes en la organisació de la materia, llur estudi es de gran utilitat des dels punts de vista científich, artístich, industrial, agrícola y moral. Es útil a les ciencies mèdiques, particularment a la Biología y a la Terapèutica. A la primera, quals progressos foren bastant migrats mentres volgué estudiar la vida en les seves manifestacions més complexes, en los sers més complicats, com l' home; al pas que foren

Fotografía presa directament del herbari del Dr. Llenas

Cadell (Orlaya platycarpos)

ràpits y notoris al sorpendre-la en los més senzills, en los unicelulars, generalment vegetals; remontant-se després del conexement de la estructura y modo de funcionar d' aquests, als superiors, que es lo que llògicament s' imposa; y es profitós a la Terapèutica, per quant són móltes les plantes quals virtuts medecinals s' utilisan des dels temps més remots pera combatre les més gréus dolencies, y no poques qual eficacia curativa ignoràm encara.

Es útil baix l' aspecte artístich, puix són varies les plantas ornamentals per la hermosura de llurs flors o per la magnificencia de llur fullatge. Des de la càndida *Convallaria* a la cerúlea *no m' oblides*, que adornan los sombreros de les dames; y des de la graciosa fulla de la *tapsia* a la severa y arquitectònica del *acanto*, mil games de colors y formes descubrirà l' artista en lo regne vegetal, pera les seves composicions més belles. En ell hi trobarà un manantial inestroncable d' inspiració y al ensemps la veritat viventa per evitar composicions absurdes en que, a voltes, se juntan fulles, flors y branques de tipus incompatibles; veritables monstruositats que may presenta la naturalesa. Sols axís podrà l' artista embellir la veritat en lloch d' estrafer-la o mutilar-la.

Confirman la importancia industrial de la Botànica les plantes testils, tintories, aromàtiques, oleaginoses y sacarines, que suministran les materies primes, qual coneximent es necessari pera la acertada elaboració dels productes propris de cada industria. Lo coneximent d' algunes d' aquestes plantes y les favorables condicions que pera llur cultíu ofereix lo terrer de Catalunya, podría donar lloch entre nosaltres, a la instalació de noves y lucratives industries. Axís la *Rubia*, espontania al litoral y abundant al Urgell com mala herba, se conreua a França per la color vermella de sa arrel, ab un rendiment anyal de 30 milions de pessetes (6). Del *espígol*, que pera la estracció de la essencia se cultiva a Anglaterra, ne teným cinch especies espontanies, dues d' elles des de la costa al Pyrinèu, vegetant perfectament en los terrers més àrits. La industria de les essencies, localisada principalment a Montpeller, Nimes, Niza, y Cannes, dóna a la nació vehina una producció d' altres 30 milions de pessetes. ¡Y pensar que-ls vessants meridionals de les nostres serres sempre banyades per la calor y la llum, productores d' essencies, reunexen condicions escepcionals pera les plantes aromàtiques!

Los coneximents botànichs són de gran utilitat pera la agricultura, per quant sense conèxer la estructura y funcionament dels vegetals y les circumstancies que afavorexen llur desenrotllo o modifican la cantitat y qualitat de llurs productes, es impossible establir una acertada esplotació agrícola. Per aquest motíu ha dit Joigneaux que *pera ésser bon agricultor es precís ser abans un bon botànich*. Un agricultor que ignora lo's principis botànichs, se troba en lo meteix cas del industrial que desconeix la maquinaria y les materies primes.

---

(6) Lo valor de les materies tintories vegetals va minvant des del descobriment de les anilines.

Finalment, es útil des del punt de vista moral aquest estudi, perquè lluny de materialisar, com abans cregueren ànimes timorates, espiritualisa, ja que no es possible contemplar aquest variat y armònich conjunt de formes, colors y aromes, sense que nesca en nostres cors un sentiment de veneració envers l' Autor de tantes maravelles. Pugèm als cims del Pyrinèu, y si al contemplar a nostres peus aquell encreuament de valls solcades per riuets que van al abím y espurnades de congestes; si al veure aquells prats plens de flors que per llurs colors y brill eclipsan les pedres fines; si al dirigir la vista al horitzó plè d' hermosos panorames y al alçar los ulls al cel pera enfonzar-los en aquell espay insondable, no doblàm instintivament lo cap pera confessar la nostra feblesa y reconèxer una causa creadora y eficient de tan superb espectacle, serà perquè no tením cor pera sentir ni cap pera capir tan incomparable grandesa. ¡Benhaja, donchs, una ciencia que per tal manera axeca lo nostre esperit, fent-li fruir emocions tan pures y delicades!

FAUNA

PER

la Instituciò Catalana d' Historia Natural

VERTEBRATS

Les metexes causes que determinaren la existencia a Catalunya d' una Flora tan rica y variada, com ja s' ha manifestat, contribuiren també al desenrrotllo d' aquesta multitut y diversitat d' especies zoològiques que constituexen la Fauna actual. En ella hi figuran representants dels pahisos càlits y dels pahisos frets, marcant lo conjunt lo trànzit entre la fauna africana y la del centre de Europa.

L' estudi d' aquesta Fauna dista mólt d' haver-se terminat. Axís com los botànichs dedicaren preferentment llur atenció a les plantes superiors o fanerògames, quedant varis grupus de les inferiors o criptògames poch o gens estudiats, una cosa semblant ha succehit en zoología, pera alguna de quals branques pot dir-se que encara no s' han presentat veritables conreuadors en nostra terra.

Per lo que respecta als animals superiors o vertebrats, les *Aus* són les que han sigut obgecte de més detingut estudi, puix que nostre malograt amich don Estanislàu Vayreda publicà en 1883 la *Ornitología* de la provincia de Gerona, que ab petites modificacions, pot fer-se estensiva a tot lo Principat. Però entre-ls metexos Vertebrats hi ha los moradors de les aygues dolces, que no han sigut encara obgecte d' una detinguda esploració. Y entre-ls invertebrats figuran *dípters* y *aragnits,* tan nombrosos com poch estudiats.

No significa lo esposat que no s' hajan fet treballs mólt apreciables en la ciencia zoològica catalana, puix dignes són de tota lloha les investigacions de Graells, Sauva, Martorell, Cuní y Antiga y les que actualment estàn realisant Artur y Josep M.ª Bofill, Salvador y Josep Maluquer, lo P. Adeodat Marcet, y altres jóvens que conreuan aquella ciencia ab entusiasme y lluhiment, y que constituexen una esperança.

Lo tipo dels vertebrats està representat per les cinch classes de *Mamífers, Aus, Reptils, Batracis* y *Pexos.*

NOTA.—Los grabats ab que ilustrem aquesta secciò de la Fauna, s' han prés directament de la colecció del naturalista barceloní senyor Soler y Pujol.

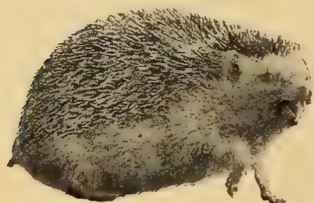
MAMÍFERS

PER

Joan Cadevall

Dels 14 ordres de mamífers *monodelfs*, única sub-classe que existeix a Europa, tenen representants a Catalunya, prescindint dels *Bimans*, los *quiròpters*, *insectívors*, *feres, rosegadors, paquiderms*, *solípedes*, *rumiants* y *cetacis,* encara que alguns, com los solípedes, corresponen esclusivament als animals domèstichs.

Los *quiròpters*, *rates pinyades* o *rats penats*, perfectament organisats pera volar, de vida crepuscular o nocturna, destinats per la naturalesa a destruir l' escés d' insectes que en aquelles hores no poden caçar los aucells, prestan al home serveys tan útils com mal agrahits per la ignorancia que generalment se té de llurs costums y utilitat.

Eriçò

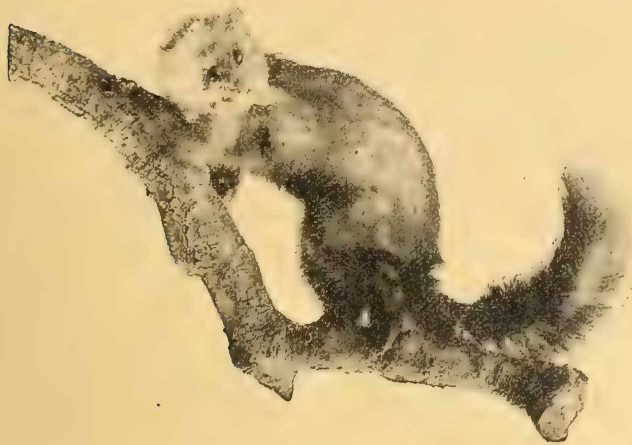
Són comuns entre nosaltres lo *Vespertilio murinus* y-l *pipistrellus,* que revolotejan pêls llochs freqüentats pêls insectes en les vesprades de primavera y d' istiu; y encara que menys abundants, se troban també lo *rat penat de ferradura*, axís anomenat per la forma d' una làmina cartilaginosa que porta al nas, y l' *orellut*, qual nom fà referencia al desproporcionat desenrotllo de ses orelles.

Geneta o gat masquè

En l' ordre dels *insectívors*, tots de veritable utilitat, cal mencionar lo *taup*, que practica galeríes sota terra en busca de larves y de cuquets, prestant axís grans serveys a la agricultura, mentres no-s multiplique ab escés. *L' eriçó*, que destrueix animals danyins, com rates y

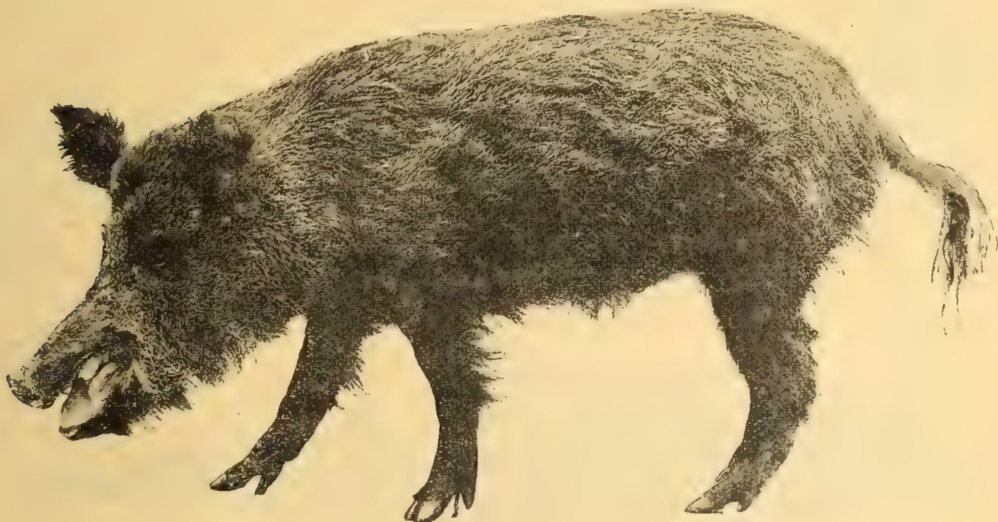
escarbats, y adhuc l' escorsó, quals picadures no li fan res, per qual sol motíu se l' hauría de respetar. Ab la seva coraça de pues se defensa dels séus enemichs, menys de la guinèu en qui troba un enemich astut.

Esquirol

També se troba la *mussaranya*, que es lo més petit dels mamífers europèus, puix que solzament mideix 4 centímetres, sense la cuha, que-n mideix tres.

Entre les *feres*, qua si totes danyines, figura lo *llop*, que per la seva voracitat y atreviment, quan està famolénch, ha sigut calificat d' *açot dels ramats y terror dels pastors*, essent l' animal més perjudicial d' Europa; la *guinèu*, emblema de la astucia y ab totes les condicions d' un pillet rematat; la *geneta* o *gat masqué*, tan odiat dels caçadors

Porch senglar

per la caça que destrueix; la *fusina* o *gardunya*, tan sanguinaria com tots los séus semblans; la *mustela*, que es la més petita de les feres, que per ser tan prima y flexible se fica per tot arrèu, degollant gallines, coloms y tota

classe d' aviràm, atravint-se ab lo meteix home quan se reunexen varis individuus.

Al meteix ordre corresponen lo *tuxó*, emblema de la prudencia y de la netedat, qual última qualitat esplota la guinèu pera apoderarse de la seva lluriguera, a qual efecte deposita a la entrada de la metexa algunes gotes del séu líquit pestilent. Es bastant comú en algunes comarques y causa perjudicis a les plantacions, per alimentar-se especialment de vegetals. Y per fí, deu incloure-s l' *ós*, que sembla ja reduhit al Pyrinèu de Lleyda, y la *llúdriga,* que encara abunda bastant a certs ríus y es una veritable plaga pêls pexos.

Pertenexen al ordre dels *Rosegadors*, format en general per especies danyines, l' *esquirol*, esbelt y movedís, bastant comú pêls pinars; la *rata sajarda*, que-s passa set mesos dormint; la *rata comuna*, que-s multiplica y causa grans destroços quan no se la persegueix; lo *ratolí*, que-s fica per tot arrèu rosegant-ho tot; l' *arvícola* o *campanyol*, que practica galeríes subterranies, com lo taup; la *rata d' ayga* o *rata taup*, bastant comuna pêls horts y regadíus; la *llebra,* propria de les terres planes y planells, y-l *cunill,* que habita ab preferencia en los terrers aspres y trencats.

Cap d' isart

Al ordre dels *Paquiderms* correspòn lo singlà, que encare se troba a les Guilleríes y en la regió pyrinença, y del qual procedeix lo *porch domèstich*, emblema de la voracitat, però no de la bruticia, per més que se-l considera y tracta com a tal.

Del ordre dels *Rumiants* no creyèm que hi haja altre representant a Catalunya que lo *cabirol* o *cabrirol*, a França conegut per *isart* qual galicisme ha començat a introduhir-se, que habita en la cordillera pyrinenca y en algunes de ses estribacions. Son esquisit olfat, que li

Dofí

permet reconèxer des de mólt lluny al caçador, la continua vigilancia que exercexen mentres estàn pasturant, la agilitat de son cos y la seguretat de son

pèu, que li permet saltar pèls llochs més escabrosos, sense caure al abím, són causa de que no haja desaparegut, aquest interessant animal, a pesar de la persecució de que es obgecte.

Los mamífers *pisciformes*, axís denominats per la forma de peix, lo que indica que són essencialment aquàtichs, constituexen los ordres dels *Sirenis* y *Cetacis*, dels quals solzament lo segón està representat en la nostra mar. Encara que accidentalment pot trobar-se algún *balènit*, lo cetaci més comú del Mediterrani es lo *dofí*, ben conegut per son llom negre y sa manera de nadar.

AUS

PER

Emili Tarré

De les 55o especies que constituexen, aproximadament, la Fauna ornitológica de Europa, n' hi ha unes 386 conegudes a nostra terra, classificades com segueix.

ORDRE PRIMER: *Aus nadadores (Remipeda)*.—Són en nombre d' unes 79 les especies pertanyentes a les dos Series en que les aus nadadores se dividexen, o sigan: la dels d' ayga marítima y la dels d' ayga continental. Veus ací les principals: l' Anech de mar o pescayre (Alca torda, Linnæus); lo Fraret (Fratercula artica, Vieillot); l' Anech cap-buçó o la Calabria grossa (Colimbus glacialis, Linnæus); la Calabria petita (Colimbus septentrionalis, Linnæus); lo Pufí o la Baldriga (Pufinus cinereus, Brisson); lo Pufí petit o la Baldriga petita (Pufinus anglorum, Boie) rara; la Gavìa de mar (Larus argentatus, Linnæus); la Gavìa de mar grisa (Larus canus, Linnæus); lo Colóm de mar de cap negre (Larus Bonapartii, Bonaparte); la Aureneta de mar negra (Hidrochelidon nigra, Linnæus), y-l colóm de mar o la gavina de perruca negra (Sterna canthiaca, Gmel). Les principals especies de la segona serie són: l' Anech silvestre (Anas boschas, Linnæus); l' Anech palater (Spatula clipeata, Boie); l' Anech negre de cresta (Fuligula cristata, Stephenson); la Sarceta d' istiu o lo Xarxet (Querquedula circia, Stephenson); la Sarceta petita o lo Xarxet petit (Querquedula crecca, Stephenson), y la Fotxa o Gallinassa d' ayga (Fulica atra, Linnæus).

ORDRE SEGÓN: *Aus gualejadores o Xancuts (Grallipeda)*.—56 són les especies d' aquest ordre, compreses en dues Series: en la primera, hi han les especies habitantes de les vores de llachs, ríus, gorchs y xaragalls; la* segona comprèn les species que viuen en les terres humides, torrenteres y prades. Heus ací les més conegudes: lo Rasclet dels negres (Ardeola minuta, Bonaparte); lo

* Són més de 10,000 les especies ornitològiques, en nostre globe, conegudes. Los moderns ornitòlechs ne forman 8 ordres: 1.er Aus nadadores; 2.on, Aus gualejadores; 3.er, Aus corredores, 4.art, Aus caminadores; 5.nt; Aus de branca: 6.e, Aus enrinxadores; 7.e, Aus de rampinya; y 8.e, Aus prehensores. Cap especie del derrer ordre víu a Europa.

Rasclet de manto cendrós (Buphus comatus, Boié); la Garça reyal (Ardea cinerea, Linnæus), lo Toro de garriga o Espurga bous (Nycticorax Europeus, Stephenson); l' Espàtula (Platalea leucorodía, Linnæus); lo Rascle o Rascló, (Rallus Aquaticus, Linnæus); la Polla d' ayga pintada (Porzana marueta, Gray); lo Pollet d' ayga (Porzana minuta, Pallas); lo Pólit gris o lo Xarlot (Numenius arquatus, Latham); lo Polit gris petit (Numenius Hudsonicus, Latham); lo Cames-llargues (Hypsibate himantopus, Nitzsch); lo Xivites o Xurlitus (Totanus ochrópus Temminck); la polla d' ayga o cama-roja (Totanus calidris, Bechstein); la Becada (Scolopax rusticola, Linnæus); la Fredeluga, lo Pigre hupat, o lo Pebrets, (Vanellus cristatus, Meyer); la Aureneta de prada (Glareola patrincola, Leach); lo Pit-roig (Tringa sub-arcuata, Temminck); lo Curriol (Charadrius cantianus, Latham); lo Curriol de collar (Charadrius hiaticula, Linnæus); la Garça de mar o ostrera (Hematopus ostralegus, Linnæus).

Les especies d' aqueix ordre són dignes de respecte per los beneficis que reportan; les unes a la Higiene y les altres a la Agricultura, per lo consúm que fan de gran nombre de sos enemichs.

ORDRE TERCER: *Aus corredores* (*Dromipeda*).—Són en nombre de 23 les especies d' aqueix ordre. Veus aquí les principals: Lo favot o Sisó (Otis Tetrax, Linnæus) gran devoradora de llagostes; la Xurres (Syrrhaptes paradoxus, Lichestein); la Perdíu (Caccabis rufa, Gray); la Perdíu xerra o gris (Perdix cinerea, Latham); la Guatlla (Coturnix vulgaris, Flemming); la Perdíu blanca o de les néus (Lagopus albus, Vieillot) y lo Gall silvestre o de bosch (Tetrao urogallus, Linnæus).

ORDRE QUART: *Aus caminadores* (*Gradipeda*).—4 són les especies de Catalunya: lo Tudó (Palumbus torquatus, Bonaparte); lo Colóm de bosch (Columba livia, Brisson); la Tórtora (Turtur auritus, Ray) y, la Tórtora del Senegal (Turtur Senegalensis, Bonaparte) mólt rara.

La Llausetina o Pitroliu

ORDRE QUINT: *Aus de brnaca* (*Sedipeda*).—Es lo més nombrós, formant lo 45 per cent de la Fauna ornitològica. Ells són los més indiscutibles servidors de la Agricultura per la destrucció, per ells feta, de cuchs, molusques, aràcnits, insectes, llevors d' herbes. Tots ells són dignes de respecte. A Catalunya, ne tením unes 165 especies. Heus ací les principals: En lo primer Subordre o Deodactila, y primer agrupament o Crassi-rostra: lo Dur-bec o Bech-de-ferre (Coccothraustes vulgaris, Vieillot); lo Trenca-pinyes o Bech creuat (Loxia curbirrostris, Linnæus);

lo Pardal (Passer domesticus, Brisson), l' aucell més abundant, que víu prop de les habitacions de ciutats, viles, llogarets, indiscutiblement útil a la agricultura com ja s' es provat en lo cas de Frederich II lo Gran Rey de Prussia (1740-1780), qui decretà son estermini y als dos anys va fer-ne importar móltes parelles pera que tornessen a criar en son territori que-s veya delmat pèls insectes; lo Pardal de montanya (Passer montanus, Brisson), més petit que l' anterior, gran destructor de cigales; lo Pinçà (Fringilla cœlebs, Linnæus); lo Pinçà mech o de montanya, (Fringilla montifringilla, Linnæus); lo Verdùm (Ligurinus Cloris, Kock); lo Xerrovíu o Gafarró (Serinus meridionalis, Bonaparte), la Cadernera (Carduelis elegans, Stephenson); lo Passarell (Cannabina linota, Gray); lo Llué (Chryso mitris spinus, Boie); la Alosa (Alauda arvensis, Linnæus); la Cogullada (Alauda cristata, Linnæus); la Llausetina o Pitrolíu (Alauda arborea, Linnæus); la Calandria (Melanocorypha calandru Boiè); lo Pinçà borroner (Pyrrula vulgaris, Temminck); lo Pit groch o Gratapalles (Emberiza cirlus, Linnæus); lo Pit civader (Emberiza cia, Linnæus), y lo Cruxidell, (Miliaria Europea, Swains).

Les especies del segón agrupament o Coni-rostra, sedentaries, són: la Mallarenga grossa, Estivarola grossa o Carbonera (Parus major, Linnæus) habitanta dels boschs de pins; la Mallarenga de cresta (Parus cristatus, Linnæus); la Mallarenga monja (Pœcille palustris, Kaup) que víu a les vores d' aygues moxes, la Carbonera petita (P. ater, Linnæus); la Mallarenga blava o petita (P. cœruleus, Linnæus); la Senyoreta o lo Cuha llarga (Orite caudatus, Gray); y lo Texidor o Mitjayre (Agitalus pendulinus, Boie).

Mallarenga petita o blava

Les especies més remarcables del tercer agrupament o Tenui-rostra són: la Cotolíu (Anthus pratensis, Linnæus), la Piula (Anthus arboreus, Bechstein); l' Estornell (Sturnus vulgaris, Linnæus); l' Estornell unicolor, (St. unicolor, Schleg); la Merla rosada o hupada, (Pastor roseus, Temminck), gran destructora de llagostes; la Puput, (Upupa epops, Linnæus), un dels aucells més primerenchs (mólts anys arriba a la costa del Maresma en la primera quinzena de Febrer), utilíssima als camps de cereals; la Merla d' ayga o viuda (Cinclus aquáticus, Bechstein); la Merla de cuha blanca (Dromolœa leucura, Brehmn); la Merla blava (Petrocincla cyanea, Keys); lo Tort (Turdus musicus, Linnæus),

cantora remarcable; lo Tortala-roig, (Turdus iliacus, Linnæus); la Griva (Turdus viscivorus, Linnæus); la Griva portalenca o cerdana (Turdus pilaris, Linnæus), habitanta de les altes regions; la Merla (Merula vulgaris, Bonaparte), gran destructora de cargols y llimachs, abundanta arrèu, establint-se de preferencia en les hortes y jardins; la Merla de pit blanch (Merula collaris, Brehm), rara en nostra regió, abundanta en les terres septentrionals; lo Pardal de bardissa (Accentor modularis, Cuvier; lo Rossinyol (Luscinia vera, Brehm), la especie millor cantora del món, (arriba en la primera quinzena de Abril), víu en hortes, jardins y llochs frescals dels boscos; lo Rossinyol dels grossos (Luscinia major, Brehm), escassa, no tan bona cantora; lo Tairol de Cap-negre (Currucca atricapilla, Kock), lo segón aucell d' Europa per talent artístich; lo Bregadell o Rossinyol bort (Curruca hortensis, Kock), lo que li segueix en aquest concepte; la Bosqueta groga (Hypolais icterina, Brehm); lo Pit-roig; (Rubecula familiaris, Brehm), noble, valerós, lo més amich del home, cantor sentidíssim; l' Ull de bou (Phyllopneuste trochilus, Brehm); l' Ull de bou petit (Troglodytes parvulus, Kock); los Reyetons o Reyentins (dues especies, o dues varietats segons altres), (Regulus cristatus, Charleton y Regulus ignicapillus, Lichtenstein), les especies més petites d' Europa; lo Còbit o Còbich, (Saxicola enanthe, Kock); la Cotxa fumada (Ruticilla tithis, Brehm); la Cusqüeta, cuereta o cueta (Motacilla cinerea, Brisson); la Cusqüeta groga (Calobates sulphurea, Kaup);

La Puput

Lo Rossinyol

lo Papa-mosques o Cit d' istíu (Muscicapa grisola, Linnæus) y lo Papa-mosques de collar (Muscicapa albicollis, Temminck).

Les especies del quart agrupament són: la Aureneta de xemeneya o de camp (Hirundo rustica, Linnæus), habitanta en les cases de camp y en les cases properes a les poblacions, utilíssima pera la destrucció dels petits insectes voladors (500 insectes per día, Florent-Prevost); la Aureneta de finestra o de vila (Chelidon urbica, Boie), habitanta en les cases de les poblacions, o en les cases de camp voreres a les metexes, de costums semblantes a les de la especie anterior; la Aureneta roquera o lo roquerol (Biblis rupestris, Lesson), que víu en la montanya; la Aureneta d' ayga o de ríu (Cotyle riparia, Boie), que víu prop dels xaragalls, ríus o llachs; lo Xiboch o Enganya-pastors (Caprimulgus Europæus, Linnæus), devorador dels insectes voladors nocturns, veyent-se cap al tart, en les nits de lluna y a la matinada; es d' ell que-s contan cassos de fingir-se malalt en dies frescos y plujosos, quan no troba caça se dexa agafar pèls pastors pera que li donen menjar, y quan bé lo bon temps, los hi fuig (qualques pastors y guardaboscos ne són testimonis); lo Xiboch de collar roig (C. ruficollis, Temminck), especie africana que arriba qualques vegades fins a nosaltres; lo Falsiot negre (Cipselus apus, Linnæus), devorador d' insectes voladors de les altes regions, (1000 diaris) víu prop de les poblacions y en elles metexes; lo Falsiot grís, (Cipselus melba Linnæus) víu en la montanya.

Lo Pit-Roig

Del segón Sub-ordre o Sindactila (dits soldats entre si parcial o totalment) hi han dues soles especies a Catalunya: l' Abellerol (Merops apiaster, Linnæus), gran destructora d' abelles, vespes y bombirots; y lo Blavet o Bernat pescayre (Alcedo ispida, Linnæus), especie devoradora de larves aquàtiques, cuchs, llimachs y petits pexos.—Lo tercer Sub-ordre o Zigodactila (dit extern versátil a voluntat) pre-

La Aureneta de Xemeneya

senta unicament dues especies europees, que existexen a nostra terra; són: lo Cucut (Cuculus canorus, Linnæus), especie útil als boscos per la destrucció de les orugues peludes; y lo Formiguer o Llengut (Junx torquilla, Linnæus), especie destructora de les formigues dels boscos.

ORDRE SISÉ: Aus *Enrinxadores* (*Scansoripeda*): Són en nombre de 12 les especies conegudes a nostra terra. Totes elles són sedentaries; se troban en los boscos, hont són los defensors dels arbres per la destrucció d' insectes de que s' alimentan. Heus-aquí les principals: los Picot o Pigot vert (Gecinus viridis, Boie); lo Picot o Pigot abigarrat gran (Picus major, Linnæus); lo Picot abigarrat mitjà (P. medius, Linnæus); lo Picot petit o Picasoques (P. minor, Linnæus); lo Picot Cendrós (P. canus, Linnæus); lo Picot negre (P. martius, Linnæus), rara, habitanta de les altes montanyes.

L' Enganya-pastors

ORDRE SETÉ: Aus de rampinya (Raptoripeda): Les 47 especies d' aquest ordre, estàn distribuídes en quatre agrupaments: lo de les Còrbides, lo de les Bubonides, lo de les Vulturides y lo de les Aquilides. Les especies més remarcables del primer agrupament són: lo Córb. (Corvus corax, Linnæus); la Cornella o Corneya de bech blanch-y-negre (Corvus frugileus, Linnæus); la Cornella mantellada (Corvus cornix, Linnæus); la Garça marina (Pica caudata, Linnæus); lo Gaig (Garrulus glandarius, Vieillot); lo Gaig-butxí (Lanius excubitor, Linnæus); y lo Cap-sigrany (Lanius rufus, Brisson).

Lo Falsiot negre

En lo segón agrupament o aus nocturnes de rampinya, útils a la agricultura per la destrucció dels rosegadors, són: la Óliba (Strix flammea, Linnæus); lo Gamarús (Syrnium aluco, Boie); lo Mussol (Otus vulgaris, Flemming); lo Mussol de pas (Strix brachyotus, Boie); lo Gran Duch (Bubo maximus Brhem); lo Duch mitjà (Bubo medius, Brhem); lo Duch petit o Xot banyut (Bubo minor, Brhem). Entre les del tercer agrupament o de les Aquilides, són les més conegudes les següents: la Aliga vulgar o negra

(Aquila fulvus, Savigny); la Aliga imperial (Aquila imperialis, Keys); la Aliga de cuha-barrada (Aquila Bonelli Temminck); la Aliga crí-crí, (Aquila clanga, Pallas); l' Esparver, (Nissu communis, Linnæus); l' Astor (Asthur palumbaris, Linnæus); lo Falcó de mostatxo negre, (Falco subbuteo, Lin–

La Óliba

næus); lo Milà, (Milvus regalis, Linnæus), y lo Xuriguer o Muxet, (Falco tinnunculus, Linnæus). Entre les especies del quart agrupament o Vultúrides, útils a la Higiene pública són conegudes entre nosaltres les següents: lo Voltor (Vultur auricularis, Daudin); lo Voltor cendrós (Vultur cinereus, Linnæus); lo Voltor de cuha negra (Vultur fulvus, Linnæus); y l' Aufrany (Neophron percnopterus, Savigny).

REPTILS

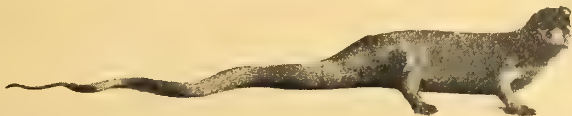
PER

F. Ferrer y Vert

Poch variats resultan ja que son nombre s' eleva sols a una vintena però axís y tot representan los tres ordres de *Quelonis, Sauris* y *Ofidis* existents al Continent.

Encara que son estudi ha sigut poch cultivat, degut potser a son aspecte poch agradable, són n' obstant ben coneguts; ab los nostres tenen coordinació los treballs de Dumeril y Bibron, Lament, Lataste, Boulenguer y la notable monografía de Schneider sobre los reptils d' Europa. D. Eduart Boscà de Valencia, s' ha ocupat ab gran abundor de noves dels de nostra regió.

Los *Quelonis* són verament rars essent representats solzament per alguna Tortuga de mar, que accidentalment apareix a llarchs intèrvals en nostres costes, procedint a vegades de les Balears ahont hi es habitual.

Llagardaix vert

En cambi los *Sauris* hi són abundantíssims, sinó en varietat en nombre, pululant per tot arrèu les Sargantanes y los Llagardaxos tan coneguts. D' aquests hi ha especies propries del litoral y altres de montanya. A mes los Dragons, comuns fins en les cases de ciutat y llochs ombrívols y humits; les Serps de vidre que no han d' esser serps encare que ho semblen.

De Serps veritables *(Ofidis)* no-n faltan; existexen cinch o sis especies comunes a totes les provincies que, gosan fama poch envejable entre la gent de camp, però que en realitat son inofensives, a escepció del Escorsó *(Vipera Latastei,* especie propria de la Península) única especie realment verinosa, quina mossegada en l' home y altres animals causa seris trastorns, que en circumstancies molt especials, poden arribar fins a produhir la mort, més afortunadament y a pesar de les teoríes populars no resulta d' una eficacia incontrovertible; habita llochs enlayrats com lo Montseny y lo Pyrinèu.

BATRACIS

PER

F. Ferrer y Vert

L' origen acuàtich d' aquests vertebrats implica la existencia d' aygues tranquiles que abundosament hi ha per tots endrets; ab axò no es d' estranyar sigan mólt freqüents encara que ben poch variats; en conjunt, menys nombre d' especies que 'ls reptils.

Se dividexen en dos ordres: *Anurs* batricis sense cuha y *Urodels* batricis ab cuha.

Lo primer ordre comprèn les *Granotes* que són veritablement anfibies, tro-

Gripau

bant-se sempre pêls paratges ahont hi ha ayga embassada y les *Reynetes* y *Gripaus* que sols portan vida acuática en los estats larvaris de sa vida.

Als *Urodels* pertanyen les *Salamandres* de terra y les *Salamandres acuàtiques*.

També s' han texit moltes faules sobre lo verí dels *gripaus* y *salamandres* però que si bé es cert que possehexen glàndules secretores d' un principi verinós sos efectes són mólt diferents del que vulgarment se suposa.

Casi tots los autors que han tractat dels reptils s' han ocupat al meteix temps d' aquests anfibis.

PEXOS

PER

F. Ferrer y Vert

Enclavades nostres costes en un recó del Mediterrà a aquesta mar pertany nostra fauna ictiològica. Des de molt antich la fauna mediterrànea ha sigut estudiada; successivament s' ocuparen d' ella Risso, Linneo y Jordà de Asso y més modernament Spinola, Ranzani, Valenciennes y alguns altres. Per lo que toca a la fauna ictiològica catalana han dexat notables treballs Weiler y Barceló a les illes Balears y Perez Arcas y Sánchez Comendador sobre les costes de nostres provincies. Aquest ultim en un catàlech publicat fâ alguns anys, enumera 190 especies que per troballes ulteriors poden elevar-se avuy a 250. En aquest nombre hi ha representades les segùents sub-classes:

Acantopterigis, Abdominals, Sub-branquis, Ápods, Lofobranquis, Plectognats, Ganoides, Selacis y Ciclóstoms.

Los *Acantopterigis* són los més nombrosos, tant, que per sí sols, composan les tres quintes parts de les especies que-s pescan en nostres costes. Tals són los llubarros, serrans, molls, lluernes, sarts, dèntols, tonyines, barats, llisses, burros, tórts, etc., etc., casi tots comestibles.

Llissa

Als *Abdominals* menos variats, però molt importants per sa abundancia, hi pertanyen especies tan conegudes com la sardina, alatxa, seytó (anxova), llús y altres de curioses com la agulla y lo barat volador.

Los *Sub-branquis*, caracterisats per son còs deprimit, són les palayes, rèmols y llenguats.

Anguila

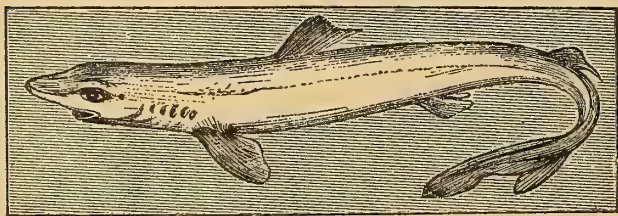
Los *Apods*, de còs cilíndrich y allargat, són poch nombrosos; anguiles, congres, murenes, cuques-serps.

Menys nombrosos encara són els *Lofobranquis*, de quins sols cal citar lo mûsich y lo cavall-marí.

Los *Plectognats* sols estàn representats per lo *mola*, peix bastant corpulent, que sol presentar-se ab poca freqüencia, y algún que altre *diodon* carregat de punxes per tots endrets.

Dels *Ganoides* sols se coneix *l' esturió*.

Quant als *Selacis* resultan poch variats, però mólt dignes de tenir en compte per tractar-se d' especies de tamany aventatjat essencialment carnívores y per lo tant altament perjudicials a la pesca. Tal són los tiburons o taurons desgraciadament bastant freqüents, quals diverses especies se conexen ab los noms de *gats*, *tintoreres*, *mussoles*, *cassons*, *salroig*, etc. A la metexa sub-classe pertanyen les *rajades*, algunes comestibles.

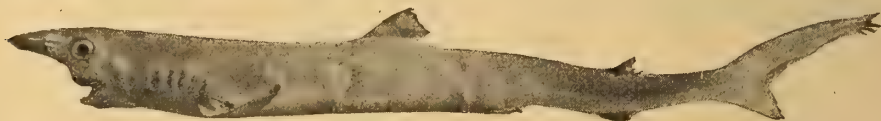

Mussola

Dels *Ciclóstoms* pot citar-se unicament la llampresa, molt estimada pêls bons gourmets.

Escepcionalment esdevé de tart en tart la aparició d' algún exemplar rar, de gran tamany, esgarriat de mars llunyanes o procedent potser dels pregons abims, que per sa estranya forma dona origen a les més estupendes fantasíes de la gent de mar.

L' estudi dels pexos d' ayga dolça està per fer; no se conexen altres especies que les que solen pescar-se habitualment com los *barbs*, *bagres*, *anguiles*, etc., essent donchs d' esperar que quan s' emprengui seriosament la esploració de nostres ríus, llachs y estanys hauràn de trobar-se-n moltes més. Modernament s' ha intentat ab molt bon èxit la aclimatació de *truytes* y *salmons*.

Tintorera

En conjunt, nostra fauna ictiològica resulta molt variada y en cantitat relativament considerable, per axò s' imposa un cuydadós estudi biològich que fixant la reglamentació deguda en la forma y procediments de pesca podría donar a les industries assimilades molta més importancia de la que tenen actualment.

ARTICULATS

PER

Joseph M.ª Bofill

Aquest es lo segón tipo dels animals inseguint la classificació d' en Cuvier, y com es mólt menys conegut pèl comú de la gent que-ls vertebrats, donarém una lleugera descripció del seus principals caràcters, perquè pugan ser distingits facilment per tothòm. Tenen la forma simètrica, la capa més esterna, la que representa la pell, està ordinariament endurida per una substancia que s' anomena *quitina*, pera protegir tots los òrguens del animal, ja que carexen complertament d' ossos, y se presenta dividida en peces transversalment, agrupant-se en tres parts, que són lo cap, lo torax y-l ventre. Lo sistema nirviós està constituit per la part central, que consisteix en una serie d' abultaments anomenats ganglis y col-locats simètricament per parells a lo llarch del centre del animal y reunits per uns cordonets, y donan pèls costats una pila de ramificacions que, dividint-se, van a parar a totes les parts del còs.

Solen tenir ben desenrotllats lo sentit de la vista y-l del tacte.

L' aparell circulatori vé representat per un tubo que té pulsacions y representa lo cor, del que surt la sanch, que es ordinariament incolora, escampant-se per tot arrèu.

La major part de especies són unisexuals, es a dir, que tenen individuus de cada sexe.

Comprenen les següents classes: *Insectes*, *Miriàpots*, *Aràcnits*, *Crustacis*, *Anèlits*, *Sistòlits* y *Helmintes*.

INSECTES (7)

Los insectes estàn caracterisats per tenir la respiració traqueal y-l cos dividit en tres parts: cap, torax y ventre; en la primera s' hi veuen dues estremitats o antenes y en la segona tres parells de potes. Forman un dels grupos més importants de la fauna de una regió, ja per la seva immensa varietat de formes, colors y constitució anatòmica, ja per lo interessant de les seves costums.

Donarèm una idea de la seva estensió dient que, entre tots los ordres que comprèn aquesta classe del articulats no podèm equivocar-nos al dir que se-n conexen més de 150 mil especies en lo món y encara se-n descubrexen de noves cada día. La seva bibliografía es tan nodrida que per la sola enumeració de les obres que d' ells s' ocupan se necessitaría un gros infoli. De manera que lo voler resumir en poques planes, lo que de ells se sap, encara que siga en lo referent a una petita regió com la nostra, es una tasca per demés dificultosa.

Catalunya, parlant en conjunt, es tal vegada de Espanya la regió més esplorada, lo que es tant més meritori, quant los treballs fins a la època present, han sigut sempre individuals y sense cap mena de protecció oficial; axò no vol pas dir que se conegan totes les especies, jo crech per analogía ab altres regions que reunexen les circumstancies de la nostra, que ab prou feynes se n' han trobat la meytat, de manera que lo qui-s dedique a aquesta classe de investigacions pot descubrir encara mólt, sobre tot seguint les comarques poch esplorades de la part baxa de la provincia de Lleyda y tota la de ponent de la de Tarragona.

Les primeres noticies que tinch d' entomòlechs catalans se referexen a Mariàn de la Pau Graells que en l' any 1822 caçava a la provincia de Barcelona y que després estengué les seves escursions per tot Espanya publicant en 1855 lo *Catálogo metódico de los insectos coleópteros de las dos primeras familias observadas en España*. En Joaquím M.ª Salvanyà apotecari de Mataró va publicar en 1870 un reduhit catàlech en que donava compte de les seves

(7) L' ordre dels Coleòpters ha estat descrit per **D. Eugeni Ferrer y Dalmau,** y-l dels Lepidòpters per **D. Salvador Maluquer y Nicolàu.**

escursions pêls vols d' aquella població, però més endevant dexà l' estudi dels insectes pera dedicar-se al dels moluschs formant-ne una colecció més que regular que jo vaig adquirir temps enrera. En Frederich Carreras va fer-ne una altra bastant notable pera son colegi de Sant Gervasi. En Jaume A. Saura que vivía l' any 1876 contribuí a formar les notables coleccions d' en Müller y Martorell. Jacob Himmighoffen suíç establert de mólts anys a Barcelona, recorregué los voltants de la ciutat y les montanyes de Montserrat, recullint mólts coleòpters, però se dedicà especialment a la cacera de lepidòpters (papellones) tenint establert a Sant Gervasi un verdader criadero d' orugues que procurava transformar en papellones que venía al estranger, y va donar a conèxer varies especies noves.

Miquel Cuní y Martorell (1827-1902)

En Mercader Bell-lloch l' entusiasta propagador de la apicultura que morí sobre l' any 1901 dexà una colecció paleàrtica de coleòpters de alguna importancia per nosaltres adquirida. Daniel Müller també suíç establert de gravador a Barcelona caçà moltissim per la nostra provincia y recullí coleòpters per medi de cambis y compra, de tot Catalunya, Balears, resto d' Espanya y Europa, dexant al morir en 1895 una colecció magnífica de coleòpters de tot Europa y un altra d' exòtichs que tal vegada conté unes 10 mil especies y avuy es proprietat del Ajuntament d' aquesta ciutat, formant part del Musèu Martorell.

En Manel Martorell y Peña y en Miquel Cuní y Martorell són tal vegada los dos entomòlechs catalans que més han recullit, en tots los ordres d' insectes y altres articulats; recorregueren los nostres Pyrinèus, la costa del Maresma, Territori de Barcelona y Montserrat, publicant los dos en 1876 lo *Catàlech de coleòpters de Catalunya.* Lo primer per sa part publicà en 1879 un *Catálogo sinonímico de los insectos encontrados en Cataluña* y lo segón donà a conèxer móltes de les seves escursions publicant-les en los *Anales de la Real Academia Española de Historia natural* y en las *Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona.* En Cuní treballà preferentment en l' ordre

dels lepidòpters dexant-ne una important colecció que-s pot veure en lo Colegi dels PP. Escolapis de Sarrià.

En Pere Antiga fóu un infadigable caçador y pacientissim preparador. Començà dedicant-se a la persecució de les aus, reunint-ne un número notable d' especies que regalà, quan va tancar lo colegi que dirigía, al Excm. Ajuntament d' aquesta ciutat; més endevant reculli crustacis dels que una bona part anaren al Musèu Martorell de Barcelona y altres al Musèu de Madrid; per fí encaminà les seves aficions a la recolecció d' hymenòpters y dípters publicant-ne un petit catàlech l' any 1888; reculli també gran quantitat de coleòpters per tot Catalunya, dedicant-se des del any 1900 ab preferencia als hymenòpters dels que-n donà a conèxer móltes especies noves per Catalunya y per la Ciencia fins al any 1902 en que començà ab nosaltres, la publicació del Catàlech de hymenòpters que havèm continuat després de sa mort en 1904.

Des del any 1901 hi ha constituida a Barcelona la Institució Catalana de Historia Natural que treballa en tots los rams de les ciencies naturals, dedicant-se a la especialitat entomològica mólts aficionats que contribuiràn poderosament al progrés d' aquesta part de la Ciencia, difundint entre-ls nostres paysans los sèus conexements.

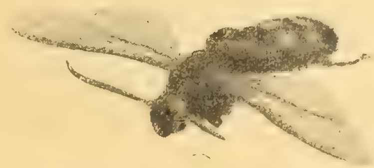
DISTRIBUCIÓ GEOGRÁFICA.—No podém parlar dels usatges y costums dels insectes per interessants que sigan, pera no sortir-nos dels límits imposats però dirèm alguna cosa de la seva distribució geogràfica. Los insectes d' una comarca estàn identificats ab les seves condicions topogràfiques y climatològiques. Per lo tant al esplorar una regió, per endevant, segons les classes de terreny, les plantes que hi dominan y les circumstancies de elevació sobre lo nivell del mar y de temperatures, ja podèm suposar los ordres y fins les families de insectes que hi trobarèm; de manera que en los cims dels Pyrinèus y del Montseny que són mólt frets, rocosos y de poca vegetació, no hi ha que buscar-hi gran cosa, axò no vol dir que degan dexar-se en absolut ja que alguna vegada s' hi recullen especies interessants encara que sempre en petit número. Baxant una mica més, en los vallets que-s troban, sobre tot quan estàn rodejats de boscuries y tenen prats ab flors abundants, ja s' arriba a regions més riques en insectes. En aquest cas se troban per exemple Santa Fè y Sant Marçal en lo Montseny, la vall de Nuria, voltants de Camprodón y Bagà sota-ls Pyrinèus y les montanyes de Collsacabra, Montserrat, Montgrony, Cardó, etc. En aquests llochs, que són pahisos frets, s' hi ha de anar entrada ja la primavera o al començament del istíu: sinó, es del tot inútil. Aprofitant los díes de bon sol s' hi poden fer bones caceres de carabits per sota les pedres dels llochs poch frequentats, de hymenòpters y dípters en les flors dels prats, màrgens y vores dels camins, de ortòpters entre les herbes, y pêls boschs, coleòpters de tota mena, axís com hemípters y lepidòpters.

Però les comarques que sens dupte se troban més poblades d' insectes de totes menes, són aquelles que estàn en una altura mitja sobre lo nivell del

mar, çò es de 5 a 600 metres quan les demés circumstancies de vegetació y temperatura hi acompanyan; havèm caçat moltíssim a Sant Julià de Vilatorta que es un lloch immillorable baix aquest punt de vista y podèm assegurar que trobàm allí una gran part de la fauna entomològica de Catalunya y en iguals condicions se troban móltes altres localitats. Sols que pera esplorar-les bé no basta una curta estada de dos o tres díes, sinó que convé repetir les escursions varies vegades, en temporades diferentes y en anys successíus, perquè los insectes no-s desenrotllan tot d' una, sinó que cada especie pera adaptar-se a la seva manera de viure, necessita aparèxer en temps distints.

Alguns insectes surten per los punts frescals, com móltes papellones, los ichneumònits que són los seus paràssits, los tentredínits y móltes especies de neuròpters que cercan particolarment los voltans de estanys y basses per ésser los llochs ahont se solen reproduhir. En cambi altres especies buscan los sorrals com determinades Cicindeles, Carabits, Vespits, Esfegits, Chrisits, etc. També n' hi ha per fí que van a viure a les coves per fondes que sigan, axís hi havèm trobat a les de Collbató lo *Bathyscia Bolivari* Esc. que es un silfit cech.

Los insectes en sa major part fugen del soroll y del moviment y per lo tant de la urbanisació. Axís s' ha pogut observar a Barcelona en quins voltants hi havía llochs disposats magníficament per caçar-hi tot l' any y que havían arribat a ser clàssichs pèls entomòlechs y entre ells lo millor era la vessant del mitgdía del Tibidabo, en lo corresponent al Frare blanch, que, derrerament han cambiat, mercès a la poderosa força espansiva que ha tingut la ciutat per aquella banda. A mida que-s poblava, anavan desparexent les especies de tal manera que avuy es gayre bé inútil anar-hi a buscar res. Axís meteix fugen

Scolia flavifrons Fab. (colecció Bofill)

del conrèu, havent vist desaparèxer algunes especies de punts mólt freqüentats per elles, per lo sol fet de haver-se transformat en conrèu y vinya, terrenys que eran herms.

Hymenòpters.—Es l' ordre que li correspòn lo primer lloch entre los insectes, puix que conté especies, com la de les abelles quines costums conegudes de temps antich, ja venen relatades en les *Georgianes* de Virgili y més recentment per l' immortal Shakespeare que los presenta en *Enrich V* com a model d' ordre y subordinació pera la especie humana y estudiades a últims del segle XVIII per Huber ab una paciencia y bon sentit dignes d' admiració. Elles han donat lloch a series discusions sobre-ls

seus graus de intelligencia y altre tant se pot dir de les formigues y de móltes especies del meteix ordre.

A pesar de ser un grupo tan notable y nombrós, a Catalunya no se-n conexían abans del 1890 més de uns 83 gèneros y 200 especies. Llavors començà l' Antiga a recullir-los y entre ell y nosaltres que-ns hi dedicarem 5 o 6 anys més tart, hem arribat a reunir de 2,500 a 3,000 especies que constituexen nostra colecció y són les publicades en nostre Catàlech d' hymenòpters de Catalunya que no està encara acabat y que cita les localitats hon se troban y les èpoques de sa recolecció. Entre aquestes especies n' hi han de interessantíssimes y unes 120 que són noves per la ciencia.

Tiphia Antigae Tourn. mascle y femella (col. Bofill)

Encara que hem seguit una bona part de Catalunya en les nostres escursions, crehèm se trobarían móltes més especies, unes noves y altres que ja se conexen fora d' aquí, caçant en localitats no recorregudes, sobre tot de families tan poch estudiades per nosaltres, com les dels cinípits, proctotrúpits, evànits, trigonàlits, etc.

La major part dels hymenòpters se troba sobre les plantes a les hores del sol, unes vegades pera estraure-n lo néctar de les flors que-ls serveix per alimentar-se a sí metexes y a les seves larves y altres per aprofitar lo polen y les fulles pèls seus níus. Per çò móltes especies tenen adaptada la forma dels seus òrguens bocals a la de les flors que més frequentan. Tal succeheix ab les anthophores que presentan una trompa proporcionada a les flors allargades de les lleguminoses. Totes aquestes especies són útils a la agricultura, ja pèls productes que algunes d' elles proporcionan com són la mel y la cera,

Xylocopa violacea L. (col. Bofill)

ja perquè ab lo seu trànsit contribuexen a facilitar la fecondació de les plantes. D' altres n' hi ha que proporcionan un benefici indirecte destruint multitut de orugues, de papellones y altres insectes dels que són parasitaris; en tal cas se troban los ichneumònits y los esfègits.

Alguns n' hi ha per fí que són perjudicials com los tentredínits quines

larves se nodrexen esclusivament de plantes, enfilant-se per les tendres brotades de la primavera que arriban a destruir.

Coleòpters (8).—La fauna coleopterològica catalana, al igual que les dels altres ordres d' insectes, se presenta rica y variada, ja que, si d' una part es de tranzisió entre la europea propriament dita y la hispà-marrocana, per altra lo trencat del terrer fà que s' hi troben des de les especies propries de les regions alpines en los cims alterosos dels Pyrinèus, a les propries de les riberes del mar.

L' ésser fauna de tranzisió, fà que móltes de les especies d' aquí no sigan pas los tipus específichs de cap de les dues faunes, sinó varietats dels metexos o bé formes intermitges. Axís tením que-l *Carabus catenulatus* Scop de la fauna europea, se presenta aquí en diferentes varietats com lo *planiusculus*, *arvernus*, *Brisouti*, *trabuccarius*, etc., devèm advertir de passada que lo derrer nom o sía *trabuccarius*, se li donà per haver sigut trobat en temps que-ls famosos trabucayres tenían espahordida Catalunya; en cambi lo *Carabus latus* Dej., de la fauna inferior, se-ns presenta ab les formes *Catalaunicus*, *Cunii*, propries d' aquí. La *Cicindela campestris*, que tan abundosament se troba en la major part del any en tota Europa, es aquí una forma de pas de la tipus d' Europa o la *marocana* de la fauna espanyola-marroquina.

Rosalía alpina L. (Col. Bofill)

La gran variació d' altures fà que s' hi troben especies com la *Rosalía alpina L.*, propria de les grans montanyes, y la *Eunebria complanata L.* dels sorrals marítims.

A les dues causes abans indicades, s' hi ajunta una tercera, çò es, que Catalunya forma part de la gran conca Mediterrania, ahont hi han especies propries, lo que acaba de fer que nostra fauna de Coleòpters siga rica, presentant-se en gran nombre les especies o varietats que portan noms de encontrades catalanes o lo nom de Catalunya, y axís devèm citar:

Cicindela campestris var. Farellensis Graells.—Del Farell, montanya del Vallès.

Cicindela germanica var catalonica Beuth.

Cychrus rostratus var pyrenaeus Kr.

Carabus pyrenaeus Serv.

Carabus latus var. catalonicus Gang., trobat a Barcelona.

---

(8) Per D. Eugeni Ferrer y Dalmau.

Bembidion pyrenaeum Dej.
Amara pyrenaea Dej.
Abax pyrenaeus Dej.
Cymindis canigonensis Fairm, del Canigó.
Octavius pyrenaeus Fauv.
Claviger pyrenaeus Raffr.
Helodes marginata v. pyrenaea Pic.
Byrrhus pyrenaeus Dej.
Meloe iluronensis Salvañà, de Iluro (Mataró).
Timarcha catalaunensis Facirm.
Galeruca canigonensis Fauv.
Otiorrhynchus pyrenaeus Gyllh.
Cneorrhinus barcelonicus Herbst.
Geotrupes pyrenaeus Charp.

D' altres portan lo nom de naturalistes catalans o d' estrangers, qui han investigat en nostra terra les riqueses naturals, axís tením:

Cicindela germanica v. Martorelli Kr., dedicada a Martorell y Peña.
Cicindela híbrida var. Cadevallii Mihi, dedicada al Dr. Cadevall y Diars.

Carabus violaceus v. Mulleri Beuth. (col. Bofill)

Carabus latus var. Cunii Lapouge.
Ophonus Cunii Fairm, dedicades a D. Miquel Cuní.
Pachybrachis Antigae Ws., dedicada a D. Pere Antiga.
Cicindela maura v. Mülleri. Beuth.
Carabus violaceus v. Mülleri, dedicades al suíç Müller, que s' estigué llarch temps a Barcelona, ahont morí, passant sa colecció, per compra, al Museu Martorell.
Pterostichus Kiesenwetteri Chaud.
Cephenium Kiesenwetteri Aub, dedicades a Kiesenwetter, naturalista cèlebre per sos estudis sobre la fauna espanyola.

Móltes de les especies notables d' aquí són dels Pyrinèus, per lo que s' estenen per abdues vassanes, però n' hi ha algunes que són més localisades, axís devèm citar:

Carabus latus var. catalonicus, de Barcelona.

Abraeomorphus termitophilus Wasm., de Tortosa.
Henicopus longimanus Kiesw, de Catalunya.
Haplocnemus aerosus Schilsky, de Barcelona.
Amauronia elegans Kiesw. de Montserrat.
Danacaea confinis Schilsky, de Barcelona:
Dryops algiricus v. hydrobates Kiesw, de Catalunya.
Cebrio frater Duval, de Catalunya.
Meloe ineditus Salvañà, de Mataró.
Meloe iluronensis Salvañà, de Mataró.
Opatrum Dahli v. guttifer, de Catalunya.
Pachybrachis Antigae W., de Barcelona.
Timarcha Piochardi Fairm, de Barcelona.
Timarcha Catalaunensis Fairm, de Barcelona.

Per últim, no podèm menys de citar algunes especies notables de nostra fauna, com són:

Carabus rutilans Dej.
Carabus splendens Oliv.
Carabus pucectato-auratus Germ.
Carabus rugosus var. baeticus Dej., propri d' Andalusía y trobat a Barcelona.
Pterostichus spinicollis Dej. Etc., etc.

No obstant lo dit, hem de confessar que, avuy día, no conexèm sinó part de la nostra fauna, puix grupos d' aquests interessants insectes s' han dexat de estudiar en part com los *Staphi linoidea* y en general tots los micro-coleòpters de manera que nostra colecció, la més complerta de Coleòpters de Catalunya, no conté més de unes tres mil especies, sent axís que sens pecar d' exagerats, creyèm ne corresponen a la nostra regió unes sis mil. Mólts insectes han sigut determinats ab obres descriptives de la fauna europea propriament dita, y no fora estrany que, anant-se perfilant l' estudi, se noten variacions importants.

Espressament hem dexat de parlar de la fauna Balear, puix es del tot especial, comptant-se per dotzenes les especies propries de dites illes, y per donar lo nom d' algunes, citarèm:

Cathormiocerus Moraguesi Desbr. de Mallorca, dedicada al distingit naturalista insular Sr. Moragues:
Brachycerus balearicus Bedel.
Timarcha balearica Gory.
Amphimallus menorcanus Reitt. Etc. etc.

Lepidòpters (9).—La situació de Catalunya recolzada a la falda dels Pyrinèus, ab montanyes de gran altitut, ab ses costes temperades pêl Mediterrà, ab sos nombrosos ríus, y ab sos boschs, que sortosament encara se conservan, unit a la varietat y riquesa de la flora, fà que tinga nostra terra una fauna de papellones de les més riques d' Europa.

Mes aquesta situació y aquesta varietat de factors que la integran, fan que no-s troben en abundancia especies genuines o esclusives y que sa fauna sía transitoria entre la europea y la ibero-mauritànica propriament dita, ajuntant-s' hi també tots los caràcters de la fauna mediterrània.

Deilephila nerii L

Per lo dit, y tenint en compte que la altitut de nostres montanyes arriba als 3.400 metres de les Malehides, tindrèm que en la nostra terra s' hi troban totes les regions de la flora, des de la nival, alpestre o de les néus eternes, hont creix l' *edelwëis*, *Leontopodium alpinum* y volan les curioses papellones pertanyents als gèneros *Parnassius* y *Erebia*, fins a la llevantina y meridional, hont creix ufanós lo taronger y la palma escombrera, *Chamærops humilis* y en la qual volan los *Satyrus Fidia*, los *Thaïs* y la *Melithea ibèrica*.

Graëllsia Isabellae Graells (mascle)

La fauna lepidopterològica se correspòn exactament ab la flora, puix no solsament es variada com aquesta, sinó que també, com en ella, la distribució de les especies ofereix un marcat ordre vertical.

Los catàlechs més complerts publicats ho foren l' any 1871 pêl Sr. Cuní y

(9) Recordàm que lo present text dels lepidòpters es degut al naturalista D. Salvador Maluquer y Nicolau.

Martorell (10) y-l 1879 per son cosí Sr. Martorell y Peña (11), enumerant lo primer 722 especies, que en publicacions posteriors elevà a unes 800 y altres tantes lo segón. Desgraciadament la interessant colecció del primer s' ha perdut quasi completament per la ciencia.

En aquests derrers temps s' ha tornat a despertar la afició a la Entomología, mercès a la Institució Catalana d' Historia Natural, essent notable la colecció de lepidòpters del Sr. Ignasi de Sagarra, que conté unes 270 especies no citades pèls autors esmentats, les que unides a unes 50 no citades a Catalunya que posseheix l' autor d' aquestes ratlles, suman ab les dels catàlechs d' aquells unes 1.020 especies, que si se té en compte lo que s'ha dit abans, de que los autors citats sols caçaren en algunes localitats de la nostra terra y lo poch que s' ocuparen dels *micros*, o sían papellones petites (arnes, queres, etc) que constituexen una agrupació mólt nombrosa, podrèm deduhir que sols conexèm una part de les nostres papellones indígenes, qual nombre d' especies pot ben calcularse en unes 3.000.

Graëllsia Isabellae Graells (femella)

Com passa en móltes coses, los qui més han estudiat nostra fauna lepidopterelògica han sigut los estrangers, entre ells Staudinger, Millière, Oberthür, Rondou, Stander, de Joannis, Rowland-Brown, etc., etc.

Com a especies catalanes més notables, pertanyents a la fauna europea poden citar-se lo *Parnassius mnemosyne* L., y les *Erebias tyndarus lappona* etc.

De la fauna ibèrica són remarcables les següents:

Malitea iberica Obtr.
Arctia Latreillei God.
Leucania hispánica Bell
Hanthodes graëllsii Feisth

---

(10) *Catálogo sinonímico de los Lepidópteros de Cataluña*, por Miguel Cuní y Martorell; Barcelona, 1871.

(11) *Catálogo sinonímico de los diversos órd. de insectos de Cataluña*, por Martorell y Peña; Barcelona, 1879.

Zigena iberica Stgr.
Acidalia isabellaria Mill.
Halia graëllsiaria Feisth,

y la bonica saturnida *Graëllsia Isabellae* Graëlls, fig. especie que, descuberta l' any 1840 pêl naturalista català D. Mariàn de la Pau Graëlls en l' Escorial, se creya propria, y fins esclussiva de les serres del Guadarrama y Albarracín en lo centre d' Espanya, y que lo R. P. Adeodat Marcet O. S. B. ha descubert en unes pinedes del Miracle (Solsona) lo Maig del any 1907. Es una de les papellones més belles d' Europa y també de les més grans, puix mideix més de 8 cm. d' ala a ala.

Poques especies se poden citar, dats los breus estudis que hi han fets sobre la materia, com a genuines catalanes, puix ademés, com havèm dit, la nostra fauna lepidopterelògica es marcadament de tranzició. Citèm no obstant com de les més notables les següents especies:

Lithocampa Millieri Stgr.
Talpochares Himmighoffenia Sr.
Eubolia Catalaunaria Gn.
Acidalia behmniata Mill.

Y finalment, com a especies de la fauna mediterrània, poden citar-se los següents:

Epinephete pasidhae Esp.
Caraxes Jasius L.
Arginnis Pandora Schiff.
Thestor ballus F.
Licena baton v. panoptes Hb.
Sphinx convolvuli L.
Deilephila nerii L.
Brithis pancratii Gyr.

Per aquesta ullada general a nostra fauna lepidopterelògica podrà compendre lo lector quant hi ha que fer pera formar la Historia Natural de Catalunya y quant meritori ha d' ésser lo treballar en aquest sentit pêl desvetllament científich de la nostra terra.

Dípters (mosques).—Es un ordre que pochs naturalistes han estudiat en la nostra terra ja que no trobàm citats més que uns 100 gèneros y 174 especies fins al any 1900. A despit de no dedicar-nos especialment a sa recolecció sens gran esforç havèm arribat a trobar-ne unes 500 especies. En l' any 1906 lo naturalista austriach G. Srobl publicà en les Memories de la Real Societat Espanyola de Historia Natural lo fruyt de les seves escursions per Espanya

en busca de dípters y cita una porció de localitats de Catalunya que ha recorregut entre elles Lleyda, Sant Celoni, Montserrat, Montseny y Malgrat en les que ha trobat unes 200 especies més de les per nosaltres caçades y les següents noves per la ciencia, algunes de les que portan lo nom del lloch ahont han sigut trobades: *Tachydromia Monserratensis*, *id. catalonica*, id., id., *var. striatipennis, id. fuscipes var. nigrifemorata*, *Sciapus contristaus var. Malgrat, Helomyza humilis var. Monserratensis*, *Eccoptomera emarginata var. nigricornis*, *Eutropha Thalammeri var. hispanica*, *Agromyza luteiformis*, *Linmophila axilaris*, totes del esmentat autor.

Asilus-barbarus L. (col. Bofill)

Tinch la convicció de que s' han de trobar fàcilment a Catalunya més de 4000 especies y entre elles de segur móltes de noves, lo que ha de servir d' estímol als naturalistes jóvens pera dedicar-se a buscar-les.

Los dípters són insectes mólt útils a la especie humana perquè destruexen grans quantitats de substancies orgàniques en descomposició y ademés pèls seus hàbits parasitaris, mólts insectes perjudicials.

Hemípters (Bernats pudents, xinxes de bosch, etc.)—Lo meteix que tením dit dels dípters, repetirèm dels hemípters, que han sigut poch perseguits, ja que no he trobat citats de Catalunya més que 174 gèneros y unes 300 especies que havèm aumentat fins a 500, sent axís que per analogía ab altres comarques d' Italia y Mitgdía de França que estàn en condicions semblants a les nostres se pot calcular que no se-n trobarían menys de unes 3 mil especies.

Raphisgaster grisca Fab. (col. Bofill)

Entre-ls hemípters s' hi comptan la filoxera, la serpeta del taronger y lo pulgó y tant aquestes que són una verdadera calamitat per la agricultura, com lo grupo en general, són fitòfags, es a dir, que s' alimentan no més que de vegetals, per lo tant tots ells són perjudicials.

Ortòpters (*Llagostes*, *grills, estisoretes*, *etc*).—A la captura d' ortòpters hi han hagut mólts aficionats a Catalunya y entre ells citarèm en Martorell, Cuní, Masferrer, Antiga y P. Navàs y se pot dir que aquest ordre d' insectes es bastant estudiat, havent contribuit en gran manera al seu conexement l' illustrat ortopteròlech Ignasi Bolivar de Madrid.

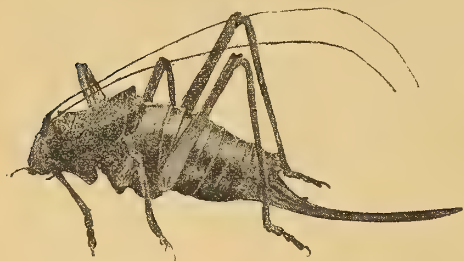
Tením noticia de haver-se-n publicat una relació en lo butlletí de la Institució Catalana de Historia Natural en l' any 1901 comprenent 79 gèneros, 141 especies que vé a ésser la meytat de les conegudes a Espanya y encara que judicàm se-n trobarían algunes més, no sería en gran nombre.

Entre les especies esmentades n' hi ha una porció de noves per la ciencia trobades a Catalunya per primera vegada y entre elles citaré les següents:

Antaxius Capellei Car., id. *hispanicus*, Bol., *Ctenodecticus Masferreri* Bol., *Ephippiger catalaunica* Bol., id. *Cuni* Bol., id., id., var. *jugicola* Bol., id. *Panteli* Navàs, *Stenobothrus Antigai* Bol.

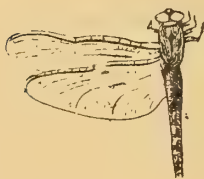
Los ortòpters són tots perjudicials a la agricultura.

Neuròpters (espía dimonis).—D' aquest ordre ne conexèm existents a Catalunya 22 gèneros y 60 especies comprenent-hi los tisanurs que alguns estudían separadament, però se-n trobaràn móltes més, ja que hi ha algunes comarques de la nostra regió que no han sigut visitades pêls aficionats als neuròpters. En Cuní va resseguir mólt los Pyrinèus y la part baxa de la provincia de Gerona ab aquest obgecte y-ls PP. Navàs, Barnola y Adeodat Marcet la montanya de Montserrat, que es un bon criader de neuròpters, particularment de Chrysòpits ja que d' aquesta familia se n' hi han trobat 18 especies. Entre aquestes hi han les noves per la Ciencia *Chrysopa vulgaris* Schh. var. *rubricata* Navàs, id., id. var. *æquata* Navàs, *Chrysopa mariana* Navàs y lo lepísmit *Machilis eremita* Navàs.

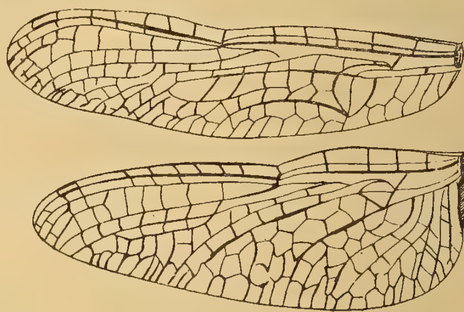

Ephippiger Cuni Bol. (Musèu Martorell)

Sobre l' any 1875 en Cuní va trobar un neuròpter que ha adquirit certa celebritat. Lo envià al naturalista belga Baró de Selys-Longchamps, qui-l va creure una especie nova (a la que denominà *Urothemis advena* Selys y se-l quedà a Lieja per la seva colecció) del gènero *Urothemis* y del que tant sols se-n conexía un exemplar cullit a Terracina (Italia), l' any 1822, per Van der

Protorax

Detalls del *Urothemis advena* Selys

Linden y que fou designat posteriorment per *Urothemis nigra* V. d. L. Com se tractava d' un gènero tan rar en individuus, ja que en un segle sols se ne havían trobat dos, lo baró de Selys va escriure a en Cuní que se-n procurés altres exemplars, però aquí van ser los seus apuros, perquè ignorava fixament ahont l' havía caçat. A despit de la seva bona voluntat y constancia ,ja que durant 20 anys lo va estar buscant, no-l trobà de nou, segons ho relata en

una memoria de la Real Academia de Ciencies y Arts de Barcelona, publicada l' any 1899. En ella hi anava adjunta una làmina que reproduhím pera facilitar tan felíç troballa als aficionats.

Ha donat més interès a aquest insecte, lo que fos caçat l' any 1895 a Kashgar en la Assia central y-l que al fer los treballs de comparació entre uns y altres, sobrevingués al exemplar català un accident, quedant completament destruit.

Lo Dr. Ris, successor del Baró de Selys, ab los odonats trobats a Terracina, Catalunya y Kashgar ne formà un gènero nou que anomenà *Selysiothemis*, comprenent-los tots en una sola especie la *nigra* V. d. L. Però com siga que entre l' exemplar català y los demés s' hi troban algunes diferencies anatòmiques y de coloració, queda lo dupte de si la catalana es una especie nova, lo que sols podría aclarir-se trobant-ne altres individuus.

Hi ha alguna provabilitat de que aquest neuròpter fos trobat als Pyrinèus, prop de Puigcerdà.

Afanípters, *Anopluros* (12).—Poca cosa dirèm d'aquests ordres; lo primer comprèn lo gènero *Pulex*, quines especies són parassitaries del home y dels demés mamífers, y lo segón los gèneros *Pediculus* y *Ricinus*, també tots, o bé parassitaris del home y dels demés mamífers, o bé de les aus.

(12) Alguns autors comprenen els *Afanipters* entre-ls *Dipters* y-ls *Anopluros* entre-ls *Hemipters*, ab fonament.

MIRIÁPOTS

Són articulats de forma allargada ab lo cap ben marcat, que porta antenes, y-l reste del còs compost de una serie de articulacions sense que s' hi trobe cap separació marcada entre lo torax y-l ventre. No tenen may ales y en cambi presentan un gran nombre de potes, mólt variable segons les especies, per lo que se-ls dóna en general lo nom de *centpeus* o *cent cames*.

Viuen en llochs humits y passan lo día amagats sota les pedres y molses y alguns en los recons de les nostres habitacions, sortint no més a la nit.

Són animals poch estudiats en la nostra regió y no gayre abundants en especies, de les que-n conexèm dèu, corresponents a cinch gèneros.

Se dividexen en dos grupos, los *Quilògnats* y-ls *Quilòpots*. Entre-ls individuus del primer, s' hi troban lo *Glimeris limbata* y-l *G. guttata,* que són petits, de un centímetre y mitg; quan se-ls toca s' enrotllan, prenent la forma de una boleta, y quan los sembla que ha passat lo perill, s' obren y tornan a caminar. Los *Yulus terrestris* y *Y. sabulosus,* de còs allargat y cilíndrich, de color negra, anomenats vulgarment *sabaters,* que tambè quan se-ls toca, se doblegan en espiral.

Lo segón grupo està constituít per la *Scutigera araneoides*, de uns tres centímetres y ab les antenes més llargues que-l còs; té 15 parells de cames y los sis últims mólt desenrotllats, lo que-ls hi dóna les apariencies de una aranya. De día estàn amagats entre les fustes dels envigats o en les llibreríes, y quan se-ls descubreix, corren ab gran velocitat y al agafar-les se-ls hi desprenen fácilment les potes.

Lo *Lithobius forcipatus* y-l *L. vulgaris,* que-s distingexen per tenir los secments del còs de dos mides diferentes, alternant un d' ample ab un de estret. Per últim tambè comprèn lo gènero *Scolopendra*, que es lo gegant de aquesta classe, ja que arriba a tenir en lo nostre pahís de 15 a 18 centímetres de llarch. Se troban sota les pedres en lo bosch, les especies *S. morsicans, S. complanata* y *S. viridipes* y pêl seu aspecte, la seva mida y pêls moviments de serp que fà, inspira cert temor al vulgo, que no es del tot justificat, per quant la picada de les nostres especies no es de greus conseqüencies. Són animals carnívors, que viuen de menjar altres insectes y no dexan per lo tant de prestar certa utilitat a la agricultura.

ARACNITS

Los aràcnits se distingexen per tenir lo cap soldat al tórax formant una sola peça que s'anomena cefalotòrax y lo ventre quasi sempre ben diferenciat. Presentan vuyt cames; les antenes semblan estremitats, y de vegades acaban ab unes pinces, de modo que alguns naturalistes les han près per mandíbules. La pell o coberta esterior es tova quasi sempre; algunes especies són verinoses.

Los orgues dels sentits estàn poch desenrotllats, esceptuant lo del tacte, que deu ésser mólt fí pera permetre a mólts d' ells lo córrer sobre los fils o trenyines de que-s valen pera caçar insectes.

La respiració se verifica per mitg de tràquees o tubets que-s distribuexen per l' interior del cos en petites ramificacions o bé per medi d' uns grans sachs en nombre variable que tenen en lo ventre, comunicant directament ab l' esterior per uns forats y als que s' ha donat lo nom de pulmons, però que en realitat no són més que sachs traqueals.

Buthus Occitanus Am
(col. Soler y Pujol)

Tots los aràcnits s' alimentan d' insectes o bé són paràssits.

Los ordres principals són los *Escorpionits*, *Araneits* y *Acarits*.

Los *Escorpionits* tenen lo ventre compost de dues parts, la posterior es més prima formant com una cuha que acaba ab un fibló y que quan agafan algún insecte, lo fan passar cargolant-se, per sobre del cos y li clavan, inoculant-li un verí que segrega una glàndula especial, peramatar-lo.

Estàn representats a Catalunya per dos gèneros que tenen una especie cada un y són lo *Scorpio europaeus* L., y lo *Buthus occitanus* Am.; lo primer es mólt comú, se-l troba dins les cases de pagès, corrent per les parets, es petit, d' uns sis o set centímetres de llarch, d' una color verdosa fosca, y es quasi bé inofensiu ja que la seva picada produheix poch dolor y no té consequencies; lo segón es doble gran, de uns deu centímetres y se-l troba sempre sota les pedres de certs terrenys erms, té una color groguenca y deu evitar-se la seva picada, que si bé no es mortal ni mólt menys, en lo del nostre pahís, resulta mólt dolorosa y de vegades dóna lloch a inflamacions. Són animals vivípars, es a dir, que los fills neixen

completament formats després de una gestació d' un any; un cop nats, la femella los porta assobre tres o quatre setmanes, y de vegades si no troba altra cosa se-ls menja.

Los *Araneits* són los anomenats vulgarment *aranyes*, quines costums bastant conegudes de tothòm, són per demés curioses. Les estremitats més anteriors o pulpos portan en los mascles los orgues reproductors, en les femelles acaban ab unes ungles per les que hi dexan anar un verí al clavar-les, essent la picada de les especies més grans de nostre pahís, dolorosa com una punxada de agulla.

La major part tenen en l' estrém y part inferior del ventre uns petits aparatets que segregan una substancia que se solidifica al contacte del ayre, constituint un fil bastant resistent ab lo que fabriquen les trenyines de mólt difrentes formes, segons les especies. Entre les especies de Catalunya hi tením la *Mygale valentiana* Duf. y la *M. cementeria* Duf. que viuen en uns forats a terra sobre los que hi colocan una tapadora feta de filats y arena, quedant-se elles a sota, des de ahont vigilan lo pas de les seves víctimes, sobre les que-s tiran ab mólta llestesa, tornant un cop feta la presa a menjar-se-la dins del níu; aquestes són les especies més grans. També són notables les *taràntules*, de les que tením aquí la *Lycosa hispanica* Walk, quina víu axís meteix en forats a terra mólt ben forrats de trenyines y dels que surt sols pera caçar.

Tegenaria domestica L.
(Col. Soler y Pujol)

Es mólt coneguda la especie *Pholus falangioides* W. que-s cría per les cases, parant les seves teles en los recons de les nostres habitacions per atrapar mosques y mosquits, té les cames mólt primes y llargues y lo cos més o menys çilindrich. En los magatzems y quadres se troba la *Tegenaria domestica* L., que disposa les trenyines horizontalment, construint un tubo en un dels estrems, des de ahont espera que la presa s' enrede en les malles per apoderar-se-n.

Algunes especies paran les teles entre les pedres del bosch com los *Eresus frontalis*, y *E. acantophilus* Duf., com també la *Olios spongitarsus*, trobada per primera vegada en un jardí de Barcelona. Lo *Phalangium tricuspidatum* de potes llargues y fines y cos circular que corre per sobre les herbes dels prats.

Un altre grupo, lo dels *Thomisus*, està representat a Catalunya per lo *T. cristatus*, *T. villosus*, y *T. atomarius* que se troban sempre amagats entre los pètals de les flors, entre los que són difícils de descubrir, per haver-los dotat la natura de les metexes colors que elles, lo que fà que-ls insectes voladors, especialment los hymenòpters, s' hi acosten confiadament, y al introduhir lo cap dins del caliç pera xuclar son néctar, són agafades pêl coll y mortes.

La *Epeira fasciata* W., es una de les especies més boniques d' aquí, tenen lo ventre mólt abultat pintat ab brillants dibuxos de ratlles de colors.

Es per demés notable la *Argyroneta aquatica* W., que víu dintre del ayga ahont li permet resistir mólt temps lo reservori d' ayre que necessita pera respirar, que guarda entre uns grupos de pels que té sota lo ventre; fà los níus que semblan unes campanetes de busso, entre les plantes, a flor de ayga.

A pesar de ser les aranyes tan abundants y curioses d' estudiar, no hi han hagut a la nostra terra naturalistes que s' hi hajan dedicat; conexèm la colecció d' en Martorell y Peña, conservada en lo Musèu Martorell y que conté unes 50 especies sense classificar. Recordàm que en Cuní y Martorell també ne tenía una porció de recullides, prò en les seves coleccions d' artròpots avuy instalades en lo magnífich Colegi de Sarrià dels PP. Escolapis, no hi havém vist als aràcnits.

Los *Acarits* són tots parassitaris ja del home ja de diferents animals: la major part de especies són microscòpiques. Los principals són lo *Demodex folliculorum* Sim., que-s troba en la pell del home dins dels folículs sebacis o sía de lo que ne dihèm barbs, no hi ha més que espréme-los y posar lo producte entre dos cristalls al microscopi pera descubrir-los, ordinariament es inofensiu, però pot donar lloch a inflamacions locals. *Sarcoptes hominis* es lo productor de la sarna; se introduheix a la pell, construint uns petits canals en la dermis, ahont deposita la femella los ous, que no tardan a desenrotllar-se, multiplicant-se estraordinariament y donant lloch a irritacions de la pell y a la formació de granets o pústules que ocasionan grans molesties. Pot arreplegar-se facilment aquest acàrit treyent lo contingent d' una pústula y posant-lo al microscopi entre dos cristalls; es de una color blanca y s' arriba a distingir a simple vista.

Altres *Sarcoptes* són parassitaris del cavall, de la rata y del conill, als qui produhexen també la sarna.

Per fí, es mólt comú lo gènero *Ixodes* de quines especies denominades *rènechs*, són conegudes lo *I. ricinus* que víu demunt del gos, y lo *I. reduvius* sobre los bèns; tenen de mitg a un centímetre y són de forma ovoidea, ab lo còs deprimit quan estàn en dejú. Se troban en los boschs per terra o penjats en les ginestes y altres arbrets. Quan passa la seva víctima s' hi agafan tan fortament que per despendre-lo se ha de fer seguir la pell, y clavant-se ab lo seu xuclador se comença a inflar omplint-se de sanch fins a pendre la forma esfèrica. Se reproduhexen ab mólta facilitat y en tan gran nombre que poden arribar a ocasionar la mort del animal atacat.

CRUSTACIS (13)

Los Crustacis són articulats acuàtichs qui respiran per branquies, ab apèndices anteriors més o menys modificats; lo nombre de segments es variable de un grupu al altre, variant des de 8 fins a 50; lo cos se divideix normalment en quatre regions: un cap, un torax, un abdomen y una cuha o telson, que-ls serveix pera nadar; quiscuna d' aquestes regions va acompanyada d' apèndices particulars.

Los Crustacis se dividexen en dos grans grupus: *Malacostracis* y *Entomostracis*.

MALACOSTRACIS

Tenen lo cos dividit normalment en 21 segments; tenen les antenes y antènules tàctils; ordinariament ab apèndices abdominals. Los qui tenen los ulls demunt de peduncles movibles forman lo grupu dels *Podoftalms* y los qui-ls tenen sense peduncle lo dels *Edrioftalms*.

PODOFTALMS

Los Podoftalms comprenen dos ordres: *Decàpots* y *Estomàpots*.

Los Decàpots tenen una closca que cobreix ordinariament los segments cefàlichs y toràcichs; branquies en los costats del torax y encloses dintre una cavitat; 5 parells de pates ambulatories toràciques. Resseguirèm quiscún dels tres sub-ordres en que se dividexen *(Braquiurs, Anomurs* y *Macrurs)* citant les especies que s' han recullit y classificat a Catalunya.

Braquiurs.—Tenen l' abdomen replegat cap a sota, no presentant cap senyal d' apèndices en lo penultim segment; plastró esternal ample, entre totes les pates. Són los anomenats vulgarment *cranchs* y *cabres* que tant abundan per les platges, sobretot les rocoses y que cridan la atenció perquè surten de

(13) La redacció d' aquesta part dels Articulats ha sigut portada a terme per Mossen Norbet Font y Sagué.

la ayga y poden viure algún temps fora d' ella. Hi ha móltes familiés (14) de les quals citarèm los gèneros més importants trobats a Catalunya.

Inachus thoracicus

INÁQUITS.—*Stenorhynchus phalangium* Penn.
Inachus scorpio Fabr.
» *thoracicus* Roux.
MÁITS.—*Herbstia condyliata* Herbs.
Pisa armata Latr.
» *gibbsi* Leach.

Pisa tetraodon

(14) Les especies que citàm figuran en la colecció del Musèu Martorell d' aquesta ciutat o en la del Musèu de Historia Natural de Madrid, y tant les unes com les altres, formavan la colecció recullida pêl malaguanyat naturalista català Sr. Antiga; també treballà en aquest grupu lo Sr. Masferrer.

MÁITS.—*tetraodon* Leach.
» *corallina* Risso.
Lissa chiragra L.
Maia squinado Latr.
» *verrucosa* M.—Edw.
Acanthonyx lunulatus M.—Edw.
PARTENÓPITS.—*Lambrus angulifrons* Latr.
» *massena* Roux.
CANCÉRITS.—*Xantho floridus* Montagu.
» *tuberculatus* Bell.
» *rivulosus* Risso.
Platycarcinus pagurus L.
Pilumnus hirtellus Penn.
» *spinifer* M. Edw.

Pilumnus spinifer

Pirimela denticulata Montag.
Eriphia spinifrons Herbst.
PORTÚNITS.—*Carcinus maenas* L.
Platyonichus nasutus Latr.
» *latipes* Penn.
Portunus plicatus Risso.
» *rondeleti* Risso.
» *marmoreus* Leac.
» *plicatus* Risso.
» *tuberculatus* M. Edw.
» *corrugatus* Penn.
» *arcuatus* L.
PINNOTERÉSITS.—*Pinnotheres veterum* Bosc.
GONOPLÁSITS.—*Gonoplax rhomboides* Fabr.
GRÁPSITS.—*Grapsus varius* Latr.

CALÁPSITS.— *Calappa granulata* Fábr.
LEUCÓSITS.—*Ilia nucleus* Herbs.
» *rugulosa* Roux.
CORISTÉSITS.— *Corystes dentatus* Latr.
DORÍPPITS.—*Dorippe lanata* L.

Dorippe lanata

Anomurs.—Tenen l' abdomen replegat o estès, ab apèndices ordinariament en lo penultim segment; plastró esternal ordinariament lineal entre-ls tres derrers parells de potes. Ses familíes són poch nombroses; d' elles hi ha citades a Catalunya les següents:

DRÓMITS.— *Dromia vulgaris* M. Edw.
LITODÉSITS.—*Homola spinifrons* Lmk.
» *cuvieri* Roux.
PAGÚRITS.—*Pagurus striatus* Latr.
» *pridauxi* Leach.
» *callidus* Roux.
» *timidus* Roux.
PORCELLÁNITS.—*Porcellana longicornis* Penn.

Macrurs.—Tenen l' abdomen ordinariament més llarch que lo cefalotorax, estès cap enrera y que-ls serveix pera nadar. Los individuus s' anomenan vulgarment *llagostes* y *llagostins*, y forman bastantes families de les que donarèm lleugera enumeració.

GALATÉITS.— *Galathea squamífera* Leach.
» *strigosa* L.
» *nexa* Embl.
Munida rugosa Leach.
ESCILLÁRITS.—*Scillarus latus* Latr.
» *arctus* Roem.
PALINÚRITS.—*Palinurus vulgaris* Latr.
TALASÍNITS.— *Caliaxis adriatica* Mell.
Gebia littoralis Risso.

HOMÁRITS.—*Homarus vulgaris* M. Edw.

Homarus vulgaris (reduhit).—Nephrops norwegicus.—
Alpheus ruber.—Nika edulis

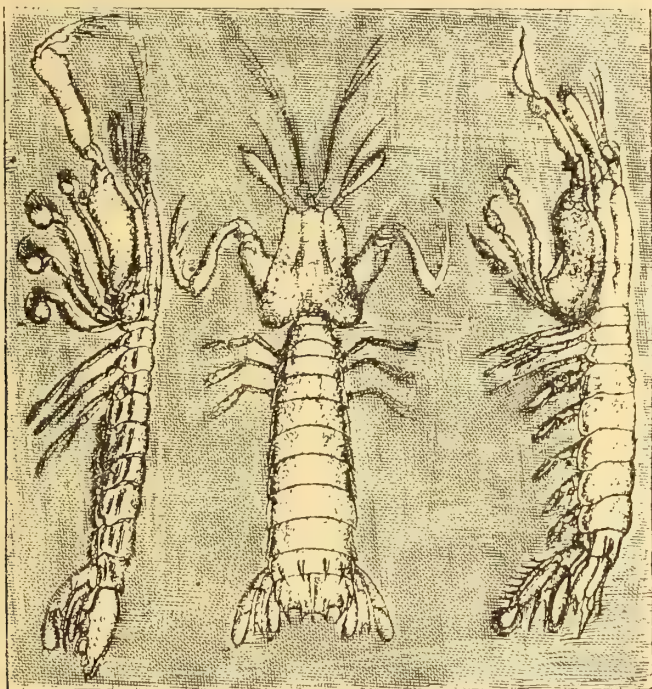
CRANGÓTITS.—*Crangon cataphractus* Risso.
» *fasciatus* Risso.
ALFÉITS.—*Alpheus dentipes* Guerin.
» *ruber* M. Edw.
» *platyrhynchus* Hell.
Nika edulis Risso.
Athanas nitescens Leach.
PALEMÓTITS.—*Hippolyte cranchi* Leach.
Pandalus annulicornis Leach.
» *pristis* Dtr.
» *narwal* Fábr.
Lysmata seticaudata Risso.
Palaemon treilleanus Desma.
» *serratus* Penn.

Palaemon xyphias Risso.
» *squilla* L.
» *rectirrostris* L.

L' altre ordre dels podoftalms, anomenats *Estomàpots*, es caracterisat perquè los individuus que-l forman no tenen les branquies toràciques allotjades dintre cavitats interiors; la closca dexa sovint un o mólts pereiomérits al descobert; de 7 a 8 parells de potes quasi semblantes.

Aquest ordre es poch nombrós en especies; de les nostres costes sols són conegudes les següents:

Mysis frontalis M. Edw.

Squilla mantis.—S. desmaresti.—Gonodactylus Chiragra

Squilla mantis Latr.
» *desmaresti* Risso.

EDRIOFTALMS

Los Edrioftalms són los Malacostracis qui tenen los ulls sense peduncle o mólt poch pedunculats. Hi ha tres ordres: *Cumacis*, *Isòpots* y *Anfípots*, ab gran nombre d' especies que viuen en les aygues dolces o salades, y en los llochs humits; són generalment de petit tamany y-l llur estudi està per fer encara a Catalunya; pertanyen a aquest grupu los anomenats vulgarment *porquets de St. Antoni* y *pusses de mar;* citarèm sols los més coneguts:

Oniscus murarius Cuv.
Nerocila bivittata M. Edw.
Anilocra mediterranea Leach.
Gammarus pulex Fabr.
Talitrus saltator Klein.

ENTOMOSTRACIS

Los Entomostracis tenen los segments del còs en nombre superior a 21 o mólt inferior a aquest nombre; sense apèndices abdominals, y ab les antènules y antenes mólt sovint natatories; un ull impar y sovint ulls laterals. La majoría d' especies d' aquest grupu són paràsits dels pexos, demunt dels quals se les troba arrapades; altres viuen en la mar o en les aygues de les maresmes, llachs y estanyols. Poch o gens estudiat encara aquest grupu a Catalunya, no farèm més que citar les especies següents les més conegudes y abundants:

Lepas pectinata Spengl.
Scalpellum vulgare Leach.
Balanus amphitrete Darw.

ANELITS, SISTOLITS, HELMINTS

Aquestes tres classes d' articulats s' estudía en les classificacions modernes formant un *tipo* apart ab lo nom de *Cuchs.*

Tenen lo còs allargat y constituit per substancies tobes, presentant en general anells o divisions travesseres. Per axò han estat estudiats mólt temps entre los articulats.

La seva organisació es generalment parlant tan sumament senzilla, que móltes de les especies compreses, si es partexen a troços, cada hu d' ells pot viure y reproduhir-se separadament.

No solen tenir cames y pera trasladar-se de un lloch a altre s' arrosseguen valent-se dels moviments produhits per sa potent capa muscular subcutania.

Anèlits.—Comprèn aquest grupo la sangonera, *Hirudo officinalis*, Sav. que si bé no es mólt comuna en nostre pahís, se troba en alguns estanys y basses; té una ventosa a cada cap per agafar-se al còs de les seves víctimes y xuclar-los-hi la sanch trencant abans la pell, per lo que-s valen de unes fortes mandíbules guarnides de un gran nombre de petites dents. Se ha utilisat mólt en altre temps en Medecina per aquesta proprietat seva, però avuy se substituexen per altres medis més pràctichs empleant-se rarament.

Serpula contortuplicata L.

Se troban en lo Mediterrani la *Serpula spirorbis*, L., y la *S. contortuplicata*, Sav., que viuen en les roques a sóta la ayga del mar, dintre de uns tubos caliços que elles metexes se fabriquen, fora dels que treuen lo cap y les branquies en forma de plumero de belles colors.

També víu aquí la *Arenicola marina*, L., en les platges, però solen estar mólt amagades a 25 o 30 centímetres sóta la sorra. Los pescadors les fan servir d' esqué pera pescar.

Lo *Lumbricus terrestris*, L., *cuch de terra*, se troba sempre en llochs humits de terra bona. Estàn amagats de día y quan fà calor, arriban a enfonzar-se més de un palm terra endins, però a la nit, o en díes de pluja, treuen lo cap per los foradets dels conductes en que viuen. Menjan substancies

orgàniques en descomposició juntament ab la terra, de manera que contra lo que alguns creuen, no fan cap mal a la agricultura. Los pescadors d' ayga dolça se 'n aprofitan pera pescar.

Sistòlits.—D' aquest grupo no conexém, de la nostra regió, més que lo gènero *Rotifer*, compost d' animals microscòpichs y trasparents que-s troban en les aygues embassades sobre les plantes acuàtiques y presentan la particularitat de que al dessecar-se quedan en un estat de vida latent que recobran quan se-ls humiteja. Lo seu nom los hi prové de unes corones que tenen al voltant de la boca formades de uns filaments o pestanyes vibràtils a les que imprimexen un moviment rotatíu.

Taenia solium L

Helmintes.—Tots ells són paràssits y viuen dintre del còs del home y de altres animals superiors; comprenen la tenia, *Taenia solium*, L., que té la forma de una cinta blanca y arrìba a alcançar la llargada de uns vuytanta pams; lo cap y les primeres articulacions són sumament primes y-s van examplant fins a tenir un centímetre y mitg; està agarrat al tubo digestíu del home, en lo seu estat perfecte per una corona de vuyt o deu dents y quatre ventoses y de tant en tant s-en desprenen troços que contenen los ous y surten del còs ab les materies fecals. Los ous van a parar als camps quan s' afeman; lo porch o bé l' home se-ls menja barrejats ab les verdures y un cop han anat a parar al tubo digestíu, los suchs gàstrichs disolan la seva coberta, y-l animalet, que ja té començat lo seu desenrotllo, passa al travès de la mucosa a les carns, allí forma unes bosses que prenen lo nom de *quistes hidatidichs*, y van crexent fins a tenir a vegades lo volúm del cap d' una criatura; en certs cassos se fixa en lo pulmò o en lo fetge del home donant lloch a greus malaltíes. Juntament ab les carns del porch les mentja l' home y si no es morta per la ebullició, se desenrotlla en son tubo digestíu passant al estat perfecte.

Semblants evolucions fan altres especies, passant pêl còs de diferents animals, axís la *T. mediocanellata*, Kuch, es parassitaria dels remugants, durant los diferents cambis que esperimenta y va també a parar definitivament al nostre tubo digestíu en lo seu estat perfecte.

Lo *Ascaris lumbricoides*, Clap., té la forma cilíndrica y afuada de cada cap, de un palm de llarch y es de color de rosa; víu també en los budells de l' home que l' espulsa devegades per l' ano y altres per la boca.

Los *Oxyurus vermicularis*, S., viuen en les derreres porcions del tubo intestinal, en les immediacions del ano per ahont surten y tornan a entrar,

produhint molta picor y malestar; no tenen més de uns cinch a sis milímetres, y són de color blanca.

La *Trichina spiralis*, O., que menjàm ab la carn del porch es microscòpica y dóna lloch a la trichinosis, afortunadament mólt rara en lo nostre pahís.

La *Filaria sanguinis*, Lew., es un helminte microscòpich que víu en la sanch del home y en la orina, ocasionant una malaltía móltes vegades mortal; es originaria dels climes càlits, però s-en conexen en nostra terra, suposant-se hauràn vingut ab los repatriats de Filipinas.

Dels altres gèneros y especies de cuchs, no se-n han observat exemplars a Catalunya.

MOLUSCHS [15]

PER

J. B. d' Aguilar-Amat

Catalunya per sa situació en los límits meridionals d' Europa y per la accidentada superficie de son terreny, que abunda en planes y sorrals soleyats y àrits y en valls ombrívoles y frescals, lo meteix que en puigs enlayrats y feréstechs y en colls sombríus y pedregosos, té de possehir y posseheix una fauna malacològica, rica y variada, en la que, al costat de especies meridionals propries dels llochs àrits y caldejats pêl sol potent del mitgdía, se tenen de trobar y se troban especies de les localitats temperades del centre d' Europa y tota una munior d' especies peculiars a Catalunya, que forman lo llaç d' unió entre unes y altres.

Al propri temps, la estensió de ses costes y la gran varietat de sa naturalesa estremadament diversa, donchs al costat de platges suàus y llotoses se troban acantilats rocosos y fondos de penya viva que causan una gran varietat en la flora submarina, tenen de repercutir y repercutexen en la fauna malacològica marina, la qual, gracies a aquestes causes, es mólt rica y constitueix com una síntesis de la fauna mediterrania, tenint, ademés, algunes especies propries del Mar de les Antilles, y que, portades pêls barcos en sos viatges, s' han aclimatat, aumentant axí la nostra fauna.

Lo nombre d' especies que habitan a Catalunya es bastant elevat, sent mólt difícil donar-ne la quantitat exacta, donchs cada día n' aparexen de noves per la ciencia y d' altres no trobades fins ara a la nostra terra. Les especies marítimes més conegudes són unes 500; les terrestres unes 300 y les fluviàtils aproximadament un centenar.

Entre los malacòlechs catalans desapareguts citarèm a Graells, Martorell y Salvanyà, sent actualment los continuadors de la seva obra los senyors Bofill y Poch, Chía y de Samà, Joseph Maluquer, Serradell, Zulueta y Tomàs.

---

(15) Com per la seva major simplificació hem adoptat un sistema de classificació que no es dels més moderns, colocàm als moluschs després dels articulats o artròpots, al revès del ordre que avuy generalment se segueix.

Los Cefalòpots (pops, sipies, etc.) són bastant nombrosos en nostres aygues, havent-hi algunes especies rares y poch abundants, com la *Parasira carena* Verany y algunes altres ben estudiades y quin catàlech ha publicat lo jove y sabi malacòlech català Joseph Maluquer.

Los Pteròpots (moluschs pelàgichs de còs nú o protegit per closques primes) són també bastant abundants, y si bé són, a causa de sa estremada fragilitat, difícils de trobar y conservar, abundan en les coleccions dels malacòlechs catalans, La especie més abundant y remarcable es, segurament, la *Cavolinia tridentata* Forskal.

Los Gasteròpots, que constituexen la major part dels moluschs, forman lo gros del exèrcit de la fauna malacològica catalana, de tal manera, que la sola enumeració dels que viuen a Catalunya, ocuparía més espay del que aquí podèm disposar.

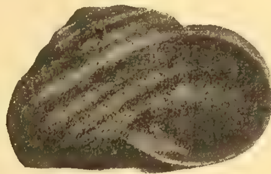
Los Helix (caragols terrestres) són a Catalunya mólt abundants, havent-hi un gran nombre de especies propries de la nostra terra y móltes altres que, sent de la fauna africana, gracies a les especials condicions que algunes localitats de la nostra terra oferexen, s' han introduhit y aclimatat, donant a la nostra un caràcter de transicció entre les faunes europea y africana.

Entre les primeres solament citarèm algunes de les més importants:

Helix (Patula) bofilliana Fagot.—Montserrat.

Helix ripollica Fagot.—Ripoll y voltants d' aquesta vila.

Helix (Helyomanes) Zuluetai Caziot.—Llochs àrits del Maresma.

H. (Heliomanes) Zuluetai Caziot

Helix (Jacosta) montserratensis Hidalgo.—Montserrat.

Helix (Jacosta) betulonensis Bofill.—Collades granítiques del litoral.

Helix (Jacosta) Montsicci Bofill.—Portell del Montsech (Lleyda).

Helix (Helicopsis) barcinonensis Bourguignat.—Terrenys granítichs del territori de Barcelona.

Helix (Helicopsis) miraculensis Marcet.—Miracle-Solsona.

Helix (Arianta) Xatarti Desmoulins.—Valls altes dels Pyrinèus.

Helix (Murella) Companyoi Aleron.—Runes de la Ciutadela, Sta. María de la Mar, Barcelona.—Muralles ciclopees, Tarragona.

Entre les segones que pertanyen quasi totes al grupo de les Xerofiles, sols citarèm com exemple la *Helix (Helyomanes) astata* Bgt. y la *Helix (He-*

lyomanes) tabarkana Bgt. que són mólt abundants a totes les vores dels camins dels encontorns de Barcelona.

Lo gènero *Pupa*, interessant grupo de cargolets terrestres, està representat en nostra terra per gran nombre de especies, móltes d' elles esclusives de la fauna catalana; essent Catalunya, segons parer de distingits y sabis malacòlechs, un dels pahisos més richs en aquest gènero de moluschs.

Solament ne citarèm algunes de les propries de la nostra fauna:

Pupa montserratica Fagot.—Montserrat.

Pupa ilerdensis Fagot.—Provincia de Lleyda.

Pupa perlonga Bofill.—Pyrinèus.

Pupa Freseri Bofill.—Ribes.

Pupa Bofilli Fagot.—Montserrat.

Pupa dertosensis Fagot.—Serra de Cardó, Tarragona.

Un gènero mólt curiós de mólts pochs representants en la fauna europea ne té un de mólt estrany y no gayre abundant en la fauna malacològica catalana; es la *Nenia subarquata* Bofill que solzament se troba en les immediacions de Lladó, y que es una de les joyes indígenes de les coleccions malacològiques dels conchiliòlechs catalans.

Purpura Barcinonensis Hidalgo

També lo gènero *Clausilia* té nombrosos representants a Catalunya, sent avuy día lo més raro la *Clausilia cathalonica* Bgt., que, abundant en altre temps a Barcelona està quasi del tot agotada.

La molta abundancia de ríus d' estensió més o menys gran, axís com la existencia de móltes rieres, estanys y maresmes fà que-ls gasteròpots acuàtichs se troben també en gran nombre, sent algunes les especies propries de Catalunya, de les que solzament citarèm a modo d' exemple la *Limnaea Martorelli* Bgt., propria del estany de Banyoles y la *Limnaea Maluqueri* Fagot que se troba en los sots d' ayga embassada de la serralada del Montseny.

Los gasteròpots marítims són en tan gran nombre que sols la llista de una petita part d' ells ocuparía mólt més espay del que en aquesta publicació se disposa. Citarèm com exemple de les especies propries de la nostra mar, la *Púrpura barcinonensis* Hidalgo, bonica especie no gayre abundant, trobada per primera vegada a Barcelona; y com exemple de les especies que originaries d' altres mars han sigut transportades fins al nostre per les embarcacions y s' han naturalisat a nostres platges, la *Natica sagraiana* Orb. elegant especie originaria de la Illa de Cuba.

Los Scafòpots són també abundants en les nostres platges, sent los més comuns lo *Dentalium entalis* L. y lo *Dentalium tarentinum* Lmk.

Los pelecypots, moluschs ab la closca dividida en dues parts, (vulgarment anomenats petxines) són també mólt abundants, de manera que se pot dir que la major part dels citats pèls malacòlechs com del Mediterrani se troban en les nostres aygues, també se troban ab relativa freqüencia, especies de altres mars que portades per los barcos a quins forros s' aferran, viuen en nostres aygues tan constantment y ab tanta regularitat com les especies indígenes; en aquest cas se troba lo *Mytilus exustus* Gml., propri del mar de les Antilles y varies altres especies.

A les aygues dolces de Catalunya viuen també un nombre bastant considerable dels pelecypots fluviàtils que forman los gèneros *Unio* y *Anodonta*, qual enumeració per les causes abans esposades no es propria d' aquest lloch.

Tal es rapidament fullejada la malacología catalana, mólt se coneix de ella gracies als treballs dels malacòlechs catalans, però més se pot encara fer y abundant los aficionats catalans a aquesta mena d' estudis y essent mólts los mestres sabis que Catalunya ha tingut y té, no duptàm que la malacología està cridada a aumentar lo nombre de fills ilustres de Catalunya.

Radiats y Heteromorfs

pêl Dr. D. Baltasar Serradell

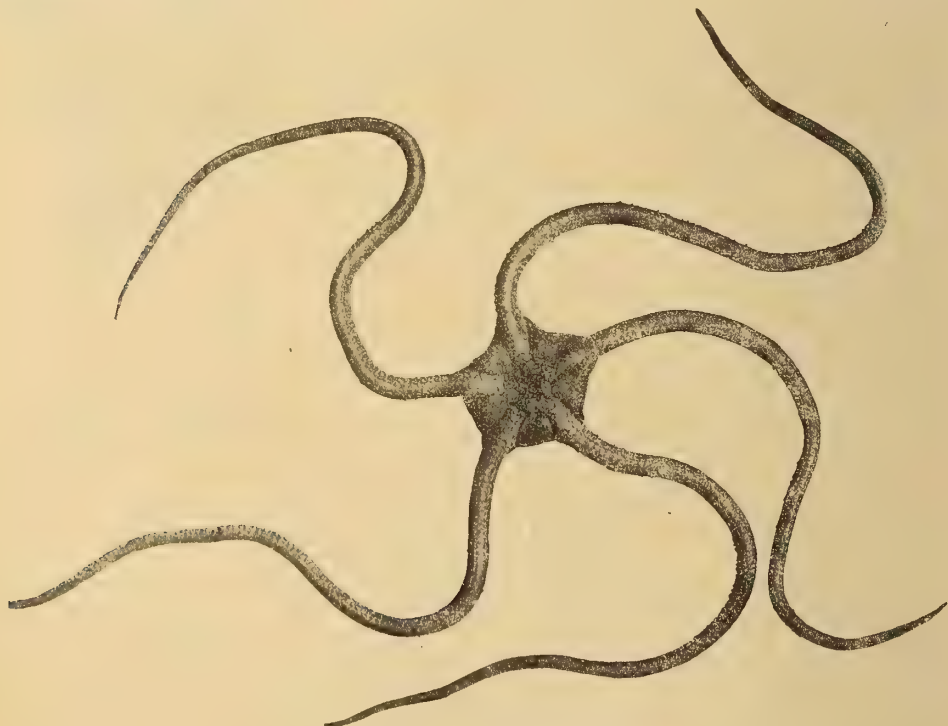
EQUINODERMS

Animals radiats, de construcció dominant pentarradiada, bilateralment simètrichs. Una cavitat general enterocèlica, separant la paret esterior del aparell digestíu, de les parets del còs. Un dermo-esquelet calcificat provist de móltes pues. Intestí y sistema vascular independents; sistema nerviós y sistema ambulacral.

Quasi sempre provehits de tubus anomenats *ambulacraris* que partexen d' una canal y ocupan una superficie longitudinal que se coneix ab lo nom de *ambulacre;* un bon nombre d' especies tenen òrgans especials de prehensió terminats per una mena de pinsa.

Coneguts vulgarment per castanyes o erissos y estrelles de mar.

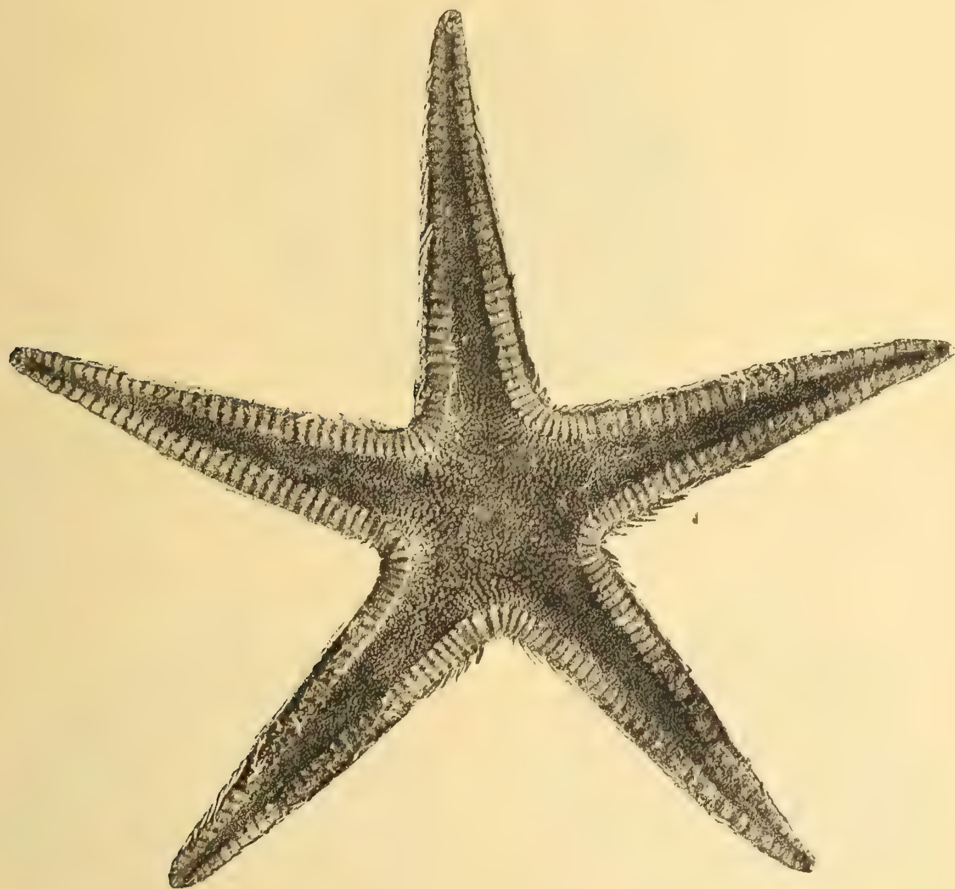
Entre les especies més notables que habitan a Catalunya citarèm les següents:

Ophioderma longicauda. Müll

Ben coneguda y diferent de les restants especies per son còs discoideo uniforme, granulós, provist de 5 braços sensills relativament mólt llarchs, y mólt movibles, plens, sense canals a la part de dessóta y no comunicant ab lo canal intestinal. Obertura bucal en estrella a 5 branques. Sa coloració es morena verdosa uniforme o ab anells grochs en los braços. Poch abundant. La hem trobada a dins lo port de Barcelona juntament ab l' *Ophiothrix spinulosa* Müll. abundantíssima y que víu sobre les pedres sumergides a 15 o 20 metres de fondaria. Es de tamany petit, sos braços recoberts d' espines y mólt fràgils per quina causa no podèm reproduhir-la.

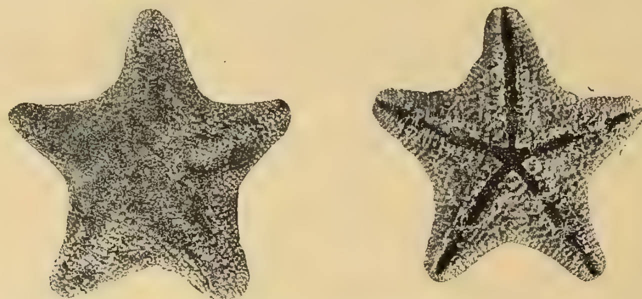
Asterophyton arborescens, Müll. Notable per les ramificacions dels braços, a cop d' ull sembla una planta. Se la troba encar que rara en tot lo Mediterrà.

Asterocanthion tenuispinus. Müll

La més gran de les estrelles de mar del Mediterrà y que abunda sobre tot

en nostra costa de Llevant, formant verdaders banchs y són un perjudici pêls pescadors ja que-ls malmet les xarxes.

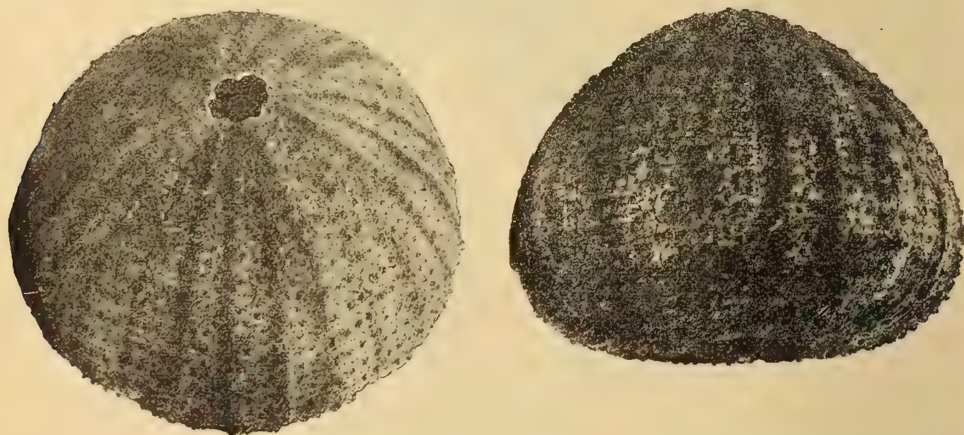
Asteriscus verruculatus. Retzius

Especie mólt comuna y que fàcilment se la reconeix per sa forma y per lo curts que són los braços.

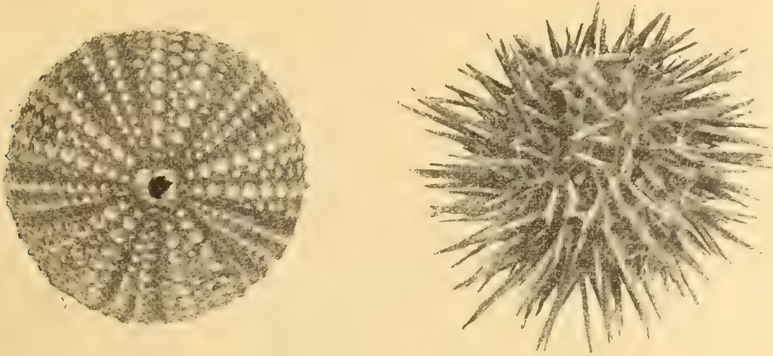
Echinocidaris Stockesi, Ag

La més hermosa de les castanyes de mar que habitan al Mediterrà. La closca es circular sub-cònica lleugerament inflada, y ab grossos tubèrculs, los radis són llarchs, groxuts y estriats, però mólt caduchs al assecar-se. L' hem recullida ab abundancia a Vilanova.

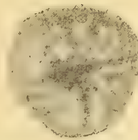
Echinus melo. L

De forma globulosa cònica, faxat de groch y de roig, es la especie més gran de nostra mar. Abunda.

Toxoneustes lividus, Lam

D' aspecte circular, sub-pentagonal deprimit, sos tubèrculs són llisos imperforats, desiguals, formant series secundaries y series principals, les espines són curtes. Ordinariament de color de viola y algunes vegades groch o verdós. Es abundantíssim.

Echinocardium cordatum Pennant

L' hem recullit ab abundancia des de Gavà a Sitges. Pertany a l' ordre dels Spatangits y es notable per sa forma especial, sa closca es mólt prima, inflada y geperuda, les espines, petites y fines, y la coloració es blanca lleugerament rosada.

Les *Holothuries* són equinoderms allargats en forma de cuch, teguments coriacis y ab una corona de tentàculs, quasi sempre retràctils al voltant de la boca y del ano terminal. Són del Mediterrà y se-ls troba a tot Catalunya, la *Synapta inhaerens*, L. Es de forma allargada, epidermis prima, transparent ab cinch ratlles opaques blanques y 12 tentàculs al voltant de la boca. La *Holothuria tubulosa*, Blainv. cilíndrica, allargada y arrodonida en ses estremitats y 20 tentàculs al voltant de la boca. La *Thyone fusus*, Müll., la *Cucumaria doliolum*. Pall. etc.

POLIPERS

Animals ab una cavitat gàstrica. Còs format ordinariament per nombroses cèlules, agrupades quasi sempre en lo període embrionari de manera que constituexen dues capes, la una esterior, l' *exoderm*, la altra interna l' *endo-*

derm, entre los que generalment s' interposa una capa intermitja lo *mesoderm*. Generalment adherents, y produhint un còs incrustant, irregularment ramificat y ratllat.

Ordre dels *Hydroits*, entre aquests citarèm la *Hydra-viridis*, Bl., de còs gelatinòs, diáfan, en forma de cono invertit y acabada en punta inferiorment. Es d' ayga dolça.

Ordre dels *Acelephs*. La *Aurelia tyrrhena*, Lam., en forma de sombrilla rodona, convexa llisa, tacada de roig y ab 8 braços allargats que pujan de la part cóncava. La *Rhyzostoma aldrovandi*, Peron., es hemisfèrica, festonejada, lo rebord es blavós y porta sobre lo disch una estrella blanca de 4 raigs.

Ordre dels *Siphonophors*. Entre ells es digne d' esment, la *Velella limbosa*. Lmk., que presenta una cresta vertical dirigida de devant a derrera y-ls tentàculs són blanchs, llarchs, filiformes. L' estómach es mólt sortit.

Ordre dels *Alcyonaris*. Són dignes de cridar nostra atenció la

Gorgonia verrucosa, Pallas

Pres pêl vulgo per una planta marina per la condició que son eix es de una substancia que té l' aspecte d' un tronch. Es un políper dendroíde, mólt ramificat y quals rames partexen generalment d' un solt tronch, y naxen d' un modo mólt irregular. Es blanquinós y-ls tubèrculs calcífers també estàn

irregularment distribuits. L' exemplar reproduhit existeix en nostra colecció y havía pertenescut al Dr. Texidó, Catedràtich que fou de nostra Facultat de Farmacia.

Corallium rubrum. J. Costa

Eix sclerobàsich dendroíde, roig intens, rosa o blanch, branques mólt espesses y disminuint de diàmetre progresivament fins arribar a la punta. Ne reproduhím un hermosíssim exemplar de la colecció del Seminari Conciliar de Barcelona que procedeix de Roses (Gerona). Se ha usat mólt com objecte d' adorno y en joyería, lo que, en certes èpoques, ha sigut objecte d' un verdader comerç per part dels qui-s dedicaren a la pesca del coral, sobre tot a Roses, y La Escala per lo que-s refereix a Catalunya.

Ordre dels *Ioantharis*. Dins aquest ordre s' estudían entre altres la

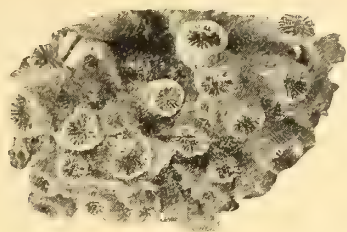
Caryophyllia Clavus Scacchi
Los exemplars *a* y *b* són demunt de Turritella communis Ris

De políper simple y base estreta, forma cònica y mólt abundant per totes nostres costes.

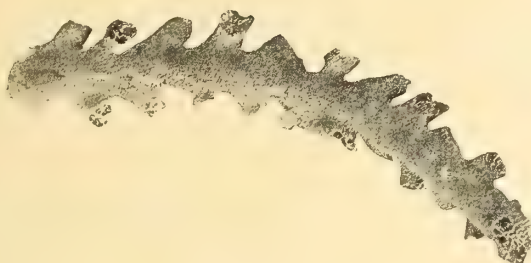
Amphielia oculata, L.

De políper ramós e irregular; calsers circulars, destacats, alternativament disposats; colomella rudimentaria, de color blanca, y conegut per coral blanch.

Cladocora cespitosa L.

Polípers reunits en grupo mólt espès; sembla un aglomerat de Caryophyllias; es rar a Catalunya.

Dendrophylia ramea L.

Encar que no mólt bon exemplar, lo reproduim per que-s vejan les diferencies ab la especie següent y que ha sigut móltes voltes confosa ab aquesta. Lo políper forma un tronch arborescent, de cada costat del qual naxen les branques en series verticals, ramificant-se de una manera alterna ben distinta.

Dendrophylia cornígera Blainv

Aquest se desenrotlla mólt més en altura, crexent les branques sense ordre y no presentant una disposició alterna ben manifesta.

Donada la índole del present treball sols dirèm que encara existexen tres ordres més de polípers: *Sacciferms Lobulats, Rubannats* y *Eurystoms,* qual estudi no s' ha fet encara a Catalunya.

ESPONGIARIS

Una cavitat gàstrica, cèlules

agrupades de manera que en lo període embrionari constituexen dues capes o fulles, un endoderm y un exoderm separats per un mesoderm mólt desenrollat, produhint spícules calices o silícees, o fibres silícees o córnees ab spícules silícees o sense. No presentan sismatocystos, ni tentàculs, ni simetría radiant.

Sols citarèm la *Spongia equina*, O. Schmid, de texit mólt dèns y les cavitats y espays auífers mólt grans.

PROTOÇOARIS

Organisació mólt rudimentaria. Animals de petita talla, quasi sempre microscòpichs y constituits per una sola cèlula o un petit nombre de cèlules quasi iguals. N'existexen un nombre considerable y sols dirèm que en aquest lloch se estudían, entre altres, los *Infusoris* y *Foraminífers*, qual estudi està encara per fer a Catalunya.

Ressenya Mineral

PER

Lluis Mariàn Vidal

Ressenya Mineral

Amiant.—Antimoni.—Argiles.—Arsènich.—Aygües minerals.—Baritina.—Calices.—Calç hidràulica.—Calices litogràfiques.—Carbó de pedra.—Ciment.—Coure.—Espat-fluor.—Esteatita.—Ferre.—Guix.—Manganés.—Petroli.—Plata.—Plom.—Quarç.—Sal comú.—Succino (àmbar).—Zench.

Fem entrar en aquesta compendiada ressenya les substancies del regne mineral que tenen aplicació, exceptuant les aygües potables, perque aquestes no poden ser tractades sense acompanyar quadros d' anàlisis que no caben en l' espay del present treball.

Les anirèm veyent per ordre alfabètich, ordre més còmodo pera la generalitat dels lectors que l' ordre de classificació mineralògica; y nos atendrèm en los datos de producció y d' operaris ocupats, a lo que ensenya la *Estadística mineral de 1906*, derrer document oficial que pot consultar-se, a pesar de ses móltes deficiencies.

Amiant.—Aquest mineral, que a la proprietat de presentar, quan es bò, una textura filamentosa, reuneix la d' ésser mólt refractari a la calor, se troba principalment en les provincies de Gerona y de Lleyda.

En la provincia de Gerona n' hi ha a Coma de Vaca y al Pich del Roch del Orri, essent millor y més abundant en lo segón punt. Se presenta dins de les *calices-marbres* arcayques.

En la provincia de Lleyda se troba a Tahús y Guardia de la Sèu y al Montseny de Llessuy. A Guardia vé dins d' unes masses d' *Ofita* sense constituir filons definits: es generalment blavench y astellós, si bé se-n troba de blanquinós, encara que poch, a modo d' escuma, en les escletxes de la ofita.

Al Montseny de Llessuy vé dins de les calices cambrianes, y es mólt més blanch y sedós, havent-ne sortit fibres d' un metre de llarch: mes la gran altitut a que-s troba, puix està mólt aprop del cim, que té 2,881 metres, y la circumstancia de no presentar filons ni masses ben definides, seràn sempre uns grans obstacles pera explotar-lo.

Antimoni. — La *estibina* o *antimoni sulfurat* se troba principalment als Pyrinèus de Gerona, a Sant Martí de Vilallonga, Pardines y Dorria. Forma filons quasi verticals dins de la piçarra silúrica: poques vegades es pur; axí

es que lo plom, que lo sol acompanyar, dificulta sa colocació en lo mercat. No obstant, si lo mineral es ademés argentífer, com lo del terme de Planers, ahont hi ha un filó ben caracterisat al costat del ríu, ha pogut utilisar-se pêl valor de les 2'88 onces de plata que té per quintar de mena rentada o escullida.

Dues mines productives ocupan 14 obrers y donan al any 6'24 tonelades, que, a 43'01 pessetes tonelada, valen a boca mina 268 pessetes.

Argiles. — A totes les provincies hi ha punts privilegiats per la qualitat especial d'aquesta classe de roca, que té tanta aplicació sobre tot a les arts ceràmiques.

A la provincia de Barcelona, les *argiles roges de nòdols* quaternaries, del Plà de Barcelona, alimentan les nombroses teuleríes que han donat merescuda fama al material de construcció català. Vilafranca del Penadès explota també unes excelents argiles blanquinoses.

A la provincia de Gerona, Breda, La Bisbal y Pals, donan los materials més estimats: la primera pera la obra ordinaria de rajolería, les altres pera la obra fina de rajola y de mosaych incrustat.

A la provincia de Tarragona surten del terme de Pinell les argiles refractaries que utilisa la coneguda fàbrica de mosaych Nolla, en Valencia: argiles que, per cert, s' extrauen ab la explotació més original que conexèm, fent galeríes tan estretes, tortuoses y pendents, que no hi pot passar un home de mitjana corpulencia.

A la provincia de Lleyda les argiles de Verdú han creat una fabricació mólt estimada, tant per la qualitat com per l'art ab que-s treballa.

La especie d'argila nomenada *Caolin* es mólt freqüent en les formacions granítiques, resultant de la descomposició del *feldespat*. A Requesens (Gerona) s'ha provat d'utilisar pera materials refractaris un dipòsit que per son petit volúm no s'ha prestat a la explotació. A Sant Esteve de Castellar (Barcelona) es més abundant, si bé porta mólts grans de quarç. A Tartarèu (Lleyda) vé associat ab la *Ofita*, en masses importants que, per compte de la Casa de Caritat de Barcelona, se començaren a explotar, fà mólts anys, pera la fabricació de la porcelana. De les *eres* ahont se rentava y depurava, quasi ja no-n queda rastre.

Arsènich. — La provincia de Gerona es la única d'Espanya que dóna minerals arsenicals (pirita arsenical), y d'ells s'alimenta la important fàbrica de *àcit arseniós*, montada a Badalona per la societat «Minas y Minerales», que ab 38 operaris ha produhit 1,114 tonelades d'àcit arseniós, que val a peu de fàbrica 400 pessetes, o sía en total 444,600 pessetes.

Lo mineral vé en filons y en bosses. Los primers són mólt marcats a Queralps, y a Set Cases sembla que domina la forma de dipòsits isolats, y axí com aquells atravessan en direccions diferentes les piçarres paleozoyques, aquests semblan detenir-se en lo contacte de les calices ab les piçarres. Los

Mina de pirita arsenical en Set Cases (provincia de Gerona)

estudis fets, principalment per enginyers estrangers, en aquesta notable comarca, y los treballs d'exploració y d'explotació, empresos en gran escala per los proprietaris, no han aclarat encara prou les condicions d'aquests jaciments.

La riquesa dels minerals en arsènich arriba en varis punts a la màxima, 46 per 100, y figura com terme mitg en la Estadística Oficial, 18 o 20 per 100. L'anàlisis hi ha descobert quantitats mólt variables d'argent y d'or, sense poder precisar un terme mitg.

Quatre concessions han ocupat 260 operaris, y han produhit 2,433'80 tonelades, ab valor de 14'16 pessetes a bocamina, o sían 35,689 pessetes en total.

Aygües minerals. — La variada constitució geològica de Catalunya, los trastorns que ses formacions han sofert en repetits moments de la historia de la Terra, y dels quals no-n representan sinó una petita part los que havèm tingut ocasió de seguir y d'estudiar en aquest treball, fan que-s troben, no sols en gran nombre, sinó ab mólta diversitat de composició y de condicions los manantials minerals, perque es ben sabuda la influencia que tenen sobre d'aquestes corrents, tan útils baix lo punt de vista mèdich a la humanitat, la naturalesa de les roques en que circulan, la fondaria d'ahont prevenen y la forma com se presentan.

Axís, los manantials *sulfurats-sòdichs,* que-s tenen per tipo bastant especial del Pyrinèu, los tenim en punts tant apartats com són La Puda (Montserrat) y Caldes de Bohí (Pyrinèu de Lleyda). En cambi, los manantials *carbonatats* venen distribuits en una regió baxa compresa entre l'Empordà y Barcelona, çona de fractures de la escorça terrestra prop de la costa, segons díu De Launay (1), qui hi anomena entre altres les aygües de Caldes de Montbuy, de Sant Hilari Sacalm y de Caldes de Malabella.

Entre les regions europees, dotades d'aygües minerals, ocupa Catalunya un lloch distingit, tan pêl nombre, com ne dóna idea lo saber que solament a la provincia de Gerona se-n conexen més de cent, com per la calitat, podent en aquest punt citar-se lo manantial de Caldes de Montbuy, que té 70° de temperatura, com sent lo més termal d'Espanya; lo de Rubinat, manantial Llorach, com tipo d'aygües purgants, per ésser de tots los d'Europa lo que té més quantitat de *sulfat de sosa* y menys dosis de substancies extranyes (2); lo manantial del Puig de les Animes a Çaldes de Malabella, com aygües alcalines termals mólt semblants a les tan conegudes de Vichy (França), per sa composició y per la constitució geognòstica de la localitat (3), que fà reconèxer en les dues un meteix modo de formació. Les aygües de Tona (Vich), són entre les aygües *clorurades-sòdiques-yodurades,* segons lo doctor

---

(1) De Launay: *Recherche, captage et amenagement des Sources thermo-minerales* (Paris, 1899).
(2) Vidal: *Estudio geológico de la «fuente-amarga» de Rubinat* (Barcelona, 1880).
(3) Vidal: *Aguas termales de Caldas de Malabella. Memoria geológica* (Madrid, 1882).

Robert, les que estàn més saturades entre les conegudes y tenen millor agrupació dels elements químichs.

Lo següent quadro està format ab datos de la *Monografía d' aygües minerals y termals d' Espanya,* feta per l' Inspector general de mines En Frederich Botella (4), a despit de lo incomplet que es, sobre tot per les provincies de Lleyda y de Tarragona, y ademés ab datos de les descripcions geològiques de les provincies de Barcelona y de Gerona (5).

Aygües minerals y termals de Catalunya

Provincia	Terme y nom de les fonts	Classe	Temperatura
* Lleyda	Alcarraz	Clorurades sòdiques.	
Barcelona	Alpens	Ferruginoses.	
Gerona	Amer: fonts *del Pasteral, de Lloret Salvatge* y *de la Riera*	Acídules fredes y salines magnesianes.	
»	Arbucies: fonts de *Tarrús, dels Horts, de Sant Pere Desplà, de Dalmau, de Horta* y *de Vilà* . . .	Ferruginoses.	
Lleyda	Arséguel	Acídules ferruginoses	
* Barcelona	Arenys de Mar: banys *d'En Titus*	Clorur-sòdiques . .	40° - 42 1/2°
* »	Argentona: *Ayga Picant* .	Bicarbonatades . .	17 1/2°
Lleyda	Artíes	Sulfur termals . . .	35° - 42°
Barcelona	Aspà.	Sulfuroses.	
»	Bagà.	»	
Tarragona	Banyeres	Ferruginoses.	
* Gerona	Banyoles: font *Pudosa* . .	Sulfur-càlciques . .	16'80°
»	Bassegoda	Salines.	

(4) Ministerio de Fomento: *Monografía de las aguas minerales y termales de España* (Madrid, 1892).

(5) Maureta y Thos: *Descripción física, geológica y minera de la provincia de Barcelona* (Madrid, 1881).

Vidal: *Reseña geológica y minera de la provincia de Gerona* (Madrid, 1886).

Provincia	Terme y nom de les fonts	Classe	Temperatura
Barcelona	Barcelona: *La Puda de la Farola*	Sulfurosa freda.	
»	Bell-lloch	»	
Gerona	Bell-lloch: font *d'En Ribes*.	Ferruginosa.	
Lleyda	Bessan	»	
Gerona	Besalú	Ferruginosa magn.	
»	Bruguera: banys *de Ribes* .	Nitrogenades.	
»	Caballera: *Les Rocasses*. .	Ferruginoses.	
* Lleyda	Caldes de Bohí: fonts *dels Banys* y *del Bou* . . .	Sulfatades càlciques .	28° - 32°
	Fonts *de la Cova, de Santa Llucia* y *Bany fort* . .	Sulfuroses sòdiques .	55° - 47° - 49°
	Fonts *de la Tartera, del Braçal, del Cànem* . .	»	35° - 36° - 32
	Fonts *de les Obagues* y *del Boix*	»	6°
* Barcelona	Caldetes o Caldes d'Estrach	Clorurades sòdiques .	36° - 57 ½°
* Gerona	Caldes de Malabella: font *del Puig de les Animes*.	Alcalino carbonatades	59°
	Fonts *del Hospital, del Raig de Sant Grau*	»	35° - 50°
	Fonts *dels Bullidors, d'En Plà, del Raig d'En Mel*.	»	58° - 59° - 58°
	Font *de la Mina*	»	60°
* Barcelona	Caldes de Montbuy: fonts *d'En Garau, del Hospital Civil*	Clor. sòd. bicarb. .	70° - 69°
	Fonts *Rius, Broquetes, Llobet*.	»	68° - 66° - 62°
	Fonts *Nostra Senyora del Remey, Hospital Militar, Forns* y *Solà*. . .	»	59° 57° 55° 50°
Gerona	Campdera	Acídules ferruginoses	16° - 25°
»	Campdevànol	Salines.	
Barcelona	Canovelles	Ferruginoses.	
Gerona	Campelles (Les fonts *de Ribes* són d'aquest terme) .		

Provincia	Terme y nom de les fonts	Classe	Temperatura
* Gerona	Campmany: banys *de la Mercè* y font *de Sant Rafel*	Sulturoses sòdiques .	21° - 24 ½°
»	Campdevànol	Salada.	
* Tarragona	Cardó: fonts *de Sant Roch, Sant Josep, Riudavetlles.*	Bicarb. càlciques . .	17°-12'7°-13'4°
Barcelona	Cardona: torrent *de la Sal.*	Clorurades sòdiques.	
Gerona	Carbonils	Ferruginoses.	
»	Castell d'Haro: *Càn Domènech*	»	
Barcelona	Castellolí	»	
Gerona	Cruilles	»	
Lleyda	Coma	Salines acídules . .	22'50°
Gerona	Das: camí *de Mosoll.* . .	Ferrug. magnesianes.	
»	Dosquers: *Càn Usay* . .	Sulturoses.	
* Barcelona	Esparraguera: *La Puda de Montserrat*	Sulfuroses sòdiques .	27° - 29°
Tarragona	Espluga de Francolí. . .	Ferruginoses.	
Gerona	Espolla: fonts *de Vicents, de Coderch* y *de Bausitges.*	»	
Tarragona	Falset	Salines.	
Gerona	Fitor: *Càn Juanola* . . .	Ferruginoses.	
»	Frexanet: prop del *Mas de Salelles*	»	
Tarragona	Gandesa: *Nostra Senyora de Font Calda*	Termal.	
* Barcelona	La Garriga: banys de *Blancafort, Martí* y *Rosselló.*	Clorurades sòdiques .	41° - 45°
»	Gavà.	Ferruginoses acídules	16° - 18 ½
Gerona	Gerona: fonts *de Pedret* .	Carb. càlciques.	
Lleyda	Iborra	Sulfuroses.	
»	Isil	Sulfuroses y ferrug.	
Gerona	Llagostera: vehinat de *Penadès*	Acídules ferruginoses	
»	Llers: font *de les Baternies.*	Sulfuroses.	
»	Les	Sulfuroses sòdiques .	31 ¼° (35° segons Soler)

Provincia	Terme y nom de les fonts	Classe	Temperatura
Gerona	Llivia: en lo llit del *Estahuja*	Sulfuroses.	
»	En lo barranch *Balobre*	Ferruginoses.	
»	Llofríu: font de *La Teula*	»	
»	Lloses: font del *Mas Sabater*	Sulfuroses	21 1/2°
»	Font mineral	Clorurades sòdiques.	
Barcelona	Manlléu	Sulfuroses.	
Tarragona	Marmellà: *Fonts Santes*	Acídules ferruginoses	
Gerona	Madremanya: *Cân Vidal de Risech*	»	
»	Matamala: fonts del *Mas Robert Massanós*	Sulfuroses sòdiques	18 1/2°
Barcelona	Montcada	Ferruginoses.	
»	Monistrol de Montserrat	Sulfuroses.	
Gerona	Olot	Sal. cal. mag. nitrog.	
»	Palàu de Montagut: font del *Sofre*	Sulfurosa.	
»	Parroquia de Ripoll: entre *Câl Barricona* y *Hostal de Roma*	Clorur de sodi.	
	Fonts del *Guixer* y les *Corts*	Sulfuroses.	
»	Porqueres: prop la esglesia	Ferruginoses.	
	Prop de *Cân Vilà*	Sulfuroses.	
»	Port de La Selva: fonts *d' En Buet, del Abril, Sant Baldiri, del Mas Margarit*	Ferruginoses	16° - 20°
»	Rabós d' Empordà	»	
»	Ridaura: font *d'En Plana de Cruanyes*	Salines magnesianes.	
* »	Ribes: banys de *Montagut*	Sulfatades mixtes	13'75° - 20
Barcelona	Robert de Matamala	Sulfuroses.	
»	Rubí	Ferruginoses.	
* Lleyda	Rubinat: font *amarga* o manantial *Llorach*	Sulfatada sòdica	13°
»	Fonts *Condal, Gorgot*	»	
* Barcelona	Santa Creu d' Olorda: font de *Sant Bartoméu de la Quadra*	Bicarb. càlciques	17'50°
Gerona	Sant Climent Sesebes	Sulfurades termals.	
»	Sant Daniel: font del *Mas Pi*	Ferruginoses acídules	
»	St. Gregori: font *Corominas*	Ferruginosa.	

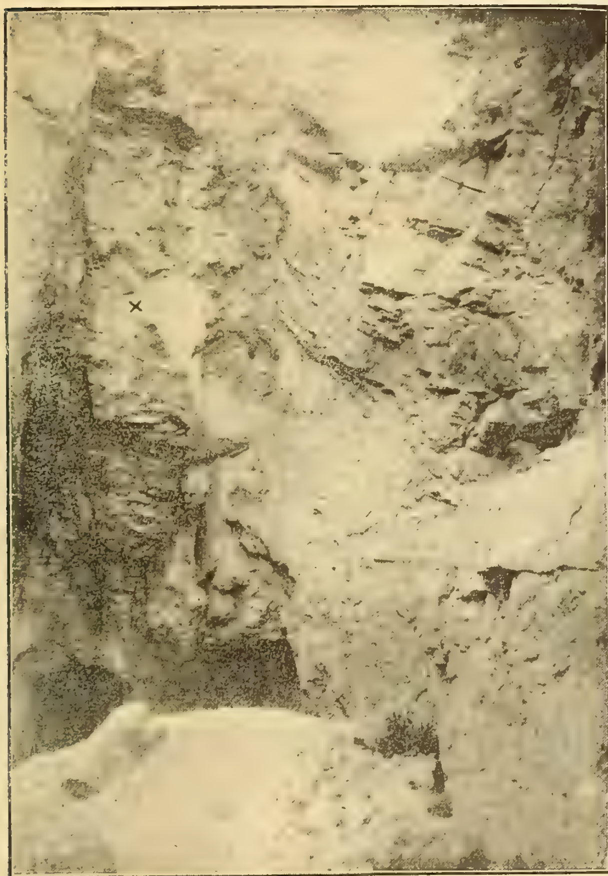
Provincia	Terme y nom de les fonts	Classe	Temperatura
Gerona	Font *Picant*	Acídula carbonatada.	
* »	Sant Hilari Sacalm: font picant o del *Establiment* .	Bicarb. càlc. y mag.	
»	Sant Joan de les Abadesses: fonts *pudosa* o *del T. del Roser, de la serra del Cadell, Torrents, d'En Reixach* y *d'En Pudol* . .	Sulfuroses fredes . .	14°
»	Font *Salada*	Sal comú.	
»	St. Julià de Ramis: fonts *Sarrià* y *Molí d'En Tireta.*	Acídules ferroses.	
Barcelona	Sarrià (Sant Pere Màrtir): font *del Ferro*	Ferruginoses.	
»	Sant Pere de Vilamajor .	Sulfuroses ferroses.	
»	Sant Pere de Torelló: *Font Santa.*	Sulfuroses	16'25° - 18'75
Tarragona	Santes Creus	Ferruginoses . . .	22 $^1/_2$°
Gerona	Sant Llorenç de la Muga: font de *Càn Fagona* y *de la Esglesia*	Sulfuroses.	
»	Font *del Aràm*	Ferruginosa.	
»	Santa Coloma de Farners: a 1 kilòmetre del poble .	Salina termal.	
* Lleyda	Sant Vicents (establiment de banys de)	Sulfuroses.	
* Barcelona	Segalés	Clor. sòd. sulfuroses.	
»	Subirats: *font Agra*. . .	Sulfur. termal.	
* »	Tona (Sant Andréu de). .	Clor. sòd. sulf. yòdica	
Tarragona	Tortosa: *Mare de Déu de la Cinta*	Ferruginoses salines.	
* Lleyda	Travesseres	Bicarb. sòdiques.	
»	Tredós: banys *de Tredós* .	Sulfurades sòdiques.	
Gerona	Vallfogona: fonts de *Càn Tolosa, Espavonell* y *Verdaguer*	Sulfuroses.	
»	Valldelbach: font de la *Carretera de Camprodón* .	»	
* Lleyda	Vallfogona (Banys de) . .	Salines.	
* Gerona	Vilajuiga	Alcal. bicarb. (lítica).	
Barcelona	Vich: font *Puda de Vich* .	Sulfurada sòdica.	

Nota.—Les aygües minerals senyalades ab asterisch són les marcades, en la Relació oficial de 1892, com declarades d' utilitat pública.

Baritina.—Lo *sulfat de barita* vé sempre en filons, ja sol, ja acompanyat d' altres minerals. A la provincia de Gerona acompanya lo *coure gris argentífer* y la *siderosa* a Oix. A Montràs, Anglés, Osor, Susqueda y mólts altres punts, acompanya als minerals de plom. A Sant Julià de Ramis s' hi veu un filó quasi vertical.

Estàn ocupats 10 hòmens en les 5 mines que produhexen, y donan 239'5 tonelades, que a 12'18 pessetes tonelada valen 2,795 pessetes.

A la provincia de Tarragona es hont vé sostenint-se des de fà més temps la explotació de la barita. Es un filó quasi vertical que corre kilòmetres per l' extrém oriental de la serra de Prades, des de sobre de la Espluga de Francolí fins més enllà de Rojals: arma entre lo pòrfit y la piçarra silúrica, ab gruix de 1 a 3 metres; y lo pou té, a la mina *Atrevida*, més de 80 metres de fondaria.

Clixé del autor

Boques de galeríes de la mina de barita *Atrevida*, en Vimbodí, provincia de Tarragona. × Filó vertical de *baritina*

Es la única mina que consta que-s treballe, y ocupa 3 hòmens y 2 dones: produheix 90 tonelades, que a 5 pessetes tonelada a boca mina, valen 450 pessetes.

Calices. — Entre la infinita varietat de calices que hi ha a Catalunya, merexen citar-se, entre les de formació més moderna, les calices tobàcees, lacustres, de Banyoles (Gerona), que són mólt lleugeres, d' estructura esponjosa, y que se serran en peces llargues y primes, facilitant en gran manera la edificació. Les calices de Vinaixa y de Floresta (Lleyda), són més compactes y fines, y mólt fàcils de treballar, admetent delicats treballs esculptòrichs. Són de formació terciaria, *oligocènich*.

Les pedreres de Vilafranca, terciaries també, donan una pedra mólt blanca y dòcil a la eyna.

Los marbres, dits de Tortosa (Tarragona), són ben coneguts per ses tintes simpàtiques y los dibuxos que hi produhexen los fòssils en mólts d'ells. Són del cretaci inferior. Los d'Isòbol. Frexanet, Ogassa y altres punts de la provincia de Gerona, són *calices griotte* del paleozoych, formades d'una pasta filàdica sembrada de nòduls caliços, y que pêl tò roig de la massa resultan mólt decoratives: mes són susceptibles d'alterar-se baix les influencies atmosfèriques, y no convenen en obres exposades a les inclemencies.

Lleyda té també a Gerri y a prop de Noves, banchs d'aquesta classe y de tons mólt vius y variats.

Marbre *sacaroide* se troba en les formacions antigues; a la provincia de Gerona n' hi ha a Roses, associat al *gneis*, y a Port de la Selva, a Anglés, Ribelles y Queralps; mes ni aquí, ni a la provincia de Barcelona, ahont s'explota una pedrera a Breda, pot utilisar-se pera fer-ne peces grans: se l'emplea reduhint-lo a pols pera revestir ab estuch les parets.

Al costat de la Capital, a Santa Coloma de Gramanet, hi ha un filó quasi vertical de *calcita*, que conté un poch de *plom* y de *zench*. Se tría l'*espat caliç* que es mólt blanch y se ven en les fàbriques de vidre que l'utilisan com a fondent.

A pesar de la blancor de les *calcites*, ni aquesta, ni la que a la provincia de Gerona acompanya los jaciments de *talch*, poden servir en aquelles industries químiques en que la puresa de la color blanca es essencial. Axí, per la fabricació del *clorur de calç*, a la provincia de Tarragona, s'ha trobat ésser més pura una caliça del cretaci inferior a Salòu.

Calç hidràulica. — A la provincia de Gerona hi han dues fàbriques, que són la del «Bou d'Or» y la de «Pérez Torruella y C.ª», a prop de la Capital. Utilisan uns banchs de caliça *numulítica*, argilosa, blavenca, que té de 73 a 79 per 100 de calç y 23 a 19 per 100 de *sílice, alúmina* y *òxit de ferre*.

A la de Barcelona les importants fàbriques de Vallirana, de Monjos y de Garraf, que se surtexen de calices triàssiques, y del cretaci inferior, abastexen quasi tot l'important mercat de la Capital.

A la de Lleyda fà poch que-s produheix, a prop de Gerri, ab unes calices triàssiques.

Calices litogràfiques. — En la serra del Montsech (Lleyda) s'explotan unes pedreres situades en les vessants del Noguera-Pallaresa, que donan tota la pedra litogràfica de producció nacional que-s consum a la Península. Són banchs de gruixos variats, generalment estrets, que-s presentan inclinats lleugerament, permetent aixecar-ne lloses de totes grandaries, les quals se tallan y formatisan grosserament al peu de la pedrera, segons los variats patrons que utilisa l'art de la litografía, y són enviades a Barcelona, ahont son allisades y pulides.

La qualitat d'aquesta pedra es la que-s coneix ab lo nom de *pedra de Munich,* y la formació geològica en que-s troba es la metexa de les conegudes pedreres alemanes de Solenhofen, que son del *juràsich superior.*

Carbó de pedra. — Podèm dir que totes les especies de carbó mineral que se conexen se troban a Catalunya, y que n'hi ha mostres en quasi totes les formacions geològiques. Ne donarèm una idea, encara que no totes tingan utilitat industrial.

En la formació *arcayca.* Lo *grafit,* si bé íntimament barrejat ab la pasta piçarrosa, vé al estat de *piçarres grafitoses,* en la formació del *gneis,* a Darnius

Clixé del autor

Pedrera de caliça litogràfica de Santa María de Meyà (Lleyda)

(Gerona). Pot perfectament utilisar-se, serrant-lo en forma de barres pera llapis de fusters.

En la *silúrica.* Les *ampelites,* o piçarres-argiloses-carbonoses del *silúrich,* nos han donat mostres d'antracita en la faxa que passa per sobre de Gerri (Lleyda), que sols citàm com a curiositat mineralògica.

Aquestes piçarres tendres, que per sa color negra, tantes vegades han enganyat als qui buscan *carbó,* són principalment utilisades com a *terra negra* pera pintar basaments de parets. A Vimbodí (Tarragona) hem vist *eres* de rentat y de depuració d'aquest producte. A Santa Creu d'Olorda (Barcelona), y a mólts altres punts, s'explota principalment pera adulteració del *ciment,*

al qual, després de cuyt, lo barrejan a fí de comunicar-li lo tò blavench del *ciment Portland* estranger.

En la formació *carbonífera*. La *antracita* no s' ha trobat més que a Dues Aygües (provincia de Tarragona), en quantitat que animàs a intentar la explotació. Mes la capa resultà mólt irregular y de poch gruix. A la provincia de Barcelona, la petita extensió en que lo *carbònich inferior* se presenta a Vallcarca, sols ha donat mostres d' antracita pera Musèus.

Les *hulles antracitoses* se troban en una llarga faxa que, des del Pyrinèu de Gerona fins al d' Aragó, passa pêl S. de Camprodón, pêl N. de Sant Joan de les Abadesses, Castellar de Nuch, surt a la base de la serra de Cadí prop de la Sèu d' Urgell, atravessa lo Segre y lo Noguera-Pallaresa, y té sa manifestació més occidental a la faxa d' Erillcastell. No han sigut explotades en gran més que a la provincia de Gerona, que durant més de mitg segle ha surtit a les fàbriques catalanes ab carbó de San Joan de les Abadesses, a pesar de les impureses d' aquesta hulla, que lo rentat més perfecte no conseguía eliminar. Los moviments tectònichs que la formació carbonífera ha sofert aquí són tan considerables, que les capes venen trencades, separades a grans distancies y fins volcades del tot, sortint al costat d' elles grans masses de *pòrfit:* tot lo qual ha fet que no puga en profunditat seguir-se les explotacions, y si bé s' intentà derrerament investigar per mitg d' un sondeig la existencia dels banchs hullers al S. dels treballs de ses mines, lo punt no fóu ben escullit, y 700 metres de sonda no trobaren més que margues numulítiques. Avuy estàn parades les explotacions per agotament dels banchs, y sols s' arrencan les *piçarres carbonoses* per la superficie de la terra, destinant-les als forns de ciment.

En la formació *triàssica*. A Castellar de Nuch hi ha una capa carbonosa dintre d' exos banchs, oferint la particularitat de contenir ronyons de mineral de coure. Es un dipòsit que ab iguals circumstancies se troba també a Menorca: més en les dues parts lo carbó no forma banchs explotables; y lo mineral de coure mostra una irregularitat tal que faría mólt costós lo treball.

En lo *cretaci inferior*. La Serra del Montsech (Lleyda) conté un banch de lignit, contemporani de la coneguda formació d' Utrillas (Terol). A les costes de Garraf (Barcelona), al fer los túnels del camí de ferre de Vilanova, se trencà una petita capa de lignit de la metexa època.

En lo *cretaci superior*. Uns afloraments sense cap valor dintre de les capes *sesonenses*, a Carbonils (Gerona), motivaren la concessió d' algunes mines. Los dipòsits de *lignit* no prenen importancia fins al cretaci més superior, que-s lo pís *garumnià*, o *danià-lacustre*, que-s manifesta principalment a les montanyes del Nort de Berga (Barcelona) y a la Conca de Tremp a Isona (Lleyda). Sols s' explotan les conegudes ab lo nom de *mines de Fígols* y de La Pobla de Lillet, a la provincia de Barcelona, mercès al alt preu que han alcançat los carbons anglesos en los derrers anys, lo qual compensa ab excés les despeses

d' un llarch transport en camí de ferre y la inferioritat que tot lignit té en potencia calorífica respecte de les hulles.

Clixé de Joan Tresserra

Mines de carbó de Fígols (Barcelona). Plans inclinats y cap de cable

Se treballan 9 concessions, ocupant 586 operaris y donant 65,558 tonelades, que, a 7'03 pessetes a boca mina, representan 460,950 pessetes.

Al terciari inferior o *numulítich* se referexen afloraments sense valor industrial que hi ha a la Vall d'Ager (Lleyda) y a Boadella (Gerona).

Al *oligocènich* corresponen les explotacions de lignit de Calaf (Barcelona) y les que en la metexa provincia s'havían intentat a Sant Sadurní d'Anoya sobre d'un clap que resultà de dimensions mólt reduhides. Les de Granja d'Escarp, Serós y Almatret, en la provincia de Lleyda, també pertanyen al *oligocènich*.

Al *miocènich* pertanyen los claps de lignit de Das y de Sanabastre a la Cerdanya, y lo de la Sèu d'Urgell (Lleyda); aquest derrer no s'explota; y a la Cerdanya se fà en petit per la competencia dels carbons de la metexa època que s'explotan a Estavar (Cerdanya francesa).

La producció a la Cerdanya fóu, en 1906, de 525 tonelades, a 10 pessetes a boca-mina, que valen 5,250 pessetes, ocupant-hi 9 obrers en total.

A la provincia de Lleyda s'han ocupat 123 operaris, donant 18,062 tonelades, a 7'99 pessetes, que valen a boca-mina 144,482 pessetes.

A la època *moderna* pertanyen los dipòsits de turbes que-s conexen y que citàm per més que no tingan aplicació industrial. A Llivia (Cerdanya) hi ha una capa de 1'60 metres. A Banyoles y a Espolla se coneix també.

Ciment.—Des de que M. Vicat explicà en lo que consisteix la *hidraulicitat* dels materials de construcció, y vulgarisà la fabricació que fins allavors no tenía base científica, la producció de *ciment* s'ha extés de tal manera, que-s veuen forns a totes parts, y ja la *calç* va quedant poch menys que abandonada.

Móltes són les *margues* (argiles calíferes o calices argiloses, segons les proporcions de sos components) que, cuytes, donan ciment: y com poques són les formacions geològiques ahont aquesta classe de roca no hi figure, se fà ciment ab margues del *cretaci inferior* a Organyà (provincia de Lleyda); als Monjos (provincia de Barcelona); ab les del *cretaci superior* a Fígols (provincia de Barcelona); ab les del *numulítich* a Gerona, a Sant Joan de les Abadesses y Pont de Molins; y ab les del *oligocènich* a Cervera (provincia de Lleyda).

Totes les fàbriques seguexen lo procediment de coure a poca temperatura en forns de *raig* carregats ab tongades de pedra y carbó y moldre després de cuyta la pedra, passant per fí la pols per un cedàs. Més derrerament s'ha establert la important fabricació de Ciment Portland artificial *Asland* a La Pobla de Lillet, que emplea lo procediment americà de moldre la pedra en crú, barrejant ab escrupulositat la *marga* ab *caliça* pera que sía constant la composició y coguent la pols en forns giratoris, cilíndrichs, horizontals, ahont penetra en sentit contrari una corrent de pols de carbó encés. Aquest original sistema dóna un *ciment portland* mólt superior als demés en duresa o resistencia a la tracció y a la compressió.

Ocupa aquesta industria en la provincia de Barcelona, en 14 fàbriques, 242 operaris; produeix 38,040 tonelades de ciment, procedent de 57,060 tonelades de materia, a 13'25 pessetes terme mitg, un total de 504,030 pessetes a peu de fàbrica.

Fàbrica de Ciment Portlant y Calç hidràulica, de M. C. Butsems y Fradera, a Vallcarca (costes de Garraf)

A la provincia de Gerona, 12 fàbriques, ab 294 operaris, donan 76,223 tonelades de ciment, que a 9'07 pessetes valen 691,269 pessetes.

A la provincia de Lleyda, una fàbrica, ab 19 operaris, dóna 2,500 tonelades procedents de 3,000 de materia, que al preu de 25 pessetes, valen 62,500.

Coure.—Los minerals de coure són uns dels que més esparramats se presentan, y fins dirèm dels més enganyosos, perque la color verda que prenen al contacte del ayre les petites quantitats que pugan contenir les roques, los hi dóna apariencies d' una abundancia que generalment no tenen.

A la provincia de Gerona s' han fet series y infructuoses temptatives d' explotació a Sant Miquel de Culera sobre *coures-grisos* argentífers y aurífers, y sobre *piritas de coure* en les piçarres paleozoyques. A Sant Llorenç de la Muga un filó de pirita de coure mólt pura, de 10 centímetres de gruix, dintre del *pòrfit*, ha fallat per complet abans d' arribar al nivell del torrent.

A Massanet de Cabrenys, Ribes, Pardines, Queralps, Rocabruna, Palafrugell, Osor, se poden citar nombrosos afloraments que han demostrat ab los treballs empresos la inconstancia d' aquesta classe de criaders.

A la provincia de Barcelona apareix lo coure a lo llarch de la serra del Tibidabo y a la serra litoral que separa lo Vallès del Maresma, com a les ramificacions del Montseny.

Dues mines en terme d' Orsavinyà, han ocupat a 18 operaris, produhint 170'10 tonelades de mineral de lley del 8 per 100, que valen 78'01 pessetes tonelada, o siga 13,177 pessetes en total.

A Castellar de Nuch s' han fet exploracions en un criader de coure diferent dels demés per son origen y modo de formació. Es de la època triàssica y de formació sedimentaria: vé en nòdols o ronyons dins d' una capa carbonosa, mes ab tanta irregularitat, que no ha resultat beneficiable ab tot y ésser argentífers mólts exemplars.

A Os de Civís (Lleyda) s' està investigant un filó de *coure-gris* ab ganxa de *siderosa* (carbonat de ferro), que-s mólt argentífer.

Espat-fluor.—La *fluorina* forma filons en alguns punts de Catalunya, com son Papiol (Barcelona), Vidreres, Sant Pere d' Osor (Gerona). L' últim es lo de més importancia, arribant a passar de 4 metres d' espessor: es vertical y presenta ronyons de *galena* y de *blenda,* distribuits en sa massa, quals minerals també venen concentrats en estretes faixes als dos costats del filó.

La *fluorina* s' utilisa com a fundent en operacions metalúrgiques, y pera les operacions de grabat del vidre, tractant-la ab l' àcit sulfúrich *(oli de vitriol),* que-n fa despendre l' *àcit fluorhídrich.*

Esteatita.—Es exclusiva de la provincia de Gerona aquesta explotació que-s fà prop de la frontera en jaciments distribuits a la formació arcayca, en térmens de La Bajol y de Massanet de Cabrenys. Vé la esteatita en masses irregulars acompanyada de *calcita* y, a voltes, de pirita de ferro: y s' ataca tant aviat ab galeríes com en forma de pedrera a cel obert. La mòlta se fà, o

bé a la localitat, com a Massanet, ahont hi ha fàbrica al efecte, o bé en molins apart ahont se transporta en carros.

Dues concessions d'aquesta substancia han ocupat 55 operaris, y donat 3,562 tonelades, que al preu mitg de 3 pessetes a boca mina, valen 10,686.

A la provincia de Barcelona se troba també aquest mineral a la montanya de Burriach, entre Argentona y Cabrera, més no s'ha explotat.

Ferro.—Les nombroses mines de ferro que en lo llarch del Pyrinèu donavan antigament vida a les *fargues catalanes* que hi estavan distribuides aprofitant los saltants d'aygua, han anat quedant parades ab la competencia dels moderns procediments metalúrgichs. Mes no pot duptar-se de que tornarían a treballar-se si arribessen a enllaçar-se ab camins de ferro, principalment les *hematites pardes* de la Vall de Ribes (Gerona), que mantenían a la farga de Campdevànol y d'ahont sortían les estimades escopetes de Ripoll, y les d'Aynet de Bessàn (Lleyda), que alimentavan les fargues de Romadríu, com s'explotan a la vessant francesa, als departaments d'Ariège y dels Pyrinèus Orientals.

Fora del Pyrinèu hi ha, a lo llarch de la costa, varis jaciments d'*hematites parda,* que s'ha tractat inútilment d'utilisar. Lo criader de Celrà (Gerona) fóu enllaçat ab lo camí de ferro de França per medi d'un cable sospès. Los de Malgrat, de Gracia y de Gavà (Barcelona), arribaren a ésser tractats en *alts-forns.*

Al estat de *magnetita,* o *òxit de ferro magnètich,* se presenta lo ferro a Bagur y a Palafrugell (Gerona), associat a la *grenatita;* a Montmany y Vallcàrcara (Barcelona), dins del *granit,* y a les Borges (Tarragona), associat a la *grenatita,* roca que aflora en considerable extensió (6). Tots aquests criaders de ferro són, per sa inconstancia y per la duresa de la roca en que arman, uns jaciments que no s'han pogut utilisar.

Al estat d'*ocre,* a Massarach (Gerona), y també a la provincia de Tarragona, s'utilisa en petita escala com *terra groga* pera la pintura.

Al estat de *pirita,* a pesar d'haver-hi gran nombre d'afloraments, no es explotat pera la principal aplicació que té, que-s la fabricació del *àcit sulfúrich,* a causa, principalment, del baix preu a que arriban a Barcelona les de la costa del SE. de la Península. Algunes oferexen l'inconvenient de contenir traces d'arsènich, com es a la Vall de Ribes (Gerona) y al Figaró (Barcelona); y altres, com es la d'Arbucies, que-s presenta mólt potent, no són prou riques en çofre.

Guix.—Lo guix se troba principalment en dues formacions geològiques: en lo *trias* y en lo *terciari.* També vé, encara que en masses menys considerables, acompanyant a les *ofites,* roques eruptives que han aparegut en móltes èpoques, però més comunment en la triàssica.

---

(6) Es interessant observar que les proprietats magnètiques d'aquests minerals són tan ostensibles en aquesta localitat, que-s fà impossible axecar mapes topogràfichs ab auxili de la brúxola.

Com a material de construcció, per sa hidraulicitat y son baix preu, no cal dir que quasi no hi ha aflorament de guix que no s'utilise. Serinyà, Viure, Sant Joan de les Abadesses, Ripoll, a la provincia de Gerona, donan un guix mólt blanch y apreciat, procedent quasi tot de la formació numulítica. Montgat y Vallirana, a la provincia de Barcelona, acaparan aquest important mercat: aquests dos últims són de la època triàssica.

A Beuda, al peu de la montanya de la Mare de Déu del Mont (Gerona), lo guix numulítich es alabastrí, jaspejat, y poden serrar-se-n pedres mólt grosses que després de pulides mostran uns dibuxos y tons mólt agradables. La trona del saló d'actes de la Universitat de Barcelona n'està feta.

A Sarreal (Tarragona) lo guix es oligocènich, alabastrí, blanch, d'un grà mólt fí, que ha sigut mólt utilisat pêls esculptors ab destí a imatges de sants y a figures decoratives.

A Gurp (Lleyda) y a Montardit, los guixos oligocènichs del primer punt y triàssichs del segón són mólt estimats.

Manganés.—La *pyrolusita* s'ha trobat a Das (Cerdanya), formant masses o bosses dintre de les calices filadíferes del *devònich*. La lley era de 68 al 75 per 100 en lo mineral escullit que s'exportava a Prades.

A la provincia de Lleyda s'ha trobat a Lavansa, mes no s'ha intentat la explotació.

Or.—No-s troba al estat natíu: una mostra de quarç blanch ab granets y filaments d'or, que fóu exposada com procedent d'Oix (Gerona), en la última Exposició de Barcelona, era evidentment apòcrifa y mólt semblant a exemplars que han vingut de Puerto-Rico.

L'anàlisis quínich l'ha descobert en uns *òxits* de ferro que acompanyan al filó de coure de la mina *Amistat* (Vall de Ribes, Gerona), en quantitat de 0'038 grams per 1,000, y en uns crestons d'*ocre* pròxims, que-n tenen 0'016 per 1,000.

En los minerals arsenicals de Queralps, després de centenars d'ensaigs, no se sab sinó que són argentífers y aurífers, y que-s provable que tingan 30 grams d'or y 60 grams de plata per 1,000 kilograms de mineral.

Petroli.—Ab lo nom de *margues petrolíferes* o *bituminoses* y de capes d'*asfalt*, se conexen unes capes de marga de color fosca que corresponen a la formació *numulítica* y se troban en mólts punts del Pyrinèu, a Sant Llorenç de la Muga, Sant Joan de les Abadesses, Campdevànol, Gombreny, Bagà, La Pobla de Lillet y altres. Ab elles venen també calices fètides, y a voltes l'oli mineral arriba a destriar-se naturalment formant taques y petits dipòsits. L'anàlisis ha trobat mólt sovint 6 y 7 per 100 de nafta, ab la particularitat de haver-hi una quantitat de *parafina* que faría profitosa la destilació d'aquesta classe de roques. Per ara no donan més utilitat que la d'estalviar un poch de carbó al coure-les pera la fabricació del ciment.

A Cornellana (Lleyda) també hi han banchs petrolífers: més aquí són prin-

cipalment caliços y pertanyen a la formació triàssica; les margues no hi forman més que llits mólt prims intercalats entre les calices; mes la riquesa en substancies bituminoses es mólt més gran a la marga, ahont arriba al 17'17 per 100, mentres que a la caliça sols es de 1'75 per 100. Lo conjunt es aquí menys utilisable que als banchs numulítichs que hem citat, ja que la lley mitja, donada la potencia total de les capes, es 4'44 per 100.

No hem d'ometre, al parlar d'aquesta substancia, los petits afloraments d'*asfalt* que en alguns punts de la formació cretàcica superior mostra la *caliça senonense* a les montanyes del N. de Berga. Són tant escassos, que no passan de curiositats mineralògiques. Los hem vist a la montanya de Corbera y a Saldes.

Plata.—Com a acompanyant dels minerals de plom, se troba en la galena argentífera de les montanyes de Nuria, que té 3'52 unces de plata per quintar, y en les de Queralps, ab 1,785 grams de plata per tonelada. Acompanyant minerals de coure, a Toloríu (Lleyda), en lo mineral *Rivotita,* que conté 1'18 de òxit de plata per 100, y a Os de Civís, en lo mineral de coure gris que s'està explorant.

Al estat natíu se troba a Falset (Tarragona), formant filaments dins de la calcita y de la barita que acompanyan a un filó de galena.

Plom.—A la provincia de Gerona són en gran nombre los punts en que-s conexen filons de plom. Darnius, Sant Llorenç de la Muga, Boadella, Massarach, Bassegoda, Culera, Bagur, Palafrugell, Montràs, Anglés, dexan veure treballs que en alguns, sobre tot en Anglés, han tingut importancia, detenint-los com en aquest punt la dificultat del desaygüe.

A la provincia de Barcelona la *galena* se presenta en lo *trias* y en lo *silúrich.* En lo trias, formant una capa dintre de les calices, a Vallirana, y en igual condició, acompanyada de *calamina,* a Pontons. Aquestes dues explotacions estàn ja parades.

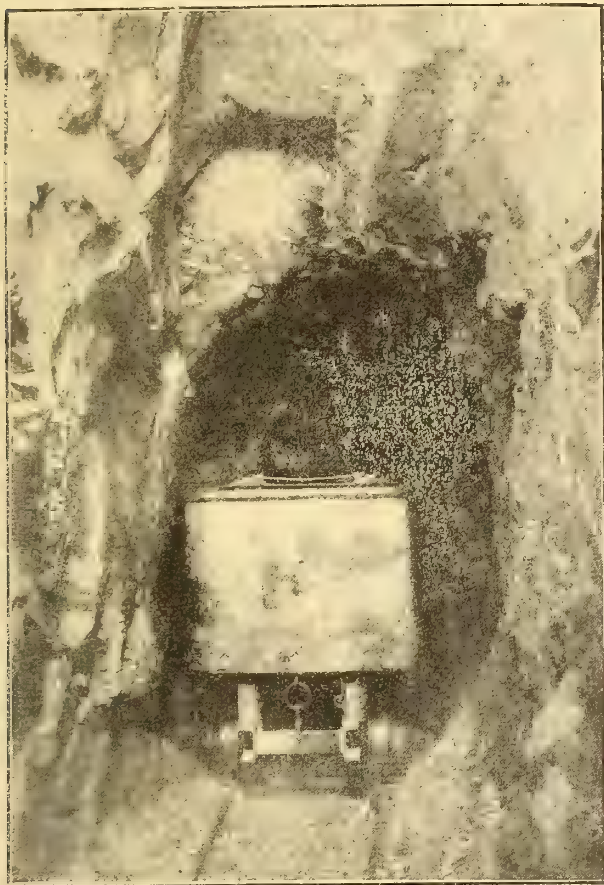
En lo *silúrich* vé formant un filó a prop de Martorell, que la mina «Martorellense» explota lluytant ab les aygües. Ocupa 23 hòmens y ha donat 54 tonelades de lley del 70 per 100, valguent 100 pessetes tonelada, o en total, 5,400 pessetes.

A la provincia de Lleyda lo gran filó de galena antimonial de Vilaller no s'explota.

A la de Tarragona la regió de Bellmunt, Falset, Molà, es una comarca clàssica pera los jaciments de plom; allí explotava la Hisenda les mines de Falset, fins a finals del segle passat, en que tingueren la fí que per desgracia han de tenir totes les explotacions mineres del Govern: enagenar-les; y pera poder-se fer palpable la diferencia entre ses explotacions y les dels particulars, s'estàn treballant a Bellmunt, a poca distancia de les del Govern, per la casa Albinyana, un grupo de mines ab totes les regles del art, sobre uns filons quasi verticals associats als pòrfits que han atravessat la formació siluriana.

En aquesta provincia, quatre mines, que ocupan 382 operaris, han donat 1,821'80 tonelades de *galena* de lley del 80 per 100, que a 90'05 pessetes valen 164,053 pessetes a boca mina.

Quarç.—Entre los infinits filons que se-n presentan a travers de les formacions paleozoyques, no ha sigut obgecte d' una tentativa seria de benefici més que un de la montanya de Poblet (Tarragona), que vé acompanyat de barita y senyals plomices. Es mólt potent, arribant a tenir 6 metres de gruix: sa textura granuda y fàcil d' esmicolar l' hauría fet mólt a propòsit pera les fàbriques de vidre; mes son estat físich y químich cambía en l' interior de la massa, endurint-se y portant vetes ferruginoses, lo qual complica sa preparació.

Clixé del autor

Una galería de la mina de plom *Eugenia,* a Bellmunt (provincia de Tarragona) × Filó de *galena*

La *calcedonia,* que forma filons en lo granit de Caldes de Malabella (Gerona), y les cristalisacions d' *amatista* que han sortit del Montseny, no les citàm sinó com curiositats mineralògiques, com ho són també los nòdols de *quarç menilita,* que en extranyes y capritxoses formes jauen al primer punt (7).

Sal comú.—A la provincia de Barcelona hi ha la principal explotació de sal de Catalunya. Cardona es un jaciment inagotable, que consisteix en una massa que apareix descoberta dessota de les capes de margues y arenisques oligocèniques, y sobre la edat de la qual no estàn acorts tots los geòlechs, atribuint-la uns al *oligocènich* y altres al *trias.* S' explotava fins fà poch en

(7) Vidal: *Memoria geològica sobre Caldas de Malavella.*

forma de pedrera: mes l' actual director ha tingut lo bon acert de fer la explotació soterrania.

Ocupa 23 hòmens y dóna 3,400 tonelades, que a 18'75 pessetes, valen 63,750 pessetes a boca mina.

A la provincia de Lleyda se beneficían aygües salades que aparexen associades al trias en mólts punts de son trencat territori, com són Gerri, Gòsol, Foradada, Vilanova de la Sal, Vilanova de la Aguda, Oden y altres. Lo punt més important es Gerri, ahont tota la població està associada en aquesta industria, que-s reduheix en sa pràctica per totes parts a *decantar* la aygua salada en una bassa primera, pera fer-la passar després de reposada a unes eres de evaporació, en les quals es extesa ab poch gruix pera que la acció del sol y del ayre siga més eficaç. La invasió de la sal marina y fins la de Cardona per la competencia de preus, va reduhint la producció, que segons la derrera estadística no ha passat a la provincia de 65 tonelades, ocupant sols quatre hòmens. Lo valor total, a 56 pessetes tonelada, fóu de 3,640 pessetes.

Succino (àmbar).—Aquesta resina fòssil vé accidentalment dintre dels lignits de la època garúmnica, a Isona (Lleyda). A la provincia de Barcelona, en terme de Vilada, forma un banch en la metexa formació, en lo qual la arenisca es la roca essencial y lo *succino,* en petits grans, hi va disseminat.

Zench.—Los minerals de *zench, blenda* y *calamina,* se troban en mólts punts de les quatre provincies, mes no han donat lloch a explotacions formals més que a la de Lleyda. A Pontons, provincia de Barcelona, una capa de *calamina* que vé horizontal dintre de banchs de dolomia triàssica ab gruix fins de 1'20 metres, s' ha intentat explotar en móltes ocasions, mes sempre la irregularitat de riquesa de la capa ha fet fracassar.

A Lleyda, en la Vall d' Aràn, hi ha aprop de la frontera, en los plans de Lyat y en les montanyes de Montolíu y del Forcall, *blenda* formant capes intercalades en les calices devonianes. Per medi de *cables aèreos* es portada a travers de la serra pera ésser rentada a França.

S' ocupan 481 operaris en les 10 mines que-s treballan, donant 3,976 tonelades de lley del 50 per 100, que valen, a peu de mina, 24'54 pessetes tonelada, y en total 97,569 pessetes.

ESPELEOLOGÍA

PER

Mossèn Mariàn Faura y Sans

Espeleología

COVES Y AVENCHS DE CATALUNYA

Coves.—Avenchs.—Fenòmens hydrològichs

Al fer-ne la geografía d' un pahís, no se pot dexar passar per alt l' estudi geològich de son terrer, ab tots los efectes geodinàmichs interiors y esteriors, que en lo meteix s' han format o seguexen formant-se.

Donchs bé, a n' aqueix obgecte hi trobarèm que en diferentes comarques les capes estratigràfiques, especialment les calices, se presentan corcades, y si-ns endinzàm en son interior, nos trobarèm enfront coses maravelloses, no tenint paraules d' espressió propries pera donar exacta idea d' aquelles arbitraries formes segons lo lliure estil de la Natura, efecte de la denudació soterrania.

La ayga de pluja infiltrada actua demunt les roques, per entre les que s' escorre disolent-les y gratant-les, al meteix temps que per evaporació de la ayga se segueix una reconstitució; per les primeres accions ne resulta l' engrandiment de la esquerda primitiva, que mancant basa a les parets laterals, ab la consegüent presió de la ayga retinguda, se produhexen enfonzaments; formant-se aquelles grans cavitats unides per corredors estrets, ab forma de rosari, característica de les grans coves, servint pera escòrrer-s les aygues a capes permeables més inferiors. La ayga lleument segueix arrèu traspuant, obrant la reconstitució en virtut d' aumentar-se llur superficie, y per lo tant la evaporació, posant-se lo carbonat de calç sobrer a la saturació de la quantitat d' ayga que-n resta, esculpturant aquells abaumaments de les maneres més capritxoses.

Aquesta es la esplicació general pera totes les coves y avenchs, emprò que cambía segons altres causes secundaries més o menys influyentes pera quiscuna d' aytals cavitats soterranies. Y veus-aquí la necessitat de derivar-se una branca del arbre de la Geología, anomenada aquesta Espeleología, for-

mant una ciencia apart, destinada a estudiar lo naxement de les aygues, la constitució del terreny, les revolucions que han commogut la crosta de nostre planeta, relacionant-lo ab la geodinàmica, determinant les condicions especials favorables pera quiscuna formació; al ensemps que dóna llum a la proto-historia y a algunes de les ciencies pràctiques.

Donchs aquesta novella ciencia no ha dexat d' arrelar-se a Catalunya, en virtut de la llevor que hi escampà, l' eminent e incansable espeleòlech, M. Martel, pare de la Espeleología moderna, quan, en 1896, dedicà per Catalunya y Balears una part del temps que anyalment consagra a tan interessantes investigacions de curiosos resultats pera l' estudi geològich de diferents comarques.

Immediatament lo Centre Escursionista, ver introductor de la ciencia espeleològica a Catalunya, ab la honrosa presidencia del distingit geòlech En Ll. M. Vidal, se provehí de material especial, y no tardà en escudrinyar les entranyes de nostre sots-sol.

Dexant de banda les supersticions populars, y esvahida la creyença de no valdre la pena d' estar estudiades tals misterioses profunditats, s' endinzaren alguns socis en les entranyes de la terra, sots les instruccions pràctiques rebudes directament del insigne Martel, fent-se algunes interessants esploracions, causa d' importants descubriments.

No-s feu esperar lo «Catàlech Espeleològich de Catalunya» que publicà l' incansable Mossèn Norbert Font y Sagué, aydat d' altres decidits socis del Centre, que com En March Mir, Juli Vintró, Joseph Galbany, Palet y Barba, Maspons, y altres, no dexaren d' esmerçar ses forces pera recullir tots los datos de coves, avenchs y altres fenòmens hydrològichs, podent-se presentar al 1897 aquest Catàlech, lo més complert fins la present, ja que En Puig Larraz, en «Cavernas y simas de España», sols ne cita 164 de Catalunya, y en aquest de Mossèn Font, n' hi ha 333.

Aquest catàlech havía d' èsser pera portar-lo a la mà, recorrent nostra patria, pera esplorar les entranyes de nostra terra, trayent-ne totes les ventatges possibles pera la llum de la ciencia, reconexent totes les coves de que se-n tenía noticia, ampliant-lo convenientment. Aquesta difícil tasca la emprengué Mossèn Norbert Font, ab qualques companys, fent la esploració de avenchs importants com lo de *Sant-Hou* (Montgrony), fins que-n troba de mólt considerables, com lo del *Bruch* y de la *Ferla* de les Costes de Garraf, que no pogué fer-ne la complerta esploració per mancar-li material especial, y a més, la ajuda d' altres valerosos exploradors, al ensemps que sols comptava ab migrats medis. Axí anava la Espeleología de Catalunya quan de sopte un estol de jóvens del «Club Montanyench» atrets per les corprenedores grandiositats del sots-sol, plens de falegueres aspiracions, s' han emprès la tasca aydant, la enraygada per Mossèn Font; y es d' esperar que ab una lléu protecció del poble català, que no ha mancat per ara, se podràn portar a terme les més se-

ries esploracions, esvahint, aquell sens nombre de fabuloses tradicions que han arrelat cert fanatisme en nostres pobles; y al meteix temps que se formarà la vera Espeleología de Catalunya.

Donchs bé, a n' aquesta secció hi acoblarèm tots los datos y descripcions que tingàm noticia, de les coves, avenchs y qualques fenòmens hydrològichs, fent-nos primerament estensíus en la descripció d' aquelles més importants, reconegudes per persones que conexedores d' aquesta ciencia no s' han dexat portar per la exaltada imaginació; presentant al ultim, com a resúm, una llista o index de tots los que hi ha en quiscuna de les comarques catalanes. Emperò cal advertir, que com nos hem hagut de refiar de les referencies *d' altri*, no responèm de los inexactituts en que induptablement s' haja incorregut, per lo que agrahiríam a tots los catalans que les hi reconexessin, nos ho comuniquessen en particular; servint per altres treballs que d' aytal ciencia tením en progecte publicar estensament.

COVES

Cau del Duch.—TORROELLA DE MONTGRÍ.—No mólt lluny del castell, en lo serral de Montgrí o montanya petita, es precisament ahont s' hi troba aquesta cova de gran anomenada per aquella comarca, ab tot y ésser de relativa importancia. Correspòn llur terrer a les calices cretàciques, essent la forma de la boca, ovalada y d' un diàmetre de 12 metres, mirant al SE., tenint una profunditat d' uns 13 metres, ab 20 d' amplada.

Cova dels Cinch o Cau de les Garrigues. — En la metexa població, entre altres, compta ab aquesta cèlebre cova, descoberta al 1883, per haver-ne sortit cinch conills, lo que motivà, se l' anomenés ab lo nom de la cova dels Cinch. Per sa boca s' entra a un pou inclinat, y un colp a dins s' hi observan varis compartiments, havent-n'hi fins de més de 40 metres de llarch.

La Foradada.—No-s pot dexar passar per alt al parlar de les coves de Montgrí, la mólt gran y llarga foradada natural, per qual part inferior passan les aygues del mar, y en temps de calma fins es atravessada per les barques. A la exida de Sol produheix un efecte encisador y fantàstich.

Cova de Serinyà.—SERINYÁ.— Aquesta ha resultat ésser la cova que més datos interessants ha aportat a la Prehistoria de Catalunya, per les móltes troballes d' útils que s' hi han fet en diferentes escavacions; ab tot y ésser mólt petita.

Aquesta cova de Serinyà ha sigut descrita ab mólta exactitut per N. Harlé, no menys que per en Vidal y en Alsius, qui fins al present es el qui hi ha treballat més; estàn en preparació uns detinguts estudis, en virtut de últimes y abundants troballes.

Dita cova, coneguda en lo pahís ab lo nom de *Bora gran d' en Carreres*, o *Cova dels Barbuts*, està situada en lo marge del torrent de *Serinyanell*, no

mólt lluny de la població. Lo terrer, apar correspondre al conglomerat del nummulítich, presentant una cavitat en la margenada, produhida per la denudació del ayga superficial. Aquesta cambra té uns 12 metres d' obertura, 11 d' interior, essent situada a uns 40 metres sobre la torrentera; llur sol n' es format per una terra solta y seca, entre la que s' hi troban restos d' obgectes de la industria del home primitíu; mes en llur interior hi ha senyals de roques despreses del sostre, que al pas d' aygues incrustants, han format una bretxa, ahont s' hi troban mólt ben conservats restos d' ossos de diferents animals.

Los ossos de mamífers, que hí són ab abundor, pertenexen al conill, cabra, ciervo, essent casi segura la presencia del *reno*, tan discutida a la nostra part del Pyrinèu; a més n' hi ha de cavall, bou, gos, llop, erissó, pòrch y altres. D' entre los d' aus n' hi ha de móltes classes, com també d' oques. Los trossos de moluschs hi són en gran quantitat, essent la major part foradats, lo que fà creure que ho tenían com obgecte d' adorn, entre altres s' hi troba lo *Pecten jacobeus*, *Haliotis tuberculata*, *Cassis saburon*, etc., essent notable lo que també entre aquests restos n' hi haja dels fòssils de Baseyà, principalment lo *Dentalium delphinense*, que sens dupte era mólt apreciat. Y per últim hi ha gran varietat d' obgectes treballats, ja de silex, de banya, y altres materies, ab una pulcritut y delicadesa admirables, fent a n' aquesta estació prehistòrica com la més important de Catalunya.

Aquests datos, feren que M. Mortillet, consultat per M. Harlé, ho considerés com pertanyentes al *Magdalenià*, es a dir, a la última fase del període quaternari; però segons les últimes troballes, hem de creure, que aquestes coves eran habitades en la Neolítica; mes es d' esperar que no se tardarà en publicar-se, una memoria que estensament resolgui aquesta important qüestió, acoblant tots los datos que se tingan d' altres coves de Catalunya, que també s' hi han trobat restos prehistòrichs ab més o menys abundor.

Cova de Na Guilleuma.—MONTCADA.—Aquesta es una de les que més tradicions se-n contan, ab tot y ésser de poca importancia. Y entre altres, lo poble creu que tenía comunicació ab la mar, per entre Montgat y Badalona.

Està situada la *Cova de Na Guilleuma* en lo meteix turó de Montcada, en lo que a més hi ha la *Cova del Castell*, la *Cova de la Mare de Déu*, la *Cova del Ermità* y la *Caverna de càn Sans*. La boca de *Na Guilleuma*, es baxa y de mólta pendent, perillosa per les abundants y fondes esquerdes que se troban; essent una galería irregular; als 27 metres hi ha com un pou que va a parar a una cambra d' uns 5 metres de llargada, seguint un altre pou ab una altra cambra. Lo terrer es caliç, emprò no s' ha pogut determinar si correspòn al silúrich superior o al devònich inferior.

Cova del Drach.—SANT LLORENS DEL MUNT (MATADEPERA).—Són móltes les cavitats del tossal de Sant Llorens, essent algunes conegudes per tot Catalunya, quant menys per les fantàstiques tradicions que de les metexes, se-n contan, encarnant-se-n algunes ab la historia de nostra Patria. Donchs bé, la

Cova del Drach es una de tantes. A uns dos kilòmetres del monestir, cap al Nort s' axeca una mole, pròximament cúbica, formada per quatre roques colossals sobreposades, que dexan entre sí un passadís estret ab una entrada lateral y tres obertures, y la altura es d' uns 25 metres aproximadament.

Cova Simanya.—Situada en lo meteix Sant Llorens del Munt, en lo conglomerat nummulítich, encar que avuy se creu pertany al oligocènich. Es mólt perillosa la anada a n' aquesta important cova, per haver-se de costejar una llarga timba espedada. La boca es ampla y alta; al costat esquerre del vestíbul s' obre una galería de 30 metres; la galería central segueix quasi en linia recta uns 40 metres, ahont se bifurca. Una de les galeríes segueix la metexa direcció que la anterior uns 20 metres, acabant ab un forat de pam y mitg d' amplada. Se creya que hi havía un avench fondíssim fins que Mossèn Font s' entafurà per tan estret forat y la galería seguía a la altra part uns 16 metres més, fins que trobà lo pas tancat. La altra galería de la esquerra té 67 metres fins al punt anomenat *la oca,* hont hi ha un gran pèlech; passat aquest, la galería segueix en linia recta 29 metres y a sa esquerra ne té una altra de 37 metres; després se bifurca en dues de 22 (esquerra) y 13 (dreta) metres, y aquí acaba. Contant totes les galeríes se pot córrer fins a 236 metres.

A vora de la anterior hi ha la *Simanya Petita* de poca importancia.

Cova del Fondal.—Aquesta caverna situada al SE. del turó del monestir de Sant Llorens, té tres boques desiguals que van a parar a una cambra central per corredors de diferenta llargaria. Enfront la galería que cau més al mitjorn, s' obre un pas bastant estret que conduheix a un examplament més petit que lo primer, en qual centre s' observan tres hermosos pilars estalactítichs. Segueix una curta y estreta rampa, y midada la distancia des de aquest lloch fins a la boca, situada més al N., es de 51'60 metres de llargaria. A la esquerra d' aquesta galería n' hi ha una altra cap al NE., estreta y mólt curta.

Cova de les Animes.—A mitja hora al E. del monestir del meteix Sant Llorens, al marge d' un precipici hi ha aquesta poch coneguda cova o cau, ja que per tota s' ha d' anar arrastrant-se. La galería d' entrada té 37 metres, bifurcant-se en dues; la de la esquerra té 10 metres ab una altra galería de 7 metres y una obertura que dóna a un espantós precipici; la de la dreta té 16 metres, que al mitg hi ha una altra galería a la esquerra de 25 metres que acaba bifurcant-se ab dues de 5 metres; essent lo total de totes les galeríes de 100 metres.

Sant Miquel del Fay.—Bigues.—Aquí a St. Miquel del Fay hi ha les *Coves de la Cascada* que se troban sota meteix de la cascada formada pêl ríu Russinyol, son com grutes qus s' han format en la tosca que dexa la ayga en sa cayguda; una d' aquestes té en son interior un bassal d' ayga anomenat *lo llach.* A més hi ha una petita cavitat que segons tradició s' hi trobà miraculosament la imatge del sant, y per axò n' es anomenada la *Cova de St. Miquel del Fay.* També s' hi conta la *Cova de la Ermita* que té uns nou metres de llarch

per 7 d' ample y altres tants d' alt. No se pot dexar passar per alt la *Cova de Vallderrós*, que se troba en la fondalada del seu nom, en una massa de toba depositada per la ayga que s' escorre de la part superior, que se atura un moment, després d' haver recorregut aquesta gran massa, formant un petit estany, anomenat *gorch de Vallderrós*, essent rodejat per grans rocasses; emprò totes aquestes coves de Vallderrós no diuen gran cosa al home de ciencia, mes si que exaltan la fantasía del artista, principalment les *paelles* y al *dosser*. No menys important es la *Cova del Moro o cova del Pí*, que se troba a les serres de Bertí a una hora de Riells; essent una petita gruta en qual boca hi ha un replà, ahont hi ha crescut un pí; n' es difícil lo pujar-hi y se conta que un moro s' hi retirà quan los espulsaren de la comarca. Ha sigut obgecte d' altres tradicions, que són fora de nostre obgecte lo ressenyar-les.

Baumes de Mura.—MURA.—Al N. de la població, a la meytat del camí que va cap a la serra y camí de la Barata, s' hi troba la entrada, que es mólt petita, en lo conglomerat calíç nummulítich. Se baxa per uns escalons fets pera facilitar lo pas, y s' entra allavors en les amples galeríes que constituexen aquesta tan anomenada cova, ornamentada per gran nombre de columenes estalactítiques y transparentes cristallisacions. L' arigonit hi es ab greu abundor, essent molt estimat per los coleccionistes. La llargada de la cova es en total d' uns 160 metres.

Coves de Collbató.—MONTSERRAT.—Són aquestes les que tenen més anomenada de Catalunya, y fins fama universal, visitades per tots los catalans y estrangers; emprò l' eminent espeleolech M. Martel, digué que no oferían res de particular. No obstant ne farèm una breu descripció, prescindint de les consideracions novelesques, ab que ho han pintat plumes mestres com en Piferrer, Balaguer, Madoz, etc.

La montanya de Montserrat n' es tota corcada, per tot arrèu s' hi troban coves y qualques esquerdes o avenchs, per efecte de la erosió en lo pinyolench nummulítich que la forma. Emprò cap d' aquestes coves n' es tan important com les de Collbató, o *del Salitre*. Aquestes coves encar que conegudes, no foren explorades fins per allí l' any 1824, per un incansable monjo del Monestir de Montserrat, lo P. G. Joana, Dr. en Farmacia, qui segons consta per qualques sòlts escrits, a més d'haver baxat als *Pouetons*, ressegui aquestes coves, y que després de mólts perills arribà fins a dessota la ermita de Sta. Ana, lo que determinà ab los aparells que ell portava pera aquestes exploracions; emprò, no s' ha pogut trobar fins al present lo camí que ell senyalà. La boca se troba al S.O. de la montanya, a uns 100 metres sobre lo poble de Collbató, y lo camí, encar que atrevit, no es perillós, car hi ha posades escales de fusta, entre les roques dels punts més exposats. Al sortir de Collbató se baxa fins lo torrent de la Salut, pujant després per entre les roques d' aquella part tan escarpada de la montanya, y que mirada de Collbató apar com una paret vertical.

A la entrada immediatament s' hi troba una espayosa cambra ab columnes enrunades, que fan penós lo trànzit a n' aquelles persones no acostumades a endinzar-se per les entranyes de la terra; y al cap d' avall a la dreta hi segueix com una galería, ab qualques estalactites. A la esquerra s' obre un estret corredor, que conduheix a una cambra coberta per una cúpula, de la que-n penjan grosses piràmides cap-per-vall. En lo fons hi existeix com una esquerda a manera de pou que té uns 20 metres de fondaria, que desprès d' baxar-hi se segueix per un altre corredor per ahont al ultim hi ha una gran sala de forma semicircular, ab un sostre mólt hermós per sa pulcritut en lo relléu, artísticament treballat per la Natura. Se passa a una altra cova ahont arrèu hi ha columnes de regular altura, similant un claustre lo més ideal y fantàstich. Al ultim al N. E. la volta n' es tallada, y al fons, sobre una eminencia, hi continua una altra cova tota coberta de delicades estalactites, essent la més hermosa de totes.

La gruta immediata a n' aquesta, presenta en llur centre una gran roca que li han donat lo nom *d' Elefant*, y en la metexa s' hi pot admirar un ver arch gòtich que divideix la nau, y surt atrevidament d' un àngul, descríu una perfecta curva y marca llur eix esvahint-se per entre les tenebres.

D' aquí se baxa per *la boca del Infern* y per un revolt corredor tot plè de pedres soltes se passa a un altra gruta ahont hi ha certes formes estalàctiques que ab la llum de les *atxes de vent*, s' assembla ab fantasmes embolcallats ab estesos mantells.

Desprès encar ne seguexen sis cavernes més, en que les roques del sol restan cobertes de fina pols fent-se mólt perilloses als visitants; y per entre aquestes foscuries hi revoltan negres rats-penats ab gran abundor, que a la llum del magnesi quedan aturdits y grinyolan per entre les escletxes de les roques.

Pujant un munt de pedregàm s' arriba a la última cambra, que com a terme n' es la més encisadora d' aquelles cavitats soterranies; es circular, de uns sis metres de diàmetre y d' estraordinaria alçada, enlayrant-s' hi fexos de columnes, formant artístichs archs, ab variats penjoys estalàctichs y apuntats marlets, que en conjunt, apar com un grandiós absis d' un temple gòtich.

Totes aquestes belleses de la lliure Natura, feren que l' insigne Balaguer, portat per sa imaginació, donés nom gràfich a quiscuna d' aquelles cavitats; essent los següents:

La gruta de la Esperança.—Lo Camaril.—Les Sílfides.—Cova del Mansuet.—Lo pou del Diable.—Saló del Triàngul.—Corredor de les Penyes.—Galería de Sant Bartoméu.—Claustre dels Monjos.—Gruta de les estalactites.—La Boca del Infern.—Gruta del Elefant.—Galería dels Fantasmes.—Gruta dels Rats-penats.—Gruta de la Dama Blanca.—Saló del absis gòtich, etc. No dexant de senyalar-se altres formes especials ab noms més o menys característichs; emperò los dits són, tal volta los més coneguts.

Aquestes coves no són pas explorades del tot, ja que hi ha alguns forats que no han sigut seguits fins al present, ja per pôr, ja per mancar material

espeleològich suficient; essent per lo tant necessari se determini endinzar-se fins per los recons o caus més insignificants; car se pot passar a cambres que tal volta foran de més importancia que les conegudes. Avuy aquestes coves han desmerescut mólt per veure-s la major part de cambres totes cobertes de negres vestimentes, del fum de les atxes.

Segons un autor anonim qui ne feu de les metexes un exacte mapa a la escala de 1: 500, lo corregut de les coves es solsament de 700 metres, essent lo sostre més alt, segons determinacions de M. Martel, d' uns 15 metres, y lo lloch més baix a uns 20 metres sots lo nivell de la entrada.

Grutes de Capellades.—CAPELLADES.—Aquestes cavitats no són de grans dimensions, havent no obstant sigut de mólta anomenada, sens dupte per aquell artístich dosser conegut per lo *Capellà de Capellades;* se troba en la part baxa de la població en la montanya del Castell de Brochs. Són móltes les grutes que per aquella massa concrecionada s' hi han format demunt les calices paleozoyques.

Balç de les Roquetes.—CARME.—Lo constituexen un gran nombre de coves situat al barri de *Les Esplugues* de Carme. Entre altres n' hi ha una de mólt interessant per haver-hi trobat un cementir corresponent, a mon entendre, al *Magdalenià;* aquests restes humans forman una massa ab la tosca; ne convindría que lo proprietari en Masguineu, s' encarregués de fer-ne una vera esploració científica, pera relacionar les troballes ab la *Cova Fonda* de Salomó y la de Serinyà.

La cova Fonda.—SALOMÓ.—No mólt lluny del ríu Gayà, entre Vilabella y Salomó. Aquestes coves són de les més interessants de Catalunya, dexant apart a les de Serinyà, per la abundor d' obgectes prehistòrichs que hi trobà la constancia d' en Pau Teixidor, distingit metge de Rodonyà. Ab los conexements que possehía y sots les instruccions pràctiques d' en Ll. M. Vidal, ne feu qualques aprofitoses excavacions, emperò encar mólt hi resta a fer. La entrada de aquesta cova es petita, en l' interior hi ha sales espayoses, havent sigut habitades per l' home protohistòrich fins lo Neolítich, com se-n deduheix per les importantíssimes y abundants troballes fetes fins lo present.

Les Coves de Bolet.—SANT JOAN DE MEDIONA.—Són mólt conegudes aquestes coves per casi tota la comarca del Penadès, emprò sa importancia n' es relativa. Car la baxa cambra d' entrada, als 12 metres apar tot enrunat; y sols un se pot endinzar cap a la esquerra ab lo cos aplanat per entre les roques d' un esqueix horitzontal pèl que pugui seguir fins a uns 55 metres. Correspòn llur formació a la destratificació de les capes, al formar-se un anticlinal en les calices triàssiques.

Coves d' Ordal o Lladoner.—SUBIRATS.—No mólt lluny del *Pont del Lladoner*, junt al *Maset del Lladoner*, hi ha aquestes coves al costat de la carretera que porta a Olesa de Bonesvalls en lo macis cretàcich de les Costes de Garraf. Fà pochs anys no-s conexía més que la seva entrada a manera d' avench y

no-s tardà en arreglar-les pera ésser visitades, cobrant-ne los proprietaris 25 cèntims d' entrada per persona. Se baxan uns quants esglaons seguint una rampa que porta al primer examplament, tot circular, adornat ab grans estalactites, havent-hi al centre de la cambra dues columnes altives y adornades per concrecions. Després per una escala de fusta se baxa a un pou que acaba ab rampa y al ultim s' hi troba un altra sala a uns 20 metres més baxa que la primera, y seguint la descenció s' arriba a una cambra o examplament tota coberta d' hermoses y variades formes estalactítiques, essent llur sol a uns 35 metres dessota la entrada. Emperò aquestes grans coves no s' han esplorat del tot, car hi ha gran nombre de pous y galeríes més o menys irregulars, per ahont encar no s' hi ha endinzat la petjada humana.

A causa d' alguns parcials enfonzaments, avuy estàn tencades al públich aquestes coves.

Coves d' en Merla. SANT VICENS DELS CALDERS.—No sé si aquesta metexa es la que se cita ab lo de *Cova del Merla* de Roda de Barà. Aquestes coves estàn situades en lo macís triàssich a unes tres hores de St. Vicens. La boca es arrodonida, d' un metre de diàmetre y en direcció al S.; immediatament segueix una pendent de uns 50° per una llargaria de més de 6 metres, formada per la caliça nua y relliscosa fins a quedar coberta per una terra humífera que hi es en abundor. Un colp dins no se pot menys de quedar admirat enfront la grandaria y magestat d' una espayosa sala, lo sol continua ab gran pendent fins a la part més baxa ahont hi ha un forat que dóna entrada a una altra cambra mólt reduhída, després d' haver baxat una pendent casi vertical. A la dreta d' aquesta última sala hi ha com una mólt baxa lloriguera en direcció al S. O. y que serveix de pas a un altra petita cambra, de iguals condicions que l' anterior, ab mólt pedregàm; a la dreta s' hi veu un petit forat al que hi continua una estensa y interminable esquerda horitzontal de la alçada de 50 centímetres que tendeix a cloure-s y d' aquí ja no-s pot anar més avant. Tornant enrera pera seguir per la esquerra en direcció al S. ja que hi continua la caverna ab altres dues cambres; a la última a la esquerra hi ovirí un petit forat que després d' una pendent donava entrada a una nova avant-sala d' una altra cambra reduhida, a la que pera poder-hi passar vareig

Coves d' en Merla

fer malbé algunes estalactites que de poch ja tencavan lo petit forat que dóna entrada; y d' aqui sí que ja no poguí anar més avant, essent-hi abundant la ayga que hi traspua.

Cova del Vidre.—MAS DE BARBERANS.—Se troba a uns 1.000 metres sobre lo nivell del mar en la serra de Serrisoles. Prop la boca la cova té 35 metres d' amplada, 40 de llarch y més de 15 de alt en alguns puns. Havent·hi trobat en algunes escavacions obgectes de la Neolítica; emperò no s' ha esplorat del tot.

Cova Trobada.—TORTOSA.—Prop d' una masía anomenada *Vallcarnera* a 9 hores de Tortosa. A la entrada hi ha un avench de fondaria desconeguda, y seguint per una altra de ses galeríes s' arriba a un punt que hi ha la *guilla* (gas carbònich) per la estensió d' unes quaranta passes, després se pot seguir per espay de dugues hores (segons lo dir de la gent), que acaba ab un gran anfiteatre y ab una estalactita estraordinaria.

Cova d' en Rubí.—En la vall d' aquest nom a Tortosa, s' hi troba a la part esquerra aquesta cova. La entrada té 4 metres d' ample per 6 d' alt, los seus primers 10 metres se reduhexen a una galería plena de roques caygudes del sostre la que té la direcció al E. 10 graus N. Segueix una secció cap al E. SE. d' uns 8 a 10 metres d' altura per 3'50 de longitut, y després d' un colze d' uns 8 metres de llarch que s' inclina al E. 18 graus S., se baxa 14 metres per tornar a pujar a una galería qual amplada varía entre 1 y 10 metres. Segueix un corredor que després se bifurca, essent la de la esquerra interrompuda als 5 metres, y la de la dreta arriba a tenir 45 metres practicables. Als 30 metres de le entrada d' aquesta caverna se dexa una galería mólt estreta de 9 metres de llargada, y després segueix un pou de 5 metres que acaba ab una galería inclinada al NO. y que pot seguir-se fins a 28 metres.

En aquest macis cretàcich y no mólt lluny de la cova descrita, hi ha la *Cova Petita d' en Rubí*, casi paralela a la anterior.

Cova Santa, *cova del Montsant.*—CORNUDELLA.—Al cim de la serra del Montsant, hi ha una petita obertura, que dóna pas a una gran cambra, de forma irregular, que se và estrenyent, fins a convertir-se ab un corredor. Se seguexen qualques abaumaments, fins arribar al *Seller*, sala de grans dimensions, quals parets són inclinades cap al centre; per entre les que hi ha forats que portan a altres galeríes.

Cova de la Ayga.—FONTLLONGA.— La boca d' aquesta cova té 12 metres d' amplada per 6 metres de fondaria, y està situada vora lo barri de Massana, al marge esquerre del Noguera-Pallaresa. Després del gran vestíbul d' entrada, en son perímetre interior se troba: a la dreta dues cavitats petites; en lo centre una galería baxa y estreta, que a poques passes se fà impracticable, y a la esquerra un corredor curt que conduheix, a una petita gruta oberta al esterior per aquell costat y que es la que dóna nom a la cova, per brollar-hi en son interior una petita font.

Fou de Bor.—BELLVER.—Aquesta caverna ha sigut visitada per M. Mar-

tel, y de la que ne dono sa metexa comunicació. La *Fou de Bor* o *Cova de Borgunyà* de Bellver a Bar del ajuntament de Toloria, al peu de la serra de Cadí, es una gran cova que segons lo dir de la gent s' hi pot estar quatre hores sens arribar al fí. Aquest temps fou suficient pera que M. Martel explorés totes les cavitats, trobant-hi un ver laberint sens atracció dins la formació caliça del silúrich, que té una inclinació de 40° al horitzó. No fou possible poder descubrir lo curs soterrani d' una font que hi brolla ab una temperatura de 9° C a la altura de 1.200 metres, o siga a 38 metres més baix que la boca de la caverna.

AVENCHS

Avench de Castellet de Dalt.—SENTMENAT.—No mólt lluny de la masía del *Castellet de Dalt*, en lo conglomerat mummulítich hi ha un avench.

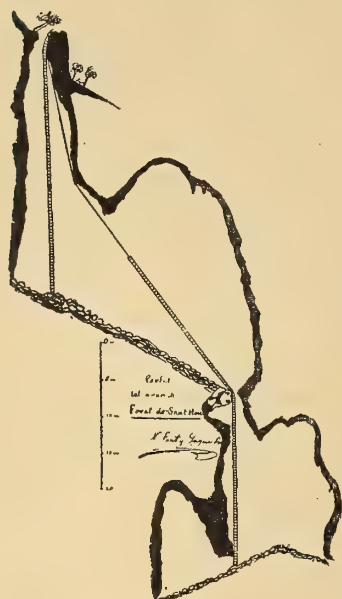
Consta com de dos compartiments, essent de bastanta fondaria; lo primer d' uns 50 metres, acabant ab un replà que presenta un sot en un dels estrems, y en lo sol d' aquest s' obre l' altre compartiment o pou d' uns 70 metres, de secció desigual, y en qual fons encar hi ha altres obertures *(no explorades)*.

Avench del Club.—SANT LLORENS DE MUNT.—Junt a cân Pobla s' hi descubrí un nou avench, que no es lo meteix que l' anomenat *Avench de cân Pobla*. Aquest avench al fer-ne antany una complerta esploració los socis del «*Club Montanyench*» lo batejaren ab l' *Avench del Club*. No es més que una esquerda de les móltes que hi ha en lo macís del pinyolench de St. Llorens. Arribant a la fondaria de 70 metres sens que en aquest tragecte s' hi trobessen grans cambres.

Devallant a un avench

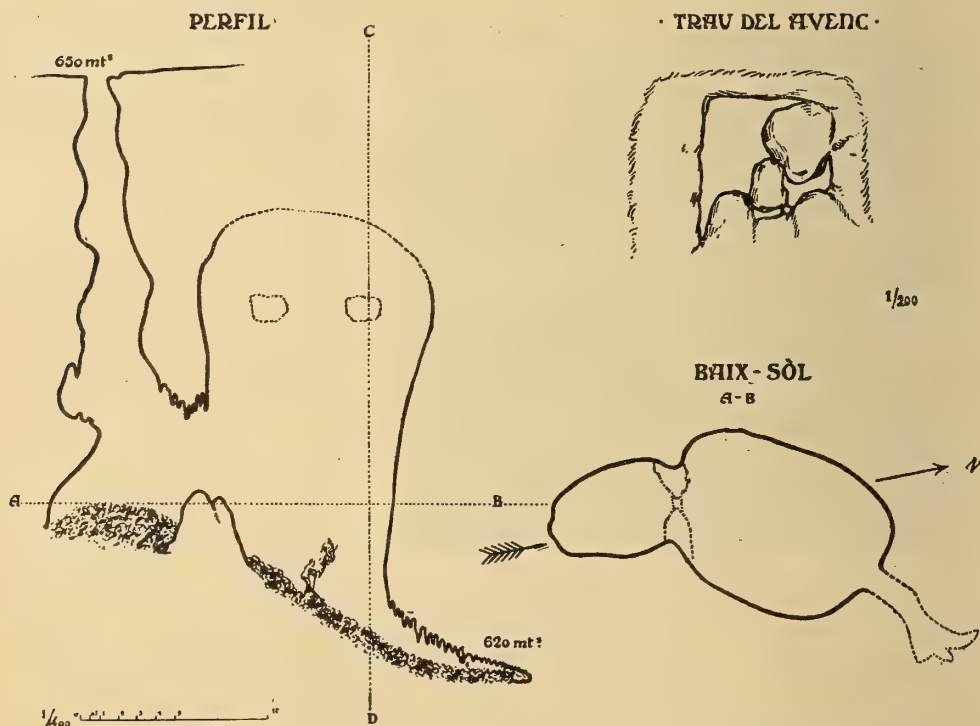
Avenchs de Montmany.—MONTMANY.—Demunt Santa Eugenia en terres de Castellar, hi ha un forat entre les roques per lo que s' hi sent un soroll mólt fondo y ne surt mólta humitat. A més en la vinya de *cân Jan de la Castella* hi ha un altre gros forat entre roques. També hi ha un forat mólt petit en la era de cân Miquel de Montmany, sentint-hi soroll d' ayga.

Secció del avench de Sant-Hou

Pouetons de les Agulles. MONTSERRAT (BRUCH).—Aquest avench està pròxim a esplorar-se y segons mon modo de pensar crech que serà interessant per la Espeleología catalana, en virtut de presentar-se en una forma mólt trencada, al ensemps que per circular-hi alguna corrent soterrania; car quan vareig fer lo sondatge, que donà la fondaria de 57 metres, lo cordill lo treguí mólt moll, per més de 6 metres. Duptem que fos esplorat per lo P. Joana, ab tot y sa descripció, podría no obstant referir-se a algún altre avench, ja que n' hi ha de altres en aquesta montanya de Montserrat, que no són coneguts.

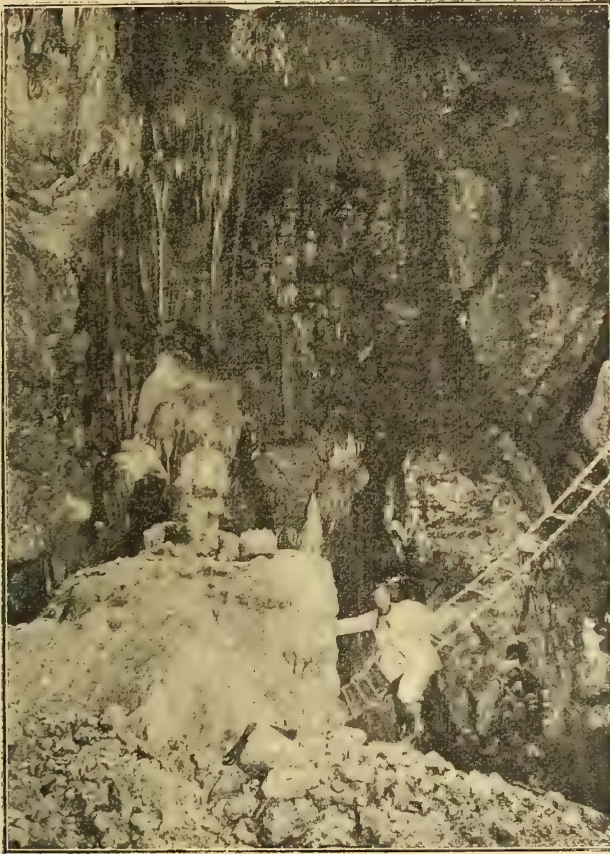
Avench de Sant-Hou. — MONTGRONY. — Aqueix avench fou esplorat per Mossèn Font al 6 d' Agost de 1901. La gorja es esferehidora, amagada per la arbreda que naix en lo talús que en forma d' embut hi ha en áquella feréstega vall de Sant-Hou, essent situada en una rampant de la vall tenint

Dibuix de Joseph Colominas

Avench d' Ancosa

a un costat la negror del abím del avench y a la altra l' espedat acinglerat. Als 45 metres hi ha com una gran sala, emprò lo sol es mólt inclinat ab un munt de rocàm tirat de dalt per los visitants, essent necessari baxar-hi poch a poch, ja que té uns 20 metres d' inclinació; aquesta cambra n' es tota artística, y de les puntes dels marlets estalactítichs s' hi escorren grosses gotes d' ayga. Immediatament al fons de la caverna al recó del N. y segueix un altre avench, del que la boca té uns 2 metres, que hi baxà Mossèn Font ab en Foses, mestre de cases de Campdevanol. La boca de aquest segón avench està formada per roques estampides, emperò que no oferexen cap perill; no obstant fà fredat al considerar com algunes roques aguantan l' horrible pes d' aquella rampant superior formada per milers de pedres y roques. Arribaren los esploradors fins a la fondaria de uns 98 metres des de la boca del avench superior, considerant-se com la altura total del avench; un colp a baix ja no hi trobaren cap altra sortida per en lloch, car en un recó se veya tant sols un forat practicable per un conill o animal per l' istil.

Clixé de Joseph M.ª Có

Interior del Avench d' En Roca

Aquest avench resulta ésser un dels més importants de Catalunya, per totes llurs condicions especials; produhint un extraordinari efecte encisador al visitant, per la pura blancor d' aquelles arbitraries concrecions calices.

Avench d' Ancosa.—La Llacuna (Pontons?).—Al bell mitg de la Plana d' Ancosa hi ha aquest pou natural, no mólt lluny de la casa que dóna nom a aquella extensíssima plana, emprò no sé si en terme de Pontons o de La Llacuna, puix los del pahís diuen que la boca del avench n' es partió. Aquest avench fou lo primer explorat per los socis del Club Montanyench al 11 de

Agost d' antany, mitjançant la protecció de la familia Bages de càn Casota de Pontons. La boca n' es d' un metre, en roca nua; y lo fons d' uns 22 metres, emperó després d' aquesta xemeneya al N.E. hi ha un gran abaumament y llur sol arriba fins a la profunditat de 31 metres des de la boca del avench; y més cap al N. encar segueix com una gruta que nos hi endinzarem fins a quedar nostre cos obstruint lo pas.

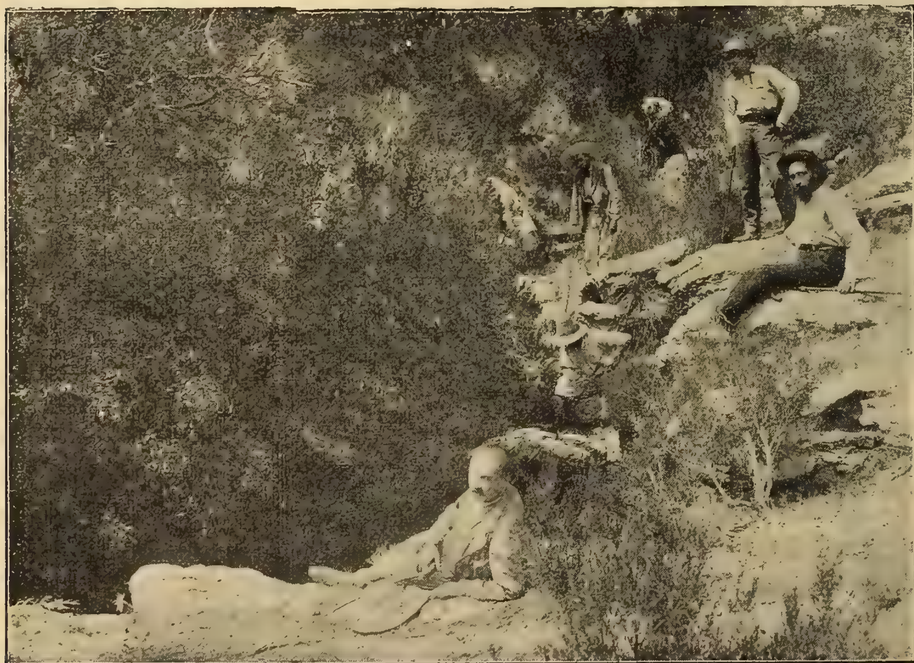

Preparatíus pera esplorar l' avench de La Ferla

Encar que no siga d' estraordinaria importancia no obstant es un model de bellesa artística natural.

Avench de la Ferla.—BEGUES.—Aquest es l' avench més important de Catalunya, y sens dupte pot considerar-se com un dels importants que coneix la Espeleología.

La boca es d' un diàmetre de més de 5 metres y verticalment segueix fins a la fondaria de 105 metres,

Avench de La Ferla

essent aquest negre abím lo més fantàstich y esferehidor. Ningú gosa a acostar-s'-hi, y si bé tothòm hi tira pedres ja se-n guarda d' apropar-s'-hi. Donchs bé a n' aqueix avench hi baxà ja l' entusiasta esplorador Mossèn Norbert Font y Sagué, qui nos ha comunicat sa constitució interna.

Durant aqueix llarch tragecte d' aquella immensa gola de tenebres, hi ha qualque petit replà o seyents de les roques y a voltes apar com trobar-hi entrades a qualques coves. Mes per tota la descenció produheix un efecte de sublimitat, corprenent al ànim mes cor-gelat; un colp a baix lo sol es inclinat, tot plè de pedregam y, al terme de la rampant a 111 metres de la boca encar hi ha un altre forat per ahont hi continua aqueix interminable avench; mes com a Mossèn Font li mancavan materials pera soterrar-se a n' aquexes fondaries, no pogué, ab recança seva, fer los preparatíus pera endinzar-s'hi; y creyent no poder-hi tornar, ne feu lo sondatge y li donà de 80 metres lo segón avench; en resum 191 metres.

Baxant al avench de La Ferla

Jo crech no serà llunyana una més complerta esploració ab los socis del Club Montanyench, sots la direcció de Mossèn Font.

Avench de cân Sadurní.—En lo meteix poble de Begues, que es el que precisament compta ab mes cavitats verticals o avenchs. Lo de cân Sadurní es un ver avench, situat al E. del Fondo d' en Just y a uns 450 metres sobre lo nivell del mar. Té dugues boques, separades per una llenca de roca d' un metre d' amplada formant pont, y lo conjunt té uns 9 metres de diametre, essent esplorat per Mossèn Font. Aquest avench té la fondaria de 75 metres; y al fons, la caverna n' es d' uns 15 metres de diàmetre per lo costat més ample y uns 8 o 9 pêl més estret, essent llur sol format per un extraordinari munt de rochs que obstruexen tots los recons.

Avench d' en Roca.—(Corbera).—En Pere Alemany de St. Sadurní comunicà a don Antoni Mir la existencia d' aquest avench, qui volgué que lo Club Montanyech ne fes una complerta esploració; que 's realisà al 4 de Setembre de antany. Es situat al peu del Puig d' Agulles a mitja hora del Maset del Lladoner.

La boca té uns 2'5 metres d' ampla y està junt al torrent a 515 metres sobre lo nivell del mar; als 13 metres hi ha un replà inclinat y d' aquest s' ovira lo negre abím que al enfront s' hi presenta. Aquesta cavitat té de N. a S. 23 metres y de E. a O. 17; la alçada es de 25 a 28 metres y la de la boca del avench es a 41 metres. Considere-s l'efecte que ha de produhir l' aspecte de aytal abaumament, afegint-hi la riquesa de variades y artístiques formes estalactítiques que arréu per tots endrets l' adornan, havent-n'hi una que per sa forma especial y característica los exploradors l' anomenaren acertadament *la orga*. Al S. E. hi ha un pou, per ahont hi continua la avench, podent arribar a 23 metres dessota lo plà del avench; essent per lo tant lo total de la fondaria del avench de 64 metres.

Secció del avench del Bruch

Avench del Bruch.—Està situat en les metexes Costes de Garraf y es un dels mes importants de Catalunya, pero mólt difícil d' explorar per l' estretor de la boca y de les esquerdes que 's troban pel camí. Mossèn Font y Sagué l' esplorà també y en mitg de dificultats nombroses logrà arribar al fons del primer replà hont hi ha una gran caverna y seguí una galería que acaba a un altre caverna al fons de la qual no pogué baxar per ser ocupada per un llach, y no tenir allavors barques a propòsit.

Avench de Fontaubella.—TORRE DE FONTAUBELLA.—Aquest es d' una boca grandiosa d' uns 20 metres de diàmetre, oberta a una esquerda vessant de la montanya, lo que fà que mentres per la part superior té de 70 a 80 me-

tres, per la inferior no arriba a 50. Llur sol, esplorat per Mossèn Font, està format per grandiosos blochs de roca, restes de la nau de la caverna que al ensorrar-se formà l' actual avench, car hi ha un troç de nau d' uns 20 metres d' amplada, per 30 de llargada.

Tirant les escales al avench del Bruch

Avench de la Febró.—Febró.—Aquest mal anomenat avench, no es més que una esquerda de dimensions estraordinaries. En lo séu interior hi ha dugues coves, una d' elles mólt gran; essent aquestes de formació anterior a la escletxa, puix que una continua per abdós costats de aquesta; y fins podría ésser que dites coves y altres que n' hi ha a son nivell inferior haguessen sigut causa de la formació de aquella gegantina escletxa, per haver-se ensorrat. Correspòn lo terrer a les calices triàssiques.

Embut del Juhéu.—Vall d' Arán.—A n' aquest avench s' hi precipita lo Juhéu, y que després d' haver recorregut un kilòmetre sota terra, apareix altra volta a la *Gola del Juhéu.* Tot lo terrer pertany a calices silurianes.

A la metexa *Gola del Juhéu* hi aparexen aygues del *Tru del Toro.*—Aquest avench pertany actualment al Aragó, empro les aygues que s' hi engolexen són del macís d' Aneto que atravessa soterraniament la serralada que serveix de límit entre la Vall d' Aràn y la Ribagorça y després d' un recorregut de quatre kilòmetres sota terra, ab un desnivell de 600 metres ixen, com ja hem dit, en la *Gola del Juhéu.* Puix s' ha observat que quan hi ha tempestats en la Maladetta, creix lo ríu Juhéu encar que hi haja sequedat a la Vall d' Aràn; y que los arrastres de les aygues coincidexen perfectament ab les del torrent de les Aigualais que se precipita al *Tru del Toro.*

Se conta també que lo ríu Malo se fon, en part, en una caverna, en la que s' hi ficà, alguns anys enrera, un home de Tudós mogut per la curiositat; y seguint un corredor estret hi trobà tres avenchs; després li mancà la llum y se perdé, sortint-ne al cap de 24 hores.

Totes aquestes últimes y estraordinaries cavitats de la Vall d' Aràn són tal volta les que més convindría esplorar y resseguir ja que per ses grandiositats y grans quantitats d' ayga soterrania com hi ha, aportarían importants conexements a la Espeleología.

FENOMENS HYDROLÓGICHS

Esquerda de la Fatxeda del Castell.—MONTSENY.—Sota lo pich de *Les Agudes*, en la vessant de Sant Marsal, en una *corredera* coneguda per la *Fatxeda del Castell*, proprietat del comte de Crexell, y no mólt lluny del esmentat santuari, hi ha una esquerda en la que-s nota perfectament lo soroll d' una corrent soterrania. Y en prova d' axò, que en diferentes èpoques ne surten dues o tres moles d' ayga, que-s fon mólt abans d' arribar al naxement del Tordera.

Caus del Guitart.—TERRASSA.—Se troban al peu de la montanya de càn *Ubach*, al començar lo torrent anomenat la *Xuriguera*, ahont hi ha uns forats oberts en la metexa roca pêls quals surt la ayga a llargues y desiguals èpoques de temps, constituint una vera font intermitent. Després d' estar sechs per espay de mólts mesos, y a voltes, anys, de sopte se sent una remor confosa que va crexent y acostant-se poch a poch, sortint a la fí ab gran furia un doll abundantíssim d' ayga rogenca arrossegant alguns palets; lo que precisament dóna idea de la existencia de cavernes interiors, al ensemps que la disposició del sifòn, provant la teoría de les fonts intermitents. Després d' alguns mesos de brollar aquella dèu, de sopte s' estronca, quedant altra volta lo terrer completament sech per un espay de temps que guarda qualque relació ab les pluges.

La Font Falsa.—CALDES DE MONTBUY.—Es important aquesta font intermitent situada a mitja montanya del *Farell*, més amunt del Pasqual en direcció a Sant Llorens. Passa dos o tres anys sense rajar, y de vegades al mitg del istíu, encar que no haja plogut, ne surt una mola d' ayga. Emprò la quantitat d' ayga no es sempre la metexa, aparexent casi sempre roja y d' una temperatura bastant baxa.

Les Barbotes.—BIGUES.—N' es una gran dèu d' ayga que aumenta o disminueix sens que haja plogut o hi haja sequedat en les montanyes vehines: essent no menys important

La Bancó, que naix en la metexa riera de Tenes, font mólt cabdalosa y que-s creu que les aygues venen de la Bancó d' Ayguafreda, lloch en que s' hi fonen les aygues; y en prova d' axò que a les 24 hores proximament de les avingudes que sufreix la esmentada riera, quals aygues desaparexen en diversos xucladors que hi ha vora son lloch de confluencia ab lo Congost. Mossèn Font, de les observacions d' abdues fonts ne deduhí: que la Bancó té verdaderament son origen a la riera d' Ayguafreda, no havent-hi llachs o grans dipòsits d' ayga en son tragecte soterrani, essent impossible seguir lo curs que fà la ayga; y les Barbotes, tenen, si no lo meteix origen, al menys un de mólt proper al de la Bancó, al ensemps que estàn alimentades per grans dipòsits d' ayga regularisats per sifons, essent una vera font intermitent.

Les Mentiroses.—MONTSERRAT.—En les *Soleyes* de Collbató hi ha aquestes fonts que són intermitents y que-l poble coneix per les *Mentiroses*; després de móltes pluges donan fins a dues moles d' ayga, la que a voltes arrastra escorses de pí, y al ensemps dexa un llot groch per tot allà ahont passa.

Lo Forat Micó.—CARDONA.—En les margues oligocèniques de Cardona, entre altres coves com *la Bofia Gran* hi ha lo *Forat del Micó*, situat en les salines, d' hont hi naix una font salada. Se suposa que en altre temps hi penjavan los obgectes pera que-s recubrissen d' una capa de sal. Aquestes y altres coves de Cardona, són degudes a ensorraments.

Conca de la Badella.—LO PRISSAT.—Junt al ríu Llobregat naixen de la roca aquexa tan estraordinaria al ensemps que coneguda dèu, no mólt lluny del congost de *la Garganta*. La ayga que n' eix es de color natural; emprò en la quantitat sufreix qualques variacions a intermitencies llargues, mes sens estroncar-se may.

Font d' Armena.—VALLIRANA.—Aquesta font sortía del peu de la riera, d' entre les capes del tríes superior o Keupper; 2 metres més amunt, y a uns 4 o 6 de distancia al SO., se troba lo sobreixidor, petita esquerda horitzontal de o'75 d' amplada per o'25 d' alt y de 2 metres de llargada, essent produhida aquesta esquerda per la força de la ayga, entre dugues capes de caliça separades per un sediment més flonjo. Mossèn Font ordenà en virtut de les instancies fetes per en Carreres per veure si-s podía aumentar lo cabdal, que se-n fessen algunes obres especials; y de tot ne deduhí qualques idees pràctiques que demostran los fruyts positíus a que porta la Espeleología, seguida metòdicament, y que en resúm són los que seguexen:

Les pluges abundants y de durada fan créxer aquesta font, disminuint després lo producte encar que mólt poch a poch; al ensemps que a les pluges del Plà d' Ardenya se manifestan a les poques hores ab avingudes que arrastran fulles, tronchs, etc... Que existeix una circulació activa d' aygues soterranies ramificades sota lo Plà d' Ardenya, y l' origen d' aytal circulació, es la ayga infiltrada en lo Plà de Begues, Sots d' Ossos, de les Bassioles y d' Ardenya. Hi ha d' haver-hi dipòsits soterranis ab llargues galeríes inclinades, que distribuexen per diferents endrets aquexos cabdals.

Ab tot encara faltan datos pera fer unes més exactes determinacions.

Cova del Forat del Orb.—FONTLLONGA.—En lo marge esquerre del Pallaresa, en lo pas dels Terradets, junt al port d' Ager s' hi troba aquesta llarga y estreta caverna, que quan fà llevant mólt fort dóna sortida a una abondant font que impossibilita entrar-hi.

Cova del Montsech.—LLIMIANA.—En lo meteix macis cretàcich, hi ha aquesta cova en lo marge esquerre del Noguera Pallaresa y se soterra dessota lo Montsech per més de mitja hora. Té moltíssimes estalactites, ben conserva-

des; ofereix, com lo *Forat del Orb*, la particularitat de que quan fà llevant surt per la seva boca un doll d' ayga de més de tres moles.

Font del Molí.—GURB.—Aquesta important font intermitent se troba a un quart del poble, y aumenta son cabdal sens haver plogut en la encontrada, sobre tot quan fà llevant. La ayga es clara y fà tosca, arrossegant fulles; y la quantitat n' es d' algunes moles. No s' ha pogut determinar l' origen de les aygues d' aquesta font.

INDEX ESPELEOLÓGICH DE CATALUNYA

En aquest Index hi hem resumit totes les coves, avenchs y fenòmens hydrològichs de Catalunya, coneguts fins al present, ab tots los datos precisos que dels metexos se-n tenen. Los hem reunit per seccions comarcals, al ensemps que aquestes per conques hydrogràfiques.

Conques septentrionals	Fenòmens hydrològichs *	Coves **	Avenchs **	Terrer ***	Exploració ***	Fondaria ***	Llargaria	Restos prehistòrichs	Importancia ***
RIPOLLÉS:									
Coves de Rives (Campelles)	.	+	.	—	+	.	.	?	R.
Gruta de la Verge (Queralps)	.	+	.	—	+	.	.	.	P.
Cova de Sant Gil (Queralps)	.	+	.	—	+	.	.	.	P.
Sot de Santons (Gombreny)	.	.	+	—	?	.	.	.	.
Cova de la Verge (id.)	.	+	.	—	+	.	.	.	P.
Coves de Rial (Ribes)	.	+	.	—	+	.	.	.	P.
Cova de les Encantades (id.)	.	+	.	—	.	.	.	.	.
Gruta de Vidrà (Vidrà)	.	+	.	—	+	.	.	.	.
Conques orientals									
EMPORDÁ:									
Font de la Barrotada (Cistella)	F.	.	.	—	.	.	.	.	P.
Cova de Gispert (Bagur)	.	+	.	C. sil.	+	.	.	.	P.
Les Falugues (id)	.	+	.	Granit	+	.	1'80	?	P.
Cova de Capellans (Cadaquers	.	+	.	Gneis	+	.	.	.	P.
La Guillosa (id.)	.	+	.	—	.	.	.	.	.
Cova del Infern (íd.-Cap de Creus)	.	+	.	P. mic.	+	.	.	.	M.
La Reparada (id.-*No-feu*)	.	+	.	—	.	.	.	.	.

(*) En les casilles dels *fenòmens hydrològichs* hi ha les següents abreviacions: *F.*, una font; *F. I.*, font intermitent; *D.*, dèu extraordinaria; *f.*, lloch ahont s' hi fonen les aygues; *C. S.*, corrent soterrania; *G.*, glaç.

(**) Per les *coves* s' hi senyalan totes aquelles cavitats horitzontals y que s' hi pot anar a peu plà.

(**) Per *avenchs* s' hi han compendiat les cavitats verticals, o sigui los pous naturals y escletxes.

(***) Los abreviats del *Terrer* corresponen a la escala geològica.

(***) En aquesta secció hi fem constar l' any d' exploració.

(***) Les mides són en metres, tant per la *fondaria* com per la *llargaria*

(***) En la casilla de la *Importancia*, se senyala ab les següents inicials: *P.*, poca importancia; *R.*, que es de regular o relativa importancia; *I.*, simplement important; *M.*, mólt important y *MI.*, que són les més importants, en son genre, de Catalunya. Aquesta importancia s' ha d' entendre dins la ciencia espeleològica, no en sentit vulgar.

NOTA.—Los interrogants, (?), significan dupte respecte de la casilla a que corresponguin, o quant menys, que no ha sigut complert son regoneixement. Les creus (+) senyalan correspondencia ab l' anunciat de la casilla a que pertanyen.

Conques orientals	Fenòmens hydrològichs	Coves	Avenchs	Terrer	Exploració	Fondaria	Llargaria	Restos prehistòrichs	Importancia
EMPORDÁ									
Cova de Serra (Castelló d' Empuries)	.	+	.	C. sil.	+	.	.	.	R.
Cova de les Encantades (Esponellà)	.	+	.	—	.	.	.	.	.
Coves de Montgó (La Escala)	.	+	.	C. inf. c.	+	.	.	.	R.
La Caula (id)	.	.	+	—	.	.	.	.	.
L' Avench (id)	.	.	+	—	.	130	.	.	M.
Los Cataus dels Encantats (Lladó)	.	.	+	—	.	.	.	.	.
La Timba (id).	.	.	+	—	.	.	.	.	.
Coves de Llayers (Llayers)	.	+	.	—	.	.	.	.	.
Cova de St. Pau (Port de la Selva)	.	+	.	Gneis	+	.	.	.	P.
Cova del Avinyonet (Avinyonet)	.	+	.	—	+	.	.	.	P.
Coves de Magdalena (id)	.	+	.	—	+	.	.	.	P.
La Tuna (Solíus)	.	+	.	Granit	+	.	2'90	?	P.
Cova dels Encantats (Terrades)	.	+	.	C. cret.	+	.	.	.	P.
Cova de Sta. Magdalena (id)	.	+	.	C. cret.	+	.	.	.	P.
Cau del Duch (Torroella de Montgrí)	.	+	.	C. cret.	+	.	13'	.	R.
Cau de la Figuera (id)	.	+	.	C. cret.	+	.	5'	.	P.
Cau de les Garrigues o Cova dels Cinch (id)	.	+	.	C. cret.	+	.	60' ?	+	I.
Clot del Bou (id)	.	.	+	C. cret.	.	.	.	.	.
Clot de les tres coves (id)	.	3	.	C. cret.	+	.	.	.	P.
Cova del Cap de la Barra (id)	.	+	.	C. cret.	+	.	.	.	P.
La Foradada (id)	.	+	.	C. cret.	+	.	.	.	R.
LA MONTANYA O GARROTXA:									
Cova del Drach o del Lluert (Ridaura)	.	+	.	C. num.	+	.	.	.	P.
Coves de Sant Roch (Olot)	.	+	.	—	+	.	.	.	P.
Coves del Noch d' en Cols (id)	.	+	.	—	+	.	.	.	P.
Los Bufadors (id)	.	+	.	—	.	.	.	.	.
La Garrinada (id.)	.	+	.	—	.	.	.	.	.
Cova del Bisbe (Sadernes)	.	+	.	—	+	.	.	.	P.
Cova del Gall (Hostalets de Bas)	.	+	.	—	.	.	.	.	P.
Coves de Baquer (Montagut)	.	+	.	—	.	.	.	.	.
Coves del Molí (Cogoll)	.	+	.	—	.	.	.	.	.
Cova del Sitjar (Camprodón)	.	+	.	C. sil.	+	.	.	+	R.
La Tomba (id)	.	.	+	—	.	.	.	.	.
Les coves de la Bellabriga (id)	.	+	.	—	+	.	.	.	P.
Les coves de la serra del Nevà (id)	.	+	.	—	+	.	.	.	P.
La Cova (Molló)	.	+	.	—	.	.	.	.	.
Coves de Banyoles (Banyoles)	.	+	.	C. num.	+	.	.	?	P.
Gruta de les Estunes (Porqueres)	.	+	.	M. num.	.	?	.	.	R.
Cova de (Serinyà)	.	+	.	C. num.	+	.	11	+	M. I.
Cova de les Burres (Argelaguer)	.	+	.	C. sil.	+	.	.	.	P.
Coves de Sant Aniol (Bassegoda)	.	+	.	C. sil.	+	.	.	.	R.
Bufador del Far (Beuda)	.	+	.	M. num.	+	.	.	.	P.
Lo cau del Ciri (St. Llorenç de la Muga)	.	+	.	—	.	.	.	.	.
Esquey del Puig de St. Jordi (íd)	C.S.?	.	.	—	+	.	.	.	R.
LA SELVA:									
Cova de Serrallonga (Anglés)	.	+	.	C. sil.	+	.	.	.	P.
Cau de les Goges (Sarrià-Gerona)	.	+	.	M. num.	+	.	.	+	R.
Cova de Celrà (Celrà)	.	+	.	—	.	.	.	.	.

Conques orientals	Fenòmens hydrològichs	Coves	Avenchs	Terrer	Exploració	Fondaria	Llargaria	Restos prehistòrichs	Importancia
LA SELVA:									
Les Coves (St. Julià de Ramis). . . .	.	2	.	—	.	.	.	.	.
Coves de St. Julià de Ramis (id). . . .	C.S.	.	.	—	.	.	.	.	P.
Cova del Bergantí (Tossa)..	.	+	.	Granit	+	.	.	.	P.
Cova del Palomar (id).	.	+	.	Granit	+	.	.	.	P.
Esquerda de la Fatxada del Castell (Montseny).	C.S.?	.	.	—	?	.	.	.	R.
PLANA DE VICH O AUSONA:									
Avench de Centelles (St. Martí de Centelles).	.	.	+	—	.	.	.	.	.
La Font Grossa (id)..	F.	.	.	—	.	.	.	.	R.
Cova dels Encantats (St. Quirze de Besora).	.	+	.	C. num.	?	.	.	.	P.
Casa de Vall (St. Joan de Fàbregues). . .	.	+	.	—	?	4'	.	.	.
Les Tunes (St. Pere de Casserres). . . .	.	+	.	—	.	.	.	.	.
Cova de Subiranes (L' Esquirol)	.	+	+	—	.	.	.	.	.
Cova de St. Segimón (Seva?).	.	+	.	—	.	.	.	.	P.
Cova de St. Miquel dels Sants (id). . . .	.	+	.	—	+	.	.	.	P.
Roch-Guinart (Taradell).	.	+	.	—	.	.	.	.	P.
Cova del Gegant (Vilalleons).	.	+	.	—	.	.	.	.	R.
Conques centrals									
MARESMA:									
Cova de Montgat (Montgat).	.	+	.	C. dev.	+	.	.	.	P.
Forat Bufador (Pineda)	.	+	.	C. dev.	.	.	.	.	.
Coves de La Cisa (Sant Pere de Premià). .	.	+	.	Granit	+	.	.	.	P.
La cova de les Encantades o forat de les Bones Dones (Cabrera de Mataró). . .	.	+		—	+	.	.	.	P.
Cova del Corredor (Dosríus).	.	+	.	Granit	+	.	.	.	P.
Hostal de la María-bruta (Llevaneres).. .	.	+	.	Granit	+	.	.	.	P.
VALLÉS:									
Cova de Na Guilleuma (Montcada). . . .	.	+	.	C. sil.	+	75'	.	.	R.
Cova del Castell (id)	.	+	.	C. sil.	+	.	5'	.	P.
Cova del Ermità (id).	.	+	.	C. sil.	+	.	.	.	P.
Cova de la Mare de Déu (id).	.	+	.	C. sil.	+	.	.	.	P.
Caverna de cân Sans (id).	.	+	.	C. quat.	+	.	.	?	R.
Avench de Castellet de Dalt (Sentmenat). .	.	.	+	Cg. num.	+	80,?	.	.	R.
Cova del Comte (id).	.	+	.	Cg. num.	1857	.	.	.	R.
Avench de cân Padró (id).	.	.	+	—	.	.	.	.	P.
Caus del Guitart (Terrassa).	F.i.	+	.	—	.	.	.	.	M.I.
Cova del Drach (St. Llorens del Munt). .	.	+	.	Cg. num.	+	.	.	.	R.
Coves dels Estables (id).	.	+	.	Cg. num.	+	.	.	.	R.
Los Obits (id)	.	+	.	Cg. num.	+	.	.	.	P.
Cova Simanya (id).	.	+	.	Cg. num.	+	.	236	.	M.
Simanya Petita (id).	.	+	.	Cg. num.	1896	.	.	.	P.
Cova del Fondal (id).	.	+	.	C. num.	+	.	52	.	R.

Conques centrals	Fenòmens hydrològichs	Coves	Avenchs	Terrer	Exploració	Fondaria	Llargaria	Restos prehistòrichs	Importancia
VALLÉS									
Cova de Sta. Agnès (id).	.	+	.	Cg. num.	+	.	.	.	P.
Cova del Frare o Cau de la Moneda (id).	.	+	.	Cg. num.	+	.	.	.	R.
Cova del Bisbe (id).	.	+	.	—	.	.	.	.	.
La Cova Fosca (id).	.	+	.	—	.	.	.	.	.
Cova de les Animes (id).	.	+	.	—	1896	.	100	.	R.
Cova dels ossos (id).	.	+	.	—	+	.	.	+	P.
Avench de cân Pobla (id).	.	.	+	—	.	.	.	.	.
Avench de cân Pèlachs (id).	.	+	.	—	+	.	.	.	P.
Avench del Club junt a Cân Pobla (id).	.	.	+	Cg. olig.	1907	70'	.	.	P.
Avench de la Ubaga del Illa (id).	F.	.	+	Cg. olig.	?	.	22	.	.
Cova dels Moltons (Caldes de Montbuy).	.	+	.	C. trias.	+	.	.	.	R.
La Font Falsa (id).	F.I.	.	.	—	+	.	.	.	R.
Cova de Guanta (id).	.	+	.	C. trias.	+	.	.	.	P.
Los Abims (id).	.	.	+	—	.	.	.	.	.
La Casa Falsa (Montmany).	.	+	.	C. trias.	+	.	.	.	R.
Avenchs (íd. sobre Sta. Eugenia-Castellar).	.	.	3	—	.	.	.	.	.
Cova de la Bassella (St. Felíu de Codines).	.	+		Num.	+	.	.	.	P.
La Cova (Figaró).	.	+	.	—	.	.	.	.	.
Coves de la Cascada de Sant Miquel (Bigues).	.	+	.	—	+	.	.	.	R.
Cova de Sant Miquel del Fay (id).	.	+	.	—	+	.	.	.	P.
Les Barbotes (id).	F.I.	.	.	—	+	.	.	.	I.
La Bancò (id).	F.	.	.	—	+	.	.	.	R.
Cova de la Ermita (id).	.	+	.	C. trias.	+	.	9'	.	P.
Forat de la Baga de cân Torrella (id).	.	.	+	—	+	13	.	.	R.
Cova de Vallderrós (id).	.	+	.	C. cret.	1891	.	.	.	P.
Cau de la Guilla (id).	.	+	?	—	+	.	100	.	R.
Cova del Moro o Cova del Pí (id).	.	+	.	C. cret.	1825	.	.	.	P.
Cova de la Verge (Tagamanent).	.	+	.	C. trias.	+	.	.	.	P.
Font de S. Emili (Ayguafreda).	F.I.	.	.	—	.	.	.	.	R.
Les Fontetes de Font-mossa (id).	F.	.	.	—	.	.	.	.	R.
La Bancò o Abancò (id.).	f.	.	.	—	+	.	.	.	M.
Font-llòbrega (id.).	F.	.	.	—	.	.	.	.	R.
Cova del Marxant (Roda del Vallès).	.	+	.	—	.	.	5	.	P.
Cova Foradada (id).	.	+	.	—	.	.	.	.	P.
Cova Foradada (id-Cèllechs).	.	+	.	—	.	.	.	.	P.
PLÁ DE BAGES:									
Cova de St. Ignaci (Manresa).	.	+	.	Cg. num.	+	.	.	.	P.
Balmes de Mura (Mura).	.	+	.	Cg. num.	+	.	160'	.	M I.
Avenchs de Mura (id.).	.	.	2	Cg. num.	.	.	.	.	.
La Cova Santa (Sta. Cecilia de Montserrat).	.	+	.	Cg. num.	+	.	.	.	P.
Mentiroses (Collbató?).	F.I.	.	.	—	.	.	.	.	R.
Cova del Macari (Montserrat).	.	+	.	Cg. num	+	.	.	.	P.
Bauma del Remat (id).	.	+	.	Cg. num.	?	.	.	.	R.
Coves de Montserrat o Collbató (id).	.	+	.	Cg. num.	+?	.	.	.	M.I.
Cova freda (id).	.	+	.	—	+	.	13'	.	P.
Cova d' Alfonso (id).	.	+	.	Cg. num.	+	.	9'	.	P.
Cova de la Arcada (id).	.	+	.	Cg. num.	?	.	?	.	R.

Conques centrals

	Fenomens hydrològichs	Coves	Avenchs	Terrer	Exploració	Fondaria	Llargaria	Restos prehistòrichs	Importancia
PLÁ DE BAGES:									
Cova de les Pruneres (id)..	.	+	.	Cg. num.	+	.	.	.	P.
Casa vella de cân Jorba (id).	.	+	.	Cg. num.	+	.	.	.	P.
Les Estaques (id.).	.	+	.	Cg. num.	+	.	.	.	P.
Masmontanya (id).	.	+	.	Cg. num.	+	.	5	.	P.
Cova de la Partió (id).	.	+	.	Cg. num.	+	.	7'	.	P.
Cova roja (id).	.	+	.	—	.	.	.	.	.
Cova de la Verge (id).	.	+	.	Cg. num.	+	.	.	.	P.
Cova del Diable (id)..	.	+	.	Cg. num.	+	.	.	.	P.
Cova de Fray Joan Garí (id).	.	+	.	Cg. num.	+	.	.	.	P.
Esquerda de Sant Salvador (id).	.	.	+	Cg. num.	.	.	.	.	.
Cova de la Mentirosa (id).	F. I.	+	.	—	+	.	40	.	R.
Pouetons de les Agulles (id).	.	.	+	Cg. num.	?	57?	.	.	I.
Collet de la Artiga (id)..	.	.	+	—	.	.	.	.	.
Pinsverts (id).	.	.	+	—	.	.	.	.	.
Ubaga del torrent fondo (id).	.	.	+	—	.	.	.	.	.
Forat de Monistrol (Monistrol de Montserrat).	F. I.	.	.	—	.		.	.	P.
CARDONÉS:									
Lo Forat Micó (Cardona).	F.	+	.	M. olig.	+	.	.	.	R.
La Bofia gran (id).	.	+	.	M. olig.	+	.	.	.	P.
Forats dels Moros (Canalda).	.	+	.	—	.	.	.	.	.
Les Lloranques (Castellar del Ríu).	.	+	.	—	.	.	.	.	.
La Bofia (Montmajor).	C.S.	.	+	C. num.	.	80?	.	.	.
Bauma de Lluria (Saldes).	.	+	.	C. cret.	+	.	.	.	P.
Baumes dels Cogollons (id).	.	+	.	C. cret.	+	.	.	.	P.
Baumes de Pedraforca (id).	.	+	.	C. cret.	+	.	.	.	P.
Bofia del Comte (Guixes).	f.	+	?	C. cret.	?		.	.	R.
Rabeig del Cavall (Navés)..	F. I.	+	.	—	+	.	.	.	R.
MOYANÉS:									
Cova de la Tosca (Moyà).	F.	+	.	C. num.	+	.	.	.	P.
Cova de Castellcir (Castellcir).	.	+	.	—	.	.	.	.	.
La cova de la casa vella (id).	.	+	.	—	.	.	.	.	.
Forat bufador (St. Quirze Safaja).	.	+	.	—	.	.	.	.	.
Bauma del Traver (id).	.	+	.	—	.	.	.	.	.
Salt de Ca (id).	.	+	.	—	.	.	.	.	.
Cân Palomes (id).	.	+	.	—	.	.	.	.	.
Forat del Bach del Prat (id).	.	+	.	—	.	.	.	.	.
Costa del Vidal (id).	.	+	.	—	.	.	.	.	.
Sobre Sta. Eugenia (Montmany)..	.	+	.	—	.	.	.	.	.
Vinya *la Castellar* (id).	F. I.	+	.	—	.	.	.	.	.
En l' era de cân Miquel (id).	.	+	.	—	.	.	.	.	.
BERGADÁ:									
Font de la Badella (Lo Prissat).	F.I.	.	.	—	+	.	.	.	M.
Cova del Palàu (Baells).	.	+	.	Num.	.	.	.	.	P.
Cova Tuta (Castellar de Nuch).	D.	+	.	C. trias.	+	.	.	.	R.
Cova del Sant del Llop (id.).	.	+	.	C. trias.	.	.	.	.	P.
Bauma de Trucafort (id.).	.	+	.	C. num.	+	.	.	.	P.

Conques centrals	Fenomens hydrològichs	Coves	Avenchs	Terrer	Exploració	Fondaria	Llargaria	Restos prehistorichs	Importancia
BERGADÁ:									
Avench de Sant-Hou (Montgrony)	.	.	+	—	1901	98'	.	.	M.I.
Lo Cogulló d' Estela (Espinalvet)	.	+	.	—	.	.	.	.	.
Forat de les Guitarres (Zurita)	.	.	+	—	.	.	.	.	.
Forat del ayre (id.)	.	+	.	—	.	.	.	.	.
Font de Tagart (Castellar del Ríu)	f.	.	.	—	+	.	.	.	R.
Forat de Sta. Ana (Purroy)	C. S.?	.	.	—	?	.	.	.	P.
Font de Sant Bartoméu (Valldau)	F. I.	.	.	—	.	.	.	.	R.
PEÑADÉS:									
La cova de Vallmajor (Albinyana)	.	+	.	—	?	.	.	.	P.
L' avench del Arlà (id.)	.	.	+	—	.	.	.	.	.
La cova d' Altafulla (Altafulla)	.	+	.	C. mioc.	+	.	.	.	P.
La Cova (Bruch)	F.	+	.	—	+	.	.	.	P.
Cova de Cân Solà (id.)	F.	+	.	—	+	15?	.	.	P.
Les Coves (Castellolí)	.	+	.	—	+	.	5'	.	P.
Vora Cân Rafols dels Caus (Cantallops)	.	+	.	Cret.	+	.	.	.	P.
Grutes de Capellades (Capellades)	.	+	.	C. pal.	?	.	.	.	I.
Balç de les Roquetes (Carme.—Les Esplugues	.	+	.	—	+	.	30	+	M.I.
Cova d' en Patera (id.)	.	+	.	—	+	.	5	.	P.
Avench d' Ancosa (La Llacuna.–Pontons)	.	.	+	C. num.	1907	33	.	.	R.
L' Avench (La Llacuna)	.	.	+	—	.	.	.	.	.
Avench d' en Viumala (id.)	.	+	+	C. cret.	1907	35	15	.	P.
La cova de cân Vilar (id.)	.	+	.	—	.	.	.	.	.
Avench de la Roca-Llisa (Montmell)	.	.	+	Cret.	1899	21	.	.	P.
Avench de Puig-francàs (id.)	.	.	+	—	+	.	.	.	P.
Boques calentes (id.)	.	+	.	—	.	.	.	.	P.
Avench de Pallerets (id.)	.	.	+	—	.	.	.	.	.
Avench de Carles (id.)	.	.	+	—	.	.	.	.	.
Les boques calentes y forats de Montmell (id.)		+	.	Cret.	+	.	.	.	P.
La cova Cativera (id.)	.	+	.	—	.	.	.	.	.
La cova dels Costers (id.)	.	+	.	—	.	.	.	.	.
La cova del Sumoy (Marmellà)	.	+	.	Cret.	.	.	.	.	.
La cova del Mualta (id.)	.	+	.	Cret.	.	.	.	.	.
Cova del Ametlló (Olèrdola)	F.	+	.	C. mioc.	+	.	5	.	P.
Avench del Escarrà (Olesa de Bonesvalls)	.	.	+	Cret.	.	76	.	.	.
Avench del Puig del Escampador (id.)	.	.	+	Cret.	.	.	.	.	.
Avench d' Esteles (id.)	.	.	+	Cret.	1899	20	.	.	R.
Avench del Parrilla (id.)	.	.	+	Cret.	.	46	.	.	.
Avench dels Casals (id.)	.	.	+	Cret.		.	.	.	.
Avench del Coll Estret (id)	.	.	+	Cret.	.	.	.	.	.
Les coves del Santó (Puigtinyós)	.	+	.	—	.	.	.	.	.
Les coves del Sautó (id.)	.	+	.	M. mioc.	1907	.	15	.	P.
Cova de les Calaveres (Pontons)	.	+	.	C. trias.	+	.	3'	+	R.
Cova de les Vinyes (id.)	.	+	.	C. trias.	+	.	.	.	P.
Roques del Pany (id.)	.	+	.	C. trias.	1907	4'	15	.	P.
Cova de Pedrafita (Rodonyà)	.	+	.	Cret.	+	.	.	.	P.
La cova d' en Jayet (id.)	.	+	.	—	?	.	.	.	R.
Cova del Papiol (id.)	.	+	.	—	+	.	.	+	R.
Cova del Merla (Roda de Barà)	.	+	.	C. mioc.	.	.	.	.	.
La Cova Fonda (Salomó)	.	+	.	—	+	.	.	.	M.I.

Conques centrals	Fenomens hydrologichs	Coves	Avenchs	Terrer	Exploració	Fondaria	Llargaria	Restos prehistorichs	Importancia
PENADÉS:									
Coves de Bolet (Sant Joan de Mediona)	.	+	.	C. trias.	1907	.	60	.	R.
La Roca ? (Fontrubí)	C.S.	.	.	—	.	.	.	.	.
La cova Rodona (St. Martí Sarroca)	.	+	.	—	.	.	.	.	.
La cova Pedrera (id.)	.	+	.	—	.	.	.	.	.
Les coves de Sant Martí (id.)	.	+	.	C. mioc.	.	.	.	.	P.
L' Avench (Subirats)	.	.	+	ret.	.	.	.	.	.
Coves d' Ordal o Lladoner (id.)	.	+	?	Cret.	+	35'	?	.	M.
Font Santa (id.)	F.I.	.	.	—	.	.	.	.	P.
Cova de la Verge (Torrelles de Foix)	.	+	.	C. trias.	+	.	10	.	P.
Coves del Tuxó (id.)	.	+	.	Cret.	+	.	.	.	P.
Cova dels Bous (id.)	.	+	.	Cret.	+	.	.	.	R.
Les Dous (id.)	F.I	.	.	C trias.	.	.	.	.	P.
Coves Roges (Vespella)	.	+	.	—	.	.	.	.	.
Coves de Punta Grossa (Vilanova y Geltrú)	.	+	.	C. mioc.	?	.	.	.	R.
Cova Llopatera (Vilavella)	.	+	.	—	.	.	.	.	.
Coves d' en Merla (Sant Vicens dels Calders)	.	+	.	C. trias.	+	55'	180	.	I.
Cova de Valldeserbes (Queralt)	.	+	.	—	.	.	.	.	.
La Cova (Pontils)	.	+	.	—	.	.	.	.	.
Santa María de Miralles (Miralles)	.	+	.	—	+	.	.	+	R.
COSTES DEL PENADÉS:									
Covarron (Garraf)	.	.	+	—	.	.	.	.	.
Cova dels Bous (id.)	.	.	+	—	.	20	.	.	.
Avench Ample (id.)	.	.	+	—	.	20	.	.	.
Avench de la Figuerota (id.)	.	.	+	—	.	32	.	.	.
Avench de la Fragata (id.)	.	.	+	—	.	15'	.	.	.
La Falconera (id.)	D;C.S.	+	+	—	.	42'	.	.	.
La cova Negra (Jafra)	.	+	.	—	?	.	.	.	P.
Les Coves (Sitges)	.	+	.	—	.	.	.	.	P.
LLOBREGAT:									
Cova Bonica (Castelldefels)	.	+	.	Cret.	+	.	.	.	P.
Cova Tosca (id.)	.	+	.	Cret	+	.	.	.	P.
Cova Fumada (id.)	.	+	.	Cret.	?	.	.	.	P.
Pou de les Agulles (St. Cristòfol de Begues)	D.	.	+	Cret.	.	.	.	.	P.
Avench de les Bombes (id.)	.	.	+	Cret.	.	.	.	.	P.
Avench de la Ferla (id.)	.	.	+	—	?	111 ?	.	.	M.I.
Avench del Bruch (id.)	C.S.	.	+	Cret.	+	160	.	.	M.I.
Avench del Maset (id.)	.	.	+	Cret.	+	3	.	.	P.
Avench del Clòs (id.)	.	.	+	—	+	20	.	.	R.
Avench de les Alzines (id.)	.	+	+	Cret.	.	3'	.	.	P.
Avench de Jaques (id.)	.	.	+	—	.	45'	.	.	R.
Avench de la Vinya del Tita (id.)	.	.	+	Cret.	+	17	.	.	P.
Avench d' en Mas (id)	.	.	+	—	+	5'	.	.	P.
Avench del Vermell (id)	.	.	+	—	+	22	.	.	R.
Avench de Cân Sadurní (id.)	.	.	+	—	+	75	.	.	I.
Avench de les Terradelles (id)	.	.	+	—	+?	20	.	.	P.
Puig-moltó (id)	.	.	+	—	+	30'	.	.	P.

	Fenomens hydrologichs	Coves	Avenchs	Terrer	Exploració	Fondaria	Llargaria	Restos prehistorichs	Importancia
Conques centrals									
LLOBREGAT:									
Cova de Cân Figueres (id)	.	+	.	—	.	.	15	.	P.
Cova de Mursell (id.)	.	+	.	—	.	.	.	.	P.
Cova de Cân Sadurní (id)	.	+	.	—	.	.	.	.	P.
Coves de Cân Mas (Torrelles de Llobregat)	.	+	.	—	+	5	.	.	P.
Coves de Penya Blanca (Vallirana)	.	+	.	Trias.	+	.	.	.	R.
Penya esquerdada (id.)	.	+	+	—	.	.	.	.	P.
Avench de les Portes (id)	.	.	+	—	.	10	.	.	P.
Avench de la Tita (id)	.	.	+	—	+	17'	.	.	P.
Avench (id.)	.	.	+	—	+	6'	.	.	P.
Font d' Armena (id)	F.	+	.	—	+	.	.	.	I.
Avench d' en Roca (Corbera)	.	.	+	Cret.	1907	63	.	.	M.
Conques meridionals									
CAMP DE TARRAGONA:									
Avench de les Voltes (Botarell)	.	.	+	Sil.	.	.	.	.	I.
Avench de Pratdip (Pratdip)	.	.	+	Trias.	?	.	.	.	R.
Avench de Vandellós (Vandellós)	.	.	+	Trias.	.	.	.	.	R.
Coves de la Pedrera (Tarragona)	.	.	+	—	+	.	.	.	P.
Coves del Llorito (id.)	.	.	+	—	+	.	.	.	P.
Cova de Valls (Valls) junt al Gayà	.	.	+	—	.	.	.	.	R.
Cova de l' Argly (id)	.	+	.	—	.	.	.	.	.
CASTELLANIA.—(TORTOSA A GANDESA):									
Cova del Fundador (Benifallet)	.	+	.	Jur.	+	.	.	.	P.
Cova del Mort (id.)	.	+	.	Jur.	+	.	.	?	P.
Cova dels Porchs (id.)	.	+	.	Jur.	+	.	.	.	P.
Cova del Carme (id.)	.	+	.	Jur.	+	.	.	.	P.
Avench de Caramella (Caramella)	.	.	+	—	.	.	.	.	.
Avench del Mont (Xerta)	.	.	+	Jur.	.	100	.	.	?
Cova del Vidre (Mas de Barberans)	.	+	.	Cret.	.	.	40	+	M.
Cova Pintada (Pauls)	.	+	.	C. trias.	.	.	.	.	.
Cova d' en Fàbregas (Perelló)	.	+	.	C. cret.	+	.	.	.	P.
Cova del Ebre (Roquetes)	.	+	.	Cret.	+	.	.	.	R.
Cova Trobada (Tortosa)	.	+	+	—	?	.	.	.	I.
Bufadors d' en Francesch (id.)	.	+	.	—	+	.	.	.	P.
Cova d' en Rubí (id.)	.	+	.	C. cret.	+	.	.	.	I.
Barranch de Sant Antoni (id.)	f.	.	.	—	+	.	.	.	R.
Bufadors de Lloret (id.)	F.I.	.	.	—	+	.	.	.	I.
Cova petita d' en Rubí (id.)	.	+	.	C. cret.	.	.	.	.	R.
Cova Cambra (id.)	.	+	.	C. lias	+	.	78'?	.	R.
Cova Petita (id.)	.	+	.	C. lias	+	.	80	.	R.
Cova de Cantes (Gandesa)	.	+	.	C. jur.	.	.	.	.	.
PRIORAT:									
Cova Santa, cova del Montsant (Cornudella)	.	+	.	C. mio.	+	.	.	.	R.
Cova del Oli, cova de la Pudor, cova del Betúm, cova del Petroli, cova de Margalef (Margalef)	.	+	.	—	+	.	.	.	R.

	Fenomens hydrologichs	Coves	Avenchs	Terrer	Exploració	Fondaria	Llargaria	Restos prehistorichs	Importancia
Conques meridionals									
Priorat:									
Baumes del Montsant (Morera)	F.	+	.	C. mioc.	+	.	.	.	R.
Avench de Fontaubella (Torre de Fontaubella)	.	.	+	C. trias.	1899	50'	.	.	R.
Cova del Corb (Ulldemolins)	.	+	.	C. mioc.	+	.	.	.	P.
Cova de la Abellera (Prades)	F.	2		C. sil.	+	.	.	.	R.
Avench del Primo (Bellmunt)	.	.	+	Trias.	1899	20'	.	.	P.
Avench de Marsà (Marsà)	.	.	+	Trias.	1899	32'	.	.	P.
Conca de Barberá:									
Cova de la Font (Espluga de Francolí)	F.	+	.	C. mioc.	+	.	.	.	P.
Cova de Nerola o dels Assedegats (id.)	.	+	.	—	+	.	.	.	P.
Coves del Pau Olives o Eloy Serret (id.)	:	+	.	—	?	.	.	.	R.
Avench de la Febró (Febró)	.	.	+	C. trias.	+	100	.	.	I.
Cova gran de la Febró (id.)	.	+	.	C. trias.	.	.	.	.	R.
Cova petita de la Febró (id.)	.	+	.	C. trias.	.	.	.	.	R.
Cova del Coll, cova de Penafreta (Montblanch)	.	+	.	C. mioc.	+	.	.	.	P.
Cova del Lladre (id.)	.	+	.	—	+	.	.	.	P.
Conques Occidentals									
Les Garrigues:									
Cova de les Gralles (Cervià)	.	+	.	C. mioc.	+	.	.	.	R.
Plá d' Urgell o Urgellés:									
Caverna de Bulurmini o Cova de Sta. Fè (Montanisell)	.	+	.	Cr. infer.	+	.	.	.	P.
Cova de Borgunyà (Tolorín)	.	+	.	C. dev.	+	.	.	.	R.
Cova de Tuixent (Tuixent)	.	+	.	C. cret.	+	.	.	?	P.
Segarra:									
Avench de St. Jordi (Camarasa)	D.	+	.	C. cret.	+	.	4	.	R.
Coves de Salgà (Foradada)	.	+	.	C. cret.	+	.	.	.	P.
Cova de la Font Trilla (Vallfogona de Riucorp)	F.	+	.	C. mioc.	+	.	.	.	P.
Conca de Meyá:									
Cova de l' Ayga (Fontllarga)	F.	+	.	C. cret.	+	.	.	.	R.
Cova del Forat del Orb (id.)	F. I.?	+	.	C. cret.	+	.	.	.	R.
Cova de la Sabina (id.)	.	+	.	C. cret.	+	.	.	.	P.
Cova Fosca (Vilanova de Meyà)	.	+	.	—	.	.	.	.	.
Pallars Jussá.—Conca de Tremp:									
Cova del Bou Mort (Aramunt)	F. G.;	+	.	C. cret.	+	.	.	.	P.
Cova del Montsech (Llimiana)	D.	+	.	Cret.	+	.	.	.	R.
Cova de les Galles (id.)	C.S.	+	.	Cret.	+	.	.	.	P.
Carau del Os o del Home Mort (Serradell)		+	.	—	+	.	.	.	.
Font de Serradell (id.)	F. I.	.	.	—	.	.	.	.	P.

Conques occidentals	Fenomens hidrologichs	Coves	Avenchs	Terrer	Exploració	Fondaria	Llargaria	Restos prehistorichs	Importancia
PALLARS SOBIRÁ:									
Cova de la Verge de la Roca (Escaló). . .	.	+	.	C. cam.	+	.	.	.	P.
Tabach del Puig (Estahón).	.	+	.	C. cam.	+	.	.	.	P.
Niu d' Encantats (Esterrí de Cardós). . .	.	+	.	C. cam.	+	.	.	.	P.
La Cova (Montiberri).	.	+	.	—	.	.	.	.	.
Cova de Genera (Gurb).	.	+	.	—	+	30'	?	?	R.
Font del Molí (id.).	F. I.	.	.	—	.	.	.	.	M.
CERDANYA:									
La Foux de Bor (Bellver).	.	+	.	C. sil.	+		300?	.	M.
Conca forastera									
LA VALL D' ARÁN:									
Embut del Juhéu.	f.	.	+	C. sil.	.	.	.	.	M. I.
Trou del Toro.	f	.	+	C. sil. ?	.	.	.	.	M. I.
Avench del riu Malo.	f.	+	3	C. sil.	.	.	.	.	M. I.
Cova del Pobostà, cova de la Font dels Meneses	D.	+	.	C. cam.	+	.	.	.	R.

Com se pot veure ab l' adjunt Index, hi manca mólt a fer en lo terrer de la Espeleología a Catalunya; lo que es suficient pera que se prenga ab entusiasme aquexa novella ciencia en nostra Patria, entafurant-nos per les entranyes que arrèu nos mostra y axí en l' esdevenir constituir un ver y complert aplech de tot lo que en ella s' hi haja trobat. D' aquest modo tindrèm constituida la vera Ciencia Espeleològica de Catalunya.

ETNOLOGIA

PER

S. Sanpere y Miquel

I

Los Atlántichs

Diuen los geòlechs y diuen bé que,—«Tal cual hoy se entiende la *Geografía,* no es ya escueta nomenclatura de ríos, montes y promontorios y de sitios y lugares, quiere acertadamente darse cuenta de los hechos, rebuscar las causas y remontarse á los orígenes, y sin la *Geología*, la *Topografía* y la *Geografía*, son libros cerrados, ó cuerpos sin alma, que quedan en cierto modo mudos y muertos hasta tanto que la inducción del observador los reanima y les presta voz para arrancarles las páginas preciosas de su historia.

«Nuestro territorio, como así mismo todas las demás comarcas del mundo, no ha salido de pronto con sus formas y caracteres como surgió la mitológica Minerva, armada de punta en blanco de la cabeza de Júpiter; esa unidad territorial que llamamos España, más que unidad es variado mosáico de trozos diversos en épocas distintas elaborados»—«su trabazón se ha realizado poco á poco, con tiempo, pena y trabajo; de aquí sus dilatadas llanuras y sus altísimas cimas, sus selvas frondosas y sus áridos paramos y esas extensas cordilleras que la recortan en diversos recintos de clima, composición y estructura tan distintos que fuera vana empresa el querer sujetarlas todas á pauta común» (1).

Continuant lo dit per lo sabi Daubrée y lo séu no menys sabi comentarista, l' autor del mapa geòlogich d'Espanya en Botella, dihèm, que si al conexement de la *Geografía* ha de precedir lo de la *Geología*, a aquesta ha de seguir y anar encara devant de aquella, lo de la *Etnología* per quant la terra tal qual sortí del gresol ahont va pastar-se, al posar-li les mans l' home aquest la ha refeta pera acomodar-la a les seves necessitats y axís es ella en totes parts com los hòmens que ha criat la han feta.

Terra y mar, camps y montanyes, riberes y llitorals, llachs y estanys, flora y fauna tot ha estat obrat per la mà del home pera donar-li una forma, pera acomodar-ho tot als séus fins particulars, fent-ne de tot una recreació dintre dels llímits posats a les seves facultats y potencia.

Quan un recó de món no ha sigut treballat per la mà del home ne dihèm

---

(1) Botella---*España y sus antiguos mares*--en, lo *Boletín de la Sociedad geográfica de Madrid* (Madrid 1886)--Vol I--pls. 112 y 113.

que es un recó selvatge; y del pahís per la mà del home acomodat ne dihèm un pahís civilisat; si la *Geografía* es descripció del pahís selvatge y del pahís civilisat ¿com no ha d' ésser part integral y per lo tant essencial de tota *Geografía* lo conexement dels hòmens qui han civilisat la terra?

¿Aquesta Catalunya estimada es y ha sigut obrada pèls catalans? ¿Los catalans de avuy som los descendents directes dels qui primer tallaren los séus vèrgens boschs y obriren en los camps los séus primers solchs, y enllitaren los séus ríus y dessecaren los estanys danyosos? ¿De no ésser los catalans de avuy los descendents directes dels qui fondaren Barcelona y Gerona, Lleyda y Tarragona de ahont venían aquells, d' ahont vením nosaltres?

¿Cal dir res més perque quede provat que al estudi de la geología de una regió ha de seguir lo conexement, l' estudi dels hòmens qui han fet la *Geografía* de la *Terra* tal qual la veyèm y disfrutàm avuy?

Lo recó de la península més occidental y més meridional d' Europa que avuy porta lo nom de Catalunya, de tot temps ha sigut coneguda del home com formant part d' aqueix tot peninsular al qual donaren los grechs lo nom de *Iberia* y los llatins lo nom de *Hispania*. ¿Quina significació ètnica tenen aquests noms?

De tots los pobles civilisats de la Terra, lo que compta una més antiga civilisació y estigué en estat de conèxer abans que ningún altre nostra península, fou lo poble egypci, mes per desgracia aquest poble agrícol per excelencia, engandulit per lo fàcil y recreativa que li feya la vida lo séu ríu prodigiós que per sí sol, sens mà d' home, rega llurs terres no dexant-los més treball que lo de fer les cullites, sentí tan gran horror pêl moviment com per si sol ho acreditan les seves Piràmides, monuments encara més movibles que ells, que jamay pogueren les aygues del séu Nil portar les seves barques mar endins. Aquest horror del moviment la seva relligió lo santifica, y lo mar va ésser declarat element impur; embarcar-se era cometre un pecat mortal.

Mancat l' Egypte de mariners y de mercaders, de les terres del món no-n sapigué res fins a tant de dites terres no exiren estols y exèrcits que volgueren veure eix poble immovilisat del Nil, y tan cert es axò que del mar Mediterrani no-n sapigué sinó que era un gran mar redó y que cap al séu extrém de Ponent s' hi axecavan unes *montanyes misterioses* convertides per la fantasía artística dels grechs en *columnes de Hèrcules*. Res més que lo dit se ha trobat escrit ab relació al Mediterrani en los milers de metres quadrats que de inscripcions de tota mena de assumptes se troban en les muralles dels séus milenaris monuments, des de que ho recordarem en 1878 en los *Orígens y fonts de la nació catalana* (2).

¿Quan donchs, Plató ab referencia a Soló nos compta la historia dels Ibers com treta de un Santuari del Egypte podèm acceptar-la com rajant de dita

(2) SANPERE Y MIQUEL, *Origens y fonts de la Nació Catalana*, (Barcelona, 1878); pls. 53 a 57.

font? Aquesta questió en Arbois de Jubainville que tant ha fet per acreditar-la no se la ha presentada (3). Pera nosaltres una tan gran y detallada relació de les gestes dels primers Ibers coneguts, dels Ibers de Occident es inadmisible des del moment que cap referencia, ni la més llunyana s' ha trobat fins ara ni en les inscripcions lapidaries ni en los escrits dels papirs. Pera nosaltres es una de tantes rondalles gregues penjada a Soló per ésser un remot en temps de Plató, un dels set sabis de Grecia del segle VI de abans de nostra Era. Y aquesta manera de veure nos la justifica lo no haver-ne fet cas los geògrafs e historiayres grechs, gent en tot temps positivista en lletres.

Segons Soló conservat per Plató qui escrivía en lo segle IV (a. de C.) los Ibers són los originaris d' aquella illa Atlàntida que-s va enfonzar dintre del Occeà Atlàntich, y los Ibers qui feren la conquesta de la nostra península, de França y de Italia, lo restant de aquells deu milions de hòmens, de Atlàntichs, que prengueren terra a Europa abans del total enfonzament de la Atlàntida, detall que dóna Théopomp un contemporani de Plató, quelcòm posterior, sense dir-nos de ahont ho va treure (4).

Essent donchs los Ibers los atlàntichs, y la Atlàntida se dóna per los geòlechs com definitivament enfonzada cap al final dels temps terciaris (5), està dit, que tot es una faula inventada pèls grechs lo día en que-s van trobar en la nostra Península ab un poble del qual no van sapiguer esplicar-se los séus orígens ni la seva civilisació.

Introduhir per tant les relacions de Saló–Plató–Théopomp en l' estudi etnològich europèu com ho ha fet una y altra vegada en Arbois de Jubainville no es fer obra científica. La que la Geología ha declarat impossible patria dels Ibers Atlàntichs no pot ésser presentada en Etnología com patria del Ibers europèus.

Arbois de Jubainville s' encarregà per virtut del séu sistema de demostrar que no es menys seriós l' origen Asiàtich dels Ibers d' Occident per haver-se donat en Orient al peu del Caucas un poble també anomenat Iber.

Aquesta identitat d' origen de que parlàm encara assajan entre nosaltres per ficar-la en aquestes questions gents sense preparació suficient, lo que fà que renoven lliçons que no haurían volgut donar los mestres, que avuy no-s pot parlar com trenta anys enrera d' aquestes questions d' orígens aleshores tan noves per tot arrèu y ab més rahó entre nosaltres. No volèm ara tornar-hi

---

(3) ARBOIS DE JUBAINVILLE, *Les premiers habitants de l' Europe*, II edició, (París, 1889); vol. I, pls. 15 a 17.

(4) *Idem, Idem;* pls. 17 y següentes.

(5) LANDERER posa en lo temps neògen de la època pliocena de la Era terciaria «el hundimiento que permite al Océano llegar hasta el polo, y pone fin a la transición de los pliegues atlánticos.» *Geología y Paleontología* (Barcelona, 1907) pl. 205.—Mes en FONT Y SAGUÉ díu que en la Era quaternaria o moderna: «Al Atlàntich ocorregueren també grans cataclismes que determinaren la obertura del Pas de Calaís y l' enfonzament definitíu dels restos del continent atlàntich, la gran illa anomenada *Atlàntida*» *Curs de geología* (Barcelona, 1905), pl. 436.

a aquesta discusió y qui-n vulga conèxer lo que n' havèm dit, llegesca lo nostre estudi sobre los *Ibers* (6).

Historia llegendaria dels Ibers, axò es, de la gent Ibèrica n' hi ha y ben coneguda es y ne veurèm aviat lo que d' ella nos interessa, però d' aquesta historia llegendaria ne rebutjàm lo dit per Soló, comptat per Plató y arreglat per Théopomp.

¿Dirèm emperò ab Varró que siga de origen grech tot lo que de fabulós hi ha en la etnología ibèrica o espanyola? (7).

En temps de Varró, quan encara se conservava la literatura africana antiga, desapareguda després en tota sa totalitat com si los romans l' haguessen destruida després de haver-la esplotada, se podía dir quelcòm més científich.

II

Los Lybi-Fenicis

Africa nos presenta en la regió dita avuy de Tunis y en l' antich anomenada Lybia, un poble en contacte ab l' Egypte, un poble insumis a la seva autoritat, donchs un poble víu no immòvil com lo faraònich, més de aquest poble situat a la entrada del Mediterrani no n' ha quedat literatura; havent-ne quedat tanta historia com aviat veurèm. Si los lybichs primitíus donant la volta pêl Mediterrani vingueren a la nostra Península, com de segur hi vindrían, com hi vingueren posteriorment als temps primitíus de la seva historia, ells haurían pogut donar a conèxer al món los nostres primers habitants. Si ho feren, al perdre-s la literatura africana s' ha perdut la seva obra.

¡Trista sort la de nostres orígens! Lo poble qui primer nos ha dexat monuments de la conexensa nostra, aquest poble, també ha perdut tota la seva literatura, que-ns hauría pogut arribar per lo menys fragmentaria en les obres posteriors dels mauritans.

Un tercer poble prengué contacte ab nosaltres tal vegada pêls anys 2200 abans de Crist.

Lenormant y altres orientalistes posan en l' any 2300 de dita era la destrucció dels reynes caldaychs y la emigració de les seves gents cap Occident. Arrancats pêls Elamites de les conques del Tigris y del Eufrates un de dits pobles emigrants fóu l' anomenat Phun, Pheni, y com altra variant de la pro-

---

(6) SANPERE Y MIQUEL, *Los Iberos*, en la *Revista de ciencias históricas* (Barcelona, 1881); vol. III, pls. 440 y següentes, y en les planes 453 y següentes.—*Orígenes de los Iberos según la historia.*—*Orígenes de los Iberos según la filología.*

(7) VARRO, *De lingua latina* (París, 1885); pl. 79.—Veja-s en GRASLIN, *De l' Iberie ou essai critique sur l' origine des premières populations de l' Espagne* (París, 1838), qui dóna quasi tots los texts clàssichs sobre aquestes qüestions.

nunciació del séu nom, també ben conegut en nostre mar Mediterrani, donchs no-s tracta sinó dels Punis. Parlèm per consegüent dels antecesors dels Phenicis y Cartagineses.

Sortí aquesta gent de la Bactriana y per lo golf de Persia y costejant la Arabia anà fent son camí per lo mar Roig, més decantant-se per la part de Asia sens dupte sabedors de que altres pobles germans séus y com ells emigrants pujavan dret a la Asia Menor, prengueren de dit costat donchs, per donar fondalada en la Siria. Poble marítim s' establí en la costa desplegant tot seguit les seves activitats marineres y comercials que-l feren mestre del mar oriental abandonat per los egypcis y lybichs.

Per ells los pobles de Asia Menor tingueren conexensa de la milenaria civilisació del poble del Nil; per ells sapigueren quant grans eran les seves riqueses, y quant pregona era la seva decadencia política que-ls feya presa fàcil de qualsevol conqueridor.

Manethon, un sacerdot egypci de segles posteriors als fets de que parlàm, dexa dit que eran los temps del fí de la XII^a^ dinastía que s' havía extingit, quan de Orient, lo que per ell era forta meravella, un exèrcit innombrable de gent innoble havía caygut sobre lo delta del Nil fent-ne la seva conquesta.

Tan abominable y baxa era aquesta gent pèls refinats egypcis, que per aquesta rahó y venir de la Siria, lo pahís dels lladres y bandolers, *Shus* los digueren, y traduhit lo nom com *Hyk Shus* sonan en los llibres dels grechs y de Manethon.

Interessant es aquesta manera de donar nom a pobles desconeguts de llenga y de origen, més encara valen pera nosaltres los noms ab que-ls designan les inscripcions geroglífiques. Ara los hi diuen *Mentiu*, que vol dir los *pastors*, de ahont los *Pastors* de la Biblia, ara los *Satiu* los *saeters;* com *Petiu,* los arquers, eran coneguts los alarbs del Sinaí, noms com se comprèn derivats de la vida pastoral que portarían y de la seva destresa en lo maneig del arch. Aquesta invasió y conquesta del baix Egypte se posa pèls anys 2200 abans de nostra Era, y la seva dominació se perllonga per sis segles.

L' alt y lo baix Egypte, lo pahís de Tebas ahont los patriotes y reconqueridors de la patria s'hi retragueren, y los conqueridors establerta la seva capital a Tanais, estigueren en intim contacte durant sis cents anys, sofriren les sugestions de les seves respectives civilisacions, y com era més forta la egypcia, més avençada en tot, esceptuant en les arts marítimes, los *Satiu,* los *Saeters*, anavan cayent poch a poch sota la seva acció, preparant la absorció, la identificació, que feren del déu Sutekt lo déu nacional dels conqueridors ab lo déu Set egypci.

Los *Satiu* haurían tal vegada acabat més aviat si los pobles emigrants del baix Eufrates no-ls haguessen reforçat. Un jorn passaren aquest ríu uns hòmens que per venir de la altra part del meteix los quals vegeren arribar los anomenaren *Hebréus*, nom que no vol dir per lo tant sinó «los de la altra part del

ríu». Arribats aquests y establerts en la Palestina, en contacte ab l' Egypte hi enviaren fortes emigracions y de una de aquestes ne sortí aquell Joseph de la *Biblia*, primer ministre del Faraó Apapi.

Posats en Asia Menor, en Siria y Palestina, costat per costat, Fenicis y Hebrèus per rahó de la seva germanor, per ésser casi comuna dels dos pobles una metexa llenga, junts en lo delta del Nil, pogueren trigar més o menys temps en continuar la seva marxa cap a Ponent, mes arriba un día en que la emprengueren costejant la costa d' Africa.

Quan los prefenicis que havían format la marina de la conquesta del baix Nil tiraren cap a vall, aquesta marina, era ja, diguèm-ho axís una marina egypciada, en nom dels faraons egypcis havía de parlâr arrèu difundint-se axís pêl mar de Orient com pêl Mediterrani lo nom y la autoritat del Egypte. Clar està que la seva primera expedició sigué a Lybia y que aquesta tingués caràcter militar es lo més provable, per quant eran ara los *Saeters*, los *Satiu*, los qui resultavan ésser los vehins dels Lybichs (8).

Movers (9) ha posat fora de discussió lo fet de que a consequencia de la invasió dels *Satiu* en Egypte algunes de les tribus semitiques, cananees, dels agricultors dominats pêls Hebrèus de la Palestina, continuant lo séu moviment de emigració cap a Ponent, arribaren fins més enllà de les Syrtes y del llach Tritó no parant fins establir-se en les fèrtils encontrades que segles després formaren lo territori de Cartago. Tal es l' origen de aqueix gran poble agrícol y guerrer conegut en la historia ab lo nom de Lybifenici lo qual encara troba parlant sa propria llenga St. Agustí al posar-se al cap la mitra de la esglesia de Hipona.

Aquexos lybichs primitíus estàn representats avuy pêls Berebers, díu Movers, y no són més que lo que ha quedat de aquella antiga poblaciò pastoral dita lybica que se estenía per tot lo N. de Africa arribant fins a les profunditats del Sahara pêl mitgdía. Pobles de dita raça són los Lybichs, Moros, Númides, y Gètuls. Tots aquests pobles ara com antichs, ara com moderns, parlan una metexa llenga, encara que repartida en diferents dialectes; tenen unes metexes costums, una igual organisació social y política, un meteix caràcter, llegendes, escriptura, tradicions orals y cançons. Movers fà observar que com eix cicle de les invasions, asíatiques o prefenicis dura no menys de mil anys que aquestes se reportan per consegüent a la historia primitiva dels Lybichs y de la seva raça.

Los egypcis tingueren conexement de aquests avenços dels semítichs cap a ponent portats pêls Fenicis o prefenicis. Per lo meteix que anavan a es-

(8) Sobre la vinguda dels Pre-fenicis al Mediterrani, y la seva entrada en Egypte ab los Pastors y demés d' ells aquí dit, veja-s: LENORMANT FR., *Histoire ancienne de l' Orient* (París, 1885); IX edic., vol. IV.—MASPERO, *Histoire ancienne des peuples de l' Orient* (París 1876), II edic.—CHABAS, *Etudes sur l'antiquité historique d' après les sources egyptiennes* (París, 1873).—*Les Pasteurs en Egypte* (Amsterdam, 1868).—SANPERE Y MIQUEL, *Orígens y fonts de la Nació catalana* (Barcelona, 1878).

(9) MOVERS, *Die Phœnizier.—Geschichte der Colonien* (Berlin, 1850); v. II, 2, pl. 492 y segts.

tablir-se en lo pahís lybich, en lo pahís ahont des del primer rey egypci, des de Mena hi trobaren que fer pera mantenir-los quiets y allunyats, no podían veure sens rezel que allí s' hi anés enfortint un poble indomable de per sí al qual anavan a juntar-s'hi ara la primera marina del món mediterrani. Y axò queda escrit en les muralles del temple de Edfu, y Chabas nos dóna a conèxer lo séu contingut a la vegada que-ns feya saber lo nom egypci del Mediterrani, «lo gran Circuit». «Lo méu ull,» díu lo déu Haresna-Khu qui es lo qui parla, «indaga qui sou vosaltres los qui portèu lo nom de Tamahu, *Skehet* està per ells»—Sekhet ja ho havèm dit es lo déu nacional dels pastors o saeters, en Rouget ho demostra fins a la sacietat, y en quant al nom de Tamah-u Maspero nos ha fet sapiguer que lo portaren los lybichs, y que sols per extensió, per venir de ponent, lo donaren més tart los egypcis als europèus. ¿Hi ha aquí un recort del conexement dels europèus de Occident coneguts finalment pêls egypcis per la mediació dels lybi-fenicis?

La reconquesta del Baix Egypte com havèm dit va ésser un fet al cap de sis segles de haver sigut conquistat pèls Satiu; la d' Espanya de mans dels Arabs ne triga vuyt. Cap de la reconquesta ne sigué lo rey Ahmes I, y l' hèroe capità de la seva marina, Ahmes fill de Abna de qui conexèm la gesta per Chabas.

¿Aquesta marina egypcia fluvial esdevingué després marítima? ¿Reemplaça per més o menys temps en lo mar la marina fenicia? La marina fenicia, batuda per la egypcia en lo Nil y llachs del Delta, què esdevingué?

Quan veyèm als autors que-ns han conservat la relació de Manethon, o per parlar més exactament, quan veyèm al Africà y a Eusebi (10) donar lo nom de fenicis als expulsats creyèm que aquesta identificació se faría per mor de la guerra marítima o fluvial que posarían de front les dues marines. De cert no-n sabèm res més, pèls fets posteriors havèm de creure que lo fill de Abna se queda ab lo imperi del mar, del mar de Egypte s' entén, donchs que, si la marina dels *Satiu* no va ésser destruhida quan la seva expulsió, induptablement al entrar lo successor de Ahmes I, Thotmes I, per la Siria pujant y dominat lo pahís com conquistador, la Fenicia propriament dita, la costa de Sidó y de Tyr se va sometre al Faraó.

Ara dexarèm de parlar de les guerres dels Thotmes contra los pobles de Assia Menor coaligats contra la conquesta egypcia per posar-nos sobre los anys 1450 o sía en los díes de Ramsés II quan aquest Faraó vegé ab terror a una nova marina desembarcar en lo Delta un nombrós exèrcit de gents desconegudes quasi totes aleshores per ell y avuy encara per nosaltres. Eran los Lybichs, los Thurshas y los Shardanas los pobles caps d' aquest moviment contra l' Egypte invasor. Vençuts y retinguts en esclavitut los qui no pogueren escapar dexaren l' Egypte en pau durant un segle.

(10) Pêls textes: CHABAS, *Les pasteurs en Egypte*, etc.; pls. 9 y següents.

Marítims los pobles invasors per quant ab los séus estols se presentaren ¿què feren una vegada vençuts ells y los séus vexells?

Havent abandonat los invasors les seves llars, posaren les proes de les seves naus cap a ponent en busca de ahont plantar los seus déus. Pêls orientalistes aquexos Thurshas no són més que-ls antecessors dels Tyrsens de que ja parlarèm o sía los primers Tyrrens. Los Shardanas no serían altres que-ls Sarts. Lo fracàs séu anava a ésser un gran bé per la humanitat, los vençuts del mar Egèu anavan a convertir-se en senyors del Mediterrani.

Turshas y Shardanas se establiren a costat uns dels altres, los primers en lo cor de Italia, los segons en la gran illa que de ells prengué nom, en la illa de Sardenya.

Mes veusaquí que per aqueix temps meteix sona per primera vegada en la historia un nom gloriós, lo nom de una ciutat tan propera nostra, avuy de llenga nostra, que-ns dóna motíu per creure que a lo menys per dit temps los pobles civilisats de Orient se posaren en contacte ab los nostres primitíus antecessors.

Un maurità a lo que se creu, com si diguessem marroquí, Lucius Cornelius Boccho tribú de la Llegió III Africana, conexedor de la nostra Península per haver-la habitada, a lo menys axís consta per la regió avuy dita Portugal, escrigué uns *Anals* avuy perduts com tota la literatura africana com havèm dit, mes dels quals, entre altres fets, Plini (11) ne tragué la següent efemèride. Que segons lo dit Boccho «lo temple de Diana de Sagunt va ésser fundat 200 anys abans de la cayguda de Troya» o donchs, prenent-ho al peu de la lletra, sigué fundat en l' any 1409 abants de Crist, 41 anys després de la expedició contra Egypte pêls Lybis, Thurshenas y Shardanas.

Plini segurament es responsable de lo que fà dir a Boccho de la fundació de dit temple com obra dels Zacyntos, es dir com obra de uns grechs emigrants de la islla de Zacynto, per que no podía dir tal cosa un Africà tractant-se de una ciutat a la qual Polybi què aprengué geografía e historia de Espanya al costat del séu gran conqueridor romà, Scipió, díu que-s deya *Zakantha;* (12) *Zakundos* y *Zakynthos* li díu Stephan lo bisantí, y en la Lybia, Movers recorda *Zakunthia* o *Zakynthia*. Res donchs de grechs com fundadors de Sagont sinó Lybichs o millor Lybichs-fenicis.

No dirèm per ara res més sobre aquest particular, nos basta per ara lo dit pera veure quines gents y quan estigueren en ocasió de parlar de nostres ante-

---

(11) PLINI, *Naturalis historiæ;* edic. Nisard-Littré (París, 1851); llib. XVI-LXXIX-3 pl. 601.

(12) POLYBI, *Historiarum reliquiæ;* edic. greco-llatina de Didot (París, 1880), III-XIV-9 y segts.—STEPHANUS BYZANTINUS, edic. Dindorf (Leipzig, 1825), vol. I. pl 192.—MOVERS, *Lloc. cit.*, 644.—Ab tot y axò nos cal recordar que en la provincia de Osca, partit judicial de Tamarit, ajuntament d' Estopinyà, hi tením una Saganta.—JOAN ANTONI DE MOGUEL, home seriós en los séus estudis nos ha dexat unes *Etimologías bascas* que se guardan en la *Biblioteca de la Academia de la Historia*, Madrid, en lo *vol. 49 dels papers de Vargas*. Per ell *Zacanta* o *Saganta* vol dir «Paraje hondo», y cert, pregona es la fondalada de Segont. Mes no esplica lo mòt basch y per la nostra part no-l sabèm veure.

cessors, per que, dit se està que-ls qui prengueren terra a Sagont havían de conèxer a les gens del Ebre.

Rebutjàm de plè tota relació entre les gents dites Sordes del Rosselló y los Shardanas o primitíus Sarts. Ni com homofonía pot passar la identificació de Sordes y Sardans, menys si los primers són los *Surdoans* dels quals ja parlarèm, y axò dihèm quan tením lo convenciment ferm de la acció dels Sarts en Catalunya, no perquè los tingàm avuy ab un nom semblant dalt del Segre, que-ls nostres Cerdans nos venen d' uns *Cerctes* de quins parlarèm més endevant. Lo que hi ha es, que com no-s pot negar, la íntima relació constructiva e idealògica dels monuments dits en la illa de Sardenya *Nur-aghes*, y en les Balears *Talayots* qualsevol que siga la seva diferencia, aquesta unitat de cultura posa fora de dupte una unitat de origen y una acció directa diguèm-ho axís dels Sarts puix tenen lo tipo més acabat, com no-s vulga sostenir lo contrari, axò es, com no-s vulga considerar lo Nuraghe com un perfeccionament del Talayot. No se oblide en aquest particular abans de acabar que, en lo mitgjorn de Italia, en terres de Otranto y de Bari hi ha unes *casedalhe* del meteix tipo no antigues sinó modernes, y axò en terres habitades en l' antigor pèls Cretenses, lo qual no es tampoch escepcional, com se pot veure en lo més acabat treball publicat sobre los *Nuraghi* que es lo de Centurione, (13) y en quant al séu nom, Flechia (14) va ja provar que no es sinó la paraula llatina *Murace* pronunciada a la manera Sarda. Mes axís y tot nos trobàm devant de uns monuments que en lo Mediterrani no-s troban sinó en les illes de Sardenya, Balears, Malta y terres del mitgorn de Italia. Per nosaltres, donchs, aquesta mancomunitat lo que prova es una thelassocracia sarda en lo Mediterrani.

Caràcter de aqueix domini del Mediterrani pèls Sarts. Trovàm en Pausanias (15) de tots los grechs qui més tradicions dels pobles Mediterranis va recullir de sentit primitíu, «que los primers qui ab los séus vexells passaren a la illa de Sardenya foren los Lybichs manats per Sard fill de Makerí a qui egypcis y lybichs li diuen Hèrcules.» Afegeix encara: «que-ls Lybichs no expulsaren de la illa als séus primers habitants sinó que-ls obligaren a conviure ab ells no de grat sinó per força,» y que uns y altres, «naturals de la illa y Lybichs no sabían construir ciutats, per lo qual habitavan dispersats per lo camp en les balmes que quiscú se obría.» Aquí es de recordar que Diodor de Sicilia (16) nos dexa dit que-ls «Lybichs no tenían ciutats, no possehint més que torres construides prop de les aygues ahont depositavan lo sobrant de les seves provisions».

No havèm acabat encara ab les tradicions recullides per Pausanias. Com

---

(13) Centurione, *Studi recenti sopra i Nuraghi* (Prato, 1886). «I Nuraghi adunque son monumento della relazione amplissime dell' Oriente con l' Occidente in un tempo in cui l' Occidente non ha peranche una storia...» pl. 11.

(14) Flechia, *Dell' origine della voce sarda Nuraghe* (Turin, 1872). pl. 12.

(15) Pausanias, *descriptio graecia.* Edic. grega llatina de Didot, (París, 1882), XXVII 2 a 5.

(16) Diodor, *Biblioteca històrica*, edic. grega-llatina de Didot (París, 1878); III-XLVIII.

segona tradició y colonisació dóna lo pas de Aristèu de Grecia a Sardenya, mes Diodor, Sallustius y Sillius, italians, lo contradiuen dihent que no de Grecia sinó de Lybia passa Aristèu a Sardenya, y Movers (17) ha demostrat que aqueix Aristèu casat ab la filla de Cadme representant de la civilisació fenicia a Grecia no es altra que la identificació del déu pastor helènich Aristèu ab lo déu lybich pastor Abtuchus, introductor de la agricultura a Sardenya. ¿Y per què dugues colonisacions lybiques a Sardenya? Per què tenim en lo Delta del Nil dugues expedicions fracassades dels metexos pobles.

Un segle havèm dit que transcorregué després de la derrota y dispersió de la primera invasió per Ramsés II. Aquest segle lo necesitaren los vençuts pert refer-se, segle que aprofitaren los Shardanas per refer la seva marina que portarían al fí de ell a terme essent sens dupte la causa de que lo mar Mediterrani fos conegut ab lo nom de mar Sart.

Devèm dir que sobre lo pas dels Shardanas al Mediterrani nos separàm del parer dels Orientalistes qui no-l posan sinó com consequencia de la definitiva derrota dels confederats contra l' Egypte. Nos sembla massa baxa la cronología; per altre costat lo dit per Boccho de la fundació del temple de Astarte a Sagont traduhit pêls grechs com de Diana, en 1409, no ho permet. Ademés havèm de dexar lloch als Lybi-fenicis per ensenyorir-se del Mediterrani, y lo lloch ha de ésser bastant espayós per que les coses no anavan aleshores tant de pressa com ara.

Ramsés II, ab la seva victoria, no acaba ab los enemichs d' Egypte. Los vençuts un día se presentavan al altra transformats en venjadors de llurs derrotes. Aquexes confederacions de pobles del Assia Menor y de les illes del mar Egèu donavan per resultat la formació de nous centres de cultura, de noves nacions que jugaren un gran paper en la civilisació europea a causa precisament de llur petitesa. Ara per batre-s ab lo poderós Egypte eran víctimes de les dificultats de posar en moviment orgànich al poble de dalt de la Assia Menor los Hitites o Khetas, ab los de la costa, los Frygis; y ab los de les illes los Cretenses, y tots junts ab los Lybichs. Per aquesta rahó lo segón atach fracassa y lo rey dels Lybichs Mermain fill de Deid va fracassar devant del exèrcit reunit per Menephtah. Consequencia de la derrota sigué la expulsió dels Hebréus de tot l' Egypte, Moysès sigué lo capdill de la retirada y de la conquesta de la terra de Canaam Josuè. Si aquests eran o no merexedors de tan gran rigor es una questió que les preocupacions relligioses-polítiques d' ara no dexan veure clar. Pera nosaltres se tracta de una situació semblant a la que un día se trobà Espanya que determina la expulsió dels moreschs.

Menephta com Ramsés II no va fer més que allunyar lo perill, es son fill Ramsés III cap de la XXe dinastía qui deslliura definitivament l' Egypte de la rancunia insaciable dels séus enemichs.

---

(17) MOVERS, obr. y lloch cits., pls. 563 a 65.

Deid provablement fill de Mermain se presenta ab tota la seva gent y ocupa tota la part occidental del Delta y les boques del Nil. Ramsés III corregué al séu encontre dexant la Arabia ahont se trobava batallant ab los Beduins y aniquila los Lybichs. Los textos egypcis nos parlan de la gran batalla naval que tingué lloch entre Raphia y Pelusa en un punt dit Torre de Ramsés III. «Les boques del ríu—del Nil, diu lo text traduhit per Chabas—eran com una muralla de galeres; vexells y naus de totes classes, guarnides llurs proes y popes per valents braços armats». Aquest gran estol egypci fent front al dels invasors, es a nostre fí, lo més important fet d' aquesta guerra, pera provar-nos la potencia marítima dels Faraons y la dels séus contraris. La desfeta dels confederats contra l' Egypte sigué tan gran que may més pensaren en tornar-hi, y es en aquest moment quan los orientalistes fan passar als vençuts a Sicilia, Italia y illa de Sardenya. Ara dirèm que la rahó que per axò donan es la de que no-s pot admetre, com sostingué Brugsch (18), sense embolicar-ho tot sense cap profit de la Historia, que fossen los Tursenas de Italia, y-ls Shardanas de la illa de Sardenya, y los Sekalash de Sicilia los qui prengueren part en la tercera invasió. També ho creyèm axís; mes com no hi ha cap motíu per suposar que quan la primera invasió arranquessen los dits pobles en massa dels séus cantons, bé ne pogueren quedar en aquexos prous pera rumiar les noves y desgraciades espedicions llurs contra l' Egypte. Que ara, desprès de la derrera, ne sortissen definitivament a causa de la seva feblesa pera continuar en Assia Menor y se n' anessen a les que podríam dir llurs colonies, es hipotèticament admisible.

Dexèm, donchs, a últims del segle XIV, abans de nostra Era, als Egypcis amos del mar; y a aquesta marina, si no se la vol anomenar fenicia se li ha de donar un nom local, se li ha de dir la marina de Byblos o de Sidó, ciutats fenicies que exerciren la una desprès de la altra la hegemonía en dit poble o nació y en la mar.

Entenèm que no hi ha cap dificultat ni cap perill d' embrollar-nos dihent fenicia a la marina auxiliar dels egypcis; en Reinach (19) creu que fent ho axís, donant lo nom de fenicia a la civilisació de la Siria de abans del any 1000 (a. de C.), no hi ha res que impedesca lo calificar igualment de fenicies les civilisacions myoceniana y egeone, però «que axò es jugar ab les paraules». No creyèm tal joch com no-s demostre que-ls fenicis de la Fenicia autonòmica

(18) BRUGSCH. Citàm la traducció inglesa de Doubry Seymour, *A history of Egypt under the Pharaons* (Londres, 1869), «so introduce a serious error into the primitive history of the classic nations», vol. II, pl. 124.

(19) REINACH. *L'Anthropologie* (París 1895), v. VI, pl. 563. Sols compendríam lo dit per Reinach si se pogués provar o creure en una altra thalassocracia que aquesta prefenicia. mes quant està conforma en que lo domini del mar no passa als Rhodis, que-l tingueren dels anys 916 a 903 a. de C. desprès als Frygis, pera posar la thalassocracia Fenicia propriament dita en 824 a. de C.; el domini del mar, la thalassocracia prefenicia, las de Byblos y Sidó, tenen lo séu lloch clar en la historia de la civilisació del mar Egèu.—REINACH. *Un nouveau texte sur l'origine du comerce de l'etain* en *L'Anthropologie* (París, 1899), pl. 405.

o de la època de la hegemonía de Tyr no són los descendents llegítims y naturals dels qui los Egypcis englobaren ab los pobles invasors y conquistadors del delta del Nil ab los *Pastors* o *Saeters*.

Per la seva posició intermitja entre l' Egypte y lo N. del Assia Menor, per la seva afició pêl mar, los prefenicis, si se vol axís, eran los predestinats pera portar les llevors de la civilisació a les illes del mar Egèu y a les seves colonies europees y assiàtiques. ¿Que després la mare de aquexa civilisació egea ne sofrís fortament la seva influencia? no hi veyèm res que contradiga lo primer fet. Espanyols y inglesos han poblat y civilisat Amèrica. Amèrica no ha dexat de pagar-los-hi lo benefici que d' ells reberen ab fruyts abundants de la seva civilisació que havèm aprofitat. «Entenga-s per lo tant bé, que-ls més antichs establiments fenicis en les parts occidentals d' Europa no sortiren del pahís maternal fenici sinó de la costa del N. de Africa; res per lo tant de colons de les ciutats comercials de Fenicia, sinó lybifenicis», y aquestes són paraules del sapientíssim Movers (20).

¿Devèm encara recordar que la Lybia, ara en pau ara en guerra ab Egypte rebent més o menys emigracions cananees estaría baix la explotació mercantil de aquexa marina de Byblos o de Sidó, marina auxiliar dels egypcis? D' axò no se-n ha de concloure en favor d' una dominació efectiva: quan recordàm lo que Solinus nos ha dexat dit de les illes Balears nos sembla que-ns trobàm ab un cas semblant al dels Comtes de Barcelona ab relació als reys franchs. La dominació o autoritat de aquests des de començaments del segle X de la nostra Era, era merament nominal, y axís entenèm que ho era la egypcia pèl temps que segons Solinus acabava en les Balears.

Solinus copiant a Plini, y aquest segurament copiant a Boccho, díu «que lo regne baleàrich sigué de Bocchoris fins a la destrucció dels frygis». Aquest text donà ja lloch per que en Velazquez primer, en Ramis després, reconeguessen per les Balears un temps egypci. Lo P. Fita (21) reprenent la qüestió díu si lo Bocchoris en qüestió no sería un rey Maurità. Emperò nostre sabi compatrici no dexa de recordar lo faraó Bockenraw que per sí sol constitueix la XXIV^{a} dinastía faraònica. Preguntàm ara: ¿A què relacionar la cayguda del Bocchoris baleàrich ab la dels frygis, si lo dit Bocchoris era un maurità? ¿Per la notorietat de la data de la cayguda dels frygis? Axò s' ha entès per creure que aquest fí dels frygis no es altre que lo de la cayguda de Troya. Mes no ho entenèm axís. Creèm que se tracta de la cayguda de Bockenraw, contemporànea certament de la cayguda dels frygis. Lo faraó desapareix desastrosament en l' any 720 (a. de C.) y derrera d' ell ja no hi regnan en Egypte més que los etíops després y abans los assiris; l' Egypte se n' anava cap a les acaballes, y

(20) «Denn die aeltesten Ansiedelungen der Phoenizier in den Westlaendern Europas sind nicht vom phoenizischen Mutterlan de, sondern von den Nordkueste Afrikas ausgegangen. Nicht Colonisten aus den Handelstaedten Phoeniziens, sondern Libyphoenizier...» MOVERS, *Obr. y Lloch cits.*, pl. 555.

(21) FITA. *Antiguas murallas de Barcelona* en *Revista histórica latina* (Barcelona, 1877), pl. 199.

es en l' any 700 com data aproximativa que Arbois de Jubainville senyala com la del acabament dels frygis ab la mort del séu rey Midas.

Com totes aquestes dates no són més que aproximatives, prenent la donada pêl desastre de Bockenraw tením que pêls anys 720 desapareix de la mar Mediterrania la nominal hegemonía del Egypte (22).

¿A quí aprofitá la doble desgracia de egypcis y frygis? Als fenicis. Quan Troya cau en l' any 1209 cau també Sidó, arrunada per la conquesta filistea. De aquesta data es la naxensa de la marina de Tyr y ab ella la de aquesta Fenicia que no volen los partidaris del avuy tot europèu—com abans tot assiàtich—que-s confonga ab la Fenicia primitiva.

Durant dos segles Tyr treballa per assegurar-se sobre los séus la seva hegemonía, y quan les revolucions de aquella ciutat y poble sempre en progrés donaren lo triomf a la democracia, la aristocracia, com es ben sapigut, emigrà cap al Mediterrani, ahont s' hi trobava lo refugi de tots los qui fugían del Orient. Elissa conduhí los aristòcrates tyrians a Kambe. Kambe, poble fundat a lo que se creu pêls anys 1214 (a. de C.) y que ara, en 826, data aproximativa de la arribada de Elissa a Kambe, anava a perdre aquest nom per dir-se en la historia Carthago, axò es, *Vilanova*. La era de aquesta nova ciutat se compta emperò en la cronología establerta dels anys 813-14. Aquest segle IX de abans de nostra era es lo gran segle de Tyr, lo de la seva hegemonía en la mar Egèa, quan encara la marina fenicia era protegida pêl gloriós y terrible recort dels Faraons.

Mes en lo segle següent, en lo VIII, los assiris que ja de segles anavan fent la conquesta del Assia Menor, caygueren sobre la Fenicia, sitiaren a Tyr en temps de Salmanasar V (726-21 a. de C.) sense guanyar-la, mes lo séu successor Sargon (721-04) destruí la seva potencia, y en son honor axecaren Rhodas, Xipre y altres ciutats del Egèu estatues al rey Anirich, per haver-les emancipat de Fenicia. Veja-s quina concordancia no s' estableix entre la pèrdua de les Balears per Bockenraw, y la cayguda dels frygis y aniquilament de la marina fenicia en la mar Egèa.

(22) Farèm notar que del text de Solinus sempre s' ha fet omisió de lo que díu a continuació de haver sigut les Balears del regne de Bocchoris, o sía «que en altre temps los cunills eran copiosos»—*cuniculus anima libus quondam copiosae.*—Y tan abundants eran que Plini, *lloch citat* III, XI, pl. 167, també digué «que en les Balears los cunills arrasaban les cullites» y Plini morí en l' any 81 del nostre compte. Mes en Mallorca hi hagué una ciutat Bocchorum que lo conqueridor romà Metelus va sometre en l' any 121 a. de C. y aquesta ciutat capital de la illa no es altra que Pollença, aquesta fundada a costat de aquella pera vigilar-la, tant, que la anula tant per complert que Plini la dóna ja per desapareguda en son Llibre. Sembla, donchs, que Solinus nos ha dexat quelcòm de mal entès sobre Bocchoris rey y ciutat, y la cayguda dels frygis, que bé podría referir-se a la entrada dels phocenses en lo Mediterrani quan laconquesta de Assia Menor per los perses que portaren als marins cartagineses a Alia pera expulsar-los. Si ara recordèm que-ls cartagineses no prenen possessió de Ibiça fins l' any 666 (a. de C.), nos sembla que Solinus utilisant los textes africans malament nos dexa sense sapiguer quan los cartagineses passaren a Mallorca y caygué la autoritat de Bocchori, la seva hegemonía en la illa, que ben bé podía escaure-s ab la definitiva anulació de la Frygia per la conquesta persa.

Com ja havèm vist, tot lo que passa en Orient té lo séu contra cop en Occident; ¿com se va dexar ara sentir en lo Mediterrani la cayguda de Tyr? Per lo que sabèm, per noves emigracions se faría sentir, y en efecte, buscant fets y dates nos trobàm ab Diodor, qui nos díu que-ls cartagineses ocuparen la illa de Ibiça 160 anys després de la fundació de Cartago, o siga l' any 666, comptant de la segona fundació o sía la de Elissa.

Ab tot lo dit fins aquí se veu quina font de conexements havèm perdut de nostra proto-historia per la desgracia de haver-se perdut la literatura fenicia y africana. Fenicis de Sidó y de Tyr, cartagineses y africans conegueren nostra terra, llurs habitants, lo séu nom, quelcòm de la seva historia. Ab los nostres comerciejaren, entre los nostres establiren estacions o factoríes comercials, entre los nostres difundiren los principis de la seva civilisació, y si no fóu axís, si ells trobaren nostre pahís desert y ne foren los primers habitants ja sabèm ahont anar a cercar los conexements de nostre primer estat polítich; la seva llenga, la llenga lybifenicia la havèm de trobar en llurs poblats en nostra terra. ¿La hi trobarèm? Sí: mes digàm des de ara per endevant: ells pogueren conèxer-nos com íbers o com hispans, mes ells no-ns donaren cap d' aquests noms; les seves llengues no-n poden donar cap esplicació.

III

Los Beocis-Rhodis

Havèm, ab ocasió de la conquesta del Delta pêls pastors y saeters y de la seva expulsió e intent de reconquesta per ells y los séus aliats, indicat lo pas al Mediterrani de colonies de thursenas, shardanas y sikelash, de tyrrenis, sarts y sículs. Com los sarts pogueren arribar a nostres costes queda indicat y si hi vingueren y establiren les seves factoríes nos ne darían rahó; ¡mes ahont anar-les a buscar si no-n sabèm res de la llenga dels shardanas!

Del primer poble del qual ne tením literatura referent a nostra terra no es possible remontar lo séu establiment, la seva vinguda, pera abans de la cayguda de Sidó.

Se dèu al P. Fita (23) la introducció en nostra historia del següent text de Lycophró poeta del cicle Alexandrí y autor de últims del segle IV de abans de nostra era: «Los que arribaron a las Gymnesias, que rodea el mar, llenas de calas y puertos, sin más vestido que la sisyrna, pues no gastan lena (especie de gabán, abrigo innecesario en las Baleares) darán pasto á su vida holgada, alegre. Son los *carquinos* (así se llamaban en su tiempo los baleares en pú-

---

(23) FITA, *Antiguas murallas de Barcelona*, en *Revista histórica latina* (Barcelona, 1876); vol. III, plana 232.

nico) ú *honderos (carquinos traduce honderos)...*» «Vedlos: son raza de la antigua Arne, adalides de los temnicos». Y díu Fita: «Arne, ciutat de Beocia, de la regió dels temnias, ocupada pêls fenicis acabdillats per Cadme». Ara bé, lo essencial es la època de aquesta emigració beociana o beocia-fenicia a les Balears a les quals ja veurèm per què los hi díu Gymnesias, Lycophró.

Strabó, dexant-nos de dir quins eran los qui deyan que ab posteritat al retorn de Troya passà una colonia rhodia a les Balears nos ha amagat la clau de la qüestió de la vinguda dels beocis, y Sillius Italicus qui al parlar dels baleàrichs que anavan ab Hannibal, díu que eran «los qui reconexían per pare a Triptolomèu y a Lindus per breçol, no fà més que recordar-nos lo dit per Strabó, axò es, la sortida de Grecia de Tlepoleme per anar a desembarcar a la illa de Rhodes desprès de anar perdut per mólt temps pêl mar com Homer conta en la *Illiada*, dihent de ell y dels séus que deurían ésser aeolians o beocians. Nos trobàm per lo tant en los temps posteriors a la guerra de Troya y dintre del transcurs de temps necessari pera arribar a la època de la thalassocracia dels rhodis, que dura dels anys 916 a 903. Entre aquestes dates y la de alguns anys abans del 776, tots de abans de Crist, s' ha de posar lo pas dels beocis-rhodis a les nostres regions, pus Strabó (24) encare afegeix que-ls rhodis anys abans de la institució dels Jochs Olímpichs, fundats en 336, ja vingueren y fundaren a Roses (Rhodas).

Com de la vinguda de grechs a les nostres costes y llochs vehins no-n tením altres de coneguts més antichs que aquests beocis-rhodis encare que-ls posessem al cap del segle VIII abans de nostra era, vindrían a conèxer-nos tan tart, que per força lo que sapiguessen de nosaltres ho haurían tingut que apendre dels lybifenicis.

Abans, donchs, de la vinguda dels grechs, que escriuen mólt y conseguexen ab la seva gran activitat literaria que-ns arriben les seves obres, senceres unes, trencades o estractades altres, no podèm anar a cercar a cap altra font les noves que tots voldríam conèxer dels nostres primers pares en terra avuy de Catalunya. Aquests grechs, ja ho havèm dit, són los qui-ns donaren lo nom de ibers, los qui digueren a la nostra península Iberia, mes de aquest nom la seva llenga no-n dóna cap clara etymología; la paraula per consegüent no es seva, y com havèm dit que les llengues lybica y fenicia tampoch la esplican satisfactoriament haurèm de coucloure que es una paraula ètnica, significativa, representativa del primer *etnos* o poble de nostra península que no era de cap de les procedencies dels pobles que fins aquí havèm conegut.

Si pêls beocis-rhodis los grechs o Grecia conegueren lo nom de la península nostra, lo primer grech de qui nos ha arribat lo que de nosaltres escrigué es Hecatèu de Milet qui ho escrigué pèls anys 520 a 500 (a. de C.). En aquest autor que de la nostra regió parla hi trobàm citats l' *etnos* ibèrich mes no una

(24) Strabó, *Geografía*. Edic. grega-latina de Didot (París, 1853). Llibre XIV, cap. II, 10, pi. 55.

explicació del nom; de la seva etymología (25) qui primer nos ne dóna rahó sigué Scylax de Caryanda en lo séu *Periplus* que-s creu escrit per los anys 380 (a. de C.).

Scylax no dexa dit de qui tragué «que-ls primers pobles de la Europa que-s presentan són los Ibers, nació indígena de la qual rega lo pahís lo ríu Iber» (26). De aquestes paraules surt ben clar que a la península li digueren Iberia del ríu Iber, que es lo nostre Ebre. La procedencia del nom coneguda, surt clarissim que foren los beocis-rhodis los qui extengueren lo nom del ríu a tota la península, per lo meteix que aquests són los primers grechs que s' establiren en ella y precisament en la regió del Iber, en la badía que avuy ne diràn de ells, de Roses y en la illa de Formentera, a la qual donaren lo nom de Ophiusa, nom antich de la llur capital Rhodes. Mes si per extensió se digué Iberia a tota la península ja veurèm que aquest nom històricament correspòn solsament als pahíssos de la conca dèl Ebre y adjacents.

¿Té res donchs d' estrany que-ls grechs continuessen sempre dihent de nostra península que era la *Iberia* y que no-s dexessen imposar lo nom de *Hispania* que-ns donan sempre los geògrafs e historiayres llatins quan des dels anys 900 ab dit nom nos conegueren?

¿Qui dels llatins nos conserva una etymología del nom *Hispania?* Graslin se-n va donar mólta de feyna per arribar a conèxer la antiquitat de aquest mot y la seva significació; per ell la millor etymología es la que prové de Pan company de Baccho a qui aquest dexà lo govern després de haver-la conquistada, y de ell prenent nom. Tením per totes les faules que nos explican los orígens humans y pobles de la terra, gran respecte, però com sabém de quina manera cada poble se les apropría, sabém que no són d' orígen grech sino lybifenicies aquestes faules que conegudes y interpretades pêls grechs en favor de la seva vanitat han pres representació dintre del séu panteó helènich-llatí.

No; *Hispania*, *Spania* no prové de Pan, ni la *Hi* de la primera forma, ni la *S* de la segona tenen dintre tal supòsit explicació y per alguna cosa hi seràn la *Hi* y la *S*. Si per compte de tractar-se de un modern se tractés d' un antich jo creuría que Bochart nos dóna la etymología, que *Spania* se presenta als lybifenicis com la terra cunillera, com *Cuniculosa*, per quant lo fet es possible y la llenga lybifenicia esplican la etymología. Y no cal riure-se-n com tants y tants se n' han rigut de aquesta etymología; més endevant provarèm tot lo séu serios, baste ara dexar aquí sentat lo que fins ara havèm anat cercant, lo que hi haja sobre los mots Iberia o Spania; si aquesta doble forma podrà

(25) *Hecatèu de Milet.* Fragments conservats per STEPHANUS BIZANTINUS. Veja-s per més comoditat la edició grega-llatina *Fragmenta historicorum graecorum* (París, 1855); vol. I, pl.

(26) SCYLAX, *Geographi graeci minores*; edic. grega-llatina de Didot (París, 1855), pl. 16.

(27) Aquest establiment en la Ophiusa Balear l' han posat d' alt relléu les troballes de ceràmica y y altres antiguitats tan càracterístiques del temps que parlàm y que tan gran llum projectan sobre l' art famós de les Estatues del Cerro de los Santos (veja-s ROMAN y CALVET).—*Los nombres é importancia arqueológica de las islas Pythiusas.*—(Barcelona 1906).

tenir la metexa antiguitat, o si fins la segona ésser més antiga tal vegada, com ja ho volía Graslin, qui no podía esplicar-ho satisfactoriament per no remontar al orígen de la faula de Pan, però lo cert es que ni una ni altra no-ns dónan a conèxer un nom ètnich sinó ara un nom topogràfich, ara un nom de una especie de la fauna característica del pahís.

Coneguts los primers pobles civilisats que ab nosaltres prengueren contacte, dit se està que havèm d' anar a la seva literatura pera cercar la etnografía de la nostra península, y aquesta literatura es la grega-llatina, abdues fonts del estudi, si la primera original, la segona no sense originalitat per quant nos han conservat com havèm vist quelcòm de la perduda literatura africana, y ademés també alguna cosa de la primera, per haver-se perdut les obres o part d' elles d' alguns dels séus escriptors.

III

Los Ligurs=Ligus

Tornant a Hecatèu donchs, aquest nos posa de la altra part del Royne a una gent Ligur, y mólts altres posteriors diuen lo meteix per quant senyalan al famós ríu com partió entre ibers y ligurs; mes aquests ligurs, o millor liguses, donaren al invadir la península la seva volta. Entraren pêl N. y sortiren per lo Pyrinèu oriental. Thucidides sapigué de ells quan vivían en lo regne de Valencia en les riberes del Júcar o Sican com en lo més antich se deya.

Arbois de Jubainville qui ha treballat mólt la qüestió Ligur però que-ns los fà venir d' Occident contra lo dit per Aviennus y volèm creure posat per nosaltres fora de dupte (28) son erro, ha volgut fer la cronología dels séus moviments; per nosaltres lo resultat definitíu es aquest: los ligurs pêls anys 600 (a. de C.) possehían la Provença, y Hecatèu encara los hi conegué pêls anys 500. Per conseguënt la seva sortida de les boques del Sican per anar al altre costat del Royne se ha de posar dels 600 per amunt.

De aquesta gent ligusa no-n tením tampoch literatura, ni per quant eran, digàm-ho axís, espanyols, ni per quant foren francesos, ni per quant foren italians, puix en Italia han dexat encara vivent lo séu nom en lo pahís de Gènova y costa de Llevant de dita península.

---

(28) SANPERE Y MIQUEL, *Geografía, Topografía y Etnografía de la costa atlàntica de España en el siglo VI antes de Jesucristo*, en *Revista de Ciencias históricas* (Barcelona, 1887); vol. V, pl. 61 y següentes.—Lo senyor Romàn al reproduhir en la seva obra ja citada aquest estudi, se dóna mólt treball pera corretgir l' error d' imprenta del títol, ahont per compte de *siglo VI* se díu *siglo XII.* La errada es manifesta sols llegint les últimes linies de la plana ahont novament ne surt un altra de falta de caxa, pus s' hi llegeix que lo llibre d' Avienus «a lo sumo podía dar una idea de las costas mediterraneas para la mitad *del siglo IV antes de Jesucristo, es decir, para 600 años por lo menos antes de que escribiera Avienus*—qui escrigué en lo segle IV de nostra Era.—Lo *segle IV* hi es, donchs, per *segle VI.*

Havent habitat per tants y tants pahissos y per segles, sembla que hi haurían de haver elements toponomàstichs suficients pera conèxer la seva llenga, y tot lo que de ella de cert se-n pot dir es lo que ha juntat en Arbois de Jubainville (29) pêl séu habitat italià y per època tan baxa com pêls anys 117 (a. de C.). Total una trentena de noms y un sufix *asca–asco*. Los noms alguns semblan cèltichs, mes lo sufix no ho es. Los séus dos grans mollons o fites, lo Royne o *Rhodanus* y *Gessua* o Gènova, no tenen etymología coneguda. Si los ligurs donchs s' establiren per més o menys temps entre Ebre y Pyrinèus y fundaren pobles y ciutats aquests noms no són coneguts. A una montanya li digueren *Berigiema mons*, si en aquí hi havèm de reconèxer lo *berg* alemany, montanya, les nostres Bergusia y Berga podràn tenir origen ligur, mes també per lo dit pot èsser celta, per Holder (30) axò es indiscutible, *berg alt*, donchs *altura*. Si Arbois de Jubainville hagués fet donar als ligurs la volta de la Península, no duptàm que hauría trobat en la nostra toponomàstica occeànica noms que comparar ab los que dóna com propriament ligus.

Si aquesta qüestió se pot resoldre ja tením dintre nosaltres un element, un etnos modificatíu del etnos, digàm-ne axís, aborígena, y si no havèm comptat com elements formatíus als lybi-fenicis y grechs es per que per la nostra regió uns y altres no se internaren, no-s mogueren de la costa. Los lybi-fenicis ocuparen, colonisaren tota la regió que avuy porta lo nom d' Andalusía, la llegenda, la toponomàstica y la numismàtica ne donan fè, la historia per curt que siga lo séu conexement d' ells ho justifica. En nostra regió establiren també factoríes, però res més. Los grechs per tot arrèu en nostra Península no tingueren més que factoríes, *Emporiums*.

Mes si los ligus es cert que donan la volta a la Península havèm de creure que al arrencar lo séu establiment del Sican o Júcar ho feren per establir-se per més o menys temps entre Ebre o Iber y Pyrinèus?

«Lo fet històrich més antich» dels ligurs, propries paraules de Arbois de Jubainville, que de haver-les reflexionat li haurían fet evident lo séu errat sistema; es la guerra que-ls ligus fan als sicans per pendre-ls-hi lo séu pahís obligant a aquests a passar Ebre, Pyrinèus y Alps, pera refugiar-se en Sicilia. Axò no hauría sigut possible de venir los ligus de Italia o de França, donchs haurían tingut que passar precisament per sobre dels vencedors.

Scylax, ho tragués de qui vulgués, conegué ligus entre Empories y-l Royne, crech que podèm dir entre Pyrinèus y Royne, mes no sabèm que ningú haja citat los ligus entre Ebre y Pyrinèus. Hipotèticament admetrèm que l'Ebre fos, pêl temps que-ls ligus atendavan per les vores del Sicanus, divisoria entre

---

(29) *Arbois de Jubainville. Les premiers habitants de l'Europe*, etc., vol. II, pl. 46 y següents.

(30) HOLDER, *Alt-celtischer sprachchatz.* (Leipzig, 1891). Aquest gran diccionari de les antigues llengues cèltiques ha quedat sense acabar. En 1903 se publicà l' últim fascicle lo 15, lo qual acaba a la columna 1792 ab lo mot *Telonnum*. S' havía dit que en Arbois de Jubainville l' acabaría, desgraciadament fins ara no ha sigut veritat.

ells y nosaltres, mes ni hipotèticament podèm passar que ells atendessen dins de nostra Catalunya. Lo que jo crech es, que quan les circumstancies los obliguessen a continuar llur ruta Mediterrani amunt, atravesarían lo nostre pahís fent més o menys mal, per anar-se-n a buscar un lloch de refugi del altre costat del Pyrinèu. ¿Qui-ls obligà a axecar les seves tendes del Sican? Com no fem historia sinó etnología, no tením per què parar-nos en aquest particular. Per lo que dexàm dit se prova que no té cap fonament lo dit per en Pella y Forgas (31) que-ls ligus destruiren la independencia dels indiketes havent entrat perseguits pèls Celtes.

IV

Los Celtes

¡Los Celtes! Lo pare de la Historia, Herodot, que escrigué les seves *Histories* entre los anys 445-43 (a. de C.) deya que-ls celtes eran los últims pobles de Europa de la part de Ponent; mes lo que no digué Herodot, es quan, en quin temps y per ahont, entraren los celtes en nostra Península per aposentar-se en lo séu Occident. Qui nos posa més aprop nostre los celtes y més per l' antich es Hecatèu, y cal recordar que escrivía entre los anys 520 y 500 (a. de C.). Donchs es Hecatèu qui díu que Narbona era una ciutat cèltica ¿des de quan? Ho ignoràm. Mes tot quant sabèm de Hecatèu, venint-nos per Esteve lo Bizantí, nos obliga a acceptar-ho; ¿es que acceptarèm també tota altra cosa que Esteve diga? Lo que Esteve díu sense citar l' autor que copía s' ha de posar en quarentena a la primera sospita. Ell escrigué en època mólt baxa, en lo segle VI de la nostra era, per consegüent los séus dits no tenen autoritat propria pèls fets remots. Donchs es en dit autor ahont compareix que la nostra Empuries era una ciutat cèltica. ¿Ho sigué en algún temps accidentalment, o per curta temporada?

Sent cert que-ls celtes ocuparen Narbona, sent cert que-ls celtes quan passà Anibal los Pyrinèus per anar a Roma, o sía pèls anys 217 a 218 (a. de C.) s' entrevistaren ab los séus embaxadors per si los hi dexarían lo pas, y la conferencia tingué lloch a Ruscino—Castell Rosselló, prop Perpinyà;—sabent-los donchs de la altra part dels Pyrinèus per dit temps, no hi ha per què negar en redó la possibilitat de que no-ls passessen los Pyrinèus y que per un temps més o menys llarch no ocupessen a Empuries. Lo Bizantí pogué, donchs, recullir de font desconeguda per nosaltres nova de aquest incident lo qual es tant més provable quant la existencia de Besalú que no es altra que la *Sebendunum* de Ptolomèu, nom de fesomía plenament céltica per la seva segona part del nom

(31) Pella y Forgas. *Historia del Ampurdàn,* (Barcelona, 1883), pl. 90.
(32) Stephanus Byzantinus, etc., vol. I, pl. 177-15.

Seben*dunum*, sembla provar que la conquesta cèltica arriba fins al Fluvià. Y Arbois de Jubainville (33) que tan gran empenta ha donat als estudis cèltichs, veu en lo nostre Verdú com lo Berdum de la provincia de Osca, dos antichs Viro dunum citant-nos en prova los cinch Verduns de França. Ajunten-se a aquests pobles los de radical *Berg* y tindrèm prous mollons pera amollonar la frontera pyrinayca de la conquesta cèltica.

Arbois de Jubainville entén que-ls conqueridors no foren altres que los pobles gàlichs dits Volcae Tectosages qui sortiren de Baviera cap als començaments del segle III (a. de C.), passaren per Suiça a França y atravessant lo Royne se extengueren fins a Tolosa. Resulta per lo tant que-ls celtes a Catalunya no hi entraren quan la primera invasió, la anterior del segle VI, y si tením present que-l séu moviment de sortida se posa a començaments del segle III y que ja en l' any 218 los tením fora, veurèm que no-ls hi podèu donar entre nosaltres sinó un mitg segle de estada.

Qui expulsà de nostra terra aquests extrangers no consta històricament, clar està que sigueren los séus naturals, los qui ells per tot dit temps dominaren, ab quins estarían provablement en guerra, sempre pera afermar lo séu domini, fins conseguir llençar-los de la altra part dels Pyrinèus; y essent axís, nos sembla que res sería menys fundat que-l supòsit de haver pogut la raça cèltica modificar, alterar, ni tan sols emparentar ab nostra raça nadiva, per quant dades les costums del temps y l' estat de civilisació del pahís, los que aquí se haguessen quedat haurían ben aviat desaparegut entre los martiris de llur esclavitut. Ells pogueren fundar centres de població com no fos que-ls hi mudessen lo nom allí ahont s' establiren, en lo primer cas los perderen al retirarse, en lo segón cas que es lo que tením per cert, los aborígens no feren més que treure-s de dessobre los séus dominadors, y si conservaren los noms donats per los conqueridors axò no té res que no espliquen los mólts noms de pobles donats pèls serrahins a pobles antichs que encare ningú ha pensat en restaurar. Los Bargussis, per lo tant no suposarían la presencia de un poble cèltich sinó la persistencia de un nom extranger; los tením per tan celtes com per serrahins als Beni Calaf, Beni Cabases y Beni Dorm de nostres díes.

---

(33) ARBOIS DE JUBAINVILLE. *Les Celtes depuis les temps les plus anciens jusqu'en l'an 100 avant notre Ere.* (París, 1904), pl. 91 y següents. Es necessari no oblidar que-ls noms geogràfichs emigran. Amèrica està plena de noms de ciutats d' Europa, en particular d' Espanya y de Inglaterra. Si un día se-n perdés memoria de la seva ímportació los erudits tindrían mólta feyna per establir lo séu origen y dependencia. Respecte d' aquest *Sebendunum-Bisuldunum* en 818, *Bisulhunum* en 1131. PUJOL Y CAMPS Y ALSINA Y TORRENT. *Nomenclator geográfico, historico de la provincia de Gerona desde la más remota antigüedad hasta el siglo XV*, (Gerona, 1883), pls. 18 y 19, recorde-s a CARESMAR, *Carta al baron de la Lindems*, en la *Biblioteca Provincial,* qui nos dóna a conèxer un document del any 1080, per lc qual lo comte d' Urgell cambiava lo nom de un poble dit *Lavandera* pêls sarrahins dihent-li *Bisllunum* que no es altre que l' actual Boldú; de no conèxer-se lo fet Arbois de Jubainville hauría pogut posar al costat de Verdú, provablement vila d' un senyor de aquest nom a Boldu-*Bisullunum* y veure-hi una prova més del establiment dels Celtes en l' Urgell y la Segarra.

Allò donchs d' en Castelar de que-ls catalans som «mezcla feliz de celtas y de griegos», es pura falornia (34).

V

Los Cartagineses

Com los cartagineses no feren més que atravessar Catalunya anant d' expedició contra Roma no hi ha per què parlar de si pogueren introduhir-se en nostra raça, ni fins havent fundat Barcelona un dels Barca, un de la familia de Hannibal com se complavían en dir y creure los nostres antepassats, perque lo séu estatge entre nosaltres sigué tan poca cosa, que ni dents haurían pogut posar los fills que hi haguessen procreat.

VI

Los Llatins

Arribàm ab lo dit als pobles o gents llatines que com colonies, guarnicions, y empleats administratíus y polítichs, nos portaren los romans durant lo séu secular domini. Que de sanch llatina se-n barrejà ab la sanch ibèrica, axò no-s pot posar en dupte; no-ns ho prova la toponomàstica de la terra per lo meteix que l' íber, oblidant la seva llenga materna se féu seva la del séu civilisador que sempre lo més fort en cultura se fà séu lo qui es més feble; ho prova lo sentit comú justificat per la historia, lo sentir-nos y presentar-nos per segles com veritables llatins de llenga y de costums. Los de la provincia tarraconense foren reconeguts ben aviat pêls romans com los més adaptables y adaptats als séus usatges.

En quina proporció estiga aquesta infusió llatina los nostres antropò–

(34) La toponomàstica no dóna pêl Rosselló noms cèltichs y com se pot veure en Arbois de Jubainville aquests són raríssims en tota la narbonesa. En LUCHAIRE. *Etudes sur les idiomes pyrénés de la region française*, (París. 1879); pl. 28:—«que-ls noms cèltichs més franchs mancan casi per complert en la conca del Salat, ahont en cambi abundan los noms de fesomía euskàrica». «Hi ha per consegüent que admetre que les valls pyrenayques celtisades no començan sinó en lo contrafort que separa la conca del Ariege del Salat». Un celtista dels qui fan autoritat en Windisch díu:—«Que està casi lliure de ciutats de nom cèltichs lo pahís comprès entre l' Iberus (l' Ebre) y los Pyrinèus» y que lo que resulta del fet de no trobar-se los celtes espanyols sinó de la altra part del Ebre sense arribar may a la costa Mediterrania es «que los Ibers de un y altre costat dels Pyrinèus tantost hagueren passat los celtes se tornaren a tancar derrera d'ells»—*Fast ganz frei von Reltischen Staedtenamen ist das land zwischen dem Iberus (Ebro) und den Pyrenaën.. Wenn die spanischen Kelten am Gallien nach Spanien gekommen sind, so muessten die Iberer diesseits und jenseits der Pyrenaën in durehgelassen dann aber hinter inhnen sich wieder geschlossen haben,*—WINDISCH—*Die vorromanischen volksprachen-Keltische sprache* en *Grundriss der romanischen Philologie Groeber*—(Strassburg 1888) vol. I, pl. 300.

lechs no la han estudiat; aquest ordre de estudis està mólt descuydat en Espanya; tot lo que s' ha fet se reporta al estudi del poble basch per considerar-lo uns y negar-ho altres, com lo poble aborígena de la Península. Però tota regla comporta una escepció, y aquesta es en favor d' en Pella y Forgas pêl séu estudi etnològich del Empordà. Mal dirigit aquest estudi, no veyent en l' Empordà més que ibers y celtes-gàlichs, los séus metexos datos tan complerts com interessants han de servir pera noves conclusions. Ni tan sols,—com ho demostra lo no citar ni lo nom dels llatins—ha pressentit que totes les desviacions del tipo êtnich que procura establir han de provenir forçosament del aluvió llatí, únich que històrica y cronològicament podèm extendre per tot Catalunya, y fins ell fent-ho axís hauría pogut insinuar si l' element diferencial no provenía dels pobles celtes-llatins de la regió del Pó, lo que se podría discutir y refusar però no declarar mal observat.

¿Tenint tan sols per l' Empordà un estudi etnològich podríam, per extensió extendre-l per tot lo pahís nostre? Certament, no es en l' Empordà ahont lo tipo llatí, lo tipo romà, se dóna com caracterìstich. Aquest se-ns presenta més franch y més nombrós en Tarragona y lo séu camp. En aquesta regió se pot dir que avuy los antichs romans parlan català. Com tinguessem per la regió tarragonina tan solament lo que tením per l' Empordà nos trobaríam en lo cas de poder parlar ab detall de la extensió y profunditat del element llatí dintre del nostre etnos. Avuy en aquest treball basta la consignació del fet.

VII

Los Germànichs

May se ha donat a la invasió dels pobles germànichs importancia en punt a les alteracions introduhides en nostra raça. Aquesta invasió tan aviat triomfant com absorvida pèls vençuts, introduhí induptablement alteracions que una etnología seria descubriría per tot arrèu en la Península, y estàm certs que de tenir-la se veuría comprovat, lo que històricament podèm certificar-ho, que les alteracions no foren grans ni fondes en Catalunya per que no es de aquesta part de la Península, per ahont suèus, vàndals, alans y visigoths prengueren major extensió. Axò ho podràn duptar los qui no consideren més que-l fet de la entrada y possessió de Barcelona pêls visigoths ab Ataulf; los qui no sàpigan que aquí hi vingueren fugint y no com invasors; los qui ignoren que-l séu pensament constant va ésser lo saber com sortir-ne, y sens dupte per lo que-s trigava a sortir-ne n' esdevingué la desastrosa fí d' Ataulf, y axò dihèm en contra de Dahn per qui no es possible treure-n un tresllat clar dels fets de les fonts de aquesta part de nostra historiografía. No s' ha de oblidar que-ls qui rebatuts de la Narbonesa o Septimania se ficaren d' aquesta part dels Pyrinèus en 414, en 419 ne sortían per pendre possessió de la Aqui-

tania que-ls concediren los romans, axò es, del pahís enclòs pêls Pyrinèus, la Loire, l' Atlàntich y lo Mediterrani narbonès. No es sinó fins l' any 476 quan los visigoths o goths prenen estada en nostra terra, y ben sapigut es que per les seves lleys se prohivía lo matrimoni entre goths y espanyols; aqueix estatut personal s' agrava en lo Concili de Toledo del any 636, declarant escloses del trono quins no fossen de sanch de goths, y havèm d' arribar al 653 per veure a Recesvint abolint la prohibició de barrejar-se les dues races.

Clar està que lo que s' abolía de dret de fet ho tindría ja abolida la costúm, mes aquesta costúm perjudicial pèls grans havía de mantenir mólt separats als hispà-romans, als llatins dels goths.

L' alçament de Barcelona y de Narbona contra lo successor de Recesvint, es dir, l' alçament separatista de dites regions, més que altra cosa, prova que la fusió dels dos pobles fóu lo resultat de la invasió serrahina.

Per altra part, fets y examinats tots los comptes, no resulta que entressen més enllà de 500,000 ànimes en Espanya ab los goths. Aquest aport de sanch germànica no es gran cosa una vegada la portàm pera fecundar la vella sanch íbero-llatina, y es per axò que, si los goths nos pogueren manar a llur usança no ho pogueren sinó a condició de viure a la llatina, a la romana.

Mes en fí, aquí tením un element de diferenciació que la etnología hispànica descubrirà arrèu en la Península, en la raça, no en la terra, no en la toponomàstica, fora de aquells comptats pobles que tenen per origen la masía del senyor goth. Y com los noms propris de la raça germànica són comuns per totes les seves rames, no-s pot dir en aquest cas pera nosaltres si tal qual poble de nom germànich té per fonament una masía establerta en temps dels goths o en temps posteriors, dat que-ls noms germànichs continuan en ús o de moda fins al segle XI, època per tot arrèu de renovació.

VIII

Los serrahins

Ara, al trobar-nos ab la invasió y conquesta serrahina que arriba a Barcelona pêls anys 719, pera no ésser vençuda fins a mitjans del segle XII, devant d' aquest aport de sanch lybica y semítica, recordant los marxants lybich-fenicis, y als juhéus que per la península s' estengueren fins poder-se-ls-hi atribuir la vinguda dels serrahins, tením que sumats tots aquests elements produhexen un factor considerable fins dintre de Catalunya, per quant dit factor continua actíu fins arribar la època de la expulsió dels moreschs de les vores del Ebre. La reconquesta no expulsava a ningú. Los qui se n' anavan eran los patriotes y los fanàtichs, los qui no volían viure baix unes lleys politiques y relligioses que no eran les seves. Los qui se n' anavan eran, donchs, los forts en

tots sentits. Dels qui-s quedavan inscrits a la terra o al banch del industrial, mólts, en la successió del temps, se confongueren ab los nostres, mes la massa, fins havent-se ja fet cristiana, sentiría en sí y los hi sentían los altres, quelcòm de refractari. No d' altra manera se pot explicar la crueltat ab que se tracta als conversos expelint-los dels treballs industrials y mercantívols, dels més humils y fadigosos, al enlayrar la política reyal en lo segle XV lo element popular contra lo burgès y aristocràtich, pera afermar la seva política y règim absolutista.

Havèm, donchs, de estar certs que dintre de la composició del nostre poble, l' element kabileny-semítich hi té representants típichs que ha de descubrir la anthropología y que no es posible atribuir al poble primitíu, al aborígena, ni als primers colonisadors, sinó a aquests diluvis històrichs d' hòmens que anèm registrant en nostra geografía, mitjançant los noms de la terra.

La provincia de Lleyda en la seva part meridional, y la de Tarragona en la seva part occidental són les que pagan a la toponomàstica semítica major contribució. Mes al trobar-nos devant de tal qual nom lybich, fenici, alarb, esplicables móltes vegades per les llengues lybica, hebrayca y algarabía, si no podèm establir de una manera rigurosa, històrica o cronològicament la seva data, correrèm sempre lo perill de donar per antich lo relativament modern, o lo contrari. Aquí topàm ab una de les grosses dificultats de nostra toponomàstica que no es invencible, però no es sinó a condició de subgectar-nos a un rigurós mètode de investigació que faça impossible lo posar en la taula d' estudi lo nou y l' antich. Clar està que ab axò reduhirèm de mólt lo fruyt a recullir, y que ls escèptichs per naturalesa comptaràn més lo que queda per esplicar que lo esplicat o esplicable. Mes si en ells hi ha bona fè y ganes de entendre lo nostre passat, recordant com dels pobles que han influit sobre la raça aborígena no-n conexèm ni llenga ni literatura, confessaràn que en lo que queda inexplicable hi ha aquexos llots del temps que van aclarint cada día més los avenços filològichs y la crítica històrica.

Creyèm ab aquesta ràpida ressenya etnogràfica haver posat de relléu dos fets importants y fonamentals. Lo primer, que queda ampliament provat, que cap dels pobles històrichs han poblat la península nostra, que cap de ells hi ha dexat sediments bastants pera cubrir-la per sencer; y segón, que-l fet històrich nos ha donat lo convenciment cert de la preexistencia a tota colonisació y conquesta parcial de la península, a la existencia en aquesta de una gent, de un etnos, que, per no tenir antecedents coneguts ab bon dret pot reclamar lo títol d' aborígena. ¿Aquest poble lo conegueren los antichs, n' han dexat dit alguna cosa?

IX

Lo iber

Si creguessem al peu de la lletra al geògraf Strabó diríam que en la Península, en la seva part meridional, a les vores del Betis, avuy Guadalquivir, s' hi havía desenrotllat una civilisació forta, poderosa, illustrada, per quant al parlar dels habitants de aquelles encontrades díu que fins tenían poemes que datavan de sis mil anys abans de Crist, pus ell ho escrigué a lo que-s creu per los anys 18 o 19 de nostra Era. Literatura y llenga turdetana perduda, que van cercant emperò los llinguistes y filòlechs, ja que de la llenga certament n' ha quedat rastre en la toponomàstica y en los epígrafs numismàtichs de la moneda de aquexa regió. Que lo dit per Strabó no-ns sembla exacte ho trayèm del fet que poble tan il-lustrat era impossible visqués rodejat de pobles barbres o semibarbres com los que lo meteix Strabó nos dóna a conèxer entre altres regions, en la nostra.

Devèm, ara que veurèm com nos conegueren los antichs, recordar, que-l dit Strabó, al parlar de les gents que troba establertes en la costa africana del mar Roig, per no saber com ells se deyan, per quin apelatíu se conexían, los hi díu a uns *Rhizofags* o sía los qui-s nodrexen ab arrels de les plantes; a altres los díu *Heleiens* o sía los qui viuen en mitg de Heleis o estanys; y a uns altres que anavan nus los hi díu *Gymnetes*. En la costa Mediterrania de nostra Península no hi troba ni rhizofags ni heleiens però hi troba *gymnetes* establerts en les illes Balears y provincia d' Alacant, es dir, hi troba gents que anavan nús; Diodor díu que no hi anavan sinó fins al tall del cos, lo qual indica ja un progrés en la civilizació.

Al costat de aquexos gymnetes hi posan los geògrafs y historiadors antichs unes gents a les quals los hi donan lo nom de *Bebrychs* y la extensió d' aquesta Bebrykia se pot determinar per lo que d' ella ne diuen Silius Italicus, Dion Cassius y Avienus. La Bebrykia anava segons ells del Sicanus o Jucar d' avuy al Royne. No era nou aquest nom pêls antichs, tal vegada lo primer que-l donà als passats de nostra regió era un altre Strabó que per mólt temps dexa pêls moderns los nostres gymnetes emparentats ab los africans, perque de bebrycks també ne conegueren los antichs en Assia, y vet aquí que per haver-n' hi també a Catalunya nosaltres seríam germans dels thracis. Mes Arbois de Jubainville (35) ha dit que lo séu nom surt d' un tema *bhabhru* qual sentit primitíu es lo de *moreno* havent près en lo zend y llengues d' Europa lo sentit especial de *castor*. La variant *bhabhra* se troba en lo zend, en lo llatí, slau y en galaych havent donat bon nombre de noms geogrâfichs en Ita-

(35) Arbois de Jubainville. *Les premiers habitants de l' Europe* &. Vol I, pl. 385.

lia y en Germania». Ja sabèm donchs que a la nostra gent primitiva los hi digueren Bebrichs que era lo meteix que dir-los los *morenos*, com no traguessen nom del pahís dit Bebrykia per ésser pahís de castors. Strabó que parla de les dues Bebrykies díu que aquí a Iberia se crían mólts castors a la vora dels sèus ríus» y la nostra Bebrykia se compta, com havèm dit, del Jucar cap costa amunt.

Ara, com per nosaltres no-s dóna lo cas de que los noms geogràfichs de la nostra terra se troben informats, ni mólts ni pochs d' ells, per la dita arrel tracia, dit s' està que axò prova que no té cap significació ètnica lo dit nom de Bebrych donat als nostres primers antepassats. Si se digué Bebrykia a la regió compresa del Jucar al Royne per rahó de donar-se en gran nombre en lo pahís los castors, ¿per què no-s pogué donar a tota la península lo nom de *cunillera* com ho han cregut Bochart y altres, lo que-s pot veure en Cortés y en Graslin? ¿No tením a Ibiza una illa dita Cunillera? ¿En la provincia de Barcelona no hi tením un poble que-s díu Cunill? ¿Y lo nom Conill no-s troba en gran nombre de pobles de llenga castellana, *Conejal*, *Conejares*, *Conejera*, etc?

L' estat social per aquest temps dels nostres bebrychs era tal, que Avienus (36) o millor l' autor de qui ho tragué, pogué dir que «vivían com les feres». No sería tant quan ell meteix díu que eran remaders y que vivían en mitg dels séus remats, de llet y formatge, y ja es ben sapigut que tot poble se díu civilisat quan arriba al estatge pastoril.

Lo poble anònim, lo poble sense nom certament, lo trobàm enterrat dintre de les coves, entre-ls llots de les estacions llacustres y dins dels monuments megalítichs, mes axò pertany a la prehistoria. Ella dirà tot lo que-n sabèm d' aquestes races y d' aquests hòmens sense noms, per quant los noms convencionals que portan no tenen cap significació fora de demostrar-nos que per tot arrèu en Europa s' hi troban hòmens que semblan haver sortit de tals y quals tipos per tot arrèu barrejats, encara que en totes parts també dominant tal o qual tipo. Alguna referencia hi farèm a tot axò, no solzament quan haurèm per la historia y la filolología, o sía per la toponomàstica, establert l' home primitíu històrich de nostra terra.

Aquest home ha de tenir un nom, aquest home ha de portar o bé lo séu nom ètnich o ha de portar un dels dos noms que des de la major antiguitat ha portat la Península, y al adoptar per ell lo de íber, no ho fem perque nos semble més antich aquest que lo de espanyol, sinó per ésser reyalment lo que li convé.

Que históricament existí una regió ibèrica es innegable. Si no se vol que ho prove lo dit per Scylax, qui díu terminantment que lo pahís Iber es lo regat per lo ríu d' aquest nom, Polybi, l' historiador de la conquesta del nostre pahís pèls romans ho díu ab tanta claretat y precisió, que negar-ho es una temeritat; fins díu, que «lo pahís limitat pèls Pyrinèus, les columnes de Hèr-

(36) AVIENUS, *Oræ Maritimæ*. Edició Panckoucke (París, 1843); pls. 132, 33.

cules y lo Mediterrà, porta lo nom de Iberia. Lo demés del pahís no té encara nom comú perque fà poch temps que-s coneix» (37).

Com se veu, de lo que era Iberia en temps de Polybi se n' ha de treure la part més meridional, de Aguilas a les columnes de Hèrcules, y Màlaga, ahont estavan establerts los bastuls fenicis, quins acunyavan moneda en tot símil a la de Carthago.

Ara, en temps anteriors a Polybi, abans de la conquesta cèltica, la Iberia com havèm dit y vist ab los més antichs geògrafs anava de nostra part fins al Royne, y Strabó (38) díu pêl séu temps que prenent les coses tal com són y no com resultan administrativament, los aquitans propriament dits, les gents tancades pêls Pyrinèus, lo Garona y l' Atlàntich «diferexen tant dels pobles de raça gàlica per la seva constitució física y per la llenga que parlan, com resemblança tenen per tot lo dit ab los ibers». Veja-s, donchs, des de ara, quin fons comú no tenen tots los pobles de llenga de och.

Tením, donchs, dret per quant tot siga necessari pera esplicar la nostra geografía ibèrica a recórrer a tots los pahisos o regions de nostra Iberia mare, perque lo que en nostra Catalunya no-s done clar y evident se pot ben bé donar en qualsevol de les altres parts y no estaríam en lo cert donant per duptós o desconegut lo que sería ver y clar en les altres parts de la primitiva Iberia.

Havèm de recórrer a la toponomàstica, als noms de viles, ríus y montanyes pera trobar aqueix poble Iber del qual fins ara no-n conexèm més que-l ríu que li ha donat nom. Aquest lo trobàm a Nabarra en lo poble anomenat *Ibero* y situat a la esquerra del ríu Ariaín y a la dreta del Arga. No es, donchs, un nom desconegut en la toponomàstica dels pobles de llenga basca lo nom primitíu del Ebre, aquest metàtesis d' aquell. Si aquí hi tením la metexa radical dels mólts pobles en *Ibar* de dites parts y també de Catalunya, aleshores nos trobaríam devant de un nom que vol dir *la Vall*, y Van Eys (39) crèu que *Ibai*=ríu y *Ibar*=vall tenen un meteix origen. Quan nos trobàm en la provincia de Osca ab un ríu que-s díu *Flumen* y sabèm que aqueix nom no vol dir més que *ríu* en llatí quedèm ben convençuts de que al perdre-s lo llatí en la vall de dit ríu se perdé lo nom particular de dit ríu quedant-li per ignorancia lo nom comú. Los qui primer demanaren pêl nom del Ebre pogueren creure que *Ibai*, *Ibar*, era lo nom particular del ríu y fer-ne *Ibar* o com si diguessem *Flumen* en llatí. Y si los Ibers digueren al séu gran ríu per antonomasia, lo ríu, y respongueren als qui-ls preguntaren pêl nom del pahís que aquell era l' *Ibai-Ibar*, la vall del ríu, aquells pogueren ben bé trasmetre-

(37) POLYBI, & III. XXXVII, 10 y 11.
(38) STRABÓ, & IV, II, 30.
(39) VAN EYS, *Dictionnaire basque-français* (París, 1873).

ho o recullir-ho en les seves notes com un sol nom y fer-ne de *Ibaiibar Ibai*-(iba)*r*, y *Iber* per mor de la duplicació y del diptongo (40).

Volèm convenir en que no semblan del tot provants les explicacions del nom Iber: sortosament, del caràcter basch de la toponomàstica primitiva ne tením proves incontestables.

Si nos posàm en la frontera meridional de la Iberia, sobre la ratlla dels pobles turdetans, nos trobàm que una de les més evidents característiques de la seva toponomàstica es la terminació en *hippo* de les seves ciutats: *Acinipo*, *Basilipo*, *Baecipo*, *Cedripo*, *Corippo*, *Dipo*, etc., y Movers entén que aquesta terminació *hippo* vol dir lloch murat, com lo mot *briga*, cèltich. Donchs, bé; de noms en *hipo* no-n tením cap en la regió Ibèrica.

Briga es nom que-l trobàm unit ab altres amollonant lo nort del pahís avuy de llenga catalana, de la antiga Iberia de que parlàm. *Briga* la trobàm dintre de Castella y de Aragó, no dintre del regne de Valencia y Catalunya, perque encara que no ho sàpigan en Arbois de Jubainville y en Windisch, y demés grans celtistes extrangers, fà ja mólts anys que en Espanya sabèm tots que *Segobriga* no es Segorb sinó Cabeza del Griego. Donchs dintre d' aquest pahís fitat per pobles acabats en *hipo* y *briga*, lo mar mediterrà y los Pyrinèus hi havèm de trobar una altra toponomàstica.

Continuarèm, donchs, buscant la llenga dels Ibers.

Sapigut es, y pèls qui ho ignoressen ara ne veuràn les proves del fet per tot arrèu provat, que quan un poble conquistador de un altre, de llenga diferenta, no muda lo nom de llurs ciutats, lo traduheix móltes vegades.

Trobàm en la mitat de la provincia de Alacant un cap ben conegut, lo de Santa Pola, al qual los sarrains li digueren cap *Alnadhur* (41), que vol dir *custos*, segons los maronites traductors de la geografía de Idrissi. Se tracta, per consegüent, de un cap que *guarda*, que *mira*, y està clar que lo que *mira*, lo que *guarda*, es la mar. Ara bé, a prop del cap *Guarda-mar* hi tenim avuy lo poble de aquest nom, *Guardamar*. *Guarda* es, sens dupte, traducció del mot serrahí, mólt bé ¿però lo mot serrahí no pot ésser traducció de un mot, de un' altra llenga? Avienus (42), descrivint aquesta costa díu que era frontera dels tartesis, la qual fixa mitjançant les tres illes del golf de Illike-Elx, la ciutat de *Herne*, y aquest nom, com se pot veure, en van Eys vol dir *vigilant*, lo que vigila es lo que guarda. Guarda-mar, correspòn, donchs, a *Erne*, y lo cap Alnadhur es traducció literal de *cap de Erne*, que ha de integrar-se en la nostra geografía Ibèrica.

(40) Que Iber=ríu vinga de *Ibai*=*Ibar* es punt que no acredita als qui ho duptan. Mes no veig que recorden la grafía grega del Guadalquivir, del Ríu gran dels serrahins. Strabó dóna *Baitis* y en aquest nom s' hi veu clar per lo dit *I)bai*-tis. Que no podèm explicar lo *tis* es mólt cert; la rahó la veurèm tot seguit.

(41) Mayans y Siscar, *Ilici* (Valencia, 1771), pl. 43.

(42) Avienus, *Oræ Maritimæ* &., pl. 131,

Veyèm-ne un altre cas. Avuy entre Elx y Guarda-mar s' hi troba una altura que se díu *Alcudia*, «altura» traduheix exactament lo nom alarb *al cudia* (43). En aquest toçal de *Al Cudia* s' hi troban les runes de la primitiva Elx de *Illike*, *Ili-ke*, nom que no esplica cap llenga dels pobles colonisadors ni conquistadors de la nostra terra, però lo basch coneix aquest nom; se tracta de una *Ili-ike*, de una *ciutat o vila del puig*, *de la altura*, donchs aquí tením un' altra prova de haver traduhit los sarrains un nom antich ibèrich per esser-los-hi coneguda la seva significació.

Si passàm a la provincia de Valencia, ¿no-ns trobàm ab lo ríu *Guad-al-abiad*, Guardalaviar que també se díu lo Turia? ¿Y quí duptaría que *Turi-a* no-s puga traduhir per *Zuri-a*, provenint la T de una pronunciació *Ts*, de la Z quan *Zuri-a* vol dir *lo blanch*, com ho díu l' alarb *al abiad?*

Ignoràm si tením a Catalunya exemples de noms de pobles y ríus en los quals s' hi donen les dobles y triples traduccions que havèm vist per lo regne de Valencia, ne tením sí y les veurèm per pobles de origen estranger. Ara sols anèm a la busqueda dels noms reveladors del poble Iber.

Tením en lo cor de Catalunya a Vich, que no es altre com tot lo mon sap que la antiga, la primitiva Ausa o Euse, nom que no-s pot esplicar més que pèl basch. Axís ho ferem ja en la *Toponomàstica catalana;* voldría dir lo séu nom *la Polsosa*, y que aquest no li escaygué mal del tot sols ho negarà o duptarà qui may haja estat a Vich en qualsevol temps o estació del any. ¿Es desconegut aquest nom en les terres de llenga basca? No: en Nabarra hi tenim una *Eusa* y una *Euza* y també una *Auza*, veja-s lo *Diccionario geográfico-histórico* (44), publicat per la Academia de la historia, y de la altra part, en lo departament francès dels Basses-Pyrinées hi tením uns *Aus*-Bachions, *Aus*-Cites, *Ausse*-hourque, *Ausse*-vielle o *Ause*-Vielle en 1342, un *Aussu*-ruc en 1385 y lo Vic de *Aust*-os com se pot veure en Raymond (45). Creyèm, que, quan no-n tinguessem altre de nom basch que l' antich de Vich n' hi hauría prou ab aquest pera provar la existencia de una gent de llenga basca a Catalunya que per lo dit no podía ésser altra que la Ibera.

Continuèm també creyent que la etymología de Gerona en los documents grechs-romans *Gerunda*, es sols esplicable pèl basch. Los historiayres del Llenguadoch, tan meritoris, los pares Maurins, prengueren lo fals camí de voler esplicar Gerona y no Gerunda. Aquest nom se descompòn en *Ger-unda*. *Unda-Undar*, es incontestablement lo nom originari del ríu *Onyar-Undarius*, se llegeix en documents llatins y padrons geronins. Com *nd* dóna en català *ny*, se pot veure en les transformacions dels mots llatins *Verucu*ND*us* en *Ver-*

---

(43) MAYANS Y SISCAR, *Ilici* & pls. 35 a 38.

(44) *Diccionario geográfico histórico de España*, por la Real Academia de la Historia. Comprende el reyno de Navarra, señorío de Vizcaya, y provincias de Alava y Guipúzcoa. (Madrid, 1802).

(45) RAYMOND, *Dictionnaire topographique du département des Basses-Pyrenées* (París, 1863).

*go*NYÓ*s*, *Alema*ND*us* en *Alema*NY. *Ger-unda* avuy escrit en basch donaría *Gero-Ondar* o *Gerv-Undar* en Labortà, o sía ciutat «de després» *gero*-l' *Undar*, per *Ondar*, lo ríu fangós o lo destructor que lo labortà *unda* significa «destruir, enfonzar» y de aquestes escomeses del Onyar (46) ne comptan des de mólt antich fins aquest any de 1908, móltes tristes coses los geronins.

Passèm ara los Pyrinèus, o millor posèm-nos en lo bell punt de trepitjar los Pyrinèus avuy francesos, abans rossellonesos, o sía en lo cap que avuy se díu Bear y Bearn quan los documents antichs diuen *Biar* o *Biarra* com ho recorda en Pere Vidal (47). Aquest nom es tan clarament basch com que no pot dir sinó lo que díu *Bi-arra, Bi-arri,* «Dugues-pedres»—*Dugues roques*. Agafèm lo mapa del Rosselló y veurèm que los caps Bear-*Biarri* y lo de la Abella forman los dos extrems del port de Banyuls. Aquexos dos petits promontoris corresponen al nom de *Biarri ¿Biarra?* La platja de dit port, díu Lenthéric (48), se compòn de «dugues curves separades entre sí per *un illot granítich que s' axeca pochs metres dessobre lo nivell del mar. Un segón illot* de igual composició» — «termina al E. la badía de Banyuls, y es *entre aquexos dos rocams*» — «ahont se troba lo millor ancoratge». Creyèm ab lo dit haver demostrat toponomàsticament lo nom primitíu de Banyuls, que aquest vé de *Balneolis* nom llatí, que substituhí induptablement al vasch-*Biarri*, que no es de confondre ab la mundana Biarritz, que vol dir «dugues Alsines».

Si ara passèm costa endins nos trobarèm ab la episcopal Elna, que correspòn a la primitiva *Illiberri-Iriberri* o siga Vilanova, lo que no es de demostrar-ho (49).

Y si anavam pujant fins al Royne bé-n trobaríam de noms de llenga basca, lo meteix en la costa que terra endins. No tením per què parar-nos-hi en aquest bréu resúm etnogràfich per quant ja-ns consta que-ns trobàm en pahís reconegut pèls antichs com consemblant ab la Ibèria.

Ara bé; ¿hem volgut dir ab totes aquestes referencies al basch que lo poble íber hagués parlat aquesta llenga? No: lo que havèm volgut dir, lo que tením per cert es, que la llenga dels nostres íbers era comsemblant a la basca, una variant si se vol, un dialecte de la llenga basca. Avuy per avuy, essent

---

(46) SANPERE Y MIQUEL, *Un estudio de toponomástica catalana* (Barcelona, 1880), pl. 142.

(47) VIDAL, *Guide historique et pittoresque dans le département des Pyrénées-Orientales,* II edic. (Perpinyà, 1899); pls. 112 y 121.

(48) LENTHERIC, *Les villes mortes du golfe de Lyon.* III edic. (París, 1879) pl. 107.

(49) En VINSON, *La langue ou les langues ibériennes*, en *Revista internacional de los estudios vascos* (París, 1907), sense discutir cap dels epígrafes de les monedes ibèriques y celtibèriques sinó prenent-los tal qual han sigut llegits pêls numismàtichs discuteix unes monedes que-s volen donar a la *Illiberis* granadina. Admeten com a bones les observacions del Sr. Vinsor, la seva crítica no recàu sinó sobre l' epígraf monetari, lo que ha de discutir y atrevir-se a negar es la etymología de les *Iliberis* granadina y rossellonesa; si lo nom de aquestes ciutats no es *Vila nova* que-ns ho esplique en qualsevol altra llenga, per quant no ha fet més que obrir una porta oberta al ocupar-se de las lecturas d' en Heiss.

bò y tot tan reduhit lo terrer de llenga basca hi ha variants dialectals tan gréus, que de no conèxer-les, los baschs, no entendrían tot lo que diuen los labortans, ni aquests lo que diuen los baschs y los suletins etc. No altra cosa passa ab la llenga cèltica. Lo gran diccionari de aquella llenga de Holder per gran disort interrompuda la seva publicació per la mort del séu autor y no trobar-se qui lo vulga acabar, es la reunió de tots los mots de les dues branques de les llengues cèltiques, la gàlica, irlandès, l' escocès o gaèlich y gael de la illa de Man; la britànica o welsh de Wales, pahís de Gales; lo cornich de Cornuailles y lo bretó de Bretanya. Com les llengues cèltiques tenen literatura y han sigut sempre parlades per gran munior de hòmens de Inglaterra, Irlanda y França, la toponomàstica cèltica es arrèu un fet, ¿com ho pot ésser entre nosaltres la ibèrica quan lo basch lo trobàm arreconat des de la antigor ahont encara perdura y per conseguënt parlat per poca gent y sens altra literatura que la traducció sempre relativament moderníssima de alguns texts sagrats? Lo basch no pot esplicar-ho tot, y ab oposició al cèltich dirèm, que si aquest ho esplica casi tot, lo basch no esplica sinó ben poca cosa.

Generalisant donchs, bé podèm dir que-ls Ibers de la actual Catalunya parlavan la llenga Ibera de la qual havèm de reputar al basch com lo séu representant víu.

Dit axò ¿podèm passar endevant sense resoldre la qüestió de si tota la Península nostra que per sa extensió se digué Ibera, no ho era també fonamentalment per haver-s'hi parlat arrèu la llenga Ibera?

Aquesta qüestió de una unitat fonamental té en historia una gran importancia y la seva relació per tot lo dit fins aquí com se haurà vist clar, correspòn a la toponomàstica ab relació ab la Geografía. Mes com aquest fondo ètnich vením sostenint que si no es nat en nostra terra no hi té antecessor conegut en ella, la qüestió se generalisa portant-nos a tractar del etnos ibèrich.

ANTROPOLOGIA

La prehistoria, estudiant les calaveres dels hòmens enterrats dintre de coves, monuments megalítichs, llots dels estanys, etc., etc., de pobles desconeguts y pèls temps de civilisació tan rudimentaria que no tenían en un principi més que armes fetes ab rochs sense treballar y desprès ab rochs més o menys treballats que corresponen als temps dits respectivament paleolítich y neolítich, los han classificat donant per resultat cinch races humanes dites dolicocefàliques, subdolicocefàliques, mesaticefàliques, sub-braquicefàliques y braquicefàliques, determinades per les relacions en que estàn los diàmetres de la calavera, relació que s' anomena index cefàlich. Corresponen a quiscuna classe de dits caps los índices següents: 75; 75 01 a 77; 77; 79 a 80; 80, 01 a 83, 33; 83, 34 a ... majors. De aquestes cinch races la última se dóna com propria dels temps protohistòrichs, y les primeres quatre races per rahó dels llochs ahont s' han descobert los tipos més purs, se-n diuen de Canstadt, Cro-Magnon, Furfooz, y Grenelle. Ara bé, ¿què resulta per la nostra Península? Les troballes fetes pêl P. Llanas en la estació de María nova, prop de Vilanova donaren com índices cefàlichs, 72, 73,8 y 73,9 segons se llegeix en lo séu treball (50), y aquest índex se troba ésser lo meteix de la clepsa de la calavera de Torruella que-s guarda en lo Musèu de Antiguitats de Gerona, puix ha donat 72,63. En l' esmentat Musèu encara s' hi troban altres calaveres de procedencia emporitana: volèm dir d' hòmens de la històrica Empuries en la època romana. Aquestes calaveres donan lo meteix índex dels temps prehistòrichs, çò es, 71,19 y 72,91, de manera que caldría dir que la raça no s' havía modificat, d' ésser major lo nombre de calaveres recullides.

De una altra serie de calaveres recullides en sepultures neolítiques dels encontorns de Sta. Coloma de Queralt, y de les quals, ademés de llurs calaveres se troban en lo Musèu diocessà de Vich no-n tením los índexs, mes mossèn Segura quí les descobrí ha dit que són francament dolicocèfales (51).

---

(50) Llanas, *Crónica Científica* (Barcelona, 1885), vol. VIII, p. 87.

(51) Jacques, *Etnolog'a* en Siret *Las primeras edades del metal en el Sudeste de España* (Barcelona, 1890); pl. 471.

Mes lo fundador de la ciencia antropològica, en Broca, com ja vam recordar en nostre estudi intitolat *Los Ibers,* digué ab tot y treballar ab pochs datos, que: «Les calaveres dolicocefàliques dels espanyols diferían mólt de les calaveres dolicocefàliques de les altres races d' Europa. En lloch de presentar una dolicocefalía frontal com los celtes, la presentan occipital...» D' ahont la formidable conclusió de que *los baschs són descendents de una raça autoctona.*

Reprenent l' estudi de les nostres races prehistòriques lo Dr. Jacques, y posant en estudi les troballes d' en Góngora per Andalucía, dels Sirets per

Clixé d' Esteve Puig

Enterraments protohistòrichs de les Piles, prop de Sta. Coloma de Queralt

Almería y Cartagena, del P. Llanas per Vilanova y Geltrú, Pella y Forgas per l' Empordà y Donnezan pèl Rosselló, díu que «parece demostrado que han concurrido primitivamente cinco razas, cuando menos, en la formación de las poblaciones de España y Portugal, á las cuales designamos con los nombres genéricos de Canstadt, de Cro-Magnon, de Furfooz, de Grenelle (Helie) y Pirenaica occidental. Adoptamos esta última calificación, en lugar de la de raza basca ó eúskaros, porque vemos más bien en los bascos á los

descendientes de los Iberos, que asimilamos al tipo Cro-Magnon, que en los de la raza de cráneo plano-ovalar».

Mitjançant noves troballes, sumant lo antich ab lo modern y afinant los instruments de treball y les operacions de medició se ha anat aumentant l' índex cefàlich de nostres antepassats. Mes pêl Dr. Collignon (52), de qui tením un treball mólt interessant, per lo que a nosaltres fà, queda fora de dupte que la raça mediterrania occidental no es altra que la de Cro-Magnon més o menys modificada per llurs barreges ab los celtes braquicèfals, romans y serrahins. Troba sobre lo Pyrinèu francès y planes del Llengadoch, dos agrupaments, lo de Ponent que correspòn al pahís basch francès y la Aquitania de Strabó, y la regió catalana. Lo primer es lo més adulterat «per quant ha sofert majors modificacions per les successives invasions del element braquicèfal». Lo tipu se va purificant, note-s bé, a compàs de lo que-ns anèm acostant de Ponent a Llevant, a comptar del Port de Campfranch, que sigué lo port de invasió dels pobles antichs. «Al arribar als Pyrinèus Orientals nos trobàm—díu Colignon—ab lo departament que té l' index cefàlich més baix—78,2—de tot lo territori francès (menys Còrcega); constitueix un veritable illot ètnich y lo tipu que hi domina de una manera absoluta es lo dolicocèfal moreno, de cara llarga; en una paraula: lo tipu de Cro-Magnon».—«¿Tením necessitat de recordar que en la regió compresa entre lo Garona, l' Herault y la mar se hi troban les ciutats ibèriques de Iliberri, Caucoliberis, Baetarreae, Calagurris, etc.; y de que una part de la poblaciò dels Pyrinèus Orientals parla encara un dialecte espanyol, lo català, fet aquest últim que tendeix a provar que la llenga anteriorment empleada en aquesta regió sería més vehina de aquella que se parlava en Espanya que del gàlich, per quant al adoptar lo llatí totes dugues lo modificaren seguint lleys anàlogues més diferentes d' aquelles que en altres parts han produhit lo provençal y lo francès?»

Escrigué encara lo Pare Llanas a propòsit del caràcter de la nostra dolicocefalia lo que anèm a transcriure, no del tot avuy confirmat per la ciencia ni per ella desautorisat. Digué: «El índice cefálico de los cráneos de nuestro Museo (lo de Balaguer, a Vilanova) indica que correspondieron á hombres de raza dólico-cefala bien determinada; y comparando los anteriores índices con los obtenidos por Broca y Pruner-Bey para las razas antiguas, hallo que los antiguos habitantes de Villanueva pertenecieron á la raza que pobló la Francia Meridional durante la época de la piedra pulimentada, para la cual Mr. Broca ha hallado el índice cefálico medio de 73 y Mr. Pruner-Bey el mismo.

»Por el aspecto general, esos cráneos, a los que Pruner-Bey califica de

(52) COLLIGNON, *L' indice cephalique des populations françaises* en *L' Antropologie* (París, 1890); vol, I, pl. 2s5.—Qui vulga més detalls veja los méus estudis: *Origens y fonts de la Nació Catalana, Contribución al estudio de los Nuraghes de la isla de Cerdeña* y *Los Iberos*, en la *Revista de Ciencias históricas*, vol. III.

Armónicos, y que acusan una raza hermosa é inteligente. Como las suturas anteriores son en los tres extraordinariamente marcadas, y las posteriores por el contrario, muy soldadas; si algún valor tiene la teoría de Mr. Graciolet, hemos de convenir en que el hombre prehistórico villanovés de la última época de la piedra pulimentada, pertenecía á una raza superior y de costumbres morigeradas.»

Podèm dir que tenim ben conegudes per la antropología y la filología la raça ibèrica; axís si li demanàm a la llenga basca, que es quant menys una part o branca de la llenga ibèrica, remembrances dels temps primitíus dels íbers, de quan aquests vivían en plena edat de pedra, nos dirà, que, si los baschs donan als gabinets lo nom de *aitztoa* es perque en altre temps los feyan, no de cer, sinó de roca = *aitz*. Que per les metexes rahons a la destral li diuen encara *aitzkora* y a la pala *aitzur* y a les estisores *aitzurrak*, mots que-ns descubrexen les etymologíes y naturalesa de la *azcona* y de la *azagaya*.

Clixé d' Esteve Puig

Altre enterrament de les Piles

De aquestes armes y instruments de treball, fets solzament de pedra se-n han trovat mólts per tota Catalunya, y-ls musèus de antiguitats de Barcelona, Tarragona, Gerona, Vich y Vilanova, ne guardan mólts exemplars.

Lo que Eduart Llanas digué de les del Musèu Balaguer pot servir pera

totes, puix se fà notar la nostra prehistoria per lo afinat del treball, per los instruments y armes neolítiques; en quant per les paleolítiques encara avuy està en discusió si se 'n han fet troballes. De aquelles digué l' esmentat escolapi:— «Nada más perfecto y más bien acabado que las hachuelas halladas. No es posible trabajar la diorita, un punzón, dos proyectiles ni aun en nuestros tiempos, con mayor esmero y más delicada ejecución. Cinco hachuelas de diorita, un punzón, dos proyectiles esféricos de silex, una sarta o collar de pequeños cilindros dioríticos y algunos fragmentos de ceràmica con los útiles hallados en la estación prehistórica villanovesa» los quals «extraídos de cinco sepulturas ocupadas por los esqueletos» per esta circumstancia «se coloca nuestra estación prehistórica en primer término entre todas las de Cataluña».

Axò sapigut, ¿hi ha res més delitós que anar a cercar per la llenga basca la explicació, lo conexement de aquesta antiga civilisació neolítica a la qual la prehistoria reporta tots aquexos monuments formats per grans rochs que encara avuy anomenàm ab noms cèltichs per haver sigut ab ells batejats pêl qui primer los dóna a conèxer, en Lenoir, com fites de la primera civilisació humana?

Obrím lo llibre de Simoes sobre la arqueología portuguesa y trobàm que antichs documents llatins parlan de altes pedres, que per la dita rahó ne dihèm correntment menhirs, les quals portan per noms los de *petra balestaria* y *petra ederata*. Si per compte de *Balestaria* llegím *Ballestaria,* en basch=*Balle-s-tarrak*, entendríam que aquella era la *Pedra dels confederats*, ¿y com no recordar la *Pedra de Mitj Aràn*? ¿Y per pedra *ederata*? *Eder-ata*=*Eder-eta*, ab referencia a pedra o pedres no se pot traduhir ni entendre més que per *pedres belles: Eder* «bell». Ara, bé; en Catalunya, a Cerdanyola hi teníam unes *Lapides bellos* traduhint *bellos* a *ederata*. Encara més; la metexa *Marca hispànica* nos dóna a conèxer per l' any 890 una pedra dita *agraderam* que se ha de llegir per lo que sabèm *aichor*=*akor*=*agra* per metàtesis, y *ader*=*eder*=bella. De manera que del Atlàntich al Pyrinèu Oriental trobàm etymològicament y filològicament un sol poble portant una metexa llenga.

Dexant pera la Prehistoria lo que li pertany y a la qual sols havèm acudit prenent-hi lo necessari pera aquest treball, si ara li demanàm a la toponomàstica que-ns prove aquesta unitat ibèrica, ella ho farà fàcilment posant-nos de colp en lo llombrigo de la qüestió, donchs nos posàm a Guadalajara. Nom serrahí certament es aquest, que tot home de llenga alarb llegirà *Guad-l-achar*=Ríu pedregós o de les pedres (53). Ara, bé; los romans conegueren dita ciutat ab un altre nom y lo conservaren; se deya en lo séu temps *Arriaca*, pur nom basch que-s llegeix *arri-aga* avuy, es dir, *la pedregosa*. Donchs es

---

(53) Vegis la meva *Contribución al estudio de los monumentos megaliticos ibéricos* en *Revista de Ciencios históricas*, &. Vol. II.

Clixé d'Esteve Puig

Armes, joyells y ceràmica dels enterraments de les Piles

ben cert que la ciutat tragué lo séu nom del ríu *Achar*, avuy l' Henares (54). Lo sabi arquebisbe Rodrigo de Toledo li díu en llatí al Henares *Amnis lapidum.* Com era arabista es possible que *Amnis lapidum* no traduhesca ríu *Arriaga* sinó ríu *l' Achar* (55). No-l dexèm encara aquest nou y hermós exemple de toponomàstica, que-ns farà més bell l' estudi breu del monedatge celtibèrich. Aquí seguint l' Henares y lo camí romà hi teným una Sigüenza avuy, en l' antich se deya Segontia. Mes en les seves monedes s' hi llegeix en abreviatura no sols *Segotas* per *Segontias*, sinó que ha continuació s' hi llegeix encara *Lakas* o *Lakes.* Los numismàtichs que volen llegir los epígrafs monetaris sense voler-ne saber res de la llenga en que estàn escrits, tenen, per sortir-se de apuros en fets semblants, la seva còmoda teoría de les homonoyes, es dir, de monedes pertanyents a dues ciutats y axís diuen moneda de *Sagontias* y de *Lakas* o *Lekes,* quan precisament Ptoloméu (56) dóna lo nom de *Segontia Lakta* o *Lagta.* La geografía antiga coneix en la Península cinch *Segontias.* ¿No era donchs, natural que pera entendre-s ab tantes *Segontias* se-ls hi donés a cada una un adjetíu, donchs que se digués per nostre cas a la Segontia en qüestió la *Segontia del Arriaga*, com si diguessem avuy la Sigüenza del Henares? ¿Es que *Arriaga*, o siga *Al Achar* es també *Lakas* o *Lekes?* Sí; ¿en quina llenga? ¡en cèltich! Los cèltichs com se pot veure en la toponomàstica irlandesa de Joyce, (57) lo mot *leac*, *lic*, *liag* de aquestes tres maneres se troba escrit, significa gran pedra, gran llosa, y díu l' esmentat autor, «varies formes derivades de *leacach* se han perpetuat en noms locals; un d' aquests significant pedra s' *aplica topogràficament a un lloch plè de pedres o lloses*». Lo nom monetari *Lakas* o *Lekes* se pot llegir perfectament *Leacach.* Lo ríu Henares per lo tant era pêls Ibers l' *Arriaga*, pêls celtes lo *Lacach*, pêls serrahins *Al Achar*, tal vegada pêls romans sigué lo *Lapides.*

Provada la unitat de la població Peninsular, de la gent ibera des dels térmens naturals del Llengadoch al Atlàntich, provada per la antropología y la llur filología, resulta ben observat lo dit per Bonança, que, «á homogeneidade de sangue e de linguagem se deve attribuir a facilidade, com que os romanos

---

(54) HAMMER PURGSTALL, en lo séu estudi *Ueber die arabische Geographie von Spanien* en *Sitzungberichte der philosophische-historische Classe* (Viena, 1854). Vol. II.—Díu: *Wad-el-hadscharet das Steinthal,* axò es «la Vall de la pedra». Recorde-s lo «río Piedra» de Arago.

(55) RODERICUS TOLOTANUS, Historia Ed. *Scotus* llibre VI, cap. 22.

(56) PTOLOMEU, edic. greg.-llat. Didot Mueller (París, 1883), pl. 173. Los còdices Ptolomaichs donan pêl segón nom *λὰκα.*

(57) *The origin and history of Irish names of Places* (Dublin, 1875). Primera serie. «Lo mot *leac, lic* y *liag* (lack, lick, leag) s' escríu d' aquests tres modos, signifieant originariament una gran pedra», mes comunment s' aplica a una gran llosa»—«Varies formes derivades de *leach* se han perpetuat en noms locals un d' aquests LEACACH, *significant «pedra» s' aplica topogràficament a un lloch plè de pedres o lloses*—«*leac*, *lic* or *liag* (lack, lick, leag)—for it is written all three ways—means primarily a great stone, but it is commonly applied to a flag or large flat stone»—pl. 416—«Several derivative forms from *leac* are perpetuated in local names, one of those, *leacach*, signifiying stony, is applied topographically to a place tull of stones or flags,...» pl. 418.

extenderam as suas victorias e estableceram o seu governo» (58); entre nosaltres, més encara que la unitat de raça y de llenga primitives se pervertissen per les invasions y colonies de gents estranyes, lo fons comú no ha dexat de manifestar-se un en tots los temps antichs y nous de la vida ibèrica, que tots hi sigueren lo meteix en les fonts del Guadalquivir contra los romans, que en les planes de les Navas de Tolosa contra los serrahins, que en Ciutat Rodrigo contra los francesos.

Finalment, diràn los llegidors, ja que tením coneguda la llenga ibèrica, encara que no siga sinó una de les seves branques sabrèm per ella de quina raça som los íbers. Res menys ben pensat, ni res menys cert. Tantost Humboldt qui fóu lo primer en sistematisar tot lo que en Espanya s' havía escrit sobre los orígens ibèrichs donant-li caràcter científich, publicà lo séu modo de veure, s' axecà una forta oposició contra lo séu dit de que «Espanya se contés entre los pochs territoris dels quals se puga aclarar per una llenga encara viva dintre del pahís la qüestió dels orígens de les seves poblacions», y com a més a més afegía, y axò com conclusió dels séus estudis sobre la llenga basca, que aquesta era per ell una llenga purament europea, y certament «la més antiga d' aquesta part del món»—*der urspruenglichen unsers Welttheils ist*—mostrant la seva construcció gramatical ésser la que menys havía sofert dels contactes ab altres llengues (59), aquestes conclusions per quant topavan ab les idees regnants sobre la etnografía en curs, o sía sobre la població originaria de Europa per los indo-aris, promogueren una polèmica que avuy encara dura, polèmica la més a propòsit pera engendrar la més absoluta desconfiança sobre les conclusions de la filología. Perque, des de aleshores ¿ab quina llenga no ha dexat de comparar-se, ni ha dexat de afiliar-se la llenga basca? Si fins finalment se havía comparat—per estar de tanda—ab la japonesa, essent la última novetat la del Sr. Philipon «qui ha procurat arruinar definitivament la teoría de Humboldt, demostrant que la llenga ibera tenía un caràcter indo-europèu mólt pronunciat»; «demostracions—díu en Vilson, un dels més irreductibles adversaris de Humboldt,—que *ne me paraissent pas décisives!* (60) ¡Y pensar que ja no fà pochs anys, quan més de moda estavan los estudis baschs, un filòlech de gran talla, en Girard de Rialle va ja dir com conclusió de tot lo dit y de tot lo despotricat, que, *en realitat lo basch es lo basch sense relació ab cap altre llenguatge!* (61). De aquesta opinió fins se-n podría treure un argument en favor de la teoría atlàntica, pus enfonzada la Atlàntida, clar està que no ha d' ésser possible trobar los antecesors dels baschs.

---

(58) BONANÇA.—*Historia da Lusitania e da Iberia.*—v. I.—Lisboa, 1887.— pl. 33.

(59) HUMBOLDT, GUILLERMO. *Pruefung der Untersuchngen ueber die Urbewohner Hispaniem vermittelst der Vaskischen Spràche* (Berlin, 1821); pls. 1, 173 y 176.

(60) VINSON, *La langue ou les langues ibériennes,* &, pl. 441.

(61) GIRARD de RIALLE en la *Revue Linguistique* (París, 1878); vol, X, pl. 314.—Veja-s per més explicacions lo méu estudi *Los Iberos.*

Del Comerç
y de la
Industria de Catalunya

per

Frederich Rahola y Trèmols

Del Comerç y de la Industria de Catalunya

Alguns antecedents històrichs

Crech fermament que una de les causes de la prosperitat de Catalunya ha sigut la pobresa de son terrer. Tots los pobles que han tingut que haver-se-les ab un sol àrit y poch productíu, no han tingut més que cercar en lo treball lo medi de compensar la esterilitat de la terra. Quan lo terrer es generós y la naturalesa pròdiga, sembla que l' home s' hi adorm en lo feble esforç, mentres que al trobar resistencia, los braços redoblan la llur empenta, y sense adonar-se-n se tornan més feyners. Es per axò que los habitants de Catalunya, en lluyta ab una naturalesa exigenta y mesquina, forçats per la necessitat y afavorits per un clima que predisposa a la activitat, han esdevingut treballadors.

Ademés Catalunya es, gayrebé tota, aspra y montanyosa, lo qual ajuda a que la raça siga forta y soferta, tenint una ampla costa que la crida al mar y la convida al tracte ab les demés nacions.

Aquí no hi ha hagut mines d' or y argent, exceptuant Tarragona en sa part baxa, y es per axò que los pobles antichs que acudiren a Espanya en cerca de metalls preciosos, com nosaltres més endevant anarem a les Indies ab la metexa mira cobejosa, s' establiren a Catalunya atrets per sa situació favorable al comerç y per les ventatges que ofería per la dominació de la Iberia. Es veritat que los historiadors parlan d' unes mines de plata prop d' Empuries, però es lo cert que no 's troban enlloch, fora de les montanyes de Falset, reliquies de la existencia de mines d' or y d' argent. Los grechs, los fenicis, los cartaginesos y los romans romangueren a Catalunya, perque se trobava al bell mitg de la ruta del comerç del món antich, emportant-se-n no més que los fruyts de la terra y del treball de sos habitants. Los grans, lo llí, la llana, l' espart, lo ví, l' oli, la mel y los productes de la caça y de la pesca foren

objecte de cambi y donaren ja en los més antichs temps origen a factoríes e impuls a la navegació.

La mar mediterrànea, que tou la mar de la civilisació y del comerç en les més llunyanes eres, influí sobre les terres que més tart constituiren la nostra Catalunya, ab més força y continuitat que sobre les demés terres hispàniques. Tota la navegació fenicia, grega y romana tenía que recalar a les costes catalanes o vorejar les costes del Àfrica pera arribar a la Bètica, que era Eldorado de les velles centuries. En realitat Catalunya era com un seguit de la Liguria y de la Galia, hont florí Marsella que rebrotà en Empuries. Les races indígenes mostran en tots aquexos indrets gran semblança, són les metexes les colonisacions, y les conquestes que hi sobrevingueren la mar les mantingué en constant comunicació.

La manca o la escassesa de metalls preciosos afavorí la existencia de una població lliure e independent, ja que allí hont tenía lloch la explotació de les mines la gent indígena restava subjecta a la servitut pêls treballs durs y pesats de la minería. La pau de que gaudí Catalunya en plena dominació romana, desenrotllà lo conrèu de son sol, exportant a Italia y a altres parts del Imperi lo blat, la civada, lo ví, l' oli, la mel, la cera, y adhuch texits de llí, finíssims, que 's texían al camp de Tarragona. Les nostres fustes en temps de Juli Cèsar, sortían cap a la Galia per la construcció de naus. Tot axò feya que tingués gran moviment lo tràfech marítim y mólta importancia la nostra navegació.

Mólt degué ajudar al progrés del comerç y de la industria, al temps dels romans, lo gran nombre de víes de comunicació que aquets obriren en tot l' Imperi, de les quals bona part li 'n tocà a Espanya. Reyalment es meravellós lo que realisaren los romans, per posar en comunicació los extrems de llur dilatat Imperi, y es prova evident del grau de perfecció ab que axecaren llurs obres, que no solzament duran los ponts que construiren, sinò que subsistexen encara algunes de llurs víes, que han servit pêls trassats de les modernes carreteres y linies de ferrocarrils. Lo Sr. Saavedra (1) estima que foren 372 víes les obertes en los dominis de Roma, de les quals ne pertocaren a Hispania 34, ab 6,953 milles, equivalents a 10,430 kilòmetres, y 296 pobles y *mansiones* (que venían a ésser los moderns hostals).

Lo senyor Fernández Guerra (2) fà notar que les víes del *Itinerari de Antonino*, que serví de base al senyor Saavedra, no més senyala les víes públiques que se pagavan del pressupost del Imperi, faltant-li les provincials la conservació de les quals anava a càrrech dels municipis y de les colonies immunes. D' aquí les referencies d' Estrabó, Plini y altres, d' algunes víes no incloses en lo citat itinerari.

(1) Saavedra. *Memorias de la Real Academia de la Historia*, tomo IX.
(2) Ibidem.

Per axò D. Francisco Coello, en sos treballs del «Atlas de España y sus posesiones de Ultramar», s' atreveix a sostenir que la suma total de les calsades romanes a Espanya y a les Balears abraçava una extensió de 30 mil kilòmetres.

Los transports y-ls corrèus s' organisaren ab una perfecció que meravella tenint en compte la inferioritat de medis, comparada aquella època ab los nostres temps, de manera que les postes romanes arribaren a aconseguir una velocitat de prop de 12 kilòmetres per hora, que los corrèus nostres no van arribar a tenir fins a mitjans de la passada centuria (3).

Per més que los romans consideravan lo comerç y la industria com a professions innobles, la antiga organisació de les ciutats ibèriques que fonamentaren als nous municipis romans, y los colegis d' artesans que foren l' origen dels gremis, dignificant les arts manuals, donaren lloch a que lo treball tingués més importancia a la provincia hispànica que a la metexa metròpoli. Les grans obres públiques que los romans emprengueren, los treballs hydràulichs que realisaren mitjançant los aqüeductes y canals, axís com també la cultura que desvetllaren en la nostra terra, foren causa de que les arts y oficis al ensemps que lo comerç prenguessen gran volada. Les despulles d' aquella civilisació, una de les més fortes y arrelades que han passat per Espanya, diuen clarament que la activitat del nostre pahís se manifestà allavors d' unamanera intensa y explendorosa.

Al arribar les invasions dels barbres, Catalunya no sofrí tant com altres regions de Espanya, los efectes de la destructora riuada. Los franchs en la tercera centuria, causaren grans danys y destruiren Barcelona y Tarragona, mes foren prompte expel-lits pèls metexos romans. Al final de la quarta centuria, los vàndals, los sueus y los alans penetraren per Catalunya causant grans danys y ocasionant la complerta ruina de Tarragona, però no arrelaren, encaminant-se cap a la Bètica, la Lusitania y Galicia. Pochs anys després de sa terrible invasió, tornèm a trobar als romans amos de Catalunya, fins que los goths, manats per Ataulf l' any 412, ne prengueren possessió tranquilament, sense batalles ni destruccions, establint llur capital a Barcelona que des d' aquell moment vingué a sustituir a la Tarraco destruida.

Aqueix trasbals de pobles per força causà greus danys a la nostra terra, fent decaure la civilisació romana, per més que los hispano-romans no fossen absorbits per los goths. Lo capdill goth, al revés del romà y del eclesiàstich, preferí centralisar son poder en l' antich campament, donant importancia social al element rústech enfront del romà que romanía en les urbs, dedicat a les arts y als oficis mecànichs e inhibit del exercici de les armes (4). De

---

(3) Alzola. *Las Obras Públicas en España.*

(4) Francisco Romaní y Puigdengolas. *Dominación goda en la Península Ibérica.* Memoria leída en la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, 1896.

aquexa manera se preparava lo conrèu de les terres, per l' element goth més donat a la agricultura y al pastoreig, ensemps que la vida industrial y mercantil de les ciutats, que conservavan lo caràcter romà enfront de la tendencia rural dels camps, mantenía la llevor de les Repúbliques Municipals de la Etat Mitjana que havían de reflorir en lo Mediterrà. Encar que durant la dominació gòtica, les guerres ab los altres pobles y les interiors sovintejaren, essent inestables tots los regnats, les arts de la pau seguiren florint, per virtut de la cultura romana que mantenía lo calíu. Impossible fou que desaparegués del tot lo que tenía vida intensa y estava arrelat en les entranyes del poble, que trobà recalch en l' element cristià que en los bisbats, en los concilis y en los convents fou lo depositari de la antiga cultura. Ademés la civilisació bisantina, per la llarga residencia dels goths en Orient, penetrà també en les regions hispàniques, especialment en la costa de Llevant, en temps de Justinià—qui exercí un ver imperi en la Espanya oriental.—Val a dir que la major part dels qui anomenèm reys goths, no foren més que quefes subordinats del emperador, podent-se afirmar que més endevant, quan Eurich se proclamà independent y Leovigilt arribà gayrebé a dominar la Península, no obtingueren may lo reconexement de llur independencia de part del Imperi, que trobà sempre un formidable puntal per subjectar als goths en la virtut relligiosa romana (5).

Anch que no possehím datos sobre lo comerç y la industria de la època goda, per un cantó la fastuositat de la Cort, per altra part la subsistencia de la civilisació romana, y lo fet de que no 's perden tot d' una les costums y los elements de treball acumulats per un poble que no desapareix del tot, ens donan motíus per creure que no quedaren paralisades les arts ni-l comerç. Sense la existencia d' un tràfech marítim no-s concebeix que poguessen los goths armar esquadres com la que Walía va organisar en lo port de Barcelona per anar a combatre los alans, essent evident que-s mantingueren les relacions comercials ab Italia y ab Orient, mólt especialment en temps de Justinià. Se conservà l' ús dels carros (6) y lo Llibre dels Goths, que més tart s' anomenà Fuero Juzgo, revela ja la influencia en les lleys del treball y del comerç. Es de suposar que dit Còdich regí també en lo territori que constituí més tart Catalunya y Aragó, ja que 's mantingueren sos preceptes en les terres de Sobrarbe, després de la invasió dels alarbs (7).

S' observa que la llegislació goda fou inspirada per les necessitats d' un poble agricultor. En lo llibre octàu se senyalan penes als qui fan danys a les hortes, arbredes y sembrats passant-hi ab bestiar, essent de notar la diferencia de multes que estableix segons siga l' arbre tallat, posant en primer lloch la

---

(5) Romaní y Puigdengolas. Memoria citada.

(6) Alzola. Obra citada, pàg. 62.

(7) Discurs d' en Pacheco al volúm I de la obra *Los Códigos Españoles*. Madrid. Imprenta de la Publicidad, 1847.

olivera, considerant-lo lo més útil, després la pomera, que serveix pera la fabricació de la sidra, y per últim la alzina, que proporciona aliment al bestiar porquí. Se prohibeix l' acotament dels erms y rostolls per donar pas lliure al bestiar, prohibint que los remats romanguin més de dos jorns en cap lloch. Si bé axò inicía lo predomini que tingué més tart sobre tot lo demés la remadería, no arriba al extrém a que s' esdevingué més endevant prohibint la plantació de vinyes que privessen lo trasbals dels remats, puix autorisa als amos de les vinyes y sembrats, a que retingan tres jorns en son poder al bestiar que faça dany a llurs proprietats, no més donant-li aygua, a fí d' obligar al remader a comparèxer per pagar lo dany.

Es notable la lley que estableix, en lo cas de edificació ó de plantació de vinya en terreny d' altri, que donant altra tanta terra al antich proprietari se puga quedar ab la vinya o ab la casa. Tan sols en lo cas d' haver-ho fet contra la prohibició del amo, no es possible aqueix despossehiment, que es obertament contrari al sentit del dret romà que sacrificava lo accessori a lo principal. Se veu que en aquells temps en que convenía conreuar móltes terres y axecar móltes poblacions, los goths cregueren que lo principal eran les cases y les vinyes, es a dir, lo treball, y lo secundari la terra.

Lo meteix llibre consagra la obligació de dexar córrer les aygues dels ríus, si bé permet fer preses fins a la meytat, dexant l' altre lliure perque pugan passar les barques y les armallades. Com se veu, donchs, s' aprofitavan les corrents pèl rech y per la força. Los romans foren rigurosos en lo de les preses en los grans ríus, com l' Ebre, per no impedir sa navegació que ja en temps dels goths se féu dificultosa.

En lo llibre onzè se parla dels *trasmarini negotiatores*, eximint de responsabilitat a qualsevol provincial que-ls compre or, argent, vestit u ornaments, anch que se provie que foren robats. No 's permet intervenir en los plets que tingan entreells los marxants trasmarins, dexant que-ls resolgan llurs jutges ab arreglo a ses lleys, y al ensemps que se prohibeix que s' emportin cap esclàu, se-ls obliga a pagar salari als esclaus que façan treballar en llur profit.

No hi ha pas dupte que totes aquexes lleys regiren a Catalunya, durant la dominació dels goths, perque escrites com foren en baix llatí, barrejat ab la parla vulgar, conservan encara móltes paraules catalanes en la traducció en romanç que se-n féu en lo segle XIII. Sense gran recerca, hi hem trobat més de cinquanta d' aquexes veus de la nostra parla (8).

Comparant los Usatges ab lo Fuero-Juzgo s' hi troban mólts entrallaça-

---

(8) Colecció de veus catalanes trobades en la edició castellana del Fuero Juzgo: abella, abenencia, acuitarse, adobar, afartar, afogar, alogar, baraia, de fora, depus, desfar, despesa, doncas, erba, esposaies, fer, ferro, filar, finir, follía, festa, fogir, forza, fugir, gelar, gient, guarir, liure, mestra, mestre, moble, monstra, muller, nora, olio, ont, ordio, paraula, portar, proba, pus, seu, taiar, trebellar, vegada, volta.

ments, merexent citar-se l' usatge «Omnes causæ, sive bonæ, sive malæ», que es reproducció de la lley III del Títol II, del Llibre X del Fuero-Juzgo, que comença gayrebé ab les metexes paraules «Omnes causæ, seu bonæ, sive malæ». La prescripció de trenta anys de totes les obligacions personals, anch que fossen mal adquirides, que consagrava dita lley, passà a Catalunya hont encara regeix, y no passà a Castella.

En la segona desena de la octava centuria los alarbs s' apoderaren de la Península sense portar la destrucció que per tot arrèu escamparen los barbres que esmicolaren l' Imperi.

A la nostra terra no arribaren a dominar-hi una centuria, dexant-hi poques resquicies, com no siga a la part de Catalunya tocant a Aragó, axò es, a les riberes del Ebre, hont se benefician encara móltes de les obres de rech que realisaren los sarrahins.

Essent com eran un poble civilisat, aymant de les arts y de les ciencies, més que en les nostres lleys y costums que mantingueren l' esperit romà y la influencia goda, per causa de la diversitat relligiosa que separa sempre moralment los pobles, degueren dexar senyals de llur pas en la agricultura, en les industries y en lo comerç. Aqueix últim per força tingué que adquirir importancia per les constants relacions que sostenían ab tots los pobles depeniants del Califat de Damasch. Axís es que lo comerç actíu que, per necessitat, se promogué entre los nostres ports y les costes d' Africa y Orient, contribuí tal vegada a preparar la expansió mercantil del Principat que tanta propensió mostrà arrèu a comerciar ab los pobles de raça àrabe.

Reconquerida Barcelona, l' any 804, en temps de Ludwich lo Piadós, ben aviat tot lo que constitueix la moderna Catalunya esdevingué domini dels Reys franchs, qui governaren dit territori per medi de comtes feudataris fins als temps de Wifret I lo Pilós, y segons altres fins a Borrell II, començant la independencia després de recobrada Barcelona en 986.

Que la nostra terra, en temps d' aquexos comtes, malgrat les guerres ab los alarbs, tenía ja domini y força en la mar, ho demostra lo fet de que Ermengol, comte d' Empuries, l' any 813 aprestà una esquadra que derrotà a una esquadra de moros espanyols, apressant vuyt baxells y deslliurant més de cinchcents cossos catíus (9). Lo Comtat d' Empuries fóu des de sos començaments, per sos ports y ses costes, alberch de pescadors y mariners. En la donació que féu lo comte Gaufret, regnant Lotari, l' any 974, a Fra Ramon, abat del monestir de Sant Pere de Roda, de tots los terrenys de la montanya dita de Sant Pere fins a la mar, anomena repetides vegades los ports y les pesqueríes (10) d' aquells indrets.

---

(9) Capmany. *Memorias Históricas, sobre la Marina, Comercio y Artes de la antigua ciudad de Barcelona*, volúm primer, plana 10.

(10) D' aquexa donació n' existeix una copia en l' arxíu Parroquial de Cadaquers.

Ramón Berenguer I, a mitjans de la undècima centuria, publica los Usatges, que es lo primer còdich consuetudinari del Occident d' Europa, podent descobrir en ell ja un gran respecte per lo treball y per lo tràfech marítim. En lo que comença «Omnes quippe naves» (llibre 4.t tít. 22), s' estableix lo dret de protecció y salva-conducte pera totes les naus que entran y surten de Barcelona, y la salvaguarda del Príncep des del Cap de Creus fins al port de Salòu.

Quan l' any 1114 emprengueren los Pisans la conquesta de Mallorca, Ramón Berenguer III pogué ajudar-los ab una esquadra poderosa, enviant quatre anys després una altra esquadra a Gènova y a Pisa, ja no en sò de guerra sinó per conseguir la amistat d' aquelles dues florexents Repúbliques, iniciant axís la sabia política mercantívol dels Reys d' Aragó.

En 1114 lo Comte, junt ab sa esposa Dolça y son fill Ramon Berenguer IV, firma un tractat de comerç ab los genovesos sobre los drets que tenían que pagar les naus en los ports de sos dominis, assegurant de tot dany als baxells, als mariners y a les mercaderíes, obtenint idèntiques ventatges en la República de Gènova per les naus catalanes (11).

L' any 1147 Ramón Berenguer IV, confederat ab los genovesos, s' apodera d' Almería y un any després de Tortosa.

En la època de Pere lo Gran nostra marina de guerra, manada per Roger de Lluria, realisa veres proeses, y se fà mestressa del Mediterrani. A la sombra de la marina de guerra, la mercant creix y prospera, essent en lo segle XIII freqüents los viatges des de Catalunya a Italia, Egypte, Ceuta y altres ports de Berbería. Al rey en Jaume lo Conqueridor som deutors principalment de la prosperitat que assolí la navegació catalana en aquella Centuria, que 's pot considerar lo segle d' or de la Edat Mitjana. L' any 1227 en Jaume I publicà sa Reyal Cèdula que prohibeix a tota embarcació extrangera pendre càrrech per Egypte, Suria o Berbería en lo port de Barcelona, mentres hi hagués en dit port nau nacional disposada per aytals viatges.

Aquexa cèdula s' inspirava en lo meteix esperit que dictà la famosa acta de navegació inglesa, quatre centuries més tart, que fonamentà lo poderíu d' Anglaterra.

La marina responía per sa part al favor de son Rey, ja que quan les dificultats y danys que oposavan a nostra navegació los moros de Mallorca, obligaren a la guerra, foren los mercaders de Barcelona qui oferiren al Rey diners y naus per la conquesta, al extrèm que lo capità y provehidor de la esquadra fóu lo ciutadà barceloní Rafel de Plegamans.

En recompensa d' aytals serveys, com axís consta en lo Reyal Privilegi, l' any 1230 lo meteix Monarca concedeix als ciutadans de Barcelona lo

---

(11) Francisco Bofarull. *Antigua Marina Catalana.* Memoria leída en la Academia de Buenas Letras en 16 de Noviembre de 1896.—Apéndix n.e 4.

lliure y franch comerç per mar y per terra en lo regne de Mallorca y en les illes de Menorca e Ibiça, privilegi que dos anys després fà extensíu a tots los dominis de la seva corona. L' any 1243 ordena la demarcació de les Dressanes de Barcelona, a fí de que no-s puga posar destorb a la construcció de les naus, dexant un espay consagrat a les necessitats de la industria naval.

Lo veyèm portant a Valencia families catalanes, realisant una política de colonisació, ensemps que concedeix a la ciutat de Barcelona la prerrogativa de nomenar-se Cònsols, essent lo primer de que 's té noticia Guillém de Montcada, cònsol de la duana d' Alexandría, l' any 1263. Lo Rey esculleix per embaxadors als metexos ciutadans honrats de Barcelona, considerant l' exercici del comerç com tasca noble y enlayrada (12). Lo primer Cònsol que s' establí en la Península fóu en Pere Cardebol, l' any 1281, lo de Sicilia Guillém Ruixach, l' any 1296, y lo de Constantinopla, Dalmàu Sunyer en 1290. S' establiren Cònsols a França y a Xampanya, quals fires freqüentavan los catalans, a Cerdenya, a Bugía y a Tunis.

En la ciutat de Barcelona hi moravan ja allavors, marxants genovesos, pisans, florentins y sienesos.

En lo regnat de Jaume II se reglamentan los viatges ab itineraris fixos y regulars, associant-se dèu mercaders per noliejar una nau per anar a Sevilla des de Barcelona, ab escales als ports de Mallorca, Alacant, Almería y Màlaga, L' any 1284 lo rey Sanxo, a prechs den D. Berenguer Baster, *Cibdadan de Barcelona e Consul de los Catalanes*, permet als catalans que pugan fer barri, llotja y forn y los autorisa per vendre y comprar panyos al engròs y a la menuda, axís com ho fan los genovesos, ordenant que si algún hom, siga d' hont vulla, tingués qüestió ab algún català, que no siga vehí de la terra, que lo citi devant del Cònsol dels Catalans, com se fà ab los genovesos.

Del règim dels Consolats que servía no sols per la protecció dels navegants y dels mercaders, sí que també per governar, apremiar, punir y ohir en judici als catalans o demés súbdits del Rey que naveguessen cap als pahissos dels Cònsols o residents en ells, ne nasqueren les consuetuts marítimes. Los Cònsols que tenían potestat judicial, estavan sotmesos al Magistrat Municipal de Barcelona qui se reservava, al nomenar-los, lo poder de castigar llurs faltes y excessos.

Es natural que los Cònsols tinguessen com a pauta o norma de llur càrrech, les costums marítimes acceptades per tots los pobles navegants.

Al any 1258, los pràctichs de Barcelona redactan un Reglament de Policía Mercantil, que conté ja alguns capítols, que s' insertaren després en les Lleys del Consolat. Per lo fet d' ésser los primers 43 capítols del Consolat de Mar, lo primitíu procediment judicial del Consolat de Valencia, ha fet creure que

(12) Bofarull.—Memoria citada (pl. 7).

dites lleys eran propries del Consolat de Valencia, que fóu instituit l'any 1283, en temps de Pere III, mentres que està més que demostrat que estigueren en ús y pràctica mólt abans d' aquexa data, puix que al instituir lo Consolat de Valencia disposa lo Rey en sa Reyal Cèdula, que-s decidescan les causes per les costums marítimes que estavan en pràctica a la ciutat de Barcelona.

No se pot dir que nosaltres les fessem, aquelles lleys marítimes, però hi ha que regonèxer que forem los primers en codificar-les, existint motíus per afirmar que a mitjants de la tretzena centuria estavan ja coleccionades, puix que en dita època ja se-n parla (13). En tot temps foren conegudes ab lo nom de lleys barcelonines, per llur origen y per haver sigut escrites en la nostra parla la primera vegada.

Fóu impresa per primera volta a Barcelona l' any 1502, l' ordre dels Cònsols que allavors regían la Llotja, consignant en la primera plana, que són *los bons establiments e les bones costumes que són de fet de mar, que los sabis hòmens que van per lo món ne començaren a donar a nostres antecessors, los quals feren per los llibres de la sabietat de les bones costumes.*

Podèm, donchs, vanagloriar-nos d' haver sigut los devanters en compilar y publicar lo primer Còdech Marítim del Món, digne parió de la Crònica del rey en Jaume, ja que abdós consagraren la nostra llenga, que fóu la dels grans reys y dels llegisladors en los moments en que lo llatí fugía dels pobles y s' amagava en los convents.

Giuseppe María Casaregi, que traduhí al italià y comentà lo Consolat de Mar, l' any 1718, aconsellà sempre, en cas de dupte, recórrer a la font, que es *il Consolato di Aragona,* o a les traduccions d' aquest, fetes diligentment en altres idiomes (14).

Revela lo grau d' avenç a que havía arribat Catalunya per aquells vols, que l' any 1283 existían agremiats los *troters,* que fundaren una confrario per los serveys de corrèus en totes les corts, batllíes y veguerías. Durant lo segle XIV, lo corrèu en la Corona d' Aragó estigué molt ben organisat. Lo corrèu marxava a cavall y portava en lo braç esquer una xapa, que més enllà se sustituí per un brodat, ab les armes de la ciutat a que pertanyía, y al sortir de Barcelona, se parava a la porta de la capella del Gremi, per rebre la benedicció. La organisació d' aqueix servey a la Corona d' Aragó, comparada ab la de Castella, es una prova de la cultura de Catalunya al finalisar la Etat Mitjana (15).

Es de presumir que l' ús de la ordre de pagament a distancia, per evitar

---

(13) Capmany.—Memorias històricas.—Volum 1.er (pl. 175).

(14) Josephi Laurentii Mariæ de Casaregis. — Discursos legales de Comercio. — Florentiæ.—MDCCXIX.—Dichiarazione necessaria dell' opera A Quinque legge.

(15) Pau de Alzola.—Obra citada—pl. 88.

la despesa y los perills d' un transport de diner, té que ésser antiquíssim. No-s concebeix que en Imperis de tan gran extensió com lo medo y lo persa, axís com lo grech y lo romà, per atendre a les necessitats del govern y al pago de les obligacions, se recorregués sempre al transport del diner. Per força, donades les grans distancies y les dificultats de comunicacions, degueren posar-se en pràctica los medis conduhents per transportar los crèdits sense transportar materialment los diners. Se troban en la antigor documents pareguts a la lletra de cambi, com en les cartes de Ciceró, però tenían un caràcter personal que no perderen fins a la Etat Mitjana.

Segons l' escriptor Baldo, la més antiga lletra de cambi de que se té noticia, porta la data de 1381, però no cita qui la posseheix ni en quin arxíu dorm. Antoni de Capmany ne cita una, datada l' any 1404, girada per un

Lletra de cambi catalana del any 1392

mercader de fora contra lo séu corresponsal de Barcelona, negociada a Brujas, per no haver sigut pagada en aquesta ciutat.

Nosaltres ne podèm esmentar una altra del any 1392, sense cap dupte la més vella que se coneix per ara. La conserva lo Foment del Treball Nacional de Barcelona (16), que la comprà al coleccionista Lluís Bordas y Sala.

Los juhéus y los llombarts, que-ls trobàm a Barcelona des dels primers temps de la monarquía aragonesa, com en totes parts, practicaren llur ofici de cambiadors, que as-solí gran importancia en la època de les *creuades*. Allavors los tributs y les almoynes ab que tots los pobles cristians subvenían a les despeses de les creuades, eran recullits per los *cambiatores,* que tenían llurs taules en los claustres de les catedrals per cambiar les monedes als pere-

(16) Federico Rahola.—La Letra de Cambio.—Article publicat en *El Mercurio* del 1.º de Juliol de 1905.

grins que venían de llunyanes terres. Aquexos *cambiatores*, que tenían agents en tots los indrets, quan havían bones sumes en llur poder, les remesavan al Pontífex per medi de llurs correspondents a Roma, donant-los ordre d' entrega per medi d' una lletra. Aquexes lletres dels cambiadors, donaren nom al document mercantil que més ha influit en la expansió del comerç en los temps moderns.

En les Constitucions de Catalunya se-n troban varies referents als depòsits y cambiadors, corrent a càrrech del magistrat municipal que cuydava de la policía mercantil tot lo relatíu al arreglo y a la matrícula dels banquers, que donaren nom a dos carrers de la ciutat: Cambis Vells y Cambis Nous.

Aquell magistrat, l' any 1401, fundà a Barcelona la famosa «Taula de Cambi», que podèm considerar-la com lo primer establiment de son genre a Europa. Lo cèlebre Banch de Sant Jordi, fundat a la ciutat de Gènova, porta la data de 1407.

La Taula de Cambi funcionava en la Casa Llotja, y era administrada per comerciants, servint-li de garantía los crèdits y les rendes públiques de la ciutat. Ferràn II, en les Corts de Barcelona de 1503, confirma tots los privilegis de la Taula de Cambi, desitjant que siga aumentada y conservada en son crèdit, de lo qual ne reporta fruyt no sols lo Principat de Catalunya, sí que també mólts altres regnes y persones.

Ja en lo primer any de son funcionament, se dictaren tres disposicions referents a la forma de depositar lo diner, axís del públich com dels particulars, essent generals les alabances dels viatgers que visitaren Barcelona los segles XV y XVI sobre aquexa Institució.

Tenía dues Seccions completament separades: la de depòsits y la de banch, que regían caxers distints y diversos oficials, si bé subjectes a les metexes ordenances y al meteix Concell, que era lo de la Ciutat. En la caxa de depòsits, s' asseguravan sense premi tots los cabdals de les comunitats y particulars, en qualsevulla especie de moneda corrent. Allí se feyan pagaments y depòsits per tota mena de persones. Lo caxer del Banch, axò es, de la Secció que negociava lletres, no podía tenir en caxa més de sis mil lliures, passant l' excés a la caxa de depòsits.

En temps de la guerra de Successió, cessà lo cambi y la circulació mercantil, quedant reduhida a sola Taula de Depòsits, y Felip V, per cèdula de 1723, senyala per jutges conservadors de tan insigne establiment, al Ajuntament, a la Reyal Audiencia y al Capítol Catedral.

Entre altres privilegis, tenía lo del rey Joan II, del 16 d' Octubre de 1472, per lo qual, les joyes y los diners en ella depositats, no podían per cap causa ni rahó, dèbit, crim o delicte, ésser seqüestrats per lo lloctinent ni per altre empleat.

Lo depòsit fet en la Caxa de Comuns depòsits, tenía a Catalunya força de pagament.

L' any 1823 s' ordenà que passessen al Banch Nacional de Sant Carles tots los depòsits judicials; no obstant, per la oposició que hi féu l' Ajuntament, se salvà allavors lo perill, que més tart devía refermar-se y acabar ab la nostra Institució, en ares de la exigencia centralisadora. Avuy la Caxa General de Depòsits es a Madrid, y ni tan sols los depòsits judicials se poden fer en la Sucursal del Banch de Espanya, com abans fóu permès.

Totes aquexes lleys, pràctiques mercantils e institucions, diuen ben clar la força del esperit mercantil de la antiga Catalunya.

En lo segle XIII, lo moviment en lo port de Barcelona era extraordinari, y d' aquí sortían naus per Alexandría, Sicilia, Xipre, Roda, Siria, Tunis, Còrcega y Cerdenya, los ports de Berbería, Flandes e Inglaterra, ademés del tràfech constant que se sostenía ab Valencia, Mallorca, los ports de Castella y d' Italia. Per tots aquexos llochs hi tenían Cònsols los catalans, que eran molt cuydadosos de llurs interessos, a lo que se sumava lo gran zel dels magistrats municipals de Barcelona que intervenían en tots los afers de la nostra marina y comerç, recomenant quan convenía y reclamant quan hi havía dificultats o atropells.

En lo «Dietari dels Novells Ardits», fins al regnat de Ferràn d' Antequera, se dona preferencia a les noves que tractan de averament de naus y d' arribada de vaxells. Entre l' any 1391 y el 1393, se refereix l' averament de sèt naus noves, lo primer viatge de les quals fà dir al cronista: «Déus li dó salvament».

En lo regnat de Ferràn y d' Anfós IV, ja no se parla gayrebé de marina mercant, veyent-se no més la preocupació dels estols de guerra.

Per formar idea de la importancia del comerç ultramarí de Catalunya, esmentarèm lo que deyan los capítols fets sobre lo Consolat de Alexandría, en llur començament: *com per rahó dels grans affers que-s fan y s' acostumen de fer en la ciutat d' Alexandría per los sotmeses del senyor Rey d' Aragó,* etc. (17).

Una nau que partí de Barcelona cap a Rodes, Xipre y Alexandría, l'any 1394, fóu presa per la nau genovesa manada per Andréu Homalino; mes per gran conexensa que lo patró català Nicolàu Puiàde havía ab Andréu, tornà al meteix totes les robes y mercaderíes que la nau portava, axò es, mil gerres de mel, cent bótes d' oli, bales de draps de diferents colors, y safrans, corals, costals de sayes y altres mercaderíes. Aquexa relació dona idea de la importancia del comerç que-s feya per les nostres naus.

En temps d' Anfós IV, s' inicía ja la decadencia de la nostra marina y comerç, malgrat haver sigut aquell un gran Rey. Se pot ben dir que fóu més aviat Rey d' Italia que d' Aragó, y que sos progectes de dominació portaren

(17) Capmany.—Obra esmentada.—Volum 2.on—Colecció Diplomàtica (part. 158).

sobre lo nostre pahís grans sacrificis y perturbacions. Les dressanes treballan solsament per naus de guerra, podent-se citar lo fet de que, per l' Octubre de 1421, fóren posades *stepes* per deu galeres, devant de la casa del honrat en Lluís de Gualbes, y devant de la pescadería foren axís meteix posades vuyt *stepes* per vuyt grans naus (18). Y tot tou posat per los Diputats del General de Catalunya.

Aqueix estol se construí en menys d' un any y mitg, puix que al Maig de 1423 sortiren les deu galeres y les vuyt naus, a sou del General de Catalunya, per anar al senyor Rey en ajuda dels genovesos.

Lo Rey Anfós sostingué guerres ab los genovesos y ab lo Soldà d' Egypte, dificultant en gran manera lo comerç que sostenía Catalunya en lo Mediterrani. Per altra part permeté y afavorí lo cors, ab l' obgecte de castigar los genovesos, essent trist confessar que de retop ne foren grans víctimes les naus catalanes. Per axò un autor ha pogut dir que los pitjors enemichs del comerç dels catalans, no foren pas los moros, sinó los metexos corsaris de la terra (19).

Anfós IV, que pot envanir-se d' haver sigut tal vegada lo primer en establir los vaxells corrèus, per comunicar Nàpols ab los séus Estats d' Aragó (20), té la gloria també d' haver decretat, l' any 1438, a favor dels comissionats de Barcelona, Joan Llull y Bernat Çapila, la construcció del port. Lo día 1.er de Juny de 1439, fóu imposat lo dret d' ancoratge per rahó del moll que-s començà a construir en la platja de dita Ciutat. La primera caxa que fóu feta per rahó del port o moll, amenada a les tasques en lo lloch on devía estar, fóu omplida d' argamaça (21). Se pot dir que era lo meteix procediment usat avuy pêls blochs.

Barcelona era una platja, hont tot sovint, per fortuna de mar y vents, se perdían les naus. En lo Dietari mólt sovint se parla de quatre y cinch naus vingudes a la platja en jorns de temporal.

Lo successor d' Anfós, en Joan II, mirà ab indiferencia lo poder marítim, tement que li fos contrari en les lluytes que sostingué ab Barcelona. Durant son regnat, la Diputació General fóu la sola que s' ocupà de marina, y com es sabut, en les llargues guerres d' aquell regnat, pugna sempre contra lo Rey y sa niçaga (22).

La Diputació arriba a armar dos estols de naus contra los realistes y en Joan II se valgué dels vaxells genovesos per malmetre a les naus de Barcelona.

Al realisar-se la unió ab Castella, totes les circumstancies se conjuran

---

(18) «Manual de Novells Ardits».—Volum 1.er, pl. 226.
(19) Heyd.—Histoire du Commerce du Levant au Moyen Age (pl. 486).
(20) Bofarull y Sans.—Marina Catalana (pl. 30).
(21) «Manual de Novells Ardits».—Volúm 1.er, pl. 395.
(22) Bofarull.—La Marina Catalana (pl. 33).

contra Catalunya per desviar per complert la política dels Reys d' Aragó, encaminada a la prosperitat comercial y al domini dels mars.

La conquesta de Constantinopla nos vé a barrar les portes del Orient, lo teatre gloriós dels atreviments dels nostres navegants y de les proeses dels almogàvers, al extrém de que, fins l' any 1439, los florentins s' amparavan del penó català per llur comerç ab l' Imperi de Bisanci (23). Los corsaris sarrahins invadiren prest lo Mediterrani, impedint la nostra navegació, ensemps que la corrent mercantivol emprenía noves víes ab lo descobriment d' Amèrica, sens tenir-hi nosaltres una sortida compensadora.

Al fer-se la unió entre Aragó y Castella, aqueix Regne estava dominat per les idees de domini personal y poder absolut que allavors privavan a Europa per força del Renaxement, y d' aquí ne resultà que lo criteri dels governants castellans exercí damnosa influencia sobre la Corona Aragonesa, y especialment a Catalunya, que era lo més estable y lo més lliurament constituit dels Estats que integravan aquella Monarquía (24). Lo pensament del imperi universal sustituí al desitj d' afavorir lo treball y lo comerç, que caracterisava la política expansiva dels Reys d' Aragó; la gestió dels negocis públichs, confiada un jorn a una classe mitja, pràctica e inteligent, caygué en mans de la gent d' armes y dels oficinistes, obmitint-se lo concurs de les Corts.

Lo meteix Ferràn lo Catòlich se preocupa més de reglamentar que de construir esquadres, procurant determinar les atribucions de les naus de guerra y de les mercants (25). Es cert que confirmà les disposicions preses en les Corts de Barcelona, sots la Presidencia de la Reyna María, l' any 1422, prohibint que se pogués *metre ne portar drap algun extranger de llana, de seda o de or, de quansevol especie o qualitat que sía,* afegint que s' extengués la prohibició a aquells dominis del Reyalme que haguessen vedat la entrada als productes de la fabricació catalana; malgrat axò, la nostra riquesa s' anava perdent, y les nostres arts se dessangravan.

Los derrers armaments dels catalans, segons Capmany, se realisaren l' any 1506 per lo viatge del rey en Ferràn y sa nova muller na Germana de Foix, essent manat l' estol per en Pere de Cardona. Se parla també de un altre estol de nou galeres y alguns gallions, que comandava en Lluís de Requesens. Carles V pogué encara aprofitar vint galeres velles que estavan en les Dressanes per incorporar-les a la armada de n' Andrea D'Oria, fent-hi construir més tart una armada de 50 galeres. Tota la fusta a obs de la arboladura fóu treta de les valls pyrenenques catalanes, «por ser el pino de Cataluña el mejor leñame que en Asia, África y Europa se halla fuera de las Indias Orientales» (26).

---

(23) W. Heyd.—Obra citada (pl. 300).
(24) Nanot.—Recart.—De cómo vino la decadencia de Cataluña.—*Revista de Ciencias Históricas.*
(25) Bofarull.—La Marina Catalana (pl. 34).
(26) Cesári Fernández Duro—pl. 69—Volum V del Museo Español de Antigüedades.

En temps de Ferràn foren expellits los juhéus, en dany de la riquesa y del comerç, ensemps que la glànola ajudava a la depopulació y a la miseria.

La Reyal Cèdula de 15 de Janer de 1529, permetía que sortissen directament naus envers la Amèrica des de La Coruña, Avilés, Laredo, Bilbao, San Sebastián, Málaga y Cartagena, mes se quexaren amargament les Corts de Castella al Rey, d' esser les expedicions tan considerables, que feyan pujar desmesuradament lo preu de totes les mercaderíes. Demanaren, per lo tant, que res sortís per les colonies, dexant que s' abastessen a sí metexes. Carles I va adoptar un terme mitg, y habilità un sol port, creant lo monopoli de Sevilla, que després s' extengué a Càdiz, del comerç ab les Indies. D' aquexa manera, lo Nort d' Espanya queda excluit del comerç d' Amèrica, axís com la Corona d' Aragó. A tal punt se portaren les coses que, per impedir lo tràfech indirecte ab les Indies, les robes de Catalunya no podían entrar a Castella pèls ports de mar, essent no més permesa la introducció per los ports sechs y aduanes interiors.

Per altra banda, les guerres relligioses feren impossible al Regne d' Aragó lo comerç ab Anglaterra y Flandes, un jorn tan visitades per les naus catalanes, y com los genovesos eran los *asentistes* dels Reys, aprofitaren tots los mijáns per apoderar-se del comerç de Sicilia y de Nàpols, derrer baluart de la marina catalana. De manera, que les Corts del any 1542 digueren al Rey: «Si por vuestra alteza no se provee, en pocos años quedará este Principado empobrecido, arruinado y despoblado».

Del decaiment espantós del comerç, ne seguí que les Dressanes quedessen sense feyna y que dexessen d' onejar per les mars les barres d' Aragó, que formaren la primera senyera marítima del Mediterrani en la dècima quarta centuria, quan encara lo llibre del Consolat era lo Còdech imperant en lo mar llatí. Los serveys consolars, un temps famosos, desaparegueren per complert, malgrat tenir encara la Diputació una armada de galeres a sou, en lo primer terç del segle XVII.

Les guerres pêl domini del món no reportavan més que perjudicis a Catalunya, fent més fexuga la càrrega de ses contribucions, y en derrer resultat, sent la víctima dels tractats de pau.

Quan lo Rey Francesch estava presoner a Madrid, l' any 1526, se convingué una concordia entre ell y Carles I, per virtut de la que los panyos francesos podían entrar, distribuir-se y vendre a Catalunya y demés regnes d' Espanya; en cambi, los de Catalunya no més podían entrar a França, de trànsit, no per vendre-s (27).

Per lo tractat dels Pyrinèus, que esquarterà Catalunya, s' establí un ver règim de lliure cambi, convertint al Principat en una mena de colonia francesa (28).

(27) Coroleu y Pella.—Los fueros de Cataluña (pl. 677).
(28) Nanot.—Renart.—Obra citada.

Les riqueses d' Amèrica, que passavan per Espanya com l' ayga per un canaló, venían a empitjorar la nostra situació. Estant concentrat com estava lo comerç d' Amèrica a Càdiz y a Sevilla, circulavan allí les monedes de plata vella, que valían 24 per cent més que la moneda nova que corría per lo restant del regne. Càdiz, Sevilla y Madrid, eran allavors a Espanya los que cobravan, essent los demés los deutors; de manera, que es natural que se quedessen ab les millors monedes, dexant als altres les que no merexían tanta confiança. La plata nova, que era la que venía d' Amèrica, donava lloch a constants encunyacions, y per lo meteix que posava en circulació monedes que no eran consagrades per l' ús ni lo temps, no era rebuda ab tanta estima com les monedes de plata vella conegudes a tot Europa y familiars als ulls dels cambistes (29).

Felip III de Catalunya y IV de Castella, ab tot y rebre los carregaments del argent d' Amèrica, que per sa mólta abundancia perdía valor, ab relació al or, va dirigir un memorial al Papa Urbà IV, planyent-se de que pera posar diners a Roma, lo ducat de Castella desmerexía una quarta part del séu valor. Es a dir, que lo nostre deute exterior, que era mólt gros, perque cada día los Reys emmanllevavan als genovesos, ja allavors nos costava una prima o cambi del 25 per cent (30).

Catalunya, castigada per la pobresa del mercat intern y per la facilitat com entravan los productes extrangers, va sofrir l' encariment dels queviures y la agravació dels deutes y contribucions a conseqüencia del cambi, sense la compensació de trobar en la exportació ventatges equivalents. Si les Indies s' haguessen obert a la activitat dels catalans, que quedava gayrebé sense aplicació en lo mar antich, les naus de la famosa marina d' Aragó haurían trobat nova sortida, y los productes de les fàbriques catalanes un mercat propri. Succehí, com deya en Zabala, que «habiendo puesto Dios en nuestras manos el admirable tesoro de las Indias, son los extranjeros los que las disfrutan en su mayor parte, no teniendo los españoles más que el nombre en aquel comercio, por ser los géneros casi todos de extranjeros» (31).

Los aragonesos, y més especialment los catalans, se-n planyían d' aquexa desigualtat, que se pot dir que tingué son origen en la famosa butlla que va dictar lo Papa Alexandre VI, pera resoldre les diferencies que sobre la conquesta de les Indies hi havía entre lo Rey de Portugal y Don Ferran. En la dita butlla, lo Pontífex, l' any 1493, transfereix tota la seva jurisdicció en les illes y terra ferma d' Amèrica, als Regnes de Castella y de Lleó,

---

(29) Rahola.—El mal del Cambi en Espanya.—Almanach de *l'Esquella,* 1906.

(30) Memorial dado por D. Juan Chamucero y Carrillo á la Santidad del Papa Urbano VIII, de orden de Felipe IV, sobre los excesos que se cometen en Roma contra los naturales de estos Reinos.—Año de MDCXXXIII.

(31) Miquel de Zabala.—Miscelánea Económica Política.—Pamplona: Por los Herederos de Martínez.—1749.

prescindint d' Aragó, que tant intervingué en los primers actes del descobriment.

Per axò, ressentits los aragonesos de que no se-ls permetés passar a les Indies, presentaren en les Corts de Montçó, l' any 1585, llurs rahons al Rey. Reconeguda per S. M. la justicia, fóu establert que gaudirían los aragonesos de les ventatges reconegudes als catalans, mes per dissort no pogué may Catalunya conseguir la execució d' aquexa lley.

Més enllà, com referirèm, intentaren de nou obtenir la ventatja dels mercats d' Amèrica, lo que no se logrà fins a mitjans del segle XVIII.

Tots los mals que poden afligir a un poble, caygueren sobre Catalunya. Lo Consolat de Mar, per mediació de son Magistrat, té que acudir a Felip II de Catalunya y III de Castella, per que revoque lo privilegi concedit per Jaume I, de gloriosa memoria, en lo qual està ordenat que, havent-hi en la platja naus catalanes, no-s pugan carregar les mercaderíes en nau extrangera (32). Semblant mida, demanada pêl nostre Consolat, revela, a tota llum, que ja no trobavan los comerciants naus propries hont carregar llurs mercaderíes.

Los Reys, obligats per exagerades despeses, cercavan remey en l' aument del valor legal de la moneda, ab lo que tiravan més llenya al foch. Catalunya no volgué acceptar la moneda de velló que encunyà Felip III de Catalunya y IV de Castella, donant-li un valor quatre vegades superior al que tenía. La veritat es que los nostres Concellers també seguiren lo mal exemple, esmaperduts per lo dany universal del Principat, a causa de la gran fretura de moneda, al extrèm de que cessà la contractació, en tant los drets e imposicions anavan en gran detriment (33), axí per los fraus com per lo poch que s' exercitava l' art mercantívol, sentint-se per tot arrèu quexes de pobresa y de miseria.

L' any 1612 arribaren a la platja de Barcelona tres galeres de particulars de Gènova per carregar moneda (34). Al any següent lo Concell de Cent acorda suplicar al Virrey que permeta alçar lo preu de la moneda de or y plata. Se preté que los *scuts dor sencills,* dits de la creueta, valgan a rahó de catorze reyals, y los *doblons civillans,* dits de dos cares, a rahó de 35 reyals, y les peces de 8 reyals, a rahó de 9, y al respecte pujar l' onça de plata a rahó de dinòu sous, donant llicencia y facultat als Concellers per que pugan fabricar en la seca reyal de Barcelona la moneda catalana, a la lley y qualitat que es la peça de vuyt y de quatre, y que de cada march d' argent, pugan traure y fer vuytanta reyals (35).

Lo Concell Reyal hi troba dificultats, però per fí, *acuerda que se abra la taula y concede á la ciudad el poder de dar los escudos de dos caras á diez y*

(32) Capmany.—Memorias.—Volum IV (pl. 322).
(33) «Manual de Novells Ardits».—Volum novè (pl. 243).
(34) «Manual de Novells Ardits».—Volum novè (pl. 111).
(35) Idem, ídem.—(pl. 246).

siete reales, y á ese respecto los doblones de á dos y cuatro de dos caras, como sean de justo peso y quilate y de los quilates que han de tener, quedando la ciudad obligada á tomarlos al mismo precio.

S' establiren, ademés, penes contra los qui extreguessen del Principat l' or y l' argent que hi ha en ell, axís en moneda com en barres y treballat (36).

Catalunya en aquells moments sofría les conseqüencies del enviliment de la plata, que no guardava com a metall la relació que tenían lo valor legal de ses monedes respecte a les d' or, y per axò se produhía un exugament de la nostra moneda groga ensemps que de la plata vella que era més preuada que l' altra. Aumentant lo valor de la moneda d' or, se creyan posar remey al mal, mes succehí que encara empitjorà la situació, de manera que l' any 1614, lo Concell vol que se prohibesca la venda de monedes d' or y plata, *perque som vinguts a tal extrém, que ja apenas se troba un real de plata.*

Dante, ab aquella clarividencia y esperit de justicia que batega en son poema, posa al intern, entre los falsificadors, als Reys y governants que alteraren lo valor de la moneda. Lo qui va batre lo florí d' or, barrejant-hi una part d' aràm per cada sèt d' or, li díu a Dante:

[I o son per lor tra si fatta familia:
ei m' indussero á battere i fiorini
qu' avevan tre carati di mondiglia] (37)

Durant aquells anys, malgrat haver elevat llur valor, los trentins sofriren baxa, perque los esmolavan per aprofitar y vendre una part del or.

Per axò acordà lo Concell, de conformitat ab lo Virrey, rebaxar llur valor a 33 reyals, y fer-ne ternets que valdrían onze reyals, cobrant la Ciutat tots los trentins que són en circulació a rahó del preu corrent de 35 reyals, a qual obgecte se farían crides. Per axò lo día 24 de Maig de 1518, romangueren obertes la Taula y lo Banch, hont tot lo día, y fins que no-s presentà persona alguna, s' estigueren rebent trentins, a la rahó que abans se solían rebre, de manera que ningú per la baxa perdés res, aplicant-se la Ciutat tot lo dany y pèrdua (38). Se deposavan en lo compte-corrent de quiscún que deposava, donant-li un alberà o bon de la Taula de cambi.

Aquexa operació resulta ineficàs. L' any 1628, consigna lo Concell en son Dietari que l' ús que ha cundit per tot Barcelona de donar y rebre los trentins d' or, a dos grans manco del just pes, que fóu ab aprovació dels senyors Virreys, ha sigut ocasió de cercenar los nous que la Ciutat fabrica en la seca reyal, cabals y de pes, fent-los de trentins, curts de més de dos grans; després tornan a la Taula o Banch mancos dels dos grans, en rahó de lo qual la Ciutat ha perdut fins avuy mólts milenars de ducats (39).

(36) «Manual de Novells Ardits».—Volum nové (pl. 250).
(37) Dante.—Divina Comedia.—Cant XXX.
(38) «Manual de Novells Ardits».—Volum novè (pl. 371).
(39) Idem., ídem.—Volum X (pl. 216).

Dos anys més tart, hi ha una embaxada al Virrey per haver-se pujat de preu en França los trentins, a rahó de 36 reyals, sent causa de que en alguns llochs de França, fronteres de Catalunya, los francesos paressen tendes y botigues de robes y mercaderíes per véndre-les a baix preu y treure de Catalunya los trentins y creuats (40).

Axís pogué dir Baltasar Gracian en son *Criticón*, ponderant una cosa que volía que li paguessen en trentins catalans, que axò ja no era possible, perque se-ls en havían emportats tots los *monsieures*.

L' any 1635, estroncat l' or, ja arriba a tal escassetat la moneda de plata, que lo Concell fà una embaxada als diputats del General de Catalunya, perque sían servits de fer mercè a la Ciutat de manar als receptors dels drets del General, que deposen en la Taula de la Ciutat la metexa moneda que reban en especie en dits drets, lo que acorda la Generalitat, en consideració de ésser cosa tan justa (41).

La miseria del pahís s' aparellava ab la pobresa de la monarquía, que no podía pagar a sos soldats. Hem tingut ocasió de llegir alguns testaments de soldats de S. M., de la fortalesa de la vila de Roses, en que dexan al Monestir de Montserrat y a la Redempció de Catíus una suma de ducats, «sempre que lo Rey nostre senyor me pague lo que-m deu». Afegint un altre: «y lo que deu a mon pare, que Déu lo tinga al cel». Díu una dona: «dex al Mon. de N. Sra. de Montserrat tot lo sou que sa Magestat del Rey D.ⁿ Felip deu a Joan Ravell, soldat de sa companyía, mon germà, del qual soch heretera del servey de soldat» (42).

No hi ha que dir que tots aquexos soldats sense paga, tenían que viure sobre lo pahís, y quan la jurisdicció civil dels pobles se volía fer justicia, venían requeriments del Virrey prohibint-ho. Lo Duch de Monteleón, l' any 1607, se dirigeix a les justicies ordinaries de Roses y de tot Catalunya, perque s' abstingan de *prender á los soldados por delitos ó deudas, ni á juzgar de sus causas, y si los prendieren, los remitan luego á su capitán ó alguna persona que tuviere poder ó comisión de S. M. ó mía como á tal Capitán General para ser su Juez y juzgar de ellos y ante él deponga la demanda y sigan sus causas, lo cual cumpla así con pena de cien ducados aplicados á los cofres reales y otras penas á mi arbitrio y voluntad reservadas á las justicias y personas que lo contravinieren que así al ejercicio de..... y por eso procede de mi voluntad* (43).

Res manca per agreuar la aflicció y lo dany de Catalunya. Des dels primers de Desembre de 1630 fins a Juny de 1631 se produhí una carestía que

---

(40) Idem., ídem.—(pl. 241).

(41) «Manual de Novells Ardits».—Volum XI (pl. 462).

(42) Manual de la Parroquia de Roses (enumerat lo 5.ᵗ es lo més antich existent en la Esglesia Parroquial de Cadaquers).

(43) Manual de la Parroquia de Rosas (citat).

ocasiona la fam en tot lo Principat. Lo blat arriba a valer dos doblons la quartera, y l' arròç y les fabes a 36 y a 40 reyals, venint un día en que ja les fleques no vengueren pà ni se tragué blat a la plaça. La gent anava pêls carrers cridant: «Vía fora fam.»

En los pobles del Principat tenían que pagar guardies perque no dexessen sortir lo pà. Si algún particular conservava una mica de blat, lo venía als amichs, com a gran favor, a set y a vuyt lliures la quartera, moneda de plata castellana.

Axís se passa l' ivern nodrint-se la gent d' arròç, a fins que arribaren los ordis y s' anticipa la sega, fent secar al forn los grans, per poder socórrer als afamats. A la Castellanía y al Camp de Tarragona, morí mólta gent de fam y pura necessitat (44).

La fatalitat venía a ajuntar-se als erros dels hòmens per preparar les guerres y les lluytes que tenían que acabar ab la nostra nacionalitat. Los Reys de la Dinastía Austriaca, que encarnaren una política extrangera, prescindiren de les lleys y de les Constitucions, no volent regonèxer aquell fur tributari de Catalunya, que definía lo Rey Martí en les Corts de Perpinyà ab aquexes hermoses paraules: «no hi ha poble en lo mon que axís sía lliberal com vosaltres car Nos trobèm que tots los pobles del mon o la major part són subyugats a les taxacions de llurs senyors o als donatíus de llur beneplàcit, exceptats vosaltres que sots franchs d' aquexes taxacions» (45).

Per axò los veyèm exigint lo quint de les sises e imposicions, axís com lo quint del dret de periatge de la Llotja de Mar, donant lloch a defenses y protestes del Concell, que envía varies embaxades contra semblant pretensió, que fóu un dels grans motíus de malcontent que provocaren ab altres, principalment d' ordre tributari y econòmich, la guerra de separació de Catalunya.

Havíam perdut per complert la influencia en la política general, y no se-ns escoltava per res, anch que fossen plens de bon sentit, y responent a la antiga manera de veure les coses lo Reyalme d' Aragó, los nostres concells. Veja-s, sinó, les entenimentades veus que endressaren al Comte-Duch los catalans, nostres besavis: «debíamos estarnos quietos, repoblar el reino, labrar nuestros campos, componer las fortificaciones de nuestras plazas, abrir nuestros puertos al comercio, restablecer nuestras fábricas y manufacturas. Este es el empleo que debiera darse a los tesoros de América en lugar de sostener guerras insensatas. ¿A qué perpetuar en Alemania una guerra mortífera a costa de nuestra sangre y nuestras riquezas? ¿Qué utilidad sacamos de las guerras de Flandes, abismo abierto que se está tragando nuestra sangre y nuestros millones?» (46).

(44) Crónica de Parets.—Traducción castellana publicada por la Real Academia de la Historia. Volum 1, cap. XXVIII.

(45) Un plet entre lo Concell de Cent y Felip IV.—Frederich Rahola.—(*La Veu de Catalunya*, 12 Febrer de 1908).

(46) Ortiz y Sans.—Compendio de la Historia de España.—Volum 6.º pl. 400.

Lo fet de portar enganyats als treballadors a servir per força al Rey, y les extorsions dels allotjaments, contra los privilegis de Catalunya, que se feren insoportables a causa del moviment de tropes que produhí la guerra ab França, foren les causes que precipitaren los acontexements, portant lo nostre poble a la desesperació.

Aquella lluyta desgraciada, que no més va aprofitar a França, convertí lo nostre pahís en teatre d' una guerra en que s' hi batían la gent d' altres terres, lo qual empeny més los danys y les runes, del que la sufreix.

Com a conseqüencia de la guerra, a més de la pobresa y de la falta de conrèus, s' agreujà lo bandolerisme que era mal antich de Catalunya. Y en mal hora los representants de Catalunya a les Corts de 1542, redactaren un capítol perque fossen aplicats a la nostra terra los procediments de *fautoría,* per lo qual se limita la inviolabilitat del domicili que fins allavors havía amparat la masía catalana (47). Axò permeté ja l' any 1554 destruir més de 17 grans cases y castells. En los primers mesos de 1516, se destruiren algunes cases de Tortosa, suposant-se que axò estigué relacionat ab la expulsió dels morischs, que durant aquells anys s' embarcaren y foren trets del Reyalme. Encara que a Catalunya no li causà tant perjudici com a altres provincies, hont los morischs eran los qui conreuavan la terra y les arts y oficis, ne reportaren gran dany la Castellanía y lo Maestrat, hont los morischs enriquien les terres ab llur treball y llur enginy.

Mes entrada la centuria, la guerra destruí nostres masíes, móltes de les quals foren tancades, produhint-se una vera depopulació en lo camp, fent més terrible l' absentisme que patía la nostra terra. Les més fortes cases se trasplantaren a Castella, casant-se ab castellans les més riques pubilles, donant-se lo cas, al acabar lo segle XVII, que solsament sis familíes de la Cort possehissen a Catalunya 444 ciutats, viles y llochs (48).

Com se veu, totes les calamitats plegades, les que més poden afligir a un poble, com digué Copérnich, caygueren sobre Catalunya: discordies civils, esterilitat de la terra, peste y alteració de la moneda.

Malgrat axò havía sigut tan poderosa la organisació gremial y la força productora de Catalunya, que fins al acabar lo segle XVII la industria va sobreviure en mitg de la postració general. D' aquelles arts y oficis coneguts ja a Catalunya en lo segle XIII, impulsades per lo comerç y la organisació democràtica que enaltí l' estament dels menestrals, encara ne quedavan rastres quan Feliu de la Penya, l' any 1683, dirigí a Carles II son progecte econòmich per restaurar lo treball y la navegació de Catalunya (49). Allavors encara se te—

---

(47) Coroleu y Pella.—Los Fueros de Cataluña. (pl. 144).
(48) Sanpere y Miquel.—Fin de la Nación Catalana. (pl. 132).
(49) Capmany.—Memories. (pl. 9, volum primer, part tercera).

xían de nova invenció escarlatines, herbatges, xamelots y altres panyos de millor qualitat que los que venían de Flandes.

En lo segle XIII, ja hi havía reconeguts dinòu gremis per la representació dels menestrals en lo Concell de Cent. En lo segle XIV comptava Barcelona 45 gremis autorisats, que anaren en aument, composant, al realisar-se la unió ab Castella, un total de més de sexanta gremis, y sumant a les derreríes del segle XVI, un conjunt de 72 oficis ab formal matrícula.

Era de tal punt impossible que una organisació tan arrelada, y un amor al treball tan fort, desapareguessen del tot, axís com les fonts no s' exugan de colp, malgrat la tallada de les boscuries y l' arrasament del terrer, quan les dèus són fondes.

Catalunya no morí perque lo menestral sostingué la vida del treball y lo poble sa llenga, mentres les classes altes sentían la atracció dels títols y de la exterioritat brillant, junt ab lo menysprèu de les arts mecàniques en que se manifestan totes les decadencies de les nacions.

No faltava qui en mitg del universal desastre posés encara los ulls en Catalunya com cercant la alba de la negra nit. Abarca, en sa «Historia dels Reys de Aragón», proposava a Carles II que recorregués al valor marítim dels catalans per restaurar la Monarquía, recordant que ells foren un jorn los senyors del Mediterrani.

Felíu, coincidint ab les metexes orientacions, díu que si bé los Imperis no poden tornar al antich ésser, Catalunya pot recobrar la seva antiga potencia si aprofita la mar, que continúa al meteix lloch, tenint a la vora la metexa gent que en altres temps exercitava l' art y lo comerç, restaurant axís la seva passada riquesa.

Vol també en Felíu que s' impulse la industria que té que lluytar ab la extrangera, ordenant que los vassalls sols se vestescan de panyos y robes fabricats a Espanya, axís com que-s refaçan les Dressanes, perque tot lo guany quede a casa, perfeccionant-se l' art de navegar, y no succehint, díu, com ara, que paguèm los nòlits als extrangers y ajudàm a la prosperitat de la llur navegació.

Proposa, per lo meteix que a Catalunya no hi ha cabals ni crèdit, que seguím l' exemple de Gènova y d' altres nacions, constituint una Companyía Mercantil, aplegant les possibilitats de mólts, venint en auxili de la marina, donant la mà als industrials per manufactures noves, y enviant a Amèrica naus carregades de nostres mercaderíes, llevant al extranger un tràfech que sols deuría aprofitar a Espanya.

Com se veu, per aquexes proposicions, que responían sens dupte al sentir general del poble, l' esperit català no havía mort.

Responent a n' aquexos desitjs, en les Corts celebrades, l' any 1702, governant Felip IV de Catalunya y V de Castella, van demanar los catalans que se-ls dexés organisar una Companyía colonial a semblança de les de Ho-

landa y Anglaterra. Lo Rey ho concedí, en quant no s' oposés al comerç de Sevilla, rebutjant rodonament la petició de poder enviar cada any dos vaxells a Amèrica. Se pot ben dir que la concessió d' una Companyía colonial, tancant la entrada a les colonies, resultava una burla sanchnanta.

Sobrevingué la guerra de Successió, y en les Corts de 1706, presidides per l' Arxiduch, se proposà y acordà la erecció d' un port franch a Barcelona que, en la posició més idònea per exercitar lo comerç, no li es possible beneficiar-la pêls crescuts drets que pagan les mercaderíes al arribar a dit port. Se declararen lliures de dret totes les mercaderíes que s' exportessen.

Desgraciadament semblant ventatja, després d' haver-se apoderat lo rey Felip de Barcelona, quedà destruída com ses antigues llivertats. Han transcorregut dues centuries y encara es un plet de Catalunya que no ha sigut resolt.

Felip V, de qui no podèm servar bon recort los catalans, si bé en l' ordre polítich féu bocins la nostra nacionalitat, en l' ordre econòmich dirigí la política en un sentit que pogué aprofitar-se-n Catalunya. Lo net de Lluís XIV venía imbuit per les doctrines de Colbert, que tant influiren en l' avenç de França, y se preocupà dels interessos materials, dictant disposicions encaminades al desvetllament del comerç y de la industría.

L' any 1725 va autorisar als Corredors de la Llotja de Barcelona la conservació de llur Gremi, confirmant llurs antigues ordenances concedides per lo rey en Jaume I, l' any 1271, modificades per lo Concell de Cent l' any 1461 y reformades y posades en sanció per Ferràn II lo Católich, l' any 1503 (50).

Un dels danys més grossos que causà Felip IV de Catalunya y V de Castella a nostre comerç fóu lo de incautar-se del dret de periatge que servía pèl sosteniment del Consolat de Mar, l' any 1714, dret que fóu concedit per lo rey d' Aragó Pere IV en benefici del comerç.

Digne es de consignar-se que l' any 1721 lo meteix Rey manà expedir una ordre, que es del tenor següent: «enterado el Rey de que el trigo y cebada para subsistencia de las tropas de Cataluña y otras partes se transporta en embarcaciones extranjeras y de que por este motivo se hallan sin uso las de los vasallos, ha resuelto S. M. que en los transportes de granos y otras cosas que se ofrezcan, tengan preferencia las embarcaciones de los naturales» (51).

A l' any 1717 lo Marquès de Campo-Florido, per ordre del Rey, suprimí los Ports-Sechs y Duanes Interiors que hi havía entre Aragó, Catalunya y Valencia, y lo Regne de Castella, establint-les en los ports de mar. Axò facilità la entrada dels blats de Castella a Catalunya, y la remesa d' alguns productes nostres a Castella, mes no lograrem penetrar fins a Sevilla, camí de les Indies, com sembla que lo Rey volía, ja que se dirigí a totes les provincies per que enviessen robes de seda y llana als comerciants que embarcavan per Amè-

(50) *Noticias Históricas del Colegio de Corredores Reales del Antiguo Colegio Catalán.*—José Cunill. Barcelona, 1904.

(51) Gerònim Ustariz.—*Theorica y Practica de Comercio.* Madrid, 1742 (pl. 394).

rica, a causa dels estorbs y drets que s' exigían al pas de les mercaderíes per Xerèç de la Frontera (52).

L' any 1719, per aumentar y conservar les fàbriques del Regne, única manera d' impedir la depopulació y la extracció del diner en profit del extranger, resolgué Felip IV de Catalunya y V de Castella, que tots los uniformes y vestuaris de les tropes, incluint la marina, se confeccionássen ab gèneros y panyos fabricats a Espanya. A tal fí, prohibeix que entren vestits fets y gèneros compostos del extranger, anch que se declarés que no són per militars (53).

Al any 1720 autorisa que lo cacàu y la xecolota, introduhits a Càdiç per les flotes, en havent pagat drets, puga introduhir-se-n sens cap més exempció, a Valencia, Catalunya, Galicia y Vizcaya.

Concedeix alguns privilegis als fabricants de Catalunya, entre altres, lo 31 de Janer de 1728, als fabricants de Terrassa, D. Valentí, D. Francesch y D. Pau Busquets perque ells y llurs successors sían exempts de allotjaments y bagatges, y que los treballadors que hajan servit un any a les metexes, sían rellevats de ésser quintats y donar bagatges y allotjaments (54).

En anys successíus (1731, 1743) se reconegueren algunes prerrogatives als fabricants de panyos, sedes y altres texits, al punt de que lo 5 de Juliol de 1734 se publicà una Reyal Deliberació, ordenant que «sean exentos de la quinta de aquel año los mozos solteros, que fuesen de profesión fabricantes de tejidos de lana».

Aqueix conjunt d' ordres axecà una mica la nostra industria tan decayguda. Segons Ustariz, (55) lo nombre y qualitat de telers de llana y seda que comptava Catalunya, figurant en lo catastre, l' any 1723, eran 553, com segueix:

De panyos deu y setzens.	38
» » vintidosens	37
» » vintiquatrens.	21
» » vintisisens.	12
» » vintivuytens.	9
» » trentens.	11
Panyos burells	35
Estamenyes y cordellats	170
Banagans.	11
Bayetes	62
Velluts.	8
De rís.	1
Domassos.	10
Sedes y satins	21
Tafetans dobles.	9
Mocadors de seda	23
De seda y cotó	15
De Escunillo	4
De Escumilla per mantells y vels.	20
Gasses.	16
	553

(52) Ustariz.—Obra citada (pl. 138).
(53) Ustariz.—Obra citada, (pl. 122).
(54) Ventallo.—*Historia de la Industria Lanera Catalana,* Terrassa, 1904.—(pl. 481).
(55) Ustariz.—Obra citada, (pl. 35).

Lo meteix Ustariz ajudava a les pretensions de Catalunya, observant que anch que se fundés una Companyía mólt poderosa a Espanya y sostingués gran comerç a Amèrica y ab altres terres, los guanys seguirían sent pêls extrangers que serían los que li vendrían los productes. Lo remey calía cercar-lo en les manufactures propries més que en les Companyíes Mercantils (56).

En temps de Felip IV de Catalunya y V de Castella, les coses se preparavan per que Catalunya conseguís gran part de sos afanys en lo regnat següent. Lo meteix catastre, que fóu la contribució pagada directament al Rey, establerta com una excepció a Catalunya l' any 1717, contrariant los furs tributaris del Principat, nos va resultar favorable. Nostre poble se resistí al principi, repugnant al tribut, més poch a poch va naturalisar-se ab ell, procurant regular-lo enforma que respongués a la justicia distributiva. Va tenir la gran ventatja de que per son medi, evitarem que pesessen sobre nosaltres les innombrables contribucions y rendes provincials que pertorbavan la vida del comerç y del treball en les demés provincies d' Espanya, de manera que lo que en un principi semblava un càstich se convertí en benefici. Zabala, l' any 1749, proposava que lo catastre de Catalunya se fes extensíu a tota Espanya.

L' any 1732 produhí dita contribució a Catalunya un milió vintitrès mil pesos, corresponent al personal 385 mil pesos. Exa data demostra la importancia que tornava a tenir lo treball a Catalunya, ja que suposa reconeguts prop de cinch milions de pesos per utilitats del treball y del capital (57). Venía a ésser una mena de concert econòmich que feya Catalunya ab lo Govern, repartint-se son cupo entre tots los pobles, en la forma d' un deu per cent lo catastre reyal, que pesava sobre les rendes fixes y proprietats, y un vuyt y terç per cent lo personal, corresponent als jornals y al capital. Als jornalers del camp se-ls computavan cent díes útils, als mestres y oficials d' arts mecàniques cent vuytanta, y als oficis ab ganancies anyals tot l' any.

Se pot dir que lo veritable renaxement econòmich de Catalunya comença ab la fundació de la memorable Junta de Comerç, que realisà lo rey Ferràn III de Catalunya y VI de Castella en 1758. Aquexa gran Institució, cridada a enlayrar la cultura y a fomentar la prosperitat de Catalunya, s' inspira en aquell bell lema de la Llotja de Mar de Barcelona que constitueix tota la política del treball: *Terra dabit merces undaque divitias*. Es cert, la terra dóna fruyts y la mar riqueses: heusaquí, per què la Junta de Comerç, mirant a la terra y al mar, fóu la gran palanca de la Catalunya renaxenta. La Constitució de la Junta de Comerç gayrebé coincideix ab la fundació de la Companyía de Barcelona, la primera que se crea a Catalunya, per comerciar ab Amèrica.

D. Bernat Gloria y D. Ramón Picó, ciutadans honrats de Barcelona, y

(56) Ustariz.—Obra citada, (pl. 89).

(57) Frederich Rahola.—La hisenda municipal d' un poble de Catalunya en lo segle XVIII.—*La Veu de Catalunya*, 9 de Febrer de 1907.

apoderats del comerç de dita ciutat, solicitaren a Madrid l' any 1755 l' establiment y fundació d' una Companyía a Barcelona per comerciar ab les Illes de Santo Domingo, Puerto-Rico y la Margarita. Ja l' any 1748 havían fet un viatge ab aqueix objecte, mes fins al citat any no formularen la petició, se veu que d' acort ab lo Govern. Per decret de 11 d' Abril de 1756 se autorisà la constitució de la Companyía ab un milió de pesos de capital y baix la advocació de la Verge de Montserrat.

Bernardo Ward, ilustre irlandès que residí llarchs anys a Espanya, emprengué per encàrrech del Rey un viatge d' estudi per ses provincies. Y a tal propòsit, deya al rey Ferràn III de Catalunya y VI de Castella, ab motíu de lo recarregats que anavan los productes a Amèrica: «cargándolos de pocos ó ningunos derechos, los frutos que irían de Cantabria, Galicia y Cataluña, se venderían a los mismos precios, con poca diferencia, que las mercancías extranjeras».

Lo meteix Ward proposava al Rey que los vaxells espanyols a Amèrica, a la anada poguessen sortir de qualsevol port, venint obligats a la tornada a tocar los del Nort, a la Corunya o a Santander, y los del Mediterrani, a Càdiç pera pagar lo que se-n deya *el indulto*, y los drets sobre los fruyts de les Indies. Ja los catalans començavan a emigrar a Amèrica, anch que ho tinguessen que fer clandestinament, obrint lo camí a nostre comerç.

La *Compañía de Barcelona* se constituí per accions, ab un capital d' un milió de *pesos*, a reserva d' aumentar-lo, lo que significa un esforç colossal en aquella època. En l' article primer de sos Estatuts s' hi veu ja l' esperit pràctich del català, puix s' estableix que les mercaderíes que se transporten en ses naus seràn precisament del Principat de Catalunya o de les demés provincies d' Espanya, a menys que sigan articles de consúm en aquells pahísos, que no-s produhescan a Espanya, en qual cas podràn pendre-ls del extranger (58).

Axís meteix los capitans, pilots, oficials o tripulants que la Companyía tenía dret a nomenar per ses naus, devían ésser catalans o del restant de Espanya.

Acusa la trista influencia dels prejudicis que-ns vingueren d' altres terres, en la nostra decadencia, la circumstancia d' haver tingut que declarar formalment que per lo fet de ser accionista de la Companyía no se derogava la noblesa ni qualsevulla privilegi o títol heretat o adquirit.

Tan pròspera fou la marxa de la *Compañía de Barcelona*, que en lo primer trieni va repartir un 30 per cent a sos accionistes.

L' any 1778, en temps de Carles III, se publicà la famosa ordenança declarant lliure lo comerç de Amèrica ab tots los ports d' Espanya, exceptuant los de Vizcaya que tenían completa llivertat de comerç ab l' extranger, y que

(58) Bernat Ward.—Proyecto Económico. (Madrid, Joaquim Ibarra, 1779).

Facilitada per Ramón d' Alós

Acció de la primera societat mercantívol anònima de la nostra terra, la Reyal Companyía de Comerç de Barcelona, autorisada en 1756 per lo rey Ferràn III de Catalunya y VI de Castella

rebían los productes colonials des de Europa, no podent-los introduhir a la Península (59).

L' any 1778 les exportacions d' Espanya a Amèrica valgueren 19.000,000 de pessetes, y lo importat a la Península 18.000,000 de pessetes. Deu anys deprés, quan lo mercat de les Indies era obert a tota Espanya, les exportacions pujaren a 76 milions, y lo que se rebé a la Península des de Amèrica la suma de 201 milions de pessetes (60). Se pot ben bé afirmar que la principal causa d' aqueix aument correspòn a Catalunya, que al examplar-se lo camp de la seva acció mercantívola, sentí renàxer sa marina y son comerç (61).

La Junta de Comerç, moguda encara per la atracció del antich Orient, tan visitat enguany per nostres naus, tot just establim les relacions comercials ab Amèrica, fà un ensaig d' expedició a aquells mercats de Llevant, fletant un vaxell per son compte, per portar-hi les mercaderíes d' Ultramar.

En l' arxíu de la Diputació s' hi troban noves sobre aquesta tentativa, que revela un gran sentit econòmich, axò es, lo de convertir a Catalunya en pahís de trànsit entre la Amèrica y l' Orient.

Axís que les naus catalanes troban obert lo camí del gran mar, revíuen les Dressanes, y adquireix nova forma y vida la navegació per lo desvetllament d' una feconda costúm marítima: la mota. Dita costúm, ja llegislada en lo Còdech de Tortosa, y en lo Consolat de Mar, se basa en la participació dels mariners en lo resultat del viatge (navegar a la part) axís com en la participació d' alguns en la fusta y en lo càrrech. Lo capità, en virtut de aqueix contracte se converteix en gerent d' una casa de comerç flotant, que inverteix lo capital en les mercaderíes que considera més ventatjoses per empendre son viatge, va als pahísos que li sembla millors, compra noves mercaderíes, y va navegant fins que dóna terme a la expedició, y rendeix comptes, repartint los beneficis o les pèrdues als accionistes o personers.

En lo capítol 217 del Llibre del Consolat se parla ja d' aqueix contracte, que era conegut ab lo nom de Columna, y que sens dupte fóu un dels factors que ajudà a la antiga expansió comercial de Catalunya. Lo temperament català, individualista y aventurer, s' adaptava perfectament al caràcter de la mota que dexava en gran llivertat al capità per empendre sos negocis y viatges, ensemps que la gran extensió de les Indies predisposava a les ardides aventures mercantívoles.

Veusaquí, donchs, com se desvetllavan les iniciatives y los atreviments de la marina catalana que durant llarchs anys parexía morta.

---

(59) Un exemplar dels Estatuts de la Companyía de Barcelona existeix en l' Arxíu d' Indies de Sevilla, hont vaig trobar-ho.

(60) Abate Pradt.—De las Colonias y de la Revolución actual de la América. (Burdeus 1817. Volum primer pl. 213).

(61) En l' arxíu dels Corredors Reyals de Cambi de la Casa Llotja, y en l' arxíu de la Diputació que conserva certs documents de la Junta de Comerç, se troban noves de la Companyía de Barcelona.

Lo tràfech era principalment de productes de la terra, y extenent-se lo més als panyos y mantes de llana que, al final del segle XVIII, era una industria encara pròspera a Catalunya, mercès a la protecció decidida que li dispensà Carles III. L' Abat Matanegui, en ses *Cartas Críticas*, pondera la fabricació de Terrassa, dihent que la casa Busquets «dispone los colores negro y azul mejor que los ingleses; de modo que cuanto más se usa la ropa saca más bien el color» (60).

La industria llanera, que havía sigut la més poderosa de Catalunya, a la Etat Mitjana, fou la que tingué més resistencia. En sos bons temps, en les grans crisis industrials y econòmiques, havían posat en pràctica los gremis de la llana a Catalunya procediments que són com avenços dels que s' han posat en execució en los jorns moderns. Ells constituiren cooperatives pera la compra de primeres materies, exerciren de banquers anticipant diners per la implantació de noves branques industrials, y en los llunyans mercats crearen *botigues de comanda*, entre elles, la famosa de Palerm en que se rebían les mercaderíes a consignació (61). En plena decadencia del comerç, los pelayres se sindican al segle XVII per adquirir vaxells destinats a la exportació de llurs estofes a Italia, mantenint encara llur fama al punt de que Anglaterra nos enviava alguns de sos panyos per rebre color més sòlit y bell en les fàbriques catalanes.

La Revolució Francesa, ab son furor individualista, va ocasionar la mort dels nostres gremis en les Corts de Càdiç que, aplegades per combatre los francesos, realisavan sense voler la obra revolucionaria que l' exèrcit francès venía a escampar per Espanya.

Ja a finals del segle XVIII los metexos gremis preparavan llur ruina, conseguint cada vegada més llivertats y menys restriccions per lo treball dels obradors y de les fàbriques. S' acostava lo naxement de la gran industria que, si per l' aument de producció va revolucionar lo món, en l' ordre social va pertorbar-lo fonament, perque va dexar al obrer, sol, isolat, enfront del capital, sense l' ampar del gremi.

D. Francisco Romà y Rossell sortí ja a la defensa dels gremis l' any 1766, senyalant les ventatges d' una política proteccionista, fent observar que una pesseta pagada a un treballador del pahís se combina de mil maneres, mentres va circulant y no surt a fora; dóna aliment a mólts nacionals; per quantes més mans passa més se multiplica. Per lo contrari, una pesseta donada a un extranger, acaba ab tota combinació y es una pèrdua efectiva axís que s' extràu del Regne. Si se prohibís totalment la introducció de manufactures extrangeres, díu, Catalunya sola provehiría en pochs anys als demés dominis

---

(60) Abat Matanegui, «Cartas Críticas».—Madrid, en la Imprenta Real, 1793, (pl. 229).

(61) Pròlech de F. Rahola en lo llibre de Joseph Ventalló, «Historia de la Industria Lanera Catalaná», plana 11.

d' Espanya. Ja que es impossible la prohibició del lliure comerç, per diferents motíus, entre altres, per impedir-ho los tractats, cerque-s la manera d' obtenir per mija de restriccions, encara que més lentament, les metexes utilitats (62). Acaba dihent que los gremis afiansan la habilitat dels artesans y la solidesa de les manufactures aumentan lo culte, la caritat, la civilitat y les bones costums, y fomentan la població, les arts y la agricultura.

Capmany, més tart, a despeses de la Reyal Junta de Comerç, axeca a la marina, al comerç y a les arts de la antiga ciutat de Barcelona, un monument admirable que serveix d' estímul a la activitat mercantil y al amor al treball, tan propris de la nostra terra, ab lo recort de ses antigues glories civils. En aquelles *Memorias Históricas,* que posaren devant d' un poble que ja s' havía oblidat de sí meteix l' explendor de sa passada grandesa, s' enalteix també la institució dels gremis y demés colegis d' artesans, alabant la utilitat que han reportat a la comunitat ab l' honor y l' apreci que infundiren a la classe menestral.

Les Corts de Càdiç, en sessió de Juny del any 13, acordaren la llivertat per l' establiment de fàbriques y lo dret de treballar en qualsevulla ofici, sense neccesitat de pertànyer al gremi respectíu. Solzament en Llatzer de Dou, entre los diputats catalans, feu una feble oposició al acort, que se prengué sense vera oposició (63). En realitat no s' aboliren los Gremis, però quedaren ab un caràcter voluntari y sense fonament econòmich, condemnats irremisiblement a la desaparició.

La llivertat per establir fàbriques, que havía proclamat la Junta de Comerç y de Moneda l' any 1800, sense que resultés efectiva, per los obstacles que hi posavan les autoritats y los gremis, queda des de allavors consagrada. Cal regonèxer que axò venía a expandir la força del geni industrial y del capital, iniciant la era de les grans manufactures, impellides per la aplicació meravellosa del vapor.

En aquells moments no-s van donar compte del abandono en que quedava lo treballador, ab la anulació del gremi, comdemnat a una competencia sense entranyes, que tot ho tenía que sacrificar a la baratura de la mà d' obra. Les ardents lluytes socials y les reivindicacions del proletariat, encara donan voltes a n' aqueix problema, sense haver conseguit trobar la forma moderna del gremi, la institució que siga l' engranatge entre-ls dos elements de la producció, gayrebé disgregats en l' ordre moral.

Catalunya, en possessió del mercat d' Amèrica y perfeccionada en sos medis per les Escoles de la Junta de Comerç que ensemps treballava per la perfecció de la nàutica, pêl progrés de les fàbriques y pêl bon gust de les arts,

---

(62) Francisco Romà y Rossell.—Disertación Histórico-Político-Legal por los Colegios y Gremios de la Ciudad de Barcelona y sus privativas.—Barcelona. Por Thomàs Piferrer, 1766 (pls. 41 y 54).
(63) Volum VIII del «Diario de Sesiones de las Cortes de Cádiz» (pl. 5,409).

fent un ardorós escampall de cultura, quan vingué la guerra de la Independencia havía assolit un alt grau d' avenç.

L' «Almanak Mercantil ó Guía de Comerciantes para el año de 1805», nos proporciona varies noves que-ns dexan judicar del estat econòmich de Catalunya, a les vetlles de la gran guerra (64). Los ports que teníam habilitats per Amèrica, eran los Alfachs, Tarragona y Barcelona, no podent embarcar més que articles del pahís, y tenint que ésser les naus construides a Espanya, y d' armadors espanyols. Dels nostres ports podían sortir los vexells negrers, ab llivertat de drets per tota la càrrega destinada a aqueix tràfech. Hi ha que confessar que la nostra marina s' hi empleà en tan odiós comerç, treyent-ne profit, lo que se disculpa per ésser un tràfech que exercitàvan allavors tots los pobles navegants d' Europa.

A Barcelona existían aquell any 34 fàbriques de texits de cotó que feyan muselines, blauets, bombasis, cotonades, velluts y nanquíns, y 91 fàbriques de filats. La major part d' aquestes formavan la «Real Compañía de Hilados de Algodón de América», regida per tres Directors.

També hi havía algunes fàbriques de pintats, consumint totes elles lo cotó de Malta y lo de nostres colonies d' Amèrica. Se calculava en 20 mil persones lo nombre dels qui trobavan ocupació en la industria cotonera. Los quatre mil telers dedicats al cotó empleavan quatre mil texidors, 200 majordoms, 4,500 dones, que treballavan dintre y fora de les fàbriques, y 2,000 entre hòmens y dones per la construcció y preparació de telers, torns y demés utensilis. De manera que, apart dels filats, les manufactures de cotó donavan treball a dintre de Barcelona a 10,700 persones.

Al any 1780 s' havían introduhit a Catalunya les primeres màquines de cardar y les de filar, anomenades *genny*, desterrant les filoses. Al poch temps de conegudes, s' hi porta a cap una modificació que permet donar-les lo nom que encara conservan de bergadanes.

Ademés de les fàbriques de gasses, blondes, galons y cintes, se comptan 285 mitgers de seda, que elaboran també guants, rets, gorres y pantalons, ocupant a moltes dones en los brodats.

Era notable la Reyal Fàbrica de D. Joan Amat y la Reyal Fàbrica de Seda de D. Joan Català, que produhía tota manera de texits de seda, y de seda y cotó, distingint-se pêls mocadors.

S' esmentan també 13 fabricants de panyos, bayetes y bayetons y altres gèneros de llana y la Reyal Fàbrica dels senyors Bringas, germans y C.ª que produhía texits de llana y cotó.

Se fabricavan també perfums, cervesa, vidres plans y articles de coure y llautó, dexant apart les arts y oficis que produhían los articles d' ús corrent.

(64) «Almanak Mercantil ó Guía de Comerciantes para el año de 1805».—Madrid. En la Imprenta de Vega y C.ª

Dels texits y pintats de cotó que sortían de les fàbriques de Catalunya se-n consumía la tercera part a la Península y lo restant a Amèrica, estimant-se igual proporció en lo consúm de les altres manufactures.

Fora de Barcelona, era també important la industria a Mataró que tenía quatre fàbriques d' indianes, una de texits blanchs, set de guants de fil, 17 de randes de seda que exportavan per son compte a Amèrica; 52 telers, repartits en 12 obradors que texían mitges de seda; 116 telers en algunes fàbriques destinats a mitges de cotó; 89 telers que servían per cintes y galons de seda; 48 empleats en texits de seda y velluts; 5 fàbriques de lones per veles de naus; 3 de texits de Mahó fins y ordinaris; 6 de sombreros; 8 de curtits, y algunes d' aygardent.

A Martorell funcionava una fàbrica de randes de seda negra, y a Vich tres de texits de llí, 28 de filats y texits de cotó ab 337 telers, 4 de cintes, un tint de sedes y llanes, tres obradors de sombreros; quatre de guants, tres de curtits, una fàbrica de xecolate y un blanquejador de cera.

A Reus la principal industria era la sedería, puix contava 17 fabricants de mocadors y altres tants de texits de seda y cotó. Entre tots feyan moure uns 300 telers, devent-hi afegir 250 telers dedicats a cintes y llistons. Reus tenía ademés 300 màquines de filar cotó, y 12 obradors per cintes de cotó que produhían diariament 500 peces de 18 a 20 canes. Mólt importants eran les fàbriques de fil de llí y canem que produhíen quiscun any de 4 a 5,000 arroves de fil, que havía conseguit suplantar al que abans venía de França, per ses bones qualitats y llustre.

A Reus com a Vilanova era considerable lo comerç de dogues per atendre a les demandes dels boters que treballavan per tot Espanya. L' aygardent y lo ví que s' embarcava cada any en lo port de Salòu y en la platja de Vilanova donava lloch a un tràfech de primer ordre, fomentat per diferentes companyíes que tenían cases a Amèrica y vexells propris.

Olot ocupava un lloch senyalat en lo camp de la industria catalana. Tancava en son poblat 24 fàbriques de mitges, sis de pintats, 14 pelayres, tres fàbriques de texits de llana, 9 de cotó, set de curtits, una tundosa y quatre tints.

Terrassa y Sabadell sostenían la industria llanera, la primera ab 18, y la segona ab 19 fàbriques, móltes de les quals portan noms que encara duran.

Capellades y la Riva, fabricavan los papers y cartons que tan bona fama donaren a llurs molins, tenint sobre tot los primers gran sortida per Amèrica, hont són tan conegudes ses marques.

Valls e Igualada se distingían per ses blanqueríes que tenen allí arrels, contant ademés aquella uns 150 telers de bombasies de pel, 30 de llí y cotó, 150 telers de faxes y lligues d' estàm, y quatre fàbriques de cintes de cotó.

Tortosa mantenía 12 fàbriques de sabó, dues de paper, cinch de curtits, dues de losa y algunes d' aygardent.

Marques de fàbrica manresanes, en lo segle XVIII

A Gerona y a Manresa hi havía algunes fàbriques de cintes y de texits de cotó.

Al any 1804 D. Jacinto Ramón, fabricant barceloní d' indianes pintades, volent introduhir la industria inglesa de filar per mija de màquina de vapor, acudí a Santpons, professor de mecànica de la Llotja, perque dirigís sa construcció. La bomba de vapor de 20 cavalls que-s construí resultà més senzilla y ventatjosa que la que s' empleava a Anglaterra, segons declaració de la Gaceta.

Comparant tots aquestos antecedents y noves ab los que porta l' Almanach Industrial de les demés regions d' Espanya, s' adquireix lo convenciment de que Catalunya les dexava mólt enrera, guanyant-li tan sols la ventatja Valencia en la industria de sedes, y Vizcaya en los ferros, pes més que les fargues eran mólt abundants a tot lo Principat.

Tota aquesta riquesa y organisació industrial sufrí un cop mortal ab la guerra de la Independencia, no sols per la destrucció de les fàbriques y lo abandono del treball per acudir a la lluyta, sinó també per haver-se apoderat del mercat los productes francesos, que venían lliurament a la sombra del exèrcit invasor, y los inglesos que trobavan tota mena de facilitats en sa introducció, en justa correspondencia del ausili, que-ns donava sa nació contra l' enemich comú.

Al firmar-se lo tractat de pau l' any 1814 s' aprofitan les runes de les antigues fàbriques per axecar-ne altres de noves, y al costat dels vells obrers, plens de les ferides de la guerra, s' hi forma la nova generació que tenía que crear la moderna industria catalana. Durant la ocupació francesa vingueren a instalar-se industrials de la vehina nació que, ja instalats en nostre terrer, portan també iniciatives y conexements al despertar de Catalunya.

La Junta de Comerç, pochs díes després de firmar-se la pau, se constitueix novament y tot seguit acorda traduhir y publicar les obres extrangeres més notables escrites des del any vuyt, relacionades ab los avenços dels demés pobles. Y comença la impresió de ses Memorias d' Agricultura y Arts per la divulgació de tots los invents y dels avenços conseguits en les màquines de regar, en l' aprofitament del vapor y del combustible, y en les derreres manipulacions de la llana y del cotó. Es una obra estimulant, que fà més intensa encara ab ses càtedres, hont explica física en Francisco Santpons, química en Francesch Carbonell, y botànica en Joan Francesch Bahí (65). Aquell meteix any s' instaura la càtedra d' Economía Política, que explica deu anys seguits lo Pbre. Eduart Jaumeandréu, propagant les sanes idees que tenían que impulsar més endevant lo moviment econòmich de Catalunya.

En Jaumeandréu sosté la necessitat d' introduhir la maquinaria per examplar y abaratir la producció, sortint al pas a la agitació que se manifesta a

(65) Catalanes Ilustres.—Barcelona—Antonio J. Bastinos.—1905, (pl. 287).

Catalunya, quan alguns capitalistes de Manresa y Terrassa començan a instalar màquines en sos establiments, contractant a operaris extrangers per ensenyar als nostres son maneig. Afortunadament los nostres obrers se convenceren ben aviat de que l' us de la maquinaria, per la disminució en lo cost, aumentava los afers y originava una major demanda de braços.

D' aquelles escoles sortiren los primers defenedors de la Escola proteccionista. Antoni B. Gassó, publica sa «España con industria, fuerte y rica», Dou y de Bassols los «Desvelos de la Provincia de Cataluña»; Capmany, ses «Memorias», venint més tart l' Aribau, en Sol y Padrís, y l' Illas y Vidal, a combatre les idees lliure-cambistes que trobaren terra abonada a la altra banda del Ebre. Es curiós observar com surten de la casa Llotja ensemps los poetes y los economistes; los cridats a impulsar nostre renaxement literari, y a orientar la nostra política econòmica, manifestant-se a la vegada aquexa doble naturalesa, tan freqüent en lo nostre poble, idealista y pràctica, com si fós una fusió del geni helènich ab lo mercantilisme fenici. En la metexa càtedra de Economía se sentavan al costat en Rubió y Lluch y l' Aribau, ab en Laureà Figuerola y l' Illas y Vidal.

La marxa progressiva empresa tingué un aturador en la guerra civil del any 20 al 23, axís com ab la nova entrada dels francesos que escamparen novament sos productes per tota la Península. Les companyíes privilegiades per la introducció del cotó, les demasíes del frau favorescudes per la pertorbació del pahís, malmenaren la vida de la industria, de manera que l' aranzel de 1825, ab tot y ser prohibicionista en mólts articles, va exercir poca influencia en la prosperitat de les fàbriques. Per altra part la guerra de la Independencia de les colonies americanas, de Tierra-Firme, que començа l' any 1810 y acaba l' any 1825, després de la batalla definitiva d' Ayacucho, nos barrà les portes del continent americà, quan feya tot just mitg segle que-ns havían sigut obertes. Lo nostre govern no volgué regonèxer los fets consumats, fins a mitjants de la passada centuria, causant la desaparició de tot lo comerç ab Espanya, puix les cases espanyoles residents a Amèrica no pogueren continuar llurs afers ab la Península (66) y les nostres naus se vegeren privades d' entrar per mólts anys en aquells ports. La marina catalana no s' hi resignà a la tosunería temeraria o a la falta de sentit econòmich del govern y conseguí entrar en relacions ab les colonies emancipades, mólt abans de que fossen reconegudes per la antiga metròpoli. La audacia dels capitans de la costa del Maresma, fóu la que-ns obrí la entrada del Ríu de la Plata, que des d' allavors freqüentaren les nostres naus, durant solsament aquest cicle de navegació fins als derrers anys del segle XIX (67). No podent anar a Costa

(66) Lo tractat de reconexement de la República Argentina se firmà lo 21 de Setembre de 1863.

(67) La polacra goleta *Constancia* de la matrícula de Barcelona, capitanejada per Joan Mirambell, fill del Masnòu, inaugurà de fet les relacions comercials ab Montevideo, després de la independencia sud-americana (10 de Janer de 1835. Veja-s *La Renaixensa* any XVI, pl. 253, article d' en Joseph Ricart y Giral).

Firme, los esforços de Catalunya se concentraren en les Antilles, que al començament del segle passat era ja mercat predilecte de nostres produccions y de la emigració del Principat; tant es axís que Davit Turnbull, qui recorregué la illa de Cuba l' any 1837, conta que los botiguers a la menuda y los marxants eran tots canaris, catalans, viscains y nort-americans (68). Les grans relacions entre Cuba y Catalunya contribuiren a fomentar aquell cicle de navegació de que abans parlavam, exclusivament català, que sigué un factor extraordinari per lo crexement de la nostra producció. Lo capità de la nau era un exportador, que carregava als nostres ports, per anar a vendre al Ríu de la Plata, generalment ví, olí, sal, conserves y altres articles de la nostra fabricació. Una vegada allí, invertía lo producte del càrrech en tasajo pera lo Brasil o la illa de Cuba, que li servía, una vegada realisat, per comprar sucre, cafè, cacàu, rom, caobes, y de vegades, si lo negoci no se presentava bé, se n'anava als Estats Units en cerca d' un càrrech de cotó o de fusta. Aqueix comerç actíu y especulador, mantenía entre nosaltres una marina pròspera, y una banca ben organisada, que treballava sobre mercats coneguts y ab efectes assegurats.

Desgraciadament lo desenrotllo de la navegació a vapor, les dificultats de trobar retorns des de Cuba, la puja dels drets del tasajo, qual consúm disminuí ab la abolició de la esclavitut, anaren poch a poch minant aqueix comerç y navegació en que s' hi havían esmersat més de sexanta vexells, tots de la costa catalana. Los tasajeros, com los deyan, han ja desaparegut per complet, des de que lo tasajo se transporta en fardos per mija de les línies regulars de vapors, que han normalisat los preus, y permeten que lo mercat se surtesca ab demandes arreglades a les necessitats de moment.

Tornant al estudi de la marxa de la nostra industria en lo prop passat segle, no se sab un hom avenir de la seva resistencia. Després de la sublevació de Catalunya l' any 1827, y de les sanchnantes repressions que-n foren la consequencia, sobrevé la guerra civil dels set anys que converteix la nostre terra en un camp de batalla fins l' any 1839. Al fer-se la pau, es miraculosa la empenta que demostra la industria catalana, com si posés en joch totes les energíes acumulades durant la guerra per aplicar-les a les arts de la pau.

Es lo cert que ja en plena guerra, s' establiren bon nombre de fàbriques a Barcelona, entre altres la de maquinaria dels senyors Bonaplata, Vilaregut y C.ª, subvencionada per lo Govern, cremada en les jornades del 1835, que donà origen a la fundició Esparó. Procedents dels pobles industrials, hont lo treball se feya impossible venen a refugiar-se a la capital del Principat los petits fabricants que-s convertexen més tart en grans industrials.

En 1838 en Joan Coma, funda sa fàbrica d' estams a qual sombra s' axeca la d' alfombres dels senyors Saury, Beaurel y C.ª, que aprofitava sos estams y

(68) Travels ur the West-Cuba by David Turnbull-London Sogman—1840 (pl. 50.)

desperdicis, y l'any 1840 en Joan Guell, després de llarga residencia en l'extranger, monta la fàbrica coneguda per lo Vapor Vell, a la altura de les més perfeccionades en son temps.

L' any 1841 la industria cotonera se presenta ja com una força social fent cara als polítichs que amenaçan sa existencia. Los terribles fets de Barcelona durant aquells anys estàn relacionats ab les lluytes econòmiques, ja que se parlava de la introducció de les cotonades ingleses en dany de la industria catalana.

Devant del perill se consegueix que lo Govern designe una Comissió per estudiar la situació de les fàbriques de Catalunya, abans de realisar la nova reforma aranzelaria. D. Esteve Sayró practica les degudes averiguacions en tot Catalunya, reuneix datos y publica una estadística de la Industria cotonera que demostra la importancia que havía adquirit a les provincies catalanes, passant a ésser la industria capital axís com en altres temps ho fou la llanera.

Segons aquella estadística lo nombre de fàbriques a tot lo Principat ascendía a 4,583; la força motriu a 1,577 cavalls, aplicats en totalitat a la filarura (333 de vapor y 568 d' ayga), essent lo nombre de màquines de filar 11,032 ab 1.206,378 fusos. Les màquines de tòrcer y los torns, sumavan 1,154 ab 92,013 rodets y aranyes.

Lo total de telers arriba a 32,013 moguts tots a mà, empleant-se en la industria 93,346 obrers que cobran al any 151.524,480 rals. Lo capital dels edificis representa 113 milions, la maquinaria 72 milions, lo capital flotant 134 milions, o sia en conjunt 414 millons (69) de rals.

Les quantitats que produhía la industria cotonera catalana, segons lo senyor Sayró eran:

78 milions de vares castellanes de texits amples, de diferentes classes ab un valor de.	297 millons
940,248 dotzenes de mocadors.	153 »
30,828 cobrellits.	1 »
Mitges, faxes, madexes, cordons, cutís, etc.	68 »
	519 millons de rals de velló.

A la vista d' aquexos datos l' Andréu Borrego proclama en sa Economía, que mentres subsistescan aquelles fàbriques y en tant los capitals y-ls braços se empleen en ses manipulacions, no es possible pensar en retirar-li la protecció eficàç y completa que li ha donat vida e impuls. Des de aquella revelació, ja no cab llegislar en l' ordre econòmich y arancelari sense tenir en compte la industria cotonera catalana. La nostra terra, obligada per la defense de sa gran industria, intervé d' una manera més directa en la política econòmica d' Espanya,

(69) Andréu Borrego.—Principios de Economía Política.—Madrid, 1844 (pl. 369).

y los metexos industrials que se forman en lo treball, y que tenen la escola en lo meteix taller, se veuen precisats a convertir-se en economistes, com en Guell, en Ferrer y Vidal, en Bosch y Labrús, en Torelló, en Sallarés y molts altres. Les teoríes les adquirexen en la vida d' acció, portant un sentit de realitat a la política, y de vera orientació al patriotisme contra los idealistes molts d' ells catalans, ço es, en Lluís M.ª Pastor, en Sanromà y en Figuerola, sustrets al nostre ambent durant sa estada a Madrid, y arrossegats per l' individualisme cosmopolita que-ns engegà la Revolució francesa.

La lluyta fou agre, arribant a moments de passió y fins d' odi; los defensors del treball foren acusats d' egoistes y de mals patriotes, malgrat lo qual Catalunya no se rendí, y contra totes les resistencies, y ab la amenaça constant de veure com era destruida sa gran obra ab una sola firma, anà endevant, y va arribar a imposar per ultim son criteri a la política econòmica d' Espanya.

L' Aranzel de 1841, encara que reduhí lo nombre d' articles prohibits, y que rebaxá los drets de varis productes protegits, mantenint massa alts los drets de moltes primeres materies, exercí bona influencia en Catalunya tal vegada perque va treure ocasió al frau, y donà motiu a que funcionessen més regularment les nostres Duanes. En vritat, les antigues prohibicions en la pràctica quedavan reduhides a res a causa de les excepcions que-s feyan a favor de Companyíes y particulars, axís com del marge que oferíen al frau.

Al any 1844, nos díu Borrego que-ls avenços de la fabricació eran tan notables, que sense pôr d' erro se podían aumentar en deu per cent les xifres d' en Sayró, afegint, que capitals de consideració han vingut a reforçar la industria catalana, que tant sols desitja que la llegislació del pahís li oferesca seguretat per redoblar sos esforços, provehir-se de màquines, y pendre una marxa decidida (70).

Al any 1841 se privà a la Junta de Comerç lo dret de periatge, senyalant-li una subvenció en los pressuposts del Estat, y per fí l' any 1847, per mor de la sanya uniformista y centralisadora, quedà convertida en mera Junta comercial y consultiva, axò es, en organisme administratíu y provincial sense importancia, ab un pressupost de 12 mil reyals anyals, la que havía sigut lo centre més poderós de la cultura y del treball de la nostra terra, factor impulsíu de son renaxement integral.

De les runes de la Junta de Comerç va sorgir-ne la Comisió de Fàbriques, més tart Junta de Fàbriques, que havía de donar vida al Institut Industrial, del qual ne nasqueren los dos Foments, que l' any 1889 se fusionaren en l' actual «Fomento del Trabajo Nacional», que vingué a suplir la acció feconda de la Junta de Comerç en lo camp de la producció industrial, examplant-la en quant al ordre econòmich, havent sigut la entusiasta entitat defensora dels grans interessos materials de Catalunya, sense poder omplir lo superior obgecte de

(70) Borrego.—Obra citada, pl. 254.

ilustració y cultura que tan bellament realisava aquella malaguanyada Institució.

L' any 1844 se instalà la fàbrica de mantes de llana de Bonaventura Solà, cridada a ésser lo gran Establiment de Sert Germans y Solà; lo 1847, en Muntadas (Joseph Antòn) consegueix ab son gran prestigi reunir capital suficient per axecar la Espanya Industrial, que encare avuy ensenyàm ab orgull; pochs anys després, Lleandre Ardevol, en companyía d' en Nicolàu Tous fundan la Maquinista Terrestre y Marítima, y l' any 1853, en Claudi Aranyó aplica a la industria llanera los telers mecànichs per la elaboració de texits de mescla. En Batlló alegra lo plà de Barcelona ab son establiment colosal; en Malvehy y l' Escuder honran lo gremi de mestres velers ab l' art que introduhexen a les sederíes, y en Ferràn Puig montà la industria nova de fils de cusir. Ja no es solzament a Barcelona, es per tot Catalunya hont la industria treu gran florida, contribuint-hi la pau relativa que regna en lo Principat després del siti del 1843, axís com lo moviment que ocasionà la desamortisació, en los afers y en les obres públiques. Per axò los qui treballan may poden estar tranquils ni apoyar-se en un regim econòmich segur; al any 1847 venen a Catalunya en Sánchez Silva y l' Amblart, ab lo propòsit de malmetre la industria cotonera, parlant seriosament de la seva supressió mitjantçant la indemnisació corresponent. En aquella data Catalunya sostenía ja 96 fàbriques mogudes pêl vapor.

La transformació de la maquinaria de filar, de mullgenis en selfactines, ocasionà los disturbis del 55 ab l' incendi d' algunes fàbriques y l' assessinat de en Sol y Padrís, a la edat de 39 anys. En aquella ocasió, la suprema autoritat de Catalunya ordenà la reposició de la maquinaria vella, y en Laureà Figuerola, que tantes batalles tenía que lliurar després ab los fabricants de Catalunya, surt en defensa del progrés fabril en un memorable article publicat en lo «Diario de Barcelona».

Los camins de ferro venen a preparar lo desvetllament industrial de Catalunya y poch a poch, a les vores del Llobregat y del Ter s' axecan fàbriques y colonies industrials qne aprofitan les forces, fins allavors improductives de sa corrent.

Lo senyor Amorós en un folleto que publicà ab lo títol de *Hilados* l' any 1857, en una apassionada polèmica que sostingué ab la *Junta de Fábricas,* dóna les següents noves sobre les fàbriques y màquines de filar existents a Catalunya (71):

	Fabriques	Mullgenis	Fusos	Selfactines	Fusos	Contínues	Fusos
Barcelona. . . .	241	2,210	351,772	908	373,758	266	66,570
Gerona.	11	56	8,240	51	22,016	16	3,790
Tarragona. . . .	26	12	28,638	99	41,280	»	»

(71) Memorias de un Presidario Político (1857) per Albert Columbri.—Barcelona, López Editor 1864, pl. (472).

TOTAL DE FUSOS

Barcelona.	792,100	896,064
Gerona.	34,045	
Tarragona.	69,918	

Per formar idea del avenç de la industria cotonera dirém que l'any 1835 importavan 2 milions de kilos de cotó en floca; lo 1842, 4.700,000; lo 1846, 7.017,000; lo 1849, 11.010,000; essent lo promitg anyal del 1850 al 1861 de 19.900,000 kilos (72). Des del 1841 al 1868 la llegislació aranzelaria fou inestable, sovintejant los progectes que mantenían en alarma als industrials y allunyavan lo capital de les fàbriques.

La Revolució del 1868 imposa lo criteri de la llivertat de comerç al nostre regim aranzelari; suprimint lo dret diferencial de bandera, s' estableix la lliure introducció de tota mena de mercaderíes, y se permet la exportació de totes les produccions del pahís, fixant en 30 per cent lo dret extraordinari y protector, y en 15 lo que s' anomena dret fiscal. Se declaran inalterables los drets extraordinaris durant sis anys, devent-se reduhir gradualment des del sèptim a duodècim any fins arribar a la quantía senyalada per los drets fiscals. Afortunadament la campanya de Catalunya va salvar que se realisés la primera rebaxa l' any 1875, lo primer any de la restauració.

Se pot dir que l' any 1850 comença a introduhir-se la marina de vapor, que pren increment l' any 1853, y mólt especialment del 1856 al 1863, en que se forma la nova flota mercant (73) sense que disminuesca gran cosa la marina de vela. Al 1869 reprèn altra vegada la marxa l'aument de les naus, axís de vela com de vapor, havent compensat los efectes de la supresió del dret diferencial, l' aument que tingué la exportació a les Antilles (74) la major importancia del cabotatge que se mantenía a favor de la bandera nacional, y l' increment de la industria y de la agricultura que impulsaren los transports.

També atenua les consequencies de tal reforma, per lo que respecta a Catalunya, lo fet de la apertura del Istme de Suez que retornava al Mediterrani la antiga supremacía, variant lo centre de gravetat comercial del món. Lo descobriment d' Amèrica allunya Catalunya del moviment del comerç universal; lo canal de Suez tornava a portar-la al bell mitg del camí.

L' engrandiment de Barcelona, que s' inicía l' any 1860, y que s' emprèn febrosament des del any 1869, degut principalment a la immigració de capitals cubans que tingué lloch per causa de la guerra de Cuba, obrí camp a la activitat y estimulà lo treball en tots los ordres. En aquells temps, l' any 1868, començaren les obres del port de Barcelona, per iniciativa de D. Ferràn Puig y gracies al desprendiment del comerç de Barcelona que s' avingué a satisfer

(72) Laureá Figuerola, *La Reforma Arancelaria de 1869*.—Madrid, 1879 (pl. 90).
(73) Idem; pl. 135.
(74) *Informe sobre los Aranceles Antillanos* per lo «Fomento del Trabajo Nacional».—Barcelona, 1895 (pl. 2).

un arbitri per subvenir a ses obres, nomenant una Junta que les portés a terme ab una autonomía, que després li ha sigut greument mermada.

La capital del Principat aumentava considerablement de població. Des del any 1818 al 1860 va més que duplicar lo nombre de sos habitants, que en dit any eran ja 160 mil, sumant lo 1869, 193 y l' any 1879, 238 mil, arribant lo 1887, entre la ciutat y los suburbis a la ratlla de 400 mil (75). Aqueix increment presuposava una crexensa de producció y una dilatació de consúm, quals efectes devían sentir-se en tots los ordres de la activitat.

La reforma aranzelaria del any 1877 no tingué vera importancia, a no ser la de haver donat lloch al *Modus vivendi* ab França, per haver manifestat nostre govern que aplicaría ses tarifes més alçades a les nacions que no-ns donessen lo tracte de favor, obtenint axís que nostres vins estiguessen equiparats als italians que entravan ab drets més baxos a França. La filoxera anava destroçant la vinya a n' aquesta nació, y nostra exportació de vins començava a mostrar proporcions extraordinaries. L' any 1871 França encara produhía 47 milions d' hectòlitres, y al 1879 quedà reduhida a 25 milions. Los francesos necessitavan nostre ví, y tingueren la manya de denunciar lo *Modus vivendi* del 1877, a fí de treure partit de lo que de bon grat o per força tenían que donar-nos. Los vinicultors, enlluhernats per la sortida dels vins que no veyan que era tranzitoria, y los lliure-cambistes per altra banda empenyeren la opinió y lo govern cap al tractat del 1882 ab França que tanta oposició trobà en les classes industrials de Catalunya. Lo tractat se feu, basant-se, se pot dir, en la primera rebaxa que devía verificar-se l' any 1875, y que fou sospesa, concedint a França una serie de ventatges a cambi d' un dret favorable pèls vins que ella necessitava.

Tots los beneficis concedits a França se tingueren que fer extensíus a les demés nacions, y al meteix temps que exportarem los nostres mostos a França per que fossen elaborats, Alemania nos inondà d' esperit de ví, matant una industria que era de les més pròsperes de la nostra terra.

Lo tractat de França ab ses conseqüencies, causà greus danys a la industria llanera, que no foren més grossos mercès a la lley de primeres materies, que, rebaxant los drets de móltes materies brutes y articles semi-manufacturats, perjudicà per altra part a la agricultura y a la industria.

Lo dany principal que causà lo regim aranzelari, devallant del tractat ab França, més que en lo perjudici de lo existent, deu cercar-se en la paralisació que originà en lo camp de la producció. No se pot dir que matés lo viu, però va privar de néxer móltes llevors sembrades, aturà les iniciatives que per tot brollavan y desvià los capitals y les energíes de la industria y del treball, portant-les cap al paper del Estat, lliure per complert de tota tributació. Lo pe-

(75) Francesch Carreras y Candi *La Ciutat de Barcelona,* (Geografía general de Catalunya), plana 17.

ríode del any 1882 al 1891 es un parèntesis en la nostra vida econòmica; les demés terres progressan e implantan noves industries mentres nosaltres permanexèm inactíus, invadit lo mercat per mólts productes extrangers que nosaltres hauríam pogut fabricar, y que no podíam fer-ho per manca de protecció.

Tinguerem, ademés la fortuna de que coincidís lo tractat de França ab la lley de relacions comercials del any 1882, que establí lo cabotatge entre Espanya y les Antilles, obehint principalment a requeriments de Catalunya, en forma d' anar rebaxant los drets per dècimes a fí de que l' any 1892 tinguessen allí entrada lliure los nostres articles. Hi ha que confessar que per la part d' Espanya, a causa dels drets de consums imposats als sucres cubans, no se consagrà lo cabotatge pêls productes antillans, motivant justes quexes, contra les quals nosaltres tením la disculpa d' haver estat sempre al costat dels diputats de Ultramar qui exigían la reciprocitat en lo tracte.

A conseqüencia de la lley de relacions comercials, Catalunya trobà en lo mercat de Cuba l' espay que li mancava en la Península pera la expansió de la seva activitat productora. Tant a Cuba com a Puerto Rico en aquell període de deu anys, va duplicar la nostra exportació.

Lo període de creximent gros de la industria y del comerç de Catalunya es lo que transcorregué des de la Exposició Universal del any 1888 fins al tractat de París de 1898. Los grans industrials de Catalunya secundaren les iniciatives inoblidables del alcalde senyor Ríus y Taulet, portant a terme la Exposició Universal que revelà al món la existencia de un poble que treballava de ferm, y que per sos avenços era digna de la més alta consideració. Durant lo període en que estigué oberta la Exposició, desfilaren per ses sales tots los hòmens polítichs espanyols, mólts dels quals may havían estat a Catalunya, y se convenceren de la trascendencia de les reformes econòmiques y aranzelaries, que podían ferir en un moment la vida d' aquella producció que nodría la força y la riquesa de la nació. Des de exhibició tan memorable no pogué subsistir lo menysprèu per la nostra industria, que va guanyar-se un respecte universal.

Sense la Exposició tal vegada no hauría prosperat la reforma aranzelaria de 1891, que tant contribuí al perfeccionament de tots los factors de la producció catalana.

Barcelona realisà allavors la seva més gran crescuda, ja per la atracció que exercí pêl brill de la seva Exposició, ja per la terrible crisis que experimentaren totes les provincies properes ab lo flagell de la filoxera. Aragó y Valencia trobaren en la industria renaxenta de Catalunya treball pera los obrers del camp, que d' altra sort haurían tingut de emigrar d' Espanya. Les noves fàbriques y los tallers que s' engrandiren comptaren ab aquexa afluencia de braços que reclamava la expansió industrial.

Lo mercat de Cuba y lo de Puerto Rico s' obriren ja complertament a nostres articles, ensemps que la reforma aranzelaria de Filipines, que realisà D. Víctor Balaguer, donava nous horitzons al mercat nacional.

La Exposició de Industries noves, desenrotllades al ampar del nou Aranzel, celebrada primer a Barcelona y després a Madrid, demostra d' una manera complerta lo camí que havíam fet. En la Exposició de Madrid, ampliació de la de Barcelona, hi figuraren de les quatre provincies catalanes més de dos cents expositors, la tercera part del total de Espanya (76).

Al meteix temps que prenía volada la industria, la agricultura perfeccionava sos conrèus y a corre cuyta se repoblava la vinya morta, esmersant en la tasca bona part del capital que havía consolidat la industria.

Desgraciadament vingueren jorns de prova; la insurrecció de Cuba fou lo motíu de la desgraciada guerra hispano-americana, que-ns ocasionà la pèrdua de les Antilles y de Filipines, nostres grans mercats d' exportació.

Per formar cabal concepte de la sotregada immensa que la mutilació d' aquells mercats feu sofrir a Catalunya, cal fixar-se en lo valor de la nostra exportació a dits mercats.

Lo promitg anyal de 1894, 95 y 96, que es lo trieni que precedí a la guerra, del valor de les mercaderíes exportades a les Antilles y a Filipines sumava 185.243,712 ptes., a lo que pot adicionar-se la quantitat de 24.445,281 que es lo càlcul aproximat del import dels nòlits y dels passatges. Representa en conjunt un total de 209.788,993 ptes. Partint del valor dels texits de tota mena que excedexen de 80 milions, y sumant-hi lo valor del calçat, de la farina, del sabó, de les conserves alimenticies, del ví y d' altres productes agrícols, sense pôr d' equivocarnos, podèm assegurar que de la exportació espanyola a Ultramar ne corresponía a Catalunya més de les dugues terceres parts.

Lo cotó exportat representava la sèptima part de la producció íntegra de la industria cotonera, oferint l' any 1897 la proporció del 98 per cent de la total exportació de cotó (77).

L' any 1898 quedà reduhida a 66 milions la exportació a Cuba que l' any abans valgué 136 milions; a 13 la de Puerto Rico, valorada l' any anterior en 44 milions; y a 27 la de Filipines, des de 49 milions.

En aquells moments Catalunya no passà per una de les crisis més fondes de la seva historia, a causa de les bones cullites y de la immigració de capitals y hòmens que varen acréxer lo consúm del mercat nacional, y en segón lloch a la puja dels cambis que, si bé encarí les subsistencies y engendrà grans pertorbacions, se convertí de moment en una prima a la exportació.

Lo que no fou crisis aguda per les circumstancies dites, se manifestà en

---

(76) Fomento del Trabajo Nacional.—*Exposición de las Industrias creadas, introducidas y desarrolladas al amparo del Nuevo Arancel;* 1907, Barcelona. (Imprempta de Joseph Cunill).—*Exposición de Industrias Nacionales;* Madrid, 1898. (Imprempta de Pere Núñez).

(77) «Nuestro comercio con las provincias de Ultramar», per F. R., (article de *El Diario de Barcelona*) Agost, 1898. — «Informe del Fomento del Trabajo Nacional á la Diputación de Barcelona, acerca de las causas de la presente crisis». Revista *El Trabajo Nacional;* 15 de Novembre de 1900.

forma lenta y crònica que encara dura. Catalunya pateix avuy d' un excés de producció que reclama sortida.

Per altra banda, l' encariment de la vida y la agravació tributaria foren causa de sofriments de les clases treballadores, que provocaren contínues vagues y forta emigració.

Lo problema existeix imperiós y víu. La reforma aranzelaria del any 1906, sens dupte, ha vingut a ajudar a la solució, protegint, per una part les industries modernes y per altra afavorint los articles més perfeccionats, per virtut de la més detallada classificació del Aranzel que tendeix a rebaxar los drets dels productes comuns, elevant-los per los més fins, que contenen major quantitat de mà d' obra. Mes no n' hi ha prou; es indispensable que-ns ajudèm nosaltres metexos. S' imposa en primer lloch la difusió del ensenyament tècnich, en lo que fins ara no hi havèm parat esment. La Escola Industrial de Terrassa, y les Escoles d' Arts y Oficis de Barcelona y de Vilanova ja van per aquest camí, però la que ha de realisar nostre ideal es aquexa Universitat Industrial per qual sosteniment no es prou lo pressupost del Estat. Los industrials, que ab bon acert, envían a llurs fills a apendre al extranger, es necessari que li donen la mà a n' aquexa nostra Universitat, que pot ser un dels més grans propulsors que enlayraràn la nostra producció.

Es necessari ademés organisar-nos a la moderna, fugint d' aqueix individualisme que avuy fracassa devant dels sindicats y de les organisacions poderoses que en les nacions fortes existexen pera la competencia universal. Hi ha que reduhir les despeses, centralisant los serveys y estalviant la administració difusa, creant agrupacions fortes o cercant en la associació les ventatges dels serveys y de les despeses comunes. D' aquexa manera podrèm donar sortida als sobrants, no perseguint de moment més profit que lo de treure del mercat la superabundancia de productes que origina les competencies mortals.

Un altre problema gros per Catalunya es lo de la transformació de la maquinaria y la reorganisació del treball, sempre exposat a conflictes per la oposició que troba, no solsament en los obrers, sinó en los enderrerits. Es un avenç que no-s pot fer d' un colp, però que cap industrial deu dexar de tenir present a totes hores.

Quelcòm s' ha fet ja: contàm ab cases d' exportació y ab Banchs que responen a la intermediació que reclamavan los industrials pera anar a la conquesta dels mercats; s' ha organisat una Mútua de fabricants que en l' últim any ha contribuit poderosament a la exportació del cotó. Ja hem arribat a exportar per valor de 60 milions de cotó, acostant-nos a la xifra màxima a que arribarem en los bons temps de Cuba y Filipines, ab la ventatja de que ara anèm a lluytar en lo camp lliure, sense l' ampar aranzelari.

A la nostra classe obrera es menester fer-la ben bé catalana, a força de compenetració ab la classe patronal, perque prenga interès en tots los problemes econòmichs de Catalunya, no oposant a sa solució resistencies injustifica-

des y convertint-se en colaboradora de la obra de interès general, pêl convenciment de que li correspondràn part de les ganancies. La «Caxa de Pensions pera la Vellesa» que se fundà en jorns de trist recort, y que en pochs anys ha pujat tan amunt, justifica la nostra confiança en lo poble treballador, que sab respondre bellament quan se-l crida a una obra moguda per un fí enlayrat. Aquexa feconda institució social, deu ésser seguida per altres semblants d' ordre privat y colectíu, pera que-s veja que lo pervindre del obrer, que abans era preocupació del gremi, no queda abandonat al etzar. Y junt a les institucions socials, convé protegir y fer viables les cooperatives de tota mena, que fan amo al obrer, lligant l' interès del capital ab lo de la mà d' obra. Y sobre tot convé no veure ab antipatía les associacions obreres; per lo contrari, nostre afany deu consistir en encaminar-les, trayent-les-hi lo caràcter de resistencia per donar-los-hi lo de cooperació que ha de permetre arribar a inteligencies sanes en totes les questions que avuy sembla que separen als uns dels altres. Lo cas es donar força y responsabilitat a les associacions obreres, perquè sigan un factor indispensable per les orientacions de la vida econòmica e industrial, que permeta establir acorts y resoldre conflictes que avuy no es possible lograr per la manca de conciencia colectiva. No hi ha que oblidar tampoch que la cultura del obrer nos porta a la sustitució de la força mecànica per la habilitat manual de manera que es indispensable fomentar aquexa instrucció pera arribar ab seguretat a la transformació de la maquinaria que exigeix una major intervenció del conexement tècnich.

Ja havèm parlat en altre lloch d' un vell plet de Catalunya, que ara se remòu de debò, y es lo de son comerç. Lo port franch que fou ja preocupació dels nostres besavis, es en los presents instants una necessitat imperiosa y vital, que se deu satisfer si volèm que Catalunya siga una terra ben oberta al comerç universal. L' Estat nos deu totes les facilitats y aplanaments que en les altres terres troba lo comerciant per anar a la lluyta, fora de ses fronteres, en igualtat de condicions que sos contrincants; si l' Estat s' entosudeix en rebutjar-nos los procediments que posan en pràctica les altres nacions per situar sos productes en condicions de competencia, nos anirèm quedant cada vegada més enrrera, y en aquexos temps, en que tothòm corre, es difícil guanyar los enderrerits, y sobre tot, sovint nos succehirà com ara que tením un exèrcit a Marrochs que es consumidor de pà francès y d' altres produccions extrangeres, per aquexa causa.

Hi ha motius per ésser exigents ab l' Estat en aqueix punt, y no devèm transigir en nostres reclamacions que s' encaminan a conseguir ventatges d' interès comú, però en quant a lo demés, cal fiar-nos principalment del nostre esforç. Catalunya té una gran missió que omplir ab mira a sa grandesa futura, y es la de portar sa força expansiva, sos medis y ses iniciatives a la provincia de Lleyda, plena de forçes improductives, de riqueses amagades en lo subterre, de coses que esperan la embestida del treball per haver copdiciat valor.

Lo Llobregat se pot dir que ha sigut aprofitat des de que neix fins que romp la platja en nostre mar; es un ríu d'or. Lo Ter gayrebé no té salts que oferír a les turbines. En cambi los ríus de Lleyda, los més grossos de Catalunya, són verges y conten mils y mils cavalls de força que reclaman fà temps oportuna utilisació. La gent se-n va d' aquells endrets, y tením que procurar que hi torne, puix la densitat de sa població no guarda relació ab la que pot tenir axís que hajàm fet brollar lo treball que espera l' halè fecondador que ha donat vida al de les altres terres catalanes.

Allà, tindrà tart o d' hora sa realisació la moderníssima industria catalana, com en altres temps se transformà la industria en les valls apartades de la provincia de Gerona. Lo capital de Barcelona inactíu pot trobar profitosa y patriòtica inversió en aquexos camíns de ferro que tenen que apropar la Cendrosa de Catalunya al mar, y al gran mercat de Barcelona, creant en ell un nou nucli de producció y de riquesa, una zona poderosa de influencia que, per sa proximitat a Aragó pot acréxer fortament la expansió de Catalunya.

Lo nostre poble ha passat per jorns de més ruda prova que los presents y n' ha sortit triomfant. Per axò conservèm fonda esperança en lo pervindre.

Lo comerç de Catalunya

Catalunya representa en lo comerç exterior d' Espanya una proporció molt més alta en la importació que en la exportació, degut a la gran quantitat de primeres materies que introduheix per transformar.

L' any 1905 la total importació d' Espanya fóu de 1,087 milions de pessetes, tocant-li a Catalunya d' aquexa xifra 465 milions o sía lo 42 per cent del valor de les mercaderíes importades.

La exportació total en lo meteix any fóu de 993 milions, corresponent-li a Catalunya 248 milions o sía un 26 per cent aproximat del valor dels productes exportats.

Lo comerç de Catalunya ab l' extranger, l' any 1905 se repartí entre les varies provincies, com segueix:

		Importació general y especial	Exportació general y especial
Barcelona	Ptes.	379.200,770	152.830,012
Gerona	»	71.407,959	62 074,432
Tarragona	»	4.295,665	29.840,195
Lleyda	»	4.105,120	3.032,962

Catalunya té un tipo ben definit dintre del comerç d' Espanya; lo séu tràfech es principalment d' importació, de manera que son tonelatge d' entrada es prop de set vegades superior a son tonelatge de sortida.

Axò fà que lo volúm no se corresponga ab lo valor.

Lo total del tonelatge en lo comerç marítim exterior d' Espanya, l' any que hem escullit per estudi, fóu a la entrada de 4.620,573 tonelades y a la sortida de 12.427,889. Lo valor de la tonelada que enviàm resulta de 79 ptes. y en cambi la de que nos envían de 235 ptes. y es perquè moltes d' aquexes tonelades que exportàm són primeres materies que després nos retornan de fora manufacturades, crescudes extraordinariament de valor per los jornals y la mà d' obra.

Catalunya rebé 1.599,710 tonelades, y n' envià 243,325, la tercera part y la cinquantava part respectivament del volúm de la importació y exportació marítima total d' Espanya.

Lo valor de la tonelada dels productes que compra Catalunya val 235 pessetes, en tant que lo de la tonelada dels articles que ven al estranger puja a 1,020 ptes., gayrebé cinch vegades més. Y axò se deu al miracle del treball transformador.

Per calcular aqueix valor, hem partit del valor total del comerç, tant per terra com per mar, relacionant-lo ab lo tonelatge marítim a causa de no venir en la estadística lo volúm del comerç terrestre. Aplicant aqueix criteri, lo meteix a Espanya que a Catalunya, no-ns podèm errar de gayre.

Per tenir idea exacta del comerç exterior de Catalunya, hem de sumar lo séu comerç ab l' estranger al que realisa, per cabotatge, ab les demés provincies d' Espanya. L' any 1905, lo comerç de cabotatge de les provincies catalanes, dóna los següents datos:

	Entrada		Sortida	
	Quantitat	Valor	Quantitat	Valor
	Tonelades	*Pessetes*	*Tonelades*	*Pessetes*
Barcelona. . .	345,642	162.697,101	377,274	445.497,455
Gerona.. . .	21,409	8.432,672	8,062	2.711,494
Tarragona.. .	60,260	14.789,242	34,319	211.117,819
	427,311	185.919,015	419,655	659.326,768

Lo cabotatge que s' ha mantingut gayrebé estacionari, en quant al volúm, comparat lo resultat del any 1905 ab lo promitg del passat quinqueni, ha aumentat en cambi en relació al valor de les mercaderíes.

Les tonelades han aumentat a la entrada en 226 unitats, y a la sortida en 1,426, mentres que lo valor ha aumentat respectivament en 9.661,327 pessetes y en 159.312,833.

En lo cabotatge apareix també lo meteix fenomen que senyalavam en lo comerç estranger, es a dir que la tonelada de les mercaderíes que surten, valen molt més que no pas les que entran. La diferencia es de 423 a 1,570, molt aproximat al quadruple, degut a que lo que compra Catalunya a Espanya són productes agrícoles o materies de subsol y en cambi los hi ven productes industrials que portan incorporat lo cost de la transformació realisada pêl treball.

Descomptant un 10 per cent de les xifres de cabotatge, per lo que pot venir y quedar en les metexes provincies catalanes, la suma ab les quantitats del comerç estranger dóna lo següent resultat, l' any 1905:

Importació			Exportació		
Estranger.	465.010,504	Ptes.	Estranger. . . .	248.077,601	Ptes.
Cabotatge exterior	167.328,114	»	Cabotatge exterior	593.394,092	»
	632.338,618	Ptes.		841.471,693	Ptes.

Suma donchs lo total comerç exterior de Catalunya, estranger y de cabotatge ab lo restant d' Espanya, un total de 1,473.810,311 pessetes.

Per donar idea de la seva importancia, bastarà dir que es superior al comerç exterior de Suecia, de Turquía, de Noruega y de Portugal.

Tot axò sense afegir-hi lo que enviàm y rebèm d' Espanya per los ferrocarrils interiors, que representa una grossa quantitat.

Per exemple: segons datos que havèm recullit, en les estacions de Barcelona, los vagons de blat y demés grans, arribats a nostre ciutat en los tres últims anys, foren:

	1905	1906	1907	Promitg
	Vagons	Vagons	Vagons	Vagons
Blat.	2,282	15,582	22,587	13,464
Segle.	58	46	72	58
Farina.	1,040	1,601	1,502	1,361
Cibada.	177	302	93	191
Alvejons.	170	85	80	112
Fabes.	25	151	84	86
Ordi..	144	409	410	321
Blat de Moro. . . .		16	25	13
Besses.	6			2
TOTAL VAGONS.	3,902	18,192	24,853	15,608

Valor aproximat partint dels preus promitjos dels derrers anys:

Blat..	1.346,400	quintars mètrichs	40.392,000	Ptes.
Segle.	5,600	»	89,600	»
Farina..	136,100	»	4.899,600	»
Cibada..	1,100	»	18,964	»
Alvejons.	11,200	»	189,400	»
Fabe	8,600	»	197,800	»
Ordi.	32,100	»	509,900	»
Blat de Moro.. . .	1,300	»	28,600	»

Per los anteriors datos se pót veure que l' any 1907, solsament de blat del restant d' Espanya arribaren a Barcelona 22,587 vagons o sían 225 mil tonelades, que representan un valor de més de 67 milions de pessetes.

La importació de bestiar per terra, procehidor de altres provincies d' Espanya, té que ésser considerable.

Basta saber lo consúm de carns de Catalunya (78) l' any 1904.

(78) «Estadísticas de la Comisión de Estudio para la transformación del Impuesto de Consumos», nombre 50.

Les capitals consumiren:

	Boví	Llanar y Cabrí	Porquí	Total
	Kilos	*Kilos*	*Kilos*	
Barcelona.	9.309,334	6.937,506	6.597,137	22.843,977
Gerona.	323,583	139,616	207,532	670,731
Lleyda.	130,000	200,000	180,000	510,000
Tarragona	275,905	171,592	156,668	604,165
			Total.	24.628,873

Correspòn a un consúm per habitant a Barcelona de 42'85 kilos; a Gerona de 42'48; a Lleyda de 23'79, y a Tarragona de 25'79.

Consúm de les Provincies (sense la capital):

	Boví	Llanar y Cabrí	Porquí	Consúm per habitant
	Kilos	*Kilos*	*Kilos*	*Kilos*
Barcelona.	8.673,746	7.851,564	4.693,663	40'67
Gerona.	2.000,991	3.402,000	3.628,800	27'05
Lleyda.	133,880	1.079,170	1.499,700	10'70
Tarragona	616,715	1.822,850	3.343,632	15'20

Lo valor de les carns que consúm tot Catalunya, suma a

Barcelona. .	. 41'78	kilos per habitant	76'56	ptas. per habitant	Total	80.737,114
Gerona. .	. 27'87	»	41'70	»	»	12.519,366
Lleyda. .	. 11'73	»	19'12	»	»	5.252,065
Tarragona .	. 18'89	»	25	»	»	8.451,908
					Total, pessetes. . .	106.960,453

Sent lo total consúm d' Espanya de 585 milions de pessetes, representa lo consúm de carns de Catalunya gayrebé la quinta part.

Ara bé, la major part d' aquexa carn se consúm del pahís. En la Estadística del comerç exterior de Espanya del any 1905, no figura quantitat apreciable entrada a Catalunya procehidora del estranger, y encara que es de suposar que lo que envían Marrochs y Portugal vé a parar, en part, al mercat nostre, se pot afirmar que-ns nodrím de bestiar del pahís.

La Associació de Remaders d' Espanya acaba de publicar una Estadística que-ns dóna a conèxer, de una manera aproximada, la riquesa pecuaria de Catalunya (79).

---

(79) «Estadística Pecuaria formada por la Asociación General de Ganaderos de España».—1908 Madrid.—Imprempta Alemanya, 137, 1908.

Veusaquí lo que possehím en remats, segons dita estadística:

	Barcelona	Gerona	Lleyda	Tarragona
Cavallar.	7,627	11,700	4,168	2,139
Mular.	8,655	7,945	17,554	20,582
Asnal.	6,716	1,713	27,407	12,093
Boví	11,488	36,198	27,772	6,663
Llanar.	91,047	243,518	229,888	67,730
Cabrí.	26,300	25,964	30,903	44,328
Porquí.	33,608	27,781	24,174	14,455
	185,441	354,819	361,866	167,990

TOTAL de caps: 1.069,916 a Catalunya en relació a 26.114,887 caps que posseheix Espanya.

La estadística oficial del Ministeri de Foment de 1907, donava lo següent resultat per Catalunya:

Barcelona.	249,415	caps de bestiar
Gerona	223,481	»
Lleyda.	394,429	»
Tarragona. . . .	91,124	»
	958,449	caps de bestiar

La diferencia es poca per influir en lo nostre rahonament, axò es, que Catalunya pateix un gran dèficit entre la producció y lo consúm de carns.

Per una demanda de 110,913 bovins, 1.366,527 caps de llana y cabrí y 172,929 que fà Catalunya anyalment per los seus escorxadors, segons resulta en les Estadístiques de la Comissió d' Estudi per la transformació dels consums (80) compta ab 82,121 bovins, 632,183 de llana, 127,595 cabríus y 100,018 porquins per atendre al consúm, a les necessitats de la agricultura y a altres exigencies. Com se veu, no té més remey que acudir a les demés provincies, donant origen a un fort comerç.

La Associació de Remaders reconeix que la major part del bestiar se porta aquí d' altres comarques, acudint a les provincies gallegues per lo boví, a Extremadura, Andalucía y Llevant per lo de llana, y a Mallorca, Extremadura, y un xich al estranger pèl porquí.

Tenint en compte la mortalitat, la cría y les necessitats de la agricultura, no pecàm d' exagerats al afirmar que Catalunya no pot assortir ni la quarta part de la carn que reclama son consúm. Essent lo valor d' aquexa de 106 milions de pessetes, se pot dir que Catalunya adquireix de les demés provincies d' Espanya, més de 80 milions de pessetes de bestiar per sos escorxadors, sensa comptar l' altra classe de bestiar que s' emplea en l' arrastre y la recría. No va

(80) Obra citada.—Veja-s l' Estad n.° 52.

ésser donchs exagerat lo senyor Graell quan fà fixar en 69.129,000 pessetes lo valor del bestiar que compraba Catalunya al restant de la península (81).

Venint com venen per mar uns quatre milions de pessetes, lo remanent nos arriba per ferrocarril o sía un valor aproximat de 76 milions de pessetes que se deù afegir al valor de la importació de Catalunya.

No possehím los datos suficients per medir la importancia del suro que nos arriba d' Extremadura, per terra, ni lo de les llanes de Aragó, de la Manxa y de Extremadura, ni lo del oli d' Aragó, ni lo del ví de la metexa procedencia que nos arriba per l' interior, que entre tots pujan a una xifra molt respectable que sumar a la nostra importació. Una bona xifra fan també lo sucre y l' arròs.

Lo comerç de cabotàtge de Catalunya se distribueix entre ses provincies en la forma següent:

	Entrada		Sortida	
	Quantitat	Valor	Quantitat	Valor
	Tonelades	*Pessetes*	*Tonelades*	*Pessetes*
Barcelona. . .	315,612	162.697,101	377,274	445.497.455
Gerona.. . .	21,409	8.432,672	8,062	2.711,494
Tarragona . .	60,260	14.789,242	34,319	211.117,819
	437.311	185.919,015	419,655	659.326,768

Lo total d' Espanya fou:

A la entrada de

2.345,248 tonelades 916.624,327 Ptes.

A la sortida de

1.056,961 tonelades 1,973.586,073 Ptes.

Per lo tant, a Catalunya li pertoca, a la entrada, en relació al cabotatge total d' Espanya un 18'63 per cent en lo volúm y un 20'19 per cent en lo valor; y a la sortida lo 39 per cent en lo volúm y un 33 per cent en lo valor. Lo promitg anyal del cabotatge en lo quinqueni anterior, ofereix les següentes xifres:

	Entrada		Sortida	
	Tonelades	*Pessetes*	*Tonelades*	*Pessetes*
Espanya.	2.347,121	971.736,728	1.059,541	2,158.385,234
Catalunya.	437,537	195.570,342	422,235	844.125,931

Per lo vist, Catalunya ha avençat un 5 per cent en lo valor de les mercaderíes entrades, mentres Espanya ha avençat un sis, corresponent-li en lo aument de valor de les mercaderíes sortides, a Catalunya un 24 per cent, y al total d' Espanya un 10 aproximadament.

Lo principal aument en la importació, pertoca a la provincia de Barcelona que ha aumentat en 7.376,966 pessetes, seguint Tarragona ab 3.922,351. En

(81) «La Cuestión Catalana», per Guillèm Graell.—Barcelona, 1902 (pl. 102).

quant a la exportació, se pot afirmar que la totalitat de la puja beneficía a Barcelona, que ha aumentat, en comparació al promitg del anterior quinqueni, ab 158.533,084 pessetes.

Per formar idea de la classe de comerç que realisa Catalunya ab lo restant d' Espanya, publicàm a continuació les entrades y sortides per cabotatge al port de Barcelona, l' any 1905, de les mercaderíes que representan més de un milió de pessetes.

Cabotatge

BARCELONA

Entrades de mercaderíes per més de un milió de pessetes:

	Tonelades	*Pessetes*
Carbó	109,182	2.438,741
Petroli	—	2.466,889
Ferro en llengots	23,980	4.964,804
Ferro y cer treballat en varies formes	24,914	15.558,313
Texits de cotó	941	5.036,917
Llana, pel y clin	1,498	1 800,652
Seda crua	25'9	1.141,228
Texits de seda y ses combinacions	21'7	2.065,585
Fustes sense obrar y obrades	932	1.013,013
Bestiar de totes classes	6,269	4.449,370
Cuyrs y pells	1,205	4.771,058
Calçat	910	14.569,584
Maquinaria	1,690	2.999,673
Ous y caça	94	1.366,762
Pexos salats	1,764	1.011,134
Arròs	7,720	3.053,512
Llegums seques	5,742	2.349,273
Hortalices y llegums	6,981	1.016,794
Fruytes seques	2,368	1.883,450
Sucre	10,360	9.324,346
Oli comú	2,473	2.473,430
Vins	51,939	16.593,061
Aygardents y alcofolls	5,130	5.120,153
Llevors y ferratges	10,152	2.695,178
Tabach elaborat	2,126	21.266,610

En volúm ocupan lo primer lloch lo carbó, la pirita de ferro, lo clorur de sodi, los vins, lo sucre y la terriça, y en quant a valor, lo tabach, los vins, lo

ferre, lo calçat, los aygardents y esperits, los texits de cotó, lo bestiar y los cuyrs y pells.

Sortides de mercaderíes que pujan a més d' un milió de pessetes:

Petrolis bruts.	2.922,114	pessetes
Vidre y cristall	1.439,282	»
Terriça, losa y porcelana.	1.444,164	»
Ferre y acer treballats.	4.755,353	»
Coure y llautó obrats..	2.747,205	»
Olis industrials.	3.825,785	»
Productes vegetals.	1.658,268	»
Productes químichs no expressats. . . .	3.155,612	»
Id. farmacèutichs.	2.518,524	»
Sabó comú.	1.807,447	»
Cotó en floca	1.174,071	»
Filats de cotó.	14.490,602	»
Texits de cotó.	202.517,032	»
Filats de llí y canem.	7.167,143	»
Texits de llí y canem.	1.421,949	»
Llana, pel, etc.	1.520,150	»
Texits de llana.	57.272,715	»
Id. de seda.	5.109,385	»
Papers y cartrons.	5.150,178	»
Fustes sense obrar	2.133,302	»
Pipería.	4.817,990	»
Cuyrs y pells	13.635,804	»
Adobs de totes classes.	1.024,289	»
Maquinaria.	1.831,676	»
Cibada	1.091,090	»
Blat.	1.578,509	»
Farina de blat.	56.031,748	»
Llegums seques.	1.254,040	»
Sucre.	7.304,496	»
Cafè.	2.803,814	»
Oli comú.	1.600,174	»
Vins de totes classes.	1.722,595	»
Llevors y ferratges.	2.067,101	»

En la exportació ocupan lo primer lloch en lo volúm, la farina de blat, los texits de cotó, los materials de construcció, la pipería, lo ferre y l' acer, la terriça, los productes químichs y lo sabó comú.

Lo volúm del cotó ascendeix en filats a 2,070 tonelades y en texits a 38,407.

En quant a valor van a la devantera los texits de cotó, seguint los texits de llana, les farines, los cuyrs y les pells, los filats de llí y canem, lo sucre, los texits de seda, los papers y cartrons.

Lo comerç de cabotatge de tot Catalunya se distribueix entre les varies duanes del Principat, de la següent manera:

Entrades

	Colonials y estrangers	Nacionals	Quantitat total	Valor
Barcelona	*Tonelades*	*Tonelades*	*Tonelades*	*Pessetes*
Barcelona.	2,512	340,618	343,130	162.411,233
Malgrat.	14	2,442	2,456	279,043
Mataró.	»	333	333	6,020
Vilanova.	»	80	80	805
Gerona				
Blanes.	3	698	701	82,878
Cadaquers.	5	491	496	128,023
La Escala.	»	394	394	5,263
Palafrugell.	»	»	»	»
Palamors.	1,502	8,464	9,966	4.104,999
Port de la Selva.	»	238	238	46,807
Roses.	219	3,614	3,833	772,173
Sant Felíu.	124	5,586	5 710	3.279,129
Tossa.	»	66	66	13,400
Tarragona				
Tarragona..	81	55,904	55,985	12.906,020
Sant Carles de la Ràpita. . .	145	244	389	279,886
Torredenbarra.	»	»	»	»
Tortosa.	10	3,873	3,883	3.883,935
Vendrell.	»	»	»	»
Salòu.	»	»	»	»

Sortides

	Colonials y estrangers	Nacionals	Quantitat total	Valor
Barcelona	*Tonelades*	*Tonelades*	*Tonelades*	*Pessetes*
Barcelona.	28,801	346,518	375,319	445.363,043
Malgrat.	»	1,749	1,749	109,300
Mataró	»	205	205	25,112
Vilanova.	»	»	»	»
Gerona				
Blanes.	»	1,351	1,351	100,019
Cadaquers..	»	75	75	58,319
La Escala.	»	10	10	9,616
Palafrugell	»	2	2	375
Palamors.	»	2,300	2,300	1.113,863
Port de la Selva.	»	1,274	1,274	269,193
Roses.	»	924	924	195,142
Sant Felíu	»	2,064	2,064	961,300
Tossa.	»	25	25	3,676
Tarragona				
Tarragona	168	23,082	23,250	5.300,916
Sant Carles de la Ràpita. . .	»	7,005	7,005	180,467
Torredenbarra.	»	»	»	»
Tortosa.	0'2	4,085	4,085'2	1 519,078

A Malgrat la principal entrada consisteix en les garrofes y ferratges, seguint los vins, l' arròs y la pipería. La exportació es majorment de fustes.

A Blanes entran ferratges y vins, sortint fustes, suro y pipería.

A Cadaquers se importa farina, pexos y cafè, extrayent-se peix salat y oli.

A Palamors hi portan los vexells, suro, farines, vins, llegums seques, ferratges y productes químichs, y se n' emportan taps, terriça arròs y blat.

Lo Port de la Selva envía pedra pêls empedrats de Barcelona.

A Roses les mercaderíes que se descarregan son farina, productes químichs, productes vegetals, olis industrials, productes farmacèutichs y cafè; essent les que se carreguan oli comú, vins, olis, fusta y pesca salada.

A Sant Felíu hi arriban suro, farina, vins, ferre y acer obrats, sucre, cafè y fruytes, sortint-ne fusta en tronchs y serrada, taps, escorxes, texits y pipería.

L' important comerç de Tarragona se compòn a la entrada de ferre y llangots en barres (1.354,287 ptes.), aygardents y esperits (2.156,367), vins (1.160,258), tabach elaborat (3.952,240), pesca salada (551,542), oli de oliva (531,475), productes químichs (440,748). A la sortida comprèn l' oli de oliva (1.058,991), grans, pipería, aygardent, licors, fruytes seques, vins, filats de cotó, vidres y cristalls, y los ploms en galapachs, procedents de Falset.

Al Port de Sant Carles hi portan les fustes de les vores del Ebre, y se n' emportan garrofes y ferratges, sal comú, ferre y acer obrat. A Tortosa lo principal comerç es lo de sortida, consistint en fustes y productes químichs. Es considerable lo tràfech que-s fà exclusivament de badía, es a dir de Tortosa a Sant Carles, y vores del ríu, que pujà l' any 1905 a 1.482,521 pessetes.

Ports

Per lo séu comerç compta Catalunya ab los següents ports:

De interès general: Barcelona, primer ordre.—Gerona: Roses, de refugi; Palamors Sant Felíu, segón ordre.—Tarragona, primer ordre.—Los Alfachs, de refugi.

De interès local: Masnòu, Mataró y Arenys de Mar, en estudi.—Vilanova, progecte aprovat.—Badalona, pendent de aprovació lo progecte.—Gerona: sense estudiar, Blanes, Lloret, Tossa, Calella de Palafrugell, La Escala, Ensenada de la Clota, Cadaquers y Santa Creu de la Selva.—Tarragona: sense estudiar, Lo Fangal, Salòu y Torredenbarra.

No hi ha pas dupte que los grans ports internacionals de Catalunya són lo de Barcelona y lo de Tarragona, aqueix ultim destinat a major importancia a mesura que cresca y se faça rica la provincia de Lleyda, que tindrà sa principal sortida per aqueix port. Tenen valor estratègich comercial los Alfachs que pot ésser lo port de penetració per l' Aragó; Salòu, que si reunís condicions sería lo port que donaría sortida a Reus y al Priorat; Vilanova, cridat a ésser lo port del Penadès y La Segarra; Sant Felíu, que es naturalment lo port de Gerona y de Olot; Palamors que ho es del baix Empordà, y Roses del Empordà.

Fars

Los fars que existexen en les costes de Catalunya, són actualment 16, dels quals un es de primer ordre (lo del Cap de Sant Sebastià), dos de segón, quatre de tercer, tres de quart, dos de quint y quatre de sisè.

Estat en que-s trobava lo iluminat marìtim a Catalunya, en 1.er de Janer d

Provincies	Nom	Estat	Situació topográfica	Situació geográfica		Apariencia
				Latitut	Longitut	
				N.	*E.*	
Gerona. . .	Port de la Selva	En estudi..	En la punta de la Lloya . .	42° 20′ 30″	9° 31′ 00″	Blanca, de pestanyeig ab grupus de dues ocul tacions . . . . .
	Cap de Creus	Encès. . . .	En lo cap.	42° 19′ 00″	9° 31′ 15″	Llum fixa, blanca, al raigs cada 3′ . . .
	Cadaquers	Idem.. . . .	En la punta Cala Nans. . .	42° 16′ 10″	9° 29′ 30″	Fixa blanca . . . .
	Badía de Roses	Idem.. . . .	En la punta Puncella o de la Batería, al E. del port.	42° 14′ 40″	9° 23′ 15″	Blanca, ab raigs roig cada 2′ . . . . .
	Illes Medes.	Idem.. . . .	En lo cim de la illa major. .	42° 2′ 50″	9° 25′ 35″	Fixa blanca . . . .
	Cap de Sant Sebastiá . . .	Idem.. . . .	En lo cap, prop de la ermita.	41° 53′ 40″	9° 24′ 25″	Blanca, ab eclipsis cad 48″. . . . . . .
	Moll de Palamors	Idem.. . . .	En lo extrém del moll. . .	41° 50′ 34″	9° 20′ 3″	Fixa blanca . . . .
	Port de Palamors	Idem. . . .	En la punta Molí, 3 càbles al E. del port..	41° 50′ 25″	9° 20′ 00″	Fixa roja . . . . .
	Calella	Idem.. . . .	En lo coll de la Torreta. . .	41° 36′ 25″	8° 51′ 00″	Blanca, ab raigs cad 2′. . . . .
Barcelona..	Port de Barcelona. . . (*)	»	»	»	»	»
	Montjuich.	En estudi	En los escarps del coll de Montjuich..	»	»	»
	Punta del Llobregat. . . .	Encès. . . .	Al N. de la boca del ríu. . .	41° 19′ 30″	8° 21′ 20″	Eclipsis cada 30′ . .
	Vilanova y Geltrú	Idem.. . . .	En la punta de St. Cristòfol.	41° 13′ 00″	7° 56′ 30″	Fixa roja . . . . .
Tarragona.	Port de Tarragona	Idem.. . .	Extrém S. del moll E.. . .	41° 6′ 00″	7° 26′ 45″	Idem. . . . . . .
	Llums en la boca del port de Tarragona.	Idem. . . .	Extrém del moll transversal del O.	41° 6′ 12″	7° 26′ 45″	Fixa verda. . . . .
		Idem. . . .	Extrém del moll transversal del E.	41° 6′ 12″	7° 26′ 45″	Fixa roja.. . . . .
	Cap de Salòu	Idem.. . . .	En l' extrém SO. del Cap . .	41° 3′ 20″	7° 22′ 35″	Blanca, ab raigs cada 4′
	Port del Fangal	Idem. . . .	En la punta del Fangal al E. de la boca	40° 47′ 20″	6° 58′ 25″	Fixa blanca . . . .
	Illa de Buda o Cap Tortosa. Boques del Ebre . .	Idem.. . .	En la part NO. de la Illa Buda, a 4 cables al W. del Cap.	40° 43′ 10″	7° 6′ 15″	Blanca ab eclipsis cad 1′. . . . . . .
	Punta de la Banya (Alfachs).	Idem.. . . .	En la punta del Galatxo . .	40° 33′ 35″	7° 52′ 00″	Fixa blanca . . . .
	Sant Carles de la Rápita. .	Idem. . . .	En la punta Senieta, 8 cables al S 30° de Sant Carles. .	40° 36′ 25″	7° 47′ 26″	Fixa roja . . . . .

(*) Segons relació obtinguda dels práctichs de Barcelona. les faroles existents en la actualitat són les següents: 1.ª En la extremi una mes alta que l' altra, de manera que la seva enfilació determina la direcció de la escullera que s' está construint.—3.ª Cinch llums fix l' àngul N W. del mentat moll; la extremitat S. W. del de les Balears y la extremitat N. W del meteix moll.—4.ª Dues llums fixes blanqu fou moll de la Capitanía, del qual sols ne queda un mulador de blochs, que desaparexerá aviat.—6.ª Una llum fixa blanca en l' àngul S lluminosa que marca la extremitat de la escullera del E. per terra o siga des del S. al N. W. aproximadament. Una llum fixa roja sol segons vajan adelantant les obres del port y variant les situacions que avuy determinen.

(**) En lo centre del meteix s' alça la torra composta de dos cossos l' inferior. de secció quadrada, y lo superior, octogenal los d

94, segons lo que oficialment consta en la «Estadística de las Obras públicas»

	Alçada del foco lluminós		Angle de iluminació	Alcanç geomètrich	Alcanç lluminós aproximat, en temps ordinari		Particularitats pera regonèxer lo far durant lo día	Any en que se va encendre lo llum	Nombre de torrers	Modificació que ha de sofrir lo far, segons lo plá vigent	
	sobre lo nivell de la mar — *Mts.*	sobre lo terreny — *Mts.*		*Mlls.*	dels raigs — *Milles*	del llum fixo — *Milles*				Apariencia	Alcanç lluminós
;	«	»	»	»	»	»	»	»	1	»	10
3	85'90	11'30	»	20	27	17	Torra blava y roja . . , . . .	1853	2	Raigs blanchs en grupus de 2 y 1	30
5	35'50	7'30	»	12	»	10	Torra blanca. cilíndrica. . . .	1861	1	Ocultacions en grupus de 3 y 2.	8
1	23'70	11'30	»	10	16	15	Torra blanca, cilíndrica. . . .	1861	2	Raigs blanchs en grupus de 3.	19
3	86'20	10'50	»	19	»	18	Torra blava y roja de dos cossos rectangular y cilíndrica. . .	1868	2	Ocultacions en grupus de 3 y 1.	15
1	167'20	12'00	»	27	35	19	Torra roja clara.	1857	3	Raigs blanchs en grupus de 4.	28
5	10'30	6'90	»	7	»	10	Columna de ferro sobre caseta verda.	1865	1	Ocultacions en grupus de 4 y 3.	8
5	22'50	8'30	170°	10	»	6	Torra de pedra groga fosca, de dos cossos, exagonal y cilindrica.	1865	1	Ocultacions en grupus de 4 y 1.	11
3	50'50	10'46	175°	15	30	18	Torre y casa blanques.	1859	2	Raigs equidistants . .	18
.	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»	»
2	»	»	»	»	»	»	»	«	»	Raigs llampechs blanchs en grupus de 3 . . .	25
2	32'30	31'50	187°	12	30	16	Edifici circular y de color rosat (**).	1852	3	Llum blanca de ocultacions en grupus de 4 y 1	10
6	12'33	6'46	162°	7	»	7	Torra blava fosca	1866	1	Raigs llampechs blanchs grupus de 3 (modificat)	30
5	16'50	10'00	360°	9	»	8	Torra de fusta.	1876	1	Blanca de pestanyeig. .	11
nal ip- ch	8'70	5'95	360°	7	»	5	Armaçó de fundició. .	1889	»	»	»
1.	7'23	5'00	360°	7	»	7	Columna de fundició	»	»	»	»
3	30'10	10'60	360°	12	28	18	Torra blanca groguenca. . . .	1858	2	Raigs blanchs en grupus de 2 y 1	28
6	8'35	7'65	360°	6	»	10	Torra de ferre gris . . .	1861	2	Ocultacions en grupus de 3 y 1.	10
2	53'00	51'50	360°	16	31	»	Idem.	1864	3	Raigs blanchs en grupus de 4.	32
1	18'60	17'50	360°	9	»	15	Torra de ferre blanca.	1864	2	Ocultacions en grupus de 4 y 1.	10
6	9'00	6'80	360°	6	»	7	Torra gris . , ...	1861	1	Blanca, de ocultacions en grupus de 4 y 3. .	32

la escullera del E., en construcció, una boya que dexa veure una llum fixa verda.—2.ª En la torratxa de llevant dues llums fixes verdes, des determinan respectivament l' ángul S. W. del moll denominat del Dich; lo punt mes sortint que serveix d' embarcader de blochs; erminan les extremitats S. E. y S. W. del moll anomenat d' Espanya.—5.ª Una llum fixa roja, determina la extremitat de lo que abans moll de Barcelona.—7.ª Una llum fixa roja sobre la torratxa de ponent, solsament visible des de la direcció en que está situada la boya extremitat de la escullera anomenada del Morrot, visible en totes direccions.—Aquexes llums de senyals, están subgectes a variacions,

color blanch.

Medis de Transport

Catalunya comptava l' any 1907, construits per l' Estat, 3,143 kilòmetres de carretera, n' estavan penjants de construcció 322, y d' estudi 664, o sía un total de 4,129, que han sigut bastant aumentats per les noves carreteres que han entrat en lo plan general de obres, per iniciativa dels diputats catalans.

Lo total de lo construit a Espanya, en dit any, eran 40,843 kilòmetres, no arribant per lo tant Catalunya a la trigèssima part (82).

Si bé, en relació lo perímetre de Catalunya ab lo de Espanya, no més li correspondría la 15 part (83) en cambi per la població li-n pertocaría gayrebé la novena part y pêl tràfech, una proporció mólt més grossa.

Les carreteres del Estat, construídes, se distribuexen axís entre les quatre provincies:

Barcelona.	1,007'714	kilòmetres
Gerona.	759'703	»
Tarragona.	742'808	»
Lleyda.	632'793	»
	3,143'018	kilòmetres

Les carreteres provincials construides a Catalunya sumavan en dit any 784'768 kilòmetres; se n' estavan construint 87'922, y faltavan per completar les incloses en lo plan general 508'078, que formaràn un total de 1,380 kilòmetres.

	Construídes	En construcció	Per completar	Total
Barcelona. . .	499 895	69'511	275'058	844'467
Gerona.. . . .	10'000	0'238	5'830	16'068
Lleyda. . . .	100		106'200	206'200
Tarragona . .	174'873	18'170	120'990	314'033
	784'768	87'922	508'078	1,380'768

Lo total de les carreteres provincials d' Espanya es de 6,506 kilòmetres, construides, 1,050 en construcció y 2,279 per completar; total 9,836.

Com se veu, en comparació a les carreteres provincials d' Espanya, Catalunya se n' emporta la octava part, y una vegada construit tot lo progecte, la sèptima part.

Ferrocarrils de Catalunya (1 de Janer 1903), vía ampla (1 m. 67):

Nort d' Espanya	Çaragoça a Barcelona, per Lleyda (part de Catalunya fins Almacelles-Tamarit.	217	kilòmetres.
	Lleyda a Reus y Tarragona. Lleyda a Montblanch. . . .	59'312	
	Montblanch a Reus.	27'545	
	Reus a Tarragona.	15'758	
	Sant Martí de Provençals a Llerona. St. Martí a S. Andréu. . . . St. Andréu a Llerona. . . .	29'394	
	Granollers a Sant Joan de les Abadesses..	88'373	
	Valencia a Tarragona fins Ulldecona.	113	
	Mollet a Caldes	15	
		565'382	

(82) «Dirección General de Obras Públicas. Vías de Comunicación», 1907.

(83) Espanya té 490'965 kilòmetres quadrats y Catalunya 32,196.

Far de Sant Sebastià, al Empordà, únich Far de primer ordre de Catalunya. Clixé de Antoni Güixens

Madrid Çaragoça y Alacant (*Xarxa catalana*)

Barcelona a Granollers	20 Juliol	1900	29'528
Granollers a la Rambla de Santa Coloma. .	26 Febrer	1858	39'781
Rambla de Santa Coloma a Gerona . . .	9 Juny	1860	29'826
Gerona a Figueres	27 Juliol	1862	41'286
Figueres a la frontera francesa.	10 Març	1864	27'185
Barcelona per Mataró.	16 Març	1847	28'459
Mataró a Arenys	29 Juny	1852	9'729
Arenys a la Rambla de Santa Coloma . .	25 Febrer	1858	37'386
Tarragona a Martorell	14 Juliol	1861	73'709
Martorell a Barcelona.	14 Sbre.	1852	30'949
Valls a Vilanova y Barcelona (ab brancal del Prat a la Bordeta).	2 Janer	1877	101'200
Samper a Roda (Xarxa catalana).	3 Sbre. 14 Sbre.	1882 1899	121
			570'038

Lo total d' Espanya era en dita època de 11,267'984 kilòmetres, pertocant-li a Catalunya 1.135'420.

Altres emprsses ferrocarrileres (de vía estreta)

Barcelona a Sarrià.	11 Juliol	1856	5
Olot a Gerona.	8 Abril	1883	37'855
Olot a Sant Felíu.	8 Abril	1883	»
Sant Felíu a Geron.	21 Març	1889	39'124
Igualada a Martorell.	6 Octubre	1885	37'137
Xarxa de ferrocarrils-tranvíes elèctrichs de Barcelona y pobles comarcans	28 Juny	1897	101'576
Reus a Salòu.	15 Juny	1886	8'266
Monistrol a Montserrat.	27 Juliol 1 Juny	1882 1894	7'850
Funicular del Tibidabo	6 Nbre.	1901	1'150
Olvàn a Guardiola.	17 Abril	1900	21'500
Tranvía de Manresa a Berga	7 Maig	1851	49'478
Id. Flassà a Palamors.	2 Nbre.	1884	33'553
Funicular de Vallvidrera.			1
			343'489

Total de vía estreta en explotació a tot Espanya, 2,880 kilòmetres.

Pera construir; concesions: Tarragona a Roses, 11 Març de 1856, 258 kms; ferrocarril internacional del Noguera Pallaresa, Aix-Puigcerdà-Ripoll y Barcelona a Manresa ab brancal a Sabadell, Terrassa y Montserrat.

Ferro-carrils secundaris en progecte

En l' apèndix de la lley de ferro-carrils secundaris y estratègichs de 26 de de Març de 1908, hi figuran los següents a Catalunya. (Gaceta 27 Març 1908).

	Longitut aproximada de kms.
De Térmens a Lleyda.	17
» Pons a Guisona y Cervera.	30

De	Cervera a Tarragona per Bellmunt y Sta. Coloma	76
»	Brancal de Bellmunt a Igualada.	22
»	Terrassa a Papiol.	16
»	Vilanova y Geltrú per Vilafranca a Igualada.	60
»	Lleyda a Fraga	30
»	Reus a Montroig.	16
»	Sils a Santa Coloma de Farners.	15
»	Lleyda a Granadella.	35
»	Gandesa a Ascó..	30
	Estratègichs	
»	Balaguer a Pons.	40
»	Pons a Puigcerdà.	104
»	Basella a Solsona, Cardona y Manresa.	78
»	Olot a Roses..	58
»	Blanes a Vilajuiga.	100
»	Guardiola a Olot.	85
»	Solsona a Gironella ab brancal a Berga.	35
	Total kilòmetres.	847

Canals de Catalunya

Aragó y Catalunya.—Lleyda, 169 kms., 35,000 litres per segón.—Zona regable, 104,000 hectàrees.—Ríus Éssera y Cuenca.—Presupost, 30.000,000 de pessetes.

Urgell.—Ríu Segre.—Lleyda, 74 kms., 33,000 litres, 62,000 hectàrees.—14.410,674.

Canal de Manresa.—Llobregat, Barcelona, 17'427 kms., 4,400 litres, 2,938 hectàrees.

Acequia comtal.—Ripoll y Besòs.—Barcelona, 14 kms., 659 hectàrees, 500 litres per segón.

Dreta del Llobregat.—14 kms., 1,200 litres, 17,000 hectàrees.

Canal del Ebre. Real Companyía de Canalisació. – Se construí per la lley de 5 de Juliol de 1867 y té una longitut de 50 kilòmetros. Ara s' està construint lo canal de la esquerra, segons lley de 15 d' Abril de 1906, ab una forta subvenció del Estat.

Cap de aquexos canals se poden aprofitar pêl transport, essent l' únich ríu navegable l' Ebre que permet la navegació dels vaporets fins l' azút de Xerta, més amunt de Tortosa.

Matrícula de Catalunya l' any 1906

Vexells de Vapor	Data de la matrícula	Tonelades de arqueig	
		Brutes	Netes
Adela Roca	1899	2,123	1,263
Africa	1868	649	379
Alicante	1896	4,032	2,865
Alfonso XII	1900	6,084	3,186

Vexells de Vapor	Data de la matrícula	Tonelades de arqueig	
		Brutes	Netes
Alfonso XIII	1891	5,125	3,885
Alvarado	1853	1,043	789
America	1885	776	439
Ampurdanes	1903	215	109
Antonio Roca	1899	1,361	983
Antonio López	1900	6,043	4,345
Argentino	1901	3,528	2,213
Bazán	1880	782	534
Berenguer el Grande		3,405	2,103
Buenos Aires	1890	5,311	3,764
Carmen Roca	1900	1,922	1,351
Cartagena	1899	1,138	713
Cataluña	1888	3,785	2,247
Cid	1900	1,641	1,019
Ciscar	1880	782	526
Ciudad de Reus	1893	1,607	1,249
Ciudad de Cádiz	1879	3,174	1,840
Ciudad de Tortosa	1879	52	25
C. López y López	1904	4,170	2,482
Colón	1872	737	408
Correo Cartagena	1890	411	183
Diana	1901	525	327
Francolí	1865	1,357	936
Gabriel Rius	1889	807	383
Hesperides	1892	960	577
Industria	1890	625	328
Isla de Luzón	1883	4,256	2,580
Isla de Panay	1888	3,545	2,463
Joaquín Pielago	1892	841	390
José Gallart	1901	3,794	2,344
José Roca	1899	1,207	807
J. Jover Serra	1893	3,706	2,063
Juan Forgas	1882	3,112	1,920
Larache	1872	1,514	1,009
León XIII	1888	4,686	2,950
Manuel Calvo	1902	5,600	3,411
M. L. Villaverde	1886	1,501	950
María Louise	1897	466	256
Mercedes	1866	93	50
Miguel Gallart	1893	3,260	2,012
Miguel Jover	1895	3,598	2,217
Mogador	1880	464	323
Monserrat	1895	4,076	2,305
Montevideo	1899	5,296	3,672
Nuevo Roberto	1883	75	21
P. de Satrústegui	1895	4,709	3,090
Pelayo	1900	1,641	1,008

Vexells de Vapor	Data de la matrícula	Tonelades de arqueig	
		Brutes	Netes
Pinzón	1877	832	535
Pizarro	1883	1,042	733
Porvenir	1906	153	145
Puerto Rico	1882	2,703	1,600
Quetzal	1897	83	46
Rabat	1872	868	514
Reina M.ª Cristina	1890	5,161	3,633
San Francisco	1886	2,520	1,671
San Ignacio	1886	3,227	2,298
Sevilla	1889	1,334	752
Soles	1871	835	350
Soto	1870	933	650
Tambre	1901	2,168	1,313
Tintoré	1882	1,322	706
Tordera	1895	1,838	1,014
Turia	1892	1,521	749
Velarde	1875	869	620
Villena	1889	955	626

Total de tonelades: brutes, 149,974; netes, 95,247.

Aquexos estats són trets de les publicacions oficials del Ministeri de Marina.

Naus de vela.—Barcelona		Data de la matrícula	Tonelatge de arqueig	
			Brutes	Netes
Acancia	Polacra	1849	177	168
Alina	B. goleta	1873	477	466
Ampurdanesa	P.ª goleta	1851	98	82
Angeles	Corbeta	1890	392	377
Antonia	Corbeta	1884	501	476
Baltasar	Bergantí	1876	199	189
Ballester	B. goleta	1850	165	159
Carmen	Pailebot	1905	79	D
Carlos F. Rosés	Corbeta	1894	524	499
Clarita	Goleta	1852	66	63
Clotilde	B. goleta	1869	293	279
Chile	Id.	1858	525	327
Dolores Vilaseca	Bergantí	1889	188	180
Dos de Mayo	B. goleta	1867	231	220
Eclipse	Id.	1899	274	225
Elvira Fortós	Id.	1856	150	D
Ernesto		1891	216	206
Esperanza	Pailebot	1890	53	D
Fe	B. goleta	1878	240	228
F. G.	Corbeta	1883	556	537
Frasquito	B. goleta	1872	233	223
Galofre	Corbeta	1871	378	359

Naus de vela		Data de la matrícula	Tonelatge de arqueig	
			Brutes	Netes
Habana	Id.	1868	674	660
Humberto	Id.	1900	1,146	1,111
Isabelita	P.ª goleta	1854	146	120
J. Llusá Puig	B. goleta	1877	1,200	1,075
Jaimito	Id.	1864	130	124
Jose M.ª	Pailebot	1886	55	39
José Roig	Corbeta	1898	768	796
Josefita	Id.	1901	362	348
Linda	B. goleta	1855	350	295
Lista	P.ª goleta	1866	197	189
Luisita	Balandra	1841	65	62
Marcelina	B. goleta	1866	250	240
María	Corbeta	1871	511	492
María Antonia	Id.	1890	436	423
Matilde	P.ª goleta	1858	203	195
Nueva Paula	Id.	1877	333	316
Paquete de Sagua	Bergantí	1896	192	185
Porvenir	Pailebot	1906	153	145
Prudente	B. goleta	1864	280	198
Ramona	Llaut	1875	74	51
San Antonio	Corbeta	D	1,362	1,242
San Jose	Id.	1891	851	729
San Luis		1891	131	124
Sebastiana	Id.	1881	652	638
Seis de Enero		1884	197	188
Soberano	Bergantí	1850	313	271
Soledad	P.ª goleta	1899	112	107
Teresa	Id.	1870	81	D
Teresa Pages		1857	206	195
Viajero	B. goleta	1868	232	204
Xala	Id.	1894	221	172

Total de tonelades: brutes, 17,898; netes, 15,197.

Total de naus de vela y de vapor: tonelades brutes, 167,872; idem de netes, 110,444.

Pertenexen a la matrícula de Catalunya les següents Companyíes:

Companyía Trasatlàntica Espanyola; 23 naus; 86,708 tonelades brutes; 55,873 tonelades netes.

Societat Anònima de Navegació; 6 naus; 19,802 tonelades brutes; 12,192 tonelades netes.

La Companyía Marítima, que perteneix a Barcelona y a Sevilla.

Hi ha alguns vapors y vexells de vela, tripulats per catalans, y de armadors de Catalunya, que navegan portant bandera uruguaya, fugint dels drets de abanderament. S' explica axò perquè les gabeles que soporta la nau nacional, que són aprofitables pêl cabotatge, no reporten cap utilitat al comerç de altura.

Semàfors

Cap de Bagur; a 150 metres al S. W. del Cap y a 3'5 milles al N. N. E. del far de Sant Sebastià.

Ríu Llobregat; a 1'7 milles al S. 35° W. del Far.

Salvament de nàufrechs *(Estacions ab bots salvavides)*

Barcelona, Cadaquers, Caldetes, La Escala, Palamors, Port de la Selva, Sant Felíu, Sitges, Tarragona, Torredenbarra y Vilanova y Geltrú.

Los de Caldetes y Palamors tenen semàfors de senyals.

Xarxa telefònica de Catalunya

Barcelona.—Central: Cervantes, 7.—Subcentrals: St. Francisco, 14 (Badalona); Sarrià, 1 (Hostafranchs); Diagonal, 375 (Gracia), y Carretera Matarò, 151 (St. Martí de Provençals).

Locutoris pùblichs.—Barcelona: Cervantes, 7; Sant Boy de Llobregat: St. Climent, 41; Sant Gervasi de Cassoles: Sant Felip, 86; Sarrià: Major, 13.

Abonats: 3,500.

Estacions interurbanes de Catalunya

Actuals.—Manresa; Mataró; Sabadell; Tarragona; Terrassa, y Vilanova y Geltrú.

Futures.—Lleyda; Reus; Palamors; Gerona, y Tortosa.

Xarxes telefòniques urbanes

Tarragona, 150 abonats; Lleyda; Gerona; Manresa; Mataró, subcentrals Arenys y Argentona, 100 abonats; La Garriga; Martorell, subcentrals Capellades, Olesa e Igualada, 40 abonats; Sabadell, subcentral Terrassa, 400 abonats; Reus; Palamors, subcentrals Sant Felíu, Palafrugell y La Bisbal, 170 abonats; Figueres; Berga y Valls.

Cables submarins

De Barcelona a Palma. — De Barcelona a Marsella.

Estacions radiotelegràfiques

En cumpliment de la lley de 26 de Octubre de 1907 establint varies estacions radiotelegràfiques en les costes d' Espanya, corresponen a Catalunya les següents estacions de tercera classe:

Alfachs.

Barcelona.

Cap de Creus o Bagur.

Aquexes estacions, qual construcció y explotació ha sigut ja adjudicada a una casa espanyola mitjansant subasta, deuen tenir un alcanç eficàs minim de 200 kilòmetres.

Moviment de viatgers a Catalunya en lo trieni de 1902 a 1904

Madrid, Çaragoça y Alacant (Xarxa catalana)			*Companyía de Camins de ferro del Nort de Espanya* Part corresponent a Catalunya		
1902	6.097,547	viatgers	1902	9.812,371	viatgers
1903	6.640,268	»	1903	10.101,363	»
1904	6.806,846	»	1904	10.603,011	»
	19.544,661	»		30.516,745	»
Promitg anyal	6.514,887	viatgers	Promitg anyal	10.172,248	viatgers

Total Nort y M. Z. A. 16.687,135 viatgers, o sía un promitg de 45,718 viatgers diaris.

Estalvis a Catalunya (84)

	Capital dels imponents		Capital propri de la Institució	
Barcelona, Caxa y Montepio. . .	36.939,172	ptes.	5.509,583	ptes.
Figueres, Caxa y Montepio. . .	254,560	»	49,377	»
Lleyda, Caxa y Montepio. . . .	1.170,786	»	1.408,596	»
Mataró, Caxa.	1.338,855	»	309,036	»
Palafrugell, Caxa.	533,397	»	63,482	»
Sabadell, Caxa.	2.087,387	»	537,874	»
Terrassa, Caxa	1.024,733	»	266,881	»
	43.348,890	»	8.144,829	»

Total de capital e imposicions. . . . . 51.493,719 ptes.

Tenim ademés la Caxa de Pensions per la vellesa, fundada a Barcelona després de la vaga general del any 1901.

Les operacions fetes per dita Caxa a fins l' any de 1908, se distribuexen en la següent forma:

PENSIONS

Any	Imposicions	Pensions anyals creades	Pensions pagades
1905	25,504'20 ptes.	5,120'83 ptes.	221'80 ptes.
1906	52,627'30 »	6,368'90 »	3,477'62 »
1907	71,438'80 »	4,401'91 »	6,622'66 »
	149,570'30 ptes.	15,891'64 ptes.	10,322'08 ptes.

CAPITALS DIFERITS

Any	Imposicions	Capitals creats
1905	1,045'55 ptes.	2,116'16 ptes.
1906	762'85 »	1,536'48 »
1907	1,970'80 »	3,594'78 »
	3,779'20 ptes.	7,247'42 ptes.

ESTALVIS

Any	Imposicions	Devolucions
1905	179,145'24 ptes.	54,079'57 ptes.
1906	943,513'20 »	351,977'36 »
1907	1.183,373'79 »	618,157'03 »
	2.306,032'23 ptes.	1.024,213'96 ptes.

(84) De la estadística publicada per la Caxa d' Estalvis de Madrid en sa Memoria del any 1907

L' estalvi de Catalunya se inverteix en gran part en valors locals. Són moltíssimes les persones que compran una o dues obligacions de ferrocarrils o una làmina de amortisable, guardant-les entre ses mans. Nos quedaríam parats veyent lo gran nombre de títols (generalment valors del Estat y obligacions de ferrocarrils) que estàn en poder dels petits tenedors, distribuits en porcions mínimes. Les làmines del deute de Cuba estavan en gran part en la caxa dels més humils, qui havían invertit en elles llurs estalvis. Veus aquí un dany que no se ha tingut prou en compte al medir los perjudicis que causà a Catalunya la pèrdua de les provincies de Ultramar.

Comerciants matriculats a Catalunya (85)

Per judicar de la importancia que té lo comerç a Catalunya, dintre d' Espanya, nos referirèm a les tarifes primera y segona de la contribució anomenada industrial y de comerç, puix comprenen propriament los botiguers, y-ls hòmens de negoci.

Per la tarifa primera, que abarca tots los establiments de reventa al engròs y a la menuda:

Barcelona compta. .	16,368	matriculats y paga	2.630,307	ptes.
Gerona.	4,504	»	275,432	»
Lleyda.	1,807	»	119,815	»
Tarragona.	2,177	»	183,566	»
Total. .	24,856	matriculats y paga	3.209,120	ptes.

Lo total d' Espanya es de 133,640 matriculats, que pagan 15.579,880 pessetes. Li corresponen, per lo tant, a Catalunya gayrebé la quinta part en lo nombre de contribuyents y menys de la quinta part en la cuota total.

En aquesta tarifa no hi venen compresos los magatzèms dels industrials que, per virtut del art. 43 del reglament de la contribució, estàn exemps de impost quan tenen un magatzèm fora de la fàbrica, per vendre los seus articles, mitjansant certes limitacions.

Per la tarifa segona que comprèn los negociants:

Barcelona compta. . .	4,050	matriculats y paga	1.157,318	ptes.
Gerona » . . .	1,030	»	109,331	»
Lleyda » . . .	450	»	47,134	»
Tarragona » . . .	452	»	133,025	»
	5,982	»	1.446,808	ptes.
Espanya, total. . . .	42,812	matriculats y paga	7,218,226	ptes.

Corresponen, per lo tant, a Catalunya, mólt aprop de la sèptima part, y en la cuota un xich més de la quinta part.

Lo total de contribuyents y cuotes que paga Catalunya per les dues tarifes

(85) «Estadística administrativa de la Contribución Industrial y de Comercio».—Any 1906.—Madrid, 1908.

dites, es de 30,838 ab 4.655,928 pessetes, essent lo total d' Espanya de 176,452 contribuyents ab una cuota de 22.798,106 pessetes, tocant-li en conseqüencia a Catalunya, respectivament, menys de la sexta part y una quinta.

En aquesta tarifa no se inclouen los Banchs y Societats anònimes comercials que pagan per la tarifa de utilitats.

Barcelona supera a Madrid en les classes 1.ª, 2.ª, 4.ª, 6.ª, 9.ª 11.ª y 12.ª de la tarifa primera, y en los epígrafes de magatzemistes, cambistes, comerciants, corredors, consignataris, contractistes de obres públiques, especuladors, establiments de banys; dins de la tarifa 2.ª Madrid en cambi paga més per contractistes y arrendataris de serveys públichs, agents de negocis, prestamistes, editors d' obres y empreses periodístiques, círcols, corrides de toros y establiments d' ensenyament, teatres y balls.

Riquesa agrícola de Catalunya

Nostre comerç té per base una producció agrícola de mólta importancia, que si per una part dóna lloch a la exportació per altre no basta per lo consúm regional, lo qual motiva que se tingan que comprar a fora gran quantitat de productes alimenticis. La extensió cultivada es la següent:

Forestal y pastoral.	1.441,309	hectàrees
Grans.	750,995	»
Conreus d' arbres fruyters, altres arbres y arbustes.	632,868	»
	2.825,172	hectàrees

Quedan improductives 394,488 hectàrees, que representan aproximadament lo 12 per cent de la superficie total de Catalunya (86), devent advertir, segons consigna la Junta Agronòmica, que dit espay comprèn la terra ocupada per les industries mineres y marítimes, pêls camins y servituts de tota classe, pêls ríus y rieres, per les poblacions y masíes y per les extensions en que la roca viva no ofereix en absolut camp de acció per l' aprofitament agrícola. Producció de cereals y llegums l' any 1907 a Catalunya: (87)

Blat: 3.382,538 quintars mètrichs de blat lo promitx anyal de blat en lo quinqueni de 1903 a 1907 resulta a 1.812,940 quintars.

Ordi.	80,048	»
Cibada.	132,206	»
Segle	92,258	»
Blat de moro.	190,794	»
Arròs	242,120	»
Sigrons.	6,134	»
Fabes.	118,272	»
Pèsols.	4,920	»
Mongetes.	89,454	»
Alberjons.	14,799	»
Besses.	4,574	»

(86) «Prados y Pastos»—Resumen de la Junta Consultiva Agronómica—pl. 228.
(87) «Estadística de la producción de cereales y legumbres en el año 1907. Junta Agronómica.»

La superficie dels vinyars era l' any 1907, a Catalunya, de 221,338 hectàrees distribuides axís:

Barcelona	115,500	hectàrees
Tarragona	76,848	»
Lleyda	18,870	»
Gerona	10,120	»

La producció de most fóu en l' expressat any de 3.182,339 hectòlitres.

La superficie de oliverars abarca a Catalunya 154,303 hectàrees, que produhiren l' any 1907 la quantitat de 261,456 quintars mètrichs de oli.

Catalunya té alguns vins, com lo Priorat, l' Alella, y les garnatxes y los vins rancis de alguns endrets, que són solicitats de fora, donant vida a considerable tràfech; axís meteix los olis de Tortosa, de Urgell, de Olesa y de alguns pobles del Empordà, troban sortida fora de Catalunya, que es per altra part la intermediaria del comerç, que-s fà ab los olis fins del baix Aragó, y ab algúns vins de la provincia de Çaragoça.

Dóna marge també a un important comerç, les llegums primerenchs que-s produhexen a la costa del Maresma, y les atmetlles y avellanes de la provincia de Tarragona.

Un càlcul aproximat, nos permet valorar la riquesa agrícola de Catalunya, establint les següents xifres promitges anyals:

Blat	111	milions de ptes.
Oli	26	»
Ví	31	»
Ordi y cibada	4	»
Blat de moro	3,8	»
Arròs	12	»
Altres grans	6,5	»
Ferratges, herbes y palles	50	»
Aprofitaments forestals	50	»
Apicultura, avicultura y sericultura (88)	35	»
Verdures primerenques, fruytes fresques y seques y de tots temps	12	»
Valor del bestiar	115	»
Llanes, llet y cuyrs	10	»
	466,3	milions de ptes.

La Junta agronòmica estima que lo rendiment brut de la riquesa rural y pecuaria de tot Espanya, puja a uns 5,000 milions de pessetes. No anèm, donchs, mólt errats al fixar, per tanteig, lo rendiment brut de la de Catalunya en 466 milions.

(88) Se calcula a Espanya una producció anyal ab un valor de 212 milions de pessetes. Assignant a Catalunya la dècima part, resultan 21 milions, que sumant-los al valor de les gallines representa una riquesa de 32 milions.

Se calcula que hi ha a Espanya 44 milions de gallines; assignant a Catalunya la dècima part, no es exagerat suposar-li 4.400,000. Al preu de 2'50 pessetes representan 11.000,000 de pessetes.—«Estadísticas de la Comisión de Estudio para la transformación de Consumos.»

Lo càlcul que hem fet pêl bestiar, ha sigut acceptant los preus establerts per cap en lo assaig estadístich sobre la remadería d' Espanya realisat per la Comissió d' Estudi de la transformació del impost de Consums.

			Preu per cap			
Cavalls	25,634	×	475	=	12.176,150	ptes.
Mular	54,736	×	600	=	32.841,600	»
Asens	47,929	×	150	=	7.189,350	»
Boví	72,121	×	450	=	32.454,450	»
Llanar / Cabrí	632,183 / 127,495	×	22	=	16.712,916	»
Porquí				=	15.101,800	»
					116.476,266	ptes.

Se pot ben bé assegurar que no es la riquesa minera (que no té gran importancia), ni tampoch la agrícola, la que fà la principal riquesa de Catalunya, empenyent lo séu comerç. Hont se troba sa vera riquesa es en los productes industrials que, com podèm comprovar, valen quatre o cinch vegades més que llurs productes agrícols, per sa quantitat de mà de obra, que es una de les causes més segures de la prosperitat dels pobles moderns.

Lo nostre poble, especialment lo del litoral, es emigrant per excelencia. Generalment los catalans no surten a remats, en emigracions contractades, sinó que se-n van cridats per parents o amichs ja establerts, tenint la seguretat de la colocació, al arribar al punt de destí.

Dintre d' Espanya los catalans han contribuit al avenç de algunes regions, per les seves iniciatives profitoses. A Galicia, y a la Illa Cristina (provincia de Huelva), hi van organisar les pesqueríes y les salassóns, de manera que encara avuy les principals cases de un y altre lloch que s' emplean en aquexa industria y son comerç derivat, portan noms catalans. Los tapers de la provincia de Gerona, que s' establiren en Estremadura y Andalusía, contribuiren a donar valor als boscos de alzines sureres, fins allavors no més aprofitades per la cría del bestiar. També a Alger los catalans han ajudat a la explotació dels boscos surers. Per regla general lo català que surt de Catalunya es per dedicar-se al comerç, habent-hi algunes ciutats que per aqueix predomini nostre en son comerç, oferexen un marcat caràcter català. A la Argentina, Rosario de Santa Fè; al Uruguay, Montevideo; a Cuba, un xich la Habana y mólt Santiago de Cuba; a Xile, Santiago de Xile; revelan tot seguit la importancia del element català en sa vida mercantil. A Rosario, a Montevideo, a Buenos-Aires, a Santiago de Cuba, y a Santiago de Xile existexen Centres Catalans, y en moltes parts Societats de Beneficencia catalanes que solen portar lo nom de la Verge de Montserrat.

Aquexos catalans, fora de Catalunya, per sa persistencia en nostres costums, són factors de primer ordre pêl nostre comerç, ja que ajudan al consúm de nostres articles agrícols, y propagan la demanda dels nostres articles industrials.

La Industria a Catalunya

Noves y consideracions generals

No-s pot negar que Catalunya es la regió més industrial d' Espanya.

Lo total de contribuyents y cuotes de Catalunya, segons la derrera estadística publicada, es lo següent (89).

Barcelona.	45,132	contribuyents	8.081,894	ptes.
Gerona..	11,772	»	853,119	»
Lleyda.	5,630	»	367,428	»
Tarragona..	5,991	»	618,596	»
	68,525	contribuyents	9.921,037	ptes.

Representan aquexes xifres més del 12 per cent dels contribuyents y més del vint per cent de les cuotes de tot Espanya.

En la tarifa tercera, que es la que-s refereix principalment a la fabricació, hi ha matriculats a Espanya 58,141 fabricants, corresponent a Catalunya 13,269, o sía prop de un 23 per cent, distribuit axís:

Barcelona.	9,311
Gerona.	2,004
Lleyda.	1,012
Tarragona..	942

En les arts y oficis, s' hi emplean a tot Espanya 103,843 persones, de les quals pertanyen a Catalunya 21,655 o sía més del 20 per cent. Entre les quatre provincies catalanas se distribuexen axís:

Barcelona.	13,371
Gerona.	3,961
Lleyda.	2,030
Tarragona..	2,293

Com se veu, Catalunya posseheix més de la quinta part dels industrials y

(89) «Dirección General de Contribuciones.—Estadística Administrativa Industrial y de Comercio. Año de 1906, Madrid. Imprenta de Minuesa.»

artesans de tot Espanya, es a dir, de les classes que constituexen lo nervi de la nació, lo fonament de la riquesa y les fonts més segures dels ingressos del Estat.

Consúm de hulles a Catalunya

No baxa de un milió de tonelades (90). Dominan en lo mercat les de procedencia anglesa, aumentant cada vegada més lo consúm de les hulles de Asturies y de les conques de León, que arriban fins a la provincia de Lleyda.

En 1905 la importació estrangera passà de 700 mil tonelades de carbó.

Ademés hi ha que afegir-hi lo consúm de lignitos, que tenen crexent aplicació. La seva producció aumenta en la provincia de Barcelona, especialment en la regió de Berga, acostant-se en conjunt a cent mil tonelades que troban sortida totes a Catalunya.

Aprofitament de la força hydràulica

Es també considerable en nostra regió. Es difícil calcular lo nombre de cavalls de ayga que fan moure les nostres fàbriques, però no es exagerat suposar que passan de cent mil. A la provincia de Gerona, lo ríu Muga y sos afluents facilitan força a les petites industries de Massanet de Cabrenys, Pont de Molins, Perelada y Castelló; lo Fluvià y sos afluents donan vida a les fàbriques de paper de Sant Joan les Fonts, a les industries de Olot y sa regió, y a la central elèctrica de Figueres. Lo Ter es la principal artèria de la industria de Catalunya. Comença a la comarca de Camprodón y Sant Joan de les Abadesses per moure nombroses fàbriques de filats, podentse dir que es gayrebé tot aprofitat des de Ripoll a Roda, hont se troba a cada pas una fàbrica, essent moltes de vera importancia y formant nuclis industrials com los de Ripoll, Torelló, Sant Quirze, Manlléu y Roda. Al sortir de les Guilleríes, hont quedan molts salts per fer, lo salt del Pasteral alimenta les fàbriques d' Anglés, seguint després la Çellera, Bescanó y Gerona ab ses industries. Alguns afluents del Ter proporcionan també abundant força hydràulica, entre ells lo Fresser, que es font de vida per les fàbriques de Ribes y Campdevànol; la riera de Ossor, que dóna marge a bons salts d' ayga y les de Ogassa y Surroca, que servexen per les fàbriques de ciment prop de Sant Joan de les Abadesses.

Lo Llobregat es lo ríu industrial per excelencia. Al nàxer, en ses propries fonts, forma un salt que nodreix la gran fàbrica de ciments de la Pobla de Lillet, y se pot dir que fins al mar no paran ses aygues de ser preses y represes, fent anar seguidament fàbriques de tota mena, donant vida a grandioses colonies industrials y a centres de fabricació tan considerables com Berga, Manresa, Sant Vicens de Castellet, Monistrol, Esparraguera y Sant Felíu de Llobre-

---

(90) «Exposición de Carbones Minerales, 1901.—Memoria del Jurado. Barcelona, A. López Robert 1903.»

gat. Abans d' arribar al mar, aquella ayga tan moguda y remoguda per les turbines, encara fertilisa lo plà, conduhida pêl Canal de la Infanta. Realment se pot dir que lo Llobregat es un ríu d' or. Si tots los ríus d' Espanya fossen aprofitats com lo Llobregat, la Península podría tenir doble població de la que compta.

Entre los afluents del Llobregat, merexen ésser mentats lo Cardoner y l' Anoya. Lo primer, fecondisa la industria de Cardona, Suria y altres pobles de sa ribera, y lo segón, mou les fàbriques de Carme, Capellades y Vallbona que produhexen lo paper de tina, conegut en tots los mercats del món.

Lo Besòs, per lo Rech Comtal, porta alguna força a les industries del plà.

Les aygues del Gayà, en la provincia de Tarragona, se utelisan des de que surten del congost de Montagut per vía d' una cequia que alimenta varies fàbriques del Pont de Armentera, y més avall dona força a alguns molins fariners, auxiliant al Catllar la fàbrica de paper allí establerta (91).

Lo Francolí, posa en moviment per son afluent salterós, lo Brusent, les fàbriques de paper y de filats de la Riba, engegant més avall algunes turbines de fàbriques farineres.

L' Ebre, malgrat ésser lo ríu més caudalós de Catalunya, no es un ríu industrial, essent lo més important aprofitament de ses vores, la gran fàbrica de productes químichs de Flix. Existexen en ses aygues alguns molins flotants, y a Xerta y Tortosa algunes fàbriques de farina que mouen ses preses.

Los ríus de la provincia de Lleyda, que van a parar tots al Ebre, fins avuy no han sigut obgecte de grans aprofitaments hydràulichs. Existexen moltes concessions y progectes que fan esperar que, dintre de poch, la immensa força hydràulica que allí tenim improductiva, transformarà la industria catalana.

Dels estudis practicats en lo sistema del ríu Segre, y en los dels seus dos principals afluents, lo Noguera Pallaresa y lo Noguera Ribagorçana, comprenent des de ses deus fins al pont vell de Lleyda, prenent lo desnivell aprofitable y lo caudal mínim en estratge, observat durant deu anys consecutius, resulta que lo Segre nos brinda una força de 100,300 cavalls, lo Pallaresa 54,000 y lo Ribagorçana 91,500. En junt, 241,800 cavalls, que encara que en les conques altes y mineres, sigan aprofitats en la metexa localitat per la industria electrometalúrgica, retenint-se-n una altra part los ferrocarrils per sa tracció y les poblacions per son llum (92), representan un remanent disponible de 80 a 100 mil cavalls, que es lo que poden dar los salts de la regió mitja e inferior, que seràn usufructuats per la industria del plà, y contribuiràn, tart o aviat, al desenrotllament industrial de la provincia de Lleyda, que los ferrocarrils transpyrenenchs acostaràn a la vegada als mercats d' Europa y al Mediterrani.

---

(91) Pere Estasen. «Cataluña.—Estudio de las Condiciones de su Engrandecimiento y riqueza,» Barcelona, Seix editor, 1900.

(92) Federich Armenter.—«Estudio de Servicios Municipales». Barcelona, Societat Anónima «La Neotipia» 1906. (pl. 196)

Cal regonèxer que un dels factors de la prosperitat industrial de Catalunya es lo geni industrial de sos fills. Siga per lo que vulga, per condicions naturals, per amor al treball, per hàbits adquirits, nostre poble té una aptitut manifesta per la fabricació. Axís com hi ha terres especials que tenen lo privilegi de produhir vins, olis y fruytes de sabor propri, que cap més produheix, hi ha comarques que produhexen hòmens fets per la industria. Axò explica perque la industria ha pogut créxer y prosperar, en llochs com a Sabadell y Terrassa, lluny del mar, sense salts d' ayga ni carbó, mancats en absolut de les primeres materies que transforman. Tot se deu al geni de sos habitants qui han conseguit arrelar allí una industria propria, que les lleys poden més o menys afavorir, però que no faràn may desaparèxer com les plantes ben aclimatades, en un bon terrer. A Catalunya, són relativament poques les industries organisades per mija de Societats Anònimes, degut en part al esperit massa individualista de la nostra raça y als fracassos que a mitjants de la passada centuria tingueren a Catalunya dites Societats.

Axò dóna certa inferioritat a la industria catalana, perque priva les concentracions industrials que tantes ventatges reportan en punt a despeses generals y a la perfecció tècnica, més per altra banda, es motíu de major seguretat en les industries, perque començan per poch, y van crexent a mesura que se forma lo personal y que lo negoci prospera. La Societat Colectiva y comanditaria que es la que priva, impulsa l' esforç personal, que es més intens que en les Anònimes, y dóna lloch al manteniment de les industries dintre de la metexa familia, constituint-se veres cooperatives familiars. La llivertat de testar ha fet que, axís com en la agricultura subsisteix l' herèu, en la industria hi hagués lo repartiment entre los fills afavorint la subsistencia de les cases industrials.

La industria cotonera

Aquexa industria, si bé es molt antiga a Catalunya, se pot ben dir que fins a la passada centuria no pren la volada y la empenta que la han convertida en la primera industria de Catalunya. En lo segle XIII, segons Capmany, ja figuran en la matrícula gremial los cotoners, y al any 1433 ja se publicaren uns estatuts del gremi. La industria cotonera se dedicava allavors a la fabricació de lones per la marina, en lo qual Catalunya havía fet senyalats favors a les armades reyals, segons confessa Ferràn lo Catòlich, en sa Reyal Cèdula de 1503, en la que confirma les ordonaments dictats per l' Ajuntament de Barcelona, fixant les condicions per tenir un obrador de cotoner (93).

Ab la invenció de la maquinaria que fá créxer la industria cotonera a Anglaterra, també se desenrotlla a Catalunya, iniciant son avenç a les derreríes del segle XVIII.

---

(93) Capmany.—Memorias Históricas. Volúm I, pl. 147.

La derrera estadística publicada a Manxester lo 25 de Septembre de 1907, nos coloca en lo sisè lloch d' Europa, entre les nacions manufactureres de cotó, en quant al nombre de fusos (94).

Nacions	Fusos selfactinchs	Fusos continuos
Anglaterra.	36.667,320	6.487,393
Alemanya	5.469,785	3.722,155
França	4.122,128	2.486,977
Austria.	2.307,267	1.277,167
Italia.	1.015,498	1 852,364
Espanya.	740,000	1 110,000
Japó	41,146	1.315,567

D' aqueix milió setcents cinquanta mil fusos que s' apuntan a Espanya, més de un milió setcents mil radican a Catalunya. Semblant utillatge, en relació a son territori y a sa població, guarda una proporció que no pot oferir cap més pahís.

En la importació de cotó de Amèrica l' any 1906 ocupàm lo quint lloch del món.

Anglaterra	importa	3.966,119	bales
Alemanya	»	2.315,651	»
França.	»	1.006,633	»
Italia.	»	567,916	»
Espanya.	»	275,868	»

Estàm devant de Bèlgica, Rusia y Austria Hungría (95).

Exceptuant l' any 1899-900, que toca les conseqüencies de la guerra, sempre ha anat en aument nostra importació, si bé hi ha que regonèxer que no hem avençat tant com algunes altres nacions. A fins l' any 1865 importavam més que la Alemanya y fins l' any 1894 més que la Italia.

Hi ha que tenir en compte, respecte al avenç de la Italia y la Alemanya, que allí ha sigut tota la nació la que ha crescut en son industria textil, que ha sorgit per totes parts, mentres que a Espanya, siga per lo que sigue, se pot dir que no ha sobrexit de Catalunya. Fora de la industria malacitana, no existeix cap nucli industrial cotoner a la Península de reyal importancia, que no siga al Principat.

Del milió setcents mil y pico de fusos que compta Catalunya, ne treballan lo 70 per cent de nit, a causa de aprofitar la força hydràulica que-ls mou. Venen a produhir com a promitg 40 kilos anyals de fil del nombre promitg 20 català (que té una centèssima de diferencia en menys, comparat ab l' anglès).

La industria filadora de cotó s' extén a lo llarch del Llobregat, del Ter, del Freser y del Cardoner, comptant també algunes fàbriques al Fluvià y al Anoya.

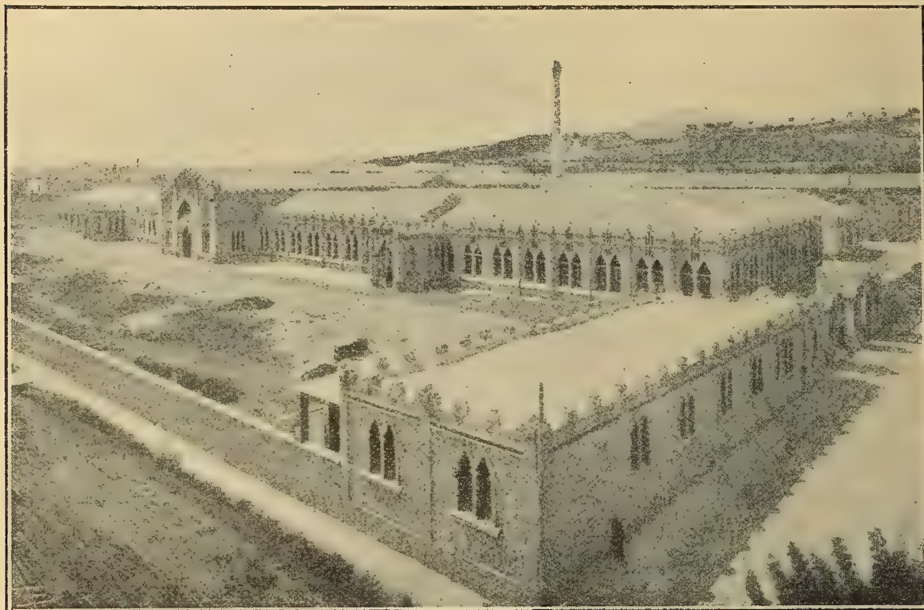
(94) Joaquím Aguilera.—Article publicat al *Poble Catalá* lo día 1 de Octobre de 1908.

(95) «Memoria sobre el Congreso celebrado en Viena, por D. Eduardo Calvet y D. Joaquín Aguilera» (pl. 305).

A la provincia de Lleyda hi han quatre fàbriques, que van ab força hydràulica.

També hi ha filatures al plà de Barcelona, a alguns pobles del Maresma, a Vilanova, Reus y Badalona.

Ademés del cotó de Amèrica, se reb cotó de la India, y d' altres terres de Ultramar, y se-n compran també a Egypte, unes 30 mil bales anyals del anomenat jumel, que se filan principalment per articles fins y gèneros de punt.

Hospitalet.—Fàbrica de filats y texits de Avelí Trinxet

Lo promitg de cotó anyal que importàm es de 76 milions de kilos, qual elaboració se descompòn axís:

Texits en crú.	30.000,000 kilos
Id. de pana.	7.000,000 »
Paquetería.	2.000,000 »
Filats a la venda.	21.000,000 »
Filats per gèneros de punt. . .	7.000,000 »
Altres consúms.	2.000,000 »
Mermes y borres.	7.000,000 »
	76.000,000 kilos (96)

Les fàbriques de texits se troban principalment a Barcelona, Manresa, Vilanova, Reus, Sabadell, Terrassa, Salt y lo Maresma.

Los estampats, los tints y l' aprest, estàn concentrats a Barcelona y Manresa.

(96) «Proyecto de Asociación Mutual de Fabricantes de Hilados de Algodón.»—Imp. Vda. de Casanovas, Barcelona 1907 (pl. 6).

Se calcula que hi ha uns 50 mil telers mecànichs.

La contribució industrial de 1906 porta los següents matriculats.

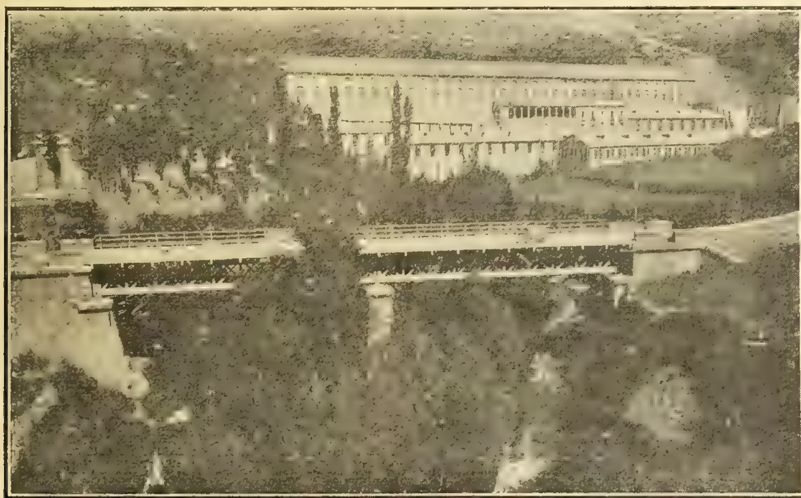
Telers mecànichs ab aparato a la Jacquart:

Barcelona.	99	fàbriques	1,740	telers
Gerona.	8	»	245	»
Lleyda.	1	»	50	»
Tarragona.	2	»	54	»
	110		2,089	

Telers mecànichs, sense Jacquart:

Barcelona.	519	fàbriques	35,022	telers
Gerona.	20	»	2,864	»
Lleyda.	2	»	175	»
Tarragona.	5	»	293	»
	546		38,354	

Lo nombre total de contribuyents y telers mecànichs, sense Jacquart, en tot Espanya, es respectivament de 601 y 41,905.

Clixé de S. Perez Argemí

Pobla de Lillet.—Fàbrica del Sr. Artigas y Alart

Telers mecànichs per la fabricació de panes:

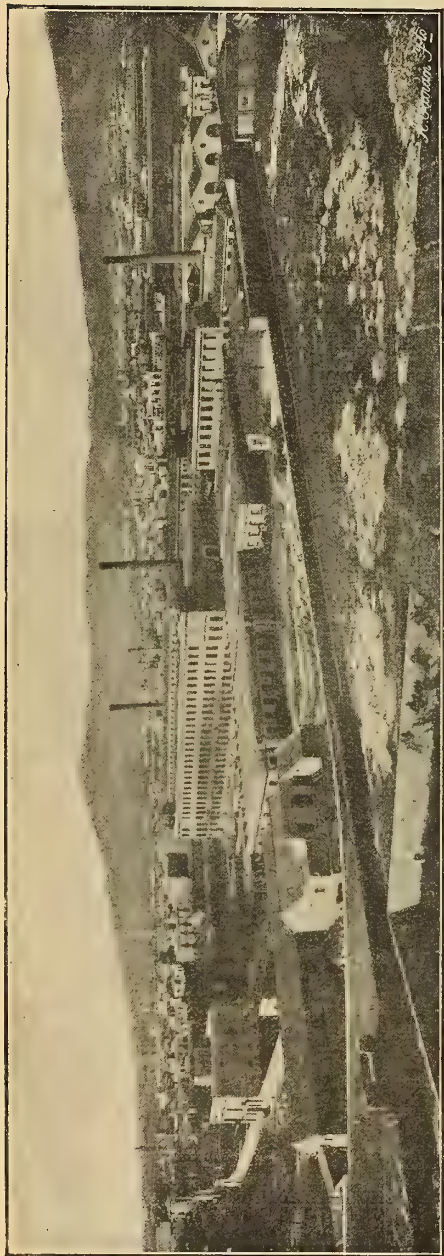
Barcelona.	28	fàbriques	2,897	telers

Los telers mecànichs matriculats l' any 1906, sumavan donchs la xifra de 43,340.

Existexen encara escampats per viles y cases de camp uns deu mil telers moguts a mà, que treballan per compte de fabricants y magatzemistes.

Hi ha matriculades 30 fàbriques d' estampar ab 71 màquines, totes a la

provincia de Barcelona, 24 de pintar ab 105 taules, una de estampar al relléu sobre gèneros de llana, una fàbrica d' estampar panes y 8 fàbriques ab 21 cilindres per pintar fil en troques. En tints hi han cinch fàbriques que tenyexen per son compte, 103 que treballan pêl públich y 69 que són anexes a fàbriques de filar, texir o estampar, totes a Barcelona. També n' hi han algunes a les provincies de Gerona y Tarragona.

Barcelona.—Fàbrica de texits «La España Industrial»

Lo blanqueig està concentrat a Barcelona, existint 39 fàbriques que blanquejan per altres y 41 que són anexes a establiments industrials.

Los gèneros de punt se fabrican principalment als pobles del Maresma essent los dos principals centres Mataró y Calella. A Barcelona existexen algunes fàbriques, lo meteix que a Terrassa y Sabadell. També figuran en la matrícula industrial, sense gran importancia, les provincies de Tarragona y Gerona.

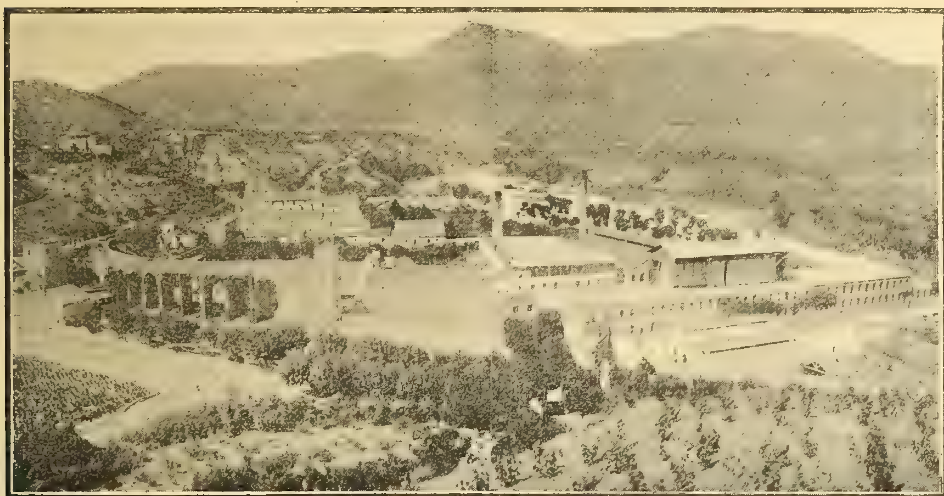
S' estima en 38 mil lo nombre d' obrers empleats en la industria cotonera, dexant apart lo gènero de punt, dels quals 4,150 constituexen lo personal de contramestres y auxiliars. Dels restants 33,750, hi han uns 10,500 hòmens, 21,000 dones y 6,500 noys.

Lo treball de nit de les fàbriques dels ríus, emplean uns 11 mil obrers.

Es incalculable lo treball que se deriva de la industria cotonera. En primer terme la compra y lo transport de cotó en floca, dóna lloch a un dels més importants tràfechs de Catalunya, proporcionant nòlits als vexells, transport als carros y carrils, giros a la banca, segurs a les societats y moviment al port. Per completar les operacions de la industria cotonera, s' han tingut que crear móltes industries auxiliars, tenint vera importancia la de maquinaria en tots sentits, corretges, colors, midó per los aprests, colors, ro-

dets, cardes, caxeríu, paper d' embalatge, etc., etc. Lo gènero de punt, principalment, exigeix un treball d' acabat que proporciona mólta feyna casera a tota la costa catalana.

Qui se passege per Barcelona y les poblacions fabrils del Principat, li crida desseguit la atenció la profusió de magatzems en que se manifesta la potencialitat de la industria cotonera catalana. En aquexos magatzems hi troba profitosa colocació lo jovent que-s vol dedicar al comerç y gran nombre de treballadors que-s consagran a les feynes mecàniques.

Clixé de Pere Joan Llort

Esparraguera.—Fàbrica de filats «Colonia Sedó»

Per últim un estol de viatjants de comerç, mólts d' ells no catalans, poden aplicar sa activitat a la venda dels productes de la industria cotonera, que altra vegada nodreix lo transport per vía de sos productes fabricats.

Ademés tota la roba que-s produheix al pahís, se confecciona al pahís, exceptuant les peçes que s' exportan, afavorint la mà d' obra nacional e impedint que entren robes fetes de fora.

Imaginèu ara per un moment, que per les circumstancies crítiques o per les lleys destructores desapareix aquesta industria de casa nostra, y fixèu-vos en lo que succehiría. Tot aqueix immens tràfech tan divers y fecont, quedaría reduhit a un sol tràfech: al del viatjant estranger que vindría a vendre al botiguer espanyol, no restant més feyna que transportar les peces, quan no les robes confeccionades, cobrar los giros fets per la Banca estrangera, y pagar primes de segurs a les societats de fora.

Si axò, per desgracia nostra, succehís, fóra com si s' apagués una llum explendorosa, dexant-nos a les fosques y la nostra terra ne sentiría com una fonda ferida a les entranyes.

No en và donchs, nos preocupàm de la crisis de la industria cotonera, deguda a la reducció del mercat exterior a conseqüencia d' haver perdut les Antilles y Filipines. Avuy tením més maquinaria y consumím més cotó que abans del any 1898, y lo nostre camp d' acció s' es reduhit. Veus aquí la causa de la crisis. Lo mercat interior, si bé ha crescut en potencia consumidora, dista mólt de poder donar l' abast al excés.

L' any 1897, que fou l' any anterior a la guerra, exportarem:

	1.409,129	kilos de cotó filat
	5.604,089	» de texits de cotó blanchs
	3.690,195	» de texits de color
	1.000,211	» gèneros de punt
Total.. .	11.703,624	kilos

Dels quals, 11.069,000 s' exportaren a les provincies d' Ultramar (97).

Essent lo promitg anyal del cotó en floca importat a Espanya, de 1892 a 1900, de 68 milions de kilos, resulta donchs que la exportació a Ultramar, representava prop de la sexta part de la total producció espanyola.

Lo valor de la total exportació de cotó manufacturat l' any 1897, era de 70.332,272 ptes., al any següent, queda reduhit a 44 milions y al 1899 a 39 milions.

La exportació de filats, gayrebé desapareix; la de texits blanchs va decayent, arribant a la xifra mínima de 466,720 kilos l' any 1905. Los que millor se defensan són los texits de color, principalment los estampats, que tornan a trobar lo camí d' Orient, hont dominan encara los gustos que en llunyanes èpoques hi havía escampat lo nostre comerç. Los texits de cotó blanch, que l' any 1897 representan en la nostra exportació 28.020,445 ptes., l' any 1905 quedaren reduhits á 2.333,600.

En tant que decàu la exportació, veyèm aumentar la importació de cotó en floca, que en lo quinqueni de 1900 a 1905, representa un promitg anyal de 76 milions de kilos, essent axís que abans de la guerra lo promitg era de 68 milions. De manera, que tenint menys sortida, la nostra industria cotonera produheix més, lo qual vol dir que l' excés de producció es manifest.

Los fabricants, cercant lo sacrifici mútuo per lo sosteniment del treball, han constituit una mútua que té per obgecte impulsar la exportació per mija de primes que pagan en proporció al nombre de telers, a les peces que s' exportan de la península y treuen del mercat interior una part del excés de producció (98).

Per una part la Mútua, per altra la iniciativa privada, y mólt l' enviliment dels preus que han fet fixar en nostre industria l' esguart de les cases d' expor-

(97) «Informe que eleva el «Fomento del Trabajo Nacional» a la Excma. Diputación Provincial de Barcelona, acerca de las causas de la presente crísis industrial y medios de conjurarla».—Nov. de 1900.

(98) «Mútua de Fabricantes de Tejidos.—Regulador del Mercado de Exportación de Barcelona. Exposición al Presidente del Consejo.»—Barcelona, Juliol 1908.

tació del món, la exportació del cotó manufacturat torna a pendre embranzida.

L' any 1907 la quantitat de cotó exportat puja ja a set mil cinchcents milions ab un valor de 53 milions de pessetes, repartit axís:

Cotó en floca.	125,248	kilos
Cotó filat..	324,084	»
Texits blanchs.	691,276	»
Texits tenyits y estampats.	4.564,157	»
Panes..	47,813	»
Tuls y puntilles.	6,932	»
Gèneros de punt (camisetes y pantalons).	1.536,453	»
Gèneros en guants y prendes petites. .	78,170	»
Passamanería de cotó.	1,266	»

Lo valor de tots aquexos productes suma 54 milions de pessetes, ab la gran ventatja de que se distribueix entre gran nombre de mercats, excedint lo exportat als altres pahísos, de lo que enviàm a les antigues possessions espanyoles.

Actualment s' exporta en texits de color gayrebé lo doble, y un cinquanta per cent més en gèneros de punt, lo qual es un bon síntoma, perque significa major exportació de mà d' obra, encara que haja disminuit mólt la exportació de texits blanchs.

Estèm, donchs, en bon camí, y sols manca ara que una millor organisació comercial, una nova forma del treball, y lo perfeccionament tècnich de la industria, façan més barato lo cost de producció, per aumentar les condicions favorables per la competencia mondial. La maquinaria nova, la concentració industrial y les cases d' exportació són les cridades a posar remey definitíu a la crisis de la industria cotonera.

La industria llanera

La industria llanera, que fou en altres temps la primera de Catalunya, avuy ocupa lo segón lloch, podent-se dir que víu principalment concentrada a les ciutats de Sabadell y Terrassa, que de mólt antichs temps venen dedicant-se al tissatge de la llana. Aquexa industria, que en passades èpoques exportava sos draps als pahísos més refinats en lo vestir, y que havía arribat a enviar a Anglaterra les robes texides ab llanes saxones, va sofrir forta decadencia ensemps que la remadería nacional, que un jorn donava la millor llana del món, y arrèu veyèm tan degenerada.

A mitjans del segle passat torna a remontar-se la nostra industria llanera, que ha lluytat ab tota classe d' obstacles, demostrant una fermesa y unes iniciatives que revelan plenament que la antiga llevor encara no era morta.

Sabadell es sens dupte lo centre més important de la industria llanera. Ciutat culta y emprenedora, se consagra especialment a la producció de classes superiors, en competencia ab les estrangeres, havent obtingut honors y

distincions en totes les Exposicions nacionals y estrangeres, hont ha exhibit sos productes. Lo Gremi de Fabricants de Sabadell es antiquíssim, y en ell troba la industria una gran força de cohesió, y un baluart pera sa defensa.

Poseheix Sabadell 50 edificis fàbriques, que donan feyna a uns 9 mil obrers, mólts dels quals afluexen dels pobles vehins.

Comptan aquexes fàbriques de 3 a 4 mil cavalls de força de vapor, hydràulica y elèctrica.

Los industrials de llana, y de llana y cotó, són 140, movent-se en ses manufactures, 86 mil fusos y 2,000 telers mecànichs.

Sabadell compra anyalment 2.500,000 kilos de llana, venent-ne a fora uns 800,000, especialment en filats, essent la procedencia de aquella la meytat del pahís y la altra meytat estrangera.

També es important a Sabadell la industria que-n diuen de regenerar llana, destripant los draps vells y netejant la llana per procediments químichs, exportant gayrebé tota la producció que fà d' aqueix article.

Terrassa es la rival de Sabadell, podent envanir-se de haver sigut una de les viles que en los primers temps ja organisà les confraríes de pelayres. En lo segle XIV funcionan ja aquexes confraríes de pelayres, texidors y tenyidors de llana a Barcelona, Terrassa, Sabadell, Moyà, Castelltersol, Igualada y Manresa (99).

Terrassa, que era famosa pêls seus tints encara en lo segle XVIII, havía decaygut mólt, a fins que a mitjants de la passada centuria se torna axecar, y en aquestos últims vint anys, degut en gran part a la reforma aranzelaria, ha avençat ab molta empenta. La creació d' una Escola Industrial, que es la més ben organisada d' Espanya, pot influir mólt en lo progrés de sa industria per lo perfeccionament tècnich.

A Terrassa, al costat de la llanera, s' hi han montat altres industries, entre elles la de gènero de punt de cotó, y ha adquirit mólta importancia, lo meteix que a Sabadell, la fabricació de teles per vestits de senyora.

Hi han 44 industrials que se dedican a la filatura de llana ab 70 mil fusos y se mouen en ses fàbriques uns 1,500 telers, mil deu telers dedicats a la producció llanera, apart dels que treballan lo llí, lo cotó y los entredosos.

Poca diferencia consúm la força que a Sabadell, hi dona feyna a uns cinch mil obrers, compresos dones y noys (100).

---

(99) Ventalló.—«Historia de la Industria Lanera Catalana»—(pl. 175).

(100) Lo Institut Industrial de Terrassa ha portat a terme últimament una estadística industrial de dita ciutat que dona lo següent resultat:

«*Filatures:* Fusos de llana cardada, 38,760; id. de llana pentinada (estàm), 17,960; id. de mohair, 1,480; id. de cotò, 9,900; total, 61,500 fusos.

Retorcer: Fusos de llana pentinada (estàm), 5,510; id. de llana, 3,340; total, 8,850 fusos.—Telers majors, 869; id. per articles de senyora, 594; total, 1,463 telers.—Telers per gèneros de punt, 124.

Aprests: Màquines pera aprestar, com són batans, perxes, londoceses, desgrasadores, de estricar, de prensar, etc. forman un total de 863 màquines.

Axís a Sabadell com a Terrassa hi han bon nombre de obradors per la construcció de màquines y telers.

Treballan ademés 6 tints, alguns d' ells de importancia, 32 màquines per premsar y llustrar los texits, 25 pentinadores, 7 màquines de les anomenades de passar, 8 per rentar llanes, apart de 5 tines per rentar les llanes a mà.

La industria llanera, a la ciutat de Barcelona, segons datos aproximats, posseheix 10 mil fusos y uns mil telers mecànichs, consumint 1,500 cavalls de força y empleant uns 1,800 operaris, entre ells 120 dones, essent una de ses especialitats les alfombres y los merinos.

La llana que transforma, puja 1.144,000 kilos, dels quals lo 80 per cent procedexen del estranger.

La fabricació de articles especials de llana, se troba a Olot, que produheix les famoses barretines y les samerretes; a Puigcerdà, que té una fàbrica de garibaldines, los pobles del Maresma, produhexen lo gènero de punt de llana, y Gerona, que des de fà pochs anys compta una fàbrica mólt important de trenzilles de llana. Tot axò dexant apart la passamanería y los mocadors de llana que se fabrican a mà.

Axís es que no es exagerat computar a la industria llanera de Catalunya 200 mil fusos y 5,000 telers, empleant-s'hi més de 15 mil obrers, ab una producció anyal aproximada de 80 milions de pessetes.

Encara hi han escampats potser uns setcents telers a mà, entre ells los utilisats en la fabricació de tapissos, y en robes de antich ús.

Catalunya, segons les estadístiques, té les tres quartes parts dels fusos que compta la industria llanera a tot Espanya.

De 4087 telers mecànichs matriculats a Espanya l' any 1906 ne corresponen a Catalunya uns 3400.

Encara tots los anys importàm de llana y ses manufactures, un promitg de 18 milions de pessetes, essent lo més sensible que l' estranger nos retorna neta y pentinada part de la llana bruta que nos compra tots los anys, per no haver-se montat en forma moderna la industria de rentar la llana ab tots sos aprofitaments. Exportàm un promitg anyal de 19 milions de pessetes de llana bruta, y una part, que representa un milió cinchcentes mil pessetes, que apareix com a llana neta en nostra exportació, dèu considerar-se tan sols com llana mitg neta.

Totes les màquines abans apuntades ocupan una superficie de 2.008,618 palms quadrats.

Consumen una força motriu de 3,457 cavalls y 938 HP. y 2,866 ampers.

Representan un capital de 14.010,550 pessetes y ocupan 4,988 obrers entre hòmens, dones y noys, ab un promitg setmanal de 160,552 pessetes.

Produhexen anyalment 33.600,876 pessetes, ab un consúm de primeres materies de 16.844,863 pessetes.

Observacions.—Los datos anteriors se referexen a la que constitueix la industria textil de aquesta ciutat. Havent-hi ademés tallers pera construcció de maquinaria, alguna bastant important de reparaciò, de manyà, de fuster, que són necessaris a una poblaciò industrial de la importancia de aquesta.

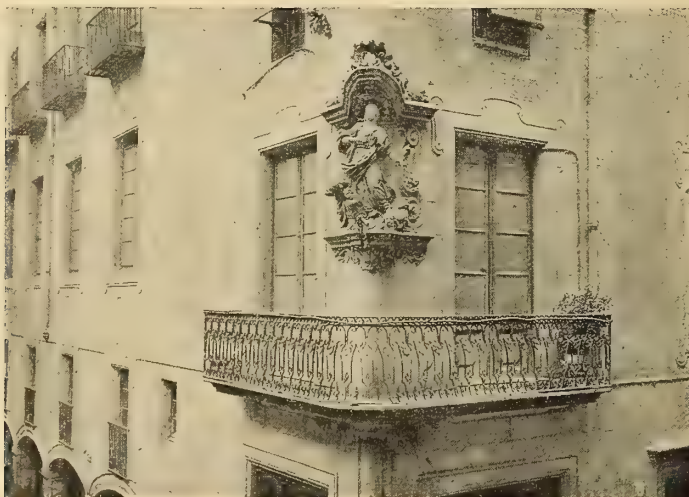
Terrassa 6 Janer 1909.»

La exportació de llana manufacturada, es de poca importancia des de la pèrdua de les colonies, resultant en aquexos derrers anys a un promitg de 2.500,000 pessetes, ocupant lo primer lloch los texits del ram de panyería, de llana pura, y los de barreja, les mantes, les bayetes, y los gèneros de punt.

Deuen també incloure-s entre les industries de llana o pel la de feltres per barrets, que té matriculats en la provincia de Barcelona 5 industrials ab 48 màquines y 8 establiments, ab 10 màquines que preparan la pell de cunill per la fabricació dels feltres.

Industria Sedera

La industria sedera ha sigut en tot temps industria catalana, especialment la de domassos y velluts, conservant-se encara a Barcelona lo carrer del

Barcelona.—Edifici pertanyent al Colegi del art Major de la seda

Hort dels Velluters. Les randes de fil y de seda són també conegudes com obra catalana, si bé aquexa feyna ha sigut en tot temps feyna casolana, en que s' han ocupat les dones del Maresma.

La industria mitgera tingué mólta importancia a Catalunya, quan les mitges de seda eran de ús general.

A Barcelona, al començament del passat segle, hi havía més de 285 obradors que-s dedicavan a aqueix article (101). A Mataró hi havía més de 52 telers destinats exclusivament a sa producció.

Les mitges de seda, lo meteix que les mantellines, que abans eran de gran

(101) «Almanak Mercantil ó guía de comerciantes para el año 1085.—Madrid.—En la Imprenta de Vega.» (pl. 320).

consúm y se produhían en grosses quantitats, avuy tot just donan peu per fomentar una branca important de la industria sedera.

En aquexos derrers temps, la industria sedera s' ha transformat per complert, instalant-se ab maquinaria moderna y produhint tots los articles de general consúm.

La major part de les fàbriques estàn situades en lo Territori de Barcelona, havent-n' hi també a Reus, Manresa, Mollet, Rubí y altres poblacions. Gayrebé tótes són mogudes per vapor, y comptan en conjunt 2,300 telers, además de la maquinaria auxiliar. Ocupan uns tres mil obrers, la major part dones.

Lo giro que representa lo negoci que fan, pot evaluar-se de 20 a 25 milions de pessetes.

Filats y torçuts de seda. Los principals fabricants que-s dedican a aqueix ram estàn a Valencia, qu' en aqueix punt conserva la supremacia sobre Catalunya, havent-la perduda en quant a texits. Al Principat no existexen més que uns 4,500 fusos, que emplean 150 obrers y produhexen entre tot 25,000 kilos de seda filada y torçuda. Derrerament s' ha instalat a Gracia una fàbrica de seda artificial, pêls més moderns procediments, que dóna feyna a uns 50 operaris, produhint especialment per la tapicería.

Randes de seda. Aquexa industria es de mólta importancia a Catalunya, puix en la fabricació de la punta a mà, que es la anomenada llegítima, als pobles del Maresma, a les vores del Llobregat y a la provincia de Tarragona hi troban feyna unes 3,750 dones. Encara en totes les costures del Maresma, hi ressonan los boxets que aprenen a moure pera entrelligar los fils, realisant aqueix prodigi de les randes, que es lo miracle més gròs de la mà de obra. Deya un economista espanyol antich, ponderant lo valor del treball, que-l fil que entra en una lliura de randes no té valor y que convertit en randa val més or del que pesa.

Existeix també la fabricació mecànica de randes a Barcelona que ocupa unes 500 obreres y además la confecció de mantellines ocupa unes 1,500 dones. Lo giro d' aquexa industria s' estima en uns 2.000,000 de pessetes.

Lo consúm que fà Catalunya de seda es aproximadament de 60,000 kilos de seda del pahís, 250,000 del estranger y uns 30,000 kilos de borra de seda.

Existeix també una petita industria de gèneros de punt de seda, y algunes fàbriques de cintes, que en conjunt tenen certa importancia.

Mólta seda la consumexen los cordoners y los passamaners, que donan feyna a uns 150 operaris, y la industria de brodats a màquina, que també ocupa gayrebé lo meteix nombre d' obrers.

Los anteriors datos han sigut facilitats pêl Colegi de l' Art Major de la Seda, que es encara l' antich gremi de mestres velers, quals ordenances foren aprovades per l' Emperador Carles V a les Corts de Montçó, l' any 1533.

A dit Colegi se dèu la fundació del Foment de la Sericicultura Espa-

nyola, que cada any reparteix gratuitament gran quantitat de moreres; dóna llebor escullida per la cría del cuch de seda, y després compra los capolls que li portan, tot ab l' intent d' afavorir la crexença de la producció de la seda, un jorn tan abundant en la nostra terra.

Los texits de seda exportats de Catalunya al estranger l' any 1905, representan un valor de 3 milions cinchcentes mil pessetes. En los anys següents se nota certa disminució. Los principals pahisos hont s' exporta, són: Portugal, Cuba, Uruguay, la Argentina, Filipines y França.

Texits de llí

Segons datos que havèm recullit, existexen a Catalunya unes 45 fàbriques de llí y ses barreges, prescindint d' aquelles que se pot dir que no tenen cap importancia. D' aquexes 45 fàbriques, 8 o 10 comptan de 80 a 250 telers y les altres de 20 a 80. Dedicats exclusivament a texits de llí hi han 900 telers, y a texits de fil y cotó 500. Hi han ademés fàbriques de retorç de llí y xarxes pera caçar y pescar, de llí y de llí y cotó.

Les principals fàbriques radican al litoral de Catalunya, Vich, Rubí y altres pobles. Les de retorç y xarxes a Barcelona.

Entre totes importan anyalment d' Irlanda, Bèlgica y lo Nort de França un promitg de 1.737,000 kilos de filasses de llí, consumint uns 100 mil kilos d' una fàbrica de la provincia de Santander, que fins avuy no havía tingut gran producció, limitada a nombres relativament baxos. La primera materia que elaboren aquexes fàbriques té un valor aproximat de 4 milions de franchs. Los obrers a qui dóna treball poden calcular-se en uns 2,300, hòmens y dones.

Es mólt difícil evaluar la producció de texits que fan aquexes fàbriques, que no es pas inferior a un milió y mitg de kilos entre los de llí pur y los de llí y cotó. En sa gran majoría la producció es de classe baxa, seguint en importancia la mantelería, los mocadors de butxaca y los texits fins, que ara començan a pendre increment.

La producció aproximada d' aquexos últims, que comprenen les sis partides del Arancel que van del 319 al 324, abdós inclusíus, es la següent:

Partides	319	100,000 kilos	valor	380,000	pessetes.
»	320	500,000 »	»	7.800,000	»
»	321	100,000 »	»	3.000,000	»
»	322	res			
»	323 y 324 de 350 a 450 mil kilos de mólt difícil valoració.				

Un 25 per cent de la producció total de la industria llinera troba sortida fora d' Espanya, especialment en les que foren nostres provincies d' Ultramar.

La època més pròspera en la nostra exportació, fóu de 1885 a 1889 en que

arribarem a exportar un promitg de 656 mil kilos ab un valor de 4.494,222 pessetes. En lo quinquèni que precedeix a la guerra (1893-1897) lo promitg queda reduhit a 203 mil kilos a un valor de 2.109,334 pessetes. En lo trieni 1905-1907 la exportació total dóna un promitg anyal de 159 mil kilos, evaluats en 954 mil pessetes, mantenint-se, gracies al crèdit obtingut per algunes marques y als gustos del mercat cubà, habituat a determinades qualitats de nostra producció.

Canem, yutes, pita y demés fibres vegetals

La importació de canem y de yute a Espanya, dóna lloch a un tràfech d' importancia.

Lo canem en brut representa un promitg de 3 milions setcents mil kilos a un valor de 3.400,000 pessetes. Gayrebé tot lo consúm la industria catalana que compra ademés los canems que-s produhexen en lo Vallès y part dels que-s cullen en lo Regne de Valencia.

De yute n' importàm unes 21 mil tonelades, podent-se calcular en una meytat lo que consúm Catalunya, que sol rebre càrrechs directes de la India.

Hi han matriculats quinze industrials per maquinaria de filar y retòrcer canem, llí, yute, etc., essent realment importants unes cinch fàbriques, totes en lo Territori de Barcelona, que tenen en conjunt unes vint mil pues.

Les aplicacions d' aquexes materies ja en brut, ja filades o retortes se troba en la sabatería (pêl fil de cusí) en la fabricació de xarcia y cordes, en la espardenyería, y per ultim en lo tissatge de sachs y arpilleres.

La fabricació de xarcia y cordes ocupa un bon lloch, puix ademés del consúm interior, encara s' exportan cada any uns 400 mil kilos que valen unes 600 mil pessetes.

Radican a la provincia de Barcelona 4 de les 7 fàbriques que hi ha a Espanya pera la elaboració de xarcies, cables y cordes, existint ademés 12 fàbriques ab 41 rodes pera fer cordes a mà y 3 fàbriques ab 4 rodes, en que s' hi emplea la força mecànica.

La espardenyería consúm lo fil de canem y ademés la llata o trena de canem o yute. A Barcelona hi han cinch fàbriques d' espardenyes y cinch obradors ab 30 operaris y a Gerona 2 fàbriques y 2 obradors ab 20 operaris.

Demostra la importancia de la espardenyería a Catalunya, lo que apar de les fàbriques en la tarifa d' arts y oficis figuran matriculats a

Barcelona.	498	espardenyers
Gerona.	66	»
Lleyda.	61	»
Tarragona.	60	»
	685	espardenyers

essent lo total d' Espanya de 1,146.

La exportació d' espardenyes ha tornat a animar-se a n' aquests derrers anys, resultant a un promitg de 313 mil dotzenes anyals, ab un valor de 2.800,000 pessetes. Los pahísos que més nos compran, per ordre d' importancia, son Cuba, Canarias, Puerto-Rico, Mèxich, Colombia y Argentina. Una tercera part de lo que s' exporta prové de la fabricació catalana.

La fabricació de sachs lluyta ab la merma que ha tingut la exportació. Ara exportàm un promitg d' un milió de sachs que valen un milió de pessetes, y abans de la guerra era de 4 a 5 milions de pessetes. No hi ha pas dupte que en la industria sucrera de la península (que tant crexement ha tingut després del 1898) s' hi dèu trobar certa compensació.

Ajudan una mica al consúm de fil de canem y de llí les fàbriques de xarxes pera pescar y les móltes xarxes fetes a mà, en los pobles del Maresma.

Fabricació de paper

Aquexa fabricació es també una de les antigues de Catalunya, al extrém de que l' ofici de llibreter enquadernador, era un dels més florexents en lo segle XV (102).

Ramón Romaní, en son estudi sobre la industria de paper a Capellades, nos parla de Gabriel Romaní qui fóu lo que introduhí en aquell lloch la fabricació del paper de tina, l' any 1620, tan famós, que totes les Repúbliques Americanes l' han empleat per son paper sellat (103).

Segons datos que nos facilita la Agrupació de fabricants de paper de Catalunya, si bé no-s poden considerar complerts, existexen a Catalunya:

De paper continuu

Quatre fàbriques en la provincia de Gerona, tres de elles a Sant Joan les Fonts y la altra a Bonmatí. La producció d' aquexes fàbriques es de 13,500 kilos diaris, ab un valor anyal aproximat de 2.185,000 pessetes, utilisant una força de 470 cavalls y ocupant a 295 operaris.

A Lleyda existeix la fàbrica de paper d' embalatge del senyor Alier, que té certa importancia, venent a Ultramar part de sa producció.

Fàbriques de paper de tina y bombos

Hi han a Sant Pere de Riudevitlles 8 fàbriques, essent sa producció de mil kilos diaris y lo valor anyal de 300,000 pessetes. Compta 80 cavalls de força y ocupan 100 operaris.

A Capellades, Vallbona, Carme, Pobla de Claramunt y Vilanoveta del

---

(102) Campany.—«Memories Històriques.» Volúm 1 pl. 145.

(103) Ramón Romaní y Puigdengolas.—Biografía per D. Manel Creus. Esther, Barcelona. «Tipografía Española.»

Camí, hi han 15 fàbriques registrades, ab una producció de sis mil kilos diaris, y un valor anyal de 1.875,000 pessetes de producció. La força que consumexen es de 200 cavalls y los operaris que hi treballan són 525.

A la Riba (provincia de Tarragona) s' hi troban 8 fàbriques, que produhexen 1.200 kilos diaris, que suman un valor promitg anyal de 560 mil pessetes. Sa força disponible es de 24 cavalls, empleant 40 obrers.

Papiol, Ripollet y Barbarà (Barcelona) sostenen 7 fàbriques, ab una producció de 1,400 kilos diaris que representan un valor anyal de 420 mil pessetes. Disposan de 56 cavalls de força y donan feyna a 140 obrers.

Sant Joan les Fonts (Gerona) compte 3 fàbriques, que produexen 300 kilos, que suman un valor anyal de 150 mil pessetes, ab una força de 24 cavalls treballant-hi 36 obrers.

A Tortosa hi ha una fàbrica, a Vich n' existexen dugues y a Gerona una, si bé totes són de poca importancia. Derrerament se n' ha establert una de paper contínuu a Santa Coloma de Gramanet que fabrica qualitats fines.

Santa Coloma de Gramanet.—Fàbrica de paper «La Papelera Barcelonesa» de L. Miquel y Bonet

Produhexen pasta de paper y cartons la Forestal de Urgell a Mollerusa, y se parlà ultimament d' un progecte per establir una gran fàbrica de pasta de paper en la Vall d' Aràn.

En resúm: existexen a Catalunya unes 50 fàbriques de paper, ab una producció de 7.120,000 kilos anyals, ab un valor de 5.370,000 pessetes, que disposan de uns 900 cavalls de força y fan treballar a 1,216 operaris.

La industria paperera espanyola importa del estranger cada any unes 35 mil tonelades de pasta de paper que valen aproximadament 5.800,000 pessetes,

de les quals Catalunya ne consúm una quinta part. Catalunya exporta unes 700 mil pessetes de paper tet a mà, y uns tres milions de pessetes de paper de fumar, que va en sa major part a Cuba, Mèxich y la Amèrica Central.

Com a derivats de la industria de paper, Catalunya elabora grans quantitats de caxes de cartró, y es un Centre editorial de primer ordre, que exporta a Ultramar llibres e impresos per més de dos milions cinquanta mil pessetes.

Existexen també tallers de llibrets de paper de fumar, fàbriques de paper pintat y tenyit, y obradors per la fabricació de sobres, per cartes y bosses de paper.

Una fabricació típica de Catalunya en aqueix ram es la de naips per jugar, avuy en decadencia, perque s' han establert fàbriques en les nacions que nos compravan, y també perque los estrangers han imitat los nostres naips y nos fan la competencia. La tributació que pesa sobre los naips, ab ses complicacions burocràtiques, ha vingut també a dificultar la exportació.

Les nombroses fàbriques que existexen a Catalunya han quedat reduhides a sis, ab deu màquines, essent lo promitg anyal de sa exportació de 198 mil kilos ab un valor de 960 mil pessetes, de les quals corresponen les tres quartes parts a Catalunya.

Industria tapera

Es aquexa, la industria típica de Catalunya, per més que en los derrers trenta anys, Alemanya, Russia y los Estats-Units, malgrat no tenir la primera materia, que nos venen a cercar, han conseguit aclimatar-la en son territori.

Abans era una industria en que hi treballavan exclusivament los hòmens, però la invenció de les màquines de esmeril, y derrerament los dischs, han obert los tallers a les dones.

A Catalunya deuen Extremadura y Andalucía la valorisació de ses suredes, que abans no servían més que per carbó y per la cría de bestiar, y la instalació de la industria surera. La major part de les cases que explotan dit negoci a les regions expressades, són catalanes. També són en sa majoría catalans los qui explotan les boscuries d' Alger, que radican gayrebé tots a la provincia de Constantina.

Zona surera de Catalunya

Barcelona y Gerona són les dues provincies catalanes en quals boscuries creix la alzina surera. En la provincia de Tarragona no hi ha suro, no tenint noticia de que la provincia de Lleyda ne possehesca.

Se troba en poca quantitat y en período de creximent en los partits judicials de Mataró y Granollers; en cambi en lo d' Arenys de Mar s' hi crían espesses boscuries de sureres, a la sombra del Montseny.

Des de Cardedêu (partit de Granollers) a Tordera (Partit d' Arenys) hi ha

suredes, abarcant los térmens de Gualba, Sant Celoni, Olzinelles, Vallgorguina y Arenys de Munt. En aquesta regió, junt ab la de Mataró, que abarca 17 pobles, hi han 54 proprietaris que anyalment extreuen de ses finques 16,000 quintars de suro, que-s poden evaluar en unes 320,000 pessetes.

La provincia de Gerona es la més afavorida de Catalunya en quant aquexa producció, essent ses boscuries atapahides, y abarcant una vasta extensió entre les Gabarres, lo plá de La Selva y alguns pobles fronterissos del Mediterrani. Per altra banda s' extenen en la part baxa de Santa Coloma, y en les faldes de les Alberes y ses estribacions fins a Roses y Cadequers.

En tota la provincia se pelan anyalment uns 184,000 quintars.

Producció surera catalana

Provincia de Barcelona	16,000 qq	catalans
Provincia de Gerona.	184,000 »	»
Total. . . .	200,000 qq	catalans

Industria surera catalana

Provincies	Partits judicials	Poblacions
Barcelona.	Arenys de Mar. . . .	Arenys de Mar
		Sant Celoni
		Tordera
Gerona.	Figueres.	Agullana
		Cantallops
		Darníus
		La Junquera
		Massanet de Cabrenys
	Gerona.	Cassà de la Selva
		Gerona
		Llagostera
	La Bisbal.	Bagur
		Calonge y Sant Antoni
		La Bisbal
		Palafrugell
		Palamors
		Sant Felíu de Guíxols
		Sant Joan de Palamors
	Olot.	Tortellà
	Sta. Coloma de Farners.	Hostalrich
		Lloret de Mar
		Santa Coloma de Farners
		Tossa
		Vidreres.

Total de fàbriques, unes 800; ab uns 20,000 operaris.

Centres més importants: St. Felíu de Guíxols, Palamors y Palafrugell.

Llochs hont se produheix lo suro

PROVINCIA DE BARCELONA. *Partit judicial de Arenys de Mar.*—Gualba, Campins, Batlloria, Vilardell, Sant Celoni, Olzinelles, Trentapasses, y Vallgorguina.

Partit judicial de Granollers.—Cardedèu.

Partit judicial de Mataró.—Canyamars, Dosríus.

PROVINCIA DE GERONA. *Partit judicial de Figueres.*—Agullana, Campmany, Cantallops, Darníus, Buscarons y Montroig, Espolla, Garriguella, La Junquera, Massanet de Cabrenys, Roses, Palàu, Vilajuiga, Vilarnadal y Cadequers.

Partit judicial de Gerona.—Bescanó, Canet d' Adri, Cassà de la Selva, Celrà, Flassà, Juyá, Llagostera, Llambilles, Madremanya, Quart, Sant Gregori, Sant Martí de Llémana y Sant Martí Vell.

Partit judicial de la Bisbal.—Calonge, Castell d' Aro, Fanals, Corsà, Cruilles, Sant Cebrià dels Alls, Fonteta, Fitor, Foxà, La Bisbal, Sant Pol, La Pera, Pubol, Palafrugell, Llofríu, Peratallada, Sant Felíu de Guíxols, Sant Sadurní, Sta. Cristina de Aro, Romanyá de la Selva, Bell-lloch, Solius y Torrent.

Partit judicial de Olot.—Besalú.

Partit judicial de Sta. Coloma de Farners.—Anglés, Arbucies, Riells, Blanes, Brunyola, Caldes de Malavella, Hostalrich, Lloret de Mar, Massanes, Massanet de la Selva, Osor, Riudarenes, Sant Felíu de Buxalléu, Sta. Coloma, Tossa y Vidreres.

La venda del suro generalment es a pes, per més que a la provincia de Gerona se ven també a volúm o sía, per lo que se-n diuen dotzenes de peces. La pece es una panne o tros de suro plà, que té vuyt palms quadrats, es a dir 3,042 centímetres de base. La dotzena de peces la forman una o varies pannes que, en total, suman 96 palms quadrats o sían 36,504 centímetres quadrats.

Lo suro de la primera pela o pelegrí no té apenes valor, y generalment l' emplean los pescadors per senyals. Lo suro segón, se classifica a Palafrugell y a les comarques de la Selva en tres classes, suro fet o de pila, matxots y trossos. Lo preu del suro segón, de pila, se sol vendre des de 15 a 30 pessetes lo quintar català (lo que fà de 36 a 72 pessetes lo quintar mètrich) que resulta de 12 a 24 pessetes la dotzena de peces.

Pot dir-se que de cinch a sis anys ençà lo preu del suro ha baxat d' un 15 a un 20 per cent del séu valor, essent lo més castigat lo trefí, utilisat principalment pêl xampany, lo qual ha baxat a la meytat del preu d' abans.

En aquexos derrers temps han desaparegut les petites fàbriques, produhint-se una major concentracció industrial que ha minvat la competencia per les compres de suro, influint en la depreciació de la primera materia.

Lo valor total de la exportació catalana de suro a tot arrèu, s' evalua en uns 34 milions de pessetes anyals, que representan les tres quartes parts de la exportació total espanyola de aqueix article.

Pera sa elaboració, no bastant-li la producció propria, Catalunya compra grosses quantitats a Extremadura y a Andalucía, rebent també partides de Portugal, Alger, França y Cerdenya.

La exportació no solsament es de taps, també se-n fà de carrachs o suro ja esquadrat per fer taps y de serradures de suro que servexen per embalatge, y de primera materia per altres industries, com es la del *linoleum,* que no hem conseguit establir a Espanya.

En la molda y prensa de les serradures s' hi ocupen algunes fàbriques, aprofitantse també la escorsa de la alzina surera per los tints.

Es d' esperar que la crisis de la producció surera no serà definitiva, donades les iniciatives de la gent del Empordà, que han establert cases a tot arrèu per donar sortida a son article, sobre tot si som nosaltres los que aprofitàm l' abundant suro que entrarà en lo mercat, axís que la seguretat personal permeta explotar los grans boscos d' alzines sureres del Atlas. Per fortuna lo consúm del suro va sempre en aument, no havent-li fet dany sensible cap dels nous invents aplicats per sustituir-lo (104).

Curtits

La industria dels blanquers o curtidors està completament extesa per tot Catalunya, y ve de lluny temps. Les primeres ordenances mentades en la Rúbrica de Ordinacions, segons Capmany, son del any 1296. La planta anomenada *sumach dels pellayres* que servía per la curtidura, se conreuava a la nostra terra, y les lleys regulavan la seva puresa, lo meteix que la seva venda per evitar demasíes y mantenir-ne lo crèdit.

Lo ram dels guanters, dels pergaminers y dels aluders havía pres gran desenrotllo, extrayent-se ses produccions per l' estranger.

Aquexa industria com totes va decàure en la època de pobresa y despoblació de Catalunya. Prenguè nova volada axís que nostre pahís ha renescut.

Segons la Estadística de 1906, los industrials blanquers matriculats a Espanya suman 1,579, corresponent-ne a Catalunya 528. La total contribució que paga la industria de curtits, es de 141,529 pessetes, a lo que contribueix Catalunya ab 42,400 pessetes.

Los cuyrs y pells sense adobar que s' importan d' un cap del any al altre suman un promitg de 5 milions de kilos ab un valor de 17 milions de pessetes. D' aquexa partida se pot ben dir que un setanta per cent s' adoban a

(104) La major part dels datos transcrits, los devém a nostre amich lo distingit escriptor en Salvador Albert, Secretari de la Cambra de Comerç de Sant Felíu de Guíxols.

Catalunya, de manera que no es exagerat suposar que unes tres quartes parts de la industria dels blanquers radica al Principat.

Igualada es lo centre principal d' aquexa industria, si bé la producció està limitada a la sola. Hi han 150 fàbriques, la major part petites, que donan feyna a uns 600 obrers.

A Barcelona se troban una sexantena de fàbriques que produhexen sola, pells menudes y xarol, empleant de cinch a sis cents obrers.

A Valls y a Reus la industria té certa importancia, essent també la producció limitada a la sola.

Vich adoba la pell menuda y Olot treballa aquésta y produheix la millor sola d' Espanya.

A Mataró s' adoba la sola per baster y a Figueres la pell menuda y la sola.

A la provincia de Lleyda existeix també la blanquería a Tremp.

Entre tot Catalunya se poden evaluar en més de dos mil los obrers ocupats en l' adob de les pells.

Ademés dels cuyrs de la Argentina, de la India y del Marrochs que se reben, consúm Catalunya gran part de les pells que surten dels excorxadors d' Espanya. Són 18 los molins, moguts per ayga o vapor, que se dedican a moldre la escorça per curtits, en nostre Principat.

Les principals industries que sostenen la blanquería en lo nostre pahís són la de calçat, la de guants y la de guarnicioner.

La industria del calçat ha decaygut molt des de la pèrdua de les colonies.

En lo quinqueni del 1893 al 1897 varem exportar un promitg anyal de 1.337,613 kilos ab un valor de 25 milions de pessetes.

En lo trieni de 1904 a 1907 la exportació anyal promitja ha sigut de setcents cinquanta mil kilos ab un valor de 11 milions setcentes mil pessetes. Tota aquexa producció sortía de Catalunya y de les Balears. Des de allavors s' han tancat moltes fàbriques, malgrat les iniciatives y los sacrificis dels fabricants, que no han perdonat medi per obrir nous mercats.

Alguns industrials y obrers han anat a cercar feyna a altres endrets, havent-se instalat fàbriques a varies nacions d' Amèrica per la nostra gent.

Actualment figuran matriculades a Catalunya 39 fàbriques en que se fà lo calçat a mà, venent llurs produccions al engròs, y set fàbriques a màquina.

De les primeres n' hi han a Espanya 80, que pagan de contribució 40,335 pessetes, pertanyent a Catalunya les 39 dites que satisfàn 20,014 pessetes.

La guantería té regular importancia trobant-se a Catalunya vuyt de les 21 fàbriques matriculades en tot Espanya, existint a Centelles una important fàbrica que adoba les pells que necessita per sa producció.

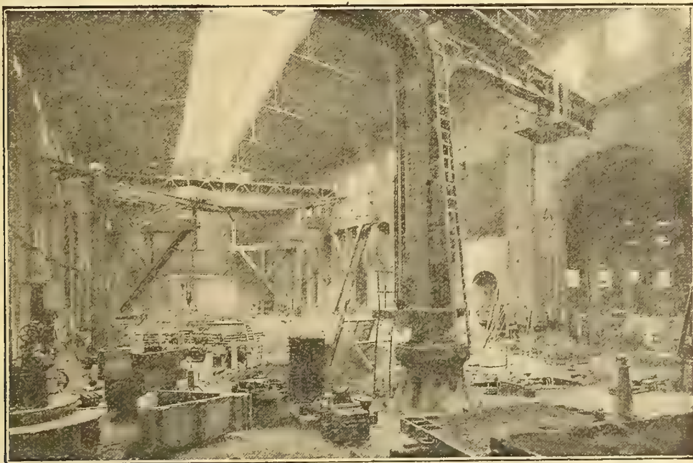
Hi han a Catalunya, especialment a Barcelona, molts obradors de guarnicioners que, ademés de les guarnicions dels cavalls, fabrican mundos, baguls y maletes en gran quantitat. Són ademés 15 les fàbriques o tallers que se dedican a fer petaques, carteres y portamonedes de pell.

A Barcelona hi ha també quatre o cinch fàbriques que se dedican a pells d' adorno y a guarnicions de pell. Es un article que cada jorn adquireix més importancia, a efectes de la moda, essent lo valor promitg de sa producció anyal 500 a 600 mil pessetes, utilisant bastants obrers per la molta mà de obra que requereix.

Notes sobre la industria del ferre a Catalunya (105)

Producció de ferre.—Lo ferre pur o *verge* s' obtenía en altre temps per un trevall conegut a tot lo món ab lo nom del de la *Farga Catalana,* ab lo qual lo nom de nostra estimada Catalunya se veu escampat per tot arrèu, estampat en llibres de totes llengues y anomenat en les càtedres de tots los pahissos.

Aqueix procediment que consistía en tractar lo mineral de ferre en forns a propòsit, per mija del foch de llenya, avivat per corrents d' ayre produhides ab molt enginy, servint-se de salts d' ayga; aqueix procediment havía funcionat molt a la alta montanya de Catalunya, banda y banda dels Pyrinèus.

Barcelona.—«La Maquinista Terrestre y Marítima.» Taller de fundició

Però com la quantitat produhida era relativament poca, com que lo combustible anava escassejant, com que la Ciencia anava avençant y s' extenían procediments nous per anar a la producció industrial y en gran escala d' una materia tan necessaria en tots temps, però més avuy en día; per totes aquexes rahons, se va anar perdent poch a poch la fabricació del ferre per aquell procediment, y avuy fà ja més de cinquanta anys que no n' hi ha una sola farga.

A pesar de tot la anomenada, com hem dit, dura encara; y es perquè lo ferre sortit d' una *farga catalana* era de qualitat immellorable; quasi bé en lo

(105) Aquexes interesantíssimes notes que donan idea del estat actual de la industria del ferre a Catalunya, les devém al distingit enginyer D. Eduart Agustí, que ocupà un alt lloch en la gran «Sociedad Material para Ferro-carriles y Construcciones».

meteix punt hont se trobava lo mineral, s' establía la *farga,* s' hi feya arreplech de llenya, se batía lo *llingot* dexant la *escoria* en banda. Aquexa escoria era tan abundant y tan rica (després de haver-ne sortit un ferre del millor) que hi ha hagut qui ha exportat los munts d' escoria acumulada, enviant-la a Alemanya, ahont l' han tornada a tractar per procediments especials y n' ha sortit bona quantitat de ferre excelent.

Lo ferre sortit de les fargues catalanes, era ferre dúctil en extrèm, obtingut pêl procediment més directe; y casi en los punts metexos de producció s' empleava molt per instruments de tall que tenían fama molt extesa: exemple les fargues de «Camprodón» y «Campdevànol.»

Alts Forns

La gran producció que s' obté per aquest procediment, que exigeix grans quantitats de mineral y de carbó de pedra, lo fan, avuy per avuy, inaplicable a tot Catalunya. Allà ahont hi ha mineral no hi ha carbó; d' allí hont se troba lo carbó, lo mineral es lluny; y si hi ha algunes comarques (com a Lleyda) ahont se trobarían aprop mines abundants dels dos elements, l' estat dels camins, o millor, la sua absoluta manca, fà impossible tota explotació industrial.

Ara si ab los esforços de tots los catalans (sobre tot dels capitals catalans), se construía lo ferro-çarril del Noguera Pallaresa, aleshores veuríem extendre-s per la alta comarca lleydatana, avuy tan desemparada, los resplendors y les fumeres de molts Alts Forns, que durían animació y riquesa allí ahont tot es quietut y miseria.

Forns regeneradors.—Són aquexos, de moltes menes diferentes, los que servexen per produhir lo ferre valent-se del ferre meteix, realisant-se axís lo del *ave fénix* que renaix de ses cendres.

La primera materia es donchs lo *ferre vell,* lo ferre que ja ha fet la seva servitut, des de los més petits bocins de gavinets, tisores y boxos de cotilla, fins les groses peces de maquinaria inútil y les corasses de ferre dels grans navilis cançats d' anar pêl mar.

Si per les rahons més amunt apuntades, avuy día no hi ha un sol *Alt Forn* en tot Catalunya, són molts, moltíssims los *forns regeneradors,* escampats per tot arrèu, en ciutats, viles y fins pobles, si bé en sa majoría són petits, destinats a la obtenció en més o menys gran escala del *ferre colat* o *fundició.*

De forns o establiments dedicats a la regeneració del ferre verge n' hi ha molt pochs, tots a Barcelona o pêls seus volts, com que es a Barcelona ahont se procuren ab més facilitat y economía les primeres materies que necessitan (carbó y ferre-vell) y ahont adineren millor y més aviat les seves produccions.

Per fer-se ben bé càrrech del modo com està extesa la industria que-n podèm dir *productors de ferre* a Catalunya, convé fer la distinció o classificació de les varies maneres en que aquest producte arriba al comerç. Podèm distingir aquestes tres principals:

Ferre Verge (ferre més o menys pur, ferre exempt de carbono).

Ferre dolç, o *acer* (ferre ab una petita part de carbono).

Ferre colat, o *fundició* (ferre ab una gran part de carbono).

L' *acer* se pot dir que, a Catalunya, fins fà poch, sols havía tingut una sola fàbrica, començada ab molts bons intents, ab molts grans propòsits; però que desgraciadament no ha seguit lo camí florexent que sos instauradors se proposavan; està aquexa fàbrica a *Badalona*, conexent-se ab lo nom de «Fàbrica d' acers *Esteve*». La fabricació especial de aquesta casa era la d' acers moldejats, per una producció diaria de 6 tonelades. Havía fabricat peces de diferentes classes, des de les més petites, per accessoris de maquinaria, fins elements bastants grossos per la gran industria y també per la artillería. Actualment està cambiat lo sistema de fabricació, y va a instalar la producció d' acer *Bessemer*, essent la primera fàbrica d' aquest article a Catalunya.

Des de no fà gayre (106) hi ha a Catalunya una fàbrica importantíssima a la barriada del Poble Nou de Barcelona; es la d' acer *Siemens-Martín*, instalada ab moderníssims avenços en los grans tallers de la «Sociedad Material para Ferrocarriles y Construcciones». La producció diaria d' acer pot arribar a 50 tonelades. També a la barriada d' Hostafranchs (casa Escorsa) y a Sant Martí (Casa Lacoma), y altres, se fabrica l' acer, però *acer fós* o *acer moldejat*, ab producció total de unes 10 tonelades diaries.

Finalment una altra classe de fabricació d' acers, los *acers laminats* o *perfilats*, en barres planes, planxes, barres angulars, barres *tés*, viguetes, carrils, etc., etc., hi ha també establerta a Catalunya, però solsament a Barcelona o los voltants. Podèm citar, en primer terme la ja anomenada «Sociedad Material para Ferrocarriles» al Poble Nou, ab una producció que pot arribar a 60 tonelades diaries. Allí se lamina des de les grans viguetes y plans amples fins los quadrats y redons més prims, arrivant a fer *fil-ferre* de 4 milímetres. A St. Martí (casa Torres) y al Hospitalet *(Herrería de San José)* hi ha tallers ahont laminan l' acer, fent la primera plans, angles y vigues; y dedicant-se la segona a fer no més que barres de molt petites gruxaries.

Finalment, a Barcelona, hi ha instalada fà poch (107) la fabricació, pêls més moderns procediments, de les xapes primes d' acer, de 1 milímetre y fraccions de milímetre de gruix. Es la casa Arquer, que té fàbrica d' obgectes de plom. Lo que-n podríam dir *primeres materies* per la obtenció d' acer en les fàbriques esmentades es lo *llingot* o *totxo* d' acer per les peces o barres més grosses o bé la *palenquilla* d' acer per les barres més petites (lo *fil-ferre* per exemple). Tant lo *llingot* com la *palenquilla* provenen dels Alts-Forns de les Bascongades o d' Asturies. No obstant los grans tallers de la «Sociedad Material para Ferrocarriles y Construcciones» ha volgut redimir-se d' aquexa servitut que paralisa moltes vegades la fabricació per manca de *llingot*, y per axò

(106) Començà a funcionar a les derreríes del 1908.

(107) Funciona des de lo present any 1909.

la seva magnífica instalació moderna ab forns *Siemens-Martín* se alimenta del ferre o acer vell, abundant per tot arrèu, y fins permet tractar, ab certa proporció, lo meteix mineral de ferre, directament, lo qual constitueix un avenç considerable.

Passèm ara a la fabricació del ferre propriament dit, o *ferre verge*. Les fàbriques de laminació d' acer, ja mentades *(Material-Torres-San José)* també fabrican y laminan ferre verge, essent aquesta fabricació molt més antiga que la del acer. Naturalment lo *Material* fabrica y lamina lo ferre en una gran varietat de tipos y perfils, podent arribar a produhir prop de 50 tonelades diaries; la casa Torres arribarà a unes 20 y la *Herrería San José* tan sols a 5.

La primera materia per fer aqueix ferre verge o laminat es tan sols, aquí a Catalunya, lo ferre vell o ferralla.

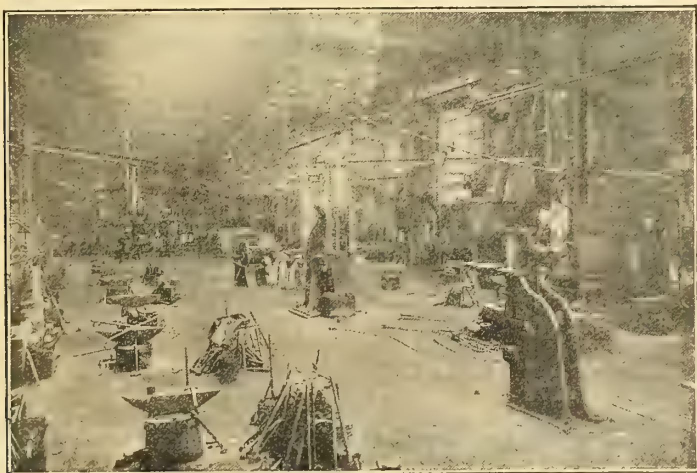
Es cosa verament emocionant presenciar les diferentes fases de la fabricació del ferre o acer en algún gran taller, lo del *Material* per exemple.

Dels grans munts de ferre vell de totes classes y procedencies, se van fen tríes dels més petits, se troceja o aplana, los grossos per mija de grandioses tisores y forts martells pilons; un colp trocejats se-n fan paquets quadrats y llargaruts, amparats pêls 4 cantons per troços de planxa vella, y atapaits per dintre de troços petits; se fican aquests paquets en los forns bullents, cremant-se y estirant-se fins a quasi frondre-s los paquets, mercé a la altíssima tempetura desenrotllada a dins dels forns pêls gasos inflamats provinents del carbó de les fogaynes. Los tals forns estàn continuament vigilats per uns hòmens de musculatura hercùlea, quasi nuus de mitg cos amunt, amparant-se tot lo més ab un barretet de feltra al cap, que inclinant-lo los tapa un xich los ulls per esmortuir la vivor de la flamarada. Aquests hòmens, mouen y remenan los paquets, per la portella oberta del forn, com si fossen pans, per mija de dugues comunals pales, tenalles y garfis; un colp estàn los paquets prou calents, n' estiran un, ab aquelles grossíssimes tenalles fins a la boca del forn, uns altres hòmens hi acostan un carretonet de ferre que va al nivell de la boca; ab una altra estirada lo paquet ja es sobre lo carret, los hòmens se l' enduhen corrent y llençant claror, calor y espurnes fins al *tren de laminadors*. Es axò un joch de dos cilindres o corrons, un sobre l' altre, rodant en sentit invers y dexant entre los dos uns forats més o menys grans y de forma diferenta, per ahont se fica, a viva força lo paquet roent per una de les puntes; los dos corrons se l' enduhen, l' apretan fent saltar mil esquitxos de foch, y l' allargan un xich; una colla d' hòmens arreplega lo paquet del un cantó, lo fà passar al altre ahont lo reb una altra colla, y lo paquet va passant axís de la una a la altre de les obertures dels tals corrons, que estàn disposades de una manera decrexent, es dir, dexant un forat cada vegada més petit; axís, lo paquet que era groxut y curt al passar pêl primer forat, va aprimant-se y allargant-se al passar pêl segon y lo tercer; y acaba al fí per sortir molt llarch, molt atapait y ab la forma que li han donat les derreres obertures dels corrons, que segons sigan

aquestes serà una barra plana, o viga, o barre d' angle, rodó, etc., etc.

Finalment parlarèm de la tercera classe de ferre, lo *ferre colat* o *fundició*. D' aquesta s' que n' hi ha a cents y casi a mils per tot Espanya.

Com que, mercés al caràcter tan eminentment trebaliador del nostre poble, y al esperit d' empresa en tan alt grau desenrotllat en los catalans, hem sembrat d' edificis industrials de tota mena, totes les comarques y territoris de Catalunya; com que tota industria o fabriqueta, necessita a cada pas o montar nous embarrats, o renovar rodes dentades y altres peces de maquinaria, o axecar consoles o columnes; es a dir, una infinitat de peces de ferre colat. Y com resulta llarch y costós tenir que recórrer als grans centres industrials per aquexes coses, que portarían ademés móltes vegades parar forçosament una fàbrica, mentres s' encomana y se fan fer, a Barcelona, per exemple, les peces que mancan; resulta per totes aquexes circumstancies que allí ahont hi ha fàbriques hi ha tallers de fundició; mólt petits y rudimentaris, si la fabricació es de poca importancia, o mólt grans y ab forces ramificacions, si la industria de la localitat es important y variada.

Barcelona. — «La Maquinista Terrestre y Marítima.» Taller de forja

Resulta axís que, sense comptar les grans y petites *fundicions* que hi ha a Barcelona y pobles del voltant, se-n troban de grans a Gerona, Olot, Vilanova, Lleyda, Vich, Manlléu, Sabadell, Terrassa, Manresa; y de petites, com hem dit, quasi per tot arrèu.

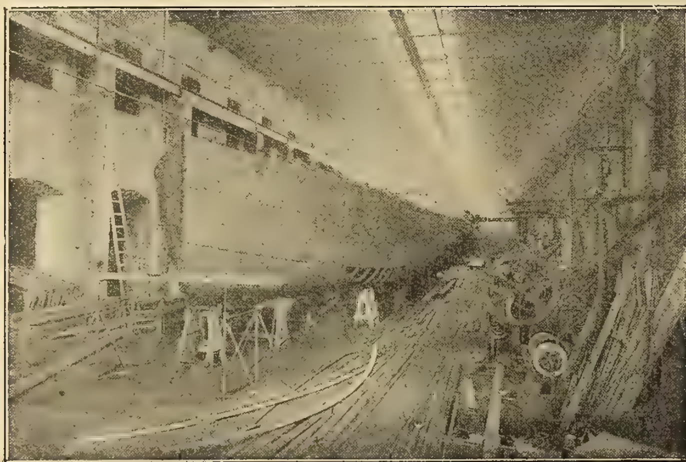
La obtenció del *ferre colat* té per primera materia fragments de ferre colat vell, o bé llingot de ferre colat sortint dels Alts Forns del Nort.

La producció de ferre colat, a Catalunya, es difícil de determinar; però, com a pes, es mólt superior a la del ferre y acer plegats que a Catalunya se fà.

La fabricació de peces de ferre colat consisteix, com es sabut, en fer fon-

dre, en calderes especials anomenades *cubilots,* lo llingot o ferre colat vell, fins a quedar *líquida* la pasta; vessar-la, siga en recipients portàtils, siga per reguerots, y fer-la entrar dintre los motllos disposats ab anterioritat.

Ademés de les tres classes de ferre esmentades, se fabrica a Catalunya una combinació de ferre colat y acer, anomenada *ferre maleable,* que consisteix en fondre peces pêl procediment ordinari del ferre colat, y després, tencades en caxes especials, sotmetre-les pêl calor a una descarburació superficial que los hi dona, com qui diría un *barnís* o closca d' acer, ab lo qual resultan les peces d' una resistencia mólt més grossa que si fossen de fundició, si bé de mólt, no tant com lo acer o ferre verge. En cambi se-n poden produhir a cents de peces iguals ab un cost mólt petit.

Barcelona.—«La Maquinista Terrestre y Marítima.» Caldereria

S' aplica aqueix procediment a fer claus per panys econòmichs, petites peces de màquines, obgectes de ferretería, etc. A Gracia, a les Corts y altres districtes de Barcelona se troban fàbriques d' aquesta mena. La «Societat de industries Mecàniques consolidades», de Barcelona, la té establerta en gran escala.

Aplicacions

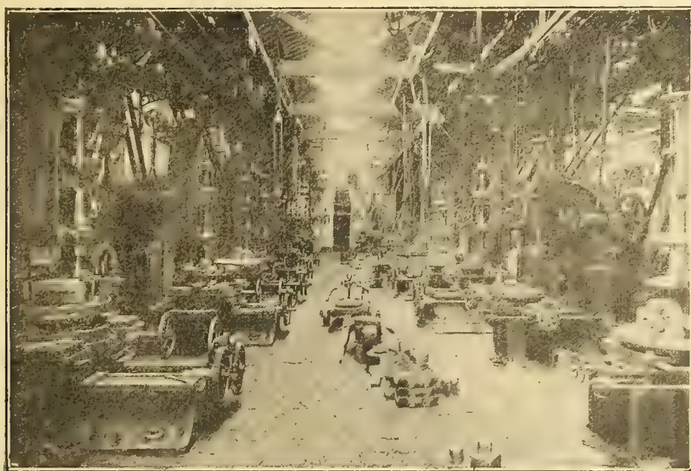
Són en nombre y varietat grandíssimes les aplicacions del ferre, ferre colat o acer; y comprenen des de les més colossals màquines y enginys, fins a les peces més menudes. Per tot Catalunya, ab més o menys intensitat, se treballa y transforma lo ferre sortit de les fargues o fundicions, donant-li mil y mil formes variades y un sens fí de aplicacions.

Lo ferre verge y l' acer laminat surten dels nostres laminadors o venen dels del Nort d' Espanya o de fora Espanya en forma de barres o planxes. Aquexes no tenen més varietat que les seves dimensions en llargaria y am-

plaria (15 o 20 metres la una, 3 o 4 metres la altra) y lo séu gruix (des de dècimes de milímetre, fins a 20 y 25 centímetres); però de barres laminades se-n fan de móltes formes, com ja hem dit, sent les principals: llantes, quadrats, rodons, angles, tés, vigues, *us* o canals, creus, tubus, y algunes altres formes especials.

Les transformacions d' aquexes formes de ferre o acer se poden classificar en dues classes o dues operacions; *Soldar* y *cusir*.

A la fornal, a colp de malls o ab martells a vapor y prempses especials, se transforman los ferres o acers donant-li les més variades formes que exigexen les màquines y artefactes, des de les delicades peces dels telers fins als colossals arbres cigüenyals o a les hèlices poderoses de les naus.

Barcelona.—«La Maquinista Terrestre y Marítima.» Secció de màquines de fresar

Lo *cusit* dels ferres y acers se fà per mija de *cargols* o *reblons* que atravessan les varies peces a juntar, que han sigut primer foradades degudament ab màquines que *barrinan* o ab altres que *punxan,* fent lo forat d' un sol colp.

Los cargols juntan les peces en fret, los reblons s' han de posar en calent, escalfant-se en gran nombre a la vegada en forns adequats, y posant-se ja siga martellant-los a mà, ja ab màquines hydràuliques o elèctriques.

Per mija del *cusit* se fan les calderes, bullidors, dipòsits, jàceres, columnes, encavellades, armadures, ponts, y les móltes construccions de ferre y acer que se veuen arrèu, des del petit *cubert* fins als grandiosos cuberts, los *ralls* colossals y les magestuoses estacions de ferrocarril.

Paralelament ab lo ferre o acer laminat, se transforma y s' aplica lo ferre colat o acer moldejat, ja siga en peces soles, com bancades, cubilots, etc., ja completant ab l' altre ferre o acer les màquines o aparells més variats.

Sigan petites o grosses les peces que s' hajan de fondre, lo procediment general vé a ésser lo meteix; fer un *model* ab fusta, guix o argila; *emmotllar-lo*

després ab sorra o terra, dins de caxes especials, y tirar-hi lo metall fós, bullent. Un colp freda la peça, se desemmotlla, se desbarba y puleix, se forada si cal y ja està llesta per entrar a formar part de la màquina o artefacte.

Ademés de totes les operacions que s' acaban de descriure, propries de la industria en gran, en los tallers, se treballa també lo ferre y l' acer en petita escala, en tallers domèstichs, per dir-ho axís. Per lo que, tant a les grans ciutats com als més humils vilarets, s' hi troban *manyans* qui se dedican no sols a fer tot lo d' aquest ram: rexes, baranes, balcons, panys y claus, sinó qu' alguns d' ells, sobre tot a la alta montanya de Catalunya, tenen les seves *especialitats* en eynes del camp o eynes tallants: picots, càvechs, destrals, ganivets, etc., etc.

Finalment, l' Art, propriament dit, s' apodera també del ferre y lo transforma, no sols ab la copia servil, en peces foses de models artístichs, sinó en les meravelloses complicacions que les hàbils mans d' un dexeble d' en Quintín Metsis sol donar al ferre forjat en garlandes, flors, columnes, capitells, fanals, etc., etc. Al anomenar les obres sortides de cân Santcristòfol, Santamaría, Ballarín y altres, n' hi ha prou per assegurar que en aquest ram del treball del ferre, també la nostra Catalunya produheix mólt y bé.

Varietats

Notarèm, ara, algunes de les moltíssimes varietats d' aquexa industria.

Maquinaria en general.—Mólts tallers a Barcelona y als seus volts, «La Maquinista Terrestre y Marítima», al cap de tots, fent motors a gas, màquines de vapor per industries terrestres y navals, locomotores, etc. Podèm citar lo Vulcano y les cases Valls y Mumbrú.

A Gerona: «Industrias mecánicas y eléctricas», o siga la antiga casa Planas y Flaquer, dedicant-se especialment a turbines per salts d' ayga y màquines elèctriques; però tenint també taller per la maquinaria en general.

A Manresa, Sabadell, Terrassa y altres poblacions s' hi troben també tallers de maquinaria importants.

Calderes de vapor.—Tots los tallers anomenats y d' altres més petits.

Màquines de vapor.—Maquinista; Vulcano; Alexander (aquesta va crear y sosté encara un tipo ben conegut y que dóna mólt bons resultats).

Màquines elèctriques.—«La Industria Eléctrica», ab tallers a Barcelona y uns grandiosos a Cornellà; «Industrias Mecánicas y Eléctricas», a Gerona; Taller Brujas a Sabadell.

Cotxes y vapors per ferrocarrils y tranvíes.—Al Poble Nou, (Barcelona) la societat «Material para Ferrocarriles y Construcciones».

Ponts, tinglados, armadures.—A Barcelona: La Maquinista; La Material; Valls; Munbrú; A Manresa, Sabadell y Terrassa, y altres poblacions n' hi ha de més petits.

Telers.—A Barcelona, Sabadell, y Manresa.

Turbines.—Planas y Flaquer (Gerona), y Puigjaner (Barcelona).

Construccions navals.—En Burell, a cân Tunis.

Caxes de cabdals.—Pibernat y altres, a Barcelona.

Bàscules petites y grans, fins per vagons.—Pibernat y altres.

Rodes dentades.—La casa Font y Cardellach a Barcelona.

Tubos.—En Pujol, y altres a Barcelona.

Carrils (tipos petits)—La «Material para F. C. y Construcciones».

Ganivets y obgectes tallants.—Barcelona, y altres poblacions; mólt anomenats alguns obgectes d' aquesta classe fets a Ripoll.

Pintes y llisos (Peines y lizos).—Móltes fàbriques a Barcelona, y també algunes a Sabadell, Terrassa, etc.

Màquines per taps.—Gerona, Sant Felíu de Guíxols, y Palamors.

Màquines agrícoles.—Tallers Pfeiffer, Sampere y altres, a Barcelona.

Bombes.—«Industrias Mecánicas Consolidadas», a Les Corts; Pfeiffer, Sampere, Puigjaner, etc. També se-n fan a Figueres, Olot, y Manresa.

Cínies.—Barcelona y Figueres.

Arades.—Barcelona y Figueres.

Fundicions artístiques e industrials.—Esteses per tot arrèu; però podèm citar a fora de Barcelona, com model de les primeres d' en Barberí d' Olot, y de les segones la d' en Folguera de Sabadell y la de Manlléu.

Tuberies de fundició.—A Figueres.

Tuberies de ferre embatumat.—Soujol y C.ia y J. Casas, a Barcelona. Thomás, a Vilanova y Geltrú.

Cuynes econòmiques y fumistería.—Los grans tallers d' en Prekler y altres a Barcelona.

Aprofitament del estany y ferre de la llauna.—Pujol y Comabella, de Barcelona.

Llits de ferre.—Barcelona. Varies fàbriques.

Trefilería, puntes de París y obgectes similars.—Rosés (Cornellà y Badalona; Monturiol y Délonde, (Barcelona), y Rivière (Sant Martí).

Teles metàliques de totes classes.—Los tallers d' en Rivière, a Barcelona.

Planxes de ferre y acer.—Tallers Arquer, a Badalona.

Llauna, Obgectes, decoració, etc.—Bertràn, a Barcelona.—Andreiss, a Badalona.

Engraellats per fogaynes de calderes.—Puigjaner (Barcelona); Mumbrú (Sant Martí), y altres a Sabadell y Terrassa.

Automòvils.—«La Hispano-Suiza» y «Victoria», a Barcelona.

Ferretería (panys, claus, frontices, etc.)—Barcelona y Gracia.

Màquines de cusir.—Escuder, a Barcelona; Fortuny, a Badalona.

Màquines de precisió, per tallers de màquines (torns, etc.)—La casa

Damians de Barcelona, la principal; d' altres cases petites a Barcelona, Sabadell, etc.

Agulles de cusir.—Déloustal, a Barcelona.

Plomes d' escriure.—A Barcelona y a Lleyda.

Olles y cassoles de ferre estanyat, plomat y aporcelanat.—Casa López, de Badalona; «La Esmaltería Española» a Barcelona.

Llimes d' acer.—Dues fàbriques a Barcelona.

Claus fets a mà.—11 tallers a Barcelona; 4 a Gerona; 4 a Lleyda, y 2 a Tarragona.

Portes ondulades d' acer.—Tres fàbriques, que produhexen bastant, a Barcelona.

Segons càlculs de un conegut enginyer, les industries metalúrgiques y metaleríes, comprenent-hi los constructors, metallers, fundidors y les industries elèctriques, fan treballar a Barcelona uns 12 mil operaris, tenen un capital de 21 milions de pessetes y produhexen anyalment per valor de 36 milions. Per evaluar lo total de Catalunya, s' hi pot afegir un 10 per cent.

Les industries del coure

Des de mitjants de la passada centuria que existexen fàbriques de coure (anomenades vulgarment fargues) en les quatre provincies catalanes y més especialment a les de Barcelona y Gerona. En aquexes fargues empleavan per la fusió y refinació del coure les fogaynes, alimentades pêl carbó vegetal. Del forn o gresol ne treyan les *pastelles* que arrèu, valent-se de un martinet de palanca, s' estiravan rebent forma de calderes, paelles, etc.

Per lo meteix procediment se fabricavan les petites planxes de coure. Com es de suposar axò no permetía més que fabricar molt imperfectament y peces menudes de molt diferents gruxaries.

Ab los nous procediments de fabricació, dexaren les fargues d' elaborar planxes ab lo martinet, dedicant-se a la caldrerería, y avuy existexen encara varies fargues, anomenades de copa, que fabrican tota mena de calderes, y sols y tapadores d' alambichs, sent les principals una de Banyoles, un altra de Ripoll, una de Vilarrodona (provincia de Tarragona); la dels Herèus de Francesch Anglada a Gualba, la dels fills de Lacambra a Sant Hipòlit de Voltregà, y algunes més de menor importancia a les provincies de Lleyda y Tarragona,

Sobre l' any 1860, los senyors Anglada y Lacambra varen adquirir cilindres per fer pràctica la fabricació del coure, examplant la cavitat semiesfèrica dels forns que fins allavors havían usat. Los dos cilindres servían per rebaxar lo gruix de la roseta y per donar a la planxa la gruxaria convenient, y polir-la.

Actualment dites fargues possehexen cilindres de 1'90 m. de llargaria per fer planxes de 1'80 de ample.

Són avuy les dues úniques que fabrican planxes de coure, mercés a que

han construit grans forns hont se fà la fusió ab carbó mineral, usant solzament lo carbó vegetal per la refinació.

Axò consent una major perfecció en l' article, axís com notable economía, puix surt ja la roseta estirada dels cilindres y lo martinet no més li dóna la forma definitiva

Totes les fargues de Catalunya transforman lo coure vell en coure nou, no havent-hi cap que utilise com a primera materia lo mineral de coure.

Abans aquexes fàbriques treballavan bastant per la carena de les naus de vela, que solían utilisar lo coure o lo llautó.

També podèm incloure en aqueix grupo la fàbrica espanyola de fils y cables elèctrichs a Vilanova y Geltrú, que dóna ocupació a gran nombre d' obrers.

A Barcelona hi han los dos tallers de la «Compañía de Cables Eléctricos», fundada en 1907, que actualment està axecant una fàbrica a Cornellà al costat de la «La Industria Eléctrica», ahont hi portarà abdós tallers.

Aquexa Companyía, té una produció anyal de unes 800 mil pessetes, empleant 40 obrers, encara que la major part de ses operacions se fan mecànicament. Compra lo fil de coure al estranger trafilant-lo y recobrint-lo de cotó, seda, gutaperxa y altres materies. En sa nova fàbrica se proposa construir cables subterranis y per telèfons. Ven a Catalunya y a provincies sa produció.

Industries que utilisan lo coure, lo llautó, lo zench, estany y altres aleacions.—Figuran a la matrícula industrial tallers que construexen obgectes de luxe dorats o platejats o de zench estany, bronze y altres aleacions, com làmpares, aranyes, vaxelles, etc., 15 a la provincia de Barcelona, entre elles 7 mogudes per força mecànica.

Hi han ademés 121 tallers a la provincia de Barcelona, 1 a la de Lleyda y 4 a la de Tarragona que construexen quinquers, làmpares y altres obgectes de lampistería de zench o llautó.

Existeix un taller de llits de ferre daurat o d' acer brunyit y 26 de aparells y utensilis de zench, llauna y palastre galvanisat per diversos usos.

Tenen cabuda entre les industries del aràm los tallers de bronzistes y calderers. Segons la estadística de 1906, figuran matriculats a Catalunya:

Bronzistes.—Barcelona, 48; Lleyda, 1, y Tarragona 6.

Calderers.—Barcelona, 51; Gerona, 42; Lleyda, 22, y Tarragona 20.

Pertany a n' aquexa agrupació de industries metalúrgiques la fundició de campanes, de les quals n' existexen dues, una a Vich y un altra a Olot.

Manufactures de plom

Se fabrican tubos, planxes, perdigons y mini. Aquexes industries consumen los ploms de Cartagena y los de Tarragona. L' any 1906 entraren pèl port de Barcelona, de cabotatge, 3,069 tonelades de plom en galàpachs.

Existexen dues fàbriques, la dels senyors Figueroa al Clot y la dels fills de Manel Arquer al Poble Nou.

La primera pot arribar a produhir unes 5 tonelades diaries de tuberies, 8 de planxes y 4 de perdigons. La segona unes 10 tonelades de tuberies, 8 de planxes, 8 de perdigons y 1 de mini. En exes industries s' hi ocupan relativament pochs obrers, perque hi entra per molt la maquinaria.

Les tuberíes tenen aplicació per conduhir l' ayga y lo gas, servint les planxes en sa major part per depòsits d' àcits.

Gayrebé tota la producció va al mercat nacional, si bé s' exporta quelcòm, especialment perdigons, cap a Orient. Aquexa exportació que fóu important, quan eran alts los cambis, ha minvat força.

Industries derivades del plom.—Càpsules d' estany per ampolles. N' existeix una fàbrica a Barcelona que fà una regular producció.

Fàbriques de marxams per la Aduana y los particulats.—N' hi han dos o tres tallers a Barcelona que refonen lo plom vell.

Joguines de plom y estany.—N' existexen algunes fàbriques a Barcelona que utilisan per aquexa industria lo plom vell.

Llauna

En aquexos moments comença a funcionar la primera fàbrica de llauna a Catalunya. Està situada a Badalona, havent sigut construída de planta per aqueix obgecte.

Lo utillatge de que disposa li consent fabricar diariament deu tonelades de llauna. La llauna que produhesca trobarà colocació en les fàbriques de llauna pintada y litografiada que existexen a Badalona y al Poble Nou que elaboran una grandíssima quantitat d' envases.

Ademés té camps per córrer enfront de la industria estrangera de llaunes que envía tots los anys a Espanya, més de dos milions de kilos que valen més de un milió de pessetes.

La Orfebrería a Catalunya

La confraría dels argenters es antiquíssima y de erecció immemorial, essent lo document més antich que-n parla, del any 1381 (108).

Aqueix gremi funcionava baix la advocació de Sant Eloy, conservant-se encara en lo Musèu de Belles Arts de Barcelona los vells retaules gòtichs de Sant Eloy que pertenesqueren al gremi y que avuy són de la Diputació.

En l' Arxíu de la nostra Corporació Provincial se troban los renomats llibres de passantía del antich gremi, en los quals poden admirar-se los progectes de joyes dels aprenents que aspiravan al títol de Mestre. Lo Baró Davillier, en son llibre *Recherches sur l'orfebrerie en Espagne au Moyen Age et à la Rennaissance,* publica alguns facsimils dels dibuxos continguts en aquells llibres (109).

---

(108) Capmany.—*Memorias Históricas*, vol. I, pl. 88.

Orfebrería barcelonina del començament del segle xx

La antiga orfebrería catalana havía produhit obres de gran valor y mèrit artístich. Cal solzament retreure la esplèndida custodia de la catedral de Barcelona ab la superba cadira del rey Martí; l' altar de plata repujada de la catedral de Gerona, ab ses admirables joyes; la insuperable creu romànica de Vilabertràn; lo reliquiari de la Santa Espina, de Cervera; les urnes dels Sants màrtyrs de Manresa, y la de Sant Bernat Calvó, a Vich, axís com móltes altres joyes relligioses escampades per esglesies y monestirs.

Pau d' argent de la Catedral de Ciudad Real
Obra d' un argenter catalá del segle xvi

Les seves belleses artístiques justifican plenament lo que deyan de la nostra orfebrería relligiosa los Estatuts de 1489, que es com segueix: «Com experientia haie mostrat en lo passat, e encare a present demostre que per gracia divina en aquesta ciutat ha hauts e ha mestres argenters de tant saber e subtil ingeni que les obres de aquells no solament en la dita ciutat e fora de aquella, mes encare per los Reys, grans Senyors, e altres es conegut aquelles esser ab gran e subtil ingeni obrades, e per molt singulars judicades, en no pocha honor e reputació de la dita ciutat, benefici de la república de aquella, e endreça del dit ofici. E per ço los honorables consellers e concell ordinari de XXXII promens de la ciutat dessus díta per conservació de tant lohable cosa. E per ço que per anant los qui del exercici del dit ofici usar volran sien mes diligents en trabellar e saber lo ques pertany per la operació e perfecció de les obres que fer hauran, ordonaren, etc., etc.» (110).

(109) *Mercurio,* Revista Comercial; Abril, 1907. A. Masriera, «La orfebrería antigua de Cataluña.»
(110) Segon registre de Crides ordinacions e bans fets per los consellers e promens de la ciutat de Barchinona MCCCCLXXXI. (Arxiu Municipal de Barcelona).

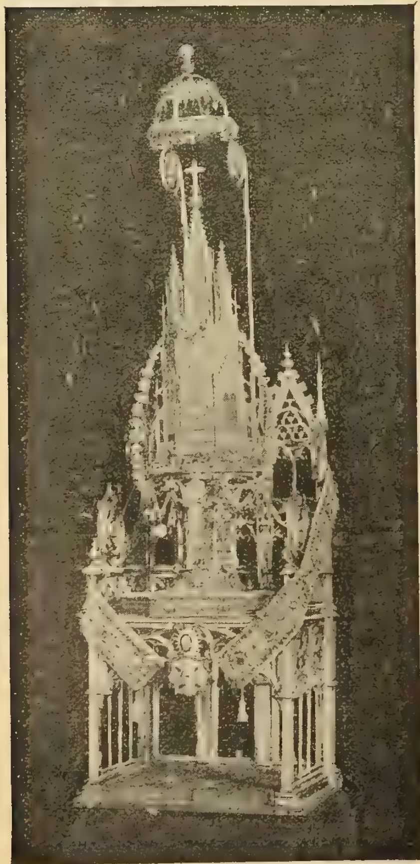
Lo gremi d' argenters tenía los seus Cònsols marcadors que intervenían y marcavan totes les peces o joyes d' or y plata, tenint lo dret de nomenar un visitador que reconegués les vaxelles, alhajes y peces d' or y argent que vinguessen del estranger, ab facultat de confiscar-les, si eran manques de lley, y marcar-les si eran bones.

Joya barcelonina, segle XVI

La orfebrería de Catalunya en los nostres temps ha près un caràcter més industrial, sense perdre sa tradició artística, essent mólt més important com a producció que en qualsevulla altra època.

Existexen a Barcelona unes 6 o 7 fàbriques de cuberts, que provehexen lo consúm de Catalunya y treballan mólt pêl restant de Espanya. Hi han dues fàbriques que-s dedican a encunyar medalles de tota classe de metalls, commemoratives o relligioses, no solzament treballan pêls santuaris espanyols, si que també per alguns d' Amèrica.

Bosses de malla d' argent.—Es una industria genuinament mallorquina, però en aquexos derrers anys en que han estat de moda, n' hi han tallers a Barcelona, servits per obrers mallorquins, que treballan per la exportació. La baxa dels franchs y lo haver començat los alemanys a produhir aqueix article són causes que han reduhit considerablement sa exportació.

Cadira d' argent, dels reys d' Aragó y custodia d' or de la Catedral de Barcelona. Treball dels segles XIV y XV.

A la orfebrería relligiosa, realisant veres obres artístiques, s' hi consagran tres o quatre cases (Masriera, Cabot, Carreras, Macià), que han fabricat joyes que, per son mèrit y bellesa venen a sostenir la excelsa fama de la orfebrería catalana.

Aquexes cases y móltes altres produhexen les joyes d' ús corrent.

Se comptan un gran nombre de obradors d' argentería, que no tenen cada hu per sí importancia industrial ni artística, però que, en conjunt, representan una forta producció y una munió d' obrers.

Segons datos aproximats recullits en bones fonts, en lo ram del or s' hi ocupan a Catalunya unes dues mil persones, y en lo ram d' argent unes tres mil. Un bon oficial guanya de 6 a 7 pessetes de jornal.

Lo giro anyal que fâ aquexa industria se pot calcular en uns deu milions de pessetes. Lo senyor Masriera (111) nos díu que en 1800 hi havía a Catalunya 25 establiments de joyería, 12 d' ells a Barcelona. En 1903 se comptavan, entre botigues, tallers y centres de comissió y exportació, 182; dels quals, uns 140 residían a Barcelona. En 1800, les transaccions efectuades s' estimavan en 600 mil pessetes, y en 1902 lo valor de les metexes passà de 85 milions de pessetes. En 1800 ocupavan dites joyeríes un personal obrer, tècnich y administratíu de 200 persones. En 1902 dit personal excedeix de 2,500 individuus.

Orfebrería barcelonina
del començament del segle xx

Segons la *Estadística Industrial* de 1906, figuran a la matrícula de Catalunya, relacionats ab los rams d' or, argent y pedres fines, los següents industrials:

Tiradors d' or y argent que reduhexen a fils los metalls.—Barcelona, 9; Gerona, 1; total 10.

Doradors y platejadors de metalls.—Barcelona, 6; Gerona, 2; total 8.

Assajadors de metalls d' estima.—Barcelona, 1.

Orífices y argenters qui treballan en or y plata per la venda dels efectes que elaboran.—Barcelona compta ab 14; Gerona, 7; Lleyda, 2, y Tarragona, 2; total 25.

Argenters qui-s dedican a compondre obgectes d' or y plata, encara que contingan pedres fines.—Barcelona, 52; Gerona, 2; Lleyda, 2; Tarragona, 5; total 61.

Doradors.—Barcelona, 27; Lleyda, 1; Tarragona, 1; total 29.

Esmaltadors y engastadors de pedres fines.—Barcelona, 1.

Lapidaris qui tallan pedres fines o falses.—Barcelona, 1.

Urna d' argent pera les reliquies
dels Sants Màrtyrs patrons de Manresa, obrada al segle XVII

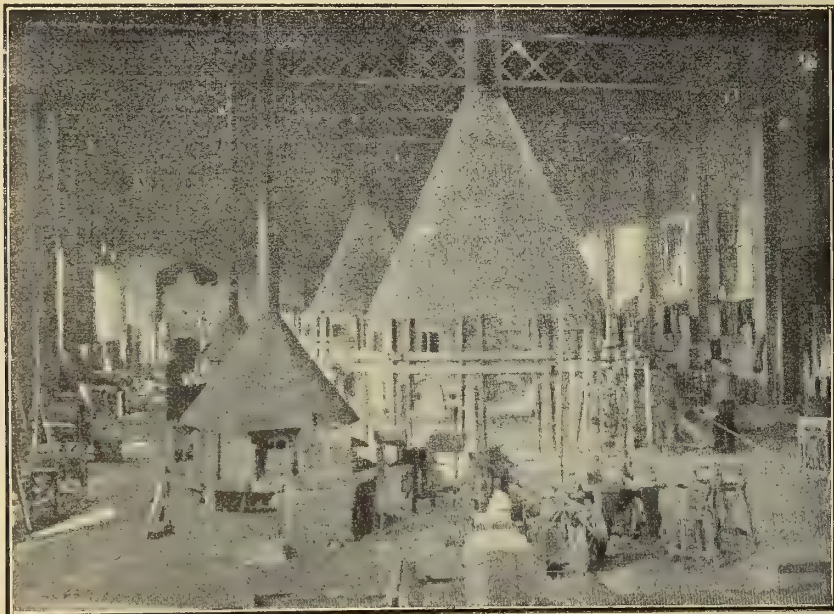
(111) *Mercurio*, Revista Comercial Ibero-Americana; Barcelona, Juliol, 1907.—Artur Masriera, «La orfebrería moderna de Cataluña».

Venedors al engròs de joyes.—Barcelona, 8.

Se pot ben assegurar que la orfebrería catalana està concentrada a Barcelona, havent perdut la importancia d' altres temps Vich, Gerona y varies poblacions hont hi havía argenters de fama.

Industria de vidriería

Es industria de les més antigues a Catalunya. Es de creure que alguna de les fàbriques de cristall, de que parla Sant Isidor, existents a les Galies y a Espanya, deurían radicar a Catalunya, puix en la Etat Mitjana eran famo-

Barcelona.—Forns de la fàbrica de vidre de D. Enrich Comas

sos los vidres catalans, que competían en varietat y finesa, ab los venecians (112). Se veu que era un art que tenía tradició, comprovada per les troballes fetes en Empories y en altres excavacions, de vidres catalans.

En la provincia de Gerona aquexa industria tingué importancia y no degueren ésser vulgars sos productes, quan encara se-n conservan en alguns Musèus per sos ornaments esmaltats y daurats (113).

Les coleccions d'en Riquer, Rusinyol, Cabot, lo Musèu Municipal de Barcelona, lo Louvre y lo Musèu de Praga són testimonis del primor y esquisitesa dels artistes vidriers catalans, quals obres són avuy cobejosament recercades.

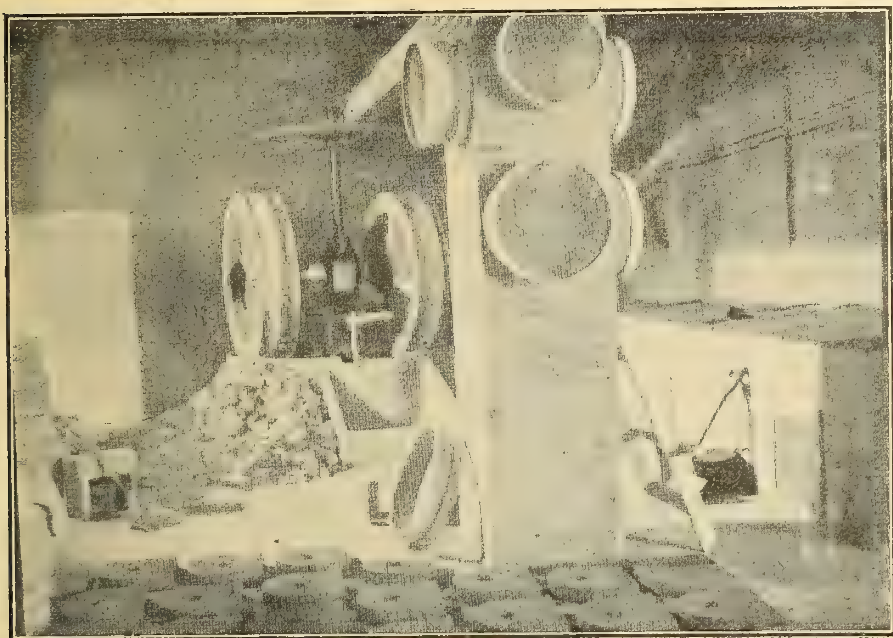
(112) Capmany—«Memorias Históricas»—Volum 1.°, pl. 135.

(113) La Unión Vidriera de España—Madrid—Imprenta y fotografía de Palacios—Febrer de 1908—pl. 12.

Lo gremi de vidriers se constituí a Barcelona en lo segle XV, pertanyent la memoria més antiga al any 1455. En lo segle XVI hi havía ja forns de vidre a Cervelló, Almatret y Mataró. Aquexa ciutat ſou remarcable per sos forns de vidre, a les derreries del segle XVII, tant que quan venía algun príncep extranger a Barcelona lo Rey lo feya portar a Mataró per visitar-los.

En lo segle XVIII lo mestre català Sit figura en la fàbrica de la Granja, seguint treballant durant dita centuria les antigues fàbriques de Catalunya los vidres plans y buyts ordinaris.

Evidencían lo mólt vella que deu ésser aquexa industria a Catalunya dos

Mataró.—Molí de la fàbrica de vidre de Clavell Germans

obgectes de gran ús, que se remontan a les més llunyanes centuries; lo porró y la morratxa, tan propris de la nostra terra. Lo porró en forma més o menys semblant lo trobàm en lo paganisme y la morratxa, que encara brilleja y perfuma en los balls típichs de la nostra costa, es d' origen alarb com són nom indica. Ara bé; un y altre fà segles que surten laborats dels forns de vidre de Catalunya.

Segons la Memoria de la Unió Vidriera a Espanya hi ha unes 30 fàbriques de vidre, y son valor es de 20 milions de pessetes, susceptible de gran aument. Se pot ben dir que les quatre quintes parts de producció corresponen a Catalunya, evaluant-se en uns cinch milions de pessetes, donant feyna a més de tres mil obrers.

Fàbriques d' ampolles, n' hi han dugues, una a Badalona y la altra al

Poble Nou, que produhexen anyalment de 12 a 14 milions d' ampolles, destinades totes al consúm interior, donant feyna a uns setcens obrers. La del Poble Nou fabrica també baldosilla, de gran ús pêls cels-oberts, y teulats, y vidres laminats impresos.

Existeix una fàbrica a Manresa y una altre a Vimbodí que produhexen principalment ampolles.

Entre les demés fàbriques de cristall de mitg-cristall y de vidre comú hi ha la de Badalona (A. Farrés y C.ª) que es de les més importants d' Espanya; la de Enrich Comas, a Barcelona, y la de D. Joan Giralt Laporta, a Cornellà; de construcció mólt moderna; la del senyor Clavell a Mataró; la dels senyors Juncosa y Tarrida a Sants; la de D. Salvador Graupera (a les Corts); la de la Viuda de J. Mensa a Cervelló y la de J. Jover; al meteix lloch.

Tot aqueix grupo forma part de la «Unión Vidriera», Societat Anònima constituida a Barcelona lo 15 de Janer de 1908.

Fora de la Unió Vidriera, y ab inteligencia comercial ab ella, existeix la fàbrica de Llitgé y C.ª, a Barcelona.

Totes aquexes fábriques tenen los forns de sistema Boetius, a gas directe y los moderns de gas que s' emplean per la fabricació d' ampolles.

En la major part dels pobles, hont se troban les fàbriques, com Cervelló y altres, l' ofici de vidriers passa de pares a fills.

Avuy es insignificant la exportació de vidre y cristall, que tingué certa importancia en los anys que precediren a la pèrdua de les Antilles y Filipines.

La importació de cristalls y vidres del extranger es de bastant valor, especialment la de vidre y cristall plà que no produhím encara nosaltres. Los vidres y cristalls per vidrieres, los miralls, les plaques per fotografíes, y lo vidre y cristall en figures y obgectes d' ornamentació, representa una quantitat remarcable de procedencia extrangera.

Entre los tallers complementaris de la vidriería, merexen mentar-se los de vidrieres de colors, especialment per esglesies, entre altres lo del senyor Amigó, y lo del senyor Rigalt, existint un gran nombre que se dedican a tallar, biselar, gravar y decorar lo vidre per les construccions e industries. Tampoch mancan los obradors per fer miralls, si bé no tenen vera importancia industrial. Figuran matriculats, tots a Barcelona, 13 obradors que fan aquexa producció.

Gayre bé totes les primeres materies que consúm aquexa industria provenen del extranger, com les arenes blanques de Nemurs o de Fontainebleau, la potassa que procedeix d' Hungría o d' Amèrica, y la hulla, que en sa major part es anglesa, si bé algunes fàbriques la consumen d' Asturies. Lo calci, lo plom y lo carbonat de sosa se troban en lo pahís.

Los gresols de terres refractaries, que se necessitan per la fusió, se-ls elaboran les metexes fàbriques, barrejant les materies en les proporcions que consideran adecuades a les seves especialitat.

Los motllos de ferre que, en gran nombre se necessitan tant per los obgectes que se prempsan com per los que se fabrican a buf, si bé s' importan alguns del extranger, en sa major part se fabrican en lo pahís, per industrials que s' hi dedican.

Les industries de la fusta

La quantitat de fusta que compra Catalunya, dexant apart la que consúm de ses boscuries, es considerable.

L' any 1905 se descarregaren a Barcelona, Vilanova y Tarragona 1.403,000 milers de dogues, valorades en 2.684,500 ptes. En sa majoría eran de procedencia americana, de roure, figurant també bona part de dogues de castanyer, que se compran a Italia. En la provincia de Gerona, sobre tot a les faldes del Montseny, se tallan boscos de castanyer per serrar dogues de les anomenades de barril y mitja-pipa, puix no dóna per més la grandaria dels arbres. També se treballan grans partides de cèrcols de bota.

Al meteix any s' importaren a Barcelona 43,732 metres cúbichs de fusta ordinaria en taules, taulons, vigues, viguetes y pals, axís com fustes per la construcció naval, essent llur valor de 3.279,906 ptes. Als pobles marítims de la provincia de Gerona, hont s' hi construexen barquetes, se n' importaren per valor de unes 300,000 ptes.

La fusta ja preparada per caxes y paviments que s' importa representa un valor petit, ja que se prepara aquí en les serreríes y obradors que existexen dedicats principalment al embalatge. A la provincia de Gerona, als encontorns del Empalme, se fan extenses plantacions d' arbres blanchs y platans, que se consumen especialment pêl caseríu, constituint una riquesa pêl pahís, puix permet que s' aprofiten terres sorrenques, subgectes sovint a inundacions.

Es d' un valor remarcable la importació de fustes fines, que en dit any muntà a més de 650 mil pessetes, aplicant-se a la fabricació de mobles y també de fulloles, que constitueix una vera industria. Abans era de mólt ús la noguera, essent axò causa de que desapareguessen de nostre pahís tots los boscos de noguers perseguits per la destral.

Los boters.—Es aquexa una de les industries més típiques y exteses a Catalunya, si bé està en visible decadencia, responent a la baxa que ha tingut la exportació de nostres vins. Del any 1890 ençà, la nostra exportació de ví negre que feya un promitg anyal de 700 milions de litres, no arriba a 200 milions. Axò vol dir que la pipería s' ha reduhit a més de la meytat.

Los boters se troban per tot Catalunya, com ho prova la Estadística Industrial de 1906.

Boters que treballavan, ab menys de quatre operaris, n' hi havía matriculats: 136 a la provincia de Barcelona; 29 a la de Gerona; 20 a la de Lleyda, y 47 a la de Tarragona. Total 232.

Tallers en que se construexen bocoys, barrils y pipería ab més de 4 operaris y menys de 10: Barcelona, 13; Tarragona, 6. Total 19.

De 11 operaris a 20: Barcelona, 5; Tarragona, 3. Total 8.

Quan los franchs obtingueren tan alt premi mólts d' aquexos obradors treballavan per França. Avuy, los de Benicarló y Vinaróz, fan la competencia als de Catalunya.

Los principals centres boters són a Barcelona (Poble Nou), a Vilanova, al Penadès, al Vendrell, a Reus y Tarragona. Estàn ben organisats y han conseguit fins ara que no s' introduhissen a Catalunya les màquines per fer bocoys.

Los boters han trobat certa compensació a la baxa que ha tingut l' ofici per la manca d' exportació del ví, en la fabricació de bocoys per oli.

Fustería, ebanistería y tornería.—La fustería té grandíssima importancia a Catalunya, degut en gran part al creximent de sa edificació.

Figura en la Estadística Industrial mentada 562 màquines, mogudes per vapor, que se dedican a ribotejar, perforar, emmotllar, etc.; 11 mogudes per cavalleríes y 19,055 serres mecàniques utilisades en lo ús exclusíu del taller. Lo nombre total a Espanya es de 21838. Existexen a més algunes serres mecàniques alternatives, y altres per la fabricació de la fullola.

Lo nombre de serres sense fí o de cinta, mogudes per vapor, gas, etc., pujan a Catalunya 155 contribuyents, ab 29,760 centímetres de diàmetre en les politges; 14 contribuyents, en les mogudes per cavallería, y 10, en les que van a mà.

Les serres circulars, mogudes per ayga, vapor, gas, etc., comptan més de 60 industrials.

Lo nombre de tallers mecànichs de fustería, ebanistería y de serrar fustes se pot calcular en més de siscents, donant feyna a més de dues mil persones.

Al costat d' aquexos tallers o fabriquetes, hi han les fusteríes, que representan a Catalunya la quarta part de les fusteríes de tot Espanya.

A la provincia de Barcelona hi han 1,196 fusters; a la de Gerona, 152; a la de Lleyda, 224, y a la de Tarragona, 184. Total 1,756.

Se troban a Catalunya, totes a Barcelona, cinch fàbriques de motllures, llistons daurats, platejats, pintats o barnissats, que produhexen bastant, si bé no exportan com en altres temps.

Moblistes.—La fabricació de mobles de luxe ocupa bon lloch a Barcelona. Són varies les cases que produhexen ab lo gust més refinat y ab ver caràcter artístich, treballant no sols pêl restant de la Península, sinó per l' extranger, principalment per Amèrica, hont los nostres ebanistes gosan de ben guanyat crèdit. Los mobles exportats des de Catalunya l' any 1906, se acostan a un valor de un milió trescentes mil pessetes.

Tallers d' ebanistería y tapicería de tota classe de mobles de luxe, n' aparexen matriculats a Catalunya 24, dels quals 16 a la provincia de Barcelona.

Los ebanistes de mobles ordinaris són 35, y los qui tenen obrador sense

botiga 115. Los qui se dedican a fabricar solsament cadires pujan a 95.

En aqueix grupo de moblistes, deuen ésser inclosos los tallistes, dels quals ne figuran a la Estadística 41 obradors, corresponent-ne 35 a la provincia de Barcelona.

De igual manera poden acoblar-s'hi los torners a mà que comptan 54 tallers, dels quals 46 són a la provincia de Barcelona.

Tot axò demostra la existencia d' una poderosa industria, que es al meteix temps una escola d' artesans, que dóna feyna a gran nombre de treballadors.

Poden considerar-se en la agrupació d' ebanistería los tallers de construcció y recomposició de cotxes, que entre tots suman més de vint, tots ells a Barcelona. N' hi han 4 que fan totes les operacions, menys lo guarnit y lo barnissat, limitant-se los restants a fer les caxes y a montar los cotxes.

Ab l' automovilisme, aquexa industria, que era ja notable a Barcelona, ha adquirit nova importancia, a causa de la part de carrossería que construexen no solsament pêls automòvils de construcció nacional, sinó pêls que venen del extranger, distingint-se pêl luxe y exquisitesa de son treball.

Pianos.—Encara que la fusta no-s pot dir que siga lo principal en aquexos instruments musicals, es lo que los hi dóna caràcter.

La fabricació de pianos té a Catalunya una importancia extraordinaria. De 34 fàbriques espanyoles, 17 són a Catalunya, essent tres d' elles montades ab tots los avenços de les del extranger, havent guanyat ses marques les més altes recompenses en les Exposicions Universals.

Passan de vuytcents pianos, los qui s' han exportat de Catalunya com a promitg anyal, durant lo trieni de 1905 a 1907. Un dels mercats que més compra les nostres marques es la Argentina.

Carros.—A 663 ascendexen los tallers de construcció de carros a Catalunya, repartits axís entre les quatre provincies: Barcelona, 254; Gerona, 199; Lleyda, 126, y Tarragona, 84. Total 663.

Existexen ademés a Catalunya dues cases que se dedican a construir grans orgues per Esglesia y Sales de Concert, que gosan de merescuda fama. Se fabrican també bona quantitat de guitarres y bandurries per la exportació, en varis tallers (10), aparexent exportades de Catalunya durant l' any 1905 més de deu mil guitarres.

També se poden incloure entre les industries de la fusta quatre fàbriques de taules de billar, los mestres fusters que se dedican a obres de fora o d' armadura (17) los 51 tallers que produhexen formes y llençadores; los 60 que fan feyna d' embalador, (en tot Espanya n' hi han 68) los constructors de caxes mortuories (18) y los bastoners (17).

Les antigues dressanes de Catalunya han quedat reduhides a ben poca cosa. Los 285 calafats que figuran en la matrícula industrtal, són en sa major part en la provincia de Gerona, hont hi han diferents poblacions que construexen llahuts de pesca y llanxes esportives. A la Barceloneta y a càn Tunis hi han

petites dressanes per vexells de poch tonelatge, construint-se en aqueix últim llanxes-automòvils, y algún vaporet de pesca.

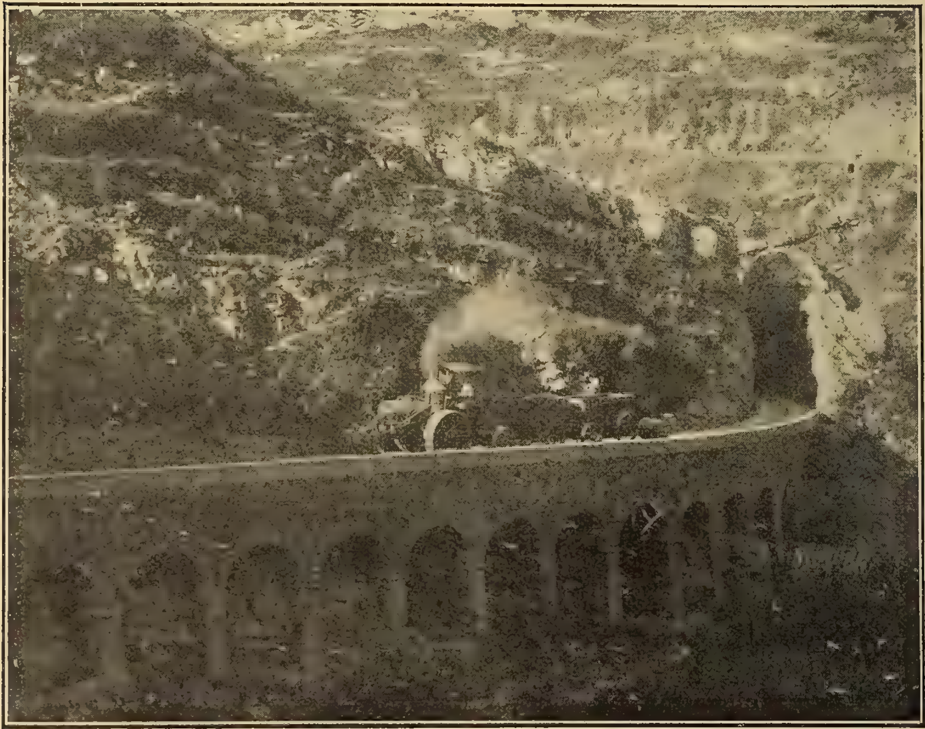
També se construexen a Barcelona cases desmontables de fusta y ferre, havent-ne fet algunes la casa del senyors Ribas y Pradell per la illa de Fernando Póo.

Arts de la construcció

Lo conjunt d' industries que se comprenen sota aqueix epìgraf són una vera riquesa y una força activa de Catalunya.

Fabricació de ciments y calç hydràuliques

Lo capital circulant, y lo cost dels immobles y maquinaria, representa en aquexa industria, un valor aproximat de 25.500,000 pessetes.

Clixé de Jacinto Hernández

Pobla de Lillet.—Mur de contenció en la carretera particular de la fàbrica de ciment Asland

Lo valor de la producció anyal pot estimar-se en 5 milions de pessetes. Lo transport per ferro-carril del volúm de dita producció, se calcula en la meytat del séu valor (2 milions y mitg).

Se consúm, fora de Catalunya, entre Espanya y les regions d' Ultramar lo 50 per cent de nostra producció.

Los obrers empleats en les fàbriques de ciment són uns 4,000 mil.

Les principals fàbriques són a les provincies de Barcelona y Gerona. A Barcelona hi ha, la gran fàbrica de la Pobla de Lillet, que aprofita la força de les Fonts del Llobregat, y produheix lo porlant artificial, anomenat Asland, ja conegut a tot lo món. La seva producció actual es de 35,000 tonelades anyals, que arribarà prompte a 70,000. Produheix ciment de una sola qualitat.

Es també notable la de Vallcarca de Garraf, que produheix ciment porlant y natural de varies qualitats, utilisades en moltes obres públiques a Espanya y Amèrica.

També hi ha una fàbrica important al Arbós, y algunes més petites a Campins y Sant Celoni.

A Gerona se troba un nucli de fàbriques de ciment a Sant Joan de les Abadesses, un altre als encontorns de Gerona, y una fàbrica a les Escaules (prop de Figueres).

Les fàbriques de calç, ab forns intermitents, se troban per tot arrèu.

Aquexa industria es susceptible de més desenrotllo lo meteix pêl consúm del mercat interior, que encara compra ciments al estranger per valor de més de tres milions de pessetes (any 1907) que per lo crexement de la exportació.

L' any 1905 s' exportaren d' Espanya 2,898 tonelades; lo 1906, 6,607; y lo 1907, 82,911.

Mosaychs hydràulichs y altres aplicacions de ciments

Los edificis, la maquinaría y lo capital circulant suman un valor de 5.000,000 pessetes.

Lo valor de la producció anyal puja a 4 milions y mitg de pessetes.

Lo transport de ferro-carril unes 550 mil pessetes.

Lo que se ven a provincies y a Ultramar es lo 20 per cent de la producció.

Los operaris que emplea aquexa industria poden calcular-se en uns 2,500.

De aqueix article, que se destingeix pêl séu caràcter artístich, se pot dir que ja no se n' importa del estranger.

La exportació ha disminuit bastant des de la pèrdua dels mercats d' Ultramar, havent sigut la següent en los derrers anys, la major part procehidora de les fàbriques de Catalunya:

L' any 1905, 3,423 tonelades ab 855,889 pessetes; lo 1906, 4,575 ab un milió 143,896; y lo 1907, 3,178 ab 821,604.

Cada día troba més ample espay la industria del ciment, per les que adquirexen majors aplicacions del ciment armat, y per lo molt que s' utilisa en la ornamentació de les fatxades, axís com en les tuberíes, y obgectes d' ús domèstich.

Hi ha a Catalunya algunes fàbriques dedicades exclusivament a obgectes de ciment armat y tuberíes.

Fabricació de guix.—Lo capital circulant y l' invertit en la industria representa unes 650 mil pessetes.

Lo valor de la producció anyal es de un promitg de 360 mil pessetes.

Los obrers empleats en aquest ram seràn uns 500.

Aqueix article gayrebé se consúm tot a Catalunya, no venent-se a fora perque a cada provincia hi han fàbriques que bastan per les necessitats del consúm local.

Ceràmica

Lo capital invertit en la industria y lo circulant es d' unes 5.400,000 pessetes. Lo valor de la producció anyal es aproximadament de 7 milions de pessetes.

La exportació a provincies y a Ultramar es lo 40 per cent de la producció.

Los obrers empleats en aquexa industria passan de tres mil.

Comprèn aquexa industria les fàbriques de rejoles vernissades y de llosetes fines prempsades, dels quals n'hi han més de 15 forns a la provincia de Barcelona, 13 a la de Gerona y dos a la de Tarragona; les fàbriques de teula y baldossi prempsats (6 a Barcelona y 2 a Gerona) y les rejoleríes.

Los forns de rejola y teula, de tot sistema eran a Catalunya l' any 1906: A la provincia de Barcelona, 213; a la de Gerona, 89; a la de Lleyda, 52; y a la de Tarragona, 50: total 404. També hi han uns quaranta rejolers que produhexen rejola sense prempsar, pêl procediment dit de formiguer.

La terriça de Breda, del Empordà, de Vilafranca y de la costa del Maresma, constitueix en conjunt una regular producció. En temps de la prosperitat de la marina de vela era la càrrega preferida, per les naus que anavan al Ríu de la Plata, a Cuba y al Pacífich, per completar los buyts.

També se comprèn dintre d' aquexa industria la d' obgectes refractaris, que compta a Catalunya ab 12 contribuyents y 680 metres cúbichs de capacitat en les cambres de cocció dels forns.

En aquexa agrupació devèm comprendre d' igual manera la fabricació de llosa, porcelana y faience.

A Barcelona hi ha la antiga fàbrica d' Hostafranchs que produheix terriça fina y porcelana, havent-se dedicat derrerament a la fabricació de aisladors per la electricitat.

Un altra fàbrica que existía al Poble Nou fà temps que no treballa, però n' hi ha un altra que elabora porcelana y aisladors en fortes quantitats.

A Sabadell se produhexen articles de faience, y a Olot hi ha una fàbrica que elabora obgectes de ceràmica artística.

En la Estadística de 1896, resultan matriculats com a fabricants de terriça ordinaria blanca o pintada: 10 contribuyents a Barcelona; 6 a Gerona y 2 a Tarragona.

Com a productors de gerros, cornises y ceràmica decorativa: 9 a Barcelona y 1 a Gerona.

Per ultim, com a fabricants de terriça fina blanca o pintada y de porcelana, antigament coneguts per *escudellers blanchs*, n' existexen: 3 a Barcelona, 2 a Gerona y 1 a Tarragona, figurant ademés a Gerona 5 productors de terriça entrefina.

La exportació d' aquexos articles es avuy insignificant.

Alguns petits industrials se dedican a la imitació de la antiga ceràmica hispano àrabe, de reflexos metàlichs, que troba sortida al extranger.

En conjunt totes aquexes industries de la construcció representan en immobles y maquinaria y capital flotant un valor de 36.550,000 pessetes, produhexen anyalment articles per valor de 17.110,000 pessetes, y donan feyna a 10,250 operaris, dexant de banda lo gran transport a que donan vida.

Algunes industries complementaries

Una de les més remarcables es la de serrar marbres, que compta a la provincia de Barcelona ab 4 industrials y 11 màquines, mogudes per vapor.

Gayrebé tot lo marbre que se treballa es procedent de Carrara, introduhint-se-n anyalment a Barcelona un promitg de tres a quatre mil tonelades.

Lo marbre serrat per aquexos tallers dóna feyna a més de 50 obradors de marmolistes y lapidaris.

Per ultim, dexant de banda los qui treballan a les ordres del arquitecte o del mestre d' obres, hi han 185 mestres de cases, revocadors y picapedrers que treballan per son compte en tota classe d' obres, axís com un centenar de pintors de brotxa ab taller o sense. Poden sumar-se a tot axò prop de dos mil cerrallers y ferrers que-s comptan en tot Catalunya, axís distribuits:

Barcelona, 823; Gerona, 535; Lleyda, 384; y Tarragona, 242: total 1,984, y més de siscents entre vidriers, llauners y soldadors.

Encara hi faltan los guixayres, los decoradors, los lampistes, los fabricants de paviments de fusta per tenir una idea ben completa del treball y de la riquesa que són per Catalunya les arts de la construcció.

Produccions químiques

Al terme municipal de Barcelona, segons datos del Municipi, se calculan empleats en la elaboració de produccions químiques uns quatre mil obrers.

La agrupació més important de les industries químiques de Catalunya es la que produheix los àcits.

Totes les fàbriques se troban als voltants de Barcelona.

N' hi han dues poch importants que produhexen a base de sofre y cinch que aprofitan les pirites.

D' àcit clorhídrich n' hi han quatre que utilisan les retortes y cinch que aplican les cubetes.

D' aygafort o àcit nítrich se-n comptan 4 fàbriques, y una d' aygarràs.

A Badalona y a Montgat se troban la major part d' aquexes fàbriques, havent-hi la Societat Anònima de Productes Químichs de Barcelona que ne té algunes fora de Catalunya.

A Badalona existeix una fàbrica d' arsènich, la única d' Espanya, que transforma les pirites arsenicals que se troban a les mines de Queralps (Pyrenèu). Sa producció es tan important que ha influit en lo preu del mercat universal, per hont exporta tota sa producció. En aquexos moments se està preparant la metexa fàbrica per extraure l' or que contenen les referides pirites arsenicals.

Glicerina.—La fabricació de estearina, dóna lloch a la producció de glicerina, de la qual se n' exporta un promitg de més d' un milió de pessetes anyals.

Una part queda en lo pahís, per la seva refinació, en lo qual s' hi emplean dues fàbriques.

Colors químichs o devallants de la hulla.—Al Poble Nou hi han tres fàbriques que elaboran aqueix article, que es una riquesa immensa per la Alemanya. N' existeix un altre a Arenys de Mar.

Albayalde.—Existeix a Mataró una fàbríca d' aqueix producte, que tant s' emplea per certs colors.

Mini (litargirio).—N' aparexen l' any 1906 matriculades tres fàbriques a la provincia de Barcelona, ab sis forns d' oxidació, les úniques d' Espanya.

D' aqueix article, que també es base de colors, se n' exporta un promitg de 100 mil kilos anyals.

Sal de Saturno (acetat de plom).—Una fàbrica a Barcelona.

Sal d' estany (clorur d' estany).—Una fàbrica a Barcelona.

Sulfur de carbono.—Dues fàbriques, una a Barcelona y la altra a Tarragona.

Verdet cristalisat (acetat de coure).—Dues fàbriques, una a Barcelona y la altra a Tarragona.

Sulfat de ferre (caparrossa).—Quatre fàbriques ab 63 metres cúbichs en ses calderes.

Crémor tartre (bitartrat de potasa) y *d' àcit tàrtrich.*—Quatre fàbriques ab 10 calderes a la provincia de Barcelona y 3 íd. ab 4 a la provincia de Tarragona.

Es article d' exportació, decayent bastant aquexos derrers anys, puix no arriba a un promitg de 400 mil pessetes anyals. D' altra part aumentà considerablement la exportació dels tartrats, y mares del ví (que passa de cinch milions de pessetes anyals en tota Espanya) servint de primera materia per les fàbriques del estranger.

Clorur de Calç.—N' hi han varies fàbriques, sent la més important la de

Flix, que produheix també la sosa càustica, empleant los més perfeccionats procediments industrials.

Part de la producció de clorur de calç s' exporta al estranger.

Sulfat d' alumina y potasa. – Aparexen matriculats 5 industrials que se dedican a produhir aquest article, tots a la provincia de Barcelona.

Carbonat sòdich.—N' existeix una fàbrica a Barcelona.

Cristalls de sosa.—Són tres les fàbriques que-n produhexen totes a la provincia de Barcelona.

Fabricació d' essencies y *perfumería.*—Set industrials ab set alambichs, a la provincia de Barcelona destilan la essencia dels geraunis y d' altres flors y són 14 les fàbriques que se dedican a Barcelona y 1 a Gerona, a produhir obgectes de perfumería, fent-se una d' elles lo sabó per transformar-lo en pastilles de tocador. Espanya exporta un promitg anyal de un milió duescentes mil pessetes de perfumería y essencies, corresponent a Catalunya una quinta part.

Sabons y *llexius*, *sabó dur o tou.*—L' any 1906 n' aparexen les següents fàbriques: Barcelona, 91 ab una capacitat total en les calderes de 424,500 litres; Gerona, 7, ab 10,000 idem; Lleyda, 6, ab 9,100 idem; Tarragona, 30, ab 55,900 idem; total 134 fàbriques, ab una producció de 499,500 litres.

Fàbriques de sabó en fret.—Barcelona, 2, ab 3 calderes; Gerona, 1, ab 3 idem; total 3 fàbriques ab 5 calderes.

Fàbriques que utilisan combinats los dos procehiments.—Barcelona 2; Gerona 3.

Llexíus líquits.—Barcelona, 32 industrials; Gerona, 3; total 35.

La exportació de sabó dur a la Illa de Cuba constituía un dels capìtols més importants de nostre comerç. La competencia dels americans, favorescuts per l' Aranzel, ha damnificat mólt aquexa producció. Al any 1905 la nostra exportació arribava encara a 2.300,000 pessetes, y ara se pot calcular en la meytat.

Aquexa industria dóna vida a la d' olis de llevors oleaginoses, en la que s' hi emplean a Barcelona 7 fàbriques ab 67 prempses hydràuliques, y 1 a Tarragona ab dues prempses. S' importa a Espanya un promitg anyal de 20 milions de pessetes, de dites llevors, inclòs la coprak. Més de la meytat venen a Catalunya beneficiant en ses dues terceres parts a la navegació nacional.

Se comptan també 4 fàbriques de negre marfil, que utilisan los ossos, una d' albúmina, y una de preparats d' antimoni, que reb lo mineral de la Xina.

Es de gran importancia la industria dels abonos químichs, especialment los superfosfats, de la qual n' hi han dues fàbriques importants a Barcelona, una a Sant Martí de Provençals, la altra a càn Tunis, y la de Badalona «Societat Anònima Cros» que té son negoci extès per tot Espanya.

Venen encloses entre les fàbriques de produccions químiques, en la Estadística de la Contribució Industrial, les que se dedican a moldre fustes tintòrees y drogues.

D' aquexos molins, moguts per vapor o ayga, n' hi han matriculats: a Barcelona, 12, ab 26 màquines; a Gerona, 8, ab 10 idem; a Tarragona, 3, ab 3 idem; total 23 molins ab 39 màquines.

Se dedican a moldre arrels, escorsa, sucre y pebre (utilisant lo vapor o l' ayga): a Barcelona, 14, ab 26 màquines; a Gerona, 2, ab 2 idem; a Tarragona, 1, ab 1 idem; total 17 molins ab 29 màquines.

També se comprenen, entre les de produccions químiques:

Fàbriques de Tinta.—N' existexen 16 a Barcelona, entre elles dugues ab força de vapor que se consagran principalment a tintes per imprempta.

Fàbriques de vernissos.—Se comptan 13 fàbriques a Barcelona ab 17 forns.

De goma líquida.—N' hi han 6 fàbriques a Barcelona.

De refinació de sofre.—Tres ab 4 retortes.

De salitre.—Una ab una caldera de concentració.

Fàbriques de preparació de colors.—Tres que emplean los cilindres.

Produccions farmacèutiques.—Hi han a Catalunya los següents laboratoris químichs y farmacèutichs que provehexen al comerç o a les farmacies: Barcelona, 18; Tarragona, 3. Los laboratoris anexes a les oficines de farmacia, són: a Barcelona, 60; a Tarragona, 3.

Los laboratoris hont se practican assaigs y anàlisis químichs pêl públich són no més que cinch a Barcelona.

Per lo nostre port s' exportan anyalment produccions farmacèutiques per valor de més de un milió de pessetes, lo qual demostra la importancia d' aquexa industria que treballa molt també pêl restant d' Espanya.

Industries marítimes

Fà poch temps que s' ha introduhit en nostra costa la pesca d' altura. Existexen a Barcelona les següents companyíes:

Canosa, Trillo y C.ª—Vaxells: *Arana* y *Avispa*, 550 tonelades; lloch de pesca, Africa Occidental, 60 hòmens.

Anònima Catalana de Pesca.—Vaxell: *Blanes*, 80 tonelades; lloch de pesca, Noroest d' Africa, 18 hòmens.

Classes de peix: llús, nero, bonitu, tunyina, lluhernes, raps, calamars, etc.

Pesca costera (114)

	Arts de pesca	Velers	Tripulants	Peix agafat
Barcelona	Bòu.	80	360	180,006 kilos
	Sardinal. . . .	45	180	162,000 ,,
	Xàbega.. . . .	24	320	36,000 ,,
	Bolitx.	18	72	32,400 ,,
	Palangrers. . .	16	48	21,600 ,,

(114) Del «Anuario de la Pesca».

	Arts de pesca	Velers	Tripulants	Peix agafat
Mataró	Sardinal	139	695	35,000 kilos
	Xàbegues	17	255	5,000 ,,
	Bolitx	14	210	3,000 ,,
	Palangrers	30	150	3,000 ,,
	Armallades	60	180	3,500 ,,
	Nanses	80	280	20,000 ,,
	Bòus	51	301	4,000 ,,
Roses	Almadrabes, 1	8		Sensa subasta y sensa pès
	Xàbegues	13	26	
	Encesa	30	260	
	Bòus	22	140	
	Armallades	18	110	
	Nanses	25	54	
	Sardinal	125	36	
	Soltes	6	24	
	Palangrers	25	75	
Cadaquers	Encesa o bolitx	56	144	Sensa subasta
	Bolitx de día	4	24	
	Armallades	20	20	
	Bagueres	4	8	
	Soltes	10	20	15,200 kilos
	Pantassanes	4	8	Sensa subasta
	Palangrers	4	8	
	Nanses, congreres	10	10	
Palamors	Bòus	24	117	383,000 kilos
	Xàbegues	14	560	
	Grosses	70	1,000	
	Sardinals	35	150	
	Armallades	22	66	
	Bagueres	15	45	
La Selva	Encesa o bolitx	116	450	450,000 kilos
	Bolitx de día	—	—	76,000 ,,
	Sardinal	73	422	55,000 ,,
	Anxoveres	30	150	47,000 ,,
	Armallades	31	—	20,000 ,,
	Soltes	—	—	15,000 ,,
	Palangrers	20	24	27,500 ,,
	Nanses	20	40	11,000 ,,
	Bòus	4	20	15,000 ,,
	Bagueres	15	—	55,000 ,,
Sant Felíu de Guíxols	Sardinal	83	382	25,598 kilos
	Armallades	20	80	12,201 ,,
	Soltes	1	4	210 ,,
	Artet	33	132	5,031 ,,
	Nanses	25	100	4,274 ,,
	Palangrers	14	28	207 ,,
Masnòu	Bòu	54	348	25,000 kilos
	Sardinals	32	150	
	Xàbegues	11	84	

Total de la Provincia marítima de Barcelona. — Arts de pesca empleats: 5,726 ab un valor de 1.582,863 pessetes. Embarcacions: 1,720, ab un valor de 1.354,023 pessetes. Gent utilisada: 8,180. Peix: les tres classes que més se pescan, són, la sardina, anxova y lo barat, que representan un total de 1.842,532 kilos, ab un valor aproximat de 1.726,925 pessetes.

	Arts de pesca	Velers	Tripulants
Tarragona	Bòu	324	587
	Palangrers	14	54
	Xàbegues	7	31
	Armallades	2	4
Sant Carles de la Ràpita	Bòus grans	44	286
	,, mitjans	12	54
	,, petits	18	54
	Armallades	42	84
	Palangrers	6	12
	Bolitx	2	14
	Artet	10	20
Tortosa	Bòu	72	432
	Tonayre	5	20
	Armallades	16	64
	Almadraba	6	24
	Bolitx	3	36
	Rasogoll	4	48
	Saltada	12	110
Vilanova y Geltrú	Bòu	80	320
	Palangrers	13	46
	Armallades	6	12
	Nanses	29	58

Total de la Provincia marítima de Tarragona. — Arts de pesca empleats: 1.609, ab un valor de 563,195 pessetes. Gent empleada: 2,412. Peix agafat: Lluset, mòllera, pólp, etc., o siga un total de 1.183,660 kilos, ab un valor aproximat de 1.205,831 pessetes.

Vivers y criaders.—Tarragona: 3 vivers de musclos, ab una producció de 17,777'50 pessetes; 1 d' ostres y altres marischs, ab 17,005 pessetes de producció.

Vilanova y Geltrú: Parch pera la cría de peix y de marischs, de D. Salvador Garí.

Tortosa: 10 parchs de pesca, ab una producció de 162.200 pessetes, dels quals n' es concessionaria la societat de pescadors de Tortosa y Sant Carles de la Ràpita anomenada *San Pedro.*

Llansà (districte de la Selva): Lo Marquès de Camps hi té un parch pera peix y marischs.

Mataró: Viver pera la propagació y conserva de marischs, de D. Enrich Nello Camps.

Fàbriques de conserves.—La Selva: 4 fàbriques de salar ab 23 obrers; elaboran anxoves y arengades, representant sa producció anyal un promitg de 114,600 kilos, ab un valor de 48,500 pessetes.

Roses: 17 fàbriques de salar ab 64 obrers, produhint 75,000 kilos, que representan un valor de 53.640 pessetes.

Palamors: 6 fàbriques de salar ab 25 obrers, y una producció de 62,900 kilos, estipulats en 43,401 pessetes.

Sant Felíu de Guíxols: 3 fàbriques de salar, ab 25 obrers y una regular producció.

Cadaquers: 2 fàbriques de salasson que ocupan a 50 obrers, produhint 107,000 kilos ab un valor de 70,600 pessetes.

Naus menors de 500 tonelades inscrites en les Comandancies Marítimes

		Tonelatge brut	Tonelatge net
Barcelona.	40	8,058'25	6,471'96
Mataró.	20	50'11	50'11
Masnòu.	9	24'91	24'91
Sant Felíu de Guíxols. . .	13	28'04	28'04
Palamors.	7	14'27	14'27
Roses.	12	22'15	22'15
La Selva.	7	13'66	13'66
Cadaquers.	6	11'48	11'48
Tarragona.	65	350'32	350'32
Tortosa.	25	109'83	109'83
Vilanova y Geltrú.	17	68'87	68,87
Sant Carles de la Ràpita . .	99	476'09	476'09

Dressanes

		Barcos construits durant l'any	Tonelatge
Barcelona (Tallers Vulcano).			
Vilassar.	2		
Calella.	1	12	30'60
Mataró.	2	3	15'65
Blanes.	1	9	14'00
Malgrat.	1	10	16'00
Arenys.	3	12	26'32
Palamors..	13	3	6'80
Roses..	2	19	139'60
Estartit.	14	14	22'55
Cadaquers.	2	2	1'50
La Escala.	7	2	2'28

Produccións alimenticies

Lo conrèu de la olivera es un dels més importants de Catalunya, puix representa una extensió de 140 mil hectàrees, que ve a ésser una octava part de la total extensió dels oliverars de Espanya.

A Catalunya hi ha unes quantes regions, com Tortosa, lo Plà d' Urgell, Olesa y alguns endrets del Empordà, que produhexen olis anomenats, que cada vegada s' elaboran millor, renunciant a vicioses rutines.

La cullita de la oliva y la producció del oli dóna força treball, y escampa la industria per tot Catalunya, hont se conservan encara mólts trulls del antich sistema.

Heus aquí lo que porta la *Estadística Industrial* de 1906:

Prempses de viga.—Barcelona, 6; Gerona, 6; Lleyda, 189, Tarragona, 82; total 283.

Prempses de palanca.—Barcelona, 4; Gerona, 59; Lleyda, 36; Tarragona, 21; total 120.

Prempses de recó.—Barcelona, 14; Gerona, 116; Lleyda, 23; Tarragona, 72; total 225.

Prempses hydràuliques, a vapor, ayga o gas.—Barcelona, 10; Gerona, 3; Lleyda, 30; Tarragona, 13; total 56.

Prempses mogudes per cavalleríes.—Barcelona, 1; Gerona, 1; Lleyda, 15; Tarragona, 3; total 20.

Se produheix arrèu l' oli de pinyolada per mija del sulfur de carbono, existint les següents fàbriques: Barcelona, 2; Gerona, 3; Lleyda, 4; Tarragona, 14; total 23.

Se dedican a refinar oli quatre fàbriques a Barcelona.

Per los ports de Barcelona y Tarragona, s' exportan grans partides d' oli, algunes ab marxa, cap a les Repúbliques americanes, y lo restant a Italia y a França, hont reb lo copatge que en lo nostre pahís no-s pot fer per manca de depòsits franchs, anant després com oli de Provença o de Luca als nostres mercats competidors. Catalunya se pot dir que fà lo comerç dels olis fins d' Aragó.

Hi han importants cases que se dedican a posar en llaunes y a envasar l' oli, no sols pêl consúm local sinó per la exportació, anant a la conquesta dels llunyans mercats, y procurant conservar los que ja teníam.

Vins y licors

Criadors y exportadors de vins n' hi han matriculats 35 a Barcelona, 3 a Gerona, 1 a Lleyda y 32 a Tarragona, essent molt notables alguns dels cellers que existexen al plà de Barcelona, a Reus, a Tarragona, a Vilafranca y al Urgell.

La exportació de Barcelona se dirigeix cap a Ultramar (essent los principals mercats lo Ríu de la Plata y Cuba) y Tarragona envía a Anglaterra y a Alemanya. Per la elaboració dels vins que exportàm a Amèrica, comprèm grans partides a Valencia, Murcia y Aragó.

Lo ví del Penadès que tenía excelent sortida al mercat de Suissa, avuy es recercat pêls productors de la Rioja que han perdut les seves vinyes per causa de la filoxera y volen mantenir ses marques.

Encara lo promitg anyal del 1905 al 1907 de ví exportat a Amèrica representa un valor de 18 milions de pessetes, que prové en sa major part de Catalunya.

També surten de Catalunya considerables partides de vins rancis, garnatxes y malvesía que tenen molta estima als mercats d' Ultramar.

Ademés dels grans cellers, n' hi han de més petits que se dedican a produhir vins de totes qualitats principalment pêl consúm local.

N' aparexen matriculats l' any 1906 a la provincia de Barcelona 15, a la provincia de Gerona 2, a la de Lleyda 1 y a la de Tarragona 3.

Vins espumosos.—A Sant Sadurní hi ha les importantíssimes *Caves Codorniu,* existint també a Badalona, Blanes y Tordera industrials que elaboran aquexa especialitat. En la matrícula del 1906 figuran 8 contribuyents per vins espumosos o aromàtichs.

Aygardents y licors.—La industria d' aygardents està extesa per tot Catalunya, produhint-se ademés algunes especialitats que tenen fama general, entre elles l' Anís del Mono que s' elabora a Badalona, y lo famós licor de la Chartreuse, que los frares expulsats de França fabrican avuy a Tarragona.

Quan no existía la lley d' alcohols y les fàbriques pagavan per patents, lo nombre de fàbriques era a Catalunya lo següent:

	D' aygardent vínich	Industrial	Rectificació	Aygardents composts y licors	Total
Barcelona. . . .	20	—	12	192	224
Gerona.	9	—	2	23	34
Lleyda. . . .	22	—	1	15	38
Tarragona. . . .	27	4	11	27	69

Ab lo règim vigent lo nombre total de fàbriques l' any 1906 era: (115) a Barcelona, 258; Gerona, 40; Lleyda, 40; Tarragona, 100; total 438.

Si bé lo total general de fàbriques, al finar l' any 1906 pujava a 636, lo nombre de precintades era de 218.

A Barcelona ha aumentat la fabricació d' alcohol neutre, que comptava 30 fàbriques.

Les exemptes d' impost, per pertenèxer a culliters eran a Barcelona, 21; Gerona, 2; Lleyda, 2; Tarragona, 3.

Lo total d' Espanya era de 1406.

Les fàbriques d' aygardents composats y licors ab lo nou règim sumavan a Barcelona, 170; a Gerona, 30; a Lleyda, 20; a Tarragona 31.

En aquests dos derrers anys s' han precintat moltes de elles.

Los principals aygardents composats y licors que elaboran, són anissats,

(115) «Dirección General de Aduanas. Producción y circulación de azúcares, achicoria y alcohol en el cuarto semestre de 1906.» Madrid Successors de Rivadeneyra 1907.

aygardents de canya, rom, conyac, ginebra e imitacions de licors coneguts.

Vinagre.—Segons la estadística de 1906, n' hi han 3 fàbriques a la provincia de Barcelona, si bé en petita escala són molts los qui lo produhexen.

Cerveses.—A la provincia de Barcelona hi han cinch fàbriques de cervesa, totes en la capital, representant les seves calderes una capacitat de 38,400 litres.

L' Ajuntament de Barcelona té concertada la cuota contributiva dels consums sobre la cervesa ab los fabricants, durant los anys 1908, 1909 y 1910, per la suma anyal de 250 mil pessetes (116).

Les quantitats que figuran en les Estadístiques del Comerç Exterior de Cervesa importada del estranger no responen al consúm aparent que fem d' ella, com no siga que-ns façan passar per alemanya o austriaca cervesa produhida a casa. S' importaren en 1905 per tota Espanya 359 mil litres de cervesa: l' any 1906, 333 mil; y l' any 1907 335 mil.

Se pot calcular en una meytat la que ve a parar a Catalunya.

En los presuposts de ingresos del Ajuntament de Barcelona lo consúm de cervesa, pêls efectes del consúm està calculat en 1.612,912 kilos.

Fàbriques de gaseoses ab aparells que produhexen fins 100 ampolles en una hora.—Barcelona, 77; Gerona, 20; Lleyda, 13; Tarragona, 13.

Ab aparells que produhexen de 100 a 300 ampolles.—Barcelona, 16; Gerona, 2; Lleyda, 8; Tarragona, 4.

De 300 a 500 ampolles.—Barcelona, 16; Gerona, 1; Lleyda, 1; Tarragona, 0.

Industria dels sucres.—La industria de la refinería havía tingut grandíssima importancia a Barcelona, quan rebíam los sucres de Cuba y Puerto-Rico. Llavors existían entre Badalona y Barcelona tres importants refineríes de sucre que treballavan per tot Espanya. Ara sols ne treballan dues: la de Sant Lluís a Barcelona, y la de Badalona.

Quan se començà a produhir lo sucre de betarrabe, Catalunya va crear primer la Sucrera de Vich, que treballà pochs anys y fà temps que no funciona y més tart la Sucrera del Segre, (Menàrguens) que es una de les més importants d' Espanya, la qual forma avuy part de la Societat General Sucrera.

Los capitals catalans han anat fora de Catalunya a empènyer la industria sucrera, existint algunes fàbriques a Aragó, que són gayre bé obra exclusiva del capital y de la iniciativa de Catalunya, estant separades de la Societat General Sucrera, ajudant a mantenir la concorrencia dins del mercat interior.

La Sucrera de Vich, si bé pertany a la Societat General Sucrera, no treballa, y la Sucrera del Segre, ha reduhit molt sa producció.

En la campanya de 1904 va entrar 26.343,629 kilos de betarrabe, y produhí 1,246 tonelades de sucre; l' any 1905 entrà 15.348,620 kilos y produhí 1,487 tonelades (117).

(116) «Ayuntamiento de Barcelona.—Libro de Presupuestos del Interior, 1908» p. 291.

(117) «Producción y circulación de Azúcares, Achicoria y Alcohol.—Cuarto trimestre de 1905.—Datos de la producción desde 1.° de Julio hasta 30 Noviembre de 1905.»

Catalunya es sens dupte lo millor mercat pêl consúm de sucre a Espanya, y ho prova la importancia que té lo comerç d' aqueix article que compta ab unes quantes cases de comerç de les més importants d' Espanya, que tenen ses arrels en l' antich comerç d' Ultramar.

Tením ademés a la provincia de Barcelona 3 refineríes de sucre, 5 fàbriques hont se refina lo sucre ja turbinat per mija de concentració en les calderes y 4 fàbriques ab 12 màquines que fan terrossos de sucre.

A Sant Martí de Provençals (Barcelona) funciona una fàbrica de glucosa y un altra a Barcelona, les úniques d' Espanya, que produhexen més de mil tonelades.

Industries derivades del sucre.—Axarops.—Figuran matriculades a Barcelona 12 fàbriques y a Gerona 2, produhint no sols per Catalunya sinó pêl restant d' Espanya. Algunes n' hi ha que exportavan quan lo preu del sucre no feya impossible aqueix negoci. Segons sembla, una de les més importants, per poder atendre a sa clientela del exterior, instalarà una fàbrica en lo entreport de Marsella.

Fàbriques de xocolata: Ab cilindres a mà.—Barcelona 9; Gerona 2; Tarragona 2. Total 13.

Ab cilindres moguts per ayga, vapor o gas:

	Cilindres que no excedexen de 35 decim. quad.	De menys de 45	De menys de 54	De menys de 60
Barcelona. . .	29	8	6	1
Gerona. . . .	12			
Lleyda. . . .	3			
Tarragona. . .	3	1	1	
	47	9	7	1

Les metexes màquines ab més de tres cilindres y ab més d' un barrejador.—Barcelona 1.

Fàbriques que usan moles, mogudes per ayga, vapor o gas.—Barcelona 12 ab 12 pedres; Gerona 2 ab 2 idem; Lleyda 1 ab 1 idem y Tarragona 1 ab 1 id.

Id. mogudes per cavalleríes.—Barcelona 2; Gerona 2 y Tarragona 4.

Id. mogudes a mà.—Barcelona 8; Gerona 2 y Lleyda 1.

Establiments que treballan la xocolata a braç.—Barcelona 16 ab 21 pedres y Gerona 2 ab 2 idem.

A Espanya s' importan de 5 a 6 mil tonelades de cacàu, y se pot assegurar que més de la meytat vé a Catalunya. Lo procedent de Fernando Poo se reb tot a la nostra plaça, per ésser a mans de catalans la majoría de les plantacions de cacàu d' aquella illa. La xocolata, que fou un article d' exportació, avuy se envia fora d' Espanya en xifres insignificants. Lo promitg anyal de 1905 a 1907 no passa de 24 mil kilos, influint-hi molt los drets del cacàu y lo preu del sucre.

Fàbriques de bombons, atmetlles y barreja.—Barcelona 4 ab 89 aparells

moguts per vapor; Tarragona 1 ab 5 idem. Total 25 fàbriques ab 94 aparells. Lo total de Espanya es de 49 ab 160.

La producció d' aqueix article es molt important, y encara se defensa lo mercat d' Ultramar, exportant per un promitg de 500 mil kilos, malgrat lo preu del sucre, sens dupte per la influencia que exercexen les marques y les especialitats en los mercats, quan s' han habituat a determinats articles. Aquexa exportació aprofita principalment a les fàbriques de Catalunya.

Fàbriques que usan sucre y mel en la preparació de les fruytes.—Barcelona 1 y Tarragona 1.

Conserves de carn y peix

Fàbriques de salar peix.—Barcelona 2 y Gerona 16.

Fàbriques de embutits.—Barcelona 17, Gerona 1 y Lleyda 1.

Fàbriques hont s' arreglan olives y se preparan y embotellan tota classe d' encurtits.—Barcelona 4.

Id. de conserves de fruytes y hortalices.—Barcelona 3.

Fàbriques de farines

Aquexa es una de les industries més esteses y que conservan en alguns llochs lo caràcter més primitíu fins arribar en altres als procehiments més perfeccionats de la maquinaria moderna. Dels 216 molins de vent que consta en la matrícula industrial d' Espanya, encara se-n comptan tres a Catalunya y dels 779 molins d' ayga o *acenyas* n' hi han a Catalunya: 6 a la provincia de Barcelona ab 8 pedres; 9 a la de Gerona ab 13 id.; 6 a la de Lleyda ab 7 id. y 10 a la de Tarragona ab 14 id., formant un total de 31 molins d' ayga ab 42 pedres.

Los molins de presa, que molen sis mesos o menys, fan un total a Espanya de 3,546 ab 5,642 moles corresponent-ne a Catalunya: 45 a la provincia de Barcelona ab 67 moles; 131 a la de Gerona ab 190 id.; 90 a la de Lleyda ab 132 id. y 27 a la de Tarragona ab 30 id. Total 293 molins de presa ab 419 moles.

Molins de represa (que molen sis mesos o menys).—N' hi han matriculats a Espanya 7,720 ab 10,199 moles, tocant a Catalunya los següents: A la provincia de Barcelona 239 ab 300 pedres; a la de Gerona 158 ab 191 id.; a la de Lleyda 237 ab 321 id., y a la de Tarragona 86 ab 102. Total 720 matriculats ab 914 moles. Del antich sistema accionats per motor hydràulich, figuran a Catalunya 9 molins ab 19 pedres, y moguts per vapor o gas, 23 ab 35.

Lo procediment austro-húngar s' introduhí a Catalunya abans que en lloch d' Espanya. N' existexen actualment 51 fàbriques a Catalunya, axís distribuides: Barcelona 34; Gerona 8; Lleyda 7 y Tarragona 2. Total 51.

Lo nombre total d' Espanya es de 250, y la contribució que pagan puja 220,833 pessetes. Catalunya paga per aqueix concepte 66,442 pessetes.

Al any 1894 hi havían a tota Espanya, fàbriques de procediment austro-hún-

gar, 119, de les quals 53 corresponían a Catalunya. Com se veu, mentres la nostra regió ha disminuit lo restant d' Espanya, ha aumentat ab 133 fàbriques (118).

Lo nombre total de decímetres de llargaria dels cilindres era a Espanya allavors de 4,215, tocant-ne a Catalunya 1,714, gayre bé la meytat; ara són a tot Espanya 8,333, sent de Catalunya 2,488, encara no la tercera part.

Axò demostra que la crisis de la industria farinera de Catalunya no prové solsament de la pèrdua del mercat antillà, sinó del desvetllament de la industria farinera en les demés regions d' Espanya. Avuy s' han montat grans fàbriques al costat dels centres productors de blats, que estàn en situació immillorable per servir als pobles del interior. La industria farinera catalana sosté principalment la competencia en lo litoral, per causa de la major baratura dels nòlits marítims. Quan arriba, per desgracia, un any de mala cullita, y se tenen que importar considerables partides de blat del extranger, allavors la molinería catalana se revifa transitoriament. Malgrat axò, es encara molt important la industria farinera catalana, al extrém, que en los mals anys se pot calcular que tritura més de 50 vagons diaris de blats del pahís.

Una de les defenses que té la molinería catalana es la fabricació de farines especials, fetes ab barreja de blats del pahís y blats russos, que són molt richs de gluten, que serveix per la elaboració del pà esponjós que té molta demanda en los mercats del litoral.

Troba també aplicació per les seves classes baxes per l' aprest de texits, y també per l' aliment del bestiar, lo meteix que los sagonets.

Aquexa tercera part en que ha tingut que reduhir la seva producció la industria catalana, fora possible en part rescabalar-la, si se conseguían les admissions temporals o los bonos a la exportació, es a dir un procediment que permetés vendre la farina al extranger com si no hagués pagat lo dret aranzelari lo blat. Fà tristesa veure com los francesos envian des de Marsella, valent-se d' aqueix regisme, les seves farines a les nostres possesions d' Africa y a Canaries que deurían ésser consumidors nostres. Com més espanyols, soldats y paysans vajan al Marrochs, per aquexa causa, més consumidors tindràn les farines franceses y menys les espanyoles. Una resistencia obstinada de la gent del interior, fundada exclusivament en la idea del frau, barra lo pas a totes aquexes idees y mijans que emplean tots los demés pobles en les lluytes de la concurrencia universal.

Fâbriques de sèmola.—Existexen a Barcelona tres fàbriques de farina de blats durs per elaboració de sèmoles y pastes per sopa, y una a Tarragona. Se n' exporta alguna partida.

Fâbriques de galleta.—N' hi han a Barcelona 5 ab forn continuu, y 4 ab forn intermitent, existint-ne una a Gerona. Abans la galleta de barca se pro-

(118) «Estadística de la Contribución Industrial y de Comercio.—1893-1894.»—Madrid, 1897.

duhía en grosses quantitats: avuy los vapors fan provisió en altres ports, hont troban los depòsits franchs que permeten comprar los queviures y més bons.

Lo que té certa importancia es la fabricació de galleta dolça o fina, de la qual abans n' exportavam bastant, anant ara en decadencia a causa del encariment de totes les primeres materies que entran en sa confecció.

Midó de blat y de fècules.—Barcelona 10 industrials y Tarragona 2.

Midó d' arròs, patata o altres materies.—N' existexen més o menys importants 11 midoneres.

Pastes per sopa.—A Barcelona 90 fàbriques ab 107 prempses; a Gerona 17 ab 17 id.; a Lleyda 8 ab 8 id., y a Tarragona 20 ab 20 id., que forman un total de 135 fàbriques ab 152 prempses.

Lo nombre total de tot Espanya es de 250 ab 394 prempses.

Avicultura

Aquexa es una industria susceptible de molt crexement. Lo consúm d' aus a la Península es de uns 113 milions de pessetes anyals y lo d' ous de 184 milions (119).

En lo mercat de Barcelona, segons lo càlcul de la tarifa de consums del Ajuntament per l' any 1908, se venen a consumir uns dos milions de kilos de volalla, que venen a representar uns quatre milions de pessetes.

En l' Anuari Estadístich de Barcelona de 1908, lo nombre d' aus verificades per los veterinaris en los mercats foren uns 4 milions.

Les aus s' importan en gran quantitat del extranger, principalment de Russia y de Italia: del restant de la Península provenen de Galicia y de Cartagena, essent lo Prat y l' Empordà los que envían més aviràm a nostre mercat.

Apart de les cases de pagès que se dedican a la aviràm de tota mena, existexen tres establiments molt ben montats d' avicultura que aplican en gran escala la incubació artificial. Un d' ells es lo del senyor Martí Codolà a Barcelona (Horta), que produheix molts pollets que ven per la recría a les pageses del plà de Barcelona. L' altre es lo de D. Salvador Castelló a Arenys de Mar, que serveix de pràctica a la Escola d' Avicultura per ell dirigida. També n' existeix un a Riudellots (Provincia de Gerona) que produheix bastant.

Lo valor promitg anyal de lo que s' ha importat d' aviràm y ous a Espanya, en lo trieni de 1905 a 1907, es d' uns 8 milions de pessetes. Axò demostra que hi ha molt camp per córrer, si nostres pagesos emprenen aquexa producció al engròs y en la forma industrial com ho tan los altres pahísos.

Lluny d' abaxar-se la importació extrangera d' aquestes produccions, cada any va en aument.

---

(119) Memoria esmentada de la Comisió de Estudi per la transformació del Impost de Consums. Estat nom. 58.

Industries del habillament

La industria dels botons, composta d' una serie de petites fàbriques, en conjunt constitueix una forta industria. Fà pochs anys que en aquest rengló eram complertament tributaris del estranger, mentres que ara, d' any en any, se veu com avença la nostra industria.

Segons datos recullits per nosaltres, hi han a Barcelona los següents fabricants de botons:

De mareperla, dues fàbriques, que donan feyna a uns 120 obrers, produhint articles per valor de unes 500 mil pessetes;

De metall, hi han 4 fàbriques, hont treballan 50 obrers;

De cartró, per sabates, una fàbrica a Les Corts, que dóna feyna a 30 o 40 obrers, y compta una producció aproximada de 150 mil pessetes;

De pasta y òs, quatre fàbriques, hont s' emplean 50 o 60 obrers, produhint gènero per valor de 350 mil pessetes;

De nòu de corozo, n' existeix una fàbrica a Gerona, hont treballan de 100 a 150 obrers, podent-se evaluar sa producció en més de 300 mil pessetes anyals;

Y *de porcelana y d' azabatxe*, n' hi ha una fàbrica al Poble Nou, qual producció es de 150 mil pessetes, donant feyna a una cinquantena d' obrers.

Dexant apart la feyna de més de 400 obrers y la producció aproximada d' un milió y mitg de pessetes, aquexa industria proporciona abundant treball a les families per l' encartonatge, feyna que se fà a casa. Se pot calcular que l' aprofitan més de 300 dones.

Industries similars.—Pot considerar-se com similar de la de botons, la d' agafets, brotxes pera pantalons y agulles.

Hi ha «La Unión Corchetera» a Les Corts (Barcelona), qui dóna feyna a 40 obrers y produheix tots dits articles per valor de 250 mil pessetes.

Existeix una fàbrica d' agafets a Barcelona, ab 12 o 15 obrers y una producció de 30 mil pessetes. Una fàbrica d' agulles de ganxo y de cosir fà treballar a una cinquantena d' obrers que produhexen per 500 mil pessetes.

En algunes de les fàbriques dites, se elaboran çivelles de pantalons, de ferre y açer, en quantitat que pot evaluar-se en 200 mil pessetes, en que troban ocupació uns 50 obrers.

Ballenes pera cotilla, de açer.—Se-n comptan tres fàbriques que emplean uns 150 obrers y produhexen articles per valor de 400 mil pessetes.

Pintes de banya.—També es una industria que ha adquirit gran desenrotllo. Són quatre o cinch les fàbriques existents, ab una producció de 200 mil pessetes y un centenar d' obrers.

Pintes de celuloide.—Derrerament s' ha montat aquexa industria, que facilita treball a 50 o 60 obrers, produhint unes 100,000 mil pessetes.

Gomes pera calçat y lliga-cames.—N' hi han tres fàbriques, que arriban

a produhir per un milió de pessetes, donant ocupació a uns doscents obrers.

Cordons de cotó pera sabates.—Tres fàbriques que produhexen per 500 mil pessetes, facilitant treball a més de 150 operaris.

Crepè.—Aquexa es una industria de circumstancies. A conseqüencia de la moda dels afegits, s' han montat ja quatre o cinch tallers que treballan lo crepè de la Xina, donant feyna a més de cent dones.

Encara que ja les hem englobades en les industries del cotó, podèm fer constar, per tenir aquí son lloch, que són més de 25 les fàbriques de fil de cosir y de fer mitja, entre elles les grandioses d' en Fabra y Coats, a Sant Felíu de Torelló y a Barcelona; y la del Sr. Portabella, a Manresa. Entre totes emplean més de 2,000 obrers y produhexen per valor de 2 a 3 milions de pessetes.

Confeccions.—Aquest es un ram casolà, que es una font de riquesa y treball.

En corbatería se calcula, per gent que ho tocan, que se produheix per valor de 2.500,000 pessetes, ocupant de mil cinch centes a dues mil persones.

En camisería la producció aproximada es de 3.600,000 pessetes, essent la gent empleada en dit treball uns mil cinch cents.

En colls y punys la producció aproximada es d' uns dos milions de pessetes, essent uns mil cinch cents los operaris que hi troban feyna.

Joguines.—També se poden incloure entre les confeccions, puix donan mólt treball en aqueix ram: especialment la fabricació de nines.

Hi han unes 6 fàbriques de joguines de cartró y metall y dugues de les nines dites de Nuremberg, dexant de banda mólts petits obradors.

Lo conjunt de sa producció es de dos milions setcentes mil pessetes l' any, estant-hi empleats a la vora de dos mil obrers, comptant los treballs complementaris que-s fan a casa.

Paraygües y ombrel-les.—N' existexen a la provincia de Barcelona 21 fàbriques, que produhexen per provincies y per Ultramar, proporcionant també mólts jornals. Algunes d' aquexes industries començan a exportar, entre altres la de botons, la de pintes, y mólt especialment la de joguines y de paraygües y ombrel-les. En lo trieni de 1905-1907, la de joguines ha exportat per un promitg anyal de 740 mil pessetes, y la altra per un promitg de 760 mil.

Cotilleríes, sastres y modistes.—Se troban a Barcelona 127 obradors de cotillería y 27 més en les restants provincies; 60 tallers de modistes que treballan ab robes que-ls hi portan los parroquians; y 677 sastres que fan trajos sense vendre lo gènero.

Carreres y professions

Les d' ordre judicial són les següents, distribuides per provincies, segons la *Estadística Industrial* de 1906:

Advocats en exercici.— Barcelona, 665; Gerona, 81; Lleyda, 69; Tarragona, 88; total 903.

Procuradors.—Barcelona, 277; Gerona, 57; Lleyda, 41; Tarragona, 65; total 440.

Escrivans.—Barcelona, 60; Gerona, 12; Lleyda, 13; Tarragona, 16; *relators oficials de Sala*, Barcelona, 6; Gerona, 4; total 111.

Secretaris de Jutjats municipals.—Barcelona, 33; Gerona, 7; Lleyda, 5; Tarragona, 31; total 76.

Notaris.—Barcelona, 104; Gerona, 34; Lleyda, 33; Tarragona, 44; total 215.

Les demés carreres oferexen les següents xifres:

Metges.—Barcelona, 937; Gerona, 196; Lleyda, 186; Tarragona, 191; total 1,510.

Apotecaris.—Barcelona, 501; Gerona, 114; Lleyda, 100; Tarragona, 121; total 836.

Cirurgians que no són metges.—Barcelona, 234; Gerona, 25; Lleyda, 3; Tarragona, 23; total 285.

Veterinaris.—Barcelona, 220; Gerona, 129; Lleyda, 55; Tarragona, 78; total 482.

Menescals que no són veterinaris.—Barcelona, 43; Gerona, 22; Lleyda, 7; Tarragona, 14; total 86.

Dentistes.—Barcelona, 71; Gerona, 9; Lleyda, 2; Tarragona, 9; total 91.

Arquitectes.—Barcelona, 84; Gerona, 3; Lleyda, 2; Tarragona, 5; total 94.

Mestres d' obra.—Barcelona, 61; Gerona, 16; Lleyda, 2; Tarragona, 1; total 80.

Pèrits mercantils.—Barcelona, 16; Gerona, 2; total 18.

Enginyers que dirigexen obres.—Barcelona, 25; Tarragona, 1; total 26.

Agrimensors.—Barcelona, 18; Gerona, 15; Lleyda, 4; Tarragona, 3; total 40.

Agents d' Aduana.—Barcelona, 63; Gerona, 23; Tarragona, 11; total 97.

Corredors de comerç.—Barcelona, 66; Gerona, 4; total 70.

Banquers.—Barcelona, 38; Gerona, 26; Lleyda, 3; Tarragona, 15; total 82.

Comerciants.—Barcelona, 88; Gerona, 6; Lleyda, 6; Tarragona, 32; total 132.

Llum y força

Existexen a Catalunya 52 fàbriques de gas, axís repartides per provincies:

Barcelona, 36, ab un promitg anyal de 5.023,700 metres cúbichs de producció diaria; Gerona, 2, ab 2,200 idem; Lleyda, 1, ab 100 idem; Tarragona, 13, ab 6,900 idem. Total, 52 fàbriques ab 5.032,900 m. c.

Com a devallants d' aquexa industria hi ha la de destilació d' aygues amoniacals, resíduus de la fabricació del gas que compta 6 fàbriques a la provincia de Barcelona, y les que produhexen alquitrà y altres materies semblants,

de les quals n' hi han 12 a la metexa provincia de Barcelona. Es també d' importancia la fabricació de comptadors.

Fàbriques de electricitat de servey públich

Barcelona	54	13,092	N.° de kilowats hora, segons lo promitg de producció diaria, deduhits de l' anyal corresponent.
Gerona	30	574	
Lleyda	33	2,753	
Tarragona	25	2,372	
	142 centrals	18,791 kilowts.	

Instalacions en tallers, fàbriques y cases particulars

Barcelona.	469	8,360	kilowats hora
Gerona.	47	1,634	»
Lleyda.	17	370	»
Tarragona	20	291	»
	553	10,655	kilowats.

Productors d' electricitat destinada a força motríu

Barcelona	31	42,737	kilowats hora
Gerona	3	128	»

Allogadors de força.

Barcelona	97	2,310 unitats de 75 kilogrametres.

L' aprofitament hydràulich de força motríu (sense comptar la que es propietat dels industrials) paga per contribució la cuota anyal de 59,932 pessetes (120).

Existexen 5 fàbriques de làmpares elèctriques a Barcelona, y ademés una de carbons per les làmpares d' arch voltàych, y una fàbrica de amperimetres y voltametres.

Carbur de calci.—Lo séu ús es molt extès per Catalunya, existint poblacions com Palamors y altres que tenen instalacions de servey general.

No sols produheix Catalunya carbur de calci per son consúm, sinó que proveheix gayre bé los de tota Espanya.

Existexen cinch fàbriques, que utilisan importants salts d' ayga y son:

La d' Esparraguera; la de Sant Andréu de la Barca; la de Sant Quirze; la de Berga, a la provincia de Barcelona, y la del Pont de la Cabreta de Ribes, a la de Gerona.

Entre totes emplean uns quants mils cavalls de força y produhexen de 9 a 10 mil tonelades de carbur, les tres quartes parts de la producció de Espanya.

(120) Veja-s la Real Ordre de 25 d' Abril de 1904.

Espelmes y ciris.—Hi han a Barcelona 12 fabricants que se dedican a fondre cèu; dues fàbriques de pastes esteàriques, que servexen per la elaboració de cerilles y altres usos; 19 fàbriques que treballan ab parafina y ses mescles, y 32 fàbriques de ciris. Una de les fàbriques produheix la estearina per la elaboració de ses espelmes.

La exportació de espelmes catalanes, quan teníam les provincies d' Ultramar, representava una xifra considerable. Encara avuy la estearina en espelmes, suma a la exportació un valor promitg anyal de 800 mil pessetes.

Aquexa industria dóna lloch a un gran comerç de importació: la dels cèus y grasses animals, sense manufacturar. De les 13 mil tonelades, que com promitg n' importa Espanya, més de les tres quartes parts venen a Catalunya, donant tràfech abundant a la bandera nacional.

Petrolis.—Encara es de prou ús lo petroli, si bé recula cada any, aumentant lo consúm dels olis lubrificants, veselines y benzines per usos industrials.

Catalunya importa bona part del petroli que reb Espanya, y encara molte part ne torna a sortir, després de refinat.

De refinació de petrolis n' existexen dues fàbriques a la provincia de Barcelona y una a la de Tarragona.

L' any 1905 per Barcelona n' entraren 3.819,000 kilos y per Tarragona 1.150,000. La importació se fà en barcos tanques, procedents dels Estats-Units, aprofitant en bona part a la bandera nacional.

Altres industries

Fàbriques d' hules y encerats.—Barcelona, 4; una d' ellès se dedica a la estampació dels hules.

Fundicions de caràcters d' imprempta.—Barcelona, 2.

Barrets de palma o de palla fina.—10 industrials; y 4 de fabricació ordinaria.

Fabricants de respalls y plumers.—Barcelona, 14.

Fabricants d' obgectes de goma o cautxo.—12, ab 12 cilindres pera la laminació; y 1, ab 3 aparells pera tallar làmines. Una de les fàbriques se dedica a la producció de pneumàtichs pera bicicletes y automòvils.

Fàbrica de plomes d' acer.—A Alguayre (provincia de Lleyda).

Fàbriques de conglomerats de carbons de totes classes.—Barcelona, 5.

Fàbriques de gel.—Barcelona, 8; Gerona, 1; Lleyda, 1; Tarragona, 3; total 13.

Litografíes.—55, de les quals, 18 tenen una sola màquina; 13, dues màquines; 10, tres màquines; y 14, quatre o més màquines cada una.

Impremptes.—Figuran matriculats a Catalunya 96 tallers ab 172 màquines, qual producció no excedeix de 1,000 fulls per hora; 5, ab 5 màquines, qual producció no excedeix de 4,000 fulls; 4, ab 7, qual producció no excedeix

de 6,000 fulls; 5, ab 5 màquines que produhexen més de 10,000 fulls. Ademés, tallers pera imprimir factures, targetes, circulars, etc., ab màquines de pressió plana, n' aparexen matriculats l' any 1906: A Barcelona, 142 ab 213 màquines; a Gerona, 2, ab 5 màquines; Lleyda, 5, ab 5 màquines; a Tarragona, 5, ab 5 màquines; total 154 tallers ab 228 màquines.

Segons lo cens industrial que publica lo *Anuari de la Ciutat de Barcelona,* pera 1905, entre prempsistes, toscadors, dibuxants, cromistes, conductors de màquina y marcadors, hi han empleats en la litografía, a Barcelona sol, 925 hòmens, y 700 noys (un total de 1,625 operaris).

En la imprempta figuran en dit cens, entre caxistes, conductors de màquines y marcadors, 2,000 hòmens y 700 noys o sían 2,700 operaris.

Fàbriques de pergamins y cordes de tripa pera guitarres.—Barcelona, 7.

Fàbrica de bordons.—Barcelona, 1.

Podríam anar mentant un grapat de petites industries, com són les de flors artificials y corones fúnebres, la de paper de vidre, la de cartró alquitranat pera teulades, la de màquines fotogràfiques, la de llibres ratllats, la de cartabons, esquadres y regles, la de rosaris, y móltes altres que proporcionan treball a mólta gent, però no podèm arribar a detallar tant.

Lo que sí mereix ésser mentat es la jardinería y arbustería, que constitueix una vera industria en lo Plà de Barcelona. Mólts dels solers improductíus, mentres esperan la edificació que los té que fer desaparèxer, són camps de jardiner, y a força de treball y d' abonos, fan meravelles.

Cap a Sant Gervasi y Sarrià les flors se sembran y conreuan al engròs, en camps que produhexen abundoses cullites. Per aquexos conrèus se fà un gran ús de la terra de castanyer, que ve de la provincia de Gerona.

En lo cens arbrer de 1905, a Barcelona hi constan 265 jardiners, qual jornal oscila entre 2'50 pessetes y 5.

Les flors de Barcelona no sols s' envían a Madrid y a altres ciutats d' Espanya, sinó que s' arriban a exportar al Estranger, especialment los clavells, dels que se·n produhexen moltíssimes varietats.

Lo mercat de les flors a la Rambla y la Societat de Horticultura y Floricultura, que celebra Exposicions periòdiques, donan idea de la importancia de la floricultura catalana. Origina mólt negoci lo comerç de plantes de saló, que també s' exporten a Ultramar.

Una Estadística de la gran industria

Lo Foment del Treball Nacional, ab motíu de la vinguda del Rey a Barcelona, allà pêl mes de Octubre de 1908, fà realisar una estadística de les principals industries de Catalunya, comprenent-hi no més que les fàbriques que comptan mès de cent obrers.

Veus aquí aqueix resúm estadístich que publicàm com a complement del nostre assaig sobre la producció de Catalunya.

Resúm estadístich de les principals industries de Catalunya.

INDUSTRIES	Capital empleat — *Pessetes*	Valor total de la producció — *Pessetes*	Obrers empleats — *Pessetes*	Valor de la exportació — *Pessetes*
Industria cotonera: Filats a la venda. . .	110.000,000	85.000,000	16,800	200,000
Industries químiques.	17.000,000	13.000,000	1,400	—
Industria cotonera: Filats, texits en crú y estampats.	240.000,000	227.000,000	44,100	30.000,000
Industria cotonera: Texits en fils de color y altres.	70.000,000	75.000,000	13,000	7.500,000
Géneros de punt, de cotó.	40.000,000	37.500,000	10,000	12.000,000
Industria llanera.	100.000,000	82.000,000	25,000	3.000,000
Industria llinera.	35.000,000	28.000,000	2,400	2.500,000
Industria sedera.	28.000,000	30.000,000	3,000	3.000,000
Industria paperera.	14.000,000	17.000,000	2,500	6.500,000
Industries metalúrgiques: Construcció de màquines, fundicions, manufactures de ferre y industries elèctriques.	80.000,000	72.000,000	11,000	500,000
Industria tapera.	35.000,000	55.000,000	12,500	30.000,000
Industria pellera.	20.000,000	22.000,000	1,500	2.300,000
Industria farinera.	26.000,000	40.000,000	2,000	—
Fàbriques de ciments.	20.000,000	11.000,000	3,200	—
Fabricació de mosaychs hydràulichs. . .	5.500,000	4.500,000	2,000	2.000,000
Industria d' alcofolls.	9.000,000	11.000,000	700	—
Totals. . . .	849.500,000	810.000,000	151,100	99.500,000

Després del nostre estudi de les varies industries de Catalunya, y dels datos que hem aplegat, nos atrevim a sostenir que lo meteix lo capital que lo valor de la producció de la industria catalana es de molt, però molt superior a lo que resulta de la taula estadística precedent. Pró per alguna cosa devía comensarse y temps vindrá en que millorarán nostres deficients estadístiques.

Lo que representan les petites industries y los petits tallers, es una xifra extraordinaria.

Del resúm estadístich de la gran industria, ne podèm treure una deducció que convé fer constar. Al parlar de la industria de Catalunya, se pot dir que no més se té present la industria cotonera, creyent-se que es lo tot: donchs bé, lo valor de la producció de la industria cotonera puja en dit resúm a 339 milions de pessetes y lo de les demés industries a 481 milions.

Es més, si sumàm lo valor de la producció de totes les industries textils, obtením 479 milions, essent lo restant 341 milions. Més com se vulla que lo que manca en dita estadística es tot lo referent a les diverses industries que no són textils, sense pôr d' equivocar-nos se pot assegurar que lo capital y lo valor de les industries textils es inferior al capital y a la producció de les demés varies industries y arts y oficis que existexen a Catalunya, hont se pot dir que no hi ha ram del treball humà que no hi tinga ben evident la seva manifestació.

Conclussió

Lo nostre recull sobre lo comerç y la industria de Catalunya, per força serà incomplert, equivocat, exagerat en unes coses y manco en altres, però se comprèn que axís sía. Semblant empresa no pot ésser obra individual, y per desgracia la labor colectiva en aqueix camp es mólt escassa. Se lluyta ab la carencia d' estadístiques, ab la resistencia a donar los datos y sovint ab la falta d' orientació per trobar-los.

Sía com vulga, plens de bona voluntat, quelcòm hem fet, y no duptàm pas que lo nostre treball ajudarà un xich al conexement de la força y dels fruyts de la activitat catalana. Derrera nostre altres seguiràn qui, ab més datos y ab lo concurs del estudi colectíu que ja comença a desvetllar-se, ompliràn los buyts que nosaltres hem dexat, esmenaràn los nostres erros, y afinaràn les xifres aproximades que hem apuntat.

Lo nostre inventari de la producció de Catalunya y l' estudi de la circulació de sa riquesa malgrat sos defectes y errades, dexa veure en conjunt la obra admirable del nostre poble, que víu del treball y pêl treball.

Desprès d' haver-los vist passar aquexos exams d' abelles y rengleres de formigues, se sent la impresió d' un poble que té que anar, per força, endevant perque du la empenta dintre. Mirant-ho d' un sol colp, entre aquexes forces separades y entre aqueix bellugament de producció diferenta s' hi veu un entrallament y un enllàç fecon que-n fà una sola força y una sola acció, com se veu lo color blanch, únich, al abarcar los distints colors del iris. Contemplar aquexa activitat ab una sola mirada es contemplar a Catalunya y sentir lo batre de son cor potent.

Y quan relacionàm tot aqueix ardit moviment de vida y de feyna ab lo restant d' Espanya, també hi trobàm lo lligàm, la comunicació íntima que se produheix entre los òrguens diverses d' un sol còs. S' endevina tot seguit que Catalunya es lo regulador de la vida econòmica d' Espanya, que si la nostra producció dequeya la nostra miseria y sofriment trascendiría al restant del pahís. Lo resultat del nostre treball se defon en la vida nacional, y si per una part en les demés regions trobàm la principal sortida pêls articles de les nostres fàbriques, aquelles tenen en nostre consúm la font de la principal demanda de mólts de ses produccions. Quant més produhím més consumím, perque la riquesa que creàm, circula, y perque l' aument de jornals se traduheix en major demanda de articles de consúm. Es cert que totes les regions d' Espanya compran a Catalunya, però no n' hi ha cap que no siga a la vegada venedora al Principat. Extremadura nos paga ab ses llanes, sos suros y son bestiar; Galicia ab son bestiar; Asturies y Viscaya, ab sos ferres; Aragó, ab sos olis y sucres; Valencia, ab ses sedes, vins, cànems, fruytes y hortalices; Murcia ab sos ploms, sofres, sedes y pebre; Andalucía ab lo peix de sos mars, los grans, ví, oli, suros y rahíms; Castella ab sos grans, carns, llanes, llegums, y totes les produccions de son sol.

Es un vayvé constant, una permuta continuada que es font de vida y moviment, aproximant ab lo negoci les regions més apartades, y creant una solidaritat d' interessos que s' imposa móltes vegades a la diversitat d' idees y fins a la oposició de sentiments. Es ben cert que les males anyades d' Espanya minvan la empenta dels nostres telers y lo moviment de nostres màquines, però cal regonèxer que les crisis industrials de Catalunya afectan la vida de totes les demés regions espanyoles, dificultant la sortida de ses produccions per manca de les demandes de la industria y per la contracció del consúm en nostre pahís. Si un jorn se paralisés la industria de Catalunya, ne sortiría afectat tot lo cos nacional, com succeheix al home que-s fereix dels centres reguladors de son organisme. Avuy per avuy Catalunya representa, ab lo Nort d' Espanya, l' industrialisme, que es la ànima dels pobles moderns, lo que impulsa la agricultura intensiva, lo que crea los grans nuclís de població y de riquesa que arrèu retorna al camp, lo que fomenta lo consúm al meteix temps que la producció y lo que desvetlla l' esperit progresíu y la competencia. Espanya sense Catalunya y sense Viscaya fóra una nació purament agrícola y minera, ab una població encare menys densa de la que té, colonia de les nacions industrials.

Hi ha que admirar l' esforç incessant que axò representa, los tanteigs infructuosos, les caygudes y les decepcions que significa la victoria conseguida per uns quants; los mólts qui han caygut en lo camp de batalla, en les avençades, pera que vinguessen altres a aprofitar-se de sa escomesa malhaurada. De primer entuvi tot sembla que vajan amunt, tot apar facilitat y profit; los qui no han anat endevant y s' han estimbat, no-s veuen, com les runes que han servit de fonament als edificis nous.

Pensi-s que aquexa embranzida topa constantment ab una atmòsfera contraria a la vida industrial, ab la amenaça de lleys insegures y ab una protecció incerta, y sobre tot, ab una preferencia marcada per los estrangers.

Aquexes resistencies y contrarietats no han fet recular a Catalunya que té una gran missió que cumplir dins d' Espanya en los ordres polítich, econòmich y social. En l' ordre polítich, té que portar a la governació del Estat la influencia de les classes que treballan y produhexen, com en altres temps ho feu en la Confederació Aragonesa; en l' ordre econòmich està cridada a impulsar la riquesa d' Espanya, a aumentar los séus interessos materials, y a lligar ab grans corrents de negocis les diverses regions de la península, compenetrades per un intercambi fecondisat per la varia producció; y per últim, en l' ordre social, Catalunya trayent profit de la mà d' obra, ajudarà a la millora de la classe obrera, sent lo regulador dels jornals de tota Espanya y un frè de la emigració.

Ja fà mólt temps que lo capital flotant de la industria serveix en gran part pera fer crèdit al comerç d' Espanya, que obté uns allargaments que jamay li han concedit los extrangers. Catalunya interessa ja ab negocis y empreses que

són fora del Principat, y es d' esperar que a mesura que aumente sa riquesa, pendrà més alè sa expansió econòmica, que faría obra patriòtica y de profit al meteix temps, si anava rescabalant d' ací d' allà les móltes riqueses del nostre sol y de les nostres ciutats, començant per Catalunya, que se troban en les mans dels estrangers.

Per empendre un camí de franch y segur avenç, la nostra industria y ensemps lo nostre comerç, necessitan accentuar l' esperit d' associació y de inteligencia entre los qui tenen interessos semblants per arribar a les formes modernes de concentració sense les quals es impossible lluytar en lo mercat modern. Hi ha que armar-se com los demés y seguir la tàctica moderna, que té son fonament en les grans masses, y està renyida ab los guerrillers, que tart o d' hora tenen de perdre. Les lluytes de la guerra, com les del comerç, se fan avuy científicament. No podèm continuar com fins ara, lluytant individualment o per petits grupets enfront de les masses que-ns venen a sobre.

Per altra banda, la nostra industria dèu transformar-se, ja per la millora de son utillatge, ja per lo perfeccionament tècnich de sos directors y obrers. Es un problema d' ensenyament que està íntimament relacionat ab lo perfeccionament de la maquinaria, la millora dels salaris y la economía del cost de producció.

Sempre hem dit que a Catalunya li convé la associació obrera, contra la qual fins ara hi havía hagut certa prevenció perque obehía a exclusíus mòvils de resistencia. Nosaltres creyèm que quant més forta siga aquexa associació més perdrà aquell caràcter, essent un element orgànich y responsable que afavorirà la vida cooperativa, impulsarà la cultura y la previsió, fent possible en móltes ocasions la inteligencia y la armonía entre lo capital y lo treball. Convé que d' una banda y d' altra hi haja organismes de funcions plenes, que tingan conciencia de son fí, y recursos que sigan a la vegada medis y fiança de sos actes.

Tot quant acabàm de senyalar són coses que depenen de la nostra voluntat; altres n' hi ha que-ns toca demanar-les al Govern, que-s poden resumir en dos: en afermar la protecció interna, no posant destorbs a la lliure acció de la activitat individual; y en concedir totes les facilitats y ventatges que les demés nacions regonexen als productors, pera lluytar dintre y fora de casa, enfront de la competencia universal.

AGRICULTURA

PER

Jaume Maspons y Camarasa

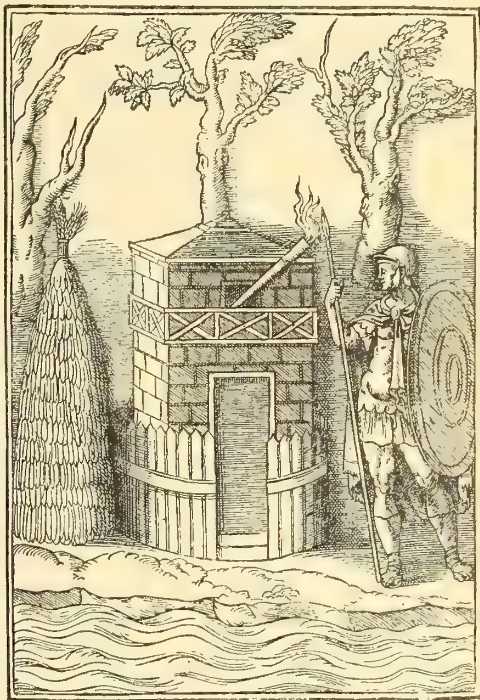
Agricultura

ALGUNS ANTECEDENTS HISTÓRICHS

Abans de la Reconquesta.—Les primitives races pobladores de la nostra Patria, extragueren abundants y preuats fruyts del terrer, de tal manera que ademés de satisfer les necessitats del interior, s' establiren, ja abans de la Era cristiana, importants factoríes, centre d' exportació de productes que aquí sobravan.

Los romans durant les seues guerres de conquesta y de consolidació de son domini, s' aprofitaren de la agricultura de la terra, tant per los ferratges per los cavalls y muls, quant per los blats, viandes y vins per la alimentació del exèrcit. Certament que del ví no se-n preocupavan massa, puix si los ne mancava, bevían aygua banyada ab vinagre.

Les provisions de boca solían guardar-se en unes barraques provisionals, que voltavan de fortes estacades, a manera de petits forts, ben custodiats, que rebían lo nom de *procestria*.

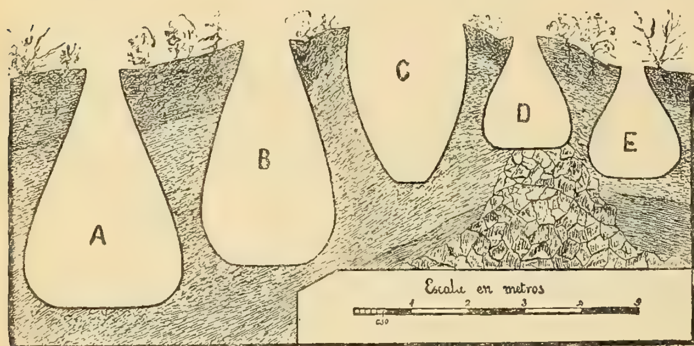
Una *Procestria* o fort
per custodiar blats, ví y ferratges per l' exercit romà

Un cop assentada solidament la civilisació romana, se va promoure extraordinariament lo desenrotllo de la agricultura, per la natural empenta d' aquesta civilisació y per obrir-se camins y construir-se ponts, dels quals ne veyèm encara importants vestigis. Ab aquestes víes de comunicació, tot y facilitant-se lo tragecte per l' interior y de consegüent la millora en los cultíus,

se facilità axís meteix la conducció dels productes cap a les costes del mar, d' ahont sortían cap a diferents punts, carregaments de grans, vins y olis, llí y espart, mel y cera, axís com la llana, que era manufacturada a Italia, tenínt-se-la en molta estima.

Tant dels establiments agrícols romans *(villæ)* com dels accessoris utilisats per les labors agrícoles, n' han aparegut innombrables despulles arrèu de Catalunya. No es possible detallar les que s' han trobat entorn de Tarragona, de Barcelona, de petites poblacions com Esplugues, Argentona, La Garriga, Riells, Santa Coloma de Queralt, etc., etc., ara manifestades per bonichs mosàychs, ara per senzilles parets de llisos arrebossats, ara per diferents pedres circulars destinades a moldre grans, ara solzament per ceràmica fina y grollera, que surt a flor de terra, en los camps o que se presenta en los màrgens dels desmunts dels camins y carreteres.

Dels dipòsits per blats y altres grans, de les velles sitges, no hi ha dupte que se-n troban exemplars prop dels *castros* y torres dels cims de les montanyes y en altres llochs de prop les *viles*. D' entre los exemplars coneguts de aquestes sitges, que se-ls hi ha donat lo nom de *silos* per alguns escriptors, no tots pertanyen a la època romana, ni tampoch són sitges totes les excavacions en forma d' olla, que-s troban en les roques. Al gunes d' aquestes resultan antichs enterraments, com s' ha comprovat a Sant Feliu de Guíxols (1). Molt semblants a les cavitats de Guíxols, nos resultan les sitges de la torra dels Encantats d' Arenys de Mar (2) jà conegudes dels excursionistes y qual secció reproduhím. També s' han suposat antigues sitges, tres pous o cavitats cilíndriques, aparegudes prop del dolmen de Vallgorguina (3). Repetím que es fàcil confondre-s sobre la calificació de aytals escavacions.

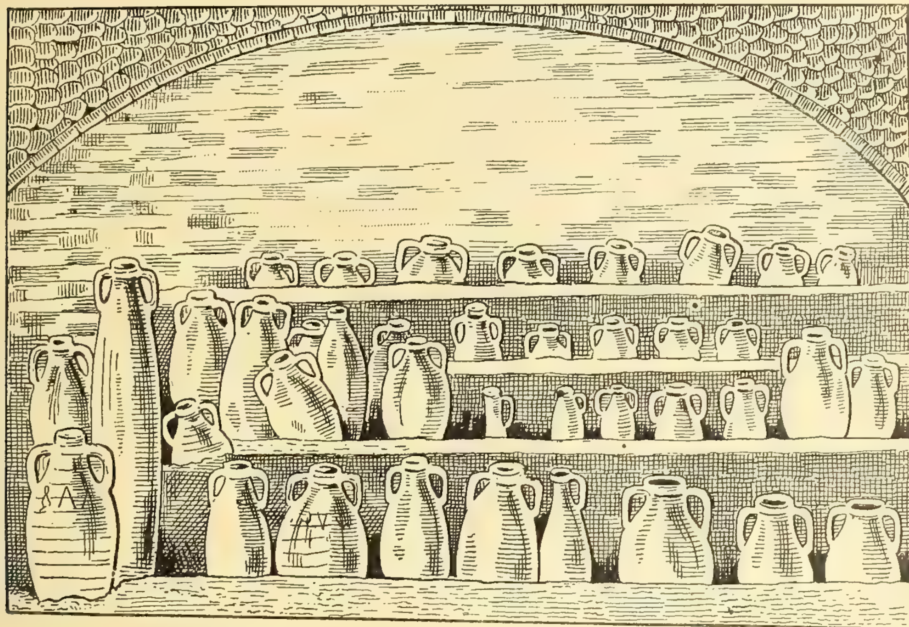
Les sitges de la *torra dels Encantats*, entre Caldetes y Arenys de Mar, modernament (1907) desaparegudes per la explotació d' una pedrera. Dimensions d' aquestes sitges: A, 4'20 metres de fondaria per 2'80 m. de amplaria, y 0'60 m. d' obertura. B, 4 m. de fondaria per 2'40 d' amplaria y 0'80 d' obertura. C, 2'80 m. de fondaria per 2 m. d' obertura. D y E, menors, no sigueren medits. (Pellicer, *Iluro*, p. 96).

(1) Veja-s los diferents estudis sobre aquests enterraments que ha publicat fà poch Eduart Gonzalez Hurtebise.

(2) Les sitges de la Torra dels Encantats, estavan situades en diferents llochs de la montanya, en la roca de la part de la mar. Modernament les han destruídes les obres d' una pedrera. Per facilitar la comparació, les publicà alineades Pellicer y Pagès en sa obra *Iluro* (p. 96).

Segons l' autor francès Daux (4), los blats y altres grans se conservaven en les sitges, posant-hi al demunt una mica de palla, tancant-los ab una gran pedra, la que era cuberta de terra. A vegades una teuladeta sostinguda ab puntals de fusta, era posada en lloch de la capa de terra.

Lo ví nostre tenía un predicament universal. Un autor nos parla de la fama adquirida per «lo ví *layetà* que produhía nostra costa, negre y espès com lo de Valdepenyas, suplint sa abundancia lo que lo Tarragonès y lo

Lo celler romà, ab les ànfores en llurs estatges

Lauronès lo aventatjavan en aroma y bon gust: *Los vins de la Layetania*, digué Plini, *tenen fama d' abundants*, *los de Tarragona y de Laurona d' escullits*. Marcial, amich y protegit del famós naturalista, abunda en la metexa opinió. Veja-s la graciosa manera com satirisa al intemperant Sextilià: *Puix que beus massa*, *prega al taberner que-t procure espès most de Layetania*. Com qui diguès: «d' aquests pots atipar-te-n, puix no arribaràs al fons». Burlant-se del axerit Umber, quí, en les festes saturnals, no més li havía fet present de coses miserables, nomena entre aquestes, *Una negra estiba de arrop layetà*, quan podía obsequiar-lo ab altre millor, o regalar-n'hi ab major quantitat» (5).

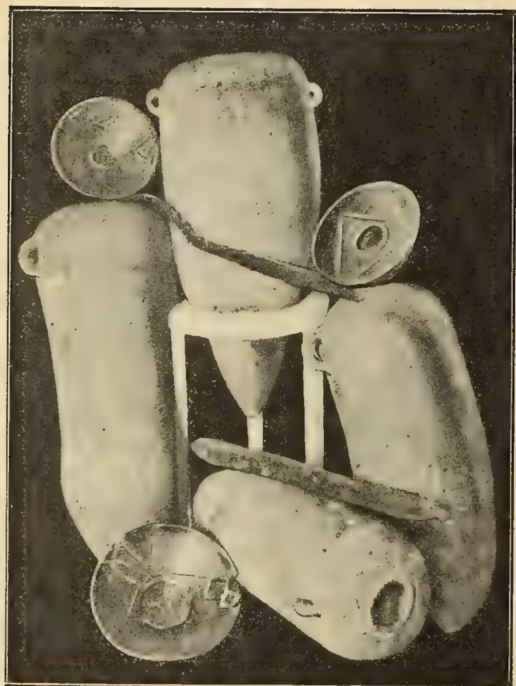
---

(3) Veja-s *Breve reseña de los descubrimientos arqueológicos llevados á cabo por el Centro artístico de Olot*, p. 10.

(4) A. Daux, *Études prehistoriques* (París, 1877), p. 146.

(5) Joseph María Pellicer y Pagès, *Estudios histórico-arqueológicos sobre Iluro*, p. 21. Allí podràn veure-s copiats literalment los texts llatins de Plini y Marcial.

La producció vitícola, en la Layetania, ço es, la comarca del Maresma y lo Territori de Barcelona, la tením de suposar generalisada a les demés comarques vitícoles de la nostra terra. Per ço havém de creure, que hagué de ésser mólt important la seva exportació, fins al punt de que tal vegada pot afirmar-se que feya la competencia al de Italia en dit propri país. Encara que no tením datos concrets, qui sab si degut a aquesta competencia, va ser que l' emperador Domicià prohibís plantar vinyes en tota la Espanya Tarraconense, prohibició que alguns anys després fóu axecada per l' emperador Probo (6).

Anforas del segle I al II, trovades a Cabrera del Maresma. Colecció de Joan Rubio de la Serna a Sant Andreu de Llavaneres.

D' aquest mohiment mercantívol d' exportació de vins y olis, la arqueología nos ne ha donat mostra, en lo gran nombre de *doliums* y àmfores romanes, senceres y trocejades, que arrèu surgexen de la terra y de la mar. Recordàm, tot un carregament de àmfores procehidores d' un vexell naufragat, que, per los anys de 1892 o 1893, fóu trobat dintre la fina arena en la platxa Empordanesa y quals exemplars adquirí l' Ajuntament de Barcelona, figurant en los seus musèus.

Doliums y *àmfores* eran també utilisats per aquelles generacions, com a medi de enterraments, trobant-se-n prou sovint plenes d' ossamenta més o menys calcinada, segons ha pogut comprovar-se en no poques necròpolis romanes.

Les boscuries, foren axís meteix explotades en gran escala, com ho demostra lo fet de que en temps de Juli Cèsar, sortissen d' aquí fustes cap a la Galia pera la construcció de naus.

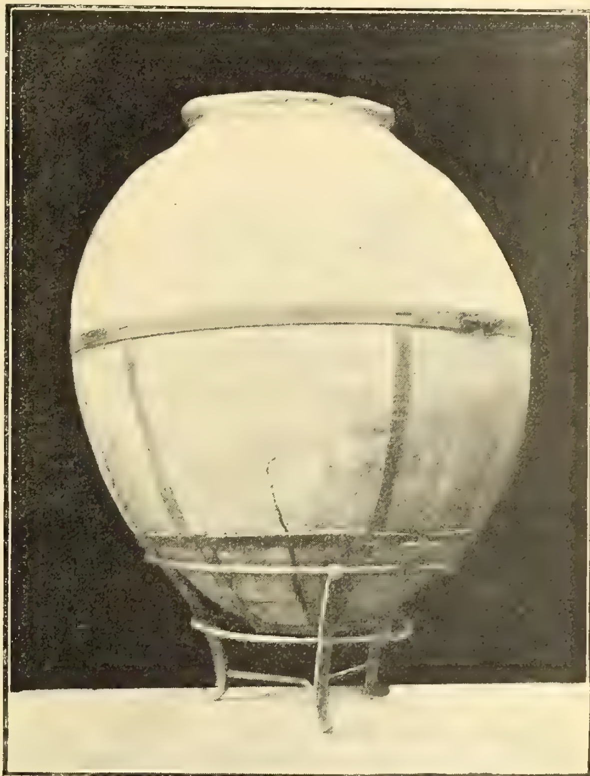
Però lo aprofitament de les boscuries, hagué de ser major encara, quan la dominació goda, durant la qual la explotació del bestiar va pendre mólt increment, com lo prengué la agricultura en general, per la predilecció que demunt dels romans de la derrera època sentían los goths per l' art de la terra,

---

(6) Bofarull, *Historia de Cataluña*, Vol. I. p. 99, 105 y 121.

dignificant en la societat y en la llegislació (7) aquesta art y als hòmens a ella dedicats.

Durant la Reconquesta.—Al iniciar-se, a les primeríes del segle VIII, les incursions en lo territori de Catalunya, de la gent serrahina, la agricultura del país va experimentar los efectes que en totes les esferes de la vida havía de produhir la presencia dels invasors. Los poblats y les antigues *villæ* y los masos nous (8), foren devastats y encara que no ho fossen del tot, la gent los abandonavan, los camps se trobaren de sopte sense conreuadors, quedant estroncada tota producció, com tota manifestació de vida normal.

Dolium romà, trobat a Santa Llogaya del Terri (Musèu de Gerona)

Ab tot, la reculada que experimentà la producció agrícola fóu, pot dir-se, momentania. Per una banda, tan bon punt los serrahíns tenían assegurat lo séu domini en determinat territori, hi tornavan a verdejar los camps, s' obrían camins, s' establían rechs y se feyan construccions que fins als nostres díes pregonan encara la formidable empenta que al progrés agrícol donaren aquella gent. Y més palesament se veuría lo que dihèm, si les generacions posteriors haguessen sapigut conservar y tractar cuydadosament algunes d' aquestes obres malmeses y inservibles avuy, quan podrían prestar los bons serveys que-n sapigueren treure gent extranya al nostre país. Lo Camp de Tarragona, la Castellanía per la banda de Tortosa, són richs vergers avuy, però la llevor d' una bona part d' aquestes exhuberancies d' ara, es posada en aquell privilegiat terrer de les èpoques a que vením referint-nos...

(7) No esmentàm les importants disposicions contingudes en la llegislació goda, vetllant per los interessos de la agricultura y per l' enaltiment dels hòmens rústechs, perque es tasca feta y continguda en la secció *Del Comerç y de la Industria de Catalunya*, d' aquest meteix volúm, p. 324.

(8) En lo treball *Los pagesos de remensa*, de D. Enrich Prat de la Riba, contingut en la «Revista Jurídica de Cataluña», del mes de Març y següents del any 1906, s' hi analisen conciençudament los conceptes de *villa* y *mas*.

No-s tenen datos concrets del establiment de les primeres cequies o canals per regar, qual introducció a la península ibèrica s' ha posat al temps de Hixem II. Però es segur que al conquerir-se Lleyda en 1148, lo séu Territori estava fecundisat per les aygues de la *Clamor*, com a Tortosa hi havíen cequies fetes dels alarbs; també a Camarasa, al afegir-lo Ramón Berenguer I al comtat de Barcelona (1060), eran regats ab canals los seus camps.

Al ensemps que los serrahíns, nostres Comtes de Barcelona havían canalisat les terres del Territori de Barcelona y del Plà del Llobregat. Al Comte Mir (945-966) s' atribuexen les obres del famós *rech comtal* de Barcelona o *rego Mir* y les de un altre canal del Llobregat a Cervelló (9).

De totes maneres, en una part de Catalunya la Vella, poch se va trasbalsar la vida del país. En diferents endrets restaren en pèu qualques esglesies, que pogueren continuar les tradicions de la terra y sots la protecció dels franchs, s' anavan constituint comtats que axís meteix, paralelament a la acció serrahina, per lo que se refereix al progrés agrícol, l' empenyían y posavan les fites d' un perdurable benestar.

Caracterisa aquesta època, anomenada de la Reconquesta, l' afany dels monarques franchs y de les institucions relligioses en tornar a la producció les terres que havían quedat incultes, mitjansant la intervenció protectora dels monarques franchs, que axís meteix la otorgavan a aguerrits particulars que independentment de les comunitats relligioses que anavan establint-se y dels comtats que-s constituían, s' emprenían semblant tasca, ab lo séu propri esforç, apoderant-se de terrenys *per aprissionem* o conservant per tradició lo domini sobre los metexos. Axís resulta que l' any 812 l' emperador Carles Many dirigeix un precepte (10) als Comtes de la Marca manant que respecten als hispà-goths que durant trenta anys y més possehían terres per ells tornades al cultíu y disposant ademés, que los tornen les que-ls hi havían pres. Alguns anys abans lo propri Emperador havía concedit terres a particulars, ab la condició de fer desaparèxer los erms y poblar llochs abandonats.

L' esmentar algunes cessions de terres que ab aquestes condicions se feyan, lo meteix per los Monarques franchs, que después per los Comtes sobirans axís com per los monestirs, nos donarà una mica de idea del estat dels cultíus y del estat social del país en aquelles èpoques.

Per privilegis dels anys 815 y 816, Ludwich lo Piadós mana (11) que los particulars que reban terres dels Comtes, les tingan a perpetuitat, lo qual havía de ser un estímul poderós pera acceptar-ne y fer-les produhir.

---

(9) Francesch Carreras y Candi, *La Ciutat de Barcelona*, p. 199.

(10) Bofarull, Ob. cit. Vol. I, cap. II. Brocà y Amell, *Instituciones del Derecho Civil Catalán*, 2.ª ed., p. 10. Romey, *Marca Hispánica*, part. 2.ª, cap. X.

(11) Brocà y Amell, Ob. cit., p. 10. Balucius, *Capitularia Regum Francorum*, Vol. I., ps. 373 y 387. Du Cange, *Prœdium fiscale*.

Axís meteix Carles lo Calvo, en l' any 844 faculta (12) a tots aquells habitants de Barcelona, Castell de Terrassa y altres llochs que-s mantingan ferms al domini franch, pera tenir a perpetuitat les terres tretes dels erms y vendre-les, permutar-les y dexar-les als seus descendents.

Pochs anys després, assegurat lo domini de la Creu en lo nostre país, les esglesies y comunitats relligioses, acceptan dels Comtes terres pera conreuar.

Lo comte Borrell y lo séu parent Wifret feren donació en 974 de les esglesies de Llordà y de Isona, al Monestir de Sant Sadurní de Tabernoles, prop de la Sèu d' Urgell, recomenant als monjos que hi portessen treballadors pera rompre los erms (13).

De la metexa manera quan en 1018 los comtes Ramón Borrell y Ermesindis donan als monjos de dit Monestir la Cova, prop del Castell de Malagastre, al recomanar-los-hi que hi construescan fortaleses, los encomanan que cultiven les terres, allavors incultes (14).

Rebían los instituts relligiosos semblants donacions y ab son gran esforç se feyan dignes d' elles, però cooperant, per no dir dirigint-la, a la accio dels monarques, de restablir lo cultíu de les terres, quan ells no hi bastavan, otorgavan frequentment donacions de terres als particulars que oferissen garantía de conservar-los. Los benedictins desempenyaren lo primer paper en aquesta època, de manera que bé s' ha pogut dir que a ells se deu principalment la colonisació y repoblació de la Marca Hispànica.

No n' hi havía prou de la cessió de terres, pera que aquestes tornessen depressa, com anhelava la Esglesia, al cultíu y d' aquí que en algunes ocasions, se afegexen a la cessió altres alicients, com la concessió de gracies espirituals. Lo Monestir de Sant Cugat del Vallès havía cedit (15) a particulars, terres de Sant Vicens (Penadès) y del Castell de Calders, sense condicions d' aquell caràcter, però del any 1145, se troba una declaració del Abat de Sant Cugat, juntament ab los bisbes de Barcelona, Ausona y Gerona, oferint terres a qui-n vulgués, tenint en compte que aquell qui les cultivés quedaría absolt, no del tot, però sí de la tercera part dels seus pecats, pêls quals no hagués fet penitencia. Vuyt díes després se presentaren dèu hòmens, los quals per lo perdó dels seus pecats varen acceptar aquelles terres de Sant Cugat pera treballar-les y pera destruir la infestació de pagans, *ob remissionem peccatorum nostrorum accipimus montes sancti cucufatis eremos excolendos et laborandos ad infestaciones paganorum destruendas* (16).

Los comtes de la Marca, simultàniament ab los Monestirs y seguint l' exemple dels Monarques franchs, cedían també terres als particulars que

(12) Brocà, Ob. cit., p. 11. Balucius, Ob. cit. Pujades, *Crónica de Cataluña,* V. IV.
(13) J. Balari y Jovany, *Cataluña. Orígenes históricos*, p. 313.
(14) Id. id.
(15) Balari. Ob. cit. p. 314.
(16) Balari. Ob. cit. p. 331.

volían conreuar-les. Entre altres cessions, consta la feta en 1026 per la Comtessa Ermesindis ab lo séu fill Berenguer Ramón I, del puig y castellar, anomenat de Cervera, pera que lo treguessen de la soletat dels erms y lo reduhissen a cultíu y construissen cases pera habitar, castells y torres, en quant Déu los hi permetés y los hi donés poder y la que va realisar-se en 1148 per Ramón Berenguer IV, concedint Espluga Calva a uns particulars pera que la possehissen y poblessen com més bé los fos possible, ab tot lo territori que poguessen treballar y poblar (17).

Los conrèus y la casa. —Hèroes de la Reconquesta són aquests monjos que reconstruexen esglesies y edifican monestirs, llochs de bonança y de treball, des dels quals tornan a la vida les valls y les montanyes dels seus voltants (18); veritables hèroes són aquests *primi homines* y *boxadors* (cavadors) (19), que tot y obrint-se pas ab la destral y lo dall per entre los esbarzers y argelagues, bruchs y ginesteres dels boschs y coneses de pins, roures y alzines, olms, boxos, faigs y verns, que cubrían la terra verge, artigan les extensions que creuen millors pera lo cultíu; que fan goret en los erms tombant la terra ab la magalla y reprenen ab la arada los solchs, anys hà desapareguts dels camps de blat, ordi, civada, sègol, mill, canem, llí y llegums; que rejovenexen los oliverars, que havían resistit aquelles y altres malvestats, pera resistir-ne encara moltes més; que rompen terres pera vinya, verdejant-hi a poch

---

(17) Balari. Ob. cit. p. 514.

(18) En la obra *Los monjes y el suelo patrio,* de Antoni García Maceira (Salamanca, 1893), se parla en los següents termes de l' acció dels monjos y monestirs:

«El cultivo monacal, robando la expontaneidad nativa al bosque, acotando prados á las márgenes de los ríos y de los eremitorios, alumbrando aguas y puliendo y hermoseando las rocas y los sitios más agrestes, extendiendo útiles cultivos por las laderas y ribazos pedregosos, lo dulcificaba y entonaba todo á la par con la religión, congregando las gentes, despertando la afición y el estímulo á la vida rural, y mellando con el esplendor de la fe hasta los espinos y abrojos del bravío matorral.

En los bosques del Norte de España, donde crece arbóreo el *espino albar,* era frecuente entonces al mirar imágenes entre su alegre follaje, y en el tronco ahuecado de los más añosos, capillitas consagradas á la Virgen.

Así se enlazaba diestramente en todo la vida religiosa y el material progreso, y así palpitaba, hasta entre la espesa madraña de la selva, una fuerza de adhesión y una fe viva que habían de alzar, más tarde, el sacrosanto ideal de la patria, en el que se funden, por modo misterioso, todos los amores de nuestro corazón y todas las grandezas del espiritu» (p. 45).

«De igual modo que al pie de las cuevas de los anacoretas llegaban otros hombres, que, admirados de su santidad, socorridos en sus dolencias ó aconsejados en sus cuitas, se abrazaban á ellos con amor entrañable, siguiéndolos en su áspero camino de sacrificios, asimismo, al pie de los monasterios, concurrían multitud de peregrinos para admirar la frondosidad de los huertos y vergeles, la hermosura de los jardines y la riqueza y labor de las heredades.

Por esta fuerza de atracción y de simpatía, fueron frecuentados los más agrestes lugares; de esta suerte fué condensando el poder de la fe y de la caridad en torno de los monasterios, gentes dispersas por la guerra y la inmensa desolación de la conquista; por este medio se realizó el movimiento concentrador y amoroso de las gentes; así se fundó otra vez el pueblo destruído y la nacionalidad deshecha» (p. 38).

(19) La major part del contingut dels capítols que seguexen referents a la Reconquesta, mentres no-s faça constar altra cosa, s' ha d' entendre que s' ha redactat seguint a n' en Balari, obra esmentada, ja sía recullint afirmacions del meteix, ja per deducció.

los mayols, penyora segura d' abundants cullites de ví, reforçador de la sanch pera prosseguir valerosos en sa magna empresa de reedificar la Patria, guanyant palm a palm la terra, regant-la palm a palm ab lo suhor del séu front, y retornant-la al cultíu (20).

Olixé de R. Corbella, Pvre.

Colomer en la Segarra, construit del segle XIV al XV

Aquests *primi homines*, aquests boxadors que donaren lloch als manent o pagès (si estavan en predi d' altre), als jover y després bover, que llauravan la terra y pagavan un cens, y ministral (capatàs), al propri temps que feyan la terra productiva, edificavan en los punts propers al cultíu, cases o *villæ* (més tart mansos y d' aquí màs, masía), foch sagrat de la vida de familia, nucli material de futurs pobles les unes, y fites isolades en mitg de les boscuries y sembrats les altres, demunt les runes de les quals s' axecan avuy les nostres cases payrals.

La llar de foch, ab lo séu escón, la trobàm instituida en aquesta època, ab los seus clamàstechs de ferre y demés *arrezamenta* de cuyna, també de ferre, coure o de fanch, com calderes, paelles, asts, morters; lo forn de fer lo pà de diferents grans, axís com per les diades de gran festa, se confeccionavan neu–

(20) Deliberadament hem esmentat en concret alguns noms de produccions, d' utensilis de conrèu y operacions de conreuar, per què són los que més comunment se troban anomenats en los documents de la època, transcrits per En Balari.

No serà per demés transcriure alguns fragments que nos dóna a conèxer En Bofarull en sa «Historia de Cataluña» (Vol. II, p. 452) que-s referexen a algunes produccions agrícoles.

En la escriptura de donació de Seniofret al Monestir de Cuxà del any 961, se hi llegeix: *curtes et hortos, et hortalibus, et ipse ferraginale, et ipse campus qui finitur in ipso cimiterio sancti Saturnini, et terras et vinea, cum illorum verdegariis.* En la execució del testament de la comtessa Ava a favor de la esglesia de Elna del any següent, *cultum vel incultum, pomiferis vel impomiferis, pratis, pascuis, silvis, garricis, viæ ductibus vel reductibus.* En la donació del Comte Borrell al monestir de Sant Sadurní en 964, *arboribus glandiferis... sestarium de civada et exeminam unam de vino... et jornals duos ad messes colligendas et jornals duos ad ipsa era.* En la que va fer Bernat de Besalú al monestir de Sant Genís, del any 1000, *olivariis, viridigariis et boschis.*

L' esmentat Seniofret en son testament, entre les varies dexes que fà s' hi compta 20 eugues, 6 vaques y dues parelles de bous.

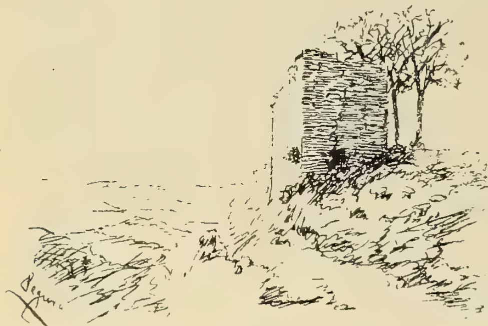
les, coques *(placentas)*, formatges y pigment, que era una barreja d' especies ab ví y mel (21).

Tota casa tenía ademés los seus corrals pera lo bestiar: com porchs (porcos) y bacons, menjar predilecte de la gent de totes les categoríes socials, bestiar de llana, vaques y badells, conills y aviràm (22).

Eugues, cavalls, mules y àsens, eran utilisats ademés dels bous, pera les feynes dels camps (23).

En los mansos solía haver-hi un pati cercat—*curtellum* o *curtile*,—contenint los depòsits de grans, o sía citges, si bé, que-s troba sovint anomenada la cabanya com a lloch acondicionat pera guardar-hi los fruyts (24).

També hi havía un lloch tancat (25) pera lo cultíu d' hortalices, llegums, arbres fruyters (26) y ferratges, que prenían les denominacions *hort*, *trilla*, *macenaria* y altres. Hi havía ademés la *borda*, que era una part del manso separada d' ell; lo qui la possehía s' anomenava border.

Dibuix de J. Segura, Pvre.
Colomer en la Segarra, construit del segle XIV al VX

Ja des de lo segle IX se té nova de que algunes cases possehían colomer, si bé que alguna vegada lo colomer se tenía establert a fora. Al propri temps solía servir de torre de defensa. En los segles XI y XIII, la cría de coloms es extesa en gran manera per tota la Catalunya vella, y tenía tanta importancia dins la explotació general agrícola, que constan munior de pactes de parcería y de cens en colombicultura (27).

(21) Era tan sabrós lo pigment, que-s deya: persona qui es glotó de piment ab tan gran plaher lo beu ab anap de fust com dargent.

(22) La anomenada dels capons del Prat ve de lluny; axís ho demostran documents que-s referexen sinó al Prat meteix, a n' aquella comarca del Llobregat. Los Comtes de Barcelona cobravan censos en aviràm de molts pobles; uns los hi donavan pollastres, altres gallines, etc. y se troba que Sant Felíu de Llobregat pagava 51 parells de capons, Viladecans 49 y Gavà 73.

(23) En los testaments, vendes y permutes solía caracterisar-se apart lo bestiar, pêl color de la pell. Axís en 1054 se troba anomenat un cavall *pel de gat;* en 1077 se parla de eugues de quatre colors, *oriola*, *falva*, *baia* y *vermela*, etc.

(24) Lo ví solía guardar-se en los *sacrariums* prop de les esglesies; lo *sacrarium* prengué lo nom de sagrera y celler en lo segle XII, ab ses tonnes, cubells y barrils. Les tonnes de fusta sustituiren als recipients de terra de la època romana. Los cavallets pera sostenir les tonnes, s' anomenavan antuxar. Lo ví era transportat per mija de sachs, que a primers del segle XII prenen lo nom de bots com avuy.

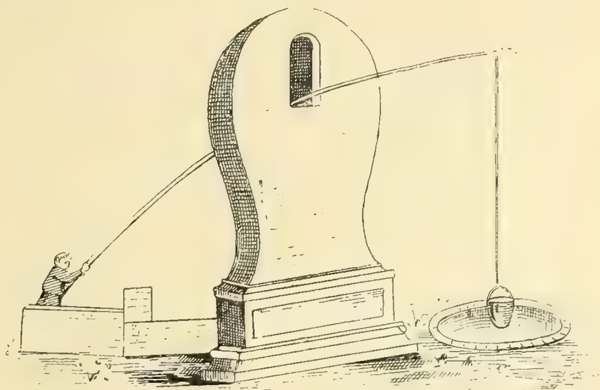
(25) Ha de cridar la atenció lo fet del hort tancat, perque evidencía que no-s considerava assegurada de rampinyes la producció, com encara ho demostra més la existencia dels *sacrariums* al racer de les esglesies.

(26) Una escriptura del any 1051, referint-se a un hort de Horta (Barcelona) anomena tres varietats de pereres, uns magraners y una figuera.

(27) Francesch Carreras y Candi. *Palomas y palomares en Cataluña en la Edad Media.* («Miscelánea Histórica Catalana», v. I).

Les cases, en lloch del nom de *villæ* o manso, prenían lo nom de *jovers* (28) si estavan destinades a juntes de bous pera les llaurades.

Industries rurals. — En una escriptura del any 993 hi trobàm anomenada la *ciconia*, aparell d' extreure ayga dels pous, consistent en un peu dret format per un pal de fusta o pilastre, aguantant per la part superior una barra de fusta, a tall de balancí, que tenía a un extrém lo recipient d' extreure l' ayga y al altre cantò, per contrapès, una pedra grossa; aparentava l' aparell la forma de coll de cigonya y d' aquí lo nom *ciconia*. En alguns endrets de Catalunya, encara hi hem vist conservats aquest sistema de pous, que recordan perfectament los de la època romana.

Ciconia o pou mitjaeval, de la època comtal

Abundants foren des del segle X, los molins fariners, produhint rendes de importancia a Municipis y Monestirs que-ls explotavan.

Podríam parlar aquí d' algunes altres industries rurals com la dels forjadors, ferrers, boters, etc., necessari complement de tota explotació agrícola; emperò, quelcòm hem de dir d' una industria eminentment rural, que assolí una gran importancia; la industria de extracció de pega del pí negre, mitjansant incisions fetes en l' arbre, pera treure-n sustancia resinosa.

Des del segle IX se troban mólt comunment esmentats los noms de *peguera* (bosch de pins), vall y castell peguera, *pixina* (lloch de elaboració de la pega) y molts altres derivats, lo qual prova lo generalisada que era ja en aquella remota època tal industria (29).

Mesures y mides de terres.—Per mesurar los grans y llegums, alguna vegada s' usava lo modium o sía l' almut dels alarbs (30), però les mides del país y més vulgarisades eran los *caficiis* y *migeries*, que servían també per lo ví. Ademés servían de mesura pera lo ví, los atuells en que se contenían, de que se ha parlat en altre lloch. Un document del any 1016 parla de *tonna una te-*

---

(28) Pere de Vila, que adeudava a Guillém Bernat y a la seva mare Ermesindis cinch moravatins d' or pur de pès legal, los hi va hipotecar en 1172 lo séu *manso jover* de Palàu Solitar.

(29) Per majors detalls dels forns de pega, veja-s la p. 308 de *La Ciutat de Barcelona,* de Francesch Carreras y Candi, en aquesta metexa publicació, que, per evitar repeticions, no reproduhím. Ay-també en les mides públiques, veja-s lo que díu lo propri volúm, al parlar de la famosa porta *Ferriça* de les muralles barcelonines del segle XIII.

(30) Bofarull, ob. cit. vol. II, p. 453.

nente Kafisos XX, mida equivalent a 11,320 litres. En altre document de 1208, se parla de *unam tonnam de novem caficiis* o sía de 5,994 litres *et aliam de VII* o sía 4,662 litres.

L' autor de que principalment nos valèm pera escriure aquestes planes dedicades a donar idea del estat de la agricultura en temps de la Reconquesta, divideix les mides de terres, propries de la època, en quatre classes: geomètriques, segons la labor, segons la sembradura y ajustades al manteniment d' un cavaller.

De les primeres n' hi havía cinch: *dextro, pertica, hasta, versana* y *braza.*

Atenent a la labor, hi havía la *pariliata* (parellada) o sía la extensió de terra que podía llaurar en un día una parella de bous. Sinònim del nom d' aquesta mida, era la paraula *bovada* que D. Jaume lo Conqueridor anomena en sa crònica *jovada.*

Per la sembradura, se medían les terres en *modiatas* (mojades) o sía l' espay de terra en que hi cabía un modi o almut de sembradura. La modiata, se dividía en *semodiata, quarterada* o *quartada* y *sesterada,* segons se tractés de la meytat, la quarta o la sexta part d' aquella mida.

Ademés sembla que també se medía la terra, tenint en compte la extensió que se-n necessita pera que s' hi pogués mantenir un cavaller.

Lo *dextre* era la unitat utilisada per la medició de les superficies. Variava una mica segons les localitats. Axís, en lo mateix Territori de Barcelona, durant la època Comtal (segles XI y XII), se veu usat un dextre de Barcelona diferent de lo dextre de Provençana.

Apart d' aquestes mides més o menys determinatives d' una porció de terra, hi havía les menys precises de *fascia, faxia* o *fexa, fexola, sors, sorteta* y la *pecia* o *peça,* en la que s' hi comprenía devegades la *gleba* (31) o sía un terreny cèntrich ahont hi corresponía la casa (apart de significar també la hisenda mare en un conjunt de proprietats).

Encara que en la època a que veným referint-nos, les terres anavan a donar, moltes porcions d' elles per ser ja rompudes y en plena producció, estavan perfectament demarcades y fitades (32).

La demarcació d' un troç de terra, se feya recorrent-lo a pèu.

Pera senyalar la demarcació, s' hi posavan *fixuries* o sía *petras fictas* o *peres fites.* Consistían com avuy en pilons de terra o pedres clavades a terra.

Devegades, en lloch de la pedra, servía de fita una creu feta en una roca. També en lloch de pedres termenals, se feyan creus o altres senyals en determinats arbres; allavores aquestes termes prenían lo nom de *decurrias.*

Mercats y fires. — Des de les derreríes del segle X, començàm a trobar

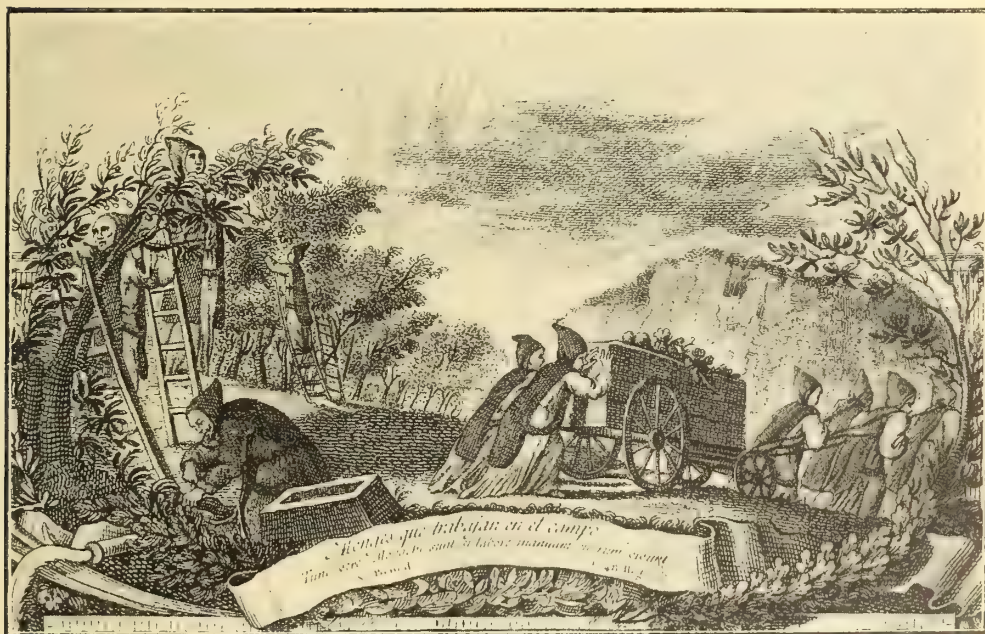
(31) Bofarull, Ob. cit., vol. II, p. 453.

(32) Ja al any 885 lo prevere Víctor va fer una donació al Monestir de Exalada, de una porció de terra de tres vinyes que havía deslindat. Vineas III quas vobis piduavi.

Aquarela de J. Mosterini (colecció Felip Camps)

Finca agrícola dels frares, a Sarrià, titulada «Lo Desert», en explotació fins al any 1835

Gravat de J. Jordán (segle XVIII al XIX).

Treballs agrícols dels frares trapenses, segons una vella estampa monacal

nova d' haver-se establert los típichs mercats setmanals de productes agrícols, que perduran ab tot esplendor fins als nostres díes, si bé ab los cambis que per la força de les circumstancies han experimentat los diferents centres d' activitat, uns mercats han mort d' anèmia y altres han sorgit potents per la vida que al séu voltant lo temps ha anat creant.

Lo mercat més antich de que-s té nova, es lo de Barcelona, que-s troba anomenat al any 990. Se celebrava als afores de la Ciutat, en la plaça anomenada, en los segles X al XIII, del *Mercadal,* més avant del Blat, y avuy plaça del Angel. No obstant, havía de passar encarà algún temps pera que pogués dir-se que hi havía mercats. Quiscún aplech periòdich d' aquesta naturalesa, pressuposa un estat de normalitat que bona part de la nostra terra no tenía pas, exigeix una certa seguretat en los camins y hostals, que no-s trobava de bon troç en les *carraries, strates* y *vies,* ni en les *parates, mansiones, pauses* y *alfondechs;* exigeix en primer terme la existencia d' aquelles vies de comunicació y de guals y ponts en los rius y es ben segur que en molts punts lo mercat no hi naxía, esperant no més la obertura o recomposició de camins y la construcció de ponts.

Mes lo país sentía necessitat de tals elements de progrés y no tardà en provehir-se-n (33). En lo segle XII hi hagué esplendorosa naxensa de mercats. Originariament foren establerts per la sobiranía del Comte, qual facultat podía traspassar-la; podía cambiar-los de lloch, fixar los díes de la seva celebració, percebre certs drets pera establir banchs y taules de venda, y cedir, permutar o enagenar en tot o en part, aquests y los demés drets del mercat, puix aquest era considerat com cosa propria del Comte. Per altra part, los concorrents als mercats eran especialment protegits per lo poder sobirà, ab disposicions encaminades a diferents fins, totes elles conduhents a fomentar la concurrencia a n' aquests centres de contractació de produccions del camp.

Anèm a comprovar ab textes y disposicions de caràcter públich les afirmacions que dexàm transcrites, al obgecte de veure lo naxement y medis de desenrotllo que tingueren los diferents mercats que s' establiren des de la desena a la tretzena centuria.

Lo Comte, com hem dit, tenía la facultat de establir mercats y fixar lo día de la celebració. Al any 1153 Ramón Berenguer establí un mercat a la vila de Moyà cada dimars; en 1185 y en 1194, lo rey Anfòs I establí mercats respectivament a Vilagrassa cada dijous y al Port de Salòu cada dimecres.

Un colp fixat lo día, lo Comte podía cambiar-lo y fer celebrar lo mercat en altre lloch. Axís se celebrava en determinat endret de Munells un mercat

(33) Per lo que respecta a la construcció de ponts, en Balari, ob. cit., a qui principalment seguím pera compondre aquest capítol, aporta nodrida documentació pera demostrar lo freqüents que eran los llegats en diner de particulars, destinats a la construcció y conservació de ponts durant los segles XI, XII y XIII. Veja-s també Puig y Cadafalch, Goday y Falguera, en *L' art romànich a Catalunya. Introducció*, ahont s' ocupan de la propria materia.

d' anyells y Ramón Berenguer III va convenir ab un particular en trasladar dit mercat al Castell del terme.

Les concessions d' establir banchs y taules en los mercats, les donava lo Comte. En 1161 Ramón Berenguer IV va facultar a Pere de Balma y als seus pera edificar tallers, banchs y taules en lo mercat que-s celebrava a fora de les muralles de Gerona al areny del ríu Onyar. Disposà al propri temps lo Comte, que lo mercat se hagués de celebrar forçosament en lo lloch de les construccions esmentades, manant al concessionari que entre les construccions que fes y les cases antigues, hi quedés una bona plaça.

Molts casos se troban de cessió dels mercats per part dels Comtes a esglesies y monestirs. Ramón Berenguer va fer una cessió d' aquesta mena al obgecte d' atenuar lo pes de sos pecats: *considerans pondus et gravamen meorum peccatorum*, diu la escriptura de cessió de data 1118. En virtut d'aquesta consideració, passà lo Comte al monestir de Sant Pere de Camprodón lo mercat setmanal, prohibint que se celebrés altre en tot lo terme.

Lo propri Comte, en 1128, concedí al abat de Sant Joan de les Abadesses un mercat en la vila de Sant Pau de Seguries.

Axí meteix, Anfòs I, en 1187, otorgà a la esglesia de Santa María de la Sèu de Gerona, un mercat general los dimecres, celebrador en la vila de Bàscara, prohibint se-n fes cap més en tot lo territori comprès des de Besalú a Torroella de Montgrí y des de Gerona a Peralada.

Pere I, en 1210, concedí al bisbe de Barcelona mercat públich y general a Vilarrodona, havent-se de celebrar lo dijous en lloch del dimecres, com venía fent-se.

Los rendiments que donavan los mercats—lleudes y altres—eran cobrats per los senyors respectíus, podent-los enagenar en tot o en part. En 1029, Ermengol, Comte d' Urgell, donà a la catedral los terços dels drets de la aduana, mercats y fires d' aquella Ciutat (34). Lo bisbe de Narbona, Guifre, confirmà per allà al 1038 a favor de la Catedral de Vich los drets del taloneig dels mercats de Vich y de Manresa; en 1050 Ramón Berenguer I, al concedir a Arnàu Mir de Tòst lo Castell de Camarasa, li concedí un terç dels emoluments d' aquell mercat (35), y axís podríam anar esmentant cessions per l' estil referents a altres mercats. Fins en lo de la ciutat de Barcelona, Berenguer IV enagenà total o parcialment lo *dret de quartera y quintar*, lo qual possehí l' alfachí Prefecte de Prades, y en 1204 lo juhéu Bonafòs y Pere de Medina y en 1215 la Canonja de Barcelona (36).

Hem indicat, finalment, que los concorrents als mercats disfrutavan d' una

(34) P. de Marca. *Marca Hispánica*. Apèndix CCV, p. 1407.

(35) A. de Capmany. *Memorias históricas*. Vol. I, part 2.ª, p. 22 y següents.

(36) F. Carreras y Candi. *Notes sobre los orígens de la enfiteusis en lo Territori de Barcelona*, publicat en *Revista jurídica de Cataluña*, any XV, 1909, p. 202.

protecció especial per diferents conceptes. Hi havía lleys rigoroses pera los malfactors que atentavan contra la vida o bens dels quí anavan al mercat; ja en època de Ramón Berenguer I se dictà un privilegi prevenint que en temps y lloch de mercat no-s poguessen embargar les mercaderíes dels deutors ni causar-los-hi molesties (37), idea que temps a venir, axís com la d' evitar que en los mercats se imposessen gabeles injustes, havía de donar lloch a munior de disposicions, que demostran lo gran mirament dels Sobirans en fomentar la concurrencia als mercats.

També se van produhir algunes disposicions motivades per los conflictes que s' esdevenían del exercici de jurisdiccions ab relació a unes metexes persones. En la concordia celebrada en 1128 entre lo Comte de Barcelona y lo d' Empories, s' obligà aquest a no impedir que los seus hòmens anessen al mercat de Peralada.

Fins aquí hem anomenat una porció de mercats que se celebravan ja abans d' acabar la tretzena centuria, però ademès cal consignar entre altres, los de Cervera, Martorell, Ridaura, Sabadell y Caldes de Montbuy.

Juntament o poch després dels mercats, nasqueren les fires, que-s diferencían d' aquells per que la contractació sol durar més de un día, y solen tenir lloch una vegada al any. En 1153 fou instituida la fira de Moyà (al propri temps que-s va autorisar lo séu mercat); en 1185 la de Vilagrassa, y per aquests anys trobàm anomenades com ja existents les altres fires que a continuació s' expressan: de Besalú (1151); de Sant Cugat (1164); de Tremp (1174); de Vilafranca (1194).

També se celebravan fires a Barcelona per la festa aniversaria de la consagració de la Catedral, les quals duravan vuyt o nou díes; tenían encara més durada — un mes — les que celebrava la ciutat d' Urgell per la Mare de Déu d' Agost y per Sant Miquel de Setembre (38).

Condició de la proprietat y de les persones.—Hem de tornar un poch enderrera pera fer-nos càrrech dels diferents elements socials que integravan lo món agrícol. Hem de situar-nos altra volta en aquells calamitosos temps en que assolat lo terrer de la Marca Hispànica, se començà la conquesta del meteix, ermes les terres y deshabitades les cases, repartint-se de nou lo territori, apoderant-se-n uns per son propri esforç, altres per cessió graciosa que-ls feya lo Sobirà, o en recompensa de serveys prestats. Lo cert es que a mida que s' anava colonisant la terra, se concentravan grans extensions territorials, bé en poder de hòmens civils, lligats ab vincles de fidelitat estreta ab los sobirans, bé ab los instituts relligiosos, que podían explotar y adquirir considerables extensions de terres per les roturacions en gran escala a que podían dedicar-se

(37) Bofarull. Ob. cit., vol. II, p. 545.
(38) Bofarull. Ob. cit., vol. II, p. 454.

y per les donacions ab que eran afavorits per actes inter-vius o per causa de mort, especialment durant los segles IX al XII (39).

En cada proprietat la terra laborable se dividía en dues parts (40): la més fèrtil y comunament més reduhida que-s quedava lo senyor pêl séu compte, fent-la conreuar a la gent de baxa condició social que tenía y al arrendatari y una part menys bona que aquest conreuava pagant una renda en especie, la qual ab lo transcurs del temps, se reduhí a metàlich.

Pera lo cultíu d' aquestes terres se seguía una rotació trienal: cereals de tardor, de primavera y goret.

Boschs y prats eran indispensables en tota proprietat: aquells pera obtenir llenya pera la llar y fusta pera les construccions; aquests per la necessitat absoluta de possehir bestiar, com únich medi de poder adobar les terres. A la importancia extraordinaria que en la E. M. havían de tenir aquestes dues menes de produccions, s' ha atribuit sinó l' origen, lo desenrotllo tan característich en aquella època de la proprietat comunal. De totes maneres, cal posar de relléu que la existencia de boschs y prats eran lo millor alicient pera atreure gent al cultíu, per més que fos pagant lo dret d' *empríu* al senyor eclesiàstich o secular o a les comunitats qui adquiriren lo domini d' aquests bens.

Encara que incidentalment, hem indicat quelcòm de alguna de les formes contractuals que seguían en punt a explotació de les terres; endinzèm-nos-hi en aquesta materia, per anar de mica en mica a conèxer la condició social diversa del home rural.

Una divisió fonamental pot establir-se en les classes de contractes agraris predominants en la E. M.; colectíus y individuals (41). Tota població nova o reconquerida, veya aparèxer al séu entorn, un nombre més o menys crescut d' arrendataris, nous pobladors de la metexa, que cedían parceles de terres en arrendament hereditari ab facultat d' enagenar. Aquests arrendataris pagavan un cens ab condicions uniformes pera tots, condicions que eran alterades per cartes pobles. Era modificada la seva condició política a diferencia d' aquells que individualment contractavan ab senyors de terres que no eran fundadors de població, qual arrendament era d' efectes no més que patrimonials y d' ordre privat: pêls primers contractes se perseguía atreure gent als nous centres de població, pêls segons, treure utilitats proporcionades al valor de les terres.

S' ha fet notar que-ls proprietaris al concedir lo domini útil de les terres, ademés de procurar que la finca no-s fraccionés, perseguían altres dos ideals, que cal indicar, perque com aquell, són trascendentals en lo successíu, per lo modo de ésser de la agricultura y de les classes agraries: prevenir que-ls arren-

(39) E. de Hinojosa. «El régimen señorial y la cuestión agraria en Cataluña durante la Edad Media», p. 57.

(40) Hinojosa, ob. cit., p. 45.

(41) Hinojosa, ob. cit., p. 61.

dataris no depengessen may d' altre senyor y assegurar-se les rendes de les terres mitjansant que-ls cultivadors se obliguessen a residir constantment en elles. Lo qual se explica perfectament, perque si per una banda convenía al proprietari prevenir-se dels efectes de la escassedat de braços, per altra banda lo cultivador no havía de sentir la falta de llivertat de moure-s de la gleba, perque pera l' home sense horitzons devant séu, isolat del món, «la llivertat del moviment està mancada de estímul, no té valor econòmich» (42).

Al principi los arrendaments eran per un nombre limitat d' anys, cinch generalment. Després foren otorgats a perpetuitat y ab caràcter hereditari y fins se feya franchs als arrendataris en los primers anys del pago de tota pensió, al obgecte de facilitar més la explotació de les terres.

Quan se tractava de la plantació de vinyes solía regir un contracte especial; se donavan les terres per set anys, dividint-se los fruyts per meytat; passat dit termini, una meytat de la vinya quedava pera lo proprietari, la altra pera lo cultivador. Excelent medi com observa un autor (43), pera que-s formessen petits proprietaris alodials, factors de importancia pera lo progrés de les classes agrícoles.

Pot ésser que prengués forma lo contracte enfitèutich perpetuu cap a la segona meytat del segle X, però lo contracte concret més antich de que-s té noticia (44) es del any 1068, en qual data lo bisbe Umbert de Barcelona dóna a un tal Bernat un troç de terra dintre los murs de la ciutat, rebent en preu d' aytal donació set unçes d' or barcelonines; lo bisbe autorisa al tal Bernat pera fer lo que vulga del immoble, ab tal de que no-l passe a home que no sía de sa condició y l' obliga a pagar vuyt mancusos d' or barcelonins de cens, per la diada de Sant Andréu apòstol.

Cal remarcar donchs, aquest fet, verament gloriós, perque d' una manera ben decissiva, senyala la aparició d' una de les institucions jurídiques que més han contribuit al progrés de la agricultura catalana.

Però al propri temps que hem de celebrar la aparició de la enfiteusis perpetual, celebrèm també ab joya d' admiradors fervents de les institucions glorioses de Catalunya, la aparició d' altra forma contractual de la gent pagesa, que, com l' establiment perpetuu, ha impulsat d' una manera extraordinaria lo creximent de la agricultura y lo benestar de la familia pagesa catalana: nos referím a la *rabassa morta*. De la data indicada hem d' avençar no més un segle pera trobar-nos devant per devant d' aquesta fructífera forma de contractar pera la explotació de les vinyes, ab la circumstancia de que axís com fins ara

(42) Hinojosa, ob. cit., p. 68.
(43) Balari, ob. cit., p. 628.
(44) F. Carreras y Candi. «Notes sobre los orígens de la enfiteusis en lo territori de Barcelona». «Revista Jurídica de Cataluña», any XV, Maig 1909.

s' havía cregut (45) que no havía aparegut fins per allà als segles XVII y XVIII, investigacions de derrera hora nos presentan la rabassa morta, viva y ben definida a mitjans de la dotzena centuria (46). ¡Llahor a n' aquestes venerandes institucions catalanes que a travers dels segles se mantenen cada día més vigoroses, escampant al séu redós riquesa y benestar! Elles entran dins la entranya del poble, són sanch de la seva sanch, són fortes com es fort lo poble que les engendra; «llaços que, apoyant-se en la varietat y multiplicitat de formes a que tant se presta lo suprèm principi de llivertat que informa la llegislació nostra, uniren lo pagès a la terra pera conduhir a Catalunya per lo camí de la prosperitat y de la fortuna» (47).

Mes, paralelament ab aquestes institucions y conjuntament ab elles, van aparexent altres formes reguladores del regim de proprietat y de relació entre los hòmens; són lo llevat de generacions passades, que posat en relació ab l' esperit de noves races y al rebre la influencia d' acontexements públichs esdevinguts aquí meteix y al exterior, pren modalitats noves d' acort ab los successius cambis del pensar y de les necessitats socials.

Una classe social pagesa, la dels remenses, adquireix relléu extraordinari dintre lo quadro de la pagesía durant la Edat mitjana: es la modalitat característica, portada al derrer extrém, del concepte de la gradació diversa que ocupa l' home dintre totes les civilisacions antigues; es, emperò, un progrés, un pas més cap a la llivertat individual, que s' opera en la societat respecte a les seculars formes de la esclavitut; una transformació progressiva de les classes servils y semi-lliures dels wisigots, servents personals y adscriptes a la gleba. Perdura no obstant y se sosté d' una manera arreladíssima, lo concepte d' adscripció del individuu a la gleba d' altre, de tal manera, que l' home

(45) Tos. «Tratado de la Cabrevación», cap. X.—Cardellach. «Jurisprudencia práctica», p. 348.—Brocá y Amell, ob. cit., vol. II, p. 118.—V. Santamaría. «La Rabassa Morta», p. 29.

(46) Entre-ls documents copiats del Cartoral de Carlemany de la Curia Eclesiàstica de Gerona, D. Joaquim Botet y Sisó, hi trobà un veritable contracte d' establiment d' un camp a rabassa morta, de data 1 de Maig de 1164, qual document (publicat en lo «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», Janer a Març de 1907) donat lo séu excepcional interès, creyèm del cas portar aquí, traduhint-lo del llatí al català. Diu axís:

«Sía a tots notori: Que jo Pons de Mata (Pvre.) y batlle de Santa María de la Sèu de Gerona, dóno a vos Bernat clergue al puig de Sant Pere un camp, y es sobre lo camí per orient, y es alou de Santa María, pera que plantèu en ell vinya, sempre fahedores a vostra voluntat, salvo lo dret de Santa María: ab la condició de que de la vinya donèu fidelment la sèptima part y per regonexement del camp donèu a mí y als meus quan lleve un parell de gallines y un parell de fogaces y un quart (?) del ví, y aquest camp es del meu mas tenedor. Y després que la vinya no hi siga, retorne lo camp al meu mas. Afronta per la part d' Orient ab l' alou de mí lo donador, y al Occident ab lo camí. A tramontana ab la terra de Ramón Aroer. A mitgdía ab lo puig de Sant Pere de Rodes. Axí com en aquexes quatre afrontacions es terminat y enclòs, axí vos l' entrego com demunt es dit. Ademés rebo de vos 6 sous geronins. Axò està en lo comtat de Gerona en la parroquia de Sant Vicents (de Viladàsens). Acabada aquesta carta en les kalendes de Maig del any 17 del regnat de Lluís rey jove. Segell de Bonet, Segell de Berenguer Isarn. Segell de Ramón Ruffí Pvre. Pons Pvre. y batlle.—Arnal Pvre. Sagristà en lo día y any que es sobre».

(47) Francisco Maspons y Labrós. «La Pagesía Catalana». Conferencia donada al «Centre Excursionista de Catalunya», lo 24 de Novembre de 1892.

ab sa familia se consideran indisolublement lligats al predi, passant a altre amo o senyor, quan lo predi hi passa y no podent-se redimir de tal adscripció, y de les servituts a ella inherents, sinó per voluntat d' aquell y mitjansant, les més de les vegades, la entrega d' una determinada quantitat.

Apart d' aquesta forma de servitut que hem anomenat característica y propria de les classes rurals, hi havía en la Edat mitja altres formes de dependencia y vassallatge; hi contribuiren diferents factors socials, tals com la reminiscencia d' antichs conceptes sobre la diversa condició social del home; la concentració de grans proprietats, conservada a travers dels temps per lo sistema de successió individual més extesa a Catalunya que en altres llochs per causes varies y que originava lo fet de que la major part de conreuadors no fossen amos de les terres en que treballavan; la necessitat de la defensa del territori pêl medi del capdillatge; la feblesa dels Poders públichs pera garantir la seguretat personal: aquestes y tantes causes més produhiren infinita varietat de senyorius, jurisdiccions, censos y prestacions en favor de una classe y en contra d' altra, la qual en cambi no dexava de rebre beneficis d' aquella. Axís veyèm com l' home propri y sòlit, se posa voluntariament ell, y devegades los seus bens, sots la protecció d' altre, ab la obligació de prestar-li fidelitat y pagar-li un cens; com la gent fuig de llochs isolats y insegurs pera refugiar-se dins lo districte senyorial de un castell, al senyor del qual se li prestan serveys militars y li pagan tributs de tota mena anomenats drets feudals (48), y veyèm, en fí, funcionar a molts altres senyoríus seglars o eclesiàstichs, en virtut dels quals los senyors exercexen jurisdicció en los bens y en les persones dels vassalls o arrendataris a ells subgectes, dintre qual estat de coses, es forçós regonèxer-ho, esdevingué l' abús per part dels senyors, fins arribar a la tiranía (49).

Representació del homenatge feudal a Catalunya: lo vasall prestant-lo al Monarca, segons miniatura del segle XII, del «Llibre gran dels Feus».

(48) Ademés dels tributs pagats directament al senyor, hi havía los que-s devían al batlle, funcionari del ordre judicial y administratíu y al castlà que tenía la direcció del Castell, apart dels delmes y primicies a la Esglesia que gravavan les produccions del camp y lo bestiar. Sería interminable la enumeració de censos y prestacions a que estavan subgectes los rústechs o pagesos de les diferentes classes que existían.

Però ja ho tením dit; lo tipo social de pagès subgecte a vassallatge, que-s presenta més definit, que millor caracterisa la època y que més relléu pren entre les diverses gradacions de la classe rural, es lo pagès de remensa, *homine de redemptione* o *de redimentia*, que se extén per tota la *Catalunya vella*, o sía en lo territori en que hi dexà poca petjada la dominació alarb, principalment en lo comtat de Besalú y en una part de les diòcessis de Barcelona, Vich y Elna (50).

Representació del vassallatge feudal a Catalunya: lo vassall prestant a un senyor l' homenatge de mans, segons miniatura del segle XII, del «Llibre gran dels Feus».

Al igual que tot arrendatari o senyor útil, venían obligats los pagesos de remensa a prestacions en especie y a serveys personals en favor del senyor directe. Mes a diferencia dels arrendataris lliures, estavan obligats a residir en lo predi mentres no-ls ne redimís lo senyor y estavan subgectes generalment als *mals usos* (51).

Mólt s' ha fantasiat sobre aquest particular per part de tots los historiadors fins a la present època. «La historia se convertía en declamació contra los senyors culpables de la condició servil dels pagesos, los mals usos eran acceptats sense discusiós y descrits ab accents d' indignació: la institució dels pagesos de remensa aparexía com una institució particular de la nostra terra, sense semblant ni parió en cap altre país, com una taca negra, com una capa llebrosa en l' organisme de les institucions verament lliures de Catalunya» (52).

Y, no obstant, era tan natural aquest estat de coses, estava tan compenetrat ab les necessitats y orientacions de la societat, en general, que bé pot dirse que no més quan vingué l' abús per part dels senyors y tant com axò, quan les necessitats socials cambiaren, se pensà en lliurar-se de les prestacions a que estavan subgectes los remenses y les altres classes de pagesos. Axís s' ha pogut escriure lo següent:

«Es veritat que exos serveys y càrregues (dels remenses) eran moltes y algunes ominoses, mes lo temps s' ho portava. En cambi, gosavan de major se-

(49) Hinojosa, ob. cit., cap. III, p. 83.
(50) Montsalvatje. «Colección Diplomática del Condado de Besalú», vol. XIII de la Colecció, p. 10.
(51) Hinojosa, ob. cit., cap. VI, p. 207.
(52) E. Prat de la Riba. «Los pagesos de remensa.» «Revista Jurídica de Cataluña», Març-Abril de 1906.

guretat que-ls alodials, y axí s' explica com alguns d' exos, voluntariament, se feyan de remensa pera gosar de protecció y tenir assegurades ses terres. Los vells pergamins n' estàn plens. Heus aquí com perque, entre altres causes, la classe feudal era mólt més nombrosa que la alodial» (53).

Se constituía la remensa per diferents medis (naxement, matrimoni, contracte) y se extingía per manumissió gratuita (en recompensa de serveys prestats) o onerosa, essent aquesta forma de redempció la més corrent (54).

Lo remensa prestava vassallatge en la forma feudal (55), agenollant-se lo pagès devant del senyor, posant les seves mans entre les d' aquest y besant-li la boca; si lo senyor era eclesiàstich y era una dòna la qui prestava lo jurament, solía donar lo bés a la espatlla del senyor; les senyores solían rebre l' homenatge per medi d' apoderat.

Lo pagès de remensa, en l' ordre polítich, estava incapacitat pera càrrechs públichs; en l' ordre eclesiàstich, pera rebre ordres sagrats; en lo penal, lo senyor lo podía encarcerar; en l' ordre civil, conservava la capacitat metexa del home lliure, tenía llivertat pera casar-se, la autoritat sobre la dòna y la potestat sobre-ls fills, essent considerat com a duenyo útil de la terra que conreuava, podent trasmètre-la a sos descendents. No tenía llivertat per abandonar la terra, ab la particularitat de que ni lo senyor podía obligar-lo a sortir-ne (56).

Aquesta era, per lo tant, la característica del pagès de remensa, la adscripció a la gleba, que a comptar de mitjans del segle XIII porta la subgecció als mal usos. ¿En què consistían aquestes cèlebres prestacions? Poden reduhir-se a sis: *remensa personal, intestia, exorquia, cugucia, arcia* y *firma de spoli forçada.*

Era, en veritat, la remensa personal la que se feu més odiosa de totes les prestacions: ¡què menys pot desitjar l' home que anar a guanyar-se la vida allà ahont tinga per convenient! Podían ésser molts los qui com hem vist, los convingués més considerar-se perpetualment adscrits a una determinada porció de terra, que no estar en llivertat de conreuar-ne altra o dedicar-se a altra ocupació. Mes lo cert es que ab lo transcurs del temps, quan entraren en la societat ayres d' una nova vida, aquesta falta de llivertat hagué d' ésser mólt penosa, tant més quant pera lo qui volgués burlar en aquest punt lo dret estatuit, hi havía lleys mólt severes (57).

---

(53) F. Maspons y Labrós. Treball esmentat.

(54) Per la redempció se pagava un cens o bé una quantitat alçada; variava mólt lo preu de redempció y pera evitar diferencies, generalment se estipulaba en la escriptura de arrendament.

A la diòcessis de Gerona, les donzelles que abandonavan lo predi, podían redimir-se per 2 sous y 8 diners, a no ésser que fossen filles úniques, que allavores lo senyor tenía facultat per admetre o no la redempció y pera fixar lo preu, que no podía passar de la tercera part dels bens mobles. Les «Costums de la Diòcessis de Gerona» contenen detallades explicacions de molts casos de redempció.

(55) E. de Hinojosa. «Origen y vicisitudes de la payesía de remensa en Cataluña». Discurs llegit en la Academia de Bones Lletres de Barcelona lo 16 de Març de 1901.

(56) Hinojosa. Discurs esmentat.

Per la *intestia* y la *exorquia* percebía lo senyor una part de la herencia al morir lo pagès, part variable segons circumstancies diverses; una part dels bens del marit o la totalitat, anavan també al senyor en cas de adulteri de la dona remensa, en virtut de la *cugucia;* aquests eran los mals usos més extesos, més comuns a tots los pagesos de remensa y consignats en la llegislació.

Los altres, *arcia* o *arsina* y *firma de spoli,* eren de dret consuetudinari y menys freqüents. En virtut del primer, lo pagès venía obligat a donar una indemnisació pecuniaria al senyor del predi en que s' hi calés foch casualment; per lo derrer lo senyor rebía una quantitat per autorisar al pagès pera hipotecar les terres que conreuava, en seguretat del dot y esponsalici de la muller.

Les càrregues esmentades y lo sol fet de la adscripció forçosa a la gleba, no podían subsistir per poch que les circumstancies socials cambiessen; però menys podían avenir-se a aquell regisme los pagesos de remensa y altres classes de pagesos subgectes en poch o mólt al meteix, quan de part dels dominadors s' extremà l' exercici de les seves facultats fins arribar de plè al domini de la injusticia y la tiranía (58).

En primer lloch vingué un temps en que lo modo de ésser d' una bona part de les classes senyorials topava obertament ab les corrents socials: la noblesa formava una mena de casta, esclusivista, tancada a tota transformació, mirant ab menysprèu al qui treballava; «perill pera l' ordre públich y flagell pera la gent del camp», no-s recordavan dels pagesos que tenían sots la seva jurisdicció, més que pera junyir-los a les seves hosts guerreres en lluytes sense cap mira al bé y progrés general de la terra y pera maltractar-los y considerar los seus bens com a propris; era mólt freqüent enagenar castells y ab ells los predis del territori, de grat o per força, *(gratis vel vi),* ab dret o sense dret *(iure vel non iure),* justa o injustament *(iuste vel iniuste);* era de trahició que lo senyor ho podía tot respecte de sos vassalls. Per axò, podía lo senyor empresonar al pagès y posar-lo al *cep* fins que cumplia la seva voluntat; podía obligar a fer de dida dels seus fills a la muller del remensa y a les filles d' aquest a servir de criada sense sou (59); podía dexar-se caure lo senyor, ab la seva cabalgada, a una casa de pagès y disposar d' ella com cosa propria; podía per qualsevol pretext, alegant tal volta, lo dret fundat en anteriors abusos y exaccions, quedar-se ab una part de la cullita.....

Axò no podía perdurar, era injust, no tenía rahó de ésser. En efecte (60), des de lo segle XII los reys, ab disposicions sobiranes, fomentan la concentració

---

(57) Per disposicions de Corts, lo senyor podía adjudicar-se los immobles del remensa que l' abandonés; los fugitius eran obligats per força a tornar al predi, essent foragitats de tot altre territori, etc.

(58) Hinojosa. ob. cit. Cap. VII, p. 247.

(59) Una prova més de que los fets socials no aparexen may isolats y que hi ha una estreta comunitat entre tots los pobles y totes les races, la tením en que aquesta servitut forsosa a servir de dides y criades estava establerta a les costes americanes del Plata pêls *comenderos* espanyols contra les dones indies, segons una disposició prohibitiva del any 1606. (Hinojosa, ob. cit., p. 255).

(60) Hinojosa, ob. cit., cap. VIII, p. 283.

dels pagesos en los Municipis que van formant-se, ahont si bé perden la possessió de la casa y del predi, adquirexen la llibertad personal y se lliuren dels mals usos, en part o totalment, per cessió gratuita o per redempció en metàlich. Comença a córrer més lo diner que abans y són molts los senyors que acceptan la conversió en metàlich de certes càrregues en especie y prestacions personals; jurisconsults eminents proclaman la injusticia social de que són víctimes los pagesos de remensa; y aquest esperit arriba ja a cristalisar en una constitució reyal, dictada per Anfòs IV en 1448, per virtut de la qual los pagesos de remensa podían reunir-se, arbitrar cabals y organisar-se, anant-se encara mólt més enllà ab altra Constitució del 1455 que dexa en suspens la prestació dels mals usos.

Però no era encara la hora de la emancipació: era precís que abans no-s vegés restablert l' equilibri social tan fondament pertorbat, cresqués l' esperit de revolta y de protesta a baix y se resistís per tots los medis la classe social privilegiada, trobant-se reys y institucions populars en mitg de les més enceses passions y dels majors conflictes, posant en perill de mort la existencia de Catalunya. Era indispensable abans de assolir-se la total pacificació dels esperits, que esclatessen dues sagnantes guerres, que escampessen la desolació per moltes comarques, fins que arribà la hora de la pau definitiva que vingué ab la Sentencia arbitral, dictada per Ferràn lo Catòlich en lo Monestir de Guadalupe lo día 21 d' Abril de 1486, a base del progecte de concordia que en 1462 havían concertat representants de senyors y de pagesos ab intervenció de la generalitat de Catalunya y del Concell de Cent. En virtut d' aquesta sentencia que un jurisconsult del segle XVI, Solsona, califica de Santa, la redempció dels mals usos era potestativa del pagès y se facilità lo realisar-la, s' abolían moltes prestacions y càrregues y s' atenuavan altres, restablint-se—diu un autor—(61), demunt de sòlides bases, la pau y la armonía entre los senyors y pagesos y inaugurant-se una era de prosperitat pera la agricultura catalana.

Veja-s lo que diu l' autor tantes vegades esmentat en aquest treball, essent ses paraules tan sinceres, plenes d' autoritat, no solament per ser un dels qui més pregonament han estudiat aquesta època, sinó també per tractar-se d' un home no nat en nostra terra y havent disfrutat de la confiança del Govern ab càrrechs públichs d' importancia:

«Por virtud de ella—la sentencia arbitral—se encontraron ya en el último tercio del siglo XV los labradores catalanes en posesión de la libertad personal que, en España mismo, no habían de lograr los aragoneses hasta principios del siglo XVIII, y grandes masas de la población rural de otros Estados de Europa, hasta la segunda mitad del siglo XVIII ó principios del XIX.

»Se apreciará mejor la trascendencia de este acto y el progreso inmenso que representa con relación á otros paises, considerando que la insurrección

(61) Hinojosa, ob. cit., p. 318.

de los ingleses en 1831 no mejoró ni en lo más mínimo la situación de esta clase, y que si bien después de la guerra de los aldeanos alemanes, en la dieta de Spira de 1526, se propuso la abolición de la servidumbre de la gleba, la concesión á los aldeanos de la facultad de casarse sin autorización del señor y la reducción de censos y servicios, todas ellas fueron desechadas, y que del siglo XVI, precisamente, data el empeoramiento de la situación jurídica y económica de las clases rurales en Alemania».

Vida colectiva y pública.—Hem vist fins aquí al agricultor fent produhir la terra, l' hem vist constituint casa y familia; hem vist com s' han anat formant y transformant-se diferentes gerarquíes d' hòmens rurals en perfecta armonía unes vegades y en desacort y en lluyta en altres ocasions; emprò no hem retret encara la participació directa que tingué la classe agrícola, com estament definit en la governació del país, ni hem registrat los òrguens d' expresió normal del pensament colectíu, la associació.

Cal per lo tant que-ns detingàm a analisar suscintament les diverses evolucions del sentit d' associació agrícola, com organisme fomentador del esperit de classe y propulsor de sos avenços y reivindicacions, axís com hem de dir quelcòm de la intervenció en lo govern del país del estament agrícol (62).

La agremiació, o sía la associació entre persones d' uns metexos medis de guanyar-se la vida, es un fet que-s presenta sempre en les societats humanes, lo meteix quan són incipients, tot just aparegudes al món de la llivertat o constituides de bell nou, que quan se troban en la plenitut de vida: de primer, la associació gremial es un frè als instints d' indisciplina, a la vegada que un medi de protecció a la feblesa dels elements socials que van desenrotllant-se y adquirint personalitat; després es un organisme que completa l' increment y perfecció d' aquells elements arrodonint la personalitat nacional.

Natural es, donchs, que aquest fet social constant d' ajuntar-se los hòmens d' un meteix ofici se presentés en la classe agrícola del nostre país a mida que les turbulencies y la inestabilitat del temps de la Reconquesta ho permetían. Però axís com cada una de les classes d' artesans organisà ab lo temps aquells cèlebres *gremis* que tant caracterisan la Edat Mitja, contribuint en gran manera al explendor de Catalunya, la classe agrícola, sols per excepció, arribà a tenir organisacions gremials en lo sentit extricte de la paraula; les ordinacions dels gremis de artesans de ciutats y viles, regularen minuciosament les coses de la art respectiva, mentres que les associacions dels agricultors no passavan de ésser associacions de fins piadosos y benèfichs, al propri temps que fomentadores del esperit de cos, però no comprenían preceptes ni regles de cap mena sobre lo treball o art del pagès (63). Se explica perfectament: «lo tre-

(62) La major part dels datos y consideracions que seguexen, estàn continguts en la nostra obreta «L' agremiació agrícola». «Notes històriques».

(63) La Confraría de hortelans del Portal de Sant Antoni de Barcelona, constitueix una excep-

ball agrícol, tením dit, no admet reglamentació al estíl del que establían les ordenances gremials; no pot subgectar-se a determinades hores de treball perque està lligat a circumstancies imprevistes; en l' obrer del camp no hi caben aquelles tres gradacions basades en l' enginy y en la inteligencia, de aprenent, oficial o fadrí y mestre, per les que forçosament havía de passar l' obrer del

Clixé de Joan Cabanyes

Masía típica de la comarca del Maresma «Cân Bramona» a Argentona

taller o del obrador, que les categoríes del treballador de la terra, se guanyan per la edat, o per la posició social, o per la condició dins de la familia y en feynes senzilles, costoses o difícils, s' ocupa lo pagès, segons les èpoques del

ció respecte al caràcter dominant en les associacions agrícoles, per què s' ocupà moltes vegades de les coses pertocants al ofici dels associats. Repassant la *Rúbrica* d' En Esteve Gelabert Bruniquer, trobàm los datos següents:

En Concell Municipal de trenta sis, del 11 de Març de 1649, va tractar-se d' un acte de inobediencia que cometeren los hortelans de Sant Antoni per haver disposat los Concellers que anessen a vendre les hortalices prop de la Pescatería.

A 6 de Juliol y 26 d' Agost de 1655, se tracta de dues súpliques respecte dels *drets d' examens* que fà pagar la Confraría d' hortelans del referit Quarter de Sant Antoni. Als 19 de Novembre de 1663 y als 28 del meteix mes de 1675, se torna a parlar d' aquesta metexa qüestió, demostrativa de que la Confraría havía pres verament lo caràcter de Gremi.

D' acort la Confraría de que tractàm ab la seva similar del Portal Nou, en 14 de Juny y 26 d' Agost de 1690 y en 12 d' Octubre de 1712, fà certes peticions al Concell de trenta sis, respecte a la venda de hortalices a les places.

A 30 d' Abril de 1692 lo Concell indicat s' ocupa d' una súplica dels hortelans del Portal de Sant Antoni en ordre a portar esquella y manta los animals que van ab lo carro de les escombraríes.

any y les exigencies del treball y la producció. No han pas de tenir una aplicació absoluta aquestes afirmacions; però si avuy poden semblar una mica allunyades de la veritat, no ho eran gens en los temps a que nos referím, en que la observació era la principal consellera y guía del agricultor seguínt pràctiques senzilles y tradicionals.

Tenían los gremis la seva casa payral o en son defecte a la esglesia se reunían pera deliberar respecte als seus negocis comuns y estimular-se en lo treball ¿Volèu comunitat més afectuosament constituída, racer més segur contra les contrarietats de la vida, estímul més poderós pera prosperar en lo treball, que la casa de pagès catalana, ab les seves gerarquíes d'amos, masovers, mossos o jornalers?

S' ha dit que lo taller era una extensió de la familia; també ho es la casa de pagès; també fins a cert punt, en la metexa hisenda que presideix la casa payral, hi ha altres extensions de la familia: la feconda institució de la parcería, fà axoplugar sots la protecció de la casa mare, al qui restaría isolat y abandonat a sos escassos elements.

Vetllava lo Gremi per la bondat de les primeres materies que lo respectíu ofici necessitava, cuydava d' evitar frau y sofistificació en les manufactures y articles destinats al consúm públich: aquestes necessitats no les sentía la gent del camp, perquè no comprava primeres materies, ni acudía en gayre escala al consúm; la agricultora era menys industrial que avuy y practicava menys que ara, operacions mercantils. Subgectat al troç de terra que conreuava, d' ell y en ell vivía; poch li interessava tota altra relació externa; la política econòmica era per ell un concepte ignorat.

Si a n' aquestes circumstancies hi afegím la de trobar-se generalment desbarriada la població rural, fomentant aquest isolament real lo caràcter naturalment retret dels seus elements components, quedarà explicada, al nostre modo de veure, la escassedat de Gremis d' agricultors ab ordenances que tingan lo caràcter de policía de treball y la falta d' aquests instituts que regulen tot lo conjunt de relacions del treball y de la producció del camp.

Les associacions agrícoles, de fins materials, a diferencia de les altres, limitaren los seus obgectíus a punts concrets del treball o de la producció, a aspectes parcials d' aquests interessos, a satisfer necessitats circumstancials, propries d' una determinada localitat o comarca. Algunes vegades se regulavan únicament per la costúm y per ella guiades, moltes de aquelles exteriorisacions del sentiment colectíu encara perduran, sense que fossen malmeses per la riuada de corrupció y de desnaturalisació de tot lo nostre que invadí la nostra terra; respectades per la dalla mortal que arrasà les organisacions gremials, los catalans del segle XX les trobàm vives encara, y demunt d' elles, bastím lo nou edifici de la agremiació agrícola moderna, que s' axeca triomfalment ab la vida entera del poble català».

Anèm a veure, donchs, com nasqueren y com se desenrotllaren aquestes

associacions agrícoles en relació ab les associacions dels demés artesans. Es comú a unes y altres, l' impuls de la seva naxensa: totes elles, al néxer, prenen un comú caràcter d' associació piadosa o relligiosa, ab diferents noms, *Confraría, Almoyna, Bassílica, Ofici, Colegi, Congregació, Societat, Cos, Colla, Cèrcol, Fatriam,* y per fí, *Gremi,* però aquesta denominació sol aparèxer al pendre la associació primitiva, generalment, *Confraría,* ademés del séu caràcter originari, lo de ser reglamentadora del treball. La *Confraría,* es precursora del *Gremi.*

Des de mitjans del segle XIII apareix una bella florida d' organisacions gremials: Catalunya en aquest punt va a la devantera dels demés pobles, degut entre altres causes a una determinada orientació que prengué lo sentiment relligiós (64) tan fondament arrelat en lo nostre poble, de tal manera, que segons un gran pensador (65) ha sigut Catalunya la Nació que donà realisació més fonda y pràctica als principis del cristianisme y ademés a la circumstancia de que les classes populars rebessen la cooperació dels Monarques pera lliurar-se de les exigencies de les classes senyorials. Aleshores prenía forma la societat catalana, s' organisavan los Municipis, fent-se necesaria la cooperació del braç popular: axís fóu com ademés de la Esglesia, lo Poder reyal impulsà la creació de les associacions gremials.

«*Cavadors* e *Llauradors*—se llegeix en un Privilegi de Pau y Treva dictat al any 1200 per lo Rey En Pere lo Catòlich (66),—Pellicers, Sastres, Texidors, e tots Menestrals sots aquesta Pau, e seguretat constituím, y posàm», Privilegi que va acompanyat d' altres, posant baix la metexa protecció augusta del Monarca, no sols les persones, sinó també les coses del art agrícol.

Vuytanta tres anys després, un altre rey, Pere lo Gran, cridava a tots los braços o estaments a que un colp cada any se reunissen en Corts al obgecte de tractar de son estat y reforma de la terra y d' aquesta manera los oficis més humils se veyan elevats a les més altes gerarquíes socials.

Modestos representants de la classe agrícola entraren a formar part del gloriós Concell municipal barceloní, quan al any 1257 se constituí lo Concell dels Doscents, perque ja estavan organisats en ofici ab *Cos* y *Matrícula;* se distribuiren les dues centes places en la forma següent: 89 pera los ciutadans y Doctors en dret y medecina, 26 pera los oficis tracte y 85 pera los artesans,

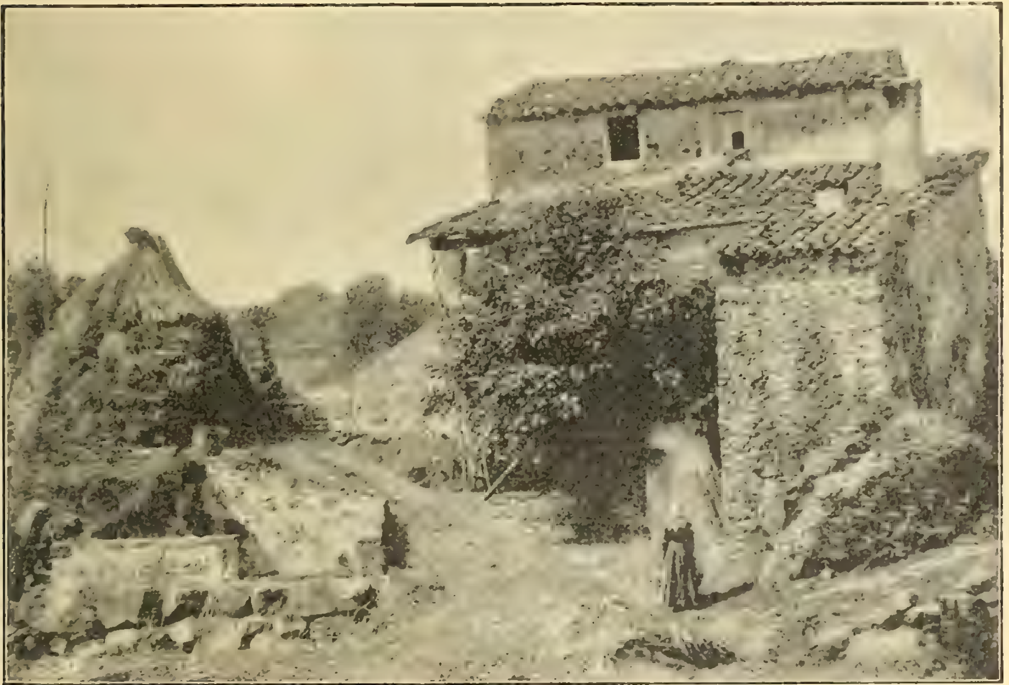
---

(64) Diu un autor lliurepensador dels nostres díes: «la doctrina catòlica de la resurrecció de la carn ha fet més per la redempció de les classes servils y per la llivertat y progrés humà, que les més evangèliques homilies dels Papas o los més sabis discursos dels Pares de la Esglesia: axís la primera forma d' associació que-s troba a la Edat mitjana entre les classes proletaries no va destinada a protegir lo treball, ni la llivertat individual, ni los drets polítichs dels associats, la confraría sols té per obgecte assegurar als afiliats los beneficis del res y auxili de la esglesia y lo de sepultura, ahont lo cos espere lo día de sa gloriosa resurrecció». (Salvador Sanpere y Miquel. «Barcelona, son passat, son present y porvenir», p. 130).

(65) Dr. D. Joseph Torras y Bages. «La tradició catalana», p. 22.

(66) «Constitucions y altres drets de Catalunya», ed. del 1704, Llibre X, part XI, p. 493.

havent-hi dues places pera lo *Cos d' hortelans*, o sía los agricultors residents a Barcelona. D' ençà d' allavores, la classe agrícola intervé com a tal y en tots los negocis públichs de la ciutat, cap y casal de Catalunya y dels peculiars dels Municipis; bé es veritat que tot sovint va a la rerassaga de les demés classes socials, per circumstancies varies, però ab tot va guanyant consideració a cada punt, per lo respecte y la força que en bona part adquireix, mercès a n' aquells nuclis en que s' organisà, com a extensió de la familia, o sía les associacions.

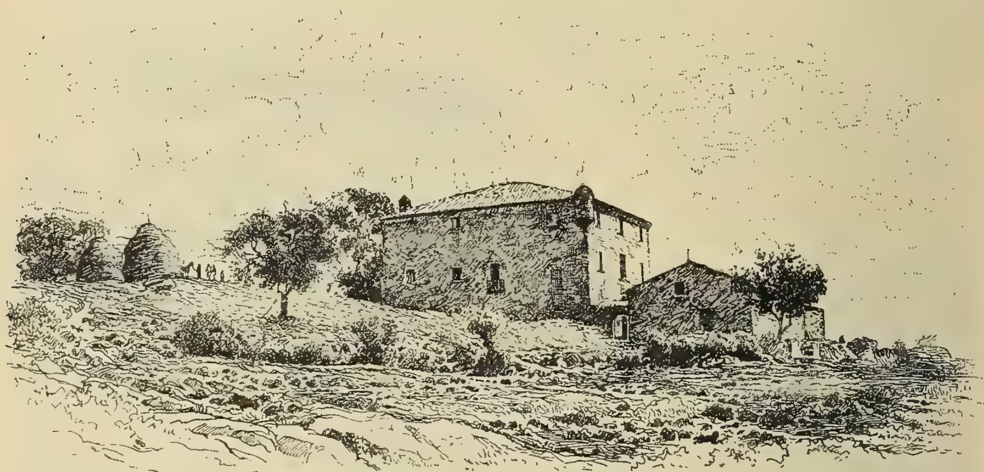
Clixé de Vicents Grivé

Casa de pagès dels Pyrinèus de Gerona
Devant la casa hi tenen apilat lo blat, per batre-l a la tardor

Axís pogué donar-se lo cas de que un senzill hortelà de Barcelona, Conceller, en virtut de ésser tal hortelà, portés una de les vares del tàlam en la processó solemníssima que-s féu en dita ciutat ab motíu de les fastuoses festes que se celebraren pera rebre y obsequiar al Emperador Carles V l' any 1535, constituint aquest fet una de tantes manifestacions de les prerrogatives de que disfrutava la classe agrícola associada.

Ja hem dit, que en mitg de la gran transformació social y política que experimentà Catalunya cap a la tretzena centuria, aparegueren aquestes associacions gremials, si bé s' ha de fer constar que moltes d' elles no eran sinó un ressorgiment d' antigues organisacions, que-s rejovenían y reduhían les seves costums y pràctiques a ordinacions escrites.

Una investigació bastant detinguda que hem fet de les organisacions agrícoles ab reglamentació y veritable forma d' associació que han existit a Catalunya, nos dóna en primer terme la estatuída l' any 1358 a la ciutat de Tortosa, avuy existent encara si bé mólt enfeblida. Se intitula *Gremi de Sant Antoni Abat* y entre altres obgectíus especials havía tingut los següents: fer prestacions de blat cobrant-se l' interès ab la diferencia que va de la mesura rasa que dexava a la curulla que rebía (67); dexar diners al 2 y 3 per 100; provehir lo servey de bagatges a les milicies; cobrar lo Catastre; designar quatre concellers municipals. Era obgecte de donacions y llegats en testaments.

De la obra *Lo Lluçanés*

Masía fortificada contra bandolers «La Serra de Degollats» a Prats de Lluçanès (segle XVI) mólt semblant a la d' en Cabanyes d' Argentona

Nos trobàm després ab la *Confraría de Sant Salvador* del Carme, fundada a Manresa l' any 1379, que també existeix avuy, sortint encara en los nostres díes un dels individuus de la seva Junta («quater») de quatre, a captar los díes de festa per tota la ciutat en favor de la Confraría (68).

Seguint un ordre cronològich se-ns apareix en 1395 la *Confraría de pagesos* de Lleyda, baix la advocació de la Mare de Déu; ademés del fí relligiós y benèfich, obehia aquesta institució a la necessitat de regular tot lo que tingués relació ab la regor dels horts.

A Barcelona los hortelans tingueren confraríes estatuídes des de temps mólt antichs. Una d' elles era la del *Portal de Sant Antoni*, instituída al Pí, baix la protecció de Sant Abdón y Sant Sennèn. Les ordenances més antigues

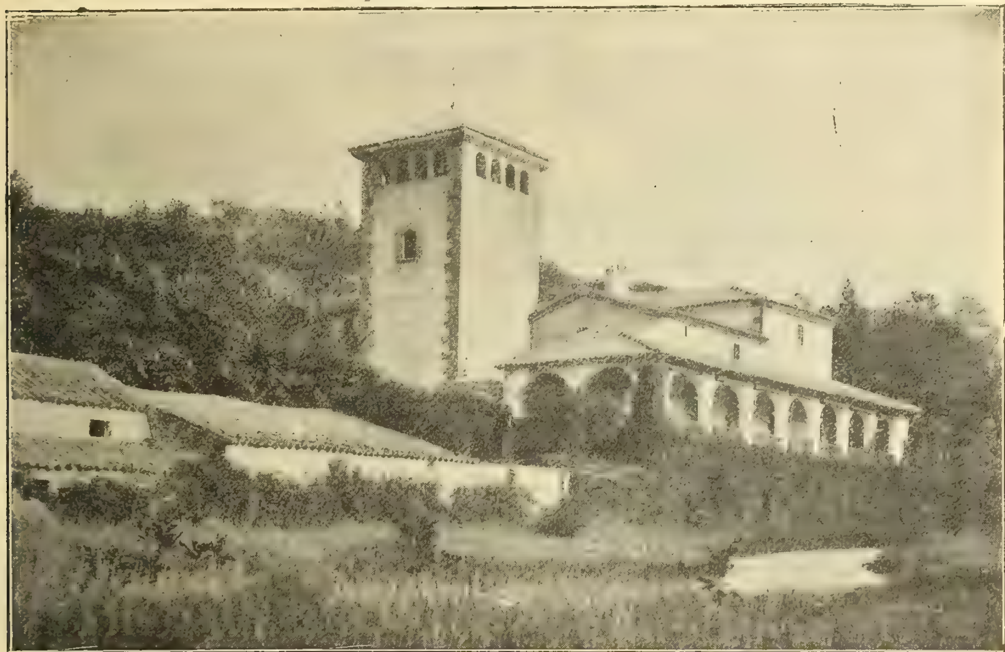
(67) De la Confraría de Sant Abdón y Sant Sennèn y Sant Isidro de Montblanch, se troban diferents debitoris en blat (setanta quarteres), otorgats en lo mes d' Octubre de 1656, per los quals los prestataris se comprometen a tornar per Santa Magdalena del any següent grà per grà, bò y net com l' han rebut y ab los escrexos acostumats o sia un quartà y un sóu per quartera.

(68) Porta una bosseta de seda carmesí, mólt bordada ab penjoys de cordons també de seda.

que hem trobat d' aquesta confrería datan del any 1405; especifican que poden entrar a la confrería *lauradors, traginers* y *hortolans.*

Hi havía també la dels hortelans del *Portal Nou a Sant Pere.*

Però, ¿a que seguir la llista, si trobaríam una confraría o gremi de *lauradors* o pagesos en cada parroquia de tots los pobles de Catalunya? Lo que importa consignar es que cada una d' elles tenía algún obgectíu peculiar, propri de les necessitats y modo de ésser de la agricultura de la localitat y ade-

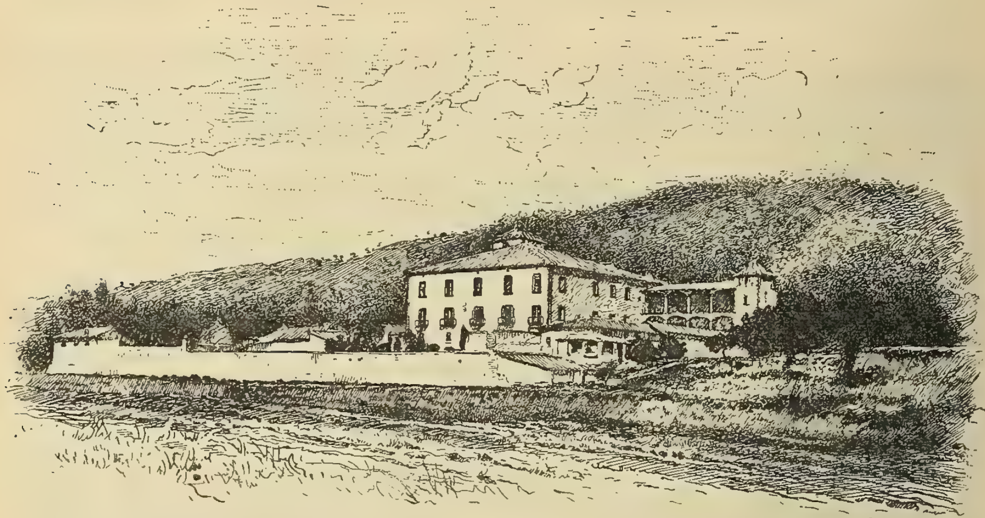
Clixé de Joaquím d' Alós y de Dou

Masía «Cànoves» en la Plana de Vich (Sant Julià de Vilatorta)
de les derreríes del segle XVI als començaments del XVII, ab una galería del XIX

més una munior de prescripcions comuns a totes. Ja hem vist los fins especials que perseguían les que hem indicat; si prosseguissem l' anàlisis d' altres ordenances, trobaríam que lo *Gremi de Santa Llucia* de Reus prestava lo servey de prempses y trulls pera los associats; que la *Sexantena* de Valls cuydava d' evitar que-s cometessen maleses en los camps, y axís resulta que cada gremi, ademés dels fins generals, tenía un fí propri d' ell.

Principalment tots los gremis obehían, com està dit, a un fí relligiós y benèfich; tenían tots, per lo tant, lo séu Sant patró, al qual li dedicavan cada any una festa solemne, sens perjudici de celebrar altres funcions relligioses durant l' any y de pendre part corporativament en les demés que-s celebravan en la parroquia; cuydavan del enterro y funerals del confrare difunt y si era pobre, auxiliavan als seus (69); dedicavan sufragis per la seva ànima; as-

sistían als malalts y los sustituían en les feynes més perentories; excitavan a pregaries en temps d' exut, d' ayguats y altres calamitats públiques. Solían arreglar les diferencies entre confrares desavinguts; se pagava una petita pensió mensual o setmanal pera les despeses generals y axís meteix moltes vegades se solía obligar a un determinat pagament al qui faltés a les reunions o contravingués alguna disposició (70).

De la obra *Lo Lluçanés*

Masía del Vilar de Sant Boy de Lluçanès, construcció del segle XVII al XVIII

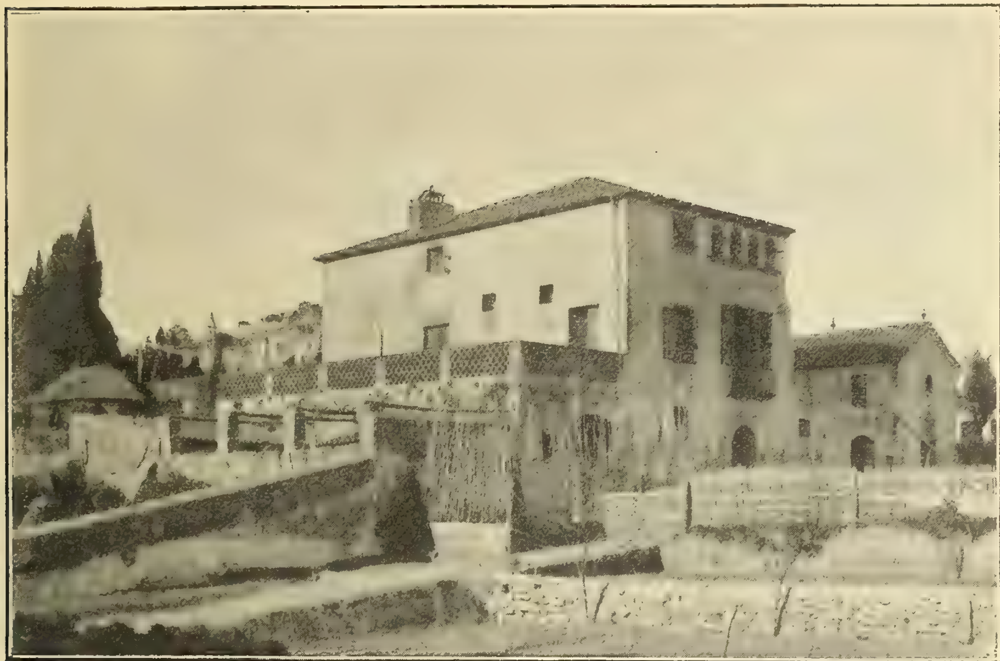
Era també indispensable per tot Gremi o Confraría tenir un Sant patró, però axís com totes les arts reglamentavan lo séu treball dins del Gremi y coincidían generalment en un meteix patronat (los gremis de sabaters tenían per patró a Sant March; los de les arts del metall a Sant Eloy; los pintors a Sant Lluch, etc.) los agricultors de la propria manera que no podían reglamentar les coses del séu treball, no s' avingueren a tenir un sol Tutelar fins que corrents uniformistes vingueren a agabellar totes les manifestacions de vida del nostre poble.

---

(69) Lo pago de les despeses de malaltíes y enterros, era devegades condicional. En la Confraría de Lleyda de que hem parlat, se tenía estatuit que s' havían de sufragar les despeses d' enterro del confrare pobre, però si després se averiguava que havía dexat bens suficients, la Confraría se reintegrava dels desembolsos; la del Roser de Vilarrodona (fundada en 1564) tenía disposat que a tot confrare malalt se li paguessen les despeses de metge y medecines, ab lo bén entès que si Déu li tornava la salut, havía de retornar a la Confraría lo que hagués bestret per ell.

(70) A la Confraría de hortelans del Portal de Sant Antoni de Barcelona se pagava una multa de mitja lliura de cera per cada vegada que sense excusa llegítima se dexés d' assistir a un ajust (reunió); igual multa s' imposava quan en cas de mort d' un confrare no s' anés al enterro a resar dèu vegades la oració del Pare nostre y altres tantes la del Avemaría y donant un diner pera la Caxa de la Confraría y quan se dexava d' assistir a la processó, missa y sermó en llahor dels Patrons Sant Abdón y Sant Sennèn.

Axò no obstant, gosavan alguns sants de excepcional predilecció entre los pagesos, que los consideravan com protectors especials; tals com Sant Medí, pagès de les serres del Tibidabo, lo culte del qual s' extengué a diverses terres (71) inclòs a Madrid, si bé formant part de la corona de gloria de diferents pagesos sants, ab que los madrilenys feren honrar al séu Sant patró

Clixé de Federich Ballell

Masía del s. XVIII en lo Plà de Barcelona, a prop dels Josepets, al altre cantó de la riera de Vallcarca. Derrocada en 1907 ab motíu de la urbanisació de la Travessera de Dalt

en una de les esglesies d' aquella capital; Sant Galderich, pagès del Rosselló, les reliquies del qual se veneran a Sant Pau del Camp de Barcelona (72) y al que un temps dedicavan grans festes los pagesos de les hortes de Sant Pau y Sant Bertràn, essent ademés venerades per tots los agricultors catalans (73) y

(71) Fra E. Florez, «España Sagrada» vol. XXIX, p. 59.

(72) Aquestes reliquies de Sant Galderich (un fèmur sencer) foren profanades a primers del segle passat y l' any 1906 gracies al interès que-s prengué l' arxiver de la Catedral mossèn Mas, foren autenticades y exposades de nou al culte.

(73) Quan D. Ignasi Girona s' esqueya a ser President del Institut Agrícol Català de Sant Isidro, va visitar lo monestir de Sant Martí del Canigó, un día en que hi havía lo fervorós restaurador del monestir, lo senyor bisbe de Perpinyà, lo qui després de revistar ab lo distingit visitant l' altar principal dedicat a Sant Martí, boy tombant-se dret a un costat del temple, va dir-li:—Aquí hi ha lo Sant Patró dels agricultors.—¿També es venerat aquí Sant Isidro?, va fer lo President del Institut.—Senyor representant dels agricultors catalans—diu que va contestar Monsenyor Carsalade ab aquell tó suavíssim y d' atracció infinita que caracterisa al gran enamorat de Catalunya—lo Patró dels nostres agricultors es lo català Sant Galderich venerat durant molts segles pêls pagesos catalans d' un y altre endret d' aques-

sobre tot Sant Abdón y Sant Sennèn, nobles hisendats de Persia que reberen lo martiri en lo segle terç. Lo séu culte fóu general a Catalunya y les reliquies que-s veneran al Monestir benedictí d' Arles (Vallespir) estàn encara cridant fidels de tot arrèu atrets per lo miracle permanent que oferexen; allí se cantan goigs en català en honor de dits sants, goigs que encara se conservan en algu-

Masía coneguda per «Borda de Xica» a Castellviny (mitja hora de Sort), obrada en lo segle XIX

nes parroquies nostres; no hi ha, pot dir-se, esglesia de certa antigor, que no tinga lo séu altar de Sant Abdón y Sant Sennèn, conservant-se ademés molts retaules de dits Sants, recort d' antigues confraríes que los tenían per patrons, perque dispensavan gracies especials a la gent dedicada al art de la terra (74); molts pobles celebran encara la festa major per Sant Abdón y Sant Sennèn, y los noms d' aquets Sants són encara avuy ben populars, perque en realitat eran aquests los advocats de la gent pagesa (75).

---

tes montanyes. Jo no soch català de naxensa, però ho soch més que vosaltres, afegí lo venerable senyor Bisbe, perque ho sou per *força* de catalans, perquè us heu trobat nascuts a Catalunya, mentres que si jo soch català, es per la *gracia de Déu,* perque francès com era, me va enviar a regir la Diòcessis catalana de Perpinyà y per axò en mon escut episcopal hi tinch les quatre barres. ¿No són una metexa cosa en veritat, los catalans de Fransa y los catalans d' Espanya?

(74) Del any 1377 es una disposició del Bisbe de Girona Bertràn de Montrodó, disposant que pera obtenir la prosperitat de les cullites, se digués en tota la Diòcessis la oració de Sant Abdón y Sant Sennèn. (Villanueva, «Viaje literario á las iglesias de España» vol. XIV, p. 21).

(75) Un día nos trobavam en un deliciós Maset del Camp de Tarragona y boy enrahonant de coses indiferents, a un dels entrants a la casa, se li va ocórrer preguntar al amo d' ella:—Abdón, ¿quin capritxo va tenir lo vostre padrí de posar-vos aquest nom?—¿Capritxo? Res d' axò. Lo méu padrí també

Mes, vingué una època per Catalunya, en que perduda la noció de sa personalitat, abandonà tot lo séu pera entregar-se al modo de ésser, al esperit de la Cort, establerta aleshores a Madrid. En aquestes circumstancies va ésser canonisat Sant Isidro (any 1622) y des de que esdevingué aquest fet memorable per la nostra esglesia catòlica, no tardà en preponderar lo patronatge de Sant Isidro en la classe agrícola catalana, com en la de les demés regions del Estat, per demunt dels altres patronatges que en lo transcurs dels segles havía tingut, ab la particularitat de que se generalisà més que cap dels altres. Se va

Clixé de Jaume Vila y Riera

Una llar catalana d' una masía de Frexinet (Pyrineus de Gerona)

uniformar lo patronatge de la agricultura, com tot en aquella època tenía tendencia a uniformar-se (76). «La classe agrícola catalana, prou comptava ab un Sant Medí, pagès, ab un Sant Galderich, pagès, ab los nobles hisendats perses, que tenían centenars de confraríes y ab tants altres advocats celestials, units durant segles a la vida d' un poble o d' una comarca, però Sant Isidro, era lo «Sant Pagès Espanyol», Sant Isidro era fill de la Cort y tot lo de la Cort exercía aleshores un domini absolut sobre les conciencies de tots los espanyols».

---

se deya Abdón per la metexa rahó que jo me-n dich. Al méu padrí los seus pares y a mí los meus, nos van destinar a pagesos y en aquell temps, ja era sapigut: ¿volías ésser bon pagès? Devías encomanar-te a Sant Non y Sant Nen. Veusaquí perque me van posar Abdón, perque los meus pares van voler que sigués pagès.

(76) En lo nostre esmentat treball estudièm detingudament, partint de fets, la evolució que experimentà lo predomini de la devoció a Sant Isidro, sustituint les altres devocions especials dels pagesos.

Fós o no fós natural Sant Isidro sigué adoptat per Patró de la classe agrícola catalana.

Comerç y producció agrícola.—A mida que les clases rurals anaren desfent-se del jou feudal y al compàs del creximent dels Municipis, la agricultura no sols adquiría preeminencies polítiques y socials, com hem vist, sinó que vegé aumentar considerablement la producció y los medis interiors y exteriors de facilitar les transaccions de la metexa.

Clixé de Jaume Vila y Riera

Industria agrícola de la filadura del cànem. Pagesa aparellant lo cànem, pagés allisant-lo y dona ab la filosa fent ja lo fil, en una masía de Camprodón

Prengueren increment los mercats y fires; se dictaren disposicions de policía dels metexos, creant-se lo càrrech del Mostaçaf (77) empleat municipal encarregat de «egular totes les coses axí de vituales com de havers e mercaderíes» (78); se favorí la concorrencia als expressats centres de contractació ab disposicions de caràcter fiscal y ab guiatges y salvaguardes protectors de les

(77) Se creà en Barcelona en lo segle XIV. F. Carreras y Candi «Palomas y palomares en Cataluña». «Miscelánea històrica catalana» vol. I, p. 108.

(78) J. Soler y Palet. «Llibre dels Privilegis de Terrassa».

persones dels mercaders, de manera que aumentà la importancia de molts dels mercats que hem dit en altre lloch se celebravan y se-n crearen de nous. Sens dupte lo mercat més important era lo de Barcelona (79) perqué ademés dels articles del consúm de la ciutat se concentravan en la metexa molts altres productes destinats a la exportació: des de lo segle XIII «Barcelona començà a ésser un port obert a les nacions conegudes» (80); los mercaders catalans donavan a conèxer arrèu les produccions naturals d' aquest terrer y de la industria del propri país en competencia ab los més ardits mercaders del séu temps (81).

Lo comerç, per lo tant, prengué gran increment al entrar en la tretzena centuria (82) y d' aquí que la navegació, la agrícultura y la industria, comencessen a fruir d' una vida esplendorosa. Compara un escriptor (83) de les primeríes del segle XVIII la situació de Catalunya del temps en que escrivía, ab la de les expressades èpoques, y troba aquestes més pròsperes. «Soy de sentir, diu, que Cataluña en los tiempos antiguos fué por lo común más rica, más cultivada y fértil y más poblada de gente de lo que es desde entonces hasta hoy.» En aquest ordre de les comparacions, lo propri autor díu que los territoris de Gerri, Labaix y Urgell, tenían més gent abans que ara; molts pobles de la comarca urgellesa que avuy si esguerran la cullita del blat, estàn perduts, al propri temps que agrícols, eran industrials, al passar per les centuries tretzena, catorzena y quinzena, fabricant panyos, bayetes y altres texits de llana; per tot arrèu de Catalunya l' indicat autor va trobant-hi restes d' haver-hi hagut més gent y més producció que en lo séu temps, especialment d' oli

(79) F. Carreras y Candi. «Palomas y palomares en Cataluña.» En aquest treball hi ha abundants noticies del mercat de Barcelona.

Respecte a preus de blat, carns y altres productes agrícols, axís com les regles de comerç que regian, veja-s ademés «Rúbrica de Bruniquer» v. III, entre mil altres documents del Arxíu Municipal de Barcelona.

(80) Capmany. Ob. cit., v. I, part III, p. 23.

(81) Los mercaders catalans no s' acontentavan en explotar solsament lo comerç ab les produccions d' aquí. Axís, entre altres mil casos, esmentarèm que en certa ocasió (1330) en que se-ls degué posar en males condicions pera exercir lo comerç, lo rey de Castella Sanxo IV, disposà en Reyal Cèdula que los mercaders de Catalunya que anessen a comprar oli a Sevilla, fossen tractats igual que-ls genovesos. (Campmany, v. II. Colecció diplomàtica, p. 57).

(82) Hagué no obstant, de rebre lo comerç importants contratemps, com a lley natural del curs de les coses: però un dels contratemps, motivats per una causa especial y que hagué de influir precisament en les produccions del camp, esdevingué en temps de Jaume I. Aquest gran rey, a instancies del Sant Pare, dictà en 1274 una Reyal Cèdula prohibint la exportació en terra de infidels.

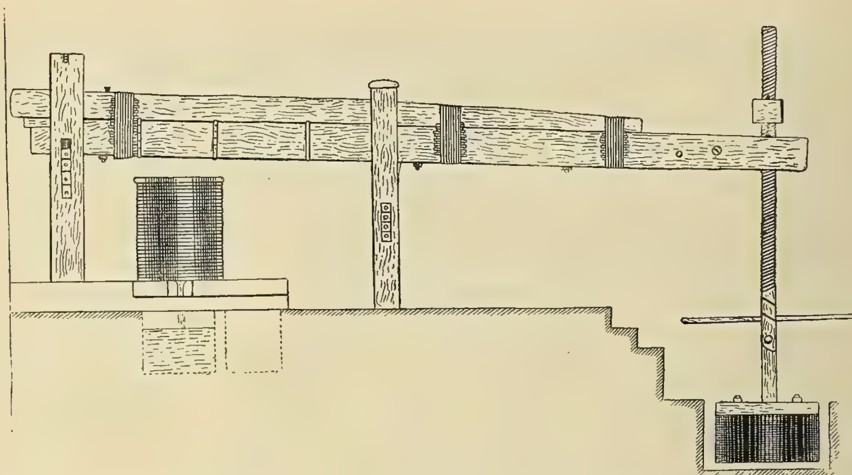
Semblant prohibició produhí gran rebombori a Catalunya, que feya mólt comerç ab Egypte y Bербería; los perjudicats demanaren aclaracions y després de molt discutir-se la qüestió, se reuní una junta de teòlechs, los acorts de qual Junta serviren de base a un decret declarant respecte de quals produccions era licit o ilícit sostenir-hi tractes comercials ab los infidels: se sostingué la prohibició entre altres, per lo blat, ordi, mill, panís, faves, cigrons y altres llegums y ses farines, axís com per la fusta y xarcia de cànem.

Sembla qne no se sostingué per mólt temps la prohibició, perque als pochs anys de decretada, se reviscolava lo comerç de exportació per tals produccions. (Capmany, ob. cit. v. I, part II, p. 47).

(83) Jaume de Caresmar. «Carta al Barón de la Linde.»

y de vins y axís, recalcant que des de los segles XVI y XVII data la decadencia de la població, s' expressa en los térmens següents:

«Lo que antes estaba cuidadosamente cultivado por muchas manos y producía para la subsistencia de muchos, después, no bastando una familia á cultivarlo todo, se contentaban en trabajar el terreno más pingüe y vecino, quedando abandonado lo demás, y así en estos tiempos en que ha multiplicado la gente y van buscando tierra para el cultivo, experimentan que no hay terreno por estéril y áspero que sea, y que parece á primera vista que jamás ha si-

Dibuix de Joan Cabanyes *Escala 1 : 10*

Prempsa de Lliura del segle XVIII, existent a «Cân Cabanyes» (Argentona) (84)

do reducido á cultura, ó que no es cultivable, se hallan indicios y pruebas ciertas de que lo fué; de forma que en un empinado y resbaladizo monte, se

(84) Compte de la construcció de la prempsa de cân Cabanyes:

« Compta del que costarà la premsa de lliura lo que costarà ab diners

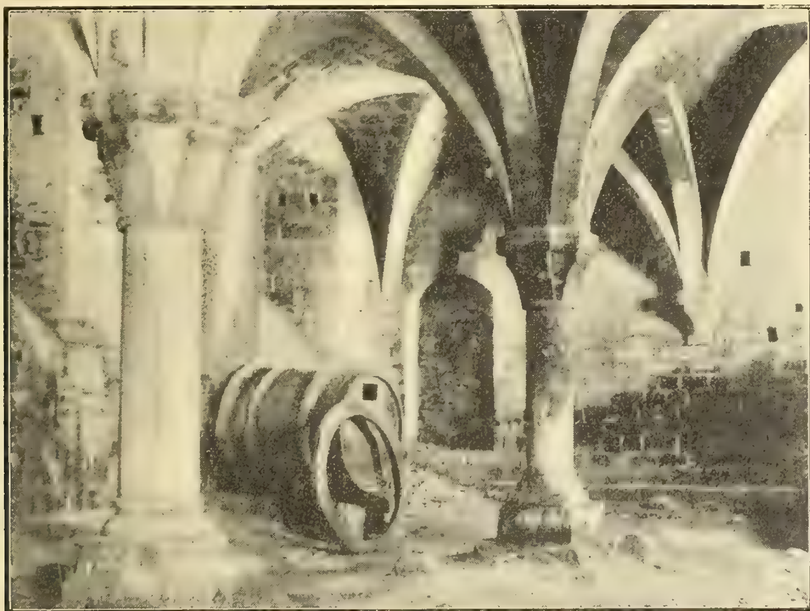
Primo per codregar y servar la pesa y cuxas	4 lliuras	10 sous	
Mes per dur la pesa y cuxas a casa	8 »	8 »	
Mes per mans del mestre dia 4 de Agost	20 »	1 »	
M s una pesa de llibant gros	1 »	4 »	
Mes una junta de carreta a Francesch Roqueta		14 »	
Mes a Dionis Tuxant per altra Junta		14 »	
Mes per sis cabasos despart		9 »	
Mes per un cortaró de ser (?)		17 »	6 diners
Mes per un quintá de pega	2 »	12 »	
Mes per lo ferro de perus y xabetas anellas	21		
Mes per 24 canas de corda per fer lligadas a las pesas	4 »	7 »	9 »
Mes una roba mes per pega		13 »	
Mes per una nou del cargol	1 »	13 »	
Mes al fuster y fadrí	2 »	10 »	
Mes per 28 jurnals y mitx de mestre de casa a 6 sous valan	8 »	11 »	
Mes per noranta jurnals dels fadrins per fer de manobras y demés feines	27 »		
Mes per 32 quintás de cal	8 »	8 »	
	105 lliuras	13 sous	3 diners

halla que á grande costa se fueron poniendo y arrimando grandes peñas como gradas ó escalones, y entre grada y grada ó márgenes, se iban aprovechando y cultivando aquellas estrechas fajas, se plantaban viñas y olivos, y de éstos duran aún hoy día los troncos, después de muchos siglos que no se ha cultivado aquella tierra, como lo tengo observado y visto en varios territorios de lo más quebrado de Cataluña.»

Insistint en aquests conceptes, díu lo propri escriptor:

«Las tinajas aceiteras de piedra que de tiempos antiguos se mantienen en algunas casas y las que se han descubierto entre ruinas, indican que era copiosa la cosecha de aceite y á su modo era la misma la del vino.»

La abundancia de prempses de lliura o de viga que-s troban per les nostres cases de pagès, la major part d' elles en desús, si bé que fins a cert punt no s' ha lograt encara ab les prempses modernes sustituir algunes de les ventatges d' aquelles, confirman la opinió que dexàm transcrita. No es que aquesta lley de prempses daten del temps a que-ns referím, perque ja en temps dels romans y més tart dels alarbs, eran conegudes, però es induptable que prengueren increment més cap ençà.

Un gran celler del segle xv. Lo del monestir de Santes Creus

Lo cert es que teníam moltes produccions y petites industries rurals que s' han dexat perdre sense que moltes vegades hi haja causa que ho justifique. L' autor, les dites del qual vením esmentant, anota que lo plà d' Urgell, estava, com està avuy, faltat d' arbres fruyters, quan tan bé hi podrían anar, però lo qui tracta de plantar-ne, díu, «se detiene por el recelo de que plantando él, no él, sinó los vecinos se aprovecharían del fruto.»

Clar es que la sustitució de cultíus es a voltes mólt racional: tal se pot dir de lo succehit en la plana de Vich respecte al cultíu de la vinya, aquest cultíu que tan desgraciades consequencies ha portat per més d' un concepte, girant al entorn d' ell les grans crisis de la agricultura: a la plana de Vich, ahont avuy gayre bé no s' hi coneix cap cep, se té noticia (85) de que a partir del segle XI fins al XVII o XVIII se cultivava la vinya. Sens dupte que la facilitat de transports ha fet que 's abandonés dit cultíu en una comarca poch apropriada pera treure-n bons profits, perque per tal causa y altres, cada día va essent menys necessari que en cada comarca se produhesca de tot, y encara que sía incidentalment, sía-ns permès dir que-s fà forçós eliminar molts cultíus que no resultan prou remuneradors, pera dedicar-se casi exclusivament als que sían més productíus: per les víes de ferre y per les carreteres, arriban fàcilment en una comarca les produccions que hi faltan.

Per aquestes rahons que en part produhexen ja los seus efectes, si bé que no tant com convindría y per altres circumstancies, tals com los cambis naturals de costums y gustos de la societat, los avenços de la industria, etc., ha esdevingut la disminució o desaparició total de certs cultíus y de determinades industries rurals.

Nos trobàm, per exemple, en que ja des de la època romana, durant tota la Edat Mitjana y gayre bé fins als nostres díes, s' han cultivat aquí en gran escala lo cànem, llí y espart (86), primeres materies pera la confecció de prendes de vestir y d' usos domèstichs, axís com pera la confecció de xarxes y cordes. La desaparició dels telers a mà, la baratura ab que los telers mecànichs confeccionan certes robes que abans confeccionava pacientment la típica filadora, la introducció de certes fibres extrangeres, han fet, entre altres causes, que aquells cultíus se reduhissen considerablement, de manera que si un temps arribavan fins a donar lloch al comerç de la exportació, avuy nos venen de fora una part de dites primeres materies, si es que no-ns arriban ja confeccionades. Axís meteix los avenços industrials han transformat en gran manera industries determinades que eran font de vida pera les classes rurals, com les de la pega, lo sèu, lo quitrà; han desaparegut o decauen determinats cultíus com lo del roldó y altres que esdevenen avuy cultíus poch remuneradors, productes que des de lo segle XIII s' exportavan a diferents punts, un cop provehits los mercats interiors.

---

(85) Joaquim d' Abadal. «Federació Agrícola Catalana Balear.—Congrés celebrat a Vich l' any 1908.» p. 28.

En «La Veu del Montserrat» de Vich, any 1880, pàgs. 339 y següents, se publicà un treball titulat «Les vinyes en la Plana de Vich», plè de mólt curioses noticies.

(86) La enumeració de cultíus del segle XIII al XVI, la farèm a base de la esmentada obra d' En Capmany, vol. I, part II, p. 240 y següents.

(87) «Desde el siglo XIII habían acostumbrado los catalanes llevar á los reinos extrangeros, principalmente a Berbería, granos, harinas, plomo, hierro, acero y armas, sin contar otros aprestos especificados en las Reales cédulas de D. Jaime I, de 1274, de D. Pedro III, de 1283 y de D. Jaime II, de 1295.

També s' explica, per la facilitat de comunicacions que los grans centres de producció d' Amèrica, Russia y altres paissos, hajan anulat, o poch menys la exportació de fustes y de pells y cuyros; que s' haja axí meteix reduhit al no res, (convertint-nos en importadors) la exportació de cereals, que havía constituit un dels cultíus més extesos y remuneradors, axís com era productiva la industria de les farines (87).

Afegeix l' autor al qual seguím, que s' adineravan mólt especialment altres productes com «tocino, vino, piñones, avellanas, nueces, almendras, manzanas, castañas, orejones, naranjas, cidras, limones y árboles para trasplantar. Por lo que mira á la saca del tocino, parece que llegó á tal exceso, que en las Cortes de Monzón de 1534, se dió providencia para contenerla, pues era alguna vez en manifiesto daño de la provincia. Así pues, fué prohibida para reynos extranjeros baxo la pena de quinientos ducados de oro y confiscación del género, concediéndola tan sólo para los dominios de la corona de Aragón, en años de abundancia, después de quedar provisto el país.

»La extracción de los sobredichos renglones continuó en todo el siglo XVI, á los que se añadieron la miel, el azeyte, las algarrovas y pesca salada, según se demuestra por los derechos que recargó la Diputación en las Cortes del año 1599. A la verdad por aquellos tiempos eran excelentes los vinos de Rosellón, Mataró, Sitges, Falset y campo de Tarragona y los cáñamos de éste, no menos que las avellanas del Ampurdán y la Selva.»

Lo quadro de les principals produccions y industries rurals del segle XIII al XVI no es complert encara; ademés d' aquesta producció exhuberant de fruytes, de ví y oli que avuy s' ha aumentat considerablement, enviant-se a diferents paissos del món quan los tractats internacionals o disposicions fiscals interiors no ho dificultan, nos trobàm ab altres produccions de vida esplendorosa un temps y esmortuida avuy, quan cap rahó de pès abona lo séu decaiment.

Acabèm de fer esment de la producció de la mel. ¿Per què no-s treu lo partit degut de les condicions privilegiades del nostre terrer pera la obtenció

Que el trigo, el vino, legumbres y otros frutos fuesen también renglones del tráfico activo, se comprueba por varias memorias antiguas. Por lo que mira á los granos, hemos de suponer que Tortosa era el almacen general de los trigos, que sin duda baxaban de Aragón por el Ebro, y se extrahían después para diferentes puntos; como lo acredita un decreto de 1296 en que el Rey D. Jaime II permitió á los vecinos de Barcelona la libre exportación de aquel fruto para todos los países. En 1301 la nao de Juan Marquet navegando desde Portfangós á Génova con un cargamento de trigo, fué arrestada en el puerto de Cadaqués con motivo de no haber satisfecho su patrón ciertos derechos. Por último, en 1339, á causa de la gran carestía que padecía la Toscana, la ciudad de Sena despachó ciertos comisionados á Cataluña á comprar trigo por valor de diez mil florines de oro, cuyos cargamentos después se perdieron con un temporal que sobrevino en la navegación.

En los Capítulos sobre los derechos de entrada y salida de las aduanas de Cataluña, compilados y confirmados en las Cortes de Barcelona de 1413, se trata desde el quinto hasta el undécimo de lo que adeudaban los trigos, vino, carnes saladas, legumbres y otros comestibles, con distinción de los parajes por donde se extrahían. En las Cortes de 1481 se renovaron y arreglaron los referidos derechos. En el Capítulo IV y V se expresa lo que adeudaba por práctica á la salida toda especie de granos y legumbres.» (Capmany, VI, part II. p. 252).

d' aquest producte? ¿Per què a la vegada no-s treu lo partit degut de les condicions axís meteix privilegiades del terrer y clima pera la producció fruytera? y dihèm axò, malgrat la existencia dels maravellosos fruyterars del plà del Llobregat, Camp de Tarragona y altres. Aquesta producció pot donar lloch a una industria rural excelent, que com la de la mel, la de la seda, y tantes altres, gayre bé desaparegudes, constituirían una base excelent de benestar material, y fins moral, pera la gent del camp: nos referím a la industria de la conserva de fruytes, que com aquelles esmentades industries, havían portat a llunyanes terres lo crèdit de la nostra producció (88).

Serrant lo glas pera transportar-lo al pou (Avencó de Tagamanent)

No sabèm tampoch si té prou explicació, la desaparició d' altre cultíu, que assolí gran importancia, lo cultíu del safrà, extès en diferents punts de Catalunya, principalment a la Segarra y Conca de Barberà. Potser lo principal centre de producció era Santa Coloma de Queralt, per quant hi comparexían a comprar-ne mercaders de Barcelona, Cervera, Cardona, Tàrrega, Vilafranca, Igualada, constant que per espay de cinch mesos (Octubre de 1378 a Març de 1379) se cobraren a Santa Coloma impostos per la compra y venda de més de 25,000 lliures de dit producte; se venia a 20 rals velló la lliura (89). Lo

(88) L' esmentat Dr. Caresmar, després d' afirmar que les dones cuydavan en los segles XIII y XIV de la producció de la mel que s' enviava a Llevant, diu: He vist un instrument en que un home s' obliga a pagar cert deute un cop haja vingut d' Argel a vendre figues seques y panses.

(89) Mossèn Joan Segura, Pvre. «Historia de Santa Coloma de Queralt.» cap. XXII.

safrà de Catalunya s' exportava a França, Alemanya y altres paissos (90).
Axís meteix hem de fer esment d' una industria rural que assolí gran preponderancia y que avuy, per un avenç industrial y per certes circumstancies

Carregant lo glas pera portar-lo al pou (Avencó de Tagamanent)

de caràcter administratíu y fiscal, s' ha reduhit gayre bé en sa totalitat a la ciutat. Resseguint los documents de nostres arxíus municipals, arrèu se troban

(90) «Que los antiguos Catalanes embarcaban este fruto de su propio suelo para levante, no admite duda: pues entre otros renglones que componían la carga de una nave que partió de Barcelona en 1394 para Alexandría y fué apresada por los Genoveses, se cuentan la miel y el azafrán. Tampoco admite duda de que lo llevaban al norte y que sería uno de los ramos para el comercio activo con los Países Baxos. En efecto, aun conservamos una memoria de ello en el litigio que en 1405 pendía ante los Burgomestres de la ciudad de Brujas entre un mercader catalan y otro flamenco sobre la venta de un surtido de azafrán. Este fruto era también objeto de comercio para lo interior de Alemania: pues por los años 1444 dos mercaderes barceloneses se hallaban en Francfort con sus repuestos de azafrán de Orta, donde padecieron algunas extorsiones, por haberles suscitado un pleyto ciertos extranjeros acerca de la pureza y bondad de dicha mercaduría.

Por otra parte, debemos suponer la extracción del azafrán como uno de los objetos importantes del comercio de los Catalanes; pues que en varios capítulos de Corte se hace expresa mención de los derechos que debían adeudarse y de los lugares de su peso y manifiesto. Según las antiguas tarifas confirmadas en las Cortes de Barcelona de 1413, la imposición de salida era de un cinco por ciento. En el capítulo XVIII de los nuevamente arreglados en las de 1481, se trata de moderar los de la extracción de aquel género. Posteriormente en el capítulo XXV de las Cortes de Monzón de 1547, se estableció que la tabla y peso del azafrán de Orta fuese en la Villa de Altea junto al Ebro. Asimismo en los capítulos VII y IX de las Cortes de 1533 se vuelve á tratar del referido fruto, arreglando su bondad y señalando el puesto de su despacho.» (Capmany).

datos y deliberacions dels concellers, referents a la administració del servey del glas o néu; recorrent les parts alteroses y fredes de la nostra Catalunya, arrèu se troban pous de glas, gayrebé tots abandonats, inservibles avuy día. Aquells documents y aquestes cavitats construides en les nostres montanyes, demostran lo gran consúm que-s feya de glas y lo increment que tingué un día aquesta industria agrícola.

Clixé de Antoni Gallardo

Pou de glas en lo Montseny.—Una de les obertures exteriors

De diferents cabudes eran aquests pous; uns dels pochs pous que encara prestan servey, són a l' Avencó de Tagamanent; un d' ells conté 3,000 càrregues de glas. Pêls voltants de cada pou, hi ha les corresponents esplanades de terra que no fonga, pera embassar-hi l' aygua y esperar que-s glasse. Són interessants les operacions pera la conservació del glas y extracció dels pous pera son destí.

Un cop ha adquirit l' espessor convenient en sos depòsits o basses, es serrat talment com si fos fusta, ab les metexes serres, sense nirvi, que usan los fusters; al obgecte de que surtan les peces iguals, se valen los serradors d' uns motllos fets ab llistons.

Obtingudes axís les peces de glas, se agafan ab uns ganxos, sense tocarles ab les mans, y se transportan ab carro al pou. Sempre hi ha fraccions de glas que no-s prestan pera serrar-se y convertir-se en peces adequades; dit glas es desmenussat y reduhit a pols, servint pera omplir los interticis que quedan en lo pou entre peca y peca y axís se logra una massa compacta.

Devegades en lloch de pous hi havía les *poues*, o sia pous en que s' hi apilonava la néu y se tapava ab branques d' arbres. Se pot veure avuy una poua a Collfornich, a un extrèm del Plà de la Calma del Montseny (91).

(91) Ab tot y que lo glas artificial va guanyant terreno cada día al glas natural, sembla que aquest se obté ab més economía que aquell; ademés té més durada y indubtablement procedeix d' aygues pures. Però lo glas natural paga drets mólt crescuts al entrar a Barcelona.

De totes maneres, sembla que lo consúm de glas ha disminuit en los nostres temps.

La familia, la proprietat, institucions protectores. — Catalunya crexía, Catalunya aumentava en riquesa y s' havía posat a la devantera dels pobles progressius. Peró, ben sovint, la societat se veya sotraquejada, s' estroncavan les deus de riquesa, lo comerç restava parat, la agricultura sense braços. Unes vegades la guerra se n' enduya a la gent a conquerir nous territoris o los subgectava a defensar terres guanyades; altres vegades la peste se ensenyoría dels vilatges, sense que la ciencia sapigués atenuar los seus efectes ni evitar la seva repetició; derrera d' aquests flagells venía la pobresa, la despoblació, los camps tornavan a ser erms y queyan les cases payrals al pes de tantes desventures.

Precedint o seguint a la peste, que ocasionava molt sovint grans mortandats, se presentava pera la agricultura altra plaga, avuy sols propria de les terres castellanes del regressíu *latifundio* y del no menys arcáich *barbecho* y dels paissos americans, ahont la mà del home encara no ha arribat a fer produhir degudament lo terrer; aludím a la plaga de la llagosta, que portava considerables trastorns a la agricultura (92). La peste, la llagosta, exuts y ayguats, eran calamitats que flagellavan ab molta freqüencia al país, y los nombrosos documents que obran en los nostres arxíus, evidencían lo temudes que

---

(92) Los nostres passats posaren tot lo séu saber en la extinció de la llagosta, com avuy no-s prenen la molestia de fer-ho los perjudicats per l' insecte volador. Veja-s una curiosa nota referent a una invasió de llagosta a la vila de Cardedèu:

«Als 16 de Juliol de 1687, entraren en esta vila de Cardedeu la plaga de las llagostas, y foran ab tanta abundancia, que cubrian la terra, debastan las ortalissas, com son Cols, Albarginias, Carabaças, Naps, Rabers y Blat de Moro, Xurobias, que noy dexaben fullas, y continuaren est estrago fortament uns quinze dies y després començaren á cobar per serts llochs, com es a la Creu de pedra qui va a Granollers, a la vinya vella den Montells, prop de casa, y altres parts de ressésos, y passats dits quinze dies vingué de Granollers lo Sr. D. Miquel de Taberner, jutje de la Audiencia, donant hordes als batlles y jurats que matessen ditas llagostas, ab mol bonas penas. no exemint Caballer, ni militar, ni menos Eglesiastich de dita pena. Feren las diligencias y anaren ab llansols y parantlos al cap de vall de dits puestos y los demés ab remasos los senyan y las feyan anar á dits llansols ab que y abia llensolada de una quartera, altras de mitja ab que los demés llochs anaben fent lo mateix». *(La Veu del Vallès,* 11 Febrer 1900).

Aquesta invasió de llagosta del any 1687, va ser molt intensa, segons se expressa en una *Declaració* defensada per lo Dr. Francesch Clarassó, populat a Granollers, feta en favor de una deliberació del Consell dc dita Vila. (Impresa, en la estampa de Rafel Figueró, als Cotoners, any 1687, Barcelona).

Se díu en aquest document, que després de la llagosta sol venir peste, a causa de la «conspurcasió del ayre, que mesclant-se en ell àtomos fètidos y crasos, lo inficcionan; o ja sía per la materia excrementicia que dits animals dexan per terra; o ja sía perque en la mort de ellas essent tanta la copia (com afligits tots ploràm) corrompent-se y pudrint-se per la superficie de la terra, ocasionan corruptela als ayres inficcionant a aquells».

Per axó preocupant-se lo Municipi de la higiene pública, de forma que avuy moltes vegades no s' arriba a tant, disposà ab data 15 de Juliol del indicat any 1687, que essent inminent la infecció, tots los particulars que tenían depositades immundicies «ja de fems, ja de altres ascarositats», al vol de les muralles y valls de la vila, ho transportessin dintre lo terme de sis díes a un lloch més apartat.

Lo Doctor Clarassó se quexa de que la ordre no fos obeida, calificant-la algú de *bestial* (alegant que en plé istiu era perillós remenar aquelles sustancies, afirmació que lo Dr. Clarassó rebat ab munior de rahons), peró pochs díes després va refermar-se aquella ordre ab pública crida del Sr. Mostassaff, baix pena de tres lliures contra los desobedients.

eran, promovent a cada pas pregaries públiques, vots populars y peregrinacions als santuaris y ermites.

Però lo geni català vencía tantes contrarietats. S' havía dotat de una organisació familiar, admirada per los més eminents sociòlechs de tot arrèu; havía donat fortalesa a la llar, considerant-la com lo més ferm puntal de tot progrés y benestar social, constituint una comunitat domèstica perfecta.

Condició preuada de la llar era la seva inviolabilitat, com no haja sigut més estimada y reconeguda aquesta condició en los temps moderns; la casa de pagès, més que racés de una familia, ho era de varies families, des del cap de casa, fins a la modesta minyona de servey, passant per la familia que l' herèu començava a crear, ab los adherents de les dues generacions, la familia del masover y los mossos de servey que-s perpetuavan a la propria casa, organisació excelent que, en poch o en molt, subsisteix y que dóna lloch a una solidaritat fruytosa (93).

La familia, a base del sentiment cristià, de la llivertat de testar, del amor al treball, assolí a Catalunya una organisació perfecta; va ser també perfecta la distribució de la proprietat. Perfecta, perque a Catalunya dintre la societat agraria, se realisà l' ideal, que benhauradament subsisteix, de reduhir al menor nombre possible, l' element jornaler, pur y senzill jornaler. En una forma o altra, se conseguí que tothòm fós proprietari, que tothòm, quant menys, tingués participació en los beneficis del amo de terres, que se interessés en lo rendiment d' aquestes, perque una part d' aquests rendiments eran seus. Quan no n' hi hagué prou de la enfiteusis temporal, vingué la perpètua; allà ahont no era prou la rabassa morta, se presentà l' arrendament; si no, la masovería y encara més, vingué lo quarter o quartaire, lo quinter y lo sisaner. Res de prestacions que involucravan vassallatge, com ab lo féu perpetual; no calía com ab la enfiteusis pagar entrada, ni-s disfrutava de la terra per temps limitat, com ab la rabassa.—¿Vols conreuar perpetuament un tros de terra, una heretat ab sos camps y arbredes, ab facultat de trasmetre-la als teus, vendre-la, gravar-la, enagenar-la? deya l' amo de una hisenda, tal vegada, a un dels que fins llavores havían sigut mossos seus.—Donchs, aquí la tens, y edifica-hi una casa per tú y los teus, que serà sempre més teva y paga-m de les terres que conreuarás, a ús y costúm de bon pagès, una part dels fruyts que lleven — la quarta, la quinta o la sexta part, segons la més bona o més dolenta calitat de les terres.

---

(93) S' ha fet notar ab demostració de la solidaritat y germanor regnants en la casa de pagès, que totes les persones que en ella viuen, tant si són de la familia metexa, com no, són anomenades per lo nom de la casa, designant-se axís al continent per lo contingut. (P. Estasen, *Instituciones Económicas y Jurídicas que resuelven el problema social en el Campo.* «Revista Jurídica de Cataluña», Any 1906, p. 37).

Altrament la *casa,* té tal importancia a Catalunya, que per ella desapareix l' individuu. La pubilla no solament conserva lo nom de la seva casa payral, sinó que lo dóna al marit y lo trasmet als fills.

Axís es com s' ha realisat lo fecont ideal de la proporcionada distribució de la proprietat — ni excessivament distribuida, ni massa acumulada, — ideal tan encarnat ab lo modo de ser de la gent rural catalana, que fins aquell element que podríam dir que ocupa lo derrer lloch de la escala social agraria, lo pastor de remats (94) ha disfrutat, en virtut de lo que se-n diu *tinguda,* de una part dels beneficis reportats per lo bestiar.

Lo geni català sapigué dotar-se de una organisació perfecta en la familia y lo treball; però encara no hauría assolit la prosperitat moral y material que assolí, si entre aquestes institucions y la del Municipi, no hagués creat una serie de engranatges intermitjos que subvenían a necessitats que no-s podían atendre ni dintre la propria familia, ni a base de la organisació de la proprietat, y que axís meteix los Municipis y los Poders públichs no podían atendre.

Ja hem registrat lo fet de la associació agrícola, propriament tal, en la seva nexensa y desenrotllo. Mes dintre la societat agraria catalana se manifesta tan viu lo sentiment de la solidaritat, que apareix ab mil formes diferentes, apart de la modalitat *associació,* totes elles encaminades a auxiliar-se y protegir-se mutuament los individuus al art de la terra dedicats (95).

¿No veyèm encara avuy mil vegades com tot lo vehinat de un poble acut a fer les feynes més perentories en les terres del company malalt, del orfe, de la viuda? De vegades se fà per precepte reglamentari de una associació; altres per disposició del amo de la finca, segons pacte a que previament s' han sotmès los arrendataris; però es més freqüent que-s faça per propri impuls o per

(94) P. Estasen, treball citat, p. 164.

(95) L' agricultor, s' ha dit y repetit en tots los tons, es lo element social que exagera més lo séu individualisme, rebelant-se fins a lo inconcebible contra tota tendencia a la associació.

Tal vegada no hi haja ab semblants paraules, prou exactitut en la expressió del concepte. L' agricultor es enemich de tota reglamentació, de amotllar-se a patrons determinats, encara que sían confeccionats ajustant-los a veritables necessitats; però axo no vol pas dir que sía un enemich irreductible de la associació en l' ample sentit de la paraula. Lo esperit associatiu de la classe agrícola, se manifesta arrèu, ab més intensitat, nos atrevím a dir, que en cap altra classe social, però en infinita varietat de formes, ab una basa de llivertat complerta, sense més lleys que la costúm. La costúm es lley sobirana, la única que no repugna al agricultor; la lley escrita, fruyt de un pensador, o si se vol, sortida de un nucli de agricultors metexos, es mirada ab menysprèu y antipatía per la generalitat, tant més, com més extensa es la seva esfera d' acció. Sols en aquest sentit es lo agricultor sistemáticament enemich de la associació, ab gran detriment, no hi ha pas dubte, dels seus interessos morals y materials.

Però quan se tracta de afavorir y de regular una determinada classe de interesos materials, quan se toquen los resultats immediatament, quan es ben concreta y limitada la acció a desplegar, quan no haja de anar més enllà del reduhit cercle del poble o del més reduhit encara dels agricultors aglevats en una vall o en una serralada, l' esperit de solidaritat apareix potent y dóna lloch a variades manifestacions del més bon sentit.

Res demostra més lo intensament que sent la gent rural l' esperit de solidaritat a la manera que tením explicada, com la volior inmensa de Germandats de socors mutuus de caràcter local que hi ha per tot arrèu. Per reduhit que siga un vehinat, no dexa de tenir una o més d' aquestes institucions benèfiques basades en un principi relligiós; sens dubte que a proporció s' acull més a elles la gent rural que la urbana, ab tot y que aquella ne podría prescindir més que aquesta, donchs es difícil que per desgracies que sobrevingan a una familia pagesa, se quede absolutament mancada de tot medi de subsistencia, com succeheix a centenars de families de les grans ciutats («Agremiació agrícola», p. 37).

iniciativa del senyor rector de la parroquia, que al peu del altar, durant la celebració de la missa, convida al poble a practicar tan santa y escayenta obra de caritat, donant permís pera treballar en día de festa (96).

Clixé de Jaume Vila y Riera

Una cabana o departament per guardar eynes y produccions de la terra, prop de la casa de pagès, en les montanyes de Camprodón (Pyrineus de Gerona)

Podríam parlar d' altres exteriorisacions del esperit de cooperació, que avuy ab tot y sa existencia secular, són encara insustituibles; tals com: un tribunal popular pera lo regisme del arrendament de les hortes de Reus, al estil del de regants de Valencia, sense tenir lley escrita; la institució manresana, que-s regula també per dret consuetudinari, anomenada Catorzena (de catorze garves, garbera), al obgecte de assegurar de incendis les garberes de grà d' espiga (97); podríam parlar aquí dels tants seculars, sindicats de regants; de les societats pera explotar molins fariners o bladers, de data algunes del segle XII, com el de la Selva del Camp (98), de societats pera la cría

(96) A Torelló tots los pagesos, sense que-s consideren *associats*, pagan periódicament unes quotes al obgecte de tenir fondos que servescan pera pagar los gastos de menjar als qui van a treballar per altres en cas de desgracia.

(97) J. Maspons. *La Veu de Catalunya,* 1 Juny 1902.

(98) Mossèn Joan Pié. *Anals inèdits de la vila de la Selva del Camp.* «Revista de la Asociación Artístico-Arqueológica de Barcelona». Març-Abril de 1902.

y recría del bestiar; pera l' ús de animals de treball y de utensilis y atuells pera la verema y altres operacions agrícoles; pera la venda de fruyts y pera explotar per una o més cullites, terres de la propria societat, de particulars o del Municipi, que tant bon punt la classe agraria pogué expansionar-se y lliurar-se de trabes pera obrar per propri impuls, lo esperit de solidaritat y de defensa dels interesos aparegué potent; però sens dubte una de les formes que prengué aquest esperit, es adequat a satisfer necessitats que no arribavan a esser satisfetes per la familia, y que, ni lo Municipi en son sentit estricte, ni los Poders públichs podíen atendre. Fóu lo que se-n digué Pòsit, Pallol, Botiga de Blat.

Deguessen lo séu origen a una fundació piadosa, reyal, municipal, o a la iniciativa dels vehins del poble, constituits o no en associació per altres fins, eran depòsits de grans, que solían destinar-se a vendes y prèstams en anys de escassa cullita, pera la sembra y pera pastar. Responían a la virtut de la previsió, propria de tots los temps y de tots los hòmens, de tal manera, que la idea generadora d' aquestes institucions, se fà arrencar del poble d' Israel (99) quan lo Patriarca Joseph, preveyent ab esperit profètich los set anys d' esterilitat que havían de succehir a altres tants de fertilitat extraordinaria, va disposar que-s' amagatzemés tanta quantitat de grans, que arribà a igualar les arenes de la mar.

Si la virtut del estalvi y de la previsió es característica dels catalans, no cal dir quanta importancia tingueren semblants institucions en la nostra terra. Ab molta minuciositat s' han donat a conèxer les Botigues del Penadès, accepció usada també en alguna altra comarca. Botiga, en lo llenguatge usual del país (100), significa lloch ahont se guardan los fruyts del camp, a excepció del ví, que-s guarda al celler. Les Cases Rectorals tenían freqüentment Botiga pera tots los vehins, de manera que, segons hem vist, axí com primitivament se posà sots l' ampar del temple parroquial la cullita del ví (*Sagraris*), la Rectoría guardà los cereals. Les Botigues no eran solament depòsits comuns de grans; servían pera subvenir a necessitats públiques, pera facilitar llevor en època de la sembra y blat pera pastar y al meteix temps pera subvenció de les esglesies.

Ajudats d' un escriptor qui s' ha ocupat minuciosament d' aquesta materia (101), dirèm quelcòm de la Botiga de la parroquia de Albà, al efecte de donar idea de tals institucions. La Botiga de Albà va ser fundada per decret episcopal de 26 d' Octubre de 1682, ab vint quarteres de blat procedent de la Administració del Roser, que, com tantes altres, se provehía des de molt antich, per medi de captes, de productes agrícols.

---

(99) Fr. Antoni Elíes y Rubert. *Discurso sobre el origen, antigüedad y progresos de los Pósitos.*
(100) V. Santamaría. *Derecho consuetudinario y economía popular.*
(101) Santamaría, *La Notaría*, de Barcelona. Març 1899.

Comentant les disposicions contingudes en un Decret de Visita de 1736, escriu l' indicat autor:

«Con profundo sentido jurídico y conocimiento práctico de las cosas de agricultura, se establece la obligación de restituir el trigo en el mes de Agosto próximo al del préstamo, es decir, a la terminación del año agrícola relativo á los cereales, ordenándose lo referente al aumento ó *puja,* con la sanción correspondiente á los morosos. Se ordena el reparto de trigo en tiempo oportuno entre los labradores, á arbitrio prudente del cura y obreros, mediante seguridad de fianza. Por el apartado 3.° se crea la personalidad jurídica para interponer reclamaciones, restringiendo el aumento, *puja* ó interés, á solo un cuartán, doctrina muy cristiana y humanitaria; pero seguramente demasiado suave para los deudores de mala fe, y perjudicial para otros que podrían utilizar en otro año el trigo no devuelto, amén de que, con tal provisión, quedaba amortizado sin provecho un capital que podía seguir dando rendimiento. Y acerca de la puja debe consignarse que era módica, dado que excedía poco del 8 por ciento, siendo así que se prestaba con solo garantía personal *ex æquo et bono.* Y finalmente, se crea la contabilidad de la Botiga y la prohibición de vender lo que fuese necesario para el público servicio, destinando la parte de aumento en beneficio de la obra, es decir, á un objeto que, en una ú otra forma, el pueblo debe atender, como es la conservación de su Iglesia ó templo».

Més endevant se troba que en los préstechs de blat hi intervenían ademés dels administradors de la Botiga y del Rnt. Rector, un o dos regidors; lo prestatari devía tenir qui l' afiansés.

La Botiga d' Albà, prestà blat a vehins d' altres pobles, lo que prova la prosperitat que assolí.

En alguns casos se condonava, per caritat, los deutes a alguns pobres; però en alguna altra ocasió se troba que s' acorda no dexar més blat als insolvents de mala fè.

¿Qui no hi veu aquí, un esperit de germanor y de caritat, al ensemps que de gran sentit pràctich? Però vingué un temps pera la Botiga de Albà, com per totes les demés, de forta crisis.

Totes moriren directa o indirectament, a causa de la desamortisació.

En quant als Pallols, que tan grans serveys prestaren, no sols als particulars, sinó als Poders públichs, en molt desgraciat estat té de trobar-se l' arxíu municipal de qualsevol poble, que al registrar-lo, no vingan a les mans comptes y llibretes del Palloler, Clavari o administrador del Pallol o Payol; tan generalisada era aquesta institució, lo meteix en una capital de la importancia de Barcelona (102) que en poblets insignificants y tanta era la atenció que s' hi prestava y lo moviment que produhía (103).

---

(102) En Capmany, ob. cit., vol. II, p. 29, n,° 15, «Apèndice de algunes notes», s' ocupa del Pallol de Barcelona.

Lo pagès català y les feynes del camp, en 1511

Llaurant ab bous

La sega

La batuda

Formant lo paller

La poda del cep

Prempsant raíms

Llenyant al bosch

La matança del porch

Tretes del curiós *Repertori del temps novament estampat e corregit en la noble ciutat de Barcelona per Joan Rosembach* (any 1511) proprietat de Francesch Carreras y Candi

Com hem fet notar en altre lloch (104), ab aquesta institució s' evitava: lo vendre malament, lo comprar car y l' anar a raure al usurer.

Ab tant y tant com s' han enginyat los moderns economistes y sociòlechs pera trobar adequades formes de crèdit agrícol, encara no s' ha pogut arribar a la perfecció que s' había assolit ab les institucions de que acabàm de fer esment.

Literatura agrícola.—Cap als segles XIV y XV l' art de la terra comença a tenir los seus panegiristes. Es veritat que havían de passar encara alguns anys pera que se presentés un autor afirmant que la agricultura y l' art del pagès «ha de ésser posada en primera estimació y honra per ésser los exèrcits aquells los membres més principals y de major importancia per conservació de les Repúbliques» (105); mes lo fet de aparèxer alguns tractats tècnichs sobre determinades especialitats de la agricultura, axís com lo fet de que alguns autors cuydessen de donar a conèxer a propris y estranys les excelencies de la producció agrícola del nostre país, són prova palesa del engrandiment de la agricultura catalana al atravessar aquelles centuries.

Floreix a derrers del segle XIII y primers del segle XIV, lo sabi català Arnàu de Vilanova, que ab tot y los grans errors en que incorregué tractant de diverses materies, no hi ha dubte que per lo que a la agricultura se refereix, impulsà lo séu desenrotllo, essent un dels primers que sapigué obtenir l' esperit de ví, l' oli de trementina y les aygues d' olor. De sa feconda ploma, ne sortiren alguns tractats de caràcter agrícol, escrits en llatí, que-s troban a la Biblioteca del Escorial, com *De vinis; De vinis confectionibus; De venenis, De arte cognoscendi veneno,* essent aquest derrer, més endevant, imprès a Mantua en 1473 (106).

En temps del meteix Vilanova, s' escriu un llibre, escrit en valencià, titolat: *Llibre de Menescalíe* o *tractat de les mules*. Fóu escrit a Barcelona l' any 1323 per mossèn Manuel Díez, majordòm del Rey, essent obgecte de varies copies y traduccions al castellà, la primera a Çaragoça en 1499 (107).

No tardà en aparèxer lo *Repertori del temps,* obtenint varies edicions, lo

---

(103) Avuy día encara en molts pobles s' anomena Pallol al edifici o part del meteix que acullga dita institució. A Montblanch hi ha una casa anomenada del Pallol, que presta una utilitat que recorda lo Pallol, propriament dit; serveix de depòsit de grans que són duts al Mercat y que no havent-se venut, se guarden en dit lloch fins al mercat següent. mitjansant lo pago de una mòdica quantitat. A propòsit del Pallol de Montblanch, s' ha publicat (*La Conca de Barberà*, Montblanch, 1 Juny 1907) un conveni de data a 23 Març de 1752 entre los regidors y un mestre de cases pera que aquest construís unes mesures de pedra propries de dit Pallol.

A Vich, a la plaça del Mercadal, hi ha una reconada que-ls vells anomenan plaça del Pallol.

(104) «Agremiació agrícola», p. 44.

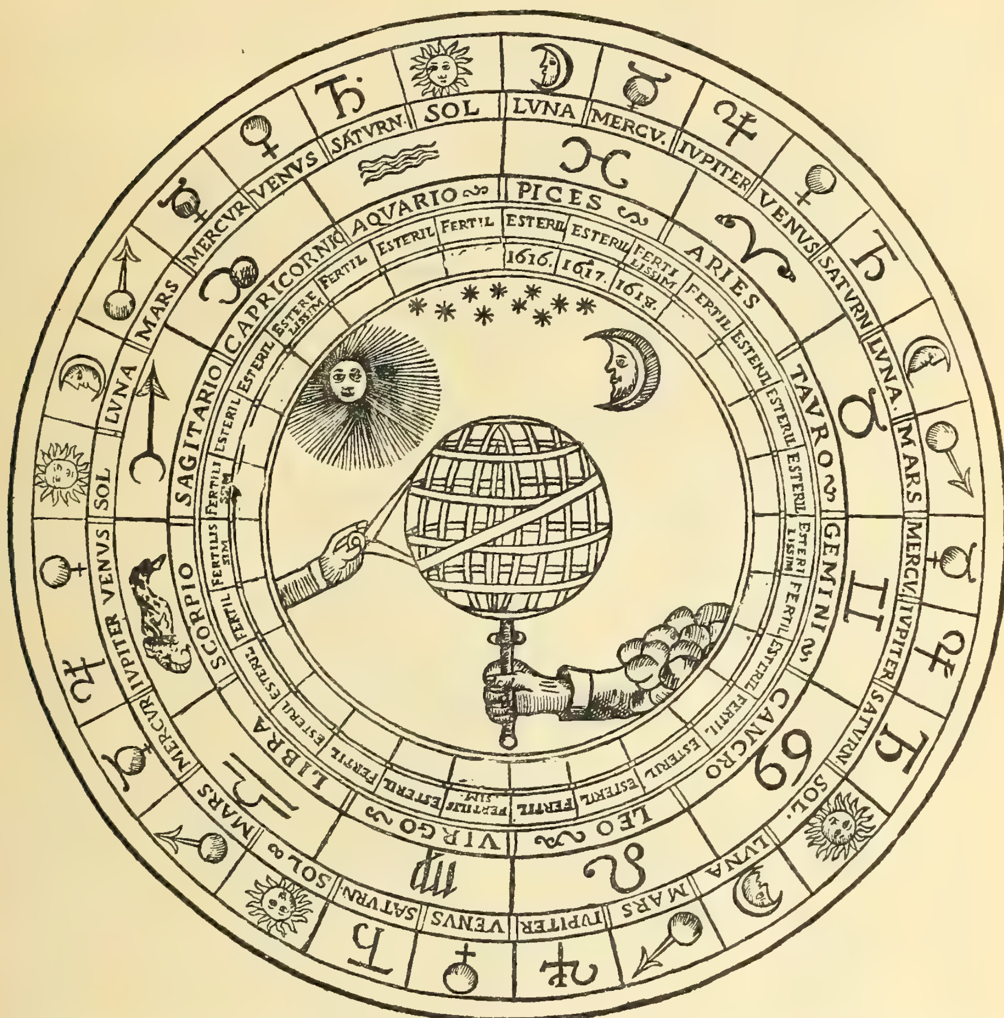
(105) Andréu Bosch. Sumari, index o epítome dels admirables y nobilíssims títols y honors de Catalunya (1628). Llib. IV, cap. XI, p. 425.

(106) F. Torres Amat. «Diccionario crítico de escritores catalanes.»

(107) B. Antón Ramírez. «Diccionario de Bibliografía Agronómica».

qual bé s' explica perque les aplicacions a les coses de la terra dels fenòmens del cel, eran norma de conducta a ulls cluchs seguida per tota lley de persones.

«Roda perpètua pera saber los anys fèrtils y estèrils, passats y esdevenidors, naturalment si lo home los voldrà saber per comuna utilitat.»

«Començant lo any 1616 fins lo any que voldrèu saber atribuint a cada caseta un any y sobre della trobarèu fèrtil o estèril, fertilíssim o esterilissim» *(Llibre dels Secrets de Agricultura,* de Fra Miquel Agustí, edició primera de 1617)

Però era precís que la popularisació del art d' imprimir, fés entrar en los hòmens de ciencia la pruija de donar a conèxer los fruyts del séu saber y de les seves observacions.

Per lo que-s refereix a la literatura agrícola, lo segle XVII nos ha llegat monuments de gran estima.

Poch abans de finir lo segle XVI o a primers del XVII, un cèlebre escrip–

tor, lo P. Diago, valencià, del Convent de PP. Predicadors de Santa Catarina de Barcelona, descrigué la producció agrícola de Catalunya en un treball imprès en Anvers en 1605, que ara s' ha divulgat (108).

Són aquestes les paraules del P. Diago:

«Tiene por todo muy altos montes y muchos collados, sembrados de diversas yerbas, matas y árboles; de manera que casi todos están llenos de bosques. Nacen en ellos muchas Hayas, Pinos, Robles, Encinas, Alamos, Avellanos, Castaños y Alcornoques, que todos se muestran muy lindos, tanto por la bondad de la tierra, cuanto por los muchos manaderos de muy claras fuentes. Y esto es razón que en los dichos bosques aya muchas fieras, caça y grandes manadas de ganados. No quedan menos lindos los valles, por los prados llenos de yerba, los pastos de flores, y los alegres llanos, algunos de los cuales se riegan, o con lindas fuentes, o claros chorros.

»..... Produze el pays tanto vino, azeyte, trigo y toda suerte de legumbres y frutas, que en esto no le pasa ninguna otra provincia.

. . . .

»Con mucho provecho sembrase el Cáñamo en la Cataluña, y este es aquel, el qual, segun Plinio, tiene el resplandor del lino, y es maravillosamente delgado, por la natura del chorro que passa cerca de *Tarragona* en el qual se remoja. Deste cáñamo por lo pasado hazían las velas; ny puede dexar de dezir en loor de la Cataluña, que esta provincia puede hazer y armar de todo punto galeras con todas sus xarcias y aparejos, sin tener de menester de cosa alguna de fuera. Y puedese esta abundancia de Cataluña de todas las cosas, y lindos edificios que ay por los llanos, montes, collados y bosques. De manera que toda la Cataluña paresçe ser sola una ciudad.»

Mes fins aquí hem pogut fer esment d' obres que no han entrat a fons de la societat agrícola o que si hi han entrat, ha sigut temporalment, sense que avuy ne quede rastre. En cambi, fà uns 300 anys, va aparèxer un llibre escrit en català, que al anomenar-lo, no serà cosa nova per alguns dels agricultors qui-ns llegescan: *Llibre dels secrets de agricultura, casa rústica y pastoril.* ¿No recordas, lector amich, si ets home de anys, aquest llibre? Fés memoria. ¿No-l recordas? ¿Y si se te l' anomena per lo *Prior?* ¡Ah! sí, que-t recordas haver-lo llegit en ta jovenesa, o haver escoltat com te lo llegía lo téu pare, o la teva mare, perque es un llibre que lo meteix era útil als hòmens que a les dones, als richs que als pobres, als vells que a les criatures. Si, ab tot, cap noció tens d' haver vist semblant llibre, cerca per algùn recó de casa teva, si es que no has fet aclarida de papers vells, y no serà pas estrany que cercant bé, te vinga a les mans, lo tal llibre en alguna de ses onze edicions, que fóu aquest, segons sembla, lo nombre de edicions que alcançà, en sa llengua ori–

---

(108) E. Moliné y Brasés. «La descripció de Catalunya pêl P. Diago.» Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, Janer a Marҫ 1909.

ginal catalana o traduhit al castellà, essent la primera a Barcelona l' any 1617 y la derrera a Madrid l' any 1762 (109).

L' autor d' aquest llibre fóu Fra Miquel Agustí, natural de Banyoles, capellà de obediencia del orde de Sant Joan y Prior del temple de Perpinyà. Te-

Aſsi veureu en eſta figura lo modo,lo canejador, y ſon ajudant executen lo canejar.

Del *Llibre dels Secrets de Agricultura* del prior Fra Agustí, edició de 1617

ním al devant un exemplar de la primera edició d' aquesta preciosa obra y en lo pròlech explica lo autor los mòvils que l' han impulsat a escríure-la. Encara que són molts los qui en diverses llengues han escrit bones coses sobre

(109) F. Torres Amat. Ob. cit.—B. Antón Ramírez. Ob. cit., p. 214.

agricultura «vehent, diu, que ningú se ha ocupat a escriure en nostra llengua cathalana, y pot ésser que los que avuy exercitan la dita agricultura, en nostra Cathalunya no acertan en fer y posar les coses qual se deu, causant-ho per ventura, lo no entendre les llengues. Perçò en consideració d' aquestes coses, y per estar afectat a dita professió y tenint algunes experiencies della, me ha aparegut emplear algunes vigilies, y ratos de temps... en pendre treball... per encaminar los que exercitan o voldrían exercitar la agricultura y ofici pastoril...»

Lo qui no-s fés càrrech de les costums socials y dels conexements agronòmichs de la època en que fóu escrita la obra, podría calificar d' estravagancies certs preceptes morals en relació a la conducta que han d' observar les families y podría considerar fills d' una ignorancia imperdonable, molts dels consells que dóna l' autor pera la major perfecció en la explotació agrícola y pecuaria; mes apart del valor positíu y pràctich que avuy encara té la obra, tots aquells anacrònichs consells y preceptes, acaban de revestir d' interès al *Llibre dels secrets de agricultura*, que-ns dóna idea acabada de la gent y de les coses del camp en aquella època y de les perfeccions que per elles anhelava un esperit culte y progressíu.

Se tracta d' una guía complerta pera conduhir-se la gent rural en totes les circumstancies.

Los consells de caràcter moral hi són a milers, com hi són a milers los remeys pera totes les malaltíes imaginables que poden atacar a les persones, als animals y a les plantes. Són incontables les fórmules y los procediments pera confeccionar tota mena de conserves, axarops, aygues oloroses y demés recursos propris de qui víu al camp pera subvenir a certes necessitats o satisfer determinades conveniencies. Aplicacions de la meteorología popular campan, pot dir-se, per totes les planes del llibre: estàn minuciosament esplicats los presagis dels cambiaments de temps, los dels anys estèrils y fèrtils (110) y sobre tot quan se tracta dels cuydados de les terres y del bestiar, de la conservació de fruyts y elaboració de productes, los cometes y planetes y en especial la

---

(110) «Del any fèrtil y abundant podrà auer noticia. Si veuen que en lo fruyt de la Alzina si criarà vna mosca.

»Si la tardor es bella y serena, la primauera mijanament calenta. Si en lo temps oportú cau molta neu. Si los abres produhexen poca cantitat de fruyta: Si las riberas y estanys produhexen poch peix: Si la Ginesta produheix molta flor: Si los noguers al florir son mes carregats de flor que de fulles: Si lo llentiscla cria la sua fruyta bona y sensera: Si la ceba marina se fà bella y gran flor, la qual nos marseix prest.

»Per contrari, conexerà lo any estèril vehent que del fruyt de la Alzina exirà vna Aranya: Si alguna cometa aparexerà en lo cel: Si la primauera y estiu es molt humida: Si la terra y ayre son plens de aranyes, verms, llagostas y altres semblants animalets: Si los Noguers tenen mes fulles que fruyta: Si las geladas y rosadas venen fora de temps: Si los aucells dexan las Illas y boschs y se retiran als camps, Ciutats, Vilas y poblats: Si es gran la abundancia de fauas, fruytas y presechs: Si se fa eclipsi del Sol quan lo blat floreix, las espigues no tindràn gra, si lo sembrat serà estat fet de gra magra, lleuger y mig corromput.» (p. 4).

lluna, desempenyan lo primer paper en tals operacions. Emperò, no tot se fía als planetes. Fra Miquel Agustí, tot y aconsellant una determinada lluna pera plantar los arbres fruyters, ensenya per exemple que si se vol evitar que les magranes s' esberlen quan són al arbre, al plantar-se lo magraner s' han de posar al sot pedres fines, havent-se de pendre altres precaucions pera lograr que la magrana sía dolça, axís com recomana certs procediments pera obtenir la fruyta grossa; tot y aconsellant determinada lluna pera cullir la fruyta que se vulga conservar, no dexa de recomanar que la recolecció se faça en temps sech y día clar; y axís podríam anar seguint les disertacions del autor respecte a tota classe de cultíus, cuydados al bestiar y demés feynes de la gent pagesa y sempre hi trobaríam al costat de pràctîques ab més o menys rahó oblidades actualment, consells que per desgracia no han arribat encara a encarnar en les pràctiques agrícoles de avuy día.

Ademés d' aquesta part preceptiva del *Llibre dels Secrets,* en que encara hi podríam encloure una porció de consells pera feynes de la dona, com lo pertanyent a les explotacions avícola, del cuch de seda y altres petites industries, conté una part descriptiva plena d' interès.

Parla Fra Agustí del edifici de la casa, del lloch ahont ha de estar destinada, de la distribució de ses dependencies, del destí que s' ha de donar a les terres de son voltant y en fí, de tot lo que ha de tenir present aquell qui vulga fer-se una bona casa de pagès, segons la seva posició social.

Es digna de notar la complacencia ab que Fra Agustí parla dels horts o jardins que hi ha de haver en cada casa de pagès, pera delectació y utilitat de sos moradors, ab lo qual sens dupte vol proporcionâ-ls-hi alicients que ja en aquella època no sabían trobar en lo camp les classes acomodades (111).

---

(111) «Tres modos y maneras de horts hi ha, uns que sols apertanyen à Princeps y grans senyors, los quals per lo llur gran poder, cercan lo siti y assiento convenient a llur gust, y aquell adornan de moltes curiositats per llur plaer y divertiment, y los tenen fornits, y adornats, de grans diversitats de flors, herbes de bones olors, posades ab gran gentilesa de brodadures y mostres fetes de les matexes herbes, diversitat de fruytes escollides, molta manera de encanysaments entretexits de diverses plantes de verdor, y llaberintios, y en algun quadro pesques y vivers d' aygua, y diversitat de peixos, aucells de aygua, y surtidors, les quals coses costan molt de fer y sustentarles.

La segona manera de Horts son aquells que los nobles y gêtils-homens tenen per llur recreo, fora de llurs cafès en les Ciutats y Viles ahont fan llur habitació, y aquells quiscu lo posa, y lo adorna de les coses en que ell te mes afectió, y segons lo siti dell li dóna lloch. Y si en les Torres, Granjes, ó Masies, que tindrán en la Campanya voldràn alli tenir un Hort curiós ensenyaré assi algunes curiositats.

Les coses que recrean y son molt plasentes als homens, y principalment a les dones, es lo Hort que sia fornit y adornat de diverses maneres de flors, q es cosa lloable y suau veure de les finestres de la casa de la Agricultura, gran part de terra ben cultivada, axí en praderia, com també en contemplar los bons compartiments y plasentas brodadures en lo Hort fetas de diversas maneras de flors, y herbas, y en hoyr la suau música de una infinitat de aucells, qui sens cessar nit y dia, se alegran de llur natural en anar de ram, en ram, de arbre en arbre, y per les brodadures de les herbes posades per terra, sentint les suaus olors de les flors y herbes oloroses, y açó es no res en comparació del contento reb lo senyor de la casa de Agricultura apres que es exit lo Sol, y ha donat sobre la rosada tant clara, hoynt la plasent y suau música de les Abelles, qui graciosament omplen lo ayre de tota dolçor y suavitat, fent

No seguirèm al autor en sos llarchs rahonaments y en ses minucioses observacions sobre lo ample camp de la explotació agrícola y pecuaria en que fà córrer sa ploma; emprò si que creyèm que quan menys hem de portar aquí les explicacions que dedica a dues de les operacions més ímportants de la nostra agricultura: batre lo blat y fer lo ví.

«Lo blat segat serà ajustat y posat en garbes y aprés se conduyrà a la era, la qual era ha de estar posada en lloch vn poc alt, pera que puga rebre promptament lo vent, y les aygües de les pluges no s' hi pugan detenir ni lo vent qui vindrà puga donar contra del hort y casa de la agricultura, per lo dany hi poría donar la palla que lo vent hi aportaría.

»Lo lloch ahont farèu la era per batre los grans, la farèu desta manera, aplanarèu, y esmenuçarèu la terra del lloch lleugerament, aprés hi espargirèu per tot murcades d' oli, a fí y effecte la terra se xopia be de elles, y esmenusarèu les gleues, després ab una columna o pilar rodó de pedra fent-lo rodar per la era, o ab altra cosa pesada ygualarèu y aplanarèu lo sol de dita era, aprés de nou la tornarèu a regar y banyar ab murcades de oli, y feta desta manera la era no s' hi farà fanc per les pluges, ni s' hi faràn herbes, ni les rates ni formigues noy faràn níu, ni les talpes no la canaràn. Altres preparan lo sol de la era

---

les brodadures de les herbes gracioses, de la Frigola, Torangina, Romaní, Timó, Ciprer, Abrotano, y altres herbes oloroses, que totes coses donen gran contento a les persones.»

Explica a continuació com s' han de construir y adornar los camins o passejadors, ab brodadures d' herbes y flors y parla després d' una tercera manera d' horts o sia aquella que convé al «Pare de familia de la agricultura de la campanya que ha de ésser més per la utilitat quen te de traure a profit de sa casa que no de recreo: perque ultra que del traure provisió per sa casa, hortalises, herbes medicinals, diversitat de fruytes, axí de les de estíu com les de servar, tota manera de llegums, canem y llí, pero encara de tot pera vendre per traure diners pera profit de la casa.» (ps. 21 y 22).

No estarà de més que transcrigàm aquí lo que-s llegeix en lo treball de Francesch Carreras y Candi, titulat: «Bellesguart Real Sitio de Martin I». («Miscelánea histórica catalana» volúm I) que confirma una part de lo que queda transcrit:

«Martin I manifiesta su reciente adquisición de la finca llamada Bellesguart, en la carta que el 1.º de enero de 1409, dirigía al Baile general de Aragón pidiéndole algunas variedades de árboles para la *Torre que hauem nouellament comprada açí en lo terretori de Barchinona.*

Ambos documentos nos convencen de que á fines del año 1408 adquirió esta finca cercana á Barcelona con el propósito de pasar en ella la mayor parte del año, por convenirle así á su salud, segun propia confesión.

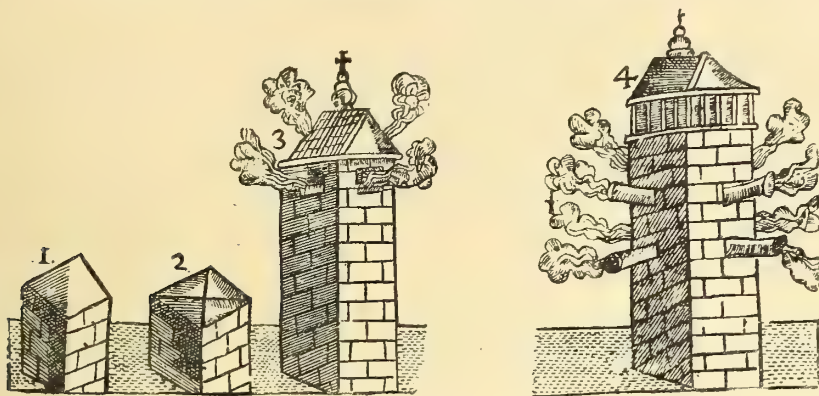
Para estancia real, ni el edificio reunía condiciones, ni la huerta contigua contenía buenos frutales, según convenía á un monarca. Por consiguiente, vemos ser el primer cuidado de D. Martín subsanar ambos inconvenientes. Hallándose ya en la estación propicia para las plantaciones, trata de procurarse un esclavo experto é inteligente, capaz de dirigir y cultivar acertadamente los frutales que deseaba adquirir, prefiriéndolo casado, y envía á buscarlo á Mallorca, en fecha de 15 de diciembre de 1408, y el 1.º de enero de 1409, escribe al Baile general de Aragón para que al mismo objeto de arreglar su huerta de Bellesguart, le remita *empelts de les peres de ventó y empelts de les maçanes de Taraçona de totes natures,* encargándole la mayor diligencia, pues estaba á punto de terminar la época propicia para los ingertos.

Mientras solicitaba de Zaragoza buenos perales y manzanos, pedía á Caspe cepas de *raims de salvar,* instando al Comendador de dicha ciudad el envío de sarmientos barbados aptos para trasplantar.

Era costumbre general en los siglos XIV y XV, arreglar los jardines de los soberanos con árboles frutales de la mejor calidad, en vez de buscarlos de frondoso ramaje, como se practica en nuestros tiempos. Se sabe del palacio real de Barcelona, que su jardín sólo contenía cepas y árboles frutales.»

abans de batre lo blat, ço es que la arruxen ab sanch de bou, mesclada ab oli de oliua que no sía salat, aprés apulexan, y aplanan per desobre ab algu aplanador, o batedor la terra, vnint be perque noy haja ningunes criuelles, ni sesas, perque los grans no s' hi pugan posar, ni les formigues engendrar, ni fer nius» (p. 18).

Després de tan curioses indicacions sobre les eres de batre, creyèm també de mólt interès les observacions que fà Fra Agustí sobre la verema.

Xemeneyes de cases de pagès (Del *Llibre de Secrets de Agricultura)*, del prior Fra Agustí, edició de 1617

«Convé veremar en bell temps y serè y si es possible en lluna vella, perque lo ví rehix millor y de més durada. Però abans de veremar convé tenir prest totes les aynes, com són sistelles, tallants ben afilats, per tallar los Rahims, y les semals ben seclades, y amarrades, que no vessassen lo most, y les tines, y tinars per lo meteix. Les botes y vexelles seclarèu bé que estigan ben fornits de sèrcols, y los netejarèu bé, y es millor no rentar-los fins lo día mateix s' hi ha de posar lo Ví, o lo día abans, perque sis fà abans, la aygua que resta a la Bota, o vexell corromp lo Ví, y axí se fan les botes fabolencas, o tenint Ví mólt enaygat, si la Bota, o vexell serà nou convé antes de posar-hi ví, fer bullir en una olla, o parolet most, y tot bullent posar-lo dins, y ben tapat manejant-lo que aquell most vaja per tot, y se incorpore ab la fusta y com sía casi fret lo traurèu, y posar-hi lo ví.

»En veremant es bo traure les gaspes, y fulles verdes, y grans verts agras, sechs, y marchits de entre los madurs y enters, perque no danyen lo ví.

»En lo de fer lo ví en la tina, se usa en Rosselló posar la Verema ben pitjada en la tina, y després de haver acabat de posar tota la verema, no la pitjan més, y veig que en Catalunya, se usa pitjar la tina, matí y vespre, tant quant està lo ví en la tina, jo tinch per millor no tocar-la, perque ab lo girar que fan en Catalunya matí y vespre, se esbrava, y pert lo ví la fortor. Per tant, en Rosselló, són més forts los vins que en ninguna part de Catalunya, ab tot entench que lo territori ne es la causa.

»A totes parts aconsell, tapeu les tines quan los vins se fan ab alguns cobertes, o altra cosa: perque la vapor, y virtut no sen vaja, y tindrèu lo ví bo y potent.

»Les botes, aveu de posar en lo celler ab orde, que la una no toch laltra, ans be, y haja algun intervallo de la una a la altra, per poder-les visitar, més acomodadament de una en una.

»Lo celler ha de ésser a la part de Septentrió, y separat de tota sort de dolenta olor, ni de fems, de establa, ni de cavall, ni dintre dell no enclourèu ninguna cosa de dolenta olor, com són formatjes, alls, oli, cols, perque no hi ha cosa que més fassa corrompre lo ví, y principalment lo ví novell. (ps. 99 y 100).

Ab les mostres que dexàm transcrites y ab tot quant tením indicat, que es materia del *Llibre de secrets de agricultura,* no-n donàm pas cabal idea, però se fà forçós que passèm a un altre monument de literatura agrícola que per aquest temps va aparèxer, si bé mólt més modest y de materia limitada, no obstant ben apreciable.

Se tracta d' una comunicació que-l funcionari municipal Gilabert endressa al Consell Municipal barceloní. Està impresa y va sense data (112). Lo motíu d' aquest escrit es interessar al Consell pera que-s previnga en favor de la ciutat dels anys de mala cullita de blat, fent-ne al efecte provisions en anys d' abundancia. Lo lloch més indicat, diu, de provisió, es l' Urgell y en sa virtut aconsella que la ciutat tinga dipòsits de blat en aquella comarca, pera que puga portar-ne aquí sempre que convinga (113).

---

(112) «Als Concellers de la ciutat de Barcelona.» Diversorium v. IV, p. 132, A. M. B.

(113) Es veritat, diu, que 'ls Comuns no han de tenir administracions, però pitjor que-l mal de la administració municipal, es en aquest cas lo quedar-se la Ciutat sense blat.

En efecte, pera demostrar los grans perjudicis y conflictes d' ordre públich que ocasionava en aquell temps la falta de blat a Barcelona, transcriurèm a continuació una nota continguda en la *Rúbrica* den Bruniquer, v. III, capítol *Terratrèmols*, *incendis*, *fortuna de mar*, *sequedats y inundacions de aigua o grans plujas*, fol. 139.

«Al 9 de Desembre 1604 succehí que per falta de blat lo poble volía posar foch a casa del Conseller quint del any abans al Born y la Plassa en un súbito se omplí de gent y per assosegarho anaren allà personalment lo Virrey, Jutges de Cort y Consellers y ab sa presencia y per manament del Virrey, tothom sen ana, lo poble tenía quexa dels Consellers passats perque habian dexada la Ciutat desprovehida y asseñaladament del quint perque ell negociaba ab blat y feya pastar a Natzaret per vendre, segons que axí era fama.»

Mes aqui nos interesa principalment anotar lo perquè se recomana com a lloch de provisió de blat, l' Urgell. Se-n portava mólt de fora, per mar y axò segons Gilabert tenía, entre altres inconvenients, lo de treure diner del país en benefici dels extrangers y que lo blat arribés humit.

Comprant lo blat del Urgell, s' evitavan aquells inconvenients, perque l' Urgell es terra d' aires frets y de terres exutes, donant per lo tant, un grà macís que fà bon pà y dóna molta farina.

Ademés, comprant a dita comarca, los urgellesos no-s veuen obligats a abandonar lo blat en anys de abundancia y no cauràn a mans dels usurers.

Per lo tant, acaba En Gilabert aconsellant que les compres se façan ab oportunitat, o sía pêls mesos d' Agost y Setembre, abans los urgellesos no hajan caygut en mans d' usurers y abans no estiga depositat lo blat en les sitges y que se procedesca a la construcció de quatre graners en llochs en que serà fàcil aplegar-hi lo blat de la Comarca o sía, Agramunt, Arbeca, Borges y Almacelles, fent diferents indicacions respecte al modo y forma de comprar pera que no sían explotats los apoderats de la Ciutat y respecte a la administració de tals depòsits o graners.

Francesch Gilabert se mostra resoltament contrari de conservar lo blat en citges, per rahó de la humitat que llençan, tota vegada que lo blat, diu, es precís trespolar-lo un cop cada mes, lo qual produheix dos efectes:

«Lo hú llevar lo que-s pot escalfar, que es lo que està devall, posant-lo de sobre ahont se refresque, si bé assò no es en tot temps, perque en lo estíu per fer lo ayre ambient calent, repercuteix la fredor a la part baxa del munt y axí no té perill d' escalfar-se lo que es al contrari al hivern, per ésser l' ayre ambient fret, y axí en dit temps se ha de posar lo grà que està devall, desobre.

»Porta aquesta trasmutació una gran utilitat a més de la conservació del blat, que al augmentar-se lo grà ordinari, quatre per cent, per la humitat que pren del ayre en lo hivern y axís es necessari que la compra se faça de blat que no sía estat en citja, sempre trau ab sí, a més de la humitat, alguns grans de les corteses del tot corromputs, los quals mesclats ab los sans, los corrompen y axís no pot conservar-se.»

Per totes aquestes rahons, En Gilabert proposa axís la construcció de graners.

«La forma que lo graner ha de estar, ha de ésser tenint trevol que al manco tingue cent passes de llarch y cinquanta d' ampla, rodejats per totes parts de finestres que no pujen sobre lo trevol més de mitja cana, perque puga participar lo grà del ayre que per elles entrarà y la forma que lo blat ha de estar no ha de ésser asserrat, sinó tan plà, que passe lo vent de les unes fins a les altres, y tan apartat de les parets, que de un pas no arribe a elles y assò per dues rahons; la una per ques té experiencia, que lo que toque en les parets se corque, axí per lo calor delles, com per no poder pendre lo vent lo grà los està arrimat, les parets sien de tapia, perque sien tan groses que puguen resistir lo Sol, que estant en aquesta forma, se te experiencia se conserva lo blat com se véu en Çaragoça, ahont en mitg de la ciutat tenen los granes.»

Un erudit del segle XVII, descriu la bellesa del terrer, y la varietat, abundancia y bondat de fruyts que produheix. Nos referím a Esteve de Corbera (114), qui-ns dóna conexement de la producció agrícola en lo séu temps.

Pondera la densitat de població de Catalunya en los següents térmens:

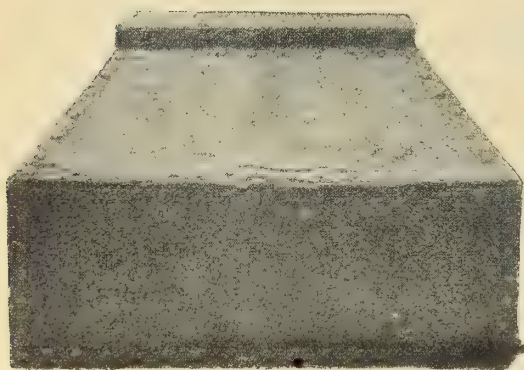
«Están casi todas las montañas de Cataluña habitadas y cultivadas, siempre verdes y hermosas, con agrado y admiración de los que la ven. Toda ella parece vna sola población, porque apenas ay distancia notable sin ella. En sus mayores asperezas se descubren Castillos y lugares: y entre aquellas soledades se hallan edificios, y casas que algunas dellas con ser de labradores parecen Palacios de Príncipes. Entre los riscos y peñas, ay viñas, y sembrados, bosques, y frutales, que de lexos se muestran como pastos alegres, y provechosos, o de la agricultura, o de la misma naturaleza. Apartanse en varias partes los montes vnos de los otros, y dexan en medio llanos, y campos

(114) Esteve de Corbera. «Cataluña ilustrada.» Nàpols 1678. Lib. I, cap. XII, p. 59.

espaciosíssimos, y regiones enteras de tanta fertilidad, y abundancia que ninguna de las otras Provincias de España se les aventaja, forman entre sí Valles ameníssimos llenos de fuentes, y varios sotos, y vegas cubiertos de flores, y frutos, que en lo agradable, y delicioso pueden igualar-se a los Jardines más curiosos.»

Després de fer constar que ab tot y la densitat de població, sobran productes pera subvenir les necessitats interiors, descríu en aquests térmens la riquesa viti-vinícola de Catalunya:

Reliquia de Sant Galderich, patró dels pagesos, a Sant Pau del Camp, de Barcelona

Urna regalada per los monjos de Sant Martí del Canigó als de Sant Pau del Camp, contenint la reliquia de Sant Galderich.

Nova urna que ha substituit a la primitiva per custodiar la reliquia del Sant pagés, a la actual parroquia de Sant Pau del Camp.

«Toda Cataluña està llena de viñas, sólo en Cerdaña, y en algunas partes de los Pirineos no las ay: pero los vinos ásperos, y groseros que allà llegan, la naturaleza de la tierra los purifica de suerte que después pueden competir con los mejores. No tiene que desear vinos extrangeros por las diferencias que dellos se cogen en varias partes de admirable gusto, olor, y color. En Rosselión Claretes, y Moscateles. En Alella, y Matarón, y los demás lugares de la costa desde Barcelona hasta Blanes, que es la antigua Laletania, Claretes, y blancos tan enteros, y vigorosos que los nauegan a las Indias. En Sitges, y Falset Maluasías. En Cambrils, y Riudoms, vinos blancos de licor que llaman dulces, y otros comunes. En los demás del campo de Tarragona Iustolines, Xerelos, Verdiales, Garnachas, y otros vinos blancos tintos, y aloques. En la ribera de Lobregat, cerca de Barcelona Griegos, y en otras partes otros muchos de varios nombres, sino tan generosos, sufficientes para el vso, y sustento comun. De solo el campo de Tarragona se escriue que se cogen en el cada año mas de cinquenta mil cargas de vino.»

Parla a seguit del oli que-s produheix al Rosselló, Empordà, riberes del Ebre, Noguera-Ribagorsana, Abadía de Montserrat y Camp de Tarragona;

del arròs del Empordâ, del safrà que s' exporta al extranger y d' alguns llegums com los ciurons de Calonge.

Los fruyterars que hi havía en diferents endrets de la nostra terra, donan pèu a n' En Corbera a escriure los entusiastes paragrafs que seguexen:

«En las frutas dulces tiene Cataluña pocas iguales: no ay rincon en ella que no las lleue en gran abundancia, hermosíssimas a la vista, y sabrosíssimas al gusto. En las vegas, o riberas de Lerida, y Balaguer, ay tantas que con ser estremadas por muchas no se estiman. Los terminos de Barcelona, Tortosa, y Girona, y de otros lugares grandes son marauillosas las que lleuan. Los campos parecen Jardines con tanta variedad de frutales, aunque unos prueuan mejor en unos terrenos que en otros, y assi sale la fruta mas auentajada. En Balaguer, y Solsona, duraznos. En Puigcerdán Peras, camuesas, y otras mançanas, en Girona, y Vique Membrillos, y granadas en Lerida y Tortosa. Alcarchofas en Barcelona. Almendras en el campo de Urgel. Higos passados en los lugares del Príorato de la Religion de San Juan. Auellanas en la Selua, Campo de Tarragona, y Ampurdàn. Castañas en Vique, y Campredón. Piñones en toda la costa, y tantos que bastan para el sustento del Reyno, y para proveer los de Valencia, Murcia, Granada, y Andalucía. Tierras ay que no son muy fértiles de mieses, y suelen ser ricas por la abundancia de frutas que produzen, porque de las secas solas tienen negociacion de no poco valor, y provecho.

»De las frutas de agrio como Naranjas, Cidras, Limas, Limones, azamboas, naranjas pontiles, y otros de enxertos, y naturaleza diferentes, la mayor parte de la costa de Cataluña està llena dellas en tanta abundancia que se cargan nauíos, y proueen muchos lugares de Francia, y todas las montañas, y lo Mediterraneo de la misma Provincia, y mucha parte del Reyno de Aragon se entretiene con la que sale de la comarca de Tortosa.»

«La templança de Cataluña se manifiesta en las flores odoríferas que produze. Algunos montes estàn llenos dellas hermosíssimas a la vista, y de admirable suavidad, y fragancia. Muchos campos, y viñas se veen poblados de Rosas, y en Barcelona, y otros lugares duran todo el año. Pues de Claueles, Mosquetas, Jazmines, Açuçenas, Lirios, Violas, y otras de varias naturalezas, y colores en notable abundancia la que hay en los Jardines, y en los Campos, los Jardines pareçen campos sembrados, y cubiertos de flores, y los campos Jardines cultivados con industria para produzirlos.»

Alaba finalment la mel de Igualada, Manresa y Salses, que se envía a Roma, les verdures de Barcelona y després de parlar d' algunes races y varietats de bestiar, inclòu en tan interessant capítol una relació referent a la caça y pesca.

No es necessari afegir gran cosa més pera donar cabal idea de la producció agrícola de Catalunya fins al segle XVII; mes unes planes d' una obra cèlebre d' aquesta metexa centuria, li estàn dedicades y es indispensable, per lo tant, que-n prengàm nota.

Lo P. Manuel Marcillo, Jesuita, natural d' Olot y catedràtich de Filosofía en son Colegi de Barcelona, parla dels boschs de Catalunya y díu que estàn tan poblats de faigs, pins, roures, abets, castanyers y alzines sureres, «que no tanto parecen riscos, quanto un espeso soto.» Després afegeix: «Y siendo tan bellos, y agradables los montes, y collados, quales seràn sus praderías y sus valles? Estàn tan entretexidas y cargadas de flores, que no parece sino que la primavera puso allí su morada, y continuo asiento» (115).

Ja-s veu donchs, que si En Corbera, descrigué ab vius colors la riquesa de flors de Catalunya, una frase no menys justa y elegant trobà En Marcillo pera ponderar la exhuberancia d' aquesta vegetació: Catalunya primavera perpètua.

Lo meteix Marcillo pot coincidir encara ab En Diago y ab lo propri Corbera en apreciar lo mólt poblada que era Catalunya: «Lo que hace a Cataluña tan abundante en todo, son las casas (pues con ocasion dellas la tierra ya de suyo fèrtil se cultiva) y los Castillos separados de las poblaciones, que son tantos, y estàn tan cerca el uno del otro, en los valles, montes, campos y bosques, que no parece sino que toda la Provincia es una Ciudad continuada: teniendo buenas fortalezas a todos lados, no menos pertrechadas por su naturaleza, y sitio, que por el arte, e industria» (116).

Epoca de transició.—Però si la riquesa de Catalunya, la seva explendorosa agricultura y abundant població inspiravan als escriptors públichs frases tan falagueres, la seva hora mortal era arribada; podían En Corbera y En Marcillo ponderar la densitat de població de Catalunya, trobant arrèu grans cases de pagès y fortaleses «no menos pertrechadas por su naturaleza y sitio que por el arte é industria;» emprò es lo cert que-ls habitants d' aquestes masíes, se disposavan a abandonar-les, atrets pêl luxe de la Cort y de les grans capitals, ahont havían de perdre-s' hi com a ciutadans y com a productors; les rendes disminuían, les despeses aumentavan y a les despeses y obligacions devallants de la nova condició de la familia dins la societat, s' hi afegían les devallants de les guerres interiors y exteriors, ocasionant ademés aquestes guerres, grans perturbacions pera la marxa ordenada del treball y lo més pregon malestar en tot quant tingués relació ab la cosa rural; l' esperit rural restava atrofiat com tot quant signifiqués esperit de vida pública catalana.

¿Però què vol dir lo transcurs d' un segle o més, d' inacció, de pèrdua del sentit de conservació pera Catalunya? Havía de refer-se y de mica en mica tornava a donar alguna que altra senyal de vida; que no havía aquí desaparegut del tot l' ideal de viure, quan en la major part de les demés terres d' Espanya, a despit de les condicions privilegiades de diversa índole en que-s trobavan, la miseria era espantosa. En les Corts de Madrid de 1621,

(115) Crisis de Cataluña (1686) p. 19.
(116) Marcillo; ob. esmentada, p. 22.

se pogué dir: «Muchos lugares se han despoblado y perdido... las casas hundidas, las heredades perdidas... los habitantes por los caminos con sus mujeres é hijos... comiendo hierbas y raíces del campo para sustentarse.»

Alguns anys després, Feijóo descrivía al pagès d' Espanya axís: «Cuatro trapos cubren sus carnes, o mejor diré, por las muchas roturas que tienen, las descubren. La habitación está igualmente rota que el vestido. Su alimento es algún poco de pan negro, acompañado de algún lacticinio o legumbre vil.»

La depopulació, lo malestar, la pobresa, se dexavan sentir ab força a Catalunya; entre altres testimonis que-s podrían aduhir, recorde-s lo que tením transcrit d' aquell docte fill d' Igualada (117) descrivint l' abatiment de la Catalunya agrícola en lo séu temps (1717-1791). Però no s' arribà may aquí a la postració que-s patí en la major part del territori d' Espanya.

En efecte: en la Societat Econòmica Matritense lo día 16 de Març de 1777, se llegía una Memoria (118), de la qual són aquests fragments:

«En Cataluña aprovechan los márgenes de los campos con parras, trigueras y pitas, que los cierran y dan su utilidad. En aquel Principado y en Valencia no se ve rincon que no fructifique y no se acaba de consumir la hortaliza de una tabla de tierra quando ya se siembra otra.»

. . . .

«Regístre bien toda España, y se hallará mejor cultivada la tierra más poblada, aunque sea de inferior calidad. Los arenales de Cataluña y Valencia (que merecen otro nombre, en comparación de la tierra fuerte, arcillosa y sustanciosa de la mayor parte de nuestra Península) están convertidos en otros tantos jardines.»

Per altra part en lo món intelectual no dexà may de brillejar en la nostra terra alguna pensa poderosa que escampava la llum al séu redós, fins en les èpoques mès tenebroses: lo progrés agrícol de Catalunya ha comptat sempre ab naturalistes y químichs y ab altres auxiliars de la agricultura que han fet que aquesta no quedés may del tot estancada.

Si a la segona meytat del segle XVI brillejaren un Francesch Micó, vigatà de naxensa, descubridor de la «herba tossera» y de moltes altres plantes, no tardaren en aparèxer estols de naturalistes y químichs, pertanyents a les families Salvador, Bolós, Gimbernat y altres, que fomentaren en gran manera lo conexement de la flora y fauna del país, ab evident profit del progrés agrícol. Són fites isolades que-s destacan en mitg d' una època plena de fosquedats, època de transició entre los temps vells y-ls temps nous.

En efecte, se parla ab gran elogi en lo món científich del botànich y químich barceloní Jaume Salvador (1649-1740) essent anomenat «Phénix» per la

(117) Dr. Caresmar. «Disertación sobre la antigua y nueva población de Cataluña.» Impresa aquesta obreta en 1821 en el «Periódico universal de ciencias y artes» de Barcelona, ab lo títol «Carta del Dr. D. Jaime Caresmar... dirigida al M. I. Sr. D. M. de Teran, Barón de la Linde»...

(118) «Memorias de la Sociedad Económica Matritense.» Vol. I, 1780, ps. 343 y 345.

seva sabiduría, lo qual heredant de son pare Joan, de Calella (1598-1681) les aficions a la Botànica, les trasmet a varies generacions de la familia, destacant-se en lo conrèu d' aquestes branques del saber, un Joan Salvador y Riera, (1683-1726) y Joseph Salvador y Riera (1690-1761) dels quals, lo primer es continuador del Jardí Botànich, instituit per son pare en una finca seva de Sant Joan Despí, y lo segón continuador, axís meteix, d' un notable Musèu, que tenía la familia a la casa seva del carrer Ample, de Barcelona; y encara segueix donant la familia Salvador, altres hòmens de ciencia fins al començ de la passada centuria, en que Joseph Salvador y Soler adquireix gran renòm ab la instalació de criaders y invernàculs (119).

A Olot, ja de mólt antich, hi havía hagut una familia d' estudiosos en Botànica, los Bolós, emprò en 1741 apareix lo Antón Bolòs, qui en unió de dos botànichs més, Minuart y Quer, fà un treball mólt notable, la herborisació del Montseny y dels Pyrinèus, y surten després Miquel Bolós y Domingo Bolós, completant la obra de son predecessor, fins arribar a Francesch Xavier Bolós (1763-1844), qui arriba a possehir 6,000 especies de plantes per ell recullides, apart dels estudis de Geología y altres materies a que-s dedicà.

Però quan totes aquestes ciencies auxiliars de la agricultura reberen fort impuls, fóu al tombar la segona meytat del segle XVIII y principalment en temps y al escalf de la obra social de Carles III. En efecte, l' any 1778 cessà una gran injusticia pera Catalunya; se publicà la cèlebre Ordenança, per la qual se declarava lliure lo comerç de tot Espanya y Amèrica y per lo tant los catalans pogueren donar expansió als seus instints, a les seves aptituts comercials. Les produccions naturals del terrer català pogueren portar-se directament a Amèrica; obrint-se pera ells bons mercats de consúm; la Junta de Comerç, creada a Barcelona l' any 1758, pogué desplegar amplement les seves iniciatives.

Axís fóu que aumentant-se la riquesa y desenrotllant-se lo tràfech y lo comerç, dictant-se algunes disposicions de caràcter general, beneficioses pera lo país y impulsant-se algunes obres públiques, se notavan arrèu indicis de vida nova. Aparexían per lo tant, inteligencies preclares, que condensant lo esperit d' avenç que se sentía, encarrilavan les noves activitats. Si de fora de Catalunya arribavan los raigs lluminosos d' un Jovellanos, aquí teníam munior de tractadistes, naturalistes, químichs y agrònems, que sembravan la llevor de futures empreses, que-ns portavan conexements adquirits al extranger, que obrían camí al treballador de la terra pera aplicar ab profit les seves activitats.

---

(119) Suministran datos de molts dels hòmens d' estudi y escriptors aquí anomenats, entre altres obres, los Diccionaris d' En Torres Amat y de B. Antón Ramírez, ja esmentats. Ademés, En J. Fiter y Inglès ha recopilat molts datos de dits autors, essent publicats en lo *Calendari del Pagès* del Institut Agrícol Català de Sant Isidro, ab lo títol «Catalans ilustres» durant los anys 1876-1901.

Fem-ne una petita indicació dels treballs d' aquestes inteligencies preclares, dels llibres y memories de caràcter agrícol que en la segona meytat del segle XVIII aparexen.

Hem aludit abans a la familia Gimbernat y foren dos germans en efecte, Carles y Agustí, qui impulsaren lo progrés agrícol, dedicant-se lo primer a estudis de geología y de botànica, escrivint des de Londres (1765) unes instruccions per arreglar lo Jardí Botànich y traduhint lo segón una obra (1798) sobre adobs.

A la vila de Puigcerdà, en lo primer terç del segle, va néxer Miquel Barnades, lo qual tanta anomenada tenía com a botànich, que al morir al any 1771, era director del Jardí Botànich de Madrid, a qual fundació havía contribuit, juntament ab los esmentats naturalistes Quer y Minuart.

Altre català, nascut a Blanes o a Tordera y mort en 1793, va ésser també Catedràtich del esmentat Jardí Botànich de la Cort; era lo naturalista Antoni Palàu y Verdera, autor de varies obres.

Los doctors en Medecina Francesch Salvà y Francesch Samponts, foren inventors d' un aparell de bregar canem, qual aparell, ademés de corretgir los defectes dels usuals, tenía per obgecte lo poder bregar, espadar y moldre lo canem al meteix temps. Construí lo aparell lo fuster Pere Gamell y lo donaren a conèxer a la Academia mèdica pràctica de Barcelona, publicant una Memoria titulada «Disertación sobre la aplicación y uso de una nueva máquina para agramar cáñamos y linos.»

Joseph Albert Navarro Mas y Marquet, en 1772 y en 1797 presentà dos treballs a la Academia de Ciencies y Arts de Barcelona, titulats respectivament «Memoria sobre la bonificación de los vinos en el tiempo de su fermentación y sobre la teoría y pràctica del arte de hacer vino» y «Memoria sobre la viña.»

En la primera de dites Memories, explica lo que es la fermentació y los medis de conservar lo ví durant molts anys, y en la segona fà constar que si bé en los derrers cinquanta anys ha tingut mólt aument a Catalunya lo cultíu de la vinya, no s' elabora bé lo ví; proposa medis pera aumentar lo séu consúm y tracta de les varietats principals de ceps que hi ha a Catalunya, y cuydados que requerexen. En Navarro es autor d' altres treballs agrícols.

Lo vilafranquí Manel Barba a la propria Academia llegí les següents obres: «Observaciones generales sobre el actual estado de la agricultura en Cataluña» en 1787; «sobre el plantío de los árboles» en 1789; «sobre una nueva máquina hidráulica para regar» en 1792; «sobre la nevada del día 1.° de Marzo de dicho año, en Vilafranca» en 1796; «sobre algunos usos económicos del orujo de las uvas» en 1798.

En la esmentada Academia de Ciencies y Arts va presentar-s' hi un día, (1790) cridant poderosament la atenció, un proprietari de Altafulla, Antoni Martí y Franques, (1750-1832) llegint una Memoria sobre los varis mètodes de midar les quantitats d' ayre vital en la atmòsfera, havent-se dit del disertant que «fóu

lo primer qui fixà la veritable quantitat d' oxígen continguda en l' ayre atmosfèrich per medi dels sulfurats hydrogenats, corretgint lo càlcul de Lavoisier.»

Axís meteix en Martí arribà a modificar altres principis y teoríes d' ordre científich, havent-se ademés distingit en ses experiencies sobre fecundacions artificials y creuament de races. Fóu un eminent botànich.

Cridavan també mólt la atenció los treballs efectuats per Joan Pau Canals, Baró de Vallroja, de Barcelona, en punt a aplicacions de determinades plantes a la tintorería y a la fabricació. Publicà obres com la titulada: «Colección de lo perteneciente al ramo de la rubia o grama de España» (Madrid 1779). Lo Baró de Vallroja introduhí dita planta, anomenada roja, a Catalunya, portant-la de Castella.

La Catedral de Tortosa va tenir un beneficiat, Francesch Vidal y Cabasés, que escrigué les següents obres: «Conversaciones instructivas en que se trata de fomentar la agricultura por medio del riego» (Madrid 1778). Essent soci de Mèrit de la Reyal Societat Matritense, li dedicà la obra, que tracta de varies materies d' agricultura, a base principalment del rech (120), publicada en extracte, en 1780 (121). «Reflexiones económicas sobre ciertos arbitrios de propagar la agricultura» (Madrid 1781). S' ocupa de la agricultura en los temps antichs y de diverses disposicions donades pera fomentar-la.

D' aquest meteix temps, es un treball d' un altre capellà català, Francesch Valentí Constans, beneficiat de Puigcerdà, qui prengué part en lo concurs obert per la Societat Econòmica Matritense en 1777, sobre los medis de fomentar los prats sense perjudici dels conrèus. Lo beneficiat de Puigcerdà fà ab tal motíu observacions mólt curioses, planyent-se de que s' arrenquen les parts altes de les montanyes pera destinar-les als conrèus, ab lo qual, diu, no-s fà més que perdre-s la terra bona, com ho demostra lo fet de que anys enderrera, los rius portavan les aygues clares encara que hi hagués fortes ayguades y ara les aygues per poch que ploga baxan tèrboles (122). (Si en 1777 ja-s podía dir lo que queda indicat, ¡que no hem de dir ara en 1910!)

Podríam anar seguint la enumeració de treballs dedicats al estudi de diverses branques de l' agricultura, durant lo segle XVIII, mes hi hem de posar fí, pera passar a altres aspectes de nostre tema, no sens que sapigàm prescindir de fer esment d' un celebrat metge, nascut a Vilella Alta, Jaume Ardèvol, qui al graduar-se de doctor a la ciutat de Montpeller (1800) va fer una notable disertació econòmica medecinal sobre la vinya, lo ví y alguns altres dels productes aplicats a la medecina y a les arts, donant a conèxer d' una ma-

(120) Memorias. v. I, p. 364.
(121) Memorias. v. III, p. 364.
(122) Memorias. vol. III. p. 68.

nera científica, lo procediment de la extracció directa del alcohol en la primera destilació del ví.

Tots aquests treballs y tants altres que dexàm d' esmentar, posan de relléu un estat de cultura que exigeix, naturalment, cert benestar social y certa riquesa general; suposan, per lo tant, ademés un aument de població, base essencial de prosperitat, y en efecte, si a primers del segle XVIII, o sía en 1718, comptava Catalunya ab 407,132 habitants al acabar-se lo segle, en 1788, s' havía doblat, essent son nombre d' habitants de 814,412 (123).

Catalunya emprenía gran volada quan fóu soptada la seva naxensa, per la invasió napoleònica de primers del segle XIX. Altra volta hagué de recular; de nou se paralisaren lo comerç y la industria renaxents; de nou tornaren a ésser erms los camps de conrèu y novament les cases de pagès, que acullían amorosament als fills d' aquells qui en mal hora les havían abandonades, tornavan a veure-s mancades del esperit vivificador dels seus amos. Mes lo malestar, si bé intens, fóu passatger, perquè la empenta estava donada y Catalunya no havía de deturar-se: aquells 814,412 habitants del any 1788, ab tot y les horrors de la guerra subsistexen, perquè ab lo cens fet en 1819, se-n troban 829,705.

Demunt les cendres dexades al pas dels invasors, s' hi axeca la Catalunya que heredà la generació passada y que trasmet, forta y enriquida, a la actual.

Un organisme té Catalunya que impulsa extraordinariament la seva prosperitat: es la esmentada Junta de Comerç, que instalada a Barcelona, fà que sía una realitat hermosa la seva ensenya: *Terra dabit merces undaque divitias.* Tot just evacuada Barcelona per les tropes enemigues, reinstalada en ses funcions la Junta d' aquella institució, envía a cercar les obres més importants del extranger en que se dóna rahó dels avenços que en agricultura y arts s' han fet des de 1808; fà ensaigs de màquines y plantes en lo Jardí Botànich, hi dóna ensenyances y acorda la publicació de unes «Memorias de Agricultura y Artes» que constituexen un monument de grandíssima estima. «Nuestra España—se llegeix en el «Prospecto» que encapsala aquestes Memories—que acaba de experimentar una de las mayores calamidades, con que la sabia y omnipotente mano del Criador suele castigar á los pueblos, se ha ocupado exclusivamente en estos últimos años en luchar á brazo partido con las formidables huestes de Napoleón, que con tanta gloria ha arrojado de su seno y no ha podido seguir el curso de los progresos que han hecho las ciencias, ni de los descubrimientos que su estudio ha proporcionado.»

Mes la Junta de Govern del Comerç de Catalunya pot dir ab joya ja, al any 1815, que per lo bé públich, se provehí d' «un gran número de máquinas que con mucha sencillez proporcionan el agua para el riego de las tierras, la

---

(123) Relación de los pueblos de que consta el Principado de Cataluña, mandado formar por el Intendente General de este Ejército y Principado D. Vicente de Frigola. 1824.

fácil conducción de los frutos por medio de canales económicos, el ahorro de los combustibles, las elaboraciones de la lana y del algodón... No son menores los progresos de la agricultura por la adquisición de nuevas plantas y mejor cultivo de las conocidas»...

Tot aquest material lo tenía de manifest la Junta en la seva casa de Llotja y en son Jardí Botànich, mes essent en nombre limitat los qui se podían aprofitar de les seves ensenyances, se va acordar la publicació de les «Memorias», de les quals ne aparegué un nombre cada mès, des del Juliol de 1815 al Juny de 1821.

Lo text d' aquesta publicació està dividit en tres parts; Mecànica, Química y Botànica, a càrrech dels respectíus professors de dites Càtedres, costejades per la Junta, Francesch Sampons, Francesch Carbonell y Joan Francesch Bahí, sens perjudici de comptar ab altres colaboradors, com los reverents Miralbell, de Prats de Llussanès y Montíu, de Valls.

Totes tres parts, y gayre bé tot lo contingut de les «Memorias» està dedicat a materies de relació més o menys estreta ab la agricultura, especialment la part de Botànica, per lo qual devèm considerar al Dr. Bahí com un dels més ilustres escriptors d' agricultura de nostre país.

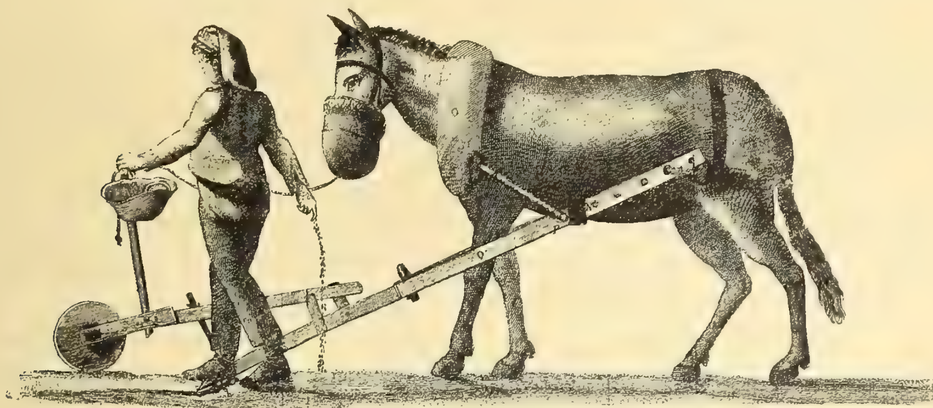
Digàm d' ell, per lo tant, quatre paraules. Era Doctor en Medecina, exercint per algún temps la Càtedra de Botànica al Colegi de Medecina y Cirurgía de Búrgos y essent desprès traslladat a desempenyar igual Càtedra a Barcelona, junt ab la Direcció del Jardí Botànich, càrrech que dexà d' exercir durant la guerra de la Independencia, en qual època fundà hospitals y exercí la carrera en varies poblacions catalanes. Passada la guerra de la Independencia, tornà als indicats càrrechs, essent, com s' ha dit, un dels redactors de les «Memorias» de la Junta de Comerç.

En aquestes «Memorias» se donan a conèxer los progresos extrangers, les aplicacions que d' ells se fan o poden fer-se a Catalunya, axís com les invencions, los avenços que aquí se realisan. La química y la mecànica proporcionan a Catalunya, en aquella època, originals y importants innovacions. Coincidint ab la sorollosa invenció que-l francès Eduart Adàm féu d' un aparell destilatori, aquí, lo destilador y licorista de Barcelona Joan Jordana y Elías, que ja en 1798 havía fet importants ensaigs pera obtenir major perfecció que la coneguda en la fabricació d' alcohol, en 1806 comença a veure realisat lo séu ideal, de tal manera, que per un aparell que presentà a la Junta de Comerç, se li féu una pensió vitalicia de 5,000 rals d' ardits anyals, considerant que ni Adàm ni ningú havía lograt major perfecció; y ab admiració de tothòm al any 1814 començà a funcionar a Sant Sadurní d' Anoya (124) un apa-

(124) S' instalà a cân Pere Mir, precursor de fervents apòstols de la vinicultura catalana. Se fan grans elogis d' En Pere Mir, per ésser lo primer agricultor qui ha adoptat lo invent d' En Jordana, instalant-lo en un edifici apropriat, dotat de totes les condicions desitjades. Veja-s la Memoria del volúm (1816) y altres.

rell degut a n' en Jordana, portàtil y de destilació contínua—dues condicions que fins allavores no s' havían pogut obtenir—generalisant-se després per tractar-se d' una conquesta verdaderament important pera destilació.

Al P. Fra Mauro Ametller, benedictí de Montserrat, se li deuen notables invencions de maquinaria agrícola. En certa ocasió presenta a la Junta de Comerç un mecanisme pera extreure aygua dels pous (125); més endevant una sembradora que arribà a ser mólt vulgarisada (126) y una trepitjadora de rahíms al obgecte d' obtenir major netedat y economía en aquesta operació que no pas realisant-la ab los pèus (127). Un día es lo capellà de Valls, Cristòfol Montiu, qui crida la atenció sobre una cinia per ell construida, que ofereix

Arada inventada per C. Montíu Pvre.
(«Memorias de agricultura y artes» de la Junta de Comerç de Barcelona. Vol. X p. 285)

algunes ventatges per demunt les cinies usuals (128), no tardant en presentar altre invent, una arada y accessoris, que s' extén per diferents llochs de Catalunya, principalment per la banda de Tarragona (129).

Les «Memorias» de la Junta de Comerç glorifican a n' aquests experts inventors catalans y popularisan la seva obra, com popularisan quants avenços se feyan en agronomía y al extranger y aquí, principalment per medi de les experiencies que-s practicavan en lo Jardí Botànich, sobre diferentes varietats de blats y demés cereals, llevors oleícoles, plantes forratgeres y lleguminoses, medecinals y aromàtiques, sericicultura y apicultura, dedicant-se lo Director del Jardí, ab predilecció, al conrèu de la patata, pressentint clarament lo paper principalíssim que aquest tubèrcul, tot just conegut, havía de representar en la alimentació humana. També per los dexebles de les càtedres mantingudes

(125) Memories. vol. II.
(126) Id. vol. VI (1818) y IX (1819).
(127) Id. vol. VIII (1818).
(128) Id. vol. V (1817).
(129) Id. vols. IX (1819) y X (1820).

per la Junta de Comerç, se manejavan les màquines y aparells importats o aquí construits, y se elaboravan certes produccions, de tot lo qual ne parla ab entusiasme lo Doctor Bahí, al qual ademés devèm interessants treballs, com una Cartilla escrita en català y en castellà, ensenyant los remeys pera destruir la negror de les oliveres, en qual treball aconsella, entre altres pràctiques, avuy del tot acceptables, la poda enèrgica del arbre (130) y la crema de les esporgadures.

Era aquest ilustre fill de Blanes, un propulsor decidit de tot quant promogués lo desvetllament agrícol de nostre país, enaltint les seves virtuts y censurant, pera obtenir esmena, los seus vicis, perquè segons afirmava en lo discurs llegit en la obertura de ses lliçons en la primavera de 1819, donades en lo Jardí Botànich (131), «sin agricultura no hay población permanente, no hay estado sólido; y cuanto más adelantada está la agricultura, más población, mejor alimentada, más fuerte y más permanente un estado, más materias primas para labrar, etc.»

Y més endevant entusiasmat ab les lleys de desvinculació y altres disposicions de caràcter públich que se havían dictat y que s' anunciavan, que li feyan preveure un bon impuls pera lo foment de les coses del camp, parla axís al inaugurar lo curs de botànica y agricultura de 1820:

«Ciudadanos de todas clases, jóvenes y adultos, militares aplicados, que han hecho honor al establecimiento por su afición a esta enseñanza, y que han preferido pasar los ratos en un jardín de delicias é instrucción, al efímero placer de las reuniones ociosas; discípulos de Esculapio, no menos que los que aspiran al sagrado destino de curas párrocos de los pueblos de la España constitucional, como los que hayan de ser elevados á los varios ramos del gobierno político, todos necesitan para promover la prosperidad pública, los conocimientos de la economía rural.

»El que más fomente la industria agrícola, acarreará á la nación más ventajas y más benemérito de la pátria se hará; el facultativo que mejor conozca el organismo, las funciones de las plantas y sus virtudes médicas, mejor penetrará en el seno del hombre y más seguro las prescribirá» (132).

En altra ocasió combat lo Dr. Bahí l' absentisme del camp, que ocasiona grans dèficits en la producció agrícola y encara que no-s veuen aquí, gracies a la enfiteusis (133), les extensions de terres incultes que s' observan en

---

(130) Es una preocupació, díu lo doctor Bahí, que a Espanya priva de milions de quintars d' oli cada any, lo creure-s que la olivera no-s pot podar anyalment. (Vol. IV, any 1817). De dita Cartilla se-n féu una tirada apart d' alguns milers d' exemplars.

(131) Vol. VIII, p. 243.

(132) Vol XI, p. 145.

(133) «Cataluña está demostrando el prodigioso fruto del *enfiteusis*, ó de tierras dadas á censo, como llaman otros. Este establecimiento ha dado el mayor impulso á la agricultura de nuestro Principado, porque se han dividido las tierras de los grandes propietarios y hacendados, en un sinnúmero de pequeñas haciendas dadas á pobres jornaleros ó labradores en propiedad, pagando un censo anual ó

les demés regions de la Península, la condició social dels proprietaris, li inspira les següents paraules:

«Dése, pues, en adelante, impulso é importancia al estudio de la agricultura y de las ciencias naturales todas; foméntese su estudio; condecórense sus profesores; sirva de timbre honorífico el vivir un propietario, instruído en estas ciencias, en la aldea, en la fuente de su patrimonio, difundiendo las luces entre sus colonos, que le respetarán como á amo, como á maestro y bienhechor; y él los abrazará entonces como á sus mayores amigos, ya que le sustentan con sus sudores.

»Un arado de oro con esmaltes, podría colgar del pecho del hacendado que viviese en el seno de sus propiedades territoriales, y llevar tan ufano este símbolo de la virtud agraria, como un militar la cruz por una batalla» (134).

Apart de les publicacions que naxían al escalf de la Junta de Comerç de Catalunya, n' aparexían altres, com un tractat de Joan B. Galobardas, natural de Tortosa, imprès en 1817 ab lo títol de «Compendio sobre el modo de sembrar y plantar, criar, podar y cortar toda clase de árboles»; varies Memories escrites per Joan de la Creu Ferrater y Pàmies, (1805-1866) de la Selva del Camp, anomenat l' «Apotecari de la Selva» sobre oliveres, avellaners y alguns altres vegetals; y entre altres més, «El amante de los labradores» (Barcelona 1816) en lo qual son autor, Fra Manuel Blasco, benedictí de Montserrat, demostra «les grans ventatges que-ls pagesos en particular y l' Estat en general poden treure del bestiar vacúm y los gravíssims danys y perjudicis que se seguexen de la cría del mular a la del cavallar y a la agricultura», combatent per lo tant lo bestiar mular y fent la apología del bou, que diu serveix no sols pera llaurar y carretejar, sinó per montar-hi, portar càrrega al abast, conduhir cotxes y carrosses y emplear-lo per lo batre, pera la caça y pera la guerra.

Ja no es possible en aquesta època, sense haver d' allargar-se mólt, esmentar ni tan sols los hòmens de ciencia que empenyían lo progrés agrícol y los treballs que donavan a llum; ja entre altres hi havía hòmens com En Joseph Alerany y Nebot, natural de Tivisa (1821-1861) qui se presentavan a la Academia de Ciencies de Barcelona donat un curs (1851) sobre Filosofía aplicada a la agricultura, publicant diferents treballs de caràcter semblant; En Jaume Llansó, de Gerona (1806-1862) que pressent la força impulsiva de la associació

---

una parte de los frutos al señor ó dueño que era, y que no dexa de serlo, aunque no posea la cosa y la retenga el colono en tal propiedad, uso y trabajo. De este modo unos indigentes se hacen propietarios, trabajan con afán en la tierra, que ya es suya, fabrican en ella su casa (dentro de un bosque, en el centro de un yermo) forman su huerto con un pozo, un corral, una pocilga, un gallinero, una cuadra, (manantiales de abonos) y hasta minan el terreno en busca de aguas; crían sus hijos robustos, laboriosos y alegres en el campo, les dexan una hacienda en propiedad, que continuarán á trabajar sus muy lejanos nietos; ved ahí la formación de muchas alquerías, ó casas de *pagès* de Cataluña, el cultivo de sus montañas y formación de pueblos en ellas; compran algunos en toda propiedad ó redimen el censo de su hacienda, son ya señores.» Vol. I, p. 199.

(134) Vol. III, p. 4.

agrícola publicant al efecte alguns treballs sobre crèdit rural y associació agrícola en general; ja se dexava sentir, un cop cessada la publicació de les Memories de la Junta de Comerç, la necessitat de comptar ab noves publicacions agrícoles, aparexent al efecte (1848-1851) *El Cultivador,* dirigit per l' esmentat Llansó; *El Bien del País* y *La Granja* de Figueres y tantes altres, que tenen obertes les seves planes a tot lo que signifique avenç en l' art de la terra.

També separadament de la Junta de Comerç, aparexían iniciatives colectives de decissiva importancia y de trascendencia positiva pera lo benestar moral y material del país. Ja abans de finir lo segle XVIII, tragueren lo cap les primeres Societats Econòmiques d' Amichs del País, que en lo segle següent prengueren gran volada, fomentant los interessos socials agraris, ab concursos en que com avuy encara es estilat, se recompensavan actes virtuosos de la classe pagesa y ab altres concursos destinats a esperonar als agricultors en la millor explotació de les terres. Pot-ser la més antiga de les Econòmiques de Catalunya es la de Tàrrega, fundada al any 1777; entre altres dels medis que posà en planta pera promoure lo foment dels interessos agrícols, oferí 10 lliures pera qui en ses propries heretats plantés més peus de moreia y mitja pesseta per cada una de les que en lo mes d' Agost fossen vives (135).

Dos anys després apareix la Econòmica de Tarragona y allavores si que hem de dexar passar les turbulentes èpoques que se seguiren fins a ja ben entrada la primera meytat del segle, trobant que-s constituexen tal classe d' entitats en los punts següents: a Lleyda, en 1834 y en 1836 a Tremp, Sort, Sèu d' Urgell, Cervera, Agramunt, Balaguer, etc.

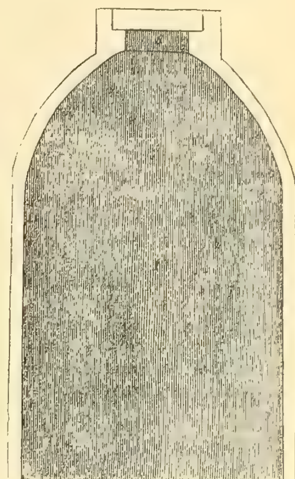
La de Barcelona s' organisà al any 1834 y segurament no-s constituí abans, per gosar de plè de la acció de la Junta de Comerç, fent innecessari aquell organisme. Al cap d' alguns anys d' existencia obrí concursos pera premiar obres que tractessen de les malaltíes de la vinya y de la elaboració del ví, dels medis pera descubrir lo frau en los alcohols, de les millores que poguessen introduhir-se en una comarca determinada, havent-hi un premi al any 1859 pera un progecte de colonia agrícola correccional.

Totes aquelles manifestacions individuals y colectives que arrencan després del pas per la nostra terra dels exèrcits napoleònichs, eran indicis de que aquí anava a esclatar una vida nova de progrés material, bellugant-se pêl mitg de les corrents de renovació que per tot se sentían, inteligencies preclares, cors generosos, que batallavan pera que aquell progrés fos conduhit per dintre les barreres de la moral social.

Catalunya s' anava industrialisant, se rompía cegament, y per lo tant no sempre ab acert, ab tots los motllos vells, ab totes les tradicions, se creava tot un món nou. Catalunya se poblava y se enriquía. Aquells 814,412 habitants del any 1778, arriban en 1834 a 1.145,000, dels quals ne corresponen

(135) B. A. Ramírez, ob. esmentada, p. 404.

més de 113,780 a Barcelona, mentres que tot Espanya no passa de 12.500,000 (136). De manera que si a primers del segle XIX necessitava Catalunya grans partides de blat extranger y de les Castelles arribant aquest a Barcelona embarcat a Santander (137), en 1824 resultava que de blat y sègol no-n produhía la nostra terra ni la meytat del que lo séu consúm exigía.

Perfil d' una citja tallada pel seu centre. («Memorias de agricultura y artes» de la Junta de Comerç de Barcelona, vol. X, p. 145).

Passèm revista a la producció agrícola d' aquesta època (138). La cullita de blat y sègol era de 14,000 fanegues, que no arribava a la meytat de la que se necessitava, per lo que prengué mólt increment la producció de patates, pastant-se ademés ab farines de llegums y blatdemoro, apart del blat que arriba d' altres regions de Espanya y de França, Italia y Mar negre.

La producció de ví, sí que bastava y sobrava pera lo consúm, de manera que s' embarcavan vins y ayguardents, axís com los olis, tenint bons mercats a Amèrica, los ayguardents del Camp de Tarragona y les seves avellanes y ametlles.

Axís meteix s' exportavan los llimons y taronges de la costa, y en quant al suro, no cal dir-ho: la exportació anual era de 40,000 quintars en planxa o pana y treballat en taps, ocupant-se en la seva elaboració 800 treballadors.

Altres cultíus estavan en gran descuyt: havía perdut la seva importancia la criança del cuch de seda; cànems y llins, ja no eran lo que havían sigut un temps; del extranger havían de portar-nos bestiar vacúm y llanar, per més que ab tendencies cada día més fermes a respectar-se la proprietat particular contra les intencions dels remats y ab les noves pràctiques dels prats artificials, la explotació pecuaria estava destinada a no tardar a pendre gran volada.

Trucava a la porta una gran revolució, fonda, trascendental, y al parlar axís no aludím a cap de les sotregades populars que experimentà la societat; era una revolució que convertía l' art de la terra en ciencia, aplicant a la explotació agrícola les ensenyances de la física y de la química, de la fisiología,

---

(136) Nou Llunari Perpetuo. Reus, Llib. Roca, 1834.

(137) Aquesta manifestació la fà lo tantes vegades esmentat Dr. Bahí, en lo pròlech que posa a una publicació mólt curiosa y interessant al reproduhir-la en les Memories de la Junta de Comerç (volúm X, any 1820, ps. 49, 97 y 99). Se tracta de la reproducció d' un treball aparegut en los «Anals de la Agricultura Francesa,» (Setembre 1819) presentant com a model pera la conservació dels grans, especialment lo blat, les citges de Barcelona. Se fà constar en aquest treball la abundancia de citges que hi ha a Catalunya, públiques, (que-s llogan) y particulars, s' examina la construcció de les metexes, trobant preferibles les de terra forta y argilosa, a les enrajolades y de mampostería, axís com respecte a la forma, les que tenen la de garrafa, etc.

(138) Relación..... Frigola.

de la economía, de la maquinaria agrícola; era una revolució que obría valls y montanyes pera allargar-hi canals de rech, carrils y carreteres; que perfeccionava l' art de la imprempta, facilitant-se en gran la divulgació de conexements per medi de llibres y revistes; que tocava al cor y a la inteligencia dels hòmens pera fer-los entendre que no-s defensa prou la casa estant-se tot lo día dintre d' ella, sinó que s' ha d' acudir a apuntalar la del vehí, pera evitar que al caure axafe la propria, comprenent-se per lo tant que era precís tornar a fer reviure l' esperit d' aquelles organisacions gremials que la revolució passatgera havía volgut destruir; que no-s defensa la patria empeltant-li pensaments y doctrines exòtiques ni entregant-se a lucubracions originals sense la deguda consistencia al topar contra la realitat, car la gran defensa de la patria la fà lo ciutadà mullant la terra ab lo suhor del front, treballant en obres que dugan pà al desvalgut, tot aumentant la fortuna propria.

Axís a mida que-ns anèm endinzant cap al mitg de la centuria passada, les impremptes van estampant publicacions que escampan arrèu los progressos agrícols de la època; la Diputació de Barcelona, devant de lo desatesa que estava Catalunya per l' Estat en punt a víes de comunicació, crea la cèlebre Junta de Carreteres de Catalunya, logrant que fos reconeguda oficialment per R. O. de 28 de Setembre de 1848, (139) organisme important que constituit per representants de les quatre provincies catalanes, fomenta en gran manera la construcció de carreteres, partint de la base d' allargar fins als límits del territori català, les que partían de la provincia de Barcelona; se senten los primers batechs de renaxensa catalana; se estudía lo passat y tot estudiant-lo, se pensa en lo pervindre; tot va prenent ayres de modernitat y per lo tant, dintre lo camp agrícol se sent la necessitat de la ensenyança, de la associació, del mutuu contacte entre tots los hòmens que a Catalunya se dedican a la agricultura, lo qual los donarà medis per estar en afectuosa relació ab los demés d' Espanya y del Extranger. D' aquí la reforma d' antichs establiments docents y la creació de nous; d' aquí lo seguit de reunions, concursos y exposicions que estàn a punt d' esclatar en la nostra terra o que representants d' ella hi van a pendre-hi part si al Extranger tenen lloch; d' aquí, finalment, la organisació d' algunes entitats pera la defensa y millora dels interessos agrícols, entre les quals sobresurt l' Institut Agrícol Català de Sant Isidro, fita memorable, que per ella sola sería suficient pera marcar una època dintre lo moviment agrícol de Catalunya.

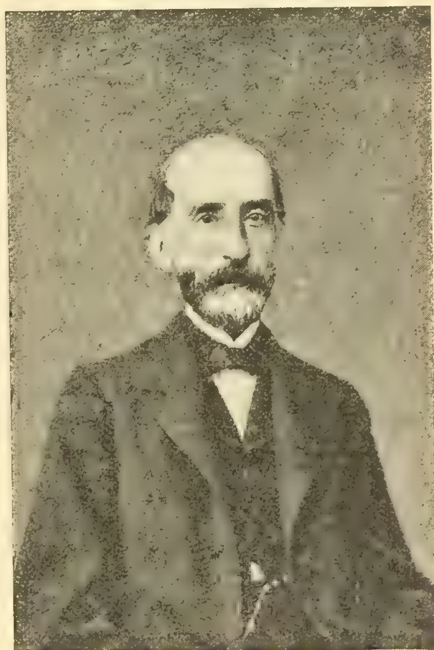
(139) Aquesta Junta pogué funcionar normalment poch temps. Per R. O. de 3 Desembre de 1856, fóu disolta: mes se reorganisà per R. D. de 16 Setembre de 1857, en vista de que lo Govern havía de pagar les obres començades.

La Junta Revolucionaria de Barcelona de 1868, disolgué la Junta de Carreterres, per considerar-la reaccionaria. (Guillém Graell, «La cuestión Catalana» p. 176.)

Epoca contemporània

Associació.—*L' Institut Agrícol Català de Sant Isidro.*—Ja no podèm escriure, com qui diu, una plana més, de les móltes que faltan pera donar cima al present treball, sense haver de referir-nos al Institut Agrícol Català de Sant Isidro; omple aquesta associació la historia de la agricultura catalana durant tota la segona meytat del derrer segle, de manera que parlar del Institut es parlar del moviment agrícol a Catalunya durant cinquanta anys.

Mes donat lo plan que-ns hem imposat, es forçós que li dediquèm exclusivament unes planes a la institució, *lloca,* com se li ha dit, de la agricultura catalana, veritable *casa payral* dels agricultors, perque es lo nostre plan presentar apart petites notes monogràfiques de les principals actuacions del esperit de associació, axís com de les demés manifestacions del esperit de cultura y de progrés de la agricultura catalana.

Ramón de Casanova. Un dels propulsors de la organisació del Institut y dels més constants colaboradors de la seva Revista; autor de varies obres agrícoles.

L' Institut va néxer, com tota obra social, quan era la hora, quan se-n sentía la seva necessitat (140). La meritíssima Junta de Comerç ab les seves Memories, havía passat a la historia; les Societats Econòmiques d' Amichs del País, ab tot y la bondat de sa labor, no s' ajustavan, naturalment, al ideal d' associació ab que somniavan los agricultors: era del

(140) Hem sentit referir, que la primera vegada de parlar-se de la constitució del Institut, va ser un día en que sortían de la Academia de Ciencies D. Ramón de Casanova, lo comte de Fonollar y alguns altres, los quals comunicaren lo séu pensament a D. Isidor de Angulo y demés grans proprietaris.

cas crear, per lo tant, una entitat marcadament agraria, que domiciliada a Barcelona, extengués les seves arrels per medi de Subdelegacions en les principals localitats a tot lo territori català.

Y axís fóu com vingué a la vida l' Institut Agrícol Català de Sant Isidro, constituit lo día 22 de Maig del any 1851 (141).

---

(141) Acta de constitució del Institut Agrícol Català de Sant Isidro:

«Profundamente convencidos varios propietarios rurales, residentes en esta Capital de Barcelona, de la imperiosa necesidad, que de más á más se hace sentir, de dar un grande y vital impulso á los intereses agrícolas de las provincias catalanas y de reunir los elementos capaces de mejorar las condiciones del cultivo de las tierras, trataron de obtener el logro de estos sus patrióticos deseos, promoviendo la Asociación de estos mismos intereses, á fin de salir del aislamiento en que viven sumidos, por carecer de un centro ó foco común de acción que los escude y defienda.

Dieron principio á estas sus tareas nombrando una Comisión de su seno para que formulara un reglamento provisional, extendiera un presupuesto de gastos y propusiera todo cuanto prejuzgara ser indispensable y conveniente adoptar para crear una Asociación de propietarios rurales, cuyo objeto exclusivo fuera el del adelanto del cultivo y economía rural y la defensa y protección de los intereses agrícolas en general y del particular de los asociados.

Correspondió la Comisión nombrada á los deseos de sus comitentes y compañeros, evacuando los trabajos que le habían sido confiados y proponiendo tuviera desde luego lugar una reunión general de cuantos individuos habían suscrito expontáneamente el acta provisional de la Asociación de propietarios rurales en el local Salón de Agricultura del Palacio de la Excma. Diputación provincial, previo el conducente permiso de la Autoridad del Excmo. Sr. Gobernador civil de la provincia y Sr. Alcalde.

Aprobadas las referidas proposiciones y obtenido el permiso de las autoridades referidas, concurrieron todos los asociados al local precitado y celebróse la primera reunión, que fué muy concurrida y en la que se notaban los primeros hacendados del país y algunas personas ventajosamente conocidas por su posición social y sus conocimientos en materias científicas y económicas.

Dióse principio á esta reunión, celebrada en 22 de mayo de 1851 y á las 12 del medio día, nombrando como Presidente al M. I. S. D. José Bertrán y Ros, Ministro honorario del Supremo Tribunal de Guerra y Marina, quien, en desempeño de su nuevo y honorífico cargo, sometió á la deliberación de la reunión el reglamento formulado por la Comisión.

Éste, después de un lijero debate, quedó aprobado por unanimidad, y en consecuencia, el Sr. Presidente declaró quedaba instalado el Instituto Agrícola Catalán.

(Segueix la llista de socis fundadors.)

El Sr. Presidente manifestó en una brillante improvisación, las ventajas que en el orden moral y económico debían, con razón, esperarse de esta Asociación de los propietarios rurales y los resultados que reportaría de ello la Agricultura, si con decisión y patriotismo puro se secundaran los esfuerzos del Gobierno de S. M., el que, con muy acertadas disposiciones, tenía abierto el camino á los intereses agrícolas, para mejorarse y alcanzar toda prosperidad.

Expuso, asimismo, con sólidas consideraciones, los títulos que bajo todos conceptos llamaban á la Agricultura á una representación igual, cuando menos, á la de los otros ramos que constituyen la riqueza pública.

Este discurso del Sr. Presidente fué acogido con señaladas muestras de aprobación.

Procedióse enseguida al nombramiento de la Junta directiva y de la Comisión científica, según quedaba dispuesto en el reglamento, y fueron nombrados para formarla los Sres. Socios siguientes:

Presidente, M. I. Sr. Marqués de Alfarrás. — Vicepresidente, M. I. Sr. Marqués de la Quadra. — Conservadores: M. I. Sr. Conde de Fonollar, Sr. D. Pablo de Barnola y de Espona, Sr. D. Rafael María de Durán, M. I. Sr. D. José Bertrán yRos. — Consiliarios: M. I. Sr. Marqués del Castillo de Torrente, Sr. D. Erasmo de Janer. — Administrador, Sr. D. José Catá de la Torre. — Tesorero, Sr. D. Ramón de Olzinellas. — Bibliotecario, Sr. D. Ramón de Casanova y de Mir. — Secretarios: Sr. D. Miguel de Foxá, Sr. D. Mariano Fages de Sabater. — Comisión científica: Sr. D. Isidoro de Angulo, Sr. D. Francisco de Ferrer, Sr. Barón de Prado Hermoso, Sr. D. Jaime Llansó, Sr. D. José Salvador, Sr. D. José Ramón de Camps, Sr. D. Buenaventura de Sans, Sr. D. Ramón Martí de Eixalá, Sr. D. Francisco de Brichfeus, Sr. Barón de Corbera, Sr. D. Andrés de Ferrán, Sr. D. Joaquín Castell, M. I. Sr. Marqués de Sentmenat.

Encara que una suscinta indicació de la seva labor, nos donarà cabal idea del caràcter y fins de la societat, trobàm escayent portar aquí alguns fragments de la *Introducció del primer Calendari del Pagès,* que des de 1856 ha vingut editant anualment sense interrupció aquesta entitat:

«Lo Institut Agrícol Català de Sant Isidro, que vetlla constantment per la conservació dels interessos de la agricultura, no podía en manera alguna dexar passar la oportunitat que se li presentà ab la sanció de la lley que estableix la lliure publicació de calendaris, ja que imprimint-ne un a son compte, creu poder, per aquest medi, difundir entre los pagesos los conexements necessaris, tant en lo relatíu a les millores pràctiques conegudes de cultivar la terra, com en lo concernent a la ensenyança o indicació dels principis establerts per les ciencies que més deuen servir-los de gran utilitat, agermanades ab la agricultura.

. . . .

»Es necessari que no se confonga l' Institut ab moltes altres Societats que han passat per devant dels nostres ulls, com aquella especie d' estels que corren y-s perden en lo espay ab la rapiditat del llampech en una nit serena del istíu. Es necessari que comprengan que al Institut no pot faltar-li vida, puix que sentat sobre bons fonaments crida a sí meteix a tots los hòmens de bé que tingan interès en la agricultura, sense distinció de colors, de opinions o de partits, que per res los necessita certament.

Autor, V. Vallmitjana, 1855

Imatge de Sant Isidro proprietat del Institut

»Es necessari que us persuadíu de que l' Institut ni sap enganyar ni es fàcil que puga enganyar-se. No sap enganyar, perque essent públichs y ben notoris los seus actes, qualsevol per sí meteix pot cerciorar-se del que fà y del que pensa fer, sols se prenga la pena de passar al local qne ocupa la Associació. No es fàcil

---

Nombradas la Junta directiva y la Comisión científica, acordóse por la Junta general un voto de gracias al Sr. Presidente de la reunión fundadora, Ilmo. Sr. D. José Bertrán y Ros, el que cedió é instaló en su nuevo cargo de Presidente del Instituto Agrícola Catalán, al M. I. Sr. Marqués de Alfarrás.

A propuesta de algunos socios, fué adoptado y reconocido como Patrón del Instituto el glorioso San Isidro.

El Sr. Presidente levantó la Sesión después de haber manifestado á la Sociedad su reconocimiento por el honor que le había dispensado nombrándole Presidente. — Barcelona 22 de mayo de 1851. — Marqués de Alfarrás. — El Secretario, Miguel de Foxá ».

que puga enganyar-se, perque, com nosaltres ho havèm comprès, les persones encarregades de dirigir-lo, no tenen altra mira que de fer lo major bé possible.

»L' Institut no es més que una gran reunió de proprietaris y agricultors que s' han associat com bons germans ab lo fí de introduhir en nostres camps totes les millores que la bona pràctica unida ab la experiencia nos puga ensenyar y de sortir a la defensa de la classe quantes vegades siga necessari. Es una especie de gremi que-s dedica a rellevar y protegir los interessos de la proprietat y de la agricultura, de la metexa manera que nostres avis y pares s' agremiaren pera representar les diferentes classes del comerç, de la industria y de les arts y del saber humà.....

»L' Institut s' anomena *agrícol,* perque en los camps té arrelats los seus interessos; s' anomena *català,* perque encara que estenga les sues rames fins als més remots límits d' Espanya, es fill exclusíu de Catalunya y s' honra en reconèxer-la com un fill reconeix a la seva mare; y se diu de *Sant Isidro,* perque a exemple d' aquelles antigues Corporacions de que vos havèm parlat, ha cregut just y convenient posar-se baix l' amparo del Protector a qui tantes vegades recorrèm, a fí de que-ns alcance la Divina clemencia, demanant-li la pluja o lo bon temps, segons les necessitats de la terra.»

Obra de mólt valor positíu es la d' aquest *Calendari;* principalment durant los seus primers temps, ha sigut la única publicació que ha entrat en moltes cases de pagès, la única materia de lectura que han tingut y avuy encara tenen molts pagesos, ab la particularitat de ésser lectura catalana, de manera que quan la nostra llengua encara era menyspreuada, ja per l' Institut era enaltida ab aquest *Calendari*, del qual cada any, ara y sempre, se n' han fet milers d' exemplars.

Ademés, sense comptar que l' Institut en tot temps ha editat memories y treballs dedicats al estudi de diverses materies agrícoles, alocucions y manifestos de propaganda y a n' aquests derrers anys un *Anuari*, ja de bell antuvi se dotà d' una Revista periòdica, primer mensual y deprés quinzenal, que-s titulà *Revista de agricultura pràctica,* portant ara lo nom de *Revista del Instituto Agrícola Catalán de San Isidro.* ¡Són cinquanta nou anys los de existencia d' aquesta publicació! Bé podèm dir que ha sigut lo principal vehícol de ilustració de la classe agrícola catalana... Copiàm lo que en una obra editada en 1865 y escrita per autor (142) no català, se digué d' aquesta revista:

«Si digna es de todo elogio la constancia con que el Instituto agrícola sostiene esta «Revista», no lo es menos la inteligencia y oportunidad con que inicía las cuestiones más vitales para el fomento de la Agricultura. Apeñas se despierta una idea beneficiosa, la acoje con entusiasmo y la ilustra en el crisol de un exàmen leal y desapasionado, y si por desgracia asoma alguna calamidad que pueda comprometer el interés del labrador, pronto se hace sentir

(142) D. B. Antón Ramírez; ob. esm. p. 378.

su consejo para que acuda al remedio, si está al alcance del hombre la manera de combatirla ó de precaverla.»

Va ser director de la Revista en sos primers anys D. Isidor de Angulo (nat a Vilanova en 1812 y mort en 1854).

Fóu lo Sr. Angulo una personalitat de gran relléu dintre la política y la agricultura. Viatjà mólt per l' extranger desempenyant varis càrrechs oficials y al retornar en 1839 prengué part activa en los centres intelectuals, axís com en los mohiments polítichs que s' esdevingueren.

Isidor de Angulo
primer director de la Revista del Institut

Home de gran tremp, era solicitat sempre per càrrechs espinosos y d' importancia, desempenyant, entre altres, los de Vocal del Concell Provincial, fundat en 1845, President de la Companyía Agrícola Catalana en 1846, Vocal de la Junta d' Agricultura de la Provincia en 1848, Catedràtich de la càtedra d'Agricultura instalada a Barcelona en 1854 pera la ensenyança d' escolapis; però una corporació com l' Institut necessitava l' Angulo pera exercitar les seves poderoses iniciatives: ell fóu, sens dupte, un dels principals propulsors de la creació d' aquesta entitat (143).

Altra de les institucions permanents del Institut, es lo Laboratori químich. Veritables eminencies han passat per la seva direcció y caldrà que fèm aquí esment del séu fundador, un madrileny ilustre, D. Lluís Justo y Villanueva, nascut y mort a Madrid los anys 1834 y 1880 respectivament.

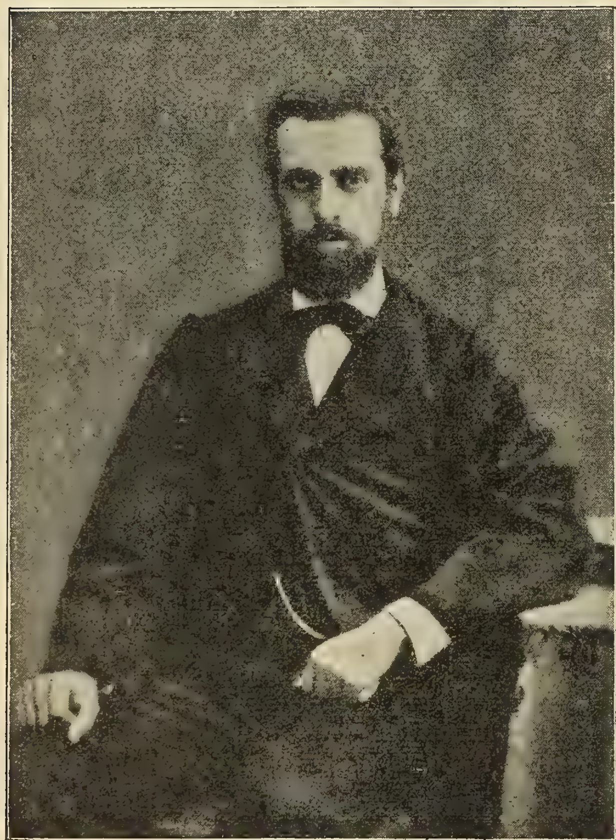
En 1860 fóu nomenat professor de Química de la Escola Industrial de Barcelona, permanexent aquí fins que en 1875 fóu trelladat a Madrid. «Aquests quinze anys, diu un séu panegirista (144) foren ben aprofitats per los agricultors de Catalunya, despertant la afició als estudis rurals entre la classe pagesa, en moments en que la industria tenía abatuda a la agricultura y estava completament descuydat aquest ram, donchs que aquella tenía agabellades totes les forces indispensables pera son desenrotllament.

Era en aquell període en que la construcció d' importació d' eynes agrí-

(143) A. Brusi: *Revista d' Agricultura Pràctica.* Any 1854, pl. 257.
(144) Francesch Tobella: *Calendari del Pagès*, any 1902.

coles per la casa de D. Amador Pfeiffer, que tant treballava per aclimatar-les en nostre país, y de qui deya lo Sr. Villanueva, que la posteritat devía texir una corona pera son front y alçar-li una columna en recordança d' haver introduhit les arades modernes, per medi de la que, portant son nom, era la de transició entre la primitiva romana y les més perfeccionades extrangeres.

Axís es com durant aquest període veyèm aumentar la afició a les ciencies agronòmiques y a les pràctiques agrícoles del país, per la influencia de la propaganda iniciada per lo Sr. Villanueva, de qui tants bons recorts deu guardar sempre Catalunya, si vol correspondre ab dignitat a un dever d' agrahiment envers ell.»

Lluís Justo y Villanueva
primer Director del Laboratori del Institut

En efecte, lo senyor Villanueva, com axís li deya tothòm, malgrat l' haver de lluytar ab la diferencia de idioma, exercí un apostolat per tota la terra catalana en benefici de la agricultura, per què per una banda s' esforçava tot lo que podía en fer-se entendre, introduhint-se dins la ànima de la gent pagesa—los seus mestres, que deya ell—y per altra era dotat d' un fervor per les coses agrícoles, d' una generositat y desprendiment verdaderament extraordinari.

Ademés de colaborar activament en varies publicacions periòdiques, publicà alguns volums d' una *Biblioteca agrícola* y donà conferencies per tot arrèu, devent-se a ell no poques innovacions y la creació y aument d' algunes industries rurals; fóu especialment fomentador de la industria sericícola: les seves conferencies—ab assistencia de senyores—y-ls seus treballs sobre la criança del cuch de seda, se recordan ab delectació per los dexebles que quedan d' aquells cursets.

Lo senyor Villanueva contribuí poderosament a extendre la utilisació dels adobs químichs: al 1863 fundà al Hospitalet del Llobregat *La Agricultura*

Catalana, primera fàbrica a Espanya d' adobs complerts. Són també memorables les seves lliçons de vinicultura que varen veure la llum pública, axís com les de química y sobre tot la seva labor realisada dins del Laboratori del Institut, ab son despaig de consultes, anàlisis y ab sos cursos de química, als quals hi concorría la joventut més lluhida de la classe agrícola. Sense gayres interrupcions, aquestes pràctiques introduhides per lo Sr. Villanueva, han seguit fins a la data, estant ara ab tot son explendor, gracies a portar la direcció del Laboratori una persona tan entesa en ciencia química, enología y agricultura en general com D. Jaume Raventós, enginyer industrial.

L' Institut compta ab una Biblioteca que en sa classe no-n sabèm cap més en lo nostre país. Ademés de diaris y publicacions d' interès general, a base principalment de cambis ab la Revista que edita la propria corporació, hi ha ordinariament més de cinquanta publicacions agrícoles de tot lo món y en quant als llibres, puja lo séu nombre de cinch a sis mil.

Té ademés un Musèu permanent, en lo qual s' hi exhibexen mostres que contenen alguna particularitat de productes del camp.

Celebra cada any, ab molta solemnitat, la festa patronal de Sant Isidro, ab ofici y l' endemà ab una Missa de requiem per los socis morts.

Mólts anys lo día de Sant Isidro celebra algún acte o sessió en son local o excursions a fora, havent sigut un temps tradicional la celebració de la *favada,* o sía excursió agrícola ab àpat, en la qual necessariament havía d' haver-hi un plat de faves, com a tast, per ser la producció que per tal data se comença a donar al consúm públich. Are derrerament s' han reprès les excursions colectives ab mólt èxit.

De totes maneres, cada dos anys, lo día de Sant Isidro a la tarda, té lloch lo repartiment de premis de concursos oberts per l' Institut, un d' ells d' Estudis y pràctiques agrícoles, adjudicant-se premis honoríñchs als millors treballs sobre determinats temes, axís com per millores que-ls proprietaris hajan introduhit en ses finques.

Lo segón de dits concursos, es degut a una fundació. D.ª María de les Angusties de Vildósola y Jàuregui, al obgecte de perpetuar la memoria del séu difunt espòs D. Agustí Peyra y Mach, fundà un premi (145) destinat a compensar les virtuts y actes meritoris de la classe pagesa y al efecte, encarregant al Institut la adjudicació del premi, entregà a n' aquest efecte, valors d' una renda de dues centes setanta pessetes anyals.

Dirigím ara una lleugera mirada a les iniciatives que ha pres l' Institut a les gestions y treballs que ha realisat, segons les successives conveniencies y necessitats que ha experimentat la agricultura. Encara que no més indiquèm los punts que oferexen més relléu de la labor del Institut, no arribarà a tenir aquesta relació ni lo caràcter d' esbós.

---

(145) Escriptura autorisada per D. Joan Manuel Fors, notari de Barcelona, al 26 Juliol de 1889

Un dels primers serveys que prestà l' Institut tan bon punt se constituí, fóu lo d' agencia de negocis y solicituts en benefici dels associats; tot seguit també organisà cursets, conferencies y converses en son local y en diferentes localitats, axís com concursos y exposicions, segons després veurèm, que axecavan lo esperit, despertavan iniciatives y feyan entrar en relació als hòmens dedicats a la metexa art. Al propri temps acudía l' Institut a concursos y exposicions que tenían lloch a fora de Catalunya: Londres (1851 y 1874); París (1855, 1867 y 1900); Madrid (1857 (146) y 1877) (147); Viena (1873); Filadelfia (1876); Amberes (1894), sense comptar les de Amsterdam, Burdeus y Trieste; determinades coleccions trameses per dit Institut a dites Exposicions, varen ésser demanades pera formar part dels Musèus de França y Prussia.

Marquès de Alfarràs
primer President de l' Institut

La assistencia d' alguns agricultors catalans a les primeres d' aquestes exposicions, lo après en elles y divulgat per medi de conferencies y d' escrits, contribuiren a que se sentís aquí ab evidencia la necessitat d' extendre y perfeccionar la aplicació de dos factors importantíssims que-s presentavan a tot arrèu a modificar radicalment los sistemes d' explotació agrícola: los adobs químichs y la maquinaria agrícola.

Lo guano del Perú, entre altres, començava a introduhir-se y l' Institut, per medi de sa Revista, de conferencies y d' excursions a determinades finques, fomentava lo séu conexement y l' estudi dels seus efectes, axís com propagava l' ús de la sanch dels escorxadors com adob, al istil dels paissos més avençats. Les arades de Mossal y Pfeiffer, anavan sustituint a la romana; l' Institut

(146) Al inaugurar-se la Exposició de 1857, la Reyna, entre altres coses, va dir:

«Continuaré dispensando mi protección á la agricultura como fuente de riqueza y base del desarrollo de la industria y del comercio.» Per aquestes y altres frases d' estima a la agricultura, l' Institut Agrícol Català de Sant Isidro acordà nomenar a la Reyna Socia Protectora del meteix, nomenament que fóu acceptat ab Real Despaig de 20 de Janer de 1858.

Poch després era també nomenat lo Rey Soci Protector del Institut, acceptant en Marg de 1858.

(147) Apropósit de la Exposició vinícola nacional de 1877 y ab motíu de la notable instalació de Institut, la *Correspondencia de España* va dir (Rev. del Institut del any 1877, pl. 149) que dita corporació «es la més important d' Espanya».

S' hi varen enviar llibres, maquinaria, etc. La instalació del Institut consistía en 4,991 ampolles, representant 631 mostres y 329 expositors de les diverses comarques catalanes.

Ademés la Comissió Provincial de Tarragona hi tenía 3,500 ampolles, y entre Gerona y Lleyda ne feren 2,000; total 10,500 ampolles de Catalunya.

donava la mà als ferrers y mecànichs del país pera que se familiarisessen ab les noves construccions, enviava a cercar batedores y segadores, bombes, desgranadores y expremedores pera la confecció del ví, tenint-les exposades en son local.

L' Institut era lo vehícol per vía del qual se donavan a conèxer totes les innovacions que podían fer marxar endevant la agricultura. Explicava los resultats que s' obtenían ab les noves arades de les finques de D. Pelay de Camps (148) a Gerona; ab lo primer molí portàtil pera la farina, y ab la primera pastadora mecànica que axí meteix funcionà en aquella finca; los que s' obtenían ab diferents enginys mecànichs de nova construcció, en les hisendes de D. Manel Girona, de Buxeres a Martorell, de Balaguer a Gavà, de Salvador, situada prop de Barcelona, en la qual va organisar-hi (4 de Maig de 1871) una expedició de dues centes persones, al obgecte de veure funcionar unes arades, axís com entre altres més, visità les finques de Armengol, Carreras y Tobella, a la costa; y no tenint-ne prou de tot axò, arrendava, l' any 1870, una extensió de terreny de 3 hectàrees de la finca Cân Torras, de D. Jaume Fatjó, terme de Sabadell, pera fer-hi assaigs y proves de grans, adobs y labors fondes (149).

Pelay de Camps, Marquès de Camps
ex-president del Institut

Feya venir plantes y llevors que aquí podían aclimatar-se, bestiar que pogués millorar les races existents, fomentant per totes víes aquelles pràctiques agrícoles que més fruyts podían reportar. Axís, entre mólts altres cassos que-s podrían esmentar, pot recordar-se que si des del principi s' havía dedicat ab predilecció al foment de la sericicultura, cap allà al any 1878 y 1879 en demostració del crèdit contret per l' Institut en aquest ram, la Direcció general d' Agricultura li encarregà que formulés lo programa que-l representant del Govern d' Espanya havía de sotmetre al Congrés Sericícola de París, continuador del de Milà, qual programa fóu acceptat per dit Congrés.

Acudía solícitament l' Institut a donar mijans als agricultors pera combatre les malures que en les plantes y en lo bestiar se presentavan, y ab igual

(148) Del Marquès de Montolíu hi ha una biografía del notable agricultor, lo primer Marquès de Camps, publicada en un fascicle en 1890, junt ab altra biografía del Marquès de Monistrol, escrita per D. Andréu de Ferràn.

(149) En la Revista del Institut del any 1872, pl. 259, se dóna compte dels resultats dels assaigs fets a Sabadell.

solicitut servía als interessos de la agricultura pera que-s facilités sortida a les produccions del camp. Si durant molts anys treballà de ferm pera combatre degudament los efectes de la filoxera y altres malures de la vinya, al propri temps, en diverses ocasions, estudiava la manera de donar sortida als nostres vins y per allà l'any 1867 y següents, enviava uns qüestionaris a tots los cònsols que Espanya tenía al extranger, demanant-los-hi datos conduhents a averiguar les circumstancies que hi hagués en prò o en contra pera admetre los vins d' aquí.

Y en quant s' ha tractat de les relacions entre l' Estat y-ls agricultors, ja com a tals, ja com a ciutadans, l' Institut ha lliurat batalles, móltes de les quals han trascendit a la opinió general, arribant a fer virar de camí als governants. Sería tasca interminable esmentar lo que ha fet l' Institut en punt a diferents aspectes de la administració pública, tributació, amillaraments, tractats de comerç, aranzels, llegislació civil, llegislació agrícola, ja sía per vía de la paraula o per la ploma dels seus hòmens més eminents, ja per conferencies, reunions, meetings, unes vegades movent-se per iniciativa propria, altres requerit per los organismes de Govern quan s' ha tingut a bé escoltar la opinió franca y sencera de Catalunya.

En l' ordre de les campanyes sostingudes per l' Institut que més han trascendit al públich, esmentarèm no més la que s' inicià en 1887, acudint al Govern ab Exposició suscrita per 22,000 firmes (30 de Novembre). Passava la proprietat rústega per una aguda crísis y l' Institut indicava en aquell tan important document lo camí a seguir per aminorar-la o sía: que en la contribució d' immobles, cultíu y bestiar, se fixés com a màxim, lo 12 per 100 de la riquesa imponible; que-s cumplissen les disposicions sobre amillaraments; que s' eximís a les herencies directes del impost de drets reyals y trasmisió de bens; que-s prohibís lo repartiment vehinal per consums; que los drets ab que en les grans poblacions se gravan les especies, no excedesca del 20 per 100 del séu valor; que-s fés més rigorosa la persecució contra la sofisticació dels vins; que-l Govern ajudés en ses iniciatives als viticultors, y finalment, que-s pugessen los drets d' importació dels blats y bestiar.

Anava passant lo temps, la situació s' empitjorava y lo Govern no prenía cap providencia. En sa virtut, l' Institut organisà un gran meeting que se celebrà lo 12 de Maig de 1889 al teatre Principal de Barcelona; hi estavan representats prop de 24,000 agricultors de Catalunya y ademés hi assistía lo President de la famosa Lliga Agraria de Madrid, D. Adolf Bayo, que ja havía pres part en altre entussiasta meeting a les Borges Blanques.

Lo lema de tota la campanya era: «Visca la pagesía y enrera la política;» a base del Institut se constituí una *Unió d' agricultors de Catalunya* que, tenint per portavèu *La Pagesía,* lliurà renyides batalles.

Quatre mots, per acabar, respecte a la constitució y organisació del Institut. Té socis residents y corresponsals que pagan 60 y 15 pessetes anyals

respectivament, y altres socis de diferentes categoríes honorífiques. Reben tots gratuitament la Revista y demés publicacions de la Institució.

Als dos anys de estar constituit comptava ab 700 socis residents a Barcelona y en altres localitats catalanes; nombre que ha anat mantenint sempre ab les seves naturals èpoques de puja y de baxa.

Ademés d' una Junta directiva, compta ab un Concell de la Direcció, compost d' ex-presidents, ex-vispresidents y vocals d' elecció per la Directiva, ab una Comissió Permanent a Madrid que en tot temps ha cooperat ab molta eficacia a les iniciatives de la Corporació, en quant s' ha hagut d' anar a raure pera fer-les prosperar als centres burocràtichs de la Cort, y compta ademés ab subdelegacions en tot poble ahont hi haja cinch socis al menys que vulgan constituir-la, quals subdelegacions tenen ab la associació mare certa relació de caràcter moral y administratíu. Foren un temps mólt nombroses, de manera que, en 1853, ja n' hi havía a Terrassa, Artés, Vilafranca, Vich, Palafrugell, Igualada, Granollers, Balaguer, Molins de Rey, Cardona y Badalona, no tardant en constituir-se-n móltes més, fins y tot fora de Catalunya.

Les subdelegacions constituían un instrument poderós d' associació; quan aquest ideal no havía passat d' un estat incipient, l' Institut, com arbre fort plê de sava, escampava son brancatge per tot lo territori català, plantanthi arrels que donavan lloch a institucions despertadores del esperit públich, fomentadores de la cultura entre la classe pagesa. Tenían les subdelegacions del Institut, la metexa vitalitat que una associació independent, havent-n' hi algunes que arribaren a comptar ab centenars de socis.

Avuy en que l' esperit d' associació està tan desenrotllat y ha près un altre caràcter, les subdelegacions del Institut estàn en decadencia (150).

---

(150) La llista dels seus presidents, es com segueix: 1851-1860: Marquès d' Alfarràs.—1859 - 62: Marquès de la Cuadra.—1862 - 66: Comte de Fonollar.—1866 - 68: Miquel de Foxà.—1869 - 70: Marquès de Ciutadilla.—1871 - 72: Francisco de Casanova.—1872 - 75: Pelay de Camps.—1875 - 76: Joseph María de Fivaller. — 1876 - 82: Marquès de Palmerola. — 1882 - 89: Marquès de Camps. — 1890 - 92: Marquès de Sentmanat.—1892: Benigne de Salas.—1892 - 93: Silví Thos y Codina.—1893 - 97: Marquès de Monistrol. — 1897 - 901: Marquès de Camps. — 1902 - 07: Ignasi Girona.—1908 - 10: Manel Raventós.

Fins al Marquès de Sentmanat inclusíu y ademés lo Marquès de Monistrol, han pagat son deute al Criador; los demés viuen per lo bé de la agricultura catalana.

Com se veu, han passat per la Presidencia del Institut móltes de les figures més eminents de la agricultura catalana a partir de la meytat segona del passat segle, personalitats de gran relléu dintre la noblesa —porquè l' Institut ha tingut sempre caràcter eminentment aristocràtich, ara atenuat a causa de les transformacions que va experimentant la societat—y figures preeminènts dintre lo mohiment agrícol en general. De la metexa manera, en les seves llistes de socis no hi han mancat may los noms y títols nobiliaris més ilustres y los noms que han anat voltats de la major reputació dintre lo conrèu de les ciencies ab la agricultura relacionades, y en la seva aplicació a la explotació agrícola. Bé s' hi escauría aquí una llista d' aquests noms y un retret dels mèrits que-ls acompanyan, però nos portaría axò segurament a incórrer en omissions y per lo tant, farèm punt final, no sense que-ns cregàm obligats a tributar un recort al qui poch després de la fundació del Institut fins al any 1903 en que va morir, tingué al séu càrrech la Secretaría de tal Corporació, D. Andréu de Ferràn y de Dumont. A ell pertoca una bona part de la gloria guanyada per la associació agrícola que ha sigut y es encara la més important de Catalunya, essent actualment la més antiga d' Espanya.

Entitats filloles del Institut.—L' Institut sembrà la llevor de la associació agrícola en lo nostre país. Al aparèxer aquella gran associació en 1851, lo terrer estava verge. Hi havía la *Societat Agrícola del Empordà* a Figueres, perque Figueres era un centre de progrés agrícol, mercès a la acció que desplegavan alguns ilustrats proprietaris, com En Narcís Fages de Romà, fecón escriptor, director de *El Bien del País* (1845-1848) y de *La Granja* (1850-1855), periòdichs agrícols, que ab *El Cultivador* (1848-1851), dirigit a Barcelona per lo catedràtich d' Agricultura y Botànica de la Junta de Comerç, foren heralts en aquelles èpoques de la ilustració agrícola; però apart d' aquella associació, era precís que l' esperit incipient de la moderna associació cristallisés en una corporació tan vigorosa com l' Institut, pera que, prenent impuls d'ella, s' ajuntessen los agricultors per comarques o en lo sí meteix de la Institució mare.

Dintre de la propria associació, aparegueren diverses entitats, seccions podríam dir de la metexa, però ab finalitat propria. Tot just constituit l' Institut, emprengué importants treballs estudiant la manera d' establir lo crèdit territorial, y lo resultat fóu la creació dintre de la propria corporació d' una Societat anònima per accions de Crèdit hipotecari, al obgecte de prestar quantitats sobre finques rùstegues y urbanes de Catalunya, pendre diners a préstam y realisar munior de operacions al séu fí dirigides. L' informe referent a aquesta societat data del Febrer de 1854 y porta les prestigioses firmes de Francesch Permanyer y Estanislàu Reynals y Rabassa.

Alguns anys desprès, lo 1862, se creà dintre l' Institut la anomenada *Societat de Sant Isidro de assegurances mútues de les cullites contra les pedregades*. Començà ab mala fortuna, perque al primer any de funcionar, en 1863, tenint assegurats blats, vins, olis, llegums, ètc., per valor de més de très milions de rals, ocorregueren móltes pedregades, especialment en tota la línia dels Pyrinèus, pedregant en algunes localitats tres vegades (151) essent insuficients pera satisfer la totalitat de les indemnisacions les quotes màximes que s' havían demanat. No obstant y axò, dos anys desprès s' extengué la assegurança als efectes de les glassades, funcionant la societat algún temps més.

Apart de les móltes societats y companyíes que ab fins semblants s' han constituit posteriorment, cal registrar que dintre meteix del Institut se va fundar en 1891 altra societat d' assegurances de les cullites contra les pedregades.

Sindicats especials pera la exportació de vins, associacions circumstancials perseguint determinats obgectíus, s' han constituit en diferentes èpoques dintre l' Institut; però de tanta o més trascendencia e importancia que aquestes, foren les que la propria corporació creà, donant-los-hi vida fora de son sí, tals com les celebrades Subdelegacions, compostes algunes d' elles de centenars de socis y exteses fins a Mallorca, Valencia y Múrcia y altres associacions

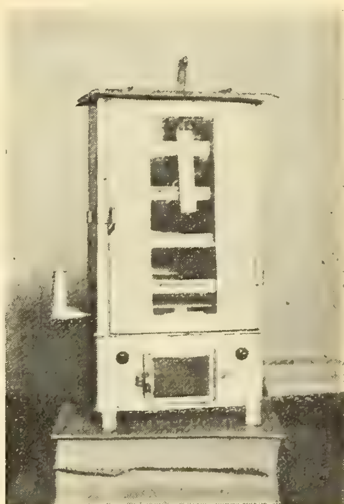
---

(151) Import dels danys causats per les pedregades del 1863: a Ripoll, 5,740 duros; a Pobla de Lillet, 1,723; a Tremp, 1,013 a Manresa, 892, etc. (*Calendari del Pagès* de 1865).

que en més o menys degueren la seva vida al Institut o bé lligant-se ab ell, un cop nascudes, com lo *Gremi de Pagesos de Sabadell* (inaugurat en 14 de Juny de 1891) que adquirí lo caràcter de Subdelegació.

Foment de la Sericicultura Espanyola.—L' Institut Agrícol, que havía treballat moltíssim pera propagar la cría del cuch de seda, donant lliçons y conferencies, publicant escrits, fent-se venir llevors y propagant en gran manera la afició a aquesta industria, creà en 1884 una *Estació Sericícola Catalana,* primera a Espanya. L' èxit no correspongué a la valiosa tasca que la havía precedit.

La antiga Societat barcelonina del Art Major de la Seda, que portava fets també valiosos treballs en aquest ram, donà acullida anys després (1902) al *Foment de la Sericicultura Espanyola,* feynadora entitat que porta repartides a milers de moreres als proprietaris qui les demanan, proporcionant llevor del cuch de seda, seleccionada pêl sistema Pasteur, a prèu de cost y comprant després lo capell, producte d' aquella llevor, a preus remuneradors.

Foment de la Sericicultura Espanyola

Avivadora Castellet

En la històrica casa del carrer de Sant Pere més Alt, domicili del Art Major de la Seda, o bé en una Secció del Park, lo *Foment de la Sericicultura* monta cada any per la primavera, una cría del cuch de seda que es visitada ab interès per lo públich; lo séu Secretari D. Ermengol Gorría, dóna cursets sobre lo cultíu de la morera y la cría del cuch de seda, a la *Escola Provincial de Agricultura,* quals cursets foren creats en 1904 per la Diputació, a iniciativa del Foment; dita Societat, en fí, edita cartilles y cartells gràfichs pera propagar la afició a tan útil industria (152).

Associació dels Amichs de la Festa del Arbre.—La seva denominació clarament indica los fins que persegueix aquesta entitat nascuda y domiciliada a Barcelona y ab arrels a tota Espanya, instituida en 1898 per D. Rafel Puig y Valls.

Los Estatuts de la *Associació,* que datan del any 1902, explican los seus fins, que són: celebrar a Barcelona la Festa del Arbre, procurar que se celebre a tots los pobles d' Espanya, obtenir del Govern que-s declare Festa Nacional la del Arbre, cuydar de formar associacions que propaguen la idea de repoblar d' arbres les montanyes, riberes dels rius, dunes y terrenys estepars,

---

(152) La *Fulla Agrícola* de *La Veu de Catalunya,* corresponent al 25 de Maig de 1908, està dedicada enterament a donar a conèxer aquesta entitat.

fiant a la educació de la maynada y a la instrucció general, lo foment de la riquesa forestal de la nació.

La propaganda realisada per aquesta associació, ha caygut en terra ben preparada, car està en l' ambent general la necessitat que existeix d' evitar la devastació y fomentar la repoblació forestal, fins al punt de que en alguns — més de quatre, purament teòrichs—constitueix una verdadera obsessió.

Consistexen ses campanyes en festes escolars, presidides per les autoritats locals, los senyors mestres y representants de la Associació, dirigint discursos a la quitxalla pera que se encarinyen ab los arbres que plantan, servint-los-hi després un berenar y altres obsequis, esdevenint sempre una festa d' expansió popular (153).

Devegades la festa es purament simbòlica, perque en algunes localitats se celebra ja ben entrada la primavera, quan ha passat lo bon temps pera la plantació.

Com hem insinuat, aquesta classe de festes van en aument. Tením al devant los luxosos volums anyals que publica la Associació, contenint ressenyes de les festes ab profusió de gravats y d' ells ne treyèm los següents datos:

En 1903 celebravan la Festa del Arbre 47 pobles de Catalunya y del restant d' Espanya; en 1905, la celebravan 69 pobles, plantant-se en conjunt 296,860 arbres y en 1909, foren 81 pobles los que celebravan la festa, plantant-se 127,329 arbres.

Lliga del Arbre Fruyter de Moyà.—«Trista cosa es pera nostra aymada terra lo veure los camps desolats per la ausencia de tot arbre fruyter. La pena que axò produheix es més gran encara, essent com n' es la única causa l' abús constant que-s comet en nostre poble per noys inconscients y per hòmens sense conciencia de apropriar-se los fruyts que són suhor dels altres, y sense miraments de cap mena, no mes que pêl gust de fer mal, se entretenen, ademés, en desgraciar los arbres y les viandes que estàn al entorn séu... Axò es vergonyós, axò nos deshonra. Si aquest estat de coses ha continuat fins ara, té d' acabar-se d' avuy endevant.»

Axís parlava lo 17 d' Agost de 1904 a la casa de la vila de Moyà devant de les autoritats locals y agricultors... un gran artista, un gran patriota, un gran educador del poble, l' excels tenor de fama europea, En Francisco Viñas, «lo rossinyol català enamorat del arbre fruyter» (154).

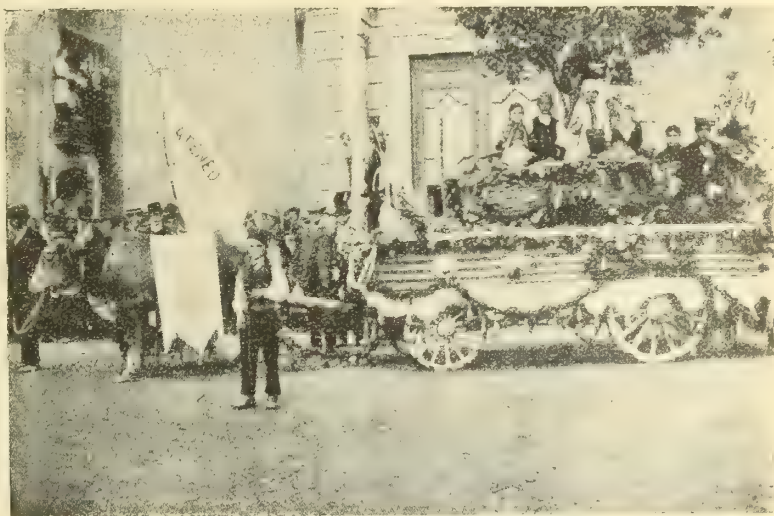
Aquell día quedà constituida la *Lliga de defensa del Arbre Fruyter* y

(153) Fullejant alguns volums de les Cròniques de les Festes que publica la Associació, trobàm aquestes escayentes estrofes cantades a Amer, ab motíu de la Festa de 1909:

Som petits, petits, petits,
de la alçada y de la pensa,
però obrím los cinch sentits
a la vida que comença.

(154) Axís l' anomena en Frederich Rahola: *L' Arbre Fruyter*, en la *Fulla Agrícola* de *La Veu de Catalunya* (24 d' Agost de 1908).

des de aquell día compta Catalunya ab una entitat que no té parió, que ha sanejat les costums, evitant los furts de fruyts y les maleses en los arbres y que ha produhit unes festes d' una bellesa imponderable. Tot, pensament y realisació, es degut a n' En Viñas. Des de les grans capitals europees, Londres, París, Berlín, Roma, mentres l' artista recull l' homenatge de admiració dels públichs selectes, lo patriota, lo enamorat de la naturalesa, lo aymador de Moyà, pensa ab los seus, organisa, dirigeix les tasques de la Lliga y en arribant l' istíu, se-n vola cap al séu poblet y allavors aboca tots los seus sentiments y totes les energíes de la seva ànima en la preparació y organisació d' una festa que té lloch a mitg Agost, per la festa major del poble, consistent en lo repartiment de premis als agricultors que hajan plantat més arbres fruyters y que-ls hajan cuydat millor. Los premis són cedits per les persones reyals, —lo Rey es President honorari de la Lliga—per elevades personalitats polítiques y de representació y per diferents particulars y entitats. Móltes d' aquestes personalitats assistexen a la festa, que algún any adquireix proporcions apoteòsiques: En Viñas hi llegeix un discurs en enaltiment dels fins de la *Lliga* y al final de la festa de cada any, éll, lo gran cantayre, dirigint un chor d' hòmens del poble, dexa sentir la seva veu argentina cantant l' *Hymne del Arbre Fruyter* (155).

Moyà. — Cavalcada de la Festa del Arbre Fruyter
Carro del Atenèu: *La Familia Catalana*

(155) L' Himne del Arbre Fruyter fóu escrit expressament pera la Lliga de Moyà per lo poeta Maragall y-l mestre Morera y estrenat a la festa del 16 d' Agost de 1905. Aquí va la lletra:

Cantèm plantant, plantèm cantant,
que tot es vida.
Los bons plançons, ab uns bons cants,
fan més florida.

En terra l' hem clos.
Au! Fes-t' hi ben gros!
Arbre, cuyta, cuyta!
Los cants són les flôs;
los fets són la fruyta.

Donèm-li-l bon jorn.
Dancèm-li al entorn.
Alça! Ayre, ayre!
Lo séu bon retorn
no pot trigar gayre.
Ay, quina verdor!
Ay, quina abundor!
Mira! Mira! Mira!
Tot ell es dolçor,
y-l vent hi sospira.

Com ell, bons germans,
crescàm forts y sans.
Pluja, sol, devalla!
Los xichs se fan grans.
Amunt, jovenalla!

Cantèm plantant, plantèm cantant,
que tot es vida.
Los bons plançons, ab uns bons cants,
fan més florida.

Alguna vegada la festa ha tingut un atractíu més, una cavalcada alegòrica hermosíssima, com no se-n vejan de millors tant per la seva riquesa com per lo gust exquisit dels carros y comparses que la constituexen (156).

La *Lliga*—que derrerament ha establert una Caxa Rural—cumpleix ab los seus fins de propagar lo respecte y la afició al arbre fruyter, valent-se ademés dels medis indicats, de la divulgació dels bells discursos anyals del séu fundador, de pensaments y màximes, impreses en fulles fixades en los llochs públichs de Moyà, axís com dels articles del Còdich Penal que castigan los furts de fruyta y maleses en lo camp; al meteix temps excita lo zel de les autoritats y-ls seus agents pera que cuyden del respecte a la proprietat agena, honrant als qui axís cumplexen ab lo séu deure; estimula igualment als mestres d' estudi pera que infiltren aquests sentiments a la quitxalla; obliga als associats a vetllar per los fins de la Lliga, etc.

Les festes de la *Lliga del Arbre Fruyter de Moyà* han tingut un gran ressò; En Viñas y la seva obra són per tothòm alabades (157), però fora de la vila de Sitges en que al istiu de 1907 celebrà explèndidament aquesta festa ab una cavalcada y altres festeigs; fora del poblet del Estany que tam-

(156) Veusaquí un extracte de la ressenya que publicà *La Veu de Catalunya* de la cavalcada del any 1906:

«S' ha de veure, s' ha de fruir propriament la visió del espectacle, pera recullir y servar, amorosament, ben endintre de la ànima, la impresió d' una cosa axís.

Obría la cabalcada un heralt, ab penó de seda; y seguían diferents carros alegòrichs:—un temple grech, a la part superior la deesa Ceres, recolzada sobiranament al tronch d' un arbre y als seus peus vuyt sacerdotesses ab espigues y flors a les mans.—Un camp treballat per noyets ab barretina virolada, que repartexen fruyta als miradors.—Una casa de pagès construida ab fruyts del camp.—Un jardí ab nenes ben abillades y un noy que abasta fruyta.—Fruyteres y altres.

Tots los carros, a excepció de un, vingut de Castelltersol, tirat per cavalls, eran arrastrats per varies parelles de bous, guarnits ab especial gust. L' efecte dels carros quedava completat meravellòsament.

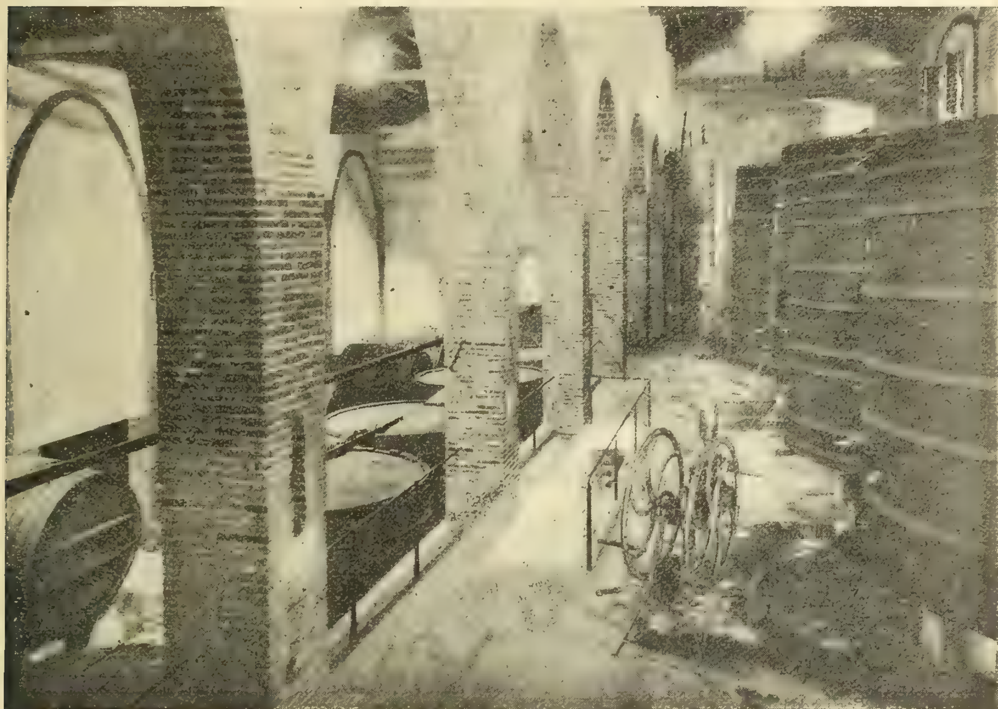
Però tot lo indicat no era més que una part de la cavalcada. Hi havía en ella, tirada també per bous, una gran arada moderna, guarnida capritxosament y colles de treballadors de la terra, glorificant hermosament lo noble art de la terra. Una colla de fangadors, ab les fangues al coll, platejades les púes, daurat lo cap del mànech y penjant avall flors y cintes; una colla de segadors y batedors brandant enlayre les falçs plenes de flors y ab los forcats y forques blanquejant per demunt dels caps; y una colla de veremadors acompanyant ab los falçons a la mà, matxos d' abast enflocats, ab guarniments de plata y or y pedrería.

¿Vol encara lo poeta, l' artista, lo bon català, més detalls que ajuden a donar idea d' un espectacle sens igual? Quatre colles de bastonayres d' altres tants pobles, interrompen sovint, al sò del fluviol, ab sos acompassats cops de bastons, la remor de la gentada que no para d' exteriorisar lo séu entussiasme y admiració; los *garrofins* ballan la tradicional dançà moyanesa y colles de Calders y d' altres pobles seguexen lo curs, deturant-se sovint a ballar lo *Tío Fresco* y lo *Jan petit* ab lo bullici y animació consegüents.

A derrerà hi và la Bandà municipal de Vich ab lo sometent de Moyà, les autoritats, representants d' entitats, y en lo lloch de més honor, en Viñas, que es aclàmat à cada moment per les multituts. Ell y sos companys portan un brot de boix a la mà, símbol escayent de fortalesa...»

(157) Entre les móltes llohànces de part d' eminents personalitàts y de caràcterisats agricultors que s' ha merescut de la Lliga de Moyà, cal recordar que per circular del Governàdor civil de 27 de Setembre de 1907, se ordenà als batlles, guardia civil, mossos de la Esquadra y demés agents, que prestessen lo més decidit apoy pera-l cumpliment dels fins de la Lliga del Arbre Fruyter.

bé la ha celebrada y a part de que a Manresa y en algún altre punt s' han mostrat desitgs de donar acullida afectuosa a la festa del arbre fruyter, es lo cert, que la festa, propriament, no ha pogut arrelar a Catalunya, si bé en certàmens y concursos han sovintejat derrerament los temes relatíus a arbres fruyters y s' han fomentat especialment aquestes plantacions. En Viñas, en algún discurs, axis com en la estimada correspondencia epistolar que nosaltres possehím, se-n plany amargament de que no tinga imitadors la festa de Moyà; però es lo cert que la seva acció ha sigut més feconda de lo que ell se figura.

Sindicat Alella Vinícola.—Sala de fermentacions

Sindicat Alella Vinícola.—Es una de les modernes associacions agrícoles que ha sigut més celebrada per la novíssima organisació que se li ha donat, per la especialisació a que se dedica y per la empenta que significa.

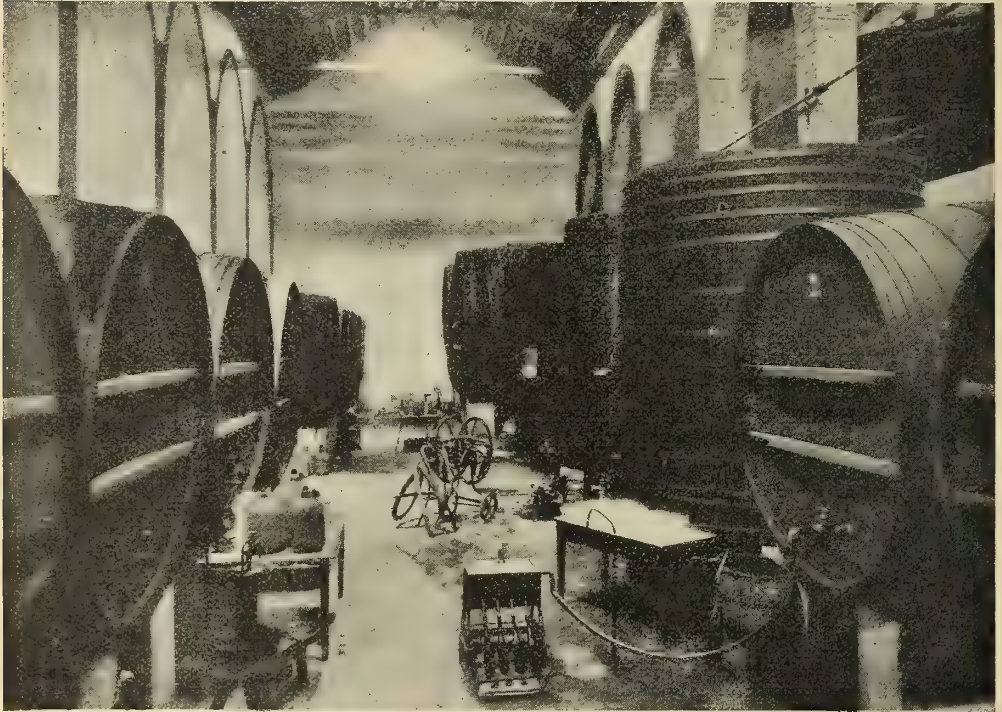
Vindicar en lo consúm públich los vins d' Alella y elaborar en comú los vins d' aquella privilegiada terra, tal es l' obgecte del Sindicat; de lo esplèndidament que ho realisa, ne són prova palesa los grans y ben montats edificis del Sindicat, que ocupan actualment una extensió de 900 metres quadrats pera donar cabuda a 7,000 càrregues de ví. Un cop estiga realisat lo progecte, los edificis tindràn 2,700 metres quadrats y donaràn cabuda a 15,000 càrregues.

Hi ha associats un centenar de culliters, que tenen sindicats 800,000 ceps, representant una producció de 4,000 càrregues anyals.

Es potestatíu del associat sindicar totes o part de les seves vinyes; les *accions* que cada hú té, equivalen a cada miler de ceps sindicats.

Los beneficis que corresponen a cada associat, se repartexen basant-se en un procediment de rigorosa equitat (158).

Mercès a la acció del *Sindicat* y la bona elaboració dels vins, la marca Alella torna a obtenir lo renòm que li llevavan barroeres mistificacions. Lo

Sindicat Alella Vinícola.—Interior dels cellers

Sindicat Alella Vinícola ha creat un home o l' home ha creat al Sindicat: es En Joseph M.ª Barnadas. Ha tingut quatre grans capitalistes fundadors: Baró

(158) Al temps del cullir cada hú porta al Sindicat los séus rahims, que són inspeccionats y analisats en sucre, àcit tàrtàrich y sediment de most.

Lo pes dels ràhims es més o menys una quàntitat que representà la calitat de la cullita y multiplicat per la xifra resultant de sumar lo grau, l' àcit y lo rendiment $^0/_0$ dóna un número que representa les *quotes socials*. Los productes del Sindicat se repartexen proporcionalment a dites quotes. Un deu per cent es retingut pera pago d' interessos y amortisàció del emprèstit fet per les edificacions materials y capitàl flotánt.

La calitat aumenta en $^1/_{10}$ la x fra del pes si es de 1.ª (picapoll y garnatxa), y la disminueix en $^3/_{10}$ si es menà de rahims no conegut en lo país. Lo gràu alcohòlich se deduheix del sucre $^0/_0$.

Lo most s' ha d' obtenir separat de la brisa, ja que lo ví d' Alella es *ví verge* produhit per la fermentació del most sense la pallofa. Los rahims, donchs, són trepitjats, se dexan escórrer y se portàn a la prempsa. Lo most recullit en lo cup es ensofrat ab sulfurós líquit a obgecte de detenir algunes hores la seva fermentació pera donar-li temps a despullar-se de la terra y bruticia que porta. Després d' un día de descans, se trasbalsa lo most net a les tines de fermentació. (*Revista del Institut Agrícol,* 20 de Juliol y 5 d' Agost de 1908, hont se donan mólts detalls per En Jaume Raventós).

de Ribelles, D. Pere G. Maristany, Marquès d' Alella y D. Agustí Manaut. L' arquitecte director de les construccions, es D. Geroni Martorell.

Sindicat Agrícol y *Caxa Rural de Estalvis* y *Préstechs del Priorat* (Cornudella).—Sense que vulgàm preconisar com a millor lo procediment seguit per aquest Sindicat pera realisar lo crèdit agrícol, creyèm del cas parlar-ne especialment, donada la importancia de les operacions a que se dedica.

Se va fundar en 1904, y en la Memoria corresponent al exercici de 1905, s' explica lo séu obgectíu y-ls medis seguits pera desenrotllar-lo. Obehí al fí de retenir la riquesa a la comarca, necessitada de diner pera que los agricultors

Sindicat Alella Vinícola.—Exterior dels cellers
Visita organisada per l' Institut Agrícol en 21 d' Abril de 1890

poguessen replantar vinyes destruides per la filoxera; a n' aquest efecte, negociejà ab la Sucursal a Reus del Banch d' Espanya, la adquisició de diner pera facilitar-lo als associats, mitjansant que tots los Vocals de la Junta directiva, individualment havían de garantir les pòlices de crèdit personal que creessen lo *Sindicat* y-l Banch d' Espanya.

Presentada al Banch la escriptura de fundació de la Societat, representativa d' un capital crèdit de 1.489,395 pessetes, va ésser classificada la Societat, per lo Banch, ab un crèdit efectíu de 500,000 pessetes, quantitat que representava suma major de la tercera part del capital suscrit, màxim que podían solicitar los associats; més endevant, se presentaren escriptures adicionals que re-

presentavan un crèdit major. Integran aquest Sindicat, una vintena d' actives Juntes locals d' altres tants pobles de la comarca, sumant en conjunt, més de mil socis.

En l' exercici de 1905, hi hagué a la Caxa d' Estalvis una imposició mitja sobre 10,000 pessetes; la imposició total en 1909, segons la Memoria anyal corresponent, es de 28,688 pessetes.

En 1905 realisà la Caxa 1,479 operacions de préstech, dexant un benefici total, en fondos de reserva, de 10,497 pessetes.

Lo *Sindicat del Priorat* se dedica, com altres tantes entitats, a operacions de compra-venda. Insertàm a continuació alguns datos extrets de la Memoria corresponent al 1909, de les materies facilitades als socis en lo transcurs de dit any.

Adobs minerals.	250 tonelades
Sofre.	50 »

Aquestes dugues materies, que representan un valor de 70,000 pessetes, han produhit un benefici pera lo Sindicat, de 1,905; ab lo sulfat de coure y ab patates de llevor, lo Sindicat hi ha tingut petites pèrdues.

Lo *Sindicat del Priorat* se dedica també, com altres entitats agrícoles, a la fabricació d' alcohols. Nasqué aquesta iniciativa en Agost de 1908, quan atravessavàm una aguda crísis vinícola; se construí un gran edifici fàbrica a Cornudella, inaugurada en 26 de Setembre de 1909, y posteriorment s' han instalat alambins simples (olles planes) en alguns pobles, adquirint-se un aparell rectificador (159).

Entre altres dels qui han treballat ab singular entussiasme en la obra del Sindicat, figuran en primer terme D. Xavier Rabassa, J. Sotorras y D. Manel Ferrer y Jover.

---

(159) Com a complement de tot lo dit, insertàm lo balanç derrer del Sindicat del 31 de Desembre de 1909, que acabarà de donar idea de la seva importancia:

Actíu	Pessetes	Passíu	Pessetes
Suscripció	3.866,425 —	Càpital	3.866,425 —
Prestechs	435,625 —	Fondos reserva	10,497'31
Mercaderíes	9,207'22	Compte transitori	6,879'92
Caxa.	5,104'50	Comptes penjánts	1,432'42
Moviliari	1,535'12	Bànch d' Espanya	499,000 —
Obgectes d' escriptori	513'67	Estalvis.	28,688'96
Comptes personals (deutors) . .	32,154'23	Comptes personals (acreedors) .	18,972'55
Fàbrica (comptes deutors). . .	85,760'34	Fàbrica (comptes acreedors) . .	4,428'92
	4.436,325'08		4.436,325'08

Lo resultat del Balanç de 1909 es com segueix:

	Pessetes
Saldo del compte *Pèrdues* y *Ganancies*	233'33
Quotes d' entrades ingressades	123 —
Benefici líquit obtingut en 1909.	356'33
Benefici anterior	10,140'98
Benefici total en fondos de reserva	10,497'31

Societat Colombòfila de Catalunya y Nacional d' Avicultors. — Des del any 1870, començà a parlar-se a França y desseguida a Catalunya dels coloms missatgers. La telegrafía alada, començà a prestar serveys als francesos, en lo setge de París; aquí un periodista expert la utilisà pera la informació periodística y tot seguit l' element militar s' encarinyà ab tan curiós y útil procediment de comunicació, prenent gran vol a Catalunya y més tart en diferents punts d' Espanya la colombofilia a base dels coloms missatgers. (160)

Una aviada de coloms missatgers al Tibidabo, per la Real Societat Colombòfila de Catalunya (1909)

No obstant, havían de passar alguns anys pera que s' organisessen degudament los aficionats al nou *sport;* fòu en 16 de Març de 1890 quan per iniciativa de D. Diego de la Llave, s' acordà organisar a Barcelona la *Societat Colombòfila de Catalunya*, primera d' aquesta classe a Espanya.

Va nàxer ab mólta empenta. En 1 d' Octubre de 1901, donà a llum lo primer nombre d' una revista mensual ilustrada: *La Paloma Mensajera;* que mes endevant (1904) havía d' ésser orgue de la *Real Federació Colombòfila Espanyola*, y seguidament féu mólts altres actes, com provehir de coloms missatgers als espanyols del Golf de Guinea pera poder comunicar-se, crear una

(160) Salvador Castelló: *Memorias de un palomero.* Enterat D. Camilo M.ª Fabra, director de la agencia periodística del séu nòm, de la utilisació dels coloms missatgers en lo setge de París, y posat en relació ab la agencia Havas d' aquella capital, establí en 1873 una estació de coloms missatgers a Barcelona, topant al principi ab dificultats a causa de la guerra civil pera desenrotllar lo séu plan. Al any 1875, quan vingué Alfons XII a Barcelona, feu la agencia Fabra lo primer assaig ab resultats, comunicant per mija de coloms missàtgers des de aygues del Tordera, la arribada del Rey.

estació naval de dits coloms a Cartagena, establir delegacions en diferents punts d' Espanya y per lo que-s refereix a Catalunya, a Mataró, Tortosa, etc., creant-se més tart a Barcelona lo *Centre Colombòfil Català;* des de 1892, s' organisaren munior de concursos que des de 1895 prengueren lo caràcter de nacional, y se prestaren los primers serveys del ram de guerra ab ocasió de les maniobres militars d' Aragó y Catalunya.

Per aquell meteix temps, en 1892, la *Societat Colombòfila*, pogué veure-s dotada d' un pabelló propri al Park, al que l' havía precedit una oficina de concursos y engabiat, instalada a casa de D. Salvador Castelló.

A la acció de la Colombòfila s' hi sumà la de la *Societat Nacional d' Avicultors Espanyols*, creada per D. Salvador Castelló, ab sa revista ilustrada *La Avicultura Pràctica.*

Pabelló Social de la *Societat Colombòfila de Catalunya*, inaugurat al Park de Barcelona en 1892

Contribuí la Colombòfila ab mólt lluhiment a la Exposició de plantes y flors de 1901; ella y la *Societat Nacional d' Avicultors,* ab lo senyor Castelló al devant, organisaren en 1902 una Exposició d' avicultura a Madrid, seguit d' un Congrés agrícol y colombòfil.

Des del any 1906, organisa cada any la Colombòfila *la festa dels coloms,* fent-ne una aviada al cim del Tibidabo; s' han organisat ademés infinitat d' altres festes y exposicions, despertant l' interès públich y avivant l' entussiasme dels aficionats.

Societat Espanyola d' Apicultura.—La industria melífera podría assolir gran explendor en lo nostre país, però es lo cert que no ha prés l' increment que podría esperar-se de les excelencies del nostre clima y de la nostra flora.

No obstant, quan anys enderrera se varen començar a conèxer los abellers movilistes, se va pendre afició al cultíu de les abelles y aleshores fóu quan, entre altres, va dedicar-se en ànima a la apicultura, un home de móltes iniciatives, D. Enrich de Mercader y Belloch, qui traduhí varies obres extrangeres d' apicultura, donà conferencies, establí a Gracia en 1887 un rusch-es-

cola (161), fundà en Desembre de 1851 lo periòdich *El Colmenero Español*, essent l' únich periòdich d' aquest caràcter que-s publicava a Espanya y a les Amèriques de llengua castellana, tenint en fí altres iniciatives que encara perduren.

Una d' aquestes iniciatives es la creació de la *Societat Espanyola d' Apicultura.* Al calor d' unes conferencies donades per lo senyor Mercader al Institut Agrícol, va nàxer aquesta Societat en 4 de Juny de 1893.

De la *Societat Espanyola d' Apicultura*, es un rusch-model que hi ha al Parch, des de fà alguns anys, los productes del qual los distribueix la batllía en cases de beneficencia.

En diverses ocasions ha fet la Societat altres instalacions de ruschs y material apícol, havent pres part en algunes Exposicions, essent de remarcar la seva intervenció en la de Apicultura e Insectología que-s celebrà a París en 1895, portant-hi 32 expositors d' Espanya. La Societat obtingué lo premi segón de la Exposició, essent mólt celebrades la mel y la cera exposades.

La *Societat Espanyola d' Apicultura*, té actualment per orgue la revista mensual *Gaceta Apícola de España* (162); la Societat y lo periòdich organisan excursions apícoles y conferencies, unes teòriques y altres teòrich-pràctiques.

Uns cursos d' apicultura que havía donat a la Escola Provincial d'Agricultura lo senyor Mercader, segueix donant-los desprès de sa mort, ocorreguda en 1903, D. Pere Villuendas.

Altres associacions.—Hem parlat separadament d' algunes de les associacions agrícoles que oferexen particularitats que les diferencían de la generalitat. Clar es que no les hem indicades totes les colectivitats d' agricultors que presentan característiques interessants, perquè podríam fer esment especial per exemple de la *Societat cooperativa pera la elaboració d' alcohols vínichs* d' Igualada, que compta ab un alambí pera produhir 16 hectòlitres de alcohol de 95° en 24 hores, qual Societat ha senyalat lo camí a móltes altres entitats pera instalar fassines de importancia; del *Centre Agrícol del Penadès* que des del 1876 (163) organisa un certàmen de premis a la virtut y al mèrit de les classes

(161) Hi havía 100 ruschs. La instalació estava dividida en dues seccions: una destinada a la producció de la mel y la altra a la obtenció de races. Per necessitats de la urbanisació, en 1897 se va haver de desfer lo rusch-escola, passant-lo lo Sr. Mercader una part a Puigreig y altra a Sant Martí de Provençals. (*El Colmenero*, Maig de 1899).

(162) En son nombre de Janer de 1910, fà constar aquest periòdich que es l' únich de caràcter apícol d' Espanya.

(163) Lo Centre Agrícol del Penadés (Vilafranca) es una de les associacions agrícoles més antigues. Se constituí en 1 de Setembre de dit any 1876, al calor del periòdich *El Labriego* que-s publicà a partir del 16 de Janer del expressat any. Aquestes dues fundacions se deuen a Pere Alagret, qui reculli lo pensament llençat anys enderrera per altre vilafranquí ilustre, Pàu Milà, condensat en les següents frases de una alocució dirigida en 21 de Desembre de 1865 *Als proprietaris del Penadès:* «La nostra salvació—deya—es produhir més, més bò y més barato; lo medi, la associació.» (Antoni Martorell y Claudi Mas y Jornet) en sos respectíus treballs *Agricultura, Industria y Comerç* durant lo segle XIX, pl. 208 y *Notes sobre lo mohiment artístich e intelectual de Vilafranca*, pl. 320, en *Lo Penadès en lo segle XIX.*

agrícoles, en lo qual també ha tingut imitadors; de associacions colaboradores al foment de la agricultura, com la *Societat Protectora d' Animals y Plantes* y altres; hauríam ademés de fer historia retrospectiva y nos trobaríam ab entitats, avuy desaparegudes, que havían complert ab fins especials, perque com diguerem al estudiar les albors de la associació agrícola, la nostra gent pagesa sent intensament l' esperit d' associació quan se tracta de realisar una missió sobre fets concrets y per lo meteix si miressem als temps actuals nos trobaríam ab infinida varietat de nuclis d' agricultors, germandats, comunitats y sindicats de regants, mútues pera la assegurança del bestiar, y de cullites, pera la adquisició o venda de productes, pera la construcció d' obres d' interès local y per mólts altres fins concrets; bona part de aquests nuclis d' agricultors tenen una reglamentació rudimentaria, si es que-n tenen, y móltes vegades venen a ésser seccions de veritables societats. Però ademés de tan gran varietat de modalitats del esperit d' associació de la classe pagesa, n' hi ha unes, la majoría, que generalment prenen lo nòm de Cambres Agrícoles y ara més cap ençà lo de Sindicats Agrícols, regint-se respectivament per lo R. D. de 14 de Novembre de 1890 y la Lley de 28 de Janer de 1906 y constituexen una tonalitat comuna la associació agrícola catalana.

Unes tenen caràcter comarcal, altres simplement local, y en lo primer cas, solen comptar ab Sucursals o Delegacions. Móltes d' elles comptan ab una Revista, lo qual fà que les publicacions agrícoles a Catalunya sían veritablement abundants; los seus socis qui generalment pagan quotes mòdiques (potser lo terme mitg vé a ésser de un duro al any) pertanyen a totes les gerarquíes socials de la classe agrícola, lo qual contribueix no poch a relligar la germanor que sol caracterisar a aquesta classe.

Algunes d' aquestes entitats, treballan ab ardiment en defensa dels interessos morals de les respectives comarques, essent patents los resultats obtinguts. En l' ordre dels interessos materials han prestat també grans beneficis públichs.

Referent als serveys que prestan als associats, sol ésser lo més comú y més important en quant als de caràcter econòmich, la compra-venda d' adobs (previ anàlisis) sofres, sulfats y llevors, essent de gran trascendencia en lo comerç d' aquests articles les conseqüencies que s' han derivat dels serveys d' aquesta naturalesa prestats per les associacions; també han importat races de bestiar, especialment porquí, axís com maquinaria, adquirida en comunitat pera lo servey dels associats.

Algunes d' aquestes associacions, tenen Caxa d' Estalvis y practican lo crèdit agrícol a benefici dels associats: unes prestan simplement pêl valor de la mercadería que l' associat adquireix; altres, verdaderes Caxes Rurals, prestan quantitats pera diferents fins reproductíus de la agricultura. Lo séu capital se nodreix per les quotes dels socis, pêls beneficis en les operacions de caràcter mercantil, per obligacions hipotecaries o accions, per préstechs fets a

entitats bancaries o particulars; en fí, se presentan mil formes de mutualitat y cooperatisme que sería mólt llarch y costós detallar-les, donada la diversitat de matissos y de formes que la associació agrícola ofereix en la nostra terra.

Les més importants y la major part d' associacions, forman part de la Federació Agrícola Catalana-Balear, de que anàm a tractar.

Federació Agrícola Catalana-Balear.—Federació de societats agrícoles de Catalunya y Balears; axò es aquest organisme del qual es precís parlar-ne ab certa extensió perque ofereix punts de vista interessants y altrement la força que representa es importantíssima.

Hi hagué diverses tentatives de federar les forces agrícoles catalanes, abans no-s trobà lo medi de donar eficacia a semblants intents.

Ja hem vist que com a conseqüencia d' un poderós y general mohiment agrícol, se creà la *Unió Agrícola de Catalunya,* (estatuts segellats per lo Govern Civil en 19 d' Agost de 1889) sots la base del Institut, al obgecte d' axecar l' esperit públich de la classe agrícola y funcionant per medi d' una Junta Superior, Juntes Regionals ab residencia als caps de partits judicials y Juntes locals.

Anys després, se féu un intent de *Federació dels Gremis Agrícols de Catalunya* sots la invocació de la Mare de Déu de Montserrat, (Estatuts del Abril de 1893). Esdevingué també un poderós mohiment per tota la terra catalana fomentant la creació de Gremis agrícols municipals, però los resultats de la campanya no tingueren consistencia.

Fins l' any 1889 no s' atinà en la manera de federar los organismes agrícols y axò se logrà senzillament perquè no-s va forçar la seva existencia, perquè ja expontàneament havían aparegut ab prou nombre y ab prou empenta, pera donar vida a una representació colectiva.

La Federació Agrícola Catalana-Balear ha servit de model a les demés de Espanya (164) y es sens dupte la que representa major suma d' activitats y

---

(164) Totes les *Federacions Agrícoles d' Espanya* constituexen la *Unió Agraria Espanyola,* que té lo séu domicili en lo lloch de residencia del que se escàu à ser-ne president. Actualment ho es D. Joàquím d' Abadal, perque al nomenarse-l presidía là Catalana Balear.

Al igual que aquesta *Federació,* la *Unió* gàyrebé no té Reglament y a semblança seva, pera funcionar, necessita en cada càs l' acort dels seus elements components, expressat per medi dels Presidents o representants de les societats. En lo text s' explica lo caràcter de la organisació y funcionament de la *Federació Catalana Balear,* que es aplicable a la *Unió,* si bé que aquesta gàyrebé may dóna fè de vida, havent actuat més d' una vegàda ab evident contradicció àb lo séu obgectíu, fins que la Presidencia ha vingut a parar a Catalunya.

La *Unió Agraria Espanyola* se constituí en reunions celebrades à Madrid los díes 30 y 31 de Març, 1 y 2 d' Abril de 1903 en lo local de la *Asociación de Agricultores de España,* ab representació de les Federacions següents: *Catalana Balear* (Barcelona); *Bètich-Extremenya y Canaria* (Madrid); De Llevant

més ben encarrilades. Se constituí (165) al any 1899 al local del Institut Agrícol Català de Sant Isidro, ahont ha tingut sempre lo séu domicili y les seves reunions, fora de les anyals y dels Congresos, de que parlarèm després.

En los primers anys de constituída, lo President cuydava de tot; portava la correspondencia, tenía a casa seva tota la documentació, pagava los gastos derivats del càrrech, reunía, quan ho creya necessari, als representants de les societats federades y organisava, d' acort ab ells, un Congrés anyal. De mica en mica, lo Secretari anà rellevant de certes feynes al President, però se donà lo cas, en algunes ocasions, de que President, Vis-president y Secretari—los tres únichs càrrechs ab que sempre ha comptat la Federació—vivint en poblacions diferentes, se passavan mesos y mesos sense veure-s... Y la Federació crexía, anava engroxint-se lo nombre de les seves entitats (166), se les acostumava a fer efectiva una quota anyal pera subvenir als gastos—de tipo variable y voluntaria—los serveys de Secretaría se prestavan normalment y tot lo organisme prenía un ayre de cosa definitiva y perfectament organisada.

Vingué un día en que s' introduhí la costúm de celebrar una reunió mensual, y en virtut d' axò la Federació se mogué normalment, produhint-se fecondes iniciatives.

(Valencia); Castella la Vella (Valladolid); Castella là Nova (Madrid). Là acta de la Conferencia (que ab aquest nòm se designan les reunions tingudes), díu en son article segón:

«Que los respectivos Reglamentos de estas Federaciones están conformados con el de la *Federación Catalana-Balear*, fechàdo el 27 de Febrero de 1899; que todas tienen el propósito de relàcionarse entre sí, constituyendo la *Unión Agraria Española* sobre las bases generales propuestas á este fin, por la *Cámara Agrícola de Córdoba* con fecha de 31 de Diciembre de 1900 y la división territorial propuesta por la *Cámara Agrícola de Tortosa* en 1.º de Febrero de 1901, y que al efecto han sido comisionados los conferenciantes, con el encargo de redactar un proyecto de reglamento general en que resulten adaptados los respectivos Reglamentos de todas las Federaciones.»

Actualment les Federacions existents a Espanya y que constituexen la *Unió*, són les metexes que s' han expressat, més la Aragonesa (Çaragoça), essent també considerada com Federació la *Associació General de Remaders del Regne* (Madrid).

(165) Acta o relació de la constitució de la *Federació Agrícola Catalana-Balear* del 27 de Febrer, continguda en la revista del *Institut Agrícol Català de Sant Isidro* del 15 d' Abril de 1899. Hi estigueren degudament representades: l' Institut Agrícol Català de Sant Isidro; la Cambra Agrícola de Tortosa; la Cambra Agrícola oficial de la Cellera y pobles comarcans; la Associació de Proprietaris del Vallès (Granollers); lo Centre Agrícola del Plà del Penadès; la Cambra Agrícola del Penadès (Vilafranca); lo Foment de la Industria, Comerç y Proprietat de Gerona; la Associació d' Agricultors del Arbòs del Penadès; la Cambra Agrícola de Lleyda; la Unió Agrícola de Manresa y sa Comarca; la Associació Agrícola de Reus; la Lliga de Productors de Vilanova y sa Comarca; lo Círcol Agrícola Mercantil de Puigcerdà; la Cambra Agrícola de Maldà, Atenèu Barcelonès y la Cambra Agrícola de Catalunya.

(166) Llista de les associacions que actualment componen la Federació Agrícola Catalana-Balear: Institut Agrícola Català de Sant Isidro.

Cambres Agrícoles Oficials de: Catalunya, Tortosa, La Cellera, Vilafranca del Penadès, Lleyda, Tarragona, Balear (Palma de Mallorca), Reus, Vendrell, Vallès, Granollers, Empordà (Figueres), Cerdanya (Puigcerdà), Granyena, Ausetana (Vich), Baix Llobregat (Sant Felíu del Llobregat), Falset, Montblanch y la Conca, Segarra y Urgell (Cervera), Anoya (Sant Sadurní d'Anoya), Plà de Bages (Manresa), Sabadell, Rubí, La Sexantena (Valls), Ibiza, Felanitx, Arenys de Mar, Albi, Espluga de Francolí y Cambra Agrícola pràctica experimental d' Horta. Sucursals de la Cambra Agrícola del Empordà a Llagostera, Palafrugell y Hostalrich. Delegació de la Cambra Agrícola del Vallès a Caldes de Montbuy. Subdelegacions del Institut Agrícola Català de Sant Isidro a Figueres, Mahó (Mallorca), y Vilanova y Geltrú. Sindicats

Tením explicat en altre lloch (167) en que consisteix aquesta forma normal d' actuació de la Federació. «En aquestes reunions hi va tothòm qui vol, ab tal de que pertanyga a alguna de les societats federades. Tothòm hi té *vèu,* però no *vot,* perque no-s vota may. Si hi ha discrepancies—y mólt sovint n' hi ha y fins apassionaments—s' acorda *dexar-ho córrer* o se fà que vajan a escampar la boyra los contrincants, que hi pensen y que hi dorman un mes y al mes següent, si vé lo cas, s' intenta la avinença.

Lo característich es que s' hi reunexen gent de totes les encontrades: uns díes són vint persones, altres quaranta, altres cinquanta, no gayres com se veu, però lo bò y millor de cada poble o de cada comarca. Encara que ab anticipació se repartexen convocatories a les societats federades y a la prempsa, los agricultors més entussiastes ja saben que-l primer dimars del més hi ha reunió y se fan venir bé les coses per anar aquell día a Barcelona, matant si a mà vé, mólts pardals ab un tret.»

D' aquesta manera, escrivían en altra ocasió, (168) a més de promoure-s un fecont contacte entre los agricultors directors del mohiment agrícol en les diverses comarques catalanes, se logra una eficàs cooperació mútua pera los

---

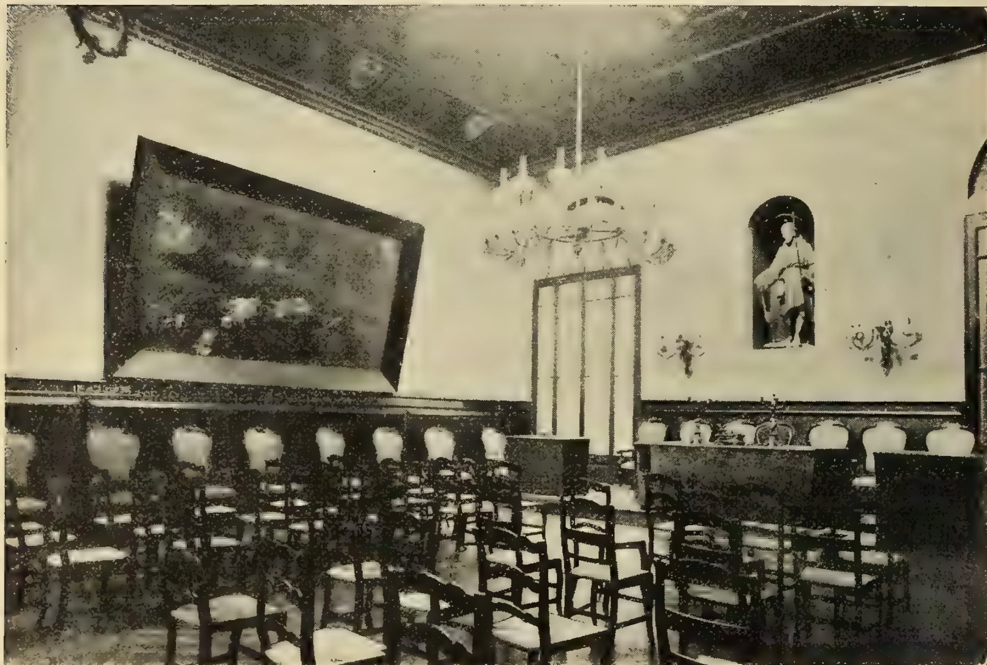
Agrícols Oficials de: Plà del Penadès, Manacorense (Manacor, Mallorca); Olot, Cambrils, Sant Gregori, General de Regants de Urgell (Mollerusa), Palàu d' Anglesola, Tremp, Lladó, Pals, Sant Pere de Riudevitlles, La Pagesía (Sant Andréu de la Barca), Vendrell, Lloret de Mar, Prat del Llobregat, Alella Vinícola, Balaguer y sa comarca, Cassà de la Selva, Vilanova y Geltrú, La Selva, Llagostera, Cornudella, Sant Boy del Llobregat, Granadella, La Bisbal, Mallorca (Palma), Santa Coloma de Queralt, La Enfermería (Tarragona), Gerona, Blanes, Tortosa, Montroig, Guissona, Olesa de Montserrat, Maspujols, Llansà, Vimbodí, Plà de Cabra. Gremis de Agricultors de: Manresa, Salt, Guardiola, Sant Fruytós de Bages, Valls, Avinyonet (Les Gunyoles), Suria, Castelló d' Empories, Sant Quirze de Terrassa, de Jornalers y Llauradors de Sabadell; Terrassa. Associació de Proprietaris del Vallès, Granollers; Id. de Agricultors del Arbós; Id. de Sant Isidro, Ventalló; Id. de Proprietaris Surers de Gerona. Lliga de Agricultors e Industrials, Martorell; Id. de Defensa del Arbre Fruyter, Moyà. Círcol Agrícola de Puigcerdà: Id. de Proprietaris de Gracia; Id. Agrícola de Llivia; Id. id. del Plà de Penadès; Id. id. del Penadès, Vilafranca del Penadès; Id. id. Mercantil, Puigcerdà; Id. id. de Gelida; Id. Agrícola y Comercial de Segarra, Cervera; Id. id. de Porrera; Id. Econòmich Agrícola Industrial de Hospitalet del Llobregat; Id. de Agricultors de Mataró; Id. Agrícola de Belianes; Id. id de Vilarrodona. Societat Granyenense de Granyena; Id. Nacional d' Avicultura Espanyola; Id. Agrícola de Valls; Id. Agrícola de Socors mútuus de Constantí; Id. Agrícolà de Sant Isidro de Sants; Id. de Crèdit Agrícola de Manlléu; Id. de Treballadors Agrícols de Solivella; Id. de Treballadors Agrícols de Torrelles de Foix; Id. de Parets, Vilademuls; Id. de Castellbisbal; Id. de Espluga Calva; Id. de Agricultors de Alforja; Id. de Agricultors de Olmells de Nagaya; Id. de Agricultors de Rodanyà; Id. de Agricultors de Selva del Camp; Id. Catalana d' Horticultura; Id. cooperativa pera la elaboració de alcohols vínichs del districte d' Igualada; Id. de Agricultors d' Ibiza; Id. Espanyola d' Apicultura; Id. de Cabacés Agrícols, Cabacés, (Tarragona); Id. Apícola Experimental de Sant Joan d' Horta. Junta Municipal Agrícola de Montbrió de Tarragona. Foment de la Sericultura Espanyola. Cooperativa Agrícola de Sant Fruytós de Bages. Unió Agrícola d' Alió. Amichs de la Festa del Arbre de Barcelona. Casino Agrícola de Linyola. Protecció Agrícola de Puigpelat. Montepío de Sant Isidro Llaurador de Sant Andréu de la Barca. Comunitat de Regants d' Albesa. Institut Agrícola de Sant Andréu de Palomar. Caxa Rural de Espluga de Francolí. Secció d' Agricultura del Atenèu Barcelonès. Secció d' Agricultura del Foment del Treball Nacionàl. Càtedra Pere Grau dels Estudis Universitaris Catalans; Id. d' Agricultura de la Escola de Mestres. La Agrícola Cooperativa de Baldomar. Foment de Sant Martí de Maldà. Total, 142.

(167) *Anals de la Federació Agrícola Catalana-Balear,* 1908.

(168) *Fulla Agrícola* de *La Vèu de Catalunya* de 20 de Maig de 1907.

interessos peculiars de les comarques respectives: «les associacions de vinaters del Plà de Penadès contribuexen a una campanya en pro dels interessos surers del Empordà; les associacions empordaneses cooperan a una reclamació de les de proprietaris de fruyterars del Plà de Llobregat y del Camp de Tarragona. La Federació no es patrimoni de cap colectivitat, es de tots; lo que una vol, passa a ésser, per lo tant, la voluntat de les demés.»

Essent axís, bé se comprèn que la tasca que realisa aquest organisme, es verament extraordinaria, aplegant com aplega tots los batechs de la opinió

Sala d' actes del Institut Agrícol en la qual celebra ses reunions mensuals la Federació

agrícola, recullint totes les aspiracions dels agricultors, propagant-les entre ells, fent-les arribar als organismes municipals y provincials y a les diverses esferes del Govern y de la Administració pública.

Mólts dels estudis fets per la Federació s' han escampat profusament per tot arrèu, havent-n' hi varis sobre qüestions aranzelaries, tributació, llegislació y associació agrícola, etc.

Ara derrerament, ha pres dues iniciatives de extraordinaria importancia: la de constituir un Sindicat Unió pera la defensa dels productes agrícols y una Comunitat pera la adquisició d' adobs.

Digàm quelcòm d' aquesta derrera. Quan vé la època d' adquirir les primeres materies, la Comissió especialment nomenada per aquest obgecte, obre un concurs entre les cases expenedores del país y extrangeres, y ab aquella que ofereix millors condicions se fà l' ajust, mitjansant previ anàlisis de les

materies, qual ajust es del import de materies que han solicitat les societats federades que han volgut entrar en la operació, les quals reben directament les mercaderíes demanades y pagan a la casa venedora en la forma y condicions estipulades, ademés de pagar a la Federació un tant per cent pêls gastos y l' import del anàlisis (169).

Aquest servey de la Federació, no exempt de grans perills y dificultats, es de mólta trascendencia per tot quant se refereix al comerç d' adobs. Del vol que ja de moment ha pres, se-n pot fer càrrech, sabent que en lo primer assaig verificat a la tardor del any 1909, se girà per valor de més de 50,000 pessetes (170).

Són característichs en la Federació, consubstancials ab ella, causa y efecte alhora de sa existencia y desenrotllo, los Congresos anyals, nova forma que han adquirit les importants Reunions Agrícoles, organisades un temps per lo Institut. N' ha celebrat tretze; indiquèm a continuació llochs y dates:

I. Sant Sadurní d' Anoya, (19 Maig 1898); II. Reus, (21 y 22 Maig 1899); III. Lleyda, (13 Maig 1900); IV. Figueres, (4, 5 y 6 Maig 1901); V. Palma de Mallorca, (31 Maig y 1 y 2 de Juny 1902); VI. Manresa, (7, 8 y 9 Juny 1903); VII. Vendrell, (22 y 23 Maig 1904); VIII. Cervera, (11 y 12 Juny 1905); IX. Olot, (17, 18 y 19 Juny 1906); X. Manacor, (25, 26 y 27 Maig 1907); XI. Vich, (7, 8 y 9 Juny 1908); XII. Tarragona, (31 Maig y 1 y 2 Juny 1909); XIII. Tàrrega, (15 y 16 Maig 1910).

Al tenir lloch lo primer dels esmentats aplechs que-s pot considerar com Congrés primer de la Federació, aquesta no havía pres forma encara: anà prenent-la quan se celebrà lo segón. Aquestes Assamblees han sigut grans aplechs d' agricultors de tot Catalunya pera escatir problemes d' interès general y més o menys permanents. En totes s' ha partit de la base de nomenament previ de delegats de societats y Ajuntaments, s' han circulat previament qüestionaris y s' han celebrat sense interrupció cada any en Maig y Juny.

Ademés, desitjant portar los iniciadors d' aquests Congresos, la ilustració y lo desvetllament del esperit que d' ells se desprèn per tot lo territori

---

(169) En la *Fulla Agrícola* de *La Vèu de Catalunya*, corresponent al 25 d' Octubre y 1 de Novembre de 1909, tenim explicat lo funcionament de la Comunitat d' adobs.

(170) Comunitat de primeres materies de la *Federació Agrícola Catalana-Balear*. — Campanya de tardor 1909.—N.° de clients, 13.—Total adobs venuts, 358,584 kilos.—Valor 53,326'72 ptes.—Superfosfat 18/20 que féu menys graduació, 18'5 %.

Campanya de primavera de 1910. — N.° de clients, 32; aument des de la campanya derrera, 19; repeticions de demanda, 11.—Total adobs venuts, 167,947 kilos.—Valor 37,196'42 ptes.—Nitrat 15/16 que féu menys graduació, 15'8 %; sulfat de coure que féu menys graduació 99'6 %; sofre que fóu menys fí: gran Chaucel, 44. — Cendres, 0'42 %.

Hi ha que tenir en compte que aquesta campanya es naturalment mólt menys important, ja que la temporada en que-s gastan més adobs, es la tardor.

Adobs venuts. — Resúm: Campanya de tardor 1909, 358,584 kilos. — Valor, 53.326'72 pessetes. Campanya primavera 1910, 167,947 kilos. —Valor, 37,196'52 ptes. — Total 526,531 kilos y 90.523'14 pessetes.

ahont s' extén la acció de la Federació, se convingué en repartir-los per *provincies*.

Per assenyalar los temes a debatre en quiscún Congrés, derrerament s' ha tornat al criteri primitíu de fer que s' ocupi d' un sol assumpte, ab lo que si bé se resta interès general, se guanya mólt per fugir de generalisacions, podent-se enfondir força en la materia que s' estudía, fins arribar a la seva entranya.

Axís los dos primers Congresos foren destinats únicament a tractar de la vinya americana, faltes d' adaptació, empelts, malaltíes y demés problemes relacionats ab la vinya, lo qual bé se comprèn tenint en compte la època y llochs en que varen celebrar-se; y los quatre derrers han tractat també d' un sol problema; arbre fruyter, bestiar, elaboració y colocació en venda de productes y ferratges, respectivament.

Se procura, naturalment, que-l tema obgecte del Congrés, interessi d' una manera primordial als agricultors de la Comarca en que aquell se celebra, sens perjudici de desenrotllar un tema especial, que vé a ésser com una síntesi descriptiva de la Comarca, sots lo punt de vista agrícol y pecuari.

La celebració del Congrés se sol fer coincidir ab Concursos o Exposicions adecuats, simultanejant-los ab altres actes públichs, entre los quals sol haver-hi alguna excursió a explotacions agrícoles, que oferescan interès.

Les despeses extraordinaries del Congrés, se pagan ab subvencions del Ajuntament y associacions de la localitat, de la Diputació de Barcelona y de les demés que corresponen, y del Govern, qui en veritat, d' alguns anys ençà, no hi es escàs. Ademés se compta ab l' ingrés obtingut per la venda d' una medalla de congresista, que s' acunyà ab ocasió del Congrés celebrat a Manacor y ab quotes voluntaries dels congresistes, segons s' ha començat en lo derrer Congrés de Tàrrega.

Des de lo de Manacor s' estampa lo llibre de les deliberacions; y dels Congresos anteriors sols hi ha un volúm corresponent al primer.

Aquests Congresos cada vegada adquirexen més ressò. La seva organisació se va perfeccionant; lo nombre de congresistes y concorrents es cada any major; s' han posat per obligació d' assistir-hi y de fer-hi declaracions en les sessions de clausura, bon nombre de representants en Corts y de Diputats provincials; ademés de les autoritats locals que assistexen a les sessions inaugurals y de clausura, no hi solen faltar los governadors civils de les respectives provincies y en diverses ocasions alguns funcionaris han vingut de Madrid pera assistir-hi, com en lo del Vendrell (1904), que hi anà lo Ministre de Foment (171).

---

(171) En *La Vèu de Catalunya* primer y després en sa *Fulla Agrícola*, anyalment havèm publicat articles comentant los progresos que s' han posat de relléu en los successíus Congresos, tant sots lo punt de vista tècnich-agrícol, com social y patriòtich. Sots aquest derrer punt de vista, podèm recordar que, una aspiració com la del Concert Econòmich, que tant somogué temps enrera la opinió catalana, orientant-la definitivament cap a un sentit autonomista, fóu proclamada valentment en diferents Congresos.

Hem pogut també posar de manifest, que quan encara era desacostumat parlar en català devant de

Ab ocasió y en un dels dies del Congrés, s' aplega cada any lo Concell de la Federació compost dels Presidents o representants de les societats federades, determinant-se lo lloch de celebració del més prop vinent y s' elegeix, si hi correspòn, President y Vis-president; derrerament s' acordà que-ls càrrechs fossen bienals.

Fora d' axò, gayre bé res més s' hi ha reglamentat. Lo Reglament té escasíssima importancia en les coses de la Federació, de manera que may a ningú se li ocorre pensar que es lo que en ell se disposa. Se considera que la Federació es tal, quan està reunit lo séu Concell reglamentari, lo meteix que quan celebra les seves reunions mensuals no reglamentaries ni reglamentades de cap mena. Propriament no hi ha *Junta Directiva,* de manera que ni lo President, ni ningú pot parlar ni actuar en nòm de la Federació, sense previ acort unànim dels representants de les societats.

Axís se logra que la Federació tinga una força immensa, força que li vé de baix dels seus elements constituits, enllaçats suavíssimament ab lligaments quasi imperceptibles (172).

ENSENYANÇA.—La necessitat, no satisfeta, de la ensenyança agrícola, ha donat lloch a rica y abundant literatura. *La Gaceta* de Madrid, principalment, ha sigut un receptacle en que més s' hi han acullit les constants expansions dels governants, divagant sobre la necessitat de dotar al país de centres y organismes fomentadors de la cultura agrícola y de ensenyances apropriades a la gent rural. Se conserva lo recort de les Comissaríes regies d' Agricultura que en mans de segons qui arribaren a produhir resultats; tením los magnífichs Concells Provincials d' Agricultura y Remadería que per ésser de elecció dels agricultors, donan resultats pràctichs, fins que-ls governs los espatllan; axís com los Serveys Socials Agraris que en algunes provincies responen magníficament al séu obgecte; de disposicions sobre cartilles pràctiques, ensenyança ambulant y en los quartels, camps de demostració y d' experiencies, d' axò y de altres coses per l' istil, n' hi ha centenars de plans, havent-se omplert ab tal motíu milers de planes de la *Gaceta* y dels Diaris de Sessions (173); però en definitiva poch s' ha fet de pràctich y conduhent al obgecte.

---

les altes representacions del Estat, lo President del congrés del Vendrell (1904), D. Manel Raventós, al donar la benvinguda al Ministre y obrir lo Congrés, no va dexar de fer ús del català.

(172) Han sigut Presidents de la Federació, los senyor següents: Marquès de Camps (1899-1901); Joseph Zulueta (1901-1902); Theodor Creus (1902-1903); Manel Raventós (1903-1904); Leonci Soler y March (1904-1905); Eussebi de Puig (1905-1906); Ignasi Girona (1906-1907); Salvador Dachs (1907-1908); Joaquím d' Abadal (1908-1910); Pere G. Maristany (1910).

(173) Ja les Corts de 1813 decretaren l' establiment d' una càtedra d' agricultura a cada provincia, lo qual no va tenir efecte, axís com no-n varen tenir les iniciatives del govern en 1820 y 1821 pera promoure lo foment de la Agricultura.

Es curiós recordar que per la lley de 1.er d' Agost de 1876, ademés de crear-se la assignatura de Agricultura en lo Batxillerat, suprimint-se lés càtedres com estudi d' aplicació que funcionavan en los Instituts de segona ensenyança, se feya obligatori ensenyar agricultura en totes les escoles per medi de una cartilla agraria; una conferencia dominical en les capitals de província y lectura per lo mestre en tots los pobles d' un capítol d' una obra d' agricultura. Com es natural, tot axò no ha donat cap resultat.

Enumeràm, no obstant, algunes de les iniciatives que han tingut més èxit.

Per R. O. de 5 de Maig de 1880, se va disposar la creació de cinch estacions vitícoles y enològiques pera tota Espanya. Tarragona oferí condicions que-l Govern trobà acceptables, instalant-se, al efecte, al any 1882, una d' aquestes estacions en dita ciutat. Comptava ab un edifici que tenía als baxos, los cellers, musèu de màquines y instruments de cultíu; y a la part superior, observatori meteorològich. Tenía la estació cinch hectàrees de terreny plantat de vinya, fent-se treballs de classificació de varietat de ceps, s' assajavan varietats extrangeres, estudiant-se especialment los ceps americans, se feren proves de podes y empelts axís com per medi dels analisis químichs se feren estudis de les calitats y defectes dels vins, ab mires a la exportació y a la confecció de marques.

La direcció d' aquesta Escola pràctica de vitivinicultura, anà a càrrech del enginyer agrònom Arthur Salvadó.

Alguns anys després, per R. O. de 9 de Setembre de 1879, se crearen Estacions enotècniques a Cette, Burdeus y altres llochs, prestant alguns serveys; subsisteix la primera.

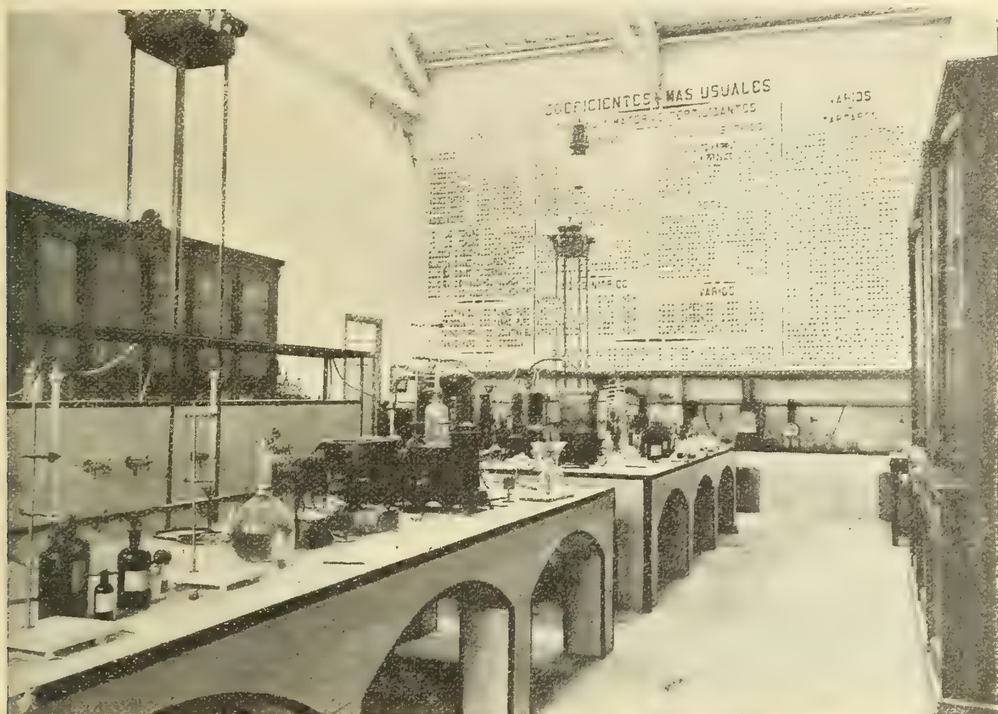
Per R. O. de 15 de Janer de 1892 acordà lo Govern crear Estacions Enològiques a les comarques vitícoles més importants; Catalunya ne té dugues dignes de tot apreci: la de Vilafranca del Penadès y la de Reus.

Estació Enològica de Vilafranca del Penadès.—Va ésser fundada en 1902. L' edifici consta de les següents parts: Oficines; Biblioteca; Direcció; Laboratori ab sos anexes; Gabinet micrográfich y cambra fosca; Musèu viti-vinícola; Càtedra ab llanterna pera progeccions lluminoses; Cellers, comprenent la sala de màquines; Local de fermentació tumultuosa, d' elaboració y cava pera la criança; Observatori meteorològich; Pati d' emparrats, magatzems, etc. Totes aquestes dependencies estàn instalades ab arreglo a les més modernes exigencies d' enología. La Estació Enològica disposa ademés d' una vinya d' experimentació, d' una hectària de cabuda.

Compta ab lo següent personal: Enginyer Director: D. Cristòfol Mestre; dos ajudants, D. Ramon Pobo y D. Isidro Campllonch; un quefe de celler, D. Francisco Gili; un escrivent, D. Joseph Bertràn; un capatàs de la vinya, D. Joseph Fené y conserge, D. Joseph Ribera. Tot ell es pagat per l' Estat, lo qual per altra part assigna cada any 11,000 pessetes per material y ademés concedeix de tant en tant algún pressupost extraordinari pera obres, maquinaria, ensenyança, etc.; l' Ajuntament de Vilafranca se cuyda de pagar lo lloguer del camp, edifici y proporciona habitació al personal.

Los serveys que presta, són: ensenyança en cursos breus, intensius y ambulant. Verifica anàlisis pera lo públich y d' iniciativa de la Enològica, com auxiliars d' estudis experimentals. Resol consultes sobre la Enología, Viticultura y Industries derivades. Publica fulles donant instruccions als viticultors sobre malaltíes de la vinya, vinificació, etc. Fà estudis sobre la productibilitat

dels diferents ceps de la comarca, afinitats d' aquests ab los porta-empelts, adobs químichs, conrèu superficial, eficacia de remeys que-s proposan pera combatre malaltíes de la vinya y dels vins, productors directes, riquesa en sucre de les diferentes varietats de mosts de la comarca, acidesa ab relació de la vinificació, fermentacions, etc. Recull datos pera la fixació dels límits que pera nostre país s' han d' assignar a la relació alcohol-estracte y a la suma alcohol-acidesa. Facilita maquinaria als viticultors y-ls hi ensenya son funcionament. Fà assaigs sobre la conservació del rahím al estat fresch y sobre pas-

Estació Enològica de Vilafranca del Penadès.—Laboratori

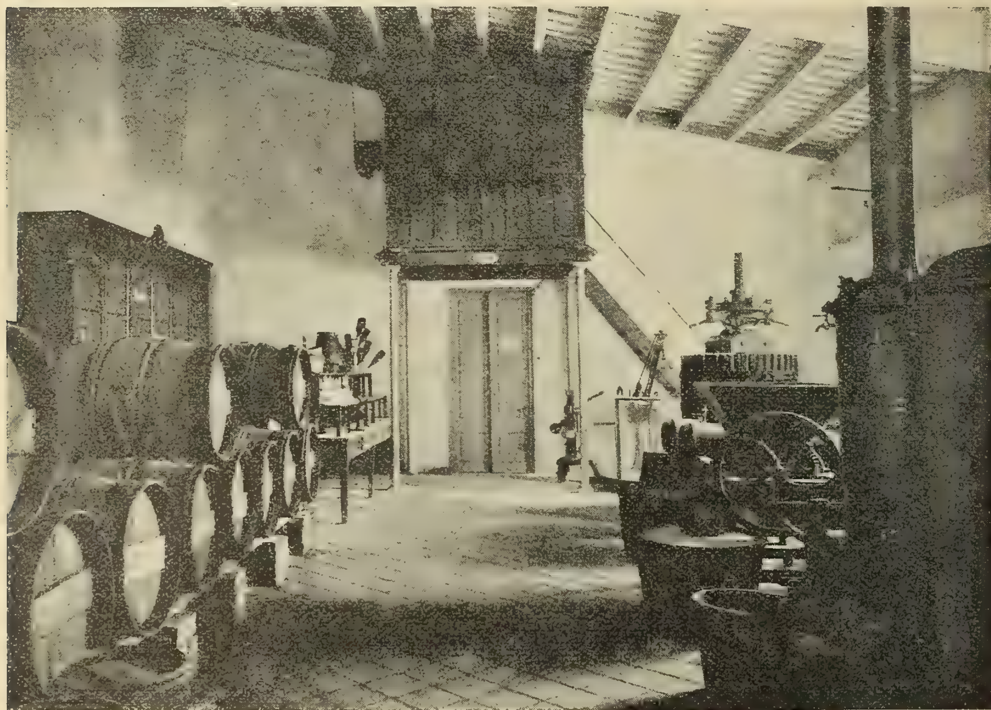
teurisació de mosts y vins. Se donan sessions de cata o degustació. Y finalment, porta a cap la laboriosa y difícil tasca de la confecció del Mapa Enològich del Penadès, y més tart de la provincia de Barcelona.

La utilitat d' aquest establiment queda demostrada ab sols dir, que durant lo primer quinqueni de son funcionament, han sigut fets 6,361 anàlisis y s' han contestat 2,004 consultes sobre temes viti-vinícoles. En lo any de 1908, se realisaren 3,308 determinacions químiques de 42 classes diferentes, lo qual prova lo considerable increment que pren la Enològica; en dit any solicitaren serveys, agricultors de 80 poblacions diferentes, corresponent-ne 41 a la provincia de Barcelona.

En l' Octubre del 1910 s' ha constituit a Vilafranca, en profit dels agricultors, la *Caxa rural del Penadès,* que també es d' esperar tinga bon èxit.

Estació Enològica de Reus.—Fóu concedida per R. O. de 28 de Desembre de 1905.

Posades d' acort les forces vives de Reus, se convingué en que lo Ajuntament facilités los terrenys necessaris pera construir de nova planta los edificis, l' ayga pera provehir-los y una subvenció pera les obres, essent oferts, ademés, auxilis pecuniaris per lo Sindicat d' exportadors de vins, la Cambra Agrícola, tots los terratinents de Reus y-ls exportadors de fruyts del país.

Estació Enològica de Vilafranca del Penadès.—Celler

La subasta de les obres de construcció del primer grupu d' edificis, va tenir lloch lo 14 de Novembre de 1906, començant-se les obres a principis del any següent. A dites obres, hi ha contribuit la ciutat de Reus ab la suma de 105,000 pessetes, y a altres tantes, per lo menys, s' elevarà lo sufragat per l' Estat fins a la terminació total de les obres d' edificació. Lo valiosíssim material ab que ja compta l' Establiment, ha sigut satisfet per l' Estat, a càrrech del qual corren igualment tots los gastos que exigeix la complerta instalació de la Estació, axís com tots los de son sosteniment.

Entre altres serveys menys importants, van a càrrech de la Enològica, los següents:

L' estudi y classificació de les diverses varietats de la vinya; lo de ses distintes fases vegetatives, de ses necessitats y medis culturals y de la quantía y composició de sos productes; la pràctica dels anàlisis y estudis necessaris pe-

ra arribar a conèxer les condicions y elements constitutíus del fruyt produhit per cada una de dites varietats de vinya, axís com dels mosts y vins resultants de les metexes; la elaboració de mosts y vins y formació de tipos d'aquests últims; los estudis y experimentacions sobre diferents mètodes de elaboració de vins y sobre llur conservació; los estudis biològichs pera apreciar y remeyar les malaltíes que afectan a les begudes alcohòliques; l'anàlisis dels adobs, terres, vins y productes derivats y auxiliars que envie lo públich; lo servey de biblioteca; la ensenyança integral de la viticultura y de la enología; la intensiva y eminentment pràctica per cursos curts de determinats punts de dites branques de la agricultura; la ensenyança agrícola ambulant per conferencies pràctiques isolades y per cursos breus; la resolució de consultes agrícoles; los préstams, a títol d'assaig, de maquinaria vitícola y enològica; tenint ademés

Estació Enològica de Reus.—Musèu de maquinaria agrícola

assignat tot lo servey social-agrari de la provincia de Tarragona. Tots los serveys són absolutament gratuits pera lo públich, excepció feta dels anàlisis que-s regulan per una mòdica tarifa. Pera lo desempenyo de les esmentades funcions, compta la Estació enològica ab Camp d'experimentacions, Laboratoris d'anàlisis químich y biològich, Sala de conferencies, Biblioteca, Musèus vitícola y enològich, Celler experimental y Observatori meteorològich.

Lo Camp d'experimentacions té una extensió d'unes dugues hectàrees y mitja y en ell s'han plantat gran profusió de varietats americanes que s'empeltan ab les distintes varietats del país, constituint un camp de doble entrada pera lo estudi y adaptació y afinitat; existint, ademés, parceles destinades al estudi de diferents sistemes de poda, al dels adobs, al d'híbrits productors directes, etc., etc.

Los Laboratoris són amplíssims, abarcant un total de 440 metres quadrats.

La Biblioteca pública compta ab gran nombre, que va aumentant constantment, d' obres de viti-vinicultura y agricultura y ab profusió de revistes professionals, nacionals y extrangeres.

La Sala de conferencies està montada ab tots los avenços moderns, comptant ab un magnífich aparell universal de progecció (diapiscòpica, microscòpica y episcòpica), ab un cinematògraf perfeccionat y ab quants elements d' anàlisis són necessaris pera que la ensenyança puga ésser eminentment pràctica. Aquesta sala té una extensió superficial de 370 metres quadrats.

L' Observatori meteorològich compta ab una complerta y magnífica colecció d' aparells registradors.

Los demés departaments de la Estació enològica, com són, Musèu de maquinaria vinícola, Musèu de maquinaria enològica, Celler experimental y Destilería, són de gran amplitut y comptan, com lo restant del Establiment, ab gran riquesa del material més modern y perfeccionat. Se construirà igualment un pabelló isolat, destinat a exposició permanent de productes agrícols de la provincia y d' aparells y maquinaria viti-vinícola, construits en la metexa.

Per últim, pera completar dita Estació enològica, los serveys expressats, n' ha organisat un d' informació agrícola, a qual efecte compta, en tots y cada hú dels términs municipals de la provincia, ab representants o corresponsals qui informan al Establiment y són informats per aquest de lo que puga interessar a la classe agricultora. Pera completar aquest important servey d' informació, se publicarà ademés, un Botlletí de la Estació enològica que serà repartit de franch.

Lo 6 de Novembre de 1910, inaugurà aquesta estació enològica, lo Ministre de Foment.

Es enginyer Director de la Enològica D. Claudi Oliveras, que ho havía sigut de la de Vilafranca.

Granja y Escola Provincial d'Agricultura.—En quant a la ensenyança propriament dita de la Agricultura, l' Estat no sosté a Catalunya cap establiment dedicat a tal obgecte, fora del de la Granja de que aném a tractar (174) en combinació ab la Escola pagada per la Diputació, convivint ab la Granja.

Historièm breument aquestes dues institucions. Als 16 de Febrer de 1784, lo Marquès de Ciutadilla va cedir uns terrenys en lo punt dit Hortes de Sant Pau, pera que servissen perpetuament de públich Jardí Botànich, destinat ademés a la ensenyança gratuita de la Botànica.

---

(174) Apuntèm, de passada, no més, que l' Estat obliga a estudiar una assignatura d' Agricultura en lo Batxillerat y certes industries químiques y de fermentació en la Facultat de Farmacia.

En les Escoles especials d' enginyers industrials y d' Arquitectura se fan manipulacions en la primera, de productes agrícols, y en la segona se estudían construccions rurals.

En alguns Seminaris, en diferentes èpoques, s' ha estudiat agricultura; derrerament s' ha extès mes aquestes ensenyances en dits centres, en virtut de ordres donades per lo Cardenal Primat d' Espanya havent-ho demanat diferentes vegades als prelats de Catalunya algunes associacions agrícoles.

Per R. O. de 10 de Març de 1854, se va autorisar la permuta d' aquest terreny per altre, cedit pêl Marquès de Sentmenat (successor de Ciutadilla) a la seva finca «Torra del Plà» enclavada avuy entre los carrers de la Travessera y de la Granja (Gracia). La part de finca cedida, té 5'16 hectàrees. Va fer-se la permuta ab la condició de sostenir la primitiva fundació. Des del indicat any 1854 la Diputació, ja sía com Junta d' Agricultura, de Beneficencia, etc., ha tingut al séu càrrech la ensenyança agrícola més o menys extensa; axís se reconeix en la Ordre del Regent del Regne de 30 de Setembre de 1869, delegant en la Diputació les facultats que al Govern corresponguessen en la direcció y administració.

En virtut de R. O. de 26 de Novembre de 1890, se crearen per l' Estat Escoles de Perits agrícols, una d' elles en aquesta Granja Experimental; però per R. O. de 22 d' Agost de 1893, quedaren suprimides dites Escoles o sía les de Barcelona, Çaragoça, Valencia y Xerès, quedant sols subsistent la de Madrid. De manera, que en quant a Catalunya l' únich assaig d' ensenyança agrícola propriament dit que devèm al Estat, es aquest que durà uns dos anys.

Ab tot, la labor de la Granja no ha sigut absolutament inútil. Té un Observatori meteorològich, que durant mólts anys ha estat completat ab munior de petits observatoris en varies localitats catalanes y com que s' han publicat (en la Revista del Institut Agrícol y en altres llochs) los treballs realisats per aquesta xarxa del servey meteorològich de la Granja, possehím un bon caudal de datos y observacions sobre la metexa; ha introduhit la Granja en diferentes èpoques maquinaria agrícola nova, races de bestiar, llevors, etc., fent constants experiencies en sos camps y en sos laboratoris; ha donat en fí, ensenyança en diferentes formes, fins que vingué a metodisar-se mercès a la acció generosa de la Diputació provincial.

En efecte, suprimida per l' Estat, com queda dit, la carrera de Perit Agrícol, no-s pogué conformar la Diputació en quedar-se sense ensenyança desprès de 30 anys de tenir-ne y axís fóu que acordà restablir-la com abans per lo séu compte, creant en 13 de Febrer de 1894, les Escoles de Perits y Capatassos agrícols. S' autorisà aquesta ensenyança en la Granja Experimental per R. O. de 7 de Març de 1894, quedant establerta en primer de Juliol de dit any. La nova institució prengué lo nòm d' Escola Provincial d' Agricultura, per acort de 11 de Janer de 1898.

Lo plan d' estudis que de primer se seguí en la Escola Provincial d' Agricultura, fóu lo de la Escola General d' Agricultura, secció de Perits, però avuy, desprès d' una prudent gradació de millores y ampliacions, s' ha arribat al funcionament normal y fonamentat de la única Escola especial d' Agricultura que hi ha a Espanya, desprès de la de Enginyers agrònoms de Madrid (175).

---

(175) Pere Joan Girona: *La Escuela Provincial de Agricultura de Barcelona.*

Apesar d'aquesta circumstancia, malgrat l'esforç que representa per la Diputació sostindre tal Escola, esforç que-s veu compensat per lo falaguer èxit de les ensenyances, assistint a elles alumnes de diverses regions d'Espanya, no s'ha lograt més que per curt temps, dèu anys, que-s reconegués caràcter oficial als títols de Perit expedits per la Escola.

Diu lo professor de la Escola, autor de la obra de que s'ha fet esment, que donant-se en dit establiment ensenyança agrícola integral, «confón en discreta compenetració les classes orals ab los exercicis merament pràctichs,

Granja-Escola pràctica d'Agricultura.—Edifici principal

que segons los casos particulars se realisan al laboratori químich, sobre lo microscopi, en excursions a punts degudament elegits, en cultíus adecuats y en altres variadíssims.»

Per lo tant, conjuntament ab les classes orals, se fan exercicis pràctichs o de realisació y en sa virtut se compta ab coleccions petrogràfiques, de plantes, mapes y dibuxos, laboratoris, biblioteca, aparells de topografía y agrimensura, màquines y bestiar de tota mena. Professors y alumnes treballan en comú en les diverses aules y tallers de la Escola, axís com en los camps de demostració y d'experiencies establertes en terrenys de la Granja y en altres propris de la Diputació, situats allí meteix o sía, una extensió de dues hectàrees, en la qual s'hi fan diverses proves y una altra de més de una destinada a assaig y cultíus vitícols. En diferentes ocasions, s'han fet públiques notables coleccions preparades per los alumnes, construccions per ells fetes y memories dedicades a cultíus determinats y a ressenyar excursions.

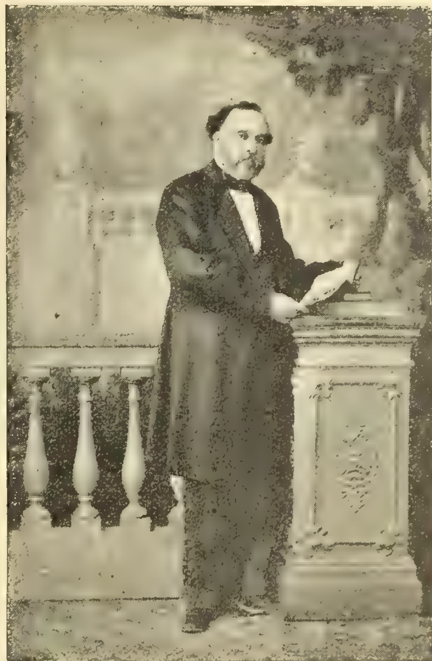
Ademés de la carrera de Perit Agrícol, que dura dos o tres anys, (segons tingan o no lo Batxillerat) dividits en dos cursets cada any, se dóna en la Escola lo títol de Capatàs agrícol, durant los estudis de dos a tres anys, essent les matrícules, lliçons pràctiques y exàmens, complertament gratuits, haventse establert algunes ensenyances especials teòrich-pràctiques, tals com les d' Apicultura, Empeltadors y Sericicultura.

Per altra part la Diputació ha subvingut algunes vegades ab les Bosses de viatge als alumnes més distingits de la Escola.

A pochs passos del Edifici-escola, hi ha un edifici perà internat, en lo qual s' hi admeten alumnes pensionistes y mitg pensionistes (176).

Granja - Escola de Fortianell. — Aquesta institució representa lo esforç més gran que s' ha fet a Catalunya en materia d' ensenyança de la Agricultura.

Ja tením exposat que a Figueres hi havía un centre poderós de cultura agrícola; era animat per uns quants proprietaris, vidents, podríam dir, que ab son patriotisme y ab sa inteligencia poderosa y cultivada, sentían les halenades de progrés y los cambis socials que s' havían d' operar en tots los ordres de la vida a la segona meytat de la centuria passada. Al devant d' aquest estol d' apòstols de la creuada agrícola, hi figurava D. Narcís Fages de Romà, advocat y proprietari de Figueres, lo qui havía fundat la primera societat agrícola catalana en dita ciutat, Vocal de la Junta d' Agricultura y Comissari Regi de la provincia, autor d' infinitat d' escrits, escampats en tota la prempsa de la època y de varis llibres, un dels quals, *Aforismes rurals*, fóu traduhit al català, al valencià y al castellà; organisador incansable, orador eloqüent, en fí, lo Mossèn Benet

Narcís Fages y de Romà
Escriptor y apòstol de la agricultura

(176) Donàm a continuació una nota-resúm del mohiment escolar en dita institució:

Périts des de 1895 fins 1909: alumnes matriculats 597, més los lliures y externs, ab 6,039 inscripcions de matricula.—Capatassos des de 1895 a 1909: 55 y 216.—Avicultors de 1899 a 1903: 99 y 29.—Apicultors de 1903 a 1909: 106 y 106.—Empeltadors de 1895 a 1909: 665 y 665.—Sericicultors de 1908 a 1909: 30 y 30.

Total: Perits, 597 alumnes ab 6,039 inscripcions.—Capatassos, 56 id. ab 216 id.—Avicultors, 99 alumnes ab 99 id.—Apicultors, 106 id. ab 106 id.—Empeltadors, 665 id. ab 665 id.—Sericicultors, 30 id. ab 30 id.—Total, 1,552 id. ab 7,155 id.

de la agricultura, li deyan a n' En Fages, perqué Mossèn Benet captivava alleshores ab la seva eloqüencia.

Veyàm la gènesis d' aquesta Granja (177). Pêl Març de 1853 en Fages, Comissari Regi d' Agricultura, dirigí a la Diputació de Gerona una Memoria fent veure la necessitat que se sentía de crear Granges-Escoles d' Agricultura, a fí de que Catalunya pogués introduhir en lo cultíu, aquelles reformes indispensables pera soportar la concorrencia cada día més gran, a causa de les víes de comunicació, dels cereals del interior. Aquest era lo motíu concret que s' alegava, sens perjudici de fer-se altres consideracions pera demostrar que era del tot necessari donar medis d' instruir-se en les coses del camp als fills dels agricultors.

Granja-Escola de Fortianell.—Vista exterior dels edificis

Presa en compte la Memoria per la Diputació, fóu votada la quantitat solicitada de 30,000 rals y autorisada la Junta Provincial d' Agricultura pera contractar la hisenda que-s considerés més apropòsit, pera instalar-hi la Granja-Escola.

Prèvia la presentació a dita Junta per part del meteix Comissari, d' una Exposició y progecte de programa, s' obrí lo Concurs pera triar una finca y al 3 d' Abril de 1854, s' adoptà la hisenda de D. Joseph Estrada, de Fortianell. Ja en primer de Maig següent, s' hi va poder obrir un curset preparatori, fixant-se lo primer d' Octubre pera la inauguració del Establiment, inauguració que no va poder tenir efecte, per les ocorrencies polítiques y-l còlera, fins al día 4 de Maig de 1855.

L' acte de la inauguració fóu solemnial (178). Començà plantant lo Governador de la provincia un llaurer, símbol del premi a que-s fan acreedors los qui ab cura y inteligencia, se dedican al art del pagès. Lo Degà de la Diputació provincial va plantar una alzina, significació de la estabilitat y duració d' aquell Establiment agrícol. Lo Vis-president de la Junta provincial d' Agricultura, verificà igual operació ab una olivera, emblema de la pau y seguretat de que necessitan totes les riqueses públiques, pera progressar, y mólt en particular la Agricultura. Los comissionats del Institut Agrícol Català de Sant

---

(177) *Reseña histórica y descriptiva de la Granja-Escuela de la provincia de Gerona.* Figueres 1865.

(178) *Revista de Agricultura Pràctica*, vol. IV, p. 358.

Isidro, D. Miquel de Foxà y D. Carles de Fontcuberta, varen colocar dos ruschs, significatíus dels beneficis que s' han de prometre los pagesos del esperit d'associació y laboriositat. Lo President de la Societat d'Agricultura del Empordà y-l representant del Institut provincial de Gerona, tota vegada que aquella primera Societat agrícola de Catalunya havía iniciat la afició als cultíus alterns, varen espargir llevors d' aufals y altres plantes en un camp, pera donar a conèxer la utilitat dels prats artificials. Lo Director de la Granja y un alumne de la classe d'agrònems, varen fer sólchs en un camp, demostrant axís que l'exercici pràctich de la agricultura honra a tothòm y al propri temps la necessitat de dirigir científicament les labors del camp. Per fí, lo proprietari de la hisenda plantà un ginebre, símbol de la hospitalitat que se havía de trobar en aquella casa, y-l Comissari Regi Sr. Fages, va fer lo meteix ab un atmetller, pera demostrar la joya de les classes jornalera y proprietaria allí reunides, llegint un discurs en que expressava lo séu agrahiment y entusiasme per haver vist realisat lo séu daurat somni.

Ab motíu de la inauguració, lo Director del Institut provincial de Gerona dedicà al acte una inscripció llatina (179); ademés se ballaren sardanes y se serví un refresch als invitats; hi havía una gran gernació.

Digàm ara quelcòm de la finca destinada a Granja-Escola. S'axecà un edifici isolat, propri pera la ensenyança, voltat de 125 hectàrees de terreny, distribuides en 95 de sembradura, 20 de vinya y olivers, 5 d' horta y les demés dedicades a diferents cultíus, havent-hi 15 hectàrees de regadíu.

Se feren mólts treballs de nivellació y dessecament de terres, plantació d'arbres, etc.; s'adquirí bestiar, maquinaria y demés que-s necessitava.

En la construcció y arrangement del edifici, no s' hi va plànyer res; se dotà de bones habitacions pera lo Director, Subdirector, Quefe de pràctica y Hortelà-arborista, dormitoris pera los alumnes, sales d' estudi y aules, capella, graners, corts, etc.

Ja desseguida hi hagué alumnes, cubrint-se totes les places disponibles y dels magnífichs plans d' ensenyança que se seguían, ne poden donar idea unes curtes paraules que copiarèm, transcrites de la Memoria oficial de la Exposició general celebrada a Madrid en 1857: «Se crean costumbres, amor al campo, espíritu de orden y de economía, merece reconocimiento» (180).

---

(179) Traducció al català de la làpida:

«A quatre de maig del any cinquanta cinch del segle dinou, regnant D.ª Isabel II, per la gracia de Déu y de la Constitució, essent Governador de la provincia de Geronà D. Santiago Picó, presents la Diputació y la Junta Provincial d' Agricultura y lo Comissari regi D. Narcís Fages de Romà; en lo vehinat de Fortianell, terme de Fortià, distant cinch kilòmetres de la vila de Figueres, s' ha inaugurat la Granja-Escola, no a a manera dels gentils, qui consultavan l' esdevenir en los aucells, y si solsament implorant l' auxili diví, a la vista d' un nombrós concurs que pronostica ab rahò que aquest succés, portat a terme ab felicitat, serà penyora segura de que, conseguida la pau, desterrada la discordia y ab la futura emulació dels pagesos, la terra, solcada per la arada del conreuador solícit, donarà abundants y sabrosos fruyts».

(180) *Memoria de la Exposición general de 1857*, p. 210

La Diputació de Gerona féu grans esforços pera lo sosteniment d' aquesta Granja: l' any 1857 aumentà la consignació en favor de la metexa, fins a 40,000 rals, quantitat que en 1863 fóu pujada a 50,000 rals, votant-se ademés, dos subsidis extraordinaris, un de 5,000 rals per una edició litografiada del plànol de la finca y altre de 2,000 pera que lo Director fes un viatge d' estudi a altres Granges. Féu la Diputació de Gerona un gran esforç durant mólts anys, però Catalunya li ha d' estar agrahida de debò, perque la Granja ha sigut un veritable centre d' ensenyança, planter de bons agricultors, que han influit no poch en lo progrés agrícol d' aquesta terra.

Actualment la Granja està a càrrech d' un Institut hispà-francès, dirigit pêls Germans de les Escoles Cristianes. La ensenyança va de perfecció en perfecció (181), aumentant cada any lo nombre d' alumnes.

Colegi d' òrfens pobres de Sant Julià de Vilatorta. — Pochs cassos se donan al nostre país de persones de bona posició social, que destinin una part de sos cabals a obres d' ensenyança. Entre tants pochs cassos com hi ha, se destaca un d' excelent, tant per la explendidesa de la dotació com per lo especial obgecte que persegueix, donant ensenyança en general y, especialment agrícola, als noys òrfens y pobres.

Lo generós patrici, fundador de la important institució, fóu D. Joseph Puig y Cuñer; després de sa mort, obrant en virtut de disposicions testamentaries seves y a base principalment de la renda de 800 accions del Banch d' Espanya, se fundà, en 1892, en terme de Sant Julià de Vilatorta, lo colegi d' òrfens pobres, inaugurant-se en 25 de Juliol de 1897.

En ell s' hi admeten noys de 10 anys, que han de ser òrfens, de preferencia pagesos, sían d' ahont vullgan, rebent ensenyança preparatoria general y principalment agrícola. Aquesta ensenyança, ademés de teòrica, es pràctica, y al efecte, adjuntes al colegi, hi ha unes tres hectàrees de terreny, en part regadíu, pera fer tota mena d' assaigs agrícols.

Hi ha ensenyances especials d' apicultura y sericicultura, ab les seves pràctiques.

L' edifici es esbelt, rich, reunint totes les condicions desitjables. Té uns 100 metres de façana per 80 de fons, essent capàs per 100 alumnes. En la seva construcció s' han tingut mólt en compte los preceptes higiènichs, axís es que no hi ha habitació que no reba directament l' ayre exterior y lo sol, per mitg

---

(181) La ensenyança es primaria y tècnica.

La 1.ª comprèn relligió, gramàtica, literatura, historia, geografía, aritmètica, comptabilitat, dibuix, etc. La 2.ª, agricultura; viticultura, enología, horticultura, arboricultura, comptabilitat agrícola, química agrícola, zootécnia, agrimensura y cereals.

Lo curs dura d' Octubre a Juliol, donant-se les classes en francès y l' import de la pensió es de 600 pessetes, pagadores en tres plassos, a saber:

Al començar lo curs, 200 pessetes; al mes de Janer, 200, y al Abril, les 200 restants, essent admesos los alumnes des de sis anys. Tots fan pràctiques agrícoles adecuades a sa edat.

de quatre grans patis, un d' ells cobert de cristall pera jugar los dies de pluja. Les aules són de gran elevació y amplitut.

Lo colegi té una biblioteca que es pública; té mólt notables musèus d' Historia Natural, laboratoris, un observatori meteorològich mólt complert, en lo que funcionan los aparells més perfectes que-s conexen, publicant-se los resultats de les observacions, y derrerament s' hi ha instalat un sismògraf.

Sant Julià de Vilatorta.—Plan del Colegi agrícola de òrfens pobres

Per tot lo dit, ja-s comprèn la importancia dels elements acumulats al colegi de Sant Julià de Vilatorta y lo meritori que resulta la missió per éll realisada; però aquesta missió se completarà mólt més, mercès a la cura ab que exerceix lo patronat del colegi lo patró actual D. Joseph M.ª Bofill, que entre altres plans pera l' esdevenir, porta lo de comprar pera lo colegi una gran finca, en la qual s' hi pugan ampliar les pràctiques agrícoles.

Lo fundador, D. Joseph Puig, indicà com a patró del colegi al séu cunyat D. Francisco de Paula Benessat, y havent mort, també per disposició testamentaria d' aquell, té lo patronat l' esmentat senyor Bofill, havent de passar tant honrosa comanda als seus continuadors.

Reyal Escola d' Avicultura d' Arenys de Mar.—La especialisació en la ensenyança agrícola, es una necessitat cada día més apremiant. Per axò es digne de tot encomi, una Escola com la que ha montat a Arenys de Mar don Salvador Castelló, destinada a la avicultura.

Fóu inaugurada al 2 de Maig de 1896, ab lo nòm de «Escola Espanyola de Avicultura», otorgant-se-li després per la Reyna, lo títol de Reyal Escola.

Tot seguit s' hi donaren ensenyances, y al cap de dos anys, o siga des del 1899 fins al 1905, la ensenyança de la Avicultura va compartir-se entre un curs explicat a la Granja Experimental de Barcelona y-ls galliners d' experimentació y de producció que seguiren establerts a Arenys de Mar; durant aquests set anys, concorregueren als cursos d' Avicultura 200 alumnes.

A partir de 1905, les lliçons de Avicultura se donan a Arenys de Mar, concedint-se als alumnes lo títol d' Avicultor, ab caràcter oficial.

La Escola d' Avicultura d' Arenys, per l' Agost de 1896, va començar a publicar una Revista titulada «La Avicultura pràctica»; al 1898, lo Director

Clixé de Joseph M. Bofill

Sant Julià de Vilatorta.—Edifici del Colegi agrícola pera òrfens pobres

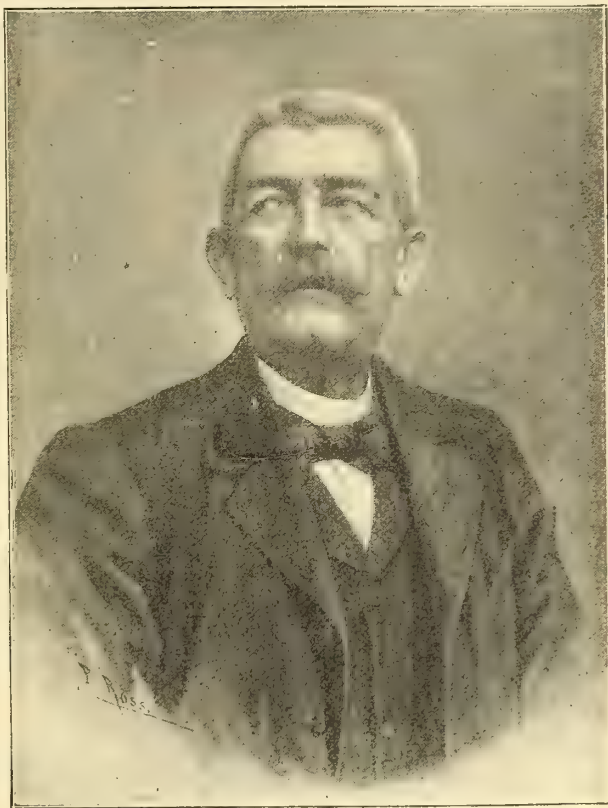
de la Escola y de la Revista, Sr. Castelló, va iniciar la fundació de la Societat Nacional d' Avicultura; la propria Escola ha organisat diferentes Exposicions avícoles, contribuint a la organisació d' altres fora de Catalunya; pot recordar-se, entre altres actes, la primera Exposició d' Avicultura celebrada a Espanya en 1896, al umbràcul del Parch y la primera Exposició Nacional d' Avicultura, organisada per la Societat Nacional d' Avicultura, en 1899, al Jardí Espanyol de Barcelona, en la qual hi figuravan més de 1,000 exemplars. Cal també recordar la visita que féu lo Rey Anfòs XIII a la Escola d' Arenys de Mar, en 5 de Novembre de 1908.

Segueix donant dita Escola lliçons anyals de tres mesos en lo edifici de la Granja, dotat d' aules y de material mólt apropriat, edifici elegant y d' aspecte simpàtich, que s' axeca en mitg d' hermosos parchs, abondants en coleccions de tota mena d' exemplars avícols (182).

---

(182) Los cursos duran del Abril al Juny, consistents en anatomía y fisiologia de la aviràm ab

Altres centres de ensenyança.—Ademés de tot quant s' ha dit, importa donar una ullada general a lo que s' ha fet en materia d' ensenyança de la agricultura en lo nostre país al obgecte de pendre nota de lo que no ha quedat recalcat anteriorment. Encara que si fèm comparança ab alguns paissos del estranger, nos trobarèm mólt ressagats, no dexarèm de topar ab empreses excelents, que han tingut una realisació més o menys complerta y una durada més o menys llarga, empreses que són més de agrahir, en quant són filles de la iniciativa privada y de la generositat, a vegades, de simples particulars.

En March Mir y Capella

En lo camp de la prempsa, lo meteix en lo llibre que en la revista professional, s' han obrat prodigis de fè y de constancia admirable; en quant a conferencies orals s' han passat èpoques veritablement febroses per apendre y ensenyar y en aquest punt es del tot imprescindible recordar unes conferencies dominicals, base de la creuada de reconstitució de la vinya destruida per la filoxera, donades a Sant Sadurní d' Anoya per D. March Mir, apòstol incansable y figura de primera magnitut en aquesta campanya.

Ja s' ha dit que des de sa naxença, l' Institut Agrícol Català s' havía preocupat en gran manera de la ensenyança y en efecte, ademés de lo que s' ha indicat en altres endrets d' aquest treball, cal recordar que des de 1860 funcionaren durant alguns anys tres càtedres en aquella casa, una d' agronomía, a càrrech de D. Jaume Llansó, catedràtich del Institut de segona ensenyança; altra de química aplicada a la agricultura, que ocupà lo senyor Villanueva y

pràctiques de dissecció, preparacions anatòmiques y autopsics; clàssificació y races d' aus; gallino-cultura industrial ab pràctiques de covar ab incovadora, cría dels pollets natural y àrtificialment, recría, engreix natural y forçat, etc. Ademés, com industries anexes, s' estudian la cría de coloms, galls d' indi, oques y ànechs, conills, etc.

altra de Zootecnia, per lo veterinari D. Miquel Viñas. En anys posteriors se seguiren donant al Institut varies ensenyances, entre les quals ademés de unes fructíferes *converses* sobre diferents temes, cal recordar unes lliçons de viticultura, inaugurades al any 1885, creant-se la primera càtedra a Espanya de viticultura americana, que tenía per obgecte estudiar la aclimatació dels ceps americans, especies y varietats propries pera la producció directa, porta-empelts, cultíu, malaltíes y mólt especialment tot lo referent al empelt.

Lo problema de la vinya americana donà lloch al establiment a Terrassa d' una Estació Ampelogràfica Catalana. Fóu fundada en l' any 1884 a una finca de D. J. M. de Paz, establint-se ademés alguna altra Estació secundaria.

Nasqué aquesta institució al calíu del Institut Agrícol, estant-ne encarregat D. Antòn Ubach y Soler.Constava de plantacions de ceps americans, ab empelts de les principals varietats del país, sala d' aparells, plan general de les plantacions, instruments per apreciar la temperatura de la terra laborable, temperatura y presió atmosfèriques, material pera combatre la filoxera y malaltíes criptogàmiques de la vinya, etc.

La Colecció Ampelogràfica de Terrassa, adquirí gran importancia en lo séu temps. En 1889 constava de 126 varietats de ceps americans y 150 d' europees, havent-n' hi més de 40 de les primeres, de fruyt.

Los agricultors hi anaren durant algunes èpoques en correría feta; era visitada per autoritats; s' hi celebraren conferencies y concursos; a ella li es deguda la primera Escola d' Empeltadors d' Espanya. Entre móltes distincions que obtingué, cal fer recordar que lo Rey d' Italia li concedí diploma y medalla de plata.

Una altra institució extingida, es la Escola d' Agricultura del Carmelo de Sant Joan Des-Pí, dirigida per D. Ventura Vidal y instalada en proprietat d' aquest, entre les Estacions de Cornellà y Sant Felíu de Llobregat. Fóu fundada en 1853 y havía sigut també dirigida per D. Joan Baptista Ricchiero. Tenía alumnes interns y externs; estava dotada de bones instalacions de cultíus, especialment forestals, estufes y invernacles (183).

Cal també anotar la ensenyança agrícola que-s dóna al Santuari de la Mare de Déu del Miracle. Los relligiosos que tenen avuy aquella històrica casa, se desviuen pera lo progrés agrícol, no essent d' extranyar que algún día prenga més volada la ensenyança que allí se dóna.

Finalment, entre altres móltes notes agradables que podríam recullir, no podèm dexar de fer esment d' una escola especial *(menagere)* que s' ha montat a la gran finca «Castell del Remey» (Urgell), fundada per la muller de don

(183) La *Revista d'Agricultura Pràctica* (vol. II, pl. 83), al inaugurar-se aquest establiment lloha mólt al séu fundador senyor Vidal per sa *noble y útil empresa*.

Ignasi Girona. S' ha instalat en un esbelt edifici acabat de construir a les derreríes del 1910, ànant a càrrech de relligioses, les quals donan ensenyança en general y particularment agrícola a noyes y a noys petits, ensinistrant a aquelles en les pràctiques casolanes d' una casa de camp.

Càtedra agrícola ambulant Pere Grau.—Actualment són mólts los colegis, principalment regits per relligiosos, en que-s dóna ensenyança agrícola, com són varies les societats agrícoles que ab altres organismes proporcionan conexements, en una o altra forma, necessaris en la vida rural y pera la explotació de les terres. Més cal fer esment d' una institució que a semblança d' altres que funcionan al extranger, ha pres gran relléu, produhint beneficis incalculables a la classe pagesa.

Se tracta de la Càtedra agrícola ambulant «Pere Grau», que forma part de la institució Estudis Universitaris Catalans. Dita càtedra s' anomena «Pere Grau» en agrahiment a son fundador D. Pere Grau Maristany.

Va fer-se la inauguració oficial d' aquesta Institució d' una manera mólt solemne a Sant Sadurní d' Anoya, lo día 24 de Maig de 1906. Ab tal ocasió lo fundador, senyor Maristany, expert vinicultor, donà la primera lliçó de la Càtedra; lo lloch escullit fóu lo celler de Cân Boada, y lo tema *vinificació*.

A les sumes que des de aquella data vé destinant lo senyor Maristany al sosteniment de la Càtedra, s' hi afegexen les que des de 1908 hi destina la Diputació provincial, per lo qual des de 13 d' Abril del indicat any, hi ha constituit un patronat de la Càtedra, compost per elements de la Diputació (Comissió d' interessos agrícols de la Provincia) y dels Estudis Universitaris Catalans, a qual Patronat lo Director de la Càtedra dóna compte anyal de la inversió de fondos y de la tasca feta y dels plans a realisar.

Compta la Càtedra ab un «Anexe químich» dotat d' un magnífich laboratori per anàlisis, en qual Anexe, a càrrech de D. Francesch Novellas, s' hi donan, cada any, cursets teòrich-pràctichs de química agrícola. Dita ensenyança, ab un curset de viticultura donat (1906-907) al Atenèu per D. Manel Raventós, es, pot dir-se, la única ensenyança que la Càtedra ha donat a Barcelona, perque la Càtedra «Pere Grau» es eminentment ambulant, anant a trobar als dexebles a casa seva, de poble en poble, seguint móltes vegades, professors y oyents, conrèus y arbredes, entrant pêls cellers, per les quadres del bestiar y detenint-se més en observacions sobre les coses vistes y en diàlechs entre professors y alumnes, que en discursos per aquells pronunciats (184).

Tendeix la Càtedra a exercir la seva missió docent, més que en conferencies soltes, que móltes vegades no fan més que omplir un nombre d' un programa de festes, ab una sèrie de lliçons o cursets en que s' arriba fins a la en-

(184) En una Memoria que ab data 1 de Novembre de 1908, presentà l' autor d' aquest treball, com a Director de la Càtedra al Patronàt de la metexa, se marcan les tendencies que s' han d' imprimir en lo modo y forma d' ensenyar pera que la Càtedra responga a là seva missió. (Arxíu de la Diputació Provincial).

tranya del tema estudiat, y al efecte, en combinació ab subvencions que han donat los propris alumnes, Societats agrícoles o Ajuntaments, s' han organisat cursets en diferentes poblacions, de química o de enología.

Té, ademés, la Càtedra, una Delegació a la Plana de Vich, que ha montat en diferents llochs de la comarca, camps experimentals sobre la aplicació racional dels adobs y sobre la productivitat de diferentes llevors de patates, havent-se anat móltes vegades sobre lo terreny a comentar los resultats obtinguts y havent-se publicat memories o fulles soltes explicant dits resultats, per que la estampa es altre dels medis a que acut sovint la Càtedra pera completar la seva missió.

Ademés dels esmentats camps experimentals, instalats en terres de diferents proprietaris que les han dexades al obgecte expressat, ha instalat la Càtedra en terreny cedit per lo séu fundador Sr. Maristany, una Colecció Ampelogràfica a càrrech de D. Pere Joan Girona, lo qui, junt ab lo Director de la Institució que-ns ocupa, per apendre la deguda experiencia sobre la materia, varen anar abans a fer un detingut estudi de la Colecció Ampelogràfica de la célebre Escola d' Agricultura de Montpeller.

Circumscríu la Càtedra la seva acció a Catalunya, però la ha exercida per excepció alguns cops en terres germanes. Cal recordar, a aquest efecte, uns actes mólt solemnials celebrats a Artà (Mallorca) y Ibiça, ab ocasió del Congrés de la Federació Agrícola Catalana-Balear, celebrat a Manacor l' any 1907, y la part important que prengué en los Congresos agrari y de viticultura celebrats a Valencia l' any 1909, tenint en progecte altres campanyes de ilustració agrícola en algún altre indret d' Espanya.

EXPOSICIONS, CONCURSOS, REUNIONS Y FESTES.—Ja tením dit que al tombar la segona meytat del segle passat, anava a esclatar una bella florida de manifestacions colectives del pensar dels agricultors, qui-s disposaren a conèxer-se, a comunicar-se les seves aspiracions y los seus conexements, a organisar exhibicions de productes del camp y a obrir concursos pera estimular al estudi de totes les branques de la ciencia ab la agricultura relacionades.

Al obrir lo Govern en 1849 un Concurs pera premiar una Cartilla rústega, malgrat la postració del país, se va compendre, per lo nombre de concursants (vintisset) y calitat dels treballs presentats, que-ls estudis agrícols anavan a pendre gran volada; quan s' organisà després lo Congrés d' Agricultura, també se va sorpendre tothòm del èxit que tingué, lo qual animà als capdevanters del moviment pera noves empreses (185).

Però abans que axò o juntament ab aytals fets, se registravan a Barcelona y en algún altre lloch de Catalunya diferents actes—concursos, exposicions, aplechs d' agricultors y festes—que senyalavan l' esperit del avenç que aquí hi havía.

---

(185) de Angulo: *Revista d' Agricultura Pràctica*, nombre primer.

Ja en 1844 s' havía organisat a Llotja una Exposició General Catalana. Seguí a aquesta una de mólt notable, de caràcter exclusivament agrícola que organisà l' Institut Agrícol Català de Sant Isidro, del 28 al 31 d' Octubre de 1859. Hi concorregueren més de 200 expositors ab 1,300 obgectes degudament classificats, visitant la Exposició, quals instalacions foren dirigides per l' arquitecte Elíes Rogent, unes 12,000 persones (186).

En 1860, 1871 y 1877, s' organisaren exposicions generals en honor de la familia Reyal.

Vingueren a Catalunya en 1860 la reyna Isabel, lo séu marit y reyal familia, y en son obsequi se va fer una exposició en un edifici improvisat, situat a la esplanada compresa entre lo Passeig de Sant Joan y la Ciutadela.

Lo príncep Anfòs de Borbón (en 1875 rey d'Espanya), vestit de pagès català, en sa visita a Montserrat (1860)

Però l' Institut Agrícol féu més que contribuir a dita Exposició. Era per la Mare de Déu de la Mercè que-ls Reys varen rebre solemnialment al Institut. Entrà a la Reyal Cambra la Junta directiva, seguida de vuyt pageses del camp de Tarragona, riberes del Ebre, planes d' Urgell, de Vich y de Barcelona, del

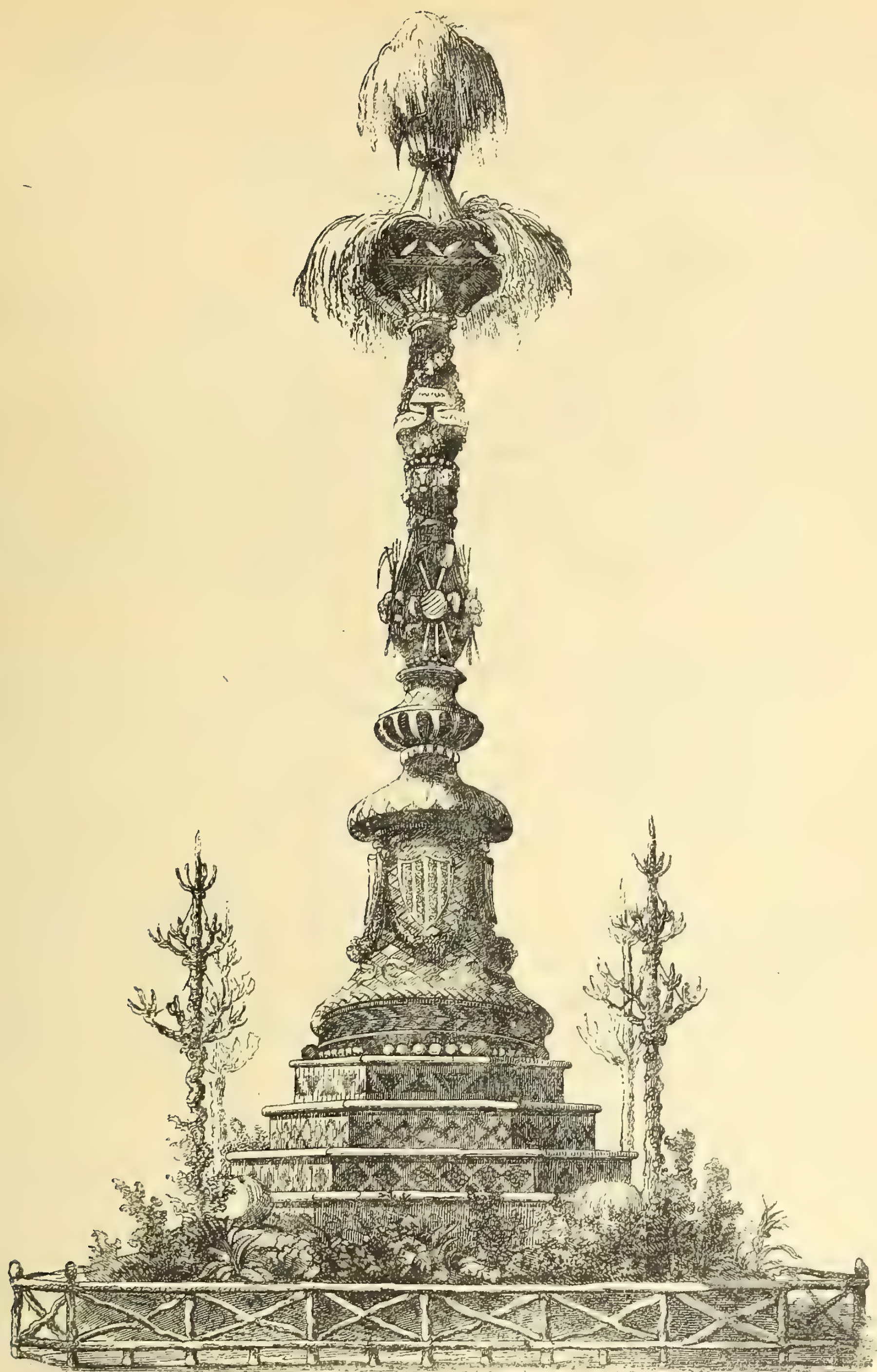
(186) Com a particularitats de la Exposició, se esmentan, entre altres, un ví generós de Terrassa, que degudament analisat se-l considerà millor que-l de Xerès; un excelent blat produhit aquí, ab llevor de Mahó, y la introducció progressiva d' algunes plantes, com lo muniato y la remolatxa, fent-se notar respecte al muniato, que no es comestible per l' home (si bé pot ser-ho) y respecte a la remolatxa, que no se n' ha arribat a treure sucre y alcohol, com se practica en varies nacions extrangeres. *(Revista de Agricultura Pràctica,* any 1858, pls. 281 y 326).

Penadès, Vallès y Empordà; aquestes vuyt pageses, vestides segons l' ús de la seva terra, feren ofrena als Reys d' unes cistelles plenes de fruytes. Un noy y una noya de la plana de Vich, vestits al istil d' aquella comarca, presentaren axís meteix un trajo complert de pagès y de pagesa al Príncep d' Asturies, (després Anfòs XII) y a la infanta Isabel. A seguit venían los socis residents y-ls de les subdelegacions, vestint uns de pagès y ab barretina y altres d' uniforme y d' etiqueta. Lo Marquès d' Alfarràs, President del Institut, féu la presentació, y-l Príncep d' Asturies, en nom de la seva mare, va dir: «Que-s posaría aquells vestits que li havían regalat, per anar a Montserrat y que estimava mólt als catalans.»

La confecció d' un obelisch de produccions de la terra, fóu una pensada del soci del Institut D. Pau Milà y Fontanals, essent executat pêls artistes Srs. Simó y Ribó. Los quatre grahons de la columna estavan constituits axís: lo primer, dibuxos de civada y olives; lo segón, de serves verdes y atmetlles; lo tercer, de serves vermelles y patates, y-l quart, de nous y atmetlles. Aquesta gradería, de forma octogonal, tenía mill en ses vores y en cada angle, carbasses y melons ab taronges y sindries en ses arestes. Al primer cos del basament, cobert de llevors de roser bort, combinades ab pèsols negres, seguía altre ab quadros de blat de moro groch y morat. En los quatre punts cardinals hi havían escuts de flors, unint-se dit cos ab lo següent ab fulles de taronger y llorer, blat blanch y meuca. Seguía a dita peça, altres dues ab dibuxos de mongetes, garrofes y llimones. La columna contenía eynes entrelligades y venía després una peça en forma de corona, composta per capolls de seda groga y pomes vermelles, aparexent caps de moltó en los quatre centres. Al vol de dita peça, formant espiral, s' hi veyan sarments ab rahims y una cinta ab la dedicatoria. En lo capitell, entremitg de fullàm vert, aparexían en los angles, caps de cavall y entre ells, los escuts de les quatre provincies. Lo frís estava adornat ab panotxes de blat de moro, pomes, castanyes y etzeroles. Rematava lo conjunt, grans flochs de cànem entremitg de garbes de blat y eynes, no havent-s' hi pogut posar una estàtua feta per l' esculptor Venanci Vallmitjana, a causa del vent regnant aquells díes. Tancava l' obelisch, una cleda rústega, los poms de la qual eran pinyes.

Al vol hi havía un *parterre* ab arbrissons y a les nits quatre grans arbres conífers estavan plens de llums de gas. Custodiavan l' obelisch, quatre pagesos de les quatre provincies: un pastor dels Pyrinèus, ab son gos mastí, un pagès de la plana d' Urgell, altre de Tarragona y altre del Empordà.

A Manresa, qual ciutat fóu visitada per la Reyna, també despertà interès la visita, ab major motíu, quan des dels monarques de la Corona Aragonesa, cap persona reyal havía visitat aquelles terres del Cardoner y del Llobregat. S' axecà en son honor un arch de triomf, ideat per D. Manel March y Solernòu, secondat pêl pintor D. Alfons Cabanes y-l pagès D. Antoni Besora, contenint dedicatories de la Subdelegació del Institut y de la Cequia.

Columna d' honor formada de produccions de la terra y dedicada a SS. MM.
per l' Institut Agrícol, en sa visita a Barcelona (any 1860)

Lo día 5 d' Octubre, vuyt pageses de Manresa, Viladordis, Sant Vicents. Castellgalí y Castellvell, oferiren a la familia Reyal, cistelles ab pomes, figues y peres de Manresa, préssechs de Castellgalí y rahim moscatell de Rellinàs.

Quan al 1871 vingué lo rey Amadèu, la agricultura catalana contribuí també a la Exposició que s' instalà al local de la Universitat nova, axís com a la que va organisar-se ab motíu de la vinguda d' Anfòs V de Catalunya y XII de Castella, l' any 1877.

Però en general, la agricultura y lo bestiar, no estavan representats en aquests actes en la metexa proporció que-ls demés productes y manufactures; en les primeríes, aquestes exposicions era precís organisar-les a fora o bé donar-los-hi lo caràcter d' exhibicions d' horticultura y jardinería.

En efecte, fundat després del 1848 lo Centre Industrial de Catalunya y solemnisada la inauguració ab una Exposició general de productes, n' organisà varies més que tingueren predominantment aquell caràcter, com se pot veure per la següent relació: De flors, plantes y arbusts, (20-28 Maig de 1850); lo propri any altra de industries varies; de fruytes, llegums, flors, arbres y obgectes d' art y de la industria (22-24 Setembre de 1851) y en 1852, altra de industries varies (187).

En aquesta època l' Institut Agrícol reprengué les Exposicions de Horticultura y Jardinería del Centre Industrial, celebrant-se-n móltes més per la societat «La Forestal» y la seva successora «Societat Catalana de Horticultura.» Organisà en 1858 una Exposició de arboricultura, floricultura y horticultura ab 19 expositors, y altra de fruyts de la terra l' any següent, ab 203 expositors.

La Societat Catalana d' Horticultura, comptant ab la *Revista Hortícola* que sortí durant mólts anys, impulsà lo foment de les arts de la jardinería y anexes, organisà una Exposició del 8 de Juny al 8 de Juliol de 1891, en lo Saló de Sant Joan y Palàu de Ciencies, durant la qual se celebraren dos concursos de rams y flors tallades, essent constituits los Jurats per senyores. Prengué part en la Exposició la Societat Colombòfila de Catalunya, que feya un any s' havía constituit.

Aprés, del 20 al 23 de Novembre de 1892, se-n celebrà una altra als salons y umbràculs de la esmentada Societat, fent-se també un concurs de rams y flors tallades. Posteriorment se n' han celebrades algunes a càrrech de diverses entitats, inclòs l' Ajuntament, coincidint ab les Exposicions de Belles Arts.

La secció d' Agricultura de la Junta Provincial d' Agricultura, Industria y Comerç de Barcelona, organisà en 1860 un concurs de bestiar, que no pogué considerar-se més que com un assaig, reproduhint-lo l' any 1866 (mes de Maig) ab mólt èxit. Un dels resultats d' aquest concurs va ésser fer patent que lo cavall francès, de tipo de força, se connaturalisava en lo país, adquirint vi-

(187) Agustí Urgellés de Tovar: *Exposición General Catalana de 1871*, pl. 177.

vacitat y formes esbeltes, segons se pogué veure ab los exemplars procedents del Plà de Llobregat, Vallès y Maresma.

Per no moure-ns per ara de Barcelona, dirèm que l' Institut Agrícol, apart de varies exposicions de fruyts de la terra primerenchs o tardans que organisà a partir del 1907, porta celebrats a n' aquesta ciutat notables concursos o exposicions, segons detallàm en la següent relació:

De rahims en 1871.—Va ésser una Exposició en dues etapes, la primera en 6, 7 y 8 de Setembre, pera los rahims primerenchs; la segona, en 24, 25 y 26 de Setembre, pera los tardans.

Fóu un medi pera completar los estudis que se encarregà de fer una comissió anomenada al 1867, pera cercar mercats als vins. Aquesta Comissió circulà un interrogatori en averiguació de les varietats de ceps, elaboració de vins, calitats dels metexos y mercats que aquests teníen o podían tenir y de les respostes se-n deduhí la necessitat d' una sinonímia—necessitat avuy existent encara—de la vinya a Catalunya, per la indeterminació dels noms dels ceps. Axís donchs l' obgecte de la Exposició era classificar los rahims.

L' Institut féu construir unes cistelles expresses pera remetre los rahims; a la primera etapa arribaren al local de la entitat organisadora 300 cistelles de les indicades, ab 700 exemplars, corresponents a 79 expositors; s' obtingueren 228 noms de rahims y 53 exemplars sense classificar.

En la segona tongada s' obtingueren datos semblants als indicats, logrant-se per lo tant en conjunt reunir 1,362 exemplars de rahims (188).

De vins tipos y d' arades de desfons en 1892.—La Exposició de vins y lo concurs d' arades, foren organisats per l' Institut ab motíu de les festes del Centenari de Colóm.

La primera tingué lloch en lo meteix local del Institut, estant oberta del 15 al 31 d' Octubre. Obehí dita Exposició al propòsit de conèxer los tipos de vins que se elaboravan pera exportar a Anglaterra, França, Ríu de la Plata y Antilles. Ab tal motíu se donaren conferencies sobre la materia.

Lo concurs d' arades, que tingué lloch en uns terrenys del terme de Gracia, fóu de caràcter internacional y obehí al desitg de trobar medis econòmichs de rèmoure les terres que havían d' ésser plantades de vinya. Hi concorregueren les principals cases de maquinaria del extranger que tractavan ab Catalunya y móltes del país y diferents particulars. Lo concurs se dividí en quatre seccions: arades de tracció directa; mogudes per bògit; per torn accionat per una locomòvil y per dues locomòvils. S' adjudicaren premis en metàlich.

Exposició monogràfica de la patata y industries derivades.—Fóu una bella pensada, donat l' increment que anava prenent lo tubèrcol dit, que tingué

(188) A la Revista del Institut de 1871, hi ha articles de D. Lluís Justo y Villanueva d' interès extraordinari pera l' ampelògraf, ressenyant la Exposició de rahims.

Exposició Universal de Barcelona en 1888.—Palàu d' Agricultura, construit en lo Passeig de Pujadas

explèndida realisació al Palàu de Belles Arts, durant lo 14 de Maig al 30 de Juny de 1901. La casa Nonell presentà 508 varietats de patates (189).

De incubació artificial.—Deu diferents aparells va haver-hi en observació al local del Institut durant los 25 díes primers del mes d' Abril de 1908, essent a base d' ayga y d' ayre calents, de calefacció per gas, petroli, acetilè y carbó vegetal.

Després de recordar que l' Institut ha tingut al séu càrrech durant los anys 1902 a 1906 la organisació dels Concursos Hípichs y les Exposicions equines, hem de dir quelcòm de la seva intervenció en la Exposició Universal de 1888. S' encarregà de la Secció d' Agricultura, promovent concursos, conferencies, discussions públiques y proves pràctiques d' interès especial, dedicant preferent atenció al concurs de vins y olis; féu per medi del séu Laboratori, minuciosos anàlisis dels vins exposats.

Segons la Memoria llegida en la sessió pública celebrada lo 10 de Novembre de 1889 pera la distribució dels premis obtinguts en la Exposició per los socis del Institut y demés agricultors qui per la seva mediació varen exposar, lo nombre de tals expositors va ésser de 703, distribuits axís: De la provincia de Barcelona, 243; de la de Tarragona, 152; de la de Lleyda, 84; de la de Gerona, 16; d' altres provincies, 208. O siga en vins, 438; en olis, 86; en alcohols y licors, 45; en grans y llegums, 69; en plantes textils, 8; en substancies alimenticies, 36; en màquines y aparells, 18; en adobs, 4.

(189) Lo Director de *L' Art del Pagès*, D. Francisco X. Tobella, qui va pendre part activa en aquesta y altres Exposicions, dedicà varis nombres del séu quinzenari a la Exposició de la patata, especialment los dos del mes de Maig.

En lo Laboratori químich de dita Corporació s' acabà en 1891 un registre general del estudi analítich dels vins d' Espanya que havían concorregut a la Exposició, figurant en dit llibre 1,600 mostres d' aquells caldos y prop de 4,000 determinacions, datos que foren de mólta importancia pera lo foment de la exportació.

Fet lo degut esment de la brillant fira Concurs Agrícola que se celebrà pêl Maig y Juny de 1898 sots los auspicis del Ajuntament ab munior d' assaigs de aparells y conferencies, hora es de que reculèm una pila d' anys enderrera pera tornar a veure accionant al Institut ab tot explendor per los vilatges de Catalunya. Produheix manifestacions populars típiques, despertant iniciatives y horitzons no somniats per la classe y avivant en gran manera lo sentiment popular català, tot just naxent.

Lo primer acte d' aquesta naturalesa tingué lloch a Vich los díes 1, 2 y 3 d' Octubre de 1853. Consistí en un concurs de bestiar, seguit de grans festes. Vèusen aquí una impresió sintètica (190):

«Este concurso no puede compararse á los que con frecuencia se verifican fuera de España. No se ha visto en el Concurso de Vich uno de los vastos y costosos edificios vistosamente adornados, que construídos al efecto por orden de los gobiernos ó por el desprendimiento de acaudalados capitalistas, anuncian el poder, la riqueza y el estado floreciente de otras regiones. No se han presentado en Vich los centenares de opositores que en Francia, Inglaterra y Bélgica acuden á exponer los tipos más bellos de razas perfeccionadas... El concurso de Vich no ha sido el resultado de un pueblo que haya trabajado largo tiempo para obtener los productos que expone, no ha revelado una consecuencia, sino un principio: ha representado la expresión de un sentimiento enérgico y una fiesta de lo que aspira ser el país, de lo que puede esperar del espíritu de asociación...» En ell se presentaren 128 caps de bestiar de totes classes per 38 expositors. L' endemà, día 3, se feren proves de maquinaria agrícola.

L' Institut calificava modestament d' assaig lo realisat a Vich; volía ab actes semblants que la seva influencia, la seva vida, lo séu halè, penetressen fins al cor de les nostres comarques rurals (191) y d' aquí que a partir del 1861, organisà consecutivament durant quatre anys, lo que-s digué *Reunions Agrícoles,* però que eran grans Assamblees y Exposicions, a Manresa, Reus, Figueres y Lleyda.

La *Reunió* de Manresa tingué lloch com hem dit, l' any 1861, los dies 10 y 11 de Juny. Se va fer notar (192) que axís com los *comicis* que se celebravan al extranger, tenían per obgecte discutir problemes agrícols, propris de

(190) *Revista d'Agricultura Pràctica,* vol. II, pl. 129.

(191) *Revista d'Agricultura Pràctica*, vol. XXI, (1872). Discurs de D. Andréu de Ferràn, ab motíu de la Reunió Agrícola de Barcelona, complement de les anteriors, celebrada al 1872.

(192) *Revista d'Agricultura Pràctica,* pl. 161, del any 1861.

una zona determinada, acostumant a agregar-s'hi assaigs de màquines o lo nomenament de comissions encarregades d' estudiar los avenços del cultíu en les comarques vehines o la remuneració dels serveys que aquests havían prestat o mèrits per ells contrets, l' Institut havía lograt refondre en una les cinch idees de la pràctica de les principals feynes del camp per jornalers del país, ab la exhibició de màquines y eynes posades en exercici, ab la dilucidació de qüestions de interès general y local, ab la Exposició de productes rurals de la comarca y dels instruments per medi dels quals s' havían obtingut y ab la distribució de premis (eynes y metàlich) corresponents a cada un dels esmentats arts. Les proves de màquines y de instruments s' efectuaren a la finca de D. Ramón de Soler y de Asprer, terme de Sant Joan de Vilatorrada. Hi prengueren part 55 jornalers: 8 pera llaurar, 12 pera cavar, 15 pera tangar y 20 pera podar. Aquestes pràctiques serviren pera corretgir defectes en lo treballar y adquirir millor maquinaria: la gent se va decantar per les arades *Roquette* y desgranadores.

Marquès de la Cuadra
Ex-president del Institut (1860-62)

La Exposició-Concurs se celebrà a les Cases Consistorials, havent-hi nou grupos, o sía: cereals, llegums, ferratges, tubèrculs y arrels carnoses, plantes, industries, fruytes, vins, aygardents, vinagres, olis y aus de corral, en total 637 mostres y 168 expositors de 40 localitats.

Lo día 11 tingué lloch la discussió de qüestions agrícoles a la casa de don Joseph María de Mas, que havía servit de local al Cassino Manresà. Los temes posats a discussió, foren: si convenía o no establir a Catalunya un sistema de cultíu que basat en los cereals, permetés desenrotllar la agricultura industrial; repoblació de boschs; camins vehinals y fires y mercats de Manresa.

Lo repartiment de premis tingué lloch al Convent de Jesuites (193).

---

(193) Fragments del discurs de D. Andréu de Ferràn al acte del repartiment de premis de la Reunió Agrícola de Manresa.

«No volèm, no, que a trotxi y a motxi prenga un mètode, una planta, una màquina, sols perque vé del extranger; puix ja sabèu que ni totes les màquines, ni totes les plantes, ni tots los mètodes, se poden aclimatar ab bon èxit en totes les terres. Volèm tan solzament que quan se vos ne parle, que quan se vos presenten, no ho rebèu ab desconfiança.

»¿Què fà avuy la Comissió Directiva en representació del Institut? Reb ab gran content una màquina de vapor per batre, que lo estimable soci D. Joan Güell ha introduhit y li dexa per ensajar-la, vegent-la vosaltres treballar abans de posar-la en ús en les hisendes. Regala eynes als trevalladors, de les metexes que s' usan en aquest territori, però algún tant millorades; regala màquines a les Subdelega-

La segona *Reunió Agrícola* fou a Reus los díes 14, 15 y 16 d'Octubre de 1862. Lo 14, ademés de visitar-se la finca de D. Matíes Vila, notable per los seus fruyterars, va inaugurar-se la Exposició al edifici dels herèus de D. Pere Serdà, mólt adornat y contenint nodrides instalacions de tota mena de productes, especialment garrofes, avellanes, atmetlles, vins y olis. En patis y magatzems anexes, hi havía lo bestiar y la maquinaria.

Lo segón día, al establiment hortícola de D. Joseph Anguera, se varen efectuar algunes pràctiques agrícoles. Cridà la atenció una colla de pagesos de Tortosa vestits al istil del país y manejant les seves arades ab parells de bous. Les operacions de poda s' efectuaren a una de les finques de D. Francisco Pujol, disputant-se los premis los de Reus y los de Tortosa; s' assajà lo sistema de podar de la olivera seguit al Empordà.

A la nit va tenir lloch la discussió de temes que versaren sobre lo cambi de cultíu d' avellaners per la vinya y construcció de pous al Camp de Tarragona per que s' infiltrés la ayga de les avingudes dels torrents.

---

cions, però que si bé es veritat que han sigut inventades en l' extranger, han sigut després provades y usades en nostre país, donant mólt bons resultats. ¿Y per què ho fà? ¿y per què vol que aquella de dites Subdelegacions que justificarà haver fet extensíu a major nombre de cultivadors l' ús de la màquina o instrument que ha rebut, tinga un altre any dret a un altre premi semblant y destinat al obgecte que més li convinga? ¿per què ha resolt que la primera màquina donada a la Subdelegació, passe després a ésser proprietat del cultivador que puga provar haver-la usada més y fet conèxer millor les seves ventatges, en una extensió de terreny major o en una quantitat major del producte a que està destinada? ¿Sabèu per què? Per fer guerra oberta a la rutina. Perque nos anèm acostumant tots, poquet à poch, a lo que, si no es de grat, serà a la força, que nos haurèm d' acostumar, a menys de consolar-nos de tenir tota la vida com una especie de grilló als peus que-ns privarà de fer un sol pas endevant.

. . . .

»Sols una cosa nos falta dir-vos, y es lo motíu de parlar-vos en català, quan sembla que n' ha passat la moda, quan una gran part dels fills de Catalunya dirían que ho tenen a menysprèu. Donchs bé. Vos parlàm en català, perque jamay se perda l' adagi que diu que *cada terra fà sa guerra.* Vos parlàm en català perque lo català es la vostra llengua y la nostra, y axís nos entenèm sempre millor, perque nos agrada parlar com parlavan nostres pares y avis; perque es vergonyós y sensible l' oblit en que ha jagut y jau encara la hermosa llengua en que s' escrigueren les sapientíssimes Constitucions de Catalunya, admiració que foren del món, y en que concebiren expressament sos enginyosos pensaments, los fecondíssims autors qui han vingut a enriquir les nostres llibreríes. Vos parlàm en català, perque la senzillesa, la claretat, la concisió, la exactitut, la energía y la riquesa d' exa llengua que, quan menys, pot competir ab la més refinada, es la que correspòn millor ab lo caràcter dels habitants d' aquesta noble part del territori de Espanya. Vos parlàm, finalment, en català, perque, com díu un cèlebre escriptor, la llengua de un poble es la seva vida; es com la seva ànima.

»Avuy día, per desgracia, tot ho anàm proscrivint de nostra terra; fins lo vestit de pagès queda quasi del tot abandonat. Y si possible fós que los nostres antepassats, per un moment s' alsessen de la fossa y no trobessen sinò casualment ni una d' exes precioses prendes que constituían lo veritable vestuari del català, creurían que havía desaparegut la patria que los vegé nàxer.

»Mes, no desmayèm, que encara han anat les barretines vermelles a l' altra part del Estret y han sigut lo terror del moro, del enemich de la fè que per ditxa havèm heredat de nostres pares; que encara hi ha eminents varons que any per any se ocupan ab gran pompa de fer reviure la nostra llengua, en regar lo planter que cultivava la reyna dels *jochs florals;* que encara hi ha bons patricis que des de la altra part del continent nos donan l' exemple, fent publicacions periòdiques pera la conservació de la historia y de les gales catalanes!» *(Revista d' Agricultura Pràctica,* any 1861, pl. 202.)

En actes de la Junta Directiva del Institut de 30 Desembre de 1852 y de 7 Janer de 1853 s' havía parlat del «dialecto catalán», si bè sense tò despectíu.

A la «Parada dels juradets» varen efectuar-se, lo tercer día de bon matí, unes proves agrícoles devant de gran multitut, ab cants en català y músiques; se visità una Exposició industrial y artística que havía improvisat lo Centre de Lectura y a la tarda se repartiren los premis, a la Plaça devant de la Casa Consistorial.

Les *Reunions Agrícoles* del Institut se succehían ab èxit crexent. L' any 1863 tocà lo torn a Figueres. En aquesta localitat, que ja hem vist hi havía un foco poderós de progrés agrícol (194) y que en lo ram de Concursos pera estimular en l' estudi de la Agricultura y Economía Rural, n' havía ja celebrats pêls anys 1852, 1853 y 1856, hi tingué lloch la tercera *Reunió Agrícola* del Institut, durant los díes 11, 12 y 13 de Setembre del 1863.

Comte de Fonollar
Ex-president del Institut (1862-66)

S' inaugurà lo día 11 la Exposició en lo local del Institut, composta de productes, bestiar y maquinaria. Hi havía: cent quadres-caxes, o sía boxes pera lo bestiar cavallí, ab sis indivíduus reproductors; los esmentats eran de raça espanyola, anglesa, normanda y angle-normanda; nou departaments de raça llanar, ab algún exemplar de la anglesa perfeccionada; vintidós pera lo porquí, ab exemplars mallorquins, New-Leicester y creuaments d' aquestes dues races ab la del país; vintiquatre gabies pera la volatería; vuytcents sachs y centcinquanta canes de caxes pera cereals, llegums y fruyta seca; més de cinchcentes ampolles pera caldos, apart de les instalacions de fruytes verdes y tubèrculs, sense comptar mostres de fustes y maquinaria (195). D' aquesta exposició se pogué dir que era superior a la regional que l' any anterior havía tingut lloch a Perpinyà.

Lo día 12, a les 6 del matí, al olivar gran del «Mas de dalt» dotze jornalers

---

(194) «Veíanse todavía asolados nuestros campos por la guerra civil, cuando se enarboló en esta provincia el pendón de la regeneración agrícola; fundóse la Sociedad de Agricultura del Ampurdán (1845); publicó ésta *El bien del país*, periódico de agricultura que salió animoso á distraer la atención que tenían vinculada en aquella época las ardientes publicaciones de la política; formáronse las Asociaciones de la comarca; transformó la del Ampurdán su periódico en Revista mensual; escribióse en el idioma de nuestros campos un pequeño tratado de Agricultura; salieron los aforismos rurales; se logró un depósito de caballos padres; abrióse el primer concurso para fomento de la cría caballar y mejora del ganado vacuno, y acuñáronse, por fin, ricas medallas de premios, destinadas á honrar los servicios prestados á la economía rural.»

(195) N. Fages de Romà: *Escrituras de Arrendamiento*, pl. 97.

se disputaren lo premi ofert al qui millor escatés per alt y per baix les oliveres; més tart se féu un concurs ben original, o sia entre gossos-pastors que guardessen millor los remats.

Al mitgdía s' organisà una grandiosa comitiva cap a la Granja Escola de Fortianell. Pera formar-se idea de lo nodrida que era la comitiva, bastarà dir, que apart de la gent que hi anà a pèu y a cavall, se necessitaren 440 y pico de carruatges pera transportar los expedicionaris. Se feren móltes proves de maquinaria, a presencia, entre altres personalitats, del Bisbe y Capità General.

Lo 13 tingué lloch la acostumada discussió de temes, los quals versaren sobre: sustitució dels bous per eugues de tiro pera les labors del camp; medis d' evitar les inondacions y formació de sindicats a tal obgecte.

Ab la *Reunió Agrícola* celebrada a Lleyda, se tanca la primera etapa d' aquests grans actes del Institut. Tingué lloch los díes 16, 17 y 18 de Setembre de 1864. Lo día 16, des de la Casa Consistorial, la comitiva se dirigí a la Catedral, ahont se celebrà una funció relligiosa; després s' inaugurà la Exposició al local del Institut de 2.ª ensenyança y en altre local la de bestiar.

Lo meteix día tingué lloch la acostumada discussió de temes o sía: si convé que les cases de pagès estigan isolades o formant nuclis de població; si convé a Lleyda sustituir en part lo cultíu de blat per plantes industrials, y si convé sustituir d' una manera absoluta les arades del país per les modernes.

L' endemà, día 17, se feren pràctiques agrícoles a la finca de D. Casimir Bertràn. Cridaren la atenció un noy de 12 a 14 anys fent formiguers mólt destrament, una colla d' hòmens carregant carros, etc. Lo 18, se celebrà als Camps Elisseus lo repartiment de premis (196).

Després de la derrera *Reunió Agrícola* esmentada, no varen poder sorgir del Institut ni d' en lloch, manifestacions de vida: una forta epidemia y la guerra civil ho impediren. Tot lo més que l' Institut podía fer, era colaborar a iniciatives que sorgissen fora d' Espanya, concorrent al efecte a varies Exposicions extrangeres.

En l' any 1872 lo país féu un esforç suprèm: l' Institut Agrícol, d' acort ab diverses entitats, organisà una *Reunió Agrícola* a la Capital de Catalunya, que durà des del 26 de Setembre al 3 de Novembre. En lo que un día foren los Camps Elisseus, s' hi establí la Exposició; lo que havía sigut Sala de Teatre, se convertí en gran casa de camp, contenint tota mena de productes y

---

(196) De les *Reunions Agrícoles* del Institut hem fet sols esment dels actes principals a que donavan lloch. Ademés se celebravan balls populars y balls aristocràtichs, funcions teatrals, recepcions, dinars, fochs artificials, etc., y se engalanavan los carrers, axís com hi havía mólt punt en adornar los locals en que se celebravan les festes.

De la metexa manera que hem copiat fragments del discurs pronunciat per lo Secretari del Institut en la primera *Reunió*, podríam transcriure fragments semblants dels pronunciats en les demés Reunions, lo qual acabaría de demostrar lo mólt que havían de desvetllar los sentiments públichs aquests actes del Institut.

maquinaria; en lloch separat hi havía la corresponent secció de bestiar. La Exposició fóu visitada per 30,000 persones.

Tingueren lloch diversos actes, figurant entre los més importants: pràctiques Agrícoles (Concursos de llauradors, fangadors, cavadors, traginers, podadors y empeltadors); Concursos especials de vins, olis y de bestiar; Concurs de Memories sobre assumptos d' interès agrícol y Discussió de temes, la qual s' efectuà al Saló de Cent de Casa la Ciutat, tractant-se de: Prestació personal pera treballar en les víes públiques; Depredació dels fruyts; Repoblació forestal; Exportació de vins y bestiar.

Marquès de Ciutadilla y Sentmenat

L' Institut, en l' any 1891, organisà una *Reunió Agrícola* a Terrassa, d' acort ab la Subdelegació y la Estació Ampelogràfica d' aquella localitat.

Tingué lloch del 5 al 12 de Juliol, desenrotllant-se lo següent programa: Día 5, funció d' esglesia; Inauguració de la Reunió y dinar de cent cuberts. Del 6 al 11, Concursos especials d' arades, pulverisadors, poda y empelt y conferencies familiars sobre aquests temes; medis pera la reconstitució y cultíu de les vinyes; Elaboració y conservació dels vins, y sobre los cultíus que podrían sustituir lo de la vinya.

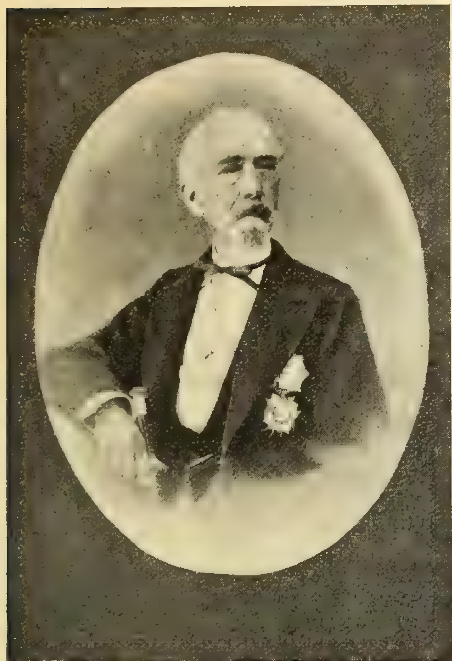
Aquestes conferencies tenían totes gran nombre d' oyents y acabavan de donar interès de Concursos y a la Exposició, la qual fóu verament important, estant instalada als Camps Elisseus (197).

En aquest temps les manifestacions agrícoles del caràcter de les que vením anotant, sovintejaren mólt.

(197) Com un síntoma mólt significatíu del temps, transcriurèm algunes paraules pronunciades per lo Secretari del Institut: «Extrañaréis, sin duda, que sea esta la primera de las Reuniones agrícolas en que os dirija la palabra en lengua castellana... Desde que inauguramos la primera serie de aquellas Asambleas, han transcurrido muchos años, muchos; se han perdido, en parte, aquellos hábitos patriarcales que constituían nuestro modo de ser; hemos querido convertirnos en sabios, sin pasar el aprendizaje...

»Ogaño hemos cambiado de rumbo; hemos inventado la formación de agrupaciones distintas, llamadas catalanistas; en hora buena sea; no las criticamos, puesto que no pueden menos de ser hijas del mejor deseo. Pero confesamos nuestra ignorancia; nunca hemos llegado á comprender que en España pudiera haber españolistas, ni en Castilla castellanistas, ni catalanistas en Cataluña, sino hijos de una misma tierra, de una misma circunscripción, con igual manera de vivir y de sentir, sin distingos de escuela dentro de cada una de ellas, que nos impongan la regla de los viejos ó modernos modismos que hayamos de emplear en tal ó cual forma analógica, sintáxica, prosódica ú ortográfica, en la expresión oral ó escrita de nuestras ideas.» (Revista del Institut, any 1891, p. 239).

Ocupan lo primer lloch quatre Concursos celebrats a Badalona, en la organisació dels quals s' hi destaca la personalitat de D. Francisco X. Tobella y la acció del Foment de la Agricultura de Badalona.

Francisco de Casanova
Ex-president del Institut (1871-72)

Lo día 2 de Juny de 1889 tingué lloch lo primer Concurs de pulverisadors, fent-se proves de varis aparells del país y extrangers, a una finca de don Evarist Arnús, protector d' aquests Concursos. No s' havía celebrat a Espanya cap Concurs internacional de pulverisadors abans del de Badalona.

Del 2 al 9 de Març de 1890 se féu lo segón Concurs, que fóu anomenat vitícola. A la sala del Teatre Espanyol s' hi instalà una Exposició de aparells pera la vinya y a una finca de D. Salvador Rovira, s' hi feren proves d' arades pera la vinya, entre elles, de la marca Vernet-te de Beziers, capàç per arrancar tres pams y mitg de terra (uns 70 centímetres); se feren ademés pràctiques de empelts y poda y de maneig de pulverisadors.

Del 1 al 15 de Març de 1891, tingué lloch lo tercer Concurs que fóu vitivinícola. Al edifici anomenat «Vapor del americano» s' hi va montar una exhibició de productes y al camp se feren diverses pràctiques.

Lo derrer any de celebrar-se aquests Concursos s' organisà una Exposició Agrícola (14-21 Agost 1892), verificant-se ademés de varies proves, una instructiva excursió a la vinya americana de D. P. M. Soler.

Marquès de Monistrol y de Aguilar
Ex-president del Institut y Director general d' Agricultura

En aquests concursos hi varen haver fructíferes «converses agrícoles» d' actualitat; a tots ells hi assistían les autoritats locals y de Barcelona y gran generació, havent contribuit no poch al ús dels pulverisadors pera les malaltíes criptogàmiques

de la vinya y a aclarir mólts altres punts duptosos relatíus al cultíu del cep americà (198).

Una altra festa verdaderament popular hi va haver a Sabadell lo día 3 d' Agost de 1890. Se constituí en lo «Gremi de Pagesos de Sabadell y sa Comarca», una de les primeres institucions de crèdit rural del nostre país, una Caxa Agrícola, ab lo sobrenòm de «La Guardiola.» Pagavan los associats la quota mensual d' una pesseta, obrint-los-hi un crèdit que representava lo 30 per 100 del valor de les finques rústegues y urbanes que tinguessen; los prestataris tenían un any de temps pera reintegrar a la Caxa lo capital prestat, y si no-s feya lo reintegro en metàlich, se podía fer en especies que fàcilment se poguessen vendre.

Andréu de Ferràn,
Secretari que fóu del Institut Agrícol durant 50 anys

Ab motíu del establiment d' aquesta institució de crèdit, s' organisà l' esmentat día una cabalcada, que cridà mólta gent a Sabadell (199).

Es difícil ja en aquesta època fer una enumeració dels principals actes de aquesta naturalesa que tenen lloch, per lo mólt abundants que són. No obstant, entre-ls que no hem ressenyat encara, cal fer esment dels següents:

Exposició agrícola minera y industrial, celebrada a Tremp del 8 al 11 de Setembre de 1892, ab conferencies, concursos de podadors, empeltadors, cabalcada, etc. (200).

Concurs d' Agricultura y d' industries anexes, celebrat a Figueres del 2 al 11 de Maig de 1899, ab un Concurs especial de aviràm, lo primer d' Espanya, organisat per la Societat Nacional de Avicultura Espanyola.

Concurs d' empeltadors celebrat al Vendrell lo 25 de Juliol de 1900, lo qual tingué lloch a la plaça Nova, prenent-hi part 38 empeltadors.

Però aquí hem de posar punt final, per què, com hem dit, les Exposicions,

---

(198) *L' Art del Pagès,* axís com *La Renaxensa* y algún altre diari de Barcelona, apart de la prempsa de Badalona, ressenyaren ab extensió aquests Concursos.

(199) *L' Art del Pagès* del 9 d' Agost de 1890 conté una ressenya extensa d' aquesta festa.

(200) Una correspondencia de Tremp publicada a *L' Art del Pagès* de 17 d' Octubre de 1892, diu que D. Lluís de Cuenca fóu lo pare y D. Francisco X. Tobella lo padrí de la Exposició.

los Concursos y les Reunions abundan en los derrers temps en gran manera, essent mólt freqüent que quan una localitat està de festa, n' incloga alguna d' aquest caràcter en son programa; no-ns es possible detenir-nos més en detallar-les.

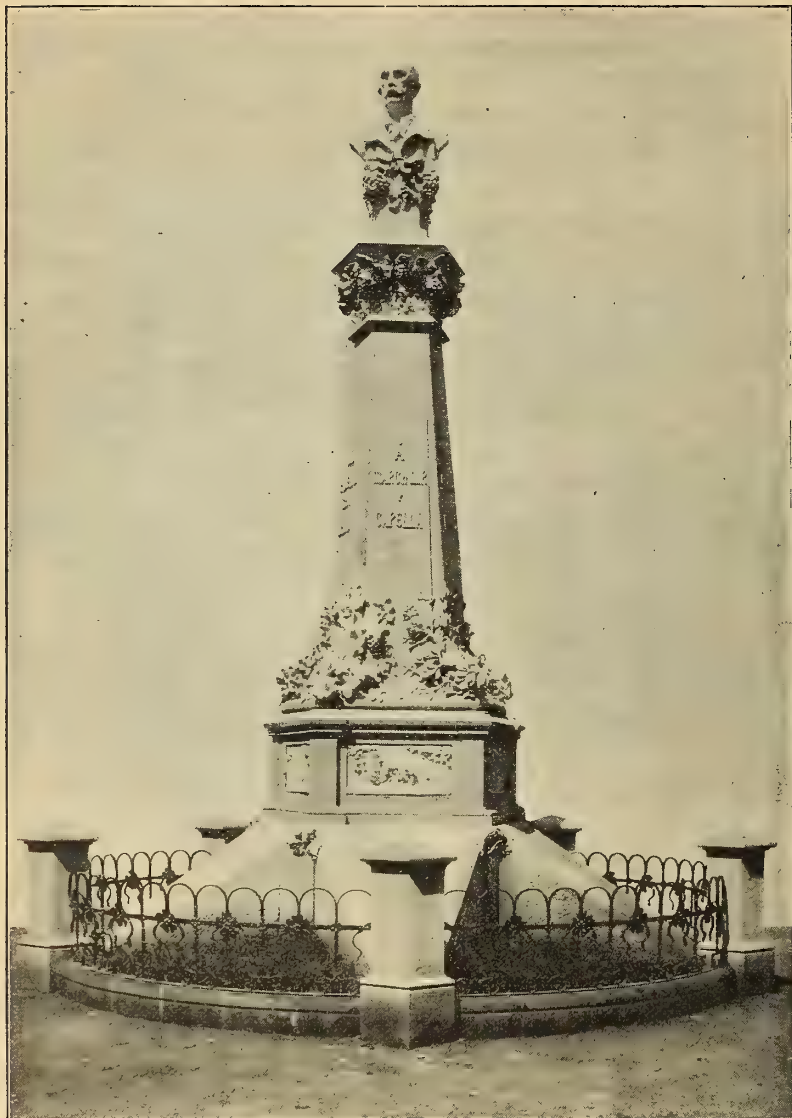
Mes abans de passar a un altre ordre de coses, hem de fer lo degut esment de dos actes importants que se-ns presentan ab mólt relléu al donar una llambregada a les solemnitats agrícoles que en la època actual han tingut lloch en lo nostre país.

Francisco X. Tobella

En honor de Sa Magestat Don Anfòs VI de Catalunya y XIII de Castella.— Mes que un acte de caràcter agrícol, foren varis los que-s realisaren en 1904 quan lo Rey d' Espanya vingué a Catalunya.

Lo 17 d' Abril de 1904, lo Rey, acompanyat del President del Concell de Ministres senyor Maura y d' altres elevats personatges, va recórrer la comarca del Penadès, presenciant a Vilafranca les operacions del empelt de ceps americans y altres labors, visitant los cellers dels senyors Cortinas y C.ª y Torres y a Sant Sadurní, ademés de visitar les renomenades caves de Càn Codorníu, va dinar en aquella preuada casa del xampany català, proprietat de D. Manel Raventós, asseguent-se a la taula, entre mitg de les més ilustres personalitats, modests pagesos. Al vespre visità lo Rey l' Institut Agrícol Català de Sant Isidro. Lo local estava adornat sumptuosament: s' hi havía congregat una concorrencia brillant. Lo President D. Ignasi Girona, presentà al Rey un missatge de gratitut y li dirigí un discurs que acabà en llenga catalana.

Lo Monarca contestà: «Señores: Al pisar por primera vez el local del Instituto Agrícola Catalán de San Isidro, me cabe la satisfacción de dirigir un saludo á todos los agricultores catalanes. Este saludo no lo habeis de recibir como del Rey de España, sino que es el saludo de un agricultor como vosotros.

Monument a n' En March Mir a Sant Sadurní d' Anoya.

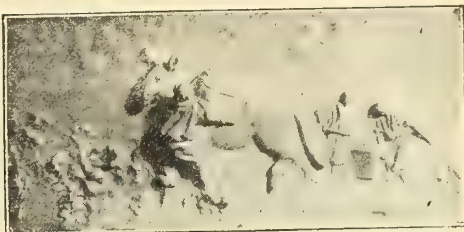
»Me han pedido permiso para decir algunas palabras en catalán. ¡Qué! ¿La lengua catalana no es una lengua española? ¿No es el catalán uno de los idiomas que en España tenemos? Tanto es así, que yo seré el primero en reconocerlo estudiándolo, á fin de que cuando vuelva otra vez aquí pueda entenderme con todos vosotros hablando como vosotros.»

Lo President del Concell de Ministres, clogué tan significatíu acte ab un discurs enaltint la agricultura y l' ús de les llengues regionals (201).

(201) La Revista del Institut publicà un nombre extraordinari, editat luxosament, commemorant l' acte expressat. Porta la data del 15 de Maig de 1904.

Des de la data indicada, lo Rey es soci del Institut.

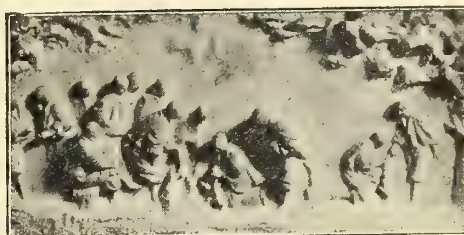
Monument a n' En March Mir.—La memoria d' En March Mir es venerada per tots los agricultors y principalment per los vinyatayres. Ell fou lo principal propulsor de la reconstitució de la vinya americana en lo nostre país; la seva paraula, la seva ploma la posà incansablement al servey del públich. Tot pêls altres, res per ell: aquest fóu son lema. Un company séu (202) lo retratà en poques paraules: «ses virtuts foren les del apòstol y no les de governador». Sa casa, a cân Guinèu, de Sant Sadurní d' Anoya, era la casa de tothòm; tothòm hi acudía en busca d' ensenyances y ell les donava delectant-s' hi de debò. En l' any 1888, féu ab altres companys un viatge al Mitgdía de França, pera estudiar lo problema de les vinyes. Fruyt d' aquell viatge ne sigué lo *Resumen de Agricultura,* revista mensual que segueix publicant-se.

Baxos relleus del monument a n' En March Mir a Sant Sadurní d' Anoya

Morí a primers del any 1904: la Catalunya agrícola lo plorà com era degut y-s pensà en perpetuar la memoria del home generós per excelencia. Se li erigí un monument, contribuint-hi des del Monarca al més humil pagès. S' axecà al mitg de la plaça de Sant Sadurní d' Anoya: es lo primer monument que a Espanya s' ha dedicat a un agricultor.

Dit monument s' inaugurà solemnialment lo día primer de Juny de 1905.

(202) Manel Raventós. (*Resumen de Agricultura,* Febrer de 1904).

Hi havía una gran gentada y nodrides representacions. Un chor amenisà l'acte ab cançons de lletra pagesívola.

PRODUCCIÓ Y COMERÇ.—Catalunya, en relació al restant d' Espanya, es un gran centre de producció agrícola, però al propri temps de gran consúm. A mitjans del segle passat lo valor dels productes, quasi tots agrícols, que procedents del restant d' Espanya, se consumían aquí, era d' un valor de 100 milions de pessetes. En la actualitat segueix consumint Catalunya productes d' Espanya per valors considerables; la provincia de Barcelona solzament, consúm carn d' altres provincies per valor de 80 milions de pessetes; venen aquí de Castella la Vella, Andalusía, Aragó y Extremadura 25 milions d' hectàrees de blat, sense comptar los carregaments d' aquest cereal y altres que venen del extranger.

Miquel de Foxà, escriptor, primer Secretari que fóu del Institut Agrícol y ex-president del meteix.

Y no es pas que prepondere aquí l' element industrial y comercial; no fà pas mólts anys, al 1888 (203), se va trobar que a la provincia de Gerona se dedicavan a la agricultura d' un 75 a un 80 per 100 de families y un 80 a la de Barcelona.

La producció agrícola de Catalunya no es suficient pera les necessitats públiques, però no vol pas dir axò que aquí hi haja una agricultura d' escassa productivitat; mólt al contrari, es aquesta superior en proporció a la de les demés regions.

Es degut, en primer terme, al treball esforçat del català—*de las piedras saca pan*, sía-ns permès traure a colació la rebregada frase;—aquest esperit de treball troba alicient poderós en institucions verament sapientíssimes com les que regulan la constitució familiar y les del contracte d' explotació de les terres (estabiiments, masovería, parcería) algunes de les quals exigexen actualment certes innovacions.

Dintre aquest ambent han pogut surar sempre iniciatives profitoses; l' avenç agrícol ha trobat atmòsfera adequada. ¿Se tracta de subvenir a les deficiencies de la pluja? Lo pagès català fomenta, quasi dirèm d' una manera pròdiga, grans empreses pera canals de rech que transforman comarques, suma los seus esforços als dels demés d' una localitat o d' un endret de la metexa, pera crear una mina comunal, o tot sol se desangra pera recullir una

(203) *La Crisis Agrícola y Pecuaria.* Publicació oficial, 1889; vol. I, 2.ª part, p. 170.

vena d' ayga que-s perdía per dessota terra y pera recullir-ne un rajolinet que s' escorría torrent avall (204). ¡Quants sacrificis s' han fet, quantes temeritats, somniant convertir secans en regadíus!

Lo pagès català, fóu lo primer dels d' Espanya que-s desenganyà de la necessitat de *reposar* les terres; vol que, com ell, treballen sempre y si se cançan, aumenta l' adob. *Qui té fems, té pa; lo fem es or,* pregonava al any 1857 un escriptor agrari (205). ¿Per què a Anglaterra s'obtenen de deu a quinze llevors per una y aquí solzament sis? preguntava l' aludit escriptor. Perque cada pagès té quatre vegades més de bestiar que nosaltres y per axò disposan de més fems. Lo pagès català se llençà, com se llença més cada día, a la explotació pecuaria, pera aumentar la agrícola, fomentant-se de conse-

Proves del «tren-Zulueta», a Vich

güent la explotació dels prats, base del cultíu racional. Mes los fems no bastan pera lo cultíu intensíu; al iniciar-se la segona meytat del segle passat, se conegueren los guanos del Perú y sens tardar, los més inteligents se familiarisaren ab los adobs químichs: Catalunya anà a la devantera en la aplicació d' aquests fertilisants.

Pera obtenir major productivitat de les terres, no n' hi havía prou d' axò; axís com funcionà aquí la primera fàbrica d' adobs químichs, se conegueren primer que en lloch més d' Espanya les grans innovacions en maquinaria

(204) Ja al any 1861 la Direcció general d' Agricultura pogué expressar-se axís: «La única intervención que al día queda á esta Dirección en los asuntos de aprovechamiento de aguas, está reducida á las exenciones de tributos por el alumbramiento de los terrenos; mas, tan pocos son los expedientes que se promueven, que sólo en alguna de las provincias de Cataluña hallaría trabajadores que elogiar, por el celo y la perseverancia que han demostrado en el fomento de sus fincas y en el privilegio que el Ministerio de Fomento ha tenido ocasión de declararles, el justo premio de su laboriosidad, de su inteligencia y de sus sacrificios». (Memoria dirigida al Exm. Sr. Ministre de Foment per la Direcció general d' Agricultura, Industria y Comerç, 1861, p. 8).

(205) Miquel de Foxà y Andréu: *Consejos á los hacendados y agricultores.* En la Revista del *Institut Agrícol* del any 1872 (pl. 5), hi ha un escayent elogi d' aquest ilustre agricultor.

agrícola y en tant, la nostra classe agrícola, s' ha donat ab relativa decisió a la maquinaria moderna, que s' ha constituit ab son domicili central a Barcelona, un «Sindicat Nacional de Maquinaria Agrícola». Aquesta entitat, a la qual hi han aportat accions los propris agricultors, té per obgecte nacionalisar la maquinaria, adaptant-la a les condicions del país. Ha tingut una bella concreció, entre altres, l' ideal del Sindicat: aludím al «tren Zulueta», ab la seva arada pera anar a 0'40 y 0'45 metres de fondaria.

Ab ayga, adobs, maquinaria, ab millorament del bestiar, ab certa cura en la selecció de llevors, ab mólts esforços pera provehir-se de víes de comunicació, lo pagès català s' ha anat dotant d' elements materials pera assolir, sinó un grau de prosperitat ideal, un cert estat de benestar, de progrés, resistint heròycament tantes malvetats com de tots los ordres li cauen cada día al demunt.

Cereals y llegums.—Entre tots los cereals, lo que més importancia té, es lo blat. Lo conrèu d' aquesta gramínea no es, en general, remunerador a Espanya, sobre tot a Catalunya, principalment si no-s procura forçar la producció. Se sosté lo seu conrèu en gran escala, per la força de la tradició y perque lo cambi de conrèus que s' aconsella, alguns d' ells requerexen medis que l' agricultor no té, especialment pera l' arbrestíu, que sol donar rendiments a llarch plasso y l' agricultor generalment necessita com lo pà que menja los rendiments anyals de les seves terres.

Lo mal ja vé de lluny. Prescindint de grans alteracions que per causes passatgeres ha tingut lo blat (206), era crònica la depreciació d' aquest cereal, ja gayre bé durant tot lo segle passat. Prengàm per tipo una comarca essencialment productora d' aquest cereal, la Ausetana, y vejàm los preus a que se mercadejà durant un período d' anys; aquests preus són trets del llibre del *Escandall* del mercat de Vich: del any 1800 al 1805, se vengué a 70 rals la quartera; bon preu; però no tardà en iniciar-se la baxa, de manera que en 1825 anava a 58, en 1850 lo preu corrent era de 50; del 1865 al 69, pujà una mica, o sía à 55 rals. Preus ruinosos aquests, puix pera que sortís a compte lo conrèu del blat, se necessitava que assolís lo preu de 66 rals quartera en la Comarca en qüestió (207).

Lo propri autor que nos proporciona los anteriors datos, s' esgarrifava al any 1853 (208) de lo que passaría quan estiguessen obertes les víes de comu-

---

(206) «A conseqüencia principalment de la sequetat, la collita del any 1811 de cereals y llegums se presentà gayre bé nula, d' aquí la *fam del any 1812.* Se féu pà de segó, les aglans eran buscades ab afany, se molían los pinyols de les olives y se trinxavan les ridoltes de les vinyes pera fer-ne farina. No se parava aquí: si algún matxo o cavàll queya malalt o se moría, era menjat; als camps no hi quedavan rabanisses, roselles, penícals, ni altres herbes. Se desembarcaren grans a Vilanova y Sitges, acudint a comprar-ne gent de tot arrèu, fins del Urgell y Lleyda. Se pagà lo blat de 16 a 18 duros la quartera; a 12 les faves y favolins; a 9 l' ordi, a 4 lo segó y les garrofes.» (Antoni Martorell: *Notes crítiques sobre les vicisituts de la Agricultura, Industria y Comerç durant lo segle XIX,* pl. 193, en lo volúm *Lo Penadès en lo segle XIX).*

(207) J. Salarich: *El Salsichón de Vich,* p. 90.

(208) J. Salarich: *Censo de Vich.*

nicació que-s construían a Espanya, que facilitarían l' accés dels blats del interior y sobre tot quan s'obrissen les portes del nostre consúm als blats d'África y Nort d'Amèrica. Aquestes invasions de blats y demés cereals, eran inevitables fins a cert punt y per axò se tingueren y se tenen d'aguantar ab més o menys intensitat (209) y per lo meteix perdura y s'agrava la crisis del blat. Si s'atenua més o menys en virtut de disposicions arancelaries o tractats de comerç, es fent lo que deya cap allà al any 1870 lo ministre de Hisenda, Figuerola, qui afirmava que protegir la agricultura en materia de cereals, era protegir sols al

Clixé de Jaume Vila y Riera

Sembrant lo blat al Pyrinèu de Cerdanya

fabricant de blat, mes no a la agricultura en general. Representacions elevades de la agricultura (210) han confessat que la protecció arancelaria de que disfruta lo blat es exagerada fins al punt de que a Espanya «lo preu del blat

(209) En la informació oberta al any 1888, tots los informants convingueren en que los preus dels cereals y llegums havían baxat considerablement, a causa de la importació extrangera; l' ajuntament de Gandesa, per exemple, deya que la baxa era d' una sexta part. *(La crisis agrícola y pecuaria*, v. II, p. 240). Se llegeix (vol. V., p. 97) en la contestació donada per la *Societat Econòmica d' Amichs del País*, de Barcelona: «En deu anys en general ha disminuit lo preu del blat a causa dels blats extrangers. En 1885 han entrat solzament per la duana de Barcelona més de 53 milions de kilos de blats, 22 d' altres cereals, 16 de llegums seques y 2 d' arròç».

(210) *Federació Agrícola Catalana Balear*, en 16 de Maig de 1907: *Comisión para el estudio de la producción y consumo del trigo*. Oficial, p. 170.

es major que en tots los païssos, essent axò la causa de la carestía de les subsistencies y de la miseria que regna a Espanya y del enderreriment de la nostra agricultura.» Són mólts los agricultors (211) qui inspirats en aquest criteri, han patrocinat grans rebaxes en los arancels d' importació del blat, tot proclamant la necessitat d' abaratir la producció ab labors fondes y l' emplèu racional dels adobs químichs. Aquest problema constitueix una nota sempre candent en los debats de la producció nacional, mantenint-se en situació irreductible d' un proteccionisme a ultrança los bladers castellans.

Es lo cert, de totes maneres, que lo conrèu dels cereals no minva, essent no sols a Espanya, sinó a Catalunya, un dels primers conrèus, gayre bé únich en algunes comarques.

En efecte, segons la informació del 1888 (212), encara que mólt deficient, resultà que la superficie destinada a Espanya a cereals y llegums, tenía ab les demés produccions una proporció d' un 54'5 per 100. Clar es que respecte a Catalunya aquesta proporció no era tan grossa, però no dexava d' ésser considerable. Resultà a Gerona la proporció de 25 per 100, segons lo Concell Provincial d' Agricultura, Industria y Comerç y de 50 segons l' enginyer de boschs; a Barcelona lo 32 segons l' enginyer agrònom. Del restant de Catalunya no s' hi aportaren datos.

Més complerts y pot-ser més exactes són los aplegats en 1907 (213). La següent taula, ademés de que rectifica mólt y completa aquells datos, no-s dóna compte de la producció obtinguda y de la proporció d' aquesta ab la superficie sembrada, tot segons informes de la Junta Consultiva Agronòmica y corresponent al quinqueni precedent a aquell any:

PROVINCIES	Superficie total conreuada — Hectàrees	Superficie destinada al conrèu del blat — Hectàrees	Relació entre abdues superficies	Quantitat de blat produhida — Quintars mètrichs	Nombre de quintars mètrichs de blat per hectàrea
Lleyda	552,972	87,802	0'15	860,594	9'80
Barcelona	317,872	41,372	0'11	606,102	14'64
Gerona	167,238	33,672	0'20	527,002	15'65
Tarragona	291,781	26,301	0'09	287,745	10'94

Examinèm aquesta taula.

Induptablement la superficie destinada al conrèu del blat havía disminuit a Catalunya des de alguns anys. En la informació del 1888 sobre la crisis agrí-

(211) Ignasi Girona: *Asociación de Agricultores de España.* Madrid. *Curso de conferencias del año 1909.*

(212) Volúm I, part 2.ª, p. 176.

(213) *Comisión para el estudio de la producción y consumo del trigo,* p. 118. Veja-s, també, entre altres publicacions, *Informe acerca de la producción, comercio y consumo del trigo en España,* redactat per la Direcció General de Duanes y publicat per R. O. de 20 de Juny de 1896.

cola y pecuaria (214), la companyía de ferrecarrils del Nort hi aportà un estat relatíu a les provincies atravessades per la línia y resulta que atenent als anys 1884-1887, a Lleyda hi havía 114,000 hectàrees sembrades de blat, a Tarragona 16,628 y a Barcelona 7,118.

Altres datos de la propria companyía del Nort, referents als anys indicats:

PROVINCIES	Producció en hectòlitres per hectárea sembrada				Rendiment total en hectòlitres			
	1884	1885	1886	1887	1884	1885	1886	1887
Lleyda. . . .	14'3	14'8	9'6	6'8	1.630,200	1.687,200	1.094,400	775,000
Tarragona. .	12'5	8'9	10	9	207,850	145,495	166,280	160,000
Barcelona . .	6'2	8	8'1	13'2	44,528	57,456	58,174	95,000

La Junta Consultiva Agronòmica ha publicat un estat de la producció de blat a Catalunya durant l' any 1909; lo reproduhím afegint-hi la producció total d' Espanya:

PROVINCIES	SECÁ		REGADÍU		SECÁ Y REGADÍU		
	Superficie sembrada — *Hectàrees*	Producció total — *Quintars mèt.*	Superficie sembrada — *Hectàrees*	Producció total — *Quintars mèt.*	Superficie total sembrada — *Hectàrees*	Producció total de grá — *Quintars mèt.*	Producció total de palla — *Quintars mèt.*
Barcelona	35,300	394,600	5,450	93,925	40,750	488,525	946,300
Tarragona	21,200	203,520	2,300	37,030	23,500	240,550	436.716
Lleyda	54,263	339,144	25,500	331,500	79,763	670,644	1 078.130
Gerona	36,330	415,251	1,065	1.065	37,395	429.891	584.125
Total a Catalunya. .	147,093	1.352,515	34,315	14.640	181.408	1.829 610	3.045.271
Total a Espanya. . .	3.575,255	35.416,171	207,440	3.802,714	3 782,695	39.218,885	61.472,162

Acabarà de donar idea de lo que poden donar les estatístiques espanyoles de la producció de blat de Catalunya y en total a Espanya, altres datos de la expressada Junta, relatíus al quinqueni 1905-1909:

	Producció en 1905 — *Quintars mètrichs*	Producció en 1906 — *Quintars mètrichs*	Producció en 1907 — *Quintars métrichs*	Producció en 1908 — *Quintars métrichs*	Producció en 1909 — *Quintars métrichs*
Catalunya	1.396,155	2.188,822	1.812,960	1 893,681	1.829,610
Tot Espanya.	25.175,503	38.280,377	27.305,739	32.650,384	39.218,885

De totes maneres resulta que ab tot y que lo conrèu del blat no es remunerador, la superficie de terres a aquesta planta dedicades, disminueix mólt paulatinament y que podría resultar menys gravós lo conrèu, si s' aumentés degudament la capacitat productiva de les terres.

Dirigím una lleugera mirada als resultats que s' obtenen en altres paíssos,

(214) Vol. VII, p. 17.

es a dir, producció de blat per hectàrea sembrada. A França s' obtenen 18 hectòlitres per hectàrea; a Alemanya 21; a Dinamarca 24; a Bèlgica 27; a Holanda 26 y a Anglaterra 27. Aquí ja ho hem vist; pot dir-se que en conjunt a Espanya no s' arriba a 10 hectòlitres per hectàrea. De la informació del 1888 se-n deduhí que la producció mitja del blat era de 8 hectòlitres 23 litres per hectàrea en secà y de 17 hectòlitres 14 litres en regadíu (215).

Clixé de Jaume Vila y Riera

Brenar de segadors a Frexanet (vall de Camprodón)

Posèm a continuació un estat de la companyía del Nort, comprensíu dels anys 1884-1887 (216) sobre la producció mitja per hectàrea sembrada:

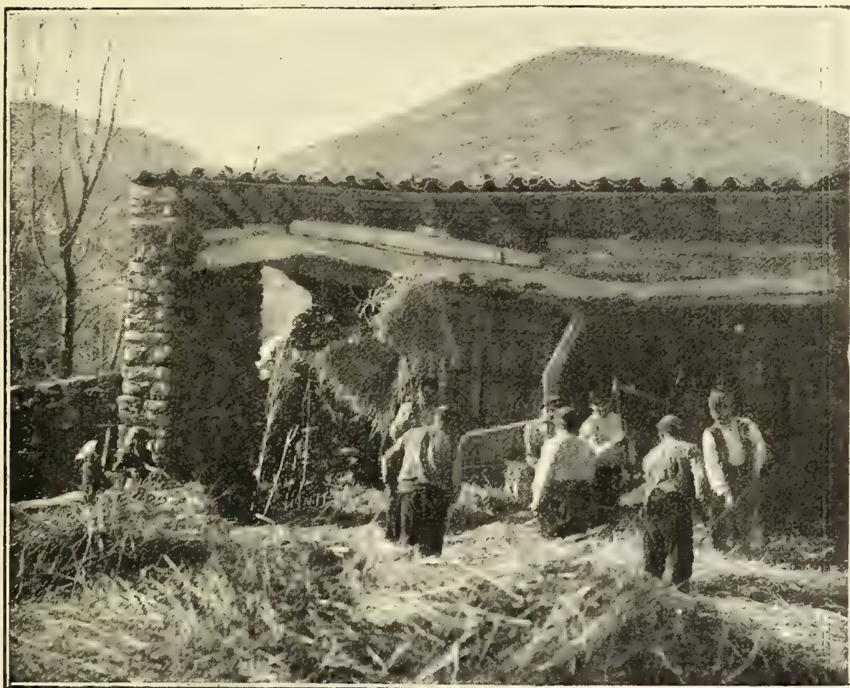
PROVINCIES	Any 1884 — *Hectòlitres*	Any 1885 — *Hectòlitres*	Any 1886 — *Hectòlitres*	Any 1887 — *Hectòlitres*
Barcelona	6'20	8'—	8'10	13'20
Tarragona	12'50	8'90	10'00	9'—
Lleyda	14'30	14'80	9'60	6'80

Clar es que en aquests derrers anys ha aumentat la producció, gracies a les obres de rechs que s' han fet, a les labors més perfectes y a la millor apli–

(215) Vol. I, part segona, p. 177.
(216) Vol. I, part segona, p. 178.

cació dels adobs y rotació de collites, però lluny estàm encara d' assolir lo ideal. Ajuda, ademés, a que siga menys onerós lo conrèu del blat, la introducció de certes màquines, tals com segadores, d' escassa aplicació en lo nostre país; batedores, que ne tenen una mica més, però poca, y ventadores, essent aquestes derreres assequibles a tothòm; d' aquesta manera s' estalvían mólts jornals y se fà millor feyna.

Ha millorat també extraordinariament la industria derivada dels cereals, o sía la molinería. Los antichs y abundants molins fariners rurals, moguts per petites forces hidràuliques, van desaparexent, absorvits per les grans farineres, algunes d' elles del perfeccionat sistema de cilindres, establertes en los centres de població; axò ha facilitat lo gran increment que ha pres lo comerç no sols de farines pera la panificació, sinó de tota mena de despulles farinàcees pera la alimentació del bestiar.

Clixé de Jaume Vila y Riera

Batent lo blat ab bastons, a Camprodón

Tot lo que s' ha dit referent a la escassa producció de les terres de blat, pot aplicar-se als demés cereals y llegums. Se calculava, fà pochs anys, que a la provincia de Barcelona lo blat rendía 13 hectòlitres per hectàrea, lo sègol 12, lo blat de moro 13, la civada 14 y los fesols 11.

Comparant aquestes produccions ab les seves equivalents del extranger, los resultats són irrisoris. Y, no obstant, tota classe de cereals, donen o no donen, són cultivats en gran escala.

Es forçós que portèm aquí los estats confeccionats per la Junta Consultiva Agronòmica, referents al any 1909:

Càlcul aproximat de la producció d' ordi y civada

PROVINCIES	ORDI						CIVADA					
	Secà		Regadíu		Secà y Regadíu		Secà		Regadíu		Secà y Regadíu	
	Superficie sembrada — *Hectàrees*	Producció total — *Quintars mét.*	Superficie sembrada — *Hectàrees*	Producció total — *Quintars mét.*	Superficie total sembrada — *Hectàrees*	Producció total de grá — *Quintars mét*	Superficie sembrada — *Hectàrees*	Producció total — *Quintars mét.*	Superficie sembrada — *Hectàrees*	Producció total — *Quintars mét.*	Superficie total sembrada — *Hectàrees*	Producció total de grá — *Quintars mét.*
Barcelona	9,000	126,750	—	—	9 000	126,750	1,190	12,460	—	—	1,190	12,460
Tarragona	9,200	115,000	3,800	68,400	13,000	183,400	1,500	24,000	—	—	1,500	24,000
Lleyda	26,378	218,937	1,250	16,775	27,628	235,712	3,800	30,400	—	—	3,800	30,400
Gerona	2,793	44,036	—	—	2,793	44,036	4,891	59,678	—	—	4,891	59,678
Totals a Catalunya	47.371	504,723	5,050	85.175	52,421	589,898	11,381	126,538	—	—	11,381	126,538
Totals a tot Espanya	1,326,444	16.074,245	81,863	1.687,529	1.408,307	17.761,774	494,747	4.958,178	1,889	21,418	496,636	4.979,596

Càlcul aproximat de la producció de sègol y blat de moro

PROVINCIES	SÉGOL						BLAT DE MORO					
	Secà		Regadíu		Secà y Regadíu		Secà		Regadíu		Secà y Regadíu	
	Superficie sembrada — *Hectàrees*	Producció total — *Quintars mét.*	Superficie sembrada — *Hectàrees*	Producció total — *Quintars mét.*	Superficie total sembrada — *Hectàrees*	Producció total de grá — *Quintars mét.*	Superficie sembrada — *Hectàrees*	Producció total — *Quintars mét.*	Superficie sembrada — *Hectàrees*	Producció total — *Quintars mét.*	Superficie total sembrada — *Hectàrees*	Producció total de grá — *Quintars mét.*
Barcelona	3,831	62,738	—	—	3,831	62,738	2,650	33,390	1.900	58,140	4,550	91.530
Tarragona	500	4,050	—	—	500	4,050	—	—	1,450	29,000	1,450	29,000
Lleyda	18,050	121,837	—	—	18,050	121,837	578	6,936	1,940	46,400	2,518	53,336
Gerona	7,592	61,718	—	—	7.592	61,718	9,002	99,349	830	13,766	9,832	113,115
Totals a Catalunya	29,973	250,343	—	—	29.973	250.343	12,230	139.675	6,120	147,306	18,350	286,981
Totals a tot Espanya	832,439	8.858,175	665	7,189	833,104	8.865,364	350,105	4.225,892	114,940	2.488,474	465,045	6.714,366

Ademés dels cereals de que s' ha fet esment, podríam ocupar-nos d'altres cereals que en determinats punts tenen alguna importancia, com lo mill y la escayola, lo fajol que caracterisa la comarca olotina y l' arròç per lo que fà referencia al Empordà y riberes del Ebre.

Digàm quelcòm del arròç, que té relativa importancia. Data lo conrèu d' aquesta graminàcea del temps dels alarbs y gayre bé sempre ha sigut contradit per haver donat lloch a febres a causa de conreuar-se en terrenys estanyosos, de manera que tal conrèu ha passat tongades en que ha sigut tolerat y altres prohibit (217).

Ha arribat a constituir una font de vida tan principal en alguns térmens municipals de les comarques expressades, que en virtut de la depreciació de preus que experimentà a partir del 1885, a causa de la importació extrangera, se digué per l' ajuntament d' Amposta (218) que aquelles terres se despoblavan.

La Junta Consultiva Agronòmica donà los següents datos del conrèu del arròç a Catalunya y en tot Espanya, relatius al any 1909:

PROVINCIES	ARRÓÇ	
	Superficie sembrada — *Hectárees*	Producció total — *Quintars métrichs*
Tarragona	6,200	279,000
Gerona	400	13,750
Totals a Catalunya	6,600	292,750
Totals a tot Espanya	37,206	2.072,693

En quant a les lleguminoses de conrèu més extés, la Junta Agronòmica presenta la taula, que transcrivím, de 1909:

PROVINCIES	CIGRONS		FAVES		PÉSOLS	
	Superficie sembrada — *Hectárees*	Producció total — *Quintars mét.*	Superficie sembrada — *Hectárees*	Producció total — *Quintars mét.*	Superficie sembrada — *Hectárees*	Producció total — *Quintars mét.*
Barcelona	—	—	2,900	32,920	—	—
Tarragona	—	—	1,600	32,000	—	—
Lleyda	321	2,087	2,469	38,637	538	5,918
Gerona	117	224	3,062	18,899	562	610
Totals a Catalunya	438	2,311	10.031	122.456	1,100	6,528
Total a tot Espanya	176,790	1.038,107	177.771	1.652.403	29,440	157 255

(217) Memoria dirigida al ministre de Foment per la D. G. de A., 186, cap. X, p. 66.—*La crisis agrícola,* vol. I, part segona, p. 185.
(218) *La crisis agrícola,* vol. III, p. 259.

PROVINCIES	FESOLS		ERPS		VECES	
	Superficie sembrada — *Hectárees*	Producció total — *Quintars mét.*	Superficie sembrada — *Hectárees*	Producció total — *Quintars mét.*	Superficie sembrada — *Hectárees*	Producció total — *Quintars mét.*
Barcelona	3,500	37,730	180	853	3,000	9,600
Tarragona	3,000	33,000	—	—	830	6,972
Lleyda	2,826	26,141	214	3,198	—	—
Gerona	388	4,816	—	—	106	244
Totals a Catalunya	9,714	101,687	494	3,051	3,936	16,816
Totals a tot Espanya	257,857	1.309,072	37,720	232,086	22,477	189,479

La calificació de cada una, es la següent: *Secà.* Cigrons, regular; fàves, dolenta; pèsols, erps y veces, regular.—*Regadíu.* Faves, regular; pèsols, mala, y fesols, regular.

Ja hem dit que tots aquests nombres tenen un valor mólt relatíu; a colp d' ull tothòm hi trobarà grans deficiencies y errors, però no hi han altres datos sintètichs que donen idea de les produccions agrícoles del nostre país.

Vins y alcofolls. — Catalunya ocupa lo primer lloch entre les regions vinícoles d'Espanya, tenint lo 17 per 100 de la superficie plantada de vinyà, en la península y illes adjacents. Li ve de sempre a la nostra terra l'ésser gran productora de ví; ja ho havèm vist en anteriors capítols y caldrà ara que vejàm la situació viti-vinícola del nostre temps, ab les altes y baxes que ha experimentat.

Alguns explèndits períodes que ha tingut la exportació de vins, han sigut causa de que se extengués considerablement lo conrèu de la vinya, axís com soptadament ha disminuit (pera tornar a refer-se) al extremar-se aquella exportació o al presentar-se terribles plagues pera los ceps.

No se crega per axò que en la època moderna lo comerç en gran del ví en lo nostre país, siga cosa de quatre díes. A derrers del segle XVIII hi havía a Vilanova tallers de pipería que llençavan diariament 20 botes-cubes al mar; se cullían en ses terres 30,000 càrregues de ví y funcionava en dita localitat una fàbrica d' aygardent, ab una màquina procedent de Londres, de 18 càrregues de cabuda. Al any 1793, sortiren d' aquelles platges pera Russia, Flandes y lo Bàltich, 300 pipes de ví blanch, Macabèu y Xarel-lo y de 8 a 9,000 càrregues de ví negre; ademés, també, solían fabricar-se anyalment de 6 a 700 pipes d' aygardent (219).

Malgrat aquests y altres datos que-s podrían aduhir, es lo cert que la plantació de vinyes en gran escala no se féu fins alguns anys endins del passat segle. De la comarca vinatera per excelencia, lo Penadès, se n' ha escrit lo que segueix: «L' aspecte que al començar lo segle XIX presentava la nostra encontrada, era lo d' una immensa boscuria, clapejada de sembrats y d' unes poques vinyes, solcada per mals camins vehinals y atormentades per guinèus

(219) T. Creus y Coromines: *El pasado, el presente y el porvenir de Villanueva y Geltrú*, pl. 13.

y llops...» Lo ví tenía preus tan baxos que en certes ocasions arribà a emplear-se en lloch d' ayga pera fer morter en algunes construccions (220).

Mes, a partir del 1813, se desenrotllà lo contracte de *Rabassa morta* (221), s' axerman los boschs del Penadès y d' altres comarques y a tot arrèu ahont lo cep hi víu, los pagesos se llençan, gayre bé pot dir-se bojament, al conrèu de la vinya. Ja se pagaría car l' entussiasme sens mesura per aquest conrèu.

Baix relléu romà, simbolisant la operació de trepitjar rahims. Es de marbre blanch, trobat a Remolins (Tortosa)

Ab la abundancia de ví, prengué increment la industria de la destilería. Ja hem vist (pl. 536) com començant a funcionar en 1814 a Sant Sadurní d' Anoya un aparell que representava un gran progrés en la època, s' extengué sens tardar per tot arrèu. Un altre pas d' importancia se donà al any 1838: havent-se domiciliat a Vilafranca un subgecte anomenat Andréu Francès,

(220) Antoni Martorell: *Notes crítiques sobre les vicisituts de la Agricultura, Industria y Comerç, durant lo segle XIX*, pl. 191, en lo volúm *Lo Penadès en lo segle XIX.*

L' esmentat autor considera que les causes del baix preu del ví eran la falta de bones víes de comunicació y los excessius imposts que sobre los caldos pesavan: en 1805 se pagavan 12 pessetes per dret d' entrada del ví a Barcelona, pujant per gastos de la guerra fins a 9'50 pessetes.

(221) A. Martorell: Ob. esm., pl. 195.

construí, per encàrrech del comerciant Pau Boada, un aparell destilatori, ab quin s' obtingué esperit de 35° Cartier, essent lo primer de sa classe que s' instalà a Espanya (222).

Se construiren altres aparells iguals y axís se tingué base pera exportar esperits de 35° a Mèxich, començant a fer-ho la casa Font, de Vilanova; los primers esperits de la fàbrica Boada foren pagats a 30 lliures 5 sous la caxa (68 duros la geresana de 516 litres) y aquests preus feren pujar lo del ví; ja se pogué pagar a 7 o 8 pessetes la càrrega.

Les fàbriques d' alcofoll anavan en aument: hi havía l' excés de producció, de manera que al arribar al any 1850, lo ví tornava a passar per una crisis; no-s pagava més que a 4 pessetes la càrrega.

Hi hagué un moment florit; algunes cases de Sitges y Vilanova exportavan ví a Amèrica; mes, una gran plaga se presentà de les móltes que esperavan a la vinya: al any 1851, començà a parlar-se d'una criptògama, *l'oidium rovell cendrós* y *blanquinós,* que pêl Juliol de 1852 havía devastat les vinyes (223).

Ab los ceps malalts lo ví s'encarí mólt; en lo Penadès alt, al any 1853 se pagava a 18 pessetes, al 1854 de 25 a 30 (224). Lo govern, al propri temps, venía en ajuda dels vinaters ab una disposició que havía d' afavorir la exportació: disposà, en efecte, que diariament se donés ví als soldats de Cuba, ajudant de passada a fer la competencia a la cervesa que començava a introduhir-se a la illa.

Varies circumstancies contribuiren a que la exportació prengués peu; lo port de Barcelona se féu assequible a varies comarques productores de ví, y del port de la capital sortían nombrosos vexells carregats de ví cap a Cuba, ahont s' instalaren varies sucursals de cases catalanes.

Però ab tot, costava mólt de refer les vinyes malurades y lo malestar dels vinaters en general se dexava sentir ab força; quan, al any 1865, se pogué donar per vençut l' oidium, aumentà la producció y vingué la baxa en los preus.

La exportació s' aguantava: des de 1868 a 1876, a poca diferencia, s' exportavan anyalment 1.838,000 hectòlitres (225).

---

(222) A. Martorell: Ob. esm., p. 197.

(223) *Revista d' Agricultura Pràctica*, vol. I, pl. 37.

Lo gran naturalista Cebrià Costa féu importants estudis sobre l' oidium. L' *Institut Agrícol Català de Sant Isidro* publicà un lluminós dictamen sobre aquesta malura; se recomenava pera combatre-la la ayga *micophaga* y la flor de sofre.

Per R. O. de 1854 s' oferiren 25,000 duros al qui donés medis pera combatre l' oidium, concorrent mólts catalans a dit concurs (veja-s vol. IX y següents del *Boletín oficial del Ministerio de Fomento).* A D. Llorenç Presas, fill de Sant Boy, se deu la propagació de la aplicació del sofre en pols pera combatre l' oidium.

(224) A Martorell: Ob. esm., pl. 200.

(225) *La crisis Agrícola,* vol. I, part primera, p. 565-6

Axís meteix se sostenían, ab més o menys explendor, les industries alcofolleres y altres derivades de la producció vinícola (226).

Un acontexement imprevist, que després portà aquí gravíssimes conseqüencies, donà a la producció vinatera una de ses millors èpoques: nos referím a la filoxera, que en 1880 tenía morts ja los vinyats francesos; ab tal motíu,

Tria de la berema sortint de la prempsa, al Maresma

dos mercats d' importancia s' obriren pera los nostres vinaters: lo de França y lo de Suissa. Aquells 1.838,000 hectòlitres del any 1876, al 1882 se convertiren en 7.670,000, mantenint-se en aquesta xifra durant algún temps (227); lo ví assolí preus inverossímils; lo negre del Penadès s' arribà a pagar a 10 duros la càrrega. De tant alt com havía pujat lo vinater en ses ilusions y en la realitat que palpava, caygué en lo més pregón del desengany y de la ruina.

(226) A. Martorell: Ob. esm., pls. 204 y 205. Díu que en 1873 hi havía a Vilafranca 19 tallers de boters y 6 fàbriques d' esperit y aygardent; a Sant Sadurní 4 fàbriques de id.; a Sant Pere de Riudevitlles 1; a Sant Quintí de Mediona 3; a Mediona 3; a La Vid 2. En 1880 vivían a Vilafranca 1,000 boters.

(227) *La crisis Agrícola*, vol. I, part primera, pls. 565-6.

En la informació oberta al any 1888, fruyt de la qual es la tantes vegades mentada obra, la *Societat Econòmica Barcelonesa d' Amichs del País*, hi aportà, entre altres entitats, un lluminós informe, en quin consta (vol. V, p. 97) referent a la exportació de ví a Ultramar, que en lo port de Barcelona fóu en 1882 de 150,965 pipes y en 1886 de 145,314.

Les vinyes franceses tornaren a refer-se, d'una part y de la altra, lo terrible insecte que havía mort a aquelles, vingué a devastar les nostres. Féu sa aparició al Empordà y també a la provincia de Màlaga al any 1878. Gran sensació causà la troballa del insecte: la gent experta comprengué que s' havía plantejat lo temut (228) y gravíssim problema; tothòm s'espahordí, se feren congresos, viatges al extranger (229), visites d'inspecció als focos filoxerichs, se portaren llevors de cep americà y més tart planter d' aquest cep, resistent a la filoxera, se dictaren disposicions de govern, la prempsa agrícola y la no agrícola omplí ses columnes d' opinions y de controversies sobre los diferents aspectes de la plaga.

Entretant, aquesta anava guanyant territori; del Empordà passà a Tordera (1882) y de mica en mica no restà cep en peu.

Gran fóu la desolació en les comarques vinícoles, fonda miseria s' escampà per elles. Sols una constancia heroyca, una fè infinita en l' esforç del treball pogueren fer que aquells qui no varen enfonzar-se definitivament, tornessen a rependre la fexuga tasca de repoblar les vinyes ab les inacabables contrarietats filles de la inexperiencia y de les dificultats que en sí portan los problemes d' afinitat y adaptació, empelt, poda y demés.

Agudíssima fóu la crisis, tant més en quant vingué agravada per altres malures de la vinya (mildiu, black-rot, etc.) apart d'altres causes més o menys passatgeres que han contribuit o contribuexen encara a que la producció vinícola estiga plena de perills (230).

Durant la invasió filoxèrica, aquells qui no veyan retuts sos ceps per lo terrible insecte, pogueren adinerar son producte: en 1886 lo ví se venía a preus mólt alts, després anà baxant, encara que la exportació s' aguantà de

(228) Joan Miret, que exercí un actíu apostolat durant la invasió filoxèrica, en lo congrés filoxèrich celebrat a Madrid en 1878, excitava ab fervorós accent a que-s prenguessen mides contra l' enemich que està, deya, a 12 o 15 kilòmetres de les nostres fronteres pyrenayques, establint çones d' incomunicació. (*Actas de las sesiones celebradas por el congreso filoxerico*, pls. 12, 25 y altres).

(229) La Diputació de Barcelona, en 24 de Novembre de 1879, encarregà à D. Frederich Trèmols que anés als E. U. a adquirir llevors de ceps resistents a la filoxera y que informés respecte dels terrenys en los quals se conreua la vinya y respecte lo conrèu de que aquesta es obgecte en dit país. Fruyt d' aquest viatge fóu un *Informe acerca de las cepas de los E. U. de América*, redactat per dit doctor Trèmols, imprès en 1881, y l' establiment a la Granja Experimental d' un viver de llevors de ceps americans. En 1878, en Narcís Fages y altres, havían sigut designats per lo Govern pera anar a França a estudiar la filoxera.

(230) Pot recordar-se aquí lo gréu conflicte de caràcter social que-s presentà al Penadès ab la qüestió rabassayre pêls voltants del 1883. S' ha de fer esment també del açot de les pedregades, metèor que sol perjudicar a la producció vitícola ab preferencia a les demés. En 1830 començaren a assajar-se los para-pedregades a Llàyers (Plana de Vich) per iniciativa del proprietari Joseph Vila (*Diario de Barcelona*, 26 Abril 1830), instalant-se-n després a Sant Felíu de Codines, Rubí y altres llochs; a prop de Sant Felíu actualment n' hi ha algún encara, però s' ha abandonat lo procediment, decantant-se derrerament pêls canons y pêls cohets pedrífuchs, ab resultats incerts. Cal també anotar com à causa de la depreciació del ví, la elaboració del ví artificial, com després veurèm. D. Joseph Zulueta, en son treball *Medios para resolver el problema de la venta del vino*, que forma part de les *Memories relatives a la Crisis Vinícola*, publicació del *Centre Agrícol del Penadès*, 1908, s' ocupa de les varies causes de la depreciació del ví.

ferm fins al 1889, realisant-se a França, alguns paíssos del Nort d' Europa, Nort d' Amèrica, Brasil, Cuba y Filipines.

Aquella alça de preus que en 1886 havían obtingut los nostres vins, provocà la entrada d' un greu enemich: lo ví artificial (231), afavorit per l' alcofoll d' industria del extranger (232), de manera que revestí importancia lo comerç de blat de moro y d' ordi, pera la fabricació d' alcofoll, anulant-se o poch menys la fabricació d' aygardents del país. L' encabeçament dels vins se feya exclusivament ab alcofoll d' industria.

Entretant, la filoxera anava fent lo séu camí, no deturat per les aplicacions de sulfur de carbono, ni per altres mil procediments que s' imaginaren, les vinyes se replantavan y no sols se refeyan les perdudes, sinó que aumentava en tot Catalunya la superficie a dit conrèu dedicada. A la provincia de Tarragona se díu, en 1888, que en 10 anys la superficie de vinya ha aumentat en 30,000 hectàrees (233).

La crisis s' accentuava cada día més. Los vins que en 1883 se pagavan a 34 pessetes hectòlitre, cinch anys després baxavan a 17 y los de 49 a 35 (234).

Y axís hem anat seguint fins als díes actuals, víctima lo mercat del ví de les més greus fluctuacions, portant los consegüents alts y baxos als patrimonis, però seguint aferrat tothòm a la dèria de plantar vinya y més vinya y giravoltant la major part de les inteligencies, capital y treball de la agricultura catalana, al entorn dels problemes vitivinícols.

Vejàm ara alguns datos referents a la superficie de terra destinada a vinyat, lo rendiment per hectàrea y la producció total que s' obté.

En 1889, la Direcció General d' Agricultura, Industria y Comerç, va publicar un estat de les superficies de vinya que hi havía a Espanya. N' extreyèm lo referent a Catalunya y lo total d' Espanya (235):

---

(231) Segons lo Concell d' Agricultura de Barcelona (*La crisis agrícola y pecuaria*, vol. V, pl. 838), al any 1888 hi havía a la provincia catorze o quinze fàbriques de ví artificial. En Maig de 1887 se constituí a Sant Sadurní d' Anoya un Sindicat comarcal pera perseguir les adulteracions del ví. Derrerament, nascuda de la *F. A. C.-B.*, s' ha constituit la *Unió de Vinyaters de Catalunya*, que té per obgecte perseguir les adulteracions del ví y en general defensar la producció vinícola. Se fundan móltes esperances en aquest jove y robust organisme.

(232) En la informació del any 1888 foren varies les entitats que atestiguaren los perjudicis que ocasionava la entrada d' alcofolls d' industria. Veja-s los informes del ajuntament de Gandesa, *Crisis*, v. II, pl. 236; Lliga de Contribuyents de Balaguer, id., pl. 335; Concell Provincial d' Agricultura, Industria y Comerç de Tarragona, id., vol. III, pl. 27; Ajuntament y Junta Pericial del Vendrell, id., pl. 215; Econòmica d' Amichs del País, de Lleyda, id., pl. 229; Cambra Agrícola de Reus, id., pl. 644; Mariàn Llopis, enginyer agrònom de la provincia de Barcelona, vol. V, pl. 253. Donaràn idea del increment que havía pres la introducció d' alcofoll industrial, los següents datos facilitats per la Companyía del Nort, referents a les línies de la Companyía (*Crisis*, vol. VII, pl. 16): En 1850 s' importaren 6,368 hectòlitres d' alcofoll a Espanya; en 1860, 92,026 id., id.; en 1870, 162,422 id., id.; en 1880; 558,312 id., id.; en 1886, 1.020,595 id., id.

(233) *Crisis*, vol. III, pl. 27.

(234) *Crisis*, vol. I, part primera, pls. 565-574.

(235) *Avance estadístico sobre el cultivo y producción de la vid en España*, format per la Junta Consultiva agronòmica.

PROVINCIES	Secà — *Hectàrees*	Regadíu — *Hectàrees*	TOTAL — *Hectàrees*
Barcelona	132,155'—	—	132,155'—
Gerona.	5,185'02	—	5,185'02
Lleyda	99,687'—	19,390'—	119,077'—
Tarragona	110,668'—	360,000'—	111,028'—
Totals a Catalunya	347,695'02	379,390'—	367,445'02
Totals a tot Espanya . . .	1.602,089'08	104,411'96	1.706,501'04

En la informació de 1888 (236), se varen registrar a Espanya 1.408,610 hectàrees, però se feya observar que dita xifra no era pas exacta; se calculava que la xifra passava de 2.000,000.

Se calculava, en l' any 1888, una producció de 20 hectòlitres per hectàrea.

Per lo que respecta a la provincia de Barcelona, lo promedi mitg per hectàrea era, en 1890, de 16'86, ab un mínimum de 8 y un màxim de 27, si bé aquest tipo es reputat baix, declarant-se que lo promitg general a Espanya es de 20 a 22 hectòlitres, essent major, se deya, a n' algunes altres nacions (237).

No apareix axís de datos oficials del any 1891. Veja-s una nota d' origen oficial, en la que, ademés de la producció de ví per hectàrea, hi ha consignada la producció total de ví a Catalunya y a Espanya:

Producció de ví

PROVINCIES	Ví per hectárea — *Hectòlitres*	Total de la producció del ví — *Hectòlitres*
Barcelona	18'—	2.378,790
Gerona	12'—	62,220
Lleyda.	18'—	2.143,386
Tarragona.	18'—	1.554,392
Total a Catalunya.		6.138,788
Total a tot Espanya.		29.875,620
Terme mitg a Catalunya	16'50	
Terme mitg a tot Espanya . . .	16'61	

(236) *Crisis*, vol. I, part primera, pls. 565-574.

(237) *Memoria acompanyatoria al Mapa Regional Vinícola de la provincia de Barcelona*, dedicat a la Excelentíssima Diputació, per R. Roig Armengol, (pl. 26). No podèm dexar passar la ocasió de tributar un recort d' agrahiment a D. R. Roig y Armengol, autor del *Mapa regional vinícola de la provincia de Barcelona* (1890) y a la Diputació provincial que va patrocinar aquella publicació gràfica,

Actualment se considera que-l terme mitg de producció vinícola a Espanya en general, es de dotze càrregues per hectàrea; la del Mitgdía de França es la de cent càrregues.

La Junta Consultiva Agronòmica nos dóna l' estat que segueix de la producció de rahím y most a Catalunya en 1909:

PROVINCIES	Superficie de la vinya — *Hectàrees*	Producció total de rahím en la provincia — *Quintars mèt.*	Producció mitja de rahím per hectárea — *Quintars mèt.*	Rahím destinat a la vinificació — *Quintars mèt.*	Most produhit per 100 ks. de rahím — *Litres*	Producció total de most en la provincia — *Hectòlitres*	Producció mitja de most per hectárea — *Hectòlitres*
Barcelona	116,000	3.596,000	31'00	3.237,000	67'00	2.168,790	20'77
Tarragona	70,800	2.478,000	35'00	2.445,000	69'00	1.687,050	24'15
Lleyda...........	18,800	244,400	13'00	242,000	61'00	147,620	7'93
Gerona	10,120	353,945	34'97	350,910	66'89	234,725	23'39
Totals......	215,720	6.672,345	30'93	6.274,910	67'54	4.238,185	20'89

En 1910, la superficie de vinya a Catalunya aumenta en 680 hectàrees.

Pera que-s tinga una prova més de les grans alteracions que té la producció de ví y de conseguent los preus que la regulan, dirèm que en 1910 se registran les següents diferencies respecte al any 1909: a Catalunya, en superficie de vinya, 680 hectàrees de més y restant d' Espanya 4,651; a Catalunya en rahims 3.186,345 quintars mètrichs de menys y al restant d' Espanya 838,352 quintars mètrichs també de menys.

En 1909 a Catalunya s' obtingué una producció de rahims per hectàrea de 31 y a Espanya de 19; en 1910, han sigut les produccions de 16 y 18 respectivament, havent-hi una diferencia de 48 % y 5 %.

La producció total de rahims a Espanya fóu:

En 1909	26.883,906	quintars	mètrichs.
En 1910	21.702,032	»	»
Diferencia en menys	5.181,874	»	»

La gran disminució de producció d' un any ab l' altre, que a Catalunya ve a ésser quasi la meytat, afegit a les collites esguerrades de quasi tots los paissos productors de ví, ha fet que en lo preu del ví en 1909 al de 1910 hi hagués una diferencia en més, de més del doble.

La graduació dels nostres vins es mólt variada. Des dels vuyt o nou graus que s' obtenen a les hortes de Lleyda, que aumentan a 11 o 12 en los regadius de Balaguer, passant pêls 12 o 13 del Vallès y Penadès, fins als 17 del Priorat, se produhexen a Catalunya tota classe de vins, adaptables a totes les exigencies del mercat interior, axís com del exterior (238).

Fà mólts anys que-s ve parlant de la necessitat ineludible de crear mar-

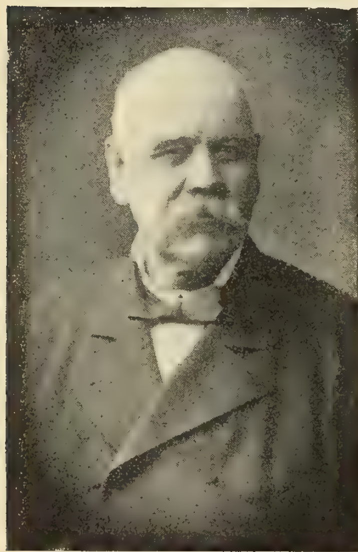
---

seguida de la Memoria esmentada. Se tracta d' unes obres de verdadera importancia entre les móltes que ha donat lloch la viti-vinicultura.

(238) *Avance estadístico de 1889*, pl. 149.

ques comarcals per mitg de la elaboració en comú (239); quelcòm s' ha fet en aquest sentit, però bon goig si s' ha lograt reivindicar la puresa d' algunes marques acreditades, com la del ví d' Alella, sense desconèxer lo mólt que s' ha fet per part d' alguns particulars acreditant marques de la seva exclusiva producció y elaboració.

No hem dit encara una paraula d' un ví especial que-s produheix a Catalunya y es forçós dir-ne quatre mots. Nos referím a la Malvasía de Sitges, d' origen llegendari, atribuint-se la importació del cep que lo produheix, a uns guerrers catalans que en 1304 portaren lo cep del poble de Nàpoli de Malvasía (illa de Grecia).

D. Joseph Raventós, fundador de la marca xampany Codorníu

Sembla que en lo segle XV ja s' exportava aquest sabrosíssim ví a Anglaterra, però modernament l' han explotat en deguda forma, entre altres, lo senyor Puig de Galup y D. Miquel Riera y Mates, qui fóu lo primer proprietari que donà al consúm públich la malvasía, en ampolles (240).

Es impossible parlar de la producció vinícola a Catalunya sense dir quelcòm de la producció del xampany. En alguns punts d' Espanya s' elabora aquest ví, però poch significa tota producció de xampany que no sía la de cân Codorníu, de Sant Sadurní d' Anoya, proprietat de don Manel Raventós (241). S' ha dit que en tot Espanya se produhexen 400,000 ampolles de dit ví y que quasi totes elles són de la expressada casa.

Segons informació nostra, la casa Codorníu elabora unes 300,000 ampolles anyals. Era per la derrera guerra civil que havent anat a viure tranzitoriament a Barcelona D. Joseph Raventós, pare del actual proprietari de la casa Codorníu, essent ja home d' uns 50 anys, aprofità lo temps estudiant química y enología (242); en un soterrani de la casa en que vivía va començar a fer los primers assaigs d' elaboració de xampany; passà la guerra; D. Joseph Raventós tornà a sa hisenda, adquirí utillatge apropòsit y començà a construir caves; féu de primer 3,000 ampolles y anant cada any en aument, s'ha arribat fins a la producció de 300,000 ampolles, no bastant ja, pera la demanda del xampany, los 10,000 hectòlitres de ví que-s produhexen en la finca de 120

(239) Veja-s, principalment, uns articles publicats sobre la materia per D. Manel Raventós en lo *Calendari del Pagès* de 1909, 1910 y 1911.

(240) Guillém J. de Guillén García: *El vino. La Malvasía de Sitges.—Memoria acompañatoria al mapa regional vinícola*, p. 49, datos aportats per lo Sr. Tobella.—A. Martorell: Ob. esm., pl. 203.

(241) C. Brugués: *Visita a la casa Codorníu.*

(242) Veja-s lo nostre treball *Agricultors catalans.* Joseph Raventós y Fatjó: *Calendari del Pagès* pera 1911.

hectàrees de vinya, finca notable, ademés, per importants aprofitaments hydràulichs, per los quals se pot regar una bona part de les vinyes que circumdan los cellers, caves y oficines y lo palàu de nova construcció en que víu la familia Codorníu en mitg d' exhuberants jardins y arbredes.

Embotellant lo xampany, a can Codorníu

Arrels, tubèrcols, ferratges, hortes.—Ab móltes d' aquestes plantes succeheix que es difícil incloure-les entre les clàssiques classificacions de plantes ferratgeres o de alimentació humana, perque tenen indistintament una o altra aplicació.

Per la rahó dita les agrupàm ab tot y trobar-nos ab un grupu ben determinat de plantes de prat que s' han d' excluir en absolut de les que-s destinan a la alimentació del home, tals com l' aufals (auserda, al Empordà), producció que caracterisa dues comarques: l' Urgell y part del Empordà, cap als endrets de Castelló d' Empories, principalment, la trepadella, planta mólt generalisada, trefla, consuelda y sulla.

La Junta Consultiva Agronòmica troba, en 1905 (243), 4,900 hectàrees de prats artificials (aufals, trepadella, etc.), a la provincia de Barcelona; 2,312 a la de Tarragona; 14,000 a la de Lleyda y 4,674 a la de Gerona.

Ab tot y que la propria Junta fà constar les deficiencies dels datos recullits, transcrivím la taula per ella formada de la superficie ferratgera de Catalunya:

(243) *Prados y pastos*, Ministeri d'Agricultura, Industria y Comerç (pls. 205-227).

PROVINCIES	Deveses y montanyes — *Hectàrees*	Prats conreuats y temporals — *Hectàrees*	Pasturatges en rostolls y gorets — *Hectàrees*
Barcelona	293,512	7,820	35,000
Tarragona	311,502	2,812	25,000
Lleyda	509,876	14,500	50,000
Gerona	326.419	6,274	—
Totals. . .	1.441,309	31,406	110,000

En l' ordre de les plantes d' arrels y tubèrcols, nos trobàm entre altres, ab les següents:

La pastanaga y-l nap són plantes que si servexen pera la alimentació humana se destinan principalment al aliment del bestiar; segons datos de enginyers de les seccions agronòmiques, en 1910 s' obtingueren a la provincia de Barcelona 50,000 quintars mètrichs de pastanaga, no constant datos de les altres provincies catalanes; de naps se produhiren 50,000 quintars mètrichs a Barcelona, 11,000 a Tarragona, cap a Lleyda y 100,000 a Gerona.

Té extraordinaria importancia la remolatxa per la generalisació del séu cultíu com a planta destinada al bestiar, però donada la especialitat industrial a que s' ha destinat una varietat de dita planta, tractarèm d' ella en altra secció.

Y ademés cal fer esment del moniato, de la batata y de la nyàmara, del colinap y xirivía; de la xufla y del cacauet, del helianti, que en aquests derrers anys s' ha proclamat com a panacea pera la agricultura, si bé en la pràctica no ha resultat lo que-s deya; hem de veure si succehirá lo meteix ab lo «Cactus Burbank» (figa de moro sense punxes), que ademés de considerar-se com un gran aliment pera l' home, se profetisa que ha de substituir a móltes de les actuals plantes ferratgeres (244).

Mes tornant a les plantes de tubèrcols y destinades principalment a la alimentació humana, una n' hi ha de la qual pot dir-se que constitueix un gran benefici pera la humanitat: es la patata.

Quan a derrers del segle XVIII va començar a parlar-se de la patata, tothòm

(244) Dels «Cactus Burbank» se n' ha dit lo següent: «Lo notable d' aquests vegetals, es son alt poder vegetatíu, fins en la actualitat no igualat per cap altrá planta, puix que als tres anys de haver-se establert una plantació, pot donar per hectàrea fins a 1,500 tonelades de materia verda, que consúm tota mena de bestiar (bous, vaques lleteres, moltons, cabres, porchs, gallinàm, etc., etc.), essent son valor alimentici aproximadament la meytat del trébol.

Si són Cactus fruyters, la producció per hectàrea pot arribar a 500 o 600 tonelades de fruytes y de 300 a 400 tonelades de materia verda. En les terres més dolentes que per ses inadequades condicions cap mena de vegetal hi prospera, los «Cactus Burbank» hi crexan y s' hi desenrotllan, donant rendiments compresos entre 50 y 100 tonelades de materia alimenticia, sense que la fàlta d' aygues, ni la rigor del clima sigan obstacles pera son desenrotllo y crexensa. Tenen també altres aplicacions, entre elles la producció d' alcofolls y la obtenció d' adob vert.

Lo poder reproductíu dels «Cactus Burbank», es notabilíssim, de tal modo, que als dos mesos de plantats treuen noves fulles, les que separades de la planta mare y tornades a plantar dónan nous vegetals».

se mirava lo tubèrcol americà ab mólta desconfiança y menysprèu (245); costà mólt de fer-hi entrar a la gent. Però avuy constitueix un cultíu importantíssim, cultivant-se-n diferentes varietats, a la montanya, pêl cantó de Berga, a la Plana de Vich, Vallès, Conca de Barberà, Maresma, es a dir, a tot arrèu (246).

Apart de la industria de la fècula susceptible de mólt desenrotllo, la producció patatera dóna lloch a un intens comerç en algunes comarques, no sols pera lo mercat interior, sinó pera la exportació. En 1907 Espanya va exportarne 18.321,770 kilos, valorades en 2.197,632 pessetes; 13,000 kilos varen anar a la Argentina; les demés a França.

Alguns exemplars de la collità de carbasses de 1908, en la Granja de Nostra Senyora de Montserrat, en Sardanyola

Lo Plà de Barcelona y principalment Mataró y les seves hortes, tenen una gran deu de riquesa ab les patates primerenques, que són enviades a París y

(245) Poden esmentar-se varis cassos del poch càs que feya lo públich de la patata. Explicarèm lo següent, que no dexa de ser significatíu: l' ilustre vilafranquí Dr. D. Manel Barba, predicava als seus coterranis la conveniencia de que-s dediquessen al cultíu del preuat tubèrcol y ho feya ab tanta perseverancia y eran rebudes ab tanta desconsideració les seves exhortacions, que li valgueren lo sobrenòm de *Doctor Patata*. (C. Mas y Jornet: *Lo Penadès en lo segle XIX*, notes sobre lo moviment intelectual y artístich de Vilafranca, pl. 250).

Hem sentit a dir que-ls pagesos durant la guerra del francesos sentiren repugnancia per la patata, per lo mólt que agradava als *gabatxos*.

(246) En una comarca que no es cap de les anomenades, s' han obtingut produccions fabuloses de patates. Es a la Sèu d' Urgell, a la finca de D. Joseph Zulueta, ahont gracies a llaurades fondes, grans quantitats de fem y adobs químichs s' han obtingut 38,000 kilos per hectàrea. *Federació Agrícola Catalana-Balear*, Congrés celebrat a Vich, pl. 130.

altres centres de consúm en que-s pot adinerar lo producte. Gayrebé no més de la patata y del pèsol, viuen a la comarca llevantina 15,000 pagesos (247) y pera que-s comprenga la importancia de la exportació, cal sapiguer los següents datos: lo ferrecarril de Mataró cobra per drets de transports de patates 120,000 pessetes, ademés de 40,000 pêls pèsols; los paners en que transportan aquests productes pujan anyalment al nombre de 272,000; lo paper pera embalatge val 30,000 ptes. y altres tantes lo fil pera lligar; en la compra de sachs, també pera lo transport, s' hi emplean 75.000 ptes. Segons datos d' altre origen (248), a Mataró se produhexen 2,000 vagons de patates de cinch a sis cents kilos; en cambi entran de 15 a 30,000 sachs de 100 kilos de patata pera llevor, la major part pera lo Plà de Barcelona y uns 1,000 sachs pera la Plana de Vich.

En axò com en tot, nos trobàm ab estadístiques per demés deficients; valga per lo que valga, insertàm a continuació datos oficials de la superficie destinada al cultíu de la patata y producció obtinguda en 1910, a Catalunya y al restant d' Espanya:

Provincies	Superficie cultivada — *Hectàrees*	Producció total — *Quintars mètrichs*
Barcelona.	7,400	600,000
Tarragona	500	90,005
Lleyda	3,400	272,000
Gerona.	5,450	72,000
Total. . . .	16,750	1.034,005
Total al restant d'Espanya	322,796	24,770,109

La producció patatera es de pervenir; per axò es mirada ab predilecció per los qui veuen a venir les coses. Recorde-s la Exposició monogràfica de la patata de que hem parlat en altre lloch; la Càtedra «Pere Grau» fà alguns anys que per mitg de la seva delegació de la Plana de Vich, té camps d' experimentació de la productivitat de les varies llevors de patata.

En quant a les plantes hortícoles, nos trobàm també que móltes d' elles se destinan, en sa major part, lo meteix a la alimentació del home que del bestiar, si bé lo primer destí es lo més usual, donant-se lo segón, generalment, a les despulles, a les sobres de dites plantes.

Encara que no són exclusivament plantes d' horta, cal fer esment de les carbasses (bon aliment pera lo bestiar) (249) cogombres, cindries y melons,

---

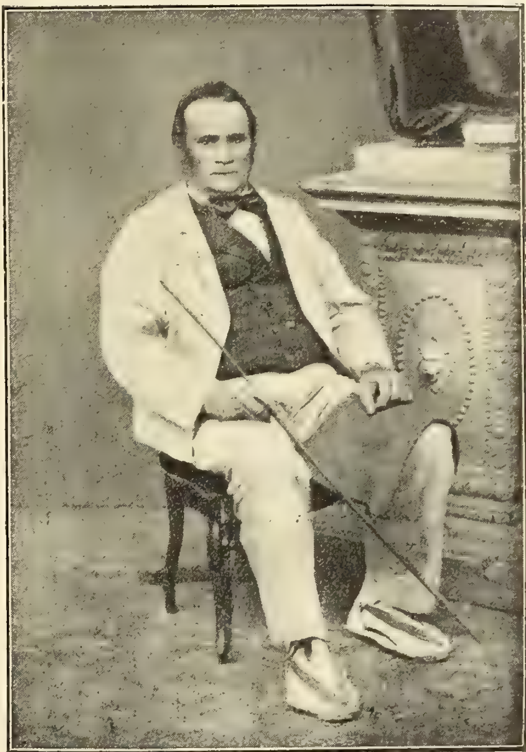
(247) Francisco Cabanyes: *Fulla Agrícola de «La Vèu»*, 8 Febrer 1909.

(248) Aquests datos varen ésser exposats en la reunió de la *Federació Agrícola Catalana-Balear* del mes de Novembre de 1910.

(249) Pêl Plà del Llobregat y en alguns altres llochs s' obtenen rendiments extraordinaris ab lo conrèu de les carbasseres. A la Granja de la Mare de Déu de Montserrat de Sardanyola (Vallès), l' any 1908 s' obtingueren 51,790 kilos de carbassa en una superficie de dos quarteres o sía 73 àries, 20 centiaries; una carbassà pesà 126 kilos.

resistint aquest producte la competencia dels de Valencia, en part per la afició d' alguns paladars al gust fort dels del país y en part per la adaptació aquí de les llevors d' aquella regió.

Són plantes mólt generalisades, les tomateres (250), pebroteres, esbarginies, apis, cols, coliflor, bròquil, bleda, enciàm, escarola, etc., donant lloch, algunes, a importants industries de conservería. Lo Plà del Llobregat es lo més gran centre de producció, per les condicions naturals de la comarca, especialment per sos abundants regadius y per sa proximitat a un centre de consúm com Barcelona (251). S' hi produhexen també escarxofes, espàrrechs, etc. Un dels centres productius d' espàrrechs es Gavà, exportant-se-n fins a Londres (252).

Jaume Nonell, fundador de la casa Nonell, de Barcelona

Los alls y ceves són també importants productes hortícols. Segons datos oficials, la superficie y producció de ceves a Catalunya en 1910 fóu de 402 hectàrees y 102,140 quintars mètrichs y la superficie y producció d' alls 550 y 56,440.

Tenen celebritat alguns mercats d' alls, com lo de Banyoles, Figueres y Vilafranca. En aquesta derrera població durant çinch o sis dels seus mercats setmanals, s' hi portan 20,000 dotzenes de forchs d' alls, que a 10 pessetes importan 200,000 pessetes.

Si val a posar en aquesta secció la producció de maduxes, dirèm que apart de la exportació boscatana, se tracta d' una producció important, encara que circumscrita a determinats endrets, fora de la producció que generalment s' obté pera lo conrèu particular.

Tenen celebritat excepcional les maduxes del Plà de Besós, axís com les

(250) Al poble de Viladecans un sol proprietari té destinada al conréu de la tomatera una extensió de tres o més hectàrees, ab invernacle y estufa pera precipitar la maduració del fruyt.

(251) Mólts altres són los endrets de Catalunya en que se obtenen abundants y bones hortalices, de renomenada comarcal, si bé algunes vegades aquest renòm passa de la comarca. Per exemple: al Camp de Tarragona en algunes ocasions s' havían fet remeses de tomàtechs a França (*Crisis*, vol. III, pl. 33. Informe del Concell Provincial de Tarragona).

(252) Se calculan 600 esparregueres per mojada de terreny, que donant 600 manats, pagant-se a 3'75 pessetes la dotzena, resulta que ab 50 dotzenes se obté un rendiment de 187'50.

del Plà de Llobregat, ahont la producció es exhorbitant. Veus aquí lo nombre de tonelades que per terme mitg s' obtenen, segons datos particulars, que-ns hem proporcionat: A Sant Vicents dels Horts, 2; al Prat, 1; a Viladecans, 1; a Papiol, 2; a Molins de Rey, 45; a Sant Felíu, 10 y a Sant Joan Despí, 35.

No podèm cloure aquesta part sense fer esment de la casa *Bonminyó* de Mataró, a la qual se deu en primer terme l' increment que ha pres la horticultura ab la creació y instalació de planters, invernacles y demés procediments pera perfeccionar aquest ram. Un dels *Bonminyó*, Jaume Nonell, en 1857 va fundar lo primer dipòsit de llevors d' Espanya.

Los Nonell, ab los Aldroféu y algún altre, posaren a gran altura los rams de jardinería, conreuant plantes exquisides y fent importants treballs de hibridació.

Plantes industrials.—Algunes de les plantes compreses en aquesta classificació, han tingut gran importancia, altres ne tenen encara y n' hi ha que s' espera que-n tingan.

Exemple de les derreres es lo tabach, conrèu que constitueix un ideal dels agricultors de móltes regions d' Espanya (253), havent-hi hagut a Catalunya fervents apòstols d' aquest ideal, però de difícil conseguir per la oposició que s' hi fà per part de la arrendataria de tabachs; durant algún temps ha constituit també un ideal per part d' algún agricultor, lo conrèu del cotó, però no està prou provat que sía del tot pràctich, sobre tot a Catalunya. Són ja tradicionals les tentatives del conrèu del cotó a Espanya. A primers del segle XIX los catalans fomentaren aquest conrèu a Andalucía, principalment a Motril, extenent-se a Murcia y Valencia.

Per aquell temps a la Escola de Botànica de Barcelona y després a la Granja d' Agricultura se feren assaigs de conrèu del cotó. Per allà al 1868 s' assajà també cap al cantó de Lleyda. A la Exposició agrícola celebrada en l' any 1873 per l' Institut Agrícol Català de Sant Isidro, s' hi pogueren veure mostres de cotó obtingut a Mahó, Santa Coloma de Cervelló y Poble Nou.

En lo curs de 1872-73, D. Ramón de Manjarrés presentà a la Academia de Ciencies y Arts de Barcelona un *Estudio sobre el cultivo en España*, que en 1911 ha editat la Biblioteca Agrícola Solariana. Confessa lo senyor de Manjarrés que la producció cotonera no es cap falaguera esperança pera la agricultura catalana, però sí per la d' altres regions.

Tenen o han tingut alguna importancia la explotació del safrà, espart,

---

(253) Mólt s' ha parlat de les ventatges que reportaría la concessió del lliure conrèu del tabach, aduhint-se nombrosos datos en favor d' aquesta idea, datos més o menys versemblants. La Cambra Agrícola de Granada, ab data 20 de Setembre de 1910, dirigí una Exposició al President del Concell de Ministres, en la qual s' hi llegeix que ab lo lliure conrêu del tabach a Espanya se donaría ocupació a 400,000 obrers y la riquesa pública obtindría un aument de 400 à 500 milions de pessetes.

vímets, etzevara, etc., y sobre tot algunes plantes textils com lo llí y cànem principalment, apart del rami.

Lo rami estigué poch temps en predicament. Al començar-se a conèxer va despertar grans esperances (254); fóu a la exposició celebrada per l' Institut Agrícol en 1870, quan se varen donar a conèxer per primera vegada los productes del rami, ab instalacions de D. Ramón de Manjarrés, director de la Escola d' Enginyers industrials, y D. Ramón Pineda, maquinista, importador de dita fibra a Espanya, simultàniament ab D. Baldomer Mascort, apotecari de Torroella de Montgrí, qui havía rebut arrels de dita planta procehidores de Marsella, enviades per D. Agustí Robert. Lo senyor Mascort y altres dedicaren bones extensions de terreny al conrèu del rami, de manera que en dita població de Torroella, s' hi va instalar una empresa francesa pera treballar la fibra; la instalació industrial de referencia s' inaugurà solemnialment l' any 1883.

Lo cultíu del rami s' extengué a altres diferents punts de Catalunya, com lo Plà de Barcelona, Vallès, Llobregat y Balaguer, axís com en diverses regions d' Espanya; la Diputació de Barcelona, féu algunes plantacions, en virtut d' una de les varies peticions formulades per una comissió mixta del Foment del Treball Nacional y del Institut Agrícol, la qual imprimí son dictamen o memoria (1886) y fins lo Govern, en 1887, tractà d' afavorir lo conrèu de la nova planta. Però dificultats d' elaboració y les metexes causes que han portat a gran decadencia altres plantes textils del nostre país, han fet que avuy no-s parle del rami.

Del llí, ja gayre bé no se-n parla; en l' any 1865 se deya (255) que la despesa d' agramar-lo venía a representar quasi tant com lo valor de la fibra.

Cosa per l' istil podía dir-se del cànem; la maquinaria ha de fer, se deya, que obtingàm bregat lo cànem com al extranger, per 8 rals quintar, en lloch dels 20 que ara costa; allavors es com podrèm vèncer la competencia dels cànems

---

(254) «El ramío tiene triple y cuadruple resistencia en casi solo la mitad de su peso y más elasticidad que el lino y el cáñamo; además, su coste es inferior al de estas fibras y al de la seda y la lana, no siendo extraño que quedasen relegados al olvido, el cultivo del lino y del cáñamo y la obtención de la seda y de la lana, el día en que la agricultura proporcione materia bastante para hacer la fabricación en grande escala. Concurren también á favor del *Ramío* la facilidad con que adquiere todos los colores, desde el blanco perfecto hasta el negro, incluso los de la anilina y la apariencia, mediante manipulaciones industriales, de la seda, la lana y la batista, como pudo verse en la Exposición de productos del *Ramío*, celebrada en Aviñón el año 1882. Nosotros hemos tenido ocasión de ver cuerdas, cuya resistencia es doble que las del mejor cáñamo; telas desde las más inferiores, destinadas al servicio doméstico, hasta la servilleta adamascada y el pañuelo finísimo, para la más exigente dama; telas de vestidos imitando la lana, el satén, la seda, el moaré; forros, pasamanería y otros artículos que no dejan nada que desear. Tal es el ancho campo que se abre á la industria y el consumo sin límites que puede encontrar la agricultura con el cultivo de esta planta». F. Flotats Obiols: *El Ramio, su cultivo y aprovechamiento*, 1887, pl. VIII.

(255) Tristany: *Memoria leída por el Director de la Granja Experimental de la Provincia de Barcelona*, 1865, pl. 10.

d' Italia; de totes maneres, hem d' afegir nosaltres, sense una reforma aranzelaria que no dexe obertes les portes a les fibres extrangeres, la crisis del cànem difícilment podrà amortiguar-se, ab tot y que mólt podría contribuir-hi la més perfecta elaboració que-s va obtenint.

Es una viva llàstima que haja de desaparèxer aquest conrèu, tant per ésser base d' una bona rotació de collites en algunes comarques, com per lo valor positíu que sempre havía tingut aquesta producció.

Recorde-s lo que hem consignat respecte dels cànems y llins de la època romana; tan característich fóu aquest conrèu a Catalunya, que ha donat nom al poble de Canyamars y a una partida rural dita *Canyamasses* (Argentona); en 1857, quan ja anava en decadencia lo cultíu del cànem, havent cessat la seva exportació, se deya (256) que lo de Balaguer «se presenta en rivalidad con el de Castellón de la Plana, con el de Calatayud y aun con el de Bolonia y otros puntos del extranjero», recordant-se que la marinería espanyola provehía de cànem català pera los usos y necessitats de la Reyal Armada.

Bregant cànem a mà, al Vallès

Una de les causes de la crisis del cànem, es com hem insinuat, les deficiencies que fins ara hi ha hagut en treballar-lo pera la obtenció de la fibra. Dihèm fins ara, perquè en les dues comarques en que gayre bé ha quedat reduhit lo conrèu, Balaguer y Vallès, hi han entrat bregadores mecàniques mólt perfeccionades.

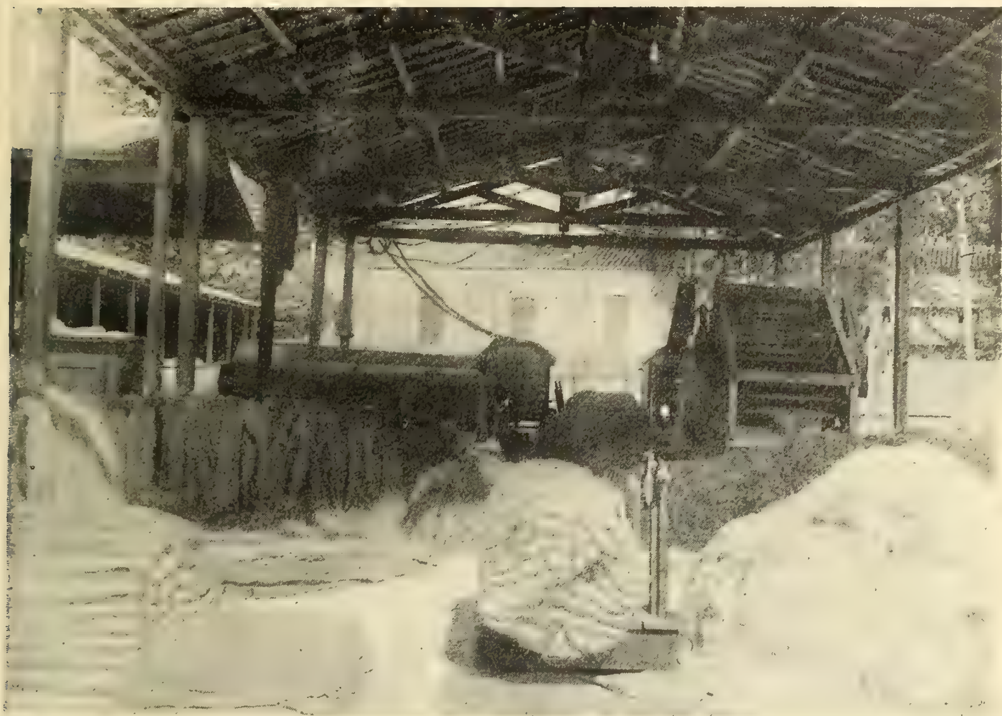
Fins l' any 1901 se pot dir que no-s començaren a assajar a Espanya algunes bregadores mecàniques, puix que si bé ab anterioritat havían funcionat algunes arreus més o menys mecàniques, ab poch èxit totes elles, entre altres una a Palòu del Vallès, altra a Balaguer y també alguna pêl cantó d' Oriola, no-s pot dir d' elles sinó que significavan lo víu desitg de trobar una màquina

---

(256) *Memoria sobre los productos de la agricultura española reunidos en la Exposición General de 1857,* (pl. 757). Madrid, 1859-65.

que, ab ventatges econòmiques y de perfecció, vingués a reemplaçar la bregadora comuna, que dóna un treball car y imperfet.

En lo referit any 1901, D. Frederich Ros, proprietari agricultor de Mollet del Vallès, y D. Jaume Martí y Calvell, industrial de Barcelona, visitaren les comarques de Bolonia y Ferrara (Italia), al únich obgecte d' estudiar la manera de conreuar lo cànem en aquells paíssos, axís com també lo sistema que

Bregadora Bonvicinni, de Mollet del Vallès

utilisan pera bregar-lo, resultant de dit viatge la importació d' una màquina de bregar sistema Bonvicinni, que a Italia arriba a bregar en una jornada 3,000 kilos de cànem, consumint 8 cavalls de força y necessitant uns 18 o 20 obrers (257).

(257) La màquina en qüestiò consta de dues parts: la una pera bregar, o siga axafar la clamuxa y la altra per espedar la fibra o lo que es igual, fer saltar les petites clamuxes que continuan agafades al cànem. La primera part de la màquina està formada per una doble sèrie de corrons acanalats, de ferre uns y fusta los altres, ab triple nombre de voltes aquests derrers, respecte dels de ferre, essent la funció d' aquests lo trencar en petites parts la clamuxa per fer-la despendre fàcilment mitjànsant la acció dels corrons de fusta. La segona part de la màquina, la composa un bombo horitzontal de forma vuytevat, que porta en ses vuyt vèrtices, altres tantes regles que se separan uns 4 o 6 centímetres d' una especie d' engraellat format per regles horitzontals y en forma còncava, qual disposició y mitjansant lo moviment que lo primer òrgamo té, obliga que la manada, sostinguda per l' obrer y gracies al fer-la moure ab destresa, se vaja netejant ab més o menys temps, segons la calitat del cànem y la manera com ha sigut amarat. La màquina de Mollet ha sigut mólt transformada; compta ara ab tres òrgans diferents y separats, en lloch de dos com la que va ésser importada.

Però la maquinaria tal com vingué d' Italia, no feya feyna acceptable en lo nostre país. Perquè essent lo cànem italià més ben conreuat, adobat y amarat, la part llenyosa se separa millor que en lo cànem nostre, de tal manera, que una dona a Bolonia, ab una lleugera bregadora a mà, brega 100 kilos al día y aquí un home, ab l' arrèu pesant que s' istila y treballant des de les 3 de la matinada, arriba a fer uns 30 kilos.

Per axò, la maquinaria Bonvicinni de Mollet, ha tingut d' ésser mólt modificada per los seus inteligents proprietaris, de tal manera que avuy està desconeguda, fent tan bona feyna que a ella hi es portat bona part del cànem de la comarca y pêl fet de la resistencia y funcionament d' ella, s' aguanta una mica més lo conrèu en qüestió.

Altres màquines de procedencia italiana han sigut abandonades per los seus amos, per no tenir la perfidia dels de Mollet en adaptar-les a les condicions del cànem d' aquí.

A Balaguer hi funciona una màquina bregadora, construida per lo Sindicat Nacional de Maquinaria Agrícola.

Hem de parlar aquí de la remolatxa. Es planta ferratgera, però també es planta industrial en quant una de les seves varietats se la destina a la fabricació de sucre.

A la Plana de Vich, al Urgell y Tortosa, axís com al Aragó y a Granada, són los llochs més indicats pera la explotació de la remolatxa sucrera.

Continuàm la taula relativa a la producció de la remolatxa en 1910, confeccionada per los enginyers quefes de les regions agronòmiques:

PROVINCIES	REMOLATXA SUCRERA		REMOLATXA FERRATGERA	
	Superficie conreuada — *Hectàrees*	Producció total — *Quintars mètrichs*	Superficie conreuada — *Hectàrees*	Producció total — *Quintars mètrichs*
Barcelona	—	—	360	100,000
Tarragona	—	—	50	6,000
Lleyda	340	134,000	—	—
Gerona.	—	—	—	—
Totals a Catalunya.	340	134,000	410	106,000
Totals a tot Espanya.	27,544	7.156,430	13,595	3.390,085

Lo primer de qui tením noticia que-s dedicà a empendre lo conrèu de la remolatxa sucrera a Catalunya, fóu l' ilustrat proprietari de Manlléu, en la Plana de Vich, D. Joseph Poquí, lo qual, desprès de varis assaigs completament satisfactoris, se decidí a empendre, mólt en petit, la industria d' estracció del sucre que, en pochs anys, havía assolit un desenrotllo verament extraordinari en los països de la Europa central y del Nort. Los resultats agrícols

continuaren essent falaguers, però la explotació industrial era massa microscòpica y montada massa elementalment perquè pogués donar fruyt. Per altra part, los esforços fets pêl referit proprietari entre los pagesos coneguts seus perquè plantassen remolatxa, no tingueren èxit. Axò succehí cap allà als anys 1884.

Cap al 1889 y 1890, se formà una empresa, relativament poderosa, per establir la plantació en gran escala y la extracció del sucre ab tots los medis industrials coneguts fins aleshores. Figuravan en la associació los refinadors Planas, de Barcelona; lo renomenat exquefe carlista D. Martí Miret, qui havía

Clixé de J. Ximeno Planas

Sant Hilari Sacalm.—Prempsa pera prempsar ví, en plè bosch, a Can Gambada

tingut ocasió de veure y estudiar l' assumpte en sa estada a Cuba; los coneguts comerciants de colonials Rius y Torres y alguns caracterisats proprietaris de la Plana de Vich. Per iniciar ab tota proprietat la explotació agrícola se feren venir arades fondes, màquines sembradores, cavadores, arrancadores, rascles y altres, de les quals la pràctica dintre del territori acreditá les primeres y no massa les altres, si bé es veritat que los pagesos en general no posaren massa, en lo llur maneig, la bona voluntat ni la paciencia. Per ensenyar-los aquest maneig y respondre degudament a totes les obgeccions que feren los pagesos, la societat féu venir d' Alemanya un enginyer agrícol competent, qui féu tot lo que pogué en lo cumpliment de sa missió.

Los resultats dels assaigs de plantació en gran escala portaren a la societat la convicció de que podía embestir-se lo progecte de Sucrería ab les majors provabilitats d' èxit, comptant ab la primera materia, cullida en la Plana de Vich y part del Vallès. Y se posà mans a la obra a les derreríes del any 1890, portant-se a terme ab tanta promptitut, que al hivern següent ja la fàbrica pogué posar-se en marxa. Los inconvenients ab que havía de topar la explotació industrial havían d' ésser grossos y definitivament invencibles (258). Mes la societat industrial, posada en l' empenyo, no volgué exposar ni perdre miserablement sos capdals sense intentar la elaboració del sucre. La fàbrica s' anava montant, ab esperit y inteligencia y fins ab certa elegancia, vora la estació de Vich. La societat industrial portà a la pràctica, alguns arrendaments de finques que, tampoch reisqueren y, en cambi, acabaren de fer més agres les relacions entre amos y masovers en aquesta qüestió de la remolatxa.

La sucrería començà a moldre remolatxa entrat lo mes de Desembre de 1891, quan ja n' hi havía bona partida en los dipòsits soterranis o citges. S' havía establert que la remolatxa se pagaría a pes y una senzilla operació, la de traure de cada carretada la tara corresponent de terra, originà altres conflictes y féu créxer la animadversió al nou conrèu. La Sucrería treballà uns vinticinch díes, sense arribar al màxim diari de mòlta que als aparells podían atànyer, que era d' unes 200 tonelades, quantitat, que si era important per aquells començaments, esdevenía insignificant devant de la altura a que havía arribat al extranger aquesta industria y a que havia d' arribar a Espanya meteix; ja en aquelles dates la industria del sucre remolatxer s' elaborava a Granada.

En definitiva, la quantitat de sucre obtingut en aquella bréu campanya, en comparació ab les despeses fetes, fóu, en realitat, insignificant. Devant d' aquesta primera tongada ruinosa, nasqué gran maror dintre la societat y se digué a n' En Miret que la campanya vinent la dirigís ell, fundant una explotació agrícola en la espayosa finca de les Ferreres de Sant Bartoméu, distant un 15 kilòmetres de la Sucrería, per la carretera de Vich a Gironella. Lo resultat d' aquexa explotació fóu també ruinós y la fàbrica en la campanya de 1892 treballà cosa d' una setmana. Hi hagueren aleshores les desavinences dintre de la societat, sortiren nombrosos acreedors per obres fetes, s' entaularen multitut de plets y tot quedà paralisat. A primers de Novembre de 1893

(258) Lo primer y més trascendental d' aquests inconvenients, després de les acostumades reserves de la gent pagesa devant de tota novetat, fóu però los masovers l' haver d' igualar la condició del conrèu de la remolatxa ab lo de les altres principals tardaneríes, la patàta y lo blat de moro. D' aquestes los masovers donan lo terç al amo y ne surten remunerats, però la remolatxa necessitava mólta major cura en la sembra, volía adob bò, portava després la feyna d' esbrinar-la y cavar-la, y calía abans de tot comprar la llevor, que proporcionava la metexa Sucrería y que sempre passava del preu de la de les altres tardaneríes. Aquest conflicte, que no-s resolgué, perquè ningú s' arriscava a introduhir un cambi radical en les condicions del conrèu, féu nàxer de mica en mica un injustificat odi a la remolatxa que encàra en lo día d' avuy no s' es ben extingit.

una societat anònima, la *Azucarera de Vich*, volgué treballar y no pogué lograr-ho, a pesar de repetides temptatives, fins al any 1899, en que se llençà ab gran valentía a una nova campanya, fent sembrar a la Plana de Vich, al Vallès y al Empordà.

A Vich se topà entre los pagesos ab lo meteix conflicte d' abans, però aquesta vegada se logrà que los proprietaris atenguessen a les quexes dels masovers indemnisant-los de les despeses y feyna que donava lo conrèu de la remolatxa. Ademés, la oferta d' adquirir dita remolatxa a proporció del grau de sucre que portés, havía causat bona impresió entre dits masovers. De manera que-l resultat de la campanya hauría sigut satisfactori, o quant menys esperançador, sens altres contrarietats que esdevingueren, fent-la ruinosa (259).

S' hi tornà encara l' any següent, 1901, baix la direcció d' un enginyer bohemi, essent encara menor l' èxit, y aquí s' acabaren les provatures. S' establiren en la Sucrería aparells de refinería per poder-hi anar treballant y poch més tart, vingué la fundació del *trust*, o *Sociedad General Azucarera de España*, ab qui tractà la *Azucarera de Vich*, prenent aquella possessió de la fàbrica, amortisant-la y fins trayent-ne bona part de la maquinaria.

Al meteix temps que-s tractava de renovar la producció de remolatxa a la Plana de Vich y se restaurava la fàbrica, al Urgell, a la vora metexa del Segre, a Menàrguens, s' axecava una fàbrica mólt més grandiosa, tres vegades al menys com la de Vich, per una poderosa societat industrial de Barcelona, al cap de la qual figurava lo conegut fabricant D. Manel Bertrand. La nova empresa buscava lo fonament del negoci, o sía la primera materia, en la adquisició de terres y en contractes ab los terratinents. A Vich s' havía explotat la remolatxa de secà y al Urgell s' anava a explotar més especialment la de regadíu, que sempre es més assegurança de la collita, suplint la quantitat lo que falta a la qualitat. Les primeres campanyes de la Sucrería de Menàrguens tampoch tingueren res de satisfactories, perquè ni la quantitat ni la qualitat bastavan. Aquesta fàbrica també anà a parar al fons comú del *trust*, qui dexà que anés funcionant, si bé ha sigut ab campanyes verament irrisories dada la importancia de la fàbrica.

Altres temptatives feren a la part de Tortosa los comerciants Sampere y Morató, independentment del *trust* y en terres de regadíu.

Lo que de totes maneres quedà demostrat ab totes aquexes campanyes,

---

(259) La fàbrica havía hagut de sofrir una remonta complerta per la llarga paralisació que havía sofert y per la incessant invenció d' aparells més perfeccionats, y encara quedaren pecats amagats, que sortiren començada la campanya, originant sensibles y costoses interrupcions. La remolatxa del Empordà, per haver-se cullit ab major anticipació de lo que convenía als treballs de la fàbrica y per ésser de mala qualitat, se féu malbé quasi tota. Les tares de terra tornaren a promoure qüestions ab los pagesos y aquesta vegada s' hi afegiren los anàlisis d' entrada que determinavan en cada carretada lo grau mitg de sucre que havía de dictar lo preu, y sols los qui sortían ben remunerats posavan confiança en la operació dels químichs. De tot lo qual resultà que la nova campanya, havent costat mólts diners, resultà industrialment una altra ruina.

es que la remolatxa superior es la de la Plana de Vich, que sens grans treballs podría conservar sempre un terme mitg de més del quinze per cent. La del Vallès y la del Urgell passarían provablement poch del onze. Los assaigs del Empordà, donaren una remolatxa irrisoria, del set al vuyt, complertament inútil pera la fabricació. Ademés, la de Vich, que es millor al ponent de la Plana (terra argilosa, compacta) que al llevant (més arenisca y porosa), demostrà, en les funcions de la carbonatació, una puresa y superioritat de xarops que la posavan al nivell de la remolatxa millor y més ben cultivada d' Europa. Per ço es llàstima que aqueix conrèu s' abandonés tan tristament, menyspreuant una explotació que tanta riquesa podía dur al país. Solzament emprenent-ho la metexa comarca agrícola podía haver-se refet, y axò ho dificultavan la afició a la cría de bestiar que estava en lo fort de sa naxença al fer les primeres temptatives de plantació de remolatxa y, encara més que res, la nostra divisió y subdivisió de la proprietat y lo nostre gran individualisme.

Arbres de fruyt. — Han d' ésser la esperança del agricultor, ells han de constituir una de les més fermes bases de la prosperitat de la agricultura catalana y d' una bona part de la d' Espanya.

Entre tots, lo que ha tingut y té més importancia general es la olivera. Se veuen privades d' aquest arbre algunes comarques fredes y alteroses, però en cambi es la riquesa del Urgell, dels pobles riberenchs del Ebre y de mólts endrets del Empordà, Vallès, Camp de Tarragona y altres, tenint algunes d' aquestes comarques les seves oliveres característiques.

En uns y altres endrets, lluytan contra varies malures que s' han apoderat del arbre; lluytan també contra lo desconexement dels procediments adequats pera combatre-les y dels cuydados que requereix l' arbre en sa vida normal; contra les pràctiques rutinaries de la elaboració del oli; y finalment se díu que lluytan contra la adulteració que-s fà del oli d' olives ab l' oli de llevor, quals llevors no s' obtenen a Catalunya, venint la major part del extranger (260).

Però l' oli d' olives sempre serà oli d' olives; les rutines y les pràctiques defectuoses se corretgiràn com en efecte se corretgexen (261), les plagues que

---

(260) Mólt s' ha parlat de la competencia que fan los olis de llevors als d' oliva. Hi hauría mólt que dir y al nostre entendre, grans rectificacions exigexen les rahons que per una y altra part s' aduhexen. No creyèm que sía pertinent aquí extendre-ns en aquesta qüestió.

(261) Es tradicional a Espanya la elàboració defectuosa del oli y les condicions antieconòmiques en que aquella se fà. Un factor d' importancia en aquest punt es lo sistema de prempses que s' use. L' any 1857 hi havía a Espanya 11,677 prempses: solzament 232 eran hydràuliques, havent-n' hi 148 de doble presió, y 1,102 de cargol, 9,045 de lliura o viga y 1,150 dites de recó. En 1878 varen disminuir fins a 9,872, havent-n'hi respectivament, 214, 142, 1,374, 5,895, 2,247. Ne corresponían, respectivament, a Barcelona 1, 1, 2, 8, 50; a Gerona 0, 1, 50, 10, 238; Lleyda 2, 0, 18, 488, 47; a Tarragona 2, 0, 6, 203, 30. (*Crisis*, v. I, part segona, p. 403). Ahont s' ha progressat més en aquest punt, es pêl cantó de Lleyda y d' Urgell. Borges Blanques va a la devantera; té aprop d' un centenar de bones prempses. A Lleyda s' ha iniciat també un fort progrés; durant l' any 1910 solzament, s' hi han montat 18 prempses hydràuliques. (Fulla agrícola de *La Veu*, 19 Desembre de 1910). En conjunt, les més

atacan l' arbre seràn combatudes (262), l' oli sempre serà un producte que no podrà obtenir-se sinó en aquells pochs paíssos que, com una bona part de Catalunya, la naturalesa los haja privilegiat pera poder admetre la olivera; y sempre serà l' oli d' olives més estimat per les móltes aplicacions que se li van trobant, havent de venir a raure consumidors de tot lo món a casa nostra pera adquirir lo preuat producte (263).

Com tot, ha passat la producció olivarera per agudes crisis. Per allà al any 1850 s' inicià un aument de producció, lo qual no fóu obstacle pera que s' alsessen los preus, però al cap de deu anys vingué una sensible y persistent baxa, de tal manera, que vint anys després, al 1870, representava aquesta un 20 per 100 (264).

---

importants instalacions d' extracció y elaboració d' oli a Espanya, són les que posseheix en diferents llochs lo colliter, fabricant y exportador d' oli, D. Manel Porcar y Tió. A Lleyda los molins y prempses hydràuliques del Sr. Porcar, treballan diariament 35,000 litres d' olives. Cap al any 1860, varen establir-se en diferents llochs de Catalunya fàbriques d' extracció del oli pêl sulfur de carbono. *(Crisis,* v. V, pl. 841); avuy día ne funcionan móltes; una de les més ben montades es la que té a Juneda Mr. Pau Chavent, constituida per quatre edificis aillats, emplaçat en un solar tancat, d' uns cent metres en quadro. (En la *Revista del Institut Agr'col Català de Sant Isidro,* ns. 20 de Febrer y 5 y 20 de Març, hi ha un estudi de les principals fàbriques d' olis del cantó de Lleyda.

(262) Mereix mólts elogis la creuada que han exercit mentres ha existit lo Concell provincial d' Agricultura y Bestiar, de Barcelona, los enginyers D. Ignasi V. Clarió-Soulàn y D. Jaume Nonell y Comas. Dits senyors, per iniciativa del Concell, s' han dedicat ab afany a la extinció de les plagues de la olivera y altres vegetals.

(263) Borges Blanques esdevé cada any un importantíssim centre de contractació. En dita localitat y en altres, hi comparexen agents de cases extrangeres, que en aquests derrers anys han dexat diners a millonades. No obstant, encara s' han pogut escriure aquestes desconsoladores consideracions: «Somos la nación que más produce en el mundo y que más exporta de su cosecha, y, sin embargo, años y años ha que venimos cursando la cómoda formula de vender lo más y mejor á nuestros vecinos de Italia y Francia. Estas dos naciones son, aunque en pequeña escala, exportadoras de sus aceites, y, por tanto, todas aquellas cantidades que nos tomaron, volvieron á reexpedirlas, quedándose por la operación, con substanciosas utilidades que pudimos habernos ganado nosotros directamente. En el año 1906 compró Italia á nuestros aceiteros 6.675,302 kilos, y Francia 1.250,625 kilos; tal mercancía, adobada convenientemente á gusto de extraños consumidores, así en la calidad como en la presentación, fué exportada por los indicados compradores con una pingüe utilidad. En 1908 nos tomaron las casas italianas 10.109,201 kilos, y 4.600,508 las francesas; es decir, que necesitamos intermediarios para vender al verdadero consumidor 14.709,709 kilos de nuestro aceite olivarero; y como quiera que en dicho año la exportación total nuestra ascendió á 31.446,326 kilos, podemos afirmar que con poco menos de su mitad hicimos riqueza para nuestros aprovechados vecinos. Se da el caso curioso en la estadística comercial, de que Italia sea la primera importadora de aceites en la República Argentina, figurando por tal concepto con 15.155,279 kilos, valorados en 2.725,624 de pesos oro, mientras que España, cuyo suelo surte los almacenes italianos, sólo introduce en el indicado país importador 4.062,162 kilos, equivalentes á pesos oro 631,177. Y menos mal que hemos conseguido ser los segundos en el cuadro de importadores de aceite, si bien pasando por el sonrojo de ver á Italia cuadruplicando nuestra venta con nuestros propios elementos; 20.329,523 kilos de aceite compró la Argentina en el año á que nos referimos; toda esa cantidad pudimos y debimos habérsela proporcionado nosotros acaparando la total importación. ¿Cómo? Comenzando por elaborar bien tan precioso caldo, procurando después adoptar aquellos envases que son del gusto y aceptación de la plaza, y distendiendo nuestra representación mercantil por la red de capitales importadoras, para que el contacto determinase la victoria de nuestra competencia, llevando ésta á todos los rincones». *(La Voz de España*, Madrid, 31 Març 1910).

(264) *Crisis,* v. I, part segona, pl. 399.

L' ajuntament de Gandesa consignava, en la informació del 1888, que los preus (6 ptes. los 10 kilos) havían disminuit en una tercera part dels que tenían abans d' iniciar-se la crisis (vol. II, pl. 245).

Les causes foren varies; a la informació del 1888 se senyalaren, per diferentes entitats catalanes, com a principals, les següents: la utilisació pera la illuminació del gas y petroli, la importació d' olis vegetals, d' olis minerals y de grasses del extranger, les deficiencies en lo conrèu de la olivera y en la elaboració del oli, les malalties del arbre, algunes circumstancies meteorològiques, l' aument de preus dels jornals, la competencia del oli d' Italia en lo mercat d' Amèrica, etc. (265).

Algunes d' aquestes causes subsistexen, però altres han desaparegut o minvat y, sobre tot, se n' han presentat noves circumstancies, que afavorexen mólt la producció olivarera, de manera que lo conrèu d' aquest arbre se fà cada día ab major extensió.

La intensitat del conrèu de la olivera, comparada ab la extensió del territori de les diferentes provincies d' Espanya, era en l' any 1888 com segueix (266):

Intensitat en una proporció de 0'22 a 1 %: Albacete, Almería, Ávila, Barcelona, Cuenca, Osca, Navarra, Salamanca y Terol. Intensitat en una proporció de 1 a 5 %: Alacant, Badajoz, Càceres, Càdiç, Castelló, Granada, Huelva, Lleyda, Logronyo, Valencia, Madrid, Màlaga, Murcia, Toledo, Gerona, Çaragoça y Ciudad Real. Intensitat en una proporció de 5 al 10 %: Guadalajara, Jaén y Tarragona. Intensitat en una proporció del 10 al 13 %: Còrdova y Sevilla.

Segons una taula aportada a la informació del repetit any 1888 (267), la intensitat del conrèu de la olivera per 100 y la producció d' oli en hectòlitres en any normal era, a Catalunya, com segueix:

A Barcelona.	0'63 y	7,335'—
A Gerona	7'39 y	127,676'—
A Lleyda	3'40 y	122,118'20
A Tarragona	9'00 y	93,825'60
Total.		350,954'80

Lo total d' hectòlitres d' oli que-s feya a Espanya era de 3.357,214'84.

Per acabar donàm una taula confeccionada per la Junta Consultiva Agronòmica referent al 1909, havent d' advertir, en quant a la producció obtinguda, que la collita en dit any fóu dolenta:

La Lliga de Contribuyents de Balaguer (pl. 340) deya que los preus en la actualitat eran de 10 ptes. la arroba de 13 litres y abans la arroba valía de 14 a 15 ptes.

(265) V. I, part segona, pl. 399; v. II, pl. 245; v. III, pls. 31 y 644; y v. V, pls. 262 y 104.

(266) *Crisis*, v. I, part segona, pl. 410.

(267) V. I, part segona, pl. 417.

Càlcul aproximat de la producció de oliva y oli a Catalunya durant lo 1909

PROVINCIES	Superficie del oliverar — *Hectàrees*	Producció mitja d' olives per hectàrea — *Qts. mètrichs*	Producció total d' oliva en la provincia — *Qts mètrichs*	Oliva destinada a la fabricació d' oli — *Qts. mètrichs*	Oli produhit per 100 kilógrs. d' oliva — *Kilògrams*	Producció total d' oli en la provincia — *Qts. mètrichs*	Producció mitja d' oli per hectàrea — *Qts. mètrichs*
Barcelona	6,140	4'88	29,980	27,555	14'75	4,064	0'72
Tarragona	56,370	18'20	1.025,930	1.025,930	19'33	198,281	3,52
Lleyda	104,400	1'72	180,074	180,074	18'06	32,524	0'31
Gerona	15,130	3'47	52.495	52,495	14'01	7,357	0'49
Totals a Catalunya.	182 040	7'08	1.288,479	1.286.054	18'83	242,226	1'33
Totals a tota Espanya.	1.394,858	10'02	13.982,939	13,322,453	18'00	2.397,720	1'80

Anant en progressió ascendent lo conrèu de la olivera, se considera que en 1910 la superficie dedicada a Espanya a dit arbre, passaba d' un milió y mitg d' hectàrees (268).

Després de la olivera, segueix en importancia, per la extensió en que es conreuat, encara que aquella sía limitada a les comarques calentes de Catalunya, lo garrofer. Llepeja mólt lleugerament la costa compresa des dels llindars de Catalunya, per França, fins a les Costes de Garraf, prenent més intensitat pêls voltants de Mataró y Barcelona, accentuant-se després cap al cantó de Sitges y Vilanova, pera regnar ab tot son explendor pêl Camp de Tarragona y comarques vehines.

La provincia de Tarragona ocupa lo quart lloch en les d' Espanya respecte a producció de la garrofa. Segons datos oficials, la superficie destinada al conrèu del garrofer y la producció que s' obté, es com segueix:

PROVINCIES	Extensió — *Hectàrees*	Producció — *Quintars mètrichs*
Alacant	30,000	360,000
Balears.	10,000	120,000
Barcelona	3,000	36,000
Castelló	56,000	679,000
Tarragona	20,000	240,000
Murcia	8,000	96,000
Valencia	65,000	780,000
Total	192,000	2,311,000

La producció està deduhida per lo terme mitg de 1,200 kilos per hectàrea,

(268) *Hojas divulgadoras* del Ministeri de Foment, n. 96, Janer de 1911.

però se consideran les antecedents xifres un poch rebaxades (269), perquè se calcula que hi ha a Espanya més de 200,000 hectàrees de garrofer, ab una producció anyal de més de 31.000,000 de pessetes.

Aquest preuat fruyt pera la alimentació del bestiar cavallar, es obgecte d' important comerç. S' exporta principalment a França y Anglaterra; a Argelia, Italia y Marroch, y en menys escala a Alemanya, Dinamarca, Portugal, Holanda, Bèlgica y Suecia, y fins a Cuba, Mègich y Estats Units. Al propri temps, la garrofa també es importada de Xipre y altres punts (270).

Lo garrofer, que no fà gayre més de dos segles (271) que va començar a conèxer-s pêl cantó de Tarragona, es altre dels arbres de fruyt mólt indicats pera treure-n bons rendiments.

Importancia tenen a Catalunya lo conrèu de la olivera y del garrofer; però no menys ne tenen altres arbres de fruyt pera la alimentació del home, constituint, ademés, com aquells, una bella esperança pera la agricultura de móltes comarques, en les quals se pot intensificar lo conrèu d' aquesta classe d' arbres y de les industries dels productes d' alguns d' ells.

Un dels arbres de més pervindre es l' atmetller. Ja es, en conjunt, Espanya lo país que més atmetlla exporta al gran centre consumidor, Anglaterra, ahont es mólt apreciada, perquè solzament a Portugal se dóna una atmetlla més fina que la del Camp de Tarragona (272).

Les superficies dedicades a Espanya al conrèu del atmetller se calculan en 41,408 hectàrees, que produhexen uns 763,000 quintars mètrichs, de valor 25 milions de pessetes. La provincia que més atmetller té, es Tarragona. Al any 1890 se li assignava una extensió en dit territori de 7,000 hectàrees, produhint al any 4.000,000 de kilos d' atmetlles (273). Però de dita data ençà, ha prosperat lo conrèu del atmetller, no solzament en la esmentada provincia, sinó també per l' Urgell y en altres mólts endrets.

Lo meteix s'ha de dir del avellaner. Va cada día en aument lo conrèu del avellaner, no solzament al Camp de Tarragona y en altres comarques d' aquells endrets, sinó també per la Selva, Gerona, Vallès y en mólts diferents llochs, y mólt més partit se-n podría traure si se sapigués organisar bé la exportació que-s fà a Anglaterra, Alemanya y altres paíssos y se sapiguessen tallar los abusos de que en lo mercat mundial passessen per avellanes nostres les d' inferior calitat procehidores de Turquía y d' Italia. En 1890 (274), se calculava que a la provincia de Tarragona se cullían 100,000 sachs d' avellanes, que

---

(269) D. G. Lleó Comín. *El Algarrobo*, 1901, pl. 203.

(270) En 1907 s' importaren, abusivament, 14.120,643 kilos de garrofa. (Exposició del *Sindicat Agrícol* de Vilanova y Geltrú al Ministre de Hisenda, 14 de Desembre de 1910).

(271) Joaquím Bassa: *El Algarrobo*, 1896, pl. 28.

(272) M. Ferrer y Jover: *Federació Agrícola Catalana-Balear* (XIIé Congrés celebrat a Tarragona en 1909), pl. 155.

(273) A. de Magrinyà: *Algo de agricultura*, pl. 175.

(274) Magrinyà: Ob. esm., pl. 110.

venuts per un quinqueni a 30 pessetes, sumavan tres milions de pessetes, podent donar cada arbre 20 pessetes de producte brut cada any. Actualment, segons datos oficials, que-s reputan bastant ajustats a la veritat (275), de la provincia de Tarragona s' exportan anyalment 200,000 sachs d' avellanes, equivalents a 300,000 quarteres, valguent la exportació solzament més de set milions y mitg de pessetes.

Apart d' altres classes de fruyta que-s menjan generalment seques, com nous, castanyes, móltes altres n' hi ha que representan la riquesa principal de determinades comarques, principalment la del Llobregat, ahont en abundancia s' hi cullen préssechs, pomes, peres, cireres, prunes y móltes més classes, ademés de que alguna de dites fruytes obtenen també anomenada fora de dita comarca, com los préssechs de Calabuix y mil varietats de peres, com la bergadana; la cirera de Caldes de Montbuy, que ab la de Sant Climent de Llobregat, se disputa lo mercat de Barcelona, etc.

Altres fruyters hi ha de conrèu més generalisat, com la figuera, albercoquer, codonyer y algunes de conrèu més limitat a çones templades com la nesprera, lo llimoner y lo taronger, arbre aquest que va desaparexent de la costa de Mataró y que un temps la caracterisava mólt bellament.

Pera que-s veja la importancia que té en lo Plà del Llobregat la explotació fruytera, donàm a continuació una taula de la producció mitja anyal, segons lo derrer quinqueni; los resultats s' expressan per tonelades (276):

NOM DELS POBLES	Préssechs	Peres	Prunes	Cireres	Pomes	Taronges	Nespres
Martorell	10	10					
Sant Andréu de la Barca	120	10					
Sant Vicents dels Horts	130	100	60	5	75	25	10
Santa Coloma	150	150	15	5	100	50	
Sant Boy	200	850	20	10	1,500	450	20
Prat de Llobregat	75	25			25	25	10
Viladecans	50	80	50	10	80	150	15
Gavà	30	50	20	10	75	120	10
Papiol	20	50	10	5	25		0'5
Molins de Rey	250	200	50	2	250	35	30
Sant Felíu del Llobregat	150	250	40	1	250	45	20
Sant Joan Despí	100	400	20	5	450	20	60
Cornellà	50	60			30	10	15
Suma total	1,335	2,235	285	53	2,860	930	190'5

Una part mólt considerable d' aquesta fruyta va a França y a Anglaterra; també ne va una bona part a Barcelona.

(275) Ferrer: lloch esmentat.
(276) Datos facilitats per D. Bonaventura Raspall.

En quant a la producció fruytera del Plà del Llobregat, s' ha de dir que ha minvat ab motíu de les inundacions ocorregudes anys enderrera y de les móltes malaltíes que atacan los arbres; ademés, en alguns endrets, axís com abans eran quasi exclusius los presseguers y pereres, ara, al replantar, s' ha acudit a arbres més resistents a les malaltíes; també han perjudicat mólt la producció fruytera los frets tardans de 1910 y 1911.

Valga per lo que valga, copiàm a continuació uns datos enviats a la direcció general d' Agricultura per los enginyers quefes de les seccions agronòmiques, quals datos són referents a la producció d' algunes fruytes en 1910, observant-se que la collita se califica de dolenta a Catalunya:

Provincies	Pruneres		Aubercoquers		Pereres		Presseguers	
	Superficie cultivada — *Hectàrees*	Producció total — *Qts. mètrs.*	Superficie cultivada — *Hectàrees*	Producció total — *Qts. mètrs.*	Superficie cultivada — *Hectàrees*	Producció total — *Qts. mètrs.*	Superficie cultivada — *Hectàrees*	Producció total — *Qts. mètrs.*
Barcelona. .	100	2,500	50	2,000	200	3,000	300	6,000
Tarragona .	—	—	—	—	—	—	—	—
Lleyda. . . .	150	2,340	100	1,050	400	20,000	200	2,400
Gerona . . .	3	85	—	—	200	3,000	70	1,400
Total a Catalunya.	253	4,925	150	3,050	800	26,000	570	9,800
Total a tot Espanya	5,013	270,948	3,426	152,367	10,632	640,051	5,268	192,168

Provincies	Cirerers		Codonyers		Castanyers		Garrofers	
	Superficie cultivada — *Hectàrees*	Producció total — *Qts. mètrs.*	Superficie cultivada — *Hectàrees*	Producció total — *Qts. mètrs.*	Superficie cultivada — *Hectàrees*	Producció total — *Qts. mètrs.*	Superficie cultivada — *Hectàrees*	Producció total — *Qts. mètrs.*
Barcelona.	—	—	—	—	—	—	1,500	105,000
Tarragona .	—	—	—	—	—	—	22,000	264,000
Lleyda. . . .	120	1,200	60	1,200	—	—	—	—
Gerona . . .	20	260	7	150	993	19,860	—	—
Total a Catalunya.	140	1,460	67	1,350	993	19,860	23,500	369,000
Total a tot Espanya	2,335	103,870	1,551	78,538	60'095	1.704,854	153,519	1.924,480

L' aprofitament de tota aquesta varietat de fruytes en estat natural y tal com surt del arbre, té ja prou importancia, com ho demostra tot quant precedeix, però ne té mólta també y temps a venir ne tindrà més, per les industries de conservació y d' elaboració de diferents productes.

Hi ha la figuera, que ademés de menjar-se en estat fresch y de servir en alguns punts pera la alimentació del bestiar porquí, servint les fulles pera aliment dels bous, ovelles y cabres, es destinat una bona part del séu fruyt a assecar-se pera menjar-se durant l' hivern, fent-se en algunes localitats pans de figa; ab tot y aquest gran consúm interior de figa tendra y seca, les estadístiques de duanes registran exportació de figa d' Espanya per valor d' un milió de pessetes anyals.

La pruna es altra de les fruytes que més se destina a ésser assecada, podent-se-n treure mólt més partit del que se-n treu.

En quant a la fabricació de pulpes, confitures, axarops y dolços varis, es immens lo camp que hi ha a córrer, no passant-se avuy en general de limitar-se a les necessitats domèstiques, fora que sía venuda la primera materia a les confiteríes y a algún que altre establiment en que s' elaboran aquests productes.

Lo desenrotllo que ha pres a Mallorca la elaboració de la pulpa d' albercoch, préssech y pruna, podría pendre-la aquí; són mólt vulgarisades, no obstant, entre altres confitures, les de codony, cireres, albercochs, préssechs, pruna y taronja, etc., essent freqüent trobar-ne en les nostres cases de pagès.

Lo meteix cal dir dels vins, aygardents y licors de riba, gers, maduxa, mora, cirera, guinda, pruna, préssech, albercoch, codony, pera, figa y altres, entre les que s' hi compta lo ví de poma (sidra) que tan generalisat es a les regions del Nort d' Espanya, adquirint verdadera importancia industrial (277).

Aquestes fruytes assecades, aquestes confitures y axarops són una nota amena en les taules de les cases de pagès durant la invernada; són lo delitós recurs que té la mestressa pera celebrar les diades senyalades, les fineses que se reservan per al foraster; aquests vins y licors, més de quatre vegades, ab los suchs de llevors y herbes privilegiades, són bàlsem, són paliatíu per al qui pateix, per al moridor isolat de metges y medecines...

Arbres forestals y de ribera. — A milers de planes s' han escrit de mólts anys a n' aquesta part, deplorant la desaparició de boschs, y, en efecte, se n' ha fet un abús d' arrasar-los. Però, creyèm nosaltres, que lo mal té principalment un remey: fer remuneradora la explotació forestal. Ho es la explotació dels arbres de ribera y cada día n' hi ha més, fins al extrém de destinar-hi terres que seríen més propries per altres conrèus; tampoch derrerament ha resultat remuneradora la producció del suro y s' han arrancat tristement móltes suredes.

La fusta y la llenya dels arbres forestals, ha baxat persistentment de preu per varies causes y d' aquí que no hi haja hagut interès en conservar los boschs. Ademés, tenen aquests una contra en la llenya baxa; la faxina que abans valía diners, ara, a causa del ús del carbó de cok, resulta una càrrega generalment pera lo proprietari de boschs.

No volèm ab axò justificar l' abús de la destrucció de boschs; les causes dites y altres, la explican, la atenuan.

Les fabuloses alces en lo preu del ví, incitant als proprietaris en convertir en vinya terra de boschs, la necessitat de metàlich que crea la vida moderna, han sigut causes, entre altres, de la devastació forestal, la que ha pres tals

---

(277) Es mólt recomenable pera estudiar tot quant se refereix a arbres fruyters y aprofitament dels seus productes, lo volúm del X.è Congrés de la *Federació Agrícola Catalana-Balear*, celebrat a Manacor en 1907. En les deliberacions de dit Congrés no sols se tracta del conrèu de tots los arbres fruyters, sinó del aprofitament del fruyt y de totes les industries derivades y fins de la part comercial en aquesta materia, embalatges, transports y sindicació.

proporcions, que essent la superficie d' Espanya de 50 milions d' hectàrees, pera acomodar-nos als preceptes científichs, pera restablir l' equilibri de les forces naturals del país, hauría d' haver-hi 10 milions d' hectàrees de bosch y sols n' hi ha la meytat (278).

Se demana la acció del Estat pera corretgir aquesta gréu situació y la veritat es que l' Estat ha donat malíssims exemples: los boschs públichs són a Espanya camp abonat pera los més grans abusos (279).

---

(278) Marquès de Camps: *Ni cultivo sin montes, ni montes sin cultivo*, pl. 13. Conferencia donada en català a Palafrugell, 1904.

Teoricament se fà la següent distribució de la superficie de boschs: Amillarats, 10.584,102 hectàrees; de caràcter públich, 6.603,280 hectàrees; de particulars, 3.980,282 hectàrees.

(279) De boschs d' utilitat pública n' hi ha més de cinch milions d' hectàrees, dels quals n' hi ha 251,110 del Estat, 4.653.807 dels pobles y 6,890 d' establiments públichs, segons datos de la Direcció general d' Agricultura de 1906; però mólta part d' àquesta superficie no es bosch propriament dit; són pastures y plantes baxes. L' Estat cobra en total lo 28 per 100 dels boschs públichs, que hauría de destinar a repoblació y millores.

Donàm a continuació tres taules formades per la Direcció general d' Agricultura, Industria y Comerç, extretes de la Memoria dirigida al Ministre de Foment en 1861:

Resúm general de la classificació general dels boschs públichs, feta per R. D. de 16 de Febrer de 1859 y R. O. de 17 del meteix mes, y aprovada per R. O. de 30 de Setembre següent (pl. 283):

Provincies	Habitants	N.° de Ajuntaments	Superficie total de la provincia	Boschs declarats enagenables		Boschs exceptuats		Total de boschs classificats	
				Nom.	*Hectàrees*	*Nom.*	*Hectàrees*	*Nom.*	*Hectàrees*
Barcelona	713,734	326	773,140	13	811'—	57	6,692'—	70	7,503'—
Tarragona	320,593	186	634,880	27	89'94	93	14,586'80	120	14,676'74
Gerona	310,970	218	568,380	51	881'95	38	13,396'70	89	14,278'65
Lleyda	306,994	324	1 236,590	211	55,865'—	320	275,287'—	531	331,152'—
Total a Catalunya . .	1.652,291	1,084	3.212,990	302	57,647'89	508	309,962'50	810	367,610'39
Total a tot Espanya .	15 050,870	9,051	49.983,160	10,872	3.427,561'70	19,774	6.758'483'12	30,646	10.186,044'82

Terme mitg, en hectàrees, de la superficie que ocupa cada bosch, segons la classe y les provincies en que-s troban (pl. 293):

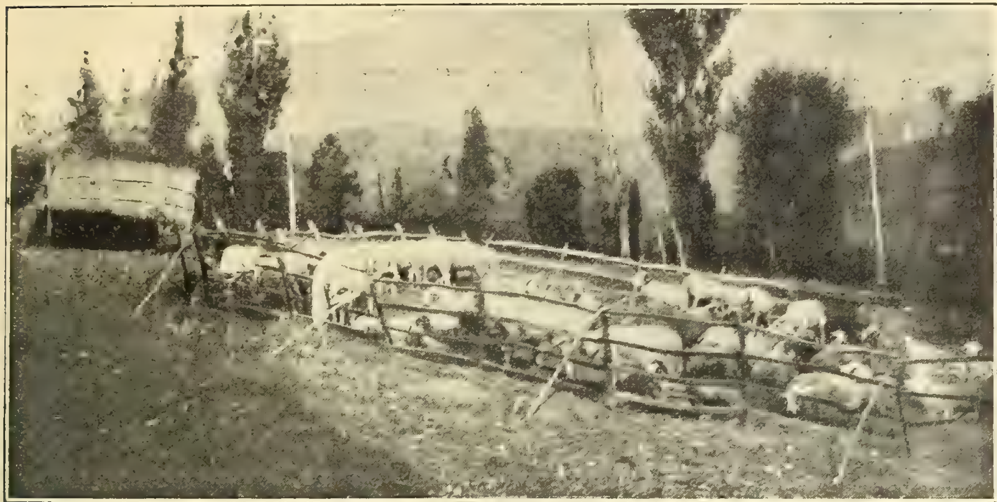
Provincies	En lo total de boschs públichs	En los boschs enagenables				En los boschs exceptuats			
		Del Estat	Dels pobles	Dels establiments públichs	En lo total	Del Estat	Dels pobles	Dels establiments públichs	En lo to al
Barcelona	107'18	—	95'—	24'33	62'38	707'—	113'54	51'33	117'40
Gerona	160'43	0'81	10'73	20'26	17'29	—	352'54	—	352'54
Lleyda	623'63	52'—	269'68	1,844'—	264'76	380'79	899'15	—	860'27
Tarragona . . .	122'30	2'50	3'35	—	3'33	253'60	151'35	—	156'84
Total a Catalunya . .	1,013'54	55'31	378'76	1,888'59	347'76	1,341'39	1,516'58	51'33	1,487'05
Total a tot Espanya. .	332'37	124'27	351'89	208'23	315'26	133,81	384'12	996'09	341'78

Extensió, en hectàrees, que ocupan a cada provincia los boschs de les quatre especies que més dominan en ella, entre-ls exceptuats per la classificació general (pl. 303):

Provincies	1.ª especie	Extensió	2.ª especie	Extensió	3.ª especie	Extensió	4.ª especie	Extensió
Barcelona .	Pi	2.980'81	Alzina	707'—	Faig	326'50	Roure	323'—
Gerona. . .	Pi	8.825'—	Roure	1,106'—	Alzina	1,100'—	Alba	290'70
Lleyda. . .	Pi	127.594'—	Abet	63,761'—	Alzina	16,084'—	Roure	12,655'—
Tarragona.	Pi	11.973'—	Alzina	2.257'20	Sabinera	186'60	Ginebre	139 80

Pera veure d' un colp d' ull lo que produhexen actualment los boschs dits d' utilitat pública, trans-

Hem de reconèxer, no obstant, que en aquests derrers anys, per algunes

Clixé de Jaume Vila y Riera

Un remat de bens tancat en la cleda, tenint al extrém la jassa del pastor, en les montanyes de Camprodón

criurèm dues taules formades per la Direcció general d'Agricultura, Industria y Comerç en la Estadística corresponent al any forestal 1906-1907:

Resúm general del import dels rendiments en metàlich y la tassació dels productes consumits en especie o destruits durant l'any (pl. 36):

PROVINCIES	EN METÁLICH — *Pessetes*	EN ESPECIE — *Pessetes*	DESTRUIT — *Pessetes*	TOTAL GENERAL — *Pessetes*	Tant de producció corresponent a la hectárea forestal — *Pessetes*	Tant de producció corresponent a la hectárea aprofitada — *Pessetes*
Barcelona	9,650'13	6,487'47	—	16,137'60	2'08	2'50
Gerona	13,544'57	39,121'43	466'55	53,132'55	1'38	1'71
Lleyda	51,003 99	121,041'98	—	172,045'97	0'76	0 83
Tarragona	15,745'60	3,861'—	22,904'37	42.510'97	1'52	1'90
Total a Catalunya .	89,944'29	170,511'88	23,370'92	283,827'09	5'74	6'94
Total a tot Espanya.	3.343,054'50	3.392,979'02	333,050'10	7.069,083'62	1'53	1'89

Producció total dels boschs de cada provincia sense tenir en compte sa dependencia ni pertenencia (plana 35):

Nombre de ordre	PROVINCIES	Producció total en metàlich — *Pessetes*
27	Lleyda.	51,060'64
36	Tarragona	15,858'85
38	Gerona	13.544'57
40	Barcelona.	9,650'13
	Total a Catalunya . .	90.114'19
	Total a tot Espanya. .	5.118,281'78

Divisions hydrològiques forestals, s' han fet treballs meritíssims de rectificacions de rius y torrents y de repoblació forestal.

Digàm ara quelcòm respecte a les principals utilitats que-s treuen dels boschs y en especial d' alguns arbres.

Los boschs, en general, ademés dels beneficis que reportan pera sostenir l' equilibri de la naturalesa, són un gran factor pera la explotació pecuaria, tant per les herbes com pèls productes (principalment aglans) d' alguns arbres, apart dels jassos, de tal manera que en móltes comarques lo desenrotllo del bestiar està en rahó directa ab la extensió de boschs.

Clixé de PereSurroca

Jassa de pastor en lo Pyrinèu, prop de les Çuques o Assuques

Proporcionan, ademés, excelents serveys a les cases de pagès, axís per suministrar llenya y fusta pera les necessitats y-ls usos domèstichs, com també pera millorar les terres ab la cremació dels formigons, pràctica que va en decadencia per resultar cara.

La principal utilitat dels boschs, es la venda de les seves llenyes y fustes ab les tallades y les aclarides de regulars extensions de boschs, sobre tot si aquesta operació se fà ab lo degut ordre; avuy, mercès a les serres mecàniques que s' han establert en comarques de bosch y d' arbres de ribera y a

móltes aplicacions que té la fusta, alguns arbres han aumentat de preu o aquest s' ha sostingut per dita aplicació.

Determinats arbres motivan industries especials. Algunes especies reinoses havían sigut apreciades més que ara, per ses escorces, pera industries de curtits. En alguns punts s' obtenen rendiments del pí, per los pinyons, que-s torran degudament y se venen, y per donar fusta apropòsit per los esclops, preuat calçat del pagès en temps d' hivern y d' humitats, pera caxes de mort y sobre tot pera les travesses dels ferrecarrils, si bé fà algún temps que preferexen les de roure per sa major durada.

La pela de les sureres al Empordà

De la alzina, ademés de les seves aplicacions de fusta y llenya, se-n treu la utilitat especial dels raigs y corves y lo carbó. Utilisada la alzina pera carbó, té la ventatja de que rebrolla ab mólta facilitat, de manera que la soca mare dura mólts anys y cada dotze o setze se poden tallar los rebrolls pera carbó. En llochs soleys y de bona terra, se pot tallar la alzina cada dotze anys, produhint de 840 a 1,080 pessetes, que corresponen de 70 a 90 pessetes per hectàrea cada any.

Es curiosa y productiva la industria de carbonar la alzina. Se fà en lo meteix bosch, obrint-se una plaça en la qual s' hi apilona la llenya. Quan n' hi ha prou se cala foch a la pila per un ull que s' ha dexat al cim y després se tapa ab terra, anant-se fent la carbonisació mólt lentament. Se necessitan mólta cura y observació pera que aquella se faça en les degudes condicions.

Però parlant d' alzines, se nos presenta una classe que mereix tractar-se-n ab la deguda extensió: es la surera. Obra de més d' una generació es traure rendiments d' una surera, però tan productiva ha sigut fins ara aquesta explotació, que les generacions anteriors del Empordà y la Selva y comarques vehines no duptaren en cobrir les montanyes del preuat arbre.

¿Com y quan se va iniciar a Catalunya aquesta producció? Díu un autor: «Nasqué la industria tapera d' Espanya, a les derreríes del segle XVIII, a la regió empordanesa de la provincia de Gerona, y, segons tradició, ensenyada per operaris francesos (280).

Lo fabricant català acudeix a vendre sos taps a la famosa fira de Bellcayre, sobre les vores del Ròn, y quan comença, en lo primer terç d' aquest segle, a desenrotllar-se lo comerç universal, quan los medis de comunicació, tant terrestres com marítims, se fan més fàcils, Anglaterra y França, los dos paíssos del món que més taps consumexen, vénen a Catalunya a cercar directament, no solzament lo tap, sinó també lo suro que necessitan. Axò succehía pêls anys de 1827 a 1830 (281)».

Precedit d' alguns actes violents pera deturar la exportació, se varen obtenir disposicions legals prohibint o limitant aquella y de moment s' aumentà la fabricació de taps a Catalunya (si bé s' iniciaren explotacions de sureres d' altres països), establint-se cases catalanes a Andalusía y Extremadura, que portavan suro d' allà cap aquí, treballant-lo més endevant allà meteix (282).

Catalunya dóna no solzament lo millor suro d' Espanya, sinó que es la regió en que-s conreua més la surera.

Fà alguns anys va efectuar-se un aforo per la administració forestal, de la extensió de sureres d' Espanya, resultant-ne 255,000 hectàrees, de les quals ne corresponían aproximadament 80,000 a la provincia de Gerona, 54,000 a la de Huelva, 32,500 a la de Càceres, 28,000 a la de Sevilla, 20,000 a la de Càdiç, 11,500 a la de Ciudad Real y 9,500 a la de Còrdova. Lo reste està distribuit entre altres deu provincies en que s' ha trobat fins ara en la Península. Comparant la àrea de les sureres en cada provincia, ab la total superficie d' aquestes,

---

(280) S' afirma per altres que la industria de taps de suro va nàxer expontaniament en diferents llochs del Empordà, no essent veritat, per lo tant, que fos importada per cap extranger. Veja-s E. Serrat y Banquells: *La industria suro-tapera*, pl. 18; en aquesta obra hi ha mólts datos sobre la producció de taps, ademés dels que aquí se transcriuen d' altres publicacions.

Sense que-s contradiga en absolut la versió anterior, a nosaltres se-ns conta axís l' origen de la explotació surera: Dos grans proprietaris, los senyors Puig y Guinart, del terme d' Agullana, estavan suscrits a mitges a un periòdich francès y-l llegían també en comunitat, citant-se al efecte en un punt intermitg entre les dues cases. Lo periòdich los portà la nova de que a França donavan mólt rendiment les suredes per los taps, y axò determinà al Sr. Guinart a anar-se-n a França ab un moço, lo qual aprengué de fer taps y tornà acompanyat de dos o tres operaris francesos que, servint de mestres a pagesos d' aquí, començaren a elaborar taps en la finca Guinart, propagant-se depressa la nova utilisació del suro, meravellat tothòm dels extraordinaris rendiments que donavan les suredes.

(281) F. Ysern y Maury: *Corcho y tapones*, 1892, pl. 6.

(282) Ysern: Ob. esmentada, pl. 8.

resulta: Gerona, 13'60 %; Huelva, 5'06 id.; Càdiç, 2'75 id.; Sevilla, 2'04 id. y Càceres, 1'54 id. (283).

De la metexa època dels anteriors datos són los que seguexen: Lo total de taps elaborats a Catalunya, es de 1.400.000 millars, y-l séu pes, de tres kilos lo millar, 4.200,000 kilos. A la provincia de Càdiç, s' elaboran al any 146,000 millars. Lo nombre d' obrers empleats a les provincies de Barcelona y Gerona en la industria tapera passa de 8,000; a Càdiç n' hi ha 400; en tot Espanya uns 12,000 (284).

Tením alguns datos més recents que donan idea del increment que havía pres la industria surera, fins que fà pochs anys vingué per ella una fonda crisis (285).

Contribuyents en concepte industrial d' Espanya com a fabricants de suro en 1906:

576 contribuyents ab 683 taules y 4 assientos, pera elaborar taps y quadradets, varen pagar	16,198	pessetes.
151 contribuyents ab 492 màquines pera arrodonir . . .	10,878	»
4 contribuyents ab 16 taules de més de 4 assientos, pera arredonir	102	»
64 contribuyents ab 548 màquines de llescar	10,024	»
17 fàbriques de serradura, moguda per ayga o vapor . . 1 fàbrica de serradura, moguda ab cavallería . . . . . 3 fàbriques de serradura, moguda ab pedres de tahona .	2,656	»
Ingrés total per contribució industrial en 1906	39,858	»

Varen contribuir: Alacant, 1 fàbrica; Càdiç, 9; Màlaga, 2; Toledo, 3; Badajoç, 32; Gerona, 461; Oviedo, 5; Valencia, 2; Barcelona, 39; Huelva, 33;

(283) P. Artigas y Texidor: *El alcornoque y la industria corchera,* 1888, pl. 4.

(284) Artigas: Ob. esmentada, pl. 22.

(285) *Revista de la Cambra Agrícola Oficial d' Arenys de Mar,* Juny de 1909. Creyèm interessant continuar aquí alguns datos referents a la producció surera, trets del notable nombre extraordinari que dedicà al assumpto la esmentada revista.

La exportació de suro en 1908, fóu com segueix: Suro en planxa o taules, 4.044,958 kilos, valorats en 1.698,888 pessetes.—Id. en quadradets, 160.069,000, valorat en 1.760,660 pessetes.—Id. en taps, 2,561.289,000, valorats en 38.419,335 pessetes.—Id. en serradura, 12,201.371,000 valorats en 1.220,137 pessetes.—Id. obrat, 291,759 kilos, valorats en 175,056 pessetes.

La producció mundial de suro, dóna un promitg de 800,000 a 1.000,000 quintars mètrichs y se distribueix axís:

	Quintars mètrichs
Portugal	de 340 a 350,000
Espanya	» 270 a 275.000
Argelia	» 110 a 120,000
França.	80,000
Italia	20.000
Túnez	» 14 a 15,000

Al Marroch abunda y no s' explota.

Orense, 1; Valladolid, 2; Càceres, 27; Madrid, 12; Sevilla, 158; Çaragoça, 1.

Referent al any 1909 se tenen datos dels fabricants de taps de suro que hi havía per provincies. Són: Badajoz, 25; Barcelona, 45; Càceres, 29; Càdiç, 31; Castelló, 14; Gerona, 412; Huelva, 51; Màlaga, 5; Madrid, 8; Sevilla, 50; Tarragona, 3; Valencia, 3; Çaragoça, 2; total 678.

La producció surera, ha tingut móltes altes y baxes, però cap tan fonda y persistent com la d' aquests derrers anys, en que fins s' ha arribat a la desesperació per los proprietaris de sureres que les arrancavan pera fer-ne carbó.

En les èpoques de crisis, ha surgit com en les fondes crisis del ví, qualque figura preeminent, que ha personificat l' estat d' angoxa de les masses; cal recordar aquí la figura d' En Marçal de la Trinxería, qui fà alguns anys exercí un apostolat per la defensa de la producció surera.

Bagues de castanyèr

Però ab la producció surera s' ha donat lo cas de que-s posessen de relléu les virtuts extraordinaries de tots los proprietaris. En efecte: era per allà l' any 1904 en que s' arribà al cas de que-s feyan proposicions a mólts de comprar-los-hi los arbres per lo meteix valor de la finca y, malgrat les temptadores proposicions, no hi hagué ningú que volgués dexar pelades les montanyes per lo grapat d' or que se li ofería, donant-se axís un exemple veritablement extraordinari de previsió.

Altres industries se derivan y altres utilitats se treuen d' alguns arbres forestals; donar idea de totes elles sería tasca massa minuciosa y entretinguda, més s' ha de fer esment especial de dues industries a que donan lloch, principalment a les Guilleríes, dos arbres que a la vegada són fruyters: l' avellaner y-l castanyer. La vessant N. de les Guilleríes està poblada pintorescament de castanyers. Lo fruyt d' aquest preuat arbre, se destina lo millor al home y lo de pitjor calitat al bestiar. A més, es mólt estimada la fusta, ab la qual se fabrican los cèrcols pera les bótes del ví, que allí reben lo característich nom de *rodells,* constituint un element de riquesa en la comarca (286).

---

(286) A *Catalunya Agrícola,* Maig 1909, son director, En Joan Bulbena y Estrany, publica un treball explicant detalladament la explotació del castanyer a les Guilleríes.

També se destina al meteix obgecte la fusta d' avellaner, la del cirerer y alguna altra.

Altra classe d' arbres hi ha que van adquirint cada día més increment: nos referím als arbres de ribera, alguns indígenes com lo poll de Bordils, que naix expontani en tota la conca del Ter, y altres vinguts del extranger.

D' aquests derrers està avuy en boga la carolina; la platana també es apreciada, però no creix ni de bon troç tan depressa com la carolina.

Ademés dels esmentats y de les diverses classes de pollancres, devèm nomenar l' àlber, acacia, frexa, olm, etc., tots ells mólt apreciats y font de riquesa en algunes comarques. Passant ab lo tren des de Barcelona a la frontera francesa, se dominan considerables extensions poblades de carolines y pollancres, en terrenys que abans eran destinats a cereals, aprofitant-se, ademés, per dits endrets y per altres de diferents llochs de Catalunya, aygamolls, terrenys sorrenchs y torrenteres que en altre temps res produhían. Per la comarca de la Selva y per altres llochs, la explotació d' aquesta classe d' arbres se fà en tota regla, alternant ab altres conrèus a cada tallada y en los primers anys de la plantació.

Lo valor de la fusta, es degut en bona part a la confecció de caxes d' embalatges. Valencia, pera la exportació de les seves fruytes, ve a buscar a Catalunya tres milions de caxes cada any (287).

BESTIAR.—Catalunya, en general, no es un país en que la explotació pecuaria sía un factor de primera força, si se considera com industria especial; però en cambi com a coadjuvant de la explotació agrícola, la explotació del bestiar se presenta arrèu de nostra terra.

Es veritat que hem dexat perdre algunes bones races tradicionals en lo país o en algunes comarques y, per lo tant, baix aquest parcial aspecte, aném enderrera. Mes en cambi aném endevant baix altres punts de vista, aumentant lo negoci de la cría y recría, sostenint algunes importants industries com les de botifarres y llonganices y donant gran impuls a les lleteres.

De totes maneres, en general lo bestiar se té pera obtenir fems y cal anar a la montanya, ab ses grans masíes y ab sos prats naturals o fàcilment creats, pera trobar explotacions de bestiar en gran, exceptuades les tan importants vaqueríes que se sostenen pera lo consúm de Barcelona.

Bestiar cavallar. Al tractar d' aquesta classe de bestiar se-ns presenta una nota sobressortint: los dipòsits de sementals pera beneficiar la producció de les eugues. Datan de mólt antich (288), rebent increment a la segona meytat del segle XVI. Mes per lo que-s refereix a Catalunya no se notà com en altres regions la influencia de tals dipòsits. En lo document oficial del any

---

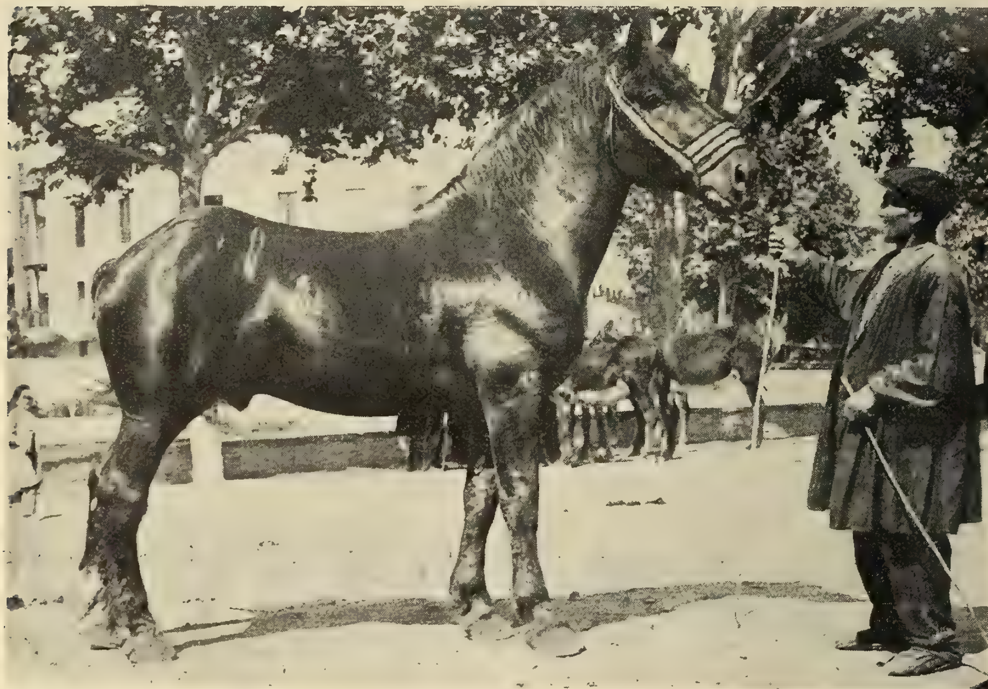
(287) *La crisis de las maderas.* Circular de 7 Desembre de 1909, publicada per lo Sindicat de Fabricants d' envasos pera la exportació de fruyts, Barcelona.

(288) Memoria esmentada del 1861, pls. 87 y 97.

1861, a que nos referím al escriure aquestes ratlles, se troba que lo Cos d' Artillería té sols una parada a Conanglell y un particular altra de dos cavalls y un garanyó; que a la de Gerona, en 1852, s' hi establí un dipòsit a Figueres (10 cavalls), ab una secció a Puigcerdà, y que a la de Lleyda, en 1855, s' hi establí un dipòsit (8 sementals), calculant-se 4,000 eugues a Gerona y 4,000 a Lleyda, sense trobar-ne cap a Tarragona y a Barcelona.

Avuy los dipòsits de sementals depenjan d' una direcció general del Cos d' Artillería, anomenada de la Cría Cavallar y Remonta, havent-hi un important dipòsit a Hospitalet del Llobregat. Existeix ja des del any 1860, en qual època l' Estat adquirí la finca que s' anomenava del *General Angulo,* al obgecte d' establir-hi una sucursal del dipòsit de Conanglell.

Al any 1883 va ésser suprimida la Remonta d' Hospitalet, restablint-se en 1887; al 1904 se va organisar de nou, funcionant des d' aleshores ab crexent regularitat y perfecció, de manera que l' establiment se fà digne d' ésser visi-

Clixé de Y. Valle

Concurs regional de bestiar (Vich, 1911).—Cavall de raça Perxeró, modificat per Suffolk, de 3 anys d' etat

tat ab sos conrèus y parchs y los cavalls pares que posseheix, que cada any són repartits en diferentes parades de Catalunya.

La Direcció general de Cría Cavallar y-l dipòsit de Hospitalet assistexen a les fires dels pobles o ne promouen d' expresses, al obgecte d' adquirir bestiar apropòsit pera lo cos d' Artillería y posats en contacte y d' acort l' element militar y l' agricultor, no hi ha dupte que ha contribuit axò a les

millores que s' observan en lo bestiar cavallar, tant en los cavalls de tir y de força, com en les eugues de cría y de marxa: degut a aquestes y altres circumstancies que no tenen que veure ab lo cos d' artillería, s' ha operat un cambi mólt gran en quant a la millora del bestiar cavallar a Catalunya.

Clixé de Y. Valle

Concurs regional de bestiar (Vich, 1911).—Lot de tres eugues del país: edat 4 anys

En l' any 1911 s' ha constituit a Barcelona la *Societat Nacional de Cavall de tir lleuger*, portant organisats, als pochs mesos d' existencia, varis concursos, adjudicant premis en metàlich als millors cavalls d' aquella classe que s' han presentat.

Segons una estadística publicada l' any 1871 (289), hi havía en aquelles dates a Catalunya 34,951 cavalls distribuits axís: 12,365 a Barcelona; 14,670 a Gerona; 5,706 a Lleyda; 2,210 a Tarragona.

En lo transcurs de mólts anys no varià gayre lo nombre de bestiar cavallar, perquè, segons un cens de 1861, se n' havían trobat a la provincia de Barcelona 12,472 (290) y en 1888 se n' hi comptan 12,386 (291). En cambi, en 1909, les quefatures de Foment de Catalunya donan datos pêls quals se sab que en dita data compta Catalunya ab 39,264 caps de bestiar cavallar.

---

(289) *Calendari del Pagès de 1871*. Veja-s també lo volúm publicat *Estadística administrativa de la riqueza territorial y pecuaria,* publicat en 1879 per la D. G. de Contribucions.

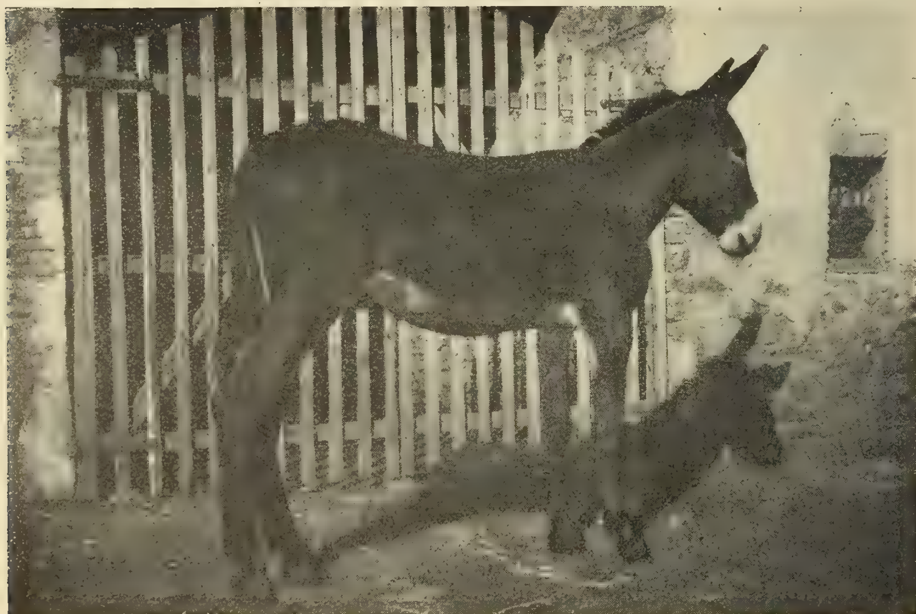
(290) *Crisis*, v. V, pl. 263.

(291) *Crisis*, v. V, pl. 843.

Bestiar mular. Es la mula un animal odiat per mólts, però no dexa de tenir les seves bones qualitats per ésser mólt menys exigent que-l cavall. Lo cert es que va disminuint depressa; tots los datos anteriors al segle passat nos dónan la existencia a Catalunya de més de 72,000 mules (13,000 a Barcelona; 11,000 a Gerona; 29,000 a Lleyda; 18,000 a Tarragona), y en 1909, segons datos oficials, no n' hi ha més que 49,719.

Algunes comarques catalanes se distingexen per la cría de mules, principalment a les riberes del Ebre y per les montanyes de la Sèu d' Urgell y Sort-Viella; aquestes són vingudes de França y se crían a les cases de pagès fins a la edat de dos anys, en que-s venen pera les feynes del camp; són més resistents que les del primer lloch.

Bestiar burrical. En aquesta mèna de bestiar presenta Catalunya una notabilitat: los burros pares de les montanyes de Berga, Olot y Vich. Fà pochs

Garanyó de Malla (Plana de Vich), venut pera ésser portat a Buenos Ayres en 1910
Alçàda: 1 metre 47 centímetres; edat 3 anys

anys adquiriren tal celebritat aquests burros, que arribaren a pagar-se fins a 3, 4 y 5,000 pessetes lo cap, pera la exportació als Estats Units. Aquesta celebritat fóu causa de la anulació del gran negoci que ab ells se feya. Enlleminits los pagesos per los grans preus que en lo producte obtenían, se desferen imprudentment d' ells ab tal excés, que avuy apenes ne queda llevor (292).

(292) Consideràm de mólt interès reproduhir uns fragments d' una Exposició dirigida en 4 de Desembre de 1909 per la *Cambra Agrícola Ausetana* al Director General d' Agricultura, demanant la creació a Vich d' una Estació pecuaria.

Ha disminuit mólt a Catalunya aquesta classe de bestiar. Se n' havían comptat abans del any 1871, 86,989 caps, tenint-ne la provincia de Lleyda solzament la meytat de la indicada xifra. Segons les derreres estadístiques lo total de burros a Catalunya es de 50,706; al total d' Espanya 834,709.

Bestiar vacúm. En altres temps era l' orgull d' una casa de pagès tenir una o més parelles de bous pera llaurar les terres y fer los transports. Des-

Clixé de Y. Valle
Concurs regional de bestiar (Vich, 1911).—Parell de bous de treball; raça del país

prés, ab la obertura de camins carreters y ab la millora dels tipos d' eugues y cavalls, aquest bestiar prengué lloch als bous; ara ab les grans arades de desfons, tornan los bovins a reconquerir quelcòm del perdut.

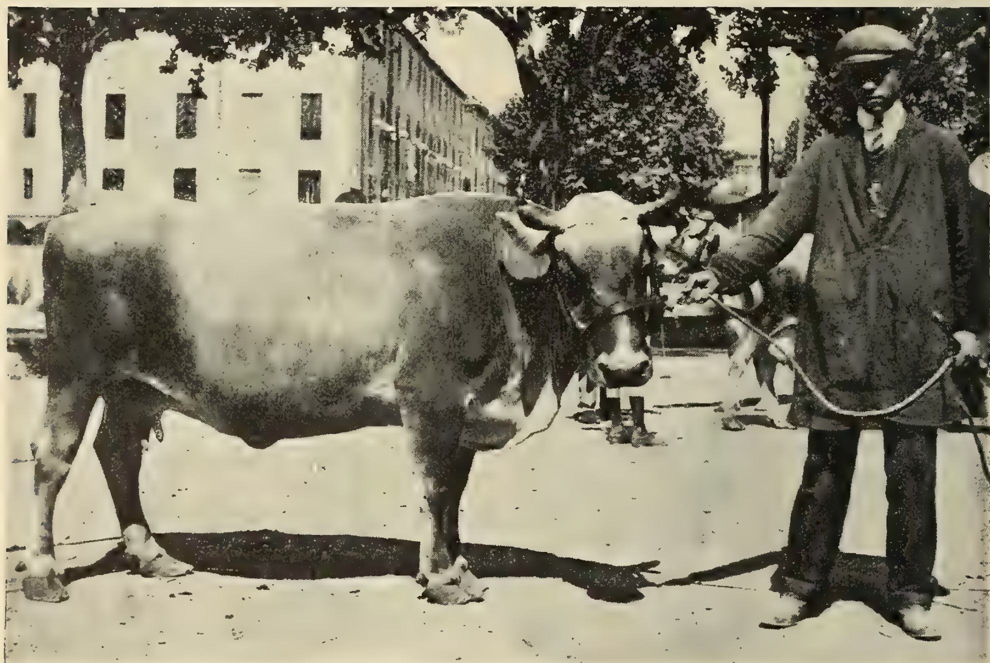
Diuen axís los tals fragments:

«De todas las razas de asnos padres (garañones) que hoy día se conocen, la mejor es sin disputa el garañón catalán, cuyo centro de producción, cría y recría es Vich. Así es que ha sido importantísima la exportación que de tal clase de ganado se ha hecho no solo á las demás regiones españolas, sino también al extranjero. Italia, Francia, Inglaterra, Norte de América, República Argentina, México, Australia, son tributarias de España por el garañón catalán. Tal fué en ciertas ocasiones, principalmente á partir del año 1880 la demanda, que no sólo hubo á veces necesidad de hacer una requisa para juntar el paquete de animales que el comprador extranjero se proponía llevar á su país (Mr. Lucas M. Emerson, del Missourí, se llevó en 1884 en una sola expedición, 280 ejemplares pagados de 1,500 á 3,000 ptas. ejemplar) sino que pasaron épocas en las que los productos se compraban antes de nacer. Para comprender la importancia que la exportación del garañón catalán adquirió, bastará fijarse en el siguiente hecho: los norteamericanos, que han sido quienes más han importado á su país y los que más ensalzan al garañón catalán, advirtieron que motivado por la gran demanda y estima en que esta clase de ganado se tenía, algunos chalanes de los Estados Unidos compraban asnos en México y en otros puestos de la América del Sur y les hacían pasar como procedentes de España. Tal fraude engendró una desconfianza extra-

Lo bestiar vacúm adquireix increment y n' hauría d' adquirir, no solzament com a bon auxiliar en les cases de pagès pera la cría y recría, sinó també per la producció de llet y industries derivades, per les carns y pells.

Se calcula que hi ha actualment a Espanya més de dos milions de caps de bestiar vacúm (a Catalunya 81,121) segons la Associació General de Remaders y 85,733 segons les oficines agronòmiques del Estat, però les aplicacions y utilitats d' aquest bestiar donan una diferencia mólt gran en contra d' Espanya entre lo que s' exporta y lo que s' importa.

De totes maneres es lo cert que havent devingut la llet un element de consúm extraordinari, se destinan d' uns quants anys ençà quantiosos capitals

Clixé de Y. Valle

Concurs regional de bestiar (Vich, 1911).—La millor vaca suissa presentada al concurs

a la explotació d' aquesta classe de bestiar, a fí d' explotar la producció de la llet o les industries d' ella devallants, com les de formatges, mantegues y altres.

---

ordinaria y para solventar el conflicto creado por este engaño, se estableció un libro registro genealógico, el Stud-Book catalán de burros garañones, libro que abierto por iniciativa del señor Alcalde de Vich en aquella fecha, del cónsul del Norte de América en Barcelona Mr. Eriberto Boohm, de acuerdo con el Ministerio de Agricultura de su país y del veterinario citado. Se comprende, pues, que si la exportación al Norte de América no hubiera sido de importancia, jamás se hubiera pensado en la creación del libro-registro para evitar fraudes.»

Pera ampliar més lo conexement de la materia recomanàm la Memoria titulada *El garañón catalán,* escrita per D. Miquel Vilarrasa y publicada en la *Revista de la Cambra Agrícola Ausetana* (Vich, Janer 1911).

La modesta industria de formatgería de montanya, ha de fer lloch a una industria moderníssima, montada en gran; aquelles no gayre recomenables vaqueríes posades dintre los carrers de Barcelona, no poden resistir la competencia a quadres esbarjoses situades al camp, montades móltes d' elles ab veritable luxo, d' ahont ne surten diariament, comptant ab medis ràpits de conducció, los abundants productes que s' obtenen; les populoses ciutats, principalment Barcelona, mantenen, ademés, infinitat de petites explotacions de bestiar de llet, de manera que són innombrables les cases de pagès que diariament envían a ciutat alguns litres de llet, constituint axò una bona base de benestar (293).

Ab tot, nos quedàm encara petits, mólt petits en comparació a lo que-s logra en determinats països del extranger ab les cooperatives lleteres, aquí desconegudes.

Clixé de Jaume Vila y Riera
Rabàdà dels Pyrineus en les vàlls àltes del Ter

Bestiar cabríu. Quelcòm de lo dit respecte al bestiar de llet, pot tenir aplicació al cabríu. Però essent la seva principal utilitat la producció de llet, s' ha de dir que axís com la llet de vaca està en gran predicament, pert terreny la de cabra: mólts higienistes la condemnan.

Per altra part, la desaparició de grans boscuries y lo conrèu intensíu que-s va donant a les nostres terres, proscriuen la cabra. Ab tot, estadístiques anteriors a 1871 acusan la existencia de 126,184 cabres a Catalunya y a la oficial de 1909, se n' hi troban 139,804.

Bestiar de llana. No-s pot parlar d' aquest bestiar sense recordar aquells tradicionals merinos, dexats perdre per la nostra dexadesa, recordant que en

---

(293) Ja en 1891 comptavan a Barcelona y afores 300 vaqueríes ab tres o quatre vaques cada una. D. G. de A. I. y C. *La Ganadería en España. Avance sobre la riqueza pecuaria en 1901,* v. I, pl. 293.

lo segle XVIII, Suecia, Saxonia, Prussia, Baviera y França, vingueren a buscar ab tot atany lo tipo de raça, que avuy no-n queda en tot Espanya.

Catalunya se ressent, si bé que no ab la intensitat d'altres regions, d'aquesta dexadesa, havent dexat perdre lo moltó tarragoní, qui havía tingut mólta estima (294). Conserva aquí certa importancia la explotació de dit bestiar pera lo consúm de carn; al istíu s'alimenta a la montanya y en època de vents y frets baxa a les planes, donant lloch a pactes determinats de masovería en quant a les pastures. A mitg segle passat hi havía a Catalunya 738,755 caps; en 1909 se-n comptaren 692,831.

Clixé de Jaume Vila y Riera
Pastor dels Pyrinèus ab lo gos de remat, prop de Nuria

Bestiar porquí. Es una de les classes de bestiar més generalisades a Catalunya y a Espanya, havent-ho sigut sempre. En l'any 1803, tenía Espanya 2.100,000 porchs, comparant aquesta xifra ab les de censos d'altres paíssos confeccionats en diferentes èpoques, resultava que a Anglaterra corresponían 33 porchs per cada 100 habitants; Suissa y Estats Romans 1 per 100. Entre dits màxim y mínim hi figurava Espanya ab 20 porchs per 100 habitants (295). Actualment no hi ha gran diferencia ab lo nombre de porchs de primers de segle: se-n registran 2.296,011; a Catalunya 173,986.

Persona que ha estudiat a fons aquest assumpte, calcula que a Catalunya avuy día se consumen de 15 a 16 porchs per cada 100 habitants (296).

(294) Lo moltó tarragoní tant apreciat per la seva carn, havía competit en exposicions y concursos ab les millors races angleses. En 1891 *(La Ganadería en España*, v. I, pl. 207), se díu que sols se conservan alguns exemplars y encara degenerats, a les montanyes de Montagut y Selma, partits judicials de Vendrell y Montblanch respectivament.

(295) J. Salarich: *El Salchichón de Vich*, pl. 9.

(296) Joseph M.ª Bofill: *Federació Agrícola Catalana Balear*, *XI Congrés celebrat a Vich en 1908*, pl. 55. De dit senyor són los següents datos: A Barcelona se sacrifican cada any 65,500 porchs,

Ab tot y que no falta aquest bestiar en cap casa de pagès, se-n fà gran importació de les Balears, Valencia, Extremadura y altres llochs. De Turquía, en 1908, ne varen entrar 2,000. Dels productes sobrants de la matança de porchs, exportém per més de tres milions y mitg de pessetes.

La carn de porch ha donat lloch a una industria de mólta importancia: la d' embutits y principalment de llonganices.

Les comarques que disfrutan de més predicament per la carn de porch, són la Ausetana, Moyanès, Requesens y alguns altres endrets de Gerona y de Tarragona. Però induptablement la Plana de Vich guanya a totes. En les 16 o

Clixé de J. M. Bofill

Una truja y un garrí, dels corrals de J. M. Bofill, en Vilatorta

18 fàbriques de llonganices que hi ha, entre llonganices, embutits y altres, s' invertexen més d' un milió de kilos de carn. Com que en aquesta industria no s' invertexen més que les magres, díu l' autor a quí seguím (297), que venint a representar la tercera part del pes del animal, se necessitan més de 30,000 caps pera dita industria, significant la venda dels seus productes tres milions y mitg de pessetes.

Sembla que les llonganices de Vich y demés comarques catalanes, han perdut un poch de crèdit y se creu que es degut al cambi de raça. Una vintena

sense comptar altres quantitats de carns en diferentes preparacions que entran en la ciutat. A la plaça dels Màrtyrs de Vich, ahont principalment se trafica en farines, s' hi gira cada any per un milió de pessetes.

(297) J. M. Bofill: lloch esmentat.

o trentena d' anys enderrera, va començar a substituir-se lo porch negre per la raça blanca de procedencies angleses rebudes del mitgdía de França: aquesta carn es massa grexosa; ademés, la raça es degenerada, no donant per terme mitg més que un pes net de 100 kilos o sía 84 carniceres.

S' imposa, per lo tant, a judici de la persona aludida, tornar a la raça ibèrica propria del país (porchs mallorquins y extremenys) o la sub-raça York y la Craonesa, degudament cuydades.

A Vich funcionà durant alguns anys, dintre la Cambra Agrícola Ausetana, un Sindicat de productors de bestiar porquí pera millorar la raça, donant alguns resultats (298).

Finalment, donàm, com a complement d' alguns dels datos exposats, un estat de la riquesa pecuaria d' Espanya y particularment de Catalunya, format en 1891 (299):

PROVINÇIES	Cavallar	Mular	Burrical	Vacúm	Llanar estant	Llanar tras-humant	Cabríu	Porquí	Total de caps
Barcelona . . .	11,389	9,909	8,293	10,499	65,369	28,280	20,173	18,886	172,798
Gerona	9.909	7.460	2,017	23,199	88,366	38,219	12,991	23,990	206,151
Lleyda.	2,580	17,263	23,049	21,865	102,428	56,487	15.621	16,815	256,108
Tarragona . . .	1,875	14,161	14,914	628	19,758	27.640	15,681	9,659	104,316
Total a Catalunya .	25,753	48,793	48,273	56,191	275,921	150,626	64.466	69,350	739,373
Total a tot Espanya.	397,172	767,928	753,914	2.217,689	12 003,843	1 355,630	2.534,219	1.927.864	21.958,229

Bestiar menor. — No hi ha casa de pagès a Catalunya que no tinga altres classes de bestiar, bestiar menor, que víu mólt sovint al ayre lliure, que-s campa la vida pêls femers y camps y si se li suministra alimentació es a base generalment dels desperdicis de la casa.

Ocupa lo primer lloch en aquesta classe de bestiar, la aviràm, tant per la carn, com per los ous. Lo galliner es de bons resultats econòmichs pera la casa, ab tot y les malures que delman aquestes aus, a causa móltes vegades de la incuria ab que-s porta.

Lo procediment de posar lloques pera la cóva, va fent lloch a les incuvadores, havent-n' hi algunes instalacions en gran, essent per altra part móltes les modestes cases de pagès que sols n' hi ha una o dues, obtenint bons resultats si s' hi té la deguda cura.

La raça del Prat es la preferida pera la carn; la gallina castellana es la que generalment se prefereix pera la posta. La veritat es que fora d' algún proprietari cuydadós y d' aquells qui tenen grans galliners, no se sol preocupar gayre ningú de la raça.

Anechs y oques, coloms y conills no faltan gayrebé tampoch en cap casa,

(298) *Revista de la Cambra Agrícola Ausetana*, Maig 1908.

(299) Direcció general d' Agricultura Industria y Comerç *La Ganadería en España.* Avenç sobre la riquesa pecuaria en 1891, format per la Junta Consultiva Agronòmica segons les Memories reglamentaries que en lo dit any han redactat los enginyers del servey agronòmich (v. IV., derrera plana).

essent de doldre també que, com ab les gallines, no-s pose generalment la deguda cura en sa explotació.

Es que tota aquesta lley de bestiar, se té com cosa de més a més en la casa; no sol gastar gayre, no s' han de bestreure mólts diners ni pera la seva compra ni pera la seva alimentació; no treu cap estona dels jornals dels hòmens; les dones y la maynada se-n cuydan y vajan bé o malament, no sols se-n porta tast a taula més d' una vegada, sinó que, ademés, la mestressa ab anades al mercat, porta al cap del any, com a resultat de les vendes, algún diner a casa, si es que no l' ha dexat tot en la compra de les mil futeses de que es indispensable estar-ne provehit en totes les masíes.

La agricultura catalana està organisada d' una manera admirable: lo tipo de senzill jornaler gayrebé no existeix. Dintre la nota comú que dóna la familia pagesa, de masover, parcer o arrendatari, en cada casa hi ha feyna pera tothòm, tothòm contribueix a sostenir-la: l' home per les feynes pesades y per los gastos grossòs; los vells, les dones y la maynada, per los treballs casolans y lleugers y per los gastos menors y ¡qui sab si algún reconet que amorosament ha anat arredonint la previsora mestressa, a esquitllentes del séu enfeynassat marit, treu a n' aquest en un moment donat d' una situació apurada y salva a la casa!

LA

LLENGA CATALANA

PER

Ernest Moliné y Brasés

La Llenga Catalana

INTRODUCCIÓ

La excelsa facultat de rahonar.— Diversitat de llengues. — La «filología» o ciencia del llenguatge.— Classificació de les llengues.— Taula genealògica de les aryes, anterior als derrers descobriments antropològichs.— Exposició de la teoría d' En Zaborowski sobre l' origen dels arys.— Derrera classificació de les llengues indo-europees.

Part indispensable de la obra que descriga una nació organisada o definida, es lo tractat ètnich, o sía, la fixació de les característiques individuals y socials del poble nascut y perpetuat en ella. Si cada un dels detalls descriptius de sa geografía y cada un dels incidents de sa historia revelan la existencia d' una raça especial, inconfundible ab les demés, adhuc ab les que poblan les nacions vehines, es natural que-s tinga de completar lo conjunt ab l' estudi del element humà, dels *nati* en aquella nació quals particularitats s' han descrit.

La vida del home sobre la terra no es la purament vegetativa; possehidor de facultats excelses que-l Creador ha negat a les demés criatures, té la missió d' expandir la part més notable de son ser, procurant al individuu y a la societat los medis del perfeccionament que s' ha d' assolir de generació en generació.

Entre les facultats del home, la que millor lo separa dels demés sers vius de la creació es lo llenguatge. Altres animals l' igualan en algunes qualitats físiques y immaterials que no travessan la ratlla de la racionalitat; cap d' ells està dotat de la facultat d' expressar totes les impresions dels sentits y totes les cavilacions del enteniment per mitg de la paraula, que es concreció y revelació de les idees y font inestroncable d' ensenyances. Essent ell lo signe únich del raciocini, lo nostre poble ha fet sinònims aquest y-l llenguatge, y

axís quan l' home usa d' aquest derrer o díu que *rahona* o *enrahona*, es a dir, dóna forma a les meravelles de sa rahó (300). Quan s' ha volgut definir la divinitat del Fill de Déu, se li ha dit *verbum,* paraula. Es, donchs, lo llenguatge la síntessis de la racionalitat, la part superior y més noble del home. En ell y per ell procurarèm estudiar lo *etnos* català.

La potencialitat expressiva o discursiva es comuna a tots los hòmens; mes apart de les desigualtats individuals d' actuació, aquesta no es la metexa en cada agrupació humana, diferenciada per altres rahons ètniques. Lo verb brota expontani, mes obehint a les lleys immanents de la raça. Ja ho digué l' altíssim poeta:

Opera naturale è ch' uom favella,
ma, cosí o cosí, natura lascia
poi fare a voi, secondo che v' abbella (301).

La ciencia del llenguatge o *Filología,* nascuda fà un segle (302), es la que estudía aquests *abelliments* expressius y-ls compara entre sí pera establir les lleys que presidiren a son naxement y que regulan sa constant marxa evolutiva.

Los estudis filològichs en lo sentit de la conexença de les llengues que servexen al home pera la expressió del pensament, són antichs. Milers de gramàtiques, lèxichs y obres apologètiques són patrimoni de cada un dels llenguatges parlats per la humanitat. L' avenç científich unes vegades y l' instint mercantil altres, han motivat en diverses èpoques la multiplicació d'obres lexicogràfiques, quasi totes ab mires a la ensenyança elemental. De primer aquesta mena de llibres mostravan lo procediment quasi mecànich per arribar a la possessió literal d' un idioma partint d' un altre idioma conegut; després arribaren al concepte filosòfich del llenguatge analisant los elements que componen la paraula humana dintre de cada medi o raça. Per últim s' han marcat los límits geogràfichs, lo procés genealògich y la lley de biología llin-

---

(300) «No podèm determinar encara què es lo llenguatge; pot-ser es obra de la naturalesa, pot-ser una invenció del home, tal volta un dó del cel; mes sía com vullga, lo cert es què res l' aventatja ni l' iguala. Si es una creació de la naturalesa, confessàm que-s tracta de la millor de totes y-l coronament de les demés y que la ha reservada al home sol; si es una invenció artificial del esperit humà, podèm dir que àxeca l' inventor casi al nivell del creador diví; si es un dó de Déu, es sens dupte lo millor dó, car per mitg d' ell Déu ha parlat al home y l' home parla a Déu en la meditació, la pregaria y la adoració». Max Müller: *La ciencia del llenguatge* (Ed. fran., París, 1867). Aquest meteix autor després d' examinar les innombrables habilitats dels animals, acaba manifestant que-l llenguatge es la gran barrera infranquejable o l' abím què existeix entre l' home y les besties.

(301) Dante, *Paradiso,* 26-44.

(302) Díu F. W. Mariassy (*Aperçu de la Philologie Française,* París, 1909), que la verdadera data de fundació de la ciencia filològica es l' any 1784, en que sir William Jones fundà la Societat Assiàtica.

guística. Estudiada baix aquest aspecte, la filología es una ciencia moderna.

Dexàm apart treballs isolats y purament casuístichs de temps anteriors y alguns mólt reculats. Lo *Catàlech de les llengues*, publicat a derrers del segle xviii per lo jesuita P. Llorens Hervàs y Panduro (303), es la primera obra de seriosa comparació filològica. L'Hervàs havía compost quaranta gramàtiques pera altres tants idiomes y proclamà per primera vegada que-ls estudis comparatius s'han de fer ab la base de la construcció gramatical y no per la sola semblança morfològica, y provà, per una taula de correspondencia, que l'hebréu, lo caldèu, lo siriach, l'alarb, l'etíop y l'amharich, no són més que dialectes d'una llenga primitiva y forman la familia semítica. Aquestes y altres temptatives de classificació, foren fixades d'una manera sòlida, ja que no definitiva (perque los treballs d'aquesta ciencia sempre s'han de fer a base d'un constant empirisme) per l'alemany Bopp (1791-1869) en sa «Gramàtica comparada de les llengues indo-europees, comprenent lo zend, l'armeni, lo grech, lo llatí, lo lithuaní, l'antich eslàu, lo gòtich y l'alemany» (París 1866) (304). Les descobertes d'aquest, les de Schlegel (llenga y sabiesa dels indis), Pott, Humbolt, Grimm y altres, han donat com a resultat la classificació de les llengues aryes o europees.

Classificació de les llengues.—Raça arya.—Ara exposarèm la taula sinòptica de les llengues aryes tal com la exposavan, entre altres, los autors derrerament citats (305), que són anteriors a la actual evolució dels estudis llinguístichs basada en la Antropología.

---

(303) Hervàs y Panduro fóu un expert jesuita dels expulsats per Carles III en 1767. Nasqué en l'any 1735. Publicà durant son exil les següents obres llinguístiques: *Catalogo delle lingue conosciute e notizia delle loro affinità e diversità* (1784), que fóu traduhida al castellà (Madrid. 1800-1805); *Origine, formazione e mecanismo e armonia degl'idioma* (1785); *Vocabolario poligloto con prolegomeni sopra più di CL lingue* (1787); *Saggio prattico delle lingue con prolegomeni e una recolta di orazioni dominicali in più di CCC lingue e dialetti* (1787). Aquest autor es considerat com a fundador de la filología comparada, y d'ell se serví l'Humbolt pera compondre sa famosa *Introducció*. En García Ayuso *(Gramàtica comparada)* abans de donar les precedents noves del Hervàs, díu que entre sos antecessors espanyols no pot oblidar-se al *Brocense* (s. xvi), autor del famós tractat *Minerva seu de causis linguæ latinæ*, 1587, traduhit a totes les llengues.

(304) Bopp, partint de la comunitat d'origen entre-l sànscrit y les llengues europees, observa les modificacions sofertes per aquestes, formula les lleys que les hi han fet pendre formes tan diverses com lo sànscrit, grech, llatí, gòtich y persa. Al contrari de sos devanters, Bopp nos ensenya, valent-se de la gramàtica, que al costat de la historia propriament dita, hi ha una historia de les llengues que pot ésser estudiada per ella metexa; que porta ab sí ses ensenyances y sa filosofía. Per axò ha pogut dir En Miquel Breal que En Bopp es lo fundador de la filología comparada, pot-ser descuydant-se d'esmentar l'immens treball del P. Hervàs.

(305) Díu Littré *(Histoire de la langue française,* v. I, París, 1878), que una de les principals característiques de les llengues aryes consisteix en expressar les relacions entre-ls noms per mitg del cas, o sía, incorporant lo sentit d'aquesta relació dintre del mot, valent-se d'una final o sufixe determinat. Aquest caràcter l'han perdut les llengues aryes secundaries, les quals desglosan lo cas per mitg de mots especials, essent aquest fet una nova confirmació del caràcter analítich de les llengues modernes.

TAULA GENEALÓGICA DE LES LLENGUES ARYES

- I. Branca teutònica
  - Baix alemany
    - Frisó
    - Holandès
    - Flamench
  - Alt alemany
    - Lo gòtich
  - Dialectes escandinàus
    - Suech
    - Danès
    - Islandès
- II. Branca itàlica; llengues romanes
  - Francès
  - Italià
  - Provençal
  - Català
  - Castellà
  - Portuguès o galaych
  - Valach
  - Romàn
- III. Branca helènica
- IV. Branca cèltica . . . . . .
  - Kymri
    - Gallech
    - Cornich
    - Armoricà
  - Gadhelich
    - Irlandès
    - Gàelich d' Escocia
    - Manx
- V. Branca eslava o windica . . .
  - 1
    - Letti
    - Lithuaní
  - 2
    - Rus
    - Búlgar
    - Servi
    - Croat
    - Sloví
  - 3
    - Polonès
    - Bohemi
    - Lusatí
  - 4
    - Albanès
- VI. Branca indiana . . . . . .
  - Sànscrit y-ls dialectes
    - Prakrit
    - Hinduí
    - Indostani
    - Mahrat
    - Bengalí
- VII. Branca irania . . . .
  - Zend
  - Pehlvi
  - Persa modern

En aquesta bréu referencia a la classificació de les llengues aryes, veyèm aparèxer la nostra entre les romanes procehidores de la branca itàlica, una de les més ufanoses del vell arbre ary.

La ciencia antropològica ha examplat los horitzons de la filología comparada y-s pot dir que fins avuy ha pronunciat la derrera paraula.

Llegint lo substanciós estudi del ilustre antropòlech Zaborowski: *Les aryens. Recherches sur les origines. Etat de la question de langue et de race* (306), hem adquirit una noció exacta y fins diríam lluminosa de les opi-

(306) Paris-Alcan, 1898.

nions exposades per sabis de tota la Europa sobre aquest punt tan interessant al antropòlech com al llinguista y al historiador. Per compte de discursejar baix la nostra responsabilitat sobre la qüestió arya, que es la del origen de les races europees, nos ha semblat més discret extractar lo treball d'En Zaborowski y acceptar respectuosament ses conclusions que tant pas s'han obert en la opinió científica.

Històricament, lo nom d'*Arys*, usat en los hymnes del Rig-Veda, s'aplica al poble que parlava lo sànscrit quan aquest, descendint de les vessants meridionals del Hindu-Kouch, invadía les valls dels afluents superiors del Hindus. També s'aplica al poble que té lo Zend-Avesta com lo séu llibre sagrat, los Iranis, Protoperses y qual patria al nort del Hindu-Kouch, segons les discutibles interpretacions d'un dels tres llibres del Avesta (lo Vendidad), està situada en la Bactriana. Los Arys són, donchs, los antecessors dels actuals Indo-Arys, los quals han viscut junts si no en la Bactriana, en les valls superiors del Oxus (Amou-Darya) y del Ixarte (Syr-Daria). Mes l'ús d'aquest nom ha sigut extés per los llinguistes als suposats pares comuns de tots los pobles, la qual llenga estava emparentada ab les del Rig-Veda y del Zend-Avesta, y han aplicat lo nom d'arys als metexos pobles.

Lo nom d'Arys, que propriament era lo dels Indo-Iranis, se convertí en lo nom patrimonial, genèrich no d'aquests, sinó dels Europeus (excepte los vaschs y finesos), com pertanyent a una sola raça, la raça noble per excelencia, en lo sentit donat en los Vedas. Foren sinònims los térmens geogràfichs de Indo-Europèu y l'ètnich y històrich de Arys.

Aquesta teoría fóu impugnada primer per En Broca (307), dihent que les relacions llinguístiques entre dos pobles no constituexen la prova de son parentesch de sanch y menys de sa identitat originaria des del punt de vista ètnich. Veyèm sovint l'exemple de pobles qui han adoptat la llenga de sos vehins, de sos conqueridors, fins de sos vençuts, sense barrejar llur sanch ab la d'aquests. Y a més, la diversitat de races en Europa es ben manifesta. Entre-ls anomenats Arys hi ha al menys tres grupos ben distints: 1.er Lo petit brú, bastant pilós, de cap allargat, antich Pelasg, antich Iber, ben diversificat per les barreges, y al qui pot unir-se l'Hindu. 2.on Lo castany qui va del brú d'ulls clars al ros de pell grisa, la figura llarga, lo cap arrodonit; lo Celta, l'Eslàu, al qual s'acosta mólt lo Persa actual, lo Tadjik. 3.er Lo ros d'ulls blaus, de carnació rosada y crani allargat, Kymris o Gals y Germans. Si-ls genitors d'aquestes tres agrupacions de pobles havían viscut plegats segles y més segles en la metexa petita patria, parlant la metexa llenga, tenint la metexa relligió, iguals costums y civilisació industrial, no-s trobarían tant lluny los uns dels altres en sos caràcters físichs, mentalitat y aptituts.

Convençuts per aquests rahonaments, llinguistes y antropòlechs establi-

(307) *Bulletin de la Societé d'Anthropologie*, 1864, pl. 194.

ren una distinció entre *arys* y *aryanisats;* los primers són los primitius, los segons són los pobles dominats per ells. Aleshores se comença una controversia entre-ls autors pera saber quins foren entre aquelles tres agrupacions los veritables arys; los uns donaren son vot als bruns, los altres als rossos, sostenint aquests que la patria arya se troba al Nort d'Europa. Mes la majoría dels llinguistes la emplaçaren en l' Assia central (Schlegel, Lassen, Grimm, Max-Muller, etc.) S' arribaren a fer viatges d' exploració en busca de la solució de tan difícil problema. Lo viatge de M. de Ujfalvi (1876-1878) no donà cap resultat decisíu. En lo país dels Galtchas, si bé dominan los bruns de tipo celta-eslàu, també com en Europa hi ha rossos en bon nombre. L'infadigable antropòlech, durant los anys 1881 y 1882, explorà la Cachemira y part del Dardistan y ses observacions exposades en una obra interessant (308) venen tan plenes de duptes y vacilacions, que la qüestió quedà irresolta. Robertson y Zaborowski (309) són del parer que l'element ros que-s troba tan en la regió dels Galtchas com en lo Siah-Pouch, procedeix de una immigració europea. Díu aquest derrer autor que l' únich tipo d' origen assiàtich que s' introduhí a Europa en la etat neolítica, es lo braquicèfal Galtcha, a la vegada turanià y celta.

Lo primer qui exposà clara y rahonadament l' origen europèu del poble ary, fóu O. Schrader (310). Segons ell lo més antich establiment dels arys europèus se troba a la Europa septentrional y-ls dels arys assiàtichs en lo Iaxartes. ¿Vingueren los primers del Assia o los segons procedían d' Europa? Lo llinguista Schrader es d' aquest parer, fundat en la rudesa de les llengues europees superior al zend y al sànscrit; en que totes les llengues aryes tenían paraules pera designar la néu y-l glas (eran, donchs, pobles del Nort); en que necessitaren una gran extensió com a poble dedicat a la vida de pastoreig, en que no-s pot assenyalar una ratlla divisoria entre les branques europea y assiàtica de la familia arya; en que l'estat de civilisació dels arys abans de la separació s' acorda ab lo demostrat en les poblacions lacustres de Suiça de la etat de pedra, y en que les emigracions aryes eran dirigides cap al Sud y en certa manera vers al Est.

Los descobriments arqueològichs més recents han contribuit a generalisar aquesta opinió; los restes trobats de la civilisació neolítica revelan sa procedencia del mar Bàltich en les terres de Finlandia, ahont se conservavan encara al començament de la època històrica, y de la qual avuy se-n poden estudiar allí meteix restes evidents; en cambi no-s coneix fins al día centres de civilisació assiàtica en los que-s troben aquells elements prototípichs de la nostra civilisació. Se juntan a aquests elements, que-n diríam septentrionals,

---

(308) *Les Aryens au nord et au sud de l' Hindou Kouch*, 1 vol. en octàu, París, 1896.
(309) *Bullet. Soc. d' Anthropologie*, 1896 pl. 112.
(310) *Sprachvergleichung und Urgeschichte*, Iena, 1883.

los difundits per tota Europa y fins al Assia metexa per la civilisació anomenada *egea*, en lo Sud-Est del continent y en contacte ab los d'Egypte y Caldea. La gran antiguitat de la civilisació egea acaba pera convertir en més antichs encara als arys, negant-los sa suposada cultura superior.

Finalment, des del punt de vista etnològich, no més se sab que durant la època quaternaria invadiren la Galia, passant per la vall del Danubi y per grupos isolats, algunes tribus d'hòmens petits o de talla regular, de testa globulosa y cabells negres. Eran los pobles de raça mongola anomenats turanis. La llenga era aglutinanta com la de tots los pobles del Assia central, d'ahont procedían. Los descendents no emigrats de la metexa Assia entre-l mar Caspi y-l golf Pèrsich conservan aquella llenga, tan diferenta de la arya, y per lo tant, no es natural que justament ells importessen aquesta a Europa. A ells en tot cas o a una part d'ells, los ligurs, pot atribuir-se la introducció o adopció de la llenga vasca. Y la arqueología demostrant que són aquests emigrats assiàtichs los introductors del bronze, acaba de refutar la teoría de que sían ells los arys primitius, qual existencia en la Europa septentrional data de una època no gayre llunyana de la nostra Era.

¿Qui foren, donchs, los arys? L'ilustre antropòlech M. Zaborowski, després de disertar llargament sobre totes les teoríes presentades, acaba dihent que posteriorment als temps poch coneguts en que una gran part dels pobladors d'Europa se reculliren cap al Nort y que-ls emigrats turanis ja s'havían infiltrat per l'Oest y Sud-Oest, un poble del Nort refluí sobre-l Centre, l'Occident y l'Orient. De cap allargat com los nostres quaternaris, se diferenciavan d'aquests en varis punts, especialment per la cara més llarga, les òrbites més altes, la talla més crescuda y la testa més hermosa y gran. Son tipo nos es conegut ab lo nom de dolicocèfal neolítich. Per sa persistencia a travers de totes les èpoques, sabèm qui es l'antecessor directe de tots los nostres rossos purs de carnació rosada y transparenta. Son primer nom històrich es de Kimris y de Cimerià. No vingueren a Europa derrera dels braquicèfals, llur àrea geogràfica natural es aquell país de planes immenses, des del Dniepre al Rhin y al Sena, que respòn tant bé a les condicions exigides pera la patria dels arys. Y aquesta raça per compte de venir del Assia s'hi introduhí des de Europa durant la metexa època neolítica, en lo curs de sa escampada per tot lo nostre continent. La regió ahont se troba la llenga arya més arcayca, lo lithuaní, fóu fins al començament de la nostra Era un dels territoris inexpugnables de la antiga raça rossa.

La llinguística y la historia ensenyan que-l llenguatge ary té relacions estretes de filiació ab lo Finès, que la civilisació d'uns y altres tenía grans afinitats, y aquests fets s'han comprovat per la etnología al demostrar que en les terres ocupades per lo poble Finès, los cranis anteriors a la Etat mitjana són totalment distints als actuals influits per la raça Mongola y Slava.

Lo gran moviment d'expansió d'aquest poble abans d'introduhir-se lo

bronze, coincideix ab la naxença dels dialectes d'ahont devían sortir les llengues aryes. Aquests rossos trobaren en l' Assia aquells metexos turanis que emigraren a Europa, y com aquí, los dominaren, se barrejaren ab ells y ab motíu d'aquesta fusió semblaren los propagadors de les llengues aryes. Són ells, donchs, los rossos fills del Nort d' Europa, los iniciadors y pares del geni ary.

Ab aquestes paraules acabàm l' extracte del importantíssim estudi d' En Zaborowski, satisfets d' haver-lo trelladat a les planes d' un llibre català y per la innegable llum que porta als estudis protohistòrichs de les llengues.

La familia de les llengues indo-europees se composa de vuyt agrupacions principals:

1. L'indo-irani o ary. — 2. L'armeni. — 3. Lo grech. —4. L'albanès. — 5. L'itàlich. — 6. Lo cèltich. — 7. Lo germànich. — 8. Lo balto-slàu.

1. La agrupació *indo-irania* o *arya* està formada per les llengues indies y iranies:

A. L' *indi* nos es conegut per tres graus de sa evolució:

Vell o sànscrit, que té tres varietats: vèdich, èpich y clàssich.

Mitjà o pracrit, que comprèn gran nombre de dialectes.

Nou, que comprèn unes nou llengues y nombrosos dialectes.

B. L' *irani* conté mólts dialectes. Los principals són: lo persa y lo zend o avestrich.

2. L' *armeni* es una llenga coneguda des del segle v (a. d. J. C.) y parlada fins avuy.

3. Lo *grech*, conegut deu segles a. d. J. C., presenta gran quantitat de dialectes. La llenga dels escriptors, des dels poemes homèrichs, es artificial y literaria. Segons les inscripcions, los dialectes grechs poden agrupar-se axís:

A. Ioni-àtich: Assia menor, illes Iòniques y Atica.

B. Dori: Laconia ab Tarent y Heraclea, Mesenia, Argolida y Egina, Corinte y Corcira, Megara y Bizancis, Colonies peloponesies de Sicilia, Creta, Melos ab Thera y Cirenia, Rhoda ab Gela y Agrigento, altres illes dories del mar Egèu: Anafé, Astipalea, Telos, Kos, Kalimna, etc.

Pera acabar aquests llarchs preliminars, exposarèm la derrera classificació que conexèm més detallada de les llengues indo-europees, publicada per K. Brugmann en son *Abregé de Grammaire comparée des langues indo-europeennes* (París, 1905):

C. Grech del Nort-Oest: Epire, Acarnavisa, Etolia, país dels Eneus, dels Eteus, y Phtiotida, Locrida y Fòcida, Achaia y Eleu.

D. Arcadi-cipriota: Arcadia y Xipre.

E. Eoli o del Nort-Est: Lesbos y Assia menor eòlica, Tessalia del Nort y Beocia.

F. Pamfili.

Axís com a la fí del segle v a. d. J. C. se formà una llenga grega literaria ab la base dels àtichs, prompte també se creà un grech vulgar comú, que arribà a desterrar los vells dialectes. D' ell han sortit los moderns en lo segle v de la nostra Era, que-s dividexen en dues agrupacions: del Nort y del Sur.

4. L' *albanès* es poch conegut y plè d' elements presos d' altres llengues.

5. L' *itàlich* està format pêl llatí y-ls dialectes osco-ombrians.

A. Lo llatí nos es conegut des de 300 anys a. d. J. C. Mentres estigué reclòs a Roma y sos voltants no-s notan varietats dialectals. Les idees vingudes de Grecia crearen una llenga literaria que des del segle I a. d. J. C. se separà absolutament de la vulgar, la qual no-ns es mólt coneguda, mentres que la literaria ha tingut gran difusió. Los dialectes nasqueren ab la expansió del geni colonisador dels romans, que prompte féu al llatí llenga oficial de tota la Italia, ofegant les parles osco-ombrians, lo messapi, l' etrusch, lo celta y-l grech. Més tart la llenga romana s' extengué per Africa, Espanya, Galia, Iliria y Dacia, d' ahont nasqueren los dialectes y agrupacions dialectals avuy vivents: portuguès, espanyol, provençal (311), francès, reto-romàn y romà. Les diferencies entre ells són degudes més a la historia política diferenta d' aquests pobles que al temps que durà la romanisació o a la resistencia de les llengues vives que-ls llatins anaren suplantant en sa conquesta y colonisació o assimilació (312).

B. S' entén per dialectes osco-ombrians, alguns del centre y sur d' Italia, la major part del segle I a. de J. C., que-ns són coneguts per inscripcions.

6. La branca *cèltica* que abans s' extenía per quasi tot l' occident d' Europa, se divideix en dos grupos:

A. Lo britànich, compost del gal, bretó (encara vius), y còrnich (extingit fà cosa d' un segle).

B. Lo gaèlich, format per l' irlandès, l' escocès y-l manx (de la illa de Man), tots tres vivents.

7. Lo *germànich* se divideix en oriental o gòtich, norroés y occidental.

A. Lo gòtich, la llenga més arcayca del tronch germànich, nos es conegut sobre tot per la traducció de la Biblia feta pêl bisbe Ulfilas. Desaparegué lo gòtich ab los goths.

B. Lo norroès es la llenga del Nort escandinàu; lo forman quatre llengues literaries: islandès, noruech, suech y danès.

C. Lo germànich occidental se divideix en: anglo-saxó (anglesos y saxons); frisó, baix alemany, baix fràncech o neerlandès (holandès, flamench, brabançó y limburgès), y l' alt alemany ab varis dialectes.

---

(311) Aquest àutor també inclòu lo català en lo provençal.

(312) La qüestió del llatí té més complexitat de la que suposa Brugmann, com se veurà en lo curs d' aquest treball.

8. Lo *balto-eslàu*. Sèrie bàltica: prussià, letí, lithuaní. Sèrie eslava del Sud-Est: rus, búlgar y serbo-sloven. Sèrie eslava Occidental: txech-eslovach (txech, moravi y eslovach); soravi (alt y baix); lekh (polach, kachub, eslovins y polabi).

Y aquí acabàm aquesta introducció de generalitats etnogràfiques, digresions relacionades ab la filología, apuntades no sols per la llum que poden donar en una materia tan interessant, sinó principalment per orientar-nos al tractar del origen de la llenga catalana. Per altra part, no devèm, ni podèm ni sabríam insistir en l' estudi de res que-s referís a les novíssimes ciencies etnogràfica y antropològica, havent-ho fet tan magistralment, dintre del cos de la GEOGRAFÍA DE CATALUNYA, un autor dels mèrits y autoritat del Sr. Sampere y Miquel.

LLENGA PRIMITIVA DE CATALUNYA

Varies opinions sobre la nostra prehistoria llinguística.—Indeterminació actual d'aytals estudis.—Període històrich. — Conveniencia d' estudiar-lo des del doble punt de vista llatí o romà vulgar inseguint les dues hipòtesis plantejades. a) *Teoría llatina.—Roma colonisadora imposa de fet la llenga oficial.— Lo cristianisme, d' esperit universalista, es un potent vehicol de difusió del llatí.— La decadencia natural d' aquest vé ajudada per la del Imperi y la invasió dels barbres.— Les noves llengues, dites propriament novo-llatines, portan lo segell inesborrable de la llur filiació llatina.— Passatge notable de Littré.* b) *Teoría romana. Existencia del* sermo rústicus *en diverses modalitats simultànies ab la llenga del Laci. En ell s' ha d' estudiar lo naxement de les noves llengues vulgars sortides de la influencia en ell dels primitius idiomes locals de les terres colonisades. — Varies opinions. — La de Meyer Lubke. — Teoríes sobre lo llatí vulgar. — Opinions tretes de la obra d' En Molh. —* Chronologie du latin vulgaire. — *Impugnació d' En A. Carnoy en son estudi* Le latin d' Espagne d' après les inscriptions. — *Formació de les llengues vulgars. — Opinió romano-provençalista d' En Raynonard.*

Parlar de la llenga catalana abans de la època literaria, es disertar hipotèticament y sense proves, y l' intent de fixar son caràcter y forma en temps anteriors a la invasió romana, exposa a no dexar res clar ni definit. La idea que tením de la existencia d' una llenga catalana pre-romana, la metexa afirmació que no-s pot posar en dupte, de que en la nostra terra hi vivían hòmens y que aquests necessariament parlavan, es lo únich que podèm afirmar, y no cal prova. ¿Quina era aquesta llenga? ¿Fóu única o foren diverses? Aquí hem de dexar la paraula al historiador y ab los noms que-ns vaja donant dels pobladors de Catalunya (que pot-ser treurà de les investigacions filològiques), nosaltres, baix la seva paraula, hi anirèm afegint adgectius llinguístichs, y axís dirèm que la llenga parlada a Catalunya fóu semítica, fenicia, grega, ibera, celta, simultànea o consecutivament, y seguint la opinió d' alguns filòlechs moderns, dirèm també que fóu basca y fins podrèm dexar establert a les resultes de noves investigacions, que aquesta derrera fóu la dels indígenes o al menys la dels primers pobles de que tením noticia, qui, procedents de immigracions no descobertes, establiren per primera vegada en lo territori català son estat-

ge, sa civilisació, sa llenga. Un pacient gramàtich y etymòlech català ha volgut provar (313) que-l primer llenguatge que-s parlà en la nostra terra fóu semítich y ho fonamenta ab l' anàlisis dels noms topogràfichs. Dexèm-ho com a hipòtesi enginyosa y com un aspecte d'estudi per als filòlechs. En Sampere y Miquel (314) ja havía sostingut un criteri consemblant, mes decantant-se cap a la varietat del basch y-l *cheta*, y al efecte invocava varis noms de personatges catalans retrets per Titus Livi (*Amusitus*, *Bilistages*, *Indibilis* y *Mandonius*). Mes en los estudis d' aquests llinguistes (315) y en los dels qui des de paissos de refinada cultura filològica s'ocupan del naxement de les llengues modernes, no hi ha encara lo dato positíu que-ns porte a la afirmació segura o casi definitiva. Lo llinguista va treballant y l' historiador espera debades lo material que ell pot donar-li per establir-lo. Mentrestant impera en absolut la hipòtesi, que té mólt d'aparat més o menys científich y fins apriorístich, quan no-ns trobàm ab autors qui pretenen generalisar, ab aplicacions poch provades, aquells conexements que constituexen sa especialitat o sa preferencia. Dexèm donchs sentades les dues veritats següents: 1.ª Existencia d'una llenga; 2.ª Indeterminació actual del conexement d' aquesta llenga (316).

---

(313) Mossèn Grandía: *Gramàtica etimològica catalana*, Barcelona, 1901.

(314) *Orígens y fonts de la Nació Catalana*, Barcelona, 1878, y *Un estudi de toponomàstica catalana*, Barcelona, 1880.

(315) Perque no entra en lo nostre obgecte, prescindím d' exposar totes les teoríes aduhides pera explicar quines foren les primeres races qui poblaren Catalunya. En Pella y Forgas parla dels *Sards;* altres dels *Heteus;* En Brunet y Bellet impugna les teoríes admeses fins avuy. Nos trobàm en lo regnat de la hipòtesi.

(316) L'infadigable apòstol de la llenga catalana, Mossèn Antoni Alcover, en lo vol. II de son *Botlletí del Diccionari de la Llengua Catalana* (1904-1905), a propòsit de la obra gramatical de Mossèn Grandía, quals conclusions semítiques refuta, diserta llargament sobre l' origen de la llenga catalana. Veusaquí les conclusions de son erudit escorcoll: I. Els romans no trobaren dins Espanya una metexa llenga per tot, sinó varies (Vid. Strabo III de *Situ Hisp*). II. Aquestes llengues eran tan diverses de la llatina, que-ls llatins no les entenían ni sabían pronunciar mólts dels noms de les ciutats espanyoles, pertenexents a n' aquelles llengues (Vid. Ciceró *De divin*, II, 64; Plin.: *Nat. Hist.* III, 1; Pomp. Mela: *Geogr.*, III); III. Lo sistema gràfich de les inscripcions ibèriques conegudes no indica cap diversitat idiomàtica dins tota la península y la *Narbonesa*, en no ésser dins *Turdetania* (regió de Huelva), dins la regió sur de Portugal y dins una faxa de terra de Jerez fins a Màlaga, ahont s' hi veuen uns sistemes especials d' escriure. IV. Les inscripcions pre-llatines trobades fins avuy dins la península y la *Narbonesa*, indican la existencia d' aquests idiomes: *a)* l' *ibèrich*, dins la Espanya *Citerior* (quasi tota la península, fora alguns endrets de la regió sur), y la *Narbonesa*; *b)* lo *púnich* a les colonies, just ports de mar, sense gayre ingerencies terra endins. *c)* lo *turdetà* dins la *Turdetania*; *d)* lo *llibi-fenici* dins aquella faxa de terra de Jerez a Màlaga; *e)* y un altre idioma desconegut a la regió sur de Portugal. Los territoris dels segón, tercer, quart y quint, tots plegats, no componen res devora-l del primer. V. L'idioma *ibèrich* uns lo fan *fenici, semita* o *pre-semita;* altres *aglutinant, turani o chamita;* altres barreja de *semita* y *turani;* altres *celta*, y altres no *celta* sinó d' una altra branca *indo-germànica*. VI. La invasió *cèltica* motivà una influencia *cèltica* prou forta dins l' *ibèrich*, que, segons les claricies de la toponimia y de les inscripcions, se fà sentir dins tota la península, Aquitania y la *Narbonesa;* però no dins la Vasconia ni dins la regió del Ebre fins als Pyrinèus y la mar; de Çaragoça fins a Segorb y la mar, y de Sagunt pêl litoral fins a la Bètica. VII. Dins la regió sur, centre, est, nort-est d' Espanya, en temps de Strabó, Plini y Ptolomèu, hi havia poblacions, los noms de les quals s' explican verossimi ment per via del *vasch* actual. Aquells noms són prou nombrosos y llur consemblança prou viva per colegir que antigament dins una gran part de la península parlarían

Hem de sortir d' aquesta nebulosa, que constitueix la prehistoria de la nostra llenga, hem d' acostar-nos a la època en que un poble de gran cultura literaria vingué com a conqueridor als dominis de Catalunya, pera entrar de plè en lo período històrich. Los grechs, en ses primeres irrupcions a les costes de França y Espanya, no portaren com a instrument auxiliar de conquesta les sonoritats de sa llenga. Vingueren ab lo nom de comerciants y sa acció de poble colonisador quedà reduhida a les localitats ocupades de la costa mediterrània, dexant lleuger rastre de sa llenga en la que parlavan los naturals. Aquest segell de la convivencia en part del territori de Catalunya de grechs, rodis y focis, pot-ser fóu lo rellevant que sembla devía ésser la emprempta d'un poble de civilisació superior. Mes la dominació itàlica o llatina, militarista y assimiladora, dexà borrosa y gayrebé illegible aquella marca com la de totes les civilisacions que en temps anteriors nos havían donat nous elements informadors del caràcter de la civilisació y del llenguatge de la població autòctona.

Es donchs precís que arribèm a la conquesta y dominació romana pera fer afirmacions llinguístiques respecte del català, acompanyades de fonament històrich.

Pera dexar explicat lo gènesis de la actual llenga catalana, exposarèm dues versions: La 1.ª o hipòtesi *llatina* es la que fóu més generalisada entre la gent docta y per tant acceptada per la generalitat d'autors; segons ella la nostra llenga s' anomena *neo-llatina*, com altres del mitgdía d' Europa, per ésser filla directa del llatí. La 2.ª o *romana* la explica com evolució natural del *sermo rústicus* o llatí vulgar en ses varies modalitats, y es la que va obrint-se més camí entre-ls estudiosos.

Teoría llatina: La vinguda dels Scipions a Espanya pera contrarrestar l' avenç dels cartaginesos a Italia (218 a. d. J. C.), es una data memorable de la nostra llenga. Siscents anys dominaren Catalunya, jatsia que-l primer terç d' aquest llarch período fos destinat a la conquesta y subjugació. La llenga catalana degué experimentar les primeres influencies llatines des del temps de la pau octaviana, o sía quan lo primer Emperador de Roma, segons la clàssica frase perpetuada per tots los historiadors, tancà les portes del temple de Janus pera consagrar-se a difundir la civilisació romana per totes les terres de son vastíssim imperi. Los quatre primers segles del Cristianisme, casi coincidents ab los del imperi de Roma, ho foren de compenetració en totes les esferes de la

---

una llenga diferent de la celta y anterior a n' aquesta dins tals regions, y parenta de la vasca actual, sense que-s pugan definir los graus de tal parentesch ni de tal consemblança. Y després afirma en altres dues conclusions la desconexença que tením de la antiga llenga ibèrica, acabant ses conclusions lo docte vicari general de Mallorca, ab una hipòtesi sobre la calitat de la antiga llenga dels íbers. Com se veu, l' apàrat científich de més força no es prou potent encara pera treure-ns de les vaguetats hipotètiques en les quals ja-s trobava en los primers anys del segle XVII, lo nostre bon Pujades, quan deya (*Crònica Universal de Catalunya*, f. 9. d.) parlant de la llenga primitiva d' Espanya, que es cosa tant duptosa y confosa com la metexa confusió de les llengues.

activitat. Los romans respectavan la relligió dels pobles vençuts y fins acceptavan sos déus dintre de llur complexa teogonía, mes en cambi los hi imposavan lleys y llenguatge. Es de suposar que durant la dominació los pobles de la península continuarían dividits en la forma antiga, encara que subgectant-se a la divisió administrativa del dominador; més la imposició dels elements integrants de la vida pública, la necessitat de conviure ab los qui la regían y representavan, lo desitg de obtenir càrrechs y honors y altres causes semblants, facilitarían la evolució lenta cap al romanisme en totes les esferes, com efectes de la doble superioritat d' aquella civilisació imposada. Lo poble romà s' acreditá d' hàbil colonisador respectant de dret les costums de ses colonies y imposant-los-hi de fet les propries; axís lograva mansament lo que debades haurían pretès ses llegions aguerrides. La romanisació se logrà en les ciutats (cada vegada més honrades ab concessions del dret itàlich y ab privilegis honorífichs) que en les comarques, a les que no pretengueren arribés sa fèrula de conqueridors y tractaren ab especial respecte. La influencia dels escriptors com a portaveus d' una literatura robusta y dominanta, representa la fòrmula del predomini. Espanya donà a Roma alguns de sos millors literats y aquests, quan parlavan de la patria, retreyan la llenga usada pêl poble, aquella llenga quals monuments literaris nos són desconeguts y que havía de reaparèxer bastants segles més tart en mitg de la corrupció de la llatina ja desfeta per les allàus dels barbres invasors.

Lo fet, donchs, de la plena dominació romana durant cinch centuries, lo caràcter de la metexa, absorvent com a propria d' un poble de més refinada cultura y de indiscutible prepotencia, ja dexan explicada la llatinisació del llenguatge que parlava lo poble al consolidar son domini (317). Lo Cristianisme fóu altra causa, no tant per la metexa doctrina com per son caràcter de universalitat, que exigía unitat en la acció y en la predicació; la metexa Roma dels emperadors fóu la Roma dels papes; la relligió cristiana acceptà prompte lo calificatíu de romana, abandonant lo d' hebrea o galilea que tingué en son gloriós començ; llatines foren les primeres obres catequístiques y llatins los primers llibres sagrats entregats a la devoció y al estudi hermenèutich; los apòstols dels temps heròychs del Cristianisme utilisaren lo gran instrument d' unitat pera sa providencial missió y al conquerir l' esperit de la gentada pera la causa de Jesucrist, lo junyiren definitivament a la llenga catòlica o universal per excelencia, que avuy la Esglesia conserva encara en sa liturgia, no solzament com a recort històrich, sinó també com a instrument de catolicitat (318).

---

(317) Díu Estrabó (l. 4.) que-ls habitants de la provincia Narbonesa durant lo regnat de Tiberi, parlavan usualment la llenga romana. Adverteix que aquest fet pot aduhir-se també en defensa de la segona teoría, si prenèm la llenga romàna, no com a sinònima de la llatina, sinó del *sermo rústicus*.

(318) La Esglesia accepta lo llatí, mes menyspreua ses elegancies literaries. Axís pogué dir Sant Agustí que Déu entén al idiota que díu *inter hominibus*, per comptes de *inter homines*.

Y al venir la decadencia del Imperi, la relaxació de costums y les amenaces dels barbres en lo segle III, la llenga llatina anà perdent la suprema elegancia que li havían donat los grans autors, per més de que lo poble, encasillat en varies modalitats dialectals, may la hagués parlada com ells la escrivían; lo geni de la llenga anava esmunyint-se y baxant de calitat mentres lo poble seguía precipitant sa devallada, durant la qual vegé com poch a poch se corrompía lo llenguatge en les boques d'aquells romans o romanisats que ja no sabían portar la toga ab lo noble cayent de Cató y de M. Scèvola. La invasió dels barbres no fóu la determinant ni la causa única de la decadencia del Imperi, ni matà la llenga llatina com alguns esperits simplistes suposan; fóu una de les causes. Com díu en Littré (319), quan ells arribaren en grans masses ja feya mólt temps que-l llatí clàssich perdía lo séu imperi y que-l llatí popular l'anava modificant al compàs de les metexes tendencies que havían de prevaldre després en les llengues romanes. Lo que pot assegurar-se es que la invasió bàrbara, desviant-se de la tradició, disminuint les escoles y posant als germànichs al cap de les classes superiors, dintre del llatí vulgar donà la supremacia a formes poch clàssiques, a les paraules més rústegues y menys refinades y mentrestant lo llatí corrent seguía sa decadencia natural y inevitable, coincidint tot cap a sa transformació en les llengues romanes. Aquestes, donchs, foren barbres en lo meteix grau que la llatina al separar-se del tronch ary.

Veusaquí, donchs, com aquella llenga primitiva del Laci que tingué prou força expansiva pera escampar-se ràpidament per tota la península italiana, expulsant lo grech cap al Mitgdía, l'etrusch cap al Centre y-l gal cap al Nort, y després anà reduhint y anulant lo domini d'aquestes llengues y les que-s parlavan en la Galia y Espanya (celtes y ibèriques) (320), després d'afiançar son imperi per la major part del món conegut, dexà arrels tan fondes que, al venir-li la hora fatal de sa desaparició, marcà sa emprempta inesborrable, que determinà una unitat de raça sobre la varietat de nacions redivives y dintre de la complexitat de les noves llengues, branquillons nascuts de sa ben nervuda soca.

Tan fondament llatines foren aquestes llengues, no sens motíu apellades *romanes* o *neo-llatines,* que, com díu un eminent llinguista, cada una de elles, dintre de sa modalitat propria, respecta los caràcters específichs de la llenga mare. Aquest fet incontestable confirma novament la idea de la desaparició quasi absoluta de les llengues primitives al contacte del llatí, lo celta, l'íber, l'etrusch, de contextura entre sí tan divergenta y ensemps tan separada del llatí, desaparegueren ab aytal llestesa, que-ls faltà la brahó defensiva suficien-

(319) *Latin Merovingien,* apud. *Etudes,* &, París, 1880.

(320) Turdetani autem, maxime qui ad Baetim sunt, plane romanos mores assumpserunt, *ne sermones quidem vernaculi memores,* ac plerique facti sunt latini... in quibus (hispanis) sunt celtiberi quondam omnium maxime feri inhumanique habiti (Strabó: *De Rerum Geographicarum,* llib. III)

ta pera alterar cada un per son costat la morfología de la llenga oficial. L'accent d'aquesta queda perpetuat en ses filles, que-l respectaren estoycament perque tenían la orella llatina. Lo llatí baix o vulgar fóu comú a totes en diversos graus y aspectes de corrupció y esdevingué lo trànzit a les llengues modernes. Copiàm lo següent passatge d'En Littré, perque explicant quins són los punts essencials que caracterisan les llengues romanes, determina ensemps lo procés de filiació. Aquests punts, díu l'autor de la *Histoire de la langue française,* són comuns entre les susdites llengues y demostran la uniformitat de sa creació. Veuse-ls aquí. Se presenta de primer la pèrdua del cas, la destrucció de la declinació llatina; les llengues romanes sols distingexen, per mitg de la flexió, lo singular y lo plural. Ademés introduhexen en son sistema un important element discursíu que faltava al llatí, y es l'article, tant lo definit com l'indefinit, y donan aquesta missió a *unus* y a *ille,* que-s convertiren d'adgectíu y de pronòm en article, gran pas pera conseguir precisió de llenguatge. Totes elles en los verbs experimentaren iguals mutacions; enriquiren la conjugació en los temps passats per mitg dels temps composts y també la enriquiren encara més mitjansant lo condicional, y com lo futur llatí ab la terminació *abo, ebo* y *am,* no s'avenía ab lo caràcter expressíu de les noves parles, resolgueren donar-lo ab una combinació que satisfeya lo sentit y la orella, y ho conseguiren ab la fusió orgànica del verb *haver* y l'infinitíu (*amaré-amar-he*, jo he d'amar). Totes abandonaren lo passíu llatí, dexant ses funcions al auxiliar *ésser* y-l participi passat. Totes dexaren lo neutre, conservant no més los dos genres fonamentals, masculí y femení. L'adverbi, per sa metexa especialitat, prova com les influencies que actuavan sobre-l llenguatge eran iguals a Italia, a França y a Espanya; les terminacions adverbials llatines no satisfeyan lo geni de les noves llengues; los sufixes en *ter* o en *e* (*fideliter*, *sane*), s'haurían confós des del moment en que aquestes los haguessen acomodats a la llur eufonía ab los sufixes dels noms y adgectius; desaparexent la grafía del adverbi, aquesta conseguiren assegurar-la ab lo nom llatí *mens;* al que donaren lo sentit de *forma, manera,* juntant-lo al adgectíu, y com *mens* es femení, l'adgectíu sempre ho es per informació del sufixe (*saine-ment, sana ment, sana-mente*). La comunitat en la formació de les llengues romanes, queda també comprovada ab la acceptació comuna dels neologismes germànichs.

La elaboració de les noves llengues fóu, donchs, uniforme y se féu ab la base comuna de la sintaxis de la llenga mare, que no-s perdé ni s'ha perdut encara, malgrat la variadíssima diversificació de sos dialectes y la constant irrupció de paraules noves y barbres.

La filología comparada ha donat móltes rahons pera dexar demostrada la teoría llatina. La contradicció d'aquesta tesis produhirà tan sols una xorca discussió sobre paraules, o, tot lo més, sobre conceptes secundaris, donchs lo més a que poden aspirar los *anti-llatinistes* es a que-s varíe quelcòm lo

procés genèsich de elaboració llinguística, y per compte d'assegurar que la llenga del Laci no dexà cendra ni pols de les indígenes en los paissos de que se possessionà com conqueridora, pot-ser podría dir-se que sota les cendres hi resta qualque braseta de calíu que, ab la gran escampada produhida per les ventades del Nort, relluhiren de nou pera dexar son rastre candent en les noves llengues engendrades per la prolífica y sana llevor llatina durant sis segles de domini (321).

Sense contradir la fonamentada explicació d' En Littré, bé se pot accentuar sa afirmació de que-l trànzit o pont del llatí cap a les llengues vulgars, fóu lo llatí rústech, lo qual junt ab la literatura clàssica, constituexen los dos elements llatins de les susdites llengues. No possehím lo glossari complert de la baxa llenga per poder classificar tots los mots romans segons son origen. Ademés, no-s pot donar com dato y temps exacte de la aparició d' un mot, sa casual inclosió en una obra determinada, y també, com díu En Díez, l'estat de civilisació a que havían arribat los romans, l'art, industria y costums llurs, suposan un dipòsit de mots ben superior al que-ns han llegat (322).

Teoría romana. — Mes ja que encara-ns movèm en lo terreny hipotètich y perque en qüestions d'aquesta mena es forçós que-s digan tots los parers, assajarèm de formular aquest sobre la procedencia romana o rústega de les llengues dites llatines, que ha sigut iniciat per algún autor y podría mólt bé resultar un punt de vista més segur per abraçar la qüestió del naxement de les llengues dites neo-llatines. Fugím abans de tot del fetixisme de la paraula; desprecièm per un moment la paraula *llatina* en son sentit ample de sinònim de romana y atribuím a la llenga dels dominadors lo que abans d'ara tàcitament otorgavam a la llatina, que en son sentit extricte es la que-s parlava en lo Laci, y posteriorment per extensió s'aplicà a la que parlava la gent romana (paraula que també representa una altra extensió). Y axís dirèm que hi havía una llenga de alt conrèu literari, de valor oficial y coneguda de les classes doctes (clàssica), que era la llatina, y que paralelament a ella vivían una munior d' altres tant o més acostades que la llatina a la soca comuna, que són les que parlava lo poble, les que usavan los soldats, la dels triunvirs, dels cònsols y dels emperadors, y pot-ser les metexes o mólt semblants a les par-

(321) Explica clarament aquest punt, a més dels autors citats y altres, dels qui consideràm inútil fer-ne llista, En Milà y Fontanals, en son treball *Origen de las lenguas neolatinas* (Ob. comp., v. V).

(322) Veja-s la llista de glossaris romans del baix temps, que cita En T. Díez (*Introduct.*. pls. 37 y 38), per ordre d' importancia, o *Orígenes-Etimologías de San Isidoro*. Lo glossari de *Placidus*. Les *Gloses* de Cassel (s. VIII), publicades per W. Grimm, 1848. Lo vocabulari Saint Gall (s. VII), publicat per Wackernagel (*Lesebuch*, I, 27), y en les *Denkonœler* de Hattemer, I, 11. Les *Gloses* de Paris, publicades per Graff (*Diutiska*. I, 128). Les de Schlestad, editades per Wockernagel *Haupts Zeitschrift*, V, 318). Lo *Vocabularius optimus*, del meteix Wackernagel, Basilea, 1847. Les gloses llatines anglosaxones d'Erfurt, publicades per Œhler; *Iahrbücher der Philologie*, de Joahn y K'otz, y alguns diàlechs alemanys llatins del segle IX, editats per W. Grimm l'any 1851. Cita, per últim, especialment lo text de la lley Sàlica, comentat des del punt de vista filològich per Pott y altres textes jurídichs. Lo *Glossarium* de Du-Cange (ed. moderna) es lo millor y de més útil consulta.

lades en los territoris gals y hispànichs quan aquells soldats consolidaren en ses victorioses expedicions lo domini de Roma. Lo *sermo rústicus,* de que-ns parlan los autors considerant-lo com a corrupció de la llenga llatina, única regina y senyora en tot l'Imperi, podría ésser la munior de ses llengues afins o pariones menys afavorides que aquella y tal vegada alguna d'elles sa causant o genitora. La tan retreta sentencia de Sant Agustí (323): «Roma, la Senyora del Món, procura imposar a sos sotsmesos lo jou de sa llenga junt ab lo jou de la esclavitut», y la altra de Valeri Màxim (324): *quos scilicet latine vocis honos per omnes gentes venerabilior diffunderentur,* podían referir-se a la veritable llenga llatina, la literaria, la oficial, la exclusiva del Laci, en lo sentit de que era imposada en les escoles, en les curies, en totes les rodes governamentals y administratives del Imperi, una tàctica semblant a la seguida a Catalunya ab lo castellà. Mes, com la llenga catalana entre nosaltres, fora de la vida oficial y dels escrits y paraules de la gent poruga, rutinaria, servil o compromesa, la llenga vulgar, lo *sermo rústicus* (axís lo batejavan los intelectuals), tenía vida plena en aquelles societats romanisades. La vida oficial del llatí ofegà tota manifestació pública y literaria mentres l'Imperi, y, naturalment, sa llenga, tingueren prou virtualitat per mantenir lo predomini, y a mesura que aquella anava minvant, reaparexía la llenga viva, la popular. Les estrelles quedan esborrades y sembla que s'esfuman en la ampla volta del cel quan lo sol escampa per ella sos raigs enlluhernadors, mes quan vé la posta y ab ella les primeres ombres de la nit, ara la una, ara la altra, totes reaparexen ocupant son meteix lloch, del que sols una passatgera llum les havía eclipsat. Axís pot dir-se que succehí ab lo domini del llatí y la aparició de les noves llengues. Aquestes, donchs, són romanes y no llatines, donchs procedexen de la pacífica evolució dels *sermones rustici.*

Los autors de la *Histoire litteraire de la France* (325), o millor dit Dom Rivet, tractan de defensar son *llatinisme* ab autoritats y cites que sols provan la imposició de la llenga llatina o sa acceptació per prelats o gent docta. Aquella admiració o orgull que demostrava Marcial quan explicava que l'aplech de sos epígrames estava en mans dels ciutadans de Viena, de França—lo vell, lo jove, lo noy, la casta donzella y l'home trist—¿què més pot significar sinó que aquell poble tenía una educació bilingüe, de la que-n som los catalans un víu exemple? L'altre fet que invocan los de la *Histoire litteraire* de que-ls naturals de la Galia anavan a la capital del món a pretendre les funcions d'advocats, d'oradors, de professors de gramàtica, pot-ser es degut al conexement que aquests tenían de la llenga grega. Altres arguments semblants que ab abundancia se donan en la gran obra dels bene-

---

(323) *De Civitate Dei,* I. 19, c. 7. *Opera data est ut imperiosa civitas non solum jugum verum etiam linguam suam domitis gentibus per pacem societatis imponeret.*

(324) *Dictis et factis*, I, 2, c. 2, n. 2.

(325) *Avertissement*, v. 7.

dictins, no provan més que un conexement quasi familiar de la llenga llatina per part dels pobles sotsmesos (326); mes no arriban a negar la coexistencia d'una altra llenga vulgar quasi desconeguda, y sols suposada dels filòlechs moderns perque no dexà monuments escrits. Lo bisbe M. de la Ravallière, impugnador de la teoría *llatinista*, contra la qual va dirigida la copiosa sèrie d'arguments de la *Histoire litteraire*, suposa que la llenga vulgar dels gals era l'antich cèltich, en la que s'infiltrà la llenga rústega.

S'ha de negar, perque no es llògich, que dintre de la torra d'ivori en que estava tancada la divina llenga del Laci, perfeccionada per los grans autors ab la selecció platònica de tots los refinaments vocals y idealògichs de les llengues de Roma, que dins de la llenga típica y ideal, digna dels déus, hi poguessen entrar les invasions cèltiques o ibèriques, quan les metexes dels barbres del Nort s'aturaren devant d'ella per fer-li reverencia y prestar-li vassallatge. Lo *sermo rústicus*, es a dir, lo romà (327), que no era lo llatí del Estat ni-l dels sabis, fóu la llenga més o menys corrupta que podía rebre y havía rebut des del temps de Juli Cèsar, algunes influencies morfològiques dels llenguatges primitius y que al cap de vuyt segles de treball germinatíu dintre son sediment popular, al sentir-se alleugerida de la imposició del idioma oficial, gosa a manifestar-se a la llum del día com llenga plena, formada, ab flayre de primitiva, perque era verge encara de tota complicació y estudi literaris. Eran les llengues romanes que pogueren goxar sota terra vuyt segles, durant l'imperi dels romans y mentres la tradició llatina renaxía baix lo ceptre dels wisigoths, sos nous padrins y propagadors, per altra part interessats en mantenir la tradicional fòrmula d'unitat y-l provat instrument de domini.

Diuen los *romanistes* més *a outrance:* lo romà rústech o era una llenga germana del llatí o una altra anterior que podría considerar-se com a sa antecedent o genitora, y en tot cas s'ha d'admetre un predomini d'aquesta, causa o efecte de son exquisit conrèu literari. Si creyèm que era germana, la podèm atribuir a algunes de les regions italianes d'ahont sortiren los soldats romans qui entraren triomfadors a Espanya y Galia y s'establiren en elles colonisant-les *more romano*. Si creyèm, en cambi, com es més natural, que era anterior a la llenga llatina y causant de la metexa, podèm perfectament dir que era la propria llenga cèltica que parlavan los pobles espargits per la Galia y les penínsules espanyola y italiana. Apoyant aquesta opinió se cita

---

(326) Com passa entre nosaltres, lo poble *entén*, mes no *sab*, la llenga oficial.

(327) L'anotador de la *Histoire litteraire de la France* (1867), v. VII, pl. 691 (Mr. Paulin Paris), se declara contrari al criteri *llatí*, tan aparatosament defensat pêl benedictí Dom Rivet, y arriba a afirmar que ab les metexes rahons que aquest invoca, pot formular-se la següent conclusió: Los gals aprengueren dels romans lo romà, que aquests parlavan abans de vèure-l escrit y de saber distingir ses regles de les regles de la llenga que ells abandonavan; de aquí naxía una mala pronunciació, una sintaxis híbrida, una llenga realment diferenta del llatí gramatical; llenga que pot-ser los conqueridors romans de les Galies, preferían al llatí de Terenci o de Cèsar.

la del celtòlech Buller, qui desprès d'afirmar la gran semblança que existeix entre-l celta y-l llatí, assegura que aquest se formà del celta y del grech. ¿Qué tindría d'extrany que per tot lo Mitgdía de França y-l litoral mediterrani d'Espanya se parlés una llenga anàloga al llatí, essent axís que les influencies grega y cèltica també coincidiren com en lo Laci?

Du-Cange, en l'erudit prefaci de son insubstituible *Glossari*, díu que la llenga romana es diferenta de la llatina; la primera es la vulgar y s'anomenava romana perque la parlavan los romans que seguiren habitant les Galies y Espanya desprès de la invasió dels pobles septentrionals; com a diversa del tronch de la casticitat llatina, també era apellidada constantment *lingua rústica* per tots los autors y documents de la baxa llatinitat. Ja Marcial deya (328) que-ls fills dels celtes y-ls íbers possehían un llenguatge *(nomina rústica)* més dur que sa propria terra y que era indigne del vers llatí. Plautus ja distingía la *lingua nobilis* de la *plebeya*. La *urbana* o *clàssica* (de les classes altes) se diferenciava de la *vulgaris* o *rústica* que Quintilià anomenava *quotidiana*, Vegeci *pedestris*, Sidoni *usualis*, y també se-n díu *vernàcula* o llenga dels esclaus. Aulus Gellius adverteix que-ls barbarismes corrents no pervenían dels barbres, sinó de la parla rústega.

Donarèm per acabat aquest tema, quals línies generals hem procurat traçar, copiant la opinió de Meyer-Lübke (329), que es la més autorisada entre-ls moderns filòlechs:

«S'ha establert una distinció entre la llenga romana y-l llatí vulgar. Al costat de la llenga llatina escrita fixada en ses formes durant mólts segles, hi havía a Roma la llenga de la conversa, empleada per la gent lletrada y particularment per lo poble, la qual ab lo temps y la extensió del llatí s'allunyà cada día més de la llenga escrita. Les diferencies locals, potser insignificants al principi, aumentaren al ensorrar-se l'imperi romà, en que les relacions dexaren d'ésser recíproques y que en lloch d'un imperi homogeni se formaren tants estats isolats y independents uns dels altres. Axò succehí vers l'any 600, data de formació de les nacions romanes. Mes si se tracta de fixar en aquesta època l'origen del desenrotllo llinguístich romà, en oposició al llatí vulgar, no-s pot seguir l'estudi per la ignorancia quasi complerta de la llenga popular en dita època. Y, ademés, l'escullir aquesta època sería cosa arbitraria, donchs les idees de llengues y de nacionalitat no són ben idèntiques. Si anomenàm llatí vulgar gal per oposició al francès, lo desenrotllo que-l llatí ha pres a la Galia durant l'imperi, designarèm una cosa essencialment diferenta del llatí, mes no del francès. La diferencia entre lo llatí vulgar gal y l'antich francès, es en lo fons la metexa que hi ha entre l'antich francès y-l modern. La expressió de llatí vulgar, en tant que s'aplica a

---

(328) Llib. I, epígrama 135.
(329) *Grammaire des langues romanes*, trad. per Eugène Rabiet, (París-Welter), 4 vs. 1889-1906.

quelcòm diferent del romà, sols serà empleada en dos cassos: 1.er Com designació del llatí vulgar en les comarques ahont no s' hi ha desenrotllat una nació romana: Africa, Bretanya o Germania. 2.ón Per los fenòmens que no-s poden explicar per les lleys fonètiques de les llengues romanes isolades y que per l' acort de totes les formes romanes resulta que datan d' abans de la separació (330).»

Teoríes sobre-l llatí vulgar. — Del lluminós estudi de F. George Molh *Introduction a la Chronologie du latin vulgaire* (331) hem pres algunes notes curioses que serviràn al llegidor pera orientar-se respecte a la naturalesa del llatí vulgar, tan relacionada ab l' origen de la llenga catalana.

Afirma l' autor que Max-Muller y Littré varen confondre lo llatí vulgar ab lo baix llatí dels notaris merovingis. Altres més generosos digueren que les llengues romanes datan de la conquesta de les provincies feta per les llegions romanes. Edélestand du Meril (332) axís ho prova, mentres Still (333) sosté que l' origen del llatí vulgar està unit al de la colonisació romana, a les primeres colonies trameses per Roma al Laci y a la Sabina.

(330) Veja-s, a títol de curiositat, les següents notes soltes, que hem espigolat de diferentes obres, sobre la existencia de la llenga vulgar durant lo domini llatí en ses varies èpoques. Ciceró considerava lo llenguatge d' un mal orador tan ridícol *tanquam si Pœni aut Hispani in Senatu nostro sine interprete loquerentur (De div,* I, 2). Recomptan los historiadors romans que al emperador Alexandre Sever se presentà una sacerdotissa druida, profetisant calamitats en idioma galià. Quintiliá se quexava de que en los teatres y circhs se solen sentir més paraules barbres que romanes *(Instit. orat.*, I, 5). Ciceró advertí a Brutus, nomenat procònsul de les Galies, que allí sentiría paraules poch corrents a Roma. Valeri Màxim (llib. III) explica que Dècius Brutus en los derrers temps de la República pogué escapar-se de Bolonia a Aquilea, perque sabía lo llenguatge d' aquells pobles. Lo meteix Quintiliá díu que en bon llatí no-s deu dir *due, tre, cinque, quatordice.* Pompèu Festo se quexa de que en lo Laci, la patria del llatí, ja ningú sapigués parlar-lo propriament. En l'any 583, regnant l' emperador Maurici, mentres lo general Commentiolo guerrejava ab los huns, una mula llençà a terra sa càrrega, y aleshores los soldats cridaren en llur parla: «*torna, torna, fratre!*». Havent Justinià fet presoner a cert rey barbre, li manà que segués al séu costat y después l' intimà pera que retornés les provincies conquerides, a lo qual respongué aquell rey: *non dabo.* Y l' Emperador replicà: *daràs.* Díu St. Isidor *(Etim.*, I, 32) que Cecili apuntà cent menes de solecismes que devían èvitar los qui volguessen escriure correctament. Sant Agustí, qui en lo cap. I de sa *Vita Beata,* cità algunes de les paraules vulgars més usades, s' alaba en ses *Confessions* (I, 14) d' haver après lo llatí sense càstichs. Sant Geroni anomena *trilingües* als marsellesos. Septimi Sever admeté los fideicomisos escrits, no sols en llatí o en grech *sed etiam lingua púnica et gallicana (Digest.*, XXXII). Se llegeix en los Actes de Mabillon *(Os. Bened. seculo,* III, p. 3), que en temps de Carlemany, un espanyol que anà a refer sa salut a Fulda, entengué perfectament un sacerdot perque era italià. Retrèu la *Histoire litteraire de la France* (v. VII, pl. 34), que al començament del regnat del meteix Carlemany, uns frares li presentaren un missatge ab les següents expressions (que també se llegexen en les lletaníes que usava la cort d' aquell personatge abans d' èsser Empèrador): *ora, pro, nos, tu lo juva.* En la esmentada colecció d' En Mabillon *(Op. cit. sec.* IV, pl. 335), se díu que Girart, abat de Sauve-Majeure, alaba a son superior S. Adalhart, abat de Gorbie, per sa conexença de les llengues: *Qui si vulgari, id est, romana lingua loqueretur, omnium aliarum putaretur inscius...; si vero teutònica, enitebat perfectius; si latina, in nulla omnino absolutius.* Per últim, l' historiador C. Cantú (v. III, pl. 189, nota 4.a) presenta mólts exemples de modismes y construccions populars, extrets de la Biblia, que demostran la evolució del llatí o la infiltració en ell de la llenga rústega.

(331) Paris, E. Buillon, 1899. Forma lo fascicle 122 de la Biblioteca de l'*Ecole des Hautes Etudes.*

(332) *Essai philosophique sur la formation de la langue française.*

(333) *Die lokalen Verschieden heiten der latein sprache,* 1882.

En l'any 1884 se fundà l' *Archiv für latenische lexikographie,* que-s dedicà ab gran precisió científica al estudi del llatí, y al meteix temps que-l llatí literari estudiava lo vulgar, tan abandonat dels romanistes; en 1888 Meyer-Lübke reconstruí la gramàtica del llatí vulgar. La cronología d'aquesta llenga era desconeguda, y mentres lo meteix autor reconeix la impotencia dels actuals sistemes científichs pera traçar-la, En Gröber féu la prova y trobà los elements del llatí vulgar cronològicament en les següents llengues: *a,* sard, *b,* espanyol (castellà), *c,* portuguès, *d,* català, *e,* provençal, *f,* francès, *g,* rètich, *h,* rumà, y *i,* italià; afegint que la semblança o concordancia del sard y l'espanyol (castellà), permet remontar la forma vulgar fins l'any 200 a. d. J. C., axís com la conformitat del italià y-l llatí clàssich exclòu la possibilitat d'una forma vulgar diferenta (334).

En Molh demostra ab exemples la imprudencia de tancar lo llatí vulgar en l'encasillat d'una cronología absoluta. Les formes del llatí arcàych, de la *prisca latinitas,* que ja Ciceró respectava com a cosa morta, abundan en les llengues romanes y se citan sovint. La *prisca latinitas* es, donchs, lo primer fons o basa del llatí vulgar. Alguns romanistes ho negan, entre ells Max Bonnet (335), qui combat la idea de que-l llatí vulgar y-l clàssich hajan estat dos idiomes diferents, en lo qual s'ha de dir que té rahó, perque no ho són, sinó dues formes diverses d'una metexa llenga. Gorra (336) nega en absolut la existencia del llatí vulgar, y, en cambi, Gabelentz (337) la compara ab l'argot dels criollos. Gröber y Molh justifican sa teoría de que-l llatí antich se conservà millor fora d'Italia, dihent que-ls pobles del Laci y de quasi tota la Italia trobavan en lo llatí una llenga idèntica o mólt anàloga a llurs dialectes locals, un instrument llinguístich absolutament conforme al geni de sa raça y que ells no trigarían a cambiar seguint les habituts evolutives de llurs esmentats dialectes; en cambi, fora d'Italia, lo llatí, per més assimilat que fos, no dexava d'ésser una llenga extrangera, importada y apresa artificiosament, per lo que s'havía de conservar pura y homogènia com més separada del llatí y dialectes itàlichs se trobés la raça indígena. Sittl (338), fundador de la teoría polidialectal del llatí vulgar, díu que com més s'extén lo llatí fora de son breçol primer, més alteracions sofreix; mes aquesta teoría es contraria als fets. Lo mèrit de Sittl consisteix en haver pres com basa del llatí vulgar lo llatí provincial d'Italia, y no precisament de Roma o del Laci, sinó de les provincies més antigament conquerides o colonisades, v. gr.: les regions del Nort, l' *Ager Faliscus,* la Aubria y lo Pisauro. Pot acceptar-se en lo referent a Italia la teoría polidialectal de Sittl y creyèm com ell (díu En

(334) V prefaci de *Vulgärlat, substrate roman, Wörter (rchiv. lat. Alex. I).*
(335) *Le latin de Gregoire de Tours.*
(336) *Lingue neolatine,* Milàn, 1894.
(337) *Sprachwissensch,* pl. 192.
(338) *Lokale Versch,* pl. 43.

G. Molh) que-l llatí provincial d'Italia es la font quasi única de totes les manifestacions llinguístiques atribuibles al llatí vulgar del imperi romà. Es en la pronunciació savina, volsca, hèrnica, pelinyiana, osca, marsa, picena o falisca, ahont hem de buscar la causa primera de les llengues romanes y-ls primers gèrmens d'aquelles noves formes de llatinitat. Com díu Still, a més de la *rusticitas latina,* s'ha d'estudiar com a basa del llatí vulgar la *peregrinitas itàlica,* donchs abans d'ésser portat per les llegions més enllà de les fronteres italianes, lo llatí ha sigut parlat, modificat y alterat de mil maneres per les poblacions itàliques que després formaren les milicies conqueridores del món. Des del segle VI a. d. J. C., en que començaren Roma y-l llatí a dominar en los territoris itàlichs fins al segle II, després de les campanyes d'Aníbal, en que s'ocupà seriosament de colonisar y llatinisar la Europa y de convertir lo Mediterrani en *mare nostrum,* lo llatí s'ha desenrotllat, transformat y alterat per Italia durant quatre segles. Es un gran avenç pres per Italia a les noves provincies romanisades que trigaren mólt temps a pendre part en la vida y expansió del llatí. En conseqüencia, admet En Molh que-l llatí vulgar es un producte essencialment y pot-ser exclusivament itàlich, que consisteix en la alteració del llatí en la boca dels falischs, ombrians o marses, una combinació del *sermo rústicus* del Laci ab los dialectes locals de la Italia, tan afins ab aquell.

L'estudi d'En Molh donà per resultat sa hipòtesis cronològica del llatí vulgar, que divideix en quatre períodes: I. Formació dels dialectes llatí-itàlichs. II. Constitució del llatí general d'Italia, a base del vocalisme itàlich dominant sobre-l llatí. III. Unificació del llatí imperial, y IV. Descomposició del llatí vulgar imperial. Aquestes són les conclusions del treball erudit d'En Molh, sòlit fonament per aquesta classe d'estudis, per més que algún autor li haja negat crèdit y serietat científica. Entre aquests impugnadors, cal notar a En A. Carnoy, autor del seriós estudi *Le latin d'Espagne d'après les inscriptions* (339). Aquest filòlech vol evitar tant la pruija generalisadora o sintètica (que, segons ell, ha fet inútil la obra d'En Molh), que-s contenta ab fer un pacient anàlisis de les inscripcions llatines d'Espanya en nombre de 7,500, posant a contribució principalment les notables publicacions del Hübner en ses obres epigràfiques (340), dexant que-l llegidor trega les deduccions y formule la teoría. Tal vegada lo principal defecte del treball d'En Carnoy consistesca en que no serveix pera la fixació cronològica del llatí vulgar d'Espanya per no acompanyar les lliçons epigràfiques que cita de sa data certa o aproximada. Per altra part es un treball d'exegesis y escoliàstich,

---

(339) *Bruxelles, Misch et Trhon,* 1906, 2.ª edició corretgida y aumentada. En Carnoy díu que les teories d'En Molh són més enginyoses que fonamentades.

(340) Les referents a Espanya d'aquest sabi epigrafista, són: *Corpus inscriptionum latinarum* 1869 (5,100 inscrip.); *Suplement,* 1892 (122 inscrip.); *Ephemeris epigràphica,* v. VIII (450 inscrip.); *Inscriptiones Hispaniæ Christianæ,* 1871 (293 inscrip.); *Suplement* (235 inscrip.).

que no-s vol remontar al estudi comparatíu y mólt menys al generalisador que fan profitoses les obres dels filòlechs romanistes. Nosaltres no podèm trelladar a aquestes planes cap conclusió que acabe d'aclarir la qüestió prèvia y essencial de la formació del llatí vulgar. Donèm-la com sentada, admetent-lo com element generador del català, junt ab les llengues parlades aquí abans de la dominació romana, o si-s vol, considerant lo llatí vulgar y aquestes llengues com a moments distints de la evolució, may acabada ni sospesa, que dóna lloch a èpoques diverses o típiques cristallisacions llinguístiques de reconegut valor científich.

FORMACIÓ DE LA LLENGA CATALANA

Llengues vulgars. — Opinió autorisada d' En Raynouard. — Son escàs crèdit actual. — La llenga catalana. — Consideracions prèvies. — Concepte que formaren de la nostra llenga los filòlechs Díez y Meyer-Lübke. — ¿Lo català es una branca exida del tronch provençal? — Procedencia del primer provada documentalment. — Opinió d' En Milà y Fontanals. — Teoría llinguística del arqueòlech espanyol Manel Rodríguez de Berlanga.

Llengues vulgars. — Ab la invasió dels pobles barbres en tota la Galia y Espanya, queda termenat lo domini de la llenga llatina com a propria de la comunitat, per donar son lloch a una parla corrupta, originada de la decadencia de la primera, que acabà de perdre sa puresa ab lo contacte de pobles tan distints y per haver-se tancat les antigues escoles ahont se conreuava la vella tradició científica y literaria dels llatins. Durant la dominació gòthica s'anà desenrotllant la nova llevor que havía de produhir los arbres esponerosos de les llengues romanes. Precisar la època de sa elaboració es treball perdut; virtualment se consideran nascudes des del moment en que-l geni de la llenga llatina no té prou resistencia pera contrarrestar la invasió de les noves; aleshores es quan les paraules, com les velles construccions, van cayent, y avuy se pert una part, demà una altra, fins que sols queda un recort de la primera fàbrica; aném examplant lo símil per explicar la formació de les llengues romanes y dihèm que al caure lo vell edifici de la llatinitat més o menys clàssica, les venerables pedres de sos enderrochs, recullides ab amor, pulides de nou y respectant los valiosos detalls artístichs que-l cisell romà hi esculpí en època llunyana, serviren pera bastir les noves construccions per aquest fet essencial dites romanes. Y conste que ab aquest símil aludím més aviat a la elaboració erudita de les llengues vulgars, que a sa transformació evolutiva en les entranyes del llatí rústech.

Lo primer y més erudit dels provençalistes, En Raynouard, en ses *Recherches philologiques sur la langue romane* (341), sosté la comunitat originaria de les llengues neollatines ab la basa d' una romana rústega, corrupció

---

(341) *Apud Lexique roman*, v. I.

de la llatina. Es avuy, díu, cosa corrent que la romana rústega se formà de la corrupció de la llenga llatina, que la ignorancia d'aquells qui encara parlavan aquesta llenga a la època de les invasions de les tribus del Nort y sa barreja ab aquests modificaren d'una manera especial, donant al nou idioma un caràcter d'individualitat. També està admès que segons les circumstancies y la necessitat, aquest nou idioma s'apropià los mots endèmichs, restes de les llengues nacionals parlades al país abans o durant la dominació romana, y les paraules que-ls invasors barrejaren en lo llenguatge parlat en la terra ahont s'establiren. Per últim, també s'admet, ab móltes apariencies de veritat, que l'origen d'aquest tipo primitíu de les llengues de la Europa llatina, remonta al començament de la nostra monarquía, donchs s'han trobat vestigis de sa existencia als segles VI y VII, y des del VIII les lletaníes *carolines* ne donan proves materialment incontestables. Després En Raynouard procura convèncer als qui encara duptan de que la llenga romana rústega fóu lo tronch comú de les dites neollatines; retrèu lo de *torna*, *torna, frate, retorna* dels soldats de Commentiolus; lo *daràs*, les lletaníes carolines ab lo respost de «ora pro *nos*» y «tu *lo* juva», juraments de Strasburg (862); lo poema sobre Boeci, del segle X, y-ls versos del comte de Poitiers, segle XI.

Acaba dihent que des del segle XI la llenga romana o dels trobadors, se troba fixada y perfeccionada, y la diversitat de formes poètiques y de combinacions rítmiques, tan antigues com los primers monuments literaris coneguts, aquest mecanisme de la versificació, la divisió de les peces en estrofes, l'art de combinar versos de diferentes mides, d'enriquir lo ritme ab variables interposicions y enllaços, són proves irrecusables del estat de plenitut al que havían arribat la poesía y la llenga, anticipant-se a les demés llengues neollatines; y si-s recorda que Rambaut de Orange, qui escrivía a la primera meytat del segle XII, parla de trobadors de temps anteriors, s'ha de creure que ni l'art del llenguatge polit ni-l de donar-li tots los atractius de la armonía per lo nombre y la cadencia, començaren pas en temps del comte de Poitiers, o sía al segle XI. Hem de creure, donchs, que la llenga dels trobadors, la romana-provençal, sortida immediatament del tipo primitíu, o sía, de la romana rústega, se formà y perfeccionà abans de les altres llengues de la Europa llatina (342).

La opinió d'En Raynouard no es avuy la més corrent; sa gran aplicació als estudis provençals li feren tal vegada exagerar la nota. Passava ab ell lo que ara succeheix ab mólts dels nostres llinguistes: tot rastre de llenga vulgar, encara que sía del temps en que les varietats romanes no havían pogut constituir un cos orgànich y víu, s'ha d'entendre que es català. Y tením lo cas dels celebèrrims juraments de Strasbourg, que ja hem vist citava

(342) Per lo que fà referencia al italià, díu Benedetto Varchi (l'*Ercolano*, ed. de Florencia, 1730, plana 206): «Ditemi di quante e quali lingue voi pensate que sià principalmente composta la volgar (italiana?) — Di due: della latina e della provenzale».

també l'autor del *Lexique roman* (343). Es la acta dels juraments que prestaren en aquella ciutat Lluís lo germànich y son germà Carles, que fóu retreta per primera vegada per Leibniz en sa *Collectanea Etymologica*, pl. 180, y considerats per ell y tots los demés tractadistes francesos o no (344), com a primer monument de la llenga francesa. Donchs bé, alguns dels nostres autors, pot-ser guiats per un apriorisme semblant al d'En Raynouard, nos dónan lo jurament d'En Lluís com primer document català. Axís es mólt fàcil trobar executories de pristinitat.

La superioritat donada per En Raynouard a la llenga provençal sobre ses germanes, té precedents. Díu Brunet Llatí, al començament del séu *Tresor*, que ell escríu son llibre en *romans* y no en llenga italiana, que es la nadiva, per la rahó de viure a França y perque aquella parla es la més delitable y comuna a tots. Mes entenga-s bé que *roman* no sempre vol dir provençal. Recordàm haver llegit que Guillém de Nangis adverteix que seguint lo consell de bones gents ha trelladat en *roman* la historia que havía compost en llatí, y aquest *roman* es francès y no provençal. Lo *roman* té, donchs, les següents accepcions: I. Lo llatí rústech. II. La llenga provençal o dels trobadors (345). III. Les demés llengues romanes o llatines (346). IV. Certes composicions fabuloses o noveles, perque se començaren a escriure en aquelles llengues mitgevals. Per axò es de notar que també s'usà la paraula *llatí*. En lo *Poema del Cid* (v. 2,676) se parla d'*un moro latinado,* o sía, versat en la llenga vulgar o castellana; los italians reclamavan aquest calificatíu més que-ls altres, y encara existeix lo llenguatge *ladin* en la Engadina. Los metexos romans anomenavan a la llur llenga llatina, havent sigut filòlechs alemanys los qui han donat lo nom de *romanes* a les llengues neollatines.

La llenga catalana.—Per aclarir tot lo que hem dit o pogàm dir sobre lo naxement del català, no estaràn de més les observacions que seguexen:

Les llengues no naxen ni moren; se transforman per una constant evolució. Lo català del segle xx es lo català del segle xiii transformat durant set segles; aquest es un moment del procés evolutíu del llatí rústech de que-s valían los escribes de la baxa etat. Lo llatí rústech no es més que un dels primitius dialectes itàlichs, o sía, *transformat* per influencies de tota mena, dels quals lo més conreuat fóu lo llatí, essent aquest una modalitat evolucionada

---

(343) En Raynouard *(Lex. rom.,* introd.*)* intenta provar que de les 109 paraules dels juraments de Strasbourg, 85 corresponen a la primitiva romana rústega, 5 al llatí, 19 a la romana lleugerament modificades y 5 són inclassificables. Lo que es cert y ho fà constar l'Esteve Baluzi (*Cap. Reg. Franc.*, volúm II, col, 144), es que en dits juraments consta que En Lluís s'expressavá en llenga theotisca y En Carles en *lingua romana.*

(344) Kr. Nyrop, en sa *Grammaire historique de la langue française* (Copenhague, 1904, v. I), considera los juraments de Strasbourg com lo monument més antich de la llenga d'oil.

(345) Per exemple, lo trobador provençal Jaufre Rudel: *Tramet lo vers en chantan en plana lenga romana.*

(346) V. gr.: Gonzalo de Berceo: *quiero fer una prosa en roman paladino.*

y evolutiva del llenguatge indo-europèu trasplantat a Italia y portat per les hosts romanes a tots los paíssos de sa conquesta. Lo concepte llinguístich es eminentment relatíu en son procés històrich; sols es absolut en cada moment d'aquesta relativitat, o sía, quan lo llinguista esculleix una època, una comarca, per estudiar-ne la llenga, o quan un gran escriptor ha sapigut assimilar-se-la per convertir a son lèxich lo que corre de boca en boca de son poble en paraules volants. Fins pot entrar tot ell dintre la ànima de dit poble, arribant en ales de son genial etnicisme, a descobrir les fonts amagades de la creació llinguística per explotar-les tal y com aquell poble sol fer-ho quan per requeriments de sa suprema voluntat o per sa visualitat espiritual més educada, pasta y emmotlla noves diccions expressives d'obgectes reyals o d'estats anímichs.

Axís es que parla en sentit metafòrich lo qui proclame en sech lo naxement del català o la mort del llatí vulgar, perque l'un es continuació o seqüela del altre, sense que may puga assenyalar-se la ratlla divisoria ni mólt menys demostrar-se que existeix entre les dues llengues relació genèsica que uneix al pare ab lo fill, dos sers enterament distints y susceptibles de viure ab simultaneitat de temps.

Una llenga es com totes les manifestacions vives y continuades; filla de les nostres facultats evoluciona ab nosaltres. Lo primer moment de la evolució es la primera expressió mímica o parlada del home; la fatal hora de son aperduament lo manarà lo derrer home en ses postrimeríes.

Hi ha mólta més veritat històrica en lo concepte altament intelectual, que sol simbolisar en lo nom d'un gran escriptor cada moment de les llengues, que en lo usualment seguit d'encasillar-les ab denominacions genèriques. Sabèm que la llenga d'En Ramón Llull es la catalana primitiva, o sía, la *lliçó* ibèrich-llatina dels catalans de derrers del segle XIII; la de Bernat Metge es la suprema modelació de la catalanitat literaria en forma y en esperit, manifestant-se en lo segle XV ja ab les fatals elegancies del renaxement, que devían portar-la cap als paratges de desolació, que tres segles després nos fan invocar lo nom del rector de Vallfogona com verb temporal de la nostra llenga y literatura.

Veja-s com a confirmació d'aquella força evolutiva que es la única rahó de ser de les llengues, lo que díu l'historiador C. Cantú després d'una llarga y eruditíssima disertació sobre la llenga llatina y formació de les vulgars: «L'italià (y si fà o no fà lo meteix pot dir-se de les demés llengues romanes), es, donchs, la metexa llenga que parlavan los antichs llatins, ab la modificació que necessariament introduheix en tot idioma lo transcurs de vint segles. Altres proves trobarà d'axò lo qui veja com los italians emplean diariament expressions que l'escriptor llatí clàssich no gosava usar, considerant-les antiquades o corrompudes, mes que devían córrer entre-l poble per lo sol fet de veure-les ressucitar quan s'altera o calla lo llenguatge literari. Y com los ita-

lians moderns no provenen d'un curt nombre de literats, sinó de la massa de la població llatina, per axò les paraules conservan avuy la significació que les hi donava la baxa llatinitat, ab preferencia a les que-ls hi donavan los escriptors de la Etat d'or (347)».

Un altre italià, en Ll. Lanzi (348), díu: «Envellit l'imperi romà y expulsat de móltes terres d'Europa, aquestes conservaren la llenga dels romans; mes restà com planta arrelada fora del terrer nadíu, desvalguda y exposada als perills de les invasions y de la barbarie. Sobre tot la perjudicaren les llengues nacionals que, arreconades primer per la gent docta, la qual acceptà lo llatí, resta obscura y inculta entre-l poble (lo celta a França, lo cantabre y íber a Espanya); mes desapareguts los obstacles, rebrotaren y s'introduhiren en lo llatí, cambiant-lo y diversificant-lo. En Italia — díu més endavant — lo llatí quedà extingit per un llenguatge vulgar que existía des de temps antiquíssim en móltes comarques italianes y en la metexa Roma, restà amagat en los bons segles, se reproduhí en los pitjors, y dilatant-se gradualment degenerà en aquella llenga que per tenir tal origen podèm mólt bé anomenar vulgar italiana».

Lo filòlech Díez *(Intr.)* admet sis llengues literaries romanes: rumana, italiana, provençal, francesa, espanyola y portuguesa, entenent per espanyola la castellana y per provençal la axís anomenada y la catalana. Meyer-Lübke *(Gram. comp.)* classifica les llengues romanes en set principals: rumana, rètica, italiana, antiga provençal, francesa, espanyola y portuguesa. Gröber *(Grundiss.)* hi afegeix la catalana, que en cap més obra notable de filología romana d'autor foraster es admesa ab aytal distinció. Lo meteix Milà, si bé ab un criteri diferent, posa l'antich provençal com a generador del català y-ls dialectes meridionals de la França moderna. Aquells filòlechs per resistencia a examplar son encasillat preestablert, se negan a donar individualitat propria a la nostra llenga en la metexa categoría de les demés. Han conegut lo provençal en lo gloriós cicle trobadoresch, y de sa existencia tan destacada y viva en los segles xi, xii y xiii, com decadent després d'aquells segles, n'han deduhit la afirmació gens aventurada de que aquell romanç-provençal està representat directament per la massa amorfa de parles dites provençals, a les que avuy sols lo geni d'un gran poeta doblat de filòlech ha pogut donar convencional unitat en una obra magna que per sempre més restarà a la admiració dels hòmens, com a construcció imaginaria feta ab materials d'autèntica maçonería, ab tanta devoció, paciencia y esforç, que bé l'hauría envejat lo meteix Hèrcules per al més famós de sos treballs quimèrichs.

Lo català es considerat per ells com parla derivada d'aquest tronch, si

(347) *Historia Universal*, v. III, pl. 189 (ed. Gaspar y Roig).

(348) *Saggio di lingua etrusca e di altre antiche d'Italia*, etz., Firenze, 1824.

bé pêl sol fet de no coincidir ab aytals detritus llinguístichs del antich provençal, absorbit pêl llenguatge de la Illa de França, ha sigut calificat per aquells filòlechs de dialecte provençal, y axís ho díu fins En Meyer-Lübke (349). Lo català (segons ell) no es més que un dialecte provençal transportat a Espanya en lo segle VIII y anà penetrant cap al Sur durant la lluyta dels reys d'Aragó ab los alarbs. Comprèn quasi tot lo departament francès dels Pyrinèus Orientals y a Espanya les provincies de Catalunya, Valencia, les Balears y les Pityuses, havent-hi, a més, una colonia catalana a Alguer (Cerdenya). Aquesta calificació de dialecte provençal aplicada al català, si bé no es tan desatentada com la de dialecte espanyol o castellà ab que sol definir-lo la insidiosa ignorancia de certs buròcrates espanyols, es evidentment injusta.

La llenga catalana aparegué expontàniament en les nostres comarques com la provençal més enllà dels Pyrinèus. Lo procés de generació y gestació són anàlechs en la una y en la altra (350), axís com quasi coincidexen en la època del naxement, si es que pot dir-se ab proprietat que una llenga naix o mor. A abdues vessants de la serra pyrinayca, ja de temps mólt remots anava operant-se la evolució llinguística que havía de produhir la aparició de llengues vulgars; les influencies generadores de la evolució com són lo poble, lo territori, les contingencies polítiques, presentan en abdós processos una sorprenent analogía tan apartada de la identitat com de la divergencia. La llenga romana havía fecondat les antigues de totes aquelles encontrades des de una metexa època. Aquella en que Cèsar en les Galies y-ls Scipions en lo que ells anomenaren Espanya tarragonina, imposaren definitivament lo domini de Roma, y com si fos per confirmar les coincidencies, en los pobles conquerits de origen semblant, existía la influencia grega, tan per mitg la colonia dels massaliotes com per la dels emporitans. La dominació gòthica, durant la qual degueren accentuar-se per tota la Romanía les influencies rústegues y ressortiren les sobrevivencies llinguístiques pre-romanes de cada poble, fóu també igual en abdós territoris, arribant també lo de la Aquitania a sofrir durant alguns anys la dominació dels alarbs, que soptadament s'havían ensenyorit de la península.

---

(349) *Gramm.*, v. I, pl. 14.

(350) Note-s que-ls escrits de tots los paíssos romans tenen entre ells major semblança com més s'acostan al temps de llur llatinisació, adhuc desprès de formades les respectives llengues vulgars. Es exemple curiós de analogíes llinguístiques entre Catalunya y Italia lo següent epitafi trobat a Venecia en lo fonament de la torra de la presó (o dels reclusos), à la vora del Foro Julio: *MCIII. XP. DM. Fo començat el tor de reclus lo primo de gugno. Pieri e Ioni so fra de Ija»*. Cantú, de qui trayèm aquesta nota, publica també uns antiquíssims versos trets de la colecció que-n teníàn los disciplinants de Cremona, en que-s troban móltes paraules catalanes. Copiàm lo començament:

Com fo tralat el nos Signor
e vel diro cun grant dolor
. . . .
chel fos trahit et inganath
e su la cros crucificath...

Aleshores pot dir-se, convencionalment, que nasqueren les llengues romanes, entre elles la catalana y la provençal, de la qual se deu ventejar lo primer rastre a la meytat del segle x, en les cartes d'homenatge (351), si es que no volèm examinar més atentament la qüestió espiant ab envejable paciencia les corrupcions morfològiques y sintàxiques del llatí dels tabelions, que tant poden atribuir-se a causes generals, com a les individuals, entre elles la defectuosa instrucció clàssich-llatina d'aquells funcionaris.

La analogía originaria de les dues llengues catalana y provençal, que aquí sols podèm apuntar, allunya tota idea prejudicial de filiació entre elles; aquesta no fóu essencial o llinguística, sinó formal o literaria durant un període relativament curt, y en ella naix l'errat concepte dels filòlechs aludits.

Quan En Milà, estudiant la influencia provençal a Espanya, nos parla de la varietat catalana de la llenga d'oc (352), encapsala lo séu treball ab la manifestació del poch valor que tenen ses incomplertes observacions per la versabilitat de formes llinguístiques y especialment ortogràfiques que sol notar-se en los documents antichs y per la induptable influencia que a Catalunya exercí la varietat provençal. Afirma lo docte professor que les estretes relacions entre-l nostre país y-l Mitgdía de França produhiren la unitat general de la llenga, mes aquesta unitat, que no era contraria en les terres transpyrinayques a certes modificacions secundaries, tampoch privà de que a Catalunya se formés una varietat mólt marcada que per la vida propria abastada més tart, ha pogut considerar-se com una nova llenga. Nosaltres obgectarèm (ab la deguda reverencia) que la superioritat de civilisació dels pobles llengadocians de França y-ls acontexements polítichs que al començar lo segle XII acostaren les corts de Catalunya y Provença, produhiren una induptable influencia del provençal sobre-l català, llengues *afines,* mes no unides, bessones dintre de la filiació llatina, mes sempre ab caràcter y individualitat ben definits. Aquesta influencia fóu passatgera. No pogué produhir-la ab mólta intensitat la curta dependencia de la nostra esglesia de la metròpoli narbonesa, acabada en les derreríes del segle XI, en que fòu restablerta la tarragonina; més aviat y quasi exclusivament consisteix en la imitació de la poesía frí–

(351) Dexant de banda los tan discutits juraments de Strasburg, de 842, prestats per Lluís y Carles, fills de Lluís *lo Piadós*, lo primer document provençal es de 960. V. Mary Lafon: *Tableau historique et littéraire de la langue parlée dans le midi de la France et connue sous le nom de langue romano-provençale*, pl. 120; y Milà: *Obr. compl.*, v. IV, pl. 112. Y pera que-s veja lo poch fonament de les teoríes que combatèm, bastarà recordar que-l primer document en que-s revela la llenga catalana, es la acta de consagració de la Sèu episcopal d'Urgell, datada del 819, o sía, un segle y mitg abans que-l primer text provençal. Si hi ha cap prioritat o paternitat sería adjudicada al català sobre-l provençal. Mentres Raynouard invoca los juraments de Strasburg com a primer monument de la llenga romana o provençal, altres com Leibniz *(Collectanea Etymològica*, pl. 180), lo considera primer monument de la llenga francesa. Nosaltres opinàm que la llenga dels juraments era la vulgar de la França meridional.

(352) *Obr. compl.*, v. II, pl. 481.

vola y brillant dels trobadors que freqüentavan en sa vida nòmada Catalunya, Aragó, Portugal y Castella, ahont eran sempre festejats.

Al precisar En Milà aquelles *modificaciones secundarias* diferencials entre la llenga catalana y provençal, n'hi troba en totes les parts de la oració; recull diferencies evidents en los articles, pronoms (personals, possessius y numerals), noms, verbs de totes les conjugacions, les dessinencies de genre, nombre y cas, les principals distintives ortogràfiques y, finalment, en la fonètica; les variacions d'aquesta derrera són excusades per En Milà ab les que existexen dintre meteix de Catalunya. Cal llegir-les les atinades observacions llinguístiques a que-ns referím, pera concloure ab la afirmació d'una evident diversitat entre les llengues provençal y catalana, per altra part acostades y afins per les rahons que hem exposat més amunt y, per últim, que abdues literatures han coincidit en alguna època fins al punt de donar la nostra terra figures de gran relléu a les lletres de Provença; mes axò no afecta a la essencia de les llengues, verb intangible de la espiritualitat dels pobles y sí sols a la moda passatgera o als reclams d'una superioritat comunicativa y absorvent.

Devèm recullir una nova opinió sobre l'origen y antiguetat de la llenga catalana per venir autorisada ab lo nom del ilustre arqueòlech y humanista espanyol En Manel R. de Berlanga y per presentar un nou punt de vista plè d'originalitat y versemblança. Dit senyor, en sa erudita obra *Los bronces de Lascuta, de Bonanza y de Aljustrel* (Màlaga, 1881), afirma que entre-ls primers pobladors d'Espanya, són de notar los íbers, poble brau y belicós que habitava l'orient de la península, axís com en l'occident hi havía los celtes, gent inculta y refractaria a tot avenç, y al centre los celtíbers, confusió o barreja dels dos esmentats. Lo llenguatge d'aquests tres pobles, era dur y groller; la influencia llatina no pogué endolcir-los ni mólt menys extirpar-los. Se treballà de ferm en aquest propòsit, imposant la llenga llatina com a oficial en los temples y en les curies, y axís se logrà romanisar la terra; mes lo llenguatge seguí fondament arrelat en lo cor dels indígenes. Los goths, arrapats a la civilisació llatina, no tingueren més sort que-ls romans en llur dominació. Al invadir los alarbs lo nostre territori, desaparexen los lligams oficialeschs que agarrotavan la ingènua expressió del pensament, y ressurten com per art d'encantament los antiquíssims llenguatges, ensemps que decàu l'ús y la qualitat del llatí, ja relegat als formulismes de la curia y al cerimonial litúrgich. Los íbers y-ls celtes s'afanyan en lluhir a la llum del sol les respectives parles vulgars may extingides, sempre vives fins en lo cayent de la metexa llatinitat imposada y ab elles ressurt lo celtíber, idioma parlat pêl poble mixte del centre.

La llenga ibèrica degué parlar-se en tota la costa oriental y meridional, des del cap de Creus fins a Càdiç, y enriquí son lèxich ab frases fenicies en la regió més meridional, ab veus gregues en les platges tartesies y en les colonies del litoral emporità y més tart ab paraules púniques. Assegura lo

doctor Berlanga que-l genuí representant en la península del antiquíssim idioma ibèrich es la llenga catalana, conservant d'aquell tota la aspror primitiva que s'endolceix en Mallorca y Valencia, axís com lo castellà, que es l'antich celtíber, se suavisa en Andalusía, tal vegada per influencies d'idiomes semítichs. Axís, segons lo Dr. Berlanga (353), les llengues catalana, vasca y gallega són los genuins representants de les llengues que parlavan les tres races que poblaren la Espanya en èpoques remotes: los íbers, los vascons y-ls celtes, y-l castellà es lo que compta ab menys elements nacionals, essent una barreja de diverses llengues extrangeres, entre les que predomina la llatina sense conservar la característica pronunciació hispànica, que es lo que més sobressurt en lo català-íber y en lo gallech-celta. En aquestes y altres consideracions se funda l'ilustre arqueòlech pera deduhir que essent lo castellà descendent del celtíber, es un dialecte del català y del gallech, lo primer dels quals es lo més antich de les llengues parlades a Espanya, y-l que ab més rahó pot considerar-se com verdaderament nacional.

Per últim, extractarèm de la seva obra citada (pl. 78) les següents idees que són punts de vista mólt acceptables per l'estudi del origen de la llenga catalana. «L'íber—díu—com lo celta y-l celtíber, eran arys y sa construcció fóu incompatible ab la de les llengues semítiques, com ho eran lo púnich, l'hebréu y l'alarb; per lo qual no pogué barrejar-s'hi, y en cambi acceptà la influencia del llatí, llenga també arya, donant lloch a la formació de les tres llengues que bé poden anomenar-se: llatina-ibèrica *(la catalana)*, llatina-celta *(la gallega)* y llatina-celtíbera *(la castellana)*, nascudes totes elles ab mútua independencia; són exides del llatí, mes conservan del origen cèltich o ibèrich la manera més o menys aspra de pronunciar l'ús diferent d'alguns sons clars o foschs, representats per determinades vocals y les terminacions més o menys fortes de les paraules».

Aquestes conclusions ja coincidexen ab les més generalisades entre-ls llinguistes, alguns dels quals fins s'arriscan a buscar no sons ni accents, sinó arrels y paraules vives derivades dels primitius idiomes.

LA NOSTRA LLENGA EN LOS DOCUMENTS ESCRITS

Antiguetat de la llenga catalana. — Necessitat d'ajustar-se extrictament als documents coneguts. — Aparició de la llenga en los diplomes, única font històrica certa. — La acta d'Urgell del any 819. — Datos inèdits des del 840 al 1040. — Treballs de Milà, Alart y Miret. — Inventari cronològich del lèxich per ells descobert. — La obra monumental del Dr. Balari. — Materials llinguístichs de la metexa ordenats cronològicament.

Antiguetat de la llenga catalana. — Llenga catalana, segons M. Grandía, voldrà dir la accidentalitat de la metexa que avuy se parla. En la pl. 27 de la Introducció de la *Gramàtica etimològica catalana,* díu que la

(353) Lo docte arqueòlech català en Pelegrí Casades y Gramatxes, ha publicat una sèrie d'erudits articles expositius d'aquesta opinió d'En Berlanga, que nosaltres hem aprofitat, en la revista *Cataluña* (Barcelona, 1908).

llenga catalana comença al segle VI per lo menys; donchs en aquesta altra obra díu que no té inconvenient en allunyar-la encara que vulga lo llegidor sis segles més. Cada segle amunt se troba més llatinisada del llatí indígena, no del suposat llatí importat de Roma, y després més enllà se troba més semiticada fins arribar a la plena accidentalitat semítica. Aquesta dexà lo gran pòsit de la provinencia semítica al igual que a Italia, França, Alemanya y quasi per tot arrèu, com si fos un comprovant de la dita de Moysès (Gèn., 11, I), *erat autem terra labii unius*. A Catalunya no-s registran rastres toponímichs d'accidentalitats de la llenga anteriors a la semítica, com si-s volgués comprovar que abans de la dispersió de les nacions no fóu poblada. Si ho fóu degueren perdre-s sos habitants abans que poguessen transmetre a sos successors en la terra lo vocabulari toponímich que ells haurían format o aquest degué ésser mólt semblant al dels nous habitants procedents de la dispersió.

Mossèn Grandía se pregunta després quina deu ésser la antiguetat de la llenga catalana parlada a Catalunya, y contesta: «uns quatre mil anys, comptant que sía lo temps transcorregut des de la vinguda dels íbers». Mes encara descomptant d'aquesta no despreciable etat, fà la següent consideració: les llengues evolucionan mólt lentament; lo trascurs d'un segle dexa en elles una marca imperceptible. Si-l català de mil anys enrera es tan semblant al d'avuy, no-s pot creure que haja trigat no més altres tres mil anys per posar-se al costat del antich. Aquest argument de tant que prova no prova res. Lo que Mossèn Grandía anomena *accidentalitat* de la llenga catalana, es *substantivitat* de la metexa, ¡com que es la propria llenga catalana parlada avuy! Ara si ell ha volgut tractar de la llenga parlada a Catalunya en les diferentes èpoques de sa historia y de tot ne fà llenga catalana, *concedo*. Mes per aquest sistema trobàm que la llenga catalana arrenca de la accidentalitat semítica, després evoluciona ab lo contacte de races immigrants, pren modalitats desviades de la arrel, fins a trobar-se ab la accidentalitat semítich-ibèrica, la qual pêls metexos tràmits arriba a la accidentalitat semítich-basca (354), y va evolucionant fins a la accidentalitat celta (355); segueix la evolució y arriba a la accidentalitat llatina vulgar, que essent la més immediata a la actual, resulta la reveladora d'afinitats més directes. Total: que la llenga catalana, substancialment una, es un *ent de rahó*, un verb espiritual que-s concreta successivament en cinch grans llengues. No anirèm tan lluny en la investigació que perdàm de vista l'obgecte. La llenga catalana es la que es coneguda ab aquest nom per tot-hom; la que bé o malament parlàm y escrivím (de vegades!) los fills de Catalunya, Valencia, Mallorca, Rosselló y Alguer; la que veyèm aparèxer a la vida literaria o gràfica poch després de la invasió musulmana, trencant les cadenes llatines ab que la subgectaren romans y goths; la que passà abans per

(354) Grandía: *Gram. Etim. Cat.*, pl. 17.
(355) Grandía: *Gram. Etim. Cat.*, pl. 18.

una gestació de mólts segles dintre l' úter llatí o romà que-l conformava a sa naturalesa, si bé-l nodrían substancies llinguístiques agenes a tota llatinitat... en fí, lo que Mossèn Grandía anomena *accidentalitat present*, que no es accident, sinó essencia y cosa substantiva. L' historiador que no sía parabòlich o aymant de llegendes, no pot registrar més que-ls fets comprovats. Es axís que-ls primers indicis de la llenga catalana los trobàm al segle ix de Jesucrist, donchs no es formal ni definitiva qualsevol afirmació que la remonte més enllà. Presumpcions, hipòtesis, càlculs o suposicions, es natural que-s façan atravessant la frontera dels fets, mes no s' oblide aquella màxima que ensenya a donar lo cert com a cert y lo duptós com a duptós.

Limitèm, donchs, lo camp d' investigació pera dir que la llenga catalana, coneguda ab aquest nom ara y abans y per tot arrèu, es la que per primera vegada nos apareix en manuscrits de fà més de mil anys, ostentant encara la vella vesta romana que mal cobría ses virginals nueses, fins que pogué llençar-la y restar tal com la imaginà lo verb de la raça en les planes immortals de la *Crònica del Rey conqueridor* y en los deliquis místichs *del Amich y del Amat*. Aquesta es la llenga catalana, lo *verb* fet realment paraula; tot lo anterior es material de composició; accidentalitats diverses ab que-s dossificà sa calitat soperba, com los varis metalls abocats a la fosa d' una campana li donan sa substantivitat de bronze sonor pera cridar, parlar y commoure a tota la gent d' una encontrada.

Lo meteix M. Grandía díu que si-ns trobàm ab un document tan important com la acta de consagració de la Sèu bisbal d' Urgell, que porta la data de 819, ahont figura una extensa llista toponímica catalana ab noms semblants als actuals, es un clar indici de que aleshores la llenga catalana ja estava formada en gran part, podent fixar en tres segles més amunt la data de la formació, que en aquest cas sería lo segle vi. Sí, es cert, com també ho fòra si posessem segle v o algún altre més enderrerit; mes lo temps prudencial que degàm senyalar ab aytal obgecte, es un marge o espay en blanch que dexàm als nous investigadors pera que l' omplan ab datos concrets; no-s pot saber tot. La tiranía del llatí encara s'exercía en totes les escriptures d'aquell temps, fins al punt de no dexar escapar per ses malles atapahides ni una paraula vulgar; los curials tot ho llatinisavan a sa faysó macarrònica, y sols s' escapavan aquells térmens geogràfichs de difícil traducció, y axò es lo que passà ab la acta de la Sèu d' Urgell. Després surten a fer companyía a aquells preuats indicis del primitíu català, algunes paraules y frases sagramentals que tal vegada contra la pedantesca pruija llatinista dels curials, los otorgants devían imposar-les pera que fos donada major exactitut als térmens del document.

Aparició de la llenga catalana en los diplomes. — Amagada dintre sa rústega closca visqué la nostra llenga una llarguíssima època. Les paraules íberes o plasmades a la faysó ibèrica, torturades més tart ab noves

influencies vingudes dels celtes, dels fenicis, dels grechs, dels romans, dels alarbs, de tants y tants pobles com durant lo curs de mólts segles invadiren la nostra terra o comerciejaren ab sos naturals, anavan constituint lo verb o expressió genuina y característica dels catalans, essent sa especial fesomía tant més nostrada com més la *gens* catalana s' anava forjant en la gran fornal de les races. Aquesta ha sigut la sort de la nostra llenga, responent a una lley històrica ineludible. Verb d' una raça, reb d' ella sa força y-n sofreix sa decadencia. En èpoques venturoses o de predomini, la expansió territorial llinguística coincideix ab lo perfeccionament del lèxich y ab la Etat d' or de la literatura. Mes encara podèm dir que tant pot ésser la excelsa virtualitat del geni, que ella sola dóna vida a una literatura, convertint en llenga culta lo que abans fóu vulgar o vernàcula parladura, logrant una doble dignificació: la del poble, cridat a grans destins històrichs y la de son orguen d'expressió, y provocant tal vegada o bé anticipant d' alguns segles una hegemonía dificilment endevinada sense la providencial aparició d' aquell geni. La memoria del gran Alighieri nos fà pensar en aquesta augusta missió del poeta llinguista; y al girar los ulls envers la època oportuníssima de sa aparició en aquelles terres toscanes, sempre florides per l'art y illuminades per lo sol de la llatinitat més escollida, plena de vesllums y irisacions gregues, deduhím que les rahons històriques del ambent y de la oportunitat, són factors de primer ordre, als quals lo meteix geni deu emmotllar-s' hi si vol triomfar; y dihèm axò pensant en l' altíssim poeta de *Mireio,* que es lo meteix llinguista autor de *Lou tresor dou Felibrige.*

Dexant la digresió, convé ara començar la investigació històrica dels orígens *coneguts* de la llenga catalana; y dihèm coneguts, perquè sols volèm basar les nostres afirmacions en datos certs y indubitables (356), dexant intacte al lector lo vastíssim desert de la hipòtesi pera que en sa superficie sorrenca hi axeque tants castells com vulga. Si lo primer document públich en que hi figuran paraules catalanes està datat l'any 819, y nos referím a la citada acta de consagració de la esglesia d'Urgell, que copiaren en Marca (357) y lo P. Villanueva (358), contentèm-nos ab apuntar aquesta data llunyana, que es una fita de gran raresa, sense necessitat de dir, com l' autor abans citat (359): «al començar lo segle IX la llenga catalana se presenta ja formada; però per formar-se en aten-

---

(356) Lo filòlech italià Lanzi (*Saggio di lingue etrusca,* Firenze 1824), copiant-ho del P. Du Mesnil *(Doctrina de la Esglesia)*, mes sense altra prova, cita una lley dictada a Espanya per Iben Tarif l' any 742. Veja-s aquesta curiosa mostra: «non *faciunt* suas missas nisi *portis cerratis*, sin *peiten* desem *pesantes* argenti, Monasteria quœ sunt in eo mando *faciunt* sarracenis bona *acolhensa* sine vexatione neque forcia, vendant sine *pecho* tals pacto quod non vadant foras de nostras terras...» Sería difícil comprovar la autenticitat d' aquest remotíssim document en que figuran algunes paraules catalanes.

(357) *Marca Hispánica,* Ap. n. 1.

(358) *Viaje literario,* v. IX, ap. XXVII.

(359) Grandia: *Gramàtica etimològica catalana*, Introducció, pl. XXVII.

ció sobretot a que al principi la empenta del geni es poca y troba grans resistencies, necessità *al menos* (sic) dos o tres segles, donchs la llenga catalana començà al segle vi per lo menys». Ni les premises ni les conseqüencies són acceptables. Nosaltres creyèm que lo català de la acta encara no està format; les escasses paraules d'ayre nostrat que s' escaparen al bon tabelió amohinat ab la llarga llista de noms geogràfichs que havía de copiar, prenent-los tal vegada de notes, informacions verbals, documents o registres vells, no revelan certament una llenga formada, sinó la presencia d'altres tantes proves de la pristinitat d' elles metexes. ¿Quí negarà que les diccions *Tost*, *Eguils, Argilers, Linars, Merles, Ferrera*, *Kabrils, Tarabil*, *Isavals* y les altres encara menys catalanesques del document no sían com aquelles que posavan nirviós al retòrich Quintilià (360), per son barbre cayent? Si Sant Geroni anomenava *trilingües* als marsellesos, si Septimi Sever, a més de la llenga grega y llatina, admetía la *púnica* y *galicana* ¿no podèm nosaltres donar per cert que la nostra catalana era o bé tan viva com aquelles o sols existía *in potentia* dels bons catalans, los qui sols sabían actuar-la en mitg d' un abundant conglomerat de *detritus* de móltes altres, formant lo *sermo rústicus* fins ara de composició ignorada?

Dexèm-nos de divagacions y treballèm en terra ferma (361). La esmentada acta d' Urgell, en la hipòtesi escrita, única admisible, nos dóna a conèxer escassament una dotzena de paraules o noms geogràfichs catalans o bé que després ho han esdevingut. Aquesta mena de paraules, lo meteix que-ls noms propris de persones, solen ésser los primers anuncis de la llenga, degut segurament a sa difícil traduhibilitat, o pot-ser perquè los otorgants dels documents exigían que no fossen desfigurats, aduch exposant-se a una docta reprensió del notari. Surten en abundancia aytals mots y no trigan a presentar-se-n d' altres no geogràfichs ni personals. Examinant los documents comtals del nostre Arxíu de la Corona d' Aragó pera trobar la primera manifestació de formes catalanes que no sían de les esmentades, hem obtingut los següents resultats:

En la donació feta per Richildis al monestir de Sant Joan de les Abadesses a vi de les calendes de Maig del any iii de Carles *lo Calvo*, fill de Lluis *lo Piadós*, o sía al 840 del naxement de Jesucrist, s' hi llegexen les paraules *destrale, aixata, relia, soga* y *tovalia*.—(Doc. n.° 9 de Guifre I).

En altra de 850 (xiii de Carles), surt la paraula *kasa*.

En 862 (xxiii de Carles), se díu: *in rio* qui nominant... qui *a me* advenit... *per parentorum meorum*... et in *avantea*. Aquí ja se va desarticulant la sintaxis llatina, si bé la pericia dels escribes ho sabía dissimular tan bé que són

(360) *Instit.*, I, 5. Aquest autor díu que en bon llatí no s' ha de dir: *due, tre, cinque, quatordice.* Y lo Italià encara no estava format.

(361) Se troba en la categoría de document inacceptable en la nostra cronología llinguística, al costat dels esmentats juraments de Strasburg, la famosa inscripció lapidaria del comte Bernat, peça justificativa indispensable en lo repertori de tots los nostres historiadors.

escassos los exemples que poden consignar-se, y en cambi los noms geogràfichs vulgars abundan més cada any. En obsequi a la brevetat nos abstením de transcriure les nombroses notes preses de noms d' aquesta classe.

En cambi interessa recollir aquestes, en que surt no sols lo dictat arromançat de la llenga nova, sinó la forma desllorigada de la vella.

En l' any III de Huch Capet (990) (362) se díu: «in territorio *de civitate Barchinona*, in termino *de provinciales* in locum *ubi dicunt ipsa Calvera, a prope* ipsas insulas de Bissaucio». Aquí los cassos estàn cambiats, desaparexent lo genitíu per donar lloch a la preposició possessiva *de;* la forma d' ínfima llatinitat *in locum ubi dicunt* ja es reveladora d' una girada definitiva cap al romans; *l' ipsa* nos dóna un dels primers cassos d' aplicació escrita del article català *sa;* lo substantíu *Calvera* resulta de dessinencia netament de casa y l' adverbi compost *a prope* una restauració tabelionaria del vulgar *aprop* devallant a les arrels corruptes.

Del meteix any es la expressió: dextros LI *et medio.*

Del 996 (I del regnat de Robert, fill d' Huch): in villa que vocant *Villa-Rubia.*

Del 1007 (XII de Robert) casa cum curte et orto et *fexa de terra.*

Del 1012 (XVII de Robert) les signatures *Odger y Bernad Amad.*

Del 1018 (XXIII de Robert) les altres signatures: *Ramon de Cherubi, Joan Donzana de Pug Boscha, Bernard, Marti de Vilar, Adalbert de Brugada, Sicfre, Donadeu.*

Del 1022 (XXVI) les frases: vindimus tibi petia I *de terra villarenca...* in ipsa strada *francescha...*

Del any següent (5 idus Oct.—Doc. n. 46 del comte Berenguer Ramón) los següents noms de castells catalans: *Cabrera, Besora, Curul, Oris, Merles, Baclaren, Castelltallad, Odena, Castelbel, Vacherices, Tagamanent, Taradel, Monteagut, Cherol, Pinnana, Cardona.* Es aquest lo meteix document que copia en Marca (363) y cita l' Alart (364), que conté lo jurament prestat per lo comte Berenguer en nom de sos feudataris a la comtessa Ermissindis l'any 1023. Y com sía que en ell se contenen frases catalanes, nos permeterèm copiar-lo en sa part essencial:

«...Et ego Ermissindis prefata sic *tenre* et *atendre* (365) a te Berengarium comitem supradictum ipsum sacramentum quomodo scriptum est ipsum sacramentum et exinde non *ten fors fare,* et si ego exinde tibi foras facero infra

---

(362) Doc. 53 del comte Borrell.

(363) *Loc. cit.*, ap. n. 196.

(364) *Documents sur la langue catalane*, pl. 13.

(365) Hem tingut la curiositat de cotejar la copia publicada en la obra de Marca ab lo text original y l' hem trobat plagàt de faltes de transcripció, v. gr.: Aterles per Merles, castellvell per Caltel bel, Balceren per Balcaren. Potser tenía rahó lo simpàtich y erudit P. Villanueva en no entussiasmar-se ab la *Marca Hispànica* y ab los seus autors l' arquebisbe P. de Marca y-l comentador Baluci.

ipsos XL dies quod *tu men comenaras* per nomen de sacramentum *si to drecare o to emendare* si tu hoc recipere volueris. Et si ego infra ipsos primos XXXX dies supra scriptos ipsam *fors* facturam aut *fors* facturas non *lat drecaua o no lat enmendaua,* incurrant supra dictos omnes Kastros cum omnibus terminis finibus... Et si ego Ermessindis Comitissa de ipsas *fors* facturas communire *me vedaua,* incurrant istas pignoras in potestate *de* Berengario filio meo» (366).

Del 1032 (XXXVI, del rey Robert) són les paraules: ...*parilio uno de portadores et exades II et cavogos II et destral I et exola I*, — y — *sacos V de blado.*

Del any següent (I de Enrich, filio *Radeberto* Rege) (367), parla d' una *rocha* que vocant *Condal.* Aquesta paraula barbra que semblava importada alguns segles més tart, ja la teníam en aquells temps d' elaboració o incipiencia. A no ésser que, com móltes d' altres, sía deguda a erro de copia.

En l' any 1040 (X d' Enrich), surten ja ben clars y catalans alguns noms propris. *Arnal Mir*, *Onofre*, *Dach*, *Folchs*, *Guillém, Borrell*, *Puig, Comaposada, Pallerols, Tagamanent, Samalús* y se díu *laixo* alteri filio meo, etcètera (368).

Y ara, d' aquí endevant, nos haurèm de referir a les troballes fetes per alguns investigadors remarcables, especialment en Manel Milà y Fontanals (369), en J. B. Alart (370) y lo qui, essent derrer en data, ha aportat y va aportant més materials pera la resolució del problema dels orígens de la llenga catalana, En Joaquím Miret y Sans, al qual citarèm sovint en aquests capítols. Té publicats varis treballs sobre sa aparició, y-l que ara nos interessa conèxer es lo que-s titula «Lo més antich text literari escrit en català, precedit d'una colecció de documents dels segles XI, XII y XIII» (371). Aquests precedents són los que, junt ab los d' En Milà y l'Alart, procurarèm resumir per posar-los a continuació dels que hem apuntat y són deguts a la nostra investigació, ja que també los continuan en dates.

---

(366) No accentuàm per no innovar res en lo text original; per altra part lo bon llegidor pot suplir los accents, v. gr.: tenré, atendré, etc.

(367) Veja-s la fidelitat dels escribes: Al rey Robert li cambian lo nom per lo de *Radebert.* A son fill y successor Enrich en aquest meteix document l' anomenan *Aganoirich,* en altres successius *Henrico, Enelrrici y Engelrrici.* No-ns podèm, donchs, fiar gayre de la grafía milenaria com a pedra fonamental de grans teoríes llinguístiques perquè la base no es sòlida.

(368) En B. J. Alart en son meritíssim llibre *Documents sur la langue catalane des anciens Comtés de Roussillon et de Cerdagne*, París 1881; ha publicat documents de tota raresa, en los que hi llampega també la claror de la llenga nova en mitg de les opacitats del llatí escripturari. L' únich que per sa data pot incloure-s entre-ls apuntats fins ara, es lo primer, o de 976, en que hi surten los mots: alod, Pla, Boscheros, sobira, Casteled, Pla de Curts, pasturals, aguals, boschs, meneres, garda tes senorius fen pog y Sperandeu.

(369) *Notas de primitiva lengua catalana* (Apènd. *Revista Histórica latina,* a. III, n. XXX, Octubre, 1876), treball no inclòs en les *Obras completas.*

(370) *Loco citato.*

(371) Extr. de la *Revista de Bibliografía Catalana*, n. 7, any IV corresponent al any 1904, Barcelona, Tip. L' Avenç.

Començarèm, donchs, la llista (372), dexant al estudiós que busque les fonts documentals en les esmentades obres:

1043: regos, glevars, cacavars, descoledors, excurredors... o farems jurar... castellan... o tinrems et o atendrems, M-S.

1045: mula... unça... chanelles... filad... plumas... unes toualles... una guadenga... nudriça... quarta de blat... pellza, M.

1048: forteças... nols te deuedare nec ab fors feit et ajudarels te atener contra tots... qui tolrels te volguessen ols te tolgessen... si to tenre et to atendre... tu me solueras... Reimon... nol te tolre ne ten tolre... qui ten tolges... ten sere... tal forfetura que me no volguessen esmenar... ke ten comonre en nom de sagrament, M.

1050: dezebre... baglies... non o tolre ne no len tolrei... len sere... engan... comonra per nom... comonir nom vedare... lo li fare... non aure, ne no tenre ab Pere et ab Esteuen et ab Bernard, fills... de Gerberga... aura recobrada... fare iurar ad Andreu... que non aura... ab Pere... o fare fer... no fenesca... abadia si o tenre et o atendre... asoluera... forcia, A.

1060: engan... tu nos en comonras... Et comonir no men deuedareu... not ten engannarems... nons partirems... ten aiudarems... Guiellm... no te teniems o no to ateniems, M.

1061: nols li vedaria ne len vedaria per quantas vegades nols li recherra... justicia ni dret nol vedaria, M-S.

1067: los metre et poderos len fare... affidar los si fare... poderosa no so... en sere... venia en talent que se stegess per so chaball ad una part que tengers... le medietat de les... encombre no li meta... ne li faça... non do ne les donen encombre... guarents ten sere, A.

1074: potstad men daras... de Rechesen no te tolre nol te desrochare nol te desuedare... de Rochaberti... de Rochamora... fideliter mente... baudía... batalia, A.

Sense data. (Aquest document y-ls successius també indatats los inclòu en Milà en los temps de R. Berenguer (1035-76) y de R. Berenguer y B. Ramón (1076-82-96).

Mir Guillem a Ramonno... nora... rejent... soldada de carn... quartas de ciuada et quaranta... fogaças... sesters... Ramon Suner a la Karata quen fez Adeltemir Asuer... Miro Alaman... sos hom... que loi attendat... receb len... ab fet esters engan, M.

Bon filg.., la Torre... no la len ved... fors factura... la faccira per facciso o per baglia, M.

Convenguda... non exire... assolt... no farei... sera retornads... bei corporal sine engan e les passads siue quaranta dies in ante seres tornads, M.

---

(372) Al costat de cada text o referencia hi posarèm inicials per indicar les fonts d' ahont procedexen; axís la *M.* indicarà Milà y Fontanals, *A.* Alart, y M-S. Miret y Sans.

Moneder... Mir Pere... Vives... Ricolf Poeta... Andreu Sabater... Compagno... Cap de Oca... Guitard Porter... Bernad Madafer, M.

No deshebre... no to tolre ni ten tolre no to vedare ni ten vedare ni t'o contendre ni ten contendre ni ten engannare ni ten deshebre... non aure... not vedare nec contendre... poderos ten fare et hoc per quantes vegades men recheiras o los me recheiras... to tenre et to atendre... adjutor te sere et ad hauer et a defendre... per quantes vegades men recheiras o men comonras... not engannare ne comonir no men vedare... ni dret not vedare nec contendre... no fare ni tenre ni affidare... nol tenre... o prendremen cominare... len iurare... si o tenre... men absoluras... fors factura, M.

1075: los destrels e lestachaments... jouas... exidas... ixiran... forza... tu donat li as... estableschel... qui in ixira... terra a poblar... lans liures... pledeiglos. Sesters de ciuada... fogaces... borders... ciuada corrent... len commorra... aueraran... e cauls e porres e cebes e fruita, M-S.

1080: resclosa... recos... cap recos... trescoladors... cataus, M-S.

1095: per quantes vegades lom recherras, M-S (373).

1099: Comendali Remon... de les VIII parts del Kastel de Alled les tres donams li... la... Arnall... iachiran... sia... que li face ostes et chaualgades... chorts et segies... engan... quels aiud a retenir, M-S.

1104: Urgell... forca ne poder ni consei... ne lin tolent, M.

1112: fend... feuos... caualer... vegades... pagads et irads, M.

1120: auia M-S., (en altre document del 1110 ha trobat lo mot *bisavia).*

1123: que tu sias... estadga... tost... guardes, M-S.

1126: a tener et a giregar et a defendre... engan... caualcades, M-S.

1129: de gallinas... cub... cramascles... jolador... mul... fruita... de bestias... de blat vel de fusta, M-S.

1131: estadges... fortedes, M-S.

1134: ronegans... almatrac... paracinglas... caput foguer... mula baia... somer... espada, M.

1139: Coneguda cosa sie... melurament... casas... alou in Acrimont in barri de Ceruia... Balaguer... qui tort te faciat et not uulla fer... demmanar; et a guerrejar... cambra de ca contesa... qui ipsas casas toch ne forcar... siant, M.

1141: de VI eras de sal... Castel salad... Salinas... hospitaler, M-S.

1150: pujol... vilarets antigs... roure gros... cingle sobira... puge... serradal... pulueja... ferragenal... log auinent... ort... font auol qui regar se pure (¿puxe?)... unes kases... ap entrades et ab exides... pastures... leugas... pugol... les seruía... segons que valet.—Quadra de terra erma... de I part... pedriçal

---

(373) L'Alart copia alguns juraments feudals datats entre 1081 y 1172, en que-s repetexen les metexes fòrmules transcrites y a més aquestes: no metre ni establire (1081), qui to tola o ten tola... ten serei per dreta fide... quet faca tes osts... caualgades... conduit... ched o faca... to atena (1088), messages... estadga (1090), ajudador... valedor... poder... (1128). Paracols... Canaveles... Rug... Mosset... arbert (1165).

gros... de olm... serra... IIII roures... prediçal alt... dauant Espulga de Romeguera... ribera de Francholi... cases quantes... moli.—Quarteras... quintars... cantars, M-S.

1151: puli... als pergot... unas bradoneras. Per la costa dels Codaz entro en la sera den Cusp en lo torrent part la malomina entro en lo terme de Galliner... Dorcau... Castel velg, M-S.

1152: III parellades de alod... Vall porcar... diners... XV fogaces... V faneches de ciuada per joua, M-S.

115...: barchera... migera... cappons, M-S.

1162: vergonnosos... baril... ola de aram... bestias grossas, M-S.

1164: auzberga... braoneras... barbadoras, e son gant... auzberg... abusberg... ni donat ni afolad que se perdese, M-S.

1165: meges... agoz... fenestras, M-S.

1166: lo podar... el paiselar. — Abeuredor. — Carnestoltes, M-S.

1167: mula... sella... escut, M-S.

1169: mazel... tapia... cequia, M-S.

1172: Riuodoueles... brazal de la vila qui passa per terra de nec dalbeuda... Gislabert... las rocas. Ne bruneta, M-S.

1176: deu bases, aço es la quarta part de tot quant ía... II fogaces et I migera de vi et I sester de ciuada et joua et tragi, M-S.

1178: Malpas... poder et asalument... los pital per hara. — Arnal si pot parlar... so de Za begla... kausiment del Magestre de la meso, M-S.

1179: plumaça et flazata et lençols et vanua et feltre, M-S.

1180: besavii... avii... Ollers, M-S.

1187: les Piles... lo cortal... aual... valzana... flazata... plomaz... drap de arraz, M-S.

1198: ollam de codre... coezre... lanzols... cabzal... cuxins, M-S.

En la obra monumental del Dr. Balari y Jovany: *Orígenes Históricos de Cataluña* (374), hi trobarà l' estudiós del nostre passat un sens fí de notes que aclarexen les primeres centuries de la historia propriament catalana, justament aquelles en les que la fàbula s' hi havía ensanyat més, per no haver sapigut los antichs y-ls moderns historiadors pouar en l' inestroncable doll de documents de que tan pròdichs se mostran los grans arxius de Catalunya. En la obra d' En Balari prenen nova vida les incipientes costums y institucions catalanes, mitjansant la evocació documentada; duptes, foscors y vaguetats d' aquelles èpoques remotes, s' aclarexen soptadament com si fossen evocades per la vareta d' un màgich, de manera que ab ella possehím un conjunt de materials diplomàtichs ordenats del més alt valor, que la fan indispensable pera lo qui tracte de saber quelcòm del *etnos* català en lo temps de sa formació, podèm dir, definitiva.

(374) Barcelona, 1899.

Los materials llinguístichs, sense, tal vegada, proposar-s' ho l' autor, perquè no intentà ordenar-los, hi són en tan gran quantitat, que pot afirmar-se categòricament ésser aytal llibre lo primer fins avuy en qualitat y potencia de paraules catalanes antigues. Nos dolía veure aquell tresor, resultat de tota una vida de entenimentada recerca, com geya escampat per les erudites planes dels *Orígenes históricos,* podent constituir ell sol, mitjançant sa classificació metòdica, una bona part del cos de la llenga catalana, donchs conté un extracte de la millor part dels documents dels segles ix, x, xi y xii que-s guardan en los arxius de la Corona d' Aragó, capitular de la Catedral de Barcelona, Curia episcopal de Gerona y-ls capitulars de Vich y de la Sèu d' Urgell; es a dir, tots aquells que contenen material de tan llunyanes centuries, la veritable època de formació de la nacionalitat catalana y de la consegüent aparició de la nostra llenga en los documents.

Essent difícil repetir l' herculi treball del Dr. Balari, en vista de lo que ne podríam dir naxement gràfich del català en los diplomes, nos ha semblat convenient aprofitar-nos del meteix, procedint a dita classificació ab ordre cronològich. A aquest efecte hem copiat en un borrador totes les paraules antigues per ell citades documentalment, ab indicació de la data y de la plana del llibre en que-s fà aytal cita y aquest borrador nos ha servit pera la ordenació que segueix, en lo que-s podrà veure com en les notes que fins ara hem publicat, en quina forma anava sortint la llenga catalana dels caminadors llatins. Fem constar, no obstant, que la nostra cronología, com totes les d' aquesta faysó, té un valor relatíu y un altre representatíu; per lo primer, nos fem càrrech de que un mot aparescut en un any determinat, no significa que abans no fos usat en la metexa o semblant forma, sinó que les circumstancies lo portaren a la ploma del escrivà; per lo segón, que cada un dels mots axís apareguts representa tota una categoría de mots semblants o anàlechs en los ordres ideològich y fonètich, que nos fan considerar-lo com lo centre d' un ample cercle en lo que s'ha de suposar existent un copiós glossari que-ls notaris no han tingut lo lleure de transmetre a la posteritat.

Veja-s quin es lo material extret del llibre del Dr. Balari:

815.—Chera, laguna, sogra.
888.—Portella.
901.—Casellas.
914.—Margarida.
915.—Tórtora.
922.—Mulnells.
947.—Versana.
956.—Riera.
961.—Foradada.
966.—Penjads.
975.—Lobeta.
979.—Cod.
980.—Figerola.
982.—Wardia moresca.
988.—Pugol, Guardiola de alberels.
989.—Bouada de terra.
995.—Casa, serra de jous. serra.
996.—Plega mans.
998.—Olcinellas.
1002.—Migana, guadall.
1003.—Rouira, rossà.
1005.—Bat pits.
1009.—Sala, tretas.
1011.—Pujol pedregos, schena rossa, estret.
1019.—Uliastret.
1020.—Carrega pauch, fexa de terra.
1022.—Sallent.
1024.—Fossa.
1025.—Vias forchades.
1028.—Serra de truls.
1029.—Romegera. tapiolas, rocha, embolad.
1030.—Prad redon, balester, vexela, gradals copes cuzlars.
1031.—Coma de guellada.

1033.—Val de leds, anaps, mocosa.
1035.—Uermel.
1036.—Falgars.
1037.—Kastelet; collet.
1038.—Talad de Barberà, pug garrigós.
1039.—Gastó.
1040.—Pica folets.
1042.—Mal consell, guardia de mirave, Kubeles.
1043.—Cadira.
1044.—Trullols.
1045.—Suder, cellers, piula moxons.
1046.—Fosca, venrella.
1047.—Mala sement.
1048.—Aguda, gavarrera.
1049.—Fexola de terra.
1050.—Bocha ieiuna.
1054.—Pel de gat, alsberg, terme de mont clar, fores, olzenelles, espidels, saltels.
1057.—Miralpex.
1058.—Cudines, Kamell, artiges, romegads.
1060.—Garrigua.
1062.—Alegre.
1063.—Rul.
1064.—Ocha.
1065.—Mallola, pals.
1067.—Affidaments, vilella.
1067.—Berenguer de pug verd, pujalt, ribelles, merder.
1068.—Centolí.
1069.—Channameres, forester.
1070.—Cramascles, pixa borres.
1075.—Alça perna, figerosa.
1076.—Torrent de olers, ficha pal.
1077.—Brug, oriola, falua, baia, vermela.
1079.—Mantel, morter; amat.
1080.—Guillém cuc, para cingles.
1083.—Escudeles, bruguerols, carerag, floriag.
1084.—Blancher.
1085.—Almatrazt.
1090.—Pet.
1091.—Lavaneres.
1092.—Portells.
1093.—Bocha doca.
1094.—Boet, coll de baucells.
1095.—Gavarra.
1097.—Razor, malatcsquer.
1198.—Roualles.
1101.—Neulers.
1102.—Volpeiag.
1104.—Fabrega, cher.
1105.—Serpen.
1107.—Spina.
1108.—Pastera cum sedaz.
1109.—Sarradell.
1112.—Bacha.
1113.—Espelta, Sabadel, devesa.
1115.—Sorteta de terra, bot major, cadenad, rexa.
1117.—Fenexli, mals, guerras.
1118.—Vacherises, fenolleres, gep de borrel.
1119.—Bufa lodre.
1120.—Peneles de boc cenic, gorabs.
1121.—Pere de mala cara, dextarag, martoreies.
1123.—Para noves.
1125.—Camps abadals, camps monegals.
1126.—Riba tayada.
1128.—Merchat de peralada.
1131.—Franciach malacara.
1133.—Cap de gat.
1134.—Foguer.
1135.—Turre eslampegada.
1136.—Ferra chans.
1137.—Pelles de chonils.
1143.—Antuxar.
1144.—Poca sang.
1145.—Torna paies.
1149.—Rocha folletera, tira culs, cuiera, capa bruna.
1151.—Quarter, laters, lats, gallina de trescol, truitas, cuxa, isarn, spatla, formatges, ioveria, draper, menera de fem, manteges.
1154.—Pela pol.
1155.—Pernas, moltons, galinas, copons.
1156.—Juglar.
1157.—Fila borres.
1158.—Català (375):

Castell asol.
Mig.
Sopar.
Dinar.
Sester.
Pascha.
Multo.
Migera.
Carnes-toltas.
Velas.
Bernard Marcuç.
Ciuada.
Peixo.
Cuzina.
Senescalc.
Subirans.
Escuders.
Jozbert.
Compaga.
Ponelet de Caldas.
Galinas-gallinas.
Mercaders.
Guillem Ramón.
Balester.
Ostor.
Porc.
Candelas.
Ancas.
Perna salada.
Cebas.
Frexuras.
Migera.
Fogaça.
Menada.
Comte.
Steg.
Die mercoris de març.
Cirons.
Johan de Loara.
Quils giava.
Reina.
Guillelm de Copons.
Munels.
P. de Regadel.
B. de Ricla.
Anavan de vas lo comte.
Burriana.
Dom Blasco.
P. Dent.
Mercaders de Proensa.
Guillem de Carteian.
Comte Feran.
Compagons.
Bertran de Castelet.
Guillem de Lauinera.
Pelfort.
B. de Çalran.
Portaua balestas a Narbona.
Draps.
Barchinona.

---

(375) Les paraules apuntades de aquesta data procedexen del curiós compte de les festes y dinars donats a Vilamajor, que-s guarda en l' Arxíu de la Corona d' Aragó.

Poncius de Morlans.
Menaua cans ad comtes de Urgel.
P. de Oscha.
Iuzia Druda.
Uen (vingue).
Druda hebrea.
Ruric.
Bachalar.
Escuder.
Misages de lemperador.
R. de Subirans.
Jonouesos.
Sanxo de Lusia.
P. de Bel.
Aragonesos.
Auer.
Prestad.
Proensa.
Espania.
P. Duriols.
Dordol dalchala.
Iohan ioanic de aragon.
P. de Cheralt.
Raimum de Cervera.
P. de Vilafrancha.
Guillem de terragona.
Garcia de pola del comte.
Torotes (trotèrs).
Sibilia.
Comtessa de urgel.
Jorbert daualriu.
Troter.
Ugo dalceion
Esteuan et Guillem R.
Galin deuaia.
Guillem de benauent.
Guillem balb.
Guillem A. sobracer.
Comtessa de Biarn.
Alfa him de Tortosa.
Acauid de Burriana.
Gomiç.
Od.
B. de Munels.
Johan dun castel,
Guillem Jarofre darled.
B. de Soler.
Guillem de rared.
Ruric destado.
Feran de Darocha.
Odo albaro.
Joanno de trabascad.
Busolon.
Penedes.
Falcons.
Galmas.
Ostor.

1160.—Pergam de loçtor.
1161.—Murrut.
1162.—Hobradors, castaín, Muntblanch, deus la fed, tozal de Musa.
1164.—Deus ajuda.
1166.—Bel pug.
1186.—Cambraua, atflollaua.
1169.—Rascal, rancalos.
1170.—Verdeger.
1174.—Costel.
1177.—Pichalcher.
1178.—Malaguait, lac de marçal.
1179.—Acapte.
1181.—Porta joies.
1182.—Màsip, morro curt, agila.
1183.—Sors de terra, vanua.
1185.—Draper. Bon li sab.
1186.—Majordom.
1187.—Arnal, tixidor, pellicer, escon, concha bela, poma, ceba, olmeras, mala mort, Guilem aquà mol, Ponç mal irad, Cap de ferre, vacha, goç.
1188.—Mulner.
1189.—Porcellet, brugera.
1191.—Fira, merchaders, balb.
1193.—Sol se mira.
1194.—Pineda.
1195,—Cabrid.
1197.—Cirera.

DERRERES TROBALLES DE DOCUMENTS CATALANS

(segles XI y XII)

Investigacions d' En Joaquim Miret y Sans.—Documents en que surten paraules catalanes dels segles XI y XII.— Conclusions derivades de totes les investigacions fetes fins ara, de les quals donàm compte en lo nostre treball.— Aparició de la llenga literaria.—Lo més antich text literari escrit en català, o sían les Homilies de Organyà, descobert per lo meteix Sr. Miret y Sans.—Primers anys del segle XIII.— La importancia llinguística y literaria.— Glossari complert y ordenat d' aquest text.

En J. Miret y Sans ha publicat en los nombres 55 y 56 de la *Revue Hispanique,* corresponents al Desembre de 1908, una curiosa colecció de nous documents catalans, formant part la majoría d' una colecció que havía sigut de la antiga colegiata d' Organyà. A fí de que-s pugan intercalar ab los anteriors, y donat l' abundant contingent de paraules catalanes que-ns aportan, los reproduhím en aquesta nota:

1080-1095. Hec est memoria de ipsas rancuras. Que abet dominus guitardus isarnus senior caput ense. De rancuras de filio de guillelm arnall. Et que ag de suo pater de guiilelm arnall et non uoluit facere directum in sua uita de ipso castro de caput ense che li comanna et comannalem mir arnal. Que en las ostes et en las caualgades on guilelm arnal es ab mi che mir arnall si alberg ab guilelm arnal. Et si guilelm arnal me facia tal cosa que drecar nom uolgues ho no poges hos sis partía de mi che mir

arnall me romases aisi com lom auia al dia che ad el lo commanne. Et in ipsa onor a guillelm no li done negu domenge ni establiment de caualer ni de pedo per gitar ni per metre quan li comanne mir arnall. Et dixit mihi guilelm arnall et couengmo che no siria mos dons ni ma folia per nullo ingenio. Et ego dixi ad mir arnall in presencia de guilelm arnall. Que de quant hauía in mir arnall no men iachiare. Et sicut in ista pagine est scriptum sic donauit mir arnall ad guilelm arnall et fuit rancuros de guilelm arnall e sso no del fil quar si pres mils arnall che io nol li done. El si fed assi solidar et comanna anssa muler et ad suo filio achuit nol done hanc. Et rancurmen del castel de Caboded hon io pris podstad per mal que mir arnall mauia fait èt dict a mi et ma muler e rredil a guilelm arnall aissi com io li auia comanad. Et el redel a mir arnal et fedlen fer conuenenca che nomesta cas dret e che nolme fedes sens el. Et illum tortum que el men fed et drecar nom uolg ia chil a ssuo filio et io fuit rancuros del fil efforone indicis donads et aculids et mir arnall fer nols me uolg Et fuit rancuros de guilelm essono del fil quar daltra gisa, au mir arnall sin no com io lols done. E sso rancuros de guilelm arnal quar fed conueniencia de la mía onor ab suo fratre senes lo men consel el men sobud. Et nono laud et nono hautorg. E per co no no rancure in uita de guilelm arnal quar no uo sub entro mortuum fuerit guilelm. E sson rancuros de mir arnall del castel de caboded quar ueremes el recobra daltra guisa sino com los auia. Et son rancuros quar solida de la mia onor a guilelm arnall et ad sua mulier et ad suo filio. Et son rancuros de les toltes et de les forces que fa en la mea onor. Del seruici del Kastel et del pug que ad illum non debent facere. Rancurmen de la cauallería de mir guilabert qui no mes seruida. Rancurme quar desmentist ma mulier antc mi e de las folias que li dixist dauant me. Et rancurme de mir arnall de la casa de boxtera che sa presa e ma toltá et non debet habere nisi solum decimum. Rancurme de .I. bou de oliba dares e no li uol redre. Rancurme de .I. uaca de guilelm oler no la uol redre. Rancurme de la casa de pere baro et tollit seruicium et non debuit abere. Et rancurme de guilelm arnal de riuo albo que dedit a mir arnall senes meo consilio et tu non cianias nullum stabblimentum sine meo consilio He rancurmen de mir arnal quar lo pres sine meo consilio. He rancurme de mir arnal quar daltra guisa elegit baiulum en la onor de guilelm arnal sino con elo manna in suum testamentum. Et totas istas rancuras que auia de guilelm arnal et de suo filio et de mir arnall sic relinquo ad mulier mea et ad mir filio meo. Et per co totos meos omines per fiduciam quam ego abeo in illos et illos baiulos quam ego abeo electos in meo testamento per directum et per fiduciam quam ego abeo in illos que nos adiuvetis ad mulier mea et ad filio meo per pled et per gerá tro lor dret los en sia exid.

1097. Anno millesimo nonagesimo septimo. Era millesima centesima trigesima quinta. Indicione V.ª mense decimber, ebdomada III.ª feria II.ª Sic accepit donum domminu Gitardus senior capudensi et eiusdem prolis Wilhelmus et coniuge sua Agnes qui fuit filia de Bernardus Mironi condam. Illi simul in unum receperunt donum de ipso honore de Abella, quod illis fecit domnu Ermengaudus chomes. Et ipsum donum receperunt de Abella simul cum suis terminis et ipsos castros et uillas qui pertinent ad ipsam comtoriam in prefato loco quem uocant Nargo super ipsa ecclesia Santi Clementi. Et ipsum donum accepit dominus Gitard et filio suo Wilhelm et coniuge sua Agnes de iam dicto Ermengaudo Comite. In presencia de Ramon Mir, uice comite et de Wilhelm Jozpert et Berenger Richard et Berenguer Ramon et Wilhelm Gitard de Midia et Sanc Eriball et Remon Willelm et Remon Gonball et Pere Arnall et Isarn gitart et Wilhelm Arnall et Arnall Remon et Mir Arnall et Arnall Iocred et Wilhelm Richolf et Wilhelm Gitart et Arnall Gitart et Arnal ierbert et Tedbal Mir et Remon Ollemar et Pere Remon et Arnall Dalmaz et Remon Ermengaud et Gitart Ermengaud et Bernard Adalbert. Et alii plures boni homines qui ibidem aderant in prefato die et anno sicut superius in prima línea continet.

1097 (?). Et erit memoria de ipso censo qui exit de uilla Fontaned. In primis de Kasa de Guilelm Balester sesters .V. de ordi et de quarta .I. de frument et sester .I. de reet corent et alio de obliesras et parilio de gallines de oblies et kanades de ui XV. De estol dad de iemre donnà sester .I. Despelta ras et emina rasa de auena. Kanada .I. de ui et gallina .I. oblies et olna .I. de ceire iae de magenc. Et Petro Oromir sesters. III. et emina de ordi ras et emines .III. de froment rases. Et sesters II. de ciuada unum corentem et alium rasum et parilio de gallines et Kannaddes de ui .VII. et arcios .IIII. de ost et argencio .I. de magenc. Et de Bernard Guilelm quarta .I. de froment et altera ordei et canades de ui .XII. Ioan Ioan sesters .V. de froment et medio modio ordei et sesters .V. de ciuada unum corente... et unnum porcum de argencios .IV. et uno moltorie et fogaces .XX. et una queque ad uno Kauallario et argencios .V. de ost. Guilabert Bardina sesters VIII. de forment... et argencios .IV. de magenc et galinas .II. et argencios .IIII. or. de ost. Guilabert Mir quarta .I. de frument... et cannadas de ui .XII. et parilio de gallines et argentios .IIII. de ost... Guilelm Senfre emines .III. de ordi et cannades .V. de ui et denarios .XII. de ost. Guilelm Iofre sesters .III. de ordi et sesters .I. de frument et quarta .I. de ciuada unum currentum. Kannàdas de vi .VII. fogacas .XIII. panem ad .XIIII. Kauallarios et porco de precio argencios .VI. de ost argencios .IIII... Et de uilla Fontaned sic exeunt de anno in anno porc .I. de precio de solido

.I. grosso et uno moltono de argencios .IIII. Et de alodio de Nargo facit pariliio .I. de galines et fogaces .II. et madalal .I. de uino puro et emina de ciuada. Et exeunt in primis de Guilelm Euneg fogàces .III. et argencios .II. de ost et de magenc argencios .II. Petro Oorcmir fogaces .IV. Mir Enneg et Guilabert Bardina .IIII. Guilelm Iofre de Torre .IIII. Senfre segara uno die. Guilelm Icfre alio. Guilabert Bardina alio Ramon Duran alio. Guillem Enneg alio.

1110-1123. Sacramentum Petri comitis. Juro ego Pere Ramon comte fil de Valença comtessa che dachesta hora enant treua et paz tenre et a mos omes tener la mannare axí co lo bispe feta la a escriure et si negu monome de Pallars la an ukanta ne la frau a Deu et al bisbe per destrenner et per redcrce aitoris lensere et acsi com damont es scrit et hom lige io pod si o tenre et o atendre a Deu et al bispe senes engan per Deu et ista. IIII. euangelia. Arnall Ramon simul. Tedball Ramon simul. Pere Guillem simul. Bernard Guillem. R. Bernard. Pere Rodger. Rodlan Rodger. Ramon Pere. Ecard de Mur. Guillem Arnall de Basturc. Bernard Bernard de Tenrui. Berenguer Borrell. Ramon Brocard. Od de Mur. G. Jozfred Vtalard. Romon Guinamau. Girbert Amat. Rodger de Montanna. Pepin de Girueta. Dalmaz Isarn. Pere R. de Puicercos. Arnall Pere de Girueta. R. Mir de Clarmont. Arnall Rodger. Girbert Ug et suos filios. Berenguer Ramon de Mur. Berenguer Ramon de Liminnana. Pere R. de Terraca. Oliuer de Eroles. Marti Pere. Ramon Pere de Cellua. Vg. de Guardia. Bernard Amat. Ramon Adalbert. Pere Ferrer. Pere Gid. Mir Ramon de Clauerol. Vidià de Galiner. Ramon Pere de Talarn. Ramon Ramon de Orcall. Bernard Eriman. Bernar Ogger de Tenrui. Bernard Ramon. Pere Ramon de Eril. Bertran At. Arnall Guilàbert, Omnes isti iurauerunt treugam et pacem.

A continuació del anterior, en lo que la expressió catalana ja es més clara per haver prescindit de les formalitats curialesques, acabarèm aquesta llarguíssima sèrie ab lo següent document que En Miret data en la primera meytat del segle xii, tot ell de forma nostrada. Llàstima que no-s puga precisar l'any de sa otorgació d'una manera concreta.

Acço es remebranza que fa en R. Daguilar del sens que pren em Peramola. Primerament lo mas del congost perna et. III fogaces en. II galines et. I emina Dagramont de ciuada. Lo mas de Zauila. I an perna et. III fogazes et al altre an. III galines et. III fogazes et. III almuds de ciuada censals et V. garbes. II despelta et. II dauena et. I.ª dordi. Lo mas de Saradel an perna et. III fogaces et altre. III galines et. III almuds de ciuada censsals et. IIII garbes de ciuada et. I.ª dordi ab lo mas den Caluet Lo Mas den Caluet III diners de mageng et. II almuds de ciuada. I almud dordi et. III meayllals de ui censsals. Lo Mas de Mir de ruid. IIII almuds de ciuada censsal. Lo mas de Na Gitarda de Cosconera que te P. Pinolet. II almuds de ciuada et. I almud dordi censsal. Lo mas den Bonet perna et. III fogaces et. II galines et. II fogàces per lo mas de Renart et. VI pols o VI diners et. II almuds de forment et I.ª emina dordi et. VI almuds de ciuada et toto aço a mesura Dagremont (376).

Reposèm després de la llarga y enutjosa enumeració que-ns fà l'efecte del ignoscent tartamudeig infantil tot ell ingènues provatures y esforços. Si fos possible generalisar ab la basa de tan important aplech de material llinguístich, que es una mostra del català dels segles ix, x, xi y xii, podríam fàcilment establir les següents conclusions:

---

(376) Altres autors han donat algún material pera l'inventari cronològich de la llenga catalana. Veja-s lo v. I, pl. 577 de les *Memories de la R. Academia de Bones Lletres de Barcelona*, lo XVII de la 2.ª part de la *Historia de España* d'En Romey, ahont se reproduhexen algunes frases catalanes antigues sense donar sa data ni precisar la procedencia, y un cap. de la *Historia de Catalunya* d'En A. de Bofarull titolat *Reseña general de costumbres*. Recordàm també la lletra de deseximent tramesa al rey En Jaume I per lo Comte de Cardona (1248), publicada en son truncat *Aplech de cartes per l'Epistolari català* (folletí de la *Revista de Catalunya*, 1897) per En Gabriel Llabrés, qui la havía copiada de les editades per En Joseph Coroleu (*Revista de Ciencias Históricas*, 1876). Per últim, buscant documents llatins en los que comença a apuntar lo català, s'ha de consultar la obra del P. Diago *Historia de los... Condes de Barcelona*, llib. ii, cols. 44, 45, 52 y 70.

1.ª Sense ignorar que la naturalesa no fà salts y que la existencia de formes catalanes en lo segle IX suposa un período llarch de gestació o incubació, dirèm que les primeres diccions catalanes consignades en documents, són de la esmentada època, sense que fins ara pugan remontar-se més enllà en la empenyada recerca.

2.ª Nos fa creure que existeix quasi simultaneitat entre la formació y la manifestació gràfica, la pobresa ab que aquesta comença. Los noms geogràfichs de la acta d' Urgell, no són en rigor la sorprenent revelació d' una nova llenga formada, sinó més aviat la d'una descomposició de la llenga llatina arribada a son período àlgit. Aquest fet tan evident pot explicar-se per la manifestació d'una metexa lley filològica en dos cassos paralels, mes no idèntichs, o sía, que-s començava a operar en la llenga escrita la lenta descomposició que temps hà s' havía consumat en la parlada, ab la consegüent aparició de les noves formes arromançades.

3.ª No surt, donchs, la nostra llenga feta, y com la Minerva de la faula, armada de tota lley d' armes del front de Júpiter, sinó lentament, com nada en part laboriós; axís resulta al menys fundant-nos en lo fet reflexe de la formació gràfica o escrita. Aquesta successiva aparició de les paraules catalanes en los documents llatins, respòn a un fet natural: la pruija que se sentía de transcriure ab fidelitat y exactitut los noms propris, personals o bé geogràfichs. Lliures ja los catalans de la rígida formalitat curialesca que imposaren los conqueridors romans y afermaren los goths, més gelosos encara que ells, com junyits a una civilisació superior de la patricia vestidura llatina, degué finir ab l'imperi de la gent gòtica, lo rigorisme d' aytal formalitat, ja devinguda costúm per sa llarguíssima observança. Un colp trencada la vella disciplina, la naturalesa recobrava sos furs tan lentament com llarch, intens y hèrculi era l' esforç de la formació d' un nou medi en que havía de moure-s aquella societat rediviva. Y, com deyam, lo procés d' aparició de la nova llenga en la documentació oficial, única deu literaria existent en aquells temps de vida nòmada dedicada a la reconquesta de la terra y a les lluytes civils del feudalisme, es lo meteix o anàlech al que devía presidir la formació de la propria llenga.

4.ª La nova morfología, com que no era operada en los documents, los quals foren en tot cas la prova palesa de sa pre-formació en los llavis del poble, va aparexent, si bé poch a poch, en quantitat de paraules, portant aquestes son segell gayrebé definitíu. Axís es que no veyèm una notable diferencia entre-l català fragmentari dels primers documents del segle IX y-l del XII. Tres cents anys de vida subjayent en les capes no literaries no dexaren pendre volada al verb escrit. ¿A què-s deu aytal pobresa? A la falta de conrèu literari. La literatura es la avant-guarda de la llenga y la que sab examplar sos horitzonts espirituals. Mancada del conrèu literari la llenga es parla terrera sense matiços ni refinaments, y sols emmotllada a les necessitats habituals de la vida corrent. Mes axís que-l literat polsa lo sagrat instrument,

tot l' espay vibra d' armoníes no sospitades. Lo lèxich català axeca magestuosament sa volada al entrar en lo segle xiii, lo segle gloriós del rey En Jaume y d' En Ramón Llull.

Arribats que som al segle xiii, ensemps que al període definit de la llenga, entràm en les primeres manifestacions literaries. Dexèm lo primer, contentant-nos ab les llargues referencies copiades fins ara, per no devenir massa minuciosos ab les cites fragmentaries, sols nos cal fer constar que al arribar a n' aquest segle, plè quasi tot ell de la gloriosa figura del rey En Jaume, va fent-se día clar en les nostres lletres: la llenga llatina, segueix son procés de descomposició en los escrits dels notaris, racionals y secretaris de curia; lo neologisme s' infiltra seguidament en totes les formes y fòrmules diplomàtiques, arreconant la intangible y encarcarada llatinitat que semblava garantía de casticisme, de formalitat y fins d' acert. Se logra expulsar-la de la torra d' evori ahont romanía closa y admirada per innombrables generacions de sabis y pedants, del poble senzill y de la gent lletrada, y se la obliga a dexar son lloch de sobirana a la filla nascuda de son llarch maridatge ab lo geni de la terra. Mes lo llatí dominà mólts anys en la Esglesia, ahont encara avuy es lo llenguatge del cerimonial y la liturgia, y en les curies reyals de justicia. La ensenyança donada en la llenga llatina rebía d' ella son segell acadèmich y l' estampava en totes les actuacions cerimonioses y cultes. Sols atravessavan son espès filat les manifestacions populars o d' evident incultura literaria y aquelles que anavan essent guanyades pêl *novum verbum* del romanç, que era la expressió valenta y la forma expontània de la vida nova que ab ell anava aparexent fresch de jovenesa, rosat ab les primeres clarors de la alba.

Ab aquest benaurat segle xiii apareix la literatura com expressió d' una llenga formada; ab la qual podían representar-se totes les idees, moure-s tots los afectes y lligar les voluntats; lo món podía integrar-la en lo concert de les grans llengues, axís com ella ja havía devingut un exquisit *microcosmos* d' alta y de corrent intelectualitat.

De les primeres manifestacions llinguístiques escrites a les protoliteraries, no hi ha una distancia apreciable, y-l vehícol que nos les ha portades es lo meteix. La freqüent promiscuació ab que solen trobar-se barrejats en los lligalls de papers antichs o en les velles memories familiars un compte domèstich y un romanç popular, un document notarial y-ls goigs del sant patró de la comarca. També existexen entre-ls mots indígenes que un a un poden travessar la espessa malla del formulisme llatí y-ls primerenchs esclats de la literatura. Llògicament aquests són corolari d' aquells, donchs al conquerir la llenga vulgar les honors de la escriptura guanyades en esforçada competencia ab una llenga sabia y universal, sembla atànyer la dignitat del conrèu literari difundit per mitg de la paraula escrita y encarrilar-se axís envers la major perfecció.

Aquest es lo primer vincle de les llengues y literatures propries de pobles civilisats, y axís succehí en lo nostre. La paraula isolada que esclata vivíssima entre les decadentes diccions llatines nos revela per sa robusta construcció tot un cos llinguístich perfectament organisat; d'aquestes paraules de cayent catalanesch induptable passèm sense gradacions a les *Homilies* d'Organyà; tot són manifestacions més o menys intenses d'una llenga que naix a les lletres. Lo sentiment relligiós o la devoció que inspiraren aquells troços de literatura rudimentaria, han obrat lo miracle de redimir la llenga vulgar de la severitat llatina, com en altres cassos serà la passió amorosa o l'ardor patriòtich, es a dir, una volada qualsevol del esperit, la que-l deslliurarà d'influencies extranyes y li donarà plena possessió de sí meteix.

Es lo meteix Miret y Sans lo qui-ns dóna *El més antich text literari escrit en català,* obra de la que ja hem parlat per altres conceptes. En la rectoría d'Organyà se guardavan los documents de sa extingida colegiata, y entre ells s'hi estotjava aquesta primera manifestació literaria de la nostra llenga (377), que consisteix en un fragment sense principi ni fí d'un llibre d'homilies. Creu En Miret que-l text de referencia fóu escrit a les derreríes del segle XII o al principi del XIII, y ho fonamenta ab rahons acceptables. Nosaltres, per les metexes rahons, hem d'opinar segons la segona de ses conclusions, o sía, que fóu escrit en lo primer terç del segle XIII. Com mostra autèntica del desenrotllo de la nostra llenga al escalf de la literatura, copiarèm un fragment de les *Homilies:* «Ara zo dix n. s. i. x (nostre senyor ihesu xps.) als seus diciples: nos entrarem en la ciutat de iherusalem e sera acabad tot zo qe de mi an escrit les profhet(i)es. En aital gisa dix n. s. Jo sere tradid e pres e liad et escopit e lanceiad, e pugad en crod e coronad despines et al terzer dia resusetara. Els diciples de n. s. no enteneren adaquela hor les paraules qe. el los dizie de la sua passio e de la sua ressureccio entro al dia q. els uideren e conogren com el o ac dit. E gen els no enteneren les paraules qe el los ac dites li fet n. s. un precios miracle dun ceg qe el alumena dauant els. Aqest ceg ere itera prob de ierico et el acaptaues tot so don uenie. E qan ozi que n. s. i. x, i passaue per aquela terra el comenza a cridar en aquesta gisa *Ihes fili d(avi)d. miserere mei.* Seiner fil de d. mercés aies a mis et aqeles companges de les gents qi anauen dauant n. s. manazauen ad aqel ceg e dezienli qe calas. E com els li manazauen el mas li cridaue *Ihesu fili d. d. m. m.* O seiner fil de la uerge merce ages de mi. En i(hesus) quan audi aizo qe tan fort lo pregaue e li clamaue merce esteg et aturas e fedlos amenar dauant entre la gent gran e demanali qe qeria et el dix: *Domine ut uideam.* Seiner trostot poderos sia tu platz que ueia et en apres daico n. s. posa la sua benedita ma sobrels uls del ceg espre el uit. El ceg qan ag uist fed grans gracies

---

(377) Gracies a gestions fetes pêl meteix Sr. Miret, aquest preciós document avuy se troba guardat en l'Arxíu Municipal de Barcelona.

a nostre S. esegil en totes bones obres. E les compaines de les gens qen uideren lo tan gran miracle feren grans gracies e grans laudors a n. s.»

Encara que creyèm convenient reproduhir sencer aquest interessantíssim text literari y llinguístich, no hem gosat a fer-ho per no allargar lo nostre treball. Mes, en cambi, pot-ser se-ns agrahirà lo glossari de termes de difícil comprensió per la majoría dels llegidors, acompanyats de sa traducció moderna. Ab ell pot-ser aportarèm algún nou material (tal vegada una sola paraula poch coneguda) al futur diccionari de la antiga llenga catalana, fonament indispensable pera realisar a conciencia y perfecció lo també futur del català modern del que sols ne tením assaigs imperfectes.

Glossari de les homilies de Organyà (lo text català literari més antich) (378)

A

a, té
a forza, malgrat
abstinent, que s' absté
ac, hagué, tingué
acaptaues, s'enterava
acordar, conciliar
ad, a
adaquela, en aquella
ades, avans d' ara
ag, V. ac.
aias, tingas
aicestas, aquestes
aici, aquí
aitambé, també
aizeles, aquelles
aizi, a sí meteix
aizó, axò
almosnes, almoynes
altre, altra cosa
altrui, a altre
alumena, retorna la vista
allumenament, llum
am, estima
anc, encara
apela, nomenà
aport, portés, dugués
aqel, aquell
ardidz, ardit
arma, ànima
audi, ohí
auzels, aucells
aual, avall
auantz, abans
auarea, avaricia
auaredes, avaricies
auetz, havèu
auia, tenía
auoleza, maldat

B

be feit, bona acció
beg, begué
benedita, benehida
besans, moneda originaria de Bisanzi

C

cab, cap
cad, cau
cadec, caygué
cadeg, id.
caden, cauen
cader, caure
calzigad, trepitjat
castel, castell
causa, cosa
ceg, cech
cels, aquells
ciutatz, ciutats
clamaue, cridava
cobeeza, cobejança
cobezes (plural)
companges, companyies
conog, conegué
conogren, conegueren
conoxer, conèxer
coue, convé
creceg, cregué
credeg, id.
credeguessen, creguessen
credents, creyents
cretre, creure
cures, quefers

D

dec, degué
deg, id.
deliurada, deslliurada
demonis, dimonis
denant, devant
derezi, ordenà
descrents, descreguts
desirers, desitjos
desme, deute
deus, Déu
dezie, deya
dezim, dihèm
dia cotidi, cada día
diciples, dexebles
diz, degué
dizie, V dezie
do, done
domenga, diumenge
donces, donchs

E

el, ell
ela, ella
elex, resol
elex, meteix
en aixi, axís
en apres, desprès
enan, devant
enganas, enganyas
ement, a no res
enrote, volte
enteneren, entengueren
entro, fins a
escopid, escupit
espre, fins que
esteg, s' aturà
estirs, excepte
exag, examini
exaiar, temptar, examinar
exaudi, escoltà
exoant, escoltant

F

fait, fet
faliments, faltes
falses, falsos
far, fer
faza, faça
fazames, fem
fazamo, fem
fed, féu
fedes, fes
feit, V. fait
femna, fembra
fet, V. fed
fil, fill
fila, filla
flum, ríu
fo, hi hagué
fols, folls
for, fora
fortz, fort
fraires, germans

G

gadardo, premi
gardar, guardar
garenza, garantía
gari, lliurà
garía, curaría
gazardó, V. gadardo
gents, gents
gisa, manera
gites, llensàs
glotonia, gola
gog, goig

(378) Hem copiat les paraules en la metexa forma del document. Fins per no variar res, copiàm los verbs en lo temps y persona metexos que allí hem trobat, sense creure necessari afegir l' infinitíu del que procedexen. Tampoch hi hem posat la part de la oració en que pot encasillar-se cada mot. Ara sols demanàm que a la traducció que a tots acompanya, se li reconega lo valor relatíu de la època, lo que sols pot resoldre-s en presencia del text.

H

hor, hora

I

iames, may
ieiuni, dejuni
idoles, ídols
itera, caminant
iudeus, juhéus
iutiament, judici

L

laintz, allà dins
laires, lladres
lanceiad, llancejat
laudors, lloançes
laxa, dexa
leges, lletges
lexetse, se dexà
liad, lligat

M

macip, jove
macipea, joventut
maierment, majorment
maleza, maldat
maisó, casa
mals, malvat
malauta, malalta
manazauen, amenaçavan
mandauen, enviavan
mangan, menjan
mas, més
meins, menys
menaua, portava
menestris, ministres
mengar, menjar
merca, mercè
mester, ofici
moltz, mólts
monsonges, mentides

N

negu, ningú, cap
nolne, no-l
nuil, algú
nuit, nit
nuitz, nits
nula, cap

O

obs, necessitat
ocells, aucells
od, escolta, odia
odides, ohides
oltramar, ultramar
onranza, honrament
oreeza, oradura
ozí, ohí

P

palaz, palàu
parcesse, perdona
part, para
pocue, poch
pausad, posat
pecatz, pecats
peds, peus
pensamentz, pensaments
per car, per qué
per zo car, id.
perert, finat
perfeita, perfecta
peridors, (coses) moridores
periran, acabaràn
plader, plaher
planier, planye
platz, plau
podetz, podeu
poges, pogués
pogra, pogués
pom, poma
pos, posa
poxeule, instancia
pred, profit
predes, aprofite
proxme, prohisme
pugad, pujat
puis, després
puxam, pogàm
puxoule, clam
puxular, demanar

Q

qan, quan
qant qe, de tot lo que
qas qu, algunes
qer, busca
qerentena, quaresma
qeresma, id.
qeria, buscava
qes qe, qualsque
qis, volgué
quoue, convé

R

radó, rahó
radrallsen, li tornarà
rauben, roban
red, torna
rede, retornà
redebre, rebre
redre, retornar
regisme, domini
res, cosa
resusetará, resucitarà
rezebans, rebém
riba, costa
riqezas, riqueses

S

saluament, salvació
sancta, santa
sapi, sabi
sapiatz, sapiguéu
sauieza, sabiesa
segescam, seguescàm
seiner, senyor
senior, id.
sem, som
senes, sense
sent, sant
soferan, sostindràn
significanza, sentit
somo, som

T

temtar, temptar
tera, terra
terenal, terrenal
terza, tercera
terzer, tercer
tol, treu
tola, trega
tolta, estafa
torba, munior
tot exament, lo meteix
totz, tots
tradid, trahit
traga, trega
trastot, mólt
trauc, forat
trebal, treball
trebalar, treballar
trer, traure
trostot, V. trastot

U

uate, vesten
uedí, vehí
uegilies, vigilies
uenceg, vencé
ueng, vingué
uenra, vindrà
uer, verdader
uezer, veure
uideren, vegeren
uit, vegé
uls, ulls
uolg, volgué
urgul, orgull
uulams, volém

Z

zeles, aquelles
zo, axò

COMPONENTS DE LA LLENGA CATALANA

La llenga llatina posada en lo lloch de la romana rústega, es la principal informadora de la catalana.—La baxa llatinitat, ensemps revelació de la llenga rústega y de la descomposició de la clàssica, deu abundosa de les anomenades neo-llatines, y per tant, de la catalana. — Glossari. — Cristallisacions en la llenga llatina de materies procedents de parles primitives.— Llista treta d' En Díez del que afecta al català.—La llenga grega—Sa positiva influencia en la formació de la catalana. — Glossaris d' En Bergnes de les Cases y Bosch de la Trinxería.—Llengues germàniques. —Glossaris d' En Díez y d' En Bergnes de les Cases.—La llenga aràbiga. La gran participació en lo desenrotllo de la nostra. — Treballs d' Engelmann, Dozy y l' arxiduch Lluís Salvador.— Glossaris.—Altres components. — Inseguretat en la determinació dels més primitius.

Sospenèm l' estudi cronològich de la llenga catalana, pera dexar apuntat en aquest treball quelcòm de lo que s' ha dit o pot dir-se sobre los materials més importants que entran en la composició d' aquella llenga.

Son element dominant, característich, es lo llatí, que passa d'informador a essencial y constitutíu. Los llenguatges parlats en lo país durant les èpoques pre-romanes, sofriren la absorció de la parla dels conqueridors, encara que hi dexessen rastre persistent y llevor feconda fins que, desaparexent aquella absorció, poguessen sortir a la llum del día pera gojar dintre d'ell vida propria, arribant més tart a totes les consideracions oficials y literaries de les grans llengues. Lo llatí, donchs, es la basa del català, com ho es de casi totes les llengues parlades en los antichs dominis romans.

Los lèxichs moderns del català són altres tantes alegacions y proves de la nostra llatinisació o romanisació y en quasi tots ells quedan anotades les etymologíes derivades de la llenga del Laci, perquè són la majoría, y per una altra rahó de més pes, encara que mólt disculpable, y es l' escàç conexement de les altres llengues sabies possehit pêls nostres lexicògrafs; axís es que, generalment, a falta d' altres, queda en peu lo principi de que derivan del llatí totes les paraules catalanes que ab ell tingan semblança, sobre tot en les sílabes essencials de la arrel, per més que, ben estudiat, resulte que la equivalent llatina fóu un vehícol entre la nostra y una anterior verament primitiva, causal, grega, germànica o hebrea; axís com tampoch se cuydan de distingir si la font llatina era vulgar o clàssica, donant per suposada aquesta derrera per desconexement de la primera o per no venir-los-hi a mà l' indispensable lèxich de Du Cange; essent axís que, donada la directa procedencia de les llengues dites neo-llatines, ha de buscar-se en la parla romana vulgar la deu més immediata, ja que fóu ella lo primer grau o moment de la evolució que havía de portar al desplegament d' aquelles.

En l'esmentat *Glossari* de la baxa llatinitat de Du Cange, han de trobar-se etymologíes de móltes diccions catalanes. Veja-s com a mostra les següents:

aciarium, acer
adplanare, aplanar
amaricare, amargar
ambaxia, embaxada
anima, mama (dida)
ascella, axella
astrus, astre
auca, oca
ballare, ballar
balma, bauma
baro, baró
baselm, vaxell
branca, branca
caballicare, cavalcar
caldaria, caldera
caminata, xemeneya
caminus, camí
campana, campana
campiones, campions
capa, capa
capanna, cabana
capere, cabre
capitanus, capità
capritus, cabrit
caprio, cabró
casa, casa
causa, cosa
circare, cercar
clida, cleda
colpus, colp
comba, coma
contrariare, contrariar
cortinæ, cortina
cosinus, cosí
crema, crema
cusire, cosir
detentare, detentàr
diffacere, desfer
directum, dret
discapillare, escabellar
drappus, drap
esca, esca
exclusa, esclusa
excorticare, escorxar
ficatum, fetge
focacius, fogatge
focus, foch
fontana, fontana
forestis, forest
forcia, força
furo, fura
gamba, cama
gannum, engany
granica, graner
gunna, gonella
hostis, host
incensum, encens
infans, infant
iterare, errar (caminar)
mantum, mantell
masca, mascara
matrina, padrina
merces, mercè
monitare, amonestar
montanea, montanya
mucare, mocar
muttum, mot
necare, negar
pagensis, pagès
parcus, parch
petium, peça
pirarius, perera
placitum, plet
plagia, plaga
prœgnus, prenys
pretiare, apreciar
pulletrus, pollí
retortæ, ridolta
sarna, sarna
singularis, senglar
soga, soga
testimoniare, testimoniar
tornare, tornar
troja, truja
troppus, tropa
tructa, truyta (peix)
vassus, vassall
vermiculus, vermell
viaticum, viatge
virare, virar

En Frederich Diez (379) ha tingut l' acert d' extraure dels autors llatins aquells mots designats per los antichs autors com *vocabularia rústica*, *vulgaria*, *sórdida*, etc., y aquells altres que com a tals poden ésser considerats; ab lo qual dóna a la historia genealògica de les llengues romanes l' element ancestral més llegítim y digne d' aquest nom que-s manifestava en plè domini de la llatinitat, mólta part de lo que aquells autors y fins en Diez anomenaren idiotismes vulgars (380), foren cristallisacions en llenga oficial de material que procedía de les parles primitives, conservades en les capes subjacents dels pobles romanisats, mentres que alguns altres, pot ésser una petita part, foren degudes a la corrupció de les llengues en son contacte ab pobles diferents. Veja-s de la curiosa llista d' En Diez les paraules que més directament afectan a la llenga catalana:

acror, agror
acucula, agulla
aditare, anar
adjutare, ajudar
adpertinere, apartenir
adpretiare, aprecir
æramen, aram
æternalis, eternal
aliorsum, aleshores
allaudare, alabar, llohar
amicabilis, amigable
amplare, ampliar
apropriare, apropriar
arboreta, arbreda
artitus, artesà
astrum, astre
astula, ascla
avicella, aucell

bassus, baix
battalia, batalla
batuere, batre
belare, belar
blitum, bleda
bojæ, bogit
botulus, budell
brisa, brisa (del rahím)
bucca, boca
burdo, bordó
burgus, burgada
burrum, burru, burell
birrus, berret

caballus, cavall
cambiare, cambiar
camisia, camisa
campanem, camperol
captivare, captivar
carricare, carregar
casale, casal
catus, gat
cava, cova
cludere, cloure
combinare, combinar
comparsio, compassió
computus, compte
confortare, aconhortar
cooperimentum, cobriment
coquina, cuyna
coxo, coix
crena, carena

dejectare, degectar
discursus, discurs
disseparare, desesepar
disunire, desunir
diurnare, matinejar
dulcire, endolcir
duplare, doblar

ebriacus, ubriach
efferescere, esferehirse
exagium, assaig
excaldare, escaldar
excolare, escolar
extraneare, extranyar

falco, falcó
falsare, falsejar
famicosam, fangosa
fata, fada
fictus, fita
filiaster, fillastre

gabata, gaveta
gavia, gavia
genuculum, genoll
grossus, gros
gubernum, govern
gyrare, girar

hereditare, heretar

improperium, improperi
inceptare, encetar
incrassare, engrexar
intimare, intimar

jejunare, dejunar
juramentum, jurament
justificare, justificar

lacte, llet
lanceare, llençar
liquiritia, regalecia
longano, llonganiça

macror, magror
maccus, maco
malites, maldat
mamma, mama
mammare, mamar
manducare, menjar
masticare, mastegar
medietas, meytat
meliorare, millorar
mensurare, mesurar
minaciæ, menaça
minare, menar
minutalis, menudall
modernus, modern
molestare, molestar
molina, molí
morsicare, mossegar
murcidus, místich

naufragare, naufragar
nervium, nervi
nitidare, netejar

olor, olor
orbus, orb
ossum, os

pala, pala
pannucula, panotxa
papa, papa
papilio, papelló (pabelló)
pauper, pobre
pausare, posar
peduculus, poll
pejorare, pitjorar
petricosus, pedregós
pilare, pillar (pillet)
pisare, petjar
plagare, plagar
plancæ, palanca, planxa
plotus, esclop
possibilis, possible
potestativus, potestatíu
præstus, prest
proba, prova

quiritare, cridar

refrigerium, refrigeri
rememorare, remembrar
repatriare, repatriar
retractio, retractació
rostrum, rostre
rumigare, rumiar

sanguisuga, sangonera
sapius, sabi
sermonari, sermonar
sibilare, xiular
spatha, espasa

---

(379) *Introduction a la Grammaire des Langues Romanes*, trad. de G. París, 1863.

(380) Com exemple del menysprèu que als clàssichs llatins inspiravan aytals paraules, citarèm la opinió de Aulus Gellius, que considera lo mot botulus (budell) una de tantes *verba obsoleta et maculantia e sordidiore vulgi usu.*

spathula, espatlla
stagnum, estany
struppus, estrop
taxare, tastar
termen, terme
testa, testa
tina, tina
tribulare, atribular
turio, toria
unio, unió
vaciva, vassiva
vasum, vas
victualis, vitualla
vitulari, viola, viula (instrument)
volentia, volença
vorsare, vessar

A continuació de les paraules llatines o romanes passades a les llengues vulgars, hi posa una llista de paraules d' ús corrent en la llenga llatina que no han passat a les dites llengues.

D' aquesta llista se deduheix que la pèrdua no es mólt considerable en los substantius y adgectius, però ho es en los verbs. Mes aquesta pèrdua de tants mots essencials, no implica la de ses arrels, les quals s' han perpetuat en les llengues noves per mitg de derivacions o composicions, les unes ja existentes en llatí y les altres creades de primera mà per les llengues vulgars. Aquestes han desenrotllat extraordinariament la facultat de formació y de assimilació y-ls mots axís formats per elles són en major nombre que-ls heredats de la llenga mare.

Element grech. — Lo meteix Diez publica (381) una llarga llista de mots grechs que han trascendit a les llengues romanes, considerant que-l grech y-l germànich són, desprès del llatí, los que més material los hi han suministrat. Ab rahó conceptúa la influencia grega com nascuda de les relacions de comerç o de cultura que aquell poble actíu mantenía per mitg de sa pròspera marina; donchs ni los grechs de Marsella, ni los d' Empories, ni los bizantins de les costes orientals y meridionals d' Espanya, ni los de la Italia, ni los de Sicilia dexaren una estela gayre permanent durant sa dominació passatgera. De sa llista n' havíam extret alguns mots acceptables com a primitius de sos equivalens catalans, entre-ls quals hi posavan bastó, bastiment, bóta, borsa, genet, erm, such, migranya, cara, patge, paraula, plata, sirgar, estol, talent, tuf, fanal, far, calar, etc.; més hem preferit aprofitar lo treball ja fet en aquest sentit per en Bergnes de les Casas (382), donchs aquest, ademés de conèxer lo d' En Diez, no sols en la *Introducció*, sinó en son *Glossari Etymològich*, apura més la materia ab sos positius conexements llinguístichs. Baste dir, en son elogi, que aquest treball fóu escrit y llegit en la Academia de Bones Lletres de Barcelona, a prechs d' En Manel Milà y Fontanals, aleshores son president, de qui meresqué justificats elogis (383).

---

(381) *Loc Cit.*, pl. 68.

(382) *Raices griegas y germánicas de la lengua catalana*, III de les Memories de la *Academia de Buenas Letras de Barcelona*, pl. 447 y següents.

(383) Bosch de la Trinxería: *Alguns mots catalans d' etymología grega (Rev. Catalana*, IV, Abril 1889) hi inclòu los següents: xera, xulina, ronxar, toro, fernat, tarumba, troç, erm, ballana, esparracar, pimoch, cufa, cara, llaç, paleyar, garíu, reuma, scaybre, astenillat, trescar, reguituar, trago, ray, bastaix, pallagó, bramar, cuyt, esqueix, arpat, pegar, trucar, guapo, hermós, payo, níu, tío, capsa, gioch, meca de pioch, patach, arrapar, entonar, mastegar, estifat, estiflat, ascos, gomfos, col y criquetes. Mólts d' aquests mots, la etymología dels quals explica, són privatius del Rosselló. Per últim, en lo volúm del *Primer congrés internacional de la llenga catalana* (Barcelona, 1908), pls. 436-444, lo

Cavall, καββάλος.—Cadira, καθῖσις.—Dida, τίτθη.—Bastaix, βαστακτής. —Nano, νάννος. — Gegant, γίγας. — Canastra, κανάστρον. — Cànam, κάνναβις. — Canasta, κάνναθρον.—Canya, κάννα.—Cànter, κάνθαρος.—Migranya, ἡμικρανία.—Embolicar, ἐμβάλλω.—Escurar, ἐκκορέω.—Mar galena, γαλήνη.—Capsa, κάψα.—Perdíu, πέρδιξ. —Castanya, κάστανα.—Mama, μάμμα.—Papa, πάπας.—Melencolía, μελαγχολία.— Nau, ναῦς.—Patatús, πατασσω.—Dinar, δειπνέω.—Ou, οον.—Vespre, ἑσπέρα.—Xaragall, χαράδρα.—Nit, νύξ.—Quisu, κυσί.—Estora, στορέω.—Pom, πῶμα.—Cristall, κρύσταλλος.—Un tris, θρίξ.—Cama, κνήμα.—Fama, φήμη.—Fona, σφενδόνη.—Plegar, πλέκω.—Tomba, timba, τύμβος —Mandra, μάνδρα.—Esquinsar, σχίζω.—Angunia, ἀγχονάω.—Agonía, ἀγωνία.—Malaltía, μαλακία,—Noy, νέος.—Sach, σάκκος.—Orinar, οὐρέω.—¡Ala! ¡ala! ἀλκλή.—Rai (adverbi), de la partícula poètica ῥά per ῥᾶι, d' ahont ῥάδιος. Expressa la idea de facilitat, sense treball; comoditat y llestesa, parlant d' un acte; parlant de persones, indica que estàn dispostes, que són benèvoles, agradables, de bon tracte; y també s' usa com partícula menysprehativa. La partícula catalana s' usa precisament en tots aquests sentits; y també s' ha conservat en l' Alt Aragó, en terra de Sobrarb sobre tot, ahont sols se parla castellà.—Teta, τέττα, expresió d' afecte dels menors als majors. —Pompa, πομπή.—Plà, plat, πλατύς.—Màquina, μηχανή.—Fanal, φανός.—Tía, θεία. —Cera, κηρός.—Mel, μέλας.—Pebre, πέπερι.—Cavar, σκάπτω.—Préssech, περσαία. —Corda, χορδή.—Mica, μικρός.—Cola, κόλλη.—Patacada, πάταγος.—Tuf, τῦφος.— Harpía, harpó, ἅρπη.—Arrabassar, ἀρραβάσσω.—Escaire, ακαιός.—Bombo, βόμβος. —Ovella, ὄϊς.—Bou, βόος.—Atmetlla, ἀμύγδαλος.—Escorpí, σκορπίος.—Escandal, σκάνδαλον. — Cambra, καμάρα. — Trona, θρόνος. — Guix, γύψος. — Torn, τορνος. — Ronch, ῥόγχος.—Roig, ῥούσιος.—Sabó, σάπων.—Manía, μανία.—Aranya, αραχνη.— Erm, ἐρῆμος.—Idea, ἰδέα.—Mostatxo, μύσταξ.—Golfo, γόμφος.—Golfo, κόλπος.— Goma, κόμμι. — Groch, κρόκος. — Espart, σπράτος.—Esponja, σπογγιά. — Estivar, στείβω.—Estigma, στίγμα.—Tabal, τάβαλα.—Tragacanta, τραγάκανθα.—Manganilla, μαγγάνεια.—Bala, πάλλα.—Palma, παλάμη. — Paradís, παράδεισος. — Gangrena, γάγγραινα. — Car, γάρ. — Gargarisar, γαργαρίζω. — Ríu, riera, rech, ῥέω, córrer (líquits).—Raig, ῥύαξ.—Fantasía, φαντασία.—Paraula, παραβολή.—Carro, κάῤῥον. —Cara, κάρα.—Llamp, λάμπω.—Diamant, ἀδάμας.—Dieta, δίαιτα.—Gala, ἀγάλλω. —Pata, πατέω.—All, ἄγλις.—Cartó, χάρτης.—Raba, ῥάπυς.—Proa, πρῶρα.—Bàlsam, βάλσαμον. — Patena, πατάνη. — Cementiri, κοιμητήριον. — Estaca, ἔστακα. — Hora, ὥρα.—Cagar, κακκάω.—Codony, μῆλον κυδώνιον.

Element germànich.—Com ja hem indicat, aquest element, junt ab lo grech, representan, després del llatí, la font més abundosa d' ahont han brollat les llengues romanes. Los metexos Diez y Bergnes de las Casas l' han estudiat en aquest sentit; particularisant més lo docte professor català en la part relativa a la nostra llenga, si bé fent la salvetat de que, com ignorava los

catedràtich de la Escola Normal Central de Madrid, En Miquel Ventura, hi publicà un treball pera sostenir la conveniencia de la transcripció etymològica en català d' algunes lletres gregues, acompanyantlo d' una llarga llista de paraules catalanes de procedencia grega.

antichs dialectes romànichs, tingué que limitar ses investigacions al modern alemany. Heus aquí la llista que hem pogut formar, combinant les troballes d' abdós filòlechs (384):

Aca, *hack*
Alberg, *heriberga*
Alou, *alod*
Amagar, *magan*
Arcabús, *haakbus*
Ascona, *asc*
Atracar, *trekken*
Aubarda, *heluibarte*
Auca, *aucha*
Ausberg, *halsberc*
Ban, *ban*
Banda, *band*
Banch, *bank*
Barca, *barck*
Barra, *bar*
Blanch, *blanch*
Blau, *blao*
Bloch, *block*
Boch, *bock*
Bosch, *busch*
Botí, *beute*
Brau, *brar*
Bretxa, *brechen*
Brida, *britti*
Brú, *brûn*
Burgès, *burger*
Clapir, *klappen*
Col, *kohl*
Dançar, *dansôn*
Dardell, *daradh*
Dart, *id.*
Destral, *strâla*
Elm, *helm*
Esclàu, *sclave*
Espelta, *spelz*
Esperó, *sporo*
Esquena, *skina*
Est, *est*
Estampar, *stampfôn*
Feu, *fihu*
Franch, *franck*
Fresch, *frisch*
Gabella, *gafol*,
Galopar, *gahlanfan*
Garba, *garb*
Gay, *gahi*
Goytar, *gueken*
Gonfanó, *gundfano*
Gràtar, *krazôn*
Gris, *grîs*
Guant, *gant*
Guardar, *wartên*
Guerra, *werra*
Guerxo, *dwerch*
Guiar, *witan*
Heralt, *herold*
Issar, *hissen*
Lleig, *leid*
Llepar, *lappen*
Llest, *lîstig*
Lluch, *look*
Llucar, *id.*
Mariscal, *marahscalh*
Molça, *moos*
Nort, *nord*
Oest, *oest*
Quiti, *quitt*
Recar, *rakjan*
Rich, *reich*
Roba, *raub*
Robò, *id.*
Rohina, *rain*
Rostir, *rôstjan*
Senescal, *siniskalh*
Seny, *sinn*
Sud, *sud*
Trescar, *drescan*
Vogar, *wogen*

L' Aldrete en son llibre *Vocablos godos que tenemos en romance*, publica una curiosa llista, de la qual extrayèm los següents vocables per afegir a la anterior llista de paraules catalanes de procedencia germànica:

Bandera, *ain baner*
Harpa, *harpfen*
Haca, *akhen*
Helm, *helmo*
Jardí, *garten*
Abrusar *brusar*
Balcó, *balk*
Companyía, *compeni*
Cantonada, *cant*
Capità, *capiten*
Copa, *cupe*
Daga, *dagat*
Dansar, *dansza*
Fí, *fyu*
Forrar, *fodra*
Guanyar, *gaupna*
Manera, *maner*
Perla, *perla*
Passar, *passa*
Rich, *riick*

Element alarb. — Les llengues hispàniques són, entre les romanes, les que major nombre de paraules alaràbigues contenen, degut a causes que no es del cas explicar. La nostra, malgrat sa situació septentrional, son geni oposat al de la invasora y-l temps relativament curt en que sofrí son predomini, conserva móltes traces d' aquest, si bé assimilades quasi sempre al geni propri. Entre les varies obres que tractan de la esmentada influencia, cap nos ha semblat tan complerta com la del Dr. Engelmann, refosa després y completada considerablement per son mestre l' arabista Dozy (385), de la qual s' han servit los nostres arabisants y en especial en García Ayuso. Aprofitant-nos de la extensió de dit glossari, hem procurat no perdre una sola de ses paraules que pugan acceptar-se com causants o primitives de altres catalanes y en lo

(384) No hem posat a continuació de cada paraula germànica la significació càtalana, perque quasi sempre coincideix ab la metexa paraula nostra derivada. Per saber a quin dialecte o branca de la llenga germànica pertanyen caldrà consultar los metexos textes que hem extràctat.

(385) *Glossaire des mots espagnols et portugais derivés de l' arabe*, per R. Dozy y lo Dr. Engelmann. Leyde, E. J. Brill, 1869.

meteix ordre en que allí venen aquí la donàm, transcrivint los mots alarbs segons la nostra fonètica y prescindint dels llarchs comentaris que mólts d' ells han sugerit als doctes autors de la obra:

Açot, de *as-saut,* flagell
Adalit, de *ad-dalil,* guiador
Adarga, de *darqua,* escut
Adobar, de *dábaga,* curtir
Aduana, de *ad-dîwân,* registre
Aduar, de *aduar,* població de barraques o tendes
Aforrar, de *harrar,* manumitir, lliurar l' esclàu
Agutzil, de *alguazir,* conseller o visir
Axarop, de *ach-charâb,* beguda preparada
Alacrà, de *alacrab,* escorpí
Alaçà, de *azar,* roig
Alarit, de *harir,* udol de cà
Albarda, de *albarda*
Alburnia, de *albornyya,* vas de fanch vidriat en forma de taça
Albernús, de *albornós,* capa
Albixeres, de *albixara,* donatíu que-s fà al portador d' una bona nova
Alcabala, de *alcabala,* import
Alcabot, *alcauwad*
Alcait, de *alcadí,* jutge
Alcandora, de *gandora,* camisa
Alcoba, de *alcobba,* volta d' edifici, pabelló
Alcofoll, de *alcolh*
Alcorà, de *alcorán,* llibre
Alfach, de *alfacc,* boques
Alfanch, de *alkandjar,* gros ganivet corvat
Alfil, de *alfil,* elefant
Alfombra, de *alkhomra,* tapís
Alfondech, de *alfondac,* casa de mercaders
Alforrat, de *alhilia,* guarnit (se refereix als cavalls)
Alforja, de *aljorch,* sach de viatge
Algarabía, de *alabiya,* llenga aràbiga
Algarada, de *algará,* cridoria
Algebra, de *alchebra,* unió de parts separades
Algorisme, de *aljowarezmi,* sobrenòm de son inventor lo matemàtich Abu-Chafar-Mohamed-ben-Musa
Alhaja, de *alhacha,* moble
Alicatat, de *cataat,* peces (de enrajolat)
Alicates, de *alaccat,* estenalles
Alimares, de *alâma,* senyal
Aljama, de *alchamáa,* junta, congregació
Aljamia, de *aladjam,* los barbres
Almadraba, de *almadraba* (de *daraba,* ferir) lloch ahont se enclouen y ferexen los pexos
Almajanech, de *almandjanîc,* màquina disparadora de pedres
Almanach, de *almanaj,* calendari
Almirall, de *amirralh,* comandant de la esquadra
Almogàver, de *almogavar,* corsari, soldat de frontera
Almoyna, de *almanna,* impost extraordinari
Almut, de *mudd,* mida d' àrits
Alquimia, de *alquimiya*
Amalgama, de *amalachama,* barreja
Ambar, de *anbar,* nom del peix del qual s' extràu l' àmbar gris
Anafil, de *annafir,* trompeta
Anap, de *aniya,* vas
Andami, de *handám,* màquina
Aranzel, de *assir,* tassa, tarifa
Arcabús, de *alcaus,* arma
Arench, arengada, de *ar-renc,* peix
Arer, de *garbel*
Argadells, de *alcartell*
Argelaga, de *alchaulac,* planta espinosa
Argolla, de *algoll,* collar
Arrabal, de *ar-rabad,* barri
Arrecades, de *carata*
Arraix, de *ar-rais,* capità de barco
Arrèu, de *ar-rejot,* ornament
Arri, de *harric* (imperatíu de harraca: mòute!)
Arroba, de *ar-robáa,* la quarta part
Arrop, de *ar-robb,* such
Arròç, de *ar-rozz*
Arsenal, de *dâr-cinâ-a,* fàbrica, casa de construccions
Assessí, de *haxxaxin,* lo bevedor de *hachich*
Atalaya, de *at-taliya,* centinella
Atzabatxe, de *as-sábadj,* joyes de dol
Atsur, de *lazaward*
Aubergínia, de *bedindjen*
Avalot, de *alboroz,* soroll
Avería, de *awâr,* tara
Axovar, de *ach-chouâr,* lo dot del casament
Azimut, de *as-samt,* punt del cel que-s troba demunt del nostre cap

Babutxa, de *bâbûch*
Badana, de *battána,* pell de bè adobada
Bagatge, de *baccache*
Bagassa, de *báguiz*
Bagatela, de *baguatil*
Balaix, de *baljax,* pedra preciosa, jascinte
Baldat, de *bátala*
Baldufa, de *alcudich,* gerro (¿per la forma?)
Bàlsam, de *bàlsam*
Barat de *bâtil,* a bon preu
Barata, de *bàtal,* engany, falsetat
Baril, de *bári,* cosa excelent
Barraca, de *barga,* caseta coberta de palla
Barrina, de *barîma*
Bel, de *abelu,* plor dels juhéus y moros per la mort dels parents (en hebréu *ebel,* plany)
Barsella, de *barchella* (latí *parcela?*) modi, dotsau del cahiç
Bata, de *batt*
Borseguí, de *cherquî,* cuyro marroquí
Brasa, de *baçca,* carbó
Bugía, de *bichaya,* cera que procedía de Bugía
Bujol, de *bus,* recipient
Busi, id., id.

Càbala, de *cabbalah,* cosa rebuda
Cabàs, de *càfas*
Càbila, de *cabîla,* tribu
Cadira, de *cadra*
Cafè, de *cahwé* ví, perque ab ell s' emborratxavan
Càfila, de *câfila,* caravana
Cafre, de *câfir,* descregut, infeel
Calafat, de *kilfa,* estopa
Califa, de *jalifa,* successor (de Mahoma)
Camisa, de *camiç*
Canana, de *quinana,* buyrach
Candela, de *candîl*
Candi, de *candih,* sucre cristallisat
Cànem, de *quinnam*
Cànfora, de *alcafor*
Cantell, de *cant,* angle, recó
Caravana, de *carabàn,* colla de viatgers ab besties
Carmesí, de *carmezi,* grana tintòria
Carraca, de *carràca,* galera
Catifa, de *catîfa,* tapís
Catre, de *catrí,* fusta de llit
Ceba, de *aç-cebar*
Cenefa, de *aç-çanifa,* franja de llit
Cequia, de *as-zequiya,* rech
Cetrill, de *aç-çetl,* vas d' una nansa
Cicater, de *saccat,* revenedor
Cicotrí, de *socotrí,* àloes
Cimitarra, de *xemxir,* espasa
Cipayo, de *spahi,* soldat

Cofia, de *cofiya,* capell
Cotó, de *alcoton*
Cotonina, de *cotonia,* texit de cotó

Damajuana, de *dam-chiana,* pot de crestall
Debades, de *bâtil,* gratis
Dreçana *at-tarçana,* dipòsit

Edem, de *heden,* delicies
Elíxir, de *elicsîr,* pedra filosofal
Embornia, *albarniya,* vas verniçat
Enjub, de *alchubb,* caverna
Escabetx, de *sicbedj,* preparat de viandes ab vinagre
Escachs, de *ex-xah,* rey
Escarlata, de *saquirlat,* texit de llana vermella
Escarxofa, de *aljorxofa*
Espardenya, de *albargàt*
Espinachs, de *isfinach*
Estol, de *ostol*
Esvalot, de *alforot,* cosa extraordinaria
Exarcia, de *es-sarsiya,* cordatge de la nau

Fadrí, de *fatí,* jove solter
Falca, de *falica*
Faluga, de *falúca,* nau petita
Fanal, de *fanar,* llinterna
Farda, de *fardh,* vestit
Fonda, de *alfondoc,* hostal
Forro, de *horr*
Fulano, de *foulân*
Fustani, de *fuxtai,* tela de seda o cotó originaria de Fustal (Egypte)

Gabella, de *cabála,* tribut
Gafet, de *khateff*
Gaita, de *gaita,* flauta
Gala, de *khilá,* vestit d' honor
Galapat, de *calabacc*
Gamuça, de *chamús*
Gandul, de *gandur*
Ganguil, de *cancha,* nau d' un sol pal ab la prora semblant a la popa pera girar-se en tots sentits
Garbell, de *guirbal*
Garbí, de *algarb,* ponent
Gardunya, de *carcadun,* fura
Garfí, de *garfa,* mà
Garita, de *kharita*
Garrafa, de *zarafa,* galleda pera regar
Garrofa, de *aljarrob*
Gatzara, de *algazara*
Gech, de *yelech*
Genet, de *zeneta* (de la tribu dels Zenetes)
Gerra, de *djarra*
Gessamí, de *yismina*
Gingebre, de *az-zendjebîl* (amonum zingiber)
Giny, de *chînî,* mena de galera
Golfa, de *gorfa,* cambra
Guadamesí, de *gadâmesî,* vila de Trípoli celebrada per los cuyros preparats ab euforbi
Guarap, de *gorâb,* nau
Gúmena, de *cúmena,* corda

Islàm, de *islám,* relligió musulmana
Jàcera, de *djâïz,* viga
Jovada, de *djabadha,* tirar
Jupa, de *alchubba,* túnica

Laca, de *lac,* insecte
Lila, de *lîlac*
Llaut, de *al' oud,* instrument de música
Lleuda, de *alsedda,* porta (dret de portes)
Llimona, de *laimon*
Llobí, de *al-loubiyâ,* mena de fesol

Maca, de *bahcha,* hermosa
Macabre, *macbara,* fossar
Maçmodina, *maçmodí,* moneda de la tribu de Maçmuda

Magatzèm, de *almakhcen,* dipòsit de mercaderíes
Mandonguilles, de *albondoca,* bola petita
Mameluch, de *mamlouc,* esclàu
Manganell, de *almanchanic,* màquina per tirar
Mangre, de *almagra,* ocre roig
Mantell, de *mandîl*
Marduix, de *almardacouch* (amaracum)
Màrfega, de *almarfaca,* tela grossera
Marfil, de *m-alfil,* os d' elefant
Marge, de *marcha,* camp
Marmita, de *barina*
Maroma, de *barim,* corda
Marrà, de *morran*
Màscara, de *masjara,* careta
Masell, de *mosell,* tísich
Matafaluga, de *habba-halwa,* anís
Matalàs, de *matrah*
Matraca, de *matraca,* martell
Merma, de *mermî,* deducció
Mesch, de *almisc,* especie olorosa
Mesquí, de *mesquin,* miserable
Mesquita, de *medjid,* oratori
Minaret, *menaret,* canalobre
Místich, de *musatha,* nau armada
Moka, de *mojá,* cafè procedent de la ciutat axís anomenada
Momia, de *mum,* cara
Morabatí, de *marâbiti,* moneda encunyada pêls almoravits
Mostassà, de *almohtasib,* pesador, revisor
Moxiganga, de *magxi-guachah,* tapat de cara
Moxama, de *almoxamma,* peix salat o sech
Mudexar, de *mudechchan,* tributari
Mussarab, de *mostarib,* arabisat
Musselina, de *maçch,* certa tela sortida de Mosul

Naf, de *nafha,* olor
Naib, de *nâib*

Oruga, de *orúc*
Otomana, de *otsmania,* de Otsman, fundador de la dinastía dels turchs otomans

Papagall, de *babagá,* aucell de les Indies
Pastanaga, de *bastinâdj*
Porró, de *boron,* gerro

Quilat, de *quirát,* òbol, pes de grans
Quina, de *quinna* (galbanum)
Quintar, de *quintâr,* pes de cent lliures
Quirat, de *quirat*
Quitrà, de *alcatrán*

Rabadà, *rab-ad-dan,* senyor del remat
Rabal, de *rabad,* barri
Rafal, de *rahal,* masía
Ràfech, de *raff,* la vessant de la teulada
Rajola, de *lachôra*
Rambla, de *ramla,* sorral
Ras, de *ras,* cap
Rasa, de *racaç,* plom
Rayma, de *rizma,* paquet de paper
Recamat, de *racm,* brodat
Recó, de *rocán,* angle
Ribet, de *ribet,* banda, troç llarch d' estofa
Ronsal, de *rasan*

Safareig, de *çahrich,* estany
Safata, de *as-saafat,* panera de fulles de palma
Safrà, de *az-za-feran*
Sagal, de *zagal,* valent, agosarat
Sagetia, de *xaitiya,* nau petita de dos pals
Salema, de *çalam,* salutació
Sandal, de *çandal*
Saragata, de *zagarita,* crit alegre de les dones
Saragüells, de *sarâgüil,* bragues
Serrahí, de *xarquin,* oriental
Seca, de *sicca,* moneda

Sinia, de *saná*, regar
Sitja, de *sich*, presó
Sofà, de *çoffa*
Soldà, de *soltân*
Soliman, de *sulumen* (alteració de sublimat)
Sucre, de *as-súccar*

Tabal, de *at-labál*
Taleya, de *tariha*
Tapara, de *alcabbâr*
Tara, de *at-tarha*, déducció
Tarida, de *tarîda*, nau de transport
Tarifa, de *tarîf*, publicació
Tarima, de *tarîma*, pavimênt de fusta
Taça, de *tassa*
Taronja, de *toroncha*
Tarongina, de *toronchil*
Tartana, de *tarîda*
Torcimany, de *turchiman*
Tramús, de *at-tormos*, vegetal
Triada, de *at-tiryac*
Tumbaga, de *tonbac*, similor

Turbàn, de *dulband*
Turquí, de *turquí*

Xábech, de *xaboec*, nau usada al Mediterrani
Xábega, de *xabeca*, filat
Xacra, de *xaqua*, cansament
Xagrí, de *çagrí*, mena de cuyro
Xaloch, de *xaloc*, vent SE.
Xalupa, de *chelba*, nau usada al mar Roig
Xambra, de *xamra*, vestit
Xancle, de *chanca*, calçat
Xarrupar, de *xorba*, beure
Xeribía, de *çariwiya*
Xerigot, de *xericot*, mofa
Xía, de *siya*, túnica
Xicra, de *xaccara*, recipient
Xifra, de *cifr*, nom primitíu del zero
Xollar, de *xalxa*, cap
Xueta, de *yahudi*, juhéu
Xufla, de *sefla*, burla

Zero, de *cifr*

En lo *Dizionarietto di voci di origine araba nella lingua delle baleari*, escrit per l' arxiduch Lluis Salvador d' Austria (386), hem trobat les següents paraules mallorquines d' origen alarb, entre altres que ja figuran en la nostra llista general: *A*balló, agatges, alach, aladroch, alafaya, alame, alapi, alarb, alarbi, alayde, albará, albardá, albercoch, albrot, alcachofa, alcaria, alcaçaba, alcova, alfavaga, alfábrega, alfalí, algorfa, aljub, almesh, almoradux, almorarif, ama, amburnia, amo, amohinarse, anfans, ante, arganells, arraval, arselaga, açucena, atalaga, atlot, aufabi. *B*adaluch, bagatella, balde, barnús, barragan, beduí, bezzeff, bocaci, boyra, bufera, bugia. *C*aduf, cambux, candil, caparrassa, caviar, cervatana, chaffarrato, chauz, cofaina, cuscusso, *D*inar. *E*ncola, etzaboge, exonar. *F*alaca, falea, fanal, fanfarró, farch. *G*alima, garraf, garrama, gavarra, gavella, gayta, geneta, gerra, ginebró, girafa, gunica, gutapercha. *J*aique. *M*acatrafa, mangara, maravedís, masmorra, maxiganga, mingo, mitg, mirall, moare. *N*adir. *P*ercal. *R*aqueta, recamar, rivet, romana. *S*abata, safennari, samarra, samareta, saragatana, saraquello, senet, sini, senia, sequi, sindria, siquia, soca, sitja, somera, surell. *T*acany, tafona, tafoné, taifa, taleca, tamarell, tambor, tarcol, tassó, tova, trutximàn, tumbago, tupí, turqué. *X*alech, xapar, xap, xarrup, xibech, xelum (387).

---

(386) Forma part aquest treball de les *Actes du douzième Congrés International des Orientalistes*, celebrat a Roma l' any 1899, y s' ha publicat en lo volúm tercer, part primera, secció de llengues semítiques y mon musulma (Florença, MDCCCCII). Hem d' agrahir la conexença d' aquest curiós treball al ilustrat metge y literat català En Benet Roura y Barrios.

(387) Tractats especials ahont se troban datos sobre la part de procedencia aràbiga de les llengues llatines:

Alcalà (Fr. Pere de): *Vocabulista arauigo en letra castellana*, Granada, 1505.

Bocthor: *Dictionnaire Français-Arabe*, París, 1864.

Covarrubias: *Tesoro de la lengua castellana*, Madrid, 1611.

Cuveiro Piñol: *Diccionario gallego*, Barcelona, 1876.

Diccionari Mallorquí-Castellà, Palma de Mallorca, 1878.

Diccionario de la lengua castellana, por la Real Academia Española. Edicions: primera (1726), y derrera.

Altres components. — Creyèm haver dit bastant respecte a les llengues sabies o antigues que influiren en la formació o desenrotllo de la llenga catalana, si bé no se-ns amaga que al fons de tot, en lo allà d'enllà dels temps, hi regnan les tenebres com si fos negra nit. ¿Quina llenga parlaren los primitius pobladors de Catalunya? ¿Quines los qui-ls seguiren fins arribar en èpoques netament històriques? ¿Parlaren l'iber, lo basch, la forma típica de les llengues semítiques, o sía l'hebréu? Hi ha sostenidors de totes les teoríes, lo que no hi ha es una certitut ni al menys una respectable versemblança. Alguna cosa n'hem dit en altra secció d'aquest treball; mes repare-s que no hem pogut sortir de la regió teòrica. Los treballs dels nostres filòlechs són encara ben lluny de poder-se anomenar definitius, per més de que algún d'ells, com Mossèn Grandía, en un curiós llibre titolat: *Fonètica semítich-catalana seguida d'un vocabulari d'etimologíes català-semítiques* (388), nos dóna 165 planes d'impressió atapahida del susdit vocabulari. Aquest docte hebraisant català, té un predecessor de trescents anys enrera en l'historiador Onofre Manescal, lo qui en son famós *Sermó de Jaume II* (389), donava gran importancia a les etymologíes hebrees. Nosaltres no hem de seguir les hipòtesis d'aquests y altres autors, y-ns bastarà afirmar que les llengues dites romanes tingueren y conservaren la basa única de la llenga popular dels romans, a la que deu afegir-se en més petites quantitats lo grech y-l germànich, mólt més lo segón que-l primer. Aquests tres elements han entrat en proporcions quasi iguals en la formació de totes les esmentades llengues y des de aquest punt de vista no-s diferenciarían en res, si no vingués un nou element que-ls separa, que es lo representat per los idiomes primitius dels paissos conquerits pêls romans o-ls introduhits en ells posteriorment. Es segons aquestes influencies que s'ha d'apreciar lo grau de puresa de cada llenga romana (390).

Dictionnaire Français-Berbère, 1844.
Du Cange: *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, Parìs, 1840.
Eguilaz: *Glosario etimológico*, Granada, 1886.
Escrig, completat per C. Llombart. *Diccionario Valenciano-Castellano*, Valencia, 1887.
Freytag: *Lexicon Arabigo-Latinum*, Halle, 1830-1835.
Gesenius: *Lexicon Hebraicum et Chaldaicum*, Leipzig, 1833.
Kazimirski: *Dicctionnaire Arabe-Français*, Parìs, 1846.
Labernià: *Diccionari de la llenga catalana*, Barcelona, 1910.
Lane: *Arabic-English Lexicon*, London, 1863.
Larramendi: *Diccionario trilingüe castellano bascuence y latín*, San Sebastián, 1853.
Marcel Devic: *Dictionaire Français-Arabe*, Parìs, 1869.
Moraes: *Diccionario da lingua portugueza*, Lisboa, 1844.
Redhouse: *Turquish Dictionari*, London, 1880.
Santa Rosa de Viterbo (Fr. Joaquím de): *Elucidario*, Lisboa, 1798.
Schiapareli: *Vocabulista in Arabico*, Firenze, 1871.
Vullers: *Lexicon Persicon-Latinum Etymologicum*, Bonn, 1855-1864.

(388) Sarrià-Barcelona, 1902. També Thomàsino en son *Glossari universal hebràich* preten provar que en la llenga hebrea s'hi troban les llevors de totes les altres.

(389) Barcelona, 1602.

(390) A títol de curiositat y per referencia a una tradició que convé sía definitivament trencada,

Enumerats y explicats los components principals de la llenga catalana a sa aparició, hem donat alguna forma de concreció al procés elaboratíu de la metexa; per lo contingut en los precedents capitols podèm saber quins foren los metalls diversos que s'han amalgamat en la fosa de la gran campana plena de sonoritat y expressió, que, penjada dintre qualsevol dels cloquers romànichs de la montanya catalana, dexa sentir-se per tots los plans y les serres de Catalunya y part d'Aragó; per les rihentes platges valentines fins al cor del regne de Murcia; per les Balears y les Pitiuses; per lo gentil Rosselló y la llunyana Sardenya, constituint la llenga d'unitat tan innegable com sa individualitat y caràcter dintre lo conjunt de les restants que avuy són parlades (391).

EPÍLECH

ELOGIS A LA LLENGA CATALANA

De les homilies de Organyà al primer monument literari no relligiós de la llenga catalana, hi deu haver una distancia sols apreciable hipotèticament, perque també es una hipòtesi lo proclamar que aquell primer monument es la *Crònica* del Rey En Jaume (392), y no-s pot senyalar la data certa de sa aparició.

---

farèm constar en aquest lloch, per no haver-ho fet abans, que-ls nostres arqueòlechs literaris han publicat com un dels primers documents de la llenga catalana, lo següent epitafi, que diuen estava inscrit sobre-l sepulcre de Bernat, comte de Barcelona:

ASSI JAI LO COMTE BERNAD,
FISEL CREDEIRE AL SANG SACRAT,
QUE SEMPRE PRUD' HOM ES ESTAT.
PREGUEU LA DIVINA BONTAT
QU' AQUELA FI QUE LO TUAT,
POSQUA SOY ARMA ABER SALVAT.

Aquest epitafi, que-s cregué datat del any 844, en que morí lo Comte, lo trobà intercalat en un fragment historial de Eudes Aribert, en Borel, l'autor de les *Antiquites de Castres*, ahont fóu publicat per primera vegada, y d'allí lo reproduhiren tots los autors fins als nostres contemporanis (En Bulbena y Tusell en sa *Antología Catalana-Vers*, 1908, encara admet aquest document apòcrif, posant-lo com a primer text literari català), als qui no han fet cap efecte les contundents rahons que per demostrar sa falsetat ha donat A. Moliner *(H. gen. de Lang.*, II pr., col. 239, n. 1.), G. Paris *(Le roman du comte de Toulouse*, pl. 21, n. 3) y S. Calmette *(De Bernardo Sancti Guilelmi filio*, pl. 110), lo qui, d'acort ab los anteriors, no dóna al famós epitafi més antiguetat que-l segle XIV.

(391) Recorde-s que no hem tractat d'analisar los components de la llenga catalana actual, sinó la parlada en los temps de sa protohistoria literaria. Avençant en aquest estudi, hauríam de retreure nous elements de sa composició, o millor dit de sa *descomposició*, parlant llargament de les influencies *debilitants*, com són les degudes a la unió incestuosa ab les llengues germanes castellana, francesa y italiana.

(392) Milà *(Trovad.*, 466) nos parla d'un *Planctus Sanctæ Mariæ Virginis* trobat en un M. S. anterior al segle XIII. Comença axís:

Augats seyos qui credets Deu lo payre
augats, si us plau de Jhu lo salvayre
per nos pres mort et no lo preset gayre
sus en la creu on lo peyguet lo layre
e l'ach mercé axí com o det fayre.
Oy bels fils cars
molt m'es lo jorn dolorós e amars.

Més abans, al començament del segle xii, los poetes vulgars assajavan la versificació en les noves llengues *perochè volle fare intendere la sue parole a donna alla quale era malagevole ad intendere i versi latini* (393) y en aquest punt la cort de Barcelona, segons dita del historiador rossellonès Jaubert de Passa (394), pot gloriar-se de precedir a ses rivals d'Espanya y Italia, y d'haver sigut la primera en dotar la Europa d'una llenga dolça y armoniosa. Les festes del gay saber, ab lo brillant estol de trobadors, li donaren un esclat extraordinari, que anà crexent com més s'extenía la influencia d'aquella cort ab les aliances matrimonials de sos prínceps, que motivaren la incorporació a llurs dominis de la Provença (1112-1245), y del regne d'Aragó, que ja no-s separà més del comtat de Barcelona després del casament de Ramón Berenguer IV ab Peyronella. Lo català y-l provençal, llengues bessones y en aquella època quasi confoses dintre de la modalitat, més divulgada, de la segona d'elles, tingueren un innegable predomini. L'art sobtil dels trobadors l'hi havía donat una perfecció morfològica quan les altres llengues europees se trobavan en plena formació. Axís ha pogut dir Du Cange parlant d'ella: *ea quippe lingua nitida adeo florita, culta ac polita habita est, ut nulla fere extiterit regio in quam non immissa fuit... In regum nostrorum palatiis primitus usitatam,* afegint, en cambi, al parlar de la llenga castellana, *rarioris fuit usus ut pote barbaris spersa vocabulis* (395). Axís també ha dit Brunet Llatí en son *Tresor* que la llenga catalana a mitjans del segle xiii era *la piu dilettevole e la piu commune di tutti gli altri linguagi*. En lo primer viatge a Provença del comte R. Berenguer, segons díu Quadrio (396), aquest príncep y sos cortisans no usaren d'altra llenga que de la catalana, la única parlada a Espanya per sa dolçura, sa riquesa y les bones obres que havía produhides. Un historiador provençal (397) afegeix que-s deuen als prínceps catalans les aficions poètiques de Provença, y que llur esforç y bon gust colocaren una desena musa en lo Parnàs. En Gueràu Riquier de Narbona (segle xiii) en un celebrat passatge de ses troves ja posa los catalans y les catalanes com a model de galantería, d'esperit, d'amor, de saber y de bell parlar.

La llenga catalana metamorfossejada a la faysó provençal en la poesía, conservà totes ses energíes d'esperit y de forma en la prosa, logrant ab ella, com ja hem vist en altres capítols, assetjar lo castell fortíssim de la llatinitat tabellionaria fins a pendre-l per assalt després de lluyta secular. Ella fóu la primera llenga vulgar ab la qual se redactaren lleys, constitucions y-ls actes

---

(393) Dante: *Vita nuova*, 35.

(394) *Recherches historiques sur la langue catalane*, apud *Memoires de la Societe royale des antiquaires de France*, vol vi, Paris, 1824.

(395) *Glossarium*, pref., n. 34-36.

(396) Citat per Jaubert de Passa, *loc. cit.*

(397) Pitton: *Hist. de la ville d'Aix*, ll. ii, cap. v.

judicials (398); la castellana fóu la derrera, a no ser que la confongàm ab sa progenitora la gallega, de la que-s serví Anfòs *lo Sabi* quan ja estava en ús la nostra.

Aquesta llenga, nascuda en Catalunya y que per aquest motíu s' ha d'anomenar *catalana* (399), es la d' un gran poble que avuy es component del Estat espanyol y part del francès (400), y arriba son ressò fins a les terres de Italia, havent-se ja extingit en les més llunyanes de Grecia. Ab ella s' ha format una de les literatures més riques y esplèndides que ab los noms de Ramón Llull, Ausias March, Metge, Corella, Muntaner, Desclot y lo rey En Jaume, per no citar més que autors antichs, figura entre les grans agrupa–

---

(398) *In Catalogna pure s' incominciò l' uso di trattare le Leggi e Costituzioni e tutti gli atti giudiziali in lingua volgare* (Bastero: *Crusca provenzale,* pl. 37).

(399) Respecte a la equivocada calificació de *llemosina* que-s dóna a la llenga catalana, nos plau acceptar la clara explicació del mestre Milà y Fontanals (*), que copiàm al peu de la lletra: «La branca del mitjorn dels Pyrinèus—díu—a més del nom de *romans* que era comú a totes les filles del llatí, rebé aquell que li pertocava, que era lo de *català* o *catalanesch*... Emperò succehí que-ls poetes y mestres que estudiaren les *Razós de trobar*, de Ramón Vidal, hi trobaren lo nom de *llemosí* com lo propri de la llenga que allí s'ensenyàva y que-s volia imitar, y aquest nom del llibre d' En Vidal traspassà a alguns dels nous tractats que-s compongueren, com aquell que díu:

Tot enaysí com lo rubís
Sobre totas peyras es fis
E l' aurs sobre metals cars,
Sobre tots razonars parlars
Parladura lemoyzina
Es mays avinens e fina.

Aquest nom fóu afortunat. Al començ tingué poch ús, segons apar, entre nosaltres; mes en Castella, Villena y Santillana no n' usaren d' altre; aprés los valencians lo preferiren naturalment al de català (**) y a la fí nosaltres y tot nos ne gloriàrem, havent-se ja perdut la esma de son origen, lo qual se cercava mólt lluny, no sols en histories aprovades, sinó també en les rondalles d' Otger Català. Fins que ara en nostres díes, consultant los escrits antichs s' ha pogut declarar lo secret y restituir la veritable denominació».

Ha de bastar aquesta docta y justa explicació pera que reste desfet l'equívoch acceptat fins als nostres díes per mólts autors, comptant-hi al Aribau y la majoría dels valencians, los qui encara interessadament o com díu En Milà, *naturalment* se-n servexen, trobant en ell una fòrmula bastant descansada pera no usar la única denominàció que-ls escàu y haurían d' ostentar sense cap mena de humiliació, sinó ab orgull y gloria: la de llenga catalana, en la qual ells figuran com a mestres y artistes consumats. Renunciar al nom de catalans que-ls donà la naturalesa, per acceptar lo de llemosins que la fama passàtgera d' En Bertràn de Born y altres trobadors de Limoges logrà escampar fà vuyt segles, té una sentida de *arcade romano* o altres ignoscentades semblants que embadalían als nostres avis, disposats a mudar llur nom, tal volta famós y quasi sempre honrat, per lo d' un simulat pastor de vano.

(400) A' França lo català es la llenga popular del Rosselló, del Vallespir (alta vessant del Tech), del Conflent (alta vessant dela Tet), de la Cerdanya francesa (alta vessant del Segre) y del Capcir (alta vessant del Aude). Son domini comprèn, donchs, tot lo departament dels Pyrinèus Orientals, excepte lo país de Fenollet (alta vessant del Agly) al nor-oest, que pertany al llengadocià.

A Italia està reduhit a la vila d' Alguer en la Sardenya.

(*) *Antichs poetes catalans* (obr. compl., vol. III).

(**) Fins a la terra l' aplicà l' editor de Jaume Roig en lo segle XVI:

criàt en la patrià | que-s díu llemosinà
no vol aquest llibre | mudar son llenguatge.

Sols a les derreríes del segle XV veyèm que alguna vegada los valencians començan a anomenar valenciana la llenga que escriuen (nota d' En Milà y Fontanals).

cions literaries nacionals del món, que han donat pautes y formes pera la interpretació artística del pensament y de la bellesa, usant del excels privilegi que té l' home en ses més altes representacions específiques.

No es precís que fem ara un compendi de la historia literaria catalana, tasca tant més difícil en quant encara esperàm de qui té forces a bastament, la gran tasca de compilar ab la deguda extensió aquella historia, ajuntant los materials monogràfichs que possehím en abundancia. En lo lluminós *Sumari* del Dr. Rubió y Lluch, ell meteix va plantejar-se aquella tasca en forma de programa y d' ell n' esperàm son compliment.

Tampoch ha sigut aquest lo nostre obgecte, sinó posar un comentari históric al peu d' aquesta llenga enèrgica y robusta, que malgrat la contraria fortuna, sab aguantar-se ferma com les roques del payral Montserrat. Parlant d' ella pogué dir lo nostre gran historiador-poeta En Ramón Muntaner (401):

«E negu nos pens que Cathalunya sia poca provincia, ans vull que sapiats tot hom quen Cathalunya ha comunament pus rich poble que yo sapia ne haja vist de neguna provincia, si be les gents del mon la major part los fan pobres. Ver es que Cathalunya no ha aquelles grans riqueses de moneda de certs homens senyalats, com ha en altres terres; mas la comunitat del poble es lo pus benenant que poble del mon, e aqui viuen mills e pus ordonadament en llur alberch ab llurs mullers e ab llurs fills que poble qui el mon sia. D' altra part vos marauellarets duna cosa queus diré, empero si be ho cercats axiu trobarets: que dun llenguatge sol, de negunes gents non son tantes com Cathalans; que si volets dir Castellans, la dreta Castella poch dura e poca es; quen Castella ha moltes provincies que cascú parla son llenguatge e son axi departits com Cathalans de Aragonesos. E si be Cathalans e Aragonesos son tots de un senyor, la llengua llur es molt departida. E axi mateix trobarets en França e en Anglaterra, e en Alemanya, e per tota Romania, quels Grechs qui son del Emperador de Constantinoble son axí mateix móltes provincies; axí com de la Morea e del Reyalme de Larcha e de la Blaguia e del Reyalme de Salonich, e del Reyalme de Masadonia e del Reyalme del Natuli e de altres provincies moltes. Entre les quals ha aytants departiments de llurs llenguatges com ha de Cathalans a Aragonesos. E axí mateix ses de les altres provincies del mon, que hom diu que tartres son molta gent e nou son, mas perçó paren molts es sotsmeten moltes nacions del mon, com james trobarets Tartres qui facen res de ses mans, ans hostejen tostemps e van ab llurs mullers e ab llurs infants hostes feyts. E axi podets vos pensar si los Cathalans feyen altre tal si serien molt mes que ells. Jo dich que si serien dos tants, perque yous he dita cosa dels Cathalans qui es vera veritat, e seran molts qui sen maravellaran e ho tendran en faula, pero ques vulla sen diguen, que axí es veritat».

. . . .

«E aquest en Corral Llança exí hu dels bells homens del mon, e mills parlant e pus savi. Si que en aquell temps se deya, quel pus bell Cathalanesch del mon era dell, e del dit en Roger de Luria. E no era maravella que ell, axí com davant vos he dit, vengren molt fadrins en Cathalunya e nudrirense de cascun lloch de Cathalunya e del regne de Valencia, tot çó que bo ne bell parlar los paria, ells aprengueren. E axi cascu dells fo lo pus perfet Cathalà que negun altre e ab pus bell Cathalanesch».

. . . .

«E el comte de Brenda nodrís en Sicilia, llonch de temps al castell de Gorta com era fadrí, que son pare lo hi mes en recena, que hi fo p es exiu ab rescat, e per axo feyas amar a Cathalans e parlava en Cathalanesch».

N' Andréu Bosch (402) digué de la llenga catalana que es tan graciosa, sentenciosa y dolça, que no hi ha llenga que ab més breus paraules diga més alts y millors conceptes, tenint en tot una viva semblança ab sa mare llatina.

---

(401) Edició *princeps* de sa *Crònica* (Valencia-Mey, 1558), caps. XXIX, XVIII y CCXL.
(402) *Títols d honor de Catalunya, Rosselló y Cerdanya.*

Entre-ls innombrables elogis que-ls autors nacionals y extrangers han fet de la llenga catalana, recordàm haver llegit lo següent:

«.....se-n pot fer d'ella una llenga expressiva, tota plena de matiços, com la francesa, de meravellosa precisió, un poch seca a voltes, enèrgica y cantelluda y ensemps dolça y manyaga... Es una llenga pintoresca, mes no virolada com la francesa del temps de Lluís XIII; mólt acostada al cor, com flexible tunicela virginal que cenyeix lo cos d' una donzella; falaguera y humil y ab gales camperoles; sense la explendidesa de regina de la arrogant parla castellana. Té una consciencia tan fina del séu dever, com a medi directe y breu d' expressió, que rebutja tot quant no reflecta ab vivor y rapidesa los estats anímichs, tot quant no sigan elements sensibles, emotius o pintoreschs, y menyspreua oripells y sonoritats, l' efectisme y la afectació».

Es curiosa y autorisada la opinió del historiador valencià Gaspar Escolano, en que s' explica lo fet de la decadencia y s' apuntan sos motius:

«Con su hermosura natural se hallava tan adelantada... que si como sus hijos con la agudeza de sus picos la fueron puliendo y realçando hasta los años de mil quinientos y cinquenta, durara en el passo que llevava, llegara a los quilates mayores que puede la que mas tiene, como ha hecho la Castellana de cien años a esta parte, teniendo en los de atrás tan groseros principios. Pero como el imperio de la Corona de Aragón se passó a la de Castilla, incorporándose las Coronas, parece que tambien se han querido incorporar las lenguas; tanto que entrándose la Castellana por los mojones de Valencia, se ha enseñoreado de suerte del gusto de todos, que la natural Valenciana ha ydo afloxando su vigor y dexando de passar adelante en la nobleza a que nuestros passados con tanta gloria suya le havían subido (403).

Del verídich historiador Geroni de Zurita (404) es lo següent retall:

«Partió el Rey (Pere III de Catalunya, IV d' Aragó, l' any 1347) otro día de Pina y fuese a dormir a Candasnos y el siguiente a Fraga, y cuando fué a vista de aquella villa, diziendole don Bernardo de Cabrera porque se alegrasse que era de Catalunya, començó a bendezirle y dezir grandes alabanças della, y de la lealtad de los Catalanes, maldiziendo la tierra de Aragon, y era esta general affición de los Reyes, porqué desde que sucedieron al Conde de Barcelona *siempre tuvieron por su naturaleza y antiquíssima patria á Cataluña y en todo conformaron con sus leyes y costumbres y la lengua de que usavan era la catalana y de ella fué toda la cortesanía de que se preciavan en aquellos tiempos*».

En Martí de Viciana en sa *Alabanza de las Lenguas,* digué que la valenciana, o sía la catalana, que es «polida, dulce y muy linda, que con brevedad moderada exprime los secretos y profundos conceptos del alma y despierta el ingenio á vivos primores donde le resulta un muy esclarecido lustre».

No es ara la ocasió de recopilar totes les llohances que propris y extranys han dirigit a la nostra llenga; per més que la feyna sía agradosa pêl compilador, pera la majoría dels llegidors pot-ser sería interminable.

---

(403) *H.ª de Valencia,* pl. 1, ll. 1, cap. XIV.

(404) *Anales de Aragón,* ll. VIII, cap. XVIII, pl. 208 (ed. Portonaris). L'entussiasta historiador catalanista Antòn de Bofarull, confirma aquestes frases d'En Zurita, retrayent que en lo nostre Arxíu Reyal, anomenat de la Corona d'Aragó, famós entre-ls d'Europa per sa antiguetat y riquesa, s' hi guarda tal nombre de documents catalans anteriors al segle XIV, com no pot presentar-lo cap llenga de Península. (Veja-s *La lengua catalana considerada históricamente,* pl. 205).

Quan la aspiració literaria del renaxement, a mitjans del segle xix, cristallisà en la idea de ressucitar quelcòm modernisades les antigues Corts d' Amor y les lluytes de la Gaya Ciencia, fóu escullit lo mestre Milà y Fontanals pera presidir la solemnitat inaugural, y per ell parlà en son sobri discurs tota la tradició catalana que reclamava los drets de paternitat sobre-l poble séu. Y era quan En Milà li parlava de la llenga... «que no sens motíu tenen mólts per la primogènita entre les neollatines y que ab noms diversos, però ab varietats sols secundaries, fóu un temps la més culta y celebrada; que ja nou segles hà narrava los dols y conhorts de Boeci, y té poemes heròychs, romanceschs y històrichs que competexen ab los millors de la Etat Mitjana; que usava Guillém de Aquitania quan li prenía «talent de cantar»; que escoltaren y aplaudiren, no sols les corts de Provença y Aragó, sinó les de Castella, Anglaterra y Italia; que fóu cultivada per lo Dant, celebrada per lo Petrarca; llenga materna dels reys aragonesos; en que s' escrigueren primitius mapes cosmogràfichs, sabis y respectats còdichs, incomparables cròniques, que posseheix una rica poesía popular; que parlaren lo venerable Ramón Llull, gran home en lletres y en acció; Arnàu de Vilanova, lo primer físich de son temps; l' insigne orador Sant Vicents Ferrer; Ausias March, poeta de cor y de seny, y los demés autors del Cançoner que guarda París com única joya...»

Quan En Menéndez y Pelayo, insigne dexeble de tan insigne mestre, féu ressonar sa veu en la metexa festa dels Jochs florals l' any memorable de la Exposició Universal de Barcelona, deya a la Regina d' Espanya, Comtessa de Barcelona, parlant de la llenga catalana: «Y aquí la tením, Senyora, llençant de sos llavis lo doll de la paraula armoniosa y eterna. Es la metexa parla arrogant que un día ressonà per tots los contorns de la mar Mediterrània; la que sentiren sotsmesos l' Etna fumejant y la gentil sirena de Pausilipo: la que féu extremir les runes de la sagrada Acròpolis ateniense y les afraus isardes de la Armenia; la llenga que com anell novial dexà lo Rey Conqueridor a Mallorca y a Valencia; la llenga en que dictavan ses lleys y escrivían ses gestes aquells gloriosos prínceps del Casal d' Aragó, qual corona reposa sobre-l front de vostre fill amigablement enllaçada ab la corona d' Anfòs *lo Sabi*».

Y seguint aquest entussiasme dels erudits, no cal dir si tots los escriptors del Renaxement han parlat ab elogi, ab passió, ab deliri, de la llenga catalana, que es l' obgecte de llurs amors; sería llarga la bibliografía de les poesíes a ella dedicades per tota mena de poetes, y dels discursos ditiràmbichs del meteix tema llegits des de la presidencia dels nostres innombrables certàmens. De tots ells y de la susdita bibliografía farèm gracia al llegidor, bastant-nos dexar sentat lo fet.

Aquesta llenga, l' origen de la qual hem procurat evocar a grans pinzellades, avuy, mercès al renaxement literari, ha tornat a entrar en la plena

possessió del séu poble, abans desviat per altres amors illegítimes y no massa correspostes. La vida social y política de Catalunya ara torna a fer-se en català, faltant sols la instauració seriosa y reglamentada de bones escoles elementals pera que les noves generacions se retroben catalanes en la santa comunió de la llenga llur. Aquesta es la gran obra a fer de la actual generació si no vol que-ls esforços realisats fins al día, caygan desplomats per falta de basa; aquesta es la gran victoria que hem d' obtenir a no tardar gayre, vencent tota mena d' escrúpols, desafiant perills; pregant, demanant, exigint.

Geografía Econòmica y Comercial

PER

Pere Estasèn

Geografía Econòmica y Comercial

Si es cert que Catalunya ha d'ésser tant més estimada quant més de tothòm sía coneguda, també podèm dir que tant més valdrà com més ella se conega a sí metexa. Conforme vaig demostrar en mon discurs *Economía política regional* (405), Catalunya estudía ab carinyo y afició les joyes de son art arquitectònich; té escoles propries de pintura; ha tingut y té qui conreua totes les ciencies y arts y totes les branques del saber humà; però no ha donat als estudis econòmichs tota la importancia que correspòn a son valiment y a lo que requereix una regió com la nostra, que víu de son treball y que ha de comptar solzament ab ses propries forces. Un dels estudis més importants per contribuir a la solució dels grans problemes de Catalunya, es lo de la *Geografía econòmica y comercial* de la nostra regió. Sería llàstima no aprofitar la ocasió de publicar-se una GEOGRAFÍA GENERAL DE CATALUNYA per demostrar les excepcionals condicions ventatjoses de sa situació y les immenses riqueses no explotades de son territori en general y de móltes de ses regions y encontrades.

Catalunya podría ésser y deuría ésser una de les comarques més riques del món (y es de les més pobres) si s'explotessen bé los elements de la naturalesa y les condicions de sa situació y de sa terra. Convé fixar-se, donchs, en dites condicions y elements, dels quals ne presentarèm una indicació general, tot lo que permeten los reduhits límits de la present publicació.

I

SITUACIÓ

Catalunya està situada al N. d' Espanya, al S. de França y en lloch privilegiat de la costa Mediterrània (406), lo qual vol dir que baix lo punt de

---

(405) *Economía política regional*, per Pere Estasèn, «Societat d'Estudis Econòmichs», Barcelona, 1907, 36 planes. Veja-s també lo meu llibre *Cataluña. Estudio acerca las condiciones de su engrandecimiento y riqueza*, Barcelona, 1900. 1 volúm de 877 planes.

(406) La situació y configuracio de Catalunya baix lo punt de vista físich. Veja-s en aquestá metexa obra *Descripció física general de Catalunya*, per Lluís Mariàn Vidal, planes 1 y següents.

vista comercial y económich en general, té una posició excelent. La mar Mediterrània ha sigut y serà sempre lo gran centre de relació d' Europa y África, y des de la obertura del Istme de Suez, lo camí directe entre Anglaterra y-ls ports del S. d' Europa y les Indies Orientals (407).

Los problemes africans, lo progecte de penetració pacífica a Marrochs, dintre dels quals s' hi troban los plans d' explotació comercial y minera de Marrochs y altres territoris, donan a Espanya en general una importancia econòmica digna d' ésser tinguda en compte y d' ésser aprofitada per Catalunya, importancia que aumentarà si arriba a ésser un fet lo progecte del ferrecarril Ibero-Afro-Americà, que sortint dels Estats Units y ficant-se per Centre Amèrica y recorrent tota la Amèrica Meridional fins més avall de la República Argentina, se remontarà pêl Brasil fins a Pernambuco y d' aquest port ab tres díes de navegació portarà los barcos a Dakar en la costa occidental del Àfrica, y-l ferrecarril altra volta de Dakar fins al estret de Gibraltar, ahont empalmarà ab la més gran vía fèrrea del món, la que atravessarà Espanya, tot França, tot lo centre d' Europa, Russia, la Siberia y acabarà en la costa oriental assiàtica, o sía, una vía ferrada que quasi donarà la volta al món (408).

Ademés deu tenir-se en compte l' impuls que tart o aviat ha de pendre lo port de Barcelona y altres de la costa catalana y la influencia que sobre lo tràfech de Catalunya han de tenir los ferrecarrils transpyrenaychs.

Gènova y Barcelona han d' ésser los dos ports de més moviment de la mar Mediterrània, y sobre tot lo de Barcelona, que hauría de tenir tanta importancia com lo de Liverpool, Amsterdam o Hamburg, que segurament no conseguirà si no se li dóna la *çona neutral* o se-l declara *port franch* (409). A Espanya hi hauría d' haver tres ports franchs: un al nort (Bilbao, Santander, etc.); altre al sur (Càdiç, Màlaga, etc.), y sobre tot a Barcelona.

Lo moviment de passatgers y de mercancíes ha d' influir en extendre lo tràfech comercial de Catalunya y no falta qui ha fet notar que les línies transpyrenayques que passan per Catalunya (410), especialment la del progecte

(407) Los alemanys conexen la importancia que té lo comerç del Mediterrà; fà temps l' estàn estudiant ab preferent atenció, com ho demostran entre altres fets, la publicació de la revista *Mittelmeer, und Levante-Zeitschrift für Handel, Industrie und Verkehr organ der Deutschen Vereinigung für den Orient-Verkehr-Heransgegeben von Prof. Dr. Rudolf Fitzner*, Berliner, n. 1, Oktober, 1907.

(408) Veja-s la Memoria *Au Congrés d' Algeciras. Le meilleur instrument de penetration et de civilisation. Nouvelle route internationale entre l' Europe et l' Amerique du Sud*, publicada en Febrer de 1906.

(409) Fà temps que s' està gestionant en aquest sentit. Veja-s *La autonomía del puerto y la zona neutral, Boletín de la Cámara de Comercio de Barcelona*, nombre del 10 Maig de 1906, pl. 5. A propòsit de les çones franques veja-s l' article *Las zonas francas en Francia. Informe de la comisión de la industria y del comercio,* publicat en la revista *El Eco de las Aduanas*, nombre del 28 de Març de 1904 y següents.

Sobre-l port franch de Càdiç, veja-s *La Unión Ibero-Americana*, revista, nombre de Maig de 1904, pl. 20. Veja-s tot lo llibre d' En Joseph Elías de Molins: *Puertos francos. Puertos de Marsella, Genova y Barcelona*, 1 volúm de 296 pls., Barcelona, 1901.

410) Veja-s *Proyecto del ferrocarril del centro del Pirineo de Lerida á Puente del Rey por Aragón y Cataluña*, Memoria de 253 pls.

del Noguera-Ribagorçana, són les que fan drecera per anar directament de París a les colonies franceses del nort d'Àfrica (411).

Les estacions catalanes d'aquests ferrecarrils transpyrenaychs, y-ls ports de mar de la costa catalana, han d'ésser lo punt de sutura entre totes les línies espanyoles y les comunicacions franceses, les víes marítimes italianes, les del orient de la mar Mediterrània y de tot lo que venint del sur d'Assia passa per l'istme de Suez.

Tot axò sens perjudici d'extendre y aumentar lo comerç dels ports de la costa catalana ab les repúbliques d'Amèrica lo día que desaparegan certes trabes (que tart o aviat han de desaparèxer), que dificultan l'intercambi entre los productes y fruyts espanyols en general y de Catalunya en particular y-ls d'Amèrica, com, per exemple, lo día que-s firme lo tractat de comerç entre Espanya y la república de Cuba.

Per últim, cal observar que hem d'aumentar a tota costa y d'una manera ferma les relacions de negoci *directe* ab diversos punts, entre ells de Catalunya ab les possessions espanyoles en Àfrica.

Los catalans deuríam explotar lo terrer que té Espanya al Àfrica entre lo Galgo y Río, regió del Adrad Zutuf (país de les montanyes), que-s calcula té més de 5,500 kilòmetres quadrats, ab poblacions sedentaries y grans cultius y mólts renglons de comerç, com remats de bestiar de llana llarga, pells de marta cibelina, camells, pols d'or, cabres montanyenques, etc., y aprofitessem les pesqueres dintre lo límit de les aygues jurisdiccionals espanyoles, o sía, fins a tres milles de la costa, ahont hi pescan francesos, holandesos, etc., tothòm menys los espanyols (412).

II

CONDICIONS HIPSOMÈTRIQUES Y CLIMATOLÓGIQUES

Les condicions hipsomètriques (alçaria sobre lo nivell de la mar) y climatològiques tenen verdadera importancia baix lo punt de vista econòmich. Catalunya té una gran varietat de climes y d'altituts, degut a la desigualtat de nivells del séu terrer, puix la nostra comarca es de les més montanyoses

(411) Veja-s *Ferrocarril internacional Ripoll-Puigcerdá-Ax les Thermes. Memoria acerca del trazado y ventajas que proporciona su construcción publicada por las comisiones gestoras nombradas en Puigcerdá por la Asamblea magna de 1904.*

(412) Veja-s la memoria *Los intereses de España en el Africa Occidental. Memoria comercial descriptiva de colonización y fomento de las industrias del mar en Río de Oro, por los comisionados D. Miguel Moll, capitán de la marina mercante y D. Ramón Compte*, Barcelona, 1906.—Veja-s també les *Exposicions dels Centres Comercials Hispano-Marroquíes de Madrid, Barcelona, Ceuta y Tánger*, dirigides a les Corts en 8 d'Octubre de 1907.—Veja-s també *Libro rojo. Tratado río Muni, prueba documental*, 1900.—*Río de Oro*, Corts espanyoles de 1900.—*El Sahara espanyol*, pêl R. Dr. Fn Norbert Font y Sagué. — Veja-s també la memoria *Datos y antecedentes para la fundación de un Banco Agrícola Colonial que tendrá por objeto la colonización y mejoramiento moral y material de*

d' Espanya, y Espanya, desprès de Suiça, es la nació més montanyosa d' Europa.

A Catalunya se troba un petit resúm de tots los climes en que pot viure l'home sense que la calor ni-l fret sigan inaguantables, lo qual s'explica per sa posició geogràfica (413). Arrelan a la nostra terra lo taronger, lo llimoner, la platana americana, les palmeres y altres plantes dels paissos càlits, lo que demostra que-l fret no es mólt intens. En les vores de la mar se disfruta d' un temps primaveral tot l' any y a les altes montanyes y en les valls pyrenayques s' hi troba fresca perpètua. Barcelona y altres punts de la costa tenen móltes ventatges sobre Niça, Florença, Nàpols y demés poblacions que la moda ha senyalat com estacions hivernals.

A una gran varietat d' alçaries correspòn una gran varietat de climes y de vegetacions. Dintre aquesta varietat pot escullir-se, puix abundan los llochs en que l' ayre es mólt sech (Segarra, Plà de Bages, La Garriga, etc.), y altre en que es humit (Gerona, Barcelona y, en general, tots los de la costa).

La çona litoral y mitja es d' un clima suàu y la çona superior presenta temperatures fredes al hivern. La majoría de les poblacions se troban al nivell de la mar y a alçaries inferiors a 600 metres. La regió de les altes valls per anar a estiuejar, es de 500 a 600 metres, y-ls botànichs, tenint en compte lo clima y la vegetació que predomina, han assenyalat la *regió Subalpina,* ahont hi creix lo faig y l' abet (1,000 a 1,700 metres), la *regió alpina*, entre 1,700 a 2,700 metres, ahont encara s' hi veu lo pí y lo bedoll, y la regió glacial, de 2,700 metres a 3,400, ahont s' hi troba lo *Ramunculus alpestris,* la *Veronica alpina,* lo *Pedicularis rostrata* y altres que-s troban a la alçaria de les neus perpètues (414). De manera que ab alçaries de tota mena, ab vents de totes direccions, des de la tramontana fins al mitjorn, bufant en tots sentits y de tots los quadrants, podent escollir l' home mólts llochs ahont establir sanatoris, cases de curació, clíniques, estacions hivernals y estiuenques, hospitals, centres de sport y de recrèu, fondes, hostals en condicions tan ventatjoses y higièniques com pot-ser enlloch del món (415).

Tenint a la vista lo *Mapa hipsomètrich dels Pyrinèus*, quasi bé se pot afirmar que Catalunya no es més que un troç d' aquesta cordillera que-s fica

---

Fernando Póo, Madrid, 1903.—*Sobre la riqueza de la isla de Fernando Póo,* veja-s les notabilíssimes *Memorias* dels pares missioners de ditá illa, especialment la *Segunda memoria de las misiones de Fernando Póo y sus dependencias*, escrita pêl R. P. Armengol Coll. *Prefecto apostólico de aquellas misiones*, Madrid, imprempta de Sant Francisco de Sales, 1886, 1 fascicle de 218 planes. Conté aquesta Memoria una munior d' indicacions pera vèncer les dificultats que s' oposan a la colonisació y a les precaucions que cal adoptar per víure a Fernando Póo.

(413) Veja-s sobre-l clima de Catalunya *Cataluña. Estudio acerca de las condiciones de su engrandecimiento,* per Pere Estasèn, Barcelona, 1900, pl. 82 y següents.

(414) *Cataluña*, per Pere Estasèn, pls. 433 y següents.

(415) Veja-s lo que deyam en la ja esmentada obra *Cataluña,* ahont se tractan aquestes qüestions *in extenso.*

a la mar (416), ahont l'home pot escullir llochs des del nivell de la mar a alçaries de prop de 3,200 metres. Lo pich d'*Estats*, en lo partit de Sort, té 3,141 metres; lo de *Montartó*, 3,032; entre lo partit de Tremp y-l de Viella, *Comolo forno*, 3,030 (partit de Tremp); *Beciberri*, 3,002 (entre-l partit de Tremp y-l de Viella); la punta assenyalada de *Montartó*, 2,098; lo *Puyo albo*, 2,487; lo pich de la *Roca blanca*, 2,443; lo de *Montoliet*, 2,685; lo *Port de Viella*, 2,663; lo pich de *Eril-la-vall*, 2,640; la *Tuca del Estany*, prop del estany de *Ríu*, té 2,756; les montanyes, sense nom, a la esquerra del estany del *Ríu*, tenen 2,783, y les que-s troban a les vores de dit llach o estany, d'ahont naix un afluent del Ribagorçana, 2,883; *Pich Contesa*, 2,787; *Pich de la Entecada*, 2,271; lo *Pomero* o *Pumero*, 2,736; lo *Port de la Picada*, 2,410; la ermita de *Artiga de Lin*, 1,260; lo *Pich del Forcat*, 2,444; lo *Pich Mulieres*, 3,005; lo *Pich Fechan*, 2,950; la collada *Gelada* o *Chelada*, 2,060; les montanyes de *Barruera*, 2,063; les montanyes de la vora del *Estany del Mar*, 2,470; la serra del *Bou Mort*, 2,076; lo *Montseny de Llesuy* (provincia de Lleyda), 1,832: la major part de les montanyes de la *Serra del Cadí* passan de 2,000 y fins les conques d'aquests rius se troban a alçaries extraordinaries. Un dels afluents del Ribagorçana naix a 1,886 metres, a les vores del llach *Beciberri;* lo ríu corre a 1,505 metres; prop de Penyarroya, 1,430; a Senet, 1,270; prop d'Aneto (poble d'Aragó limítrof a la provincia de Lleyda), 1,150, y va baxant paulatinament.

Entremitg d'aquesta mar de montanyes de la nostra terra, hi ha valls plenes de vegetació, per ahont hi corren rius y rieres; hi ha estanys y llachs immensos; planuries ab boschs espessos y vinyes; terres de conrèu, prats y camps ab plantacions de tota mena.

Aquests llochs deurían ésser plens de xalets, castells, casals, torres y fondes per estiuejar, fer salut o viure tot l'any los qui fugen del soroll de les ciutats o volen contemplar hermosos paysatges y disfrutar dels espectacles de la naturalesa.

III

CONDICIONS HYDROLÓGIQUES

La riquesa hydrològica de Catalunya es colossal. Tota la serralada dels Pyrinèus, ab centenars de montanyes, acumulan una quantitat enorme d'ayga per les nevades del hivern, per les tempestats del istíu, per les pluges de tot l'any, y aquesta quantitat d'ayga filtra per les roques y produheix fonts d'ayga potable que apaga la set y serveix per regar camps y prats y aygues

---

(416) Veja-s *Carte Hypsometrique des Pirenées*, per F. Schrader y E. de Margerie, escala de 800,0000, que-s troba en l'*Annuaire du Club Alpin français*, any 1892, París, 1893, pl. 449.

miner-medecinals, que-s pot dir curan tots los mals, corre pêl llit de rius, torrents y rieres y va a la mar, perdent-se axís una quantitat grandiosa, y també per la evaporació y per rius subterranis, o en part quedant-se a grans alçaries en los innombrables llachs y estanys del nostre Pyrinèu.

Apenes l' home, aquest català que encara no sab lo que la naturalesa ha posat en ses mans, aprofita una mínima part de tant immensa riquesa, per qual explicació se necessita tot un llibre, però un llibre mólt gros.

Un estudi solzament de les aygues miner-medecinals de Catalunya, ompliría una obra voluminosa, tenint en compte lo conegut y lo *desconegut*, puix cada día se descobrexen noves fonts y nous manantials ab virtuts curatives de tota mena.

Pera que lo llegidor se puga formar una idea de la riquesa d'aygues minerals de la nostra terra, aquí van tot seguit los antecedents relatius als manantials de *Caldes de Bohí* (partit de Tremp), segons documents oficials:

Relació dels establiments	*Nombre de manantials*	*Noms*	*Classificació química*	*Temperatura en escala centígrada*	*Cabdal de litres per minut*	*Altura en metres sobre lo nivell de la mar*	*Longitut*	*Latitut*
Caldes de Bohí	36	De la casa o hostatgería	Sulfatades mixtes	36°	7 a 8	3,404	4° 5°	42'20
		Del ríu de St. Nicolàu	Ferruginoses bicarbonatades	24°	8 a 10	3,404	4° 5°	42'20
		Dos de la montanya	Ferruginoses sulfatades	24°	376	3,404	4° 5°	42'20
		Dos del bou o brugal	Azoades clorurades sulfatades	30°	Sense aforar	3,404	4° 5°	42'20
		Tres del boix o boj	Id.	6°	Sense aforar	3,404	4° 5°	42'20
		Dos de la cova de la estufa o de dalt	Sulfurades sòdiques	40° 56°	5 a 8	3,404	4° 5°	42'20
		Cinch de Sta. Llucia	Id.	38°	5 a 8	3,404	4° 5°	42'20
		Set de la tartera o dels capellans	Id.	34°	5 a 8	3,404	4° 5°	42'20
		Los dos ulls o Fonteta	Id.	36°	5 a 8	3,404	4° 5°	42'20
		Quatre entre la estufa y la hostatgería	Id.	56°	5 a 8	3,404	4° 5°	42'20
		Dos al costat del ríu	Id.	57° a 44°	Sense aforar	3,404	4° 5°	42'20
		Sis de la ubaga o del bosch	Sulfurat càlciques	37°	10 a 15	3,404	4° 5°	42'20

Lo llegidor podrà fer-se càrrech de la immensa riquesa d'aygues minerals de la provincia de Lleyda, quant sols la vall de Bohí, que es petita y estreta,

té una varietat de manantials ab diversa composició, temperatura y condicions terapèutiques (417).

Un estudi detingut, localitat per localitat, y una comarca derrera la altra nos pot donar conexement cabal d'aquesta multitut de manantials que deurían aprofitar-se y que avuy, o són desconeguts o estàn abandonats o mal explotats, pugan ésser una font de riquesa incalculable (418).

La secció de *Geografía física* y *Geología* del *Centre Excursionista de Catalunya*, en Janer del any 1909, va empendre l'estudi hydrològich de Catalunya en ses relacions ab la Higiene (419).

Altra font de riquesa són los *salts d'ayga*, dels quals a Catalunya no se n'ha fet un estudi seriós, científich y acabat ab tot y la seva importancia, sinó sols s'han fet estudis parcials, entre-ls quals mereix consignar-se especialment lo d'En Agustí Prim (420).

Unes quantes obres hydràuliques en los llachs y estanys de les montanyes de Tremp, Sort y Viella, y unes quantes instalacions elèctriques, donarían força a totes les fàbriques de la nostra terra sense que haguessen de consumir carbó de pedra.

S'explotan los salts d'ayga del Llobregat, del Cardoner y del Ter; més no los de la provincia de Lleyda, que són los més abundosos.

Es una riquesa quantiosa que-s pert la dels nostres rius, que la portan a la mar ahont se barreja ab la ayga salada constantment, y axís se fón una mola d'ayga dolça qual valor es immens y que podría regar móltes terres de Catalunya que són de secà, y que cal també aprofitar-se per diferents usos de la vida. Faltan també a la nostra terra móltes cequies o canals y altres obres públiques (421).

---

(417) Veja-s *Ministerio de la Gobernación. Dirección General de Sanidad. Nomenclátor de las aguas minero-medicinales de la Península é islas adyacentes* (any 1904): *Gaceta de Madrid* del 23 d'Octubre de 1905, pl. 287, vol. IV, n. 296.

(418) Lo mal estàt de les fondes, là dificultàt y en mólts punts falta de víes de comunicació y altres defectes, fà que sía estèril per nosaltres una riquesa tant gran. Axís, per exemple, ab tot y que les aygues de Caldes de Bohí han donat resultats excelents (alguns les consideran les millors del món) per reumes inflamatoris, gota, dolors nerviosos, catarros crònichs, clorosis, ànemia, tisis granular, mal de pedra, de fetge y ronyons, afoníu, paràlisis, etc., etc., es sensible que coste ànar tant des de Barcelona a Caldes, com anar a Berlín o poch menys, puix s'ha d'anar èn ferrecarril fins a Tàrrega; en cotxe o automòvil fins a la Pobla de Segur, y des de la Pobla 8 o 9 hores fins a Pont de Suert, y des de Pont de Suert, hores y més hores en cavallería, fins a Caldes de Bohí. De mànera que una persona delicadà necessita per anar-hi des de Barcelona tres díes. Si procedexen d'Aragó, han d'anar en ferrecarril fins a Binéfar; en cotxe fins a Benabarre, ahont s'hi àcostuma a passar la nit, y l'endemà en càvàlleríes per Bonaus a Pont de Suert y des de àllà fins a Caldes.

(419) Veja-s lo prospecte y formulàri de qüestions y preguntes que va fer circular la Junta de la secció de *Geografía física* y *Geología* de dit Centre en Janer de 1909, baix la iniciativa del malaguanyat En Norbert Font y Sàgué y d'En Francisco Novella y Roig.

(420) Là preciosa monografía del senyor Prim se titula: *Datos hidrográficos de la provincia de Lérida*. Imprempta de Sol y Benet (Lleyda), 1903, vol. de 62 pls.

(421) Veja-s lo que deyam en lo nostre llibre *Cataluña. Ensayo acerca las condiciones de su engrandecimiento y riqueza*, per Pere Estàsèn, Barcelona, 1900, pls. 126 y següents, 195 y següents, 301 y següents, y sobre tot lo que deyàm a là nota 2 de la pl. 872.

Catalunya ha de pensar seriosament en la conservació de son patrimoni hydrològich y en la conservació de la humitat de ses terres, puix se nota de segle en segle que la ayga dels rius amayna, especialment de la provincia de Lleyda, y en cambi la població aumenta, y per lo tant, cada día necessita més ayga.

IV

CONDICIONS OROGRÁFIQUES

Un país tan montanyós com lo nostre ha de conservar y aumentar a tota costa sa riquesa forestal, la riquesa de les pastures o sía la cría y recría de remats. També tenen importancia les montanyes baix lo punt de vista d'higiene, científich y altres. La nostra terra, fora lo plà d'Urgell, tot són montanyes, puix les valls y lo que-n dihèm plans, sols són vessants de les metexes montanyes.

Lo problema forestal a Catalunya es lo meteix que a tot Espanya, ahont no tením de mólt les masses arbòries que-ns corresponen. Es un problema de cabdal importancia per Catalunya, que té sos boschs derrotats, la repoblació.

Segons publicacions del Ministeri d' Agricultura y del d' Hisenda, tením una riquesa forestal en boschs declarats d' utilitat pública y ab dependencia del Ministeri d' Agricultura, de 6,347 hectàrees a la provincia de Barcelona, 35,301 a la de Gerona, 216,497 a la de Lleyda y 30,958 a la de Tarragona (422), y en quant als que depenen del Ministeri d' Hisenda (compresos montanyes d' aprofitament comú, deveses boyals, montanyes enagenables y les no investigades y no classificades), tením a la provincia de Barcelona, *res*, a la de Gerona, 4,254 hectàrees; a la de Lleyda, 57,635, y a la de Tarragona, 17,024 (423).

Tota la montanya propera als grans centres de població està devastada y sols se conservan alguns boschs en lo Pyrinèu y en punts lluny de carreteres, ahont la conducció de la fusta resulta mólt cara y la talla d' arbres no paga lo tret, o sinó ja no tindríam boschs.

Encara se troban boschs públichs en la vall d' Aràn, que ocupan les nou dècimes parts de la superficie total de la vall, encara hi ha grans abetoses a Sant Joan del Herm; però es menester conservar-ho y millorar tot axò, perque mólts pobles de la alta montanya estàn amenaçats de mort si-s tallan los arbres que aguantan la empenta de les neus y la força dels *lauts* o *allàus* (avalanxes).

---

(422) Vejà-s *Catálogo de los montes y demás terrenos forestales declarados de utilidad pública (Ministerio de Agricultura).*

(423) Veja-s *Árboles y Montes*, Andréu Avelí d' Armenteràs, Madrid, 1903, pls. 223 y següents. *El Valle de Arán*, per En Joseph Reig y Palàu, enginyer de monts, Lleyda, 1905, pl. 117.

Lo problema del pastoreig està en certa manera unit a la repoblació dels boschs. Los remats que van pêl camp, han destruit centenars, pot-ser mils y mils de hectàrees de bosch a Espanya, y si no existissen aquests remats, veuríam sortir, sense necessitat de plantar, grans extensions de poblat, sobre tot al costat d'altres boschs o en lloch ahont existexen alguns arbres (424), y no cal oblidar que-l pastoreig en la forma que-s fà, ha contribuit a derrotar gran part dels nostres boschs y arbredes.

La trashumancia que-s practica en gran part a la alta montanya catalana, deu modificar-se, procurant establir en bones condicions lo pastoreig, per la cría del porch, de la cabra, de la ovella y de varies races vacunes montanyeses.

La remadería a Catalunya té mólta importancia, ja que la alta montanya es més pastoril que agrícola. En mólts punts de la Sèu d'Urgell, Sort, Tremp, Viella y altres encontrades ahont abunda la roca pelada y ahont escasseja la terra de conrèu, la riquesa principal es la remadería y les pasturíes, y deu fomentar-se, fent la explotació d' ella y de les industries que van anexes a la cría del bestiar d'una manera científica y industrial (425). Per altra part, la existencia de centres de consúm tan importants com Barcelona, Reus, Manresa, Sabadell y altres capitals, obligan a la cría de bestiar y al cultíu de ferratges, cereals, llegums y herbes per mantenir-lo.

Fixant-nos en la provincia de Lleyda, que pot-ser es la més abundanta en ayga de totes les d'Espanya, hem de dir que no treu d'aquesta circumstancia importantíssima lo partit que-s podría en favor de la riquesa pecuaria. Los prats artificials que venen a ocupar en la provincia de Lleyda una superficie de 14,000 hectàrees, no tenen la extensió ni-l desenrotllo de que correspòn a les 509,876 hectàrees que té de terres forestals y pastorals y al gran nombre de caps de bestiar que pot criar (426).

V

CONDICIONS GEOLÓGIQUES

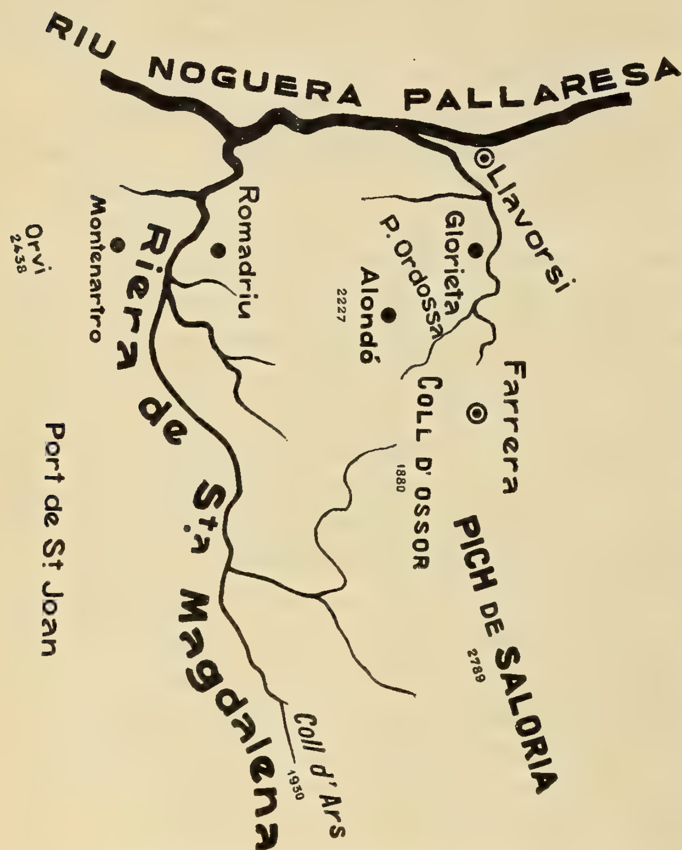
Ferre. En lo partit de Tremp, als voltants de Caldes de Bohí a Montartò y als Còmolos, en mólts punts de la vall d'Aràn y sobre tot en lo partit de Sort, a Vallferrera, les montanyes estàn plenes de ferre. En la famosa monta-

(424) B. Calderón: *Fomento de la ganadería*, Madrid, 1906, pl. 64.

(425) Veja-s lo que deyam en la nostra obra *Cataluña. Estudio acerca de las condiciones de su engrandecimiento y riqueza*, pls. 679 y següents.

(426) Veja-s lo que-s díu en la lluminosa *Memoria del Ministerio de Agricultura, Industria, Comercio y Obras Públicas. Dirección general de Agricultura. Resumen hecho por la Junta Consultiva Agronómica de las memorias sobre dicho tema remitidas por los ingenieros jefes de sección del servicio agronómico nacional*, Madrid, 1905, pls. 205 y següents, en que s'ocupa de la remadería y dels prats en les quatre provincies catalanes.

nya de Birós, a la vora de Tirvia, de gran anomenada en altre temps per les mines de ferre que tenía, encara se veuen en la vessant móltes galeríes, cap d' elles de més de 25 metres, perque a aquesta profunditat lo treball y la respiració començan a ésser fadigoses, y *com lo filó es tota la montanya*, preferían obrir noves mines, que enfonzar en les existents (427).

Partit de Sort.—Çona ahont abunda lo ferre en Catalunya

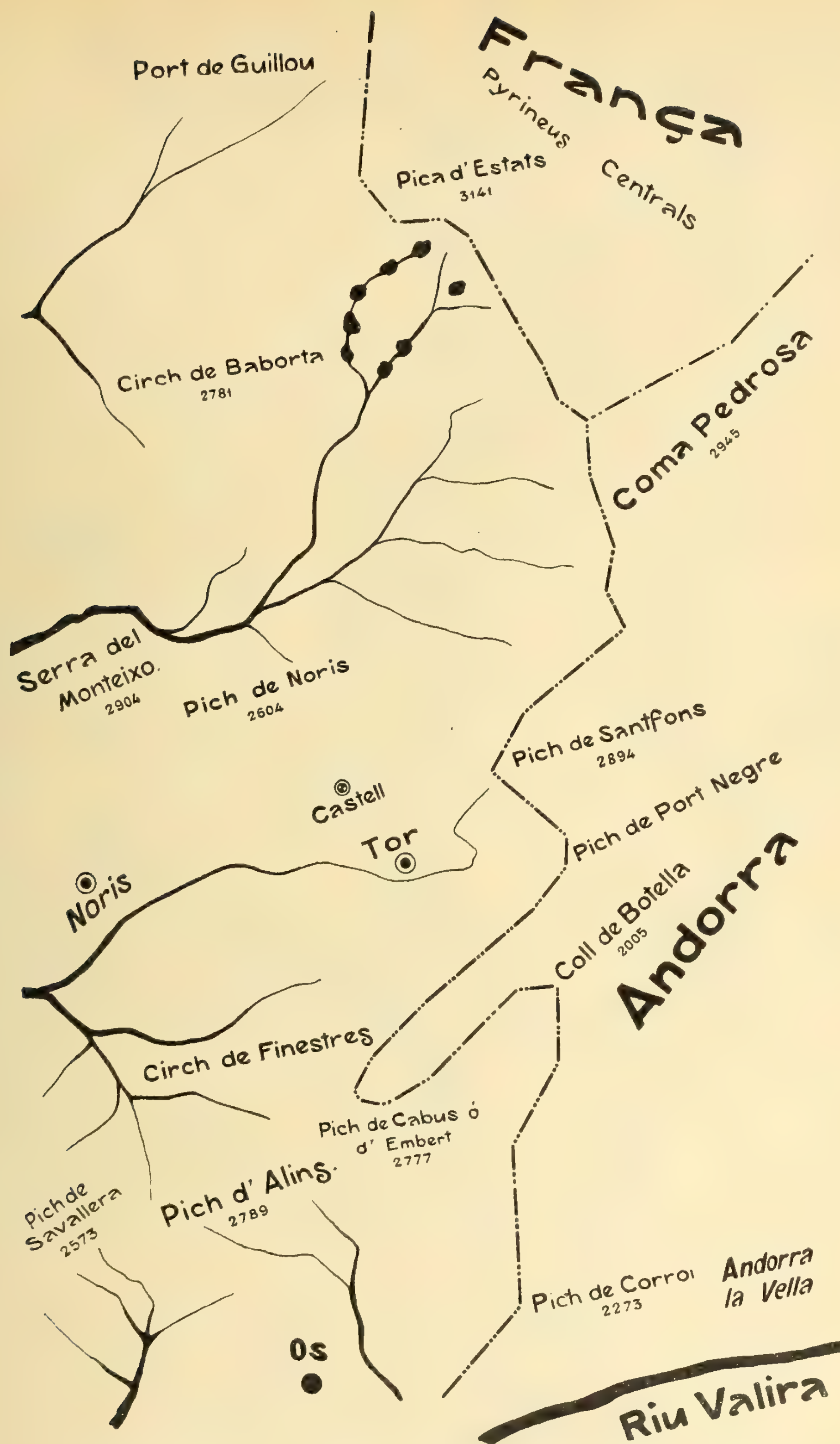
Recorrent les estrebacions de les montanyes Malehides (428), los Còmolos, Montartò, Beciberrí y totes les serralades de la encontrada de la part alta del partit de Tremp, atravessant lo portarró d' Espot y seguint avall fins al Noguera Pallaresa, y entrant en lo partit de Sort per Vallferrera, y des de Esterri y serralades de Montesclado, Alins y demés en direcció a Andorra, fins a les montanyes d' aquesta petita república que per tot arrèu se troba ferre (429).

En altre temps s' explotavan los forns y ferreríes en la alta montanya catalana, fent carbó ab los arbres dels boschs; però axís que-s va acabar lo carbó, varen desaparèxer les ferreríes. Avuy, per aprofitar la immensa quantitat de ferre que hi ha en tota la alta montanya, no hi ha més remey que fer vías de comunicació y tarifes especials barates pêl transport del carbó y del ferre. No solzament en lo Pyrinèu català hi ha ferre en quantitats com en lloch més de la cordillera y sobrepujant al que puga tenir la provincia de

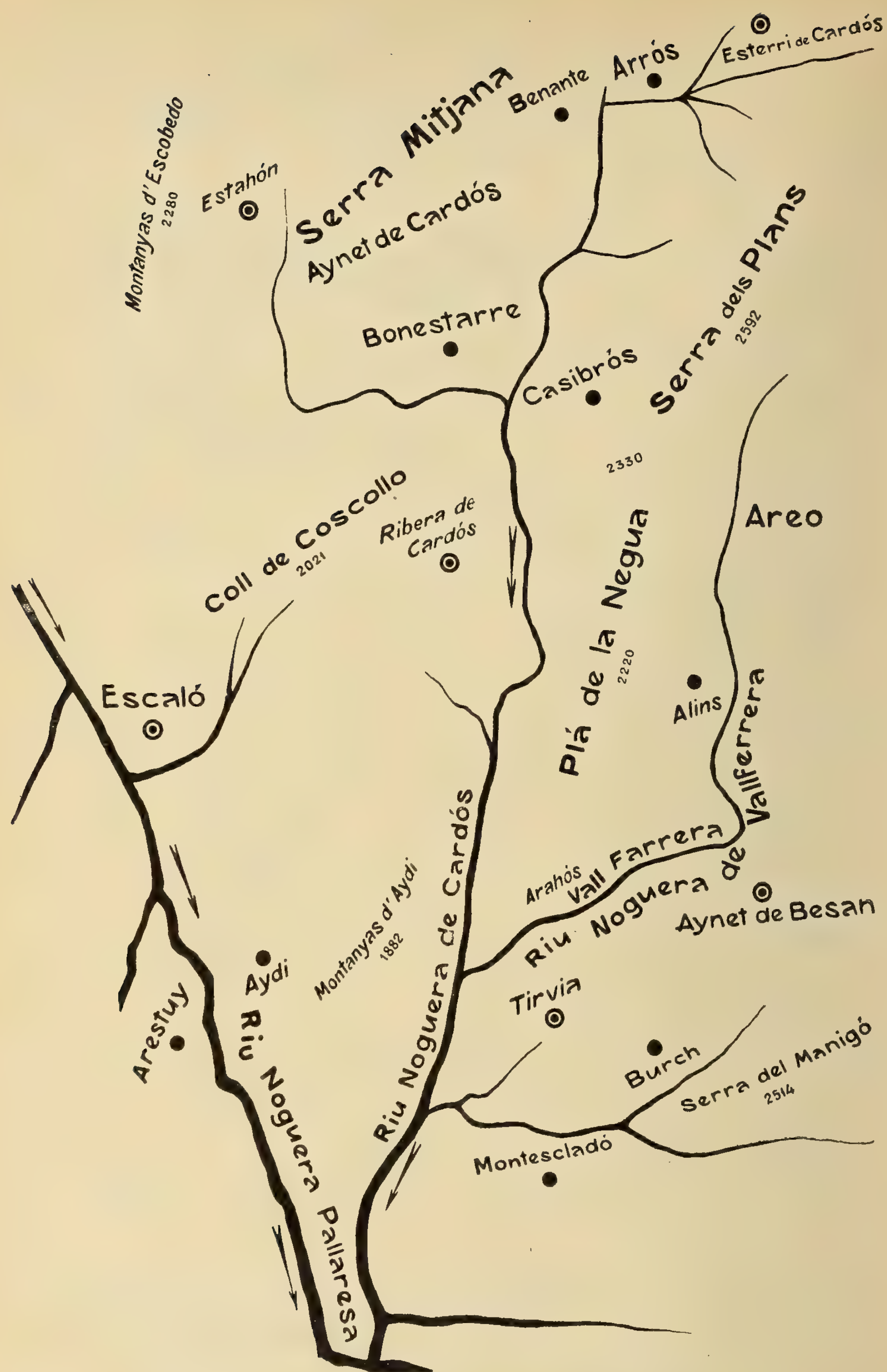
(427) Veja-s *El Pallás, Arán y Andorra*, J. Avilés y Arnau, Barcelona, 1893, pl. 147.

(428) Les estrebacions orientals de dites montanyes pertanyen a Catalunya, les puntes més altes com lo pich d' Aneto o *Netú*, corresponen a la provincia d' Osca.

(429) Veja-s qualsevol *Guia dels Pyrinèus*, y-s trobarà la confirmació de lo que dihèm. Veja-s especialment *Itineraire General de la France*, per Pàu Joanne. *Les Pyrenées en deux parties. II. Partie orientale*, París, 1 vol. de 648 pls.

Partit de Sort, áfrontant ab Andorra.—Çona ahont abunda lo ferre en Catalunya

Partit de Sort-Vallferrera.—Çona ahont abunda lo ferre en Cátalunya

Viscaya, y podent ésser base de una de les més importants explotacions mineres del món, sí que també n'hi ha en altres punts de Catalunya.

En la *Exposició de minería y treballs hydràulichs de Catalunya y Illes Balears* de 1904 y 1905, se varen veure varietats d'hematites roja y ferre olígist de Plà de Muxaró (Brocà), y Collet d' En Cabrera (Brocà); Pletavella (Bagà); hematites roja y parda de Pineda y Orsavinyà; de Darnius (partit de Figueres); mena de ferre de la Sellera y de Pineda; mineral de ferre de Celrà (lley de ferre metàlich que dóna un 50 per cent); hematites parda y magnetita a Ribes; ferre manganès y fer de Coll de Jou (Brocà), y mólts d'altres.

En dita exposició (430), se varen presentar mostres de mineral de ferre que donan un 85 per cent d'òxit, 60 per cent de ferre metàlich y quasi bé gens de fòsfor, arsènich y sofre (431).

Carbó. Axís com teným mólt ferre, també teným mólt carbó. Catalunya no es mólt rica en hulla, en cambi es riquís-

Partits de Balaguer y de Tremp.—Çona ahont abunda lo carbó en Catalunya

---

(430) Veja-s *Catálogo general de la exposición minera y trabajos hidráulicos de Cataluña e islas Baleares, instalada en el Palacio de la Industria del parque de Barcelona* (Barcelona, anys 1904-1905, Memoria de 256 pls.)

(431) La major part de la riquesa minera de Catalunya està per explotar, de modo que un no-s pot formar idea de la metexa, sinó per memories particulars y treballs geològichs, puix les estadístiques oficials aludexen solzament à les concessions y fàbriques de benefici. Veja-s *Ministerio de Fomento. Dirección general de agricultura, industria y comercio. Estadística minera española*, formada y publicada per la Inspecció General de Minería.

sima en lignits. A Serchs, Fígols, La Nou, Vilada y Borredà, tením un lignit cretàcich perfecte, que té a la vora de 6,000 calories de 50 a 52 per cent de carbono, 5 per cent de cendres y 43 a 45 per cent materies volàtigues. També tením hulla a Sant Joan de les Abadesses (432) y lignits cretàcichs a Sant Llorenç de la Muga (433) y a Cerdanya; manxons d'hulla a Navinés y La Bastida (provincia de Lleyda), y a Erill Castell (434); però la gran massa de carbó de pedra se troba a la part baxa de la provincia de Lleyda, des de la serra del Montsech fins a la entrada del ríu Ebre en terra catalana.

Solzament a les vores de la serra de Montsech (provincia de Lleyda), la massa de lignits es enorme. En efecte, en lo barranch de Bordonera, a 4 kilòmetres del poble de Corsà, hi ha 150 pertenencies (435), que-s calcula contenen 32.340,000 tonelades de carbó de pedra (436), y en les vores del Segre y del Ebre (provincies de Lleyda y Tarragona), tením immillorables lignits per la combustió y per la destilació, producció de quitrans y derivats de la hulla, y producció de coks.

Altres productes miners. Ademés de ferre y carbó, tením amiant a Tahull y altres llochs (437); tením or, bastant or (438), especialment a Sant Miquel de Colera y altres punts de la provincia de Gerona, y als voltants de Sort, Montardit y Rialp, y a Senet Vilaller y Bohí (439). En montanyes que tocan a Catalunya, en una estrebació de les Malehides, se troban terrers ab pirita y limonita que contenen una lley d'or que supera a les més afamades mines del Transwaal. Axò se troba en les riberes del Ribagorçana.

També tením coure en mólts punts de Catalunya: a Cerdanya, serra del Cadí (provincia de Barcelona), Sort, Montardit, Baro y altres de la provincia de Lleyda, especialment a Capdella (440), a Planoles (provincia de Gerona), Vilanova de Escornalbòu (provincia de Tarragona), coure piritós y bicarbonatat a Bagà y a Grexa y altres encontrades (441).

---

(432) Veja-s lo que deyam sobre la hulla de la provincia de Gerona en la nostra obra *Cataluña. Estudio acerca las condiciones de su engrandecimiento y riqueza*, 1900, pls. 275 y següents.

(433) *Cataluña. Estudio acerca las condiciones de su engrandecimiento y riqueza*, pl. 279.

(434) Veja-s *Geología de la provincia de Lérida*, per En Lluís Marián Vidal, Desembre de 1873. *Boletín de la comisión del mapa geológico de España*, vol. II, y *Geología de las provincias de Tarragona y Lérida*, per En Felip Banza, v. III de dit Botlletí.

(435) *Boletín oficial de la provincia de Lérida*, nombre del 7 d'Octubre de 1898.

(436) Veja-s la memoria del enginyer de mines En Eugeni Durán, de 31 d'Octubre de 1899, y la Memoria titulada *Proyecto de explotación de los carbones de la mina Vulcano*, per En J. Palací y Subirà, Barcelona, 1 de Jàner de 1908, 15 pls.

(437) La *Estadística Minera de España* corresponent al 1906, formada y publicada per la Inspecció General de Minería, Madrid, 1907, 1 vol. de 110 pls., acusa 7 mines en una superficie de 121 hectàrees.

(438) Veja-s la mentada obra *Cataluña. Estudio acerca las condiciones de su engrandecimiento y riqueza.*

(439) *Memoria sobre las minas auríferas Porvenir y Esperanza, situadas en Aneto, provincia de Huesca*, Madrid, 1903, 16 planes y un plan.

(440) *Economía política regional*, per Pere Estasèn, Barcelona, 1907, pls. 23 y notes.

(441) *Exposición de minería trabajos hidráulicos de Cataluña é islas Baleares*, catàlech general, Barcelona, 1905.

Abunda lo plom al terrer de les quatre provincies catalanes, sobre tot a Vilach, Bajerque, Artíes, Bosost, Bausen, Betlan, Escunyàu y Gausach en la vall d' Aràn (442), a Bescanó (provincia de Gerona), a Vallirana (provincia de Barcelona), a Bellmunt, Falset, Marsà (provincia de Tarragona); Queralps, Ribes, Tragurà, Planoles, Pardines, Tosses, Navà (provincia de Gerona); a Montrós (provincia de Lleyda), hi ha plom argentíu, o sía, ab plata, com també a Begur (provincia de Gerona), a Vilaller (partit de Tremp), a Falset (provincia de Tarragona) y en mólts altres punts, especialment de la provincia de Lleyda (443).

Tampoch nos falta argent víu (444) en les montanyes de sobre de Caregue y Sort; barítina, a Bagà y altres punts; feldespats y kaolins a Sant Esteve de Castellar; antimoni a Planes; manganès a Alp y a Urús (Cerdanya); carbonat de ferre y calçopirita a Susqueda (provincia de Gerona); pirita arsenical (mispickel) a Queralps, Rialp, Ribes, Tragurà, Planoles, Pardines, Tosses, Navà, Set Cases y Sant Martí de Vilallonga.

També se troban piçarres ampelítiques y grafitoses a Santa Anna de Cervelló; pirites ferrecupríferes ab plata a Sant Cristòfol de Baget y Sant Martí de Brull; coure piritós y carbó a Bagà; carbonat de coure al Clot de la Llorensa (Brocà); pirita y carbonat de coure a Grexa (Brocà); mena de manganès a Falset (provincia de Tarragona); turbes a La Selva (provincia de Gerona); asfalt Bagà; succino a Picanull (terme de Vilada); esquistos a la Pobla de Lillet; grafito a Les Rovires (terme de Guardiola); sofre a Salardú, y altres que farían aquesta relació interminable.

Constantment se van trobant noves mines y canteres y manantials que demostran la riquesa del nostre subsol (445).

Materials de construcció y pedres y terres pera la industria. — D' axò sí que-s pot dir que-n tením una riquesa com a pochs llochs. Abundan los basalts, pusolanes, guixos, margues bituminoses (Castellfollit); calices (Montagut y Castelltallat de Bages); arenisques (Riudellots de la Selva, Sant Felíu de Pallerols, Barcelona, montanya de Montjuich, Centelles, Roda, Figueres, Santa Pau y mólts altres punts). Ciments, tant del lent, semilent, ràpit y portland (Sant Joan de les Abadesses, costes de Garraf, Castellar de Nuch, Pobla de Lillet, Monjos-Penadès, Sant Martí de Centelles y quasi bé per tot arrèu); marbre jaspejat (Gerona y Cerdanya catalana); marbre blanch

---

(442) *Los Pyrinèus catalans. La vall d' Aràn, guía monogràfica de la comarca*, per Juli Soler y Santaló, Barcelona, 1906, 1 vol. de 404 pls.

(443) Veja-s lo nostre llibre *Cataluña. Estudio acerca las condiciones de su engrandecimiento y riqueza*, Barcelona, 1900, y ademés lo *Catàlech de la exposició de minería y treballs hydràulichs de Catalunya y Illes Balears*, Barcelona, 1905.

(444) Veja-s P. Estasèn: *Cataluña. Estudio acerca las condiciones de su engrandecimiento y riqueza*, Barcelona, 1900, y *Economía política y regional*, Barcelona, 1907.

(445) Lo curiós llegidor pot trobar les notes relatives a peticions, estudis de mines de lo que dihèm, en la *Gaceta minera de Cataluña*, revista decenal ilustrada; director En F. de Lázaro.

(Gualba) y altres classes de marbres de mólts llochs en la provincia de Tarragona.

Esmentarèm també los basàltichs de Les Planes (provincia de Gerona); lo *granet* (granito ull de serp), de Caldes, Sant Felíu de Guíxols, Palamors, Massanet de la Selva; la calç hydràulica de Torvalles y altres punts; les calices litogràfiques de Santa María de Meyà (provincia de Lleyda); lo *gneis* del Pasteral, de Susqueda y altres punts, abundantíssim en tota la cordillera Pyrinayca; les margues de Bagà; les margues de calices de Sant Matéu de Bages; les margues per ciments de Vallirana; pedres y terres, qual enumeració sería fadigosa y interminable, y quals exemplars pot observar directament lo llegidor en les coleccions que hi ha en lo musèu Martorell y en lo Parch de Barcelona, en lo que té la Excma. Diputació Provincial de Barcelona, de pedra empleada en la construcció de carreteres y camins vehinals de la metexa, en la colecció de minerals y roques del Institut general y tècnich de Gerona y del de Tarragona, en la colecció de la Reyal Academia de Ciencies y Arts de Barcelona, en la del Musèu del Seminari Conciliar de Barcelona, en la Colecció de minerals y roques fòsils de la secció catalana balear del doctor En Baldomer Serradell y altres particulars y de corporacions.

Abans de tancar aquesta secció, convé dir alguna cosa sobre la riquesa de *sal* a Catalunya. Lo criader de sal comú més notable d'Espanya es lo de Cardona (446) en la provincia de Barcelona, que forma un turó de 180 metres d'elevació y d'una lleuga de circumferencia a la base, pertanyent a la època terciaria y d'un mineral tan pur, que sols ofereix algunes vetes d'argila y òxit de ferre en petites proporcions. Se troban criaders de sal a Gerri y a Gosol y altres punts. La quantitat de sal que tením a Catalunya es incalculable, puix des de la Riera Salada que desemboca en lo Segre, fins a la serra del Cadí, des de Basella fins a Odén, sospitàm la existencia d'un immens dipòsit de sal soterràni, que comprèn tot lo plà del partit de Solsona, part del de Cardona y per sota dels Pyrinèus acaba a França. No hem sapigut treure partit los catalans d'aquesta immensa riquesa, essent digne d'observació que enviàm mólts malalts a França per pendre aygues, essent axí que-s curarían més bé y més aviat ab les de Cardona, quina mineralisació es més forta, y que gran part dels productes químichs qual primera materia es la sal, venían del extranger, essent axís que si los proprietaris de dites salines de Cardona la donessen en condicions ventatjoses, tota la encontrada de Cardona y Solsona estaría plena de fàbriques de productes químichs. Resulta vergonyós que aquí ahont la sal surt per tot y essent Espanya lo país d'ahont s'exporta en forma de pirites lo sofre suficient per produhir les quatre quintes parts del àcit sulfúrich que consúm la colossal industria de la Gran

---

(446) Norbert Font: *Curs de Geología,* 1905, pls. 56, 180, 898.—Odón de Buen: *Geología,* 1890, plana 121.

Bretanya, ademés tenint com tením coure, plom, zench, manganès y altres substancies minerals, s' hajan d' importar del extranger grans quantitats d' àcits, alcalis, sals, clorurs y òxits metàlichs y altres productes, dels quals Catalunya hauría d' esser-ne la primera productora (447).

No permet més lo poch espay de que disposàm pera tractar l' aspecte econòmich en la GEOGRAFÍA DE CATALUNYA, entretenir-nos en més pormenors sobre la riquesa geològica de la nostra terra, y per lo tant, recomanàm al llegidor lo que deyam en la nostra obra *Cataluña. Estudio acerca las condiciones de su engrandecimiento y riqueza* y *Economía política regional.*

VI

CONDICIONS MARÍTIMES

Una comarca que té tan dilatada costa com la nostra, puix des de la desembocadura del Cènia fins a cap Cervera, té una llargada de 306 kilòmetres, per força ha d' ésser un país marítim. La configuració de les costes catalanes permet fer mólts ports artificials y aprofitar gran nombre de ports naturals, axís com rades, cales y badíes.

Catalunya ha d' ésser per sa posició y ses costes, ans que tot, un poble comerciant y marítim. En la nostra terra s' haurían de desenrotllar totes les industries marítimes.

La pesca té veritable importancia, axís la del coral y altres productes de la mar, com la dels marischs, ostres, peus de cabrits borts, mànechs de ganivet, guitzus, tallerines, petxines, peregrines, muscles barbuts, muscles, caragols de mar, etc., y tota mena de pexos, axís los que nedan per les nostres costes, com los que són en altres punts.

També convé y-s pot desenrotllar ab grans proporcions los criaders de llagostes y altres crustacis, les pesqueríes y almadrabes y totes les industries derivades de lo que avuy se-n díu oceanografía (448).

En altre temps, lo comerç y la marina mercant catalana, corresponían a les seves condicions marítimes naturals. Ab la decadencia de Catalunya y ab la unió d' Aragó ab Castella, les coses varen cambiar d' aspecte.

Espanya, que deuría ésser nació marítima, puix ses costes tenen 3,520 kilòmetres y ademés posseheix móltes illes y extenses possessions al África y en altres temps les tenía extensíssimes a Amèrica, no ha sigut, propriament parlant, un poble marítim.

No té Espanya lo poder naval que li correspòn, y encara que sa situació

(447) Veja-s Francisco J. Orellana: *Apuntes históricos sobre la industria española. El eco de la producción*, vol. I, n. del 16 Juliol de 1881, pls. 409 y següents.

(448) Veja-s la *Memoria* d' En Joaquím de Borja y Goyeneche, llegida en la Reyal Academia de Ciencies y Arts de Barcelona, sobre oceanografía, Abril, 1907.

geogràfica es la més estratègica del continent d'Europa y sa posició la més privilegiada, per tenir un comerç marítim com la nació que-l puga tenir més extens y rich, estàm en un lloch mólt secundari en punt a marina de guerra y en situació deplorabilíssima en quant a marina mercant. Cada any los barcos extrangers s'enduhen milions y milions de pessetes per transports que podría utilisar la marina espanyola, y es mólt poca la atenció que s'ha prestat en Espanya a les coses de la mar, tant per los governants com per los governats.

Espanya deuría ocupar lo sisè lloch en lo món si sa marina de guerra tingués la importancia deguda y que no té, de manera que ni la nostra Península està en condicions militars per defensar la seva integritat (449) y sens marina de guerra no hi ha manera de prevenir un cop de mà en un país de litorals tan extensos.

Ja En F. Xavier de Salas observava en sa inoblidable *Historia de la matrícula de mar* (450), l'esperit antimarítim dels reys y pobles castellans y la poca estimació que demostravan los governs d'Espanya per tot lo que fà referencia a la navegació; però ab axò y tot, fins a la època que varem rebre la derrota a Trafalgar, se creya ab la necessitat d'una marina forta y poderosa; però des de Trafalgar ençà ja tant se-ns ha donat tenir marina com no tenir-ne, ab lo qual hi ha encara qui creu que s'estalvían diners y daltabaxos (451).

La gran equivocació nacional descança en la creencia de que som un poble agrícol y en ares d'aquest ideal, que es perseguir poch menys que un impossible, hem oblidat les demés fonts de riquesa de més profit. En un país de tan riques y llargues costes, de tan grandiosa riquesa minera, en que hi ha mólts salts d'ayga, cal pensar en ésser un poble marítim, un poble comerciant, un poble miner, un poble industrial, abans que un poble agrícol.

Ja era hora de que-s proclamés (y s'ha tardat mólt en reconèxer) que les industries marítimes, o sía la navegació mercantil, la pesca, la construcció naval y demés industries derivades dels transports marítims y de les extraccions y utilisacions dels productes de la mar, són la branca més gran, més forta y de més fondes arrels del arbre de les industries nacionals y de més influencia en la vida y en la economía patria (452).

La informació sobre les conseqüencies de la abolició del dret diferencial de bandera y mides convenients per lo foment de la marina mercant y del comerç nacional (453) de 1879 y 1880, en la que va pendre part l'autor

(449) *Cartilla marítima*, per En J. Pérez Carreño, Madrid, 1903, pls. 69 a 71.

(450) *Cuestión vital de marina. Historia de la matrícula de mar y examen de varios sistemas de reclutamiento marítimo*, pêl capità de fragata En J. Xavier de Salas, Madrid, 1870, pls. 8 y següents.

(451) Veja-s lo que deya En Joseph María Romero y Salas en son llibre *La marina militar en España*, Madrid, 1880, pl. 16.

(452) *Las industrias marítimas y su protección. Información de la Liga Marítima Española*, Madrid, 1903, pls. 3 y següents.

(453) *Información sobre las consecuencias que ha producido la supresión del derecho diferencial de bandera, formada con arreglo á los artículos 20 y 29 de la ley de Presupuestos del año 1878-1879*, vol. 1. *Derecho diferencial de bandera*, edició oficial, Madrid, 1879-1880, 1 vol. de 856 pls.

d'aquest treball y que tant va interessar a Catalunya, y més tart lo *Congreso Marítimo Nacional*, han cridat la atenció y han mogut l'esperit del país sobre los importantíssims problemes del comerç marítim, construcció naval, foment de la marina de guerra, mercant y de pesca, etc., y es provable que-l país y los governs façan alguna cosa en benefici d' aquests elements de riquesa; però entre tant totes les nacions nos han passat al devant y estàm mòlt enderrerits, y Catalunya, malgrat ses condicions naturals y geogràfiques per ésser una comarca marítima poderosa, malgrat sa brillant historia comercial y marítima (454), toca les conseqüencies del meynspréu en que a Espanya quasi bé sempre s'han mirat coses tan vitals com lo comerç y la navegació.

VII

CONDICIONS AGRÍCOLES

Quasi bé totes les condicions agrícoles en general d'Espanya són les que tením a Catalunya, pero axò no priva de que hi haja condicions especials de la regió catalana.

Espanya en general està faltada de vegetació per haver-se talat los boschs. La massa continental té un relléu tan accentuat, que per aquest concepte sols se pot comparar ab Suiça y la península Escandinava. Una superficie central de 600 metres d'alçada (sens comptar cordilleres com lo Pyrinèu, qual massa es tan gran, que extesa sobre França, faría alçar tot son terrer més de 100 metres (455) per terme mitg, ab grans penjants y vessants cap a les dues mars, especialment a la Mediterrània, ab grans barranchs, ab rius de regim torrencial, atravessat per abruptes cordilleres, tal es la característica de la orografía de la península Ibèrica. La necessitat imperiosa de tenir arbreda en aquests deserts ab ses aspres serres, està reconegut per tots, y malgrat d'axò, la àrea forestal no representa en lo nostre país sinó lo 10 per cent de la total del territori, quan aquesta proporció es a Alemanya de 26, a Austria de 32 y a Finlandia de 60 (456).

Ademés d'ésser mólt montanyós lo terrer, es d'observar que tot axò de la fertilitat de la terra són convencionalismes sense cap fonament seriós. Hi ha uns quants troços frondosos distribuits per la Península; però la major

---

(454) Veja-s lo que deyam en lo nostre llibre *Cataluña. Estudio acerca las condiciones de su engrandecimiento y riqueza*, Barcelona, 1900, pls. 779 y següents. *La marina en Cataluña.*

(455) F. Schrader y Emm de Margeríe: *Aperçu de la formeet du relief des Pyrenées*, 1892, al final.

(456) Veja-s Andréu Avelí d'Armenteras: *Arboles y montes*, Madrid, 1903.—Joàquím Sànchez de Toca: *Reconstitución de España en vida de economía política actual*, 1911, pl. 308.

part del terrer es àrit, sens fons, sens condicions agraries, propri pera mantenir mitja dotzena de cabres per hectàrea (457).

La mica d' exportació agrícola de producció universal a Espanya que va tenir importancia, va ésser la del *ví*, perque la vinya-s troba en los terrenys més pobres y inútils pêl conrèu.

La producció mitja de la terra espanyola es justa la meytat que de la costa africana, Alger y altres punts. A Aberdeen, en lo nort d' Escocia, ahont la terra està sis mesos del any sota la neu, té un proprietari arrendaments cinch vegades superiors als que produhexen les millors finques d' Espanya.

Un estudi detingut de la península Ibèrica, ensenya que quasi bé tot són montanyes y rocalls, que hi ha poca terra de conrèu y aquesta no gayre bona; que plou poch y may a temps, o bé soptadament a bots y barrals, negant los camps, les masíes y la gent (458).

La informació agrícola del any 1887 nos va desenganyar completament (459). Los informes dels centres agrícols, corporacions y principals agricultors y remaders d' Espanya, va demostrar que havíam tingut móltes ilusions sobre les condicions agrícoles d' Espanya.

Totes aquestes condicions generals agrícoles d' Espanya, són les que té Catalunya, si bé que la nostra regió té també condicions especials.

Lo clap montanyós del Pyrinèu y de ses estrebacions, vé a tenir a Catalunya una extensió aproximada del doble de la part plana. He calculat que dividint a Catalunya en divuyt porcions, d'elles dotze són montanya y sis plans, y si bé es veritat que en móltes vessants de serralades y turons poden fer-se plantacions, sobre tot de secà, també es cert que en mólts punts la inclinació y la penjant forman quasi un angle recte ab la part plana, y que en mólts altres punts les valls són mólt estretes, reduhides als llits dels rius, torrents y rierals.

En mólts llochs de la serra del Cadí, altres dels partits de la Sèu d'Urgell, de Sort, de Tremp y sobre tot en la Vall d' Aràn, les planuries sols tenen uns quants metres. Fins les condicions naturals ventatjoses com la gran quantitat d' ayga que té la provincia de Lleyda, que pot-ser es la que-n veu córrer més de totes les demés provincies d' Espanya, no li serveix gran cosa per falta de canals, rechs y altres aprofitaments, havent-hi mólts pobles que tenen lo ríu a la vora y no poden regar.

Per tot lo que hem dit y altres causes que sería llarch d' explicar (460), veyèm la emigració de la gent de montanya cap a les ciutats, y malgrat

---

(457) Gómez Acebo: *España es un país industrial*, Madrid, Febrer de 1907.— *Gaceta minera de España*, n. del 10 de Febrer de 1907.

(458) Veja-s *Economía política regional*, per Pere Estasèn, 1907.

(459) Veja-s *La crisis agrícola y pecuaria*, publicació oficial, vol. I, Madrid, 1887, vol. VIII Madrid, 1888.

(460) Veja-s lo que deyam en lo nostre llibre *Cataluña. Estudio acerca las condiciones de su engrandecimiento y riqueza*, Barcelona, 1900, pls. 603 y següents, que parla de la industria catalana.

l' amor a la terra y les immillorables condicions del personal agrícol (proprietaris, masovers, parcers, pagesos, etc.), no prosperan les regions agrícoles, y sols se veu riquesa y bon viure a les poblacions comercials y industrials.

La gran massa de població de Catalunya, no podría viure de la agricultura.

Tenint com tením poques y no gayre ventatjoses condicions agrícoles, hem de procurar esperar més de la acció humana, que de la acció de la naturalesa, lo qual vol dir que hem d' anar de dret cap al foment de les industries agrícoles. La agricultura catalana necessita en primer terme masses arbredes, després móltes obres hydràuliques que no es ara la ocasió d' especificar, perque es materia de gran extensió, y després necessita víes de comunicació, ja que les produccions agrícoles y de la remadería de móltes comarques, no tenen estima per no poder ésser transportades als mercats consumidors ahont pugan ésser pagats a bon preu.

Entretant convé assajar en les terres de secà, que són la majoría, lo que-ls nort-americans ne diuen lo *dry farning* (cultíu en sech) (461) y altres procediments científichs, en que lo treball y la habilitat humana suplexen les deficiencies de la mare naturalesa.

A Catalunya, lo meteix que a tot Espanya, la manera de resoldre los grans problemes de la economía agrícola, es industrializant-la baix una base científica, y al efecte convé fomentar les industries agrícoles de tota mena y a la vegada les institucions d' ensenyança y experimentació agrícoles (462), convé crear colonies agrícoles models, granges experimentals, etc., etc. (463).

Per últim, dirèm que ab alguns esforços per poder aprofitar la ayga, no sols de les grans corrents, com s' ha fet ab lo canal d' Urgell, sinó d' altres de menys cabdal, y multiplicant les víes de comunicació, podrían extendre-s en la alta montanya los prats y la remadería, y sobre tot los boschs, en la part central los poblats, los grans de tota mena, les llegums, les oliveres y la vinya, y en lo litoral procurar tenir assegurada la producció de fruyts exquisits, des del aubercoch y-l préssech a la platana americana, des de la mangrana y les mandarines, fins al cultíu del castanyer, del garrofer, de la

---

(461) Mr. Hardy W. Campbell, agricultor de Vermont, ha ideat un sistema de cultíu, segons lo qual cap país pot reputar-se àrit per poca que siga la pluja que hi cayga, y ha obtingut en mólts punts dels Estats Units tenir bones collites, allí ahont abans eran completament improductives (veja-s *Century Magazine*, Juliol de 1906; *The Wolds Work*, Agost de 1906; P. Ayusso: *Boletín de la Cámara Agrícola de Tortosa; La agricultura sin riego*, y *Revista del Instituto Agrícola Catalán de San Isidro*, n. del 20 d' Abril de 1907, pl. 116).

(462) Veja-s entre altres treballs sobre aquest punt: *Consejo provincial de agricultura y ganadería de Barcelona; Instituciones de enseñanza y experimentación agrícola necesarias en la provincia en harmonía con el acordado traslado de la actual granja escuela de agricultura regional*, informe formulat per l' enginyer quefe del servey agronòmich de la provincia, Juny de 1910, Memoria de 87 planes y varis plans.

(463) Veja-s *Cataluña. Estudio acerca de las condiciones de su engrandecimiento y riqueza*, per Pere Estasèn, pls 603 a 722 y 447 y anteriors.

alzina surera, la morera, lo quermes, la cochinilla y tota mena de fruytes y flors.

VIII

CONDICIONS INDUSTRIALS

Espanya en general ha sigut gran y rica quan s' ha dedicat al comerç y a la industria, y ha sigut pobra y petita quan ha volgut ésser agrícola. Espanya era rica y poderosa quan los texits de llana de Cuenca, de Segovia, de Villacastín y d' Ubeda se buscavan com los millors del món, quan en lloch d' ésser exportadors de llana, eram importadors d' aquesta primera materia y sols per les costes de Llevant n'entravan 250,000 arrobes; quan Sevilla tenía 6,000 telers de sedería; quan les armes de Toledo y les pells de Còrdova tenían fama universal; quan les fires de Burgos, Valladolid y Medina del Campo, eran de les més anomenades; quan Granada presentava al mercat les millors sedes torzudes; quan Sepes y Ocanya oferían ses especies; Barcelona sos texits, sos barcos y sos treballs de ferre y d' acer; la costa de Llevant sos corals treballats, y quan sortían de les nostres costes per anar als ports de tot lo món, més de mil barcos de transport, espanyols tots, en temps que cap altra nació ne possehía 500, y encara ne teníam 2,000 més dedicats al cabotatge; quan la alta banca era Barcelona; quan lo nostre comerç era extensíssim.

Tot axò s' ha anat perdent. Nos ha quedat la terra pobra y esquilmada, y una pila d' elements que són a terra y a sota terra que no hem sapigut aprofitar.

Després d' uns quants segles d' abatiment y ignorancia, la experiencia y la força de les circumstancies nos han ensenyat que no havèm de fiar-ho tot a la agricultura; però ademés ha vingut un fet importantíssim per Espanya y per los paíssos montanyosos, y es la transmissió de la força per la electricitat. Una turbina ab lo séu alternador y un fil de coure del gruix del dit de la mà, servéxen per portar la força de la cayguda d' aygues d' un ríu al costat d' una estació de ferrecarril o al centre d' una gran ciutat. La tensió s' eleva fins a 40,000 volts, y la força recorre 200 kilòmetres (aproximadament la distancia de Barcelona al extrém de la vall d' Aràn) ab pèrdues inferiors a un 15 per cent.

Tots los anys los rius espanyols desenrotllavan una força de 10.000,000 de cavalls de vapor que abans se perdían; però dintre alguns anys no es fàcil que se-n perda ni un de sol.

Un cavall de vapor costava anys enrera a Madrid, produhit ab carbó, 3 pessetes 59 cèntims per día. En lo litoral d' Espanya pot ésser de dues pessetes. Acceptant aquest preu com a terme mitg a Europa, són 20.000,000 de

pessetes diaries ab que la industria espanyola pot comptar com a marge protector pera lluytar ab les altres nacions.

Un país que té tantes lleugues de costes, tanta riquesa mineral, tants salts d'ayga y tantes altres condicions industrials, no ha de fiar son pervindre a la agricultura. Es altament significatíu lo fet de que les provincies més riques a Espanya són les de la costa, o sían les marítimes, comercials y industrials, y dintre Catalunya meteix veyèm que la provincia de Barcelona, que es la més comercial y industrial, es la més rica y la que té més densitat de població.

Lo problema industrial y mercantil de Catalunya està lligat íntimament ab lo d'Espanya, y al entrar en l'estudi dels grans problemes econòmichs de tot lo territori que avuy resta d'aquell immens imperi, ahont abans jamay s'hi ponía lo sol, nos separaríam de la nostra tasca, reduhida per ara al estudi de les condicions geogràfiques de Catalunya y a la influencia d'aquestes condicions en la vida econòmica regional.

La proximitat de Catalunya ab França, les relacions entre Barcelona y París, gran centre financier de la Europa, haurían d'influir en cridar capitals sobrants de la vehina república, de Bèlgica, d'Holanda, cap a la nostra terra, perque s'interessessen en los grans negocis que hi ha per explotar a Catalunya, perque donessen vida a les móltes empreses que s'han de desenrotllar y organisar, y fomentessen les obres públiques y privades que fan falta a la nostra terra.

Y encara que-ls extrangers tenen mólta pòr en esmersar diners en negocis d'Espanya pêl centralisme, l'expedienteig, l'excés de contribució, les trabes de tota mena, etc., etc., tot axò té remey, y ab lo temps se subsanarà y esmenarà d'un modo o d'un altre, ja per un concert econòmich, ja per una certa autonomía que-s concedís a Catalunya en materies financieres, tributaries y comercials, ja per altres medis (464).

Tal com estàm, si bé es cert que-l comerç y la industria van adelantant, però es a pas petit, mólt poch a poch; mentres en altres paíssos avençan a pas de gegant.

Lo conjunt de les condicions de Catalunya fà esperar un gran desenrotllo comercial y fabril, y Barcelona haurà d'ésser lo centre directíu dels moviments financiers d'Espanya, y per axò hauría de procurar a tota costa ésser un centre constant d'atracció de fortunes y capitals d'Europa y Amèrica.

Ademés de la situació y del territori, convé dir alguna cosa de la gent.

Lo poble català es excelent pêl treball, axís pêl conrèu de la terra, com per la remadería, per les industries, arts y oficis de tota mena; pêl comerç, per la vida marítima y la pesca. Los nostres industrials obtenen premis en

---

(464) Per l'estudi d'aquests problemes, veja-s *Proyecto económico para España*, conferencies pronunciades en l'Institut Agrícola Català de Sant Isidro, per En Pere Estasén, Barcelona, 1899, follet de 61 planes.

certàmens y exposicions universals; los nostres majordoms de fàbrica y obrers són benvolguts per tot, y-ls nostres capitans de barco y mariners eran preferits pèls transports d'articles delicats, com la carn que s'enviava de la república Argentina a la isla de Cuba.

Ab tan immillorables condicions personals y ab los elements materials que he apuntat en aquest treball (465), podent-se moure lo poble català en sa activitat econòmica sens trabes ni entorpiments, encara pot ésser un dels pobles més richs del món.

---

(465) Veja-s l'estudi *in extenso* d'aquestes materies en la tantes vegades anomenada obra *Cataluña. Estudio acerca las condiciones de su engrandecimiento y riqueza*, planes 739 a 778 y 802 y següents.

Descripció política-històrica-social

PER

Francesch Carreras y Candi

Protohistoria

Área de la protohistoria catalana. — Al estudiar les èpoques protohistòriques, es prou sabut que les modernes divisions territorials cessan totalment, per venir absorbides per les grans civilisacions. En tant que los descubriments del Mitgdía de França s' han de donar les mans ab los de la vella Lusitania, enclohent-nos a nosaltres en tant gran encaxada. Erraríam donchs, si-ns circumscrivíssem en aquesta secció al territori que va de Salses al Cinca.

Los llochs marítims se veyàn influits per elements forasters que no s' introduhían tan fàcilment terra endintre, ahont, en cambi, una metexa civilisació o raça, hi tenía major permanencia y abarcava major extensió.

Ha d' examplar-se la que podèm conceptuar esfera d' acció de la protohistoria catalana, traspassant los límits geogràfichs del nostre Principat, estudiant les etapes de civilisació dintre lo territori qui va del alt Garona al ríu Rhoyno, per la part N.; al Cinca, pêl O., y al Ebre, pêl S., que són les grans corrents fluvials d' aquesta porció del Vell Continent (1). Que no es difícil entreveure-hi unitat política-social en dita circumscripció, la numismàtica celtibèrica ho manifesta, presentant uniformitat en les encunyacions des de prop Montpeller fins als llochs riberenys del Ebre y del Segre (2). Strabó també ho indica al fer començar la Iberia al ríu Rhoyno, com axís meteix Scilax al situar barrejats íbers y ligurs des d' aquest ríu als Pyrinèus.

---

(1) Zobel de Zangroniz, estudiant los primers temps de la civilisació romana d' Espanya, assenyala la relació dels pobles d' abdues vessants dels Pyrinèus, per la similitut de les monedes de nostres pobles ab les de la antiga provincia del Languedoc, que comprèn los departaments dels Pyrinèus Orientals, Aude, Ariège y Alt Garona, de la França actual (*Memorial Numismático Español,* vol. v, pl. 22). Altres similituts també se notan en noms de pobles antiquíssims d' abdues vessants: notarem *Barcinona* aquí y a Provença; *Bar* a Cerdanya y a Provença; *Iluro* a Mataró y a Oloron, etc. Essent, aytals noms, fites de la identitat que regnava en aquella remota civilisació.

(2) D' Arbois de Jubainville hi vol veure també aquesta unitat política des de temps mólt remot. Suposa que los etruschs arribaren a Italia entre 972 y 949. Tota la Europa occidental d'Espanya a Anglaterra, la creu dominada per los ligurs. L' imperi celta se formà en los segles VI y V abans de J. C. en la Germania, Galia y Hispania, trencànt-se aquesta unitat en lo segle III abans de J. C. La teoría no es concloent.

No havèm de complicar la esfera d' acció endinzant-nos en la mar Mediterrània, cercant analogíes ab les remotes civilisacions d' aquesta mar (3).

Classificació de la protohistoria. — Prescindirèm quasi en absolut de les emigracions de races en la nostra Península (4), com també de la distinció entre *pre-historia* y *proto-historia* (5). Entendrèm per *protohistoria* l' estudi dels temps, monuments y obgectes anteriors a la cronología escrita.

Mortillet la dividí, segons los materials usats en les remotes civilisacions humanes, en tres agrupacions o etats: de la pedra, del bronze y del ferre (6). Boule y Cartailhac la modifican en les quatre etats de la pedra tallada o paleolítica, de la pedra polida o neolítica, del bronze y del ferre. Les quals se coordinan ab la divisió geològica en la forma següent:

Divisió geològica	*Divisió arqueològica*
Terciari plioceno sobirà	Sense senyals certes d' home
Quaternari jussà	Pedra tallada o paleolítica
Quaternari sobirà	Pedra polida o neolítica
Temps actuals	del bronze: ibèrich celta del ferre: ibèrich, galo y romà

(3) L' art dels primitius monuments de Gozzo, Malta, Panteleria, Sicilia, Sardenya y Menorca, es similar. L' arqueòlech Piette, en son estudi dels signes escripturaris azilis, hi veu idèntica unitat de civilisació mediterrània.

(4) La constant preocupació dels antropologistes ha sigut la emigració de les races, axís en les d' Europa ab relació al Assia y Àfrica, com en les d' Amèrica ab relació al Assia y al desaparegut continent de la Atlàntida, quina existencia modernament se pretén constatar. La barreja de races exòtiques s' ha provat que poch modifica a la indígena formada per lo terrer, lo clima y la alimentació. Encara en lo cas d' ésser l' element invasor nombrós y ètnicament superior, la naturalesa tirarà vers lo tipo primitiu, fent-lo predominant. Exemple: les actuals repoblacions americanes y oceàniques y la població d' Egypte, avuy físicament igual a la dels temps faraònichs. En la desaparició dels canaques de Hawaii, dels macríes de Nova Zelanda, etc., per lo mer fet del contacte ab l' europèu, s' ha de consignar la consegüencia de que l' element nou, preponderant y absorbent, pren les formes fisiològiques y-ls principals caràcters psíquichs del producte expontani d' aquella terra. Lo vençut reapareix en lo vencedor. La naturalesa s' imposa: l' home es producte de la terra.

Si axò passa allà hont la raça indígena se conceptua totalment desapareguda ¿què no ha de succehir en aquelles regions en les que sobrepujà mólt als conqueridors, absorbent-los a son lloch? Llavors la persistencia del tipo ètnich es complerta. Zampa ha provat respecte a Italia «que-ls tipos ètnichs actuals existiren ja en los temps primitius, que des de llavors sols han cambiat les proporcions en que concorren a formar la població contemporànea». Los treballs d' Oloriz y d'Aranzadi respecte a Espanya demostran que aquí succeheix altre tant. Oliveira Martins ha dit que: «lo geni d' una raça es com la vigorosa arrel de la gram, que-s propaga y creix en tots los terrers y a despit de totes les arades» (G. de Reparaz: *Crisis hispánica. Sus causas naturales; la raza*, publicat en *Diario de Barcelona* del 15 de Setembre de 1905).

(5) S' ha subtilisat la ciencia històrica, classificant com a *pre-historia* al estudi de la humanitat ab anterioritat a la documentació escrita o figurada y a la tradició, a la mitología y a la faula. Y com a *proto-historia*, a la part de la historia primitiva humanà, en que falta la cronología escrita y se considera com la transició entre la prehistoria y la historia. No-ns hi havèm subgectat per ésser sempre dificultós d' assenyalar los límits d' una y altra y per tenir una importancia mólt relativa en la ocasió present.

(6) No entràm a detallar subdivisions ni a exposar criteris. De les primeres Mortillet donava la de la etat de la pedra, que subdividía en eolítica o de la pedra trencada, paleolítica o de la pedra tallada y neolítica o de la pedra polida. Més modernament s' ha pretès posar una etat del coure abans que la

Aquesta classificació avuy ja es defectuosa, a despit de les diverses modificacions que ha sofert, per prescindir-se en absolut del art protohistòrich, o millor dit, de les pintures en les cavernes.

Civilisació protohistòrica occidental.—La contínua evolució que experimenta la protohistoria, ha portat derrerament al Occident del món antich a reivindicar un lloch prominent en la historia de la humanitat. Als més antichs monuments egipcians y assiris, ha respost l'Occident ab les seves interessants pintures en les parets de les cavernes; a les escriptures cuneiformes y geroglífiques, hi ha oposat l' Occident les senyals indescifrables existents en les propries cavernes y que han de considerar-se escripturaries.

Avuy per avuy y fins que nous descubriments no determinen altra cosa, es comprovat que l' home habità la part occidental de la Europa en los temps quaternaris, seguint lo moviment de les geleres vers lo N., al finar les èpoques gelars, que-s pretén sía la portentosa data de 10,000 o de 80,000 anys enrera (7). ¡Quantes evolucions socials significaría aquesta xifra si fos exacta!

Descobriments y troballes a Catalunya. — No es extrany que períodes evolutius de totes maneres llarguíssims, dexen tan variades reliquies; no es extrany que les metexes races humanes presenten diversitat d' accidents craniològichs (8); tampoch deurà extranyar-nos de que surgescan indicacions de canibalisme, com la dels ossos partits en sentit longitudinal per traure-n lo moll, apareguts en diferents endrets de Catalunya.

Los descobriments arqueològichs de la cova de Serinyà, proporcionan cert conexement del home y civilisació quaternaris (9). Nostres cavernes abundan en troballes semblants a les de Serinyà (10); al present cridan la atenció les de Capellades, puix semblan indicar per primera vegada a Catalunya los obgectes de sílex allí apareguts, la etat *musteriana*, subdivisió de la època paleolítica anterior a la etat *magdaleniana*. En alguna de nostres ca-

---

del bronze *(B. A. H.*, v. XXX, pl. 332). Subtilisa aquestes subclassificacions Oscar Montelius en son treball *La chronologie prehistorique en France et dans d' autres pays celtiques*, publicat en *L' Anthropologie*, volúm XII, plana 609.

(7) Pêl Dr. Croll la derrera època gelàr començà en l'hemisferi boreàl fà uns 240,000 anys, continuà ab alternatives termomètriques dolces y fins tropicals, prop de 160,000 anys, y s'acabà, finalment, fà uns 80,000 anys. Per E. Breuil, la representació d' un bisont en les planuries de Cogul, retrotraent-se al període quaternari, les situarà tal vegada a més de 10,000 anys enrera.

(8) Per aumentar la confusió en aquests estudis, s' ha comptat la presencia de cranis complertament diferents en un meteix lloch (lo puig Castellar de Santa Coloma de Gramanet) y en la metexa capa de terra. Ferràn de Sagarra ho explica dihent que los uns pertanyeràn a enemichs y portats com a trofèus de conquesta. D' aquí la circumstancia de mostrar claus clàvats al mitg dels cranis, per posar-los a la pública ostentació en les muralles dels poblats, com encara s' estila al imperi del Marrochs.

(9) Pere Alsius y Torrent: *Asociación literaria de Gerona*, any 1894, pl. 152.

(10) Han donat resultat major o menor la exploració de les següents cavernes catalanes, de comprovada importancia protohistòrica: cova del Tabaco (serra de Montsech); cova Negra de Tragó coves de Serradell; cova fonda de Vilabella; coves de Gurb, en la conca de Tremp; Cassimanya, de Begues; Bora gran d' En Carreras (Serinyà); cova del Drach, a Colldecanes; coves de Toràllà, etc.

vernes, com la *cova del Titi* a Ciurana, ha pogut comprovar-se la existencia de tallers de construcció d' obgectes de sílex y d' altres materials. Però són migrades les mostres de palafits o habitacions lacustres, com les consignades per Hübner a Caldes de Malabella y per lo propri Alsius en l' estany de Banyoles, excluint-ne la que assenyala Pellicer y Pagès a Argentona, per faltada de proves arqueològiques.

Les troballes de les cavernes responen a un estat de civilisació primitíu y variable. Los palafits, dòlmens, cròmlechs y menhirs, pertanyen a temps més propers, axò es, a la època neolítica.

Art protohistòrich en les cavernes. — L' art de la època quaternaria s' evidencía en alguns obgectes y en pintures murals dintre les cavernes. Tant l' un com l' altre presentan uniformitat en una gran extensió territorial del Occident d' Europa, segons ho manifesta la publicació de Cartailhac y Breuil tractant de la gruta que a Altamira (Santander) descobrí en 1878 M. de Sautuola (11). Aquest art rupestre usualment lo constituexen representacions humanes, d' animals y figures geomètriques. En los successius descubriments que s' han seguit al d' Altamira, com són los de les grutes de *Pair non Pair* a Marcamps (Gironda), *La Mouthe, Les Combarelles, Bernifal* y *Font de Gaume,* totes quatre a Eyziès (la Dordonya); *Aiguèze* (Gard) y *Marsoulas* (Alt Garona), la *Cueva del Castillo* (Santander), etc., també Catalunya hi té la seva part. La primera senyal de pintura protohistòrica aparegué en la cova del Tabaco (Lleyda) (12), al trobar-hi En Lluís M. Vidal dues pedres de moldre color, una d' elles ab una mica de *oligisto* (mineral de òxit de ferre) y la altra ab senyals de coloració vermella. Mes la veritable representació està en les interessants pintures de Cretes (13) en les riberes del Calapatà (bisbat de Tortosa) y de Cogul (14) (bisbat de Lleyda), donades a conèxer en 1905 y 1908 respectivament.

Dimensió 0'30 per 0'25 m.

Dimensió 0'37 per 0'27 m.

Pintures rupestres de Calapatà (terme de Cretes, bisbat de Tortosa)

(11) Marcelí de Sautuola: *Breves apuntes sobre algunos objetos prehistóricos de la provincia de Santander* (Santander, 1880).

(12) Lluís M. Vidal: *Coves prehistòriques de la provincia de Lleyda.*

(13) S. Vidiella: *Las pinturas rupestres del termino de Cretas*, publicat en *Boletín de historia y geografía del Bajo Aragón,* any I, 1907, pl. 68.

(14) Ceferí Rocafort: *Les pintures rupestres de Cogul*, en lo *Botlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, v. XVIII, pl. 65. Se-n ocupà lo *Botlletí del Centre Excursionista de Lleyda*, any 1908, nom 10. *L' Anthropologie,* v. XX, 1909. Ne publicarem una fidel reproducció en colors en lo volúm *Provincia de Lleyda*, pl. 331.

La uniformitat d' aquest art pictòrich, tant per la seva execució com per los materials utilisats, y també per la major part de llurs representacions, fà que predomine lo criteri de pertànyer a un meteix període: al quaternari, y a una fase mólt determinada de nostra primera etat de pedra, que tingué llarga durada. Ha contribuit a precisar-ho la presencia d' animals ja desapareguts de nostres latituts, com són lo renolo bisont, l' antílope *saiga* y d' algún que no existeix en lo món actual, com lo mamuth (15).

¿Què volen dir aytals pintures? (16) ¿Se tracta de cavernes sagrades?

Aquesta civilisació, en cert modo uniforme, va d' una a altra banda dels Pyrinèus. No s' han de confondre totes les pintures rupestres d' èpoques remotes. Entre elles n' hi ha pertanyents als temps històrichs, que-s distingexen notoriament per lo mólt groller de la seva factura: lo que s' aprecía d' una manera especial en la *montanya escrita de Penyalba* (Terol), ahont les figures estàn barrejades ab inscripcions ibèriques y romanes.

Escriptura ideogràfica en les cavernes.—En les pintures de les cavernes s' han evidenciat senyals geomètriques que res tenen que veure ab les representacions d' animals. La opinió general creu se tracta d' escriptura ideogràfica de dificilíssima interpretació. Comparada ab los alfabets guanxes, ab los signes egipcians anteriors a la escriptura geroglífica y ab los de la civilisació minoana y líbica, se n' ha de deduhir que la escriptura simbòlica ha precedit a la geroglífica.

Senyals escripturaries classificades de naviformes

Senyals escripturaries aviformes

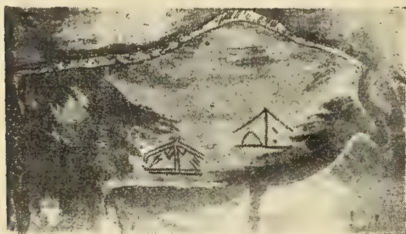
Senyals escripturaries arborescents

¿Obehiría també a mòvils escripturaris repetir uns animals tan freqüentment?

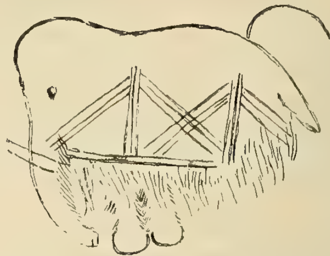
(15) Marquès de Nadailhac: *Figures peintes ou encisées sur les parois des grottes prehistoriques datant de la fin du paleolithique ou des debuts du néolithique*, publicat en *Revue des questions scientifiques*, vol. vi, p. 67 (Louvain, 1904).—E. Cartailhac y Enrich Breuil: *Peintures et gravures murales des cavernes paleolithiques. La caverne d' Altamira a Santillane, près Santander (Espagne)*, Mónaco, 1906.—Hermili Alcalde del Río: *Las pinturas y grabados de las cavernas prehistóricas de la provincia de Santander (Altamira, Covalanas, Hornos de la Peña, Castillo)*, publicades en *Portugalia*, vol. ii, plana 137.

(16) Les pintures d' aquestes grutes són massa adelantades per que no hajan estat precedides d' altres assaigs d' art, com tatuatges y alguna ensenyança artística, que Reinach fà patent ab la aparició d' escoles diferentes (si es que la paraula hi cab) dintre de la unitat de factura. ¿Pot assegurar ningú que les troballes d' aquest art, havent-n'hi de notables, sían lo més sobressortint del meteix?

No hi ha uniformitat, ni tampoch analogía, entre unes y altres senyals suposades escripturaries, aparegudes en diferents cavernes. Les senyals o ca-

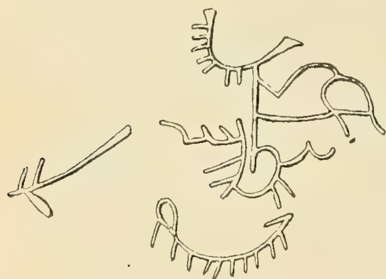

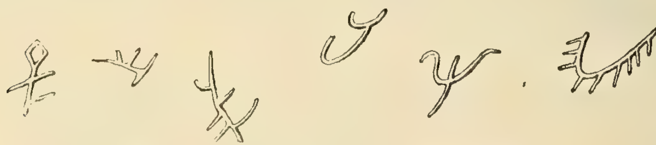
Caràcters tectònichs de la cova de Font de Gaume, pintats a un *bòvido,* quals dimensions són de 2'70 per 1'30 m.

Caràcters tectònichs demunt lo cors d' un mamuth, de la cova de Bernifal.

ràcters *tectiformes, naviformes, pectiformes, aviformes,* etc., no solen aparèxer en l' art mobiliari, qual art, en cambi, presenta dibuxos desconeguts de les cavernes ornamentades (17).

Senyals rupestres al mas Llort, prop de Tarragona

Los caràcters *tectònichs* o *tectiformes* (18) apareguts en les coves de *Font de Gaume* y de *Bernifal,* a Eyziès, en la Dordonya (França), no guardan tampoch la menor analogía ab los signes geomètrichs de la cova de Cogul, ni ab les figures de combinacions de diferentes formes trobades en la cova del *Castillo* (Santander), per lo Sr. Alcalde del Río. Si bé aquest senyor hi observà aquestes tres senyals idèntiques a les de Fuencaliente y la *Batanera* (Andalusía) (19).

Sa gran extensió de les conques del Matarranya y del Segre a La Dordonya y a Santander, se deu a una tradició y es obra de móltes generacions. Los orígens d' aytal tradició, restaràn sempre desconeguts. Hi ha bases atàviques, hereditaries, que-s traduhexen en les arts com en la literatura de les races. Hi ha una manera de veure la naturalesa y de simplificar-ne la expressió, que respòn a un meteix estat de civilisació. «Aquest es lo fet—díu Cartailhac—tot lo demés queda en lo misteri».

(17) Uns signes naviformes y aviformes, de significat misteriós, en la cova d'Altamira, Cartailhac no s' atreveix a calificar-los d' escripturaris. D' altres senyals ab ratlles y curves que hi han entre alguns dels animals pintats en dita cova, tampoch los classifica com a signes escripturaris.

(18) Tectònica s' ha nomenat a Espanya a la escriptura dita *tectiforme* per los francesos. Consisteix en indicacions gràfiques de motius arquitectònichs, que semblan representar habitacions.

(19) Es aquest l' únich llaç d' unió, fins ara aparegut, entre les notables representacions pictòriques de les cavernes del N. d' Espanya y S. de França y les diferentes manifestacions de civilisació

Derrerament Gómez Moreno reconeix a Espanya dues escoles pictogràfiques. La una, occidental y segurament no tan primitiva, té relació ab los gra-

Inscripcions en les parets de les coves de Fuencaliente

vats dels megalites bretons, irlandesos, etc. La segona, més oriental y de la que forman part les senyals de Jimena, Fuencaliente, Tarragona y alguna altra, presenta analogía ab senyals paregudes, estudiades a Oràn y a Marrochs. Observant que totes les figures varían massa, pera deduhir-ne

Inscripcions de la cova «de los Letreros» a Vélez Blanco (alçada 0'60 m.)

Inscripcions de la cova «de los Letreros» a Vélez Blanco (alçada 3'50 m.)

protohistòrica del S. de nostra Península. Per los caràcters de les coves de Carchena, *de los letreros* a Vélez Blanco (Almería) y de les roques de *Piedra Escrita* y de *la Batanera* a Fuencaliente, que publicà Gòngora y Martínez *(Antigüedades prehistòricas de Andalucía)*, los arqueòlechs s' inclinan a trobarhi similitut ab la escriptura geroglífica egipciana, com li han trobada semblantment, entre les xifres o numerals dels egipcis y les xifres de la pretesa numeració aziliana, de que tractarèm més avall.

la existencia d'un sistema escripturari obehint a regles determinades, ni remotament comparable als geroglífichs orientals (20).

Culte del Sol en la època protohistòrica (segle x al vi abans de J. C.)— Se creu que tots los pobles primitius d'Europa sigueren fervents adoradors del Sol, com principi de vida material y font de feconditat. Més encara: s'afirma que l'art europèu de la etat del bronze y de la primera etat del ferre, presenta per tot, a despit de les diversitats d'istils, algunes semblances en los caràcters (se denomine aquest art, segons los llochs y segons los temps, *minoà, mycenià, nordich, dipylià, vilanovià, lacustre* o *hallstattià),* a causa de la unitat que tenían al practicar lo culte del Sol (21). Començà a revelar-se, dita pràctica relligiosa, al N. d'Europa, en lo disch solar de Trundholm (Dinamarca) y al S. en la banda d'argent de la illa de Syros (vehina de Delos en la Grecia), que pertanyeràn als volts del any 1000 a. de J. C. L'estudi dels carruatges solars ha conduhit al dels emblemes que d'ell devallan, com foren dischs radiats, representacions del cavall solar (algunes vegades del cervo solar) y sobre tot la *swastika* o creu *gammada,* considerada com un derivat de la roda de quatre raigs del carruatge solar, ab adició d'un apèndix recorvat a la extremitat dels raigs, indicant lo séu moviment rotatíu. Dit moviment més tart s'expressà ab lo *triquetra* provinent de la *swastika* per supressió d'una branca (veja-s los signes *a'* y *b'* de nostra figura). Tots aquests emblemes se troban quasi sempre en les fusayoles (22). Ab la *swastika* se relacionan: la senyal de la creu y los dischs crucífers o rodes de quatre raigs; la senyal en estrella, caracterisada per la forma triangular dels raigs, remarcable en lo baix relléu caldèu de Sippara (any 900 abans de J. C.) y llurs nombroses variants.

A la Europa occidental s'han senyalat los amulets de bronze en forma d'estrelles y de rodes, abundants no sols en la etat del bronze, si que també en la del ferre. Fà temps que s'adjudica a aquests obgectes caràcter de símbols *heliolàtrichs.*

L'origen del culte del Sol es anterior a la introducció dels metalls, devent-se situar a la època neolítica. Per axò s'atribueix idèntich significat a algunes rodes, cercles crucífers y creus ab branques iguals, que ja-s troban figurades en monuments de la propria època.

Mólts arqueòlechs consideran la destral també consagrada al sol. Adrià Blanchet observa en les destrals que constituían certs dipòsits de la etat del

---

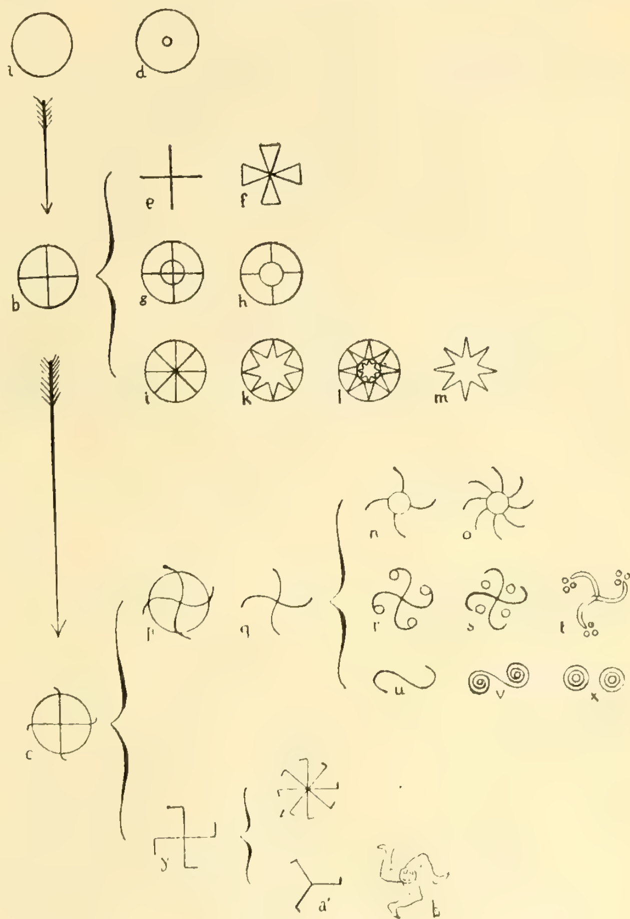
(20) M. Gómez Moreno: *Pictografías andaluzas,* en l'*Anuari del Institut d' Estudis Catalans,* any 1908, pls. 95 y 98.

(21) Joseph Dechelette: *Le culte du soleil aux temps prehistoriques,* publicat en *Revue archeologique* (París, 1909), v. XIII, pl. 305.

(22) Les *fíbules* mostran sovint en sos dischs *swastikas,* creus y ànechs; barques votives adornades de caps d'aus convertits en senzills motius ornamentals; *pendeloques,* segurament amulets de la fi de la etat del bronze, ab símbol de la roda solar, a vegades crucífera, altres no, apareguts a les Galies. També en los *pondus* se notan a vegades idèntiques manifestacions cultuals. Posteriorment a la etat del bronze, en monuments galos hi sobrevíu l'emblema dels cavalls y dels aucells solars.

bronze y axís meteix en alguns utensilis de sílex, haver-se trobat en disposició circular dintre la terra, sens dupte ab intent de reproduhir la imatge del Sol (23). Generalment s' ha cregut ésser la destral emblema del llamp. Però los pobles primitius atribuían un origen comú al llamp y als raigs solars, y lo déu del llamp se trobava estretament emparentat ab les divinitats del cycle solar.

Fóu també emblema solar una nau pilotada per un peix, visible alusió al suposat viatge del sol al pondre-s en la mar. S' ha vist representada en los helènichs vasos de Syros y en nombrosos gravats rupestres, ganivets, etc., de la Scandinavia. Emperò, en aquestes regions hyperboreals, pilotava la simbòlica nau un cisne en lloch d' un peix. La mytología grega encaxà ab aquests simbolismes protohistòrichs, al indicar per un peix daufí al Apolo de Delfos y per un cisne al Apolo boreal (24).

Senyals o representacions del culte solar

L' emblema del cisne evolucionà tornant-se los perfils de cisnes en cisnes en espiral y serpentiformes, dels que se passà a la representació de la serpent, en temps més propers, com dirèm en la època íbero-romana (25).

A la fí de la etat del bronze apar lo sol simbolisat en figura humana. Unes vegades lo déu està dret al mitg de la barca solar, quins extrems figuren

(23) *Bulletin des Antiquaires de France*, any 1903, pl. 137.

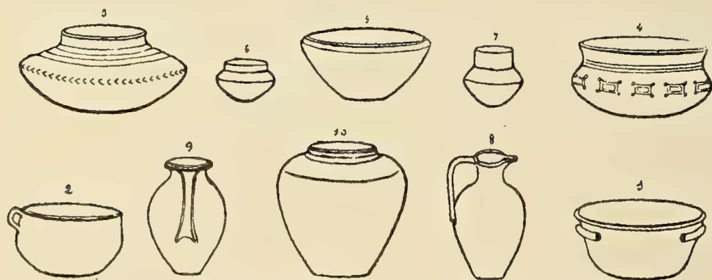
(24) Los cisnes protohistòrichs portan a explicar la llegenda itàlica de *Cycnus*, amich y parent de *Phaeton*, a qui Apolo metamorfoseà en cisne, colocant-lo entre los astres. Les rodelles, capells de ferre, cuyrasses y cinturons dels antichs guerrers, que han aparescut ab les senyals solars, acaban de justificar, segons los antropòlechs, lo mythe de *Cycnus*.

(25) En la mytología egipciana les serpents *Urœus* representavan lo disch solar, quin animal, en la mytología greco-romana, té igual significat ab los déus Sérapis, Pluton y Esculapi. Se pretén veure en ella la degeneració del cisne serpentiforme.

caps de cisne; altres, en la Scandinavia, té a les mans lo got o copa medecinal emblema del déu curatíu.

La figura que publicàm ve a ésser com l'arbre genealògich dels símbols solars. Es la síntesi d'un estudi sobre la heliolatría y la *swastika,* del arqueòlech Déchelette.

Temps anteriors al segle VI abans de J. C. — La opinió més general es que la civilisació del ferre s'extengué de N. a S. vers lo segle VIII y que lo comerç la propagà lentament. Los tres períodes de la etat del bronze, representats per troballes d'obgectes aislats, oferexen poca importancia al estudi. Una primera etat del ferre que ha durat del segle VIII al V, ha estat dividida en dos períodes nomenats *Hallstalt* I y II, caracterisats per produccions industrials diferentes. Obgectes quasi tots originaris d'Italia y de Grecia, los hi han assignats los següents límits: 1.er periode, segles VIII y VII; 2.n període, segles VI y V. De les troballes fetes al Mitgdía de França y a la nostra Península, resulta que tots o quasi tots los obgectes pertanyen al *Hallstalt* II. Concloent-ne que s'ha de senyalar lo segle VI com la època en que lo ferre ha entrat en la part S. de França y N. d'Espanya, ahont la civilisació del bronze havía regnat fins aleshores (26).

Formes dels obgectes de ceràmica pre-ibèrica de la cova dels Encantats, de Serinyà

Nostres primers temps del ferre se caracterisan per trobar les aglomeracions de families, situades en llochs fàcils a defensar, en los cims o penjants de les montanyes, o en promontoris entre dues valls, o demunt la mar. Per nosaltres no pertanyen a aquesta època les velles muralles de Tarragona, Gerona, Mur y altres llochs, que un temps se calificaren de *cyclòpees*. La industria y lo comerç hi venen representats per produccions indígenes y per obgectes importats de llochs de civilisació superior. Armes y ornamentacions són consemblants a les del *Hallstalt* aparegudes al E. de França. La ceràmica autòctona es com la de la etat del bronze, de pasta grollera, obrada a mà, y que ha esdevingut brillant al foch: algunes formes noves recordan les del Est de França y N. d'Italia. La decoració es exclusivament geomètrica; en los recipients de color fosca, dibuxos cisellats, a vegades empastats de drogues color antes y motius copiats del art grech arcàych; en alguns vasos de color clara,

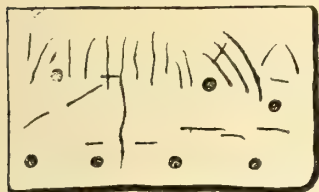
(26) Lleó Joulin: *Les ages protohistoriques dans le Sud de la France et dans la Peninsule Hispanique*, publicat en *Revue Archéologique*, v. XVII, pl. 13.

pintures en negre. Los obgectes importats són: perles d'àmbar y de vidre, vasos àtichs ab figures negres y vasos italo-grechs, aparexent quasi exclusivament en les regions de la costa. La importació explica algunes imitacions fetes en ceràmica indígena, com nances rudimentaries y peus vuydats.

En los enterraments hi domina la incineració: tumulus demunt de terra, o demunt la fossa de cremació, senzilles cavitats, o citges recubertes de pedres. Lo mobiliari depositat junt a la urna cineraria, o dintre la metexa, lo forman obgectes d'ús personal, o suntuari, armes, menjar y amulets. Les urnes cineraries varían de forma y dimensions.

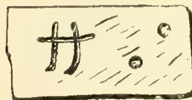
Escriptura ògmica o hemisfèrica.—Prescindint dels origens de la escriptura (27), apar com a més antiga en la Península Ibèrica, la ògmica o hemisfèrica, essent lo primer en assenyalar-la Rivett Karnac. No presenta sempre idèntichs caràcters (28). Lo tipo essencial es lo de copes *(cup marcks)* o escudelles *(pièrres a écuelles)* o cavitat hemisférica més o menys semblant a la part interior d'una closca d'ou. Cartailhac, qui en 1886 no-s determinà a sentar opinió precisa, les ha atribui-

Inscripcions en caràcters hemisfèrichs o ògmichs à Majadas

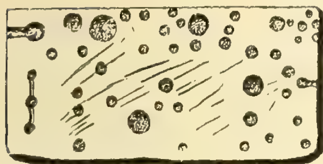

Al atri de la esglesia de Santa Creu

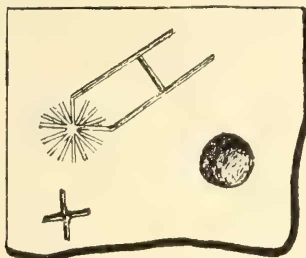

Al atri de la esglesia de Bethlèm

Al atri de la esglesia de Bethlèm

En lo poble, devant de casa Joseph Chamorro

(27) F. Lenormant *(Essai sur la propagation de l'alphabet phenicien*, vol. 1, pl. 2) opina que de conformitat a la naturalesa de les coses y de la humanitat, tots los sistemes d'escriptura han començat per l'ideografisme y no han arribat al fonetisme fins després d'un progrés gradual. En la ideografía s'ha començat per lo procediment figuratíu, que ha conduhit al simbòlich. En la pintura dels sons després de representar per una sola senyal les sílabes, s'ha passat a descompondre-les, venint a parar al alfabetisme pur, lo derrer límit del progrés en la escriptura.

Lo procediment ideogràfich ha existit de dues maneres: lo *geroglifisme*, o sía la pintura dels obgectes materials lo més exactament possible, y lo mer *convencionalisme* o pintura de senyals, que res signifìcan per elles soles, però que volen recordar la idea o lo sò del qual se n'ha convingut en fer-ne los representants, com les notes musicals. La metexa escriptura, que en son origen ha sigut geroglífica, ha arribat ràpidament a la convenció pura.

(28) Hübner: *Inscriptiones Britanniae christianae* (Berlín, 1876). —John Rhys: *Lectures on Welsh Philology* (Londres, 1879).—Westwood: *Lapidarium Walliae* (Oxford, 1876-1879).—Brash: *Ogam inscribed Monuments of the Gaedhil in the British Islands, with a Dissertation on the Ogham Character* (Londres, 1879).—Ferguson: *Ogham inscriptions in Ireland, Wales and Scotland* (Edimburg, 1887). —Frederich Maciñeira Pardo: *Ejemplares gallegos y portugueses de la escritura hemisférica,* y Maro

des sempre a la etat del bronze (29), comprovant en 1897, Roso de Luna, aquesta metexa circumstancia a Galicia. Ha sigut la escriptura ògmica mólt estudiada, arribant a fer-ne un alfabet bastant complert (30). A la Península Ibèrica s'ha descobert dita escriptura en los porchs singlars de Segovia y Avila, en una llosa sepulcral de Solana de Cabañas (serra de Guadalupe, en la cordillera Oretana), junt a un castro de Céltigos (entre Ortigueira y Vivero), en pedres dels megalits y roques naturals de Portugal, etc. També, si bé en menor escala, se n'han observat al NE. d'Espanya. Apart de que tingués aquest caràcter lo «círculo ó cilindro ancho muy poco resaltado» que trobà En Pau Milà y Fontanals en algunes pedres de les més velles construccions d'Olèrdula (31), ha pogut apreciar-se la escriptura ògmica en les famoses runes ibèriques de Calaceyt.

Roso de Luna: *La escritura ógmica en Extremadura (Boletín de la Real Academia de la Historia*, volúm XL, pl. 439; vol. XLIV, pl. 357, y vol. XLV, p. 352).—Lo propri Roso de Luna, en *Revista de Extremadura*, Juny de 1901.—Rubio de la Serna, en *Revista de la Asociación Artístico-Arqueológico-Barcelonesa* (Juliol-Setembre 1907).—Murguía: *Historia de Galicia*.—Fidel Fita, en la resposta al discurs de Mélida *Iberia arqueológica ante-romana* (Madrid, 1906).—John Rhys, creu existexen vestigis de la llenga baska en la escriptura ògmica (*The inscriptions and language of the Northern Picts*).

(29) Emili Cartailhac, en sos dos treballs *Les âges préhistoriques de l'Espagne et du Portugal* (París, 1886), pls. 175 y 287, y *La France prehistorique d'après les sepultures et les monuments* (París, 1889), pl. 248.

(30) *Escriptura ògmica ó hemisfèrica:* «El alfabeto se compone de 20 letras, 5 vocales y 15 consonantes, las cuales se distribuyen á su vez en tres series de 5 letras. El eje de todo el sistema es la línea que forman en la mano izquierda tendida los dedos pulgar é indice yuxtapuestos. En las piedras el eje es la arista de un plano diedro.

»Apoyando sobre el eje sucesivamente 1, 2, 3, 4, 5 yemas de los dedos de la mano derecha, resultan las 5 vocales, que se designan sobre la arista del monumento por puntos circulares ú ovalados ó por incisiones cortísimas.

o — oo — ooo — oooo — ooooo —
a o u e

»Aplicando, á partir del eje, los dedos de la mano derecha sobre la palma de la siniestra, tendremos la primera serie de consonantes. La segunda serie se alza en sentido inverso sobre la convexidad de la mano izquierda. La tercera se dobla ó coge lo cóncavo y lo convexo.

I	II	III	IIII	IIIII
b	l	v	s	n
I	II	III	IIII	IIIII
h	d	t	k	q
I	II	III	IIII	IIIII
m	g	ng	f	r

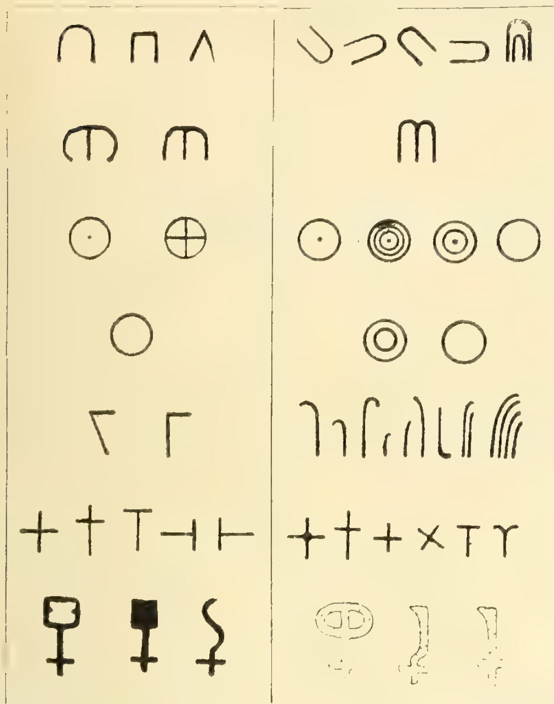
Aquest sistema gràfich anà experimentant modificacions; s'introduhiren noves senyals aclaratories pera marcar lo començament de rengle o la separació de paraules y anà evolucionant perfeccionant-se (*Boletín de la Real Academia de la Historia*, v. XXII, p. 584).

(31) *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. II, pl. 506.

Tinga-s en compte que lo meteix Rivett Carnac, a qui tant deu l'estudi dels caràcters ògmichs, no dupta en presentar com a possible mostra d'aquest genre d'escriptura protohistòrica, lo forat de forma circular de la cèlebre pedra de la coronació de la abadía de Westminster (*B. A. H.*, vol. XL, pl. 430).

A Portugal s' ha observat que lligava la època de la existencia dels caràcters ògmichs ab la dels caràcters ibèrichs (32).

Caràcters escripturaris azilians. — En l' any 1896, Eduart Piette descobrí en los Pyrinèus del antich comtat de Foix, uns caràcters que, per trobar-se en la caverna del Mas d' Azil, s' han denominat *azilians*. No hi ha hagut unanimitat en la apreciació d' aquestes senyals escripturaries (33) aparegudes juntament a altres despulles d' una civilisació primitiva (34). Són per nosaltres d' importancia excepcional, a causa del lloch hont se trobaren y de la similitut ab antiquíssimes escriptures. Piette demostra que la numeració aziliana se correspòn ab la egipciana y la juheva anterior. També treu interessants deduccions de comparar les lletres azilianes ab les fenicies y gregues (36). Y si l'estudi de la civilisació myceniana, que ome-

Caràcters azilians — Neolítichs dels dòlmens (35)

(32) Ricart Severo, en *Commentario ao espolio dos dolmens do concelho de Vilha Pouza d'Aguiar* (publicat en *Portugalia*, vol. I, pl. 745), estudía les troballes dels dòlmens d' Alvao y dóna a conèxer pedres ab caràcters ògmichs trobades simultàniament ab pedres de caràcters ibèrichs. Y lo meteix s' ha pogut apreciar en altres dòlmens de la regió lusitana.

Los caràcters ibèrichs d' Alvao, segons se veu en les taules alfabètiques comparatives publicades per Severo, presentan varietats que judica ésser d' importància secundaria, per creure natural que l' alfabet ibèrich evolucionés en lo transcurs del temps, com també que pogués presentar variants regionals.

(33) Artur Bernard Cook compara los còdols azilians ab àltres similars australians, que per més que semblan geomètrichs, són zoomòrfichs. Opina que-s tracta de formes d' animals y vegetals expressades d' una manera convencional (*Les galets peints du Mas d' Azil*, publicat en *L' Anthropologie*, v. XIV, pl. 655). A propòsit dels caràcters alfabètichs indescifrables dels sabis, s' ha publicat derrerament un interessant recull de noves en *Alrededor del Mundo* del 27 Abril 1905.

(34) En la caverna del Mas d' Azil, aparegueren una porció de rajols ab senyals escripturaries, junt a interessants dibuxos. En aquells s' hi troban barres ab major o menor nombre, creyent-se ésser senyals fetes per lo joch, axò es, xifres: indicarían les unitats ab barres com los egypcians. Aquests marcavan lo 10 ab un arch: en los azilians hi han cercles interclosos fins a 8, que representaría lo 80.

(35) No s' oblide que-s tracta d' observacions fetes al Mitgdía de França y ab dòlmens de la nació vehina.

(36) Les senyals escripturaries del Mas d' Azil al aparèxer pintades en los còdols, mostran ésser símbols. «Un símbol—díu Piette—es una figura o una imatge empleada com senyal d' una cosa. Són, donchs, una escriptura primitiva. Per tant ¿s' ha d' extranyar que los caràcters simbòlichs s' hajan continuat usant en escriptures més perfeccionades? Les generacions se-ls han tramès d' etat en etat y los han adoptat als sucessius avenços realisats en la manera de representar les coses y los sòns. Sobre-

tèm (37), féu perdre la hegemonía al alfabet fenici, es possible que avuy aquella puga veure-s derrocada per la civilisació aziliana.

FENICI		AZILIÁ	GRECH PRIMITÍU	GRECH CLÁSSICH	
Guimel	𐤂	Γ	˥ 7	Γ	Gamma
Hé	𐤄	E	Ǝ ꟻ	E	Epsilon
		F	F		Digamma
Vau	Y	Y	Y ꟻ	Γ Y	Upsilon
Zain	I	I	I	I	Dzeta
Heth	𐤇	⊟	𐤇 H	H	Eta
Teth	⊕	⊕	⊕	⊙	Thêta
Iod	𐤉	|	˥ ϟ	|	Iota
Samech	丰	丰	⊞ ϟ ± ‡	Ξ	Xi
Ain	O	O	O	O	Omicron
Sin	W	ʌʌ	≷ ʌʌ	≷	Sigma
Tau	+ X	T ⊢ ⊣	T	T	Tau

Taula comparativa del alfabet azilià ab altres antichs

Se indica com a època provable d'aquesta civilisació pyrinenca, la posterior al art gyptich y a les pintures y esculptures de les cavernes. Manifesta dita civilisació, notoria decadencia artística.

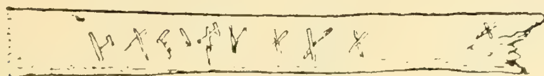
---

vivint als pobles que-ls crearen, cambiant a vegades de significació, han atravessat la sèrie dels temps moderns després de la fí del Pleistoceno, fins a les èpoques històriques y fins als nostres díes. Han acabat per convertir-se en llatins. Se-ls troba en los alfabets dels fenicis, dels grechs, dels llatins, dels lybis, etcétera, y llur presencia prova que-ls pobles del entorn de la mar Mediterrània y de les ribes del Arxipel, en temps mólt reculat, tenían adoptat lo simbolisme d'una mólt remota civilisació, de la qual los azilians sigueren los representants en los Pyrinèus». Piette fà en les precedents ratlles, la apología de la civilisació per ell donada à conèxer, dexant entreveure la relació que hi pot guardar ab aquesta remota civilisació Mediterrània lo territori obgecte del present estudi.

Piette parangonà los caràcters escripturaris azilians ab los dels alfabets grechs y fenicis y també ab los dels caràcters apareguts en dòlmens. Té publicàts tres estudis en *L'Anthropologie*, vol. VII, pl. 385; volúm IX, pl. 531, y vol. XIV, pl. 641. Al derrer pertanyen les taules de caràcters escripturaris que reproduhím. L'*abbé* Breuil publicà sos descobriments en *Bulletin archéologique* de 1902, titolant-los *Rapport sur les feuilles dans la grotte du Mas d'Azil*.

(37) La vella creença de que los fenicis, al donar son alfabet al món, lo reberen dels egypcians, fóu derrocada per lo descobriment d'una civilisàció myceniana, sentant la teoría de que los fenicis lo reberen dels pelasgues, axò es, dels pelasgues cretenses. La època de la escriptura silàbica, que ordena

Orígens de la moneda.—Mancan en nostra terra descobriments d'importancia, com lo dels ganivets de bronze de la Xina o de les destraletes y útils

Rochebertier

La Madeleine

Mas d'Azil

Niaux

Caràcters escripturaris azilians, tal com están en los còdols del Mas d'Azil, comparats ab los d'altres estacions protohistòriques del S. de França

de coure de Menorca (38), que-ns permetessen assenyalar a nostra primitiva moneda, un origen anterior al de les barretes de plata aparegudes a Empories, y que pertanyen als vols del segle vi abans de Jesucrist.

Evans (*Cretan pictografs and prae-phoenician script*, Londres, 1895), reconstituint un alfabet de 82 signes pictogràfichs y un segón alfabet lineal de 32 signes, en estretes relacions ab lo primer, sols pot assenyalar-la situant-la del any 2000 al 1000 a. de J. C. Les relacions d'aquesta escriptura ab la fenicia, no pot explicar-se sinó ab la hipòtesi de que la segona devallàs de la cretense, y suposant que per l'any 1200 a. de J. C., la escriptura cretense s'introduhís a Fenicia (veja-s també *L'Anthropologie*, volúm xiii, pl. 13, y la taula alfabètica).

En 1880, Stillman assenyala la troballa, en los murs del palàu de Knossos (Creta), de certs caràcters. Milchoefer demostrà complidament en 1883, què l'art mycenià era complertament diferent del fenici (*Die Anfaenge der Kunst in Griechenland* (Leipzig, 1883) y fineix sa més brillant època, quan Grecia començà a florir. Simultàniament, en lo propri 1883, Artur Evans sorprèn ab la important troballa dels primers vestigis d'una escriptura prefenicia, presentant dos diferents caràcters; l'un pictòrich o prefenici y l'altre linial o quasi alfabètich, mólt semblant als silabaris cipriotà y assiànich. Lo propri Evans en 1900 trobà a Knossos tauletes epigràfiques ab altre sistemà d'escripturà, que podríam dir cursiva, semblant a la hieràtica o demòtica del Egypte. Nous descobriments similars portats a terme en los derrers anys del segle xix, corresponent-ne bona part als egyptòlechs Flanders, Petrie y De Morgan, presuposan una autonomía en les primitives civilisacions occidentals, deslligada de les del vell món d'Orient. Ab sa gran antiguetat les escriptures cretense, egeana y aziliana, mostraren quant remot resulta l'origen de fòrmules alfabètiques europees.

(38) La civilisació xina presenta en forma de ganivet la seva moneda més primitiva. D'aquí la idea de que lo primitíu senyal de practicar l'intercambi de produccions fóu allí un ganivet de veres, del que-s passà al ganivet simbòlich, foradat del mànech, pera ésser atravessat ab un cordill. Modificaren la forma: començà perdent la fulla, aprés lo mànech y restant, per últim, una rodona foradada; però subsistint la metexa quantitat de metall. Se creu que axò meteix ha ocorregut al Occident ab les destrals

Primers temps històrichs

Vinguda dels fenicis y dels grechs a la Península Ibèrica. — Protestant Berlanga (39), ab sobres de rahó, de lo mólt que han desfigurat nostres orígens històrichs, axís «los exagerados mitólogos antiguos», com «los descarados falsificadores de todos los tiempos y los soñadores prehistoristas de hoy», conclòu, que, al fundar los fenicis a Gadir (1100 a. de J. C.), dues races diferentes poblavan la Península. La una d'elles, *turaniana* d'escàs personal, ocupava en les dels vessants Pyrinèus lo territori de la moderna Nabarra. La altra, *ariana* y numerosíssima, extenía les seves tribus per tot lo país, d'una mar a la altra.

Després de més de 500 anys que los fenicis estenían la seva dominació colonial y mercantil, de Gadir a Olissipo y les Cassitèrides per l'Oest, com per l'Est de Gadir a Abdera, de la badía Urcitana a la Ilicitana, de les Pythiuses a les Balears y de Tarraco a les boques del Rhoyno, al començar lo segle VII vingueren los grechs, per casualitat. Seguidament hi trameten gent fundant colonies que s'establexen a Massalia, al promontori de Chalidemo, arribant a tocar les més velles factoríes fenicies de les costes Bàstules, edificant-hi a Menaca, per desaparèxer aprés.

Idea que-s té de la Península en la Odisea. — Sense discutir lo valor històrich del viatge d'Ulises a aquestes regions occidentals, lo poema d'Homer transpira cert conexement de la ditxosa vida que aquí se disfrutava y de la riquesa ibèrica, motíu de la expedició d'Hèrcul y de les dels fenicis y romans (40). Aquesta Península hi vé mentada en una sola ocasió, ab

---

de bronze, quines arestes no repassades en la fundició, comprovan que lo tall no s'aparellà per arma ofensiva, acabant de confirmar-ho lo gran nombre que se n'han trobades, més de 4,000 a França, totes d'igual forma, mida y pes. A Menorca, també han aparegut puntes de llança y de fletja, anells, rodelles, campanetes, etc., de bronze, mólt ajustats a pes uniforme, que podían haver servit en paga de mercaderies, y, per lo tant, presentar caràcter monetari (Antoni Vives y Escudero: *La moneda en la edad de bronce* (Madrid, 1906). Opúscul extret de *Cultura española,* vol. I, pl. 1,130).

(39) J. M. de Berlanga: *Estudios históricos. Herrerías y villaricos. Prehistoria, Cronología y Concordancias,* publicat en *Revista de la Asociación Artístico-arqueológica Barcelonesa*, any 1909, volúm VI, pl. 122.

(40) Per més antecedents veja-s lo que díu Joseph Alemany en *La geografía de la península ibérica en los textos de los escritores griegos, desde que éstos tuvieron conocimiento de aquélla, hasta el siglo II a. de J. C.*, publicat en *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos,* III època, any XIII, 1909, plana 463. Strabon figurava entre los qui creyan que Ulises havía arribat a la Iberia, afirmant que en sos extrems confins existían vestigis de dit viatge y d'altres hèroes cantats per Homer. Exemples: la ciutat d'*Odysea;* lo testimoni d'Asclepiades lo Mirleano al dir que entre los *cal-laicos* hi romangueren alguns expedicionaris de Teucro; que també hi estigué Amphiloco, quins companys fundaren les ciutats d'*Hél-lenes* y *Amphilocos*; que l'hèroe Oblela hi fundà la ciutat de son nom; que alguns companys d'Hèrcul y dels mesenis poblaren la Iberia y que los lacons (o lacedemonis) ocuparen part de Cantabria.

lo nom de *Sicania*, qual paraula pot semblar que guarda certa analogía ab *Spania*, de que tractarèm aprés (41).

Increment dels establiments grechs en lo segle VI abans de J. C.—Al ésser expulsats los grechs de Jonia y Efeso o de Focia y de la Caria (42) per Ciro y los perses, los més richs vingueren a aquestes mars extenent-se per la costa, essent ses primeres y principals factoríes marítimes de nostra terra, Rodha y Emporion. Cresqueren les factoríes per ells fundades. Grechs y etruschs se disputaren la illa de Còrcega, hont s'efectuà, en 537, la més antiga batalla naval que-s coneix, guanyant-la los etruschs. Als grechs devèm los primers veritables avenços socials de que-s té nova certa.

Encunyacions monetaries gregues.—Los grechs d'Emporion y Rhoda, començaren a encunyar moneda en lo segle V abans de J. C., inseguint lo patró, lley y gravat de les monedes de les ciutats gregues. Mes tart, al finar lo segle III, començaren les encunyacions autoctones, com aprés veurèm.

Es significatíu que sigan los pobles de la costa Oriental de la Península los primers en encunyar moneda de plata, en *omonoya* ab Empories y també los *ilergetes*, en omonoya ab Massilia, sots la regulació del tipo monetari de la dragma grega y emetent després lo coure assimilat al diner llatí.

Vinguda dels cartaginesos.—Volent los íbers ocupar les factoríes dels assiàtichs de la Turdetania y la Bastulia, promogueren la intervenció dels cartaginesos africans, los qui ocuparen aquells territoris y se-ls anexionaren.

La expedició dels cartaginesos Himilcon y Hamnon (570 a 509 a. de J. C.), lo primer vers lo S. y lo segón vers l'O., constituexen lo més antich document geogràfich de la Península. Allí se nomena les illes *Oestrymnicas*, lo mont *Argentari* y sobre tot una *Iberia* meridional.

Vinguda dels juheus.—Segons Amador de los Ríos, s'efectuà quasi simultàneament a la dels tiris y fenicis y mólt abans que la dels romans. Verosímil es la existencia d'alguna colonia seva en nostres costes.

Iber y Iberia.—*Iber*, axò es, *ríu*, s'aplicà indistintament a pobles situats junt a grans corrents fluvials. D'aquí les múltiples *iberies* que-s consignan en la antiguetat. Per axò a Espanya hi podía designar Himilco una Iberia a

---

(41) «Sin duda que tendríamos en ella muchas más alusiones á nuestra Península, de haberse formado la colección mas completa (de poemes grechs de viatges). *Estesícoro*, que recogió gran parte de la leyenda épica, celebró en sus cantos al pastor *Geryon*, nacido *enfrente de la ínclita Erythia, junto á las fuentes inmensas de raiz de plata del río Tartesso, en el hueco de una peña*. Píndaro, según opinión de algunos, trasladaba al Estrecho de Gibraltar las Planctas y Symplegadas de Homero, llamándolas *Puertas Gaditanas*. Estas noticias no constan en la *Odysea*, poema cuya redacción definitiva es sin duda posterior á estos dos poetas».

(42) Segons l'abat Cavedoni (*Singolarità del Pegasso delle antiche monete d'Emporio delle Spagna*, publicat en *Bulletino dell Instituto Archeologico* de Roma, any 1841), la vila de *Stratonice*, en la Caria, portà primitivament lo nom de *Crysaoris* y també *Indika*, poguent succehir que la fundació d'*Emporion* la fessen grechs de Focia y de la Caria. Les monedes de *Stratonice* portan lo Pegàs y també lo duhen les d'altres poblacions de la Caria. Tenint lo Chrysaor y lo Pegàs les monedes d'Emporion y d'Indika, resulta acceptable la hipòtesi de Cavedoni.

Mapa del "Périplo" o viatge d'Himilco a la Península

en lo segle VI abans de J. C.

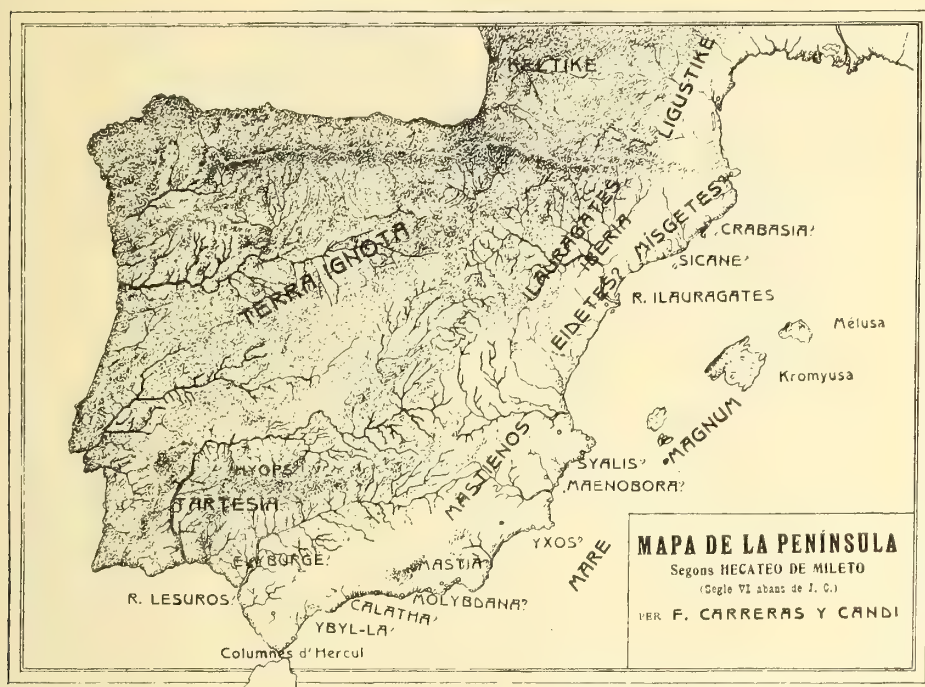
PER

ANTONI BLAZQUEZ

CELTAS
OPHIUSA
CEMPSIOS
LIGURES
CUNEUS
SEFES
R. Ana
Vasebo
Seno Oestrymnico
2 dias
Prom.º Oestrymnico
Islas Oestrymnicas
4 dias
Proserpina
HIBEROS
R. Hiber
Monte Argentario
ETMANEOS
Cerro de Vascos
Herba
Log. Erebea
Mte Casio
ILEATES
Lago Ligustico
TARTESIOS
Rio Tartesos
Tarteso
Seno Tartesio
Mte Gerion
T. Gerion
Ia Venus
Ia Erithea
Prom.º Saturno
Mte Sagrado
Calpe
Cilbo
Chryso
Abyla
LIBYA
MALACA
5 dias

la vora del gran ríu d'Andalusía, sens dupte l' actual Guadalquivir, que no tenía res que veure ab la genuina Iberia, la del *Iber* (43) septentrional o Ebre. Per axò Boudard, rebutjant les etymologíes hebrayques d'*Eber (transitus et quicquid ultra est)* y d'*Ibrim*, *Eberim (trans-mare)*, la cerca en la llenga dels indígenes y troba que en basch, *ibay-erri*, vol dir *país del ríu* (44). Evidentment, nostre ríu Ebre *(Iber)* degué donar nom a la *Iberia.*

La Península segons Hecateo de Mileto (540 a 475 abans de J. C.) — Lo viatger de Mileto, Hecateo, féu lo mapa del món a instancies de Dario Histaspes. La terra era voltada per lo gran ríu (l'Occeà). No assenyala ab cap denominació a aquesta Península. Lo nom de Λιγυστική *(Ligústike)* lo donà a

la costa del Mediterrani enclosa dels Pyrinèus als Alpes, y demunt d'aquella nació, vers lo N., hi posà lo nom de Κελτική *(Kéltike)* o sía la terra dels celtes (45). Expressa cinch noms de regions o nacions de la nostra

(43) Graslin s'ocupà mólt extensament en *De l'Iberie, ou essai critique sur l'origine des premières populations de l'Espagne* (París, 1838), del orígen de la paraula *íber* (Ebre) y de sos derivats (plana 305). Troba una infinitat de pobles y rius que derivan del *íber*, en totes les nacions d'Europa y fins en la Assia, los quals detalla, aduhint les fonts ahont dits noms aparexen mentats.

(44) Boudard: *Note sur la géographie ancienne de l'Espagne,* publicat en *Revue archéologique*, a. XII, pl. 405 (París, 1856).

(45) No es nostre obgecte estudiar aquesta costa hispana. Per axò no-ns hi entretením en observar les diferencies que notàm entre aquest Périplo, segons d'Arbois de Jubainville, y lo present mapa copiat d'Antoni Blázquez. *(El Périplo de Himilco*, publicat en *Boletín de la Real Sociedad Geográfica*, vol. LI, any 1909, pl. 325).

Península. Los *ilauragates*, Ιλαραυγάτατ, que díu ésser íbers, axò es, que *los íbers són ilauragates.* Per entre aquesta gent corría lo ríu *Ilauragates,* que es un dels dos que anomena. Sens dupte se refereix als ilercavons. Resulta per primera vegada nomenat l' Iber o ríu Ebre, per los grechs. En la *Iberia* situa les poblacions de *Sicane* y *Crabasia,* totalment desconegudes. També hi coloca dos pobles, los *Eidetes* o *Idetes* y los *Mísgetes*, y dues illes, la *Cromyusa,* Κρομύουσα, y la *Mèlusa,* Μηλουσα. Al Mediterrani anomena *Mar Gran*, per comparació ab los de Màrmara y Negre, més coneguts d' Hecateo.

Los restants noms geogràfichs que dóna, no pertanyen a la regió ibèrica, essent particulars de llochs d' altres territoris de la Península (46).

Mapa de la Península
segons Herodoro d'Heraclea
(derreríes del segle VI abans de J. C.)
per F. Carreras y Candi

La Península segons Herodoro d' Heraclea. — Aquest autor vivía a les derreríes del segle VI. Díu haver-hi en la nostra Península dues Iberies. De la del S. suposa que habitava al llarch de la costa, essent d' una sola raça y dividint-se en tribus ab noms diferents. «Primerament los que viuen al extrém vers l' Occident se nomenan *Kynetes,* després dels qui, venint vers lo N., hi han los *Gletes,* després los *Tartesis,* després los *Elbysinis,* després los *Mastienos* y després lo ríu Rhoyno».

(46) Segons Alemany, a qui seguím en aquest interessant estudi, eran: *Mastienos*, nació de cap a les columnes d' Hèrcul, qual nom prenía de la ciutat de *Mastia.* Aquesta nació tenía les ciutats de *Syalis*, *Maenòbora, Syxos y Molybdana.* A més coloca la ciutat de *Calatha* (la *Calethusa* d' Eforo) no lluny de les columnes d' Hèrcul. *Tartesia* y ses dues ciutats de *Elyburge* y *Ibyl-la*, rica aquesta derrera per son or y argent. La ciutat d' *Hyops*, y lo ríu *Lesurós*, que li es immediat, no estàn determinats geogràficament. De la illa *Eryhia* ne díu trobar-se fora de la mar *Gran* o Mediterrani.

Vinguda dels celtes en lo segle V abans de J. C. — Wilser, d' Arbois de Jubainville y altres autors, situan la invasió celta en nostra Península, entorn del segle v. Lo nom colectíu de *celtes* se donà a nombrosos pobles originaris de les planuries del NO. de la que fóu Germania (47). Aristòtil los representa en lluyta constant ab la mar, afegint Eforus que en ella hi morían més hòmens que en terra. Segons Topinard, «la raça celto-eslava es un dels embrancaments primitius de les races grogues, aparegut en la època neolítica (48)».

Instalats en la Península, se suposa hi tingueren lo caràcter de colons

militars acampats en país enemich. Ho comprovan ab la carencia de velles poblacions que acaben en *magos* (camp) o *ialos* (espay descobert). En cambi,

(47) Sortits los celtes d'un petit país ahont avuy se troban Hesse-Darmstadt, Baden, Wurttemberg y la part N. de Baviera, arribaren a dominar des de les costes septentrionàls d' Escocia a les meridionals de Portugal. ab part d' Italia, fins Sinigaglia. També ocuparen momentàneament Roma en l' any 390 abans de J. C. Al O., sa dominació acabava en l' Occeà, y al E., en la mar Negra.

(48) Veja-s Alfret Holder: *Altceltischer Sprachschatz*, y H. d' Arbois de Jubainville en les quatre publicacions següents: *Cours de litterature celtique*, *Les celtes en Espagne*, *Les celtes depuis les temps les plus anciens jusqu' en l' an 100 avant notre ère*, *Revue celtique*, etc.

Segons Delgado, nostra Península, sis segles abans de J. C., estava poblada per celtes, provablement aborígens, al O. y NO.; per celtíbers de procedencia indo-germànica en lo Centre; per íbers al NE. y en lo litoral fins al Tajo; per libi-fenicis al S.; per colonies gregues al NE.; y per altres de fenicies al Mitgdía. Aquesta opinió avuy té pochs prosèlits, assenyaladament en lo que pertoca als suposats celtíbers.

Entraren los celtes a la Península, segons d' Arbois de Jubainville, després de la sotsmissió dels fenicis als perses, sotsmissió que abarca dues centuries (530 a 332 a. de J. C.) Lo que-l porta a assegurar que la dominació fenicia a la Península sigué la dominació dels perses, refermant-ho ab lo que díu Varron, que hi coloca com a dominadors després dels íbers, als perses y als púnichs o cartaginesos.

37 poblacions acaban en *briga* (fortificació). Cap d' aquests noms pertany al territori de Catalunya, ahont n' hi figuran d' acabats en *dunum* (llatinisació de *dunon)* equivalent a *briga,* com v. g., Salardú, Verdú *(Virodunum),* Besalú *(Besel-dunum), Sebenduno* y algún altre.

Es un misteri sa dominació entre nosaltres. Se parla d' amistat y lliga ab los grechs en llurs guerres contra cartaginesos, etruschs y ibèrichs. S' assenyala una invasió celta al territori de Catalunya y Aragó, en lo començament del segle III abans de J. C., segle de la decadencia y fí de son imperi.

La Península segons Heródoto d'Halicarnaso (484-425 abans de Jesucrist).—No-n conegué res del S., axò es, enllà de Càdiç y Tarteso. En cambi, donà idees concretes de nostra Iberia, explicant que los focis foren los primers qui descobriren l' Adriàtich, la Tyrrenia, la *Iberia* y Tarteso, quin rey Argantoni los invità a establir-se allí, no acceptant l' oferiment. Tarteso la situà al Occeà; als *Kynesios* o *Kynetas* conceptuà lo poble més occidental d' Europa; junt a aquests hi posa als celtes *(keltas* Κελτοί), tots més enllà de les columnes d' Hèrcul.

Dòlmens y menhirs. — No s' ha dit la derrera paraula sobre nostres dòlmens. Evidentment pertanyen als temps històrichs. En los de Catalunya s'han trobat obgectes de la època neolítica, corresponent als derrers temps de la etat de pedra y primers de la del coure, que coincideix ab la època ibèrica (segle V al IV abans de J. C.) (49). Responen a un estat de civilisació rudimentari, comú a diferents pobles primitius. Per axò no-s troban en igualtat absoluta de condicions y si los de Nabarra (coneguts per *trego arriya* en la llenga del país) tenen aprop una o més cavernes (50), no succeheix lo meteix en los de Catalunya, situats ordinariament en llochs alterosos.

Nostres *dòlmens* (51) senzills, construits ab grans llossanes verticals que sostenen una o dues pedres horizontals, formant cambra rectangular, no solian estar nets y allisats, segons al present se veuen. Los espays que dexan les grans lloses, foren tapats ab pedres y fanch y tot son vol se regularisà ab terra atalusada, que sovint formava un mur més o menys gegantí, dit *tumulus.* Lo *tumulus* solía estar limitat per una circumferencia de grans pedres dretes nomenada *cròmlech* (52). Hi ha la opinió d' ésser, los *cròmlechs,*

---

(49) Mir y Casases, autor que-ns mereix relativa confiança, afirma haver trobat una moneda en lo dolmen de Pinyana. Lo Comte de Bell-lloch també hi veu lletres celtibèriques en lo de Vilalba Ça-serra.

(50) *Boletín de la Comisión de monumentos históricos de Navarra* (1911, a. II, p. 147).

(51) Legrand d' Anny, a les derreríes del segle XVIII, formà la paraula *dolmen* de les dues del baix bretó *dol* y *men,* equivalents a «taula de pedra». Fergusson, en *Rude Stone Monuments,* creu als dòlmens d' Anglaterra ésser fets del segle I abans de J. C. al IX de nostra Era. Assenyala als bèlgues com a constructors, desprès de separar-se en dues branques (entre Dreuthe y Normandía) a consegüencia de relacionar-se d' aprop ab los celtes més progressius y ab los normants més civilisats. Dels estudis de Fergusson, Joseph Brunet y Bellet, devalla la hipòtesi d' ésser sepulcres dels vàndals *(Els monuments megalítichs,* pls. 161 y 165). Sanpere y Miquel suposa deure-s als èuskars, entenent per tals als indígenes de nostre territori *(Contribución al estudio de los monumentos megalíticos ibéricos).*

(52) Del baix bretó devalla la paraula *cròmlech,* axò es, *krum* (curva) y *lech* (pedra).

representació simbòlica del sol, al temps en que se l' adorava, per rahó de sa forma circular. No-s creu que hi haguessen *dòlmens* sense los corresponents *tumulus;* però sí, en cambi, *tumulus* sense lo monument megalítich.

Altres *dòlmens* denotan major perfecció, per constituir-los un corredor o passadíç cobert, que conduheix al interior del *tumulus,* o sía a la cambra sepulcral, construit ab les metexes lloses que lo *dolmen.* Axís no calía vuydar la terra del *tumulus,* ni alçar les tapes quan se depositava un nou cadàver al sepulcre. Model d' aquesta classe es lo de Romanyà de la Selva.

Nostre poble, en los segles X y XI, tenía conciencia de que los *dòlmens* eran sepultures, nomenant-los *pedres arques* (53). A Portugal també se-ls hi díu *arcas* o *fornos* (54) y al Rosselló lo no menys característich nom de *caxa.*

Mólts són los dòlmens apareguts a Catalunya, des del ríu Gayà als Pyrinèus, no trovant-ne, per ara, del ríu Gayà al ríu Cenia.

Los *menhirs*, y per altre nom *peulvan* (55), són grans pedres toscament arrodonides, posades dretes a terra a manera de pilar. Lo poble los hi díu *pedra fita* o *pera fita*, responent a la locució llatina *petra fixa.* Alguna vegada *pedra llarga.* No s' està d' acort sobre la seva significació. Segons uns foren senyals de divisió entre pobles; altres que commemoran fets històrichs o que assenyalan rutes o camins remaders, com los braus de Guisando, etc., o que són pedres sagrades, símbols de la força generadora. Segurament seràn esteles funeraries toscament aparellades, precursores d' altres esteles ornades ab la emblemàtica roda solar y ab caràcters celtibèrichs (56). Opinió que-s fonamenta veyent als d' Espolla immediats a vells enterraments.

Dòlmens y menhirs existents a Catalunya.—Completant lo mapa publicat fà més de dos anys, continuarèm la llista dels dòlmens y menhirs de Catalunya (57), ab indicació dels noms ab que-s designan en la localitat. A Espolla n' hi ha quatre als llochs coneguts per puig de la Devesa de Torrent, font del

---

(53) Tinga-s en compte que en los segles X y XI, los sepulcres rebían nom d' *arques.* Los dòlmens de Vallgorguina y Collsabadell són encara coneguts per *pedra arca;* lo d'Espolla, cabana *arqueta*: la serra *de les arques*, entre l' Empordà y La Selva, compta tres o més dòlmens. No havèm pogut comprovar si han existit dòlmens en los llochs que-s conexen ab lo propri nom. En certa collada de Cervelló existía la *archa antiqua* (1060); al límit N. del castell de la Atmetlla, en la Segarra, figurava lo *collo Arche* (1077): a Tamarit de Litera la *turris vocata de las Arcas* (1320); a Barcelona l' actual *camp del Arpa* es corrupció de *Camp del Arca;* a Solsona, prop lo plà de Busa, hi ha lo *coll d'Arques*, etc.

Les primeres investigacions serioses fetes sobre los dòlmens arrencan del 1555, en que lo danès Olaus Magnus los designa com a sepultures dels antichs escandinàus, y en lo propri segle XVI Camden examina científicament los de la Gran Bretanya. Mes desprès entrà en lo segle XIX una època de retro.es pretenent ésser taules de sacrifici dels druides, opinió que ha caygut en lo major ridícol.

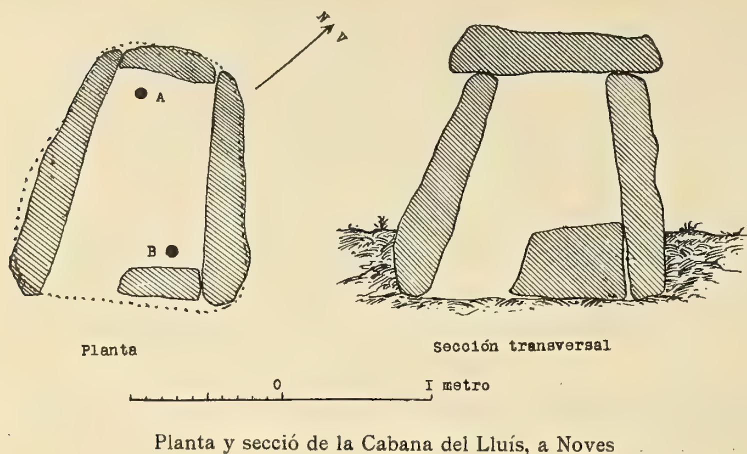
(54) En una superficie de 5 kilòmetres quadrats, entorn Villa Pouca d' Aguiar (provincia de Tras-os-Montes), hi han mólts *dòlmens,* coneguts en lo país per *arcas, fornos* y *casas dos mouros.* Se nomena *Chà das Arcas (Portugalia. Materiaes para o estudo do povo portugues*, vol. I, pl. 692).

(55) Legrand d' Anny tragué semblantment aquest nom del baix bretó: *men* (pedra) y *hir* (llarga). *Peulvan* també s' origina de *poul* (pilar) y *men* (pedra).

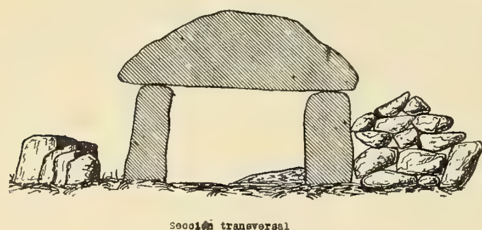
(56) *Boletín de la Academia de la Historia,* vol. XLV, pl. 158.

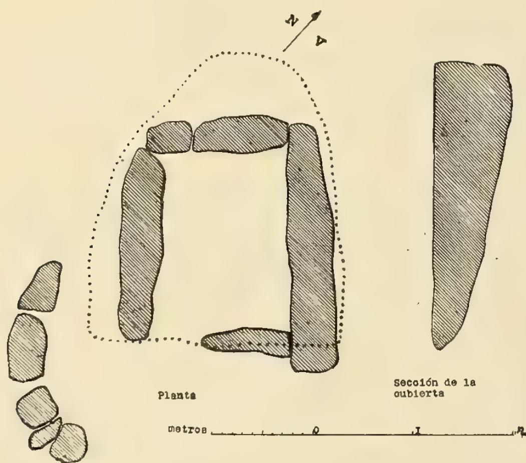
(57) Lluís Mariàn Vidal: *Otros monumentos megalíticos en Cataluña*, Barcelona, 1911, pl. 11.

Roure, Arranyagats y Barranch del Cotó; los dos dits *Cabana arqueta* y *La Gutina,* a Sant Climent Ses Ceves; *Los tres peus,* en la montanya de Fitor a Fonteta; dolmen del plà Marull, a Cardedèu; lo de Vilalba Sasserra, dit *pedra arca,* a Collsabadell; dolmen de Prats de Molló; la *barraca d' En Dayna,* a Santa Cristina d' Aro; la Balma del Moro, en La Roca (Rosselló);

Planta y secció de la Cabana del Lluís, a Noves

Secció y planta del dolmen de Cabó

La Cabana dels Moros, a Vilamitjana del Cantó

Dolmen de Turbiàs

la *Caxa,* a Artés (Rosselló); los Palets de Roldàn, a Sant Pau de Fenolledes; dolmen de Puig ses Lloses, a Folgueroles; la *pedra gentil,* a Vallgorguina; la *Casa encantada,* de Pinyana; Cabana de la Mosquera, a Pujol; dolmen

4° 5°

Montgarri

Pinyana

Santarada

Gerri

Peracals

Montsó

Castellbó

ORGIA

Bescar

Roda

Ovarra

Pobla de Segur

Cabó

Aramunt

Abella

CISSA

¿ASCERRIS?

Benavarre

Covet

42°

Vilanova de Meyá

Matamargó

Vallmanya

Pinós

TOLOUS

¿ATANAGIA?

Bellpuig de les Avellanes

IESSO ó AESO

CINGA F.

¿BERGUSIA?

Castellserá

SIGA

Almacelles

Aranyó

Cervera

ILERDA

GALLICA FLAVIA

CCXVIII

Vallfogona

¿ETOSCA?

SICORIS F.

Candasnos

Borges

¿CERESUS?

XCIIII

St. Salvador

Vinaixa

HIBER F.

RUBRICATUM

ANTISTI

Vallz

Vilanova

Fabara

Reus

ARCUS L.

PALFURIANA

MAJUS F.

Montbrió

SALAURI

COSE ó TARRACO

OLEASTRUM

Vilaseca

CLXXX

Cambrils

CCX

41°

Ginestar

Benifallet

TRAIANA CAPITA

¿OSICERTHA?

DERTOSA

M A

HIBER F.

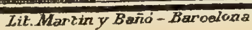
HIBERA ILERGAVONIA

SALUVIA

¿HEMEROSCOPIUM?

SICANA ó SITANA F.

4° 5°

A. Martín, ed...

EPOCA ANTIGUA
PER
FRANCESCH CARRERAS Y CANDI
SALSULIS
VERNODUBRUM F.
RUSCINO
STABULUM NOVUM
ILLIBERRIS
VENERIS FANUM
IN PYRINEUM
Ceret
JULIA LIBICA
Espolla
La Junquera
Campmany
DECIANA
Darnius
Palau Ça Verdera
CASIS?
BÆCULA
JUNCARIA
RHODE
CLODIANUS
¿BESEDA?
¿ETHURTHUR?
Castelló d' Empories
BERGIDUM
Banyoles
CINNIANA
EMPORIE
Sarriá
Roda
GERUNDA
Sta. Eugenia
Fitor
Folgaroles
AUSA
St. Pere de Casserres
CELEBANDICUM PROM.
AQUE VOCONIE
Moyá
Ayguafreda
IESOLIS
Romanyá de la Selva
LICINIANA
SECERRE
La Ametlla
Lloret de Mar
St. Miquel del Fay
Llinars
Vallgorguina
Cardedeu
Vilalba
Collsabadell
BLANDA
Caldes de Montbuy
XXI
PRETORIO
Arenys de Mar
Estrach
EGARA
ILURO ó AILURON
Olesa
ARRABONA
Rubí
Masnou
LUNARIUM PROMONTORIUM
St. Gervasi
BETULON
AD FINES
Hostafranchs
St. Just
BETULO F.
LAIE ó BARCINO
Montjuich
Olérdula
SUBUR
TYRRENIA
42°
41°
6°
7°
SENYALS CONVENCIONALS.
Vies Romanes
Poblacions que encunyaren moneda
Dolmen
Pedra Miliar
Poblacions hont s' han trovat pedres romanes ó monuments.
J. Soler

del Mas-Puig, a Darnius; la *llosa* de la Jassa y la *barraca del Lladre,* a Estrada; dòlmens de Cân Nadal y del mas Beleta, a La Junquera; Cabana del Moro, a Bescaràn; dòlmens de Quera-fumat y de la vinya Muñera, a Campmany;

La Cabana dels Moros, en Cercedol

Los «pallers», d' Aranyó

dolmen de Valmanya; Cabanes de Castellars d' En Puig y de Peralba, a Peracals; dolmen de Matamargó; la lloella del Llop, a Vilanova de Meyà; dòlmens de Pinós, de Castellbó, de Gerri, de Sentarada y de Cabó; tres dòlmens dits Cabanes de Moros, a Turbiàs, a Vilamitjana del Cantó y a Cercedol; la Cabana del Lluís, a Noves; tres dòlmens dits la *taula dels Lladres,* la *Tabellera* y la *Cendrera,* a Port de la Selva; dòlmens de Romanyà de la Selva, de Parets, de Mollet y de Sant Genís de Vilassar. A més un dolmen desaparegut a Sant Pere de Casserres.

Podèm registrar los següents menhirs a Catalunya: pedra *aguda*, a Vallvenera; pedra *dreta,* a Sant Hilari Çacalm, a Sant Sadurní (Empordà), a Massanet de Cabrenys, a Vilarrodona y a Prats de Llussanès; pedra *murtra,* a Sant Climent Ses Ceves; pedra *del Diable,* a Rexach y també a Palàu Solitar; los tres de la *pedra aguda* o *de les Goges,* del *terme gros* y altre innominat a mas Baqué, a Romanyà, terme municipal de Santa Cristina d' Aro; y innominats a Ayguafreda, Santa Pau, Estrada, Campmany, Agullana, Viella, Rubió y Peyralada (Rosselló). Un que n' hi hagué a Solsona fóu destruit.

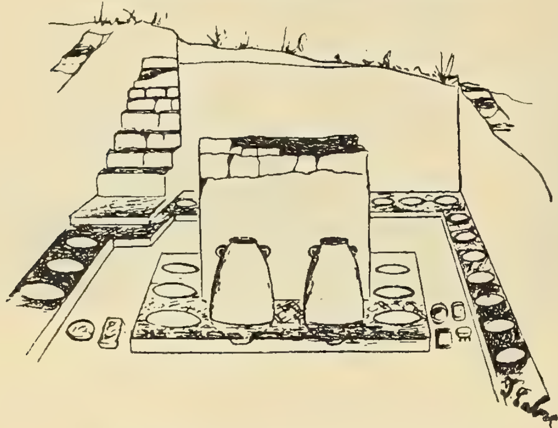
Pedra «del Diable», a Rexach

A més uns cercles de pedra a Molitg y a Terrades (Rosselló) y les *pedres dretes d' En Lloberes,* a Santa Cristina d' Aro, indicatius de *tumulus.*

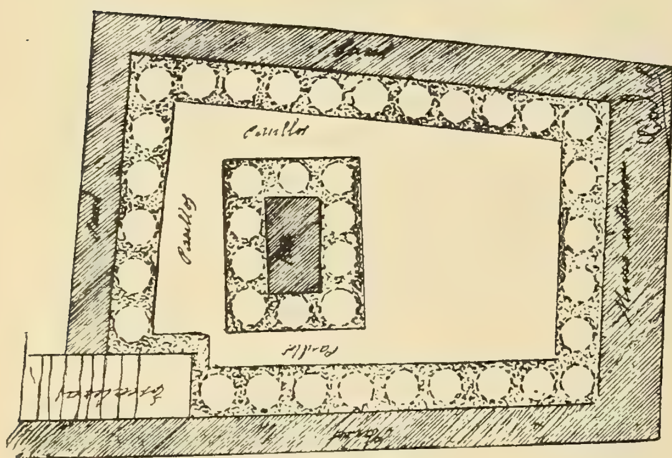
Civilisació ibèrica. — Lo contacte dels indígenes íbers ab estrangers vinguts de Grecia, Tyro, Persia y Cartago, y la seva barreja ab pobles inva-

sors, produhí una civilisació ibèrica propria y evidentment original y característica, digna de tot respecte y estudi. Ho manifestan també autors forasters, com Déchelette, qui díu que-ls tipos industrials del neolítich íber, encara que emparentats ab los de la çona egea y ab los de la Europa central, no-s confonen ab cap altra sèrie de la metexa època; que la Etat de bronze, en la mida que-s coneix, ensenya a son lloch, ab la continuació de les metexes influencies meridionals, algunes formes industrials característiques; y que la Etat del ferre, los models de les armes, de la ceràmica y de les arts sumptuaries, encara que importats de fora, sufrexen en gran part una transformació, demostrant la activitat industrial local, al menys per la metallistería y la ceràmica (58). Móltes despulles de la civilisació ibèrica, han sigut obgecte de grans estudis, sense que s' haja pogut arribar a cap conclusió definitiva, ni sobre lo séu orígen, ni tampoch sobre la època a que poden pertànyer les manifestacions del séu art autòcton, al lligar o ajuntar-se ab lo d' importació romana o grega. No es extrany equivocar-se de dos o tres segles en la seva classificació, verament difícil, sobre tot tenint en compte que les arts industrials ibèriques y les itàliques marxan mólt temps paraleles sense amalgamar-se ni confondre-s. Axís,

Soterrani sepulcral ibèrich a Calaceyt

Vista de conjunt, ab la ara y escala d'ingrés

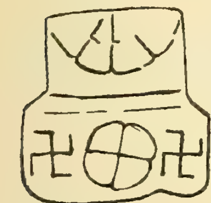
Planta de la cambra funeraria ibèrica

Dimensions: longitut 6'20 m.; amplada menor 3'90; amplada major 4'85

(58) Joseph Déchelette: *Chronologie préhistorique de la peninsule Iberique*, publicat en *Revue Archéologique*, vol. XIII, pl. 37, 1909.

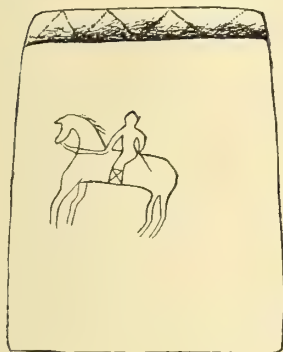
v. g., les troballes de Cretes y de Calaceyt, poden estar mólt lluny de pertànyer al segle v o iv abans de J. C., segons se-ls hi suposa, com tampoch los hi cercarèm similitut ab les etrusques, per respondre a època y a civilisació del tot diferents (59).

Lo culte del Sol entre los íbers. — La evolució del culte heliolàtrich al passar als temps històrichs, nos presenta al Sol en forma humana y ab los variats noms de *Helios*, *Bellerofon*, *Apolo*, *Belenus*, etc. Se desconeix lo nom que prengué entre los íbers, ahont lo séu culte hi vé atestiguat ab los simbolismes de *rutlles* y *swastikas*. Ells pervenen a temps mólt propers a la dominació romana, en diferents obgectes y assenyaladament en altarets o *cypos* trobats al SO. de les Galies y al N. de la Península Ibèrica (60). Aytambé abunda la roda solar en esteles funeraries ibèriques y romanes.

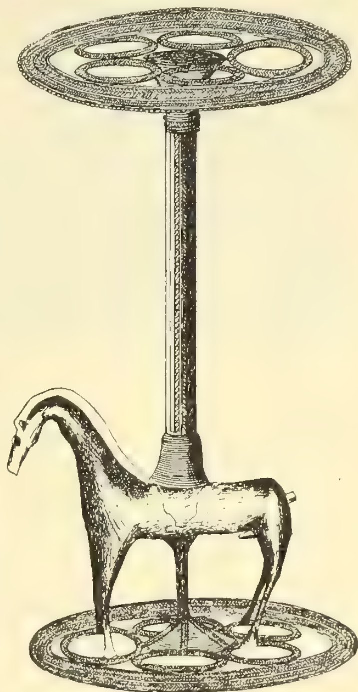
Fragment d'altaret ab dos *swastikas* y una rutlla solar.

Los obgectes protohistòrichs trobats en 1902 a Calaceyt y Cretes, tot y acostar-se als temps ibèrichs, comprovan lo culte heliolàtrich, com v. g., los *pondus* ab figures de rodes y estrelles solars y *swastikas* o creus *gammades*, la interessant peça composta d'un cavall y dischs de bronze, y lo

Dos dels pondus trobats als sepulcres de Cretes ab lo cavaller y la *swastika*, símbols heliolàtrichs

Combinació de les suposades rodes solars y lo cavall. Trobat a Calaceyt (segle v a iv abans de J. C.)

(59) Les cambres sepulcrals ibèriques afectes al ritual d'incineració, contenen urnes cineraries y no carners de pedra; les construccions no són cap primor arquitectònich, ni hi han pintures en les parets, ni esculptures. No-s pot aplicar a elles lo que han escrit sobre les etrusques Martha, Montelius, Modestov, etc. En la cambra de Calaceyt, qual dibuix reproduhím, s'hi han trobat una ara, vasos segurament sagrats y més de 40 urnes cineraries. A les cambres funeraries se les conceptua etrusques per excelencia. Montelius rebutjà la opinió de que les fosses sepulcrals hajan precedit a les cambres, y Modestov judica a aquestes importades del Assia Menor, quan los etruschs n'emigraren, passant a Italia.

(60) Alexandre Bertrand: *Religion des Gaulois*, pl. 147.

cavall y cavaller d' un *pondus* ibèrich. Es tingut, lo genetari, per déu solar, quina aparició explican per lo desenrotllo antropomòrfich de les idees relligioses.

Mèlida, en vista de la continuada figuració del cavall en monedes, figuretes, pintures y monuments epigràfichs ibèrichs, creu sía lo dióscur Castor, conegut solzament sots l' aspecte hípich y considerat com déu especial, confós aquí ab Persèus y Meliagre, també déus eqüestres. Però Mèlida (61) prescindeix de la representació heliolàtrica del cavall als temps ante-romans, que evolucionà en son contacte ab la mytología y civilisació greco-romanes.

Hermosa testa d' Apolus radiada, trobada a Tarragona

En ares d' aquesta corrent evolutiva, Apolus, lo déu de curació, s' introduhí en la Iberia al ensemps que Esculapi, manifestació més ulterior del propri déu, presentat com a símbol d' acció mèdica. En les sanitoses y terapèutiques aygües de Caldes de Montbuy existiren nombroses dedicacions de làpides a Apolus (62). També a Esculapi se li erigí un temple en Empories (63). Ab la notable particularitat de que, tant a Empories com a sa població gèmina Indika, lo *Pegàs* y lo *Chrysaor* resultan emblema oficial, a judicar de llurs monedes (segles III y II abans de J. C.). *Pegàs* y *Chrysaor* eran evidents símbols solars (64).

La corona de raigs, lo més gràfich dels emblemes solars, apar en monedes ibèriques de *Cose*, *Celsa*, *Saguntum*, *Arshe* ¿? y dels Ilergetes, coincidint

(61) *Revista de archivos, bibliotecas y museos*, vols. X y XI.

«Lo cavall juga un gran paper en l' art funerari etrusch, venint relacionat a les representacions d' ultra-tumba y donant idea del derrer viatge» (Basili Modestov, *Introduction à l' Histoire Romaine*, París, 1907, pl. 372).

(62) Tres làpides hi han aparegut dedicades a Apolus per M. Fonteyus Novanianus, L. Minicius Apronianus y M. Vibius Alcinous (*Hübner* 4,487, 4,488 y 4,489). Apolus també tingué làpides a Osuna, Cabra y Jaen (*Hübner* 1,403, 1,610 y 3,358).

(63) Veja-s la estatua allí trobada y que publicàm en lo vol. *Provincia de Gerona*, pl. 346. També tingueren Apolus y Esculapi una làpida a *Nescania* (Escanya) (*Hübner* 2,004) y Apolus y Diana un temple a *Arucci* (Aroche) (*Hübner* 964).

(64) *Pegàs* portava les ordres del déu solar *Bellerofon* o *Helios*, assimilant-se als cavalls d' aquest déu. *Pegàs* y *Chrysaor* nasqueren al Occeà, de la sanch de *Medusa* decapitada per *Persèus* y fecundada de *Poseidon*. Mentres *Pegàs* s' abeurava al manantial de *Pyrene*, lo prengué *Bellerofon*. Aprés fóu la montura de *Zeus*, portant lo llamp, y més tart la de *Eos* (la Aurora) y de les Muses.

ab la testa llorejada d'Apolus, que no sols figura en monedes ibèriques, sí que també en altres classificades d'Hispania, al temps de la República Romana (65). Y lo *Pegàs* torna a trobar-se a *Osca, Oligam* y *Sesars*. A Tarragona, una làpida a Apolus (*Hübner* 4,312) y una preciosa peça de ceràmica

Monedes consulars romanes (segle II abans de J. C.) ostentant la testa d'Apolus

vermella que representa la testa d'Apolus irradiada (nom. 2,583 del *Catàlech del Musèu)*, pertanyent al segle d'August, seràn continuadors d'aquest culte tradicional al déu Sol en plena civilisació íber-romana.

Divinitats ibèriques. — Adoravan un déu únich, comú de tots, axís dels clans de la tribu, com de totes les tribus de la confederació. No tenía nom particular, *Iun* o *Iunovis* (Déu) y se manifestava exteriorment ab un culte també comú a tots. Quan s'assimilaren los íbers als romans, *Iun* se confongué ab *Iovis*, y se li aplicà la nomenclatura ritual *I. O. M.* (66). *Iun* llavors arribà a particularisar-se y a baxar a la categoría de númen local. Les làpides de la època romana enumeran no poques divinitats ibèriques: *Ilurberri*, venerada a Escunyàu (vall d'Aràn); *Kantae* y *Niskae*, en les aygües termals d'Amelia (Rosselló); en altres regions de nostra Península, *Airon* y *Dialco* (67), *Aerno, Eaeco, Tullonio, Togotis, Poemana, Vagodonnaego, Suttunio* y *Arbariaico;* la deesa *Ataecina; Neton,* déu de la guerra, y lo popular *Endovélico,* consignat en 17 làpides (*Hübner* 127 a 143). Segurament en la relligió dels íbers, en que hi tenía son lloch la deificació de les forces de la naturalesa y fins tal vegada los animals que servían d'emblemes a les tribus, s'emplearían variades denominacions per expressar una metexa deitat. A més, la fantasía popular hi crearía divinitats emanades del món físich.

La Península segons Scylax de Carianda (338 abans de J. C.) (68).— Díu aquest autor: «De la Europa ne són los primers los Ibers "Ἴϐηρες", raça

(65) Les monedes consulars o de la República Romana, classificades com ibèriques, ostentant la testa llorejada d'Apolus, pertanyen a les families *Fabia* y *Minatia*. Corresponen als personatges Quintus Fabi Aemilianus y M. Minatus Sabinus. Lo primer combaté a Viriatus en l'any 145 abans de Jesucrist.

(66) Se troba un *Iovis Ladiko,* un *I. O. Candiedon,* un *I. O. M. Anderon*, un *Iovis Candamio*, un *Iovis vicano* de Tongòbriga, etc.

(67) *Boletín de la Real Academia de la Historia*, vol. XI, pl. 328 y vol. XV, pl. 111 y 141.

(68) Fóu Scylàx, fill de Carianda, en la Caria, comissionat d'una expedició marítima per Darius, rey de Persia, en l'any 508 a. de J. C., des de les costes de la mar Eritrea, després del començament de les Indies fins al fons del golf aràbich. Ne féu la relació en forma de *periple*. Emperò lo *periple* del Mediterrani que nos ha pervingut sots lo séu nom, es posterior, ço es, del any 360 o 338 a. de J. C.

d' Iberia, y lo ríu Iber. Aprés Emporion, colonia dels Masaliotes. La navegació costejant la Iberia es de set díes y set nits. Després dels Ibers hi han los Ligies y los Ibers (Λίγυες καὶ Ἴβηρες) barrejats fins al ríu Rhoyno. La navegació per la costa dels Ligies, des d' Emporion al Rhoyno, es de dos díes y una nit».

Assenyala per Iberia lo NE. d' Espanya hont hi ha l' Iber o ríu. En semblant sentit restrictíu s' expressaren Herodot, Eforus y Scymno de Chios.

La Península segons Eratòstenes (279 a 193 abans de J. C.)—Lo sabi geògraf alexandrí a qui-s deu haver establert demunt de fonaments científichs la cronología y la geografía (279 a 193 abans de J. C.), colocà als *celtes* y *galos* habitant la major part de la Península, si bé hi nomenà als *cempses* y *saefes*, entre los dominadors, en territori posteriorment ocupat per los celtes.

Idea dels pobles de la Península (segles II al I abans de J. C.) — Quan nos fixàm ab lo gran nombre de ciutats que suposan los escriptors romans hi havía en nostra Península, fàcilment surt a la vista la discordancia de tal afirmació ab la poquetat de noms de ciutats que-s troban en les descripcions geogràfiques. Polibi adjudica a Tiberi Gracco l' haver derrocat 300 ciutats en la Celtiberia; Catón, 400 ciutats, ço es, major nombre que díes estigué a la Península; Pompey *lo Gran* vol haver sotsmeses 876 ciutats dels Alpes al Estret. Aquestes exageracions, devallant del orgull militar, no enganyaren ni a Posidoni ni a Titus Livi, quan les discutiren o se-n burlaren (69).

Ocupavan la Iberia profusió de petits llochs débilment fortificats, impotents per oposar-se a les llegions romanes. Sols hi cabía resistencia en los centres de tribus, en les capitalitats. Formavan la societat, hòmens lliures, esclàus y *clientes* o protegits. Vivían patriarcalment, cada any se sortejavan les terres y posats los fruyts en comú, se distribuían equitativament entre les families. Es de creure que en lo segle I son estat social passà del comunisme entre los gentils, al comunisme entre los agnats.

Ciutats ibèriques. — Los poblats se formavan entorn d' un centre comarcal, rebent direcció d' una capitalitat o centre de tribu. En lo centre comarcal hi radicava lo santuari al déu gentil y lo graner públich; allí s' aplegava la assamblea local y hi residía lo president o *cacich*. Al entorn hi tenían llurs habitacions los colaterals, los *clientes* y extranys rebuts en *clientela*, los artesans, los esclàus que formavan part de la familia dels senyors y los *libertos*. Sots la dependencia del *cacich* vivía la classe dels *soldurios*, que l' assistían a la guerra y se solían matar per no sobreviure-l. *Celtibèrica fides* que maravellà als romans.

La capital, situada en lo lloch més favorable pera la defensa territorial, tenía citges, aljubs (70), muralles y valls, podent acullir fins a 10,000 hòmens.

---

(69) Joaquím Costa: *Organización política, civil y religiosa de los celtíberos* (Madrid, 1879).

(70) Aquests aljubs, artificials, quasi sempre excavats en les roques, encara s' usan en algunes poblacions catalanes. Mentarèm com a característichs, los de Sant Esteve y de Tamarit de Litera, dels que se servexen los vehins, bevent la aygua que s' hi recull quan cau en grans superficies de roques.

Les magestuoses runes d' Olèrdula suministraràn lleugera idea de les metexes. Afegim-hi que nostres ciutats ibèriques comprovades, tenen aytal situació estratègica: *Dertusa*, *Cose, Celsa, Ieso, Laye*, *Gerunda, Ilerda*, *Caum, Pertusa*, etc. (71); y los poblats ibèrichs innominats del *Puig-Castellar* (Betulo), dels puigs de Sant Antoni y dels *Castellans* (Calaceyt) y tants altres. Notarèm, també, que móltes runes ibèriques o íber-romanes se troban o s'han de trobar en llochs nomenats *Castelló, Castellón, Castellar, Castellars, Castellans, Castellàs, Castellazo* y *Castillazuelo,* equivalents als noms *Castejón* y *Castro* d' altres regions de la Península (72).

Entorn de les ciutats fortes, anunciades per Titus Livi en la *oppidum lacetanorum* (segurament Solsona), s' hi establían petits nuclis habitats o *vichs, «viculosque*, *circumjectos»*.

Són pobres, per regla general, en troballes arqueològiques, les despulles de les poblacions ibèriques (73), arribant a creure Eduart Llanas E. P., si Olèrdula solzament fóu població romana. Los més importants descobriments en territori català s' han fet a Calaceyt (bisbat de Tortosa), aparexent-hi carrers, soterranis y munior d' obgectes de pedra, bronze, ferre y ceràmica, y marcant-se lo centre d' aquella tribu en la montanya de Sant Antoni.

Governavan les tribus, segons los historiadors romans, uns *régulos* o *duces*, los qui tenían sa petita cort de servidors, *clientes* y *soldurios;* presidían en la capital la assamblea general de pobles, y administravan patriarcalment justicia. Era pontífex de la relligió y s' acudía a fingits prodigis per entussiasmar als súbdits, segons havèm relatat de Salóndico, y com féu Sertori ab la cerva que-l comunicava ab la divinitat.

Les confederacions de tribus.—Lo poder dels *régulos* o *duces,* corresponía a lo reduhit dels seus estats; no passaría en junt de 10,000 habitants, a judicar del gran nombre de tribus existents a la Península y dels reduhits límits territorials de quiscuna. S' imposava la federació entre elles, tant pera la

(71) Es una regla tan general que les ciutats ibèriques estavan situades en una altura, que quasi no pot fallar. Adolf Schulten (*Eine topographische-historische Untersuchung Koenigliche Gesellschaft der Wissenchaften zu Goethingue*, pl. 15, Berlín, 1905), díu: «*Numancia* té de comú, ab la major part de les ciutats ibèriques, sa situació en una montanya quasi isolada... Lo meteix estavan situades les poblacions vehines a *Numancia*, *Termancia*, *Uxama* y *Chenia*. Una ciutat montanya es *Citania* y en ciutats de montanya se defensaren los Astures».

(72) Nos havèm ocupat més per extens d' aquest interessant punt de vista, en *Excursions per la Barbatania (Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya,* any 1912).

(73) De tantes poblacions, petites o grans, n' han quedat manifestacions arqueològiques. En lo puig *Castellar*, agregat de la ibèrica *Betulo* (avuy terme de Santa Coloma de Gramanet), s' aprecían muralles, formació de carrers, parets de cases, espases de ferre, ceràmica grollera y verniçada, un pondus ab llegenda ibèrica y tota mena de despulles, entre elles cranis atravessats d' un clau, sens dupte trofèus de victoria clavats en murs exteriors. D' altres, com l' estratègich puig *Castellar* demunt Caldes d' Estrach, o les vores de Solius (vall d' Aran), o la llenga de terra de Sant Felíu de Guíxols, nos han legat citges excavades en la roca. Més expressíu se presenta, en lo derrer concepte, lo renomenat y estratègich *plà de les Citges* a Tortosa, ahont, junt a munior de citges que l' ocupan, s' hi veuen algunes coves y senyals de remotes construccions.

defensa comuna, com per rahons econòmiques. En lo primer cas, la confederació portà per conseqüencia una assamblea general y un rey de reys ab poder dictatorial. Mes lo poder d'aquest no anulava ni ofegava al dels altres reys, a exempció de tot lo que-s referís a la guerra. Axís, quan la confederació dels *Ausetani, Ilergetes aliisque populi* en nombre de trenta pobles se sotsmeté als cònsuls L. Léntulus y L. Manli, *Mandonius cæterique principes* sigueren portats al suplici. Les assamblees de les confederacions eran convocades y presidides per lo cap de les metexes y entenían en tot lo referent a política exterior, lligues, declaracions de guerra, tractats de pau, etc.

Les confederacions ab mires econòmiques o comercials, no s'haurían conegut si no s'atestigüessen ab les encunyacions monetaries. La presencia de varies llegendes geogràfiques o ètniques en una metexa moneda, prova circularía en dues localitats mancomunades. Empories encunyà monedes en *omonoya* ab quasi tots los pobles ibèrichs d'aquesta part E. de la Península.

Com se designavan los ibers.—Tenint en consideració la divisió de ciutats o tribus y llochs o torres, precisava una doble indicació per puntualisar la patria. Primerament indicació del lloch o poblat o de la gent que l'habitava y li donava nom *(vicus, castellum, turris, gentilitas,* alguna vegada *gens),* y aprés, de la tribu o ciutat sots quina subgecció se trobava *(gens, civitas, populus)* o viceversa. Quan la tribu abarcava més d'una ciutat, la expressió complerta de la patria exigiría tres indicacions, ço es, tribu o confederació *(gens),* poble o ciutat *(civitas* o *oppidum)* y lloch o aldea (74).

Alfabet ibèrich. — Existeix un alfabet ibèrich ben diferent del romà y d'un altre alfabet usat en les poblacions del S. de nostra Península, dit turdetà. Llur conexement y estudi, lo devèm d'una manera exclusiva als numismàtichs, qui han lograt desentranyar-los ab mólta perfecció.

Era extensa la superficie del Nort y Centre de la Península hont s'usava l'alfabet ibèrich. Presenta variants en determinats caràcters. No té unitat d'interpretació a conseqüencia de les influencies gregues y llatines en los territoris del E. y celta en los del Centre y Nort. Per ço, mentres que en les regions qui van de nostres costes a les montanyes d'Asturies, se solía escriure d'esquerra a dreta, en la Lusitania y S. s'escrivía de dreta a esquerra, inseguint la tradició fenicia (75). Axò també corrobora que no existí un sol y únich llenguatge en tota la àrea hont s'empleà.

Si bé s'han classificat 24 lletres, nota Delgado que lo signe ᚨ y ses variants ᚨᚨ no s'han interpretat. Aquest autor cercà lo motllo de nostre

---

(74) Joaquím Costa: *Antigüedades ibéricas. Tribus, ciudades, aldeas,* publicat en *El Archivo,* revista de Valencia, vol. VI, any 1892, pl. 141.

(75) Hübner, entre altres autors, ha constatat aquesta forma d'escriure en unes làpides ibèriques originaries d'Asturies *(B. A. H.,* vol. III, pl. 68; vol. XVI, pl. 328, y vol. XXX, pl. 227).

alfabet en los alfabets fenici arcàych y sidonès y en lo samarità arcàych. Lénormant participà d'igual criteri, y situà al alfabet ibèrich (76) en lo tronch

VALOR			CARÁCTER IBÉRICH	PROCEDENCIA
Aleph.	א	A.	▷. ▷. ▷. P. D	A. A. Grech arcàych
Beht.	ב	B.	B	9. Fenici antich
Guimel.	ג	G.	ᛣ. 1. Λ	1. Hebrèu Samarità
Daleht.	ד	D.	△	◭ id.
He.	ה	E.	[illegible]	ᖆ id.
Wau.	ו	V.	↑. ↑. Λ. △	ᛣ id.
Zain.	ז	Z.	И?	Z.... Grech arcàych
Heth.	ח	H.	H. N	H id.
Thet.	ט	Th.	⦶. ⊙. ◇. ◇. ◈	⊕ id.
Iod.	י	I.	I	I Etrusch
	י	I.	ᚴ	✓. Heb. Samarità
Caph.	כ	C.K	XXKK<<<<AVV	ᚻ. Grech a K. Fenici
Lamed.	ל	L.	ᛚ. Λ. Λ	ᛚ. Hebrèu Samarità
Mem.	מ	M.	Ψ	ᛘ id.
Num.	נ	N.	ᚴ	ᛵ id.
Samehc.	ס	S.	≯. ≮. ⟨. ⟨. ϟ. ⇝	ᛘ.... Grech arcàych
Aijim.	ע	O.	O. ◇. ⊙. O. ◻	⊙. Hebrèu Samarità
Phi.	פ	P.	ᒥ. ᒥ	ᒣ. ?. id.
Tzade.	צ	Tz.	ᛡ. Y. Ψ. Ш	Y. ᨓ id.
Coph.	ק	Q.	ᛯ. ᛯ	ᛯ... Fenici antich
Resch.	ר	R.	ᚹ. ⊙. ᛩ. ◖. Я. R	ᑫ. Hebrèu Samarità
Sim.	ש	S.	M. M. Λ	W. G. arc. Σ. Heb. S.
Thau.	ת	T.	X. T	Heb. S. T. G. arc.
Vpsilon.			Ч. Y. Ч	Y.... Grech
Omega.			O larga. Ω. Ω. Ω	Ω... Omega grega
Dubtós.			Ⴀ. Ⴀ. ∩. Ⴀ. ∩	B. Fen. antich ¿Het?
Lligacions			ᚦ y T = K. Λ y H = MH.	

occidental del alfabet fenici. Però morí (1883) sense poder-se-n ocupar degudament en sa gran publicació (77). Encara no s'ha dit, sobre d'ell, la derrera paraula. ¿Hi tindrà conexió la civilisació aziliana o los caràcters del fal-lus de la Cosetania, de duptosa legitimitat (78)?

Caràcters del fal-lus de la Cosetania

(76) Pujol y Camps reconeix la gran dificultat que hi ha de traduhir un text ibèrich que no sia personal, ètnich o toponímich, com són los de les monedes, a causa dels poquíssims elements gramaticals. Hübner deya d'ell no haver-hi manera de traduhir un idioma que, podent-se llegir, resultava inintelligible sempre (*La arqueología de España*, pl. 66, Barcelona, 1888).

(77) Lénormant: *Essai sur la propagation de l'alphabet phénicien dans l'ancien monde* (París, 1872-1875, 2 volums).

(78) Lo Sr. Gibert, en sa lluminosa *Tarragona prehistòrica y protohistòrica*, al tractar d'aquests

Los cartaginesos dominant la Iberia (segle III abans de J. C.) — Després d'instalats al S. de la Península, los cartaginesos, acabada la primera guerra púnica, avançaren y extengueren sa dominació per tota ella (241 abans de Jesucrist). Los Barca hi exerciren de dictadors. Consideraren lo país manantial de riqueses y soldats, que devían substraure de Roma. No se-ls hi veu l'esperit colonisador. Anà en creximent la corrent d'odi que-s formà entre los íbers contra sa dominació. Axò explica les continuades y nombroses desercions dels íbers y les fàcils lligues ab los enemichs dels Barca.

Lo límit del Ebre que-s senyalà als cartaginesos per los romans, apoyats per los grechs, no-l respectà lo cabdill Aníbal, al entrar dominador en los pobles d'entre dit ríu y los Pyrinèus. Res valgué la poca oposició que li feren los *Arenosis* y *Andosins*. Hamnon hi restà per mantenir la dominació cartaginesa, mentres Aníbal se dirigía a Italia ab gran exèrcit de libis y íbers. Aquesta dominació fóu mólt contradita per los romans, trametent-hi un exèrcit comanat per Cneu Scipió, qui desembarcà a *Emporion* (218 abans de Jesucrist) acullint-lo ab simpatía tota la comarca influída per l'element grech, aliat de Roma. A la Iberia, les dues rivals hi ventilaren la hegemonía del món.

Primera època romana (218 abans de J. C. al 14 de J. C.)

Dominació romana (218 abans de J. C.-416 de J. C.)—Un tan llarch espay de temps com fóu lo de sis segles en que los romans governaren aquesta porció NE. de la Península, dóna lloch necessariament a mutacions socials de trascendencia. Per axò los historiadors metodisan lo séu estudi y lo classifican en períodes de temps. A nostre entendre són tres les èpoques més característiques: 1.ª Conquesta y solidació, que finalisarà ab lo regnat d'August (218 abans de J. C.-14 de J. C.) 2.ª Plena romanisació, terminant en Constantí (14-306). 3.ª Constantí, cristianisme y fí del Imperi, acabant en la dominació wisigoda (306-416).

Instalació dels romans. — Cneu Scipió transformà a *Cose* o *Tarraco* en centre de ses operacions militars en lo S., com *Emporion* ho era en lo N. *Cose* fóu dotada de tots los elements de guerra, amurallant-la lo més fort possible. D'aquí, donchs, segons tota apariencia de verossimilitut, que los grans murs dits cyclòpichs, s'erigirían en lo segle III abans de Jesucrist (79).

---

caràcters y donar-nos-en la imatge, que copiàm, creu que representan «una de les fases evolutives entre la escriptura geroglífica dels aborígens o autòctons d'aquesta part de Catalunya y lo sistema gràfich per signes alfabètichs o silàbichs».

(79) Es poch definida y precisada la arqueología romana del segle III abans de J. C., a la que s'hauràn d'adjudicar monuments que s'han assenyalat com de temps anterior o posterior. Lo prejudici mycenià derrerament s'ha ensenyorit de la voluntat dels arqueòlechs, desviant l'estudi dels segles III y

Mapa de la Tarraconense, fe

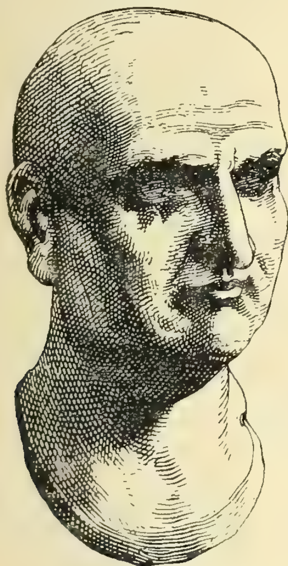
n 1586 per Arias Montano

Roma, volent afalagar als naturals del país, se presenta com a llur lliberadora, aprofitant-se de la circumstancia d'ésser los cartaginesos aborrits de tothòm. Y com en la Metròpoli encara no imperava la rígida política de monopoli de temps posterior, de moment no comptaren ab grans enemichs.

Emprò part dels indígenes no s'avingué ab la ocupació dels nous invasors, iniciant les guerres ibèriques. En elles apar dividida nostra terra. La influencia de les colonies gregues, aliades nates de Roma, en les regions marítimes, hi promogué una corrent en prò dels romans, que féu perdre a la lluyta lo caràcter d'universal.

En los íbers no hi hagué unitat de direcció guerrera; ses campanyes sigueren intermitents; freturavan de tàctica militar; eran sols temibles en les emboscades; no podían aplegar grans contingents de tropes d'una manera permanent, y se-ls veya desvanèxer en les èpoques dels treballs del camp.

La resistencia en la Ilergecia. — Després d'ésser desfet l'exèrcit cartaginès d'Hamnon a *Kissa* (Guissona) per Cneu Scipió, los romans no avançaren: tornaren-se a hivernar a Emporion y a Cose (218 abans de J. C.) La circumstancia de que al any següent la acció se dirigís a subgectar als ilergetes, indicarà que aquest poderós poble contribuí al retrocés dels romans. Lo més sobressortint de la guerra radica en la Ilergecia, lo més vast y poderós dels nuclis ibèrichs, puix anava de les serres de Gratal y Guara, dessota la *Vasconia* y la *Jaccetania*, correguent-se per les altes valls pyrinenques de *Boletania* (avuy Boltanya) y *Rotha* (Roda), que lo limitaràn per lo N., y arribant al S. a tot lo que són bisbats d'Osca y de Lleyda, fins als actuals límits del bisbat de Tortosa y encara passant una llenca al Penadès pera sortir a la mar en les platges de Citges.

Scipió «l'Africà»

No hi havía cap poble en aquestes regions que igualés al ilergeta. Res té de particular que allí s'hi concentrés la principal defensa nacional.

La segona campanya contra los ilergetes radicà entorn Atanagia (Manresa?) que fóu rendida: un capdill, Amúsito, desapareix al camp cartaginès; altre capdill, Mandoni, seguí dirigint les operacions contra los romans, y un tercer, de nom Indíbil, coad-

---

11 abans de J. C., als que pertanyen monuments tan importants com les muralles dites cyclòpiques de Tarragona, Gerona, Mur y altres. Són generals les polèmiques que aquesta classe de monuments promouen. Donarèm com a mostra lo que succeheix ab los vells murs de *Norba* (avuy Norma, país dels Volsgues a Italia), tinguts per pelàsgichs. Sarignoni y Mengarelli, en 1901, al publicar les excavacions allí practicades, los han atribuit a la dominació romana; Modestov ho contradíu y los creu originaris del Assia Menor, introduhits a Italia per los etruschs ab la seva emigració efectuada al segle VIII abans de Jesucrist.

juvà al èxit de la resistencia, que no dexà de durar alguns anys. En lo 210 abans de J. C., les generositats y política d'atracció de Scipió, acabà la resistencia dels ilergetes, y sos cabdills, calificats per Polibi dels «prínceps més poderosos de tota la Espanya», se subgectaren al domini de Roma, que los hi semblaría suàu comparat ab lo domini dur y despòtich, segons se suposa fóu lo de Cartago en la Península.

Al S. d'Espanya la guerra durà fins al 206, data de la evacuació de *Gadir* (Càdiç) per los cartaginesos.

«Hibernacula» y llochs fortificats. — Cèsar explica en *Commentarii de bello civili,* algunes de les defenses militars de la nostra Península: «A causa de les freqüentes incursions dels forasters, tots los llochs allunyats de les ciutats, estàn dotats de torres y fortaleses, com al Africa, cobertes ab terrat y no ab teulada; al ensemps hi han *espills (speculas),* d'ahont, per la seva altura, se descobreix mólta terra». Les defenses se completavan assenyaladament en temps de guerra, per los llochs de parada militar o *hibernacula,* dels que se-n veuen algunes despulles en les montanyes, presentant dues formes de construcció: senzills murs de pedra rejuntada ab fanch, o bé pedra en sech recuberta per grossa capa de terra (80). Los *hibernacula* de mólta extensió s'han de nomenar *oppida* y los de reduhit perímetre *castella.* Los noms *castellar* y *castelló* (81) són la tradició vivent de lo que dihèm.

Poca diferencia hi havía dels castells romans als *hibernacula,* si no es la major estabilitat d'alguns dels primers, per emplear-hi millors materials. Al bell mitg dels castells, dalt d'una mota natural o artificial, s'alçava una casa forta o torra nomenada *pretorium,* que ab los segles se transformarà en *torra del homenatge.* Estavan circuits de vall y estacada, y alguns per murs de pedra. Petites construccions de fusta, tapia o pedra ocupavan l'interior del clos, hont eran allotjades les tropes y se guardavan los queviures.

Torres o atalayes ibèriques y romanes. — La necessitat de la guardia y defensa, motivà la difusió per lo país ibèrich, de torres, des de hont se poguessen assenyalar a distancia los perills. Per axò se denominan nostres poblets *vici* o *castella,* o usan pleonàsticament un y altre vocable per expressar los llochs habitats per indígenes. Subsistí lo concepte en la època mitjaeval, perdurant fins nostres temps. Axís a Barcelona y a Çaragoça se coneix a les cases de camp per *torres,* y a Osca se les nomena *castillos.* Les edifica-

---

(80) N'existexen en diferents llochs de Catalunya, com v. g., Sant Martí de Campmajor, Lo Far (turó *del Vent*), Lligordà, Castelliví de Rosanès, etc. Adverteix Martín que, en determinades regions, los *hibernacula* s'han confós ab los closos per guardar bestiar, abandonats, quan ja no hi han hagut ni óssos ni llops en la comarca, y que en la Provença abundan los *hibernacula* presentant-se, ja formant un sol y llis circuit ab torres a distancia, o bé dos circuits o muralles (vall de Var), o tres recintes successius (Baux) (David Martin en *Bulletin de la Société d'études des Autes Alpes,* any 1903, pl. 325. Veja-s M. J. de Saint Venant: *Antiques enceintes fortifiées du Midi de la France,* publicat en *L'Anthropologie*, vol. XIII, pl. 84).

(81) Veja-s la pl. 793.

van de bona tapia, pervenint a Catalunya y Aragó fins als segles XII y XIII, en que-s seguiren usant les antigues tapieres (82).

Los romans continuaren la costúm ibèrica. Algunes torres foren millor construides, ab grans carrèus, com la que existeix en la parroquia del Coll (entre Llinars y Cardedèu). S'hi entrava, o bé per la finestra, a regular alçaria, o bé per amagada mina. Establiren complicat sistema de senyals, a semblança de la moderna telegrafía òptica (83).

Moviment de concentració en los poblats. — Al iniciar-se la conquesta romana, algunes tribus freturavan de capital murada o forta. La invasió romana precipità lo moviment de concentració, ab intensitat tan perillosa per l'invasor, que T. Semproni Gracus, aprés que hagué vençut als celtíbers, los féu sotscriure la obligació de no edificar noves ciutats, afegint-hi lo Senat romà una clàusula prohibint-los amurallar poblacions (84). Los íbers devallaren als plans y s'instalaren junt a les terres cultivables. Una vegada lo país se conceptuà plenament romanisat, la administració imperial permeté la concentració d'habitants en ciutats murades.

Lo començament de la romanisació s'assenyala en les monedes ibèriques, no ja ab la substitució dels caràcters ibèrichs per los romans en la època de Cèsar August, si que també ab determinades mutacions aduladores: lo llop, emblema local d'Ilerda, es transformat en lloba, çò es, en l'emblema nacional romà, quan encara conservava la llegenda ibèrica.

Guerres ibèriques: Cató (195 abans de J. C.) — L'estat general del país, contrari a la dominació de Roma, féu que hi vingués un personatge de talla: Marcus Porci Cató, famós per sa severitat (195 abans de J. C.) Tingué de vèncer fortes resistencies a Empories, ahont lo ilergeta Bilistage li féu acatament. Subgectats los *Bergistans,* se decretà un desarmament general de tots los íbers, del Ebre als Pyrinèus. Passà a guerrejar a la *Turdetania,* y al retornar-ne, se li sotsmeteren los *Sedetans, Suessetans* y *Ausetans,* sitiant la principal ciutat dels *Lacetans,* que guanyà ab una extratagema. La derrera acció fóu la presa de *Vergneum* (¿Berga?).

Sertori (81-72 abans de J. C.) — Seguiren-se noves lluytes en la Lusitania (152); en los pobles Arevacos, Gallaychs, Astures, etc. (151-132); la conquesta romana de les Balears (123); la invasió dels *Cimbris,* vinguts de la Germania y ocupant una porció del N. (112-100), etc. Ab elles los romans se

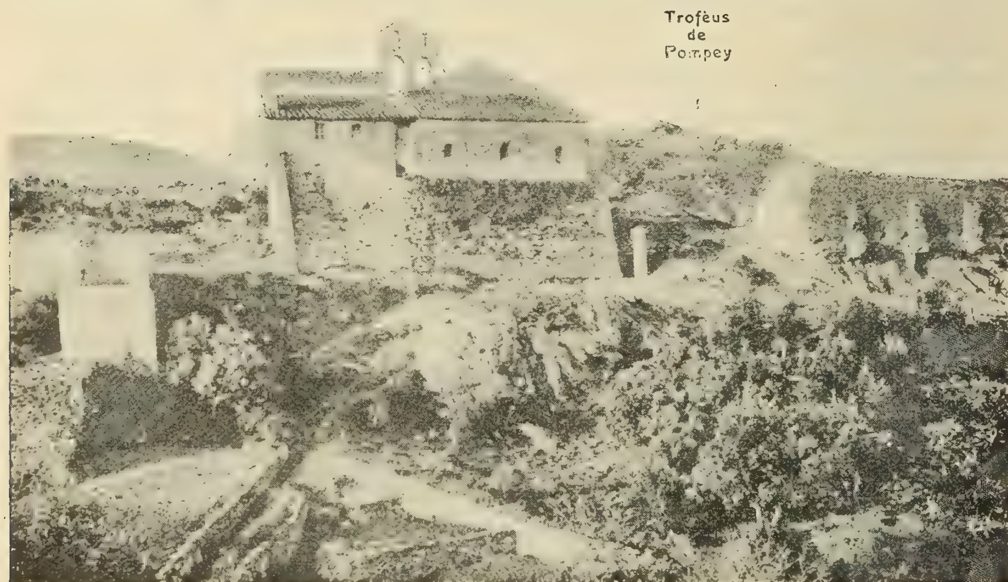
---

(82) A Catalunya encara se pot veure axís lo castell de Marmellà, y a Osca la interessant torra campanar de La Pertiguera, a punt de derrocar-se.

(83) Segons exposà en 1869 Foulon, a la Sorbonne de París, existiren al O. de França, torres rodones, quina forma interior implicava la existencia de palanques y rodatges, permetent executar senyals prou complicades, de les que parlan historiadors llatins. S'ocupa de les comunicacions òptiques romanes, lo *Bulletin de la Com. Archéologique de Narbonne,* 1894, primer semestre, pl. 137.

(84) Axís al puig Castellar mancan totalment les despulles arqueològiques romanes que-s troban junt a Badalona, hont, en cambi, no n'han aparegut d'ibèriques, lo que fa creure sía son successor. Altre tant pot dir-se de Calaceyt.

consolidaren, infiltrant en los íbers l'esperit de la Metròpoli. Un nou fautor vingué a completar la obra de romanisació: Quintus Sertori (81-72). Com a tribú militar, havía estat ja en la Península (97); la guerra civil entre Marius y Syla lo féu venir de Roma (81), alçant la bandera de la independencia ibèrica. Concentrà sa força en la Ilergecia; posà sa confiança en los *Ausetans*, constituits en sa guardia d'honor; en son principal centre, Osca, hi fundà institucions d'ensenyança y cultura, creà un Senat y introduhí tota la administració romana. La adhesió del país a sa persona, ocasionà grans mutacions en sentit romanisador, dividint la Hispania en dues provincies: la *Lusitania*, quina capital fóu *Ebora*, y la *Celtiberia*, quina capital fóu *Osca*. Los princi-

La vella *Clusa*, ahont s'alçà lo monument conegut per «Trofèus de Pompey»

pals càrrechs públichs eran confiats a romans. Un exèrcit de 14,000 hòmens, comanat per Perpena, li arribà d'Italia, aumentant sa força militar (77 abans Jesucrist).

Llavors lo Senat romà pretengué que Cneus Pompey Magnus disolgués lo séu exèrcit, ordre que tractà d'eludir, venint ab ell a combatre a Sertori (any 76). La guerra seguí ab varia fortuna, havent de rebre nous reforços de Roma, sense lograr dominar a Sertori. Una conspiració militar dirigida per Perpena acabà ab la vida de Sertori, essent mort a *Etosca* (85), y quedant Perpena de cabdill (72 abans J. C.) Pompey acabà ab la revolta, vencent y condemnant a mort a Perpena. La resistencia individual d'algunes poblacions fortes ibèriques, sigué fàcilment dominada (any 71).

(85) *Etosca* no-s pot dir corresponga a Aytona; millor se podrà adjudicar a *Ad-osca*, nom avuy trasmudat en *Adahuesca*, que porta una antiquíssima població del Somontano, situada en una altura.

Quan Cneus Pompey retornà a Italia victoriós de lluyta tan dificultosa, alçà en lo pas dels Pyrinèus *(Summum Pyrineum)* un monument commemoratíu conegut per *Trofèus de Pompey.* Ses runes estàn en lo lloch dit *La Clusa (Clausuræ* en temps passat) (86).

Guerres Pompeyanes (49 a 44 abans de J. C.) — A Italia, la guerra civil s' encengué novament entre Cèsar y Pompey, triomfant lo primer (any 49 abans de J. C.) Tres grans exèrcits de Pompey comanats per Afrani, Petreyus y Varron, obligaren a Cèsar a venir personalment a la península Ibèrica. Los dos primers són combatuts y vençuts a *Ilerda,* en les famoses operacions de siti, tan circumstanciadament descrites per lo propri Juli Cèsar (87) (49 abans de J. C.), essent-ho Varron a Cadix y quedant Cèsar ensenyorit de tota la Península (any 48 abans de J. C.)

Mort Pompey a Egypte (29 Setembre 48), son fill Cneus Pompey Magnus passà per la Mauritania a Hispania, a ajuntar-se ab son germà Sextus y mólts antichs partidaris que l' esperavan. Aquesta arribada y alguns fets subsegüents venen commemorats en monedes romanes, donant-li dictat d'*Imperator*. Pogué formar 13 legions, essent derrotat en la famosa batalla de Munda (17 Març 45), dirigida per lo propri Juli Cèsar (88), qui hagué de venir personalment a acabar aquesta guerra. Cneus, fugitíu, tingué de desamparar Carteya (badía d'Algecires); y perseguit activament, fóu mort en una cova de Lusitania (Abril de 45). Son germà Sextus reculli les despulles del famós exèrcit, refugiant-se en la *Lacetania.* Encara lográ formar una host, vèncer als romans y dominar en la Hispania Meridional, y a la mort de Cèsar (15 Mars 44) tornar a Roma a possessionar-se de son patrimoni.

Encunyacions de Cneus Pompey Magnus a Hispania

A y B - Al desembarcar, la Bètica li entrega una palma o li estreny la mà amistosament.—C - Pompey, la Bètica y la Tarraconense en estreta lliga.—D - Poch definit simbolisme pompeyà.

(86) En 1184 se li dóna nom de *portus Cluse* y en 981 de *malum Pertusum (Marca Hispanica,* columnes 1,379 y 925). Alart, Freixe y altres autors situan la *Clausuræ* romana y los trofèus de Pompey, en la riba dreta del Rom, que passa per son repèu. En la altura d' enfront, en l'estret passatge dels Pyrinèus dit Panisars, s' alçà l' altar de Cèsar, de que parla Dion Cassius *(Revue d' histoire et d' archéologie du Roussillon,* 1901, pl. 177).

(87) J. Cèsar: *De bello civili commentarii,* § LIX y següents.

(88) J. Cèsar: *De bello hispaniensi commentarii,* § XXXI.

Idea de la Iberia en lo segle II abans de J. C. — Al temps que les idees geogràfiques prenen consistencia, los autors no la tenen prou precisa respecte de la Iberia. Segons Asclepiades lo Myrleà, y Strabó, los escriptors més antichs nomenaren *Igletes* als primitius *Ibers,* ocupant una regió poch gran (89), essent los límits de la *Iberia* del ríu Ebre als Pyrinèus o del ríu Ebre al ríu Rhoyno, no expressant prou clarament sa opinió.

Polibi de Megalòpolis (qui visqué del segle III al II abans de J. C.), díu que la Iberia era tota la porció E. de la Península, dels Pyrinèus al Estret: emprò en altre passatge manifesta radicar en lo territori qui va dels Pyrinèus a Sagunto. L'Occident de la Península díu que «no té encara nom comú, per haver-se descobert recentment y estar habitat per gents bàrbres mólt popu-

MAPA DE LA PENINSULA tret de les histories de POLIBI DE MEGALOPOLIS per F. CARRERAS Y CANDI

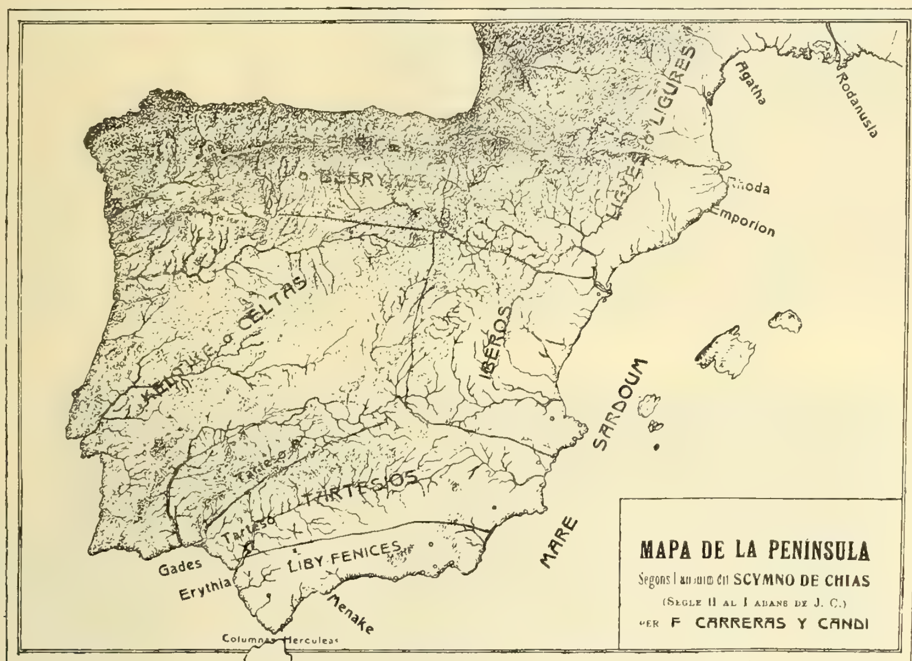
loses». Los Pyrinèus separan als íbers dels celtes y a Sagunto hi començava la Celtiberia. Entre l'Ebre y los Pyrinèus hi situa los *Ilergetes, Bargusis, Aerenosis* y *Andosins,* dels quals sols pot precisar geogràficament als *Ilergetes* y la ciutat de *Kissa.* Los *Bargusis,* alguns creuen poder posar-se a Balaguer; mes altres los situan, ab més verossimilitut, al Bergadà.

La Península segons l' anònim dit Scymno de Chíos (segles II al I abans de J. C.) — Scymno posa al Estret als *liby-fenicis,* després als *tartesis* y tot seguit als *íbers,* «demunt d'aquests llochs estàn los *Bébryces* o *Bébrykes* y després, cap avall en la costa, los *Ligyes* y les ciutats helèniques (90)». De

(89) Los *Igletes* de que parla Asclepiades, podrían correspondre-s ab los *Ilauragates,* de Hecateo.
(90) J. Alemany: *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos,* a. XIV, 1910, pl. 22.

manera que la part N. de la actual Catalunya, la ajunta ab tot lo S. de França, fins al Rhoyno, fent-ne un sol poble diferent dels íbers.

Divisió de la Península en Citerior y Ulterior (198 abans de J. C.)—Acabada la conquesta, los romans conceptuaren tota la Península com una sola provincia (218 a 199 a. de J. C.) En 198 se dividí en dues parts, dites Citerior y Ulterior, prenent l' Ebre com a terme de divisió. Lo territori entre aquest ríu, lo Cantàbrich, los Pyrinèus y la mar Mediterrània, fóu la Espanya *Citerior*, devallant aquest apelatíu del llatí *citra*, que equival a de la part d'ençà. Naturalment que Roma era lo punt de comparació. Tot lo restant composava la Espanya *Ulterior*, del llatí *ultra* o de més enllà, o més llunyà. Tarragona fóu la capitalitat y centre oficial de la Espanya Citerior.

L'art en la primera època romana.—Podèm classificar aquest art en dues categoríes: d'importació, que era la principal, y autòchton, que han donat en calificar d'ibèrich. Lo d'importació es degut al comerç y a la industria de Grecia y de Roma. No solzament importavan esculptures, ceràmica, vidres, cornalines, armes, guarniments y tot quant significava luxe y benestar, si que també no pochs materials de construcció, com ciments, pedres de colors per montar los mosàychs, marbres blanchs, etc. Aquest art d'importació, grech unes vegades, romà altres, y púnich al S. de la Península, exercí una evident influencia en lo país, produhint un art d'imitació, autòchton o ibèrich, contemporani de la dominació romana, però may anterior. D'aquí les monedes ibèriques, de barbra factura; les esculptures aytambé defectuoses, com les renomenades antefixes de Tarragona; algunes figuretes

de bronze; caxes o urnes cineraries de plom, abundants a Empories; infinitat d'obgectes de ceràmica grollerament ornamentada, que alguns autors de fama ja no-s llençan a calificar de prehistòrica sense grans reserves (91); algunes armes, com la llança curta y la rodella circular, indiscutiblement ibèriques (92), etc., etc. Aquest art ibèrich autòchton, contemporani del romà, ha motivat greus equivocacions, suposant-lo anterior a la seva dominació. Alguns monuments marcadament primitius, com les muralles del puig Castellar de la antiga *Betulo,* no les suposarèm anteriors als Scipions. La labor

Art romà d' importació: mosàych de Medusa a Tarragona (Segle I abans de J. C. al segle I de J. C.)

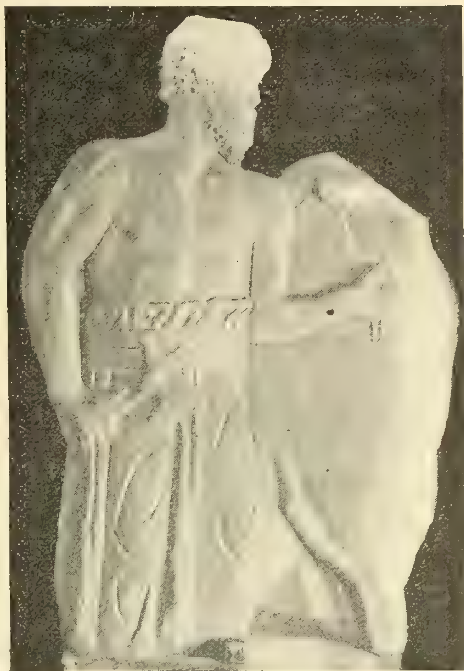

Art autòchton o ibèrich (segle I abans de J. C.): Antefixes trobades a Tarragona

(91) P. Paris en *Essai sur l' art et l' industrie de l' Espagne primitive,* vol. II, pl. 41, ab motíu d'uns vasos de Gerona. Aquesta obra està basada en les troballes del S. d' Espanya y serveix poch d' orientació als estudis d' art primitíu de Catalunya.

(92) Ho han mostrat les monedes imperials romanes al simbolisar a Hispania ab l' íber, concordant ab les grans estàtues de guerrers lusitans, armats de la rodella circular que aquell porta.

autòchtona té també los seus graus de rudesa que dificultaràn poder determinar ab seguretat una època de construcció. A *Tarraco*, l'indígena marcà sa labor personal, posant senyals ibèriques en los grans carrèus que treballava, iniciant la generalisada pràctica dels *llambarts* dels segles xii y xiii.

Art autòchton o ibèrich (segle i de J. C.)
Sacrificador: alt relléu trobat a Tarragona

Emblemes d'animals en los pobles ibèrichs.—Tant la numismàtica, com més d'una trentena de grans monuments de pedra representatius d'animals diferents, comprovan en nostra Península, que, les tribus ibèriques se distingirían ab emblemes que eran imatge, segons tota provabilitat, del obgecte natural que los hi prestava nom, ordinariament un animal. Los *Cerretans, Surdaons* y també *Ausa* y *Arcedurgenses* (Urgía), usavan d'un senglar, quin animal, segons Delgado (93), fóu emblema de la gent celta. Lo daufí abundà en llochs marítims com *Iluro*, y en riberes de grans rius, com *Hibera Ilergavonia, Icosa, Celsa, Jacca*, pretenent Delgado que simbolisa la raça tyrrènica, com també que la tonyina es símbol de la raça fenicia y l'elefant y la serpent tipos de races africanes. Los *Ilergetes* tingueren un llop, que se transformà en lloba durant l'imperi romà. Per aquest istil trobèm altres pobles. Si los antichs pobles d'Amèrica y avuy los indígenes africans resultan donats al *totemisme* (94) res té de particular la fona-

Art autòchton o ibèrich: Urnes cineraries de plom

(93) Antoni Delgado: *Nuevo método de clasificación de las medallas autónomas de España*, v. i, pl. 161.

(94) Es exemple de *totemisme* contemporani, lo Senegal. Allí, del caimàn en senegalès, ne pren

mentada presumpció, de que en nostres primitius íbers, existís un fet comprovat en la infantesa de totes les civilisacions.

La simbòlica llança. — La punta de llança com a símbol ibèrich, apar, no solzament en les monedes de *Cose* y de *Laye,* y en les què simbolisaren la *Hispania* durant los primers emperadors romans, si que també en làpides de Calaceyt. Lo cabdill Salòndico *(celtiberorum dux)* fingí possehir una sobrenatural llança de plata, ploguda del cel.

Falta de grans monuments ibèrichs. — No existexen aquí los monuments de pedra representatius d'animals (bous, onsos, llops, senglars, cavalls, elefants) que tant caracterisan aquesta esculptura indígena a Portugal, Castella, Andalusía y Biscaya (95). Los vells murs de Tarragona y Gerona (mal calificats de cyclòpichs o proto-egypcis (96), no esguardant a que contenen caràcters ibèrichs), repetím que-ls creyèm, com Emili Morera, dels romans.

Moneda ibèrica (any 210 abans de J. C. al 41 de J. C.)—Es opinió general, que començaren les encunyacions autòchtones després de la dominació romana. Afalagant l'esperit nacional, les primeres monedes se feren en caràcters ibèrichs. Portaren lo nom del poble o ciutat que les encunyava, y alguna vegada lo dels magistrats que hi intervingueren. Per excepció era indicat lo valor ab punts o ab notes numèriques. En plena dominació romana, nostres monedes foren imitació servil de les de Roma. La indicació del nom de la localitat, donava a entendre que son ús se restringía al poble que les encunyava. D'aquí les concordies, lligues de poblacions o *omonoyes* entre dues ciutats, emetent un numerari comú, facilitant lo comerç. Les encunyacions resultan variades y nodrides en los pobles de la costa, escassejant a mida que s' endinzan per la Iberia, y cessant totalment al arribar als pobles asturs y galàychs. Al costat d' aquestes encunyacions locals hi han les merament romanes, fetes primerament per families consulars durant la època de la República (97) y més tart, en l' Imperi, en nom de la Península o del séu exèrcit.

Simbolisme del exèrcit romà d' Hispania, en una moneda d' Hadrià

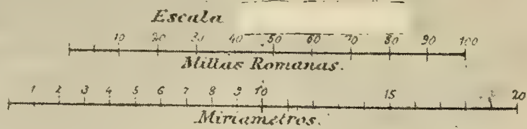
nom la tribu dels *Bamba;* los *Diaro,* del lleó; los *Dialo,* de la perdíu; los *Keita,* del hipopòtam; los *Taraose,* de la pantera, etc., y quiscún d' ells refusa menjar la carn dels *seus parents.*

(95) Se-n portan registrats més de trenta. Villaamil y Castro *(Pobladores, ciudades, monumentos y caminos antiguos del Norte de la provincia de Lugo,* publicat en *Boletín de la Sociedad de Geografía de Madrid,* Agost de 1878), sustenta la hipòtesi d' ésser monuments geogràfichs relacionats ab los sentiments relligiosos de les tribus que-ls erigían. «En los puntos de frontera, especialmente donde tocaba en camino romano, cada tribu, al fijar los mojones y términos (año 27 de Cristo), hizo alarde y ostentación de los símbolos y enseñas con que se diferenciaban de las otras gentes». (Fernández Guerra: *Discursos de recepción,* etc., *de Eduardo Saavedra).*

(96) Los germans Siret los arriban a suposar del any 2000 abans de Jesucrist.

(97) Solían commemorar autoritats y families romanes, com lo procònsul Caius Annius (any 81 abans J. C.); Quintus Antoni Balbus, pretor de Mari a Espanya durant la guerra de Syla; al pretor de la *Ulterior,* Claudius Unimanus (any 148 abans de J. C.); al propretor Publi Lentulus (any 58 abans de

MAPA
DE LAS MONEDAS CON LEYENDAS IBERICAS acuñadas EN LA ESPAÑA CITERIOR
FORMADO
CON ARREGLO A SUS ULTIMAS INVESTIGACIONES GEOGRAFICO-NUMISMATICAS
POR
J. ZOBEL DE ZANGRONIZ.
1880.

Nota: Se ha adoptado la letra romanilla para escribir los nombres derivativos de pueblos ó jentes trasmitidos por textos ó monumentos y la cursiva para designar los modernos cuyos nombres antiguos se ignoran.

Reproducció del interessant mapa numismàtich de la Espanya Citerior d' En Zobel de Zangroniz

A. Martín, Editor

OCEANUS CANTABRICUS
GALLIA ULTERIOR
AQUITANIA
NARBONENSIS
MONTES PYRENAEI
IBERIA ULTERIOR
MARE IBERICUM
Narbonenses
Perpignan
Indigetes
(Emporiae)
(Rhode)
Orgia
Aesonenses
Orretani
Gerundenses
Ausetani
Atanagienses
Iessonenses
Fl. Sicoris
Fl. Rubricatus
Ilurconenses
Laietani
(Barcino)
Ilergetes
(Sigarra)
Taitolaietes
(Tolobis)
Cessetani
(Cissa)
Cesselani
(Tarraco)
Ilerdenses
Salaurenses
Osicerdenses
(Hibera Dertosa)
Fl. Hiberus
Lagnetani
Celsenses
Octogesenses
Saldubenses
Gallicenses
Sessarienses
(Tolosa)
(Osca)
Fl. Gallicus
Segienses
Iaccenses
Turiasenses
Easonenses
Iursenses
(Pompelo)
Ottanialenses
Velienses
(Suissatio)
(Deobriga)
Fl. Hiberus
Libienses
Alavadenses Varienses
Segisamonenses
Calagurritani
Titti
Verones
Cascantini
Turiasonenses
Caravenses
Alavonenses
Bursavonenses
(Numantini)
(Segontia)
Nertobrigenses
Volucenses
(Clunia)
Uxamenses
Fl. Durius
Bilbilitani
Arguelenses
Arcobriga
Damanitani
Segontienses
Laxtenses
Caesadenses
Istamenses
Carenses
Iessitani

Classificació de les ciutats ibèriques segons la numismàtica.—En les encunyacions ibèriques s'observa influencia grega en la regió Emporitana. En les comarques ilergètica, cosetana y extrém NE. de la saguntina, aytambé s'hi nota uniformitat. Partint d'aquestes orientacions, Zobel de Zangroniz (98) ordenà les ceques ibèriques. Tota la part Septentrional de la Península, la subdividí en 5 districtes, que titulà *Oscense* (99), *Pompelonense, Turiasonense* y *Calagurritano*. La regió Oriental la subdividí en 4 districtes: *Emporità, Tarraconense, Ilerdense* y *Saguntí*. Al districte Emporità hi situa los pobles ibèrichs de la part francesa, çò es, dels departaments dels Pyrinèus Orientals, Ariège y Alt Garona, y la part empordanesa, des de la esquerra del Ter als Pyrinèus. Figuran en ell los pobles *Neronenses* (Narbona), *Pyrpinienses* (Perpinyà), *Tuisenses* ¿?, *Selonenses* ¿?, *Brigantienses* ¿?, *Ethruthruetes* (¿Gerona? ¿Roda?), *Indigetes* (Indika o Emporion), *Arcedurgenses* (100) (gent desconeguda, aliats dels *Ilerdenses*), *Adogletes* ¿?, *Icorgletes* ¿?, *Togorienses* ¿?, *Sergarienses* (¿seràn *Segarrienses* o de *Sigarria*?).

Lo districte Tarraconense lo forma ab los pobles de la dreta del Ter, part alta de la provincia de Lleyda, tota la de Barcelona y la de Tarragona fins prop del Ebre. Li assigna los pobles que representan les monedes següents: *Gerundenses* (Gerona), *Orretanos, Aiarilcaduenses* ¿?, *Auxenses* (*Ausa*, Vich), *Ausetanos* ¿?, *Iaitolaietes* (segurament *Laitolaietes* ¿?), *Arcedurgenses* (*Orgia*, Sèu d' Urgell), *Esonenses* (*Æxo* o Guissona), *Laietanos* (*Barcino*, Barcelona), *Cesetanos* (*Cosetanos*, Tarragona), *Cessetanos* (de *Cissa* o *Kissa*, Isona) (101), *Iessonenses* (*Iesso, Iessolís* o Guíxols), *Iaitolaietes* (*Lartolaietes* o *Tolobis* en la costa del Penadès), *Masonenses* ¿?.

Lo districte *Ilerdense* ve a abarcar les terres planes de les provincies de Lleyda y Tarragona, Osca, Çaragoça y Terol. Hi situa Zobel les encunyacions *Ilerdenses* (Lleyda), *Ildugoitanos* ¿?, *Salduienses* (*Salduba* o Çaragoça), *Sethitanos* (seràn *Suessetanos*?), *Celsenses* (*Celsa*, Velilla d'Ebre), *Lagneta-*

Jesucrist); al cònsul C. Coelius Coldo (any 95 abans de J. C.); a Q. Fabius Aemilianus, qui combaté a Viriat en la *Citerior* (any 145 abans de J. C.); a les famoses guerres de Pómpey. Del exèrcit romà a Hispania n'hi ha una mólt interessant d'Hadrià (24). Dels primers emperadors s' ha de colocar en primer terme les d'Hadrià, durant la seva estada a Hispania, seguint-los-hi les de Galba, altament característiques per presentar-nos ab insistencia la pau o amistat de la Gallia y la Hispania, ab los trajos dels dos paissos; la d' Aelius, acabant en Antoninus Pius les que-s consideran com d' Espanya dintre d' aquesta primera època del Imperi.

(98) Zobel de Zangroniz: *Estudio histórico de la moneda antigua española, desde su origen hasta el imperio romano*, publicat en *Memorial numismático español*, vols. IV y V, 1880.

(99) Pertanyen al districte *Oscense* los següents pobles: *Celsitanos* (Osca), *Jaccetanos* (Jacca), *Sessarienses* (*Tolosa* o *Labitolosa* o *Flavitolosa*, avuy La Pobla de Castro), *Gallicenses* (*Gallicum* creu puga ésser Zuera, però més aviat *Gallica Flavia*, axò es, Fraga), *Segienses* (Segía).

(100) *Arce*, ciutadela; *durgenses*, d' *Orgia* (Urgell). Aprés los situa en lo districte Tarraconense.

(101) Les tres ceques celtibèriques de *Aeso, Yesso* y *Cissa* o *Kissa*, portan la major confusió entre los numismàtichs. Creuen los Srs. de Zangroniz y Pujol y Camps, que *Aeso* es Isona, mentres Botet y Sisó díu correspondre a Guissona. *Cissa* o *Kissa* o *Cesse* per Zobel es Guissona y per Botet es Isona. En cambi, per Pujol y Camps, *Yeso* es Guissona (*B. A. H.*, vol. v, pl. 29, y *Diario de Barcelona* del 6 Desembre 1905). *Yeso* o *Yesolis* o *Yécsolis* pot ésser també Sant Felíu de Guíxols.

nos ¿? (Lagni?), Alavonenses (Alavo o *Allobone), Octogesenses (Octogesa* o Mequinensa), *Osicerdenses (Osicerda).*

Lo districte quart o *Saguntí,* abarca los pobles de les provincies de Castelló de la Plana y Valencia. Hi situa les monedes dels *Ilduronenses,* que no vol sían de *Iluro* (Mataró), sinó de *Ildum,* que creu Alcalà de Xisvert. Les troballes d'aquestes monedes a Mataró (102) demostran que s'equivoca Zobel. Lo treball de Zobel, mólt apreciable, s'ha de rectificar.

Administració romana. — Ab aquesta, tant o més que per les armes, establí Roma la seva dominació. A la conquesta territorial seguía l'estudi de la geografía, població y riquesa; hi traçavan o aumentavan les víes de comunicació, marcant les distancies de mil passes per columnes miliars.

En lo regnat d'August se practicà la medició de tot l'imperi, alçant a Roma una gran carta mural del món romà, que serví de fonament als *Itineraris* fets a utilitat dels administradors y militars que necessitavan viatjar.

Mes la activitat històrica y política dels pobles ibèrichs se confón des d'ara ab la historia y les llegendes dels Scipions, Aníbal, Sertori, Pompey, etcètera. L'element ibèrich no mereix la menor atenció dels escriptors romans, perdent-se tota sa originalitat en lo major oblit.

Organisació de la administració romana.—Fóu més militar que civil, en aquesta primera època, a causa de les continuades guerres. S'adreçà: 1.er, a privar de tot mitjà de lluyta al element indígena; 2.n, a afavorir la acció del exèrcit romà y estimular-lo, procurant sa permanencia en lo país, enganxant per mólt temps als soldats, fundant colonies militars (103), extenent la xarxa de les víes militars, segons parlarèm aprés. En lo primer extrém consignarèm la traslació de lloch de poblacions ibèriques naturalment fortes, y lo derrocament de muralles.

Exèrcit.—L'exèrcit romà tenía un sol cap, que era axís meteix lo governador general del país sots nom de *procònsul* y de *propretor.* Tenía atribucions un tant arbitraries que-s precisaren després de la destrucció de Numancia, per una lley orgánica especial del Senat romà (any 112).

L'exèrcit, format primerament de *legiones* de ciutadans romans, evolucionà admetent soldats no ciutadans o *auxilia.* Lo temps del servey fóu per los primers de 20 anys y per los segons de 23 o 25. En èpoques anormals s'organisavan milicies municipals y provincials formades per tropes irregulars ciutadanes. Les localitats ahont s'assentavan les legions (ciutats o campaments), adquirían gran importancia per lo moviment comercial que motivavan, convertint-se, no pochs campaments, en veritables ciutats. Ab les tropes veteranes se fundavan les colonies.

---

(102) Pellicer y Pagés: *Investigaciones históricas sobre la antigua Iluro.*

(103) August, en son testament (apartat XXXVIII), díu que ell ha establert a les dues Hispanies, colonies militars.

L' exèrcit d' Hispania jugà son paper en les vicisituts del Imperi, honorificant-lo una moneda d' Hadrià. Ell fóu l' àrbitre del poder suprèm, adjudicant-lo a qui millor li semblava, com féu ab Aelius, commemorat en una moneda hispana y ab Erennioni, qual nom consigna una làpida barcelonina. En aquest exèrcit fóu la més alta autoritat lo *Rector Hispaniæ magister militiæ*, també dit *Magister militum Hispaniæ.*

August, primer emperador, vé a Tarragona (27 abans de J. C.) — Octavi August, nebot y herèu de Cèsar, constituint ab Antoni y Lèpidus un govern imperialista, sapigué desfer-se de sos dos companys y quedar sol Cèsar y Emperador de Roma (30 abans de J. C.) Les provincies d' Hispania són repartides entre lo Senat y l' Emperador, passant a aquest la Tarraconense. D' aquí que se-n vingués a Tarragona, des de hont procurà reduhir als Càntabres. S' hi estigué més d' un any (27 abans de J. C.) Afavorí no poch lo creximent de nostra ciutat, lo veure-s convertida per tan llarga temporada en capital del Imperi.

Segona divisió administrativa en tres provincies (27 abans de Jesucrist). — L' emperador August cambià la divisió administrativa de la Península, subdividint en dues la *Ulterior* y modificant accidentalment nostra *Citerior*. A més cambià la designació, per manera que la *Citerior* fóu dita *Tarraconense* y les altres dues provincies se denominaren *Bètica* y *Lusitania.* La *Tarraconense* abarcà des de lo ríu Ebre al cap de Gata y La Corunya, axò es, totes les costes septentrionals del Atlàntich y una petita part de les occidentals. Lo límit N., immediat a la Narbonense, més que al ríu Tech s' ha de situar al cap de Cervera.

Subdivisió de les provincies y administració municipal.—Les provincies se dividían en convents jurídichs, axò es, grans circumscripcions pera la administració de justicia. Les poblacions tenían diferentes categoríes o privilegis: les *colonies* disfrutavan de les lleys romanes, los *municipis* de drets més limitats, les poblacions *estipendiaries* estavan afectes a tributacions més oneroses, com a punició per haver resistit als romans. Les ciutats tenían les *curies* o concells, dirigides per *duumvirs* o batlles o *quatuorvirs,* inseguint les pràctiques y lleys romanes. Cuydavan aquests de la administració municipal, mitjansant un concell administratíu *(Comitia duumviris)*, feyan justicia y capitanejavan les hosts ciutadanes. Usualment lo càrrech durava cinch anys *(quinquenalis).* Los *ediles* tenían les funcions de policía. Existía lo gran concell municipal *(curia)* dels *decuriones,* essent sos acorts *(decreta decurionum)* obligatoris. Eran individuus del concell los *cives* o vehins; més tart ho foren també los *incolas* o domiciliats, essent-ne sempre excloits los *hospites* y *adventores,* axò es, los tranzeunts. Com oficials d' ordre inferior, encarregats de serveys especials, trobàm los *Præfectus urbi in pondere* per revisar pesos y mesures; *Præfectus murorum*, o *viarum,* o *iure dicundo,* creat per los decurions; *Ludi magistri* (director dels jochs); funcions especials urbanes, distri-

buides entre los *Triumvirs*, *Quatuorvirs* y *Decemvirs*, axò es, entre los alts magistrats municipals, com v. g., *Quatuorvir viarum curandarum*, *Triumvir monetalis*, *Triumvir capitalis*, *Decemvir stilitibus iudicandis*, etc. Com oficials menors hi havían los secretaris *(scribæ)*, nuncis *(praeco œdilium* y *praeco duumviri)*, agutzils *(lictores)*, missatgers o saigs *(viatores)*, flautistes *(tibicen)*, etc.

Per millor romanisar lo territori, formavan les ciutats, un nucli merament romà, al que s'hi anexionavan les poblacions indígenes vehines, tenint, los habitants d'aquestes, lo caràcter d'*incolas*, y radicant en los primers la plenitut dels drets ciutadans. A més tenían a Roma un delegat o representant (*patronus*) pera defensar-les prop del Senat o del Emperador.

Dintre les ciutats existían les diferencies de classes motivades per la riquesa o les condicions personals dels ciutadans. Axís hi havían los *patricis* y la *plebs* o *plebeys*, los magistrats, sacerdots, artistes y obrers dedicats a trevalls manuals.

Segona època - Plena romanisació (14 a 306)

Hispania. — Qui primer ha empleat lo nom d'*Hispania* pera designar nostra Península, ha sigut Strabó. Mela y Plini diuen *Hispania* o *Hispaniœ* en plural. En avant lo nom *Iberia* se pert totalment, com ho mostran les làpides posant sempre P. H. C. *(provincia hispania citerior)*, may cap I *(Iberia)*. Se vol que *Hispania* sía sinònim d'*Hesperia*, sense cap fonament (104). Alemany creu que *Hispania* vé de la ciutat *Hispal* (Sevilla), com *Iberia* y *Bètica* vingueren dels rius *Iber* y *Betis* (105). Una antiga hipòtesi pretén que *Hispania* devalla del hebrèu *span*, que vol dir conill.

Es interessant observar que axís com los autors grechs o anteriors al Imperi romà feyan començar la *Iberia* al ríu *Rhodanum* (106), los llatins may fan passar la *Hispania* més enllà del cap de Cervera.

Simbolisació d'Hispania. — La primera que trobàm es la d'un cap de dona denotant tristesa (a), que no té caràcter de cap mena (107). La simboli-

---

(104) Abraham Hortellius, en sa *Cosmographia*, díu «Hesperia seu Hispania ab Hespero Stella», com si provingués del planeta Venus. Plini deriva lo nom *Hispania* dèl déu *Pan*.

(105) Alemany suposa que axís com *Iberia* fóu una regió de la Península, qual nom s'extengué a tota ella a mida que la anaren conexent, succehí lo meteix ab lo d'*Hispania*. Y al abarcar-là tota, ho féu acusant en la seva forma la pluralitat de parts, o sía, la pluralitàt d'Hispànies o de regions que portaren dit nom, una originariament y ab proprietat, altres per metàfora y sinonimia. Fixant-se ab que no apar en los geògrafs fins a la dominació romana, y que en la regió hont hi establiren sa primera colonia, hi ha una ciutat importantíssima del meteix nom, *Hispal* (Sevilla), creu poder-se deduhir que lo nom *Hispania* ho fóu originariament de la regió més tart dita *Bètica*, prenent-ho del ríu *Betis*.

(106) Afegím a lo aquí consignat, que Eschylus coloca lo ríu *Eridanum* (que-s creu correspondre al Rhoyno) en la *Iberia*.

(107) Lo primer simbolisme d'*Hispania* es lo del rigorisme o punició, aludint a alguna de les guerres de la República Romana a Hispània. La efigie de dona ab vel y cabells desordenats y solts, denota tristesa. En lo revers, lo feix, la destral y un personatge senyalant la àguila romana, completaràn la representació del rigorisme. S'atribueix a la familia Postumia (a).

Simbolisació d' Hispania en los primers temps de la romanisació de la Península

a, Tristesa y rigorisme.—b, c, d, Matrona turrita.—e, f, g, h, i, k, Matrona ab branca de llor.—d, f, h, k, Lo simbolisme del conill o *span.*—l, m, n, o, p, q, L' íber ab son armament ibèrich d' escut redó y espones.

sació més generalisada ha estat la de matrona *turrita* o ab corona de torres, que comença a figurar en les encunyacions monetaries de Carteya (108) y se veu en quatre monedes commemoratives de la estada y guerres de Pompey (109) (veja-s pl. 801), en tres dels emperadors Galba (b), Hadrià (c), Antoni Pius (d) y en altres. Aquest simbolisme sembla tret de la *Bètica,* més aviat que de la *Tarraconense.*

S' ha representat també ab una matrona que no du res al cap y recolzada en actitut de repòs; mentres que en la mà aguanta una branca de llor, l' altre braç descança, ja en una cadena de montanyes (los Pyrinèus) (e, f, g), ja en abundant manantial (l' antich *Iber?)* (h). S' hi sol afegir lo conill que en hebrèu es *span,* v. g., les monedes d' Hadrià (d, f, g, k). Aquest emperador, qui commemorà en les monedes los seus viatges a totes les provincies del Imperi, no podía dexar d' aludir-hi a sa anada a Hispania, d' ahont era originari. Y en la moneda hont aquesta Provincia li dóna la benvinguda o es amparada per ell, hi està representada per la propria matrona, tenint una branca de llor (g, j, k).

Fóu també corrent representar la *Hispania* ab figura d' íber, home o dona, caracterisat per dues *espones* o llances curtes y escut redó; com està en monedes ibèriques de *Iligona,* y en altres d' August (l), Galba (m, n, o), Vitelius (p) y Vespasià (q).

Noves geogràfiques consignades per Strabó (segle I de J. C.) — Strabó, qui morí als primers anys del regnat de Tiberi, suposa a *Iberia* la forma de pell de bou estesa, quin coll correspòn a la Cèltica, voltant-la la mar Interior fins les Columnes d' Hèrcul y seguidament l' Atlàntich. Fa començar la Galia Narbonesa en lo temple de *Venus Pyrenea,* no lluny de *Veneris portu* (Portvendres), y per los Trofèus de Pompey (Bellaguarda), seguía la cordillera pyrinenca. Díu que la Iberia en la major part de sa extensió no es habitable; del ríu Ebre als Pyrinèus hi suposa haver 1,600 estadis. Passat aquest ríu hi residían encara uns pochs *Edetans*, y a continuació ocupavan lo restant la nació dels *Indigetes,* dividits en quatre tribus, que no anomena. Més avant retràu als *Leetans* y *Lartolaetes,* com si-n fossen dues d' elles.

De Tortosa a Tarragona no hi havía cap port utilisable, al revés de lo que esdevenía de Tarragona als Pyrinèus, que-n tenía d' excelents en bones y fèrtils comarques. Detalla *Emporion* colonia de *Massalia* y *Rhodope* o *Rhode,* petita localitat colonia dels emporitans, a la que alguns suposan fundada per *Rhodios.*

La administració romana al temps de Strabó (primers anys de la Era Cristiana).—Quan Strabó escrivía sa obra, unes provincies estavan assignades

---

(108) *Carteya* serà la *Tartesia* dels grechs, colonia púnica en la badía d' Algecires.

(109) En les monedes A y B de la plana 801, s' ha cregut que representa a Pompey donant la mà a la *Bètica,* y en les C y D a Pompey ab la Bètica y la Tarraconense (Delgado: *Clasificación de las medallas autónomas de España,* vol. III, pl. 457).

al poble y senat romà y altres al príncep. La *Bètica* corresponía al poble, qui hi enviava un pretor, ab un cuestor y un legat. Lo restant de la Península pertanyía al Cèsar, qui hi trametía dos legats, lo pretori y lo consular. Lo pretori, qui tenía ab ell un altre legat subordinat, administrava la *Lysitania;* lo legat consular governava tot lo restant de la Península y per tant nostres costes mediterrànies. Tenía a ses ordres tres legions y tres legats subalterns, dels quals, un ab dues legions custodiava la part N. del Duero, que abans se nomenà *Lysitania* y al present *Callaica,* y la part montanyosa ocupada per Asturs y Càntabres. Lo segón legat subaltern del consular, vigilava la restant

part montanyosa dels Càntabres als Pyrinèus; y lo tercer tenía a son càrrech l' interior, habitat per gent pacificada y per axò titolats *togats*. Aquests eran los *Celtíbers* y tots los *Ibers* d' una y altra ribera del Ebre fins a la mar. Lo legat consular invernava ja a Tarragona, ja a Cartagena, y viatjava durant l' istíu, estudiant les comarques. Los procuradors del Cèsar eran oficials del ordre eqüestre, qui administravan lo diner pera les necessitats dels soldats.

Descripció geogràfica de Mela (any 40 de J. C.) — Mela, fill de la *Bètica* de Tingentera, díu ésser la Hispania territori abundant d' hòmens, cavalls, ferre, plom, coure, plata y or y mólt fèrtil. Fà termenar la Galia en lo cap de *Cervaria,* aprés de *Portus Veneris*. Al començar la Hispania hi han los rius *Ticis* junt a *Rodha* y *Clodiano* junt a Empories; lo mont de Júpitre «a quines eminents roques, opostes al Ponent, que de tant en tant s' enlayran com a grahons, ne diuen escales d' Aníbal.» D' aquí fins a *Tarraco,* hi han les petites

poblacions de *Blanda, Eluro, Baetulo, Barcino, Subur* y *Tolobi* y los petits rius dits *Baetulo*, junt a la montanya de Júpitre; *Rubricatum*, en la platja de *Barcino*, y *Maius*, entre *Subur* y *Tolobi*. *Tarraco* era la ciutat més opulenta, passant aprop séu lo ríu *Tulcis*. Lo gran *Iber* passa per *Dertosa*.

Descripció de la Costa
per MELA (any 40)

Convents jurídichs Tarraconense y Cesaraugustà. — Dintre de aquests dos convents jurídichs s' hi troban totes les poblacions que avuy són de Catalunya. De les divisories que, dels propris convents, nos suministran los erudits arqueòlechs Hübner y Delgado, lo primer està més d' acort ab Strabó, situant la terra dels *Ilergetes* en lo convent Cesaraugustà (110). Delgado en cambi posa a *Ilerda* capital de la *Ilergecia*, dintre del convent Tarraconense (111).

Noves geogràfiques de Plini (any 78 de J. C.)—En sa «Historia Natural», Plini, al tractar de geografía, explica que la *Tarraconense* venía a ésser la metexa *Citerior* de la primera divisió poch modificada. *Mare Ibericum* era lo del Ebre als Pyrinèus. De *Murgi*, al ríu *Sucro* (Xucar) hi situa la *Edetania*, que fà arribar al ríu *Udiva* o *Uduba*, ahont començan los *Ilergaons*. Del ríu *Iber* als Pyrinèus hi situa la *Cosetania*, lo ríu *Subi* y *Tarraco;* los *Ilergetes* ab sa ciutat marítima *Subur* y lo ríu *Rubricatum* ahont començavan los *Laletans;* tot seguit los *Indigetes;* al peu dels Pyrinèus los *Ausetans* y *Lacetans*, y en dites montanyes los *Cerretans* y aprés d' ells los *Vascons*. Consigna en

(110) Hübner, en lo *Corpus inscriptionum*, posa dintre del convent Cesaraugustà les següents poblacions de la Ilergecia: Osca, Boletum (Boltanya), Labitolosa (Pobla de Castro), Ilerda, Celsa (Velilla). Posa en lo convent Tarraconense: Valentia, Civitas Edetanorum (Liria), Saguntum, Segobriga, Dertosa, Tarraco, Yesso (Guissona), Aeso (Isona), Sigarra (Prats de Rey), Aquæ Calidæ (Caldes de Montbuy), Egara o municipium Flavium (Terrassa), Barcino, Betulo, Vicus Ausetanorum? (Vich), Gerunda y Emporie.

(111) Delgado afirma que acudían al convent Tarraconense «los *Cerretans*, *Indigetes*, *Ausetans*, *Lasetans* (Laietans), *Ilergetes*, *Ilergaons* y partida dels *Edetans*, essent les poblacions més importants d' aquesta demarcació, *Ausa*, *Aquæ Calidæ*, *Antistiana*, *Ascerris*, *Aesona*, *Anabis*, *Athanagia*, *Bœcula*, *Barcino*, *Blanda*, *Baetulo*, *Biscargis* o *Bisgaris*, *Cissa*, *Seissa* o *Stissa*, *Deciana*, *Dertosa*, *Emporiæ* o *Emporium*, *Egossa*, *Fines*, *Gerunda*, *Hibera* o *Ibera Ilercavonia*, *Indiga* o *Indica*, *Iuncaria*, *Iluro*, *Ilerda*, *Llivia*, *Orgia* o *Urcesa* dels *Ilergetes*, *Rhoda* o *Rhode*, *Sebellunum*, *Subur*, *Tolobis* y *Urdura*.»

GALLIA
NARBONENSIS
PYRENÆUS
MONS
VASCONES
JULIANI
CERRETANI
AUGUSTANI
TROPHEUS
POMPEI
PYRENÆA
VENUS
ONENSES
R. TICHIS
EMPORIE
R. ALBA
LACETANI
BÆCULO
INDIGETES
NENSES
GERUN
DENSES
TEARI
EDETANI
AUSETANI
OSCENSES
GESSORIENSES
AQUICALDENSES
R. LARNUM
BLANDE
REGIONIS
VESCITANIÆ
REGIO
LALETANI
ILURO
ILERGETUM
SICORIS FLUVIUS
ILERDENSES
BETULO
BARCINO-FAVENCIA
R. RUBRICATUS
IBERICUM
R. IBERUS
SUBUR
COSSETANI
TARRACO
R. SUBI
MARE
ILERGAONUM
DERTUSANI
R. IBERUS
REGIÓ NE. DE LA
HISPANIA TARRACONENSE
Segons PLINI (Any 71 de J. C.)
PER F. CARRERAS Y CANDI
ALBERT MARTÍN - Editor

GALLIA
NARBONENSE
MONS
PYRÆNEIS
JULIA LIBICA
VENERIS FANUM
CERRETANI
INDIGETI
RHODE
R. CLODIANUM
EMPORION
R. SAMBROCA
ILERGECIA
ERGA
ORGIA
BERGIDON
OSCA
BOURTINA
ZOCCOSA
CELSA
BESEDA
BAECULA
SEBENDUNUM
CASTELLANI
AUSETANI
AUSA
GERUNDA
AQUÆ
CALIDE
BACASI
YESO
CERESO
ASKERRIS
UDURA
BASSI
EGOSSA
BERGUSIA
GALLICA FLAVIA
ILERDA
TELOBIS
JACCETANI
SETELSIS
ANABIS
LAIETANI
BLANDA
ÆLURO
PROM LUNARIO
BŒTULON
BARCINO
RUBRICATA
R. RUBRICATUS
AESA
CELTIBERI
COSETANI
SUBUR
MARE
TARRACO
KARCHEDON
PALLAIA
BISCARGIS
TIARIULIA
THEAIA
ADEBA
ZIGARRA
DERTOSA
BALLEARICUM
EDETANI
ILERCAONUM
R. IBER
PROM. TENEBRIUM
REGIÓ NE. DE LA
HISPANIA TARRACONENSE
Segons CLAUDI PTOLOMEU
(Segle II abans de J. C.)
PER F. CARRERAS Y CANDI
ALBERT MARTÍN - Editor

la costa: *Barcino* apodada *Favencia*, *Bœtulo*, *Iluro*, lo ríu *Larnum* (Tordera), *Blanda*, lo ríu *Alba* (¿?), *Emporie* y lo ríu *Tichis* (lo Tech?).

Entre los 43 pobles notables de Tarragona (112), consigna com de ciutadans romans *Dertusani* y *Bisgargitani;* llatins *Ausetani*, *Cerretani*, *Edetani*, *Gerundenses*, *Gessorienses* y *Teari;* y estipendiaris, los *Aquicaldenses*, *Onenses* y *Bœculonenses*. *Ilerda* díu era de la raça *Sardonum* (113).

Que díu de nosaltres Ptolomeu (segle II).—Claudi Ptolomeu, matemàtich d' Alexandría, situa la Península terminant en los Pyrinèus, en les mars *Baleàrica*, *Ibèrica* y pas d' Hèrcul, fins la mar Exterior, l' Occeà Occidental y l' Occeà Cantàbrich. La divideix en tres provincies. Detalla la *Tarraconense*, consignant-ne 275 ciutats y 57 gens o pobles.

Les noves que dóna, les continuarèm seguidament al descriure los pobles ibèrichs. Es l' autor a qui més deu la geografía y al meteix temps lo més exacte en ses afirmacions. D' aquí la seva justa y universal fama. Després de Ptolomeu se pot prescindir dels geògrafs, que, dedicats a una copia ridícula, res de nou consignan, y més encara, desfiguran coses conegudes.

Tribus o nacions ibèriques al començar la dominació romana.—Se fà dificultós precisar les tribus, nacions o regions que constituían la població indígena de nostra terra. Determinats noms no-s poden establir; tals són los dels *Bargusis*, *Aerenosis* y *Andosins* de Polibi de Megalòpolis; los *Lartoleetes* de Strabó; los *Fitans* (114) de Plini, etc. Los pobles qual indubitable existencia ve controlada per més d' un autor, permetent situar-los exactament y fins conèxer-ne alguns caràcters, són: *Indiketes* o *Indigetes*, *Ausetans*, *Cerretans*, *Jacketans* o *Lacetans*, *Ilergetes*, *Castellans*, *Layetans*, *Cosetans* y *Ilergavons*.

Indiketes o Indigetes.—Strabó díu que començavan després dels *Edetans*, arribant fins als Pyrinèus, dividint-se en quatre parts o tribus, que no anomena, si bé més avant retràu als *Leetans* y *Lartoleetes*. Plini y Ptolomeu los titulan *Indigetes:* seguían als *Layetans* y arribavan fins als Pyrinèus. Pertanyen a ells, segons Ptolomeu, les poblacions de *Deciana*, *Iuncaria*, *Emporie* y *Rhoda*. La creuavan los ríus *Sambroca* (Ter), *Clodianus* (Fluvià) y *Tichis* (La Muga). Son nom devallava de *Indika*, la ciutat ibèrica vehina d' *Emporion*, de la que hi han monedes. Strabó explica que *Emporion* fóu fundada primitiva-

---

(112) Segons ell la Tarraconense contenía 294 poblacions tributaries d' altres, 179 ciutats de les quals 12 eran colonies, 13 de ciutadans romans, 18 de dret llatí, 1 aliada y 135 tributaries. Estavan agrupades en set convents jurídichs, quines capitals eran Cartagonova, Tarraco, Cesaraugusta, Clunia, Asturica, Luco y Bràcara.

(113) Los *Sardones* són situats per Avienus y Pomponi Mela en la part N. dels Pyrinèus. Boudard, especialista de la antiga geografía gala, los posa dels Pyrinèus al llach *Sardicen* o estany de Leucata, en territori regat per lo *Roschinus* (ríu Tet) y lo *Sardus* (ríu *Gly* o *Agli)*, ahont hi havían *Eliberi (Iliberis)* y *Ruscino*. ciutats mentades per Mela. Congectura Boudard que los *Sardones* procedían del Sur d' Hispania y que una porció d' ells s' haurían deturat a Ilerda y altres passat a Sardenya. (Boudard: *Recherches sur l' histoire et la géographie du Sud-est de la Gaule avant la domination romaine*, publicat en *Revue archéologique*, a. XII, p. 343, París, 1856).

(114) Estàn continuats en là edició de Plini de B. G. Teubner de Leipzig, però no en les altres.

ment en una illa petita, vehina de la costa que encara l' anomenavan *Paleopolis* (ciutat vella). Al passar al Continent unes tribus *Indiketes*, concertaren ab los grechs de tenir unes soles muralles y en un començament se dividiren per altre mur transversal. Lo temps les havía fetes fusionar y presenta sa constitució una barreja de lleys gregues y de costums indígenes. Díu Strabó que los emporitans són hàbils en texir lo llí, que les seves terres del interior unes són fèrtils, altres sols produhexen espart o jonchs, de que li diuen *Campum Juncarium:* los emporitans ocupavan los Pyrinèus fins als Trofèus de Pompey, per quin monument passava la vía d' Italia. Avienus los posà desde *Barcino* als Pyrinèus.

Ausetans.—Strabó no-n parla, y sí Plini y Ptolomeu. Lo derrer hi situa *Ausa* (que-ls hi donà nom), *Bæcula*, *Gerunda* y *Aquæ Calidæ*. Los *Ausetans* de prop l' Iber no podèm creure existissen. Se tractarà d' una de tantes equivocacions en los texts dels antichs escriptors.

Cerretans.—Strabó los nomena *Kerretans;* tingueren fama llurs excelents pernils. Junt a ells hi havía los *Jacketans*. Plini y Ptolomeu los diuen *Cerretans*. Lo segón sols los hi atribueix *Julia Libica*. Estavan reclosos al interior entre los *Indigetes*, *Ilergetes* y *Ausetans*. Plini los divideix en *Julians* (¿de *Julia Libica?)* y *Augustans*. Poden correspondre als *Cerectes (Keretes)* y *Acroceretes (Acrokeretes)* d' Avienus.

Jacketans.—Strabó, que no mentà als *Ausetans*, ni als *Castellans* (com si fossen subclassificació dels *Jacketans)*, creu immediats dels *Kerretans* als *Jacketans*, fent-los arribar prop d' *Ilerda* y *Osca*, y confinar ab los *Vascons*. Plini los anomena *Lacetans* (115), convenint sa situació ab los *Iacketans*. Hi ha una evident pertorbació o errada que priva de tenir exacta idea dels *Jacketans* y *Lacetans*. També se pretén que hi pot haver un error de transcripció d' una *l* per una *i*. Prengueren nom de *Jacca*, població excluída per Ptolomeu al enumerar les que estavan en aquesta comarca, axò es, *Aesa*, *Udura*, *Askerris*, *Setelsis*, *Telobis*, *Cereso*, *Bacasi*, *Iesso* o *Iespos*, *Anabis* y *Kinna*. Ptolomeu los situà al S. dels *Ausetans* y *Castellans* y entre los *Ilergetes*, *Ilercavons*, *Cossetans* y *Layetans*. Refereix Strabó, que en aquella comarca s' hi desenrotllaren móltes accions de guerra entre Sertorius y Pompey y més tart entre Sextus Pompey y los generals de Cèsar.

Ilergetes.—Són mentats per Polibi de Megalòpolis y Strabó; tingueren per capitalitat *Ilerda*, que segons Plini, era de la raça dels Sardons. Ocupavan gran extensió al interior entre los *Vascons*, *Edetans*, *Ilercavons*, *Jacketans*, *Ausetans*, *Cerretans* y los Pyrinèus. Ptolomeu los hi atribueix deu ciutats: *Bergusia*, *Kelsa*, *Bergidon*, *Erga*, *Zokkosa*, *Oska*, *Bourtiva*, *Gallika Flavia*,

---

(115) Alguns historiadors s'han torturat per colocar als *Lacetans* en lloch propri, assenyalant-los-hi los territoris actualment coneguts per Llussanés, Bergadà, Pla de Bages y conca del Cardoner. Altres han donat Cervera com a centre o capitalitat de la Lacetania. Ho creyèm mólt indeterminat.

Orkia, *Ilerda*. Plini vol que seguidament dels *Cosetans* en la costa hi hajan los *Ilergetes* ab la ciutat de *Subur* y lo ríu *Rubricatum*, en lo qual fà començar als *Lacetans*. Essent axís se tractaría d' una important tribu o reyalme que-s correría del Pyrinèu demunt d' Osca a la mar. Mólts texts llatins evidencían aquesta importancia. Creyèm que s'ha exagerat modernament, al suposar arribavan fins a Xàtiva (Valencia) y Cieza (Murcia), ab la deducció de que tot lo territori continental de la Corona d' Aragó, fos un temps la *Ilergecia* (116).

Castellans. — Sols Ptolomeu ne tracta y los situa entre los *Ausetans*, *Jacketans* y *Lacetans*, atribuint-los-hi les poblacions de *Sebenduno*, *Bassi*, *Egosa* y *Beseda*. Són dels menys coneguts. Strabó los involucrà ab los *Iacketans*, a no ésser que fossen una de les quatre gents en que suposa dividir-se los *Indiketes*. No s' han pogut situar d' una manera segura. Florez creu habitaren la comarca del Tordera y part alta del Vallès. Suposa Botet y Sisó estar al O. dels *Ausetans*.

Layetans.—Strabó menta als *Laeetans;* Plini los titulà *Laeetans* o *Laletans* (serà *Lalletans* com algú creu?) y los posà al N. dels *Ilergetes*, separats per lo ríu *Rubricatum*. Ptolomeu los situà al costat dels *Cosetans*, fins als *Indiketes*, atribuint-los-hi les poblacions de *Barcino*, *Baetulo*, *Aeluro* y *Blanda* en lo litoral, y *Rubricata* al interior, desembocant-hi los rius *Rubricatum* y *Sambroca;* entre *Aeluro* y *Blanda* situà lo promontori *Lunario*. Lo nom deriva de *Laye*, població que encunyà moneda ibèrica y que correspòn a *Barcino*.

Cosetans.—Plini los posa en la costa a partir del *Iber:* hi situà Tarraco y lo ríu *Subi*. Ptolomeu los coloca junt als *Ilergavons* y díu que li pertanyen les poblacions de *Tarraco* y *Subur*. La radical del séu nom, *Cose*, era la paraula ab la que los íbers designavan a la romana *Tarraco*. Hi ha una diferencia en la extensió que li assenyalan Ptolomeu y Plini, puix aquest suposa que los *Ilergetes* ocupavan la costa des del arch de Barà al ríu Llobregat. No hi han elements de judici suficients pera resoldre la contradicció.

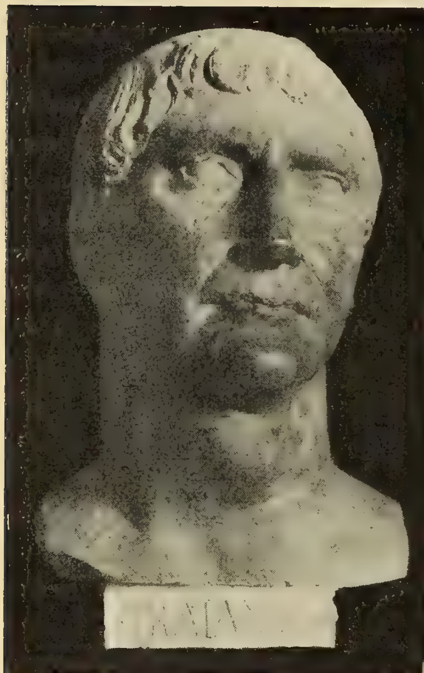
Ilergavons.—Plini los posà immediats als *Edetans* y entre los rius *Udiva* o *Uduba* (actualment Mijares) y *Hiber* (Ebre). A ells han de correspondre los antichs *Ilauragates*. Ptolomeu los situà entre los *Edetans* y *Cosetans*, y consignà les ciutats *Karchedon*, *Pallaia*, *Biscargis*, *Tiariulia*, *Theaia*, *Adeba*, *Zigarra* y *Dertosa*. Los *Ilergavons* venen identificats ab la població que los romans batejaren per *Ibera Julia Ilergavonia*, que encunyà moneda, duptantse si correspòn a Tortosa o a Amposta.

Cronología dels Emperadors romans (any 27 abans de J. C. al 307 de Jesucrist).—L' Imperi sigué regit en aquesta primera època, per los emperadors qual cronología continuàm: August (27 abans de J. C.-19 Agost del any 14 de C.), Tiberi (Agost 14-16 Març 37), Calígula (Març 37-24 Janer 41), Claudi (Janer 41-13 Octubre 54), Nerón (Octubre 54-9 Juny 68), Galba (Juny

---

(116) Sanpere y Miquel: *Origens y fons de la nació catalana*, pl. 77.

Efigies d'emperadors trobades a Tarragona, segurament benefactors de la Ciutat

Marcus Alpius Trajanus (98-117)

P. Aelius Hadrianus (117-138)

Marcus Aurelius Antollinus (161-180)

Lucius Aurelius Verus (161-169)

68-16 Janer 69), Oton (16 Janer 69-16 Abril 69), Viteli (Abril 69-21 Desembre 69), Vespasià (Desembre 69-23 Juny 79), Titus (Juny 79-13 Setembre 81), Domicià (Setembre 81-18 Setembre 96), Nerva (Setembre 96-28 Janer 98), Trajà (Janer 78-10 Agost 117), Hadrià (Agost 117-10 Juliol 138), Antoninus (Juliol 138-Març 161), March Aureli (Març 161-17 Mars 180), Comodus (Març 180-31 Desembre 192), Pertinax (Janer 193-28 Març 193), Didi Julià (Març 193-2 Juny 193), Septimí Sever (Juny 193-4 Febrer 211), Caracalla (Febrer 211-8 Abril 217), Macrin (Abril 217-8 Juny 218), Eliogàbal (Juny 218-11 Març 222), Alexandre Sever (Març 222-19 Març 235), Maximí (Març 235-Març 238), Pupià y Balbinus (Març 238-Juny 238), Gordià III (Juny 238-Febrer o Març 244), Felip (Març 244-Setembre 249), Deci (Setembre 249-Novembre 251), Tribonià, Gal y Volusià (Novembre 251-Setembre 253), Emilià y Valerià (254-Maig 254), Galienus (Juny 254-22 Març 268, no regnà en les Galies y Hispanies), Pòstum (258-267), Marius (Setembre 267-Febrer 268), Victorí (268), Tètrich (268), Claudi II (Març 268-del Març al Agost 270), Quintilus (Maig 270-Juny 270), Tètrich (270-274), Aurelià (274-Març 275), Saturní (275), Erennioni ¿? (117), Tacitus (¿Setembre? 275-Janer a Abril 276), Florià (Abril 276-15 Juliol 276), Probus (Abril 276-Setembre 282), M. Aureli Carus (Setembre a Octubre 282-10 Desembre 283), Carin y Numerià (Desembre 283-Setembre 284), Carin y Dioclecià (Setembre 284-¿? 285), Dioclecià y Maximià (Abril 286-1 Maig 305), Constanci I Clorus, Sever II y Galeri (Maig 305-25 Juliol 306), Constanci I Clorus, Galeri, Sever II y Maxenci (Juliol, Octubre 306-307).

Importancia d'Hispania durant l'Imperi. — Los Emperadors mostraren sobradament l'afecte a Hispania, no ja ab les obres públiques, si que també en actes particularíssims, com les permanencies d'August y Hadrià en nostre territori. La numismàtica, la epigrafía y fins la esculptura, ensenyan la reciprocitat del afecte; encunyacions de monedes a nom d'Hispania o en les ceques tarragonines; làpides dedicades als emperadors; edificis monumentals, com les runes de Centcelles (Tarragona), que acreditan la munificencia imperial; efigies de Trajà, Hadrià, Lluci Verus y March Aureli, sortides a Tarragona; temples que Tarraco, Barcino y altres ciutats dedicaren a August, etc. Vespasià, que-s distingí per la protecció dispensada a Hispania, fóu honorificat per móltes poblacions que prengueren lo nom de *Flavias*, que era lo de la seva familia. Que ab tot axò cresqué nostra Tarraconense, no-n duptàm, cambiant-se les costums indígenes y introduhint-se les pràctiques de la Metròpoli; axís succehí ab la costúm de banyar-se, de que-n fóu propagador Minici Natal (anys 108 a 138), fundador dels banys de Barcino y d'Iluro y tal vegada dels de Betulo (118).

(117) Flavi Veteri Erennioni, emperador en la Tarraconense, regnaría del 270 al 276.

(118) F. Carreras y Candi: *Excursió a la casa romana d' Ocata*, publicat en *Botlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, a. XIV, pl. 25.

Emperò la importancia d' Hispania, si la comparàm ab la d' altres provincies del Imperi, fóu inferior que la de les Galies, Grecia, Egypte y Assia Menor, degut al grau bon més reculat de civilisació en que estaven los pobles de nostra Península.

La administració del Imperi.—La autoritat suprema radicava en lo *Procònsul* y en lo *Propretor,* qui tenía representants *(Legatus)* en cada *diœcesis* o circumscripció judicial; un cors consultíu de ciutadans romans que celebrava assamblees periòdiques *(conventus)* y jutges per administrar justicia. Dirigía la suprema administració de justicia un delegat de Roma *(Legatus iuridicus),* càrrech que exerciren en nostra Tarraconense, Allius Maximus y M. Cecilius Novatillianus.

L' Emperador, com deya Strabó, hi tenía a Hispania legats o representants, un pretori y un consular ab son concell o cort, ahont hi intervenían los naturals del país *(Consilium legati Augusti Propretoris provinciæ Hispaniæ citerioris).* Als representants del Emperador, en l' ordre econòmich, assenyaladament en les provincies que li pertanyían com nostra *Citerior* o *Tarraconense,* se-ls deya *Procuratoris*, havent-n' hi d' índole diversa (119). Los *Curatores* cuydavan d' obres públiques de diferentes classes, axís de caràcter general en la Provincia, v. g., los *Curatores rei publicæ Tarraconensis,* com particularista ab referencia a determinats serveys, v. g., *Curator operum publicarum et ædium sacrarum, Curator viæ,* etc.

Sots presidencia del *Legat Augustal,* o sots la del *Propretor* o *Procònsul,* los representants dels pobles ibèrichs celebravan corts anyals de caràcter polítich y administratíu. Foren remarcables les tingudes a Tarragona que presidí Hadrià (any 121): los representants dels pobles hi portaren la contra al propri Emperador en sa demanda de soldats, en qual discussió, los d' Itàlica prengueren a burla la petició del Emperador.

Lo Procònsul devía aplicar les lleys de Roma, modificades per les costums ibèriques o hispanes y per los tractats especials que reconexían determinats drets a algunes poblacions. Motivaren la evolució jurídica, los edictes o decrets que rebían nom de provincials o imperials, segons fossen dictats per lo Governador o per l' Emperador.

Les exaccions dels governants provocaren protestes, conflictes y fins revoltes, com la dels pobles de la Tarraconense contra Luci Pison. Ordinariament motivavan estes reclamacions y conflictes, los tributs. Aquests eran de diversa índole: a més del impost de duanes, de la contribució territorial, del monopoli de les mines, etc., hi havían los de caràcter local. Se generalisà la

---

(119) Alguns d' ells prenen nom de *Procuratores Augusti Provinciarum*, qual càrrech tindría caràcter general. En quant als destinats a circumscripcions o encàrrechs especials de índole econòmica o social, los trobàm ab los noms següents: *Procurator Augustorum ad ripam Bœtis*, *Procurator capiendorum vectigalium*, *Procurator vigesimœ hereditatium*, *Procurator ius gladii obtinens*, *Tabularius ludi Gallici et Hispanici Augustorum*, etc.

costúm d'arrendar-los. Eran encarregats de la percepció dels impostos o tributs los *Questores*, rebent lo dictat de *Questor Augusti*, *Questor Urbanus* o *Questor Propretori*, segons lo caràcter de la imposició que cobravan.

Industria y comerç.—Les industries de primera necessitat se desenrotllaren aquí quasi tant com en la metròpoli (120). No axís les arts sumptuaries, com mosàychs, esculptura, etc., en les que eram tributaris del extranger. Existí una veritable organisació industrial, com se mostra ab la existencia dels gremis (*collegia*). Aparexen en les làpides lo *Collegium fabrum* (de fabricants), *sutorum* (de sabaters), *iduarium* o *kalendarium* (d'astrònoms?), *centonarioriurn* (de fabricants de *centones* o grosses mantes), etc.

Comerç d'exportació. — Les excavacions del *mons Testaceus* de Roma, han donat detalls importants sobre la exportació de les provincies romanes y sobre la dels vins d'Hispania. S'hi nota un aument comercial en les comarques del S. sobre les del N. En los escriptors hi venen mentats vins catalans dits *Lacetanum* y altres del S. dits *Gaditanum*. La agricultura y industries agrícoles eran les que predominavan y ab la minería y bestiar constituían la única riquesa del país. Tot se desenrotlla mercès a les noves carreteres y a la expulsió dels pirates baleàrichs y africans. Lo principal comerç s'efectuava per la vía marítima, presentant-se com a centres comercials en la part que avuy es Catalunya, Emporion, Barcino, Tarraco y Dertosa. La derrera població, utilisava la vía fluvial o del ríu Ebre, fins ahont ho permetía l'estat navegable del meteix.

La exportació dels blats y olis solía verificar-se sots la direcció d'un *Praefectus oræ maritime*, càrrech que reuniría caràcter militar y mercantil.

Les víes romanes. — Eran nombroses y atravessavan tota nostra terra, contribuint de ferm a avençar la marxa de la civilisació, essent comparable ab l'avenç dels ferrecarrils. Obrint les montanyes y salvant los rius facilitaren les comunicacions abans impossibles en determinades estacions del any. Dues classes de carreteres militars construiren los romans: les grans arteries (*viæ publicæ regales*), que arrencant de la Metròpoli, s'extenían per tot, y les

---

(120) En les làpides hispanes surten multitut d'oficis diferents com *œrarius* (llauner), *agrimensor*, *architectus*, *anaglyptarius* (gravador), *aquilegus* (ayguador), *argentarius* (cambista), *auriga* (cotxer), *caudicarius* (fuster), *circitores* (barbers), *circumgestator* (camàlich), *clavarius* (clavador), *coactor* (cobrador), *cubicularius* (cambrer o criat), *curator operis* (administrador), *diffusor olearius* (corredor d'olis), *educator* (preceptor), *negocians ferrarius* (comerciant de ferres), *figulus* (oller), *fullo* (bataner o que cuyda dels batans), *gladiator*, *grammaticus*, *histriones* (comedians), *inaurator* (dorador), *infector* (tintorer), *lanificus* (texidor de llana), *lapidarius*, *lintearius* (texidor de lli), *loricarius* (enrejolador), *margaritarius* (traficant de perles), *marmorarius* (marmolista), *medicus* (metge), *mimographus* (mímich o jutglar), *musicarius* (constructor d'instruments musicals), *navicularius* (pilots), *notarius*, *nunularius* (cambista), *nutrix* (dida), *ornatrix* (criada), *oviari* (cabrer), *pectenarius* (pinter), *pictor* (pintor), *piscator* (pescador), *propolae* (revenedor), *pugiles* (atleta), *purpurarius* (tintorer de porpra), *redemptor* (contratista), *scapharius* (comerciant ultramarí), *serrarius* (serrador), *spartarius* (esparter), *sutor* o *vestiarius* (sastre), *tonstrinum* (barber), *turaria* (comerciant d'incens), *venator* (cassador), *villicus* (hortolà), etc.

vehinals o agraries, que derivant d'aquelles, s'embrancavan per los camps y provehían als *pagos* o districtes rurals *(vicinales, quæ de publicis divertunt in agros, hæ muniuntur per pagos).* Atravessava la provincia Tarraconense la vía denominada *Augusta* (121), que seguint la costa etrusca, se dirigía a

(121) Efugint repeticions, atrassàm a nostres llegidors à lo que ja tením publicat a propòsit d'aquestes víes en nostre volúm *Ciutat de Barcelona,* pl. 64.

J. Freixe, en *Tracé de la voi Domitienne de Narbonne a Gerone* (publicat en la *Revue d'histoire et d'archéologie du Roussillon,* 1901, pl. 387), li dóna lo nom de *Vía Domiciana.* Explica les víes agraries del Rosselló. La discordancia observada en algunes distancies senyalades en los itineraris romans, motiva duptes y origina controversies entre los critichs, com la dels Srs. Blázquez y Puig sobre la que mediava entre Lleyda y Tarragona (*B. A. H.*, vol. XXXIII, pl. 81), y les incongruencies que posà de manifest Heras de Puig en los dos itineràris de Gerona *(Revista de Gerona,* 1882, vol. VI, pls. 261, 299 y 357 y v. VII, pl. 10). Ab referencia a les distancies del itinerari primer (*Juncaria 16, Barcenone 67, Stabulo novo 52,* etc.), Eduart Saavedra nota que deuen corretgir-se les 17 milles fins a Gerona, en 22, pera que là distancia resulte exacte, y les 62 milles entre Lleyda y Tarragona, en 52.

Les riberes del Pallars y Ribagorça eran seguides per diferentes víes en combinació. Móltes d'elles se poden rastrejar, assenyaladament en la segona comarca. Dessota *Caum* (Berbegal), arrencava la vía de la Barbatania, que per *Barbaster* anava al Grau, hont encara se veuen les obres del pont del *Cinga.* Per *Labitolosa* (La Pobla de Castro) y Graus dirigía una branca vers Roda, Ovarre, Bonança y Pont de Suert (Coello: *B. A. H.,* vol IV, pl. 226), ahont embrancava ab les víes del Noguera Pallaresa. Altra branca des de Graus, punt de confluencia de carreteres en aquest Pyrinèu, s'enfilava a Boltanya vers los orígens del *Cinga* y del Ara, y a Graus hi anava a parar igualment la vía que, venint de Tamarit de Litera, ahont empalmava ab la de *Ilerda* a *Cesaraugusta,* atravessava la part alta de la Litera y baxa de la Ribagorça, per dessota Sant Quiles, Benabarre, Torres del Bisbe y Barasona. Sa existencia la assenyalan obres mólt derrocades en lo camí vell d'anar al antich pont del ríu *Calonica?* (Essera) y que seguexen fins a Barasona, hont existían los pilars del vell pont romà, desfets en 1768 per construir lo campanar. De Benabarre a Tolva, Viacamp y Noguera Ribagorçana, y tal vegada també de Tolvà a Fals, poden apreciar-se los vestigis d'altres carreteres romanes.

De la *Vía Augusta* ne sortían arteries secundaries, algunes de les que la solían atravessar. Entre les derreres mentarèm la d'*Emporion* a *Besuldunum* per Castelló y *Juncaria.*

Era mólt important la vía que passant a través de la *Cerretania* (Cerdanya) salvava los Pyrinèus, devallant a la conca del *Ticer* (Ter) per Sant Joan de les Abadesses, des de hont enviava una branca vers lo cim del Capsacosta, que devallava al Fluvià en lo plà de Bianya, y seguint la conca del propri ríu, empalmava dintre l'Empordà ab la vía *Augusta.*

Altra vía atravessava los Pyrinèus per prop la mar y seguía al llarch de la costa, ajuntant *Iliberis* ab *Veneris Fanum, Deciana, Rhode, Emporie, Ieso* o *Iesolis, Blanda, Iluro* o *Ailuron, Betulo* o *Bœtulon, Laie* o *Barcino, Subur, Stabulum Novum* y en l'arch de *Suræ* junt a *Palfuriana,* s'ajuntava ab la vía general *Augusta.* Una branca se-n desviava a les immediacions de *Ad Fines*, vers lo Penadès y Sagarra, per Vallfogona de Riucorp, anant a Lleyda.

Encreuavan les dues grans arteries del E. de nostra terra, nombroses transversals de curta extensió, en sa major part avuy desconegudes. Algunes despulles han evidenciat les que-s dirigían de *Juncaria* a *Deciana*, de *Iluro* a *Pretorio*, de *Pretorio* a *Barcino.*

Del Vallès conexèm una important transversal que passava per Caldes de Montbuy.

Ilerda era altre centre de víes. Una de principal la ajuntava ab *Tarraco;* era la de *Asturicam Tarracone* dels Itineraris d'Antoninus. Altre que venía de *Pertusa*, *Caum* (Berbegal), *Tolous* (prop del Santuari de la Alegría) y *Mendiculeya* (en lo Castellar del mont de les Pobles), ja a *Ilerda* anava a *Ad Novas* (Vilanova de Prades?), *Ad Septimum Decimum* (La Selva?) y Tarracone (inseguím la opinió d'Eduart Llanas E. P.) S'han ocupat d'ella Blázquez, Puig y Larraz, etc. Aquest derrer *(B. A. H.*, vol. XXXIII, pl. 83), díu sortía de Lleyda per l'hospital de Santa María, anava prop de Granyena, vers E. cap a la divisoria dels rius Corp y Salat, per prop de Torregrossa, Puig-gròs y Arbeca, ermita del Tallat, coll de Congost, al NO. de Senant y per la unió de les serres del Tallat y de la Llena, La Guardia, Coll de Lilla, Bellavista, Secuyta, Perafort, Pallaresos y Tarragona.

Passat l'embrancament dels rius *Sicoris* (Segre) y *Cinga*, a Sant Salvador ha aparegut altra carretera, seguramente la transversal quals senyals també se mostran prop de la costa, a Montbrió

Gerona, Marsella y los Pyrinèus (122): tantost s'apropava de la mar, com se-n allunyava, finint a Gades. L'estudi de les carreteres romanes està per fer. Si s' investigués degudament, resultaría la seva xarxa en la nostra terra, d'una importancia mólt major de lo que fins ara s'ha cregut. No hi havía comarca, per amagada que fós, que no sigués degudament atesa (123).

La vía Augusta, segurament acabada en l'any 14 abans de J. C. (124), degué son nom al primer Emperador. Malparada en lo transcurs del temps, fóu refeta y reconstruits los ponts per Vespasià, Nerva, Maximí, Màxim y Valentinià. De sa conservació ne cuydavan alguns oficials municipals (*Præfectus viarum, Quatuorvir viarum*, etc.), essent inspeccionades per empleats d'un ordre superior, dits *Curator viæ*. Seguiren sempre com a camins carreters y úniques comunicacions, durant tota la Etat Mitjana, pervenint móltes d'elles als temps contemporanis.

En les carreteres s'hi celebravan los mercats en plè ayre, com los actuals *zochs* del Marrochs, propers a les poblacions. Axís ho creyèm veure comprovat a Berbegal (diòcesis de Lleyda) (125).

Obres públiques al llarch de la «Vía Augusta». — Han dexat rastre més o menys visible en la vía principal, ponts en los rius Tech (a Ceret), Aglí (a Rivesaltes), Llobregat (a Martorell); los trofèus de Pompey y l'altar de Cèsar en la antiga *Clausuræ* (avuy La Clusa alta), lo derrocat sepulcre dit *torre del Breny*, junt al pont de Manresa; lo de Blanes; lo ben conservat se-

---

(122) Bosch de la Trinxería analisa lo pas de la vía Augusta per los Pyrinèus «per lo lloch que-n diuen *la Clusa d'avall*, seguía lo torrent del *Rom* que devalla del coll de Panissars, tantost la riba dreta, tantost la riba esquerra y sempre al fons de la vall, passant per l'estret y terrible congost de les *Clausures*, enterament cobert de fortificació, lloch ahont pochs defensors podían privar lo pas à un gros exèrcit (*De Puigmal a Cap de Creus*, en *La Renaixensa*, any XVI, pl. 27).

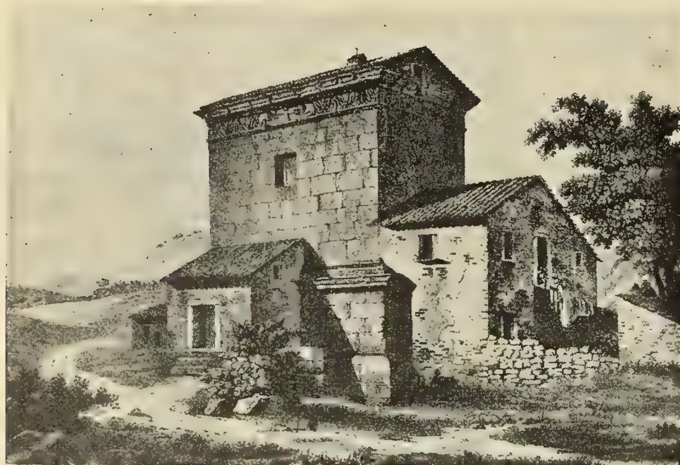
(123) Des de Narbona atravessava *Vicensimum* (Cabanes de la Palma), *Salsulis* (Salses), *Combusta* (Sant Hipòlit), *Ruscione* (castell Roselló), *Stabulum* (Elna), *Centuriones* (Sant Martí de Fonollar), *Summum Pyreneum* (Portús), *Iuncaria* (Figueres o Peralada), *Cinniana* (torrent de Cinyana), *Gerunda* (Gerona), *Aquis Voconiis* (Caldes de Malavella, trobant-se-li rastre vers Mallorquines y Màssanes), *Seterras* o *Secerras* (entre Hostalrich y Sant Celoni, segurament a La Batlloría), *Pretorio* (La Roca), *Arragone* (castell d'Arrahona, junt a Sabadell), *Fines* (Martorell), *Antistiana* (qual nom recorda a C. Antisti, vingut a Espanya en temps d'August a combatre als cantàbrichs), entre Banyeres y La Bisbal del Penadès, *Palfuriana* (entre Crexell y Barà), *Tarracone, Oleastrum* (torrent d'Ollastre), *Traia Capita* (Perelló), *Sub Saltu* (coll de Balaguer), *Dertosa, Intibili* (La Jana), etc.

(124) Hernández Sanahuja opina que en la bifurcació de les dues víes que a Tarragona anàvan, una a *Dertosa* y *Castulon* y altra a *Ilerda* y *Cesaraugusta*, existía la columna ab là inscripció següent, que correspòn al any 14 abans de J. C. (Hübner 4,922 y 4,931):

IMP CAES
AVG COS XI
TRIB · POT X
MAX - VIA

(125) Al peu de la estratègica montanya de Berbegal, s'hi ajuntan les carreteres romànes que venen de Montçó y Barbastro, quals vestigis poden seguir-se llarga estona. Després de la seva confluencia, pujant a Berbegal, les velles parets que la formavàn s'examplan extraordinariament, donant lloch a ampla y espayosa plataforma, que havèm cregut destinar-se a mercat en la època romana (*Excursió per la Barbatania*, en *Botlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, v. XXII, 1912, pl. 19).

pulcre de prop de Tarragona, dit «dels Scipions»; l'arch del pont de Martorell; lo remarcable arch de Barà a Roda; les termes de *Stabulum Novum* (Calafell), y altres despulles de menor valúa, prescindint dels ponts, miliaris, mosàychs, esculptures y làpides.

La torra del Breny: sepulcre romà desaparegut, junt al pont de la vella vía de Manresa, segons dibuix de Laborde

Cambi de lloch de poblacions ibèriques. — La romanisació de les antigues tribus ibèriques, motivà que les poblacions situades en altures estratègiques cerquessen major comoditat, acostant-se a les noves víes de comunicació y a la mar, quals perills d' altre temps han desaparegut. Aquests cambis de lloch se constatan ab més intensitat en los pobles de la costa.

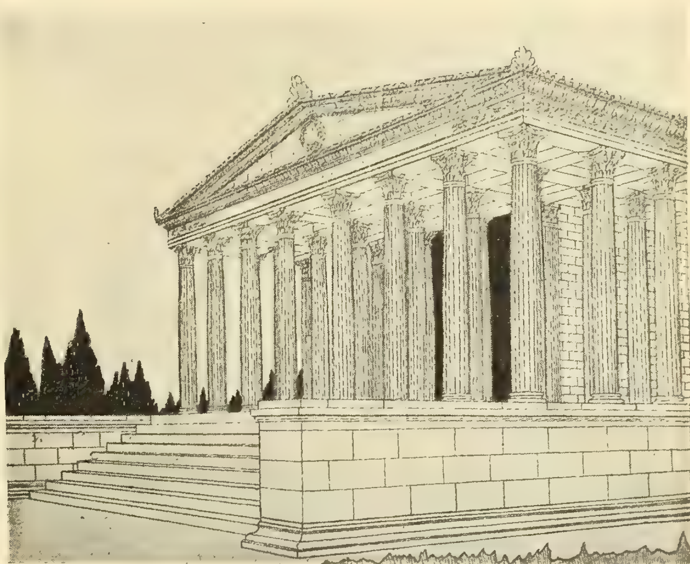
Mutació de poblacions. — La dominació romana se distingeix per variar los noms d' algunes primitives poblacions, cambiant-los totalment (*Iberia* en *Hispania; Cose* o *Cese* en *Tarraco, Celsa* en *Julia Lépida; Salduba* en *Cèsar Augusta; Laye* en *Barcino,* etc.) (126), y donant per resultat que, nomenclatures de ciutats que figuran en antichs geògrafs y en monedes ibèriques, resten totalment desconegudes. Móltes són les que, adoptant la moda romana, obtenen del Senat se-ls hi concedesca un o dos sobrenoms, com a distinció honorífica. Axís aparexen denominades *Hibera Julia Ilercavonia* (Tortosa), *Colonia Favencia Barcino* (Barcelona), *Julia Líbica* (Llivia), *Gallica Flavia* (Fraga), etc. Dites mutacions són la tortura dels numismàtichs.

Igualtat absoluta de les ciutats.—Les disposicions de Vespasià concedint lo dret llatí a totes les provincies del Imperi y les de Caracalla otorgant-los-hi lo dret de ciutadanía, prepararen la igualtat absoluta en les ciutats. Si bé per los efectes fiscals no cessaren de moment, la diferencia entre ciutats lliures, colonies romanes y estipendiaries. Aquesta diferencia també cessà, establint-se dita igualtat abans d' acabar la present època romana.

Monuments romans en les ciutats.—Inseguint les formes de la arquitectura romana, de caràcter mondial (ordres dòrich, jònich, corinti y compost), nos

(126) En la obra de Plini a cada punt s' evidencían los cambis o dualitat de noms de les poblacions ibèriques, ab texts com aquest: « *Iucci,* que cognominatur *Augusta Gemella; Itucci*, quæ *Virtus Julia; Altubi*, quæ *Claritas Julia; Urso*, quæ *Genua Urbanorum*», etc. (llibre III).

quedan del temps del Imperi, no poques despulles de monuments romans que poden donar idea de la seva sumptuositat relativa (127). Dihèm relativa, perque la regió de que-ns ocupa, fóu més pobra que altres d'Hispania y que la vehina Galia Narbonesa. Comptats són los temples de que n' existexen despulles: dues d' August, l' un a Barcino y l' altre dibuxat en les monedes de Tarraco; dos imatges de Júpitre Hamnon y una campana dedicada als Genis tutelars, marcant dos temples més a Tarraco; Esculapi assenyalarà son temple a Emporion; lo millor de tots es lo d' Ausa (Vich), puix se-n conserva tota la caxa y no pochs fragments. Teatres: sols part de la gradería del de Tarraco y un frís histriònich y una acròtera representant una màscara tràgica de Barcino. Amfiteatre y Circh: migrades despulles d' abdues construccions a Tarraco. Termes: notables fragments d'edificis de les d'*Acquæ Calidæ* (Caldes de Montbuy), *Acquæ Vocconiæ* (Caldes de Malavella), *Stabulum Novum* (Calafell); gran mosàych de les de Minici Natal a Barcino; fragments de les d'*Iluro* y *Betulo*. Aqüeductes: lo de les Ferreres a Tarraco. Torres y muralles: a Tarraco, Barcino, Ager y Emporion. Tot plegat no representa quasi res en la historia de la arquitectura romana.

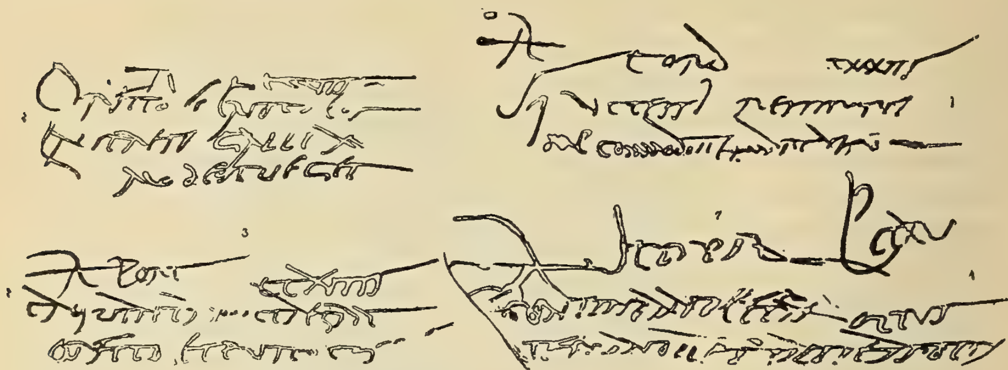
Restauració del temple d'August de Tarragona, representat en les sues monedes, feta per Puig y Cadafalch, Falguera y Goday

Cultura intelectual.—Se nivella quasi ab la de Roma. En totes les ciutats funcionavan escoles primaries a càrrech d'un *magister artis grammatice*, havent-hi ensenyança superior *(artes vel disciplinæ liberalis)* y escoles especials de medecina, dret, arquitectura, etc. De les Hispanies sortiren literats y oradors. Es aquest lo síntoma més expressíu de la plena romanisació: lo domini del idioma llatí.

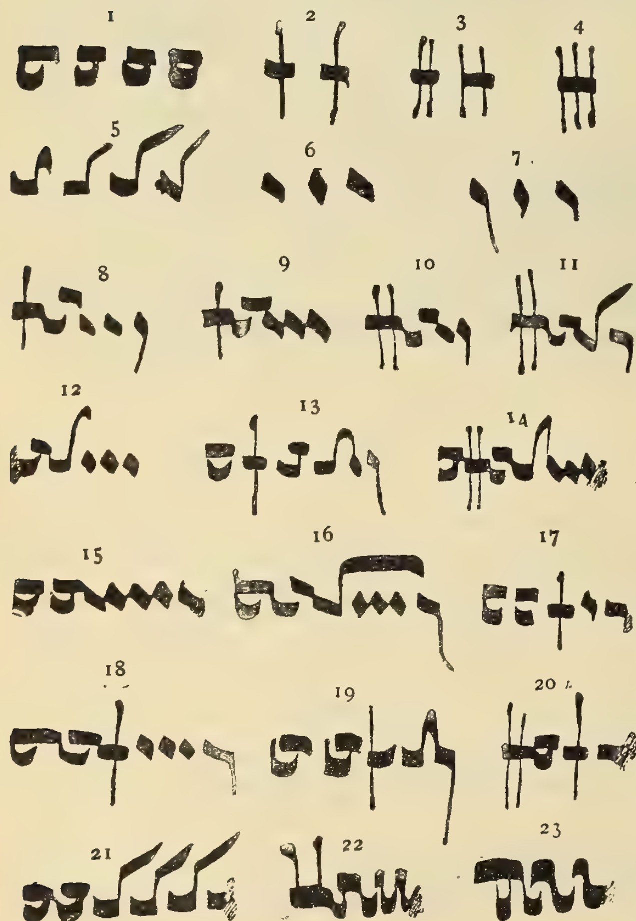
La escriptura se desenrotlla ab segell característich y autòchton. A les Hispanies, en plè Imperi s'usà d'una lletra cursiva mólt especial, acompanyada

(127) Veja-s la obra de Puig, Falguera y Goday: *La arquitectura romànica a Catalunya*, vol. 1.

d'uns caràcters o xifres diferents de les restants romanes, y que Hübner califica de *xifres hispanes* (128).

Segle II al IV.—Escriptura cursiva ibèrica-romana

Segle II al IV.—Numeració ibèrica-romana, treta de les inscripcions posades en les àmfores descobertes al mont Testaceus de Roma

La «Nova Hispania Citerior Antoniniana».—Sembla impossible que les grans divisions administratives hispàniques del imperi romà, hajan restat tan desconegudes. Una làpida ha fet conèxer, que, ja fós Caracalla (a. 216), ja March Aureli Antoni, s'efectuà al extrém Occidental de la provincia Citerior, una subdivisió de la metexa, puix Cayus Juli Cereal sigué lo

(128) Mirant la làmina acompanyatoria podrà veure-s quatre diferentes formes de la C; dues X, quines linies són posades la una verticalment prima y la altra horitzontalment ampla; dues X combinades juntes y tres XXX; quatre formes de la V; punts aguts que significan la I; tres formes de la S., y combinacions de lletres diferentes. Hi aparexen capritxos particulars no observats en les làpides, com lo de posar VVVV en lloch de XX (vint) (Enrich Hübner: *Nuevas fuentes para la geografía antigua de España*, en *B. A. H.*, v. XXXIV, pl. 472).

primer legat augustal y *propretor* de la *Nova Hispania Citerior Antoniniana* (129).

Descripció geogràfica d' Avienus (366 a 375). — En plena decadencia literaria (130) sobressurt Ruf Festus Avienus per sos dos poemes geogràfichs (131), hont abundan contradiccions y errades de concepte, per mancar-li mètode expositíu (132). Avienus fà arribar la Iberia fins al ríu Rhoyno, que díu la separava dels *Ligyos*. La costa entre lo ríu *Tyrio* (Turia) y los Pyrinèus, la descríu axís: «En la regió interior habitavan los *Bebryces,* gent agresta y fera que s' alimentava de llet y formatge. Segueix lo promontori *Caprasia* y la costa despoblada fins al deshabitat *Chersoneso*. En aquells endrets hi ha la llacuna dels *Naccaras,* en quin centre s' hi destaca una petita illa fèrtil en oliveres, dedicada a Minerva; hi hagué aprop móltes ciutats; allí estigueren *Hylactes, Hystra, Sarna* y les nobles *Tyrichas,* mólt famoses per la seva riquesa y produccions de la terra, que exportavan per lo ríu *Ibero*. Junt hi ha los monts *Sacer* y *Sellus* y lo ríu *Oleum* (133), que desemboca per entre los dos vèrtixs dels promontoris d' aquell. Junt a ell hi estigué la ciutat *Lebedontia;* avuy lo camp abunda en feres. Després s' extén per gran troç la arenosa costa, en la que hi hagué la ciutat *Salauris* (¿Salòu?) y la *prisca Callipolis*, famosíssima per ses altes muralles y amplitut, que per dos costats circuía un llach rich en pexos. D' allí en avant, la ciutat *Tarraco* y les amenes morades de les riques *Barcinos*, puix hi extén un port los séus segurs braços y la terra se veu sempre regada per dolces aygües. Estàn després los agrestes *Indigetes*, gent salvatge que s' alimenta de la caça y habita en coves; seguidament lo promontori *Celebàndico,* hont es fama existí la ciutat de *Cypsela* (¿serà *Iecsolis* o Guíxols?), de la que no-n queda rastre. Hi ha allí un port en un gran seno, al que segueix la costa dels *Indigetes* fins al promontori de *Pyrene*. Passat aquell seno s' alça de les ones lo mont *Malodes*, ab ses dues eminencies formant un tranquil port d' aygües may torbades per los vents. Seguidament lo llach *Tonon* al peu de les montanyes (Pyrinèus) y lo promontori *Tononio* y lo ríu *Anysto*. La regió interior la ocuparen *Ceretes* (¿los *Cerdans?*) y *Acroceretes*, gent dura; avuy se-ls designa ab lo nom d' *Iberos*. Passats aquests existí lo poble *Sordus*, habitant en cavernes, y en los séus

(129) Hernández Sanahujà y Emili Morera: *Historia de Tarragona*, cap. IV, part II, pl. 57.

(130) Després del segle II de J. C. poden classificar-se en dues agrupacions los escriptors dedicats a la geografía: la científica y là poètica o fabulosa. Però ni uns ni altres aportan cap nova importànt en dita ciencia. De tal manera, que la mutació administrativa experimentada a Hispania, de quedar dividida en sis provincies (Tarraconense, Carthaginense, Lusitania, Gallacia, Bètica y Tingitàna), es comunicadà per Sextus Ruf (any 370), ometent relatar com ni per quí fóu feta.

(131) *Descriptio orbis* y *Ora maritima*.

(132) Lo P. Risco, sense ésser especialista en geografía antiga, notava la dificultat d' interpretar a Avienus, trobant-lo en contradicció ab los noms que a les metexes regions assignavan Strabó, Plini y altres (*España Sagrada*, vol. XXXII, pl. 57).

(133) Podría referir-se al torrent *Ollastre,* ahont hi havía la mansió romana *Oleaster*.

confins se díu hi estigué en temps anterior la rica ciutat *Pyrene*, ab la que comerciavan los Marsellesos. Des de les columnes d' Hèrcul y confí de la costa del Céfiro fins Pyrene, hi té una lleugera nau set díes de camí...»

Descripció d' Avienus
Any 366 a 375

Invasió dels franchs (256-264). — Sots la denominació de *franchs* o «hòmens lliures», s' entengué a un conjunt de pobles germànichs, llençats al pillatge demunt del Imperi: cates, sicambres, bructers, xamàus, teucters y amsibars, dirigits per mólts cabdills. Una irrupció d' escites y eslàus, tragué a tota aquesta gent de la terra que ocupavan, de la metexa manera que ells, segles abans, n' havían tret als celtes. Derrocaren nostres principals ciutats: Barcino, Ilerda, Tarraco, etc., foren devastades. Se desconeix lo temps que durà llur dominació: mes no passà dels anys 256 al 264. En la perturbació subsegüent, les Hispanies marxaren quasi sempre unides a les Galies.

Esclats del element ibèrich regional o autòchton (265-274). — Mólt gran fóu la pertorbació que seguí a la irrupció dels franchs, nascuda de la indefensió en que restaren les provincies invadides. En elles, al morir Pòstum lo vencedor dels germànichs (267), imperaren Marius (Setembre 267-Febrer 268), Victorí (268) y Tètrich (268-269). Lo moviment militar que proclamà a Claudi, sembla iniciat en nostra Tarraconense (268-270); y al morir Claudi, tornà a imperar-hi Tètrich (270-274), qui hagué de rendir-se al victoriós Aurelià. Desconexèm lo que puga referir-se a un altre emperador provincial d' aquest temps, a Flavi Veteri Erennioni, que consta en la notable làpida barcelonina.

Es impossible a distancia y faltats d' elements de judici, saber lo que representan aquests alçaments de generals o cabdills y les proclamacions d' alguns dels emperadors provincials, absolutament desconeguts, de govern més o menys efímer, però circumscrit a limitat territori. Com aquests emperadors y alçaments són los precursors del fort y llarch moviment dels *bagaudes* de que

aprés parlarèm, no-s fà difícil entreveure-hi també en ells l' esperit regional o l' element autòchton, lluytant y bregant per fer-se independent del Imperi, explotat o favorescut per l' element militar provincial.

Fortificacions contra los bàrbres (segle III). — Les poblacions romanes, després de la invasió dels franchs, tingueren de fortificar-se d' una manera sòlida y forta. Axís aparexen les grans muralles romanes, com les de Barcelona, construídes ab material procedent d' edificis, làpides votives y tot quant geya abandonat y enrunat a son entorn, fruyt de la devastació dels franchs.

En despoblat, s' hagueren de fortificar les pacífiques carreteres y assenyaladament los llochs estratègichs de les montanyes y dels rius. Llavors, en los Pyrinèus, s' alçaren les forces nomenades *Clausuræ* (la Clusa), *Vulturaria* (Ulltrera), *Sordonia* (torra Cerdana), *Cauco Liberi* (Coblliure) (134) y sens dupte altres que no sabèm.

La Hispania ajuntada a la Àfrica y a Italia (293). — La partició del Imperi feta per Dioclecià en 293, entre dos Augusts y dos Cèsars, tingué per resultat crear al Occident dos imperis, dels quals l' un d' ells, que comprenía les Galies y la Bretanya, fóu atribuhit al Cèsar, Constanci Clorus, y lo segón

Monedes imperials encunyades en la ceca de Tarragona

Encunyacions a nom dels emperadors: a, Dioclecià; b, Maximí; c, Sever; d, Constanci Clorus; e, Maxenci; f, Maximià

compost de la Italia, Hispania y la Africa, quedà en mans de Maximià Hèrcul,

(134) P. Tastu: *Les Beaux Arts en Roussillon*, publicat en *Ruscino*, a. I, pl. 161 (1911).

qui del 286 regnava com August en tot l'Occident, puix Dioclecià l' havía associat al Imperi (135).

La ceca tarragonina. — Durant l' Imperi funcionà a Tarragona una ceca, quines encunyacions monetaries se distingexen per portar al revers una T y a vegades la indicació del taller o oficina que la havía fabricada. Son tipo, pes y demés condicions intrínseques, eran les generals del Imperi; axís a un meteix cuny, se-l nota sortit de diferents tallers. Circulavan nostres encunyacions per tot arrèu hont dominavan los romans (136).

Tercera època romana

Cristianisació y decadencia del Imperi (306-476)

Orígens del cristianisme. — Es impossible tenir idea exacta de com la salvadora doctrina de Jesucrist senyor nostre, s' infiltrà pas a pas en aquesta provincia romana. Pretenen, les esglesies de Barcelona, Urgell, Ausona, Gerona y Elna, haver rebut directament les llums del Evangeli de Sant Pau apòstol y de son dexeble Pau Sergi. Emulació cristiana allunyada de fonament històrich. Consta y es innegable que en lo segle II les Hispanies estavan mólt evangelisades (137). Opinavan en lo segle XI que Sant Sadurní de Tolosa sigué lo primer, després dels Apòstols, qui-ns predicà l'Evangeli, seguint-lo Sant Fèlix y Sant Narcís de Gerona (138). Existeix en nostra Provincia una gran difusió cristiana en lo segle III.

En los segles II y III lo curt nombre de cristians perduts al mitg de nostres poblacions paganes, les contínues menaces y la necessitat de dissimular exteriorment, obligava als feels cristians a aplegar-se en la casa d' un d' ells

---

(135) Juli Maurice: *Numismatique Constantinienne*, vol. II, pl. 199 (París, 1911).

(136) Les encunyacions de Tarragona solen distingir-se per presentar una T aislada o junt ab altres inicials dels diferents tallers que allí funcionavan, a vegades arribant al nombre de sis. S' han trobat indicats per les lletres P, equivalent a «*prima oficina*», per lo primer taller; *S* o «*secunda*»; *T* o «*tertia*»; *Q* o «*quarta*»; *V* lletra numeral; *VI* lletres numerals. Les monedes de Probus encunyades a Tarraco, tenen en lo camp una *E*, quan se tracta del primer taller; una *Q*, del segón; una *V*, del tercer; una *I*, del quart; una *T*, del quint, y una altra *I*, del sisè. Colocant dites lletres sots l' ordre numèrich dels tallers, dóna *EQUITI*. Es una alusió a que los moneders en la antiguetat tenían la categoría y privilegis dels cavallers (Aloïs Heïs: *Nota sobre las monedas imperiales acuñadas en Tarragona*, publicat en *Memorial numismático español*, vol. III, pl. 216).

(137) Abans del any 200 escrivía Tertulià: «Etiam Gœtulorum varietatis et Maurorum multi fines Hispaniarum omnes termini etc in quibus omnibus locis Christi nomen, qui jam venit, regnet» *(Adv. Judæos*, § 7). Sant Ireneu: «Si les llengues diferexen, la tradició no varía y les esglesies fundades a Germania no tenen altra lley ni ensenyança que les dels Ibers y dels Celtes, les d' Orient y del Assia» (A. F. Ozanam: *La civilisation chretienne chez les francs*, París, 1849, pl. 4).

(138) Axís se consignà en 1032 al consagrar-se de nou la esglesia de Santa María de Ripoll.

sots la presidencia del prelat o d'algún dels séus preveres o diaques, no existint clerecía diterent del *presbiterium* episcopal. Vida de complerta intimitat, de poca exteriorisació y d'incipient organisació.

Les persecucions dels cristians. — Los emperadors que-s distingiren per sa mala voluntat vers los cristians, decretant persecucions de major o menor volada, foren: Nerón, Trajà, March Aureli, Sever, Decià o Deci, Valerià y Dioclecià. Llurs noms, assenyaladament lo del derrer, omplen les planes de les biografíes cristianes. Los edictes de persecució de Dioclecià, Maximià Hèrcul y Galeri, sigueren fidelment portats a execució en les *diœcesis Hispaniarum* per lo vicari Dacià. Al iniciar-se l'any 303, se promulgaren dos edictes adreçats als eclesiàstichs. En les festes de la *vicennalia* (17 Novembre 303) s'otorgà amnistía general als condemnats, que no aprofitaren los cristians per exigir-se-los-hi sacrificar als déus. En la primavera del 304, fóu ordenada altra persecució, adreçada tant als eclesiàstichs com als laychs.

Segle IV.—Emblemes cristians de làpides romanes

Fí del paganisme idolàtrich: lo culte del Sol (274-313).—Entrat lo segle III, feya anys que estavan en lo major descrèdit los déus del panteón greco-romà. Lo paganisme, abans d'allunyar-se de la societat romana, portà a terme una evolució relligiosa. La reforma la inicià Aurelià en 274, seguint-la la dinastía imperial dels segons Flavians, que-s presumía descendent del Sol, influida per l'orientalisme d'ahont era originaria. Des de llavors quedà establert al Imperi romà lo Sol com a Déu únich. Fóu un avenç relligiós, per poder-se conceptuar aquest culte lo més enlayrat dels del paganisme. Ell aconduhí a emperadors, com

Segle III al IV.—Dues imatges solars o Gorgones, de factura autòchtona, trobades a Barcelona.
Les antigues serpents nuades al coll, estàn substituides per un entrelligat

Constantí Chlorus, a acostar-se als cristians, deturant tota persecució y preparant la obra relligiosa del séu fill Constantí. Son caràcter secundari en lo panteón dels déus de la Iberia romanisada (139), se transformà en primordial com a gran déu oficial del Imperi (140). S' han de situar en aquesta època la interessant ara al Sol, alçada en una montanya de la antiga *Betulo* (141) y segurament algunes làpides hont la presencia de la *swastika* o creu gammada, podrà fer-les confondre ab altres de cristianes (142). Una roda solar de la estela funeraria de Gausach (vall d' Aràn), pot considerar-se deguda a la propria temporada (143).

Estela funeraria de Gausach, ab los atributs solars de la roda (art ibèrich)

Cronología dels derrers emperadors romans (307 a 416).—En la tercera època de la dominació romana, pertanygué aquesta

(139) No oblidàm que la societat íber-romana seguía la tradició del culte al Sol, en Apolus, Esculapi y altres divinitats solars. Si bé ara aquestes són oficialment eliminades, emperò, tant les narracions literaries, com les inscripcions lapidaries, seguiren sostenint la tradició.

(140) Juli Maurice: *La dynastie solaire des seconds Flaviens (Revue Archeologique,* v. XVII, any 1911, pl. 377).

(141) Veja-s lo gravat y text que publicàm en *Ciutat de Barcelona*, pls. 70 y 85 y n. 106 Al lloch de Caparra s' hi trobà una ara votiva consemblant a la nostra del mont Aguilar de Badalona. També s' han trobat làpides al SOLI INVICTO, a la Oliva (Plassencia), a *Asturica* (Astorga), tres de lusitanes al Sol y a la Lluna, etc.

(142) Es possible que làpides del temps de Dioclecià, hont hi ha la *swastika,* com la del any 290, publicada per Fernández Guerra *(Revista Històrica*, any III, Barcelona, 1876, pl. 261), pugan ésser representacions de la heliolatría llavors dominant. Certament que la esglesia catòlica, al acceptar simbolismes pagans, no rebutjà a la famosa y antiga creu gammada, que apareix com a senyal cristiana en diferents llochs, com en la famosa làpida sepulcral del fosser Diògenes, de la catacumba de Domitilla.

(143) Encara que la vall d' Aràn en lo segle IV estava fora de la Tarraconense y d' Hispania, tením criteri de no ometre en lo possible res que hi façà referencia, en atenció a trobar-se identificada ab Catalunya y unida a sa historia de 800 anys ençà.

terra als següents emperadors: Galeri, Maxenci, Sever II, Constantí I y Licini (307).—Licini, Constantí I y Maxenci (308-Maig 311).—Maximí II, Constantí I, Licini y Maxenci (Maig 311-27 Octubre 312).—Constantí I, Licini y Maximí II (Octubre 312-Agost 313). — Constantí I y Licini (Agost 313-23 Juliol 323).— Constantí I (323-22 Maig 337).—Constantí II, Constant y Constanci II (9 Setembre 337-Abril 340). — Constant y Constanci II (Abril 340-18 Janer 350).— Constanci II, Magnenci y Nepozià (350).—Constanci II y Magnenci (Juliol 350-11 Agost 353). — Constanci II (360). — Constanci II y Julià l'*Apòstata* (360-3 Novembre 361). — Julià l'*Apòstata* (Novembre 361-26 Juliol 363). — Jovià (Juny 363-17 Febrer 364). — Valentinià I (Febrer 364-17 Novembre 375).— Gracià y Valentinià II (22 Novembre 375-25 Agost 383).—Valentinià II (383-15 Maig 392). — Teodosi I (392-17 Janer 395). — Honori (Janer 395-15 Agost 423). — Joan (Agost 423-22 Octubre 424). — Valentinià III (Octubre 424-16 Març 455). — Petroni Màxim (27 Març 455-30 Maig 455). — Avitus (10 Juliol 455-6 Octubre 456). — Majorià (1 Abril 457-7 Agost 460). — Libi Sever (19 Novembre 461-15 Agost 465).—Antemi (12 Abril 467-11 Juliol 472).—Olibri (Juliol 472-23 Octubre 472).—Gliceri (5 Març 473-24 Juny 474).—Juli Nepote (Juny 474-Agost 475). — Ròmul Augústul (31 Octubre 475-5 Setembre 476).

Constantí I en la Tarraconense.—Les gestes de Constantí I poden seguirse en les encunyacions de la ceca tarragonina (144). Aquesta ceca havía batut fins a la mort de Constanci Chlorus (25 Juliol 306), monedes als noms de diferents emperadors, de Valerià a Constantí II. A la època constantiniana n'aparexen batudes als noms de Constanci y Galeri augusts; de Sever II y Maximí Daza, cèsars; de Galeri y Sever II, augusts, y de Maximí Daza y Constantí, cèsars. En la primavera del 307 encunyà a nom de Maxenci, començant lo numerari de Constantí I quan la Hispania se separà de Maxenci y s'adherí pacíficament al govern d'aquest Emperador (Maig o Juny de 309). Ho motivà la rahó política de que, en gran part convertida al cristianisme, tingué grans simpatíes per Constantí, continuador de les tradicions del séu pare y protector dels cristians. Fins a la mort de Maximí (Juny 313), s'encunyà a Tarragona a nom dels tres augusts Constantí, Licini y Maximí Daza, posant al revers unes vegades lo déu Març *(Marti conservatori)*; lo geni de Roma *(genio populi romani)*; lo Sol *(Soli invicto comiti)*; les victories sobre la *Francia* y la *Alamannia* del 310 *(gaudium romanorum -Fran. et Alam. smt.*,

Constantí I, ab lo sol, considerat déu august, al revers

(144) La moneda que tant ha contribuit a desentranyar l'estat social y la historia en la Etat Antiga, nos ilustra també en la extensió del cristianisme. Totes les divinitats del Olimpi pagà, se reproduhexen en les monedes romanes y ibèriques, y axís meteix lo nou culte solar. Imperant Constantí, ab los decadents déus del Olimpi, s'introduhexen quasi furtivament senyals cristianes: la Victoria alçant la creu. Lo *vexillus* pagà y la àguila legionaria, se mudan ab lo làbar; lo monograma de Jesucrist substitueix als emblemes gentílichs, y quan es oficial lo cristianisme, Jesús, la Mare de Déu y la Creu ocupan tot lo revers de les monedes (Francesch Gnecchi: *Monete romane*, Milà, 1896, pl. 101).

y també *Fortunæ reduci)* (145). Se presentan juntes les efigies del Sol y de Constantí y se fà constar la munificencia d' aquest envers los séus soldats (any 310) quan la revolta de Maximí Hèrcul *(Liberalitas XI imp. IV. cos. P. P.)*

Constantí I tenint al costat la imatge del sol radiat

La conversió de Constantí y la llivertat relligiosa al Imperi (312-361).—Després de la desfeta de Maxenci, entrat Constantí triomfalment a Roma (28 Octubre 312), Tarragona ho commemorà representant al Emperador rebent un globo de mans de la gran Ciutat (llegenda, *restitutoris libertatis).* Abundan les dedicacions al Sol sots diferents títols (146). Podría axò extranyar, considerant que llavors, en la famosa batalla del pont Milvius, se convertí Constantí I al cristianisme. Però les innovacions relligioses vingueren poch a

Gran medalló tarragoní, hont Constantí I marxa al costat del Sol, y porta en l' escut lo Sol tenint dominades la terra y la mar. Del llinatge del Sol se deya provenir Constantí

poch. Lo primer pas resultà de la conferencia de Milà y decrets subsegüents (Febrer de 313), cessant la persecució dels cristians, concedint-los los beneficis de la pau relligiosa y assegurant als pagans la llivertat de llurs pràctiques. Encara que continuava respectada la vella y caduca relligió, ab l' emperador *Pontifex Maximus,* sols conservà una part de la situació oficial que abans tenía. En cambi, los cristians prengueren posicions y disfrutaren notories ven-

(145) Entre les evolucions del paganisme romà al començar l' Imperi, hi figura lo culte augustal o del Emperador y ses ramificacions. Una d' aquestes sigué lo de la famosa *Fortuna Redux*, divinitat que assegurava lo retorn ditxós als emperadors després d' haver-los protegit en ses expedicions. Sigué creada en l' any 19 abans de J. C. A ella foren dedicades algunes monedes, com v. g., se troba en los temps de Dioclecià y de Maximí Hèrcul, al retornar de les guerres de Persia y d' Africa. En honor d' aquesta deua, la ceca de Tarragona acunyà una moneda de Constantí I.

Constantí I y la deesa *Fortuna Redux*

(146) Les monedes dedicades al SOLI INVICTO COMITI, composaren les tres quartes parts de les emissions monetaries de Constantí (del 314 al 317), sortides de les seves ceques de Tarragona, Arles, Lió, Treveris y Londres (Juli Maurice: *Numismatique Constantinienne*, per la ceca de Tarragona, vol. 1, pls. 233, 242, 243, y vol 11, pls. 248 y 250).

tatges, sempre fora del camp oficial, que quasi tot seguí pagà durant llarch temps en les grans administracions y serveys públichs (147).

Una efectiva y amplia llivertat relligiosa s' extengué a totes les provincies del Imperi. Es d' aquesta època la hermosa medalla encunyada a Tarragona, hont encara se perpetua l' origen solar de la dinastía de Constantí, qui està al costat del Sol y en lo revers va precedit de la victoria y seguit del legionari *(felix adventus Augg)*, imitant a altres encunyacions coetanies en que hi vé personificat lo déu Sol.

Mostres oficials de cristianisme a Tarragona (314-324). — Sense moure-ns del camp de la numismàtica, observarèm les primeres mostres dels cristians tarragonins. Aparexen en encunyacions d' un periode en que encara les monedes commemoran lo déu Sol, o Marte *(Marti conservatori)*, o la magestat imperial com a divinitat, presentant la efigie de Constantí dintre una aureola de llum. Mes ab les deitats paganes, lo taller monetari hi posà una marcada creu grega, segons també féu la ceca de Londres. La demostració cristiana dels moneders, corresponent al any 314, es la primera en la seva classe, dintre del món oficial de Constantí I, qui fins al 1 de Març del 317, no adoptà la senyera cristiana del *Labarum* y lo monograma X P. Fet es-

Encunyacions tarragonines

a, Feta a nom del cèsar Crispus; b, Constantí I presentat com una divinitat, ab aureola de llum entorn del cap

Manifestacions cristianes en les encunyacions de Tarragona

Any 314 — Any 320

a, La creu grega posada junt al Sol *(Soli invicto comiti)* en una moneda de Constantí I. — b, c, Lo làbar tarragoní gravat en dues monedes dels cèsars Constantí II y Licini II

(147) Axís lo Concell, tenint de consagrar lo repòs dominical, designà al diumenge *Diem Solis veneratione sui celebrem;* la Cancillería féu més, recordà obertament l'origen solar dels segons Flavians. També los notaris y escribes començaren les cartes de Constantí ab lo títol d' *Invicti,* peculiar del llenguatge astrològich oriental, que recordava un dels atributs del Sol, a qui los emperadors precedents eran assimilats. Fins al 324 no es abandonat y cambiat per lo de *Victoriós*. A despit d' axò, en 328, Constantí féu alçar una columna de pòrfir en lo *forum* de Constantinoplà, merament decorativa, ab una gran estàtua d' Hellios o Apolus de cap radiat, tenint les faccions del propri Emperador y a la mà una bola d' or que rematava en la creu. Era la evolució cristiana derrocadora del paganisme y del culte solar.

devingut durant les festes dels nomenaments de cèsars a favor dels séus fills Crispus y Constantí II (148).

En les subsegüents encunyacions tarragonines, continuan les demostracions cristianes, quan encara han de tardar a sortir en les inscripcions sepulcrals (149). Junt a simbolismes heliolàtrichs *(Soli invicto comiti* y *Claritas reipublicæ)* y de Júpitre, s' observan tres enigmàtiques inicials posades al centre d' una ara contenint les VOT P R *(Vota populi romani)*, sostingut per dues Victories. Les inicials són una C, una R, una P y a vegades la creu en la forma que reproduhím

Moneda de Constantí I ab la creu posada en la ara; encunyació de Tarragona. (Engrandida dues vegades y mitja)

Maurice interpreta aquesta sigla literaria (v. II, plana 258) *Crux perpetua* †. També los moneders de Tarragona gravaren la combinació de les lletres gregues *Khi* X y *Iota* I atravessades y rematant aquesta ab una bola, segons aquí indicàm Creuen ésser copia de la senyal que los soldats se pintaren als escuts, abans de la batalla del pont Milvius, com explica Lactanci (150). Igual forma de làbar existeix en una làpida d' Empories, qual factura mostra que fóu gravat en lo país. Per tant pot calificar-se a aquest de *làbar tarragoní*, puix no l' hem trobat entre les variants d'altres làbars romans que publica Duruy en sa renomenada historia.

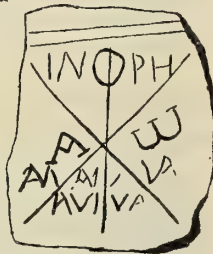
Los anys qui van del 320 al 324, són remarcables per promulgar-se tota

a

b

c

d

Segle IV.—Lo *làbar* o símbol cristià: a, b, d, formes originaries de Roma; c, la forma tarragonina, procedent d' una incripció d' Empories.

(148) Constantí, en 317, féu posar lo monograma cristià en lo séu capell de ferre, en les encunyacions monetaries del tipo pagà de la Victoria.

(149) Es un fet que les senyals cristianes han aparegut primer en les monedes que no en les làpides sepulcrals, per quan aquestes podían estar exposades a les vexacions dels municipis que havían quedat pagans, com s' hà provat per la lley del 323, que prohibía a les *curies* o municipis obliguessen als cristians a sacrificis pagans (J. Maurice: *Numismatique Constantinienne*, vol. II, pl. 255).

(150) Lactanci: *De mortibus Persecutorum*, capítol XLIV. Ab la combinació que referím resultan

una llegislació relligiosa en favor de la Esglesia catòlica, a la que segueix la visible decadencia del paganisme oficial.

Divisió d' Hispania (331) y segregació de les Balears (395). — Se caracterisa lo govern de Constantí I per ses grans reformes administratives. Dividit l' Imperi en dues parts, Orient y Occident, se subdividí quiscuna d' elles en dues prefectures y aquestes en vicariats. L' Occident tingué les prefectures d' Italia y de les Galies y Hispania formava lo primer vicariat de les Galies. Nostra antiga provincia *Citerior,* fóu dividida en tres y se conceptuà la part africana del estret, com a continuació de la Península. Axís en 331 s' organisà en sis provincies: *Tarraconense, Bètica, Lusitania, Carthaginense, Galliciana* y *Tingitana.* Governà la Tarraconense Badius Macrinus, qui hi prosseguía encara quan Constanci II, morts los séus dos germans, restà senyor del Imperi. La llarga durada d' aquest govern local, es símbol de prosperitat per dita Provincia.

Abans de finar lo segle IV, una nova divisió s' efectuà en Hispania, segregant-se les illes Balears al repartir-se l' Imperi los fills de Teodosi (any 395) y quedant constituides en provincia separada de la Cartaginense.

Primera expansió cristiana (337-361). — Les guerres y revoltes ocorregudes a la mort de Constantí I, no impossibilitaren al cristianisme desenrotllar-se ab lo favor oficial. Començà per les ciutats hont era més activa la propaganda dels bisbes. No preocupant-se per divisions administratives, s' organisaren les primeres circumscripcions episcopals dintre los límits de la administració civil romana. De la metexa manera los bisbats se subgectaren als límits dels Con-

---

ésser tres les variants dels monogrames cristians del segle IV. Lo primer originat de la combinació de les dues primeres lletres *Khi* X y *Iota* I, inicials dels dos noms de Jesucrist Ιησοῦς Χριστός. Lo segón prenent les dues primeres lletres del derrer nom grech, axò es, la X y la P. Ara apàr aquest tercer usat a Tarragona en les encunyacions que-s descriuen com pertocants als anys del 320 al 324, y que les encunyacions de Siscia després del any 317, posan en la cervellera del Emperador, trobant-se també en les d' Aquilea y Tesalònica, d' aquesta metexa època (320 a 324). Fà notar Maurice que obrant axís los tallers monetaris, rendían homenatge al propri Emperador, puix d' ell n' havían rebut l' exemple. En los anys 320 y 321 se cumpliren los aniversaris dels emperadors: *Quindecennalia* de Constantí *lo Gran* y *Quinquennalia* dels dos Cèsars. Y fóu en aquestes dates glorioses quan apareix arrèu lo monograma cristià. Veja-s també J. P. Desroches: *De labarum. Etude critique et archeologique* (París, 1894).

ncunyacions tarragonines del 324 al 326

Efigie de Santa Elena, mare de Constantí I

Efigie de Fausta, muller de Constantí

La ceca tarragonina encunyà també a nom dels cèsars Crispus, Licini y Constantí, cessant les encunyacions del segón al sobrevenir la guerra entre los Licinis pare y fill y Constantí (324-326). Aquests tres anys decàu lo paganisme oficial. Oblidades les divinitats paganes en los batiments monetaris, se concentrà tot l' interès en la magestat imperial. Les emperatrius hi són honorificades: a Santa Elena, mare de Constantí, una moneda de Tarragona la titolà *Securitas Reipublicæ;* a Fausta, muller del Emperador, *Salus Reipublicæ.*

vents jurídichs o dels jutges *duumvirs*, o dels Legataris dels pretors, segons les ocasions.

Les primeres diòcesis oficialment organisades en nostra terra catalana, foren les de Tarragona, Tortosa, Lleyda, Barcelona, Gerona, Empories y tal vegada la d' Ausona. Los primers prelats solían ésser hòmens ardorosos, austers y atrevits, sortits quasi sempre dels estaments inferiors de la societat. Sots los emperadors cristians, ho foren ja persones riques y sabies, la major part havían abans obtingut càrrechs públichs y conservavan l' esperit del món, axís que alguns seguían vivint ab llurs mullers, a títol de germanes.

Restauració del culte del Sol (361-363).—L' emperador Julià, dit l' *Apòstata*, influit per les idees filosòfiques orientals, volgué mantenir la tradició dels segons Flavians, d' ésser fills del Sol, restablint la heliolatría y perseguint al cristianisme. Mes se circumscrigué al séu regnat aquexa derrera revifalla del paganisme expirant. Donada la curta duració del Imperi de Julià, resultà, sa reforma relligiosa, fet de poca importancia.

Pobles germànichs invasors del Imperi romà.—Tots los territoris del centre de la Europa y Assia septentrional, fins a les fronteres de la Xina, estavan ocupats, en los segles III, IV y V, per pobles semi-nòmades, tenint quiscún d' ells per enemich y extranger al vehí. Quan l' un se movía, fós per aument de població o per lo desitg de trobar millor clima o terres més bones, tots feyan altre tant. Llur moviment no tenía caràcter d' expedició guerrera, sinó d' emigració total de pobles, viatjant les families en grans carruatges que-ls servían de fortificació si axís los convenía. Marxavan sempre vers Occident, ahont invariablement topavan ab la incommovible frontera d' una nació civilisada: l' imperi de Roma. Los pobles que primer hi arribavan encara no havían pogut rompre l' obstacle que s' oposava a la invasió, quan ja tenían de combatre als novament vinguts. Eternes lluytes, puix continuavan aparexent-hi nous enemichs en nous pobles. Les discordies inacabables del Imperi d' Occident durant los séus derrers anys, inutilisant al poder central d' acudir a deturar la invasió, obligà a pactar ab los invasors y a permetre s' establissen en algunes provincies ab caràcter de confederats *(foederati)*, constituint petits estats feudataris del Estat romà. Llavors se consolidà lo poder y la dominació dels barbres, puix eran tractats per los romans com llurs contrasembles, estipulant-se les condicions ab que devían servir-los y disfrutant de grans beneficis, fins al punt de poder-se convertir en ciutadans romans. Axís s' infiltraren en l' Imperi y asseguraren lo séu immediat triomf.

Invasió dels Suéus, Vàndals y Alans (409).—Los *barbres* o *germànichs*, tan bon punt se relacionan íntimament ab los romans y ne són més coneguts, van classificant-se, conexent-se los noms particulars que usavan entre ells. Suéus, Vàndals, Alans, Hèruls, Thuringis, etc., derrotant als franchs, trencaren la frontera del Rhin (hivern del 406 al 407) y prenent les grans víes imperials, s' apilotaren al peu dels Pyrinèus. Allí visqueren del pillatge, fins que un

gran esforç y la traició d'un general romà, los permeté entrar a Hispania (408-409). Tot ho saquejaren, y fóu tanta la miseria pública per la peste que-s desenrotllà, que-s díu que les mares arribaren a alimentar-se de la carn dels séus fills. La principal defensa romana estigué en la Tarraconense, de manera, que, al repartir-se aquesta Península per quedar-hi ja establerts, nostra Provincia queda romana, mentres Vàndals y Suéus s'establiren a la Galicia, los Alans a la Lusitania y Cartaginense y los Silingues (tribu dels Vàndals), a la Bètica. Entremitg d'ells hi quedavan mólts llochs y ciutats fortes, defensades per los hispà-romans, que formavan part del Imperi. Aquesta ocupació y distribució se modificà mólt aviat. En 417 l'Imperi, ab la ajuda dels wisigoths, ja havía reconquerit gran part de la Península. Les derreres lluytes s'efectuaren fora de nostra Tarraconense, que seguí romana fins al 476.

Tranzitoria ocupació de Barcelona per los wisigoths (414-416).—En l'any 412, los wisigoths, com a antichs aliats del Imperi, tingueren d'anar a les Galies per combatre-hi als tirans Jovinus y Sebastià, prometent-los 600,000 mesures de blat. Complert l'encàrrech y vençuts aquells generals, Honori volgué substraure-los-hi la paga promesa, originant-se la primera revolta dels barbres auxiliars contra Roma. Des de aleshores la historia dels *aliats* wisigoths està plena de revoltes succesives. Lo general romà Constanci vencé a Ataulf, qui se retragué a la Tarraconense, ocupant Barcelona (414), però no podent passar més enllà. Ataulf havía mort assessinat (415) quan l'Emperador los hi donà les 600,000 mesures de blat, obligant a son successor Walia a instalar-se de nou al S. de les Galies (416). L'estat de fraccionament en que-s trobavan les Galies (151), hi feya de tot punt necessaria una forta acció militar per retornar-les totalment a la subgecció del Imperi. Per axò, lo diplomàtich Exuperanci donà als wisigoths la segona Aquitania (axò es, les terres de la Loira, fins més enllà de la Gironda, ab Tolosa, Agen y Burdeus), com a subgectes al Imperi. Instalats allí y creyent-se més segur de llur fidelitat, Honori los hi cedí part de la Aquitania, des de Tolosa al Occeà.

L'interès en no volguer-los dexar permanèxer a Barcelona, obehía a tenir més aprop de Roma a aquests inquiets aliats, y, sobre tot, a allunyar-los dels Suéus y Vàndals, que saquejavan y dominavan algunes provincies hispanes.

A les Galies, Teodorich, després d'algunes victories sobre los Huns, acabà d'ocupar la Aquitania, part de la Narbonesa y la Novempopulania (439). La força dels wisigoths crexía a mida que-s debilitava la dels romans. A

---

(151) En 419, les Galies s havían fraccionat políticament en tres parts. Formavan la primera les set provincies subgectes a Roma, que eran la Vienesa, los Alpes, la primera y segona Narbonesa, la Novempopulania, la segona Aquitania y la primera Lionesa, quina capitalitat era Arlés. La segona era la Armórica o Bagaudia, composta de ciutats federades, constituint extens territori en la península de Bretanya, Loira, Sena y gran part del Som que avuy comprèn a 20 dels departaments polítichs de França. Y la tercera fóu les comarques dels Pyrinèus, entregades als wisigoths, comarques tal vegada inclinades a ingresar en la federació de la Bagaudià (Buchez: *Les mérovingiens*, 4.ª edició, pl. 46).

partir d'Honori, l'Imperi no té altre exèrcit, quasi, que lo format per los barbres manats per llurs cabdills, arribant poch a poch a la anulació de les tropes romanes y a obtenir, los capitans barbres, tots los grans comandaments militars. Al despossehir-se los Emperadors de sa qualitat de capitans generals, se preveuen les conseqüencies: possehint los barbres la força armada, quedavan sota llur voluntat tots los poders civils del Imperi.

Moviment social dels bagaudes (441-454).—Regnant Dioclecià, començà a les Galies lo poderós moviment dels *bagaudes* (nom derivat del celta *bagad*, multitut), que-l formaren agricultors, esclàus y pastors, alçats en massa, clamant contra les usurpacions dels grans proprietaris y les exaccions del fisch. Prengueren un diapassón perillós per la dominació de Roma, a la que combatían. Les legions los destroçaren fàcilment; però restà l'esperit de la revolta, y a tot moviment d'independencia o a un país que-s lliberàs, se-l nomenava *bagaut* o *Bagaudia* (152). Mes des de llavors quedaren partides de gent armada circulant arrèu d'aquestes provincies Occidentals, y hostilisant la administració del Imperi romà.

Ocupava l'Imperi Valentinià III, quan lo moviment dels *bagaudes* se presentà en nostra Tarraconense. Vingué a combatre-l lo general romà Asturicus (441). Vençuts los *bagaudes*, prosseguiren en petites partides per los despoblats. Aprés tornà a presentar-se potent la revolta en lo convent jurídich Cesaraugustà (449), dirigida per Basili. Requiari, rey dels Suéus, qui dominava la Lusitania, Bètica y Cartaginense, es dir, totes les Hispanies, a excepció de la Tarraconense, ajudà als revoltats, y Lleyda los hi obrí les portes. Se concertà una pau (452) per la bona diligencia de Mansueto, *comes Hispaniarum,* y d'altre comte romà, Frontus. Mes durà poch: los bagaudes, novament alçats (454), foren dominats per un exèrcit de wisigoths ab caràcter d'aliat dels romans, que vingué de la Galia Narbonesa, comanat per Federich, germà de Teodorich. Los Suéus llavors se corregueren a la Tarraconense, vencent-los Teodorich (456), qui, en llur persecució, arribà fins a Braga y Porto, apresonant al rey Requiari.

Los comites y los pagenses (segle IV). — L'origen dels comtes s'ha de posar en lo segle III, per quant en 253 un Prefecte de Roma havía sigut «comte dels criats», *domesticus comes*. També *domesticus regens*, se titolava lo capità d'una guardia del Príncep; aquest ofici tenía Dioclecià al ésser aclamat emperador. Mes los *comtes del Imperi* (càrrech que tingué lo poeta Ausoni, 309-394) no-s troban fins al segle IV.

La institució dels *pagenses* o *pagesos*, plenament desenrotllada en lo segle IV, es filla de la colonisació militar del Imperi. Solían classificar-se los soldats romans, en tropes de linia y tropes sedentaries. Les primeres, mòvils,

---

(152) *Bagaudes* foren los habitants dels Alps, que al crit d'independencia, derrotaren al famós general Stilicon. *Bagaudia* se deya entre los gals a la *Armòrica* o *tractus armoricanus*, vasta confederació de 408 poblacions de les Galies, constituides en república independent (Veja-s la n. 151).

a sou y sense estacions determinades, eran conegudes per *milites comitatenses*, y també *milites praesemtales*. Les tropes sedentaries, sense sou, adscrites a un territori y que obtingueren lo benefici militar, se-ls hi deya, generalment, veterans, *milites casati*, *pagenses,* etc. Disfrutavan d' unes dotze hectàrees de terra aproximadament, que cultivava una familia de servos agraris. Tenían participació als pasturatges y boschs comunals, conexent-se també per *benefici militar*. Si bé tals proprietats eran vitalicies, lo fill podía seguir en les terres del pare, ab obligació de complir lo servey de la guerra.

Los «defensores» de les ciutats (segle v). — Lo moviment social de protesta conegut per *dels bagaudes*, portà per conseqüencia la creació del *defensor civitatis* en temps de Valentinià III. Sa missió era: fiscalisar los actes dels governadors, questors, etc.; defensar als ciutadans y administrar justicia, a semblança dels tribuns de la antiga Roma. Tingueren lo dret de *veto* y també lo d' apelació, tant en profit dels particulars, com de les ciutats. Eran elegits per lo clero y los curials, als qui més avant s' hi agregà lo poble. Se donà quasi constantment lo càrrech de defensor de les ciutats als prelats.

Origen de les parroquies rurals (segle v).—Si foschs són los orígens dels bisbats y de les esglesies en les ciutats, tant o més ho són los de les esglesies rústegues, axò es, los centres de cristianisme rurals. Se degueren a la gestió personal dels bisbes, sense venir assenyalats per decrets pontificis ni per conclusions sinodals. Allí hont avançà la organisació de les diòcesis cristianes, com en la vehina provincia Narbonesa (153) y tal vegada també en nostra Tarragonesa, se notaren les primeres manifestacions d' esglesies rurals. Datan del derrer terç del segle iv (154), extenent-se d' una manera lenta y regular aquesta transformació eclesiàstica, durant lo transcurs del segle v. Tant lenta fóu en determinades provincies, que alguns autors situan los orígens de les parroquies a les derreríes del segle v o començaments del vi (155).

Una lley d' Honori (any 398) indica que los grans proprietaris tenían capelles en llurs *ville*. En lo segle v la Esglesia constituí son patrimoni territorial: los bisbes adquirían *ville*, construint-hi oratoris o capelles, com també en altres dominis episcopals dintre les ciutats. Y des de la segona meytat del segle v, intervenen en la creació d' esglesies y parroquies, los establiments monacals, situats mólts d' ells en *loca hærema* o *deserta*.

Les esglesies rurals, nascudes evolutivament y per causes diferentes, poden classificar-se, segons lo séu origen, en quatre agrupacions: 1.ª esgle–

---

(153) Pot senyalar-se a la Narbonesa, per tenir conexement del concili d' Arles, del any 314, quals *diacones urbici*, fan presuposar la presencia de diaques rurals *(De diaconicibus urbicis ut non sibi tantum presumant ud honorem presbyteris reservent*, cap. xviii). *(De presbyteris aut diaconibus qui solent dimittere loca sua in quibus ordinati sunt... placuit ut eis locis ministrent, quibus prefixi sunt*, cap. xxi). Labbe: *Concilia*, vol. 1.

(154) Les primeres diòcesis rurals de Turs fóren erigides per son famós bisbe Sant Martí. Del 314 al 361, s' establiren en les Galies gran nombre de diòcesis rurals

155) Bouix, Tomassin y Loening: *Geschichte des deutschen Kirchenrechts*, vol. 1, pl. 166.

sies fundades en un *vicus* (petita agrupació de proprietaris o menestrals agricultors) o *civitas*, per lo bisbe o los vehins; 2.ª les establertes dintre del *ager ecclesiœ* per lo prelat; 3.ª les fundades en domini privat en un *vicus*, *villa* (centre d' explotació agrícola particular) o *castellum* (districte polítich militar de proprietat particular) per un proprietari; 4.ª les erigides per institucions monacals en llochs deserts.

Administració de les parroquies (segle VI). — Al arribar al segle VI, la paraula *parroquia*, que durant lo temps anterior s' aplicava a la diòcesis, prengué la significació especial que avuy encara li donàm. Y axís meteix la seva circumscripció començà per rebre lo nom de *diœcesis*, que aprés perdé. Les esglesies rurals no desferen la primitiva unitat del *presbyterium*; lo bisbe hi delegava un de sos capellans o diaques com a administrador de la comunitat, no podent-se precisar, ni la naturalesa de les seves funcions, ni la extensió dels poders que rebía. Lo fet de que algunes esglesies tinguessen a son cap un diaca, prova que no tenían culte complert y permanent (156).

En lo segle VI aumentan les atribucions conferides als capellans rurals. Obtingut lo dret de batejar en totes les èpoques del any (402), se-ls otorgà lo *magisterium* o poder d' ensenyar (529), reconexent-se-los-hi lo dret de benehir al poble, a les cases y als camps. Lo concili d' Arles los hi concedí la vigilancia y govern del clero inferior de la parroquia (157). Transformada poch a poch la parroquia en organisme independent, los feels perderen la obligació de celebrar ab lo prelat les grans festes anyals. Simultàniament, lo clero rural obtingué patrimoni propri: los bisbes li assignaren determinats béns, los feels los hi aportaren ofrenes y lo concili d' Agde del 506, s' ocupà dels bens territorials possehits per les parroquies, estatuint-se que no pogués fundar-se cap esglesia sense la dotació corresponent.

Enterraments cristians (segles III al VII). — Nostres primitius enterraments cristians no són subterranis o catacumbaris, a despit de lo que alguns han afirmat ab referencia a Gerona y a Sant Just de Barcelona. Se practican diferents classes d' enterraments: les lloses o les teules planes formant caxa, les teules planes formant dues pendents demunt del mort, l' àmfora trencada servint de caxa als albats y als adults, la caxa excavada en la roca inseguint la forma del cors humà, com a Olèrdula, Eramprunyà, etc., tombes excavades a manera de coves, com la mólt interessant de la montanya de Céllechs (158), sarcò-

---

(156) Encara en lo segle VI hi havían diaques en la direcció de les parroquies, com ho manifesta lo concili d' Agde (506). Però desaparexen tot seguit, limitant-los-hi les funcions y convertint-los en auxiliars dels pàrrocos, sense que-s puga precisar com se féu la transformació en lo segle VI (Imbert de la Tour: *Les paroises rurales dans l' ancienne France*, en la *Revue historique*, vol. 60, pl. 244).

(157) Los sacerdots afectes al servey parroquial, havían d' acabar deslligats de la tutela del episcopat. S' establí que tot dignatari d' una esglesia devía triar-se del clero de la metexa y lo clero a son lloch, sortir dels feels de la propria esglesia. D' aquí la gran autoritat que tenían en la localitat.

(158) F. Carreras y Candi: *Primitives sepultures cristianes a Céllechs*, publicat en *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. V, pl. 199 (1909).

fachs de pedra o marbre senzills y altres treballats d'importació forastera (159), caxes de fusta per soldats y gent pobra, allí hont la pedra escassejava, etc. Totes aquestes variades formes d'enterraments perduran fins a la Etat Mitjana. Axís la sepultura feta de teules planes en dues pendents, es provat que s'usava a Vich en lo segle xiii.

Notable monument funerari cristià dels primers temps, es la *cella* emporitana, detingudament estudiada per Puig y Cadafalch, Falguera y Goday (160),

Segle v.—Les excavacions del cementiri cristià d'Empories

edifici simplicíssim destinat a protegir los enterraments cristians, presentant lo subsol plè de sarcòfachs senzills y lo sol d'altres més sumptuosos. Són los sarcòfachs esculpturats la sola manifestació artística cristiana durant la dominació de Roma, que existeix en nostre territori.

Lo procediment pagà de la cremació dels cadàvers va extingint-se a mida que s'extingeix lo paganisme, trobant-se-n encara prous y interessants despulles funeraries durant lo segle iv y desaparexent al v (161).

---

(159) Joaquim Botet y Sisó: *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. v, pl. 101, 1896. Puig y Cadafalch, Falguera y Goday: *La arquitectura romànica a Catalunya*, vol. i, pl. 273; Emili Bonnet: *Bulletin Archéologique du Comité des travaux historiques*. Montpelier, 1911, pl. 14.

(160) *La arquitectura romànica a Catalunya*, vol. i, pl. 265.

(161) S'ocupa d'enterraments romans pagans Hernández Sanahuja en *Historia de Tarragona*, vol. i, part ii, pl. 143.

Monarquía Wisigoda

La dominació dels wisigoths.—En los derrers anys del Imperi, axò es, dels regnats de Valentinià III a Ròmul Augustul, les provincies hispanes s'acostumaren a veure-s defensades contra dels Suéus y barbres, y del gran moviment dels bagaudes, més que per generals del Imperi, per cabdills wisigoths, assenyaladament per Teodorich (453-467). Per axò al desaparèxer l'Imperi (476), succehí lo que ja era previst: que los wisigoths se cregueren ab lo dret de dominar aquestes provincies peninsulars. Entrant per los convents jurídichs de Clunia y Cesaraugusta, primer s'apoderaren de la Hispania superior. La aristocracia hispà-romana aparellà una resistencia en la Tarraconense, resistencia inútil, puix Eurich, vencedor, també la anexionà al naxent reyalme.

La organisació municipal romana subsistí en absolut. En quant a la administració de justicia, posada a mans de funcionaris reyals, se regularisà mitjançant la promulgació d'un còdich per los hispà-romans y un altre per los germànichs, deguts respectivament a Eurich y a son fill Alarich.

Eurich, adepte a la secta arriana, inicià una era de persecució als catòlichs, que si durà poch (470-472), donà la norma que devían seguir alguns dels seus successors ab greus perjudicis a la pública tranquilitat.

Lo Monarca.—Era elegit, en un començament, per los principals cabdills; després de Recaret per los magistrats y los bisbes. En los concilis domina la idea d'afavorir los interessos familiars del Rey, encara que may s'hi proclamà lo principi dinàstich, puix hauría agrandat la escisió entre los partits eclesiàstich y lo wisigòtich militar. Per practicar lo principi hereditari, los monarques seguiren la política d'associar-se sos fills al poder. Lo que era perillós, puix motivava insurreccions en los postergats, qual fí era l'assessinat o lo destronament del Rey.

Los conflictes que estallavan ab violencia en cada elecció reyal, verificant-la a vegades una sola de les entitats electives, motivavan continuades turbacions, fent intolerable la dominació wisigoda als hispà-romans, inclinant-la a un constant retrocés.

Formavan la cort reyal los oficials palatins y los que hi tenían càrrechs d'ordre interior. Grans magnats y prínceps dirigían les provincies, militar y civilment, exercint-hi funcions semi-sobiranes.

La lley, que portava en sí la virtut del Rey, era aplicada sots la subordinació del Duch y ab facultat per part dels litigants, d'apelar de les sentencies al bisbe (després de Recaret), y també al Comte y d'aquest al Sínodo.

Observa atinadament Romani y Puigdengolas (162), que la historia de la reyalesa wisigoda se desenrotllà d'acció en reacció: lo regnat de Recaret fóu viceversa del de Leovigilt; lo de Witerich, contrari del de Recaret; y contraris al de Witerich los de Sisebut y Sisenant; lo de Wamba es la antítesis del de Receswint, y reproduhit l'esperit del primer per Égica contra Ervigi, rematà en fatal discordia en los de Witiza y Ruderich.

Caràcter d'aquesta monarquía. — En lo primer temps del séu establiment en algunes provincies hispanes, los cabdills wisigoths no eran veritables monarques ni batiren moneda propria. Son govern, tolerat, però no regonegut per los emperadors del Orient, los dexava en lo perill constant de que qualsevol día de gloria o de predomini militar del Imperi, perdessen nostra Península, ab la cooperació del element hispà-romà. Aquest día s'acostà al conquerir en poch temps tota la África, Sicilia, Nàpols y Roma, lo general bizantí Belisari. Atanagilt salvà lo perill, cedint a les victorioses tropes imperials algunes ciutats del S., tant del Occeà com del Mediterrani, regonexent la sobiranía de Justinià, fent que en les aclamacions lo nom del Emperador precedís al del rey wisigoth, donant-li un tribut anyal, prometent-li un contingent armat en cas de guerra, etc. En temps de Leovigilt y abans d'alçarse contra l'Imperi, s'encunyava moneda ab la imatge del emperador Justí, nomenant-lo «Senyor nostre» y «August». De manera que se presentan durant tot lo segle vi com uns feudataris del Imperi d'Orient. Y al finar lo segle, a despit del major poderíu dels regnats de Leovigilt y Recaret y de la que tingué l'Imperi, no-s substràu, la monarquía wisigoda, a la influencia bizantina: Leovigilt, casant ab la filla de Severià, governador bizantí de la Cartaginense; Recaret, adoptant lo títol bizantí de Flavius, fent-se ungir ab l'oli sant de mà dels bisbes, generalisant la llenga llatina en sa cort y en tots los actes públichs, ne son probes concloents.

Cronología dels reys wisigoths (476-714?).—Durant los 240 anys en que a curta diferencia dominaren los wisigoths en aquesta terra, 25 reys la governaren, axò es: Eurich (476-485).—Alarich (485-507).—Gesalèych (507-511).—Amalarich (511-531). — Teudis (531-548). — Teudisel (548-Octubre 549).— Agila (549-554). — Atanagilt (554-Desembre 567). — Liuva (Abril 568-573).— Leovigilt (573-586).—Recaret (586-601).—Liuva II (601-603).—Witerich (603-610).—Gundemar (610-612).—Sisebut (612-621). — Suintila (621-631).—Sisenant (631-636).—Xintila (636-640).—Tulga (640-642).—Xindasvint (642-653).—Receswint (649-672). — Wamba (672-680). —Ervigi (680-687).—Egica (687-701).—Witiza (701-709).—Achila (709-710).—Ruderich (710-711).—Achila, segona vegada (712-714?).

Duch y Comte. — Dues dignitats romanes que evolucionan notoriament.

(162) Romaní y Puigdengolas: *Dominación goda en la península Ibérica*, publicat en *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. vi, pl. 388.

Lo *dux* o duch fóu entre los wisigoths alta dignitat palatina, especialment dirigida al comandament del exèrcit de les provincies y a governar-les civilment. Li seguía en gradació lo comte *(comes)*, càrrech propri d' administració civil y de justicia en les ciutats, tenint jurisdicció més limitada. Dels comtes sortían los duchs y d' aquests los reys. No era incompatible la dignitat de duch ab la de comte. Des de Recaret esdevingueren hereditaries, com també la d' alcayt de castells reyals. D' aquesta manera tractava d' aparellar lo Monarca la successió hereditaria de la corona.

Altres accepcions tingué lo títol de *comte*, denominant-se axís al oficial de major categoría entre los d'una metexa calitat o ofici palatí, v. g., *comes scantiarum, comes thesaurorum, comes notariorum, comes spathariorum, comes cubiculi, comes stabulum, etc.*, segons presidís la taula del Monarca, l' erari, los secretaris, la guardia reyal, la habitació, los estables, etc. (163).

Al substitut del comte o delegat, en cas d' allunyar-se de sa jurisdicció, se li deya *vicarius* (veguer). Després seguían los oficials nomenats *gardingues, tiufats, milenars, quingentenars*, etc.

Lo magnat wisigoth, al revés del romà y del eclesiàstich, preferí centralisar son poder en lo castell, donant ab axò més importancia al element rural enfront del romà qui morava en les urbs, més dedicat a arts y oficis. S' inicia ara la tendencia feudal.

Extensió y límits del reyalme wisigoth d'Espanya. — La dominació wisigoda, de caràcter merament militar, poch assimiladora, fluctuà continuament, segons los avenços de les seves armes, demunt dels pobles vehins, ab los qui estigué en inacabables guerres. La continuitat de dominació territorial durant tot lo segle VI, sols es efectiva en lo centre y NE. de la Península. En sos extrems N. o de les Galies, S. y O., varià notoriament. En la part més alta dels Pyrinèus, tant de les vertents de la Galia com de la Hispania, pochs barbres hi vegeren aturar-se en son territori, en tant que en la Basconia sols se regonegué nominalment, en breus temporades, la autoritat dels monarques wisigoths.

La modificació més essencial que experimentà la frontera N. de la dominació wisigoda, fóu després de la batalla de Vuglé o de Vuillé, que ab tots dos noms es coneguda (507). Lo grandiós territori que allí possehían (del ríu Rhoyno al Occeà y del ríu Loira als Pyrinèus), fóu quasi tot guanyat per los franchs, sos constants rivals. Evacuades les Aquitanies I y II y la Novempopulania, sols los hi restà la Septimania o Galia gòtica, que conservaren sempre més (164).

---

(163) Marichalar y Manrique: *Historia de la legislación*, vol. I, pl. 358.

(164) Al ésser derrotàts per los franchs y tenir de recular ses fronteres, los wisigoths se replegarían dintre una línia de frontera natural, que sigué lo límit més general entre abdues monarquíes. Se trobava en lo Lauragués, entre Tolosa y Carcasona, tenint al N. lo lloch hont s' alçà Revel com cap de línia y descrivint un arch de cercle que finía a curtà diferencia a Castel-Nau-d'Ary *(Castrum Novum*

MONARQUIA SUEVA
AREGIA
SABARIA
AR RAGONIA
RUCONIA
VASCO
MONARQUIA
CÓRDOBA
OROSPE
DOMINACIÓ
BRITONIA
BERGANCIA
TORNIO
Luco
IRIA
CATORA
OLOVASIO
SENURE
LEGIO
MADE
Saldania
SAXAMON
FRANCELO
Aurense
Georres
Asturica
Ventosa
TUDE
PINTIA
VALENCIA
CALAPA
PALENTUCIO
LAETERA
BRACARA
Dumio
OXOMA
Portocale
Lameco
Toriviana
Salmantica
SEGOSIA
ABILA
Veseu
Coleia
CALIABRIA
MANDOLAS
COMPLUTU
Yminio
CONIMBRIA
EGITANIA
CAURIA
Toletum
ELBORA
OLISIPONA
PACE
Emerita
ORETO
CASTULO
Beatia
Tuca
CORDOBA
ASTIGI
ITALICA
Barbi
ELIPLA
HISPALIS
AGABRA
Eliberris
OXONOBA
MALACA
ASIDONIA
R. DUERO
R. MONDEGO
R. TAJO
GUADALQUIVIR
GUADIANA
6º
5º
4º
3º
2º
1º
0º
44º
43º
42º
41º
40º
38º
37º
36º

LA PENÍNSULA IBÈRICA
EN LO
SEGON TERÇ DEL SEGLE VI
PER
F. CARRERAS y CANDI
SENYALS CONVENCIONALS
Limit d' estats independents a mitjans del segle V.
Limit d' arquebisbat.
Bisbat.
Arquebisbat.
Bisbat y encunyació de moneda durant lo reyalme wisigoth.
Població que acunya moneda wisigoda.
WISIGODA
DOMINACIO BIZANTINA
ZANTINA
NEMA
MAGALONA
LUTUVE
Beterris
CARCASONA
AGATHA
NARBO
ELNA
POMPELONA
ORGELIA
RHODA
ARROS
EMPORIES
LAGURRIS
SEGIA
OSCA
Bergidum
Gerunda
Turiasona
Cesar-Augusta
ILERDA
EGARA
Barcelona
ICTOSA
Tarragona
Dertosa
VALERIA
SEGOBRIGA
Saguntum
Valentia
SETABI
DIANIA
ILICI
BEGASTRI
CARTAGINE

Dintre nostra Península fóu tan lenta la seva constitució política geogràfica, que, havent-hi entrat dominador al començ del segle v, fins al 554 no s'apoderà de Toledo. Còrdoba subsistí independent fins al any 572; les comarques lliures conegudes per Arragonia, Rucconia y Sabaría, les guanyaren en 573; la Aregia, en 575; la Oròspeda, en 577; los dos arquebisbats de Bracara y Lucus, que constituiren la monarquía Sueva, en 585, acabant lo segle VI no havent-hi a Hispania altre domini foraster que la porció marítima del S., ocupada per los bizantins. Aquesta sigué conquerida en diferentes etapes, acabant-la Suintila (622), treyent-los de sos derrers atrinxeraments hispans, que sigueren los Algarbs.

Divisió d' Espanya en deu provincies.—Quan restà arrodonida la conquesta de la Península per los wisigoths, se dividí administrativament en vuyt provincies interiors y dues exteriors. Les primeres sigueren: la Iberia, la Antrigonia o Cantabria y Basca, la Astúrica, la Aurariola, la Galaica, la Lusitania, la Bètica y la Hispalis; les dues exteriors eran la Narbonesa o Galia Gòtica o Septimania (165) y la Tingitana al N. d' Africa.

Segle VI.—Divisió política administrativa de la Espanya wisigoda

Cada provincia era governada autonòmicament, segons les necessitats de la metexa, per lo duch, càrrech que a vegades desempenyava lo fill del Rey, associat a la monarquía, per axís assegurar-li la herencia. Com les aspiracions regionals ab tendencia a independisar-se s'anavan desenrotllant y encoratjant des del segle IV, ara se consolidan en forma d'autonomíes provincials, les que tot seguit veurèm convertides en veritables monarquíes.

La Iberia tenía per capital Tarragona, y ella y la Septimania vivían com estats nacionals dintre la monarquía wisigoda, conservant los organismes de govern que hi havía dexat l' Imperi.

Separació de les races hispà-romana y wisigoda. —La fusió complerta dels hispà-romans que disfrutavan de lleys propries, ab los wisigoths, que les tenían diferentes, no-s realisà en cap provincia, ni regió, ni en les més dominades per l' element germànich, com foren la Celtiberia, la Vaccea y la Car-

---

Aryanorum), considerat com a clau de la Narbonesa. La frontera correría per entre les conques hydrogràfiques dels rius Ariège y Aude, seguint per les montanyes Negres y per les Garrigues, fins a trobar lo ríu Ardexe y d' allí al Rhoyno, restant dintre la seva dominació les conques senceres dels rius Aude, Orb y Herault.

(165) La *Septimania*, per primera vegada mentada en 474, fóu la porció de la Galia que restà del domini wisigoth, després de la batalla de Vuglé. Prengué nom de les set ciutats majors *(septimanni)*, Tolosa, Beziers, Nimes, Agda, Maguelona, Lodeva y Uzés. Alguns autors hi posan a *Roscilioна* (castell Rosselló) en lloch d' una d'aquestes set.

petania. Baschs y Càntabres se recelaren sempre dels wisigoths; nostra Iberia y Septimania mostraren ostensiblement son desafecte, quan la sublevació de Paul, qui-s titolà rey del NE., dihent-li a Wamba *rey del Mitgdía*. Continuament l' esperit de divisió ressonà, evidenciant-se en la política general, ahont, a vegades, hi dominava la influencia de la Galia y altres de la Galaica, y en la elecció de Wamba hi prevalgué la de la Lusitania.

Xindasvint y Recesvint, ab llurs lleys unificadores, tractaren d' unir a abdós pobles, quin allunyament manifesta d' una manera palesa la lley del segón, autorisant los matrimonis entre wisigoths y romans. Lley ineficàç, puix lo temps y les costums no realisaren la fusió fins que passà llur govern. Per axò la monarquía wisigoda aparegué com dominació forastera, sense arrelar definitivament a Espanya.

Estat social de les persones. — Continuà l' home servo adscrit a la gleva que havía de conreuar y defendre. Se consentí al home lliure la facultat d' enagenar sa voluntat, lo que no tolerava la lley romana. Al eclesiàstich casat, se-l facultava pera pendre-s ell meteix justicia de la seva muller, sense altra limitació que no poder-la matar, puix la vida, en general, estava sots la suprema garantía del Rey.

Alguns fets de caràcter polítich.—Les lluytes entre los dos fills d' Alarich, dits Amalarich y Gesalèych, s' extengueren fins a prop de Barcelona, hont se donà una gran y decisiva batalla (511). Lo rey Teodisel (548), portà la capitalitat a Barcelona, y la-n tragué Atanagilt per transportar-la a Toledo (554). Dominada la gran insurrecció de la Bètica y aconduhit a Tarragona lo príncep Sant Hermenegilt, fóu escapsat en les presons d' aquesta Capital (585).

Regnant Wamba, les dues provincies Iberia y Septimania se rebelaren. Començà en la primera lo Comte de Nimes. A Tarragona lo duch Ranosint hi proclamà al general Paul, que hi havía anat per combatre-ls ab les tropes de Wamba. Los prelats secundaren lo moviment revolucionari. Paul prengué dictat de rey de la Espanya oriental. L' atacà l' exèrcit de Wamba, guanyant-li successivament les ciutats de Tarragona, Barcelona y Narbona. Acabà la campanya ab la heroyca defensa y assalt de Nema (Nimes), hont foren apresonats Paul, Hilderich y los principals cabdills de la revolta (1 Setembre 673).

Los concilis hispans (segles VI y VII). — Foren continuadors de la pràctica romana iniciada a les Galies al començar lo segle V, ab caràcter polítich y administratíu (166). Los prelats de la Esglesia sigueren la ànima dels conci-

---

(166) En l' any 418, los emperadors Honori y Teodosi, promulgaren un edicte per les Galies, disposant, entre altres coses, que cada any del 13 d' Agost al 13 de Setembre, s' aplegàs a Arlés un concili o assamblea composta dels jutges y oficials de les set provincies de les Galies, llavors subgectes a Roma, junt ab los bisbes y notables o representants de la proprietat. Devía presidir-la lo prefecte del Pretori. Lo concili d' Agda del 506 pot conceptuar-se continuador de la costúm romana que havía adquirit una major extensió, puix hi figuraren sacerdots pertanyents a ciutats fora del domini de les Galies wisigodes (P. J. B. Buchez: *Les merovingiens*, 4.ª edició, pls. 46 y 76).

lis hispans. La elecció del prelat feta per lo poble y la circumstancia de tenir un doble caràcter de defensor de la ciutat y de cap de la Esglesia, motivà que no hi hagués un sol bisbe que no fós un gran ciutadà y polítich, lo que també perjudicà en móltes ocasions sa missió evangèlica.

En los primers concilis, Tarragona hi conservà la primacía. La ausencia del séu Metropolità, en lo concili 12, féu acaparar la primacía al de Toledo, per ésser capital de la Monarquía y celebrar-s' hi tots los concilis ab caràcter nacional. Los concilis treballavan per la unitat de la dominació política wisigoda, demunt les provincies ahont hi germinavan les causes de les naxents nacionalitats hispanes: lo vincle comú de la fè y l' interès de la relligió contribuía a mantenir l' esperit d' unitat. En la persona del Monarca, los concilis hi vincularen tot lo fonament de llur política d' unió.

Lo Rey convocava y reunía los concilis quan los necessitava pera sostenir la monarquía, com també nomenava als bisbes y se procedía a la seva ordinació sense més requisitoria. Assistía en postura humil al acte de sa obertura, entregant als Pares l' escrit de lo que havían de deliberar, a imitació dels emperadors ab lo Senat de Roma. Alguns magnats hi prenían part com a mers testimonis o delegats del Rey, ab veu deliberativa en qüestions no dogmàtiques, aparellant-se a ésser executors del que hi declaressen los pares de la Esglesia. Lo Rey donava lo passe als cànons dogmàtichs y la sanció als d' ordre civil, obtenint axís força executiva. Los Metropolitans seguiren, per axò, tenint facultat de convocar al clero de llurs respectives jurisdiccions.

En un començament los concilis no tenían lo caràcter polítich de més avant. Ne celebraren alguns nostres sèus: a Tarragona, en 516; a Gerona, en 517; a Barcelona, en 540; a Lleyda, en 546; a Egara, en 614. Aprés se centralisaren a Toledo, celebrant-se-n 17 des de Recaret a Witiza (607 a 709).

Los Prelats.—Magna importancia adquiriren los prelats de la Esglesia en la època present. Ficats de plè en la política activa, intervenían en la elecció dels monarques y també solían comprometre-s en los complots, bandositats y guerres civils. En l' espay que va dels regnats de Wamba a Witiza, s' atestigua per lo concili 14 de Toledo, la discordia dels bisbes ab lo Papa y la sospitosa adhesió dels primers a Roma. Alguns dels qui abjuraren l' arrianisme, obtenint altes dignitats catòliques, se-ls veu supeditats a una gran soperbia (167). Móltes eran les atribucions civils dels prelats, entre elles lo dret de suspendre les imposicions y los judicis, de donar refugi, de protegir als pobres, esclàus, viudes y òrfens. Los bisbes estavan en constant relació uns

(167) Dels diferents exemples sols retraurèm lo del bisbe toledà Sisbert, conspirant contra lo rey Egica y tret del séu bisbat, desterrat y negada la comunió, salvàda en sa derrera hora, per lo Concili 16 nacional (2 Maig 693). Lo bisbe Oppa, aliat dels sarrahins y facilitant la seva entrada, tanca la llistà d' aquella prelacía eclesiàstica en algunes ocasions més política que evangèlica.

ab altres, venint obligats a pendre precaucions per la conservació de la pau y per atendre a tot lo pertocant al interès públich.

Circumscripcions eclesiàstiques. — Les velles divisions episcopals, no-s cambían notoriament en los segles VI y VII. Nostra provincia eclesiàstica Tarraconense estigué constituída per 14 bisbats: Tarragona (metropolitana), Dertosa, Barcino, Egara, Ausona, Gerunda, Emporie, Urgellum, Lerita, Osca, Cesaraugusta, Tirasona, Pampilona, Calagurris y Auca.

La circumscripció del bisbat de *Dertosa* (Tortosa) era la metexa que tingué la antiga *Ilergavonia*, o sía de la Cosetania al ríu Millars (encara que-n passa), que es com ha vingut fins a nostres díes. No axís lo bisbat de Lerita (Lleyda), puix Osca formava part de la *Ilergecia* y té ja bisbat propri. També havèm de creure que lo bisbat de Barcelona se formà dintre los límits de la *Layetania;* lo de Gerunda, ab fragments d'aquesta regió de la *Ausetania* y *Indikecia;* lo d'Emporie, ab tota la *Indikecia;* lo d'Urgellum ab la *Cerretania,* y lo d'Egara ab lo territori dels *Castellans.* Emperò no hi ha seguretat absoluta en lo que pertoca a aquestes circumscripcions.

Reformes en los bisbats (segles VI y VII). — Estèm en plena constitució civil y eclesiàstica: un parell de segles resulta un espay de temps sobradament llarch perque no portés aparellades sensibles modificacions.

A mida que penetrava la llum del Evangeli en regions paganes, que prous n'hi quedavan en llochs apartats de les grans víes, se tractà de modificar límits de diòcesis y fins de subdividir les antigues. Com a necessitat latent, se n'ocuparen los prelats en diferents concilis: recordàm los de Lucus (569), Sevilla (619), Eliberri, IV de Toledo (633), Emeritense (666), etc. L'esperit de modificar los límits romans, a vegades justificat per la excessiva extensió d'algunes diòcesis, es la brega constant d'aquesta època. Però també es prou manifesta la tendencia dels concilis de reintegrar en sos límits antichs les diòcesis romanes (168). L'esperit d'injusticia se manifesta a Toledo, al obtenir la supressió de la provincia eclesiàstica Cartaginense y sa total anexió a la Metropolitana de Toledo (610).

Durant lo regnat de Wamba, se reformaren los límits de les jurisdiccions eclesiàstiques, segons indica la seva *Fitació* (169) (al any 676), document avuy cregut autèntich.

---

(168) En lo reyalme dels Suéus, Teodomir tractavà de crear-hi noves diòcesis catòliques; però lo concili de Lucus (569) s'hi oposà, concretant-se a tractar solzament dels límits y portant a terme noves delimitacions. Més expressiva resulta la actuació del concili II de Sevilla (619), que resolgué la reclamació del bisbe de Malaca, decretant que totes les parroquies que antigament li haguessen pertenescut, li fossen restituides, a despit de qualsevulga prolongada possessió (Flórez: *España Sagrada*, vol. IV, pl. 109). Lo IV de Toledo (633) preceptuà que los límits eclesiàstichs se subgectessen als civils, obrint la porta a grans reclamacions y segregacions y fins creant algún bisbat nou, com lo nostre d'Hictosà. Quins fets sembla que pertorbaren lo regnat de Wamba y l'obligaren a dimitir.

(169) La *Fitació* de Wamba descríu breument los límits dels bisbats, presentant-los en ordre geogràfich. N'exceptuà los de les metropolitanes, fet incomprensible. D'un dels exemplars més antichs,

Bisbat d'Egara.—Lo ministre de la *ecclesie Egarensis* sotscríu les actes del Concili de Tarragona de 516; bisbes d'Egara firman les actes dels de Lleyda (546), dels de Toledo (587-633), etc. Se té un Concili a Egara en 614. Per tant, existí sempre aquesta diòcesis durant tota la època wisigoda. *Egara* fóu la actual Terrassa. Desapareix en lo segle VII al VIII.

Bisbat d'Hictosa.—Aquest bisbat, prou discutit per conèxer-se mercès a la *Fitació* de Wamba, abarcava des de la *Portella* (en los ports de Beceyt), límits de Tortosa, fins a *Fontem Salam* (les fonts del ríu Salat, al N. de Tamarit de Litera), y de *Morale* (Mora d'Ebre), fins a *Tormelam* (Tormilla, prop de Sarinyena). Confrontava ab Tortosa, Lleyda, Çaragoça y Osca, *Hictosa*, corrupció d'*Octogesa*, pot reduhir-se al lloch de Mequinença. Com a bisbat no figura en les llistes de les diòcesis espanyoles. Existí solzament durant los cinch anys que tardà a celebrar-se lo concili d'Ervigi del 681, en lo que s'acusà de lleuger al rey Wamba, per establir diòcesis en miserables y pobres poblacions, ahont may tingueren bisbes, acordant-se la supressió de les novament creades (170). Ja suprimit lo bisbat d'Hictosa, lo territori que fóu de la diòcesis de Lleyda, se reintegrà a la metexa.

Importancia de les ciutats (segles V y VI).—Era aquesta major en les provincies hispanes que en les Galies, puix entre nosaltres no-s dividían en comarques, sinó en municipis. La població principal abarcava en sa jurisdicció altres poblacions de menor importancia. En ella hi residía un governador o subgovernador (duch o comte), y generalment també un bisbe (171). La falta de noves de la època wisigoda, priva conèxer fins ahont arribava sa evident autonomía administrativa. Les set ciutats de la Galia Narbonesa li fan cambiar son nom per *Septimania (septem magnas civitates)*. La existencia d'una vida municipal propria a Lleyda y Barcelona en la època sarrahina, seràn continuació de la metexa vida autonòmica dintre la dominació wisigoda.

Lluytes relligioses.—Les principals esdevenen en la temporada en que los reys foren arrians. Se començà a maltractar als catòlichs, després d'entrar en lluyta ab los imperials y quan, per la propria causa, los franchs, llurs implacables enemichs, convertits en formidable braç de la Roma papal,

---

puix pertanyerà al segle IX (biblioteca del Escorial, R II - 18), copiàm lo que fà referencia a nostres bisbats: «Terragona Metròpoli.—Barcinona teneat de Minona (Mina) usque Pagelam; de Usa (Usaum) usque Bordel.—Egàra teneat de Bordel usque Palada (Paladera), de Montesa usque Portellam.—Gerunda teneat de Palada usque justamare: de Alosa (Alcose) usque Pinnam.—Empurias teneat de Iusta mare usque Bercam (Vertam): de Ventosa usque Gilvam.—Ausona teneat de Berca (Berga) usque Auratam; de Bulga usque Mentiam.—Urgello teneat de Aurata usque Nasonam; de Mucanem (Murella) usque Valam.—Lerita teneat de Nasona usque Fontem Salam; de Lora (Laram) usque Matam.—Hictosa teneat de Font Sala usque Portellam; de Morale usque Tormelam (Tormalam).—Tortosa teneat de Portela usque Tenia (Denia y Moovia); de Tormoga usque Catenam»... «Post hoec divisit rex sedes Narbonæ..... Elna teneat de Angera usque Rosinolam; de Latiosa (Laterosa) usque La mugam».

(170) *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos,* any 1907, pl. 93.

(171) Dahn: *Historia primitiva de los pueblos germánicos y romanos.* libre III, cap. V, pl. 172 (Barcelona, 1881).

los atropellaren. De les lluytes entre catòlichs y arrians, tingué cabdal importancia la suscitada en la Bètica al governar-la com a rey lo príncep Hermenegilt, catòlich, associat al trono de son pare Leovigilt, arrià, y casat segona vegada ab la viuda d'Atanagilt, arriana furiosa. L'alçament d'Hermenegilt presentà caràcter nacional, puix l'element hispà-romà, sempre feel catòlich, li féu costat. Leovigilt vencé, son fill morí ajusticiat a Tarragona, los catòlichs foren perseguits y llurs prelats desterrats (580), posant-ne lo Rey, altres d'arrians en la direcció de les diòcesis d'aquests.

La lluyta relligiosa prosseguía en térmens altament perillosos per la seguretat de la monarquía wisigoda, quan Recaret succehí a Leovigilt (Abril 586). D'una part un territori ardorosament catòlich, com era la monarquía Sueva, recentment agregada a la wisigoda (585); d'altra los imperials y los hispà-romans alentats per los franchs, sempre aparellats a la lluyta (172), y, per últim, Recaret, nét del catòlich Severià, governador bizantí de la provincia de Cartagena, germà de Sant Hermenegilt, ni podía oblidar son origen matern, ni tampoch substraure-s a la influencia de la temporada, que, com a rey, governà lo territori altament catòlich de la Septimania (173). No dexarèm de compendre, que, era principi d'alta política governativa, la total desaparició de les lluytes relligioses y polítiques, matant sa principal causa: l'arrianisme. Al convertir-se, Recaret, al catolicisme, en lo III concili de Toledo (589), lo secundaren sos magnats y alguns bisbes arrians. Però la secta no fóu combatuda ab sanya y reaparegué en lo soli reyal ab la persona de Witerich (603-610), enredant de nou la política hispana la qüestió relligiosa. Ella influí notoriament en la desaparició d'aquesta monarquía wisigoda.

Pertorbació relligiosa d'altra naturalesa sigué la agitació juheva, promoguda per decrets reyals y disposicions de concilis. Sisebut intentà batejar a la força als juhéus. Aquests, gent poderosa per ses riqueses y saber, s'uniren també als malcontents per aparellar una revolució trascendental quan se presentàs oportunitat.

Les ordres monàstiques benedictines (segle VI). — La labor cristiana no fóu de mólt lo que hauría tingut d'ésser. Quedava una gran massa indígena en les comarques arreconades y montanyoses, seguint pràctiques y supersticions antigues, mantingudes per los restes de la idolatría y celebrant cultes innobles com los dels déus *Liber* y *Libera* ab les festes de la *Falalogía* de que parla Sant Agustí ab referencia a Italia (*Civitate Dei*, VII, 21). A subsanar la necessitat d'una major evangelisació vingueren los monjos benedictins, obertament adictes al Papa. Difundiren la fè entre la gent rústega y servil, combateren de ferm l'arrianisme, conreuaren les terres, se dedicaren a les ciencies,

(172) F. Romaní y Puigdengolas: *Dominación goda en la península Ibérica.*

(173) En la Septimania o Galia gòtica, lo llatinisme hi conservava sos organismes governamentals del temps d'Honori y era natural influís en la destrucció del predomini arrià.

y com fà notar un autor gens sospitós de parcialitat, Emili Castelar (174), sigueren los porta-estandarts de la cultura social. Llurs establiments serviren de nucli a móltes poblacions importants. Sant Pau del Camp a Barcelona, Sant Cugat del Vallès, Santa María de Ripoll (175), Sant Felíu de Guíxols (176), Santa María de Gerri, Santa María de Lladó, hont hi fóu trobat lo curiós encenser que reproduhím (177) y alguns altres monestirs catalans, poden arrencar de la època wisigoda, per més que no conste d'una manera positiva y indubitable quin fóu son remot origen. Per los volts del any 516 ja-s fundà un «cenobí de sants relligiosos (benedictins)» no lluny de Tarragona. Y es evident que a més d'aquest n'existiren d'altres.

Art wisigòtich.—Encenser que formava part del mobiliari funerari, tal vegada d'un abat de Santa María de Lladó (Musèu episcopal de Vich)

Influencia de la dominació wisigoda en la antiga Tarraconense.—L'element oficial director de la vida política d'un poble, influeix en son desenrotllo en relació directa ab lo temps que ha exercida sa direcció y inversa ab lo major adelantament del poble dirigit. Los wisigoths, al establir-se a Hispania, estavan notoriament influits per la civilisació romana, s'havían acostumat a abdicar del llenguatge germànich y adoptat

(174) Parlant de Sant Benet y de sa obra, deya Emili Castelar que «consagra en medio de la guerra destructora que todo lo acomete y todo lo arruína, la virtud vivificante del trabajo, que todo lo produce y todo lo transforma y funda esos monasterios, reductos donde se estrelló la ola de la barbarie, arcas donde se salvaron los gérmenes de la civilización, luminarias encendidas en medio de la espesa ignorancia, Sinaís que alumbraron al mundo moderno naciente, Calvarios que nos redimieron de la servidumbre», etc. (*Ilustración Española y Americana*, any 1880, vol. I, pl. 91).

(175) Se suposa que en 589, Recaret fundà lo monestir de Santa María de Ripoll y que Recemir, duch, lo completà en 626, regnant Suintila (Pellicer y Pagés: *Asociación literaria de Gerona*, any 1872, plana 125).

(176) Lo P. Argaiz afirma, inseguint falsos cronicons, que Joan, abat Viclarense y bisbe de Gerona, fundà en 600 lo monestir de Sant Felíu de Guíxols (Argaiz: *Soledad Laureada*, en *Teatro de la Iglesia de Gerona*, cap. XVI, nom. 5, y també en *La Perla de Cataluña*, cap. XCV). Emili Grahit combat dita opinió en *Historia de San Felíu de Guíxols*, publicada en la *Asociación literaria de Gerona*, any 1873.

(177) Aquest encenser trobat en una tomba, corresponía al ritual de dexar dintre la sepultura foch ab encens, com s'ha pogut comprovar en altres tombes wisigodes, hont hi han aparegut tupinets de ceràmica grollera destinats a aquesta utilitat.

oficialment lo llatí. Aquest en nostra Península, s' escrivía ab caràcters propris hispans, dels que nos ocupàm en altre lloch (178) y que evolucionant, prenen nova forma dita *gòtica* o millor *toledana*. Les arts, tant industrials com de construcció, cauen notoriament, y si en les primeres lo gust germànich es acceptat derrocant al romà, a despit de sa notoria decadencia, en cambi, com se pot veure en les monedes, en les arts de construcció no hi han modificacions manifestes, sinó la evolució natural d' un temps pitjor y d' uns artistes més dolents. La cultura intelectual té de refugiar-se, d' una part en les catedrals y monestirs, hont hi han les úniques escoles, no ja de ciencia relligiosa, sinó de tota mena d' ensenyança; d' altra part, en les aljames dels juhéus, hont s' extrema la ensenyança, puix los hebrèus s' han aprofitat en tot temps de la incultura dels qui-ls voltavan. Les grans escoles de Constantinopla, són també treqüentades per nostra gent de lletres.

Lo desenrotllo intelectual reculà ab lo major isolament d' Hispania, trencades les antigues y constants comunicacions ab Roma, no substituides per relacions comercials propries. També les lluytes interiors y exteriors agotaren lo país. Les industries tendexen a minvar prosseguint les de més necessitat, inseguint les velles pràctiques romanes.

Moneda wisigoda. — Fins a Leovigilt, los wisigoths copiaren del tot la moneda bizantina, posant-hi lo nom y la efigie de quiscún Emperador, costúm adoptada en altres reyalmes germànichs independents del Imperi. De Leovigilt en avant constan mólts noms de ceques diferentes. Com a peculiars a nostra regió hi han monedes encunyades en la ribagorçana Rhoda (179) (Leovigilt y Recaret); Barcino (Recaret, Liuva II y Witerich); Dertosa (Recareth); Tarraco (Recaret, Witerich, Sisebut, Suintila, Sisenant, Tulga, Recesvint, Wamba, Ervigi, Egica, Witiza y Achila); Bergidum (Sisebut), y Gerunda (Xintila, Egica y Witiza). Sols s' encunyaren peces d' or d' índole commemorativa.

Art wisigòtich. — No es lo nostre art wisigòtich lo meteix que originariament tingué aquest poble germànich quan ocupava la Russia Meridional, evidentment influit per l' art clàssich al temps de sa decadencia. Los mólts anys transcorreguts des de sa sortida de la Dacia fins a llur establiment en la Hispania, lo contacte ab pobles tant oposats, y les etapes de permanencia en diferentes provincies romanes, transformaren notoriament son art originari, sense arribar a desfigurar-lo. Com presentava evident novetat en los pobles hispà-romans, l' imposà la su-

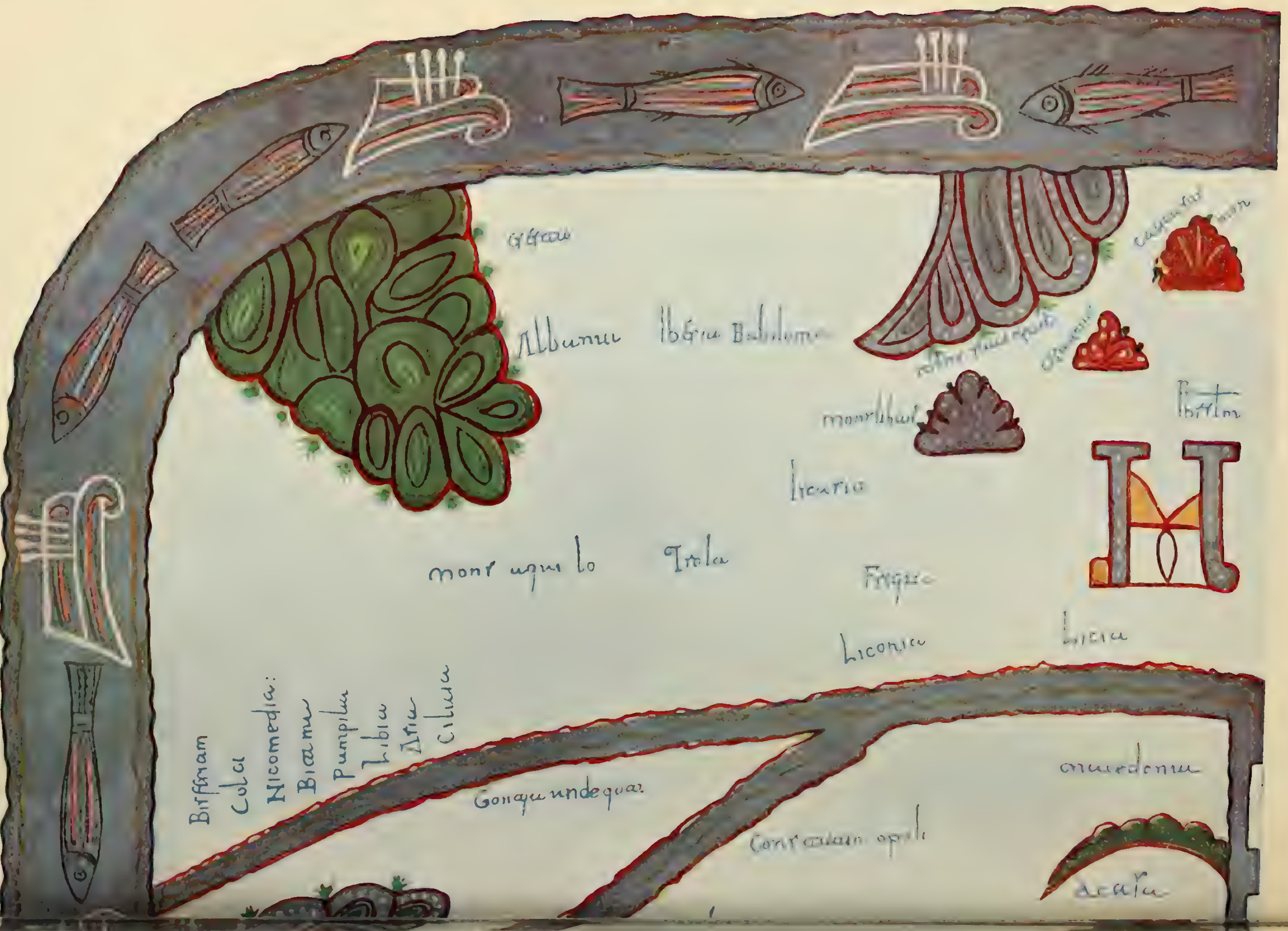

Anell wisigòtich

(178) Plana 826.

(179) Contra la opinió generalment sustentada, atribuím aquesta moneda a la Rhoda ribagorçana, primer, perque de la Rhoda emporitana no n' havía quedat rastre del segle II abans de J. C. y s' ha de creure desapareguda, o quan menys perdut son nom primitíu; segón, perque arà s' avehina la època de la importancia de la Rhoda ribagorçana, que-s convertirà en sèu episcopal mentres sía Lleyda captiva dels sarrahins. Y una transportació de diòcesis sols se feya en població que ja comptàs antich renòm en la comarca. A més, que en lo segle X no s' improvisaren poblacions. Apenes si-s pogueren mantenir les que tingueren importancia en temps precedent.

1. - Segle X. Mapa-Mundi del Beat de Lièbana

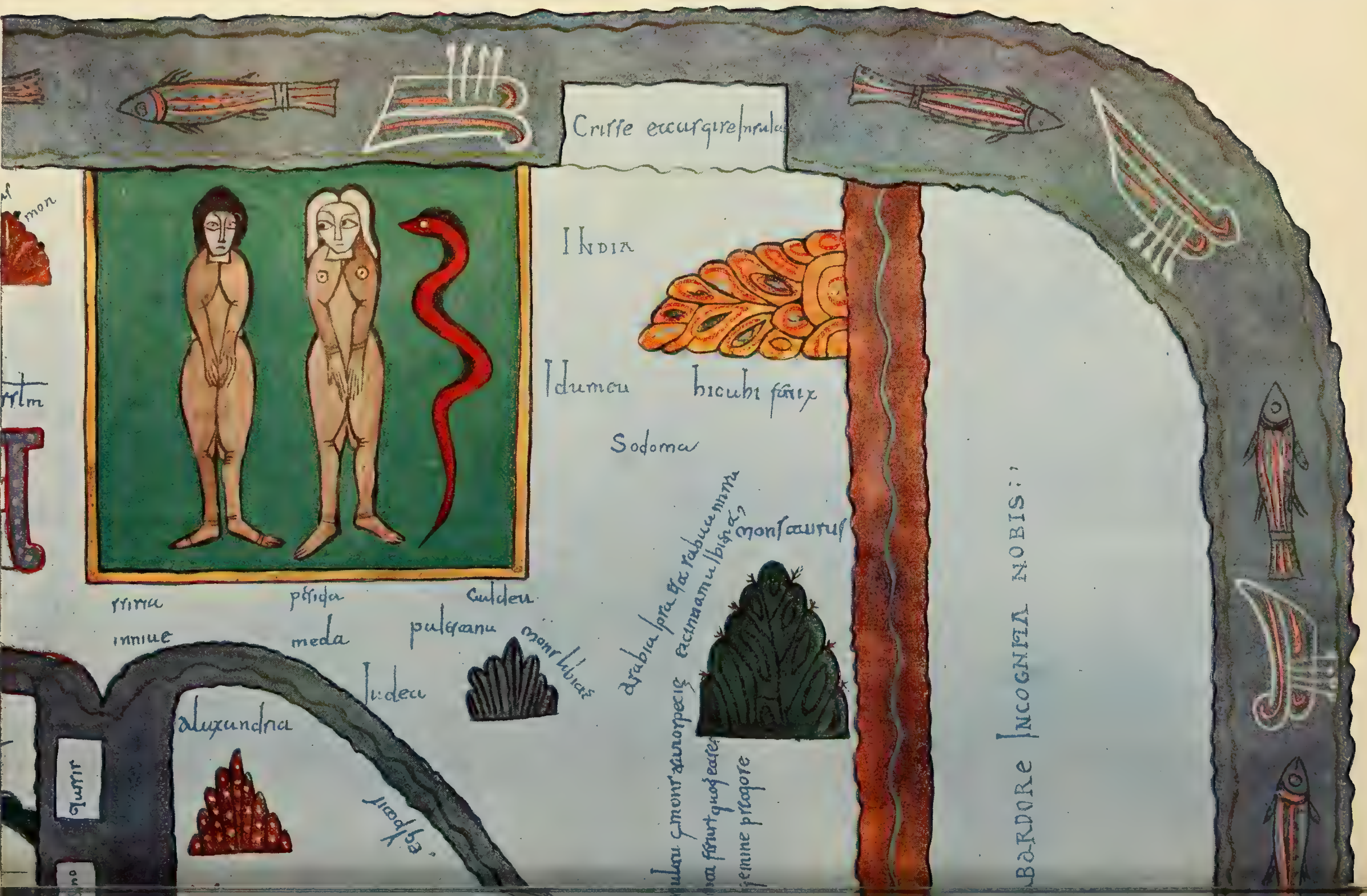

Albanie
Iberia
Babilonia
mons aquilo
Italia
licaria
Frigia
Liconia
Licia
Birtiniam
Colci
Nicomedia:
Biamu
Pumpilu
Libia
Asia
Ciliua
Gorgu undequa
macedonia
Acaia

Mapa-Mundi fet en 970 per lo Beat de Lièbana: la mar volta la terra, que es plana.

2. — Segle X. Mapa-Mundi del Beat de Lièbana

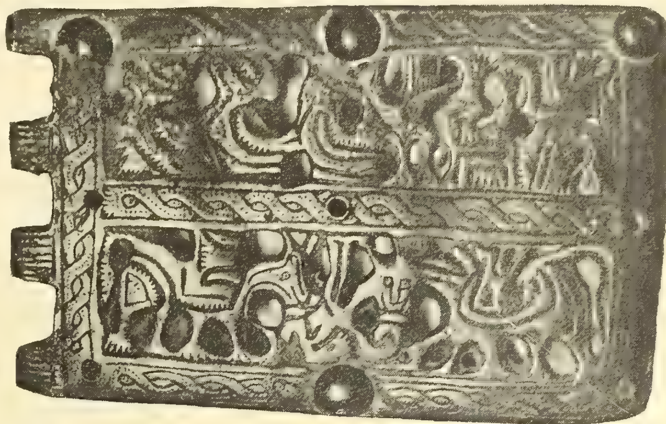

India
Idumea
Sodoma
Iudea
meda
alexandria
Incognita nobis

Aquarela de Victoriá Chicote

Proceheix del monestir de Sahagún. Guardat en la Biblioteca Universitaria de Valladolid

perioritat moral dels séus importadors. Constitueix un istil original decadent y que ho absorbeix tot, en materia d'arts industrials y sumptuaries (180). Axís s'observa en exes grans civelles que són filles de la metexa escola de les trobades en la Russia Meridional, d'ahont procedían los goths. Y semblant identitat artística fà notar lo magyar Henszlmann (181), en la estatuaria, mostrant-se com l'únich poble barbre que ha donat mostres de son geni per la esculptura.

Art wisigòtich

Gran civella sumptuaria trobada a Catalunya
(Musèu episcopal de Vich)

Solzament la arquitectura manté les tradicions romanes, conservant llurs models, si bé en notoria decadencia. La influencia cristiana hi aportà formes noves, especialment litúrgiques; però totes elles encaxades dintre los caràcters generals que acabàm d'anotar.

Achila, rey de la Iberia y Septimania (709-710). — Alguns autors opinan que en temps d'Egica la Septimania disfrutava de certa independencia de fet, y que per evitar succehís altre tant en la Galaica, Witiza hi trelladà sa cort. Aquests y mólts altres gèrmens d'esperit provincial o regional, que arrèu del món llatí se manifestavan des de la cayguda del imperi d'Occident, prenen força pertorbadora a la mort de Witiza. Los partidaris de que continuàs la monarquía en la persona de son fill Achila (a quin cap hi anavan los fills de Witiza Olmunt y Artavasdes y lo bisbe Oppa, germà de Witiza), se vegeren contradits per tot arrèu. En cada provincia s'alçà un candidat a la corona, apoyant a Achila les d'Iberia y Septimania. Feya un any y mitg que durava la guerra civil, ab notories ventatges per lo fill de Witiza, quan los altres candidats, posant-se d'acort, nomenaren capitost únich a Roderich, qui governava en la Bètica (710). Tots plegats venceren a Achila.

Fí del reyalme wisigoth (713).—Fugitius a la Africa los partidaris d'aquest, contractaren aliances y d'acort ab los alarbs conqueridors de la Mauritania Tingitana, entraren per lo Sur d'Espanya, vencent a Roderich en les dues

(180) Barrière Flavy: *Etude sur les sepultures barbares du Midi et de l'Ouest de la France. Industrie wisigothique*, p. XV.

(181) Henszlmann: *Etudes sur l'art gothique* (publicat en lo Congrés d'Antropología y d'Historia de Budapest, en 1876), pl. 501.

grans batalles del llach de Janda (Juliol de 711) y de Segoyuela (Setembre a Octubre de 713), acabant en ella Roderich lo regnat y la vida.

Mentres axò succehía en la Hispania meridional (711 a 713), les provincies d'Iberia y Septimania disfrutavan de govern propri y lliure. A Achila lo tenía en rehens lo cabdill alarb Muça. Presa per aquest la ciutat de Mèrida (713), destruí obertament la monarquía wisigoda, imposant a Espanya la autoritat del Kalifa de Damasch. De manera que, axís com los Huns, al aniquilar l'imperi d'Hermanarich, tregueren als wisigoths de llurs primeres habitacions, los Alarbs venen a acabar ab lo reyalme que aquests fundaren a Hispania, y borran per sempre més lo séu nom del gran llibre de la historia.

Etat Mitjana - Dominació Sarrahina

La Etat Mitjana cronològicament considerada en la Historia de Catalunya (713? a 1516).—La Etat Mitjana fóu determinada per los escriptors al començar lo segle XIX, calificant-la Benjamí Guerard com producte de la civilisació pagana, de la barbarie germànica y del cristianisme. Son punt d'arrancada y son final varían segons los pobles. En la Península Ibèrica, comença al extingir-se la monarquía wisigoda. Y acaba, per lo reyalme d'Aragó, en la mort de Ferràn *lo Çatòlich* (1516), al efectuar-se la unió unipersonal ab Castella.

Lo poble alarb o sarrahí. — Es originari aquest poble assiàtich dels arenals de la Arabia. Sempre indòmit y nòmada, poch abans de Mahoma començà a aplegar-se en poblacions, dividint-se en dues classes: *fellah* (agricultors, mercaders y sedentaris) y *bedawís* o *beduins* (pastors y nòmades). Es conegut ab noms mólt variats: *arabs*, que en hebrèu vol dir lladre; *ismaelites*, d'Ismael, fill d'Abrahàm y de sa esclava Agar, expulsat al desert de Faràm; *agarens*, del nom d'Agar; *sarrahins*, de Saraca, ciutat vehina als Nabateos, o de Sara: dita paraula equival en alaràbich a bandoler o lladre; *ocenites*, los deyan los grechs, a causa de la paraula grega que vol dir tenda. Mahoma (578-633) féu gran a aquest poble ab ses reformes relligioses y conquestes. Son renomenat passatge de la Meca a Medina (any 622) dit *Hègira* per los sarrahins, es lo començament de la cronología dels alarbs. Se presentà com a *Profeta* de Déu, y a sa mort, Abu-Beker (632-634), Omar (634-644), Othman (644-656), Alí (656-661), Moawiah (661-680) y demés successors reberen títol de *Kalifas*, assentant sa capitalitat a Damasch.

Si bé los alarbs eran prou diferents dels *mors* o *moros*, per altre nom *bereberes* (originaris del N. d'Africa), usualment s'han confós y tant prompte se-ls hi dóna un nom com l'altre. Primer vingueren a Espanya *moros* o *bereberes* ab Tàrik (710) y més tart contingents d'*alarbs* ab Muza.

Campanya de la intervenció sarrahina (710-713).—Al entrar los alarbs en la Península, en calitat d'auxiliars dels fills de Witiza, no-s presentan com senyors. Llavors té efecte sa primera campanya dita *de la intervenció*, en la que wisigoths del rey Achila y sarrahins combateren contra wisigoths del rey Roderich. Tàrik y Muza dirigiren quasi exclusivament les operacions militars, que acabaren ab la batalla de Segoyuela de los Cornejos (Setembre del 713), hont morí lo rey Roderich. Seguidament fóu proclamat a Toledo lo Kalifa de Damasch per sobirà d'Espanya. Acabà, donchs, lo temps de la intervenció, començant la campanya anexïonista.

La campanya anexionista de Muza y Abdel-Aziz (713-715).—Durà poch la de Muza, dirigint-se al N., hont conquerí a Çaragoça, la Cantabria, les Asturies, y al passar a Galicia fóu cridat per lo Kalifa, embarcant-se ab Tàrik (714). Son fill Abdel-Aziz, acabà la conquesta de les comarques Meridionals.

Lo país quedà sorprès d'aquests fets: lo poble veya ab indiferencia al invasor; los juhéus, ab notoria simpatía y ajudant-los per tot; dels duchs y comtes, alguns n'hi hagueren de favorables, com lo comte Fortuny de Taraçona, que se-ls hi adherí, y los propris fills de Witiza, que hi pactaren; altres organisaren defenses més o menys aislades. Ferma resistencia trobaren los alarbs en les provincies del NE., que tardaren en ésser subjugades. Y costarían més de guanyar-se perque s' aparellarían ab temps a la defensa.

Dominació del Kalifa de Damasch en les provincies wisigodes del NE. (713 a 725).—En la defensió de les provincies, los duchs wisigoths procedían sempre autonòmicament. Ab major motíu ho feren en la ocasió present, creent-se que quiscún d'ells hi actuà de veritable sobirà, y que algún, com Eudes, duch d'Aquitania, ho era en tota la extensió de la paraula. Les derreres campanyes sarrahines se lliuraren al NE., ahont los duchs d'Aurariola, Iberia y Septimania, descartada la autoritat del rey Achila (182), treballarían per compte propri. Tres etapes presentan les operacions militars dels alarbs en les comarques del NE. d'Espanya. La primera es la conquesta de la Aurariola: se sintetisa ab lo famós tractat de Teodomir (*Todmir ben Gobdos,* segons los sarrahins) ab Abdel-Aziz ben Muza (¿713?). Lo general alarb preferí pactar-hi abans de comprometre la situació de ses tropes (183). Axò li permetía avançar. Es la segona etapa, la conquesta de la Iberia, axò es, la presa de Tarragona (184), Barcelona, Gerona y Narbona (714 a 717), realisada en dues

(182) Los grans honors donats als fills de Witiza mostran la abdicació d'Achila del poder.

(183) Díu atinadament l'arquebisbe Roderich Ximénez de Rada, a aquest propòsit, que lo que-ls alarbs no pogueren dominar per la força de les armes, ho feren per falsa lliga (*Arabes enim, quæ non poterant subjugare, falso fœdere deceperunt*, llib. II, cap. XXI).

(184) Es tan fosca la historia dels segles VIII y IX, que obliga als historiadors a apoyar-se en congectures. Se suposa una gran resistencia a Tarragona, una presa per força d'armes seguida de sa destrucció, ocorreguent-los-hi altre tant a Ausa y Empories. També podían ésser destruídes per los normants, com veurèm més tart. Emperò a Tarragona se li aplica lo text del Anònim de Còrdova, dit *Pacense,* narrant crudeltats dels sarrahins en sa conquesta.

temporades per Abdel-Aziz (713-716) y Alahor o Alhor (Al-Hor-ben-Abd-al-Rhaman-al Kaizi) (716-719). La tercera etapa la constitueix la conquesta de quasi tota la Septimania, defensada, al que sembla, per Eudes, duch d'Aquitania *(senyor del Afrank,* segons los alarbs) (185), qui desfà als sarrahins devant Tolosa, morint-hi lo walí Zama o Al-Samah (9 Juny 721). Però més tart no pogué evitar la embestida, quan lo walí Ambasa-ben-Xohaim-el-Quelbi se presentà ab noves tropes. Carcasona capitulà conservant certa autonomía (725), apoderant-se los alarbs de Nimes (725), alguns creuen que per avinença, y saquejant a Autun (22 Agost 725).

En aquesta època (713-725), Teodomir, duch de la Aurariola, y Eudes, duch d'Aquitania y Septimania, resultan tan continuadors, dintre dels séus estats, de la desapareguda monarquía wisigoda, de lo que-s pretén ho sía lo comte astur Pelay, entorn del qui s'acumulan les més grans exageracions polítiques (186). Ometèm parlar a aquest propòsit, dels altres petits cabdills independents que hi hagué en los Pyrinèus.

Caràcter de la conquesta sarrahina.—Los alarbs no conqueriren la Espanya per la relligió, sinó per la riquesa del botí. Axís ho mostran Van Vloten (187) y Codera (188). May se troban mentats los interessos relligiosos en les presents guerres hispàniques, ni treballs dels cabdills per convertir al islamisme als dominats. Totes les preteses tradicions d'amagar imatges cristianes durant aquesta època, cauen necessariament, faltades de base històrica.

Les primeres encunyacions monetaries demostran que procuravan fer-se simpàtichs al país y no llastimar, ni ab les llegendes de les monedes, les creencies catòliques dels hispans (189). També consignavan la *Indicció* cristiana al costat del any de la Hègira.

La política d'atracció (190) era consolidada ab la força, situant colonies militars en llochs estratègichs que-ls permetés acudir a contrarrestar qualsevol moviment insurreccional. Alhor (716-719) modificà aquesta política. Cessaren les encunyacions ab caràcters llatins, completant en la llegenda de la

(185) La Aquitania se constituí en ducat independent per los anys 697 al 700, aprofitant-se de les lluytes intestines dels franchs. Sa autoritat s'extenía sobre Tolosa, Basconia, Berri, Auvernia, Velay, Limusin, Ruergues, Gevodan Arlés, Uzés y Minervés *(L'Aquitaine sur les derniers merovingiens,* publicat en *Revue des questions historiques,* any 1884, vol. I, pl. 34).

(186) Devant l'argument de que acudían a la cort de Pelay bisbes titolars d'Aragó y Navarra, en aquests anys, se-ns ocorre obgectar: y los d'Empories, Gerona, Barcelona y Tarragona ¿acudían a la cort d'Eudes, que la tenían més aprop?

(187) *De Opkomst der Abbasiden in Khorasan* (Leida, 1890).

(188) F. Codera: *B. A. H*, vol. XXVI, pl. 101.

(189) En lloch de seguir lo patró de les monedes orientals, imitaren a les wisigodes: la creu sobre grahons es substituída per un disch dalt d'un pal, o un *tau,* o una estrella; en la llegenda *in nomine domini, non devs nisi devs, solvs sapiens, non deo similis alivs* (Déu es únich y savi y no té altre igual) se dissimula l'esperit muslímich, si bé hi proclamavan la tesis antitrinitaria del Alcoràn.

(190) Mólts fets assenyalan la política d'atracció y de respecte que caracterisa la dominació sarrahina, contra lo que díu la llegenda. Abdel-Aziz, fill de Muza, casant ab la cristiana Egilona, viuda del rey Roderich, n'es una viva mostra.

moneda lo *credo* muslímich, d'ésser Mahoma profeta de Déu. També s'inicià una temporada d'arbitrarietats, que contrastà ab la època precedent.

Establiment dels pobladors alarbs. — Per los tractats de Carcasona y de *Tadmir* o de *Teodomir*, sabèm que los alarbs solían establir-se en la meytat de les poblacions conquerides, dexant la altra meytat als séus antichs vehins, exigint-los-hi un tribut personal, fer la guerra a qui ells la fessen y ésser jutjats com a gent de *dimas*, axò es, com a juhéus y cristians protegits.

Territoris independents en los Pyrinèus. — La provincia d'Iberia quedà dels alarbs ab domini merament militar (191). Emperò restaren en la part montuosa algunes comarques lliures del séu domini, poch apreciables per llur pobresa y d'altra part difícils de conquerir per sa fortalesa natural (192).

Los sarrahins no se-n preocuparen, com tampoch s'havían cuydat de dominar los deserts y oasis africans (193). Als Pyrinèus hi senyorejavan cabdills ab independencia uns d'altres, a causa del natural allunyament d'aquelles valls.

---

(191) Per compendre com quedà políticament dominada y regulada la gran part de nostre territori, precisa conèxer les prescripcions d'Omar, que-s tenían mólt en compte al efectuar ses conquestes territorials aquell poble dominador y guerrer. Segons elles, tot musulmà era soldat del Islàm y podía ésser cridat a la guerra, tenint dret a una paga del Estat. En los territoris conquerits, los exèrcits estavan acampats en los llochs més estratègichs, y com los hi era prohibit adquirir terres, s'havían de mantenir del donatíu (paga del Estat), de les imposicions en especie exigides als pobles conquerits y dels botins presos al enemich en llurs cavalcades o campanyes. La dominació sarrahina ofería l'espèctacle d'un poble vivint a despeses d'un altre. Semblant ocupació sols podía ésser provisional y a la llarga havía de modificar-se; mes ella fóu posada en pràctica per los alarbs al dominar Espanya (*Investigaciones acerca de la dominación árabe bajo los Omeyyahs en Oriente*, por el Dr. G. Van Vloten, *B. A. H.*, volúm XXVI, pl. 101).

(192) Investigadors com Masdeu, Traggia (*Memorias de la Real Academia de Historia*, vol IV, plana 23), Hinojosa (*La cuestión agraria en Cataluña*, pl. 42), Codera y Zaidin (*B. A. H.*, Abril, 1906) y altres, afirman la existencia d'aquesta taxa de territoris independents als Pyrinèus. Codera observa com los autors alarbs no anomenan a les poblacions de les altes terres pyrinenques. Assenyala com a límit provable de la ocupació sarrahina: Alquezar a Sobrarbe, Roda a la Ribagorça, Ager al Pallars. Y encara de Roda y d'Ager sospita que no foren ocupades en los primers temps, sinó vers 1050, al establir-se a Osca y a Lleyda, estats musulmans més o menys independents (vol. VII, pl. 188). No creu en la existencia de Munuza, ni en sa sublevació en la Cerdanya del any 731.

Lo volguer precisar los fets d'aquesta temporada de fosquetat històrica, ha donat per resultat que cada autor vulga puntualisar-la inseguint los prejudicis regionals y promovent les majors desorientacions històriques. Los castellans no acceptan altre territori independent del 713 enllà, que los monts asturians, ni altre cabdill hispà que-l séu Don Pelay, únich continuador de la monarquía wisigoda, arribant a dir atrocitats tan grans com la de que los comtes d'Aragó foren subordinats als reys d'Asturies. Escriptors nabarros opinan que Pamplona fóu lo primer dels estats independents dels Pyrinèus; escriptors aragonesos, en cambi, escriuen que la primacía correspòn al reyalme de Sobrarbe, afegint alguns que lo comtat d'Aragó fóu creat per lo rey de Sobrarbe.

Avuy totes les teoríes cauen devant la única opinió possible de que tots los territoris de les vessants dels Pyrinèus y lo d'Asturies, obravan a la una, cada un en son lloch, sense organisació general ni direcció única, ni dependencia. Mes que de llurs gestes y de les dels primers cabdills pyrinenchs, res o quasi res se-n sab, essent apòcrifes la major part de les relacions de fets.

(193) Bò es aquí retraure la poca importancia que per los alarbs se donava al estat d'independencia en que restaren les tribus del interior de la Africa, hont lo séu domini era merament nominal. D'aquí que aquell territori independent sigués tan apropriat per formar-s'hi hosts conqueridores y encumbrament de cabdills. Y lo que s'esdevenía a la Africa ab les tribus properes al desert, succehí a Espanya ab les aspres y dificultoses comarques dels Pyrinèus.

Conceptuant-se ab poca autoritat per titolar-se *reys*, axís com Eudes en les Galies se titolà *duch* d' Aquitania, ells se donaren lo més modest nom de *comtes*, en lo Pallars, Ribagorça, Aragó, Pamplona, Narbona, etc.; *senyors* a Erill y Montgrony. Representavan l' element hispà-romà ab barreja del wisigoth, regulant-se per les lleys y tradicions romà-wisigòthiques. Ara se realisa una fusió de races devant del enemich comú: l' alarb y lo franch.

Aquesta línia de territoris independents, per lo que respecta a la actual Catalunya, Codera la fà baxar al Montsech, enclohent-hi a Ager, d' ahont, seguint la divisoria de la conca del Cardoner, arribaría a Manresa, lloch extremer de nostres territoris montanyenchs independents, algún dels que conquerí més tart l' emir Alhaitam (729) (194).

Retrocés dels sarrahins y primer avenç dels franchs (732-769).—Conquerida la Septimania, seguiren avançant los sarrahins contra lo ducat d' Aquitania y lo reyalme dels franchs, governant lo walí Abdel-Rhaman-ben-Abdala el Gafequí. Eudes y Carles Martel acabaren ab sa bona estrella devant Poitiers (Octubre 732), morint-hi lo walí, reculant fins a Narbona. Un altre avenç d' Abd-el-Melek (734) fóu deturat en los Pyrinèus de Nabarra y Gascunya.

Los franchs conqueridors, al morir Eudes (735) se llençaren contra la Aquitania (195) y comarques llatines del Mitgdía, motivant una lliga d'aquests pobles ab los alarbs pera contenir-los. Avinyó es pres per los franchs (737), que assetjaren a Narbona (Octubre 737), però no passant més enllà. Lo país resisteix als franchs y als alarbs y se val dels uns pera combatre als altres. Alguns noms de comtes independents, com Milón de Narbona y Ansemont de Nimes (750 a 759), sonan per les cròniques (196) mostrant l' esperit d' independencia y autonomía nacional. Lo creximent del poderíu franch, sa ambició per dominar totes les Galies, los portà a subgectar la Aquitania, a fer feudataris alguns petits estats dels Pyrinèus y guanyar Narbona, que-ls hi fóu entregada per los wisigoths després d' un setge de tres o de set anys (¿752-759?), pactant que tindrían la autonomía administrativa (197). Lo derrer esforç d' Hunalt, duch d' Aquitania, declarant-se feudatari dels franchs (736), no deturà llur dominació. Fóu anexionat al reyalme franch dit ducat pyrinench

(194) F. Codera: *Límites probables de la conquista árabe en la cordillera pirenaica* (*B. A. H.*, volúm XLVIII, pl. 305).

(195) En 716, Eudes formà lo primer gran estat pyrinench independent, ab lo nom de ducat d' Aquitania, datant los documents per los anys del séu regnat. Comprenía aquest nou estat cristià des del Loira al Occeà y als Pyrinèus, ab la Septimania fins al ríu Rhoyno y passant encara més enllà.

(196) Narbona ha tingut la fortuna de conservar lo nom del séu comte Milón, qui s' encastellà llarch temps en la forta població de Trausse o *Trencianum*. Milon té moneda propria, mólt anterior al 759, en que caygué a mans dels franchs. Aniano parla d' Ansemont, altre cabdill goth, senyor de Nimes, Magalona, Agde y Beziers, feudatari dels franchs en 752, mentres que Milón sembla no-n fóu may feudatari (*Bulletin de la Commission Archéologique de Narbonne*, any 1900, plana 381).

(197) Codera, quins estudis tením a la vista, al seguir la present època històrica, dupta d' aquesta presa de Narbona (F. Codera: *Narbona, Gerona y Barcelona bajo la dominación musulmana*, en *Anuari del Institut d' Estudis Catalans*, anys 1909 y 1910, pl. 198).

(769), amenaçant ab igual sort als demés territoris independents, constituits a una y altra banda dels Pyrinèus. D'aquí l'odi de la gent pyrinenca als franchs.

Administració y divisions polítiques en la Espanya sarrahina (715-759).— Abdel-Aziz o Ayub (198) reorganisà la administració dels sarrahins, abaxant a la meytat les contribucions y formant quatre grans districtes: *Al-Djuf* (lo Nort), *Al-Keblah* (lo Mitgdía), *Al-Scharkiah* (lo Llevant) y *Al-Gharb* (lo Ponent). Creà un concell o *divan* ahont regulava la direcció de la nació y posà magistrats nomenats *Alcayts*. En quan als hispans, quedaren ab sos jutges, bisbes, sacerdots y esglesies, no innovant lleys, relligió ni tradicions.

Les conquestes ultrapyrinenques modificaren la primera divisió política. En l'any 732, ab lo territori que anava de Narbona al ríu Ebre, se constituí un nou districte o govern sarrahí. Però la reforma administrativa més important se posa al temps de Yusuf-al-Fehri, qui féu grans reparacions de ponts y carreteres. Dividí Espanya en cinch provincies (746-747): Al-Andalús, que abans deyan Bètica, Tolaitola, Mèrida, Sarkosta y Narbona (199).

Les provincies se subdividían en districtes, desconexent llurs noms y rodalíes.

Los Omeyes a Espanya (756).—Les lluytes civils, tan característiques dels alarbs, repercutexen a Espanya des del primer moment. La gran lluyta que a Damasch destronà als Omeyes y donà lo kalifat als Abàsides, se renova a Espanya. Lo derrer dels Omeyes, net del kalifa Hasxàm (200), fugitíu de la hecatombe que féu desaparèxer a tota sa familia, fóu acullit per los zenetes africans. D'allí vingué a Espanya (Setembre 755) en ocasió que la guerra civil se disputava l'emirat de Còrdova. Precisament llavors l'emir Yusuf-al-Fehri, acabava de vèncer a Çaragoça a son contrincant Amen-ben-Amru, disposant-se a reconquerir Narbona y la Septimania. Mes l' omeya Abdel-Rhaman-ben-Moawiah vením d'ésser proclamat a Còrdova per sos partidaris (15 Març 756) y Yusuf baxà a combàtre-l. Als tres anys de guerrejar omeyes y abàsides al S. d'Espanya, Yusuf morí assessinat (759) y quedà Abdel-Rhaman com a emir independent.

Franchs y hispans als Pyrinèus: Roncesvalles.—Los petits nuclis d'hispans que feyan vida independent en los Pyrinèus, van reforçant-se, crexent y organisant-se. Los de les valls de Broto, Gistain, Bielsa, Boltanya, Ribera de Fiscal y llochs de la conca alta del Cinca, limitats en sa part inferior per la serra d'Arbe, tenen ja un *rey* del séu territori *de Sobrarbe (super Arbe)*, que no seràn los apòcrifs García Ximenez (724-758) y García Inyiguez (758–

---

(198) En 715, segons alguns autors, fóu feta la divisió administrativa d'Espanya per Abdel-Aziz, y segons altres per Ayub-ben-Xabib-El-Lakhmi.

(199) Posan los autors alarbs en la provincia de Sarkosta, les poblacions principals següents: Tarracona, Gerunda, Barcilona, Egara, Empuria, Ausona, Urgelo, Lèrita y Tortuxa.

(200) Ahmed Zeki publicà un curiós arbre genealògich alarb dels Omeyes a Espanya *(Homenaje á Codera*, pl. 456).

802). Los dels llochs enclosos entre la vall de Tena y la vall del Roncal, quin límit inferior es la serra de Gratal, dels que n'es centre lo mont Uruela y Sant Joan de la Penya, tenen també son *comte* propri ab títol *d'Aragó*, que no assegurarèm ho fossen Aznar (760-795) y son fill Galindo (795-833). Los de les valls del Bergadà y Ribes obehían a Quintilià o Chintilà (715-736) y a sos descendents, *senyors de Montcrony* o Mont-grony (201); los de Ribagorça, Pallars, Urgell y Cerdanya al seus diferents comtes, com dirèm aprés al ocupar-nos dels dits comtats.

La constitució d'aquests territoris no-s féu ab l'auxili o connivencia dels franchs, de qui-s presentan enemichs declarats. Al entrar conqueridores, en 778, les hosts franques de Carles Many, auxiliant als alarbs que conspiravan contra Abdel Rhaman I, y s'apoderaren d'algunes ciutats, los hispans independents de la Basconia aniquilaren la reraguardia de son exèrcit a Roncesvalles. Lo llegendari Roldàn es popular a Catalunya (202), demostrant-nos les seves tradicions un esperit general antifranch en tota la cordillera pyrinenca.

Kalifat independent de Còrdova.—Ab Abdel-Rhaman I (756-787) començà la independencia de la Espanya musulmana, quina capitalitat fóu Còrdova, donant-se satisfacció al esperit nacional hispà y al sentiment contrari als alarbs, que sentían los bereberes y moros vinguts a la conquesta d'Espanya. La pau may regnà en los 32 anys de govern del fundador de la nova monarquía. Una de les importants escomeses dels abàsides, fóu la renomenada expedició marítima que desembarcà a Tortosa, comanada per Abdala-ben-Xabib el Seklebi (¿768?). Lo walí de Tarragona pogué vencer-los. Abdel-Rhaman I visità llavors a Tortosa, Tarragona, Barcelona, Osca y Çaragoça (768).

Semblava consolidada la pau a Espanya y Abdel-Rhaman volía anar al Orient a venjar la mort dels séus antecessors, quan una formidable conspira-

---

(201) Villanueva: *Viaje literario*, vol. VIII, pl. 47, y vol. X, pl. 19.—P. Parasols y Pí: *Revista histórica latina*, Agost y Novembre de 1874 (Barcelona).—Codera: *B. A. H.*, vol. XLVIII, pl. 307.—F. Montsalvatge y Fossas: *Besalú, su historia*, etc., vol. I, pl. 33.—Eduart Saavedra pretén que Quintilià es lo rey wisigoth Xintila, quin primer any fóu DCXXXVI y que l'amanuense del document de Ripoll hi afegí una C de més. No té rahó Saavedra, com tampoch la té Sanpere y Miquel al voler fer de *Quintilià* y *Cataló* (l' *Olger Cataló* de la fàbulosa llegenda dels *Varons de la fama)*, un meteix nom y un sol personatge *(Asociación literaria de Gerona*, certamen de 1878, pl. 176). Segons Parasols y Pi, Quintilià governà del 736 al 778, les altes valls del Llobregat y dèl Ter, atribuint a son esforç la desfeta de Suleiman-ben-Sihab, successor d'Abdel-Rhaman, que suposava donada a Pardines y Montgrony (2 Setembre 756).

(202) A Sant Joan del Herm (Pallars) se pretén existir lo *mall de Roldàn* y a Massanet de Cabrenys (Empordà) la *barra de Roldàn*. Abdues peces llençà lo cavaller franch des del cim dels Pyrinèus estant (Narcís Gay y Heras: *El Santuario de Nuestra Señora de las Salinas*, publicat en *Asociación Literaria de Gerona*, any 1884, pl. 61.—Pella y Forgas: *Historia del Ampurdán*, pl. 382. Veja-s per Roldàn en les tradicions populars, la *Revue des questions historiques*, any 1895, vol. II, pl. 518). Se troban en altres llochs de Catalunya, la *bretxa de Roldàn*, lo *prat de Roldàn*, la *massa de Roldàn*.

«En Roland tenía una forsa de gegant. Ell axecava torres sobre las Albèras per se fer a palet desde Canigó; d'eixas torras ne queda las de Madeloch y de la Massana. Es un seu palet, esgarriat, que foradá lo puig Neulós y ne féu rajar la *Reyna de les Fonts*» (Juli Delpont: *Las llegendas d' En Roland*, en *La Ilustració Catalana*, vol. X, any 1889, pl. 227).

ció de Suleiman-ben-El-Arabi, governador de Barcelona, ab altres cabdills musulmans, en la que entraren Galí o Galindo, comte de Cerdanya, y Carles Many (778), l' obligaren a acudir al N., invadit y compromès. Alguns contratemps entre los conspiradors, la guerra dels saxons y la actitut hostil dels baschs, feren fracassar la expedició, que finí a Roncesvalles (203).

Mes a despit dels contratemps, Abdel-Rhaman pogué consolidar la dinastía Omeya, y al morir heretar-lo son fill Hixèm I (788-796), en quina època se declarà la llenga alaràbiga obligatoria en tot son reyalme. Profitant de la guerra civil que li mogueren sos germans Suleiman y Abdalà, lo governador de Barcelona, Matruh-ben-Suleiman-ben-Joctan, s' apoderà de Çaragoça y Osca, proclamant-hi a son pare y constituint un estat independent (788-789). Altre tant féu a Tortosa lo walí Said-ben-Husein (787). Combatut per lo walí de Valencia, fóu aquest derrotat y mort. Fins al 790 subsistí independent, matant-lo lo nou walí de Valencia y Tortosa Abu-Otman. Aquest, ab son gran exèrcit, passà a subgectar Barcelona y Çaragoça, acabant ab lo reyalme que hi havía fundat Bahlul-ben-Makluc Abul egiag. Quedà Abu-Otman apostat a la frontera, tractant de recobrar lo territori pres per Carles Many.

En aquesta metexa circumferencia de temps los franchs avançaren, guanyant Gerona, Ausona y Urgell (785) y constituint Carles Many una frontera d' Espanya o *Marca Hispànica*, origen de nostra nacionalitat catalana.

Fets importants per nostra historia (711-801).—De la conquesta sarrahina continuàm los següents fets: Batalla del llach de Janda (19 a 26 de Juliol de 711). Arribada del exèrcit alarb de Muza (11 de Juny a 10 de Juliol de 712). Batalla de Segoyela de los Cornejos (Setembre del 713). Proclamació del kalifa de Damasch sobirà d' Espanya (Octubre del 713). Conquesta de la provincia wisigòtica de la Iberia, axò es, Tarragona, Barcelona y Gerona (¿716?). Desfeta dels sarrahins per Eudes, devant Tolosa (9 Juny 721). Conquestan los alarbs tota la provincia wisigòtica de la Septimania, axò es, Carcasona, Nimes y Autun (725). Desfeta dels alarbs a Poitiers per los franchs y aquitans (Octubre 732). Avenç dels franchs en la Aquitania, presa d' Avinyó (735) y ocupació de Narbona (755). Proclamació de Abdel-Rhaman I ben Moawiah, califa independent de Còrdova (15 Març 756). Expedició dels alarbs abàsides a Tortosa y Tarragona (¿768?). Gran conspiració a Barcelona, Osca y Çaragoça, entrada dels franchs y desfeta de Roncesvalles (778). Coronació de Ludwich, fill de Carles Many, en rey d' Aquitania (781). Gerona, Ausona y Urgell en poder dels franchs (785). Hixèm I succeheix a Abdel-Rhaman I (1 Octubre 788). Presa y sacomano de Gerona, Narbona y terra de Cerdanya per Abdel-Melic ben Cotan (794). Gran avenç de Ludwich, rey d' Aquitania, y presa de Barcelona (Octubre 801).

---

(203) René Basset: *Les documents arabes sur l' expedition de Charlemagne en Espagne*, publicat en *Revue Historique*, vol. xxiv, any 1904, pl. 286. Aquesta relació se separa de la que publicà Dom Vaisette en la *Histoire Général du Languedoc*, pl. 829, suposant-la del any 759.

La Marca Hispànica (785-986)

S' inicía la dominació franca en les terres wisigodes dels Pyrinèus (755-800). — Lo començament de la sobiranía franca en los territoris del reyalme wisigoth, de que anavan apoderant-se los reys franchs, axò es, la Gocia o Septimania y la Iberia, s' inicía en la entrega paccionada de Narbona al rey Pepín (755). Fóu seguida d' un voluntari regonexement de senyoríu al propri Monarca fet per Zuleiman, governador de Gerona y Barcelona, qui obrava ab independencia de Còrdova (759). Des de llavors són estretes y continuades les relacions dels monarques carlovingis ab los walís de les poblacions dels Pyrinèus. Preparada a Paderborn la expedició del 778 (204) d' acort ab elements sarrahins, se formaren dos exèrcits: l' un d' ells, manat per Carles Many, ocupà Pamplona y assetjà Çaragoça; l' altre, que entrà per lo Rosselló, se li ajuntà al setge d' aquesta ciutat. Una revolta dels saxons lo féu partir y sa reraguardia fóu desfeta per los hispans a Roncesvalles. Lo walí de Gerona y algún altre capità de la frontera quedaren feudataris de Carles Many. En 785 Mahomet de Gerona rebutjà l' homenatge que devía al Emperador, motivant un setge y presa d' aquesta ciutat per los franchs y la introducció d' un comte que governàs lo comtat, constituint-se la Marca Hispànica. Ocupà, ademés, los comtats d' Ausona y Urgell.

Hixèm I declarà la guerra santa y un potent exèrcit sarrahí recobrà aquell territori fins a Narbona, deturant-se devant Carcasona, defensada per Guillèm, comte de Tolosa (793). En 796, recobrà la Marca Hispànica una nova expedició franca, que dirigían Lluís y Carles, fills del Emperador, obtenint de Zaid, walí de Barcelona, promesa de vasallatge. Los alarbs reconqueriren Gerona (798), als dos anys perduda definitivament per ells (800).

Que es la Marca Hispànica.—*Marca* equivalía a confí, frontera o provincia, aplicant-la los franchs a la frontera d' Espanya, com a ses altres fronteres. A vegades se nomenà per idèntica rahó *Hispanicus limes*. Y també *Marca de Gocia* o senzillament *Gocia*, perque los franchs usualment no feren distinció entre les terres de la wisigòtica *Septimania* o *Galia Gòtica*, quan passaren a son domini, ab les de la antiga *Iberia*, que-ls hi anaren agregant en ses conquestes. Governava la Marca Hispànica un *marquès*, càrrech conferit al principal dels séus comtes. Era de categoría y atribucions similars a les del *duch* wisigoth.

---

(204) En la junta nacional o «campament de Maig» del 777, tinguda a Paderborn, hi estigueren Soleiman-el-Arabi, conegut per Ben-Al-Arabi, de Çaragoça, y un fill de Yúsuf, lo rival del emir Abdel-Rhaman I. A les ofertes d' aquests personatges se degué la expedició del 778, que Dozy creu feta en combinació ab los Abàsides d' Espanya y Africa, ab alguns walís de les regions del NE. y ab lo comte de Cerdanya Galí.

No podèm concloure que la conquesta de Barcelona (801) dexés establerta d'una manera definitiva y ferma, la frontera de franchs y alarbs. Res ho prova més que les expedicions ulteriors y la presa de Tortosa per Ludwich (811), que hagué d'abandonar immediatament. D'aquest derrer avenç franch podrà arrencar-ne lo definitíu establiment de la frontera en lo ríu Gayà, comprenent tot lo senyoríu de Queralt, retrogradant vers Çardona y Solsona, y d'una faxa de territori neutral y no habitat, que, segons indica Balari, hi hagué entre lo Penadès y lo Camp de Tarragona.

Noms donats als pobladors de la Marca Hispànica. — No es usual que un poble se done nom a sí meteix; són los altres los qui li donan. Als pobladors de la nostra Marca, los franchs nos conexían per *hispans* o *goths*. Los alarbs s'acostumaren a dir a tota la frontera francesa, durant lo segle VIII, *pays de Narbona*, y del segle IX al XIII a nostra *Marca* y *Comtat de Barcelona*, lo nomenaren *Afrank*, essent sempre *los franchs* sos habitants. *Francos* nos dirían lleonesos y castellans, a judicar del Poema del Cid, que es lo més antich text que s'ocupa de nosaltres.

Los Pyrinèus són nomenats per los alarbs *Jebel-Al-Port*, y en altres térmens *Djebel-Al-Bortat*, les montanyes dels ports; alguna vegada se-ls hi ha dit *les Asturies* (205).

Mutacions administratives (817-865). — Los franchs formaren una gran circumscripció, en 817, ajuntant la Marca Hispànica ab la Septimania, titolant-la, al que sembla, *Septimania* o *Marquesat de Gocia* y posant la capitalitat a Barcelona. Durà aquesta organisació administrativa fins al 865, en que-s tornà a segregar la Marca Hispànica de la Gocia o Septimania, quedant com en los temps de sa constitució.

¿Estigué Carles Many en la Marca Hispànica?—Devant les innombrables histories y documents que suposan al famós Emperador franch present a tal o qual lloch de la Marca Hispànica, creyèm necessari fer la asseveració de que may, en lo transcurs de sa llarga vida, estigué en nostre territori (206). Més encara: la quasi totalitat de documents monacals, datats de Carles Many o del segle IX, acostuman ésser apòcrifs. La intensitat de la entussiàstica apología de Carles Many arriba al extrém de que quan los séus panegiristes de França pretengueren venerar-lo en los altars, trobaren imitadors a Gerona. Y no sols allí hi sigué venerat com a sant en 1345, sinó que segles després de fracassada la temptativa, hi han senyals de conservar-se entre nosaltres dita aureola de santetat (207).

(205) *Homenaje á Codera*, pl. 640.

(206) Les invencions que s'han fet de les fundacions de monestirs y esglesies per Carles Many, ocupa llargament al escriptor Pujades (*Crónica de Cataluña*, vol. V, llibres VII y VIII) y motivan justificada refutació d'Antoni de Bofarull (*Historia crítica de Cataluña*, vol. II, pl. 62). Sèus y monestirs, volent fer devallar llurs drets y possessions dels primers temps de la Marca Hispànica, fingiren escriptures y concessions ab la signatura de Carles Many. Gerri y Alaó inventaren un personatge de la estirpe de dit Emperador, titolant-lo Spanel-lo, de qui-n devallaren diverses fundacions.

(207) A les derreríes del segle XVI, lo P. Antoni Vicents Domènech, en *Historia de los Santos del*

Antagonismes de franchs y llatins al S. de les Galies y N. d' Espanya (segle VIII al IX). — La unitat entre los llatins de la Septimania y los de la Aquitania, demostrada en móltes ocasions, s' experimentà al caure la monarquía wisigoda. Es capitost d' abdues regions lo duch Eudes, qui deturà les primeres embestides dels alarbs. La Iberia y la Septimania estigueren íntimament unides per les costums, lleys y llenguatge, resultat de marxar juntes dos segles sots idèntica dominació política. L' antagonisme llegendari ab los franchs, segueix a despit de les conquestes sarrahines, majorment quan los cabdills alarbs respectavan totes les pràctiques y institucions dels hispans. Los franchs al conquerir-los procuraren fer lo meteix, y al rendir-se Narbona (755) li prometen que continuarà ab ses propries lleys.

Però l' avenç franch es seguit de pertorbacions quals causes no són conegudes. Ansemunt, comte de Nimes, mor assessinat al setge de Narbona. Un alçament popular a Nimes costà la vida a sa muller Cauna. Aquests fets, al que-s creu promoguts per los contraris a la dominació franca, y altres similars ab que-s marca l' avenç dels franchs, motivan, segons En Sanpere y Miquel (208), que llatins fugitius de llur dominació, s' establissen més al S., en llochs encara sarrahins. Explicant-nos axò, lo caràcter més francament llatí que pren una part de la Septimania o Gotia y que fóu coneguda en avant per *Rosselló*.

Sobrevenen les lluytes nacionalistes dels pobles dels Pyrinèus (769), conseqüencia de la anexió d' Aquitania a la França; més tart aquests pobles desfàn part d' una expedició franca a Roncesvalles (779), essent evaquada Pamplona pêls franchs desprès de curta ocupació. Carles Many, determinant acabar aquesta constant animadversió, concedí plena autonomía administrativa als pobles llatins del Mitgdía de Franca. Y aprofitant-se del naxement de son fill Lluís a Cassanessel (població aquitana), lo féu coronar rey d'Aquitania (781), desprenent-se del govern d' aquells estats y nomenant-ne regent a Chorson, duch de Tolosa. Quedaren la Aquitania y demés terres dels Pyrinèus segregades del reyalme franch.

La nova política es coronada d' un moviment general més favorable, y lo reyalme d' Aquitania y son rey Lluís no tardan en dominar Gerona (785) y Barcelona (801) per sempre més.

Los partidaris dels franchs (segle VIII). — Les tres expedicions franques del segle VIII al S. dels Pyrinèus, la presencia de cabdills alarbs en la cort de Pipin y de Carles Many y la prestació d' homenatge que-ls hi feren alguns

---

Principado de Cataluña (pl. 68), escrivía de Carles Many ésser «tan santo, que por su santidad y milagros merece tener lugar en este libro y se reza dél en algunas partes de Francia y Alemania con licencia de la Sede Apostólica. Y aún en algunos libros impressos poco ha en París le ponen en el Calendario de los Santos en 28 de Enero».

(208) S. Sanpere y Miquel: *La pintura mitg-eval catalana. L' art barbre. Discursos de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona el 14 de Junio de 1908*, pl. 13.

walís, manifestan la existencia d' una corrent favorable a son domini, axò es, d' un partit franch al finar lo segle VIII, quina força social desconexèm.

Gran alçament d' Aizó contra los franchs (826-828).—Aquesta revolta, en la que hispans y sarrahins de la Marca Hispànica anaren contra los franchs, apartant-se bona part de la Marca de sa obediencia, en tant que sols Barcelona, Gerona y alguna altra plaça forta los hi era afecte, ha sigut judicada de mólt diversa manera. Son capitost Aizó, segons les cròniques franques, era goth y del palàu del Emperador, d' hont fugí per dirigir la rebelió, apoderarse d' Ausona, destruir Roda, ajuntar-se-li Willemont o Wilmont, fill del comte Bera, pactar ab Abdel-Rhaman y rebre socors dels alarbs quals contingents hi anaren comanats per Abu-Maruan.

La lluyta dels partits franchs y antifranchs, innegable en aquesta temporada, se veuría més si se coneguessen millor los fets. A Asturies, ahont no tenía tant motíu d' existir aytal lluyta, hi resulta palesa en la destitució d' Anfòs II *lo Cast* (802), titllat de massa afecte a Carles Many. Generalment s' ha judicat la revolta d' Aizó com del element antifranch en lluyta ab los franchs (209). Codera ne disenteix y díu que pot tractar-se d' un cavaller alarb rebelt a Còrdova y contrari als franchs, aduhint rahons d' alguna importancia (210).

Compte dels anys per los regnats dels reys de França (785-1180).—Ab la dominació dels franchs coincideix en nostre territori una reforma trascendental en la manera de datar los documents. Cessa lo compte dels anys de la Era de Cèsar, general a Espanya, y comença lo dels regnats dels reys de França. Axís l' any III de Lotari corría del 10 de Setembre de 957 al 9 de Setembre de 958 (veja-s la nota 217). Durà aquesta manera de comptar quasi quatre segles, acabant per terme mitg, regnant a França Lluís *lo Jove,* en que-s comptà per los anys de la Encarnació de Jesucrist (1180). No sols seguiren aquesta norma tots los comtats de la Marca Hispànica, si que també los dos del Pallars y Ribagorça, a despit d' estar fora la dominació dels franchs.

Divisió de la Marca Hispànica en comtats.—Se féu inseguint la costúm general en lo reyalme d' Aquitania o S. de França. *Comtat* es una extensió de terra subgecte a la jurisdicció del *comte.* Sa extensió superficial sería a curta diferencia la d' un a dos partits judicials rurals d' avuy día. Una metexa persona podía tenir dos o més comtats: Bernat fóu comte de Barcelona y Gerona simultàneament (833-844). Tots los comtes eran manats per lo *marquès,* càrrech que s' adjudicà al comte de Barcelona. Los principals comtats que figuran en la present època històrica foren: en la diócesis d' Elna, los del Rosselló, Conflent y Vallespir; en la diòcesis de Gerona, los d' Empories, Besalú y Gerona; en la d' Ausona, los d' Ausona y Manresa; en la d' Urgell, los d' Urgell y Cerdanya; y en la de Barcelona, lo del propri nom. A més d' aquests comtats,

(209) J. Narcís Roca: *Wifredo lo Pilós*, publicàt en *La Renaixensa,* any VI, vol. II, pl. 87.
(210) F. Codera: *Estudios críticos de historia árabe española* (Çaragoça, 1903), pl. 207.

d' altres se-n consignan en documents de la segona meytat del segle x y durant lo segle xi, dels quals quasi cap tingué comte propri, axò es, los de Penadès, Vallès, Manresa, Fenollet (211), Peralada, Berga, etc. Usualment foren senzilles circumscripcions territorials, que, si rebían nom de *comtats,* eran per distingir-les d' altres vehines. Hi han encara dos comtats en la diòcesis de Roda, los de Ribagorça y Pallars, que no constan may subgectes a la dominació dels franchs. Tota aquesta linia de comtats constitueix lo que, segles a venir, rebrà lo nom de *Catalunya vella.*

Vescomtats, veguers y oficials subalterns.—La persona que substituía al comte en ses altes funcions, rebía nom de *vescomte.* Aquesta dignitat no-s conegué a Sobrarbe, Aragó y Nabarra: fóu introducció franca. Un comtat podía tenir dos y tres vescomtes per distints *pagos, paus* o districtes. Quan los fèus esdevenen hereditaris, també hi esdevenen los vescomtats. Trobàm vescomtes en lo segle ix, creats per los *pagos* o territoris de Rosselló, Gerona, Barcelona, Empories, Peralada, Besalú, Vallespir, Fenollet, Urgell, Bergadà, Conflent y Cardona (212). *Veguer* era qui administrava justicia en territori menor que lo del vescomte (213), tenint atribucions propries y delegades del comte. Es d' importació franca, creyent Beaudoin se tracta del *centenarius* o *thunginus* carlovingi. En lo palàu comtal se deya *senescal* o *dapifer* al séu administrador; *custos palacii* al alcayt. Immediat al comte hi havía un *custos comitis* que manava sa guardia personal y un *scriptor comitis* o secretari particular. *Senyor* se deya al qui possehía un fèu del comte. *Castlà* era lo feudatari del senyor, encarregat de la guarda y administració d' un castell. *Sots-castlà* era lo representant del *castlà* quan se n' anava del castell. Poch se sab del *comdor* y del *valvasor,* oficials franchs que no arrelaren a Barcelona.

Lo fèu y la aprisió fonament de la reconquesta.—Lo fèu sigué introduhit per los franchs tal y com ells lo tenían, axò es, inseguint la forma romana de la proprietat rural. Quan los pobles germànichs invadiren les Galies, s' introduhí lo *benefici, fisch* o *fèu,* paraules designatives de la metexa idea, que venía a ésser un precari del dret romà, introduhit més en les costums que en les lleys dels franchs. S' entén per fèu en la Etat Mitjana, a una possessió sots dependencia d' altra persona. Fèu *honorat* era quan se regonexía sols la sobiranía o domini, però sense prestació de tribut.

Altre dels fonaments de la proprietat feudal en los segles ix, x y xi, fóu la *aprisió,* axò es, la presa de possessió d' una terra abandonada y erma, quasi

---

(211) Lo comtat de Fenollet o de Fenolledes, ve mentat en la segona meytat del segle ix com a pertenencia dels comtes de Barcelona.

(212) Los primers vescomtes que constan en documents son: al Rosselló (832), Gerona (841), *paus* d' Empories y Peralada (850), Barcelona (858), Castellbò (981). (Veja-s J. Miret y Sans: *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona,* vol. viii, pl. 117).

(213) Figuran veguers a Elna (any 832), Rosselló (844), Sant Martí, en Penadès (966-993), Cabra, en Penadès (980), vall de Brocà, en Bergadà (983), etc.

sempre per conquesta. Del fet de la aprisió nasqué lo dret de possessió en prò del aprehensor, seguint-se-li lo de proprietat com a conseqüencia d' una llarga possessió. Desapareix en lo segle xii, quan no hi han més terres a conquerir als alarbs. Als qui retornavan los erms al cultíu, se-ls hi deya *primi honimes* y *boxadors*.

L' *homenatge* era l' acte material de sotsmisió que un vassall prestava a son senyor per rahó d' un fèu o benefici. Solía fer-se de *mans* y *boca:* lo vassall agenollat posava ses mans sota les del senyor y se besavan.

Castell.—Es la època de gran activitat en sa construcció. Castell equival a dir casa alta, defensada per muralles. Se situaren en los llochs més estratègichs, cercant que ab poch esforç fossen inexpugnables. En lo castell se simbolisa la època feudal que ara s' inicia. Quan se díu *castell,* se sobre-entén que es *termenat,* axò es, que té jurisdicció territorial a ell adscrita. Al castell no termenat, que sols serveix per la defensa, se li donà lo nom de *força;* si se tractava d' una construcció provisional o poch forta, *bastida;* senzillament *torra*, si sols consistía en una alta torra de guayta y defensa; *bestorres* y també *besturs* si eran torres combinades ab amurallaments.

Los castells d' aquesta primera època se distingexen dels del segle xiii o en avant, per estar situats en llochs alts y de poca comoditat, per tenir reduhides dimensions, per la mala calitat de les construccions y per portar adscrita una mólt gran extensió de territori.

Les «roques».—S' aplicava lo nom substantíu comú *roca*, a aquella roca, altura o cinglera, forta per la naturalesa y que ab poch esforç era defensable. Tenint en compte los medis d' expugnació de la època present, tenían notori valor estratègich. La pràctica les declarà de proprietat del comte, segons més tart, en lo segle xi, se féu constar en l' usatge *Rochas*.

Vila.—Primitivament fóu dita *villa,* a la casa del agricultor romà, ab ses dependencies agrícoles y pecuaries. Després cresqué en forma diferent: a son entorn s' acomblaren cases de llauradors o pageses, la vila estigué enclosa en los térmens del castell y per sa bona situació topogràfica fóu centre de poblat, donant-li nou impuls la construcció de la parroquia. Quan la paraula *villa* denotà poblat, les de *villula* y *villarunculo* significaren casa de camp. A mida que prengué més desenrotllo lo feudalisme, abdues paraules se substituiren per la de *mansus,* que equival a *masía* y *mas*, qual diminutíu es *mansulino* o *maset*.

Les parroquies (segles viii al x).—Per regla general les velles parroquies no desaparexen més que en llochs ahont les vicisituts del temps convertexen en erms. Algunes se restauren al tornar a repoblar-se les parroquies rurals en lo segle x; altres se fundan novament al ampar de les institucions feudals. Determinats sants titolars de les parroquies poden donar idea de la època de llur fundació, v. g.: Sant Esteve, Santa Eularia, Sant Martí, acusaràn los temps anteriors als franchs, Sant Sadurní la època franca.

Precisament ara a França (768 a 840), lo règimen parroquial pren major volada, fet que repercuteix entre nosaltres (214). Les petites circumscripcions que s' adscriuen a cada parroquia, originaràn dintre pochs segles los municipis rurals, axò es, territoris similars dintre la subdivisió territorial civil. Mes en la llarga interinitat, quedarà la parroquia com únich centre local d' activitat y cultura rústega, que compartirà ab les fundacions monàstiques. En la parroquia, la *sagrera* o *cellera*, o espay sagrat de trenta passes, farà extendre sa protecció moral a tots los fruyts o cullites de la terra, que-s depositaràn al séu ampar. Per axò en l' estudi de les parroquies apareix la gènesis del feudalisme, que no s' esplica únicament per les grans mutacions polítiques y socials. Mólt sovint la parroquia entra dintre la senyoría civil y la esglesia rural, equiparada a son domini, es venuda, legada o enfeudada, existint hi simultàneament un pàrroco y un senyor. Estat anormal que cessà al debilitar-se lo feudalisme y surgir los municipis de la força d' unió de tots los ciutadans (215).

Comtat de Barcelona. — Tant bon punt queda conquerida Barcelona per los franchs (801), sigué cap de la Marca Hispànica y son Comte investit de la potestat de *Marquès*. Lo càrrech fóu electíu fins Wifret I, en que, seguint una evolució general en la societat franca, la Assamblea de Quiersi (877) convertí los fèus en hereditaris (216). Coincideix tan important mutació ab la reunió en la persona del comte Wifret I, dels comtats de Barcelona, Gerona, Ausona, Besalú, Cerdanya y Urgell, quedant sols los d' Empories y Rosselló fora de son domini. Mes al morir (11 Agost 898) tornà a separar dits comtats de tal manera, que Wifret-Borrell y Sunyer heretaren los de Barcelona, Ausona y Gerona; Mir, los de Cerdanya y Besalú, y Sunifret lo d' Urgell.

Los límits del comtat de Barcelona foren los comtats de Gerona, Ausona (217) y en terra de moros lo waliat de Tortosa. Ordinariament, quan se parla

---

(214) Dels 15 documents Carlovingis recullits y estudiats per Imbert de la Tour, en son estudi sobre lo desenrotllo de les parroquies, 7 pertanyen a la Marca Hispànica. Possible es que tots 7 o tots 15 documents en que fonamenta son estudi y deduccions, resulten apòcrifs.

(215) Examinant los noms de mólts municipis catalans, trobarèm ésser los de llurs parroquies. S' alçà la esglesia en llochs topogràfichs assenyalats dintre lo terme, fós en un coll, o en una vall, o en un calm, o entre dos rius, o junt a una pineda o sapetell, o a uns camps de llí o canyamars, o a un famós arbre que li prestàs sombra, pí, vern o arbós, etc. Tals circumstancies les feren titolar *Sant Esteve del Coll, Sant Llorenç Ça-vall, Sant Hilari Ça-calm, Sant Iscle de Dos-rius, Santa María de Pineda, Sant Felíu de Sapetell* (avuy *de Sabedell), Santa María de Llinars, Sant Esteve de Canyamars, Sant Joan des-Pí, Sant Just des-Vern, Santa María del Arbós.* Elles han motivat los respèctius térmens municipals. Parió origen tenen altres pobles que-s titulan *Cellera, Sagrera, Trenta passes*, etc.

(216) Tot lo que podíam dir referent al Comtat de Barcelona, ho havèm detallat ja per menut en lo volúm *Ciutat de Barcelona*, pl. 190. Per tant, procurarèm no repetir-ho.

(217) En lo castell de *Camba*, a Olesa, en 963, suposa una escriptura que hi finía lo comtat de Barcelona. Mes són contradictories les senyes geogràfiques dels escrivans del segle x. Axís lo castell Aulí una escriptura lo posa en lo comtat de Manresa y altra en lo d' Ausona *(Marca Hispànica,* Ap. 61). En lo segle XI es nomenat com a comtat lo Penadès: ara la ciutat d' Olèrdula figura dintre lo comtat de Barcelona: Anno IV *quod obiit Ugo rege:* «in comitatu barchinonense, in terminio de urbi olerdula» (Pergamí de la Catedral de Barcelona).

del Comtat de Barcelona, s' entén tractar dels tres comtats junts de Barcelona, Ausona y Manresa y territori del Penadès.

Les conquestes de Wifret I dintre d' Espanya y la estabilitat que regnà en la primera meytat del segle x, portà al comtat de Barcelona una gran prosperitat, que-s posa en evidencia governant los comtes Mir (945-966) y Borrell II (945-993). Però aquest Comte hagué de sofrir la terrible embestida d' Almanzor, qui li prengué Barcelona (986), dexant mal parat son comtat. Precisat a recomençar ab ses soles forces la labor reconstitutiva, s' independisà totalment dels franchs, cessant la *Marca Hispànica.*

Comtat de Manresa. — En lo segle x vé consignat. No tenía comtes propris, regint-lo los de Barcelona. Limitava ab los comtats d' Urgell, Cerdanya, Ausona y terra de moros (218). Com a vescomte del comtat de Manresa mentarèm lo de Cardona, que tanta importancia adquireix en nostra historia y quina circumscripció acabà essent comtat.

Comtat de Gerona. — Fóu lo primer de la Marca Hispànica en quedar subgecte als franchs (791). Limitava ab los de Barcelona, Ausona, Besalú, Empories y la mar. Lo primer comte fóu Rostanyo (800), qui-s defensà de la invasió dels alarbs del 794 y assistí al setge de Barcelona (801). Seguíren-lo los comtes Odiló (812), Ragonfret (818), Rampo (823), Gaucelm (827-832), Bernat (833-844), Wifret (850), Augarí (866) y Dela o Deyla (879-894), de qui l' hereta Wifret *lo Pilós,* ajuntant-se al comtat de Barcelona, del que no-s tornà may més a separar. Los comtes de Gerona foren aytambé en aquesta temporada comtes de Besalú. Més avant, en lo segle XI, lo comte de Barcelona Ramón Borrell donà lo comtat de Gerona a sa muller Ermessendis, qui, en 1056, lo vengué a Ramón Berenguer I y aquest lo donà en vitalici a sa muller Almodis.

Comtat de Besalú.—Estava enclòs entre los de Cerdanya, Ausona, Gerona y Empories. Des de la formació de la Marca Hispànica fóu governat per los comtes de Gerona. Al morir Wifret *lo Pilós* (898) se separaren, puix los comtats de Besalú, Cerdanya y Conflent, foren llegats a son fill Mir o Miró (898-928). Aquest segregà a son lloch lo comtat de Besalú, començant en son fill Wifret (928-957) la era de comtes particulars de Besalú, que foren, en aquesta temporada de dominació franca, Mir II o Miró II (968-984), promogut a bisbe de Gerona (970); Oliva, qui ja era comte de Cerdanya (984-990), y al morir tornà a segregar lo comtat de Besalú, com dirèm més tart.

---

(218) Castellaulí y Castellgalí foren sos límits extrems en lo segle x. En los pobles de la antiga Conca d' Ódena y senyoríu de Queralt, hi ha una gran confusió en la documentació d' aquest segle: unes escriptures los suposan del comtat de Manresa, altres del d' Ausona y algunes del de Barcelona. No podent solucionar la confusió, nos determinàm en nostre mapa dels Comtats de la Marca Hispànica, a adjudicar al Comtat d' Ausona les conques altes dels rius Gayà y Anoya, fent-li fer a dit Comtat una prolongació estranya. Fet sense importancia efectiva, puix tota dita terra era del Comte de Barcelona. També en la Ribagorça y Pallars la documentació nos assenyala la metexa confusió: axís Lavaix, unes vegades vé situat en lo primer comtat y altres en lo segón. *Et sic de cœteris.*

Comtat d' Empories. — Se constituí a consequëncia del avenç dels franchs al formar la Marca Hispànica. Venía reclòs entre los de Vallespir, Besalú, Gerona y la mar. Lo constituiren los dos *paus* o territoris de Peralada en la part montanyosa, quin centre orogràfich era Sant Pere de Roda, y Empories en la part més plana, y may dexaren d' anar units. Alguna vegada lo comte d' Empories se titolà, en los documents, *comte de Peralada.* Circumstancia insuficient per donar aquí com a existent aquest comtat separat del d' Empories: lo contrari sería extraviar la opinió del lector (219).

Se sab d' un comte Herminguer, que derrotà una armada sarrahina en les Balears (813); succehint-lo en lo comtat Gaucelm (814-834), Sunyer I (834-842), Alarich (842), Sunyer II (884), Gausbert, Gauzfret (932-989), en quin temps marxavan junts los comtats d' Empories y de Rosselló.

Comtat de Rosselló. — Fóu lo primer comtat que aquí tingueren los franchs, puix durant lo setge de Narbona del 751, lo rey Pepín conquerí lo Rosselló y Conflent. En lo segle IX se li díu *comitatus Ruscilionensis* y també *Elnensis;* mes en lo segle X lo segón nom se pert totalment. Lo Rosselló, en la època wisigoda, havía figurat en la Septimania, que començava en la vertent septentrional dels nostres Pyrinèus, ahont s' hi destacavan les ciutats d' Elna y Ruscino. Los quaranta anys de dominació sarrahina (719-759) poca influencia hi portaren. Lo comtat de Rosselló era constituit per los tres territoris o *paus,* que també merexen nom de *comtats,* del Rosselló propriament dit, Conflent y Vallespir. Lindavan tots tres junts, ab los comtats de Narbona, Cerdanya, Besalú, Empories y la mar.

Governaren lo Rosselló, Gaucelm, fill de Sant Guillèm de Gellona (812-834), també comte d' Empories; Berenguer (832?) també duch de Septimania; Sunyer I (834-850); Salomón (868); ¿Radull?; Mir o Miró (875-895), a qui se suposa germà de Wifret I *lo Pilós;* al morir, se creu que lo Conflent y lo Vallespir se separaren del Rosselló; Sunyer II (895-909), de qui no-s té seguretat que fós fill del precedent y ja era comte d' Empories en 884; Benció (¿909?-914) y Gauzbert (¿909-943?); Gauzfret o Wifret, qui pren los dictats de comte d' Empories, Peralada y Rosselló «per la gracia de Déu» (¿943?-991). Al morir dexà a Guislabert lo Rosselló, y a Huch, Empories y Peralada.

Comtat de Cerdanya. — Es dels que-s creu no fóu may dominat per los alarbs. Abdel-Rhaman I, al solidar-se en son trono, se dirigí contra lo Comte de Cerdanya, fent-lo tributari. Ja existía, donchs, lo Comtat.

Difícil es saber com era primitivament: abarcaría l' actual territori de Cerdanya y les valls de Lillet, Berga y Ribes. Lo voltavan los comtats de Besalú, Conflent, Vallespir, Urgell y Manresa. En lo derrer terç del segle VIII era feudatari de Carles Many, qui lo donà junt ab l' Urgell a Aznar Galindo

---

(219) Lo títol de *Comte de Peralada* fóu creat per Felip III de Catalunya y IV de Castella, a favor dels fins aleshores vescomtes de Rocabertí, que eran senyors de la vila de Peralada.

AQUITANIA
COMTAT DE RIBAGORÇA
COMTAT DE PALLARS
COMTAT DE URGELL
COMTAT DE CERDANYA
COMTAT DE MANRESA
SOBRARBE
BARBATANIA
DISTRICTE Ó WALIAT DE LÉRITA
DISTRICTE Ó WALIAT DE TORTOXA
ESPANYA
MARCA
AUSO
BARCEL
LLEYDA
TARRAGONA
ANDORRA
Foix
Seu d'Urgell
Balaguer
Cervera
Solsona
Tremp
Lleyda
Tortosa
Vinaroz
Benicarló
MAR
LA MARCA H
PER

PÁNICA y SOS COMTATS (sigles IX al XI).

RANCESCH CARRERAS y CANDI

(768-778), comte despossehit d'Aragó. Lo succehí son fill Galindo Aznar (778), Fredol (808-815); Aznar; Fredol II, duch de Tolosa; Seniofret (819-850); Salomó (863-868); Mir o Miró (873-895), y Wifret *lo Pilós* (895-898), nebot del anterior, qui l'ajuntà al comtat de Barcelona, y al morir lo llegà, junt ab Besalú, a son fill Mir o Miró (898-925) (220), estant units a la Cerdanya los territoris o *paus* de Vallespir, Fenollet, Conflent, Capcir, Bergadà, Lillet y Ribes, y més avant s'hi ajuntaren part dels de San, Donasàn, Perapertusa y Sabartés. Lo succehiren Seniofret (928-967) y Oliba (967-990), dintre la present època. La capital del comtat de Cerdanya fóu Hix.

Comtat d'Urgell.—De sa antiguetat y orígens quasi res se pot dir, envolcallat en absolut en la ombra que amaga per llarch espay de temps la historia de nostres terres pyrinenques. Segurament començà no veyent los sarrahins. Sa proximitat a la Cerdanya hi féu arribar lo domini dels franchs. Estava limitat per los comtats de Manresa, Cerdanya, Foix (França), Pallars y waliat de Lèrita. Son límit meridional fóu variable. Segons Codera, al començar lo segle VIII lo formarían Oliana y les serres que allí tancan lo pas del Segre, lloch altament estratègich. Dels temps anteriors al segle IX poch se sab en detall del comtat d'Urgell; marxà unit al de Cerdanya. Es per nosaltres equivocada la idea emesa per alguns autors de que, en 817, se separaren de la Marca Hispànica y de la Narbonesa, per agregar-se al Ducat de Tolosa, los comtats d'Urgell, Cerdanya, Ribagorça y Pallars y fins tal vegada lo Sobrarbe (221). Wifret I, al morir, lo separà de Barcelona, dexant-lo a Sinofret. Retornà a la casa dels comtes de Barcelona, fins a Borrell II, qui, al morir (993), lo llegà a son fill Ermengol I (993-1010), cap de la dinastía dels comtes d'Urgell, de qui parlarèm més tart.

Comtat d'Ausona. —Sa conquesta per los franchs se féu en 797. Com a comtes particulars d'Ausona, apar en 808 Borrell, qui va a la expedició contra Tortosa y fins se-l suposa pare de Sinofret d'Urgell y avi de Wifret *lo Pilós*. Al finar lo segle IX estava unit al comtat de Barcelona. En 936 Sunyer, comte de Barcelona, lo segregà, donant-lo a son fill Ermengol, qui havent mort abans que lo séu pare, se reincorporà al de Barcelona per sempre més.

Comtat de Pallars. — Lo comtat pyrinench del Pallars, mólt diferent del comtat del meteix nom que existía abans del 569 en les atlàntiques terres de Galicia (222), se formà durant lo segle VIII en les conques hydrogràfiques del

---

(220) Aquesta cronología s'ha de rectificar; preferím donar-la segons s'admet usualment, a ometre-la tota, no tenint àl present manera de fer la rectificació.

(221) M. Serrano y Sanz: *Noticias, etc., de Ribagorza,* pl. 95, inseguint als autors de la *Historia de Languedoc,* v. II, pl. 817.

(222) Any 569. Les actes del concili Lucense, al fer constar los comtats adjudicats a aquesta Esglesia, diuen: «Sextus comitatus dicitur Pallarensis, oritur ubi ingreditur flumen Argundi in Salicida et vadit recta linea pro ipso flumine usque in Mineo et dilatabitur per Mineo flumine usque in Sile». Estava lo comtat de Pallars de la Galicia, entre los rius Minyo y Sil, formava part del reyalme dels Suéus, llavors governat per Teodomir y era del bisbat de Lugo.

ríu Noguera-Pallaresa y en una petita partida de les del Noguera-Ribagorçana. Sos límits foren lo comtat de Ribagorça, vall d' Aràn o comtats de Cominges y de Foix, comtat d' Urgell y Espanya o terres sarrahines. Los límits meridionals seríen, segons Codera, la serra de Montsech, que per primera vegada atravessaren hosts sarrahines, al temps que Mohamed Atauil era rey d' Osca, qui atacà y entrà en lo Pallars (908 a 909). En aquests primers temps li pertanyería la vall d' Ager.

Lo Pallars estigué fora de la Marca Hispànica (223), disfrutant de total independencia, en tant que, de la segona meytat del segle x, hi han documents datats per los anys de regir lo Comtat llurs comtes. Allí se refugià Hosain després de sa rebelió (785). Comtes de Pallars y Ribagorça (units abdós comtats en lo segle IX) (224) sigueren: Bigó (¿?); Berenguer (¿?); Galí o *Galindo* (entre lo 830 y lo 840); Ramón I, fill de Bernat comte de Tolosa (884-898?), qui al morir separà del Pallars la Ribagorça, llegant lo primer Comtat a son fill Llop o Lope; Isarn, germà del anterior (945-953); Guillèm I (964); Borrell (990).

La manía de subdividir los patrimonis, tan usual en los segles x y XI, entrà en aquest comtat, que a les derreríes del segle x apar dividit en dos y tenint quiscún d' ells un comte diferent. Lo Pallars *Sobirà* y lo Pallars *Jussà*, qual provable divisoria se posa en lo congost dels Terradets. La vila de Sort llavors fóu la capital del primer y la de Tremp del segón.

Comtat de Ribagorça. — Es un dels més antichs. Lo primitíu comtat de Ribagorça se suposa format per lo territori de demunt la serra de Laguarres, creyent Serrano y Sanz que lo derrer castell de la frontera musulmana, estava demunt de Graus. Sos orígens, o sos fets del segle VIII, són desconeguts. May lo veyèm subgecte a França. L' atravessavan les conques dels rius Éssera y Isàbena des de sa unió a Graus fins a les altes valls recloses entre les montanyes Malehides y lo Cotiella. La Vall d' Aràn, en lo segle x, ne formà part. Sos límits foren: al E. lo Noguera-Ribagorçana, que lo separava del senyoríu d' Erill y comtat de Pallars; al N. lo comtat de Cominges; al O. lo ríu Éssera, que lo separava del Sobrarbe, y al S. los waliats de Lèrita y d' Osca. Lo comtat de Ribagorça may fóu dominat per los sarrahins (225).

(223) Falsament guiats per documents apòcrifs dels monestirs de Gerri, Lavaix, Alàó, etc., com la acta de consagració de la Sèu d' Urgell del 819, s' ha parlat de venir enclosos, lo Pallars y la Ribagorça, dintre la Marca Hispànica, o sía en los dominis carlovingis.

(224) Són apòcrifes les cronologíes dels Comtes de Pallars, referents als segles VIII y IX, fonamentades en un sens fí de documents falsos. Les començàm en època en que-s té algún indici més exacte.

(225) Se creu que Ribagorça y Pallars estigueren subgectes a Carles Many, desorientats los escriptors per la calendació dels documents que-s feya inseguint los anys dels regnats dels reys de França. La Ribagorça y Pallars tenian idèntich vincle eclesiàstich ab los comtats de la Marca Hispànica, formant part de la metexa provincia de Narbona. Tant la redacció d' escriptures, com los demés avenços literaris, estavan en mans del clero, observant-s' hi absoluta unitat. D' aquí que, si políticament s' allunyavan dels franchs y de la Marca Hispànica, literariament no era axò possible, continuant ab la calendació usual a tot l' element eclesiàstich del que-n rebían ensenyança comuna.

La genealogía dels primitius comtes de Ribagorça, com la dels d'Aragó, Pallars, etc., també es apòcrifa. La indubitable comença en lo segle IX, marxant junts ab lo Pallars, fins a la mort de Ramón I (¿884-898?). Succehiren-lo Bernat I (¿902-938?); Toda Galindona, viuda de Bernat I (938-940); Ramón II (954-962); Unifret (962-980); Isarn I (980 o 981 al 985 o 990).

Roda, capital de la Ribagorça, fóu atacada y presa per Aizó (826); recobrada per sos comtes, se rendí a Mohamed Atauil, rey d'Osca (908 a 909), qui prengué lo castell de Pedruy y altres llochs del Comtat (226). La antiguetat de Roda vé assenyalada en la moneda que ab son nom s'encunyà dels anys 573 al 601. Estratègicament situada al cim d'un puig ben amurallat, ocupa lo centre d'una fèrtil vall atravessada per l'Isàbena, per qual vall hi passà una vía romana. Era Sèu episcopal, com dihèm en altre lloch.

Los bisbats de la Marca Hispànica (segles VIII al X). — No podèm dir que a mida que avançava la conquesta dels franchs se refessen los antichs bisbats, puix durant lo segle VIII y sots la dominació dels alarbs, tots los indicis són de que subsistiren en sa plena integritat les circumscripcions eclesiàstiques wisigodes. Mes les lluytes de tota mena que se sostenen en aquests anys, portan un veritable retrocès y despoblació, que-s manifesta ab mutacions trascendentals. Dels bisbats wisigoths de Tarragona, Tortosa, Lleyda, Urgell, Egara, Empories, Ausona, Gerona, Barcelona y Elna, restan en poder dels sarrahins los tres primers, tenint-se noticia vaga en lo segle XI, de la subsistencia del de Tortosa. En cambi, desaparexen les sèus d'Egara y Empories y llurs jurisdiccions, rendes y pertenencies (227), se suman a les de Barcelona y Gerona, mólt pobres en temps tan calamitosos.

La sèu d'Ausona passà en lo segle VIII una època crítica, trobant-se orfa de pastor bastants anys (¿720?-887). D'ells sols se sab que derrerament y en l'any 791 marxà unida a la sèu de Narbona. Però resurgeix en lo *Vich d'Ausona* y prompte obté renomenada general. La sèu de Lleyda experimentà notable segregació. En terra cristiana surgeix Roda com a cap d'un bisbat autònom. Dos intents de restaurar la Metropolitana tarraconense (940 y 972) fracassaren.

Concilis. — Se-n seguexen celebrant, però no exercexen, ara, importancia palpable en la vida pública, com en la època wisigòtica. Consignan

(226) Rebutjàm per complert la suposada existencia del Ermenter o Armantario, fundador del comtat de Ribagorça, la suposada ajuda del rey dels franchs Dagobert (714) y la unió de la Ribagorça a la Aquitania en lo segle VIII (Joaquím Traggià: *Memoria sobre el origen del condado de Ribagorza*, publicada en *Memorias de la Real Academia de la Historia*, vol. V, pl. 332). Tampoch podèm acceptar la segona versió, de que Ludwich *lo Piadós* donàs la Ribagorça al bisbe d'Urgell, per falta de documentació y per estar en pugna ab la erecció del bisbat de Roda (Moret: *Investigaciones históricas de Navarra*, pl. 486). Es possible s'equivoque Traggia al creure que la Ribagorça no-s comprometé seriosament en la lliga pyrinenca contra los franchs, al ésser vençuts a Roncesvalles (*Memorias de la Real Academia de la Historia*, vol. IV, pl. 27).

(227) Hi ha una donació de les esglesies de *Terracia* y *Egara* al bisbe de Barcelona, del 966.

los autors (228) tres d'Urgell (799, 892 y 991), un de Barcelona (906), dos d'Elna (907 y 947), un de Fontcuberta, que creyèm fals (911), y un de Ripoll (977).

Bisbat d' Ausona.—Del que s' esdevé abans del segle IX en aquesta diòcesis, es un enigma. Se dedueix que a mitjans del segle VIII l' administrava l' arquebisbe de Narbona, fins a la restauració de la sèu d' Ausona (886) (229). No havían passat cent anys que aquesta incipient sèu se posà a gran altura científica, com dihèm en altre lloch. Al ensemps s' operà un moviment contrari a la dependencia de nostres diòcesis de la de Narbona. Borrell II anà a Roma (970) y breument obtingué la erecció d' Ausona en metropolitana de la Marca Hispànica mentres duràs la ocupació de Tarragona (972-973). Se separaren de Narbona los bisbats d' Elna, Gerona, Urgell, Barcelona y Ausona. En la època wisigoda, Elna no figurava en l' arquebisbat de Tarragona.

Bisbat de Gerona.—Ab la formació de la Marca Hispànica fóu acrescuda sa antiga jurisdicció territorial, adicionant-li tot lo bisbat d' Empories, que adjudicà lo rey Ludwich *lo Piadós* al bisbe Wimar. Si bé al segle x Cesari, abat de Santa Cecilia de Montserrat, pretengué restablir la sèu emporitana al voler restaurar íntegrament la antiga metròpoli tarraconense (940), no-s portà a efecte la segregació per oposició dels prelats. Quan la discutida conquesta de Mallorca per Carles Many (799), se díu que les Balears estigueren unides a la diòcesis de Gerona, fins que-s perderen.

Bisbat de Roda. — Tota la regió alta del antich bisbat de Lleyda, des de que organisà la seva independencia civil, també s'independisà eclesiàsticament. La vella ciutat montanyesa de Roda fóu lo novell centre episcopal dels comtats de Pallars (230) y Ribagorça. Lo vincle eclesiàstich comú a la Ribagorça y Pallars y la semblança en origen y historia de dits dos comtats catalans, feya ovirar en aquell recó dels Pyrinèus la creació d' altre estat independent. Però lo major crexement y potencia dels estats vehins no li permeté desenrotllar-se. En 1118, lo Bisbe de Roda, no volgnent accedir en que aquella diòcesis fós continuadora de la de Lleyda, mantingué la tesis d' ésser successora de la de Hictosa, qual població situava en la actual Tolva.

Se començan a trobar bisbes de Roda al final del segle IX (231); duraren

---

(228) Una síntesis dels concilis hispans tinguts del segle VIII al XI publicà Francisco Gómez del Campillo en *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, vol. x, III època, pl. 156.

(229) Constan bisbes d' Ausona: Gotmar (886-898), Idalquer (906-914), Jordi (915-938), Guadamir (938-¿?), Radulf (¿?), Athó (960-972); Fruyà (972-996).

(230) Lo bisbat de Pallars o de Tremp, que tan eruditament ha volgut provar Jaume Pasqual en la monografía que publicà a Tremp en 1785, no resulta exacte. Una incongruencia de cites documentals, degudes a falses escriptures, ha portat al P. Pasqual a sa tesis. No creyèm en altra sèu episcopal successora de la de Lleyda, que en la de Roda, centre de Ribagorça, proper al Pallars, ahont extengueren sa jurisdicció aquells prelats. Creyèm apòcrifa la escriptura del 842 que parla del bisbe *Jacobum*.

(231) Segons Flórez, són bisbes de Roda: Adulfo (887-922), Altió (923-955), Odisent (955-973), Aymerich I (988-991), Jaume (996), Aymerich II (1006-1017), Borrell (1017), Arnulf (1023-1067), Salomó (1068-1075), Arnulf II (1076-1077), Ramón Dalmau (1076-1094), Llop o Lope (1094-1097), Pons (1097-1104), que passà la sèu de Roda a Barbastre, y en avant se titolan bisbes de Barbastre y de Roda.

fins a la conquesta de Barbastre (1100), en que trelladaren la Sèu a dita població, y passant a Lleyda al ésser conquerida dels sarrahins en 1149.

Privilegis y franqueses locals. — Lo perill que hi havía en habitar en les fronteres, puix tenían de resistir les primeres embestides, ordinariament les més fortes, se recompensava eximint de tributs y serveys als séus habitants, otorgant-los-hi cartes de franquesa o privilegis. Són mólt antigues les d'algunes poblacions del Vallès y Llobregat, que datarían de la presa de Barcelona després d'Almanzor (232); les del castell de Montmell (Penadès) són del 974 (233); les donades a Solsona y a Cardona per los comtes de Barcelona, són del segle x. Es lo començament dels privilegis municipals que tant esclat han d'anar prenent.

Obres públiques dels franchs.—La més important es la de reparació complerta de les derrocades víes romanes, refetes ab fragments de pedra o grava. La nova vía, generalment, se titolà *strata francisca* (234). També d'ells constan construccions de muralles y d'alguna població, com la del Vich d'Ausona.

Llegislació. Capitulars dels reys franchs.—Al sobrevenir lo domini franch en la Marca Hispànica, hi trobà la llegislació dels hispà-wisigoths regint en tota sa integritat, puix los sarrahins no modificaren les lleys generals, ni tampoch los privilegis o constitucions municipals, havent prosseguit la vella *curia* romà-wisigòtica. La evolució llegislativa que ha transpirat a travers dels temps, són algunes disposicions emanades de la suprema autoritat reyal, axò es, preceptes, capitulars o privilegis, especialment encaminats a assegurar les proprietats particulars y les prestacions de serveys o de tributs rebedors per lo príncep o per los senyors (235). Lo feudalisme a la usança dels franchs, en ús dintre la Marca Hispànica, porta aparellades la introducció d'algunes *capitulars* relacionades ab la novella institució social.

Com a costums dels franchs s'assenyalan les proves judicials del judici de Déu per batalla jurada, lo vasallatge feudal y la servitut de la gleva (236).

Cambi de noms de castells (segle x). — Se nota en aquesta època en mólts castells que se-ls hi cambía son nom. Lo de *Rodanés* se transforma en *Eraprunyà* (976); *Bonifaci,* en *La Guardia* de Montserrat (973); *Morino* (¿Morín o Morí?) en *La Roca* del Vallès (936); *Benviure* en *Castellbisbal* del

---

(232) En lo segle XI se parla de les franqueses del Vallès y Llobregat, com cosa existent de temps anterior.

(233) Les detalla Balari en *Cataluña. Orígenes históricos*, pl. 326.

(234) Balari la segueix documentalment de la Cerdanya als confins del Penadès. Rebé los variats noms de *strata francisca, francischa* o *francígena. strata regia, strata calciata, calciata francischa,* y *vía francisca.*

(235) La major part de les 62 capitulars del regnat de Carles *lo Calvo*, estavan dedicades a regular les relacions feudals. Aquest Rey volgué reconstituir lo domini reyal en la Lorena y la Provença. Après d'ell, durant 52 anys (877-929), sis reys publican solzament 10 capitulars; a partir del 929 no n'existexen més (Paul Boudoin: *Histoire des institutiens et des mœurs de la France,* pl. 54).

(236) De *servos,* com d'*ancillas*, tracta en 902 un document del Conflent, d'Hotrudis, viuda del Comte Auriol *(Marca Hispànica*, Apèndix, d. 62).

Llobregat; *Bell-lloch* en *Ribes* del Penadès (990) (237). En la època següent, axò es, en temps dels comtes sobirans, hi ha una notable mutació de noms de llochs, que no la trobàm ara perceptible.

Invasions destructores dels Nortmants (859-862).—Aquesta gent del Nort, ab bon nombre de vaxells, al damnificar les platges atlàntiques, se presentaren devant Lisboa (844) y a les costes del Guadiana y Guadalquivir. Apoderats de Burdèus (850), lo feren centre d'altres expedicions al S. d'Espanya (858), d'ahont passaren a devastar la África y les Balears, establint-se d'una manera permanent en la illa de La Camarga, a la desembocadura del ríu Rhoyno (859). Durant tres anys, capitanejats per Hasting y los fills de Ragner Lodbrog, des d'allí se llençaren a les costes vehines, destruint, entre altres poblacions de la Marca Hispànica, a Elna, Castell Rosselló y Empories.

La administració sarrahina (801-896). — Formada la Marca Hispànica, quedà des del ríu Gayà al ríu Cenia, y des de la Segarra y límits del Penadès, als rius Cinca y Ebre, una extensió territorial subgecte al domini sarrahí, en la que hi havían dos centres importantíssims: Lleyda al interior y Tortosa al litoral. Hi ha motius poderosíssims per creure a una y altra ciutat regulades per un govern municipal propri y autonòmich, que contribuiría poderosament, junt ab l'allunyament en que estavan de Còrdova, a fomentar l'esperit d'independencia de que donan mostres en múltiples ocasions llurs governadors, assenyaladament los de Lleyda, com dirèm aprés.

La política general dels emirs de Còrdova ofereix un nou aspecte: lo de les persecucions de cristians, promogudes per disturbis populars entre musulmans y cristians y per la tendencia dels més exaltats, dirigits per Sant Eulogi y Sant Alvar, de cercar lo martyri, malehint públicament a Mahoma y sa relligió. Aytals pertorbacions relligioses, qual extensió no es possible estimar, durà los regnats d'Abdel-Rhaman II (822-852) y Mohamet (852-888).

Seguiren guerres civils, fomentades per l'esperit d'independencia: a Çaragoça, Tudela y Osca, quines ciutats formaren lo reyalme dels Beni-Casi (861); a Toledo, regonexent l'emir la seva república municipal (873); a Mèrida, hont hi constituí Ben Meruan un petit estat independent; fent altre tant Omar-ben-Afsun a Arxidona y serres de Ronda (884-917), qui arribà a dominar a Màlaga, Granada, Jaén y part de Còrdova. Anà en creximent l'esperit d'independencia essent emir Abdalà (888-912): mólts walís li negaren obe-

---

(237) Veja-s F. Carreras y Candi: *Lo Castell-bisbal del Llobregat*, pl. 13, y *Lo castell de Sant Vicents o de Burriach*, pl. 64. Aquesta mutació de noms de castells segueix en lo segle XI, trobant ne alguns que usan dos noms simultàneament: *Fontanet* o *Apiera* (1077), *Pontons* o *Solanes* (1196), *Foix* o *Ramers* (1196), *Montclar* o *Montvanus*, *Godmar* o *Castellús* o *Catlús* (1026), *Montlleó* o *Castellbò*; *Rocafort* o *Nespola* (1023), etc.

diencia; mes en la lluyta obtingué ventatges l'emir, preparant un millor regnat a son successor Abdel-Rhaman III (912-961), qui logrà triomfar dels revoltats, reduhir als independisats, formar ab l'exèrcit una bona marina, portar al erari públich una prosperitat may vista y convertir a Còrdova en empori de ciencia, d'art y de literatura, aplegant-hi als hòmens més sabis del món.

D'aquesta època datan móltes obres públiques de la Espanya musulmana: algunes d'elles assoliren a nostra regió, com v. g., la fundació d'un arsenal naval a Tortosa (944), lo *mihrab* o adoratori de la mesquita de Tarragona y tal vegada la vella cequia de la Clamor de Lèrita.

Seguí la prosperitat del emirat de Còrdova en Al-Haquem II (961-976) y Hixèm II (976-1013), si bé en aquest derrer regnat no fóu deguda al talent del Sobirà, sinó a les del séu favorit Mahomet-ben-Abdala, qui per ses victories rebé dictat d'*Al-mansur-billah* (victoriós ab la ajuda de Déu) o Almanzor entre los cristians.

Moviments d' independencia entorn del districte sarrahí de Lèrita (796-910).—Les fronteres septentrionals de la Lleyda sarrahina, fortament agitades per la actitut d'independencia del cabdill Balul o Bahaluc (796), qui dominava la Barbatania, no alteraren llavors la fidelitat de Lèrita. En lo segle següent, apareix com a fort puntal del Emir de Còrdova, quan per dues vegades les armes dels franchs damnifican sa frontera (808 y 810). Poch aprés dites armes li atravessan lo districte al atacar a Osca (812).

A les derreríes del segle IX Ismail-ben-Muza, de la familia dels Benicasi, walí de Lèrita, s'havía independisat de Còrdova, aparellant-se a invadir la Barbatania. Vençuts sos fills Muza y Motàrrif, mort lo primer y apresonat lo segón per Ataui1 (Mohamet-ben-Abdel-Mèlich era son nom), senyor d'Osca (890), aquest s'apoderà de Lèrita. Emperò lo districte, per voluntat del Emir, quedà per Mohamet Abenlupo. Son successor Lupo, ocupà Montçó, demunt del ríu *de les Oliveres* (axís titolavan al Cinca los alarbs) y Barbatania (19 Febrer 896 a 8 Febrer 897), derrotant a Ataui1 y apresonant a son germà Fortún.

Ataui1, que no regonegué ja més la autoritat del Emir, l'any 294 de la Egira (22 Octubre 906 al 12 Octubre 907), s'apoderà de Barbastre y Alquezar y en l'any següent de tota la Barbatania, entrant a Lleyda, Pedruy, Roda y la Pobla de Roda (Octubre del 908). Dominador y gloriós extengué ses armes contra lo Districte de Lèrita y la Marca Hispànica (909), guanyant Oliola (al N. d'Agramunt), Gualter y Alguayre. Més tart (911 al 912) entrà vencedor a la vall de Tàrrega. Dos anys després ses glories s'acabaren: fóu derrotat per les hosts del Comte de Barcelona (913 al 914). Ell morí y son cosí Abdalà també morí, però a Barcelona, tal vegada presoner.

La destrucció de Llordà y Isona, serà conseqüencia d'aquest o d'altre avenç victoriós dels sarrahins, ab anterioritat al 974.

Districte sarrahí de Tortosa.—Quan la guerra civil trastornava Espanya per disputar la corona a Hixèm I sos germans Abdala y Suleiman, lo walí

de Tortosa Said-ben-Husein, se declarà independent (787-790), derrotant y matant al walí de Valencia al començar l'any 788. A la fí fóu vençut y mort (790) per lo nou walí de Tortosa Abu-Otman, ab tropes de Granada y Murcia.

Noves pertorbacions s'aparellaren a exa Provincia aprés de la conquesta de Barcelona (801), atacant-la los franchs diferentes vegades. En 808 una forta expedició comanada per Ludwich y los Comtes Bera de Barcelona, Borrell d'Ausona, Isimbart y Ademar, se dividí en dues columnes al atravessar lo Llobregat. La una, devastà Queralt y llochs de la conca alta del Gayà, y la altra, comanada per lo rey d'Aquitania, guanyava Tarragona. Devant Tortosa, defensada per Obeidallah, y socorreguda per lo walí de Valencia y per Abdel-Rhamàn, fill d'Alhakem, que hi anà des de Çaragoça, se trobaren les dues columnes, retornant-se-n a Barcelona y evaquant Tarragona. La segona expedició contra Tortosa del 810, la relacionan alguns autors ab determinats tractes y enganys d'Amrú, walí de Çaragoça: també l'exèrcit se dividí en dues columnes: la una emprengué la ruta del Segre mentres la altra hi anava per Tarragona. Fracassà, tornant-se-n a Barcelona, devastant y cremant-ho tot. La tercera expedició del 811, comanada per lo rey Ludwich, duya potents enginys de guerra: Tarragona y Tortosa se li rendiren. A despit de la capitulació, Tortosa y Tarragona seguiren ocupades per los sarrahins, fent axò suposar si sols se tractà de simular una conquesta.

Mentres Tortosa creix ara en importancia, Tarragona la acaba de perdre, esdevenint una mera colonia militar alaràbiga, o lloch fronterís d'aquartelament de tropes; la ha desamparada la població dedicada al treball manual y a les arts, y pert son caràcter de Metropolitana.

Relacions entre la Marca Hispànica y los alarbs. — Eran més intenses de lo que usualment s'ha pogut creure. Hi contribuiren les llargues temporades de pau en que visqueren los comtes de la Marca Hispànica ab lo reyalme de Còrdova. Les evidencían: lo gran nombre de renegats d'un y altre camp que continuament registra la historia, los casaments de cristianes ab sarrahins, les hosts auxiliars en guerres civils y estrangeres, la concorrencia de nostra gent de ciencia als estudis científichs de Còrdova.

Lo segle x, per lo major conexement que d'ell se té y la importancia gran que pren la cort sarrahina, permet precisar ab més escala la intensitat de dites relacions. Los avenços agrícols, assenyaladament la introducció de les cequies, que s'iniciaren a Orient al començar lo segle x, pervingueren a nosaltres, per mitjació de Còrdova, construint-se a Barcelona lo rech Comtal o *rego Mir* (945 a 966); al Llobregat la cequia que passava per terme de Cervelló (945 a 964); a Lleyda la nomenada *Clamor*, etc.

En los avenços literaris y científichs se posan més de relléu nostres relacions ab Còrdova. Lo bisbe Gotmar II de Gerona dedicà una crònica franca a Alhakem (930-940); obres alaràbigues són enviades a cercar en nostra terra al finar lo segle x, per lo monjo Gerbert (més avant Silvestre II); lo barceloní

Llobet (975-994) es un dels traductors en algarabía; sovintejan embaxades d'una y altra part, com les trameses per los Comtes de Barcelona Sunyer y Borrell II, la derrera en 974; l'art alaràbich té entre nosaltres franca entrada, com ho mostra la interessantíssima caxeta de Gerona, del 976, etc.

Avenços sarrahins (852-986). — La frontera de la Marca Hispànica no sofreix quasi mutacions sensibles. Sempre se basa en la línia del Penadès, entre los rius Llobregat y Gayà. Diferents avenços sarrahins, alguns d'importancia, com l'ocorregut en 852 al pujar al trono Mohamed-Abu-Abdalà, en que s'apoderaren los alarbs de Barcelona, y lo dels primers anys del segle x, en que són destruides Roda, Isona y mólts llochs de Ribagorça y Pallars, poca cosa innovan. Una reacció dels franchs torna a restablir la integritat territorial de la Marca Hispànica. Ahont més progressan les conquestes sarrahines, es en les fronteres occidentals, segons dihèm en altre lloch.

Sense lograr may avençar d'una manera manifesta y obtenir cap ventatge positiva de ses embestides, arribàm a la època, gloriosa per los alarbs, de son cabdill Almanzor. La devastació se generalisa a tots los reyalmes cristians, essent per nosaltres la plana culminant la presa y destrucció de Barcelona (986), que tants trascendentals conseqüencies originà.

Cultura social eclesiàstica.—Al desenrotllar-se la Esglesia Catòlica, al mitg de la lluyta y barbarie dels segles VIII y IX, procurà disciplinar la seva força, introduhint-hi elements de cultura. Iniciaren aquesta labor social lo rey Pepín y lo papa Sant Bonifàç (744), prosseguint-la Carles Many. En lo segle VIII vé assenyalat nostre avenç intelectual teològich, ab la ciencia d'un discutit heresiarca, lo bisbe Fèlix d'Urgell, consultat per Elipant, arquebisbe de Toledo (abans del 783), identificat ab la seva doctrina (238).

Durant lo segle IX aquest progrés intelectual s'aturà. No s'ha d'extranyar en una centuria borrascosa y en una època constitutiva, en la que s'aparellà la labor de la vinenta, fundant-se importants monestirs benedictins, futurs emporis de cultura social, tant per lo que fomentaren les labors agrícoles y la repoblació territorial, quant per sa feconda obra d'instrucció científica y literaria. En altre lloch tractarèm d'enumerar lo sens fí d'establiments monacals fundats per los preclars fills de Sant Benet.

Contribuiren al esclat de la cultura eclesiàstica en lo segle x nostres relacions ab Còrdova, empori de ciencia y arts. Llavors esdevinguerem intelectualment superiors als franchs.

Moviment científich literari. — Es remarcable dintre d'aquest moviment la compenetració de nostres catedrals y monestirs ab los centres culturals estrangers. Resulta ben comprovada la que-s formà entre la Sèu de Gerona y la

(238) Lo concili de Narbona, convocat en 788 per lo papa Adrià I pera jutjar-lo, no sembla contenir cap canon condemnatori de Fèlix, ans constà la seva signatura al costat de les dels bisbes de Barcelona, Gerona y Ausona. Mes tot resulta confós en aquesta època.

esglesia francesa de Puy (239), entre lo monestir de Ripoll y los convents de Fleury y Sant Germain, entre la diòcesis de Vich y lo monestir dels Sants Pere y Giralt d'Aurillach, d'ahont procedía lo monjo Gerbert, etc. Com s'amplían nostres centres literaris ab los nous monestirs, ho dirà Ripoll, que, fundat en 20 d'Abril de 888, comptava en lo segle següent, ab una bona oficina de copia de llibres (*scriptorium*) (948-954). Y presentava, en l'any 979, una biblioteca de més de 65 volums, admirable per la abundancia d'autors profans y

Clixé de A. Mas

Lo comte Wifret I *lo Pilós* entrant a son fill per monjo de Santa María de Ripoll
(Pintura de Joan Llimona, inaugurada en 1912 en lo cimbori de Ripoll)

raríssims texts d'aritmètica, agrimensura y música, que no-s constatan en convents alemanys de major fama per llur nombre de llibres, com Bovio, Sant Gall y Reichenau (240). No es d'extranyar que surgescan grans figures en lo segle x, menys conegudes del que-s deuría (241).

S'ha fet notar que les biblioteques y *scriptoriums* de les catedrals, per estar més dedicades al culte exterior, no tenían les obres d'índole científica

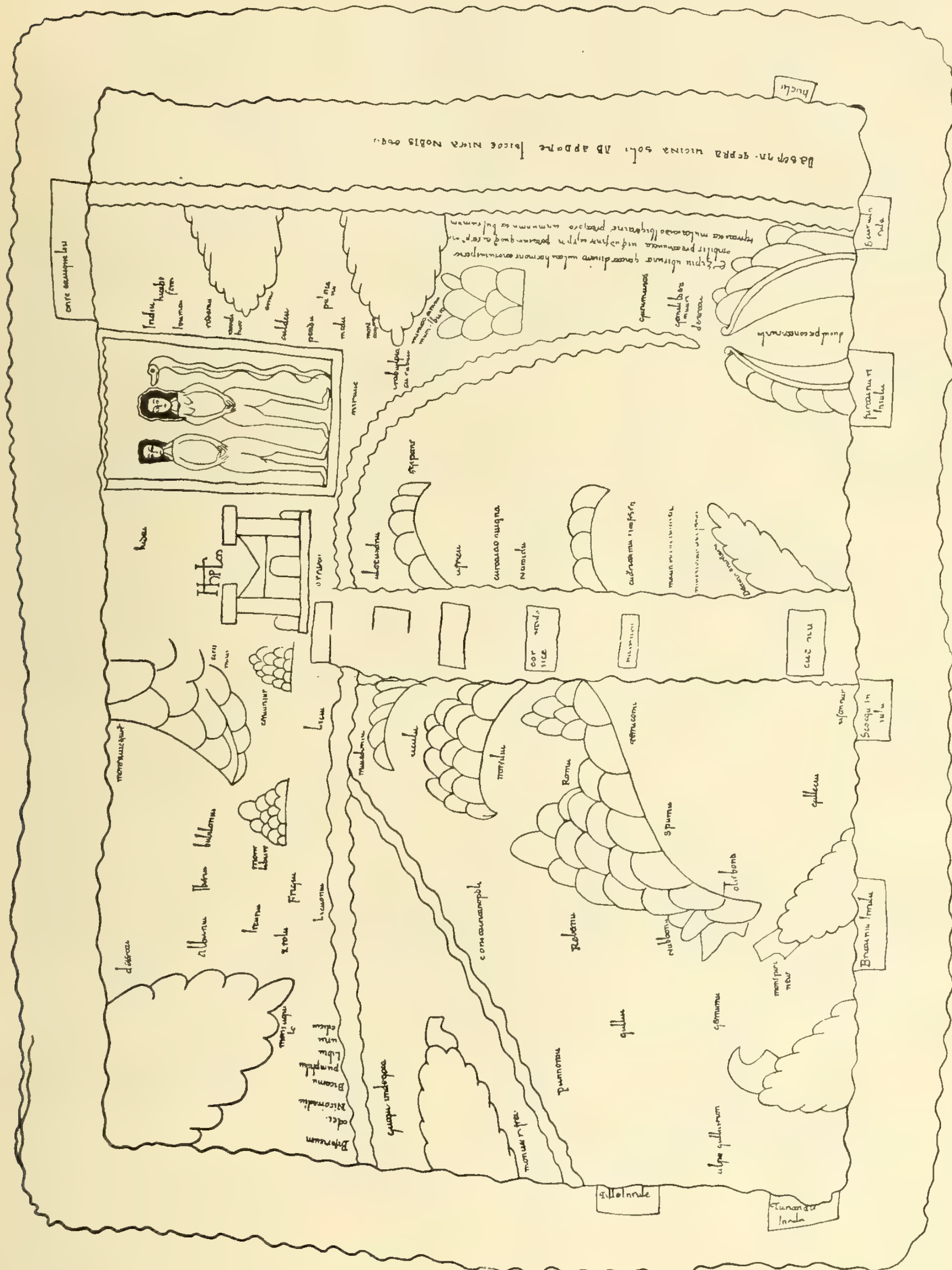
---

(239) C. Rocher: *Les rapports de l' église du Puy avec la ville de Girone en Espagne* (Le Puy, 1878).

(240) Rodolf Beer: *Los manuscrits del monestir de Santa María de Ripoll*, publicat en *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. v.

(241) Personatges que ja tenen relléu literari en aquesta època, retraurèm: Athó, bisbe d'Ausona; lo fill del comte de Besalú Frà Oliva, abat de Ripoll y bisbe d'Ausona (971-1046); Mir o per altre nom Bonfill, bisbe de Gerona, mestre de Gerbert d'Aurillach (970-984), fill del comte de Barcelona Mir, etcètera (J. Pijoan: *Oliva (971-1018)*, publicat en *Empori* (any 1907), vol. 1, pl. 113).

que caracterisan les biblioteques dels monestirs benedictins, hont la labor d'estudi era més amplia. Ho contradiuen en part, la activitat científica perso-

Mapa-mundi del segle x, que figura en l' Apocalipsis de Beat. Motivava aquest dibuix lo desitg de representar gràficament la distribució del mòn antich entre los apòstols, per la propagació de la fê (Proprietat de la Catedral de la Sèu d' Urgell)

nal dels bisbes Athó d' Ausona (940-971) y Miró o Bonfill de Gerona (970-981). Aquí venen a perfeccionar-se en llurs estudis, forasters com lo famosíssim

Gerbert d'Aurillach (967-970), aprés Silvestre II (999-1003) (242). La més antiga de nostres biblioteques, es la llegada per Sisebut, bisbe d'Urgell, al monestir d'Alaó (839).

La doble labor científich-teològica d'aquesta època vé quasi assenyalada ab lo remarcable llibre del Apocalipsis del Beat de Lièbana, que-s prodiga en lo segle x, y en lo que-s començan a expansionar los conexements geogràfichs, publicant-se un incipient mapa mundi, lo més antich dels de la Etat Mitjana. Dos ne comptavan les nostres catedrals fets en lo segle x: un en la Sèu d'Urgell fet en perfil de tinta negra, diferent del de Gerona, que, a semblança del que reproduhím de la edició del Apocalipsis de Beat, guardada a Valladolid, està pintat de diferentes colors (243). La terra es plana voltada per la mar. Adàm y Eva, dues figures nues, representan, en Assia, lo breçol de la humanitat. Les illes, grollerament indicades per quadrats voltats d'aygua; les montanyes per masses arrodonides. Nosaltres hi vením expressats per les paraules *terracone, narbona, spania, mons pirineus.*

Art de mitg segle X

Biblia de Sant Pere de Roda.—I. Lo festí de Baltasar.—II. Daniel tirat als lleons y càstich dels séus acusadors.—III. La visió de les besties: Daniel en lo llit, los vents bufant a la mar y dalt les besties. (De *L'art barbre,* de S. Sanpere y Miquel).

Art barbre: pintura, esculptura, arquitectura, gravat. — La pintura, reduhida a la illuminació de llibres, té sa representació en la biblia del monestir de Sant Pere de Roda; lo llibre dels Jutges

(242) L. Nicolau y d'Olver: *Gerbert (Silvestrè II) y la cultura catalana del segle X,* publicat en *Estudis Universitaris Catalans*, volúm IV (1910), pl. 332.

(243) Lo més antich d'aquests *Apocalipsis* pertany a lord Asuburnham (segle IX);

(Liber iudicum) de Barcelona; les *Homelies* de Beda, y la *Exposició del Apocalipsis* de Beat (datada en 975), abdues de Gerona, y altra *Exposició del Apocalipsis* del propri autor, existent en la Sèu d' Urgell. La factura d' aquestes produccions artístiques difereix notoriament, essent forasters (de Lleó) la pintora Eude del Apocalipsis de Gerona y tal vegada l' illuminayre del de la Sèu d' Urgell. Es un art barbre, incipient, que no dexa de tenir fesomía propria (244).

Art en la segona meytat del segle X

Dos passatges trets de les Homelies de Beda, M. S. de Gerona
(De *L' art barbre*, de Sanpere y Miquel)

La esculptura presenta formes intermitges, mostrant diferencies essencials ab la ornamentació dels edificis romànichs dels segles X y XI y conservant tradicions del art barbre wisigòtich, tal com passa ab les monedes. Són mólt rares, podent-se assenyalar a Barcelona les impostes y les creus decorades ab gammes de Sant Pere de les Puelles y les impostes de Sant Pau del Camp; a La Garriga un fragment de pluteus en la famosa làpida de Cxixilona, filla de Wifret I. Se caracterisa aquesta decoració, per la minvada dels temes antichs y la reflorescencia del art rústech de caràcter local.

En la arquitectura la típica forma wisigoda del arch de ferradura, que tant prodigan les miniatures dels còdices del segle X, degué emplear-se en gran part de nostres esglesies. Mes totes les mostres han desaparegut, si no es la interessant esglesia de Pedret ab ses pintures murals del segle XII. Los reys carlovingis se preocuparen de refer les esglesies baptismals wisigòtiques,

París ne té dos en la *Bibliotheque Nationale*, dels segles XI y XII y del XII són los de la Biblioteca Real de Turín y del *British Museum* de Londres. Un altre mapa mundi del exemplar del propri *Apocalipsis* del any 1047, custodiat en la *Biblioteca Nacional* de Madrid, fóu publicat en fotogravat per Antoni Blàsquez en *Boletín de la Real Sociedad Geográfica de Madrid*, vol. L, any 1908, pl. 358.

(244) Veja-s Sanpere y Miquel: *La pintura mitgeval catalana. L' art barbre.*

estant plenes ses capitulars d'aquest afany restaurador. Un sol model ne conservàm en Sant Miquel de Terrassa, reconstituit durant lo segle ix ab llurs

Esculptures del segle X

Any 945. Creu decorada ab gammes posada en l'acte de la consagració de Sant Pere de les Puelles (Barcelona)

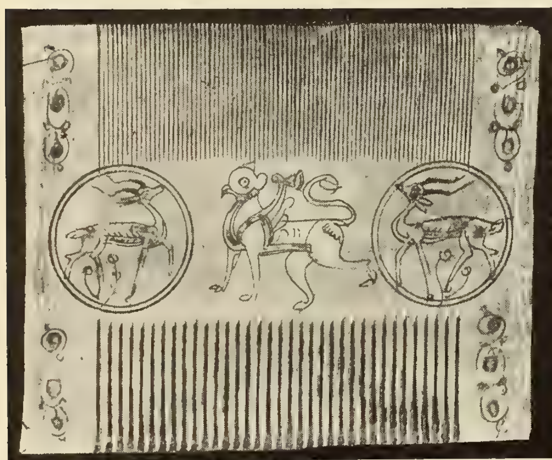

Clixés de A. Mas

Sepulcre que, en la esglesia de Son (Comtat de Pallars) utilisan per font baptismal

propris fragments. En les construccions d'esglesies hi ha falta d'art propri y tendencia a aprofitar materials vells dels carrèus antichs, de les canyes ventureres, dels capitells transportats. Marxants de desferres de construccions substitueixen al comerç dels tallers d'esculptors antichs (245). La gran mesquita de Còrdova n'es bella mostra. Poch ne pot pervenir d'una època d'imitació y aprofitament.

Arts sumptuaries del segle X

Clixé de A. Mas

Pinta episcopal de la Catedral de Roda

Lo meteix s'observa en les arts sumptuaries, ahont los antichs camafèus y cornalines esmeradament treballades per los artistes grechs y romans, hi jugan lo primer paper, encastantles en creus, càlzers y arquetes.

(245) J. Puig y Cadafalch, Antoni de Falguera y J. Goday y Casals: *La arquitectura romànica a Catalunya,* vol. I, pl. 338

Exemplar únich d'argentería del segle x, es la famosa creu de Bagà, d'argent daurat, d'istil dit oriental, rublerta de llegendes gregues. Lo treball d'evori gravat se presenta en rares pintes litúrgiques, com les de Roda (segles x y xi), ab les que lo diaca o sacerdot pentinava al Prelat quan havía de celebrar de pontifical. En lo segle x la influencia alaràbiga se patentisa en forma que pot donar a entendre una corrent d'importació comercial, justificada ab la existencia aquí de les pells *espanesches* y *alfanesches*, que seràn les famoses *cordobeses*.

Les encunyacions monetaries res presentan ni de nou ni d'artístich. Són visibles copies de les monedes wisigòthiques, en los anagrames que constituexen son principal motíu de decoració. Poch o gens ha avançat lo dibuix, copia d'altres monedes de les poblacions d'Aquitania y Septimania. Portan los noms dels reys Ludwich y Carles *lo Calvo* y los de les ceques d'Empories, Gerona y Barcelona.

Fundacions monàstiques.—Ab la repoblació que caracterisa los segles ix y x, aparexen una munior de fundacions monacals, *celes*, priorats o abadiats, alguns de tan poca importancia, que se suman a altres tot seguit, sense dexar rastre (246). Un estat d'aquestes fundacions sería del major interès, per quan implicavan sempre un avenç del país, ja fós l'avenç merament agrícola, com en alguns establiments montanyenchs, ja també científich literari. Les cases relligioses eran esglesia, escola, mercat, tribunal, dispensari medecinal y lloch d'assil o de seguretat en temps de tanta confusió.

Avençarèm una lleugera llista de monestirs ab la època de sa existencia o fundació. Comtat de Barcelona: Sant Pau del Camp (914); Sant Cugat del Vallès; Sant Pol del Maresma (968); Sant Llorenç del Munt de Terrassa (821); Santa María de Terrassa (977). Comtat de Manresa: Santa Cecilia de Montserrat (942); Sant Benet de Bages (979); Sant Pere d'Escales (913). Comtat d'Ausona: Santa María del Estany; Sant Llorenç del Munt, prop Coll sa Meda; Sant Pere de Casserres. Comtat de Gerona: Santa María d'Amer (844); Sant Felíu de Guíxols (968); Sant Pere de Galligants. Comtat d'Empories: Sant Quirze de Colera (844); Sant Pere de Roda; Sant Climent de Peralta (844); Sant Miquel de Çruylles; Santa María de Roses (976). Comtat de Vallespir: Sant Andréu de Sureda (825); Santa María d'Arlés. Comtat de Rosselló: Sant Andréu d'Exalada (841); Sant Miquel de Cuxà (898). Comtat de Fenollet: Santa María de Cuberes; Sant Martí de Lez (780); Sant Pau de Fenollet o de Vallosa (965). Comtat de Cerdanya: Sant Llorenç de Bagà (983); Santa María de Serrateix (940); Sant Salvador de la Badella; Sant Llorenç de la Vall *Bucranense*. Comtat de Besalú: Sant Pere de Besalú (977); Santa María de Ripoll (880); Sant Llorenç de Sous o del Munt; Sant Joan de Ripoll o de les Aba-

(246) En 914, lo bisbe d'Urgell donà al monestir de Sant Sadurní de Tabernoles, set esglesies que haurían estat abadíes o priorats y que-s designavan ab los senzills noms dels sants.

desses (887); Sant Andréu de Sureda; Santa María de la Grasa; Sant Esteve de Banyoles (822); Santa María de Ridaura (858); Sant Aniol (Andréu) de les Aguges (872); Sant Pere de Çamprodón (948). Comtat d'Urgell: Sant Sadurní de Tabernoles (806); Sant Sadurní *Aganense;* Sant Andréu de Tresponts o de Centelles (785); Sant Llorenç de Moruny; Sant Climent de Codinet (803); Santa María de Meyà (808); Santa María d'Organyà; Santa Cecilia d'Elins (880); Sant Llorenç de Lort; Sant Pere de Vellanega. Comtat de Pallars: Santa María de Gerri (781); Santa María de Santarada (823); Sant Genís de Bellera; Sant Pere del Burgal (945); Sant Vicents d'Oveig (868); Sant Andréu y Sant Pere de les Maleses. Comtat de Ribagorça: Santa María de Lavaix; Santa María d'Alaó (839); Sant Pere de Tabernes; Santa María d'Ovarra; Sants Just y Pastor d'Orema; Sant Climent de ¿?

Fets importants per nostra historia.—Gerona ocupada dels franchs (785). Los alarbs ocupan los comtats de Gerona, Ausona, Rosselló y Narbona (793). Los franchs recobran la Marca Hispànica (796). Fundació del Vich d'Ausona (798). Gerona presa dels alarbs (798). Recobrada dels franchs (800). Lo rey d'Aquitania Ludwich lo Piadós, pren Barcelona y Tarragona (801). Tortosa assetjada dels franchs (810). Rendició de Tortosa a Ludwich (811). Expedició d'Abdallah Al-Valenci contra la Marca Hispànica (814 a 815). Establiment del ducat de Septimania, qual capital fóu Barcelona (817). En la dieta d'Aix, Sanila acusa de traidor al comte Bera (Janer de 820). Expedició dels comtes de la Marca Hispànica a les regions del Segre (822). Abdel-Kherym, walí de Valencia, ataca Barcelona (822 o 823). Aizó s'independisa en la Marca Hispànica (826). Pepin, rey d'Aquitania, entra a Vich combatent a Aizó (21 Setembre 827). Destitució de Bernat I del Comtat de Barcelona (832). Abdel-Rhaman II ataca nostres comtats (838). Bernat I, Comte de Barcelona, condemnat a mort per Carles *lo Calvo* (5 Abril a 19 Maig 844). Los alarbs prenen Barcelona, tot seguit recobrada dels franchs (852). Los nortmants devastant nostres costes (859-862). Los fèus són declarats hereditaris per la Assamblea de Quiersí (877). Fundació del monestir de Santa María de Ripoll (888). Lo rey d'Osca, Mohamed Atauil, s'apoderà de Lleyda, Roda y altres pobles de Ribagorça y Pallars (908-909). La Sèu d'Ausona erigida breu temps en Metropolitana (872). Presa de Barcelona per Almanzor (6 Juliol 986).

Comtat independent de Barcelona

(986-1162)

Que s'ha d'entendre per «Comtat de Barcelona».—La idea de que lo Comtat de Barcelona siga un mer territori, major o menor, dintre la divisió administrativa de la Marca Hispànica, sofreix mutació. D'ara en avant serà lo nom donat a la nació formada per lo conjunt dels comtats, ciutats y territo-

ris adscrits a la autoritat sobirana d' un príncep que es lo Comte de Barcelona. Per axò més tart los monarques de la confederació catalana-aragonesa (1162-1516) y los reys d' Espanya, se titolaren *Comtes de Barcelona* y may *Prínceps de Catalunya.*

Ab lo nom de Comte, en apariencia modest, sobreentenían lo plè concepte de la sobiranía demunt les actuals terres catalanes.

Caràcter de la confederació dels comtats sots sobiranía del de Barcelona. — Formaren lo comtat independent de Barcelona, tots los comtats de la Marca Hispànica y a més les conquestes dintre d' Espanya, assenyaladament les de Tortosa (1148) y Lleyda (1149). Ab elles se conceptuà acabada la seva constitució. De tal manera, que dit territori, sense majors amplificacions, en segles esdevenidors, se-n dirà usualment *Principat de Catalunya.*

Però lo que distingeix a la nova nació cristiana d' Espanya, es que tots los comtats que la formavan, se mogueren ben autonòmicament, regits per los séus comtes. Tals foren los comtats de Rosselló, Cerdanya, Besalú, Empories y Urgell. Aquesta forma constitutiva, d' una direcció única, però ab diversitat de desenrotllo, vé proclamada en l' usatge *Unuquaque gens.* En sa virtut, quiscún poble devía elegir sa propria lley per sa costúm. Per axò al conquerir-se Tortosa (1148) y Lleyda (1149), són tot seguit centres de llivertats municipals, que, com Barcelona, marxan confederades ab los antichs comtats de la Marca Hispànica.

Nostra nació se constitueix y se fà forta enaltint lo principi de la llivertat regional y del respecte a les pràctiques y lleys de quiscún territori.

Com se dexan perdre, los reys de França, llur sobiranía en la Marca Hispànica. — Lo cambi general que s' observa des de Wifret I, en que los fischs o beneficis o comtats han esdevingut hereditaris, ha fet creure que la independencia dels reys de França devía posar-se en aquella data. Emperò no es axís. Si bé lo llaç d' unió s' afluxa ab la nova època y ab la permanencia del comte en lo comtat, se necessitava una forta estrebada per rompre-l totalment. Y aquesta la donà indirectament Almanzor al pendre y incendiar Barcelona, després d' una ràpida expugnació, en la que hi jugaren totes les màquines de guerra.

Borrell II demanà auxili a França per recobrar son territori, y de França no podía venir-li cap socors. Enfangada aquella nació en les lluytes sobrevingudes després del breu regnat del rey Lluís (2 Març 986-21 Maig 987), coronat a Reims Huch Capet (3 Juliol 987), vençut Carles, la lluyta continuà viva al S. de França. Los magnats d' Aquitania y Llengadoch, lluytant ab lo rey Huch, no-l permeteren en mólt temps preocupar-se de la Marca Hispànica. Y Borrell II, ab ses propries forces y ab les dels comtats que li estavan subgectes, reconquerí lo séu territori als sarrahins, aguantà ab major o menor fortuna diverses embestides y se constituí en sobirà d' una nació que no devía obehir ja més als reys de França y que-s proclamà independent,

sinó de dret, de fet (247). Al morir (992), lo séu fill Ramón Borrell disfrutà d'alguns anys de tranquilitat (¿992 à 999?) que li permeteren solidar-se en son comtat. Ell es lo primer qui dexà la moda franca de designar-se ab un sol nom, adoptant la que ja havían pres dels sarrahins los sobirans de Nabarra, Castella y Asturies, de continuar a son nom personal lo del pare.

Comtes sobirans. — Lo Comte de Barcelona, comanant y dirigint los demés comtats de la que fóu Marca Hispànica, actuà de veritable *sobirà,* conceptuant-se *príncep* per rahó de la seva dignitat, *comte* per rahó del séu càrrech hereditari, y *potestat* per rahó de la seva autoritat. Usualment se titolà *príncep* y també *marchio,* inseguint la tradició de la època franca.

Alguns comtes de Barcelona glosaren los séus títols d'una manera especialíssima: Ramón Berenguer III, titolant-se *hispaniarum marchio* (248); Ramón Berenguer IV, «marquès de Tortosa y Lleyda» (249), y una vegada «comite *et regis* de Barchinona» (any 1151).

Als comtes de Cerdanya y altres se-ls veu usar del títol de *Príncep,* que no-s consideraría exclusíu dels Comtes de Barcelona. Lo Comte d'Urgell Ermengol *de Gerb,* se titolà en 1151 «marquès de Balaguer».

Los Comtes de Barcelona (986-1162). — Una sola familia successora directa de Wifret I *lo Pilós*, regí lo Comtat de Barcelona. Morí Borrell II (30 Setembre 992) dexant recobrada la ciutat de Barcelona; però sempre amenaçades ses fronteres per algares y expedicions sarrahines. Lo succehiren: Ramón Borrell (30 Setembre 992-25 Febrer 1018). — Berenguer Ramón I (25 Febrer 1018-26 Maig 1035). — Ramón Berenguer I (26 Maig 1035-27 Maig 1076). — Ramón Berenguer II (27 Maig 1076-5 Desembre 1082). — Berenguer Ramón II (27 Maig 1076-5 Desembre 1096). — Ramón Berenguer III (5 Desembre 1096-19 Juliol 1131). — Ramón Berenguer IV (19 Juliol 1131-6 Agost 1162). Lo fill d'aquest, Ramón, al pujar a governar, per respecte als aragonesos prengué lo nom d'Anfós y los dos dictats de «Rey d'Aragó» y «Comte de Barcelona» (6 Agost 1162-25 Abril 1196).

Les Comtesses de Barcelona. — Representan un bon paper en la època comtal. En los contractes de vendes y permutes lo comte solía associar al séu nom lo de sa muller. En expedicions militars hi prenían part al costat del Comte. Ermessendis en 1015 tractava d'acompanyar a son marit Ramón

---

(247) Si bé existexen unes confirmacions de les proprietats del monestir de Sant Cugat del Vallès, donades en 987 y 988 per lo rey de França, suplint pèrdues de documentació, y alguna altra escriptura consemblant, no desvirtuan, aytals documents (donat cas de que sían autèntichs), lo fet que aquí assenyalàm. Tampoch modifican aytals conclusions la circumstancia d'existir algunes expedicions dels franchs vers nostres Pyrinèus, bastants anys més tart, com la que s'indica passà per Narbona vers Barcelona en 1063 (Joan Regné: *Etude sur la condition des juifs de Narbonne*, publicat en *Revue des etudes juives*, vol. LVIII, pl. 79).

(248) Ramón Berenguer III se digué «Raimundus barchinonensis et hispaniarum marchio, bisuldunensium et provincie comes» (Doc. 202 de Ramón Berenguer III, *A. C. A.*)

(249) Document 237 de Ramón Berenguer IV *(A. C. A.)*.

Borrell al anar contra Espanya; en 1060 Almodis seguí a Ramón Berenguer I en la guerra contra Alhagib, rey de Sarkusta.

En altre aspecte, les comtesses contribuiren a aumentar lo poderíu del Comtat de Barcelona per les dots que a ell aportaren: Ermessendis hi agregà terres a Carcasona y comarques vehines; Dolça hi ajuntà lo Carladés y bona part de Provença; Peronella hi aportà lo reyalme d' Aragó.

Ramón Berenguer IV, Comte de Barcelona, y sa muller Peronella, reyna d' Aragó, segons los representa un pergamí del temps de Martí I (Musèu Arqueològich de Tàrragona)

Funcions del Comte de Barcelona.—Era la suprema autoritat del Comtat o de la antiga Marca Hispànica: reunía totes les atribucions; ell governava los pobles, regulava les relacions internacionals, administrava justicia, decretava les imposicions, otorgava privilegis y mercès, declarava la guerra, etcètera. Per totes les funcions de govern solía pendre consell dels séus magnats, als qui aplegava sempre y quan los necessitava. Ordinariament seguían al Comte una *cort (cohorte)* composta d' elements eclesiàstichs y seglars, que, a manera de consellers perpètuus y fins de tribunal de justicia, l' auxiliavan en la pràctica de totes les seves funcions de govern. Lo séu poder devallava immediatament de Déu y los demés funcionaris del comtat ho eran per delegació seva, perpètua o temporal. De la *cort* extraordinaria ne devallaren les *corts catalanes*.

Poder judicial del Comte. — Lo Çomte presidía los *placitos* (plets) o *mallos* (judicis) com a símbol de suprema autoritat. Les sentencies les dictavan los jutges que ell designava, dirigint lo procediment y fallant la contro-

versia. Aquests jutges se perpetuan en la època reyal y són los jutges de cort, quals sentencies eran inapelables.

Poder llegislatíu del Comte. — La potestat llegislativa radicava en lo Comte de Barcelona. Ell promulgà los còdichs dels Usatges (1068) y de les Costums de la Mar (derreríes del segle XI o començaments del XII) y concedí franqueses y privilegis a móltes poblacions catalanes. Fins als *Usatges* lo jurament sigué la única garantía sòlida que donava seguretat y fermesa al compliment de les obligacions feudals; s' enlayraren ara aquestes pràctiques, convertint-se en lleys y afegint una sanció penal al séu incompliment.

Les Corts Comtals. — *Curtes, cohorte* y *curies* se denominaren als tribunals per la administració de justicia, en los segles XI y XII, substituint al nom franch *mallum,* usat en lo segle IX. En menor escala s' aplicà lo nom *judicium* y *audiencia.* A aquests tribunals se refereix l' usatge *Judicium in curia datum,* ahont s' indican les persones que constituían lo tribunal del Comte y son caràcter. Per més que funcionava en lo palàu comtal, s' aplegaren també al interior de les esglesies, en les seves porxades y en plè ayre, lo que prohibía la llegislació franca. Abans del litigi, les parts se comprometían a estar a les resultes del plet, a lo que-s deya *firmare iure* y també *estacamentum de directo.*

Principat. — En lo segle XI les terres demunt les que exercían son domini los Comtes de Barcelona, reben lo nom de *principat,* segons díu l' usatge *Quoniam per iniquum.* Lo calificatíu devallava de la circumstancia de tenir lo país un princep sobirà.

Terra de catlans o de castlans o de catelans. — La característica del Comtat de Barcelona estriba en los catlans o feudataris, principal nucli de les expedicions militars. Per tots los castells, llurs catlans organisavan la gent dels respectius térmens, ab la que seguían la host del senyor, qui a son lloch devía comparèxer ab ella a la crida del Príncep quan lo necessitava. Los de fora s' acostumaren a distingir les hosts barcelonines per *hosts dels catelans.*

Ja tením, donchs, la característica que ha de donar nom a la nostra terra, segons magistralment demostrà l' eminent Balari y Jovany (250), la *terra dels catalans.* Puix los pobles no s' acostuman a batejar ells metexos, sinó que sempre reben llurs noms dels altres pobles vehins. Y en èpoques de poca compenetració literaria, un meteix poble rebé diferentes denominacions d' altres prou oposats o llunyans: los *keftos,* dels egypcis, són los *cananeos* dels israelites y los *fenicis* dels grechs; en la actualitat, *Abisinia* y *Etiopía, China* y *Kitai,* ne són exemples vius.

Que la gent del Comtat de Barcelona rebé un nom en consonança ab sa fesomía externa més visible y característica, no pot ni deu extranyar a ningú; que aquest nom haja dexat dèbil rastre en nostra documentació es mólt com-

---

(250) Balari y Jovany: *Cataluña. Orígenes históricos,* pl. 31

prensible, puix no tenía cap sanció oficial, y, per últim, que d'ell se-n puga haver format lo nom genèrich de *Catalonia* o *Catalunya*, es naturalíssim.

Catalaunia, Catalonia o Catalunya. — Surt aquesta paraula per primera vegada en lo poema dit *Carmen Laurentii Veronensis* (o *Vernensis)* al començar lo segle XII. Explicant la creuada del 1115 contra Mallorca, de la que-n fóu generalíssim lo Comte de Barcelona, donà nom de *goths* a la gent de la Provença, distingint-la dels *catalans,* y díu *dux catalanensis* o *catalanicus heros,* a Ramón Berenguer III. En la època comtal no hi apareix may lo nom de *Catalunya,* constant aquí per primera vegada en 1176 (251), y lo de *catalans* en les corts del 1188.

Donchs la paraula *Catalunya* s'ha format dels *catelans,* com *Borgonya* s'ha format dels *burgundiones* o *borgonyons,* nom que-ls hi venía d'haver edificat *burgos* (provablement castells) pera defensar lo séu territori, segons díu Paulo Orosi, en lo segle V. Segurament *Catalunya* y *Castella* tenen etymología consemblant.

Estats del Comte de Barcelona.—Lo Comte de Barcelona tenía, al iniciarse lo segle XI, los comtats de Barcelona, Gerona, Ausona y Manresa. Ramón Berenguer I hi agregà tot lo marquesat de Camarasa (1050) y terres de la Ribagorça, entorn dels castells de Purroy, Casserres, Estopinyà y Pilzà (1058).

Vers los anys 1112, Ramón Berenguer III ajuntà als séus estats lo Comtat de Besalú, ab lo Vallespir, Fenolledes y Perapertusa, per heretament del séu genre lo Comte Bernat III de Besalú, mort sense fills. En lo propri 1112 adquirí la Provença y Carladés, per donació de sa muller Dolça de Carlat-Provença. En 1117 adquirí per successió lo Comtat de Cerdanya.

Límits del Comtat de Barcelona.—Los indicarèm d'una manera mólt general, puix no hi han prous elements que permetan precisar-los com convindría. Hi tením de distingir tres èpoques. Primera: la anterior a Ramón Berenguer I (986-1035), quan lo comtat recobrà les terres perdudes per los avenços d'Almanzor, axò es, los tradicionals límits de la Marca Hispànica. Segona: la posterior a aquest Sobirà, fins a Ramón Berenguer III (1035-1096), en la que s'han d'incloure les terres afegides a Camarasa, a la Ribagorça y en lo Camp de Tarragona. Tercera: la que arrodoneix les conquestes territorials ab la anexió dels districtes o reyalmes alarbs de Tortosa y de Lleyda (1096-1162).

La primera època es de consolidació y repoblació del comtat, exugat de gent, no sols per les guerres internes, si que també per la famosa aventura cordobesa del any 1010. La pau regnà en les fronteres d'Espanya, que quedaren ab poca modificació evident fins a la línia del ríu Gayà, atravessada ab lo castell de Montclar o Montvà, que ja era de Barcelona abans del 1022.

---

(251) Anfós I confirmà al séu alfaquí o jurista musulmà lo que li havía donat Ramón Berenguer IV «tam in regno aragonis quam in Chatolonia» (sic) (Balari: *Cataluña. Orígenes históricos*, pl. 29). Quasi pot assegurar-se que lo nom se donà aquí en temps del rey Anfós I, com ho prova la inquisició sobre Carcasona, llavors incoada *(Marca Hispànica,* doc. CCLX, columna 1131).

A la segona època li dóna caràcter la actitut animosa y dots diplomàtiques de Ramón Berenguer I. Començà per aprofitar-se de la evident inferioritat en que estava Almudafar, rey de Lleyda, respecte a son germà lo prepotent Alhagib, rey de Sarkusta. Diplomàticament y ab promeses d'ajuda, obtingué lo territori de Camarasa (1060), y tot seguit, entrant en sò de guerra per la comarca de Litera, que estava en les terres del rey de Sarkusta, li prengué alguns castells y se situà o tractà de situar-se a la altra part del pont del Cinca, en lo Castelló-Ceboller (avuy Castejón del Puente). L'ideal era avançar vers la Barbatania, abans que lo rey d'Aragó se n'apoderàs, d'igual manera que aquest, més tart, pretén avançar vers Lleyda y guanyar-la als sarrahins, abans que lo Comte de Barcelona.

La frontera meridional del Comtat de Barcelona, que començà essent lo terme marítim de Tamarit y lo ríu Gayà, avençà. Alguns anys més tart y a judicar del usatge *Sarracenos in fuga positos*, lo límit se transportà al ríu Francolí (252). En les montanyes, fóu límit lo Çongost, per hont s'escorre dels térmens de Queralt (253), pujant a les altures hont hi havían los castells de Forés (1038), Conesa (1043), Benviure o Viure, prop Montfalcó (1046). Y per la part occidental Granyena (1054), Cervera (1026), Tàrrega (1057), Cubells y Çamarasa (1050) y Almenara (1063).

Berenguer Ramón II lograà modificar la línia anterior que li havía llegat son pare, afegint-hi Tarragona (1091). Però no pogué ampliar-la ja més ni ell, durant son regnat, ni Ramón Berenguer III.

Lo mólt que-s dificultava l'avenç del Comtat de Barcelona per aquesta part meridional, se comprova ab lo fet de que municionats per los guerrers del nostre Comte los castells de Conesa y Viure, per los volts del 1043, fins al 1075 no avança uns cinch kilòmetres més endintre, ocupant lo castellar que-s deya Montbrió, situat *in ipsa marcha extrema* y en 1076 los séus fills poden arrivar a Ollers, a cinch kilòmetres més al SO. de Montbrió. D'igual manera ocupat Granyena en 1054, fins al 1077 no s'avança dita línia del comtat uns 5 kilòmetres, situant-la en lo castell de la Atmetlla, y fins al 1082 no vé a colocar-se en la estratègica montanya de Belltall, en la famosa serra del Tallat, trobant-se Belltall a 10 kilòmetres de la Atmetlla y a 7 de Conesa, formant la punta d'un triangle. Donàm aquests detalls perque se veja quan laboriós era l'avenç de la frontera ab les soles forces de nostres comtats (254).

---

(252) En 1024, la donació del Castellví Extremer a Amàt, confirmada a son fill Guillèm, també dexa entreveure tenir la frontera en lo ríu Francolí (E. Morera: *Tarragona Cristiana*, v. I, pls. 333 y 338).

(253) Ramón Berenguer I, en 1053, prometía donar lo castell de Santa Perpètua, situat en una península del Gayà, entre Pontils y Querol, per quan lo guanyàs als sarrahins, y en 1072 otorgava lo territori erm de Bufalla o Brufalla, situat entre Santa Coloma y Barberà, en terme del castell de Montclar (avuy Sant Miquel), perque s'hi construís un castell (J. Miret y Sans: *El castillo de Ametlla en la Segarra*, publicat en *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. II, pl. 106).

(254) Veja-s *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. VIII. *Botlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, any IX, nom. 49.

La tercera època ab que dividím lo govern dels comtes sobirans de Barcelona, la posàm en los dos regnats dels Ramón Berenguer III y IV. Quan aquell ocupà lo Comtat sobrevingué la potent invasió dels almorabits, que començà quasi ab lo segle xii; en 1108 l'esforç dels sarrahins arribà fins més enllà de Barcelona, qual ciutat fóu dos díes assetjada. Uns dotze anys duraren aquestes invasions, en les que si bé se registran victories per part de la gent del Comte, com la del Congost de Martorell, ahont foren derrotats los cabdills Abenalach y lo príncep Abenabdala, vulgarment dit Abenaxa, germà del soldà Alí (Juny o Juliol del 1114); emperò es de notar que sempre se veu lo país devastat. Tanca dita època, nefasta per la prosperitat d'aquest Comtat, lo setge de vint díes que posà a Barcelona una host comanada per Abúbequer, fill d'Ibrahím Abenteflut, governador de Valencia (derreríes de 1114 o començament del 1115) (255).

Grans sigueren los esforços que hagué de fer lo Comte per restaurar lo perdut, de manera que no cal pensar en aumènts territorials durant mólts anys. Però en 1115 la conquesta de Mallorca (256) y en 1147 la expedició d'Almería, si no logran fer extendre les fronteres del Comtat de Barcelona, motivan un crexement de sa importancia y preparan a Ramón Berenguer IV que puga dexar arrodonit son territori ab la conquesta de Tortosa (1148), de Lleyda (1148) y dels castells de Prades, Ciurana y Miravet (1153).

Fronteres del Comtat de Barcelona. — Se conceptuava indeterminada la línia de frontera, de tal modo, que als castells situats en ella durant lo segle xi, no-ls hi era detallat lo límit dintre la terra de moros. Axís al descriure-s lo de Cervera, se deya del séu límit occidental que solzament a Déu li era permès assenyalar-lo (1026).

Hi hauría una extensió de terra en la frontera, ahont, com a conseqüencia de tantes cavalcades y incursions de sarrahins y de cristians al batallar continuament los uns contra los altres «cap home la habitava ni hi llauravan los bous». Axò explicarà que los castells d'aquesta frontera tingan en lo segle xi límits tan dilatats, com lo d'Olèrdula, que arribava fins a mar.

Construcció de torres y castells en les fronteres. — Aquesta labor s'imposavan los comtes y los abats qui possehían grans extensions territorials en la frontera sarrahina. Curiós es retraure los llochs que s'enfeudaren ab obligació de construir torra, fortificació o castell: Calders (1017), Malagastre (1018), Montbuy y Tous (1023), Cervera (1026), Forés (1038), Albinyana (1041), Tàrrega (1061), Miravet (1067), Talladell (1067), Conesa (1073), Sant Vicents (1082).

Los Vescomtes. — Al esdevenir hereditari lo càrrech vescomtal, succehí que adquiriren possessions o fèus dintre los dominis comtals. Als derrers

---

(255) *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. i, pl. 268.
(256) Fidel Fita en *B. A. H.*, vol. xl, pl. 50.

anys del segle x o primers del xi, perden en tots los comtats llur caràcter de llochtinents dels comtes, si bé seguexen denominant-se vescomtes del pau o territori ahont exercían la autoritat delegada. A Barcelona se solen nomenar secament *vescomtes;* a Gerona hi trobàm a *Seniofret gerundensis vice comitis* (1018) y Amat, *vicecomite gerundense,* abdós en lo meteix any 1019 (257); a Empories, Guillèm *vice comite Impuriense* (997); a Besalú, Dalmàu *vice comitis Bisulduno* (1017); a Vallespir, Guillèm *vicecomitis asperiensis* (1017); a Fenollet, Pere *vicecomes Fenoliotensis* (1017); a Cerdanya, Bernat *vice comite Cerdaniense* (983); a Çonflent, Bernat *vice comite Confluente* (983); a Berga, Dalmàu *vice comes bergitanensis* (1060). Per excepció lo vescomte de Manresa, en 986, se titula *vicecomite Cardone.*

Aquesta denominació, derrer vestigi del càrrech vescomtal, se pert totalment en lo segle xii, puix, a semblança dels altres feudataris del Comte, prenen lo nom del castell o lloch de major importancia qual jurisdicció los hi pertany, però sense abdicar del títol vescomtal. Los vescomtes *de Barcelona* veuen traspassades quasi totes ses funcions administratives al *Veguer del Comte* o *Veguer de la Ciutat* y se denominan *Vescomtes de la Guardia de Montserrat;* los de Besalú prenen lo nom de *Vescomtes de Bas;* los d'Urgell, *de Castellbò;* los de Gerona, *de Cabrera;* los de Rosselló, *de Tatzó* o *Taxó;* los de Vallespir, *de Castellnòu;* los de Pallars, *Vicecomes Siarbensis* o *de Siarb* (1015), que abans de finar lo segle xi se diuen *de Vilamur.* Los de Çerdanya, Çonflent y Bergadà may cambiaren de nom. No-s diferencían ja may més en res, los vescomtes, dels demés senyors de nostra terra, essent uns de tants feudataris.

Senescal o dapifer. — Abdues paraules són designatives d'un meteix càrrech, que representan un capità general del exèrcit, es dir, lo primer desprès del comte sobirà y per demunt del vescomte.

La importancia del vescomte decàu al crear-se lo dapiferat o senescalía. *Dapifer* en lo baix llatí equivalía a oficial de la despesa, y en llenga germànica tenía un equivalent en *seniscalcus,* axò es, lo més antich esclàu o criat. Lo càrrech se creà a imitació de França, a les derreríes del segle xi, essent lo primer senescal Guillèm Ramón de Montcada (1082-1103), de qui passà als séus descendents, finint lo càrrech en lo segle xiv, essent títol honoríffich (258).

També tingueren *senescals,* en lo segle xi, altres magnats del Comtat de Barcelona. En 1050, Bernat Mir, besnet del comte Borrell II, se titolava *senescal* de Guillèm, bisbe d'Ausona.

Gerarquía feudal. — Balari la constitueix, a més dels comtes y vescomtes, ab los *comitors, valvassors, vassalls* y *ciutadans* y *burguesos.* Los *comitors* o *comtors* eran los companys dels vescomtes y de dignitat superior als *valva-*

---

(257) *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona,* vol. viii, pls. 130 y 326.

(258) J. Miret y Sans: *La casa de Montcada en el vizcondado de Bearn,* publicat en *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona,* vol. i, pl. 53 y 302. En aquesta derrera plana dóna la llista dels senescals de Catalunya.

sors. Aquests, a vegades dits *de paratge*, eran los qui tenían fèu de barons o capitans y cinch cavallers, si bé no està prou determinada la seva significació. *Vassall* era qui prestava homenatge a altre per la possessió d' un fèu. *Ciutadans* y *burguesos* eran una classe privilegiada, directament subgectes al Comte.

Nobiles o *nobles* era un títol genèrich que-s donava a tots los qui tenían títol inferior al Comte y superior al vassall. Se-ls hi donà també los calificatius de *primates palacii* (1011), *optimates* (1013), *potentes* (1014), *proceres* (1044) y *magnates* (1121), tots los quals tenían lo meteix valor. Aquests calificatius més avant vingueren a substituir-se per lo de *barones*.

Als membres d' un tribunal que no eran *nobiles*, sinó assessors, se-ls hi deya *prohoms (probi homines)* o bé *bons homs (boni homines)*. Una vegada se-ls hi díu *consules* de Barcelona.

Castlanies y batllies.—Ja havèm dit en lo capítol precedent qui era lo castlà (259). En lo segle XI surgeix lo *batlle*, que es aytambé un representant o procurador del *senyor*. Per consegüent, trobàm prou sovint confonent-se les acepcions de les paraules *castlanía* y *batllía*. Brutails ja observa quan dificultós resulta distingir les línies divisories entre fèu y castlanía, fèu y veguería y entre fèu y batllía. Se pot dir que fins al segle XIII no tingué precisada sa esfera d' acció quiscún d' aquests càrrechs. Los drets del batlle se denominaren en lo segle XII *redecimos* (redelmes) o *bajulivos (batllius)*, y consistían en la quarta part del delme que percebía lo senyor.

Jaume March, senyor del castell d' Aramprunyà, rebent l' homenatge de N' Eymerich de Cunit, son feudatari per la Casa de Ça Sentíu, del terme d' Aramprunyà, en 1352 (M. S. del segle XIV, proprietat de Manel Girona y Vidal).

No hi ha limitació en lo nombre de castlans que podía tenir un castell, ni tampoch en lo nombre de castlaníes que podía tenir una metexa persona. Exercían eix càrrech les dones. Estaban obligats a guardar lo castell y en temps de guerra posar-hi cavallers armats; procurar que no

(259) F. Carreras y Candi: *La institución del «castlà» en Cataluña.*

vingués a menys la construcció del meteix y entregar les *postats* al senyor, sempre que fossen requerits per aquest, en qual cas desaparexía la seva autoritat pera quedar-hi tan sols la del senyor. No solzament existiren *castlans* en los castells, si que també en les fortaleses de les ciutats, segons es de veure ab la del castell Nou de Barcelona y ab la castlanía de Lleyda, creada en 1148, seguidament de la conquesta de dita ciutat. Los drets y emoluments adjudicats als castlans eran més o menys arbitraris y devían considerar-se desmembració dels emoluments senyorials. Les castlaníes eran hereditaries. L' usatge *Castlani* prohibía al *castlà* confiar la custodia d' un castell a altre *sots-castlà* sense llicencia del senyor. A la mort del senyor, lo castlà quedava única autoritat del castell, fins al nomenament del herèu o successor.

Los *castlans* devían prestar homenatge al senyor, en la forma usual a tot feudatari, d' igual manera que lo senyor la devía prestar al sobirà, axò es, de *mans y boca,* segons costúm de la època.

Condició civil de les persones.—En quatre agrupacions poden classificar-se: *senyors, vassalls, ciutadans* y *esclàus.*

Senyors eran los qui no estant subgectes a ningú, tenían sots la seva jurisdicció a altres persones. A aquestes, subgectes a la servitut dels senyors, se-ls hi deya *vassalls. Ciutadans* eran los habitants de poblacions que directament depenjavan del Comte. *Esclàus* eran los presoners de guerra o captius, que perdían tota llivertat civil, estant subgectes a altra persona, noble, ciutadà o eclesiàstich. També se-ls hi acostumava a donar lo nom de *sarracenos,* com se veu dels *Usatges* (260).

Hi havía una altra manera de servitut, diferent per son origen y naturalesa: la dels *manents (manentes)* o *pagesos (pagenses),* adscrits a la gleva y que formavan part de la proprietat territorial que conreuavan; son origen era anterior a la conquesta dels franchs. Posteriorment se-ls hi digué *pagesos de remença,* perque podían recobrar sa llivertat redimint-se. Estavan obligats a satisfer los *mals usos.*

Comtat del Bergadà. — Originariament al Comte de Cerdanya pertanyían les comarques de Bergadà y de Lillet, en lo segle IX nomenades indiferentment *pago* o *comtat.* En lo segle XI, durant bréu temps, formà comtat especial. Lo Comte Wifret de Cerdanya, llegà la Cerdanya a son primogènit Ramón Wifret y lo Bergadà a son fill Bernat, ab pacte de reversió, cas de morir sense prole llegítima (1035), com axís succehí ab Bernat y ab son altre germà Berenguer, qui fóu bisbe de Gerona y també se titulà Comte de Berga. Lo Comtat se reincorporà al de Cerdanya.

---

(260) L' usatge *Sarracenos in fuga positos,* tracta de la recompensa que-s donarà als qui capturen esclàus fugitius. Per cada sarrahí o esclàu pres abans de passar lo ríu Llobregat, devía rebre un mancús; si lo capturavan del Llobregat al ríu Francolí, dos mancusos; y enllà del ríu Francolí, una onça d' or, ferres y vestits. També les franqueses de Tortosa del 1149, consignavan per cada esclàu capturat, un maravadí si l' agafavan de Tarragona al Ebre, y dos maravedís del Ebre al ríu d' Ulldecona.

En los vescomtes de Bergadà s' hi notaren algunes tendencies per reconstituir lo Comtat de Berga sots la seva base, però sense resultat.

Comtat de Besalú. — Aquest territori marxà junt ab Gerona sots un meteix Comte, fins a la mort de Wifret I *lo Pilós* (898), en que Gerona s' uní per sempre més a Barcelona, formant lo gran comtat marítim, y Besalú, ab Cerdanya y Conflent, constituí lo gran territori montanyench, llegat a Mir o Miró. A la seva mort (928) dexà a son fill Wifret lo comtat de Besalú, separant-lo del de Cerdanya. Aquest Comte fundà lo monestir de Sant Pere de Camprodón (948). Morí en una rebelió dels séus magnats (957) y lo comtat passà a son germà Sunifret, comte de Cerdanya. Morint sense fills (967), tornà a separar lo comtat de Besalú. D'aquest fóu comte Mir o Miró (968-984), qui era sacerdot y passà a ocupar la sèu de Gerona (970), fundant lo monestir de Sant Pere de Besalú (977). A sa mort l' heretà son germà Oliva, comte de Cerdanya (984-990); se retirà a un convent (988) y separà novament Besalú, quin comtat, ab los de Vallespir, Fenollet y Perapertusa, llegà a Bernat I *Tallaferro* (988-1020). També adoptà lo títol de *Comte de Ripoll,* per haver adquirit importants dominis en dita vall. Obtingué de Roma la erecció de Besalú en bisbat (1016) en favor de son fill Wifret; nomenament anulat devant les reclamacions dels bisbes d' Ausona y Gerona (1030), passant Wifret a la diòcesis de Carcasona. No seguirèm les vicisituts d' aquest comtat durant los governs de Guillèm I (1020-1052), Guillèm II juntament ab Bernat II (1052-1066), Bernat II (1066-1097) y Bernat III, puix poca importancia tenen. Com no sía la unió del comtat d' Ausona ab lo de Besalú, per casar Bernat III ab María, filla del comte de Barcelona (1 Octubre 1107), qui li aportà en dot. Però abdós moriren sense fills y lo comtat de Besalú s' havía d' ajuntar al de Barcelona (1111) per tracte fet entre los dos comtes (10 Octubre 1107). Lo que no succehí desseguida per reclamacions del Comte de Cerdanya, ateses per lo de Barcelona. Axís s' uní a la Cerdanya, fins a la mort de Bernat Guillèm (1117), en que passà definitivament a incorporar-se a Barcelona. Los Comtes de Besalú bateren moneda en lo segle XI.

Comtat de Cerdanya. — Aquest comtat adquireix importancia per la tranquilitat de que disfrutava, allunyat de la frontera sarrahina. Per tant, aumentà sa riquesa general; però no pogué créxer materialment per no estar en límit d' Espanya. Mes en la confederació de comtats de que ell formava part, lo comte de Cerdanya reclamà un lloch en les conquestes sarrahines, que sols aprofitavan als comtes d' Urgell y de Barcelona. Y en un tractat que signaren Ramón Berenguer I y Ramón de Cerdanya, en 1058, aquell otorgà a aquest lo terme d' Uluja, en la Marca d' Espanya, y tot quant des d' allí pogués guanyar. Però may s' aprofitaren de sa nova situació en la frontera los comtes de Cerdanya. No-s troba que ampliessen lo territori d' Uluja. En 1047 consta ésser Ix, lloch de residencia dels comtes de Cerdanya, qual palàu mantingueren los reys d' Aragó. Mes la veritable capital dels comtes se conceptuà

Llivia, hont hi havía l'antich castell romà. En temps dels reys d'Aragó ho fóu la nova vila de Puigcerdà. La familia comtal que inaugurà lo comte Mir o Miró (898-928), fill de Wifret *lo Pilós,* la constituiren Sunifret (928-967), també Comte de Besalú; Oliva (967-988); Wifret (988-1043); Ramón (1043-1068); Guillèm Ramón (1068-1095); Guillèm Jordà (1095-1109); Bernat Guillèm (1104-1117). Lo Comtat s'extingeix per la mort sense successió del comte Bernat (1117), passant a ajuntar-se al Comtat de Barcelona.

Comtat de Rosselló (991-1172).—Al formar-se lo comtat de Rosselló propriament dit (261), lo séu comte Guislabert (991-1008) se trobà en lo cas d'escullir una capital, establint-se a la *villa Perpiniani* (Perpinyà), consagrant la esglesia de Sant Joan (16 Maig 1025). Alguns autors pretenen que lo Rosselló no depenjà dels Comtes de Barcelona, aduhint rahons que no-ns convencen y portant la conseqüencia de que los Usatges no hi tingueren sanció legal en 1068. Afegint que sols hi regiren les *Lleys gòthiques;* en lo segle XII la *Costum de Perpinyà* y en son defecte lo *Dret Romà;* lo que confirmà en 1162 lo comte Gerart y ratificà Anfòs I al heretar dit Comtat (1172). Sigueren comtes del Rosselló: Gausfret II (1008-1068), Guislabert II (1068-1102), Gerart I (1102-1115), Gausfret III (1115-1163) y Gerart II (1163-1172), qui en son testament (1172) llegà a Anfòs I lo Rosselló y sos drets a Peralada y Empories. La moneda propria del Comtat de Rosselló, existía ja en 1008.

Comtat d'Empories (990-1402).—Lo comte Gausfret al morir (990) separà los dos comtats de Rosselló y Empories, llegant lo primer a son fill Guislabert y lo segón a son altre fill Huch I (990-1044). Los nous comtes feren habitual residencia a Castelló, convertida en capital del Comtat, axò es, Pons (1044-1078), Huch II (1078-1115), Pons Huch I (1115-1155), Huch III (1155-1180), Pons Huch II (1180-1200), Huch IV (1200-1230), qui consentí en la agregació dels séus estats als dominis de nostres monarques; però conservant encara les regalíes sobiranes pera sos successors (1210). Pons Huch III (1230-1268), Huch V (1268-1277), Pons Huch IV (1277-1308), Huch VI (8 Maig 1309-1313), Malgaulí (1313-1321), qui fóu Vescomte de Bas; Marquesa (1321-1322), morta en la infancia, passà lo comtat a la Corona, donant-lo al infant Pere d'Aragó (1325-1341), Berenguer (1341-1364), Joan I (1364-1399), Joan II (1399-1401), Pere II (1401-2 Janer 1402), revertint a la Corona. La moneda comtal d'Empories existía en temps d'Huch II, essent la més moderna coneguda la d'Huch V (262).

Comtat d'Urgell.—Axís com lo Comtat d'Urgell, en la època de subgecció als reys franchs estava sots la autoritat del Comte y Marquès de Barcelona, ara, al independisar-se Barcelona, apar del tot autònom, y son posses-

---

(261) Per la primera època d'aquest y dels altres Comtats, veja-s les planes 871 a 874.
(262) J. Botet y Sisó: *Les Monedes catalanes,* v. 1, p[l]. 146.

sor se titulà *comte y marquès,* tingué assignada la seva *Marca* o linia d'avenç en terra d'alarbs, y cobrà dels sarrahins *parias* o tributs.

Notable es la mutació que experimenta la seva frontera: part de les terres altes del Comtat, les de la comarca que li donà nom (avuy *Urgellet)*, les perden los comtes d'Urgell, passant a mans dels bisbes de la Sèu y dels Vescomtes de Castellbò. En cambi, al començ del segle xi, se n'entrà en lo Comtat de Pallars y tot lo Montsech fins a Montanyana y la major part de la Conca de Tremp, foren del Comte d'Urgell, per reconquerir-ho als sarrahins. Però en 1079 són retornades per conveni al Comte del Pallars jussà.

Consistía lo Comtat en 1092 en la part jussana del antich Urgell, ab agregació dels territoris afegits en lo segle xi y determinats ab los noms dels castells de Tartareu, Ager, Alós, Pilzà, Purroy, Llordà y altres, ab Andorra, Jossa y Lavança, Forés, Cabra y Barberà (263). A axò hi ajuntà en 1094 Balaguer, en 1100 Os y en 1105 Balaguer segona vegada ab lo séu territori, guanyant-se als alarbs, tot lo que-s conexía per *Farfanya* en lo segle xiii.

Foren comtes d'Urgell, Ermengol I *de Còrdova* (992-1010), Ermengol II *lo Pelegrí* (1010-1038), Ermengol III *de Barbastre* (1038-1065), Ermengol IV *de Gerp* (1065-1092), Ermengol V *de Mollerusa* (1092-1102), Ermengol VI *de Castella* (1102-1154), Ermengol VII *de Valencia* (1154-1184), Ermengol VIII (1184-1208), Gueràu de Cabrera (1208-1209), lo rey Pere *lo Catòlich* (1209-1213), Gueràu de Cabrera (1213-1228), Aurembiaix (1228-1231), lo rey Jaume I *lo Conqueridor* (1231-1235), Pons de Cabrera (1235-1243), Ermengol IX (1243), Alvar de Cabrera (1243-1267), Ermengol X (1267-1314), Teresa d'Entença y l'infant Anfòs d'Aragó (1314-1327), Jaume d'Aragó (1328-1347), Pere d'Aragó (1347-1408), Jaume II d'Aragó *lo Desgraciat* (1408-1413). En quina època lo Comtat d'Urgell quedà definitivament anexionat a la Corona, per rebelió del Comte y entrega de Balaguer (1 Novembre 1413).

Los vescomtes del alt Urgell o Urgellet, en 1117 ja prenen lo títol *de Castellbò* y s'independisan del Comtat, mentres que los del baix Urgell en 1152 començan a titolar-se *vescomtes d' Ager.*

Comtat del Penadès o d'Olèrdula (segle xi). — De la segona meytat del segle x se troba consignat lo *comitatum quem dicunt Penitensem.* Però sa existencia, separada del de Barcelona, devalla del testament de Berenguer Ramón I, qui llegà a son fill Sanç (1032) lo Comtat del Penadès, des del Llobregat a «terra de pagans». Sanç mor prompte y lo Comtat revertí al de Barcelona. Poch temps més tart, revoltat Mir Geribert contra Ramón Berenguer I, ab la ajuda dels sarrahins de Tortosa, dominà aquell Comtat, titolant-se *Príncep d' Olèrdula* y otorgant concessions com a tal (1041-1050). Mir Geribert se sotsmeté, anà a Sant Jaume de Compostela (1055) y morí atacant los alarbs de Tortosa, devant lo castell de Mora d'Ebre (1060).

---

(263) *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona,* vol. ii, pl. 39.

Extinció del Comtat de Ribagorça y sa unió ab Aragó (1038).—Una confusió hi ha ab los tres derrers comtes de Ribagorça abans d' unir-se aquest comtat ab Nabarra, axò es, Isarn I (980-982?), Toda (986) y Isarn II o Guillèm Isarn (974-1008) (264). Es la època dels grans avenços d' Almanzor y Abdel-Mèlich, al començ de les que mor Isarn I a mans dels sarrahins devant Montçó (985). Sa germana Toda, hereva del Comtat (986), procura que l' obtinga son nebot Guillèm Isarn, fill bastart d' Isarn I. Té de batallar constantment ab los alarbs, los qui entrant mólt en dintre, li prengueren Roda, lo monestir d' Alaó (265), etc., y acorralaren al Comte a les terres més abruptes dels Pyrinèus. Fóu tanta la embestida, que arribaren a ocupar lo castell de Buil, prop d' Ainsa, en lo cor del Sobrarbe. Quan ja havía recobrat part del Comtat, Isarn II intentà apoderar-se de la vall d' Aràn, alegant drets hereditaris, puix havía possehida la vall son pare Isarn I, son avi Ramón y lo bisbe Athó, germà de Bernat. Però morí a mans dels aranesos (1003).

Entra ara la Ribagorça en la època més crítica. Independents los aranesos; en mans dels alarbs bona part del Comtat; tributaris dels sarrahins alguns llochs y comunitats relligioses, com lo monestir d' Alaó, posaren llurs habitants sa salvació en mans del rey de Nabarra Sanxo *lo Vell* (266). Fundador d' un poderós reyalme que arribà a les costes atlàntiques, quan morí assessinat lo Comte García de Castella, ambicionaría també trepitjar les mediterrànies. Sanxo Garcés III, tenía drets hereditaris a la Ribagorça, com a descendent de Dadildis, germana del Comte Ramón I. Tenía millors drets lo Comte de Pallars, mes hagué d' avenir-se a la decisió dels interessats. Lo rey Sanxo li regonegué alguns dominis en la Ribagorça, ahont hi possehí lo lloch de Castanesa. En aquest Comtat, díu Serrano y Sanz, que la autoritat suprema del Rey d' Aragó tardà bastants anys en esser-hi generalment regoneguda. Lo rey Sanxo hagué d' expulsar als alarbs d' alguns castells y llochs, entre ells de Roda.

Al morir Sanxo *lo Vell,* repartí sos estats entre los séus fills, dexant a Gonzalo rey del Sobrarbe y la Ribagorça, qui, morint sense successió, lo novell reyalme s' ajuntà al Aragó per sempre més (1035-1038).

Comtat de Tarragona (1050). — En 1050 se parla del *Comtat de Tarragona*, en l' oferiment que d' ell féu Ramón Berenguer I al Vescomte de Narbona Berenguer, sots determinades condicions, assenyalant-li per límits: E. lo

---

(264) No ha pogut aclarir Serrano y Sanz la contradicció observada per los documents d'Isarn o Guillèm Isarn, y la dexà per resoldre (pl. 598). Algunes escriptures d'aquest Comte oferexen la particularilat d' ésser datades per los anys del séu govern: axís l' any 978 hi es indicat en una d' elles: *Anno VI regnante Guillermo Comitem.*

(265) En l' any 1010, encara lo monestir d' Alaó se veya apurat per pagar un fort tribut als alarbs. En 1023 la vall de Noselles reparava sa esglesia destruida dels alarbs: estava entre la vall de Lierp, Vacamorta, Merlí y Torruella.

(266) Lo calificatíu de *Mayor* equival al nostre calificatíu de *Vell*, axò es, lo primer o més antich.

ríu Gayà, N. los castells de Cabra y Prenafeta, S. la mar y O. coll de Lipià, aprés dit coll de Balaguer. No prosperant la progectada empresa del Vescomte de Narbona, Ramón Berenguer I activà la construcció de castells avençats entorn Tarragona, enfeudant Tamarit a Sunyer (1050-1053); lo puig de Barberà y térmens de Montclar y Forés fins al Ebre, a Arnàu Pere (25 Març 1054); lo puig d'Ullastrell, demunt Tamarit, a Bernat Amat (1059), prometent-li tot seguit lo Comtat de Tarragona (30 Març 1060) si-l guanyava, al any en que Mir Geribert atacava Mora (1060). Al morir Ramón Berenguer I (27 Maig 1076) dexava establerta una sèrie de castells que, començant a Tamarit, junt a la mar, s'enfilavan a la montanya per Altafulla, Clarà, Montornés, Crexell, Puigdelfí, Albà, Celma, Cabra, Montagut, Querol, Pinyana, Santa Perpètua, Forés, Barberà y Conesa (267). Afegim-hi la conquesta de La Roca de Sant Llorenç, en la conca de Barberà (1078). Del Comtat de Tarragona no se-n torna a parlar més. Deusdet, fill de Bernat Amat, se titolà *Vescomte de Tarragona* (1090). La conquesta, més avant, se féu a base de la restauració arxiepiscopal y per donació de Tarragona a la Sèu Apostòlica.

Comtat de Pallars (986-1491).—Segueix lo Comtat independent al sobrevenir la gran invasió d'Almanzor; los Comtes, com per tot arrèu, s'han de reduhir a lo més enesprat de les seves terres; totes les grans valls se veuen invadides; Isona, Tremp y altres poblacions, saquejades y destruides, esdevenint la reconquesta del Comtat, empresa dificultosa per la poquetat d'aquella terra. De manera que altres cabdills alguns anys més tart prenen als alarbs llochs del Comtat de Pallars, que no hauría pogut recobrar lo séu Comte. Axís lo Comte d'Urgell prengué als sarrahins tota la part baxa del Pallars, en la qual hi havían los castells de la Guardia, Montanyana, Malgrat, Biscarri, Lliminyana, Castelló y altres. Restà lo Comtat de Pallars tancat per ampla faxa territorial del Comtat d'Urgell, que, afegint-hi les conquestes d'Ager per Arnàu Mir de Tost, lo privavan en absolut d'expansionar-se.

Clixé de A. Mas

Defenses del Comtat de Pallars. Estratègica torra demunt la Vall d'Escaló

(267) E. Morera: *Tarragona cristiana*, vol. 1, pl. 342.

Isolats los Comtes de Pallars, procuraren acostar-se a un magnat qui los amparàs. Axís en lo segle xi, figuran en la cort dels reys d'Aragó, dels qui se-n declaran feudataris per terres que los monarques aragonesos los hi solen donar en son reyalme. Quasi sempre hi aparexen senyors en Ricla. Regiren lo Pallars, Ramón II (978); Sunyer (¿?); Guillèm II (986-1010), qui, al morir, dividí lo Comtat entre sos dos fills. De manera que fins al any 1180 existexen dos comtats de Pallars, distingint-se ab los noms de *Pallars sobirà,* que anava dels Pyrinèus al estret de Collagats, entre Gerri y la Pobla de Segur, y *Pallars jussà,* des de dit estret al acabar la Conca de Tremp inclusiva.

En una ocasió se manifesta la hostilitat dels Comtes del Pallars *jussà* ab lo de Barcelona. Lo séu Comte Ramón, abans del 1060, arbitrà hosts dels sarrahins, y en persona les dirigí y aconduhí contra dels cristians.

Comtes del Pallars Jussà	*Comtes del Pallars Sobirà*
Ramón III (1010-1043).	Bernat I (1010-1036).
Ramón IV (1043-1069).	Artal I (1036-1056).
Pere (1069-1100).	Artal II (1056-1087).
Arnàu (1100-1131).	Artal III (1087-1139).
Arnàu Mir (1131-1143).	Artal IV (1139-1150).
Ramón Mir (1143-1175).	Bernat II (1150-1180).

Los dos comtats tornaren a ajuntar-se en la comtessa Guilleuma, casada ab Roger de Cominges, en 1215, regint-lo fins a sa extinció Arnàu Roger I (1256-1288); Ramón Roger I (1290-1294); Huch de Mataplana (1295-1330); Arnàu Roger II (1330-1343); Ramón Roger II (1343-1350); Huch Roger I (1350-1366); Arnàu Roger III (1366-1369); Huch Roger II (1370-1416); Roger Bernat (1416-1424); Arnàu Roger IV (1424-1451); Huch Roger III (1451-1488). Lo Comtat, per fets d'armes, fóu anexionat a la Corona d'Aragó. Lo Rey erigí lo Pallars en marquesat (5 Abril 1491) merament honoríflch.

Senyoríu o Vescomtat d'Ager. — Marxà separada del Pallars la vall d'Ager. Creu Codera que may fóu dels sarrahins (268) o que prompte se-n vegé lliure, tal vegada pagant-los-hi tribut, con feyan altres terres independisades o autònomes. La famosa batalla d'Albesa (19 Febrer 1003), guanyada per Abdel-Mèlich, en que hi morí Berenguer, bisbe d'Elna, marcarà un tranzitori domini dels alarbs a Ager. Passà a formar part de les possessions del reyalme de Çaragoça. En 1034, Arnàu Mir de Tost, senyor de Llordà, Tost y Montfangós, la conquerí de Hixèm-Ben-Mohamed-ben-Hixèm *lo Totxibí*, y en 1035 lo Comte d'Urgell otorgà franqueses als pobladors de Santa Linya, segurament frontera d'Ager. Mes los alarbs ho recobraren del 1041 al 1049,

(268) Codera en *B. A. H.*, vol. XLVIII, pl. 304.

època en que destruiren mólts llochs, entre ells Tremp. Arnàu Mir de Tost la guanyà per segona vegada vers 1050.

Lo domini d' Arnàu Mir de Tost se trobava «*juxta* comitatum Urgelli», es dir, que no formava part del Comtat d' Urgell. Tenía per límits lo Montsech y les dues Nogueres *(intra Nogueram et Noguerolam)* (any 1068). Arnàu Mir constituí un petit estat, adquirint territoris vehins. Del Comte de Barcelona obtingué Cubells (1051); del de Pallars, Mur, Lliminyana (1052) y Salars (1054); del Comte d' Urgell, Biscarri, castell vehí al de Llordà (1054).

Al morir se partí son patrimoni entre ses dues filles (1071), la vall d'Ager passà a Ledgardis, casada ab Pons de Cervera, quins successors se titolaren Vescomtes d' Ager, y tot lo restant patrimoni dintre del Pallars, a Valencia, casada ab Ramón, Comte de Pallars.

La Vall d' Aràn. — En lo segle VIII formaría part del ducat y reyalme d' Aquitania. A la constitució del Comtat de Cominges, Asnarius I hi pogué encloure la Vall d' Aràn (900), que disfrutava de temps antich d' una constitució lliure y gaudía de relativa prosperitat, a judicar per les troballes arqueològiques. S' ha suposat que la agregació de la Vall d' Aràn al Cominges sols fóu nominal, puix com ses germanes, les nomenades «quatre valls» (Manyach, Neste, Aure y Barbarussa), conservà sa constitució autonòmica, constituint una veritable república (269).

Se fà dificultós precisar, en lo segle x, quines foren les fronteres entre la Ribagorça y Sobrarbe y Cominges per les grans relacions entre aquest Comtat y los pobles de nostra vessant dels Pyrinèus. Lo poch que se sab de la Vall d' Aràn, es que los Comtes de Ribagorça Ramón II (954-962) y Isarn I (entre 980 y 990) la possehiren o hi tingueren drets y que Isarn II, volguentlos subgectar, morí a mans dels aranesos (1003).

Gran expedició barcelonina a Còrdova (1010).—Denota un colossal esforç o un notable progrés, la circumstancia de que, quasi arràn de les grans irrupcions sarrahines, lo Comtat de Barcelona pogués intervenir en les guerres d' Espanya.

Mohamed-ben-Hesxam, simulant la mort d' Hixèm II, s' havía apoderat del kalifat de Còrdova, fent-li guerra un cabdill africà, Soleiman-ben-el-Hakem-ben-Soleiman-el-Nasr. Aquest, ab la ajuda del rey Sanxo de León, entrà a Còrdova, proclamant-se kalifa (6 Desembre 1009). Mohamed, amparat per les provincies orientals (de Tortosa a les Alpujarres), solicità l' auxili del Comtat de Barcelona. Ramón Borrell formà una host de 9,000 hòmens de lo més granat que tenía. Dirigíren-la los Comtes de Barcelona, Urgell y Besalú, Adalbert, germà del Vescomte de Barcelona, los bisbes de Barcelona, Gerona y Ausona, etc. La batalla d' Akbar-al-Bakar, guanyada per Mohamed (Agost 1010), donà lo kalifat a aquest. Fugitíu Soleiman, presentà batalla a les vores

---

(269) Juli Soler y Santaló: *La Vall d'Aràn*, pl. 60 (Barcelona, 1906).

del Guadiaro (270) a Adjecirah Alhadra (Algeciras), derrotant a Mohamed y morint-hi mólta gent, passant de 3,000 los morts de la nostra host (1 Setembre 1010). Tots plegats los vençuts se refugiaren a Còrdova. Quatre partits agitavan la ciutat, y al finar l'any 1010 (conegut per les cròniques alaràbigues per *Al Sené al Frandjiyah,* axò es, «l'any dels franchs»), o començament del 1011, partiren Ramón Borrell y sos guerrers.

Fí del kalifat de Còrdova (1012-1031).—Aquesta guerra civil, que determinà la fí de la dinastía Omniada y l'origen dels reyalmes independents de *taifas* en que-s dividí la Espanya sarrahina durant lo segle XI, mereix ésser coneguda. Evaquada Còrdova per l'exèrcit cristià, vives les bandositats a Còrdova y refeta la host de Soleiman, l'hagib Wadhah logrà traure a Hixèm II del lloch hont estava reclòs, presentant-lo al poble en la *maksura* de la gran aljama (29 Juny 1012). Restablert en lo trono, Mohamed es mort, continuant la guerra civil son fill Obeidalà, walí de Toledo, aliant-se ab Soleiman. L'hagib Wadhah logrà pactar ab lo rey Sanxo de Castella y ab la host castellana, guanyar Toledo y donar mort a Obeidalà. Wadhah procurà obtenir per sos valedors y parents altes distincions y tenencies perpètues en los waliats, origen dels principats independents. D'igual manera procedía Soleiman per guanyar-se partidaris y solidar-se ahont governava.

Hixèm II, al venir demunt de Còrdova la host de Soleiman, cregué traidor al hagib Wadhah y lo fà matar. Però les precaucions preses a derrera hora per lo nou hagib Hhayran el Ahmery no deturaren lo cataclisme: los berebers entraren a Còrdova, saquejant-la durant tres díes, morint-hi los hòmens més importants y al que-s creu Hixèm II (20 Abril 1013). Soleiman, proclamat kalifa segona vegada, tampoch restablí la pau. Representant del element bereber o africà, perseguí als esclavons y alhamerides. L'antich hagib Hhayran, escapat miraculosament de la mortalitat de Còrdova, recobrà sa ciutat d'Almería y induhí al edrisita Alí-ben-Homud, governador de Ceuta, a portar la guerra a Espanya (Juny 1016). Junts derrotaren a Soleiman, essent decisiva la acció de Medina Talca (Itàlica) entrant a Sevilla y Còrdova, hont ab sa cimitarra, lo propri Alí, escapsà a Soleiman, a Abdel-Rhaman, son germà, y a Al-Hakèm, llur pare (1 Juliol 1016).

Sevilla, Toledo, Mèrita y Sarkosta rebutjan acatar sa soberanía; Hhayran, alçat a Almería, es vençut, apresonat y escapsat per lo propri Alí. S'aparellava a combatre a Abdel-Rhaman, net d'Abdel-Rhaman III, a qui Hhayran havía fet proclamar kalifa, quan tres esclavons l'ofegaren en lo bany (30 Març 1018).

---

(270) Entre los morts al Guadiaro hi figuran Ermengol, Comte d'Urgell; Aeci, bisbe de Barcelona, y Adalbert; hi quedaren mal ferits los altres dos bisbes, Oth de Gerona y Arnulf d'Ausona, qui ja havía estat captíu en 986. Aquesta expedició originà gran fretura al Comtat de Barcelona, puix deu anys després un document la feya constar ab aquestes lacòniques paraules: «propter necessitate quod fuit in eo anno quo homines exierunt de Barchinona ad alias regiones».

Los africans proclaman kalifa a son germà Kasèm. Lo fill d' Alí, Yahyah, governador de Ceuta, tractà de combatre a son oncle. Mentres que a un y altre edrisita, combatía des de Jaèn Abdel-Rhaman *el Morthady.* Per consegüent, tres kalifes batallavan per conseguir lo poder. La victoria se decantava per *el Morthady,* quan morí d' una fletja a Granada, proclamant los partidaris dels Omniades a Abdel-Rhaman-ben-Hesxàm, germà del cèlebre Mohamet-el-Mohady Billà (Desembre 1023).

Axís, entre sublevacions, assessinats, invasions y arrunaments, arribàm al derrer kalifa omniada de Còrdova, Hesxàm-ben-Mohamed-el-Nasr, germà primogènit del difunt Abdel-Rhaman *el Morthady,* nomenat en 20 de Maig de 1026. Encara que tenía altes condicions, s' estrellà son esforç per dirigir aquell poble decadent y fóu deposat en 1031. Fugitíu, cercà ampar en Çuleiman-ben-Hud, walí de Lèrita y més tart de Sarkusta, fundador d' una dinastía, y acabà tranquilament sos díes en lo castell d' *El Kuelah* (Alcoleya o Alcoletge) (1036).

La metropolitana de Toledo ab jurisdicció en les diòcesis del Comtat de Barcelona (1088-1090). — Conquerida Toledo per lo rey Anfòs VI (25 Maig 1085), la diplomacia castellana arbitrà del papa Urbà II una suprema jurisdicció eclesiàstica per la antiga metròpoli wisigoda.

En tal sentit la donà lo romà Pontífex a 15 Octubre 1088, disposant se subgectessen a Toledo tots los prelats y metropolitans de la Península, encomanant-li procurar la restauració de les antigues metropolitanes (Tarragona, Mèrida, Braca y Sevilla), y interinament les sufragànies que no tinguessen metropolità propri devían regir-se directament per lo de Toledo (271).

Aquesta disposició perjudicava a la metropolitana de Narbona, quin prelat, junt ab lo de Barcelona, treballà a Roma, y sa oposició té bon resultat. Lo cardenal Rainerio es tramès a Espanya (8 Janer 1090) ab ordre de restaurar la metropolitana de Tarragona y de que interinament les diòcesis d' aquesta jurisdicció obehissen com a metropolità al de Narbona. Lo que-s tractà en un concili de Tolosa (Juny 1090) y s' acabà en lo compromís de Berenguer Ramón II y sos magnats, fent donació de Tarragona a la Sèu Apostòlica a cens de 25 lliures de plata.

Restauració del arquebisbat de Tarragona (1091-1173). — Segueix a la anterior donació de Tarragona a la Sèu Apostòlica, un acort de portar a terme la seva conquesta, assenyalant-se a aytal fí la data del 1 de Novembre de 1090, y aprés la del 13 de Febrer de 1091, sense tirar avant en la empresa. Lo bisbe d' Ausona, Berenguer de Rosanés, fóu nomenat metropolità de Tarragona (1 Juliol 1091).

Fins llavors tot restava igual, quan Urbà II nomenà al arquebisbe de Toledo Bernat, legat pontifici. Residí llarch temps en nostres terres, congre-

---

(271) Fidel Fita: *Sobre un texto del arzobispo D. Rodrigo (B. A. H.,* vol. iv, pl. 366).

gant-hi sínodos (com los de Gerona del 12 de Desembre 1097 y de Vich del 8 Març 1098) y treballant activament per la restauració de Tarragona. Moren Berenguer de Rosanés (11 Janer 1100) y Urbà II (29 Juliol 1099) sense lograrho. Nova combinació ab Roma, donant Ramón Berenguer III, al bisbe de Barcelona Olaguer de Bonastruga (Sant Olaguer), Tarragona (1118). Però fins deu anys més tart no aplegà los elements per la repoblació, a base d' un cabdill nortmant, Robert d' Aculeyó o d' Aguiló, qui la governà ab dictat de *Príncep de Tarragona* (1128-1154). Sa viuda Agnès prengué nom de *comtessa de Tarragona.* Nasqueren antagonismes entre los tres fills de Robert, l' Arquebisbe y lo Comte de Barcelona. Un dels primers, Guillèm de Tarragona, era assessinat a Tortosa per los nebots del Arquebisbe (1168), y aquest fóu mortalment ferit per los altres germans Robert y Berenguer (17 Abril 1171), fugint la familia nortmanda y perdent lo subfèu en la Ciutat y Camp.

Se reorganisà la administració jurisdiccional de Tarragona y son Camp, declarant-se co-prínceps lo Rey y l' Arquebisbe, representats per un veguer cada un, restant lo Monarca, sots fèu o domini de la Esglesia (7 Juliol 1173).

Batlle general de Cerdanya y Rosselló. — Cessant la autoritat dels Vescomtes, fóu creat per lo Comte de Barcelona, en 1126, lo batlle general per governar la Cerdanya, Conflent, Vallespir y part del Rosselló. Alguna vegada reunía les atribucions de veguer, administrava rendes y imposicions, vetllava per la seguretat dels camins y feya servar les constitucions de pau y treva. Més tart lo Conflent se separà de la Cerdanya, constituint-se les dues vegueríes de Conflent-Capcir y Cerdanya-Baridà: la vall de Ribes tingué veguer particular y la vall de Lillet fóu ajuntada al Bergadà.

Derreres invasions sarrahines (999-1120?).—A les derreríes de la vida d'Almanzor, ocupat en les guerres de la África y dels reyalmes cristians de Nabarra, Castella, Asturies y Galicia, no avençà demunt Barcelona, registrant-se una expedició entre los anys 999 y 1001 (272).

Mort Almanzor (1002) y nomenat *hagib* son fill Abdel-Melik, s' efectuà tot seguit (1003) una invasió per la frontera lleydatana, que destruí Tremp, Santa María de Meyà, Manresa (273) y los castells del Penadès, tant los situats en la frontera o marca llunyana com los més immediats (274). Memorable fóu la batalla d' Albesa (dijous 19 Febrer 1003), perduda per los cristians,

(272) Encara que la gran batalla de Cervera *(Hins-Dhervera)* del any 1000 la donàs Almanzor en Cervera de Soria, hi hagué invasió sarrahina en nostres terres. En la acta d' elecció del abat de Bages Ramió o Ramón (13 Octubre 1002), se declarava que son antecessor Sunifret (de qui arriban les noves fins al 999) morí «in *anno* quod Ismaelite perturbarunt castella vel loca huius regione», pertorbació que correspondrà a algún dels anys 999, 1000 o 1001.

(273) En l' any 1056, en lo contracte fet entre la vella comtessa Ermessendis y son net Ramón Berenguer I, se parla de *civitate diruta que dicitur Minorisa.*

(274) La existencia de *marchias longe et prope,* quals castells destruiren los sarrahins en aquesta invasió, ha fet creure que existiría una gran extensió de territori neutral. Ja fóu violada per Borrell II, construint-hi castells, segons quexa que li-n féu Al-Haquèm II.

hont hi morí lo bisbe d'Elna Berenguer. Entorn Castell-Aulí se donà altre combat ventatjós per los sarrahins en Agost de 1004. No-s seguí a la destrucció una ocupació permanent dels territoris invadits, que prompte tornavan a possehir los comtes. Morí Abdel-Melik (Octubre 1008) sense tornar a atacar aquesta terra y restablintse en tota sa integritat la frontera.

Mes durant tot lo segle xi y en los primers anys del segle xii, nostres fronteres sigueren atacades prou sovint perque poguessen prosperar los castells en elles situats, costant la vida a mólts de nostres principals cabdills: recordàm a Guillèm de Mediona, senyor de mólts castells de la frontera lleydatana, mort prop d'Argençola y confins de Queralt (1031-1033); lo Vescomte de Cardona, mort en lo castell de Maldà (1086); lo Comte d'Urgell Ermengol, mort a Mollerusa (14 Setembre 1102), y tants altres.

Absis de la esglesia de Sant Pere, del castell de Marmellà (Penadès) la que constituía un dels angles del castell

Les invasions dels almoravides sigueren devastadores per los Comtats del Penadès, Manresa, Urgell, Barcelona y Ausona, durant un llarch espay de temps (1107-1120?). Després d'Almanzor, lo gran cabdill almoravit Yusuf-ben-Taxfin ha sigut lo principal enemich dels reyalmes cristians, unificador de la acció política musulmana a Espanya. Entraren aquests africans per Algeciras (30 Juny 1086), començant a invadir lo Comtat de Barcelona en Agost de 1108. Ses devastacions retrassaren per alguns anys lo progrés en no poques de nostres comarques, fins al extrém de que ciutats com Tarragona, quedaren mólts anys ermes. En 1155 s'estava en plena repoblació; encara abundavan los erms, declarant una escriptura, com, en lo primer terç de segle «foren destruits los castells, despoblades les viles, derrocades les esglesies y la terra convertida en erm». Al segle xii, se degueren alguns dels castells situats demunt lo Camp de Tarragona, com lo mólt interessant de Marmellà, ahont s'aprecían la forma de construir ab tapia y pedra combinades.

Expedició de Mallorca (1114). — Després d'una primera conquesta de Mallorca per los pisans que la dominaren dos anys (1108-1110), aquests tractaren ab Ramón Berenguer III de reconquerir-la per destruir aquell níu de piratería. La expedició se portà a terme, encar que laboriosa (1114-1115), ab naus catalanes, pisanes, luqueses y romanes; però no genoveses, assistint-hi lo llegat pontifici Boson. Mallorca fóu abandonada dels conqueridors, per tractat, creyent-se que quedà feudataria y que s'extingí la piratería. Retornà precipitadament Ramón Berenguer III per combatre una forta invasió d'almoravits que arribavan al plà del Llobregat, essent desfet l'exèrcit sarrahí en lo Congost de Martorell. Seguidament los almoravits s'apoderaren de Mallorca. Aprés Ramón Berenguer IV donà Mallorca a Guillèm Ramón de Montcada (3 Agost 1146). Fet important per mostrar, que, los Comtes de Barcelona se conceptuavan ab dret y possessió de la sobiranía de Mallorca. Y en Agost de 1147 tractava ab los genovesos de sa conquesta, motivant reclamacions dels pisans.

Expedició de Valencia de Ramón Berenguer III. — Se tenen vagues noticies d'una conquesta de Valencia per Ramón Berenguer III, al poch temps evaquada. Res se pot dir sobre tal ocupació que consigna Luci Marineo Sículo y de que tracta una carta dels pisans a Ramón Berenguer IV.

Ajuda del Comte de Barcelona en la conquesta d'Almería (1147). — Obehía a mires diplomàtiques la cooperació que prestà Ramón Berenguer IV ab ses galeres y gent d'armes a la conquesta d'Almería, tramada per Anfòs VII y comptant ab genovesos y pisans. La esquadra la comanà En Galceràn de Pinós (275). Almería fóu conquerida (17 Octubre 1147), y d'allí les esquadres aliades se llençaren contra Tortosa.

Reyalme o districte de Tortosa (1011-1148).—Personatge de relléu en lo Llevant d'Espanya fóu Mudgehid-ben-Jusuf-ben-Alí, *maulí* o libert del fill d'Almanzor, Abdel-Rhaman. Posat al govern de Denia (1011 o 1014), reconegué per kalifa a Abdel-Rhaman *el Morthady* (1017). Per los anys de 1020 a 1022 féu política propria y s'apoderà de Tortosa, hont hi regnava Lebib. Mudgehid constituí un reyalme a Denia, donant-lo a Abdallah *el Moaytí*, de sanch omniada, de qui-s proclamà *hagib*. S'apoderà de les Balears y morí essent rey de Denia (1041), succehint-lo son fill Alí, dedicat a la marina, conqueridor de Murcia.

Faltan noves concretes de Tortosa; se creu que formà un petit reyalme, regit per los monarques següents: Mokatil, titolat *Moizzo-d-Daulah* y també *Ceifo-l-Millah* o espasa de la relligió (1040-1057); Yala (1057); Lebib, Lebil o Nabil, qui entregà Tortosa al rey Ahmed Almoktadir de Sarkusta, segurament en 1076, en que s'apoderà del taifat de Denia.

---

(275) La poesía castellana compta ab alguns *romances* quin tema es l'almirall Galceràn de Pinós y la conquesta d'Almería (*Biblioteca de autores españoles. Romancero general*, vol. II, pl. 213).

Durant la defecció de Mir Geribert (1050-1054), los alarbs de Tortosa li foren aliats, y quan Mir retornà a la amistat del Comte de Barcelona, dirigí ses armes contra Tortosa, fracassant enfront Mora d' Ebre, morint-hi Mir Geribert y gran part dels séus guerrers (1060).

La expedició de Ramón Berenguer II a Murcia (1074 o 1079) atravessà Tortosa sense cap molestia. Y axò que la telegrafía òptica estava prou avançada, dihent un autor alarb, que-s cambiavan senyals lluminoses a cent milles, des dels cims de Tudela a Mequinença y d' Uclés a Tortosa (276).

Mondhir, fill segón d' Alhagib, regnà a Tortosa, Denia y *Lèrita* (1081-1091). En lluyta ab lo Cid, tingué assalariada una host barcelonina comanada per Gueràu Alamany de Cervelló (1085), intervenint en les guerres civils de Valencia. La host del Cid li prengué Miravet (1090) y lo Comte de Barcelona lo socorregué, essent vençut y pres. Mondhir morí (1091) y sa corona passà a son fill sots la tutela dels Beni-Betyr, un dels qui governà Tortosa, pertanyent-li monedes que Codera classifica d' «El hagib Cido-Daulah Çuleiman» (277). Compraren la protecció del Cid, donant-li una *paria* de 50.000 diners al any.

Volent aprofitar lo Comte de Barcelona de la anarquía regnant a aquestes terres llevantines, assetjà a Tortosa (1095) sense resultat. Llavors pactà ab lo Comte Artal de Pallars sa conquesta. Artal se troba instalat en lo castell d' Emposta (21 Janer 1097), y se creu que assetjà Tortosa infructuosament (1097). Al arribar al segle XII, la mort del Cid (1102) y la evaquació de Valencia per sa viuda Gimena, marcan lo victoriós avenç dels almoravides contra Tortosa y Lleyda. Les empreses dels cristians cessan per poch temps. Se creu que Ramón Berenguer III rendí dita Ciutat, la que se li féu tributaria (1120-1123), fent altre tant ab Lleyda, si bé la vaguetat de la nova fà témer fós un fracàs en la expedició. Més tart, lo papa Luci II otorgà a Gregori, arquebisbe de Tarragona, la administració de la diòcesis de Tortosa, des de sa conquesta fins a tenir bisbe propri (Letràn, 25 Març 1144).

Ramón Berenguer IV, en la conquesta d' Almería (1174), concertà ab los genovesos la presa de Tortosa. Al any següent la ciutat del Ebre fóu estretament assetjada (1 Juliol 1148), rendint-se a tracte a mitjans de Setembre de 1148. Se pactà que hi seguirían residint los habitants sarrahins. D' aquí la subsistencia dels *exàrichs* o adscrits a la gleva, estament social de sarrahins que no-s troban en lloch més de Catalunya (278).

Tortosa veu confirmades ses pràctiques en la carta de franqueses del 30 de Novembre de 1149, ahont se li regoneix son extensíssim terme municipal,

---

(276) L' Anònim d' Almería: veja-s *Homenaje á Codera*, pl. 644.

(277) F. Codera: *Monedas árabes de Tortosa*, pl. 26; R. Chabás en *El Archivo*, a. II, pl. 298; en *Homenaje á Codera*, pl. 414, y en *B. A. H.*, vol. XXIX, pl. 94.

(278) *Costumbres de Tortosa*, llib. IV, rubr. 26, c. XXXIII (edició d' Oliver, vol. IV, pl. 229).

recort del de la *Hibera Julia Ilergavonia* y que anava del Coll de Balaguer a Ulldecona y de la Roca Folletera a la mar (279).

Reyalme sarrahí de Lèrita (Lleyda) (986-1050). — A mitjans del segle x, aprofitant-se de circumstancies favorables, Abualahuas-Maan-ben-Abdel-Azis lo Totxibí, aliat ab un comte cristià (lo de Ribagorça, Pallars o Urgell), s' independisâ de Còrdova. La rebelió fóu dominada per Rasic-el-Bargautí. De llavors en avant, la familia Totxibí actuà ab notoria influencia y més tart fundà lo reyalme de *Sarkusta* (Çaragoça), que regiren tres Totxibí. D' ell formà part *Lèrita,* y durant sa existencia, les armes sarrahines portaren algunes lleugeres ventatges demunt les cristianes, com se veu en 1033.

Mondar-ben-Yahya-ben-Hud implantà una nova dinastía en *Sarkusta,* posant a *Lèrita,* com a príncep y senyor especial, a son fill Çuleiman. Aquesta especie de sobiranía lleydatana, es prou precisa pera donar a entendre la existencia d' una forma peculiar y privilegiada de regir-se dita ciutat, d' una constitució municipal ab terme major o menor a ella adscrita.

Çuleiman-ben-Mondar-ben-Hud succehí a son pare (1039), dihent Codera que, durant son regnat, troba indicis d' actuar com a rey de *Lèrita* son fill Yúsuf o Almudafar (¿any 431 de la Hègira?). Siga com se vulla, Çuleiman, al morir (1046), distribuí son magnífich reyalme entre sos quatre fills, dexant *Sarkusta,* coneguda per la *Ciutat Blanca,* a Ahmed; *Totila* (Tudela) a Lupo; *Calat-Ayub* a Mohamed y *Lèrita* a Yúsuf, qui en ses monedes rebé los dictats d' *Adafir, Almodafir (Almudafar* lo nomenaren sempre los cristians), *Dusiadatein* (que vol dir «dels dos senyorius»), *Seifodaula* y tal vegada *Taxodaula.*

De la feblesa en que estavan aquests reyalmes, s' aprofità lo més fort, lo rey de *Sarkusta,* per apoderar-se dels territoris de sos germans. Devant la imminencia del perill, Yúsuf o Almudafar sab pactar ab los Comtes de Barcelona y d' Urgell. Mitjançant un tribut anyal a quiscún d' ells (que se li donà lo nom de *paria),* després de la pèrdua de la Vall d' Ager, guanyada per Arnàu Mir de Tost (1050) y de la cessió del territori de Camarasa (1050) a Ramón Berenguer I, se vegé defensat per nostres Comtes, los qui portaren ses armes contra Ahmed, nomenat per los cristians *Alhagib* (1060) (280).

Lèrita feudataria de Barcelona (1050?-1148). — Possiblement lo conveni entre Almudafar y Ramón Berenguer I per la cessió de Camarasa, nos marcarà lo començament del protectorat del Comte de Barcelona demunt *Lèrita* sarrahina, de que n' hi han subsegüents y indubitables mostres. La pau ab Lleyda y lo caràcter de feudatari del Comte de Barcelona que tingué Almudafar, facilità la repoblació cristiana. Prescindint de la promesa feta per lo Comte a Alamany Huch, del castell de Santa Perpètua per quan lo guanye als

---

(279) Ramón O' Callaghan: *Anales de Tortosa,* vol. II, pl. 71.

(280) En nostre estudi *Caciquisme politich en lo segle XIII,* nos ocupàm mólt per extens de tot lo referent a aquest avenç de frontera.

alarbs (1053), veyèm repoblar-se lo puig d' Agramunt (serà Agramuntell?) en terme de Granyena (1054); Ricart Altemir obté Tàrrega ab obligació de fortificar-ho millor (1057). Y los Comtes de Barcelona y d' Urgell, se n' entran en terres d' Ahmed Almoctadir, prenent-li la baxa Ribagorça, instalant-se en los castells de Fals, Purroy, Pilzà, Castserres, Estopinyà y algún altre (1060).

Almudafar visqué sempre més, enemistat ab Alhagib, qui may parà de fer-li guerra, logrant capturar-lo y tenint-lo presoner a Rueda. A poch morí Alhagib (Octubre 1081), rey poderós, quin domini se suposa arribava a Denia. Dividí son reyalme, llegant a son fill Mutamin, *Sarkusta,* y a Habjib Mondhir, *Lèrita,* Tortosa y Denia. De la guerra entre los dos germans, sabèm que Mondhir se lligà ab lo Comte de Barcelona, regonexent-se-li vassall. Mutamin, aliat del Cid, guanyà Montçó. Lo governador de Rueda, insurreccionat contra Mutamin, posà en llivertat a Almudafar (1083), qui morí tot seguit.

Un nou factor actuava a Lleyda, lo Rey d' Aragó, quines fronteres s' havían anat extenent ab les conquestes de Benabarre (1035), Graus (1063), Barbastro (1065), Alquezar (1069), perdent-los aprés y tornant-los a guanyar successivament, axò es, Muñones (1078), Montçó (1089), Alquezar, segona vegada (1091), Osca (1097), Pertusa y Barbastro (1101), Calasanç (1102), Nonaspe, Alcanyíç, Montreal, Castellote, Morella (1114) y Çaragoça (1118).

Aquests avenços portaren al Comte de Barcelona a assegurar més sa do-minació a Lleyda, acordant ab lo kaid Aben-Hilel *(Avifilel* segons los cristians), un tractat (14 Novembre 1120). Lo kaid promet entregar-li abans del 1 d'Agost de 1121, Xalamera, Zaidí, Escarp, Serós, Calaterra, Aytona, Lebut, Castelldàsens, Alcolea, Albesa, Efesta y Montagut, com també ajudar-lo ab vint galeres y *gorabs,* pera anar a Mallorca. Lo Comte li prometía honors a Gerona y Barcelona (281).

A despit, donchs, d' estar totalment subgecte a Barcelona, lo que fóu reyalme de *Lèrita,* lo rey Anfòs I d' Aragó se llençà demunt ses fronteres, prenent Alcolea de Cinca y assetjant la ciutat (1123). Segurament les reclamacions del Comte de Barcelona lo privarían d' anexionar-se Lleyda, puix lo veyèm dexar soptadament aquesta empresa, pera llençar-se ab ses victorioses armes vers Valencia, Murcia y devallar fins a Còrdova (1124). Se parla en les historics d' una sagnant batalla a Corbins (1126), que no se sab com se donà ni quines conseqüencies tingué.

Lo rey Anfòs *lo Batallador*, dominant en la Litera, hont otorgà a Tamarit franqueses (1131) (282), tornà a embestir l' antich reyalme de *Lèrita,* prenent Mequinença (Juny 1133), Escarp (Juliol 1133) y assetjant Fraga, mólt

(281) Veja-s *Ciutat de Barcelona,* pl. 258, hont hi ha la signatura original d' Aben-Hilel.

(282) Anfòs I d' Aragó edificà un palàu reyal a Tamarit de Litera, que, més tart, fóu residencia de D. Enrich de Trastamara essent comte, naxent-hi D. Joan, qui regnà a Castella, y la infanta Joana, qui fóu reyna d' Aragó. Aquest palàu, en 1699, era del cavaller y gentilhome F. Gilabert (R. del Arco: *El castillo de Albelda en Tamarite de Litera,* publicat en *B. A. H.*, v. LIX, pl. 388).

ben defensada per Avengama, rey de Lleyda, y lo rey de Fraga (sic). En tal empresa hi morí lo rey d' Aragó (7 Setembre 1134), y retrocedí la línia de ses conquestes sarrahines. A mida que-s debilitava lo poder d' Aragó, crexía extraordinariament lo de Barcelona. Anexionada Tortosa (1148), Ramón Berenguer IV determinà acabar ab la sombra d' independencia de la *Lèrita* sarrahina. Se resistí la ciutat: però reduhida a ses soles forces, assetjada per les hosts dels Comtes de Barcelona y d' Urgell y dels Templers (Juny 1145), simultàneament ab Fraga, hagué de rendir-se (24 Octubre 1149). De moment Lleyda passà a formar part del patrimoni del Comte d' Urgell, com a feudataria de Barcelona. Se li assignà una rodalía mólt extensa (283). Los alarbs seguiren habitant totes les poblacions del abolit reyalme, constituits en *aljames*. A Lleyda se li digué *la vila sarrahina*, immediata als banys públichs, fent nova mesquita en 1221.

La Vall d' Andorra.—Dues valls del ríu Balira forman Andorra, en lo més alt del Pyrinèu central català, dintre lo Comtat d' Urgell, limitant ab los de Cerdanya, Foix y Pallars, per lo castell de Tor, lo més sobirà de la Vall Ferrera. Andorra fóu originariament una d' aquestes valls pyrinenques dedicades al pastoreig, tancades a les comunicacions ab la plana y que s' acostumaren a comptar ab llurs recursos propris. Fruí de la senzilla autonomía en que visqueren totes aquestes altes valls pyrinenques, de les que n' era la primera. Ja en lo segle x pertanyería a la Mitra d' Urgell, a la que la van abandonant los Comtes de Barcelona-Urgell, donant-li poca importancia. Essent de remarcar com simultàneament cedían la vall de Castellbò a Guillèm (988), fundador del Vescomtat de Castellbò (284), que tanta importancia adquirí en l' Urgellet. La Vall d' Andorra com pertenencia de la mitra d' Urgell, ve confirmada en butlles de Silvestre II (1001) y Benet VIII (1013).

Los bisbes d' Urgell donaren Andorra a la casa de Caboet o de Cabó al començar lo segle xi, a fèu de la Esglesia. Per casament d' Arnalda de Caboet ab Arnàu, Vescomte de Castellbò (1185), aquesta familia aplegà en una sola mà les valls d' Andorra, Castellbò y Cabó.

Lo Comte Ramón Berenguer IV, rey d' Aragó. — Lo casament de Ramón Berenguer IV ab Peronella, filla del rey Ramir II d' Aragó (1137), fóu un matrimoni d' estat del que-n feren esperar los aragonesos la salvació y independencia del séu reyalme, vençut y avassallat per lo Rey de Castella. Per axò convençut Ramir de que no era lo monarca que son reyalme necessitava, renuncià a la corona en son gendre, qui llavors tindría uns 22 anys, volent que quedés rey d' Aragó després de la seva mort, encara que sa filla Peronella

(283) Pleyan de Porta: *Memoria, etc., de los tiempos árabes*, pl. 34 y apèndix; R. Gras y d'Esteve: *La pahería de Lérida*, pl. 170.

(284) Baudon de Mony retràu les donacions fetes als bisbes d' Urgell per los Comtes Sunifret (del 951 al 954) y Borrell II (11 Juliol 988) de tots los alòus que possehían a Loria, Santa Coloma, Ordino y demés llochs de la Vall (*Relations politiques des Comtes de Foix avec la Catalogne*, vol. 1, pl. 61).

premorís al Comte. En quin acte li encomanà lo reyalme y sos principals cavallers, que anomena, començant per lo Comte de Pallars y Ramón Pere d'Erill (285). Se portà a terme lo casament en 1150, quedant feta la unió dels dos reyalmes pyrinenchs, mantenint-se una absoluta autonomía. En tant, que lo Comte may se posà *rey* y en cambi Peronella sempre se signà *regina.* Però de fet actuà ell com a rey d'Aragó en tota la extensió de la paraula. Y en 1152 nasqué l'herèu d'aquests dos estats, a qui posaren de nom Ramón com son pare, si bé al regnar, per respecte als aragonesos, prengué lo d'Anfòs.

Conveni del Comte de Barcelona y lo Rey Anfòs de Castella sobre repartiment de la conquesta de Nabarra y d'Espanya (1150).—Entre Ramón Berenguer IV y lo rey d'Aragó Anfòs *lo Batallador*, hi havía hagut un acort per acabar los dissentiments en que estavan per la conquesta d'Espanya (286). Més avant nostre Comte tractà del meteix ab lo rey de Castella (1150). Es important aquest conveni internacional per senyalar la esfera d'acció aragonesa dintre Nabarra y barcelonina dintre la costa Mediterrània. A Nabarra devían correspòndre-li les terres quin centre se posava a *Erunnia;* y en la costa d'Espanya tot Valencia fins al Xúcar y tot Murcia, si bé aquest derrer reyalme lo tindría com a feudatari del rey de Castella, d'igual manera que Ramón Berenguer llavors tenía a Çaragoça sots lo meteix fèu (any 1150).

Aquest contracte se modificà en temps de son fill Anfòs I (any 1178), assenyalant com límit meridional de nostres conquestes lo pont de Biar (287).

Custodia y defensa d'hòmens y bens.—A mitjans del segle XII fóu acostumat solicitar, los hòmens lliures, l'ampar dels comtes per les seves persones y bens. Solzament lo Comte dispensà la seva protecció a les persones, però no a altres entitats o particulars, segons succehía ab los bens. Aquests també estigueren sots protecció dels templers. Axís la vila de Peralada se posà sots la custodia, batllía y defensa del Comte de Barcelona (1133), y la vila de Santa Fè se posà sots la *guarda et baiulia* del Comte Ramón de Pallars (1174).

Serveys militars: host y cavalcada.—Un dels principals devers dels feudataris y dels vassalls era lo servey militar. Se solía fer la distinció d'*host* y *cavalcada:* deyan *cavalcada* a la expedició feta per un día y en un sol terme; y *host* a la de més díes y per diferents térmens (288).

---

(285) J. Traggia: *Ilustración del reynado de Don Ramiro II*, etc., en *Memorias de la Real Academia de la Historia,* vol. III, pls. 494 y 588.

(286) Ne parla Diego d'Espés en *Historia de la Iglesia de Zaragoza*, M. S. de la Reyal Academia de la Historia.

(287) Registre I, folis 16 y 22 (*A. C. A.*)

(288) Los jurisconsults Socarrats y Callís varían aquesta idea, suposant que la *host* era lo servey militar degut al sobirà contra l'estranger, y la *cavalcada* era la ajuda prestada al senyor en cas de guerra civil o particular. Brutails (*Étude sur la condition des populations rurales du Roussillon,* plana 269) nota com tal distinció es més teòrica que pràctica, fent observar los innombrables exemples en que la host y cavàlcada se deu al senyor y no al sobirà. De manera, que de les dues distincions, la primera es la que sembla més racional.

Hosts de lloguer cristianes. — Les milicies que aparexen en 1058 ab lo nom d' *host de loguer*, seràn les hosts mercenaries cristianes que intervingueren en guerres civils sarrahines, tant dintre Espanya com en Africa.

Són remarcables la expedició a Còrdova de Ramón Borrell (1010) y la de Murcia (1074 o 1079). Aquí lluytaren Ben-Abed, rey de Sevilla, ab El-Mamun, rey de Toledo, qui comprà una host a Anfòs VI de Castella. Ben-Abed hi trameté lo capità Ben Omar de Schombros, qui, d' acort ab lo walí de Murcia Abu-Bekr-ben-Taher, comprà la ajuda de Ben-Barandjah-El-Barsxaluní (com nomenavan los alarbs al nostre Comte). D' aquí que hi anés aquesta host catalana, batallant a les ordres d' Omar, essent derrotada.

Altra host de lloguer anà a Tortosa a guerrejar en les lluytes ab Valencia, comanada per Gueràu Alamany de Cervelló (1085). Però lo capità mercenari de més fama en la present temporada, sigué lo Vescomte de Barcelona Reverter, convertit en generalíssim d' Alí, soldà del Marrochs (1130-1142), ab enveja dels capitosts sarrahins, y morint en 1142 combatent contra los almohades. No es possible historiar aquestes hosts de lloguer, interessants, puix nos facilitan conèxer la compenetració existent entre alarbs y cristians.

Lo viafós o sometent. — Lo poder executíu, radicant en lo Sobirà, fóu estatuit en l' usatge *Princeps namque*. Segons ell, lo Príncep estava al cap de totes les forces vives de la nació, y tothòm qui fós apte per batallar, devía acudir a la seva crida y en sa ajuda, ja fós per rebutjar la invasió del enemich, ja per atacar-lo. Vulgarment se li deya *viafós* o *vía fora*, axò es, exir a la vía, y també *so-metent* (llatinisat per *sonus emissus)* del *sò* que *metían* quan se cridava als vassalls. Lo *sò* s' emetía de dues maneres: ab los *senys* de les esglesies o *cornant* des de les torres o cims de les montanyes. A més, devían precedir al *Princeps namque,* lletres de convocatoria o missatgers y també s' havían d' encendre grans fogates en les altures, per avisar a la terra.

La pau y treva de Déu. — La societat hagué de prevenir-se del perill que constituí per ella lo bandidatge inherent a les lluytes armades entre los senyors. No essent obehides les disposicions donades per alguns concilis, a les derreríes dels segle x, lo bisbe d' Elna (990) féu afegir a certes disposicions donades per la pau, altres dictades per la treva de Déu. En 1027 un concili celebrat al prat de Tuluges (Rosselló), presidit per Oliba, bisbe d' Ausona, estatuí, que cap habitant del Comtat de Rosselló y Bisbat d'Elna atacàs a un enemich séu, des de la hora nona del dissabte a la hora prima del dilluns. Se prohibí atacar a persones eclesiàstiques o layques que-s trobessen en determinades condicions y invadir esglesies y monestirs y tot quant a elles pertanyés o se depositàs al séu voltant. Se castigava als contraventors ab la excomunió.

Se procurà ampliar les constitucions o disposicions anteriors en successives reunions, en les que hi intervingué l' element civil. En un altre concili de Tuluges del 1045 o 1065, se senyalaren com a díes de treva, des de la posta de sol del dimecres a la sortida de sol del dilluns, y a més una infinitat de

festivitats relligioses. S'assenyalaren penes civils, com la de refer lo doble del dany ocasionat. Ramón Berenguer I introduhí la treva del Senyor en sos comtats, extenent-la a tots los camins de mar y terra y a quantes persones se dirigissen al Príncep o estiguessen ab ell o retornessen del séu costat. Per últim, decretà que sos successors la perpetuassen confirmant la pau y treva del Senyor y la fessen mantenir per los magnats, cavallers y tots los habitants de la seva patria.

Aument de construccions militars. — Es la preocupació constant dels comtes aumentar la potencia defensiva, avançant-la tot lo possible dintre lo territori enemich. Se procurava millorar les velles construccions, desterrant les de tapia y construint-les de pedra y calç. Classificarèm nostres defenses militars, en ciutats murades, viles fortificades, castells, forces, torres, bastides y esglesies encastellades. Solzament caldrà parlar de les dues derreres.

Bastides. — Aumentan les fortificacions provisionals de fusta y terra. Alguns llochs estratègichs se fortificavan provisionalment cada vegada que perillavan. Se troban convenis en que-s contràu compromís de no *bastir* o construir bastida en determinat puig (289). Entorn d'aquestes *bastides* se van formant nuclis de poblat que d'elles han pres lo nom: v. g., la *Bastida de Bellera*, *Bastida dels Ortons*, *Bastida de Sort*, *Bastida de Tost*, *Bastida de Pons* (any 1494), *Bastideta de Corroncuy*, etc.

Esglesies encastellades.—En la època romànica, o millor del segle XI en avant, les esglesies, a causa de sa bona construcció, són indicades per servir de fortificació. Móltes d'elles formavan part del clòs o muralles: exemples la catedral de Barcelona y la esglesia parroquial de Montfalcó, prop de Cervera. Y en la frontera del Rosselló, no poques esglesies foren posteriorment convertides en forces, afegint-les-hi torres, parets, merlets o espitlleres, que no les havían tingut de planta (290). Les defenses s'extremavan en les portes y campanars. Se dotà a les primeres d'un fort matacà o bé s'obriren al interior del recinte murat, com a Sant Cugat del Vallès, Santes Creus, etc.

Del segle XI arrencan les torres quadrades per les campanes, com les de fortificacions. Per tot arrèu aquests campanars actuan de veritables forces (291). D'aquí que-s construexen inseguint les regles de la poliorcètica antiga, axò es, ab rares y estretes obertures en los plans inferiors y algún d'ells ab basamenta atalusada, com lo cloquer de Sant Miquel de Cuxà.

Quan aumentan les viles, axò es, passat lo temps dels comtes, s'introdu-

---

(289) Any 1122. Conveni entre Udalart, Vescomte, y Berenguer, abat de Sant Joan de Ripoll, comprometent-se lo primer axís: «neque *bastire* podium Calvei, nec podium Thanaví» (Doc. 234 de Ramón Berenguer III, *A. C. A.*).

(290) Interessa a aquest obgecte l'article que Joan A. Brutails dedica a les fortificacions de les esglesies, en *Notes sobre l'art relligiós en lo Rosselló*, pl. 113.

(291) Axò ocasionava la designació d'un capità, com lo nomenat en 1339 per lo cloquer de la esglesia de Costoges.

heix la corrent de no fer esglesies encastellades, segons díu Eximeniç (292). Observant Jaume de Marquilles que les esglesies o monestirs no-s deuen construir en les roques sense llicencia del príncep; que en ells no hi regirà la immunitat de les trenta passes, y que si s'hi acullissen raptors o malfactors, dexaràn d'estar en pau y treva (293).

Foment de les poblacions. — Se troban quatre fòrmules que tendexen al foment de les poblacions: 1.ª per impunitat, 2.ª per exempcions, 3.ª per concessió de drets feudals y 4.ª per otorgar-los-hi lo Comte sa defensa y custodia.

Per impunitat, admetent en elles a tots los criminals impunement, segons se veu ab los privilegis de Cardona. Per exempcions otorgant-los franqueses y privilegis, com, v. g., succehí ab Olèrdula (1109), Santa Linya (1036), Vilafranca de Conflent (1075), Espluga de Francolí (1171). Per otorgació de drets feudals, avançant en lo camí de les llivertats polítiques, puix a la disminució de devers s'hi afegeix la creació de drets a favor dels vassalls; aquests drets no eran civils, sinó peculiars del senyoríu feudal. Axís nasqué una classe social privilegiada, antagònica del feudalisme, que imprimí caràcter al modo d'ésser polítich de Catalunya.

En lo foment de poblacions surt lo sistema social que-s posarà enfront del feudalisme: la *realesa* o la monarquía. La monarquía que tracta y logra formar ciutadans independents ab los quals se constituexen los estats.

Ciutats privilegiades. — Lo progrés en les llivertats ciutadanes, nos porta a tractar de les antigues ciutats privilegiades, que, a través de la època wisigoda y alaràbiga, han mantingut vius los antichs drets municipals del temps del Imperi romà. Lo fonament dels privilegis de les grans ciutats, al cap de les que hi figuran Barcelona y Gerona y les hi seguexen Lleyda y Tortosa, axò es, los quatre grans centres de Catalunya, està en les pràctiques tradicionals no escrites ni compilades; en les costums o usatges servats en quiscún d'aquests centres de ciutadanía. Lo major avenç social dels segles XI y XII fà que-s conegan embrionaris aplechs de pràctiques en forma de privilegis, contenint unes quantes disposicions de caràcter administratíu, llegislatíu y social, en confusa barreja y en curt nombre, com, v. g., feyan les primitives constitucions de pau y treva.

La otorgació de franqueses a Tortosa y Lleyda arràn de llur conquesta, dexa entreveure l'esperit de conservar la vella existencia autonòmica d'aquells centres de reyalme, qual vida independent durà prop de dues centuries. Encara que les ciutats eran patrimoni feudal dels comtes, se procurava contemporanisar ab llur existencia autonòmica. La barreja de drets privats ab los públichs, com lo regonexement de percepcions senyorials o *censos* dintre del

(292) Eximeniç: *Primer del Cristià*, cap. CCXXIII.
(293) *Comentaria Jacobi de Marquilles super vsaticos barchinone*, foli 213, col. 2.ª

erari municipal, no duya aparellada la intenció de fer desaparèxer lo funcionament de llurs curies ciutadanes. En lo segle XII eran usuals les particions de les ciutats (com se féu a Tortosa, entre Gènova, Ramón de Montcada, lo Temple y Ramón Berenguer IV), ab los subsegüents tributs vectigals, leudes o drets de senyoría, castlanía, mercats y altres, corresponents a quiscún propietari y devallants de llur dret de proprietat. Mes axò no contradeya les pràctiques y costums ab que tradicionalment se regían les propries ciutats, donant-los-hi fesomía característica. Costums o usatges *(consuetudinem)* que refermavan ab llurs confirmacions los sobirans y que ampliavan ab les *franqueses* otorgades o afegides.

Axís existiren y se movían les llivertats ciutadanes, per més que aparentment no semblan compatibles ab los drets feudals radicats en les urbs. Axís a Barcelona en los segles XI y XII, fóu acostumat, no ja los comtes, sinó los prelats, los vescomtes, los veguers y fins algún particular, possehir-hi drets en la encunyació de moneda, vectigals en la pesca o en lo mercat, monopolis en los forns, contribucions personals en obres de castells o murs. Les cartes de franquesa de Tortosa (30 Novembre 1149) y Lleyda (Janer de 1150), fetes sots un meteix patró, demostran lo desenrotllament de llurs llivertats y privilegis (294). Altres pobles prenen per model aquestes cartes de franquesa, segons feren Ciurana en temps de Ramón Berenguer IV (295) y Ulldecona en 1222, al obtenir per sos habitants «les costums y llivertats de Tortosa» (296). Dintre de la senzillesa y desordre científich literari en que venen redactats aquests documents importantíssims per la vida dels pobles, veyèm la adaptació a futures necessitats de les derreres despulles de la administració carlovingia. Se forma lo nou organisme administratíu, mólt rudimentari, però més pràctich, que acabarà ab los grans estaments feudals, al motivar lo regisme municipal autonòmich que se desenrotlla en lo segle XIII.

Los Templers (1130-1312).—Coincidí sa vinguda al Comtat de Barcelona ab la necessitat d'allunyar definitivament lo perill sarrahí, que tant havía crescut ab los almoravides. Tot seguit obtenen los castells de Granyena (1130), Barberà (1132), la preceptoría de Mas-Deu en Rosselló (1138), Celma (1142), Montçó (1143), Montgay, Remolins y Corbins (1143), Gardeny (1149) (297), casa de Barcelona (1150) y alguns llochs aragonesos del Cinca, Ambel (1151), Alberich (1151), Miravet (1153), Algars, Batea, Corbera, Gandesa, Pinell y Rasquera (1153). Lo Comte procurà dexar establerta tota la frontera d'Espanya

(294) R. Gras y de Esteva: *La Paheria de Lérida*, pl. 225; Ramón O'Callaghan: *Anales de Tortosa*, vol. III, pl. 289.

(295) Les franqueses de Ciurana foren confirmades per Anfòs I y també més avant per Anfòs II en 1286 (R. 64, f. 96, A. C. A.)

(296) «Ad bonas consuetudines et libertates Dertuse, sicut dominus Comes Barchinona, eas Dertuse contulit (Ramón O'Callaghan: *Anales de Tortosa*, vol. II, pl. 73).

(297) J. Miret y Sans: *Cartoral dels templers de les comandes de Gardeny y Barbens* y *Les cases dels Templers y Hospitalers en Catalunya*.

per gent disciplinada y aguerrida, que poguessen fer cara a una nova irrupció com la dels alarbs pochs anys abans. Y aquest fóu lo veritable servey que llavors feren los Templers al Comtat de Barcelona.

En la nova política de conquestes que subsegüentment se desenrotlla a Catalunya, Ramón Berenguer IV los hi promet lo quint de tot lo que conquerís a Espanya (1143). Los templers procuran situar-se y obtenir auments territorials que-ls fan poderosos. Prescindint de móltes terres, cases, molins y pasturatges, consignarèm més noms de llochs o castells que passan successivament a mans llurs, ab la data d'adquisició: Santa Eularia (Gerona) (1159),

Clixé de A. Mas

Los Templers en lo segle XII. Detall arquitectònich d'un portal del castell de Montçó

Barbens (1164), Palàu Salatà (Vallès) (1166), Almuzara, entre Alcaraz y Soses (1174), Olons (1175), Orta (1177), Puig de Capdella (1178), Montornés (1181), Raurell (1182), Guardiola (1183), Escarabat (1184), Panelles (1186), Anglerill (1187), Terazona (1187), Puigreig (1187), Mor (1188), Pulpis (1189), Vallfogona de Riucorp (1190), Coblliure (1190), Albió (1195), Guilella (1195), Joncosa (1205), Ayguaviva (Gerona) (1209), Espluga sobirana de Francolí (1247), Montbrió de la Marca (1277), Torres de Segre (1290).

Los grans dissentiments y fins guerres (1289-1293) que tingueren ab los Entences y Montcades en les montanyes de Prades (298), no obstaren perque sempre siguessen ben mirats per lo país, que no podía oblidar los bons serveys prestats per los Templers durant los primers anys del regnat de Jaume I y en les guerres dels alarbs. Emperò la campanya contra d'ells en altres na-

(298) F. Carreras y Candi: *Entences y templers en les montanyes de Prades.*

cions y la subsegüent extinció de la Ordre, motivà que tots sos castells y bens passassen als hospitalers, a despit de que lo concili provincial de Tarragona los declarà lliures d'inculpacions (1312).

Cavallers Hospitalers de Sant Joan. — De la modesta fundació d'un hospital a Gerusalèm, feta per comerciants amalfitans y servida per frares benedictins, ne devallà la ordre de Sant Joan de Gerusalèm, al començar lo segle XII sotsmesa a la regla agustiniana. Transformada en ordre militar, la constituiren tres estaments: lo dels cavallers, que devían ésser nobles, lo dels capellans o almoyners, y lo dels servidors. Portavan los primers mantell negre ab creu blanca y en la senyera una creu blanca en camp de gules.

No-ns proposàm ressenyar totes les comandes y cases fundades per los hospitalers en nostra terra al donar compte de les principals, extretes de la obra del Sr. Miret y Sans: Cervera (1111), Barcelona (1121), Sant Valentí de les Cabanyes al Penadès (1135), castell d'Emposta, en recompensa a sa cooperació en la campanya de Tortosa (1149), Viure o Benviure (1151), Torrent de Cinca (1154), Sant Celoni (1154), Bretui (1154), Alguayre (1156), Coves de Remolins, Sena y Sixena (bisbat de Lleyda, dintre Aragó) (1157), Siscar (1157). En aquest any 1157, Ramón Berenguer IV los prometía la dècima part de lo que conquerís a Espanya sense ajuda forastera, y Arnàu Mir, Comte del Pallars jussà, los hi llegava lo domini o senyoríu del séu Comtat.

Seguiren adquirint: Palàu de Noguera (1161), Erbul (1161), Gasef (1161), Litera (1175), Crisen (1177), Ulldecona (1178), Canals, prop de Fraga (1182), Vallmoll (1184), Puigvert (1185), Sant Salvador d'Isot (1190), Sant Pere de Calanda (1194), Montroig (1194), Portella (1194), Pedàs (1194), Montfret (1197), Atmetlla, en la Segarra (1215), Costoja (1221), Berga (1221), Sant Llorenç de les Arenes (1236), Espluga jussana de Francolí (1247), Guardialada (1252), Avinyonet (1257), Passanant (1261), Cabestany (1273), Térmens (1278), Belltall (1297), Vallvert (1305), Cugull (1305), Glorieta (1310).

Los Hospitalers no cooperaren a la conquesta de Mallorca, però sí a la de Valencia. Son superior a Aragó y Catalunya fóu sempre lo *Castellà d'Emposta*. Al extingir-se los Templers (1312), tots los castells y llochs d'aquests vingueren a aumentar sos bens. Tan valiosos resultaren llurs dominis, que segurament per axò no-ls veyèm aumentar ab grans adquisicions, conexent la del castell La Vid (1405). No hi havía lloch important a Catalunya hont no hi tinguessen patrimoni major o menor.

Restauració dels bisbats catalans. — Aquesta labor caracterisa la present època. Lo segle XI s'intentà restaurar Tarragona, quina empresa sempre fracassà. Subrepticiament se procurà aumentar ab una més les diòcesis catalanes; però lo nou bisbat de Besalú mor al nàxer (1016-1030). La restauració complerta pot realisar-se en la primera meytat del segle XII. Tarragona restaurada (1128), nostres Comtes establiren los prelats en les Sèus de Tortosa y Lleyda. En temps de Ramón Berenguer IV, lo Comtat de Barcelona queda repartit

entre les diòcesis d' Elna, Gerona, Urgell, Ausona, Barcelona, Lleyda, Tarragona y Tortosa, suprimint-se la de Roda.

Bisbat de Barcelona. — Les bones relacions dels comtes ab Mugehid, rey de Denia y Mallorca, obtenen per nostre bisbe Guislabert, que los cristians d' abdós reyalmes estigan sots la jurisdicció eclesiàstica del bisbe de Barcelona (1058). Alí, fill de Mugehid, repetí la donació, que cent anys més tart confirmà lo papa Alexandre en sa butlla sobre les possessions de dita Sèu (1169). A més la Mitra adquirí dels comtes lo delme guany de la moneda barcelonina (1131) y lo delme dels fruyts de terra y mar (1100), motivant conflictes. Ab los pescadors reduhiren aquest delme al quinzè de llur pesca (1171).

Bisbat d' Ausona.—Es interessant lo tribut que, durant lo segle XI, satisfeya lo Comte de Barcelona al de Cerdanya per cada ingrés d' un nou bisbe en la Sèu d' Ausona. Sa quantía era en 1050 de cent unces d' or. Demostra quin bon preu ne treya, lo Comte de Barcelona, de la adjudicació de dit Bisbat.

Bisbat de Tortosa.—Impossible es conèxer res d' aquest Bisbat en la època sarrahina, durant la que s' entrevèu la existencia de bisbes y per tant s' evidencía la diòcesis. Conquerida Tortosa (1148), lo Comte restablí lo Bisbat. No podía reintegrar-li la totalitat del territori que tradicionalment havía tingut, per quedar-ne bona part a mans dels sarrahins. La conquesta de Lleyda (1149) tampoch resolía lo problema, cercant-se-li territori foraster, cuydant de pertorbar lo menys possible la reconstitució de la Sèu lleydatana. D' aquí que se li agregàs lo distanciadíssim Priorat d' Alquezar, que ja no devía formar part del bisbat ilerdense, establint cert *statu quo* eclesiàstich en espera de temps millors. Aquests vingueren al guanyar Valencia Jaume I. La Sèu de Tortosa recobrà sos límits tradicionals dintre territori valencià, Osca reclamà lo priorat d' Alquezar y Jaume I y l' arquebisbe de Tarragona, àrbitres d' aquesta controversia, adjudicaren Alquezar a Osca.

Fí del Bisbat de Roda.—Al passar la Ribagorça a Nabarra (1003) y a Aragó (1038), la diòcesis de Roda pren lo caràcter de la nova dominació. Sobrevenen reclamacions dels prelats d' Urgell sobre antichs drets episcopals en les esglesies *Gestabiense* (Gistain) y Ribagorçana, que regonegué en certa manera lo rey Ramir, si bé quedaren més nominals que efectius (299). Ab les conquestes de Barbastro, Alquezar, Salinas y Naval (1065-1069), la Bàrbatania passà a ésser de la jurisdicció episcopal de Roda, quals límits posaren al ríu Alcanadre los reys Sanxo Ramírez (1080) y Pere Sanxez (1101). Los bisbes de Roda se trelladaren a Barbastro, com a lloch més ventatjosament situat, nomenant-se ab los noms d' abdues poblacions. Conquerida Lleyda (1149), passà a instalar-se lo bisbe a aquesta ciutat, prenent lo títol de la metexa.

Les noves basíliques romàniques. — Exceptuades Lleyda y Tortosa, totes

(299) Serrano y Sanz: *Noticias*, etc., *de Ribagorza hasta la muerte de Sancho Garcés III (Año 1035)*, pl. 465.

les demés catedrals del Comtat de Barcelona se fan de nou en aquesta època. La d' Ausona es solemnialment inaugurada l' any 1038; en lo propri any se consagrà la de Gerona; del 1050 al 1069 s' acabà la d' Elna; del 1058 es la de Barcelona; del 1040 es la de la Sèu d' Urgell, de la que més fragments han pervingut a nostres díes; los claustres de la de Roda són del XI al XII, quals claustres aprofitaren a la canònica agustiniana que s' hi aposentà.

Clixé de A. Mas

Catedral de Roda: claustres del segle XI al XII

Al meteix temps s' alçaren grans basíliques monacals, com la de Santa María de Ripoll (1032), que l' arqueòlech Fäh declara ésser lo millor monument romànich del món; les d' Arlés del Tech (1046), Sant Miquel de Cuxà, Cornellà de Conflent, Sant Martí de Canigó, Sant Sadurní de Tabernoles, Sant Benet de Bages, Sant Llorenç del Munt (1064) y altres de poca sumptuositat que no cal continuar.

Tributacions comtals y feudals.—Eran mólt variades: unes redundavan en benefici del príncep y altres en benefici dels senyors alodials.

Als Comtes en les ciutats y municipis lliures los hi corresponían los drets de mercat, de moneda, d' entrada y sortida de mercaderíes, hostals, forns, naufragis, delmes de caça y pesca, formatges, coques o *fogaces,* sal, cercar tresors, minería y tots los qui corresponían als senyors en llurs jurisdiccions.

Los senyors tenían gran nombre de censos, tasques y prestacions personals, que no es possible detallar en absolut, tals com forns *(furnos* y *furnatico),* ferreríes *(fabricas),* llóssol o llossal *(locedum* y *loceum), trobas* o troballes de tresors, delme de caça, pesca, ví, formatges, pa, les llengues dels bous y vaques que-s matavan, los peus dels onsos, lo delme dels cinglars que-s caçavan, vedar per un mes tota venda de ví *(mes del vet),* imposar dret al pas del bestiar, lo monopoli d' agafar nius d' espervers o aus de caça. Sense comptar los drets inherents a la jurisdicció del castell, com lo de guayta, escurar valls, arreglar murs, seguir en host y cavalcada, castigar als delinqüents, etc.

Les tributacions exigides indegudament se nomenaren *toltas* o *forcias.*

Ab lo nom genèrich de *censos* se comprenían totes les imposicions sobre bens territorials, que prenían també noms especials, segons la diversitat de llochs. Los censos que-s treyan dels boschs se denominavan *forestatges*, y los que-s treyan dels prats *pascuarios*. *Tasca* era una prestació agraria que-s pagava en blat y en ví. *Leuda, ledda* y *lezda* era lo tribut que-s pagava per les mercaderíes. *Passaticum* o *passaticos* era lo dret o imposició que satisfeyan los animals en son trànzit o dret de pas. *Teloneo* era lo dret que-s pagava en los ports de mar, en les fronteres y en les portes de les ciutats. *Raficas* era un dret indeterminat que sembla sería lo del trànzit d'animals. *Albergas* eran los drets de posada, que també se conegueren ab los noms de *mansionáticos, fredas* y *paratas:* des de Vilafranca del Conflent fins a Terra-negra Ramón Berenguer IV hi tenía *alberga* per 320 cavalls, rebent-ne preu equivalent, si axís ho volía. *Usaticos novos* o *nous usos* equivalían a noves imposicions; se nomenaren los tributs o drets de mercat en temps de Ramón Berenguer III.

Mals usos se deya a quatre prestacions feudals, particularment denominades *cugucia, exorquia, intestia* y *arsina,* indegudament introduhides per la costúm. La *cugucia* se refería al adulteri y a la part que tenían los senyors en los bens dels qui lo cometían. La *exorquia* feya referencia als bens dels qui morían sense descendencia, heretant-ne lo senyor la part que hauría correspost als fills. La *intestia* se refería a la tercera part dels bens del pagès mort intestat, dexant dona y fills; o a la meytat si sols dexava fills o dona; o a la totalitat si no-n dexava. La *arsina* era lo dret del senyor d'apoderar-se d'una part dels bens del pagès quan se li cremava la masía per descuyt (300).

Fretura de numerari: les tranzaccions en especie. — La característica de nostra època comtal es la falta de numerari de que-n són bona prova totes les prestacions feudals y enfiteuticals fetes en especie. Los testaments dels Comtes de Barcelona (301) y d'altres magnats y particulars, venen rublerts de dexes també en especie que acusan aquesta falta de numerari; dos llibres de Gramàtica són pagats ab una casa al Call de Barcelona y una peça de terra a la Plana de Vich. No es estrany que dels segles IX, X y XI se-n conegan tan poques monedes. En lo segle XII lo numerari comença a ésser més corrent.

Monedes comtals ab curs legal.—Quasi tots los comtats encunyaren moneda propria. No ja lo de Barcelona, residencia del Comte sobirà, ahont les ceques començan a funcionar a nom de Ramón Borrell, sino los de Gerona, consignades en 934 y 1131; Ausona, encunyades per los prelats y ja mentades en 912; Besalú, en 1074; Empories, en 1092; Rosselló, en 1115, també dita *moneda de Perpinyà;* Ribagorça, en 1107; Urgell, en 1174, coneguda per

---

(300) Solsona: *Stylus capibreviandi.*

(301) Borrell II en son testament (24 Setembre 992) consigna llegats d'eugues y vaques a diferents monestirs, cap d'aquests llegats es en numerari.

moneda d' Agramunt; Cerdanya, en 990; Cardona, en 986, coneguda per *moneda de Calaf.*

La moneda comtal barcelonina s' allunya de la influencia franca y acostant-se a la alaràbiga: tant en llurs noms de *mancusos* o *morabatí,* quan en la forma y llegendes alaràbigues de la de Ramón Berenguer I.

Monedes dels Comtes de Rosselló

Gausfret II (1008-1068) Guinart (1102-1115)

Gausfret III (1115-1163) Girart (1163-1172)

Encunyacions monetaries d' Ausona

Segle x y primers anys del xi

Del bisbe Berenguer (1075 al 1089) A nom de Ramón Berenguer III Del 1163 al 1174

Del bisbe Pere de Redorta (1147-1185) Del 1163 al 1174

Del bisbe Bernat de Mur (1243-1264)

Leudes marítimes a Leucata y a Tamarit.— Les dues fronteres marítimes del Comtat de Barcelona, considerat segons ell era abans de la presa de Tarragona, se podían conceptuar posades al grau del Estany de Salces, en terme

de Leucata, y al castell de Tamarit. De la leuda que en la primera se pagava mancan detalls d'aquesta època y sols se-n coneix sa existencia.

En cambi la leuda de Tamarit, una vegada desapareguda aquella frontera marítima, persistí y evolucionà. Lo séu producte cambià de mans: la força de la costúm s'imposà a la força de la rahó y a les necessitats comercials. En 1108 lo Vescomte Bernat Amat obtingué del Comte de Barcelona, les leudes y quints de Tamarit, tant de mar com de terra, y los naufragis, de la boca del Ebre fins al honor qui fóu d'Arnàu Miró, segurament entre Tamarit y lo Llobregat (302).

Leuda de Merens.—Lo Comte de Cerdanya percebía una leuda propria en les mercaderíes que passavan per Merens, derrer lloch del séu comtat. Lo Vescomte de Cerdanya en 1047 perjudicà la leuda del Comte, imposant altres tributs als mercaders que tranzitavan per Merens. Ne desconexèm detalls.

Relaxació social, civil y eclesiàstica en lo segle XI. — La època comtal y d'una manera mólt especialíssima son centre de gestació y desenrotllament, que es lo segle XI, se distingeix per sa poca escrupulositat y desenfré de totes les concupiscencies. La llar payral de Ramón Berenguer I nos presenta sintetisada la època. Dels disentiments ab la avia per lo patrimoni dotal, se passa a les controversies conjugals y repudi de la comtessa Isabel, casant-se ab Almodis, vivint-li a aquesta dos marits y a ell la primera muller, fet mólt general de que tractà lo Concili de Gerona (1068). Lo bisbe Guislabert y lo Vescomte de Barcelona Udalart Bernat, són caps d'avalot popular a Barcelona, apedregant lo palàu comtal, des del cloquer de la Sèu y del castell vescomtal. La comtessa Almodis es assessinada per son fillastre Pere Ramón (1071), qui mor *sine prole* en llunyanes terres. Un fill d'Almodis conspira y promòu la mort del séu germà (1082). També pochs anys abans, en lo Comtat de Besalú, de la mort de Guillèm lo Gràs (1066), se-n culpava a son germà.

La disciplina eclesiàstica decàu y arriba quasi a anular-se: los bisbats són donats al qui més los pagava: veyèm ocupant-los a individuus de nostres families comtals y vescomtals, v. g., lo Vescomte de Barcelona Guislabert, casat y ab dos fills, promogut a la Sèu barcelonina (1034-1062). Com exemple s'ha de retreure lo dels tres fills del Comte Wifret de Cerdanya, respectivament promoguts: Wifret a la Sèu arquebisbal de Narbona (1016), Guillèm Wifret a la d'Urgell (1041) y Berenguer Guifret a la de Gerona (1050). Ab la particularitat de que lo derrer sols tenía deu anys y son pare pagà cent mil sous per l'arquebisbat. De la casa comtal de Besalú també ne sortiren un bisbe de Gerona, oncle del Comte Tallaferro, y a més dos germans d'aquest, lo Bisbe Oliva d'Ausona (1018-1046), que per cert fóu un gran prelat, y lo Bisbe d'Elna. Estudiades les signatures de nostres prelats, se veu com alguns no sabían escriure. D'altre part, los cànons dels concilis de Gerona (1068) y Besalú (1077)

---

(302) Leuda de Tamarit. Veja-s *Lib. Feudorum Vicariarum Catalonie*, v. IV, f. 93, A. C. A.

presentan als eclesiàstichs casats o amancebats y los separan del ordre. Se preparan grans reformes en los monestirs y se combat enèrgicament la simonía. La defensà l'arquebisbe Wifret de Narbona, excomulgat per Víctor II en lo concili florentí (1055) devant acusacions terribles, com la de vendre vasos sagrats de les esglesies per comprar la mitra d'Urgell per son germà Guillèm. D'aquí que tots los comtes procuren treure partit de les vagants episcopals y que lo de Barcelona oferís entregar una forta quantitat al de Cerdanya en cada nova provisió de la Sèu Ausonesa.

Gregori VII se proposà acabar ab tant d'escàndol, enviant un llegat a Barcelona, l'abat Frotart de Sant Ponç de Tomeres (1077-1087) y altre llegat a Gerona, lo bisbe Amat, per assistir al concili celebrador en dita Ciutat (1077). L'arquebisbe Wifret fà promoure commocions que obligan al Llegat y demés prelats a refugiar-se a Besalú, hont tingueren son concili, excomulgaren al Arquebisbe de Narbona y expeliren de llurs monestirs a mólts abats simoníachs. En 1078 se tingué lo concili a Gerona, que presidí lo bisbe Amat y hont no assistí l'arquebisbe Wifret, qui per axò seguía actuant com a tal (derreríes del any 1078).

Posant l'esguart als cavallers hi trobarèm falta d'escrúpol en passar-se al camp sarrahí, y lo que es pitjor, ab les forces sarrahines combatre als cristians, com havèm dit en altre lloch (303). Ab facilitat renegavan, convertint-se al *islamisme,* fins eclesiàstichs y personatges d'altura com lo fill del vescomte Reverter, conegut per Abulhasan-Alí-ben-Reverter, mort en 1187.

Reformes en los monestirs y llur unió a altres estrangers.—Los escàndols de la societat del segle XI, que de les families comtals devallavan a les més ínfimes classes socials, inficionaren als eclesiàstichs de tots los ordres. Ab grans reformes es combatuda la simonía y introduhida nova disciplina. D'aquí aquesta freqüencia de concilis, com los d'Ausona (1027), Elna (1027), Barcelona (1054, 1058, 1064 y 1068, hont se promulgaren los Usatges), Gerona (1068, 1078 y 1097) y Besalú (1077).

Per tornar a la disciplina los monestirs, se-ls agregà a altres forasters de bones pràctiques y costums. Lo monestir de Sant Ruf d'Avinyó influí notoriament en la nova vida eclesiàstica: d'ell sortiren los bisbes de Barcelona Bertràn (1086-1095) y Sant Olaguer (1094-1137), y Gaufret de Tortosa (1151-1165); introduhiren la canònìga agustiniana als monestirs de Sant Vicents de Cardona (1078-1081) y Sant Adrià del Besòs (1112), crearen un monestir a Lleyda (1152), li foren agregats los de Sant Pere de Terrassa (1157) y Santa María de Besalú (1084), etc. Lo de Cluní a França, vegé unír-se-li los monestirs de Sant Pere de Casserres (1079), d'Arlés, Sant Pau de Vallosa y Sant Pere de Camprodón (1078), per disposició del Comte Bernat de Besalú. Lo Comte Ermengol de Gerb obté del llegat Amat la reforma dels monestirs de

---

(303) Veja-s plana 911.

Sant Sadurní de Tabernoles, Sant Andréu de Tresponts, Sant Llorenç y Santa Cecilia d' Elins (1079). Lo de Serrateix fóu unit al de Canigó (1091).

A Sant Ponç de Tomeres se li ajuntaren los de Sant Benet de Bages y Sant Martí de Lez en Fenollet (segle XI); a Sant Víctor de Marsella, los de Sant Miquel del Fay (1042), Santa María de Ripoll (1070-1172), Sant Pere de Besalú (1071), Sant Joan de les Abadesses (1073) y Santa María de Gerri; a Lerins, situat en una illa enfront Cannes, lo de Sant Pol del Maresma (1068); a Moissac, lo de Santa María de Cuberes, en Fenollet (1073); a Santa María de la Grasa, los de Santa María de Ridaura (937); Sant Pere del Burgal (1007); Sant Pere de Galligants (1117), y Sant Martí del Canigó (1114).

Al ensemps se reformaren los capítols catedrals, introduhint-hi la vida conventual, se procurà acabar ab los matrimonis en lo clero, ab tot lo que millorà notoriament nostre estat social al arribar al segle XII.

Cultura intelectual.—Mólt poca gent sabía llegir y escriure: los comtes de Barcelona, d' Urgell, Pallars, etc., solían posar en les escriptures una creu com a senyal seva. Hi havía prelats que sols arribavan a escriure lo séu nom, y aytambé alguns comtes, puix se trobavan mólts que sabían llegir però no escriure. Determinats personatges cristians havían rebut educació en terra sarrahina, y axís algún d' ells, com lo vescomte de Barcelona Berenguer Reverter y lo rey d' Aragó Pere I, sols signavan los documents en lletres alaràbigues. En general pot dir-se que hi havía major cultura intelectual en los sarrahins y juhéus que en los cristians. Los monestirs y catedrals en los cristians y les sinagogues en los juhéus, prosseguían essent los únichs centres de cultura científica y literaria.

Hi han proves evidents de la compenetració intelectual ab los altres reyalmes cristians. Nostra gent de lletres se perfeccionava a Fleury, Bolonia, etc. Lo retrocés cultural de gran part del segle XI, a ses derreríes se transformà en avenç, degut a les grans reformes eclesiàstiques y a la unió dels monestirs. Caracterisa la època l' esclat de la literatura epistolar, sovintejant les lletres notificadores de defuncions, de les que Ripoll n' ofereix bon contingent. Figures literaries de relléu foren lo bisbe Oliva d' Ausona; lo canonge barceloní Pons Bonfill March, compilador dels Usatges; Mestre Renalt, gramàtich (1116-1143), eminent professor de la Escola de Barcelona (304), etcètera. En lo segle XII s' inicía a Gerona una ensenyança literaria ab la constitució del bisbe Guillèm de Monells (305).

Llegislació general. — Del segle VII al XII, la base de la llegislació civil y de totes les relacions d' ordre privat, en lo Comtat de Barcelona, fóu la *lex Gothorum* o *Lley dels Goths,* noms ab que era coneguda la *Lex Judicialis* o *Fuero Juzgo.* Al séu costat necessitats socials se regularisavan en forma de

---

(304) Fidel Fita creu es l' autor de la *Expositio Apocalipsis quam exposuit domnus Apringius episcopus*, preciós còdice desaparegut dè Barcelona en lo segle XVI y avuy existent a Copenhague (*B. H. A.*, vol. XLI, pl. 411).

(305) Torroella: *El Estudi General o Universitat literaria de Gerona* (Gerona, 1906).

lleys (com les constitucions de pau y treva y les actes dels concilis provincials) y pràctiques feudals y comercials se ordenavan y codificavan, obtenint sanció legal. Tals foren los *Usatges* (1068) y les *Costums de la mar*. S' opina que los *Usatges* no s' introduhiren al Rosselló y Cerdanya fins l' any 1344.

Aquests treballs de codificació, que tant honorifican la segona meytat del segle XI, donan franca entrada a la escola dels glosadors, fundada a Bolonia per lo cèlebre Irnerio. Axís es, que institucions de dret romà s' infiltran a Barcelona a les derreríes d' aquell meteix segle XI, com la enfiteusis, introduhida per los anys de 1069 (306). Y la llegislació forastera troba bona acullida al Rosselló, que al sancionar Anfòs I los privilegis de Perpinyà, li assenyala com a supletori lo dret romà (1173). Aquesta llegislació, a partir del segle XIII, se generalisà a Catalunya, mercès principalment als formularis notarials de Bolonia, en conformitat als que-s redactaren en nostres escriptures.

Drets especials o comarcals. — La descentralisació política, evidenciada en los comtats y en les conquestes de Tortosa y de Lleyda, se presenta en tanta o més intensitat en les lleys de la terra. Los comtes de Barcelona acceptaren per cada comarca sa llegislació propria, consignant-se en la forma modesta de privilegis o cartes de població, com a Lleyda, Tortosa, Perpinyà, etcètera. Més avant se transformaràn en llegislació especial ab noms variats, com les *Consuetudines civitatis Ilerde* (compilades per Guillèm Botet en 1228), les *Costums escrites* de Tortosa (1279), les *Costums del Comtat de Peralada* (redactades en lo segle XIII), les *Costums o doctrina de la batllía de Miravet* (1317), lo *Recognoverunt proceres* de Barcelona (1283), les costums de la Vall d' Aràn, conegudes per *Querimonia* (1313); los *Capítols, costums y usos de les valls d' Aneu* del 1337; les *Usantiæ et consuetudines civitatis Gerundæ* (compilades en 1429 per Jaume Mieres) y altres.

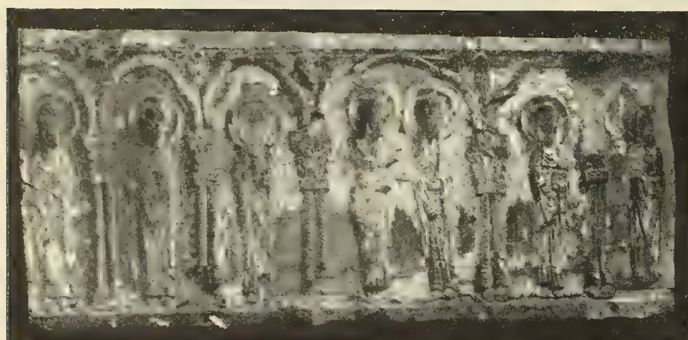
Y per si axò fos poch, lo comtat de Barcelona obrí la porta a altra llegislació forastera, al dret aragonès o *Furs d' Aragó*, en localitats de la frontera, ahont, la comunitat d' interessos ab llochs que usavan de dits *Furs*, hauría pogut produhir pertorbacions. Tals foren determinats pobles de la Litera y Ribagorça, en los que nostres comtes, de bon principi, al conquerir-los dels sarrahins, los hi aplicaren aquells *Furs*, mentres que en altres se-ls hi donava los Usatges y furs de Barcelona. Exemples del primer cas foren Castelló Ceboller, Estopinyà, Alins, Tamarit y Zaidí, y del segón Castelló de Carboneres, prop de Montçó. Per axò en la Ribagorça se formà aquesta comarca de tranzició ab la doble llegislació de Catalunya y d' Aragó, aplicant-se en les causes dels cavallers les Constitucions de Catalunya y en les dels pagesos los Furs d' Aragó (any 1281). Decretaren les Corts de Barcelona del 1292, que en ella s' usen los Usatges o los Furs segons les circumstancies. Paregut cas esdevé ab Algars y Batea (Gandesa), que-s poblaren segons Furs de Çaragoça (1181).

---

(306) F. Carreras y Candi: *Notes sobre los origens de la enfiteusis en lo territori de Barcelona.*

Art romànich (segles XI al XIII). — Interessants mostres l'art romànich (mal calificat de bizantí) ha dexat a Catalunya. Fóra tasca llarga ressenyarles. Procedexen en sa quasi totalitat del element eclesiàstich. La seva característica, dintre ses variades manifestacions (metallistería, pintura, esculptura, arquitectura), es un segell propri, nacional, conseqüencia de les opostes influencies que hi han gravitat. D'una part les italianes y franceses, degudes a nostres relacions constants ab dits pobles; d'altra, algunes de meridionals, dites alaràbigues, per la comunitat d'interessos que-ns uniren a reyalmes sarrahins d'Espanya. Influencies de notoria importancia que produhiren variats istils dintre lo llarch període de son desenrotllo (307).

Al despertar, en lo segle XI, d'una decadencia artística general, es natural se cerquen models d'altres llochs. La esculptura que no existeix abans de dit segle, apar complertament influída per l'art bizantí, llavors en plena decadencia. Tant progressa, que, al finir lo segle XI, mostra en la portalada de Ripoll tota sa explendidesa, y en lo segle XII pert ja sa primitiva influencia, dóna millors proporcions a les figures y sols en detalls d'indumentaria y ornamentació s'observaràn sos primitius models. Una ingerencia hispana notarem en algunes produccions de la frontera Occidental barcelonina, manifestada principalment en la pasta d'enguixar, que s'involucra en la ornamentació esculptural, d'algunes taules pintades y en monuments de pedra, com l'interessant sepulcre suposat del Comte Ermengol d'Urgell, en la capella de Sant Salvador de Selgua.

Clixé de A. Mas

Segle XII al XIII.—Frontal esculpturat d'Ovarra (Ribagorça)

La arquitectura ofereix mólta relació ab la de Provença, ab excepció d'uns exemplars interessants d'esglesies en les valls de Bohí y d'Aràn, qual art ha begut en les fonts de Gascunya. En la arquitectura hi operan influencies més opostes, des de la lombarda, manifestada en la porta d'Agramunt, fins a la alaràbiga, en Santa María de Porqueres. La producció nacional o autòchtona ofereix models prou diferents, com la gran catedral urgellitana, començada d'una manera explendorosa, y la perfectament acabada basílica de

(307) En lo que pertoca a la pintura, axís ho fà notar Antoni Muñoz en son treball *Pittura romanica catalana: i paliotti dipinti dei Musei di Vich e di Barcellona (Anuari del Institut d'Estudis Catalans*, 1907) Ne fotografía y estudía 23 exemplars catalans de taules romàniques.

Ripoll, de la que l'arqueòlech alemany Fäh ha dit que sa visita mereix un viatge a Catalunya. Claustres romànichs de la major importancia artística y

Clixé de A. Mas
Segle XII al XIII.—Frontal esculpturat de Taull (Ribagorça)

més variada labor, subsistexen encara a Sant Pau del Camp, Santa María del Estany, Sant Cugat del Vallès, Sant Benet de Bages, Sant Martí de Canigó, Sant Pere de Galligants, Queralps, Santa María de Llussà, Cuxà, Ripoll, Bellpuig de les Avellanes, Elna, Manresa, Vilabertràn, etc., tots ells obrats del segle XI al XIII. En los de la derrera època se notan detalls d' una art més perfeccionada, vuydats dintre lo motllo general del romànich.

Clixé de A. Mas
Segle XII al XIII.—Pali de texit de Sant Cugat del Vallès

Observàm en les construccions que los castells són encara fets de tapia *(opus formaceus)* y s' hi escatima la pedra (segles XI y XII), mentres que les esglesies són obrades de pedra de baix a dalt, ab voltes de canó y absis semicirculars.

En algunes comarques dels comtats de Pallars (la vall de Bohí) y de Ribagorça (la vall d' Aràn) se construexen encara ab cobertes de fusta en plè segle XII. Acompanyant dit enderreriment constructíu d' altre artístich, de unes solucions arquitectòniques mal girbades, d' una esculptura rudimentaria en sa execució, antiquíssima en llurs temes, formats del monograma de Christ de tradició constantiniana, de les estrelles consemblants a les de les urnes cineraries y de les esteles romanes, y que igualment adornavan los trajos dels pobles ibèrichs (308). Los cloquers arrèu se presentan altius y desafiadors, prenent formes variades: quasi sempre tenen la de torra quadrada; lo de Coll de Nargó tendeix a la forma piramidal, y lo de Santa Coloma d' Andorra es cilíndrich.

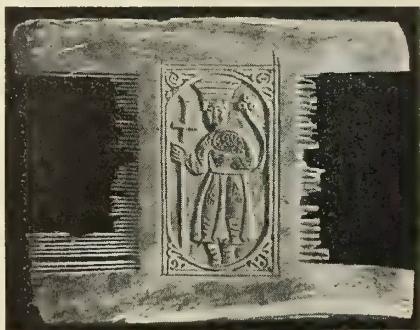

Clixé de A. Mas

Segle XI al XII.—Porta de la esglesia de Coll (Ribagorça)

La pintura romànica catalana es interessantíssima per les móltes mostres que n' han pervingut, tant de pintures murals, com sobre taula y en pergamí en los còdices. Les variades influencies d' istil de que havèm parlat abans, se manifestan com en lloch en les pintures, de que n' es rica nostra terra. Diversitat, que, segurament no-s troba en cap més nació (309).

Los pochs draps de tapicería brodats que s' han conservat, tenen poca importancia per la art regional. Presentan un caràcter foraster, havent-hi impossibilitat en fer deduccions de llurs pochs exemplars. Altre

Segle XII.—Pinta episcopal de Roda

(308) J. Puig y Cadafalch: *Les esglesies romàniques ab cobertes de fusta*, publicat en *Anuari del Institut d' Estudis Catalans*, any 1907, pl. 119.

(309) De nostres valioses pintures murals, l' *Institut d' Estudis Catalans* té publicades en colors les de Pedret, Sant Martí de Fenollar, Sant Miquel de la Sèu d' Urgell, Sant Climent de Taull, Santa María de Taull, Bohí, Santa María d' Esterri y Sant Pere del Burgal. Hi restan encara a publicar les de

tant podèm dir en quant a les demés arts industrials o sumptuaries, en les que no es possible entreveure-hi res d'original. Seguexen aprofitant-se les cornalines romanes. Les robes orientals són obgecte de gran importació, com també obgectes de coure esmaltats a Limoges. Nostra orfebrería surt de la documentació quan se consigna la construcció de frontals d'argent per Sant Cugat del Vallès (1010), Elna (916), Barcelona y Gerona (segle XI). Compta alguns exemplars de creus, càlzers y relliquiaris. No entrarèm a detallar lo que significan altres obgectes artístichs d'ús més restret, com guants y pintes episcopals, bàculs, mitres, cadires, escachs, díptichs d'evori, arquetes de ferre, etc., etc., puix si alguna singularitat se dibuxa en nostra nació, nó se n'han tret deduccions serioses.

Confederació de Catalunya y Aragó

(1162-1516)

Catalunya.—En lo regnat de Ramón Berenguer IV se consolida la extensió territorial de Catalunya. En avant se declara ésser de Salces al Cinca. Aquests límits perduran en la opinió pública, a despit de tractes y acorts que los modificaren sensiblement.

Frontera S. de Catalunya.—En la part Occidental Meridional de Catalunya, forma la frontera lo ríu Algars, fins a trobar lo ríu Matarranya, seguint aquest fins al Ebre. Conveniencies locals, assenyaladament la tendencia a mantenir íntegres antigues jurisdiccions municipals, fà que no sía axís, sinó que vaja giravoltant, y unes vegades les dues ribes del Algars sían de Catalunya, altres sían d'Aragó, y per excepció a vegades sía l'areny del ríu lo límit regional (310).

Lo ríu Cinca, límit Occidental de Catalunya.—Motius tradicionals ètnichs hi hagué per posar lo límit de Catalunya al Cinca, contradint la divisoria política, devallant de les conquestes de les conques hydrogràfiques de dit ríu, que en gran part foren del Aragó. Sos Reys havían disposat d'aquell territori fins a les metexes portes de Lleyda (311). No hi ha dupte que en lo

---

Sant Pere de Terrassa, Sant Miquel de Terrassa, Marmellà, Mur, Roda, Sant Romà d'Abella, Sant Pere de Casserres, La Clusa, Santa Anna de Montral, Sant Miquel d'Angulasters y alguna altra.

(310) Un document atribuit a Jaume I, que figura en los Furs de Valencia, díu: «Aquests són los térmens del regne de Valencia: del Canar de Ull de Cona, que es riba la mar, axí com va lo ríu en sús e passa per la Cenia e hix a Benifaçá e roman Benifaçá el terme del regne de Valencia» (*El Archivo*, revista de Denia, vol. IV, pl. 374).

(311) Alguayre, situat a uns 15 kilòmetres de Lleyda, es conceptuat com territori de sa pertenencia per lo Rey Sanxo Ramírez, al donar, en 1083, a En Siscar y En Monesma, la almunía de Tabach «et est ipsa almunia in termino de Elerda (*Ilerda*) subtus ipsa sponda prope ipso Castello de Alguadra (Miret y Sans: *Documentos inéditos de antiguos reyes de Aragón*, en *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, any XI, pl. 48).

segle XII Catalunya y Aragó ventilaren un antich plet de límits, en qual liquidació se partí de la base de que tota la Ilergecia pertanyía a Catalunya. Per axò lo document més antich de límits del 1173, assenyala lo territori de Catalunya «a Salsis usque ad Ilerdam», y en 1192, en les corts de Barbastre, se suposa era de Salces fins a la frontera de Lleyda.

Comença en 1214 a posar-se lo Cinca com a frontera, decretant lo Rey que lo Comtat de Barcelona, ab tot Catalunya, de certa ciencia limitava de Salces al Cinca (20 Janer 1244) y l'Aragó, del Cinca a Fariza. Des de llavors se decretaren totes les paus y treves «in Cathalonia, a Cinca usque ad Salsis». Tot lo segle XIII ne protestaren los aragonesos, argumentant «com los Reys antichs Daragó ans que fossen Comtes de Barcelona, s'apellaven Reys de Sobrarb et de Ribagorça, e que la dita terra ses donada es dona per cavalleries, et corrien aquí del riu de Muntanyana a enllá furs Daragó et moneda Daragó, e que les appellacions van en les Ciutats Daragó o a la justicia Daragó». Llurs reclamacions lograren que lo Rey, en les corts de Çaragoça del 1300, decretàs que la Ribagorça, Sobrarbe y Litera fins la clamor d' Almacelles, fossen del reyalme d' Aragó, passant, donchs, lo límit a la Noguera Ribagorçana.

No tardan los catalans a protestar-ne y en les corts de Barcelona del 1305, declararen que «com Cathalunya s' estena e fo antigament de Salses tro a Monsó axí com Cincha parteix; e ara novellament los Aragoneses diguen et sesforsen daver et de tenir Ribacorça esser del Regne Daragó et de lur fur usán aquí oficials aragoneses et fur Daragó a gran dan et minva et deseret dels Cathalans et de tota Cathalunya, restrenyent et minvant lo Comtat de Barcelona et la sua jurisdicció, ordona la Cort que les coses damunt dites fetes per los aragoneses síen revocades et cases et que Cathalunya s' estenga et tenga de Salses tró a Monsó axí com Cincha parteix e quel dit loc de Ribagorça, sía tornat deçá Cincha et al Comtat de Barcelona, e que aquí, axí com en los altres locs de Cathalunya, usen officials cathalans et no aragoneses e que si tenguen et si observen et usen aquí, segons los usatges de Barcelona et els ordonaments de les Corts generals de Cathalunya».

Lo Rey no volgué rectificar l' acort, no sols per no contradir-se y revocar lo fet en 1300, sinó per ésser d' opinió que la Ribagorça no era terra catalana. Mólt hi contribuiría, si es que no fóu son principal actor, lo renomenat jurisconsult aragonès Eximen Pérez de Salanova, qui tants càrrechs judicials havía exercit a Catalunya y tan valiment tenía en la cort reyal.

Los catalans seguiren en sa actitut de protesta, posant sempre més lo límit Occidental al Cinca o a Montçó (312), y a ell s' han atès los historiadors de Catalunya, com explica Pujades (313). Mes lo límit ja no-s revocà.

---

(312) Lo *Llibre Vert* de Barcelona, fet en 1347, díu *Protenditur Cathalonie a salsis usque ad montem sonum et a portubus usque ad mare* (foli 36).

(313) Geroni Pujades díu: «Marquilles nostre famós Doctor Cathala y llum de la práctica, escrivint sobre los usatges de Barcelonà, diu, que los llimits de Cathalunya són, de Salças a Cyncà, y axí

Mutacions que sofrí la frontera N. o de Catalunya ab França (1176-1344). — Són notabilíssimes y van seguint les vicisituts polítiques, relacionades ab son major domini. Creix la extensió territorial del rey Anfòs I, dominador de la baxa Provença, y en 1176 la frontera general anava de Niça al E., al Carladès al N. y a Carcasona al O. Mes dites terres, per la forma federativa de nostra manera d' ésser, may s' agregaren a Catalunya, que no passà enllà del Rosselló. Perduda tota la dominació de la Galia Meridional en la batalla de Muret (1210), nostre territori no-s mogué dels límits rossellonesos. Més avant s' estrenyeren quan Jaume I dexà lo Rosselló y Cerdanya a son fil! Jaume de Mallorca (1276-1344): tot lo Ripollès y les valls altes del Ter, sigueren les derreres de Catalunya, quedant com a primeres terres forasteres, les valls de Lillet, Ribes, Cerdanya y tota la frontera dels Pyrinèus, límit del comtat d' Empories. Ometèm parlar de les temporades que les valls d' Aneu (1300) y d' Aràn foren tranzitoriament ocupades per hosts franceses (1285-1295-1300-1312).

Al anexionar-se, Pere III, lo Rosselló (1344) y restablir la antiga frontera marítima de Salces, trobà aumentada dita terra. La divisoria, que començava en una gran fita dintre la mar, al mitg de la boca del estany o grau de Salces (també dit *grau de Sant Llorenç),* passava a la font de Salces. En aquesta font, Jaume I, quan anava a Montpeller, hi plegava son penó reyal. Jaume II de Mallorca féu seva tota la boca del estany y major porció del meteix. Llavors la Sèu de Narbona l' excomunicà per usurpar-li drets (1290) y los senyors de Leucata reclamaren contra d' ell al Rey de França, per empatxar-los-hi la leuda que cobravan a la boca del estany.

Hi intervingué Felip *lo Bell*, y en 1298, lo Senescal de Carcasona procedí a una delimitació d' aquella frontera, acabant-la en 1300. Lo resultat contrarià les pretensions de Jaume II de Mallorca, qui volía que, de la boca del estany passàs a Lausà y a les Corbeiroles o petites Corberes, obtenint axís major extensió d' estany y de territori. Però com lo Rey de França no volgué indisposar-se ab son aliat lo de Mallorca per un bocí d' estany, dexà que la usurpació d' aquest quedàs ferma. Aquella, y no altre, sigué, per sempre més, la frontera ab França en la part de mar.

Principat de Catalunya.—Durant la època comtal se troban aplicades o en ús les paraules *Príncep*, *Principat* y *Catalunya;* però la denominació oficial de *Principat de Catalunya,* substituint a la vella y genuina de *Comtat de Barcelona,* no apar fins al segle XIV. Surt per primera vegada en la convocatoria de les corts de Perpinyà del 1350, aplegades a utilitat del *Cataloniæ*

los posa també Bernadí Gomes Miedes en la sua Chronica del Rey en Jaume». «Joan Botero Benes, escriptor italià, en lo llibre de les relacions vniuerçals y Miedes en lo lloch dalt dit, diuen esser Cathalunya lo que se enclou y tira desde Salças a la Vall d' Aran fins al riu de Cynca y doblant riu auall fins al ríu de Hebro, trauessant aquell y arribant al ríu de la Cinià y de aquí tirant riu auall fins al mar y de aquí per la costa del mar, tornant fins a Salças y aquesta es la mes clara relacio que en escriptura es vinguda a ma noticia».

Principatus et incolarum ipsius. En avant lo *Principat de Catalunya* sol substituir al *Comtat de Barcelona.* Mes los monarques no dexan may aquest derrer calificatíu.

Principat de Gerona (1461). — Existí de nom, però no de fet quan Joan II honorificà ab ell a son fill Ferràn. Axís explica lo Rey la causa de sa erecció (26 Setembre 1461): «Per quant empero som avisats que los Illms. Reys Darago predecessors nostres de preclara recordació han acostumat decorar e insignir del Principat de Gerona havem pensat decorar e insignir de aquest titol de principat lo dit Illtre. infant don Ferrando fill nostre primogènit (314)».

Catalunya Vella y Catalunya Nova. — Aquesta distinció que perdura y que-s consigna prou sovint en escrits, nasqué en lo segle XIII. Separava la *Catalunya Vella* o Septentrional, de la *Nova* o Meridional, una ratlla que seguía la conca del Gayà, pujava a la divisoria del Tallat, ab la Segarra, y, dexant dintre tota la Segarra y lo Plà d'Urgell, s'enfilava per la regió hydrogràfica del Segre, comprenent-hi Balaguer y Ager, y quedant-ne fora lo terme jurisdiccional de Lleyda. Llògicament devían excloure-s de la Catalunya Vella los comtats de Pallars y Ribagorça, per la relació històrica d'aquesta divisió ab lo tractat de Corbell (1258), hont lo Rey de França cedí al d'Aragó los drets de tots los comtats que forman la Catalunya Vella, axò es, Barcelona, Urgell, Besalú, Rosselló, Empordà, Cerdanya, Conflent, Gerona y Ausona. No hi menta Pallars, ni Ribagorça, ni la vall d'Aràn. Per *Catalunya Vella* s'entén la antiga Marca Hispànica, y per *Nova* los territoris del Camp de Tarragona y dels reyalmes de Lleyda y Tortosa, agregats en 1148 y 1149.

Les Corts. — Segons les ha definides Pere *lo Gran,* era la reunió que celebrava lo Monarca ab los prelats, magnats, cavallers, ciutadans y hòmens de vila, en un lloch de Catalunya, per tractar *del bon stament e reformació de la terra.* Los aragonesos y valencians celebran corts especials.

Funcionavan de la època comtal regulades per la costúm. Prengueren fixesa en una constitució de les corts de Barcelona del 1282 (26 de Desembre), en que-s decretà se reunissen una vegada al any, aplaçant-se a cada tres anys en 1301. En un començament, sols cridava lo Sobirà als nobles; però a mitjans del segle XII hi prenen part los prelats (1173), y del 1218 en avant, consta que també hi concorrían representants de ciutats y viles (315). Les tres classes socials rebían nom d'*estaments* o *braços* y llurs representants en les corts, *síndichs.* Los dels estaments eclesiàstich y militar, venían determinats per la lley; los del estament popular ho eran per elecció del municipi

---

(314) *Cartes Reals Originals 1455 a 1461,* f. 254, Arxíu Municipal de Barcelona.

(315) Salvador Bové: *Institucions de Catalunya.*—Lluís de Peguera: *Pràctica, forma y estil de celebrar Corts generals en Catalunya* (Barcelona, 1701). — J. Coroleu en *B. A. H.,* vol. IV, pl. 90. — J. Pella y Forgas: *Llivertats y antich govern de Catalunya,* pl. 112.—J. Coroleu y J. Pella: *Las Cortes Catalanas* Barcelona, 1876), etc.

que representavan, seguint-se diferents procediments. Devían obrar segons les instruccions que rebían. Funcionavan efugint discussions enutjoses, aplegant-se quiscún estament per separat y comunicant-se llurs resolucions per vía dels *tractadors*. Arribats a un acort general, venía la derrera sentada presidida per lo Rey, y s'establían les resolucions ab consentiment de tots.

Corts de Barcelona presidides per Jaume II (D'una miniatura del *Llibre Vert* de Barcelona, fet en 1347)

Era de rúbrica en cada Cort la presentació d'un *memorial de greuges* o agravis, hont se constatavan los actes d'administració abusius, executats per lo Monarca o sos oficials ordinaris. La resolució requeya a una comissió formada de nou representants del Rey y nou de les Corts, coneguts per *jutges de greuges*. Llur potestat, delegada de les Corts, donava a les sentencies dictades un caràcter absolut y irrevocable. Lo Rey no les podía disoldre abans d'acabar ses delliberacions.

Pràctica de les Corts sigué fer un *donatíu* al Rey, protestant que no era obligatori, sinó mera lliberalitat de les metexes. Aytambé rebían del Monarca lo jurament de servar al peu de la lletra les resolucions de les Corts.

Lo Rey de Mallorca tingué obligació d'anar a les corts de Catalunya, fins que en la cort de Gerona del 1321, fóu enfranquit de la metexa.

Les corts generals. — Foren convocades en lloch que aparegués neutral o central, escullint-se a Montçó com lo més equidistant dels tres reyalmes. Y al aplegar-se per primera vegada, en 1289, explica Pella (316) que tot se reglamentà. Lo lloch ahont cada un havía de seure: valencians y aragonesos a la dreta del Rey; mallorquins a la esquerra, en los banchs, ab los catalans; alternavan y s'asseyan, segons la importancia, los nobles, prelats, senyors feudals y diputats de ciutats y viles. En la obertura de les Corts, lo discurs de la corona era fet en català. Discutida en 1382 la qüestió del llenguatge, se resolgué que la resposta se donaría en aragonès, per guardar axís compliment y equivalencia. Y quan sobrevingué la forta sotregada de faltar la successió a la corona, ab Martí I (1410), les Corts mostraren sa força y sa fermesa, aguantant-se tots com un sol home, fent cara a qualsevulga contratemps: la Generalitat de Catalunya cuydà defendre Còrcega y Cerdenya; Valencia y Aragó s'aparellan a deturar als castellans; Catalunya defensà ses fronteres de França, y sots tants aparellaments generals, hont gravitava la unió més ferma, s'aplegaren a Casp los parlamentaris de que ja donàm compte en altre lloch. Nostres Corts, encarnació de la existencia política d'aquesta terra, funcionaren y la salvaren d'un cataclisme, puix com se consigna en una de les actes: «Val més la tranquilitat d'aquests regnes, val més que-ns equivoquèm en dir a qui de dret pertany la successió a la corona; però que no-ns dividím; tot regne dividit serà desolat; vinga lo que vinga, lo principal es que no-ns desjuntèm los que anèm fà segles en bona companyía».

En les primeres Corts generals del any 1289, se sancionà lo llas de la Confederació; en les del 1291, s'ajuntà a Catalunya l'estat municipal de Tortosa.

Los parlaments. — Se diferenciavan de les Corts, essent reunions dels estaments convocats per lo Príncep, Llochtinent o Governador General de Catalunya, pera proposar alguna resolució o demanar consell sobre algún acte de govern. Los representants dels braços rebían lo nom de *missatgers*. En sa manera de procedir tenía gran semblança ab les Corts.

Poder llegislatíu. — Radicava en les Corts ab lo Sobirà, de tal manera, que tota lley feta en les Corts, sols podía ésser anulada per les metexes Corts. Lo Rey devía acatar-les, y per sa interpretació calía una junta ab intervenció de tots los estaments. *Constitucions* se deya a les lleys redactades a iniciativa de la corona; *capítols de Cort*, a les degudes a iniciativa dels estaments, y

---

(316) Joseph Pella y Forgas: *Llivertats antich govern de Catalunya*, pl. 300 (1905).

actes de Cort eran privilegis o provisions reyals otorgats fora de llegislatura y que les Corts sancionavan.

Poder executiu del Sobirà. — Era exercit mitjançant un concell reyal, compost d'un conceller, primer conceller y sis vocals, dels quals dos eran de cada estat confederat. No hi hagué capital determinada, y pera evitar antagonismes, Anfòs I residí preferentment a Lleyda, ciutat equidistant de Çaragoça y Barcelona. Pere II dictà una pragmàtica (any 1277) en la que regulava sa residencia habitual en la forma següent: que los quatre mesos que van del Novembre al Febrer, los passaría a Valencia y Murcia; los quatre següents de Març a Juny al Aragó y los altres quatre del Juliol al Octubre, a Catalunya. Tenía palàus en les principals ciutats de sos reyalmes. A Catalunya, en lo segle XIII, ne tingué dos a Barcelona y un a Gerona, Lleyda, Tarragona, Tortosa, Vilafranca del Penadès, Camarasa, Ix, Torroella de Montgrí, Terrassa, Berga, Manresa, Palamors, Figueres, Tamarit de Litera, etc.

La cort reyal.—Constituían la cort reyal, lo concell que sots la presidencia del Monarca l'assessorava y fallava negocis a ell sotsmesos; los oficials adscrits a la persona y servey del Rey, y los cavallers o rich-hòmens que l'acompanyavan. Formavan lo concell o tribunal reyal, los concellers, lo canceller, lo viscanceller, los jutges y los saigs: sos individuus devían anar diariament al palàu reyal, los jutges ohir plets cada matí y lo Rey destinava los matins dels dimars y divendres a fallar «los fets seus et los altres de la terra», donant pública audiencia los dilluns (Ordenaments de 1286).

Los oficials adscrits al servey de la persona del Monarca eran lo majordòm, tresorer, mestre racional, escrivà de ració, sobrecoch, musèu, argenters de la cuyna, panicer, botiller, reboster, porters, civader, posader, cavallerís, atzembler, algutzir, troters de bustia (axò es, corrèus de cavall) y munters (Ordenaments de Pere II *lo Gran)*. Aquests oficials aumentaren notoriament en lo regnat de Pere III *lo Cerimoniós,* segons es de veure dels Ordenaments que dictà per son bon estament, hont los classifica en quatre agrupacions.

Los richs-hòmens y cavallers del seguici reyal, si eran catalans, no podían entrar al Aragó y viceversa, y si seguían la cort sense ésser cridats per lo Monarca, no se-ls hi feya compte de res (Ordenaments de 1277).

Los monarques, fins al segle XV, sols usaren de la llenga catalana al interior de son palàu y en ses relacions de familia; los qui escrigueren poesíes (Pere *lo Cerimoniós* y Joan I) ho feren en català. Ferràn I, fill de Castella, trencà aquesta costúm, y en les corts dels séus dos fills Anfòs IV y Joan II y de son nét Ferràn II, se parlà castellà, per haver-se casat tots tres ab princeses castellanes. Y lo derrer signà documents ab la forma castellana de *Yo el Rèy.*

En la cort reyal, los juhéus constantment hi jugaren important paper, ja com batlles, o administradors o arrendataris de rendes del Rey, ja com a físichs o metges, ja com a secretaris d'algarabía o intèrpretes de documents en

alarb. Quan la cort anava de viatge, los servidors juhéus menjavan y dormían en diferent lloch dels cristians.

Llochtinent reyal. — Era lo qui ocupava lo lloch del Rey y exercía totes les seves funcions per delegació del Monarca. Comença a trobar-se a derreríes del segle XIII. Usualment ho foren lo primogènit, la reyna o un individuu de la familia reyal.

Governador general de Catalunya. — Representava a la persona del Monarca, iniciant-se lo càrrech durant lo segle XIV. Tenía autoritat en los diferents ordres de govern. Conceptuat lo primer capità del exèrcit, tenía penó propri al anar a la guerra. Com a defenedor del ordre públich, son tribunal seguía en categoría al del Rey y al del llochtinent reyal.

Procurador, Virrey o Capità general. — Sa autoritat y caràcter se confón quasi ab lo del Governador general. Emperò son càrrech, motivat usualment per circumstancies accidentals (la revolta d' una comarca, perill d' invasió, etc.), se circumscrivía a les metexes. Quan Ramón Roger, comte de Pallars, fóu nombrat Procurador general de Çatalunya (4 Abril 1286), se li concedí facultat de posar veguers propris.

La Generalitat o Diputació de Catalunya. — La representació de les Corts que en nom séu dirigía lo Principat, cuydant de la execució de llurs acorts, se deya *Generalitat* o *Diputació de Catalunya,* institució que-s pert en lo segle XIII. Lo nombre d' aquests diputats fóu de vuyt, se reduhí a sis, aprés a quatre, y a les corts de Cervera del 1359, a tres, un de cada braç. En 1413, s' establí que lo càrrech fós triennal, agregant-los-hi tres *oydors de comptes.* Sa residencia oficial fóu Barcelona, ab llivertat de trelladar-la a qualsevol vila reyal, si axís se decretava per unanimitat (317).

Primer feren la elecció dels diputats les propries Corts. En 1413 los sortints elegían als séus successors «segons Déu y llur bona conciencia». En 1454, cada diputat donava sis noms, dels quals a la sort, n' exía lo respectíu successor. En 1493, s' insacularen entre tots los qui tenían dret a esser-ho. Fóu costúm perpètua donar la presidencia al diputat eclesiàstich.

Foren atribucions de la Generalitat: Interpretació de les constitucions, redressos, capítols y actes de cort. Estampar les lleys fetes en quiscuna Cort. Custodiar lo segell y entregar al Monarca lo donatíu. Pagar los salaris. Reparar les presons y edificis de la Generalitat. Fer ordinacions y estatuts en tot lo tocant a la Generalitat. Tenían jurisdicció propria civil y criminal per l' exercici de ses atribucions, sense que-l rey hi pogués intervenir.

Ohidors de comptes. — Creats en 1413, tingueren les metexes atribucions que los diputats generals. Se-ls hi donà plè poder d' impugnar y aprovar les administracions dels bens o imposicions de la Generalitat, aprovar los comptes dels ohidors precedents y suplir als diputats.

---

(317) *Libre dels Quatre Senyals del General de Cathalunya.*

Oficials que tenía la Diputació. — En la Generalitat de Catalunya, a més dels diputats y ohidors de comptes, hi havían altres càrrechs d'ordre secundari, dels que no pensàm ocupar-nos. Tals eran los Assessors o advocats; Advocat fiscal; Escrivà Major; Regent los Comptes; Ajudant de Regent los Comptes; Racional y sos tres Ajudants; Procurador general; Síndich del General; Receptors dels salaris menors; Credencer dels salaris dels Doctors de la Audiencia; Porters; Receptor de les taules foranes, fraus y fogatges; Sobrecullidors de la colecta de Llevant y de la de Ponent; Exactor del General; Cullidor de les avaries que feya la Regia Cort; Defenedor del dret del General; Receptor dels drets de la casa del General; Credencer de la casa del General; Albaraner del General; Guardes de la casa del General; Guardes dels portals de Barcelona; Dressaner del General (318).

Drets de la Generalitat de Catalunya.—Les imposicions o drets que *cullía* o cobrava la Diputació, radicavan principalment en les duanes de les fronteres de França, Aragó, Valencia y en la costa, y s'imposavan a les mercaderíes. Rebían nom, primerament de *leudes* y aprés de *drets del General.* A més creavan censals, antiga forma del crèdit públich. Los drets solían arrendar-se.

Reys d'Aragó que han governat Catalunya (1162-1516). — Ab títol de *Comtes de Barcelona,* regiren nostra terra los sobirans següents: Anfòs I (1162-1196); Pere I (1196-1213); Jaume I (1213-1276); Pere II (1276-1285); Anfòs II (1285-1291); Jaume II (1291-1327); Anfòs III (1327-1335); Pere III (1335-1387); Joan I (1387-1396); Martí I (1396-1410); Ferràn I (1412-1416); Anfòs IV (1416-1458); Joan II (1458-1462); Enrich *de Castella* (1462-1463); Pere IV, conestable de Portugal (1464-1466); Reyner d'Anjú (1466-1472); Joan II, segona vegada (1472-1479); Ferràn II (1479-1516).

La cronología dels reys de la confederació català-aragonesa.—La costúm de designar-se los sobirans ab un numeral que-ls distingesca d'altres del propri nom, tardà mólt a introduhir-se en la corona d'Aragó. S'usava ja a Sicilia en 1294 y fins la segona meytat del segle xv no-s troba lo primer dato. Es aquest la moneda barcelonina encunyada per Pere, Conestable de Portugal, qui-s titolà *Petrus quartus Rex Aragonum.* Per tant, s'entenía que lo compte començava a la unió d'Aragó y Catalunya y que devía prescindir-se del Rey Pere que regnà al Aragó en lo segle xi. Seguím, donchs, aquest meteix criteri.

Les barres roges, emblema de la reyalesa.—Lo Monarca era la representació genuina del Estat; sa senyera era aximeteix la del estat que governava y que li pertanyía fins al extrém de poder-ne disposar lliurement, mentres no s'hagués pactat lo contrari. Axís ho féu Jaume I ab Rosselló, Cerdanya y

---

(318) F. Maspons y Labrós: *Dels càrrechs del General de Catalunya*, publicat en *La Renaixensa,* any I, 1871, pls. 162, 174, 187, 240, 252, 281 y 293.

Mallorca. Lo distintíu de nostres monarques foren les barres roges en camp groch: ells les usaren en tots sos actes y empreses personals y les posaren per tot allí hont s' extenía la seva jurisdicció.

Axís es que les ciutats y viles lliures o que gaudían de privilegis, may descuydavan posar les barres reyals al costat de la seva ensenya privada, fós ella una creu, com Barcelona, Vich y Manresa; fós un lliri, com Lleyda; una palma, com Mallorca; un castell, com Tortosa, Alacant y Castelló; uns caps d' alarb, com Aragó; una testa barbuda, com Barbastre, o dexant-les soles y sense altre emblema, com a Valencia. May la genuina representació de Catalunya, la Generalitat, usà de les barres, símbol de la reyalesa, puix tingué per distintíu la creu equilateral dita de Sant Jordi. Per axò les barres roges foren transportades a Sicilia, Cerdenya, Còrcega y Nàpols, y fins a Atenes y Neopatria, quan aquests estats acataren la sobiranía del Rey d' Aragó.

Sant Jordi patró de la Diputació catalana. — Nostra compenetració ab Provença y l' Orient, nos portà, al final del segle XII, la devoció a Sant Jordi, patró dels cavallers. Tanta volada hi pren, que al acabar lo XIII ja era *Sant Jordi* lo crit de guerra de la nostra gent. Seguidament Pere III *lo Cerimoniós* fundà la ordre dels *cavallers de Sant Jordi*. Celebrà llavors una festa magna la cavallería catalana al rebre y trelladar lo braç de Sant Jordi (3 Abril 1378). Mes com fós declarada festa de precepte la diada del Sant per Valencia (1343) y per Mallorca (1407), Barcelona també la instituí (1456), imitant-la Lleyda (1458) y altres ciutats catalanes. Durant lo segle XV lo Braç Militar o dels cavallers, infiltrà lo patronatge de Sant Jordi a la Diputació de Catalunya, esdevenint la principal festa del Principat.

Clixé de la *Ilustració Catalana*

Sant Jordi que forma la clau de la volta del surtidor de la Catedral de Barcelona

Reyalmes de "ça mar" y de "allà mar" o d' Ultramar.—Conquerides Cerdenya y Còrcega y unida Sicilia primer y Nàpols més tart, a la confederació catalano-aragonesa, se distingiren les terres ultramarines de les peninsulars, establint-se la distinció entre *reyalme de ça mar*, o siga lo de Catalunya,

Aragó, Valencia y Mallorca y *reyalme de allà mar* o *d' ultramar*, que-l formaren los altres dominis. Los de *allà mar*, tenían unes corts propries y diferentes de les nostres, per la resolució de tots los séus afers públichs. Es dir, que may se veu exercint la menor absorció administrativa, Barcelona, ni cap altra ciutat de la confederació català-aragonesa. Sempre un meteix esperit descentralisador informà los séus actes, en les diferentes èpoques de sa historia.

Les vegueríes. — Axís com primer apareix lo *comte* y segles després lo *comtat*, de consemblant manera abans d' haver-hi *vegueríes*, surgí en nostra civilisació feudal, la persona del *veguer* (319).

Lo veguer apar revestit d' autoritat judicial y policíaca, essent, la *veguería*, lo territori hont hi exerceix la seva jurisdicció. Ell era lo representant del Monarca; jutjava civil y criminalment; entenía en les apelacions dels sotsveguers y fins de llurs sentencies propries, donades per delegats; mantenía la pau perseguint als criminals; podía convocar als altres veguers, per aumentar les forces si ho creya menester; devía cuydar del compliment de les órdres y decrets reyals y de les corts; se conceptuava lo cap del municipi; ell otorgava la ciutadanía als forasters, etc. Sens dupte era l' oficial més alt de la comarca. Composavan sa cort, un assessor, un escrivà y los *saigs* que necessitàs. Sa jurisdicció era forçosa, de no acudir-se directament a un tribunal superior; podía recusar-se y lo rey inhibir-lo (320).

En 1304, Catalunya se dividía en les vegueríes, quals rodalíes continuàm al peu de la lletra, per ésser de la major importancia geogràfica y històrica lo conexement dels límits que hi venen assenyalats (321):

Veguería de Tortosa. — «La veguería de Tortosa sía determenada en aquesta manera: que combrenç al Ríu Duyl de Cona so es a saber a la mar. E per lo Ríu a amunt que puig entro al terma de Morella et munt entro a les muntanyes alts qui son appellades de III eres e vagen per la muntanya dixi can aygua versa entro el terma de Pinell que comprena et puys entro sus a Flix et tota la Ribera. Enclós en aquest terme Azcó et tot so qui es entre la muntanya et Ebra entro a Flix et el pas de la aygua et prena la muntanya de Prades de lonch axi com te, et isca al estret de sa Riba et puys torn al terma Dalcover et de sa Selva, e de Reus e Dalforge et de Riudolms e Descornalbou. E puys torn a Riu Duyastre entro sus en la mar. E siahí tota la terra den G. Dentensa ...rtesa et tots los altres lochs qui son dins aquets termes».

Veguería de Tarragona.—«La veguería de Tarragona es determenada en aquesta manera: que combrens al Riu Duyastre lains en la mar e que sen

---

(319) Veja-s pl. 868.

(320) A. Giménez Soler: *El poder judicial en la Corona de Aragón*, publicat en *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. VIII.

(321) Aquesta descripció està en lo vol. clase 1.ª A 1 del Arx. de la Batllía del Reyal Patrimoni.

puig tro sus en la muntanya des-Cornalbou axi com parteix lo terme de la vegueria damunt dita de Tortosa. E puys per les muntanyes de Prades se irá serra entrosús sobre Alcover e ve entro al estret de Picamoxons e daqui travessa a Fons caldes et a sancta María des pla entrosús a Gayá per Gayá a avall no passan laygua entro sus Tamarit lains en la mar».

Veguería de Montblanch. — «La vegueria de Muntblanch combrença al estret de sa Riba sobre Picamoxons e passa sobre Fons caldes e ix al terme de sancta María des pla e compren dins aquest terme Miramar e Figuerola. E ix al pont Darmentera e puja entro a sancta Perpetua e va entro al terme de Guiamons et de Queralt e compren Cabra et Conesa e tot lo Batlíu de sa Reyal e ix a trevessa el terme de Lorach e al terme de vall Fagona. E puys ix e trevessa entro al terme de Guimerá. E per la Riera daqui avall entro a Ciutadella que compren e ix entro a Beliana e a Maldá que compren e va tro al terme Darbecha e entre sus al sol de la Coma de Vinaxa e trevessa entro al peu de la muntanya e per lo secost de la muntanya de Prades bax e puja sobre Poblet e la vall de Ladrons e ix al estret de la Riba».

Veguería de Barcelona y del Vallès.—«La vegueria de Barchinona e de Vallès combrença a Garraf lains en la mar e puja per la muntanya de Araprunyà e trevessa per les muntanyes de Cervelló e ix a Noya entre Castell-viy e Gilida e seguex la ribera de Noya entro sus en Llobregat e compren dins aquest terma Araprunyà, e Cervelló vell e novell e Corbera e Castellviy e Martorell e puja per Llobregat a amunt entro sus al terme de Vaqueriçes e al Coll de Bram? e compren dins aquest terme Oulesa de Muntserrat e la Rocha de la Espaa e ix de ça per la muntanya al Col de Daví e per la serra entro sus a Sent Lorenç des Munt. E per la serra entro sus al castell de Granera e compren lo castell de ça Pera e de Gallifa, et trevessa les muntanyes e ix al Congost de Ces Cudines e puya a la Ayga freda e puya per la serra de Tagamanent e per la serra va entrosús al riu de Gualba e compren Montclús e sent Celoni e passa la muntanya de Muntnegre e compren lo castell de Muntnegre e va entro sus en la mar, el loch de Caules Destarach qui partex ab lo terme de Montpalau e puys tot Vallès et tot lo Maresme tro a Garraf».

Veguería d' Ausona.—«La vegueria Dosona combrença a ses cudines sobre congost e pujasen per la serra e compren Centelles e ix al coll de la Espina e passa per la serra daqui en la e torna tro ssus en Luçanes e al grau Destranils e passa per la serra entro a Malany e compren Besora e Lers e Curull e torna al Coll de sa Cabra e al pont de Roda e partex ab Osor e ab santa Eulalia (vol dir Hilari) de Sacalm e torna de la sobre Mastanes (?) e ix sobre Bruij e a Tagamanent e torna al Congost».

Veguería de Bergadà. — «La vegueria de Berguedà combrença al coll de Jou sobre Bagà e passa per la serra e treuessa entro al terme de Castellar e de Mataplana e passa la serra e torna entro ssus en Luçanes e ix en Lobregat desus Geronella e compren lo terme de puig Reg e de Castserres e de

Muntclar e ix al coll de la Vetzina e compren Navés e compren la serra entro sus en la vall de Lort ab Malany e compren e torna per Çapolat que compren entro en la serra del coll de Jou e compren Gavà e Gavarret e Saltzes e Gosol dins aquests termes».

Veguería de Bages. — «La vegueria de Manresa combrença al coll de Brau desus Vacariçes e puia per la serra entro al coll de Daví e puis treuessa la serra entro a sent Lorenç de Munt e compren lo castell de Granera e Castellcir e Moià e ix al coll de la Espina e treuessa la serra entro sus al terme del Castell de Duo castella e torna en Luçanes que compren e puix torna entro sus en Lobregat e passa Lobregat desus puig Reig e ix al coll de sa Oulina e compren Castell Adrau e Sarratex. E passa entro sobre Cardona que compren e ix al terme de Pinos e a sa Molsosa e compren Boxados e Castell-tayat e ix al coll de Corrego e a codol Redon e sobre Castelar e sobre Massana entro al terme de Rubio e ix per la muntanya entro a sa Guardia e tota la Muntanya de Muntserat entre lains (?) en Lobregat e compren Castellfullit e Munistrol».

Veguería de Vilafranca. — «La veguería de Vilafrancha combrença de Gayà ço es a la Riba de la mar deuant Tamarit e pujasen per Gayá a amunt entro sus a Vilaredona e a sanctes Creus e al Pont Darmentera e puys trevessa en lo terme de Queralt e per la serra passa entro al terme de Tous e compren Muntbuy dins aquest terme e passa per los termes que compren e per Jorba e per la serra sobre Aguylada e compren Jorba et Odena e Çastellaulí entro a Sa Guardia e passa per la rocha de Muntserrat deçá e ix en Lobregat sobre coll Bató et tinent la Ribera de lonch en lonch de Lobregat hix a la riera de Martorell e trevessa les muntanyes entre Castell viy e Gilida qui roman de la dita veguería. E passa les muntanyes sobre el terme de Cervelló e ix al terme Daraprunyá. E puys devalla tró en la mar dessobre Garraf e puys tot lo Maretme entro a Gayà».

Veguería de Gerona.—«La veguería de Gerona combrença al Maretme a Caules Destarach lains en la mar e compren lo castell de Muntpalau e trevessa Muntnegre e ix a la riera de Gualba. E puya per les muntanyes de Muntseny e passa sobre Espinzella. E trevessa les muntanyes e ix al pont de Roda. E torna al coll de la Cabra ves Geronés e trevessa les muntanyes e compren Cabrarés e Rupit e la vall Dosor et Hostoles et calas a la vall de Lemana e Hostoles e ix entrosús deves Finestres e trevessa la una e ix entrosús al coll dels Cals e passa per sent Michel de Camós que compren e ix a Matamors e trevessa la serra e passa per lo terme de Mata e trevessa per Vilavenut et passa per Olers et per vila de Muls comprenen Ollers e vila de Muls e Galliners e tot lo terme de vila de Mulins e ix a Fluviá entre Basquera e Calabuig et per la riera de Fluviá e tro sus dins en la mar dejús sent Pere espescador. E compren Empuries et Torroella de Muntgrí e Bagur e Palafurgell e Palamos e sent Faliu de Guixols et Torsa e Loret e Blanes et torna per lo Maretme entrosús a sent Pol des Maretme».

Veguería de Besalú. — «La vegueria de Besulo combrença al coll de Panissars e ve per la serra de Cabrera e puia sobre Pinquero entro a Costoia que compren e entro al peu de Cabrens e compren Ribelles e passa la serra entrosus al terme de Prats e ix per la serra e compren Rochabruna e Bolós e ix al coll de Seguries e al coll de Panadis e compren les valls de Baget e de Vox e Desbach e de Bianya e passa per la serra de sent Pons Doulina e ix al coll de Puigmal e al coll de Canes e al coll de la Cabra e compren tot Bas e ix al coll del Buch entro Hostoles e Colltort e ix al coll de Finestres e al coll de Calç e va a Matamors e passa per Borgonya e per Vilauent e ix en Fluuia desus Basquera qui es en la dita vegueria e passa dessus Pontons que hi compren e per Garrigas e desus Vila Morell que compren e ix desus santa Logaya que compren e a sent Pol e afronta ab Far e compren Vilabertran entro sus a sa Muga e pren puis la Ribera Dagramunt entro sus al coll de Panissars e compren Munt Roig e Cabrera e Darnils».

Veguería de Camprodón. — «La vegueria de Campredon combrença a sa Reial e te entro a Prats e entro al coll d' Ares e torna sobre Pelnoua (?) e sobre Abeila e sobre Cauallera e torna a sa Reial e son per tot VII parroquies».

Veguería de Ça Reyal. — «La vegueria de sa Reial es del senyor Rey e del abat de Sent Johan de ses abadesses e te de sa Reial entro a Riba mala sobre Ripoll aitant com es la honor del abat de Sent Johan. E son VII parroquies e compren Vallfogona e Malany».

Veguería de Ripollés. — «La vegueria de Ripolles partex de Riba Mala sobre Ripoll e va entro a Lussanes e entro al mas de sa Sala e al coll de Borredà e entro al coll de sa Lena e compren Duo castella e torna a sent Quirze e puia entro a Malany e la honor del abat de Ripoll e tot lo terme de Sa Guardia e de Mataplana».

Veguería de Lleyda.—«La veguería de Leyda combrença a aygues vives e passa per lo terme de Sidamon e puja a Arbecha ab tot son terme que compren e passa pel cap de la Coma de Vinaxa e compren tot lo terme de castell Dasens e ix entro al peu de la muntanya. E trevessa entro a Flix e puys per la Ribera a amunt e passa o deu passar a Miquinença e torna per Cinqua a amunt e compren Fragua et puja Albalat e trevessa lo Pla e ix a la Clamor Dalmaceyes e trevessa e va entrosús al Monestir de Tragó entrosús al estret de Noguera e compren Almanar e Algerra ab tot son terme e va entro al terme de Castelló Dager e torna a Albesa e passa entre Manargues e Curbins entro sús a Belvís que compren dins aquest terme e trevessa daqui avall per Vrgell e ix al terme des Palau et a Aygues vives. Albesa et Manargues e Balaguer e Castelló et vall Dager entro sús al munt de Muntsech deu esser de la veguería de Leyda axí com partex sobre Balaguer lo terme de Gerb et de Lorens et de sencta Linya ab ses Avalanes».

Veguería de Tàrrega.—«La veguería de Tárrega combrença a sa Mora sobres Cayadell e passa per sa Cardosa e Cunil e ix al Coll Dagramunt e pel

coll Dalmanar a avall e compren Almanara e tota la honor den R. A e ix a Boch-senich e a Bellmunt entro al terme de Montgay. E puys trevessa entro a la Rapita et trevessa tot Urgell e ix al palau Denglerola que compren e va entro a aygues vives e passa daquiamunt e compren Sidamon et ix entro al terme Darbecha e compren Miralcamp e ix als Exaders compren sent Martí e va entro al riu da Nalech e va entro al riu de Ciutadella e va entro a Vall-fogona e compren Guimerá e torna daquí enlá per la serra entro dejús sa Mora al terme des Tayadell».

Veguería de Cervera ab Prats.—«La veguería de Cervera ab Prats parteix dins sa Mora el terme de Tayadell et passa per lo terme et vassen a Guimerá et hix a Valfogona et a Lorach et al terme de Conesa et Guiamons a Queralt que compren et ix a Miralles que compren et a Tous que compren. E torna per Termens e passa entro sent Genís et Jorba et passa pel terme Dodena e hix al terme de Rubió et de Sa Massana que compren et a Castelar que compren e a Codol redon et per sa Lavinera et al coll de Corrego e passa per sa Molsosa e hix a Pinós que compren et passa per lo terme de Vaylmanya et per Rayner que si comprenen et passa per sa Tor e travessa entro sús a vall de Lort e compren Solsona et tot lo terme e puja entro al port de la Bugassa et passa dellá per la muntanya entro el port Duliana et compren Loberola et Salent et tots los altres lochs qui son el mig et travessa per Segre daquí avall et hix entro sús a Ponts et travessa tota la Ribera de Segre axí com es la terra del bisbe Durgell et Sanahugia et Ribelles et travessa daquí avall per la Ribera entro sus al terme Dartesa E compren Vliola et Puigvert et hix a Riudovelles et a sa Figuerosa e torna al terme dez Tayadell deius sa Corbella la intre al Riu».

Veguería de Camarasa.—«La veguería de Camerasa al terme de Balaguer e compren Gerb et Lorenç et sancta Linya et ses Avalanes et sa Figuera et Privá et puja entro al terme de Ager et puja entro al Cap de Muntsech per lestret de la Ribera. E compren Samenla den Galceran Danglesola et passa layga de Noguera e torna per la serra de Muntsech et hix a Fabregada et compren Fabregada et Alós et tota la terra qui fó den Jacme de Cervera et aquella qui es vuy del Prior de Meeyans e passa per la serra de vayl Laberera et torna al terme de Muntmagastre que deurá esser daquesta vegueria e passa laygua et va entro al terme Duliola et torna per la serra al terme de Puigvert et el terme Dagramunt. E al terme de Bocsenich et de Belmunt e dret per lo pla hix al terme de la Rápita et torne en Segre deius Mérita. E compren dins aquests termes Perayers, Pradell, e Muntgay et Cubells et Camarasa et tot lo batliu et Rubió et Muntsenís et Foradada et Artesa et Muntclar et daltres castells molts».

Veguería de Pallars.—«Combrensa en Ribacorsa a Casserres e passa daquiamunt et vá entro al terme de Viacamp e compren Girveta et Muntanyana e Areny e munta per la muntanya entro sús a Barravés et entro sus als ports

Darán e passa damunt per los ports de Coarán et de Guascunya entro el port de Saldú et al port de Marcolat ab totes les vayls qui son dins lo comdat subirá et de la altre part affronta el port de Bonet et el Cap de Vaylferrera et al Espital dez Vasol et al puig de Muntagut. E aqui partex ab lo vescomtat de Castellbó. E puys vassen serra dreta entro al Cantó de Leonarda et puys per la serra de Mollet. E hix al port de Boumort e puys per la serra partex ab lo vescomtat de Castellbó e hix a Rosa Espana et a Carreu et als ports sobre Abeyla e comprenhi Abella et puis hix per la serra de Benaven a Bonrepos et a Fabregada. Et afronta el terme de Montmagastre. E de Fabregade partex per la serra de Muntsech et passa serra serra sobre Ager e hix al Riu de Casserres. E dins aquest terme es Payars jussá et Pallars subirá et la honor den R. de Belera et den G. de Castellviy et den Bernat Roger et den R. Dorchau et den R. de Vilamur. E Tremp».

«**Lo vescomdat de Castellbó et Urgellet,** et tota la terra del Bisbe Durgell et la terra den G. R. de Josa son dins la terra del senyor Rey Daragó axí com puja entro a Puisent et entro a Pimorent e torna dessá en la frontera del Comdat de Pallars et en la frontera del Çomtat Durgell el terme Duliana et de Rialp et partex ab Vayl de Lort et ab Gosol et el port qui es entre Esquer et Josa. E dins aquestes afrontacions es lo vescomtat de Castellbó et tot Urgellet et la vall de Sent Johan et la vall den Erre (o Erice) et la terra del Bisba Durgell et den G. R. de Josa». Axís acaba aquest important escrit del 1304.

Mutacions en les Vegueríes.—La manera d' ésser de la Ribagorça féu que en 1280 lo séu veguer, que també ho era del Pallars, sigués a més *sobrejuntero* de Sobrarbe (322). Aquesta veguería no existí ja en lo segle XIV; y tampoch les del Rosselló y Cerdanya, quals terres foren del reyalme de Mallorca.

Les Corts del 1188, ordenaren que tots los veguers fossen catalans.

Quan Lleyda comprà al rey Martí lo *Marquesat,* adquirint-ne lo mer y mixt imperi y jurisdicció criminal, lo veguer de Lleyda se titolà *Veguer de Lleyda, Pallars y Marquesat* (323).

Al finar la Etat Mitjana, axò es, en 1513, existían les 18 vegueríes següents: de Barcelona y Vallès, Vich y Osona, Gerona, Camprodón, Vall de Ribes, Puigcerdà, Rosselló y Vallespir, Vilafranca de Conflent, Urgell, Lleyda y Pallars, Balaguer, Tàrrega, Cervera, Manresa, Vilafranca del Penadès, Tarragona y Camp, Montblanch, y Tortosa. Hi figuran les sotsvegueríes de Pallars y Talarn, Agramunt, Berga y Bergadà, Llussanès, Moyà, Ripoll, Ça Reyal, Prats de Rey, Igualada, Copons (324) y altres que desconexèm.

Poca mutació sofrí aquesta divisió civil-administrativa de Catalunya en vegueríes, al arribar a mitjans del segle XVII. De la precedent divisió del 1513,

(322) R. 48, f. 38, *A. C. A.*

(323) R. 2219, f. 192, *A. C. A.*

(324) No asseguràm que hi sigan totes, ans creyèm hi mancarà alguna sotsveguería (R. 3825 f. 41, 42, 52, 115 y 161, *A. C. A.*).

desaparegueren les dues vegueríes de Ribes y d'Urgell. La primera s'agregà a la de Camprodón; una petita part de la d'Urgell s'afegí a la de Puigcerdà y sa major porció motivà que-s constituís la nova veguería d'Agramunt. Aquests detalls se constatan en alguns mapes de Catalunya, dels que continuàm aquí los de Walk, y Cantal y Tillemont, hont se detallan les 17 vegueríes del Principat.

Quan per virtut de la pau dels Pyrinèus (1659), Catalunya sofrí la humillant pèrdua del Conflent, Vallespir, Rosselló y part de la Cerdanya, desaparegueren les dues vegueríes de Vilafranca de Conflent y de Perpinyà, quedant reduhides a 15. Axò pot comprovar-se ab la enumeració que d'elles dóna lo mapa del 1705, editat per M. de Fer, y lo que Aparici féu en 1720, los quals publicàm al present.

Sotsvegueríes. — Les vegueríes a vegades se subdividían en circumscripcions de menor extensió, que-s titolaren *sotsvegueríes.* Foren regulades per un *sotsveguer,* subgecte al veguer. Sa autoritat era anàloga a la d'aquest, nombrant-lo unes vegades lo Rey y altres lo propri veguer.

En lo nombre de les sotsvegueríes, hi hagué encara menys uniformitat que en lo de les vegueríes, variant segons los temps y la voluntat del Rey.

Tant les vegueríes, com les sotsvegueríes, no tingueren una cabuda territorial proporcionada ni uniforme, segons se pot veure en lo mapa d'Aparici (1720), ahont estàn assenyalades, ab ses rodalíes, les sotsvegueríes de Vallès, Besalú, Ribes, Llussanès, Moyà, Berga, Pallars, Prats de Rey y Igualada, que eran les existents a Catalunya al finar aquesta divisió territorial.

Batlles y batllíes. — La autoritat del batlle en les ciutats o poblacions que eran cap de veguería, aparentment se confón ab la del veguer. No sols s'empleava idèntica fòrmula cancilleresca en son nomenament, sinó que un y altre jutjavan causes civils y criminals, y fins l'assessor era a vegades comú a abdós oficials. La autoritat del batlle més restreta, se circumscrigué a un municipi.

Batllíes reyals, rurals y particulars. — Lo Rey posava un batlle o representant y administrador del séu patrimoni, en los llochs que ho havían menester. Lo càrrech de batlle general existí unes temporades; fóu suprimit en 1288. Fóu tendencia antiga arrendar les batllíes reyals: ja en 1187 apar arrendada la de Vich. També les entregavan per garantía o paga de deutes.

Lo batlle rural era lo representant de la justicia local, l'administrador dels bens comunals o senyorials y lo capità de la host o sometent. Quan un poble tenía dues senyoríes, també tenía dos batlles: exemples de dos batlles, presentan Tarragona, Vich y Solsona; de tres batlles, Aguiló, prop Santa Coloma de Queralt, etc.

Los particulars posavan batlles o representants, allí hont tenían patrimonis y bens a administrar: als dels monestirs, se-ls hi deya *batlles de sach.*

Cort del veguer o del batlle. — Era lo lloch o residencia del tribunal hont administravan justicia dites dues autoritats. En petites poblacions solía esser

la casa rectoral. Pere III manà a Igualada no tenir la cort del batlle en la rectoría, qual disposició revocà en 1342 (325).

Fracàs en la introducció de les juntes y sobrejunters. — Jaume II intentà introduhir a Catalunya la institució aragonesa de les *Juntes*, que eran agrupacions de pobles per defensar-se de la gent criminosa. Dividí a Catalunya en les quatre *Juntes* de Barcelona, Gerona, Lleyda y Tortosa, dirigides quiscuna per un *sobrejunter*, ab majors atribucions que los d'Aragó, tenint-les de caràcter judicial y militar. Ab autoritat major que la dels veguers y dels batlles, havían de substituir al Góvernador general. Però desistí, convençut de la inutilitat d'un ofici al que-ls catalans s'hi resistían, per exòtich (326).

Ciutat. — Anàm ja al temps, en que, predominant a Catalunya l'element jurídich, se fixa criteri en totes les coses y procura dar-se a les paraules un sentit just y precís. Ara no-s vol que-s confonga la *ciutat* ab la *vila*, ni aquesta ab lo *burg* ni ab lo *suburbi*. Guillèm de Vallseca, sutilisa lo significat de dites paraules. *Ciutat* diu ésser la residencia del bisbe y ha d'estar voltada de murs. Fóu en la segona meytat del segle XIII, que-s sentà criteri, puix en ella Vich té lo nom *oficial* de *vila* y en lo derrer quart del meteix ja pren lo de *ciutat*.

Formacions y mutacions de castells, viles y pobles. — En los segles XII y XIII, Catalunya assoleix major prosperitat, aumentant notoriament sa població. La nova activitat que ara se manifesta, es prou diferent de la dels segles anteriors: no-s construexen castells roquers en les fronteres; més aviat venen a abolir-se los antichs, quins territoris al repoblar-se se subdividexen. Axís dels térmens del castell del Far, se segregà lo de Dos-rius; del de Vilaçar, se segregà lo de Premià; del de Sant Llorenç (Ausona), se formaren los dos de Ça Meda y de Bellpuig, etc. Hi hagué interessants autorisacions reyals per convertir una senzilla força en castell termenat, com, v. g., passà ab la força de Ciuró, en 1368, manant Pere III que la vila de Molins de Reig li estigués subgecte (327); o per mudar de lloch una població, com succehí ab Fals (Ribagorça), fent-la posar al volt d'un castell (1280), o per permetre la fundació d'una vila, com la de Borraçà, que construí lo juhéu Astruch Ravaya (1280), etc. Alguna vegada lo Sobirà desautorisà actes abusius, manant que determinat castell fós tingut com a *casa plana*. Sovintejan les concessions reyals per la celebració de fires y mercats.

Creximent de la vila. — *Est villa ubi morantur homines agriculture*, díu En Vallseca. Definició llavors exacta, per la poca importancia de les industries rurals. Les viles, com les ciutats, procuravan voltar-se de murs y valls.

---

(325) Joan Segura: *Historia d'Igualada*, v. II, p. 12 (Barcelona, 1908).

(326) A. Giménez Soler: *El poder judicial en la Corona de Aragón*, publicat en *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. VIII, pl. 33 (Barcelona, 1901).

(327) F. Carreras y Candi: *Notes històriques de Sarrià* (Barcelona, 1897), pl. 46.

Per fer-ho ab lo menor esforç possible, se tractavan de que les metexes cases formessen muralla al exterior, fent ses parets llises y sense obertures, fins a determinada alçada. Si la vila era gran, se dotava a aquest circuit de torres en los angles estratègichs, les que usualment eran habitades com les demés cases. Les portes d'entrada solían defensar-se ab torres, y quan la vila era petita, ab senzills matacans. Estava prohibit obrir portells, o finestres baxes, en les cases que formavan lo recinte dels murs, y sols lo Rey era àrbitre d'autorisar la construcció de noves portes en la vila quan convingués (328). Monarques y senyors estavan interessats en que les viles fossen ben murades y fortes, compensant als séus vehins ab enfranquiments de drets, si havían d'imposar-se despeses extraordinaries per fortificar les viles llurs (329).

Les obres de murs y valls, en totes les ciutats y viles catalanes, sigueren obgecte d'una administració especial, al enfront de la que hi havían uns administradors elegits per lo comú. Ells cuydavan de tot lo referent a la construcció dels murs y de les valls, feyan los *talls* o repartiments vehinals per pagar les obres, recullían la part de cullita que-s destinava a les obres y gestionavan la obtenció de privilegis especials per subvenir a les despeses.

Organisació dels Municipis.—Salvant circumstancies de detall, la organisació era uniforme. Existía un gran concell format del major nombre possible de representants del vehinat. En les poblacions petites eran del concell tots los caps de casa, y en les grans, un nombre limitat per los privilegis reyals, que a Barcelona arribà a cent. Del concell ne sortía una comissió permanent: a Manresa la formavan 25 y a Barcelona 30, d'ahont li pervenía lo nom de *Trentenari*. La execució dels acorts corresponía als *concellers, pahers, jurats* o *cònsols* (que tots aquests noms duyan segons les ciutats) en nombre de quatre, sis, etc. Pella y Forgas califica a aquesta organisació general, de romana (330), puix venía arrodonida per una rodalía en les viles reyals, a semblança de les ciutats romanes. Formava la rodalía un territori adscrit a la seva jurisdicció municipal, conegut, a Barcelona, ab lo nom d'*hort y vinyet*.

A més existían, entorn de les viles reyals murades, térmens o parroquies adscrits a llur jurisdicció militar en temps de guerra, que rebían nom de *llochs de recullida*. Paraula indicativa de que, devant lo perill d'invasió d'hosts enemigues, devían recullir-se en població determinada. Y en conseqüencia, la ciutat, vila o castell que-ls recullía, podía fer-los contribuir a les obres de murs y valls.

---

(328) Any 1266. Concessió de Jaume I a Bonet d'Alamany, vehí de Perpinyà, d'obrir una porta al mur, en les sues cases «et facere ibidem portale per quod possit semper intrare et exire unus homo equitatis et possitis etiam in fronte illius portalis, facere pontem per quam possitis vestri transire ad ambla siue arenal» (R. 15, f. 33. *A. C. A.*).

(329) Any 1184. Berenguera de Cervera enfranquí als hòmens de Verdú del dret feudal d'exorquia y los facultà per vendre les seves proprietats o estàtica, sense pagar lo dret senyorial o lloisme de la tercera part, a condició de que fessen vila en la plana d'enfront del castell y la voltessen de murs y valls (Hinojosa: *El régimen Señorial y la cuestión agraria en Cataluña,* pl. 289).

(330) J. Pella y Forgas: *Llivertats y antich govern de Catalunya* (Barcelona, 1905), pl. 236.

Burg. — Era hont hi moravan determinada classe de vehins *(ubi certum corpus hominum morantur)*. Del *burg* devalla la paraula *burgés,* que Vallseca distingeix, en la ciutat de Barcelona, del ciutadà, dihent ésser ciutadà qui continuament la habitava, y *burgesos* los habitants dels *burgs* o *vichs* o *revals* de la ciutat, tenint uns y altres los metexos privilegis.

Pobla. — Es quasi un equivalent a *cellera* o a *vila-franca,* que apareix en lo segle XIII. *Pobla* vol dir població lliure o enfranquida, en oposició a un territori que la voltava, ordinariament subgecte a jurisdicció privada. La *pobla* solía tenir una circumscripció territorial petita, a semblança de la *cellera* o *sagrera,* y en axò se diferenciava de la *vila-franca.* Son nom en la toponomàstica catalana, lo portan: *Pobleta* de Bellvehí, *Pobla* de Claramunt, *Pobla* de Lillet, *Pobla* de Mafumet, *Pobla* de Masaluca, etc.

Les mancomunitats catalanes. — La idea d' ajuntar-se los pobles per fins comuns, essent un principi sumament racional, ha germinat en la nostra terra, dintre quasi totes les seves èpoques històriques. Concessions hi han antiquíssimes que podíam presentar com la evolució d' aquest principi, v. gr., la rodalía de Lleyda englobant sots sos privilegis a les poblacions vehines ja d' abans de la conquesta, y fins tal vegada la metexa concessió del sagramental als pobles del Plà del Llobregat otorgada per Jaume I.

Mes tením d' ocupar-nos solzament de lo que apareix d' una manera determinada y concreta, en la època que estudiàm, o siga de les diferentes formes de mancomunitats establertes a Catalunya. Són tres, d' un origen mólt diferent: los *carreratges,* les *federacions de pobles* y les *lligues y patzeries* o federacions de valls pyrinenques.

Los carreratges. — Se donava aquest nom a la extensió dels privilegis d' una ciutat o vila catalana, a altres pobles, fossen immediats o llunyans. La manera com se verificava aquesta extensió, era en forma de privilegi reyal. Lo Monarca otorgava a aquest o al altre poble que-s redimía ab son propri esforç d' una jurisdicció particular, lo privilegi d' ajuntar-se a la ciutat de Barcelona, o de Lleyda, o a la vila de Cervera, o de Solsona, etc., declarant-lo, en conseqüencia, *carrer* de la metexa, y com a tal disfrutar de tots los privilegis y gracies de que gaudía la població a que s' agregava.

La ciutat de Barcelona era qui comptava ab major nombre de pobles carrers de la metexa, podent axí continuar: Cardedèu (des del segle XIV), Marata (1385), Corró Jussà y Corró Sobirà (1385), Mollet (1393), Parets (1393), Gàllechs (1393), Sant Pedor (1400), Mataró (1401), Vall de Ribes (1410), Vilanova de Cubelles y la Geltrú (1417), Cambrils (1449), Montbrió (1449), los Tegells (1449), la Plana (1449), Igualada (1451), Cabrera del Maresma (1481), Premià (1481), Dosrius (1485), Canyamars (1485), Tona, Palamors, Vilamajor y Cruylles (data incerta).

Al Rosselló hi havía mólts pobles carrers de Perpinyà, ja en lo segle XIII; a Gerona, entre altre viles, la de Sant Felíu de Guíxols n'era carrer (1378-79);

també Cervera tingué pobles que-n foren carrer, com lo de Sedó; sigueren carrers de Lleyda: Almacelles, Vilanova d' Alpicat, Alamús, Torres de Zanuy, Bell-lloch y les Borges (segle xv); carrer de Balaguer era la vila de Lo Corp; aytambé Vich facilità a Tornamira la pecunia necessaria per redimir-se dels Pegueras, passant a ésser carrer de dita ciutat (segle xv).

Federacions de pobles. — La altra forma de mancomunitat catalana, es la de federar-se los pobles d' una comarca, per obtenir conjuntament privilegis y exempcions, a llurs propries despeses. La *Comuna del Camp de Tarragona,* se constituí en 1305 ab motíu d' un repartiment fet per l' Arquebisbe de Tarragona de lo que havían de contribuir los pobles de sa jurisdicció, a les despeses de camins y murs. Disposà l' Arquebisbe que aquestes se dividissen en cinch parts, pagant-ne dues la Çiutat y tres los pobles del Camp, entenent-se llavors que en avant totes les despeses se repartirían en la metexa proporció.

Axò suscità aplechs y protestes. Aplegats los pobles en la Selva, interposaren demanda al Rey contra del Prelat. Los actes originats per aytals fets motivaren la institució coneguda per *Comuna del Camp de Tarragona* (331).

Es curiosa la llista dels noms dels llochs que formavan part de dita federació de pobles locals (332) en l' any 1392, en quina època l' arquebisbe Valterra procurà refermar la existencia d'aquesta entitat federativa, concedint-los-hi nous privilegis, perque se seguissen mantenint los pobles adictes a la jurisdicció de la mitra y no tractessen de revertir a la corona (333).

A semblança de la *Comuna* del Camp de Tarragona, los pobles de les valls d' Aràn se mancomunaren per obtenir y salvaguardar les seves lleys y costums especials, oposant-se als intents dels sobirans de portar-los a les lleys generals. Lo meteix esperit comunista se nota en los pobles de la Cerdanya que composavan la vall de Querol.

Federacions de valls pyrinenques. — Aquestes importants confederacions conegudes ab lo nom de *Lligues y patzeries* (de la paraula *patz* o pau se formà *patzeria* o federació de la pau), tingueren una gran importancia en totes les altes valls pyrinenques de Catalunya, Aragó, Nabarra y França. Dintre de Çatalunya podèm situar en aquesta categoría, les valls de Lillet, Çerdanya, Andorra, Vall-Ferrera, Aneu, Aràn, Barravés, Benasch, Bardagí y Gistain.

Los tractats entre les valls pyrinenques, arrencan del temps en que los alts macius no eran una frontera, sinó que tota la montanya resultava d' un meteix domini: arrencan del segle xii, en que uns metexos dominis sobirans s' extenían a abdúes vessants dels Pyrinèus. Tractats que proclaman la auto-

---

(331) Emili Morera y Llauradó: *Reseña histórica de la Comuna del Camp de Tarragona. Institución foral nacida y desarrollada durante la Edad Media en el territorio denominado «el Camp de Tarragona»* (Tarragona, 1902).

(332) Veja-s Morera, obra abans dita, pl. 19.

(333) Veja-s Morera, obra abans dita, pl. 25.

nomía absoluta d'aquelles valls y la llivertat de pactar lliurement, unes ab altres, les *cartes de pax, concordats* o *pariatges* ab que són usualment conegudes, en lo cas de pertànyer a nacions diferentes. En aquesta llivertat y independencia, haurèm de cercar fets tan desconeguts, com l'acostament de la Vall d'Aràn a la Ribagorça y a Catalunya. Són uns acorts senzills, mal redactats, d'obscur significat, però que fets al mitg d'una època de violencies, assenyalan llohable esforç d'organisació, marcant lo progrés del dret contra la força. Tots ells s'assemblan, aspirant a una sola finalitat: la pau.

Les *patzeries* presentan dues èpoques mólt diferentes: la primera, que es la dels temps feudals y acaba ab lo segle xv, y la segona, del segle xvi al xviii. Començaren essent acorts verbals entre les valls vehines, redactant-se en lo segle xiii les més antigues convencions escrites. Tots los tractats van endreçats als pasturatges (*pesquers* en català vell), al trànzit d'animals bons o emmalaltits y al dret de llenyar en país foraster.

A partir del tractat de Corbell (1258), les valls pertanygueren a nacions diferentes. A despit d'axò procuraren conservar ses antigues llivertats, logrant-ho y tractant entre elles ab tota independencia. Axís la Vall de Vicdesós obtingué del comte Roger Bernat de Foix la facultat de tractar lliurement ab los de la Vall Ferrera (1293). Tractes renovats en 1355. Altre tant passà ab les dues valls de Barèges y de Broto en 1390. Los de Cominges foren autorisats, en 1315, per lo comte Bernat VII, de tractar lliurement ab los de la vessant aragonesa (334). Lo privilegi o costúm de contractar ab les valls vehines, vé consignat en los *Capitols, costums y usos de les Valls d'Aneu* del 1337, al estatuir que podràn fer pau ab sos frontalers, exceptuat en les èpoques de guerres. Més avant veurèm acabar les lligues y *patzeries.*

La protesta regional en les Corts. — L'esperit regional que informa tots los actes de la vida propria de Catalunya, devía mostrar-se d'una manera oficial en lo centre de la evolució política del Principat, en les Corts catalanes. No hi féu falta en quantes ocasions se tractà de perjudicar les llivertats municipals, protestant dels acorts que-s prenían en lesió llur.

A més d'axò, los procuradors de les regions que disfrutavan de lleys y pràctiques especials, com Tortosa, los comtats d'Empories y Peralada, etc., protestavan previament dels acorts que-s pendrían en quant poguessen atacar les lleys, usos y costums dels territoris que representavan (335).

Inicía lo Comte de Barcelona sa dominació al S. de França (1067-1162). —Lo Comtat de Barcelona se constituí al calor d'una íntima relació ab los pobles de la Galia Meridional, major que ab los pobles de la Península. De primer enturbi, lo Rosselló dexà de formar en aquells estats, portant-lo les

---

(334) H. Cavaillés: *Une federation pyrennéenne sous l'ancien regime*, en *Revue historique*, any 1910, vol. cv, pl. 2.

(335) J. Pella y Forgas: *X Conferencia de la «Lliga»* en *La Veu de Catalunya* del 30 de Janer de 1905.

R. Martín, Editor - Barcelona

unions de familia a desenrotllar-se al unísón dels altres comtats de la Marca Hispànica. Los casaments d'Ermessendis, filla del Comte de Carcasona, ab Ramón Borrell (abans del 992); d'Almodis, filla del Comte de la Marca, ab Ramón Berenguer I (1053); y especialment de Dolça de Carlat ab Ramón Berenguer III (1112), no sols motivaren una intromissió de nostres comtes en les successions y fets polítichs dels estats del S. de França, sinó que los feren dominar en mólts territoris. Y junt ab nostres comtes, los alts senyors de Barcelona se lligaren ab grans families de dites terres (336).

Ramón Berenguer I profità ésser nét d'Ermessendis de Carcasona, per aplegar tots los drets hereditaris al Carcassés, Narbonés y Redés (1067-1071), quina efectivitat lograà Ramón Berenguer III (1107). Llavors lo Comte de Barcelona exercía domini en territoris agregats a comtats a ell subgectes: Vallespir, Fenollet y Perapertusa, eran del Comte de Besalú; Capcir, Donasà y part del Rasez y Sabartés, eran del Comtat de Cerdanya. Y tots s'uniren al Comtat de Barcelona (1111-1117). Lo casament de Ramón Berenguer III ab Dolça de Carlat, féu afegir als dominis comtals lo Carladès, Arles y la Provença, entre los rius Durança, Rhoyno y la mar.

Llavors lo S. de la Galia vivía ab complerta independencia dels reys de França, existint una constant usurpació de poders, al mitg de la que, los comtes de Barcelona y de Tolosa, rivalisavan per obtenir la hegemonía. Altre tant succehía en les vessants pyrinenques aragonesa y nabarra ab los comtats de Cominges, Bearn y Bigorra.

La unió de Barcelona y Aragó (1150) coincidí ab lo més important avenç en la Galia Meridional. Lo Bearn, al perdre son vescomte Pere (1150), s'entregà al govern de Ramón Berenguer IV, en la famosa junta de Campfranch (1154), durant la minoría d'etat de Gastó VI.

Consolida Anfòs I son domini a la Provença y Galia Meridional (1162-1196). — Aquesta es la nota de més relléu del llarch regnat d'Anfòs I. Al morir lo Comte de Provença (1166), lo rey d'Aragó se proclamà son herèu, entrà ab tropes al Comtat (1167), titolant-se en avant *duch de Provença*.

Mort Gastó VI de Bearn, sa germana y hereva María se sotsmeté a la sobiranía de nostre Rey (30 Abril 1170), y casà ab lo català Guillèm de Montcada. Per virtut del casament de Gastó VII de Montcada-Bearn ab Peronella de Bigorra, lo domini d'Anfòs I s'extengué al Comtat de Bigorra. Lo Comtat del Rosselló passà per heretament a sos bens patrimonials (17 Juliol 1172). Lograà un moment vèncer la constant enemistat y malavolença del comte de Tolosa Ramón V, fent-li abandonar sos drets al Carlat y a la Baxa Provença per 3,100 marchs de plata (18 Abril 1176). Regonegueren son domini

(336) J. Miret y Sàns: *Discurso en la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* any 1900), pl. 22.

Niza (Juny 1176), Nimes (Octubre 1179), lo vescomtat de Carcasona (Novembre 1179) y altres llochs menys importants.

Aquest predomini en la Galia Meridional, lo portà a enemistar-se ab l' Emperador d' Alemanya, no prenent la menor part en la coronació a Arles de Federich Barbaroja, rey de Borgonya y Provença, y entrant en guerres ab lo Comte de Tolosa (1180); en elles hi morí tràgicament son germà Ramón Berenguer, Comte de Provença, prop de Montpeller (1181). Anfòs posà en dit comtat son altre germà Sanxo o Sanç. Seguint la guerra ab Tolosa, s' uní ab lo Rey d' Anglaterra (1183). Sanç entregà la Provença a Anfòs I (Març 1185), qui, donant la llochtinencia al Comte de Foix, vingué a pau ab lo de Tolosa. L' ideal del Rey era passar la Provença a son fill l' infant Anfòs d' Aragó, a quí lo vescomte Roger féu herèu de Beziers y Carcasona, y ell li donà la Provença, Millàu, Gavaldà y Roergue (Juny 1185). Llavors titolant-se *marquès de Provença*, estrenyé sa amistat ab lo Comte de Foix, concedint-li lo Carcasés, Rasez y Lauragués (14 Maig 1188), y més tart Fenolledes y Perapertusa (Juny 1193), a condició de fer la guerra al Comte de Tolosa. També se guanyà la amistat de sos antichs enemichs Guillèm y Uch de Baus, cedint a Uch la meytat de Marsella, com a Vescomte (Juliol 1193), solidant axís sa dominació en dita Ciutat; y la de Guillèm IV, Comte de Forcalquer (Juliol 1193), pactant lo matrimoni de sa neta y hereva Garsenda de Sabràn ab Anfòs, comte de Provença. Axís al morir (25 Abril 1196), dexava totalment desbaratats los plans y treballs del emperador Enrich VI d' Alemanya, impedint-li recobrar son domini imperial en la Provença.

María, vescomtessa de Bearn, prestant homenatge a Anfòs I (1170) (pintura del «Llibre gran dels fèus», *A. C. A.*)

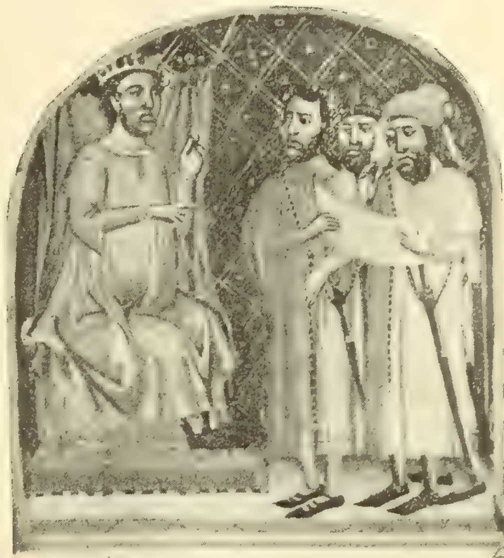

Anfòs I (1162-1196) (dibuix del «Llibre gran dels fèus» de les derreríes del segle XII, *A. C. A.*).

Acaba ab Pere I "lo Catòlich" lo predomini de Barcelona en la Galia Meridional (1209-1213).—Pere I posà primordialment sa atenció a la política provençal. En pau ab Ramón V de Tolosa, dominà a Montpeller per casar-se ab María, senyora de Montpeller (Juny 1204), repudiada del comte de Cominges Bernat, després de tenir-ne dues filles. Quan Pere I havía obtinguda una in-

discutida hegemonía en la Galia Meridional, morí son germà Anfòs, comte de Provença, y s' encarregà de dirigir personalment aquest Comtat y lo de Forcalquer, durant la menoría d' etat de son nebot lo comte Ramón Berenguer (Novembre 1209). Mes llavors hi sobrevingué gréu contratemps promogut per la heretgía albigense, que infeccionava aquells estats y contra la que s' aplegà a Lyó poderosa creuada (Juny de 1209). De bon començament Pere I intentà servir de mitjancer. Les conferencies ab los creuats tingudes a Pamiers y Portet (Abril y Maig de 1210), a Narbona (22 Janer 1211) y a Montpeller (27 Janer 1211), sigueren d' un èxit mólt relatíu, puix no deturaren la acció dels creuats.

Mentres Pere I combatía a les Navas de Tolosa contra los alarbs (Juliol 1212), Simón de Montfort y los creuats, anavan prenent dominis dels Comtes de Tolosa, Foix y Cominges. Acudiren Pere I y Ramón V de Tolosa al concili de Lavaur (15 Janer 1213), que fóu per ells un fracàs. Trencades les bones relacions de Pere I ab Montfort, lo Rey d' Aragó pretengué defendre als tolosans, essent derrotat y mort devant Muret (13 Setembre 1213). La gent del Nort s' apoderà de la Galia Meridional y als reys d' Aragó no-ls fóu possible restablir-hi llur hegemonía.

Pere I *lo Catòlich,* donànt un privilegi als barcelonins (Dibuix del segle XIV, del «Llibre Vert» de Barcelona)

Jaume I renuncia, en lo tractat de Corbell, sos drets en la Provença y Llengadoch (1258).—La fí de la dominació barcelonina a Provença y Llengadoch, deu posar-se en lo famós tractat de Corbell. Jaume I volgué intervenir en la política dels pobles del S. de França, sense poder-ne obtenir notories ventatges. Puix fins lo que semblava incontestable, axò es, son senyoríu de Montpeller, li era implacablement contradit per Guido Folch (més tart papa ab lo nom de Climent IV). Ell lograrà del bisbe de Magalona se regonegués vassall del Rey de França per lo fèu de Montpeller, suposant que Jaume I era un senyor entremitg. Per sortir d' aquest contratemps, lo Rey d' Aragó se dexà caure al tractat de Corbell, hont havían d' aclarir-se totes les embolicades senyoríes de la Galia Meridional.

En aquest tractat, lo Rey de França féu cessió al d' Aragó, de les pretensions de domini que, devallant de la època Carlovingia, pogués tenir en los comtats de Barcelona, Urgell, Besalú, Empories, Gerona, Ausona, Cerdanya,

Conflent y Rosselló. En cambi, Jaume I, si cedía totes ses pretensions senyorials y drets en mólts llochs del Mitgdía de França que-s podían conceptuar quimèrichs, com los referents a Agen, Albí, Quercy, Tolosa y Sant Gils, renunciava a drets incontrastables y efectius, com eran los del Carcasés, Rasez, Lauragués, Minervés, Salt, Fenolledes, Perapertusa, Narbonés, Rodéz, Beziers, Amillàu y Gavaldà. Aytambé renuncià Jaume I als compromisos que, a favor séu, podían existir en altres comtats y fèus, com Agda, Ruxina, Foix, Caturce, Puylaurens, Keerbuz, Castelfisel, Salto-Credon, etc.

Tractat onerosíssim per lo Rey d'Aragó, puix no compensavan les renuncies seves les que li féu lo Rey de França. La única manifestació positiva en favor de Jaume I, fóu la d'obtenir lo regonexement del séu domini a Montpeller, Omelàs, Carladés y plana del Rosselló. Quedava encara una inqüestionable faxa de territori en lo Mitgdía de França, que impossibilitaría arrodonir aquell reyalme. Lo tractat no parlava de la Vall d'Aràn, Donasà, ni Bearn, quina alta sobiranía conservà Jaume I. Desaprovà nostre Monarca lo que havían fet sos representants a Corbell. De tal manera, que, al ratificar lo conveni, Jaume I, hi dexà de continuar lo Comtat de Foix, que venía consignat en lo preàmbul del meteix (16 Juliol 1258).

Los drets expectants a Jaume I al Comtat de Provença, los hi féu renunciar lo Rey de França al concertar-se lo matrimoni del séu segón fill Felip ab Isabel, filla del Rey d'Aragó (1258).

Lluís IX no complí fidelment lo convingut a Corbell, procurant mermar la autoritat y drets de Jaume I, a Montpeller y al Sabartés. A la fí, lo Rey d'Aragó li-n prestà homenatge (1260) y hagué d'enviar a París al Bisbe de Barcelona y al Comte d'Empories per desbaratar los plans de la diplomacia francesa (1264). En 1272, Jaume I refusà retirar sa host del Sabartés, hont ocupava los castells de Lordat, Montreal, Ax y Merens.

Aragó y Castella repartint-se la Espanya sarrahina a Cazorla (1179).— Anfòs I, després d'intervenir en la Galia Meridional proclamant-se senyor de la Provença, féu estreta lliga ab lo Rey de Castella (1170), afegint Terol y terres vehines al reyalme aragonès. Los alarbs se-n venjaren entrant fins a Tarragona a les ordres de Ben Sad (1170). A quin fet se seguí a Tarragona l'assessinat del Arquebisbe Huch de Cervelló per los fills de Robert d'Aculeyó (17 Abril 1171), los qui perderen son senyoríu en la Ciutat.

La amistat ab Castella portà al Rey d'Aragó a casar ab Sanxa, filla d'Anfòs VII de Lleó y II de Castella (18 Janer 1174). Eudoxia, filla del Emperador de Constantinopla, arrivà a la Provença per casar ab Anfòs d'Aragó, després de son matrimoni ab Sanxa. Guillèm VIII de Montpeller la prengué per muller. Y los fills d'aquest doble matrimoni se casaren y d'ells nasqué lo gran Rey Jaume *lo Conqueridor*.

Aliat ab Castella, ajudà a son sogre a conquerir Conca (Abril 1177), y lo Monarca castellà enfranquí al aragonès del regonexement y fèu a ell

deguts de des que regnà Ramir II. Trobant-se a Cazorla, los Reys d'Aragó y de Castella (20 Març 1179), signaren un tractat destinat a senyalar les terres sarrahines que havían de correspondre a quiscún reyalme al empendre la conquesta d'Espanya. Exigent se mostraría lo Rey de Castella y conciliador Anfòs d'Aragó, puix sols reservà a aquest lo reyalme de Valencia ab Xàtiva, Biar y lo reyalme de Denia, axò es, les actuals provincies de Castelló y Valencia y la porció marítima d'Alacant: tot lo demés quedava per Castella.

Los derrers tractes abdós monarques los tingueren a Agreda, encaminats a posar a ratlla al senyor d'Albarracín, Pere Ruiz d'Azagra, independent de tot domini (21 Janer 1186).

Lliga d'Aragó y Nabarra contra Castella (1190-1192).—Veyent que cap profit li reportà sa llarga unió ab Castella, cambià de tàctica Anfòs I, lligant-se ab Nabarra per anar contra lo Rey de Castella (Setembre 1190), tractes refermats més tart (Juliol 1192). Morí nostre Rey als 45 anys (25 Abril 1196), sense treure-n tampoch, d'aquesta nova política, resultats positius.

La redempció dels captius y la ordre de la Mercè (986-1218).—La primera organisació de redempció de captius, la tením després de la presa de Barcelona per Almanzor (986), en que lo jutge Orús y Gelmir dirigiren tan humanitaría obra. En lo segle XI abundan los llegats per redimir captius. Anfòs I fundà a exa fí, l'Hospital del Sant Redemptor, sots la regla del Císter (1188), que tot seguit se refongué en la ordre del Temple (29 Abril 1196). També fracassà la ordre de la Trinitat, que succehí a la anterior (337). A la fí Pere Nolasch, francès, Ramón de Penyafort, català, y Jaume I, fundaren la redemptora ordre de la Mercè (per uns en 1218 y per altres en 1223 y fins en 1228). Començà essent de frares llechs. Ab la protecció de Jaume I, durant son regnat, trobàm instalades cases de la ordre a Tarragona (1244), Vich (1252), Lleyda (1254), Tàrrega, Gerona, Montpeller, Palma de Mallorca, Valencia, Osca, Sant Miquel del Monte, etc. Y més avant Menorca (1286).

Progectes y empreses dels barcelonins per conquerir Mallorca (1056-1204).—Barcelona y Pisa tingueren posat son esguart en Mallorca: Barcelona obtingué del rey de Denia y Mallorca, Mugéhid, la jurisdicció eclesiàstica dels cristians, los que pogué subgectar a la autoritat del Bisbe de Barcelona (1056). Confirmà, lo papa Alexandre III (1169), aquesta jurisdicció. De sa part, Pisa logrà tenir la ciutat de Mallorca en fèu honorat (1085), y a prechs del arquebisbe Pere de Pisa, otorgà Pasqual II butlla de creuada contra Mallorca (1114). Barcelonins, pisans y genovesos, comanats per Ramón Berenguer III, conqueriren Mallorca (1116), al poch temps perduda. Ramón Berenguer IV demostrà creure-s en possessió de la sobiranía de Mallorca, puix féu donació de sa Capital a Guillèm Ramón de Montcada (3 Agost 1146). Més tart pactà ab Gènova sa conquesta (Agost 1147), promovent una recla-

---

(337) Fr. Faustí D. Gazulla: *Don Jaime I de Aragón y la orden de Nuestra Señora de la Merced.*

mació dels pisans. Anfòs I tractà d'efectuar-la ab auxili de naus sicilianes (1178), y Pere I arbitrà subsidis de Roma pera la propria empresa (Novembre 1204), negociejant-la ab genovesos y pisans.

Conquesta de Mallorca (1228).—Jaume I optà per la opinió dels catalans, de començar primer la conquesta de Mallorca que la de Valencia, contra parer dels aragonesos y fins del Llegat Apostòlich, que s'inclinavan a lo contrari. Corts aplegades a Barcelona (1227-1228) s'ocuparen ab activitat de la desitjada empresa. En elles la mitra barcelonina vegé sancionada sa jurisdicció eclesiàstica en dites illes (30 Desembre 1227). Acabats los preparatius, la armada s'aplegà a Salòu (Setembre 1228), prenent terra a Santa Ponça y passant ràpidament a assetjar la capital, presa per força d'armes abans d'acabar l'any (25 Desembre 1228). Quedava assegurada la tranquilitat del comerç català y provençal, que tant ne patía dels alarbs mallorquins.

Arreglant lo nou estament de Mallorca, Jaume I hi passà 14 mesos. La illa no fóu ajuntada a Catalunya, a despit de que lo bisbe de Barcelona, des del segle XI, hi exercía jurisdicció eclesiàstica. No s'hauría avingut aquesta unió ab les corrents de llivertat o descentralisació que informavan tots los actes del Comtat de Barcelona, des de sa formació y de la Confederació català-aragonesa. Lleys propries y privilegis propris, feren de Mallorca una nova anella en la unió d'Aragó y Catalunya. Mallorca fóu donada al infant Pere de Portugal, a cambi del comtat d'Urgell que cediren a Jaume I l'Infant y sa muller Aurembiaix, hereva del comtat d'Urgell (29 Setembre 1230). Mes tot seguit Pere de Portugal la retornà a Jaume I (1234).

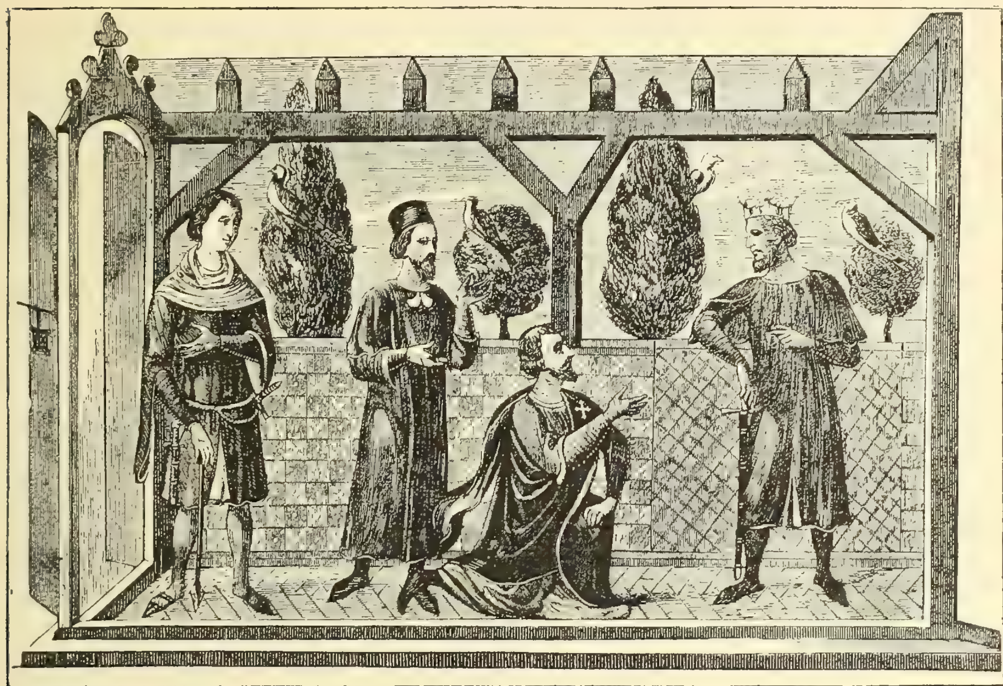
Lo Bisbe de Barcelona reclamà son dret jurisdiccional en la illa: hi hagué controversia, reservant-se, lo Papa, la provisió del Bisbat de Mallorca, que féu per sí meteix, separant dit bisbat de la Metròpoli tarragonina y ajuntant-lo en 1492 a Valencia, quan creà dita Provincia Eclesiàstica.

Conquesta de Menorca (1232-1287).—La complerta conquesta de Mallorca se portà a terme en les expedicions del 1231, rendint-se los castells de Santverí, Pollensa y Oleró, y del 1232, al acabar ab les partides sarrahines que infestavan les montanyes. Tenint un exèrcit inactíu y suficients naus aparellades, lo Rey tractà de conquerir Menorca. Trameté una embaxada demanant la sotsmissió, obtenint-la del almojarif Said-ben-Alhakem Abu Othman el Koraisi, qui fóu sempre fidel al Rey d'Aragó. Però al morir (1282), son successor Abu-Omor-ben-Said traicionà a Pere II *lo Gran,* avisant als alarbs de Berbería de la expedició de Constantina (1282). Pere II encomenà al séu fill la conquesta de Menorca y Anfòs II la portà a terme al començament del séu regnat, de brillant manera. Sortides les naus de Salòu (22 Novembre 1286), deturaren a Mallorca, y, passant a Mahó, després d'una sèrie de fortes batalles, fóu guanyada aquesta Ciutat y tota la illa (21 Janer 1287) y trets los alarbs.

Conquesta de les Pytyuses (1235).—L'infant Pere de Portugal, Comte que fóu d'Urgell, y Nunyo Sanç, Comte del Rosselló, obtingueren del Rey

donació d'Iviça y Formentera si dins dos anys les conquerían (Octubre 1231). Passà lo terme sense realisar la empresa. S'ajuntà a aquells dos personatges l'Arquebisbe elet de Tarragona, Guillèm de Montgrí, y pactada la manera de conquerir Iviça (12 Abril 1235), aquesta ciutat fóu guanyada per força d'armes (8 Agost 1235). Dintre lo segle XIII evolucionaren los drets jurisdiccionals, essent compartit, lo domini d'Iviça, entre l'Arquebisbe de Tarragona, lo Rey y l'Ardiaca de Sant Fruytós.

Conquesta de Valencia (1238). — Avençà mólt poch la conquesta sarrahina dintre lo continent peninsular durant los dos regnats d'Anfòs I y Pere I. Aquests monarques cuydaren de mantenir tributaris als reyalmes sarrahins,

Huch de Forcalquier, mestre del Hospital de Sant Joan de Gerusalèm, y Blasco d'Alagón, proposant a Jaume I la conquesta de Valencia
(Miniatura del segle XV, de la *Crònica de Jaume I* del monestir de Poblet)

verificant algunes excursions a axò endreçades, com les de Lorca (1177) y Murvedre (1179). Per la part Meridional d'Aragó s'avençaren les fronteres, mes no per la de Catalunya. Tarragona, en cambi, un jorn vegé sots ses muralles l'exèrcit invasor dels almohades d'Abdel-Mumen (1173), si bé se tractà més d'una algarada que d'una nova ocupació del S. de Catalunya.

Desprès que Pere I hagué guanyat Ademús, Castellfabib y Sertella (Juliol-Agost 1210), la batalla de les Navas de Tolosa (16 Juliol 1212) y los fets de la Galia Meridional, lo distragueren de les conquestes peninsulars, puix la repoblació d'Ulldecona (1222) no tingué ulteriors conseqüencies.

La conquesta de Valencia no fóu fàcil empresa, sinó resultat de diferents acorts y campanyes, comptant ab elements sarrahins del valencià Zeyd Abuceyt, qui li jurà fidelitat y ajuda. En 1232 foren preses Ares y Morella; en 1234, Burriana, Penyíscola, Xisvert, Polpis y Cervera, dominant en tot lo que fóu Maestrat de Montesa; en 1235 una expedició anà y tornà d'Algecira (Alcira) y Cullera; en 1236 y 1237 se rendiren Almenara, Nules, Alfandech, Castro, Paterna, Betera y altres llochs; en 1238 es assetjada Valencia, que capitulà (28 Setembre), rendint-se seguidament mólts llochs fins al reyalme de Murcia. Fóu pactat que Zaen, rey de Valencia, tingués Denia y Cullera. Seguiren les conquestes, venint a mans de Jaume I, en 1242, Artana, Eslida y llochs vehins, atravessant lo Xúcar y ocupant Alcira (Juliol 1242).

La instalació de cavallers d'Aragó y Catalunya en terres valencianes, motivà que la llegislació d'abdues nacions s'infiltràs en elles (338). La jurisdicció més favorescuda per la conquesta fóu la del Bisbe de Tortosa, qui completà la seva antiga diòcesis wisigòtica, arribant endintre del reyalme de Valencia. Adquirí fins a Almenara, Alfondeguilla y Fanzara, y, en cambi, hagué de cedir lo territori aragonès d'Alquezar al Bisbat d'Osca.

Com a jurisdicció civil especial, mereix consignar-se la que exercí la ciutat de Barcelona en los térmens d'Elix y Crivillent, quins térmens comprà a la Corona dita ciutat a les derreríes del segle XIV y que seguía conservant en lo segle XVI.

Revoltes dels alarbs valencians comanats per Alazarch (1248-1252).— Un alarb prestigiós (Alazdrach o Alazarch), qui residía a la cort de Jaume I, se posà al devant d'una gran insurrecció dels sarrahins que seguían residint a Valencia (1248). La revolta tingué notoria importancia, puix rebía ajuda dels alarbs del S. d'Espanya. Després de quatre anys de lluyta fóu vençuda y dominat lo reyalme (1252). Encar que-s repetí lo moviment (1275), no tingué ni la importancia ni la duració del primer. Durant ell ocorregué la mort de Jaume I (27 Juliol 1276). La insurrecció acabà en l'assalt de Montesa (Setembre 1277), seguint-se-li la rendició dels altres castells dels sublevats.

Tractat entre Jaume I y Anfòs X de Castella, limitant al primer la conquesta sarrahina (1244).—Nostre Monarca, conquerida Valencia, avençà vers lo S., prenent noves terres als sarrahins, vers l'antich reyalme de Murcia. Son gendre, lo Rey de Castella, li exí al pas, oposant-se a dites anexions (339)

---

(338) Si bé no havèm trobat nota dels llochs que-s regían per les lleys de Catalunya, la tením dels en que-s jutjava per los Furs d'Aragó en 1283, que eran: Murvedre, Segorb, Liria, Morella, Onda, Castelló, Xàtiva, Algecira, Cullera, Corbera, Sumacàrcel, Pego, Gandía, Luxen, Albayda, Cocentaina, Untinien, Bocairen, Denia, Castalla, Sexona, Penaguila, Alcoy, Alpuent, Castelhabib y Ademús (R. 43, f. 40, *A. C. A.).*

(339) A. Giménez Soler: *La Corona de Aragón y Granada*, publicat en *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. III, 1905, pl. 106.—R. Chabás: *Homenaje á Codera*, plana 412.—R. Chabàs: *Congrés d'Historia de la Corona d'Aragó*, any 1909, pl. 140.—Carreres Zacaríes: *Discurso* del 1908, Ap. I.

territorials. Conferenciaren abdós monarques a Almizra (26 Març 1244), y Jaume I se resistí a abandonar Xàtiva y son districte, segons desitjava lo Monarca castellà. En cambi, consentí en otorgar-li lo lloch d'Enguera y en fer passar la frontera dels dos estats per entre aquestes dues viles, baxant-la de la confluencia del Xúcar y Cabriel y continuant-la fins a Denia per lo port de Biar. No se seguiren límits hydrogràfichs ni orogràfichs, com tampoch justificava la historia aquest repartiment, fet a instancies y exigencies dels castellans. Per privar tot avenç d'Aragó contra lo reyalme de Granada, que s'acabava de fundar, lo Rey de Castella procurà fer-lo feudatari séu. Des d'ara Aragó s'eliminava de tot futur examplament de fronteres en nostra Península.

Tractat d'Alcalà d'Henares limitant novament l'avenç del Rey d'Aragó (1308). — Quan Jaume II, venint a pau ab la Esglesia, hagué d'abandonar la illa de Sicilia, posà ses mirades en les terres de Murcia, y prescindint de tractats, s'incorporà bona part d'aquest reyalme, aliant-se ab lo pretendent Infant de la Cerda (1296).

Noves conferencies entre los reys de Castella, Portugal y Aragó, per lo repartiment de Granada, motivaren lo tractat d'Alcalà d'Henares (19 Desembre 1308), regonexent ésser Granada de la conquesta de Castella y donant al Rey d'Aragó lo reyalme d'Almería, que representava la sexta part de Granada. D'aquí lo setge que hi posà, en 1309, Jaume II, de cap resultat efectíu.

En avant, donchs, lo pacte d'Almizra de fet restà en vigor. Y tant feels sigueren a aquests tractats, que, quan en 1331 França proposà a Anfòs III empendre conjuntament la conquesta de Granada, les Corts de Tortosa respongueren que ho vedavan los pactes ab Castella.

Conquesta de Murcia (1264-1266). — Lo reyalme de Murcia era de conquesta castellana, segons tractes dels Reys d'Aragó y Castella. Mes Jaume I volgué guanyar-lo als sarrahins. Aprovaren la expedició les Corts de Barcelona y les d'Exea (1264). Un any duraren los aparellaments; en 1265 foren guanyats los llochs d'entre Villena, Alacant, Elix y Oriola. En altra segona campanya se li rendí Murcia, a condició de conservar-los-hi les franqueses y costums (Febrer 1266). Lo Rey tractava d'arribar a Almería; però los cavallers no ho volgueren. Murcia fóu generosament cedida a Castella.

Lo Rosselló part integrant de Catalunya.—Quan Anfòs I heretà lo comtat del Rosselló, per mort del comte Guinart, del any 1176 en avant, abandonà aquest títol, donant a entendre que sa sobiranía demunt lo Rosselló estava enclosa en la general de *Comte de Barcelona*. Y, en efecte, Rosselló se salvà del naufragi que passà la dominació barcelonina en la Galia Meridional, després de Muret (1210). Y també lo tractat de Corbell (1258), respectà al Rosselló com a part integral del Comtat de Barcelona.

Segregació del Rosselló y Cerdanya (1276). — Los diferents testaments de Jaume I, del 1232, 1242, 1248, 1262 y 1272, sentavan lo criteri de dividir son reyalme entre sos tres fills Anfòs, Pere y Jaume. Los dos derrers testa-

ments, fets després de mort Anfòs, llegavan a Pere los reyalmes d'Aragó, Valencia y Catalunya, y a Jaume, Mallorca, Cerdanya, Rosselló, Capcir, Conflent, Montpeller y la sobiranía del Carladés.

Però en 1262, quan féu aquesta divisió de reyalmes, Pere protestà devant testimonis de valúa, catalans, aragonesos y valencians, de que, si jurava tenir per vàlit lo testament del séu pare, era per la menaça de desheretar-lo; mes ne protestava per quan entràs en possessió de la corona (15 Octubre 1262).

Mort Jaume I (27 Juliol 1276), s'efectuà la divisió dels reyalmes. Pere II exigí de son germà Jaume de Mallorca la dependencia feudal, que no venía pas establerta en lo testament de Jaume I. A Perpinyà fóu signada aquesta subgecció (Janer 1278), convenint en fer observar les lleys de Catalunya en los comtats del Rosselló y Cerdanya, repetint-se la clàusula en tots los homenatges dels Reys de Mallorca.

Més tart Jaume II de Mallorca, dèbil y irresolut, regonegué la sobiranía del Rey de França en la baronía de Montpeller (Palairac, 18 Agost 1283).

Intervenció del Rey d'Aragó en la política siciliana (1260-1266). — Son primer pas fóu un tractat entre Jaume I y Gregori IX, comprometent-se a defendre a la Esglesia contra los gibelins o partidaris del emperador Federich, excomulgat per heretge (13 Juny 1237). Los tractes no-s traslluhiren en fets. Mes com llavors nostra expansió encara estava encarrilada en la Provença y Llengadoch, hont Jaume I rebé homenatge a Montpeller dels comtes Ramón VII de Tolosa y Ramón Berenguer de Provença, sentant los fonaments d'una nova lliga en la Galia Meridional (1239), hagueren de sobrevenir los contratemps que acabaren ab lo vergonyós tractat de Corbell (1258), perque variàs radicalment nostra política tradicional.

La casa gibelina de Suabia, triomfadora del poder papal, tenía lo reyalme de Dues Sicilies. Y lo Sant Pare ofería aquesta corona al príncep que volgués destronar al gibelí Manfret, en qui lo papat, reconcentrant les ires, hi perseguía la *raça de scorçons* dels Hoenstauffen (340). Donchs ab Constança, filla d'aquest gran enemich de la Esglesia y hereva de les Dues Sicilies, concertà Jaume I lo casament de son fill primogènit Pere (28 Juliol 1260). Lo Rey d'Aragó no entenía ab axò renegar de sa vida catòlica, anar contra la Esglesia y ésser un altre cabdill gibelí, sinó presentar-se com mitjancer de la pau d'Italia y acabar les lluytes entre lo poder papal y lo rey Manfret.

La unió entre les cases de Suabia y de Barcelona causà gran astorament en los reyalmes cristians: Alexandre IV s'hi oposà y també Anfòs X de Castella, qui pretenía fer-se proclamar Emperador d'Alemanya. La mort d'Alexandre IV (25 Maig 1261) y la elecció d'Urbà IV, de nacionalitat francesa, agravà la oposició de la Esglesia al matrimoni. Llavors se predicà en les nacions catòliques la formació d'una creuada contra lo rey Manfret, sots los

(340) Daniel Girona: *Mullerament del infant En Pere de Cathalunya ab Constança de Sicilia.*

auspicis de Carles d'Anjú, germà del rey Lluís IX de França. Urbà IV escrigué a Jaume I una llarga lletra plena de severes reconvencions, exposant los greuges rebuts de Manfret (26 Abril 1262). Després d'una declaració de Jaume I a Lluís IX, de que no fóu son propòsit «offerir en nul temps al noble Manfret, concell, auxili o favor contra la Esglesia Romana», se feren los dos casaments: lo del infant Felip de França ab Elisabeth d'Aragó (28 Maig 1262), y lo de Pere ab Constança de Sicilia (13 Juny 1262). També casà aquell any l'infant Jaume ab Esclarmunda, filla del Comte de Foix. Lo primogènit Anfòs, casat ab Constança, filla de Gastó de Montcada, vescomte de Bearn, morí tot seguit de son matrimoni (1260).

Vingueren de Sicilia, ab Constança, dos personatges de notori valiment, que-s quedaren en nostra cort reyal: En Roger de Lluria y En Conrat Llança. Contra lo que era d'esperar, després d'aquest casament l'infant Pere no anà a ajudar a Manfret en ses enconades lluytes ab lo Papat, en les que hi perdé la corona y la vida a Benevento (26 Febrer 1266). Jaume I, atent al compromís contret ab França de no atacar a Carles d'Anjú, ni li creà dificultats a Sicilia, com tampoch les hi posà a Provença. Y fidel a aquesta neutralitat, ja que Manfret morí dexant un fill varó, tampoch atengué les suplicacions dels sicilians gibelins, que cridaren al infant Pere com marit de Constança.

Preveya Jaume I, si-s ficava a Sicilia, lluytes ab lo Papat y ab França units y segurament ab Castella, y revoltes en sos reyalmes, y preferí no prejutjar política de cap mena a Sicilia en lo restant del séu regnat.

Expedició a Terra Santa (1245-1270).—Les victories de Jaume I, portaren a Ignoscenci IV a voler-lo per capitost d'una creuada a Palestina, expedint un breu apostòlich en son favor (25 Janer 1245). A Terra Santa hi morí cuydant malalts, al hospital de Sant Joan de Gerusalèm, Sanxa, filla de Jaume I (1251). Al nostre Rey se-l veu en bones relacions ab lo d'Armenia Haytgon I (1265), ab lo Soldà d'Alexandría (1264-1266), ab Abagà, Chà dels Mongols (1267-1269), ab l'Emperador de Trebisonda y ab Miquel VII *Paleòlogo,* emperador de Grecia (1269). Embaxades y conferencies ab uns y altres, com també ab lo Rey de Castella que li prometé ajuda, donaren per resultat que sortís de Barcelona la expedició a Terra Santa. La formaren tres grans naus, dotze galeres y bon nombre de vexells, portant alguns mils d'infants y almogàvers y vuyt cents hòmens d'armes, comanant la esquadra Ramón Marquet, almirall de Catalunya (4 Setembre 1269).

Vuyt díes d'un temporal mólt fort desbaratà la expedició y sols onze naus arribaren a Acre (16 a 26 Octubre); les altres aportaren a Provença. A les ordres dels infants bastarts Ferràn Sanxis y Pere Ferrandis, nostres guerrers estigueren a Terra Santa, fins al Febrer de 1270, en que retornaren, per tenir nova d'haver abandonat del tot, Jaume I, son progecte de conquesta (341).

(341) F. Carreras y Candi: *La creuada a Terra Santa (1269-1270).*

Protectorat del Rey d' Aragó a Túniç (1250-1280). — Jaume I estava en gran amistat ab «Miralmomonino señor de Túnez, que, bien sabedes vos, que, tanto ha con nos e tanto faz por nos» (paraules de Jaume I al Rey de Castella refusant rompre sa amistat ab Túniç, en 29 Abril 1260). Entre los mólts catalans que s' hi establiren, hi figurà una branca dels Montcada: en 1254 hi anà Na Guilleuma de Montcada y En Guillèm era alcayt o generalíssim de les milicies cristianes (1256). Lo rey de Túniç *Monstansar*, fóu tributari de Jaume I: morí, y *Miraboaps (emir Abu-Abdalà)* no pagà lo tribut. Contra Túniç sortiren dues expedicions marítimes comanades per Conrat Llança: devant la primera, prometé lo tunicench satisfer son tribut (1276); y com no ho executàs, procedí en la segona a derrocar a *Miraboaps*, entronisant a son germà *Mirabusach (emir Abu-Isach)*, fomentant un moviment general dels magnats de Túniç. Se signà un tractat entre lo Rey d' Aragó y lo de Túniç, hont aquest, a més de ventatges comercials, se comprometía a portar, en les hosts tunicenques, la senyera reyal d' Aragó. La intervenció aragonesa a Túniç afavoría notoriament les mires que pogués tenir Pere II a Sicilia.

Jaume II continuà dita amistat, renovant antichs tractats en 1301, per vía de son embaxador Ramón de Vilanova y aprés ab lo rey Abuyahya Zacaria el Lihyani (1313), a qui tractà de puntualisar son tribut en 5,000 dobles l' any. A Túniç hi residía en 1313 lo Bisbe de Mallorca, puix tractava, Jaume II, de convertir al cristianisme a aquell Rey sarrahí, essent mitjancer ab la Sèu Apostòlica. Derrotat Abuyahya, ab son successor Abubéquer (1317), seguí Jaume II en iguals bones relacions. En 1322 encara solía nomenar, lo Rey d' Aragó, l' alcayt de les milicies cristianes tunicenques, essent-ho Guillèm Galceràn. Aquestes relacions variarían regnant Pere III, qui, confiant apoderar-se de Túniç, nomenava batlle general de Túniç a Pere Saula (26 Juny 1373).

Expedició de Constantina (1282). — Pere II *lo Gran* estigué en tractes ab lo Bey de Constantina per obtenir d' ell la entrega de dita Ciutat. Secretament armà les naus. Cregueren a Roma que-s tractava d' anar contra Sicilia, rebutjant Martí IV, otorgar-li indulgencies. Comanades per l' almirall Jaume Pérez, fill natural de Pere II, y ab assistencia de nostre Rey, sortí una poderosa expedició, composta de cent cinquanta naus (3 Juny 1282), deturant algún temps a Mahó per efecte dels vents contraris. L' Almojarif de Menorca, enterat de que-s dirigían a Constantina, avisà secretament als africans. Y al arribar la armada catalana a Collo, la població estava abandonada y l' Emir de Constantina y tots sos partidaris morts. Durant la campanya contra Constantina, Martí IV refusà prestar lo socors que li demanaren los embaxadors de Pere II, en temensa de que los expedicionaris anessen a Sicilia, ahont hi senyorejava la gran revolució gibelina, de les *vespres sicilianes* (31 Març 1282).

A la África anaren embaxadors sicilians a oferir-li la corona, que acceptà Pere II. Concertà ab los sarrahins una bona indemnisació de guerra, y passà ab son exèrcit a Tràpani (30 Agost 1282).

Repartiment del Marrochs y Túniç (1301).—Entre Jaume II d'Aragó y Sanxo IV de Castella, s'adjudicaren tot lo N. de la Africa, quedant per Castella lo territori al O. del ríu Muluya y per Aragó tot lo del E., axò es, Argel, Çonstantina y Túniç, ahont històricament ja hi havían sentat sa influencia y sa política nostres sobirans (1301).

Relacions polítiques del Rey d'Aragó ab lo Marrochs (1270-1323).—Lo Marrochs y sos reyalmes, per sa situació geogràfica, continuitat de relacions ab Al-Andalús, domini d'algunes parts d'Espanya y estat de guerra ab Castella, vivía en constant contacte ab aquest reyalme. Emperò nostres monarques no dexaren d'intervenir, des de mólt antich, en los fets del Marrochs. Jaume I fóu solicitat per l'emperador Abenjucef pera que l'ajudàs a la conquesta de Cepta y Tànger, quan encara eran dels almohades. Com los benimerins les conquerissen ab ses propries forces, s'entrometeren a Valencia, congriant-hi la revolta d'Alazarch. Pere II s'alià ab Granada contra Abenjucef (1283) y altre tant féu Jaume II en sos tractats del 1295 y 1301. Aprés entrà en amistat ab lo Marrochs (1304 al 1309) contra dels granadins, obtenint la obertura de tots los ports marroquins al comerç català (1309).

Surgeix en temps de Jaume II una figura de notoria influencia al Marrochs, lo català Bernat Seguí, caid de les milicies del Rey d'Aragó (1302-1323) al Marrochs. Intervé en tots los fets importants d'aquells reyalmes. Regnant Abenjacob, contrarrestà la política castellana, fent acceptar nostres almogàvers ab preferencia als guerrers castellans (Febrer 1304). Mort Abenjacob (10 Maig 1307), continuà aguantant la influencia de Jaume II ab Aburrabé (1307-1310), anant y venint d'embaxador, obtenint un tractat entre abdós monarques per apoderar-se de Cepta (1308-1309) y motivant la tramesa de la host que comanà lo vescomte de Castellnòu y que s'apoderà d'aquella plaça que tenían los granadins (1309). Quedà Seguí de governador de Cepta, guardada la plaça per les gents d'Aragó.

Al regir Marrochs Abusaid Otman (1310-1331), rebutjà cumplir lo pactat en 1309, quan la conquesta de Cepta; per lo que Jaume II, en 1323, al quexar-se-n, li demanava una ajuda de 40,000 dobles d'or, pregant-li llicenciar als cristians súbdits séus, y si no podía enviar-li tota sa milicia, que li trametés a Bernat Seguí ab 100 cavalls armats a la gineta. Es la derrera nova de Seguí y de la influencia aragonesa al Marrochs. Més avant, la expedició del tortosí Gelabert Rovira al reyalme de Fez (1388), no té importancia y es un fet aillat sense conseqüencies.

Pere d'Aragó proclamat Rey de Sicilia (1282).—Coronat Carles d'Anjú rey de Sicilia (6 Janer 1266), vençut y mort Manfret a Benevento (26 Febrer 1266), vençut y apresonat Conradino, nét de Federich II d'Hoenstauffen a Tagliacozzo (23 Agost 1268) y seguidament ajusticiat, morí lo rey Carles, sense que cap oposició poderosa li entrebancàs la possessió de son reyalme italià. Los sicilians com Joan de Prócida, afectes a la casa d'Hoenstauffen, se refu-

giaren a la cort de la reyna d' Aragó Constança de Sicilia, ahont s' hi féu política gibelina.

Al ocórrer lo gran moviment de les *vespres sicilianes* (31 Març 1282), que expulsà la host d'ocupació francesa, lo Parlament aplegat a Palermo acordà oferir a Pere II la corona de Sicilia, a condició de conservar-los les franqueses, lleys y costums de Guillèm *lo Bò*. Lo Rey d' Aragó ho acceptà y de Constantina passà ab son exèrcit a Tràpani (30 Agost 1282), aclamant-lo ab gran entussiasme totes les poblacions en sa anada a Palermo y abandonant Mesina, les naus de Carles d' Anjú, vençudes per les catalanes a les ordres d' En Ramón Marquet.

Pere II quedà de fet rey de Sicilia y cabdill gibelí, encorreguent en les ires de Roma. Excomunicà Martí IV al Rey d' Aragó y a quants l' acompanyavan, puix no feren cas de la anatema que llençà en 15 Agost 1282, contra los qui ajudessen als panormitans. Aximeteix comminà a Pere II d' abandonar Sicilia abans del 2 de Febrer 1283, del contrari lo privaría de tots sos fèus y fins del reyalme d' Aragó, procedint contra d' ell segons hagués lloch.

Ocupació de la Calabria per Pere II (1283). —Tement que la guerra se transportàs a la Calabria y a Nàpols, ahont estavan empresonats los fills de Manfret, s' aparellaren les hosts de França y de la Esglesia. Martí IV envià a Catona 500 cavallers, que no pogueren evitar la presa de la plaça per los almogàvers y altres que li seguiren. Pere II passà a la Calabria, rebent-lo mólt bé lo poble a Reggio y guanyant mólts més castells y poblacions.

L' infant Jaume d' Aragó, futur rey de Sicilia (1283). — Al retornar de la Calabria, Pere II se presentà devant del Parlament aplegat a Messina, ab sa muller y fills (25 Abril 1283). Allí quedà indicat com a futur succesor séu a Sicilia, son segón fill, l' infant Jaume, qui, ab tal caràcter, recorregué part de la illa, aclamant-lo los séus habitants.

Pere II embarcà per Catalunya (11 Maig 1283), puix devía anar a Burdeus, per hont estava desafiat ab Carles d' Anjú. Nostre Rey comparegué a Burdeus, hont no hi trobà a son contrincant lo rey Carles, fent-ne alçar acta.

Complicacions internacionals que promòu Martí IV entorn de Pere II (1283-1284). —Los fets de Sicilia, ajuntaren d' una manera mólt ferma a Carles d' Anjú ab lo papa Martí IV, mentres que allunyavan cada día més a aquest de Pere II, procurant destorbar-li sa política internacional. Y en lo que fà referencia a la península ibèrica, l' herèu de la corona de França Felip *l' Hermós*, casà ab Joana, reyna de Nabarra (16 Agost 1284), y Joan Núnyeç, senyor de Albarracín, se feya vassall del Rey de França. D' altra part, privava al infant primogènit Anfòs d' Aragó, de casar ab la filla d' Eduart, rey d' Anglaterra, y a Castella treballava per obtenir dels prelats y ordres militars se declaressen contra l' infant Sanxo, futur herèu de la corona y aliat de Pere II.

A tot axò nostre Monarca seguía sos fets d' armes gloriosos contra Carles d' Anjú: una esquadra provençal era destruida a Malta per la de Roger de

Lluria, les naus de la badía de Nàpols foren enfonzades, los almogàvers prengueren les illes de Capri y d'Ischia, etc. Y com lo senyor d' Albarracín entràs en sò de guerra lo reyalme d' Aragó, Pere II passà a combatre-l, apoderant-se d'aquell senyoríu independent y donant-lo a son fill bastart Ferràn.

Complicacions interiors en Catalunya y Aragó (1283-1284).—S'inicià una guerra ab Nabarra, que hagué de deturar ràpidament Pere II per unes treves, a causa de la actitut dels aragonesos. Les corts de Taraçona li exigiren que, tant en aquella guerra, com en qualsevulga altra (aludint a la de Sicilia), volgués tenir concell de les corts. Lo Rey se mostrà altíu, y los richs hòmens, disgustats, formaren la unió o lliga que tant havía de pertorbar-ho tot, y per majors complicacions, les corts de Taraçona se sospengueren, reanudant-se a Çaragoça lo 3 d'Octubre 1283, ab prous dissentiments y malestar. Lo meteix esperit de discordia repercutí a Valencia, pretenent obtenir lo fur d' Aragó. Y a les de Barcelona, procurà congraciar-se la voluntat dels catalans, únichs que l' havían ajudat a Sicilia y Calabria y que estavan al séu costat, fomentant les llivertats municipals barcelonines, ab lo privilegi del *Recognoverunt proceres* (Janer 1284). Del funcionament d'aquestes corts se-n deduheix que no feren efecte les excomunions llençades per lo Sant Pare contra Pere II y sos auxiliars.

Pere II posat en interdicte per Roma y Carles de Valois nomenat rey d' Aragó (1284).—La tivantó política entre Roma y lo rey Pere II, cada día més apremiant, portà a Martí IV a apurar los procediments, posant en interdicte a la confederació català-aragonesa, retirant a Pere la autoritat de Rey d' Aragó, comminant a sos vassalls a rebutjar-li la obediencia y cercant un successor a la seva corona, trobant-lo entre los fills del Rey de França, en la persona de Carles de Valois (Maig 1284).

Al meteix temps, los agents de Roma agitavan sos reyalmes; a Catalunya los hi feren costat alguns monestirs y elements eclesiàstichs; lo comte de Foix rebutjà entregar-li lo Vescomtat de Castellbò, y lo d' Urgell també se li mostrà contrari, precisant contra d'ells dos una campanya, que confià al infant primogènit Anfòs (Maig 1284) y que procurà acabar tranzigint. Al Aragó, los richs-hòmens de la *Unió* prohivían a les viles ajudar a Pere II, mentres que l' obligavan a comparèxer a Çaragoça a prosseguir les Corts interrompudes.

La creuada pontificia y la host de França enfront a Catalunya (1285).—Transcorregué la segona meytat del 1284 ab grans preparatoris de guerra per part de França y d' Aragó: tots cercavan aliats, obtenint Pere II la neutralitat de Portugal, Castella y Anglaterra y certa ajuda d' alguns reyalmes africans.

Llavors abortà a Barcelona una conspiració, que devía esclatar en la Pasqua del 1285, dirigida per un cabdill del poble baix, nomenat Berenguer Oller, y que hauría fet perdre la Ciutat.

Al Abril, tota Catalunya se posava en peu de guerra, puix la armada y exèrcit de França, ab los aliats de la Esglesia, estavan per avençar.

Anavan ab la host francesa alguns feudataris de Pere II, com lo Comte de Foix, Jaume II de Mallorca, los abats de Vilabertràn y de Roses, Ramón Roger de Pallars, los senyors de Pontons, Pau y altres, alguns vassalls del vescomte de Bearn en lo Bisbat de Gerona, etc. Quan s' aplegava la expedició francesa, moría a Perusa Martí IV (28 Març 1285), succehint-lo Honori IV, qui res innovà de la política del séu antecessor.

L' exèrcit invasor de Catalunya, portant los penons de Roma y de França, ocupà Salces, Perpinyà, Elna y tot lo Rosselló. Mentres Pere II guardava lo coll de Panissars, l' enemich passà per lo coll de la Massana (20 a 23 Juny). Nostre Rey baxà a dirigir la defensa del Empordà, quals principals poblacions ocupà aquella multitut de gent armada, fent-se coronar rey, Carles de Valois, a Castelló d' Empories y jurant les Constitucions de Çatalunya.

Gerona fóu lo principal obgectíu d' uns y altres. Defensada per Ramón Folch, Vescomte de Cardona, lo setge se prolongà fins al istíu. Bevent les aygües dolentes del Ter, malaltíes infeccioses delmaren de tal manera al enemich, que, Desclot díu ne moriren la tercera part. Lo Llegat pontifici y lo rey Felip de França extremaren la expugnació. En quin entremitg la armada català-siciliana, comanada per Roger de Lluria, vingué de Tarento y desféu devant les illes Formigues a la francesa, y passant a Cadaquers y Roses, ocupà los castells y prengué algunes naus enemigues allí estacionades.

Mes a Gerona, tals foren les malaltíes en los assetjats y assetjadors, que-s pactà una treva de vint díes. Emmalaltí greument lo rey Felip III, menant-lo a Castelló d' Empories. Per més que, al finar la treva, Gerona capitulà mólt honrosament (7 Setembre), l' esperit dels invasors havía decaygut, y al contrari, Pere II se situà al coll de Panissars, dispost a tancar lo pas dels Pyrinèus. Y en efecte, lo príncep Felip de França, hagué de negociejar ab lo Rey d' Aragó lo retorn de la host, en la que hi anava lo cors del Rey de França, si bé alguns autors diuen morí al arrivar a Perpinyà (5 Octubre). També als pochs díes lo cardenal llegat Xolet passà d' aquesta vida. Axís acabà la creuada contra Pere II y la invasió francesa de Catalunya.

Son corolari fóu la expedició contra Mallorca, per castigar al rey Jaume y la immediata mort de Pere II a Vilafranca (10 Novembre 1285). Abans de morir y al reconciliar-se ab la Esglesia, féu renuncia solemnial de la corona de Sicilia, disposant se retornàs a la Esglesia romana. Mes aquesta voluntat no-s complimentà: Anfòs regnà al Aragó y son altre fill Jaume a Sicilia.

Incorporació de les illes a la Corona d' Aragó (1285). — No féu més que arribar la expedició del primogènit Anfòs a Mallorca, que la illa se rendí, prestant la ciutat de Palma lo jurament de fidelitat en nom de tota la illa (19 Novembre 1285). Iviça imità a Mallorca (Janer 1286). Per la mort de son pare, Anfòs II hagué de tornar a la Península y més tart passà a guanyar Menorca, que capitulà després de breu expugnació (7 a 20 Janer 1287).

Guerra d'Anfòs II y Jaume II de Mallorca (1288-1289). — Aquesta guerra que començà ab la presa de Mallorca, seguí en la frontera catalana. La treva entre Aragó y França, concertada ab bon acert per Eduart d'Anglaterra (del 15 Juliol 1286 al 30 Setembre 1287), no s'observà ab lo Rey de Mallorca. En 1288, la guerra recomençà ab França y Mallorca, quan semblava que la pau era un fet, a conseqüencia de posar en llivertat Anfòs II a Carles d'Anjú, príncep de Salerno, en compliment del tractat internacional de Campfranch (29 Octubre 1288). En 1289, los enemichs al Empordà ocupavan Garriguella. Anfòs II avençà per la Cerdanya, assetjà a Puigcerdà (12 a 16 Agost 1289), se situà al coll de la Perxa (16 a 20 Agost), prengué lo castell de Liga (20 Agost) y assetjà y s'apoderà de Ribes (21 Agost a 7 Setembre). Y no-s féu res més.

Pau general ab Anfòs II y Jaume II (1290-1295).—En los anys 1289 y 1290, sovintejaren embaxades y conferencies entre los Reys d'Aragó, Mallorca, França, Nàpols y Roma, per la pau, que-s signà a Tarascó (Febrer 1291), morint al poch temps Anfòs II (20 Maig 1291) y heretant lo reyalme d'Aragó son germà Jaume, rey de Sicilia.

La pau ab Roma y França, sots la base de retornar lo reyalme de Sicilia, donant lo Papa les illes de Còrcega y Cerdenya al Rey d'Aragó, se tractà y signà ab Jaume II (Anyani, 5 Juny 1295), casant nostre Monarca ab Blanca d'Anjú. A més, lo Rey de França devía restituir la Vall d'Aràn, de que s'apoderà quan Pere II anà a Alcoll.

Lo Rey de Mallorca devía restituir alguns castells de la frontera, que també li havía pres, y lo d'Aragó retornar-li les illes.

Altra conseqüencia d'aquests tractes fóu la tramesa d'una embaxada de Sicilia, que no podían creure ab la sotsmissió del séu rey Jaume. La que, presenciant a Vilabertràn lo matrimoni de Jaume II d'Aragó ab Blanca d'Anjú (1 Novembre 1295) y sabedors del compromís d'abandonar Sicilia a Carles d'Anjú y a la Esglesia, se declararen lliures del vassallatge y facultats per elegir altre Monarca. Aquell reyalme llavors sigué donat al tercer fill de Pere *lo Gran*, l'infant Fadrich (15 Janer 1296).

Guerres ab Castella (1288-1296). — La qüestió dinàstica fóu fomentada per lo Rey d'Aragó al enemistar-se ab Sanxo de Castella, proclamant com a Rey de Castella al infant Anfòs de la Cerda, presoner séu del temps de Pere II (Setembre 1288). En la guerra civil, Aragó hi prengué part, ab promesa, per part del pretendent Anfòs, d'entregar-li Murcia quan fós Rey (26 Juny 1289). Guerra civil que fracassà en 1290.

Majors foren les discordies a Castella en 1296, després de mort Sanxo, pactant-se entre los dos pretendents, Anfòs de la Cerda y l'infant Joan, la partició del reyalme, oferint al Rey d'Aragó, Murcia, a cambi de la seva cooperació (Hariza, 21 Janer 1296), donant Cuenca y altres llochs al infant Pere d'Aragó, capità del exèrcit expedicionari aragonès, que-l formavan 1,000 cavalls armats y 50,000 almogàvers. Aquesta host tot ho dominà, arribant a

Lleó, hont Anfòs de la Cerda fóu coronat Rey de Lleó, Galicia y Sevilla. A Mayorga, la reyna regent María de Molina se defensà mólt bé. Repetint-se lo fet de Gerona del 1285, axò es, que la peste delmà l' exèrcit assetjador, comptant-se entre los morts al infant Pere d' Aragó (30 Agost 1296). La host aragonesa retornà delmada per les malaltíes y lo pretendent Anfòs de la Cerda perdé la corona que creya segura.

Murcia guanyada per Jaume II (1296-1301).—Simultàniament que l' infant Pere, sortí Jaume II vers Murcia, de la que s' apoderà abans del Agost (1296). Altra campanya li valgué avençar fins a Lorca (Febrer 1301).

La intervenció del rey Dionís de Portugal, motivà una conferencia internacional a Campillo, pactant-se una major extensió de la frontera valenciana a costes de Murcia. Axò es, que Alacant, Cartagena, Elix y Guardamar, ab tota la ribera N. del Segura, quedessen del Rey d' Aragó, exceptuant-ne Molina, Seca y Murcia, que, junt ab Alhama, Lorca y Monteagudo, devían restituir-se y quedar per lo Rey de Castella.

Guerra d' Aragó y Sicilia (1297-1299).—La complerta sotsmissió de Jaume II a Roma, li valgué de part de Bonifàs VIII la alta distinció de nomenar-lo almirall, gonfaloner y capità general de la Esglesia romana (20 Janer 1296). Axò podía colocar-lo enfront de son germà lo rey Fadrich y de sa mare Constança. Roger de Lluria, que havía passat al exclusíu servey de Sicilia, tingué forts dissentiments ab lo rey Fadrich III y retornà al servey del Rey d' Aragó (Maig 1297), y per tant al de Roma, a qui tant havía combatut. Fadrich III prengué los castells de Roger de Lluria y aquest se llençà a combatre als sicilians en la Calabria, hont fóu vençut per Blasco d' Alagon y los almogàvers d' En Guillèm Ramón de Montcada y de Guillèm Galceràn de Cartellà (Setembre 1297).

Una forta armada comanada per Jaume II, prenent a Roma l' estandart de la Esglesia, s'ajuntà a Nàpols ab la del Rey Carles d' Anjú (24 Agost 1298), combatent durant dos mesos ab la de Fadrich III y tracassant en lo setge de Siracusa (Octubre 1298 a Març 1299). Aparellada altra expedició catalànapolitana, passà al cap d' Orlando (Maig 1299), hont, ataçada per los sicilians, fóu vençut Fadrich III (4 Juliol 1299). Jaume II no avençà més y retornà ab ses victorioses naus a Barcelona (Novembre 1299). Si bé la guerra que proseguí a Sicilia fóu ara favorable a Fadrich III, ara a Carles, la pau de Calatabellota (24 Agost 1302) acabà la lluyta, casant Fadrich ab Leonor, filla de Carles d' Anjú, y pactant-se regnaría solzament a Sicilia durant sa vida y retórnaría tot seguit la Calabria a Carles.

Lo partit gibelí tenía no poques simpatíes a Catalunya, de tal manera, que, en aquesta guerra, hi figuraren mólts cavallers catalans y aragonesos ab lo rey Fadrich. En tot temps sortiren expedicions de nostres costes en prò dels sicilians, com la de G. Galceràn de Cartellà, sortida de Roses (2 Juliol 1296).

Extinció dels templers (1308-1312).—Fidels a la seva fama, los templers

foren sempre leals als Reys d' Aragó: ells endreçaren la política durant la turbulenta minoría d' etat de Jaume I; assistiren a les expedicions de Mallorca (1228), Valencia (1238) y Terra Santa (1269) y sols una vegada los trobàm barrejats en les lluytes de bandería, que, entorn de llurs territoris de Prades y Ciurana, hi mantenían los Entences y los Montcades (1284-1294).

La persecució de que havían sigut obgecte a França (1307-1314), repercutí per tot arrèu: Felip III *l' Hermòs* cuydà de que Jaume II abolís la ordre en sos estats. Lo Rey d' Aragó, aduhint, que, si havían delinquit no era en los séus reyalmes, procedí ab mesura. Sols cedí a les ordres del Papa de que fossen apresonats (22 Novembre 1308). Ells s' encastellaren a Miravet, Ascó, Montçó, Cantavella, Villel, Castellot, Xisbert y Penyíscola. Alguns magnats, com lo Bisbe d' Urgell, Dalmàu vescomte de Rocabertí, lo Comte d' Urgell, etc., protegiren obertament als templers que residían en llurs dominis.

A Miravet y a Montçó se tancaren los derrers templers, capitulant després de nou mesos de setge (Juliol 1309). S' extingiren a la Corona d' Aragó, sense les violencies de que foren obgecte a França.

Lo concili de Viena de França (1311-1312), portà la convocació d' un concili provincial a Tarragona, per tractar del processament dels templers de la Corona d' Aragó (Agost de 1312). La sentencia fóu absolutoria de totes les inculpacions, manant que ningú s' atrevís a infamar-los. Fallà que los cavallers visquessen sots obediencia dels bisbes y que dels propris de la ordre se-ls hi donàs lo corresponent a aliments y vestit. Tots sos castells y dominis passaren a la Ordre del Hospital de Sant Joan de Gerusalèm.

Cerdenya passa a ésser de la Corona d' Aragó (1297-1324). —Jaume I tractà d' obtenir de Climent IV, l' honor de recobrar Cerdenya dels pisans y restituir-la a la Esglesia, tota vegada que la investidura d' aquell reyalme n' era la recompensa (1267). Altre tant pretenían Carles d' Anjú y l' infant Enrich de Castella. Llavors lo Papa no volgué posar discordia entre ells tres.

Quan Jaume II passà a Roma (Abril 1297), Bonifàs VIII li conferí la investidura de Cerdenya y Còrcega. Essent dites illes de la Esglesia, lo Rey d' Aragó quedava vassall del Sant Pare, concertant un cens anyal de 2,000 marchs d' argent.

Les expedicions per la conquesta de Cerdenya no s' organisaren fins al 1322, en que les Çorts de Gerona votaren la empresa, surgint de Roma no pochs inconvenients. Ells no feren recular la bona voluntat de Jaume II, qui marxava d' acort ab Huch III, jutge d' Arborea, descendent dels vescomtes de Bas. Desembarcada la primera expedició catalana (7 Maig 1323), la república de Sàsser se posà també al séu costat, a la que-s seguí grossa expedició sortida de Portfangós (1 Juny 1323), comanada per lo primogènit Anfòs. Capitulant Viladiglesies (8 Febrer 1324), y Càller (12 Juliol 1324), s' entregaren los altres castells, quedant ferma la dominació de Jaume II a Cerdenya.

Cerdenya portà grans guerres a la Corona d'Aragó, no sols ab Pisa, si que també ab Gènova y ab los magnats de la illa. Pere III, al començar son regnat, pogué veure pacificades les dues illes de Cerdenya y Còrcega.

Colonisació catalana de Cerdenya (1330). — Les grans pertorbacions que hi hagué a Cerdenya en los primers anys de formar part de nostra Confederació, obligaren al almirall Boxadors a treure de la illa algunes poblacions de sarts y fer-la poblar de catalans (1330). Desconexèm la intensitat d'aquesta colonisació, que repercutí ab la literatura, dihent Boades que la llenga catalana s'hi parlava «mólt polidament». Dos segles més tart, les lleys municipals donades per lo Parlament de Càller, en 1565, se posaren en català perque lo poble les entengués.

Mallorca feudataria d'Aragó (1312-1325). — Al morir Jaume II de Mallorca (1312), son fill Sanxo se regonegué vassall de Jaume II d'Aragó (9 Juliol 1312) y li restituhí la vall d'Aràn, novament ocupada en 1300. Jaume II hagué de defensar al Rey de Mallorca de les exigencies del de França, al reclamar-li la sobiranía de Montpeller (1315-1317). Morí Sanxo sense fills y la successió del reyalme de Mallorca portà dificultats que, no podent resòldre-les ab unanimitat un concell d'hòmens eminents que s'aplegà a Lleyda (16 Setembre 1324), donà lloch a que Jaume II ocupàs breument la ciutat de Perpinyà, evaquant-la tot seguit. Passà lo Rosselló a Jaume III de Mallorca (qui tenía 10 anys), mentres estipulava son matrimoni, lo Rey d'Aragó, ab sa neta la infanta Constança (24 Setembre 1325).

Nova unió de Mallorca a la Corona d'Aragó (1343). — Pere III *lo Cerimoniós* començà son regnat exigint de Jaume III de Mallorca tot lo que creya tenir-hi dret. No-s veuen relacions cordials entre ells dos, y tot seguit entran en rahons. Jaume vingué a discordia ab França per si ajudava o no al Rey d'Anglaterra, exigint-li l'homenatge per Montpeller. Jaume III demanà protecció a Pere III (Desembre 1340); mes aquest se-n excusà, volent mantenir-se neutral y acabant per ésser nomenat àrbitre per part de França; però no obstà perque lo Rey de França ocupàs violentment Montpeller y los vescomtats d'Omalades y Carlat, aparellant-se a entrar en Rosselló y Cerdanya. No-l volgué ajudar lo rey Pere al de Malloıca, a despit de tres requeriments que, com a feudatari, li féu reclamant la seva ajuda contra França. Al segón de dits requeriments li contestà ab un memorial d'agravis, passant ab rahons tot l'any 1341. En lo següent, desenmascarant-se lo Rey d'Aragó, manà instruir procés al de Mallorca, no ja per incomparescencia a les Corts de Barcelona del 1342, sinó per fondre la moneda d'or aragonesa, encunyant-la de propria y fer-hi circular d'altres franceses.

Jaume de Mallorca, encara que s'humillà ab França prestant-li lo vassallatge reclamat, no n'obtingué la ajuda que n'esperava, puix França se lligà previament ab lo Rey d'Aragó. Fracassà la intervenció dels comtes de Foix y d'Armanyach y la de Climent VI, no donant resultat la conferencia que

aquest procurà als Reys d'Aragó y de Mallorca a Barcelona (Agost 1342). S'acabà lo procés ab sentencia de confiscar los territoris a Jaume de Mallorca (21 Febrer 1343) si abans d'un any no comparexía a Barcelona. Pere III començà la confiscació sense esperar que acabàs lo terme. La seva armada desembarcà a Mallorca (25 Maig 1343), hont los jurats de Palma li feren entrega de la ciutat (30 Maig). Menorca y Iviça se li entregaren sense dificultat. Sols trobà resistencia a Pollença. Se coronà solemnialment Rey de Mallorca (22 Juny) y féu posar aquest nou títol després del de Rey de Valencia.

Incorporació del Rosselló y Cerdanya a Catalunya (1344).—Arribat a Barcelona Pere III ab les galeres expedicionaries de Mallorca (29 Juny 1343), s'aparellà a invadir Rosselló y Cerdanya, no volent escoltar cap proposta d'arbitratge del Sant Pare ni d'altres mitjancers: atravessà lo coll de Panissars (30 Juliol 1343), assetjant Perpinyà (6 Agost). Limitant-se a destruir los sembrats de diferents llochs, retornà a Barcelona (27 Agost 1343).

Mentrestant, Jaume de Mallorca cercà lligar-se ab lo rey Andréu de Sicilia y ab Gènova y Provença, ahont s'aparellava una armada contra lo Rey d'Aragó. Aquest desfeya los tractes de son cunyat, estrenyent ses relacions ab lo rey Felip de França, a base de vendre-li Montpeller.

Lo Rey d'Aragó ab la senyera de les barres roges, voltat de cavallers y ballesters (Miniatura del any 1260 dels *Fueros de Aragón*).

Al començar l'any 1344, lo Rey de Mallorca vol capitular; però com Pere III no li admet condicions de cap mena, té de veure com un poderós exèrcit passà Panissars (15 Maig 1344). Després d'una campanya de dos mesos entrà a Perpinyà (16 Juliol), presentant-se-li l'infortunat Jaume de Mallorca. Rosselló y Cerdanya quedavan incorporats a Catalunya. Jaume de Mallorca sería vescomte d'Omelades y de Carladés y senyor de Montpeller, assegurant-li, lo rey Pere, una renta de 10,000 lliures.

Revoltes y fí del rey Jaume III de Mallorca (1344-1349).—Jaume de Mallorca no s'avingué ab sa dissort; reunint a alguns partidaris s'alçà en armes, ocupant Puigcerdà (19 Novembre 1344). Mes al voler pendre Vilafranca de Conflent, se li sublevà Puigcerdà, havent d'acullir-se fugitíu al Comtat de Foix. Pogué aplegar gent a França y trelladar-se a Mallorca, hont tingué alguns fets d'armes favorables. Lo rey Pere hi trameté una bona host (Maig 1349), que, en los camps de Lluchmajor, vencé a la del rey Jaume. Morí aquest en la batalla (25 Agost 1349), quedant-hi presoner son fill Jaume, qui més avant (1374) encara donà que fer a Pere III.

Inseparabilitat dels estats de la confederació català-aragonesa (1289-1344).—Incorporada Mallorca a nostra Confederació per lo rey Anfòs II

(1285), s' aplegan a Montçó corts, ahont per primera vegada se troban junts catalans, mallorquins, aragonesos y valencians (1289). Llavors fóu pactada solemnialment la inseparabilitat dels estats de la Corona d'Aragó. Quedava reparat un dels desacerts de Jaume I. Ja abans havía promès Anfòs II, a Segorb, no separar-lo may de la seva Corona (25 Octubre 1286). En les Corts del 1291, jurà lo Rey no trencar la unió de Mallorca, establint-se aquest jurament com a primer acte al començ de cada novell regnat.

Les corts del 1319 tornaren a establir lo principi, imposat als sobirans, de no separar jamay Aragó y Valencia del Comtat de Barcelona. Quin principi, lo Rey tornà a dexar sentat com a base constitucional de la seva monarquía, en l'estatut de Daroca (20 Agost 1328). Y al acabar sa breu existencia lo reyalme de Mallorca, les Corts de Barcelona refermaren la inseparabilitat de Mallorca, Menorca, Iviça, Rosselló, Cerdanya, Vallespir y Colliure, ab térmens tan comminatius, que-s proclamà fins la inobediencia general dels súbdits contra qualsevulga decret de segregació (29 Març 1344). Aquesta inseparabilitat dels principals components de la confederació català-aragonesa, restà sempre més intangible.

Jaume II d'Aragó
Del *Llibre Vert* (1347)

Breu dominació catalana a Tracia, Macedonia, Atenes y Neopatria (1303-1387).—La pau a Sicilia dexà en vaga infinitat d' almogàvers o gent de guerra de la Corona d' Aragó, quina única ocupació era batallar. Sos capitans vegeren acceptats llurs serveys per Andrònich, emperador de Constantinopla, combatut dels turchs. Passaren a Grecia 8,000 almogàvers comanats per Roger de Flor, Berenguer d' Entença, Ferràn Ximèneç d' Arenós y Berenguer de Rocafort (Setembre 1303).

En lluytes de tota mena estigueren ocupats set anys nostres almogàvers, aposentats en lo territori del que Galípol n' era capital, y que si-ls fóu primer otorgat en fèu per l' Emperador, aprés lo mantingueren contra Constantinopla, ab qui entraren en la major de les lluytes. Lo títol oficial adoptat per nostres guerrers, se coneix per son segell qual llegenda deya: «Segell de la host dels franchs que regnan en la Tracia y Macedonia».

A la sortida de Galípol, lo Duch d' Atenes reclamà sa cooperació per la guerra que mantenía ab Joan Angelo, príncep de Tesalia, anant-hi per terra 3,500 cavalls y 3,000 peons que formavan la host. Joan Angelo se presentà amistosament als almogàvers. Axò mogué al Duch d' Atenes a combatre-ls ab una host de 6,400 cavalls y més de 8,000 infants. Lliurada la batalla a les riberes del Cefiso, lo Duch fóu mort y lo Ducat vingué a mans dels almogàvers. Aquests, d'acort ab Fadrich III, regonegueren com a Rey al fill d'aquest,

Manfret d'Aragó (mort a 9 Novembre 1317). Succehiren-lo en lo govern del Atica, Beocia y Tesalia, son germà Guillèm d'Aragó (9 Novembre 1317-22 Agost 1338); l'altre germà Joan d'Aragó (1338-1348); Fadrich I, fill de Joan; Fadrich II, fill de Pere II, rey de Sicilia, qui més tart regnà en Sicilia, y María, filla de Fadrich. En temps de María, la guerra civil portà a proclamar Duch d'Atenes y Neopatria a nostre rey Pere III *lo Cerimoniós* (1380).

Lo florentí Reyner Acciajoli, qui en 1385 se titolà senyor de Corinto y del Ducat, combaté la dominació de Pere III, defensant-la Pere de Pau, governador d'Atenes, y la companyía dels nabarresos que comanava Pere de Sant *Superano*. Joan I no prestà atenció a aquelles llunyanes terres, les que, desprès de titànica lluyta, foren guanyades per los florentins (1387 a 1388), retornant a Barcelona Antoni Ballester, derrer Arquebisbe català d'Atenes.

Guerres ab Gènova y Cerdenya y pèrdua de Córcega (1350-1355).—La guerra civil entre dues branques de la familia sarda dels Oria, portà a una d'elles a donar entrada a Gènova, venent-li l'Alguer, que ja havía venut a Pere III, Brancaleó d'Oria (Setembre 1350). Lo Rey d'Aragó s'aprofità d'una treva que posaren a aquestes diferencies, per fer lliga ab Venecia, contra Gènova (3 Agost 1351). Les esquadres d'Aragó y Venecia, juntes passaren al Orient (Setembre 1351), ahont tingueren la gran batalla de Constantinopla (Febrer 1352), sortint derrotats los genovesos, morint de les ferides l'almirall català Ponç de Santa Pau. A mitjans del 1352, un embaxador de Roma gestionà la pau d'Aragó ab Gènova, reclamant Pere III li retornessen Còrcega y la part de Cerdenya ocupades per los genovesos. No-s pactà la pau y naus genoveses vingueren a damnificar Aygües Mortes, Cadequers y Tarragona (1352). Pere III féu grans armaments, per manera que, en 1353, tenía móltes naus, nomenant almirall a Bernat de Cabrera y derrotant totalment als genovesos. A aytals desfetes se seguiren les majors discordies intestines, començament de la decadencia de Gènova. Quina senyoría s'entregà al arquebisbe de Milà, Joan Visconti, excepció feta de Mònaco, Menton y Rocabruna, ahont Carles Grimaldi s'independisà y se mantingué senyor d'aquelles terres. Es ab l'arquebisbe Visconti ab qui té de guerrejar a Cerdenya nostre Rey, passant a dita illa ab poderosa armada de 400 a 410 vexells de tota mena (22 Juny 1354). Assetjant al Alguer (Juliol 1354), se desenrotllaren fortes epidemies, a causa de les males condicions sanitaries de la illa. Desprès d'aquest setge desgraciat, la pau entre Venecia y Gènova y l'alçament contra lo dux Marino Faliero, dexà a Pere III lluytant sol contra Gènova y los sarts comanats per lo Duch d'Arborea. Tingué de firmar ab aquest una segona concordia a Sant Luri (11 Juliol 1355), retornant-li los séus llochs de Mataró y Gelida que li havía confiscat y venuts a Felip de Castre (1354). Perdonats los altres cabdills sarts y posant en los castells gent de confiança, partí del Alguer (26 Agost 1355), desembarcant a Badalona (12 Setembre 1355). Per gestionar la pau ab Gènova,

Pere III anà personalment a Avinyó, residencia de la Cort pontificia, ahont se portavan les negociacions (Desembre 1355).

Les guerres d'Aragó y Castella entre Perę "lo Cerimoniós" y Perę "lo Crudel" (1356-1367).—Llargues y llastimoses lluytes, que desagnaren y empobriren los dos reyalmes cristians, foren les mantingudes entre los dos reys Pere, en les que, per part de nostre Monarca, no hi jugà altre ideal que la ambició de guanyar Murcia, Soria y Cuenca. En elles s'hi barrejaren França, per ventilar agravis comesos per lo Sobirà de Castella, en sa muller Blanca de Borbó; Nabarra, per guanyar Logronyo, Álava, Biscaya y altres territoris immediats a dit reyalme; Portugal, per treure-n profit material; Anglaterra, pèr afegir a sos dominis de Bayona les costes biscahines, y Granada per anexionar-se algunes ciutats y ports de Castella. La mala fè hi jugà son paper primordial, en un sens fí de lligues y tractes, en los que, los amichs d'avuy se trobavan al endemà lluytant en camps contraris.

A més, hi prengueren part primordial, los dos pretendents a la corona de Castella, l'infant Ferràn d'Aragó, germanastre de Pere *lo Cerimoniós,* fill d'Elionor de Castella, y lo germà bastart del Rey de Castella, Enrich, comte de Trastamara. Mort lo primer a mans dels servidors del segón y ab connivencia del *Cerimoniós* (1363), restà sol lo Bastart en sa ambició al soli reyal.

Ab diferentes intermitencies, treves y paus, feya deu anys que durava aquesta guerra, quan arrivaren les *companyíes blanques* d'En Du-Guesclin y En Calverly a sou del Rey d'Aragó, mentres los mercenaris que comanava Joan Chandos se posavan a les ordres del de Castella (1366). La lluyta acabà del tot a Montiel, ab la mort del Rey de Castella a mans de la gent del Comte de Trastamara, qui quedà rey ab nom d'Enrich III (23 Març 1369). Havía acabat dos anys abans la guerra ab Aragó, venint a pau definitiva los dos reys Pere.

Per més que lo Rey d'Aragó reclamà Murcia al rey Enrich, segons los tractes que ells dos se tingueren, aquest no li volgué cedir. Llavors Molina, ocupada per partidaris del difunt Rey de Castella, no volguent donar-se al bastart Trastamara, s'entregà al Rey d'Aragó, formant part de Murcia. Lo rey Enrich donà Molina a Du-Guesclin per posar-lo enfront del *Cerimoniós*. Una guerra entre Castella y Portugal acabà d'embolicar-ho tot, puix Du-Guesclin s'excusà d'anar-hi, alegant que volía conquerir Molina y guerrejar ab Aragó. Però no passà avant en ses amenaces, ni tampoch lo rey Pere en les que per sa part féu a Enrich III per recobrar Murcia (1369).

La vanitat dels títols jurisdiccionals (segle XIV).—La vanitat humana pren un nou aspecte: la de decorar-se nostra gent principal ab títols o dictats que omplen externament, encara que en lo fons no signifiquen cap emolument material. Los primers exemples los presenta la familia reyal, erigint comtats en los béns que entregava a individuus de la metexa, al temps en que los vells comtats havían perdut sa primitiva significació política. Jaume II es lo

primer monarca que constitueix comtats de novella usança, nomenant comte de Ribagorça al infant Pere, qui aprés ho fóu d'Empories, y algún temps después, 1324, nomenant comte de Prades a son altre fill Ramón Berenguer. Anfòs III, al entregar Tortosa y diferents pobles de Catalunya y Valencia a son fill l'infant Ferràn, lo decorà del títol de *marquès de Tortosa* (1329), si bé les terres que li cedía eran a Valencia y Aragó. La vanitat dels títols merament nominals s'acabà de manifestar en la concessió a Bernardí de Cabrera del comtat d'*Osona* (axís nomenà Pere III al antich comtat d'*Ausona*), indicant lo Rey que eregía en comtat la sola ciutat de Vich y una lleuga al séu entorn (1 Març 1356). Són per tots istils diferents los comtats d'*Osona* y d'*Ausona*. Lo Comtat d'Osona desaparegué mólt aviat en la batalla de Tordehumos (1368?), hont morí En Cabrera.

Pere III tornà a crear lo comtat de Besalú, entregant-lo a son fill Martí (1368). També adquirí la senescalía de Catalunya de Joan, comte de Prades, trametent-la al propri infant Martí, unint a dit ofici lo de conestable general de tots sos reyalmes (23 Juny 1369), imitació francesa que aprés seguí Castella, essent lo primer conestable de Castella l'infant Anfòs d'Aragó, marquès de Villena y comte de Ribagorça y Denia. Després del infant Martí fóu conestable d'Aragó Jaume de Prades, fill del Comte de Prades.

Erecció del "ducat de Gerona" en honor del infant primogènit.—Al nàxer a Pere *lo Cerimoniós* son primer fill de sa segona muller Elionor de Sicilia (27 Desembre 1350), imitant la vanitat pueril d'algunes corts estrangeres y assenyaladament de la francesa, hont l'herèu de la corona se titolava *Delfí de Viena*, creà per l'infant Joan lo títol de *duch de Gerona*. Al ensemps erigí en ducat la ciutat de Gerona, donant-li en fèu los territoris de Gerona, Besalú, Manresa, Berga, Vich, Camprodón, Castellfollit, Figueres y Torroella de Montgrí, axò es, los que foren comtats d'Empories, Peralada, Besalú, Ausona, Berga y Manresa. Aprés d'Aragó, Anglaterra tingué son *príncep de Gales*, Castella son *príncep d'Asturies*, Nabarra son *princep de Viana*. A tots aquests s'anticipà nostre Rey en seguir la moda francesa.

Qüestió social entre los grans y los petits feudataris (segles XIII y XIV).—La major riquesa y populació del país, lo desenrotllo del feudalisme y los honors a determinats ordres de la milicia, portaren, a partir del segle XIII, un dualisme entre los richs hòmens de Catalunya, de que se n'aprofità, ab sobres d'habilitat, Pere *lo Cerimoniós*, per debilitar lo poder d'aquella noblesa, que tant l'amohinà en los primers anys del séu regnat.

Existían, en lo segle XIV, tres categoríes de nobles a Catalunya: los grans feudataris (com los comtes d'Urgell y d'Empories, los vescomtes de Cardona y Castellbò y mólts senyors eclesiàstichs), sots quina extensa jurisdicció hi havían altres *donzells* o *hòmens de paratge* possehint fèus més petits, y a més los *generosos*, cavallers exempts de jurisdicció, regoneguts com richs-hòmens o nobles, y més avant formant part del braç militar. Los nobles de

la segona categoría se quexavan de vexacions dels primers, obligant-los a imposicions indegudes, etc., constituint la associació nomenada *Conveniencia dels cavallers de Catalunya,* d'una manera anàloga a la Unió; però ab diferents fins y ab la aprobació del Rey. Anavan dirigits per quatre *regidors,* aprés nomenats *conservadors,* y procurant guanyar-se la benvolença dels pobles, alçaren en armes lo país. Juntes, reclamacions y ajusts d'hosts d'una y altra part, donaren per resultat la intervenció de la Corona (Desembre 1370), lo nomenament d'àrbitres, passar llurs diferencies a la decisió de les Corts, etc. Com lo Monarca necessitàs de la cooperació de tots per la guerra de Cerdenya, procurà acallar la discordia, acabant-se per consunció lo conflicte.

Formació del Braç Militar de Catalunya. — Del precedent conflicte y com a fòrmula de concordia interina, s'establí en quiscuna veguería una forma de nomenar als qui devían exercir tota jurisdicció civil y criminal en les persones generoses residints en senyoríu de rich home o de Baró. Constituit un cors especial que funcionava ab independencia, se redactaren estatuts per lo séu manteniment. Quedà format lo *Braç Militar de Catalunya,* independent de tot altre organisme. Joan I a Montçó (1389) li otorgà privilegi de congregar-se. Prosseguí axís constituit fins al segle XVIII.

Guerra y mort del infant Jaume de Mallorca (1374-1375). — La pau entre Castella y Portugal, quan la segona nació encara estava en diferencies ab Castella, motivà la unió de les dues nacions, abans enemigues, per combatre a Aragó, Nabarra y Anglaterra (Agost 1373). Durant la treva, l'infant Jaume de Mallorca, a qui la reyna Joana de Nàpols li prohiví que-s titolàs Rey y no li donava cap importancia, se posà d'acort ab les companyíes estrangeres per invadir Catalunya y Valencia per compte propri. Una host entrà per Rosselló, deturant-se devant Panissars, que no gosaren passar, dirigint-se a Puigcerdà y Sèu d'Urgell. Altra host d'aventurers se situava en la ribera de Borja (Novembre 1374), avençant per Aragó en direcció a Nabarra y baxant per la ribera del Gàllego (Janer 1375). Vagant d'un cantò al altre sense may donar batalla, la gent desamparà la host. Fugitíu, l'infant Jaume s'acullí a Soria, morint, segons se deya, «ab herbada que li fóu dada».

La hereva del Infant de Mallorca, sa germana Isabel, muller del Marquès de Montferrato, qui al casar-se renuncià sos drets a la successió de Mallorca, los trameté al duch Lluís d'Anjú perque invadís l'Aragó. Aquest, comptant ab son germà lo Rey de França, y ab Portugal, féu exterioritats d'una guerra que anava a empendre contra Aragó. No passà d'aquí, segurament per haver d'acudir a la guerra de França y Anglaterra.

Sicilia continuant sots la influencia d'Aragó (1338-1356). — Al morir lo rey Fadrich (25 Juny 1338), dexà lo reyalme al séu fill primogènit y d'aquest passà al qui li seguía, excluint-ne la successió femenina y cridant al rey Anfòs III d'Aragó y a sos successors. La separació de Sicilia del Aragó no fóu complerta: servidors del Rey d'Aragó com l'almirall Ramón de Peralta, esta-

van també al servey de Sicilia (1338). Regnant Lluís (1342-1355), se promogueren alçaments populars a Palermo y al crit de «morin los catalans» realisaren una matança per l' istil de les «vespres sicilianes» (1348). Anava endreçat contra l' almirall Peralta, lo mestre justicier Blasco d' Alagon y altres servidors de Sicilia qui eran de nostra terra. Millorà aquesta situació al casar Pere III *lo Cerimoniós*, ab Elionor de Sicilia, germana del jove rey Lluís (Juliol 1349), a la que los sicilians feren renunciar previament sos drets a aquella corona. Mes per un segón acte privat protestà de la violencia y força que en axò se li feya (13 Juny 1349). Lo partit dels catalans y aragonesos cresqué; Blasco d' Alagon, des de Catania, féu sortides y guanyà batalles als Palici y demés partidaris dels genovesos (derreríes del 1349).

Mort lo rey Lluís a la etat de 16 anys (Octubre 1355), Pere III concertà lo matrimoni del germà y successor Fadrich ab sa filla Constança (21 Setembre 1356). Resurgí nostra influencia, al donar Fadrich a sa germana Elionor, lo reyalme de Sicilia y los ducats d' Atenes y Neopatria, podent-lo tenir desprès d' ella un de sos fills. Quedava iniciada la reincorporació de Sicilia al Aragó.

Tornan a juntar-se Aragó y Sicilia (1372-1413).—La pau a Sicilia se pactà sots base de regonexer-se feudatari del Rey de Nàpols y de la Esglesia, y que sols hi regnàs Fadrich y sos successors directes, contant-s' hi com a tal sa filla María, neta de Pere *lo Cerimoniós*. Y aquí estava l' interès d' aquest Monarca, procurant dit tractat, que-s vegé confirmat per Gregori XI (Agost 1372).

Al morir la reyna d' Aragó Elionor de Sicilia, instituí son herèu al infant Martí (20 Abril 1375). Morí Fadrich de Sicilia (27 Juliol 1377), regnant María, substituida per sos fills naturals, y aquests per sos nevots los fills de Pere *lo Cerimoniós*. Mentrestant los senyors de Sicilia se repartían lo país.

Lo Rey d' Aragó, oposant-se al testament de Fadrich, s' aparellà a intervenir-hi quan fós ocasió. Donant Sicilia al primogènit Martí ab caràcter de *veguer general* (11 Juny 1380), mantingué estretes relacions ab la illa, a quines mars hi trameté la armada del Vescomte de Rocabertí (1381). Lo cisma d' Occident acabà de pertorbar Sicilia; lo papa de Roma Urbà VI la donà a Carles Duraço y lo d' Avinyó Climent VII al Duch d' Anjú, afillat de la reyna Joana I de Nàpols (1382). Aquesta moría ofegada a Nàpols per Duraço, en venjança de la mort que Joana féu donar a son marit Andréu d' Hungría.

Los infants Joan duch de Gerona y Martí duch de Montblanch, marxant d' acort en lo de Sicilia, tractaren de casar a la reyna María ab un fill del segón, de nom també Martí (1386). Mort Pere *lo Cerimoniós* (5 Janer 1387), aquest matrimoni se portà a efecte (1390) a condició de que lo Duch de Montblanch conquerís la illa dels principals cabdills sicilians. Mentres s' aparellava una armada en nostres costes y en les de Valencia, los missatgers del infant Martí d' Aragó procuravan reduhir als nobles sicilians (1391), oferint que lo nou Monarca acataría al papa de Roma, a qui ells seguían. La armada catalana sortí de Portfangós (Març 1392), deturà a Caller y s' apoderà de Palermo (1 Juny

1392). Mes tornà a recrudèxer la insurrecció, perdent-se bona part de lo conquerit. Una segona host, al començar l'any 1394, posà tota la illa sots la autoritat de la reyna María y de son marit Martí d'Aragó. La armada, acabada sa missió, se transportà a Cerdenya, per pacificar-la.

Regnant Martí d'Aragó a Sicilia, morí la reyna María. Son pare lo Rey d'Aragó, tractà d'assegurar la successió a la corona, casant-lo ab la infanta Blanca de Navarra (1402), morint tot seguit (1406) l'infant Martí, nascut d'aquest matrimoni. Martí de Sicilia se vegé combatut per la guerra civil. A despit d'axò, vingué a Barcelona y d'aquí anà a Cerdenya per dominar la rebelió. Allí morí de paludisme. Martí I encarregà la llochtinencia general de Sicilia a Blanca de Nabarra. Aumentà la insurrecció d'aquells ingovernables senyors ab la immediata defecció del Comte de Modica.

Al regnar a Aragó Ferràn I (1412), confirmà a Blanca de Nabarra la llochtinencia de Sicilia, mentres la casava ab son segón fill Joan. Benet XIII conferí al Rey d'Aragó la investidura de Sicilia, concertant-se que sempre més fós del Aragó, però separada de Nàpols y que pagués a la Esglesia un cens anyal de 8,000 florins y la servís cada any ab cinch galeres armades per tres mesos.

Guerra de Cerdenya (1366-1420).—Les lluytes d'Aragó y Castella facilitaren al Jutge d'Arborea, ab Salebrós d'Oria y los pisans, oportunitat per apoderar-se de Cerdenya. Ni la armada d'Olfo de Pròcita, ni la host d'Huch de Santa Pau (Octubre 1366), ni altres petits reforços allí tramesos, serviren de res. En Maig de 1368, altra esquadra comanada per Pere de Luna, senyor de Almonacid, era vençuda per lo Jutge d'Arborea. Tancats en lo castell de Tolar los més caracterisats partidaris del Rey d'Aragó (Febrer 1369), sapigueren que Pere III aparellava poderosa armada (Pasqua 1369). Uns tractes de Brancaleó d'Oria, convertiren a aquest en cabdill d'Aragó, combatent ab Arborea y derrotant-lo (1370), pactant-se treva fins a la fí d'Abril de 1371. Recomençada la guerra, una expedició genovesa (1374) posà en greu perill a Brancaleó d'Oria y a la poca gent aragonesa que tenía en son seguiment.

Lo socors del Continent may arrivava, a causa de pendre peu, a Catalunya, la idea d'abandonar Cerdenya. Morí Mariàn Jutge d'Arborea (1376), y son fill, convertit en perseguidor dels séus parents, logrà fer créxer lo partit aragonès y afiançar nostra decayguda dominació.

Poca importancia tenen los fets de Cerdenya fins al assessinat del jove Jutge d'Arborea per sos partidaris (1383), que coincidí ab les pertorbacions del cisma d'Occident, enviant-hi Pere III reforços. Son fill lo rey Joan I se mostrà conciliador ab Elionor, viuda del Jutge d'Arborea, firmant una pau definitiva (Nadal de 1387), ratificada a Barcelona (8 Abril 1388). Seguiren lluytes ab Brancaleó d'Oria, fomentades per Gènova, qui tornà a apoderar-se de bona part de la Illa (1391). La rebelió cresqué al heretar la judicatura d'Arborea, Guillèm I, fill del vescomte Aymerich de Narbona y d'Elionor d'Arborea.

Lo rey Martí de Sicilia, d' acort ab les corts de Barcelona, sortí ab una forta expedició (19 Maig 1409), vencent als genovesos a Linayra y desfent l' exèrcit formidable del Vescomte de Narbona a Sant Luri, prenent Viladiglesies y reduint-se los enemichs a Oristà. Però la infecta terra de Cerdenya, tomba de tants catalans, ho fóu del jove rey Martí de Sicilia, víctima del paludisme (Caller 25 Juliol 1409). Allí acabà la línia directa masculina dels nostres Comtes de Barcelona.

La causa catalana fóu detesa per Pere de Torrellas (1409-1411), y al morir, per Acart de Mur, governador, sotsmetent-se lo Vescomte de Narbona a Ferràn I (1415). Anfòs IV, per dexar en pau la Illa, no sols la dominà per la força, si que també per lo dret, comprant al vescomte Guillèm II de Narbona tota sa herencia dels Arborea (1420). Axò li permeté passar a Còrcega, dominada per los genovesos, ab sa poderosa armada, dexant-la devant la inutilitat del setge de Bonifaci (Juny 1421) per partir a Sicilia y a Nàpols.

Catalunya y Aragó adherits al papa d'Avinyó y separats del de Roma (1387). — La actitut expectant en que s' havía colocat lo rey Pere *lo Cerimoniós* devant del cisma d' Occident, cessà al regnar Joan I, declarant-se solemnialment a Barcelona la adhesió al papa Climent VIII (4 Febrer 1387), instalat a Avinyó. A sa mort (16 Setembre 1394), 22 cardenals elegiren a Pere de Luna sots nom de Benet XIII (26 Setembre 1394), ab gran entussiasme de Catalunya. La Generalitat demanà a Joan I amparàs al nou Papa.

Al iniciar-se la terminació del cisma, Benet XIII hi cooperà (1402-1404). Mes morint Bonifàs IX (1 Octubre 1404), cresqueren les complicacions. França se declarà hostil a Benet XIII, y aquest papa s' acullí a Barcelona (11 Juliol 1409), y des de llavors intervingué en la política aragonesa. Ell casà a Bellesguart al infortunat Martí I ab Margarida de Prades (Setembre 1409).

Mort de Martí I y pretendents a la Corona (1410-1412). — Los dos derrers anys de la vida de Martí I fent preveure una immediata fí, apuntaren les ambicions dels pretendents. Lo Rey volía preparar la successió del fill llegitimat de Martí de Sicilia y de la siciliana Tarsis, Fadrich. La actitut de les Corts al trametre embaxada al Rey, per pregar-li determinàs en vida la ordre de sa successió en cas de morir sense fills (15 Abril 1410), excluía previament al Bastart. Subsegüents negociacions de les Corts y de Barcelona ab Martí, fracassaren devant la passivitat del Rey, qui morí al convent de Valldonzella (31 Maig 1410), dexant per resoldre problema tan important.

Set descendents de Jaume II se presentaren aspirant a la corona. Los classificàm en tres categoríes. Primera; successors directes per línia varonil, però bastarts: Fadrich, fill de Martí de Sicilia. Segona; descendents llegítims directes per línia masculina: Jaume, comte d' Urgell, net d' un germà de Pere III *lo Cerimoniós;* Anfòs, duch de Gandía, y son germà Joan, comte de Prades, fills d' un germà d' Anfòs III. Tercera; descendents llegítims indirectes o sía per línia femenina: Lluís, duch de Calabria, fill de Violant d' Aragó

y net de Joan I; Ferràn de Castella, fill d' Elionor d' Aragó y net de Pere III, y Isabel d' Aragó, filla de Pere III, casada ab lo comte Jaume d' Urgell.

Lo compromís de Casp (1412). — Los estaments catalans s' aplegaren a Montblanch (22 Juliol a 25 Setembre 1410) y aprés a Barcelona, acordant convocar a tots los reyalmes a parlament general, y trametent embaxades a Aragó y Valencia (8 Novembre 1410). Se tancà lo parlament de Barcelona (18 Juny 1411), obrint-se a Tortosa (16 Agost 1411), mentres los aragonesos aplegavan lo séu a Alcanyíç (Setembre 1411). Aquests dos parlaments, prescindint de Valencia que no acudí a la crida, conceptuaren fracassat lo propòsit de tenir un parlament general de la Corona d' Aragó. Catalans y aragonesos determinaren delegar en nou persones de sabiduría y confiança, la elecció del nou Rey (Alcanyíç 15 Febrer 1412). Valencia se despertà, enviant a Tortosa dos delegats d' un séu parlament que-s reuní a Morella (12 Març). Y de Tortosa sortiren designats los nou compromisaris, Pere Ça-Garriga, arquebisbe de Tarragona; Guillèm de Vallseca, jurisconsult eminent, y Bernat de Gualbes, conceller de Barcelona (1409), en representació de Catalunya; Domingo Ram, bisbe d' Osca y famós lletrat; Berenguer de Bardaxí, jurisconsult de nota, y lo cartuxo Frà Francesch d' Aranda, savi humilíssim, en representació d' Aragó; Sant Vicents Ferrer, figura valenciana que omplena lo segle, son germà Bonifàç Ferrer, de mólta erudició, dexeble a Italia del famós Baldo y prior de la gran Cartoxa y general de la Ordre, y lo llegista Janer Rabassa, qui caygut en estat apoplètich, hagué d' ésser substituit per altre jurisconsult, Pere Beltràn. Eran gent de pau y se procurà apartar-ne tot esperit de violencia, com també que les nou persones fossen ben vistes de tothòm.

Los compromisaris s' aplegaren a Casp, població equidistant dels tres reyalmes; solemniosament practicaren la seva labor, examinant lo dret y condicions dels pretendents (29 Març a 25 Juny 1412) y proclamant al infant de Castella Ferràn d' *Antequera* (28 Juny), nat lo 30 Novembre 1380 y comptant 33 anys. Segons Çurita, lo nomenament fóu ben rebut a Aragó, no tant a Valencia y mólt menys a Catalunya.

Fí del Comtat d' Empories (1386). — Enemistat lo rey Pere III ab son primogènit Joan, a causa de son segón casament ab Violant de Bar, mirà ab mals ulls al Comte d' Empories, adicte al infant Joan. Obligant-li a restituir lo Vescomtat de Bas (1381), s' iniciaren divergencies y una guerra. Lo Comte cercà ajuda d' hosts forasteres a Gascunya, entrant per lo Rosselló lo francès Bita ab 300 cavalls y més tart altres hosts. Mes sobtadament retornaren a França (Juny 1385). Lo Comte fugí a Avinyó per recrutar-hi altre gent, mentres los Fortiàs acabavan la total incautació del Comtat (1386).

Fí del Comtat d' Urgell (1413). — Lo comte d' Urgell Jaume d' Aragó, no s' avingué a regonèxer al rey Ferràn. Imbuit per sa mare Margarida de Montferrato, rebutjà prestar-li homenatge, colocant-se en situació tan equívoca, que lo Monarca li féu ocupar sos castells d' Aragó (19 Octubre 1412) y avençà

vers les terres d' Urgell. Li-n prestà llavors jurament de fidelitat per sos apoderats en la catedral de Lleyda (28 Octubre 1412), tornant-se-li sos castells.

L' enredà en ses eternes lluytes Antón de Luna, presentant-lo com a candidat a la corona, combinant una entrada de gascons ab lo Duch de Clarence (1413). Fracassà un assalt a Lleyda. Lo Rey manà instruir-li procés (3 Juny 1413), y confiscà sos bens. Reclòs, lo Comte, a Balaguer, se rendí desprès d' un llarch setge (5 Agost a 1 Novembre 1413). Per sempre més lo Comtat d' Urgell s' uní a la Corona. Jaume passà al castell d' Uruenya (prop Ciudad Rodrigo). Antón de Luna fugí a França, y fóu més tart perdonat.

Mort Ferràn I (1 Abril 1416), no millorà de condició Jaume d' Urgell, portant-lo al Castro-Torafe (cap a Çamora) y d' allí a Xàtiva (1426), hont morí santament (1 Juny 1433). Es una farça històrica lo séu suposat assessinat.

Catalunya se separa de Benet XIII (1416).—L'emperador Segimón d'Alemanya, volent acabar lo cisma d'Occident, aparellà lo famós concili de Constança, hont deposaren llurs tiares Joan XXII, elet a Pisa, y Gregori XII, papa de Roma. Mes Benet XIII, refugiat a Catalunya, rebutjà anar-hi. Grans conferencies, a Perpinyà, tingueren, Benet XIII, Segimón y lo rey Ferràn (19 Setembre-7 Novembre 1415), sortint-ne d' elles la obstinació del primer en no dimitir, qui-s tancà a Penyíscola (Novembre 1415). Per una junta de notables y Sant Vicents Ferrer, se declarà la adhesió de nostra terra al concili de Constança. Ferràn I la pregonà en sos reyalmes, apartant-se oficialment de la obediencia de Benet XIII (10 Janer 1416).

Mort de Benet XIII y fí del cisma d'Occident (1424-1429). — Benet XIII no cedí a les propostes que li foren fetes desprès del concili de Constança perque abdicàs. Havent-se salvat d' una temtativa d' envenenament (1418) y abandonat dels quatre cardenals que-l seguían, ne nombrà altres dos. Reclòs sempre a Penyíscola, Anfòs IV li permeté exercir una sombra de poder, puix axò li servía per mortificar al papa Martí V, ab qui estava a Italia en guerra. Morí Benet XIII (29 Novembre 1424), havent creat dos díes abans quatre cardenals y fet jurar que elegirían altre papa successor séu. La seva mort los cardenals la amagaren fins al 7 Juliol 1425.

Anfòs IV, per crear dificultats a Martí V, compelí als cardenals de Penyíscola a nomenar-li successor, elegint al canonge de Barcelona Gil Sànxeç Munyóç, qui exercí funcions de papa ab nom de Climent VIII.

Martí V trameté de llegat pontifici al Cardenal de Foix. No fóu atès per lo Rey d' Aragó. Com Martí V promulgàs sentencia contra Anfòs y sos reyalmes (1427), cedí lo Rey, sentant-se les bases del conveni que acabà ab aquest cisma (27 Octubre 1427), y quals negociacions duraren tot l' any 1428, puix Anfòs tractava d' obtenir evidentes ventatges de la existencia del antipapa de Penyíscola. Deposades per Climent VIII les insignies pontificies, d' ordre del rey Anfòs (26 Juliol 1429), en premi de sa humilitat, Gil Munyóç fóu promogut per Martí V a Bisbe de Mallorca.

Los calls juhíchs o juheríes. — En la organisació general administrativa de la societat mitgeval, los juhéus ocuparen un lloch singular. Depenjavan directament de la Corona. A més de lo que pagavan en les ciutats hont residían y de contribuir a les imposicions extraordinaries que s'imposavan a Catalunya, donavan anyalment un bon tribut al Rey. No prenían part en les expedicions militars, mes hi contribuían ab quantitats de diner.

Les aljames o comunitats juheves tenían una sinagoga y una escola, ab son rabí, fossar ordinariament fora de poblat, carnicería y forn particular y escrivanía. Se regulavan en lo civil per les disposicions ordinaries y estavan sots la autoritat del batlle de la ciutat o vila; en lo judicial y relligiós tenían les regles del Talmut y les lleys Mosayques; en lo administratíu y policíach, una sèrie de disposicions y privilegis quin conjunt o còdich era dit *tacana*.

Per tenir una població call juhích, precisava privilegi del Rey, qui solía limitar les families de quiscuna juhería: a Santa Coloma de Queralt no podían passar de 30 alberchs (1347), a Igualada de 10 (1352). Les poblacions següents tingueren juhéus: Barcelona, Gerona, Vich, Sèu d'Urgell, Lleyda, Tarragona, Tortosa, Perpinyà (1243), Bellcayre, Illa, Thuyr, Vilafranca de Conflent, Elna, Colliure, Besalú, Figueres (1268), Puigcerdà, Tàrrega, Cervera, Vilagrassa, Santa Coloma de Queralt, Besalú, Vilafranca del Penadès, Igualada (1352), Caldes de Montbuy, Sabadell, Arbós, Montblanch, Peratallada, Peralada, Fraga, Montçó, Benabarre, Roda de Ribagorça, Agramunt, Mora d'Ebre, Montclús, Sant Felíu de Torelló, Tremp, Berga, Manresa, Cardona, Solsona, Bellpuig, Granollers, Camarasa, Balaguer, Valls, Jorba, Vilanova del Camí y alguna altra.

Les juheríes s'agrupavan administrativament en quatre colectes o entitats. La primera fóu la de Barcelona, coneguda per colecta de «Barcelona, Vilafranca, Tarragona, Montblanch y Cervera», que disfrutà de grans privilegis. La segona en importancia fóu la de «Perpinyà, Rosselló, Cerdanya y Conflent», que obtingué los privilegis de Barcelona (24 Abril 1269). La tercera la de «Lleyda», de la que n'eran part Fraga, Montçó, Agramunt y altres poblacions. La quarta fóu la de «Gerona y Besalú», que també obtingué los privilegis de la de Barcelona (7 Desembre 1271). Finalment, la de «Tortosa», que en algunes talles anà ab les juheríes d'Aragó, com també hi anà la de Lleyda. Los privilegis de la de Barcelona s'extengueren a la aljama de Palma de Mallorca (12 Abril 1272), y segurament a les de Lleyda y de Tortosa. La colecta de Barcelona pagà al Rey 24,000 sous al any; la de Gerona 13,300 y la de Perpinyà 10,000.

Los juhéus son los examinadors dels metges, professió en que hi sobressortiren: són intèrprets d'algarabia, argenters, usurers, etc.

Controversies relligioses entre juhéus y cristians (1242-1414). — Les prèdiques de doctrina cristiana als israelites, resultan un fet en 1242. Degeneraren en veritables y importants controversies relligioses, regnant Jaume I (1263 a

1266). Benet XIII, ab la cooperació de Sant Vicents Ferrer, tornà a promoure les conferencies ab los juhéus, aplegant a Tortosa un congrés teològich-rabínich. Tants se-n convertiren, que desaparegueren algunes aljames, entre elles les de Lleyda, Tamarit, Alcolea, etc. (7 Febrer 1413 a Novembre 1414). Complement d'axò fóu la restrictiva butlla de Benet XIII, que tant reduhí sa influencia social (Valencia 11 Maig 1415).

Vexacions de que foren obgecte los juhéus (1268-1387). — Ab motíu de les prèdiques de doctrina cristiana, los juhéus foren sovint escarnits y fins apedregats, motivant una reyal provisió per protegir-los de violencies (1282), com també privilegis especials, per los que no tingueren de sortir del call per escoltar sermons dels frares predicadors (1268). Axò no remeyà lo dany, puix en 1278 y 1279, les prèdiques dels framenors als juhéus en les sinagogues, promogueren motins a Gerona, Calatayut, Osca, etc. D'altres danys se té esment contra los calls de Gerona (1285), Barcelona (1291 o 1292), etc.

També foren obgecte de grans acusacions y a vegades de crudeltats per los encarregats d'administrar justicia. Lo Rey prohiví aplicar lo torment als juhéus de Lleyda sense autorisació especial seva (1302). Per evitar vexacions se dotaren de portes especials als calls juhíchs, les que-s tancavan en los díes de dijous y divendres Sant. Lo poble los féu responsables de la propagació d'una crudel peste negra, saquejant lo call de Barcelona y morint-hi algunes persones (Maig 1348). Se registra altre motí contra los de Peratallada en 1387.

Incendis y depredacions dels calls juhíchs (1391).—Una conspiració contra los juhéus se formà a Sevilla, fomentada per l'ardiaca d'Écija, Fernàn Martíneç, incendiant y robant lo call, morint-hi 4,000 hebrèus (6 Juny 1391). S'extengué a Còrdova, Toledo (20 Juny), Burgos (12 Agost), Logronyo, Madrid, Segovia, etc. Alguns conjurats passaren a incendiar y robar los calls de Valencia (9 Juliol), Palma de Mallorca (2 Agost), Barcelona (5 Agost), Gerona (10 Agost), Lleyda (13 Agost), Perpinyà (17 Agost) y Tarragona (¿?). No constan més calls juhíchs cremats y robats en la corona d'Aragó, en 1391.

Lo Rey vingué de Çaragoça, castigant ab pena de mort als principals caps de motí de Barcelona, autorisant la constitució de nova aljama (2 Octubre 1392) y dictant ordinacions als juhéus, hont, entre altres coses, los era manat portar rutlla groga y vermella en la part sobirana del vestit (342). Los calls tingueren una vida esmortuida en general y d'una manera especial lo de Barcelona, al que hi posà fí lo decret de Martí I (1401), confirmat per Anfòs IV (1424), prohivint que a Barcelona hi pogués haver-hi may més call ni juhería.

Los juheissants (1391-1486). — La extinció del call juhích de Barcelona y la decadencia d'altres calls, no portaren la desaparició dels hebrèus: crearen lo nou estament dels *juheissants*, axò es, juhéus convertits al cristianisme y

(342) F. Carreras y Candi en *Evolució històrica dels juhéus y juheissants barcelonins*, publicat en *Estudis Universitaris catalans*, vol. III, p. 418.

que secretament continuavan practicant la relligió de Moisès. Fóu un element perillosíssim que s'infiltrà en la societat cristiana, apoderant-se de no pochs càrrechs públichs civils y eclesiàstichs, y fent pesar ab veritable injusticia, llur poderíu en llurs subordinats. Eran en gran nombre y fóu sa influencia extraordinaria, assenyaladament del 1460 al 1479, en que invadiren la cort de Joan II. Contra los juheissants, y no contra los israelites ni altres heretges, se dirigiren los rigors de la Inquisició regnant Ferràn II.

Establiment de la Inquisició barcelonina (1233-1461). — La Inquisició, qual gestació se nota al S. de França al acabar lo segle XII, y que en 1229 començà a funcionar ab regularitat a Tolosa, fóu introduhida a Catalunya abans que en cap altre lloch d'Espanya, per butlla de Sant Gregori (26 Maig 1233). Se confià als frares predicadors o domínichs y a alguns preveres distingits, com Sant Ramón de Penyafort. Los concilis de Narbona (1235) y de Beziers (1246), regularen les pràctiques inquisitorials. Se proposava deturar los progressos de la secta albigense en lo bisbat d'Urgell, ahont los heretges se defençaren ab les armes a les mans, matant a alguns inquisidors com Frà Pons de Blanes, envenenat (1242); Sant Bernat Travesser, assessinat; Frà Pere de Cadireta, mort apedregat (1270), etc.

La inquisició era respectuosa ab la justicia seglar, no lesionant cap preeminencia ni jurisdicció. Fóu feta ab armonía la reorganisació decretada per Ignoscenci IV (1359). No tenía oficials y se servía dels de les autoritats civils. Hi havía un Inquisidor per Catalunya y Valencia juntes, y altre per Aragó.

Emperò, en lo segle XV, notàm a Barcelona un desitg de tenir inquisidor propri, motivat per lo desconexement en que estavan dels privilegis de la Ciutat los inquisidors forasters. Los concellers demanaren al Papa inquisidor especial per Catalunya (4 Janer 1446), y acabaren per obtenir-ne per la diòcesis y ciutat de Barcelona (9 Abril 1459), segons decret del mestre general dels predicadors Frà Marsal Auribell, que ratificà Pius II (8 Juny 1461).

La Inquisició castellana introduhida a Catalunya (1483-1487). — Ferràn II vol cambiar lo funcionament del tribunal de la fè, y a ses instancies Roma establí lo Concell de la Suprema Inquisició (11 Febrer 1482), conferint aprés a Frà Tomàs de Torquemada lo càrrech d'Inquisidor general a Aragó, Valencia y Catalunya (17 Octubre 1483). Però al trametre inquisidors delegats a Barcelona (7 Maig 1484), s'hi oposà tota la Ciutat, marxant d'acort l'element eclesiàstich ab lo seglar. Se deturà l'implantament de la Inquisició castellana fins al 15 de Juliol de 1487. Una vegada introduhida, se desenrotllà en Barcelona, al ensemps que en les demés poblacions, promovent conflictes y controversies que féu mantenir-la sempre impopular.

Expulsió dels juhéus (1492). — Després de les campanyes per extingir als inacabables juheissants, Ferràn II expulsà als séus auxiliars y encubridors los juhéus (31 Març 1492), manant-los exir abans del 1 Juliol 1492. A Barcelona la expulsió no la perjudicà, mes pertorbà grantment a tota Catalunya. Alguns

magnats, com lo Duch de Cardona, l' infant Enrich d' Aragó, etc., tractaren de recabar del rey disposicions dilatories per llurs súbdits juhéus, que no conseguiren. En un moment donat experimentà lo país forta pèrdua de riquesa.

Les guerres intestines a Castella (1424-1430). — Castella se desagnava en lluytes intestines durant la minoría d' etat de Joan II. En elles hi jugavan los dos germans del rey Anfòs IV, los infants Joan, casat ab la reyna de Nabarra, y Enrich. D' aquí nova intranquilitat en la Corona d' Aragó, puix tant aviat s' era amich de Castella, com enemich. Volent sortir de tantes ambigüetats per atendre a sa política italiana, Anfòs IV signà una treva de 5 anys ab Castella (1430), seguint-se-li una pau definitiva, gestionada y obtinguda per l' infant Joan, rey de Nabarra y llochtinent d' Anfòs IV (1436).

Lo rey Anfòs s' introduheix a Nàpols (1420-1423). — Anfòs IV acceptà los tractes que li féu la voluble y luxuriosa reyna Joana II de Nàpols, apurada per sos enemichs, de proclamar-lo fill adoptíu. La esquadra d' Aragó y Sicilia d' En Ramón de Perellós, arribà a Nàpols (6 Setembre 1420), essent-li entregat lo castell del Ou, entrada marítima de la Ciutat, y posant-hi guarnició de catalans. Anfòs s' instalà a Sicilia, aparellant sa magestuosa entrada a Nàpols, hont prengué terra al castell del Ou (27 Juny 1421). Altra vegada les cases d' Anjú y d' Aragó s'anavan a combatre. Una guerra favorable al Rey d'Aragó, al qui s' uniren de moment Sforza y altres capitans anjovins (1422), l'enemistaren ab lo Papa y ab lo Duch de Milà. També promogueren radical mutació en la veleidosa Joana. La traició voltà a Anfòs IV, qui hagué de lluytar ab la Reyna dintre meteix de Nàpols, y contra tot lo reyalme y lo poder dels anjovins. Sols los dos castells Nou y del Ou estavan en mans del Rey (Maig 1423). Ab la arrivada d' una armada catalana comanada per Joan Ramón Folch, comte de Cardona (10 Juny 1423), que aparellaren les corts de Tortosa del 1421, portant uns 4,000 combatents, Anfòs s' apoderà de Nàpols, hont hi dexà l' infant Pere. De retorn a Catalunya, vol escarmentar als anjovins, y, malgrat ses grans defenses, entrà a sacomano a Marsella, son centre marítim (19 Novembre 1423).

Lligues y contralligues italianes (1424-1433). — A Italia se formà una forta lliga contra lo Rey d' Aragó, figurant-hi lo Papa, la reyna Joana, Lluís d' Anjú, Sforza y lo duch de Milà Felip María Visconti, ab la senyoría de Gènova (1424). Se seguí un avenç, en la guerra de Nàpols, contrari a nostre Rey, perdent-se Gaeta, Pròcida, Castellamare, Vico, Sorrento, Massa, etc. Nàpols fóu presa (12 Abril 1424) y refugiats los nostres en los dos castells Nou y del Ou. Los socorregué la esquadra que exí de Barcelona (21 Agost 1424) comanada per Fadrich d' Aragó, fill bastart del rey Martí de Sicilia.

Constituida una contralliga entre lo Rey d'Aragó, Florença y los Campofregoso de Gènova (1424), en la que hi entraren Venecia (derreríes de 1425), lo Marquès de Ferrara, lo Duch de Saboya y los Suissos (27 Janer 1427), sembraren la alarma al duch Visconti, pactant ab Anfòs IV. Nostre Rey negociejà

doblement ab Florença y ab Milà, y com les proposicions del segón eran millors, signà ab ell y ab Gènova la nova lliga (4 Abril 1426), seguint-se-li altre tractat ab Gènova (5 Maig 1428), al substraures aquesta senyoría del jou del Duch de Milà. La política italiana d'enganys y falsíes encarnà en Anfòs IV, usant-la ab ventatja de sos contraris.

Lo duch Visconti de Milà y l'emperador d'Alemanya Segimón, proposavan a Anfòs IV una lliga contra Venezia (1430), que aquest acceptava a cambi de que l'ajudessen a guanyar Nàpols, ahont lo cridavan lo Príncep de Tarento, Caracciolo y altres senyors (Setembre 1430) y fins la voluble reyna Joana. També a Roma tractava, lo papa Eugeni IV, ab Florença y Venezia, contra Milà y Gènova. Lo Rey d'Aragó, desconfiant de tot, seguía los tractes en espera dels fets (1432). Les dreçanes treballavan activament. Aparellada una bona esquadra, se féu a la mar, sortint de Mallorca (6 Juny 1432) vers Cerdenya y Sicilia, atacant la illa de Gerbes (Agost-Setembre 1432) y tornant a Mesina. D'allí tractà ab Joana, sots base de deshauciar a Lluís d'Anjú, retornar-li los castells de Nàpols y Ischia, prometent no entrar en dit reyalme sense llicencia de Joana y posseir tota la Calabria (1433). Al ensemps negociejava una lliga ab l'Emperador, lo duch de Milà, Venezia y Florença. A força de diplomacia logrà que Joana II revocàs la adopció del d'Anjú y confirmàs la primera feta en favor séu, però quedant la acta secreta.

Per aquell temps, Venezia, Florença y Milà, ab lo favor del Papa y del Emperador, pactaren desbaratar los plans del rey Anfòs, cas de morir Joana.

Guerra a Nàpols y presó del rey Anfòs (1433-1435). — Una treva de deu anys ab la Reyna, li permeté conservar los castells de Nàpols y illes (5 Juliol 1433), seguint Lluís d'Anjú en ses posicions. Anfòs IV des de Sicilia s'aparellava a la lluyta, quan morí Lluís a Cosenza (Novembre 1434). Mes Joana morí al poch temps (2 Febrer 1435), y nomenà herèu de son reyalme a Reyner d'Anjú, germà de Lluís, pres per lo Duch de Borgonya.

Lo Rey envià tropes al Príncep de Tarento, reforçant sa host; lo Duch de Sessa s'apoderà de Capua; ell passà a assetjar Gaeta, en quina laboriosa operació, sortí de Gènova una esquadra de socors. Anfòs IV sortí a combatre-la, y a Santa Ponça fóu vençut y presoner, entregant-se al Duch de Milà, cayguent ab ell presoners Joan, rey de Nabarra, l'infant Enrich y lo millor dels séus cavallers d'Italia y d'Aragó (5 Agost 1435).

Immensa alegría regnà a Gènova, festejant-se de tal manera una victoria que, segons lo Duch de Savoya, sogre del Duch de Milà, «e stato un miracolo de Dio, ne credo 500 anni passati se vedesse si gran fato». Arrivada a Barcelona la nova del desastre (29 Agost), foren nombrats 24 prohòms per fer y despendre tot lo necessari: enviant al Rey a Joan Buçot y Micer Francesch Castelló. Se convocaren corts generals a Montçó per lo 15 de Novembre. A 1 de Novembre vingué nova d'estar en llivertat Anfòs y sos germans «per gracia de Déu e benignitat del duch de Milà qui li feya obres de pare».

Lliga del Rey d'Aragó ab lo Duch de Milà (1435-1436). — De la captura del rey Anfòs IV, se-n seguí una confederació y lliga complertes ab lo Duch de Milà: les naus genoveses devían anar contra los séus amichs de sempre los anjovins. Mes Gènova ayrada, alçant-se contra lo Duch Visconti, recobrà sa llivertat (derreríes del 1435). Lo Rey d'Aragó, ab una host formada a Milà, se n'anà a Portovèneris, que encara guardava la seva gent. Altra nova lliga formaren Gènova, lo Papa, Reyner d'Anjú y Venezia per combatre-l.

Los capítols del conveni d'Anfòs IV ab lo Duch de Milà, foren mal rebuts a Barcelona, que se resistía a signar-los. Les corts catalanes, en la propria Ciutat, presidides per la Reyna (21 Maig 1436), resolgueren activar l'armament d'una esquadra que comanà Bernat Joan de Cabrera, comte de Mòdica, arribant a Gaeta lo 12 de Novembre.

Reyner d'Anjú vençut a Nàpols per Anfòs IV (1435-1442).—Estant empresonat Reyner pèl Duch de Borgonya, trameté a Nàpols sa muller Isabel (25 Octubre 1435). A poch de començar la guerra, Anfòs IV s'enemistà ab Roma. Lo Papa li envià un exèrcit a combatre-l, de 4,000 cavalls y 1,000 infants, comanat per lo Patriarca d'Alexandría (Abril 1437). Reyner, deslliurat de sa presó, dirigí les operacions de la guerra de Nàpols (19 Maig 1438) y sa causa prosperà. Anfòs assetjà Nàpols estretament, morint en lo setge son germà Pere (17 Octubre 1438). Lo setge fóu llevat, y a despit de tot, avençà en sa conquesta, lo rey Anfòs, en tant que possehía en 1439 les tres quartes parts del reyalme de Nàpols. Després de noves y glorioses campanyes contra Reyner y contra les terres del *condottiero* Francesch Sforza (1441), als qui ajudava Roma, novament assetjà la ciutat de Nàpols y la guanyà per força d'armes (2 o 6 Juny 1442), fugint Reyner a Roma.

Pau d'Anfòs IV ab la Esglesia Romana (1443). — Lo nou cisma d'Occident, conseqüencia del desastrat concili de Basilea y la presa de possessió del antipapa Fèlix V (24 Agost 1440), axò es, lo duch Amadèu de Savoya, qui ni tenía ordres eclesiàstiques, permeté a la diplomacia del Rey d'Aragó pactar profitosa pau ab lo papa Eugeni IV (14 Juny 1443), dexant legalisada sa situació de Rey de Nàpols y assegurant dita corona al séu fill bastart Ferràn.

Anfòs IV se comprometé a conquerir la Marca de mans de Sforza per retornar-la a la Sèu Apostòlica. Complí immediatament tal condició, d'acort ab Visconti, duch de Milà (1443-1444). Eugeni IV, agrahit, li envià la famosa *rosa d'or* (1444), y per butlla apostòlica declarà apte al bastart Ferràn a la successió del séu pare (14 Juny 1444).

Anfòs IV àrbitre de la política italiana (1446). — Cresqué de tal manera la figura del Rey d'Aragó després de la subgecció de la Marca a la Esglesia (1445), que, faltat d'enemichs propris, combaté als enemichs dels séus amichs. Aquests eran lo Duch de Milà, lo papa Eugeni IV y la senyoría de Gènova. Per afavorir-los sostingué simultàniament tres guerres (1446). Anfòs es solicitat de tothòm y temudes per tot arrèu ses victorioses armes.

Felip María Visconti, en son testament, llegà lo Ducat de Milà al Rey d'Aragó (1447). — En 1447, lo Duch de Milà, atribulat per ses constants desfetes y temerós de sos enemichs, proposà a Anfòs IV entregar-li tots sos dominis perque los governàs, exceptuats Milà y Pavia. Emmalaltí greument lo Duch quan se termenavan aquests tractes y morí (13 Agost 1447), llegant lo ducat de Milà al Rey d'Aragó. Aquest no volgué entrar en guerra ab Milà, quina Ciutat se proclamà en república, cercant lo protectorat del Rey d'Aragó (1448). També les ciutats de Pavia y Tortona s'independisaren (1447), imperant arrèu la major anarquía. Lo *condottiero* Sforza, casat ab una filla bastarda del duch Visconti, s'aprofità de tanta pertorbació, apoderant-se de la ciutat de Milà (25 Febrer 1450) y de quasi tot lo Ducat.

La pau a Italia (1451-1455). — Móltes guerres y tractes se menaren en la Lombardía, Veneto y Toscana, essent element primordial nostre Monarca, qui combaté a Florença y Venezia, aliat de Roma, Milà, Sforza y Gènova. Vençudes a Siracusa les naus d'Anfòs IV, una forta armada catalana comanada per Bernat de Vilamarí, recorregué l'Adriàtich, fent gran dany a les venezianes (1449). Promptament feren la pau Venezia y Aragó (24 Octubre 1450). Acabà aquest període ab altra pau entre Aragó y Florença (18 Juliol 1450). Quedaren en 1451 en tranquilitat tots los estats italians.

Poch durà la pau: Venezia tornà a lluytar ab Sforza y ab Anfòs (1452), operant-hi la armada d'En Vilamarí (1453), de la que se-n destacà Requesens ab unes naus per ocupar la terra de Sant Fiorenzo (Còrcega). Florença contractà per 20,000 florins la ajuda de Reyner d'Anjú (1453), qui guerrejà a Italia més com a condottiero, que no com a pretendent. Y al partir a Provença (Janer 1454), quedà ab los florentins son fill Joan de Calabria. S'aliaren Aragó, Venezia y Sena. Anfòs IV en persona va a la campanya de Toscana (Agost 1453). Intervé lo Sant Pare cercant una pau general per poder combatre als turchs, conseguint-ho a espatlles d'Anfòs IV (4 Abril 1454). Lo disgust del Rey d'Aragó per preterició tan desagradable, lo féu mantenir-se en gran reserva: ses naus derrotaren a les genoveses (1454) y los estats italians signataris de la pau, li trameten una gran embaxada per desagraviar-lo. La pau se consolidà ab la lliga que formà nostre Rey ab Venezia, Milà, Florença y llurs respectius aliats (26 Janer 1455). A Gènova se li dexà lloch per si creya del cas adherir-s'hi. Afermaren-la les unions d'Anfòs, príncep de Capua, net del Rey d'Aragó y herèu de Nàpols, ab Hipòlita María, filla de Sforza, duch de Milà, y la d'Isabel Elionor, germana del primer, ab Sforza María, germà del segón: cap d'ells passava de 8 anys (1455).

Intervenció d'Anfòs IV al Orient (1451-1455). — Entre los diferents senyors de nacions orientals que cercaren la protecció del Rey d'Aragó, hi figuraren Demetri Paleòlogo, senyor o dèspota de Romanía y Morea, y Jordi Castrioto, dit també Scander-begh, senyor de Croia. Lo segón, per ses valeroses empreses, simpatisà ab Anfòs IV, que li trameté una bona host (1451). Un

veritable protectorat hi exercí lo Rey d'Aragó, essent virrey d'Albania lo català Ramón d'Ortafà (1454) y trametent-hi Anfòs IV altres sòcors.

Anfòs IV féu ostentació de voler combatre al turch, aplegant bona esquadra (1455). Mes no-l secundaren, com era d'esperar, los qui devían ajudar-lo.

Anfòs IV mor mentres era assetjada Gènova (1458). — Gènova no entrà en la pau. Perdurà en sos dissentiments ab Aragó, a despit d'intervenir-hi Roma (1455). Trobant-se desamparada de tota Italia, transferí lo domini de la Senyoría a Carles VII de França, ab les condicions que ja ho havía fet ab Carles VI en 26 Octubre 1396, axò es, donant-li la sola autoritat del dux. Passà a Gènova Joan, duch d'Anjú y de Calabria (11 Maig 1458). Exasperat, Anfòs IV aparellà una armada de 60 vexells, que comanà lo barceloní Pere Joan de Santcliment, prenent mólts llochs de la costa y assetjant estretament per mar y terra a Gènova. Morí Anfòs IV a Nàpols (27 Juny 1458). Ab axò les naus se dispersaren immediatament y Gènova se salvà.

Actitut de Catalunya durant lo desenrotllament de la política italiana d'Anfòs IV. — A Catalunya hi dexà lo Rey d'Aragó, en calitat de llochtinent, a sa muller María de Castella, reyna quina prudencia exquisita contrasta notoriament ab la altra reyna castellana que li succehirà, Joana Enríqueç. Sos actes de govern no promogueren conflictes de cap mena, puix procurava en tot assessorar-se dels més hàbils polítichs de la terra. Tenía poca salut y al partir a Castella (1453), fóu llochtinent general del Rey, Galceràn de Requesens (19 Octubre 1453-23 Agost 1454), ab protesta dels catalans per ésser contra Constitucions de la terra, substituint-lo seguidament l'infant Joan, rey de Nabarra (23 Agost 1454). Aquest, de llochtinent, passà a Rey (27 Juny 1458).

Çatalunya començà essent lo principal fonament de la conquesta de Nàpols, com ho havía sigut en èpoques anteriors de Mallorca, Sicilia y Cerdenya. No solzament ses naus, sinó sos guerrers y gent de lletres, se veuen continuament al costat d'Anfòs IV. Al caure aquest presoner, Barcelona s'aparellà a tot y colaborà un quant temps a la obra italiana, sense rèplica de cap mena. Però quan la conquesta ja semblava consolidada y tenía Anfòs bona part del reyalme séu, començà a reclamar la necessitat de son retorn a Catalunya, hont no hi havía exemple de que cap sobirà n'estigués tants anys absent. Sovintejaren lletres al Rey, no escassejaren embaxades (343), demanant-li que tornàs. Pera més obligar-lo, nostres Corts del 1452, oferiren donar-li, si venía per tot Agost del 1453, 400,000 florins, y les Corts d'Aragó (1451-

(343) Los embaxadors que trameté Barcelona a Anfòs IV des que sortí de Milà, foren: Joan Lull y Bernat Çapila, embarcats ab Na Elionor d'Urgell, quan anava a casar-se ab lo Comte de Nola (28 Maig 1438-2 Febrer 1439); la segona del sotsíndich Micer Antoni Vinyes (28 Juliol 1442-20 Agost 1443); la tercera de F. Dez-Plà y G. Dez-Torrent (3 Març 1444-3 Octubre 1444); la quarta de Joan Marimón y Bernat Çapila (18 Juny 1450-28 Desembre 1450); la quinta d'Antoni Vinyes (1 Agost 1451-26 Maig 1452), a qui s'ajunta Miquel Dez-Plà (20 Desembre 1451); la sexta y derrera de Bernat Fiveller y Pere Joan de Santcliment (8 Juny 1453-¿?). Lo Rey, tenint-los-hi les majors atencions, en certa ocasió féu als embaxadors de Barcelona padrins de sa neta Elionor (2 Agost 1450).

1452) li oferiren 60,000 lliures jaqueses si venía abans del 24 de Juny de 1453. Ofertes inútils: Anfòs no devía tornar sinó per ésser enterrat a Poblet.

Carles d'Aragó, príncep de Viana, a Nàpols y Sicilia (1455-1458). — Del rey Joan II d'Aragó y de la reyna Blanca de Nabarra, que havía estat viuda del rey Martí de Sicilia y era filla y hereva del rey de Nabarra Carles *lo Noble* (1387-1425), nasqué a Penyafiel Carles (29 Maig 1421), per qui fóu instituit lo títol de *príncep de Viana* (1422). Morí la reyna Blanca (1 Abril 1441) y entre son marit y son fill nasqueren dissentiments al casar Joan d'Aragó ab Joana Enríqueç, filla del almirall de Castella (Torrelobaton, 1 Setembre 1444), per retenir lo reyalme de Nabarra, de que n'era usufructuari. Los dos bàndols nabarresos s'aprofitaren d'aquesta enemistat: los agramontesos per acostar-se a Joan, y los beamontesos al Príncep de Viana. Uns y altres lluytaren y a Aibar quedà presoner Carles (1451), dexant-lo en llivertat per intercessió de les corts d'Aragó. Segona lluyta acabà ab una treva (1445) y altra tercera ab la desfeta del Príncep, qui passà a França a cercar auxili, aprés al papa Calixte III y, per últim, a Anfòs IV, qui tractà d'acabar la discordia, logrant d'abdúes parts ésser nomenat àrbitre (1457), dictant-los-hi treva per sis mesos. Arreglant aquestes diferencies morí Anfòs IV (27 Juny 1458). Tres díes abans lo Príncep de Viana arribà de Roma a Nàpols, segons deyan, per apoderar-se del reyalme, cas de secundar-lo los més fidels servidors d'Anfòs IV, que eran catalans. Dexant lo Rey lo castell Nou al séu fill Ferràn, se féu portar al del Ou (26 de Juny), y al endemà moría allí hont per primera vegada havía onejat son penó reyal y ell posat los peus a Nàpols. Fóu complimentat son testament, que llegava los reyalmes de la Corona d'Aragó a Joan, rey de Nabarra, y lo de Nàpols al séu fill llegitimat Ferrán. Los sacrificis dels catalans a Nàpols, sols havían servit per alçar un trono a un bastart. Lo Príncep de Viana, al passar a Sicilia, hi fóu ben acullit, com a fill de la viuda del séu rey Martí, que dirigí llarch temps aquell reyalme. La mort de Calixte III, son protector (6 Agost 1458), y de María, viuda d'Anfòs IV (4 Setembre 1458), precipitarían lo desitg de la reconciliació entre Carles y Joan II, gestionant-la son germà natural Joan d'Aragó, arquebisbe de Çaragoça.

Reconciliació de Joan II y lo Primogènit (1460). — Lo Príncep de Viana, exint de Sicilia, anà a Cerdenya. Ab la armada d'En Vilamarí desembarcà a Salòu (17 Agost 1459), d'ahont passà a Mallorca per ordre de Joan II, qui-s mostrava inflexible, no acceptant cap tranzacció fins al començar lo 1460. Arribà lo Príncep a Barcelona, fent-li la Ciutat una solemnial entrada (31 Març) que no sentà bé a Joan II. Lo Rey de Castella s'acostà al Príncep de Viana, puix tenía tractes Joan II ab los enemichs d'Enrich IV. Avençà un antich progecte de casar a Carles ab Isabel de Castella. La animositat del pare envers lo fill, crexía a mida que s'acostava lo día de la sotsmissió y avinença.

Carles anà a trobar a Joan y a sa muller a Igualada, humiliant-se y entrant junts a Barcelona lo Príncep y la marastra (15 Maig 1460).

S'inicía la agonía de Catalunya, desagnada en ses guerres civils y ab França.

Presó del primogènit Carles (1460).—No hi havía reconciliació possible: la sort del Primogènit era descomptada: son pare y marastra apelarían a tot abans que dexar-lo regnar. En les corts de Lleyda no vol que sía jurat com a primogènit, fent més, puix lo empresonà a Lleyda meteix (2 Desembre 1460), faltant a la fè del guiatge y salvaguarda sots la que estava. D'aquí que lo rey Joan II, a qui ni la historia, ni sos contemporanis han sapigut donar cap sobrenòm, fós apellidat per los séus contraris, axò es, per quasi tota Catalunya, *Joan Sens Fè*. Instantàniament iniciaren los síndichs en corts un moviment de protesta: lo Rey se trobà contrariat per un seguit d'embaxades, acabant per rebre-les ab la major descortesía: lo país s'ayrà y la situació esdevingué més apremiant per tots.

La simpatía per Carles dels representants de Catalunya que seguiren a la cort reyal a Çaragoça, féu adoptar a Joan II lo plan d'atraure-s l'element popular, concitant les antigues bandositats de *la busca y la biga* y posant al poble baix de tota la terra, enfront dels alts estaments socials.

Lliberació, llochtinencia general y mort del Primogènit (1461). — Novament obertes, les Corts de Lleyda (20 Janer 1461), res feren: lo Rey ne fugí. Barcelona tragué les banderes y posà quilles a 24 galeres. Lo sometent, per lliurar a Carles, exí de la Ciutat al crit que donava lo Veguer de «visque lo Sr. Rey e Don Carles primogenit e muyren los traydors qui mal aconsellen lo dit S. R.» (8 Febrer 1461) y arribant fins a Fraga (25 Febrer).

Joan II, espantat, puix Castella li amenaçava les fronteres, cedí. Però féu la comedia d'ésser, lo Princep de Viana, deslliurat de la presó de Morella per Joana Enríqueç, qui vol representar lo paper de lliveradora y protectora (1 Març 1461). Axís arribaren tots dos a Tortosa (4 Març). De Barcelona s'ordenà a la Reyna no passés de Vilafranca. Lo Príncep de Viana entrà tot sol a Barcelona (12 Març). Lo Rey de Castella li oferí 5,000 o 6,000 cavalls per recuperar Nabarra (7 Abril). D'altra part agents secrets de Joan II somovían als pagesos, agitant-los ab la supressió dels tributs feudals.

Carles de Viana quedà de llochtinent, ab concellers catalans, pactant-se que Joan II no tornaría a Catalunya, que l'infant Ferràn tindría concellers catalans y que la reyna Joana no passaría de Martorell y Vilafranca, puix pertorbats los bisbats de Gerona y Vich per la forta agitació remença, desconfiavan, los barcelonins, de les relacions de la Reyna ab ells.

Lo jurament de Carles com a llochtinent s'efectuà a la Sèu de Barcelona (24 Juny 1461). De Castella venían bones noves concernents al casament de Carles ab Isabel. A França acabava de pujar al trono lo delfí de Viena a nom de Lluís XI (22 Juliol 1461), gran amich del Primogènit, car trobant-se en situació consemblant, s'havían jurat que lo primer qui heretàs la corona ajudaría al altre. Però al Agost Carles d'Aragó ja estava malalt, y, sempre

empitjorant, morí lo 24 de Setembre de 1461, segons pública veu enverinat per Mestre Vezach, un foraster qui ja era protometge de Joan II en 1457.

Se tingué per sant al Príncep de Viana, essent fama que obrà miracles.

Llochtinencia de Ferràn y Joana (22 Novembre 1461-15 Març 1462).— La mort tan immediata del Primogènit, enfondí la distancia que ja separava Catalunya de Joan II. Aragó y Valencia no se-n preocuparen. Segons la concordia signada, Ferràn vingué de llochtinent a Catalunya acompanyat de sa mare Joana com a tudríu (22 Novembre 1461). Joana, ab habilitat atià la desunió a Catalunya. Féu entrar en los concells de Barcelona, Gerona, Cervera y altres poblacions catalanes, a persones adictes a la causa reyalista, fomentant lo moviment dels remences en les comarques del N. del Principat.

S' inicía la llarga lluyta de Catalunya contra Joan II (1462).—Quan Catalunya, conciliadora, discutía ab los síndichs de les universitats si permetría la entrada a Joan II (20 Desembre 1461-2 Janer 1462), les intrigues polítiques de desunió germinaren. Los remences passaren dels actes de depredació que ailladament cometían, dirigits per cabdills propris (lo pagès Verntallat, lo notari Serrolí, lo metge Vezach), a la revolució armada (Març-Abril 1462). La Generalitat semblà imprevisora al confiar a la Reyna la extinció del alçament en Empordà. Aquesta se tancà a Gerona (15 Març), quins jurats li eran adictes. D'allí estant dirigí millor sa obra nefasta, en lloch de combatre-la.

La Generalitat y Barcelona, conexedors de la extensió que prenía lo moviment remença y dels grans ajusts de Joan *Sens Fè* per entrar en campanya, activaren los armaments, castigant als complicats en la conspiració, començant per lo Veguer de Barcelona y lo conceller segón Francesch Pallarès (Abril 1462), los qui foren morts. Fóu pregonat un manifest de la Diputació contra Joan II (26 Maig 1462), precursor de la campanya armada. Gerona acordà defendre a la Reyna, qui cercà ajuda dels pobles vehins. La ruptura era complerta: lo Principat anava a lluytar contra Aragó, Valencia y Nabarra, y, lo que es pitjor, ab enemichs a dintre.

Que era y com se resolgué la qüestió dels remences (1462-1486).—Los pagesos obligats als «mals injusts e innominioses uses, contra Deu e justicia, e en perill de la ànima dels possidents» (paraules de la reyna María de Luna en 1402), existían «en los bisbats de Barcelona, Gerona, Vich e Durgell e no en altres lochs». Joan I y Martí I treballaren per convertir en «rendes planes e profitoses» (1388 y 1402) los predits mals usos. Eran aquests: remença personal, intestia, cugucia, exorquia, firma de spoli y arcia o arsina. En lo segle XIII un fort moviment obligà al infant Pere a reduhir los mals usos dintre Ausona (1293). Quedaren tan limitats los pagesos a ells afectes, que, en 1395, serían 15 o 20,000 fochs los de remences en senyorius eclesiàstichs. Anfòs IV los facultà per reunir-se y colectar lo necessari a llur redempció (1 Juliol 1448), y aprés sospengué la prestació dels mals usos (1455). Ab mólta menys importancia, subsistía lo problema social al regnar Joan II. Fóu interès

del Rey generalisar lo moviment lo més possible, involucrant dintre la reivindicació dels mals usos, altres tasques y prestacions feudals, comunes als pagesos que no eran de remença, com lo dret del *llosol,* lo *mes del vet* per lo ví, ordi, civada, etc., les guaytes y les obres de murs y valls.

Devant les gestions del Monarca fingint arreglar aytals reivindicacions, la Generalitat entrà de plè en lo conflicte. Fent exposar als remences llurs justes quexes, cercà una fòrmula d'avinença equitativa y la passà a tots en forma de concordia, fent-la signar y acceptar per senyors y vassalls. La pertorbació del país (1462-1472), privà d'arribar a bon terme una labor sabia y dreturera, filla del estudi, de la equitat y de la experiencia.

Altra revolta dels remences, de menor importancia y duració, puix no era fomentada per cap poderós de la terra (1484-1485), determinà a Ferràn II a acabar ab los mals usos, dictant la famosa sentencia de Guadalupe (21 Abril 1486), derrera etapa de la emancipació social dels pagesos. En ella se donà satisfacció a totes les aspiracions, segons ja constavan en la Concordia del 1462 y en forma mólt anàloga a la de nostra Generalitat.

Les hosts catalanes són desfetes (1462). — De Barcelona surten dues hosts: una que atacà a Gerona, comanada per Huch Roger, comte de Pallars (6 Juny), y altra que s'oposà a la entrada de Joan II, dirigint-se vers Lleyda, a les ordres de Joan de Marimón (25 Juny). Los del Rey s'havían situat primer a Arbeca (29 Maig), desprès a Balaguer (6 Juny), atacant los llochs de la Segarra y desfent a la host de Marimón a Rubinat (23 Juliol). Al entrar los auxiliars de França per l'Empordà, fóu vençut lo conceller barceloní Figueres a Torroella de Montgrí (10 Agost). Catalunya no podía fer cara a tan forts enemichs. Y, no obstant, hi lluytà deu anys ab varia fortuna.

Entrada de la host francesa assetjadora de Barcelona (1462). — Mort lo Primogènit, los reys de Castella y de França cercaren la amistat de Barcelona (Desembre 1461). Axò apressà a Joan II a fer la pau ab França (Març 1462). Emperò no obstà perque Lluís XI seguís tractant ab Barcelona (Abril 1462). Joan II oferí a Lluís donar-li 300,000 escuts en paga de 600 llances y 3,000 arquers, per quatre mesos. Mancat de diner, li oferí en penyora Rosselló y Cerdanya (Maig 1462). Una host francesa, comanada per lo gendre de Joan II Gastó, comte de Foix y de Bigorra, entrà per lo Pallars, situant-se a Tirvia (10 Juny), y la segona passà per Salses, Ribesaltes, Voló y Figueres vers Gerona, retraguent-se-n lo Comte de Pallars. Ajuntades totes elles y en nombre d'uns 10,000 hòmens, posaren un setge a Barcelona (8 Setembre-6 Octubre 1462), complertament infructuós. De poch los hi hagué de servir guanyar altres ciutats y castells. No prenent lo cap, sa labor esdevingué infeconda.

Lo rey Enrich IV de Castella comte de Barcelona (1462-1463).—Declarat traydor Joan II, en lloch de proclamar-se Catalunya en república, cercà donar la sobiranía a qui més de dret li tocava. Y arrencant dels pretendents al temps del Compromís de Casp, la oferí al rey de Castella Enrich IV. Feta sa procla-

mació a Barcelona (11 Agost 1462), nomenà per llochtinents al nabarrès Joan de Beamunt y al castellà Joan Ximèneç d' Arèvalo (11 Setembre 1462), possessionant-se de la llochtinencia (11 Novembre 1462).

Castella entrà cavalls armats a Catalunya y guerrejà en la frontera aragonesa (Desembre 1462). Joan II, ab ajuda de Lluís XI, tregué als catalans tan bon auxiliar, accedint a entregar a Castella, Estella y tota sa Merindat (28 Abril 1463). Abdúes parts s' imposaren treva de tres mesos (Fontrubia 7 Maig 1463), renunciant tot seguit, Enrich IV, a ésser comte de Barcelona.

Ocupació temporal pêls francesos del Rosselló y Cerdanya (1462-1473).— Complert son temps y retornada a França la host de Lluís XI, aquest Rey guerrejà per ocupar Rosselló y Cerdanya, defensats per Pere Joan Ferrer. Perpinyà, estretament assetjada, fóu presa per assalt (7 Janer 1463), trasportant-se la lluyta a la Cerdanya, que ocuparen fins a Bagà (Maig 1463). En tal ocasió se discutí si Bagà era de Cerdanya o del Principat de Catalunya (5 Agost 1463). Lluís XI posà los ulls a tot lo Principat, iniciant-se a París, per axò, tractes ab catalans que-s deyan afectes a Joan II (Setembre 1463).

Pacificada Catalunya (1472), la guerra seguí al Rosselló ab França, semblant acabar-la lo tractat de Perpinyà (17 Setembre 1473), hont se convingué que la justicia s' hi administraría segons los privilegis y lleys del país (art. 8). Mes no acabà allí la guerra, com dirèm aprés.

A Barcelona es elegit Rey d' Aragó Pere IV, conestable de Portugal (1464-1466).— Les autoritats de Barcelona, devant la renuncia d' Enrich IV, oferiren la corona d' Aragó a un net del comte Jaume d' Urgell, En Pere, conestable de Portugal. Vingué l' embaxador de Portugal a ultimar los tractes (15 Setembre 1463), y arribà lo nou Sobirà a Barcelona (21 Janer 1464), prenent lo calificatíu de *Pere quart*. Sis díes abans renuncià Beamunt la llochtinencia (15 Janer). Lo nou Monarca dirigí personalment l' exèrcit, donà una proclama als catalans rebelats (19 Abril 1464) y tractà d' organisar als remences feels, donant-los-hi capità En Pere Julià (31 Octubre 1464). En la guerra perdé algunes batalles, tal vegada més que no-n guanyà. Trobant-se en campanya, emmalaltí greument, morint a Granollers (29 Juny 1466). Corregué la veu d' ésser enverinat. Se distingí aquest Príncep per la seva rectitut y pietat.

Reyner d' Anjú nomenat Rey d' Aragó per los catalans (1466-1472).—Com a un dels pretendents a la successió de Martí I, després de mort Pere IV, fóu elet lo gran enemich d' Anfòs IV, Reyner d' Anjú (30 Juliol 1466), sortint de Barcelona una embaxada a Provença (27 Agost). No estava en condicions de fer campanyes Reyner, y trameté per llochtinent a son fill Joan, duch de Calabria. Vingueren Bonfill de Judice, Jacobo Galeoto y gent de guerra provençal y francesa. Les operacions sigueren desfavorables a Joan II *Sens Fè*, perdent Berga, Gerona, etc. Morí d' apoplegía a Barcelona, lo Duch de Calabria (16 Desembre 1470), y Reyner hi envià de llochtinent al fill bastart d' aquest, Joan de Calabria. Rebut solemnialment per los diputats y conce-

llers (12 Juny 1471), se comentà mólt tant bon acolliment, puix no s'acostumava fer-lo als bastarts dels reys.

Després de la mort del Duch de Calabria, la guerra esdevingué favorable al Rey de Nabarra. Les traicions, nota característica d'aquesta temporada, sovintejaren, obtenint Joan II mólts castells y poblacions a cambi de mercès y quantitats de diner, per les que empenyorava viles y jurisdiccions. La defecció colectiva del bisbe Margarit de Gerona, Pere Joan Ferrer, Joan Ça-Riera batlle general de Catalunya, Bertràn d'Armendariç, Jaume Alamany, Bernat Margarit y Bernat Sinisterra, ab un manifest tramès a Barcelona (11 Octubre 1471), fóu la nota decisiva en prò de la avinença ab Joan II. S'entregaren mólts llochs, com Sant Cugat del Vallès (14 Octubre 1471), Sabadell (17 Octubre), Granollers (29 Novembre), etc., la gent de Barcelona fóu desfeta en la torra Baldovina a Santa Coloma de Gramanet (26 Novembre) y posat setge a la Capital (30 Novembre 1471). Barcelona era forta y passaren los mesos sense grans ventatges per los assetjants. Com no hi havía esperança de mellora per la causa catalana, la reyna Joana Enríqueç ja havía mort (Febrer 1468) y Joan II, vell y cech, mostrava s conciliador, s'acordà tornar a sa obediencia (8 Octubre 1472). Joan II rebé l'homenatge y entrà a Barcelona (17 Octubre 1472).

Guerra ab França al Rosselló y Cerdanya (1474-1475). — L'esperit del Principat era no entregar a França lo Rosselló y Cerdanya, quals principals llochs foren defensats valerosament. Anaren al Rosselló ab lo rey Joan (29 Desembre 1472-Juliol 1473), los principals capitans de Catalunya. Amenaçada la terra per una potent invasió francesa, se cridà tothòm a les armes per l'usatge *Princeps namque* (Juliol 1474). Però la ciutat de Perpinyà, assetjada dues vegades per mólt fort exèrcit, hagué de capitular (16 Març 1475), quedant sots la autoritat del Rey de França.

Ocupació francesa del Rosselló y Cerdanya (1475-1493). — No cessaren les reivindicacions de Catalunya per recobrar los dos comtats perduts. Árbitres dels reys d'Aragó y França (12 Setembre 1479) devían resoldre en quatre anys la qüestió promoguda. Al ordenar Lluís XI llur restitució, morí (30 Agost 1483) y Carles VIII rebutjà complimentar-la. Seguiren controversies, y hi posà fí la intervenció de Maximilià I d'Austria (1492), aconsellant a Carles la restitució. En un tractat simultàniament signat a Turs y a Barcelona (19 Janer 1493), s'estipulavan compromisos que no-s realisaren, y determinà França tornar a Catalunya lo Rosselló y Cerdanya. Lo tractat no-s complimentà tot seguit. Fins que alguns contratemps y violencies, en los quals se presentaren, los rossellonesos, en estat de revolta, fóu entregat lo castell de Perpinyà a Ferràn II (2 Setembre 1493). Lo Rey d'Aragó, ab sa muller, prengué possessió de dita Ciutat (13 Setembre-4 Octubre 1493).

L'esperit descentralisador català en lo progrés de la Corona d'Aragó (segles XII al XV). — Fóu nostre Principat amantíssim de tot lo séu, provant-ho continuadament en lo transcurs de sa confederació ab Aragó. Als primers

temps, certa tendencia unificadora s' adreçava a borrar distincions, donant-se equiparança de drets a tots los components: axò succehí precedentment dintre lo Comtat de Barcelona ab los territoris d' altres procedencies autonòmiques, axò es, Cerdanya, Rosselló, Pallars, Lleyda, Tortosa, etc. La propria tendencia informà los regnats dels dos primers reys de la Confederació, Anfòs I y Pere I. Segons se nota ab que los oficis de veguers y jutges eran donats a aragonesos; castells d' Aragó, se concedían a fur y costúm de Barcelona, v. g., los de Fozcalanda y Pitarra a Artal d' Artusella (1202); lo senyoríu d' Albarracín s' entregà a Joan Núnyeç «a feu honrado segunt los Usages de Barçelona et costumpne de Cathalueuna» (1297), etc.

Catalunya començà a alçar la bandera del *self governement* en que sempre havía inspirat sos actes, ordenant que tots los veguers haguessen d' ésser catalans (Corts del 1188). Sibilia, vescomtessa de Cardona, s' obligà a fer custodiar ses fortaleses sols per catalans (1281). Les corts de Barcelona del 1292 decretaren que los monarques tinguessen jutges y concellers catalans en los fets de Catalunya y de les illes Balears. Imitaren-ho les corts de Çaragoça del 1300, excluint als catalans dels oficis de jutges a Aragó. Los privilegis de la vall d' Aneu (1337), preceptuavan que lo jutge y notari fossen de la Vall.

En lo segle XIV y ab motíu de casar Anfòs III ab Elionor, germana d' Anfòs XI de Castella (1 Febrer 1329), començaren castellans a solicitar los càrrechs de la esglesia; però lo primogènit Pere, portant la veu del país, gestionà que Roma no los hi concedís (1335).

L' esperit descentralisador, tal com lo vegerem en les conquestes de Jaume I, figurà en les demés ampliacions de territori. Sicilia y Cerdenya may foren unides a Catalunya ni formaren un conjunt orgànich ab los demés reyalmes, per més que nobles sicilians obtinguessen patrimoni a Catalunya o Valencia. Igual esdevé ab Atenes y Neopatria, donant la alternativa en la vida civil y política d' aquells ducats a la pobra raça helènica, com no-s vegé en la època borgonyona, ni en la dels florentins Acciajuoli, y essent la dominació catalana defensada per Dimitri Rendi a Megara (1374) y a Atenes (1380); per Mauro Nicola a Livadia, etc., puix no fóu imposició tirànica nostre govern. No cal parlar de la conquesta de Nàpols, ahont la intervenció sols consistí en ajudar al rey Anfòs.

La ingerencia castellana a Catalunya en lo segle XV. — Ab lo rey Ferràn I vingueren no pochs personatges castellans. La influencia ètnica castellana es patentisada per los autors ab l' exemple de resistir-se lo Rey a pagar les imposicions de la Ciutat (1415). Fet no exclusíu de Ferràn I, puix consona ab la tendencia al absolutisme en totes les monarquíes y que ja may més dexà als successius monarques, fins acabar ab les llivertats regionals. Al succehir-lo Anfòs IV, casat ab una filla del Rey de Castella, surgeix la primera protesta contra la influencia castellana en la cort de la Reyna Llochtinent. Aplegats a Molins de Reig los comtes de Pallars y de Mòdica, lo Vescomte d' Illa, Ramón

de Montcada y altres cavallers y representants de la ciutat de Barcelona, com Joan Fivaller, Ramón Desplà, Bonanat Pere, etc., solicitaren del Rey fossen trets los castellans de la casa reyal. Y preguntant Anfòs IV si en la proscripció devían encloure-hi les criades de la Reyna, respongué lo conceller Desplà «que si les mules que havèu portat parlessen castellà, també les deuría despedir» (Març 1418). Mostra axò llur disgust contra la intromissió dels castellans.

Lo segón fill de Ferràn d'Antequera, al regnar, dominat per sa muller Joana, filla del Almirall de Castella, de tal manera dexà sentir la influencia castellana y féu axecar general animositat, que-s donà lo cas de promulgar-se a Barcelona una crida foragitant als castellans y gascons (27 Març 1461).

Ferràn II, fill de mare castellana, enemiga declarada de les llivertats catalanes, se formà durant les lluytes del 1462 al 1472, en atmòsfera anticatalana. Los tractes ab Castella (1468) accentuaren son aspecte castellanista y nos portà grans ingerencies castellanes. Institucions del Principat foren castellanisades quan ell regnà: Montserrat passà a la congregació benedictina de Valladolid (1493), fet pertorbador de la pau d'aquella santa casa; implantà la Inquisició castellana, dirigida per gent forastera (1484-1487); entrometé en les illes y terres d'Italia, que eran de la Corona d'Aragó, a hosts castellanes que per primera vegada atravessaren la mar Mediterrània, nostra preuada conquesta (1495-1505), dirigint la lluyta capitans forasters, com Gonçàleç Guzmàn, Villena, Enríqueç, Villaviciosa, etc. Y lo que es pitjor, reintegrat Rosselló y Cerdanya a Catalunya (1493), la capitanía general del Rosselló es conferida als castellans, Enrich Enríqueç de Guzmán (1495-1497), Sànxeç de Castilla, etc.

No obstant, vé un día (1505) en que alguns nobles castellans, cansats d'un bon governament, motejaren a Ferràn II de *vell català (sene cathalano)*, pospo-sant-lo al afrancesat flamench Felip en la governació de Castella, y obligant-lo a tancar-se en sos reyalmes d'Aragó. ¡Sarcasmes de la vida!

Casament del primogènit Ferràn ab Isabel, hereva de Castella (1469).— Lo somni daurat de Joan II de casar a son fill Ferràn ab la hereva de Castella, se realisà d'una manera vergonyosa per l'Aragó. Ajustades les capitulacions matrimonials en plena guerra catalana (Cervera, 7 Janer 1469), prompte se casaren (Valladolid, 18 Octubre 1469). De les grans complacencies de Joan II a les exigencies castellanes en dits capítols, anotàm, que, Ferràn, regoneguent-se inferior a Isabel, li besàs la mà en los desposoris; que estiguessen separats los dos escuts, però primer lo de Castella, si bé junts los dos noms y primer lo de Ferràn, indicant-se tan sols lo pacte d'unió ab un nominal simbolisme: *tanto monta,* equiparació que may existí. La victoria de la diplomacia castellana fóu absoluta al consentir lo Rey d'Aragó que Ferràn residís personalment a Castella ab Isabel y no se-n separàs sense consentiment d'aquesta. Si es d'alabar la previsió dels castellans, devèm censurar la condescendencia d'Aragó. May ho hauría consentit Catalunya, escarmentada del regnat

d' Anfòs IV, si haguessen funcionat les corts catalanes. Pactes de tanta trascendencia s' estipularen autoritariament a espatlles del país, durant la guerra perque atravessava Catalunya. Atenuant d' aquesta conducta antipatriòtica per la nació que representava Joan II, sols pot cercar-se en lo temor de la unió de Catalunya ab Provença y França, unió que li féu trontollar la corona.

Lo primogènit Ferràn rey de Sicilia (1473) y de Castella (1475). — Mólt prompte se posaren en pràctica les estipulacions matrimonials del 1469. Joan II entregà al primogènit Ferràn lo reyalme de Sicilia y a despit d' ésser major la prominencia de *Rey* que la de *Príncep,* Ferràn d' Aragó encapsalà ses comunicacions oficials a Catalunya: «*Lo Príncep de Castella, Rey de Sicilia, Primogènit d' Aragó*». Per major menysprèu nostre, en 1473, temps en que no era discutida Catalunya a Joan II, signava Ferràn II: *Yo el Príncipe Rey,* mudant les pràctiques tradicionals. Y quan, mort Enrich IV y vençuts los partidaris de Joana *la Beltraneja,* regnà en los dominis de sa muller (Desembre 1475), seguí menyspreuant oficialment dit caràcter de *Primogènit d' Aragó,* signant en la cancillería catalana com a mer castellà, axò es: *Yo el Rey.* Tots nostres reys signaren *Rex Joannes, Rex Ferdinandus, Rex Petrus.*

Al regnar Ferràn II (1479-1516) seguiren separats Aragó y Castella.— A despit d' algunes tendencies unificadores que transpiran certs actes de Ferràn II al temps que visqué sa muller Isabel, l' esperit general de Catalunya, contrari a la unificació, s' imposà. La vida social s' inclinà a Castella, hont estava la Cort, lo poder se concentrà a Castella, hont estava lo govern y com a sombra de reyalesa quedaren a Catalunya uns llochtinents o virreys, que no podían satisfer-la, encara que fossen de regia estirpe, segons era Enrich d' Aragó, duch de Segorb y comte d' Empories (1479). No havèm d' esforçar-nos en acomblar proves de que seguiren políticament separats Aragó y Castella: basta llegir lo que succehí a la mort de Isabel *la Catòlica.*

Guerra ab França en la frontera catalana (1495-1503). — La guerra de Nàpols entre los reys d' Aragó y de França (1495), portà a abdós exèrcits a combatre-s a la frontera catalana, hont vé gran contingent de capitans y gent forastera en sa defensa, y entrant fins a Narbona, saquejant Bellcayre (Novembre 1495) y territoris dels Pyrinèus, portant-se-n 20,000 caps de bestiar de llana y 400 de boví. Comanà aquesta defensa Enrich Enríqueç de Guzmàn. Suscitaren se antagonismes entre ell y lo governador del Rosselló Lluís d' Olms (1496), iniciant-se llavors l' odi dels catalans a la soldadesca. Aumentant la potencia d' abdues nacions, lo Rey d' Aragó se-n vé a Gerona (Agost 1496), los francesos s' apoderaren de Salces (8 Octubre 1496), que evacuaren al concertar-se treves en 1496 y 1497. La soldadesca forastera del Rosselló promogué noves pertorbacions, y una de les hagudes a Perpinyà costà la vida a Enríqueç de Guzmàn, y lo substituí Sanxo de Castilla (1497), qui marxà més d' acort ab Olms, acordant evacuar lo Rosselló dels soldats forasters. Mor Carles VIII de França (8 Abril 1498) y son successor Lluís XII no tornà a comba-

Terres del Reyalme d'Aragó al ajuntarse ab Castella

A. Martín, Editor - Barcelona

tre la frontera del Rosselló fins al 1503. Ferràn II posà de capità general del Rosselló a Fadrich de Toledo Duch d' Alba, ab móltes tropes, y entrant fins quasi a Narbona (Novembre 1503), se pactà treva per cinch mesos sols per la guerra del Rosselló.

Laborioses qüestions per la primogenitura d' Aragó (1497-1506). — Morí l' infant primogènit Joan (4 Octubre 1497) y los reys de Portugal començaren a titolar-se prínceps primogènits; lo meteix títol prenía l'arxiduch Felip d' Austria. Les corts d' Aragó no accediren a la pretensió del Rey Catòlich de fer jurar primogènit al de Portugal (Maig 1498), y l' infant Enrich d' Aragó, des de Valencia, alegava que la successió masculina competía a son fill Anfòs. Però a la reyna de Portugal li nasqué un fill, de nom Miquel, morint la mare, y Ferràn II obtingué de les corts de Çaragoça lo jurassen per Príncep, salvat de que no tingués cap fill lo Rey Catòlich (Setembre 1498), jurament que no prestà Catalunya. Morí l' infant Miquel (1500) y lo dret a la successió passà a Joana, qui acabava de tenir a Gant un fill, de nom Carles (1500). La regonegueren com a *Primogènita* les corts de Çaragoça, mentres lo Rey no tingués fill varó (1502), però no consta que les corts de Barcelona haguessen fet dit regonexement (1503). Morí Isabel de Castella (26 Novembre 1504): Ferràn no seguí la opinió dels que-l volían proclamar per llegítim successor a Castella, com a descendent per línia de varó de la casa reyal castellana y acatà lo testament que-l dexava administrador y governador general fins que lo net Carles complís vint anys. Tampoch s' oposà a que vingués l' arxiduch Felip, y acudí a ésser regent de Castella a nom dels dos cònjugues (Salamanca, 24 Novembre 1505). Mes los nobles castellans, arribat Felip (Corunya, Abril 1506), portaren-lo triomfalment, feren que Ferràn II renunciàs a la governació de Castella (27 Juny 1506), tornant-se-n a Aragó. Prompte hi sapigué la mort de son voluble gendre (Burgos, 25 Setembre 1506).

Pau d' Aragó y França al casar Ferràn II ab Germana de Foix (1505-1506). —Quan més enemistats semblavan los reys d' Aragó y França, surgí lo progecte de matrimoni de Ferràn II ab Germana de Foix, neboda de Lluís XII. Aquest renuncià a sos drets a la corona de Nàpols en favor dels fills d' aytal matrimoni, y lo Rey d' Aragó, sinó tenía fills, dexava Nàpols al de França. Se pactà també la llivertat dels presoners d' Italia, exceptuats lo Comte de Pallars y lo Duch de Valentinois (Agost 1505). Colp fort per l' arxiduch Felip, gran amich de França, y per los castellans que clamavan per veure allunyar-se lo reyalme de Nàpols de la corona de Castella y del séu futur rey Carles. Casà Ferràn II ab Germana de Foix (Valladolid, 18 Març 1506). Casament que fóu conseqüencia dels dissentiments en que estava Ferràn II ab son gendre y de la conducta dels cortisans d' aquell que l' enemistavan continuament, fent-lo l' amich de França. La voluntat del Rey de separar novament Arago de Castella, conseqüencia de la mala política castellana, quedà consumada al venir successió d' aquest matrimoni. Però lo fill li visqué poques hores y Ferràn II

baxà a la tomba (23 Janer 1516) dexant consumada la unió ab Castella en les persones d' una dèbil viuda y un nen. Fóu son testament nova mostra de la separació de les dues corones, instituint herèu per la d' Aragó a sa filla Joana, nomenant-li llochtinent al net Carles y interinament al Arquebisbe de Çaragoça. La administració y govern de Çastella que li llegà sa muller Isabel, lo transmeté en la propria forma al príncep Carles y mentres aquest no-n disposàs, al cardenal Ximèneç de Cisneros, axò es, a persona diferenta de la Corona d' Aragó.

Fí del Comtat de Pallars (1491). — Huch Roger, comte de Pallars, un dels principals cabdills de la causa catalana contra Joan II, al verificar-se la pau (1472), salvà son comtat. En discordia constant ab Joan II en defensa de sos drets (1472-1479), la pau de Ferràn II ab França (1479) l' obligà a sentar una treva ab sos enemichs. Lo Rey li oferí perdonar-lo en tot, que los castells que reclamava estiguessen en tercería, excusar-lo de comparèxer a sa presencia, retornar los bens als qui-l seguiren, otorgar a la casa de Pallars sa preeminencia a Catalunya y Aragó, ab subordinació a la casa de Cardona, que havía d' ésser preferida, y fer-li justicia en ses contencions ab la casa de Foix. De les treves no-n resultà res pràctich per lo Comte de Pallars. Obligat a mantenir sol sos drets, son principal enemich Joan Ramón Folch, comte de Cardona y de Prades, casat ab Aldonça Enríqueç, tía de Ferràn II, comanà la host reyal que-l combaté (1488). No ja sos bens, sinó los de sa muller Catarina (8 Febrer 1488) foren confiscats. Declarà lo Rey que lo Comte de Cardona possehía lo comtat de Pallars *per certs títols* (12 Febrer 1488), Comtat que li vengué Ferràn II a carta de gracia per 12,000 sous (15 Febrer 1488). Mólt esforçadament se defensà lo Comte (1488-1491). Lo Llochtinent General féu alçar contra d' ell lo sometent en les vegueríes immediates al Pallars y de tot s' apoderà lo Comte de Prades, fugint Huch Roger. Joan Ramón Folch obtingué lo títol de Marquès de Pallars (7 Abril 1491), y més avant la baronía d' Erill (1 Setembre 1506).

Huch Roger fóu a França un declarat enemich de Ferràn II, anant-lo a combatre a Nàpols, cayguent presoner en lo Castell Nou. Desembarcat a Barcelona (14 Octubre 1503) y tancat a Xàtiva, hi morí obscurament.

Catalunya en la conquesta de Granada (1486-1492). — No hi prengué cap part sobressortint Catalunya, puix la suspicacia castellana volgué realisar sola la conquesta d' un territori que los tractats de 1150, 1179, 1244 y 1308 destinavan a aquell reyalme. Axís lo repartiment del territori correspondría sols als castellans. Emperò quan se necessità de Catalunya, aquesta respongué a la crida: la butlla d' indulgencies estampada en català a Toledo (1483) hagué gran acceptació; 1,500 catalans assistiren a la presa de Còrdova; galeres catalanes ajudaren a les castellanes; mólts voluntaris de Catalunya, Valencia y Aragó hi acudiren en Abril de 1491.

Se unexen la casa reyal d' Aragó ab la casa imperial d' Alemanya (1495).

—Lo Rey de França tractava d'apoderar-se dels estats del Duch de Bretanya, qui era casat ab Margarida, filla d'Elionor de Nabarra, neboda de Ferràn II. Una armada que comanava lo català Miquel Joan Gralla, anà a Bretanya (1488). Carles VIII repudià a sa muller Margarida, filla del emperador Maximilià I, casant ab Anna de Bretanya, la que per poders contragué matrimoni ab l'arxiduch Felip, fill de Maximilià I (1491). La Bretanya passà a França. Joan II y Maximilià concertaren la unió de Joana, filla del primer, ab l'arxiduch Felip d'Austria, fill del segón (1488). La amistat de Maximilià valgué al Rey d'Aragó li siguessen retornats per França Rosselló y Cerdanya (1493), ab pacte de no unir-se les cases d'Austria y Aragó. Pacte que-s trencà a tota pressa, al renovar la lluyta a Nàpols Aragó y França (1495), concertant los matrimonis de Joan d'Aragó ab Margarida d'Austria y de Joana d'Aragó ab l'arxiduch Felip d'Austria (1495).

Ferràn II guanyà Nàpols ab hosts castellanes (1495-1505).—Mort lo bastart Fadrich (25 Janer 1494), son fill Anfòs abdicà la corona napolitana en un nét del primer, Ferràn II. L'exèrcit francès guanyà Plasença, Pisa, Florença y Roma (31 Desembre 1494), obrint-li Nàpols les portes (21 Febrer 1495). Lo Rey d'Aragó féu lliga ab Roma, los estats italians y Maximilià I (1495). Carles VIII de França no tenía marina. Poderosa armada aragonesa se concentrà a Ischia, refugi del Rey de Nàpols, qui passà a Messina, arribant-hi Gonçal Fernàndeç de Còrdova a ajudar-lo ab 5,000 infants y 600 cavalls castellans (24 Maig 1495). Vencé als francesos (1495-1498) y restablí en son trono a Ferràn II de Nàpols. Morí l'ex-rey Anfòs a Messina (18 Novembre 1495) y mor tot seguit Ferràn II (7 Octubre 1496) sense successió, creyent-se que Nàpols proclamaría al Rey d'Aragó. Mes proclamà a Fadrich, oncle del difunt Ferràn. Durant quatre anys la política italiana sigué un texit de lligues y traicions: França guanyà terres, lo Rey de Nàpols se vegé perdut (1499) y lo d'Aragó refugint ajudarlo, signà ab Lluís XII un tractat secret de repartiment de Nàpols, dexant dita ciutat y sa provincia per França y la Pulla y la Calabria per Aragó (Granada, 22 Setembre 1500). D'aquestes dues provincies, a nom de Ferràn II y Isabel, ne fóu nomenat llochtinent Gonçal de Còrdova (Granada, 22 Març 1501). Fadrich, descobert lo joch (Abril 1501), abandonà lo reyalme a sos poderosos usurpadors y se retragué a França (1501).

La intervenció dels catalans en aquestes guerres fóu insignificant: per terra hi sobressortiren Joan Ram y Joan de Cervelló, ab pochs contingents, y per mar Bernat de Vilamarí, almirall de nostres galeres, en les que hi figuran Francesch de Pau, Joan Ferrer y altres. Des de 1501, Fernàndeç de Còrdova obrà com a absoluta autoritat, sobre tot quan lluytaren novament los reys Ferràn y Lluís (1502-1505). Lo derrer, vençut del tot, abandonà al renunciar en favor del *Catòlich* sos pretesos drets a Nàpols (12 Octubre 1505).

Derrera intervenció catalana a Nàpols (1506-1514).—Quan les armes castellanes havían combatut a Nàpols per Ferràn II contra del Rey de França,

vinguda la pau y la renuncia del francès, se seguí la anada de nostre Monarca a Nàpols, ab sa muller Germana y ab una esquadra exclusivament catalana que sortí de Barcelona (4 Setembre 1506), comanada per Ramón de Cardona y Lluís Galceràn de Vilamarí, aconduhint elements militars y civils de la Corona d' Aragó. Allí lo *Gran Capità* Gonçal de Còrdova li prestà sa personal adhesió y Ferràn apartà de Nàpols tota ingerencia castellana, mudant als oficials forasters per súbdits de sa Corona, estant-s'hi fins al Juliol de 1507, y tornant a governar Castella, cridat per la noblesa. La lliga de Cambray (1508) formada per Roma, Ferràn II, Maximilià I y Lluís XII contra Venezia, valgueren al Rey d' Aragó, Brindis, Otranto y Galípol (1509), com la *Santa Lliga* formada per Roma, Enrich VIII, Ferràn II, los Suissos y Venezia (1511) llençaren als francesos d' Italia. Durant tres anys (1512-1514) lo virrey de Nàpols Ramón de Cardona, capità general de la Lliga Santíssima anticismàtica, se cobrí de gloria en innombrables fets d' armes per tot lo N. d' Italia.

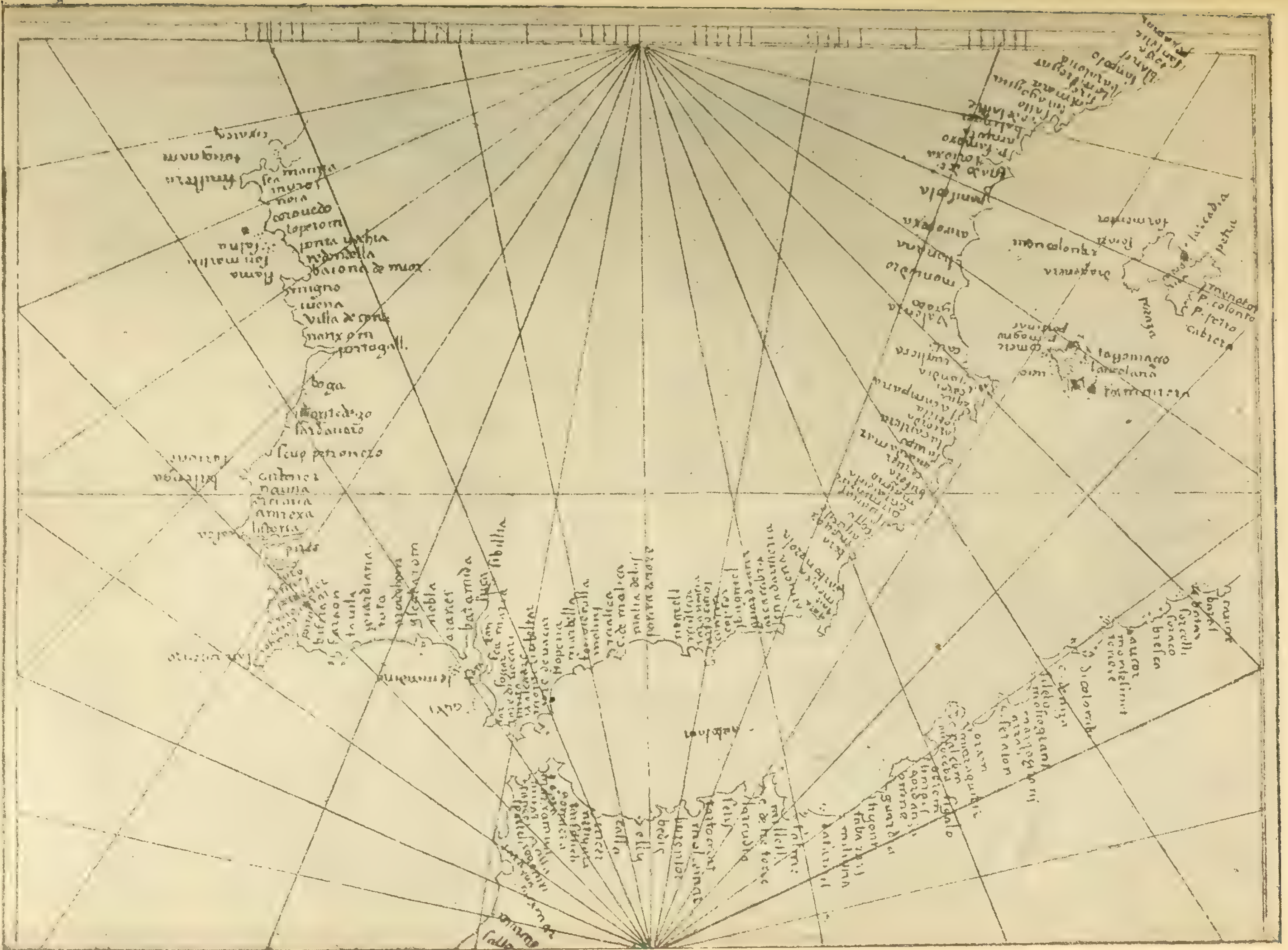
Conquestes d' Oràn, Bugía, Argel y Túniç (1509-1511). — La conquesta empresa per lo cardenal Ximèneç de Cisneros, del Orán (1509), fóu en profit de Castella. En cambi, les que féu Ferràn II al any següent, d' acort ab les corts generals de Montçó (20 Abril 1510), en les propries costes africanes, foren per la Corona d' Aragó. Se guanyaren Bugía, Argel y Trípoli (1510) y lo reyalme de Túniç (1511). Era un bon mijà de tenir sempre aparellat un exèrcit al peu d' Italia per combatre allí hont convingués.

Conquesta de Nabarra y sa agregació a Castella (1512). — Al regnar a Nabarra Catarina, besneta de Joan II, qui casà ab Joan de Labrit o Albret, Ferràn II tractà de oposar-se a tota costa a la influencia francesa. No ho lograà, y al formar-se la Santa Lliga contra França (1511), lo Rey de Nabarra rebutjà donar pas a un exèrcit castellà (1512). Ferràn II, d' acort ab son gendre Henrich VIII d' Anglaterra, invadí la Nabarra ab exèrcit castellà, entrant a Pamplona (25 Juliol 1512), agregant tota la alta Nabarra a Castella y quedant en la baxa Nabarra una sombra de reyalme per Joan d' Albret o Labrit, a qui defensava Lluís XII.

No considerà Ferràn II que los drets de Nabarra devallants de la reyna Blanca y del Príncep de Viana, pertanyían exclusivament al Aragó.

Grans avenços de la marina catalana (segles XIII al XV). — Ab ells dominarem les illes de nostra mar, Mallorca (1228), Iviça (1235), Sicilia (1282), Menorca (1287) y Cerdenya (1323). L' avenç s' inicià en lo segle XII; no-s toca fins a Jaume I, conexent-se disposicions protectores des de 1227. Les naus de tres cobertes començan al finar lo segle XIII. Prohibicions a la competencia de naus forasteres tampoch escassejan, com, v. g., la de Pere II del 1281.

Són nostres principals ports habilitats Cadequers, Roses, Palamors, Sant Felíu, Tossa, Barcelona, Citges, Tamarit, Salòu (fins al 1511), Port-fangós, Tarragona (des de 1492) y Tortosa.

Segle xiv. — La Península Ibèrica, segons la carta nàutica anònima publicada per Nordenskiöld («Periplus», 1897)

La marina era especialment considerada en los consolats de catalans establerts als principals ports estrangers hont arribavan nostres vexells.

Tots los avenços navals trobaren la major protecció, y alguns ne sortían reformats o batejats, com lo *sexters*, la *bruxola*, modificada per l'amalfità Flavi Gioja (segle XII al XIII), etc. Per la implantació d'avenços nàutichs, los catalans se procuravan los millors especialistes, retribuint-los explendorosament: per la enginyería naval, vingué a dirigir la construcció de naus en 1290 lo genovès León, *mestre d'enginys y de galeres;* per ampliar lo port de Barcelona lo siracusà Antoni Janovès (1442), l'alexandrí Stasio (1475) y altres.

La marina de guerra en la Etat Mitjana. — Podèm asseverar de la manera més absoluta, que degué son engrandiment, la federació català-aragonesa, a arrencar de Pere II, a la marina catalana. Cessan les victories y conquestes peninsulars y prenen volada les ultramarines, que arriban a la meta regnant Anfòs IV, aguantant-se ab Ferràn II y Carles I. Solicitan la cooperació de nostres galeres les nacions mediterrànies en ses principals empreses marítimes. Castella les necessità al finir lo segle XIII y començar lo XIV, per dominar l'estret de Gibraltar, fent cessió al Rey d'Aragó, de sos drets a la conquesta d'Almería (1309). Lo Marrochs les solicità per guanyar Cepta rebelada d'Aben-Jacob (1304) y per defensar-se dels granadins (1306-1308). Lo príncep de Fortuna ab naus catalanes conquerí les illes Canaries. Roma les solicità per deturar al gran turch, amo de Constantinopla (1455).

La marina de guerra la constituían una suma d'elements heterogenis, que s'ajuntavan en lo día del perill: les naus de Barcelona (privilegis de 1321 y 1390) y demés poblacions marítimes, armades y equipades, les de la Generalitat de Catalunya, les del Rey y les assoldejades per entitats poderoses, com los Hospitalaris o Templers, la Llotja de Mar, lo Comte de Cardona, etc. Del temps de Pere *lo Cerimoniós*, existexen unes ordinacions d'*Armades navals*. Eran vexells usuals, axís en la guerra com en la pau, les *naus*, *galeres*, *galiotes*, *coques*, *guaraps* y *xalandres* com a naus altes; los *lenys* y *corces* menors y a rems; especials per los combats, les *sageties* aparellades per ballesters y *uxers* provehides de torres defensives. Les *burcies* y *tarides* destinades a transports.

Paper important en totes les marines mitjaevals hi representan los corsaris, ardits guerrers que-s llençan a combatre per son compte als enemichs de llur patria. Quan aquests armaments eran legals, los reys los hi imposavan determinades condicions; però les més de les vegades se feyan d'una manera arbitraria, y ab freqüencia, pirates catalans damnificaren naus catalanes.

Cosmògrafs y mapes-mundi (segles XIV al XVI). —La carta més antiga catalana es la del 1339, de Dulcert o Dulceri. Li digueren *carta de navegar* (1373), *mapa mundi* (1379) y *taules de navegar* (1391). Joan I hi fóu aficionat ja d'infant (1373); lo rey de França Carles V demanà a Pere III un mapa mundi *català* (5 Novembre 1381). Se-ls deya *catalans*, encara que mólts eran fets a Mallorca y alguns a Valencia, com lo que demanà Martí I al valencià Guillèm

Ros (11 Juny 1399). Lo juhéu Jafuda Cresques fóu mestre dels cartògrafs mallorquins (segle XIV), sobressortint-hi la familia Olives (segles XV y XVI).

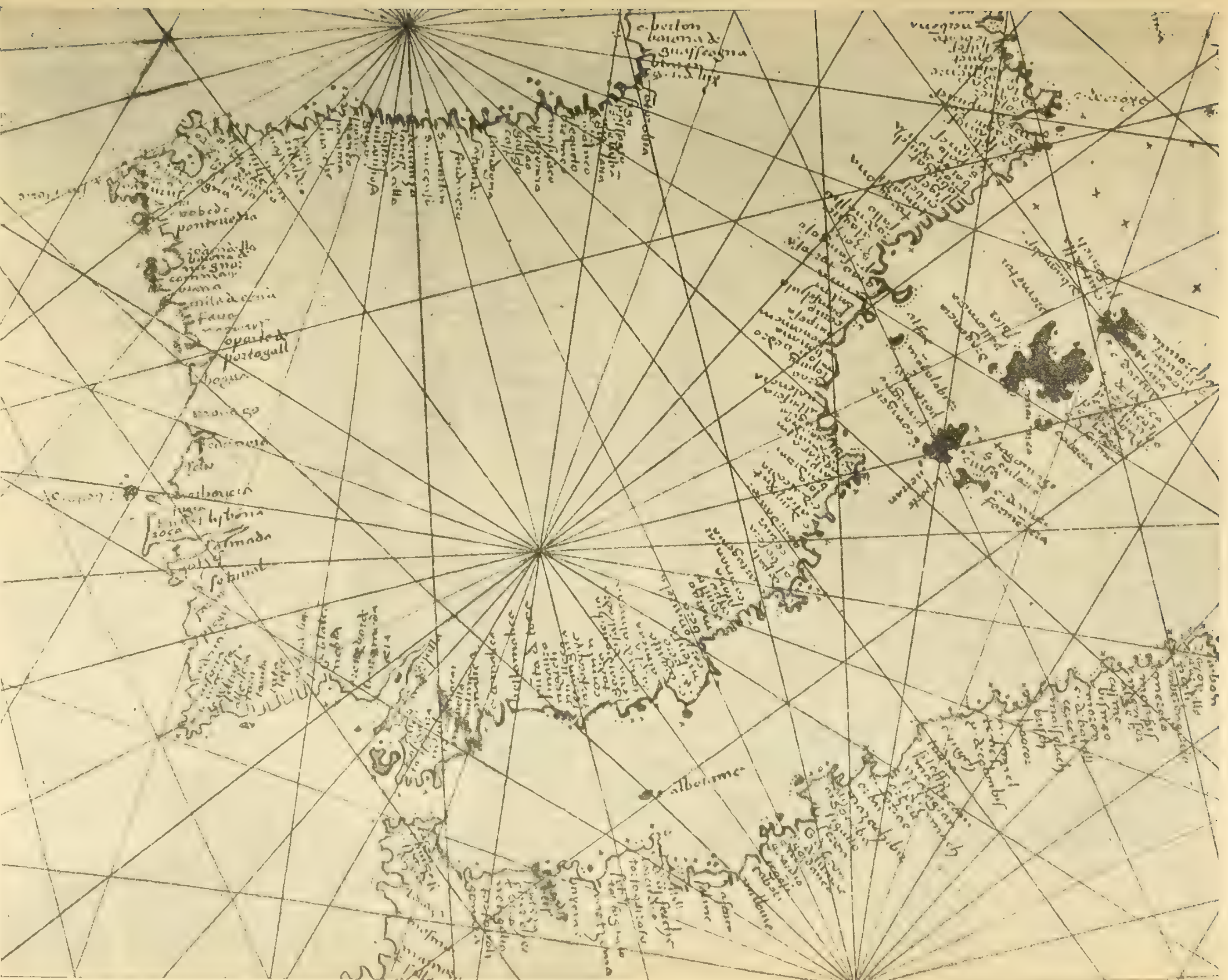
Marcan un notable avenç en la navegació, y de retop, als estudis geogràfichs en general. De tal manera que, es assenyalat un català, Macià Vila Destres, com l' inventor de les cartes hydrogràfiques planes, de les que-n dibuxà una (1413) ab les constelacions degudament assenyalades. La familia Ferrer, ilustradíssima durant més d' un segle, són en cosmografía los primers del séu temps. Un Ferrer dirigí la estació nàutica portugalesa de Xagres (1410?). Jaume Ferrer de Blanes, es solicitat en les negociacions entre Portugal y Castella y determinà les 370 lleugues divisories, arrencant de Cabo Verde per línia Occidental, límit assenyalat en la butlla d' Alexandre VI (1493).

En nostres mapes mundis s' indican mólts llochs de les costes y les nacions a que pertanyen, distancies, situacions geogràfiques, rosa dels vents, etc., apreciant-se les formes dels continents y illes del món antich. Allí se veu la accepció catalana de poblacions llunyanes, que esdevindrían enigmàtiques, sense sa situació geogràfica. En les més velles cartes del 1339 y 1375, hi figuran de Catalunya: Grau de Tortosa, Tortosa, Port-fangós, Ampolla, costa de Balaguer, ríu d' Ullastre, Salóu, Tarragona, Tamarit, Citges, Llobregat, Barcelona, Sant Pol, Blanes, Tossa, Sant Felíu, Palamors, cap d' Ayguafreda, Medes, Roses, cap de Creus, Lanzà, Portvendre, Copliura y Salses.

Les Indies Occidentals (Amèrica) agregades a Castella. — Descobriments notables de nostres naveguants foren los de Jaume Ferrer, en les costes de Guinea, fins a un paralel ahont ningú hi havía baxat (10 Agost 1346). S' observa en axò una falta absoluta de noves, deguda al poch interès, per no reportar, aytals expedicions, cap prosperitat material o conquestes territorials.

Essent nostra gent de mar la primera del món, resultaría extraordinari no veure-la intervenir en lo descobriment d' Amèrica (1492). Fosch es lo que atany als primers temps de Christòfol Colóm, a qui s' ha dit d' orígen castellà y juhéu, nat a Estremadura o a Galicia, o fill de Calvi (Còrcega), qual illa se disputavan Aragó y Gènova (1430-1436), o nat en la costa genovesa. Se creu navegà ab son parent lo famós corsari Colóm, qui recorregué les mars flamenques y angleses (1468-1470) y també les catalanes en 1473.

En les laborioses negociacions de Colóm y los Reys Catòlichs, hi prengué part l' entussiasta català Lluís de Santàngel, escrivà de ració (13 Setembre 1481) y arrendatari dels drets de peatge a Valencia. Ell decidí a la Reyna a cridar novament a Colóm y li prestà 1.140,000 maravedís «para la paga de las carabelas que Sus Altezas mandaron ir de armada a las Indias». També hi influí Jaume Ferrer de Blanes, «l' espanyol més competent en materia de cosmografía», determinant a Ferràn y Isabel a otorgar a Colóm los extraordinaris privilegis que solicitava (Santa Fè 17 Abril 1492). Trobades les Amèriques (12 Octubre 1492), vingué Colóm a Barcelona (Abril 1493), y los catalans s' interessaren per una empresa que sols anava a beneficiar a Castella, puix se

Segle xv. — La Península Ibèrica segons la carta nàutica de la biblioteca d'Upsala

conceptuà conquesta castellana, y a més tenían de perjudicar-los mercantivolment. Y figuraren en la segona expedició del 1493, frà Bernat Boyl, monjo de Montserrat, y dotze frares catalans, del propri monestir, com a primers evangelisadors de les noves terres, essent-ne Boyl patriarca de les Indies. Altre català, mossèn Pere Margarit, fóu capità de les forces militars y primer governador de *Tierra Firme* o *Pirú* (1493). Y no obstant llur ajuda, la Corona d' Aragó s' havía de veure excluida, tres segles, de la explotació comercial d' Amèrica.

Consolat de mar y cònsols de catalans.—L' orígen de la protecció a la marina catalana y de la seva jurisdicció especial, se pert en la època comtal. Progressà al ensemps que los demés organismes socials de nostra terra y lo senzill tribunal mercantívol format per pràctichs del comerç, regnant Jaume I funcionà ab jurisdicció determinada (1257). Pere III sancionà la constitució del tribunal barceloní de dos *Procuradors* o jutges administradors de la contractació, elegits per los mercaders (1278). En lo segle XIV no-ls elegiren los comerciants, sinó lo Consell de Cent, cambiant son nom per *Cònsols de mar*, y en 1347 sa reglamentació per la que havían donat los Monarques a Valencia (1283) y a Mallorca (1343). Altre tribunal mercantívol o *Consolat* s' establí a Perpinyà en 1388.

Los dos *Cònsols de mar* presidían al cors dels mercaders matriculats en la *Llotja de mar* de Barcelona. Des de 1498 dexaren d' ésser elegits per los Consellers, essent-ho per insaculació lo 25 Abril, un d' ells de la bossa dels mercaders, y era lo *Cònsol mercader*, y l' altre de la bossa de cavallers, ciutadans honrats y doctors en dret y medecina, y era *Cònsol militar*. Dos *Defenedors* vetllavan per les prerrogatives dels mercaders, cobrar rendes y drets, pagar salaris, etc. Lo *Consell dels XX*, creat en 1394, imposava drets en les mercaderíes y naus, senyalava quotes, recollía multes, judicava agravis, etc. Lo *Colegi dels mercaders* formà la *Llotja de contractació*, precisant les dues terceres parts dels vots pera figurar en la matrícula de la Llotja, ratificant lo nomenament los Consellers ab los mercaders del Consell de Cent.

Lo dret de *pariatge* imposat a la mercadería que entrava a Barcelona per mar, fóu concedit al Consolat (22 Abril 1394). Consistía en dos diners per lliura y s' aplicava a les despeses de la institució.

Les lleys y pràctiques mercantívoles les regulava lo famós *Llibre de consolat dels fets marítims*, quin orígen y patria tan s' ha discutit, essent opinió generalisada que es originari de Barcelona y que ja existía en 1252, havent-hi provabilitats de que arrancàs de la època dels *Usatges* (segle XI).

Lo foment del comerç marítim estava confiat als *Cònsols de catalans*, que defensavan als mercaders de les arbitrarietats, administravan justicia en llurs controversies a tots los vassalls de la Corona d' Aragó y eran usualment agents diplomàtichs de que-s valían los Monarques en llurs relacions y tractats internacionals. Axís es que estavan decorats de grans prerrogatives, exercint lo càrrech persones de mólt prestigi social. Tenían autoritat per nomenar *vice-*

cònsols. Barcelona obtingué de Jaume I la facultat de crear *cònsols ultramarins* (1266), trobant-ne d'establerts a Egipte (1272), Bugia (1281), Aygües Mortes, Alexandría, creat per lo Rey (1264), Alguer, Almería, Ancona, Arlés, Armenia, Baruth (1340), Bruges, Bugía (1281), Càller, Candía, Castellamare, Catania, Constantinopla (1290), Damasch (1380), Famacosta, Gaeta, Gènova, Girgenti, Isola, Licata, Liorna, Malta, Manfredonia, Marrochs, Marsella, Martigués, Mesina (1300), Montpeller, Modón a Rumanía (1430), Nàpols, Nissa, Oristà, Otranto, Palermo (1285), Pera (1383), Pisa (1282), Ragusa, Rhodas, Roma, Sacco, Sàsser, Saona, Scio, Seguí, Sena, Sentmoxet, Sevilla (1282), Syracusa, Tràpani (1300), Trípoli, Tropea, Túniç, Venezia, etc.

Drets al comerç d'importació y exportació. — Eran de quatre classes: permanents, tranzitoris, de punició o esmena y de pas o d'entrada. Los permanents imposats a les mercaderíes per virtut de disposició sobirana o d'actes de corts, variavan segons les èpoques y les nacions: axís en 1450 lo dret dels *alemanys* era de 4 diners per lliura, lo dels *francesos* era del 10 per 100 del valor de la mercadería, lo dels *italians* era també diferent, etc. Los tranzitoris eran los imposats a mercaderíes d'una nació en esmena de preses fetes per sos naturals; se-ls hi deya *marques*, iniciant-se contra Gènova en 1323 per 144,600 lliures; cessavan al reintegrar-se dels perjudicis. Entre nacions amigues eran sancionats per lo Sobirà: axís Anfòs IV otorgà a Venezia l'impost del 5 per 100 sobre mercaderíes negociejades per catalans. Los drets imposats com a punició o esmena se satisfeyan, quan los mercaders encorrían en culpa per negociejar ab nacions prohibides; axís se trobaren les nacions d'Orient, tant per virtut de butlles pontificies, com per rescriptes reyals. Drets de pas o d'entrada los pagavan les mercaderíes al atravessar determinats llochs marítims o terrestres: alguns particulars ne percebiren; reberen nom de *leudes*. Consignàm les *de Mediona*, que-s pagavan en la platja de Barcelona, segons tarifa aprovada per Jaume I (1221-1599); *de Tamarit*, en la platja tarragonina; *de Coblliure*, en la platja rossellonesa; *de Sant Felíu de Guíxols; de Merens*, en la Cerdanya; *de Mallorca*, existent en 1303, etc.

Les agremiacions d'oficis (segles XIII al XVI). — La lluyta d'estaments socials produhí un fort antagonisme entre la ciutadanía y la noblesa. La primera, ab ajuda de la Corona, organisà sos elements actius fent créxer la força ciutadana y la potencia de les urbs. A les organisacions municipals se seguexen les agrupacions dels oficis; començaren ajuntant-se per fins merament espirituals o en *confraríes*, seguint-se-li la protecció al treball en forma més o menys privilegiada y la matrícula dels oficis, passant a la defensa dels drets polítichs dels associats, sempre arrencant de sa immediata dependencia de la Corona. D'aquí los *gremis*, qual existencia era anterior al 1257. Se desenrotllaren a Barcelona, copiant-los les demés ciutats catalanes y passant a la illa de Cerdenya (1352-1355). Regulavan llur marxa les *ordinacions* otorgades per lo Rey en forma de privilegis, que engranavan ab la organisació política de

Any 1497. — La Península Ibèrica segons la carta nàutica del Comte Freducci publicada per Nordenskiöld («Periplus», 1897)

la Çiutat, la que executava les penes coercitives, la privació dels oficis y la resolució de controversies. Era costúm a tots los d' un ofici residir a un meteix carrer, com també agrupar-se en los mercats.

Rendes y emoluments de la Corona. — Són interessantíssims de conèxer aquests emoluments, sentint que la falta d' espay en la present relació, nos vede tractar-ne per menut. Los agruparèm en tres classes: rendes ordinaries, extraordinaries y monopolis de la corona. Eran rendes ordinaries les quisties o tributacions anyals dels pobles, cenes, monedatge, bovatge, batllíes o administració de les jurisdiccions de la corona; alta administració de justicia; tributs dels calls juhichs; lloismes percebuts en transmissions de la proprietat de fèus y castells; drets de bolla o de segell; drets en fires y mercats; leudes d' entrada de mercaderíes; *pesquers* o pasturatges dels Pyrinèus; mólts delmes y leudes en ciutats com Barcelona, Perpinyà, Valencia, etc. Emoluments extraordinaris foren aquells quina percepció y quantía devallavan d' una eventualitat, com donatius de corts; drets de coronatge; maridatge; redempcions d' hosts; otorgacions de privilegis, gracies y mercès als pobles, corporacions o particulars; enagenacions de bens del reyal patrimoni y de les *postats* dels castells; concessions d' usar d' arts, com medecina, cirurgía, escrivaníes, notaríes, etc.; tributs dels reyalmes protegits; tributs dels particulars salvaguardats per lo Rey; exempcions per comerciejar ab terres prohibides; censos menuts; foriscapis; dret de prelatura y fadiga de retenir en los castells; presents de Nadal, etc.

Monopolis reyals foren los mercats, molins de vent, aygües y concessions hydràuliques; trobes de tresors, mines o meners, ferreríes, salines, ancoratge, escrivaníes, forns, fleques, tavernes, etc.

Ordinariament los monarques arrendavan les percepcions que més s' hi prestavan: los juhéus ne foren sovint arrendataris.

Mólts pobles procuravan enfranquir-se de rendes de la Corona, lleudes, etcètera, y altres adquirir dels monarques rendes y jurisdiccions.

Administració financiera de les universitats, ciutats o viles (segles XIV al XVI). —En lo municipi se desenrotllava una doble acció econòmica: la de ses rendes propries y la dels tributs, exaccions y monopolis de la Corona. Quiscuna d' aquestes percepcions era cobrada per batlle especial. Les principals entrades dels municipis foren les imposicions, los monopolis comunals y les talles. Donavan lo nom d' *imposicions* a un tant per cent que-s cobrava de totes les vendes, assenyaladament dels articles de primera necessitat, pagant-ne la meytat lo comprador y la altra lo venedor. A Barcelona, en 1357, eran setze les imposicions, axò es, de les Besties, dels Barragans, de les Armes, del Oli y Peix salat, del Cuyràm, de la Fusta, de la Peja, de la Drapería, de les Honors, del Pes del argent, de les Mercaderíes, de la Mar, del Ví, de la Farina, de la Carn y de la Quartera, del Peix fresch, del Vidre y de la Cera, de les Moles, Guix y Calç.

Un municipi podía possehir altres municipis en proprietat: Barcelona

posssehía Montornés (1387), les baroníes de Montcada y Cervelló (1390), Arrahona, Sabadell, Terrassa, Tàrrega, Vilagrassa, Elix y Crivillent (1391), Estrach (1396), Banyuls y Coll Pregón (1399?), comtat d'Empories (1409), Castellví de Rosanés (1423), Flix, la Palma y Miramar (segle xv), baronía de Montbuy (1490), etc. Y en aquestes baroníes hi rebía, ultra los *bans* o penes pecuniaries, les imposicions usuals y altres especials, com lo delme dels pescadors del cap de Biarra, pertanyents al comtat d'Empories (1448).

Fóu pràctica generalisada arrendar per un any les imposicions al més donant. També solían apelar los municipis a les *talles* o repartiments vehinals; la riquesa vehinal s'inventariava en los *llibres de Valíes*.

Los monopolis comunals, que s'obtenían per privilegis reyals, eran idèntichs en totes parts: l'escorxador o maell, les carniceríes, los forns y fleques, les tavernes y al acabar la Etat Mitjana lo glas o néu, construint pous apropòsit per conservar-la: Barcelona, Vilafranca, Cervera, Prats de Rey, Igualada, Manresa, etc. La percepció de drets en lo pes y mesura pública, les escrivaníes, drets de mercat, bens del mostaçaf, etc.

Les despeses o càrrechs ordinaris de les universitats, eran la questa reyal o contribució ordinaria, cena reyal, coronatges, maridatge, bovatge, que ab caràcter extraordinari se repartían als vehins. Per més que la cena reyal la satisfeyan les localitats al rebre la visita del Monarca, acabà essent una imposició més: los pobles procuravan eximir-se-n mitjançant privilegi reyal.

Les talles més usuals s'imposaren a les cullites o esplets y foren: les *tasques,* axò es, la onzena mesura o part dels esplets, los *brassatges,* axò es, la vintena mesura dels metexos (1368), o lo *redelme* o *retrodecimum,* axò es, la onzena sobre la dècima part dels esplets (1356).

La mala administració financiera dels batlles, arrendataris y colectors de tributs o talles, axís reyals com municipals, portà la necessitat de fer revisar los actes, tant dels administradors com dels administrats, per discutir fraus. Una inquisició econòmica equivalía quasi sempre a punicions pecuniaries, puix rara vegada ne sortían sense màcula. D'aquí l'interès dels municipis en obtenir privilegi de no poder esser-hi feta inquisició. Sovint, monarques y corts hi intervenían ab disposicions de caràcter general, com, v. g., lo decret de les de Montçó del 1289, sospenent a tots los oficials de Catalunya, y lo privilegi de Pere *lo Cerimoniós* a les viles reyals, eximint-les de donar compte de les imposicions si contribuían en la guerra contra Castella (1357).

Al aumentar lo poder de la reyalesa, los monarques refugiren pagar los drets de les municipalitats, provocant alguns conflictes a Lleyda, Barcelona (1397, 1415, 1453, etc.) y altres llochs.

Mides, mesures y pesos (segles XIII al XVI). — La més gran varietat regnava en quant a mides longitudinals, puix no ja quiscuna comarca tenía llurs mides particulars, sinó que dintre una metexa comarca, poblacions immediates les variaren, com Gardeny, quina *corda* era menor (1220) que la otorgada

a Lleyda per Ramón Berenguer IV. Encara una localitat les usava variades, com Barcelona, hont dos palms y mitg de la cana *dextra* equivalían a tres de la cana ordinaria; com Vich, en quin mercat axís s'aplicà la cana de Vich, com la de Ripoll o de Camprodón y fins la de Montpeller (1256).

Lo meteix succehía en les mesures o mides de capacitat, de les que la *quartera* s'obrí mólt pas, dividida generalment en 4 *quartans* y lo quartà en 3 *punyeres* o *dotzens* (1354-1435). Variant curiosa a Berga, hont 4 *servenals* de civada feyan 6 quarteres de Berga (segle XIII). També la quartera del mercat de Vich era diferenta de la del vehí terme de Gurb (1261). Eran mesures per grans y líquits lo *vuyté, emina, fogaça, saumada, sexter,* etc.

En menor escala d'aquestes varietats se trobavan los pesos. Lo *quintar* y la *lliura* dominaren ab varies accepcions.

Tanta era la confusió que axò produhía, que al començar lo segle XV s'inicià un moviment d'unificació, adoptant les mides y mesures de Barcelona: axò féu Igualada en 1416. Aquesta pràctica de les principals poblacions, se sancionà en les corts de Montçó en 1585, prescrivint la uniformitat de pesos y mesures per tot Catalunya, Rosselló y Cerdanya y la adopció dels de Barcelona.

Les ciutats y viles tenían mesures públiques en les places o mercats, com encara conserva la Sèu d'Urgell, y mides públiques de ferre o de pedra. Les de ferre se clavavan en portals, que-s conexían usualment per *porta ferriça* y les de pedra en arestes d'edificis, com la cana *dextra,* posada a Barcelona en la capella de Santa Llucia, enfront lo palàu episcopal.

Moneda. — La única general a tot Catalunya y Rosselló era la de Barcelona. Emperò s'encunyaren monedes en los comtats d'Urgell y Empories, mentres subsistiren. Durant les guerres de Joan II, s'autorisaren encunyacions especials a Gerona, Lleyda, Tarragona, Tortosa, Cervera, si bé limitant sa quantía. Moneda divisionaria de coure o llautó, n'encunyaren algunes poblacions per son ús interior, mitjançant concessió de la corona.

La esclavitut a Catalunya. — Subsisteix en tota la Etat Mitjana, inseguint les normes y tradicions del temps antich. Los eclesiàstichs, convents, hospitals, etc., també tenían esclàus. Començaren essent quasi tots sarrahins presoners (d'aquí l'usatge *sarraceni in fuga positi)* y acabaren essent de totes procedencies, axís de nacions cristianes orientals, com d'altres més immediates, v. g., Cerdenya. Se-ls permetía tenir peculi propri. Mólt sovint eran llogats com a jornalers y les esclaves com a dides, essent lo salari dels patrons. Lo Rey percebía la *quinta* de la venda de sarrahins esclàus. Era prohibit als juhéus y sarrahins tenir esclàus cristians: si-s batejavan eran lliures. Mólts fugían y s'amagavan; altres arribavan a França, hont no era legalment regoneguda la esclavitut y fins al 1442 no hi hagué establerta extradició. Tants fugían per la frontera francesa, que en 1384, los diputats per Perpinyà, s'exclamavan de que per axò móltes terres restavan incultes, escassejant les

viandes. No sols los *Usatges,* sinó les *Costums de Tortosa* (344) s'ocupavan de les fugides dels esclàus. Les corts del 1413 y del 1421, tractaren de la seguretat y guarda dels captius. La manumissió testamentaria estigué generalisada, assenyaladament en los eclesiàstichs. En la compra-venda d'esclàus, les pràctiques de Barcelona eran seguides per tot Catalunya.

La art de la guerra en la Etat Mitjana.—Dificultós resulta condensar en poques ratlles lo que deu ésser obgecte de grans volums, puix la formació d'institucions militars y los avenços en les armes y armadures, en la estrategia, en la direcció militar, en la preparació de les unitats orgàniques y en la defensa y poliorcètica, experimentaren notables mutacions en los segles que van del XII al XVI. Tant per axò quant per los especials conexements que aquest resúm exigeix, han de tenir poch valor nostres pobres observacions.

Hi havía tres classes de guerra: la internacional de Rey a Rey, la particular, privada o civil de senyor contra son Rey, que s'iniciava ab lo *deseximent,* y la de senyor contra senyor, que iniciavan ab lo *cartell de desafiament.* La organisació general del país era per acudir en tota ocasió a la guerra nacional: d'aquí les terminants prescripcions del usatge *Princeps namque* y la esglaonada cadena del servey feudal, hont lo castlà seguía al senyor y los derrers vassalls als castlans. També nostra llegislació permetía y afavoría la guerra privada, conceptuada com fautor important per exercitarse a les campanyes y tenir sempre bons guerrers. La base de la organisació militar, fins a les derreríes del segle XII, foren los contingents dels feudataris, als qui s'ajuntavan pochs aventurers y gent forastera. A les derreríes del XIII dominan les grans companyíes permanents, assoldejant-se ahont més los convenía. La obligació general de la defensa, portà la creació del *sometent* o *viafós,* que s'usà per perseguir criminals.

La necessitat de gent expressa y particularment dedicada a la guerra, motivà la institució de la ordre del Temple y la gran importancia que assolí. Dita necessitat portà la creació de la cavallería y de la ordre de Sant Jordi de Alfama (segle XII), organisme que volent fer sentir sa acció en la marxa política de la terra, se convertí en lo *Braç militar de Catalunya.*

Tot es interessantíssim en aquest capítol. Examinant la estrategia militar, hi trobàm importants mutacions y rectificacions, com la dels ballesters de cavall, la unió de la infantería ab la cavallería, etc., de considerable importancia. En lo segle XIII tres unitats constituían nostre exèrcit: cavalls *armats y alforrats* o armats *a la gineta,* ballesters a cavall y ballesters a peu. La infantería era d'una importancia secundaria. Ab lo cavaller hi anavan dos o tres *servents* per ajudar-lo, destorbar al enemich, rematar als cayguts y despullar als morts. En lo segle XIV s'evolucionà en prò de la infantería, dihent Pere *lo Cerimoniós,* en son reglament, que no-s «deuen seguir los vestiges de

(344) Llibre VI, r. 1. Veja-s també Eximeniç: *Dotzen libre de crestiá,* capítols CCCXLI a CCCXLVIII.

lurs predecesors en los fets de les armes, car ells se armaven es combatíen a cavall, e ara veu hom quels homens quis armen a la guisa, es combaten a peu, vencen les batalles als homens a cavall». La fama de nostra infantería la iniciaren los almogàvers o *routiers catalans*, com deyan los francesos. Al finar lo segle XIV la infantería la formavan ballesters, llancers o *bacinets* y servents ab espases o *escudats* (1385). Les hosts s' agrupavan entorn del penó de llur procedencia: los cavallers duyan blassó heràldich y les ciutats ensenyes o banderes. Les grans ciutats, a més de llurs banderes, duyan penons gremials (segle XIV).

Les armes usuals foren ballestes y sagetes de variades formes y construccions: segons Eximeniç (segle XIV) «n' hi ha de grans, poques e mijanes, *derba en sageta,* en vira e en quadrell». *Erba* equival a *metzines,* lo que indica emmatzinarían les fletges. Les ballestes eran de *dos peus* (segle XIII), de *corn* (1367), de *torn* (segle XIV), de *passa* (1436), de *rotllo* o *rotlonera* (1430), de *martinet* (1462), *genovesa* (Vich 1415), *alamanya* (1460), etc. *Ballesta de trò* (segle XIV) y també de *tron de ferre* (Gerona 1338), es lo primer nom que tenen les armes de foch, seguidament dites *bombardes* (1361) y a França *canons,* introduhides al setge de Brescia (1311) y que-s pretén usà Anfòs *lo Batallador* assetjant Çaragoça (1188). Seguexen en lo segle XV les *çarabatanes* y *espingardes* que llençan *pilotes* o bales, generalment de pedra.

Los *enginys* de guerra usats en los segles XIV y XV són variadíssims: *brígola, manganell, trabuch, trabuquet, pedrer, ariet* o *cabreta, algarrada, catapulta, fonevol, mantellet, mantell ab rodes, buycó, gata, pexa ferrada, ballesta incendiaria, banch petiat, torra de fusta,* etc.

L' atach en les ciutats marítimes, díu Ben Fadl Allah (segle XIV), que generalment s' efectuava per mar y ab barcasses, per tenir les ciutats més descoberta la part que donava a la costa.

La telegrafía òptica jugà bon paper, reglamentant-la Pere *lo Cerimoniós.*

Los exèrcits permanents són mólt antichs: en un començament presentan lo caràcter d' hosts aparellades per diferents capitans, que passan a assoldejarse, no sols en sa propria terra, sinó en nacions estrangeres. Tals foren les hosts cristianes al servey dels sobirans de Marrochs, Túniç y altres nacions africanes (segles XI al XIV), los *almogàvers* de Rocafort y Berenguer d' Ençança (1303), los *routiers* de França (segle XIV), les *companyíes blanques* angleses y franceses de Calverly y Du Guesclin (1366), los conductats o *condottiere,* de Caldora, Sforza (1430) y altres que figuran en les guerres d' Anfòs *de Nàpols,* etc. A més prenían part en les violencies y depredacions de les guerres, unes xurmes o colles d' *arlots* que tenían un cabdill o *rey d' arlots.* La clerecía també anava a les batalles.

Les guerres entre cavallers eran una calamitat pública, en les que se postposava lo dany que rebían los vassalls a la ventatja del exercici de les armes. Los monarques tenían facultat d' imposar treves als nobles en guerra, quan

sos serveys eran necessitats per la Corona: axís ho féu Pere II, devant la invasió francesa, ab lo Comte d'Urgell, Vescomte d'Ager y altres nobles (Juny 1286), Anfòs II al sobrevenir la invasió del Rey de Mallorca, ab los Templers, Entences y Montcades (5 Agost 1289), etc.

Les dues grans dificultats d'aquelles guerres, estavan en los aprovisionaments y en obtenir les sumes indispensables per les operacions militars de durada. Usualment totes les campanyes començavan a la primavera y s'acabavan al entrar l'hivern. S'exigía als pobles subsidis extraordinaris. Los qui no podían concórrer a la guerra, pagavan quotes per redempció del servey militar, diner esmersat en assoldejar companyíes foiasteres.

La introducció de la pólvora començà a produhir mutacions trascendentals en la guerra regnant Ferràn II. Lo cosmopolitisme militar del Rey Catòlich, al portar barrejats a la lluyta elements de Castella, d'Aragó y d'Italia, y les grans lluytes internacionals d'aquesta època, introduhiren la imitació de la infantería suissa, lleugerament armada, ab tàctica especial, y la creació dels peons auxiliars que arreglavan camins y ponts per passatge d'artilleríes y alçavan fortificacions en los campaments. La administració militar per aprovisionament dels exèrcits y los hospitals de sanch, s'iniciaren a Catalunya en les guerres del Rosselló. També s'organisà en 1507 la guardia reyal, de 150 peons y 50 cavalls, uniformats meytat vermells y meytat blanchs.

La ensenyança superior y los Estudis de Lleyda y Barcelona (segles XIII al XV).—La deficiencia en la alta ensenyança en lo segle XIII, es causa que de totes les comarques catalanes anessen clergues y seglars a apendre a les escoles de dret y de filosofía de Bolonia, Roma, Montpeller, Tolosa, París, Perusa, etc. Los reys, catedrals, monestirs y prelats, subvencionavan a particulars en dits centres científichs. Tants n'hi anaren, que en los estatuts de les universitats de Bolonia y de Montpeller, los catalans constituían en lo segle XIII una corporació de les que ab lo nom de nacions solían elles dividir-se.

Se creu que Jaume I fundà los Estudis de Lleyda, ampliats y restaurats per Jaume II, cuydant-se-n lo general dels mercedaris frà Arnàu Amer. Bonifàç VIII otorgà los privilegis dels estudis de Tolosa, a Lleyda, per ésser lo lloch més cèntrich (1 Setembre 1300). Aquests estudis comprenían dret canònich y civil, medecina, filosofía y arts, podent-se extendre a altres ciencies generals o aprovades y en 1398 s'amplià ab la teología. Altres estudis generals obtingueren Perpinyà (1350) y Osca (1354).

Barcelona rebutjà tenir Estudi general quan Martí I li volía instalar (1398 y 1408). La causa era que, disfrutant los *Estudis generals* de fur especial, temían los barcelonins «los perills e scandols que sen porían seguir» (1398) de sa implantació. No volían innovar la ensenyança de ses *Escoles Majors* per la privilegiada. Però quan la Ciutat disminuí en població y en negocis, tractà d'instalar *Estudi general* (21 Abril 1451), obtenent privilegi

del Rey (3 Setembre 1450) y butlla pontificia (30 Setembre 1450). Mes no-l fundaren fins 86 anys més tart (1536). Gerona l'establí en lo segle XV.

Literatura. — La llenga catalana, que en lo segle XII tractà d'obrir-se pas, durant lo XIII fruí de vida explendorosa, mercès a la protecció dels monarques. Son nom de *romanç,* en lo segle XIV se classificà en *català, valencià* o *mallorquí.* Alguna vegada se l'apellidà *fals llatí* (345). Les disposicions de Jaume I en prò del romanç a Catalunya y a Valencia (1264), la féu esdevenir llenga cancilleresca, usant-la en nostres relacions ab Orient (segles XIII al XV). També se parlà a Grecia (1311-1387) y Cerdenya (segles XIV al XVI). Los reys literats Pere *lo Cerimoniós* y Joan I, conreuaren la llenga catalana y no la aragonesa. Lo derrer fundà la festa de la *Gaya ciencia* (1393), aprês patrocinada per los Consellers de Barcelona (1396).

La nova orientació, que matà en lo segle XIII al convencional provençal literari, també debilità la musa llatina a Catalunya, que declinà en lo segle XIII y finí en 1324. La prosa llatina s'aguantà, restant-ne algún conreuador en lo segle XV, com Llorenç Valla, lo bisbe Margarit, etc.

L'explendor que assolí la literatura catalana, la igualà a la italiana y provençal, presentant un estol de trovadors com Guillèm de Cervera, Arnàu Català, Guillèm de Mur, Serverí de Gerona, Pere Salvatge, Oliver *lo Templer,* Pere Torrelles, Jaume March, etc.; altre d'historiayres, com Marsili, Ramón Muntaner, Desclot, Bernat Dezcoll, Pere Tomich, Berenguer de Puigpardines, Gabriel Turell, Pere Miquel Carbonell, Joan Margarit, etc.; altre de literats, filòsophs y hòmens de ciencia, com Ramón Llull, Arnàu de Vilanova, Francesch Eximeniç, Anselm Turmeda, Bernat Metge, Bernabé Asam, etc., y literats traductors com Jaume de Montjuich I, Roméu Ça Bruguera, Guillèm Serra, etc. Dues vegades se cremaren les biblies en romanç: en 1235 per acte de Cort y en 1498 (7 Març) per ordre de la Inquisició.

La introducció de la Imprempta a Catalunya (1475-1481) per los alemanys Spindeler y Brun, facilità la difusió de nostra literatura.

Llegislació. — Introduhit lo dret romà a Catalunya en lo segle XII, fóu propagat per los qui venían d'Italia. Com les fonts del dret indígena eran migrades y insuficients per les noves condicions de vida, nostres compiladors l'acceptaren com a supletori, a partir de Jaume I, en les Costums de Lleyda (1228) y de Tortosa, y en les llegislacions municipals de Perpinyà y Barcelona (1283). Allí ahont los elements nacionals defensavan ab més energía antigues pràctiques y llivertats, los jurisconsults traduhiren a la llenga del país les disposicions del *Digest* y del *Còdich,* segons s'efectuà a Tortosa y a Valencia. Foren romanistes cèlebres en lo segle XIII, Sant Ramón de Penyafort y mólts frares predicadors, lo rey Jaume I, lo bisbe d'Osca (1238-1150), Vidal de Ca-

(345) Aludía al llenguatge del Capcir, lo document que retràu Alart en *Documents sur la geographie historique du Roussillon,* pl. 30.

nyelles, qui codificà los *Furs* de Valencia (1250?) y lo *Còdich* d' Osca (1247), lo canonge de Barcelona Pere Albert (1249), etc.

Ab l' esclat d' aquests estudis florí la codificació de costums generals y locals. Los grans centres de població nos oferexen llur dret consuetudinari com les *Consuetudines Cathaloniæ inter dominos et vassallos*, les *Costums de Tortosa* (1279), les *Commemorationes Petri Alberti*, de Barcelona, les *Consuetudines diœcesis Gerundensis* de Tomàs Mieres. Petits territoris y térmens jurisdiccionals ne promulgan per llurs propris menesters, com les *Costums de la Vall d' Aneu* (1337), *Consuetudines castri de Taltavolio* (1293), *Costums del castell d' Araprunyà* (segle XIV), etc.

Los capítols o actes de corts y les pragmàtiques reyals, alterant la esencia de nostres velles lleys, portaren la necessitat de noves codificacions. Narcís de Sant Dionís, Jaume Callís y Bonanat Pere, reberen comanda de realisar-la en les corts del 1413. Simultàniament ab sa labor aparexen altres aplechs de pràctiques llegislatives, algunes notabilíssimes, com la de Jaume de Marquilles. Nostra ciencia jurídica ocupà lloch prominent. Afegím alguns noms de juristes cèlebres entre los mólts que floriren a Catalunya: Ramón de Toylà (segle XIII), Jaume de Montjuich II (1321), Bernat de Montjuich (segle XIV), Bernat de Seva, Jaume de Vallseca (1413), etc.

Arquitectura. — La art romànica continúa sa marxa explendorosa, primer sola (segle XII) y aprés simultanejada ab lo gòtich (segona meytat del segle XIII), fins que anant-se-n lo romànich ab plenitut de vigor y vida, quedà sol lo gòtich, però no plenament dominador (segle XIII al XVI). Experimentà mutacions filles d' un perfeccionament primer, y més tart d' influencies del renaxement, que, en la segona meytat del segle XV, pugnà per vèncer fortes resistencies. La art gòtica catalana té fesomía propria en obres tan cabdals com la catedral de Barcelona, que immortalisa al arquitecte Fabré; mes sempre resulta ésser una art romànica, ab detalls emmatllevats al gòtich del Nort. Per excepció s' hi troban algunes migrades influencies alaràbigues.

Lo desenrotllament de la arquitectura gòtica a Catalunya, ocasionà varietat de caràcters que s' han classificat en tres èpoques: primari o *llanceolat* (des de mitjans del XII fins a acabar lo XIII); secundari o *radiant* (tot lo segle XIV); y terciari, o de tranzició clàssica o *flamejant* (del XV a mitjans del XVI).

Les mostres del nostre renaxement, en la segona meytat del segle XV, tenen poca importancia, puix lo gòtich may li dexà lo pas lliure.

Pintura. — Forma escola propria nostra pintura mitgeval, quals inspiracions rebía de la art gòtica y sense influencies externes, a despit d' alguns estrangers aquí establerts. Emperò, en la segona meytat del segle XIV, apar imbuhida de la art toscana. En los segles XIV y XV begueren nostres artistes en la escola d' Avinyó, famós centre internacional de pintura. Los estudis dels pintors en aquests llochs, a vegades introduhiren influencies forasteres, traduhint-se en determinades obres, com, v. g., en la *Verge dels Consellers* d' En

Dalmàu (1443), inficionada de flamenquisme. Los crítichs, al regonèxer dites influencies, han extremat llurs deduccions, en perjudici de la veritable escola de pintura catalana, prescindint de llur caràcter propri, que tant se posa en evidencia en nostres taules gòtiques.

Al ensemps que la pintura demunt taula, presentan formes autòchtones, les pintures murals, demunt tela y la miniatura. La derrera vé més aviat influida per lo renaxement italià en lo segle xv.

Esculptura.—Protegida, la esculptura, com totes les demés arts, per los reys d' Aragó, qui feren representar en alabastre per Mestre Aloy als onze comtes de Barcelona y vuyt primers comtes-reys (1342-1350), assolí bon grau d' explendor. Del Sant Misteri de Sant Joan de les Abadesses (1251), revelador d' un nou istil en sa força de reyalisme, a mitjans del segle xiv, en que desaparexen les derreres influencies romàniques, fins al Sant Sepulcre de la catedral de Tarragona (segle xv), les formes van perfeccionant-se notoriament, dintre certa unitat d' art catalana. La esculptura italiana d' importació, assolí major importancia del que generalment se creu: exemplars d' ella són lo sepulcre de Santa Eulalia (segle xiv), alguns sarcòfachs d' alabastre, la estatua jacent de bronze de Mossèn Borra a Barcelona (segle xv), etc.

Arts industrials. — Llarga sería la relació de les metexes, quines principals mostres radican en esglesies y monestirs. La argentería, que començà essent patrimoni dels juhéus, adquirí gran volada, sortint de nostres tallers obres tan cabdals com los retaules d' argent de Gerona y d' Elna, la arca de reliquies de Sant Cugat del Vallès y les de Sant Patllari de Camprodón y Sant Martyrià de Banyoles (abdúes del segle xv), la cadira de plata dita de Martí I, les custodies de les catedrals de Vich (1413), Gerona (1438) y Barcelona (1444), etc. Lo gremi d' argenters de Barcelona esdevé famós, y la Ciutat enorgullida de son validment, obsequiava als Monarques, en los segles xv y xvi, ab vexelles d' argent, com féu ab lo Príncep de Viana (1460), ab Ferràn II, Isabel *de Castella* y Carles I (1519).

Los gravadors de monedes y de segells, van atemperant-se a la moda dominant, imitant als d' Italia y França, confiant los batiments de moneda als argenters (segles xiii y xiv). Los rellotgers són forasters fins a Joan de la Pedra, vehí de Palamors (1444), com també los fundidors de campanes fins a Pere d' Olivella (1400), y los organers fins al vigatà Francesch Albareda (1406) y frà Pere Creus (1418).

Altra industria introduhida a derreríes del segle xiv, es la de la *tapissería,* quins *draps de Ras (d' Arràs)* o *rasos,* nos venían d' Alamanya y França. Un tapicer català, Llucià Berthoméu, treballà al palàu reyal nabarrès d' Olite en 1411.

En les arts del llibre les enquadernacions són de pells *empremptades,* estampades y ornades de dibuxos *gaufrats* o ab ferres roents (1410), les millors ab plaques de metall y d' argent, pells daurades dites *oripells,* etc. Aquesta

art entrà a mitjans del segle xv, en plena influencia del renaxement, mentres que lo gravat de boix se mogué quasi sempre en la òrbita del gòtich alemany. Es introductor del gravat ab motllo d'aràm (industria que naix a Europa en 1460), frà Francesch Domènech (1488).

La obra de terra verniçada y pintada, coneguda per *escudelles de Màlaca* (segle xiv), en lo segle xv ja vé de Valencia, d'ahont eran originaries, en lo segle xiv, les rajoles pintades y verniçades. Les *escudelles blanques*, d'origen italià, foren introduhides a Barcelona del segle xv al xvi.

Les puntes de coxí catalanes tingueren nomenada a Italia, calificant-les *de Merlí* (sic). En la art de la brodería, se conservan draps *imperials* o mortuoris notabilíssims, com lo de Sant Joan de les Abadesses, lo dels aluders vigatans, etc., surgint un nom y una obra cabdal: Antoni Sadurní, autor del frontal de Sant Jordi, de la Generalitat de Catalunya.

Jurisdicció eclesiàstica. — Era mólt extensa; disfrutavan de ses ventatges los preberes, prelats y totes les persones dedicades al culte catòlich, los *tonsurats* que casant-se vivían allunyats de les coses de la Esglesia y móltes vegades allegavan *corona* per defugir la justicia seglar. Fóu tan temuda dels particulars, que en lo segle xii, en los establiments enfitèutichs se pactava que no-s poguessen traspassar a eclesiàstichs. Llurs exempcions produhiren prou sovint conflictes ab les autoritats de Barcelona.

Relaxació y reformes eclesiàstiques. — Sol distingir-se la clerecía per la corrupció de costums, en consonança ab l'estat general de la època. Resulta aclaparadora la descripció feta per Eximeniç (1385), dels alts estaments eclesiàstichs y de la disipació de les monges. Sovintejan apostasíes en lo clero: recordàm la del escriptor frà Anselm Turmeda, venerat com a *santón*, ab nom d'Abdallah ben Abdallah, a Túniç. Los reys ab son favoritisme, donant prebendes a tota mena de gent y fins bisbats a menors d'etat, contribuiren a la relaxació. La credulitat dels fidels era explotada ab enganys.

La esglesia s'esforçà, tant en los concilis provincials anyals de la tarraconense (introduhits en 1229), com en altres concilis y manaments especials, a corretgir demasíes y corrupteles. En les disposicions dictades per santificació de les festes, acabar ab la blasfemia, limitar la luxuria y endreçar les costums, hi tingué bona participació l'element eclesiàstich. Durant la segona meytat del segle xv se promogueren reformes en monestirs (1478-1497), tant d'hòmens com de dones. Consistiren principalment en trametre-hi personal d'altres que tenían bona fama per ses costums.

Ordres monàstiques (segles xii al xvi).—Als convents de benedictins, en constant creximent, venen noves ordres monàstiques a establir-se a Catalunya.

Cartuxos. — Fundats en 1086, són introduhits a Scala Dei (1163), quins dominis s'ampliaren en 1203; a Sant Pol de Maresma (1269) y Sant Jaume de Valparadís (Terrassa) (1344). Los dos derrers fusionats passaren a Montalegre (1415) fins al 1835.

Cisterciences.—Començà al Aragó ab Berola (1146), continuant a Catalunya per Poblet (1149), Vall-Laura (1150), d'ahont passaren a Santes Creus (1174); Lavaix (1223), que havía estat de benedictins, y Escarp (segle xiii).

Premonstratenses. — Fundació de Sant Norbert, sols tingueren un convent a Bellpuig de les Avellanes, que eregí Ermengol VII, comte d'Urgell (1166), y lo priorat de Bonrepòs al Montsech (Sant Salvador de Toló).

Trinitaris calçats. — Sant Joan de Mata, creador de la ordre, fundà los quatre primers convents, axò es, los de Lleyda (1201), que era hospital de peregrins, Aytona (1201), Anglesola (1204) y Piera (1205). Seguiren-ne altres a Balaguer (1300), Vilafranca del Penadès (1458), Barcelona (1522), Tarragona (1577), Bellvís (1589) y Tortosa.

Agustins. — Establerts en lo segle xiii a Barcelona (a Sant Pau, Santa Anna y aprés Montesión), y a Castelló d'Empories, se fundaren convents a Lleyda (1327), Cervera (1379), Igualada (1393), Torroella de Montgrí (1396), Miralles (1410), Peralada (1541 fins 1578), Palamors (1568), Sèu d'Urgell (1576), Puigcerdà (1577), Gerona (1584), Tarragona (1590), Selva del Camp (1598), Tàrrega (1599) y Sanahuja (1655).

Franciscans. — Les predicacions de Sant Francesch a Catalunya (1211 a 1225), introduhiren immediatament la seva ordre, començant per Barcelona, hont tingueren tres convents, seguint Lleyda, Perpinyà, Vich (1225), Vilafranca del Penadès (segle xiii), Gerona (segle xiii), Berga, Tarragona, Castelló d'Empories (1276), Montblanch (1287), Cervera (1389), Tortosa (1429), Balaguer (1443), Reus (segle xv), Bellpuig (1507), Figueres (1556), Riudeperes (1560), Bisbal d'Empordà (1580), Escornalbòu (1580), que era d'agustins, Riudolms (1582), Alcover (1582), Terrassa (1609), Agramunt (1614), Cardona (1637), Mora d'Ebre (1640), Sant Salvi de Cladells (1690), Santa Coloma de Farners (1691), Santpedor (1694), Torà (1694), Calaf (1696) y Horta (segle xvii).

Dominichs. — S'iniciaren ab son convent de Barcelona (1219), seguint-se-li altres a Lleyda (1227), Tarragona (1253), Gerona (1253), Perpinyà, Sèu d'Urgell (1273), Puigcerdà (1288), Castelló d'Empories (1317), Manresa (1318), Balaguer (1323), Tortosa (1362), Cervera y Coblliure (segle xiv), Vich (1571), Peralada (1578), que abans era d'agustins, Ciutadilla (1582), Tremp (1590), Ulldecona (1593), Sant Ramón del Penadès (1602), Solsona (1614), que era hospital d'En Llobera, y Sant Magí de Brufaganya (segle xvii).

Mercedaris. — Fundació barcelonina (1218), s'establí a Gerona (1222), Lleyda (1225), Tàrrega (1227), Tortosa (1230), Berga (1234), Vich (1235), Portell (1244), Montblanch (1249), Santa Coloma de Queralt (1307), Castelló d'Empories, Prades y Agramunt.

Carmelites calçats. — S'establiren a Peralada (1206), Lleyda (1272), Perpinyà (1282), Barcelona (1287), Gerona (1292), Manresa (1300), Valls (1320), Camprodón (1352), Salgar a Montsonís (1404), Vich (1406), Olot (1565), Tàrrega (1602), Borges d'Urgell (1602), etc.

Gerònims.—S'establiren a Barcelona, en la vall d'Ebron (1393), y a Badalona, a la Murtra (1416).

Mínims. — Fundaren monestirs a Barcelona (1493), Granollers (1578), Cervera (1592), que havía sigut de franciscans (1389-1466), Hostalrich (1610), Gerona (1611), Valls (1682) y Begur (1699).

Autonomía de Catalunya regnant la casa d'Austria

(1516-1714)

Etat Moderna (1516-1833).—Comença per Catalunya al ajuntar-se la antiga confederació català-aragonesa ab lo reyalme de Castella, en los monarques de la casa d'Austria. Y acaba al cessar totalment lo regisme absolutista ab la mort del rey Ferràn IV de Borbó (29 Setembre 1833). Presenta dues èpoques ben assenyalades: la que fineix en la presa de Barcelona (11 Setembre 1714) y pèrdua de les llivertats catalanes, y la que abarca lo subsegüent govern de la dinastía borbònica (1714-1833).

Reys de la casa d'Austria (1516-1714). — Al heretar, Joana d'Aragó, a son pare Ferràn II, comença la dinastía dels Austria. De fet regnà Carles, fill primogènit de Joana. A ell passaren, no sols tots los reyalmes de la península Ibèrica (exceptuat Portugal), si que també les illes de Cerdenya, Còrcega y Sicilia, les conquestes d'Italia y Àfrica y los llunyans dominis de les Indies Occidentals o Amèrica. Encara s'ha d'afegir a tan vast patrimoni, la herencia de sa avia paterna María de Borgonya, filla de Carles *lo Temerari*, casada ab Maximilià I (18 Agost 1477), consistent en los Estats de Flandes y Borgonya, y, finalment, la porció de patrimoni de la casa d'Austria que li llegà al morir son avi Maximilià I (Wels, 12 Janer 1519) al succehir-lo en l'Imperi d'Alemanya.

Los reys que forman aquesta dinastía inaugurada ab Carles I (1516-1558), son: Felip I (1558-1598), Felip II (1598-1621), Felip III (1621-1665), Carles II (1665-1700) y Carles III, substituhit per los Borbons (1700-1714).

Característica d'aquests monarques es llur títol genèrich de *Reys d'Espanya*, la indiferencia que aviat mostran per les regions que eran autonòmiques y independents, sa aspiració de grans dominis per aumentar ses inacabables possessions y la quasi exclusiva direcció de la política confiada a estadistes de Castella.

Emblema heràldich de Catalunya. — La Diputació o Generalitat de Catalunya, tingué per emblema heràldich la creu de Sant Jordi, mentres que los Reys d'Aragó usaren les antigues barres roges dels comtes de Barcelona, les que des d'ara figuraràn entremitg de mólts altres blasons, en lo complicat

escut d' Espanya, que l' humorisme de Quevedo calificà de *escudo de las baratijas*. Catalunya o tal vegada Barcelona, segons se mostra sobradament ab ses monedes mitgevals, tingué un emblema heràldich especial, compost d' una creu, entre quines aspes se veuen *roels* en diferent nombre y posició. En les guerres del 1640 nostres poblacions encunyaren moneda ab les armes de Catalunya, axò es, la creu y los roels, si bé figuran en altra cara les velles barres reyals dels antichs monarques d' Aragó. Poch abans (1603), la Diputació en alguns segells s' aproprià l' escut de les quatre barres, tal com l' usavan los reys, posant-hi al cantó la creu de Sant Jordi y aprés prescindint-ne. Es, donchs, durant lo segle XVII que s' opera la tranzició, d' adoptar per emblema heràldich nostre Principat, les barres reyals roges en camp groch.

Institucions de Catalunya. — Regnant la casa d' Austria res s' innova. Funcionan totes les institucions que han estat la gloria de Catalunya, si bé ab visible decadencia. Les corts particulars a cada reyalme, són substituides per les generals a tota la Corona d' Aragó, lo que estalviava molestia als monarques. Carles I encara reuní sovint les corts aragoneses; però son fill Felip I sols les aplegà dues vegades (1563 y 1585), son net Felip II una (1599), y també una sola cort Felip III, la que esdevingué interminable (1626-1632).

Junt al Rey hi funcionava un Consell Suprèm d' Aragó, que ordinariament no visqué compenetrat ab les necessitats y tradicions de la terra.

En la defensa de nostres privilegis y llivertats, lo Principat lluytà multiplicadament contra l' esperit imperialista o absolutista peculiar en la governació de Castella y patrimoni d' altres monarquíes europees. Dites lluytes mantingueren la importancia del Braç Militar, mentres que debilitaren los privilegis de les grans ciutats autònomes, fins a perdre-ls del tot en 1714.

Los virreys. — La suprema representació de la autoritat reyal a Catalunya, vé delegada a personatges palatins, quasi tots ells castellans. No acostuman estar a la alçada del càrrech; sovint la vanitat los domina, creant conflictes ab los Consellers per cerimonials de poca monta, com lo capell ardent de la Virreyna (1556), lo sitial d' honor d' aquesta (1562-1602), la guardia que duya (1602), o lo coxí semblant al del Virrey en divinals oficis (18 Janer 1665, 25 Janer 1668), etc. Mólt poch s' identificaren ab lo poble barceloní, menyspreuant sovint privilegis y llivertats, en tant que lo Consell de Cent manà posar en llibre separat los agravis fets y faedors per virreys y altres oficials (14 Juliol 1554). La falta del jurament del Rey (1621-1623), portà conflictes per resultar ilegal tenir Virrey, quan encara no tenía lo país al nou Rey regonegut.

Lo Virrey fallava les causes incoades per los veguers y lo Governador General. Solía celebrar audiencia o *juy verbal*, los divendres. A mitjans del segle XVI, lo Virrey se creà Audiencia particular, separada de la Reyal Audiencia de Catalunya. Alguna vegada lo Rey ho corretgí (1552); mes l' abús anà repetint-se, ab beneplàcit del Rey, puix la tendencia era revestir d' immen-

ses facultats a dita autoritat, no important entrar en pugna ab les autoritats autonòmiques de Catalunya. D'aquí pervingueren mals gravíssims, bandolerismes y guerres civils.

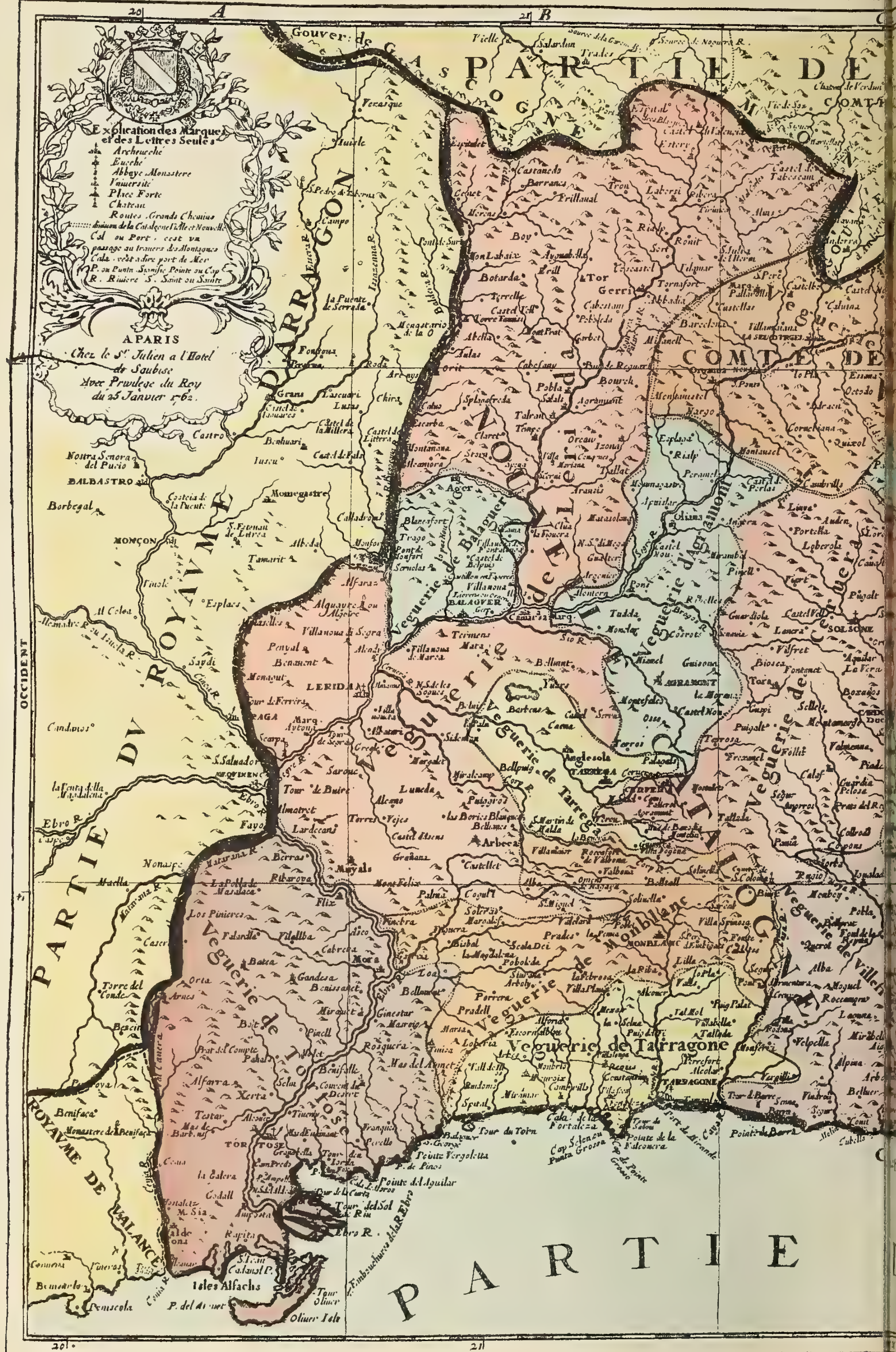
Lo Consell de Catalunya (1516-1714). — Junt al Virrey funcionava un Consell de Catalunya ab sa Reyal y Suprema Audiencia. Ne formavan part lo Canceller, Viscanceller, Regent y Tresorer. En 1599 se reformà: a més d'aquests quatre alts oficials, lo constituiren tres sales ab un president y cinch ministres per sala, y per lo criminal tres jutges de cort, ab los ministres de la tercera sala, pervenint axís fins al 1714.

Capità General de Catalunya (segle XVI). — Era una autoritat especial en temps de guerra, que asumía la direcció de la metexa, tenint llavors tribunal propri. N'abusà funcionant son tribunal en temps normal, seguint-li controversia per les autoritats populars de Catalunya y fallant la Reyal Audiencia contra dit abús (27 Octubre 1553). La propria Audiencia revocà guiatges que lo Capità General donava als francesos, mitjançant diners (23 Febrer 1555). À les derreríes del segle XVI s'incorporà al ofici de Virrey.

Governador General de Catalunya. — Més propriament dit *Portant veus de Governador* de Catalunya. Sa jurisdicció no anava enllà del coll de Paniçars (1347), y era major o menor, segons que la exercissen, absent o mort, lo Rey o lo Virrey. Fóu alt inspector dels veguers; devía seguir sempre lo Principat, no podent estar més de quatre mesos en una metexa veguería, y a Barcelona lo temps que plagués als Consellers (1444). Lo càrrech se declarà triennal (1493) fins a les derreríes del segle XVI, que fóu durant lo reyal beneplàcit. Abusivament residiren a Barcelona, de tal manera, que al formar-se la *Unió* contra bandolers (1605), se li reclamà que seguís la terra segons hi era obligat. Tenía tribunal propri, entenent en causes civils y criminals com los veguers, mes sols en la veguería de sa residencia. S'indisposà ab los Consellers de Barcelona per nimietats, com la de volguer tenir coxí (22 Setembre 1575, 15 Abril 1576, 22 y 23 Abril 1580), etc. Lo Primogènit, quan exercía de Governador, usava d'un més ample poder.

Governador General del Rosselló y Cerdanya (1347-1659). — A poch de creat aquest càrrech especial per Rosselló y Cerdanya (1347), se consignà ab nom de *Portant veus de Governador* (1359). Depenjava del Virrey; era semblant al de Catalunya; però per les comarques dites Rosselló, Vallespir, Conflent, Capcir, Cerdanya, Baridà y vall de Ribes. Residía a Perpinyà, a quins cònsols prestava lo jurament del càrrech. A més de crear batlles en les viles reyals, a vegades creava veguers, com en la sotsveguería de Ribes.

Batlle General. — Era un alt administrador de les rendes reyals en lo Principat, rendes que en 1629 ne pagaren los arrendataris 4,293 lliures catalanes. Son càrrech s'amplià ab lo conexement de les causes del reyal patrimoni y tota sa administració. A ell pertocava donar llicencia d'extraure coses prohibides, com també conèxer en les reformes urbanes.

Mapa de les Vegueries de Catalunya fet en 1762

Cantel y Tillemont, facilitat per Joseph M.ª Martí

A. Martin, editor.—Barcelona

Procurador Reyal del Rosselló y Cerdanya. — Era sinònim de Batlle General, cuydava de les rendes reyals en los comtats de Rosselló y Cerdanya y presidía lo tribunal del Patrimoni reyal. Se creà en 1360, suprimint procuradors reyals que hi havía a Perpinyà, Cerdanya y Conflent. Tenía un *Tinent general* substitut.

Vegueríes y batllíes. — Subsisteix la divisió administrativa de vegueríes y sotsvegueríes en los comtats de Barcelona, Rosselló y Cerdanya y la subdivisió d'aquelles en batllíes *reyals* o *de barons*. De la jurisdicció dels batlles, n'estavan excluits los cavallers, directament subgectes a la del veguer.

La visita triennal. — Era antiga pràctica fer inquisició dels oficials reyals, per corretgir als qui delinquissen o abusessen dels càrrechs. Com s'hagués interrompuda la visita, les corts de Montçó del 1547 la restabliren d'una manera perpètua, de tres en tres anys, essent elet per lo Rey visitador triennal, Ferrando de Loazes, bisbe de Lleyda (1550).

Privilegis de ciutats y viles.—No-s derogan, mes aviat resultan ampliats. En lo que atany a Barcelona, les ampliacions no són d'importancia. Tendencia es de les viles, redimir-se de les jurisdiccions particulars, com també sostenir llarchs y costosíssims plets ab los senyors, per reivindicar lluicions y protestar d'actes de força.

Los Consellers de Barcelona. — Mantingueren en la Corona d'Aragó son antich prestigi, si bé ab alguna decadencia. En la cort de Madrid, sa influencia fóu quasi nula. Y encara en la metexa Catalunya, Tortosa volgué contradir son dret de passar ab masses altes per dita Ciutat (1587 y 1602), a despit d'acceptar-lo Valencia, Çaragoça y fins ciutats de Castella, sortint a venjar l'agravi forta host barcelonina (1587). Considerats com a *grands d'Espanya*, se colocavan junt al Rey, usant del privilegi de posar-se los capells en sa presencia, confirmat per Carles II (1690). Usavan extremosa etiqueta oficial.

Los gremis. — La identificació o unió dels gremis de Barcelona ab la Ciutat era absoluta, del moment que lo Monarca facultava als consellers per ordenar lliurement en los oficis y gremis, inhibint a la Reyal Audiencia del conexement de les causes entre oficis, dexant-les als consellers (1509). Aquests obtingueren privilegi d'establir gremis, ajuntar o dividir los antichs y ordenar-hi novament (5 Abril 1564). En la organisació defensiva de nostres ciutats, los gremis hi tenen gran part activa. A Barcelona, les confraríes de menestrals, colegis d'artistes y mercaders, solían armar 34 companyíes, axò es, un exèrcit de més de 10,000 hòmens, essent-ne coronel lo Conseller en Cap (1614).

Se nota en lo segle xvi un pertorbador esperit de controversia y lluyta: se disputan a Barcelona los sabaters ab los ataconadors (1508, 1548 y 1619) y los primers havían lluytat ab los sabaters jóvens (1397 y 1413), que volían confraría separada; discutexen corredors d'orella ab corredors (1572); velers de seda ab velluters (1587); passamaners ab perxers o cinters (1588); bastaxos ab *guanyadiners* (1607); cirurgians ab barbers (1623), etc.

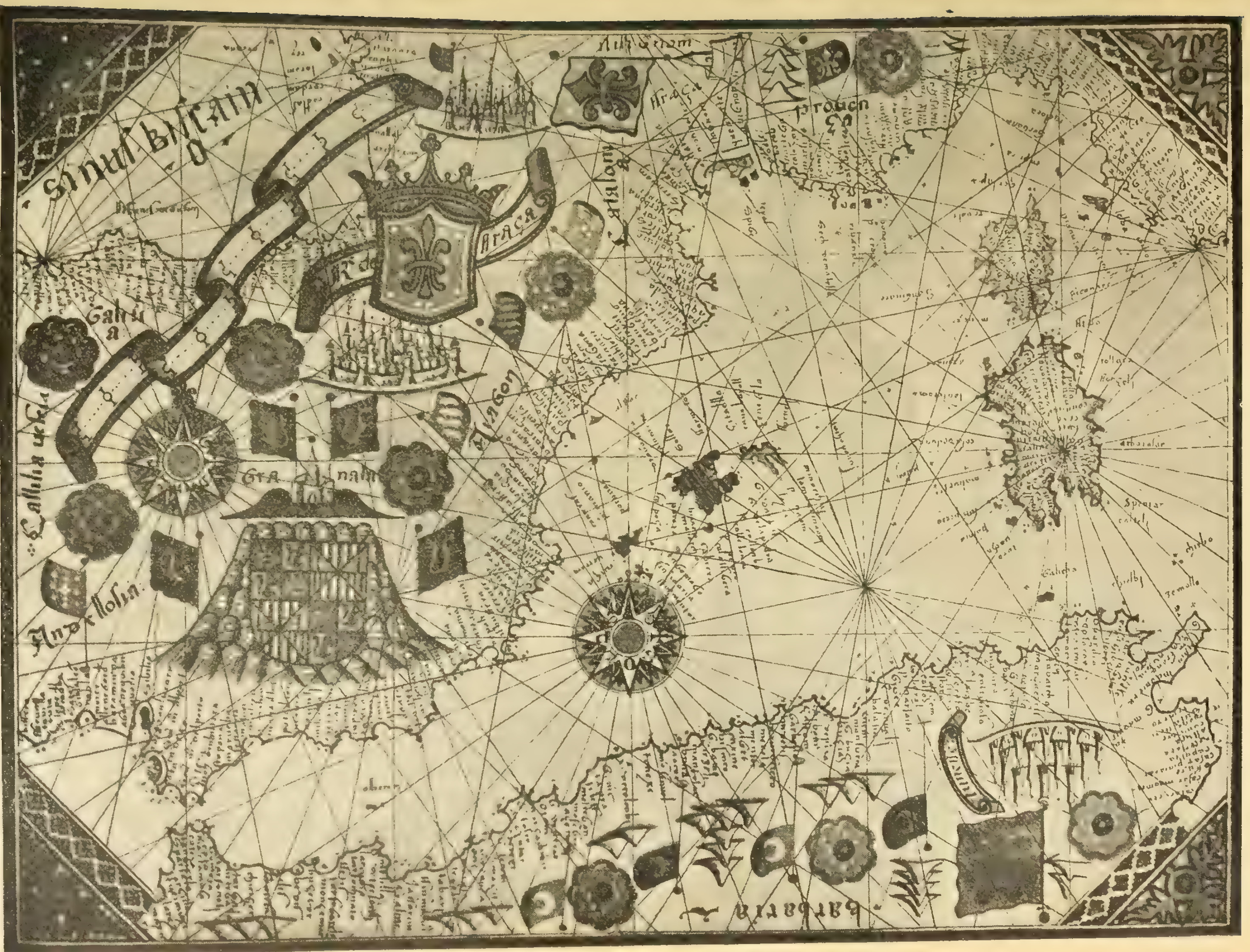
Carles I cenyint la garlanda comtal a Barcelona (1519). — Lo primer rey de la casa d' Austria, Carles I, féu a Barcelona nou diferentes estades. Vingué a cenyir-se la garlanda comtal (15 Febrer 1519), quan morí son avi Maximilià (Wels, 12 Janer 1519). En nostra Catedral se tingué la solemnitat del capítol general de la ordre del Tusó d' or (5-7 Març 1519); hi aplegà Corts, jurant-hi nostres privilegis (16 Abril 1519); pervenint-li la nova de sa elecció d' Emperador d' Alemanya (28 Juny 1519): ne partí finides les corts (23 Janer 1520).

Carles I, emperador, acomplint la fòrmula dels Austries A. E. I. O. U.—La bona estrella de nostre Monarca li permeté veure sentat en lo soli pontifici, a son preceptor Adrià d' Utrecht, ab nom d' Adrià VI, però morí aviat (12 Setembre 1523), renovant-se les guerres d' Espanya y França. Francesch I, vençut y pres en la batalla de Pavía (24 Febrer 1525), passà per Barcelona (19-22 Juny 1525). Prompte vingué la pau ab França, conseqüencia del tractat de Madrid (Janer 1526). Se lligaren contra Carles I, lo papa Climent VII, Francesch I, Venezia y Anglaterra. Venen lluytes: sa nota culminant fóu l' assalt y sacomano de Roma per lo Duch de Borbó (25 Maig 1527) y presó de Climent VII a Sant Angelo, qual custodia tingué un català, Fèlix de Cervelló. Vencedor Carles I de la famosa lliga, quedà àrbitre de la Italia y del món, en la pau de Cambray (1529). Llavors féu recular forta invasió turquesca, que avençava per la Europa. Carles I dexà realisada la famosa fòrmula de son besavi patern Federich III, A. E. I. O. U. *Austriæ est imperare orbi universo.*

Grans expedicions navals aparellades a Barcelona (1529-1535).—Si important fóu la armada que-s juntà a Barcelona y ab la que-s transportà l' Emperador a Italia y Alemanya al finar les corts aragoneses (28 Juliol 1529), no tingué la trascendencia, per lo progrés naval de Barcelona, de la expedició contra Túniç. Mólt temps abans, nostres dreçanes treballavan com en los temps gloriosos de Pere III y Anfòs IV; en 1534 se posaren quilles a 20 galeres, y en 1535 se comptavan en les dreçanes de Barcelona, 32 galeres entre finides y en construcció, treballant-hi nit y día 2,000 obrers.

Sortida de Barcelona la armada de 250 vexells (30 Maig 1535) y juntada ab 110 naus més a Italia, guanyà la Goleta (14 Juliol 1535) y Túniç (21 Juliol 1535). Fugí Barbarroja a Alger, hont aplegant ses naus, entrà per traició a Mahó, morint en l' atach son governador lo barceloní Galceràn Oliver (Setembre 1535), menant-se-n captius a tots los habitants. La expedició de Carles I no donà, donchs, tot lo resultat que s' esperava. Barcelona esdevingué centre de mólts socors enviats a Oràn, assetjat per los d' Alger (1563).

La frontera del Rosselló atacada de França (1541-1544).—La intranquilitat de Catalunya durant les guerres ab França, fóu continuada, puix si lo camp d' operacions era lluny, podía trelladar-se a cada moment en nostra frontera. No durà la treva de deu anys pactada en 1538. L' anunci d' aparellar França una forta invasió al Principat, se donà en les corts de Montçó (20 Juliol 1541). Lo Rey nomenà capità general al Duch d' Alba. Un exèrcit francès de 56,000

Any 1552.—Les costes Occidentals del Mediterràni, segons los mapes de Jordi Calapoda (Nordenskiöld, «Periplus», 1897)

hòmens invadí lo Rosselló, destruint-ho tot, exceptuades les places de Perpinyà, Elna, Salses y Coblliure. Als dos mesos era deslliurat del setge Perpinyà (20 Setembre 1541) y evaquat lo Rosselló. Contra aquest Comtat tornaren a llençar-se los francesos (1543-1544), sense registrar-se fet d'armes important.

Renuncia y mort del Emperador.—Confederats los prínceps de Flandes ab França contra Carles I, obligat a fer la pau a Alemanya sense que cessàs la guerra a Flandes y a Italia, veu morir sa mare, la reyna Joana (11 Abril 1555). Axò sembla que lo determinà a renunciar l'Imperi en favor del séu germà Ferràn, en 1531 ja nomenat Rey de Romans. La Corona d'Espanya y demés dominis patrimonials de Flandes, passaren a son fill Felip, qui, del 1543 havía exercit prou sovint la Llochtinencia. Carles I a Bruxeles renuncià als estats de Flandes (26 Octubre 1555), y més tart als reyalmes de la Corona de Castella (16 Janer 1556). Se retragué al monestir de Yuste (Novembre 1556). No abdicà dels reyalmes d'Aragó, despatxant-se la reyal cancillería a nom de Carles, fins a sa mort (21 Setembre 1558), y encara després d'ella (3 Febrer 1559). Se donà per mort oficialment quan son successor oficialment ho comunicà. Expirà l'Emperador a Yuste, aguantant encés un ciri de la Mare de Déu de Montserrat, a quin Santuari professà sempre especial devoció.

L'absolutisme a Espanya.—Les tendencies cesaristes generals a tota la Europa en la Etat Moderna, també se senten a Espanya, y sos efectes van progressant a Catalunya en cada nou Sobirà de la casa d'Austria. Són majors en Felip I que ab Carles I; regnant Felip II, s'intentà li-n fós cedit lo quint de totes les rendes del Principat, pretensió renovada per Felip III, època dels majors desafurs. Com si repercutissen a Espanya los efectes del decret de Beziers (1632), establint l'unitarisme centralisador a França y cessant la autonomía dels estats de Llengadoc, veyèm tirar mólt de dret contra les llivertats catalanes, promovent la fonda discordia que esclatà ab la guerra separatista del 1640. Al acabar-se sofrexen parèntesis les vulneracions als privilegis de Catalunya. Mes sobrevé una forta discordia, la guerra de Successió, y allí finexen nostres furs (1714) y restà imperant l'absolutisme (1714-1833).

Lo castellanisme dominant y ocupant principals càrrechs públichs.—Estava la cort reyal a Castella. Junt al Monarca lo Consell Suprèm d'Aragó l'assessorava dels afers de Catalunya. Mes ell no contrarrestava la influencia dels principals personatges palatins, en sa quasi totalitat castellans, ni tampoch s'identificava ab Catalunya. Eran los virreys, inquisidors y capitans de milicies, quasi sempre castellans: lo privilegi de patronat o de presentació de bisbes que obtingueren de Roma los reys d'Espanya, motivà que també nostres prelats fossen castellans. Prou les corts de Montçó tractaren de deturar aquest mal (1533), esdevenint son esforç inútil.

Entretant s'atacava la llenga catalana: en castellà foren obertes les primeres corts de Carles I (1519), esmenant aquesta conducta l'Emperador en les subsegüents, com també son fill y Llochtinent (1547 y 1552). Però Felip III,

perdut tot mirament, obrí les corts en castellà (1626), en quina època personatges catalans com lo Duch de Cardona, no duptavan dirigir-se en castellà als Consellers de Barcelona (1624).

Felip I a França, Anglaterra y Portugal. — La política internacional de Felip I contrastà ab la de Carles I, puix quasi sempre acabà fracassant. A França esmersà mólts diners y energíes en les guerres de catòlichs y calvinistes, acabant ab lo regonexement d'Enrich IV, retornant-li les places que ocupava (1598). A Anglaterra, morta María Stuart, pretengué alegar drets de sobiranía, y fóu desfeta sa famosa armada *Invencible*, perdent d'un colp lo domini marítim, capturant la flota anglesa nostres naus americanes y saquejant Càdiç. Sols fóu vencedor a Portugal, al aprofitar-se de la mort sense successió del rey Sebastià per pendre la corona al cardenal D. Enrich (1580). Adquisició de poch profit per la monarquía espanyola, que desconegué la importancia política de convertir a Lisboa en la capital de tots sos dominis.

Estades de Felip I a Catalunya (1564 y 1585). — Dues vegades vingué al Principat Felip I, sempre per tenir-hi corts generals a Montçó. Començades en 1563, passà a acabar-les a Barcelona en 1564, hont hi féu sa primera entrada. Altre tant succehí ab les segones corts de Montçó del 1585, finides a Barcelona, hont entrà lo Rey (7 Maig 1585) ab intent de pacificar grans desavenencies y, entre elles, les lluytes dels frares catalans y castellans de Montserrat, sense poder-ho conseguir. Y no hi tornà més a Barcelona.

Expulsió dels sarrahins batejats (morischs) (1565-1612).—En los reyalmes de Granada y Valencia y en alguns llochs catalans del Ebre, subsistía dels temps de llurs conquestes, una notable població musulmana, dedicada a la agricultura y a texir seda. En 1565 se-ls manà instruir en la relligió cristiana, batejant-los a la força. Al bisbat de Tortosa (1568) portà móltes dificultats: 190 rectoríes quedaren desmembrades de llurs matrius y los pàrrocos sense manera de sustentar-se per la poca pietat dels feligresos y aspresa d'habitació, residint los sarrahins en llochs enesprats pera millor dogmatisar y isolar-se dels catòlichs. Axò feya que mólts rectors abandonessen aquells pobles.

A les propagandes d'evangelisació, responían los moros ab conspiracions, acorts secrets ab africans y turchs, maquinant traicions. La labor catòlica resultà estèril. Se tancà lo seminari erigit a Tortosa per instrucció dels mahometans. En temps del bisbe Punter, se senyalavan 29 llochs de moros, quasi tots dintre Valencia. Fóu aumentat lo salari y rendes dels pàrrocos.

Les conspiracions dels sarrahins, fomentades per la diplomacia estrangera, produhiren dos alçaments (1568 y 1569), sense cap eficacia, aparellant-se-n un tercer major, ab Rey propri (1609).

L'Arquebisbe de Valencia se convertí en capitost de la campanya d'expulsió. Decretada per lo Monarca, començaren per embarcar-se los de Valencia (Setembre 1609), ocorreguent fets poch honrosos per los cristians y lleugeres pertorbacions. Expulsats los de Castella (1610-1612), mólts embarcaren en la

Ràpita de Tortosa, fent-se en aquella platja, encant de tot lo millor que tenían. Se calcula los expulsats a tota Espanya en 900,000 hòmens.

Les incursions dels pirates africans (segles XV al XVIII). — Som al temps dels *Barbarroja:* la piratería esclata ab força y s' organisa ab esquadres, aterrorisant les ciutats marítimes. Poblacions d' importancia són cremades, com Cadaquers (1444), Palamors (1543) y altres; les illes Medes cauen diferentes vegades a ses mans, y en les metexes platges de Barcelona, la desembocadura del Llobregat es punt d' estacionament dels vexells de Túniç y Alger, des de hont atalayavan la sortida de les naus. Als pirates se deu en gran part la decadencia de la marina catalana. Uns quants noms sonen ab terror aquesta temporada dintre Catalunya: Barbarroja (1543), Morat Arrays (qui desembarcà, en 1581, 700 hòmens, y en 1584, 2,000), lo Rey d' Alger (1584-1587), etc.

No sols Carles I, sinó son fill Felip I, aparellaren armades contra los africans, algunes ab mal resultat per ell (1560), altres defensant Oràn y Mazalquivir contra Dragut (1563), ajudant a Malta contra Mustafà (1565), trametent Don Joan d' Austria per les costes africanes (1567), guanyant aquest D. Joan la batalla de Lepanto (1571), conquerint la ciutat y reyalme de Túniç (1573) y perdent-los tot seguit (1574), etc. Mes sempre los pirates tornavan a sortir dels ports d' Àfrica, pertorbant tot lo segle XVII les costes catalanes.

Vigilancia en les poblacions marítimes. — La defensa de les costes se completà establint serveys de vigilancia, avisant-se ràpidament per corrèus cuytats la presencia de naus sospitoses y assenyalant per fumeres y fogates los perills y desembarchs dels enemichs. Totes les poblacions marítimes, imitant a Barcelona, armavan naus per son compte: la fragata de Citges, combatent als berberischs, rescatà una nau cristiana (1685); se parla de les fragates de Vilanova (1687), de Mataró (1696), etc. Elles implicavan gran esforç individual d' aquestes poblacions en prò de la tranquilitat pública.

Obres defensives en les platges.—Barcelona, Mataró, Blanes, Tossa, Sant Felíu y altres poblacions del litoral, a més de completar ses muralles, construiren obres especials en los llochs de perill: Torroella de Montgrí cuydava de la guarda de les illes Medes (1516); Barcelona erigí en la boca del Llobregat una torra, tenint-hi guarnició (1566); Cadequers féu construir altra torra al cap de Creus; Roses altra al cap de Noféu, etc. Los virreys impulsaren la fortificació de llochs perillosos, alçant torres als Alfachs y a Salòu (1568). La derrera evaquació de Túniç per lo governador Ça Noguera (Setembre 1574), féu créxer tant lo perill dels pirates, que s' activà la construcció de defenses, com la torra del Angel a Tortosa (1575), les dels Alfachs (1576), Roses, Coblliure, etc. Poch respir donà la treva entre Felip I y Amurates (1578-1579), puix en 1580 Tortosa es atacada sense resultat.

La Generalitat de Catalunya, acordà construir torres al llarch de la mar (1627). També mólts particulars obtenían autorisació dels virreys per construirse torres fortes en llurs masíes, aplicant-hi los perfeccionaments defensius.

Los hugonaus entrant en lo Principat (1543-1598). — La intervenció activa de Felip I en les guerres relligioses de França, repercutí en nostres Pyrinèus, que no són frontera, sinó passera. A Catalunya entrà un nombre gran de francesos catòlichs, fugint de les guerres. Barcelona dictà una pragmàtica contra gascons que torbavan la campinya catalana (1543). Vint anys després se registran invasions d'hugonaus per diferents llochs dels Pyrinèus: primer Campfranch (1562), aprés la aragonesa vall d'Aspe (1569), més tart la rossellonesa vila d'Estagell (saquejada en 1570), tenen de repelir llurs agresions. Descobriren a Barcelona una forta conspiració, qual intent era, en lo Dijous Sant, cremar móltes esglesies, entre elles Montserrat (1570). Bandolers francesos pertorbavan lo camp y 80 d'ells foren copats a Igualada (1573), mentres altres partides d'hugonaus passavan la frontera (1573). Al Pallars lo Vescomte de Sant Girons, capitost hugonàu, es deturat per los vehins de Salardú y altres sometents (1579). Important invasió d'aquests heretges en los Pyrinèus d'Aragó (1580) precisà s'edificàs un fort a Jaca (1592). També lo cèlebre Cadell cridà als hugonaus, los qui entraren per la Cerdanya (Desembre 1581). En 1591 s'apoderaren d'Arcavell (Urgellet).

Però quan esdevenen més seguides aquestes incursions foren del 1592 al 1598, conseqüencia de la força que prenen les guerres civils y relligioses de França. Vinçà y Estagell són saquejats per gascons (1592); la frontera d'Aragó es invadida (1595); 15,000 francesos cremaren Vilallonga y atacaren Canet, arribant fins Perpinyà (Agost 1597); devant los sometents recularen 3,000 foxenchs, en la torra Cerdana y altres 3,000 s'apoderaren d'Illa (Maig 1598), fugint encalçats per los paysans. Sempre lo país se defensà d'ells sense concorrencia de tropes forasteres: la Diputació aparellava armaments generals si la magnitut del perill ho requería. La pau de Vervins entre Espanya y França (2 Maig 1598) posà fí a tanta pertorbació, restant-hi la mala llevor d'un bandolerisme inacabable. Coincidí ab la pau la mort de Felip I de Catalunya (II de Castella) (13 Setembre 1598), aguantant en ses mans lo meteix ciri de Montserrat, que havía quedat a mitg cremar quan morí son pare l'Emperador.

Noves fortificacions a Catalunya.—Lo perill que per Catalunya tenían les guerres ab França, motivà la decisió de les corts (1528-1529) d'aparellar y municionar nostres places fortes. Barcelona construí nous baluarts y més avant obres provisionals de defensa al cantó de la platja (1534).

Repelida la invasió que realisà França comptant ab la esquadra turquesca (que no vingué), l'Emperador extremà la defensa de Barcelona, considerant-la gran plaça de recullita de Catalunya y obligant a contribuir-hi a totes les vegueríes (14 Maig 1543). En lo segle XVII los notables avenços de la enginyería militar, obligaren a noves obres en los castells y places fortes principals, com Salses, Perpinyà, Barcelona, Montjuich, Roses, etc.

Los reys Felip II y Felip III visitant Catalunya (1599, 1626 y 1632). — Una sola vegada estigué a Catalunya Felip II y dues Felip III, sempre ab motíu de

les corts. Felip II entrà per mar, sense cerimonial (14 Maig 1599), tenint de sortir-ne secretament als quatre díes per fer-hi sa entrada pública y solemnial (18 Maig). Terminades les corts se n'anà (13 Juliol 1599).

Son fill Felip III sols tenía 21 anys quan entrà per primera vegada a Barcelona (26 Març 1626) a celebrar corts. Partí sobtadament (4 Maig), dexant la seva prossecució a un Viscanceller y la determinació dels greuges a dos jutges. Axò era inusitat; les corts funcionaren mal. Uns síndichs volían partir, los més optaren per continuar un simulacre de corts. Se dilataren al 1632, quan tornà lo Rey (3 Maig), assistint-hi un día. Partí (19 Maig) abans de sortir lo sol, sense que ningú ho sapigués. Dexà de President a son germà Ferràn, qui també delegà la presidencia al Canceller. Vingué la guerra dels Segadors y no tornà més Felip III. Tampoch son fill Carles al regnar visità Catalunya.

Les vingudes d'aquests monarques no tingueren trascendencia per la marxa política de Catalunya: resultaren actes de mera cortesanía.

Propòsit d'enderrocar castells (1554-1616).—Ab pretext de que bandolers se recaptavan en los castells y d'allí cometían depredacions, lo Virrey ordonà llur enderrocament (1554). A la protesta dels interessats, la Diputació s'hi oposà. La ordre draconiana fóu anulada per sentencia de la Reyal Audiencia, condemnant al Virrey y Capità General a indemnisar als proprietaris dels que s'havían derruit (9 Setembre 1555). Subsistiren los castells, no sols materialment, sinó també en son antich concepte jurídich de *castell termenat,* ab los drets anexes. Sempre comptaren ab la hostilitat manifesta d'alguns virreys. Lo castell d'Arcèguel fóu arrunat per resistir Mossèn Cadell a les tropes (1592). Les ordres de derrocar al d'Oix (Abril 1614) y mólts altres castells y cases fortes dels protectors dels bandolers (Maig 1616) no-s practicaren, mercès a la enèrgica oposició dels diputats.

Partides fascineroses motivant sometents generals (1542-1585).—Al acabar la guerra del Rosselló (1541), recorregueren Catalunya partides de fascinerosos. Lo capità Miquel Bosch de Vilagayà, morí en forta brega ab ells a Caldes de Montbuy (13 Abril 1542). Alçat lo sometent general, y acorralats de per tot, se refugiaren a França. No tardaren a reaparèxer. Lo bandolerisme era un mal extés a Aragó, Valencia y Castella, fill de les circumstancies. D'una part l'ocasionava la gent desvagada y endurida, aparellada al crim que criavan les guerres, y d'altre los conspiradors y elements de pertorbació, que los grans estats en pugna assalariavan en les nacions enemigues.

Lo Duch d'Alcalà organisà lo sometent general en quiscuna veguería y batllía, en forma un tant permanent (1555). Lo propri féu lo virrey García de Toledo, veyent empitjorar la situació del Principat, alçant-se lo sometent general a 16 Abril 1559. Se repetí aquesta funció de guerra altres vegades. En 1574 (19 Abril) motivaren-la «los bandolers y lladres que-s diuen de Montseny».

Les corts, volguent deturar aquest mal, en 1510 y 1534 prohibiren usar armes als gascons, bearnesos, foxenchs, llemosins y donesans; en les de 1585

prohibiren los pedrenyals de canó menor de tres palms. De França venían mólts bandolers, segons resulta al analisar lo poch que d' ells se compta (346).

Fineix l' estat de guerra ab França (1598-1615). — La conversió al catolicisme del estòych Enrich IV de França, consolidà lo poderíu d' aquella corona, fent perdre al Rey d' Espanya totes les ventatges y posicions que s' havía conquerit en les guerres relligioses, amparant als catòlichs. Tant malament li anà, que lo Rosselló es invadit per Anfòs Corso (1597). Tota Catalunya acudí en sa defensa. La pau de Vervins, que esterilisà mólts anys de lluyta al rey Felip I, tornà la tranquilitat a aquesta frontera, coincidint quasi ab la mort de nostre Monarca (13 Setembre 1598). Les dues grans nacions seguiren receloses, y per evitar noves diferencies que sempre surgían a Italia, se refermà la pau, concertant lo doble matrimoni de Lluís XIII ab Anna d' Austria, filla del Rey d' Espanya y del príncep Felip, futur rey d'Espanya, ab Isabel de Borbó, filla del difunt rey Enrich IV, los qui-s casaren per poders (18 Octubre 1615).

Fortes pertorbacions dels «nyerros» y «cadells» (1592-1617). — Confós y a vegades contradictori apar quan s' ha escrit sobre *nyerros* y *cadells* dintre la Etat Moderna. Los noms d' abdúes bandositats, començan en lo segle XIII. Sembla perdurar sa tradició, ab més o menys intensitat, prop de quatre segles. En 1580 resulta casual que Tomàs Banyuls, senyor de Nyer o Anyer (qual patrimoni radicava al Rosselló), sigués cap de la bandositat dels *nyerros*, combatent ab Mossèn Joan Cadell (347), remarcable per intervenir en les revoltes d' Aragó (1591), qui a son lloch era capitost del bàndol contrari. També se digué a dita bandositat «de Nyer y d' Arcèguel». Forta lluyta, Joan Cadell, mantingué en son castell d' Arcèguel contra la tropa del Virrey (1592), quin castell fóu enderrocat. Llavors prengueren empenta les bandositats de *nyerros* y *cadells* (348). Los primers defensavan la existencia del dret senyorial y los *cadells* los privilegis municipals. Tant la noblesa com los representants del poble, estavan dividits entre ells, de manera que no es fàcil, ni establir lo programa de quiscún partit, ni deduccions de sos fets, ni la parcialitat dels estaments socials. Axò sí, *nyerros* y *cadells* defensavan la llivertat de Catalunya, marcant-se los primers com a més afrancesats. Castells y abadíes los recaptavan, avisant-se-ls de les persecucions. Se combatían ab sanya entre ells, y alguna vegada arrivaren a ajuntar-se devant del enemich comú, axò es, la tropa dels virreys. Era son crit: *Visca la terra. Muyra lo mal govern.* Entre ells hi havían mólts gascons, sense que guardessen immediata relació ab los hugo-

---

(346) En la *Historia d Igualada* de J. Segura, se troba que en 1572 los igualadins capturaren al capità Guillèm Bigarrat, francès (13 Març); de França tornà a Catalunya ab mólta gent En Pardinella (8 Maig); una partida de 100 hòmens dormí a Copons (9 Maig); a Jorba, en forta brega, foren capturats 70 bandolers entre morts y presoners (30 Març). Y en 1574 (14 Abril) la partida «dels lladres qui-s diuen del Montseny, tornava novament de França».

(347) Possehí sa familia la baronía d' Aransa, Prullans, Arcèguel, quin castell derrocà lo Virrey en 1592, etc. Dominava mólt en lo Baridà y vall de Querol.

(348) Veja-s Lluís M.ª Soler y Terol: *Perot Roca Guinarda* (Barcelona, 1909), a quí seguím.

naus o luterans, si bé tenían fama d'heretges y d'hòmens de males costums. Los familiars del Sant Ofici y los cavallers de la Ordre de Sant Joan de Gerusalèm, eran amichs d'En Perot Rocaguinarda (1591-1614), d'En Tallaferro († 1616) y d'En Serrallonga († 1634), puix tots figuravan entre los *nyerros,* mentres que Julià de Navel Conseller en Cap de Barcelona y lo bisbe d'Urgell Frà Bernat de Salvà, anavan ab En Gabriel Torrent de la Goula (a) Trucafort († 1616) en lo bàndol dels *cadells.* D'aquest era lo bisbe de Vich Francisco Robuster y Sala, que-l conceptuavan cap de bandositat ausonesa, ahont la gent los hi deya *nyerros* y *robusters* (1602). Lo palàu bisbal semblava una força en peu de guerra. Se n'apoderà En Rocaguinarda en venjança d'haver-lo ferit traydorament des dels marlets de dit palàu (4 Novembre 1602).

Lo bandolerisme té èpoques de major o menor intensitat: desprès del 1611, sofrí una disminució notoria, per acollir-se mólts bandolers a indult, passant a servir deu anys als exèrcits de Flandes o d'Italia. Recrudesqué en 1613 per minvar de nou en 1616, conseqüencia de les grans persecucions y càstichs del Duch d'Alburquerque. Algunes poblacions celebraren festes per l'acabament dels *nyerros* y *cadells,* segons féu Manresa (Desembre 1617).

Los Virreys combatent als bandolers (1610-1617). — Les partides de *nyerros* y *cadells,* tant per lo que pertorbavan la pau al Principat, com per sa significació característica, preocupavan constantment als Virreys. Patrocinaren un nou organisme popular, dit *Unió contra bandolers,* que no prosperà; alçaren sovint sometents generals; activaren tota mena de persecucions; y un testimoni ocular, en 1610, escrivía: «ja lo Virrey no pot més, los lladres se burlan d'ell y los cavallers li han perdut lo respecte (349)». Dintre sa labor persecutoria, trepitjavan les llivertats de la terra, entrant en pugna ab la Generalitat de Catalunya. Una vegada les diferencies són motivades per la ordre de Monteleón de manar treure les portes y finestres de totes les pagesíes (1610); altra per la pragmàtica contra l'ús dels pedrenyals (9 Agost 1612); altra per encomenar la persecució dels bandolers als Doctors del Reyal Consell, lo que era contra Constitucions y manar lo Monarca que axís se fés (Octubre 1614); altra per la disposició draconiana de volguer enderrocar un sens fí de castells y cases fortes pertanyents als encobridors de bandolers (mitg Principat ho era), fet agravat ab la manifestació del Duch d'Alburquerque als Diputats *guardaré las Constituciones que me pareciesse y las demás no* (Maig 1616). La Generalitat, en aquesta derrera ocasió, trameté a Madrid una embaxada, y lo Virrey abaxà la testa en vista d'ordres terminants del Sobirà.

Les crides contra bandolers no eran ateses per los pobles, ans los armavan contra dels Virreys, assenyaladament si hi trametía tropes, les que eran foragitades dels termes y los bandolers aclamats. Cavallers de la terra com Alexandre d'Alentorn, s'oposavan a les ordres dels Virreys y a que los pobles

(349) *Dietari* de Geroni Pujades, jornada de 10 Janer 1610.

contribuissen a pagar les persecucions (Janer 1616). Sols en un temps en que lo Llochtinent del Monarca volgué acabar ab los bandolers parlamentant ab ells (1612), los comissaris especials trobaren facilitats per tot arrèu. Mólts s' aculliren al indult, commutant-los grans delictes ab lleus penes.

Mes lo Duch d' Alburquerque se proposà acabar-ho a sanch y foch, o com ell deya: *en llegando á Barcelona pondré en galeras todo el Principado* (8 Abril 1616). Tingué de fer per mar la travessía de Tortosa a Barcelona, no atrevint-se d' altra manera. Pregonà premis per la captura de sis capitosts (4 Maig), alçà un fort sometent general (12 Maig 1616), que durà més de 17 díes, dirigint la persecució lo castellanisat algutzir reyal Miquel Joan Monrodón. S' ompliren les presons d' encobridors, alguns de nota, com Joan de Llupià, y desaparegueren en 1616 importants delinqüents en lo patíbul o lluytant, com los germans Tallaferro, Trucafort, Pere Rovireta capitost del Camp de Tarragona, En Palmerola, Bernat Perpunter (a) Virgini, Benet de Rocallaura, etc. Lo 18 de Juny de 1616, foren penjats 28 bandolers, y lo 17 de Juliol, ab En Trucafort, altres 16. Féu derrocar les barraques de pescadors de Barcelona y seqüestrar los bens a mólts particulars, com Miquel de Calders.

Devant son rigorisme mólta gent de posició desamparà lo Principat. La Diputació hagué de protestar-ne. La arribada d' uns presoners menats de Tortosa, produhí tal rebombori a Barcelona, que a les reclamacions de les autoritats, hagué de posar-los en llivertat lo Virrey (12 Agost 1616). Y quan semblava no quedarían bandolers, tingué d' alçar un segón sometent general (17 Setembre 1616), qual eficacia se limità als lladres vulgars, no als *nyerros* o *cadells,* salvat quan los d' una facció agafavan als de la contraria. Entraren tropes forasteres a secundar-lo ab pretext de defensar la frontera. Se volgué fer veure que en 1616 s' havía acabat lo bandolerisme.

La «Unió» contra bandolers (1602-1611). — La necessitat de defensar-se los pobles dels perills forasters, com pirates y gascons, y dels interns, com bandolejants y lladres de pas, feren organisar unes companyíes de força ciutadana. Aquesta nova institució s' inicià en 1565, signant-la Barcelona en 1565, 1571 y 1592. Però ara se tractava de donar-se-li impuls per tot Catalunya, protegida per los Virreys, tal vegada per minvar la importancia del Braç Militar y de la Generalitat. Los pobles nomenaren oficials quinquenals per la persecució dels bandolers, axò es, *centeners, cinquanteners* y *deseners.* S' oposà la Diputació al novell organisme, conceptuant contra Constitucions, tant les facultats de crear comandaments a espatlles de les corts, com la de poder entrar arrèu y empresonar sense manament del jutge, extraure als malfactors de les vegueríes pera ésser jutjats, etc. Los doctors del Reyal Consell, algutzirs reyals y altres delegats del Virrey, obtingueren les adhesions a la *Unió,* de Vich, Manresa, Igualada (1602) y altres pobles, assenyaladament en 1605.

A Barcelona costà d' establir-se la Unió, y al acordar-la, encara trigaren dos mesos y mitg (25 Novembre 1605 a 3 Febrer 1606), seguint-se-li les baro-

níes de la Ciutat, axò es, Montcada, Montbuy y Caldes d'Estrach (8 Març 1606). Prompte lluytaren dintre Barcelona Bernat de Cabrera y los de la Unió (18 Març 1606). Lo Braç Militar contradigué los procediments de la nova milicia ciutadana «regonexent y capturant los militars, y prenent-los les armes y fent altres coses» en «contrafacció de privilegis dels militars» y de les Constitucions (12 Abril 1606). Sovintejaren bregues entre los del Braç Militar y la Unió, y aquells entraren en pugna ab los Consellers de Barcelona.

Bé se veu com sots capa d'*Unió* se sembrava forta desunió. S'evidencià a Lleyda ab la mort de Micer Matheu Martí, rector dels Estudis generals, a mans dels de la Unió, per defensar los furs de dita Universitat (20 Setembre 1608). Es notori lo decahiment de la Unió, desfeta en 1611. Tornà a formar-se lo tradicional sometent, que perseguí les faccions, bàndols y gent fascinerosa.

Reaparició dels bandolers (1618-1640). — No desaparegueren en 1616 los ja seculars bandolejants, a despit de quant se digué. En Novembre de 1618 tornavan a pertorbar lo Principat. Son crit era *Visque la terra:* gent de pau los hi donavan favor y subvencionavan; los Virreys no sabían què fer y revocaren disposicions anteriors, com, v. gr., al permetre l'ús dels pedrenyals (1621). Se seguí la pràctica d'alçar sometents generals y oferir recompenses per la captura o mort dels principals bandolers (9 Juliol 1629). Continuà la pertorbació en los temps d'En Serrallonga y dels germans Margarit (1623-1634), segurament los derrers bandolers de renòm. Disminuiren mólt al començar la la guerra del Rosselló (1638) y la famosa dels Segadors (1640). Los partits catalans y castellans absorbiren als antichs *nyerros* y *cadells*.

Labor autonomista en lo Rosselló (1627-1628). — De sobte surgí un moviment contra la unió perpètua del Rosselló y lo Principat. Se pretengué que Rosselló y Cerdanya, devían segregar-se de la Llochtinencia General y Reyal Consell de Catalunya en quant a la jurisdicció, y de la Diputació en quant a la generalitat, obtenint tribunals, ministres y oficials de per sí, com a entitat separada y autònoma. A Madrid, sigilosament, ho gestionava lo Síndich de Perpinyà, dihent-se cap del Rosselló y Cerdanya. N'eran patrocinadors alguns advocats (Lluís Balbo, Lluís Palàu, Andréu Bosch, etc.). Se publicaren interessants escrits de propaganda. No s'hi veu cap participació del element popular, que sens dupte no la sentía aquesta separació de Catalunya.

La Generalitat de Catalunya, enterada dels treballs per lo séu agent a Madrid, ho comunicà a la ciutat de Barcelona (13 Març 1627). Fent abdúes entitats enèrgica oposició, inutilisaren la labor d'aquells rossellonesos. Una mà secreta havía promogut tan seria qüestió, qual finalitat era debilitar-nos. Temèm fós obra de la política nefasta del Comte Duch d'Olivares.

Catalunya amenaçada per França (1635-1640). — No durà la derrera pau. Lluytant França ab Espanya a Flandes y a Italia (1635), s'organisà un cors d'exèrcit a Catalunya (1636), publicant-se l'usatge *Princeps namque* per cridar a tot lo país (13 Juny 1636), ab oposició de la Diputació. No s'havía

proclamat des de 1475. Les operacions contra Leucata foren un fracàs (1637). De Madrid ordenaren expulsar als francesos y imposar un dret del deu per cent a les mercaderíes que venían de França: també ne protestà la Diputació per no ésser creat per les corts, entaulant sobre axò controversia ab lo Virrey (1638). S'aparellà tota Catalunya a una imminent guerra ab França (1638). Fóu invadit Rosselló (10 Juny 1639), essent ocupats los castells d'Opol, Salses (19 Juliol) y Canet (26 Juliol). Surgiren fortes desavenencies y entraren en brega les tropes forasteres ab les catalanes dintre Perpinyà (29 Juliol), y ab nous contingents se recobrà lo perdut, rendint-se Salses (6 Janer 1640).

Malestar y exaccions als pobles per los allotjaments de tropes. — Ab la guerra internacional, feta movent grans multituts de tropes, sobrevingueren mals abans desconeguts als habitants de les comarques amenaçades o defeses, tant per lo desenfrè d'uns soldats, en sa major part aventurers, com de les autoritats superiors, que exigían allotjaments y tributs extraordinaris.

Los desordres a que donaren lloch les tropes en nostra terra, foren llarchs d'explicar: ne trobàm de greus a Barcelona (1533), Lleyda (1537), Sarrià (Octubre 1603), Rosselló, refusant pagar sises y imposicions (1608); lladronicis de la cavallería a Tèrmens, Vaquerisses, Rellinars, Castellbell y Vilar (1631); Sant Boy del Llobregat, Granollers, Sant Cugat del Vallès, Martorell, Barberà, Castelldefels, Vilatorta, Esquirol, Sanahuja, Guissona, Oliana, Caldes de Montbuy (1634), etc. Interminable fora la llista de poblacions damnificades per les tropes espanyoles durant tan llarchs acantonaments.

Acabada la campanya del Rosselló, recobrat Salses, se volgué allotjar a Catalunya deu o onze mil hòmens de cavallería y infantería. Tenint, lo Principat, fama de rich, tractaren d'empobrir-lo: «y así, siguiendo este rumbo, alojaron en los lugares con tal exorbitancia y sobre numerosidad á las casas, que en el lugar de 50 vecinos echaban á quatro y quinientos soldados, y si venían los pueblos á quexarse, en vez de alivio se les cargava mas de milicia, y si replicava, se prendía á los síndicos (350)».

Lo Duch d'Olivares exigía de Catalunya que ella se pagués les tropes. Abans ja havía tractat d'apoderar-se de les rendes de la Generalitat (15 Octubre 1639). A les reclamacions y quexes dels allotjaments, hi obgectavan les autoritats sobiranes, que s'havía d'aplicar lo sistema militar de Lombardía, territori de conquesta. Cas mólt diferent, puix complint lo Principat ab la obligació de defensar-se, ses lleys lo lliuravan de pagar gent de guerra.

Greus conseqüencies de la presó del diputat Tamarit (1640).—La actitut menyspreuant del Monarca y sa protecció a les vexacions dels soldats, féu esdevenir tant fort lo malestar a Barcelona com a fora. Felip III patrocinava los contrafurs, dihent dels allotjaments, que no tolería «que *interpretaciones vanas de constituciones,* estorven lo que conviene» (5 Març 1640). Y amena-

(350) *Crònica d'En Miquel Parets.*

çava ab que lo Virrey compliría ordres greus que tenía. Y les complí En Santa Coloma (català renegat). En Montrodón apresonà al diputat militar Joseph Tamarit y a dos del Consell de Cent (18 Març). Se digué que hi havía propòsit d'allotjar 10,000 soldats dintre Barcelona. Cap gestió pogué retornar la llivertat als presos. Una embaxada a Madrid de diputats y consellers (26 Març) no era rebuda per lo Sobirà. Se volía afrontar a Catalunya y aquesta recullí lo guant. La mida extrema de dirigir-se al Rey de França fóu posada en execució, tal vegada sugerida per los agents de Richelieu. A les derreríes de Març, Francesch de Vilaplana d'Agulló y Copons, governador del Conflent, començà los tractes secrets en nom de Catalunya. La diplomacia francesa triomfava al facilitar lo camí a dues gravíssimes revoltes que aniquilarían a Espanya: la dels catalans y la dels portugalesos. Als primers tractes se seguí la conspiració de les autoritats de Barcelona, per constituir a Catalunya en república independent, ab la protecció de França. Se donaren poders a Vilaplana, Sentmenat y Guimerà pera negociejar-ho (31 Maig). Y mentres axò se tramava, Barcelona no accedía a les instancies del alarmat Virrey, demanant no-s dexàs entrar als segadors en la Ciutat en la propera diada de Corpus.

Lluytes de soldats y paysans y mort del virrey Santa Coloma (1 Maig-15 Juny 1640).—Los catalans, no podent més aguantar les vexacions y insolencies dels soldats, exasperats per l'assessinat d'En Fluvià y sos servidors y per la crema del castell de Palautordera, repeliren mà armada los allotjaments. A Santa Coloma de Farners, lo cèlebre algutzir castellanista Montrodón y quatre servidors hi moriren cremats en una casa (1 Maig). A Riudarenes, combatent los sometents ab la columna Moles, es cremat lo poble (2 y 3 Maig). Lo regiment de Joan d'Arce es bloquejat a Amer (5 Maig). Les tropes saquejaren Citges. Los sometents les combateren per la Selva y Empordà. A Sant Celoni y Blanes fan recular a la desbandada fins a Barcelona a 1,200 hòmens (20-21 Maig). Llavors los sometents, replegant-se a Sant Andréu de Palomar en nombre de 1,500 a 2,000 hòmens, cridant *Visca la fee y muyran los traydors y lo mal gobern,* duhent un Sant Crist per bandera, entraren a Barcelona, deslliurant al diputat Tamarit y als demés presoners (22 Maig). Costà mólt assossegar a aquells paysans. Quan evaquaren la Ciutat, se llençaren a cercar soldats, matant-ne alguns per les boscuries de Sant Geroni de la Murtra.

Tots los pobles anavan alçant-se contra les tropes y aquestes replegant-se unes a Barcelona y altres a Perpinyà, saquejant alguns llochs, com Sant Pere Pescador y Montiró (31 Maig) y robant lo bestiar.

Al mitg de tanta contradicció, lo dijous de Corpus (7 de Juny), un criat del algutzir Montrodón donà de punyalades a un segador. Esclatà lo motí y sos companys cridant «*Visca la terra*» «*Muyran los traydors*», s'adreçaren a la casa del Virrey, qui fugí a les Dreçanes, protegit per les autoritats barcelonines. Allí anaren los segadors a cercar-lo, y tractant d'escapar per les roques de Sant Bertràn, hi perdé la vida, desconexent-se com. Altres morts d'afectes

als castellans y sacomanos de cases, com la del difunt Montrodón, tingueren lloch aquell día y los dos següents, assenyalant com a enemichs de la terra als advocats de la Reyal Audiencia. Mentres les tropes de Barcelona fugían per mar, les del Rosselló, enterades de lo que aquí ocurría, se llençaren demunt Perpinyà, que-ls hi tancà les portes. Però atacant lo castell a la ciutat, aquesta s'hagué de rendir, y Perpinyà fóu saquejat en represalies (15 Juny 1640).

Recula la política del Duch d'Olivares. — La gravetat dels fets espantà al Govern de Madrid, que semblava aparellat a esmenar les vexacions dels allotjaments. Lo nomenament de D. Pere d'Aragó, duch de Cardona, com a Virrey (11 Juny 1640), sa immediata anada a Perpinyà ab les autoritats barcelonines (29 Juny), y lo rigorisme empleat ab los soldats, ho demostrarían. Crudel malaltía portà a Cardona al sepulcre (22 Juliol). Madrid se desvià del camí emprès; los barcelonins se-n tornaren, y reprengué, la soldadesca, ses acostumades demasíes. La viuda del virrey Cardona, més avant (1641) se presentà a Barcelona ab poders del Monarca per gestionar y pactar la sotsmissió dels catalans. Ja tot sigué inútil.

Catalunya caminant vers la república independent (Agost 1640-23 Janer 1641). — La situació anà agravant-se ràpidament. Entre Catalunya y Madrid se creuaren mútues recriminacions y exigencies. Los delegats catalans y francesos mentrestant signaren un tractat secret d'unió y lliga contra Espanya (Leucata, 15 Agost). A Madrid sapigueren la conspiració y En Sentmenat fóu empresonat a Perpinyà (21 Agost). Finalment, Lluís XIII dictà la resolució de que la república de Catalunya may pendría les armes contra França, quina Nació la ajudaría contra lo Rey d'Espanya (Sant Germain de Laye, 16 Novembre 1640).

Les autoritats barcelonines prepararen la opinió ab escrits y actes. En los primers se prodigava la tèsis de no ésser hereditaria nostra garlanda comtal, sinó electiva. La Diputació posà sa host en campanya contra les tropes acantonades al Rosselló, pretextant que amenaçavan lo Principat (9 Setembre). Illa tancà les portes als soldats, entrant a socorre-los l'exèrcit francès (25 Setembre 1640).

Mentres l'exèrcit de Felip III se concentrà en nostra frontera, Tortosa, recordant passades enemistats ab Barcelona, se posà al costat de dit Rey. Contra d'ella hi trameté una host la Diputació (24 Setembre 1640). Vilaplana entrà a Barcelona en companyía de Plesis Besançon, delegat francès (18 Octubre 1640), continuant-se la sèrie de conferencies ab progectes de tractats de confederació entre Catalunya, com a nació independent, y França (28 Octubre 1640). Era l'odi a Espanya y no l'amor al etern enemich de Catalunya, al francès, lo que dictava aquest pas, que tant funest tenía d'esdevenir-nos. No extranyarèm veure a poblacions del Principat contraries al nou aliat y per antonomasia castellanistes. No oblidàm que ab les tropes de França vindràn hugonaus y gascons, enemichs particulars del Principat, y que dits soldats, tampoch guardavan sempre en los allotjaments la deguda compostura.

Lo Principat lluytant sol contra Espanya (1640 a 1641).—Iniciada la guerra avençà contra Barcelona un gran exèrcit manat per lo Marquès de Vélez, nou Virrey de Catalunya. Se posà al descobert la tàctica de Richelieu, procurant dexar abandonats als catalans. Després de les crudeltats de Cambrils, la host auxiliar d' Espenan capitulà a Tarragona (23 Desembre 1640) ab pacte d' entornar-se-n a França. Llavors s' apelà a alçar lo sometent general (25 Desembre), de cap eficacia per deturar enemich tan fort.

Moments difícils per Catalunya, quals llivertats sucumbirían sense una resolució suprema. La ocasió li era arribada a França. Sos agents multiplicaren llurs esforços. Vélez avençava ràpidament en lo Llobregat; anavan a perdre-s los furs. Llavors proclamaren los catalans comte de Barcelona a Lluís XIII de França, qui prometía lliberar-los (23 Janer 1641). La habilitat de Richelieu guanyava la partida al impolítich Olivares.

Catalunya sots domini del Rey de França (1641-1652). — Encara que la guerra podía més avant cambiar d' aspecte, de moment Barcelona no comptava ab elements per resistir lo fort exèrcit d' espanyols, portugalesos y italians que li venía al demunt. D' auxili providencial se calificà la victoria que a Montjuich tingueren les armes catalanes (26 Janer 1641), a la que-s seguí la fugida del exèrcit d' En Vélez. La diada de la gran victoria, se decretà a Catalunya festa nacional en 8 Janer 1642.

No correspòn a les dimensions del present treball detallar les peripecies de la lluyta que Espanya y França entaularen a Catalunya fins al 1652, comptant França ab la opinió de les autoritats de Barcelona y d' un bon nombre de catalans. Hi regnaren com a comtes de Barcelona los dos reys de França Lluís XIII († 14 Maig 1643) y Lluís XIV (14 Maig 1643-12 Octubre 1652).

Lo camp d' operacions restà quasi sempre allunyat de Barcelona. En aquesta Capital se notà una prosperitat externa que contrastava ab los sacrificis y privacions generals de Catalunya. Hi posà terme crudelíssima peste (Desembre? 1650-Juliol 1651), durant la que moriren a Barcelona 30,000 persones. Coincidí ab l' avenç dels castellans, posant setge a dita Ciutat (Agost 1651). Felip III hi trameté de generalíssim a son fill natural Joan d' Austria; de França dues vegades enviaren socors a la Ciutat (27 Janer y 23 Abril 1652). Los sometents procuraren dampnificar als assetjadors. Aquests no desmayaren y Barcelona sentí los efectes de la fam. Los agents de Felip III, redoblant arrèu sos treballs, exposavan la necessitat d' acabar tanta lluyta ab honra per lo Principat. S' ofería respectar-li ab tota integritat llurs privilegis. Y mentres tant altres tropes de Castella s' aprofitavan del setge de Barcelona, per apoderar-se de les poblacions catalanes desamparades de socors.

Nou regonexement del Rey d' Espanya (1652).—Les autoritats de Barcelona, no podent resistir més, se sotsmeteren de nou a Felip III (11 Octubre 1652). Al endemá exía La Mothe ab les tropes franceses. Nostres privilegis quedaren refermats y en vigor per una bréu temporada. En Joan d' Austria

cumplí sa oferta ab algunes reserves, com custodiar les portes y muralles de Barcelona durant sa voluntat. Si Catalunya reintegrà sos privilegis, no restaurà la pau y tranquilitat, pertorbada en tot lo restant del segle.

Los catalans ara aparexen dividits: per favors rebuts de França o per enemistat irreconciliable ab Castella, restà un bon nucli de partidaris de Lluís XIV, que contribuiràn a la ruína del Principat.

Política francesa d'anexionar-se lo Rosselló (1643-1658).—Tant bon punt començà la guerra de Catalunya, se notan los treballs de França per agregar-se lo Rosselló. En 1643, un dels mólts escrits de propaganda francesa al Principat, mentres capciosament recordava que Sant Lluís en lo tractat de Corbell (1258), fóu quasi res lo rebut de Jaume I, a cambi del mólt que cedí, feya constar que la anexió del Rosselló a Catalunya s'efectuà contra rahó y dret. Seguidament un ilustrat francès, Pere de Marca, vé com *visitador general* (1644-1651) y lo que fà es aplegar quants antecedents histórichs troba en los arxius catalans, que *visita* un per un, a fí d'aparellar-se per reivindicar França d'Espanya, com a propria, bona part de Catalunya. Y mentres tant, en la conferencia de Munster (1647), los plenipotenciaris francesos proposavan retornar lo Principat a Espanya, guardant-se ells Rosselló. Finalment, en les guerres derreres (1652-1658), cuydaren mólt los francesos d'organisar administrativament lo Rosselló y Cerdanya y en cambi, dexavan que tinguessen caràcter d'expedicions militars tranzitories, les ocupacions d'altres territoris catalans.

Guerra ab França en Rosselló y Cerdanya (1652-1658).—Rendida Barcelona, la divisió llençada a Catalunya entre los partidaris d'Espanya y de França, fóu bastant forta. Mólts catalans se passaren a la nació vehina y lluytaren sots ses banderes contra les tropes del rey Felip: l'ex-governador de Catalunya Joseph Margarit; lo lleydatà Micer Francesch Sagarra, ex-governador del Rosselló; lo militar Francesch d'Ardena, comte d'Illa; Aleix de Sentmenat; Frà Gaspar Sala, abat de Sant Cugat; Francesch Fontanella, regent de la Reyal Audiencia; l'abat de Montpalàu, etc. Ara novament se formaren partides de bandolers afrancesats que tornaren a dir-se *nyerros*, acabdillant-los Micer Segarra y altres, també coneguts per *miquelets de França*. Avençaren al vell crit de *Visca la terra, Muyra lo mal govern,* fins a Vich, Hostalrich y Montnegre. Vençut Micer Segarra (1653), se retragué al Rosselló.

L'exèrcit regular francès assetjà Gerona (12 Juliol 1653), essent rebutjat (24 Setembre 1653). Aytals campanyes no respongueren a la potencia d'una nació com la francesa, ni a la importancia d'una guerra internacional. Sigueren expedicions militars tranzitories. En 1654 s'apoderaren de Castell-lleó (vall d'Aràn). Al Empordà, arribaren fins la Plana d'Ausona. En 1655 prengueren Puigcerdà, la Sèu, Camprodón, Berga y Solsona, les dues derreres poblacions evaquades dintre dit any. En 1656 se recobrà, per los catalans, quasi tot l'Empordà. En 1657 altre avenç dels francesos, los donà Blanes y Granollers (11-13 Setembre) y en una subsegüent reculada, perderen Banyoles y altres

llochs. En Maig de 1658 los espanyols recobraren Camprodón. Calmà la lluyta, iniciant-se per part de França negociacions de pau. Se deturaren oficialment les hostilitats lo 22 Maig 1659.

La nota característica d'aquesta guerra es la passivitat d'Espanya y França: si la derrera no emprèn cap conquesta definitiva, salvada la del Rosselló y Cerdanya, obgecte de ses aspiracions, la primera tampoch hi abocà grans elements militars per recobrar tot lo ocupat y encara entrar en territori enemich. Catalunya s'empobría ab tanta acció militar, trànzit de gent d'armes de totes procedencies y singularment ab la guerra civil encesa en determinats endrets. Axís en Juny de 1658, lo monestir de Ripoll, que era de França, lluytà ab lo de Sant Joan de les Abadesses, que era d'Espanya, quals capellans y monjos se defensaren valerosament a trets durant mólts díes.

Tractat dels Pyrinèus (7 Novembre 1659).—Espanya y França estipularen la pau a costa de Catalunya. La basaren en casar la infanta María Teresa, filla del Rey d'Espanya, ab Lluís XIV y cedir a França la porció de Catalunya que anava dels Pyrinèus a la frontera francesa. Los dos representants d'Espanya y França, axò es, Lluís d'Haro y lo cardenal Mazarín, tractaren la pau en la illa dels Faisans, en la metexa frontera (23 Agost 1659-17 Novembre 1659) y part baxa dels Pyrinèus bascongats. Resolgueren en los 124 articles del tractat, les guerres a que-s donava fí, sostingudes per Espanya a Flandes, Portugal, Italia y Catalunya. Durant les negociacions, l'arquebisbe Marca, estant a Perpinyà ab Lluís XIV, l'induhía a exigir d'Espanya la major part de Catalunya com porció integral de França.

S'enreda la diplomacia espanyola al assenyalar los Pyrinèus com a futura línea divisoria (1658).—Ab sobres de malicia s'estipulà previament en 1656 y se repetí en 1658 per los dos plenipotenciaris «que los Pyrinèus, que comunment han sempre sigut tinguts com a divisoris d'Espanya y de les Galies, sían també en avant la divisió d'abdós reyalmes». Afegint-se que, passessen a França los comtats y vegueríes del Rosselló y Conflent y a Espanya lo de Cerdanya y principat de Catalunya. Aclaravan dit article dihent, que, si hi haguessen llochs del Conflent (no del Rosselló) situats dintre dels Pyrinèus a la part d'Espanya, fossen d'Espanya, y si hi haguessen llochs de la Cerdanya (no del principat de Catalunya) situats dintre dels Pyrinèus a la part de França, fossen de França.

Fóu aquesta la caygudá més gran que tingué lo representant d'Espanya, mostrant son desconexement del que eran los Pyrinèus. Pochs anys abans, en 1627, Andréu Bosch senyalava la divergencia de criteris sobre lo que podía entendre-s per Pyrinèus, declarant «estar sense resolució certa, corrent cinch opinions diferentes» que tot seguit detallava (351). L'article 42 devía aclarir-se tota vegada que consignava: «seràn seguidament diputats comissaris d'una

(351) A. Bosch: *Títols d'honor de Catalunya, Rosselló y Cerdanya*, pl. 117.

y altra part, los quals junts, de bona fè declararàn *quins són los monts Pyrinèus,* que en execució del contingut en dit article, deuen dividir en lo futur los dos reyalmes y senyalaràn los límits que deuen tenir».

Delimitació dels Pyrinèus catalans portada a terme a Ceret (1658). — Per executar lo derrer extrém del article 42 abans expressat, sigueren designats per la part d'Espanya Miquel Calvo y Vallgornera del Consell reyal, y Joseph Roméu de Ferrer, y per la de França lo perillosíssim arquebisbe de Tolosa Pere de Marca y lo bisbe d'Orange Jascinto Cerroni. Los comissionats s'aplegaren a Ceret y, com es de suposar, no vingueren a un acort, puix no podían preconisar-se quines eran les montanyes dels Pyrinèus conceptuades com límits. L'interès de Marca d'encloure-hi tota la Cerdanya y Urgellet dintre la part de França, impossibilità la avinença. Situats en punts de vista irreductibles, se comunicà als plenipotenciaris d'Irún la diversitat de parers.

Com Catalunya perdé indegudament part de la Cerdanya (1658). — Pere de Marca fóu cridat a Irún. Ab la falsa interpretació d'un text de Strabó, enredà a la diplomacia espanyola sobre la divisoria dels Pyrinèus. Suposava que Strabó deya, que, al mitg dels Pyrinèus hi havían valls acomodades a habitació de les gents, en sa major part habitades per cerretans, gent espanyola. Interpretant-ho, dihent significar, que, en aquelles valls los cerretans eran la major part de les gents d'Espanya, y, per tant, que d'altres n'hi restavan que havían de comptar-se dintre les Galies. Semblant sutilesa la desfeya altre text claríssim de Plini (352). Mes la terquetat de França en volguer apoderar-se de la Cerdanya y lo desitg del rey Felip de finir les guerres, segons los autors contemporanis, li féu accedir al article 43 de la pau dels Pyrinèus.

En ell se regoneix que encara los comissaris han de continuar ses deliberacions; però que «lo Rey cedía a França los llochs de Cerdanya que donavan a la part de França». Segons Felíu de la Penya, 33 llochs de Cerdanya passaren al reyalme de França, a més del Rosselló, Conflent, Vallespir, Capcir y vall de Querol. Seguiren tractant aquestes delimitacions en anys successius, lo Bisbe d'Urgell y Rafel Vilosa, regent del Suprém d'Aragó (1663 y 1664), y aprés Fabrici Pons, del reyal Consell, y lo canonge Pere Copons (1665).

Lo resultat de les delimitacions, ha sigut que la frontera francesa se-n entra dintre vessants del Principat de Catalunya al Empordà, en algunes hectàrees de terra en lo fort de Bellaguarda; en altra porció de 12 kilòmetres quadrats, prop de la població avuy francesa de Costoja, y los 500 kilòmetres quadrats aproximadament de la Cerdanya francesa, dintre los que hi han 12 kilòmetres espanyols de Llivia, comunicats ab Espanya per un camí neutral.

(352) No hi valgué la circumstancia claríssima de que may Strabó meteix, al tractar de les Galies, ni per cap altre autor antich, consignessen los *cerretans galos*. Ni la circumstancia de que Plini, al detallar més aquests pobles, los dividís en *Julians* y *Augustans*, colocant a tots dos dintre lo convent Tarraconense. *Julia Libica*, que donava nom als *Julians*, posava d'una manera indiscutible a la població de *Llivia* dintre lo convent Tarraconense, axò es, dintre Espanya.

Guerres al Rosselló y Empordà (1667-1684). — La pau dels Pyirinèus, tan cara per Catalunya, no-ns portà la prosperitat augurada. De moment s'exigiren grans despeses a tots los pobles per fortificar les fronteres del Principat, repartint-se *talles* entre los vehins, durant los anys qui van del 1663 al 1680. Al morir Felip III (17 Setembre 1665) y regnar son fill Carles II, qui tenía tres anys y deu mesos, sobrevingué la guerra que-s temía (Juliol 1667), si bé no tardan en publicar-se les paus d'Espanya ab Portugal (1 Janer 1668), Anglaterra (6 Abril 1668) y França (5 Juny 1668) (353). Noves fortificacions són alçades a Barcelona y altres llochs (1670). En plena pau, lo francès Labret, ab 3,000 infants y 700 cavalls, invadí l'Empordà (6 Novembre 1673). Espanya declarà la guerra a França y de Catalunya ne sortí un exèrcit de 8,000 infants y 2,000 cavalls (Desembre 1673). Les armes espanyoles, ajudades per los *angelets* rossellonesos, en 1674 prengueren Maurellàç (4 Maig), Ceret, Nyer, La Bastida, Bellaguarda (4 Juny), etc., distingint-se los guerrillers Trinxería y lo Batlle de Massagoda. França, en 1675, aparellà 10,000 infants y 3,500 cavalls, avençà per l'Empordà, fracassant enfront Gerona (Maig) y Puigcerdà (Setembre); però prenent Bellaguarda (27 Agost). Passats dos anys sense grans ventatges (1676 y 1677), en la campanya del 1678 se perdé Puigcerdà (31 Maig), signant-se poch després la pau (26 Janer 1679). Tampoch fóu pau duradora, y a 22 Janer 1684 se publicà a Barcelona altre colp la guerra ab França, quina Nació, mentres atiava la formidable potencia del Gran Turch contra Viena, llençà 15,000 hòmens al Empordà, assetjant Gerona (Maig 1684) y una esquadra se presentà enfront Barcelona. La nova de la pau, arribada a Barcelona lo 2 Setembre 1684, y oficialment comunicada a la Ciutat a 23 Novembre 1684, sols fóu una treva en la guerra inacabable de les dues nacions vehines.

Formació dels «Tercios» provincials catalans (1674-1678). — Per obviar en gran partida los perjudicis dels allotjaments, lo Virrey, d'acort ab la Diputació, procedí a formar *tercios provincials*. Motivà llur creació «que los vassalls de la Frontera no hagen de estar en continuos sometents per les invasions del enemich, dexant axís les cases y la cultura del Empordà». Se resolgué «fer llevas generals per tota la Provincia, perque de aquexa manera serà menos sensible la càrrega, y esta restarà subvinguda ab lo alivio dels allotjaments que no tindràn les universitats durant aquest servey» (28 Març 1674). Però cessant les campanyes, tornavan los allotjaments als pobles, y al acabar les guerres aytambé se repetiren los vexatoris aquarteraments.

Moviments al Rosselló contra la dominació francesa (1660-1672). — Feta la anexió del Rosselló a França, Lluís XIV se trelladà a Perpinyà y jurà servar los privilegis del antich comtat català (1660), hont l'esperit d'amor a les velles pràctiques regionals era tan víu com en lo restant de nostre Prin-

(353) La pau d'Aix o d'Aquisgran (que fóu millor una treva que una veritable pau), si bé se signà en 2 Maig 1668, a Barcelona no-s publicà fins al 5 Juny y a Prades del Rosselló al 8 Juliol 1668.

cipat. Allí funcionà autonòmicament un Consell Sobirà format d'elements de la terra (354). Paralelament ab aquesta dèbil concessió autonòmica del Monarca francès, son ministre Colbert vulnerava los privilegis donats als rossellonesos per Pere II y Jaume II de Mallorca, que declarà franca de drets a la sal.

Al imposar lo ministre Colbert la gabela de la sal, motivà una resistencia passiva al compliment de la lley per part dels rossellonesos (1661-1667), l'alçament dels *Angelets* y un moviment fort d'opinió en prò de la antiga patria. Aquest afecte entrava més en l'ordre natural, que no pas la existencia dels afrancesats a Catalunya. Coincidí ab la entrada al Rosselló de les armes espanyoles (1672), una conspiració contra França, quins principals centres accionavan a Vilafranca de Conflent, Perpinyà y Palalda (Febrer 1674). Eran dirigits per Carles de Banyuls, senyor de Nyer, y Carles de Llar a Vilafranca de Conflent; Francesch Puig y Terrats, advocat fiscal de la capitanía general a Perpinyà, y Geroni Guitart en lo Vallespir. Ab los espanyols s'hi agregaren rossellonesos, com Trinxería, Lambert, Monera, etc. Los conspiradors empresonats, foren castigats terriblement per les autoritats franceses.

La revolta dels «Angelets» al Rosselló (1667-1670). — Com a mostra d'esperit antifrancès y català, existí l'alçament mólt poderós dels bandolers rossellonesos, quasi podríam dir los *cadells* de França, qui prengueren l'atractívol nom d'*Angelets de la terra* (Maig 1667). Fóu son principal capità Joseph Trinxería (355) y lo quarter general les vessants del Canigó. Dirigiren sos tirs contra los cobradors de la gabela de la sal, matant alguns *gabelús*. Descuydada la seva repressió, y enfortint-se, mataren al Sotsveguer del Rosselló (30 Juny 1668), feren recular la host del cabdill afrancesat Micer Sagarra, bloquejant-la a Arlés (15 Setembre 1668), deslliuraren a son capità l'herèu Just, pres per lo batlle de Prats de Molló (29 Janer 1670), entraren a Arlés per força d'armes (27 Febrer 1670) y assetjaren a Ceret. Devant d'aquests murs foren desfets y ja no-s reorganisaren (1670), internant-se per Catalunya, hont En Trinxería entrà a servir al exèrcit espanyol y aprés figurà com a capità de miquelets en la guerra ab França (1673).

Empobriment y depopulació de Catalunya en la segona meytat del segle XVII.—Lo continuat estat de guerra en que-s visqué des de 1639 fins 1690, portà en tot Catalunya un estat de postració y atràs remarcable. En les ciutats lo comerç y les industries experimentaren gran reculada; en les poblacions rurals dexaren de conreuar-se móltes proprietats y se despoblaren no poques masíes. D'una part la fretura de braços, conseqüencia immediata de les guerres, y d'altra la carregosa vida que tenían de portar tots los habitants de nostra terra. Los pobles experimentavan continuades despeses per causa

(354) L'afrancesat Micer Francesch Segarra morí en 1688, essent president del Consell Sobirà.

(355) Lo capità Joseph Trinxería, de Prats de Molló, tenía com a llochtinents Damià Nohell, dit lo *fill del batlle de Serrallonga*, y Joan Miquel Mestre, de Vallestaví, dit *l'herèu Just de Vallespir* (Ph. Torreilles en *Revue d'histoire et d'archeologie du Roussillon*, any 1901, pl. 46).

de bagatges, trànzits en los que feyan la vida als soldats, allotjaments, aquarteraments d' hivern; y durant les campanyes les lleves y entrades de soldats. A mida que lo manteniment de les tropes y altres perjudicis de les guerres, se convertiren en mals endèmichs per los pobles, procuraren repartir-los equitativament entre tots los vehins per vía de *talles*. Y aquestes *talles* foren tant continuades, que no s' acabava de cobrar la una, quan ja se-n feya una altra. Sovintejaren les quexes dels pobles (com Torelló en 1692, Isona en 1684, etc.), y de totes les autoritats locals (com lo Braç Militar en 11 Agost 1685) y en elles sempre retreyan l' empobriment y depopulació del Principat. En les terres de la frontera francesa quasi no-s sembrava ni cullía.

Se nota per part del Govern una tendencia conciliadora y un desitg de mitigar aquests danys, com la ordre reyal del 1657 d'ésser computats y satisfets als pobles los perjudicis dels allotjaments des del 1652 (356).

Continúan conflictes motivats per allotjaments (1652-1685). — Donat lo caràcter de les milicies, la forma com s' allotjavan, lo seguici de dones y criatures que duyan los soldats y los inevitables abusos a que-s prestava lo sistema, sovintejaren en los pobles conflictes per los allotjaments. Puix a més de la causa principal de tenir de donar al soldat llit net, llum, sal, vinagre, palla per lo cavall, se n' hi barrejava una segona que era conseqüencia d' aquesta, les exempcions d' alguns particulars, usualment los més richs, y les desigualtats entre diferents llochs, com feya notar Isona en 1654 (357) y com esdevenía en poblacions situades prop de les víes de més trànzit.

Los pobles aguantaren la càrrega dels allotjaments ab relativa resignació del 1653 al 1660. En aquest derrer any se reduhí la tropa de Catalunya a uns 300 cavalls. Vingueren més soldats ab les guerres del 1667 al 1679, esdevenint los allotjaments pitjors que abans, tant per son major nombre, quant per excedir les places en més del que efectivament corresponían, com també per no distribuir-se los allotjaments ab equitat. Al finir nostres guerres, ab la pau de Nimega (1679), continuaren les tropes aquarterades y axò exugà lo país. Una innovació l' acabà d' empobrir: la del concert ab los cabos y oficials, en

---

(356) Inspirades en aquest desitg existexen diferentes disposicions reyals. Una de les que s' estampà y repartí profusament fóu la lletra del 5 Abril 1665, *Carta de la reyna nuestra señora y governadora, á los muy illustres señores depotados y oydores del principado de Cataluña y Condado de Cerdanya.—Por orden de los Señores Deputados: En Barcelona, en casa Raphael Figuerd, Anyo 1666.*

(357) La quexa que en 28 Març 1684 alçà Isona per dit motíu, expressa que allí may s' havía allotjat cap capità per vía de quarter, y ara acabavan de tenir-hi quatre anys un capità de dragons, donant-li diariament 1 ral de vuyt, axò es, 7 rals Isona y 7 Sant Salvador de Toló; que lo comú no tenía 1 diner; que mólts particulars se n' anavan y la meytat de les heretats no-s conreuavan. «Alguns vint díes haurà que fonch alçat dit alotjament de Capità perque tragueren desta terra la companyía. Y en estos díes ha passats quatre transits de companyes per la Conca y les tres an alotjat en Issona ab vns bagatjes. Y encara ques veritat que ya moltes viles sircumvehines a Issona, com son Conques, Figuerola, Bastus, la Baronía de Abella y Sanct Salvador, entre les quals se porien repartir los transits no obstant aixo sempre ordinariament son a Issona ab que lo vltim transit quedaren quatre averies de Issona per lo camí de Pons per no poder traurer les carregues».

substitució del allotjament a domicili, puix les ambicions y cobdicia d'aquells feya créxer la quantía de la suma concertada. Llavors aparexen memorials expressant l'estat precari de Catalunya per los allotjaments, com los dels Consellers de Barcelona (13 Juliol 1684, 12 Abril 1688, etc.).

Eran exempts d'allotjament los que gaudían del privilegi militar, ciutadans honrats de Barcelona, alguns oficials de la Diputació, axò es, receptors, taulers y cullidors de la *Bolla* y altres drets, familiars del Sant Ofici, Doctors en Medecina y en Lleys, almoyners de Montserrat, etc. Tothòm de validment se procurava títol o càrrech d'exempció, en tant que lo rey Felip III, durant llarga temporada, en los novells privilegis militars, consignà la obligació del allotjament ineludible (358). Mólts pobles atropellaren aquests privilegis o exempcions, que alteravan la pública tranquilitat, motivant algún excés (359).

Petites revoltes de poblacions (1687-1688).—Es provat que Catalunya era estretament vigilada per França. Conexedora del malestar que motivavan los allotjaments, se n'aprofitaría quan fós ocasió. Lo ministre d'Estat, Duch de Noailles, no dexava la frontera catalana: en 1687 era a Montlluís, y procurà l'anessen a saludar lo clero y cònsols de Puigcerdà; més tart entrava a Perpinyà (30 Març 1689). Diuen ses memories que entretenía inteligencies ab Catalunya, ahont sos agents deyan faría la guerra als espanyols, no contra lo Principat. Lo cert es que ocorren disturbis interiors a Catalunya.

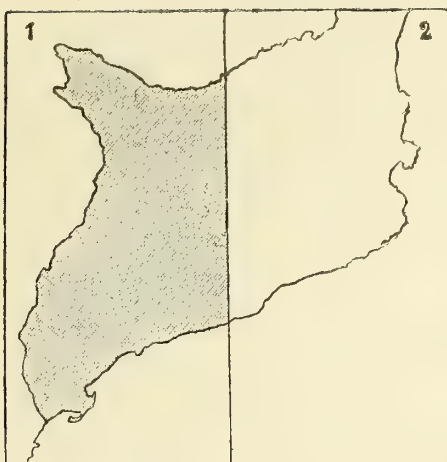
En 1687, la llagosta tenía empobrit lo camp. A Centelles, la tassa d'un allotjament promogué gran rebombori. Tres diputats se trobaren afectats per lo conflicte: lo Virrey també s'hi entrometé y logrà del Monarca fossen dits diputats *desenseculats*, axò es, destituits (18 Juny 1687). A les reclamacions dels interessats, s'ajuntà l'acort de mólts pobles (360) de no fer composició ab los soldats. Centelles accentuà sa actitut rebel. De Barcelona hi anaren 600 infants y 400 cavalls. Una insignificant qüestió (7 Octubre) promogué l'alçament dels paysans, trayent-ne de Centelles als soldats. De per tot hi acudí gent armada. La intervenció dels barcelonins acallà aquella commoció, se disgregaren los sometents (11 Octubre), ab confiança de que s'arreglaría lo dels allotjaments, otorgant-se més tart un perdó general (23 Maig 1688).

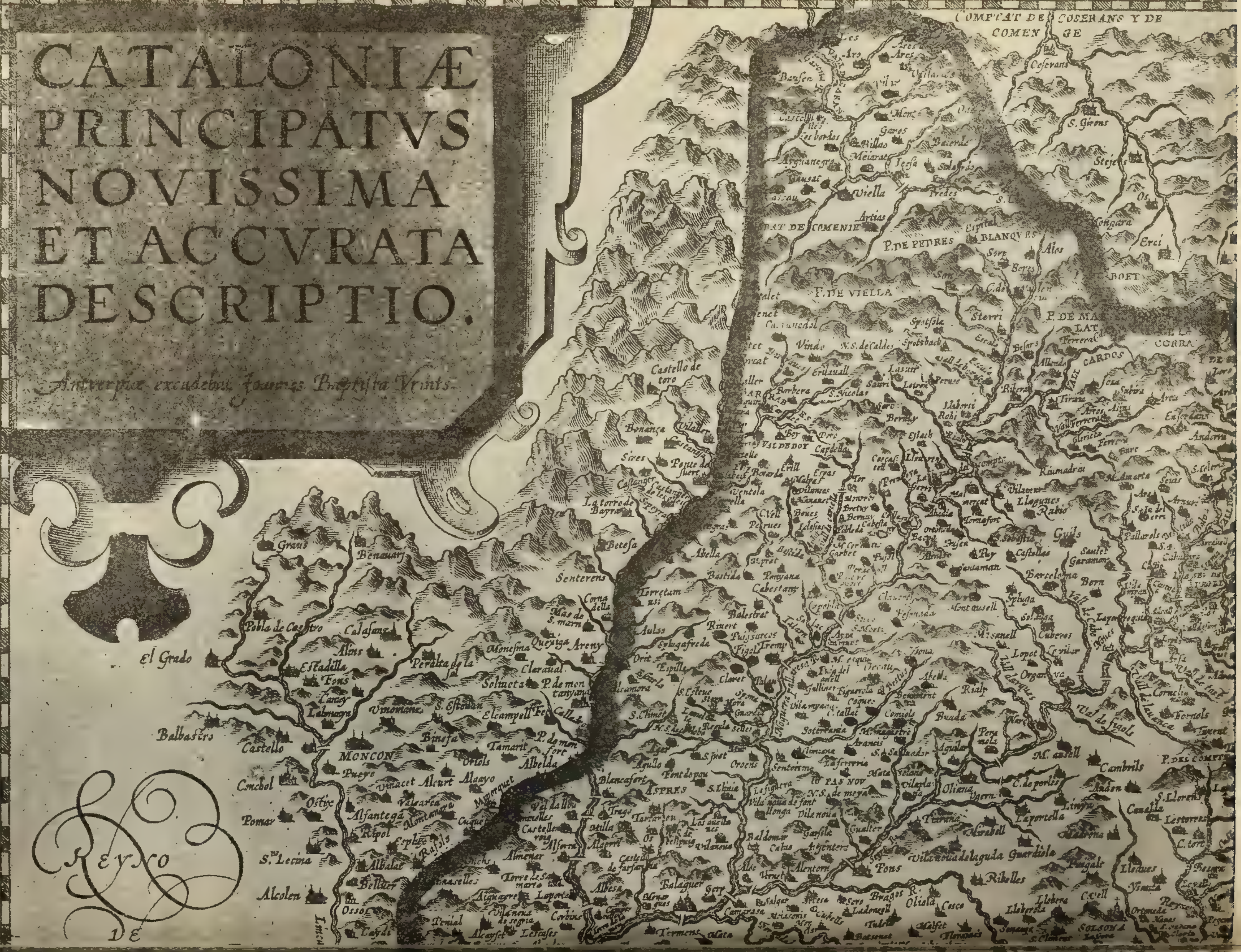
(358) Posteriorment al 1652, Felip III consignà la obligació d'allotjament en los privilegis militars; però les reclamacions del *Braç* lograren que ho tregués y quedàs en peu la exempció. Aquesta no s'apoyava en cap precepte escrit o privilegi reyal, sinó en una pràctica constant.

(359) Les violacions de les exempcions foren innombrables en nostres pobles: en 1682, lo Braç Militar se quexà de que violaren llur privilegi, Sarrià, Sant Joan Des-Pí, Prat, Hospitalet, Cornellà, Sant Felíu de Llobregat, Sant Andréu de Palomar, Montcada, Sant Cugat del Vallès, Sabadell, Gualba, Granollers, Llissà, Vilamajor, Alella, Tiana, Palafrugell, Sallent. Lo Braç Militar reclamà d'axò al Virrey y mantingué llarga qüestió en la Reyal Audiencia, que tardà tres anys en fallar favorablement (1682-1685). A Corçà per alegar exempció fóu cremada la casa d'un militar (6 Maig 1687).

(360) Ja en 1686 (15 Desembre) escrivía lo Capítol de la Sèu d'Urgell al séu Síndich, a propòsit d'un recent conflicte a Tirvia ab los soldats: «haventnos informats de alguns batlles y consols, diuen, que, entre los pobles se son convocats, prometentse uns ab altros que no se composarán, sino que ahont vaga lo soldat ab la bolleta, que li donarán de bona voluntat, no sols lo que manen les Constitucions de Catalunya, mes també menjar y beurer».

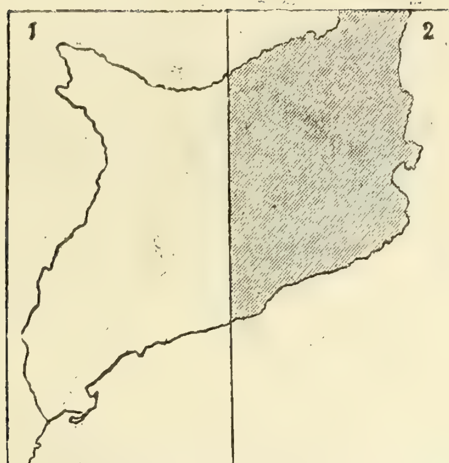

Mapa de Catalunya: editat per Vrints (1605)

CATALONIÆ
PRINCIPATVS
NOVISSIMA
ET ACCVRATA
DESCRIPTIO.
Antverpiæ excudebat Ioannes Baptista Vrints.
21
22
42
COMPTAT DE COSERANS Y DE COMENGE
REYNO DE
Coserans
S. Girons
Vielle
P. DE VIELLA
P. DE PETRES
BLANQVES
ALLCARDOS
Castello de toro
Bonança
Senterens
Graus
Benauarj
Calasanz
Pobla de Castro
Estadilla
Fons
Peralta de la sal
El Grado
Balbastro
Castello
MONCON
Pueyo
Alsantega
Ripol
Albalat
Alcolen
Pomar
S.ta Lecina
Tamarit
Albelda
Blancafort
Agramunt
Balaguer
Pons
Guardiola
Ribelles
Cambrils
Castellas
Guils
Barcelona
Andorra
Solsona
Ossos
Menargues
Los Alamus
Nostra

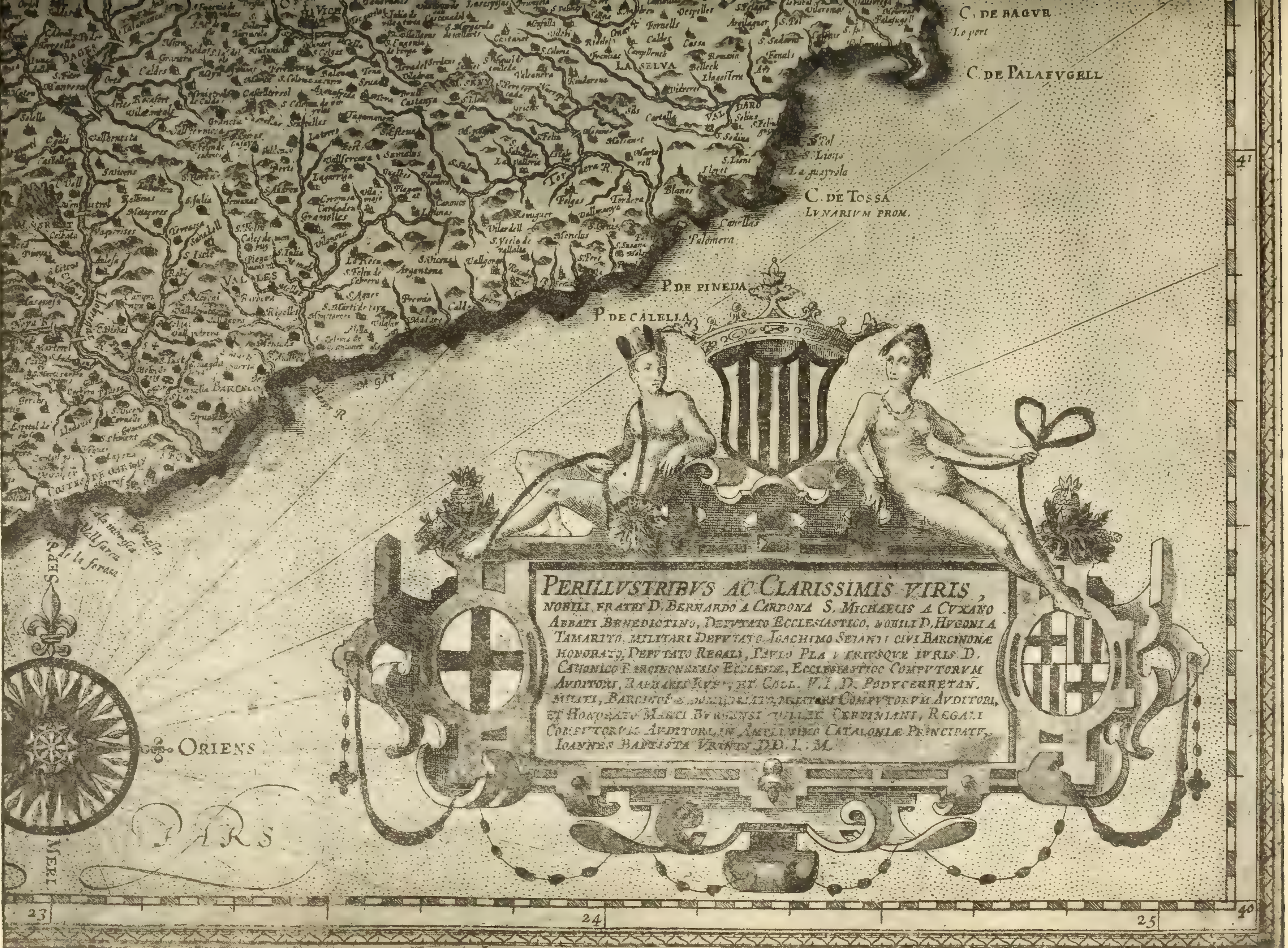

Mapa de Catalunya, de Vrints, publicat a Anvers l' any 1605; facilitat per E. Moliné

Mapa de Catalunya: editat per Vrints (1605)

PARTE DE FRANCSA
C. DE ROMANI
C. DE BIARA
DE CREVS
LES MEDES
COMPTAT
CERDANIA
COLL DE MEYANS
SALANCA
ASPRES
Pt. Vendres
P. grossa
Mala mel
Cala de banyuls
Cervera
Roses
Pelagra
Chilla
Fonsaynes
Ripoll
Berga
Baga
Olot
23
24
25
42

y Brasés. (Es lo primer o un dels primers mapes de Catalunya sortits de la estampa)

Porfià lo Virrey en cobrar les composicions per allotjaments, que tots los pobles rebutjavan. Sols Mataró hi accedí, enemistant-se ab les demés poblacions catalanes. Se promogueren disturbis a Martorell en la diada del Corpus de 1688, a Castellví de Rosanés, Sant Boy del Llobregat y Berga (Juliol 1688), a Collsabadell y Martorell. S'avalotà Manresa contra los canonges de la Colegiata (13 Juny 1688), otorgant-se perdó general lliure de drets (11 Maig 1689). Sobrepujà a tots los dits desordres la commoció de Vilamajor: qüestionaren un paysà y un soldat (5 Abril 1688), alçant lo sometent. Congregats los pobles vehins, una grossa partida se dirigí a Mataró perque trenquessen los *composits*. Cridant *Visca lo Rey, Muyra lo mal govern*, 3,500 hòmens se situaren devant Barcelona (8 Abril 1688), quines autoritats locals acallaren lo conflicte. Lo Virrey fóu mudat, tornant a sos llochs als diputats *desenseculats*.

Los pobles rebutjaren decididament contribuir als soldats en més del que disposavan les Constitucions de Catalunya. Se tractà inútilment de cobrar durant tres anys un donatíu de guerra. Anà en creximent la inquietut general, surgint un gran desordre a Sant Boy del Llobregat per volguer empresonar a En Royo, de Centelles, qui concitava als pobles a no contribuir (Marçʔ 1688).

La gran commoció dels «gorretes» (1689). — Publicada a Barcelona la guerra contra França (Abril 1689), lo Duch de Noailles entrà ab 9,000 hòmens, ocupant Camprodón (24 Maig), y al evaquar-lo (25 Agost) volà lo vehí castell de la Roca. Fóu censurat que lo Virrey derrocàs los forts de Camprodón y de Montellà.

Ja en plena guerra, lo disgust per causa de les tropes se transformà en esperit de rebelió contra Barcelona. La Plana de Vich rebutjà pagar los drets de la Diputació; Sant Andréu de Palomar no volgué acullir tropes que marxavan al socors de Roses. Sobtadament una conspiració surgí al plà del Llobregat; de Begues a Montcada, los vehins desarmaren als soldats aquarterats (21 a 23 Novembre). Delegacions dels revoltats somogueren alguns pobles a sò de campanes y corns (361) (Vilafranca del Penadès, Igualada, Vilanova de Cubelles, entre ells), vociferant *Visca la terra* y *Muyran los traydors*. De diferents llochs rebían socors. Les tropes prengueren Sant Felíu, saquejant-lo, no podent entrar a Sant Boy; los paysans combateren a Mataró, que-s defensà, y a Sarrià; a la Roca del Vallès atacaren a la cavallería, que-s concentrava a Barcelona. Era cap del moviment N'Antoni Soler, de Sant Boy. Los barcelonins gestionaren de les demés poblacions que restessen en tranquilitat. A posar-s'hi al devant, com en 1640, la revolta s'hauría generalisat, puix lo país

(361) Los paers de Cervera relataren als consellers de Barcelona, que lo 25 de Novembre un batlle vehí se presentà a casa del Veguer «dien-li que en pena de la vida alçàs sometent y que tothòm, de 14 anys en amunt, assistís al *general de les gorretes* devant Barcelona». *Gorretes* era un calificatíu donat als pagesos per portar la *gorra musca* o barretina com dihèm ara.

no podía pas estar més ben disposat contra lo Govern del que estava, y no li faltavan diners ni promeses dels francesos, principals fautors de tot (362).

Encara que Barcelona fóu bloquejada per un nombre mólt gran de *gorretes* armats, les autoritats locals, d'acort ab lo Govern, ho pacificaren al moment. De la força de la revolta donarà idea que s'haja arribat a escriure, que, en 1689 nostre Principat tornà a constituir-se en república (363).

Pera cambiar aquesta subvenció militar tan vexatoria als pobles, s'acordà lo repartiment d'un donatíu únich de 200,000 ducats durant cinch anys (364), que, en cas de pau, se reduhiría a la tercera part. Cessarían los allotjaments y aquarteraments en los pobles, construint-se a Barcelona quarters en les Dreçanes (Febrer 1690), altres a Vich (1692), etc.

Noves invasions franceses (1689-1697). — La guerra de vuyt anys tan mal dirigida en 1689, prosseguí ab fortuna adversa: en 1690 se rendiren Sant Joan de les Abadesses, Ripoll, Olot y Vich (Juny), llochs més tart evaquats (Juliol); en 1691, entrà per Andorra lo Duch de Noailles, guanyant Sèu d'Urgell (12 Juny), fortificant Bellver y ocupant Puigcerdà: a més una esquadra bombejà a Barcelona (10-12 Juliol). En 1692, lo Virrey fortificà Castell Ciutat (junt a la Sèu), seguint-se operacions de poca importancia. En 1693, hi hagué la rendició de Roses (15 Juny), passejant-se l'exèrcit francès per tot Empordà. En 1694 s'ampliaren les defenses de Barcelona ab los baluarts dels Tellers y Jonqueres: l'exèrcit espanyol fóu derrotat al Ter, prop Torroella de Montgrí (27 Maig), rendint-se Palamors (9 Juny), Gerona (29 Juny) y Hostalrich (19 Juny); arribant l'invasor fins Arenys y La Roca del Vallès; residint quatre díes a Corbera, 80 miquelets de França (23 Juliol) y entrant a Castellfollit (8 Setembre). En 1695, los miquelets catalans foren en gran nombre, donant que fer als francesos que-s mantenían per Gerona y Empordà: assenyalarèm la acció de Sant Esteve de Bas (10 Març 1695), y la evaquació de Castellfollit (Maig) y d'Hostalrich (27 Juliol). Ells mantenían viva la campanya, puix lo Govern no envià tropes fins a mitjans d'Agost. Fracassà lo setge de Palamors, que aprés abandonaren los francesos, derrocant ses fortificacions (16 Octubre). En 1696, de Gerona l'exèrcit de França avençà fins Calella; Barcelona construí noves defenses y amplià les de Montjuich (1697) en previsió al séu immediat setge. Aquest vingué y durà dos mesos (5 Juny-10 Agost 1697), capitulant Barcelona, respectant-se sos privilegis y preeminencies.

---

(362) En l'interessant escrit *Informe de verdaderas noticias pera lo maior benefici, quietut y gloria de Catalunya* (sense data ni peu d'estampa), fet en 1690, se demostra «que la commoció dels últims de Novembre de 1689, fóu consultada, fomentada y dirigida per los Francesos».

(363) «En 1689, elle (Catalogne) se revolta de nouveau sous prétexte d'infraction de ses privilèges: elle se forma encore en republique; mais elle fut bientôt contrainte de céder à la force» (Laborde, *Itineraire descriptif de l'Espagne*, vol. 1, pl. 134, 2.ª edició de 1809).

(364) Ab dit donatíu una vila de 300 fochs pagava 25 rals diaris, tocant dos diners diaris a quiscún foch. Barcelona féu donatíu especial y lo Braç Militar acordà servir voluntariament ab 100 lliures cada un de sos individuus (acort del 26 Desembre 1689).

Ocupació francesa de Barcelona (10 Agost 1697-4 Janer 1698). — Guanyada Barcelona, los francesos anaren ocupant altres poblacions. Los miquelets catalans no paravan d'inquietar-los. Sobrevingué la pau de Rïswick (2 Octubre 1697), coneguda de Barcelona a primers de Desembre. La Çiutat fóu evaquada a 4 Janer 1698. No tingueren trascendencia los cinch mesos d'ocupació francesa de Barcelona.

S'extingeix la successió masculina del rey d'Espànya (1700). — Mor lo malaltís Carles II d'Austria, únich fill varó de Felip III (1 Novembre 1700), y lo problema de la successió a la corona se presentà pahorós. Existía un testament del Rey difunt, intentant resoldre tota controversia, però que verament la obrí. Nostre Monarca, al manifestar una opinió, feya prevaldre la injusticia. Com herèu a la corona d'Espanya, designà Carles II, sots la influencia francesa, a Felip de Borbó, Duch d'Anjú, nét de Lluís XIV, quina successió estava afectada per dues renuncies termenants formulades per sos dos causants. Lo substituía per son germà lo Duch de Berri, a aquest per l'arxiduch Carles, fill segón del emperador Leopolt, y a aquest per lo Duch de Savoya y sos fills.

Lo major dret a la corona era del emperador Leopolt, y ajudarà a entendre-ho l'estat que-s segueix:

1.er Leopolt I d'Austria, emperador d'Alemanya, y en lloch d'ell, lo séu fill segón l'arxiduch Carles d'Austria, únich successor directe per línia masculina de la reyna Joana d'Aragó, filla del rey d'Aragó Ferràn II *lo Catòlich.*

2.on La descendencia femenina dels reys Felip I, II o III, representada per l'emperador Leopolt I; Lluís XIV de Borbó, representat per son nét Felip, duch d'Anjú; Joseph Ferràn de Baviera; Felip d'Orleans; y Víctor Amadèu de Savoya.

Era prevista una forta conflagració a Europa. No esclatà desseguida per donar lloch a la necessaria preparació.

Catalunya declarant-se per Carles III d'Austria y contra Felip IV de Borbó (1705).—Lo primer acte del Duch d'Anjú Felip IV de Borbó, sigué treure de virrey al príncep Darmstadt (que ho era del 8 Febrer 1698), posant-hi al Comte de Palma (24 Febrer 1701), ab oposició dels catalans. Felip IV jurà a Barcelona sos privilegis (30 Setembre 1701), presentant-se a unes corts (12 Octubre), ilegalment congregades per ordre seva lo 9 d'Agost. Ab notoris dissentiments les acabà (14 Janer 1702). D'aquí passà a Italia a guerrejar contra Alemanya (8 Abril) y al retornar-ne, desembarcà a Barcelona (20 Desembre 1702), però se n'anà a Madrid al tercer día.

Alemanya ab Anglaterra y Holanda havían format la Gran Lliga contra França y Espanya, publicada a Barcelona en Juny de 1703.

Al moment se significà Catalunya per sa simpatía als colligats, tant que Felip IV desterrà a alguns militars catalans (Setembre 1703). A Viena se pro-

clamà rey d' Espanya a Carles III d' Austria (Octubre 1703). Felip IV volgué aclarar la voluntat del rey Carles II, y afegir a son testament que, evaquada sa successió personal y la del Duch de Berri, siguessen cridats a la corona la descendencia de sa besavia la reyna Anna de França. S' acabava de pregonar a Barcelona la nova guerra de les dues corones contra los aliats (7 Maig 1704), quan desembarcaren les tropes d'aquests, comanades per lo Príncep de Darmstadt (30 Maig 1704), tornant-se-n l'endemà, al veure-la aparellada a la defensa. S' extremà la vigilancia y mólta gent fóu empresonada. A la fí los vigatans, declarant-se obertament per Carles III d' Austria (17 Juliol 1705), impulsaren un general moviment en favor séu. Y quan Carles arribà ab la esquadra enfront Montgat (22 Agost 1705) y trepitjâ terra espanyola (28 Agost), li prestaren acatament totes les classes socials. Combatuda Barcelona per los aliats, hi morí lo Príncep de Darmstadt (14 Setembre). Una revolta dels barcelonins obrí les portes als assetjants (14 Octubre), verificant-se un pronunciament general al Principat. Carles III entrà solemnial y pomposament a Barcelona lo 7 Novembre 1705 y hi celebrà corts, les derreres de nostre Principat (5 Desembre 1705-31 Març 1706), hont foren connaturalisats catalans alguns alemanys, com lo Príncep de Liechtenstein, Comte d' Uhlefeld, etc. Barcelona fóu capital de la monarquía y ab lo Rey hi residí lo *Consell d' Aragó* de sa presidencia.

La guerra de "Successió" fins al regonexement de Carles III per lo Sant Pare (1705-1709). — Iniciada la lluyta per los valerosos vigatans, amenaçava pertorbar notoriament al Principat. Los catalans del segle XVII, bregats ab tanta continuitat de guerres, tenían conquerida fama de valerosos y atrevits. Testimoni tan poch sospitós com lo castellà Patiño, deya d' ells en 1715, que, eran «apasionados á su patria con tal exceso, que les haze trastornar el uso de su razón y solamente ablan en su lengua natiba». Fracassà lo setge de Barcelona per lo Duch d' Anjú (3 Abril 1706–10 Maig 1706), no movent-se-n Carles III fins que, allunyat l' enemich, partí vers Castella (23 Juny 1706). Carles dominà curta temporada a Madrid (27 Juny-4 Agost 1706), que seguía la causa del Duch d' Anjú. Recrudesqué la guerra al Principat ab l' atach de Puigcerdà (Abril 1707) y rendició de Lleyda (11 Setembre-2 Novembre 1707).

Carles III havía tornat de Valencia a Barcelona (22 Març 1707). Aquí lo visità la gran armada dels aliats, que comanava Lake, de més de cent vexells (15 Maig 1708), de pas per Italia, ahont embarcà a la futura muller del Sobirà, Isabel Cristina de Brunswick, princesa de Volfenbuttel, desembarcada a Mataró (25 Juliol), y passant a Barcelona lo 1 Agost, ratificant-se son matrimoni a Santa María de la Mar (1 Agost 1708). En aquell temps Tortosa era presa per los del rey Felip (9 Juny-3 Juliol 1708), quines tropes no tingueren gayres ventatges més durant aquell any.

L' istíu de 1709 les invasions franco-espanyoles de la Segarra y Urgell, tenían per centre a Lleyda. Los aliats y catalans los atacavan des de Cervera y Balaguer (lo derrer guanyat en Agost 1709). Al Empordà, Cerdanya y La

Mapa de Catalunya y Aragó, editat en 1613 a Amsterdam per Pere Kaerius

Selva, un exèrcit francès de 10 a 12,000 hòmens (Agost 1709) guanyà Banyoles, Bàscara, Besalú, Olot y mólts llochs, baxant fins al Montnegre, tenint com centre a Roses y Puigcerdà. Al Pallars, Ribagorça y Aràn, se succehían los combats ab varia fortuna, los del Arxiduch ocupant Benasch y Benabarre, y los d' Anjú, Ainsa, Mequinença, Areny y Montçó. Lo Camp de Tarragona era corregut per columnes volants que exían de Tortosa. Lo Duch d' Anju se situà a Lleyda (15 Setembre 1709) y sense obtenir cap èxit sorollós, se-n tornà a Madrid (Octubre). També les més de les tropes franceses partiren a França (Novembre), abandonant Areny, Graus, Estopinyà, Olot y algún altre lloch.

En aquest estat la guerra de Successió, ocorregué un fet trascendental: lo Sant Pare donà un breu regonexent com a Rey d' Espanya a Carles III (14 Octubre 1709), y a ell hi respongué Felip Duch d' Anjú ab un edicte, trencant totes les relacions ab Roma (Madrid 30 Octubre 1709). Carles III recorregué sos estats començant per Gerona (14 Janer 1710) y seguint Hostalrich, Vich, etc., y per tot se-l rebé ab gran entussiasme.

Surt de Catalunya Carles III, elegint-lo emperador la Alemanya (1711). — Era degut un encalmament notori de les operacions militars (1710), al congres de plenipotenciaris de les nacions aplegat a Gertrudemberg. Sortí de Madrid y se situà a Lleyda lo Duch d' Anjú (3 Maig 1710). També exí de Barcelona Carles III (5 Juny 1710) y entrà a Balaguer (15 Juny) hont aplegà l' exèrcit. Abdós rivals se combateren a Almenara (27 Juny), vencent Carles y morint lo Duch de Sarno, quedant presoner lo general d'enginyers Pròsper Verboom, etc. Fugí de Catalunya l' exèrcit borbònich, y fóu novament vençut a Monteterrero devant Çaragoça (20 Agost) y Carles III entrà per segona vegada a Madrid (28 Setembre 1710), trovant-se arrèu voltat d' enemichs, més presoner que rey.

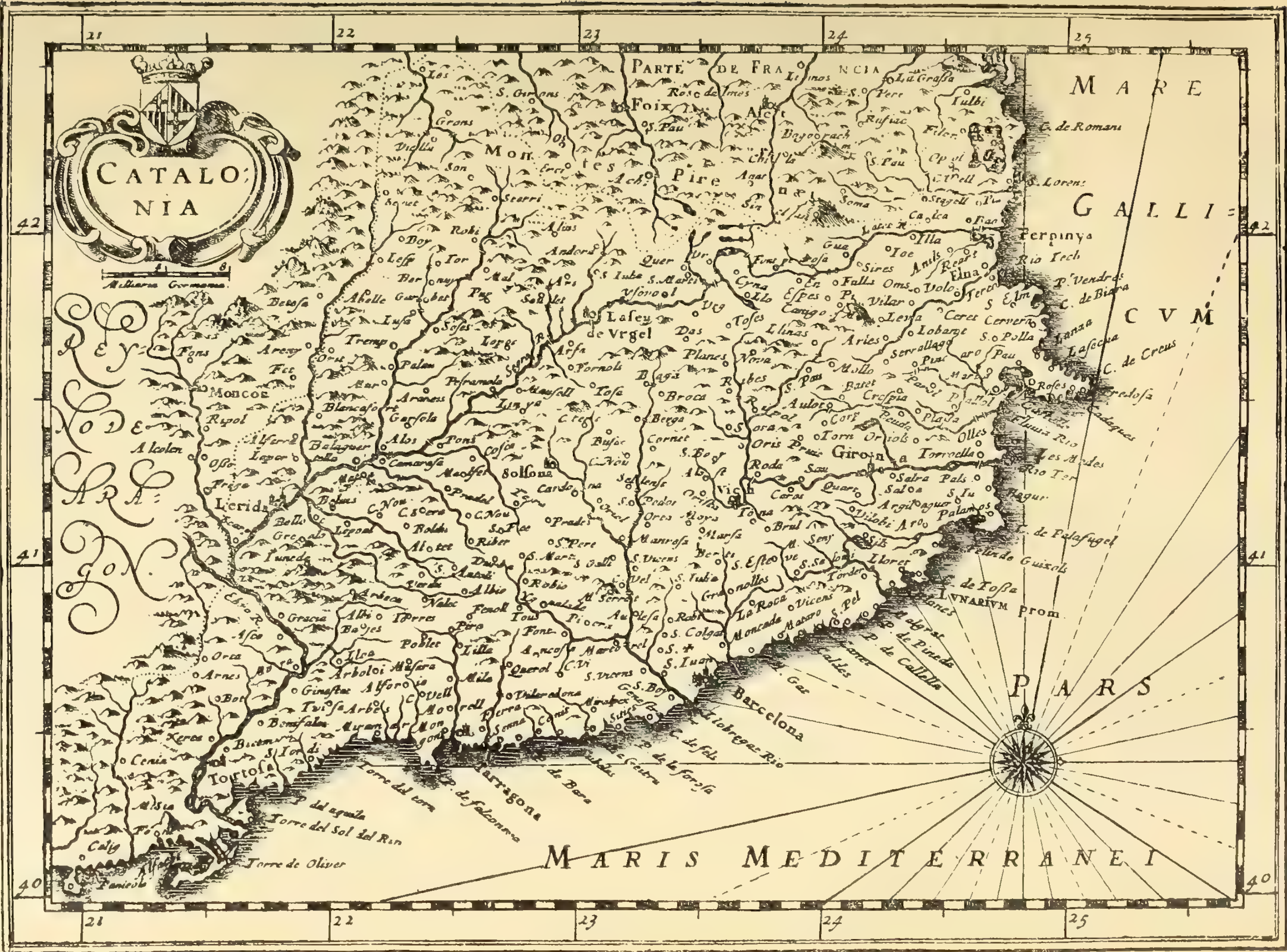
Lluís XIV socorregué ab noves tropes al séu nét: lo Duch de Vendôme vencé a Stanhope a Brihuega (6 Desembre) y a Staremberg a Villaviciosa (11 Desembre), retornant a Barcelona Carles III (15 Desembre 1710). Al present, Gerona capitulà al Duch de Noailles, qui la assetjava ab 19,000 hòmens (27 Desembre 1710-1 Febrer 1711), ocupant aprés tota la Plana de Vich y avençant al O. fins a Calaf. Coincidí aquesta ventatja ab dues morts notables de la pigota: la del Delfí de França, pare del Duch d' Anjú (14 Abril 1711) y la de Joseph d' Austria, emperador d'Alemanya, germà major de Carles III (17 Abril 1711). Com Joseph no dexà successió directa y Carles heretà la corona d' Austria, Lluís XIV desplegà sa poderosa diplomacia, proposant grans ventatges a les nacions aliades de la casa d' Austria, y influint ab los electors del Imperi, en prò de la candidatura de Carles III. Axò deturà les operacions militars en 1711: Vendôme aplegà son exèrcit a Prats de Rey y Staremberg a Calaf. A la fí, lo primer assetjà a Çardona y fracassat (12 Novembre-22 Desembre), retornà a Lleyda. Tant per possessionar-se dels séus estats, quant per assistir a les reunions dels electors del Imperi, aplegats a Francfort, Carles III partí ab la armada anglesa (27 Setembre 1711), dexant a Barcelona com a llochtinent, a

la reyna Isabel Cristina, ab los embaxadors de les nacions aliades. A Francfort fóu elet Carles d'Austria en Emperador d'Alemanya (22 Desembre 1711). Una vegada més la diplomacia de Lluís XIV vencía, y una vegada més tal victoria pesaría greument demunt Catalunya, per virtut de les diferents convencions que, a Utrecht, signarían, com a fonament de pau, los monarques d'Europa.

Catalunya abandonada per los aliats a sa propria sort (1712-1713). — Al entrar l'any 1712, la diplomacia europea unànimement proclamà la necessitat de la pau, veyent al antagonista del Duch d'Anjú, extremadament enlayrat. Carles III volía mantenir-se feel a la paraula donada als catalans. D'ella, la Emperatríu n'era penyora a Barcelona. També aquell any les operacions militars estigueren deturades. Als aliats concentrats a Cervera, en Setembre, los vingué nova de la reyna Anna d'Anglaterra, d'haver signat una pau particularíssima ab Lluís XIV y son nét lo rey Felip. Dexant la Segarra, los anglesos s'embarcaren a Citges per Menorca, que ocuparen sempre més. També Portugal s'apartà de la *Lliga,* concentrà a Bellpuig sos soldats (Janer 1713), y per terra se-n tornaren a sa nació. Per Carles III se sapigué (11 Janer 1713) que los holandesos no volían contribuir a la guerra d'Espanya, que era tramada una lliga entre Turquía, França, Duch d'Anjú, Suecia y fins Anglaterra, y anunciava la futura sortida de la Emperatríu llochtinent. Coincidí ab tan fatals noves, la retirada de tropes y artillería francesa de Gerona, conceptuades innecessaries. Lo temut avís de la evaquació de les tropes alemanyes, arribà a Barcelona (19 Janer 1713), junt ab instruccions, perque ab la evaquació se dexessen assegurades les llivertats y privilegis de Catalunya. Partí la Emperatríu (19 Març 1713) y la llochtinencia passà al mariscal comte Guido Starhemberg. Acabat a Utrecht lo tractat d'evaquació, sortí l'exèrcit alemany de Catalunya, ab la esquadra anglesa de Jennings (10 Juny 1713).

A Cervera, delegats d'Anglaterra y Alemanya, juntant-se ab los Comissaris d'Espanya, negociejaren un armistici per la pau, a base d'obtenir per Catalunya sos privilegis (12-14 Juny 1713). Mes hi havía propósit d'abolir-los d'una vegada, y fracassà aquesta negociació. Se signà a Hospitalet del Llobregat (22 Juny) lo conveni per portar a terme la evaquació de Catalunya per los alemanys a 1 de Juliol 1713. Starhemberg fugí soptadament de la Ciutat (27 Juny), passant a Sant Andréu, ahont concentrava tropes. Al evacuar los alemanys y italians, s'embarcaren no pochs espanyols y encara catalans (2-9 Juliol). Si bé se quedaren alguns alemanys, emperò les enèrgiques ordres de Starhemberg reduhiren mólt llur nombre, creent-se no passarían de 200 hòmens.

Los catalans, sense ajudes forasteres, no oferían cap perill a les dues corones unides: o devían sotsmetre-s a ultransa a la tiranía francesa, o morir matant a la desesperada. En lo primer cas, se sabía que perdrían ses preuades llivertats polítiques, puix lo Duch d'Anjú se mostrava irreductible. Aplegada la *Junta dels Braços,* lo que ha estat lo derrer parlament general de Catalunya (30 Juny), després d'accidentada actuació, obtà per la guerra (9 Juliol

Mapa de Catalunya, editat en 1632 a Amsterdam per Pere Kaerius

1713), y organisà política y militarment lo Principat. La direcció correspongué a una *Junta dels tres braços generals*, formada de 36 delegats del parlament. La llochtinencia dexada per Starhemberg, la exercí lo governador de Catalunya Pere de Torrelles y Sentmenat. Abandonades, nostres poblacions, a sa propria sort, mentres Barcelona organisava una defensa ràpida, cregueren que tot havía acabat. Inspirats per los partidaris de la sotsmissió, anaren entregant-se al Duch de Pòpuli. Axís en Juliol y Agost li prestaren obediencia al rey Felip IV de Borbó, Tarragona, Cervera, Berga, Manresa, Igualada, Puigcerdà, Mataró y altres llochs. Se pot dir quedà circumscrita la resistencia armada a Barcelona, Cardona y Castell Ciutat.

Fracassan los alçaments de poblacions catalanes (1713-1714).—Mentres lo Duch de Pòpuli, sense cap oposició, s'establía entorn de Barcelona (28 Juliol 1713), sos soldats incendiavan Manresa y Sallent, per alçar-se contra Felip de Borbó (2 Agost). Mólt poch s'encengué l'esperit nacional y quasi fracassà lo diputat militar, general Nebot, al pretendre organisar la defensa, reclutant gent y aplegant diners en les poblacions rurals. D'Alella retornà Nebot a Barcelona lo 4 Octubre 1713. Lo general Moragas res obtingué de sa correguda per Pallars. Alguns capitans de miquelets combatían als invasors: Arniches, Nebot y Carrasquet al Camp de Tarragona; En Vidal de Xerta a les serres de Prades y Camp; Francesch Macià, conegut per *Bach de Roda*, y Pagès de Peracolls, per Ausona y Llussanès, etc. Macià fóu traicionat, morint al patíbol a Vich (2 Novembre 1714), prosseguint la guerra son fill.

Lo que no havía lograt lo patriotisme, ho realisà la avaricia. Decretat per Felip IV un impost de 10 escuts per persona (2 Desembre 1713), los pobles se revoltaren rebutjant pagar-lo. Sorgiren resistencies locals, mancades de direcció y d'organisació y seguides de terribles punicions. S'alçaren en armes Sant Martí Ça-Roca (4 Janer 1714), Sant Quintí de Mediona (incendiat per l'enemich lo 10 Janer 1714), la Pobla de Claramunt (també incendiat lo 15 Janer), Sellent (18? Janer), Sant Hipòlit de Voltregà (24? Janer), Peramola (incendiat lo 24? Janer), Moyà (incendiat per segona vegada lo 16 Febrer), Arbucies (incendiat lo 1 Abril), etc. En ocasions los hispà-francesos sigueren derrotats, com a Castelló de Rossanès y Corbera (14 y 15 Janer), Balsareny (apresonant 633 soldats en 14 Janer), Arbucies (14 Janer), Sant Pol de Mar y Sant Iscle de Vallalta (30 Janer), lo bloqueig de Cervera, Solsona y Castell Ciutat, la entrada del coronel Vidal a Montblanch (12 Abril), etc. La sublevació de la gent del camp arribà a Oliana, fent creure que estallava una conflagració general. Mes a copia d'execucions y d'incendis s'acallà lo moviment. Los incendis y sacomanos de Prats de Llussanès, Oristà y Sant Felíu Ça-Serra (Febrer 1714), finalisaren dit moviment patriòtich.

Barcelona, directora del moviment, sucumbint a la força (28 Juliol 1713-12 Setembre 1714). — Ocupant l'exèrcit de Pòpuli lo Plà de Barcelona, cuydà de les operacions del setge Pròsper de Verboom. Tingué al séu costat altres

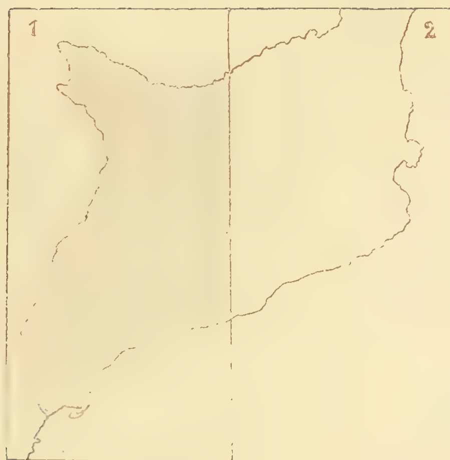
enginyers, com Francesch Mauleon, Langot, La Ferreyre, La Baume y Gatíu. S'encomenà la defensa de la Ciutat a Antoni de Villarroel (12 Juliol 1713). Com cada any, lo 30 Novembre 1713, Barcelona efectuà elecció de Consellers, los derrers que tingué. Exiren de les bosses persones tals, que dóna lloch a suposar si aquella insaculació fóu previament aparellada. La Generalitat de Catalunya, per cert moviment polítich, entregà la direcció de tot a la Ciutat, mentres duràs lo setge (26 Febrer 1714).

Entraren a Lleyda 8,000 soldats d'Espanya, comanats per lo Marquès de Thoy (16 Febrer 1714), mentres França trametía nous batallons per estrènyer lo setge de Barcelona. Res significà, que, en la pau de Rastadt, l'emperador Carles VI d'Alemanya hi posàs que conservaría sa «justicia, drets y títols que, com a llegítim Rey d'Espanya, li pertanyían». Als assetjats barcelonins, alguna vegada tractavan de socórrer-los los sometents comanats per lo Marquès de Poal, Armengol Amill, Brichfeus, Mitjans y algún altre capità.

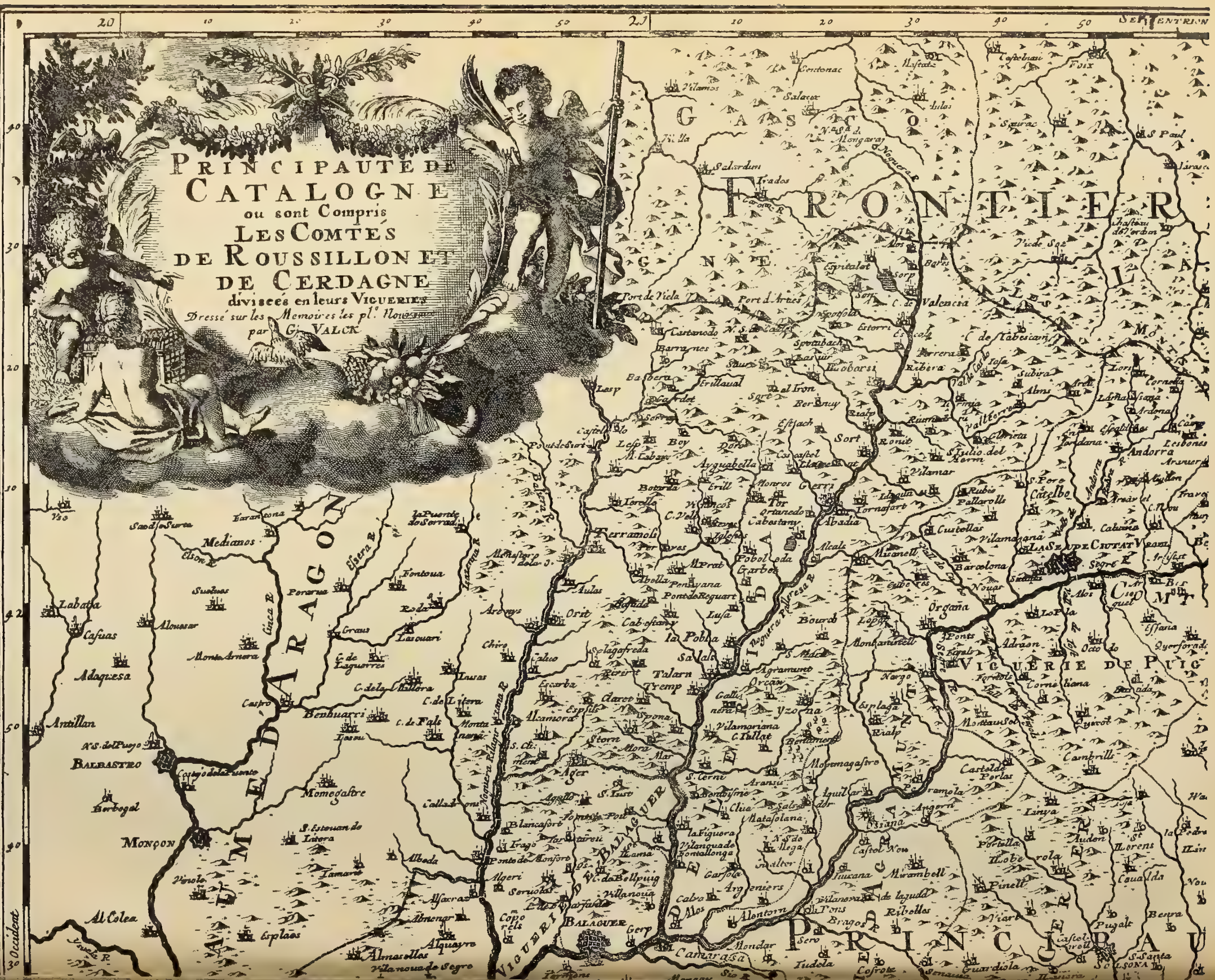
De Tolòn y Brest fóu remesa mólta artillería. Guanyada per los assetjants la avençada del convent de Caputxins de Gracia, se bombejà terriblement la Ciutat (23 Maig), llençant-se 27,275 bombes. Per mar, la esquadra tractava d'incomunicar Barcelona ab Mallorca. La direcció del setge de Barcelona, llavors passà al Duch de Berwick (6 Juliol), al presentar-se acompanyat d'altres sis batallons francesos. Assetjavan Barcelona uns 32 a 35,000 hòmens d'infantería y uns 5,000 de cavallería, que-s podían aumentar concentrant destacaments dels escampats per Catalunya. La Ciutat tenía en sa defensa uns 15 a 16,000 hòmens; mólt pochs pertanyían alexèrcit regular.

No es del càs detallar les importants operacions de tota mena d'aquest setge, en que la enginyería hi desenrotllà per primera vegada a Espanya tot son saber, ab reductes, trinxeres, mines, contramines y bretxes. Fóu remarcable lo valor dels assetjats al rebutjar no pochs assalts y desfer atachs. L'acort del consell de guerra de no capitular (8 Agost 1714), sempre lo mantingueren ferm. Per més que Barcelona cridàs a tota la nació catalana, ningú hi respongué, ocupades les poblacions per l'exèrcit franch-espanyol. Són infructuoses algunes victories en aquesta temporada obtingudes per los generals Marquès de Poal y Armengol Amill, com les de Talamanca (13 Agost), Falset (30 Agost, morint-hi lo valent guerriller Vidal), Manresa (4 Setembre), etc. La crudeltat desplegada per los castellans, fins executant a pobres ferits en los hospitals (com los que penjaren a Poblet, 8 Setembre 1714), incendis de pobles y encautacions de béns, tenían aterroritzat lo país, y si se-ls odiava a matar, ningú s'atrevía a alçar-se, desconfiant de llur potencia.

Carles VI d'Alemanya, veyent perduda Barcelona, gestionà la seva entrega y la de Mallorca, a cambi de servar-los-hi los furs, mirant de comprometre-hi a Anglaterra, que encara tractava sobre Catalunya (Agost 1714). Inútil empresa: la resolució de Felip era ferma y son avi Lluís XIV, ab ses amonestacions de benignitat, sols obtingué d'ell, oferta de no incautar-se dels

Mapa de les vegueríes de Catalunya y Rosselló
editat en francés per G. Walk

Principaute de Catalogne ou sont Compris Les Comtes de Roussillon et de Cerdagne divisées en leurs Vigueries
Dressé sur les Memoires les pl. Nouveaux
par G. Valck
Frontiere
Gascogne
D'Aragon
Principauté
Viguerie de Puig
Viguerie de Balaguer
Balaguer
Balbastro
Monçon
Andorra
Sort
Tremp
Organa
Septentrion
Occident

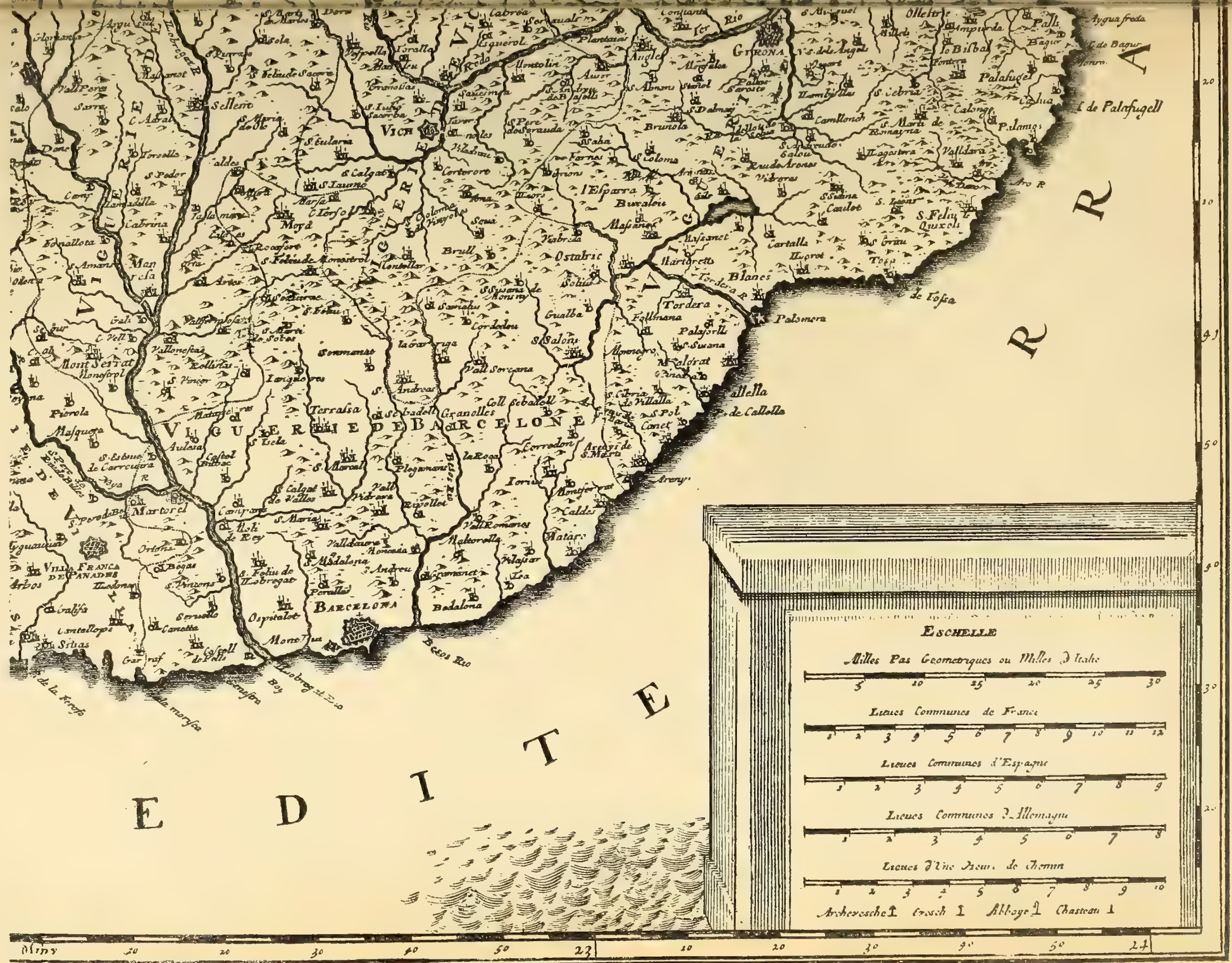

Segle XVII o XVIII.—Mapa de les vegueries de Catalunya y Rosselló, editat en francés per G. Walk (Primera part)

Mapa de les vegueríes de Catalunya y Rosselló
editat en francés per G. Walk

GOLFE DE LYON
RES DE FRANCE
CONFLENT
ROUSSILLON
PERPIGNAN
COLLIUVRE
ELNA
Leucate
Cap de la franqui
Salces
Estagel
Ille
Millas
Ceret
Arles
Prats de Molo
Puigcerda
Villefranche de Conflent
Vicquerie de Campredon
Campredon
Ripol
Besalu
Figueras
Castello d'Empurias
Roses
Cadaques
Peralada
Ampurias
Alet
Chalabre
Carcassonne
Lesbones
Cerdagne Françoise
Vicquerie de Villefranche
Comte de Roussillon
Puy Cerda
Nuria
Rocabruna
Bagnolas
Torroella
Vernet
Canet
Tuchau
Sigean
Castel
Escouloubre
Formignera
Querforadad
Baga
Balcarra
Armentera
Montgri
Monpallau
Serdas
Estella
Villafant
Verges
Orient
Golfe
Lyon

Segle XVII o XVIII.—Mapa de les vegueries de Catalunya y Rosselló, editat en francés per G. Walk (Segona part)

béns de tots los catalans alçats en armes (1 Agost 1714), si bé excluint-ne als no catalans que-l combatían.

Vingué un moment en que Barcelona, tant y tant combatuda y sempre desamparada, ja no-s podía defensar. Les muralles eran obertes en diferents llochs; tenían grans mines aparellades y a punt d'esclatar. Los defensors, cada día més reduhits, estavan cansadíssims. Tot a punt per donar l'assalt general, lo Duch de Berwick intimà la rendició (3 Setembre), responent-li lo Consell de Govern, ab lo Braç Militar y la Generalitat, que no volían escoltar-lo (4 Setembre). Lo general Villarroel era d'opinió contraria, y com no fóu consultat, dimití. Lo Consell de Cent nomenà generalíssima de la Ciutat a la Verge de la Mercè (10 Setembre 1714).

L'assalt se diferí per uns forts ayguats que los díes 4 y 6 de Setembre inundaren les mines. Cada día crexían les desercions dels assetjats. Tot a punt, se donà l'assalt general per les bretxes, valerosament defeses y rublertes de morts y ferits d'abdues parts, entre los derrers, lo general Villarroel, lo conseller en cap Casanova, etc. (11 Setembre). Los carrers de la Ciutat estavan arreglats per la defensa, ab barricades, obertes les clavegueres y aparellades ab armaments, les muralles velles de la Rambla. Dintre los carrers hi començava ja a lluytar-se, y sols quan l'enemich ja era a dins, capitulà Barcelona (12 Setembre). Lo meteix día entregà lo castell de Montjuich.

Los borbònichs ocupant lo restant del Principat (Setembre 1714).—En la capitulació de Barcelona se consignava que-s faría entregar lo castell de Cardona. Son custodi Manel de Desvalls y de Vergós, dihent que ningú tenía potestat per axò, puix lo guardava per son rey l'Emperador, rebutjà entregar-lo al Comte de Montemar. Fóu entre ells dos signada una capitulació especial, indultant als militars qui guerrejavan per Catalunya, Marquès de Poal, Amill, Maseguer, Vila y Ferrer, Llinàs, Molins y Moragas. Y a més, Desvalls faría entregar los castells de Castellbell, Ça Roca y la baronía de Bagà (18 Setembre 1714). Mallorca y Iviça prosseguiren adherides a la causa del emperador Carles VI, fins lo 3 Juliol 1715.

Avenços geogràfichs: primers mapes de Catalunya.—La primacía que tingueren en la cartografía mundial, los pobles de la Corona d'Aragó, disminueix ab nostra decadencia marítima, si bé-s nota avençar los estudis geogràfichs. Les cartes de navegar (com la mólt interessant de Calapoda de 1552) no han variat de les del segle xv y a Mallorca, la familia Olives, continuà la tradició cartogràfica catalana (1538 a 1657). S'editaren al estranger coleccions de mapes, tan valioses com l'atles universal del holandès Abrahàm Ortelius (1570), mapes històrichs de la dominació romana, com lo celebèrrim d'Arias Montano (1586), y altres mapes geogràfichs d'autors alemanys, francesos o italians, publicats en dit segle xvi per Borsano, Olea, Wit, etc.

També del segle xvi arrencan descripcions geogràfiques de Catalunya, degudes a Tarafa (1553), Francesch Calça (1558), Francesch Compte (1586),

Onofre Manescal (1597, publicat en 1602), etc. La Generalitat de Catalunya s'interessà per los estudis geogràfichs, encarregant a Francesch Diago una exacta descripció del Principat (365), que publicà a Anvers Joan B. Vrints (1605). Se seguexen descripcions geogràfiques en obres de Geroni Pujades (1609), Esteve de Corbera (1623), Andréu Bosch (1627), Jaume Rebullosa (traductor del italià Botero en 1603), Pere Texeira Albernas (1622-1630), etc.

Aparexen al segle XVII los autors de plans topogràfichs, conseqüencia dels avenços de la enginyería militar. Per Catalunya tenen interès los mapes alçats ab motíu de les guerres internacionals, assenyaladament los deguts als estudis del francès Beaulieu (1646). Al segle XVII, los mapes de Catalunya seguexen editant-se al N. a Amsterdam (Nicolàu Visser y les dues edicions de Pere Kaerius del 1613 y 1632) y Nurimberga (Joan Homanno), surgint lo mólt interessant de G. Valck. A poch se transmudan y passan a publicar-se a França, al sobrevenir la dominadora influencia de Lluís XIV, com los mapes de Catalunya deguts a Tassin (1645), Jaillot, Fer (1705), Sanson (1706), Plàcit Augustin Dechaussé (1707) y altres anònims. A Catalunya en aquest temps sols se dedicà a la confecció de mapes, Olaguer d'Ardena y Darnius, comte de Darnius, publicant a Perpinyà un mapa del Rosselló y Cerdanya (1707) y dexant-ne inèdit altre que confeccionà del nostre Principat.

Importancia que adquirexen les «patzeríes» o federacions de pau en les valls dels Pyrinèus. — La centralisació monàrquica, lluny de modificar la mitgeval organisació d'aquestes valls, féu estrènyer llurs relacions devant la necessitat de resguardar-se de les pertorbacions inherents a tantes guerres en la frontera catalana. Abandonades a llurs propries forces, procuraren disminuir los perjudicis de la guerra oficial, rebutjar les demasíes de tropes irregulars y assegurar la pau, encara que esclatàs la guerra entre Espanya y França; posar en vigor los antichs tractes; no pertorbar lo passatge del bestiar a les pexeres de la nació contraria, com v. g., lo del Coserans, que era conduhit al nostre Plà de Beret; avisar-se de trencament de pau, si llurs monarques los exigían la guerra, dintre 30 díes, y en 1514 de 8 díes; avisar-se de la presencia de partides de més de 50 hòmens a cinch lleugues de distancia en la temporada de Juny a Octubre; y resoldre per arbitratge llurs diferencies.

Les relacions s'estrenyían en *vistes* o *juntes* més o menys periòdiques. Los catalans de les valls Ferrera y d'Aràn y los francesos de Vicdesós, s'aplegavan a Vicdesós. Los del Alt Pallars, Ribagorça y Aràn y los del Coserans, Comengés, Quatre Valls y Nebuzan, se trobavan al plà d'Arrem, en territori francès, a la ribera esquerra del Garona, a alguns centenars de metres de Pont de Rey, etc. La necessitat dels temps convertí los primitius convenis de pastoreig en tractats polítichs. La organisació federativa, iniciada entre Ossau y Tena (1328), s'expansionà en lo tractat d'Arrem (1513), confederant-se les

(365) La publicà *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. IX, pl. 19.

Mapa de Catalunya fet en lo segle XVII a París per Jaillot

valls hispanes de Bielsa, Gistain, Ribagorça, tot lo Pallars y tot lo vescomtat de Vilamur, ab les del cantó francès de Luron, Larbust, Ueil, Luxon, Sant Beat, Aspet, Sant Girons, Coserans y Castillon. Altre tractat en 1514, nos mostra una segona confederació formada per les valls de Tena, Boran, Aynsa, Aragüés, Etxo y Ansó, y a França, per Ossau, Aspe y Baretus. Fora d'aquestes agrupacions, la frontera se marcava per lo límit inferior de les valls associades. Quin territori era la *patzería* o país hont regnava la pau *(patz):* llurs habitants eran los *patzers* o hòmens units per la pau.

Profit de la «patzería» en la vall d'Arân.—Les patzeríes promovían intensitat comercial a abdues regions pyrinenques, per proclamar-se lo principi d'un absolut lliurecambi: la sal, tan indispensable al bestiar, los hi venía de Cardona, y de Gerri la primera tenía fama general fins de preservar de la peste: la llana de Solsona y de Tragó era estimada; olis, savons y primeres materies venían d'Espanya; en cambi, les valls franceses provehían de ví, blat, mules, cavalls, porchs y pernils a les altes valls espanyoles. Per axò en les valls s'aculliren ab grans protestes les primeres gabeles, amparant-se en los antichs tractats: a Tarbes, en 1624, lo renovaren les valls de Broto y Bareges; altre tant feren en 1666 la vall Ferrera ab la de Vicdesós; la d'Arân, geogràficament lligada ab les franceses, era, ademés, lloch de pas del comerç del Comengés, Quatre Valls, Nebuzan y Coserans, ab lo Pallars, Ribagorça, Benasch, etc. Als aranesos, la *Patzería* los salvaguardà de les imposicions fiscals de Catalunya. Ab los de Sant Beat feren confirmar-se los antichs tractats per llurs sobirans. En les guerres del segle XVII, documents del 1645, 1667 y 1695, confirman la pau entre abdues valls. Durant la de Successió, afecte la vall d'Arân a Carles III, rebía de França armes y queviures, resistint-se los francesos a complimentar les prohibicions del Duch d'Orleans (1708) y del Duch de Berwick. Fins que foren presos lo castells de Benasch (16 Setembre 1711) y de Castell-Lleó, los aranesos comptaren sempre ab dit auxili.

Lluyta econòmica entre la Corona, los Municipis y los Eclesiàstichs.—No aumentaren en la Etat Moderna los emoluments de la Corona, en la proporció ab que cresqueren ses imperioses necessitats, a les que no lograva exugar la rierada d'or vinguda de les Indies Occidentals. Sense analisar fets econòmichs prou coneguts, digàm que, d'una part les grans guerres europees, sempre renovades y cada vegada més desgraciades per Espanya, d'altra la magnificencia de la cort de Madrid, directora de la moda y del bon gust, y també lo gran nombre de paràsits que vivían arrapats al erari públich, originavan una inacabable necessitat de diner.

Les llivertats catalanes no permetían més tributs que los ordinaris y los subsidis votats en corts. Los monarques tractaren de vulnerar nostres privilegis, procurant arrencar una part de les imposicions ordinaries dels municipis. Aquests se defensaren y escudant-se ab les lleys de la terra, feren fracassar la pretensió de la Corona, en exigir lo quint de totes les sises y imposicions

(1621 y 1634). La lluyta econòmica ab les municipalitats fóu un dels principals fautors del odi als privilegis polítichs de Catalunya. Sense aquests, la corona obtindría directament dels municipis les sumes de diner que-n volgués traure.

També se vegeren atacades les immunitats econòmiques dels eclesiàstichs per les constants necessitats de la monarquía. Roma accedí a les pretensions de la Corona, y després de diferents subsidis se regularisaren, senyalant-los-hi una contribució taxativa de 420,000 escuts anyals, dels que-n devía pagar Catalunya 90,000 escuts (1598). Los concilis provincials s'aplegaren cada cinch anys, per ésser quinquenal lo subsidi eclesiàstich. Més avant pretengué, lo Rey, cobrar la dècima de totes les rendes eclesiàstiques (1634).

Les «bolles» o drets de duanes del Principat. — Era l'ingrés més sà de la Diputació, la colecta de la *bolla* en les *taules* que tenía per tot Catalunya. Les mercaderíes entravan en les *cases, duanes o botigues del General,* d'hont sortían *bollades* ab emprempta de plom o cera. Dirigía la duana un *tauler,* qui cobrava dos sous per lliura dels drets, suprimint-se, en 1599, tots los salaris dels qui rebían mensualitat, exceptuades les *Taules* de Perpinyà, Gerona, Tarragona, Tortosa, Lleyda, Tremp y Pallars, Sèu d'Urgell, Puigcerdà y Caldes. Ademés hi havían los *collidors* o *receptors de la taula o de la bolla, sobrecollidors, credencers de draps y sedes de la bolla, guardies* y *mosqueters.* Existiren disposicions duaneres encaminades a afavorir industries especials, com v. gr.: «Per convidar los estampers en estampar mólts llibres, etc., no-s pague per dret de exida, sino tant solzament sis diners per lliura» (1542).

Moneda.—Lo privilegi de Barcelona d'encunyar moneda d'or y plata per tot lo Principat, es violat en èpoques crítiques de guerra, com en la dels Segadors, en que bateren moneda de plata, no sols les principals poblacions catalanes, sinó també algunes poch importants, com Bellpuig y Argentona.

Interessant es en temps de Carles I veure a la ceca barcelonina encunyant diferentes lleys de monedes forasteres ab lo primer or vingut del Perú, per distribuir als qui anavan ab la gran armada del 1535. En 1617 Barcelona obtingué privilegi de fer moneda d'argent a la lliga de Castella.

S'estilaren encunyacions monetaries de coure o llautó per ús de les localitats y d'una rodalía major o menor, combatudes per Barcelona, oposant-se en 7 Desembre 1607, a la pretensió d'Agramunt, y en 26 Janer 1627 a la de Granollers, que tractavan de batre-n. No sempre eran legals y hi abundaren les clandestines. Alcover encunyà menuts ab autorisació del Arquebisbe de Tarragona (1608-1612). Més encara: los ploms de les esglesies s'acceptavan en mólts llochs com moneda divisionaria en lo segle XVI, existint-hi disposicions governatives privant-ho (1580).

Continua en aquesta època la abundancia de falsos moneders, precisant cambiar les encunyacions, fent-les ab *molinet.* Y axò que eran castigats ab pena de mort. En 1608 foren ajusticiats a Catalunya més de 80 falsificadors de moneda. Fins en la Vall d'Aràn les Ordinacions tractan de moneda falsa y dis-

DESCRIPTION DE LA CATALOGNE

Par N de Fer.

Cette Province est vn des plus beaux Gouvernemens du Royaume d'Espagne avec Titre de Principauté, Elle Setend du Midy au Septentrion environs 60. Lieues et 45. d'Orient en Occident Bornée au Septentrion par les Monts Pyrennées qui la separent de la France ; au Midy et a l'Orient par la Mer Mediterranée et a l'Occident par les Royaumes d'Arragon et de Valence.

l'Air de cette Province est Sain et le Terroir Montagneux ; qui produit du Bled, du Vin, de l'Huile, du Lin, et des Fruits en abondance du Liege, des Chataignes et du Bois propre a Batir

Il y a quelques Mines d'Or d'Argent de Fer, d'Alun, de Vitriol et de Sel. On trouve dans ses Montagnes des Amathistes des Agathes Onices du Cristal de l'Azur de l'Albatre et du Iaspe et du Corail Sur la Cote

On divise ordinairement cette Provin. en 19. Viguerie ou Iuridictions qui sont de Barcelone, de Girone, de Vich, de Manresa, de Campredon, de Puy Cerda, de Lerida, de Balaguer, d'Agramunt de Cervere, de Villa-Franca, de Tarragone de Mont blanc de Tortose, et de Tarrega.

Barcelone est la ville capitale vn Port de Mer avec vn tres beau Mole c'est vn Evêché. Le commerce de cette Place est considerable en Draps, Couvertures, et Eau de Vie l'Ebre, le Segre, le Lobrega, le Ter et le Tet sont ses principales Rivie Les Catalans sont Laborieux Braves et Spirituels aymant l'Independance et Souffrant avec peine la Domination de leurs Voisins

Mapa de Catalunya, editat e

Principauté de Catalogne

A Paris chez le S.r de Fer dans l'Isle du Palais a la Sphere Royale

Echelle

4 8 12

De Douze Lieues chacune de 3000 Pas Geometrique

…1705 a París per M. de Fer

minuída de pès (1617). Encunyacions locals, com les de la Sèu d'Urgell, Salars, etc., foren falsificades.

La art de la guerra en la Etat Moderna.—A un país com lo nostre, en que l'estat de guerra era quasi constant en aquests segles, los séus habitants foren bons y valents soldats y s'acostumaren a la guerra especial d'emboscades y guerrilles. Al present deuen ésser considerades varies guerres: la regular, formada per grans exèrcits, dirigits per bons capitans y alliçonats ab los consells y regles de la enginyería que naix poderosa, y de la nova artillería, de morters y bombes (Mezières en 1521); la irregular, constituída per partides de bandolers o miquelets, comanats per gent més o menys experta; y los sometents armats y equipats per bréu temps y com a mida extraordinaria. Subsistexen les hosts ciutadanes y milicies gremials, organisant-se quasi regularment, uniformades y ab llurs capitans, coronels, penons, pifans y tambors (1534), necessitant a Barcelona un gran arsenal o sala d'armes que-s construí cap a mar (1 Juliol 1598), en lo que aprés fóu palàu reyal, suficient per armar 30,000 hòmens. La guerra privada, la de senyor contra son Rey o altre senyor, desapareix. També van extingint-se los desafiaments, que perden son caràcter primitíu d'ésser patrimoni de la noblesa, y entran a formar part de les costums populars. Gent baxa, vulgars bandolers, desafían a qui bé los hi sembla y a poblacions d'importancia, com passà ab Manresa.

Fortificacions de Catalunya.—Sortím de la força o castell privat que tenía lo senyor com a puntal de sa jurisdicció y defesa nacional. Ab les grans guerres y los grans exèrcits permanents, surgexen los castells nacionals, dels qui sols ne cuydava lo Sobirà y per quines obres hi contribuía tot lo Principat.

Al primer quart del segle XVII, segons Texeira Albernas, tenía 13 castells y places fortes en la costa y frontera de França, y al llarch de la costa, torres y atalayes. D'aquells castells consigna lo de Perpinyà, que servía de plaça d'armes, Salces enfront y a quatre lleugues del castell francès de Leucata, Opol, Taltavull, Bellaguarda, Collibre, Sant Telm, Elna, Puigvaledor y Puigcerdà, mólt millorat en 1664, del qui depenjavan los de Querol y Torracerdana. A més estavan en estat de defesa los castells de Bellver, Montellà, Vilafranca de Conflent, Castell Ciutat, Castell-Lleó (vall d'Aràn), Figueres, Roses, ampliat en 1637, Palamors, Torroella de Montgrí, Camprodón refet en 1666, Ribes, etc. En lo restant del Principat, Hostalrich, Palafolls, Cardona, Montjuich, Tossa, Gardeny, Lleyda, Montçó, Benavarre, Castelldàsens, Balaguer, Talarn, Tarragona, Castellbell, Berga, Cervera, Tàrrega, Ponts, Oliana, etc.

Marina.—Si bé per llur elegancia y construcció les galeres barcelonines foren admirades, nostra marina decàu totalment. Construían naus les dreçanes de Barcelona (mólt ampliades en 1623), Mataró, Arenys, Sant Felíu de Guíxols, Palamors, Citges, Vilanova, Tarragona, etc. Alguns ports ampliaren llurs molls ab noves obres, com lo de Barcelona (19 Juny 1598), Sant Felíu de Guíxols (privilegi del 1493, ratificat en 1599), etc.

Contribuí a aquesta decadencia la cessació dels grans armaments navals, després dels efectuats en 1506, 1515 y 1533, y la paralisació del tràfech mediterrani, degut als pirates africans. Per defensar les costes, tant la ciutat de Barcelona com la Diputació, solían armar tres o quatre galeres. Lo Principat, d'acort ab lo Rey y ab Valencia, aparellà armaments conjunts: per quiscuna nau de dites provincies, lo Rey n'hi posava una (Corts de 1547). També se procurà que totes les naus mercantívoles anessen armades, manant que les de 400 botes a 700 portessen 9 hòmens armats y una bombarda grossa per cada 100 botes de cabuda, no havent de passar de 100 hòmens; que la nau que portàs dos canons de bronze de 25 quintars «puga cullir 1 per 100 de dret d'artillería» (Corts de 1520). Més avant la defensa de les costes la feren fragates armades per Mataró, Citges y Vilanova (1696-1709).

Es ara remarcable un invent de Blasco de Garay, ensajat a Barcelona, de cert enginy per navegar sense vent (1521).

Paràlisis en la industria, agricultura y comerç y estancament general.—No progressà lo Principat ab tanta guerra ab França y pertorbacions interiors: la agricultura s'estancà y nostres poblacions, que tant se despoblaren en lo segle xv, no-s repoblan. S'introduhí lo cultíu de la patata. Dos particulars, l'aragonès Reillo y lo barceloní Joseph Duràn, obtingueren privilegi reyal per sembrar durant 10 anys tabach a Catalunya (2 Març 1689).

La industria adelantà lleugerament, sempre a un nivell inferior del que li corresponía. Lo progrés general n'introduhí alguna de nova, com la dels *organers* o *mestres de fer òrguens,* que donà fama a Magí Garriga (1674). Los desacerts dels governs centrals obren la porta a les manufactures forasteres. Anglaterra nos ofega, amparada dels tractats ab Espanya, sempre favorables a son comerç. Ferràn II, al prohivir en 1501 carregar a Catalunya mercaderíes en vexells estrangers, n'exceptuà als anglesos, y axò serví de fonament a la Anglaterra per convertir, la tranzitoria exempció, en regisme de favor. Y obtingué d'Espanya ventatges comercials dintre Catalunya en los tractats de Londres (1604), en los dos de Madrid (1655 y 1679), d'Utrecht (1713), etc., que mataren lo progrés industrial y tot intent d'expansió comercial catalana al restant d'Espanya, hont nostres mercaderíes eran gravades com a forasteres. Los comerciants, acostumats ab la importació anglesa, no secundaren intents patriòtichs d'introducció d'industries, com lo de rehabilitar la dels *xamelots*, *amascots* y mitges (1683 a 1697), que fracassà.

Una lley protectora del comerç català, trayent tota mena de drets d'exportació en nostres ports (Corts del 1706), vé tart y no tingué eficacia.

Orfebrería. — En aquesta art sumptuaria hi sobressurten los catalans, constituint una especialitat, segons ho mostran los llibres de passantia del gremi d'argenters y los tresors de les esglesies, custodies, creus, reliquiers, paus, etc. Algún foraster s'encarregà d'obres prou notables, com lo biscaí Perutxena, autor de la imatge d'argent de Santa Eularia a Barcelona (1646).

Arquitectura y esculptura. — Lo gòtich perdurà a Catalunya quasi tot lo segle XVI, en formes decadents. A la fí, lo Renaxement nos absorbé, al temps de trobar-se, dita art, en ses postrimeríes y nostra terra en una època de pobresa poch apropòsit per desenrotllar qualsevulla avenç artístich. Fineix l'*art català* en lo segle XVI, quan lo castellanisme nos domina y proporciona lo séu plateresch, ab la degeneració de que gaudía. Lo gòtich que perdura y mor per consumpció, sembla simbolisar l'esperit català, en tan visible decadencia.

Tardan a brillar autors catalans: són d'execució italiana l'altar major de Poblet y lo sepulcre dels Cardona a Bellpuig, de Joan Nolano; la porta de Sant Miquel de Barcelona, es del francès René Duclaux. Y com si fós poch, en la nova escola *acadèmica,* en la segona meytat del segle XVI, aparexen a Catalunya Martí Díez de Lazarola (1556), Bertoméu Ordoño y Pere Villar (1562), Bernat Càceres (1588), J. Castillo de Montalvan (1592), etc. Lo rector de Tivissa, Jaume Amigó (1561-1586), lo barceloní Pere Blay (1580-1620 †), tres tarragonins, Mestres Cassoja y Miret (1581) y Joseph Ferrer (1592-1618); los vigatans Joan Font (1578-1595), Damià Bolló (1622) y Francesch Domènech (1633-1658); los constructors de la esglesia de Reus, Pallarès y Bruel (1625), Joan Vaguer, de la Selva del Camp (1618-1626), y altres, alternan ab tant element foraster, sense imprimir segell català al entrar de plè en lo període clàssich, en que seguexen les pautes estrangeres. Lo meteix havèm de dir quan del 1670 al 1730 lo barroquisme espanyol s'apoderà del Principat, llegant-nos ses obres en la Pietat (1664) y Sant Domingo de Vich (1664-1703), Bethlèm de Barcelona (1681-1729), la esglesia de Gombreny (1724-1734), etc., y constructors com los barcelonins Pere Bertràn y Frà Joseph de la Concepció, carmelita descalçat (1670-1685), Frà Matéu (1669), los manresans F. Ferriol y Pau Sunyer (1686), Antoni Fiter (1703-1718) y Joseph Sunyer (1721), lo vigatà Joseph Morató (1710-1740), etc.

Com esculptors se consideran catalans Albriòn (1587), Larrant (1587), Gaspar Huguet (1582), Jordona (1590), Janot Balet (1583-1610), F. Robió de Moyà (1614), Cantarell, Generès (1629-1633), Santacreu († 1658), Miquel Sala, Agustí Pujol (1660 ?), Miquel Vidal (1650-1657), los manresans Joan y Francesch Grau (1662-1683), Pere Serra (1670-1671), Pere Alió († 1683), Joan F. Morató (1686), Pau Costa (1699-1710), Miquel Sala (1627-1704), etc.

Pintura. — La pluralitat d'escoles pictòriques a que donà lloch lo Renaxement a Italia y als Paíssos Baxos en la segona meytat del segle XV, motivà tals reformes en lo XVI, que nostra Península, dominant bona part de dits territoris, no se n'havía de substraure. Sorgí la gran època de la pintura espanyola, presentant tres agrupacions principals o *sub-escoles* dites *valenciana, madrilenya* y *sevillana*. Mes nostra pintura no fóu reformista: aferrada al antich patró gòtich, hi tractà d'acomodar lo gust del Renaxement. No presentà pintors remarcables la pertorbada Catalunya, ans hi treballaren los forasters com Pere Serafí *lo Grech* (1563-1578), Joan de Borgonya (1562), Guillèm

Munt, llenguedocià (1559); Benet Galindo (1582); Pere de Tudela, navarrès (1571); Filippo Ariosto, italià (1586-1588); Joan Nitoreno (1587), forasters que al arribar lo segle XVII disminuexen notoriament. Del país hi han Nicolàu de Credença (1547), los germans Perles, de Puigcerdà (1561); Pere Guitart (1560-1579); Gaspar Huguet (1582); Francesch Gomar, d'Igualada (1589); Baltasar Morera (1503-1505); Joan Palàu (1582-1622); Onofre Rander (1622), y Joan Pau (1689), de la Selva del Camp, etc. En lo segle XVII cessan de pintar los fons daurats y demés influencies gòtiques, vencent lo Renaxement, però sense donar-nos cap pintor de fama: figuran, entre altres, Pere Pau Camps (1607) y Francesch Basil (1686-1718), vigatans; Blay Rajon, manresà (1619); Jaume Planell (1629); Pere Miquel Pomar (1634); Jacinto Rovira, del Penadès (1637); Abdòn Ricart (1663); Dr. Joseph Juncosa (1669), y Frà Joaquím Juncosa, de Cornudella (1639-1708 †), etc.

Literatura.—La llenga catalana experimentà immens retrocés, avançant ràpidament la absorció del castellà, que inicià lo segle XV, y sortint-ne vencedora (segle XVII). Lo llenguatge s' inficionà de tota mena de castellanismes. Autors imbuits del més alt esperit de la terra, com Monfar, qui escrivía en 1641 a 1652 sa historia d'Urgell; Felíu de la Penya, partidari del Arxiduch, escrivint en 1709 los *Anals* de Catalunya, ho fan en castellà. Y Geroni Pujades, que intentava publicar en català la seva *Crònica* (1607), fracassà al iniciar-la, referint-nos ell, sobre la corrent castellanista, que lo P. *Serra,* prior del Carme, se feya dir *Serrano.* També *Llupià* se transformà en *Lupián,* y nostres noms geogràfichs sofriren vergonyosa castellanisació, trobant-se escrits *Vique, Monserrate, Hostalrique, Cervellón, Puycerdan,* etc.

En lo segle XVI la poesía y la novela catalanes, van esmortuint-se per tots istils: Ferrer de Guissona y Joan Pujol, imitadors d' Ausies March, Francesch Olesa y Pere Serafí, nos conduhexen a la tranzició entre la antiga escola poètica y la imitació de Castella. Sobrevé la absorció castellana, de la que es prototipo Francesch Vicents García, *rector de Vallfogona* (1580-1623 †), y imitant-lo Carsi, Ferré, Nogués, Mirambell, Massanès, Joseph Blanch, Joseph Romaguera, etc. En historia, seguexen les noves orientacions del aragonès Çurita, Pere Miquel Carbonell, Joan Margarit, Cristòfol Despuig (1557), Beuter, Pere Joan Comes (1583), Viladamor (1585), Manescal (1597), Pujades (1609), Real de Fontclara, Francesch Tarafa, Icart, Francesch Compte, F. Calça, Andréu Bosch (1626), Bernat Mestres, Monfar, Felíu de la Penya, etc.

Se senyalan per llur ciencia, algunes dones eminentes: la doctora Sor Juliana Morell, dominica (1616), altra dominica Sor Hipòlita de Jesús, en lo segle Rocabertí y Soler (1594-1624 †), Sor Estefanía de Rocabertí, carmelita descalçada y Sor Serafina, fundadora de les Caputxines de Barcelona.

La corrent de la època fà introduhir al Principat les representacions teatrals (1579), gaudint-ne privilegi a Barcelona l' Hospital de Santa Creu (25 Juliol 1587). Nostra literatura poch hi floreix, dominant les comedies castellanes,

per més que surgescan alguns autors dramàtichs catalans, com Satorras, Frà Antoni Pí, Pere A. Bernat, lo Rector de Vallfogona, Fontanella, etc.

Lo conrèu de la llenga catalana se manté avergonyit en la documentació oficial corporativa, no donant-li relléu certàmens insípits a que s'aficionan nostres erudits. Alguns memorials polítichs, fulles de propaganda, rituals, sermons y papers eclesiàstichs se redactan en català. La Generalitat de Catalunya, los Consellers de Barcelona y altres entitats, se dirigexen en castellà als Reys d'Espanya. Y publicacions oficials de caràcter llegislatíu, com les *Ordinaciones de la Valle de Arán* (1617) s'editan en castellà, sense que-ls servesca d'exemple una segona estampació catalana de les *Constitucions* (1588).

No es estrany que, imperant un desconexement llingüístich, se mantingan disbarats, com los dels separatistes del Rosselló, sustentant la existencia d'una llenga *rossellonesa*, la que tenía *diferencia ab la Limosina y la Catalana* (366).

Tribunals eclesiàstichs especials.—Per conèxer determinats negocis eclesiàstichs que per butlles apostòliques anaren segregant-se de la jurisdicció dels ordinaris, existiren en nostre Principat sis tribunals diferents, ab oficials delegats, subdelegats y comissaris y demés ministres inferiors. La Inquisició de la herètica pravitat, Comissari del Bréu, Cambra Apostòlica y Comissaris de Creuada, de Subsidi de quarta y de *Escusado*. Sa jurisdicció y poder eran amples, quiscún per llurs cassos especials. Lo primer ja nos es conegut. Lo tribunal del *Comissari del Bréu*, creat per Climent VII (18 Juliol 1525), anava contra eclesiàstichs y persones exemptes y militars que haguessen comès gravíssims delictes o no fossen dignament castigats; lo tret de pedrenyal se declarà delicte tocant a dit *Bréu* (23 Novembre 1613); sa jurisdicció pertanyía perpètuament al Bisbe de Gerona. Lo tribunal de la *Cambra* era propriament lo del colector dels espolis eclesiàstichs, difunts y vagancies, particularment dels prelats, y se regía per lo Nunci General d'Espanya. Los tribunals *de les tres gracies*, axò es, *Creuada*, *Subsidi de quarta* y *Escusado*, se regían per un meteix delegat general: lo de la Santa Creuada, fundat per Juli II (1509), sols era per Espanya y Indies, y servía per contribuir a les despeses de la guerra contra infidels y heretges, regint-lo un delegat apostòlich y Comissari general ab un consell, residint a Madrid, y subdelegats y comissaris especials en les diòcesis. Lo del *Subsidi de quarta*, devallava d'una concessió particular de Sixte IV (1485) al Rey Catòlich, de la quarta part de les rendes dels eclesiàstichs, en ajuda de llurs despeses en defensa, exaltació y propagació de la Fè Catòlica. Se pot dir que no-s regularisà fins a Píus IV (2 Maig 1651), en que s'estatuí lo primer quinqueni, seguint-lo successives pròrrogues ab no poques dificultats. La gracia dita *del Escusado* devallà de Píus V (21 Maig 1571), en ajuda de les guerres de Flandes y altres del rey Felip, y era una

(366) Andréu Bosch: *Títols de honor de Cathalunya, Rosselló y Cerdanya*, pl. 20. També Calça mantingué la existencia de la llenga rossellonesa.

quantitat que pagava cada parroquia, satisfent-la les cases més principals, la exacció de quina gracia topà ab gréus inconvenients.

Immunitats eclesiàstiques. — Consignèm-ne algunes. No-s podían imposar als eclesiàstichs y cases píes vectigals, lleudes, ni altres drets reyals o municipals; los veguers o oficials reyals no podían albergar en masos o llochs d'esglesia; los eclesiàstichs detinguts en crim fragant sols podían ésser-ho 24 hores; los estatuts dels laychs no-ls lligavan ni perjudicavan; devían ésser ajudats per los oficials seglars; era prohivida la alienació de les coses eclesiàstiques; tenían jurisdicció contra sacrílechs y heretges, etc., etc. (367).

En contra los hi era vedat ésser assessors d'oficials seglars, tenir oficis reyals o públichs, exercir la abogacía, o la art de notari, o arts mecàniques, ni ésser procurador dels laychs, ni cònsols, ni comerciejar ab ells.

Havían de contribuir als drets del General, bolla y donatius reyals, y no tenían los prelats *territori* y axí les captures d'eclesiàstichs devían fer-se ab assistencia d'oficial reyal.

Reformes eclesiàstiques y millorament de les costums.—Les millores que a la administració eclesiàstica del Principat portà lo Concili de Trento (1545-1563), destinat principalment a extirpar les heretgíes, restablir la disciplina eclesiàstica y reformar les costums, són evidentíssimes. Creació d'una nova diòcesis (la de Solsona), ampliació dels estudis eclesiàstichs, aplicant-hi les rendes de les suprimides canòniques agustinianes (com la fundació del seminari de la Sèu d'Urgell en 1592), restabliment de la disciplina en los benedictins, retornant son explendor a nostra congregació benedictina tarraconense. Aquesta, si no rescatà de Valladolid sa preuada joya de Montserrat, obté que sían trets de França y a ella ajuntats Sant Miquel de Cuxà, Santa María d'Arlés del Tech, Sant Andréu de Sureda, Sant Martí del Canigó, Sant Pere de Camprodón, Sant Miquel de Fluvià y Santa María de Gerri (1592).

La prosperitat efectiva de la Esglesia Catòlica se nota en l'ordre moral de nostres estaments socials. A les corrents herètiques de França y Alemanya, respòn lo Principat ab major difusió del catolicisme y evident millora en les costums privades. La impietat està més allotjada en les classes rurals que en les ciutadanes, a conseqüencia del estat de pertorbació continuada en que vivían «privados de la enseñanza y política, criados sin docilidad y con pocos incentibos de religión» (deya Patiño en 1715). Del camp surten principalment tot l'estol de bruxots, bruxes, metziners y adoracions demoníaques, que tant donaren a fer a la Inquisició en los segles XVI y XVII.

Les ciutats s'esforçan en la difusió de la fè catòlica. La processó del Corpus, pera fer-la més solemnial, se passà a la tarda (1542). Se celebran festes per beatificacions y canonisacions de sants: Sant Ramón de Penyafort en 1601, a tres sants martres recents en 1628, Santa María de Cervelló (beati-

---

(367) Andréu Bosch: *Títols d'honor de Cathalunya, Rosselló y Cerdanya*, pl. 134.

ficada en 1628, santificada en 1693), Sant Olaguer en 1630, Sant Tomàs de Villanueva (1659), Sant Pere Alcàntara en 1668, Sant Lluís Bertràn y Santa Rosa de Lima en 1671, y per la extensió a tota Espanya del res de Santa Eularia (1686). Creix la devoció a la Mare de Déu de Montserrat, organisant-se en gran escala los romiatges. Se promulgan bans contra juradors y blasfems. S' obliga a les rameres a complir ab la Setmana Santa. Les ciutats (Barcelona, Vich, Manresa, Lleyda, etc.), s' obligan a rescatar als séus captius de Túniç y Argel, per vía dels mercedaris (368). A la declaració del patronat de la Verge Santíssima a la Monarquía espanyola (28 Juliol 1656), seguí Barcelona posant-se sots lo de la Mare de Déu de la Mercè (19 Octubre 1687).

Lo castellanisme pertorbant nostres entitats eclesiàstiques.—Més que la convivencia de catalans y castellans en nostres monestirs, foren causa dels grans antagonismes y discordies que en alguns d' ells se notan, la subgecció dels catalans a convents y superiors castellans. Ocupan lloch primordial les lluytes dintre la comunitat de Montserrat, qual unió a Valladolid, portà pertorbacions constants en los segles XVI y XVII, essent abandonat lo monestir dels frares y ermitans catalans, acullint-se a Barcelona, expulsant-ne los frares castellans (1585). En la Mercè de Barcelona foren remarcables les coaccions del visitador Frà Maldonado en la elecció del General, qui exigía l' elegissen que sigués castellà (1575), etc. Se reaccionà en lo concili de Barcelona, decretant, a instancia de nostres autoritats civils, que, los oficials y vicaris generals de la Provincia Tarraconense, tinguessen d' ésser catalans (3 Abril 1637).

Establiment de Sèus episcopals a Barbastro, Solsona y Perpinyà (1571-1602).—La diòcesis de Lleyda experimentà una desmembració en 1571. La esglesia de Santa María de Barbastro, que passà a ésser *colegiata* (11 Setembre 1448), volgué constituir bisbat. Ho lograà per butlla de Píus V de 18 Juny 1571. Constà de 196 pobles, dels que, tots los de la ribera occidental del Cinca, eran d' Osca, exceptuats Formillos, Permisàn y Castelló del Pont o Ceboller, los quals ab 71 de la ribera oriental de dit ríu, dintre Ribagorça, pertanyían a Lleyda, y altres 51 eran de la abadía de Sant Victorià.

Quasi al meteix temps que Lleyda, altre bisbat català, lo de la Sèu d' Urgell, sufría notable mutilació. Ab bona part de sa demarcació, constituí lo bisbat de Solsona, Climent VIII, ab butlla de 19 Juliol 1593, publicada en 20 Febrer 1595, quan ja estava en possessió lo nou prelat. S' alegavan dues rahons principals per axò: la mólta extensió territorial del bisbat d' Urgell y la seva proximitat ab França, nació infestada d' heretgía y que obligava a extremar la vigilancia de la diòcesis.

Los canonges d' Elna solicitaren se trelladàs a Perpinyà la diòcesis (1565),

---

(368) A Cadequers tenían, les congregacions de pescadors, entre ses bases constitutives, la de destinar una part de la pesca per redimir a qualsevol d' ells que caygués en esclavitut, formant axís lo *Tresor de Captius*, institució d' assegurament social, utilíssima en aquell temps.

aduhint lo perill en que estavan per les incursions dels pirates berberischs y dels hugonàus, y també ésser la vida més cara a Elna y tenir menys importancia que Perpinyà. Roma aprovà la petició en 1601 (27 d'Agost), efectuant-se en 1602. la trellació de la diòcesis d'Elna a Perpinyà.

Quan part de la Cerdanya passà a França, res s'innovà en les 28 parroquies de nostre territori, que continuaren dintre lo bisbat d'Urgell. Mes, en 1791, la constitució civil del clero francès les aplicà al bisbat de Perpinyà.

Noves ordres monàstiques (segles XVI al XVIII).—A les ordres relligioses de que havèm abans tractat, venen a afegir-se les següents:

Inyigos o Jesuítes. — En la cova de Manresa, ara convertida en explendorosa basílica, se llençà a la fundació d'aquesta nova ordre (1522) lo valerós defensor del castell de Pamplona, Inyigo Yàñez y Lòpez, avuy venerat en nostres altars ab nom de Sant Ignasi de Loyola. Lo primer convent català fóu lo de Manresa (1534), hont hi fundaren colegi (1539), seguint-se-li los de Barcelona (1545), Vich (1623) y Tortosa (1637). Durant lo segle XVI, se-ls solía conèxer per *Inyigos*, del nom de son fundador, y aprés *Pares de la Companyía.*

Caputxins.—Fóu reforma y branca de la ordre franciscana, la congregació caputxina, que inicià Mathéu Bassi en la Marca d'Ancona (1525) y s'instalà a Barcelona (1570), seguint-se-li altres poblacions catalanes: Gerona (1577), Sarrià (1578), Valls (1579), Vilafranca del Penadès (1581), Solsona (1582), Manresa (1582), Blanes (1583), Figueres (1584), Granollers (1584), Tarragona (1589), Lleyda (1598), Vich (1607), Cervera (1608), Igualada (1609), Tortosa (1609), Mataró (1610), Sant Celoni (1617), Arenys de Mar (1618), Tremp (1627), Vilanova (1642), Sabadell (1645), Martorell (1687) y Pineda (1699).

Cervites.—S'instalaren a les hortes de Sant Bertràn de Barcelona (1576), y també a Bell-lloch de Cerdanya (1605), Empories (1606), Vilarrodona (1607), Sant Boy del Llobregat (1609), Marsà (1611) y Banyoles (1638).

Carmelites descalçats.—En les corts de Montçó del 1585, Frà Joan de Jesús Roca, fill de Sanahuja, amich de Santa Teresa, obtingué del Rey permís per fundar un convent a Barcelona, inaugurat en 1586. Seguirent-li altres convents a Mataró (1588), Lleyda (1589), Tortosa (1590), Gerona (1591), Tarragona (1599), Cardó (1605), Reus (1606), Gracia (1626), La Selva del Camp (1636), Vich (1642), Balaguer (1678), Vilanova (1732).

Agustins descalçats.—També dits *frares recoletos* definitivament, creats en 1588, s'establiren a Barcelona (1618) y Guissona (1651).

Escolapis. — Fundació de Sant Joseph de Calasanç, català de Ribagorça, nascut a Peralta de la Sal, en lo bisbat d'Urgell (1556-1648 †). Creada aquesta ordre relligiosa per la ensenyança (1597), promptament convertida en sacerdots seglars (1646), s'introduhí a Guissona (1638) y seguint-se-li altres cases a Mataró, Moyà, Igualada, Balaguer, Oliana y Puigcerdà. A Barcelona intentaren establir-s'hi en 1694, logrant-ho en 1806, però no obrint la casa fins al 1815.

FRANÇA
PYRINEUS ORIENTALS
PRINCIPAT D'ANDORRA
Andorra la Vella
Perpinyà
C. Cervera
C. de Creus
C. Norfeu
BADIA DE ROSES
Illes Medas
Figueres
Olot
Ripoll
Ribas
Puigcerdà
Bellver
SEU D'URGELL
Tirvia
Sort
Esterri de Aneu
Viella
Vilaller
Pont de Suert
Sopeira
Roda
Stª Liestra
Benabarre
Tolva
Areny
Gerri
Pobla de Segur
Tremp
Organyà
Baga
La Pobla de Lillet
St. Llorens de Morunys
Berga
Gironella
St. Feliu de Torelló
Manlleu
VICH
Olost
Oliana
SOLSONA
Cardona
Torá
Ponts
Artesa de Segre
Stª Maria de Meyá
Ager
BARBASTRO
Berbegal
Monçó
Almenar
Balaguer
Agramunt
Guisona
Cervera
Calaf
Manresa
Moyá
St. Hilari Sacalm
GERONA
La Bisbal
Stª Coloma de Farners
Palamors
St. Feliu de Guixols
St. Celoni
R. Tordera
Arenys de Mar
Mataró
Granollers
Terrassa
Sabadell
Igualada
Stª Coloma de Queralt
Tárrega
Mollerusa
LLEYDA
St. Martí de Maldà
Fraga
Borges
Granadella
Montblanch
Valls
Vendrell
Vilafranca del Penedès
Piera
Martorell
St. Feliu de Llobregat
BARCELONA
R. Besós
R. Llobregat
Ter
Fluvià
R. Segre
Ribagorsana
Noguera Pallaresa
Cª Osca
FF. CC. Saragossa
42°
43°
4°
5°
6°
7°

BISBATS DE CATALUNYA.

LONGITUT DEL MERIDIÀ DE MADRID

PER FRANCESCH CARRERAS Y CANDI

SENYALS CONVENCIONALS

- CAP DE ARQUEBISBAT
- CAP DE BISBAT
- Cap d Arciprestat
- Limit de Nació
- Id. de Bisbat
- Id de Arciprestat
- Ferrocarrils
- Carreteres

ESCALA EN KILOMETRES

15 10 5 0 15 30 45 60 75 90 105 Km

ALBERT MARTÍN - Editor

Agonitzants o Camilos.—Fundació de Sant Camilo de Lelis (1585), s' establiren a Barcelona (1662).

Caracciolos. — Fundada la ordre per Sant Francisco Caracciolo, tingueren una sola casa: la de Barcelona (1631).

Trinitaris descalçats.—Una reforma de la ordre general dels trinitaris instituída a Valdepenyes (1587) y aprovada per Roma (1599), portà la fundació barcelonina (1632) y altra que li seguí a Vich (1636).

Filipons.—L' oratori d' aquesta ordre de Barcelona, fóu obra de Sant Joseph Oriol (1673), seguint-li altra establert a Vich (1721).

Pauls. — Congregació de missioners fundada per Sant Vicents de Paul (1624), que erigí una casa a Barcelona (1705).

Catalunya sots lo Govern absolutista

(1714-1833)

Monarques de la casa de Borbó (1714-1833).—Entronitzada la branca externa de la casa d' Austria, fusionada ab la casa francesa de Borbó, s' inaugurà ab Felip IV una nova dinastía, de la que, en los anys qui van fins al 1833, regnaren a Catalunya: Felip IV (1714-1724); Lluís I (1724); Felip IV, per segona vegada (1724-1746); Ferràn III (1746-1759); Carles III (1759-1788); Carles IV (1788-1808); Joseph I (intrús) (1808-1814); Ferràn IV (1814-1833).

Terrorisme militar a Catalunya (1714-1715).—L' absolutisme implantat ab los canons y fill de la violencia desenfrenada, encara havía d' iniciar-se ab un terrorisme militar d' eterna recordança. Felip IV de Borbó no respectà les capitulacions signades a nom d' ell per los séus generals, a Barcelona y a Cardona. Confiscà los béns a tots los qui possehiren càrrechs en 1713 y 1714, y als qui residiren a Barcelona durant lo setge y fins a partidaris séus en lo barri de la Ribera, que anava a derrocar pera construir-hi una *ciutadela*. Expulsà d' Espanya als no catalans que-l combateren. Moragas no podía sortir de Barcelona, y com tractàs d' embarcar-se furtivament (27 Març 1715), fóu ignominiosament ajusticiat ab tres companys, esquarterat, y son cap exposat dintre una gàvia al portal de Mar, retirant-lo sa muller en 1727. Altre edicte prohiví l' ús y ocultació d' armes de foch, de tall y de punta (5 Octubre 1714), edicte móltes vegades renovat (2 Desembre 1714 y 7 Agost 1715).

Lo que-s feya a Barcelona repercutí en altres endrets del Principat, surgint lo terrorisme militar. Alguns generals, com Chaves a Tarragona, Bracamonte a Vich, etc., cregueren poder obrar lliure y arbitrariament, motivant gréus quexes de la Reyal Junta Superior de Catalunya, la que, al defendre sa jurisdicció, se posà enfront de les vexacions d' aytal militarisme (22 Febrer 1715). Nou anys més tart, los Comandants militars seguían entrometent-se en actes

tant del ordre civil, com lo d'oposar-se al ús d'unes bandes noves que s'havían fet los regidors d'Igualada (Juny 1724).

Entre les prohivicions remarcables hi figuraren: no usar espasa la noblesa catalana; que tocada *retreta* ningú exís sense portar fanal; nou derrocament de castells (28 Desembre 1715), que complimentà lo Comte de Montemar seguint lo país ab nombroses tropes. Fóu introduhit l'ús del paper sellat (8 Març 1715); implantat lo *catastro*, axò es, un impost sobre béns immobles y altre personal sobre alguns oficis o industries (1 Janer 1716). També s'introduhiren les *quintes* al Principat a arrencar del any 1726.

Decret de Nova Planta (16 Janer 1716).—Ab justesa s'ha escrit que no ofereix cap mostra de grandesa la represió de Catalunya, que continua sense autoritats civils los mesos següents a la capitulació de Barcelona y Cardona. Lo Rey consultà al Reyal Consell «sobre la planta de Ministros que deberá haber en aquel Principado, qué Corregidores, de qué profesión y qué reglas deverán establecerse, para que, según la calidad del país, génios de sus naturales y constitución presente de las cosas, se asegure en todo el mayor acierto que deseo» (12 Març 1715).

Los informes donats per lo ministre Francesch Ameller, al Consell en plè y per l'intendent Joseph Patiño, serviren de fonament a la resposta. Lo parer del català absolutista Ameller, prevalgué, y a ell som deutors de la conservació de la llegislació civil catalana, única institució salvada del naufragi general. Emperò los privilegis y immunitats eclesiàstichs, com lo famós de la cobertura dels Consellers, abans de la salutació en los sermons, no sofriren innovació ni derogació.

La deliberació del *Consejo Supremo de Castilla*, es un document nutridíssim (13 Juny 1715), que serví per decretar, sis mesos més tart, lo Rey, la memorable disposició governativa titolada *La nueva planta de la Real Audiencia de Cataluña* (16 Janer 1716). Lo sistema que devía regir-nos, se basava en la voluntat sobirana del Monarca, essent-ne feel executora la Reyal Audiencia, conceptuada gran consell del Capità General. La Audiencia adquiría simultàniament atribucions judicials, polítiques y governatives, podent actuar lliurement. En cas de dupte, consultava ab los Ministres, representants del govern sobirà. Per virtut d'aquest gran poder donat a la Audiencia, suprimida la Generalitat de Catalunya, aquesta s'instalà en la casa de la Diputació (14 Abril 1716). A les seves resolucions se-ls donà lo nom de *Real Acuerdo*.

Abolició del ús oficial de la llenga catalana (1715-1823). — Deya lo Decret de 1715: «que en la Real Audiencia y entre los Corregidores, se sigan los pleitos en lengua castellana y en los demás tribunales inferiores se permita por ahora el uso de la catalana, hasta que los escribanos se vayan instruyendo en la castellana; como también aquellas primeras personas que en los pueblos cortos suelen tener los Ministerios de Justicia y otros que conducen á la formación de los autos y procesos; mandando V. M., al mismo tiempo, que en

las escuelas de primeras letras y de Gramática, no se permitan libros en lengua catalana, escribir ni hablar en ella dentro de las escuelas, y que la Doctrina cristiana sea y la aprendan en castellano».

La ciutat de Barcelona escrigué, tot seguit, sa documentació en castellà (6 Desembre 1718), posant en les *Ordenanzas* de 1787: *Todos los asuntos se tratarán en lengua castellana*. En la propria llenga redactaren ses antigues *ordinacions* los pescadors de Cadequers (1788). S'assenyala l'any 1769, com lo de la labor més intensa per castellanisar-ho tot, passant-se a dita fí reiterades ordres als eclesiàstichs, y en 1769, adoptaren lo castellà, lo Capítol Catedral de Tortosa, la parroquia de Sant Andréu de Gurb, etc. Emperò en mólts municipis se continuà escrivint-ho tot en català, com, v. g., Igualada.

Abans de 25 anys minvà tanta animatversió y rigorisme. Contraposant-se ab la Revolució Francesa, que traduí al català sa *Constitució* en 1791, lo capità general Ricardos, en 1793, procurà satisfer l'esperit regional, publicant en castellà, català y francès ses proclames polítiques. Napoleón avençà extraordinariament quan separà Catalunya d'Espanya y creà son govern particular (8 Febrer 1810), escrivint en català tots los documents oficials. Regnant Ferràn IV (VII a Castella) surt en català algún que altre document oficial local, com la proclama de la Diputació de Barcelona del 5 Març 1823.

Crema de privilegis y honors (11 Abril 1716).—La idea del Marquès de Castel Rodrigo, de fer cremar per lo butxí, los privilegis de Barcelona y de Catalunya (7 Setembre 1714), no fóu aprovada per Felip IV de Borbó, ordenant se cremessen privadament los privilegis otorgats per lo govern del emperador Carles VI (26 Octubre 1715). Axís s'efectuà ab los privilegis de «ciutats imperials» otorgats per Carles III a Reus, Vich, Mataró y Valls, junt ab títols de marquesos y comtes y altres honoríficbs particulars (11 Abril 1716). També se cremaren los opúscols polítichs escrits durant la guerra de Successió y assenyaladament los *Anales de Cataluña*, del patriota Felíu de la Penya, volent fer cremar los registres de cancillería de les autoritats catalanes existents als arxius, y podent-ho evitar ab bon criteri, la Reyal Junta Superior.

Divisió de Catalunya en dotze corregiments.—En la *Nova Planta* s'adoptà la divisió del Principat proposta per Ameller, en dotze corregiments, ab relació de límits ab les antigues vegueríes. La vella veguería de Barcelona, com a mólt dilatada, se subdividí en dos *corregiments*, lo de Barcelona, agafant de Montgat a Castelldefels y fins a Martorell, ab un corregidor a Barcelona y dos llochtinents lletrats, y lo de Mataró, des de Montgat al vegueríu de Gerona y sotsveguería del Vallès, ab un corregidor a Mataró y un llochtinent lletrat, y altre llochtinent a Granollers. La veguería de Gerona, ab la sotsveguería de Besalú, constituiren un *corregiment* ab un corregidor y un llochtinent a Gerona, y altre llochtinent a Besalú o a Figueres. La veguería de Vich y Camprodón, altre corregiment, ab un corregidor y un llochtinent a Vich y altre llochtinent a Olot o Camprodón. La veguería de Puigcerdà y sotsveguería

de Ribes, altre corregiment, ab un corregidor a Puigcerdà. La sotsveguería de Pallars ab lo comtat de Castellbò, altre corregiment, ab un corregidor a Talarn. Les tres vegueríes de Lleyda, de Balaguer y de Tàrrega, un corregiment, ab un corregidor y un llochtinent a Lleyda, altre llochtinent a Balaguer y altre a Tàrrega. La veguería de Tortosa, altre corregiment, ab un corregidor y un *alcalde major* a Tortosa. Les dues vegueríes de Tarragona y de Montblanch, un corregiment, ab un corregidor y un llochtinent a Tarragona y altre llochtinent a Montblanch. La veguería de Vilafranca del Penadès y sotsveguería d' Igualada, altre corregiment, ab un corregidor y un llochtinent a Vilafranca y altre llochtinent a Igualada. Les dues vegueríes de Cervera y d' Agramunt, ab la sotsveguería de Prats de Rey, altre corregiment, ab un corregidor y un llochtinent a Cervera y altre a Agramunt. La veguería de Manresa, ab les tres sotsvegueríes de Berga, de Llusanès y de Moyà, altre corregiment, ab un corregidor a Manresa y un llochtinent a Berga. La duració del càrrech dels corregidors era de tres anys, com era en los veguers.

Lo Consell de Cent, batlles y jurats substituits per alcaldes y regidors. — Entrant lo Duch de Berwick a Barcelona, rebutjà rebre la visita oficial de la Diputació y del Braç Militar, y sí tan sols la de la Ciutat, dihent que donaría la forma que devía observar-se (14 Setembre 1714). L' endemà constituía una *Reyal Junta Superior de Justicia y Govern,* ab catalans, presidida per un Superintendent general de Justicia y Hisenda del Principat, que fóu lo castellà Patiño. Nomenà 17 administradors de la Ciutat (que aprés foren 18), llegint Patiño lo decret de Berwick sobre disolució del Consell de Cent. Axís finí nostra benemèrita y secular institució municipal (16 Setembre 1714).

Tots los pobles de Catalunya se governaren per *regidors* presidits per un *alcalde major*, de nomenament reyal, entre una terna que anyalment presentavan los sortints a la Reyal Audiencia. Per gracia del Monarca, no sols se permeté a mólts pobles que llurs regidors usassen espasa, sinó que-s donà lo càrrech de *regidor perpètuo,* mitjançant una quantitat de diner. Les quexes dels administrats portaren a revocar los regidors *perpètuos,* retornantlos-hi les sumes per ells pagades, però no del erari reyal, sinó del municipal (Igualada en 1745). Regnant Carles III s' inicià una tendencia municipalista, símptoma de noves orientacions, ab la creació en los ajuntaments absolutistes dels dos *diputats del comú* y del *síndich personer del poble* ab caràcter electíu; aximeteix atengué lo desitg de mólts pobles (Montblanch, Reus, Igualada, etc.), de tenir regidors triennals en lloch dels anyals llavors existents (1778-1780).

Creació dels moços de la Esquadra en la guerra ab França (1719-1720).— Los desacerts d' Alberoni portaren a lluytar al rey Felip ab França (9 Janer 1719), colligada ab Anglaterra, Austria y Holanda. Començà la lluyta a les costes cantàbriques, y com sempre se transportà a Catalunya. La dirigía Berwick, fracassant devant Roses. Lo govern d' Espanya manà derrocar tots los castells del Principat hont se poguessen encastellar los francesos, féu cons-

Tipos catalans de la obra «Colección de trajes de España, tanto antiguos como modernos», de J. Cano y Olmadilla (Madrid, 1778)

truir lo fort Pío a Barcelona, manà distribuir armaments als pobles del Principat, constituir lo regiment d'infantería *de Barcelona* y altres dos de cavallería.

Lo cabdill Carrasclet, qui no s' havía volgut subgectar al rey Felip y a sa manera mantingué la gent contra lo govern espanyol, es ara un capitost de França y logra tenir mólta gent a ses ordres, internant als miquelets francesos fins a Martorell, ab gran vergonya del capità general Marquès de Castel-Rodrigo. Piera, Terrassa y altres pobles s' han de defensar sols d' aquests miquelets, essent notable la heròyca defensa del poble de Valls contra Carrasclet (5 Desembre 1719). Es ara quan a Valls se crean los *moços de la Esquadra* (21 Abril 1719), d' honrosa historia a Catalunya. Van extenent-se, organisant-los Riudolms, Rodinyà, Llacuna, Arbós y Vimbodí (Agost 1721). En 1759 se denominavan oficialment *esquadras del batlle de Valls.*

Caygué Alberoni y finà la guerra (1720), que sols fóu perceptible en la Cerdanya, Urgellet y Empordà, subsistint los moços de la Esquadra.

Regnà breument Lluís I per dimissió de Felip IV (1724).—Se notà en Felip *de Borbó* una desviació notoria del poder, acabant per resignar la corona en son primogènit Lluís I (15 Janer 1724). Lo jove monarca sols regnà sis mesos, morint, y ocupant lo trono per segona vegada lo dimitent Pare.

Felip IV logrà coronar rey de Nàpols a son fill Carles (1734).—Lo rey Felip y son gran enemich l'emperador Carles VI d'Alemanya, feren lliga. Al Borbó se li retornaren los drets y pertenencies a Italia y Paíssos Baxos, que havían sigut de la Corona Espanyola. Los primers en benefici del infant Carles (1 Maig 1725). S' amnistià als desterrats per la guerra de Successió, tornant-los-hi llurs béns. L' infant Carles regnà primer a Parma (1732), d' ahont passà al S. d' Italia, y s' apoderà de Nàpols, trobant-se als vint anys, per conquesta y donació paterna, Rey de Nàpols y de Sicilia (1734).

Reconciliació de Catalunya ab lo Rey d' Espanya regnant Carles III.—Morts Felip IV (9 Juliol 1746) y Ferràn III (10 Agost 1759) y extingida la generació que havía viscut la època de lluyta funesta per Catalunya, la nova, més congraciada ab lo temps que corría, s' aprestà a rebre ostentosa y carinyosament al nou Monarca, que venía ab aureola de conqueridor. Nostre Principat merexía renòm de laboriós y diligent y al nou Monarca l' afalagà la rebuda que se li féu (17 Octubre 1759), recordant altres obsequis tributats al embarcar per Italia (1731). Inaugurada la reconciliació ab Catalunya, Carles III no duptà en mostrar-li una marcada preferencia. Perdonà los deutes que, per rahó del catastre, tenían los catalans; volgué que les *Esquadres* de Valls, milicia catalana, l' acompanyàs fins a Madrid; creà la bandera nacional marítima, prenent dues de les quatre barres roges que constituían la dels reys d' Aragó (1785); y acabà ab lo monopoli que del comerç d' Amèrica tenía lo S. d' Espanya (1765). També convertí a Barcelona en centre científich. Existía la Academia de Bones Lletres, des del 1729, y ell hi fundà lo Colegi de Medecina (1760), la *Conferencia de física experimental* (Janer 1764), convertida en *Academia de Ciencies Na-*

turals y Arts (1770) y les Academies de *Medicina y Cirujía* (4 Maig 1770) y de *Jurisprudencia, teoría y práctica* (1777). Quan endinzats en lo moviment científich, vé la guerra ab França en 1792, arribà a Barcelona lo francès Mechain (10 Juliol 1792 y 1794) a practicar la medició del arch entre Dunkerke y Barcelona, per fixació del metre, futura mida superficial universal, secundant-lo nostres savis Salvat, Santpons y altres, junt ab l' element oficial espanyol.

Impuls que donà a les obres públiques Carles III.—Feta la lliga ab França sots nom de *pacte de Familia* (1760), emprengué Carles III guerres ab Portugal y Anglaterra en les regions americanes, de cap benefici al país. Mes aquest prosperà d' una manera notoria, mercès a un sens fí d' obres públiques com may s' haguessen vist iguals. Cuydava d' elles lo *Consejo Superior de Castilla.* La construcció de carreteres y millora de camins féu crear l' arbitri de la sal (1760), constituint-se una *Superintendencia de caminos y posadas,* que s' agregà a la de *Correos y postas* (8 Octubre 1778). Ab lo R. D. de 10 Juny 1761, se plantejà la construcció de sís carreteres, més tart censurades per Jove Llanos (1795), que sortían de Madrid y anavan a parar als extrems d' Espanya. Aprés devían construir-se les d' unió d' unes provincies ab altres y per últim les interiors de cada una. D' elles, interessava a Catalunya la que anava de la porta de Toledo (Madrid), a Valencia y França, quin derrer troç del Empordà, se construí en 1765 d' acort ab França; y la que de la porta d' Alcalà se dirigía a Çaragoça y Molins de Rey, ahont s' ajuntava ab la precedent. La direcció de la derrera la tenía Joan Villanueva a Catalunya, y no marxà prou bé, per tant que en 1789 sols s' havían construit cinch lleugues, entre Martorell y Barcelona. Tan mal anà, que lo troç de Barcelona a Vilafranca costà 27 milions de reyals, quantitat que, en 1801, un crítich deya fóra estat suficient per fer-la arribar a Valencia. Los treballs se paralisaren en la guerra ab França (1793 a 1795), reprenent-se al acabar y prenent algún impuls al tranzitar-hi la familia reyal en Octubre 1802. Les guerres no dexaren avençar més. En 1824 se progectan tres carreteres principals, axò es, la primera de Cervera a Manresa, Vich, Olot y Figueres; la segona de Barcelona a Ripoll y Puigcerdà; y la tercera de Barcelona a Cardona y Sèu d' Urgell. Algunes poblacions construiren també carreteres secundaries d' importancia, com la de Reus a Salòu (1774), la de Tarragona a Reus (1827), etc.

La navegació ja afavorida d' abans per crear-se la Junta d' Obres del Port de Barcelona (1742), resultà millorada ab la construcció del canal navegable de Tortosa als Alfachs, que féu Carles III per evitar als vexells los perills de la barra del Ebre, alçant una població, Sant Carles de la Ràpita, y dotant-la d' un port, que la acumulació d' arenes del ríu, destruí als pochs anys. Altra important obra similar fracassada, fóu la del canal navegable de Reus a Salòu (1791). Al port de Barcelona, acabat en 1697, se tractà de netejar-lo d' arenes des de 1742, y en 1829 (14 Maig) s'hi instalà la primera draga de dotze cavalls, extreyent uns 500,000 metres cúbichs setmanals, y s' hi posà lo far o llinterna en

1772. Reduhit lo port de Tarragona a un petit y dolent moll, lo Reyal Decret de 25 Agost 1789, li concedí diferents emoluments, inaugurant les obres en 1790, interrompent-se los treballs en los llarchs anys de guerres.

A petició de la Econòmica de Tàrrega y de la Junta de Comerç de Barcelona, ordenà Carles III s' estudiàs lo canal d' Urgell; fóu rectificat aquest estudi en 1786. Més tart los pobles del Urgell s' imposaren una contribució voluntaria del trenté dels fruyts, treballant-s' hi del 1817 al 1822, del 1829 al 1833. L' acabà una societat mercantil constituida en 1847 y que en 1853 ho traspassà a la actual del *Canal d' Urgell.* Al morir Carles III, hauría continuat aquesta marxa progressiva, progectant-se altres obres, entre elles la rectificació del ríu Ter (1790), si les guerres del segle vxiii no la deturessen, prosseguint-se al segle xix y interrompent-la la invasió napoleònica.

Creació de les Societats Econòmiques d' Amichs del País. — Ab l' intent de desvanèxer les preocupacions de la classe noble, que creya rebaxar-se si se dedicava al treball y a labors agrícoles, s' enaltí aquesta branca de producció, creant societats econòmiques a Zurich (1747) y a París (1761), y establint-les Carles III a Madrid (1775). S' amplià sa esfera d' acció a industries y arts. A Catalunya se crearen les de Tàrrega, Puigcerdà y Tarragona. Esmortuides al començar lo segle xix, renasqueren ab lo decret de Corts del 8 Juny 1813 y la R. O. de 9 Juny 1815, disposant que s' instalessen en totes les capitals de provincia y ciutats d' importancia. Aparegué la de Barcelona (2 Juny 1822), que-s paralisà als dos anys (1824) y tornà a funcionar en 6 Agost 1834.

Ressorgiment comercial y industrial (1755-1801).—La atonía comercial era complerta. Un ministre d' Hisenda, lo Marquès de la Ensenada, no trobà en son Ministeri cap antecedent de com los espanyols eran comercialment tractats al estranger, ni dels drets que se-ls cobrava (1754). Barcelona freturava d' organisació mercantil, puix la cessació de les llibertats catalanes acabà ab la gran palanca comercial dels cònsols de catalans. En aquestes circumstancies fóu creada en benefici del tràfech barceloní la *R. Compañía de Comercio para las islas de Santo Domingo, Puerto Rico y la Margarita,* ab deu *registres* per Honduras y Guatemala (4 Maig 1755), se fundà la Junta de Comerç de Barcelona (1758), y se trencà lo funestíssim regisme colonial implantat per la Casa d' Austria y mantingut per la de Borbó (1765). La autorisació de comerciejar en una part de les Amèriques, s' amplià, en 2 Febrer 1778, ab Buenos Ayres, Xile y Perú, y en 28 Febrer 1789, ab Nueva España y Caracas. Axís la exportació del 1778 al 1798 aumentà en 70 milions de pessetes y la importació quasi en 200 milions.

Expulsió dels Jesuites (1767).—Se presenta mólt misteriosa aquesta expulsió. En son decret lo Monarca aludía a «las ocurrencias pasadas», axò es, als motins contra Squilace y se manifestava «estimulado de gravísimas causas». La data d' expulsió se publicà a Barcelona lo 14 Abril 1767, prenent-se tots los béns de la Companyía. A Salòu s' embarcaren vers Italia los PP. de Cata-

lunya, Aragó y Valencia, en tretze naus que comanà lo *capità Toni,* axò es, N' Antoni Barceló, terror dels pirates argelins. Expulsats d' Espanya, França y Portugal, y coronant sa persecució lo breu de Climent XIV sobre sa extinció, los Jesuites foren amparats per Frederich II de Prusia, rey protestant y amich de Voltaire, confiant-los-hi la ensenyança pública, y a Italia se-n portaren les millors càtedres. Perderem eminencies científiques y literaries, com Aymerich, Pons, Moxó, Finestres, Dou, Pou, Gallissà, etc.

Los "rebomboris" del pà (1789). —Axís ha quedat designat lo greu conflicte públich general a Europa suscitat a Catalunya, seguidament de termenades les festes de la proclamació de Carles IV. Paralisant-se industries y comerç, se generalisà la miseria y los municipis auxiliaren als treballadors. L' ordre públich se pertorbà, no sols a Barcelona, cremant les barraques del pà y l' edifici del *Pastim* (28 Febrer-4 Març 1789), sinó a Vich (4 Maig) y altres llochs. Los revolucionaris nomenats *gitanos* y *castellans nous,* eran moguts per los agitadors que suscitaren a França iguals pertorbacions. Per sort la guspira no prengué, acullint los pobles pèssimament a aquests missioners revolucionaris. Mólts degueren la vida a la generositat dels sacerdots.

Labor de la Revolució francesa a Catalunya (1789-1794). — Se nota en los hòmens de la Revolució francesa, una tendencia a treballar Catalunya (369). La recorren agents de tota mena, alguns de talla, v. g. lo cèlebre Robespierre (Novembre 1791). La ingenuitat espanyola los admirà y honorificà, com ab l' actíu Taschereau o ab lo gramàtich Chantreau (1741-1808†), nomenat corresponent de la Reyal Academia (1797). Llurs publicacions entran aquí a despit de totes les precaucions, fent-les voltar per Amèrica, ahont los revolucionaris comptan ab mólts prosèlits. S' exigí als francesos residents a Espanya, renunciar al fur d' estrangería y jurament de defensar la relligió, expulsant-se-n bon nombre, entre ells lo Cònsol de França a Barcelona (1791).

De altra part, los contrarrevolucionaris se refugiaren a Catalunya. Les families nobles vingueren a la presa de la Bastilla (1789). Repercutía cada nova ocurrencia ab aument d' immigrants. Abans de finar lo 1791, passavan de 2,000 los refugiats a Barcelona, havent-hi fugitius a totes les poblacions catalanes. Lo plè d' aquesta corrent immigradora sobrevingué en 1792 (Maig-Setembre). Barcelona esdevé la *Coblenza del Sur,* organisant-s' hi la *Legion royal et catholique des Pyrenées,* aprés dita Regiment de la Reyna, tractant los de Tarragona de constituir ells lo cordó de la frontera (1792). A la pujada del Comte d' Aranda, antich enemich de la Esglesia (29 Febrer 1692), res s' innovà. La

---

(369) Los polítichs francesos del 1794 divagaren sobre Catalunya. Una part acariciava la idea de ajuntar-la a França (Dugommier, Milhaud, Soubrany, Delcasso, etc.); lo *Comité de Salut public* s' hi oposava per traspassar lo programa republicà de les fronteres naturals. Couthon opinava que-s devía convertir en república independent, infiltrant a nostra nació *le génie de la liberté, le mepris des mômeries espagnoles, la fierte republicaine,* etc. La diplomacia republicana acordà millorar en alguns detalls lo trassat de la frontera catalana, apuntant a anexionar-se tota la Cerdanya y la vall d' Aràn.

De la obra «Colección general de los trajes que en la actualidad se usan en España» (Madrid, 1801)

invasió d' immigrats s' aumentà ab los petits burgesos y menestrals del Mitgdía, complicats en les temptatives contrarrevolucionaries, y en 1794 s' hi afegiren los *rescapés* de les grans degollines. Nostra terra fóu testimoni de les penalitats de tants milers de persones, restant-ne una vaga tradició de prínceps que-s feren mestres d' idiomes o matemàtiques, de comtes y marquesos que ensenyavan esgrima, ball o equitació (370).

La guerra «Gran» o «d' En Ricardos» (1793-1795).—De lluny se veu venir a Catalunya la guerra ab la Revolució francesa; quasi des del 6 Octubre 1789 vé pronosticada per tothòm. A Barcelona cada epissodi de la Revolució exalta les passions, com en lloch més d' Espanya. A la mort de Lluís XVI, arrèu se predicà l' extermini de la nació impía com un acte meritori. Avençan los preparatoris y s' aparellan les esquadres (6 Setembre 1792) y a la una del sentiment fervorós de relligió y patria, surten cabdills de la terra; lo capità general Ricardos es lo primer en fomentar lo vell sentiment regional, adogallat des de 1714. Se despertà l' esperit de raça en nostres dues vessants dels Pyrinèus. Los reyalistes del Rosselló aspiran a la anexió a Catalunya, mentres los rossellonesos revolucionaris voldrían anexionar lo Principat a França. L'ús d'armes es restablert en nostra terra. Legalisat lo sometent, renaix vigorós. No sols Barcelona, Reus y altres pobles organisaren batallons, sinó que tenint d' abandonar les tropes regulars Barcelona, la Ciutat es custodiada per la milicia gremial o ciutadana, com en los bons temps dels privilegis (26 Maig 1793). Y entre los batallons de voluntaris que-s forman, devèm assenyalar lo patriotisme d' Antoni Costa, cerdà francès, qui ab son únich esforç aplegà sis companyíes de catalans de França, formant lo batalló de voluntaris de *Sant Llorenç de Sardà*, equipat a ses despeses y base de la *Legió de la reyna María Lluisa.*

Ab entussiasme general comença la guerra *Gran*, signant-se lliga entre Espanya y Anglaterra (Aranjuez, 25 Maig 1793). Lo Rosselló es invadit per les tropes espanyoles, salvant lo coll de Portell, ocupant lo general Ricardos tot lo Vallespir fins a Perpinyà (Maig 1793). A son lloch Puigcerdà, Ribes y Camprodón eran presos per lo francès Dagobert. Al començar 1794, lo Comte de la Unión, successor de Ricardos, té d'evaquar Rosselló: los francesos avençan dintre lo Principat. Mes pogueren recobrar-se Ripoll, Camprodón y Sant Joan de les Abadesses (18 y 19 Juny 1794). Lo general Dugommier, manant 40,000 hòmens, guanyà les fortes accions de la Muga (17 a 20 Novembre 1794), y trencà la línia de 80 forts y 200 canons, tinguda per infranquejable. Moriren los generals La Unión y Dugommier. Figueres se rendí (28 Novembre 1794); assetjada Roses fóu abandonada als francesos (3 Febrer 1795).

Mentrestant nostre sometent reaparexía, contribuint-hi tots los pobles a prorrata (Juny 1794), sorgint no pochs guerrillers que may dexavan reposar al invasor. Nostres tradicionals organismes funcionaren: representants dels corre-

---

(370) Miquel S. Oliver: *Notes históriques sobre Catalunya en temps de la Revolució francesa.*

giments constituiren a Barcelona un Parlament català, per salvació de la terra, alçant vint batallons de miquelets (Març 1795). L'esperit se refé y la gran batalla de Pontós (14 Juny 1795) féu per tot recular al invasor, recobrant-se Puigcerdà y Bellver y assetjant a Montlluís (Juliol 1795). La pau de Basilea (22 Juliol 1795), inicià altra època d'unió ab França y d'enemistat ab Anglaterra.

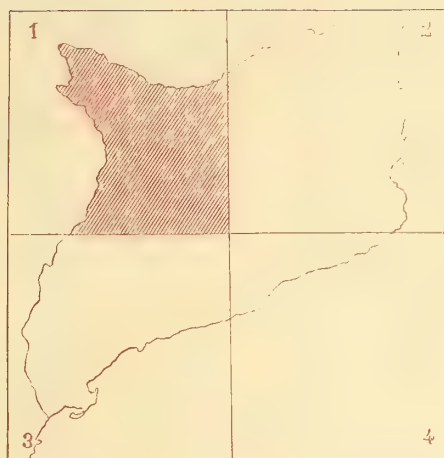
Fí de les «lligues» y «patzeries» en los Pyrinèus (segle xviii). — La reyalesa vol fiscalisar los tractats de les valls pyrinenques: a França lo conveni d'Arrem es confirmat per diferents monarques en 1594, 1634, 1664 y 1671; lo tractat del Gàllego es ratificat per lo Marquès de Pouyanne, llochtinent reyal a Nabarra (1646), ab condició de que, quan vullan celebrar altra reunió ab los de la vall de Tena, ne demanessen permís al qui governàs Nabarra. Des de llavors solicitan autorisació del Rey de França per celebrar tractats: la vall de Varèges ab la de Bielsa (1709) y la d'Azun ab la de Tena (1719). Lo govern francès prohiví, en 1708, les relacions ab la vall d'Aràn, restablint-les en 1713.

També a Espanya s'inicià una corrent oficial desfavorable des que Gracia de Tolba informà al Rey en contra d'ells en sa inspecció a la Vall d'Aràn (1613), creyent-los poch importants y que ocasionavan mólts danys. Les investigacions franceses donavan rahó a Gracia, declarant-se a les derreríes del segle xvii que aquests tractats *tournent plus à l'avantage des Français que des Espagnols, tant pour l'honoraire que pour l'utille.* En 1684, lo Virrey de Catalunya otorgà a les valls pyrinenques facultat de refermar los vells tractats, y lo Rey de França ho trobà bé, mentres que ho demanessen los espanyols.

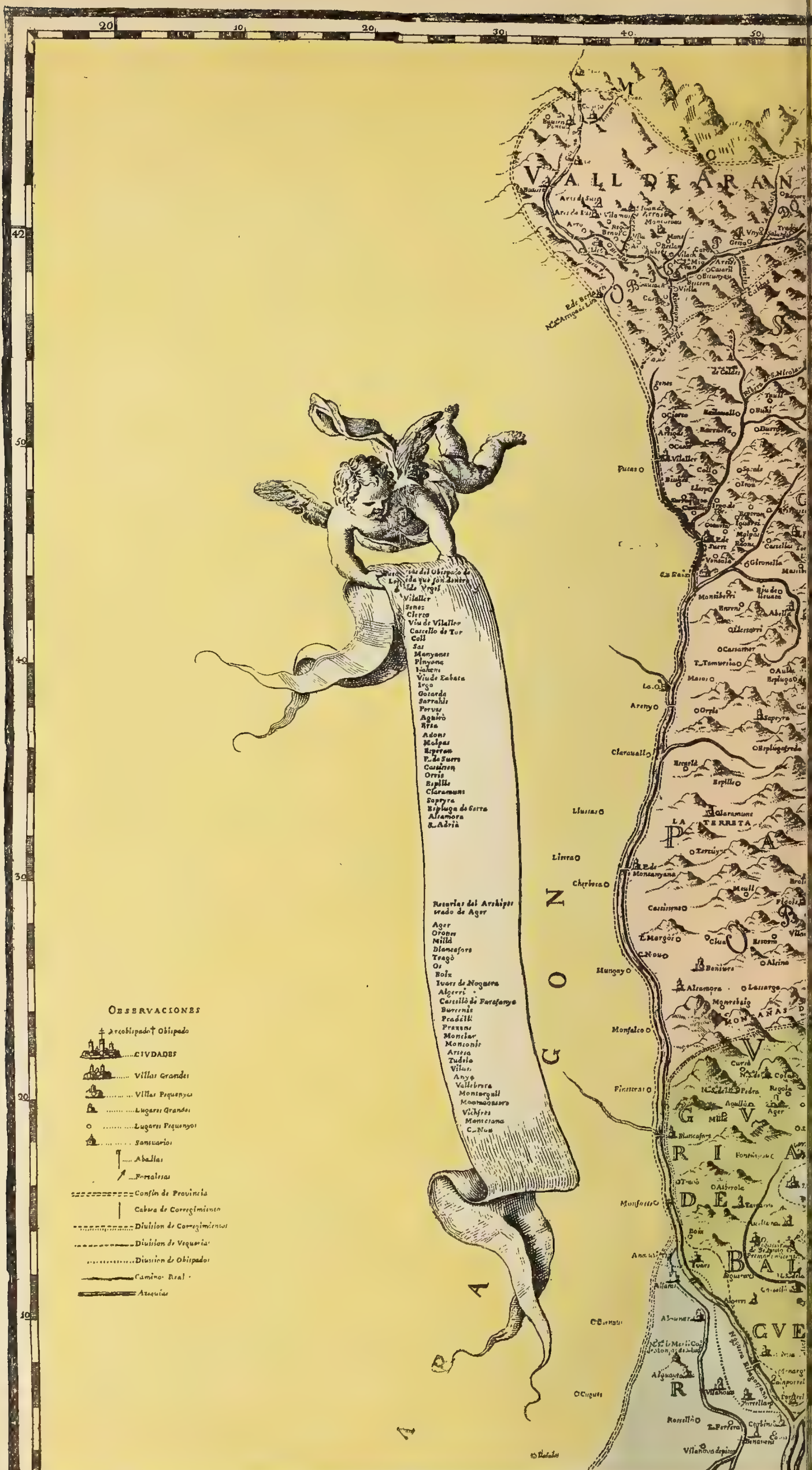
Ab aytals discussions, fineix aquesta autonomía pyrinenca. Més de 50 anys de pau en lo començament del segle xviii, feren perdre l'hàbit d'aplegar-se y contractar. Los francesos de la vall d'Aure, seguint un precedent dels habitants d'Ossau contra los de Tena en 1713, al litigar ab les valls de Bielsa, Gistain y Portolas, renunciaren als tribunals populars per acudir a la diplomacia francesa. Es interessant notar que surt de França la absorció centralisadora. Y ja en aquesta vía, nostres valls tingueren de seguir. Sobrevé la Revolució y los habitants de les valls franceses se sumaren als invasors de les valls espanyoles, en 1793, anexionant-se la d'Aràn, tornada a Espanya en 1795, novament anexionada en 1812 y altra volta restituída en 1815.

Los tractats internacionals han substituit a les antigues *patzeries,* constant-hi algunes de llurs seculars convencions. En lloch dels tribunals d'arbitratge pastorals, hi ha la *Comissió dels Pyrinèus,* presidida per diplomàtichs y formada per funcionaris públichs, encarregada de resoldre les diferencies y mantenir la observança dels tractats pyrinenchs.

La mort dels gremis (1790-1836). — En la segona meytat del segle xviii sorgeix un moviment d'opinió contrari als gremis. S'inicià en les Corts del 1706, al permetre establir-se a Barcelona industrials estrangers, sense pagar drets ni ésser examinats. Les *Ordenanzas generales* del 1782, introduhiren reformes en l'aprenentatge, prohivint les vendes de maestríes, etc. En 1783 se

Mapa de Catalunya d'Aparici (1720-1769)

VALL DE ARAN
LA TERRETA
Retorias del Archipestrado de Ager
Ager
Oronns
Milld
Dlancafore
Teagò
Os
Bolx
Ivars de Nogaera
Algerri
Castellò de Farafanya
Burrenàt
Pradèll
Prazens
Monclar
Monsonis
Artesa
Tudela
Vilus
Anya
Vallebrera
Montargull
Vichfres
Montclana
C. Nou
Vilaller
Senes
Clerca
Viu de Vilaller
Castello de Tor
Coll
Sas
Manyanes
Pinyana
Viude Eabata
Irgo
Gotarda
Sarrahis
Pervas
Aguirò
Adons
Malpas
Esperan
P. de Suerro
Castirsen
Orrès
Espills
Claramunt
Sapeyra
Espluga de Serra
Alsamora
S. Adrià
Observaciones
Arcobispado
Obispado
CIVDADES
Villas Grandes
Villas Pequenyas
Lugares Grandes
Lugares Pequenyos
Santuarios
Aballas
Fortalesas
Confin de Provincia
Cabeza de Corregimiento
Diuision de Corregimientos
Diuision de Veguerias
Diuision de Obispados
Camino Real
Azequias

NUEVA

PARTE DE LAN

CONCA DE ORCAU

SOLSONA

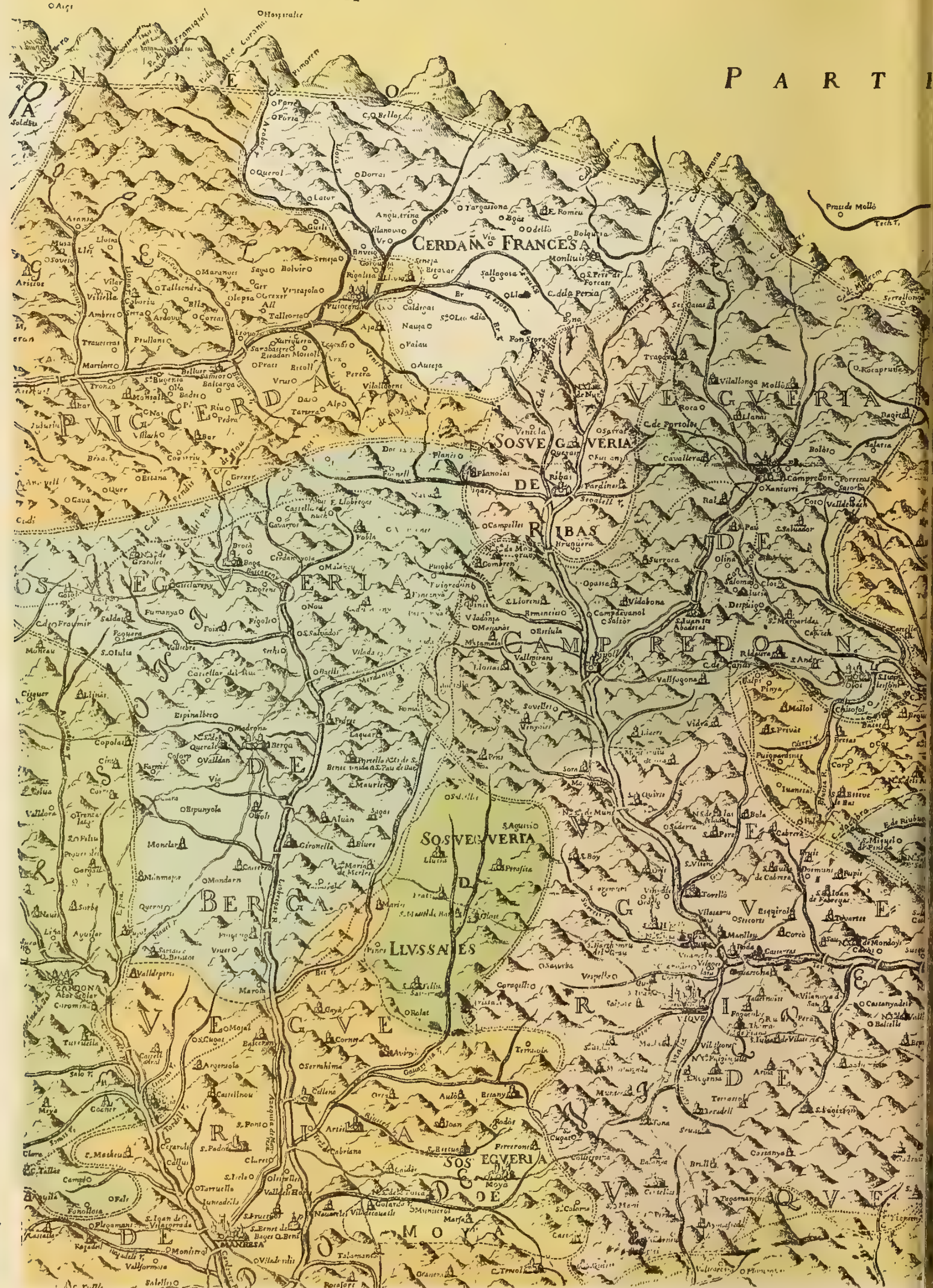
SAGARRA

Mapa de Catalunya d'Aparici (1720-1769)

22 10 20 30 40 50 23

DESCRIPCION GEOGR
PRINCIPADO DE CATA

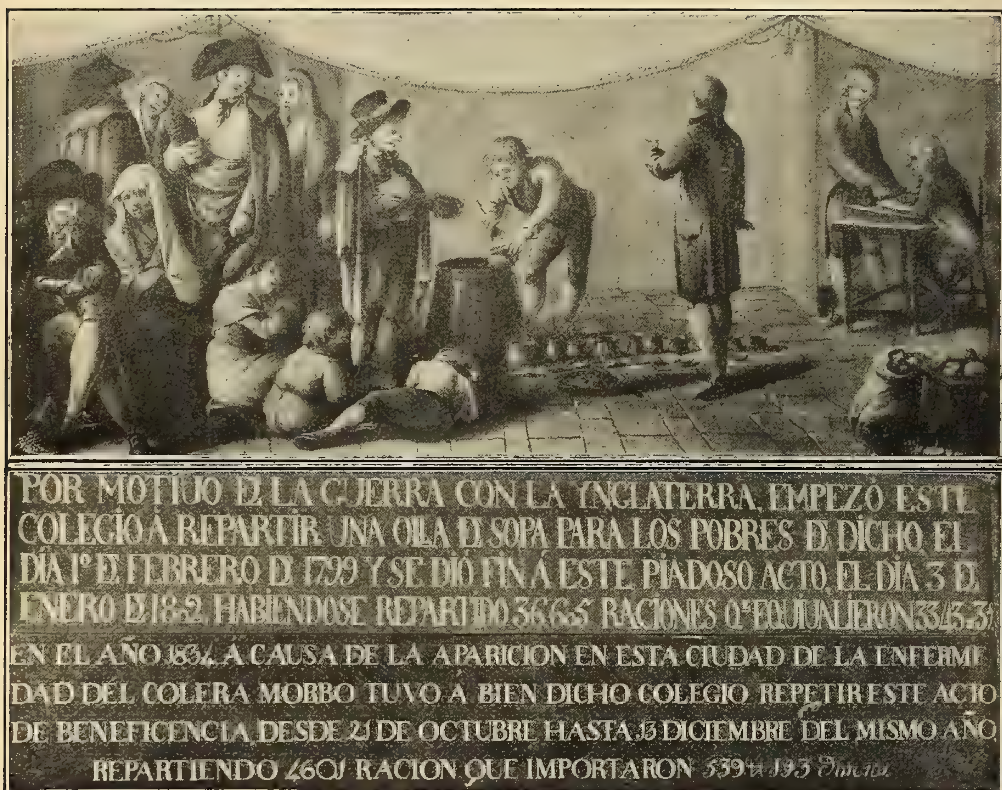

PHICA DEL
VÑA
DE ROSELLON
GOLFO DE ROSAS
ROSAS
Medas
C. de Creus
C. de Palamos
Port Vendres
Banyuls

suprimiren les confraríes gremials, substituint-les per *montepíos;* en 1784 se facultà a les dones per treballar lliurement en totes arts; en 1785 se tregué als gremis la facultat de multar als qui exercían del ofici sense estar agremiats; en 1790 (26 Maig) y 1798 (1 Març) se permeté lo treball sense previ examen ni aprenentatge, provant sols la suficiencia. La absoluta llibertat del treball la promulgaren les Corts de Càdiç (8 Juny 1813). Més avant, ab la cayguda dels afrancesats, una R. O. establí les ordenances gremials, disposant llur revisió pera traure lo que pogués semblar monopoli (29 Juny 1815), y altra R. O. disposà que les Juntes de Comerç de les Ciutats fossen les reguladores dels colegis y gremis artístichs (29 Abril 1818). Després d'estatuhides algunes reformes, despullant als gremis de tot fur privilegiat (20 Janer 1834 y Juliol 1836), les Corts establiren la llibertat de treball, com en 1813 (Desembre 1836). No tot són beneficis en lo present sistema, quedant trencat l'antich vincle entre l'amo y lo treballador, que formavan los graus d'idèntica escala geràrquica, associats a una metexa colectivitat. L'*amo* no es ja lo *mestre,* sinó l'empressari que *explota* lo treball dels altres, motivant la aparició d'elements y forces que-s presentan com antitètiques y en lluyta constant.

Lliga d'Espanya ab França (1796-1808). — Una vegada més la desorientació dels polítichs espanyols acumulà noves desventures a la Península, lligant-se ab França, al any de la pau de Basilea, per virtut del tractat de Sant Ildefonso (18 Agost 1796). Espanya lluytà ab la Anglaterra a Amèrica y Continent, ab desventatges notories; a Catalunya no-ns arribà la guerra, que parà en 1797, renovant-se en 1798, prenent los anglesos Menorca (Novembre 1798). Carles IV estava imbuit de la esperança de cenyir la corona francesa, quan acabàs la terrible crisis política de la Revolució. Mes Napoleón Bonaparte, disolvent lo Directori y proclamant-se primer Cònsol (10 Novembre 1799), s'interposà en lo camí d'aquestes ilusions y creà continuades dificultats al Monarca espanyol. L'afalagà ab lo casament de sa filla María Lluisa ab lo duch Lluís de Parma, formant ab Parma y Toscana lo reyalme d'Etruria. Establiren que, si allí mancava la successió, dits estats serían proprietat d'Espanya y hi regnaría un infant de la seva familia reyal (21 Març 1801). Aquestes promeses de França surgexen aprés que Espanya s'obligà a anar contra Portugal (29 Janer 1801), ab cooperació de tropes franceses. Breu fóu la pau d'Amiens (27 Març 1802), signada entre Anglaterra y França. Durant ella, tota la reyal familia visità Catalunya (11 Setembre-12 Novembre 1802), ab ocasió del doble maridatge del primogènit Ferràn y sa germana Isabel ab María Antonia de Nàpols y son germà lo Príncep Reyal. Tornant a rompre les hostilitats ab Anglaterra (20 Desembre 1803), Napoleón se féu ungir emperador per Pius VII (18 Maig 1804) y ratificà la lliga ab Espanya (4 Janer 1805). Les esquadres aliades foren desfetes per la anglesa a Trafalgar (21 Octubre 1805). Godoy inicià pactes secrets ab la Anglaterra (1806), que, coneguts de Napoleón, se recelà de Carles IV y fomentà lo partit del príncep Ferràn.

Mes fingint amistat ab Godoy y aparentant que li donaría un petit reyalme al Sur de Portugal, trameté a la Península un exèrcit comanat per Junot, que en companyía de tropes espanyoles, ocupà a Lisboa (30 Novembre 1806). L'impolítich tractat de Fontainebleau (27 Octubre 1807), consignant lo pas de tropes franceses per Espanya anant a Portugal y la formació d'un segón cors de 40,000 hòmens concentrat a Bayona, aparellà una invasió pacífica al centre d'Espanya. Però may podía deduhir-se-n que donàs dret a entrar tropes a Ca-

Pintura de la època existent al Colegi d'Argenters de Barcelona, avuy proprietat de Joan Boter y Carreras

talunya. Desaparexent Portugal se motivava la cessió a França del territori septentrional del Ebre, a cambi del central de la Lusitania. De nou la idea d'anexionar-se Catalunya obsesionà a Napoleón, fent-li aparellar secretament armaments a la frontera del Rosselló (derreríes 1807).

La invasió francesa del 1808. — Pretextant anar a combatre als anglesos al S. d'Espanya, en lo Janer de 1808, entraren tropes franceses: lo general Dupont per Irún, vers Valladolid; Moncey cap al Oest de Castella; Armagnac per Nabarra, apoderant-se traydorament de la fortalesa de Pamplona, y Thouvenot ocupant Sant Sebastià. Duhesme ocupà lo castell de Figueres (9 Febrer), y per Gerona (10) y Mataró (11), s'adelantà a Barcelona (13 Febrer), hont sor-

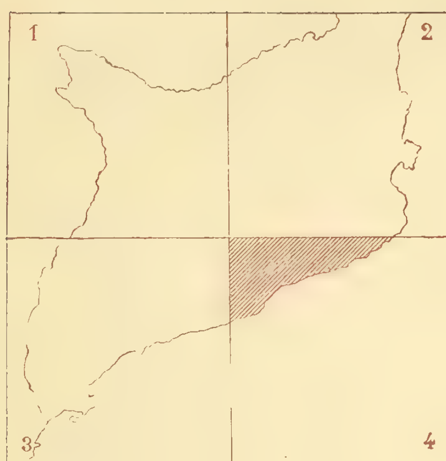
Mapa de Catalunya d'Aparici (1720-1769)

Segle XVIII. — Mapa de Catalunya a

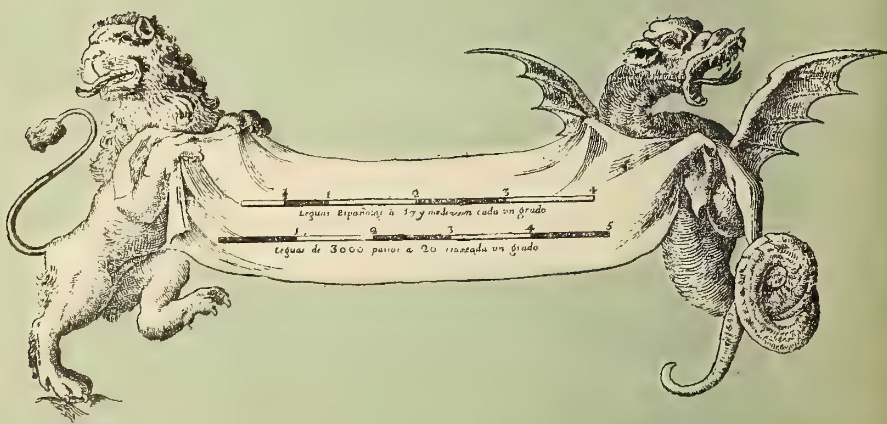

es vegueríes y sotsvegueríes al començar lo segle XVIII,

Mapa de Catalunya d' Aparici 1720-1769)

de Joseph Aparici, reduhit a la meytat del original. Facil

M E D I T E R R A N E O

Cabeças de corregimientos

TALARN
PVIGCERDÁ
LERIDA
CERVERA
MANRESA
VIQVE
GERONA
TORTOSA
TARRAGONA
VILAFRANCA
BARCELONA
MATARÓ

Dedicòse en 1720.
á la MAGESTAD del SEÑOR REY
DON FELIPE V.
Por el Autor D. JOSEF APARICI, su Geograf.
Dase otra vez al Publico;
añadidos algunos lugares,
el presente año de
1769.

per E. González Hurtebise

prengué la Ciutadela y se féu dar Montjuich (28 Febrer). L'exèrcit espanyol estava format d'uns 100,000 hòmens, mal armats.

Aleshores esclatan los dissentiments en la familia reyal: lo primogènit Ferràn té sos auxiliars al costat, envalentonant-se; Carles IV fà créxer lo conflicte abdicant la corona en son fill, protestant previament del fet arrencat a la força. Totes les influencies diplomàtiques jugaren al entorn de Napoleón, ja sembrada la confusió en la monarquía y creyent disposar d'Espanya, puix lo desgavell anava en creximent (Març-Abril 1808). Venen les desgraciades conferencies y renuncies d'uns y altres a Bayona (5 y 10 Maig) y Joseph Napoleón es proclamat rey d'Espanya (6 Juny 1808). Los francesos trobaren a Catalunya un estat d'opinió totalment contrari. La constant reivindicació del Rosselló y Cerdanya, lo recort de les guerres de *Successió* y la *Gran* o del 1793 y la clarividencia d'ésser França responsable dels desastrats fets contra la Anglaterra, tenían avivat lo tradicional odi al francès. En aquells anys, la ruina de nostres manufactures, després de tan continuada guerra marítima, obligà als gremis y entitats públiques y relligioses, a socórrer ab especie a les classes proletaries vingudes a la indigencia, fundant-se a Barcelona la Casa de Caritat (1799).

Alçaments populars contra la dominació francesa (1808). — Lo poble de Madrid, al percatar-se del que passava, se revoltà (2 Maig 1808), lluytant-se dintre la Ciutat. Entre la gent que hi combaté se consigna una partida de catalans en lo carrer de San Bernardo, aparexent acusats altra porció de mercaders catalans per trobar-se-ls'hi armes en son poder. Duhesme ha de fer cara als paysans que al Bruch detingueren una divisió, ab pèrdua de 400 hòmens (6 Juny 1808). Desfeta, als primers tirs, la llegenda d'invencibles que voltava en 1808 a les tropes napoleòniques, aparegué un moviment general de resistencia al invasor. Començava la guerra de la Independencia.

Junta Superior de Catalunya dirigint lo Principat contra Napoleón (1808-1814).—En 18 Juny 1808 ja s'havían erigit les juntes dels Corregiments, quins representants, congregats a Lleyda, constituiren la Junta Suprema del Principat. Nomenaren capità general a Joan Miquel Vives, català, llavors capità general de Mallorca; procehiren a allistar 40,000 miquelets y gestionaren que s'extengués a Catalunya la treva pactada per la Anglaterra ab Mallorca. Disposà també que la administració civil y criminal, com la econòmica y política del Principat, se regulàs per les seves lleys constitutives municipals y furs, ab los tràmits y ordre que-s practicavan al ésser proclamat Ferràn IV (VII a Castella), confirmant en los séus sous y prerrogatives a les autoritats judicials existents, excepció de les que eran a Barcelona y poblacions ocupades per los francesos. Ordenà cobrar doble catastro per territorial y industrial, suprimint o personal. Les juntes independents ne constituiren altra de *Suprema Central del Reino* (Octubre 1808), que representà tota la Nació.

Se dexà a càrrech de les Juntes Corregimentals, les facultats dels Corregidors, la subdelegació d'Hisenda, en son partit, y l'arreglo de les

juntes inferiors, quins vocals podía cambiar, quedant constituits en petits cantons.

Les juntes de Govern establertes en quiscuna població o los Ajuntaments devían cuydar dels allistaments, armaments, manutenció de tropes y voluntaris, sempre sots la dependencia de les Corregimentals.

La Junta Suprema de Lleyda, al jurar fidelitat a la relligió y al Rey, jurà mantenir les lleys, exempcions, privilegis, usos y costums del Principat, y cooperar en lo possible a que-s verificàs altre tant en lo restant de la Nació.

Inseguint nostres velles pràctiques y cada vegada que algún fet extraordinari ho reclamàs, s' aplegaren los delegats corregimentals en parlaments o assamblees, tenint-ne a Manresa per socórrer Gerona (20 a 30 Novembre 1809), a Solsona per aplegar diners per la guerra (2 Abril a 2 Maig 1810), a Tarragona per aument y sosteniment del exèrcit y trametre diputats a les Corts de Càdiç (17 Juliol 1810 a 18 Janer 1811), y altre segón a Tarragona, per diferents actes de govern, allistament y emprèstit (2 Març a 25 Abril 1811). La Junta Suprema del Principat conferí a particulars lo derogat títol de *ciutedà honrat de Barcelona*. Aparegué, lo Principat, ab personalitat propria y lliure, ab sola dependencia voluntaria del poder central y sense esperar-ne d' ell ni diners, ni direcció, per manera, que la sobiranía catalana no radicà en les Corts de Càdiç, sinó en los parlaments de Manresa, Solsona y Tarragona y en la Junta Suprema, quin mandat imperatíu se-n portaren a Càdiç nostres diputats.

La acció patriòtica dels catalans fora de Catalunya (1806-1808). — A Buenos Ayres, quan los anglesos se n' havían apoderat (1806), iniciaren sa reconquesta l' enginyer Felip Sentenach y Grau Esteve y Lluch, abdós catalans; «los *miñones catalanes* (que manava Rafel Bofarull), que como torrente avasallador penetraron en la plaza de la Victoria», decidiren la victoria, fent alçar als anglesos d' En Berresfort bandera blanca (12 Agost 1806). Un escrit bonaerense de la època ponderant a aquests compatricis, díu: «Catalanes. Si fuera poeta, diría que Marte había puesto escuela en Cataluña». Sentenach, tinent coronel y director de la Escola de Matemàtiques de Buenos Ayres (Setembre 1810), morí fusellat per crim de llealtat als séus reys (11 Juliol 1811).

En 1807, lo batalló de *Voluntaris de Catalunya* defensà valentment lo Ríu de la Plata contra los anglesos. També nostre paysà Cosme Argerich fundà la Escola y Facultat de Medecina de Buenos Ayres en 1813.

Al constituir-se a Italia lo reyalme d' Etruria, hi anaren lo primer batalló de Barcelona y lo de Voluntaris de Catalunya, ab la divisió O' Farril (1805), quines tropes passaren a la divisió del Marquès de la Romana, per engroxir l' exèrcit del Príncep de Pontecorvo a Hamburg y a Dinamarca. Arribaren a Copenhague 13,639 espanyols quan moría lo rey Cristià VII (13 Maig 1808) y proclamava Frederich VI (16 Maig). Cuydà Napoleón dexar als espanyols escampats per Dinamarca, des de Schleswig fins Randers, Mariager y Kalburg,

al extrém N. de la Jutlandia, en la illa de Fionia y en altres illes del petit Belta. Figuran en dit exèrcit, d' una manera sobressortint, catalans com Joan Martí, tinent coronel; lo coronel de Guadalajara En Joan Martorell; l' oficial d' artillería Pau Ventades y lo renomenat cerdà Antoni Costa. Al ésser Joseph Bonaparte rey d' Espanya, s' exigí jurament de fidelitat als soldats, suscitant controversies y motins parcials. Sapiguts los fets d' Espanya, les tropes procuraren retornar-hi aviat. En la illa de Langeland, lo subtinent Joan Antón Fàbregues, dels voluntaris de Catalunya, pogué traure al exèrcit espanyol de sa atonía, comunicant ell als anglesos ab lo Marquès de la Romana y juntant 10,000 espanyols en la illa Langeland. Al reconcentrar-se nostres disperses forces, les tropes franch-daneses les hi impedían embarcar-se. Lo batalló de cavallería d' Algarbe, estava irresolut, quan lo capità Antoni Costa, dirigint dos esquadrons, retornava ab ells a la patria. Voltat d' enemichs, En Costa, per salvar la vida als soldats, s' adelantà al major francès Ameil, y declarant-se únich culpable de la sedició, devant tothòm, prengué una de ses pistoles y clamant «Os he engañado y debo morir. Recuerdos á España de Antonio Costa», se matà d' un tir al cervell (11 Agost 1808). A Fredericia senyala sa tomba en lo cementiri catòlich de Sant Canuto, un bloch de marbre coronat d' esplèndida creu, recort degut al Sr. Larsen. Costa ha dexat popularitat a Dinamarca, que contrasta ab son absolut oblit a Catalunya sa patria. Los soldats catalans del Marquès de la Romana, combateren a Galicia als francesos.

Díu lo diari d' En Casamayor, escrit a Çaragoça (15 Juliol 1808): «entraren 200 soldats catalans escapats de Pamplona». La *Gaceta* extraordinaria de la propria Ciutat, en 2 Juliol 1808, díu que per sos fets de guerra fóu promogut a Coronel lo tinent coronel de voluntaris de Tarragona, Francesch Marcó del Pont. Encara lo diari de Casamayor: 16 Juliol 1808 «vingueren 200 catalans de Tarragona»; 17 Juliol «arribaren altres tants catalans de Tarragona»; 12 Agost «los catalans logran treure als francesos de la Ciutat». Se parla móltes més vegades d' aquestes tropes catalanes. No oblidàm que era catalana la heroina de Çaragoça, Agustina Zaragoza y Domènech.

Famós es al setge de Badajoz lo batalló de voluntaris catalans dit *Batallón 1.° de Barcelona*, del que era comandant accidental Manel Marcó, y també adquirí renòm a Albuera lo Cors d' Infantería dit *1.° de catalanes*. Prengueren fama a Galicia les ja mentades companyíes de catalans procedents de la expedició del Langeland, del Marquès de la Romana (371).

Al aparellar-se los espanyols de les Amèriques, per la guerra ab França, a Cuba, hont hi havía bastant element català, fóu aquest lo primer y al que sembla l' únich, que s' organisà militarment, a més de contribuir ab sumes d' importancia en la suscripció patriòtica. Sense cap dispendi per lo tresor na-

---

(371) F. de Antón del Olmet: *La intervención de Cataluña en la guerra de la Independencia fuera del Principado.*

cional, arreglaren quatre companyíes d'infantería, los catalans, y 80 hòmens d'artillería volant. Y al dirigir a Espanya llur missatge patriòtich, lo Capità General de Cuba feya constar, que, tots eran catalans solzament, afegint-hi aquestes paraules: *y como el catalán siempre voluntario y generoso.*

La guerra de la Independencia (1808-1814).—No es de nostre cas ressenyar fets d'armes, actes de valor y venjances efectuats durant la llarga lluyta de que n'es camp nostre Principat. Lo paysanatge es sa nota sobressortint: sol o acomvoyat, tothòm se creu obligat a combatre al invasor, axís lo noble com lo menestral, l'eclesiàstich com lo seglar. Eran nostres places fortes Barcelona, Figueres, Gerona, Hostalrich, Lleyda, Tarragona, Cardona, Sèu d'Urgell y Tortosa, y entorn d'algunes d'elles, s'efectuan importants operacions militars. Se nota que les tropes regulars espanyoles, si guanyan una batalla campal a Cardona, perden les de Llinars, Valls y Vich. Grans victories són obra dels guerrillers o paysans, quins noms seràn eterna remembrança de valor: Franch, Clarós, Baget, Baró d'Eroles, Milans del Bosch, Manso, Rovira, etc. Un antagonisme se veu en 1811 entre aquests y los militars: Sarfield irònicament titolava a Eroles *general de sometents.* A Catalunya s'apellidavan traydors als militars que entregaren Montjuich y Lleyda (14 Maig 1810) y rendiren Tortosa (2 Janer 1811) y Tarragona (28 Juny 1811). Lo Marquès de Palacio arribà a publicar a Càdiç en 1812, que, los catalans assessinavan als espanyols «y no aparece otro remedio que el que el general Suchet haga concluir cuanto antes las esposas que hace forjar, para enviar á su Emperador, como ha dicho, 60,000 catalanes, que le sirvan de tropas ligeras en sus ejércitos al Norte» (Càdiç 1812). Lo francès sols era amo del terrer que trepitjava. La Junta Suprema en 1810 passà a Berga, per tenir més segur refugi en los Pyrinèus, puix la guerra era favorable al invasor. Fins a les victories obtingudes en altres regions per anglesos y espanyols (mitjans 1813), no cambià la sort de les armes al Principat, que s'inicià ab la retirada de Suchet de Tarragona (19 Juliol 1813). Y en 1814 les victories del Llobregat, la entrada d'Eroles a Montsó, Lleyda y Mequinença, coincidiren ab la necessitat que tenía Napoleón de sos exèrcits per defensar-se de la Europa Central. Pactà la llibertat del rey Ferràn, a qui tornà son reyalme (Març 1814). No s'evaquaren les places de Tortosa, Barcelona, Hostalrich y Figueres, fins ésser destituit Napoleón del Imperi (3 Abril 1814). Figueres fóu la derrera que-s retornà (4 Juny 1814).

Divisió administrativa francesa del Principat.—La dominació francesa cambià la antiga divisió territorial. Començà per dividir-la en departaments (1809). Però Napoleón decretà la segregació de Catalunya del restant d'Espanya (8 Febrer 1810), establint: «Art. II. La provincia de Catalunya formarà un Govern particular baix lo títol de Govern de Catalunya». Axò se pregonà en lo setge de Gerona a 20 Febrer 1810 y publicà a Barcelona lo 18 Març. Se dividí lo Principat en quatre *Corregiments,* quiscún d'aquests en *Subcorregiments* y aquests en *Cantons.* V.—En la capital del Corregiment

residiràn lo Corregidor; lo Consell de dit Corregidor; lo Consell general del Corregiment; lo Director de Contribucions, l'Inspector, dos Contralors, un Receptor general, un Director de dominis, un Inspector y un Verificador; un Director de Duanes, un Inspector y un Receptor principal, un Director de Corrèus, un Contralor, un Director d'obres públiques, un Inspector de boschs y un Tribunal d'Audiencia de Justicia criminal. VI.—En cada Subcorregiment residiràn un Subcorregidor, un Tribunal civil, un Receptor particular, un Administrador subaltern de béns nacionals y un Comissari de Policía. VII. —En cada Cantó residiràn un President de Cantó y un Jutge de Conciliació, lo qual tindrà a son càrrech lo evitar plets. XII. — Pera que hi haja una perfecta armonía entre la gerarquía de les autoritats, los Mères dels Comuns de cada Cantó, estaràn subordinats al Mère del Caplloch de dit Cantó» (6 Març 1810). Lo corregiment de Gerona fóu dividit en los subcorregiments de Gerona (ab 9 cantons), Figueres (ab 6 cantons) y Olot (ab 5 cantons). Lo corregiment de Barcelona fóu dividit en los subcorregiments de Barcelona (ab 9 cantons), Manresa (ab 5 cantons) y Vich (ab 4 cantons). Dels altres dos corregiments no-s féu la divisió encara, per estar Lleyda y Tarragona en poder dels espanyols.

En 1812, Napoleón completà sa laboriosa obra, anexionant Catalunya a França. Dividí lo Principat en quatre departaments, dits del Ter, de Montserrat, Boques del Ebre y Segre, quines capitals eran Gerona, Barcelona, Lleyda y Puigcerdà. Ajuntà la vall d'Aràn al departament del Alt Garona.

Los catalans en les Corts de Càdiç y devant la Constitució de 1812.—La diputació catalana que anà a Càdiç, tingué un caràcter marcadament conservador. Tots eran de la terra. Sols discrepà d'ells En Capmany, qui feya 30 anys vivía a Castella. En les instruccions que se-n portaren de la Junta Suprema de Catalunya, s'hi retratava lo mandat imperatíu de nostres antigues corts. Se-ls deya anessen contra la uniformitat de llegislació a Espanya y recobressen los privilegis com eran abans del 1714, en premi als sacrificis de la guerra que sostenían (Tarragona 13 Agost 1810). Durant curta temporada, simultanejaren llurs discussions lo Congrés de Tarragona y les Corts de Càdiç. Del primer moment se prevèu la lluyta que a Càdiç tindràn les dues tendencies: la federativa, restauradora de la vida dels antichs reyalmes, y la unitaria, inspirada en la uniformitat o simetría a imitació de la revolució francesa. La derrera, logrà de bon principi declarar que los representants de la *Nació espanyola* estavan «legitimamente constituídos en *Cortes generales* y extraordinarias y que *reside en ellas la soberanía nacional*». La labor de Càdiç no tingué eficacia en la historia de Catalunya, ni durant lo temps de la guerra, ni al restaurar-se la vella monarquía. Abans originà grans pertorbacions, com en cap més regió d'Espanya. Ja en 1812, los bisbes de Barcelona, Lleyda, Tortosa y Sèu d'Urgell, junt ab los de Terol y Pamplona, dirigiren des de

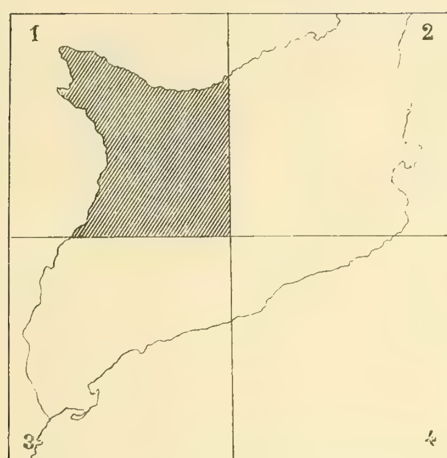
Mallorca, una *Instrucción pastoral,* primer crit poderós contra la labor de Càdiç (12 Desembre 1812) (372).

Los diputats catalans sobressortiren en dites Corts: lo canonge barceloní, Cancelari de Cervera y bon publicista Ramón Llàtzer de Dou y de Bassols, fóu son primer president (24 Setembre 1810), ocupant lo meteix càrrech, que era mensual, Jaume Creus, canonge d' Urgell, y Jaume Balle. Nostres diputats mostraren gran competencia en fets de comerç y d' hisenda. Si alguna proposició important los sobtava, aplaçavan la discussió fins conèxer lo criteri del Principat, com v. g. succehí ab lo restabliment de la Inquisició y que motivà discussió incidental sobre lo mandat dels diputats. També hi sobressortí lo diputat aranès Felip Aner y d' Esteve, competentíssim en qüestions militars, partidari del Estat Major y del aument de la cavallería; s' oposà a que-ls sometents o *guerrilles* fossen manats per militars, fent fracassar cert reglament que hauría mort organisme tan valiós en nostra guerra de la Independencia. Lo propri Aner combaté la divisió arbitraria de provincies, rebutjant considerar a Espanya com un tot uniforme, susceptible de divisions capritxoses, y mantenint-se enèrgich en no tolerar la segregació d' un sol poble català.

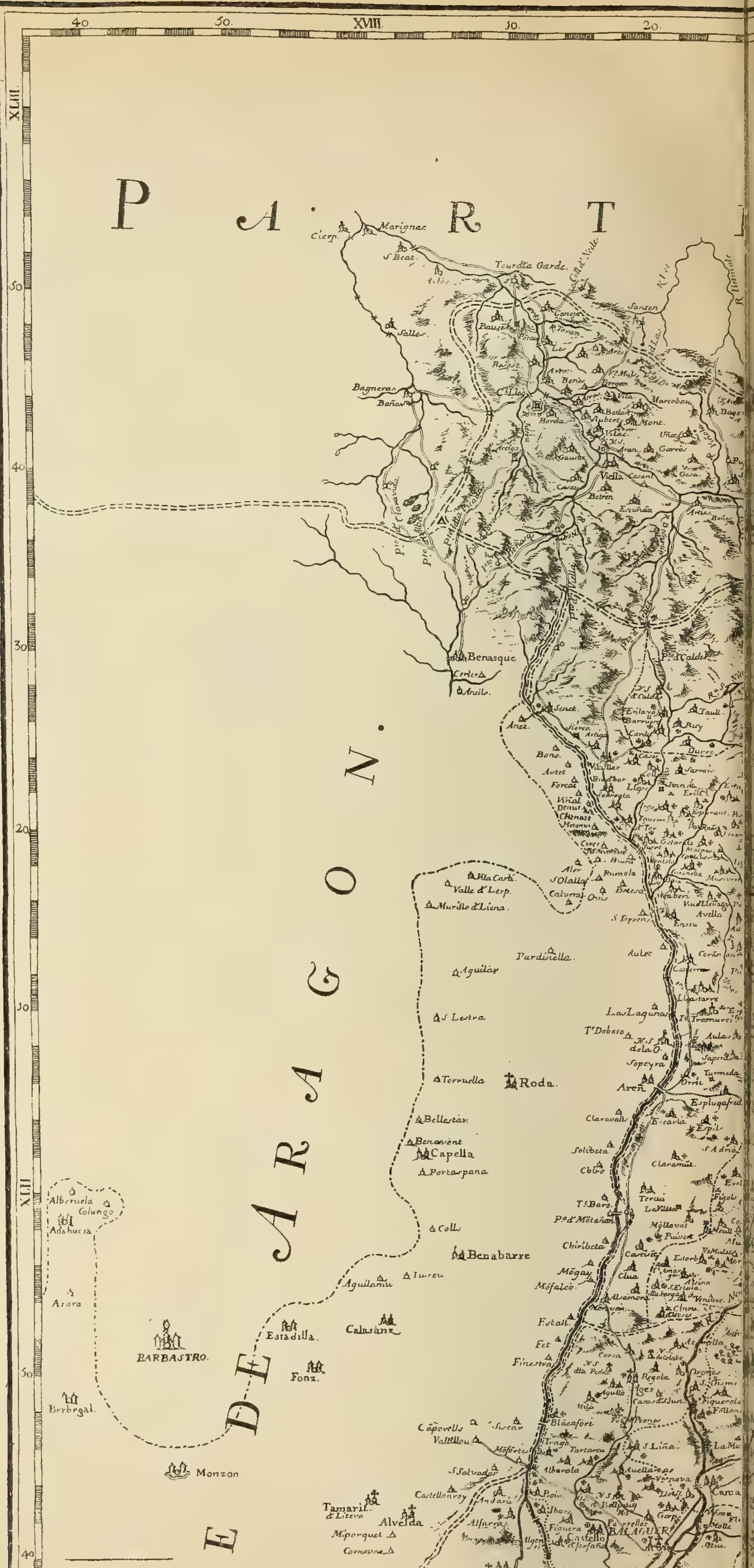
Abolició de la Constitució de 1812 y govern absolut del rey Ferràn (1814-1820). — Lo Rey d' Espanya, acompanyat dels infants Carles y Antoni, per Perpinyà (19 Març 1814) entrà a la Península lo 22 Març, dormint a Figueres y seguint vers Gerona (24 a 28 Març), Calella (29), Mataró (30), passà de llarch junt als murs de Barcelona, puix axís s' estatuí, dormint a Molins de Rey (31 Març), Tarragona (1 Abril), Reus (2), Poblet (3), Lleyda (4), entrant a Aragó y aprés a Valencia. De per tot arribaren al Rey representacions contraries a la Constitució del 1812, feta ab l'esperit francès que dominava a la gent de lletres y de pau congregada a Càdiç. La detestavan los guerrillers y militars, freturant restaurar la monarquía absoluta en tota sa anterior integritat. Catalunya, Biscaya, Aragó y Nabarra, pretenían llurs antigues lleys y privilegis. Ferràn, al arribar a Valencia, abolí la Constitució, apoyat del element militar (4 Maig 1814) y amparant-se en la protesta del 12 Abril 1814, dels 69 diputats anomenats *perses.*

Segona època constitucional (1820-1823). — Los constitucionals, apoyats per les sectes, començaren treballs de tota mena per derrocar l' absolutisme: alguns alçaments fracassan. També anavan en derrota a la Andalusía les tropes de Riego per les de O' Donnell, quan los conspiradors, ficats en lo palàu reyal, obligaren a Ferràn a jurar la Constitució (7 Març 1820). Los càrrechs civils y militars y les autoritats locals se mudaren, donant-se ampla llibertat d' imprempta. Les Corts decretaren la expulsió dels frares (1 Octubre 1820), derrocant-se alguns convents, com lo de Caputxins de Barcelona, que-s tornà a

(372) S' ha d' advertir que l' Arquebisbe de Tarragona, y los bisbes de Mallorca y Cartagena, que també se trobavan en la illa de Mallorca, no signaren la *Instrucción* dels sis prelats.

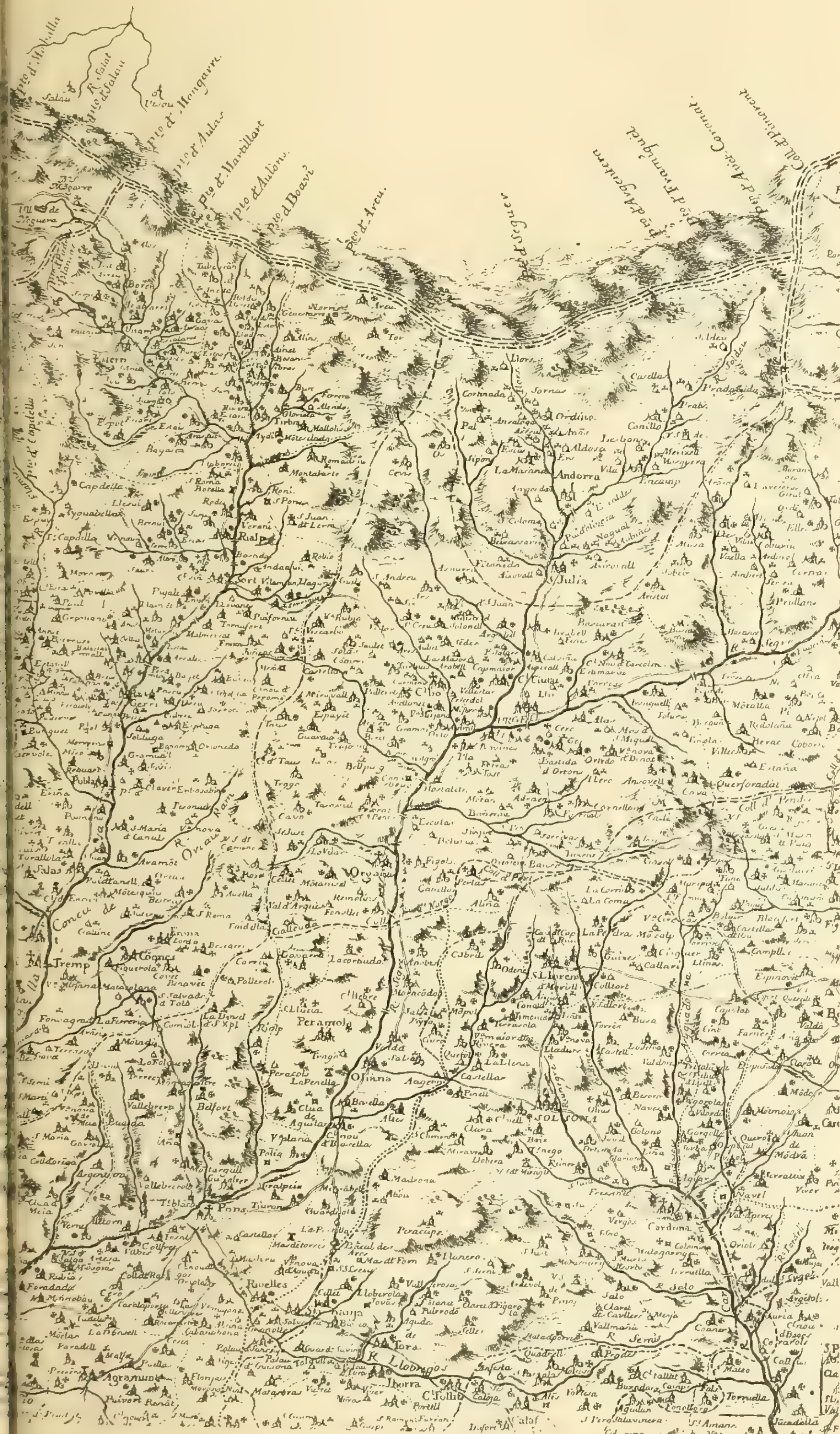

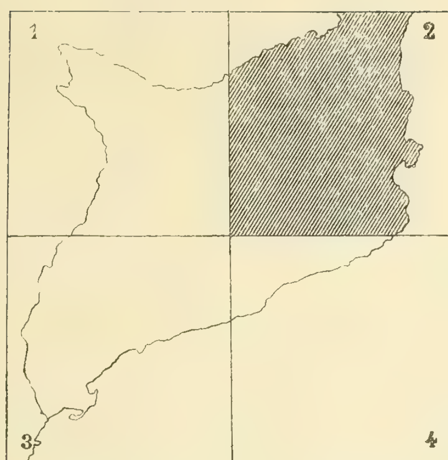
Mapa de Catalunya de Garma (segle XVIII)

XVIII
XLIII
XLII
PARTI
ARAGON.
E DE
Marignac
Cierp.
S Beat.
Tourdta Garde.
Santen
Saller
Bagneras
Baños
Benasque
Cerler
Anet.
Viella
Bono.
Aulet
Vilaller
Pardinella.
Aguilar
S Lestra
Torruella
Roda.
Bellestar.
Benavent
Capella
Portaspana
Coll
Benabarre
Aguilaniu
Calasanz
Estadilla.
Fonz.
BARBASTRO.
Monzon
Alberuela
Colungo
Adahucsa
Azara
Berbegal.
Tamarit.
d'Litera
Alvelda
Miporquet
Castellonroy
Alfarras
Algerri
Balaguer
Areñ
Claravall
Sopeyra
T. Baro.
Las Lagunas
Chiribeta
Estall
Finestras
Blacafort
Regola
Albesola
Valle d'Lerp.
Murillo d'Liena.
Avella
S Liña

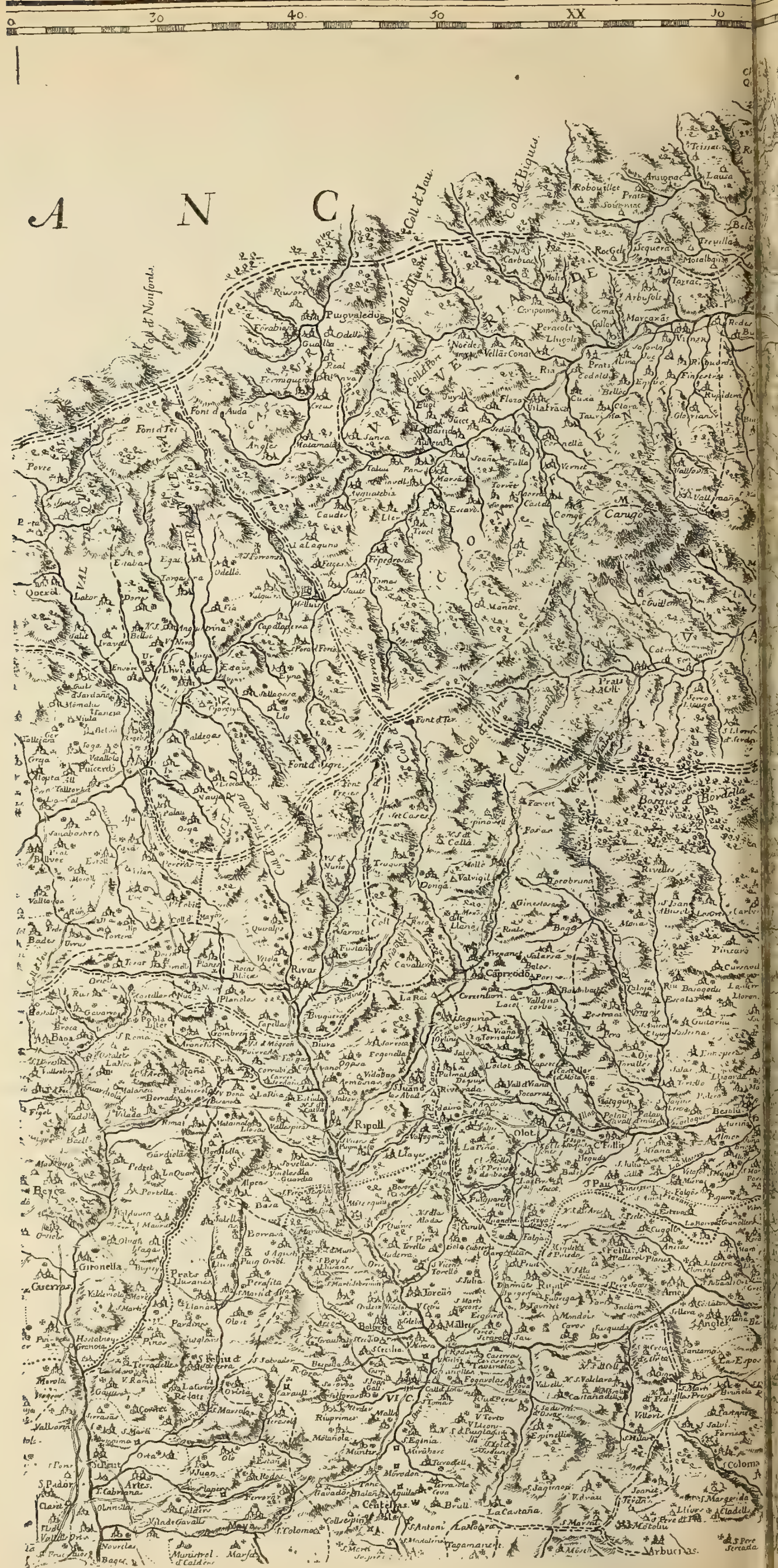
30 40 50 XIX 10 20

DE F R

Mapa de Catalunya de Garma (segle XVIII)

30
40
50
XX
A N C
Coll d Jau
Coll d Biques
Puigvaledor
Font d Aude
Font d Tet
Angles
Matamala
Fermiquera
Prats
Rivas
Ripoll
Olot
Caprrodo
Puicerdà
Gironella
Berga
Prats d Llusanés
VI C
Centellas
Artés
Bosque de Bordella
Camprodon
Sant Juan
Manlleu
Coll d Nufols
Font d Sigre
Font d Ter
Amer
Angles
Arbucias

20
30
40
50
XXI
XLIII
XLII
TERRANEO
PERPIÑAN
Elna
Rio Tet.
Rio Tech.
T.e S.t Angel
Rio Agly.
Cabestañ
Canet
Port Vendres.
Cap d Bearn
Cap d Creus.
Masa d Oro
Cadaques
Rosas
Golfo de Rosas
Castellon
Rio Fluvia
Ampurias
La Escala
Cap d Begur
Pla d Sola
Cap Rogé

alçar en 1829. Funcionà a Catalunya una Diputació Provincial, organisme d'elecció popular, ab mires al desenrotllament de les obres públiques, d'atribucions migrades y mólt per dessota de la antiga Generalitat. Los reyalistes no tardaren a somoure lo país.

Divisió administrativa d'Espanya en provincies y en corregiments (1812 a 1833).—Carles III pensà dividir Espanya en determinat nombre de *provincies,* que tinguessen dimensions uniformes, dirigides per una Audiencia y dividides en districtes governats per un corregidor. La reforma no prosperà. Les Corts ordinaries dels anys 1813 y 1814, en compliment a lo consignat en l'article VI de la Constitució de 1812, dividiren Espanya en *provincies,* assignant-ne tres a Catalunya, dues de marítimes ab les capitalitats a Barcelona y Tarragona y altra interior, més reduhida, de la que havía d'ésser capital la Sèu d'Urgell. Lo rey Ferràn, ab son decret de Valencia del 4 Maig 1814, al anular los actes de la primera època constitucional, no dexà practicar la divisió. Catalunya se dividí en 13 corregiments y 6 subdelegacions, que en 1819 acusavan los fochs que continuàm. Corregiments: Barcelona, 24,116; Cervera, 6,359; Figueres, 8,019; Gerona, 23,418; Lleyda, 9,512; Mataró, 11,809; Manresa, 5,433; Puigcerdà, 3,539; Tarragona, 16,549; Talarn, 3,125; Tortosa, 9,436; Vich, 7,587; Vilafranca, 12,641. Subdelegacions: Berga del corregiment de Cervera, 2,040; Berga del corregiment de Manresa, 2,844; Camprodón, 5,564; Montblanch, 9,022; Sèu d'Urgell, 3,345; Vall d'Aràn, 1,583.

Al proclamar-se la Constitució de 1820, se dividí en les provincies, de Barcelona, Tarragona, Lleyda y Gerona, eliminant a la Sèu d'Urgell, que pretenía formar una quinta provincia pyrinenca (30 Janer 1822).

Fóu efímera la vida d'aquestes quatre provincies catalanes, abolides al caure la Constitució (1 Octubre 1823), tornant Catalunya a constituir una sola unitat orgànica dividida en corregiments. La Reyna Regent (Reyal Decret 30 Novembre 1833), dividí Espanya en 49 provincies y se tornaren a formar a Catalunya les quatre decretades en 1822 (373).

Guerra reyalista a Catalunya (1822-1823).—Los partidaris del absolutisme, ab la cooperació secreta de França, durant 1821, practicaren alçaments parcials a Galicia, Burgos, Nabarra, Manresa (Juliol) y Gerona (Desembre), pretenent derrocar la Constitució. En la frontera catalana, a pretext de cordó sanitari, des de la febra groga del 1821, s'acantonaren tropes franceses. En Janer 1822, Tomàs Costa (a) Mises entrà de França ab alguna gent, y a Castellar de Nuch, En Montaner de Berga secundà l'alçament (Març 1822). Llavors sorgexen partides y cabdills arrèu de Catalunya, tant, que al Setembre hi hauría uns 33,000 hòmens ab armes, mentres a les Bascongades y Nabarra,

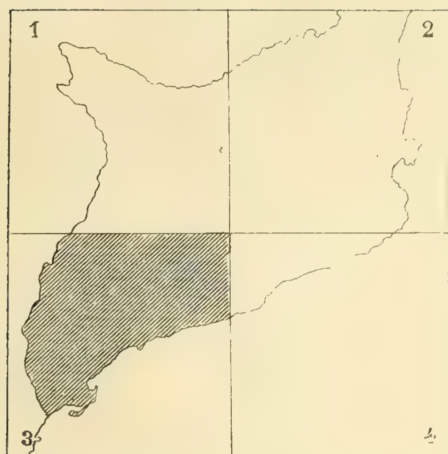
---

(373) En l'article *Constitución de la provincia de Tarragona y su capitalidad (Boletín Arqueológico,* a. II, n. 8 y 9) se manifestan les lluytes entre Reus y Tarragona en los anys 1821 y 1823, disputant-se la capitalitat de la provincia de Tarragona.

Quesada y Eguia hi formavan un petit exèrcit, Merino s' alçà a Burgos, etc. S' alçaren a Catalunya los reyalistes Tomàs Costa (a) Mises y Malavila, al Empordà; Antoni Marañón (a) Trapense, a la conca de Barberà; Joan Romagosa, al Penadès y Camp; Pau Miralles, al Priorat; Montagut, a les serres de Prades; Mossèn Antòn Coll, a les Guilleríes; Francesch Badals, al Urgell y Mequinença; Montaner, al Bergadà y Bages; Ramón Chambó, al Ebre y Castellanía; Agustí Saperes (a) Caragol, al Vallès y Vich; Busoms (a) Gep dels Estanys, al Cardoner y Bages; Romanillos, Ballester, Targarona, Carnicer, Joseph Huguet, Jaume Montó, Rambla y altres. Al guanyar los forts de la Sèu d' Urgell, constituiren allí los reyalistes una *Junta Superior provisional* (21 Juny 1822). Quan dominaren les comarques de Prades y Castellanía, hi formaren una Junta provisional a Mora d' Ebre (22 Juliol), de quin territori fóu general En Cisneros (Octubre), y altra tercera *Junta Superior Governativa d' Aragó* a Mequinença (6 Agost). Totes depenjavan d' un comitè directíu residint a França. Passà a la Sèu a encarregar-se del superior comandament, Joseph Valero (Juliol). Los reyalistes tenían lo territori comprès en una línia interior que, dels Pyrinèus, s' extenía per Figueres, Arbucies, Vich, Manresa, Cervera y Balaguer, dominant també les conques del Ebre. A la Sèu s' establí, en 12 Agost, la *Regencia del Regne durant la captivitat del Rey,* vulgarment dita *Regencia d' Urgell,* transformant-se la *Junta Suprema* en *Junta Provincial.* La Regencia la formaren lo Baró d' Eroles, qui prengué la direcció del *exèrcit de la Fè,* l' ex-ministre Marquès de Mataflorida y Jaume Creus, bisbe de Mahó. S' oferí un grau als militars que-s passavan a llurs files, obrint un emprèstit a París; creà juntes corregimentals, y fins envià representants a potencies estrangeres. La guerra fóu dura. Per abdues parts se cometeren vandalismes: los reyalistes cremaren Porrera; los constitucionals Mina y Rotten destruiren Castellfollit y Sant Llorenç dels Piteus respectivament.

Devant l' increment dels reyalistes o *servils,* y tement sa organisació administrativa, los constitucionals o *negres,* que ocuparen sempre les principals fortaleses y ciutats catalanes, organisaren batallons de miquelets y reberen reforços, ab ells al general Espoz y Mina (9 Setembre). Milans, que operava per Gerona y Vich, tenía un batalló de piamontesos desterrats. Milans menà pres a Barcelona al Bisbe de Vich (27 Octubre), hont també hi fóu portat pres lo de Lleyda: los d' Urgell y Solsona fugiren a França. Començan los fracassos dels reyalistes en la batalla de Torà (26 Octubre) y evaquació de Balaguer (3 Novembre). Passà la Regencia a Puigcerdà (15 Novembre), y d' allí a França (28 Novembre). Los forts de la Sèu foren assetjats, evaquant-los lo reyalista Romagosa per falta de provisions (3 Febrer 1823).

A Mora se concentraren, dels volts, 5,000 a 6,000 reyalistes. Manats per Besieres (25 Desembre), atacaren Çaragoça (7 Janer 1823), venceren als constitucionals a Brihuega, prengueren lo fort de Sagunto (19 Març 1823), quedant-se per Valencia alçant lo país. Los reyalistes catalans aplegats a França,

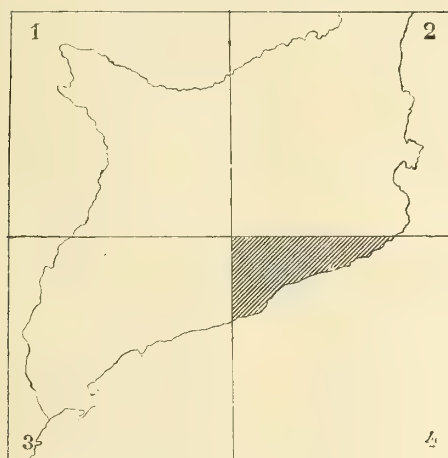

Mapa de Catalunya de Garma (segle XVIII)

PARTE DE VALENCIA
PARTE
LERIDA
FRAGA
Candasnos
Maquinensa
Fayon
Nonaspe
Berrus
Rivaroja
Flix
Pobla d.Masaluca
Las Pineda
CASTELLANIA DE AMPOSTA
Vilalva
Batea
Algas
Casserras
Gandesa
Bot
Orta
S.Salvador
Paüls
Alfara
Caro
S.Bernabo
TORTOSA
R. Caramella
Mas Barbarés
Cenia
Galera
Godall
Amposta
Freginals
Ulldecona
Alcanar
S.Jorge
Calig
Benicarlo
Gran
PEÑISCOLA
Rossell
Benifassa
PLA DE LA GALERA
Rio Cenia
Rio Ebro
Boca d'Llevant
Boca d'Migjorn
P.to d'Fangar
P.to d'Tan
Mora
Benisanet
Miravet
Tivisa
Falset
Garcia
Ginestar
Rasquera
Cardó
Tivens
Xerta
Aldover
Bitem
Perello
Fulliola
Bandellos
Pratdip
S.ta Marina
Llabaria
Capsanes
Guiamets
Porrera
Cornudella
Prades
Albarca
Margalef
Vilanova
Ulldemolins
La Palma
Bobera
Granadella
Torms
Juncosa
Albages
Sierra de la Llena
La Garriga
Soleras
Alcano
Aspa
Cugull
Borxas Blancas
Arbeca
Alcarras
Alguayre
Almenar
Torres
Sudanell
Alfes
Sarroca
Alcoletge
Albatarrec
Artesa
Puiverd
Juneda
Belloc
Torregrosa
Mollerusa
Golmes
Palau
Fondarella
Sidamont
Menarges
Corbera
Batea
Caseres
Gandesa
Pinell
Benifallet
Cortuma
Piana de Burga
Ascó
Vinibre
Ribarroja
Dormos
Bellmunt
Molá
Coll d'Jou
S.Jorge
Vinaros
XLI
XVIII
40
30
20
10
50
60

e XVIII.—Mapa de Catalunya, de Garma, reduhit a la

Mapa de Catalunya de Garma (segle XVIII)

J
C
R
E
B

GERONA
BARCELONA
VICH
MATARO
CERVERA
BALAGVER
VILAFR

MAPA DEL

CATALUÑA, Y CO

POR D. FRANCISCO XAVIER DE GA
Perpetuo de la Ciudad de Barcelona
de Aragon. &c. Segun los Exemplares

EXPLICA

Plaza de Armas.
Ciudad Realenga.
Id. de Señorio.
Id. de Eclesiastico.
Villa Realenga.
Id. de Señorio.
Id. de Eclesiastico.
Lugar Realengo.
Id. de Señorio.
Id de Eclesiastico.
Quadra Realenga.
Id. de Señorio
Id. de Eclesiastico.

Vecindario,
Termino R.
Id. de Señ
Id. de Ecle.
Monasteri
Herm.ta ó
Casa, ó Mo
Hosteria ó
Castillo an
Castillo m
Atalaya, ó
De la Orn.

ESCALA 1

0. 1. 2.

30. 40. 50. XX.

meytat del séu original, facilitat per Ramón d' Alós

CATALUÑA.

ROSELLON.

TARRAGONA.

TORTOSA.

RINCIPADO DE

DADO DEL ROSELLON

LERIDA.

Y DURAN, SECRETARIO DE S.M. REGIDOR
rchivero del Real, y Gral. Archivo dta Corona
nda Dornius, y Jph. Aparici, y otras exactas Relaciones.

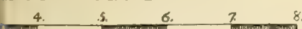
MANRESA.

N DE LAS NOTAS.

rio.	Arzobispo.	Real Audiencia.
o.	Obispo.	
	Abad.	Universidad.
ro.	Colexiata.	Puente.
nv.to	Parroquia.	Barca.
rio.	Sufraganea.	Caminos Reales.
	Intendente.	Puerto de Mar.
	Corregidor.	Division de Reyno.
	Alcalde mayor.	Id. de Corregimiento.
	Titulo de Duque.	Id. de Alcaldia mayor.
	Id. de Marques.	Id. de Obispado.
uan.	Id. de Conde.	Id. desus Partidos.

URGEL.

EGUAS MARITIMAS.

SOLSONA.

I. Valls sc.

reberen instrucció militar, organizant deu o dotze batallons de 1,000 hòmens, al temps que lo govern francès preparava móltes tropes a la frontera. Com quasi no circulava cap partida al Principat, lo general Mina en una proclama

Recorts de la guerra de la Independencia

Para despacho de oficio quatro mrs.

SELLO QUARTO, AÑO DE MIL OCHOCIENTOS Y OCHO.

QUARENTA MRS.

SELLO QUARTO. AÑO DE MIL OCHOCIENTOS OCHO.

Paper sellat emès a Tarragona y Cardona, per les Juntes Corregimentals patriòtiques

declarà aniquilada la facció (1 Abril). Però seguidament entrà per Irún lo primer cors d'exèrcit francès (14 Abril). Lo Bisbe de Vich, tret de la Ciutadela, es assessinat per la escolta de soldats en un camí de Vallirana (16 Abril 1823).

Segell del «Govern de Catalunya» implantat per Napoleón (1810-1812).

Segell usat per lo Comissari francès de la guerra (1810-1812).

L'exèrcit francès derrocant la Constitució (1823).—La frontera catalana fóu invadida per La Junquera y Puigcerdà per los batallons reyalistes y francesos, los primers comanats per lo Baró d'Eroles y los segons per Moncey (13 Abril). Prompte dominaren Catalunya, concentrant-se les tropes en los forts de Barcelona, Lleyda, Tarragona y Hostalrich, que possehían los constitucionals. A Madrid foren disoltes les Corts que actuavan a Càdiç (27 Setembre 1823) y proclamat lo govern absolut. Llavors Lleyda se rendí y lo constitucional Mina firmà ab Moncey lo tractat d'evacuació de les places de Barcelona, Tarragona y Hostalrich (1 Novembre 1823).

Mentrestant la Regencia instalada a Madrid, actuà, restablint les ordres monàstiques (11 y 21 Juny), fins les dels mercedaris y jesuítes, que no ho havían estat en 1814, anulà les redempcions dels censos dels frares y totes les provisions de càrrechs y polítiques, posteriors al 7 Març 1820 (27 Juny 1823).

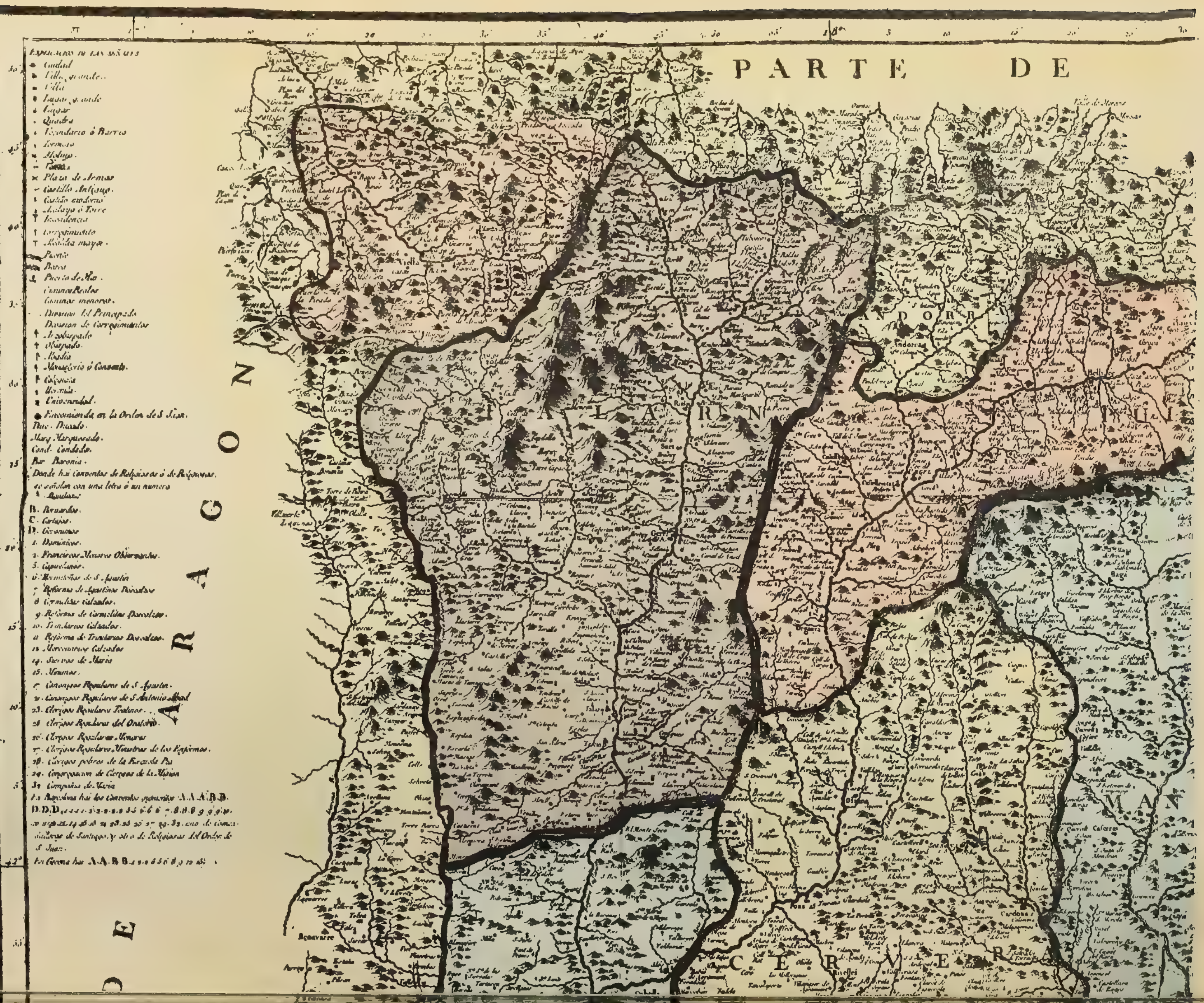
Abolició de les jurisdiccions senyorials (1811-1814).—Les Corts de Càdiç, ab son decret de 6 Agost 1811, aboliren la major part dels drets senyorials, incorporant a la Nació tota mena de jurisdiccions privades, oferint-se indemnisar als qui les tinguessen per títol onerós. Alguns pobles de Catalunya havían arribat al segle XIX subgectes a jurisdiccions particulars, ja que a elles no hi tocà lo decret de Nova Planta. Tots foren redimits, puix lo rey Ferràn, al anular los decrets emanats de dites Corts, dexà subsistent lo d'abolició de senyorius. Com l'article IV exceptuava los senyorius o prestacions devallants del dret de proprietat, subsistiren los dominis y lluismes en les proprietats particulars, sense considerar que mólts d'ells eran prestacions feudals en especie, que havían evolucionat en lo transcurs dels segles, y los dòminos no posseían altre títol que una possessió immemorial.

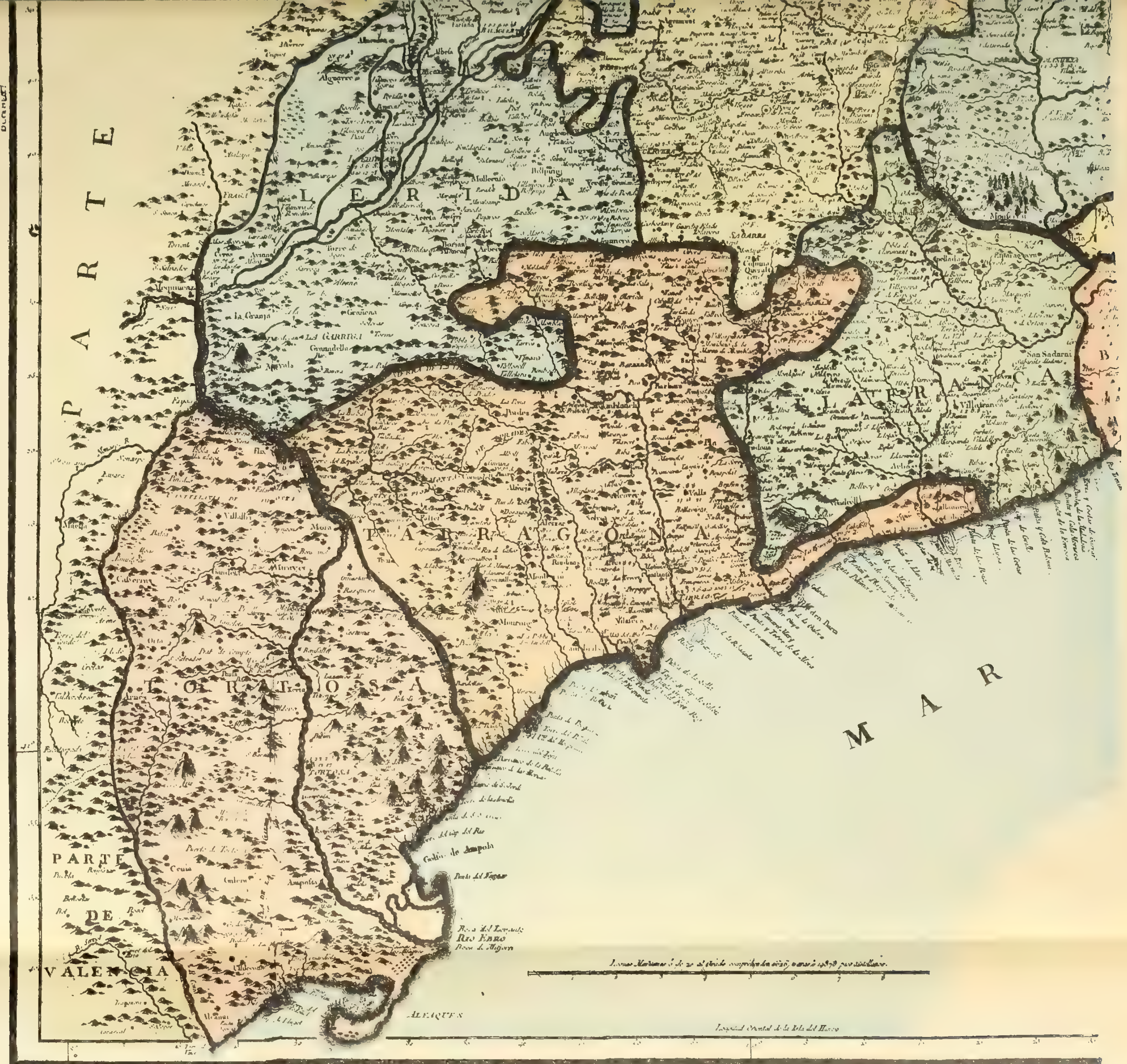
La Universitat de Cervera (1715-1837).—Lo rey Felip de Borbó ordenà arrasar totes les universitats literaries de Catalunya «por haber, los que concurrían á ellas, fomentado muchas inquietudes». Les centralisà en lloch tan desavinent com Cervera, per sa «constante lealtad» (1714). Començaren a instalar-s'hi filosofía, cànons, teología y lleys (1715), quedant a Barcelona, medecina, cirurgía, gramàtica y retòrica. A poch dictà, lo Rey, dos decrets: l'un erigint la Universitat de Cervera (11 Maig 1717) y l'altre fent cessar les de Barcelona, Lleyda, Gerona, Tarragona y Vich (12 Novembre 1717), y manant tancar totes les escoles privades, fins les dels convents y comunitats. Emperò les escoles d'alguns convents, y a Barcelona lo Colegi Tridentí y lo dels nobles dit *de Cordelles* y altres, continuaren funcionant, a despit de les prohivicions de 30 Setembre 1722, 6 Agost 1746 y 10 Novembre 1758, de poca eficacia. No meresqué simpatía la universitat cerverina, qual vici originari fóu la violencia que la fundà. Encara Carles III erigí a Barcelona lo Colegi de Cirurgía (1761). Cessà en 1823, bréu temps, la universitat de Cervera y definitivament en 1837, al any de restablir-se la de Barcelona, que ho fóu a 19 Novembre 1836.

Bréu ressorgiment de la marina mercant catalana (1765-1868).—Obert lo comerç d'una part d'Amèrica per lo R. D. d'habilitació de ports en pro de Barcelona, Alacant, Cartagena, Màlaga, Càdiç, Gijón, Corunya y Santander, extés aprés als Alfachs de Tortosa y Almería, se promulgà en 12 Octubre 1778 lo *Reglamento y Aranceles R. para el comercio libre de España é Indias*. Fóu establerta la condició de que «todas las naves destinadas á este comercio han de pertenecer enteramente á mis vasallos, sin participación alguna de extranjeros», se donà ventatges a la construcció de naus, entre elles rebaxar una tercera part dels drets del primer viatge a Amèrica a les de més de 300 tonelades.

Mapa de Catalunya, editat per López y Vargas (1776)

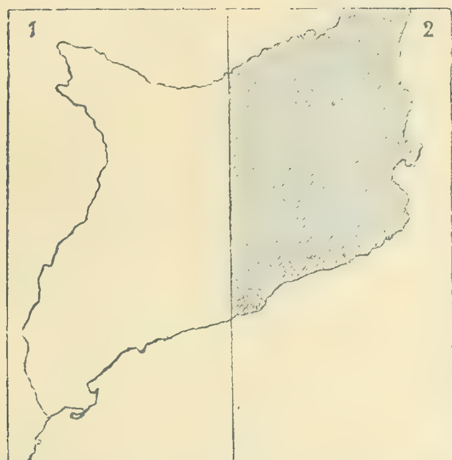

PARTE DE
ARAGON
DE
ANDORRA
Andorra
CERVERA
Pallars
Puerto de Mar
Ciudad

Mapa de Catalunya, editat a Madrid, per Tomás López

EXPLICACION DE LAS SEÑALES
Ciudad
Villa grande
Villa
Lugar grande
Lugar
Quadra
Vezindario ó Barrio
Termino
Molino

PARTE DE

Mapa de Catalunya, editat per López y Vargas · 1776

FRANCIA
Longitud Oriental del Pico de Tenerife
GERONA
VIQUE
CERDAÑA
MANRESA
GOLFO DE ROSAS

MAPA
DEL PRINCIPADO DE
CATALUÑA:
COMPREHENDE LOS CORREGIMIENTOS
DE BARCELONA, CERVERA, GERONA, LERIDA,
MANRESA, MATARÓ, PUIGCERDÁ, TALARN, TARRAGONA,
TORTOSA, VILLAFRANCA, VIQUE, Y LA SUBDELEGACION
DEL VALLE DE ARÁN
Se tubó presente para la composicion de este, el Mapa

MEDITERRANEO

BARCELONA

MATARÓ

MEDIO-DIA

ORIENTE

y Vargas, en 1776; facilitat per E. Moliné y Brasés

Los drets reyals de port eran a Barcelona, en 1742, de 14 reyals per cada vexell de més de 50 tonelades y 7 reyals per cada un de menys tonelatge.

Los ports eran tots de la jurisdicció dels municipis hont radicavan: mes al dictar-se noves regles per la seva construcció, Carles III disposà que estiguessen al cuydado y intervenció dels facultatius de la Marina (8 Febrer 1781).

Lo ressorgiment de la marina catalana, se patentisà en la guerra ab la Anglaterra (1779-1781), ab lo gran nombre de corsaris que surten de nostres ports. Se distingexen per llurs preses, los capitans Geroni Basart, Martí Badía, Rafel Albert y Francesch Llobet, de la provincia marítima de Sant Felíu de Guíxols. Al segle XIX, nostres fills de la costa, llençats a la mar ab llurs pollancres, bergantins, goletes y fragates, esdevenen comerciants y mariners al ensemps. Aquells vexells de vela resultavan factoríes comercials, qual capità era com gerent d' una societat anònima, formada de mólts accionistes que interessavan en la nau y en lo negoci (374). Com a càlcul aproximat de la riquesa que axò proporcionà a Masnòu, Vilassar y Lloret, se díu que arribaren a tenir cada lloch 200 vexells de *carrera d'Amèrica*, d' un cost promediat a 15,000 duros, ab un capital d' expedició d' uns 5,000 duros, sumant un total de 12.000,000 de duros, quin benefici se promediava d' un 20 a 30 per 100. Lo vapor y la electricitat, capgirant lo modo d' ésser del comerç, y al meteix temps la cessació del regisme d' excessiva protecció a la marina en que estigué Espanya fins al 1868, acabaren ab la prosperitat de nostra marina de vela.

Nous mapes de Catalunya y plans topogràfichs.—Seguexen editant-se los mapes del Principat dels segles XVI y XVII, de Joan B. Homanno, en 1740, y d'altres autors francesos, com se veu en lo de Cantel y Tillemont, en 1762. Caracterisa als nous mapes del segle XVIII, posar la divisió en corregiments, no oblidant la antiga de vegueríes. Axís són los mapes d'Aparici (edicions del 1730 y 1769), de Garma (1774?) y de Tomàs López (1776), ja més complerts, ab plètora d' indicacions locals que acusan un estudi directe de la geografía catalana. No s' acontentan en nomenar als pobles, sinó que a tota ciutat, vila, lloch, jurisdicció, ermita, castell antich o modern, etc., hi posan una instructiva senyal. Garma té un mapa del Bisbat de Barcelona, fet en 1774. Copia d' aquest sigué lo publicat per Espinalt y García en 1781 (375).

En lo segle XIX, apareix lo primer mapa general del Principat, en la *División provincial de la antigua Cataluña en cuatro provincias, conforme al decreto de las Cortes de 27 de Enero de 1823,* al que segueix l' important mapa oficial francès del *Dépôt générale de la Guerre*, fet a París en 1824.

En aquesta temporada crexen los estudis topogràfichs y ab ells la formació de plans per la enginyería ab motíu de les construccions de fortifica-

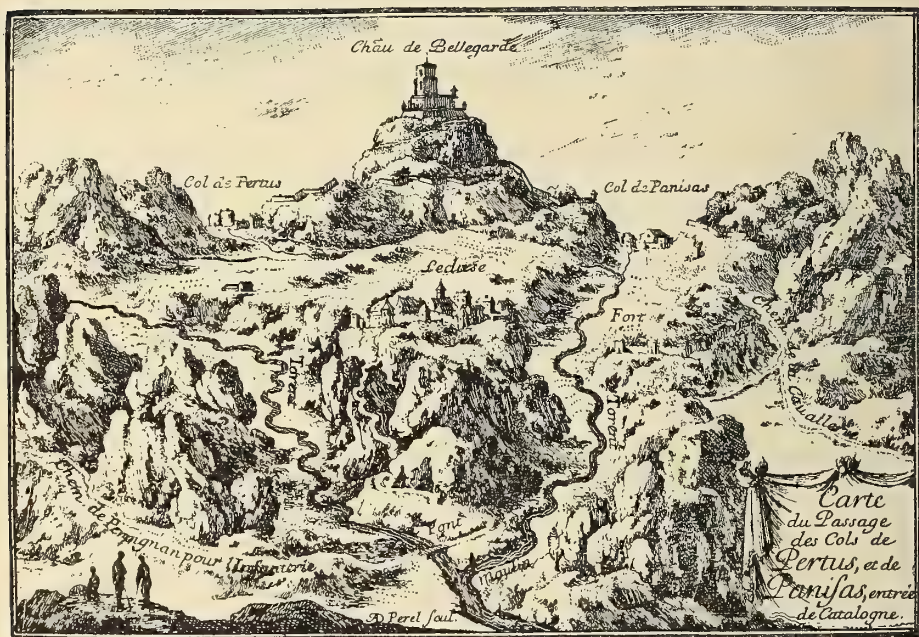
---

(374) Són interessants los detalls que dóna Ricart y Giralt de la manera de constituir-se aquestes societats, quasi igual a la norma fixada en lo Consolat de Mar (*Jochs Florals del 1895*, pl. 395).

(375) *Atlante español*, vol. IV, any 1781.

cions, guardats actualment en los arxius militars. Tals són, los fets per Cermeño, Marín, Lanzaco y altres. Al sobrevenir guerres internacionals, solían editar-se mapes d'actualitat per part del vencedor, usualment revestint caràcter local. Ara la ocupació del Rosselló del 1793, motivà un *Mapa reducido de la frontera de España y Francia y línea divisoria de los montes Pirineos desde el Océano al Mediterráneo*, etc., junt ab altres de poblacions del Vallespir y Rosselló alçats per los espanyols (376).

Segle XVII. - Fragment de mapa dels Pyrinèus, per Beaulieu

Carta topogràfica del castell de Bellaguarda y de les collades de Panissars y Portús, entre Empordà y Vallespir

També aumentan los mapes particulars de poblacions. Barcelona, quin contingent notable de plans donà la època precedent ab motíu de sos importants setges, los veu aumentar ab altres fets ab major criteri, com lo del 1740, copiat en 1801, hont ja s'assenyala son primer perímetre.

No exercí influencia directa a Catalunya, en los avenços geogràfichs, la fundació a Madrid de la *Casa de Geografía*. A ella hi anaren a parar no pochs obgectes arqueològichs, puix lo Rey manà als corregidors de Catalunya, que

---

(376) «*Plan geométrico del Castillo de Prats de Molló, rendido á las Armas Españolas el día 6 de Junio de este año de 1793*, etc., es continuación de la Colección de Mapas que se va haciendo y hasta el día son las siguientes: Vista del Castilo de Bellagarda, vista de Perpiñán, plano de dicha Ciudad de Perpiñán, plano de Ceret» *(Diario de Barcelona* del 16 Setembre 1793).

La gótica torra de Santa Clara, al interior de la Ciutadela convertida en presó militar

Aquareles de J. Mosterini (Colecció Felip Camps)

Capdevall de la Rambla de Santa Mónica, ab les Dreçanes convertides en quarter, la rampa de pujar a la muralla y l' edifici de la fundició de canons

hi trametessen les estàtues, mosàychs y tot lo antich interessant que trobassen en esglesies y monestirs (Juliol 1753).

La «guerra dels Agraviats» o ultrarreyalistes a Catalunya (1827).—Després de reprimida la rebelió ultrarreyalista de Getafe del coronel Jordi Besieres, fusellat ab altres companys a Molina d'Aragó (15 a 26 Agost 1825), se notà a Catalunya un nou moviment. Lo dirigían oficials de les disoltes companyíes *de la Fè,* agraviats al veure-s substituits per ex-constitucionals. Tenía per lema *Religión, Rey é Inquisición.* Lo Monarca havía rebut de móltes entitats catalanes, inclòs del Ajuntament de Barcelona (6 Març 1824), peticions de restaurar lo tribunal de la fè «con las facultades que reclaman las circunstancias» segons deyan los canonges de Manresa en 6 Desembre 1823.

L' element teocràtich protegí obertament a aquests ultrarreyalistes apellidats *apostòlichs.* A Manresa, los antichs guerrillers Caragol y Jep dels Estanys, alçaren la bandera, creant una *Junta Superior provisoria* y dirigint un manifest al país (27 Agost 1827). Tot estava preparat. La insurrecció s' escampà tant depressa, que dominà lo Principat, exceptuant ses fortaleses, y hi constituí autoritats propries. Encara les tropes franceses ocupavan Barcelona y Figueres. S' ha dit si aquest moviment cobejava un carlisme vergonyant, o bé si era un secret maneig del rey Ferràn, que justificàs sa resistencia a les reformes polítiques que lo Rey de França li exigía. Nostre Monarca se posà immediatament en camí de Catalunya, dictant un manifest al arribar a Tarragona (28 Setembre 1827). Respongué a ell, la junta facciosa de Manresa, ab una proclama revolucionaria (4 Octubre 1827). Seguí les operacions militars, intentà sobornar la guarnició de Cardona, bloquejà Hostalrich y Gerona, etc. Ferràn anà a Valencia a cercar a la Reyna y retornà a Tarragona (24 Novembre 1827), passant a Barcelona (4 Desembre 1827), quina plaça evacuaren previament les tropes franceses (28 Novembre 1827). En aquest entremitg, lo Comte d'Espanya castigà terriblement als apostòlichs (377), perseguint-los ab activitat. Mancats de bona direcció, desaparegueren prompte, internant-se a França, Caragol, Romagosa governador de Mataró y altres. Entre los fusellats per lo Comte hi figurà Jep dels Estanys.

Tiràniques represions del Comte d'Espanya a Barcelona (1827-1833).—La llarga ocupació francesa de Barcelona (1808-1814), motivà major difusió d' idees revolucionaries en dita ciutat. Al quedar-hi de Capità General lo Comte d' Espanya, se proposà acabar ab los lliberals, exterminant-los. Finada la

---

(377) Execucions importants d' *apostòlichs* a Tarragona, manades per lo Comte d' Espanya, foren les quatre següents: a 7 Novembre 1827, lo comandant Joan Rafi Vidal y Albert Olives, primer y segón capitans de la rebelió a Tarragona; a 8 de Novembre, Joaquim Laguardià y Miquel Bericart, capitans de la rebelió al Ebre y Priorat, y lo Dr. Magí Pallás, de la Junta Superior de Manresa; a 13 Novembre, lo tinent coronel Rafel Bosch y Ballester, qui manava en los corregiments de Mataró y Gerona, havent dirigit les accions de Santa Coloma de Farners y Sant Hilari; a 21 Novembre, lo capità Narcís Abrés, Jaume Vives y Joseph Robuster.

guerra, inicià sagnanta y rencorosa persecució. Víctimes de tota mena, tragedies, martyris y tenebroses execucions, marcan lo desequilibri d' aquell home sanguinari, que anava a conquerir tètrica celebritat. A un fusellament en la Esplanada de Barcelona de 13 conspiradors (19 Novembre 1828), seguí lo d' onze més (26 Febrer 1829) y d' altres nou (30 Juliol 1829), etc. Y a tot axò, crexía lo nombre dels presoners, eran més les families desterrades y aumentavan los tramesos als presiris de Cebta, Tarifa, etc. Tancàren-se alguns cafès concorreguts dels lliberals, com *Neptuno, Comercio, Constancia, Titó,* etc., y los agents secrets may paravan en llurs delacions y inacabables processaments, morint mólts inculpats a la presó víctimes dels malstractes.

Mentrestant França passà del absolutisme de Carles X, al constitucionalisme de Lluís Felip d'Orleans (Juliol 1830). Animats, los lliberals espanyols, promogueren alçaments y entrades d' emigrants, sense altre resultat que enfortir al absolutisme a cada nova intentona fracassada, y aumentar lo nombre de víctimes de la política (1830-1831). A Màlaga, lo governador Moreno, hi fusellà a Torrijos ab 52 lliberals alçats en armes (11 Desembre 1831). Les represions de Carles d' Espanya continuaren fins lo decret d' amnistía de la reyna María Cristina (1833). Lo substituí a Catalunya lo general Llauder.

Qüestions per la successió legal a la Corona (1789-1833).—Per lo reyalme d' Aragó, lo dret de les dones a la successió de la corona, se manifestà en la sentencia de Casp, fallant en prò del fill d' una Infanta y en contra d' un descendent per línia varonil. A Castella, dues corts de Toledo, les del 1402 y 1422 y lo conveni de Guisando del 1468, confirmaren los drets de les dones a aquell trono. Ab Joana d' Aragó, filla de Ferràn II *lo Catòlich,* se repetí la successió femenina a Aragó y a Castella. Sols Felip IV de *Borbó* interrompé la tradició hispana, pera implantar aquí una pràctica francesa al derogar les lleys antigues y excloure les dones de la successió de la Corona (11 Maig 1713). No considerant que ell era poch indicat per tal innovació, puix com a nét de la infanta María Teresa d' Austria, fóu rey d' Espanya per successió femenina. Aquesta usurpació de poder, que se li ha volgut donar nom de *lley sàlica,* fóu desfeta per son nét Carles IV, en les corts convocades per jurar al primogènit Ferràn com a futur successor. Precehint, ab los requisits legals, un dictàmen dels prelats d' Espanya, restablí la successió femenina (30 Setembre 1789), però dexant secreta la disposició oficial, per convenir axís a la diplomacia espanyola. Qual successió fóu aytambé consignada en la Constitució de 1812 (cap. II, tít. IV). Ferràn IV (VII a Castella) abolí també, en 29 Març 1830, la disposició del 1713 y s' apoyà en la lley dictada per les Corts del 1789. Aquesta disposició del rey Ferràn, alborotà als partidaris que s' havía fet l' infant Carles. Y profitant una gréu malaltía del Monarca, li ponderaren los torrents de sanch que motivaría la pragmàtica del 1830, per tenir a tot son reyalme contrari a ella. Axís li arrencaren la derogació. Però més avant, tornant en major claritat d' enteniment, lo Sobirà ho revocà, declarant «que el

decreto firmado en las angustias de mi enfermedad, fué arrancado de mí por sorpresa» (31 Desembre 1832). Los dos partits de *carlistes* y *cristinos* des d'aquest moment prenen posicions. Esclatan revoltes incoherents y imprudents dels primers. Lo Rey, aliviat d'aquella gréu malaltía, fà sortir d' Espanya a son germà Carles (Abril 1833), y procurà fós jurada com a successora sa filla Isabel (20 Juny 1833). Mort Ferràn (30 Setembre 1833), la temuda guerra civil esclatà, cenyint la corona Isabel. Los partidaris del infant Carles aduhiren com a fonament de llur rebelió, la derogació de la mal nomenada *lley sàlica*.

Fí de la Inquisició (1808). — La Inquisició castellana dictà sa derrera sentencia de mort en 1726, debilitant-se sa acció regnant Carles III, fins a arribar al esclat de les idees revolucionaries. Sols funcionà activament, tractant de contrariar la propaganda de la Revolució francesa. Les obres prohivides formavan una curiosa biblioteca a Santa Catarina de Barcelona, en 1810. Era remarcable l'arxíu de les condemnes, per les pintures dels heretges condemnats, voltats de dimonis en fantàstiques formes. Cessà la Inquisició al ocórrer la dominació napoleònica y ja no-s restablí més, a despit de governar l'absolutisme.

Progrés en les prescripcions sanitaries (segle XVIII).—La sanitat marítima usava de *patents* a mitjans del segle XVII (Canet de Mar ne féu fer en lo morbo del 1651), creant lo primer *lazaret* a Barcelona, junt a la mar, en 1709. Avençà altre pas, al obligar la R. Audiencia a tenir, los pobles, juntes especials de sanitat (1743). Les patents de sanitat portavan imatges d'un o més sants sots quina protecció eran posades.

Hont més se veu lo progrés sanitari es en móltes prescripcions urbanes de Barcelona, ja prohivint la introducció de figues abans de temps (1776) y de ví novell abans del 15 Novembre (1780); privant als establiments de begudes y als cafès usar ayga que no fós de les fonts (1782); prohivint vendre robes y joyells de tísichs o malalts contagiosos (1782), etc. Afegim-hi la propagació de la vacuna arrèu de Catalunya, ab gran fè en los séus efectes (1790) (378).

Al meteix temps, los avenços de la química portaren a analisar nostres aygues minerals, adquirint fama terapèutica manantials desconeguts. Joseph Gravalosa analisà les de Sant Hilari Ça-Calm (1779), Jaume Menós, les de la Espluga de Francolí (¿1789?); Francesch Sanponts, les de Gavà y de Montcada (1792); Jaume Parcet, les de la Rabassada a Tarragona (1817), etc.

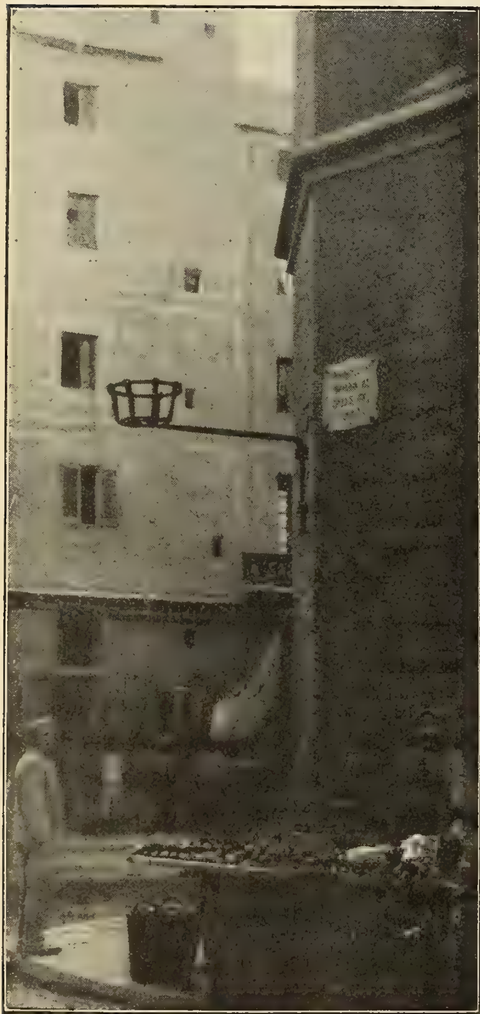
Abans de que Carles III, en prò de la higiene, fés restablir la disciplina eclesiàstica en los enterraments (3 Abril 1787), lo bisbe Climent de Barcelona ja ho havía manat (¿1773?). Dit Prelat erigí a Barcelona lo primer cementiri aislat prop la mar, ab caràcter d'ossera dels de les esglesies (1775). Carles IV

---

(378) Quan alguns doctors discutían la eficacia de la vacuna per curar la verola, era a Catalunya plenament regoneguda, resultat dels estudis y propagandes de nostre eminent Salvá y Campillo (1777). En la insignificant vila d'Adrahent, en la serra de Cadí (Urgellet), en 1792, los vehins *s'empaltavan la verola* los uns als altres (*Diario de Barcelona* del 20 Agost 1793).

activà la formació de cementiris rurals (1804), construint-lo Tortosa tot seguit (1804), Cervera en 1810, etc.; Barcelona fins al 1819 no trelladà los de les esglesies al del arenal, inaugurat en 1775. Les R. O. de 25 Febrer 1821 y 21 Janer 1822, feren que seguissen totes les altres poblacions catalanes.

Primera iluminació urbanà

Antiga teyera barcelonina, en la plaça de Santa María, enfront lo carrer de la Espasería

Millores urbanes.—La lluminació dels carrers a les nits, iniciada a la segona meytat del segle XVII a Londres, París, Amsterdam, Hamburg, Berlín y Copenhague, s'establí a Barcelona en 1757 (23 Setembre) ab fanals d'oli, en conformitat al R. D. de 22 Juny 1757 (379): en 1830 comptava ab 2,000 fanals. Abans existían en los principals llochs de la Ciutat, teyeres de ferre, hont cremavan fusta de pí, en determinades diades. La llum del gas s'inaugurà a la Llotja en 1824, y no s'introduhí als carrers fins al 1842. Berga seguí la primera a Barcelona en instalar llums d'oli, Cervera posà fanals en 1786, Vich en 1793, Lleyda ho intentà en 1793, inaugurant-los en 1808, etc.

Se reglamentà la extinció dels fochs a Barcelona com obligació dels gremis de mestres de cases (1778).

Los vigilants nocturns dits *serenos,* s'introduhiren a Barcelona en 1786 (Janer), a Lleyda en 1790 (4 Desembre) y a Madrid en 1797-1798.

Se treuen les aygues brutes dels carrers: Barcelona amplià les clavegueres que tenía fetes del segle XVII, Lleyda les construí en 1786, etc.

Belles Arts.—Informa un esperit general d'impulsar llur estudi. Crexen los pensionats a les escoles del estranger y a Barcelona la R. Junta de Comerç a mitjans del segle XVIII, tenía esta-

(379) Disposicions especials dictades per Madrid, no s'extengueren a Barcelona: tals foren los manaments de posar fanals en les escales del 1716, reproduhits en 1735, 1746 y 1748 y recordats en 1760. Lo progecte de lluminàció y neteja del 9 Maig 1761, tampoch tingué aplicació fora de Madrid, majorment que Barcelona estava lluny de trobar-se en tant dolentes condicions urbanes.

blerta a Llotja la escola de Belles Arts, ab premis d'arquitectura, esculptura, pintura, gravat y dibuix industrial.

Lo criteri artístich millorà de tal manera, que, a Barcelona, quan feyan l'altar major de Santa María de la Mar, ja era criticat com a «prova de mal gust» (1791). Lo barroquisme caygué depressa a mitjans del segle XVIII, obrint-se pas en arquitectura la tendencia neo-clàssica, si bé compartint sa esfera d'acció ab elements devallants de la art francesa de la cort de Lluís XIV y Lluís XV, essent-ne model típich la universitat de Cervera y en menor escala les esglesies barcelonines de Sant Agustí (1728-1750), Sant Miquel del Port (1753-1755), la Mercè (1765-1775), etc. Són constructors notables l'esculptor Pere Costa (1761 †), Francesch Bellver, Damià Ribes, Joseph Prats (1760-1790), etc. La imitació neo-clàssica, portada d'Italia per Juvara (1685-1736) y Sachetti (1764), té bona acceptació, motivant la creació a Madrid de la *Academia de San Fernando* (1745-1752). Carles III, ab la cooperació d'element foraster, propulsà aquesta evolució artística. Importants construccions són degudes a dit element, com la Ciutadela de Barcelona, obra de Werboom, lo castell de Gardeny, de N'August Höech, la catedral de Lleyda, de Cermeño, acabant-la Sabatini (1760), la Duana o Govern civil de Barcelona, del Comte de Roncali (començada en 1783 y acabada en 1792), etc. En lo neo-clàssich, constructors catalans alçan la Catedral de Vich, obra de Joseph Morató (1781-1803), la esglesia de Sant Hipòlit de Voltregà (1772), etc. Y aquest nou istil motivà a Barcelona la reforma en les cases que, des d'ara són de tres o quatre estatges, com també la moda dels esgrafiats, evident imitació pompeyana, que perdurà fins al primer quart del segle XIX.

En esculptura Ramón Amadèu (1455-1821), promogué una època característica catalana, continuant la seva obra original la escola acadèmica y eminentment neo-clàssica, nascuda al escalf de la Llotja barcelonina (derreríes del segle XVIII), de la que sortí l'ilustre dexeble Damià Campeny y Estrany (1771-1855 †). Esculptors de nota foren: Francesch y Lluís Bonifaci (1755), Joan Adàn, Pere Costa (1726-1761 †), Carles Salas (1773), Jaume Padró (1773), Carles Morató (1768-1783), Salvador Gurri (1774-1783), Vicents Roig (1782), etc.

La transformació que experimentà la pintura en lo segle XVIII, fóu deguda a Ferràn Gallí, vingut a Barcelona en 1708, essent-ne dexeble y seguidor lo barceloní Antoni Viladomat (1678-1755 †), de qui se-n conservan tantes y tan belles pintures. Seguíren-lo los Tramulla (Francesch y Manel), Mayol, Pere Pasqual Moles, los Colomer pare y fill, vigatans, com també ho era Francesch Plà (1743-¿1805?), Agustí Francesch (1802 †), Joan Carles Panyó, Pere Pau Montanya (1803 †) y son fill Pau (1802 †), Flauger y altres.

La art del gravat també prosperà mercès a la escola de Llotja. Fóu novetat artística la introducció de la litografía a Barcelona per En Brusi (1820).

De totes les belles arts, tal vegada la música fóu la que més avençà. Los *jutglars* o antichs *menestrils*, que en lo segle XVI seguían les festes majors

tocant *dances* y *matinades* per los fadrins, assistían al ofici y processó patronal y eran lo principal ornament de la processó de Corpus, al segle XVII adquiriren fama universal. Fins lo Rey d' Espanya, a 5 Febrer 1637, per una festa de Carnestoltes, féu anar a Madrid a la *cobla de menestrils* de la ciutat de Barcelona y ab ella al mestre de dances Joseph Deu. En aquest meteix temps, en la Sèu barcelonina se cantava a vuyt cors, a faysó dels pontificals de Roma y Madrid (17 Febrer 1640).

Estrenada a la sala de la Llotja de Barcelona la primera òpera italiana, que fóu del mestre Caldara (1708), ne seguiren aquell any algunes més. En lo teatre de Santa Creu s' hi estrenaren més avant. L' esclat musical ha de posarse al 1788, en que restaurat, lo teatre, del séu incendi, compositors italians de la època pre-rossiniana, de fama europea, hi estrenan partitures com Antoni Tozzi ab *La caccia di Enrico IV;* altres eran expressament compostes per aquí, com *Il caffé di Barcellona* y *Don Giovanni Tenorio,* de Vicents Fabrizzi.

Industries. — Sofriren en aquesta època alternatives de creximent y descens. Sortiren de llur fort decaiment del segle XVII, quan a mitjans del segle XVIII, Joan Canals, baró de Vallroja, establí la primera fàbrica d' estampats en indianes (1746), de les que en 1767 n' hi havían vint a Catalunya, y en 1779 a Barcelona sols ne funcionavan vinticinch. També en 1745 s' establiren fàbriques de sedes y panyos. Emperò les llanes les seguíam venent fora per importar-les texides. Disposicions prohivitives sobre exides de draps bons per afavorir les fàbriques de paper (1728) y més tart empetxant la entrada de texits de llí y cotó (1768) y de muselines y articles de seda, la limitació de la extracció de la seda en benefici dels industrials, concedint-los lo dret de tanteig (15 Maig 1760), posan los primers fonaments de nostre sistema arancelari proteccionista. A ells se seguiren la llibertat d' introducció, no sols de maquinaria per filar y texir llí y cànem (1775), sinó també d' aquestes dues primes materies (1775 y 1779), exempció de drets a la fabricació de paper (1780), de texits de llana, berrets y assahonadors (1781), als fabricants de paper (10 Abril 1788), etc. Seguidament la llibertat de comerciejar ab Amèrica portà prosperitat a nostra industria y comerç.

Al començar lo segle XIX y dictar-se la R. C. prohivint a Espanya y Amèrica la entrada de mólts articles de cotó (6 Novembre 1802), sobrevé altre creximent industrial, deturat en la guerra de la Independencia. Al segle XIX se notà en les fàbriques alguns avenços: axís, los dibuxos de les indianes en 1808 foren més perfeccionats, si bé les colors no eran permanentes. Les fàbriques y telers no constituían grans centres fabrils; estavan escampats per les cases dels obrers, en perjudici de la regularitat de les qualitats y presentant-se inferiors a les manufactures franceses (380).

(380) En 1808 hi havían a Catalunya les següents poblacions fabrils, a més de Barcelona, hont hi existían quasi totes les manufactures: Mataró, Manresa, Sant Pedor, Reus y Cardona per sederíes; mitges de seda, Tarragona, Mataró, Olot y Manresa; mitges de cotó, Gerona, Arenys, Vilanova, Mataró, Tarra-

Com a noves industries s'assenyalan les de berrets, papers pintats per habitacions, texits de cotó, etc. Les filatures de cotó introduhides en 1790, feren progressar tant a les muselines, nankins y velluts, que, en 1808 ocupavan 10,700 persones. La exportació de sabates per Ultramar estava evaluada en 700,000 parells al any. Són industries noves, les de vidres plans per finestres, gazes a punt de blonda, fundició de canons (introduhida per Joseph Barnola en 1744, ab la particularitat de carregar-se per la recàmara), etc. La pesca se transformà en industria de salar sardina y los catalans anaren a implantar la y ensenyar-la a Galicia (1750), quan la pesca fóu monopoli de la Matrícula de mar (1748). S'instalà una fabricació de lletres d'imprempta (1819) y una fàbrica de tabachs a Barcelona (24 Abril 1829), etc.

Comerç. — L'establiment a Barcelona de la Junta de Comerç (R. C. de 1736) y la obertura dels ports americans, féu créxer lo tràfech a Catalunya juntament ab multitut de reformes valioses promulgades per Carles III. Tals foren, la admisió d'embarcacions estrangeres als nostres ports (1760), la llibertat del comerç de grans abolint llur antiga tassa (11 Juliol 1765), la llibertat del comerç al interior d'Espanya, prohivint qualsevulla limitacions locals (16 Juliol 1767), la abolició del monopoli mercantívol de *galeones y flotas,* obrint 33 ports al lliure comerç, entre los espanyols d'abdós hemisferis (12 Octubre 1778), etc.

A més s'unificaren tots los drets de duanes, s'aboliren los privilegis que obtingueren alguns estrangers, les noves tarifes d'importació foren prohivitives per les robes y texits de llana y cotó y alguns articles, exigint als demés del 20 al 25 per 100 *ad valorem.* Entre les reduccions d'imposicions comercials hi figurà la de la *bolla* o duana catalana.

Emperò ab aquest lliure comerç y a causa de la R. C. del 1782 que beneficiava lo tràfech mercantívol ab la Luisiana, motivant gros frau, que ocasionà mólt forta paràlisis mercantívola y industrial. Les fàbriques d'indianes, que en 1784 y 1785 despatxaren unes 862,000 peces, baxaren a menys de la meytat en 1786 y 1787, tenint parats més de 1,000 telers; los texidors de vels més de

---

gona, Olot y Vich; mitges de llana, Gerona, Olot, Arenys y Vich; sarges y texits ordinaris a Gerona, Olot, Terrassa, Capellades, Centelles, Sabadell, Esparraguera, Sèu d'Urgèll, Camprodón, Cardona, Solsona, Vich y Monistrol; teles a Mataró, Agramunt, Banyoles, Capellades, Cardona y Vich; puntes de coxí, a Pineda, Malgrat, Sant Celoni, Tossa, Canet, Arenys, Calella, Sant Pol, Mataró, Esparraguera y Martorell; cintes y galons de seda, a Mataró y Manresa; cintes de cotó, a Reus y Tarragona; filatures de cotó, a Olot y Reus; robes de cotó, al hospici de Gerona, Arenys, Tossa, Mataró, Olot, Reus y Tarragona; indianes, a Mataró, Manresa, Vich, Reus, Olot y Igualada; berrets, a Manresa, Mataró y Vich; cartes per jugar a Olot; savons a Tortosa, Olot y Vilanova; pólvora a Manresa; pells y cuyrs a Vich, Tortosa, Olot y Mataró; majòlica a Tortosa; aygafort y sal de Saturn a Manresa; tisores y ganivets a Cardona, Solsona, Olot y Monistrol; filferre a Sellent; àncles a Pineda, Malgrat, Sànt Pol, Calella y Arenys de Mar; armes de foch a Igualada y Ripoll; paper que en 1776 sols teníam 86 molins paperers, en 1785 ne comptarem 160 y en 1808 més de 200, en los llochs d'Olot, Alcocer, Beceyt, Manresa, Cenia, Capellades, Sant Celoni, Valls y tot lo camí de Martorell; àygardent a Manresa, Calella, Mataró, Tortosa, Vilanova, Alella, Reus, Agramunt, Arenys, Salòu, Canet, Valls, Vilaçar, Pineda y altres.

400 telers; més de 500 los cinters y galoners; més de 300 los mitgers de seda y en idèntica disminució los fabricants de sederíes y cotó; los armers de Ripoll, etc. La major crisis obrera sobrevé al finar lo segle XVIII per la guerra marítima ab la Anglaterra (1796-1801); paralisades nostres fàbriques, interrompuda la navegació, s'emprengueren algunes obres públiques ab mira d'aliviar als obrers. Entre les entitats civils y eclesiàstiques que socorregueren a la classe treballadora, continuarèm al capità general Duch de Lancàster, instalant una *Junta de Caritat* que dexà, al disoldre-s, la *Casa de la Caritat,* institut de beneficencia provincial (3 Desembre 1803), fent a Barcelona lo passeig de Sant Joan (acabat en 1802) y distribuint una *olla pública* (17 Març 1799), fins a publicar-se la pau ab la Anglaterra a 10 Desembre 1801. També lo gremi d'argenters de dita Ciutat, del 1 Febrer 1799 al 3 Janer 1802, repartí una olla de sopa als pobres (381).

Notable fracàs experimentaren en 1779 les companyíes d'asseguracions marítimes de Catalunya: quasi totes s'arruinaren per atrevir-se a assegurar per les Indies Occidentals franceses, al 50 per 100 del valor, quan les companyíes angleses y holandeses a cap preu hi volgueren assegurar.

Exèrcit.—No havèm de tractar de la organisació del exèrcit espanyol, que-s regularisa establint-se les quatre armes de infantería, cavallería, artillería y enginyers. Se crearen serveys especials, com guardia reyal, guardies espanyoles, walones y carrabiners reyals (cavallería). Se formà la artillería montada (1753) y la lleugera (1780). Entre les fàbriques d'armes y municions, se citan a Catalunya les de Ripoll, Igualada, Sant Llorenç de la Muga, les de pòlvora de Manresa, etc. Escoles militars: a Barcelona se posà la d'enginyers en 1699, dirigint-la en 1738 lo matemàtich Pere Lucuze. La reforma més característica, es la construcció de grans *quartels* per allotjar al exèrcit permanent y l'establiment de les *quintes,* nom que pervenía de fer un soldat per cada cinch hòmens. S'ensajaren y sospengueren diferentes vegades a Catalunya, produhint, en 1737, pertorbacions a Folgaroles y altres llochs y un motí a Barcelona en 4 Maig 1773, conegut per *rebombori de les quintes.* Lo sometent y milicies ciutadanes, abolerts per lo primer Borbó, reaparexen com a gran salvació nacional cada colp que perilla la integritat del Principat. No hi han tropes catalanes propries. S'organisà una milicia local per la seguretat dels camins, axò es, los moços de la esquadra (1719) y la dels *parrots* o *esquadres d'En Pirrot,* per perseguir als qui passavan fraudulentament mercaderíes en la frontera (22 Març 1770).

Literatura. — La decadencia literaria seguí en lo segle XVIII. La prosa catalana se conreuà ab afany en lo camp relligiós y pedagògich. Les obres de devoció van prenent un caràcter més vulgar y dialectal. A despit del avassa-

---

(381) Veja-s lo gravat que publicàm en la plana 1078.

llament de la influencia castellana, se prodigan los tractats de devoció catalans, figurant los autors Copons, Cardona, Francesch Baucells, Rossell, Jordana, Grasset, etc., y també catecismes catalans, treballs sobre lo culte de la Verge, obres litúrgiques y d'instrucció de pàrrocos, tractadets populars, rituals català-llatins, etc., y una traducció catalana del Nou Testament (1832). La oratoria sagrada, en cambi, està en plena decadencia. La poesía continuà en lo segle XVIII dominada per lo vallfogonisme decadent, avassallant-nos la literatura castellana. Un mal gust retòrich domina en los poetes de la *Comunicació literaria*. Lo millor de la colla es Agustí Eura. Consignàm emperò a Balart, Ribero, Tagell, Giribets, Serra y Postius, Blanch y Cibat, Torrents y Vinyes, etc., y en la poesía moral, Cugat y Garlench. Poetes de circumstancies aparexen ab motíu de la guerra de la Independencia, com Arrau, Baborés, etc. Per fí, en temps del rey Ferràn IV (VII a Castella), aparexen tendencies de restauració de la poesía en Mercè y Santaló y los germans Puigblanch. Som al temps en que apunta lo regionalisme literari ab les obres de Capmany, Ballot y Torres Amat. Ab lo romanticisme anavan a sorgir los primers símptomes del renaxement català. En les comedies, privan les històriques y relligioses y al segle XVIII no existexen les de costums: Frà Antón de Sant Geroni se fà popular ab sa *Passió de Nostre Senyor Jesu Christ*. En lo segle XIX, les tradicions del teatre català s'anticipan a tot altre renaxement literari. Ab orígen modest s'inaugurà la moderna escena catalana, axò es, ab lo teatre familiar o saynet casolà, dels autors Robreño y Renart. Los primers assaigs de comedies de costums, són d'arguments senzills, xistositat xavacana; les obres dramàtiques d'empenta se fan encara en castellà.

La filosofía divaga y decàu, passant de la escola escolàstica a la eclèctica (1773), tombant al sincretisme de fins del segle XVIII. En cambi en la historia se nota una tendencia a les víes investigadores d'arxius, sobressortint los tres canonges de les Avellanes Jaume Caresmar, Jaume Pasqual y Joseph Martí, y també Joan Francisco Masdéu, Joseph Finestres y Monsalvo, lo Marquès de Llió, Antoni de Capmany y de Montpalàu, Llàtzer Dou, etc. En altres branques científiques, sols trobàm al metge Francesch Vieta escribint sa *Relació de la aygua de Caldes Destrach* (1738). Indica ja la tendencia renaxedora, la fundació de la primera biblioteca catalana en lo Colegi Episcopal en 1828, la que en 1831 constava de 1,500 volums.

Esglesia.—Epoques pertorbadores atravessà la Esglesia Catòlica a Catalunya. Primerament la persecució del rey Felip de Borbó als prelats y clero, que, seguint a Roma y a les potencies europees, regonegueren a Carles d'Austria, y los bisbes nomenats a presentació d'aquest per Climent X, com foren los de Vich (1710) y Solsona (1710) y l'Arquebisbe de Tarragona (1712). Al acabar la guerra de Successió, no pogueren residir en llurs diòcesis, si bé tampoch se-ls nomenà successor mentres visqueren. Passada la pertorbació que significà la expulsió dels Jesuites (1767), de que ja havèm tractat, sobre-

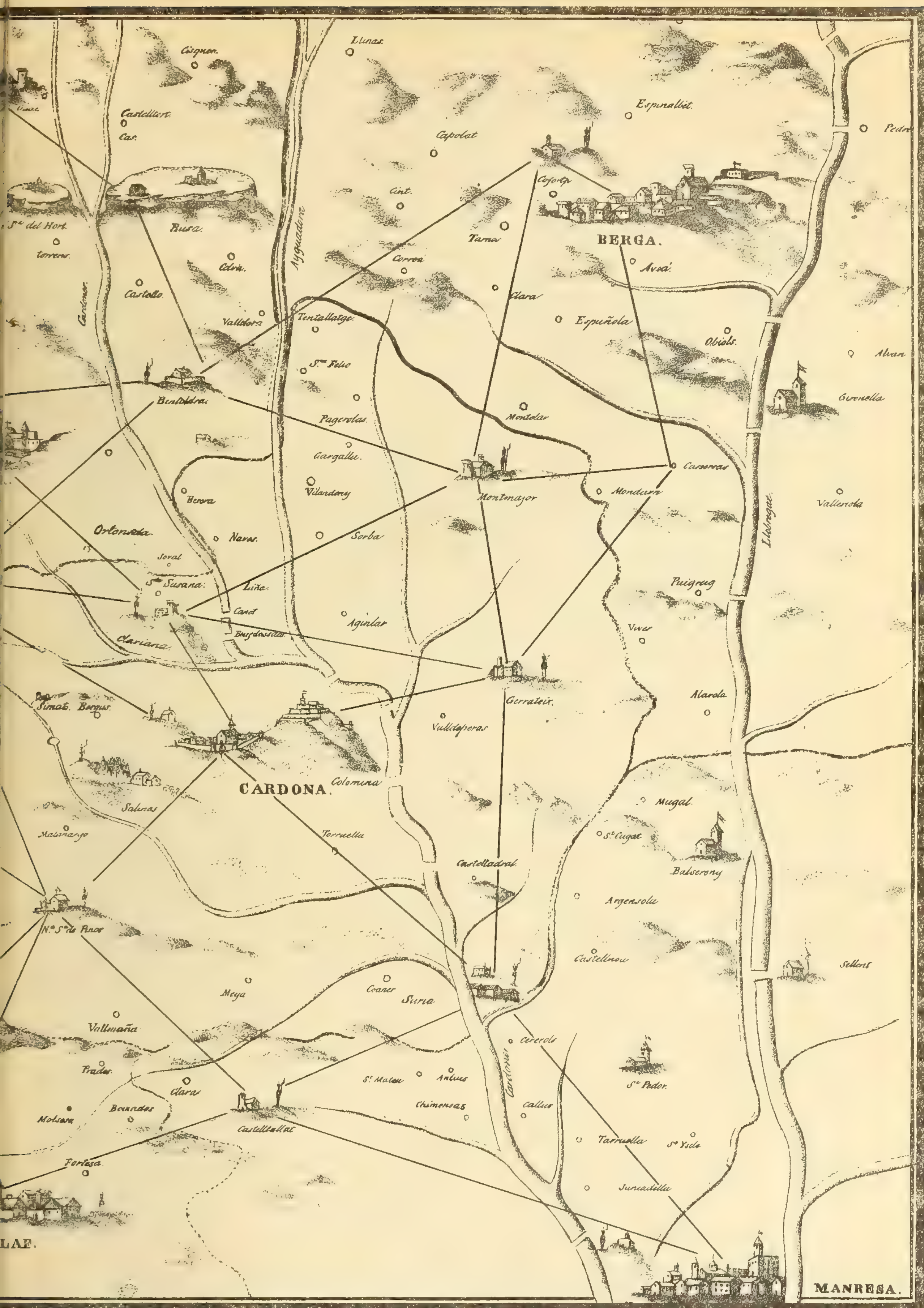
vingué la Revolució francesa y les lluytes napoleòniques. Notàm llavors una divisió d'idees polítich-filosòfiques, de la que no se-n sotstragué nostre clero, com se veu al examinar la labor de les Corts de Càdiç. De primer, eclesiàstichs, que, com la heroyca germana de la Caritat Sor María Rafols, vilafranquina (1781-1853), lo bisbe Veyan de Vich y altres, se quedaren exercint llur apostolat, sigueren titllats d'afrancesats. Més avant, per ses idees revolucionaries, foren expulsats d'Espanya alguns prelats, com lo bisbe Fèlix Amat (1814), lo Bisbe de Mallorca, etc., y eclesiàstichs de tota mena. La pertorbació seguí en lo regnat del rey Ferràn (1815-1834), puix uns y altres eclesiàstichs afiliats als partits absolutista y constitucional, cooperaren a les lluytes que-s desenrotllaren a Catalunya en prò dels que representavan llurs opinions.

Moneda. — La ceca barcelonina fóu manada tancar a 16 Janer 1716, acabant la tradicional moneda catalana. Trenta vuyt anys més tart en la ceca de Segovia s'encunyà moneda a nom de *Ferdinandus VI D. G. Cathal. Princeps* (1754 y 1756). Més avant algunes ciutats catalanes lograren facultat d'encunyar en les proclamacions. Barcelona n'encunyà al pujar Lluís I (1724), Lleyda la obtingué en 24 Març 1767, etc. Tornà a funcionar la ceca barcelonina del 27 Agost 1808 al 30 Maig 1814, mentres la Junta Superior del Principat, tradicionalista en tot, restablí les encunyacions de la moneda catalana a Reus (1809), a Tarragona (1810) y a Palma de Mallorca (1811 al 1814). Del 1814 al 1822 cessaren les encunyacions barcelonines, tornant-se a encunyar del Juliol 1822 al 4 Novembre 1823 y funcionant novament del 1 Febrer 1837, en que-s tornà a obrir sots los auspicis de la Diputació Provincial, fins al 1 Juliol 1849, en que-s tornà a suprimir per R. O., rehabilitant-la altres dues R. O. del 7 Maig y 2 Juliol 1850, fins al 1852 en que cessà per sempre més.

Serveys públichs de comunicacions. — Al començar lo segle XIX, entre Barcelona y Madrid no hi havía altre servey regular de carruatges, que lo de la posta o corrèu. Quan la corona se n'incorporà (1706), començà la organisació del Estat (Maig 1718), ab la *Ordenanza de Correos* (23 Abril 1720) y establint-se per Espanya la conducció rodada o *Factoría Real,* quines tarifes s'aumentaren en 1739. Fora d'axò, setmanalment sortían carros vers Madrid y altres llochs a preus baratos, hont s'encabían los viatgers entre farcells y baguls. Cotxes ab sis mules hi anavan de quant en quant, encarregats per particulars. Al retornar un cotxe al punt d'orígen, s'anunciava al públich per si algú volía profitar del servey. En 1815 s'establiren les diligencies entre Barcelona y Reus; en 1818 funcionà la empresa *Diligencia-correo* de Barcelona a Valencia, que en 1819 s'extengué fins a Madrid. Ajudà a la empresa lo Monarca, donant-li privilegi per deu anys. En 1831, s'inaugurà lo servey de Madrid a Bayona; en 1822, lo de Madrid a Sevilla y a Aranjuez, de Barcelona a Perpinyà y altres. La empresa catalana ab gran prosperitat, se dividí en dues (7 Novembre 1825): la titolada *Sociedad de diligencias y mensajerías de Cataluña,* domiciliada a Barcelona y que anava de Çaragoça a Valencia, y la *Com-*

Mapa de les estacions de la xarxa òptica militar, en la regi

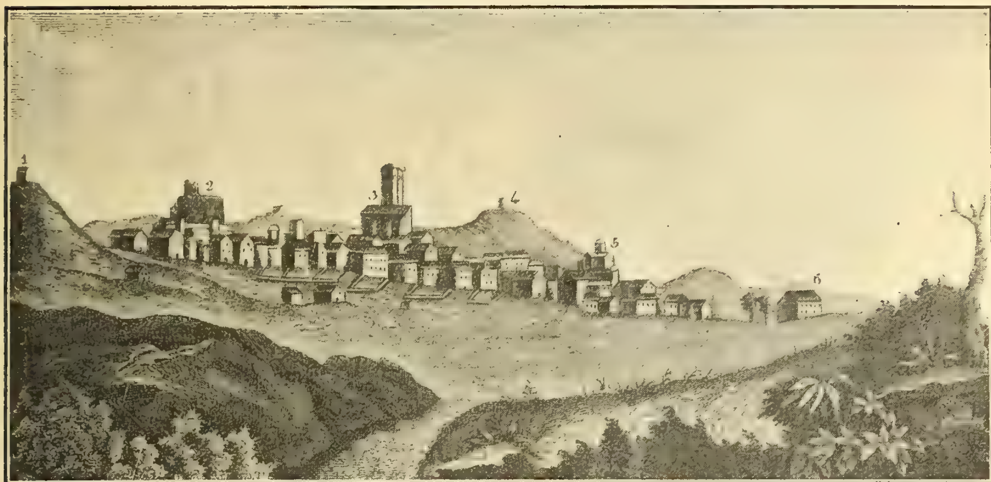

A. Martín, Editor.—Barcelona.

…egió central montanyosa de Catalunya (1845 a 1855)

pañía de Reales Diligencias, domiciliada a Madrid, que explotava lo restant d'Espanya. Se tardava set díes y dotze hores per anar a Madrid. En 1831 anavan diligencies de Barcelona a Calella (ab quatre hores y mitja), a Figueres (ab dinòu hores), a Igualada (ab vuyt hores), a Manresa (ab nou hores), a Lleyda (ab un día y mitg), y a Vilafranca.

Calaf en un dibuix de la primera meytat del segle XIX

1. Sant Sebastià.
2. Castell.
3. Colegiata.
4. Molí de Vent.
5. Torra de Caselles.
6. Sant Francesch.
7. Portal del Carme o de la Vall.
8. Portal de Sant Jaume.

Tractant dels corrèus y comunicacions, no podèm dexar enlayre a les telegràfiques, dolent-nos de que Salvà no tingués continuadors del séu notable invent del telègraf elèctrich. A ésser axís, no haurían alçat los militars, en los volts dels anys 1830 a 1840, les alteroses estacions de telegrafía òptica, que tan inútils havían d'esdevenir tot seguit d'alçades. S'editaren interessants mapes d'aquesta telegrafía, que dirigían los enginyers del exèrcit, com es de veure del que dóna com a mostra.

INDEX DE GRAVATS

INDEX GENERAL

LLUÍS MARIÁN VIDAL

DESCRIPCIÓ FÍSICA

JAUME MASPONS Y CAMARASA

Agricultura

ERNEST MOLINÉ Y BRASÉS

PERE ESTASÉN

FRANCESCH CARRERAS Y CANDI

PAUTA PERA LA COLOCACIÓ DE LES LÁMINES Y MAPES

